

Hürriyet

AnaBritannica
GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Encyclopædia Britannica'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

<i>Chicago Üniversitesi</i> Hellmut Fritzsche, <i>Başkan</i> Donald W. Fiske, <i>Başkan Yardımcısı</i> Edward Anders	Jack D. Cowan Mihaly Csikszentmihalyi Jack Halpern Eric P. Hamp	Saunders Mac Lane Janet D. Rowley
---	--	--------------------------------------

AVRUPA

<i>Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)</i> Hans Daalder, <i>Başkan</i>	<i>Max Planck Fiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)</i> Manfred Eigen	<i>Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)</i> Marc Augé
<i>Floransa Üniversitesi (İTALYA)</i> Mauro Cappelletti	<i>Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kültür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)</i> Günther Wilke	<i>Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)</i> Fernando Gil
<i>Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)</i> Pedro Schwartz		
<i>Marburg Üniversitesi (ALMANYA)</i> Otfried Madelung		Jacques Bersani, <i>Sekreter</i>

AVUSTRALYA

<i>Avustralya Ulusal Üniversitesi</i> Brian D. O. Anderson, <i>Başkan</i> John Douglas Ritchie	<i>Melbourne Üniversitesi</i> Warren A. Bebbington Geoffrey Blainey Frank Graham Little	<i>Sidney Üniversitesi</i> David R. Fraser Dame Leonie Judith Kramer
<i>Adelaide Üniversitesi</i> Robert Eugene Bogner	<i>La Trobe Üniversitesi</i> Eric L. Jones	<i>Batı Avustralya Üniversitesi</i> Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

<i>Cambridge Üniversitesi</i> Sir Brian Pippard, <i>Başkan</i> Sir Geoffrey Elton Kurt Lipstein Sir John Lyons	<i>Londra Üniversitesi</i> Maurice Cranston Donald Gunn MacRae David Alfred Martin Donald M. Nicol	<i>Sussex Üniversitesi</i> H. Christopher Longuet-Higgins
<i>Edinburgh Üniversitesi</i> Ian G. Stewart C. Barrie Wilson	<i>Oxford Üniversitesi</i> Uwe W. Kitzinger C. Anthony Storr Sir Keith Thomas	

KANADA

<i>İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi</i> William E. Fredeman, <i>Eş-Başkan</i>	<i>Toronto Üniversitesi</i> A. Edward Safarian, <i>Eş-Başkan</i> Calvin C. Gottlieb A. Douglas Tushingham	<i>Victoria Üniversitesi</i> Donovan W. M. Waters
<i>Simon Fraser Üniversitesi</i> J. L. Berggren Peter Kennedy Edward McWhinney Grant Strate	<i>Montreal Üniversitesi</i> François Duchesneau	<i>Waterloo Üniversitesi</i> Frederick R. W. McCourt
		<i>York Üniversitesi</i> John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 17

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANAYAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica (Chicago)

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica (İstanbul)

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943,
1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954,
1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964,
1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985,
1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan,
tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda
(günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler)
kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevki, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, Münih

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Bayum

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul

Dr. Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç. Dr. Murat Belge, Prof. Dr. Şerif Mardin, Prof. Dr. İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr. Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Akozer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayta Ortay

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsnüye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzman

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gonenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDURLUĞU
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçı, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDURLUĞU
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof. Dr. Erdem Aksoy, Doç. Dr. Ömür Akyüz, Prof. Dr. Ali Alpaslan, Prof. Dr. Necla Arat, Prof. Dr. Zeki Aslan, Prof. Dr. Ülkü Azrak, Prof. Dr. İsmet Baran, Prof. Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktaş, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof. Dr. Önder Bilgi, Doç. Dr. Çetin Bolcal, Doç. Dr. Reşit Canbeyli, Prof. Dr. Nezihi Canitez, Prof. Dr. Cevat Çapan, Doç. Dr. Yavuz Çotuk, Doç. Dr. Jale Erzen, Doç. Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç. Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç. Dr. Güney Gönenc, Prof. Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç. Dr. Osman Gürel, Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç. Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç. Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof. Dr. Eren Omay, Prof. Dr. Oğuz Onaran, Prof. Dr. Oğuz Oyan, Prof. Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof. Dr. Kemali Saybaşı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof. Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç. Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M. Nuri Akbayan, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alover, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsac, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arkan, Prof. Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, İtir Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkcıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç. Dr. Nur Centel, Doç. Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof. Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç. Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç. Dr. Şükrü Hanioglu, Prof. Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr. Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof. Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç. Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç. Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzafer Öktem, Metin Övet, Doç. Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özese, Korâl Özgöl, Rüya Özkalkan, Doç. Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç. Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoglu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof. Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tanık Sipahi, Gün Soysal, Prof. Dr. Sinan Sönmez, M. Halim Spatar, Şen Süer, Doç. Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç. Dr. Gencay Şaylan, Doç. Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç. Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İstar Tarhanlı, Yrd. Doç. Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç. Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsün Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç. Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankocak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoglu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgöl, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesagır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdiç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Södan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneğinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi bak. Abaoji

Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo Çin dilleri maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayrıç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo

Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon

Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (East Lansing, East Chicago, ama East Africa değil Doğu Afrika).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayrıç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum

Museo Nacional de Historia bak. Ulusal Tarih Müzesi

Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayrıç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayrıç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir.

Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayrıç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayrıç içinde en sona verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırılar)

Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş. Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralamada alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo

MacCarthy Adası

M'Clure Boğazı

McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella

A-cheng

A-erh-chin Shan

a posteriori bilgi

A vitamini

A&P

A. Kadir

AA

Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (İsviççe <i>aktienbolag</i> , <i>aktienbolaget</i>)	Kom.Şr.	Komandit Şirketi()
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	Küp.	Kütüphane
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti	kW	kilowatt
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti	kW-sa	kilowatt saat
AG	Anonim Şirket (Almanca <i>Aktiengesellschaft</i>)	Ltd.	Limited
age	adı geçen eserde	lb	libre
AM	Genlik Modülasyonu	l	litre
AO	Anonim Ortaklık	m	metre
AŞ	Anonim Şirket	m.	madde
ay	ayın yerde	mbH	Limited (Almanca <i>mit beschränkter Haftung</i>)
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri	mg	miligram
bak.	bakınız	MHz	megahertz
bas.	baskı, basım	MW	megawatt
baş.	başlangıç tarihi	Mij	Şirketi (Hollandaca <i>Maatschappij</i>)
BG	Beygir Gücü	ml/sa	saatte ml
bit.	bitiş tarihi	ml	mililitre
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	mm	milimetre
BM	Birleşmiş Milletler	no.	numara
Bph.	Başkan	NV	Limited Şirket (Hollandaca <i>Naamloze Vennootschap</i>)
C	Celusa	op.	opus
c.	cilt	oz	ons
Cia	Şirketi (İspanyolca <i>Compañia</i> ; İtalyanca <i>Compagnia</i> <i>Portekizce. Companhia</i>)	ö.	ölümü
Cie	Şirketi (Fransızca <i>Compagnie</i>)	örn.	örnek, örneğin
Co.	Şirketi (İngilizce <i>Company</i>)	ös.	ölümünden sonra
cm	sanтимetre	ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
çev.	çeviri, çeviren	PA	Limited (İtalyanca <i>per Azioni</i>)
çiz.	çizim için bakınız	pH	asitlik-alkalilik faktörü
d.	doğumu	PLC	Kamu Limited Şirketi (İngilizce <i>Public Limited Company</i>)
da	dakika	Prof.	Profesör
D.C.	District of Columbia	Rev.	Reverend
dB	desibel	res.	resam için bakınız
der.	derleyen, derleme	S.	Aziz, Aziz, Kutsal (Özgün dilinde <i>Saint, San, Santo, Santa, San</i>)
dev-da	dakikada devir	s.	sayfa
Doç.	Doçent	sa	saat
Dr.	Doktor	SA	Anonim Şirket (Fransızca <i>Société Anonyme</i> , <i>İtalyanca Società Anonima</i> , <i>Portekizce Sociedade Anonima</i> , <i>İspanyolca Sociedad Anónima</i>)
emk.	elektromotor kuvveti	SFSK	Sovyet Federat Sosyalist Cumhuriyeti
Em.	Enstitü, Enstitüsü	an	sanıye
öb	evlenmeden önce	SpA	Limited Şirket (İtalyanca <i>Società per Azioni</i>)
es	evlendikten sonra	SS	Azizler, Azizler, Kutsal (İtalyanca <i>Santissimo, Santissimo</i>)
eV	elektron Volt	SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
etk.	etkin olduğu yıllar	SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
F	Fahrenheit	St.	Aziz, Aziz, Kutsal (Özgün dilinde <i>Saint, Santo, Sant</i>)
Fak.	Fakülte	Stz.	Aziz (İtalyanca <i>Santo</i>)
FM	Frekans Modülasyonu	Ste.	Aziz (Fransızca <i>Saint</i>)
ft	foot, feet	stir.	stiriyor
ft-lb	foot-libre	Şb.	Şube
gal	galon	tab.	tablo için bakınız
geç.	geçici sonuçlar	tah.	tahmini
GmbH	Limited Şirket (Almanca <i>Gesellschaft mit beschränkter Haftung</i>)	TAO	Türk Anonim Ortaklığı
gr	gram	TAŞ	Türk Anonim Şirketi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla	TBMH	Türkiye Büyük Millet Meclisi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	TC	Türkiye Cumhuriyeti
H.	Hicri	ty	tarihi yok
ha	hektar	ü.	ünlenildi, arus verdiği dönem
har.	harita için bakınız	v.	vafatı
hd	hüküm sürdüğü dönem	vb	ve benzeri
Hız.	Hızlı	vd	ve devamı
Inc.	Şirketi (İngilizce <i>Incorporated</i>)	vö	ve öbürleri
iy	ışık yılı	W	watt
İÖ	İsa'dan Önce	y.	yaklaşık
İS	İsa'dan Sonra	Yar.Duç.	Yardımcı Doçent
Jr.	Junior	Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
K	Kevin	yay.	yayınlayan
karp.	kayılaştırmaz	yay.haz.	yayıma hazırlayan
kg	kilogram	yazm.	elyazması
KG	Komandit Şirket (Almanca <i>Kommandit Gesellschaft</i>)	yö	yönetimci makam
kHz	kilohertz	yök.	yıkılmıştır
KK	Limited Şirket (Japonca <i>Kabushiki Kaisha</i>)	yök.	yükseklik
km	kilometre	yy	yüzyıl
km/saat	saatte kilometre		
kol.	koleksiyon		
Kol.Şr.	Kollektif Şirketi()		

Ama Altı Gün Savaşı'nda (1967) Süveyş Kanalı'nın kapanması, 1970'lerde petrol zengini Arap ülkelerinin ithalatındaki artışın bölge ticaretini canlandırması, Lübnan İç Savaşı nedeniyle Beyrut limanının yıkılma uğraması ve özellikle sanayileşmenin 1970'lerde hız kazanması gibi etkenler zamanla İskenderun'u canlı bir ticaret merkezi durumuna getirdi.

1950'lere değin İskenderun sanayisi birkaç un fabrikasından oluşuyordu. İlçedeki ilk büyük sanayi yatırımı 1954'te üretime başlanan İskenderun Sarıseki Gübre Fabrikası'dır. Kentin 14 km kadar kuzeyinde kurulmuş olan fabrika, Türkiye'nin gübre gereksiniminin bir bölümünü karşıladığı gibi yurtdışına da ihracat yapar. 1950'lerde enerji sorununun çözülmesinden sonra başta pamuklu dokuma fabrikaları olmak üzere yörenin tarımsal ürünlerini işleyen bir dizi yeni sanayi kuruluşu açıldı. 1970'lerde İskenderun Demir-Çelik Tesisleri'nin (İSDEMİR) kurulması, bazı yan sanayi kollarının gelişmesini, özel kesim yatırımlarının artmasını ve sanayide çeşitlenme sürecinin başlamasını sağladı. 1976'da çimento paketlenme ve öğütme tesisi olarak üretime geçen İskenderun Çimento Sanayii TAŞ, ilçe sanayisinin geliştiren bir başka önemli yatırım oldu.

Bugün İskenderun sanayisinin en ağırlıklı kesimi, en yüksek katma değerin yaratıldığı metalurji sanayisidir. Bunu dokuma, giyim, kimya ve gıda sanayisi izler. Kimya sanayisinde bitkisel yağ üretimi ilk sırayı alır. Sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı öteki dallar metal eşya ve makine ile taşı ve toprağa dayalı sanayilerdir. Kentte küçük sanayi kapsamına giren çok sayıda işyeri vardır. Bunların en önemlileri metal eşya ve makine, dokuma, konfeksiyon ve gıda dalında üretim yapan işyerleridir.

Ticaret ve ulaştırma hizmetleri kent ekonomisine önemli katkıda bulunur. İskenderun, havayolu dışında bütün ulaşım türlerinden yararlanır. Avrupa ve İstanbul'u Ortadoğu'ya bağlayan karayolu ilçeden geçer. Ayrıca, Adana-Fevzipaşa-Malatya demiryolundan Toprakkale'de ayrılan bir hatla ülke demiryolu ağına bağlanır. Limanla da bağlantılı olan demiryolundan genellikle yük taşımacılığında yararlanır. Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yer olan İskenderun limanı, Çukurova ile İç Anadolu'nun yanı sıra Ortadoğu ülkelerine de hizmet verir. İskenderun Sarıseki Gübre Fabrikası ile İSDEMİR'in ayrı liman ve iskeleleri vardır.

Sanayideki gelişmeyle önemli bir çekim merkezi durumuna gelen kentin 1950'de 22.872 olan nüfusu, 1955'te 46.580'e ulaşarak il merkezi Antakya'nın nüfusunu aşmış; 1965'te 69 bine, 1975'te 107 bine, 1990'da da 154 bine çıkmıştır. Bu artışın önemli bir bölümü 1970'lerde hızlanan kırsal göçlerden kaynaklanmaktadır. Kentteki konut arzının hızlı kentleşmeyi karşılayamaması ve arsa fiyatlarının yükselmesi geçekondulaşmaya neden olmuştur. Çukurova Üniversitesi'ne bağlı İskenderun Meslek Yüksekokulu, İSDEMİR'in teknik eleman gereksinmesini karşılama amacıyla kurulmuştur. Kentin ve ilçenin sağlık hizmetleri Devlet, SSK, Deniz Kuvvetleri, Devlet Demiryolları hastaneleri tarafından karşılanır. İskenderun ile Uluçınar (Arsuz) arasındaki kıyıda geniş ve kesintisiz doğal kumsallar vardır. Bunların en ünlüsü, kentin 31 km güneybatısında yer alan Uluçınar'daki Arsuiz plajlarıdır. Kam핑 alanlarını, yazlık konutları ve çeşitli konaklama tesislerini barındıran Arsuiz kıyıları, çevreden gelenlerle Arap turistlerin ilgi gösterdiği bir dinlenme yeridir. Kentin 16 km

güneyindeki Soğukoluk'ta bir orman içi dinlenme yeri kurulmuştur. İlçede asbest ve demir yatakları vardır.

Yöredeki en eski yerleşme, İÖ 1500'lerde Fenikelilerce kurulduğu sanılan Myriandos kentidir. İskenderun kentinin güneydoğusuna düşen ve sonradan Myriandos adıyla da anılan bu liman kentinin kalıntıları toprak altındadır. İssos'ta Pers kralı III. Darios'u İÖ 333'te bozguna uğratan İskender, bugün İskenderun'un bulunduğu yerde kendi adıyla Aleksandria kentini kurdurdu. İskender adına kurulmuş öteki kentlerden ayırt edilmesi için Alexandria ad İssum, Alexandria Scabiosa, 4. yüzyıldan sonra da Aleksandretta (Küçük İskenderiye) olarak anılan kent, sırasıyla Roma, Sasani, Arap, Bizans, Selçuklu, Haçlı ve Memlük egemenliğinde kaldı. 1517'de I. Selim (Yavuz) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Süveyş Kanalı'nın açıldığı 1869'a değin Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Halep'in Akdeniz'e açılan önemli bir liman kenti işlevini gördü. 19. yüzyıl sonlarında Halep vilayeti Merkez sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1914'te Toprakkale'den ayrılan bir hatla Bağdat Demiryolu'na bağlandı. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz uçakları İskenderun limanını birkaç kez bombaladı. 1918'den sonra Fransız işgaline giren İskenderun, Fransız mandasındaki Suriye yönetimi ve Hatay Cumhuriyeti dönemlerini yaşadıktan sonra, 1939'da oluşturulan Hatay iline bağlı bir ilçe merkezi yapıldı.

Tarihi boyunca çeşitli uygarlıkların etkisine giren İskenderun, 1822'deki depremin yol açtığı yıkım yüzünden tarihsel yapılar bakımından pek zengin sayılmaz. Antik Aleksandretta kentinden günümüze önemli bir yapı kalıntısı ulaşmamıştır. Kent yakınlarında bir nekropol ile mozaik kalıntıları ve sarnıçlar bulunmuştur. Abbasiler tarafından 9. yüzyıl ortalarında onarılan ve Piri Reis'in "Harab Kale" adıyla andığı İskenderun Kalesi, büyük bölümüyle yıkık durumdadır. Kentin 31 km güneyindeki Uluçınar bucak merkezi, Antik Çağda Rosus adıyla anılan bir Yunan kolonisiydi. Limanı ve bir bölümü su altında olan ve ortaçağda Port Pönel adıyla anılan Rosus kentinden günümüze nekropol, antik yol, mozaikler ve bazı yapı kalıntıları ulaşmıştır. Uluçınar'ın 8 km güneyinde Helenistik döneme ait bir limanın kalıntıları vardır. İskenderun'un 10 km kadar kuzeyindeki Sarıseki Kalesi ile kuzeydoğusundaki Şalen (Sıvılan) Kalesi Helenistik dönemde yapılmış ve sonraki dönemlerde onarılarak kullanılmış yol üstü karakol kaleleridir.

İskenderun Belediyesi 1939'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 259.475; kent, 154.807. Ayrıca bak. Hatay.

İskenderun Demir-Çelik Tesisleri (İSDEMİR), Türkiye'nin en büyük demir-çelik sanayi kompleksi. İskenderun'un kuzeyinde yer alır.

II. Beş Yıllık Plan döneminde, var olan demir-çelik tesislerinin gereksinmeyi karşılayacak kapasiteye sahip olmaması nedeniyle üçüncü bir tesisin kurulması düşüncesi oluştu. Aynı dönemde SSCB'den satın alınması düşünülen yedi sanayi projesi arasında demir-çelik tesisleri de yer alıyordu. SSCB ile 25 Mart 1967'de imzalanan kredi anlaşması çerçevesinde, karşılığı ürünle ödenmek üzere tesisin yapımını SSCB'nin üstlenmesi kararlaştırıldı. SSCB'nin hazırladığı projeyi inceleme ve projeye ilgili danışmanlık hizmetini yürütme işi John Miles and Partners firmasına verildi. Araştırmalar sonunda kuruluş yeri olarak İskenderun seçildi. SSCB ile 10 Ekim 1969'da imzalanan sözleşme ve ek kredi anlaşmasında tesislerin işletmeye açılması için belirlenen 58 aylık süre, 1970'te yapılan yeni protokolle 52 aya indirildi. 3 Ekim 1970'te temeli atılan tesisler öngörülen sürede bitirilemediğinden, üretime bir yıllık gecikmeyle 1975'te geçilebildi. Tesislerin yapımında 200 Sovyet teknisyeniyle birlikte 20 bin dolayında Türk teknisyen ve işçi de çalıştı. Başlangıçta SSCB'den sağlanan krediyle birlikte 6,5 milyar TL olarak öngörülen toplam maliyet, 1975'e gelindiğinde 10 milyar TL'ye yaklaşmış bulunuyordu.

İlk yüksek fırını 1975'te, ikincisi 1979'da, üçüncüsü de 1985'te üretime geçen İSDEMİR'in sıvı ham demir kapasitesi yılda 2 milyon 450 bin tondur, sıvı çelik kapasitesi ise yılda 2 milyon 200 bin tondur. Başlıca üretim birimleri kok fabrikası, hammadde hazırlama tesisleri, sinter tesisi, yüksek fırınlar ve çelikhane tesisleriyle kütük, orta profil, hafif profil ve tel çubuk haddehaneleridir. 1992 verilerine göre İSDEMİR Türkiye'deki toplam metalurjik kok kömürü üretiminin yaklaşık yüzde 45'ini, pik demir üretiminin yüzde 50'sini, sıvı çelik üretiminin ise yüzde 19'unu sağlamaktaydı.

İskenderun Körfezi, Akdeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde körfez. Hurma Boğazı ile milyon 450 bin tondur, sıvı çelik kapasitesi ise Hınzır (Domuz) Burnunun ağız kesiminde 30 km'yi geçen genişliğini büyük ölçüde koruyarak, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 60 km kadar içeriye sokulur.

Batı kıyıları Ceyhan Deltasını oluşturan alüvyonlu alçak topraklar ve lagünler kuşatır. Daha içeride Misis tepelerinin uzantıları

İskenderun Körfezinde gunbatımı
Ahmet Kuzuk

yer alır. Doğu kıyılarında ise Amanos (Nur) Dağlarını izleyen ince bir kıyı ovası uzanır. Bu ova tipik bir dağ eteği ovasıdır. Körfezin doğu kıyıları oldukça düz bir çizgi biçiminde uzanırken, batı kıyıları Ceyhan Irmağının taşıdığı alüvyonlar ve ırmağın zaman içinde ağız değiştirmesi nedeniyle girintili çıkıntılı bir görünüm almıştır.

Körfezin kuzeydoğusunda Erzin ve Dört-yol kesiminde geniş bir ova biçimini alan yüzey, önemli bir turuncgil üretim alanıdır. Bu ova güneyde Yakacık (eskiden Payas) yakınlarında darlaşmaya başlayarak güneye doğru uzanır. Bu kesimde dere ağızlarındaki birikinti konilerinde bağlar yer alır; ayrıca yerfıstığı, turfanda sebze ve turuncgiller yetiştirilir. Körfezin batı kıyısında bulunan ve geçmişte önemli bir liman olan Yumurtalık kasabası fazla gelişme olanağı bulamamıştır. Buna karşılık doğu kıyısında yer alan ve körfeze adını veren İskenderun, geniş hinterlandıyla günümüzde de önemli bir limandır. Güneybatısını kapatan küçük bir çıkıntıyla lodos rüzgârlarına karşı iyi korunmuş olmakla birlikte, doğusunu kapatan Amanos Dağlarındaki Yarıkkaya'dan inen ve Yarıkkaya rüzgânı adıyla bilinen şiddetli yerel rüzgâr zaman zaman limandaki teknelere zarar verir. Körfezin doğu kıyılarında büyük sanayi tesisleri yer alır; güney kesiminde ise başta ince kumlu Arsuz plajları olmak üzere turizm potansiyeli yüksek alanlar vardır. Cilvegözü sınır kapısına ulaşan karayolu ve Toprakale-İskenderun demiryolu doğu kıyılarını izler.

Doğu Akdeniz'deki büyük bir kıta sahanlığı içinde yer alan İskenderun Körfezi fazla derin değildir; 50 m çedrinlik çizgisi, kıyıya koşut ve körfezin biçimine uygun olarak içeriye sokulur. Körfezin en derin yeri ağız kesiminde 93 m'dir. İskenderun-Yumurtalık çizgisinin doğusunda derinlik 70 m'yi geçmez.

İskenderun Körfezinin doğu kıyılarında yüksek olan tuzluluk oranı, batı kıyılarındakine Ceyhan Deltası yakınlarında, ırmağın taşıdığı tatlı sular nedeniyle azalır.

iskete (*Carduelis spinus*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Fringillidae* familyasından, yeşilimsi ve sarı renklerle bezenmiş kuş türü. Erkeklerde gaga altı ve başın üstü siyah, yüzün yanları ve göğüs bölümü sarıdır. Daha soluk renkli olan dişilerde boz

İskete (*Carduelis spinus*)

Frank V. Blackburn National History Photographic Agency-EB Inc

kahverengi tonlar egemendir. Özellikle iğneyapraklı ormanlarda yaşayan ve ağaç tohumlarıyla beslenen bu kuşlar üreme mevsimleri dışında geniş gruplar oluşturur. Ötüşleri cıvıltı ve oldukça güzeldir. Asya'nın bir bölümü ile Avrupa'da yaşayan bu kuşlar Türkiye'nin yalnız Karadeniz Bölgesi'nde ürer, kışın ve göç sırasında hemen her yerde görülür.

İskir Irmağı, İSKAR olarak da bilinir, Latince OESCVS, Bulgaristan'ın en uzun ırmağı. Beli (Beyaz) İskir ile Çermi (Kara) İskir'in Rila Dağlarındaki Samokov'un güneyinde birleşmesiyle oluşmuştur. Balkan Dağları'nda Sofya Havzasıyla (denizden yüksekliği 550 m) Tuna Ovasını birbirine bağlayan 65 km uzunluğunda bir boğaz oluşturur. Uzunluğu 400 km olan ırmak Nikopol'un yaklaşık 30 km batısında Tuna'ya katılır. Sofya'nın güneydoğusunda kalan aşağı çıkışında, İskir Göletine bağlı bir dizi küçük santral vardır. Başlıca kolları Malik İskir ve Panega'dır.

İskilip, topraklarının yarısı Karadeniz Bölgesi, öbür yarısı ise İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Çorum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.678 km² (1989) olan İskilip ilçesi kuzeyde Kargı ve Osmaniye, doğuda Oğuzlar ilçeleri, güneydoğuda Merkez ilçe, güneyde Uğurludağ, batıda Bayat ilçeleri, kuzeybatıda da Kastamonu iliyle çevrilidir.

İlin oldukça yüksek olan kuzeybatı kesiminde yer alan ilçe topraklarını Kuzey Anadolu Dağlarının iç sıraları engellemektedir; bunların başlıcası Kös Dağıdır (2.065 m). İlçenin en önemli akarsuyu güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akan, güney ve güneydoğuda doğal barınır oluşturan Kızılırmak'tır. Kızılırmak'ın taşıdığı alüvyonlar ilçenin güney ve güneydoğusunda tarıma elverişli verimli topraklarla kaplı küçük ovalar oluşturmıştır. Dağların yüksek kesimlerinde çayırarla kaplı yaylalar, daha alçalarda ise çam ormanları vardır.

Çorum ilinin ekonomik açıdan en gelişmiş ilçelerinden olan İskilip'te temel geçim kaynağı tarım ve küçük sanayidir. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, şeker pancarı, elma, baklagiller, üzüm, patates ve armuttur. Çorum'un en çok elma üretilen ilçesi olan İskilip'te, az miktarda pirinç ve patates de yetiştirilir. Bölgede yaygın biçimde hayvancılık yapılır, çok miktarda koyun, Ankara keçisi ve sığır beslenir. Başlıca hayvansal ürünler süt, deri, yün ve tiftiktir. Dericilik ve kunduracılık önemli bir gelir kaynağıdır. İskilip kentinin 15 km kadar kuzeybatısındaki Elmalı Bel'i'nde bir orman içi dinlenme yeri kurulmuştur.

Çevresinde pek çok kaya mezarı bulunan ilçe bölgedeki en eski yerleşmelerden biridir. Eskiden Andrappa, sonraları da İskelib adlarıyla anılan İskilip, 19. yüzyıl sonlarında Ankara vilayetine Çorum sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

Başlıca ekonomik etkinliği tarım olan İskilip kenti, küçük çaplı imalathanelerin ve ticaret kuruluşlarının toplandığı, oldukça gelişmiş bir yerleşmedir. Bir devlet hastanesi bulunan kent, il merkezi Çorum'a 55 km uzaklıktadır.

İlçedeki tarihsel kalıntıların en eskileri İÖ 7. yüzyıldan kalma kaya mezarları ile Hititler tarafından yapıldığı sanılan ve içinde bir kaya mezarı bulunan İskilip Kalesi'dir. Öbür önemli yapılar ise Şeyh Muhiddin-i Yavsi (15. yy), Tabakhane (15. yy) camileriyle Büyük (Ulu) (1839) ve Yeni (18. yy) camileridir.

İskilip Belediyesi 1872'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 51.877; kent, 19.624.

İskilipli Atıf Efendi bak. Atıf Efendi (İSKİLİPLİ)

İskit, Server (Rifat) (d. Nisan 1894, İstanbul - ö. 18 Nisan 1975, İstanbul), Türk basın tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan gazeteci.

Vefa İdadisi'ni ve Tatbikat-ı Baytariye Mektebi'ni bitirdi. I. Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda çeşitli cephelerde sa-

vaştı. Gazeteciliğe 1913'te muhabir olarak başladı. Milli Mücadele sırasında, Konya'da çıkan *Bahallık* gazetesinde çalıştı. 1927'de günlük *Ankara Gazetesi*'ni (6 Ocak-8 Mart 1927) yayımladı. *Hakimiyet-i Milliye*'de ve çeşitli İstanbul gazetelerinde muhabir ve yazı işleri sekreteri olarak görev yaptı. 1934'te müşavir olarak girdiği Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nde (bugün Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü) daha sonra müdürlüğe getirildi ve bu görevi 1953'e değin sürdürdü. 1941-44 arasında kurum adına aylık *Radio Mecmuası*'ni yayımladı. 1944'te İskit Yayınevi'ni kurarak *Aylık Ansiklopedi*'yi (1944-49, 5 cilt; 1950, 1 cilt, ikinci seri), *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi*'yi (1947-54, 5 cilt), *Resimli Tarih Mecmuası*'nı (1950-57) ve *Resimli Yeni Tarih Dergisi*'ni (1957-60) yayımladı. 1950-51 yıllarında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nde (bugün İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu) basın tarihi dersleri verdi. Başlıca yapıtları arasında, *Hususi İlk Türkçe Gazetemiz: Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi* (1937), *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* (1939), *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (1939), *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları* (1943), *Amme Efkârı ve İlk Gazetelerimiz* (1959) ile *Basında 60 Yıl* (1970) sayılabilir.

İskit sanatı, Orta Asya'da İskitlerin oluşturduğu sanat üslubu. Ayrıca bak. Orta Asya sanatları.

İskitler, SAKALAR olarak da bilinir, İÖ 8. ve 7. yüzyıllarda Orta Asya'dan Rusya'nın güneyine göç eden İran kökenli halk. Kırım ve çevresinde beş yüzyıl aşkın süre varlığını koruyan güçlü bir kabile birliği kurmuş, İÖ 4-2. yüzyıllar arasında Sarmatların egemenliğinde yaşamışlardır.

İskitlere ilişkin bilgiler çağımıza değin Herodotos'un anlattıklarına dayanıyordu. 20. yüzyılda özellikle Sovyet antropologlarının çalışmalarıyla bu konuda daha geniş bilgiler elde edilmiştir.

Savaşçı bir topluluk olan İskitler, ata binmeyi ilk öğrenen halklardandı ve at sırtındaki ustalıklarıyla hem korku, hem de hayranlık uyandırıldılar. Orta Asya'dan kuzeybatıya doğru ilerledikçe, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyindeki ovalarda yaşayan Kimmerlerle karşı karşıya geldiler. Yaklaşık 30 yıl boyunca onlarla savaşarak ve sonunda üstünlük sağlayarak İran'ın batı sınırlarından başlayıp Suriye ve Yahuda'yı da içine alarak Mısır'a kadar uzanan bir kabile birliği kurdular. İran'a egemen olan Medlerin saldırısı karşısında Anadolu'dan ayrılarak İran sınırından başlayıp kuzeyde Kuban'ı içine alan ve Rusya'nın güneyine uzanan bölgeye çekildiler.

İskitler yalnızca savaşta ustalıklarıyla değil, ulaştıkları uygarlık düzeyiyle de tarihte önemli yer tutarlar. Zengin soylu sınıfın yaptırdığı görkemli mezarlarda altın ve öbür değerli madenlerden yapılmış ustaca bezenmiş eşyalar çıkarılmıştır. Krallık İskitleri adı verilen bu yönetici sınıf giderek Rusya'nın güneyine ve Kırım topraklarına egemen olmuştu. İskit uygarlığına ait en zengin kalıntılar bu bölgelerde bulunmuştur (bak. Orta Asya sanatları). Krallık İskitlerinin askeri gücü ise Dareios'un ordularını püs-kürtecek (İÖ 513) düzeydeydi.

Krallık İskitlerinde hükümdarlık babadan oğula geçerdi. Herodotos'un döneminde krallık ailesiyle Yunanlılar arasında evlenmeler oluyordu. Hükümdar Ateas İÖ 339'da 90 yaşındayken Makedonya kralı II. Philippos'a savaşırken öldü. İÖ 2. yüzyılda İskitler dağıldığında son hükümdar Pala-

kus'tu. Bazı kaynaklarda Kırmızı İskitleri'nin İS 200'e değin varlığını koruduğu belirtilir.

İskit ordusunda askerlere giyecek ve yiyecek dışında ücret verilmez, ancak öldürdükleri düşman askerinin başını getirince ganimetten pay alırlardı. Genellikle Yunanlılar gibi tunç miğfer ve zincirli zırh giyen İskit savaşçıların başlıca silahları çift boğumlu yay, yonca başlı ok ve İran tipi kılıçtı. Her İskitin en az bir binek hayvanı, zenginlerin büyük at sürüleri vardı. Gösterişli gömme törenlerinde, ölenin karısı, hizmetçileri ve atları da kurban edilirdi.

İskoç çoban köpeği, Büyük Britanya'da, 18. yüzyılda geliştirildiği sanılan köpek soyu. İskoç çoban köpeğinin iki tipi vardır. Bunlardan kaba tüylü olanı koyun sürülerinin toparlanıp korunmasında, yumuşak tüylü olanı özellikle sürülerin pazar yerlerine

İskoç çoban köpeği
Sally Anne Thomson-EB Inc

götürülmesinde kullanılmıştır. Her iki tipin de gözleri iri ve oval, kulakları dik ve kulak uçları öne kıvrıktır. Omuz yükseklikleri 56-66 cm, ağırlıkları 23-34 kg arasında değişen bu çevik yapılı köpekler sahiplerine olan bağlılıklarıyla tanınır. Postları genellikle kahverengi-beyaz, sıyah üstüne taba-beyaz ya da mavimsi boz üstüne siyah ve beyaz alacalıdır.

İskoç Denizi, Atlas Okyanusunun güney bölümünde deniz. Yüzölçümü 900.000 km²'dir. Tektonik etkinliği devam eden karmaşık yapılı bir havzada yer alır; havzanın kuzey, doğu ve güney sınırlarını, sualtında uzanan İskoçya Dağları çizer. Denizin batı sınırını, havzayı Drake Geçidinden ayıran kuzeybatı yönündeki kesintili yükseltiler belirler. Deniz dibinde, batı ucu açık bir halka (uzunluğu 4.350 km) oluşturan dağlar, Güney Amerika'daki Tierra del Fuego ile Antarktika Yanımadasının kuzeyindeki Palmer Toprakları'nı birleştirir. Doğu ucunda volkanik etkinlikler sonucu açılmış yay biçiminde bir çukur bulunan İskoçya Dağları, biçim ve jeolojik oluşum açısından Antil Denizinin doğusundaki volkanik Kuzey Antiller zincirine benzer. Bu nedenle bölgeyi inceleyen ilk jeologlardan Eduard Suess ile Otto Nordenskjöld İskoçya Dağları bölgesine Güney Antiller adını vermişlerdir.

Adını William S. Bruce yönetiminde düzenlenen İskoç Ulusal Antarktika Seferi'nin (1902-04) gemisi "Scotia"dan (İskoçya) alan denizde, 17. yüzyıldan başlayarak çok sayıda keşif ve araştırma yapıldı. 18-19. yüzyıllarda balina ve fok avı için daha zengin bölgelerin bulunması amacıyla yoğun biçimde araştırma gezileri düzenlendi. Özellikle Güney Georgia ve Falkland Adalarında kalıcı ya da mevsimlik pek çok yerleşme kuruldu. 20. yüzyılın ortalarında artık balina ve fok avcılığı gerilediğinden bilimsel amaçlı araştırma gezileri ağırlık kazandı. Uluslararası Jeofizik Yılı'ndan (IGY; 1957-59) başlayarak özellikle Şili, Arjantin, Bri-

tanya ve ABD kökenli bilimsel araştırma ekipleri İskoç Denizinde etkinlik gösterdiler.

Güney Georgia ve Güney Orkney adalarını birleştiren hafif yükselti, İskoç Denizi'ni Batı ve Doğu İskoçya havzaları olarak ikiye ayırır. Denizin derinliği genellikle 3.000-4.000 m arasında değişir; Güney Sandwich Çukurundaki Meteor Çukurunda derinlik yer yer 7.800 m'yi aşar. Antarktika çevresini saat yönünde dolaşan Güney Denizi suları, 964 km genişliğindeki Drake Geçidi ve İskoç Denizinden sonra İskoçya Dağlarındaki boğazlardan geçer.

İskoçya Dağlarının Güney Georgia'yı da içine alan kuzey kolu Alt-Antarktika iklim bölgesinde, Antarktika Sınır Kuşağının güneyinde kalan güney kolu ise soğuk Antarktika bölgesinde kalır. Bu bölgelerde yaşayan canlıların türleri de iklim bölgelerine göre değişir. Güney Georgia'nın tundra benzeri zengin bitki örtüsü en az 50 damarlı bitki türünü içerir; Güney Orkney ile Güney Shetland adalarını içine alan Antarktik kuşağındaki ilkel bitki toplulukları ise likenler, yosunlar ve algler gibi tohumuz bitkilerden oluşur; bu bölgenin ancak kuytu köşelerinde birkaç ot türü yetişebilmektedir. Bölgede çok sayıda kuş, özellikle de deniz kuşu yaşar; başlıca türler fulmar ve dalcıboran-kuşu, penguen, martı, sumru ve kingagadır. Sınır kuşağının güneyinde yaklaşık 100 kadar balık türü ile birkaç balina ve fok türü yaşar. Falkland Adalarının güneyinde deniz aslanlarına rastlanmaz. Dikkatsiz avlanma sonucunda deniz memelilerinin sayısında ciddi bir azalma ortaya çıkmış, bazı türler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca bölgeye getirilen kedi, köpek, fare, sıçan gibi hayvanlar bazı adalarda kuşların yuvalandığı alanlar için, Alt-Antarktika'daki adalarda beslenen koyun ve tavşanlar da tundra ekosistemi için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu değerli doğal ortamı eski durumuna getirip korumak amacıyla 1959'da Antarktika Antlaşması yapılmıştır.

İskoç edebiyatı, İskoç dilinde, İskoçya Gaelcesinde, Lowlands İskoç (Lallans) dilinde, standart İngiliz dilinde ya da bunların çeşitli bileşimleriyle yazılmış yapıtları içeren edebiyat ürünleri. Bunlardan İngilizce yazılmış olanlar genellikle İngiliz edebiyatı içinde değerlendirilir.

İskoç edebiyatından günümüze ulaşmış en eski örnekler 14. yüzyılın ikinci yarısından kalmaz. İlk dönem İskoç şiirinin en önemli temsilcisi sayılan John Barbour *The Bruce* (1376) adlı yapıtında İskoçya kralı I. Robert'ın (De Bruce) kahramanlığına yer verdi. Yüz yıl kadar sonra Minstrel (Kör) Harry, İskoç kahramanı Sir William Wallace'ı konu alan tarihsel romansında aynı geleneği sürdürdüyse de İskoç edebiyatının en parlak dönemi (1425-1550) genellikle Kral I. James'e atfedilen *The Kingis Quair* (Kralın Kitabı) ile başladı. Yapıt 15. yüzyılın yerel dilde yazılmış belki de en güzel uzun aşk şiirini içeriyordu. Dönemin en önemli edebiyat ürünlerini *makar*'lar(*) adıyla tanınan bir grup şair yarattı. En ünlüleri Robert Henryson, William Dunbar, Gavin Douglas ve Sir David Lindsay olan bu şairler Chaucer'in yapıtlarından büyük ölçüde etkilendiler. Ama *makar*'lar Chaucer'in etkisinin açıkça görüldüğü saray romanslarında ve düşsel alegorilerde bile yerel dilin yapı ve üslup özelliklerine yer veren incelikli, süslü bir dil kullandılar. Süslü şiir üslupları zaman zaman aşırı ve yapay olarak nitelendiyse de bu şairler İskoç edebiyatında yerel dili yaygınlaştırmayı, yergi ve düş öğeleriyle şiirsel söyleyiş ideallerini bağdaş-

tırmayı başardılar. Böylece ulusal edebiyatı doruk noktasına çıkardılar.

Özellikle 1450-1630 arasında İskoç duzyazı sanatı da önemli ölçüde gelişti. İlk özgün edebi duzyazı örnekleri 1480'lerde John Ireland'in ilahiyat yazıları içinde yer aldı. 15. yüzyılın esneklikten yoksun ve kısıtlı dilli sonraları John Bellenden'in, John Leslie'nin ve *History of the Reformation in Scotland*'in (1567; İskoçya'da Reform Tanhı) yazarı John Knox'un tarihsel yapıtlarında yalınlaştı ve Latince'den uzaklaştı. İskoç edebiyatında ayrı bir yeri olan *Complaynt of Scotland*'da ise (1548-49; İskoçya'nın Yakınması) hem İskoç yurtseverliği dile getirildi, hem de İskoç duzyazısının çeşitli kullanımları ortaya kondu.

1603'te İngiltere ve İskoçya tahtlarının tek bir hükümdarın kişiliğinde birleşmesiyle İskoç edebiyatı zamanla İngiliz edebiyatının etkisi altına girdi. Saray İngiltere'ye taşınınca İskoç şairler de koruyucularını yitirdiler; o dönemde yerel dilde dindışı edebiyatın gelişebilmesi için gerekli olan saray desteğinden yoksun kaldılar. Gene de Robert Sempill'in "Life and Death of Habbie Simson" (Habbie Simson'un Yaşamı ve Ölümü) adlı yapıtı gibi baladlar, gittikçe İngilizleşen İskoç edebiyatında yerel dil geleneğinin yaşatılmasını sağladı.

18. yüzyıl başında İngiltere ile İskoçya'nın siyasal birleşmesine (1707) karşı kültürel bir tepki gelişti; bunun sonucunda da popüler ve edebi nitelikli çok sayıda İskoç şiiri derlemesi ortaya çıktı. Ama James Watson'ın *Choice Collection of Comic and Serious Scots Poems* (1706; Gülünç ve Ağırbaşlı İskoç Şiirlerinden Seçmeler) ve Allan Ramsay'nin *Ever Green* (1724; Her Dem Taze) gibi yapıtları, bilinçli olarak İskoç dilinin geçmişteki başarılarına dikkati çekmekle birlikte, İskoçya'nın siyasal kimliğinin ve edebiyatının giderek İngilizleştiğini göstermekten ileri gidemedi. Bu süreç sonunda hem İskoç, hem İngiliz dilinde yapıtlar vererek her iki dilin edebiyatını zenginleştiren Robert Burns ve Robert Fergusson gibi büyük İskoç şairler ortaya çıktı. İzleyen 100 yılı aşkın süre içinde ise İskoç edebiyatında önemli sayılabilecek bir yapıt ortaya konmadı. Ayrıca bak. İskoç rönesansı; Kelt edebiyatı.

İskoç ekmeği, özellikle İskoçya'da, bazen mayasız hamurdan yapılan yassı ekmek. Genellikle yulaftan yapılmakla birlikte, arpa, kurutulmuş bezelye unu ya da çeşitli tahılların karışımından yapılanları da vardır. Selkirk'te ise buğday unundan yapılır ve içine meyve konur.

İskoç ekmeğinin özgün adı olan *bannock*, Latince *panis*'den (danya benzer yenebilir bir tahıl) gelir. Eskiden, mayıs başında yapılan Bentane ya da sonbaharın ilk günü yapılan Lammass gibi, her yıl kutlanan dinsel ya da dindışı bayramlarda özel İskoç ekmeği yapılırdı. Hamurun saat yelkovanının ters yönünde yoğurulmasının uğursuzluk getireceği inancı yaygındı.

İngiltere kralı Alfred'e ilişkin ünlü bir öyküden, İskoç ekmeğinin eskiden İngiltere'de de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Öyküye göre kral, Danlara karşı sefere giderken bir köy evine sığınır. Kendisini tanımayan ev sahipleri, ocakta pişmekte olan İskoç ekmeğine göz kulak olmasını isterler. Dikkatsizliği yüzünden ekmeğin yanınca kral evin hanımından azar işitir.

İskoç giysisi, önceleri Highlands bölgesine özgüken günümüzde Lowlands'de de kullanılan geleneksel İskoç giysisi. Britanya Adalarında özel günler dışında da kullanılan

tek ulusal giysi ve İskoç alaylarının üniformasıdır. Dize kadar inen ve *kilt* adıyla bilinen İskoç eteği II. Dünya Savaşı gibi yakın bir tarihte bile savaş giysisi olarak kullanılmıştır. Türkçede ekose (Fransızca *ecossais*: "İskoçyalı") denen *tartan* desenli pantolonlar da 18. yüzyıldan beri üniforma olarak giyilmektedir.

Günümüzde İskoç giysisinin başlıca öğeleri *tartan* şal ve *kilt*'tir. Şal resmi günlerde kullanılır ve sol omuzda bir iğne ile tutturulur. İki ucu düz bırakılmış, orta bölümü sabit pili yapılmış bir yünü kumaş olan *kilt*, pililer arkada toplanacak, pilisiz düz uçlar da önde üst üste iki kat oluşturacak biçimde bele samlır. Üniforma olarak giyilen *kilt*'in pilileri, ekosenin dikey çizgileri belirli bir çizgili kumaş deseni oluşturacak biçimde yapılır.

İskoç giysisini tamamlayan zorunlu olmayan parçalar, *kilt*'in ölene süs diye takılan iğne, dize kadar gelen püsküllü ya da püskülsüz çoraplar, sağ çorabın dış tarafına sokulan bıçak, bere biçiminde ya da tepesi ve yanları önden arkaya kırmalı yün başlık ile öne asılan tüylü deriden yapılmış para kesesidir. Çoraplardaki püskül ve bıçak 18. yüzyıl askeri giysilerinden kalmadır.

İskoç giysisi bu ana öğeleriyle 18. yüzyılda oluştu. Highlands bölgesi İskoçları daha önce de *tartan* ya da benzeri kumaştan giysi kullanırlardı. Ama bu kumaşlar günümüzdekilerden çok daha enli olur, pilileri de her giyişte yeniden katlanarak oluşturulurdu. 17. yüzyılda kumaşın serbest bırakılan bir ucu, Hintli kadınların sarilerine benzer biçimde sol omza atılmaya başladı. Orta yerinden kemerle bele oturan bu uzunca giysiye Gaelcede *féileadh-mór* deniyordu. *Féileadh-beag* denen kısa ya da küçük *kilt* ise yaklaşık 1725'te ortaya çıktı. Kısa *kilt* aynı ekose desenli, ama ayrı bir parça halindeki şal ve öteki tamamlayıcı parçalarla giyilebildiği gibi belden yukarısını tümüyle 18. yüzyıl şık İngiliz erkeklerinin giyimini yansıtabilirdi. Bugün hâlâ gece giyiminde *kilt*'i tamamlayan tokalı ayakkabılar, boyna ve bileğe takılan danteller, bu dönemin kalıntısıdır.

İngilizler ayaklanmaları engellemek amacıyla İskoç klan sistemini ortadan kaldırma politikasının bir parçası olarak 1746-82 arasında İskoç giysisinin ordu dışında kullanımını yasakladı. *Tartan* üretimi ve boyanmasına ilişkin teknik bilgilerin çoğu bu dönemde unutulup gittiye de, orduda sürekli olarak kullanıldığı için giysi varlığını koruyabildi.

Tartan'ların klanlara göre ayrıntılı biçimde sınıflandırılması büyük olasılıkla 18. yüzyılda başladı. 19. yüzyılda ise artık bütün terziler bu sınıflandırmayı benimsemişti. Kayıtlar *tertane* sözcüğünün 1538 gibi erken bir tarihte kullanıldığını göstermekte ve bazı ekose desenlerin çok eskilere dayandığı kesinlikle bilinmekteyse de her deseni bir klana özgü kabul eden sınıflandırmanın tarihsel kanıtı yoktur. Günümüzde kullanılan 700'ü aşkın desenden bazısının 19. yüzyılda, klan sistemi ortadan kalktıktan sonra geliştirildiği bilinmektedir.

Eskiye ve eski eşyaya merakın özellikle Sir Walter Scott'un yazılarıyla beslenerek artması, bu geleneksel sınıflandırmaları pekiştirici bir etki yarattı. 19. yüzyıldaki canlanma hareketi ve milliyetçiliğin gittikçe güçlenmesi geleneksel giysinin korunmasını sağladı. Böylece İskoç giysisi 20. yüzyıla da yaygınlığını yitirmeden ulaştı. İskoç giysisi tutumlu davranma alışkanlığının yerleşik olduğu bu ülkeye çok uygun düşen, son derece kullanışlı bir giysidir; kolay kolay

eskimez, küçülmez. Modern teknoloji de zamanında bitki ve kökboyalarıyla elde edilen görkemli 18. yüzyıl renklerinin yeniden üretilmesine olanak vermiştir. *Tartan* çeşitli biçimlerde kadın giysilerinde de sık sık kullanılmakla birlikte, geleneksel İskoç giysisinin kadınlara ait hiçbir biçimi günümüze ulaşmamıştır. Önceki yüzyıllarda İskoç kadın giyiminin ana parçasını dikkörtgen biçimli uzun bir şalın oluşturduğu bilinmektedir. İskoçya'da yapılan Highland eğlencelerinde de tuvaletin üstüne tek omuzdan çapraz bir *tartan* kurdele bağlanır. Ayrıca bak. *tartan*.

İskoç rönesansı, I. Dünya Savaşı sonrasında İskoç edebiyatında, özellikle de şiir alanında görülen hareket. Başlıca amacı İskoçya Gaelcesini eski saygınlığına kavuşturarak geleneksel lîrızmin yanı sıra modern Avrupa'nın entelektüel kavramlarını ve evrensel görüşleri yansıtan bir düzeye getirmektir. Lallans (Lowlands) uyanışı olarak da bilinen hareket, Robert Burns'ün ölümünden sonra yavaş yavaş bozulup bir gevşeklik ve basitlik içine giren Lowland İskoç dilinin yeniden canlanmasıydı. 1920'de Alman ve Danimarka baladlarını İskoçya Gaelcesine çevirip yayımlamaya başlayan Sir Alexander Gray ve bu dili kavramsal bir hale getirmeye çalışan Lewis Spencer İskoç rönesansının habercileri oldular. Hareket çağdaş düşünceleri 16. yüzyıldan ve çeşitli İskoç lehçelerinden aldığı eski sözcüklerle ifade eden şair Hugh MacDiarmid'in çevresinde gelişti. İskoçya Gaelcesinin edebiyatta kullanılmasını ve bu dil üzerine araştırmalar yapılmasını özendirmek için *Saltire Review* adlı dört aylık bir dergi çıkaran Saltire Derneği de (1936-60) hareketi destekledi. Ortaya çıkan zenginleştirilmiş dile karşı çıkanlar ise zaman zaman bu dile sentetik İskoçça ya da plastik İskoçça dedi. Yeni düşünsel ortam 1940'larda İskoç tiyatrosunda da canlanmaya yol açtı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Lallans *Makar*'ları adıyla anılan yeni bir İskoç şair kuşağı ortaya çıktı.

İskoç teriyesi, İskoçya kökenli, kısa bacaklı köpek soyu. En eski teriye soylarından biri olan İskoç teriyesi küçük, bodur yapılı, ayrı gözülü ve canlı bakışlı bir köpektir. Kısa bacakları üstünde yuvarlanacakmış

İskoç teriyesi
Sally Anne Thompson-EB Inc

izlenimi veren yürüyüşü ve yüzünün iki yanından iki tutam halinde uzanan tüyleriyle dikkat çeker. Kaba tüylü postunun rengi kara, boz, kırçıl, sarımsı kahve, boz üstüne kahverengi alacalı olabilir. Erişkinlerin omuz yüksekliği yaklaşık 25 cm, ağırlığı 8-10 kg'dır. İskoç teriyesi genellikle güçlü yapısı ve atılgan davranışlarıyla tanınır.

İskoç Ulusal Partisi, İngilizce SCOTTISH NATIONAL PARTY (SNP). İskoçya Ulusal Partisi (kuruluşu 1928) ile İskoç Partisi'nin (kuruluşu 1932) birleşmesiyle 1934'te kurulan

siyasal parti. İskoçya'nın İngiliz Uluslar Topluluğu çatısı altında özerk bir yapıya kavuşmasını ve İngiltere'yle savunma, gümrük ve dış politika konularında sorumluluğun paylaşılmasını amaçlar.

John MacCormick önderliğindeki ılımlı özerklik yanlıları 1942'de partiden ayrılarak Ulusal Meclis ve Ant adlı hareketi başlattılar. Bağımsızlık amacına bağlı kalan SNP ise yerel ve genel seçimler aracılığıyla mücadeleyi sürdürdüyse de önemli bir başarı elde edemedi. 1948'de öbür partilere üye olanlar SNP'den çıkarıldı. Böylece küçük bir gruba indirgenen partinin üye sayısı 1962'ye gelindiğinde 2 bin kişiden oluşuyordu. Toplam 23 SNP adayının oyların yüzde 5,03'ünü aldığı 1966 seçimlerinden sonra güçlenmeye başlayan parti, 1974'te oyların yüzde 30,4'ünü alarak, parlamentoda 11 sandalye kazandı. Ama 1979 ve 1983 seçimlerinde gücünü koruyamadı ve sandalye sayısı ikiye düştü; 1987'de ancak üç sandalye kazanabildi. Partinin üye sayısı 50 bin dolayındadır.

İskoçlar, 5. yüzyılda İrlanda'nın kuzeyinden bugünkü İskoçya'ya göç eden ve Gaelce konuşan halk. 10. yüzyıla değin "İskoçya" (Scotia), İrlanda için kullanılan bir sözcüktü ve burada yaşayanlara da İskoçlar (Scotti) denirdi. Argyll ve Bute bölgesine göç eden İskoçlar burada, adını İrlanda'daki bir bölgeden alan Dalriada Krallığı'nı kurdular. İskoçlar arasında Hristiyanlığı yaygın Aziz Columba'nın desteğiyle, Aiden MacGalrain 574'te İskoçya Dalriadası'nın kralı oldu. Daha sonra İskoçlar doğuda Atholl Ormanı ve Strath Earn (Earn Irmağı vadisi) denen bölgeye, kuzey yönünde de Elgin'e kadar ilerlediler. Günümüzdeki İskoçya'nın sınırları, 843'te İskoçya Dalriadası'nın kralı I. Kenneth MacAlpin'in Piktlerin de kralı olmasıyla belirlenmeye başladı; MacAlpin birkaç yıl içinde Pikt ülkesini İskoç ülkesiyle birleştirerek Alba Krallığı'nı kurdu. İskoçlar miras ve savaş yoluyla, yaklaşık 1034'te yalnızca Alba üzerinde değil, Lothian, Cumbria ve Strathclyde üzerinde de egemenlik kurmuşlardı. Bu topraklar yaklaşık olarak günümüzdeki İskoçya anakarasına denk düşer. 1305'te krallık İskoçya, Lothian ve Galloway olarak üçe bölündü. 14. yüzyılda İskoçya adı, bütün ülke için kullanılır oldu; burada oturanlara da kökenlerine bakmaksızın İskoç dendi.

İskoçya, İngilizce SCOTLAND. Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nın en kuzeyinde ülke. Büyük Britanya Adası'nın yaklaşık üçte birini oluşturan 77.167 km²'lik bir alanı kaplar; batı kıyılarının açığındaki Hebridler, kuzeyinde uzanan Orkney ve Shetland adaları ve öteki adalarla birlikte toplam yüzölçümü 88.772 km²'yi bulur. Güneyde İngiltere, batı ve kuzeyde Atlas Okyanusu, doğuda da Kuzey Deniziyle çevrilidir. Anakara bölümü kuzeyden güneye 441 km, batıdan doğuya ise 248 km uzanır (*har.* Birleşik Krallık).

Geçmişte Kaledonya (Caledonia) olarak bilinen ülkenin bugünkü adı, İrlanda'dan göç eden İskoçların yerleştiği güneybatıdaki topraklara 11. yüzyılda verilen Scotia adından gelir. Uzun yıllar bağımsız bir ülke olarak kaldıktan sonra 1707'de Birleşme Yasası'yla İngiltere tahtına bağlanan İskoçya, günümüzde ayrı bir yasama, yürütme ve siyasal iktidar organı olmamasına karşın, kendine özgü hukuk ve eğitim sistemi, ulusal kilisesi ve ayrı yerel yönetim biçimiyle eski egemenlik haklarının bir bölümünü korumuştur. Başkenti Edinburgh, 1991 sayımı sonuçlarına göre nüfusu 4.957.300'dür.

DOĞAL YAPI. *Yüzey şekilleri.* Genelde dağlık bir yapısı olan İskoçya geleneksel olarak

üç coğrafi bölgeye ayrılır: Highlands, Lowlands ve Güney Uplands. Highlands'i ikiye ayıran Glen More Vadisi boyunca bir dizi göl (loch) sıralanır; bunların en büyüğü Ness Gölüdür. Glen More Vadisinin kuzeyinde buzulların oyduğu vadilerle birbirinden ayrılan yaşlı ve aşınmış bir plato uzanır. Platonun kıraç kuzeybatı kenarı çok sayıda küçük gölün yer aldığı hafif eğimli tepeler-

lür. Özellikle Highlands'de yaygın olan büyük göllerin çoğunda enerji amaçlı barajlar kurulmuştur.

İklim. İskoçya'da bazı bölgesel değişiklikler gösteren ılıman bir okyanus iklimi hüküm sürer. Ülkenin büyük bölümü güneybatıdan esen nem yüklü rüzgârların etkisindedir. Kış ve ilkbahar aylarında doğu kıyılarını kara kökenli soğuk ve kuru hava kütle-

nır. Kıyılardaki kayalıklarda sümsükkuşu, fulmar ve dalıcmartı gibi çok sayıda deniz kuşu yaşar. İskoçya'nın denizlerinde en yaygın olarak yaşayan memeli hayvan foktur.

NÜFUS. Kelt, Angıl ve Norman gibi değişik etnik kökenlere dayanan İskoçya nüfusu, uzun yılların getirdiği kaynaşma sonucunda oldukça türdeş bir yapı kazanmıştır. 19. yüzyılda İrlanda'dan yoğun göçler nedeniyle bu yapının bir ölçüde bozulmuş olmasına karşın, etnik ve kültürel çekişmeler yok denebilecek bir düzeydedir. Halkın büyük çoğunluğu İngilizce konuşur. Hebridler ve Kuzeybatı Highlands'de varlığını sürdüren İskoçya Gaelcesi ulusal bir dil olmaktan çıkmıştır. En geniş dinsel topluluğu kapsayan ve resmi bir statüsü olan Presbiteryen ilkelere dayalı İskoçya Kilisesi, temsili yapısından dolayı güncel toplumsal ve siyasal konularda da önemli bir ağırlık taşır. Katolik ve öteki Protestan mezheplere bağlı topluluklar da vardır.

Geçmişte güçlü olan bölgesel ayrımlar günümüzde daha çok lehçe ve kültür düzeyinde sürmektedir. Eskiden kalabalık bir nüfusu barındıran Highlands, koyun yetiştiriciliğinin yaygınlaşmasıyla dışarıya göç vermeye başlamıştır. Bu bölgenin egemen yerleşme dokusu günümüzde küçük çiftliklerden oluşan köylerdir. Doğu ve kuzeydoğu kıyılarında çok sayıda küçük kasaba bulunur. Kentleşme sanayi ve ulaşımın gelişmesiyle hızlanmıştır. Edinburgh, Dundee ve Aberdeen önemli sanayi ve ticaret merkezleridir. Gerçek anlamda tek kentler kümesi, Glasgow'u da içine alan Central Clyde-side'dir.

EKONOMİ. İskoçya ekonomik büyüme hızının yavaşlığı, işsizlik oranının yüksekliği ve kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü bakımından öteki Avrupa ülkelerinin çok gerisinde bir gelişmişlik düzeyindedir. Birleşik Krallık ekonomisinin ulaştığı düzey çerçevesinde, geri bir bölge olarak da nitelendirilebilir. Son yıllarda Kuzey Denizinde çıkarılan petrol ve doğal gazın sağladığı gelişme olanaklarına karşın, bu kaynaklardan elde edilen gelirler doğrudan İngiliz hükümetine gitmektedir. Uygulanan kalkınma programları ve özel teşvik önlemleri henüz yeterli bir gelişme sağlayamamıştır.

İskoçya'nın en önemli maden kaynağı kömürdür; en büyük kömür ocakları Lothian, Fife ve Ayr'dadır. Günümüze değin aralıklarla işletilen öteki madenler arasında altın, gümüş, kurşun, kromit, diatomit, dolomit ve barit sayılabilir. Petrol sanayisinin merkezi Aberdeen'dir. Yaklaşık 900 bin hektar-

Ness Gölü kıyısındaki Inverness kentinden bir görünüm
İzzet Keribar

den oluşur. Daha iç kesimlerde sarp ve engebeli bir yüzeyle belirlenen kumtaşı oluşumlu dağlar yükselir. Moray Halicinin çevresinden kuzeydoğuya doğru uzanan geniş düzlük alan ise farklı bir yapı gösterir. Glen More Vadisinin güneyinde yer alan Grampian Dağları, başkalaşım kayalarının aşınmasıyla oluşmuştur. Cairngorm Dağlarında bu kayaların arasına yer yer granit kütleler sokulur. Büyük Britanya'nın en yüksek noktaları olan Ben Nevis (1.343 m) ve Ben Macdhui (1.311 m) bu bölgededir.

Highlands'den belirgin bir kırıkla, Güney Uplands'den ise birbirinden kopuk kayalıklarla ayrılan orta kesimdeki Lowlands, bu bölgelere göre daha alçak olmakla birlikte düz bir yapı göstermez. Lowlands'in yüzeyini korkayaçlardan oluşmuş Sidlaws, Ochils ve Campsies gibi 600 m'ye kadar ulaşan tepeler engebeleridir. Genelde yüksekliğin 120 m'yi geçtiği bölgedeki düzlükler kıyı kesimleriyle sınırlıdır.

Highlands kadar yüksek ve parçalanmış olmayan Güney Uplands, buzullaşmanın etkisiyle oluşmuş dar ve düz vadilerin birbirinden ayırdığı geniş platoları kapsar. Güneybatıya doğru birbirinden ayrılan platoların arasında giderek genişleyen Tweed Vadisi uzanır. Güneybatıda Galloway Yarımadasına doğru yönelen yükseltiler hafif bir eğimle alçalır.

Toprak dokusu ve akarsular. Jeolojik alt katmanın yaşlı kayalardan oluştuğu Kuzeybatı Highlands, Hebridler ve Shetland alanlarında verimli topraklar daha çok ırmak ağzlarında, vadilerde ve kıyı şeritlerinde bulunur. Kırık ve tepelik alanlarda geniş turbalıklar uzanır. Orkney Adaları, kuzeydoğudaki kıyı ovası, Doğu Highlands ve Lowlands'deki verimli topraklar eski kırmızı kumtaşı ve daha genç kayaların parçalanmasıyla oluşmuştur.

Kuzey Highlands'de kuzey-güney doğrultusunu izleyen subölümü çizgisi batı kıyılarına daha yakındır; buradaki ırmaklar genelde kısadır. Orta Highlands'deki Spey, Don ve Dee, Lowlands'deki Tay ve Forth ırmakları doğuya doğru akar. Güney Uplands'den kaynaklanan başlıca ırmaklardan Clyde batı kıyısına, Tweed ise doğu kıyısına yönelir. Nith ve öteki bazı küçük akarsular güneye doğru akarak Solway Halicine dökü-

leri sarar. Batı kıyısı açıklarındaki Hebridler'de bulunan Tyree (Tiree) ile doğu kıyısındaki Dundee'de en soğuk ve en sıcak ayların ortalamaları sırasıyla 5°C ve 15°C ile 2,8°C ve 13,9°C'dir. Düz bir yüzeyi olan Dış Hebridler'de 1.000 mm'yi geçmeyen yıllık yağış miktarı, Highlands'in dağlık kesimlerinde 2.500 mm'nin üzerine çıkar. Ülkenin yaklaşık üçte ikilik bölümü 1.000 mm'den fazla yağış alır; buna karşılık doğu kıyılarının büyük bölümünde yıllık yağış miktarı 625-675 mm arasında değişir.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Eski doğal ormanlardan geriye yalnızca Highlands'deki çam koruları kalmıştır. Grampianlar ile Güney Uplands'in büyük bölümü otsu bitkilerle kaplıdır. Turbalık alanlarda çeşitli çalılar yetişir. Grampianlar'ın yüksek kesimlerinde Kuzey Kutbuna özgü ve alp tipi bitki türlerine rastlanır.

Ülke, zengin sayılabilecek bir hayvan varlığına sahiptir. İssiz yörelerde kalabalık geyik sürüleri dolaşır. Koruluk alanlarda daha az sayıda olmak üzere karacalar bulunur. Tilki, porsuk ve yaban kedileri yaygındır. Öteki memeliler arasında sansar, susamuru ve tavşan sayılabilir. Kaya kartalı, şahin ve kerkenez gibi yırtıcı kuşlar dışında az sayıda balık kartalına da rastla-

İskoçya'da bir koyun çiftliği
ABC Ajansı

lık bir alanı kaplayan yüzeye yakın turbalıklar, ekonomik bakımdan işletilmeye pek elverişli değildir. Akarsular ve göller özellikle elektrik üretimi açısından çok değerli bir kaynak oluşturmaz. Ayrıca kömür ve petrolle çalışan enerji santralleri vardır. Chapelcross ve Hunterston'daki nükleer tesislerin yanı sıra Banff yöresinde büyük çaplı bir nükleer enerji santralının yapımı da planlanmıştır.

Son yıllarda donanım bakımından daha da gelişen deniz balıkçılığı ekonomiye önemli katkıda bulunur. Aberdeen ile Moray Haliçindeki limanlar en işlek alabalık merkezleridir. Shetland Adalarındaki Lerwick, batı kıyılarındaki Ullapool ve Mallaig ile Lewis Adasındaki Stornoway limanları da gelişen balık toplama ve işleme merkezleridir. Birleşik Krallık'taki yıllık balık üretiminin yarısını İskoçya karşılar.

1950'lerde başlayan makineleşmenin etkisiyle tarım en hızlı gelişen sektör durumuna gelmiştir. Günümüzde modern tekniklerle üretim yapan çiftliklerin sayısı 22 bini bulmaktadır. Güney Uplands ve Highlands'de yaklaşık 5 bin koyun çiftliği vardır. Ülkenin kuzeydoğusunda hayvan yetiştiriciliğiyle hayvan yemi üretimi birlikte yürütülür. Güneybatıda ise mandıracılık yaygındır. Buğday ve arpa Lothian, Fife ve Borders illerinde yetiştirilir. Bazı bölgeler belirli tarım ürünlerinde uzmanlaşmıştır. Örneğin Lothian'ın doğusunda sebze, Strathmore'da ahududu, Yukarı Clyde Vadisinde ise seralı domates üretimi ağır basar. Ormanlık kırsal kesim için önemli bir gelir kaynağıdır.

En köklü sanayiler olan gemi ve ağır makine yapımı günümüzde de eski gücünü korumaktadır. Yakın dönemde büyük gelişme gösteren bilgisayar ve elektronik sanayileri Fife, Lothian ve Lanark'ta toplanmıştır. 1960'ların başlarında otomobil sanayisine yapılan geniş çaplı yatırımlara karşın, bu

en önemli ihraç ürünleri viski ve tüvit kumaştır.

Yakın dönemde genişletilen karayolları artan trafik yükünü kaldırmaktan uzaktır. Demiryollarının eski önemini yitirmesi nedeniyle birçok hat kapanmıştır. Limanlar daha çok ithalat için kullanılır; ithal edilen malların büyük bölümü İngiliz limanları üzerinden başka ülkelere gönderilir. En önemli havaalanları Glasgow yakınlarındaki Abbotsinch, Prestwick ve Edinburgh'dadır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. İskoçya Avam Kamarası'nda 72 üyeyle temsil edilir. Bütün İskoç soylularına Lordlar Kamarası'na girme hakkı tanınmıştır. İçişleri, sağlık, eğitim, tarım ve balıkçılık, ekonomik planlama ve kalkınma gibi konularla ilgili dairelerin başında bulunan İskoçya işlerinden sorumlu devlet bakanı parlamentoya karşı sorumludur. Avam Kamarası'nda yalnızca İskoçya'yla ilgili yasa tasarıları önce İskoçya milletvekillerinin yer aldığı bir komitede görüşülür. İskoçya'da ayrıca örgütlenmiş olan İşçi Partisi ile Muhafazakâr Parti'nin İskoçya'ya ilişkin politikaları temelinde bir farklılık göstermez. Son yıllarda özerklik konusu siyasal gündemde canlı bir yer tutmaya başlamıştır. İskoç Ulusal Partisi (SNP) savunma ve dış politika alanlarında İngiltere'yle ortak hareket etmeyi kapsayan bir bağımsızlığı amaçlamaktadır.

Geçmişte oldukça karmaşık olan yerel yönetim sistemi 1975'te toplam 53 ilçeye (*district*) ayrılan dokuz il (*region*) biçiminde yeniden düzenlenmiştir. Orkney, Shetland ve Batı adalarının ayrı bir statüsü vardır. Dört yılda bir seçilen il yerel yönetim organları planlama, ulaşım, eğitim, kolluk hizmetleri ve itfaiye gibi işlerle uğraşır.

İskoçya yargı sistemi bakımından 12 şerifliğe ayrılmıştır. Şeriflerin başında bulunduğu alt mahkemeler boşanma gibi belirli davalar dışında hukuk davalarının çoğuna bakar. Hukuk davalarıyla ilgili yüksek mahkeme *Court of Session*'dir. Jüri yargılamayı gerektiren davalara yüksek ceza mahkemesi

renci temsil kurulları vardır; rektörler öğrenciler tarafından seçilir.

Sağlık, sosyal yardım ve konut hizmetleri merkezi ve yerel yönetim organlarının ortaklaşa yürütülür. Halkın büyük bölümünün gelir düzeyi Birleşik Krallık genel düzeyinin altındadır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Düşünce ve sanat alanlarında belirgin bir İngiliz etkisi taşıyan İskoçya kültürü genç de ulusal ve yerel bazı özellikler gösterir. Ülkenin siyasal ve kültürel merkezi olan ve "Kuzey'in Atinası" olarak nitelendirilen Edinburgh'da her yıl düzenlenen Uluslararası Edinburgh Müzik ve Tiyatro Festivali önemli bir kültür olayıdır. İskoçya Ulusal Orkestrası, İskoçya Operası ve İskoçya Balesi yaygın bir ün kazanmıştır. İskoçyalı yazarlar İngilizce, Gaelce ve yerel bir lehçe olan Lallans dilinde ürün vermekle birlikte, İngilizce yapıtların belirgin bir ağırlığı vardır. Çok sevilen halk müziği ve şarkılarını derleme işini Edinburgh Üniversitesi'ne bağlı olan İskoçya Araştırmaları Okulu yürütmektedir. Öteki kurumlar arasında İskoçya Ulusal Portre Galerisi ile zengin sanat ve arkeoloji koleksiyonlarının yanı sıra doğa tarihi ve jeoloji örneklerinin sergilendiği İskoçya Kraliyet Müzesi sayılabilir. Basın dünyası oldukça canlıdır. Televizyon ve radyo yayınlarında İskoçya kültürüne çok geniş yer verilir.

TARİH. Antik Çağ. İskoçya'da ilk insan yerleşiminin izleri Mezolitik avcı ve balıkçı toplulukların yaşadığı İÖ 3. binyıla tarihlenir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Neolitik toplulukların ortaya çıkışı ise İÖ 2. binyıl başlarında rastlar. İÖ 700'lerden sonra güneyde tepe kalelerle, İÖ 100'lerde de en kuzeyde yüksek ve yuvarlak kulelerle ayırt edilen iki ayrı kültürün geliştiğini gösteren bulgular ele geçmiştir. Bu kültürleri temsil eden toplulukların sonradan kaynaşarak Piktler olarak bilinen halkı oluşturdukları sanılmaktadır.

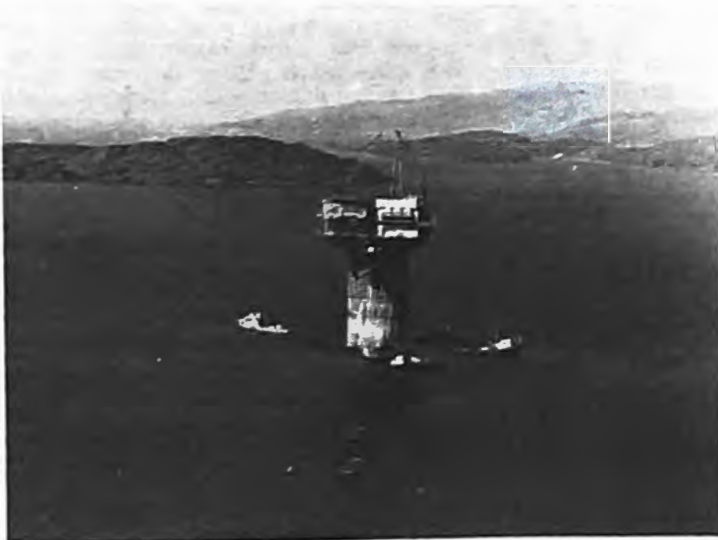
Britanya'ya İS 43'te giren Romalılar İskoçya'daki seferlerden bir sonuç alamayınca, önce Clyde Irmağı ile Forth Körfezi arasındaki Antoninus Duvarı'nın, ardından Tyne ile Solway Haliçindeki Hadrianus Duvarı'nın gerisine çekildiler. Bazı yerel devletlerle antlaşmalar yapmalarına karşın, kuzeydeki kabilelerin saldırılarını 4. yüzyılın sonlarına değin durduramadılar. Roma uygarlığı İskoçya'da pek bir iz bırakmadı.

İskoçya'nın 5. yüzyıl sonrasındaki tarihinin uzunca bir bölümü karanlıkta kalmıştır. Bu dönemde Forth Körfezinin kuzeyinde Piktler yaşıyordu. 5. yüzyıl sonlarında Argyll bölgesine yerleşen İrlanda kökenli İskoçlar Dalriada Krallığı'nı kurarak doğu ve güney yönünde genişledi. İskoçya'nın güneydoğusunu ellerinde tutan Britonlar 7. yüzyıl başlarında yerlerini Angillara bıraktılar. Forth Körfezi ile Humber Haliçisi arasında Northumbria Krallığı'nı oluşturan Angillanın kuzey yönündeki ilerleyişi 685'te Piktler tarafından durduruldu.

İskoçya'da Hristiyanlığın yayılması Roma döneminin sonlarında başladı. Bu gelişmede önemli rol oynayan Kelt din adamları İskoçların üstünlük sağlamasına da elverişli bir ortam sağladı. İskoçlar ve Piktler arasında kilise örgütlenmesine damgasını vuran Kelt etkisi 11. yüzyıla değin varlığını sürdürdü.

9. yüzyıl ortalarında kuzey ve batıdaki adalara yönelik saldırılarla başlayan Viking istilası zamanla anakaraya da yayıldı. Viking nüfuzu 12. yüzyıl ortalarında batıdaki yerel bir ayaklanmanın ardından gerileme sürecine girdi.

İskoçya'nın birleşmesi. İskoçların ve Piktlerin 843'te I. Kenneth MacAlpin'in hükümdarlığı altında birleşmesiyle ortaya çıkan

Kuzey Denizindeki Ninian Petrol Platformu, İskoçya ABC Ajansı

alandaki beklenen ilerleme sağlanamamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında önem kazanan yeni sanayi ürünleri arasında saat, yazarkasa, hassas ölçüm aletleri ve iş makineleri sayılabilir. Giderek gerileyen çelik sanayisinin başlıca merkezleri Lanark ve Ayr'dır. Hawick, Calashiels, Selkirk, Peebles, Glasgow ve Ayr'daki geleneksel dokumacılık eski canlılığını korumaktadır. Dundee'deki jüt fabrikaları öteki elyaf ürünlerini de üretecek biçimde modernleştirilmiştir. Basımıcılık ve içki yapımı Edinburgh ve Glasgow'un gelişmiş sanayileridir. İskoçya'nın

olan *High Court of Justiciary* bakar. *Court of Session* kararlarına karşı Lordlar Kamarası'na başvurulabilir; *High Court of Justiciary* kararları ise kesin bir nitelik taşır.

Eğitim sisteminde İngiltere'nin tersine özel okulların rolü çok sınırlıdır. Üniversitelerde İskoçya tarihi, edebiyatı ve siyasetine giderek daha çok önem verilmektedir. Edinburgh, Glasgow, Dundee ve Stirling'de bulunan sekiz üniversitenin en büyüğü özellikle tıp okullarıyla tanınan Edinburgh Üniversitesi'dir. Araştırma kurumları olarak da önem taşıyan üniversitelerin hemen hepsinde ög-

Alba Krallığı, Viking saldırılarına karşı ayakta kalan başlıca güç olarak, siyasal bütünleşmede de öncü bir rol üstlendi. Alba krallarından II. Malcolm 1016'da Carham'da Northumbria ordusunu yenilgiye uğratarak İngiliz saldırılarını durdurdu. Onun

taht adaylarından Robert Bruce'un aynı adlı torunu 1306'da ayaklanarak I. Robert adıyla kendini kral ilan etti.

İngiltere'deki karışıklıkların da yardımıyla konumunu sağlamlaştıran I. Robert (hd 1306-29) sonunda Northampton Antlaşma-

Hristiyanlığın yayıldığı önemli bölgelerden biri olan Highlands açıklarındaki İona Adası
ABC Ajansı

torunu I. Duncan 1034'te "İskoçların kralı" unvanını kullanmaya başladı. Bu sırada krallık Alba'nın yanı sıra Cumbria, Lothian ve Strathclyde'i de kapsıyordu.

Bir Sakson prensesiyle evlenen ve güneye doğru yayılmaya çalışan III. Malcolm (Canmore) dönemiyle (1058-93) birlikte İskoçlar Kelt geleneklerinden uzaklaşarak İngiliz etkisi altına girmeye başladı. Evlilik yoluyla İngiltere'de geniş mülkler edinen I. David (hd 1124-53) Anglonorman soylulara araziler dağıtarak feodal bir yapının temellerini atmanın yanı sıra merkezi bir yönetim sistemi oluşturdu. Ayrıca kara Avrupa'sı ve İngiltere'deki uygulamaları örnek alarak kiliseyi yeniden düzenledi. Felemenk ve Norveç'le ticari ilişkileri olan kent ve kasabaların kraliyet beratı alması da bu dönemde başladı.

David'in ardılı IV. Malcolm (hd 1153-65), Vikingleri yenilgiye uğratan ayaklanmanın önderi Somerled'in saldırılarını boşa çıkararak Argyll yönündeki genişlemeye ön ayak oldu. I. William (hd 1165-1214) kuzeydeki toprakların büyük bölümünü denetim altına alarak kraliyet şatoları inşa ettirdi. Daha sonra İngiltere'deki bir seferde tutsak düşerek 1174'te İngiltere tahtına bağlılığı kabul etti. 1189'da bu düzenlemeye son vermeyi başardıysa da İngiltere krallarının öteden beri süregelen İngilizlik iddiaları bütünüyle ortadan kalkmadı. II. Alexander (hd 1214-49) Argyll'in, III. Alexander (hd 1249-86) ise Hebridler'in fethini tamamladı. Bağımsız ve birleşik bir yapıya kavuşan İskoçya, en parlak çağını III. Alexander döneminde yaşadı.

Bağımsızlık savaşları. III. Alexander'ın tek vârisi olan torunu Margaret'in erken ölümü (1290) İskoçya tahtının boşalmasına yol açtı. Bunun üzerine ortaya çıkan 13 kral adayı arasındaki çekişmeden yararlanan İngiltere kralı I. Edward, hakemlik rolünü üstlenerek 1292'de John de Balliol'un kral seçilmesini sağladı. John, Edward'ın İskoçya üzerinde süzerenlik kurma girişimlerine karşı 1295'te Fransa'yla bir ittifak antlaşması yaptı. Ertesi yıl İskoçya topraklarına girerek zengin ticaret merkezi Berwick'i yağmalayan Edward, kısa sürede İskoçya'ya boyun eğdirdi. Ama William Wallace adlı bir soylunun önderliğinde başlayan direniş hareketi sürekli gelişen bir destek kazanarak İngiliz egemenliğini sarstı. Önceki güçlü

sı'yla (1328) İskoçya'nın bağımsızlığını yeniden sağladı. Küçük yaşta I. Robert'in yerine geçen II. David (hd 1329-71), İngiltere'den destek alan Edward de Balliol'un taht üzerindeki hak iddialarıyla karşı karşıya kaldı ve Halidon Hill'de alınan yenilgiden (1333) bir yıl sonra da Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. 1341'de İskoçya'ya dönme olanağı bulduysa da 1346'da Durham yakınlarındaki Neville's Cross Çarpışması'nda yenilerek tutsak düştü. 1357'de serbest bırakılmasını sağlayan yüklü fidyeyi ödemek için vergileri artırmaya çalışması, İskoçya Parlamentosu'yla sert çatışmalara yol açtı. Bu arada fidyeye yerine tahtını İngiltere kralının oğullarından birine vermeyi önermesi de tepkiyle karşılandı.

İlk Stuart krallar. David'in yerine *high steward* olan yeğeni II. Robert'in (hd 1371-90) geçmesiyle, İskoçya'da Stuart hanedanı dönemi başladı. Öte yandan çoğu küçük yaşta tahta çıkan güçsüz krallarla birlikte, büyük feodal beylerin yönetimdeki ağırlığı da giderek arttı. III. Robert döneminde (1390-1406) geniş yetkiler elde eden Albany dükünün üstünlüğü, uzun süre İngilizlerin elinde tutsak kalan I. James'in (hd 1406-37) ilk yıllarında da sürdü. 1424'te serbest bırakılan I. James, feodal beylerin gücünü kırarak etkili bir hukuk düzeni kurdu. Ama İskoçya Parlamentosu'ndaki feodal beylerin ağırlığını azaltmaya yönelik çabalarında başarısızlığa uğradı ve bir saray entrikası sonucunda öldürüldü.

Onun oğlu II. James (hd 1437-60) soyluların çekişmelerine sahne olan ilk hükümdarlık yıllarının ardından büyük bir nüfuz kazanmış olan Douglas ailesine ağır bir darbe indirdi. III. James de (hd 1460-88) İngiltere ile birlikte bir komploya girişen İsles lordlarının mülklerine el koydu. Ama bu feodal beylerin geride bıraktığı boşluk Batı Highlands'de karışıklıklara neden oldu. Bu dönemde Orkney ve Shetland adalarının ele geçirilmesine (1468-69) karşın, Berwick 1482'de İngilizlere bırakıldı.

Sürekli savaş ve çatışmaların yaşandığı 15. yüzyıl gene de belirgin bir ekonomik canlanmaya sahne oldu. Buna bağlı olarak 1469'da çıkarılan bir yasayla kent meclislerinde tüccarların ağırlık kazanmasına olanak verildi. Tarih ve edebiyat gelişirken, ilk üniversitelerin kurulmasıyla kültürel yaşam daha yüksek bir düzeye çıktı. Bu arada kilise atama-

larında papalığın yetkilerini kısıtlama yönünde bazı adımlar atıldı.

15. ve 16. yüzyıllar İç karışıklıklara son veren ve çevresinde aydın ve sanatçı kişileri toplayan IV. James (hd 1488-1513), İngiltere'yle barışçı ilişkiler kurulmasını sağladı (1502) ve VII. Henry'nin kızı Margaret'le evlendi. Ama Avrupa'daki yeni savaflar üzerine 1512'de Fransa'yla ittifaka yöneldi. Ertesi yıl Fransa'ya savaş açan VIII. Henry'nin kuvvetlerini bölmek amacıyla İngiltere'ye saldırdı. Ama Flodden Çarpışması'nda binlerce askerle birlikte öldü.

Küçük yaşta başa geçen V. James'in (hd 1513-42) hükümdarlığının ilk yıllarında yönetim 1524'e değin Fransa yanlılarının, ardından İngiliz yanlılarının elinde kaldı. 1528'de yönetime geçen V. James giderek Fransız yörelerine girdiğinden ve katı mali politikalar izlediğinden soyluların desteğini kazanamadı. Bu durum 1542'de Solway Bataklığında İngilizler karşısında alınan yenilgide önemli rol oynadı. Bütün oğullarını çocuk yaşta yitiren V. James, geride vâris olarak yalnızca ölümünden bir hafta önce doğan Mary'yi bıraktı.

Bu sırada geniş mülkleri ve tahta göre 10 katı bulan yıllık gelinle önemli bir güç odağı olan kiliseye karşı Protestan muhalefet giderek güçleniyordu. Mary döneminin (1542-67) başlarında bu muhalefetin başını çeken İngiliz yanlıları Fransa'nın yardımıyla saf dışı edildi. İskoçya'da artan Fransız nüfuzu Mary'nin 1558'de Fransız veliahtıyla evlenmesiyle doruğuna çıktı. Ertesi yıl reformcuların başlattığı ayaklanmanın ardından İngiliz birlikleri de İskoçya'ya girdi. Fransa'nın Edinburgh Antlaşması'yla müdahalecilikten vazgeçmesinden sonra, İngiltere'nin ağırlığı kesinleşti. Aynı dönemde Presbiteryen bir kilise örgütlenmesi ortaya çıktı. Kocasının ölümünden sonra İskoçya'ya dönen Katolik Mary, 1567'de, ikinci kocası Darnley'den olan oğlu VI. James lehine tahttan çekilmeye zorlandı ve 1568'de İngiltere'ye kaçtı.

Toprak sahiplerinin ve tüccarların tahtı desteklediği VI. James döneminde (1567-1625) belirli bir istikrar ortamı sağlandı. Ayrıca bağımsızlıklarını koruyarak devlet yönetiminde ağırlık kazanmak isteyen Presbiteryenlerle bazı ödünler karşılığında bir uzlaşmaya varıldı. I. Elizabeth yönetimindeki İngiltere ile yakınlaşma politikası izleyen VI. James, İngiltere tahtının vârisi olan annesinin öldürülmesinden (1587) sonra da aynı tutumu sürdürdü ve 1603'te I. James adıyla barışçıl bir biçimde İngiltere tahtına oturdu. İki monarşi arasında kurulan birliğe karşın, İngiltere ve İskoçya aynı siyasal varlıklarını korudu.

I. James İngiltere'ye yerleştikten sonra geride bıraktığı danışmanlar aracılığıyla İskoçya Parlamentosu'nu denetim altında tutmaya devam etti. Bu sırada daha geniş bir temsil niteliği kazanmış olan parlamentonun yanı sıra özel danışma kurulu ve yeni mahkemeler gibi kurumlar da biçimlendi. Kapalı ekonomik yapısını korumakla birlikte dış ticarete bir ölçüde açılan İskoçya'nın İngiltere'yle ekonomik ve kültürel bütünleşme süreci de hızlandı.

İç savaş ve karışıklıklar dönemi. I. Charles'ın (hd 1625-49) ağır vergiler koyması ve Reform karşıtı dinsel politikalar izlemesi, soylular arasında din adamlarından ve halktan da destek gören güçlü bir muhalefete yol açtı. Kralın getirdiği yeni düzenlemelere direnmeyi öngören Ulusal Ant (1638) hareketini bastırmaya yönelik seferler ve siyasal manevralar sonuçsuz kaldı. Charles ile İngiltere Parlamentosu arasında baş gös-

teren çekişmeler sırasında Ulusal Ant yanlıları, Presbiteryen Kilisesi'nin resmen tanınması karşılığında İngiliz Parlamentosu'na destek vermeyi kabul etti (1643). Bazı soyluların bu anlaşmaya tepki göstermesine karşın, İskoçya ordusu Kralcıların yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynadı. Ama dinsel anlaşmazlıklar İskoçya'da giderek kral yanlısı eğilimin güçlenmesine neden oldu. Oliver Cromwell'e bağlı kuvvetler bir dizi çatışma sonunda İskoçya'daki direnişi kırdı. Parlamenter bir birliğin kurulduğu Cromwell dönemindeki etkili yönetim çok geçmeden İskoçya'nın hemen her yerinde düzeni sağladı.

II. Charles'in (hd 1660-85) Anglikan Kilisesi'ni yeniden örgütleyerek güçlendirme politikasına karşı 1666'da ve 1679'da girişilen ayaklanmalar kolayca bastırıldı. Soyluların büyük bölümü tahtla uzlaşma yoluna gitti. Ama II. James'in (hd 1685-88) Protestanlara karşı izlediği sert politika İskoçya Parlamentosu'nu muhalefete yöneltti. I. William'ın İngiltere tahtına çıkmasıyla James'in İskoçya'daki yönetimi de çöktü.

İngiltere'yle birleşme. III. William (hd 1689-1702) ve II. Mary'nin (hd 1689-94) ortak hükümdarlar olarak başa geçmesinden bir yıl sonra İskoçya'da Presbiteryen Kilisesi resmen tanındı. Bu arada İskoçya'nın yönetiminde İngiltere'nin ağırlığının giderek artması, iki ülkenin parlamentoları arasında ciddi çatışmalara yol açtı. Aynı dönemde başlayan ve Anne'in hükümdarlığı (1702-14) sırasında da süren Fransa'ya karşı savaşlar, iki tarafı da bir çözüm arayışına yöneltti. Sonunda İskoçya'ya Büyük Britanya ve sömürgelerinde ticaret serbestliğinin tanınması ve ülkede Protestan hanedanın sürmesi ilkeleri çerçevesinde tam bir siyasal birlik konusunda anlaşmaya varıldı. 1707'de yürürlüğe giren Birleşme Yasası uyarınca İskoçya Parlamentosu kaldırılırken, İskoçya'nın kilise örgütlenmesini ve hukuk sistemini koruması güvence altına alındı. Birleşmenin önemli bir sonucu da Fransa'nın ve II. James yanlılarının İngiltere'ye saldırma için İskoçya'yı basamak olarak kullanma şansının ortadan kalkmasıydı.

II. James yanlılarının Fransa'nın yardımıyla 1708, 1715, 1719 ve 1745'te İskoçya'da başlatıldığı ayaklanmalar yalnızca Highlands'de sınırlı bir destek gördü ve her seferinde kolaylıkla bastırıldı. Highlands'de ayaklanmaların toplumsal dayanağını oluşturan klan örgütlenmesinin geçirdiği sarsıntılar, bu bölgedeki geri feodal yapının çözülmesini önemli ölçüde hızlandırdı.

18. yüzyılda İskoçya'nın genelinde siyasal ve dinsel çekişmelerin arka planı geçmesi, "İskoçya Aydınlanması" olarak bilinen kültürel ve düşünsel bir canlanma döneminin açılmasına olanak sağladı. Bu dönemde tarihçi ve filozof David Hume, mimar Robert Adam, iktisatçı Adam Smith, hukukçu Henry Home, şair Robert Fergusson ve Robert Burns gibi kendi alanlarında çığır açan kişiler yetişti. Öte yandan en parlak dönemine ulaşan İskoçya üniversiteleri bilimsel araştırmaların yaygınlaşmasına önemli katkıda bulundu.

19. yüzyıldaki gelişmeler. İngiltere'nin Fransa ile savaş içinde olduğu 1793-1815 arasında İskoçyalı radikallerin genel oy hakkı hedefiyle yürüttüğü mücadele sert biçimde bastırıldı. Savaş sonrasındaki ekonomik bunalımın etkisiyle 1820'de gelişen ikinci radikal hareket, Glasgow çevresindeki başarsız işçi ayaklanmasının ardından dağıldı. Sonraki yıllarda Edinburgh'da aydın çevrelerin öncülük ettiği reformcu akım öne çıktı. 1830'larda uygulanan sınırlı reformlar, orta

sınıfa yönetime katılma olanağını vermenin ötesine gitmedi. Siyasal hakların toplumun alt kesimlerini de kapsayacak biçimde genişletilmesi, ancak 1867 sonrasındaki yasal düzenlemelerle sağlanabildi. İskoçya orta sınıfı 19. yüzyılın ikinci yarısında Liberal Parti'nin güçlü dayanaklarından biri durumuna geldi.

19. yüzyıl başlarında nitelikli işçiler arasında başlayan sendikacılık hareketi, zamanla öteki işçileri de kapsayan bir düzeye ulaştı. Ünlü işçi önderlerinden J. K. Hardie'nin temellerini attığı siyasal hareket İşçi Partisi'nin kuruluşunda önemli rol oynadı. 20. yüzyıl başlarında İskoçya siyasal yaşamında Liberallerin yanında İşçi Partisi de belirgin bir ağırlık kazandı.

Dönemin bir başka önemli toplumsal hareketi koyunculığa yönelen Highlands'deki toprak sahiplerinin sürülerine ötlak açmak için kiracı çiftçilere karşı uyguladıkları baskılara karşı yürütülen kampanyaydı. Lowlands halkının 19. yüzyıl sonlarındaki bu kampanyaya verdiği destek İskoçya toplumunun bütünleşmesinde belirleyici bir adım oldu.

İskoçya Sanayi Devrimi'nin etkisine 1820'lerde girdi. Bu gelişmeye bağlı olarak kırsal kesimden kentlere yoğun bir göç başladı. İrlanda'dan gelen göçmenler, tarımsal üretim düzeyinin yükselmesi ve iyileşen sağlık koşulları gibi etkenler yoğun bir nüfus artışına yol açtı. Sanayide en büyük atılım dokümacılıkla kömür ve demir üretiminde sağlandı. İskoçya gemi yapıcılığı uluslararası düzeyde geniş bir pazar buldu.

Modern İskoçya. I. Dünya Savaşı İskoçya'nın gemi ve makine sanayilerinin daha da gelişmesini sağladı. Ama bu büyüme 1920'lerde olumsuz sonuçlar doğurdu. İskoçya ekonomik bunalımdan en çok etkilenen bölgeler arasında yer aldı. Buna bağlı olarak gelişen radikal akımlar İşçi Partisi'ni 1922'de İskoçya'da birinci parti durumuna getirdi. İşçi Partisi içindeki sol kanadın çoğu önderleri İskoçya'dan çıktı. 1934'te kurulan İskoç Ulusal Partisi (SNP) daha çok aydın çevrelerde destek gördü.

II. Dünya Savaşı öncesindeki Muhafazakâr ağırlıklı hükümetler yerel yönetim sistemini genişletmeye önem verdi. Savaş sırasında İskoçya işlerinden sorumlu devlet bakanı olan Tom Johnston, bazı önemli yatırımlara öncülük etti. Savaş sonrası İşçi Partisi hükümetlerinde etkili İskoçyalı siyasetçiler bulunmuyordu. Kuzey Denizinde petrol yataklarının bulunduğu 1970'lerde SNP kısa süreli bir seçim başarısı gösterdi. Militer bir milliyetçiliği önelemek isteyen İşçi Partisi hükümeti, İskoçya'ya sınırlı yasama ve yürütme yetkilerine dayanan bir özerklik verilmesi konusunda halkoylamasına gitti (1 Mart 1979). Çoğunluğun tasarı yönünde oy kullanmasına karşın, düşük katılım nedeniyle toplam oyların yüzde 40'ı olarak belirlenen baraja ulaşamadı. Bunu izleyen seçimlerde SNP parlamentodaki 11 sandalyesinden dokuzunu yitirdi. 1980'lerin başlarındaki ekonomik durgunluk, Birleşik Krallık'ın öteki kesimlerinde olduğu gibi İskoçya'da da işsizlik oranının ciddi boyutlara ulaşmasına yol açtı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

İskoçya Birleşme Yasası bak. Birleşme Yasası (1 Mayıs 1707)

İskoçya Episkopal Kilisesi, İskoçya'da 16. yüzyıl Reform hareketinin sonucu olarak ortaya çıkan bağımsız Anglikan kilisesi.

Protestanlığın İskoçya'daki karmaşık gelişme sürecinde bazen kiliseyi rahiplerin yönetmelerinden yana olan Presbiteryenler, bazen de kiliseyi piskoposların yönetmelerinden

yana olan Episkopaller denetimi ele geçirdi. 1660'ta kralın yeniden tahta dönmesinden (Restorasyon) sonra, iki grup biraz değiştirilmiş bir piskoposluk yönetimi üzerinde anlaşmıştıysa da ulusun ve kilisenin birliğini sağlayabilecek bu anlaşma, William ile Mary'nin 1688'de tahta çıkmalarından sonra bozuldu. Kral II. James'e bağlılık yemini etmiş olan Episkopaller, onun tahttan indirilmesinden sonra William ve Mary'ye bağlanmayı vicedanlarına sığdıramadı. Böylece Presbiteryenlik 1690'da ulusal din olarak yerleşti. Episkopal geleneğe bağlı kalanlar ise İskoçya Episkopal Kilisesi'ni oluşturdu. Kilisenin piskoposları Restorasyon'dan sonra atanmış piskoposların doğrudan ardıllarıydı.

18. yüzyılda İskoçya Episkopal Kilisesi Jacobuscuların (sürgündeki Stuart hanedanından II. James ve varislerine bağlı kalanlar) 1715 ve 1745'teki ayaklanmalarına karşı için kötü dönemler geçirdi. Kiliseyi cezalandıran yasalar çıkarıldı ve kilise neredeyse dağılacak hale geldi. 1792'de bu yasalar kaldırılınca kilise yeniden canlandı ve güçlenmeye başladı. Bir yandan ülke içinde sosyal yardımlaşma etkinlikleri yürütürken bir yandan ülke dışında, özellikle de Güney Afrika ve Hindistan'da misyonlar kurdu.

I. Charles'ın 1637'de İskoçya'ya kabul ettirdiği dua kitabındaki ayin usulüne dayanan İskoçya Komünyon Kitabı, 1764'te hazırlandı. 1920'lerde kitap tümüyle gözden geçirildi ve hazırlanan İskoçya Dua Kitabı 1929'da yayımlandı. Bu kitap, temelde, 1662 tarihli İngiliz *Book of Common Prayer*'in (Toplu Dua Kitabı) yeniden düzenlenmiş biçimiydi.

İskoçya Episkopal Kilisesi, her birinin başında bir piskopos bulunan yedi piskoposluk bölgesine bölünmüştür. Bu yedi piskopos aralarından birini başkan seçer. İskoçya Episkopal Kilisesi'nde cemaat üyeleri iki ayrı meclis aracılığı ile kilise çalışmalarına etkin biçimde katılabilirler. Bunlardan biri parasal konularla ilgilenen Kilise Temsilciler Meclisi'dir. İkincisi ise ayinler ve başka dinsel kurallarla ilgilenen Bölgesel Sinod'dur. Başpiskoposun yönettiği Bölgesel Sinod'un yetkisi 1961'de tanınmıştır.

İskoçya Gaelcesi, ERSE DİLİ olarak da bilinir, Kelt dillerinin Goidel öbeğine bağlı dil. İskoçya'nın kuzeybatı kıyılarıyla Hebrides'de konuşulur. İrlanda dilinin bir koludur. İskoçya'ya İS 500'de girmiş, orada konuşulan eski bir Kelt dilinin yerini almış ve 13. yüzyılda Gaelcenin ayrı bir lehçesi durumuna gelmiştir. 15. yüzyıla değin İrlanda ve İskoçya'da ortak bir edebi dil (Gaelce) kullanıldı. Bu dönemde İskoçya dili İrlanda dilinden bağımsız gelişmeye ve bu iki dili konuşanlar birbirini anlamakta güçlük çekmeye başladı. İskoçya Gaelcesi, bu dönemden başlayarak İrlanda dilinden ayrı bir dil kabul edilir. İskoçya Gaelcesindeki ilk yazmalar da 15. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

İskoçya hukuku, İskoçya'ya özgü hukuk kurumları, kuralları ve uygulamaları. İngiltere ve İskoçya parlamentolarının birleştiği 1707'de, iki ülkenin hukuk sistemleri birbirinden çok farklıydı. İskoçya, bir önceki yüzyılda, Felemenk ve Fransa'daki hukukçuların Roma hukukunu temel alarak geliştirdiği hukuku örnek almıştı. Bu kaynağa yalnızca örf ve âdete dayalı hukuk kurallarındaki boşlukları doldurma amacıyla başvurulduğundan, İskoçya hukuku bütünüyle Roma hukuku üzerine kurulu sayılmaz. Ama Roma hukukunun etkisi küçümsenmeyecek bir düzeydedir.

Birleşme sonrası dönemde İskoçya hukuk sistemi, İngiliz hukukunu büyük çapta özümsemiştir. Bunun bir nedeni, her iki ülkede

de uygulanmak üzere çıkarılan yasaların İskoçya hukuku içinde önemli bir orana ulaşmasıydı. 1876'ya değin İskoçya için yüksek istinaf mahkemesi görevi yapan İngiliz hukukçularının yer aldığı Lordlar Kamarası'nın, İskoçya'dan gelen başvurulara İngiliz hukukunu uygulama eğilimini göstermesi de önemli bir etkindi. Öte yandan İngiliz ve İskoçya hukuklarını bir arada ele almayı yeğleyen bazı hukukçuların rolü ile mahkemelerde İngiliz yargıçların kararlarının anılması da bu gelişmede etkili oldu. Özümseme en çok ticaret hukuku alanında görüldü.

İskoçya mahkemeleri, Birleşme Yasası'ndan sonra da hukuk ve ceza davalarına bakma yetkisi bakımından bağımsız ve ayrı varlıklarını korudular. Hukuk davalarıyla ilgili yüksek mahkeme olan ve 18 yargıçtan oluşan *Court of Session* Edinburgh'daki eski Parlamento Binası'nda görev yapar. Mahkeme 13 yargıçlı Dış Daire (*Outer House*) ile dörder yargıçlı ve iki bölümlü İç Daire' den (*Inner House*) oluşur. İç Daire'nin iki bölümü Dış Daire'den ve şerif mahkemelerinden gelen davalara istinaf mahkemesi olarak bakar. Bu mahkemenin kararlarına karşı başvurulacak üst yargı mercii Lordlar Kamarası'dır.

Ceza davalarıyla ilgili yüksek mahkeme olan *High Court of Justiciary*'nin yargıçları, *Court of Session*'in yargıçlarıdır. Bu mahkeme Edinburgh dışındaki kent ve beratlı kasabalarda da gezici görev yapar. Mahkemenin baktığı ceza davalarında her zaman 15 kişilik bir jüri bulunur. Jüri oy çokluğuyla da karar verebilir ve makul bir kuşkunun söz konusu olduğu durumlarda "suçun kanıtlanmadığı" biçiminde bir karara da varabilir. 1926'dan beri ceza istinaf mahkemesi işlevini de gören *High Court of Justiciary*, jüri ilk derece mahkemesi olarak kendisinin ya da şerif mahkemelerinin baktığı bazı ceza davalarıyla ilgili başvuruları da sonuca bağlar. Ceza davaları için Lordlar Kamarası'na başvuru yapılamaz.

İskoçya, yerel yargı bakımından altı şerifliğe ayrılmıştır. Taht bu bölgelerin her biri için bir şerif ve yeterli sayıda şerif yardımcısı atar. Şerifler ve şerif yardımcıları, çok eski kurumlar olan ve hukuk davalarına bakmanın yanı sıra bazı idari görevleri de yerine getiren şerif mahkemelerine başkanlık eden yargıçlardır. Şerif mahkemelerinin hukuk davalarındaki yetki alanı hemen hemen *Court of Session*'inki gibidir; ayrıca ceza davalarında da geniş yetkileri vardır. Hafif cezayı gerektiren suçlar, kent meclisinin kendi üyeleri arasından seçtiği bir üyenin başkanlık ettiği kent polis mahkemeleri ya da çoğunlukla illerde olduğu gibi, İskoçya işleriyle sorumlu devlet bakanının atadığı sulh yargıçları önünde görülebilir.

High Court of Justiciary ve şerif mahkemelerindeki ceza yargılamasının yürütülmesinden krallığın İskoçya'daki baş hukuk temsilcisi olan *lord advocate* sorumludur. *Lord advocate* yetkilerini başsavcı yardımcısı (*solicitor general*), dört yardımcı hukukçu ve ülkenin çeşitli yerlerinde görev yapan mali vekiller aracılığıyla kullanır. Bu işlerle ilgili organ, başında krallık temsilcisi bulunan, Edinburgh'daki Kraliyet Dairesi'dir. Polis mahkemeleri ve sulh mahkemelerindeki soruşturmaları kent meclisinin ya da yargıçların atadığı savcılar yürütür. İskoçya'da büyük jüri kurumu yoktur.

İskoçya Kilisesi, İskoçya'da 16. yüzyıl Reform hareketi sırasında Presbiteryen inancını benimseyen ulusal kilise. İskoçya'daki ilk Hristiyan kilisesi yaklaşık 400'de Aziz Ninian tarafından kuruldu. 6. yüzyılda ülkeye gelen İrlandalı misyonerlerden Aziz Columba 563'te İona'ya yerleşti. 1192'de İskoç kilisesi, Roma'nın doğrudan papaya bağlı

"özel evladı" ilan edildi. 1472'de St. Andrews başpiskoposluk merkezi oldu; onu 1492'de Glasgow izledi.

İskoç Reformcuları önceleri Luther'in, daha sonra ise İsviçreli Reformcuların etkisinden kaldılar. İskoçya'da Reform hareketine önderlik eden John Knox'un Calvin'e ve onun Cenevre'de gerçekleştirdiği reformlara duyduğu hayranlık, hazırladığı İskoç İtikatnamesi'ne yansdı. İskoç Reformcularının Ağustos 1560'ta toplanan meclisi, İskoçya'da papanın otoritesine son vererek İskoç İtikatnamesi'ni kabul etti ve Katolik Komünyon ayinini yasakladı.

Roma'dan kopuşun ardından yüzyıllan fazla bir süre İskoçya'da kilise yönetiminin biçimi kesinleşmedi. İskoçya ve İngiltere kralı I. Charles piskoposların yönetimi anlamına gelen Episkopal biçimi yeğlerken, İskoç halkı rahiplerin önderliğindeki Presbiteryen biçimde ısrar ediyordu. Uzun mücadelelerden sonra William ve Mary'nin İngiltere tahtına çıktığı 1689'da çıkarılan yasayla İskoçya'da Presbiteryenlik yerleşti. 17. yüzyılın sonlarında İlimlilar diye bilinen din adamları kilise üzerinde etkili olmaya başladı. Westminster İtikatnamesi'nin geleneksel Kalvenciliğe bağlı kalan Evanjelikler muhalefet grubunu oluşturdu. 1712'de İngiliz Parlamentosu, İskoçya'da bölge papazlarını seçme hakkını halktan alıp toprak sahiplerine verince İskoçya Kilisesi İlimlilerin denetimine girdi.

Dini uyanış akımları ve pazar okulu hareketi ile güçlenen Evanjeliklerle İlimlilar arasındaki görüş ayrılıkları 1833'ten 1843'e değin derinleşti. Sonunda, Thomas Chalmers'in başını çektiği büyük bir grup resmi kiliseden ayrılarak 1843'te İskoçya Özgür Kilisesi'ni kurdu. Zamanla İskoçya Kilisesi'nin yönetiminde İlimlilerin yerine daha etkili önderler geçti. 1874'te bölge papazlarının toprak sahiplerince atanması sistemi kaldırıldı ve Özgür Kilise ile ilişkiler yoğunlaştı. 1921'de devletle İskoçya Kilisesi arasındaki bağ koparıldı ve İskoçya Kilisesi ulusal kilise olarak tanınırken resmi devlet kilisesi olmaktan çıktı. Birkaç yıl süren görüşmeler sonunda da 1929'da iki kilise gene İskoçya Kilisesi adı altında birleşti.

Bundan sonra kilise, misyonerlik çalışmalarını ve Protestan ekumenik hareketi içindeki etkinliklerini sürdürdü. İngiltere Kilisesi'ne bağlanması yolundaki girişimler, 1959 ve 1971'de başarısızlıkla sonuçlandı.

İskoçya Özgür Kilisesi, 1843'te İskoçya Kilisesi'nden ayrılanların kurdukları kilise. 18. yüzyılda İskoçya Kilisesi'nde daha çok toplumsal etkinlikler, kültür ve yerleşik kilise içinde din adamlarının konumlarıyla ilgilenen İlimlilar ile Westminster İtikatnamesi'ne bağlı katı Kalvenci Evanjelikler arasındaki görüş ayrılıklarının sonucunda ortaya çıktı. 1712'de İngiliz Parlamentosu zengin toprak sahiplerinin yerel kiliselere papaz atamalarına izin verince, kilise İlimlilerin denetimine girdi. 19. yüzyılda ise Evanjelikler güçlenerek devletten daha geniş özgürlük ve cemaatlerin kendi papazlarını seçme hakkını talep ettiler. Mahkemeler ve parlamento, toprak sahiplerinin papazları atama hakkında direnince Evanjeliklerden çoğu kiliseden ayrılmaya karar verdi.

18 Mayıs 1843'te İskoçya Kilisesi Genel Kurulu'nun açılış oturumunda, Evanjelikler özgür bir kilise kurulu toplanmanın olanaksızlığını öne süren bir bildiri okudular. Daha sonra ayrı bir salonda İskoçya Özgür Kilisesi'nin ilk genel kurulunu yaptılar. Thomas Chalmers ilk kurul başkanı seçildi. Yerleşik kiliseden ayrılmamanın ötesinde bir hareket sayılan bu olay "Kopma" adıyla anıldı.

Yeni kilise İskoçya Kilisesi rahiplerinin ve cemaatinin yaklaşık üçte birinden oluşuyordu. Yerleşik kilisenin sağladığı bütün gelirlerden, kiliselerden, profesörlüklerden ve rahip evlerinden vazgeçilerek gönüllü katkılardan oluşan fonlar kuruldu. Bu paralarla rahiplerin maaşları ödendi; yeni kiliseler, evler ve okullar yapıldı; misyonerlik etkinlikleri yürütüldü. Özgür Kilise birkaç yıl içinde dikkate değer başarılar elde etti ve İskoçya'da etkili bir güç haline geldi. Kitabı Mukaddes'in yorumlanışında zamanla benimsediği yeni yaklaşımlar ise yer yer muhalefetle karşılaştı.

1900'de Özgür Kilise, 1847'de kurulan Birleşik Presbiteryen Kilisesi ile birleşerek Birleşik Özgür Kilise'yi oluşturdu. Toprak sahiplerinin rahip atama sistemi kaldırıldıktan ve İskoçya Kilisesi devlet kilisesi olmaktan çıktıktan sonra da yeniden bu kiliseyle birleşti.

Birleşik Presbiteryen Kilisesi ile birleşmeye karşı çıkan küçük bir grup İskoçya Özgür Kilisesi'ni sürdürdü. Cemaatleri çoğunlukla Highlands ve adalardaki Gaelce konuşulan bölgelerdeydi.

İskoçya Yayı, Güney Atlas Okyanusunun güney bölümünde ada sistemi. Güney Georgia, Güney Sandwich ve Güney Orkney adaları ile Antarktika Yanımadasını ve deniz dibindeki İskoçya Dağlarını içine alır. Antarktika Yanımadası boyunca kuzey yönünde uzanan ada yayı, önce doğuya, ardından batıya yönelerek bir "u" çizer; daha sonra Güney Amerika'ya doğru yönelerek Tierra del Fuego ve And Dağları ile birleşir. Yaklaşık 4.350 km uzunluğundaki ada yayı, Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) oluşmaya başlamıştır. İskoç Denizini çevreleyen yayın doğu ucunda Güney Sandwich Çukuru yer alır. Yapısal olarak yayın bir parçası durumundaki çukur, en derin noktasına Meteor Çukurunda (8.270 m) ulaşır.

iskonto, vadesinden önce ödenen borçtan yapılan kesinti. İskonto en çok polişe kurdurma işlemlerinde uygulanır. Polişenin hamili olan alacaklı, elindeki senedin vadesinden önce paraya gereksinim duyduğu durumlarda, vadeyle orantılı bir indirimi kabul ederek senedi bir bankaya ya da sarrafa devreder. Senet kırma olarak bilinen bu işlem sırasında alacaklının kabul ettiği indirim tutarına iskonto denir. Bu indirim tutarı senedin yazılı değeri üzerinden basit faiz yöntemiyle hesaplanır.

İskonto temelde bir kredidir. Banka senedi vadesinden önce satın almakla senet sahibine bir tür avans verir ve bu avanstaki bir faiz alır. Senedi iskonto eden bankanın bu senet karşılığında merkez bankasından aldığı krediye reeskont kredisi denir.

iskonto haddi, REESKONT ORANI olarak da bilinir, merkez bankalarınca ticari bankalara ve öbür mali aracı kurumlara verilen kredilerde uygulanan faiz oranı. Eskiden bu faiz, bir iskonto biçiminde yani faizin kredi miktarından düşürülmesi yoluyla uygulanırdı. Ama günümüzde iskonto haddi teriminin sürmesine karşın uygulama gerçek bir faiz oranı biçimini almıştır.

İskonto haddi, bir ekonomideki kredi koşullarının önemli bir göstergesidir. İskonto haddinin yükseltilmesi ya da düşürülmesi bankaların borçlanma maliyetlerini, dolayısıyla verdikleri kredilerde uyguladıkları faiz oranını etkiler. İskonto haddi ekonomik durgunluk ve enflasyonla mücadelede bir araç olarak kabul edilir. Ayrıca, ödemeler

dengesi açıklarını kapatma ve sermayenin uluslararası hareketini düzenleme amacıyla da kullanılır.

iskorbüt, BARLOW HASTALIĞI ya da C VİTAMİNİ EKSİKLİĞİ olarak da bilinir, insanda besinlerle alınan C vitamininin yetersiz olması nedeniyle ortaya çıkan beslenme bozukluğu. Hastalığın en önemli belirtileri dişlerin dökülmesi, dişetlerinde kanama ve şişme, eklemlerde, özellikle bacaklarda ağrı ve tutulma, deri altında ve daha derindeki dokularda kanama, yaraların iyileşmesinde yavaşlama ve kansızlıktır.

Eski metinlerde iskorbütten söz ediliyorsa da, hastalığın ilk ayrıntılı tanımı Haçlı seferleriyle ilişkili kayıtlarda ortaya çıktı. İskorbüt 15. yüzyılın sonlarına doğru uzun deniz yolculuklarına çıkan denizcilerde görülen ölüm ve güçsüzlüklerin başlıca nedeniyd. İskorbütün günlük beslenme rejimiyle bağlantısı 1753'e değin anlaşılamadı. İskoçyalı cerrah James Lind'in *Treatise on Scurvy* (1754; İskorbüt Üzerine Bir İnceleme) adlı yapıtında portakal, limon ya da öbür turuncgillerin suyunun içilmesiyle iskorbütün önlenilebileceğini ve tedavi edilebileceğini göstermesiyle besin eksikliği ilk kez bir hastalık nedeni olarak ele alındı. Günümüzde iskorbütün ağır bozukluklara neden olan türü görece ender görülmektedir. Yiyecekleri yeterince C vitamini içermeyen yetişkinlerle anne sütü yerine süt tozu ya da mama alan ve ek olarak C vitamini ya da portakal suyu verilmeyen bebeklerde iskorbüt görülebilir. Barlow hastalığı olarak da bilinen çocuk iskorbütünde bacaklar şişer, bükülürken ağrır, kemiklerde çeşitli yapı bozuklukları ortaya çıkar.

İskorbütün tedavisi için hastaya C vitamini verilir. Ağır derecedeki eksikliklerde bile günlük beslenmeye ek olarak günde 100 mg vitamin verilmesi, hastalıkta birkaç gün içinde gözle görülür bir iyileşme sağlar.

iskorpit, *Scorpaenidae* familyasının özellikle *Scorpaena* cinsinden, dipte yaşayan birçok deniz balığının ortak adı. Tropik ve ılıman denizlerde geniş bir yayılım gösteren bu balıkların başı dikenli ve iri, ağzı geniş, renkleri soluk ya da parlak ve yaşadıkları kayalık ortamlara uyacak biçimde alacalıdır. Sırt ve anüs yüzgeçlerinin öndeki diken ışınları, karın yüzgecinin birinci diken ışını, başı ve solungaç kapakları üstündeki bazı dikenler zehirlidir. İskorpit balığının rengi, dikenleri, öbür uzantıları, başındaki girinti ve çıkıntıları nedeniyle yaşadığı çevreden ayırt etmek son derece güçtür. Çok az hareket eden ve sürekli dipte yatan bu balıklar deniz solucanları ve küçük balıklardan oluşan avlarının yaklaşıp yaklaşmamasını bekler.

Türkiye deniz balıklarıyla ilgili yazılı kaynakların bazılarında Akdeniz, Ege Denizi

ve Marmara Denizinde yaşayan *Scorpaena scrofa* türüne iskorbüt, Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde görülen *S. porcus* türüne lipsoz(*) denmektedir. Ama öbür kaynaklara ve balıkçılara göre bu balıklardan lipsoz olarak belirtilen tür iskorbüt, iskorbüt olarak belirtilen tür lipsozdur.

S. porcus, 30 cm'ye kadar uzayabilen, sıg ya da 800 m'ye ulaşan kayalık diplerde yaşayan, kahverengi ve siyahın tonlarında alacalanan bir türdür. Deri çıkıntıları altçenesinde bulunmamasına karşın gözlerinin üstünde iyi gelişmiştir.

Genel olarak kahverengi, yer yer pembe, sarı, lekeleri olan ve altçenesinde deri çıkıntıları taşıyan *S. scrofa* ise 50 cm'ye değin uzayabilir. Bu tür, *S. porcus* gibi Atlas Okyanusunun doğu kesimine de yayılmıştır.

Benzer türlerden *S. notata* Karadeniz'de ender olmak üzere Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde görülür. Sırt yüzgecinin diken ışınları bölümünde siyah bir leke vardır. Gözlerinin üstünde deri çıkıntıları ya yok ya da çok küçüktür. Uzunluğu en çok 24 cm, rengi kırmızımsı pembe, Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarında rastlanan *S. elongata*'nın deri çıkıntıları altçenesinde bulunmamasına karşın solungaç kapaklarında iyi gelişmiştir. Uzunluğu en çok 55 cm dolayındadır.

Türkiye'nin yalnız Ege kıyılarında belirlenen *S. maderensis* enesinde çukur bulunmaması nedeniyle önceki türlerden kolayca ayırt edilir. Bu türün uzunluğu en çok 15 cm dolayındadır.

Atlas Okyanusunda 45 cm'ye kadar uzamasına karşın Akdeniz'de en çok 35 cm'lik örneklerine rastlanan *Helicolenus dactylopterus* Karadeniz dışında Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde yaşar. Gözleri çok iri, rengi pembe kırmızıdır. Kuyruk yüzgecinin ucu düz ya da içbükey olması ve derin sulardaki kumlu ya da çamurlu diplerde bulunması nedeniyle Türkiye sularında yaşayan öbür iskorbüt türlerinden ayrılır.

Atlas Okyanusunun kuzey kesiminde yaşayan *Sebastes marinus* ise uzunluğu yaklaşık 1 m'yi bulan ticari değeri yüksek bir türdür.

İskorpit balıklarının eti beyaz ve lezzetlidir. Kızartılarak yenilebildiği gibi özellikle haşlanarak yapılan salatası ve çorbası ünlüdür.

İskra (Rusçada "Kıvılcım"), 1900'lerin başlarında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDRP) yayın organı. Propaganda ve örgütlenme aracı olarak partinin güçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

RSDRP'nin kurulduğu 1898'de birçok Marksist ve sosyalist çevrenin partiyi bağları bulunmuyordu. 1900 başında Sibirya'dan sürgünden dönen V.İ. Lenin, dağıntık Marksist çevreleri birleştirmeye ve işçi sınıfını siyasal mücadeleye yöneltmeye yardımcı olacak bir yayın organının çıkarılmasını savundu. Aynı yılın yazında Avrupa'ya geçerek böyle bir organın kuruluş hazırlıklarına girişti. Yazı kurulu Lenin, G.V. Plehanov, V.İ. Zasulic, P.B. Akselrod, L. Martov ve A.N. Potresov'dan oluşan *İskra*'nın ilk sayısı 11 Aralık 1900'de Almanya'nın Leipzig kentinde yayımlandı. Gazetenin çıkışında C. Zetkin ve A. Braun gibi Alman Sosyal Demokratları ile Polonyalı J. Marchlewski ve İngiliz Sosyal Demokrat Federasyonu'ndan H. Quelch'in de önemli katkıları oldu.

Örgütleyici bir merkez işlevi de gören *İskra*'nın her sayısı Rusya'ya gizlice sokularak, ayrıca Rusya içindeki gizli basimevlelerinde çoğaltılarak partili ve sempatizan çevrelere düzenli biçimde ulaştırılmaya çalışıldı.

Çeşitli sayılarında sol içindeki muhalif akımlara yönelik sert eleştiriler yer aldı. RSDRP'nin tek merkezden yönetilen ülke çapında bir partiye dönüşmesini sağlayan *İskra*, bu özelliklerinden dolayı gazetecilik tarihinde özgün bir nitelik kazandı. Almanya'nın çeşitli kentlerinde yönetildikten sonra merkez Temmuz 1902'de Londra'ya, 1903 ilkbaharında da Cenevre'ye taşındı. Gazetenin en etkin yazı kurulu üyesi, takma adını ilk kez Aralık 1901'de *İskra*'daki bir yazısında kullanan Lenin'di. Ayrıca karısı N.K. Krupskaya da yazı kurulu sekreteri olarak çalışıyordu. RSDRP'nin Temmuz-Ağustos 1903'te toplanan ikinci kongresinde Lenin'in önerisiyle *İskra*'nın yazı kurulu üye sayısı altıdan üçe (Plehanov, Martov, Lenin) indirildi. Ama Martov istifa ederek Menşeviklerle(*) birlikte kongrede seçilen Merkez Komitesi'ni ve *İskra*'yı boykot etti. 46. sayıdan 51. sayıya kadar *İskra* Lenin ve Plehanov'un yönetiminde çıktı. Bir süre sonra Plehanov'un da Menşeviklere katılması üzerine Lenin 1 Kasım 1903'te yazı kurulu üyeliğinden ayrıldı. Böylece Menşeviklerin eline geçen gazete 52. sayıdan başlayarak yeni ya da Menşevik *İskra* olarak anılmaya başladı. Menşevikler *İskra*'nın yayımını 1905'e değin sürdürdü.

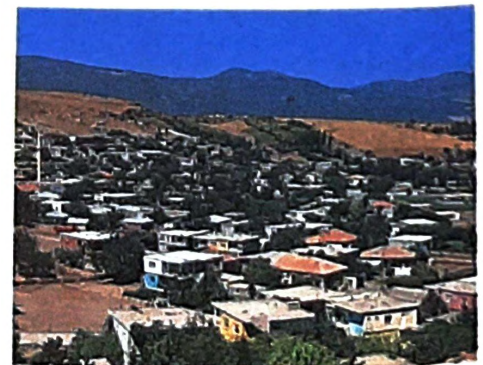
İslâhiye, Akdeniz Bölgesi'nde, Gaziantep iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.513 km² (1989) olan İslâhiye ilçesi kuzeyde Nurdagi, doğuda Kilis ilçeleri, güneyde Suriye, güney ve güneybatıda Hatay, batıda da Adana illeriyle çevrilidir.

Gaziantep ilinin batı kesiminde yer alan ilçe topraklarının doğu ve batı kesimleri engebeli, ortası ise düzlüktür. Batıda Amanos (Nur) Dağlarının doğu uzantıları, doğuda ise doğru Şehitkamil ilçesi sınırları içinde kalan Sof (Kartal) Dağı ilçedeki başlıca yükseltilerdir. Tektonik kökenli İslâhiye Ovası bu dağların arasında güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğunda(*) yer alan ve bir mikroklima oluşturan ovanın alüvyonlu toprakları verimli bir tarım alanı oluşturur. Amanos ve Sof dağlarının uzantılarından doğan çok sayıda küçük çay ve dere ovayı suladıktan sonra ilçe sınırları dışında Asi Irmağına katılır. Bunlardan en önemli bazı kesimlerde Karasu adıyla da anılan Karaçay'dır. Bu çayın ilçe sınırları içindeki kesiminde sulama ve taşkın önleme amaçlı Tahtaköprü Barajı kurulmuştur. İlçe topraklarının doğal bitki örtüsü, delice adıyla bilinen yabani zeytin ağaçlarıyla meşelerden oluşur.

İlçe ekonomisinin en gelişmiş dalı tarımdır. Tarım ürünleri alım satımına dayanan ticaret ile imalat sanayisi de bir ölçüde gelişmiştir. Yumuşak iklimli ilçenin verimli topraklarında yüksek değerli tarım ürünleri yetiştirilir. 1990'da Nurdagi'nin ilçe yapılmasından önce İslâhiye buğday, soğan, şeker pancarı ve pamukta Gaziantep'in en çok

İskorpitlerden *Scorpaena guttata*
Burd Muese Hort Resources EB Inc

İslâhiye'den bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

üretim yapan ilçesiydi. Bunlardan başka üzüm, arpa, baklagiller, zeytin, sarımsak ile az miktarda mısır ve antepfıstığı yetiştirilir, akarsu boylarında yaygın biçimde sebzeçilik yapılır. Dağlık kesimlerin ana geçim kaynağı hayvancılık ve ormancılıktır. En çok beslenen hayvanlar koyun ve kıl keçisidir. Öteden beri göçebe aşiretlerin yolları üzerindeki konaklama alanlarından biri olan İslâhiye yöresi, daha küçük çapta olmakla birlikte bu işlevini sürdürmektedir. Sanayi, orman ürünleriyle metal eşya ve makine üretimine dayanır. İlçe topraklarında boksit ve dolomit yatakları vardır.

İslâhiye yöresi, doğal yapısının elverişliliği ve konumu nedeniyle çok eski bir yerleşim alanıdır. İslâhiye Ovasındaki çeşitli höyüklerde ve yerleşmelerde yapılan araştırmalar, Gaziantep yöresinin tarihine de büyük ölçüde ışık tutmuştur. Tilmen ve Zincirli'deki höyüklerde yapılan ve bazıları hâlâ sürmekte olan kazılar da, buradaki yerleşimin tarihinin Erken Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-5000) uzandığını gösterir.

Geç Hitit dönemi yerleşmelerinden Samal (bugün Zincirli) kalıntıları ilçe sınırları içindedir. İÖ 1400'lerde Luwilerin ve Hititlerin yerleştiği Samal, İÖ 10. yüzyılda Aramilerin eline geçti. İÖ 8. yüzyıl sonlarına doğru Asur egemenliğine girdi ve İÖ 680'de Asurlar tarafından yıkıldı. İslâhiye kentinin bulunduğu yerde İÖ 10. yüzyılda kurulan ve daha sonra yıkılan kale, İÖ 6. yüzyılda yeniden inşa edildi. İskender'in İÖ 333'te burada kurduğu kente, Romalı komutan Pompeius, Nikopolis adını verdi. Roma'nın Suriye Eyaleti'ne bağlı olan ve Partların yağmasına uğrayan Nikopolis, Bizans döneminde giderek önemini yitirdi. 1516'da I. Selim (Yavuz) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Çukurova çevresindeki dağlık yörelerde çıkan ayaklanmaları bastırarak amacıyla 1865'te oluşturulan Fırka-i İslâhiye'nin(*) etkinlikleri sırasında inşa edilen ve İslâhiye adını alan bugünkü kent, 19. yüzyıl sonlarında Adana vilayeti'nin Cebelibereket (Osmaniye) sancığına bağlı bir kaza merkeziydi. 1933'te Cebelibereket ili kaldırılınca Gaziantep'e bağlandı.

İlçenin orta kesiminde yer alan ve içinden Kahramanmaraş-Antakya karayolu ile Bağdat Demiryolu'nun geçtiği İslâhiye kenti, karayoluyla il merkezi Gaziantep'e 92 km uzaklıktadır.

İlçede bulunan çok sayıdaki höyükte yapılan kazılarda eski çağlara ait tarihsel yapı kalıntıları, heykeller ve aletler ele geçirilmiş, antik Nikopolis (İslâhiye) kenti kalıntıları ile akropolis surlarının bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Tilmen Höyüğü(*) ve Zincirli Höyüğü(*) tarihsel yerleşmelerinde yapılan bilimsel araştırmalar sonucunda ele geçen buluntular yörenin çok eski bir yerleşim alanı olduğunu ortaya koymuştur. İslâhiye kentinin güneydoğusundaki Yesemek köyü yakınlarında bir taşocağı ve heykel atölyesi bulunmuştur.

İslâhiye Belediyesi 1894'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 72.235; kent, 34.607.

İslam, İS 7. yüzyılda Hz. Muhammed'in kurduğu din. Tektarıncı büyük dinlerin sonuncusudur. Temel inanç ilkeleri, Allah'tan başka tanrı bulunmadığı ve Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğudur. İslam inancının (itikad), bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleyen yasalarının (şeriat) temel kaynakları, Hz. Muhammed'e vahyedilmiş Tanrı sözü olduğuna inanılan Kuran'la Hz. Muhammed'in Tanrı bilgisine dayanan söz ve davranışlarının oluşturduğu sünnettir.

"İslam" adı doğrudan Kuran âyetlerine (Mâide 3; Al-i İmran 19) dayanır. İslam sözcüğünün kökü olan "silm" barış ve esen-

lık, aynı kökten türetilmiş "esleme" eylemi ise hoyun etmek, teslim olmak anlamına gelir. Buna göre İslam, kendini Tanrı iradesine teslim ederek esenliğe kavuşmaktır. Kuran bu anlamıyla sözcüğü, evrensel bir kavramı dile getirmek için kullanır. Kuran'a göre örneğin evren müslimdir, çünkü Tanrı'nın koyduğu yasalara boyun eğmiştir (Al-i İmran 83). İlk insandan bu yana vahyedilen

Amentü gemisi, İslama inancın simgesi olan amentüyü gemi biçiminde belirleyen bir cam altı resmi
Ara Güler Arçın

bütün dinler İslam. Hz. Muhammed ve ona uyanlar gibi önceki bütün peygamberler ve ümmetleri de Müslümandır (En'am 163; Bakara 131-133; Mâide, 44). Hristiyanlıktaki gibi bir "ilk günah"(*) kavramına yer vermeyen İslam inancına göre her insan Müslüman olarak dünyaya gelir, ama yükümlülük çağına erdiğinde özgür iradesiyle de İslamın temel inançlarını onaylaması gerekir.

İslamın temel kaynağı olan Kuran âyetlerinin anlamlarının incelenip yorumlanması tefsir(*), sünnetin yazılı olarak aktarılması ve düzenlenmesi ise hadis(*) bilimlerinin konusunu oluşturur. İki temel kaynağın da kesin hüküm (nass) içermediği konularda İslam bilginlerinin kıyas (bir yargıyı benzerliği nedeniyle bir başka konuya uygulama) yoluyla gerçekleştirdiği içtihat (kişisel akıl yürütme) İslam şeriatının üçüncü kaynağıdır. Bu tür konularda İslam bilginlerinin görüş birliğini dile getiren icma da şeriatın dördüncü kaynağı sayılır. Şeriat hükümlerini kanıtlarıyla inceleyen ve düzenleyen fıkıh(*) bilimi bu dört kaynağa dayanır. İslamın Sünni kolunda 9. yüzyılda büyük müctehitlerin (icthâh yetkisi taşıyan bilgin) kurduğu fıkıh mezheplerinin kesinleşmesinden bu yana içtihat kapısı kapalı sayılmış, ama belirli bir mezhebe bağlı fıkıh bilginlerinin (fakih) başvurduğu bir yöntem olarak kıyas varlığını sürdürmüştür. Buna karşılık Şii fıkıh bilginleri günümüzde de müctehit unvanını korumaktadır.

İslam şeriatının başlıca dalları şunlardır: İbadat (ibadetler), uhval-i şahsiye (kişisel haller), muamelat (kısmen medeni hukuk ve borçlar hukuku), ahkamü's-sultaniye ya da siyasetü's-şeriye (devlet, yönetim ve kısmen ceza hukuku), ukubat (ceza hukuku), siyer (devletler hukuku) ve adab (ahlak ve görgü kuralları).

Şeriat bireyin ve toplumun yaşamını dışsal hükümlerle düzenlerken, müminin (inanana) ruhsal arınmasını, kendi içinde derinleşmesini ve bu yolla mutlak gerçeğe ulaşmasını amaçlayan tasavvuf(*) tarikatlar biçiminde kurumlaşmıştır. Geleneksel bir benzetmeye göre şeriat, İslam toplumunun bütünü-

kuşatan bir daire sayılırsa her Musliman bu çemberin üzerindeki noktalardan birini oluşturur, tarikat ise dairenin merkezinde yer alan gerçeğe ulaşmak için tek tek müminlerin izlediği yollardır. Daire üzerindeki noktalardan merkeze sonsuz sayıda

yarıçap çizilebildiğine göre, ne kadar mümin varsa ilke düzeyinde o kadar da tarikat olabilir.

İslam öğretisi. İslamın inanç ilkeleri (ahkâmü'l-itikadiye) "kelime-i tevhid" olarak adlandırılan iki cümlede özetlenebilir: *La ilahe illallah* (Allah'tan başka tanrı yoktur) ve *Muhammedü'r-Resulullah* (Muhammed Allah'ın elçisidir). İcmali (özet) iman olarak adlandırılan bu iki cümlenin doğruluğunu onaylayan kişi, Hz. Muhammed'in bildirdiği her şeyin doğruluğunu da onaylamış olduğu için Müslüman sayılır. Tafsili (ayrıntılı) iman, Hz. Muhammed'in vahiy ve Tanrı bilgisi yoluyla bildirdiği gerçeklerin her birine bilinçle inanmayı gerektirir. Bu bağlamda her Müslüman için vacip sayılan altı iman koşulu belirlenmiştir. İslam amentüsünü(*) oluşturan bu koşullardan beşi Kuran'ın, müminlerin "Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a, peygamberlere inandığını" (Bakara 177) bildiren âyetine dayanır. İmanın altıncı koşulu sayılan, iyiliğin ve kötülüğün Tanrı'nın dilemesiyle olduğuna (kader) iman ise hadislerden kaynaklanır. İslamın inanç ilkelerinin bütünü kelim(*) ilminin konusunu oluşturur.

Tanrı'nın birliği inancı (tevhid), onun özünde (zat), nitelik (sıfat) ve eylemlerinde bir olduğunun onaylanmasını dile getirir. Kuran'a göre Tanrı'nın zorunlu nitelikleri şunlardır: O özü gereği vardır (vücut), varlığının başlangıcı yoktur (kidem), varlığının sonu yoktur (bekâ), birdir (vahdaniyet), yaratılmış şeylerin hiçbirine benzemez (mu-halefetün il-havadis), varlığı kendinden başka bir nedene bağlı değildir (kıyam binefsihi), diridir (hayat), her şeyi bilir (ilim), irade sahibidir, her şeye gücü yeter (kudret), harf ve sese gerek olmaksızın konuşur (kelam), iştir (semi), görür (basar) ve yaratıcıdır (tekvin). Ayrıca Tanrı'nın çeşitli niteliklerini ve eylemlerini belirten 99 adı esma-i hüsnâ(*) olarak anılır. Bunların en başında yer alan "Allah", Tanrı'nın özel adı olarak öbür bütün adları kapsar.

İslamda melek kavramı elçilik, habercilik, görev üstlenme ve güç gibi anlamları içerir. Kuran meleklerle tapınılmasına karşı çıka-

rak onların Tanrı'ya boyun eğen, onun buyruklarını yerine getiren kullar olduklarını vurgular.

Kuran vahyedilen kutsal kitaplardan üçü aynı adla söz eder. Bunlardan birincisi olan "Kitap", Kuran ya da Kuran'ın bir bölümü (sure) için kullanıldığı gibi önceki kitapları ve kitaplaşmamış vahiyleri de belirtir. İkincisi, yazılı metin anlamındaki sahifenin çoğulu suhufur. Bu ad da hem önceki kitaplar, hem de Kuran için kullanılır. Gene yazı ve kitap anlamına gelen Zebur özellikle Hz. Davud'a indirilen kutsal kitabın adıdır. Üçüncü ad da vahyin süreklilik ve bütünlüğünü, dinlerin temelinde yatan birliği dile getirir. Kuran önceki bütün vahiylerin özünü içerdiği için, kitaplara iman Kuran'a inanmanın hem bir gereği, hem de sonucudur. Kuran, "kitap"ın dar anlamıyla Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'ı, Zebur'u ve Hz. İsa'ya indirilen İncil'i belirtir. İslam inanışına göre Hz. Âdem'e 10, Hz. Şit'e (Set) 50, Hz. İdris'e 30 ve Hz. İbrahim'e 10 adet suhuf indirilmiştir.

Kuran'ın Arapça metni, Farsça peygamber karşılığında nebi (haber getiren kişi) ve resul (elçi) sözcüklerini kullanır. Nebinin aldığı mesajın evrensel olması zorunlu değildir; gizli tutması koşuluyla ya da yalnızca var olan bir din çerçevesinde az sayıda insana aktarmak üzere sınırlı bir mesaj da alabilir. Kuran'a göre her topluma (ümme) bir nebi gönderilmiştir (Yunus 47). Nebiler içinde resuller, gönderildikleri topluma belirli bir bildiriyle seslenmek üzere seçilmişlerdir. Hz. Muhammed ise, kendinden sonrakı bütün zamanlar ve toplumlar için görevlendirilmiştir; bu nedenle son peygamberdir (hatemü'l-enbiya).

Kuran, Tanrı'ya imandan sonra en çok ahiret inancını vurgular; çoğu zaman bütün inanç ilkelerini bu ikisiyle özetler. Kuran'a göre insan yaşamı ölümle sona ermez; tersine ölümle daha yüksek bir ikinci dünyanın kapıları açılır. İnsanın, ahiret olarak adlandırılan ikinci dünyadaki yaşamını ve durumunu bu dünyadaki davranışları belirleyecektir. Bu dünyadaki davranışlarının ikinci dünyadaki ödüllü sonsuz nimetlerle dolu olan Cennet, cezası ise Cehennem'dir.

Hayrın ve şerrin Tanrı'dan olduğu (kader) inancı kelimelerin arasında cebr, irade, insanın sorumluluğu gibi kavramlarla bağlantılı yoğun tartışmalara yol açmıştır. Kuran kader sözcüğünü ölçmek, takdir etmek, düzenlemek anlamlarında kullanır. Cebriye gibi kimi kelimeler akımları bu temelden yola çıkarak insanın özgürlüğünü yadsıyan mutlak bir kader inancını savunurken, Kaderiye ve Mutezile gibi akımlar da kaderciliği yadsıyarak, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu ilkesini benimsemiştir. Sünni kelimeler okulları Eş'ariye ve Maturidiye ise karşıt görüşleri uzlaştırmaya çalışmıştır. İnanç ilkelerinin ancak kesin ve tartışmasız kanıtlarla belirlenebileceğini savunan bazı çağdaş İslam bilgileri geleneksel biçimiyle kader inancının imanın koşulları arasına katılamayacağı görüşünü öne sürmektedirler.

İslamın mümini tanımlayan inanç ilkelerinin yanı sıra her mümin için uyulması zorunlu ibadet kuralları İslamın şartları ya da temelleri (erkân) olarak adlandırılır. Bunların başında, İslam inancının toplu anlatımı olan kelime-i şahadetin (*eshedü enla ilahe illallah ve eshedü enne muhammeden abduhu ve resulu*; "tanıklık ederim ki Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun kulu ve elçisidir") sözle açıklanması gelir. Kişinin, Tanrı'nın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini yalnızca yüreğinde onaylaması imanın gerçekliği için

yeterlidir; ama mümine toplum tarafından İslam yasalarının uygulanabilmesi için bunu aynı zamanda sözle de açıkça dile getirmesi gerekir. İslamın öteki koşulları namaz(*) kılmak, Ramazan ayı boyunca oruç(*) tutmak, hacca(*) gitmek ve zekât(*) vermektir. Bu koşulları yerine getirmese de bunların Tanrı buyruğu olduğuna inanan kişi Müslüman sayılır.

İslam ve öteki dinler. Tanrısal vahyin sürekliliğini vurgulayan İslam, bunun doğal bir gereği olarak Yahudileri ve Hristiyanları İslama çağırarak birlikte temelde onları ayrı birer ümmet olarak tanımlar. Ama vahiyden saptıkları yönleri şiddetle eleştirir. Öte yandan kendilerinden başka kimsenin Cennet'e giremeyeceğini öne süren Yahudilere ve Hristiyanlara karşı, hidayet (hak yoluna girmek) belli bir toplumun tekelinde olmadığını, yalnızca Tanrı'ya ve iyi kullarına ait olduğunu vurgular. İslama göre hiçbir toplum, seçilmiş olduğunu ve yalnızca kendisinin hidayete erdirildiğini öne süremez.

Her toplum için bir seri, bir yol belirlenmiştir. Tanrı, bütün insanları tek bir ümmet yapabileceği halde verdikleriyle insanları denemeyi yeğlemiştir, dolayısıyla bütün ümmetler iyiliğe koşmalıdır (Mâide 48). Tanrı'ya gerektiği gibi kulluk etmez, yoksullara yardım etmez, iyiliği buyurup kötülüğün alıkoymazlarsa Müslümanlar için de verilmiş hiçbir güvence yoktur (Hac 41). Eğer Tanrı'dan yüz çevirecek olurlarsa yerlerine başka bir toplum getirilecektir (Muhammed 47/38).

Kuran kutsal kitap indirilmiş ümmetlere (ehl-i kitap), özellikle Hristiyanlara karşı yer yer çok yumuşak bir dil kullanır: "İnananlara sevgice en yakınları 'biz Hristiyanız' diyenlerdir. Çünkü onların içinde büyüklük taslamayan rahipler ve keşişler vardır" (Mâide 82); İncil'e uyanların kalplerine sevgi ve acıma duygusu konulmuştur (Hadid 27). Buna karşılık Kuran, Hristiyanlığın Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu sayan Üçleme inancını kesin bir biçimde yadsır.

İslamın yayılması. Arabistan'ın İslam öncesi döneminin "Cahiliye"(*) adıyla anılmasının nedeni, sözcüğün bilinen anlamıyla bilgisizlik değildir. İslam öncesi Arap toplumu, başta Yahudiler ve Hristiyanlar olmak üzere çeşitli kültür çevreleriyle yakın ilişki içindeydi. Mecusilik (Zerdüşt dini), Sabiilik (yıldızla tapınma) ve Brahmançılığa bağlı kültür çevreleri de yabancıları değildi. Hz. İbrahim'e bağlanan inanç ve geleneklerin Arap toplumu üzerinde derin etkisi vardı.

İslam öncesi Arap toplumunda ayrıca olağanüstü incelmeli bir şiir sanatı bütün zenginliğiyle sürüyor, güzel konuşma (hitabet) başlı başına bir sanat sayılıyordu. Soy bilgisi, söylenceler, kehanet, gökbilim ve tıp en gözde bilgi dallarıydı. Arapların dinsel yaşamı kabile putları çevresinde odaklaşmakla birlikte Tanrı kavramına da dışlanıyordu. Araplar yaratıcı ve tek bir Tanrı'ya inanıyorlar, ama onu tanrısal niteliklerinden soyutluyorlardı. Onlara göre Tanrı'nın insan ve toplum yaşamında yaratıcılıktan başka bir işlevi yoktu. Dünyada onun yerine putlar hüküm sürüyor, dolayısıyla onlara tapınılıyordu. Buna karşılık Tanrı'nın evi sayılan Kâbe merkezi önemini koruyor, Hz. İbrahim'e dayalı bir gelenek olan hac bütün gerekleriyle yerine getiriliyordu. Namaz da bilinen tapınma biçimlerindendi. Büyük çoğunluk yeniden dirilişi reddetse de bu inancı benimseyenler de vardı. Hırsızlığın cezalandırılması, boşanma gibi hukuki uygulamalar, sonradan İslamın benimseyeceği kurallara göre yürütülüyordu. İslamın bu ortama getirdiği temel yenilik Tanrı'nın birliğini (tevhid) uzlaşmaz biçimde vurgulayarak Arap toplumunu çoktanrıclıktan ve Tanrı'ya

ortak koşmanın (şirk) izlerinden arındırmak oldu.

Hz. Muhammed İS 610'dan sonra yakınlardan başlayarak Mekke halkını Tanrı'nın birliğine ve kendisinin de onun elçisi olduğuna inanmaya çağırdı. Mekke ileri gelenleri, çoğunlukla yoksullar ve köleler arasında yayılan dinin kendilerine yönelttiği tehlikeyi sezerek Müslümanlara baskı ve işkence uygulamaya başladılar. Bu nedenle ilk Müslümanların bir bölümü Habeşistan'a (bugün Etiyopya) göç etmek zorunda kaldı. Hz. Muhammed 620'de hac için Mekke'ye gelen Medinelilerle görüştü. Bunun üzerine Medineliler İslamı kabul ederek Hz. Muhammed'i Medine'ye davet ettiler. Önce Mekkeliler Müslümanlar, ardından da Hz. Muhammed ve Kureys kabilesinden Hz. Ebubekir Medine'ye göç ettiler (622).

Hz. Muhammed Medine'de bir kent devleti kurdu, Yahudi kabileleriyle anlaşmalar imzaladı. İslam Medine dışındaki kabileler arasında da hızla yayıldı. Mekkeliler müşrikler (Tanrı'ya ortak koşanlar) İslamın yayılmasını durdurmak, Müslümanları ortadan kaldırmak için yoğun çaba harcadılar. Ama sırasıyla Bedir (624), Uhud (625) ve Hendek (627) savaşlarında bu amaçlarına ulaşamadılar. Hz. Muhammed'in hac girişimine engel oldularsa da 10 yıl sürecek Hudeybiye Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar (627). Barış ortamında İslamı yayma çalışmalarına hız verildi. Hz. Muhammed Bizans, İran ve Habeşistan hükümdarlarına birer mektup göndererek onları İslama davet etti. Mekkelilerin anlaşmayı bozmaları üzerine 10 bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüyerek kenti kan dökmeden teslim aldı. Huneyn Savaşı'ndan (630) sonra önünde engel kalmayan İslam kısa sürede bütün Arabistan'a yayıldı. Hz. Muhammed veda haccından kısa bir süre sonra öldü (632).

Hz. Ebubekir'in, Hz. Muhammed'e halife seçilmesiyle başlayan Hulefa-yı Raşidin Dönemi'nde (632-661) büyük fetihler gerçekleştirildi. Bunu izleyen Emeviler döneminde de (661-750) İslam fetihleri sürdü, İslam devleti büyük bir imparatorluk durumuna geldi. Kâbil alındı. Hindistan içlerine kadar girdi (661-667). İstanbul kuşatıldı (668). Kuzey Afrika, Mısır'dan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar ele geçirildi (670-709). Orta Asya ülkeleri fethedildi, Çin sınırına ulaşıldı (713). İspanya'ya girildi, İslam kuvvetleri Avrupa içlerine kadar ilerledi (711-713). Toulouse kuşatıldı (721). Carcassone (728), Kurtuba (Córdoba) (726) ve Tours (732) alındı.

Halifeliliği bir hanedan egemenliğine dönüştüren Emeviler karşıt gelişen muhalefetin ayaklanması boyutlarına ulaşması üzerine halifelik Abbasisler geçti (750). Emeviler döneminde Şam'da bulunan hilafet merkezini Abbasisler Küfe'ye, ardından Bağdat'a taşıdılar. Abbasisler döneminde (750-1258) İspanya'da Endülüs Emevileri (756-1031) devleti kurulunca İslam dünyasında ilk kez iki yönetim ortaya çıktı. Fethi süreci durakladı, merkezî otorite zayıfladı, buna bağlı olarak güçlü valiler yönetiminde söz sahibi oldu. Sonunda halifeye bağlı görünmekle birlikte bütünyle bağımsız devletler doğdu. Abbasislerden sonra İslamın yayılmasını en büyük katkı Selçuklular ile Osmanlılardan geldi. I. Selim'in (Yavuz) Mısır'ı almasından ve halifelik Osmanlılara geçmesinden (1517) sonra İslam dünyasının önderliğini Osmanlı Devleti üstlendi. Bu dönemde İslam Balkanlar'da ve Macaristan içlerinde de yayılmaya olanaklı buldu.

Günümüzde Müslümanların sayısı 1 milyara yaklaşmış durumdadır; dolayısıyla İslam dünyanın en yaygın dinlerinden biridir.

Yeryüzünde nüfusu bütünüyle ya da büyük çoğunlukla Müslüman olan ülkelerin sayısı 40'ı aşmaktadır. Çok sayıda ülkede de Müslümanlar başlıca azınlık durumundadır. Müslümanların çoğunlukta olduğu ülke ve topraklar şunlardır: Afganistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, İspanya'nın deniz aşırı eyaleti Batı Sahra, İsrail işgali altındaki Batı Şeria, Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna-Hersek, Brunei, Cezayir, Cibuti, Endonezya, Fas, Gambia, İsrail işgali altındaki Gazze Şeridi, Gine, Irak, İran, Katar, Kırgızistan, Komorolar, Kuveyt, Kuzey Kıbrıs, Libya, Lübnan, Maldivler, Malezya, Mali, Mayotte, Mısır, Moritanya, Nijer, Özbekistan, Pakistan, Senegal, Somali, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tacikistan, Tunus, Türkiye, Türkmenistan, Umman, Ürdün, Yemen.

Müslümanların başlıca dinsel azınlık oldukları ülkeler ise şunlardır: Benin, Birleşik Krallık, Myanmar (Birmanya), Bulgaristan, Burkina Faso, Çad, Çin Halk Cumhuriyeti, Etiyopya, Fildişi Kıyısı, Fransa, Gana, Hindistan, İsrail, Kamerun, Kenya, Malavi, Nijerya, Ruanda, Tanzanya, Tayland, Togo ve Uganda.

İslamda fırkalar ve mezhepler. İslam tarihinde, özellikle ilk dört yüzyıl içinde çok sayıda fırka ve mezhep ortaya çıkmıştır. Fırkaların belirleyici yönü siyasal ve iktisadi ilkelidir; buna karşılık mezhepler fıkıh alanındaki görüş ve içtihat farklarına dayanır. Fırka sözcülerinin görüşlerini genellikle makaleler aracılığıyla açıklamaları nedeniyle, fırkaları inceleyen yapıtlar "makalat", "ilmü'l-makalat" ve "ilmü'l-makalatü'l-firak" adlarıyla anılır. Büyük Müslüman çoğunluğu temsil eden Sünni bilginlerin yapıtlarında incelenen fırkalar, başlangıçtaki adlandırma doğrultusunda bid'at(*) ehl-i (ehl-i bid'at) ve sapkın fırkalar (firka-i dalle) biçiminde nitelenmiştir. Ayrıca bu yapıtlarda fırkaların sayısının 73'e ulaştırılmasına özen gösterilir; gerçekte sahih sayılmayan bir hadise göre Hz. Muhammed ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını ve bunlardan yalnız birinin doğru yolda bulunacağını söylemiştir. Sapkın sayılan fırkalar incelendikten sonra "firka-i naciye" (kurtuluşu eren firka) ya da "ehl-i sünnet ve cemaat" başlığı altında Sünni kelimeler okulları ya da itikad mezhepleri Selefiye, Eş'ariye ve Maturidiye ele alınır.

Makalat yapıtlarında incelenen fırkaların şaşırtıcı çokluğu gerçekte az sayıda fırkanın küçük ayrıntılar üzerinde kurulan kollarının da sayılmasıyla kaynaklanır. Oysa ana fırkaların hiçbirisi İslami inançlarının bütününe kuşatan bir öğretiyi temsil etmez; hemen tümü ancak bir ya da birkaç konu çevresindeki yorum ve anlayış farklarının ürünüdür. Bu nedenle tarihçiler fırkaları ayrılık nedeni olan konulara göre sınıflandırır. Şerhistani anlaşmazlık nedeni olan konuları şöyle sıralar: Tanrı'nın sıfatları, kader ve adalet, vüud ve vaidi (azab tehdidi), şem', akıl, risalet ve imamet. Kırmızı ise fırkalaşmaya Tanrı'nın özü, nitelikleri, eylemleri, vaid, iman, Kuran ve imamet hakkındaki yorum farklarının yol açtığını belirtir.

Bütün sınıflandırma girişimlerine karşın İslam fırkalarının kesin biçimde ayrıştırılabildiği söylenemez. Değişik adlarla anılan fırkaların çoğunun ortak özellikleri, ayrılıkları noktalardan çoktur. Örneğin firka-i naciye içinde ele alınan Eş'ariye irade konusundaki görüşü dolayısıyla Cebriyenin, Maturidiye gene aynı nedenle Mutezilenin, fıkıh mezhebi Hanefiliğin kurucusu Ebu Hanife iman konusundaki görüşü nedeniyle Mürcienin, Selefiyeyi temsil eden bazı hadis bilginleri ise Tanrı'nın niteliklerinin insanın niteliklerine benzediğini ileri süren Müşebbihenin görüşleriyle yakınlık taşır. Sünniler

dışındaki İslam fıkıhlarından dönemlerinde yaygınlık kazanabilmiş, varlığını ve etkilerini günümüze değin sürdürebilmiş olanlarla başlıca kolları şöyle sıralanabilir: Şiiilik: İmamiye, Zeydiye, İsmailiye ve Gulat (aşırı fırkalar). Haricilik: Ezarika, Neccedat, Süfiriye, Acaride, İbadiye ve Şebibiye. Mutezile: Vasiliye, Amriye, Huzeyleye, Nazzamiye, Esvariye, Muammeriye, Bişriye. Hişamiye, Murdariye, Caferiye, İskafiye, Sumamiye, Cahiziye, Şahhamiye, Hayyatiye, Ka'biye, Cubbaiye ve Behşemiye. Mürcie: Yunusiye, Gassaniye, Tümeniye, Sevbaniye, Merisiye. Neccariye: Burgusiye, Zaferaniye, Müstedrike. Ayrıca, Cehmiye, Müşebbihe, Mücessime, Bekriye, Dirariye, Kerramiye.

Sünniler arasında 8-9. yüzyıllarda gelişen fıkıh mezheplerinden günümüze de varlığını koruyan başlıcaları şunlardır: Hanefilik, Malik bin Enes'in (ö. 795) kurduğu Maliki-lik, Muhammed bin İdris el-Şafii'nin kurduğu Şafii-lik ve Ahmed bin Hanbel'in (ö. 855) kurduğu Hanbelilik. Şiiiliğin kollarından Zeydiye ve İmamiye ile Hariciliğin İbadiye kolu genellikle fırka adıyla anılmakla birlikte, kendilerine özgü birer fıkıh sistemini içermeleri bakımından mezhepler arasında sayılabilir.

Fıkıh alanında birbirine oldukça yakın görüşler savunan Şiiilik ile Sünnilik arasındaki temel ayrım siyasal tutumlarına dayanır. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra ortaya çıkan halifelik (imamet) sorununun çözümünde Müslümanların seçimini temel alan çoğunluk ehl-i sünnet adını alırken, halifeliliğin Hz. Muhammed tarafından damadı Hz. Ali'ye bırakıldığını öne sürerek seçim yerine atama ilkesini savunanlar Şiiiliğin temelini oluşturmuştur. Şiiiliğe göre halifenin görevi yalnızca toplumu yönetmek, önderlik etmek değil, aynı zamanda peygamberin batını (içrek) bilgisini sürdürmek ve vahyi yorumlamaktır. İki kanat arasındaki ayrılık giderek kelimeler alanında da derinleşmiştir.

İslam felsefesi. İslam felsefesi, İS 9. yüzyılda ilkçağ felsefe yapıtlarının Arapçaya çevrilmesinden sonra gelişti. Geleneksel kaynaklara göre Ebu'l-Abbās İranşehri, kendisini felsefeye adayın ilk İslam bilginiydi. Ama İranşehri'nin yapıtları sonraki kuşaklara ulaşmadığı için Meşşai (Aristotelesçi) geleneğin kurucusu el-Kindi (801-866) ilk İslam filozofu olarak ün kazandı. Yeni-Platonculukla Aristoteles'in öğretisini bağdaştırmaya çalışan Meşşai geleneği, bazı araştırmacılarca İslam felsefesinin gerçek kurucusu sayılan Farabi'nin (870-950) yapıtıyla sağlam temellere oturdu. İslamda siyasal felsefenin de temellerini atan Farabi, Platon'un filozof-krul ve tanrısal *nomos* (yasa) anlayışı ile İslamın peygamber-yönetici ve şeriat ilkelerini birleştirmeyi denedi. Gene Meşşai felsefeye dayanan ve sonraki tüm İslam düşüncesini derinden etkileyecek kuşatıcı felsefesiyle İbn Sina (980-1037) zorunlu ve olumsal varlık, varoluş ve öz gibi temel felsefi ayrımları derinlemesine işledi. İbn Sina yaşamının sonlarına doğru, ussal bir sistem tanımlamanın ötesinde, insanın "kozmetik bodrum" sayılan bu dünyadan kurtulabilmesi için evrenin bir planını sunmaya yöneldi. İbn Sina'dan sonra Doğu'da felsefenin başlıca işlevi artık tinsel evreni görebilmektir; bu felsefe Sühreverdi'nin hikmetinde marifetle yakın ilişki içine girdi.

Meşşai okulunun yanı sıra farklı çizgiler izleyen felsefe okulları da oluştu. İS 8. yüzyıldan sonra bazı çevrelerde Hermetik felsefe yaygınlaştı. Bu okulların izleyicileri doğa felsefesinde uzak nedenlerden çok ilk nedenlerle ilgilenmeleri, Aristoteles mantığından çok stoacı mantığa ilgi göstermeleri,

Galenos'tan çok Hippokrates'in tıbbını benimsemeleri, özellikle matematiksel simgecilğe ve gizli bilimlere yakınlıklarıyla Meşşailerden ayrıldılar. Bu okulun en ilginç temsilcileri İhvanu's-Safa içinde toplandı. Ebu Yakub es-Sicistani, Ebu Hatim er-Razi ve Nasir-i Husrev bu akımın önde gelen adlarıydı.

Aristoteles karşıtı felsefe geleneği özellikle fizik alanında başka Müslüman filozof ve bilim adamlarında da etkisini gösterdi. Muhammed bin Zekeriya er-Razi'nin (865-925) düşüncesinde özellikle ahlak ve kozmoloji alanlarında Yeni-Platonculuktan hiç etkilenmemiş, salt Platoncu öğeler görölüyordu. Razi'ye büyük hayranlık duymakla birlikte onun peygamberliği yadsıyan düşüncesini benimsemeyen büyük bilgin Ebu Reyhan el-Biruni de (973-1051) Aristoteles'in doğa felsefesine karşı çıktı. Biruni'nin çağdaşı İbnü'l-Heysem de (965-1039) Meşşai-yuna karşı güçlü eleştiriler öne sürdü.

İS 11. yüzyıldan başlayarak Doğu İslam dünyasında felsefe, gıgde gelişen Eş'ariyenin yoğun baskısı karşısında gerilemek zorunda kaldı. Ama varlığını kelimeler ve tasavvuf bağlamında sürdürdü. Gazali (1058-1111) *Tehafü't-Telâsife* (Filozofların Tutarsızlığı, 1981) adlı yapıtında İslam felsefecilerini çeşitli açılardan çok sert biçimde eleştirdi. Kelam bilgini Fahrüddin er-Razi de (ö. 1210) İbn Sina'yı eleştirdi. Ama bu çabalar, filozofları eleştirmek için temel alınan kelamın felsefesiyle sonuçlandı.

Bu dönemde Endülüs büyük bir düşünce ve felsefe hareketine sahne oldu. Endülüs'te İbn Bâcce'nin (1095-1138/39) kurduğu İslam felsefe okulu İbn Tufeyl'le (1106-1185) gelişerek İbn Rüşd'le (1126-1198) doruğa ulaştı. İslam dünyasından çok Batı'yı etkileyen İbn Rüşd öteki Müslüman filozoflar gibi akıl ile vahyi bağdaştırmaya çalışarak her birinin gerçeğe ulaşmaktaki önemini vurguladı. Ama ondan sonra Batı İslam dünyasında felsefe geleneği sönmeye başladı. İbn Sebin (1217/18-y.1270) o dönemde Doğu İslam ülkelerinde düşünce yaşamına yön veren marifet ve aydınlanma düşüncesine benzer bir felsefe ortaya attı. İS 14. yüzyılda İbn Haldun özgün bir tarih felsefesi geliştirdi. Doğu'da ise Sühreverdi (ö. 1190) ve İbn Arabi'nin (ö. 1240) okulları İbn Sina'nın felsefesini yeniden yorumladılar. Sühreverdi'nin kurduğu İsrakiye (aydınlanma) akımı, felsefe ve hikmetin iki sağlam geleneği olarak kabul ettiği Yunan felsefesi ile Fars bilginlerinin hikmetini İslam düşüncesinde buluşturdu. Buna karşılık İbn Arabi, tasavvufu felsefi bir öğreti durumuna getirdi. Felsefe 18. yüzyılda İran'da yeniden canlandı. İbn Sina, Sühreverdi, İbn Arabi ve öteki bilginlerin öğretileri Mir Damad ve Sadreddin Şirazi (Molla Sadra) tarafından geniş metafizik sistemlerde bir araya getirildi.

İslam kültürü. İslam dünyasının başlıca kültür adası Arapça konuşulan ülkelerden oluşur. Halkları Arap sayılmamakla ve siyasal bakımdan Arap dünyası içinde yer almamakla birlikte Sudan, Somali ve Moritanya da bu adanın parçasıdır. Libya'yı ikiye ayıran çizgi Arap dünyasını da Doğu ve Batı olmak üzere ikiye böler. En doğuda İslamın ilk ortaya çıktığı yer olan Hicaz ve Necid ile Güney Ürdün, Suriye ve Irak'a kadar uzanan alanda günümüze değin göçebe kültürünü sürdürerek farklı bir birim oluşturmuştur. Doğu Akdeniz ülkeleri coğrafi benzerliklerin yanı sıra ortak bir tarih deneyimini, Osmanlı yönetim mirasını ve Arapçanın aynı lehçesini paylaşırlar. Bu alan içinde Mısır, bütünüyle Müslümanlaşıp Araplaştıktan sonra sanat ve günlük yaşamda Türk

etkisi altına girmiştir. Arap Yarımadasının güneyinde özellikle Yemen, özgün kimliği daha çok mimarlık ve kent düzenlemesinde belirginleşen, ama bütünüyle Arap özelliğini koruyan bir kültürel çevreyi sürdürmektedir. Eski Mezopotamya uygarlığının mirasçısı Irak, yarıdan çoğu Şii olan halkı, Kürt, Türkmen, İranlı ve Asuri azınlıklarıyla, son yüzyıllarda art arda yönetiminde kaldığı Osmanlı ve Safevi etkileriyle belirgin bir kültürel adacık durumundadır.

Arap dünyasının Libya'dan Atlas Okyanusuna kadar uzanan Batı bölümü (Magrip) her zaman farklı kültürel özellikler taşımıştır. Bu farklılıkların başlıcaları bölgede konuşulan Arap lehçesi, yazı biçimi, mimarlık, kent planlığı ve Arap halkla birleşerek benzersiz bir sentez oluşturan Berberilerin varlığıdır.

İslam kültürünün ikinci önemli alanını, Arap dünyasından çok daha farklı görünümdeki İran oluşturmaktadır. Bu alanın ayrıntı niteliği, Hint-İran dil ve etnik karakteri ile Fars-İslam kültürünün ve Fars dilinin egemenliğidir. İslam kültürünün bu alanı, bugünkü İran, Afganistan, Tacikistan, Pakistan ve Kafkasya'nın bir bölümünü içine alır. Tarihte İslam kültürünün etkisi altına giren Hint dünyası da İran edebiyatının yoğun izlerini taşır.

İslam kültürünün ana adalarından birini de Türkler oluşturur. İran kültür alanıyla yoğun ilişki içinde bulunmalarına karşın Türkler, çok geniş bir alan üzerinde çeşitli toplumlara bir araya getirerek büyük ve renkli bir kültürel birikim yaratmışlardır.

Malezya ve Endonezya'dan Filipinler'in güneyine kadar uzanan Malay kültür alanı etnik bakımdan başka bölgelerden daha türdeş olmasına karşın büyük çeşitlilik gösteren geniş bir ada oluşturmaktadır. Bazı iç bölgelerde İslamlaşma süreci hâlâ tamamlanmamıştır. İslam bu bölgeye ilk kez 12. yüzyılda Hint-İslam öğelerinin Sumatra'ya ulaşmasıyla gelmiş, 15. yüzyılda Cava içlerine kadar yayılan İslam, bugün bile Endonezya'nın bazı bölgelerinde etkileri görülen Hindu-Budacı imparatorluğun yerini almıştır. Bu alanda Hinduizm, Budacılık ve eski yerli kültürlerden kaynaklanan müzik, plastik sanatlar, dans ve tiyatro bütünüyle İslamlaşmış değildir. Bu durum, İslam dünyasının büyük bölümünde kabul edilen evrensel ilkelerden çok yerel formların geçerli olduğu camii mimarisinde de görülmektedir.

Hız Muhammed döneminde bu yana İslam dünyasıyla ilişki içinde bulunan Afrika dünyası da İslam kültürünün ana alanlarından birini oluşturmaktadır. Son yüzyıl boyunca İslamın hızla yayıldığı, bu nedenle de sürekli yeni İslam topluluklarının olduğu Afrika, kıta halkının kabile yapısıyla uyum içinde yaşadığı bir kültürel çeşitlilik ve değişiklik gösterir.

İslam ve siyaset. Başlangıçta İslamın bir siyaset öğretisi yoktu. Kuran'ın getirdiği şeriat, kişiler arasındaki hak ve yükümlülükleri düzenleyen bir özel hukuk kurulumlaşmasını öngörüyordu. Hz. Muhammed'in önderliğinde Medine'de kurulan kent devleti, merkezi siyasal kurumların ortaya çıkmadığı bir tür kabileler federasyonuydu. Hulefa-yı Raşidin Dönemi'nde fetihlerle ortaya çıkan İslam devletinde de, ardından Emevi, Abbasi, Fatimi, Berberi, Samani, Gazneli, Selçuklu, Memlük, Osmanlı, Safevi ve Hint-Türk (Babürlü) hanedanlarının kurduğu devletlerde de siyasal kurumlaşma, temelde İslam öncesi uygarlıkların miras bıraktığı modellere dayanıyordu. Şeriat kamu hukukunun değil, Müslüman uyruklar arasındaki ilişkileri düzenleyen özel hukukun

temelini oluşturuyor ve bu uyrukları devlete bağlayan bir meşruiyet aracı işlevi görüyordu. Devlet düzeni ise daha çok dindışı temeldeki orfi hukuka(*) dayanıyordu.

İslamın siyasal bir nitelik kazanması yönündeki ilk gelişmeler 17-18. yüzyıllarda Arabistan'da Muhammed bin Abdülvehhab'ın(*), Hindistan'daysa önce Seyh Ahmed Sirhindi'nin(*), ardından da Veliyullah Dihlevi'nin(*) başlattığı ihya, teccid ya da ıslahat gibi adlarla anılan hareketlerle ortaya çıktı. 19. yüzyılda Orta ve Kuzey Afrika'da yaygınlaşan Senusiye(*), Orta Afrika'da Kızıldeniz'e kadar büyük bir İslam devletinin kurulmasını sağlayan Mehdi-lik(*), Nijerya'nın kuzeyinde Fulani devletinin kurucusu Usman dan Fodio'nun başlattığı cihad hareketleri bu ülkelerde sömürgecilğe karşı ulusal bilincin olgunlaşmasına kaynaklık etti. Bu hareketlerin ortak özellikleri, İslami sonradan eklenen yozlaştırmacı geleneklerden arındırarak başlangıçtaki uygulamaları devlete egemen kılmayı ve şeriat alanında içtihat kapısının açılmasını önermeleriydi.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Mısır'da Cemaleddin Afgani(*) ile Muhammed Abdüh'un(*), Hindistan'da Seyyid Ahmed Han'ın(*), Suriye'de Muhammed Reşid Rıza'nın(*) öncülüğünde modernist bir ihya akımı ortaya çıktı. İslamcılık(*) adıyla anılan bu akım büyük ölçüde seçkinlerle sınırlı kaldı ve yaygın siyasal hareketlere dönüşmedi; sonunda da 20. yüzyılda laik ve ulusal devletlerin kuruluşu karşısında etkisizleşti.

Günümüzde İslamı devlete egemen kılmayı amaçlayan, laiklik ve modernizm karşısında radikal akımlar, 20. yüzyılın ortalarında bu kez kentlerdeki orta sınıfları temel alarak oluşmaya başladı. 1930'larda Mısır'da Hasan el-Benna'nın(*) kurduğu Müslüman Kardeşler(*) örgütü Arap ülkelerde hızla etkinlik kazandı. Müslüman Kardeşler'in önderlerinden Seyyid Kutub'la, Pakistan'da Cemaat-i İslami'yi kuran Mevdudi(*) Sünni dünyada, devleti ele geçirerek yukarıdan aşağıya toplumu yeniden Müslümanlaştırmayı öngören İslam radikalizminin en etkili temsilcileri oldular.

İslam radikalizmi bir halk hareketi olarak en önemli başarısını 1979'da Şii İran'da Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin önderliğinde gerçekleşen İslam Devrimi'yle elde etti. Ama Sünnilerin çoğunlukta olduğu ülkelerde de 1970'ler ve 1980'lerde laiklikten uzaklaşma yönünde önemli adımlar atıldı. Mısır'da 1973'te yasaların şeriatı uydurulmasıyla görevli bir kurul oluşturuldu; 1980'de de bir halkoylamasıyla şeriatın yasaların başlıca kaynağı olduğu kabul edildi. Pakistan'da 1970'lerin sonlarında bazı şeriat yasalarının yürürlüğe konmasının ardından askeri yönetimin Müslümanlaşma programı 1984'te bir halkoylamasıyla onaylandı. 1991'de seçimle işbaşına gelen İslamcı yönetim de Kuran'ı en yüksek yasa ilan etti. Sudan'da 1980'de gene bir askeri yönetim şeriat uygulamasını yürürlüğe koydu. Ceza-yir'de 1991'de yapılan ilk serbet seçimlerde laik yönetim radikal İslamcılar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve demokratikleşme programını durdurmak zorunda kaldı.

İslâm Ansiklopedisi, tam adı İSLAM ANSİKLOPEDIİ İSLAM ALEMİ TARİH, COĞRAFYA, ETNOGRAFYA VE BİYOGRAFYA LUGATI. İngilizce tam adı ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM A DICTIONARY OF THE GEOGRAPHY, ETHNOGRAPHY, AND BIOGRAPHY OF THE MUHAMMADAN PEOPLES, orijinali 1913-38 arasında Leiden ve Londra'da İngilizce olarak yayımlanan ve 1940-88 arasında Türkçe olarak çıkan, İslami konularla ilgili başvuru kaynağı.

Encyclopaedia of Islam, ilk kez dört cilt ve bir ek olarak yayımlandı. 1954'te ansiklopedinin tümüyle yeni bir basımına başlandı. Uluslararası Akademiler Birliği'nin gözetiminde hâlâ sürmekte olan bu basım, önde gelen Doğu dilleri ve edebiyatları uzmanlarınınca hazırlanmaktadır. Bilimsel nitelikli ve güvenilir bir kaynak olarak kabul edilen ansiklopedideki maddeler genellikle biyografi, tarih, coğrafya, dinsel inançlar, kurumlar, kabileler, sanayi, bilim, âdet ve görevlerle ilgilidir. Bu maddelerde sanat ürünlerine, toplumsal ve ekonomik konulara özel bir ağırlık verilmiştir. Ansiklopedide ayrıca Osmanlı Devleti ile İslamın egemen ya da etkili olduğu ülkelerdeki büyük siyasal birimlere ilişkin maddeler de yer almaktadır. Arapça kökenli sözcüklere ilişkin madde girişlerinin yazımındaki güçlükler İngilizce ve Fransızca çapraz göndermeler yoluyla bir ölçüde giderilmiştir.

Türkiye'de İslami konu alan kapsamlı ve çağdaş bir temel başvuru kaynağına duyulan gereksinim, 1939'da Ankara'da toplanan 1. Türk Neşriyat Kongresi'nde, Leiden'de yayımlanan ansiklopedinin Türkçeye çevrilip yayımlanmasını gündeme getirdi. Alınan tavsiye kararı doğrultusunda yayımı gerçekleştirilmeyi üstlenen Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Adnan Adıvar başkanlığında bir kurul oluşturdu. Kurul yalnızca çeviriyle yetinmeyerek, Türkiye ve Türklik ile ilgili bölümlerin yetersizliği ya da farklı ele alınması nedeniyle ansiklopediye bazı bölümlerin eklenmesini, bazı maddelerin genişletilmesini ya da yeniden yazılmasını kararlaştırdı.

İslâm Ansiklopedisi'nin 13. cildi 1986'da çıktıysa da, 12. cildin ikinci kitabının son ciltten sonra yayımlanması nedeniyle, yayının bütünü 1988'de tamamlandı. 5 cilt ve iki kitap olarak yayımlandı. Yavın 45 yıl gibi uzun bir süreye yayılması ve yayın kuruluşu yazı kadrosunun sık sık değişmesi gibi nedenlerle bütünlüğü zedeleyici bazı bilgi farklılıkları taşıyan *İslâm Ansiklopedisi*, gene de Türkiye'de İslami konu alan temel başvuru kaynağı sayılır.

İslam Giray III (o. Haziran/Temmuz 1654, Bahçesaray). Kırım hanı Lehistan ile Rusya'ya karşı kazandığı siyasal ve askeri başarılarla tanınır.

1. Selamet Giray'ın oğluydu. Canbeg Giray'ın ikinci hanlığı sırasında (1627-35) Lehlerle tutsak düştü. Yedi yıl tutsak kaldıktan sonra Osmanlı padişahı IV. Murad'ın 1635'te Lehistan'la yaptığı barış ve dostluk antlaşması sonucunda serbest bırakıldı. 1637'de kardeşi I. Bahadır Giray hanlığa atanınca İslam Giray da kalgay (veliaht) oldu. Ama 1641'de Bahadır Giray ölünce hanlık Sadrazam Kemankes Kara Mustafa Paşa'nın etkisiyle kardeşi IV. Mehmed Giray'a verildi. İslam Giray ise önce Kale-i Sultaniye'de (bugün Çanakkale) oturmaya zorunlu tutuldu, sonra Rodos'a sürüldü. Bu arada Cinci Hoca ile ilişki kurarak onun girişimleri sonucunda, yönetimde yetersiz kaldığı gerekçesiyle kardeşinin görevden alınmasını sağladı ve onun yerine geçti (Haziran 1644). İlk iş olarak Çerkesleri denetim altına alan İslam Giray, Ruslara karşı da başarı kazandı ve her yıl vergi vermeleri koşuluyla onlarla bir barış antlaşması imzaladı. Çar Mihail Romanov'un ölümünden (1645) sonra antlaşmayı bozarak Azak Kalesi'ne saldıran Rus, Kazak, Çerkes ve Nogaylardan oluşan birleşik orduyu bozguna uğrattı (1646), barış antlaşmasını yeniledi ve antlaşmayı Moskova'nın Kırım topraklarına yapılan Kazak saldırılarına karşı önlem alması koşulunu ekledi. 1648-52 arasında, Kazakların da desteğiyle

Medine'deki Mescid-i Nebi'nin Emeviler dönemindeki düzeni ile Şam'daki Emeviye Camisi'nin(*) ve Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın(*) birbirine benzemediği söylenebilir. Medine'deki cami çok ayaklı ve ortası avlulu büyük bir yapıydı. Dört yanındaki sahnalarının yönü ve sayısı değişti. Emeviye Camisi enine dikdörtgen bir plana göre eski bir Roma tapınağı üzerinde kurulmuştu. Mihrap duvarına paralel üç uzun sahna bölünmüş bir kapalı mekânla, onun önünde üç yanı revaklarla çevrili bir avludan oluşuyordu. Mescid-i Aksa'da ise kibleye doğru uzanan ve birbirine paralel 15 sahna vardı. Üstünde kurulduğu Kudüs Tapınağı'nın önündeki geniş alan, avlu yapılmasını gerektirmemişti.

Ama bu camilerin çok önemli bir ortak özellikleri bulunuyordu. Her üçünde de çok sayıda ayakla sağlanan geniş bir iç mekân vardı. Ayrıca son ikisinin ekseninde, yanlardaki sahnalardan daha geniş bir sahna vardı. Bu hem planın düzenlenişine açısından bir eksen oluşturuyor, hem de törenlerde halifeyle maiyetindekiler için özel bir yer sağlıyordu.

Irak ve Mısır'daki ilk İslam yapılarıyla karşılaştırıldığında Velid dönemindekiler, yapılarındaki karmaşıklık, İslama özgü simgesel ve işlevsel özellikleri ve üstün yapı kaliteleriyle öne çıkar. Yöresel farklılıklara göre boyutları ve dış görünüşleri değişse bile, açık ve kapalı alanlar arasındaki iç denge ve çatının çok sayıda ayakla taşınması, İslamın ilk zamanlarındaki çok ayaklı cami geleneğinin sürdüğünü gösterir. Bu gelenek 10. yüzyıla değin cami mimarisine egemen olmuştur. Kuzeydoğu İran'da Nişabur, Güney İran'da Siraf, Tunus'ta Kayrevan ve İspanya'da Kurtuba'da (Córdoba) görülen çok ayaklı camilerin de erken dönem klasik İslam örnekleri olduğu söylenebilir. Bu türün başyapıtlarından iki tanesi de Irak'ta Samarra'daydı. Bugün yıkılmış bulunan bu yapıların en önemli özellikleri çok büyük olmaları ve çok sayıda giriş kapısına sahip olmalarıydı. Kahire'deki Tolunoğlu Camisi de(*) (876-879) günümüze ulaşmış iyi bir çok ayaklı örnekler.

Batı İslam dünyasındaki ilk camilerin iki klasik örneği Tunus ve İspanya'dadır. Bunlardan Tunus'taki Kayrevan Camisi'nin(*), iç mekânını oluşturan 17 sahın kible doğrultusunda uzanır. Daha geniş olan orta sahında, bir tanesi mihrabın, bir tanesi de girişin önünde olmak üzere, iki kubbe vardır. İspanya'daki Kurtuba Camisi'nin(*) 785-786'da yapılan ilk bölümü geniş bir orta sahınla 10 küçük yan sahnın ve bir avludan oluşur. Yapı 9. ve 10. yüzyıllarda da üç kez genişletilmiştir. Bu genişletmeler, çok ayaklı cami çemasının, her türlü yeni alan gereksinimini karşılayacak bir esneklik taşıdığını gösterir. Kurtuba Camisi'ne ün ka-

zandıran, yapısıyla bezemeleridir. Mihrap bezemeleri Medine'deki camiyle başlayan ve süren bir gelişmeyi, kible duvarının ön plana çıkarılışını gösterir.

Cami, İslam mimarlığının en önemli ve en özgün yapı tiplerinden biriydi. Ama İslama özgü başka yapılar da vardı. Örneğin aslında bir ziyaret yeriyken olan Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra(*) (691) en eski ve özgün İslam yapılarından biridir. Sekizgen planı, yüksek kubbesi ve bezemeleri kendine özgüdür. Yapının içindeki kayanın, Hz. Muhammed'in göğe yükselirken ayağını vurduğu yer olduğuna inanılır. Ama Kubbetü's-Sahra'nın yazıtı, yapının Müslümanlığın Yahudilikle ilişkisini de vurguladığını düşündürür. Bu nedenle Kubbetü's-Sahra, İslamın, bütün geçmiş dinsel gelenekleriyle birlikte kutsal kentte kurduğu üstünlüğün simgesi olarak yorumlanabilir.

İslama özgü ikinci bir yapı tipi, çok az bilinen ribatıdır. İslam İmparatorluğu, 8. yüzyıldan başlamak üzere sınırların korunmasını sürekli ya da geçici olarak ribat denen kale gibi tahkim edilmiş yapılarda yaşayan inanç savaşçılarına (murabitun) bırakmıştı. Ama bugüne fazla sayıda örneği ulaşmadığı için, ribatın kendine özgü bir mimarlık biçimi kazanıp kazanmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

Bir başka dinsel yapı tipi türbedir. İlk dönemlerden bugüne kalan türbe örnekleri fazla olmamakla birlikte, Irak'ta Kerbelâ ve Necef'teki, İran'da da Kum'daki Şii tapınaklarında anıtsal mezarlar bulunduğunu belirten yazılı kaynaklar vardır. Samarra'da üç halife için sekizgen planlı bir türbe yapılmıştır. Mezar mimarlığının bu dönemdeki en güzel örnekleri Orta Asya'dadır. Buhara'daki Samani sultanı İsmail'in tuğla duvarlı türbesi (942'den önce) bunlardan biridir.

Dördüncü dinsel yapı tipi medresedir. Medreselerin 9. yüzyıldan beri Kuzey İran'da var olduğunu belirten yazılı kaynaklara karşın, yapıları üzerine bilgi yoktur.

İslamın ilk dönemindeki dinsel yapıların tersine, dindışı mimarlık örnekleri İslami özellikler taşımaz. Müslümanlar fethettikleri yeni yerleri yıkıp yıkmadıkları, Arabistan'dan da yeni ve önemli bir gereksinme ya da alışkanlık getirmedikleri için, bu topraklarda yaşama, alışveriş ve üretim daha önceki yapılar içinde sürdürüldü.

Dindışı mimarlığın gelişimini yönlendiren etkenlerden biri, Suriye ve Irak'taki Müslüman yöneticilerin büyük bir insan, para ve düşünce birikimine sahip olmalarıydı. Kent yaşamının ve ticaretin geliştirilmesi ikinci etkendi. Bu dönemde Fas'tan İran'a kadar uzanan geniş bir alanda birçok yeni kent kuruldu. 9. yüzyılda Arap tüccarlar Çin'e gittiler. Üçüncü etken ise Büyük İskender'den sonra ilk kez Akdeniz'den Hindistan'a kadar uzanan geniş bir kültür birliğinin kurulmasıydı. Böylece değişik kültür ve geleneklerin bezeme örgeleri, plan ve yapı teknikleri, sanatçılar, mimarlar aynı kültür içinde toplanmaya başladı.

İlk dönem İslam mimarlığının en özgün yapıları saraylardı. Üç grupta incelenebilecek bu sarayların ilk grubu Suriye, Filistin ve Lübnan'da 710-750 arasında yapılan er-Rusafe, Doğu Kasrül-Hayr, Batı Kasrül-Hayr, Cebel Says, Hirbetül-Minye, Hirbetül-Mefcer, Meşetta, Kasr Amre, Kasrül-Harane, Kasrül-Tuba gibi yapı topluluklarıdır. Bunlar Eski Roma kır villalarının ortaçağ başlarındaki benzerleri olarak görülebilir. Sahiplerinin özel istek ve gereksinimlerine göre çeşitli özgün nitelikler taşıyan bu yapıların ortak özellikleri, Hirbetül-Mefcer Sarayı'nda da görülür. Özenli giriş, revaklı avlusu, çeşitli oda ve salonlarıyla kare planlı, iki katlı bu saray, içlerinde

en zengin olanıdır. Çok ayaklı şemaya uygun küçük bir caminin, büyük bir toplantı salonunun ve yeraltı havuzuna açılan bir odanın varlığı saptanmışsa da, işlevi belirle-nemeyen odalar da vardır. Taht salonu ikinci katta, girişin üzerindedir. Bu sarayların en ilginç bölümlerinden biri de hamamdır.

İkinci tür saraylar kentlerde bulunanlardır. Küfe'dekinin dışında, bunlara ilişkin bilgiler yazılı kaynaklara dayanır. 7. yüzyıl sonunda ortaya çıkan bu yapılar, hem halife ve emirlerin konutu, hem de yönetim merkezleriydi.

Üçüncü mimarlık örneği saray-kentlerdi 836-892 arasında Abbasilerin merkezi olan Samarra'daki büyük yıkıntıların bir bölümü bu büyük sarayların kalıntılarıdır. Duvarla çevrili Cevsakül-Hakani'nin uzunluğu yaklaşık 1,5 km idi. Haç biçimindeki taht salonuna büyük kapılardan ve avlulardan geçilerek ulaşıldı. Daha küçük oda ve salonları, çeşme ve tuvaletleri, bir at yarışı alanı da vardı. Ama bunlar üzerine de kesin olmayan varsayımlar dışında bir şey söylemek olanaksızdır.

Dindışı mimarlık ürünleri kentlerin yapısı üzerine bilgi verir. Düzenli bir kentleşme, ilk Müslüman uygarlığının en önemli özelliklerinden biriydi. Arkeolojik kanıtlar kesin olmadığından, bu kentlerin nasıl örgütlendiğini saptamak güçtür.

Abbasi halifesi Mansur'un (hd 754-775) kurdurduğu Bağdat, kent-saray ilişkisinin erken İslam mimarlığındaki önemini gösterir. Surla çevrili kentin daire biçimindeki planı, evrenin merkezi sayıldığını simgeliyordu. Konutlar için ayrılmış alan surların hemen içinde bütün kenti dolanan kalın bir halka halindeydi. Bu halkayı kesen dört ana yol surlardaki dört büyük kapıya ulaşıyordu. Dairenin merkezinde saray, cami ve bazı kamu yapılarının yer aldığı geniş bir açıklık bırakılmıştı. Bu yerleşim bütün, büyüklüğü ve nüfusu ölçü alındığında bir kent olarak tanımlanır. Ama plan düzeninin halifenin varlığını çok güçlü bir biçimde vurguladığı göz önünde tutulduğunda da bir saray sayılması gerekir.

ORTA DÖNEM İSLAM MİMARLIĞI. İslam sanatının orta dönemi kabaca 1000'de başlar, yöresel politik bağımsızlığa pek yer vermeyen güçlü bir merkezi devletin, yerini çok sayıda hanedanlara bıraktığı 1500'lere değin uzanır. Bu dönemde Türk ve Moğol yayılmasıyla gelen yeni halklar ve kurumlar İslam dünyasına katıldılar. Baştan beri İslam İmparatorluğu içinde yer alan Türkler ve İranlılar, tarihsel ve kültürel açıdan daha önemli roller oynamaya başladılar. Bu dönem politik bakımdan oldukça kadur, dinsel ve kültürel açıdan da karışıktı. Şii ayrılığı önemli bir politik ve kültürel soruna dönüşürken, tasavvuf düşüncesi de İslam inancının niteliğini büyük ölçüde değiştirdi. İslam dini bazı yerlerde savaşla, bazı yerlerde de halk arasında yapılan propaganda çalışmalarıyla geniş alanlara yayıldı. Anadolu, Balkanlar, Kırım, Orta Asya'nın büyük bir bölümü, Kuzey Hindistan ve Doğu Afrika'nın bir bölümü Müslümanların eline geçti.

Orta dönemi belirleyen şaşırtıcı sanatsal gelişmenin nedenlerinden biri, bu beş yüzyılda İslam dünyasındaki etkenlerin gösterdiği büyük çeşitlilikti. Tek tek yapılar üzerine önemli çalışmalar yapılmasına karşın, bu konudaki araştırmalar henüz yeni sayılır. Özellikle bilgilerin nasıl sınıflandırılacağına, coğrafi ve kültürel bölgeler, hanedanlar, dönemler ya da toplumsal gruplar gibi öğelerden hangisinin temel alınacağına karar vermek güçtür. Bu nedenle Fatımi, Selçuklu, Batı İslam, Memlük, İlhanlı ve Timurlu mimarlığı biçimindeki ayrımın ke-

İslam mimarisinin en eski ve özgün yapılarından Kubbetü's-Sahra, 691, Kudüs
ABC Ajansı

sin dayanakları yoktur. Selçuklu mimarlığı ötekilerden daha büyük bir önem taşır (bak. Selçuklu mimarlığı).

Fatimiler. Şii mezhebinin İsmailiye tarikatına bağlı olan Fatimiler, 909'da Tunus ve Sicilya'da bir Arap egemenliği oluşturdular. 969'da Mısır'da Kahire kentini kurdular, kısa sürede Suriye ve Filistin'i ele geçirdiler.

Kahire'deki el-Ezher(*) (970-972), el-Hakim(*) (990-1003) gibi büyük Fatımi camileri, geleneksel çok ayaklı plana göre yapılmış kubbeli yapılarıdır. El-Hakim'in minareleri ve kemerli cümle kapısıyla özenli süslenmiş dış cephesi, daha önceki yapılarda görülmeyen özellikler içerir.

Fatimilerin Büyük Sarayı Abbasilere özgü saray-kent geleneğini sürdürür. Adı Arapçada "zafer kazanan" anlamına gelen Kahire kentiye, Bağdat'la ilişkili olduğunu düşündüren birçok simgesel ve görsel özellik taşır.

Kahire'nin 11. yüzyılın ikinci yarısında yapılan kapı ve surları, orta dönem İslam mimarlığının en iyi askeri yapı örnekleri arasındadır. Ama Fatımi mimarlığına özgünlük kazandıran, halifelerin yaptırdığı yapılar değildir. En ilginç mimarlık örnekleri orta sınıftan kentlilerin ve küçük devlet görevlilerinin desteğiyle yapılmıştır. El-Akmer (1125) ve es-Salih (1160), yerel gereksinimleri karşılamaya yönelik küçük camilerin ilk örnekleri arasındadır. İç düzenlemeleri açısından bir yenilik taşımayan bu camilerin planları, kentlerdeki boş alanlara uydurulmuştur. Dış cephelerindeki gösterişli bezemelerle bu camiler, önceki dönemin büyük çok ayaklı camilerinden ayrılır.

Türbelerdeki büyük gelişme, Fatımi mimarlığının ikinci yeniliğidir. Bu, bir ölçüde Şiiğin kutsal kişilere verdiği önemle açıklanabilirse de, türbelerin hem nitelik, hem nicelik açısından taşıdığı özellikler, başka toplumsal ve dinsel etkenlerin de söz konusu olduğunu düşündürür. Türbelerin çoğu, Kahire ve Assuan'da örnekleri görüldüğü gibi kare planlı, kubbeli küçük yapılarıdır. Tam bir türbe olmamakla birlikte, birkaç halk ayaklanmasının ardından Fatımi düzeninin yeniden kuruluşunu kutlamak amacıyla yapılan Cüyuşi Camisi (1085) en özgün yapıdır.

Fatimiler iki önemli yapıım tekniği geliştirdiler: Dört merkezli kemer ve kare planlı mekânın duvarları üzerine yuvarlak kubbe-yi oturtmak için köşelerde kullanılan tromp. Daha önce bilinen pandantiften sonra tromp, kare plandan kubbeye geçişte önemli bir öge oldu. Mukarnas dolgu tromp ise daha ileri bir adımdı. Mukarnasın Mısır'da mı geliştiği, yoksa özellikle İran gibi başka geleneklerden mi esinlendiği kesin olarak söylenemez. Tuğla, taş ya da ahşap gibi malzeme kullanımı ve yapısal özellikleri açısından Fatımi mimarlığı eski gelenekleri sürdürdü. Bu arada 10. yüzyılda Tunus mimarlığı ve 11. yüzyıl sonunda Yukarı Mezopotamya mimarlığı gibi yerel üsluplar da görüldü.

Kuzey Afrika ve İspanya. Fas ve İber Yarımadasındaki Arap hanedanlar arasındaki çatışmalar nedeniyle 11-13. yüzyıllar Kuzey Afrika'da çalkantılı bir dönem oldu. Hristiyanlar İspanya ve Portekiz'i geri alınca, buradaki Müslüman egemenliği sona erdi.

Kuzey Afrika ve İspanya'daki Murabitlar (1056-1147) ve Muvahhidler (1130-1269) dönemlerinde iki yapı tipi belirgindi. Rabat'taki Hasan ve Tinnel ile Marakeş'teki Kutubiye camileri gibi büyük ve masif yapılar çok ayaklı şemaya göre yapılmışlardı, kare planlı büyük minareleri vardı. Orta Cezayir'de Ziri gibi küçük hanedanların sarayları Batı İslam geleneğinden çok, Mısır'daki Fatımi geleneğinde yapılarıdır.

Kuzey Afrika sanatı 14. ve 15. yüzyıllarda da çok değişmedi. Cezayir'deki Büyük Cami gibi çok ayaklı camiler ve daha özenli medreseler yapıldı. Fez'deki İnaniye Medresesi dönemin en önemli yapılarındandır. Türbeler arasında Fez yakınlarındaki Merini mezarları (14. yy'ın ikinci yarısı) ve Rabat'taki Şalla Külliyesi (14. yy) anılabilir. Alçı ve taşla yapılan bezemelerde genellikle geometrik desenler ve az sayıda bitkisel öge kullanılıyordu.

Kuzey Afrika mimarlığının sadeliğine uymayan en şaşırtıcı örnek İspanya'da Gırnata'daki (Granada) Elhamra Sarayı'dır(*). Ortaçağ'dan kalan birkaç İslam sarayından biri olduğu için Elhamra önemli bir yapıdır. Gösterişsiz dış cephesine karşılık içi zengin bir biçimde bezenmiştir. Çeşitli havuzlar ve çeşmelerle su ögesi bol bol kullanılmıştır. Özel bir camisi ve hamamı vardır. Bağımsız birimlerin birbirine eklenmesiyle oluşturulan yapıda bütünsel bir plandan söz edilemez.

1492'de Gırnata'nın Hristiyanların eline geçmesiyle, İslam sanatı İspanya'da sona erdiyse de, Kuzey Afrika'da varlığını korudu. 16. yüzyıldan sonra Kuzey Afrika'da Şerifi hanedanı döneminde, 14. yüzyılda gelişen sanatsal biçimler daha da süslü hale gelerek sürdürüldü.

Memlükler. Memlükler, Suriye ve Mısır'daki feodal devletlerin ordularında paralı askerlik yapan Çerkes ve Türk kölelerdi. 13. yüzyılda, feodal düzenin zayıflamasıyla komutanlar sultanlığı ele geçince bu askeri grup önem kazandı. 1260'taki Moğol saldırısını durdurmayı başardıktan sonra, kentli soylularla karmaşık ittifaklara girişen Memlükler, Mısır, Filistin ve Suriye'de 1517'ye değin yönetimi ellerinde tuttu.

Memlükler döneminde Mısır ve Suriye zengin ticaret merkezleriydi. Memlük sanatının nitelik ve nicelik bakımından üstünlüğü, bu zenginlikten kaynaklanıyordu. Kahire, Şam, Trablusşam ve Halep'teki eski kentlerde Memlük yapıları görülür. Kudüs'te Kubbetü's-Sahra'nın çevresindeki bütün yapılar Memlüklerden kalmadır. Kutsal amaçlı yapılara el konulmasını engelleyen vakıf sisteminin kurumsallaştırılması mimarlık alanında gelişmeyi olumlu yönde etkiledi. Halifenin mallarına el koymasını engellemek için zenginler paralarını dinsel

kurumlara yatırıyorlardı. Bu nedenle Memlükler döneminde, yarılarında yaptırılan türbesinin de bulunduğu medrese, rıbat ve mescit gibi yapıların sayısı arttı. Memlükler ayrıca ellerine geçen dinsel ya da dindışı bütün yapıları korudular ve onardılar. Suriye ve Mısır'da 20. yüzyıla değin ayakta kalan anıtsal yapıtları yaptırdılar. Fırat'tan Kahire'ye kadar uzanan bölgedeki kentlerde toplam 3 bine yakın yapı gerçekleştirildi. I. Baybars, Nasır ve el-Müeyyed Şeyh'in Kahire'de yaptırdığı camiler çok ayaklı şemaya uygundu. İslam dünyasındaki en ünlü dört eyvanlı medrese, Kahire'deki Sultan Hasan Medresesi'ydı (1356-62). Türbeler kare ya da çokgen planlı, üzeri kubbeli yapıyordu. Üslup bakımından, Selçuklu mimarlığına benzemekle birlikte, Memlük yapılarının biçimsel ve işlevsel özellikleri de vardı. Bunlardan biri, değişik işlevleri olan külliye oluşturma eğilimidir. Kahire'deki Kalavun Camisi'nin (1284-85) bir türbesi, bir medresesi ve bir hastanesi vardı. Bir başka özellik de Memlük yöneticilerinin yapıları birbirlerine yakın yerlerde yaptırma eğilimidir. Beynül-Kasreyn gibi bazı Kahire sokaklarında, mimarlık başyapıtları yan yana dizilmişti. Bunların gösterişli ön cepheleri ve minareleri birbirleriyle yarışır gibiydi. 14. yüzyılın ikinci yarısından sonra Kahire içinde türbe yapılacak alanlar kısıtlanınca, türbeler kentin batısındaki mezarlığa taşdı.

Memlük mimarlığı yeni yapı biçimleri geliştiremediyse de, tromplu kubbeler, beşik ya da çapraz tonozlar, sütunlar ya da ayaklara oturarak geniş bir alanı örten ahşap tavanlar gibi yeni yapıım teknikleri getirdi. Minareler gittikçe daha süslü hale geldi. Taş yapılarıdaki teknik ustalık, bazen Kudüs'teki Ketten Tüccarları Kapısı ve Kahire'deki Berkuk Camisi Külliyesi'nde olduğu gibi biçimsel bir duruluğa ulaşırken, bazen de Baybars ve Kayıtbay zamanlarında yapılmış örneklerde görüldüğü gibi aşırı bir biçimcilğe varmıştı. Yapı cephelerinde, çeşitlilik sağlamak amacıyla değişik renkli taşlar da kullanıldı.

İlhanlılar ve Timurular. 13. yüzyıl İran için yıkıcı savaşlar ve istilalar dönemi oldu.

Memlük türbeleri, 14. ve 15. yy, Kahire
H. Roger-Vollet

Belh, Nişabur ya da Rey gibi altı yüzyıldır İslam kültürünün merkezleri olan kentler Moğol ordusunun gelişiyle yakılıp yıkıldı. 1295'te Gazan Mahmud'un Moğol tahtına geçişi barış döneminin başlangıcı oldu. Onun ardından gelen İlhanlı hanedanı döneminde İran'da düzen kuruldu. Başta Tebriz ve Sultaniye olmak üzere Kuzeydoğu İran kentleri yeni Moğol yönetiminin sanat merkezleri oldu. Tebriz'de 14. yüzyıl başında kurulan sanat ve bilim okuluna dünyanın her yanından kitaplar, bilim adamları ve yeni düşünceler geldi.

Moğol yönetimi altında İran'ın çeşitli eyaletlerinde hüküm süren başka küçük hanedanlar da vardı. Merkezi Bağdat'ta olan Celayirîler Batı İran'ı elinde tutuyordu. Güneybatı İran'daki Muzafferî hanedanı İsfahan, Yezd ve Şiraz kentlerinde, Kartlar ise Horasan'da hüküm sürüyordu. 14. yüzyılın son yıllarına değin başlıca kültür merkezleri Batı İran'daydı. Timur ve ardıllarının oluşturduğu Timurlu hanedanının yönetimi sırasında Kuzeydoğu İran, özellikle de Semerkand ve Herat, sanat ve düşünce etkinliklerinin merkezi oldu. Timurlu kültürü doğrudan ya da küçük yerel hanedanlar aracılığıyla bütün İran'ı etkiledi. Bu nedenle hem Batı, hem de Güney İran'da Timurlu dönemi yapıları ortaya çıktı.

İlhanlı mimarlığının en iyi örnekleri Varamin Camisi (1322-26) ile Serahs, Merv, Radkan ve Meraga'daki türbelerdir. Bunlar, daha önce geliştirilmiş mimari düzenleme, süsleme ve yapım öğelerini İlhanlı mimarlarının nasıl daha incelikli kullandığını ortaya koyar. Eyyanlar avlulara daha iyi yerleştirilmiş, yapı cepheleri daha dikkatli düzenlenmiş, mukarnasa çeşitlilik kazandırılmış ve yapının değerini yükseltmek için renkli çiniler kullanılmıştır.

Sultaniye'deki Olcaytu Türbesi, İlhanlı döneminin başyapıtıdır. İkili galerileri, sekiz minaresi, mavi çiniyle kaplı büyük kubbesi ve 25 m açıklığındaki iç mekânıyla çok etkileyici bir yapı olmasına özen gösterildiği anlaşıyor. İlhanlıların büyüklük yoluyla etkileyici olma çabaları, Tebriz'deki Ali Şah Camisi'nde de görülür. 25 m x 30 m x 45 m boyutlarındaki eyvanının tonozu yapıldıktan hemen sonra çöken yapının 10 m kalınlığındaki duvarları, İlhanlı döneminin gösterişçi beğenisini yansıtır. 14. yüzyılda İsfahan ve Yezd'de değişik planları olan birçok küçük cami ve daha az gösterişli türbenin yanında, bahçeli saraylar da yapıldı.

1390'da Türkistan'da yapılan Ahmed Yesevi Türbesi'yle başlayan Timurlu mimarlığının en iyi örnekleri Semerkand, Herat, Meşhed, Hargird, Tayabad, Bakü ve Tebriz'de ortaya çıktı. Sultanlarla valiler çeşitli camiler ve kendileri için türbeler yaptırılar. Kahire'deki türbelerle dolu Memlük mezarlığına benzeyen Semerkand'daki Şah-ı Zenda böyle ortaya çıktı. Meşhed'de de çok daha zengin görümlü türbeler vardı.

Timurlu yapıları, eksel simetriye verilen ağırlıklı dikkati çekiyordu (örn. Bibi Hanım Camisi[*], Gür-i Emir[*], Meşhed'deki Gevher Şad Camisi ya da Hargird ve Herat'taki medreseler). Bir iç avludan sonra gelen yapının cephesinde en dış cephedeki bezeme yineleniyordu. Minareler yapıyı çevreliyordu. Bu dönemde kubbe tekniğinde de değişiklikler olmuştu. Mukarnas kullanılması sürmekle birlikte, kubbenin genişlik ya da uzunluğu değiştirilerek, çeşitli biçimlere uyarlanabilen kesişen kemerler ağı genellikle mukarnasın yerini aldı. Semerkand'daki Hargird Medresesi bu

yapısal gelişmenin çarpıcı örneklerini barındırır. Yüksek kasnaklara oturtulan hafifçe soğan biçimli kubbeler, iç ve dış olmak üzere çift çeperli yapıyordu. Mimarlıkta renk kullanımı da gelişmişti. Gerek içte, gerekse dışta parlak renkli çiniler başta olmak üzere alçı ve pişmiş toprak bezemeler bolca kullanılıyordu.

SON DÖNEM İSLAM MİMARLIĞI. Politik ve düşünsel bir bağımsızlık ortamında yaratılan son dönem İslam mimarlığının örnekleri Osmanlılarda (bak. Osmanlı mimarlığı). Safevilerde ve Hint-Türk İmparatorluğu'nda ortaya kondu. Kültürel açıdan birbirine benzemeyen bu üç imparatorluk, ortak bir geçmişe, atalarıyla ve buna bağlı sanatsal biçimlerle ilgili ortak bir bilince sahipti. Ressam ve mimarlar bir ülkeden öbürüne geçiyor, özellikle İran-Hindistan arasında gidip geliyordu. Osmanlı sultanları Farsça şiirler yazıyor, Safevi yöneticileri Türkçe konuşuyordu. Birbirlerine, İslam dışındaki kültürlerden daha yakın olduklarını biliyorlardı. Hepsinin sanatı ayrı olmakla birlikte, karşılıklı sanat yapıtları ve armağanlar alıp verdiler ve aynı dünya içinde olduklarını düşündüler.

Safeviler. Safevi sanatının doruğu I. Tahmasb (1524-76) ve I. Abbas (1588-1629) dönemleriydi. En ünlü Safevi anıtları, I. Abbas'ın başkent yaptığı İsfahan'dadır. Burada 162 cami, 48 medrese, 1.802 ticaret yapısı ve 283 hamam bulunduğu söylenir. Çoğu yıkılan bu yapıların bugüne ulaşabilenleri İslam mimarlığının en güzel anıtlarındandır.

Abbas'ın İsfahan'ın merkezinde yaptırdığı yaklaşık 150 m x 500 m boyutlarındaki, ağaçlarla çevrili Meydan-ı Şah'ta yarış ve geçit törenleri düzenlenirdi. Alan 50 bin kandille aydınlatılırdı. Her kenarında büyük bir kapı vardı. Bunlardan kuzeydeki Kayseriye Çarşısı'na, doğudaki Şeyh Lutfullah Camisi'ne, güneydeki Mescid-i Şah'a açılıyordu. Batıda ise Ali Kapı(*) yer alıyordu. Tarihsel önemi açısından bütün Safevi anıtlarından üstün olan bu alanda, başlıca Safevi yapım ve süsleme özellikleri bugün de görülür. Çoğunlukla geleneksel biçimler kullanılmıştır. Kemer teknikleri ve renkli çiniler Safevilerin Timurlu sanatını örnek aldıklarını gösterir. 17. yüzyıl başlarındaki İranlı mimarlar dışı düzenlemeyle bir anıtsallık yaratmaya çalışmışlardır.

Hint-Türk İmparatorluğu. Hint-Türk mimarlığı yerli Hint gelenekleriyle yakından ilişkilidir. Bir yandan da yerel geleneklerden kaynaklanan biçimler İslam dininin işlevsel gereksinimlerine uyarlanmıştır. Bu bakımdan Osmanlı mimarlığına benzer bir süreç yaşamıştır. Hint-Türk mimarlığının en önemli örnekleri olarak Delhi'deki Hüma-

yun Türbesi, Fetihpur Sikri(*) kenti yapıları ve Agra'daki Tac Mahal(*) gösterilebilir. Hint-Türk mimarlığının İslam geleneğine yaptığı bir katkı da, yapılarda kırmızı renkli kumtaşı ve mermerin kullanılması olmuştur. Ayrıca bak. Hint-Türk İmparatorluğu.

İslam Tarih, Sanat ve Kültürü Araştırma Merkezi (Research Centre for Islamic History, Art and Culture-IRCICA). İslam tarihi, sanatı ve kültürüyle ilgili çalışmalar yapan araştırma merkezi. İslam Konferansı Örgütü'nün (OIC) bir alt birimi olan merkez, İstanbul'da Yıldız Sarayı'nın bazı yapılarında etkinlik gösterir.

1981'de kurulan merkez, birçok konuda araştırmalara başladı ve araştırma sonuçlarının önemli bir bölümünü yayımladı. Bu yayınlardan en önemlisi Kudüs ve Filistin'deki Müslümanların haklarının kayıtlarını içeren tarihsel belgelerdir. Merkezin öbür önemli yayınlarından bazıları ise şunlardır: *Osmanlı Yıllıkları* (1982), *Türkiye Kütüphaneleri İslami Tıp Yazmaları Kataloğu* (1984), *Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası* (1985), *Kur'an-ı Kerim'in Dünya Dillerindeki Tercüme Bibliyografyası* (1986), *İstanbul Köprülü Kütüphanesi, İslami Elyazmaları Kataloğu* (1986), *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu* (1986). İslam ülkelerinde bulunan kültür kuruluşları ile ilgili iki başvuru kitabı da merkezin yayınları arasındadır.

Merkez, çeşitli ulusal ve uluslararası kongreler, seminerler ve toplantılar düzenlemiş, halka açık konferanslar gerçekleştirmiş, İslam sanatlarını geliştirmek ve sanatçıları desteklemek amacıyla Türkiye'de ve başka İslam ülkelerinde çeşitli sergiler açmıştır. İslam tarihi, sanatı ve kültürüyle ilgili kitaplardan oluşan zengin bir kütüphanesi vardır. Merkez ayrıca İslam Konferansı Örgütü'ne bağlı Milletlerarası İslam Kültür Mirasını Koruma Komisyonu Sekreteryası ve Yürütme Organı olarak etkinlik göstermektedir.

İslamabad bak. Anantnag

İslamabad, Pakistan'ın başkenti. Potvar Platosu üzerinde, eski geçici başkent Ravalpindi'nin 14 km kuzeydoğusunda yer alır.

Karaçi'nin uygun görülmemesi üzerine toplanan bir komisyon 1959'da başkentin bugün İslamabad'ın bulunduğu yerde kurulmasına karar verdi. Yapımına 1961'de başlanan kentin planlama çalışmalarına Konstantinos Doxiadis, Edward Durell Stone ve Gio Ponti gibi dünyaca ünlü mimar ve kent planlamacıları katıldı. Toplu bir yerleşme alan kentin yüzölçümü 65 km², deniz düzeyinden yüksekliği ise 450-600 m'dir.

Fetihpur Sikri kentinden bir görünüm
Ara Güler

Yönetim Binası, Pakistan Evi, Başkanlık Sarayı, Ulusal Meclis Binası, Ulu Cami gibi yapıların ve üst kademedeki bürokrat konutlarının yapılmasıyla kentin büyük bölümünün inşası tamamlanmış oldu. İslamabad Üniversitesi 1965'te, Açık Halk Üniversitesi ise (sonradan Allame İkbâl Açık Üniversitesi) 1974'te açıldı. 1971'de başlayan Hindistan-Pakistan Savaşı, kentin inşasında geçici bir yavaşlamaya yol açtı.

İslamabad, yönetim bölgesi, konut bölgesi, sanayi bölgesi, ticaret bölgesi, yeşil alan ve ulusal park gibi çeşitli bölgelere ayrılmıştır. Ulusal parkta bir Olimpik köy ile mandıralar, tavuk çiftlikleri ve sebze bahçeleri yer alır; Atom Araştırmaları Enstitüsü ile Ulusal Sağlık Merkezi de park içindedir.

Federal başkent bölgesi (906 km²), kent ile çevresindeki toprakları kapsar. Hinterlandın 2.717 km²'lik bölümünün denetimi planlamacılara bırakılmıştır; kabaca ikizkenar yamuğu andıran bölgenin kuzeyinde ve kuzeydoğusunda 900-1.500 m yükseklikteki Margala Tepeleri uzanır. Bölgenin güney kesimi dalgalı bir ovardır. Ovanın sularını toplayan Kurang Irmağı üzerindeki Raval Barajı'nın su toplamaya kapasitesi 61.650.000 m³'tür. Nüfus (1981) kent, 204.364; (1983 tah.) federal başkent bölgesi, 359.000.

İslamcılık, PANİSLAMİZM olarak da bilinir, 19. ve 20. yüzyıllarda İslam dünyasında etkili olan dinsel ve siyasal akım. İslamı yozlaşmalardan ve biçimci bağnazlıklardan arınmış gerçek özülle yeniden toplumsal yaşama egemen kılmayı, İslam dünyasını birleştirerek Batı'nın etkisinden ve gerilikten kurtarmayı amaçlamış, içtihat kapısının açılmasını savunmuştur. Değişik bağlamlarda "ittihad-ı İslam", "tecdid", "islah", "ihya", "İslam reformculuğu", "İslam modernizmi" gibi terimlerle de adlandırılır.

İslam dünyasında yenileşme çabalarının kökleri 17. yüzyılda Hindistan'da Şeyh Ahmed Sirhindi'nin (İmam Rabbani) başarısız reform önerilerine kadar uzanıyordu. 18. yüzyılda da Arabistan'da, kaynağını 10. yüzyılda oluşan Selefiye akımına dayandıran Vehhabilik, İslam inancında yalnızca Kuran'ın ve sünnetin bağlayıcı olduğunu öne sürerek içtihat kapısının açılmasını savundu. Bu iki akımın şeriat uygulamasında İslamın başlangıç dönemine dönüşü vurgulamasına karşılık, 19. yüzyılda gelişen akımlar ağırlıklı olarak İslam dünyasının Batı karşısında geri kalmasının nedenlerini ve kalkınma yollarını araştırdılar. İslamın manevi ve kültürel değerlerini korumayı savunurken bilimsel ve teknolojik alanlarda genellikle Batılılaşmadan yana tutum aldılar. İslam ilerlemeye engel midir, İslamla bilim ve akıl arasında çatışma var mıdır, din-devlet ilişkileri nasıl düzenlenmelidir, İslam Batı'nın kalkınmasını sağlayan bilim, özgür düşünce, eşitlik, kadın hakları gibi değerleri paylaşmakta mıdır, Batı'dan neler alınmalıdır, İslamın korunması gereken değişmez özellikleri nelerdir gibi, daha çok Batılı İslam araştırmacılarının ortaya attığı sorulara yanıt vermeye çalıştılar. Mısır'da Cemaleddin Afgani (1839-97), Muhammed Abduh (1845-1905) ve Muhammed Reşid Rıza (1865-1935) ile Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817-98) ve Seyyid Emir Ali (1849-1928) İslamcı akımın başlıca sözcüleriydi.

Osmanlı Devleti'nde özellikle Afgani'nin görüşleri etkili oldu. Daha 1860'larda Tanzimatçıların Batıcı tutumları eleştirilmeye, Batılılaşma yerine İslama dayalı bir gelişme yolu aranmaya başladı. Balkanlar'da milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıyla Tanzimatçıların Osmanlıcılık düşüncesi de büyük ölçüde geçerliliğini yitirdi. 1878'den sonra Osmanlı Devleti'nde Müslüman unsurun ağırlık kazanmasıyla devlet politikası olarak

ittihad-ı anasırın (unsurların birliği) yerini ittihad-ı İslam ilkesi aldı. II. Abdulhamid ittihad-ı İslamı hem Osmanlı ülkesinde tebasını birleştirecek bir ilke, hem de ülke dışındaki Müslümanlar için Batı'ya karşı koymanın bir aracı olarak görüyordu. Bu amaçla hilafet kurumunu sağlamlaştırmaya çalıştı, eğitime büyük önem verdi, Kuzey Afrika'da ve Uzakdoğu'da propaganda yoluyla Sünniliği yaymaya çalıştı. Ama II. Abdülhamid'e karşı hep muhalif bir tutum izleyen İslamcı aydınlar ancak II. Meşrutiyet'ten sonra *Sırat-ı Müstakim* (sonradan *Sebilü'r-Reşad*) dergisinde toplanarak bir akım oluşturabildiler. Daha sonra *Peyam-ı Hak*, *Volkan* ve *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* gibi dergi ve gazetelerde görüşlerini dile getiren İslamcılar arasında Şehbenderzâde Ahmed Hilmi (1865-1914), Said Halim Paşa (1863-1921), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Ferid Kam (1864-1944), Mehmed Ali Ayni (1869-1945), İsmail Fenni Ertuğrul (1855-1946) ve Şemseddin Günlaltay (1883-1961) yer alıyordu.

İslamcılara göre Müslümanlar hem düşünce, hem de siyaset ve devlet düzeyinde birlik olmalı, bu birliği engelleyici bütün etkenler ortadan kaldırılmalıydı. Ama Arap milliyetçiliğinin doğuşu ve Balkanlarda Türk olmayan Müslümanların Osmanlı Devleti'ne karşı çıkmaları İslamcılığın temelindeki İslam birliği düşüncesini zayıflatınca, ulusal oluşumlara öncelik verilmeye başladı. Milliyetçilik sorunu İslamcılar arasında önemli bir tartışma konusu oldu. Örneğin Ahmed Naim gibi bazı İslamcılar Türk milliyetçiliğinin İslam birliğini önlediğini savunurken, ötekiler Türkçülük ve İslamcılık arasında bir orta yol izlemeye çalıştılar.

İslamcı aydınların genel yaklaşımına göre Kuran ve sünnet belli bir devlet, hükümet ve yönetim biçimi öngörmemiş, yalnızca genel ilkeler koymuştu. Bu ilkeleri benimseyip uygulayan her yönetim biçimi İslama uygundu. İslamcılar en çok vurguladıkları şura (meşveret) ilkesi, yöneticilerin yönetim işlerini halka ya da temsilcilerine danışması zorunluluğunu dile getiriyordu. Bu yaklaşımları sonucu İslamcılar anayasa (Kanun-ı Esasi) ve yasalama hareketleri ile Heyet-i Mebusan'ı desteklediler.

İslamcılara göre, amaçladıkları toplumsal dönüşümün ön koşullarının başında, İslamın kaynağındaki tevhid (Tanrı'nın birliği) anlayışının benimsenmesi, yanlış inanç ve hurafelerden uzaklaşılması, gelenek bağlarından kurtulunması geliyordu. Ayrıca eğitim ve öğretim düzeltilmeli, bilgisizlik ve taklitçilikle mücadele edilmeliydi. Saf bir tevhid anlayışına ulaşmayı engelleyen, hura-

felerin başlıca kaynağı olan ve Müslümanları yaşama etkin biçimde katılmaktan alıkoyma tasavvuf ve tankatlar düzeltilmeli ya da bütünüyle kaldırılmalıydı. İslamcılara göre, İslam dünyasındaki yerleşik ahlak anlayışı da değişmeliydi. Müslümanların Tanrı'ya güveni tedbirsizlik, takva (aşırı Tanrı korkusu), çekingenlik ve korkaklık, yetinme ve girişimsizlik biçiminde algılanmamalıydı. Son olarak cihad (kutsal savaş) kavramı, İslamın ilk dönemlerinde olduğu gibi, yer yüzünde Tanrı'nın ve insanın haklarını egemen kılmayı ve yaymayı kapsayacak genişlikte anlaşılmalı ve yeniden canlandırılmalıydı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra İslam birliği düşüncesi eski maddi temellerini yitirdi. Türkiye'de İslamcı aydınların büyük bölümü halifelğe ve İstanbul hükümetine karşı Kurtuluş Savaşı'na katıldılar. Cumhuriyet döneminde bazı İslamcılar önemli görevlere gelmesine karşın İslamcılık bir akım olarak sona erdi. Çok partili yaşama geçildikten sonra İslam temelinde oluşan siyasal ve yarı-siyasal hareketler, kökenlerindeki İslamcı akımdan çok farklı yönlerde gelişti. 20. yüzyılın ikinci yarısında bütün İslam dünyasında yaygınlaşan militan İslam radikalizmi de bazen İslamcı adıyla anılmakla birlikte, modernist İslamcılığa karşı bütünsel bir tepki biçiminde ortaya çıkmıştır. Ayrıca bak. İslam.

İslimye bak. Sliven

İslimiyeli, Balkan Naci (d. 20 Eylül 1947, Adapazarı), Doğu'ya özgü bir duyarlılıkla Batı resim tekniğini birleştirdiği, fantastik öğeler içeren figüratif yapıtlarıyla tanınan ressam.

1968'de girdiği Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Resim Bölümü'nden 1972'de mezun oldu. Ertesi yıl aynı okula temel sanat eğitimi asistanı olarak atandı. 1975'te Avusturya'ya giderek Salzburg Yaz Akademisi'nde Werner Otte ile taş baskı çalıştı. 1978'de öğretim üyeliğine yükseldi. 1980'de İtalyan hükümetinin bir bursuyla İtalya'ya gitti. 1982'ye değin Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde Ssa Vamberi ile sinema-sahne dekoru, Fernando Farulli ile resim çalıştı. Yurt içinde ve dışında birçok ödül kazandı.

Başlangıçta renk, ışık ve lekeye önem vermeden, yalın, çizgisel ağırlıklı, düşsel resimlerin gerçekleştirmişti. Dışavurumcu anlatımın egemen olduğu bu dönemde halk sanatının nakışa benzeyen, figüratif nitelik-

"Gezgin", Balkan Naci İslimiyeli'nin bir yapıtı, 1986; özel koleksiyon, İstanbul
Balkan Naci İslimiyeli'nin izniyle

lerinden etkilendi. Daha sonra Bizans, Selçuklu ve Osmanlı sanatının biçimsel, bezemsel ve dokusal özelliklerinden yola çıkarak simetrik ve durağan yapıtlar gerçekleştirdi. 1970'lerin ortalarına doğru bu durağan yapıdan, daha gerilimli, asimetrik ve dikkörtgen düzenlemelere geçti. Bu dönemde, yıllardan beri topladığı fotoğraf, kartpostal, oymabaskı ve afişleri değerlendirerek simgesel içerikli kolajlar yaptı. Başlangıçta figürü ele alırken izlenen naif biçim bozmalar, 1970'lerin ortalarına doğru yerlerini daha yalın ve gerçek bir stilizasyona bıraktı.

Sinemayla da yakından ilgilenen İslimiyeli, Atıf Yılmaz'ın *Adak* (1979) adlı filmi sanat yönetmenliği yaptı. Aynı yıllarda, sinemanın da etkisiyle, resimde bir siyah-beyaz döneme girmiştir. Siyah-beyaz alanların yarattığı gerilimle belirginlik kazanan 1980 ve sonrası resimlerinde, çizgi ve rengi dışlayan, lekeli bir anlatım egemendir.

İsmail I, ŞAH ISMAIL olarak da bilinir, mahlası HATAYI (d. 17 Temmuz 1487, Erdebil - ö. 23 Mayıs 1524, Erdebil, Azerbaycan, İran), İran'da hüküm süren Safevi hanedanının kurucusu.

Safeviye tarikatı önderlerinden Şeyh Haydar'ın oğuydu. Babası Akkoyunlu hükümdarı Yakub Bey'le yaptığı savaşta ölünce (1488) Şiiiler İsmail'i ve ailenin öteki üyelerini Sünni olan Akkoyunlulardan kaçırarak Geylan'da uzun yıllar sakladılar. Bu süre içinde tarikat eğitimi gören İsmail, 14 yaşında Safevilerin önderi olarak babasının yerini aldı. İran'ın kuzeybatısında mülterinden oluşan birlikler kurarak 1501'de Tebriz'i ele geçirdi ve kendini İran şahı ilan etti. Kısa sürede gerçekleştirdiği fetihlerle bugünkü İran topraklarının tümünü ve Irak'ın bir bölümünü egemenliği altına aldı.

1510'da Sünni Özbek aşiretlerine karşı harekete geçti. Yaklaşık 17 bin kişilik ordusuyla Merv kenti yakınlarında pusuya düşürdüğü 28 bin kişilik Özbek güçlerini bozguna uğrattı. Kaçmaya çalışan Özbek hanı Muhammed Şeybani öldürüldü. İsmail, Şiiliği ülkenin resmi dini durumuna getirdi. Halkın çoğunluğunun İsmail'i bir veli olarak görmesi de Şiiğin yerleşmesini kolaylaştırdı. İsmail'in Anadolu'ya gönderdiği Safevi dervişlerin Şii propagandası, göçebe Türkmen aşiretleri arasında çok etkili oldu ve yandaşlarının sayısı kısa sürede çoğaldı. İsmail'in izleyicilerinden Şahkulu 1511'de Teke yöresinde Osmanlılara karşı ayaklandı. Sadrazam Ali Paşa'nın bastırdığı ayaklanma sonunda binlerce Kızılbaş öldürüldü. İsmail, bu kez ölen gelen halifelerinden Rumeiyeli Nûr Ali'yi Anadolu'ya gönderdi. 1512'de Osmanlı tahtına çıkan I. Selim (Yavuz) Nûr Ali'nin Anadolu'da çıkardığı ayaklanmayı bastırdıktan sonra tüfek ve toprakla donatılmış eğitimli birliklerle İran Azerbaycanı'na girdi. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovasında İran ordusu yenilgiye uğradı. Yaralanan İsmail ordusunu, hazinesini ve haremینی savaş alanında bırakarak çekildi. Osmanlılar herhangi bir direnişle karşılaşmadan Tebriz'i aldılar. Ama Bektaşî tarikatına bağlı yeniciler arasında baş gösteren huzursuzluklar I. Selim'i geri çekilmeye zorladı ve İsmail'in gücünü yeniden toparlayacak zamanı bulmasını sağladı.

Savaş birkaç yıl daha bir dizi sınır çatışması biçiminde sürdüysse de İsmail, Osmanlı ilerlemesini önleyecek gücü korudu. 1517'de kuzeybatıya doğru ilerleyerek, bugünkü Gürcistan topraklarında yaşayan Sünni aşiretleri egemenliği altına aldı. İsmail'in kurduğu Şii devleti ile batıda Osmanlılar, doğuda da Sünni Özbekler arasındaki çekişme 100 yılı aşkın süre devam etti. 1524'te tahtını oğlu I. Tahmasb'a bırakan İsmail aynı yıl öldü. Ama Safevi hanedanı İran'da iki yüzyıl boyunca, 1722'ye değin hüküm sürdü.

Hatayi mahlasıyla şiirler yazan İsmail, Azeri edebiyatının 16. yüzyıldaki en seçkin şairlerinden sayılır. Aruz ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde Habibi'nin ve Nesimi'nin etkisi görülür. Hece vezniyle yazdığı şiirler de dili daha sadedir. Propagandaya yönelik şiirlerinde ise genellikle aşık tarzını kullanmıştır. Tasavvufi şiirler ve ilahiler de yazan İsmail'in şiirlerinde zaman zaman saltanatı önemsemeyen rindane söyleyişlere rastlanır. Ama özellikle Çaldıran Savaşı öncesindeki şiirlerinde hem lirik bir anlatım, hem de zafer kazanmış bir hükümdarın yaklaşımı görülür. Gazel, mesnevi ve rubailerinden oluşan *Divan-ı Sadeddin Nûzhet Ergun* tarafından *Hatâyî Divanı* (1946) adıyla yayımlanmıştır. Azeri edebiyatının ilk mesnevilerinden olan *Dehname* (1946) ile 168 beyitlik *Nasihatname* adlı mesnevi de Şah İsmail'in yapıtları arasındadır.

İsmail (GASPIRALI). ISMAIL GASPRINSKI olarak da bilinir (d. 1851, Avcı, Bahçesaray yakınları, Kırım - ö. 11 Eylül 1914, Bahçesaray, Kırım, Rus Çarlığı), Türk gazeteci ve yazar. İslamcılığın savunucularındandır. Rusya'daki Türk toplumunun kültürel kimliğini kazanmasında büyük katkısı olmuştur.

Moskova'da askeri öğrenim gördü. 1871'de Viyana'ya, ardından Paris'e gitti. Orada Jöntürklerle ilişki kurdu. Üç yıl sonra Kırım'a döndü ve Bahçesaray belediye başkanlığına atandı (1878). Ertesi yıl Türkçe gazete çıkarma başvurusunun geri çevrilmesi üzerine, Rusça yayımlanan *Tavrida* gazetesinde takma adla Rusya'daki Müslüman Türklerin kültürel sorunları üzerine bir dizi yazı yazdı. 1883'te *Tercüman* adıyla Rusça ve Türkçe bir gazete çıkarmasına izin verildi. Batı düşüncelerini aktarmanın yanı sıra İslam ve Türk birliği görüşlerini de işleyen *Tercüman*, zamanla Rusya'daki en etkili Türkçe gazete durumuna geldi. Gaspıralı bütün zamanını adanmış *Tercüman* için Ortadoğu'ya ve Rusya'ya da çeşitli Türk topluluklarının bulunduğu yerlere sık sık yolculuklar yaptı. Ayrıca usul-i cedid (yeni usul) olarak adlandırılan Cedidilik (*) hareketini etkin biçimde destekleyerek, Arapça fonetik öğretimini ve matematik, tarih ve coğrafya gibi derslerde reform yapılmasını savundu. Başlıca yapıtları arasında *Russkaye Musulmanstvo* (1881; Rusya Müslümanları), *Mirat-ı Cedid* (1882), *Avrupa Medeniyetine Bir Nazar-ı Muavazene* (1885), *Hâce-i Sıbyan* (1893), *Mekteb ve Usul-i Cedid Nedir* (1894) sayılabilir.

İsmail (KÜÇÜK) (d. 1854, İstanbul - ö. 1928, İstanbul), ortaoyunu sanatçısı. Tuluat tiyatrosunun kurucularındandır.

On üç yaşında Kavuklu Kör Mehmed'in oğlu rolüyle sahneye çıktı. Kısa sürede ün yapınca, dönemin tanınmış ortaoyuncularından Terlikçi İsmail'den ayrıt edilebilmesi için ona "Küçük" lakabı takıldı. Acem ve Laz taklitlerinde ustalaşan İsmail, ustası Kör Mehmed ölünce, Kavuklu Hamdi'nin pişekârı oldu ve bu rolde de büyük ün kazandı. O dönemde oyunculara kimse kızını vermek istemediğinden, evlenebilmek için bir süre karagözcülük yaptı. Saray karagözcübaşı Yusuf Efendi'yle çalıştı.

Güllü Agop'un elinde tuttuğu suflörlü tiyatro oynama imtiyazı karşısında Kavuklu Hamdi'yle birlikte tuluat oynamak üzere Zuhuri Kolu'nu kurdular. Suflörsüz

oyun adıyla birlikte oynadıkları tuluatı bir tür olarak yaygınlaştıran, ortaoyununu da sürdürdüler. Ahmed Vefik Paşa yeni kuracağı Bursa Tiyatrosu'nda(*) sahneye çıkması için çağırınca Küçük İsmail Bursa'ya gitti. Orada Tomas Fasulyeciyan'la birlikte, Ahmed Vefik Paşa'nın Molière'den yaptığı uyarlamalarda oynadı. Bursa Tiyatrosu dağılınca İstanbul'a dönerek Kuledibi'ndeki Piringçi'nin Gazinosu'nu tuttu ve haftanın bazı günlerinde Aleksanyan'la dram, bazı günlerinde de Ağah ve Abdî efendilerle tuluat oynadı. Bu arada Kavuklu Hamdi'yle birlikte ortaoyununu da sürdürdü. Mısır hıdivinin düzenlediği sunnet dönünde ortaoyunu oynamak üzere Mısır'a gitti. 1883'te Temeşahane-i Osmani Tiyatrosu'nu(*) kurdu. Kavuklu Hamdi'nin de yer aldığı bu toplulukla turnelere çıktı.

Opera, opera-komik, operet çalışmaları da yapan Küçük İsmail, sahne yaşamını Meşrutiyet'ten sonra da sürdürdü. 1927'de İzmir'de sahneye çıktığı da bilinmektedir. Ortaoyuncular içinde kavuklu ve pişekâr ikilisi en iyi oynayan sanatçıların Kavuklu Hamdi ve Küçük İsmail olduğu kabul edilir.

İsmail (MEVLAY). ISMAIL BİN ŞERİF olarak da bilinir (d. 1645/46 - ö. Mart 1727, Meknes, Fas), 1672-1727 arasında Fas sultanı. Filali hanedanının ikinci hükümdarıdır. Uzun süren hükümdarlık döneminde Filali iktidarı güçlenmiş, Avrupa örneğine göre eğitilen bir ordu kurulmuş ve Fas Fransa'nın etkisi altına girmeye başlamıştır.

Gençlik yıllarına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Fez valiliği görevinde bulunduğu dönemde hanedanın kurucusu olan üvey kardeşi Mevlay er-Reşid'in 1672'de birdenbire ölümü üzerine, hazineye el koyarak kendini hükümdar ilan etti. Kardeşi el-Harrani ile yeğeni Ahmed bin Mahrız ve Fas'ın kuzeyindeki bir aşiretin reisi olan el-Hızır Gilan tahtı üzerindeki iddialarına karşı çıkınca ülkede çeşitli karışıklıklar baş gösterdi. Fas'ı egemenlikleri altına almak isteyen Osmanlılar ülke içindeki karışıklıkları körükleyerek Filali hanedanını zayıflatmayı amaçladıklarından İsmail'in rakiplerini desteklemeye başladılar. İsmail, bu mücadele sırasında el-Hızır Gilan'ı yenilgiye uğrattıktan sonra öldürttü (Eylül 1673). Kardeşi ile yeğenini ise güneydeki vilayetlerin emiri olarak tanıyarak ülkede barışı sağladı. Sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak için 1679, 1682 ve 1695/96'da Osmanlılarla yapılan savaşlarda ve Cezayir valisini cezalandırmak amacıyla giriştiği seferlerde, 1673'te Siyah kölelerden ve Araplardan oluşturduğu Abid Buhari Ordusu'ndan(*) yararlandı.

Hükümdarlığı boyunca Fas kıyılarında yaşayan Avrupalılarla savaşan İsmail, 1681'de İspanyolların elinden el-Mamure'yi aldı. 1684'te de İngilizleri Tanca'dan sürdü. İspanya'nın Fas'taki yerleşim merkezlerini ele geçirmek amacıyla İspanya'nın düşmanı Fransa kralı XIV. Louis ile kurduğu yakın ilişkilerin sonucunda Fas giderek daha belirgin bir biçimde Fransa'nın nüfuzu altına girmeye başladı. Fransızlar Fas toplumunu eğittiler ve bayındırlık işlerinde yardımcı oldular. Versailles Sarayı örnek alınarak inşa edilen Meknes Sarayı, İsmail'in iradesini ve kararlılığını simgeleyen bir anıt oldu.

Ülke maliyesini güçlendirmeye çalışan İsmail, ordusu ve bayındırlık işleri için gereken gelirleri sağlamak üzere dış ticaret üzerinde tekel kurduğu gibi, korsanlığı desteklemekten de çekinmedi. Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini ileri sürerek halkın kendisini yalnızca siyasal değil, aynı zamanda dinsel bir önder olarak tanımmasını sağlamaya çalıştı. Ölümünden sonra yerine oğlu Mevlay Ahmed ez-Zehabi geçti.

İsmail, Hz., Arapların atası sayılan peygamber. Hz. İbrahim'in Hacer'den olan oğludur.

Kuran tefsircilerine göre, Hz. İbrahim'in yaşlılık döneminde Tanrı'ya "Rabbim, bana iyilerden olacak bir çocuk ver" biçiminde yakarması üzerine Tanrı'nın ona müjdelediği "uysal oğul" (Saffat 100-101) İsmail'dir. Hz. İsmail Kuran'da ayrıca yüce mertebe sahibi (En'am 82), sözüne sadık (Meryem 54), doğru konuşan, sabırlı (Enbiya 85) ve seçkin kullardan (Sad 48) gibi sıfatlarla anılır. İslam kaynaklarına göre Hz. İsmail, İbrahim'in öteki karısı Sara'nın ısrarları üzerine babası tarafından annesiyle birlikte Mekke vadisine getirilir ve oraya bırakılır. Hacer(*) onu büyük güçlüklerle göğüs gerektirir. Tanrı, Hacer'le İsmail'e zembem suyunu bağışlar. Kitabı Mukaddes'e göre (Tekvin 21:8-21) Hacer'in İsmail'in doğumundan sonra yerleştiği yer Beerseba Çölüdür.

İslam kaynaklarında, Hz. İbrahim'in Tanrı'ya kurban etmek istediği oğlunun İsmail olduğu belirtilir. Kuran'ın ad vermeden andığı olaya göre Hz. İbrahim üç gün rüyasında oğlunu kurban ettiğini görür (Saffat 102). Bunun bir Tanrı buyruğu olduğuna inanır ve oğluna durumu açıklar. İsmail babasına buyruğu yerine getirmesini söyler, her ikisi de Tanrı'ya teslim olurlar (Saffat 102-103). Ama bu bir sınav olduğu için kurban gerçekleşmez; onun yerine Hz. İbrahim'e kurbanlık olarak büyük bir koç gönderilir (Saffat 106-107). Gene İslam kaynaklarına göre Hz. İbrahim'in Mekke'ye dönmesinden sonra Hz. İsmail Kâbe'nin yapılmasında babasına yardım eder. Kâbe duvarlarını yükseltirken şöyle dua ederler: "Rabbimiz, ikimizi sana teslim olanlardan kıl. Soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet getir. Bize ibadet yollarımızı göster. Tövbenizi kabul buyur... Rabbimiz içlerinden onlara senin âyetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten, onları kötülüklerden arındıran bir peygamber gönder" (Bakara 127-129). Hz. İsmail'in, Cürhüm kabilesinden önce Mudad'ın kızı Seyyide, sonra da Amr'ın kızı Ra'le ile yaptığı evliliklerden doğan 12 oğlunun Arapların atası olduğuna inanılır. Yahudiler de İsmail'in Filistin'in güneyindeki Bedevi halklarının atası olduğuna inanırlar. Kitabı Mukaddes'e (Tekvin 25: 13-16) göre 137 yıl yaşayan İsmail'in oğulları şunlardır: Nebayot, Kedar, Abdedel, Mibsaam, Mişma, Duma, Massa, Haddad, Tema, Yetur, Nafis, Kedema.

Kuran, Hz. İbrahim'in ölümünden sonra Hz. İsmail'in Hicaz halkına peygamber olarak gönderildiğini bildirir (Meryem 55).

İsmail Ağa (KARA) (d. 1674 ?, Hasköy, Edirne - ö. 1723/24, İstanbul), Osmanlı besteci.

Sesinin güzelliğiyle dikkati çekerek 1696'ya doğru Enderun'u alındı. Orada Arif Efendi'den müzik ve hat öğrendi. Sırasıyla baltacı, kiler koğuşa zabiti ve hassa müezzini olduktan sonra bir zeamet alarak saraydan ayrıldı. Besteciliğinin yanı sıra hanen-deligi, sazendeliği ve hattatlığıyla da tanınmıştı. Günümüzde 15 bestesi ulaşabilmiştir. Bunların 10'u dindışı sözlü eser, beşi de saz eseridir. En ünlü sözlü eserleri arasında, "Gönüller uğrusu bir yâr-i biamanım var" (hüseyni yürüksemai), "Dem-i visal, o şüha itabı n'eylersin" (şehnaz yürüksemai), "Gâhi ki eder turrası dâmanını çide" (uşşak yürüksemai) sayılabilir. Bunlardan özellikle *Şehnaz Yürüksemai*'si klasik Türk müziğinin en parlak yapıtlarından biridir.

İsmail Ankaravi, RUSUHL İSMAIL DEDE olarak da bilinir (d. Ankara - ö. 1631/32, İstanbul), Mevlevî şeyhi. Mevlânâ Celâled-

din Rumi'nin *Mesnevi*'sine yazdığı şerhiyle tanınır. Medrese öğrenimi gördü. Önce babasının bağlı olduğu Bayramî tarikatına giren İsmail, daha sonra Mevlevîliği benimsedi. İstanbul'da Galata Mevlevihanesi şeyhi oldu ve bu görevi ölümüne değin sürdürdü. Türbesi, Galata Mevlevihanesi mezarlığında.

Türkçe, Farça ve Arapça yazan İsmail Ankaravi'nin en önemli yapıtı, yedi ciltlik *Fatihü'l-Ebyat* (1835, 6 cilt; yb 1872, 7 cilt) adlı *Mesnevi* şerhidir. Ankaravi, *Mesnevi*'de geçen yedi kat gök, yedi gezegen, yedi kat Cennet ve Cehennem gibi yedi rakamının kutsallığına bakarak ve Fatîha suresinin de yedi âyetten oluştuğunu göz önünde bulundurarak Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin *Mesnevi*'yi yedi cilt olarak yazdığı görüşüne vardı. 1620'de İstanbul'da *Mesnevi*'nin yedinci cildi olduğu iddia edilen bir metin bulununca görüşünün doğruluğuna inanarak şerhini yedi cilt olarak yedi yılda yazdı. Ama sonraki yıllarda, bulunduğu metnin *Mesnevi*'yle ilgisinin olmadığı anlaşıldı. *Fatihü'l-Ebyat* en başarılı *Mesnevi* şerhi olarak kabul edilir. İsmail Ankaravi'nin öbür önemli yapıtları arasında, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin isteği üzerine yazdığı *Nisab-ı Mevlevî* ile *Mesnevi*'deki beyitleri açıklayan *Camiü'l-Ayat* sayılabilir.

İsmail Asım Efendi (KÜÇÜKÇELEBİZADE) (d. 1685 ?, İstanbul - ö. 16 Şubat 1760, İstanbul), Osmanlı şeyhülislamı, tarihçi ve şair.

Reisülküttap Küçükçelebi Mehmed Efendi'nin oğluydu. Medrese öğrenimi gördü. 1708'de İstanbul'da Kenan Paşa Medresesi'ne müderris olarak atandı. 1723'te Raşid Efendi'nin yerine vakanüvisliğe getirildi. 1732'de Yenişehir-i Fener (bugün Lârisa, Yunanistan), 1739'da Bursa, 1744'te Medine ve 1748'de de İstanbul kadısı oldu. Ertesi yıl görevinden alındı. 1755'te Anadolu kazaskerliği, 1757'de Rumeli kazaskerliği pasesini aldı. 1759'da Mehmed Salih Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi ve bu görevi sırasında öldü.

Tarih-i Çelebizade (1740, yb 1865) adlı vakayinamesi, 1722-28 arasındaki olayları içeren önemli bir başvuru kaynağıdır. *Tarih-i Raşid*'in zeyli olan yapıtta ünlü kişilerin ölüm yılları verilirken, kısaca yaşamöykülerinden de söz edilmiştir. İsmail Asım Efendi tarihçiliğinin yanı sıra şiirle de uğraşmış, Asım mahlasıyla Nâbi ve Nedim'in etkisinde başarılı örnekler vermiştir. *Asım Divanı* (1852) ve mektuplarından oluşan *Münşeât-ı Asım* (1869) öbür yapıtlarıdır. Ayrıca iyi bir hattat da olan İsmail Asım Efendi, usta olduğu talik kırmasında özgün bir üslup geliştirmiştir.

İsmail Bey (KUTKAŞINLI) (d. 1806, Kutkaşın - ö. 1869, Şamahı, Şirvan, Azerbaycan), Azerbaycanlı yazar ve asker. 19. yüzyıl Azeri edebiyatının tek gerçekçi öykü yazarıdır.

Petersburg'da askeri okulu bitirdikten sonra çarlık ordusunda topçu subayı olarak çeşitli yerlerde görev yaptı. 1826-28 Rus-Iran ve 1828-29 Osmanlı-Rus savaşlarına katıldı. Tuğgeneralliğe kadar yükseldi. 1851'de ordudan ayrıldı, 1852'de hacca gitti. Daha sonra altı yıl Şamahı'da arazi işleriyle ilgili bir komisyonda görev yaptı. Rus Coğrafya Derneği ve Rusya Köy Ekonomisi Derneği'nin Kafkasya şubelerinin üyesiydi.

Askeri bir görevle Varşova'da bulunduğu sırada *Rechid Bey et Sadete-Chanime* (1835; Reşid Bey ve Saadet Hanım) adlı bir uzun öykü yayımladı. Öyküde 19. yüzyıl Azeri yaşam biçimi gerçekçi biçimde anlatılmış ve kadın hakları gündeme getirilmiştir. İsmail Bey 19. yüzyıl Azericesinin iyi bir örneği

olan *Sefername* adlı yapıtında ise, hac yolculuğuyla ilgili izlenimlerini anlatır.

İsmail Bey Hamamı, İznik'te İstanbul Kapısı yakınında hamam. Yazıtı bulunmadığı için kesin yapım tarihi belli değildir. Çeşitli uzmanlar yapıyı 14-17. yüzyıllar arasında değişik zamanlara tarihlemektedir. Boyutlarına ve iç düzenine bakarak bir

İsmail Bey Hamamı, İznik
Erkin Emuroğlu

saraya ait özel bir hamam olduğunu ileri sürenler de vardır. Beden duvarları moloz taş ve tuğlayla çok özen gösterilmeden örülmüş olan yapı kare planlıdır. Bu karenin içi de gene kare planlı ve her biri bir kubbeye örtülü dört mekâna ayrılmıştır. Yapıya güney cephesine bitişik dikkörtgen bir mekândan girilir. Zamanında beşik tonozla örtülükten bugün yalnız temelleri kalmış olan bir girişten asıl hamama geçilir. Hamamın dört bölümüne, birbiri içinden geçilerek ve saatin tersi yönünde ilerlenerek ulaşılır. Bölümlerin her birinin duvarları ve kubbelerinin içleri birbirinden farklı, ama hepsi de çok zengin malakârî bezemelerle kaplıdır.

İsmail Bey Hamamı oldukça yıkık durumda. 1991'de onarılmış, ayrıca hava etkilerinden korumak için üzerine büyük bir sundurma yapılmıştır.

İsmail Bey Külliyesi, Kastamonu'da, Candaroğullarından İsmail Bey'in 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırdığı cami, medrese, imaret, türbe, han ve hamamdan oluşan külliye. Yapılar araziye belirli bir düzen gözetilmeden yerleştirilmiştir. Cami, medrese ve imaretin konuları bir üçgen oluşturur. Bu üçgenin güneye bakan tepe noktasında cami, doğu köşesinde medrese, batı köşesinde de imaret yer alır. Türbe imaretle caminin, han imaretle medresenin arasında, hamam ise imaretin daha batısındadır.

Yazıtına göre 1454'te tamamlanan cami, kible eksenî üzerinde kubbeli iki orta mekân ile, bunlardan arkadakinin iki yanındaki beşik tonozlu birer yan mekândan oluşur. Bu düzen zaviyeli ya da ters "T" cami şemasına benzer; yalnız burada yan mekânlar orta mekâna eyvan gibi tümüyle açılmakta, yalnızca birer kapıyla bağlanmaktadır. Önceki kubbeye tromplarla, arkadakine ise pandantiflerle geçilir. Arkadaki kubbenin tepesinde bir aydınlık feneri vardır. Bu kubbeli mekân ile sağ yanındaki kanat mekânın arasında, kuzey beden duvarının üstünden tek şerefeli minare yükselir.

Kuzey duvarı boyunca beş kubbeli son cemaat yeri uzanır. Kubbeleri taşıyan penci kemerler kare kesitli altı ayağa oturur. Son cemaat yerinin en ilginç yanı cümle kapısıdır. Basık beşik kemerli kapı, iki yanı sütünceli, üzeri penci kemerli bir nişin içindedir. Nişin çevresindeki mermer kaplama yüzeyi, iki yanda ve üstte yalın geometrik geçmelerden oluşan kabartma bir bordür çevreler.

Yazındaki 1475 tarihine göre medrese İsmail Bey'in ölümünden sonra, Osmanlı döneminde tamamlanmıştır. Taş duvarlı, dikdörtgen planlı, ortası avlulu bir yapıdır. Avlunun güney yanındaki dersane asıl yapı külesinden dışa taşar. Hücresinin ve kubbeli dershanenin önünde avluyu dolanan ahşap revaklar yanmıştır.

1460'tan önce tamamlanan türbe, kesme taştan yapılmış kare planlı bir yapıdır. Tuğlardan yapılmış kubbesi, gene tuğlardan, sekizgen bir kasnağa oturur. Kubbeye geçiş yelpaze biçimli üçgenlerle sağlanmıştır. İçindeki mezarlarda İsmail Bey'in akrabaları yatmaktadır. Lahitlerin taşlarındaki özenle yazılmış sülüs yazılar dikkati çeker.

İsmail bin Ahmed (d. 849, Fergana - ö. 24 Kasım 907, Buhara), 892-907 arasında Samani hükümdarı. Maveräünnehir'i Samani egemenliği altına sokmuştur.

Abbasi halifesi Memun (hd 813-833) döneminde Fergana valiliği yapan Ahmed bin Esed'in oğluydu. Babasının yerine geçen ağabeyi Nasr bin Ahmed tarafından Buhara valiliğine getirildi. Bölgedeki karışıklıkları giderdikten sonra, bağlı oldukları Tahirilerin zayıflığından yararlanarak bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başladı. Bir yandan da ağabeyi Nasr bin Ahmed'e karşı mücadeleye girerek ona üstünlüğünü kabul ettirmeye çalıştı. Nasr'ın ölümünden (892) sonra da bütün Maveräünnehir'e egemen oldu. 900'de Saffarileri yenerek Horasan'ı ele geçirdi; aynı yıl Halife Mutezid (hd 892-902) tarafından Horasan valiliğine atandı. Görünürde halifeye bağlı olan Doğu İran'da bağımsız bir hükümdarlık kurarak Buhara'yı başkent yaptı.

İsmail bin Ali (AGAKAPULU) (d. İstanbul - ö. 1706, İstanbul), aklâm-ı sitte denen altı çeşit yazıda tanınmış Osmanlı hattat. Lakabı, Ağakapısı Mektebi'nde yazı hocalığı yapmasından kaynaklanır. Yaşamı konusunda fazla bilgi yoktur. Yazıyı Derviş Ali'den öğrendi ve icazetname aldı. Öncele-ri Şeyh Hamdullah'ı izlerken, sonraları Hafız Osman'ın üslubunu benimsedi. Hafız Osman'ın mezar taşını da o yazdı. Kendi ölünce bu yazıdaki Hafız Osman adı çıkarılarak geriye kalan sözler olduğu gibi onun mezar taşına geçirildi. Bu, her ikisinin de ustalık bakımından birbirine eş tutulduğunu gösteren bir olaydır.

Müftü Seyyid Feyzullah Efendi'nin Fatih Camisi yakınında yaptırdığı medrese ve kütüphanenin yazıları İsmail bin Ali'nin son dönemlerine aittir. Müze ve kitaplıklarda birçok yapıtı vardır. Kırktan fazla Kuran, birçok enam ve murakka yazmıştır.

İsmail bin Dato Abdurrahman, Tun (d. 4 Kasım 1915, Johor Bahru, Boğaz Kolonileri - ö. 2 Ağustos 1973, Kuala Lumpur, Malezya), çeşitli bakanlık görevlerinde bulunan Malezyalı siyaset adamı.

Singapur ve Melbourne'da tıp öğrenimi gördü. 1951'de Malezya'nın en önemli siyasal partisi olan Birleşik Malayahılar Ulusal Örgütü'nün (UMNO) başkan yardımcılığına seçildi. 1957'de Malezya'nın bağımsızlığının tanınmasıyla sonuçlanan görüşmelere katıldı ve sömürge yönetiminin son günlerinde çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Malezya'nın ilk ABD büyükelçisi olan Tun İsmail 1957-59 arasında ülkesinin Birleşmiş Milletler temsilciliği görevini yürüttü.

Malezya'ya döndükten sonra, sırasıyla dışişleri, ulusal güvenlik ve içişleri bakanlığı görevlerinde bulundu. 1967'de sağlığının bozulması üzerine siyasetten çekildiyse de, 1969'da ülkedeki Çinliler ile Malezyalıları

arasında çatışmaların başlaması üzerine göreve çağrılınca yeniden siyasete döndü. Parlatmentonun askıya alındığı bu dönemde ülkedeki çatışmalara son verilmesi ve yenden parlamenter sisteme geçilmesi için çaba harcadı. 1970'te başbakan yardımcılığına getirildi ve üç yıl sonra bu görevi yürüten-ken öldü.

İsmail Canbulad (d. 1880, İstanbul - ö. 14 Temmuz 1926, İzmir), siyaset adamı ve asker.

1899'da Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Manastır ve Selanik'te görev yaptı. II. Abdülhamid yönetimine karşı yürütülen gizli muhalefet hareketlerine katıldı. Eylül 1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin üç kişilik yönetim kurulunda yer aldı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Harbiye Mektebi tarih öğretmeni olarak İstanbul'a atandı. Aynı yıl *Risale-i Askeri* adında bir dergi çıkardı.

1909'da askerlikten ayrıldıktan sonra Büyükdada kaymakamlığına atandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adayı olarak katıldığı 1912 Heyet-i Mebusan seçimlerinde İzmir'ten mebus seçildi. Aynı yıl gönüllü yedeksubay olarak Balkan Savaşları'na (1912-13) katıldı. 1915'te İstanbul valisi, ertesi yıl İstanbul şehremini oldu. 30 Temmuz 1918'de getirildiği dahiliye nazırlığı görevinde yalnızca iki ay kaldı. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra bazı İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleriyle birlikte tutuklandı, Malta'ya sürgün gönderildi.

Sürgün dönüşünde TBMM'ye İstanbul mebusu olarak seçildi. Rauf Bey (Orbay), Refet Paşa (Bele) ve Dr. Adnan Bey (Adıvar) ile birlikte "Dörtler" olarak adlandırılan muhalefet odağını oluşturdu. Bu davranışı Mustafa Kemal (Atatürk) ve çevresinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yeniden canlandırmak ve iktidara getirmek isteyenlerin önderi olduğu kuşkusunu uyandırdı. 17 Kasım 1924'te Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı. 17 Haziran 1926'da ortaya çıkan İzmir suikastı girişiminin hazırlayıcılarından olduğu ve İttihat ve Terakki yanlısı darbe yapmak istediği gerekçesiyle tutuklandı. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak ölüm cezasına çarptırıldı ve cezası infaz edildi.

İsmail Çınarî, KALFAZADE olarak da bilinir (ü. 18. yy), logaritma ile ilgili ilk Türkçe kitabı yazan matematik ve astronomi bilgini.

Babası gibi Mukabele-i Piyade Kalemi başhalifeliği yaptığından Kalfazade adıyla da tanınır. Matematik ve astronomi bilgisiyile III. Mustafa'nın ilgisini çekti. 1767'de Laleli Camisi muvakkitliğine getirildi. 1789'a değin sürdürdüğü bu görevi sırasında Domenico Cassini'nin astronomi cetvellerini Türkçeye kazandırdı. İsmail Çınarî 1772'de *Tuhfe-i Behic-i Rasini Terceme-i Zic-i Kasini* adıyla Türkçeye çevirdiği bu yapıta logaritmayı, özelliklerini ve kurallarını tanıtan bir bölüm ve logaritma cetvelleri ekledi. Logaritmanın bir matematik dalı olarak öğretim programlarına alınmasına öncülük etti.

İsmail Dede Efendi (HAMMAMİZEDE), DEDE EFENDİ olarak da bilinir (d. 9 Ocak 1778, İstanbul - ö. 28 Kasım 1846, Mina, Mekke yakınları), klasik Türk müziğinin en büyük bestecilerinden.

Cezzar Ahmed Paşa'nın mühürdan Süleyman Ağa'nın oğluydu. Süleyman Ağa görevinden ayrılarak İstanbul'a yerleşince hamam işletmeye başladı. Dede Efendi'nin "Ham-mamimize" lakabı buradan gelir. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nin yanındaki Çamaşırcı Mektebi'nde öğrenime başlayan İsmail, sesinin güzelliği ve müzik yeteneğiyle dikkati

çekerek sınıfta ilahicibaşı oldu. Dönemin tanınmış müzikçilerinden Uncuzade Mehmed Emin Efendi'den ders aldı. Hocasının aracılığıyla BaşdeFTERdarlık'ta memur olarak çalışmaya başladı. Bir yandan da Yenikapı Mevlevihanesi'ne devan etti ve çilesini doldurarak 1799'da dede oldu. Burada müzik dersleri vermeye başladı. İlk şarkısı olduğu söylenen "Zülfündedir benim baht-ı siyahım"ı (buselik) bu sırada besteledi. Bu şarkısıyla III. Selim'in ilgisini çekti. "Ey çeşm-i ahu hicr ile tenhalara saldın beni" (hicaz nakış) diye başlayan bestesiyle ünü artan ve hanenide olarak saray siyasetiyle alınan Dede Efendi 1802'de padişahın mu-sahipleri arasına girdi. Saraydaki saygınlığı II. Mahmud döneminde (1808-39) de sürdü. 1839'da tahta geçen Abdülmecid'den de büyük ilgi gördü. 1846'da öğrencilerinden Dellalzade İsmail Efendi ve Mutfazade Ahmed Efendi ile birlikte hacca gitti. Mekke'de koleraya yakalanarak öldü, Hz. Hatice'nin mezarının yakınına gömüldü.

Abdülkadir Meragî ve İtrî ile birlikte, klasik Türk müziğinin en büyük üç bestecisinden biri olan İsmail Dede Efendi, usta bir naathan ve hanenideydi. Yaklaşık 500'den fazla beste yapmışsa da, günümüze 288'i ulaşabilmiştir. Bunların 56'sı dinsel-tasavvufî (6 Mevlevî ayını, 1 savt, 4 tevşih, 3 durak, 37 ilahî ve 5 peşrev), 232'si dindışı (1 kârnatuk [İsmail Dede Efendi'ye ait olmadığı da ileri sürülür], 5 kâr, 1 kârçe, 44 beste, 22 ağırsemai, 30 yürüksemai, 116 şarkı, 13 köçekçe, 3 peşrev ve 1 sazsemaisi) yapıtlardır. Beşi kendi Mevlevî ayinleri için bestelenmiş 8 peşrevi ve 1 sazsemaisi dışındaki bütün yapıtları sözlüdür. Sağlam ve uzun müzik cümleleriyle kurulu olan yapıtlarında lirik, akıcı, içten ve kişisel bir üslup görülür. Klasik geleneği, daha önce erişilememiş doruklara çıkarırken, bir yandan da üslup yenilikleri aramıştır. Yapıtlarında biçim yetkinliğinden ödün vermeden klasik Türk müziğinin kendi mantığı içinde gelişebildiğini göstermiştir. Başlıca yapıtları arasında "Ayağı tozu su sürme çekelden gözüme" (suzidil durak), "Gözümde daim hayal-i cânâ" (rast kâr-ı nev), "Ey kaş-ı keman tir-i müjen cânıma geçti" (ferahfeza beste), "Bir dilber-i nadide bir kamet-i müstesna" (ferahfeza ağırsemai), "Bu gece ben yine bülülleri hâmuş ettim" (ferahfeza yürüksemai), "Figan eder yine bülül, bahar görmüştür" (ferahnak beste), "Dil-i biçareyi mecrub eden tiğ-i nigâhındır" (ferahnak ağırsemai), "Ey çeşm-i ahu, hicr ile tenhalara saldın beni" (hicaz nakış beste), "Bir gonca femin yaresi vardır ciğerimde" (bayatı beste), "Ey gonca dehen hâr-i elem cânıma geçti" (mahur beste), "Yine zevrak-ı derûnüm kırılıp kenâre düştü" (mahur yürüksemai), "Yine neşe-i muhabbet dil ü canım etti şeyda" (hicaz nakış yürüksemai), "Mîsalini ne zemin ü zaman görmüştür" (sultaniyegâh beste), "Can ü dilimiz lutf u keremkâr ile mamur" (sultaniyegâh beste), "Nihan ettim seni sinemde ey mehpâre canımın" (sultaniyegâh ağırsemai), "Ey lebleri gonca, yüzü gül, serv-i bülendim (acemaşiran ağırsemai), "Reh-i aşkında edip kaddimi kütah gönül" (hüzzam yürüksemai), "Ser-i zülf-i anberini yüzüne nikab edersin" (şevkefza yürüksemai), "Sana ey canımın canı efendim" (şehnâz şarkı), "Beğendim seni efendim, geçmemi asla ben" (ferahnak şarkı), "Yine bir gülñihal aldı bu gönülümü" (rast şarkı), "Ey büt-i nev edâ, olmuşum müptela" (hicaz şarkı), "Öpsem seni doyunca" (rast şarkı) sayılabilir.

İsmail Dede Efendi (NEYZEN) bak. Veli Dede

İsmail Efendi (DELLALZADE HACI HAFIZ) (d. 1797, İstanbul - ö. 1869, İstanbul), Osmanlı besteci.

Hamamizade İsmail Dede Efendi'nin en seçkin öğrencilerindendi. Onun aracılığıyla hanende olarak saray fasıl heyetinde alındı. II. Mahmud döneminde (1808-39) saray müezzinleri arasına girdi ve padişah musahibi oldu. Abdülmecid döneminde de (1839-61) hanende ve müezzin olarak sarayda kaldı. 1846'da İsmail Dede Efendi ve Mutafzade Ahmed Efendi ile birlikte hacca gitti. İstanbul'a döndükten sonra Muzika-yı Hümayun ve Enderun'da öğretmenlik yaptı; Haşim Bey'in ve Hacı Arif Bey'in hocası oldu. 1862'de Abdülaziz (hd 1861-76) tarafından müezzinbaşılığa getirildi.

İsmail Efendi'nin günümüze ulaşabilmiş 86 yapıtı İsmail Dede Efendi'nin derin etkilerini taşımakla birlikte bütünüyle özgün melodilerle örülmüştür. O da hocası gibi, 1 peşrev ve 1 sazsemâisi dışında, yalnızca sözlü besteler yapmıştır. Bunlar arasında 2 kâr, 13 beste, 10 ağırsemai, 10 yürüksemai, 43 şarkı ve 6 ilahi vardır. Birçok yapıtı klasik repertuarın en seçkin parçaları arasında yer alır. En ünlü yapıtları arasında "Piyale elde ne dem bezime habib gelir" (yegâh ağırsemai), "Sinede bir lâhza ârâm eyle gel canım gibi" (suzinâk beste), "O güzel gözlerle hayran olayım" (İsfahan yürüksemai), "Künc-i gamda rûz u şeb dil bihuzur" (ferahnâk şarkı), "Etmedin bir lâhza ihya hatırı viranımı" (şehnaz şarkı) sayılabilir.

İsmail Efendi (GELENBEVİ) (d. 1730, Gelenbe, Manisa - ö. 1790, Yenişehir-i Fener [bugün Lârisa, Yunanistan]), logaritma ve trigonometri alanındaki çalışmalarıyla tanınan Osmanlı matematik bilgini.

Müderis Mehmed Efendi'nin oğluydu. Dönemin ünlü bilginlerinden Mehmed Emin Efendi'den mantık ve matematik dersleri aldı. Mühendishane-i Bahri-i Hümayun'da matematik dersleri verdi. Kağıthane'de düzenlenen topçu atışlarında açı sapmalarını matematiksel yöntemlerle düzeltmesi üzerine Sultan III. Selim tarafından Yenişehir kadılığına atandı. Yaşamının sonuna değin bu görevde kaldı.

Arap kaynaklarına dayanan matematiğin Osmanlı Devleti'ndeki son temsilcilerinden olan İsmail Efendi, *Şerh-i Cedavilü'l-Ensab* (1788) adlı yapıtında logaritmayı ve logaritma cetvellerini, *Adla-ı Müsellese*'ta (1805) trigonometrenin üçgen çözümlerine uygulanmasını, *Kitabü'l-Merasid*'da trigonometrik uzunluklar arasında dört işlem yapmakta yararlanılan ve bir tür hesap cetveli olan rubu tahtasının kullanılmasına ilişkin ilkeleleri açıkladı. *Burhan* adlı bir mantık kitabı da vardır.

İsmail Galib Bey (d. 11 Kasım 1847, İstanbul - ö. 15 Aralık 1895, İstanbul), Osmanlı bilimsel nüvizmatizminin kurucusu. Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu, ressam Osman Hamdi Bey ve Halil Edhem Eldem'in kardeşiydi. 1893'e değin Şûra-yı Devlet üyeliğinde bulundu. Daha sonra vilayet müşaviri olarak Girit'e atandı. Kısa süre sonra bu görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. İsmail Galib Bey'in çalışmaları, kendisinden sonraki sikke uzmanlarına kaynaklık etti. İslam nüvizmatizmi ile az bulunan sikkeler üzerine çok sayıda Türkçe ve Fransızca makale ve risale yazan İsmail Galib Bey'in başlıca yapıtları arasında, *Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye* (1890), *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye* (1892), *Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu* (1893), Türkçe ve Fransızca *Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye*, *Monnaies anciennes musulmanes* (1901) sayılabilir.

İsmail Hakkı (BURSALI) (d. 1653, Aydos - ö. 20 Temmuz 1725, Bursa), Celvetiye

tarikatının gelişip yayılması için çalışan Osmanlı mutasavvıf.

İlk derslerini Aydos'ta Şeyh Ahmed'den aldı. Celvetiye şeyhlerinden Abdülbaki Efendi'nin derslerini izlemek için 1664'te onunla birlikte Edirne'ye gitti. Sarf, nahiv, mantık, fıkıh, kelam ve tefsir okudu. Hocasından icazet alarak İstanbul'a gitti. Atpazarı Celvetiye tekkesi şeyhi Osman Fazlı Efendi'nin derslerini izledi. Tasavvuf bilgisini geliştirerek tanzimat eğitimini tamamladı. Şeyh Muhammed Kurra'dan tecvid, Hafız Osman'dan hat dersleri aldı. 1675'te Osman Fazlı Efendi'den halifelik alan İsmail Hakkı, Celvetiliği yaymak göreviyle Rumeli'ye gönderildi. Köprülü ve Üstümcü'da vaazlar verdi. Bursa Celveti şeyhi Sunullah'ın ölümünden sonra, Osman Fazlı Efendi'nin önerisini kabul ederek 1685'te ailesiyle birlikte Bursa'ya gitti. Celvetiye tekkesi şeyhliğini üstlendi.

Osman Fazlı Efendi'den sonra tanzimat şeyhliğini devraldı. II. Mustafa'nın isteğiyle Aşturya seferine (1695-96) katıldı. İki kez hacca (1708, 1710) gitti. Gördüğü bir rüya üzerine 1717'de Şam'a giderek Muhyiddin Arabi'nin mezarını ziyaret etti. Burada ünlü mutasavvıf ve rüya yorumcusu Abdülgani Nablusi'yle tanıştı. Daha sonra İstanbul'a dönerek üç yıl Üsküdar'da kaldı, Ahmediye Camisi'nde vaazlar verdi. 1723'te Bursa'ya döndü, tekkesinin yanında bir cami yaptırdı.

Tannı'ya akıl yoluyla değil, sezgiyle ulaşabileceği görüşünü savunan İsmail Hakkı'nın kitaplarının çoğunu çeşitli şerhler oluşturur. En önemli yapıtı Kuran tefsiri *Ruhü'l-Beyan*'dır (1839-48, 4 cilt). Mevlânâ Celaleddin Rumi'nin *Mesnevî*'sini *Ruhü'l-Mesnevî* (1871, 2 cilt), Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'sini *Ferahü'r-Ruh* (1836, 2 cilt) adlarıyla şerh etmiştir. *Kitabü'l-Hitab* (1840) ve *Kenz-i Mahfi* (1873) adlı tasavvuf yapıtları uzun yıllar tekkelerde okutulmuştur. Şiirlerini *Divan*'ında (1841) toplamıştır. *Kitab-ı Silsile-i Şeyh İsmail Hakkı bi-Tarik-i Celveti* (1874; yb 1981) adlı yapıtında, yaşamöyküsü ve yüzü aşkın yapıtına ilişkin bilgiler yer alır.

İsmail Hakkı (MANASTIRLI) (d. 1846, Manastır [bugün Bitola, Makedonya] - ö. 22 Kasım 1912, İstanbul), Osmanlı din bilgini. Kolağası (önyüzbaşı) İbrahim Efendi'nin oğluydu. İstanbul'da medrese öğrenimini tamamladı ve Tikveşli Yusuf Ziyaeddin Efendi'den icazet aldı. Bir süre Fatih Camisi'nde ders verdi. 1874'te Dolmabahçe, 1898'de Süleymaniye, 1901'de Sultan Ahmed, 1907'de de Ayasofya camilerine vaiz oldu.

Aynı dönemde çeşitli öğretim kurumlarında Arapça, fıkıh, tefsir ve hadis dersleri verdi. 1908'de Heyet-i Ayan üyeliğine getirildi. Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlanan İsmail Hakkı'nın başlıca telif ve çeviri yapıtları arasında *Mevahibü'r-Rahman* (1892), *Vesailü'l-Felah fi Ziyaeddin Nikâh* (1895), *Şerhü's-Sedr bi Fezailü'l-Leyletü'l-Kadr* (1909), *Hak ve Hakikat* (1913) sayılabilir. Vaazları ise Eşref Edib tarafından *Mevuiz* (1908-09) adıyla derlenmiştir.

İsmail Hakkı Bey (MUALLİM) (d. 1866, İstanbul - ö. 30 Aralık 1927, İstanbul), Türk besteci.

Daha 13 yaşındayken Muzika-yı Hümayun'a alındı (1879). Orada daha çok Latif Ağa'nın dersleriyle yetişti. Zâti Arca'dan nota ve solfej öğrendi. Çok geçmeden padişah müezzinleri arasına girdi. Aynı zamanda serhanende olarak saray fasıl heyetinin başına getirildi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Şehzadebaşı'nda açtığı Musiki-i Osmani Cemiyeti bir konserva-

tuvar gibi etkinlik gösterdi. İsmail Hakkı Bey burada sayısız öğrenci yetiştirdi. Bir yandan da Darülelhan'da ders verdi. Bir süre Darülelhan'ın Türk müziği bölümünü yönetti. Bu bölüm kapatıldıktan sonra kurulan Türk Musikisi Tasnif Heyeti'nin üyeleri arasında yer aldı.

Birçok kuramsal kitap yazdı ve sayısız nota yayımladı. Çok verimli bir besteciydi. İki bin dolayında beste yaptıği söylenir. Ama günümüze ulaşabilmiş yapıtlarının sayısı yaklaşık 950'dir. Bunların başlıcaları arasında "Çağlayan cüy-i sınışle çeşm-i purhunum mudur" (ferahfeza beste), "Bir kerre yüzün görmeyi dünyaya değişimem" (nişaburek beste), "İntizar-ı makdeminle reh-guzarın gözlerim" (acemkürdi beste) "Firkat-i yar beni yakıtı demadem ah ü zar oldum" (acemkürdi ağırsemai), "Seni hük-m-i ezel aşub-i cihan etmek istermiş" (nihavend ağırsemai), "Gülşende yine ah ü enin eyledi bülbül" (rast yürüksemai), "Gayetle dilber bir şivekâre" (ferahfeza şarkı), "Senin aşkın ile ihya olurum" (şedaraban şarkı), "Görülmemiş devr-i Yusuf'tan beri böyle güzel" (şedaraban şarkı), "Fıkımnın ince gülü" (kürdi şarkı) sayılabilir.

İsmail Kemal (d. Ocak 1844, Avlonya [bugün Vlorë], Arnavutluk - ö. 1920, İtalya), Arnavutların ulusal kahramanlarından siyaset adamı.

Mayıs 1860'ta ailesiyle birlikte yaşadığı Yanya'dan (bugün Ioannina) İstanbul'a gitti. Giritli Mustafa Paşa'nın koruması altına girdi. Bir süre Tercüme Odası'nda çalıştı. Daha sonra Yanya valisi Akif Paşa'nın hizmetine girdi ve onunla birlikte Arnavutluk'u gezerek ülkesini tanıdı. II. Abdülhamid'in baskıcı tutumunu nedeniyle 1900'de Avrupa'ya kaçtı. Brüksel'de Arnavut milliyetçiliğini savunan *Albania* ve *Le Salut de l'Albanie* adlı gazeteleri çıkardı. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine Berat (Arnavutluk) mebusu oldu (1908). Prens Sabaheddin'e yakın görüşleri nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileriyle anlaşmazlığa düştü. Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve hükümete yönelttiği sert eleştirilerle dikkati çekti. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) sırasında Heyet-i Mebusan reisliğine getirildi. Sonradan İttihatçıların sert suçlamalarına hedef oldu.

Balkan Savaşları'nın (1912-13) başlaması üzerine Dıraç'a (Durrës) kaçtı. Osmanlı Devleti'nin yenilgisinin ardından Arnavutluk'ta bağımsızlık ilan edilmesine öncülük ederek, kurulan ilk Arnavutluk hükümetinin başına getirildi. Londra'da toplanan ve Balkan ülkelerinin de katıldığı konferansın 17 Aralık 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımasından sonra yerel güçler ve kralcılarla anlaşmazlığa düştüğünden yerini Turhan Paşa'ya bıraktı. I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında ve sonrasında İtalyanlara ve müttefiklerine karşı Arnavutluk'un bağımsızlığı için mücadele etti. Avrupalı devletlerin Arnavutluk sorununa olumsuz yaklaşımları nedeniyle son yıllarında ABD'den destek arayan bir siyasal çizgi izledi.

İsmail Maşuki, ÇELEBİ ŞEYH olarak da bilinir (d. 1508, Akсарay, Konya - ö. 1529, İstanbul), Türk mutasavvıf, Bayrami Melamilerinin önderlerinden.

Melami şeyhi Pir Ali'nin oğluydu. Bayezid ve Ayasofya camilerinde verdiği derslerde vahdet-i vücud (varlığın birliği) felsefesini yaymaya çalıştı. Aralarında askerlerin, özellikle sipahilerin de bulunduğu çok sayıda mürit topladı. İsmail Maşuki'nin müritleri üzerinde gittikçe artan etkisinden rahatsız

olan padişah onun, kasabasına dönmesini istedi. İsmail Maşuki bu isteğe uymayınca 12 müridiyle birlikte Atmeydanı'nda idam edildi. Denize atıldıktan sonra Rumelihisarı kıyısına vuran cesedi bir müridi tarafından Kayalar Mezarlığı'na gömüldü. Yalın bir Türkçeyle yazılmış gazellerinin yanı sıra bir mesnevisi vardır.

İsmail Paşa (d. 31 Aralık 1830, Kahire - ö. 2 Mart 1895, İstanbul), 1867-79 arasında Mısır hüdvi. İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesini, İsmail Paşa döneminde alınan dış borçların olağanüstü bir düzeye ulaşması önemli rol oynamıştır.

İsmail Paşa
Nazih Başgelen Arşivi

Kavalalı İbrahim Paşa'nın oğluydu. Paris'te öğrenim gördükten sonra Avrupa'da birçok diplomatik görevde bulundu. Amcası Said Paşa'nın ölümü üzerine 1863'te Mısır valisi oldu. 1865'te Osmanlı padişahı Abdülaziz'den aldığı bir fermanla valiliğin babadan oğula geçmesini sağladı. 1867'de hüdvi unvanını alarak Mısır'ın iç işlerini yönetmede serbestlik kazandı. Bağimsız bir devletin başkanı gibi davranarak Kasım 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışı için düzenlenen görkemli törenlere Avrupa'nın önde gelen devlet adamlarını davet etti.

İsmail Paşa'nın Mısır'a getirdiği en önemli yeniliklerden biri, Kasım 1866'da kurulan temsilciler meclisiydi. Meclis, yalnızca bir danışma organı niteliğindeydi. Ama mecliste çoğunluğu oluşturan köy başkanları gerek kırsal bölgelerde, gerek merkezi hükümet üzerinde giderek artan bir etkinlik kazandı. İsmail Paşa'nın kaynak sağlamak için 1871'de çıkardığı ve daha sonra kaldırdığı bir yasanın 1876'da yeniden yürürlüğe konmasını meclis önemli rol oynadı. Yasa altı yıllık toprak vergisini peşin ödeyen kişilere toprak üzerinde mülkiyet ve vergi bağışıklığı gibi haklar tanıyordu.

Sudan'ı Mısır'ın denetimi altına sokmak isteyen İsmail Paşa, bu girişimi askeri ve idari bakımdan denetlemek üzere Avrupalı ve ABD'li uzmanlar tuttu. Bu uzmanların olası entrikalara karışmayacağını umuyordu. Amacı doğrultusunda bazı ilerlemeler sağlamakla birlikte güneyde yeni bir il oluşturmayı başaramadı. Ama onun girişimleri, daha sonra bölgede milliyetçiliğin önemli hedeflerinden biri olan, Nil Vadisi'nin siyasal birliği düşüncesinin oluşmasını sağladı.

İsmail Paşa'nın yönetimi sırasında izlenen politikalar büyük harcamalar gerektiriyordu; bu paranın büyük bölümü Avrupalı bankerlerden sağlanıyordu. İsmail Paşa yönetime geldiğinde 7 milyon sterlin olan dış borçlar 1876'da yaklaşık 100 milyon sterline ulaşmıştı. Alacaklı devletlerin baskısı üzerine Düyun-ı Umumiye İdaresi kuruldu. Ama önerilen önlemlerin bazılarını ülke içindeki egemenliğini sarsacak nitelikte olduğu için İsmail Paşa bu komisyonla tam bir

işbirliğine yanaşmadı. Osmanlı padişahı II. Abdülhamid Haziran 1879'da İsmail Paşa'yı görevden aldı.

İsmail Paşa (d. 1807, İzmir - ö. 1880, İstanbul), Osmanlı hekim ve devlet adamı. Çiçek aşısının yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur.

Sakız Adasından İzmir'e göç eden ve 1814'te Müslüman olan bir Rum ailedendi. Cerrahlığı Hacı İshak Efendi'den öğrendi. Bir süre askeri cerrah olarak cephelerde görev yaptı. Bilgisini geliştirmek için Cerrahane-i Mamure'ye girdi, öğrenimini 1840'ta tamamlayarak Paris'e gitti. Cerrahi vakalarla ilgili bildirisiyle Paris Tıp Akademisi üyeliğine kabul edildi. Dönüşünde Cerrahane-i Mamure'nin başına getirildi. 1845'te Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye) nazırı oldu. 1846'da bazı eyalet ve kazalardan getirdiği öğrencilere okulda çiçek aşısı kursları verirdi ve çiçek aşısının yaygın biçimde kullanılmasını sağladı. 1847'de Viyana'ya gönderdiği dört hekimin gösterdiği başarılar üzerine, Mekteb-i Tıbbiye Avrupa'da fakülte düzeyinde bir öğretim kurumu olarak kabul edildi.

1848'de nafta nazırı, ertesi yıl da ticaret nazırı olan İsmail Paşa, 1851'de ikinci kez Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane nazırlığıyla görevlendirildi. 1855'te Meclis-i Valâ üyesi, 1856'da ticaret nazırı, 1861'de Girit valisi, 1871'de Selanik valisi oldu ve 1873'te de Şûra-yı Devlet üyeliğine getirildi. Aynı yıl içinde şehremini, ticaret ve nafta nazırı ve yeniden şehremini olarak atandı. Geçirdiği felç nedeniyle 1874'te emekliye ayrıldı.

Vekâyi-i Tıbbiye'nin yayımına katkılarda bulunan İsmail Paşa, ayrıca Abdülmecid'in emriyle halkı kolera salgınına karşı uyarmaya yönelik *Kolera Risalesi* (1847) adlı bir kitap yazmıştır.

İsmail Paşa (BAGDATLI), BABANZADE İSMAIL PAŞA olarak da bilinir (d. 1839, Bağdat - ö. 1920, İstanbul), Osmanlı asker ve yazar. Geniş kapsamlı iki bibliyografya çalışmasıyla tanınır.

Baban Mehmed Emin Bey'in oğluydu. Irak'ta Zabıt Mektebi'ni bitirdi. 1875'te İstanbul'a yerleşti. 1908'de, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra mirliya (tuğgeneral) rütbesiyle Jandarma Dairesi ikinci şube müdürü oldu. Emekli olduktan üç ay sonra öldü.

Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünun*'una (ös 1941-45, 2 cilt, yay. haz. Rifat Bilge, Ş. Yalıtıkaya) zeyl (ek) olarak yazdığı ve *Keşfü'z-Zünun Zeyli* (ös 1945-47, 2 cilt) adıyla da bilinen *İzahül-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfü'z-Zünun an-Esmâül-Kütüb ve'l Fünun* adlı kitabı, Kâtip Çelebi'nin ölümünden sonra yazılan 4 bin kadar yapıtı da içeren kapsamlı bir bibliyografya çalışmasıdır. *Esmâül-Müellifin* olarak da bilinen *Hediyetül-Ârifin*, *Esmâül-Müellifin* ve *Âsârül-Musannifin* (1951-55, 2 cilt, yay. haz. Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktunc) adlı Arapça yapıtı ise İslam dünyasında yetişen yazar, bilgin ve şairlerin kısa yaşamöykülerini içerir ve yapıtlarına ilişkin bilgi verir.

İsmail Refik (ü. 18. yüzyılın ikinci yarısı), nestalik yazıda tanınmış Osmanlı hattat. Yaşamı üstüne bilgi çok azdır. Yazıyı Kâtipzade Mehmed Refi Efendi'den öğrenip icazetname aldığı, Rumeli'de kadılık yaptığı bilinir. İran nestalik yazısının büyük ustası İmâd'ın üslubunu izlemiştir. İstanbul'da Cağaloğlu'ndaki Hacı Beşir Ağa Külliyesi'nin medrese, çeşme ve sebîlünün yazıları onun elinden çıkmıştır.

İsmail Safa (d. 11 Mart 1867, Mekke - ö. 24 Mart 1901, Sivas), Osmanlı şair.

Hicaz mektupçusu Behçet Bey'in oğlu, yazar Peyami Safa'nın babasıdır. Babasının ölümü üzerine kardeşleri Ahmed Vefa ve Ali Kâmi (Akyüz) ile birlikte İstanbul'a geldi. Ortaöğrenimini Darüşsafaka Lisesi'nde tamamladı (1886). Evkaf ve Telgraf nezaretlerinde çalıştı; mülkiye idaresinde edebiyat öğretmenliği yaptı. *Mirsad* (27 Mart-11 Eylül 1891; 25 sayı) dergisinin başyazarını yazdı; *Maarif* (1891-96), *Mekteb* ve *Malûmat* dergilerinde de çeşitli yazıları yayımlandı. Hükûmete karşı düzenlenen gizli toplantılara katıldığı gerekçesiyle 1900'de II. Abdülhamid tarafından Sivas'a sürgün edildi. Orada vereme yakalandı ve öldü.

Muallim Naci'nin "şair-i mâderzâd" (anadan doğma şair) olarak adlandırdığı İsmail Safa'nın ilk şiirleri *Mirsad*'da Kâmil takma adıyla yayımlandı. Tanzimat şiirinden tam olarak kopmadan Servet-i Fünun değerlerine yönelen İsmail Safa, bu açıdan bir geçiş şiirine öncülük etmeye çalıştı ve dilde yalınlığı savundu. Başlıca yapıtları *Sünuhat* (1889), babası Behçet Efendi'nin şiirlerini de içeren *Huz Mâ Safa* (1891), *Mağdure-i Sevda* (1891), *Mevlid-i Pederi Ziyaret* (1894), *Mensiyat* (1896) ve *Hissiyat*'tır (ös 1912). Eleştirileri ise *Mûlahazat-ı Edebiye* (1898) ve *Muhakemat-ı Edebiye* (ös 1913) adlı yapıtlarında yer alır.

İsmail Şedid, Muhammed (d. 29 Nisan 1779, Phulat - ö. 6 Mayıs 1831, Balakote, Hindistan), Hintli Müslüman reformcu. Hindistan'daki Müslümanları batıl inançlardan vazgeçirmeye çalışmış, Sihlere ve İngilizlere karşı cihad çağrısında bulunmuştur.

Delhi'de vazilik yapan İsmail, mezarlara tapınma, evliaları yüceltme gibi batıl inançlara ve başka sapmalara karşı mücadeleyi öngören vaazlarıyla daha genç yaşta dikkatleri üzerine çekti. 1823'te Mekke'ye yaptığı hac ziyaretinden döndükten sonra, Müslümanlara baskı yapan Sihlere karşı cihad açılması yolunda vaazlar vermeye başladı. 1824-26 arasında, Pencap'ta Sihlere karşı savaşan Seyyid Ahmed komutasındaki gönüllü birliğinde görev yaptı. 1830'da Peşaver'den sürülen mücahitlerin önderliğini üstlendi. 6 Mayıs 1831'deki Balakote Çarpışması'nda, kendilerinden üstün durumdaki Sih kuvvetlerine karşı savaşırken öteki Müslümanlarla birlikte öldü.

İsmail Zühdi, ESKİ ZÜHDİ olarak da bilinir (d. İstanbul - ö. 1731, İstanbul), aklâm-ı sitte adı verilen altı çeşit yazıda ün yapmış Osmanlı hattat. Yaşama kunduracılıkla atıldı. Önce Seyyid Abdullah Yedikuleli'nin, sonra İmam Derviş Ali'nin yanında yazı öğrendi. Suyolcuzade Mehmed Necib Efendi'den icazetname aldı.

Şeyh Hamdullah üslubuna bağlıydı. Yazılarını Şeyh Hamdullah'inkinden ayırmak çok zordu. Bu yüzden Şeyh-i Sâni (İkinci Şeyh) diye de anılmıştır. Mûze ve kitapluklarda yapıtları vardır. Ahırkapı'da surun üstünde celi sülûs bir yazıtı bulunmaktadır.

İsmail Zühdi, YENİ ZÜHDİ olarak da bilinir (d. Ünye - ö. 1806 İstanbul), aklâm-ı sitte adı verilen altı çeşit yazıda ün yapmış Osmanlı hattat. Hattat Mustafa Rakım Efendi'nin kardeşidir. Gençliğinde kardeşi ile birlikte İstanbul'a gitti. Yazıyı Ahmed Hızî Efendi'den öğrenerek icazetname aldı. Genç yaşında saraya hat hocası atandı. Hafız Osman okuluna bağlıydı. Celi sülûsün gelişmesinde rol oynadı. Celi sülûs yazıda bir okul oluşturmuş olan kardeşi Mustafa Rakım, ayrıca Şanizade Ataulah ve Hekimbaşı Mustafa Behçet gibi ünlü hattatlar yetiştirdi.

Kırka yakın Kuran (iki tanesi Topkapı Sarayı Müzesi'nde) ve bir çok hilye yazan

Yeni Zühdi'nin en önemli yapıtları İstanbul'da Eyüp'teki Şah Sultan Türbesi'nin yazıdır.

İsmailiye, Aşağı Mısır'da, Nil Deltasının kuzeydoğusunda il (*muhafaza*). Kare biçiminde bir alanda yer alan ilin Süveyş Kanalı boyunca kuzeye uzanan ve Port Said'in hemen güneyinde sona eren bir uzantısı vardır. Doğu sınırını oluşturan Süveyş Kanalı, sığ ve bataklık bir tuz gölü olan Mürretü'l-Kübra Gölünü (Büyük Acı Göl) içine alır. 1.442 km²'lik il topraklarının kuzey kesimleri dışındaki büyük bölümü çöldür.

İli doğu-batı doğrultusunda geçen İsmailiye Kanalı (eskiden Tatlı Su Kanalı), Süveyş Kanalı'nın yapımında çalışan binlerce işçiye içme suyu sağlamak amacıyla Kahire ile İsmailiye arasında açıldı (1858-63). Kanalin, kentin hemen batısından başlayan bir kolu, Süveyş Kanalı boyunca güneye uzanarak Süveyş kentine varır. Kanalin ana bölümünden geniş çaplı sulama için yararlanılır ve bu çöl alanlarında pazara yönelik tarımsal üretimin yanında besi hayvancılığı yapılır, balık yetiştirilir. Süveyş Kanalı'na uzanan kol toprağın zayıf ve kumlu olması yüzünden tarımın gelişmesini sağlayamamıştır. İlin kuzeyinde, kışın yağmur alan topraklarda meyve ve sebzeye yetiştirilir.

İsmailiye'nin hemen batısında, İngilizlerin I. Dünya Savaşı'nda kurduğu askeri üs vardır. Zamanla genişletilen ve geliştirilen üs 1954'teki antlaşma uyarınca 1956'da Mısır'a bırakılmıştır.

İsmailiye'nin yaklaşık 16 km batısında, İsmailiye Kanalı üzerindeki Tell el-Mashuta'da tarihsel kalıntıların bulunmuştur. Bazı bilim adamları, yöreyi Mısır esareti altındaki İbranilerce firavunlar için inşa edilen ambarların bulunduğu Pitom'la (Kitabı Mukaddes, Çıkış 1:11) özdeşleştirir. Bazı araştırmacılar ise buranın İsrailoğullarının Mısır'dan göç ettikleri sırada ilk durakları olan Sukkot (Çıkış 12:37) olduğunu ileri sürer. Kanalin kendisi, il olarak Sais sülalesinden Firavun II. Neko'nun (hd İÖ 610-595) yaptırdığı Kızıldeniz-Nil Kanalı'nı izler. Nüfus (1990 tah.) 623.000.

İsmailiye, Mısır'ın kuzeydoğusunda, İsmailiye ilinin (*muhafaza*) merkezi kent Timsah Gölünün (*buhayre*) kuzeybatı kıyısında ve Süveyş Kanalı'nın orta kesiminde yer alır. Doğal bir çöküntü alanında bulunan göl firavunlar döneminde Kızıldeniz'deki Süveyş Körfezine bağlıydı.

İsmailiye Süveyş Kanalı'nı inşa eden Fransız mühendis Ferdinand de Lesseps tarafından 1863'te kamp yeri olarak kuruldu. Adını o dönemde Mısır hıdivi olan İsmail Paşa'dan alır. İsmail Paşa'nın, 1869'da kanalın açılışı için yaptırdığı görkemli saray bugün yıkıntı halindedir. 19. yüzyıl kent mimarisine uygun olan İsmailiye geniş caddeleleri, ağaçlarla çevrili meydanları, parkları ve bahçeleriyle ızgara plan üzerine kurulmuştur.

İsmailiye çağdaş Mısır tarihinde önemli olaylara sahne oldu. İngilizlerin Mısır polisinin ayaklanmasını Ocak 1952'de İsmailiye'de bastırmasıyla başlayan olaylar aynı yılın sonlarında Kral I. Faruk'un devrilmesiyle sonuçlandı. Süveyş Kanalı'nın ulaşımına açık tutulduğu dönemde (1869-1956; 1957-67) İsmailiye gelişti. Süveyş Kanalı Şirketi'nin merkezi ve kanal trafiğini düzenleyen Merkezi Hareket Dairesi İsmailiye'deydi. Haziran 1967'deki Altı Gün Savaşı'nın ardından kanalın ulaşımına kapatılması kentin ekonomisini sarstı; nüfusunun çoğu Mısır'ın başka kesimlerine yerleştirildi.

1973'teki Arap-İsrail (Yom Kippur) Savaşı'nın ardından İsrail'le ateşkes ve barış antlaşması yapılması, özellikle de 1975'te Süveyş Kanalı'nın yeniden ulaşımına açılma-

sıyla İsmailiye zenginleşti. Kentten ayrılanlar geri döndüler; hükümet yeni konutlar inşa etti. Başkan Sedat'ın "Açık Kapı" politikasının bir parçası olarak kentte vergiden bağışık bir sanayi bölgesi oluşturuldu. Gıda işleme, traktör, makine ve gemi yapımı sanayileri, 1980'lerin başında da bir elektrik santrali kuruldu. Süveyş Kanalı Üniversitesi ise 1975'te açıldı.

İsmailiye, ulusal demiryolu ağına el-Kalyubiye ilindeki Benha'da bağlanır. Süveyş Kanalı boyunca uzanan bir başka demiryolu hattı da İsmailiye'ye hizmet verir. Ayrıca kalandaki feribotlar çalışır. Nüfus (1986) 212.567.

İsmailiye, Şii'liğe bağlı bir mezhep. 9. yüzyıldan 13. yüzyıla değin siyasal ve dinsel bir akım olarak etkinlik göstermiştir. Fatımiler, Karmatiler ve Sabbahiler İsmailiye mezhebinin kollarıdır.

Şii'liğin altıncı imamı Cafer Sadık'ın ölümünden (765) sonra Cafer'in büyük oğlu İsmail'e biat eden küçük bir azınlık İsmailiye mezhebinin oluştu. Cafer Sadık'ın küçük oğlu Musa Kâzım'ı ve soyundan gelenleri imam sayanlar ise İmamiye(*) adını aldı. İsmailiye mezhebinin, İsmail'in yedinci ve sonuncu imam olduğuna inanan kesimi Sebiye (Yedi İmamcılık) olarak adlandırıldı. Buna karşılık İsmaililerin büyük çoğunluğu, imamlığın Fatımi halifeleri yoluyla sürdüğü inancını benimsediler. Sebiye akımı sonraları İsmail'in oğlu Muhammedü't-Tamm'in kıyamet günü mehdî olarak dünyaya döneceği inancını geliştirdi.

8. yüzyıl sonları ile 9. yüzyıl başlarında geliştirilen İsmailiye öğretisi Kuran'ın zahiri (dışsal) ve batını (içsel) yorumları arasındaki ayrımı vurguladı. İsmailiye'nin gizli hikmetine ancak başında imamın bulunduğu hiyerarşik bir örgütlenme aracılığıyla ulaşılabilirdi. Bu bilgi, müminleri özenle düzenlenmiş aşamalarda geçirdikten sonra seçkinler arasına sokan dailer aracılığıyla yayılıyordu (*bak. dai*). 10. yüzyılda Yeni-Platonculuğun etkisini yansıtan felsefe ve din ansiklopedisi *Risailü l-hvanü's-Safa* da İsmailiyeyle bağlantılı gizli bir tarikat içinde kaleme alınmıştır.

İsmailiye 9. yüzyılın ikinci yarısında Irak'ın güneyinde, Hamdun Karmat'ın önderliğinde etkili olmaya başladı. Mezhebin Karmatiler adıyla anılan bu kolu 9-11. yüzyıllar arasında Irak, Yemen ve özellikle Bahreyn'de yaygınlık kazandı.

909'da Tunus'ta kendini ilk Fatımi halifesi ilan eden Mehdi "gizlenen" imamlara dayandığı soyağacı aracılığıyla Hz. Muhammed'in kızı Hz. Fatma'nın soyundan geldiğini öne sürdü. 969'da Mısır'ı ele geçiren Fatımiler, iki yüzyıl süren egemenlikleri boyunca uyruklarının çoğunluğunu İsmailiye mezhebine kazanamadılarsa da tüm İslam dünyasında bir dailer ağı kurmayı başardılar.

Fatımi halifesi Mustansır'ın (ö. 1094) ardından kimin halife olacağı sorunu İsmailiye'nin ikiye ayrılmasına yol açtı. Mısırlı İsmaililer, Mustansır'ın oğlu Mustali'yi halife sayarken, İran ve Suriye'deki İsmaililer Mustansır'ın büyük oğlu Nizar'a biat ettiler. Böylece İsmailiye, Mustaliler ve Nizariler olmak üzere iki kola ayrıldı.

Son Fatımi halifesinin 1171'de Salaheddin Eyyubi tarafından tahttan indirilmesiyle İsmailiye mezhebi dağıldı. Ama Mustaliler Yemen'de egemenliklerini sürdürdüler. Mustali'nin oğlu Amir'den sonraki Fatımi halifelerini tanımayan Mustalilere göre Amir'in çocuk yaşta oğlu el-Tayyib ve onun soyu gelecekte ortaya çıkmak üzere gizlenmişti; imam soyunun yeniden ortaya çıkmasına değin Mustaliler bir baş dai tarafından yönetilecekti. 16. yüzyılda Mus-

talilerin büyük kollarından binnin daisı Hindistan'a yerleşti. Günümüzde de bu kolun daisi Gucerat ilindeki Surat'ta oturmaktadır; müritleri Hindistan'da genellikle Bohoralar adıyla anılır.

Hasan Sabbah'ın önderliğindeki Nizariler ise İran ve Suriye'de, en önemlisi Alamut (1090) olmak üzere bir dizi kaleyi ele geçirdiler. Sabbahiler adıyla da bilinen Nizariler 13. yüzyılda Moğollara ve Memlüklerle yenik düşene değin egemenliklerini sürdürdüler. Bundan sonra iki karşıt kola bölündüler. Azınlıktaki kol 18. yüzyılda sona erdi; büyük grup ise I. Ağa Han'ın(*) önderliğinde 1840'ta İran'dan Hindistan'a göç etti. Günümüzde Nizarilerin bu kolunun Hindistan'ın yanı sıra İran, Afrika ve Suriye'nin bazı kesimlerinde milyonlarca yandaş vardır.

Fatımi halifesi el-Hâkim'in veziri Hamza bin Ali'nin kurduğu Dürzilik(*), 11. yüzyıl başında İsmailiyeden ayrılmıştır.

İsmetî, asıl adı MEHMET (d. İstanbul - ö. 24 Ağustos 1665, İstanbul), Osmanlı divan şairi.

Şeyh Feyzullah Efendi'nin oğlu, ünlü bilginlerden Birgivi Mehmed Efendi'nin torunuydu. İlk derslerini babasından aldı. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Şeyhülislam Yahya Efendi'nin yanına girdi. Daha sonra Mevlevî tarikatına girerek Şeyh Ahmed Togani Dede'ye bağlandı. Zekeriya Efendi, Siyavuş Paşa, Kalenderhane ve Valide Sultan medreselerinde müderrislik yaptı. Şam, Bursa, İzmir, Edirne, İstanbul ve Selanik kadılkaları ile Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu.

İsmetî, divan edebiyatında dil, üslup, düşünce ve imgelerde aşırı inceliğin önem kazandığı, içerikten çok biçimin ön plana çıktığı bir dönemde yetişti. Beş beyitli olarak yazdığı gazellerinde Şeyhülislam Yahya Efendi'nin ve Bahayî'nin etkisi görülür. Şiirleri *Divan-ı İsmetî*'de (1874; yb *İsmetî Divanı*, 1974) toplanmıştır. İsmetî ayrıca Birgivi Mehmed Efendi'nin *Tarika-i'l-Muhammediyye* adlı Arapça yapıtını Türkçeye çevirmiş, fıkıhla ilgili talikat (kitap kenarına yazılan açıklama, düşünce ve notlar) ve mektuplar da yazmıştır.

İsna Aşeriye bak. İmamiye

isnad (Arapça *sened*: "destek"), İslamda, hadisleri(*) rivayet eden kişilerin (ravi) adlarının belirtilmesi. İsnadın güvenilirliği, hadisin geçerliliğini belirler. İsnad asıl hadis metninden önce gelir ve "A'ya (genellikle sahabilerden biri) dayanarak B'nin, B'ye dayanarak C'nin, C'ye dayanarak D'nin bana anlattığına göre Hz. Muhammed demistir ki..." biçiminde ifade edilir.

Hz. Muhammed'in yaşamı boyunca ve ölümünden sonra hadisler genellikle sahabiler (peygamberin yakın arkadaşları) tarafından ve isnadsız olarak aktarılmıyordu. İsnad ancak birkaç kuşak sonra (İS y. 700) metnin ağırlığını arttırmak amacıyla kullanılmaya başladı. Hadislerin resmen yazıya geçirilmesi Hicret'ten sonraki 2. yüzyılda başladı. Hadisler başta Kuran tefsiri ve fıkıh olmak üzere hemen bütün İslam bilimlerinin temel olduğu için İslam bilginleri hadislerden hangilerinin güvenilir olduğunu belirlemek zorundaydılar. Bunun için isnadlar titizlikle incelendi ve her hadis, isnad zincirinin tamlığı, ravilerinin dine bağlılığı ve güvenilirliği bakımından sınıflandırıldı.

Müsned olarak bilinen ve en güvenilir hadislerden oluşan ilk derlemeler de hadisin dayandırıldığı sahabiye göre sınıflandırılmıştı. Bunların en ünlüsü Ahmed bin Han-

bel'in (ö. 855) yaklaşık 29 bin hadisi kapsayan *Müsne'di* idi. Ama müsne'derin kullanımı zor olduğundan, hadislerin konularına göre düzenlendiği "musannef" adlı derlemeler hazırlandı.

İsokolar, Nijerya'da, Nijer Deltasının kuzeybatı kesiminde yaşayan halk. Nijer-Kongo dil ailesinin Kua (Kwa) koluna bağlı bir dil konuşurlar. Birbirinden farklı iki halk olan İsokolarla konuşulan Urhobolar için etnologlar Sobo adını kullanırlar.

İsokoların ekonomisi tarım ve balıkçılıkla, palmiye yağı üretimine dayanır. Başlıca ürünler yam, manyok, mısır, fasulye, biber ve yerfıstığıdır.

Erkeğin eşi ya da eşleriyle onların çocuklarından oluşan aileler birleşik evlerde yaşar. Aynı baba soyundan gelen ailelerin her biri köyün belirli bir mahallesinde oturur. İsoke köyleri genellikle nüfusu 500'den daha az olan toplu yerleşmelerdir. Kadınlar ve erkekler yaşlarına göre, belli sorumlulukları olan gruplara ayrılır. Kadın gruplarının görevleri arasında bereket ayinleri düzenlemek, çocuk doğurmak ve pazar işleri yer alır. Topluluğun basit gereksinimlerini karşılama görevi genç erkeklerle, savaş ve yöneticilik görevleri de yetişkin erkeklerle verilmiştir. Yaşlı erkekler ise köy meclisinde görev alır. Siyasal açıdan da güç sağlayan bazı önemli görevler para karşılığında elde edilebilir. İsokolar hiçbir zaman tek bir sosyal ya da siyasal birim altında toplanmamışlar, yerel topluluklar her zaman özerkliklerini korumuşlardır.

Geleneksel dinleri yaratıcı bir tanrı ile onun elçilerine, ruhlarla ve ata ruhlarına dayanır. Herhangi bir ticari etkinliğe girişmeden önce, hastalık ve ölüme ya da başarısızlık durumlarında kâhinlere başvurulur. Büyük ağaçların içinde cadıların buluştuklarına inanılır. Pek çok İsoke günümüzde Hristiyanlığı benimsemiştir.

İsokrates (d. İÖ 436, Atina - ö. İÖ 338, Atina), Atinalı hatip, retorikçi ve öğretmen. Yazıları dönemin Atina'sının düşünsel ve siyasal yaşamı üzerine önemli bir tarihsel kaynaktır. Akademia'dan çok farklı nitelikteki okulunda birçok seçkin kişi okumuştur.

Peloponnesos Savaşı'nın (İÖ 431-404) başlamasından bir süre önce zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Gençliği, Atinalı önder Perikles'in ölümünü izleyen savurganlık ve siyasal şiddet ortamında geçti. (Trakya'daki küçük Skione kentinin bütün erkeklerinin öldürülmesi kararının verildiği sırada büyük olasılıkla 14 yaşındaydı.) Bu nedenle barış içinde ve birleşik bir Yunanistan özlemiyle yetişti ve Sicilyalı sofist Gorgias'ın etkisinde kaldı. Gorgias'ın yazı üslubunun yanı sıra Yunanistan'ın sorunlarına çözüm olarak önerdiği Panhelenist programı da benimsedi. Yunanlıların birleşerek Pers İmparatorluğu'na saldırmasını öngören ve ele geçirecek topraklara yoksulları yerleştirme yoluyla, hem kentlerde, hem de kentler arasında barışı sağlamayı amaçlayan bu program, siyasal düşüncelerinin temel taşı olarak kaldı.

Peloponnesos Savaşı'nın son yıllarında ailesinden kalan serveti tükenen İsokrates geçimini başkaları için mahkeme konuşmaları (yalnızca birkaç günümüze ulaşmıştır) yazarak sağlamaya başladı. Ama hatipliğin gerektirdiği etkili ses tonu ve kendine güven duygusundan yoksun olduğu için eğitime yöneldi. Sonraki kırk yıl boyunca başlıca uğraşı, yüksek bir ücret karşılığında öğrencilerini kamu görevlerine hazırlamak oldu. Yetiştirdiği yüze yakın öğrenci arasında Atinalı komutan Timotheos, Salamis'in

(Kıbrıs) yöneticisi Nikokles, tarihçi Ephoros ve Theopompos sayılabilir.

İsokrates'in aynı dönemde Atina ve Yunanistan üzerine yazdığı konuşmaların asıl önemi tutucu Panhelenist düşünceleri yansıtmıştı. "Panegyrikos" (İÖ 380; Övgü), "Peri eirenes" (İÖ 355; Barış Üzerine), "Areopagitika" (İÖ 354?), "Philippos" (İÖ 346) ve "Panathenaios" (İÖ 342-339) gibi söylevler çağın önemli sorunları konusunda oldukça geniş bilgi verir.

Büyük bir düşünsel yeteneği olmayan ve daha çok süslü anlatıma önem veren İsokrates'in Platoncu çevrenin felsefi inceliklerini küçümsemesi şaşırtıcı değildir. Bu özellikleri kurdugu eğitim sisteminde görülebilir. "Kata ton sophiston" (Sofistlere Karşı) ve "Peri tou zeugous" (Mübadele Üstüne) adlı konuşmalarından, felsefe eğitimi temel alan Akademia'nın tersine kendi okulundaki dersleri retorik eğitimiyle sınırlı tuttuğu anlaşılmaktadır.

İsokrates'in bir konuyu salt güzel sunma uğruna yeteneğini her türlü amacın hizmetine sunduğu söylenebilir. Örneğin Kıbrıs söylevleri olarak bilinen "Pras Nikoklea" (İÖ y. 372; Nikokles'e), "Nikokles" (İÖ y. 368) ve "Evagoras"ta (İÖ y. 65) monarkhos'lara övgü yağdırırken, "Arkhidamos"ta (İÖ 366) Sparta krallarından birinin veliahtının ağızından Sparta'yı ve Sparta yönetim anlayışını yüceltir. Atinalılara duyduğu hayranlığı anlattığı "Panegyrikos" ve "Panathenaios" adlı söylevleri daha az etkileyicidir. Ele aldığı konuya duyduğu kayıtsızlığın yanında üsluba verdiği aşırı önem, İsokrates'in önemli bir kusurudur. Önerdiği eğitim sistemi de başkalarını eğitime konusunda aynı kolaycılığa kaçtığını gösterir. Öbür retorik okullarına yönelttiği eleştiriler kendi okulu için de geçerlidir. İsokrates'in bazı düşünceleri inançla savunduğunu gösteren bir örnek olarak Müttefikler Savaşı'nın (İÖ 357-355) sonunda yazdığı "Areopagitika" adlı söylev gösterilebilir. Bu yapıtında Areopagos'un halk üzerinde genel bir denetim uyguladığı eski dönemi över. Demokrasi-den önceki sisteme geri dönme yolundaki önerisi uygulamaya şansı olmayan bir tutum olmakla birlikte tutucu eğilimlerini yansıtmıştı açısından ilginçtir.

İsokrates "Panegyrikos"ta da Spartalılara hegemonya mücadelesinde Atina'ya uzlaşmaya vararak Perslere karşı bütün Yunanlıları birleştirme çağrısında bulunur. Otuz yıldan uzun bir süre sonra yazdığı "Philippos" adlı mektupta da Makedonya kralından Yunanlıları barıştırıp Perslere karşı savaş açmasını ister. Philippos'un II. Kutsal Savaşı (İÖ 355-346) sonuçlandırmak için Yunanistan'a müdahaleye hazırlandığı bir sırada böyle bir girişimde bulunması ülkesini dış güçlere teslim etmeye hazır olduğu kanısını yaratmıştır. Oysa siyasetten anlamayan ve tavrının neye yol açacağını kestirmesi güç bir kişi için bu haksız bir suçlamadır. Daha önce de Sparta kralı Agesilaos, Syrakusa (Siracusa) hükümdarı I. Dionysios ve Tesalya'daki Pherai hükümdarı Aleksandros'a da aynı istekle başvurmuş İsokrates, aslında askeri bir lider arıyordu; ama bu çabasından hiçbir sonuç alamadı. İÖ 350'de Atinalıların *klerukhia*'yı (Eski Yunan'da işgal edilen ülkeye yerleştirilenlerin oluşturduğu topluluk) Samos (Sisam) Adası'na gönderme politikası, Kos (İstanköy) ve Nakсос'un Atina'ya bağlanması, Atinalı komutanların keyfi para istekleri yüzünden çıkan Müttefikler Savaşı'nın Yunanistan'ı bölmesi, Amphiktyonlar tarafından verilen para cezalarının Phokaia'lılara (Foça) ödenmemesi yüzünden çıkan Kutsal Savaş'ın başlaması ve Perslerin yeniden bir tehlike oluşturması, Yunanistan'ın saldırı için birleşme sorununu ortadan kaldırdı. Böylece

İsokrates "Peri eirenes" adlı konuşmasında da görüldüğü gibi çabalarını barışı sağlamaya yöneltti.

Philippos'un güçlenmesiyle birlik umudu yeniden canlanan İsokrates, gene de Makedonya'nın Panhelenist rüyayı gerçekleştirmediği durumunda Yunanistan'ın kaderinin ne olacağı sorusunu sormaktan vazgeçmedi. Atina ile Philippos arasında yakınlaşma olanığı ortadan kalkınca Philippos'u bu yana bıraktı ve son büyük konuşması "Panathenaios"ta ona hiç yer vermedi. Yunanistan'ın bağımsızlığını yitirdiği ve Philippos'un üstünlüğü ele geçirdiği Khaironeia Çarpışması'nın ardından ölüm orucuna yatı ve bir süre sonra öldü.

İsokrates'in Asya'da Philippos'un oğlu Büyük İskender'in ve ardıllarının kurduğu kentlerle büyüyen Helenizmin bir müjdecisi olup olmadığı hâlâ tartışılan bir konudur. Asya'yı kolonileştirme düşüncesine bağlı olmakla birlikte Anadolu'dan ötesini hayal etmediği, yalnızca yoksullardan kurtulma çarelerini düşündüğü ve Yunanistan'ın sorunlarından kurtaracak daha büyük bir ortak pazar hedefini gözetmediği düşünülürse, bu savın abartılı olduğu söylenebilir. Ama Yunanistan'ın ana sorununun yoksulluk olduğunu görmesi ve kolonileştirmeyi sarsılmaz bir inançla savunması açısından, bu alanda büyük çağdaşları Platon ve Aristoteles'ten daha sağduyulu davrandığı sonucuna varılabilir.

İsozaki Arata (d. 23 Temmuz 1931, Oita, Küşü, Japonya), 20. yüzyılın sonunda *avant-garde* Japon mimarlar grubu içinde en ünlülerden biri.

Zengin bir ailenin oğluydu. Tokyo Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi gördü. Üniversitesi bitirdikten sonra, savaş sonrası dönemin önde gelen mimarlarından Kenzo Tangete'nin yanında dokuz yıl çalıştı. Bu arada bir yandan da Urtec (Urbanists and Architects)-Şehirciler ve Mimarlar adlı tasarımcılar grubuyla birlikte çalıştı. Metabolistler olarak tanınan ve modern teknoloji ile faydacılığı bağdaştıran brütalist (*bak.* brütalizm) grubun etkisinde kaldı. 1963'te kendi bürosunu kurdu. ABD üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak ders verdi.

Dikkati çeken ilk yapısı Oita İl Kütüphanesi (1966) metabolist mimarlıktan etkiler taşıyordu. İsozaki Japonya'daki Expo '70 Dünya Sergisi'nin başmimarı olarak çalıştıktan sonra modernizmin kuralları içinde çalışmayı bıraktı, mimari sorunlara Doğu üslubu dışında çözümler aramaya başladı. Bu dönemde gerçekleştirdiği yaratıcı yapıları arasında Kita-Küşü Kent Sanat Müzesi (1974), Oita'da Fucimi Kır Klubü Binası (1974), Okanoyama Grafik Sanatlar Müzesi (1982-84), Tsukuba Kent Merkezi (1983) ve Los Angeles Çağdaş Sanat Müzesi (1986) vardır. İsozaki mimarlık üzerine birçok kitap da yazmıştır.

ispalya bak. espalye

İspanya, resmi adı İSPANYA KRALLIĞI. İspanyolca ESPAÑA ya da REINO DE ESPAÑA. Avrupa'nın güneybatı ucunda, İber Yarımadasında ülke. Kıtanın en büyük ülkelerinden biridir. Yüzölçümü 504.783 km²'dir. 47° ve 36° kuzey enlemleriyle 3° doğu ve 10° batı boylamları arasında yer alır. Kuzeyden güneye 870 km, doğudan batıya 1.050 km uzanır. Kuzeydoğuda Fransa ve Andorra, doğu ve güneydoğuda Akdeniz ve Cebelita-nık, güneybatıda Cádiz Körfezi, batıda Portekiz, kuzeybatı ve kuzeyde Biskay Körfeziyle çevrilidir. Doğu kıyılarındaki açığındaki Balear Adaları, Batı Afrika açığındaki Kanarya Adaları ve Fas'ın kuzeyindeki Septe (Ceuta) ve Melilla kentleri de İspanya

toprakları arasındadır. Geçmişte sınırları geniş bir alana yayılmış bir imparatorluk oluşturduğundan, dil ve kültür bakımından Latin Amerika ve Afrika üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Avrupa ve Afrika arasındaki konumundan dolayı, Batı Avrupa içinde kendine özgü bir kimlik taşır. Başkenti Madrid, 1991 tahmini nüfusu 39.952.000'dir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. İspanya'nın büyük bölümünü ortalama yüksekliği 600 m olan Meseta Central (Orta Plato) adlı geniş bir iç plato kaplar. Çepe çevre sıradaglarla kuşatılmış olan platonun kuzeyinde Cantabria Dağları, kuzeydoğu ve doğusunda İber Dağları (Sistema Ibérico), güneyinde Morena Dağları, kuzeybatısında da bir dizi alçak dağ yükselir. Portekiz sınırı ile İber Dağları arasında uzanan Orta Cordillera (Cordillera Carpetovetónica) platoyu ikiye ayırır. Platonun güney kesimi yumuşak bir eğimle Portekiz'e doğru alçalır; kuzeydeki geçiş kuşağı ise engebeli bir yüzeyden oluşur. İspanyol Ankarasının en yüksek noktası güneyde Sierra Nevada'da yer alan Mulhacén (3.478 m), ülke topraklarının en yüksek noktası ise Atlas Okyanusundaki Kanarya Adalarında yer alan Teide'dir (3.718 m).

Meseta Central'ın çevresinde beş doğal bölge uzanır. Ülkenin kuzeydoğusunda yer alan Ebro Irmağı vadisini batı ve güneybatıda İber Dağları, kuzeyde Cantabria Dağlarının uzantıları ve Pireneler, doğuda da Katalonya'daki kıyı sıradagları kuşatır. Bu vadinin doğusunda Akdeniz boyunca uzanan dağlık Katalonya bölgesi bulunur. Daha aşağıda dar bir kıyı şeridiyle gerideki dağları kapsayan Valencia bölgesi yer alır. Ülkenin güneyinde, giderek genişleyen düzlüklerle Atlas Okyanusuna açılan Guadalquivir Irmağı vadisi, Akdeniz'den Penibético (Baetic) Dağlarıyla ayrılır. Kuzeyde Pireneler'den batıya doğru dağların çevrelediği bir dizi yöreyi kapsayan beşinci bölge uzanır.

İspanya'nın yer aldığı yarımada jeolojik bakımdan dağ kıvrımlarının çevrelediği büyük bir masif özelliği taşır. Geçmişte Hersiniyen dağılışıma sisteminin bir parçasını oluşturan bu masifin büyük bölümü Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) ortaya çıkan parçalanmalar sonucunda deniz altında kalmış, Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) eski deniz birikintileri ve yatakların masif kütleyi sıkıştırmasıyla da Meseta Central'ın çevresindeki sıradaglar oluşmuştur. Bunu izleyen eğilme ve kırılma hareketleri sonucunda yarımada bugünkü biçimini almıştır.

Akdeniz'de bulunan Balear Adaları 1.500 m'yi geçmeyen sıradaglardan oluşur. Atlas Okyanusundaki Kanarya Adaları ise volkanik kökenlidir.

AKARSULAR VE TOPRAK DOKUSU. İç platonun sularını, hepsi de Atlas Okyanusuna doğru akan üç ırmak sistemi toplar. İber Dağlarından doğan Duero (Douro) ve Tajo (Tejo) ırmakları doğu-batı doğrultusunda hemen hemen birbirine koşut bir çizir izleyerek Portekiz kıyılarına doğru yönelir. Guadiana Irmağı ise Portekiz sınırında güneye dönerek Cádiz Körfezine dökülür. Her üç ırmağın da çok sayıda kolu vardır. Taşıdığı su miktarı bakımından yarımadanın en büyük ırmağı olan Ebro, kuzeydeki dağlardan Akdeniz'e doğru hemen hemen düz bir çizir izler ve Pireneler ile İber Dağlarından gelen birçok kolla birleşir. Doğudan güneybatıya doğru akan Guadalquivir Irmağı Morena Dağları ve Sierra Nevada'nın sularını toplar. Ülkenin güneydoğusundaki başlıca ırmaklar Júcar ve Segura'dır.

İç plato ile çevredeki havzalarda kristalli kayalar ağırlıktadır. Doğu ve kuzeyde ise daha çok kireçtaşı kayalara rastlanır. Top-

rak dokusu kuzeybatıda asitli ve nemli, doğu ve güneyde kireçli, Duero Vadisi ile çoğu dağlık bölgede ise sılıslı bir yapı gösterir. Özellikle iç platonun yüksek kesimleriyle doğu ve güney kuşağında yaygın olan erozyon, toprak verimindeki düşüşte önemli rol oynamıştır.

İKLİM. İlman kuşakta yer alan İspanya'da Batı Akdeniz'e özgü bir iklim hüküm sürer. Yarımada yılın büyük bölümünde Atlas Okyanusundan esen batı rüzgârlarının yanı sıra Sahra'dan gelen sıcak ve kuru hava kütlelerinin etkisi altında kalır. Yaz aylarında astropik hava külesini İspanya üzerinde tutan Cantabria Dağları ve Pireneler iklimi belirlemede önemli rol oynar.

İspanya'da üç iklim kuşağı ayırt edilebilir. Kuzey ve doğu kıyılarında deniz etkisine açık yumuşak ve yağışlı bir iklim görülür. Kışın 9°C olan ortalama sıcaklık yazın 18°C'ye çıkar; yıllık yağış miktarı 965 mm'dir. Kara ikliminin egemen olduğu iç platoda kış ve yaz sıcaklık ortalamaları sırasıyla 4°C ve 24°C'dir; yıllık yağış miktarı ise genelde 375 mm'nin altındadır. Yüksekliğin 3.000 m'yi geçtiği kesimlerde dağ iklimi hüküm sürer. Kış aylarında ortalama sıcaklık 0°C'nin altına düşer; yaz aylarında ise ancak 11°C'yi bulur. Yıllık yağış miktarı 1.125 mm'yi aşar; iç platonun kuzey kesimi kışın bir bölümünde karla kaplı kalır. Kara ikliminin etkisinde olan ırmak havzalarından Ebro'da havalar daha kuru ve soğuk, Guadalquivir'de ise daha ılık ve nemli geçer. Balear Adalarının son derece yağışlı, Kanarya Adalarının da astropik bir iklimi vardır.

BITKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Ülkenin kuzeyindeki yağışlı bölgelerin büyük bölümünü meşe, kestane, karaağaç, kayın ve kavak gibi ağaçların oluşturduğu yaprak-döken ormanlarla geniş çayırılar kaplar. İç platoda genelde step bitki örtüsü egemendir. Güneydeki kuru bölgelerde ise çam ve ardıç gibi herdemyeşil ormanlar bulunur. Ebro Vadisiyle ülkenin güneydoğusunda yer yer yarı çöl alanları rastlanır. Zeytinlikler, bağlar ve turuncgil bahçeleri güney ve doğuda geniş bir alana yayılmıştır.

Afrika'yla yakın bağlar ve Pireneler'in oluşturduğu doğal engel, öteki Akdeniz ülkelerinden oldukça farklı bir hayvan varlığının oluşmasına yol açmıştır. Pireneler ile kuzeydeki dağlarda hâlâ ayı ve kurtlara rastlanmakla birlikte, büyük yabanıl hayvanlar hemen hemen tükenmiştir. Aynı sonuçla karşı karşıya olan İspanya dağ keçisi, geyik ve yaban domuzu gibi türler koruma altında tutulmaktadır. Keklik, ormantavuşu, ördek ve tavşan gibi küçük av hayvanları ülkenin her yanında bol miktarda bulunur. Yalnızca Cebelitürk'ta yaşayan Berberi şebekinin yöreye özgü bir hayvan olduğu ya da Afrika'dan getirildiği sanılmaktadır.

Geçmişte Atlas Okyanusu kıyılarında bulunan zengin balık ve kabuklu varlığı, aşırı avlanma sonucunda büyük ölçüde azalmıştır. Irmaklarda alabalık, turna, sazan ve öteki tatlı su balıkları yaşamaktadır.

YERLEŞME DOKUSU

Doğal yapı ve tarihsel etkenlerden kaynaklanan bölgesel ayrılıklar günümüzde de canlılığını korumaktadır. 1978'deki düzenlemeyle oluşturulan özerk bölgeler genellikle tarihsel bölgelerle çakışmaktadır. Geçmişte iç platonun büyük bölümünü kapsayan Kastilya Krallığı'nın tarihsel ve kültürel birliğini yansıtan bölgeler León, Eski Kastilya ve Yeni Kastilya'dır. Aynı krallığın sınırları içinde yer alan kuzeydeki Bask Ülkesi, Asturias ve Galicia, Portekiz sınırındaki Extremadura, güneydeki Murcia ve Andalusia tarih içinde ayrı birer bölge kimliğini

kazanmıştır. Geçmişte yarımadanın doğusunu içine alan Aragon Krallığı topraklarında da dort bölge ayırt edilebilir. Navarra, Aragon, Katalonya ve Valencia.

İspanya'da özellikle kıyı bölgeleriyle iç kesim arasında çok belirgin farklılıklar vardır. Bu gelişmenin temelinde yatan en önemli etken dildir. Örneğin İspanyolca dışındaki dillerin konuşulduğu Bask Ülkesi, Katalonya ve Galicia'da bolgeci eğilimler çok güçlüdür. Ote yandan İspanyolca konuşulmasına karşın toplumsal ve kültürel farklılıklar öne çıktığı Andalusia, Aragon ve Kanarya Adalarında da benzer bir eğilim görülür. Bu nedenle geleneksel bölgelerin merkezi yapıya gösterdiği direniş, günümüz İspanya'sının en önemli siyasal sorunlarından birini oluşturmaktadır.

İspanya'nın bir sanayi ülkesi özelliğini kazandığı son 50 yıl içinde kırsal kesimlerden kentlere doğru hızlı bir göç hareketi yaşanmıştır. Bunun yarattığı toplumsal değişim çok çarpıcıdır. Geleneksel kırsal yerleşme dokusu bölgeden bölgeye büyük farklılıklar gösterir. Atlas Okyanusu ile Akdeniz'e bakan kıyı bölgelerinde egemen yerleşme dokusu tarım arazilerinin çevrelediği küçük köylerdir. Buna karşılık iç platoya Ebro ve Guadalquivir vadilerinde kırsal nüfus genellikle büyükçe kasabalarda toplanmıştır. Nüfusun çoğunluğu 10 binin üzerindeki kentlerde yaşar. İç platonun güneyinde bulunan orta büyüklükteki kentler tarımsal bir yapı gösterirken, Bask Ülkesi ve Katalonya'daki küçük kent ve kasabalarda sanayi ağır basar. Ülkenin en büyük kent merkezleri Madrid ve Barselona'dır. Öteki büyük metropoller Bilbao, Valencia, Zaragoza ve Sevilla'dır.

NÜFUS

ETNİK, DİLSEL VE DİNSEL YAPI. İspanya tarih boyunca Kuzey Afrika ve Batı Avrupa'dan gelen yoğun istila hareketlerine sahne olmuştur. Toplumsal yapı üzerinde en derin iz bırakan istilalar, Roma ve Arap egemenliği dönemlerine rastlar. Avrupa etkisi genelde daha ağır basğından, İspanyol toplumu Avrupa'nın öteki Akdeniz halklarıyla büyük bir benzerlik gösterir. Etnik kökenden gelen ayrımlar uzun yıllar süren özümleme süreci içinde geniş ölçüde silindiğinden, nüfusun büyük çoğunluğu İspanyol kimliğini kazanmıştır. Katalan, Galicia ve Bask halklarının ayrı kimlikleri daha çok dil ve kültür özelliklerine dayanır. Gerçek anlamda etnik bir azınlık oluşturan topluluk Çingenelerdir. Çok sayıda Çingenenin genel toplumsal yapıyla bütünleşmiş olmasına karşın, geleneksel göçebe yaşamı sürdürenlerin oranı önemli bir düzeydedir. Sayıları birkaç yüz bin olarak tahmin edilen Çingenelerin en kalabalık olduğu kentler Granada, Madrid, Barselona ve Murcia'dır.

Temelde bir Roman dili olan Modern İspanyolca (Kastilya dili) ülkenin hemen her yanında konuşulur. Bununla birlikte bazı bölgesel lehçe farklılıkları da görülür. Güney Fransa'da konuşulan Oksitan diline çok yakın olan Katalan dili özellikle Katalonya, Balear Adaları ve Valencia'da yaygındır; gelişmiş bir dil olarak zengin bir edebiyata vardır. Kastilya dilinden büyük ölçüde etkilenmiş olan Galicia dili daha çok kırsal kesimde varlığını sürdürmektedir. Çok farklı bir yapısı olan Bask dili son yıllarda belirgin bir canlanma sürecine girmiştir. Katalan, Galicia ve Bask dilleri yeni anayasayla resmi yerel diller olarak tanınmıştır.

İspanyol halkının büyük çoğunluğu Katoliktir. 1978'de resmi statüsünü kaybeden Katolik Kilisesi gene de devletten mali yardım görmektedir. Küçük Protestan

mezheplerinin dışında Yehova Şahitleri'nin sayısında hızlı bir artış gözlenmektedir. Yahudiler, Hristiyan olmayan en büyük topluluğu oluşturur.

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER. İspanya'dan Latin Amerika'ya yönelik geleneksel göç hareketi II. Dünya Savaşı'ndan sonra dururken, 1950'lerde Batı Avrupa'ya yönelik yeni bir göç dalgası başlamıştır. 1970'lerin sonlarında kesin dönüş yapanların artmasına karşın, Batı Avrupa'da çalışan İspanyolların sayısı hâlâ 250-500 bin olarak tahmin edilmektedir. İspanya'da yaşayan Latin Amerika kökenli siyasi mültecilerin sayısı birkaç yüz bini bulur.

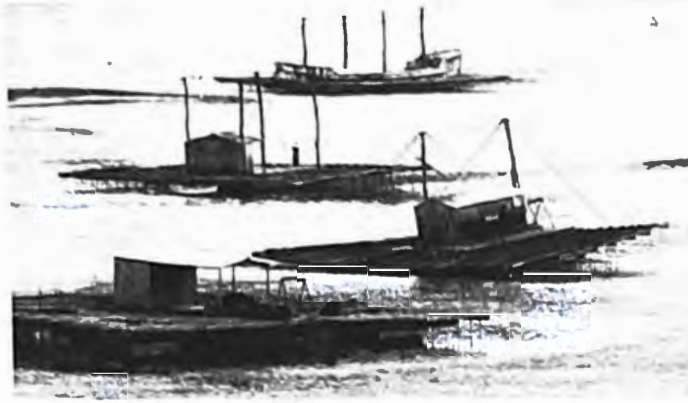
Yoğun iç göçler nedeniyle 1930'lardan sonra çoğu kentlerin nüfusu üç kat artmıştır. Büyük kentlerin dışında turizmin geliştiği kıyı bölgelerine ve adalara da yönelen iç göç eğilimi son yıllarda yavaşlama gösterdiği gibi yer yer tersine de dönmüştür. Bir başka göç hareketi de, Basklı olmayanların giderek Bask Ülkesi'nden ayrılmalarıdır.

Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 79 kişidir. Nüfusun yaklaşık üçte ikisi kıyı bölgelerinde toplandığından, nüfus dağılımı oldukça dengesizdir. Bask Ülkesi, Galicia, Katalonya, Valencia ile Balear ve Kanarya adalarında nüfus yoğunluğu Batı Avrupa'daki düzeye yakındır. Buna karşılık Navarra ve Aragon, Batı Avrupa ölçülerine göre neredeyse terk edilmiş bir görünümündedir. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1985) yaklaşık yüzde 76'dır. Doğum oranının uzun yıllardan beri bir düşüş eğilimi içinde olması nedeniyle, doğal nüfus artış hızı çoğu gelişmekte olan ülkenin gerisindedir. Kanarya Adaları, Andalucia, Murcia ve Bask Ülkesi'nde ülke ortalamasının üzerinde olan doğum oranı, özellikle Eski ve Yeni Kastilya'da düşüktür. Ülke genelinde doğum ve ölüm oranları (1988) sırasıyla binde 10,7 ve 8,2'dir. Yaşam koşullarında düzelmeye bağlı olarak, öteki Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, yaşlıların toplam nüfus içindeki oranı artmaktadır. Ülkeye her yıl 30 milyondan fazla turist gelmesi ve hızlı sanayileşmenin yol açtığı kirlenme giderek önemli sorunlara yol açmaktadır.

EKONOMİ

İspanya'da büyük ölçüde hizmet sektörü, hafif ve ağır sanayi ile tarıma dayanan, gelişmiş bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Çeşitli müdahaleci politikalar uygulayan devletin ekonomi üzerinde önemli bir ağırlığı vardır. 1960'larda ve 1970'lerin başlarında yüksek bir büyüme hızı göstererek İtalya'ya yakın bir düzeye ulaşan İspanya, ekonomik alanda Batı Avrupa ile bütünleşme yolunda önemli adımlar atmıştır. 1986'da Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) içinde tam üye statüsü kazanan ülke, aynı zamanda Uluslararası Para Fonu (IMF), İşbirliği ve Kalkınma Ekonomik Örgütü (OECD) ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi uluslararası kuruluşlara da üyedir. Hızlı sanayileşmeye karşın, yatırım ve modern donanım açığı hâlâ ciddi bir sorun oluşturmaktadır. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasılası (GSMH) 358 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 9.150 ABD Doları'dır.

TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK. İspanya'nın Batı Avrupa'nın en büyük tarım üreticileri arasında yer almasına karşın, tarım sektörünün ekonomiye katkısı sınırlı bir düzeydedir. Tarımın gelişmesinin önündeki en büyük engeller, kentlerde oturan büyük toprak sahiplerinin elindeki geniş malikânelerin (*latifundium*) varlığı ve top-

Galicia kıyılarında önemli bir ekonomik etkinlik olan midye avcılığında kullanılan sallar
Victoria Sanchez de Rona

rakların genel verimsizliği ile belirsiz iklim koşullarından kaynaklanan güçlüklerdir. Daha çok Extremadura ve Andalucia'da bulunan malikâne arazilerini dağıtma yolundaki çalışmalarda henüz önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Buna karşılık küçük arazileri birleştirerek işletmeye elverişli çiftliklere dönüştürme konusunda ciddi başarılar elde edilmiştir. Yağışlara bağımlılığı azaltmak için büyük sulama projeleri kurmaya özellikle 20. yüzyılda önem verilmiştir.

Gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) ancak yüzde 5,3'ünün yaratıldığı tarım sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 11'i çalışır. GSYİH içindeki payının giderek azalmasına karşın, tarımsal üretimde az da olsa mutlak bir artış gözlenmektedir. En önemli tahıllar arpa ve buğdaydır. Arpa daha çok güneydoğuda, buğday ise plato ile Ebro Vadisinde yetiştirilir. Devletçe desteklenen mısır ve yağlı tohum üretimi sınırlı bir düzeydedir. İç platonun bir başka temel ürünü baklagillerdir. Valencia ve Ebro Deltasında piring ekimi yapılır. Patates ve şeker pancarı da önemli ürünlerdendir.

Akdeniz iklimi özellikle Valencia ve Castellon'da yaygın turuncgil üretimine olanak verir. Kuzey ve kuzeybatıda elma ve şeftali, Castellon ve Alicante'de incir ve badem, Murcia'da şeftali ve kayısı üretimi öne çıkar. Malikânelerin başlıca ürünü olan zeytin genellikle yağ üretiminde kullanılır. Bağların çoğu ülkenin doğusundaki tepelik alanlarda bulunur. İspanya Avrupa'nın üçüncü büyük şarap üreticisidir; ama şaraplar genellikle düşük kalitelidir. Az miktarda yetiştirilen ticari ürünler arasında kenevir, pamuk ve tütün sayılabilir.

Hayvancılığın ekonomiye katkısı önemlidir; İspanya koyun ve keçi varlığı bakımın-

dan Avrupa'da ilk sıralarda yer alır. Sığır daha çok kuzeydeki nemli bölgelerde, koyun iç platoda, keçi ise güneydoğuda yetiştirilir. Extremadura'nın seyrek ağaçlıklı alanlarında domuz besiciliği de önemlidir.

Ormanlar ülke topraklarının yaklaşık üçte birini kaplar. Toprak erozyonunu önlemek amacıyla yeni ağaç dikimine de önem verilmektedir. Yıllık tomruk üretimi (1989) 17 milyon m³'ün üzerindedir. Balıkçılık başta Galicia olmak üzere kuzey ve batı kıyılarındaki önem taşır. İspanya'nın balıkçı filosu yaklaşık 17 bin tekneyi kapsar. En çok avlanan deniz ürünleri sardalye, hamsi, berlam, morina, orkinos, çapakbalığı ve kabuklulardır.

MADENCİLİK VE SANAYİ. İspanya Batı Avrupa'nın en büyük kömür madenciliği merkezlerinden biridir. Kömür ocaklarının çoğu kuzeybatıdaki Asturias bölgesindedir. 1960'ların ortalarındaki köklü düzenlemeyle ekonomik olmayan ocaklar kapatılarak yatırımlar potansiyeli yüksek yataklara yöneltilmiştir. Kuzeydeki Cantabria Dağlarında demir cevheri ve çinko yatakları işletilir. Güneybatıdaki Morena Dağlarında bakır ve kurşun yatakları vardır. Petrol çıkarımı sınırlı bir düzeydedir. Öteki yeraltı zenginlikleri arasında cıva, tungsten, potas, piritler ve uranyum oksitler sayılabilir.

GSYİH içindeki toplam payı dörtte biri geçen madencilik ve imalat sanayisi sektörlerinde toplam işgücünün beşte birinden fazlası çalışır. Oldukça geç bir dönemde gelişmeye başlayan sanayi 1950'lerin ortalarından sonra büyüme hızı bakımından dünyada ilk sıralara yerleşmiştir. Seramik, kâğıt, yün ve pamuklu dokuma gibi ürünlere dayalı geleneksel hafif sanayiler, günümüzde de eski merkezlerde yoğunlaşmıştır. Son yıllarda yüksek teknoloji gerektiren yeni

Madrid yakınlarında Navacerrada baraj gölü
Victoria Sanchez de Rona

sanayi dallarına geniş çaplı yatırımlar yapılmıştır. Bu alanda en çarpıcı örnek 1960'larda dünya çapında bir rekabet gücüne ulaşan gemi yapımcılığıdır. ABD otomobil şirketlerinden Ford Motor Company ve General Motors Corporation'ın giriştiği yatırımlar İspanya'da gelişkin bir otomobil sanayisinin kurulmasına önemli katkıda bulunmuştur. Sociedad Española de Automóviles de Turismo (SEAT) ile Fiat'a ait olan ortak kuruluşlarda çeşitli motorlu araçlar üretilmektedir. Öteki önemli sanayi dalları demir-çelik, kimyasal madde ve plastik eşya üretimi, makine, motor ve elektrikli ev aletleri yapımla gıda işlemedir.

Ağır sanayi kuruluşlarının çoğu, aynı zamanda metalurji merkezleri olan Bilbao, Santander ve Oviedo çevresinde toplanmıştır. Bilbao çelik sanayisinin geçmişi ortaçağa değin iner. Madrid'de makine ve metal eşya fabrikalarının yanı sıra çeşitli hafif sanayi kuruluşları da vardır. Barcelona başlıca dokuma ve plastik eşya merkezidir. Gemi, çelik ve dokuma sanayilerinde yeniden yapılanma programları yürütülmektedir.

Büyük bölümü ithal petrolden elde edilen yıllık elektrik üretimi (1989) 146 milyar kW-sa düzeyindedir. Yetersiz yağışlar nedeniyle, ırmaklardan hidroelektrik enerji üretimi pek gelişmemiştir.

FINANS HİZMETLERİ VE TİCARET. Mevduat ve ticaret bankalarındaki işlemlerin çoğu devletçe düzenlenir; bu alandaki sıkı denetim son yıllarda bir ölçüde gevşetilmiştir. Anonim kuruluşların çoğu kredi için bu bankalara başvurur. Tasarruflar genellikle hisse senetleri yerine bankalara yöneldiğinden, sınırlı sorumlu şirketler mali açıdan bankalara bağımlıdır. Yatırımlar için bir başka önemli kaynak yabancı sermayedir.

İhracat büyük ölçüde makine, ulaşım araçları, ham ve işlenmiş metal ile gıda ürünlerine dayanır. Başlıca ithalat kalemleri petrol ve petrol ürünleriyle temel yatırım mallarıdır. Ayrıca tahıl ve pamuk gibi bazı tarım ürünleri de kısmen dışarıdan karşılanır. Petrole bağımlılık nedeniyle sürekli bir eğilim gösteren dış ticaret açığı, turizm gelirleri ve yurtdışındaki işçilerin gönderdiği dövizlerle kapatılır. Dış ticarete en önemli yeri ABD, AET ve Suudi Arabistan tutar.

EKONOMİNİN YÖNETİMİ. Devletin ekonomideki ağırlığı çeşitli altyapı ve hizmet kuruluşlarını elinde tutmasının yanı sıra 1941'de oluşturulan Ulusal Sanayi Enstitüsü'ne (INI) dayanır. Çeşitli desteklerle ağır sanayinin gelişmesinde önemli rol oynamış olan INI'nın kömür, çelik, petrokimya ve otomobil gibi sanayi dallarında önemli yatırımları da vardır. Planlamaya dayanan korumacı politikaların geçmişi 1950'lerin sonlarına değin iner. Son yıllarda devlet müdahaleciliğini azaltma yönünde bir eğilim görülmektedir. Bu çerçevede mali sistemi liberalleştirme, faiz oranlarını serbest bırakma ve fiyat denetimini gevşetme doğrultusunda bazı adımlar atılmıştır. 1980'lerdeki ekonomik durgunluk döneminin başlangıcında enflasyon oranını düşürmeye ağırlık verilmesine karşın, son yıllarda istihdamı geliştirici politikalar öne çıkarılmıştır.

Geçmişte yasadışı sayılan ve ceza yasası uyarınca kovuşturmalara uğrayan işçi sendikaları üzerindeki baskılar 1977'de kalkmıştır. Başlıca sendika kuruluşları İspanya Komünist Partisi'yle (PCE) bağlı olan İşçi Komiteleri Sendika Konfederasyonu, İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'ne (PSOE) bağlı olan Genel İşçi Sendikası (UGT) ile İşçi Sendikaları Birliği'dir (USO). Yeni çıkarılan yasalarla işçi-işveren ilişkileri daha demokratik bir temele oturtulmuştur.

Ekonominin en zayıf noktalarından biri kamu gelirlerinin önemli bir dayanağı olan vergilerin etkili bir biçimde toplanamaması-

dır. Bu durum vergi sisteminin toptan gözden geçirilmesini gerektirmiştir. Öte yandan geçmişte geniş kaynakların teşvik önlemleri aracılığıyla sanayiye kaydırılması nedeniyle ihmal edilen sosyal hizmet, sağlık ve eğitim alanlarının kamu giderleri içindeki payı, 1970'lerin sonlarından bu yana önemli ölçüde artmıştır.

ULAŞIM. Ülke düzeyindeki ana ve ikincil yolların yanı sıra bölgesel ve yerel yolları da kapsayan karayolları ağının toplam uzunluğu (1988) 320 bin km'ye yaklaşır. Geniş çaplı kaplama çalışmalarıyla otoyolların yapımı 1960'ların ortalarında başlamıştır. İspanya, karayollarındaki trafik yükünün en yoğun olduğu ülkeler arasında yer alır; trafik sıkışıklığı özellikle kıyılarda belirgindir.

Öteki Avrupa ülkelerine göre oldukça geç bir tarihte başlayan demiryolu inşası 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiştir. Öncele-ri imtiyaz verilen özel şirketlerin işlettiği demiryolları, İç Savaş (1936-39) sırasında büyük yıkımın ardından, 1941'de devlete devredilmiştir. Demiryolu ağının odak noktasını Madrid oluşturur. 1964'ten sonra uygulanan modernleştirme programı çerçevesinde elektrikle işleyen trenlerin sayısı hızla artmaktadır. Madrid, Barcelona ve Sevilla'da metro hatları vardır.

Dış ticaretin büyük bölümü denizyoluyla yürütülür. İspanya'nın deniz taşımacılığı filosu 1980'de toplam tonaj bakımından dünyada 13. sırada yer alıyordu. Başlıca limanlar Bilbao, Tarragona, Barcelona, Santa Cruz de Tenerife, Algeciras, Cartagena, Gijón, Las Palmas, Valencia, Huelva, Málaga ve Coruña'dır. Genelde özerk yapıları olan limanlar arasındaki eşgüdümü merkezi bir kamu kuruluşu sağlar.

Ülkenin iki büyük havayolu kuruluşu Iberia ve Aviaco çoğunluk hisseleri INI'nın elinde olan anonim şirketlerdir. Havalimanlarının büyük bölümü uluslararası sefer yapan uçakların işi ve kalkışına elverişlidir. En işlek havalimanları Madrid, Palma de Mallorca ve Barcelona'dır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

DEVLET YÖNETİMİ. İspanya 1978'de kabul edilen anayasa uyarınca parlamenter sisteme dayalı meşruti bir monarşidir. Kral devletin başı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Yasama erki iki meclisli bir organ olan Cortes Generales'in elindedir. Bu organın ağırlıklı kanadını oluşturan Temsilciler Meclisi (Cámara Baja) üyeleri dört yılda bir doğrudan ve genel oyla seçilir. Senato'da (Cámara Alta) özerk bölgeler ve ada illeri dörder üyeyle temsil edilir; Senato seçimleri de dört yılda bir yapılır. Yasa tasarıları sunma yetkisi iki meclis, hükümet ve özerk bölge meclislerine aittir; 500 bin imza toplamak koşuluyla halk tarafından da yasa tasarısı önerilebilir. Temsilciler Meclisi'nden gelen tasanların Senato'da en çok iki ay, olağanüstü durumlarda da 20 gün içinde görüşülmesi gerekir. Temsilciler Meclisi'nin Senato'da yapılan değişiklikleri benimsememesi durumunda, tasarı onaylanarak yürürlüğe girmek üzere krala gönderilir. Senato'nun hazırladığı tasanlar Temsilciler Meclisi'nden geçerek yasalır.

Yasama organına karşı sorumlu olan yürütme gücünün başında başbakan bulunur. Başbakan çoğunluk partisinin önerisi üzerine kral tarafından atanır. Yasama organı dışından da seçilebilen hükümet üyeleri yasama organının ve komitelerinin toplantılarına katılabilir. Hükümet isterse güvenoyu için yasama organına başvurabilir; güvenoyu için basit çoğunluk yeterlidir. Yasama organında verilen gensorunun mutlak çoğunlukla kabul edilmesi durumunda hükümet düşer ve gensoruda belirtilen başbakan adayı kendiliğinden bu göreve gelmiş olur.

Başbakan gündemde bir gensorunun olmaması koşuluyla yasama organını dağıtarak seçimlere gidebilir.

İspanya son yıllarda yerel yönetim bakımından yeni bir sistem oluşturma sürecine girmiştir. Anayasa uyarınca "ortak tarihsel, kültürel ve ekonomik özellikler taşıyan komşu iller"e bir araya gelerek özerk bölge (comunidad autónoma) oluşturma hakkı tanınmıştır. Bunun için ilgili bölgedeki belediyelerin en az üçte ikisinin başvurusu gerekir; bu belediyeler nüfusun çoğunluğunu da temsil etmelidir. Özerk bölgenin statusu söz konusu illeri temsil eden yöneticilerle yürütülen görüşmelerin ardından merkezi hükümetçe belirlenir. Geçiş döneminde yönetim ve yasama işleri merkezi hükümetin denetiminde sürdürülür. Anayasa uyarınca resmen tanınan özerk bölgeler, ulusal çıkarlara aykırı davranmamak koşuluyla, içişlerinde kendi kendini yönetme yetkisini kazanmış olur. 1992'ye gelindiğinde özerk bölgelerin sayısı 17'ye ulaşmış bulunuyordu.

Yerel düzeyde merkezi yönetime bağlı temel birimleri oluşturan iller, bir dizi belediyeyi kapsar. Her ilde, üyelen belediye görevlileri arasından seçilen bir il temsilciler kurulu bulunur. Belediyeler, üyelen seçimle belirlenen belediye meclisleri tarafından yönetilir. Meclisin seçtiği belediye başkanı aynı zamanda merkezi yönetimin temsilcisidir. Madrid ve Barcelona gibi büyük kentlerin, yetkileri daha geniş olan özel belediye yönetimleri vardır.

Ülke genelinde siyasal yaşam demokratik ve çoğulcu bir yapı gösterir. Başlıca siyasal partiler ılımlı sol eğilimli İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE), merkez sağda yer alan Demokratik Merkez Birliği (UCD), İspanya Komünist Partisi (PCE) ve tutucu bir ittifak olan Demokratik Koalisyon'dur (CD). Ayrıca Bask Ülkesi, Katalonya ve Andalucía'da, güçlü destekleri olan yerel milliyetçi partiler de vardır.

Yargı sistemi bağımsızdır. Anayasayla ilgili davalara Anayasa Mahkemesi bakar. Bu mahkemenin görev alanı dışında en üst yargı organı altı dairesinde oluşan Yüksek Mahkeme'dir. Başkanı Adli Genel Kurul'un (Consejo General del Poder Judicial) önerisi üzerine kral tarafından atanan Yüksek Mahkeme'nin altında Genel Ust Mahkeme, bölge üst mahkemeleri ve il üst mahkemeleri görev yapar. Alt derece mahkemeleri genellikle hem ceza, hem hukuk davalarına bakar. Benzer bir örgütlenme sistemini izleyen özerk bölgelerdeki yargı organları da Yüksek Mahkeme'nin denetimine bağlıdır.

Savunmayla ilgili konulardan başbakan ve Ulusal Savunma Kurulu sorumludur. Silahlı kuvvetler Savunma Bakanlığı'na bağlıdır. Bütün erkek yurttaşlar için zorunlu olan askerlik hizmeti 15-18 ay arasında değişir. İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan kolluk kuvvetleri, askeri bir örgütlenme sistemine dayanır. Silahlı kuvvetlerin bir birimi olan Guardia Civil (*) kıyı ve sınırların yanı sıra liman, havalimanı ve hapishaneleri korumakla görevlidir.

SOSYAL REFAH VE SAĞLIK HİZMETLERİ. Sosyal sigorta sistemi bütün çalışanları kapsar, çalışanların ödediği primler düşük bir düzeydedir; sosyal sigorta giderlerinin büyük bölümü işverenler ve devletçe karşılanır. Başlıca sosyal haklar arasında emekli, dul ve yetim aylığıyla işsizlik, sakatlık, hastalık ve annelik yardımları sayılabilir. Hastane ve tedavi giderlerinin bir bölümü devletçe ödenir; ilaçlar parasız ya da düşük bir ücret karşılığında verilir.

Son yıllarda sağlık kuruluşlarının sayıca artması ve beslenme koşullarının düzelmesi,

buluşu hastalıklarının çoğunun denetim altına alınmasını sağlamıştır. Devlete ait sağlık kuruluşlarının yanı sıra çeşitli özel hastaneler de hizmet verir. Hastanelerde doğum sonrası bakıma özel bir önem verilmektedir. Ortalama ömür (1985-90) kadınlarda 79,7 yıl, erkeklerde 73,6 yıldır. Bebek ölüm oranı (1988) binde 8'dir.

Devletin konut yapımına sağladığı desteğe karşın, kentlerde konut açığı sorunu hâlâ önemli bir boyuttur.

EĞİTİM. Okuryazarlık oranı (1983) yüzde 93 düzeyindedir. 1970'te çıkarılan özel bir yasaya dayanan eğitim sistemi okul öncesi eğitimden başlayarak çeşitli aşamaları kapsar. 6-13 yaş arası çocuklar için zorunlu ve parasız olan genel temel eğitim iki aşamaya ayrılır. Bu eğitimi başarıyla tamamlayan çocuklar *bachillerato* denen üç yıllık ortaöğrenim programına geçerler. Bu okullara devam etmek için gerekli koşulları taşımayan çocuklar meslek eğitimi veren birinci basamak okullara girebilir. *Bachillerato* diploması alan öğrencilerin üniversiteye girmeleri için bir yıllık hazırlık öğrenimi görmeleri ya da ikinci basamak meslek okulunu bitirmeleri gerekir.

İspanya'da üçü özerk, dördü de özel olmak üzere çok sayıda üniversite vardır. Güzel sanatlar, uygulamalı sanatlar, el sanatları, müzik ve dil gibi alanlarda öğrenim veren okullar eğitim sisteminin bir başka bölümünü oluşturur.

KÜLTÜREL YAŞAM

Ortaçağda Doğu-İslam ve Batı kültürlerinin bulunduğu bir nokta olan İspanya, klasik yapıtlarla Müslüman ve Yahudi kaynakların Avrupa'ya taşınmasında bir köprü işlevini gördü. Canlı ve gelişkin diliyle Avrupa'da da güçlü bir konum kazanan İspanyol kültürü, 16. ve 17. yüzyıllarda siyaset, edebiyat ve sanatın yanı sıra ilahiyat, felsefe, hukuk ve bilim alanlarında da tam bir altın çağı yaşadı. Ama geleneksel olarak Katolikliğin damgasını vurduğu dinsel bir bakış açısına ve karaktere dayandığından 18. yüzyılda laik ve akılcı bir çizgiye yönelen Avrupa kültüründen giderek kopmaya başladı. Bu gelişme 19. yüzyıl boyunca geleneksel yapıyı korumak isteyen ve Avrupa'ya açılmayı savunan iki eğilimin çatışmasına yol açtı. Bu arada İspanyol kültürü Yenidünya üzerinde derin bir iz bıraktı. İspanya İç Savaşı sonrasında Franco rejiminin sanat ve kültür üzerindeki baskıcı uygulamaları, belirgin bir gerileme ve kısırlığa neden oldu. Birçok ünlü İspanyol sanatçı ve edebiyatçı uzun yıllar sürgünde yaşamak zorunda kaldı.

Yakın dönemde Avrupa'daki düşünsel akımlarla daha yakın bir ilişkiye girmekle birlikte özgün kimliğini ve ulusal anlatım biçimlerini koruyan İspanyol kültüründe, bireye değer vermeyi öne çıkaran insancıl bir yaklaşımla, belirli bir seçmeciğe ve evrenselliğe ulaşma çabası gibi ayırt edici özellikler göze çarpar.

İspanyol mimarlık geleneğinin kökleri Burgos ve Toledo'da bulunan ve yapımcıları bilinmeyen eski gotik katedrallere değin iner. Madrid ve Barselona'da F. J. S. de Oiza, A. de la Sota ve A. Gaudí gibi çağdaş mimarların tasarımını yaptığı görkemli kamu yapıları, otel ve apartmanlar günümüz İspanyol mimarlığının çarpıcı örneklerini oluşturur. Uluslararası düzeyde ün kazanmış çağdaş İspanyol mimarları arasında Pedro Muguruza ve Felix Candela sayılabilir.

20. yüzyılın ilk yarısında geliştirdikleri kişisel üsluplarla yeni bir yaratıcılık dönemi açan üç büyük heykeltçi P. Gargallo, J. González ve A. Sánchez, aynı zamanda

İspanyol heykelt okulunun kurucusu olarak kabul edilir. Sonraki heykeltçilerden Angel Ferrant biçim denemeleriyle, Pablo Serrano ise soyut ve simgesel biçimler arasında bir bileşim kurma arayışıyla dikkati çeker. İspanyol heykeltçiliğinin dünya çapında en ünlü temsilcisi, metal, çimento, ahşap ve kaymaktaşı figürleriyle tanınan E. Chillida'dır. Onu M. Berrocal ve başkalarının içinde yer aldığı soyut heykeltçiler izlemiştir. F. Lopez

Gaudí'nin Sagrada Família Kilisesi'nden bir sütun kaidesi, Barselona
Hakan Gönenli

ve Caulonga ise heykellerinde günlük yaşamı betimlemişlerdir.

Geçmişte El Greco, Goya, José'de Ribera, Zurbaran ve Diego Velázquez gibi büyük ustalarla resim sanatına önemli katkıda bulunan İspanya'nın 20. yüzyılda bu alanda yetiştirdiği ünlü adlar Pablo Picasso, Joan

Miró'nun kendi adını taşıyan parktaki bir yapıtı, Barselona
Hakan Gönenli

Miró ve Salvador Dalí'dir. Ayrıca Madrid okulundan Daniel Vázquez Díaz, Benjamín Palencia ve Manuel Mampaso'nun yanı sıra 1966'da Cuenca'da Ulusal Soyut Sanat Müzesi'nin açılmasından sonra Fernando Zobel, Rafael Canogar, Manuel Millares, Luis Feito, José Guinovart, Antonio Saura, Modesto Cuixart ve Antonio Tapies gibi birçok çağdaş ressam yetişmiştir.

İspanyol müziğinin ilk büyük temsilcileri arasında besteci A. de Cabezon ve D.

Scarlatti ile ünlü şan öğretmeni M. Garcia'yı izleyen seçkin besteciler Manuel de Falla, Joaquín Turina ve Ernesto Halffter sayılabilir. Günümüzde *avant-garde* müzik alanında uluslararası üne kavuşmuş İspanyol bestecilerden bazıları L. de Pablo, C. Bernaola, T. Marco, A. G. Abril, M. Castillo ve R. Barce'dir. Tanınmış İspanyol yorumcuların başında piyanist ve orkestra şefi José Iturbi, gitarıcı Andrés Segovia ve Narciso Yepes, soprano Victoria de los Angeles ve orkestra şefi Rafael Frübeck de Burgos gelir.

Parlak bir geleneğe dayanan İspanyol edebiyatı(*) geçmişte olduğu gibi günümüzde de öteki ülke yazarları üzerinde derin bir etki yapmıştır. Bunun en tipik örneği, modern romanın öncüsü sayılan Miguel de Cervantes'in *Don Quijote* (1605-15; *Don Kişot*, 1933, 1985) adlı başyapıtıdır. 20. yüzyılın önde gelen İspanyol edebiyatçıları arasında romancı Ramón Pérez de Ayala, Ramon José Sender ve Camilo José Cela ile şair Vicente Aleixandre, Miguel Hernández, Juan Ramón Jiménez ve aynı zamanda oyun yazarı olan Federico García Lorca sayılabilir.

II. Dünya Savaşı sonrasında gerileme sürecine giren İspanyol tiyatrosu son yıllarda giderek canlanmaktadır. Çeşitli amatör ve profesyonel toplulukların yer aldığı Bağımsız Tiyatro, bu gelişmede önemli rol oynamıştır. Genellikle ortak yapımlara dayanan sinema sanayisi oldukça gelişmiştir. En tanınmış film yönetmenleri Luis Buñuel, Luis García Berlanga, Juan Antonio Bardem ve Carlos Saura'dır. San Sebastian, Barselona ve Valladolid film şenlikleri uluslararası düzeyde ilgi görür; ayrıca her yıl Gijón'da çocuk filmi, Huesca ve Bilbao'da da belgesel ve kısa film şenlikleri düzenlenir.

İspanya'da en canlı halk geleneği *fiesta* denen şenliklerdir. Hemen her yörenin kendi şenliği vardır. Belirli bir dinsel anlam da taşımakla birlikte toplu bir eğlence biçimini alan bu geleneğin özellikle dış etkilere daha açık olan kıyı bölgelerinde özgün biçimiyle sürmesi şaşırtıcı bir olgudur. Boğa güreşi seyirlik bir eğlence olarak İspanyol yaşamının önemli bir öğesini oluşturur. Geleneklerin güçlü olduğu bir başka alan da konut tipleridir. Giderek ortadan kalkan el sanatları koruma altına alınmıştır.

İspanyol kültürünü ayakta tutan başlıca kurumlar arasında İspanyol Enstitüsü'ne bağlı Kraliyet Dil Akademisi (1713; bugün İspanyol Kraliyet Akademisi), San Fernando Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi ve Kraliyet Tarih Akademisi gibi çeşitli konularla ilgili akademiler, Bilimsel Araştırma Konseyi ve İberoamerikan İşbirliği Enstitüsü sayılabilir. Büyük kentlerde bulunan kültür merkezleri sanat ve edebiyat etkinliklerini desteklemede önemli rol oynar. Daha küçük kent ve kasabalarda da konferans, sergi, konser ve kitaplık gibi hizmetlerle benzer bir işlevi yerine getiren kuruluşlar vardır.

Ülkenin çeşitli yerlerine yayılmış olan çok sayıda müze, zengin kültür ve sanat birikimini yansıtır. Madrid'de bulunan Prado Müzesi dünya çapında ünlü bir sanat galerisi ve müzidir. San Fernando Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi Müzesi, Ulusal Arkeoloji Müzesi (Madrid), Katalonya Güzel Sanatlar Müzesi (Barselona), Ulusal Heykelt Müzesi (Valladolid), Bilbao ve Sevilla'nın güzel sanatlarla ilgili müzeleri öteki önemli müzeleri oluşturur. El Greco'nun yapıtları sonradan müzeye dönüştürülen Toledo'daki evinde sergilenen, Madrid'deki Kara ve Deniz Kuvvetleri Müzesi ile Barselona'daki Denizcilik Müzesi de tarihsel açıdan önem taşır. Barselona'daki Picasso Müzesi ile Cuenca'daki Ulusal Soyut Sanatlar Müze-

si'nde de önemli yapıtlar bulunur. İspanya'nın ünlü kütüphanelerinin başında 19. yüzyıla değin öteki Avrupa kütüphanelerine örnek oluşturan El Escorial gelir. Madrid'deki Ulusal Kütüphane'de çok sayıda eski ve değerli koleksiyon yer alır. Tarihî belgeler dört büyük genel arşivde saklanır. Özellikle Madrid ve Barcelona'da çeşitli orkestra, opera ve tiyatrolar vardır. Özel vakıfların yanı sıra geleneksel edebiyat ödülleri de kültürel yaşama önemli katkıda bulunur.

Basın üzerinden sansürün kaldırılmış olmasına karşın belirli yasal kısıtlamalar ve gazetelere yönelik şiddet eylemleri basın özgürlüğünün geniş biçimde kullanılmasını önlemektedir. Radyo ve televizyon yayınları resmi bir kuruluş olan Radio Televisión Española'nın (RTVE) denetimindedir. Kuruluşun başında Cortes Generales'in 12 üyesinden oluşan yönetim meclisi ile üç danışma meclisi bulunur. RTVE genel müdürü yönetim meclisinin önerisi üzerine hükümetçe atanır. Ülkede bazı özel radyo istasyonları da etkinlik gösterir.

TARİH

ANTİK ÇAĞ. Tarihöncesi. Arkeolojik bulgular günümüzden yaklaşık 200 bin yıl önce İber Yarımadasında Neanderthal insanı benzeri toplulukların yaşadığını göstermektedir. Bu topluluklar son buzullaşma dönemiyle birlikte ortadan kaybolmuştur. Üst Paleolitik Çağdan (İÖ y. 25-10 bin yıl önce) kalan Altamira(*) gibi mağaralardaki bizon, at, yaban domuzu ve başka hayvan resimleri çeşitli avcı toplulukların varlığını yansıtır. Neolitik Çağa geçiş iklim koşullarındaki değişimin başlangıcına (İÖ y. 10. binyıl) rastlar. Metal kullanımının başladığı İÖ 2500'lerde Akdeniz kıyılarında tarım ve hayvancılıkla uğraşan büyük yerleşme merkezlerine dayalı Almería kültürü ortaya çıktı. Deniz ticaretiyle gelişen bu kültür zamanla zamanla bazı kesimlere de yayıldı. İÖ 2000'lerin başında aynı bölgede tunç, gümüş ve altın işlemede ileri olan El Argar kültürü gelişti. Bu kültürün en parlak döneminin (İÖ 1700-1000) sonlarında ilk Fenike ve

Yunan kolonilerinin yanı sıra Tartessos olarak bilinen ilk büyük krallık kuruldu.

Tartessos. İspanya'nın yazılı tarihi İÖ y. 1000'de başlar. Bu dönemden kalma Eski Yunan metinlerinde sözü edilen Tartessos özellikle kalaya dayanan önemli bir ticaret merkeziydi. Huelva ile Cebeitarık arasındaki kıyıları kapsadığı sanılan bu krallığın kendine özgü bir yazısı ve edebiyatı vardı. Krallığın babadan oğula geçtiği Tartessos'un en ünlü kralı İÖ 6. yüzyılda Yunanlılarla yakın ilişkiler kuran Arganthonios'tur. Onun döneminde başlayan bölgeye yönelik Kartaca saldırılarının ardından, Aleria (Alalia) Çarpışması'yla (İÖ y. 540) Akdeniz'in denetimi Kartacalılara eline geçti.

Fenike ve Yunan kolonileri. İÖ 1100'lere doğru İspanya kıyılarına ulaşan Fenikeliler önce Gadir (Cádiz) olmak üzere ticaret ve balıkçılığa dayanan bir dizi koloni kurdular. Daha sonra bu kolonileri ele geçiren Kartacalılar, bütün yarımada egemen oldular. Hannibal'ın İÖ 218'den sonra Roma'ya karşı yürüttüğü savaşlarda önemli bir merkez olan İspanya'daki Kartaca egemenliği İÖ 3. yüzyıl sonlarında yıkıldı.

Yunanlıların özellikle İÖ 9. yüzyıldan sonra İspanya kıyılarında kurdukları koloniler, Doğu Akdeniz'le ticaretin gelişmesinde önemli rol oynadı.

İberler ve Keliler. İspanya'nın doğu ve güneyinde Yunanlıların etkisiyle İÖ 6-5. yüzyıllarda özgün bir uygarlık geliştiren yerli halklar İberler olarak bilinir. Köken bakımından Tarihöncesi'nde Doğu Akdeniz'den gelen halklara bağlanan İberlerin ekonomisi tarım ve hayvancılığın yanı sıra gelişmiş el sanatlarına ve ticarete dayanıyordu. Siyasal örgütlenmelerinin temelini zaman zaman askeri ittifaklar içine giren bağımsız krallıklar oluşturuyordu. Ayrıca ortak bir yazı sistemleri vardı.

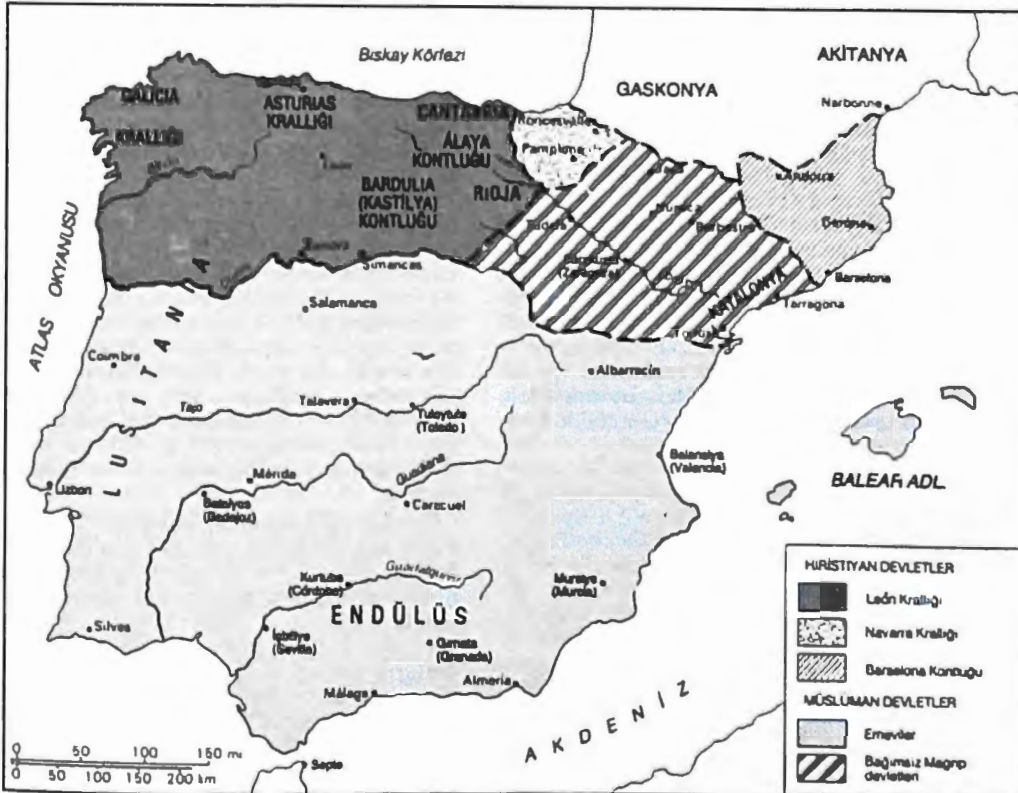
Daha geri bir aşamada olan yarımada'nın orta ve batı kesimleri İÖ 9. yüzyıldan sonra Pireneler üzerinden gelen Keltlerin istilasına uğradı. Çoğu yerde bu göçebe toplulukların yerli topluluklar içinde erimesiyle Keltiberler olarak bilinen bir halk ortaya çıktı.

Bununla birlikte bütünüyle Kelt damgası taşıyan bazı kültürler de gelişti.

ROMA YÖNETİMİ. Kartacalılar yenilgiye uğrattıktan sonra yarımada'yı fethetmeye girişen Romalılar sert bir direnişle karşılaştı. İlk yerel ayaklanmalar ancak büyük ordularla bastırılabilirdi. İÖ 1. yüzyıl başlarında Roma'daki iç bölünmeler üzerine başlayan daha örgütlü ve geniş çaplı bir ayaklanma İÖ 72'ye değin sürdü. Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaş sırasında İspanya da önemli çarpışmalara sahne oldu. Bunu izleyen Cantabria Savaşı'nın (İÖ 29-19) sonunda Roma denetimi kesin olarak kurulduysa da imparatorluk dönemiyle birlikte yerel yöneticiler daha bağımsız davranmaya yöneldi. İspanya 2. yüzyıl sonlarında Kuzey Afrika'dan gelen halkların, 3. yüzyıl ortalarında da Frankların istilasına uğradı.

Roma döneminde önceleri iki eyalet olarak yönetilen İspanya, Augustus döneminde üç eyalete ayrıldı: Tarraconensis, Baetica ve Lusitania. 3. yüzyıl sonunda Tarraconensis'ten alınan topraklar Carthaginiensis ve Gallaecia adıyla iki yeni eyalet biçiminde düzenlendi. Bir prokonsül aracılığıyla Senato tarafından yönetilen Baetica dışındaki eyaletler doğrudan imparatora bağlıydı. Yerli halk Roma ordularının önemli bir asker kaynağını oluşturuyordu. Çeşitli Roma kolonilerinin kurulmasından sonra yurttaşlık hakkının adım adım genişletilmesiyle, yarımada bütünüyle Roma uygarlığının etkisi altına girdi. Bu gelişmeye bağlı olarak kentleşme süreci de hızlandı. İber ve Kelt dilleri özellikle kentlerde yerini Latinceye bıraktı. 2. yüzyılda yarımada'yı giren Hristiyanlık, baskıların kalkmasından sonra geniş bir kesime yayıldı. Romalılar bayındırlık işleri ve sanata da önem vererek çok sayıda anıtsal yapı gerçekleştirdiler.

VIZIGOTLAR. 5. yüzyıl başlarında İber Yarımadasına yönelik geniş çaplı istilalara girişen Germen halkları, bir süre sonra Roma'yla ittifak antlaşmaları yaparak çeşitli askeri yerleşmeler kurdular. Bu halklardan

İspanya'da Hristiyan ve İslam devletleri, 910

W. Shepherd, Historical Atlas, Harper & Row, Publishers (Barnes & Noble Books), New York

1150'de İspanya

W. Shepherd, Historical Atlas, Harper & Row Publishers (Barnes & Noble Books), New York

Suevler Galicia'ya (Gallaecia) egemen olurken, Vandallar ve Alanlar yenilgiye uğratan Vizigotlar tarafından büyük bölümünü kapsayan bir krallık oluşturdular. Çok küçük bir azınlık oluşturmalarına karşın askeri güçlerine dayanarak yönetimi ellerinde tutan bu halklar, büyük ölçüde Roma yönetim sistemini benimsediler. Bu arada Romalılaşmış olan yerli halkın kendi kültür ve kurumlarını sürdürmelerine de izin verdiler.

6. yüzyılın ikinci yarısında Toledo'yu (Toletum) başkent edinen Vizigotlar, Suevlere ve bağımsızlıklarını korumuş olan yerli Basklara boyun eğdirdikten sonra Ariusçuluktan vazgeçerek Katolikliğe döndüler. Yerli halkla kaynaşmayı hızlandıran bu gelişme, aynı zamanda krallarla kilise arasında güçlü bir ittifakın doğmasını sağladı. Tarıma dayalı feodal yapının biçimlenmesine bağlı olarak, yerel yönetimde dük ve kontların ağırlığı arttı. Hukuk ve kültür alanında Roma etkisi belirginleşti.

Germen geleneğinin uzantısı olan kralı seçimle belirleme uygulaması, 7. yüzyıl sonlarında bazı bölünmelere yol açtı. Kral ailesinin yardımı çağırarak Kuzey Afrika'daki Emevi valisi Tanık bin Ziyad, 711'de Vizigot ordularını yenilgiye uğratarak yarımadanın büyük bölümünü ele geçirdi.

1260'A DEĞİN HİRİSTİYAN İSPANYA. Hristiyan devletler (711-1035). Müslüman istilası

karşısında kuzeye çekilen Vizigot soyluları 718'de Pelayo'nun önderliğinde Asturias Krallığı'nı (*) kurdular. Vizigotların mirasçısı olarak ortaya çıkan ve Emevi saldırılarını durdurduktan sonra Galicia ve Cantabria bölgelerini ele geçiren Asturias kralları, 9. yüzyılda başkentlerini Oviedo'ya, 10. yüzyıl başında da León'a taşıdılar. Böylece Müslümanların elindeki toprakları geri alma mücadelesinde önderlik konumu kazanan bu devlet, zamanla León Krallığı (*) olarak anılmaya başladı. Bu arada Duero Vadisinde inşa edilen şatolarla önemli bir sınır bölgesi durumuna gelen Kastilya, 10. yüzyıl ortalarında León'dan uzaklaşarak bağımsız bir kontluğa dönüştü. Karolenjlerin Katalonya'yı ele geçirerek bu bölgede oluşturduğu kontluklar da 9. yüzyıl sonlarında Barselona kontlarının yönetiminde birleşti. Hristiyanların yaşadığı topraklardaki bir başka güçlü devlet 10. yüzyıl başlarında Baskların kurduğu Navarra (Pamplona) Krallığı'ydı.

Bu krallıkların Endülüslü Emevileri arasındaki iç savaşlardan da yararlanarak giriştikleri başarılı yayılma hareketi, 10. yüzyılın ikinci yarısında durdu. Bu dönemde Endülüslü Emevilerin bağımlık bildirmek zorunda kalan Hristiyan devletler, bu baskının gevşemesinden sonra kendi aralarında bir üstünlük mücadelesine girdiler. Bu mücadele Navarra kralı III. Sancho Garcés'in (Bü-

yük) öteki devletleri alt ederek imparator unvanını almasıyla sonuçlandı.

İmparatorluk dönemi (1035-1157). Sancho'nun topraklarını oğulları arasında paylaştırmasından sonra Kastilya ve Aragon da birer krallık olarak ortaya çıktı. Kastilya kralı I. Fernando 1037'de León'u topraklarına katarak imparator unvanını aldı. Endülüslü Emevilerinin yerini alan Tavaif-i Mülük adlı küçük Müslüman emirlikleri sindirerek Hristiyanları üstün konuma geçirdi. Onun ölümünden sonra bölünen Kastilya ve León krallıkları 1072'de VI. Alfonso'nun yönetiminde yeniden birleşti. Alfonso'nun 1085'te Toledo'yu ele geçirerek giriştiği fetih hareketi üzerine Müslüman emirlikler Kuzey Afrika'daki Murabitları yardıma çağırdı. Ertesi yıl Hristiyan ordularını yenilgiye uğratan Murabitlar, Müslüman emirlikleri kendilerine bağlayarak Hristiyan ilerleyişini durdurdular. León Krallığı uzun bir karışıklık döneminin ardından VII. Alfonso döneminde (1126-57) eski konumuna kavuştuysa da, Hristiyan devletler üzerindeki León egemenliği çok geçmeden sarsıldı. Aragon ve Katalonya tek bir taht altında birleşirken, 1139'da kral unvanını alan Portekiz kontları bağımsız bir devletin temellerini attılar. Bu arada Murabitların zayıflamasından yararlanarak bazı toprakları ele geçiren Hristiyan hükümdarlar, İspanya'ya giren Muvahhidlerin 1157'de Almería'yı geri almasıyla yeniden savunma konumuna geçtiler.

Kastilya ve Aragon'un yükselişi. VII. Alfonso'nun ölümünden sonra León'dan ayrılan Kastilya, 1179'da Muvahhidlere karşı ortak bir hareket düzenlemek üzere Aragon'la anlaşmaya vardı. 1195'te uğranan yenilgiye karşın, öteki Hristiyan hükümdarların desteğiyle 1212'de Las Navas de Tolosa'da kazanılan zaferle Muvahhid üstünlüğü çökmeye başladı. Bunu izleyen dönemdeki fetihlerden en çok Aragon ve Kastilya kazançlı çıktı. Valencia 1238'de Aragon tahtına bağlanırken, Katalonya'nın deniz ticaretine dayalı zenginliği hızla geliş-

Tajo Irmağı üzerinde Romalılardan kalma bir köprü. Alcántara, İspanya
Arquivo Mas. Barcelona

Santa Domingo de Silos Manastırında emaye ve altından yapılmış bir duvar panosu, 11. yy, Burgos
Victoria Sanchez de Rona

ti. 1230'da León'la birleşen Kastilya ise Andalucía yönünde genişleyerek Gırnata dışında bütün Müslüman emirliklerin varlığına son verdi.

Toplumsal, ekonomik ve kültürel yapı. Hristiyan toplumundaki geniş çaplı kurumsal değişiklikler özellikle Avrupa ile ilişkilerin daha da sıkılaştığı 12. yüzyıldan sonra ortaya çıktı. León-Kastilya, Aragon-Katalonya, Navarra ve Portekiz krallıkları arasındaki sınırlar ise 13. yüzyıl ortalarında kararlı bir yapıya kavuştu.

Krallığın verasete dayalı bir makam niteliği kazanmasına koşut olarak, papanın egemenliğini tanıma da önemli bir öge durumuna geldi. Aragon II. Pedro döneminde (1196-1213) resmen papanın vasalı statüsünü aldı. Öte yandan kralın çevresinde aristokratlara dayanan etkili bir yönetim mekanizması gelişti. Feodal beylerin yanı sıra kilise, manastır ve askeri tarikatlara geniş ayrıcalıklar tanındı. Feodal tarım ekonomisinin yerleşmesiyle serflik ilişkileri kurumlaştı. Büyük ölçüde tarıma ve fetih savaşlarına bağımlı olan kentler başlangıçta sınırlı bir özerklikten yararlanıyordu. Müslümanların elindeki büyük kentlerin ele geçirilmesi ticaret ve sanayinin gelişmesine önemli katkıda bulundu. 13. yüzyıl başlarında kentlerin ağırlığının artmasıyla *Cortes* (*) adı verilen meclisler ortaya çıktı. Soyluların ve din adamlarının yanı sıra kent temsilcilerinden oluşan bu meclislere özellikle vergiler konusunda bazı yetkiler verildi. Piskoposluklara dayalı kilise örgütlenmesi yeniden canlandırıldı. Müslümanların yarımadaya girmesinden sonra gerileyen Hristiyan kültürünü geliştirme yolundaki ilk adımlar da bu dönemde atıldı. 12. yüzyılda Kastilya dilinde ilk yerel edebiyat örnekleri verildi.

1260-1479 ARASINDA HIRİSTİYAN İSPANYA. *Kastilya ve León.* Andalucía'daki fetihleri sürdürmekle birlikte daha çok Avrupa'daki siyasal çekişmelerle uğraşan X. Alfonso'nun (hd 1252-84) kraliyet gelirlerini artırma ve Roma hukukuna dayalı bir düzen oluşturma çabaları, soylularla uzun süreli bir çatışmayı başlattı. Sonraki hükümdarlar döneminde bu çatışmanın yanı sıra Kuzey Afrika'dan gelen Müslüman kuvvetlerin saldırıları da önemli sorunlar yarattı. 1340'ta Río Salado'da kazandığı çarpışmayla Müslüman tehdidine son veren XI. Alfonso (hd 1312-50) dört yıl sonra da Algeci'yi geri aldı. Onun ölümünü izleyen taht çekişmesi İngiltere ve Fransa'nın müdahalelerine yol açtı. Fransa'nın desteğinde bu çekişmeyi kazanan II. Enrique'nin (hd 1369-79) kurduğu Trastámara hanedanının yarımadada siyasal birliği sağlama girişimleri, Portekiz karşısında uğranan yenilgiyle (1385) sonuçsuz kaldı.

15. yüzyılda taht üzerinde nüfuz kurmak isteyen soylular arasındaki çekişme özellikle IV. Enrique döneminde (1454-74) yoğunlaştı. Onun ölümünden sonra 1469'da izinsiz olarak Aragon tahtının vârisi Fernando'yla evlenmiş olan kız kardeşi I. Isabel (hd

1474-1504) başa geçti. Fernando'nun 1479'da Aragon kralı olmasıyla İspanya'nın en güçlü iki krallığı birleşmiş oldu.

Kastilya krallarının merkezi ve mutlak bir yönetim kurma doğrultusunda attıkları adımlar bazı yeni kurumlar doğurduysa da, bu kurumlar çok geçmeden büyük feodal beylerin denetimine girdi. Özellikle 1250-1350 arasında ve ilk Trastámara kralları döneminde siyasal yaşamda önemli rol oynayan *Cortes*, sonraları temsil işlevini büyük ölçüde yitirdi. Ekonomik alanda en önemli değişim yün dokumacılığının ve deniz ticaretinin gelişmesi oldu. 14. yüzyıl ortalarında Büyük Veba Salgını'nı izleyen toplumsal karışıklıklar sırasında Yahudilere karşı toplu kıyımlar başladı. Kastilya kültürel bakımdan Batı Avrupa'yla tam bir bütünleşme içine girerken, bilim, edebiyat ve tarihe daha büyük önem verildi. İtalya'da başlayan

IV. Enrique tarafından yaptırılan ünlü Alkazar, 14. yy, Segovia
EB inc

Rönesans hareketinin etkileri Kastilya sarayına da ulaştı.

Aragon, Katalonya ve Valencia. Aragon etkisini Akdeniz'e yaymak isteyen III. Pedro'nun (hd 1276-85) Sicilya'yı almasından sonra papalık ve Fransa'yla başlayan çatışmalar, soylulara ve *Cortes*'e önemli ödünler verilmesine yol açtı. Öte yandan 14. yüzyılda Aragon'un Akdeniz'deki ileri karakolları durumuna gelen Sicilya ve Sardinya'yı elde tutma çabaları, krallığın kaynaklarını önemli ölçüde zorladı.

Hanedan üyelerince ayrı bir krallık olarak yönetilen Majorca IV. Pedro döneminde (1336-87) doğrudan Aragon tahtına bağlandı. Pedro'nun toprak talepleri yüzünden Kastilya'yla ortaya çıkan çekişmeler, sonraki hükümdarlar döneminde yerini yakınlaşmaya bıraktı. I. Martin'in (hd 1396-1410) geride vâris bırakmadan ölmesi üzerine, tahta Kastilya kralı III. Enrique'nin kardeşi I. Fernando (hd 1412-16) geçti. Fernando'nun Avignon papasını desteklemekten vazgeçmesi Büyük Bölünme'nin (*Skhisma*) sona ermesinde önemli rol oynadı. Onun oğlu V. Alfonso (hd 1416-58)

İtalya'da giriştiği seferle 1442'de Napoli Krallığı'nı ele geçirdi. Ama Doğu Akdeniz'deki seferleri içeride bir dizi karışıklığa yol açtı. 1425'te evlilik yoluyla Navarra kralı unvanını da almış olan kardeşi II. Juan'ın döneminde (1458-79) karışıklıklar artarak sürdü. Fransa ile ilişkilerin bozulmasına neden olan Katalonya'daki ayaklanmayı ancak 1472'de bastırabilen Juan'ın ölümünden sonra oğlu II. Fernando (hd 1479-1516) Aragon ve Sardinya kralı olurken, Navarra da kızı Leonor'a kaldı.

Çeşitli devletlerin birliğine dayanan ve çok sayıda Müslümanın yaşadığı Aragon Krallığı karmaşık bir bürokrasiye dayanıyordu. Soyluların ve kentlerin özerklik yönündeki talepleriyle Aragon, Katalonya ve Valencia

da kurulan temsili meclisler zamanla daha geniş yetkiler elde etti. Aragon ekonomisinin temelinde tarımsal bir yapı vardı. Buna karşılık Katalonya'da küçük ölçekli imalat ve ticaret ağır basıyordu. Katalan kentlerinde oldukça güçlü lonca örgütlenmeleri vardı. Barselona ve Valencia çok uzak yörelerle ticaret yapan büyük limanlardı. Değişik kaynaklardan beslenen Aragon kültürü özellikle 14. yüzyılda canlı bir düzeye ulaştı.

MÜSLÜMAN İSPANYA. Önceleri Emevi halifesine bağlı valilerce yönetilen İspanya'daki Müslüman toprakları, 756'dan sonra, Abbasi kıyımından kurtulan I. Abdurrahman'ın siyasal açıdan bağımsız bir emirlik olarak kurduğu Endülüs Emevilerinin (*) egemenliği altına girdi. Çeşitli iç ayaklanmalar bastırarak güçlü bir konuma kavuşan Endülüs Emevileri, 10. yüzyılın ikinci yarısında İspanya'nın büyük bölümünde ve Fas'ta egemen duruma geldiler.

Endülüs Emevilerinin 1010'da parçalanmaya başlamasıyla ortaya çıkan ve Tavaifi Mü'lük olarak bilinen küçük emirlikler, Hristiyan devletlere ödedikleri ağır vergiler yüzünden uzun süre ayakta kalamadılar.

Kuzey Afrika'dan gelen Murabitların ve ardından Muvahhidlerin Müslüman emirlikleri arasında sağladığı siyasal birlik, bazı askeri başarılarla karşın Hristiyan devletlerin ilerleyişini durduramadı. İspanya'daki son Müslüman emirlik olan Nasri hanedanı yönetimindeki Gırnata (Granada) Kastilya ile Fas'taki Meriniler arasında bir denge politikası izleyerek uzun yıllar varlığını korudu. 15. yüzyılda elindeki toprakları birbiri ardı sıra yitiren Gırnata Emirliği 1492'de ortadan kalktı.

Müslümanların egemenliğindeki İspanya Araplar, Berberiler, Müvelledler (Müslüman Endülüslü), Mustaribler (Hristiyan Endülüslü) ve Yahudiler gibi değişik toplumsal katmanları barındırıyordu. Değişik dönemlere göre başında emir, halife ya da sultanın bulunduğu yönetim sistemi, çeşitli kademelerde hükümdarın yetkilerini kullanan ve onu temsil eden görevlileri kapsıyordu. Devlet yönetiminde katı kurallara dayanan Maliki öğretilerinin belirgin bir ağırlığı vardı. Ekonomik ve kültürel bakımdan Hristiyan devletlerin ilerisinde olan Müslüman İspanya, uzun bir dönem İslam bilim ve edebiyatının beşiklerinden biri oldu. Müslümanlar geride mimarlık ve bayındırlık alanında gelişmiş kentler de bıraktılar.

KATOLİK HÜKÜMDARLAR DÖNEMİ. Aragon ve Kastilya'nın birliği. I. Isabel ile II. Fernando'nun evliliği temelde siyasal nedenlere dayanıyordu. Aragon Fransız tehdidine karşı Kastilya'nın desteğini almak istiyor, Portekiz'le birleşmeye karşı olan Kastilya soyluları ise Aragon'un yardımıyla Isabel'i başa geçirmeyi amaçlıyordu. Katolik Hükümdarlar (*Reyes Católicos*) olarak bilinen Fernando ve Isabel'in 1479'dan sonra iki ülkeyi birlikte yönetmesine karşın, siyasal ve kurumsal birlik gibi ekonomik bütünleşme de sağlanamadı. Bu nedenle iki tahta bağlı bölgeler arasında geçmişten gelen farklılıklar büyük ölçüde sürdü.

Aragon ve Katalonya'daki feodal soylularla kent aristokrasisinin yararlandığı geniş ayrıcalıklar yürürlüğe kaldı. Bununla birlikte yaygın toplumsal karışıklıkların sürdüğü Katalonya'da 1486'daki düzenlemeyle serflik kaldırılarak katı feodal yükümlülüklerle son verildi. Bu yoldan sağlanan istikrar ortamına karşın, Katalonya'daki ticaret eski canlılığına kavuşamadı. Böylece Kastilya ekonomisinde ve Sevilla'nın hızla gelişen deniz ticaretinde üstünlük giderek Cenevizlerin eline geçti.

Tarımın öteden beri geri olduğu Kastilya'nın ekonomisi daha çok koyun yetiştiriciliğine dayanıyordu. Ekime elverişli alanların büyük bölümü, koyun sürülerinden elde edilen yünü Flandre'a ihraç eden Mesta adlı ayrıcalıklı loncanın elindeydi. Yoksul köylülerin düşük alım gücü nedeniyle kentlerde imalat sanayisi ve ticaret oldukça geri bir düzeydeydi. Kastilya'nın kuzey kesiminde geniş bir küçük soylular sınıfı vardı; buna karşılık güneydeki uçsuz bucaksız malikâneler birkaç büyük feodal ailenin elinde bulunuyordu.

Tahtın konumunu güçlendirmek için işe Kastilya'dan başlayan Fernando ve Isabel, güçlü ve etkili bir merkezî yönetim isteyen kentlerle işbirliği yaparak sıkı denetime dayalı bir düzen kurdular. Büyük feodal beylere karşı daha temkinli bir politika izleyerek nüfuzlarını adım adım sınırlama yoluna gittiler. Bu gelişmede askeri tarikatlarla kurulan yakın ilişkilerin yanı sıra kilise üzerinde sağlanan etkili denetim de önemli rol oynadı. Öte yandan büyük soylular yüksek görevlerden uzaklaştırılarak daha çok küçük soylularla hukukçuların yer aldığı

bürokratik bir mekanizma oluşturuldu. Merkezî yönetim bir dizi kraliyet kurulu aracılığıyla etkili bir işlerliğe kavuşturuldu. Böylece Isabel'in ölümünden (1504) önce soyluların siyasal gücü kırılmış oldu. Ama toplumsal ve ekonomik güçlerinin dayanağı olan malikâne sistemi ayakta kaldı.

İspanyol monarşisini güçlendiren bir başka kurum da İspanyol Enkizisyonu'ydü. Geniş yetkilerle donatılan Enkizisyon, toplumsal ve siyasal yaşamda önemli ağırlığı olan Yahudilere ve *converso* denen Yahudi dönemlerine karşı sert bir sindirme kampanyası açtı. Çok sayıda Yahudi'nin İspanya'dan kaçması, özellikle ekonomik ve düşünsel alanlarda önemli bir boşluk yarattı. Katolikliğe bağlı kalan *converso*'ların konumu da 16. yüzyılda çıkarılan kan bağı saflığına (*limpieza de sangre*) ilişkin yasalarla sarıldı.

Bu arada Gırnata'nın ele geçirilmesini (1492) izleyen dönemde, Magriplileri hedef alan baskıcı dinsel politikalar benimsendi. Din değiştirmeye zorlanan Magriplileri İspanyol toplumuyla kaynaştırma çabaları sonraki yıllarda da süren güçlüklerle karşılaştı.

Akdeniz'deki yayılmacı dış politikayı sürdüren Fernando, hanedana bağlı üyeler aracılığıyla yönetilen Napoli'yi doğrudan İspanyol tahtına bağladı. Ayrıca evlilikler yoluyla, Felemenk'i elinde tutan Burgonya, İngiltere ve Portekiz'le kurduğu ittifaklara dayanarak İspanya'yı Avrupa'da Fransa'nın en güçlü rakibi durumuna getirdi. 1506'da soyluların baskısıyla krallığın yönetimini kızı ve tek vârisi Juana (Deli) ile kocası I. Felipe'ye bırakmak zorunda kaldı. Ama aynı yıl Felipe'nin ölümüyle yeniden eski konumunu elde etti. Son büyük başansı Navarra'nın bir bölümünü İspanya topraklarına katmak oldu (1512).

Yenidünya'yla ilişkiler. Daha 15. yüzyılda Portekiz'in yanı sıra Afrika kıyılarına sefer-

Isabel'in maddi destek sağladığı Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinin ardından Batı Hint Adalarına yönelik sömürgeci bir yayılma başladı. İspanyol gemileri çok geçmeden Uzakdoğu'ya da yöneldi. Bu arada Tordesillas Antlaşması'yla (1494) Atlas Okyanusu Portekiz ve İspanya nüfuz bölgelerine ayrıldı. İspanyol fatihlerin Yenidünya'nın maden kaynaklarını sömürmek amacıyla acımasızca yürüttüğü seferlere Hristiyanlığı yaymaya çalışan Dominiken ve Fransiskan rahipler de eşlik etti. 1503'te geniş deniz aşırı imparatorlukla ticari ilişkileri yürütmek üzere Sevilla'da Casa de Contratación(*) (Ticaret Odası) kuruldu. Bu kuruluş sayesinde hızla büyüyen Sevilla, Avrupa'nın önde gelen ticaret merkezleri arasına girdi. Ama Kastilya ekonomisi mal talebini karşılayabilecek güce olmadığından, Sevilla Avrupa pazarlarına açılmak zorunda kaldı. Böylece İspanya'nın Atlas Okyanusundaki ticareti büyük ölçüde Ceno-va ve Güney Almanya tüccarlarının eline geçti. Yenidünya'dan altın ve özellikle gümüş akışı İspanyol hazinesini hızla zenginleştirirken, tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesinde de önemli rol oynadı. Ama bu zenginliğin büyük bölümü mal ithalatına, yabancı bankerlere ve askeri harcamalara aktarıldığından, Yenidünya'nın hazinelerini elinde tutan İspanya gene yoksul bir ülke olarak kaldı.

HABSBURG LARIN YÖNETİMİ. I. Carlos. Fernando'nun ölümünden sonra İspanya tahtına, aynı zamanda Felemenk yöneticisi ve Habsburg hanedanının vârisi olan torunu I. Carlos (hd 1516-56) (V. Karl) geçti. Tahtın yabancı bir hanedana bağlanması başlangıçta soyluların tepkisine ve eski iç çekişmelerin canlanmasına yol açtı. Avrupa'nın güç dengesini değiştiren bu gelişme, İngiltere ve Fransa'da da hoşnutsuzluk uyandırdı. Eylül 1517'de İspanya'ya gidebilen Carlos, bu ortamda oldukça zayıf bir destek buldu. 1519'da V. Karl adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını alınca Almanya'ya dönmeye karar verdi. Ertesi yıl yeni mali kaynaklar için topladığı Kastilya Cortes'inin baskar sonucunda yeni vergileri onaylaması, yaygın bir hoşnutsuzluk uyandırdı.

Toledo'nun öncülük ettiği kentlerin başlattığı *comunero* hareketi, İspanya'dan ayrılan Carlos'u tahttan indirmeye yönelik bir ayaklanmaya dönüştü. Önceleri ayaklanmanın bütün Kastilya'ya yayılmasına göz yuman büyük soylular (*grande*), hareketin radikal bir yapı kazanması üzerine, birleşerek Nisan 1921'de *comunero* kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Ayaklanmanın bastırılmasıyla kral ve soylular arasında bir yakınlaşma doğdu. Bunun karşılığında soyluları vergilerden başışık tutmak zorunda kalan Carlos, mali bakımdan toplumun öteki kesimlerine yüklenme yolunu seçti. Kentlerin özerk yapısına ve Cortes'e dokunmamakla birlikte sıkı bir denetim kurdu. Merkezî yönetimin dışında tuttuğu *grande*'leri naiplik, valilik ve komutanlık gibi görevlerle tahta bağlarken, *hidalgo* denen alt (küçük) soyluları da hukuk ve din işlerinde güçlü bir dayanak durumuna getirdi. Magriplilere karşı mücadele geleneginden dolayı ticaret ve tarımdan çok, askerlik ve kilise görevlerine yatkın olan İspanyol soyluları, Katolik dünyanın savunucusu olarak ortaya çıkan Carlos'un çevresinde kenetlenmekte gecikmedi. Carlos 40 yıllık hükümdarlığının yalnızca 16 yılını İspanya'da geçirmesine karşın, Avrupa'daki üstünlüğünü koruma çabalarında İspanyol soylularından büyük destek gördü.

Bu gelişmeye bağlı olarak İspanya birbirini izleyen savaşlara girdi. Osmanlıların Kuzey Afrika'ya girmesinden sonra Akdeniz'in denetimini ele geçirmeye yönelik bir çatışma başladı. 1535'te Tunus'u ele geçiren

Kristof Kolomb Anıtı, Barselona
Hakan Göneni

ler düzenleyen Kastilya, Kanarya Adalarını işgal etmişti. Portekiz'in Kastilya tahtı üzerindeki hak iddialarına son veren Alcáçovas Antlaşması (1479) aynı zamanda iki ülkenin Atlas Okyanusundaki yeni kolonilerinin karşılıklı olarak tanınması sonucunu doğurdu. Gırnata'nın alınmasından sonra Kastilya'nın deniz aşırı etkinlikleri daha da arttı.

Carlos, savaşı Doğu Akdeniz'e taşıma politikasına yöneldi. Ama Andrea Doria komutasındaki donanmasının Preveze'de uğradığı ağır yenilgi (1541) bu girişimi boşa çıkardı. Carlos'un sonraki girişimleri de Akdeniz'de İspanya ile Osmanlılar arasında oluşan dengeyi bozmadı.

Öte yandan Napoli tahtı üzerindeki çekişmeler nedeniyle Fransa'yla yürütülen savaş, İspanya'ya öteki İtalyan devletleri üzerinde de egemenlik kurma fırsatı verdi. Askeri ve mali açıdan imparatorluğun asıl yükünü çeken İspanya, giderek Avrupa'da ve deniz aşırı topraklarda siyasal üstünlük kurma hedefine yöneldi. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu içindeki birçok önemli makam da İspanyolların eline geçti.

II. Felipe. Babasından İspanya tahtını ve Almanya dışındaki bütün toprakları devralan II. Felipe (hd 1556-98), en geniş sınırlara ulaştırdığı İspanya İmparatorluğu'nu daha çok Kastilyalı soylulara dayanan güçlü bir merkeziyetçi sistemle yönetti. Bazı askeri başarısızlıklarına karşın, İspanya'yı gücünün doruğuna çıkardı ve birçok bakımdan görkemli bir dönem başlattı.

Felipe, tahta geçtiğinde İspanya ile savaş durumunda olan Fransa'yı bir dizi çarpışmayla yenilgiye uğratarak Cateau-Cambrésis Barışı'na (1559) zorladı. Ardından dış ilişkilerde savunma politikasını temel alarak iç sorunlara ağırlık verdi ve 1567'de Felemenk'te başlayan ayaklanmayı sert yöntemlerle bastırma yoluna gitti. Protestanların gücünü kırmak ve vergileri artırmak amacıyla Felemenk'e gönderdiği Alba dükünün uğradığı başarısızlık, İspanya'yı İngiltere'nin başını çektiği Avrupa ülkeleriyle uzun yıllar süren bir çatışmanın içine çekti. Aynı dönemde yönetsel karışıklık içindeki Granada'da düzeni sağlamaya yönelik önlemler *Morisco*'ların (Hristiyanlaştırılmış Endülüs Müslümanları) ayaklanmasına (1568) yol açtı. Kanlı bastırma harekâtının ardından *Morisco*'ları İspanya'nın çeşitli yerlerine dağıtarak eritme yoluna gidildi.

Felipe'nin bir başka önemli hedefi İber Yarımadasında tam siyasal birliği sağlamaktı. Akrabalık ilişkisi içinde olduğu Portekiz tahtının boşalmasından yararlanarak 1580'de bu ülkeyi işgal etti ve I. Felipe adıyla kendini Portekiz kralı ilan etti. Ama bu birlik Kastilya ve Portekiz arasındaki düşmanlığı sona erdirmede gibi Avrupa'da İspanyol üstünlüğüne karşı duyulan kaygıları daha da artırdı. Öte yandan Aragon'un özerkliğini ortadan kaldırma girişimlerinin sonuçsuz kalmasına karşın, 1591'deki düzenlemelerle tahtın bu topraklarda da son karar makamı olması sağlandı.

Felipe'nin iç sorunlarla uğraştığı dönemde İspanya Felemenk'in yanı sıra Akdeniz'de de bir dış cepheyle karşı karşıya bulunuyordu. Bu bölgede giderek artan Osmanlı baskısı ancak 1571'de İnebahtı'da Osmanlı donanmasının yok edilmesiyle hafifledi. Sonraki yıllarda iki tarafın da dengeyi değiştirememesi üzerine deniz çarpışmaları 1580'de karşılıklı olarak durduruldu. Bu sırada İngiltere ve Fransa'yı alt etmeden Felemenk'teki ayaklanmanın bastırılmaya çağını gören Felipe, daha etkin bir dış politika izlemeye yöneldi. Fransız Din Savaşları'nı derinleştirmek için Katoliklere geniş bir destek vermeye başladı. Öte yandan İngiltere'yi istila etmek üzere Armada olarak bilinen güçlü bir donanmanın inşasına girişti. Ama Armada'nın 1588'de ağır bir yenilgiye uğraması bu tasarımı boşa çıkardı. Fransa'ya yönelik müdahaleler de Navarre kralı Henri'nin başa geçmesini önleyemedi. Yenidünya'dan gelen kaynakları büyük ölçüde askeri harekâtlarda tüketen ve mali güçlükler yüzünden iç muhalefetle karşılaşan Felipe, 1598'de Vervins Antlaşması'nı

imzalayarak Fransa'yla çatışmaya ara vermek zorunda kaldı. Felipe dönemine damgasını vuran yükselişe, İspanyol hegemonyasının çöküşünü hazırlayan mali ve askeri güçlüklerin ilk belirtileri de eşlik etti.

1600'lerde İspanya. İspanya'nın 16. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı sarsıcı olaylar, toplumsal yapının bütün yönleriyle gözler önüne serilmesi sonucunu doğurdu. Bu gelişme en iyi ifadesini düşünsel yaşam, edebiyat ve sanatta buldu. Toplumsal ve ekonomik sorunlar üzerinde durarak çeşitli öneriler geliştiren *arbitrista* adlı yazarlar, ekonomiyi canlandırmak ve toplumsal sorunların üstünden gelmek için çeşitli önerilerde bulundular. Bu dönüşümü başarma yeteneğinden yoksun olan Kastilya'nın yönetici kesimleri, yenilikçi görüşler karşısında genellikle kararsız bir tutum takindiler.

16. yüzyıl aynı zamanda İspanyol edebiyatının en parlak dönemi olan Altın Çağ'ın(*) başlangıcına sahne oldu. Dönemin *Lazarillo de Tormes* (1554) ve *Don Kişot* gibi pika-resk romanları bir bakıma yeni çağa ayak uyduramayan "hayal dünyasındaki insanlar"ı yansıtiyordu. Tiyatro oyunları ise daha çok keskin ayrımlara dayanan İspanyol toplumunun geleneksel değer yargılarını ayakta tutma amacına dönüktü. Bir başka ilginç gelişme mimarlıkta Katolik sofuluğun kasvetli yalınlığını yansıtan anıtsal üslubun yerini, süslemeyi öne çıkaran barok üslubun almasıydı. Resimde ortaya çıkan doğaç, romantik ve gerçekçi yaklaşımlar El Greco'dan sonra dinsel konulardan belirli bir uzaklaşma anlamını taşıyordu.

III. Felipe. Yönetim işlerini en güvendiği yardımcısı Lerma düküne bırakan III. Felipe döneminde (1598-1621) artan mali güçlükler giderek sürekli bir bunalıma dönüştü. Öte yandan 1609'dan başlayarak *Morisco*'ların toplu olarak ülkeden sürülmesi, özellikle Valencia ve Aragon'da ekonomik ve toplumsal karışıklıklara yol açtı. İspanyol yayılmacılığının gücünün sınırlarına ulaşmasıyla dış politikada da yeni bir dönemece girildi. 1604'te Londra Antlaşması'yla İngiltere'ye karşı yürütülen savaşa son verildi. Ardından büyük bir mali yük oluşturan Felemenk'teki savaştan kurtulma çabaları, 1609'da Felemenk Cumhuriyeti'yle 12 yıllık bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı.

Felipe ve Lerma dükünün statükoyu korumaya yönelik bir baskıcı politika izlemesine karşın, ticaret yollarını denetim altına almak isteyen İtalya'daki İspanyol yöneticiler Venedik Cumhuriyeti ve Savoie Düküğü'yle çatışma içine girdiler. Bu durum İspanya'nın giderek Orta Avrupa'daki siyasal gelişmelerin de içine girmesine neden oldu. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) başlamasıyla barış dönemi sona ererken, İspanyol sarayında da yayılma yanlılarının ağırlığı artmaya başladı.

IV. Felipe. Genç yaşta başa geçen IV. Felipe (hd 1621-65) ülke yönetimini başbakanı Olivares kontu ve dükü Gaspar de Guzman y Pimantel'e bıraktı. İspanya'nın Otuz Yıl Savaşları'nın başlarında Almanya'da elde ettiği başarılarından cesaret alıp Olivares, ateşkes döneminde Batı Avrupa ve deniz aşırı topraklardaki ticareti ele geçirmiş olan Felemenk Cumhuriyeti'ne de savaş açtı (1621). İspanyol ordularının bazı toprakları ele geçirmesine karşın, Felemenk Cumhuriyeti'nin direnişi kırlamadı. Fransa'nın 1635'te İspanya'ya ve Habsburglara karşı savaşa girmesiyle, İspanyol ilerleyişi durdu. Sonraki yıllarda İtalya ve Almanya'da kazanılan bazı taktik zaferler, İspanya'nın özellikle denizlerde başlayan gerileyişini önleyemedi.

Savaşın gidişini olumsuz yönde etkileyen bir gelişme de içeride baş gösteren ayaklan-

malarıydı. 1620'lerde soyluların direnişi nedeniyle öngördüğü koklu reformları gerçekleştiremeyen Olivares, savaş giderlerini karşılamak için İspanyol tahtına bağlı toprakların mali desteğini artırma ve bu topraklardan toplanacak askerlerle yeni bir ordu oluşturma politikasına yöneldi. Felipe'nin 1626'da topladığı Aragon *Cortes*'i özellikle askere almaları şiddetle karşı çıktı. Olivares'in politikalarına en sert tepkisi gösteren Katalonya ile ilişkiler hızla bozulmaya yüz tuttu. 1630'larda ağırlaşan mali bunalım, Kastilya'nın tek başına savaşın yükünü kaldıramayacağını açıkça ortaya koydu. Bunun üzerine Olivares 1639'da Katalonya üzerinden Güney Fransa'ya bir sefer düzenleyerek Katalanların savaşın içine çekme yoluna gitti. Ama bu politika Katalonya'da geniş çaplı bir ayaklanmayı kışkırttı. Olivares'in uzlaşma çabalarına karşın, Katalonya Fransa'nın safına geçti (1641). Kastilya orduları Katalonya'da denetimi ancak Fransa'nın Fronde ayaklanmasıyla uğraştığı 1652'de sağlayabildi. İspanyol tahtı Katalonya'nın eski hak ve ayrıcalıklarını yeniden tanımak zorunda kaldı.

Katalonya'daki gelişmeler öteden beri Kastilya yönetiminden hoşnutsuz olan Portekiz'in de harekete geçmesine yol açtı. Son 20 yıldaki savaşlar nedeniyle deniz aşırı topraklarda ticari çıkarları sarsılan ve Kastilyalıların yönetimde ağırlık kazanmasına tepki duyan Portekiz soyluları, 1640'ta Lizbon'u ele geçirerek Bragança dükünü IV. João adıyla Portekiz kralı ilan ettiler.

Felipe, soyluların baskısı altında 1643'te Olivares'i görevden aldı. Bir süre sonra İspanyol orduları Fransa karşısında ağır yenilgiler almaya başladı. 1647'de Napoli ve Sicilya'da güçlükle bastırılabilen ayaklanmalar baş gösterdi. Bu sırada Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Fransa'nın isteklerine boyun eğerek barış yapmasıyla, Habsburgların imparatorluk kolu ve İspanya arasındaki ittifak sona erdi. Bunun üzerine Felipe Felemenk Cumhuriyeti'yle Münster Barışı'nı (1648) imzalayarak bütün ağırlığını Fransa'yla yürütülen savaşa verdi. Giderek çıkmaza giren savaş, Fransa'nın yanında yer alan İngiltere'nin deniz çarpışmalarında kazandığı zaferlerden sonra İspanya'nın aleyhine döndü. Bazı toprak kayıpları pahasına imzalanan Pyrene Antlaşması (1659), İspanya'nın Avrupa'daki hegemonyasının son bulduğunu açık bir biçimde ortaya koydu. Savaştan sonra Portekiz'e boyun eğdirmeye çalışan İspanya, 1663 ve 1665'te uğradığı yenilgilerin ardından 1668'de bu ülkenin bağımsızlığını resmen tanımak zorunda kaldı.

II. Carlos. Çocuk yaşta tahta geçen II. Carlos'un hükümdarlık döneminin (1665-1700) ilk 10 yılı annesinin naipliği altında geçti. Birbirini izleyen saray entrikalarının ardından yönetime egemen olan soylular 1680'de mali durumu düzene koymak ticaret ve sanayiye geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başladılar. Ayrıca Enkizisyon'un yargılamalarını denetleme ve baskıları yumuşatma gibi adımlar atıldılar. Ama bu çabalar hızlanan ekonomik çöküşü geciktirmenin ötesine gidemedi. Savaş, dış göç ve salgın gibi etkenler yüzünden büyük boyutlara ulaşan işgücü sıkıntısı her alanda üretimin düşmesine yol açtı.

Bu ortamdan yararlanan Fransa'nın İspanya'ya açtığı üç savaş (1667-68, 1672-78, 1689-97) sonunda Franche-Comté ve Felemenk'teki bazı sınır kentleri kaybedildi. Güney Felemenk'in büyük bölümüyle İtalya'daki toprakların İspanya'nın elinde kalmasını sağlayan etken, öteki Avrupa devlet-

lerinin ve özellikle Felemenk Cumhuriyeti'nin Fransız yayılmasına karşı koymasındı. Fransa kralı XIV. Louis bile varisi olmayan İspanyol tahtına kendi torununu geçirmek istediğinden, son savaşta işgal ettiği Flandre ve Katalonya'yı geri verme yoluna gitti.

Son yıllarını Avrupa devletlerinin veraset ve paylaşım entrikalarına karşı İspanya'nın bütünlüğünü koruyacak bir çözüm arayarak geçiren Carlos'un ölümüyle İspanya'da Habsburg hanedanı sona erdi.

İLK BOURBON HÜKÜMDARLAR. *İspanya Veraset Savaşı (1701-14).* Fransa kralı XIV. Louis'nin torunu Anjou dükünün II. Carlos'un vasiyeti doğrultusunda V. Felipe (hd 1700-46) adıyla İspanya tahtına geçmesi, Avrupa'daki güç dengesini Fransa lehine bozduğundan İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın tepkisini çekti. İngiliz ve Avusturya birliklerinin İspanya'ya saldırmasıyla başlayan savaş, Felipe'nin etkili bir merkezi yönetim kurmak üzere köklü reformlara girişmesine elverişli bir zemin hazırladı.

Büyük soyluların, kilisenin ve özerk yapıların korumada direkten Aragon, Katalonya ve Valencia'nın muhalefetine karşın, Fransız yöneticiler aracılığıyla yeni bir yönetim mekanizması kuran Felipe, Kastilya ve Fransa'nın desteğiyle savaşın ilk evrelerindeki askeri yenilgileri atlatmayı başardı. 1705'te Katalonya'ya çıkan Avusturya'nın taht adayı Arşidük Karl'ın Barselona'yı ele geçirmesi üzerine Aragon'dan geçmek isteyen Kastilya birlikleri yaygın bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Nisan 1707'de Almanya'da Karl'a karşı kazanılan zaferin ardından Valencia ve Aragon'un *fuero* denen geleneksel ayrıcalıkları kaldırıldı. Ayrıca asi soyluların mülklerine el kondu. Reform yönündeki çabalar Felipe'nin ilk karısı Maria Luisa'nın ölümünden (1714) sonra gidecek yavaşladı. Bununla birlikte 1716'da Katalonya'nın ayrıcalıklarına da son verilmesiyle İspanya'yı bütünleştirme hedefi büyük ölçüde gerçekleştirildi. Bu gelişme aynı zamanda Katalonya'nın geniş iç pazara ve deniz aşırı topraklara açılmasını sağladı ve sanayide yeni bir atılıma olanak verdi.

İspanya Veraset Savaşı, yarattığı bütün yıkıma karşın, Bask ve Navarra dışında bütün toprakların doğrudan krallık yönetimine bağlanmasında önemli rol oynadı. Askeri yenilginin bedeli ise İspanyol Felemenk ve İtalya topraklarının yitilmesi ve Cebelitank'ın İngiltere'ye bırakılması oldu.

"İtalya" ve "Amerika" politikaları. Savaş sonrasında İspanya'nın dış politikasına uzun yıllar iki hedef egemen oldu: İtalya'yı geri almak ve Amerika'da İngiliz sızmasını önlemek. Felipe'nin ikinci karısı Isabel de Farnesio'nun da etkisiyle İtalya'ya birlikler gönderilmesi, bu ülkede üstünlüğü ele geçirmiş olan Avusturya'yla başarısız bir savaşa yol açtı. İspanyol donanması 1718'de İngilizler karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bununla birlikte Felipe ile Isabel'in en büyük oğlu Don Carlos (sonradan III. Carlos) 1731'de Parma dükü, 1733'te de Napoli kralı oldu.

Felipe döneminin sonlarında İtalya'daki girişimlerin yanı sıra Yenedünya'daki ticari çıkarları koruma çabası da önem kazandı. Utrecht Antlaşmaları'yla (1713-14) İspanyol Amerikas'ında İngilizlere verilmiş olan ticari ayrıcalıklar konusunda ortaya çıkan çatışmalardan kaynaklanan Jenkins'in Kulağı Savaşı'nda (1739-43) İspanyol donanması beklenmedik başarılar elde etti. Bu arada Akdeniz'de izlenen politika İspanya'yı Avusturya Veraset Savaşları'na da (1740-48) soktu. Fransa ve İspanya'nın Avusturya'ya karşı ittifaka girdiği bu savaşta İspanyol birlikleri Milano'ya girdi (1745). Savaş sona

erdiren Aix-la-Chapelle Antlaşması (1748) İspanya'nın İtalya'daki konumunu güçlendirdi; buna karşılık İngiltere ve Fransa arasındaki yakınlaşma nedeniyle Cebelitank'ı geri alma çabaları sonuçsuz kaldı.

Felipe'nin oğlu VI. Fernando'nun (hd 1746-59) başa geçmesinden sonra Yenedünya'daki sömürgeci politika öne çıktığından, İspanya Avrupa'daki çatışmalardan uzaklaşmaya başladı. Bu politikaya bağlı olarak ticaret kumpanyalarının ve tersanelerin kurulmasına ağırlık verildi. Vergi sisteminde düzenlemeler yapılarak bayındırlık işlerine ve sanayi yatırımlarına dönük geniş çaplı programlar başlatıldı. Ama İspanyol ekonomisi geniş bir sömürge imparatorluğunun gereksinimlerini karşılayabilecek bir düzeye ulaşamadı. Fernando döneminde atılan bir başka önemli adım, 1749'dan sonra Fransız sistemi örnek alınarak etkili bir yerel yönetim yapısının geliştirilmesi oldu.

III. CARLOS DÖNEMİ (1759-88). Çevresinde reformcu ve yetenekli yöneticiler toplayan Carlos'un refaha dayalı güçlü bir devlet oluşturma çabaları, İspanyol toplumunun bünyesinden gelen engellerin yarattığı sınırlamaları kıramamakla birlikte, 18. yüzyılın ikinci yarısında belirli bir ekonomik ve kültürel canlanma sağladı.

1714'ten sonra ekonomide başlayan düzelmeye özellikle bu dönemde belirginleşti. Artan nüfusla birlikte gıda ürünlerine talebin yükselmesiyle, tarımsal üretim hızla gelişti. İspanya ve sömürgelerdeki pazarlarda alınan korumacı önlemlerle Katalonya'nın modern dokuma sanayisi hızla büyüdü. Bask topraklarındaki ilkel demir işleme atölyeleri modern bir sanayiye dönüşme sürecine girdi. Galicia'da balıkçılık önemli bir gelir kaynağı durumuna gelirken, içki ticareti Katalonya limanlarının zenginliğini hızla artırdı. Bütün bu gelişmelerde iç gümrük duvarlarının kaldırılması ve Yenedünya'yla ticaretin genişlemesi önemli rol oynadı.

Yenedünya'daki pazarlardan yararlanmak için İspanya'nın sömürgeci bir devlet olarak varlığını sürdürmesi gerektiğine inanan Carlos, Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) İngiltere'ye karşı Fransa'nın yanında yer aldı. Bazı toprak kayıplarıyla sonuçlanan bu savaş İspanya'nın zayıflığını açık bir biçimde ortaya koydu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiliz tehdidinin azalması, Carlos'a *intendente*(*) sistemine dayanarak sömürgelerdeki yönetim yapısını yeniden düzenleme ve ticari bağları geliştirme olanağını sağladı. Bu politikalar sonucunda sömürgelerden gelen gelirler üç kata ulaşırken, ticaret hacmi de 10 yıl içinde iki kat arttı.

İçeride krallık otoritesini de daha sağlam temellere oturtan Carlos, bir dizi krallık kuruluna dayanan eski merkezi yönetim yapısının yerine doğrudan kendisine bağlı bakanlıklar oluşturdu. Öte yandan yerel yönetim üzerindeki krallık denetimini artırarak askeri valilere (*capitanes generales*) dayanan yeni bir sistem geliştirdi. Ayrıca kiliseyi tahta bağlayacak yeni önlemler aldı ve papalığın dayanağı olan Cizvit tarikatını dağıttı (1767). Bu arada Mesta'nın ayrıcalıklarına ve malikâne sistemine bazı sınırlamalar getirmekle birlikte, kırsal kesimdeki geleneksel yapıyı değiştirme çabalarında başarılı olamadı.

Carlos'un reformları çok dar bir toplumsal tabana dayandığından köklü ve kalıcı izler bırakmadı. İspanya'nın yeni başındaki Fransa'da devrimci dalganın yükselmesiyle, eski kurumlara bütün dirençleriyle yeniden sahneye çıktı.

FRANSIZ DEVRİMİ'NİN ETKİLERİ. IV. Carlos'un (hd 1788-1808) tahta geçmesinden bir yıl sonra başlayan Fransız Devrimi, dış politika dengelerini altüst ederek İspan-

ya'yı geleneksel düşmanı İngiltere ile yeni yönetimle bir tehdit oluşturan Fransa arasında bıraktı. Zayıf bir hükümdar olan Carlos, bu kararsızlık ortamında karısının da etkisiyle 1792'de yönetim işlerini ılımlı bir reformculuğu savunan Manuel de Godoy'a bıraktı. Godoy'un XVI. Louis'i kurtarma girişimleri yüzünden 1793'te Fransa'yla başlayan savaş ertesi yıl Fransız ordularının İspanya'ya girmesine yol açtı. Cumhuriyetçi bir ayaklanmadan çekinen Godoy, Basel Antlaşması'yla (1795) Fransa'ya boyun eğdikten sonra İngiltere'ye karşı iki ülke arasında ittifakı öngören San Ildefonso Antlaşması'nı (1797) imzaladı.

İngiltere'nin müttefiki Portekiz'in yenilgisiyle sonuçlanan Portakallar Savaşı'ndaki (1801) başanya karşın, sömürgelerle bağlantının kopması ve İspanyol donanmasının Trafalgar Deniz Savaşı'nda (1805) yok edilmesi Godoy yönetimine karşı yaygın tepkiler doğurdu. Fransız birliklerinin Portekiz'i paylaşmaya yönelik Fontainebleau Antlaşması (1807) uyarınca İspanya'ya girmesi üzerine başlayan Aranjuez Ayaklanması'nın başına geçen Veliht Prens Fernando babasını tahttan uzaklaştırdı (1808). Napoléon bu gelişmeyi fırsat bilecek kardeşi Joseph Bonaparte'ı İspanya tahtına oturttu.

Fransız işgaline karşı *junta provinciale* denen yerel komitelerin öncülük ettiği direniş, Napoléon'un 1809'daki seferinden sonra da dağınık biçimde sürdü. İspanyol birlikleri sürekli yenilgiler almakla birlikte, Fransızlara büyük güçlükler çıkardı. Portekiz'e giren Wellington komutasındaki İngiliz kuvvetleri, gerillaların da desteğiyle Fransız ordusunu yenerek İspanya'dan çıkardı (Ağustos 1813).

Bu sırada İspanya'da gelişen yeni liberal akım yönetime de ağırlığını koymaya başlamıştı. 1810'da Cádiz'de toplanan Cortes 1812'de kralın yetkilerini sınırlayan ve kişisel haklarla mülkiyet haklarını genişleten bir anayasa kabul etti. Cortes'in önemli kararlarından biri de Enkizisyon'u kaldırmak oldu; ama bu adım kilisenin kıskırttığı gerici tepkilere yol açtı.

Yarımada Savaşı (1808-14) olarak da bilinen İspanyol Bağımsızlık Savaşı aynı zamanda askeri çevrelerin yönetime müdahalesi geleneğini başlatırken, Fransız yönetimiyle işbirliği yapan aydınlarla yönelik tepkiler nedeniyle liberal akım içinde de derin bir ayrılık yarattı.

VII. FERNANDO. 1808'den sonra Fransa'da sürgünde bulunan VII. Fernando, ülkeye dönüşünde gerici çevrelere dayanarak yeniden mutlakiyetçi bir yönetim kurdu (1814). Ardından İspanyol Amerikas'ında başlayan ayaklanmaları bastırmaya çalıştıysa da bir sonuç alamadı. 1820'de ordunun bir kesiminden de destek alan liberallerin baskısı altında 1812 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koydu. ama yönetime radikal bakanların egemen olması üzerine, Fransa kralı XVIII. Louis'den yardım istedi. 1823'te büyük bir Fransız ordusunun desteğiyle denetimi sağladı ve liberallerle yönelik sert bir sindirme hareketına girişti. Bu arada İspanyol kuvvetlerinin Peru'da Ayacucho Savaşı'nda (1824) uğradığı kesin yenilgiden sonra geniş sömürge imparatorluğundan geriye yalnızca Küba, Porto Riko ve Filipinler kaldı.

1820'lerin sonlarında gericiyle karşı belirli bir dengenin sağlanmasına karşın, kralın kardeşi Don Carlos'un başını çektiği tutucu bir saray hizbi varlığını korudu. Fernando'nun son karısı Maria Cristina, kızı Isabel'in doğumundan (1830) sonra Don Carlos'u varisi olarak uzaklaştırmayı başardı ve Fernando'nun ölümü (1833) üzerine kraliçe ilan edilen kızının naipliğini üstlendi. Bu gelişme sonradan İspanyol siyasal yaşamında uzun yıllar etkili olan Carlismo(*) hareketinin öncülüğünde açık bir ayaklanmaya yol açtı.

II. ISABEL DÖNEMİ (1833-68). Özellikle kuzeydeki gelenekçi kırsal kesime ve Katolik çevrelere dayanan Carlismo yanlıları uzun bir iç savaşın sonra 1839'da yenilgiye uğrattıldı. Bu mücadele sırasında tutucu liberallerden destek alan Maria Cristina'nın verdiği sınırlı ödünler, kentlerde radikal akımların güçlenmesini önlemedi. Bir dizi ayaklanmanın ardından yönetimde ağırlık kazanan radikaller, 1837'de uzlaşmaya dayalı yeni bir anayasanın çıkarılmasına ön ayak oldular. Öte yandan kilise arazilerinin satışa çıkarılmasıyla kırsal kesimdeki mülkiyetin yapısında köklü değişiklikler ortaya çıktı.

I. Carlismo Savaşı'yla (1833-39) doğrudan siyaset içinde yer almaya başlayan askeri komutanlar, dönemin iki ana akımının da "kılıç"ları durumuna geldiler. Bu akımlar orta sınıfın üst kesimini temsil eden ılımlılar (*moderados*) ile orta sınıfın alt kesimini temsil eden ileriler (*progresistas*) adıyla örgütlenmişti. Savaş sırasındaki başarılarıyla öne çıkan Baldomero Espartero, ilerilerin desteğini kazanarak 1841'de kendini naip seçti. Ama ilerilerin radikal kanadıyla çatışmaya girince 1843'te bir ayaklanmayla devrildi. Bunu ılımlıları temsil eden komutanların yönetimi izledi. İleriler üzerindeki baskılar cumhuriyetçi eğilimler taşıyan Demokrat Parti adlı bir grubun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu gelişmeden yararlanarak 1854'te yönetime el koyan General Leopoldo O'Donnell öncülüğündeki askeri klik, konumunu sağlamlaştırdıktan sonra 1856'da ilerilerin sol kanadını tasfiye etti.

İspanya'da cumhuriyetçi hareketin yükseldiği *bienio progresista* (ilerici iki yıl) dönemi (1854-56) köklü siyasal değişiklikler getirmemekle birlikte, hızlı bir ekonomik gelişmenin önünü açtı. Özellikle Fransız sermayesinin ülkeye girmesiyle iç pazarı birleştiren yaygın bir ulaşım ağı kurulmaya başladı. Sanayideki canlanmanın yanı sıra tarımda da ticari ürünlerin önemi arttı. Bu ekonomik temel üzerinde yeni burjuvazi, büyük toprak sahipleri ve etkili generallerin oluşturduğu güçlü bir oligarşi yükseldi.

Yeni oligarşinin temsilcisi olan Liberal Birlik, hanedan içi bütün grupların geniş bir koalisyonuna dayanarak 1863'e değin ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan başta kalmayı başardı. Ama Isabel'in ısrarla siyasal yaşamın dışında tuttuğu ilerilerin cumhuriyetçi muhalefete kayması, siyasal istikrar ortamını bozdu. Birbirini izleyen tutucu ittifaklara karşın, cumhuriyetçi hareket hızla güçlendi. Yeniden siyasal gelişmelere müdahale eden ordu Eylül 1868'de Isabel'i Fransa'ya kaçmak zorunda bıraktı.

1873 CUMHURİYETİ. Isabel'in tahttan uzaklaştırılmasında en önemli rolü General Francisco Serrano y Domínguez'in öncülük ettiği askeri kanat ile General Juan Prim'in öncülüğündeki Cumhuriyetçiler oynamıştı. Bu arada Fransız anarşist Proudhon'un görüşlerine yakınlık duyan Demokratlar da Federal Cumhuriyetçiler adı altında örgütlenerek önemli bir güç odağı durumuna geldi. Devrimin önderliğini ellerinde tutarak anayasal bir monarşie geçişi sağlamak isteyen generaller, 1869 Anayasası'yla genel oy hakkı ve din özgürlüğü gibi önemli ödünler vermekle birlikte, aynı yılın yazında cumhuriyetçi ayaklanmaları acımasızca bastırdılar. Kasım 1870'te kral seçilen Aosta dükü Amadeo'nun Madrid'e girdiği gün, en büyük destekçilerinden Prim bir suikast sonucunda öldürüldü. Cumhuriyetçilerin yanı sıra Carlismo yanlılarının da muhalefetiyle karşılaşan Amadeo 1873'te tahttan çekildi. Bunun üzerine Cortes cumhuriyet ilan etti.

Federal bir yönetim isteyen Kantoncuların başlattığı ayaklanmanın ve Carlismo ha-

reketinin üstesinden gelemeyen Cumhuriyetçi Parti, umudunu orduya bağlamaya başladı. Ama General Serrano başkanlığındaki hükümet Aralık 1874'te Isabel'in oğlu XII. Alfonso'yu kral ilan etti. Ülkenin içine düştüğü karışıklık ortamı nedeniyle monarşie dönüş büyük bir direniş görmeyi. Andalucia'nın kırsal kesimlerinde ve Katalonya'da anarşizmin geniş kitle desteği kıldıysa da, bu akım etkili küçük gruplar biçiminde varlığını sürdürdü.

İspanyol sömürgelerinden Küba'da gelişen bağımsızlık hareketinin yol açtığı On Yıl Savaşı (1868-78) dönemin zayıf hükümetlerine birçok güçlük çıkardı. Bununla birlikte monarşinin önemli dayanaklarından biri olan ve 1868'de kaldırılan keyfi asker toplama yetkisinin geri getirilmesi sonucunu doğurdu.

MEŞRUTİ MONARŞİ. Siyasal istikrar dönemi (1875-98). XII. Alfonso'nun 1875 başlarında ülkeye geri dönmesi, II. Carlismo Savaşı'nın (1872-76) sona ermesi ve Zanjón Sözleşmesi'nin (1878) Küba'da barışı sağlamasıyla, Bourbon hanedanı yeniden sağlam bir temele dayanmaya başladı. Bu arada başbakanlığı üstlenen Antonio Cánovas, orduyu yönetim dışında tutarak Liberal ve Muhafazakar partilerin dönüşümlü olarak iktidara geçmesine (*turno pacífico*) dayanan etkili bir sistem kurdu. Bu güdümlü ve göstermelik parlamentarizm, 1890'lara değin pek aksamadan sürdü. Cánovas, XII. Alfonso'nun ölümünden (1885) sonra doğan oğlu XIII. Alfonso'nun, annesinin naipliği altında kral ilan edilmesinde önemli rol oynadı.

İspanya ekonomisi bu dönemde yünü dokuma sanayisi, demir cevheri ve şarap ihracatıyla yaygın demiryolu yapımının sağladığı itici güçle 1880'lerin sonlarına değin süren bir büyüme sürecine girdi. Bu büyümeyi izleyen bunalım özellikle tarım kesiminde derin yaralar açtı. İstikrar ortamını bozan bir etken de sömürgelerdeki kötü yönetimden kaynaklanan sorunlardı. Bu alanda etkili mali ve siyasal reformlardan kaçınılması, 1895'te Küba'da yeni bir ayaklanmaya yol açtı. Ardından patlak veren İspanyol-Amerikan Savaşı (1898) ağır bir yenilgiyle noktalandı. 1898'de Küba, Porto Riko ve Filipinler'in yitirilmesi, İspanya'daki yönetimi sarsan çok önemli bir dönüm noktası oldu.

Muhalefet hareketleri (1898-1923). Kurulu düzene yönelik tepkiler çok değişik muhalefet kanalları içinde gelişti. Serbest ticarete karşı korumacılık talebi temelinde gelişen Katalan milliyetçiliği, giderek siyasal özerklik hedefine yönelmeye başladı. Monarşieyle işbirliği yaparak çözüm bulma çabalarının sonuç vermemesi, 1907 seçimlerinden büyük başarıyla çıkan Birleşik Katalan Cephesi içinde cumhuriyetçi eğilimli bir kanadın gelişmesine yol açtı. Aynı ölçüde güçlü olmamakla birlikte Bask bölgecililiği de siyasal yaşamda bağımsız bir etken durumuna geldi.

Öte yandan Radikal Cumhuriyetçi Parti'de toparlanan monarşi karşıtı muhalefet de kitle temelini giderek genişletti. İşçiler arasında güç kazanan anarkosendikalizm 1910'da Ulusal İşçi Konfederasyonu'yla (CNT) örgütlü bir yapıya kavuştu. Sosyalistlerin denetimindeki Genel İşçi Sendikası (UGT) kuzeydeki madenlerde ve Madrid'de etkili bir örgütlenme sağladı. 1909'da parlamentoyu boykot taktiğinden vazgeçen Sosyalistlerin Cumhuriyetçilerle kurduğu ittifak, bu partinin oy tabanını daha da genişletti. Edebiyat çevrelerinin oluşturduğu '98 Kuşağı(*) demokratik bir ulusal bilincin canlanmasında önemli rol oynadı. Tutucu siyasetçiler arasında bile güdümlü sisteme tepkiler arttı.

Monarşiyi ayakta tutan sistemin sarsılmaya başladığını gösteren ilk işaret Cumhuriyetçilerin 1903 seçimlerindeki başarısı oldu. Fas'taki İspanyol topraklarını korumak için asker toplanmasına karşı başlatılan genel grev (1910) sırasında Barselona'da yaşanan ve "Trajik Hafta" (La Semana Trágica) olarak anılan kanlı olaylar, Antonio Maura hükümetinin düşmesiyle sonuçlandı. Sonraki yıllarda kralın müdahalelerinin de etkisiyle hükümetin sık sık değiştiği bir dönem başladı.

İspanya'nın katılmadığı I. Dünya Savaşı sırasında sendika eylemleri yükselirken, küçük rütbeli subaylar arasında da cuntacı eğilimler gelişti. 1919'da Barselona'daki geniş çaplı grevin ardından tırmanan siyasal gerginlik, kralı tutucu ve gerici çevrelerle daha sıkı bir işbirliğine yöneltti. Fas Savaşı sırasında alınan yenilgi (1921) üzerine kralı ve orduyu hedef alan bir kampanya açıldı. Liberal siyasetçilerin devrim tehlikesi korkusuyla toplumsal muhalefetin karşısına geçtiği bu ortamda, General Miguel Primo de Rivera darbeyle yönetime el koydu (13 Eylül 1923).

Primo de Rivera diktatörlüğü. Kişisel yönetimini eski siyasetçileri sahneden silerek ülkeyi yeni ellere teslim etme gerekçesine dayandıran Primo de Rivera, yeni bir ideolojiyle donatılmış bir parti aracılığıyla diktatörlüğü sürekli kılma girişiminde başarısızlığa uğradı. Bunun temelinde aşırı şoven ve baskıcı politikalarının özellikle Katalanlar ve aydınlar arasında yarattığı tepki yatıyordu.

Primo de Rivera'nın darbe sonrasında oluşturduğu Askeri Direktuvar (*Directoria Militar*) Fransa ile işbirliği yaparak Fas'taki savaşı sona erdirmeyi başardı. Böylece İspanyol protektora yönetimi altındaki topraklarda kesin denetim sağlandı. 1925'te göstermelik bir anayasal yönetime geçişi kolaylaştırmak için kurulan Sivil Direktuvar (*Directoria Civil*), sıkı korumacılığa ve bürokratik denetime dayalı ekonomi politikalarıyla iş çevrelerinin bile tepkisini çekti. 1928'de toplanan Ulusal Meclis, Sivil Direktuvar'a siyasal destek vermeye yanaşmadı. Derinleşen ekonomik bunalım ve ordunun muhalefete geçmesi nedeniyle konumu zayıflayan Primo de Rivera, giderek yaygınlaşan tepkilerin ardından kralın baskısı üzerine Ocak 1930'da istifa etti. Kralın sarsıntısız bir biçimde anayasal rejimi geri getirme girişimleri sonuçsuz kaldı. San Sebastian'da bir araya gelen A. Lerroux yönetimindeki Radikaller, Katalan solu, Sosyalistler ve Manuel Azaña y Diaz öncülüğündeki Sol Cumhuriyetçiler monarşie son vermeye yönelik bir ittifak oluşturdu. Nisan 1931'de yapılan belediye seçimleri cumhuriyet yanlılarının halk arasında güçlü bir desteğe dayandığını ortaya koydu, bunun üzerine Kral XII. Alfonso İspanya'dan ayrıldı.

İKİNCİ CUMHURİYET VE İÇ SAVAŞ. San Sebastian İttifakı içinde yer alan partilerin oluşturduğu geçici hükümette başbakanlığı üstlenen N. Alcalá Zamora, kurucu Cortes'te çoğunluğu elde eden Sosyalistler ile Sol Cumhuriyetçilerin antikerlik hükümler içeren ilerici bir anayasa çıkarması üzerine Ekim 1931'de istifa etti. Katolik çevrelerle başlayan çatışma içinde J. M. Gil Robles'in önderlik ettiği Halk Hareketi (*Acción Popular*) adlı güçlü bir parti ortaya çıktı. Manuel Azaña'nın başkanlığında kurulan Sol Cumhuriyetçi-Sosyalist koalisyon hükümeti, Katalan soluyla işbirliği yaparak Katalonya'ya sınırlı bir yönetsel özerklik verdi. Ayrıca başta işçi hakları olmak üzere bir dizi

reform hızla uygulamaya kondu. Sağcı generallerin Ağustos 1932'deki darbe girişiminin boşa çıkarılmasından sonra, gerici çevrelerin çıkardığı kanışıklıklar sertlikle bastırıldı. Bu arada hükümetin sendika hareketi içinde UGT'ye dayanması, anarşistlerin yönlendirdiği CNT'nin muhalefete geçmesine yol açtı. Bir süre sonra F. Largo Caballero öncülüğündeki Sosyalistler de koalisyondan çekildi.

Solun bölünmüş olarak girdiği Kasım 1933 seçimlerini, bir orta sınıf partisine dönüşmüş olan Radikaller ile Halk Hareketi'nin başını çektiği Özerk Sağcı İspanyol Konfederasyonu (CEDA) kazandı. Radikallerin oluşturduğu hükümete sonradan CEDA'nın da katılması üzerine 1934'te Sosyalistlerin Asturias'ta, Katalan solunun da Barselona'da başlatmış ayaklanmalar ordu tarafından kanlı bir biçimde bastırıldı. Bu olay, İspanyol siyasal yaşamında keskin bir kutuplaşmanın doğmasında önemli bir dönüm noktası oldu.

Sol partilerin oluşturduğu Halk Cephesi (Frente Popular) Şubat 1936 seçimlerini az bir farkla kazanmayı başardı. Yeni hükümette yalnızca Cumhuriyetçilerin yer almasına karşın, Sosyalistlerin yönetimdeki ağırlığı giderek arttı. Sağcı partiler Milliyetçi Cephe'de (Frente Nacionalista) birleşirken, silahlı faşist bir örgüt olan Falanj aşırı sağcı çevrelerde hızla güç toplamaya başladı. Milliyetçi Cephe'nin kıskırttığı subaylar darbe hazırlığına girişti.

Fas'taki ordu birliklerinin Temmuz 1936'daki ayaklanması çok geçmeden anavatanı sığırayarak İspanya İç Savaşı'na(*) yol açtı. Madrid ve Barselona dışındaki bütün garnizonlar ayaklanmaya katıldı. Ülkenin iç kesimi, Akdeniz kıyısı, Katalonya ve Bask Ülkesi cumhuriyete bağlı kalırken, özellikle kırsal yapının ağır bastığı bölgeler Milliyetçilerin denetimine girdi. Asî orduların ilerleyişi kasımda Madrid önlerinde durdurulduktan sonra, milliyetçilerin kuşatmasındaki bütün cephelerde kanlı ve uzun çarpışmalar başladı. Savaş süreci içinde cumhuriyete bağlı bölgelerde işçi milisleri, yerel komiteler ve sendikalara dayalı bir yönetim ortaya çıktı. Asî orduların başkomutanlığına getirilen Francisco Franco ise Falanj aracılığıyla kendi önderliğinde birleşik bir hareket oluşturdu. İç çatışmalarla sürekli bölünen Cumhuriyetçiler, kararlı bir direniş göstermekle birlikte, Almanya ve İtalya'dan geniş destek gören Franco kuvvetlerine yenilmekten kurtulamadı (Mart 1939).

FRANCO İSPANYASI. İç Savaş yaklaşık bir milyon kişinin ölümüne ya da ülkeden kaçmasına ve geniş çaplı bir yıkıma mal oldu. Franco'nun başa geçmesiyle birlikte acımasız bir sendirme kampanyası başladı. Savaş sırasında sarsılmış olan ekonominin hızla bozulmasıyla milli gelir 1900'deki düzeyine düşerken, halkın büyük çoğunluğu yoksulluğa itildi. İki yıl sonra II. Dünya Savaşı'nın çıkması, İspanya'nın toparlanma şansını daha da azalttı.

Franco doğrudan savaşa girmemekle birlikte, Mihver Devletleri'ne yakınlık göstererek bu yoldan geniş bir ekonomik yardım almaya çalıştı. Ama 1943'te savaşın gidişindeki değişmeyi görünce, tarafsız bir görüntü vermeye yönelik manevralara girişti. Bu çabalar Müttefiklerin Franco rejimine karşı tepkilerini yumuşatmadığı gibi, savaş sonrasında oluşturulan Birleşmiş Milletler de İspanya'yı bünyesine almaktan kaçındı. Franco rejiminin içine düştüğü yalnızlık Soğuk Savaş'ın tırmanmasıyla sona erdi.

ABD 1953'te İspanya ile askeri bir pakt imzalayarak Franco rejimine destek vermeye başladı.

Ordu ve kilisenin desteğine dayanan ve çeşitli siyasal grupları birbirine karşı kullanarak otoriter konumunu koruyan Franco, dış baskı dönemindeki demokratik kipurdanmaları da kolayca bastırdı. ABD ile başlayan yakınlaşma döneminde yönetim işlerini Falanj'dan alarak serbest piyasa

İspanya İç Savaşı sırasında Postes kentinden bir görünüm, 1937
Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

ekonomisinden yana teknokratlara verdi. Hızla gelişen turizm gelirleri ve yabancı yatırımlar, ekonominin giderek düzelmesini sağladı. Ama 1962-66 arasındaki hızlı ve dengesiz büyümeyi izleyen enflasyon, özellikle işçiler arasında yaygın hoşnutsuzluklar doğurdu. Yasaklara karşın gelişen işçi grevleri kiliseden de destek gördü. Öte yandan Bask milliyetçi hareketi de yönetime karşı etkili bir muhalefet odağı durumuna geldi.

1966'dan sonra sınırlı bir yumuşamaya yönelen Franco, Cortes üyelerinin altında birinin seçime belirlenmesi, devlet ve hükümet başkanlıklarının makam olarak birbirinden ayrılması gibi yeni düzenlemelere gitti. 1969'da son kralın torunu Juan Carlos'u İspanya prensi ve ardılı olarak ilan etti. Haziran 1973'te de başbakanlık görevini L. C. Blanco'ya bıraktı. Aynı yıl sonlarında öldürülen Blanco'nun yerine C. A. Navarro geçti. 1974'ten sonra düzeni korumaya yönelik yasal önlemlerle birlikte, sistemi liberalleştirme doğrultusunda, siyasal partilere sınırlı serbestliği de içeren bazı adımlar atıldı. Bu arada eylemlerini yoğunlaştıran Bask militanlarına karşı sert bir tutum benimsendi. Kasım 1975'te Franco'nun ölümü ve Juan Carlos'un kral olmasıyla İspanya yeni bir evreye girdi.

1975 SONRASI. Franco'nun, kurduğu sistemin kendisinden sonra da sürmesi amacıyla aldığı önlemlere karşın, liberalleşme politikası tam demokrasiye geçişin yolunu açtı. Nisan 1976'da anayasayı değiştirme planı uyarınca başbakanlığa getirilen Adolfo Suárez'in kurduğu yeni hükümet, ertesi yıl serbest seçimlere gidilmesini sağlayacak yasal düzenlemeleri gerçekleştirdi. Falanj'ın kapatılmasından birkaç gün sonra İspanya Komünist Partisi'nin yasallaşmasına izin verildi.

Birçok partinin katıldığı seçimlerin ardından Demokratik Merkez Birliği (UCD) adı altında birleşen merkezci partiler Suárez'in başkanlığında bir azınlık hükümeti kurdu. Kasım 1978'de Cortes demokratik ilkelere dayalı yeni bir anayasa kabul etti. UCD'nin 1979 seçimlerinden de iktidar olarak çıkma-

sına karşın, Suárez Ocak 1981'de başbakanlıktan istifa etti. Bunu izleyen siyasal bunalım sırasında Guardia Civil'in giriştiği darbe, Juan Carlos'un da müdahalesiyle boşa çıkarıldı. Ekim 1982 seçimlerinde Felipe González önderliğindeki İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'nin (PSOE) çoğunluğu kazanmasıyla İspanya, Franco rejiminin kalıntılarından kesin olarak koptu. Bu arada sağ eğilimli Demokratik Koalisyon da (CD)

oylarını büyük ölçüde artırdı. PSOE 1986 ve 1989 seçimlerinde iktidarını korudu.

1980'lerde İspanyol siyasal yaşamının en önemli gelişmesi, ayrılıkçılığı önlemeye yönelik özerklik uygulaması oldu. Hükümetin 1983'te Bask sorununa barışçı bir çözüm için önerdiği plana karşın, Bask Yurdu ve Özgürlüğü'nün (ETA) eylemleri kesilmedi. Bununla birlikte daha önce ETA militanlarına sığınma hakkı tanıyan Fransa ile sağlanan anlaşma (1984), terörist eylemlere karşı daha etkili bir denetime olanak verdi.

İspanya'nın Franco döneminde izlemeye başladığı dış açılma politikası, 1975'ten sonra daha da hızlandı. 1976'da İspanyol Sahrası'ndaki bütün birlikler geri çekildi. Batı Avrupa'yla bütünleşme yönündeki çabalar 1986 başında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) girişle büyük ölçüde amacına ulaştı. PSOE Haziran 1993'teki genel seçimlerde önemli ölçüde oy kaybına uğradıysa da iktidarda kalmayı başardı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

İspanya İç Savaşı, İspanya'da ordu birliklerinin tutucu ve gerici güçlere dayanarak cumhuriyet yönetimine karşı giriştiği darbeyle başlayan çatışma (1936-39). Cumhuriyetçilerin bütün güçlerini ortaya koyarak gösterdiği kararlı direnişe karşın Milliyetçiler olarak bilinen asilerin üstünlüğüyle sona ermiş ve İspanya'da koyu bir diktatörlük dönemini başlatmıştır. Faşist İtalya ve Nazi Almanyası Milliyetçilere yardım ederken, ABD ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden gönüllülerin oluşturduğu Uluslararası Tugaylar ve SSCB, Cumhuriyetçilerin yanında yer almıştır.

İspanya İç Savaşı, yıllar önce başlayan toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın sonucunda ortaya çıktı. Kutuplaşmanın bir tarafında yüksek rütbeli subaylar, Katolik Kilisesi, toprak sahipleri ve burjuvazinin büyük bölümü, öbür tarafında işçiler, tarım emekçileri ve aydınların büyük bölümü yer alıyordu. Siyasal düzeyde en uç noktaları faşizm yanlısı Falanj(*) ile anarşizm yanlısı

solcu militanlar oluştuyordu. Siyasal yelpazenin bu iki ucu arasında monarşizm, liberalizm ve sosyalizm yanlısı gruplar bulunuyordu. Ayrıca Stalin ve Troçki yanlıları arasında bölünmüş komünist hareketin de belirli bir gücü vardı. 1934'teki gelişmeler, siyasal saflaşmada önemli bir dönüm noktası oldu. İşçiler Valencia ve Zaragoza'da genel greve gitti, Madrid ve Barcelona'da çatışmalar çıktı, Asturias'taki madencilerin ayaklanması General Francisco Franco komutasındaki birliklerce kanlı biçimde bastırıldı. Bunu siyasal cinayetlerin ve şiddet eylemlerinin arttığı bir dönem izledi. Bir dizi hükümet bunalımının ardından 16 Şubat 1936'da yapılan seçimler sonunda Halk Cephesi iktidara geldi. Soldaki partilerin büyük çoğunluğu cepheyi desteklerken, sağcı ve merkezci partiler hükümete karşı tavrı aldı.

Muhalefetin kıskırttığı generaller, 17 Temmuz 1936'da birçok garnizonun katıldığı iyi planlanmış bir askeri ayaklanma başlattı. Asiler dört gün içinde Fas, Kanarya Adaları, Balear Adaları (Minorka dışında) ve Guadarrama Dağları ile Ebro Irmağının kuzeyinde kalan yerlerde (Asturias, Santander, Bask Ülkesi ve Katalonya dışında) denetimi ele geçirdiler. Cumhuriyetçi kuvvetler Sevilla, Granada ve Córdoba gibi bazı büyük Andalucía kentleri dışında kendi denetimlerinde bulunan bölgelerdeki ayaklanmaları bastırmayı başardılar. Bu gelişmelerin ardından Milliyetçiler ve Cumhuriyetçiler, denetimlerindeki bölgelerde örgütlenmeye ve muhalefeti bastırmaya giriştiler. Bu dönemde en az 50 bin kişinin idam edildiği ya da öldürüldüğü sanılmaktadır.

Fas'tan getirdiği birliklere dayanarak adım adım Milliyetçilerin önderliğini ele geçiren General Franco, 1 Ekim 1936'da devlet başkanlığına getirildi ve Burgos'ta bir hükümet kurdu. Eylül 1936'dan başlayarak Cumhuriyetçi hükümetin başında bulunan Francisco Largo Caballero, Mayıs 1937'de yerini bir başka sosyalist önder olan Juan Negrin'e bıraktı. Savaş boyunca başkanlığı sürdüren Negrin, 1945'e değin sürgündeki hükümetin başında yer aldı. Kilise karşıtı bir liberal olan Manuel Azaña y Diaz cumhurbaşkanlığı görevini savaşın son günlerine değin yürüttü.

Kesin ve hızlı bir zafer için gerekli güçten yoksun olan iki taraf da dış yardım aramaya başladı. Almanya ve İtalya, Milliyetçilere yardım olarak asker, tank ve uçak gönderdi. Cumhuriyetçiler ise erzak ve savaş donanımı gönderen SSCB'nin dışında Fransa ve Meksika hükümetlerinden de sınırlı yardım aldı. Uluslararası Tugaylar adı altında Cumhuriyetçilerin yanında çarşıpın yaklaşık 40 bin yabancıyı yanı sıra, 20 bin kadar yabancı da sağlık hizmetlerinde ve destek birliklerinde görev aldı.

Kasım 1936'da Madrid'in varoşlarına kadar ilerleyen Milliyetçiler, kenti kuşatmalarına karşın, üniversitelerin bulunduğu bölgenin ötesine geçmeyi başaramadılar. Bu arada milis birlikleri yerine düzenli ordu biçiminde örgütlenen Cumhuriyetçiler karşısında bazı ağır yenilgilere uğradılar. Ama yoğun Alman desteğinin savaşın gediğini değiştirdiği 1937 yazında Bask topraklarını, ekimde de Asturias'ı ele geçirerek bütün kuzey kıyıları denetim altına aldılar. Bu gelişme Cumhuriyetçilerin önemli sanayi bölgeleriyle bağlantısının kopmasına ve zayıf kırsal destekten kaynaklanan sıkıntılarının artmasına yol açtı. Daha dar bir cepheye sıkışan çatışmalar giderek bir yıpratma savaşına dönüştü. Sonunda doğu yönünde bir yarma harekâtına girişen Milliyetçi kuvvetler Teruel'den geçerek Akdeniz'e ulaştı.

Böylece Cumhuriyetçilerin denetimindeki topraklar ikiye bölündü (Nisan 1938). Milliyetçi kuvvetlerin Aralık 1938'de Katalonya'ya karşı başlattığı saldırıyla Cumhuriyetçi birlikler Fransa'ya doğru çekilmeye başladı. Aralık 1938-Şubat 1939 arasında 250 bin Cumhuriyetçi asker ve hemen hemen aynı sayıda sivil sınıra aşarak Fransa'ya sığındı. Cumhuriyetçi hükümet de 5 Mart'ta Fransa'ya geçti. 7 Mart'ta Madrid'de komünistler ve karşıt gruplar arasında kanlı bir çatışma patlak verdi. Cumhuriyetçi birlikler 28 Mart'ta silahlarını bırakıp teslim olmaya başladı. Aynı gün Milliyetçi kuvvetler Madrid'e girdi.

İspanya İç Savaşı'nda ölenlerin sayısını kesin olarak saptamak olanaksızdır. Savaş sonunda yönetimi ele geçiren Milliyetçilerin çarpışmalarda ölenlere bombardımanlar, idamlar ve siyasal cinayetler sonucunda ölenleri de katarak yaptıkları döküm toplam 1 milyon kişinin yaşamını yitirdiğini göstermektedir. Daha yakın tarihlerde yapılan hesaplar ise savaşta 500 bin ya da daha az sayıda kişinin öldüğünü ortaya koymaktadır. Bu sayı yetersiz beslenme, açlık ya da hastalıktan ölenleri kapsamamaktadır.

İspanya İç Savaşı'nın ulusal bir çatışmanın boyutlarını çok aşan siyasal ve psikolojik etkileri oldu. İspanya dışındaki ülkelerde yaşayan birçok insan bu savaşı diktatörlük ve demokrasi, faşizm ve özgürlük, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki uluslararası çatışmanın bir parçası olarak değerlendirdi. Almanya ve İtalya açısından savaş, tank ve hava çarpışmaları için geliştirdikleri yeni silah ve yöntemleri deneme sahnesi oldu. Savaş boyunca müdahaleden kaçınma adı altında Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumuna göz yuman İngiltere ve Fransa açısından savaşın en önemli sonucu, yatıştırıcılık politikasıyla uluslararası statükonun korunamayacağını açıkça görülmesi oldu. İspanya örneğine karşın sürdürülen bu politika, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını önlemedi.

İspanya Komünist Partisi, İspanyolca PARTIDO COMUNISTA DE ESPAÑA (PCE). İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'nden ayrılan bir grubun 1921'de kurduğu siyasal parti. Önceleri pek ağırlığı olmayan PCE zamanla güç kazanmaya başladı ve İspanya İç Savaşı (1936-39) öncesinde, ülkedeki siyasal kutuplaşmayla birlikte 1930'ların başlarında ilk kez parlamentoya temsilci gönderme başarısını gösterdi. Savaşın patlak vermesinden sonra son derece hızlı bir gelişme içine girdi; 1936 başlarında 30 bin olan üye sayısı bir yıl içinde 1 milyona yaklaştı. Cumhuriyetçi safta yer alan bütün partiler arasında en iyi örgütlenmiş, en sıkı disiplinli ve askeri bakımdan en etkili güç durumuna geldi. Bu arada özel konumuyla Sovyet yardım ve desteğinden büyük bir pay aldı.

PCE iç savaşın 1939'da Milliyetçilerin üstünlüğüyle noktalınması üzerine yeraltına geçti ve önderlerinden birçoğu yurtdışına kaçtı. Parti genel sekreterliğine 1956'da getirilen Santiago Carrillo'nun yönetimi altında ılımlı bir tutum benimsedi ve büyük bir İspanyol işçi federasyonu örgütlemeye yönündeki çalışmalarını sürdürdü. Ülkenin demokrasiye geçmesinin ardından 1977'de yeniden yasallaştı ve aynı yıl yapılan Cortes (Parlamento) seçimlerinde yüzde 9'luk oy oranıyla 20 sandalye elde etti. Avrupa komünizmi öğretisini temel alan programında parlamenter demokrasiye bağlılık ve SSCB'den bağımsız bir çizgi izleme ilkelerine yer verdi. Bununla birlikte sonraki yıllarda seçmen tabanının önemli bir bölümünü İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'ne kapırdı. Carrillo'nun otoriter yönetimi de birçok üyeyi PCE'den uzaklaştırdı. 1982 seçimle-

rinde oyların ancak yüzde 4'ünü alabilen PCE, 1986'ya gelindiğinde görece küçük bir dizi gruba bölünmüş bulunuyordu.

İspanya Kuzey Afrikası, Fas'ın Akdeniz kıyısında ve açıklarında, İspanya'ya bağlı beş toprak parçasından oluşan bölgeye verilen ad. Alhucemas, Septe, Chafarinas Adaları, Melilla ve Peñón de Vélez de la Gomera'dan oluşur. Yüzölçümü 31 km²'dir. Septe, Cádiz iline, geri kalan bölgeler ise Málaga iline bağlıdır.

İspanya Veraset Savaşı, İspanya'nın son Habsburg kralı II. Carlos'un 1700'de vâris bırakmadan ölmesi üzerine İspanya tahtına kimin geçeceği konusunda çıkan çatışma (1701-14). İspanya tahtı üzerinde hak iddia eden İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve Fransa veraset sorununu çözüme bağlamak amacıyla Ekim 1698'de I. Paylaşım Antlaşması'nı imzalamışlardı. Antlaşmaya göre II. Carlos'un ölümünden sonra, Bavyera elektörünün oğlu Prens Josef Ferdinand İspanya'yı, İspanyol Felemenk'i ve İspanyol sömürgelerini alacak, İspanya'ya bağlı İtalyan toprakları Avusturya (Milano Düklüğü) ile Fransa (Napoli ve Sicilya) arasında paylaşılacaktı. Ama Şubat 1699'da Josef Ferdinand öldü. Bunun üzerine 11 Haziran 1699'da İngiltere ile Fransa, Mart 1700'de de Hollanda tarafından imzalanan ikinci bir antlaşmayla İspanya, İspanyol Felemenk ve İspanyol sömürgeleri Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Leopold'ün ikinci oğlu Arşidük Karl'a, Napoli, Sicilya ve İtalya'daki öteki İspanyol toprakları da Fransa'ya bırakıldı. Ama tüm İspanyol topraklarının bölünmeksizin Karl'a verilmesini isteyen Leopold antlaşmayı imzalamadı. İspanya'nın paylaşılmasına kesinlikle karşı olan İspanyol soyluları da bu antlaşmayı reddetti. Bunun üzerine II. Carlos, yalnızca Bourbon hanedanının İspanya'ya bağlı toprakların tümünü eksiksiz elinde tutabileceği konusunda ikna edildi. II. Carlos 1700 sonbaharında düzenlediği vasiyetnameyle bu toprakları Fransa kralı XIV. Louis'nin torunu Anjou dükü Philippe'e bıraktı. II. Carlos 1 Kasım'da öldü. XIV. Louis 24 Kasım'da torununu V. Felipe adıyla İspanya kralı (İspanya'nın ilk Bourbon kralı) ilan etti, ardından da İspanyol Felemenk'i işgal etti. Bunun üzerine İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve İmparator Leopold Fransa'ya karşı bir ittifak kurdular (7 Eylül 1701). Daha sonra bu ittifaka Prusya, Hannover, öteki Alman devletleri ve Portekiz de katıldı. Bavyera ve Köln elektörleri ile Mantova ve Savoia (İtalya) dükleri ise Fransa ile ittifaka girdiler. Savoia 1703'te taraf değiştirdi. XIV. Louis'nin güçlü rakibi İngiltere kralı III. William 1702'de öldü, ama yerine geçen Kraliçe Anne yönetimindeki İngiltere hükümeti savaş konusunda aynı kararlılığı sürdürdü. Marlborough dükü John Churchill hem Kraliçe Anne'in hükümetinde, hem de savaş alanında önderliği üstlenmişti. Churchill'in 1711'de görevden uzaklaştırılmasından sonra, imparatorluk generali Savoie (Fransa) prensi Eugène onun yerini başarıyla doldurdu.

Marlborough ile Eugène'in savaş alanında gösterdikleri üstün başarı 1704-09 arasında İngiltere ve Avusturya'ya Fransa karşısında bir dizi zafer kazandırdı. Almanya'da Fransızlarla Bavyeralıların giriştiği ortak saldırı 1704'te Blenheim'da bastırıldı. Fransızlar 1706 Ramillies ve 1708 Oudenaarde çarpışmalarından sonra Felemenk'ten atıldılar. Torino'yu kuşatma girişimlerinin gene Eugène'in harekâtlarıyla başarısızlığa uğratıl-

masından sonra (7 Eylül 1706) Fransızlar İtalya'dan da püskürtüldüler. Fransa karşı-
sında ittifakin sonuç alamadığı tek kara
savaşı İspanya'da gerçekleşti, V. Felipe
burada durumunu başarıyla korudu.

XIV. Louis 1708'de savaşıyla son verme-
nin yollarını aramaya başladı, artık İspanya
tahtının Habsburg hanedanına bırakılmasını
da kabul ediyordu. Ama İngilizler, XIV.
Louis'nin, ordusuyla İspanya'ya girerek
kendini torununu İspanya'dan çıkartması gibi
gerçekçilikten uzak bir talepte ısrar ediyor-
lardı. Bunu reddeden Louis görüşmeleri
kesiti ve savaşı sürdürdü. 1711'deki iki
gelişme olayları Fransa'nın lehine çevirdi.
17 Nisan 1711'de Arşidük Karl, Habsburg
hanedanının elindeki tüm Avusturya top-
raklarının varisi oldu. İngilizlerde Fele-
menkililerin Karl'a İspanya'nın vassaletini de
kazandırarak ve böylelikle V. Karl'ın (Şar-
len) eski imparatorluğunu canlandırarak
bu savaşı sürdürmeye niyetleri yoktu. İngil-
tere'de Marlborough dukunun düşmanları
kraliçeyi etkilemeyi ve 31 Aralık 1711'de
kendisini komutanlıktan aldırmanın başarı-
ları. İttifakin çökmesi üzerine 1712'de barış
görüşmeleri başladı. Farklı müttefikler ara-
sındaki çıkar çatışmaları yüzünden, her biri
Fransa ile aynı ayrı görüşmeye oturdu. İlk
grup antlaşma Nisan 1713'te Utrecht'te
imzalandı. Gerek bu antlaşmalarda, gerek
daha sonraki Rastatt ve Baden antlaşmaların-
da II. Carlos'un vassiyetnamesi hiçe sayı-
larak, mirası antlaşmaları yapan devletler
arasında paylaşıldı. Bu antlaşmalar sonu-
cunda XIV. Louis'nin torunu İspanya kralı
olarak kaldıysa da Utrecht Antlaşmaları
Britanya'nın ve sömürge imparatorluğunun
Fransa ve İspanya karşısında güçlenişinin
simgesi oldu.

İspanyol-Amerikan Savaşı, ABD ile İ-
spanya arasında 1808'de başlayan savaş. İ-
spanya'nın Amerika kıtasındaki kolonilerini
vürmesi, ABD'nin de Büyük Okyanusun
hansında ve Latin Amerika'da yeni bölgeler
elde etmesiyle sonuçlanmıştır.

Küba'nın Şubat 1895'te başlayan bağımsız-
lık mücadelesi İspanyol-Amerikan Savaşı'nın
çıkmasında önemli rol oynadı. İspanya'nın
ayaklanmayı basturmak için uyguladığı
acımasız yöntemlerin basın aracılığıyla
ABD kamuoyuna ayrıntılı biçimde yansıtıl-
ması, ABD halkının isyancılara yakınlık
duymasını sağlamıştı. Ayaklanmanın başla-
masının ardından Küba'daki ABD vatan-
daşlarını ve mülklerini korumak için Hava-
na'ya gönderilen savaş gemisi "Maine" 15
Şubat 1898'de Havana limanında belirlene-
meyen bir nedenden dolayı batı. Böylece,
ABD kamuoyunun Küba'ya müdahale edil-
mesi yolundaki istekleri daha da güç kazan-
dı. İspanya 9 Nisan'da ateşkes ilan etti ve
Küba'ya sınırlı biçimde kendi kendini yö-
netme hakkı tanıyan yeni programın uygul-
lanmasını hızlandırdı. Bunun hemen ardın-
dan ABD Kongresi, Küba'nın bağımsızlık
hakkını tanıyan, İspanyol askerlerinin ada-
dan çekilmesi istegini dile getiren ve ABD'nin
Küba'yı ilhak etmek gibi bir niyeti
olmadığını belirtmekle birlikte, İspanya'nın
adadan çekilmesini sağlamada başkaca kuv-
vet kullanma yetkisi tanıyan karar tasarıları-
nı onayladı.

İspanya, 24 Nisan'da ABD'ye savaş ilan
etti; 25 Nisan'da da ABD savaş ilan ettiğini
açıkladı. Ama İspanya, kendi toprakların-
dan çok uzaktaki büyük bir güçle mücadele
etmeye hazır değil olduğundan savaşta baş-
arı gösteremedi. Tuğamiral George Dewey
komutasındaki bir ABD filosu 1 Mayıs

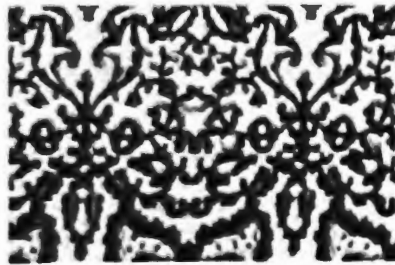
1898'de, Filipinler'in Manila Körfeğinde
demirli bulunan İspanyol filosunu tümüyle
imha etti. Manila Kenti de agüfanta ABD
birlikleri tarafından işgal edildi.

İspanya'nın, Küba'nın Santiago limanında
bulunan Antiller filosu da, 3 Temmuz'da
General William Shafter komutasındaki
ABD birliklerinin açtığı ateş sonucunda
imha edildi. Santiago kentinin 17 Temmuz'da
General Shafter'a teslim olmasıyla savaş
sona erdi.

10 Aralık 1898'de imzalanan Paris Antlaş-
ması'yla İspanya, Küba üzerindeki bütün
haklarından vazgeçti. Guam ve Porto Riko'yı
ABD'ye bıraktı ve Filipinler üzerindeki
egemenlik hakkını 20 milyon dolar karşılı-
ğında ABD'ye devretti. İspanyol-Amerikan
Savaşı, her iki ülkenin tarihinde de önemli
bir dönüm noktası oldu. İspanya uğradığı
bu yenilgiden sonra yeni sömürge arayışla-
rından vazgeçerek kendi iç sorunları üzerin-
de yoğunlaştı. Bu süreç içinde ülkede kültür
ve edebiyat ortamı yeniden canlandı gibi
20 yıl süren bir ekonomik gelişme dönemi
yaşandı. Öte yandan, önemli bir zafer elde
eden ABD geniş bir alana yayılmış deniz-
aşağı toprakları olan büyük bir güç haline
geldi. Uluslararası siyaset sahnesindeki bu
yeni konumu ABD'ye Avrupa'da belirleyici
bir rol oynama olanağı verdi.

İspanyol Armadası bak. Armada

İspanyol danteli, İspanya'da yapılan dan-
tel. 17. yüzyıldan başlayarak İspanya'ya
dışarıdan getirilen dantellerin çoğuna du-
yanıklıkla bu ad verilmiştir. 17. yüzyılda
İspanyollar kiliselerde kullanmak üzere
büyük miktarda Venedik iğne danteli ithal
ettiler. 1830'da İspanya'da manastırlar ka-
patıldığında, kilise malı olan ve İspanyol
danteli diye bilinen çok sayıda dantel ortaya
çıkırsa da, bunların pek azı İspanyol işiydi.
Benzer biçimde, Felemenk'in İspanyol ege-

Barcelona'da yapılmış bir İspanyol danteli
vicente and Albert Masam, Londra.

menliği altındaki bölgelerinden de iğ-
danteli ithal edilmiştir. 18. yüzyılda Barselo-
na'da pek özelliği olmayan bir tür dantel
üretildiyse de, şallarda kullanılan üstün
nitelikli danteller Fransa'dan, özellikle de
Chantilly'den ithal ediliyordu. 19. yüzyılın
başlarında, Barcelona yakınlarında eğrilen
ipekten Katalonya ve La Mancha'da siyah
ve beyaz ipek dantel(ler) üretilirdi. Çeşitli
dantel üretim merkezleri değişik zamanlar-
da, genellikle sıradan dantellerden biraz
daha kalın olan İspanyol türü dantel üre-
tilirdi.

İspanyol düğümü, halı sanatında az kulla-
nılan ve daha çok İspanyol halılarında
rastlanan düğüm türü.

İspanyol düğümü atılırken, iplik, tezgâha
geniş gözgülerden birinin üstüne iki kez
dolanır. Böylece ipliğin uçlarından biri
gözgünün bir yanından, ikincisi de obür
yanından halının yüzeyine çıkar. İkinci
düğüm, bir çözgü atılarak ondan sonraki
gözgünün üstüne yapılır. Bir üstteki araya
geçilince düğümler bu kez şaşırtmalı olarak,

İspanyol düğümü

Ortaç, Adarçay, Tuncel, Sarıçay, B. F. (1987)
Türk Halkı ve Kültürü, 13. Sayfa, 10. Sıra

yani alttaki sırada boş bırakılmış gözgü-
lere atılır.

İspanyol edebiyatı, İspanya'da ortaya ko-
nan edebiyat yapıtlarının tümü. Katalan dili
ve Galicio lehçesinde verilen yapıtları da
içermekle birlikte ana bölümü Kastilya
lehçesindeki yapıtlardan oluşur. İlk iki dil-
deki köklü edebiyat geleneğine karşın Kas-
tilya lehçesinin yaygınlığı ve siyasal üstün-
lüğü, bu lehçenin İspanyolca olarak yerleş-
mesine yol açmıştır.

**KASTİLYA EDEBİYATI Ortaçağ İber Yarım-
adasında 711'de başlayan Müslüman yazı-
lması mirasında Latince, yerel bir Roman
diline dönüşme sürecindeydi. 10. yüzyılda
ise yerel dil önemli ölçüde gelişmiş, bazı
manastırların bu dönemden kalma yazmaların-
da Latince metinlere yerel dilde açıklama-
lar konmuştu. 12. yüzyılda Kastilya leh-
çesindeki ilk edebiyat ürünleri ortaya çık-
maya başladı. Bunların günümüze ulaşan en
eski örneği olan *Poema* (ya da *Canar*) de
Mío Cid (Cid'in Şarkısı) adlı kahramanlık
destanı yaklaşık 1140'ta yazılmıştı. Kastilya-
lı bir soylunun kralın göğünden düşüşünü ve
sonra yeniden eski saygınlığını kazanışını
anlatan bu epik şiiri, Kastilya'nın feodal
tarihinden alınmış konuları işleyen kahra-
manlık öyküleri izledi. Öte yandan din
adamları ve kilise bilginleri de dinsel tema-
lara dayanan öykülü şiirler yazmaya başla-
dılar.**

Kastilya lehçesi 13. yüzyılın ortalarında
düzyazıda da Latince'nin yerini aldı. Düzya-
zının gelişiminde Arap etkisi önemli rol
oynamış, Toledo'nun (Tuleytule) Müslü-
manların eline geçmesinden (1085) sonra,
Doğu dillerinden çok sayıda çeviri yapılmış-
tı. *Kelile ve Dimne*'nin Arapçadan yapılan
çevirisi (1251) İspanyolcadaki ilk öykü ol-
du; bunu başka Doğu öykülerinin gene
Arapçadan yapılan çevirileri izledi. 12. yüzyılın
ortalarında Córdoba (Kurtuba), Valencia
(Balansiya) ve Sevilla (İşbiliye) yeniden
Hristiyanların eline geçti; üniversiteler ku-
ruldu ve entelektüel ortam gelişti. Düzyazi-
da Latince yerine Kastilya lehçesinin be-
nimlenmesi ve edebiyatın saygınlığının art-
ması ise Kastilya ve León kralı X. Alfonso
dönemine (1251-84) rastlar. Kastilya düzya-
zısının babası sayılan Alfonso klasik metin-
lerin yanı sıra Doğu, İbrani ve Hristiyan
kültürlerindeki bütün bilgi birikimini yerel
dile aktarmak amacıyla geniş bir çeviri ve
derleme çalışması yürüttü. Bu dönemde
Roma hukukuna dayanan *Siete Partidas*
(Yedi Bölüm) adlı büyük yasa derlemesin-
den başka astronomi, değerli taşlar, satranç
gibi konulardaki Arapça kitaplardan yapı-
lan derlemeler hazırlandı. İspanya tarihini
kapsamlı bir biçimde inceleyen *Premera
crónica general* (Genel Vakayiname) ve
yaratılışla başlayan bir evrensel tarih çalış-
ması olan *Gran e general estoria* (Genel
Tarih) ile İspanyol tarih yazarlığının temel-
leri atıldı.

Aynı dönemde *mester de clerecia* (rahiple-rin zanaatı) olarak bilinen şiir okulu şairleri Fransız aleksandren şiirini uyarlayarak dinsel, öğretici ve yarı tarihsel şiirler yazdılar. Adı bilinen ilk İspanyol şairi olan Gonzalo de Berceo (y. 1195 - y. 1268) yerel dilde yazdığı bu tür şiirlerinde azizlerin yaşamı, Meryem Ana'nın mucizeleri gibi konulara yer verdi. Kendisi de şair olan Alfonso ise ortaçağ şiir ve müzik derlemelerinin en önemlileri arasında sayılan *Cantigas de Santa Maria*'da (Meryem Ana'ya Şarkılar) dönemin lirik şiir dili olarak kabul edilen Galicia lehçesini kullandı.

14. yüzyılda çeviri ve derleme çalışmalarının yerini, ahlak öyküleri ile şövalye öykülerinden esinlenilerek kaleme alınan özgün yapıtlar aldı. Bunlar arasında Garcı Ordóñez'in (Rodríguez) *Amadis de Gaula* (Galyalı Amadis) adlı yapıtı duygulu idealizmi, lirik havası ve doğaüstü olaylarla dolu serüvenleriyle 16. yüzyıla değin etkisini korudu. İlk İspanyol şövalye romansı ya da ilk İspanyol romanı olan *El caballero Cifar* da (y. 1305; Şövalye Cifar) Arthur çevriminden esinlenerek yazılmıştı. Alfonso'nun yeğeni Juan Manuel'in 50 ahlak öyküsünden oluşan *Libro de los enxiemplos del conde Lucanor* ve *de Patronio* (Kont Lucanor ile Patronio'nun Öyküleri Kitabı) adlı yapıtı Arap kaynaklarına dayanmayı sürdürmekle birlikte, İspanyol öykücülüğünün başlangıcı sayılabilecek kadar özgündü.

14. yüzyılda İspanyol şiiri de bu ilk dönemin en özgün şairlerinden olan Juan Ruiz'le kimliğini buldu. Ruiz *Libro de buen amor* (1330, genişletilmiş biçimi 1343; Güzel Aşkın Kitabı) adlı yapıtında Ovidius, Aisopos, Latince aşk şiiri *Pamphilus seu de amore* (12. yy; Pamphilus ya da Aşk Üzerine) ve Hristiyan ayini gibi değişik kaynaklı öğelere yer verdi; erotizmle dindarlığı iç içe sunarak öğretilerdeki belirsizlikleri okurun yorumuna bıraktı. Santob de Carrión de los Condes'in *Proverbios morales* (y. 1355; Ahlaki Atasözleri) adlı yapıtında ve Kuran'daki Hz. Yusuf öyküsünün Arap harfleriyle, ama Aragon lehçesiyle yazılmış biçiminde de yabancı öğeler belirgindi. 14. yüzyılın sonlarında şiir ve düzyazı alanında Pedro Lopez de Ayala etkili oldu. Ayala *Rimado de palacio* (Saray Yaşamının Şiiri) adlı yapıtının yanı sıra vakayinameleri ve çevirileriyle de ünlendi.

15. yüzyılda İtalyan etkisindeki şiirin canlandığı görüldü. Juan Alfonso de Baena krala adadığı *Cancionero de Baena* (Baena'nın Şarkı Kitabı) adlı derlemesine en sıradanından en soylusuna kadar 55 şairin 583 şiirini aldı. Yapıt hem Galicia lehçesindeki trubadur şiirinin çöküşüne, hem de simgelerin, alegorilerin ve klasik metinlere göndermelerin yer aldığı entelektüel bir şiirin doğuşuna işaret ediyordu. Yeni şiirin önde gelen adlarından Francisco Imperial, Dante'yi örnek aldı. Şair, bilim adamı, asker ve devlet adamı Santillana markisinin İtalyan tarzı şiirleri ise İspanyol şiirindeki biçimsel zenginleşmenin başlangıcı oldu. Santillana'nın *Proemio e carta al condestable de Portugal* (1449; Portekiz Valisine Mektup ve Önsöz) adlı yapıtı İspanya'da edebiyat tarihi ve eleştirisi alanında ilk kitaptı. Juan de Mena'nın *El laberinto de Fortuna* (1444; Talih Labirenti) adlı alegorik şiiri de dönemin önemli yapıtlarındandı.

15. yüzyıl başlarının yazarı bilinmeyen seçkin şiiri *Danza de la muerte* (Ölüm Dansı) şair, besteci ve ressamların sıkça işlediği ölüm temasının güzel bir örneği. Ölümle ona karşı çıkan kurbanları arasında-ki konuşmalardan oluşan bu şiir oynamak üzere yazılmamasına karşın, daha sonra gelişen tiyatronun da temelini attı.

Rönesans. Matbaanın bulunmasını izleyen ve İtalya ile yoğun kültür alışverişi dönemine rastlayan İspanya'nın birleştirilmesi (1479) ve Kolomb'un Amerika'yı keşfi (1492), İspanyol rönesansının da başlangıcı oldu. Altın Çağ (Siglo de Oro) olarak bilinen bu dönem İspanyol edebiyatına hem denizasırları serüvenlerin getirdiği yeni deneyimler, hem de yeniden ortaya çıkarılan klasik kuralları sorgulayan bir tutum biçiminde yansıdı. İlk İspanyol hümanistleri, aynı zamanda Roman dillerinden herhangi birindeki ilk sözlüklerin yazarı, ilk dilbilgisi uzmanlarıydı.

Erken Rönesans'ın başyapıtı, imzasız yapımlanan, ama Hristiyanlığı benimsemiş Fernando de Rojas adlı bir Yahudinin yazdığı öne sürülen diyalog tarzındaki *Comedia de Calixto y Melibea* (1499; Calixto ve Melibea'nın Komedi) adlı romandı. İspanyol edebiyatında günümüze değin aşılama-yan bir gerçekçilikle işlenen arabulucu Celestina'nın kişiliği, romanın *La Celestina*(*) adıyla tanınmasına yol açtı. Tutkunun ve onun yol açtığı dramatik çatışmanın yoğun psikolojik çözümlemesine yer veren yapıt İspanyol düzyazısının ilk başyapıtı ve ilk gerçekçi romanydı.

Ortaçağ kahramanlık destanlarını, 20. yüzyıl şiirine ve tiyatrosuna bağlayan İspanyol romanslarının tarihlenebilen ilk örnekleri 15. yüzyılın ortalarında ortaya çıktı. Ulusal bilincin özünü oluşturan bu şiirlerin Selenik'ten Şili'ye, Felemenk'ten Kuzey Afrika'ya kadar yayılıp günümüze değin varlıklarını sürdürmeleri, İspanya'nın bu çağdaki saygınlığı ve üstünlüğünü gösterir. İlk romanslarda lirik temalar ve İspanya'nın yayıldığı yerlerdeki kahramanlık olayları işlendi. Ortaçağ kahramanlık temalarını ele alan romanslar sıradan insanlar için ulusal tarihin ve karakterin aktarıcısı olarak önem taşıyordu. Yaklaşık 1550'de yapılan ilk geleneksel balad derlemeleri bu tarihten sonra sık sık yinelandı ve bu şiirlerin biçimsel özellikleri İspanyol öykülü şiirinde yaygınlığını hep korudu.

İspanyol şiirini İtalyanlaştırma yolundaki ilk çabalar Kastilya İspanyolcasının ve nazım tekniklerinin yeterince gelişmemiş oluşu yüzünden başarıya ulaşamadı. Lirik şiirin yeniden doğuşunu sağlayan Garcilaso de la Vega ise ortaçağdan ve klasik şairlerden aldığı şiir tekniğini kullanarak, Rönesans temalarını kendine özgü bir biçimde işledi. Vega'nın kısa şiirleri, elejileri ve soneleri, Altın Çağ boyunca lirik şiir geleneğinin yönünü belirledi. Garcilaso'nun tekniğini bir ölçüde benimseyen Fray Luis de León, biçimden çok içerik üzerinde duran "Salamanca okulu"nun tipik örneği. Şair ve eleştirmen Fernando de Herrera, gene Garcilaso'nun etkisiyle buna tam karşıt olan Sevilla okuluna öncülük ederek ince duyarlıkları ustalıklı dile getirdi; odlarında ise dönemin kahramanlık olaylarını canlı bir biçimde yansıttı. Epik şiir alanında Ariosto ve Tasso'nun şiirleri örnek alınmakla birlikte, "konular"ve "kahramanlar" daha çok imparatorluğun ve Hristiyanlığın yayılmasından, savunulmasından ve denizasırları fetihlerden seçildi. Lope de Vega'nın *Dragonitea* (1598) adlı yapıtı bu türün seçkin örneklerindendi.

İspanya'da mistik edebiyat, İspanyol Yahudisi León Hebreo'nun (Yehuda Abrabanel) İtalyanca yazdığı *Dialoghi di Amore* (1535, Aşk Diyalogları) gibi erken tarihli örnekleri bulunmakla birlikte, asıl Karşı-Reform döneminde gelişti. Bu türün özelliği, dilin sınırlamalarını aşmak isteyen yazarların daha önce kullanılmayan yeni anlatım olanaklarına yönelmeleriydi. Avıllalı Aziz Teresa, Fray Louis de León ve Aziz Juan de Yepes y Alvarez en ünlü mistik şairlerdi.

İspanyolcanın bütün edebiyat dallarında yerleştiği bu dönemde düzyazıda önemli gelişmeler gözlemlendi. Tarih yapıtları yazıldı, Juan de Mariana Latince yazmış olduğu İspanya tarihini İspanyolcaya çevirdi. Ama tarihsel yapıtların en önemlileri Yenidünya'dan geldi. Keşif gezilerine katılanların, uzak ülkelerde kazanılan deneyimleri dile aktarma çabası İspanyol dilini zenginleştirdi. Bu arada yaşamdan kopuk ortaçağ şövalye öykülerine tepki olarak pastoral romanlar yazılmaya başladı. Ama yozlaşmamış bir altın çağ özlemini dile getiren bu yapıtlardaki saraylılar ve şairler de en az şövalyeler kadar gerçekten uzaktı. Daha olumlu bir tepki ise 1554'te imzasız yayımlanan *Lazarillo de Tormes* adlı pikaresk romanla gösterildi. Başka ülkelerde de etkili olan bu İspanyol roman türünde, alışılmış soylu kahramanların tersine, sıradan bir serserinin (*picaro*), aklını kullanarak varlığını sürdürme çabaları gerçekçi bir dille anlatılıyordu.

İspanyol edebiyatının en seçkin adlarından olan Miguel de Cervantes *Don Quijote* (1605-15; *Don Kişot*, 1933) adlı yapıtıyla çağdaş romanın ilk örneğini ortaya koydu. Cervantes yapıtında, şövalye öykülerini alaylı bir dille yererken gerçekliği, *Don Quijote*'nin "sanatsal geçişi" ile yardımcı Sancho Panza'nın "tarihsel geçişi" olmak üzere iki düzeyde yansıttı. Bu iki karşıt tutumun sürekli çatışmasıyla roman hem varoluş konusunda felsefi bir yorum getiriyor, hem de eski romanlardaki durağan tiplerlede bulunmayan bir psikolojik gerçekçiliğe olanak veriyordu. *Novelas ejemplares*'te (1613; *Örnek Alınacak Hikâyeler*, 1951-52, 2 cilt) Cervantes ilgiyi olaylar ya da anlatım biçimiyle canlı tutan iki ayrı yöntemi birbirinden ayırarak, İtalyan tarzı uzun öykü (novella) yazan ilk İspanyol oldu.

Başka ülkelerde olduğu gibi İspanya'da da tiyatro kilise kökenliydi. Kral X. Alfonso'nun yasa derlemesinde 13. yüzyılda dindışı bir tiyatronun varlığından söz edilmekteyse de, gezgin oyuncuların sahnelediği *juego* denen bu kısa yergili oyunların metinleri günümüze ulaşmadı. Gene de *juego*'lar daha sonraki kısa ve ara oyunların habercisi oldu. Juan del Encina, soylu bir koruyucu için oyun sahneleyerek tiyatroyu kilisenin etkisinden uzaklaştıran ilk yazardı. Uzun süre İtalya'da kalan Encina'nın bazı oyunlarında yerel ortaçağ anlayışından Rönesans deneyiciliğine geçiş belirgindi.

Tiyatroyu saraydan pazar yerine götüren ve bir izleyici kitlesinin doğmasını sağlayan Lope de Rueda kendi yazdığı oyunlar ve küçük tiyatro grubuyla bütün İspanya'yı dolaştı ve İspanya'da en sevilen tiyatro türü olan tek perdelik oyunu yarattı. İspanyol romanslarını tiyatroya uygulayan Juan de la Cueva ise çok başarılı bir oyun yazarı olmamakla birlikte, "ulusal" tiyatronun temellerini attı.

İspanyol tiyatrosunu gerçek bir sanat olarak ortaya koyan Lope de Vega, *Arte nuevo de hacer comedias en este tiempo* (1609; Günümüzde Komedi Yazmanın Yeni Sanatı) adlı denemesinde yeni-klasik kurallara karşı çıkarak komediyle trajediyi birleştiren, ölçüde çeşitliliği savunan ve halkın beğenisini temel alan bir görüşü savundu. Yeni oyun (*comedia*) "toplumsal"dı ve toplumun temelini oluşturan krallık ve kilise ile insan kişiliğine yaklaşımda değişiklikler öngörüyordu. Bu dönemde çapraşık olay örgüleriyle ustalıklı oyunlar yazıldı. 1800'den çok oyun yazan Lope de Vega ile birlikte

tiyatro gerçek anlamda "ulusal"laştı. Lope'den sonra gelen en büyük oyun yazarı olan Tirso de Molina, *El burlador de Sevilla* (1630; Sevilleli Kadın Avcısı) adlı yapıtıyla ilk kez Don Juan öyküsünü oyunlaştırdı. Tirso de Molina'nın *La prudencia en la mujer*'i (1634; Ölçülü Kadın) İspanyol tiyatrosunun en büyük tarihsel oyunlarından, *El condenado por desconfiado*'su ise (1635; Lanetli İnançsız) en büyük dinsel oyunlarından. Lope de Vega'nın ardıllarından biri de dünyanın en büyük oyun yazarlarından Pedro Calderón de la Barca'ydı. Calderón efsaneleri işleyen oyunlar, zarzuela denen müzikli komediler ve trajediler yazdı. Komedilerinde kentlilerin ahlak ve değer yargılarını eleştirdi. Trajedilerinde kişisel ve toplu suçları, dargörüşlülüğün ve iletişimsizliğin yarattığı sorunları inceleyerek insanlık durumunu, belirli toplumsal kuralların yıkıcılığını ve aklın yapıcı gücüyle bencil tutkuların yıkıcılığı arasındaki çatışmayı ele aldı. Dinsel oyunlar da yazarın Calderón, *auto sacramental* (ayin oyunu) olarak bilinen bu oyunlarında insanın düşüşünü ve Hristiyanlık öğretisindeki kurtuluş temalarını ele alırken, biçimsel soyutlamalara ve simgelere başvurdu. Calderón'un ölümünü izleyen 100 yıl içinde tiyatrodaki hiçbir gelişme olmadı. Bu gerilemede *culteranismo* ve *conceptismo* akımlarının da payı vardı.

17. yüzyılda şiir ve düzyazıda *culteranismo* ve *conceptismo* adıyla bilinen birbirine bağlantılı iki üslup gelişti. Bunlardan Luis de Góngora y Argote'nin öncülük ettiği *culteranismo* İspanyolca'yı yeniden Latinleştirerek daha soylu kilmaya çalışıyordu. Bu çaba yalnızca sözcük ve söz dizimindeki aşinliklerle sınırlı kalmadı; klasik metinlere yapılan göndermeler ve eğretileme oyunlarıyla anlatım ağırlaştırıldı. Yoğun bir dil ve özlü deyişler kullanarak belli bir derinliğe ulaşmayı amaçlayan ve böylece *culteranismo*'nun dilde yapısını düşünce alanında uygulayan *conceptismo*, öncelikle yergi türünde olmak üzere, düzyazı alanında etkili oldu. Akımın önde gelen temsilcisi Francisco Gómez de Quevedo y Villegas dönemin en ünlü yergi yazarıydı. Baltasar Gracián ise *Agudeza y arte de ingenio* (1642; Zekâ ve Yaratıcılık Sanatı) adlı yapıtıyla *conceptismo*'nun ilkelerini sistemleştirdi.

18. yüzyıl. İspanyol Veraset Savaşı'nı (1701-14) izleyen Bourbon yönetimi sırasında düşünce yaşamı canlanmaya başladı. İspanyol dilinin anlığını korumak amacıyla 1713'te Kraliyet Dil Akademisi (bugün İspanyol Kraliyet Akademisi) kuruldu. Bir yandan Batı Avrupa'daki gelişmeleri kavramak, bir yandan da ulusal geçmişi daha iyi tanımak için ortaçağ edebiyatını inceleme çabası içine girildi. Bu çabalar sonunda ortaya çıkan eski-yeni tartışması, yeni bir eleştirel yaklaşımın doğmasına yol açtı. Hemen hemen 100 yıldır hiçbir gelişme göstermeyen şiir, Diego Gózáles önderliğindeki Salamancalı bir grubun, daha sonra da Juan Meléndez Valdés'in çabalarıyla canlandı. Benzer bir durgunluk içindeki tiyatro alanında da yüzyılın ikinci yarısında, yeni-klasik kuralların (zaman, mekân ve eylem birliği) geçerliliği tartışıldı. Ramón de la Cruz tek perdelik ve ara oyunlarında hem kuralları bozmadan eğlendirici olmayı, hem de eski ustalar gibi yaşam ve toplum üzerine yorumlar yapmayı başardı. Düzyazıda ise romantizmin habercisi olan *Noches lúgubres* (1789-90; Kasvetli Geceler) adlı yapıtıyla José de Cadalso y Vázquez ve pikaresk romanları hatırlatan *Fray Gerundio* (1758)

adlı yergisiyle José Francisco de Isla önde gelen yazarlardı.

19. yüzyıl ve romantizm. 19. yüzyılın başlarında İspanyol edebiyatı Napoléon Savaşları'nın (1800-15) ve bunun sonuçlarının etkisi altındaydı. VII. Fernando'nun Fransa'ya sürgüne yollandığı liberaller büyük ölçüde romantizmin etkisinde kaldı; onların Fernando'nun ölümü (1833) üzerine İspanya'ya dönüşleri de İspanyol romantizminin başlangıcı sayıldı. İspanyol romantizmi, pek çok yönden bu edebiyatın klasiklerine dönüş hareketiydi. İspanya'ya öteki ülkelerden daha geç ulaşan bu akım, kısa ömürlü oldu. Akımın önde gelen adları şair José de Espronceda, şair ve oyun yazarı Ángel de Saavedra ve oyun yazarı José Zorrilla y Moral'di. Saavedra'nın *Don Álvaro, o la fuerza del sino* (1835; Don Alvaro ya da Yazgının Gücü) adlı oyunu romantizmin bütün öğelerini içeriyordu. Aynı yaklaşımı sürdüren Zorrilla y Moral, *Don Juan Tenorio*'da (1844) Don Juan temasını oyunlaştırdı. 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir şair kuşağı romantizmin bireysel kişiliği özgürleştirici rolünü ortaya çıkardı. Bunlar Gustavo Adolfo Bécquer, Ramón de Campoamor y Campoosorio ve Gaspar Núñez de Arce'ydi.

Romantizm ile aynı zamanda gelişen, ama başlangıcı daha eskiye giden *costumbrismo* akımı töreleri, davranışları ve kişilikleri inceleyen gerçekçi düzyazı alanında etkili oldu. Çağın en eleştirel ve seçkin düzyazı ustası Mariano José de Larra, *Artículos* (1835-37; Makaleler) adlı yapıtında Madrid burjuvazisini eleştirdi. Öbür önemli yazarlar *Escenas matritenses* (1836-42; Madrid Sahneleri) adlı yapıtında çağdaş yaşamı canlı bir bakışla anlatan Ramón de Mesonero Romanos ile *Escenas andaluzas*'ta (1847; Andalucía Sahneleri) Andalucía'nın tarihini, geleneklerini ve folklorunu anlatan Serafín Estebanez Calderón'du. Bu yapıtlar gerçekçi ve bölgesel öğeleriyle genel olarak romanın, özel olarak da gerçekçi yerel romanın yeniden canlanışına ortam hazırladı.

İspanya'nın dünya edebiyatına en büyük katkısı olan roman, iki yüzyıldan uzun bir süre neredeyse hiç gelişmemiştir. Yeni romanın ilk örnekleri düş gücü ve anlatım özelliklerinden çok, güçlü gözlem ve betimlemeleriyle önem taşıyordu. Bölgesel romanın en parlak dönemi Pedro Antonio de Alarcón'un *El sombrero de tres picos* (1874; Üç Köşeli Şapka, 1946) adlı yapıtıyla başladı. Bu türün en büyük yazarı olan José María de Pereda, *Soñeiza* (1884; Hilekârlık) ve *Peñas arriba* (1893; Dağlara Doğru) adlı yapıtlarında din, aile ve kırsal yaşam gibi geleneksel değerlere verdiği önemi ortaya koydu. Kadın romancılarından Fernán Caballero *La gaviota*'yla (1849; Martı), Pardo Bazán kontesi Emilia da Galicia üzerine yapıtlarıyla bölgesel romana katkıda bulundu. Armando Palacio Valdés romanlarında Asturias bölgesini, Vicente Blasco Ibáñez de Valencia'yı yansıttı. Benito Pérez Galdós ise 46 tarihsel romandan oluşan *Episodios nacionales*'te (1873-1912; 46 cilt; Ulusal Öyküler) bölgesel sınırları aşarak ülkenin 70 yıllık tarihini inceledi.

Çağdaş dönem. 1492'de kurulan imparatorluğun İspanyol-Amerikan Savaşı'yla (1898) sona erişti, İspanyol aydınlarını ülkenin gerileme nedenlerini incelemeye ve geleneksel değerleri yeniden gözden geçirmeye yöneltti. Eleştirel, psikolojik ve felsefi deneme önem kazandı; roman ciddi amaçlar için yazılmaya başladı. Azorin'in '98 Kuşağı dediği bir grup yazar, kültür yaşamını canlandırmaya çalıştı ve İspanyol edebiyatının yabancı ülkelerde yeniden saygınlık kazanmasını sağladı.

Miguel de Unamuno, *En torno al casticismo*'da (1895; İspanyolluğun Özü Üzerine) yer alan beş denemesinde ulusal sorunu, en önemli yapıtı *Del sentimiento trágico de la vida*'da ise (1913; Yaşamın Trajik Duygusu, 1986) ölümsüzlük sorununu inceledi. Sistematiğe uzak ama çarpıcı bir yazar olan Unamuno için roman, kişiliğin temellerini tartışma aracıydı. Önemli romanları arasında *Niebla* (1914; Sis, 1970), *Abel Sánchez* (1917; *Abel Sánchez: Bir Tutkunun Öyküsü*, 1989) ve *Tres novelas Ejemplares y un prólogo* (1920; Üç Uyarıcı Masal ve Bir Öndeysi) vardı. Azorin ise daha önceki yerleşik edebiyat kavramlarını ve kırsal İspanya'yı yeniden yorumlamaya çalıştı ve 19. yüzyılın karmaşık, ağır diline karşı çıktı. Ortega y Gasset, eleştiri ve psikolojiden ulusal ve uluslararası sorunlara uzanan çeşitli temaları *Meditaciones del Quijote* (1914; Kişot Üzerine Düşünceler), *España invertebrada* (1922; Omurgasız İspanya) ve *La rebelión de las masas* (1929; Kitlelerin Ayaklanması, 1968) gibi yapıtlarında ele aldı. Geleneğe, dine ve bireyin yüceltilmesine karşı çıkan Pío Baroja, toplumsal eylemin savunucusuydu. Çağdaş toplumsal sorunları anarşist bir bakış açısıyla işleyen Vicente Blasco Ibáñez, I. Dünya Savaşı'nda geçen *Los cuatro jinetes del Apocalipsis* (1916; Mahşerin Dört Atlısı) romanıyla uluslararası ün kazandı.

20. yüzyıl başında düşünsel ve estetik ölçütleri yenilemeye çalışan yazarlara *novecentistas* (yeni yüzyılcılar) adı verildi. Gene bu dönemde bir edebiyat türü olarak roman Ortega y Gasset'ten etkilendi. Ramón Pérez de Ayala romanı hem ustalık gerektiren bir sanat biçimi, hem de bir felsefi tartışma alanı olarak görürken, Ortega y Gasset, *La deshumanización del arte* (1925; Sanatın İnsansızlaştırılması) adlı yapıtında katıksız, kişisellikten uzak bir sanat anlayışını savundu ve roman türünün düşüş dönemine girdiğini ileri sürdü. İzleyen 10 yıl içinde saf sanat anlayışını romana uygulamayan yazarlardan Benjamín Jarnés gerçeküstücü İspanyol romanının seçkin örneklerini verdi.

İspanya İç Savaşı (1936-39) sırasında yurtdışına giden birçok genç romancı olgunluk dönemlerini yabancı ülkelerde yaşadılar. Max Aub, *El laberinto mágico* (1943-68; Büyülü Labirent) adlı yapıtında, Ramón José Sender de *Crónica del alba* (1942-66; Şafağın Güncesi) adlı üçlemesinde İç Savaş'ı anlattı. İç Savaş'tan sonra roman bir ölçüde geriledi ve tekil örnekler dışında çok başarılı yapıtlara rastlanmadı. Bunlardan Camilo José Cela'nın *La familia de Pascual Duarte* (1942; Pascual Duarte ve Ailesi, 1989) adlı romanı *tremendismo* denen, şiddete ve grotesk betimlemelere önem veren bir gerçekçilik akımını başlattı. Sürekli yeni deneyler peşinde koşan Cela, İç Savaş sonrasında Madrid'i anlattığı *La Colmena*'da (1951; Arı Kovanı, 1989) daha iddialı teknikler uygulamaya çalıştı.

İç Savaş'ın yol açtığı kültürel ve ekonomik sursıntı, edebiyat alanında gerçekçiliğe dönüşü getirdi. Miguel Delibes değer yargıları sürekli tehlikede olan toplumun eleştirisini yaptı. José María Gironella, *Los cipreses creen en Dios* (1953; Serviler Tanrı'ya İnanır) adlı epik üçlemesinde İç Savaş'ın koşullarını yansıttı. 1950'lerde Ana María Matute, Rafael Sánchez Ferlosio, Juan ve Luis Goytisolo kardeşler, Ignacio Aldecoa, Elena Quiroga gibi bir grup romancı toplumsal gerçekçi anlayışla yapıtlar yazdılar. Ferlosio'nun, keimt gençliğinin amaçsız yaşamını boş konuşmalarla anlatan romanı *El Jarama* (1956) bu türün en iyi örnekleri arasındaydı. 1960'larda ise gerçekçiliğin bu biçimi hızını yitirmişti. Juan Goytisolo, toplumsal gerçekçi ilk romanlarından

sonra *Señas de identidad*'da (1966; Kimlik Belirtileri) romanın yapısı ve dili konusunda denemelere girişti. Martín-Santos ve Juan Benet Goita da gene toplumsal gerçekçiliğin dışına çıktı.

20. yüzyılda İspanyol tiyatrosu yeni bir canlanma dönemine girdi. Çok sayıda oyun yazarın Jacinto Benavente y Martínez ahlak sorunlarına değindi; oyunlarında toplumsal yergiye yer verdi. 1920'lerin en özgün ve en yenilikçi oyun yazarlarından Ramón María del Valle-Inclán tiyatroya burjuva sıradanlığından kurtarmaya çalıştı. *Luces de Bohemia* (1920; Bohemya Işıkları) adlı oyununda, gerçeği abartılı bir biçimde vermeyi amaçlayan *esperpento* anlayışının kuram ve uygulamasını ortaya koydu. Federico García Lorca ise alışılmışın ötesinde bir şiirsel taşıyan oyunlarıyla İspanyol tiyatrosunda çağdaşlarını çok aşan bir düzeye ulaştı. Temel tutkuları ele alışındaki yoğun duyarlılık, yarattığı karakterleri, yazgısına egemen olamayan insanın trajik yetersizliğinin şiirsel imgeleri haline getirdi. Manzum oyunları modern olduğu kadar geleneksel, kişisel olduğu kadar evrensel, gerçeküstü olduğu kadar çocuksuydu. *Bodas de sangre* (1933; Kanlı Düğün, 1966), *Yerma* (1934; Yerma, 1962), *La casa de Bernarda Alba* (1936; Bernarda Alba'nın Evi, 1965) gibi oyunlarında aşırı tutkuları, geleneksel İspanyol onur anlayışı çerçevesinde ele aldı. Ama 1930'ların ortalarında başlayan İç Savaş tiyatrodan başlatılan yeniliklerin sürdürülmesine olanak vermedi. Bu tarihten sonra Antonio Buero Vallejo ve Alfonso Sastre tiyatroyu bir ölçüde canlandırmayı başardysa da büyük tiyatro yapıtları görülmedi. 1960'larda sansürün gevşemesinden sonra ise Fernando Arrabal'ın öncülüğünde uyumsuzluk tiyatrosuna ilgi arttı.

19. yüzyılın sonunda Nikaragualı şair Rubén Darío'nun İspanya'ya tanıttığı *modernismo* akımı İspanyol şiirinde yarım yüzyılı aşan çok parlak bir dönemin başlatıcısı oldu. Yeni ölçüler ve ritimlerle İspanyol şiirinin müziksel kaynakları büyük ölçüde zenginleşti. Çok derin, içe dönük ve estetik açıdan güzel yepyeni bir şiir doğdu. Yeni şiir hem insanın varoluş sorunlarına evrensel bir kaygıyla yaklaşıyor, hem de İspanyol edebiyat geleneğinden ve toplumundan ayrılmıyordu. Önceleri içe dönük şiirler yazan Antonio Machado, *Campos de Castilla*'da (1912; ek şiirlerle 1917; Kastilya Çayırıları) ülkenin durumunu ve İspanyol insanının özelliklerini konu alan güçlü şiirler ortaya koydu. Gerçekliğin geçiciliği yüzünden umutsuzluğa kapılan Juan Ramón Jiménez, *la poesta desnuda*'ya (çıplak şiir) yönelerek Platoncu bir mutlak arayışına girdi. Yaşamını şiire ve şiirin anlatım olanaklarına adanmış Jiménez, başlıcaları *Rimas* (1902; Uyaklar), *Sonetos espirituales* 1914-15 (1916; Tinsel Soneler 1914-15) ve *Diario de un poeta recién casado* (1917; Yeni Evli Bir Şairin Günlüğü) olan çok sayıda yapıt verdi.

1927 Kuşağı olarak bilinen bir grup seçkin şair 1920'lerden ve 1930'lardan sonra da uzun bir dönem boyunca etkili oldu. Machado ve Jiménez'i izleyen bu şairler geleneksel şarkılardan, romanslardan ve Góngora'nın şiirinden olduğu kadar çağdaş akımlardan esinlenerek sağlam yapı ve çok kişisel bir şiir yarattılar. Kuşağın önde gelen şairlerinden Federico García Lorca geleneksel şarkıların ve romansların temel özelliği olan duyguyu ve etki bütünlüğünü yapıtlarında yansıttı. *Romancero gitano* (1928; Çingene Türküleri, 1969) adlı yapıtında mitler ve imgelerle örülü bir düş dünyasını popüler bir şiire dönüştürmeyi başardı. 1929-30 yıllarında ABD'ye yaptığı yolculuğun izlenimlerini yer yer gerçeküstücü bir anlatımla

yansıttığı *Poeta en Nueva York* (1940; Şair New York'ta) adlı yapıtında imgelerden ve eğretilemelerden büyük ölçüde yararlandı. İçerikten çok dile önem veren Pedro Salinas temelde "saf şiir" arayışı içindeydi. Jorge Guillén'in her basımında genişleterek yayımladığı *Cántico* (1928) adlı yapıtı günlük yaşamın mucizelerine söylenmiş bir tür ilahi niteliğindedir. 1927 Kuşağı'nın seçkin şairlerinden Vicente Aleixandre, *La destrucción o el Amor*'da (1935; Yıkım ya da Aşk) insanın umutsuzluğunun ve evrensel şiddetin derinliklerine indi. García Lorca gibi Rafael Alberti de halk şiiri biçimlerinden ve folklor öğelerinden yararlanarak şiir yazmaya başladı. *Marinero en tierra* (1925; Denizci Karada) adlı ilk yapıtından sonra karmaşık üslupları denediği *Cal y canto*'yu (1928; Kireç ve Taş) ve başyapıtı sayılan *Sobre los ángeles*'i (1929; Melekler Üstüne) yayımladı. İspanyol şiirinin bu parlak döneminin öbür şairleri arasında Luis Cernuda, Gerardo Diego, Dámaso Alonso, Miguel Hernández, Emilio Prados ve Manuel Altolaguirre sayılabilir. Yüzyılın ikinci yarısında ise biçimsel kurallar, dolaysız betimlemeler ve açıklık önem kazandı. Bu dönemde Gabriel Celaya, Blas de Otero ve Claudio Rodríguez gibi önemli şairler yetişmekle birlikte büyük denebilecek bir şair çıkmadı.

KATALAN EDEBİYATI. İlk örnekleri Oksitan dilinde verilen Katalan edebiyatı, Pireneler'in kuzeyindeki trubadur şiirinin izlerini taşıyordu. 1937'te Aragonlu I. Juan, Barcelona'da, Toulouse'u örnek alan bir şiir akademisi kurdu. I. Martín ve I. Fernando döneminde de süren saray desteğiyle, 15. yüzyılda Katalan şiiri en parlak dönemini yaşadı. Valencia bir edebiyat merkezi oldu. Ausiàs March'ın "aşk şarkıları" (*cants d'amor*) ve "ölüm şarkıları" (*cants de mort*) Katalan dilinde yazılmış en güzel şiirler olarak hem 16. yüzyıl Kastilya şairlerini, hem de çağdaş Katalan şiirini etkiledi. Rönesans'ın en önemli temsilcisi ise Johan Roig de Corella'ydı.

Düzyazı alanındaki en önemli gelişme ortaçağ bilgi ve düşüncesinin bütün alanlarında önemli yapıtlar veren Ramon Llull'un Katalanca, Arapça ve Latince yazdığı ürünlerdi. Katalan edebiyatında altın çağın başlangıcı sayılan Llull'un *Llibre d'Evast e Blanquerna* (y. 1284) adlı romansında yer alan *Llibre d'amic e amat* (Seven ve Sevilin Kitabı) mistisizmin başyapıtı sayılır. Boccaccio'nun *Griselda* öyküsünü çeviren Bernat Metge edebiyatta klasik dönemi başlattı.

Siyasal bağımsızlığın yitirilmesinden sonra Katalan edebiyatı ve dili geriledi. 16. yüzyılda Pere Seraff'den başka anılmaya değer şair yetişmedi. Düzyazıda ise Katalancayı Jeroni Fuyadas gibi tarihçiler kullandı. Bu tarihten, Katalan edebiyatındaki canlanmada önemli rol oynayan Manuel Milà i Fontanals'a değin Katalanca daha çok halk şarkılarında korundu.

Romantik dönemde yeniden doğuş hareketine Josep Pau Ballot i Torres öncülük etti. 1907'de Katalancayı zenginleştirmek amacıyla Barcelona'da Katalan Araştırma Enstitüsü kuruldu. Bonaventura Carles Aribau, Joaquim Rubió i Ors ve Victor Balaguer'in şiirleri Jacintó Verdager Santaló'nun mistisizmine ortam hazırlarken Miguel Costa i Llobera biçimde kusursuzluğa geliştirdi. Katalonya'nın büyük çağdaş şairi ise, kendinden sonrakilere de etkileyen Joan Maragall i Gorina'ydı.

Çağdaş Katalan düzyazısının temelleri Rubió i Ors'un, Francisco Pi i Margall'ın ve *La Tradició catalana*'nın (1892; Katalan Gelenegi) yazarı Josep Torras i Bages'in yapıtlarıyla atıldı. Eugenio d'Ors y Rovira'nın, *La*

ben plantada (1911; Kökleri Sağlam) adlı felsefi romanı ise çağdaş Katalan edebiyatının en önemli örneklerindendi. Özgün tiyatro yapıtlarının da ortaya konduğu bu dönemde Àngel Guimerà *Terra baixa* (1896) adlı oyunuyla bir Alman ve bir Fransız operasına esin kaynağı oldu. Ignasi Iglésias'ın çok sayıdaki toplumsal içerikli oyununda *Els Vells* (1903) neredeyse bir başyapıttı; Adrià Gual ise düşsel yapıtlarından çok. 1898'de Barcelona'da kurulan Teatre Intim adlı tiyatronun yöneticisi olarak Katalonya'da tiyatronun gelişmesine yaptığı katkılarla önem kazandı.

Kastilya lehçesi dışındaki dilleri yasaklayan Miguel Primo de Rivera'nın diktatörlüğü (1923-30) ve İç Savaş, Katalan edebiyatının gelişmesini kesintiye uğrattı. Franco döneminde de Katalonya'da koşullar önemli bir düzelme göstermedi. Dönemin en önemli şairlerinden Salvador Espriu ve Pere Quart, toplumsal konularda gerçekçi şürler yazdılar. Düzyazıda da Mercè Rodoreda ve Josep Maria Espinàs yapıtlarında çağdaş toplumsal yaşamı temel aldılar.

GALICIA EDEBİYATI. Galicia lehçesinin Portekizceye olan yakınlığı ortaçağın manzum yapıtlarında Portekizceden ayrıştılmasına olanak vermez. Gerçekten de 14. yüzyıldan kalma *Cancioneiro da Ajuda*, *Cancioneiro da Vaticana* ve *Cancioneiro Colucci-Brancui* adlı büyük şiir kitaplarında bu iki dil iç içeydi. Kesin olmayan belirlemelere göre *Cancioneiro da Vaticana*'daki 116 addan 75'i Galicalıydı, ama bunların hiçbirine kavuşmadı. Galicalı trubadurların sonuncusu olan Macías El Enamorado'dan (ü. 14. yy ortaları) sonra Galicalılar Kastilya lehçesiyle yazmaya başladılar. Galicia şiirinin lirik özellikleri Galicia lehçesinin yüz yılı aşkın süreyle Kastilyalı şairlerce lirik dili olarak benimsenmesini sağladıysa da Rönesans'tan ve Kastilya'nın siyasal egemenliğinden sonra 19. yüzyıla değin Galicia edebiyatı gelişmedi.

Romantizmle birlikte yerel duygulara ve sorunlara karşı bir ilgi doğdu, ama dilin önem kazanması zaman aldı. 1863'te ilk sözlük, 1864'te ilk dilbilgisi kitabı yayımlandı. Francisco Añón y Paz yurt sevgisi ve özgürlük konularında şiirler yazdı. Galicia'nın en büyük yazarı Rosalía de Castro'nun Galicia folklorunu yansıtan yapıtları yöresel olduğu kadar evrensel. Eduardo Pondal y Abente doğa ve Kelt mitolojisiyle ilgili şiirler yazarken Valentin Lamas Carvajal Galicia köylüsünün sesi olarak belleklerde yer etti.

Düzyazıda ise benzer bir gelişme görülmedi. Manuel Lugrís Freire ve Heraclio Pérez Placer'in kısa öyküleri, düzyazıda Kastilya lehçesini yöleyerek daha geniş bir kitleye seslenen Rosalía da Castro'nun ve Pardo Bazán kontesinin romanlarının gölgesinde kaldı.

20. yüzyılda ortaya çıkan çok sayıda Galicalı şair, Galicia edebiyatını yörenin belirgin şiirsel karakteri ve şiirsel diliyle özdeşleştirdi.

İspanyol Evlilikleri. İspanya kraliçesi II. Isabel'in, kuzeni Cádiz dükü Francisco de Asís de Bourbon'la, Isabel'in kız kardeşi ve İspanya tahtının vârisi Luisa Fernanda'nın da Fransa kralı Louis-Philippe'in küçük oğlu Montpensier dükü Antoine'la yaptığı evlilik (10 Ekim 1846). Siyasal amaçlı bu evlilikler, İspanya'yla Fransa arasında yeniden hanedan bağlarının kurulmasını sağlarken, İngiltere'yle Fransa arasındaki dostluk ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur.

Fransa dışişleri bakanı François Guizot, 1843 ve 1845'te İngilizlere Isabel'in Bourbon hanedanının İspanyol ya da Napoli kolundan gelen biriyse evleneceğine, Luisa'nın ise ablası çocuk doğuruncaya değin bir Fransız prensiyle evlenmeyeceğine ilişkin güvence vermişti. Ama Haziran 1846'da bir kez daha İngiltere dışişleri bakanlığına getirilen Vikont Palmerston'ın, Isabel'i İngiltere prensinin kuzeni Saksonya-Coburg prensi Leopold'le evlendirme düşüncesini yeniden gündeme getirmesiyle antlaşma geçerliliğini yitirdi. Palmerston, ayrıca Fransızların, İspanya'da yeniden krallık yönetiminin kurulmasıyla sonuçlanan tutucu 1834 Anayasası'nı benimseyen ilimlileri (*moderados*) desteklemesine de karşı çıkıyordu. İngilizlerin 1812 tarihli liberal anayasasının yeniden yürürlüğe konması için çalışan ilercileri (*progresistas*) desteklemesinden korkan İspanyol ve Fransız hükümetleri, İngiltere'nin İspanya üzerindeki tasarılarını engellemek amacıyla, sonunda Isabel'i Cádiz düküyle, Luisa Fernanda'yı da Montpensier düküyle evlendirmeye karar verdiler. Palmerston bu evliliklerini Bourbon hanedanının İspanyol ve Fransız kollarının birleşmesini yasaklayan Utrecht Antlaşması'na (1713) aykırı olduğunu öne sürerek, tasarıya şiddetle karşı çıktıysa da bu girişiminden hiçbir sonuç alamadı. Öte yandan evlilikler nedeniyle liberal İngiliz yönetimiyle ilişkileri bozulan Fransa kralı Louis-Philippe'in Guizot önderliğindeki tutucuları daha yakın bir ittifaka yönelmesi, Louis-Philippe yönetiminin devrilmesiyle (1848) sonuçlanan süreci hızlandıran etkenlerden biri oldu.

İspanyol Felemenki, bugün Belçika ve Luksemburg'un bulunduğu topraklarda yer alan ve 1579-1713 arasında İspanyol yönetimi altında kalan eyaletlere verilen ad.

Felemenk eyaletlerinde 1567'de İspanya'ya karşı başlayan ayaklanmanın başlıca nedeni, yıllardır süren yabancı egemenliğine duyulan tepkiden çok, gelişmekte olan Kalvencilerin başlatıkları ayaklanmayı basturmak üzere bölgeye gönderilen Alba dükü Fernando Alvarez de Toledo y Pimental'ın uyguladığı sert ve baskıcı önlemler (*bak* Kanlı Konsey) ve koyduğu ağır vergiler güçlü bir direnişe karşılık. İzlediği politikanın yanlış olduğunu gören İspanya kralı II. Felipe, Felemenkililerin nefretini kazanan Alba'yı İspanya'ya geri çağırdı (1573). O tanhe değin İspanya'ya bağlılıklarını korumak olan ve nüfusun büyük bölümünü Katoliklerin oluşturduğu güney eyaletleri gittikçe güçlenen Protestan hareketin ve özerklik talebinin etkisinde kalarak, İspanyol yönetimine karşı ortak direniş kararı aldılar. Kuzey ve güney eyaletleri arasında kurulan birliğin temsilcileri, aralarındaki dinsel çatışmalara son verip birliği pekiştirmek amacıyla 1576'da bir araya gelerek Gent Uzlaşması'nı(*) imzaladılar. Ama ekonomisi tarıma dayalı Katolik kuzey eyaletleriyle, ticaret ve sanayinin ağırlıkta olduğu, Kalvencilerin egemenliğindeki kuzey eyaletleri arasındaki çekişmeler nedeniyle birlik kalıcı olmadı ve üç yıl içinde parçalandı. Bunda, İspanya kralı tarafından genel valiliğe atanan, diplomatik ve askeri yetenekleriyle ünlü Alessandro Farnese'nin (sonradan Parma dükü) Katolikler arasında birlik sağlamaya yönelik çabalarının ve güneydeki Protestanlara karşı izlediği esnek politikaların da büyük etkisi oldu. Kısa sürede güney eyaletlerinin güvenliğini kazanan Farnese İspanya'nın bölgede yeniden

denetimi sağlamasında önemli rol oynadı. 1585'e gelindiğinde kuzey ve güney eyaletleri arasındaki birlik kesinlikle son bulmuştu.

Surup giden savaşa ve karışıklıklara karşın 17. yüzyılın başlarında İspanyol Felemenki'nde önemli bir ekonomik ve kültürel canlanma yaşandı. İspanyolların denetimi sağlanmalarından sonra yeniden hızla gelişmeye başlayan pamuklu dokuma sanayisi, kısa sürede eskiye oranla çok yüksek bir üretim düzeyine ulaştı. Peter Paul Rubens, Anthony van Dyck gibi sanatçıların çalışmaları sonucu Flaman resim sanatı büyük gelişime gösterdi. Gent ve Brugge gibi önemli kentler hızla büyüdü. Kanalların açılması, yeni tohumların ve ürün kalımları yöntemlerinin kullanılmaya başlamasıyla tarımda önemli bir ilerleme sağlandı ve tarımda yaşanan bolluk 17. yüzyılın ortalarına değin sürdü.

Güney eyaletleri bağımsız olmamakla birlikte, içişlerinde önemli bir özerkliğe sahiptiler. Yargı sisteminin Felemenkililerin denetimi altında olduğu bu eyaletlerde genel valive yardımcı olmak üzere özel kurullar oluşturulmuştu. Eyaletler "Joyeuse Entrée" (Mutlu Giriş) adıyla bilinen haklar bildirisiyle (1356) tanınan geniş ayrıcalıklardan ve özgürlüklerden de yararlanıyorlardı. Ama dış ilişkileri kesinlikle İspanya tahtının denetimi altındaydı.

Dort bir yandan kuşatılmış olan İspanyol Felemenki'ni oluşturan eyaletler sürekli savaflara sahne oldular ve Protestan devletlerle Katolik devletler arasında tampon bir bölge özelliğini taşımaları nedeniyle de sürekli toprak yitirdiler. Kuzey Brabant, Zeeland ve Maas (Meuse) Irmağının doğusundaki bölge, 1648'de Birleşik Eyaletler'e (Felemenk Cumhuriyeti) bırakıldı. Fransa 1659'da ele geçirdiği Artois bölgesinin ardından Hainaut, Luksemburg ve Flandre'in güneyindeki geniş toprakları da sınırlarına kattı. Öte yandan 1648'de imzalanan Münster Barış'ıyla Anvers (Antwerpen) limanı dışı ticarete kapatıldı. Bu koşullar altında eyaletlerde ekonomik ve toplumsal bir gerileme dönemi başladı.

Çocuğu olmayan İspanya kralı II. Carlos'un ölümünden (1700) hemen önce, Anjou dükü Philippe'i V. Felipe adıyla vârisi ilan etmesiyle bölgede İspanyol egemenliği sona erdi. İspanyol Felemenk altı yıl süreyle Fransız Bourbon hanedanının egemenliği altında kaldıktan sonra, İngiliz ve Felemenk birliklerince işgal edildi. Yedi yıl süren işgalin ardından 1713-14'te imzalanan Utrecht Antlaşmaları'yla İspanya'nın egemenliğindeki topraklar bölündü ve İspanyol Felemenki'nin yönetimi Kutsal Roma-Germen imparatoru VI. Karl'a ve Avusturya Habsburglarına geçti.

İspanyol Havayolları *bak.* Iberia

İspanyol hazine filosu, 16-18. yüzyıllar arasında, Avrupa'da üretilen malları Amerika'daki İspanyol sömürgelerine, bu sömürgelerden elde edilen altın ve gümüş gibi ürünleri de İspanya'ya taşıyan İspanyol filosu.

İspanya ile Amerika kıtası arasındaki deniz taşımacılığı 1560'lardan sonra düzenli bir biçimde yürütülmeye başladı. Her yıl 30-90 arası gemiden oluşan iki filo Sevilla'dan Amerika'daki sömürgelere doğru yelken açardı. Bunlardan *flota* (filo) ilkbaharda Vera Cruz'a (bugün Meksika'da) doğru yola çıkar, gemilerin bir bölümünü güzer-gâhi üzerinde bulunan Batı Hint Adaları'nda ve Honduras'ta bırakırdı. *Galeone*'ler (kalyon) ya da Tierra Firme filosu ise, Cartagena (bugün Kolombiya'da) ile Panama'nın Atlas Okyanusu kıyısındaki Porto Bello (bugün Portobelo) limanlarına uğrar-

dı. Filolar kış Amerika'da geçirir, ertesi ilkbahar Havana'da buluştuktan sonra, savaş gemilerinin koruması altında İspanya'ya dönerlerdi.

Filolar donuş yolculuğunda çok büyük miktarlarda altın ve gümüş taşıdıklarından, ganimet peyinde koşan İngiliz, Felemenk ve Fransız denizcileri için son derece çekici bir hedef oluşturmuyorlardı. Filolardan biri 1628'de Felemenkli Amiral Piet Hein tarafından Kuba açıklarında, bir başkası ise 1657'de İngiliz komutan Robert Blake tarafından Asor Adaları yakınında yağmalanıp yok edildi. Ama filolar yağmacılara karşı genellikle çok iyi korunuyordu.

18. yüzyıla gelindiğinde İspanya, deniz yolları üzerindeki denetimini artırmış ve başka ülkelere de İspanyol ve Amerikan limanları arasında taşımacılık yapma hakkını tanıtmıştı. Zamanla İspanya'yla sömürgeleri arasındaki ticaret tekeline ortadan kalkmasıyla filolar da önemini yitirmeye başladı. 1740'ta *galeone*'lerin, 1789'da da *flota*'nın seferlerine son verildi. Ayrıca *bak* Manila kalyonu.

İspanyol-Magrip seramiği, İspanya'da 15. yüzyılda Málaga'da ve 16. yüzyılda Valencia yakınlarındaki Manises bölgesinde Magnpli ustaların yaptığı kalay sırlı, lüsterli seramiğe verilen ad. Bu seramikler, çoğunlukla kobalt mavisi ile desenleri çizildikten sonra kalay sırla sırlanıp fırınlanır, ardından kalay sırn üstüne fırça ile metalik bir boyarmadde olan lüster sürülerek ikinci kez fırınlanırdı. Sonuçta seramiklerin üstünde metalik bir parlılık elde edilirdi. Bu, ilk dönem ürünlerinde donuk sarı, geç dönem yapıtlarda daha kaba, bakırımsı bir görünümdedir. Hayatağacı, hurma ağacı, Arapça yazılar gibi ilk desenler İslam özellikleri taşıyor. Sonraki desenler İslam örgeleriyle İtalyan Rönesansı örgelerini birleştirmiştir. Yanlış ya da bilerek okunaksız yazılmış Arapça yazılar bu sanatı Hristiyan İspanyol zanaatçıların sürdürdüğünü göstermektedir. Bu seramiğin İtalya'da taklit edilmesi, İtalyan majolikasının gelişmesine yol açmıştır.

İspanya'nın Manises bölgesinde 14. ve 15. yüzyıllarda geliştirilen seramik üslubu ise "Manises seramiği" olarak bilinir. Bu üslup Arap ve Hristiyan gotik etkileri birleştirmiştir. Ritmik çizimler Arap, hanedan armalarından alınmış hayvan ve bitki örgeleri ise Hristiyan gotik etkisini gösterir. Aziz Yuhanna kurtalı, İspanyol ve İtalyan armalarına ait simgeler en sevilen desenler olmuştur.

İspanyol Sahrası *bak.* Batı Sahra

İspanyol Sosyalist İşçi Partisi, İspanyolca PARTIDO SOCIALISTA OBRERO ESPAÑOL (PSOE). 20. yüzyılda İspanya'nın siyasal yaşamında önemli rol oynayan siyasal parti. 1982'den bu yana iktidardadır.

1879'da Madridli matbaacı Pablo Iglesias tarafından kuruldu. Iglesias 1888'de de partiye bağlı Genel İşçi Sendikası'nı (UGT) kurdu. UGT'nin işçi sınıfını örgütlemekte anarşist sendikalar konfederasyonuyla rekabet etmek zorunda kalması başlangıçta partinin gelişmesini yavaşlattı. Gene de 1931'de cumhuriyetin ilanı sırasında PSOE ülkenin en büyük siyasal partisi durumuna gelmişti. Parti 1931-36 arasındaki koalisyona hükümetlerine katıldı, İspanya İç Savaşı (1936-39) sırasında cumhuriyeti savundu. UGT'nin başkanı Francisco Largo Caballero 1936-37'de cumhuriyet yönetiminin başbakanı olarak görev yaptı. 1938'de cumhuriyetin yıkılmasının ardından PSOE yasaklandı.

Francisco Franco'nun yönetiminin zayıflaması üzerine PSOE 1970'lerde İspanya'da

yeniden örgütlendi. 1972'de parti yönetimi, sürgündeki yaşlı önderlerden ülke içindeki kanada geçti. Genç Felipe González parti genel sekreterliğine seçildi. PSOE, 1977'de öteki siyasal partilerle birlikte yasallaştı ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde oyların yaklaşık yüzde 30'unu aldı. González ile pragmatik görüşlü öteki önderlerin 1979'da partinin resmi Marksist-Sosyalist çizgisini bırakması üzerine PSOE orta sınıfları ve ılımlı seçmen kitlelerini yanına çekmeyi başardı. Bu arada UGT de sendikal alanda komünistlerle giriştiği rekabette başarılı oldu.

Sosyalistler 1982 genel seçimlerinde ezici bir zafer kazandılar. Çok sevilen ve karizmatik bir önder olan González başbakan oldu. Büyük çaplı devletleştirmelerden uzak durdu, daha adil bir gelir dağılımı sağlamak amacıyla planlama ve devlet müdahalesine dayalı ılımlı bir politika izledi. Boşanmanın serbest bırakılması gibi toplumsal reform yasaları çıkardı, ayrıca İspanya'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyeliğini destekledi. 1986 genel seçimlerini de kolayca kazandı. Aynı yıl yapılan referandumda, daha önce karşı çıktığı halde İspanya'nın Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) üyeliğinin sürmesi yönünde oy kullanılması çağrısında bulundu. Haziran 1987'deki belediye, bölge ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise önemli kayıplara uğradı. 1989 genel seçimlerinde biraz daha oy yitirerek Cortes'teki sandalyelerin ancak tam yarısını elde edebildi.

İspanyol Sömürge Yasaları bak. Hint Adaları Yasaları

İspanyolca, İspanyolca ESPAÑOL, İspanya, Kuzey ve Güney Amerika ve Afrika'da 250 milyondan fazla insanın konuştuğu Roman dili. En eski İspanyolca belgeler (10. yy) Latince metinlerdeki sözcük açıklamalarıdır. İspanyolca yazılmış ilk edebiyat yapıtları ise yaklaşık 1150'de ortaya çıkmıştır.

İspanyolca (özellikle Latin Amerika'da), çağdaş standart İspanyolcanın temelini oluşturan lehçenin adıyla, Kastilya dili olarak da bilinir. Kastilya lehçesi(*) 9. yüzyılda İspanya'nın ortakuzeyindeki (Eski Kastilya) Burgos kenti çevresinde ortaya çıkmış, İspanya Magriplülerin elinden geri alındıktan sonra 11. yüzyılda güneye, İspanya'nın iç kesimlerindeki (Yeni Kastilya) Madrid ve Toledo çevresine yayılmıştır. 15. yüzyıl sonlarında Kastilya ve León krallıkları Aragon Krallığı ile birleşince, Kastilya dili bütün İspanya'da resmi dil durumuna gelmiştir. Aragon, Navarra, León, Asturias ve Santander bölgelerinde konuşulan lehçeler de, zamanla yerlerini Kastilya lehçesine bırakmışlardır. Bu lehçeler günümüzde yalnızca ıssız kırsal bölgelerde varlıklarını sürdürmektedir. Portekizcenin, İspanya'nın kuzeybatısında konuşulan Galicia lehçesi(*) de büyük ölçüde gerilemiştir.

İspanyolcanın, 12. yüzyıldan önce Arap işgalindeki bölgelerde konuşulan lehçesine Mustarib dili(*) adı verilir. İspanyolcanın çok eski bir biçimi olan ve Arapçadan birçok sözcük içeren bu dil, 11. yüzyıldan kalma Arapça ve İbranice şiirlere eklenmiş nakaratlar (harca) sayesinde günümüze ulaşmıştır.

İspanyolca, İber Yarımadası dışında, hemen hemen bütün Ort ve Güney Amerika'da (yalnızca Brezilya'da İspanyolcanın yakın akrabası Portekizce konuşulur), Kanarya Adalarında, Fas'ın bazı bölgelerinde ve Filipinler'de de konuşulmaktadır. Latin Amerika'da konuşulan İspanyolca, birçok yerel lehçeye ayrılır; bunların tümü Kastilya lehçesinden kaynaklanmakla birlikte, ses-

bilgisi özellikleri açısından Avrupa'da konuşulan İspanyolcadan bazı farklılıklar gösterir. Kastilya İspanyolcasındaki *th* (yazımda *c* ya da *i*'den önce gelen *z* ya da *c*) sesinin yerini, Latin Amerika İspanyolcasında *s* sesi alır. Kastilya İspanyolcasındaki *ly* (*ll* olarak yazılır) sesinin yerine de Latin Amerika İspanyolcasında *y*, bazen de *zh* sesi kullanılır.

İspanyolcada, adılların özne ve nesne biçimleri dışında Latincedeki durum sistemi tümüyle ortadan kalkmıştır. Adlar eril ve dişil olmak üzere iki cinsle ayrılır ve sonlarına çoğul belirten *-s* ya da *-es* eklerini alır. Adlarla uyum sağlamak için, sıfatların sonuna getirilen ekler değişikliğe uğrar. Eylem sistemi karmaşık olmakla birlikte, genellikle kuraldardır. Eylemlerin bildirme, buyrum ve dilek kipleri, şimdiki, gelecek, geçmiş, hikâye, birleşik ve koşullu birleşik zamanlar ile geçmiş ve gelecek zaman için kullanılan bazı başka biçimleri, ayrıca edilgen ve dönüşlü yapıları vardır.

İspanyolceyleği bak. oyaacağı

isparoz (*Diplodus annularis*), İSPARI olarak da bilinir, *Perciformes* takımının *Sparidae* familyasından, Akdeniz'in kıyı şeridinde yaygın biçimde görülen balık türü. Vücudu oval biçimli, pulları kalın, uzunluğu 15-24 cm'dir. Sırtı gümüş renginde, yanları sarımsı, karnı beyazdır. Gövdesinde yay biçiminde uzayan belirgin yanall (yan) çizgiyi kesen dikey bantlar vardır. Kuyruk sapında aşağıya kadar inmeyen siyah bir leke bulunur. Ağzları küçük olmasına karşın sert genele-ri, kesici ve öğütücü dişleri vardır. Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde yaşayan bu balıklar Biskay Körfezinden Fas'a kadar uzanan Atlas Okyanusu kıyılarında da görülür.

ispat hakkı, hakaret davalarında, belirli durumlarda sanığa iddiasının doğruluğunu kanıtlaması için tanınan hak.

Karşılaştırmalı hukukta genel eğilim, ispat hakkının kamu yararı bulunan durumlarda kabul edilmesi yolundadır. Türk hukukunda, kamu görev ve hizmetinde bulunanlara bu görev ve hizmetin yürütülmesiyle ilgili olarak yöneltilen suçlamalardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanığa ispat hakkının tanınması ilkesi benimsenmiştir. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 266, 267 ve 268. maddelerine göre açılan davalar bu kapsama girmez. İspat talebinin kabul edildiği öteki durumlar şunlardır: 1) Hakarete uğrayan kişi hakkındaki yüklenen eylemden dolayı kovuşturmaya başlanmış olması, 2) yüklenen eylemin ispatında kamu yararı bulunduğu mahkemece karar verilmesi, 3) şikâyetçinin ispata razı olması.

İspat talebini hakaret davasına bakan mahkeme inceler. Talebi kabul edilen sanığın 15 gün içinde bütün kanıtları ve varsa belgelerin aslını ya da örneğini mahkemeye vermesi gerekir. Suçlamanın ispat edilmesi ya da hakarete uğrayanın yüklenen eylemden dolayı mahkûm olması durumunda, sanık hakkındaki dava ve ceza düşer. Suçlama ispat edilemezse, hakaret eylemini işleyen kişiye TCK'nın 480. maddesinde öngörülen ceza, yarısı oranında artırılarak verilir.

ispat yükü, BEYYİNE KÜLFETİ olarak da bilinir, mahkemede ileri sürülen bir iddia-nın, sahibi tarafından kanıtlanması zorunlu-luğu. Yargıcın kendiliğinden olaya uygulama-sı gereken yasa hükümleri bu kapsama girmez; ama bir yabancı yasa hükmü uygulanacaksa, buna dayanan taraf yabancı yasa hükmünün kanıtlamak zorundadır. İspat yükünü ortadan kaldıran durumların başında karineler gelir. İddiasını bir karineye da-

yandıran kişi, bu iddiasını ispatla yükümlü değildir (örn. birlikte ölüm karinesi). Bu bağlamda en önemli karinelerden biri resmi sicil ve resmi senetlerin doğruluğuna ilişkin karinedir. Öte yandan bilinen ve yaygın olaylara ya da normal duruma dayanan iddiaların da kanıtlanması gerekmez. İddiaların karşı tarafça kabul edilmesi de ispat yükünü ortadan kaldırır.

ispenç, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerden alınan arazi vergisi.

Önceleri Müslüman ve gayrimüslim reayadan, çift resmi(*) adıyla tek bir vergi alınıyordu. I. Murad döneminde bu uygulamaya son verilerek gayrimüslimler için çift resmi yerine ispenç vergisi kondu. Kişi başına yılda 25 akçe olarak belirlenen ispenç yükümlülüğü, kanunnamelere göre buluş çağında başlıyor ve ölünceye değin sürüyordu. 16. yüzyılda Hristiyanların çoğunlukta olduğu Rumeli ve Ege adalarında devletin en önemli gelir kaynağı olan ve tımarlı sipahilerce toplanan ispenç, tımar sisteminin bozulması üzerine hazine tarafından iltizama verilmeye başladı. Bu dönemde genellikle cizyeyle birlikte toplandı. Tanzimat'ın ilanından sonra, Abdülmecid'in bir iradesiyle 1849'da uygulamadan kaldırıldı.

ispermeçet balinası bak. kaşalot

ispermeçet mumu (Latince *spermacet*; *sperma*: "sperma" ve *cetus*: "balina"), yunus, musur ve balinaların yağ dokularından ve kafa boşluklarındaki sıvıdan elde edilen mumsu katı madde. Kolaylıkla eriyebilen bu madde başlıca merhemlerin, kozmetik kremlerin ve şamdan mumlarının yapımında, ayrıca dokumacılıkta bitirme işleminde kullanılır. Balinanın ersuyunun pıhtılaşmasıyla oluştuğuna inanıldığından bu muma Latince *spermacet* adı verilmiştir.

Balığın içinde sıvı bulunan kafa boşluğu genellikle yağ dokusuyla birlikte kaynatılarak ispermeçet mumu ile karışık ham ispermeçet yağı(*) elde edilir. Bu yağın ani olarak soğutulmasıyla kristal haldeki beyaz renkli ispermeçet mumu ayrılır.

İspermeçet mumu kimyasal olarak başlıca setil palmitatı ve yağ asitlerinin yağ alkolle-riyle yaptığı öbür bazı esterleri içerir.

ispermeçet yağı, bir balina türü olan kaşalotun kafa boşluğundaki sıvıdan ve yağ dokusundan elde edilen açık sarı renkli sıvı. Eskiden kandil yakıtı olarak kullanılan ispermeçet yağından günümüzde özellikle yağlayıcı olarak yararlanılır. Balinanın kafasında yaklaşık 1.900 litrelik bir hacim kaplayan, içi sıvıyla dolu organın (boşluğun), okyanusların derinliklerinde hayvanın yaşamsal organlarını su basınıncından koruyan bir yastık görevi yaptığına ve titreşimleri algılamasında rol oynadığına inanılır. Bu organ yağ dokusuyla birlikte kaynatılarak ispermeçet mumuyla(*) karışık ham ispermeçet yağı elde edilir; daha sonra bu iki madde birbirinden ayrılır.

Ham ispermeçet yağı kükürtlendiğinde çok yüksek basınçlara dayanıklı yağlayıcı olarak, sertleştirildiğinde ise kumaşların aprelenmesinde kullanılır. Ayrıca, sabunlaştırma tepkimelerine sokularak sabun üretimi için yağ asitleri, kozmetik ve deterjanlar için de yağ alkolle-ri elde edilir. İspermeçet mumu ayrıldıktan sonra antil-miş ispermeçet yağından yüksek hızlı maki-nelerde, duyarlı aygıtlarda ve dokumacılıkta yağlayıcı olarak yararlanılır.

ispinoz, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımı-nın *Fringillidae* familyasından 17 kuş

türünün ortak adı. *Geospizinae* altfamilyasından Galápagos ispinozu(*) adıyla tanınan 14 tür Charles Darwin'in "türlerin zaman içinde değişebileceği" savına kanıt oluşturmıştır. Öbür üç tür ise *Fringilla* cinsinde yer alır. Bunlardan bayağı ispinoz (*F. coelebs*) Avrupa'da en yaygın görülen kuşlardan biridir. Afrika'nın kuzeyine ve Asya'nın orta kesimlerine kadar

Bayağı ispinoz (*Fringilla coelebs*)
H. Schunemann-Bavaria Verlag

yayılmış olan bu tür, Türkiye'nin hemen her yerinde rastlanan yerli kuşlar arasındadır. Uzunlukları yaklaşık 15 cm, erkeklerin gaga üstü siyah, tepesi, ense ve boyun yanları mavimsi bozdur. Sırtı pas renğinde, kuyruksokumu yeşil, kuyruğunun kenar tüyleri beyaz, kanatları siyah ve beyaz çizgilidir. Dişiler ve yavrular daha soluk, kahverengimsi boz renkleriyle ayırt edilir. Şakrak ve yüksek perdeden ötüşleriyle tanınan bu kuşlar ormanlarda, bahçe ve parklarda yaşar. Genellikle ağaç çatallarında kurdukları özenli yuvaları yosun ve likenle gizlenmiştir.

Türkiye'de göç sırasında görülen dağ ispinozunun(*) (*Fringilla montifringilla*) bazı yıllar göç ederken milyonlarcası bir araya gelebilir. Kanarya Adalarında yaşayan mavi ispinozun (*F. teydea*) erkeği parlak mavi renkle bezeli, dişisi genel olarak kahverengimsi yeşil sırtlı ve boz kanırlıdır.

İspir, Karadeniz Bölgesi'nde, Erzurum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.805 km² (1988) olan İspir ilçesi doğuda Tortum, güneyde Ilıca ilçeleri, güneybatıda Bayburt ili, batıda Pazaryolu ilçesi, kuzeyde Rize, kuzeydoğuda da Artvin illeriyle çevrilidir.

Erzurum ilinin kuzeybatısında yer alan ilçe topraklarını Doğu Karadeniz Sıradaglarının kıyı dağları ile iç sıraları engebelendirir. Kuzeydeki Rize ve Kaçkar dağlarının dorukları ilçe sınırları dışındadır. Güneydeki Çoruh-Kelkit Dağlarından Mescit Dağının doruğu ilçe sınırları dışında, Deve Dağı (3.202 m), Velibaba Tepesi (3.186 m) ve Sulaktepe (2.882 m) ise ilçe sınırları içindedir. Bu dağ sıralarını birbirinden ayıran tektonik kökenli Çoruh-Kelkit Vadisi Oluşuna yerleşmiş Çoruh Irmağı, kabaca güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda ilçe topraklarından geçer. İspir yöresinde derinliği epeyce artan Çoruh Vadisi tabanındaki küçük düzlükler verimli tarım alanları oluşturur.

İlçe topraklarının, kışları çok soğuk ve sert geçen Erzurum ilinin mikroklima oluşturan bir kesiminde yer alması nedeniyle, bitkisel üretim oldukça çeşitlenip gelişmiştir. Yetiştirilen başlıca tarla ürünleri buğday, arpa, fiğ ve patatestir. Az miktarda da fasulye, çavdar ve soğan yetiştirilir. Erzurum kenti-

nin sebze ve meyve gereksinmesinin önemli bir bölümünü, ilçenin Çoruh Irmağı boyundaki tarım alanlarında yapılan üretim karşılar. En çok elma, armut, dut ve ceviz gibi meyveler ile çeşitli kış sebzeleri yetiştirilir. Geleneksel yaylacılık yöntemiyle yaygın biçimde hayvancılık yapılır ve en çok koyun ile sığır beslenir. İlçe topraklarında bakır ve linyit yatakları vardır.

11. yüzyıl sonlarında Saltukluların, 15. yüzyıl başında da Akkoyunluların egemenliğine giren İspir, I. Selim'in (Yavuz) 1517'de Mısır'dan dönüşünde Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayetinin Merkez sancağına bağlı bir kazaydı; 1916'dan 1918'e değin de Rus işgalinde kaldı.

Çoruh Irmağının kollarından Şehir Suyu vadisinde ve Hasan Dağının (2.883 m) güneyinde kurulmuş olan İspir kasabası, kırsal nitelikleri ağır basan küçük bir yerleşmedir. İl merkezi Erzurum'a 140 km uzaklıktadır. Kasabadaki başlıca tarihsel yapılar Saltuklu, Selçuklu, Osmanlı dönemlerinde onarılan ve iç surları ile burçları sağlam kalan İspir Kalesi (yapım tarihi bilinmiyor), 13. yüzyılda yapıldığı sanılan ve kalenin güney duvarına bitişik durumda olan Kale Mescidi, 13. yüzyıl yapısı Çarşı (Tuğrul Şah) Camisi, 1725-26'da Erzurum müftüsü Kadızade Mehmed Efendi tarafından yaptırılan ve avlusunda 10 dershane bulunan Kadioğlu Medresesi'dir.

İspir Belediyesi 1886'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 34.172; kasaba, 8.032.

İspir (*Spiraea*), gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, yaklaşık 100 kadar çiçekli çalı türünü içeren cins. Anayurdu kuzey ılıman

İspir (*Spiraea*)
E R Doggins EB Inc

kuşaktır; gösterişli çiçekleri nedeniyle yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

S. cantoniensis ve *S. trilobata* arasındaki çaprazlamadan türetilen *Spiraea* × *Vanhouttei* ilkbaharda beyaz çiçekler açan, yaklaşık 2 m yükseklikte bir süs çalıdır. İlkbaharda çiçeklenen öbür türler arasında *S. crevata*, *S. prunifolia* ve *S. trilobata*; yazın çiçeklenen türler arasında ise *S. albiziflora*, *S. × Bumalda* (*S. albiziflora* ve *S. japonica*'dan türetilmiş), *S. × Billiardii* (*S. douglasii* ve *S. salicifolia*'dan türetilmiş), *S. japonica*, *S. salicifolia* ve *S. tomentosa* sayılabilir.

İspirto, sanayide ve evlerde çeşitli amaçlarla kullanılan sulu etil alkol çözeltilerinin ticari adı. İçki olarak tüketilmesini ya da içki üretiminde kullanılmasını önlemek üzere içine renk, koku ve tat bozucu katkı maddeleri katılan bu çözeltiler piyasada

çeşitli adlarla bulunur: Bergamot esansı eklenen tualeto ispirtosu (yüzde 75 etil alkol); yalnızca yakacak olarak kullanılan mavi ispirto (yüzde 92 etil alkol); ilaç, kozmetik ve boya sanayisinde çözücü olarak kullanılan sanayi ispirtosu (yüzde 92 etil alkol). Ayrıca bak. etil alkol.

İspirtolu teksir makinesi, HEKTOGRAF olarak da bilinir, sırtı ispirtoya duyarlı ince bir katmanla sıvanmış bir kâğıt klişeden (master kopya) kopya çıkartmaya yarayan teksir makinesi. Kopyası çıkartılacak metin kâğıt klişeye daktiloyla, elle ya da bilgisayarla (*printer*) yazılabilir. Yazım işlemiyle ayrıca kopya çıkarma makinelerinden ve mikrofilm okuyucu-yazıcılarından da yararlanılabilir. Yazılı bölümler klişenin sırtında hafif bir çıkıntı yapar. Kâğıt klişe daha sonra makinenin tamburu üzerine sarılır. Metnin kopyasının çıkarılacağı teksir kâğıtları hafifçe ispirtoyla nemlendirilerek tambura beslenir ve klişe ile teksir kâğıdının yüzeyi birbirine temas ettirilir. Temas sırasında, klişenin sırtındaki kabarık bölgelerdeki karbon teksir kâğıdının üzerine geçer ve böylece kâğıt üzerinde metnin kopyası çıkar. Bu yöntemle değişik renkli baskıların yapılabilmesi olanaklıdır. İspirtolu kopya kâğıtlarının bir üstünlüğü de, klişe kâğıdına yazılan bazı bölümlerin teksir işleminden önce silinebilmesi ya da yenilerinin eklenebilmesidir. Bu tür bir klişeyle 300 kadar kopya çıkartılabilir.

İsrâ (Arapçada "geceleyin yola çıkmak"), Hz. Muhammed'in bir gecede Mekke'den Kudüs'e yaptığına inanılan yolculuk. Kuran'ın 17. suresinin de adıdır. Bu surede olaydan şöyle söz edilir: "Kulu Muhammed'i bir gece Mescid-i Haram'dan, kendisine bir kısım âyetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Akşa'ya götürün Allah'ın şânı yücedir."

Geleneksel olarak "Mescid-i Haram" adının Mekke'yi belirttiği kabul edilir. Buna karşılık ilk müfessirler "Mescid-i Akşa" sözünü Cennet biçiminde yorumlamışlar ve bu âyetin Hz. Muhammed'in gene Mekke'den başlayan göçe yükselişinden (Mirac) söz ettiğini öne sürmüşlerdir. Emeviler dönemindeyse (661-750) "Mescid-i Akşa" Kudüs olarak yorumlanmıştır. İsrâ'nın yalnızca gece yolculuğunu belirttiği kabul edilmiş, Hz. Muhammed'in Kudüs'e gitmek için Mekke'den göçe yükseldiği yer yeniden belirlenmiştir. İsrâ suresinin 60. âyetinde geçen "sana gösterdiğimiz rüya" sözlerini temel alan bazı tefsirciler ise İsrâ'nın Hz. Muhammed'e yalnızca uykusunda görüldüğünü öne sürmüşlerdir. Ama Sünnî din bilginleri fiziksel bir yolculuğun gerçekleştiğinde ısrar ederek olayın mucizevi yönünü vurgulamışlardır.

İslam geleneğinde İsrâyla ilgili pek çok öykü ortaya çıkmıştır. Bunlara göre, Hz. Muhammed bu yolculuğu Cebrail eşliğinde ve Burak(*) adlı efsanevi bir kanatlı yaratığa binerek yapmış, Kudüs'te Hz. İbrahim'i, Hz. Musa'yı ve Hz. İsa'yı görmüş, onlara imamlık ederek namaz kıldırmıştır. Ayrıca bak. Mirac.

İsraili, Yitshak ben Şlomo, Arapça EBU YAKUB İSHAK BIN SULEYMAN EL-ISRAİLİ, YITSHAK İSRAELİ ya da BÜYÜK YITSHAK olarak da bilinir (d. 832/855, Mısır - ö. 932/955, Kayrevan, Tunus), Yahudi hekim ve filozof. Bilimsel yazılarıyla ortaçağda büyük ün kazanmış ve Yahudi Yeni-Platonculuğunun babası olarak görülmüştür. Doğum ve ölüm tarihleri konusunda çok farklı görüşler vardır; ama 100 yıldan fazla yaşadığı, hiç evlenmediği ve çocuğu olmadığı bilinmektedir.

Önceleri göz hekimi olarak tanınan İsraili, 904 dolaylarına değin Kahire yakınlarında hekimlik yaptı. Bu tarihte son Aglebi hükümdarı Ziyadatullah'ın Kayrevan'daki sarayına girdi. Burada, İshak bin Amran el-Bağdadi'nin yanında tıp eğitimi gördü. Kimi zaman onunla karıştırıldığı da olur.

Tunus'a varışından beş yıl kadar sonra İsraili, başkenti Kayrevan olan Kuzey Afrika Fatımi hanedanının (909-1171) kurucusu Mehdi'nin hizmetine girdi. Halifenin isteği üzerine Arapça sekiz tıp kitabı yazdı. Kartacalı keşiş Constantinus 1087'de bunların tümünü Latinceye çevirdi ve kendisinin yazdığını ileri sürdü. Yapıtları aslında İsraili'nin yazdığı ancak 1515'te anlaşıldı ve tümü de Lyon'da, *Omnia Isaac Opera* (Yitshak'ın Tüm Yapıtları) adıyla yeniden basıldı. Ama bu kez de yapıtları yayına hazırlayan yanlışlıkla başka tıp bilginlerinin yazılarını eklemişti.

İsraili'nin bilimsel yapıtları arasında humma, göz hastalıkları, başka hastalıklar ve tedavileri, idrar, elementler ve eczacılık gibi konulardaki incelemeleri yer alır. Ayrıca mantık ve psikoloji alanlarında da yapıtlar vermiş, özellikle algı konusuyla ilgilenmiştir. Felsefe yapıtları içinde en tanınmış ise, İbranice başlığı *Sefer ha-gevulim* (Tanımlar Kitabı) olan *Kitab'ul-Hudud*'dur.

Aristoteles'in öne sürdüğü dört tür bilgi edinme yolundan söz ederek yapıta başlayan İsraili bilgelik, zekâ, ruh, doğa, us, aşk, hareket ve zaman gibi 56 ayrı kavramı tanımlar. Daha kapsamlı bir Tevrat yorumunun bir parçası olduğu sanılan *Sefer haruah ve-ha-nefes* (Can ve Ruh Üzerine İnceleme) ile yalnızca bazı bölümleri günümüze ulaşabilen *Kitab'ul-Cevahir* (Tözlür Kitabı), öteki felsefe çalışmalarıdır.

İsraili'nin düşüncesi, iki temel kaynaktan etkilenmiştir: 9. yüzyıl İslam düşünürü Kindi ile varlığın kökeni, usun doğası, ruhun izlediği yol gibi konuları ele alan ve günümüze ulaşmamış olan sahte Aristotelesçi bir inceleme. İsraili'nin, Yeni-Platoncu mistisizmden yararlanarak yaptığı eskatolojik yorumlar, 10. yüzyılda yaşamış İbn Cebrol ile daha sonraki Yahudi düşünürleri etkilemiştir.

İsraili, İslam inancında ve Eski Ahit geleneğinde büyük meleklerden biri. İslamda, kıyamet gününü İsraili'nin "sûr" adlı borusunu üfleyerek duyuracağına inanılır.

İsraili, Kazvini'nin *Acaib'ul-Mahlukat*'ından minyatür, Irak, 1370-80, Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C. Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C

Kuran'da İsraili'nin adı geçmemekle birlikte, 11 âyette kıyametten "Sûr'a üfleneceği gün" biçiminde söz edilir. Zümer suresine göre "Sûr'a üflenince, Allah'ın dilediği bir yana, göklerde olanlar, yerde olanlar hepsi düşüp ölü. Sonra Sûr'a bir daha üflenince hemen ayağa kalkıp bakışp dururlar. Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır, kitap açılır" (68-69). Bazı halk inanışlarında İsraili, göğün yedinci katından arşa kadar uzanan, ağız ve dillerle kaplı dev bir gövdeyle betimlenir. Dört kanadı vardır: Bunlardan biriyle gövdesini örter, biriyle Tanrı'dan korunur, öteki iki kanadından biri doğuya, öbürü batıya uzanır. Her gün ve her gece üçer kez Cehennem'e baktığı için acıya ve gözyaşlarına boğulur. Kuran indirilmeden önce üç yıl boyunca Hz. Muhammed'i peygamberlik görevlerine hazırladığına da inanılır.

Eski Ahit'in Katoliklerce deuterokanonik, Protestanlarca apokrif (kaynağı belirsiz) sayılan metinlerinden Tobit Kitabı'na göre İsraili, insan kılığına bürünerek Azarya (İbranice "Yehova yardım eder") adıyla Tobias'a serüvenli yolculuğunda eşlik eder ve şeytanların başı Aşmeday'ı yener. Tanrı'nın yüce katına çıkarak azizlerin dualarını sunan yedi melekten biridir (Tobit 12:15). Pseudepigrafik Enoş'un Birinci Kitabı'nda "insan ruhunun meleği" olarak nitelenir; görevi günahkar meleklerin bozduğu dünyayı düzeltmektir. Doğu ve Batı kiliselerinde İsraili'nin yortu günü 24 Ekim'dir.

İsrail, resmi adı İSRAIL DEVLETİ. İbranice MEDİNAT YISRAEL. Arapça DEVLET İSRAIL. Akdeniz'in doğu kıyısında Ortadoğu ülkesi. 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sırasında İsrail işgali altına giren Suriye'ye ait Golan Tepeleri, Ürdün'e ait Batı Şeria ve Gazze Şeridi ile Doğu Kudüs dışında 20.700 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 400 km, doğu-batı doğrultusunda ise 120 km boyunca uzanır. Kuzeyde Lübnan, kuzeydoğuda Suriye, doğu ve güneydoğuda Ürdün, güneybatıda Mısır, batıda Akdeniz'le çevrilidir. Başkenti ve fiili hükümet merkezi, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan önce İsrail ve Ürdün arasında bölünmüş olan Kudüs'tür; Kudüs'ün başkent statüsü uluslararası planda tanınmamıştır. İsrail'in 1992 tahmini nüfusu 5.239.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. İsrail coğrafi bakımdan dört bölgeye ayrılabilir: Akdeniz kıyı düzlüğü, kuzey ve doğudaki tepelik bölge, Büyük Rift Vadisi ve Necef (Negev). Akdeniz kıyı düzlüğü güneyde, en geniş yerinde ancak 32 km'ye ulaşan, yaklaşık 185 km uzunluğundaki dar bir şeritten oluşur. Ülkenin en dağlık kesimi olan kuzeydeki Celile Tepelerinin en yüksek noktası Meron Dağıdır (1.208 m). Doğuda Büyük Rift Vadisine bakan kayalıklarla son bulan bu tepeleri Samiriye ve Yahuda tepelerinden ayıran Emek Yizreel (Esdrailon Ovası), aynı zamanda kıyı düzlüğünü Büyük Rift Vadisine bağlar. En yüksek noktası 546 m olan Karmel Dağı Samiriye ve Yahuda bölgelerindeki tepelerden başlayarak Hayfa yakınlarında sona erer. Yerkabuğundaki büyük bir çatlağın parçası olan Büyük Rift Vadisi yaklaşık 401 m'lik derinliğiyle yeryüzünün deniz düzeyinden en alçak noktası olan Lût Gölünü de kapsar ve kuzey sınırının ötesinden Akabe Körfezine kadar ülkenin doğu sınırı boyunca uzanır. İsrail'in en geniş bölgesi olan Necef, ülkenin güney yarısının hemen hemen tümünü içine alır.

İsrail'in en önemli su toplama havzasını kuzey sınırındaki Dan'dan doğarak güneye doğru akan Şeria Irmağı oluşturur. İrmak Hula Vadisini geçtikten sonra, önce deniz

düzeyinden yaklaşık 210 m aşağıda bir tatlı su gölü olan Taberiye Gölüne (Celile Denizi), ardından da dünyanın en tuzlu göllerinden biri olan Lût Gölüne karışır. Öteki önemli akarsular, her ikisi de Akdeniz'e dökülen Yarkon ve Kişon'dur.

Kıyı düzlüğünün büyük bölümü alüvyonlu topraklarla kaplıdır. Necef'in çorak kuzey kesimlerinde rüzgârın kıyı düzlüğünden taşıdığı löslü topraklara rastlanır. Celile'de kalkerli kayalar, Senomaniyen ve Türoniye katlarına ait kireçtaşı ve Eosen (y. 54-38 milyon yıl önce) oluşumlar yer alır. Büyük Rift Vadisinde bol miktarda kayatuzu ve jips katmanları bulunur.

İklim, bitki örtüsü ve hayvan varlığı. İsrail'de iklim bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Kış aylarında (ocak-şubat) Kudüs'te 10°C olan ortalama sıcaklık, Akabe Körfezi kıyısından Elat'ta 17°C'yi bulur. Aynı yerlerde yaz (temmuz-ağustos) ortalama sıcaklığı sırasıyla 23°C ve 34°C'dir. Kıyı bölgelerinde ağustosta ortalama 32°C olan sıcaklık, ocakta 18°C'ye kadar düşer. Kuzeydeki yüksek bölgeler ve kıyı kesimleri yılda 400 mm yağış alır. Ama ülkenin yarısına yakın bölümünde yıllık yağış miktarı 200 mm'nin altında kalır. Necef'e 100 mm'den az, Lût Gölünün güneyindeki Arava Vadisine ise 25 mm yağış düşer. Ekim-nisan ayları dışında hemen hemen hiç yağış almayan İsrail'de, kışın yüksek kesimlere kar yağdığı olur.

Yüzyıllardır süren keçi otlatıcılığı ve ekim nedeniyle, yaprakdökme ağaçlardan oluşan ormanların büyük bölümü yok olmuştur. Tepelerin çoğu makiyle kaplıdır. Necef'te ve kıyı düzlüğündeki kumullarda çöl bitkilerinden başka bitki yetişmez. Ülke topraklarının yalnızca beşte biri tarıma elverişlidir; bu alanların yaklaşık yarısında ekim için sulamadan yararlanılır. Tarım yıllık ortalama yağış miktarının 300 mm'yi aştığı kuzeyde yoğunlaşmıştır. Sulak kesimlerde yetişen turunçgil ve okaliptüs ağaçlarıyla iğneyapraklı ağaçlar dışında, yeniden ağaçlandırma programı çerçevesinde milyonlarca ağaç dikilmiştir.

İsrail hayvan varlığı bakımından zengin sayılabilecek bir ülkedir. Başlıca memeliler yaban kedisi, yaban domuzu, ceylan, çakal, sırtlan, tavşan, porsuk ve gelinciktir. Sürüngenler arasında kaya keleri, sakangur ve engerek, kuşlar arasında ise keklik, guguk, toy ve çöl toygarı sayılabilir. Ayrıca çok sayıda balık ve böcek türüne rastlanır.

YERLEŞME DOKUSU. Yakın dönemdeki Yahudi göçüyle birlikte birçok bölgenin yerleşme dokusunda önemli değişiklikler olmuş, kıyı düzlüğü, Yahuda bölgesi, Şeria ve Arava vadileri gibi eskiden Arapların yaşadığı bölgeler bütünüyle Yahudi bölgelerine dönüşmüştür. Arap göçbelerinin yaşamayı sürdürdükleri Necef dışında, ülkenin Yahudi olmayan nüfusu, başta Celile olmak üzere kuzey kesimlerde yoğunlaşmış durumdadır.

Kırsal Yahudi nüfusu toplam Yahudi nüfusun onda biri kadardır ve bunların yarısından fazlasını 1948'den sonra ülkeye yerleşen göçmenler oluşturur. Kırsal Yahudi yerleşmelerinin üçte ikisi de bu tarihten sonra kurulmuştur. Yerleşmeler, gönüllü ortak üretim ve tüketim temeline dayanan kibutzlarla küçük toprak sahiplerini bir araya getiren *moşav*'lardan oluşur. Yahudi olmayanların toplam kırsal nüfus içindeki oranı yalnızca beşte birdir. Yahudi göçünün hızlanmasıyla kırsal kesimden kentlere önemli sayıda Arap göç etmiştir. Bugün

Arap köylerindeki yetişkin nüfus içinde tarımla uğraşanların sayısı yarıdan azdır. Yahudi nüfusun büyük çoğunluğu kentlerde yaşar. Tarımda makineleşmenin yaygınlaşması, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesi sonucu Tel Aviv-Yafa, Hayfa ve Kudüs kentlerinin nüfusu hızla artmıştır.

Toplam nüfusun dörtte birinin yaşadığı bu kentlerde aşırı nüfus yoğunlaşmasını önlemek için yoğun çaba gösterilmektedir. Arapların da yaşadığı başlıca kentler Kudüs, Hayfa, Akkâ, Lod, Ramle ve Yafa, en önemli Arap kenti ise Nasıra'dır.

NÜFUS. 1990 verilerine göre İsrail'de nüfusun yaklaşık yüzde 82'si Yahudi, yüzde 18'i ise Araptır. Dinsel dağılım bakımından toplam nüfusun yüzde 81,5'ini Yahudiler, yüz-

de 14'ünü Müslümanlar, yüzde 2'sini Hristiyanlar, geri kalanını da Dürziler ve öteki-ler oluşturur. Dünyanın değişik yerlerinden gelen Yahudi göçmenler arasında varlığını koruyan köken, kültür, dil ve gelenek farklılıkları gençler arasında bir ölçüde silinmeye yüz tutmuştur. Başlıca dinsel Yahudi grupları Aşkenaziler(*) ve Sefardilerdir(*). Arap nüfusun üçte ikisinden fazlasını oluşturan Müslümanlar ülkenin en büyük dinsel azınlık grubudur. Genelde Sünni olan Müslüman Arapların çoğu kentlerde yaşar; Bedeviler daha çok Necef'te toplanmıştır. Büyük bölümü kentlerde yaşayan Hristiyanlar Arapça konuşur. Rum Ortodoks ve Rum Katolik (Melkai) kiliselerine bağlı olan Hristiyanlar en büyük Hristiyan cemaatlerini oluşturur. Katolik ve Uniate (Ounyat) kiliselerine bağlı olan az sayıda Hristiyan da vardır. Celile'deki köylerde ve Karmel Dağında toplanmış olan Dürziler, 1957'den beri aynı bir Arap cemaati olarak yaşamakta ve ağırlıklı olarak tarımla uğraşmaktadır. Bahailer, Çerkesler ve Samiriyeliler sayıları birkaç yüzle birkaç bin arasında değişen öteki dinsel azınlık gruplarıdır.

İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948'de 650 bin dolayında olan Yahudi nüfus sonraki yıllarda yoğunlaşan göçlerle artmıştır. 1948-70 arasında gelen Yahudi göçmenlerin sayısı 1,3 milyonu bulmaktadır. Günümüzde Yahudilerin yaklaşık yüzde 57'si İsrail, yüzde 24'ü Avrupa ve ABD, yüzde 19'u ise Asya ve Afrika doğumludur. Ülke genelinde binde 22 olan doğum oranı (1990) Yahudiler arasında binde 21, Araplar arasında binde 34'tür. Binde 6,2 olan ölüm oranında ise tersine bir farklılık söz konusudur. Yahudiler arasında ölüm oranı binde 7, Araplar arasında binde 4,3'tür. Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 233 kişidir.

EKONOMİ. İsrail'de büyük ölçüde hizmet ve sanayi sektörlerine dayanan, karma bir ekonomi yürürlüktedir. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safı milli hasılası (GSMH) 44 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 9.750 ABD Doları'dır.

Tarım. Gayri safı yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1985) yüzde 5'in biraz üzerinde olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 5,2'si çalışır. Celile ve Necef Çölünde yoğunlaşmış olan yaygın sulama sistemi sayesinde toprakların yaklaşık beşte biri tarıma elverişli duruma getirilmiştir. Bu toprakların dörtte üçünden fazlası kibutzlar ve moşav'lar tarafından işlenir. Tarım önemli ölçüde makineleşmiştir. Tarım ürünlerinin başında turuncgiller gelir. Dünyanın en büyük portakal ve greyfurt üreticilerinden olan İsrail'in öteki önemli tarımsal ürünleri arasında domates, buğday, patates, elma ve üzüm sayılabilir. Yerfıstığı, şeker pancarı ve pamuk ekimi yaygınlaşmaktadır. Avrupa'ya ihraç etmek üzere turfanda sebze de üretilir. Toprakların beşte ikisini kaplayan otlaklarda önemli miktarda koyun ve sığır yetiştirilir. İsrail ayrıca dünyanın en büyük hindi üreticilerinden biridir. Başta Taberiye Gölü olmak üzere tatlı sularda yapılan balıkçılık ve Atlas Okyanusunda yapılan derin su balıkçılığıyla yılda 17 bin tonun üzerinde balık avlanır.

Madencilik ve sanayi. GSYİH içindeki payı yüzde 21,4 (1987) olan madencilik ve imalat sanayisi sektöründe toplam işgücünün yüzde 19,5'i (1990) çalışır. Dünyanın başlıca potas üreticileri arasında yer alan İsrail, öteki maden kaynakları bakımından yoksul bir ülkedir. Bu madenler arasında Lût Gölünden çıkarılan bromür, magnezim bileşikleri ve fosfat sayılabilir. İş kesimlerde petrol ve doğal gaz yatakları işletilir. Gübre, deterjan ve ilaç sanayilerinin hammadde gereksinimini karşılayan maden-

lerin küçük bir bölümü de ihraç edilir. Hayfa yakınlarındaki bir tesiste potasyum nitrat ve fosforik asit, Hayfa Petrol Rafinerileri'nde polietilen ve karbon siyahı üretilir. Rafineri ürünleri lastik ve plastik sanayilerinde kullanılır.

Hammadde ve yarı mamul maddelerin işlenmesine dayanan imalat sanayisi oldukça çeşitlenmiştir. En hızlı gelişen sanayiler elektronik, silah, taşıt araçları, makine ve metal eşya sanayileridir. İmalat sanayisi içinde en büyük paya sahip olan gıda sanayisini, dokuma, kimya ve metal eşya sanayileri izler. Elmas işleme sanayisi dünyada ön sıralarda yer alır. Başlıca sanayi ürünleri elektronik aletler, silah, çimento, gübre, konserve, meyve, meyve suları, beyaz un, işlenmiş elmas, taşıt lastiği, motorlu taşıtlar, hava taşıtları, hassas ölçü aletleri, plastik eşya ve ev aletleridir. Yaklaşık 20 milyar kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin (1988) büyük bölümü termik santrallerden elde edilir. Tel-Aviv yakınlarındaki atom reaktöründen başka, Necef'te ikinci bir reaktörün yapımı sürmektedir. Her yıl bir milyonu aşkın turist geldiği İsrail'de turizm önemli bir döviz kaynağıdır.

Finans, ticaret ve ekonominin yönetimi. Finans ve hizmet sektörleri toplam yüzde 43'lük payla GSYİH'ye (1987) en büyük katkıyı sağlar; bu iki sektörde toplam işgücünün yüzde 33'ü çalışır. Mevduat bankaları ve kooperatif kredi kuruluşları ile kredi bankaları ve öteki mali kuruluşlar İsrail Merkez Bankası tarafından denetlenir. Bankacılık sisteminde yüksek bir uzmanlaşma vardır. Merkez Bankası'nın en önemli görevi para arzını ve kısa vadeli banka kredilerini düzenlemektir. Sürekli devalüasyonlar nedeniyle büyük değer kaybına uğrayan İsrail Lirası, Şubat 1980'de dolaşımdan çekilerek, yerine 10 katı değerinde şekel adlı yeni bir para birimi geçirilmiştir.

Başlıca ihraç malları çeşitli hafif sanayi ürünleri, işlenmiş elmas, dokuma ve tarım ürünleri, başlıca ithal malları ise başta ham elmas olmak üzere çeşitli hammaddeler ve yatırım mallarıdır. Ciddi bir dış ticaret açığı sorunuyla karşı karşıya olan İsrail'in dış ticaretinde ilk sırayı alan ABD'yi çeşitli Avrupa ülkeleri izler. 1964'te Avrupa Ekonomik Topluluğu'yla (AET) özel bir anlaşma yapmış olan İsrail, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) üyesidir.

İsrail ekonomisinde 1948 sonrasında görülen hızlı büyümede, nitelikli işgücü göçü, yüksek öğrenim ve araştırma kuruluşlarının sayısındaki hızlı artış, dünya Yahudilerinin bağışları, Alman hükümetinin Nazi döneminde katledilen Yahudilerin için ödediği tazminatlar, ABD hükümetinin karşılıksız yardımları ve göçmenlerin getirdiği sermayelerden oluşan büyük sermaye girişi önemli rol oynamıştır. Kaynakların daha çok kamuya ait ya da kamunun ortak olduğu kuruluşlar aracılığıyla kullanılması nedeniyle ekonomide kamu sektörünün ağırlığı büyüktür. Öte yandan sürekli bir ekonomik büyümeyi ve ekonominin rekabet gücünü artırmayı amaçlayan devletin izlediği korumacı gümrük politikaları ve sağladığı ucuz kredi olanakları özel sektörün gelişmesine önemli ölçüde destek olmuştur. Devletin koyduğu hedeflere uymakla yükümlü değişik sektörlerde (kamu, kooperatif ve özel) dayalı karma bir yapısı olan İsrail ekonomisi, günümüzde bütçe açığı, yüksek enflasyon, doğal kaynaklardaki kıtlık, iç pazarın darlığı ve ağır silahlanma harcamalarından kaynaklanan ciddi sorunlarla karşı karşıyadır.

Vergi oranlarının yüksekliği bakımından dünyada ön sıralarda yer alan İsrail'de

devletin en önemli gelir kaynağı gümrük, gelir ve lüks tüketim vergileridir. Ülkenin en önemli işçi kuruluşu Histadrut'tur(*) (Genel İşçi Federasyonu). İşveren kuruluşlarının başında İsrail İmalatçılar Derneği ile Çiftçi Birliği gelir.

Ulaşım. Ülke içi ulaşımında karayolları demiryollarına göre çok daha önemli bir yer tutar. Kara ve demir yolları Elat'a kadar uzanır. Başlıca limanlar Akdeniz kıyısındaki Hayfa ve Aşdod ile Kızıldeniz kıyısındaki Elat'tır. Lod'daki David Ben-Gurion Uluslararası Havaalanı'ndan başka yurtiçi hava ulaşımında kullanılan beş havaalanı daha vardır. İsrail ulusal havayolu şirketi El Al dış hatlarda hizmet verir. Ham petrol, rafineri ürünleri ve doğal gazın taşınmasında kullanılan boru hatları, Elat limanından Akdeniz'e kadar uzanır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. İsrail parlamenter sistemle yönetilen demokratik bir cumhuriyettir. Yazılı bir anayasa olmadığından yönetsel çerçeveyi yasalar, idari kararlar ve parlamento uygulamaları belirler. Yasama organı dört yıllık bir dönem için halk tarafından seçilen 120 üyeli

Knesset'tir. Asıl görevi devleti temsil etmek olan ve yalnızca sembolik yetkiler taşıyan cumhurbaşkanı **Knesset** üyelerince seçilir ve beş yıllık görev süresi bir dönem daha uzatılabilir. Başbakanı cumhurbaşkanı atar. Genellikle **Knesset**'te en çok sandalyeye sahip partiye bağlı olan başbakanın kurduğu hükümette **Knesset** dışından üyeler de yer alabilir. **Knesset** tarafından atanan ve yalnızca meclise karşı sorumlu olan devlet denetçisi, hükümetin her tür etkinliğini denetlemekle görevlidir.

İsrail yönetsel açıdan altı ile ve 13 ilçeye ayrılır. Yerel yönetim organlarını belediyeler, küçük yerleşmelerdeki yerel meclisler ve kırsal kesimdeki yöre meclisleri oluşturur. 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sırasında işgal edilen Arap toprakları askeri yönetim altına alınmış, bunlardan Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri sonradan ilhak edilmiştir.

Açık sayım ilkesine göre yapılan tek dereceli seçimlerde nispi temsil sistemi uygulanır. Seçme yaşı 18, seçilme yaşı 21'dir. Genellikle koalisyon hükümetlerince yönetilen ülkenin en büyük siyasal partileri İsrail İşçi Partisi ve Likud Cephesi'dir.

İsrail'de en yüksek yargı organı, üyeleri cumhurbaşkanıca atanan Yüksek Mahkeme'dir. Evlenme ve boşanma işlerine dinsel mahkemeler bakar. Soykırım suçu ve Nazi döneminde işlenmiş suçlar dışında ölüm cezası verilmez. Bütün yargıçlar cumhurbaşkanıca atanır ve ömür boyu görevde kalır. İsrail Savunma Kuvvetleri (TSAAL) kara, hava ve deniz kuvvetlerinden oluşur. Askerlik ve tarım eğitimi veren Nahal adlı özel bir savunma kuvveti de vardır. Askerlik hizmeti yalnız erkekler için değil, kadınlar için de zorunludur. Araplar askere alınmaz. Ülke savunması bölgesel savunma sistemine dayanır.

Ortalama okuryazarlık oranının yaklaşık yüzde 92 olduğu İsrail'de Yahudilerin yüzde 90'ı, Arapların ise yüzde 65'i okuryazardır. Eğitim 5-16 yaş arasında zorunlu ve parasızdır. Hem ilk, hem orta öğrenimin süresi altı yıldır. Resmi devlet okullarının yanı sıra devlete ve dinsel kuruluşlara ait dinsel okullar da vardır. Kudüs İbrani Üniversitesi (1925) ve Hayfa'daki İsrail Teknoloji Enstitüsü'nün (Technion) (1924) dışında 1948'den başlayarak çok sayıda yükseköğretim kuruluşu açılmıştır. Bunların başında Rehovot'taki Weizmann Bilim Enstitüsü, Tel-Aviv, Bar-İlan ve Hayfa üniversiteleri, Necef'teki Ben Gurion Üniversitesi, Tel-Aviv'deki Halk Üniversitesi (1974) gelir. Akademik özerkliği olan üniversitelerin öğrenim dili İbranicedir.

İleri bir düzeyde olan sosyal sigorta sistemi çalışanlara emekli aylığıyla iş kazası, çocuk, işsizlik ve aile yardımı sağlar. Histadrut'un sağlık kuruluşu olan Kupot Holim, çalışanların yüzde 90'ını kapsar ve hastalık yardımıyla sağlık hizmetleri verir. Sağlık koşulları genelde iyidir. Ortalama ömür (1988) erkeklerde 74 yıl, kadınlarda 77 yıldır. Bebek ölüm oranı ülke genelinde binde 9'dur; bu oran Araplar arasında binde 23'ü bulur.

KÜLTÜREL YAŞAM. Dünyanın dört bir yanından göç eden Yahudiler İsrail'e kendi kültür miraslarının yanı sıra, yüzyıllar boyunca yaşadıkları yabancı toplumların kültürlerinden gelme özellikler de taşımışlardır. Günümüzde Aşkenazi, Sefardi ve Ortadoğu gelenekleri arasında karşılıklı bir etkileşim süreci yaşanmaktadır. Araplarla Yahudiler arasındaki kültürel ilişkiler ise yok denecek düzeydedir.

Halk dansları, halk şarkıları, geleneksel müzik aletleri gibi kültür mirasına ait öğeler

İsrail'de Nüfus Yoğunluğu

daha çok Sefardi cemaatinde ve kırsal kesimdeki Araplar arasında korunmuştur. Resim ve heykel sanatı hâlâ büyük ölçüde Avrupa akımlarının etkisi altında olmakla birlikte yerel akımlar da gelişmektedir. Edebiyat ve tiyatrodan da ulusal konular ağırlık kazanmaya başlamıştır. İsrail Filarmoni Orkestrası dünya çapında bir üne sahiptir. Ülkenin seçkin yazarlarının başında 1966 Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Shmuel Yosef Agnon (1888-1970) gelir.

En önemli kültürel kurumlar İbrani Dili Akademisi (1954) ve İsrail Fen ve Beşeri Bilimler Akademisi'dir (1960). İsrail'deki yüzlerce kütüphane arasında Kudüs'teki Yahudi Ulusal ve Üniversite Kütüphanesi'nin ayrı bir önemi vardır. 1958'de İsrail Ulusal Tiyatrosu'na dönüşen Habima 1917'de Moskova'da kurulmuş, 1932'de Filistin'e taşınmıştır. Çok sayıdaki müze ve sanat galerisinin en önemlisi Kudüs'teki İsrail Müzesi'dir. Ülkenin günlük basın merkezi Tel-Aviv'dir. Gazetelerin çoğunun siyasal partilerle ilişkisi vardır. İbranice dışında Yidiş, İngilizce, Almanca, Macarca, Fransızca, Bulgarca ve Rumence olarak yayımlanan çok sayıda gazete vardır. Radyo ve televizyon yayınları cumhurbaşkanınca atanan bir kurulun denetiminde yürütülür. Radyoda başlıca yayın dilleri İbranice, Arapça, İngilizce, Fransızca, Yidiş, Rusça, Gürcüce, Portekizce, Macarca, Rumence, Ladino dili ve Farsçadır. 1966'da başlayan televizyon yayınları yalnızca İbranice ve Arapça programları kapsar.

TARİH. Siyonizm. Yahudilerin eski anayurdu Filistin'de bir Yahudi devletin kurulmasını amaçlayan milliyetçi Yahudi hareketi Siyonizm(*), 19. yüzyılın ikinci yarısında Orta ve Doğu Avrupa'da doğdu. Daha önce 16. ve 17. yüzyıllarda Yahudileri Filistin'e götürmekle görevli olduklarını iddia eden bazı "mesih"lerin ortaya çıkmasıyla başlayan Filistin'e "dönüş" özlemi. Batı Avrupa'daki Yahudilerin 18. yüzyılın sonlarında gelişen Haskala (Aydınlanma) hareketinin etkisiyle içinde yaşadıkları toplumlarla bütünleşmelerinden sonra eski gücünü yitirmişti. Benzer bir süreç yaşamayan ve çarlık yönetiminin baskıları altında ezilen Doğu Avrupa Yahudileri arasında ise Filistin'e göç düşüncesi giderek yaygınlaşıyordu. 19. yüzyılın başında Odessa'da kurulan Hovevei Tsiyon (Sion'u Sevenler) adlı örgütün girişimleri sonucu Filistin'de ilk Rus Yahudi yerleşmelerinin kurulmasıyla (1882), bölgede Yahudi yerleşiminin temelleri atılmış oldu.

Siyonizm, Avusturyalı gazeteci Theodor Herzl'in girişimiyle 1897'de Basel'de toplanan ilk Siyonist Kongre'de benimsenen "Filistin'de Yahudilere bir yurt" hedefiyle siyasal bir hareket niteliğine büründü. Herzl'in Osmanlı yönetiminin Filistin'e özerklik tanınması için yürüttüğü girişimler başarısızlıkla sonuçlanırken, İngiltere'nin Siyonist harekete bağışladığı Uganda'daki toprakları yurt edinme düşüncesi Siyonist önderlerce benimsenmedi.

Siyonizm, I. Dünya Savaşı öncesinde, Yahudilerin ancak küçük bir bölümünü temsil eden ve ağırlığını Rus Yahudilerinin oluşturduğu bir hareket olarak kaldı. 1905 Rus Devrimi'nin yenilgisini izleyen ağır baskılar üzerine pek çok Rus Yahudisinin Filistin'e göç etmesiyle bölgedeki Yahudi nüfusu 90 bine ulaşırken, 1900'de 22 olan Siyonist yerleşme sayısı 1914'te 43'e yükseldi. İngiltere'de yaşayan Siyonist önderlerin de etkisiyle, İngiltere'nin Balfour Bildirisi'yle(*) Filistin'de Yahudiler için ulusal bir

yurt kurulmasını destekleyeceğini açıklaması (Kasım 1917), Siyonist hareketin amaçlarına ulaşması yolunda önemli bir dönüm noktası oldu.

Filistin'de İngiliz mandası. Araplar arasında tepkiyle karşılanan Balfour Bildirisi'ni, Haziran 1919'da imzalanan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne, savaşta yenik düşen Osmanlı Devleti'nin eski Arap vilayetlerine İngiliz mandası çerçevesinde geçici bağımsızlık tanıyan bir maddenin konması izledi. Bu dönemde Balfour Bildirisi doğrultusunda Filistin'e Yahudi göçünü düzenleyen bir programı uygulamaya koyan İngilizler, Eylül 1921'de Filistin'de bir Yahudi-Arap devletinin kuruluşunu öngören bir belge yayımladılar. Siyonizmin hedefleri doğrultusunda hazırlanmış olan belge, Arapların muhalefeti nedeniyle uygulamaya konmadı.

Milletler Cemiyeti Temmuz 1922'de Filistin'deki İngiliz manda yönetimini onaylayan ve Balfour Bildirisi'ne de değinen manda belgesini kabul etti. Bunu izleyen dönemde Filistin'de çok sayıda yeni Yahudi yerleşmesi kuruldu. 1925'e gelindiğinde bölgedeki Yahudi nüfusu 110 bine yaklaşmış bulunuyordu. Öte yandan ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlarda örgütlenerek hızla güçlenen Yahudiler, İngilizlerin izniyle kurulan Yahudi Ajansı'nın (1928) yardımıyla, Siyonist hedefler doğrultusunda etkin bir mücadeleye girdiler.

1929'da Araplarla Yahudiler arasında ilk çatışmaların patlak vermesinin ardından, Lord Passfield başkanlığında toplanan komisyon, Filistin'e Yahudi göçünün ve Yahudilere satılan toprak miktarının sınırlanmasını, Yahudi ve Arap topluluklarının temsilcilerinden oluşan bir yasama organının kurulmasını öngören bir belge yayımladı (Ekim 1930). Siyonistlerin baskısı nedeniyle belge hükümlerine uyulması konusunda ısrarlı davranmayan İngiliz manda yönetiminin Yahudilere toprak satışını yasaklamayı ve Nazilerin iktidara geldikleri 1933'ten sonra hızlanan yasadışı Yahudi göçünü durdurmayı reddetmesi, Araplarla Yahudiler arasındaki gerginlikleri daha da artırdı.

İngiliz yönetimine karşı pasif direnç kararı alan Arap liderleri, Nisan 1936'da bir araya gelerek, Filistinli Arapların Yahudilere karşı mücadelesine önderlik edecek bir Arap Yüksek Komitesi kurdular. Komitenin çağrısıyla başlayan genel grev, yıl sonuna doğru ulusal bir ayaklanmaya dönüştü. Sorunu incelemek üzere Filistin'e giden Lord Peel başkanlığındaki komisyon, Temmuz 1937'de Araplarla Yahudilerin ortak bir

devlet içinde yer almalarının olanaksızlığını vurgulayan ve Filistin'in taksim edilmesini öneren Peel Raporu'nu yayımladı. Bunun üzerine daha da şiddetlenen Filistin'deki Arap ayaklanması 1939'a değin sürdü. Ayaklanma sırasında Araplar binlerce, Yahudiler ve İngilizler ise yüzlerce kayıp verdi. Aynı süreç içinde Filistin'deki Yahudi nüfusu yaklaşık 450 bine (bölge nüfusunun yüzde 30'u) yükseldi ve Tel-Aviv 150 bin nüfuslu bir Yahudi kenti durumuna geldi.

İngiliz hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce, Filistin'in taksiminden vazgeçtiğini açıklayan ve 10 yıl içinde bağımsız bir "Filistin Devleti"nin kurulmasını öngören yeni bir rapor yayımladı (Mayıs 1939). Raporda yer alan ilkeler geçiş döneminde Yahudilerle Arapların yönetimdeki ağırlığının artırılmasını, Yahudi göçünün beş yıllık bir sınırlamanın ardından bütünüyle durdurulmasını, toprak satışlarının ise bölgelere göre yasaklanmasını ya da kısıtlanmasını kapsıyordu. Kısa süre sonra II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle hem Arapların, hem Siyonistlerin tepki gösterdikleri raporun uygulanması yolunda herhangi bir adım atılmadı.

Filistin'in taksimi ve İsrail'in doğuşu. Filistin'e Nazi Almanyası'ndan yoğun bir göçün yaşandığı II. Dünya Savaşı yılları, aynı zamanda Hagana ve İrgun Zvai Leumi gibi Siyonist yeraltı örgütlerinin kuruluşuna sahne oldu. Araplara karşı birçok saldırı eylemi düzenleyen bu terör örgütleri, savaşın son yıllarında Siyonizm davasına ihanet ettikleri gerekçesiyle İngilizlere yönelik saldırılara da giriştiler. Aynı dönemde ABD'yle sıkı ilişkiler kuran Siyonistler bu ülkeden giderek artan bir destek gördüler.

Savaşın sona toplanan İngiliz-Amerikan Soruşturma Komitesi Nisan 1946'da, Filistin'e Avrupa'dan 100 bin yeni Yahudi mültecinin daha göç etmesini, Yahudilere toprak satışları üzerindeki bütün kısıtlamaların kaldırılmasını ve Filistin'de Birleşmiş Milletler (BM) gözetiminde iki uluslu bir devlet kurulmasını isteyen bir rapor yayımladı. Raporun ilk iki maddesini kabul etmeyen İngiliz hükümeti, Londra'da Arap ve Siyonist liderlerle yapılan görüşmelerden de sonuç alınamaması üzerine, sorunu doğrudan BM'ye götürme kararı aldı.

BM Genel Kurulu 29 Kasım 1947'de, Filistin'in Araplar ve Yahudilerce kurulacak iki devlete bölünmesini ve Kudüs kentine uluslararası statü tanınmasını öngören planı onayladı. Yahudilere Filistin'de devlet kurma hakkını tanımakla kalmayıp

Hurban Günü'nde Ağlama Duvarı önünde toplanmış İsrailliler, Kudüs
Ergun Çoğatay

bölge nüfusuna oranlarından (yaklaşık üçte bir) çok daha fazla toprak veren (yüzde 50'den fazla) bu karara Arap liderler büyük tepki gösterdi.

1948 Mayıs ayının ilk haftalarına gelindiğinde, Siyonistler kendilerine bırakılan toprakları bütünüyle denetim altına almanın ötesinde Arap topraklarında da bazı önemli noktaları ele geçirmişlerdi. Bu sırada İrgun üyelerinin Deyr Yasin gibi Arap köylerine baskın düzenleyerek giriştikleri kıyımlar karşısında kitlesel olarak Filistin'den göç eden Arapların sayısı da yarım milyonu aşmıştı. Son İngiliz yüksek komitesinin de Filistin'den ayrıldığı 14 Mayıs 1948'de ilan edilen İsrail Devleti, ABD ve SSCB tarafından hemen tanındı. Ertesi gün Filistin topraklarına giren Ürdün, Mısır, Suriye, Lübnan ve Irak orduları, henüz Yahudilerin denetiminde olmayan Filistin'in güney ve doğu kesimindeki toprakları işgal ettiler. BM'nin ateşkes sağlamaya yönelik bütün çabalarına karşın, savaş 1949 yazına değin sürdü. İsrail savaşın sonunda Celile, kıyı toprakları ve Necef'in tamamı ile kıyı bölgesini Kudüs'ün batı kesimine bağlayan şeridi topraklarına kattı. Arap topraklarının geri kalan bölümünün de Ürdün Krallığı'na geçmesiyle, BM'nin öngördüğü Filistin Arap devleti daha doğmadan yok oldu.

Bağımsızlık dönemi hükümetleri. İsrail Devleti'nin ilanının hemen ardından, Yahudi Ajansı'nın önderi Ben-Gurion başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Ama laiklik konusundaki görüş ayrılıkları nedeniyle yazılı bir anayasa hazırlanmadı. Ocak 1949'da yapılan genel seçimlerde Ben-Gurion önderliğindeki Mapay, *Knesset*'te çoğunluğu kazandı. Ardından Kudüs başkent ilan edildi ve bütün Yahudilere İsrail'e göç etme hakkı tanıyan bir yasa çıkarıldı.

1949'dan sonra kısa bir kesinti (1953-55) dışında birçok koalisyon hükümetinde başbakanlık yapan Ben-Gurion, 1963'te istifa ederek yerini Mapay'ın liderlerinden Levi Eşkol'e bıraktı. Eşkol'ün 1969'da ölmesi üzerine, bir yıl önce Mapay ve iki küçük partinin birleşmesiyle kurulan İşçi Partisi'nin genel sekreteri Golda Meir başbakan oldu.

1974'te başbakanlığı üstlenen General Yitshak Rabin hükümetinin, hızla yükselen enflasyon, koalisyon ortakları arasındaki derin görüş ayrılıkları gibi sorunlara çözüm getirememesi, sağ partilerden oluşan Menahem Begin önderliğindeki Likud Cephesi'nin 1977 seçimlerini kazanarak iktidara gelmesi sonucunu doğurdu. Begin'in 1983'te başbakanlıktan istifasından sonra yerini Yitshak Şamir aldı. 1984 seçimlerinde hiçbir partinin çoğunluğu kazanamaması üzerine, Likud Cephesi ve İşçi Partisi "ulusal birlik" hükümeti olarak nitelendirilen bir koalisyon hükümeti kurdu. Koalisyon anlaşması gereğince İşçi Partisi lideri Şimon Peres ve Şamir dönüşümlü olarak başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini üstlendiler.

Filistin sorunu. İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra görev yapan bütün İsrail hükümetleri, komşu Arap devletlerinin, BM'nin 1947'de belirlediği sınırlara dönülmesi ve sayıları bir milyonu bulan Filistinli mültecilerin topraklarına geri dönmeleri için yaptıkları her türlü öneriyi geri çevirdiler ve işgal altındaki topraklarda yaşayan Arap azınlığa karşı baskıcı bir politika izlediler.

İsrail 1956'da Mısır'la çıkan Süveyş Bunalımı'nın ardından, ABD'nin İsrail gemilerine Tiran Boğazından geçiş güvencesi vermesi üzerine, savaş sırasında işgal ettiği Gazze Şeridi'nden ve Sina Yarımadası'ndan çekildi. Ama bu düzenleme gergin Arap-İsrail

ilişkilerini yatıştırmaya yetmedi. Görünüşte Mısır'ın Tiran Boğazını kapatması yüzünden patlak veren 1967'deki Arap-İsrail Savaşı (*bak.* Arap-İsrail Savaşları), İsrail'in bölgedeki varlığını yıldıрма politikasıyla kabul ettirme yönündeki çabalarının bir uzantısıydı. Savaş, İsrail'in meşruluğunu tanımayan Arap devletleri açısından ise amacına ulaşmayan 1948-49 Savaşı'nın bir devamı niteliğini taşıyordu. Gazze Şeridi, Golan Tepeleri, Batı Şeria, Sina Yarımadası ve Doğu Kudüs'ün İsrail işgali altına girmesiyle sonuçlanan savaşın ardından Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (*) (FKÖ) İsrail'e yönelik gerilla saldırıları yoğunlaşmaya başladı. Ürdün'le FKÖ yönetimi arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle örgütün etkinliklerinin ağırlığını Lübnan'a kaydırmasından sonra, İsrail birlikleri Lübnan'a karşı birçok kez saldırılara girişti.

1973'teki Arap-İsrail Savaşı Mısır ve Suriye'nin iki cepheden İsrail'e saldırmasıyla 6 Ekim 1973'te başladı. Mısır'la savaş iki buçuk hafta içinde sona ererken, Suriye'yle ateşkes Mayıs 1974'e değin sağlanamadı. Savaşın ardından İsrail'le tek başına barış görüşmelerine oturan Mısır, ABD başkanı Jimmy Carter'in doğrudan müdahalesiyle gerçekleşen Camp David görüşmelerinin ardından Mart 1979'da İsrail'le barış imzaladı. Antlaşmayla Mısır İsrail'i resmen tanımayı ve bu ülkeyle ticari ilişkiler kurmayı, İsrail ise Sina'dan çekilmeyi (Nisan 1982) kabul etti. Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinlilere özerklik verilmesi konusunda kesin olmayan güvenceler de içeren antlaşmaya, başta Suriye ve Ürdün olmak üzere Arap ülkelerinin çoğu ve FKÖ sert bir biçimde karşı çıktı. Antlaşmaya karşın işgal altındaki topraklarda yeni yerleşmeler kurmayı sürdüren İsrail, Batı Şeria'da görev yapan Arap belediye başkanlarını görevden alma, Doğu Kudüs dahil bütün Kudüs'ü İsrail başkenti ilan etme, Irak'taki bir nükleer santrali bombalama ve Golan Tepelerini ilhak etme gibi uygulamalarıyla barışçı bir gelişmeyi sürekli engelledi.

FKÖ'nün Lübnan sınırından İsrail'e düzenlediği saldırılar ve İsrail'in karşı saldırıları 1982'de Ortadoğu bunalımını daha da şiddetlendirdi. Haziranda Lübnan sınırını geçen İsrail birlikleri, ülkenin güneyindeki FKÖ kamplarını yok ederek kuzeye doğru ilerlemeye başladılar ve FKÖ'nün karargahının bulunduğu Batı Beyrut'u kuşattılar. Sonunda kenti boşaltmayı kabul eden Filistinli direnişçiler uluslararası kuvvetlerin denetimi altında Batı Beyrut'tan ayrılarak çeşitli Arap ülkelerine dağıldılar. Bunun üzerine geri çekilen İsrail ordusu, Lübnan devlet başkanı Beşir Cemayel'in öldürülmesinin ardından (14 Eylül) Filistinlileri Cemayel yandaşı Falanjistlerin olası saldırılarına karşı koruma gerekçesiyle yeniden saldırıya geçti ve bir gün içinde Beyrut'u bütünüyle denetim altına aldı. İsraililerin izniyle Sabra ve Şatila Filistin mültecî kamplarına girmeyi başaran Falanjistler, 16-18 Eylül arasında kamplarda yaşayan yüzlerce Filistinliyi öldürdüler. Bütün dünyada tepkiyle karşılanan olayların ardından, 1983'te imzalanan barış antlaşmasıyla İsrail-Lübnan sınırı yeniden çizildiyse de, İsrail birliklerinin Lübnan'dan bütünüyle çekilmeleri Haziran 1985'e değin sürdü.

Lübnan'daki FKÖ üslerinin yok edilmesinden sonra bölünen Filistin kurtuluş hareketinin birliği 20 Nisan 1987'de Cezayir'de yapılan Filistin Ulusal Konseyi (PNC) toplantısında yeniden sağlandı. Aynı yılın sonlarında İsrail'in işgali altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde *intifada* olarak bilinen Filistin ayaklanması başladı. Yüzlerce Filis-

tinli bu ayaklanmalar sırasında öldürüldü. Ama bütün önlemlere ve baskılara karşın ayaklanmalar bastırılmadı. Filistin Ulusal Konseyi 15 Kasım 1988'de İsrail işgali altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ni kapsayan bağımsız bir Filistin devletinin kurulduğunu ilan etti.

Aralık 1988'de yeni bir ulusal birlik hükümeti kuruldu ve Şamir başbakan olarak kaldı. Şamir başkanlığındaki ulusal birlik hükümeti Mart 1990'daki güven oylaması sonucunda düştü. Peres yeni bir hükümet kurmayı başaramayınca Şamir, sol eğilimli partilerin oluşturduğu İşçi İttifakı'nın katılmadığı yeni bir hükümet kurdu. Aynı yıl yüzlerce Sovyet Yahudisinin SSCB'den İsrail'e göçü ciddi bir sorun oluşturdu. Mayıs 1990'da cinnet getiren bir İsraillinin yedi Arabı öldürmesi üzerine işgal altındaki topraklarda ciddi sorunlar çıktı. SSCB Ekim 1991'de 24 yıllık bir aradan sonra yeniden İsrail ile diplomatik ilişki kurdu. Aynı ayın içinde Başbakan Şamir ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın bölgesel bir barış konferansı toplamayı için önerdiği koşulları kabul etti. 23 Haziran 1992'de yapılan seçimlerde Yitshak Rabin başkanlığındaki İşçi Partisi, Likud Cephesi'ni yenilgiye uğrattı. 19 Şubat'ta Peres'in yerine İşçi Partisi başkanlığına seçilmiş olan Rabin, Ekim 1991'de başlayan Ortadoğu Barış Konferansı'nı desteklediklerini ve işgal altındaki topraklarda yeni yerleşmeler kurmayacaklarını açıkladı.

İsrail ile FKÖ Eylül 1993'te Washington'da, Gazze Şeridi ile Jericho (Eriha) kentine özerklik tanınması ve Batı Şeria'daki İsrail askerlerinin aşamalı biçimde geri çekilmesini öngören bir antlaşma imzaladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

İsrail, Hz. bak. Yakub, Hz.

İsrail Havayolları *bak.* El Al

İsrail hukuku, bugünkü İsrail'in hukuk kurumları, kuralları ve uygulamaları.

Geçmişte yurtlarından koparak dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Yahudiler, Tora (Musa'nın Beş Kitabı), Mişna (Yahudi sözlü şeriat derlemesi) ve Talmud (şeriat, geleneksel öğreti ve yorum derlemesi) yasalarına dayanan hukuk sistemlerini gittikleri ülkelere de taşıyarak, belirli bir özerklikten yararlandıkları her yerde bu kuralları uygulamaya devam ettiler. 20. yüzyılda Filistin'e döndüklerinde bu hukuk mirasının yanı sıra kaldıkları ülkelerde benimsedikleri yasaları da getirdiler.

1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra Osmanlı ve İngiliz yönetiminden kalma bazı hukuk uygulamaları sürdü. Ama egemen hukuk dili olan İngilizcenin yerini İbranice aldı ve Arap azınlığın varlığına karşın, yeni yasalar her bakımdan Yahudi hukuk anlayışı temel alınarak hazırlandı.

İsrail yargı sisteminde jüri yoktur; davalara yalnızca meslekten yargıçlar bakar. Laik mahkemeler üç derecedir: Belirli hukuk davalarına ve 3 yıla kadar hapis cezası verilebilecek ceza davalarına bakan sulh mahkemeleri; yargı yetkileri hukuk ve ceza davalarını kapsayan ve dört büyük kentte görev yapan bölge mahkemeleri; alt derece mahkemelerinin kararlarına karşı istinaf ve temyiz mercii olan ve bazı davalara ilk derece ve son derece mahkemesi olarak bakan Kudüs'teki Yüksek Mahke-

me. Dinsel mahkemelerin evlenme ve boşanma gibi kişisel durumlara ilişkin davalara bakma yetkisi, bazı küçük kapsamlı değişikliklerle sürmektir. İdare hukuku alanında eğitim, zorunlu askerlik hizmeti, genel sosyal sigorta gibi çağdaş sosyal devletin ilgi alanına giren bütün konularda yasalar çıkarılmıştır. Her ikisi de 1959'da çıkarılan su kaynakları ve yatırımları düzenleme yasaları, ülke ekonomisi açısından özellikle önem taşır. Toplu pazarlık, iş ilişkileri, ücretlerin korunması, iş güvenliğinin düzenlenmesi, işten çıkarma tazminatı gibi konular iş hukukuna ilişkin yasal düzenlemenin çekirdeğini oluşturur.

Ceza, haksız fiil ve delil hukuklarına ilişkin gelişmeler, 1948 öncesi düzenlemelerde yapılan kısmi değişikliklerle sınırlı kalmıştır. Bu değişiklikler arasında cinayet suçu için verilen ölüm cezasının kaldırılması, bazı hapis cezaları için tecilin getirilmesi, cinsel suçlara ilişkin davalarda ergin olmayanların tanıklığına ilişkin yeni bir yöntemin uygulanması ve devletin haksız fiilden ötürü sorumluluğudur. 1965'te ilk soruşturmanın kaldırılması ve başka bazı değişikliklerin getirilmesi ceza yargılamasına daha etkili bir işlerlik kazandırmıştır. Ceza yargılamasına ilişkin kurallar temelde İngiliz sistemini örnek alan medeni yargılama hukukundaki kurallara da gözden geçirilerek yeni den kaleme alınmıştır.

Özel hukuk alanındaki yeni yasama çalışmaları kadınlara eşit haklar tanınması, hak ehliyeti, vesayet, velayet, kayyumluk ilişkileri, evlat edinme ve akrabalar arası bakma yükümlülükleri, kat mülkiyeti, sözleşmeler, miras hukuku, vekalet, kefalet, ipotek ilişkileri, basın yoluyla hakaret suçu, patent hakları vb gibi konularda çıkarılan yasaları kapsar.

Dinsel mahkemeler, kendi yargı yetki alanları içindeki kişisel durumlara ilişkin olarak Yahudi hukukunu uygulamayı sürdürmektedir. Yahudi hukuku Yahudilere ilişkin benzer davalarda laik mahkemelerde de uygulanırsa bile öteki yargı alanlarında geçerli bir dayanak oluşturmaz. Buna karşın Knesset'in (Parlamento) çıkardığı yasalara, mahkemelerde yaratılan kurallara kaynak oluşturmaları bakımından önemini korumaktadır. Karşılaştırma ve görüş alma amacıyla öteki ülkelere ait çağdaş düzenlemelere başvurulması da İsrail hukukunun önemli bir kaynağıdır. Öte yandan İngiliz mahkemelerinin ve başka ülkelerin yargı kararlarına sık sık gönderme yapılır.

İsrail İşçi Partisi, İbranice Mifleget Ha-Avoda Ha-Yisra Elit. İsrail'de Ocak 1968'de sosyalist eğilimli üç partinin birleşmesiyle kurulan siyasal parti. 1977'ye değin ülkeyi yönetmiş, 1984-90 arasında iktidarı Sağcı Likud Cephesi'yle paylaşmış, 1992'de uzun süredir ilk kez seçimleri kazanarak sağın temsil edilmediği bir hükümet kurmayı başarmıştır.

İsrail İşçi Partisi'ni oluşturan örgütlerden en büyüğü Mapay (tam adı Mifleget Poale Erets Yisrael [İsrail Ülkesi İşçilerinin Partisi]), Ahdut ha-Avoda (İşçilerin Birliği; kuruluşu 1919) ile David Ben-Gurion'un ilk partisi ha-Poel ha-Tsair'in (Genç İşçi; kuruluşu 1905) birleşmesi sonucunda 1930'da kuruldu. 1930'larda Filistin'deki Yahudi toplumunun başat partisi durumuna geldi. 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşundan sonra 29 yıl süreyle (1968'den sonra İsrail İşçi Partisi'nin parçası olarak) iktidarı elinde tuttu. Ben-Gurion, Levi Eşkol, Golda Meir, Yitshak Rabin ve Abba Eban, Mapay'ın önde gelen yöneticileriydi.

İsrail İşçi Partisi'nin ikinci kurucu partisi, Ahdut ha-Avoda-Poale Tsiyyon (İşçilerin Birliği-Siyon İşçileri) 1944'te Mapay'ın reformcu eğilimlerini protesto etmek amacıyla partiden ayrılan bir grup Mapay üyesi tarafından kuruldu. Büyük ölçüde kibutzlardaki seçmenlerin oyunu alan parti 1965'te Mapay'la bir "İşçi İttifakı" kurdu. Üç yıl sonra da İsrail İşçi Partisi'nin kuruluşuna katıldı.

Partinin üçüncü kurucu örgütü Rafi (tam adı Reşimat Poale Yisrael [İsrail İşçiler Birliği]), Ben-Gurion'un 1965'te Levi Eşkol'le siyasal ve kişisel bir kavgaya girişmesinden sonra yandaşlarını toplayarak yeni bir parti kurmaya karar vermesiyle ortaya çıktı. Rafi üyelerinin çoğu 1968'de İsrail İşçi Partisi'ne katılınca, Ben-Gurion ile birkaç yandaş yeni partinin dışında kalarak kendi küçük partileri Devlet Birliği'ni kurdular.

İsrail İşçi Partisi, kuruluşundan bu yana genellikle Siyonist ve sosyalist eğilimli Mapam'la (Birleşik İşçi Partisi) birlikte İşçi İttifakı (Maarakh) içinde yer aldı. İsrail İşçi Partisi önderliğindeki İşçi İttifakı 1969-77 arasında koalisyon hükümetleriyle İsrail'i yönetti. 1977'de iktidarı Likud adlı sağ koalisyona bıraktı. Temmuz 1984 seçimlerinde İşçi İttifakı'nın toplam 44, Likud'un ise 41 milletvekili kazanması üzerine iki birlik ortak bir hükümet oluşturdu. Ama bu koalisyonu protesto eden Mapam, İşçi İttifakı'ndan ayrıldı. Ortak hükümetin ilk başbakanlığını anlaşma gereği 25 ay süreyle İsrail İşçi Partisi önderi Şimon Peres üstlendi. Ekim 1986'da bu görevi dışişleri bakanı ve Likud lideri Yitshak Şamir'e devretti. Aynı tarihte dışişleri bakanlığını üstlenen Peres, Filistin sorununda Şamir'den daha ılımlı bir çizgi izledi.

İşçi İttifakı'nın oy kaybına uğradığı Kasım 1988 seçimlerinin ardından koalisyonu bozan Likud, dinci partilerle yakınlaşma politikasına yöneldi ve 1990'da İşçi İttifakı'nı katılmadığı bir hükümet kurdu. Yitshak Rabin Şubat 1992'de Şimon Peres'in yerine parti başkanı oldu. Aynı yıl haziran'da yapılan seçimlerin sonunda İşçi Partisi 44 sandalyeye parlamentoda çoğunluğu kazanınca Yitshak Rabin başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu.

İsrail Krallığı, İsrailoğullarının Saul, Davud ve Süleyman peygamberler yönetiminde kurduğu birleşik krallık (İÖ y. 1020-922) ile İÖ 922'de I. Yeroboam'ın önderliğindeki bir ayaklanma sonucunda kurulan ve kuzeydeki On Kabile'nin (Yahuda ve Benyamin kabileleri dışındaki bütün kabileler) topraklarını içine alan krallık için kullanılan ad. Davud'un soyundan gelenlerin yönetiminde kurulan güney krallığı daha sonra Yahuda adını aldı. Kuzeydeki krallığın tarihi, hanedanlar arasında sürtüşme ve dengesizliklerle geçti. Ama Omri (hd İÖ 876 - 869 ya da İÖ y. 884 - y. 872) ile Ahab'ın (hd İÖ y. 876 - 853) hükümdarlığı sırasında ve Yehu hanedanı döneminde (İÖ y. 842-746) istikrarlı bir yönetim kuruldu. Kuzey krallığı başkenti Samiriye'nin İÖ 721'de düşmesiyle Asurların eline geçti.

İsrail Müzesi, İbranice MUSEON YISRAEL, 1965'te Kudüs'te açılan müze. Bezalel Ulusal Sanat Müzesi, Bronsman Tevrat ve Arkeoloji Müzesi, Gençlik Bölümü, Tevrat Bölümü ile Billy Rose Sanat ve Heykel Bahçesi adı ayrı bölümlerden oluşur. Tevrat Bölümü'nde Lüt Gölü Ruloları bulunur. Bunların sergilendiği yapının pagoda benzeri kubbesi, 1947'de bulunan ruloların içinde saklandığı eski küpleri andırır. Arkeoloji Müzesi, İsrail'de yürütülen kazılarda ortaya çıkan buluntuların sergilendiği, birbiriyle

bağlantılı 15 pavyondan oluşur. Pavyonlardan biri, eski Hazor kentinin yeniden inşa edilen kapılarını, bir başkası ise Filistin seramiklerinden seçkin örnekleri içermektedir. Bezalel Müzesi, Hanukka lambaları ve giysileri gibi çeşitli dinsel ve etnografik nesnelerin sergilenmesine ayrılmıştır. Müzede ayrıca, Venedik yakınlarındaki Vittorio Veneto'dan getirilmiş bir 18. yüzyıl sinagogu bulunmaktadır. Billy Rose Bahçesi'nde ise modern ve soyut heykeller sergilenmektedir.

İsrail'in On İki Kabilesi, Hz. Musa'nın ölümünden sonra, Yeşu önderliğinde Vaat Edilmiş Topraklar'a yerleşen İbrani halkı. Adı Tanrı tarafından İsrail olarak değiştirilen Yakub'un (Tekvin 32:28) oğullarının ve torunlarının adıyla anılan bu kabileler, İsrailoğulları olarak tanınmıştır.

Yakub ile ilk karısı Lea'nın altı oğlundan Levi dışındaki beşi (Ruben, Şimeon, Yahuda, İssakar ve Zebulun) birer kabile atası kabul edilir. Öteki kabilelerden Gad ve Aşer, Yakub'un Lea'nın hizmetçisi Zilpa'dan olan oğullarının; Dan ve Naftali ise ikinci karısı Rahel'in hizmetçisinden olan oğullarının adlarını taşır. Yakub'un Rahel'den olan oğullarından Benyamin bir kabilenin atası sayılır; son iki kabile ise adı hiçbir kabileye verilmeyen Yusuf'un oğulları Manasse ve Efraim'in adlarıyla anılır.

İsrail'in On Kayıp Kabilesi, Hz. Musa'nın ölümünden sonra Yeşu'nun önderliğinde Vaat Edilmiş Topraklar'a yerleşen On İki Kabile'den kuzeye yerleşenler. Adlarını Yakub'un oğullarıyla torunlarından alan Aşer, Dan, Efraim, Gad, İssakar, Manasse, Naftali, Ruben, Şimeon ve Zebulun adlı on kabile, İÖ 930'da kuzeyde bağımsız İsrail Krallığı'nı kurarken, Yahuda ve Benyamin kabileleri de güneyde Yahuda Krallığı'nı kurdular. Kuzey Krallığı'nın İÖ 721'de Asurlarca ele geçirilmesinden sonra, On Kabile başka halklar içinde eriyerek tarihten silindi. Ama bir gün On Kayıp Kabile'nin ortaya çıkacağı inancı hep sürdü. Örneğin 9. yüzyıl Yahudi gezgini Eldad ha-Dani Yahudilerin seyahat etmelerinin yasak olduğu Sebt günü dışında geçit vermeyen Sambatyon'un karşı yakasında bulunan Habeşistan ırmaklarının ötesinde bu kabileleri gördüğünü anlatıyordu. Manasse ben İsrail (1604-57), Yahudilerin Cromwell dönemi sırasında İngiltere'ye kabul edilmesini sağlamak için kayıp kabile efsanesini başarıyla kullandı. Zaman zaman On Kayıp Kabile'nin soyundan geldikleri iddia edilen topluluklar arasında Nasturiler, Mormonlar, Afganlar, Etiyopyalı Fulaşalar, Amerika Yerlileri ve Japonlar sayılabilir. 1948'de kurulan İsrail Devleti'ne göç edenler arasındaki bazı ilginç gruplar da On Kayıp Kabile soyundan geldiklerini öne sürmüşlerdir. Bu gruplar arasında İsrailoğulları adı altında yüzyıllar boyunca Hindistan'da yaşayan Yahudi topluluğu da vardır. Yahudi geleneklerine katı bağlılıklarıyla tanınan ve ancak 18. yüzyılda dikkati çeken bu topluluğun İsrail Devleti'nde kabul görmesi oldukça büyük güçlükler çıkarmıştır.

On Kayıp Kabile dışındaki Yahuda ve Benyamin kabilelerinin soyundan gelenler, Babil Sürgünü'nden (İÖ 586) sonra ülkelere dönmelerine izin verildiği için, Yahudi kimliklerini korumuşlardır.

İsrailiyat, İslam kültürüne, özellikle de Kuran tefsirine girmiş olan Yahudilik, Hristiyanlık ve başka dinlere ait kalıntılarla Hz. Muhammed ve sahabiler (peygamberi tanıyan ilk Müslüman kuşak) adına uydurulan haber ve söylentilere verilen ad.

Hız Muhammed'den Yahudi kültürüne ve Tevrat'a ilişkin bazı haberlerin aktarılıp aktarılamayacağı konusunda çelişkili hadiseler vardır. İslam bilginleri seçtikleri hadiseler göre bu tür bilgilerin aktarılabilirliği ya da aktarılamayacağı yolunda görüş bildirirler. Ama aktarılamayacağı konusundaki görüşler etkili olamadığı için, özellikle tefsir kitaplarında çok sayıda israiliyata yer verilmiştir.

Bilginler, israiliyat olarak adlandırılan bilgi ve haberleri çeşitli açılardan sınıflandırmış ve değerlendirmişlerdir. Bu bilginlerden birine göre israiliyat senet ve metin sağlamlığı açısından ikiye ayrılır. Bir bölümü hem senet, hem de metin bakımından sağlamdır. İkinci bölümü ise senet ya da metin açısından sağlam değildir. İkinci bir sınıflandırmaya göre israiliyat İslama uyan, uymayan ve hakkında bir karar verilemeyen bilgi ve haberler olmak üzere üçe ayrılır. Burada İslama uygunluk, hem hadis bilimi açısından söylenti zincirinin sağlamlığını, hem de metin bakımından Kuran ve Sünnet'in özüne aykırılık taşımamayı belirtir. Hakkında karar verilemeyen israiliyat ise doğruluğu ya da yanlışlığı, İslama uygunluğu ya da aykırılığı saptanamayan bilgi ve haberlerdir. İslam kültürüne en çok bu tür israiliyat girmiştir; bunlar genellikle duygusal, abartılı öykülerden oluşur.

İsrailiyat, konu açısından da inançla ilgili olanlar, ibadet ve dinsel yargılara ilişkin olanlar, vaaz ve nasihat ile ilgili olanlar biçiminde üç bölüme ayrılır. İslam bilginlerinin genel kanısına göre Kuran ve sünnetin ruhuna uygun olan israiliyatın benimsenmesinde bir sakınca yoktur. Kuran ve sünnetin ruhuna aykırı olanların atılması gerekir. Bu ikisi dışında kalan israiliyat ise ikinci türdekiler gibi benimsenmemeli, kitaplara alınmamalıdır.

İsrailoğulları, BENİ İSRAIL olarak da bilinir, Yabbok Irmağı yakınlarında Penuel'de (Tann'nın Yüzü) bir gece boyunca süren dövüşten sonra adı Tanrı tarafından İsrail (Tanrı ile uğraşan ya da Tanrı uğraşır) olarak değiştirilen Yakub'un soyundan gelenler (Tekvin 32:28). Yahudi tarihinin ilk dönemlerinde İsrail'in On İki Kabilesi için kullanılan İsrailoğulları adı, Filistin'de bağımsız iki Yahudi krallığı kurulduktan sonra İsrail Krallığı'nı oluşturan kuzeydeki On Kabile'yi güneydeki Yahuda Krallığı'nda yaşayan Yahudilerden ayıran bir anlam kazandı. Kuzey Krallığı'nın İÖ 721'de Asurlularca ele geçirilmesinden sonra On Kabile zamanla başka halklarla karışarak tarihten silindi. Bundan sonra Yahuda Krallığı'nın soyundan gelenler İsrailoğulları olarak anılmaya başladı.

Dinsel ayınlar bakımından, İsrailoğulları adı *kohen gadol* (yüksek rahip) Harun'un soyundan gelen *kohen*'lerin ve ilk din görevlilerinin soyundan gelen Levilerin dışında kalan Yahudileri kapsar. Bu ayırım önemlidir, çünkü sinagogda bir *kohen* varsa Toru'nun okunması için önce o çağılır, onu bir Levi izler, en sonunda da sıra bir İsrailoğluna gelir.

İssa, KOBAYAŞI YATARO olarak da bilinir, asıl adı KOBAYAŞI İSSA (d. 15 Haziran 1763, Kaşivabara, Şinano ili - ö. 5 Ocak 1828, Kaşivabara, Japonya), Japon şair. Süssüz, yalın bir dille yazdığı şiirlerinde sıradan insanın ruhsal yalnızlığını ele almıştır. Trajik olaylarla yüklü sıkıntılı bir yaşam süren İssa'nın Japon halkının sevecen okuduğu şiirlerinde duygusal bir yalnızlık egemendir.

Üvey annesiyle anlaşılamayan İssa, 1777'de babası tarafından Edo'ya (bugün Tokyo) gönderildi; orada şair Çikua Nirokuan'ın gözetimi altında *haiku* (17 heceden oluşan

Japon şiiri) üzerine çalıştı. 1793'te İssa takma adını aldı ve Japonya'nın güneybatısını dolaştı. Bu geziden sonra ilk şiir kitabı *Tabişui*'yi (1795; Yolculuk Ürünleri) yayımladı. 1802'de babası öldükten sonra üvey annesi ile arasında bir miras kavgası başladı. 1814'te sona eren davadan sonra doğduğu kasabaya yerleşerek ilk evliliğini yaptı. Dört çocuğu bebekken, karısı ise doğum yaparken öldü. Başarısız bir ikinci evlilikten sonra yeniden evlendi. Üçüncü kansından olan kızını göremeden öldü. İssa şiirlerinde günlük konuları eleştirel bir bakışla ve sevecen bir yaklaşımla ele alır; konuşma dilini kullanırken lirik üslubunu kaybetmez. Öbür önemli yapıtları *Çiçi no şuen nikki* (1803) ve *Öraga Haru'dur* (1819).

İssafeniyen Kat, Kuzey Afrika'daki Alt Kambriyen Dönemde (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en üst bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Susiyen Katın üstünde yer alan İssafeniyen Kat kayaçlarında, deniz kireçtaşları ve evaporit çökeltilerinden başka trilobitlerin egemen olduğu Alt Kambriyen fosil faunasına da rastlanır.

Latin alfabesinin kullanıldığı ve "I" harfinin bulunmadığı dillerdeki özel adlar alfabetik sıralamada "I" harfinde verilmiştir (örn. Ibsen, IBM).

İssakaroğulları, Eski Ahit'e göre, İsrailoğullarını oluşturan 12 kabilelerden biri. Adını, Yakub'un ilk karısı Lea'dan olan beşinci oğlundan alır. Hz. Musa'nın ölümünden sonra Yeşu, İsrailoğullarını Vaat Edilmiş Topraklar'a götürdü ve araziyi 12 kabile arasında paylaştırdı. İssakar'ın kabilesi Şeria Irmağının batısında ve Taberiye Gölünün (Celile Denizi) güneydoğusunda kalan topraklara yerleşti. Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra (İÖ 922) bağımsız İsrail Krallığı'nı kuran 10 kuzeyli kabilelerden biri

de İssakaroğullarıydı. Asurluların İÖ 721'de krallığı fethetmesinden sonra, kabilelerin bir bölümü başka bölgelere dağıldı. Giderek kimliklerini yitiren bu kabileler İsrail'in On Kayıp Kabilesi adıyla anılır.

İssos Çarpışması, Büyük İskender'in, Asya seferinin başlarında Kral III. Dareios komutasındaki Pers ordusunu yendiği savaş (İÖ 333). Büyük İskender'in Ahemeniş (Pers) İmparatorluğu'nu fethetmesini sağlayan önemli zaferlerden biridir. İssos, İskenderin Körfezinin kıyısında, bugünkü Dört-yol'un kuzeybatısındaki ova üzerinde kurulmuş bir kenti. Merkezde mızraklı piyadeler ile kanatlarda süvarilerden oluşan Makedonya ordusu, Pinaros (bugün Deliçay ya da Payaz) Irmağının karşı yakasına çekilmiş olan Dareios'un ordusuyla karşılaştı. Büyük İskender'in komutası altında ırmağı aşan Makedonya ordusu Pers ordusunun sol kanadını bozguna uğrattıktan sonra, merkezdeki Yunanlı paralı askerlere saldırdı. Ordusu dağılan Dareios kaçmayı başardıysa da ailesi tutsak düştü. Büyük İskender'in yaşamöyküsünü yazan Arrhionos (İS 2. yy), bu savaşta Makedonya ordusunun yalnızca 450 kişi kaybettiğini ve İskender'in yaralananlar arasında olduğunu öne sürer.

İstanbul, Marmara Bölgesi'nde il ve Türkiye'nin en büyük kenti. Yüzölçümü 5.712 km² olan İstanbul ili doğuda Kocaeli ili, güneyde Bursa ili ve Marmara Denizi, batıda Tekirdağ ili, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir. Marmara Denizindeki Adalar ve güneyde ilin ana kütesinden ayrı olarak Armutlu Yarımadasının kuzeybatısında yer alan Yalova, yönetsel bakımdan İstanbul'a bağlı ilçelerdir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanarak Karadeniz ile Marmara'yı birleştiren İstanbul Boğazı, hem il topraklarını, hem de kenti Asya ve Avrupa yakası olmak üzere ikiye böler. Batıda il sınırlarına yaklaşan İstanbul metropoliten alanı, doğuda il

"İssos Çarpışması", Pompei'de bulunmuş bir Roma mozağından ayrıntı, 2. yy sonları; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Napoli
SCALA - A1 Resource

sınırlarını aşarak yönetsel bakımdan Kocaeli'ye bağlı olan Gebze'yi de içine alır.

Doğal yapı. İl toprakları genel olarak bir plato niteliği taşır. Trakya ve Kocaeli dalgalı düzlüklerinin (peneplen) arasına sıkışmış olan bu plato, yüksek olmayan tepelerle hafifçe engebelenmiş, İstanbul Boğazına, Marmara'ya ve Karadeniz'e dökülen akarsu vadileriyle parçalanmıştır. İlin Avrupa yakasındaki başlıca yükseltiler, kuzeybatıdan il topraklarına sokulan, Yalıköy yakınlarındaki Garipkuyu Tepesinde 361 m'ye yükselen ve doğuya gidildikçe alçalan Istranca Dağlarının uzantılarıdır. İlin Asya yakasını, Avrupa yakasındakilere oranla daha belirgin olan Kocaeli Platosu üstünde yükselen dağlar engebelenendir. Bunlardan başlıcaları Aydos Dağı (537 m), Kayış Dağı (438 m), Alemdağ (442 m), Büyük Çamlıca Tepesi (262 m) ve Yuşa Tepesidir (202 m). Bu dağlar, kuvarsit ve benzeri sert kayalardan oluşmuş ve aşınımından etkilenmediğinden dalgalı düzlükler üstünde yüksek kalmış tanık tepelerdir. Kocaeli Yarımadasının açığındaki adalar da bu tanık tepelerden bazıların deniz düzeyi üstündeki bölümleridir. İlin en engebeli ve yüksek kesimi ise Yalova yöresidir. Samanlı Dağları Bursa il sınırı yakınlarındaki Dumanlıtepe'de 897 m'ye ulaşarak ilin en yüksek noktasını oluşturur.

Karadeniz ve Akdeniz iklimleri arasındaki geçiş alanında yer alan ve yağış bakımından yoksul sayılmayan yörede, kısa ve düzensiz akışlı birçok akarsu vardır. Çoğu kendi başına bir birim olan ve doğrudan denizlere ya da göllere dökülen bu akarsuların başlıcaları şunlardır: Terkos (Durusu) Gölüne dökülen Istranca Deresi, Küçük Çekmece Gölüne dökülen Sazlıdere ve Nakkaş Dere, Büyük Çekmece Gölüne dökülen Hamzalı, Çakıl ve Eskice dereleriyle Karasu, Haliç'e dökülen Alibey ve Kâğıthane dereleri, Karadeniz'e dökülen Riva ve Heciz dereleriyle Gökdere (Göksu), Marmara'ya dökülen Sellimandıra ve Safran dereleri. Yaz aylarında suları iyice azalan, ilkbaharda genellikle taşan bu derelerden Alibey Deresi üzerinde Ömerli, Heciz Deresinin kollarından Darlık Deresi üzerinde Darlık, Sellimandıra Deresi üzerinde Gökçe, İstanbul Boğazına dökülen Göksu üzerinde de Elmalı barajları kurulmuştur.

Baraj göllerinden başka il sınırları içindeki başlıca göller Terkos, Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece gölleridir. Kentin su gereksinimi, dereler üzerinde ve Büyük Çekmece

Gölünde kurulmuş olan barajlardan ve Terkos Gölünden sağlanır.

Plato niteliğindeki il topraklarını parçalayan çok sayıda vadinin en önemlileri İstanbul Boğazı(*) ve Haliç'tir(*). Boğaz'a, Haliç'e ve Marmara'ya genellikle kuzeyden açılan çok sayıda akarsu vadisi bugün tümüyle yerleşme alanı olmuştur. Göllere,

rindendir. Yerleşimin ve kirlenmenin daha az olduğu Karadeniz kıyısındaki başlıca plajlar Avrupa yakasında Yalıköy (Podima), Karaburun, Kısırkaya, Kumköy (Kilyos) ve Demirciköy ile Asya yakasında Çayağzı (Riva), Şile ve Ağva'dır.

Ekonomi. İstanbul sosyoekonomik açıdan Türkiye'nin en gelişmiş ilidir. Yönetsel

Şile yakınlarında Karadeniz kıyılan
Şems Güner

Karadeniz'e ve genellikle güneyden Marmara'ya açılan, tabanları alüvyal topraklarla dolmuş akarsu vadileri ise ilin başlıca tarımsal üretim alanlarıdır.

İlin İstanbul Boğazı, Haliç ve Marmara kıyıları, doğal yapı ile iklimin elverişliliği ve ulaşım kolaylığı nedeniyle eskiden beri yoğun bir yerleşme alanı olmuş ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir kirlenmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bu yoğun yerleşme kuşağının uzığında bulunan Karadeniz kıyılarının ardındaki yüksek alanlar iğneyapraklı ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplıdır.

Kıyı şeridinin uzunluğuna ve doğal plajların çokluğuna karşın, yoğun konut ve sanayi alanlarıyla bunların yol açtığı kirlenme, özellikle Marmara kıyılarındaki plajlardan yararlanma olanağını önemli ölçüde sınırlar. Avrupa yakasında Silivri, Selimpaşa, Kumburgaz kıyıları, Büyükçekmece ve Küçükçekmece çevresi ile Asya yakasındaki Dragos, Tuzla çevresi, Yalova ve Çınarcık, İstanbul halkının yazın serinleme amacıyla gittiği, ama yararlanma alanı giderek daralan kıyılardır. Adalar da, plajları ve ormanlarıyla İstanbul'un en önemli sayfiye yerle-

başkent olma işlevini Cumhuriyet döneminde yitirmişse de, ekonomik alanda Türkiye'nin başkenti sayılabilir. Ülke ekonomisinde en önemli karar, iletişim ve yönetim merkezi İstanbul'dur. Türkiye'deki en büyük şirket ve holdingler, en büyük bankalar, en büyük sigorta, pazarlama, reklam ve basın kuruluşları İstanbul'dadır.

Ekonomik göstergeler İstanbul'un egemen konumunu belirgin biçimde ortaya koyar. 1986 verilerine göre Türkiye gayri safi milli hasılasının (GSMH) yüzde 23,3'ü İstanbul'da yaratılmıştır. Aynı yıl Türkiye faal nüfusunun yaklaşık onda biri de İstanbul'da çalışıyordu. 1986'da İstanbul'da yaratılan gayri safi hasılasın yüzde 36'sı sanayide, yüzde 30'u ticarete, yüzde 30'u hizmetlerde, yüzde 3 kadarı inşaatla, yüzde 1'i de tarım kesiminde gerçekleşti.

Metropolitenleşme süreci içinde birçok sanayi kuruluşunun kent ve il dışına taşınmasına karşın İstanbul, Türkiye imalat sanayisi içindeki önemini korumaktadır. İlde yaratılan katma değer içinde imalat sanayisinin payı büyüktür. 1985'te il faal nüfusunun üçte birinden çoğu imalat sanayisinde çalışıyordu. Bu, Türkiye imalat sanayisindeki toplam işgücünün dörtte birinden çoğunu oluşturmuyordu.

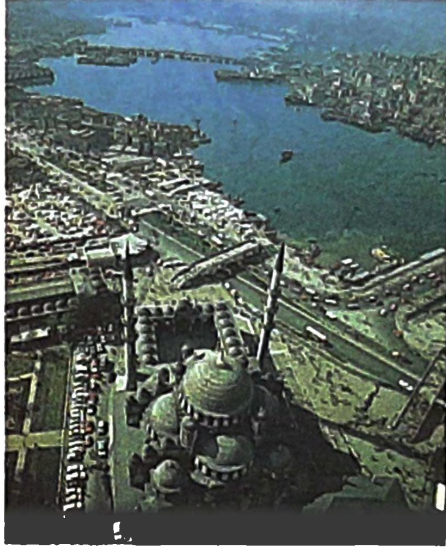
İstanbul Osmanlı döneminde de sanayinin odaklaştığı bir merkezdi. O dönemde sanayi, sarayın ve ordunun gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak dokuma, nyak-kabı, silah ve deri üreten birkaç fabrikadan oluşuyordu. Her biri az sayıda işçi çalıştıran ve geleneksel yöntemlerle üretim yapan küçük sanayi ve el sanatları ağırlıktaydı. Sanayideki asıl gelişme Cumhuriyet'ten sonra oldu. 1927'de yapılan sanayi sayımına göre Türkiye'deki 20'den çok işçi çalıştıran 212 dokuma işyerinden 62'si, kâğıt ve karton üreten 33 işyerinden 21'i, metal eşya ve makine üreten 53 işyerinden 22'si, kimya dalındaki 15 işyerinden de 8'i İstanbul'daydı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında izlenen Anadolu sanayisini geliştirme ve yerli sanayi yaratma politikası, ilk bakışta İstanbul'u dışlar görünümdeydi. Bununla birlikte İstanbul bu dönemde de yatırımlardan oldukça

önemli bir pay aldı ve gelişimini sürdürdü. 1932'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 1.417 işyerinden 444'ü İstanbul'daydı.

İstanbul imalat sanayisinin asıl gelişmesi, II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. 1960'lara doğru hızlanan sermaye birikimi, özel sektöre sağlanan yoğun desteğin de etkisiyle, imalat sanayisine yöneltildi. Anadolu'da tarım ve ticarete yaratılan sermaye bu yıllarda büyük ölçüde İstanbul'a akmaya

Haliç'in havadan görünümü, Yeni Cami, Eminönü Meydanı, eski Galata (sağda) ve Atatürk (yukarıda) köprüleri, 1983
Ara Güler

başladı. Uygulanan ithal ikameci politikalarla rekabetten korunan özel sektör, önce montaj türü işletmeler kurdu, hemen ardından da tümüyle iç pazara yönelik dayanıklı tüketim malları üretimine girişti. 1950-65 döneminde Türkiye'deki toplam imalat sanayisi yatırımlarının yandan çoğu İstanbul'da gerçekleştirildi.

1964'te İstanbul imalat sanayisinde 10'dan çok işçi çalıştıran 1.293 işletmenin yalnızca 30'u kamu kesimine aitti. Aynı yıl Türkiye imalat sanayisinde yaratılan katma değer yaklaşık yüzde 40'ı İstanbul'da oluşturuldu. İstanbul imalat sanayisi dalları ağırlıklarına göre (o dalda Türkiye çapında yaratılan katma değer içindeki paylarıyla birlikte) şöyle sıralanıyordu: Dokumacılıkta yaklaşık yüzde 40, gıdada yaklaşık yüzde 30, metal eşya ve makine üretiminde yüzde 50, kimyada yüzde 63, taşa ve toprağa dayalı sanayilerde yüzde 63.

İstanbul sanayisinde 1960'ların ortasında başlayıp 1970'lerde doruğa ulaşan en önemli gelişme, kent merkezinden çevreye yayılma ve taşıma sürecidir. 1960'ların ortalarından sonra İstanbul nüfusunda büyük patlamalar olması konut, altyapı ve ulaşım gibi çözümü çok güç sorunlar yarattı. Arsa fiyatlarında olağanüstü artışlar görülürken, fabrikalarda ayrılacak alanlar kısıtlandı. Ulaşımındaki tıkanmaların sanayi kuruluşlarını zorlamaya başladığı bu dönemde büyük sanayinin İstanbul dışına taşınmasını öngören kararlar alındı. Bu kuruluşların kent çevresindeki alanlara ve İstanbul'la ulaşım bağlantıları güçlü olan İzmit, Bursa gibi yakın merkezlerle taşınmalarını özendirme amacıyla teşvik uygulaması başlatıldı. Yönetim merkezleri İstanbul'da bulunan birçok büyük kuruluş, üretim birimlerini batıda Çerkezköy'de, doğuda Gebze-İzmit ek-seni üzerinde, güneydoğuda ise Bursa'da kurdu. Bu süreç bir anlamda İstanbul metropoliten alanının yapılanmasına neden oldu.

Bu gelişmeler ve sanayileşmenin büyük hız kazanması sonucunda 1970'lerde İstanbul imalat sanayisi çeşitlendi ve dallarının ağırlıkları değişti. Dokumacılık ve gıda sanayisi ikinci sıraya düşerken, teknolojik olanaklardan yoğun biçimde yararlanarak üretim yapan kimya ve makine sanayisi birinci sıraya yerleşti. Sanayinin çevreye yayılması, 1970'lerde İstanbul sanayisinin ülke sanayisi içindeki payında bir genleme yarattı. 1972'de Türkiye imalat sanayisinde yaratılan katma değerde yüzde 38, faal nüfus içinde yüzde 37,5 olan İstanbul'un payları 1979'da yüzde 32,5'e ve yüzde 31'e düştü.

Bugün İstanbul imalat sanayisinde elektrikli makine, madeni eşya ve taşıt aracı üretimi ağırlık taşır. İkinci sıradaysa en önemli ürünleri boya, ilaç ve kozmetik olan kimya sanayisi gelir. Pamuklu ve yünü iplik üretimi, dokuma, boya, apre, baskı ve hazır giyim gibi altsektörlerden oluşan dokumacılık sanayisi İstanbul imalat sanayisinin üçüncü önemli dalıdır. Türkiye'de deri ve ayakkabı üretimi yapan işyerlerinin tümüne yakını İstanbul'dadır. İstanbul imalat sanayisinin bileşimi içinde gıda sanayisi dördüncü sıradadır. Kamu işyerlerinin ağırlıklı olduğu bu dalın en önemli altsektörleri içki ve tütün ile et ve süt ürünleridir. Daha sonra da en önemli altsektörleri cam, porse-len ve çimento sanayileri olan taşa ve toprağa dayalı sanayi dalı gelir.

1980'de İstanbul imalat sanayisi işyerlerinin yüzde 86'sı 10'dan az işçi çalıştıran küçük sanayi işyerlerinden oluşuyordu. İstanbul'daki küçük sanayi işyerlerinin Türkiye geneli içindeki payı yüzde 21'di. Bu işyerlerinde, İstanbul imalat sanayisi işçilerinin yaklaşık yüzde 40'ı çalışıyor, imalat sanayisinde yaratılan gayri safi hasılanın da yaklaşık yüzde 10'u üretiliyordu. İstanbul küçük sanayisinin üçte ikisini dokumacılık, metal eşya ve makine üretimi yapan işyerleri oluşturur.

İmalat sanayisinin bu denli gelişmişliğine karşın, İstanbul'un geleneksel ve en önemli işlevi eskiden beri ticarettir. Daha İÖ 7. yüzyılda, Karadeniz kıyılarında kurulmuş olan kolonileri Akdeniz'e bağlayan su yolu yolunun kilit noktasında yer almasının yanı sıra, Haliç gibi bir doğal limanı olması İstanbul'u bir ticaret kenti konumuna getirmişti. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de İstanbul, her türlü mal ve hizmetin toplandığı ve dağıtıldığı bir merkezdi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında başkentliği yitirisi ve 1929'da başlayan Büyük Bunalım sırasında hükümetin ithalat ve ihracatı sıkı bir biçimde denetlemesi, İstanbul ticaretini bir süre gerilettili. Buna karşın ülke ithalatının ağırlıklı gene de İstanbul'daydı. Cumhuriyet öncesinde genellikle azınlıklar ile yabancıların elinde ve denetiminde olan ticaret, 1930'larda yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başladı; 1950'lere gelindiğinde bu süreç büyük ölçüde tamamlandı ve daha çok Türklerin etkin olduğu yeni bir ticaret burjuvazisi oluştu. 1950'lerde ulaşım yatırımlarının hızla artması, tarımdaki modernleşme, ülke genelinde ulusal pazarın oluşmasını ve en küçük yerleşim birimlerinin bile pazara bağlanmasını sağladı. Bu süreç ülke ticaretini doğrudan etkilediği gibi, ulusal pazarın odağı durumunda olan İstanbul ticaretini büyük ölçüde canlandırdı.

1970'lerde Türkiye karayolu taşımacılığı hızlı bir gelişme gösterdi. 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Süveyş Kanalı'nın kapanmasıyla, Avrupa-Ortadoğu ticaretinde ulaşım denizden karaya kaydı ve eskiden E-5 adıyla anılan D-100 en güvenli karayolu olarak belirdi. Bu yol üzerindeki en önemli merkez olan İstanbul, bu gelişmeden büyük pay aldı. Türkiye'nin TIR (Uluslararası

Karayolu Taşımacılığı) Sözleşmesi'ni imzalamasıyla E-5 üzerindeki transit taşımacılık 1974-75 yıllarında üç kat artış gösterdi. Bunun yeterli olmamasına bağlı olarak Kınalı-Sakarya otoyolunun inşasına girişildi.

1980'lerde Türkiye ticaret kesiminde yaratılan gelirin yaklaşık yüzde 40'ını İstanbul sağlıyordu. İstanbul, ülke çapında her türlü mal ve hizmetin toplanıp dağıtıldığı ve yurtdışı bağlantılarının kurulduğu, Türkiye'nin en üst düzeydeki hizmet ve ticaret merkezidir. 1980'lere gelindiğinde Türkiye ithalatının üçte biri, ihracatının ise beşte biri İstanbul'dan yapılmaktaydı.

Gene aynı yıllarda ülkedeki büyük toptancı kuruluşların yüzde 40 gibi büyük bir bölümü İstanbul'da olduğu gibi, Türkiye ticaret borsalarının işlem hacminin beşte biri de İstanbul'da gerçekleşmekteydi. Perakende ticaret büyük ölçüde uzmanlaşmış, farklılaşmış, büyük mağaza zincirleri ortaya çıkmıştı.

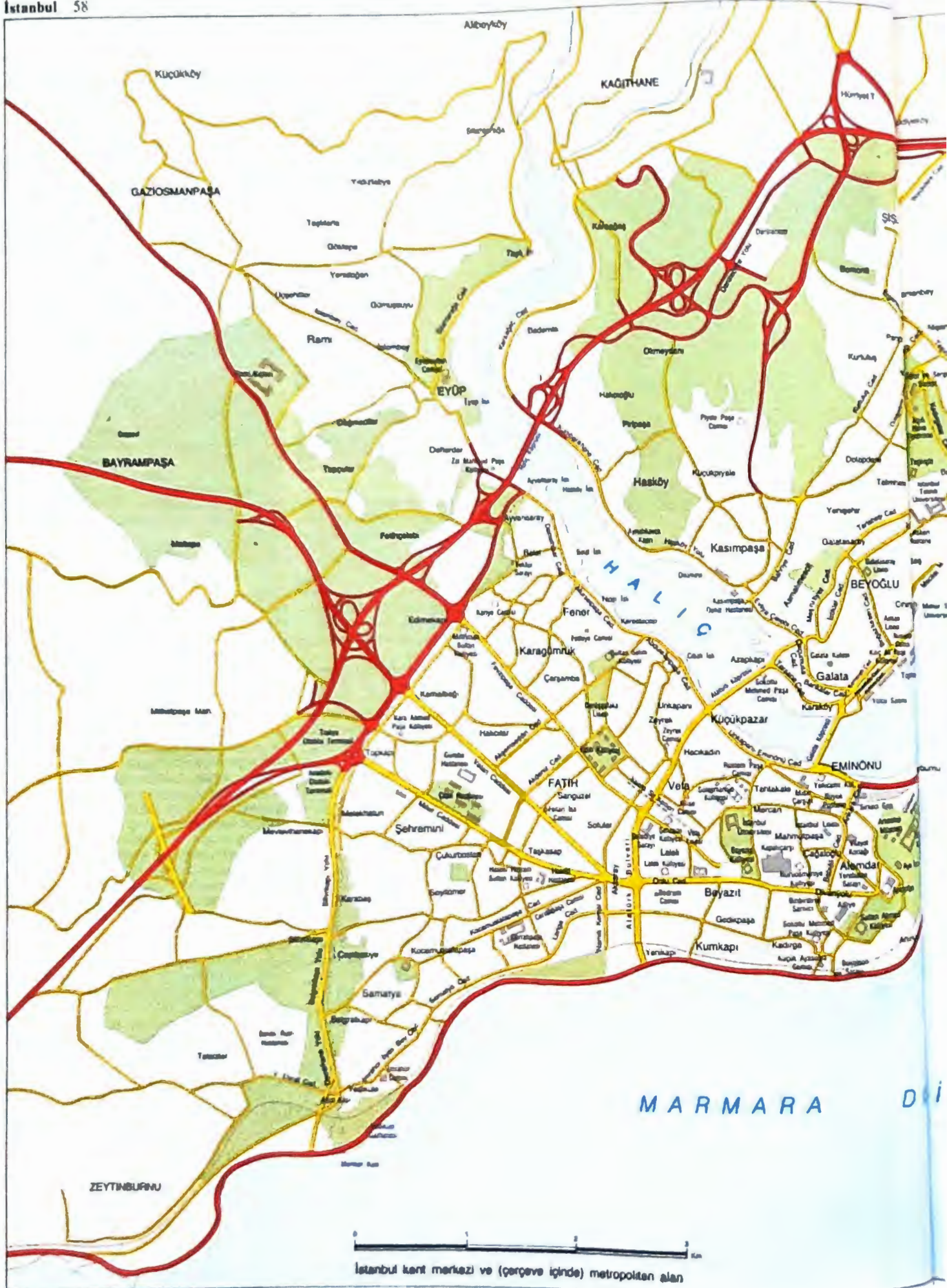
İstanbul'un Türkiye ölçeğindeki temel işlevlerinden biri de banka ve finansman merkezi olmasıdır. İlk kez 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı finans kuruluşlarının akınına uğrayan İstanbul, 1950'lere doğru ulusal bankacılığın merkezi olmuş, 1980'lerde ise yeniden uluslararası finans kuruluşlarına kapılarını açmıştır. Türkiye'deki büyük bankaların tümüne yakını ile bütün sigorta şirketlerinin merkezleri İstanbul'dadır.

İstanbul gerek doğal güzelliği ve zengin tarihsel mirası, gerekse ulaşım ve konaklama olanaklarının gelişkinliği bakımından Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerindendir. Türkiye'ye gelen yabancı turistlerin büyük bölümü İstanbul'dan giriş yapar. İstanbul'daki Atatürk Havalimanı ülkenin uluslararası standartlara uygun en modern havaalanıdır. Ülkede hizmet veren beş yıldızlı otellerin büyük bölümü de İstanbul'dadır. Ayrıca turistik ticaret de son derece gelişmiştir.

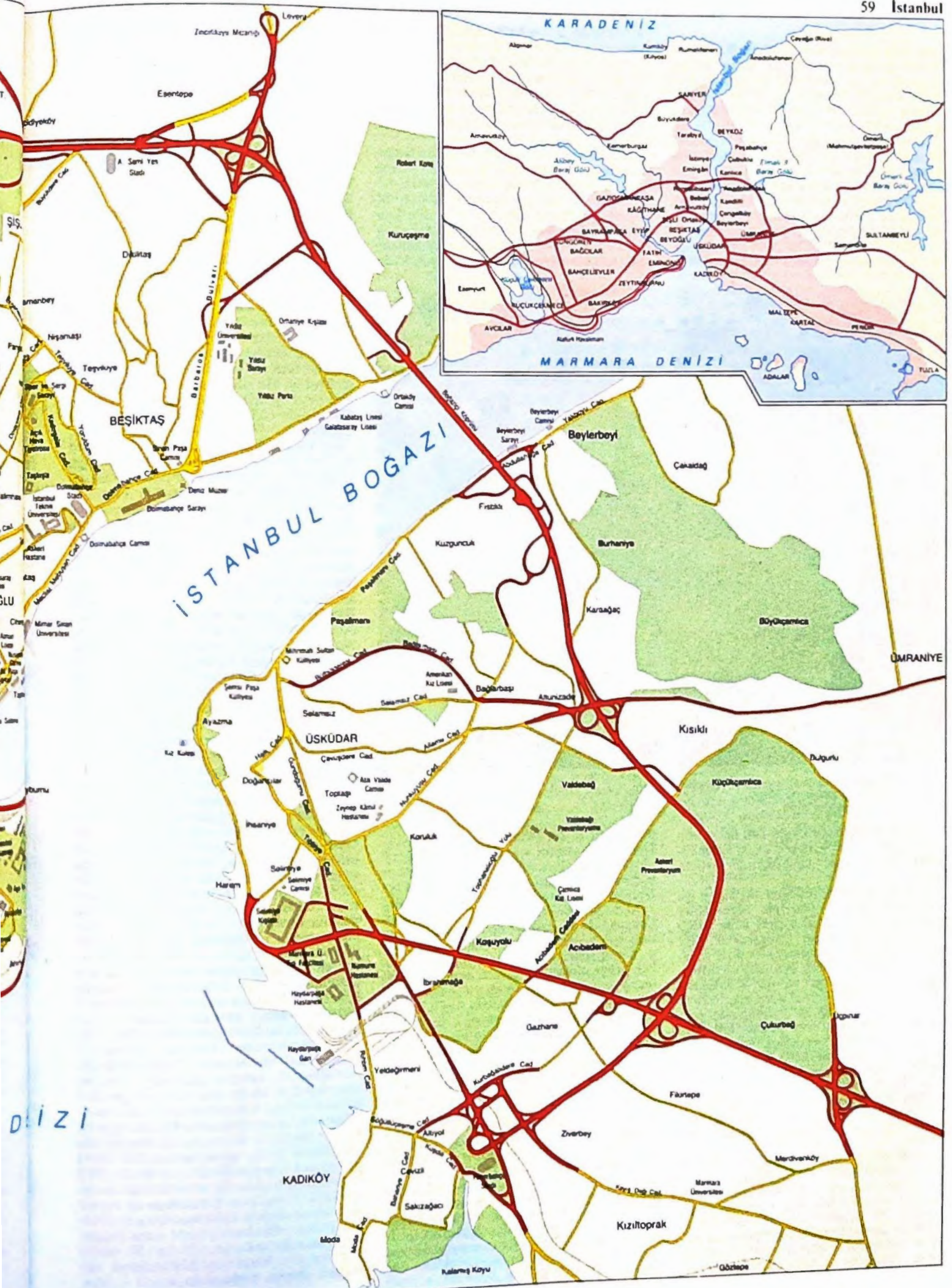
İlde tarım kesiminin payı oldukça küçüktür. Bizans döneminden beri dışardan beslenme özelliği bugün de sürmekte ve Türkiye tarım ürünlerinin büyük bölümü İstanbul pazarına akmaktadır. Osmanlı döneminin ünlü İstanbul bostanları ile Arnavutkoy sirtlarındaki çilek bahçelerinin yerlerini apartman ve gecekondular kaplamıştır. Kentin taze sebze ve meyve gereksinmesi 1950'lere değin büyük ölçüde kent içindeki ve çevresindeki bağ, bahçe ve bostanlardan karşılanırdı. Bugün bitkisel üretim ve hayvancılık metropoliten alan dışında kalan Silivri, Çatalca, Şile ve Yalova ilçeleriyle sınırlıdır. En çok buğday, elma, ayçiçeği, soğan, yulaf, armut ile çeşitli sebzeler ve çiçek yetiştirilir; besicilik ve tavukçuluk yapılır. Geleneksel uğraşlardan olan balıkçılık da önemini korumaktadır.

İlin ilgi gören, ama her geçen gün azalan ve daralan mesire yerlerinden başlıcaları Emirgan Korusu, Yıldız Parkı, Gülhane Parkı, Çamlıca Tepesi ve Adalar'dır. Ayrıca Kemerburgaz'da Odayeri ve Azizpaşa Ormanı, Çatalca'da Çilingöz ve İncegiz, Sarıyer'de Belgrad Ormanı, Binbaşı Çeşmesi, Kurtkemer, Kemeraltı ve Fatih Ormanı, Adalar'da Dil Burnu, Değirmen Burnu ve Kalpazankaya, Alemdağ'da Taşdelen, Kaynakdolduran, Kavacık ve Hacet Deresi, Yalova'da da Hasanbaba orman içi dinlenme yerleri kurulmuştur.

Yeraltı kaynakları bakımından da zengin olan ilin Çatalca yöresinde manganez ve sanayi kumu, Şile yöresinde bentonit, kil, sanayi kumu, tuğla-kiremit hammaddesi ve linyit (Üvezli köyünde), Bakırköy

İstanbul kent merkezi ve (çerçeve içinde) metropoliten alan

yöresinde çimento hammaddesi, Kartal yöresinde kireçtaşı ve çimento hammaddesi, Gaziosmanpaşa yöresinde kaolin, Sanyer yöresinde kil, sanayi kumu ve kaolin, Yalova yöresinde sanayi kumu, Beykoz yöresinde kuvarsit ve sanayi kumu, Eyüp yöresinde de kil ve linyit (Ağaçlı köyünde) yatakları vardır. Ayrıca Tuzla İçmeleri ile Yalova Kaplıcaları da ünlüdür.

Tarih. İstanbul'un yerleşim tarihi Paleolitik Çağa değin uzanır. Yapılan kazılar sonucunda Yarımburgaz Mağarasında Paleolitik Çağa, Fikirtepe ve Pendik'te ise Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) ait buluntular ele geçmiştir. Ayrıca Sarayburnu'nda

Byzantion, İÖ 405'te Spartalıların eline geçti.

İÖ 318'de İskender'in komutanlarından Antigonos, Byzantion'u aldı. İskender'in Yunan kentlerine ve onların denetim alanlarına egemen olmasıyla siyasal ağırlık merkezi Ege'nin kuzeyine kaydı ve Byzantion bu yeni yapı içinde giderek önem kazanıp dönemin başlıca ticaret merkezlerinden biri oldu.

Byzantion, İÖ 280'de batıdan gelen Galatların akınlarına uğradı. Çok eskiden yöreye gelerek yerleşmiş olan Trakya kökenli Bitinyalılar İÖ 280'de İstanbul Boğazı ile Sakarya arasındaki alanda bir krallık kurdular. Bu dönemde Makedonyalıların saldırısına uğrayan Byzantion, saldırıyla karşılaşan önceki kentlerle birlikte Roma'nın koru-

nem kazanan Sycae, I. İustinianos döneminde Khrysokeras (Haliç) üzerinde, bugünkü Ayvansaray ile Kasımpaşa arasına kurulan bir köprüyle kente bağlandı.

7. yüzyıla Sasaniler ve Avarlar, 8. yüzyılda Bulgarlar ve Araplar, 9. yüzyılda Ruslar ve Bulgarlar Konstantinopolis'e birçok kez saldırdılar ve kuşattılar, ama ele geçiremediler.

Konstantinopolis, 1204'te Haçlılar tarafından işgal edilerek büyük ölçüde tahrip edildi. Kent 1261'e değin Latin İmparatorluğu'nun merkezi oldu. Haçlı seferleri sırasında oluşan yeni ticari ilişkiler ve buna bağlı olarak ticaret yollarının değişmesi Konstantinopolis'i Bizans'ın bütünsel yapısının merkezi olmaktan çıkardı. Dönemin güç merkezleri olarak beliren Piza, Venedik ve Cenova, elde ettikleri imtiyazlarla Sycae ile ardındaki yamaçlarda yer alan Pera'da bir ticaret merkezi kurdular. 14. yüzyıla girilirken Konstantinopolis surlarla çevrili, tarımsal üretime dayalı bir yapı içinde gitgide çökerken, Haliç'in karşı kıyısında Galata ticarete dayalı parlak bir yaşam sürüyordu. Bu dönemde Galata gümrüğünün yıllık geliri, Konstantinopolis gümrüğünde elde edilen yıllık gelirin yedi katına ulaşıyordu.

Osmanlılar Konstantinopolis'i ilk kez I. Bayezid (Yıldırım) döneminde (1389-1402) kuşattılar. I. Bayezid'in 1391'deki ve sonraki kuşatmaları ile II. Murad'ın 1422'deki kuşatması sonuç vermedi. Konstantinopolis'i Osmanlı topraklarına II. Mehmed katı (1453) ve bu nedenle kendisine Fatih sıvanı verildi. Osmanlı başkentinin Edirne'den Konstantinopolis'e taşınmasıyla yeni bir dönem başladı. Kentte düzenin sağlanmasından sonra, kuşatma başlamadan ayrılan Rumların geri dönmesi sağlandığı gibi Anadolu ve Trakya'da yaşayanların bir bölümü de kente yerleşmeye özendirildi. I. Selim (Yavuz) Mısır Seferi'nden (1517) dönüşünde kutsal emanetleri getirerek halife unvanını alırken, kent başkentliğin yanında halifelik merkezi olma işlevini de üstlendi.

Kent uzun süre Konstantinopolis adıyla ya da yalnızca polis (kent) sözcüğüyle anıldı. Günlük konuşmada sık sık kullanılan *es ten polin* (Yunancada "kente doğru") biçimindeki cümlecik, Osmanlı döneminde Stambul, Estanbul, İstanbul gibi değişimler geçirdikten sonra İstanbul'a dönüştü. Kent Dersaadet ve Asitane adlarıyla da anıldı.

İstanbul, Osmanlı egemenliği altında uzun bir baş dönemi geçirdi. 19. yüzyıla değin yaşanan olaylardan en önemlileri 1589, 1593, 1622, 1656 ve 1730 yıllarındaki yenen ayaklanmalar, çeşitli yangınlar ve büyük yıkımlara yol açan depremlerdir (bak. İstanbul depremleri; İstanbul yangınları). 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başları Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemi oldu. Ekonomik durgunluğun ve art arda yenikler sonucu yaşanan savaşların yarattığı çöküş, İstanbul'a doğrudan yansıdı. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın, 1876'da I. Meşrutiyet'in, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, 1909'da yaşanan 31 Mart Olayı ve Hareket Ordusu'nun II. Abdülhamid'i tahttan indirmesi, 1912'de başlayan Balkan Savaşları'nda Bulgarların Çatalca'ya kadar ilerlemesi ve ardından I. Dünya Savaşı'nın başlaması bu dönemin en önemli olaylarıdır. Mondros Mutarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra parçalanan Osmanlı Devleti'nin bütün yükü bir anlamda başkent İstanbul'a bindi. Kent, Anadolu'da başlayan örgütlenme ve direnişin resmen dışında kalmasına karşın, dönemin bütün çalkantısını yaşadı. İzmir'in işgalini kinamak amacıyla 23 ve 30 Mayıs 1919'da gerçekleştirilen Sultanahmet mitingleri büyük yankılar yarattı.

Bizans İmparatorluğu'nun başkentli Konstantinopolis, Jean-Leon Huens'in temsili bir resmi
National Geographic Society'nin izniyle

Trakyalıların kurduğu Lygos adlı bir kentin duvar kalıntılarına, Kadıköy'de de Fenikelilerden kalma yapı kalıntılarına rastlanmıştır.

Bugünkü kentin çekirdeğini oluşturan ilk yerleşmeler, İÖ 7. yüzyılda Megaralıların tarafından kuruldu. Dorların istila ettiği Yunanistan'dan kaçan Megaralıların, İÖ 680'de Propontis'i (Marmara Denizi) geçerek geldikleri bugünkü Kadıköy'ün Modaburnunda Khalkedon ya da Kalkhedon adıyla kurdukları kente yerleştiler. Trak kökenli komutan Byzas önderliğinde yola çıkan Megaralıların bir başka kolu da Delphoi kâhininin öğütüne uyarak İÖ 660'ta Khalkedon'un karşı kıyısında, bugünkü Sarayburnu çevresinde bir kent kurdular. Megaralıların kente önderlerinin adını vererek Byzantion dediler. Genel olarak, Khalkedonluların tarımsal üretimle Byzantionluların ise ticaretle uğraştıklarına inanılır.

Ulaşım ve savunma açısından üstün bir konumdaki Byzantion, kuruluşunu izleyen iki yüzyıl boyunca hızla büyüdü. İÖ 5. yüzyılda, parası Yunan kolonilerinde geçen bağımsız bir ticaret kenti idi. İÖ 513'te Perslerin ele geçirdiği kent, Trakya'da kurulan satrapihga bağlandı. İÖ 476-475'te Delos Birliği'ne katılan Khalkedon ve

masını istedi. İÖ 74'te de Bitinya kralı IV. Nikomedes vasiyet yoluyla ülkesini Roma'ya bırakınca, Byzantion tümüyle Roma'ya bağlandı. Byzantion, İS 73'te Roma'nın Bitinya-Pontus Eyaleti sınırları içindeydi.

330'da Roma imparatoru I. Constantinus (Büyük), kenti başkent ilan edince, Byzantion adı Konstantinopolis olarak değiştirildi. Daha sonra Constantinus'un Hristiyanlığı kabul etmesiyle, Konstantinopolis, ortaçağ boyunca Hristiyanlığın en önemli kültür ve sanat, zaman zaman da en önemli siyasal ve ekonomik merkezi oldu.

395'te Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra Konstantinopolis, Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinen Bizans İmparatorluğu'nun (*) başkenti oldu. 4. yüzyılın sonlarına doğru kente, özellikle Trakya'dan getirilen halklar yerleştirildi; nüfusu 5. yüzyıl başında 100 bini aşan Konstantinopolis, Roma'dan bile kalabalık bir kent haline geldi. Kent nüfusunun artmasıyla birlikte bugünkü Galata'nın yerinde Sycae ya da Sykai adlarıyla anılan yeni kent konumunda bir dış mahalle oluştu. 440'ta Hunların saldırısına uğrayan Konstantinopolis, I. Anastasios (491-518) ve I. İustinianos (527-565) dönemleri boyunca siyasal kargaşalar, iç savaşlar, ayaklanmalar yaşadı. Bu arada giderek büyüyen ve ticari

İstanbul 15-16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edildi ve Heyet-i Mebusan kapatıldı. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kurulması, sarayı ve bir anlamda İstanbul'u boşlukta bıraktı. TBMM 1 Kasım 1922'de saltanat ve hilafetin aynıldığını, Osmanlı Devleti'nin son bulunduğunu ve TBMM Hükümeti'nin kurulduğunu ilan etti. Kentin TBMM Hükümeti'nin denetimine geçmesinden sonra son Osmanlı padişahı VI. Mehmed (Vahideddin) 17 Kasım 1922'de İstanbul'u terk etti. 6 Ekim 1923'te Türk birliklerinin kente girmesiyle İstanbul işgalden kurtuldu. 13 Ekim 1923'te Ankara başkent ilan edildi ve İstanbul yüzyıllardır sürdürdüğü başkentlik işlevini yitirdi. 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmasıyla da halifelik merkezi olmaktan çıktı. (Ayrıca bak. Bizans İmparatorluğu; Osmanlı Devleti.)

Kentin yapısı ve metropoliten alanın oluşumu. Bugünkü İstanbul'un asıl biçimleniş Cumhuriyet döneminde gerçekleşti. Ama kentin bazı bölümlerinde bugünkü arazi kullanımının köklerini bile Byzantion'da aramak gerekir. Byzantion'daki akropolisin yerini Bizans İmparatorluğu döneminde Büyük Saray, Osmanlılarda da Topkapı Sarayı almıştır. Bugün de yönetim birimlerinin bir bölümü (vilayet, adliye, belediye, sağlık ve eğitim müdürlükleri) tarihsel sur içinde, sarayı çevreleyen alandadır. Bir zamanlar Byzantion'un en önemli limanı olan Neorion'un yerinde günümüzde İstanbul'un başlıca ulaşım merkezlerinden biri olan Sirkeci vardır. Neorion'un çevresindeki ticarethaneler varlıklarını Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de korumuştur. Bağımsız bir ticaret kenti olan ve ticari gücü Konstantinopolis'i aşan Sycae, Osmanlı döneminde Galata ve Pera'ya dönüşmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında yabancı finans kuruluşlarının ve bankerlerin yerleştiği Galata'nın (Karaköy), tarihsel yarımadaının karşısında bütünüyle farklı, Batı'ya benzer bir yapısı olmuştur. Bugün de yerli ve yabancı birçok bankanın genel merkezlerinin yer aldığı Karaköy, finans merkezi olma işlevini büyük ölçüde sürdürmektedir.

Osmanlıların kenti ele geçirdikten sonra girişimleri ilk işlerden biri yerleşme ve yapılaşmanın düzenlenmesi oldu. Kısa sürede surlar onarıldı, saray ve kiliselerin yanı sıra cami, külliye, han ve hamamlar eklendi. 1453 öncesinde en çok 40-50 bin olan ve kentin alınışı sırasında daha da azalan nüfus, bilinçli bir iskân politikasıyla artırıldı. Bu gelişmeler sur içine sınırlı kalmayıp çevre alanlara da yayıldı. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yörelerinden getirilen Türkler Eyüp ve Üsküdar'a, Rumlar Balat ile Cıbalı arasında ve Galata'ya, Yahudiler Hasköy ile Balat arasına, Ermeniler de Samatya ile Kumkapı arasına yerleştirildi. Yirmi beş yıl gibi kısa bir süre içinde kent nüfusu sur dışında yaşayanlarla birlikte 120 bini aştı. Osmanlıların önem verdiği bir başka konu da Müslüman olmayan halkın dinsel etkinliklerini düzenlemektir. Kentin alınışından yedi ay sonra Ortodoks Kilisesi Osmanlı korumasına alındı. Bu iskân politikası, cemaatlere göre düzenlenen işbölümü ve dinsel konulardaki esneklik, İstanbul'un daha sonraki yüzyıllarda iyice belirginleşen etnik mozaikinin çekirdeğini oluşturdu. II. Mehmed döneminde kent alanı, Bizans döneminde yönetim ve ticaret için ayrılmış yerlerde gelişti. Yerleşimin sur dışına taşmasına karşın, surların içinde kalan kesim İstanbul'un can damarıydı. Sur dışına taşan yerleşmelerin başlıcaları Eyüp, Üsküdar, Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarı'ndaki Müslüman mahallele-

riyle Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki Rum köyleriydi.

16. ve 17. yüzyıllarda İstanbul'un en parlak dönemleriydi. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yükselişi başkente açıkça yansdı. Halkın büyük bölümü sur içinde barınmakla birlikte, kent Galata ve Pera, Üsküdar, Kadıköy ve Boğaziçi boyunca hızla yayıldı; Aksaray ile Topkapı çevresine ve Kocamustafapaşa'ya bu dönemde yerleşildi. Galata, Eyüp ve Kasımpaşa yoğun yerleşme alanları oldu. Yeni kiliselerin yapılması ve elçiliklerin açılmasıyla Galata da kendi surlarının dışına taşarak Pera yönünde gelişti. Kent bu yüzyıllarda çevresine yayıldığı gibi, büyük ölçüde de imar gördü. Haliç'e bakan tepelere yapılan görkemli yapı ve camiler kentin görünümünde önemli değişikliğe yol açtı.

17. yüzyıl sonunda 800 bini bulan nüfusuyla İstanbul, Londra ve Paris gibi kentleri geride bırakmış, Ortadoğu ile Avrupa'nın en büyük kenti ve merkezi olmuştur.

18. yüzyıl, genel olarak Osmanlı Devleti'nin, özel olarak da İstanbul'un Batı'ya açıldığı dönemdir. Bu dönemde kentin mimari yapısıyla halkın yaşamında yeni

ve azınlıkların yanı sıra, Batılı yaşama ayak uyduran Türkler de bu çevreye yerleşmeye başladı. 19. yüzyıldaki bu gelişmelerin doğurduğu ise Osmanlı hanedanının yüzyıllardır süren geleneği bozarak Topkapı Sarayı'nı terk edip, yüzyılın ortalarında, Galata'nın ve yabancı elçiliklerin yakınındaki Dolmabahçe Sarayı'na taşınması oluşturmaktadır. Sur-u Sultani dışındaki ilk saray olan Dolmabahçe'yi sonraki yıllarda yapılan Beylerbeyi, Çırağan ve Yıldız sarayları izledi.

Bu arada kent hızla büyüdü ve yayıldı. Galatasaray-Taksim ekseninin yanında Tarlabası da gelişti. Bir önceki yüzyılda yapılan kışlaların çevrelerinde yerleşmelerin oluşması sonucunda 19. yüzyılda Rami, Halıcıoğlu, Taksim, Maçka, Gümüşsuyu ve Harbiye İstanbul'un belli başlı semtleri olarak belirdi. Boğaz'ın Avrupa yakasındaki yerleşmeler birbirleriyle birleşirken, Asya yakasındaki Üsküdar, Kadıköy'e doğru gelişti. Kadıköy ise Kuruçaylıdere'ye doğru yayıldı, Kızıltoprak, Kalamış, Fenerbahçe, Erenköy gibi semtler ve bunların arasında

Galata Kulesi'nden Haliç'in görünümü, Abdullah Biraderler'in bir fotoğrafı, 19 yy sonu - 20 yy başı
Ara Güler Arşivi

bir biçimlenme oldu. Mimaride klasik dönemin yerini Osmanlı baroğu almaya başladı. Batılı yaşam biçimi özellikle, kent nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan Müslüman olmayanların yaşadıkları kesimlerde benimsenmeye başladı. Haliç, Lale Devri'nde İstanbul'un en önemli mesire yeri olarak önem kazandı.

19. yüzyıl ise, Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkilere açılması ve yönetim reformlarına koşut olarak İstanbul'da da büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Batı'yla ilişkilerin güçlenmesiyle birlikte, kentin ulaşım altyapısı da gelişti; demiryolları, rıhtımlar, garlar yapıldı. Galata ile arkasındaki Pera'nın yeni bir güç merkezi oluştu. Kenti kimliği iyice belirginleşti. Birçok yabancı banka, banker ve komisyoncunun yerleştiği Galata, bir finans merkezi haline geldi.

Galata'nın, eski kent merkezinin karşısındaki gelişimi sonucunda 1837'de Azapkapı ile Unkapanı arasında ahşap bir köprü yapıldı ve böylece kentin iki merkezi birbirine bağlandı. 1845'te yapılan Galata Köprüsü de bu bütünleşmeyi güçlendirdi. Kentte merkezî iş alanı oluşumu bakımından tarihsel anlamda Galata arasında belirgin bir işbölümü ortaya çıktı ve Galata ekonominin asıl karar ve yönetim merkezi olarak sıvırdı. Elçiliklerin yerleşmesi olduğu, azınlıkların ve yabancıların yaşadığı Pera (Beyoğlu) ise kentin en renkli eğlence merkezi ve İstanbul'un Batılı yüzüydü. Yabancılar

seyrek mahalleler ortaya çıktı. Haliç'teki sanayileşme de Feshane'nin kurulmasıyla bu yüzyılda başladı. Bu arada kentin yönetimi için atılan önemli bir adım da 1854'te belediye örgütünün kurulması oldu.

1850'de Şirket-i Hayriye kuruldu ve Boğaz'da vapur seferleri başladı. 1869'da kurulan Atlı Tramvay Şirketi'nin 1872'de ilk hatları açması, 1875'te de Tunnel'in çalışmaya başlaması, büyüyen ve gittikçe yaya olanaklarını aşan kent ulaşımına yeni bir boyut getirdi. Atlı tramvayın yerini 1914'te elektrikli tramvay aldı. 1873'te Sirkeci-Edirne ve Haydarpaşa-İzmit demiryollarının işletmeye açılmasıyla banliyö trenleri çalışmaya başladı. Böylece kent çevresinde banliyö yerleşmeleri gelişti. 1890'da Sirkeci Garı, 1908'de Haydarpaşa Garı bitirildi. 1895'te Galata, 1900'de de Sirkeci rıhtımları tamamlanarak İstanbul limanının modernleştirilmesinde ilk adımlar atıldı. 1903'te Haydarpaşa limanının da yapılmasıyla İstanbul'un 19. yüzyılda gelişen dış ticaretinin altyapısı oluşturularak yabancı ülkelerle ilişkisi güçlendirildi. Bütün bu altyapı çalışmalarını yabancı şirketler gerçekleştiriyordu.

Cumhuriyet dönemi başında İstanbul, sosyoekonomik ve kültürel açıdan eski parlaklığını önemli ölçüde yitirmiş, siyasal karar merkezi olmaktan çıkmış ve nüfusu yüzyılın başında 1 milyonu aşmaktayken, 1927'de 700 binin altına düşmüş bir kentti. Bununla birlikte, savaşta yakılıp yıkılan

Anadolu'ya göre daha iyi durumdaydı ve ülkenin en önemli kenti olma özelliğini koruyordu

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent nüfusunun artış hızı, Türkiye ortalamasının altındaydı; bu durum İstanbul'un imarını olumsuz kıldı. 1930'larda Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden İstanbul'a çağrılan planıcı ve mimarlar kent için çeşitli planlar hazırladı.

Henn Prost'un hazırladığı plan (1937), kentin sonraki mekânsal yapısı üzerinde belirleyici bir etki yaptı. Prost Planı'nın(*) özelliklerinden biri, kenti İstanbul, Beyoğlu ve Uskudar-Kadıköy olmak üzere üç ayrı bölüme ele almasıydı. Bu planın en önemli yanı, Haliç kıyılarını orta ve büyük sanayinin yerleşimine açmasıydı. Plan doğrultusunda, Atatürk Köprüsü'nden Haliç'in kaynağına uzanan alanlara büyük sanayi, eski kentin Galata ve Atatürk köprüleri arasındaki kesimine ise hal, balıkthane ve toptan gıda maddeleri ticareti yapan işyerleri yerleşti. Haliç'in yıllar boyu süren kirlenme süreci bu gelişmelerle başladı.

Başkent olma işlevinin kalkmasıyla, eskiden yöneticilerin oturduğu ve kentin gözde semtlerinden olan Süleymaniye, Fatih, Beyazıt ve Şehzadebaşı gitgide sönükleşti. Bu semtlerdeki konaklar oda oda kiraya verilmeye ya da yıkılmaya başladı. Buna karşılık, 1930'larda üst gelir gruplarının yerleştiği Beyoğlu yakasının çekiciliği arttı. 1933'e gelindiğinde, tahsisel yapımadanın nüfusu 125 binken, Beyoğlu'nun nüfusu 150 bini aşmıştı.

1950'lerin öncesinde İstanbul'un merkezi iş alanı Çarşıkapı, Sirkeci, Eminönü ve Karaköy'ü kapsıyordu. Beyoğlu'na yerleşen üst gelir grubuna yönelik ticaret ise Karaköy'den İstiklal Caddesi'ne kaymıştı.

1940'lar, Türkiye'de sermaye birikiminin sanayiye aktarılacağı ölçeğe yaklaştığı yıllardı. İstanbul, sunduğu olanaklarla Anadolu sermayesi için önemli bir çekim merkeziydi. Prost Planı'yla başlayan Haliç'in sanayiye açılması süreci, 1947'de Belediye

sında ise Maltepe-Kartal arasıyla Pendik'i ve Kadıköy-Gazhane çevresini ekledi. Bu yıllarda, Boğaz kıyılarına kamuya ait işe ve cam, ispirto ve rakı, kırıntı fabrikaları ile kömür depoları yerleşti.

I. Dünya ve Kurtuluş savaşlarında yaşadığı sarsıntılardan sonra İstanbul ülke ölçeğindeki gücüne, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda yeniden kavuştu. 1950'lerde, topraktan kopan geniş kitlelerin akınına uğradı. 1950'de 983 041 olan kent nüfusu, 10 yıl sonra 1.466 535'e ulaştı.

İlk göç dalgasıyla gelenler Haliç yöresiyle var dışındaki sanayi kuruluşlarının çevresine yerleşti. Kâğıthane ve Zeytinburnu'nda ilk gecekondu mahallelerinin çekirdekleri oluştu. Anadolu yakasında da o zamanlar Ankara Asfaltı diye anılan karayolu üzerindeki sanayi kuruluşlarının çevresinde gecekondulaşma başladı. 1951'de kentin tümündeki gecekondu sayısı 8.500 iken, 1957'de yalnızca Zeytinburnu 26 bin konutta 60 bin kişinin yaşadığı bir gecekondu mahallesi haline geldi. Nüfusu hızla artan Zeytinburnu, 1957'de ilçe yapıldı.

Zeytinburnu'nun ardından Eyüp-Rami sanayi bölgesinin yakınlarında, kentin ikinci büyük gecekondu mahallesi olan Taşlıtarla ortaya çıktı. İlk kez 1950'lerde Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenlerin yerleşilmesiyle oluşan Taşlıtarla, daha sonra kente Anadolu'dan gelen göç akınıyla büyüdü ve 1963'te Gaziosmanpaşa adıyla ilçe yapıldı.

1954'te Avrupa yakası için hazırlanan sanayi planı, Mecidiyeköy-Levent, Mecidiyeköy-Şişli, Bomonti ve Kasımpaşa-Kâğıthane arasında kalan kesimleri sanayiye açtı. 1955'te yürürlüğe giren İstanbul Sanayi Planı ise Haliç'teki sanayi yerleşmesini bir ölçüde dondururken, Topkapı-Rami ve Levent'te yeni sanayi alanları belirledi. 1950'lerin üçüncü büyük gecekondu alanı Kâğıthane çevresinde gelişti. Yeni sanayi alanları açılması Halkalı, Maltepe, Kartal gibi denetim dışı alanların parsellenerek gecekondulaşmasına neden oldu.

1950'lerin ortasında gelindiğinde İstanbul, batıda Yeşilköy, kuzeyde Levent, doğuda

kışlık bir yerleşme ile kıyıdaki plaj ve turistik tesislerin temelini atılması, Yeşilköy Havalimanı'nın (bugün Atatürk Havalimanı) genişletilmesi, Edirne-İstanbul karayolunun Topkapı girişinin düzenlenmesi, Yeşilköy'e kadar 50 m genişliğinde bir yol yapılması, Vatan ve Millet caddeleri ile Barbaros Bulvarı'nın açılması, Sirkeci-Florya sahil yolunun, Sarıahane'de İstanbul Belediye Binası'nın yapılması, Tophane-Dolmabahçe yolunun genişletilmesi, Salıpazarı'nda rıhtım ve antrepoların kurulması 1950'lerde İstanbul'un görünümünü değiştiren başlıca uygulamalar oldu.

1960'larda bütün hızıyla süren gecekondulaşmanın yanında kentsel mekânın biçimlenişini değiştiren ikinci olgu da imarlı alanlardaki apartmanlaşma olarak belirdi. 1965'te Kat Mülkiyeti Kanunu'nun çıkmasıyla İstanbul'un kentsel alanındaki arsaların değeri büyük artış gösterdi. İnşaat sektörü en canlı dönemlerinden birine girerken, önce boş alanlar, daha sonra yeşil alanlar, parklar ve oyun alanları apartmanlarla doldu.

Kentsel rantın ve maliyetlerin yükselmesi, büyük sanayinin kent çevresine yayılma eğilimini pekiştirdi. Çeşitli özendirme önlemleriyle de desteklenen bu süreç sonucunda sanayi kuruluşlarının hücumuna uğrayan Yakacık-Tuzla-Çayırova-Gebze eksenine, Kartal-Maltepe sanayi alanları eklendi. Asıl gelişme kentin Anadolu yakasında görülürken, Avrupa yakasında Zeytinburnu ile Bakırköy arasında doldurmuş olan sanayi alanları bir yandan Sefaköy (Safraköy), Halkalı ve Firuzköy'e uzanıyor, bir yandan da Eyüp-Rami-Gaziosmanpaşa bölgesinden kuzeye doğru yayılarak Küçükköy, Alibeyköy ve Kâğıthane'ye ulaşıyordu. Bu arada Şişli'den Maslak'a uzanan Büyükdere Caddesi'nin batısında da bir sanayi alanı oluştu.

Sanayileşmenin hız kazanması, gecekondulaşmayı doğrudan etkiledi. 1960-65 arasında Türkiye'de gerçekleşen içgöçün yüzde 36'sı, 1965-70 arasında ise yüzde 22'si İstanbul'a yönelikti. 1960'ların sonunda İstanbul nüfusunun yüzde 25'i, son beş yıl içinde göç edenlerden oluşuyordu. 1962'de 78 bin olan gecekondu sayısı, 10 yıl sonra 195 bine çıktı. Aynı yıl gecekondu oturanların kent nüfusu içindeki payı yüzde 40 düzeyindeydi. 1970'lerde hazine arazisinde yapılan gecekondu, belediye sınırları dışındaki tarım alanlarına her türlü denetimden uzak biçimde yapılan tapulu gecekondu da eklendi.

1960'ların başında 1,5 milyona yaklaşan, 1970'lerde 2 milyonu aşan nüfusuyla, kentsel işlevlerin sürekli ve yaygın olması ve etki alanının genişliğiyle, sanayinin kent dışına kayması ve birden çok merkezin ortaya çıkmasıyla İstanbul, artık metropol olarak tanımlanabilecek bir ölçeğe ulaştı.

1970'lerde İstanbul, büyük bir nüfus yığılmasının da etkisiyle konut ve ulaşım gibi temel altyapı gereksinimlerinde büyük boyutlara varan sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu yıllarda İstanbul'da mekânsal yapı açısından en önemli olgu, Boğaz'ın iki yakasının bir köprüyle bağlanmasıydı. Kentin transit taşımacılık işlevini güçlendiren Boğaziçi Köprüsü ve çevre yolları, hızlı büyüme sonucunda kısa sürede kent içi ulaşım ağının omurgası haline geldi.

1970'lerin bir başka önemli olgusu da, yerli otomobil üretiminin başlaması ve özel oto sayısının görülen büyük artışı. İstanbul'da 1950'de toplam otomobil sayısı 2 bin iken, bu sayı 1970'lerin başında 80 bini, 1980'lerin başında ise 300 bini aştı. Özel oto sahipliğinin sağladığı hareketlilik, kentin merkezden uzak kesimlerinin yerleşime açılmasını hızlandırdı. Özel oto sayısının

Galata ve Sarayburnu'nun 1960'lerdeki görünümü
Ara Uzman

İmar Mudurluğu tarafından "İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname"nin ve 1949'da da ilgili komisyon raporunun yayınlanmasıyla tamamlandı. 1947 Talimatnamesi, Eyüp-Silahtaraga, Eyüp-Edirnekapi ve Yedikule-Bakırköy arasını ağır, Haliç'in iki yakasını ise orta ölçekli sanayinin yerleşimine açtı. 1949 raporu da bunlara ağır sanayi alanları olarak Eyüp'un kuzeyini, Maltepe çevresiyle Davutpaşa yolunu, Kadıköy, Zeytinburnu, Bakırköy'un dış kesimini, Yeşilköy ve Kuşçuköy'ü, Anadolu yaka-

da Bostancı'ya uzanan bir alana yayıldı. Zeytinburnu, Bakırköy ve Yeşilköy, birbirlerinden yeşil alanlarla ayrılmış mahalleler durumundaydı. Kentin Bostancı uzantısının bahçeli konutlardan oluşan seyrek bir dokusu vardı.

1950-60 döneminde İstanbul, oldukça "keyfi" bir imar ve istiklal etkinliği yaşıyordu. İnönü (Dolmabahçe) Stadyumu, Spor ve Sergi Sarayı, Florya Plaj Tesisleri, Açıkhava Tiyatrosu ve Levent Konut Siteleri 1950'lerde tamamlandı. Ataköy'de 70 bin

artması ve Boğaziçi Köprüsü'nün yapımı, kentin iki yakası arasındaki nüfus dengesini etkiledi. 1970'te kent nüfusunun yüzde 23'ü Asya, yüzde 77'si Avrupa yakasında yaşarken, 1990'da Asya yakasında yaşayanların kent nüfusu içindeki payı yüzde 34'e yükseldi. Kent doğuda Bostancı-Maltepe-Kartal-Pendik-Gebze yönünde hızla yayıldı, batıda ise D-100 karayolu boyunca Silivri'ye ulaştı.

Anadolu yakasındaki bir başka önemli gelişme de Bostancı-Erenköy Bölgeleme İmar Planı'nın yapılmasıydı. Bu plan, organik dokusunu 1970'lere değin korumuş olan bu bölgenin Bağdat Caddesi çevresi ve kıyı dışında kalan kesimlerine, kat sınırlaması yerine, inşaat alanı sınırlaması getiriyordu. Uygulama sonunda Kızıltoprak ile Bostancı arasındaki yapı alanı kısa sürede yaklaşık iki kat arttı.

1970'lerde hız kazanan bir başka olgu, kentin iki yakası boyunca Marmara kıyılarında ortaya çıkan ikinci konut sahipliği oldu. Eskiden yazlığa gidilen alanlar batıda Yeşilköy, kuzeyde Büyükdere ve Sarıyer, batıda da Suadiye, Bostancı ve Adalarla sınırlıyken, bu yıllarda batıda Kumburgaz ve Silivri, doğuda ise Dragos ve Bayramoğlu ile Yalova ve Çınarcık'a kadar uzanan kesim yazlık konut, site, motel ve çeşitli dinlenme tesisleriyle doldu.

1980'e gelindiğinde kent nüfusu 3 milyona varmıştı. Kentte çizgisel gelişmenin ve metropolitenleşmenin yapısına uygun olarak birden çok altmerkez ortaya çıktı. Bununla birlikte asıl kent merkezi ya da metropoliten merkez olarak tanımlanabilecek üç bölge güneybatıda tarihsel yarımada, onun kuzeyinde Karaköy ve Beyoğlu, doğuda da Üsküdar ve Kadıköy çekirdekleriydi. Bunlar su yollarıyla birbirinden ayrılmıyordu.

Tarihsel yarımadada maliye, adliye, velayet, belediye gibi yönetim birimleri, girişleri pasaj biçiminde düzenlenmiş işhanları yer alır. Hanlarda basimevleri, dokuma, plastik eşya ve hazır giyim (konfeksiyon) atölyeleri ve ithalatçıları yoğunlaşmıştır. Gıda maddeleri ve kumaş toptancıları ile kuyumcuların kümelendiği Kapalıçarşı-Mahmutpaşa-Sultanhamam-Mısırçarşısı yöresi, aynı zamanda kentin alt gelir gruplarının alışveriş çevresidir. Kapalıçarşı ile Sultanahmet çevresinde turistik ticaret yaygındır. Merkezi iş alanı içinde bankalar, sigorta kuruluşları ve başka büyük şirketlerin yoğunlaştığı kesimlerden biri Karaköy'dür. Üst gelir gruplarına yönelik perakende ticareti, büyük ölçüde Nişantaşı-Şişli bölgesine kaptırmış olan Beyoğlu otel, bar, pavyon, meyhane, sinema ve tiyatrolarıyla orta ve alt gelir gruplarının ilgi gösterdiği bir merkez durumundadır. Nişantaşı-Os-

lerin, yerli ve yabancı şirketlerin yerleştiği bir iş çevresidir.

1980'ler İstanbul'a kentin yönetsel yapısına ilişkin önemli bir değişiklik getirdi. 1984'te çıkarılan büyükşehir belediyelerine ilişkin yasayla İstanbul'da büyükşehir belediyesi ve onunla bağlantılı olarak çalışacak ilçe belediyelerinden oluşan yeni bir yönetim yapısı kuruldu.

1980'lerde Haliç çevresindeki sanayi kuruluşlarının kent dışına taşınmasına ve Haliç'in temizlenmesine başlandı, İstanbul kanalizasyon sisteminin oluşturulmasına girişildi. İstanbul Boğazı'nda yapılan ikinci köprü, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü adıyla çevre yolları tamamlanmadan 3 Temmuz 1988'de açıldı. 1980'lerin İstanbul açısından bir başka önemli olgusu da, kentin pek çok semtini kapsayan istismlakler ve kıyı düzenlemeleridir. Bunların başında Haliç kıyılarıyla Tarlabası'ndaki istismlak ve yıkımlar, Boğaziçi'ndeki kıyı düzenlemeleri ve kazıklı yollar ile Kadıköy-Bostancı kıyısının doldurulması gibi tarihsel dokuyu önemli ölçüde değiştiren uygulamalar sayılabilir. Marmara Bölgesi'nde Türkiye'nin kent nüfusunun üçte birini barındıran bu alt bölgenin batı-doğu doğrultusunda uzanan ana eksen Çorlu, Tekirdağ, Silivri, Büyükçekmece, Küçükçekmece, İstanbul, Gebze, İzmit, Adapazarı'dır. Yönetsel yapının nüfusu hızla artan ile yetersiz gelmesi üzerine 1987'de Büyükçekmece, Kağıthane, Küçükçekmece, Pendik ve Ümraniye, 1990'da Bayrampaşa, 1992'de de Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Güngören, Maltepe, Sultanbeyli ve Tuzla ilçeleri kuruldu.

İstanbul, bütün Türkiye çapında bir sağlık ve eğitim merkezi olma işlevini de görür. Kentteki başlıca yükseköğrenim kurumları İstanbul, İstanbul Teknik, Marmara, Yıldız, Boğaziçi ve Mimar Sinan üniversiteleridir. Başta üniversite ve SSK hastaneleri olmak üzere Numune, Haseki, Vakıf Gureba, Zeynep-Kâmil hastanelerine Türkiye'nin her yanından hasta gelir. Kentte özel ve askeri hastanelerle azınlıklara ait hastanelerden başka sanatoryumlar ve ihtisas hastaneleri de vardır.

Türkiye basın ve yayın dünyasının kalbi Çağaloğlu'nda atar. Yüksek tirajlı gazete ve dergilerin, yayınevlerinin, basimevlerinin, ulusal basın ve haber ajanslarının hemen tümü buradadır.

İstanbul aynı zamanda Türkiye'nin kültür ve sanat merkezidir. Türk sinemasının merkezi Yeşilçam bu kenttedir. 1973'ten bu yana düzenlenen Uluslararası İstanbul Festivali'yle(*), ilk kez bu festival çerçevesinde 1982'de düzenlenen ve 1984'te Uluslararası İstanbul Sinema Günleri adıyla bağımsız bir etkinlik haline gelen, 1988'de ise Uluslararası İstanbul Film Festivali(*) adını alan etkinlikler yalnız İstanbul'un değil, Türkiye'nin de başlıca sanat olaylarındandır.

Tarihsel yapılar. Doğal güzelliklerinin ve özgün konumunun yanı sıra, iki imparatorluğa 1500 yıl süreyle başkentlik yapması ve iki dinin merkezi olması, İstanbul'a yeryüzünde belki de başka hiçbir kentte bulunmayan özellikler ve yapılar kazandırmıştır. 20. yüzyılda giderek artan çevre tahribatına karşın, İstanbul'un her köşesi hâlâ saraylar, camiler, külliye, medreseler, hamamlar, çeşmeler, köşkler, kasırlar, kiliseler ve manastırlarla doludur. Kentin II. Theodosius döneminde yapılan surları gerek Bizans, gerekse Osmanlı dönemlerinde birçok kez onarım görmüş, günümüzde de hâlâ ayakta olan bölümleriyle canlı bir tarih tanığıdır. Başta bugün müzeye dönüştürülmüş Ayasofya olmak üzere, Fethiye, Fenari İsa, Bodrum, İmrahor, Kariye, Kalenderhane, Zeyrek, Yeni İmaret ve Kilise camileri

fetihten sonra camiye çevrilmiş Bizans kiliseleridir. Aralarında cami yapılmamış tek yapı Aya İrini'dir. Tekfur ve Bukoleon sarayları, Çemberlitaş, Galata Kulesi, Bozdoğan (Valens) Su Kemeri, Yerebatan ve Binbirdirek sarnıçları kentteki öbür önemli Bizans yapılarıdır. Her ikisini de II. Mehmed'in yaptırdığı Eyüp Sultan Camisi (bugünkü yapı 1789-1800 tarihli) ve daha önce Havarıyyun Kilisesi'nin bulunduğu yerdeki Fatih Külliyesi (bugünkü yapı 1767-71 tarihli) kentteki Türk egemenliğinin ilk antısal yapılarıdır. Yapımına 15. yüzyılın ikinci yarısında başlanan ve 19. yüzyıl ortalarına değin sürekli yeni bölümler

Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nın gece görünümü, Eminönü, İstanbul
Ara Güler

eklenen Topkapı Sarayı da, bugün müze olarak kullanılmaktadır. II. Bayezid Külliyesi, Sultan Selim Külliyesi, Şehzade Külliyesi 16. yüzyılın ilk, Rüstem Paşa Camisi, Sokollu Mehmed Paşa, Mihrimah Sultan ve Süleymaniye külliyesi ikinci yarısında, Sultan Ahmed Külliyesi 17. yüzyılın ilk, Valide Camisi ya da daha yaygın adıyla Yeni Cami ikinci yarısında yapılmış Osmanlı Klasik döneminin başyapıtlarıdır. 18. yüzyılda yapılan ilk büyük camiler olan Nuruosmaniye ve Laleli camileri Osmanlı baroğunun örnekleridir. Bu yüzyılın öteki önemli yapıları Üsküdar Yeni Valide Camisi, Beylerbeyi Camisi, Selimiye Camisi gibi kentin Asya yakasının silüetini belirleyen yapılarıdır. 19. yüzyılın en önemli yapıları ise Dolmabahçe ve Ortaköy camileridir. Sirkeci Garı, Haydarpaşa Garı, Asâr-ı Atika Müzesi (bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri), Düyun-ı Umumiye (bugün İstanbul Lisesi), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (sonradan Haydarpaşa Lisesi, bugün MÜ Tıp Fakültesi), yabancı mimarların 19. yüzyıl sonunda yaptıkları eklektisist (seçmeci) anlayışta yapılarıdır. 20. yüzyıl başında Vedat Bey'in yaptığı Büyük Postane ile Kemaleddin Bey'in yaptığı Vakıf hanları ise I. Ulusal Mimarlık akımının örnekleri olarak dikkati çeker. İlk bölümleri II. Mehmed tarafından yaptırılan Kapalıçarşı, bin bir çeşit malın satıldığı, canlı, işlek havasıyla halen hizmet vermekte, aynı zamanda turistik bir nitelik taşımaktadır.

İstanbul Belediyesi 1854'te kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 7.309.190; kent, 6.620.241.

İstanbul, İstanbul'da Fransızca olarak 1875-1964 arasında yayımlanan günlük edebiyat ve siyaset gazetesi.

İngiliz uyruklu J. Laffan Hanly tarafından 16 Ağustos 1875'te *Stamboul* adıyla yayımlanmaya başlayan gazete, güncel haber ve yazılara, ekonomik haber ve yorumlara yer veriyor, arka sayfasında ise reklam yayımlıyordu. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere tanıdığı ayrıcalıkların ateşi savunuculuğunu yapan *Stamboul*, 1896'ya değin İngiliz, gazeteyi Fransızların devralmasından

İşiklal Caddesi'nin yaya bölgesi'ne dönüştürülen 1991'den önceki bir görünümü, Beyoğlu, İstanbul
Ahmet Kuzk

manbey-Şişli eksenine ise, üst gelir gruplarının alışveriş ettiği büyük mağazaları, sık lokantaları ile çekici bir merkez durumundadır. Bu eksenin devamı niteliğindeki Şişli-Mecidiyeköy-Zincirlikuyu-Levent yöresi holding-

sonra da Fransız yanlısı bir çizgi izledi. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yayına ara veren gazete Mondros Mütarekesi (1918) sonrasında yeniden yayımlandı. 11 Ekim 1934'te *İstanbul* adını alarak Pierre le Goff'un yönetiminde yayımını sürdürdü. II. Dünya Savaşı yıllarında işbirlikçi Fransız Vichy Hükümeti'ni, savaştan sonra ise de Gaulle yönetimini destekleyen gazete, 4 Temmuz 1964'te kapandı.

İstanbul Amerikan Kız Koleji, İngilizce AMERICAN COLLEGE FOR GIRLS (ACG), CONSTANTINOPLE WOMAN'S COLLEGE (CC, Konstantinopolis Kız Koleji) olarak da bilinir, İstanbul'da İngilizce öğretim yapan ve ABD'nin Massachusetts eyaletinden aldığı yetkiyle 1891'de yüksekokul diploması vermeye başlayan özel kız okulu. 1971-72 döneminde

İstanbul Amerikan Kız Koleji, Arnavutköy
Ara Güler

Robert Kolej'le birleşmiş, gene Arnavutköy'deki binalarında öğretim veren karma bir okula dönüşmüştür.

Amerikan Kız Koleji'nin kuruluşu Boston'daki Kadın Misyonerler Kurulu'nun desteğiyle, bir grup eğitimcinin İstanbul'a gelerek Ekim 1871'de kızlar için bir okul açmalarına değin iner. Home School adıyla Gedikpaşa'da kirallık bir evde öğretime başlayan okulun, birinci yıl en küçüğü altı yaşında olan üç öğrencisi vardı. 1873'te Üsküdar'da kiralanmış bir eve taşınan okulun öğrenci sayısı da 40'a ulaştı. 1875'te Üsküdar'daki ilk binası inşa edilerek Kadın Misyonerler Kurulu'nun başkanı Albert Bowker'ın anısına Bowker Hall adı verildi. Gündüzlü ve yatılı olarak etkinlik gösteren Home School 1890'da Massachusetts eyaletince yüksek okul diploması vermeye yetkili kılındı. Bu tarihten sonra İstanbul Amerikan Kız Koleji olarak anıldı ve ilk yedi mezununu Haziran 1891'de verdi. Okulun diplomasını alan ilk Müslüman öğrenci 1901'de mezun olan Halide Edip Adıvar'dır. İlk yıllarda çok az olan Müslüman öğrencilerin sayısı 1908'den sonra hızla arttı.

15 Aralık 1905'te çıkan bir yangın Üsküdar'daki okul binasını tümüyle yok edince bu kez Arnavutköy'de arazi alınarak yeni binaların yapımına girişildi. 1908'de alınan ikinci bir beratla okul Kadın Misyonerler Kurulu'ndan bağımsızlaştı. Bir mütevelli heyetine bağlı olarak yönetildi ve 1914'te Arnavutköy'de yaptırılan yeni binalarına taşındı. 1920'lerde Milli Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan müfredat programlarına uyum sağlayarak ABD'deki *junior college* (iki yıllık bir öğretimden sonra sertifika veren okul) düzeyinde diploma vermeye başladı.

Amerikan Kız Koleji'ni özgün kılan başlıca etmenler dil öğretimi için iki yıllık hazırlık programı uygulanması, kurumun orta bölümü bitirildikten sonra lise öğretimi-

minin dört yıl sürmesi ve seçmeli derslerin çokluğu. Ayrıca bak. Robert Kolej.

İstanbul Antlaşması, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapılan gizli anlaşma (18 Mart 1915). Söz konusu ülkeler bu anlaşmayla Osmanlı Devleti'ni savaş sonrasında nasıl paylaşacaklarını saptadılar. Anlaşmaya göre İstanbul ile çevresindeki bölge Rusya'ya bırakılacak ve Rusya böylece öteden beri ele geçirmek istediği Boğazlar üzerinde egemenlik kurma olanağı bulacaktı. Bununla birlikte İstanbul serbest bir liman olarak kalacaktı. Buna karşılık Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da yeni topraklar ve nüfuz bölgeleri edinme planlarına karşı çıkmayacaktı. Çanakkale Savaşları'nda İngiliz-Fransız ortak hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması ve İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin İstanbul'a ulaştığı 1918'de Rusya'nın artık ittifak içinde yer almaması anlaşmanın uygulanmasını engelledi.

İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul'da Reşat Ekrem Koçu tarafından yayımlanan ve tamamlanamayan kültür ansiklopedisi. 1946-47 arasında iki cildi ("Asesbaşı" maddesine kadar) basıldı; ama yayımı yarım kaldı. 1958'de daha küçük boyda yeniden basılmaya başlandı ve 1974'te çıkan 11. cildinden sonra (son madde "Gökçeönü, Mehmed") yayımı gene sürdürülemedi.

Ansiklopedi İstanbul'un tarihsel yapılarını, mahallelerini, cadde ve sokaklarını, kentte yaşanmış çeşitli ilginç olayları, kente doğan ya da yaşayan devlet adamı, yazar, bilgin ve şairleri, ilginç tipleri maddeler halinde verir. Geniş bir yazar kadrosunca hazırlanan ansiklopedinin bazı maddeleri imzalıdır ve sonunda bibliyografya verilmiştir. Bir ansiklopedi için oldukça karmaşık sayılabilecek düzenine ve ayrıntılı anlatımına karşın, İstanbul'un tarihine ve kültürüne ilişkin, hiçbir kaynaktan yer almayan bilgilerin derlendiği, önemli bir başvuru kaynağıdır.

İstanbul Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan barış antlaşması (29 Eylül 1913). Bu antlaşma ile belirlenen Osmanlı-Bulgaristan sınır, küçük bir değişikliklerle günümüzde de Türkiye-Bulgaristan ve Yunanistan sınırı olarak korunmaktadır.

8 Eylül 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğrayan Osmanlı

Devleti Trakya'nın, Edirne'yi de içine alan önemli bir bölümünü yitirdi. 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması bu yenilgi ve toprak kaybının Osmanlılarca kabul edildiğini belirtiyordu. Antlaşmanın hemen ertesinde Sırbistan, Romanya ve Yunanistan, Bulgaristan'ın Makedonya'yı tümüyle ilhak edeceği kaygısıyla bu ülkeye savaş açtılar. Osmanlı Devleti, 29/30 Haziran 1913'te başlayan ve Bulgaristan'ın ağır kayıplara uğradığı II. Balkan Savaşı'ndan yararlanarak 21/22 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri aldı. İki cephede birden savaşmak zorunda kalan Bulgaristan 31 Temmuz'da ateşkes istedi. Ardından başlayan görüşmeler sonucunda da, İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bununla, Londra Antlaşması'nın Osmanlı Devleti-Bulgaristan ile ilgili bölümü geçersiz kılındı. Batı Trakya Bulgaristan'a verilirken Edirne Osmanlılara bırakıldı, Bulgaristan'da yaşayan Türklere de dört yıl içinde Türkiye'ye göç hakkı tanındı. Kalanlar ise her türlü din ve mezhep özgürlüğünden yararlanacaklardı. Bu antlaşmayla Osmanlı-Bulgaristan sınırı da yeniden belirlendi.

İstanbul Antlaşması'yla çizilen sınırı Karaağaç'ın Lozan Antlaşması (1923) uyarınca savaş tazminatı olarak Yunanistan'dan alınmasının dışında, günümüze değin bir değişikliğe uğramadı.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri, İstanbul'da, Gülhane Parkı ile Topkapı Sarayı arasında yer alan dünyaca ünlü müze. Türkiye'de modern anlamda inşa edilen ilk müze yapısı olması bakımından ayrı bir önem taşır. Yapımı 1891'de bitirilen müzenin mimarı Fransız asıllı Alexandre Vallaury'dir. Cephe düzeni, kolonadlı girişleri ve bunların üstündeki alınlık gibi öğeleriyle Eski Yunan etkilerini yansıtan tarihselci bir anlayışla yapılmıştır.

Türkiye'de eski yapıtların toplanarak bir koleksiyon oluşturulmasına 1846'da Harbiye Nazırı ve Tophane Müşiri Damat Fethi Ahmed Paşa'nın girişimiyle başlandı. Ülkenin çeşitli yerlerinden getirtilen eski yapıtlar Türk ordusunun çeşitli dönemlerine ait malzeme ve silahların depolanmakta olduğu (bak. Askeri Müze) Aya İrini'de toplandı. 1869'da Müze-i Hümayun adı verilen bu küçük koleksiyonun müdürlüğüne Mekteb-i Sultani'nin İngiliz öğretmenlerinden Goold atandı. Aynı yıllarda Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın emriyle çeşitli vilayetlerden yenden yapıtlar getirildi. 1871'de Mahmud

İstanbul Arkeoloji Müzeleri, 1887-1908
Ertun Emroglu

Nedim Paşa'nın müze müdürlüğünü lagvetmesinden sonra Teranzio adlı bir ressam müze konservatörlüğüne atandı. Ahmed Vefik Paşa'nın maarif nazırı olması üzerine 1872'de yeniden oluşturulan müze müdürlüğüne Avusturyalı Dethier getirildi. Müze 1874'te Çinili Köşk'e taşındı. 1881'de Dethier'in ölümü üzerine müdürlüğe Osman Hamdi Bey atandı. Osman Hamdi Bey'in 1887'de Sayda'da (bugün Lübnan'da) yaptığı kazılarda ele geçen ünlü İskender Lahiti(*), Ağlayan Kadınlar Lahiti(*) ve daha birçok önemli parça ile müze koleksiyonları genişledi. Bunun sonucunda 1891'de Çinili Köşk'ün karşısında yapılan bugünkü yapısına taşınan müze, 1902 ve 1908'deki eklerle günümüzdeki görünümüne kavuştu. Gene 1908'de adı Asar-ı Atika Müzesi'ne çevrildi. Osman Hamdi Bey'in 1910'da ölmesi üzerine yerine, 1892'den beri müdür yardımcılığı yürütmekte olan kardeşi Halil Edhem Bey atandı. 1931'de Halil Edhem Bey emekli olunca müdürlüğe İzmir, Bergama ve Efes müzelerinin kurucusu Aziz Oğan getirildi. O da bu görevde emekli olduğu 1954'e değin kaldı.

Bugün müzenin alt katında Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ait mimari parçalar, lahit ve heykel gibi yapıtlar sergilenmektedir. Assos Athena Tapınağı'na (Arkaik dönem) ait saçak parçaları, Magnesia ad Maendrum'daki (Menderes Magnesiası) Artemis Tapınağı (Helenistik dönem) frizi, Aphrodisias buluntuları (Roma dönemi) ve son yıllarda yapılan İstanbul Sarayhanesi müzedeki önemli yapıtların başlıcalarıdır. Heykel sanatı ürünleri arasında Sayda lahitlerinden başka Konya'da bulunmuş bir Sidamara lahti (3. yy), Ephebos Heykeli (İÖ 3. yy), İskender (İÖ 3. yy) ve Zeus (İÖ 3-2. yy) başları en önemlileridir.

Üst kat salonlarında vitrinlik yapıtlar sergilenmektedir. Tarihöncesi'nden Bizans dönemine değin bir zaman aralığında yapılmış küçük taş eşya, tunç, cam, pişmiş toprak (*terra-cotta*) heykelcikler ve çanak çömlek, çeşitlerine, geldikleri yerlere ve dönemlerine göre ayrı ayrı salonlarda yer almaktadır. Aynı katta yaklaşık 450 bin sikkeden oluşan, İslam ve İslam öncesi olmak üzere iki bölümde düzenlenmiş çok zengin bir koleksiyon vardır. Müzenin tarih, arkeoloji, nü-mizmatik ve güzel sanatlar ilişkili kitaplarından oluşan zengin kütüphanesi ile kimya laboratuvarı, heykel onarım atölyesi ve fotoğrafhanesi de bu kattadır. Ayrıca bahçe-de heykel, lahit gibi çeşitli yapıtlar sergilenmektedir.

İstanbul Belediye Konservatuvarı, Darülelhan'ın(*) yeniden örgütlenmesiyle 1927'de oluşturulan müzik ve sahne sanatları okulu.

Darülelhan'da Türk ve Batı müziği eğitimi veriliyordu. 1926'da Türk müziği bölümü kapatılan okul, Avrupa konservatuvarları örnek alınarak yeniden örgütlendi. Kapatılan Türk müziği bölümünün öğretmenlerinden, geleneksel Türk müziği repertuarını saptayıp yayımlamakla görevli Tarihi Türk Musikisi Tesbit ve Tasnif Heyeti oluşturuldu. 1931'de İstanbul'a davet edilen Avusturyalı müzikçi Joseph Marx'ın önerileri üzerine konservatuvarda yeni düzenlemeler yapıldı. 1943'ten 1948'e değin okulun başında bulunan Hüseyin Saadetin Arel, Türk müziği bölümünü yeniden açtı. Batı müziği bölümüne yeni bir yapı kazandırarak başarı ve verim düzeyini yükseltmeye çalıştı. Arel döneminde, Şehir Orkestrası (bugünkü İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası'nın çekirdeğini oluşturmuştur), Şehir Korosu ve

Türk Musikisi İcra Heyeti adlı topluluklar kuruldu. 1986'da İstanbul Belediyesi'nden alınarak İstanbul Üniversitesi'ne bağlanan konservatuvarın adı İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'na dönüştü.

Günümüzde okulda kompozisyon, nefesli çalgılar, yaylı çalgılar, orkestra şefliği, vurmali çalgılar, piyano ve şan altbölümlerinden oluşan müzik bölümü ile tiyatro ve bale bölümleri eğitim vermektedir. Öğrencilerden ya da öğretmenlerden kurulu toplulukların, Türk Musikisi İcra Heyeti ve Türk Halk Musikisi Topluluğu'nun konserleriyle okula bağlı Çağdaş Bale Topluluğu'nun gösterileri de konservatuvarın etkinlikleri arasındadır.

İstanbul Belediye Kütüphanesi, bugün İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜTÜPHANE VE MÜZELER MÜDÜRLÜĞÜ MERKEZİ. 1931'de İstanbul Belediyesi'ne bağlı olarak Beyazıt Meydanı'ndaki II. Bayezid Külliyesi'nin medresesinde açılan kütüphane, İnkılâp Müzesi ve Kütüphanesi olan ilk adı 1945'te Belediye Kütüphanesi'ne çevrildi. 1981'den sonra, Koç Holding'in Taksim'de inşa ettirip 1976'da İstanbul Belediyesi'ne bağışladığı Atatürk Kitaplığı'na hizmet vermeye başladı. Çemberlitaş'ta etkinlik göstermekte olan Fahrettin Kerim Gökay Kütüphanesi aynı tarihte buraya taşındı. Mimar Sedat Hakkı Eldem'in yapıtı olan Atatürk Kitaplığı her katı altıgen planlı büyük bir orta mekânla onu çevreleyen gene altıgen planlı, ama daha küçük yan bölümlerden oluşan, üç katlı bir yapıdır. Bu iç plan düzeni, her birimin üzerine örten kesik altıgen piramitlerle çatıya da yansıtılmıştır.

Vakanüvis tarihleri, Osmanlı tarihine ait önemli yapıtlar, basılı divanlar, devlet ve vilayet salnameleri, yabancı devlet görevlilerinin sefaretnameleri ve hatıraları, seyahatnameler ve bilimsel araştırma gezilerinin raporları kütüphaneye koleksiyonunun en ilginç bölümünü oluşturmaktadır. Yazma yapıtlar arasında divanlar, mecmua ve cönkler, vakfiyeler, fetvalar ve Türk tıp tarihine ait belgeler vardır. Osmanlı Dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanan gazete ve dergileri içeren süreli yayınlar, Kurtuluş Savaşı sırasındaki İstanbul azınlık basını, yabancı dilde İstanbul basını, dış ülkelerde yapılan Türkçe yayınlar; Jön Türkler'in İngiltere, Fransa ve İtalya'da yayımlanan gazeteleri ile bilim kuruluşlarının çeşitli yayın organları da bulunmaktadır.

Büyük bir bölümü bağışlardan oluşan kütüphane koleksiyonunda başta Sadrettin Celal Antel, M. Halit Bayrı, Behçet Kemal Çağlar, Hasan Ali Ediz, Ziya Emiroğlu, Osman Ergin, Muhsin Ertuğrul, Muallim Cevdet, Neyzen Tevfik Kolaylı, Feridun Metin Nigâr, Halit Fahri Ozansoy, Kemal Salih Sel, İsmail Habip Sevük ve Ahmet Kutsi Tecer'inki olmak üzere çok sayıda özel kütüphanenin bağış kitapları vardır.

Kütüphanenin tasnif ve kataloglama çalışmaları henüz tamamlanmamış olmakla birlikte koleksiyonlara göre, kitap ve yazar adları temel alınarak düzenlenmiş, okuyucuya hizmet verebilen eski bir katalogu bulunmaktadır. Kütüphanede son yıllarda sergi, konferans, söyleşi, açık oturum ve kurs gibi çeşitli kültürel etkinlikler de gerçekleştirilmektedir. Son yıllarda Atatürk konusunda kitap, broşür, fotoğraf, resim, film vb belgelerden oluşan kapsamlı bir Atatürk Bölümü ile İstanbul Kitaplığı Bölümü oluşturulmuştur.

İstanbul Boğazı, KARADENİZ BOĞAZI olarak da bilinir, Karadeniz'le Marmara Denizini bağlayan boğaz. Çanakkale Boğazıyla bir-

likte Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırdığı kabul edilir.

İstanbul Boğazı, Paleozoik (Birinci) Zaman'da (y. 570-225 milyon yıl önce) oluşan bir kade içinde kazılmış ve Kuvaterner (Dördüncü) Dönem'de (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) deniz suları altında kalmış eski bir akarsu vadisi'dir. Boğaz, kenarları dik *ria*lı(*) bir kade biçiminde ortaya çıkarken, bu vadiye açılan akarsuların ağızlarında da kara içine az ya da çok sokulan İstinye ve Tarabya'daki gibi koylarla Haliç oluşmuştur.

Farklı yönlerde keskin dirseklerle kıvrılan İstanbul Boğazının genel doğrultusu kuzey-doğu-güneybatıdır. Boğazın uzunluğu, orta çizgisi boyunca yaklaşık 30 km'dir. İki kıyıda girinti ve çıkıntıların hepsi izlenerek

İstanbul Boğazı, Kuzguncuk sirtlarından babıya bakış
Ahmet Kızıllı

yapılan ölçümlerde farklı sonuçlar elde edilir. Asya kıyıları Anadolu Feneri ile Salacak arasında 35 km, Avrupa kıyıları ise Rumeli Feneri ile Sarayburnu arasında 55 km'dir. Bu boyutlarıyla İstanbul Boğazı Çanakkale Boğazının yaklaşık yansı bu-yuklüğündedir. Kuzey ve güney ağızlarında geniş olan boğaz, orta kesimlerinde darlaşır. Genişliği kuzeydeki Rumeli ve Anadolu fenerleri arasında 3,6 km, güneydeki Ahırkapı Feneri ile Haydarpaşa limanı arasında 2,5 km'dir. En dar yeri ise Anadolu ve Rumeli hisarları arasında yaklaşık 700 m'dir. 50 m eşderinlik çizgisi (izobat), kıyılarına koşut olarak kanal biçimindeki bütün boğaz olugunu izler. Genel olarak 50 m derinliğindeki bu kanalda yer yer 70-80 m'ye varan ve Rumeli Hisarı önlerinde en çok 110 m'yi bulan göbek biçiminde çukurluklar da vardır. İstanbul Boğazını izleyen 50 m eşderinlik çizgisi, güneyde Marmara Denizine çıkmayarak kapanır. Buna, Sarayburnu ile Harem arasında 40 m derinliğe kadar yükselen bir topuk neden olur. Marmara Denizinde 14 km kadar uzanan bir denizaltı vadisi, boğaz olugunun bu topuğun ötesindeki devamıdır. Boğaz olugu kuzeyde de Karadeniz kıta sahanlığı üstünde yer alan bir denizaltı vadisiyle devam eder.

İstanbul Boğazında, Karadeniz'le Marmara arasındaki su alışverişini sağlayan iki akıntı sistemi vardır. Akıntı sisteminin oluşmasına, denizler arasındaki düzey farkından başka, deniz sularındaki tuzluluk oranının farklı oluşu ve bunun doğurduğu yoğunluk farkı da yol açar. Marmara Denizinden yaklaşık 25 cm yüksek olan Karadeniz'in daha az tuzlu ve daha az yoğun olan suları üstten kuzey-güney doğrultusunda Marmara'ya akar. Bunun altında da Marmara'nın tuzlu ve yoğun sularını Karadeniz'e götüren bir alt akıntı vardır. Üst akıntının hızı, burunların önünde ve boğazın daraldığı alanlarda artar. Hızı saatte ortalama 3,2 km iken Kandilli önlerinde saatte yaklaşık 5,2 km'yi bulur. Ama bu hızın rüzgârın etkisiyle

le saatte 9-10 km'ye çıktığı da olur. Üst akıntı bazı burunlara çarparak koyların içinde ters yönlü akıntılar oluşturur ve gene ana akıntıya karışır. Bu ters akıntılar arasında en uzun olanı, Sarayburnu'ndan başlayıp Tophane ve Beşiktaş önlerinden geçerek Arnavutköy yakınlarına kadar uzanır. Beykoz, Büyükdere, İstinye ve Bebek koylarında da küçük ters akıntılara rastlanır. Alt akıntının boğazın güney kesiminde çok olan kalınlığı, kuzeye doğru gidildikçe azalır. Akıntılar arasındaki sınır güneyde 20, kuzeyde ise 40 m derinliktedir. İstanbul Boğazının üst akıntıyla Marmara'ya geçirdiği yıllık su miktarının 360 km³ olduğu hesaplanmıştır. Hızı üst akıntıya göre daha az olan alt akıntıyla Karadeniz'e geçen yıllık su miktarı ise bunun yarısı kadardır (185 km³). Akıntılarının durumunda bazen önemli değişimler gözlenir. Şiddetli ve sürekli kuzey rüzgârlarının estiği sürede üst akıntının hızı çok artar ve Karadeniz'in kabarmak taşıyan suları boğaz oluğunu tümüyle doldurarak alt akıntının boğaza girmesini önler. Şiddetli güneybatı rüzgârının (Iodos) sürekli olarak estiği dönemlerde ise Marmara'nın kabaran suları, boğazın güney ağzından içeri girerek üst akıntıyı iter. Bunun sonucunda güneyden giren büyük su kütlesi alt akıntıyla birleşerek boğaz oluğunu bütünüyle kaplar. Üst akıntı da güneyde kuzeye yönelir. Yılda birkaç kez görülebilen bu olaya orkoz adı verilir. Orkoz, üst akıntının özelliklerini taşıyıcı burunlar önünde hızlanır ve koylarda olağan dönemlerdekinin tersine, kuzey-güney doğrultusunda ters akıntılar oluşturur.

Boğaz sularının düzeyinde, akıntılardan başka küçük ölçekli bazı değişimler de görülür. Bunların en önemlisi mevsimlik olanlardır. Genellikle ilkbahar aylarında yükselen boğaz suları sonbaharda alçalır. Bu düzey değişikliğinin genliği, boğazın çeşitli kesimlerinde farklı olmak üzere 10-20 cm kadardır. Bundan başka boğaz sularının düzeyinde 5 cm'yi geçmeyen genlikte gelgit ve 10 cm genlikte seş(*) olayları gözlenir.

Karadeniz'in(*) yaşamdan yoksun derin sularıyla alışverişi olmayan ve oksijen bakımından zengin boğaz suları, balık yaşamı yönünden çok olumlu bir ortamdır. Mevsimlik balık göçlerinin Karadeniz ile Marmara, Ege ve Akdeniz arasındaki yolunu oluşturmaları, boğaza balıkçılık açısından önemli bir üstünlük sağlar. Bu özelliklerine karşın İstanbul'un kentsel atıklarıyla yoğun biçimde kirlenen Marmara Denizi ile İstanbul Boğazında miktar ve çeşit olarak eskiye oranla çok daha az balık yaşamaktadır. Bir kolektör sistemiyle toplanan sanayi ve kent atıklarının, kimyasal atımdan geçirilmeksizin Marmara'ya ve boğazın alt akıntısı aracılığıyla Karadeniz'in dibine gönderilmesi amaçlayan büyük bir proje 1980'lerin sonlarından beri yürütülmektedir.

Boğaziçi(*) adıyla anılan İstanbul Boğazı kıyıları bugün, kuzeyindeki küçük bir kesim dışında tümüyle yoğun bir yerleşim alanı durumundadır. Bütün yasal düzenlemelere karşın düzensiz kentsel yapılaşma nedeniyle Boğaziçi, doğal güzelliklerinin ve tarihsel yapılarının oluşturduğu zengin kültür değerlerini yitirmektedir.

İstanbul Boğazı, iki yakası arasında ulaşımı zorlaştıracak ölçüde geniş değildir. Gemilerin seyrini engelleyecek sığlık ve kayalar bulunmayan yeterli genişlikteki bir su yolu olarak çok eski çağlardan beri önemli bir deniz ulaşım eksenidir. Haliç gibi doğal bir limanı olması da boğazın bir başka özelliğidir. Bu önemli su yolundaki deniz

trafiğinin yoğunlaştığı ve bazı kazaların olduğu günümüzde, yanıcı ve patlayıcı maddeler taşıyan gemiler boğaz ile çevresindeki yerleşmeler için büyük tehlike yaratmaktadır.

Boğazın Asya ve Avrupa yakaları yapılan iki asma köprüyle birbirine bağlanmıştır. Uluslararası deniz hukuku açısından İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçiş hakkı Montreux Sözleşmesi'yle (20 Temmuz 1936) düzenlenmiştir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları bak. Şehir Tiyatrosu

İstanbul depremleri, çeşitli zamanlarda İstanbul ve çevresini etkileyen şiddetli yer sarsıntıları. İkinci derece deprem bölgesinde yer alan kentte birçok yıkıcı deprem gerçekleşmiştir.

İstanbul, içmerkez (hiposantr) olarak deprem oluşturacak büyük bir tektonik kırık (fay) üzerinde yer almaz. Buna karşılık kentin zemininde, eski depremlerin ve tektonik hareketlerin etkisiyle çok sayıda küçük kırık oluşmuştur. İstanbul sürekli olarak çevrede oluşan depremlerin, Marmara Denizindeki Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı'nın devamı niteliğinde olan tektonik kırık çizgisinin ve bu kırıklar üzerinde yer alan deprem merkezlerinin etkisinde kalmıştır.

İstanbul'da yerleşim bölgelerinin çok geniş bir bölümünü Paleozoyik (Birinci) Zaman'da (y. 570-225 milyon yıl önce) oluşmuş kuvarsit, grovak, kireçtaşı, killi şist ve radyolaritler kaplar. Bunlar sert ve sıkı dokuludur, çok kırılmış ve kıvrılmıştır. Fiziksel ayrışma nedeniyle üstünde, yer yer 3-5 m'lik, özellikle grovak ve killi şist içeren zayıf bir örtü katmanına ortaya çıkmıştır. Küçükköy, Alibeyköyü, Kâğıthane çizgisi boyunca bütün Haliç, Beyoğlu-Şişli-Levent-Etiler ve Tophane ile Ortaköy arası, Kadıköy, Üsküdar ve Kuzguncuk killi grovak ve şistle kaplıdır. Öte yandan Arnavutköy, Bebek, Emirgan, İstinye ile Bostancı ve Erenköy'de yumru kireçtaşı, Kireçburnu, Yeniköy, Rumelihisarı ile Anadolu Kavağı, Beykoz, Paşabahçe ve Çengelköy'de killi şist ve kumtaşı ile yer yer kireçtaşı, Çamlıca ve Acıbadem'de kuvarsit, Sarıyer ve kuzeyinde andezit tuf ve aglomera, Tarabya, İstinye, Bebek sırtları ve Kâğıthane'de küçük bir kesim ile Sultanahmet, Beyazıt, Aksaray, Topkapı, Edirnekapi bölgelerinde Neojen Bölümde (y. 26-25 milyon yıl önce) oluşmuş genç çökeller egemendir. Haliç'in sonundaki Alibey Deresiyle Boğaz'daki küçük derelerde, Bakırköy, Yeşilköy, Yeşilyurt bölgelerinde genç alüvyonlar oluşmuştur. Surların içinde kalan yerleşim bölgelerinde, özellikle Aksaray, Beyazıt ve Fatih semtlerinde yer yer eski yapıların enkazından oluşmuş kalın bir katman görülür.

Kentin Neojen Bölümde gelişmiş sağlam ve ayrışmamış kütlelerden oluşan yerleri depreme dayanıklılık açısından daha sağlamdır ve buralardaki yapılar depremler sırasında genç çökellerin ve dolma zeminin üstünde yer alan yapılara göre daha az hasar görmüştür. Tarihsel depremlerde Eminönü çevresi ağır hasar gördüğü halde, zemini sağlam olan Beyoğlu çevresinde hasar olmamıştır. Bu açıdan, eski enkaz ve genç çökeller üstünde bulunan ve özellikle yeraltı suyu düzeyinin yüksek olduğu zeminlerde depremin şiddeti daha da artmaktadır.

Kayıtlara geçmiş ilk İstanbul depremi 212'de oluşmuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanılarak bugün bu depremin şiddetinin Mercalli ölçeğine göre VII olduğu ve dışmerkezinin yaklaşık 40° kuzey

enlemi ile 29° doğu boylamında yer aldığı hesaplanmıştır. Gene kayıtlara göre bu tarihten sonra İstanbul'da 37 kez VIII şiddetinde, 10 kez IX şiddetinde, 2 kez X şiddetinde deprem olduğu saptanmıştır. 478'de, dışmerkezi 40° 80' kuzey enlemi ve 29° doğu boylamında olan IX şiddetindeki depremde birçok evle surların bir bölümü yıkılmıştır. 553'teki, dışmerkezi 40° 75' kuzey enleminde ve 29° 10' doğu boylamında bulunan X şiddetindeki depremde Aya-sofya'nın kubbesi çökmüştür. 1509'da gerçekleşen IX şiddetindeki depremde İstanbul büyük hasar görmüştür. Bu depremde 109 cami ve 1.070 ev tümüyle yıkılmış, surların bazı bölümleri çökmüş, deniz yükselerek alçak yerleri basmış ve bazı kaynaklara göre 5.000, bazılarına göre de 1.500 kişi ölmüştür. Osmanlı tarihinde bu deprem Küçük Kıyamet diye anılır. 1766'da, dışmerkezi 41° kuzey enlemi ve 29° doğu boylamında yer alan IX şiddetindeki depremde de kent gene büyük hasara uğramış, ölü sayısı 300 olarak kaydedilmiştir.

İstanbul'da en son şiddetli deprem 10 Temmuz 1894'te olmuştur. Bu depremin dışmerkezinin 40° 80' kuzey enlemi ile 29° doğu boylamında yer aldığı, şiddetinin X olduğu saptanmıştır. Deprem aralıklı üç sarsıntı halinde duyulmuş, Beyoğlu bölgesinde hiçbir yapının yıkılmamasına karşılık, Sirkeci rıhtımında yaklaşık 40 m uzunluğunda bir yarı açılmıştır. Yapılar büyük hasar görmüş ve Kapalıçarşı'nın kubbeleri çökmüştür. Depremin merkezinin Marmara Denizi ve çukurluğunda bulunduğu sanılmaktadır. Deprem İstanbul çevresini de etkilemiş, Mudanya, Orhangazi, İzmit ve Karamürsel'de de hasar görülmüştür.

İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi (IDRHM), Dolmabahçe Sarayı Veliâht Dairesi'nde 10 Eylül 1937'de açılan müze. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'ne (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) bağlı olarak Atatürk'ün emriyle kurulan müzenin ilk müdürü Halil Dikmen'di.

Başlangıçta Dolmabahçe Sarayı'ndan, bakanlıklardan, çeşitli resmi kuruluşlardan alınan resimler, Halil Edhem Eldem'in *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu* (1924, 1970) adlı yapıtında ve 1936'da akademide düzenlenen 50 Yıllık Türk Resim ve Heykel Sergisi'nde yer alan yapıtlarla oluşturulan müze, bugün Türk resim sanatıyla ilgili en kapsamlı koleksiyonu barındırır. Müzede heykel, seramik ve özgün baskıların da yer almasına karşılık, resim ağırlıklıdır. Yapıtlardan bir bölümü Ankara ve İzmir Devlet Resim ve Heykel müzeleriyle Anadolu'nun çeşitli kentlerinde açılan devlet galerilerinde de sergilenmiştir. Süreli sergilerin de açıldığı müzede ayrıca bir resim onarım atölyesi vardır. Müzede yıl boyunca kısa süreli resim kursları da açılmaktadır.

Dönemlere göre sınıflandırılarak 20 ayrı salonda sergilenmekte olan müzede yapıtlar Şeker Ahmed Paşa, Hüseyin Zekâî Paşa, Osman Hamdi, Hoca Ali Rıza ve Süleyman Seyyit gibi ilk yağlıboya ressamlarından, "Primitifler"den (bak. ilkel sanat) ve "Türk İzlenimcileri"nden (bak. izlenimcilik) günümüz sanatçılarına değin Türk resminin her aşamasını yansıtacak nitelik ve niceliktedir. Müzede ayrıca Pierre Bonnard, Pablo Picasso, Albert Marquet, André Derain, Raoul Dufy, Maurice Utrillo, Henri Matisse ve A. Dunoyer de Sagonasac gibi bazı Batılı sanatçıların resim ve özgün baskıları da bulunmaktadır.

İstanbul Emniyet Sandığı, Türkiye'deki tasarruf ve kredi amaçlı ilk mali kuruluşlardan biri.

Daha önce Niş valisiyken Rusçuk'ta bir emniyet sandığı kuran (1863) Şura-yı Devlet reisi Midhat Paşa'nın girişimiyle 1868'de kuruldu. Yalnızca tasarruf toplamaya yetkili, tüzel kişiliği olan ve dört kişilik bir komisyonca yönetilen bir kuruluş olarak, Mahmutpaşa semtinde küçük bir mağazada çalışmalarına başladı. Büyük ölçüde küçük mevduatlara dayanan kaynaklarını kazançlı yatırımlarda değerlendiremediğinden ve yabancı mali kurum ve kişilerin yıpratıcı girişimlerine hedef olduğundan bir süre sonra zor duruma düştü. 5 Ekim 1886'da çıkarılan yeni bir tüzükle rehin karşılığı borç para vermesi ve faiz alması sağlandı. Bu düzenlemeye karşın kendi gücüyle ayakta duramadığından, 1907'de Ziraat Bankası'na bağlandı.

Cumhuriyet döneminde 1924'e değin devletin ve Ziraat Bankası'nın ortak yönetiminde kaldı. Daha sonra bütün işlemlerinde Ziraat Bankası'na geniş yetkiler tanıyan bir düzenlemeye gidildi. 1927'de merkezi Ankara'ya taşındı. 10 Haziran 1930 tarih ve 1711 sayılı Tasarruf Sandıkları Hakkında Kanun'la bünyesi daha da güçlendirildi ve sandıkta toplanan tasarrufların kamu yararına girişimlerde değerlendirilmesi sağlandı. Emniyet Sandığı 1934'te Türkiye'deki toplam tasarruf mevduatının yüzde 28'ini elinde bulunduruyordu.

1937'de Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu'yla yeniden düzenlenen Emniyet Sandığı, Ziraat Bankası'nın denetiminde, tüzel kişiliği olan bir kurum olarak tanımlandı. Böylece yönetsel özerkliği genişletilmekle birlikte, hukuksal yapısı tam olarak açıklığa kavuşturulmadı. 1952'den sonra portföyündeki senet ve tahvilleri karşılık göstererek T.C. Merkez Bankası'ndan avans alma olanağını elde etti.

İstanbul, Ankara ve Bursa'da bulunan şubeleri 1959'da 12'ye, 1981'de 50'ye çıktı. 28 Ekim 1983'te çıkarılan 107 sayılı kanun hükmünde kararnameyle, 1 Ocak 1984'ten geçerli olmak üzere Ziraat Bankası bünyesine alındı ve şubeleri de Ziraat Bankası şubelerine dönüştürüldü.

Başlangıçta sermayesiz olarak kurulan İstanbul Emniyet Sandığı, topladığı mevduatı işletme sermayesi olarak kullanmış, sermaye-ihtiyat varlığını her yıl elde ettiği gelir fazlalarından kendisi yaratmıştır.

İstanbul Erkek Lisesi bak. İstanbul Lisesi

İstanbul Festivali bak. Uluslararası İstanbul Festivali

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, Cumhuriyet döneminde sendikal çalışmanın yasallaşmasından sonra İstanbul'da kurulan ilk sendika üst örgütü (28 Mart 1948). Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) güdümünde çalışma yürüttüğü gerekçesiyle eleştirilmiş, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nda (DISK) çalışma yürüten birçok öncü sendikacı bu örgütten yetişmiştir.

20 Şubat 1947'de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra, İstanbul'daki sendikaların bir araya gelmelerini sağlamak amacıyla oluşturulan birlik, daha çok CHP İşçi Bürosu'nun etkisinde kaldı. Kuruluş aşamasında belirlenen politikaya karşı olan İstanbul Tütün İşçileri Sendikası ile İstanbul Mensucat İşçileri Sendikası'nın daha başlangıçta birliğe alınmaması tartışmalara yol açtı. Ana tüzüğünde kuruluş amacını "üyeleri bulunan sendikaların elbirliği ile ve ahenkdar bir tarzda çalışmalarını temin etmek, üyelerinin münferiden yapmadıkları teşebbüslerde bulunmak, yurdu-

muzun diğer sanayi bölgelerinde de işçi sendikalarının kurulması için çalışmak" olarak açıklayan birliğin, 28 Mart 1948'de yapılan ilk genel kurulunda başkanlığa Yaşar İyidoğan getirildi. Yönetim kurulunda Seyfi Demirsoy, Zühtü Tetecy gibi sendikacıların bulunduğu birlik, çeşitli işkollarında yeni sendikaların kurulmasına öncülük etti.

5 Aralık 1948'deki ikinci kongrede CHP İşçi Bürosu yöneticisi Sabahattin Selek'in divan başkanı olması, "güdümlü yönetim" tartışmalarına yol açtı ve Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın delegeleri salonu terk etti. Bundan sonra birlik başkanlığına Zühtü Tetecy getirildi. 1949'da tekstil işkolundaki işsizliği protesto etmek için düzenlenmek istenen mitinge birliğin karşı çıkması tepkiyle karşılandı. Bu arada birlikten ihraç edilen Mensucat Sanayi İşçileri Sendikası'nın başını çektiği bazı sendikalar 29 Mayıs 1950'de Hür İşçi Sendikaları Birliği adıyla yeni bir örgüt kurdular. Bu gelişme İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin etkisini bir ölçüde azalttı. Bununla birlikte, bu iki kuruluşun 20 Ağustos 1950'de İstanbul Milli İşçi Sendikaları Birliği adı altında tek bir örgütte birleşmeyi başarmalarıyla anlaşmazlığa son verildi. Bir süre sonra da bakanlar kurulunun birliğin adında yer alan "milli" nitelemesine izin vermemesi nedeniyle kuruluş, eski adı olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği adını aldı. Bundan sonra işçiler arasında belirgin bir etkisi kalmayan birlik, 31 Temmuz 1952'de Türk-İş'in kuruluşuna katıldı. 12 Haziran 1956'da başkanlığına Seyfi Demirsoy'un seçildiği birlik, 1956'da grev hakkı için kampanya açtı. Aynı yıl içinde, siyasal parti temsilcileriyle bir toplantı düzenlemek istediği için "siyaset yapmak"la suçlandı.

1958'de Türk-İş'le birlikte grev hakkının elde edilmesi için çalışmalar yapan birlik, 1960'tan sonra değişik işçi çevrelerince işçi sorunlarına uzak kalmakla suçlandı. Birlik içinde de başını Kemal Türkler'in çektiği "Onlar Grubu" en sert muhalefeti yürütmekteydi. Bu yıllardan sonra etkisi iyice azalan birlik, her işkolunda tek bir sendikanın kurulması yolunda alınan karara bağlı olarak, 11 Mart 1962'de yapılan genel kurul sonunda kendini feshetti.

İstanbul kadısı, İSTANBUL EFENDİSİ, İSTANBUL MOLLASI olarak da bilinir, Osmanlı başkenti İstanbul'un yargı ve belediye işleri sorumlusu. Görev açısından doğrudan sadrazama, ilmiye düzeni içinde ise Rumeli kazaskerine bağlıydı. Görev alanı, İstanbul'un sur içi mahallelerini, iskele ve limanlarını, Boğaziçi'ndeki bazı köy ve kasabaları kapsıyordu.

İstanbul kadısının yargı ve yönetim olmak üzere iki tür görevi vardı. Sadrazamın başkanlığında kurulan çarşamba divanında ve huzur mürafaalarında İstanbul'daki hukuk ve ceza davalarına bakardı. Ayrıca kendisine gönderilen davaları da konağında karara bağlardı. Kazaskerler orduyla sefere çıkınca sadaret kaymakamı başkanlığındaki Divan-ı Hümayun çalışmalarına en yetkili yargıç olarak İstanbul kadısı katılırdı. Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar) kadıları ile de sık sık bir araya gelerek kentin genel sorunlarını görüşürdü. Eşya ve erzak fiyatlarını denetlemekten, ulaşım, yiyecek ve yakacak sorunlarına çözüm bulmaktan birinci derecede sorumluydu. Kentin sorunları arttıkça sadrazamla birlikte ya da kendi maiyetinde sık sık kenti denetime çıkardı. "Kol çıkma" ya da "kol gezme" denen bu denetimlere ihtisab ağası, falakacıbaşı gibi görevliler de katılırdı. Cezalar, ekmekçiyi kulagından duvara mihlatmak, esnafı falakaya çekmek türündendi ve herkesin önün-

de uygulanırdı. Asesbaşı, subaşı, mimarbaşı, çöplük subaşı, ayak napleri, çardak naibi, mum naibi, yağ naibi, keşif naibi, avanz naibi, pastırma naibi, kassam-ı beledi gibi görevliler de İstanbul kadısına bağlıydı.

İstanbul kadılığı geliri yüksek bir mansıptı. 500 akçe gündeliğin dışında, mahkeme harçlarından da pay alan İstanbul kadısı sicil, nikâh, miras, vasi atama gibi işlemlerden de harç alırdı. Bu görevde yıl yıl kalan, ancak mazuliyet sonunda Anadolu kazaskerliğine yükselirdi. Yükselme sırası gelen, ama kadrosuzluktan İstanbul kadılığı elde edemeyen ilmiye mensuplarına da "İstanbul payesi" denen kadrosuzluk aylığı bağlanırdı, bunlar teşrifatta İstanbul kadısı düzeyinde sayılırdı. 19. yüzyılda adliye örgütü düzenlemelerinde İstanbul kadısının yönetim ve yargı yetkileri önemli ölçüde azaldı. 1836'da konağında davaya bakmasına son verildi. 1854'te Şehremaneti adıyla belediye teşkilatının kurulmasından sonra İstanbul kadısının belediye işleriyle ilgisi kalmadı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yeni adliye örgütü içinde il yargıcı statüsünde sayıldı.

İstanbul Lisesi, 1923-84 arasında İSTANBUL ERKEK LİSESİ, İstanbul'da öğretim kurumu.

Türkiye'de ilk özel okulun (Şemsülmekâtip) kurucularından emekli bahriye yüzbaşı Nadir Bey tarafından 1885'te Numune-i Terakki İdadisi adıyla bir özel okul olarak Süleymaniye'de açıldı. Dördü iptidai, üçü rüşdiyye, üçü de idadi bölümünde olmak üzere on sınıftan oluşan okul, kısa sürede modern bir öğretim kurumu durumuna geldi. 1896'da Maarif Nezareti'nce satın alındı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra, Bezmiâlem Valide Sultan'ın, Çemberlitaş'ta II. Mahmud Türbesi arkasında yaptırdığı yapıya taşındı. 1909'da yatılı öğrenci kabul etmeye başlayınca İstanbul Leyli İdadisi, 1910'da da İstanbul Lisesi adını aldı. 1913'te Maarif Nezareti'nce adı İstanbul Sultanisi olarak değiştirilen okulda o dönemde Fransız liselerindeki ders programı uygulanıyor ve dersler Fransızca okutuluyordu. Ertesi yıl Galata'daki Fransız okulu Saint Benoît'nın yapısına taşınan İstanbul Sultanisi'nde 1917'de Almanca öğretime geçildi. Öğretimini 1919'da Sarıcahan'deki Müşir Paşa Konağı'nda, bir süre sonra da Mercan Sultanisi yapısında sürdüren okul, 1923'te Beyazıt'taki Fuat Paşa Konağı'na geçerek İstanbul Erkek Lisesi adını aldı. 1933'te Çağaloğlu'ndaki bugünkü yapısına taşındı. Bu yapı 19. yüzyılın sonlarında Fransız mimar Alexandre Vallauray ve İtalyan mimar Raimondo d'Aronco tarafından Düyun-ı Umumiye için yapılmıştı. 1934'te kaldırılan Almanca öğretim ve yatılı öğrenci kabulü, 1958'de yeniden uygulanmaya başladı. 1965'ten bu yana kız öğrenci de kabul eden ve 1984'te adı İstanbul Lisesi olarak değiştirilen okulun öğretim süresi iki hazırlık, üç orta ve üç lise olmak üzere toplam sekiz yıldır. Okul Anadolu Lisesi statüsündedir.

İstanbul surları, İstanbul kentini dış saldırılara karşı korumak amacıyla yapılmış savunma yapıları dizisi.

İstanbul, kurulduğundan bu yana dört kez surlarla çevrilmiştir. Bunlardan birincisi kente İÖ 7. yüzyılda yerleşen Megaralılar tarafından inşa edildi. Bu sur, kenti 196'da alan Roma imparatoru Septimius Severus (hd 193-211) tarafından yıktırıldı ve bir süre sonra onun adıyla anılan ikinci sur kuşağı yapıldı. Her iki sur da Sarayburnu çevresindeki ilk yerleşim merkezini kuşatıyordu.

Üçüncü sur kuşağı, İstanbul'u Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti yapan I. Constantinus (Büyük) (hd 306-337) tarafından inşa ettirildi. Bu surlar, Marmara yönünde Cerrahpaşa ile Haliç yönünde Fener arasında yer almıştı. Yapımına II. Theodosius döneminde 412-413'te başlanan son sur kuşağı 422'de büyük ölçüde tamamlandı. Bu surlar kenti Marmara yönünde

İstanbul surlarının Topkapı yakınındaki bir bölümü
Anadolu Yayınları Arşivi

Yedikule'ye, Haliç yönünde de Ayvansaray'a kadar genişletti. Önceki surlar ise daha Bizans İmparatorluğu döneminde ortadan kalktı.

İstanbul surları bütün dönemlerde kentin en etkili savunma aracı oldu. Kentte yaşayanlar surlardan yararlanarak 7. yüzyılda Avar ve Sasani, 7. ve 8. yüzyıllarda Emevi, 8. ve 9. yüzyıllarda Abbasi, 9. ve 10. yüzyıllarda Bulgar, 9., 10. ve 11. yüzyıllarda Rus, 10. yüzyılda Macar, 11. yüzyılda Peçenek, 1391'den başlayarak da Osmanlı ordularının kuşatmalarına başarıyla karşı koydu. 10. yüzyılda Rus, 14. yüzyılda Venedik donanmalarının denizden saldırılarına da gene surlar sayesinde durduruldu; ayrıca 14. ve 15. yüzyıllarda Galata'da oturan Cenevizlerin kenti ele geçirme çabaları surlar nedeniyle sonuçsuz kaldı. Kentin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra surların savunma işlevi sona erdi.

21 km'ye yaklaşan uzunluğuyla İstanbul surları Avrupa'nın en uzun savunma yapılarındandır. 50'den çok kapısı olan surların üstünde 300'ü aşkın burç bulunmaktadır. Bu yapılar genel olarak 1) Marmara ile Haliç arasındaki kara surları (7 km), 2) Haliç surları (5 km) ve 3) Marmara kıyısındaki deniz surları (8 km) olarak bölümlendirilir. Kara surları üç katlı bir yapılar dizisinden oluşur. Dışarıdan içeriye doğru önce bir hendek, sonra dış (ön) surlar gelir, bunları da iç (arka) surlar izler. İç surların genişliği 3-8 m, yüksekliği de 11-13 m arasındadır. Burçlar 50-75 m arasında değişen aralıklarla ve sura bitişik olarak yer alır. Kara surları üstünde 96 burç vardır. Sur duvarlarından 10-11 m ileri taşan ve kare, dikdörtgen, çokgen ya da yarım daire planlı olan burçların ortalama yükseklikleri 24 m'dir. İçleri iki ya da üç katlı olarak düzenlenmiştir, bunların üstü kubbe ya da tonozla örtülüdür. Burçların bazısında iç ile dış surlar arasındaki boşluğa açılan kapılar vardır.

Sur duvarlarında ve burçlarda açık renkli kefeki taşı kullanılmıştır. Her 7-12 taş dizisini, beş sıra tuğlayla yapılmış bir hatil

izler. Sur duvarlarının içi döküntü taş dolgudur. İç surlara dışardan merdivenlerle çıkılır.

İç surların önünde 12-15 m genişliğinde bir düzlük vardır, onu dış surlar izler. Dış surlar dolgu duvarlı değil, sandık (ya da kazamat) duvarlıdır. Bu surların dış duvar kalınlığı kabaca 1 m ve yüksekliği 8 m'dir. Dış duvara dik yapılmış dayanak duvarlarıyla birlikte surun genişliği 3,5 m'yi bulur. Bunların arasında kalan odacıklar (kazamatlar) asker bannağı ya da silah deposu

olarak kullanılmıştır. Dış surlar üstünde de surlardan 4 m kadar dışa taşan kare ya da yarım daire planlı burçlar vardır. Yükseklikleri 9-10 m, genişlikleri 4-5 m olan bu burçlar, her iki iç sur burcu arasına bir tane gelecek biçimde şaşırtmacalı olarak yerleştirilmiştir.

Dış surların önünde bulunan 12-15 m genişliğindeki düzlüğü 15-20 m genişliğinde bir hendek izler. Derinliği 5-7 m arasında değişen hendek, toplam 19 bölme duvarıyla uzunlukları 60-500 m arasında değişen bölümlere ayrılır. Hendegin üstünden kapılara geçişi sağlayan ahşap köprüler, Osmanlı Döneminde taştan yeniden yapılmıştır. Hendekle birlikte bu savunma kuşağı, derinliği 70 m'yi bulan bir engel oluşturur.

Marmara ve Haliç kıyısındaki deniz surlarının önünde hendek ve dış sur yoktur. Bunların ortalama kalınlığı 5 m, yüksekliği 12-15 m'dir. Burçların yüksekliği ise 20 m'dir ve bazıları doğrudan deniz içinden yükselir. Marmara surları üstünde 103, Haliç surları üstünde 110 burç bulunmaktadır.

Surların üstündeki bazı burçlar özellikle ünlüdür. Bunlardan biri Yedikule olarak adlandırılan içkuledir. Bayrampaşa (Lykos) Deresinin kente girdiği yerdeki burca fetihten sonra Osmanlılar Sulukule adını takmıştır. Öteki ünlü kuleler arasında hapishane olarak kullanılmış Anemas ve İsaakios Angelos burçları vardır.

Marmara kıyısında bulunan Mermer Kule, Makedonya hanedanı döneminde (867-1025) yaptırılmıştır. Deniz surlarıyla kara surlarının birleştiği bir noktada bulunan kule uzun süre hapishane işlevi görmüştür. Onun yanındaki bugün tümüyle yıkık Arap Kulesi, darphane olarak kullanılmıştır.

Surlardaki kapılar da önem taşır. Bunlar ana ve yan kapılar olmak üzere ikiye ayrılır. Yan kapılar daha çok askeri amaçlıdır, bunların bazıları örülerek kapatılmıştır. Kapılar sur duvarında, 5-6 m genişliğinde bir hafifletme kemeri altında yer alır. İçleri mermer kaplıdır, bronzla kaplanmış ahşap kapı kanatları vardır. Surların üstündeki

seğirdim yoluna çıkan merdivenlerin içte kapıların iki yanına yerleştirilmesi, bu zayıf noktalardaki duvarların kalınlaşmasını sağlar. Kapı duvarlarının içinde, üstte, yukarıdan aşağıya kaydırılan demir bir kapı ya da parmaklığın varlığını düşündüren boşluklar vardır. Altın Kapı'da olduğu gibi önemli kapıların önünde dış kapılar bulunmaktadır. Bunların çoğu günümüze kalmamıştır.

Kapıların yeri, sayısı ve adları sürekli tartışma konusu olmuştur. Bunda surların uzun tarihi içinde kapılardan bazısının kapanmış, bazısının da sonradan açılmış olması, adların zaman içinde değişmesi, bazı kapıların birden çok adının bulunması, özgün adların unutulmuş olması gibi etkenler rol oynamıştır. Kara surları üstünde Marmara'dan Haliç'e doğru dizilen kapıların en önemlileri Altın Kapı, Yedikule Yenikapısı, Belgrad Kapı, Silivrikapı, Mevlivhanekapı, Topkapı, Sulukule Kapısı, Edirnekapı, Eğrikapı, Ayvansaray Kapısı, Blakhernai Kapısı'dır.

Haliç ve Marmara surlarında da bazıları bugün ortadan kalkmış çok sayıda kapı bulunmaktadır. Bunlar arasında Osmanlıların kenti almasından sonra açılanlar da vardır. Ayvansaray'dan başlayarak Haliç surları üstündeki kapıların önemlileri Avcılar Kapısı, Odun Kapısı, Balat Kapısı, Fener Kapısı, Unkapanı Kapısı, İmparator Kapısı, Zindankapı, Balıkpazarı Kapısı, Bahçekapı, Sirkeci Kapısı, Yalıköşkü Kapısı'dır.

Sarayburnu'ndan başlayarak Yedikule'ye uzanan Marmara surları üstündeki kapıların belli başlıları da Top Kapısı, Odun Kapısı, Mangana Sarayı Kapısı, Gülhane Kapısı, Balikhane Kapısı, Ahırkapı, Bukoleon Sarayı Küçük Kapısı, Çatladıkapı, Küçük Ayasofya Kapısı, Kadırga Limanı Kapısı, Kumkapı, Yenikapı, Samatya Kapısı ve Narlı Kapı'dır.

İstanbul surları Bizans İmparatorluğu döneminde yapılmakla birlikte, kenti alan Osmanlılar tarafından da benimsenmiş, bozulmadan korunmuştur. II. Mehmed'in (Fatih) yaptığı ilk işlerden biri, kenti almak için top ateşine tutmak zorunda kaldığı surları onartmak olmuştur. Bir iç kale niteliğindeki Yedikule de onun zamanında yapılmıştır. II. Bayezid döneminde 1509'da 49 burcun yıkılmasına yol açan depremin yaptığı hasar dört ay gibi kısa bir süre içinde giderilmiştir. IV. Murad döneminde İstanbul kaymakamı olan Bayram Paşa 1635'te surlara bitişik evleri kaldırtmış, duvarları da onartarak badana ettirmiştir. Benzer çalışmalar bundan sonraki yüzyıllarda da sürmüştür.

Osmanlıların İstanbul surlarıyla ilişkisi onarımla sınırlı kalmamıştır. Yeni kapılar açmışlar, surların yakınlarında cami, türbe, tekke gibi yapılar yapmışlardır. Yeni Ayı Kapısı'nın açılması Mimar Sinan'ın mimarbaşılığı dönemindedir. Avrupa'ya akına gidecek padişahların Edirnekapı'dan çıkması, tahta çıkan padişahın Eyüp Sultan Camisi'ndeki kılıç kuşanma töreninden dönerken gene bu kapıdan kente girmesi gibi surlara, kapılara bağlı gelenekler oluşmuştur.

Son dönemlerde surlara verilen önemin azalması, bazı bölümlerinin yok olmasına yol açmıştır. Abdülaziz'in Topkapı Sarayı bahçesinin bir bölümünü 1870-73 arasında yapılan demiryolu için bağışlaması, Marmara surlarının önemli ölçüde hasar görmesine yol açmıştır. Top Kapısı-Septiciler Köşkü-Çatladıkapı, Kumkapı, Yenikapı ve Bahçekapı iskelesi ile Davutpaşa iskelesi çevresindeki surlar tümüyle yıkılmıştır. Bu yıkımlar 1910'da ikinci hattın yapımı sırasında da sürmüştür.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra surlar da koruma altına alınmış, araştırma ve onarım çalışmaları yürütülmüştür. Bunlardan biri Topkapı ve Edirnekapi'nin onarılıp çevrelerinin düzenlenmesidir. 1950'lerin sonuyla 1960'ların başında yapılan bu çalışmalar sırasında Yedikule'den elden geçirilmiş, müze olarak kullanıma açılmıştır. Ama bu çalışmalar surların önündeki hendegin dolmasını hızlandırmıştır. 1959'da yapımına başlanan Sirkeci ile Mermer Kule arasındaki kıyı yolu, deniz surlarının önünden geçerek onların kıyından içeride kalmasına yol açmış, özgün görünümünü değiştirmiştir. Ama bu, denizin surlara zarar vermesini engelleyen bir önlem yerine de geçmiştir.

Bu önemli tarihsel anıt üstündeki çalışmalar günümüzde de sürmektedir. Yakın dönemlerdeki en önemli girişim İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1986'da başlatılan ve surları çevresiyle birlikte ele alan çalışmadır. Bu düzenlemenin tasarımı Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma (TAÇ) Vakfı teknik bürosunca hazırlanmıştır.

İlk arkeolojik çalışmalarla onarımlar 1987'de Belgrat Kapı'da başlamış, Silivrikapı ve Mevlavihanekapi'dakiler bunu izlemiştir. Uzun vadeli bu proje tamamlandığında kara surlarının tümünü kapsayacaktır.

İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), İstanbul'da yükseköğretim kurumu. Türkiye'deki teknik yükseköğretim kurumlarının ilkidir.

İstanbul Teknik Üniversitesi'nin temeli 1884'te Halıcıoğlu'nda Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a bağlı olarak kurulan Hendese-i Mülkiye Mektebi(*) oluşturdu. İlk mezunlarını 1888'de veren ve Mimar Kemaleddin Bey gibi, sonradan çağdaş Türk mimarlığına öncülük eden kişiler yetiştiren Hendese-i Mülkiye Mektebi, 1909'da Mühendis Mektebi'ne dönüştürülerek Nafia Nezareti'ne (Bayındırlık Bakanlığı) bağlandı. 1928'de de Yüksek Mühendis Mektebi adını aldı. 1935'te yeniden düzenlendi, 1941'de Bayındırlık Bakanlığı'ndan alınarak Yüksek Mühendis Okulu adıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. 1944'te çıkarılan 4169 sayılı yasayla İstanbul Teknik Üniversitesi adını aldı ve İnşaat, Mimarlık, Makina ve Elektrik fakülteleriyle öğretime başladı. 1946'da 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'yla özerklik ve tüzel kişilik kazanan İTÜ'nün öğrenim süresi 1945'te altı yıldan beş yıla indirildi. 1953'te Maden Fakültesi, 1963'te Kimya Fakültesi kuruldu. Bunları 1971'de Gemi İnşaatı Fakültesi ve Temel Bilimler Fakültesi'nin kuruluşu izledi. 1954'te 4 yıllık eğitim vererek mimar ve mühendis yetiştiren Maçka Teknik Okulu açıldı. 1969-70 ders yılında İTÜ'de öğretim 4 yıl lisans ve 2 yıl lisans sonrası olmak üzere yeniden düzenlendi. Lisans sonrası öğretimi 1973-74 ders yılında başlatıldı.

1983'te 2089 sayılı yasayla yeniden düzenlenen ve bir bölümü Ayazağa'daki yeni kampusa taşınan İTÜ, 1992'de İşletme, Gemi İnşaatı ve Deniz Bilimleri, Maden, Fen-Edebiyat, İnşaat, Elektrik-Elektronik, Makina, Kimya-Metalurji, Mimarlık, Uçak ve Uzay Bilimleri, Sakarya Mühendislik fakülteleri; Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Nükleer Enerji enstitüleriyle Sakarya Meslek Yüksekokulu, Düzce Meslek Yüksekokulu ve İstanbul Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'ndan oluşuyordu.

İstanbul Üniversitesi (İÜ), İstanbul'da yükseköğretim kurumu. Cumhuriyet döneminde açılan (18 Kasım 1933) ilk üniversitedir.

İlk kez 1863'te Darülfünun-ı Osmani adıyla açılan ve daha sonra İstanbul Darülfün-

nunu adını alan (bak. Darülfünun) bu yükseköğretim kurumunu çağdaş bir düzeye yükseltmek amacıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni düzenlemelere gidildi. Ama bunların yetersiz görülmesi üzerine yeni bir üniversite kurmak için hazırlıklar yapıldı. Bu amaçla çağrılan İsviçreli profesör Albert Malche'in önerisi üzerine İstanbul Darülfünun'un kapatılması, yükseköğretimin yeni bir temele oturtulması kararlaştırıldı (bak. 1933 Üniversite Reformu). Dönemin maarif vekili Reşit Galip, İstanbul Darülfünun'un kapatılmasını öngören 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasada sözü edilen yeni üniversitenin, eskisiyle hiçbir ilişkisi olmadığını açıkladı. İstanbul Üniversitesi'nin (İÜ) kurulup gelişmesinde önemli bir dış etkenin de olumlu katkısı oldu. Nazi Almanyası'ndan kaçan 85 öğretim üyesi ve bilim adamı Türkiye'ye çağrıldı ve kendilerine yeni üniversitede görev verildi. Fakültelere bağlı çeşitli enstitü ve laboratuvarların kurulmasında, nitelikli öğretim elemanı yetiştirilmesinde yabancı öğretim üyeleri öncü rol oynadılar.

Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen fakülteleriyle öğretime başlayan İÜ, 18 Haziran 1946'da 4936 sayılı yasayla özerklik ve tüzel

İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt Meydanı'ndan görünüşü, ana bahçe kapısı (ortada), Merkez Bina (geride)
Anadolu Yayıncılık Arşivi

kişilik kazandı. 1936'da İktisat, 1948'de Orman fakülteleri kuruldu. Bunu 1963'te Eczacılık ve 1964'te Diş Hekimliği fakültelerinin kurulması izledi. 1967'de Kimya ve İşletme fakülteleriyle Cerrahpaşa Tıp Fakültesi kuruldu. 1973'te bunlara Veteriner ve Yerbilimleri fakülteleri eklendi. 1979'da Siyasal Bilimler Fakültesi, 1983'te de Yerbilimleri ve Kimya fakülteleri birleştirilerek Mühendislik Fakültesi kuruldu.

1983'te 2809 sayılı yasa uyarınca yeniden düzenlenen İÜ, 1992'de Edebiyat, Fen, Sosyal Bilimler, İktisat, İşletme, Hukuk, İstanbul Tıp, Cerrahpaşa Tıp, Diş Hekimliği, Eczacılık, Orman, Veteriner, Mühendislik fakülteleri ve Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri, Sağlık Bilimleri, Çocuk Sağlığı, Adli Tıp, Onkoloji, Kardiyoloji, Deniz Bilimleri ve Coğrafya, İşletme İktisadı, Muhasebe, Atatürk İlke ve İlkeleri enstitüleriyle Florence Nightingale Hemşirelik, Basın-Yayın, Tütün Ekserleri, Adalet, İstanbul Meslek, Sağlık Hizmetleri Meslek, Su Ürünleri yüksekokullarından ve İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı'ndan oluşuyordu. Ayrıca bak. üniversite.

İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuvarı bak. İstanbul Belediye Konservatuvarı

İstanbul Üniversitesi Gözlemevi, 1935'te Alman astronom E. F. Freundlich tara-

findan İstanbul Üniversitesi'nde kurulan gözlemevi. Gözlemevinde başlangıçta özellikle küçük gezegenlerin ve Güneş lekelerinin gözlemleri yapıldı. Türkiye'deki ilk bilimsel astrofizik araştırmaları da burada başlatıldı. Daha sonra Lyot filtresinin alınmasıyla Güneş lekeleri gözlemlerinin kapsamı genişletildi. Bu gözlemler günümüzde de aralıksız olarak sürdürülmektedir. Gözlemevinde 70 mm çaplı küçük bir geçiş aleti de bulunmaktadır. Gözlemlerde kullanılan astrografın açıklığı 30 cm, odak uzaklığı ise 150 cm'dir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, bugün İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANE VE DOKÜMANTASYON DAİRE BAŞKANLIĞI, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı, çok yönlü ve değerli koleksiyonları ile hizmet veren kütüphane. 1924'te Darülfünun Umum Kütüphanesi adıyla açıldı. İlk koleksiyonu, dönemin rektörü İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun girişimleri sonucunda oluşturuldu. 1925-26 yıllarında edebiyat, fen ve hukuk fakülteleri kitaplıkları da buraya taşındı.

Gene aynı yıllarda Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan bütün kitaplar, albümler, haritalar, kitap dolapları ve yazı masaları da bu kütüphaneye getirildi. 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra adı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne çevrildi.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın başısladığı bin yazma ve eski harfli basma eser, Darülfünun müderrislerinden Şevka Esfer, Necip Asım'ın ve birçok öğretim üyesinin bağışları, vakıf yoluyla elde edilen Sahip Molla ve Rıza Paşa'nın kitapları, satın alınan Halis Efendi Kütüphanesi ile İttihat ve Terakki'nin kitapları İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin ilk yıllarındaki ana koleksiyonu oluşturdu. 1934'te çıkan Busma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ile burası, Türkiye'de çıkan her yayının yollandığı altı kütüphaneden biri oldu. Ayrıca yurtiçi ve yurtdışından satın alma, bağış ve değişme yoluyla sağlanan yayınlarla koleksiyonu sürekli olarak genişlemekte, 1985'ten beri fakülteler için yayın sağlama merkezi görevini de yürütmektedir. Yer darlığı nedeniyle üniversiteye yeterli hizmet veremeyen kütüphane 1985'te Beyazıt'ta Fen ve Edebiyat fakültelerinin yanında yapılan yeni yapısına taşınmıştır. Bu yeni yapıda 880 kişilik yararlanılabilir salonları, bir milyon kapasiteli kitap depoları bulun-

maktadır. Eski yapıda ise bugün Nadir Eserler Bölümü ve müze yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi akademik Jüzye'de bir genel araştırma kütüphanesi niteliğinde olup yararlandırma düzeyini uluslararası alanda yaygınlaştırmak ve geliştirmek amacıyla Avrupa Üniversiteleri ve Araştırma Kurumları Ağı'na bağlanmıştır.

Kütüphanede bulunan yazma yapıt sayısı Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice ve başka dillerde olmak üzere, toplam 19 bin dolayındadır. Ayrıca yaklaşık 30 bin eski harfli basma yapıtın yanı sıra, lisans ve doktora tezleri, haritalar ve Osmanlı sarayı için hazırlanmış 1.847 tane de fotoğraf albümü bulunur.

Türkiye'de fotoğrafçılığın başlangıç ve gelişme dönemlerine ait fotoğraflardan oluşan bu özgün koleksiyon dışında 30 bin ciltlik gazete koleksiyonu ile toplam yapıt sayısı 400 bin dolayındadır. Kütüphane ayrıca yabancı dillerde yayımlanan 200'den fazla süreli yayını izlemektedir.

Kütüphanede yazma yapıtlar için yazar ve kitap adına göre Türkçe, Arapça ve Farsça alfabetik kataloglar hazırlanmıştır. Ayrıca yerli ve yabancı yayınların alfabetik yazar ve kitap adı katalogları, Arapça basma yapıtlar katalogu, süreli yayınlar katalogu, İbnülemin Mahmud Kemal kitapları katalogu ve anahtar sözcük katalogu da bulunmaktadır. Sistematik katalog olarak Ondalık Sınıflandırma Sistemi (UDC) kullanılmaktadır.

Bugün yazar ve kitap adı kataloglarının bilgisayar programlaması için hazırlandığı ve teknik işlerin bilgisayarla yürütülmesi aşamasına geldiği kütüphanede ayrıca fotokopi ve mikrofilm makineleri ile film banyo ve mikrofilmden mikrofilme aktarma aygıtları bulunmaktadır.

İstanbul yangınları, 1633-1921 arasında çıkan ve kentteki yerleşim ve yapılaşmayı büyük ölçüde etkileyen semt yangınları. İstanbul'un, fetihten önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı Döneminde de başlıca kentsel sorunlarından biri, doğal ve yapısal nedenlere bağlı yangınlardır. 16. yüzyıla doğru nüfusun 300 bine yaklaşması, sur içindeki boş alanların tümünün iskânı bırakılmasını gerektirince yollar ve alanlar daraldı. Sivil, resmi ve ticari yapıların ana malzemesi ahşaptı. Bu iki nedenden dolayı küçük bir dikkatsizlik, kentin birçok semtini etkileyen büyük bir yangının çıkmasına yol açıyordu. Rüzgârla yayılan yangınlar ancak bostan ya da eski yangın yeri gibi engeller önünde duruyordu.

İstanbul yangınları üç dönemde incelenebilir: 1633-1854 arasında tulumbacılık dönemi yangınları, 1854-1908 arasındaki havagazı yangınları, 1908-21 arasındaki elektrik kontağı yangınları. İlk dönemde görülen 109 büyük yangın, basit tulumbacılık önlemleriyle söndürülemediğinden birer felaket olarak sonuçlandı. 1633'teki yangında kentin yoğun yerleşim bölgelerinden birçoğu yandı. Sonraki yangınların çoğu Cibali (dokuz kez), Hocaapaşa (sekiz kez) gibi bitişik düzende ahşap evlerin çok bulunduğu semtlerden çıktı. Cibali yangınlarının Samatya'ya, Hocaapaşa yangınlarının da Gedikpaşa ve Kumkapı'ya kadar yayıldığı oluyordu. Bu alanlar yaklaşık olarak kentin üçte biri kuardı. Semt yangınlarından ancak geniş avlulu ya da yüksek duvarlı konak ve saraylarla cami gibi kâgir yapılar kurtulabiliyordu. Bununla birlikte Bâbü'ali beş kez, Kapalıçarşı üç kez yandı.

1850'lerde İstanbul'un yangın sorunu hükümetçe ele alındı. Nafia Nezareti ve Ebniye-i Hassa Müdiriyeti'nce bazı önlemler öngörüldü. 1854'teki yangında 748 yapı yandı. Bu facia üzerine İtalya'dan bir mühendis getirilerek yangına karşı önlemler içeren imar planları hazırlatıldı. Bu planlarda geniş yol ve alanlara yer verilmişti. Ama gene de 1908'e değin 229 büyük yangının çıkması önlenemedi. 1908-21 arasındaki kısa dönemde de 79 yangın çıktı, toplam 21.508 yapı yandı. Semt yangınları dışında saray, konak, çarşı yangınları da sık sık görülüyordu. Yangınların artmasındaki belli başlı nedenler yapıların ahşap oluşu, havagazı, elektrik, mangal ve soba kullananların bilgisizliği ve ihmalleriydi.

Yol açtığı maddi ve toplumsal zararlara ve özellikle de kültür birikimini yok etmesine karşın, İstanbul yangınlarının, çok kötü ve plansız iskân edilmiş semtlerin yenilenmesine olanak verdiği için yarar sağladığını ileri sürenler de olmuştur.

İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği (İYTGD), 2 Temmuz 1946'da İstanbul'da kurulan gençlik örgütü.

Tüzüğünde amaçları "her türlü geri fikir ve hareketlere karşı savaşmak" ve "talebinin dünya çapında bir olgunluğa ulaşması imkânlarını sağlamak, gençler arasında şuurlu, müsbet bir birlik ve samimiyet yaratmak" olarak belirtilen dernek, bir grup İstanbul Üniversitesi öğrencisi tarafından kuruldu. İlk kongresini 30 Mart 1947'de yapan İYTGD, imtiyaz sahipliğini ve sorumlu yazı işleri müdürlüğünü Nihat Sargın'ın yaptığı *Hür Gençlik* dergisini yayımladı. Dernek başkanlığı yapanlar arasında İhsan Arda, İlhan Berktaş, Yıldız Baştuğmar; yönetim kurullarında ise Fethi Naci, Nihat Sargın, Şaban Ormanlar, Vecdi Özgüner, Sevinç Tanık (sonradan Özgüner) gibi önde gelen gençlik temsilcileri vardı. Derneğin önemli etkinlikleri arasında üniversitedeki harç sisteminin kaldırılması, kitap, yurt ve beslenme sorunlarının çözülmesi için kampanyalar düzenlenmesi, yoksul öğrencilere yardım örgütleri kurulması, Adana'da selden zarar görenlere yardım kampanyası açılması sayılabilir.

Cezaevinde bulunan şair Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması için başlatılan kampanyaya katılan İYTGD, açlık grevi yapan şairi desteklemek amacıyla 15 Mayıs 1950'de Laleli Çiçek Palas'ta bir toplantı düzenledi. Karşıt görüşlü öğrencilerin toplantıyı engellemek istemeleri üzerine çıkan olaylar nedeniyle dernek kovuşturmaya uğradı. Açılan dava sonucunda yöneticilerinin birçoğu çeşitli cezalara çarptırıldı. Bazı yöneticileri 1951'de açılan Türkiye Komünist Partisi (TKP) davasında sanık olarak yargılanırken dernek de aynı yıl kapatıldı.

İstanköy Adası, Yunanca Kos, İtalyanca coo, Yunanistan'a bağlı On İki Ada'yı oluşturan adalardan biri. Adalar grubunun üçüncü büyük adasıdır. Türkiye'nin güneybatı kıyısı açıklarında yer alır. Yüzölçümü 290 km²'dir.

Güney kıyısında kireçtaşından oluşan düzensiz sırtlar uzanır. En yüksek noktası olan Dhiakios Dağı (846 m) adayı kabaca iki eşit parçaya böler. Kuzey kıyısı boyunca uzanan verimli ovayı Prión Dağlarından doğan dereler sular. Adanın kuzey kıyısında bulunan Kos (İstanköy) kenti de suyunu bu kaynaklardan sağlar. Düzgün bir kıyı şeridine sahip olan adanın gemilerin yanaşmasına elverişli tek noktası Kos'taki Mandraki limanıdır.

Başlıca ürünler üzüm, incir, zeytin, tütün ve susamdır; Andimákhia köyünde çeşitli

sebzeler, özellikle mısır yetiştirilir. Adadan başta kavun ve üzüm olmak üzere çeşitli meyveler ihraç edilir. Güneydeki dağlarda madensuyu kaynakları ve kaplıcalar vardır. Turizm önemli bir gelir kaynağıdır.

Tarihöncesi'nde yerleşime açılan adaya Antik Çağda, Epidauros'tan (Peloponnesos) gelen Dorlar yerleşti. İstanköy İÖ 5. yüzyılda Delos Birliği'nin üye devletlerinden biriydi. Adadaki asklepion zamanla ünlü bir sağlık merkezi durumuna geldi ve Eski Yunan'daki ilk bilimsel tıp okulu burada açıldı. İstanköylü ünlü kişiler Hippokrates, Apelles, Philetas ve Theokritos'tur. İÖ 336'da Büyük İskender'in işgal ettiği ada kısa bir süre sonra Ptolemaios sülalesinin egemenliği altına girdi (İÖ 323). Daha sonra Roma İmparatorluğu'na bağlandı ve İS 53'te özgür kent statüsü kazandı. Bizans döneminde bir piskoposluk merkezi olan İstanköy'de çok sayıda erken dönem Hristiyan bazilikası ortaya çıkarılmıştır. 11. yüzyılda Sarazenler tarafından yağmalanan adayı 1215'te işgal eden St. Jean Şövalyeleri Rodos Adasına yönelik saldırıları önlemek amacıyla burada bir kale inşa ettiler. Osmanlılar üç kuşatmadan sonra 1523'te adayı ele geçirdiler. 1912'de adayı işgal eden İtalyanlar İS 554'teki depremde yıkılmış olan asklepionu yenilediler. İtalya 1947'de adayı Yunanistan'a bıraktı. 1933'teki depremde yıkılan Kos kenti yeniden inşa edildi. Nüfus (1981) kent, 11.851; ada, 20.350.

İstatistik, kişiler ya da nesnelerin oluşturduğu bir gruptan rasgele seçilen bir örneklemden elde edilen sayısal bilgiye dayanarak bu grubun özelliklerine ilişkin geçerli sonuçlar çıkarma bilimi. Betimsel istatistik ve kuramsal istatistik adıyla iki ana bölüme ayrılır.

Örneklem verisinden elde edilen temel betimsel nicelik, örneklem verisinin aritmetik ortalaması ya da kısaca ortalamasıdır. Eğer örneklem, ortalama üzerinde abartılmış bir etkiye bulunan birkaç tane çok büyük ya da çok küçük değer içerirse, ortanca (medyan) örneklemini daha doğru biçimde temsil eder. Ortanca, örneklem değerleri büyüklüklerine göre sıralandığında her iki yanında eşit sayıda denek kalan değerdir.

Değerlerin ortalamasının çevresindeki dağılımını ölçmek için en yaygın biçimde kullanılan nicelikler varyans ve varyansın kare kökü olan standart sapmadır. Varyans, ortalamanın örneklem değerlerinden çıkarılmasıyla bulunan sapmaların karelerinin ortalaması alınarak hesaplanır. Örneklemenin ortalaması ve standart sapması örneklemenin alındığı grubun içindeki değerlerin dağılımını tam olarak tanımlamaz. Gerçekte, farklı dağılımların ortalamaları ve standart sapmaları aynı olabilir. Ortalama ve standart sapmanın tam olarak tanımladığı dağılım biçimine normal dağılım adı verilir. Normal dağılımda ortalamadan artı ya da eksi yönde sapmalar eşit ölçüde olasıdır ve küçük sapmalar büyük sapmalara göre daha yaygındır. Bir değerler kümesinin normal dağılımında, sapmaların çokluğu ile büyüklükleri arasındaki ilişkiyi gösteren grafik, çan biçimli bir eğridir. Böyle bir dağılımda değerlerin yaklaşık yüzde 68'inin ortalamadan farkı standart sapmadan daha küçük, yaklaşık yüzde 100'ünün ortalamadan farkı ise standart sapmanın üç katından az olacaktır.

İstatistik kuramı, olasılık hesabı ile nüfus ve örneklem kavramlarına dayanır. İstatistikçinin belirli özelliklerini araştırduğu canlı varlıklar ya da nesneler kümesi nüfus olarak adlandırılır. Örneklem ise nüfus içinden

seçilmiş bir alt kumedir. İstatistikçi, nüfusu olasılık kuramındaki toplar kümesi gibi ele alır. Rasgele seçimden dolayı her top için örneklemine içine girme olasılığı aynıdır. Nüfusta ilgi duyulan özellik topların soyutlanmış fiziksel bir niteliği, örneğin kırmızı ve mavi gibi iki renk olabilir. Belirli bir konudaki görüşlerin araştırıldığını ve ilgilenilen özelliğin belirli bir politikadan yana olmak biçiminde tanımlandığını düşünelim. Böyle bir durumda söz konusu politikadan yana olanlar kırmızı, olmayanlarsa mavi toplarla özdeşleştirilebilir. Böylece sorun, belirli renklerdeki topların nüfus içindeki oranlarıyla ilgili bir soruya indirgenerek nüfusun çoğunluğunun söz konusu politikadan yana olup olmadığı araştırılabilir.

Bu model 17. yüzyıldan beri olasılık kuramı çerçevesinde incelenmektedir. Örneklem rasgele seçildiği zaman, örneklem üyeliğinin, belirli olasılık yasaları uyanınca nüfusun bileşimine bağlı olacağı gösterilmiştir. İstatistik, olasılık bileşiminden yararlanarak nüfusun bileşimini örneklem bileşiminden çıkaracak yöntemleri belirler. İstatistik kuramı ise istatistiksel bir işlemin etkinliğini doğru sonuç verecek örneklem oranlarına bağlı olarak değerlendirmeyi olanaklı kılar.

İstatistikte iki tür çıkarsama vardır. Birincisi, belirli bir niteliği taşıyanların oranı ya da belirli bir sayısal ölçünün ortalaması gibi bir nüfus özelliğinin bilinmeyen değerini, örneklemekten kaynaklanan bir hata payıyla belirlemeyi içeren tahmindir. Nüfus özelliklerine ilişkin tahminler genellikle tahminlerin "standart sapmaları" ile birlikte verilir. Bunlar tahminlerin, nüfusun tam sayımı yerine rasgele örneklemelere dayandırılmasından kaynaklanan olası hataları gösterir. İkinci çıkarsama türü, belirli bir hipotezin sınanmasıdır. Bu çıkarsama, olası bir nüfusa ilişkin değerlerle tanımlanan bir "hipotez" ile bir başka nüfusun değerleri cinsinden tanımlanan "alternatif bir hipotez"i içerir. Bir örneklemeye dayanarak hipotezlerden hangisinin doğru olduğunu belirlemek amacıyla çeşitli istatistiksel yöntemler geliştirilmiştir.

İstatistik çeşitli alanlardaki her türlü bilimsel çalışma yanında ticaret ve sanayi ile ilgili pek çok araştırmada kullanılır. Nüfusun çok büyük olduğu durumlarda, standart istatistiksel işlemler için gerekli örneklem bütünlüğü nüfusun büyüklüğünden bütünüyle bağımsızdır. Bu durum, kamu görevleri için yapılan genel seçimlerde son derece çarpıcı biçimde görülür. İstatistikçiler son derece küçük örneklemelerden elde edilen verilere dayanarak seçim sonuçlarıyla ilgili doğruya çok yakın tahminler yapabilmektedir.

İstatistiksel çıkarım bak. çıkarım

İstatistiksel kestirim bak. kestirim

İstatistiksel mekanik, istatistiğin ilke ve yöntemlerini klasik mekanik ve kuantum mekaniklerinin yasaları ile birleştiren fizik dalı. İstatistiksel mekanik, makroskopik sistemlerin ölçülebilir özelliklerini, sistemi oluşturan mikroskopik bileşenlerin özellik ve davranışlarına dayanarak kestirmeyi ve açıklamayı amaçlar. Örneğin ısı enerjisi, düzensiz enerji durumlarında bulunan atom parçacıklarının enerjisi olarak, sıcaklık da enerjinin bu parçacıklar arasında nasıl paylaşıldığının niceliksel ölçüsü olarak yorumlanır. İstatistiksel mekanik, makroskopik bir sistemi oluşturan parçacıkların tek tek davranışlarını göz önüne almak yerine, aynı türden çok sayıda parçacığın ortalama davranışını göz önüne alır, bu nedenle de olasılık kuramının yasalarından geniş ölçüde yararlanır.

İstatistiksel mekanik matematisel yapısını *Elementary Principles in Statistical Mechanics* (1902; İstatistiksel Mekanikte Temel İlkeler) adlı yapıtında ABD'li fizikçi J. Willard Gibbs ortaya koydu. Ama istatistiksel mekanik temel ilkelerini, termodinamik alanındaki çalışmalarıyla, İngiliz fizikçi James Clerk Maxwell ve Avusturyalı fizikçi Ludwig E. Boltzmann daha önceden belirlemişlerdi. İstatistiksel mekanik yöntemleri, sonraki yıllarda, Brown hareketi (sıvı ya da gazlar içinde asılı durumda bulunan parçacıkların rasgele devinimi) ve katılarda elektrik iletimi gibi olgulara uygulandı. Molekül dinamiğinin bilgisayarlı benzetimleriyle akışkanların ve katıların özellikleri arasında ilişki kurulmasında da bu yöntemlerden yararlanılmaktadır.

İstavrit, *Perciformes* takımının *Carangidae* (bazı uzmanlara göre *Trachuridae*) familyasının *Trachurus* cinsinden üç deniz balığı türünün ortak adı. Birbirine çok benzeyen bu balıkların vücudu yanlardan biraz basık ve iğ biçimindedir. Ağzı öne doğru uzayabilmeye yeteneğinde, dişleri ince, gözleri iri, kuyruğu derin çatallıdır. Birinci sırt yüzgeci kısa ve ikinci sırt yüzgecinden yüksektir. İkinci sırt yüzgeci ve anüs yüzgeci kuyruğa doğru alçalarak uzar. Alt bölümü gümüş renginde, sırtı lacivert ya da yeşilimsidir. Gövdesinin orta bölümünde bir kıvrım yapan ve kalkan pul denen iri pulların örttüğü yanıl (yan) çizgisi çok belirgindir. Sırt yüzgecine koşut uzanan ve yanıl çizgiyle aynı işlevi gören yalancı yanıl çizgi yalnız bu cins üyelerinde görülür. Yalancı yanıl çizgi aynı zamanda istavrit türlerinin kolayca ayırt edilmesine de yarar. İstavritlerin yavruları yaygın olarak kıraça adıyla tanınır.

Sankuyruk ya da sankanat istavrit (*T. mediterraneus*) Türkiye sularında en bol bulunan istavrit türüdür. Türkiye'yi çevreleyen denizlerden başka Atlas Okyanusunun doğusunda Biskay Körfezi ile Madeira Adaları arasında, Atlas Okyanusunun batısında ABD kıyıları boyunca, Hint Okyanusunun doğusunda, Japonya, Yeni Zelanda ve Kuzey Avustralya kıyılarında yaşar. Kuyruk yüzgeci sanımsı, öbür yüzgeçleri esmer, sırtı yeşilimsi bozdur. Yalancı yanıl çizgisi ikinci sırt yüzgecinin en çok dördüncü ışınına kadar sürer. Karadeniz'in batı kesiminde ve Marmara Denizinde yaşayanlar 30 cm'yi geçmezken Karadeniz'in doğu kesiminde yaşayanların uzunluğu 50 cm'yi bulabilir. Karadeniz'in doğusundakiler kıyı genellikle Karadeniz'in güneydoğu kesiminde, Karadeniz'in batısındakilerin büyük bölümü ise İstanbul Boğazı ve Marmara'da geçerir. Bu balıklar ilkbahar sonu ve yaz başında beslenme ve üreme bölgelerine geri döner. Yumurtlama mevsimi Marmara Denizinde mayıs başı-eylül başı, Karadeniz'de mayıs sonu-avustos sonu arasındadır.

Patlakgöz ya da karagöz istavrit (*T. trachurus*) Karadeniz'de ender olmak üzere Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde bulunur. Ayrıca Atlas Okyanusunun doğu kıyılarındaki ve seyrek olarak Güney Amerika'nın Atlas Okyanusu kıyılarındaki yaşar. Kuyruk yüzgecinin sapı kırmızımsı, sırtı yeşilimsi bozdur. Yalancı yanıl çizgi hemen hemen ikinci sırt yüzgecinin arka ucuna değin sürer. Yumurtlama mevsimi Marmara Denizinde mart başı-avustos başı arasındadır.

Akdeniz'de, Ege'de ve Karadeniz'in Romanya kıyılarındaki yaşadığı bilinen *T. picturatus* türü Atlas Okyanusunun doğu kıyılarındaki, Büyük Okyanusun ABD ve Çin kıyılarındaki da bulunmaktadır. Bu türün uzunluğu en çok 60 cm, sırt rengi mavi, lacivert, yüzgeçleri kırmızımsıdır. Yalancı ya-

nal çizgisi ikinci sırt yüzgecinin 6-10 ışınlarına kadar sürer.

İstavrit Türkiye'de hamsiden sonra en çok avlanan balıktır. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre 1986'da büyük bölümü Karadeniz'den olmak üzere 114 912 ton istavrit avlanmış, bu miktar 1990'da 86 140 tona düşmüştür.

İstemi Kağan (ö. 576), 552-576 arasında hüküm sürmüş ilk Batı Göktürk kağanı Akhunlara (Eftalitler) karşı verdiği mücadele sonunda İpek Yolu'nun yeniden Türklerin denetimine girmesini sağlamıştır.

Göktürk Kağanlığı'nın kurucusu Bumin Kağan'ın küçük kardeşi idi. Bumin Kağan, kağanlığın kurulduğu 552'de Altay Dağlarından İli Irmağına kadar uzanan batı bölgesinin yönetimini yagbu unvanı verdiği kardeşi İstemi'ye bıraktı. Giniştiği fetihlerle Batı Göktürk Kağanlığı'nın topraklarını genişleten İstemi, Sasanî hükümdarı I. Hüsrev'le (hd 531-579) ittifak kurup Akhunları Nahşab'da yenilgiye uğrattıktan (562) sonra Akhun topraklarını Sasanîlerle paylaştı. Böylece Maveraünnehir, Fergana'nın bir bölümü, Batı Türkistan'ın günevi, Kaşgar ve Hotan'ı topraklarına katarak İpek Yolu'nun denetimini ele geçirdi. Daha sonra Talas-Çu bölgesi ve Seyhun (Sirderya) Irmağının doğusundaki Khos-lit bölgesini de alarak egemenlik alanını Aral-Hazar çizgisinin kuzeyine doğru genişletti. Bu arada I. Hüsrev'in Batı'ya yapılan ipek taşımacılığını durdurması, ipek ticareti yapan Sogdları olduğu kadar Göktürkleri de güç durumda bıraktı. İstemi, İran'la anlaşmaya varamayınca 567'de Bizanslılara elçiler göndererek onlarla işbirliği yaptı. Sasanîlerle Bizanslılar arasında 571'de başlayan savaşın Sasanîleri zayıflatmasından yararlanarak Azerbaycan'a girdi. Ölümünden sonra yerine oğlu Tardu geçti.

İstimli kas bak. çizgili kas

İstemsiz kas bak. düz kas

İstençdisi dışkılama bak. enkoprezi

İstençdisi işeme bak. enürezi

İsthmia Oyunları, Eski Yunan'da Deniz Tanrısı Poseidon onuruna düzenlenen spor ve müzik yarışmaları şenliği. Korinthos Kıştağı üzerindeki tapınakta her Olimpiyat Oyunu'ndan sonraki ikinci ve dördüncü yılların ilkbaharında düzenlenirdi. Söylenece göre bu oyunların kökeni Korinthos kralı Sisyphos'a ya da Theseus'a dayanıyordu. Bütün Yunanlılara açık olan İsthmia Oyunları özellikle Atinalılar arasında çok gözdeydi. Yarışma birincilerine ödül olarak, önceleri kurutulmuş yaban kerevizi yapraklarından bir taç giydirilirken, sonraları Poseidon'un kutsal ağacı çamdan yapılmış bir çelenk verilmeye başladı. İS 4. yüzyılda Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte İsthmia Oyunları da ortadan kalktı.

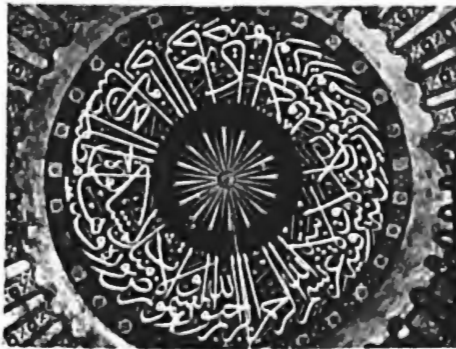
İstislah (Arapçada "yararlı olanı almak"), MESALİH-İ MURSELE olarak da bilinir, İslam hukukunda yargıcın, Kuran, sünnet, icma ya da kıyasla kesin hükme bağlanmamış konularda İslamın özüne uygun biçimde kamu yararına hüküm vermesi. Bu durumda yargıç önce bütün olarak ümmete, ardından yerel cemaate, son olarak da bireye maddi bakımdan en yararlı olacak biçimde karar verir. Hemen bütün fıkıh okulları genel olarak insanlık için maddi bakımdan yararlı olanın birey için de kesinlikle yararlı olacağı ilkesinden yola çıkarak istislahı meşru sayarlar. Ama bireyin ya da

cemaatin maddi çıkarı İslamın açık öğretisiyle doğrudan çatışmaya girdiğinde istislah kullanılamaz. Bazı Sünni mezhepleri, istislahın cemaatin manevi gereksinimleriyle çakıştığı durumlar dışında gerçek inananlar için hiçbir değeri olmadığını savunur. Malikiler ve Hanbeliler istislahı başlı başına şer'i bir delil sayarken, Hanefiler ve Şafiiiler bu tutumu benimsemez.

istiare, edebiyatta, bir sözcüğü kendi anlamı dışında kullanarak, bir şeyi benzediği başka şeylerin adıyla anma sanatı. Benzetmenin iki temel ögesinden birinin (benzeyen ya da benzetilen) söylenmemesiyle yapılır. Yalnızca benzeyenin söylendiği istiareye açık istiare (istiare-i musarraha) denir. Örneğin Aşık Veysel'in "İki kapılı bir handa/Gidiyorum gündüz gece" beytinde "İki kapılı han" dünya yerine kullanılmıştır. Yalnızca benzetilenin söylendiği istiare ise kapalı istiare (istiare-i mekniye) adını alır. Bu tür istiarelerde benzeyen gizlenir; ama genellikle benzetilen ile birlikte benzeyenin bir özelliği de söylenir. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek'in "Yapraktan saçını yerlere yaymış/Sonbahar ağıyor ayaklarında" beytinde benzetilen (sonbahar) söylenmiştir, ama benzeyen (insan) gizlidir; ayrıca sonbaharın yaprak dökümü ve yağmurları gibi iki özelliği de söylenmiştir. Benzetmenin temel öğelerinden yalnızca birisiyle çok sayıda benzerliği sıralayarak yapılan istiareye de yaygın istiare (istiare-i temsiliye) denir. Örneğin Yahya Kemal'in "Sessiz Gemi" adlı şiirinde benzeyen "gemi", benzetilen "ruh"tur ve söylenmemiştir. Ayrıca bak, eğretileme.

Istidrak, över gibi görünüp yerme, yerer gibi görünüp övme sanatı. Eski edebiyatta ilkinde "te'kidü'z-zemm bimâ yüşbihu'l-medh", ikincisine "te'kidü'l-medh bimâ yüşbihu'z-zemm" adı verilir. "Hüsnüne hiç diyecek yok amma/Nigehi ok gibi işler cana" beyti överek yermeye, Nabi'nin "Dehrde anlamayıp bilmediği ola meğer/Tema'u buğz u nıfak u hased u gadr u sitem" beyti yererek övmeye örnek gösterilebilir.

İstif, hat sanatında harf ve sözcükleri belirli kurallar içinde üst üste yerleştirme. Bir yere çok söz sığdırmak ya da yazıyı belirli bir sınır içine oturtabilmek için yapılır. Yalnızca sülüs, muhakkak ve celi divani yazılarda uygulanabilir. İranlılar nestalik yazıyla

Kazasker Mustafa İzzet'in Ayasofya kubbesindeki sülüs istif
Ali Alparlan

da istif yapmışlar, ama Türk hattatlar bunun üzerinde fazla durmamışlardır. Sülüs, muhakkak ve celi divanide harfler birbirini kestiği halde, nestalikte buna izin verilmez. İstifte satır içinde ya yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya doğru bir

sıralama yapılır. En önemli nokta, harf ve sözcükler arasında ölçülü bir aralık bırakmak, yersiz boşluklardan kaçınmaktır. Cami, türbe, çeşme gibi tarihsel yapıların yazıtlarının hemen hepsi istifî biçimde yazılmıştır. İstifte başarılı ilk hattat Mustafa Rakım'dır. Sonraki hattatlar onun yolunda yürüyerek güzel yapıtlar bırakmışlardır. Son dönemin en başarılı istif ustaları İsmail Hakkı Altunbezer, Halim Özyazıcı ve Hamid Aytac'tır. Hamid Aytac'ın Şişli Camisi'nin cümle kapısının üstüne yazdığı müssenna yazı bir istif başyapıttır.

istifa bak. memurluktan çekilme

İstihare, bir işin hayırlı olup olmayacağı ya da iki seçenektan hangisinin yapılması gerektiği konusunda karar verebilmek için Tanrı'dan rüya yoluyla işaret bekleme niyetiyle uykuya yatma. Hz. Muhammed tarafından öğütüldüğü ve uygulandığı bildirilir, ama bu hadislerde uykuya yatma söz konusu değildir. Günümüzde uygulanan biçimi sonradan ortaya çıkmıştır.

Hadislerle göre istihare edecek kişi önce iki rekât namaz (istihare namazı) kılar. Namazdan sonra istihare duası okur, ardından da kalbine doğan işi yapar. Günümüzde uygulanan biçimiyle istihare için namaz kılınır dua okunduktan sonra kibleye yönelinerek uykuya yutulur, görülecek rüyaya göre karar verilir. Örneğin rüyada beyaz ve yeşil renkler olumlu, kara ve kırmızı renkler olumsuz işaret sayılır. İslam bilginlerinin sevap (müstahab) saydığı istihare, iyiliği kesin olarak bilinen konularda (örn. ibadetler) yapılmaz. İyiliği açık konularda ancak zamanının belirlenmesi için istihare yapılabilir.

İstihbarat, yabancı devletlerin, özellikle de hasım devletlerin gücüne, etkinliklerine ve olası hareket yönlerine ilişkin haber alma ve toplanan bilgileri değerlendirme.

Her istihbarat örgütünün amacı, siyasal yöneticilere karar almalarında yardımcı olmak üzere değerlendirilmiş bilgilerden oluşan raporlar sunmaktır. Bu tür raporların hazırlanmasında başlıca üç aşama vardır. Önce, bilinmesi gerekenler kararlaştırılır, ardından bilgi toplanır ve sonunda bunlar değerlendirilip çözümlenir. Siyasal istihbarat, en çok gereksinim duyulan bilgilenme alanıdır. Ama bir ülkenin siyasal durumunun doğru çözümlenebilmesi çok zor olduğundan, çoğu zaman elle tutulabilir sonuçlar alınamayabilir. Siyasal istihbarat, parti örgütlenmesi ve ideolojik ayrılıklardan, önemli kişilerin ayrıntılı yaşamöykülerine kadar her şeyi içerir. Askeri ve teknolojik bilgilere ilişkin istihbarat da önem taşır. Sayılara dayanan (örn. bir ülkedeki birliklerin sayısı) ve araştırılıp doğrulanabilir nitelikte olan bu istihbarat türü "elle tutulur" istihbarat olarak bilinir. Buna karşılık, örneğin bir ülkede iktidarın nasıl el değiştireceği yolundaki bir siyasal istihbarat, "elle tutulamaz" niteliktedir.

İstihbarat toplamının çeşitli yöntemleri vardır. Casus filmleriyle yaratılan izlenime karşın, istihbaratın çoğu yabancı gazeteler, radyo ve televizyon yayınları ve hükümet raporları gibi kamuya açık kaynaklardan elde edilir. Ayrıca, yabancı diplomatlar da bilgi sağlar. Geri kalan istihbarat uydular, gizli gönderimlerin çözülmesi ve yabancı ülkelerde bulunan ajanlar aracılığıyla üstü kapalı yollarla toplanır.

İstihbarat kavramının oldukça eski bir tarihi vardır. Çinli askerî düşünür Sunzi'nin *Bingfa* (İÖ y. 4. yy; Savaş İlkeleri) adlı yapıtında gizli ajanların kullanılmasının ve iyi bir istihbaratın öneminden söz edilir. Tarih boyunca düşmanın niyetlerinin bilin-

mesi hep önemli olmuş, bunun sonucu olarak istihbarat örgütleri kullanılmıştır. Bununla birlikte, 18. yüzyıl sonlarına değin, bir ülkenin iç güvenliği ile dış istihbarat işlevleri arasında fark gözetilmemiştir. İstihbarat örgütlerinin uluslararası ilişkilerde önemli bir konuma gelmesi II. Dünya Savaşı sırasındaki siyasal etkinliklerin bir sonucudur.

Hiçbir devletin savaşa girmeye niyeti yokken I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında, zayıf istihbaratın belli bir payı olduğu ileri sürülmüştür. Böylesine bir deneyimden alınan ders ile elektronik ve havacılık alanlarındaki hızlı teknolojik ilerleme sonucu, 1920'lerde ve 1930'larda istihbarat örgütleri önemli ölçüde geliştirildi. II. Dünya Savaşı sırasında bu örgütler, bir anda büyük önem kazandı. Bu dönemi izleyen Soğuk Savaş yıllarında karşıt siyasal güçler birbirleriyle ordular yerine istihbarat örgütleri aracılığıyla savaştılar.

20. yüzyılda ülkelerinin siyasal yaşamında ve uluslararası ilişkilerde etkili olan başlıca istihbarat örgütleri ABD'deki Merkezi Haberalma Örgütü (CIA), eski Sovyetler Birliği'ndeki KGB (Devlet Güvenlik Komitesi), İngiltere'deki MI-5 (Güvenlik Servisi) ve MI-6 (Gizli Haberalma Servisi), Fransa'daki SDECE (Dış Dokümantasyon ve Karşı Casusluk Servisi; bugün DGSE [Dış Güvenlik Genel Dairesi]), Çin'deki Çin Gizli Servisi ve İsrail'deki Mossad'dır.

Dünyadaki istihbarat örgütleri başlıca üç ana tipe ayrılır: Almanya, Japonya ve Güney Kore tarafından benimsenen Amerikan tipi, eskiden sosyalist blokta yaygın olan Sovyet tipi ve Batı Avrupa ülkelerinin çoğunun örnek aldığı İngiliz tipi. II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin başlıca istihbarat örgütü Stratejik Hizmetler Dairesi'ydi (OSS). Savaşın bitiminden kısa bir süre sonra bu örgütün içinden çıkan CIA Amerikan istihbarat etkinliklerini merkezileştirmek amacıyla kurulmuştur. Bununla birlikte ordu, Dışişleri, Enerji Bakanlığı, Ulusal Güvenlik Örgütü (NSA) ve Federal Soruşturma Bürosu'nun (FBI) örgütlerinin de katıldığı ABD istihbarat "topluluğu"nun yalnızca bir üyesi durumundadır. Topluluğun çoğu üyesi, Ulusal Yabancı İstihbarat Kurulu'nda temsil edilir. Tüm örgütlerin kuramsal olarak eşit olmalarına karşılık, en önde geleni CIA'dır.

Sovyetler Birliği'nde 1954'te kurulan KGB, 1917'de kurulmuş Bolşevik gizli polisi Çeka'nın devamı sayılabilir. İstihbaratın üç ana işlevini (istihbarat, karşı istihbarat ve iç güvenlik) bünyesinde toplayan KGB, başkanının Ağustos 1991'deki başarısız darbe girişimine karışmasından sonra gücünü büyük ölçüde yitirmiş, SSCB'nin dağılmasından sonra da örgüt yeniden düzenlenmeye başlamıştır.

İngiliz istihbarat örgütü üst düzeydeki gizliliğiyle tanınır. Savaş zamanındaki eski adlarıyla MI-5 ve MI-6 olarak bilinen Güvenlik Servisi ve Gizli Haberalma Servisi olarak ikiye ayrılır. Bu örgütlerin iç işleyişleri hakkında çok az bilgi vardır ve bu gizlilik modeli Fransa ile öbür Avrupa ülkelerindeki istihbarat örgütleri tarafından da benimsenmiştir. Ayrıca bak, Çin Gizli Servisi; DGSE; KGB; Merkezi Haberalma Örgütü; MI-5; MI-6; Mossad.

İstihbarat acentesi, gelişmiş ekonomilerde, şirketlerin kredi güvenilirliği ve mali gücüyle ilgili bilgi sağlayan uzman kuruluş. İstihbarat acentelerinin ilki olan Mercantile Agency, 1841'de New York kentinde kuruldu. 1859'dan sonra adını R.G. Dun & Company olarak değiştiren Mercantile Agency, 1933'te Bradstreet Company ile birleşerek, Dun & Bradstreet, Inc. adıyla

ülkenin en tanınmış istihbarat acentesi duruma geldi.

İstihbarat acenteleri her tür şirket hakkında bilgi sağlayabildikleri gibi etkinliklerini belirli bir işkolu ya da bölgeyle sınırlandırmış olabilirler. Acentelerin çoğu iki tür rapor hazırlar: Genel raporlar, izlenen şirketlerin mali durumları ve kredi güvenilirliği üzerine değerlendirmelerini kapsar ve belli aralıklarla yayınlanır; şirketin geçmişi, yangın ve sigorta dosyası, mali cetvelleriyle ilgili bilgiler, resmi kayıtları ve şirkete kredi veren başka kuruluşların görüşlerini içeren özel raporlar ise müşterilere istek üzerine gönderilir.

istihdam, bir kimseyi bir işte çalıştırma. İktisatta istihdam hacmi belirli bir dönemde çalışanların tümünü kapsar. İstihdam taleplerinin tümünün karşılandığı durumda tam istihdam, tersi durumda da eksik istihdam ortaya çıkar. Ayrıca bak. işsizlik; tam istihdam.

istihkak davası, malikin, taşınır ya da taşınmaz bir mal üzerindeki mülkiyet hakkına dayanarak, zilyetliği haklı bir nedene dayanmayan kişiye karşı açtığı iade davası. Kaynağı Roma hukukundaki '*rei vindicatio*' dur. Taşınmazı haksız olarak işgal eden kişiye karşı açılan istihkak davası, özellikle zilyetlik davasının süresinin geçtiği durumlarda önem taşır. Kural olarak zamanaşımına uğrayan bir dava olmakla birlikte, Türk Medeni Kanunu'nun (TMK) 701. ve 638. maddelerindeki kazandırıcı zamanaşımına ilişkin hükümler saklıdır. Taşınmazda mülkiyetin varlığını kanıtlamak daha güç olduğundan, zilyetliğin kanıtlanmasını gerektiren menkul davası yeğ tutulur. Davacının malik olmasına karşın zilyetliği hiçbir zaman elde etmediği durumlarda yalnızca istihkak davası açılabilir. Malikin iradesiyle elinden çıkan bir mal için, kazananın da iyi niyetli olması koşuluyla, menkul davası yerine istihkak davası açılabilir. Sözleşmeden doğan borca dayalı davanın zamanaşımına uğradığı durumlarda da istihkak davasına başvurulabilir.

istihkâm, ASKERİ MUHENDİSLİK olarak da bilinir, askerlikte, savunma amaçlı yapıların tasarım ve yapımı ile ulaşım ve iletişim hatlarının yapımı ve bakımını kapsayan destek hizmetleri; bu hizmetleri yerine getiren muharebe sınıfı, düzenli saldırısına karşı koymak amacıyla düzenlenmiş yer.

İstihkâmın örgütlü bir askeri hizmet olarak gelişmesi savaşın ortaya çıkardığı zorunlulukların bir ürünüdür. Tarihöncesi kale kalıntıları bu mesleğin ne denli eski olduğunu göstermektedir. İÖ 3. yüzyılda yapımına başlanan savunma amaçlı Çin Seddi bu alandaki en görkemli yapılardan biridir.

İstihkâmının temel görevi askeri harekâtlarda kullanılan sistem, düzenek ve yapıların tasarlanması ve kurulmasıdır. Bu görev, tahkimat ve tahrifat gibi özel muharebe hizmetlerinin yanı sıra haritacılık ve köprü yapımı gibi hayırdırılık amaçlı projelerde de yararlanılan işlevleri kapsar. Bu işlevlerin çoğunun sistemli bir yapıya kavuşması Roma İmparatorluğu dönemine rastlar. Roma istihkâmcıları kaleler, deniz üsleri, deniz fenerleri, köprüler ile mancınık ve koçbaşı gibi tahrifat amaçlı düzeneklerin yanı sıra imparatorluğun fetihlerini hızlandıran ünlü yol sistemini gerçekleştirdiler.

Roma'nın yıkılması ve ardından ortaçağ kentlerinin gelişmesi, istihkâmcıların kullandığı yapı ve yıkım tekniklerinin değişmesine yol açtı. İlk kez Norman kralı I. William'ın (Fatih) yaptırdığı bu döneme özgü kaleler temelde bir hendek ve dış duvarla çevrili bir tümsekten oluşur. Tüm-

seğin üstünde askerlerin taşıdığı kütüklerden yapılmış sur ve burçlar yükselir. Bu temel tasarımın geliştirilmesi ortaçağın taştan yapılmış görkemli surları ortaya çıkardı. Haçlılar fethettikleri yerleri mümkün olduğunca az sayıda askerle savunmak için zaptedilmesi son derece güç kaleler inşa ettiler. Bu şato ve kalelere saldıran orduların istihkâmcıları güçlü surları aşmak için tünel açma ve surları dövme gibi yöntemlere başvurdular. Ama kuşatılan kalelerin düşmesini sağlayan etken, çoğu kez savunmacıların ikmal ve erzaktan yoksun bırakılmasıydı.

Rönesans döneminde ortaya çıkan patlayıcı maddeler ve ateşli silahlar geleneksel istihkâm tekniklerinin üstünlüklerini tehdit eden yeni bir çığır açtı. Leonardo da Vinci ve daha birçok kişi bu buluşları askeri amaçlarla kullanmaya yönelik düzeneklerin yanı sıra su sistemi ve köprü yapımına da uyguladı. Bununla birlikte patlayıcı maddelerin savunma sisteminde köklü bir değişikliğe yol açtığı 1800'lere değin, yeni kuşatma tekniklerini sur ve tahkimat düzenlemelerini alt etme çabası sürdü. Fransız istihkâmcı Sébastien Le Prestre de Vauban'ın (1633-1707) geliştirdiği istihkâm teknikleri, tahkimat tasarımına standart bir yapı kazandırarak Fransızların bu alanda 100 yıldan fazla süren bir üstünlük kurmasını sağladı.

19. yüzyıldaki hızlı teknolojik gelişmeler ve savaşlar sonucunda, askeri harekâtlardaki rolü artan istihkâm hizmeti, askeri eğitimde de daha önemli bir yer edindi. 1748'de Fransa'da, 1812'de İngiltere'de istihkâm okulları kuruldu. ABD'de 1779'da Kara Kuvvetleri İstihkâm Birliği oluşturuldu; 1817'de ABD Askeri Akademisi'nin ders programına istihkâm da alındı.

Yüzyılın teknolojik yenilikleri Amerikan İç Savaşı'ndaki çarpışmalarda geniş bir uygulama alanı buldu. İstihkâmcılar elektrikli telgraf, gözetleme balonları, mayınlar ve torpidolar kullandılar. Topçu ve sahra donanımının taşınması kolaylaşırken, demiryollarının stratejik önemi de arttı.

I. Dünya Savaşı, büyük çaplı istihkâm desteği gerektiren çarpışmalar nedeniyle, askerlik sanatında eski ve yeni tekniklerin kaynaştırılmasını zorunlu kıldı. Cephe ilerisindeki siperler, temelde 17. yüzyıldaki Vauban mevzileri örnek alınmakla birlikte elektrik enerjisi ve demiryolundan yararlanan yaygın bir cephe gerisiyle destekleniyordu. Geleneksel birçok görevi de sürdüren istihkâmcılar, nitrat ve toluenden oluşan kuvvetli bir patlayıcı madde (TNT), zehirli gazlar, hava fotoğrafçılığı, telsiz, sanayinin geliştirdiği başka yeni ürünleri kullanma olanağını elde etti. İletişim ve havacılık gibi belli uzmanlık dallarındaki gelişmeler istihkâm hizmetinin genel uygulama alanını daha da karmaşılaştırdı. İngiliz istihkâmcıların Belçika'daki Messines Sirtında toprağa gömdüğü patlayıcı maddelerin Almanlara 20 bin kişiye varan bir kayıp verdimesi, yeni olanakların eski tekniklere sağladığı üstün gücün çarpıcı bir göstergesiydi.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Alman mühendis Fritz Todt'un tasarladığı Siegfried Hattı ve Fransa'daki Maginot Hattı gibi özenle hazırlanmış tahkimatlar yapıldı. II. Dünya Savaşı, askeri birliklerin ulaştığı yüksek hareket yeteneği karşısında bu savunma engellerinin yetersiz olduğunu ortaya koydu. Adolf Hitler'in mekanize birlikleri Maginot Hattı'nı çok kısa sürede yardı. İstihkâmcılar amfibik saldırıların ardından girilen ileri harekâtlarda taşıma ve ikmal sistemlerinin kurulmasında önemli bir rol üstlendiler. Ağır tankların kullanılması,

hızla kurulabilen İngiliz yapısı portatif Bailey köprüsü gibi yeni köprü kurma tekniklerini gerektirdi. Hava çarpışmalarının şiddetlenmesi ve savaşın gelişimini belirleyen bir boyut kazanması, istihkâm sınıfının can alıcı görevleri arasında havaalanı inşasını da kattı.

II. Dünya Savaşı'nın bütün dünyaya yayılması haritacılığın önemini olağanüstü bir düzeye çıkardı. Geleneksel istihkâm teknikleri daha önce tanınmayan arazilerdeki harekâtlarda zorlu sınavlar verdi. Bunun en ilginç örneği, Müttefikler'in Uzakdoğu'da inşa ettiği ikmal yoluuydu. Toplam 770 km'yi bulan bu yol, Hindistan'da Ledo'dan başlayarak bataklıklar, ormanlar ve dağların arasından geçiyor ve Birmanya'da (bugün Myanmar) Mogaung'a ulaşıyordu.

II. Dünya Savaşı aynı zamanda tarihin en büyük ve en yıkıcı istihkâm harekâtına sahne oldu. İlk atom bombasının geliştirilmesini ve patlatılmasını amaçlayan Manhattan Projesi'nin yürütülmesine 1942'de ABD Kara Kuvvetleri İstihkâm Birliği öncülük etti. Atom silahının saldırı teknolojilerine sağladığı güç karşısında geleneksel tahkimatın hiçbir uygulama değeri kalmadı. Böylece nükleer stratejiye karşı savunmada misilleme gücü ve daha fazla bilgi toplama kapasitesi öne çıktı. Günümüzde istihkâm sınıfının bu alandaki temel görevi, radar sistemlerinin yerleştirilmesi, hava ve füze üslerinin yapımı gibi işleri kapsamaktadır. Bu tür projeler uydu ve bilgisayar yardımıyla son derece hassas keşif ve izleme tekniklerini gerekli kılmuştur.

İstihkâm sanatı kuramsal yöntemlerden çok, uygulama koşullarının belirlediği bir alandır. Sık sık askeri olmayan hizmetlerde de yararlanılan istihkâm sınıfının günümüzde üstlendiği sivil görevler arasında deniz yataklarının ve uzayın keşfi, baraj ve ırmakların denetimi, doğal afetlerde sivil halka özel yardım sağlanması sayılabilir.

istihsan (Arapçada "yeğlemek"), fıkhıta, Kuran ve sünnette kesin hükme bağlanmayan bir konuda daha güçlü görülen bir kanıt dolayısıyla benzerlerinden farklı bir yargıyı yeğlemek. Maliki ve Hanefi fıkıhçıların başvurduğu istihsan, fıkhn kıyas gibi temel dayanaklarından sayılır.

Hanefi fıkıhçılara göre istihsanın birinci biçimi olan istihsanü'l-kiyas, açık nedenden daha üstün sayılan bir gizli neden dolayısıyla olayın gerektirdiği celi (apaçık) kıyası bırakarak gizli nedene dayalı kıyası seçmektir. İkinci biçimi ise, kıyasla ulaşılan yargı ile başka bir kanıtın içerdigi yargı arasındaki çatışma dolayısıyla başvurulana istihсандır. Bu biçimiyle de istihsan üçe ayrılır: İstihsanü'l-sünne, istihsanü'l-icma ve istihsanü'z-zarure. İstihsanü'l-sünne, kıyasla ulaşılan yargının sünnete dayalı bir yargı ile çelişmesi durumunda yapılan istihсандır. İcma ile kesinlik kazanan bir yargı nedeniyle kıyası terk etmeye istihsanü'l-icma, bir zorunluluk nedeniyle kıyasla ulaşılan yargının terk edilmesine de istihsanü'z-zarure denir. İstihsanü'l-icma Malikilerin istihsanü'l-örf adını verdikleri biçime benzer. Çünkü icma nedeniyle istihsanda da genel örfle bağlı durumlarda ortaya çıkan çelişkiyi gidermek için kıyas genellikle terk edilir.

Hanefilere ve Malikilere göre istihsan, fıkhn temel dayanaklarından biridir ve istihsanın bulunduğu yerde kıyasla ulaşılan yargının terk edilmesi gerekir. İstihsanla ulaşılan yargı, kıyasla birlikte seçim konusu yapılabilecek iki seçenektен biri değil, uyulması zorunlu olan tek yargıdır.

Hanefilerin ve Malikilerin yaklaşımına karşılık Şafii ve Hanbeli fıkıhçılar istihsanı şiddetle eleştirmişlerdir. Şafii, ünlü fıkıh yapıtı *Kuabû'l-Umm*'da çeşitli gerekçelerle istihsanın geçersizliğini göstermeye çalışmıştır. Ama çoğu İslam bilgini bu gerekçelerin ancak istihsanı'z-zarure için geçerli olabileceğini, öbür çeşitlerini geçersiz kılmaya yetmeyeceğini belirtmişlerdir.

İstiklal Madalyası, Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) üyelerine ve savaşta yararlılıkları görülenlere verilen onur madalyası. 29 Kasım 1920'de kabul edilen İstiklal Madalyası Kanunu'na göre cephe de ya da ayaklanmaların bastırılmasında kahramanlık ve özveri gösteren er, subay ve ulusal kahramanlarla Milli Mücadele'nin kazanılmasına cephe gerisinde yardımcı olanlara ve savaşta şehit düşenlerin birinci dereceden akrabalarına verilir. Milli Mücadele döneminde görev yapan TBMM üyeleri de İstiklal Madalyası almaya hak kazanırlar. TBMM üyelerine verilen İstiklal Madalyası'nın şeridi yeşil, cephe de bulunanlarınkı kırmızı, cephe gerisindekilerin ise beyazdır. TBMM üyesi olup da, aynı zamanda cephe de bulunanlara yeşil-kırmızı şeritli madalya verilir. Çeşitli maden alışverişlerinden bastırılan İstiklal Madalyası'nın ön yüzünde ilk meclis yapısı, 23 Nisan 1920 tarihi ve kağınsıyla cephaneye taşıyan bir kişi, arka yüzünde ise ay-yıldız içinde Türkiye haritası ve defne dalları arasında 1 Kasım tarihi vardır. Madalya, taşıyanın ölümünden sonra büyük oğluna, yoksa büyük kızına, babasına, annesine, onlar da yoksa eşine geçer. İstiklal Madalyası taşıyanlar şeref aylığı alırlar.

İstiklal Mahkemeleri, Milli Mücadele'nin başlarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) yönetimince oluşturulan geniş yetkili, olağanüstü yargı mercileri. TBMM'nin varlığına son vermeyi amaçlamakla suçlananları, "vatana ihanet" suçlularını ve asker kaçaklarını yargılayan bu mahkemeler, daha sonra "Cumhuriyet rejimini koruma ve kollama" amacıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir.

TBMM 29 Nisan 1920'de, kendi varlığına son vermeyi amaçlayan eylemleri, iç ayaklanmaları ve asker kaçaklarını cezalandırmak amacıyla Hıyanet-i Vatanıye Kanunu'nu kabul etti. Yasada gösterilen suçları işleyenler sivil mahkemelerde ve harp divanlarında yargılanacak, verilen kararlar TBMM'de onaylanacaktı.

Yasanın uygulanmasındaki aksamalar ve mahkemelerin yetersiz kalması üzerine, Hıyanet-i Vatanıye Kanunu'nda belirtilen suçlarla ilgili davalara bakacak yeni mahkemeler kurulması kararlaştırıldı. 11 Eylül 1920'de kabul edilen Firaniler Hakkında Kanun'la, İstiklal Mahkemeleri kurum olarak gündeme geldi. Mahkemelerin üyeleri, TBMM üye sayısının üçte iki çoğunluğuyla ve kendi üyeleri arasından seçilecek; başkanları ise üyeler kendi aralarında belirleyeceklerdi. İstiklal Mahkemeleri'nin sayısı ve nerelerde kurulacağı İcra Vekilleri Heyeti'nin önerisiyle TBMM'ce saptanacaktı. Mahkemelerin kararları kesindi ve temyiz ya da itiraz yolu kapalıydı. Mahkemeler kararlarından sorumlu değildiler, hükümlerini vicdani kanaatlerine göre vereceklerdi. TBMM'nin yargı yetkisini de üstlenmesi anlamına gelen bu düzenlemenin sınırları 26 Eylül 1920'de genişletildi; İstiklal Mahkemeleri, Milli Mücadele'yi tehlikeye düşürebilecek her türlü suça bakmakla görevlendirildi.

Eylül-Ekim 1920'de Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır'da sekiz ayrı İstiklal Mahkemesi kuruldu. 17 Şubat 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi dışındaki mahkemelerin görevlerine son verildi.

23 Temmuz 1921'de beş ayrı bölgede İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması kararlaştırıldı. 5 Ağustos 1921'de TBMM'de kabul edilen ve TBMM başkanı Mustafa Kemal'e (Atatürk), meclise ait yetkileri şahsında toplamak ve bu yetkileri meclis adına kullanmak üzere "Başkumandanlık" yetkisi veren yasadın sonra, İstiklal Mahkemeleri Mustafa Kemal'in yayımladığı "Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin yerine getirilmesiyle de yükümlü kıldılar. İstiklal Mahkemeleri'nin bu dönemdeki çalışmaları da 20 Temmuz 1922'de sona erdi.

31 Temmuz 1922'de TBMM'de kabul edilen İstiklal Mahkemesi Kanunu, mahkemelerin bazı yetkilerine sınırlama getirdi. Buna göre İstiklal Mahkemeleri'nin ölüm cezası dışında verdiği kararlar kesin olacak, ölüm cezası kararları ise TBMM'nin onayından geçecekti. Ancak olağanüstü hallerde gene meclis kararı ile, TBMM onayı aranmayabilecekti. Savcılar, mahkeme kararlarına itiraz edebilecekti. İtiraz halinde, son karar yeri TBMM idi. 1 Ağustos 1922'de İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmalarına yeniden son verildi.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra, İstanbul basınındaki hilafet yanlısı yayınlar üzerine, 8 Aralık 1923'te İstanbul İstiklal Mahkemesi kuruldu. Aralarında Hüseyin Cahit Yalçın'ın da bulunduğu bazı gazeteciler mahkemede yargılandılar, ama beraat ettiler. İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey ise aynı mahkemede beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin çalışmaları 5 Şubat 1924'te son buldu.

4 Mart 1925'te, Şeyh Said Ayaklanması üzerine kabul edilen Tahrir-i Sükun Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu. Ayaklanma bölgesindeki Şark İstiklal Mahkemesi, verdiği ölüm cezalarını uygulamaya yetkisine sahipti. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararları ise TBMM'nin onayından geçecekti. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra, 7 Mart 1927'de her iki mahkemenin de çalışmaları son verildi. Bu dönemde yönetime muhalefet eden gazeteciler ile yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) ve eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticileri bu iki mahkemede yargılanarak ağır cezalara çarptırıldılar. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde telgrafçılar grevine katılanlar, şapka kanunu ile tekke ve zaviyelerin kapatılması kanununa karşı çıkanlar, hilafeti geri getirmek isteyenler de yargılandılar.

Kuruluş yasası uzun süre yürürlükten kaldırılmadığı için, İstiklal Mahkemeleri'nin daha sonraki yıllarda da hukuken yeniden kurulabilmesi olanağı vardı. Ama bu yola yeniden başvurulmadı. Çok partili yaşama geçiş döneminde, 4 Mayıs 1949'da, Demokrat Parti (DP) milletvekillerinin önerisiyle İstiklal Mahkemeleri'yle ilgili yasa hükümleri yürürlükten kaldırıldı.

İstiklal Marşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal marşı. Sözleri Mehmet Akif Ersoy'un, bestesi Osman Zeki Üngör'ündür.

Kurtuluş Savaşı henüz sonuçlanmadan, "İstiklal Marşı" olarak belstelenecek şiiri seçmek için Maarif Vekâleti tarafından bir yarışma açıldı (1921), ama yarışmaya katılan 724 şiirden hiçbirini beğenilmedi. Maarif vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), para ödülü (500 TL) konduğu için yarışmaya şiir göndermemiş olan Mehmet Akif'i (Ersay) "İstiklal Marşı"na güfte yazmaya davet etti.

Akif'in iki gün sonra gönderdiği şiir, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oy çokluğuyla kabul edildi (25 Mart 1921). Bunun ardından açılan beste yarışmasına 24 beste katıldı, ama o sırada savaşın şiddetlenmesi yüzünden sonuç açıklanamadı. 1924'te Maarif Vekâleti'nde toplanan bir kurul, Ali Rifat Bey'in (Çağatay) bestesini seçti. Gelecekte Türk marşlarını andıran bu beste 1930'a değin çalındı. İstiklal Marşı bu tarihten sonra Riyaseticumhur Musiki Heyeti (bugün Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası) şefi Osman Zeki Bey'in (Üngör) yeni bestesiyle çalınmaya başladı. Prozodi hataları içeren ve müzik eğitimi almamış toplulukların kolay kolay icra edemeyeceği bir melodik yapısı olan marşın değiştirilmesi önerilmiş, ama bir değişiklik yapılmamıştır.

istimbot bak. buharlı gemi

istimval, kamu idaresine, gereksindiği mal ve hizmetleri kamu gücünü kullanarak elde etme olanağı sağlayan yöntem. İdare bu yoldan özel mülkiyet altında bulunan taşınır malların mülkiyetini ya da kullanma hakkını, taşınmaz malların da yalnızca kullanma hakkını geçici bir süre için kazanabilir. Askerlik yükümü dışında kalan bedeni yükümlülükler de istimvalin bir türünü oluşturur.

Daha çok olağandışı ve olağanüstü durumlarda başvuru istimval, taşınmaz mal mülkiyetinin idareye geçmesini sağlayan kamulaştırmadan kapsam bakımından daha geniş, uygulama alanı bakımından ise daha dardır. Ayrıca kamulaştırma yönteminden daha basit bir yöntemle gerçekleştirilir. İstimvalde, kamulaştırmadan farklı olarak, peşin ödeme zorunluluğu yoktur. Malın ya da hizmetin karşılığı daha sonra kira, tazminat ya da ücret olarak ödenir.

İstimval askeri ya da sivil amaçlarla yapılabilir. Askeri istimvaller Türk hukukunda 7 Haziran 1939 tarihli ve 3634 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyetleri Kanunu ile düzenlenmiştir. Buna göre askeri amaçlarla istimval yöntemine başvurulmasının iki koşulu vardır: 1) Bakanlar Kurulu'nca ülkenin tamamında ya da bir bölümünde milli savunma yükümlülüklerinin uygulanmasına karar verilmiş olması, 2) askeri ihtiyaçların olağan yöntemlerle (örn. sözleşme yapılarak) sağlanamamış olması. Ayrıca 4 Kasım 1983 tarihli ve 2941 sayılı Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu'nda öngörülen genel ya da kısmi seferberlik durumu da askeri istimval için dayanak oluşturur. Belli bir yerde askeri istimvalin uygulanmasını istemeye askeri makamlar, somut durumlara ilişkin istimval kararlarını vermeye ise milli müdafaa komisyonları yetkilidir. İstimvale konu olabilecek mallar konaklamaya elverişli binalar, değirmenler, fırınlar, yiyecek-geçecek ve taşıt araçlarıdır. Ayrıca her türlü askeri hizmet için gerekli işgücünün sağlanması amacıyla işçiler de istimvale tabi tutulabilir.

Sivil istimvaller 25 Ekim 1983 tarihli ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu ile düzenlenmiştir. Anayasa'nın 121. maddesi uyarınca çıkarılmış olan bu yasaya göre sivil istimvale ancak doğal afet ve tehlikeli salgın hastalıklar nedeniyle Bakanlar Kurulu'nca olağanüstü hal ilan edilmesi ve bu kararın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanması koşuluyla başvurulabilir. Sivil istimval kararını almaya yetkili makam vali ya da bölge valisidir.

İlgililer gerek askeri, gerekse sivil istimvallerde yetkili kurullarca takdir olunan bedel, kira, ücret ya da tazminatın yetersizliği savıyla yerel adliye mahkemelerine, istimval işleminin hukuka ve yasaya aykırılığı savıyla da idari yargı yerlerine başvurabi-

ırmakları toplar. Vadilerde yer alan geniş-yapraklı ağaçların oluşturduğu ormanlık alanlar ve sık ormanlar egemen bitki örtüsünü oluşturur.

1821'de Mısır'ın fethettiği Sudan toprakları içinde yer alan bölgede köle ve fildişi ticareti hızla gelişti. 1870'lerin başında Sudan genel valisi Sir Charles Gordon köle ticaretine son verdi. Bu dönemde yöre halkları arasında misyon okullarıyla Hristiyanlığı ve Müslümanlığı yaymak için girişimlerde bulunuldu. Sudanlı halk önderi Mehdi'nin(*) Mısırlılara karşı 1881'de başlattığı ayaklanma, 1888'de bu bölgeye de sıçradı. Ama ayaklanmacılar başarıya ulaşamadı. İngiliz-Mısır kuvvetleri 1898'de Sudan'ın geri kalan bölümleriyle birlikte burayı da ele geçirdiler. Toposo ile Didinga halkları 1922'ye değin zaman zaman başkaldırdılar. İngilizlerin yönetimi yerleştirme çabaları sonunda yalnızca Güney Sudanlı askerlerden oluşan bir Equatoria birliği kuruldu. Bölge Sudanlı olmayan tüccarlara kapatıldı. Bu siyaset, kuzey ile güneyi birleştirmek amacıyla toplanan 1947 konferansına değin sürdü. Equatoria birliğinin kısa süreli bir ayaklanmasından sonra, bölge 1956'da bağımsızlığını kazanan Sudan'a katıldı. Yeni yönetim, kuzey ile güney arasında uyumu sağlamak amacıyla Maridi'de bir İslam enstitüsü açarak ve Hristiyan misyonerleri sınır dışı ederek bir İslamlaştırma hareketini başlattı. Güneylilerin birçoğu kaçtı. 1969'daki askeri darbenin ardından güneye daha çok özerklik tanındı. Geri dönen mülteciler Vav ve Tambura'ya yeniden yerleştirildi.

Yorede başlıca uğraş tarımdır. Tahıl, yumrulu bitki, buğday, kenevir, jüt, kahve, tütün ve mısır dönüşümlü olarak ekilir. Başlıca orman ürünleri sakız, odun, odunkömürü, tarım gereçleri, ip elyafı ve sepileme maddeleridir. Deri eşya, ağaç ve ağaç ürünleri, un ve işlenmiş gıda sanayileri vardır. İl merkezi Yambio karayoluyla Maridi ve Tambura'ya bağlanır. Nüfusun büyük çoğunluğu Morul, Didinga, Boya, Toposa ve Latuka gibi Nil-Hami halklarından oluşur. Azandeleri yerleşik düzene geçirmeyi amaçlayan Zande Projesi'nin yönetim merkezi Nzura'dadır. Nüfus (1983) 359.056.

İstivaiyetü's-Şarkiye, DOĞU İSTİVAİYE olarak da bilinir, Sudan'ın güneyinde el-İstivaiye bölgesine bağlı il (*müdiriye*). Güneyde Zaire, Uganda ve Kenya, doğuda Etiyopya, kuzeyde Cunguli ve el-Buheyre illeri, batıda da İstivaiyetü'l-Garbiye (Batı İstivaiye) iliyle çevrilidir. 119.237 km²'lik bir alanı kaplar. 1975'te eski İstivaiye ilinin doğu bölümünün ayrılmasıyla kurulmuştur. Doğuya doğru alçak Didinga Tepelerinin çevrelediği İmatong ve Dongotona dağları ilin egemen yüzey şekillerini oluşturur. İmatonglar Sudan'ın en yüksek dağları, 3.187 m yüksekliğe ulaşan Kinyeti ise en yüksek tepesidir. Zengin yağmur ormanlarıyla kaplı İmatong ve Aşağı Dongotona dağlarından inen sular, kuzeyde geniş bataklıkların oluşmasına neden olmuştur. Bahrül-Cebel (Dağ Nili) ilin içinden geçerek kuzeye doğru akar.

Nil-Hami halklarının yaşadığı yöre, 1821'de Mısır egemenliğine girdi. 1881'de bazı yerel kabileler, din reformcusu ve Sudanlı siyasal önder Mehdi'nin(*) Mısır yönetimine karşı başlattığı ayaklanmayı desteklediler. Mehdi yanlılarının İngiliz-Mısır birliklerine yenilmesinden (1898) bir yıl sonra yöre İngiliz-Mısır Kondominyonu'na bağlandı. 1903'te Hristiyan misyonerler kiliseler ve okullar kurmaya başladı. Yönetimi yerel güçlere devretmeye yönelik giri-

şimler, Sudan'ın kuzey ve güney olarak ikiye bölünmesine yol açtı: bu ayrılık 1947'de sona erdi. Sudan'ın 1956'da bağımsızlığa kavuşmasından önce yörede çok sayıda Arapça öğrenim veren okul açıldı. 1958'de güneyli askerlerin Cuba'da çıkardığı ayaklanma, 1969'a değin süren bir iç savaşa yol açtı.

Yorede temel uğraş tarımdır. Başlıca ürünler kacadarı (*durra*), yusam, pamuk, hintyağı tohumu, tahıl, baklagiller ve kök bitkileridir. Kereste sanayisi giderek gelişmektedir; orman ürünleri sakız, odun, odunkömürü, demiryolu kerestesi, telgraf direkleri, ip elyafı ve tabaklama malzemelerinden oluşur. Tekne ve tarım aletlerinin üretildiği il merkezi Cuba, Yey, Torit ve Kapoyta'ya karayoluyla bağlanır. Nüfusun büyük çoğunluğunu Morullar, Didingalar, Boyalar, Toposalar (Tubusalar) ve Lotukolar olmak üzere Nil-Hami grupları oluşturur. Nüfus (1983) 1.047.125.

istrongilos (*Spicara smaris*), *Perciformes* takımının *Centracanthidae* (eskiden *Macniidae*) familyasından balık türü. Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde görülen bu balık Atlas Okyanusunun doğusunda, Portekiz ile Fas arasındaki kıyılarda da yaşar. Vücudu yanlardan oldukça basıktır. Yakın akrabaları olan izmaritlerden(*) farklı olarak gövde yüksekliği, baş ucundan kuyruk sapı ucuna kadar olan uzunluğunun (standart boy) dörtte biri kadar ya da daha kısadır. Dişileri 15 cm, erkekleri 20 cm uzunluğa erişebilir. Beyazgöz izmarit gibi, sırt yüzgecinin öndeki ışınları çok sert ve batıcı, 1-3. ışınları arasındaki sırt siyah lekeli. İlk bahara rastlayan üreme mevsiminde vücutlarının üst bölümü boyunca dalgalı lacivert lekeler belirir. Kıyılarda, deniz bitkileri ve yosunların bol bulunduğu diplerde yaşayan istrongiloslar, midye, yosun, denizsolucanları ve balık yumurtalarıyla beslenir.

Aynı familya içinde yer alan *Centracanthus cirrus* istrongilosa benzer bir türdür. Akdeniz ve Ege Denizi'nin yanı sıra Atlas Okyanusunda istrongilosun görüldüğü kıyılarda, ayrıca Asor Adaları ve Kanarya Adaları çevresinde rastlanır. Gözleri çok iri, vücudu daha ince uzun olan bu türün sırt yüzgeci orta bölümünde derin bir girinti yapar. İzmarit ve istrongilosun göğüs yüzgeci üstünde görülen siyah leke *C. cirrus* türünde yoktur.

İsveç, resmi adı İSVEÇ KRALLIĞI, İsveç dilinde KONUNGARIKET SVERIGE. İskandinav Yarımadasında, yüzölçümü bakımından Avrupa'nın dördüncü büyük ülkesi. Batı'da Norveç, kuzeydoğuda Finlandiya, doğuda Botni Körfezi, güneydoğuda Baltık Denizi ve güneybatıda Kuzey Deniziyle çevrilidir. Güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 1.500 km, batı-doğu doğrultusunda da 400 km boyunca uzanır. Yönetim biçimi meşrutî monarşidir. Başkenti Stockholm'dür. Yüzölçümü 449.964 km², 1991 tahmini nüfusu 8.607.000'dir. Dünyanın birbirileyle çatışan ideolojik ve siyasal sistemleri arasında bir denge rolü üstlenen İsveç'in barış dönemlerinde bağlantısızlık, savaşlarda da tarafsızlık geleneği bu ülkeye bütün dünyada kendine özgü bir önderlik konumu kazandırmıştır.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. İsveç kuzeyden güneye doğru dört ana coğrafi bölgeye ayrılır: Dağlar ve göllerden oluşan Norrland, orta düzlükleri içine alan Svealand, görece alçak dağların oluşturduğu Småland ve verimli Snåke Ovaları. Dorukları İsveç-Norveç sınırında bulunan dağlık bölge (*fjall*) güneydoğu ve güneye doğru alçalır. Ülkenin en yüksek dorukları Kebnekaise (2.111 m) ve Sarek Dağıdır (*tjåkko*)

(2.089 m). Norrland'daki büyük ırmaklar (*älvar*) güneydoğu yönünde akarak denize dökülür. Dağlık bölgenin hem kuzeyinde hem güneyinde maden yatakları bulunur.

Svealand'ın belirgin özelliği İsveç'teki irtili ufaklı 90 bin kadar gölün büyük bölümünün burada toplanmasıdır. İskandinav Yarımadasının en büyük gölü Vänern de (5.584 km²) bu bölgededir. Güneybatıdaki Göta Irmağı, Vänern Gölünü akaçlayarak Kuzey Denizi'nin Kattegatt bölümüne dökülür. Vänern'in doğusundaki Vättern Gölünün güneyinden başlayan Småland'da yükseklik pek az yerde 150 m'yi aşar. Burada taşlık arazide küçük ölçekli tarım yapılır; halk geçimini ağırlıklı olarak orman ürünlerine dayalı küçük sanayiden sağlar. Skåne Ovaları ise İsveç'in en yoğun nüfuslu tarım bölgeleridir. Burada yakın jeolojik dönemlerden kalma kayalarından oluşan toprak, deniz çökelleriyle zenginleşmiştir.

Bazıları ormanlık yüzlerce küçük adanın uzandığı kayalık kıyı şeridi İsveç'in tipik bir özelliğidir. Bu tür kıyılara (*skärgård*) İsveç'in hem doğusunda hem batısında, özellikle Stockholm ile Göteborg dolayında rastlanır.

İklim. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 15'i Kuzey Kutup Dairesi içinde kalır. Kuzey ve güney arasında iklim büyük bir farklılık gösterir. Gulf Stream'in getirdiği ılıman batı rüzgârları yazları sıcak, kışları soğuk kara iklimine yol açar. Kuzeydeki Karesuando'da -14°C olan şubat ayı ortalaması, sıcaklığı güneydeki Stockholm'de -3°C, Lund'da -1°C'dir. Temmuz ayı ortalaması sıcaklıklarıysa Karesuando'da 14°C, Stockholm'de 18°C, Lund'da 17°C'dir. Yıllık ortalama yağış miktarı kuzeyde 380 mm, güneyde Stockholm'de 560 mm, Lund'da 585 mm'dir. Norrland'daki dağlar yılın sekiz ayında karla kaplıdır. Buna karşılık ortalama kış süresi Småland'da üç, Skåne'de en çok bir aydır.

Kuzey Kutup Dairesi'nin kuzeyindeki Karesuando'da güneş 26 Mayıs-18 Haziran arasında hiç batmaz. 21 Haziran'da gündüzün uzunluğu, Botni Körfezinin kuzey ucundaki Haparanda'da 23 saat, Skåne'de 17 saattir.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Ülkenin güneyine ve batısına doğru gidildikçe sırasıyla Alp tipi bitki örtüsü, huş ağacı ormanları, iğneyapraklı ormanlar ve kayın ormanları birbirini izler. Alp tipi bitki örtüsü kuzeyde 490 m, güneydoğuda 915 m yükseklikten sonra başlar ve doruklarda yosun ve likenlerle noktalanır. Cüce huş ağaçları kuzeyde, kuş üzezi, kuş kirazı, söğüt ve kavak gibi ağaçlarla birlikte daha geniş bir Alp tipi huş ağacı kuşağına dönüşür. Ülke yüzölçümünün yüzde 57'sini kaplayan iğneyapraklı ormanlar özellikle kuzeyde ve Småland dağlık bölgesinde, kayın ormanlarıysa daha çok Skåne'dedir.

Soyu tükenmek üzere olan kurt, ayı ve vaşak yasayla koruma altına alınmıştır. Evcilleştirilmiş ren geyiği sürüleri kuzeydeki dağlarda, İsveç'in en değerli av hayvanı sığınsa ülkenin her yanında bulunur. Çok sayıda kuş türü arasında bahar ve yaz aylarında üreyen bazı göçmen kuş türleri de vardır. Ötücükuşlar, av kuşları ve yırtıcı orman kuşlarının yanı sıra kuzeydeki bataklıklarda turna, kıyılarda ise martı, sumru ve pufla ördeği bulunur. Irmak ve göllerde sombalığı, alabalık ve sudak yaygındır.

Yerleşme dokusu. Götaland, Svealand ve Norrland, İsveç'in geleneksel yerleşim bölgeleri olarak kabul edilir. Götaland ve Svealand'ın adları İsveç'e Tarihöncesi'nde yerleşmiş küçük klanlardan gelir. Bu iki bölgede yaşayanlar arasında lehçe farklılıkları bugün de varlığını korumaktadır. Skåne ve dolaylılarında bölge 17. yüzyılda Da-

nimarka Krallığı'ndan alınmıştır. Geniş Norrland bölgesineyse daha sonra yerleşilmiştir.

Eski tarım bölgelerinin geleneksel koy dokusu 19. yüzyılda arazi genişletmek ve daha yüksek verim elde etmek amacıyla parçalandı. Kentleşme süreci son çevrek yüzyılda büyük hız kazandı. 19. yüzyıl ortalarında nüfusun yüzde 90'ı kırsal kesimde yaşarken bu oran 20. yüzyılın ikinci yarısında yüzde 20'ye düştü. Norrland'ın iç kesimleri, Svealand'ın kuzeybatısı, Götaland'ın güneydoğusu ve Gotland Adasında nüfus azaldı ve kırsal yörelerden önce kasabalara, ardından büyük kentlere doğru bir nüfus akışı gerçekleşti. Günümüzde (1985) kentlerde yaşayanların oranı yüzde 83'e ulaşmıştır. İsveç'in en büyük kentleri, sırasıyla Stockholm, Göteborg, Malmö ve Uppsala'dır.

NÜFUS İsveç nüfusunun büyük bölümü ülkenin güneyinde yaşar. Değişik göçmen toplulukları yüzyıllar boyunca İsveç kültürünü etkilemiş ve halk dil, etnik yapı ve din bakımından genellikle turdestir. 1991'de nüfusun yüzde 91'i İsveçlilerden, yüzde 2,5'i Finlerden, geri kalanı da çeşitli göçmen gruplarından oluşuyordu. Kuzey Germen (Iskandinav) dil öbeğine bağlı olan İsveç dili Danca, Norveççe, İzlanda ve Faroe dillerine çok yakındır. Bazı dönemlerde Almancadan etkilenmiş, ayrıca Fransızca, İngilizce ve Fince'den de bazı sözcükler ve söz dizimi kuralları almıştır. 20. yüzyıl başına değin yazı dili özellikle resmi kullanımda Latince'den etkilenmiştir. Lehçe farklılıkları genellikle korunmakla birlikte yüzyılı aşkın süredir İsveç'te ortak tek bir dil kullanılmaktadır.

Okullarda hem İsveç dilinde, hem Laponca eğitim gören Laponlar genellikle İsveç dilini de anlayıp konuşabilmelerine karşın aynı bir dil topluluğu oluştururlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra artan göçler sonucunda İsveç'te Finler, Sırp-Hırvatlar, Türkler ve Yunanlılar gibi yeni dil toplulukları ortaya çıkmıştır. İsveç'e yeni göç etmiş olan bu topluluklar etnik ve dinsel türdeşliklerini hemen hiç yitirmemişlerdir.

İsveç halkının büyük çoğunluğu (1990'da yüzde 90) Evanjelik Lutherçiliğe bağlı İsveç Kilisesi'nin üyesidir. İsveç Kilisesi örgütsel ve ekonomik bakımdan devlete bağlıdır, ama dinsel konularda bağımsızdır.

İsveç'te doğal nüfus artış hızı son derece düşüktür (1990'da binde 3). Doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 14,4 ve binde 11,1'dir (1990). Bu nedenle İsveç'te genç nüfus oldukça azdır ve 15 yaşın altındakiler toplam nüfusun ancak yüzde 18'ini oluşturur.

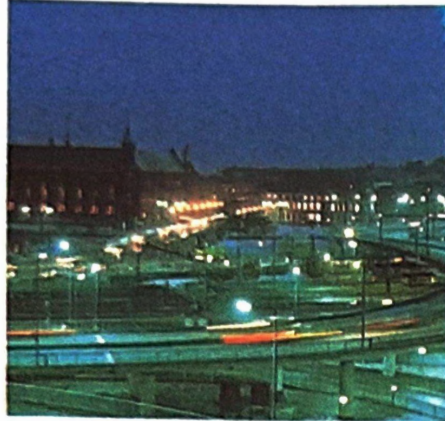
Ekonomi. İsveç'te büyük ölçüde sanayi, hizmet ve ticaret sektörlerine dayanan son derece gelişmiş bir piyasa ekonomisi yürürlükte. 1989 verilerine göre gayri safi milli hasılası (GSMH) 184 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 21.710 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) yüzde 3,2 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 3,5'i çalışır. Toplam yüzölçümünün yüzde 7'sini kaplayan ekili alanlarda küçük ama son derece makineleşmiş çiftlikler etkinliğin göstergesi. Hükümetler tarafından önemli ölçüde desteklenen tarım sektörü ülke içi talebin yüzde 80'ini karşılar. Başlıca ürünler şeker pancarı, tahıl ve patatestir.

İsveç'in en önemli hammaddeleri demir cevheri ve kerestedir. Günümüzde işletilmekte olan demir cevheri yatakları daha çok Bergslagen ve Kiruna-Gällivare-Pajala

bölgelerindedir. Altın, gümüş, bakır ve demir piriti gibi madenlerin üretiminde Skellefteå bölgesi tekel durumundadır. Öteki bölgelerde az miktarda kurşun, çinko, manganez, tungsten ve bakırın yanı sıra geniş uranyum yatakları vardır.

Norrland, Svealand ve Götaland topraklarının varidant çoğunu kaplayan ormanlardan etkin biçimde yararlanılır. Ülkenin ormanlık arazisinin ve kereste üretiminin en az dörtte üçü özel kurum ve kişilerin denetimindedir. Ormanlık günümüzde geleneksel ürünlerin yanı sıra reyon, plastik, boyalar, reçine ve terebentin üretimine de yöneliktir. Büyük çavlanları olan pek çok ırmak sayesinde İsveç, hidroelektrik enerjiden en çok yararlanan ülkelerden biri durumuna

Başkent Stockholm'un gece görünümü; arkada solda Belediye Binası
ABC Arzu

gelmiştir. 1989'da ülkenin elektrik üretimi 143 milyar kW-sa dolayında olmuştur.

Toplam işgücünün (1989) yaklaşık yüzde 22'sinin çalıştığı ve GSYİH içindeki payı yüzde 24 olan sanayinin büyük bölümü özel sektörün denetimindedir, bunun dışında kalan kesimin yaklaşık yarısı ise kooperatif kuruluşlarının, öbür yarısı ise devletin ya da yerel yönetimlerin mülkiyetindeki kamu işletmelerinin elindedir. Kooperatifler daha çok perakende satış alanında etkinlikte bulunur. Kamu mülkiyetindeki önemli sanayi kuruluşlarını Statsföretag AB (Devlet İşletmeleri Ltd.) adlı tek bir kurumda toplayan devlet, böylece İsveç sanayisindeki ağırlığını artırmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana İsveç ekonomisi liberal gelenek içinde kalmış, hükümet ekonominin yalnızca genel sorunlarına müdahale etmiştir. Devletin benimsediği ekonomi politikası, şirketlerin bağımsız ekonomik sorumluluklar almasına izin vermek ve kamu sektörünün genişlemesi aracılığıyla toplumsal harcamalar ve öteki kamu tüketimleri için daha çok kaynak sağlamaktır.

İsveç'in ekonomik büyüme ve gelişmesi büyük ölçüde dış ticarete bağımlıdır. Sanayi üretiminin yaklaşık yarısı ihraç edilir. Eski den ihracatın büyük bölümünü oluşturan demir ve orman ürünlerinin yerini günümüzde özellikle makine ve ulaşım araçları donanımı gibi çeşitli imalat ürünleri almıştır.

Her türlü ulaşım ve iletişim ağıının ekonomik açıdan kendi kendine yeterli olması amacıyla 1963'te başlatılan bugünkü ulusal trafik politikası, özellikle demiryollarını olumsuz yönde etkilemiştir. Kuyularla göl ve kanallarda gemi taşımacılığı İsveç tarihinde büyük önem taşımakla birlikte bugün daha çok uluslararası alana kaymıştır. Hava yolu ulaşımında İsveç, Danimarka ve Norveç devletlerinin mülkiyetindeki Scandinavian Airline System (SAS) ağırlıktadır. SAS'ın etkinliği daha çok uluslararası havacılıkta yoğunlaşmıştır. İç hatlarda çalışan Linje-

flyg'in (LIN) mülkiyetinin yarısı SAS'a aittir. Demiryolları devlet mülkiyetindedir ve devletçe işletilir. Stockholm'de metro vardır. 1967'de trafiğin sağdan akışı benimsenmiştir. Otayol gereksinimi gittikçe artmaktadır.

YÖNETİM VE TOPLUMSAL KURUMLAR 1980'de yapılan anayasa değişikliğine göre İsveç tahtının varisi, kraliyet ailesinin en büyük kız ya da erkek çocuğudur. Ama İsveç hükümetin uzun süredir hemen yalnızca simgesel bir role sahiptir. Tek derece, genel oyla üç yıl için seçilen 349 üveli tek meclisli Riksdag (Parlamento) yasama yetkisini elinde tutmaktadır. Başbakanın başkanlığına, resmen hükümetin danışmanı, konumundaki 12 üyeli hükümet parlamento tarafından atanır. Yönetmelik ve ekonomik politikalarla ilişkin tüzük ve yönetmelikler çıkarmak hükümetin yetki alanıdır. Ama uygulamada bu tür kararlar da Riksdag'da görüşülür ve Riksdag'ın kararı bağlayıcıdır. Anayasa niteliğindeki yasaların (Hükümet Yasası [1809], Veraset Yasası [1810], Parlamento Yasası [1866] ve Basın Özgürlüğü Yasası [1949]) değiştirilebilmesi için, değişikliğin birbirini izleyen iki parlamento tarafından da onaylanması gerekir.

Yönetmelik kararların uygulanması bir ölçüde 24 il (län) yönetimimin yetkisindedir. İllerde sağlık hizmetleri temel olarak il meclislerinin, yerel eğitim ve hemen tüm öteki kamu hizmetleri ise belediye meclislerinin sorumluluğundadır.

İsveç hukuku köklü değişikliklere uğramaksızın sürekliliğini korumasıyla dikkat çeken uzun bir tarihsel gelişmenin ürünüdür. Yargı ve yönetim yetkisi, öteki pek çok Avrupa ülkesinden daha az ayrılmıştır. Alt düzeydeki yetkililer iç örgütlenmeye ve işleyişe ilişkin konular dışında üst makamlardan emir almak yerine yürürlükteki kurallara uygun olarak kendi sorumlulukları içinde karar verirler.

İsveç'te mahkemeler hiyerarşik olarak şöyle sıralanır: Genel hukuk, asliye ve ceza mahkemeleri (tingsrätter), istinaf mahkemeleri (hovrätter), Yüksek Mahkeme (Högsta Domstolen). Ülkedeki 100 kadar tingsrätter olağan yargı görevlerinin yanı sıra yönetsel sorumluluklara da üstlenmiştir. Bu mahkemelerde, nämnd'lar da (danışma kurulu) karara katılır. Nämndemån adı verilen nämnd üyeleri yerel halk arasından altı yıl için seçilir. Kökeni ortaçağ geleneklerine dayanan bu sistem İngiliz-Amerikan ve kara Avrupa'sındaki jüri sisteminden farklıdır. Nämnd'in kararı yargıcın karşı yöndeki kararından üstündür. İsveç'teki altı istinaf mahkemesinden en eskisi ve en büyüğü Stockholm'de 1614'te kurulan Svea Hovrätt'tir. 24 yargıcın (justitieråd) oluşan Yüksek Mahkeme'nin kararları tüm öteki mahkemeler için bağlayıcıdır. Kuruluşu Hükümet Yasası'yla düzenlenen Riksrätten (Yüce Divan) bakanları yargılar; bu mahkeme 1854'ten bu yana hiç toplanmamıştır. 1928'de kurulan Arbetsdomstolen (İş Mahkemesi) toplu sözleşmelerin yorumuna ve uygulanmasına ilişkin anlaşmazlıklarda tam yetkilidir.

İdarenin kararlarıyla ilgili itirazlar ya üst yetkililere ya da özel idare mahkemelerine yapılır. Gerek yargının, gerek idarenin yol açtığı haksızlıkları Riksdag tarafından atanan üç justitieombudsman'ın oluşturduğu bir denetim kurulu inceler.

On sekiz yaşını doldurmuş tüm İsveç yurttaşları seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Seçim sistemi nispi temsil ilkesine dayanır. Bir partinin Riksdag'da temsil edilebilmesi için ülke çapındaki oyların en az yüzde 4'ünü ya da bir seçim bölgesindeki oyların en az yüzde 12'sini alması gerekir.

Toplam 349 sandalyeden 310'u doğrudan seçimle belirlenirken, 39'u partilerin oy oranına uygun sandalye dağılımını sağlamak üzere sonradan belirlenir.

Dokuz yıllık zorunlu eğitim yedi yaşında başlar. Bedensel ya da zihinsel özürli bütün öğrencilere özel öğrenim olanağı sağlanır. Eğitim sisteminin temel ilkesi, öğrenimini sürdürmek isteyen her öğrenciye bu olanağın sağlanmasıdır. Stockholm, Göteborg ve Uppsala'da ikiye, Umeå, Lund, Karlstad, Linköping, Örebro, Luleå ve Växjö'de birer üniversite olmak üzere İsveç'te 13 üniversite vardır. Ülkenin en eski üniversitesi 1477'de kurulan Uppsala Üniversitesi'dir. 1977'de tüm üniversiteler ortak bir sisteme bağlanmıştır. İsveç'te yetişkinlerin eğitimine de büyük önem verilir; 18 yaşın üstündekilere eğitim veren halk yüksek okulları (*folkhögskolorna*) bu amaca yöneliktir.

İsveç toplumsal refah programları açısından öteden beri dünyanın önde gelen ülkeleri arasındadır. Zorunlu sağlık sigortası programları, doktor, hastane ve tedavi ücretleriyle ilaç giderlerinin hemen tümünü karşılar. Bütün İsveç yurttaşlarına ve belirli bir süre İsveç'te oturan yabancılara 67 yaşından başlamak üzere emekli aylığı bağlanır. Devlet 16 yaşın altındaki her çocuk için ailelere çocuk yardımı, ayrıca her doğumdan sonra annelere doğum yardımı öder. Gönüllü kesintilere dayanan işsizlik sigortasının bir bölümü de devletçe karşılanır.

KÜLTÜREL YAŞAM. İsveç'te 20. yüzyılın siyasal akımları, eğitimin ve güzel sanatlar bilgisinin kişi hakları arasında yer aldığı görüşünü benimsemiştir. Bununla birlikte üst ve alt toplum kesimleri arasındaki kültürel farklılıklar bütünüyle ortadan kalkmış değildir.

İsveç'te sanat yaşamı özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra canlandı. Müzikte Romantizme karşı çıkan bestecilerden Hilding Rosenberg'in esin kaynağı olduğu "Pazartesi Grubu" 1920'lerde öteki ülkelere bestecileri de içine aldı. Birçok müzisyen yapıtlarında canlı İsveç halk şarkılarını işlerken, İsveç cazı da önemli bir gelişme gösterdi. 1920'lerden sonra Harry Martinson İsveç'te şiir beğenisini derinden etkiledi. Romancı Vilhelm Moberg, ABD'deki İsveçli göçmenlerin yaşamını konu alan yapıtlarındaki epik ve dramatik öğelerin güçlülüğüyle ün kazandı. İsveç Kraliyet Balesi'nin yönetmeni Birgit Cullberg de uluslararası düzeyde tanındı. Yönetmen Ingmar Bergman 1957'de yaptığı *Smultronstället* (Yaban Çilekleri) adlı filmde sonra çağdaş dünya sinemasının en büyük adları arasına girdi. 20. yüzyıl başında resimde Carl Larsson, Anders Zorn ve Bruno Liljefors'un önderlik ettiği romantik milliyetçilik akımı çağdaş İsveç sanatının esin kaynaklarından biri oldu.

İsveç'in geleneksel kültür kurumlarının kuruluşuna ve gelişmesine sarayın büyük katkısı olmuştur. Bunlar arasında en önemlileri, Drottningholm Tiyatrosu, İsveç Kraliyet Operası, Kraliyet Tiyatrosu, Kraliyet Müzik Akademisi, İsveç Akademisi, Kraliyet Edebiyat, Tarih ve Klasik Çağ Akademisi, Kraliyet Kütüphanesi ve İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi'dir. Kültürel etkinlik gösteren kurumlar ve örgütler genellikle devletin ve belediyelerin mali desteğine dayanmaktadır.

1901'den bu yana her yıl İsveç akademi ve kurumları, kimya, fizik, fizyoloji ya da tıp, edebiyat, barış ve (1968'den bu yana) ekonomi dallarında Nobel Ödülü vermektedir. Nobel Barış Ödülü Norveç Parlamentosu'nun koruması altındadır.

TARİH. Tarihöncesi ve Viking çağı. İsveç'e ilk olarak Son Buzul Çağında (İÖ y. 1200) ren geyiği avcısı kabilelerin yerleştiği sanılmaktadır. İÖ y. 2500'de hayvancılık yapan bazı kabilelerin bölgeye gelmesinden sonra bugünkü Skåne, Halland, Bohuslän ve Västergötland illerinin çevresinde tarıma dayalı yerleşmeler kuruldu. Kara Avrupa'ya sığınan bazı tarihlerde kurulan kültür ve ticaret bağları İlk Tunç Çağında (İÖ y. 1500'den sonra) da sürdü. İsveç'in Demir Çağı kültürüyle alışverişi özellikle İS 1. yüzyıla birlikte hızlandı. 7. yüzyılın başlarında Uppsala çevresinde Kuzeyli kabilelerden Svearlar, daha güneydeki Östergötland ve Västergötland'ın verimli topraklarında ise Gotlar (Götar) yaşıyordu. 8. ve 9. yüzyıllarda Arapların Akdeniz'e yayılmasıyla birlikte kuzeydeki ticaret yolları önem kazandı. Bölgede kaleler, ticaret üsleri, Novgorod ve Kiev gibi liman kentleri kuran Svearlar, Baltık Denizini Hazar Denize ve Karadeniz'e bağlayan Volga ve Dinyeper üzerindeki ticareti denetim altına almayı başardılar. Ayrıca İsveç'in en eski kenti sayılan Birka'yı kurarak (y. 800) Baltık Denizi üzerindeki ticareti de denetim altına aldı.

İsveç'te Hristiyanlığın yayılması 830'da Frank misyoner Ansgar'ın bölgeye gönderilmesiyle başladı. Bilinen ilk İsveç kralı Olof Skötkonung (hd 990-1022) ile oğulları Anund Jakob (hd y. 1022-50) ve Edmund'un (hd y. 1050-60) Hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra yeni dini benimseyenlerin sayısı hızla arttı. Bununla birlikte putperestler ile Hristiyanlar arasındaki mücadele siyasal yaşama da yansdı ve İsveç'te istikrarlı bir monarşi ancak 13. yüzyıl ortalarında kurulabildi.

12-14. yüzyıllar. Viking çağıının sonuna gelindiğinde İsveç Krallığı özerk eyaletlerden oluşan gevşek bir federasyon durumundaydı. Edmund'un damadı Stenkil'in ölümü (1066) üzerine başlayan taht mücadelesi çok geçmeden bir iç savaşa dönüştü. Taht uzun yıllar çeşitli aileler arasında el değiştirdikten sonra 1130'da Östergötland'ın soylularından Sverker'in eline geçti. Sverker'in 1156'da öldürülmesinden kısa bir süre önce Erik Jedvardsson, Svealand'da bütün İsveç'in kralı ilan edilmisti. İsveç'in koruyucu azizi sayılan Erik'in oğlu Knut da 1167'de Sverker'in oğlunu öldürdükten sonra kendini bütün İsveç'in kralı ilan etti. Knut, hükümdarlığı sırasında para bastırdı, kilisenin güçlenmesi için çalıştı ve bugün Stockholm'ün bulunduğu yerde bir kale inşa ettirmeye başladı.

İsveç'teki taht mücadeleleri Hristiyanlığın yayılmasını engellemeyi, 1164'te Uppsala başpiskoposluğu kuruldu ve ülke beş piskoposluk bölgesine ayrıldı. Taht mücadelesi 13. yüzyılın ortalarında Erik Eriksson'un ölümünden (1250) sonra sona erdi. Vâris bırakmadan ölen Erik'in yerine kendi oğlu Valdemar'ı kral seçtirmeyi başaran kayınbiraderi İsveç kontu (*jarl*) Birger, Folkung hanedanını kurdu ve oğlunun naibi sıfatıyla ülkeyi yönetti. İç barışı sağlamaya yönelik yasalar çıkardı, ülkenin başkenti olarak Stockholm'ü inşa ettirmeye başladı ve Hansa Birliği tüccarlarına çeşitli ticari ayrıcalıklar tanıdı. Valdemar, Birger'in ölümünden (1266) kısa bir süre sonra, Danimarka'nın desteklediği kardeşi Magnus Ladulås tarafından tahttan indirildi. Magnus'un hükümdarlığı sırasında *jarl* makamı kaldırıldı ve yerine *drots* (kral vekili) ile *marksk* (başkomutan) makamları oluşturuldu. Magnus'un ölümünden (1290) sonra 10 yaşındaki vârisi Birger'in naipliğini İsveç *marksk*'i Torgils Knutsson üstlendi. 1306'da Birger'in kardeşleri Erik ve Valdemar ile bir grup soylu ve din adamının başlattığı ayaklanma sırasında Torgils öldürüldü, Birger de hapse

atıldı. Danimarka ve Norveç iki yıl sonra, İsveç'e bir sefer düzenleyerek Birger'i hapisten çıkardılar. 1310'da yeniden tahta çıkan Birger krallığın yarısını Norveç prensleriyle evlenmiş olan kardeşlerine bıraktı. Ama Birger'in bir süre sonra tutuklatıldığı Erik ve Valdemar hapisteye öldüler. Birger ise 1318'de soyluların başlattığı bir ayaklanma üzerine Danimarka'ya kaçtı.

Soylular Erik'in bir süre önce Norveç tahtının vârisi ilan edilen oğlu Magnus'u kral seçtiler. Böylece İsveç ve Norveç tek bir kralın yönetimi altında birleşti. Magnus'un küçük oğlu VI. Håkon Erik'in ölümünün ardından babasıyla birlikte 1362'de İsveç kralı oldu; ertesi yıl Danimarka kralı Valdemar'ın kızı Margarethe'yle evlendi. Ama aynı yıl Magnus'a karşı olan bir grup soylu Mecklenburg kontu Albrecht'i İsveç'e bir sefer düzenlemeye ikna ettiler. Bu seferin sonunda Magnus ülkeyi terk etmek zorunda kaldı ve İsveç tahtına Albrecht geçti. Albrecht'in topraklarına el koyduğu soylular da 1388'de Danimarka ve Norveç tahtının naibi Margarethe'ye başvurarak yardım istediler. 1389'da Albrecht'i yenilgiye uğratan Margarethe, 1396'da kız kardeşinin torunu Pomeranyalı Erik'i VII. Erik adıyla İsveç, Norveç ve Danimarka kralı ilan etti. Ertesi yıl Kalmar'da yapılan taç giyme töreninde üç ülkenin tek bir kralın yönetimi altında ortak bir dış politika izlemelerini, iç politikada ise özerk olmalarını öngören bir antlaşma imzalandı.

Kalmar Birliği. Margarethe'nin ölümünden sonra Erik'in vergileri ağırlaştırması ve Danimarka'ya bazı ayrıcalıklar tanıması İsveç'te tepkilere yol açtı. İsveçli madenciler ve çiftçiler 1434'te Engelbrekt Engelbrektsson'un önderliğinde Erik'e karşı ayaklandılar. Engelbrekt ayrıca Devlet Konseyi'yle bir ittifak kurdu. 1435'te Arboga'da toplanan bir meclis Engelbrekt'i İsveç'in yöneticisi ilan etti. Kralın eski politikalarından vazgeçeceğini açıklaması üzerine, Devlet Konseyi Erik'i yeniden İsveç kralı olarak tanıdı. Ama kralın politikasında bir değişim olmayınca, Karl Knutsson adlı bir soyluyla birlikte Engelbrekt kral naibi ilan edildi ve çatışmalar yeniden başladı. Engelbrekt'in öldürülmesinden (1436) üç yıl sonra Erik Devlet Konseyi tarafından tahttan indirildi.

Erik'in yerine geçen III. Christoffer vâris bırakmadan ölünce Kalmar Birliği bir süre için dağıldı. İsveç VIII. Karl adıyla Karl Knutsson'u kral seçti. Onu tanımayan Danimarka Devlet Konseyi (*Rigsråd*) ise Oldenburg kontu Christian'ı I. Christian adıyla kral ilan etti. Norveç önceleri Karl'ın hükümdarlığını tanıdıysa da, 1450'de Danimarka ve İsveç devlet konseylerinin ortak toplantısında Karl'ın Norveç üzerindeki hak iddialarına son verildi. Danimarka ve İsveç arasındaki birliği yeniden kurma çabaları sonuç vermeyince iki ülke arasında savaş başladı. Karl, 1457'de muhalif soyluların başlattıkları ayaklanma sırasında Danzig'e (bugün Gdańsk) kaçmak zorunda kaldı. Christian İsveç kralı ilan edildiyse de 1464'te Başpiskopos Jönss Bengtsson Oxenstierna ve Vasa ailesinden Linköping piskoposunun önderlik ettiği bir grup İsveç soylusu tarafından tahttan indirildi ve üç yıl sonra Karl ülkeye geri çağrıldı.

VIII. Karl'ın hükümdarlık dönemi birlik yanlısı ve karşıt gruplar arasındaki mücadeleyle geçti. Birlik yanlısı gruba Oxenstierna ve Vasa aileleri, birliğin İsveç'in çıkarlarına uygun olmadığını savunun gruba ise VIII. Karl ile Tott ailesi önderlik ediyordu. Birlik karşıtı soylu ailelerden Sture'ler

1470'lerde ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başladılar.

Karl'ın ölümünden sonra ülkeyi naip sıfatıyla Sten Sture (Yaşlı) yönetmeye başladı. I. Christian'ın ölümünden (1481) sonra birlik tartışmaları yeniden gündeme geldi. Christian'ın yerine geçen oğlu Hans'ın İsveç Devlet Konseyi tarafından da kral olarak tanınmasına karşın Sture, Hans'ın İsveç kralı olarak taç giymesini 1497'ye değin erteledi. Hans'ın yönetiminden hoşnut olmayan soylular 1501'de Sten Sture'yi yeniden İsveç tahtının naibliğine getirdiler. Sten Sture'nin ölümünden sonra Svante Nilsson Sture naip oldu. Sonraki yıllarda naiplik birlik yanlısı Trolle ailesinin eline geçti.

Kalmar Birliği'nin son yıllarında Devlet Konseyi'nin başkanlığını yapan birlik yanlısı Başpiskopos Gustaf Trolle ile Sten Sture (Genç) arasındaki çekişme nedeniyle bir iç savaş başladı. 1517'de Stockholm'de yapılan zümre temsilcileri toplantısında alınan kararla bütün görevlerinden uzaklaştırılan Trolle bir süre sonra hapsedildi. İsveç'teki bu karışıklıktan yararlanarak bölgeye bir saldırı düzenleyen II. Christian, Sten Sture'nin ordularını yendikten sonra imzalanan ateşkes antlaşması uyarınca aralarında Gustaf Vasa'nın da bulunduğu altı rehineyi Danimarka'ya götürdü. Bütün İsveç'i denetimi altına aldıktan sonra İsveç kralı olarak taç giyen Christian "Stockholm Kan Gölü" olarak bilinen katliama girişerek aralarında Gustaf'ın babası ve iki amcasının da bulunduğu tehlikeli rakiplerini ortadan kaldırdı (1520). Bu arada Danimarka'dan kaçmış olan Gustaf Vasa, katliamın ardından bir ayaklanma başlatmak için Dalarna bölgesine giderek halkı Christian'a karşı harekete geçirdi. Christian'ın ekonomik politikasından zarar görmüş olan Lübeckli tüccarların desteğiyle Danimarka ordusunu yenilgiye uğratan Gustaf İsveç tahtına naip seçildi. 1523'te Danimarka soyluları II. Christian'ı amcası I. Frederik lehine tahttan çekilmeye zorladılar. Üç ay sonra Gustaf Vasa'nın taç giyip İsveç tahtına çıkmasıyla Kalmar Birliği kesin olarak dağıldı.

16. ve 17. yüzyıllar. Gustaf'ın hükümdarlığı sırasındaki en büyük başarıları monarşi yönetimini güçlendirmek oldu. Lübeck'e olan borçlarını ödeyebilmek ve iktidarını güçlendirebilmek için ağır vergiler koydu. 1527'de Västerås'ta toplanan mecliste (*diet*) kilise mallarına el koyma kararı alındı. Gustaf'ın siyasal amaçlarla aldığı bu karar İsveç'te Reform hareketinin başlamasında önemli rol oynadı. İhtiyatlı bir dış politika izleyen Gustaf, Moskova Prenslığı'ne karşı giriştiği savaşın dışında herhangi bir çatışmaya katılmadı.

Gustaf'ın yerine sırasıyla oğulları XIV. Erik (hd 1560-68), III. Johan (hd 1568-92) ve IX. Karl (hd 1599-1611) geçti. Erik saldırgan bir dış politikayla Baltık Denizi üzerindeki ticareti Danimarka'nın denetiminden çıkarmaya çalıştı ve kardeşlerinin gücünü kısıtlamaya yönelik yasalar çıkardı. Akli dengesinin yerinde olmadığını ileri süren kardeşleri Johan ve Karl tarafından tahttan indirildikten sonra hapiste öldü. Soyluların yardımıyla tahta çıkan III. Johan Polonyalı bir prensesle evlendikten sonra bu ülkenin içişlerine karışmaya başladı. Aynı zamanda Polonya kralı olan oğlu Zygmont Waza 1592'de İsveç tahtına çıktı. Katolik olduğu için Zygmont'un İsveç tahtına çıkamayacağını ileri süren amcası Karl, İsveç soylularını ona karşı harekete geçirecek 1599'da tahttan çekilmesini sağladı.

IX. Karl'ın yerine 15 yaşındaki oğlu II. Gustaf Adolf (hd 1611-32) geçtiğinde Dani-

marka'yla sürdürülen savaş nedeniyle ülke gücünü ve saygınlığını yitirmiş durumdaydı. Bu savaş olabildiğince iyi koşullarda bitirmek için harekete geçen Gustaf 1613'te İsveç ve Danimarka arasındaki savaşı sona erdiren Knäred Barışı'nı imzaladı. Taht ile soylular arasında yıllardır süregelen mücadeleyi durdurmaya çalıştı; ekonomi, eğitim ve yönetim alanlarında çeşitli reformlar yaptı, merkezi bir yönetim ile düzenli bir ordu kurdu. İsveç-Polonya Veraset Savaşı'nı sona erdiren ateşkes antlaşmasını imzaladıktan sonra İsveç'i Otuz Yıl Savaşları'na soktu.

On iki yıl süren iktidar boşluğunun ardından Gustaf Adolf'un yerine geçen kızı Kraliçe Kristina (hd 1644-54) tahtı kuzeni X. Karl Gustaf'a (hd 1654-60) bıraktıktan sonra Katolikliği kabul ederek Roma'ya gitti. X. Karl'ın oğlu ve ardılı XI. Karl'ın 1672'de resit olup taç giymesine değin ülkeyi soylular yönetti.

İsveç krallarının en ünlüsü olan XII. Karl'ın hükümdarlığı (1697-1718) sırasında mutlakiyetçi yönetim güçlendi. Karl'ın tahta çıkmasından kısa süre sonra İsveç'in geleneksel düşmanları Danimarka, Rusya ve Polonya bir ittifak kurdular. 1700'de Rusya'ya saldıran Karl Rusları Narva'da büyük bir yenilgiye uğrattı. Ardından Polonya'ya yöneldi ve burada da büyük bir zafer kazandı. Ama 1707'de Rusya'ya karşı giriştiği ikinci seferde Poltava yakınlarında büyük bir yenilgiye uğradı (Haziran 1709) ve Osmanlıların elinde bulunan Bender'e (bugün Moldova'da) sığınmak zorunda kaldı. Poltava yenilgisini izleyen yıllarda Rusya Baltık kıyıları ve Finlandiya'yı, Danimarka Holstein-Gottorp'u, Hannover ise Bremen ve Verden'i işgal etti. Bender'de kaldığı beş yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa sokmaya çalışan Karl bu amacını gerçekleştirilemedi 1715'te İsveç'e döndü. Kasım 1718'de Norveç'e düzenlediği bir seferde, Frederiksten Kalesi kuşatması sırasında vurularak öldü. İsveç 1721'de imzalanan Nystad (Uusikaupunki) Antlaşması'yla Baltık eyaletlerini, Karelya'nın bir bölümünü ve Viborg kentini Rusya'ya bıraktı.

18. yüzyıl. Karl'ın vârisi olmadığı için yerine kız kardeşi Ulrika Eleonora geçti. Ama Eleonora iki yıl sonra kocası Fredrik (hd 1720-51) lehine tahttan çekildi. I. Fredrik'e birlikte, parlamentoya dayalı hükümetlerin işbaşına geldiği "Özgürlük Çağı" olarak adlandırılan dönem başladı. 1720-23 arasında çıkarılan yasalarla zümre temsilcilerinden oluşan *Riksdag*'ın yetkileri artırıldı. Gene bu dönemde "Şapkalılar" ve "Bereliler" olarak adlandırılan iki siyasal parti ortaya çıktı. 1738'e değin iktidarda kalan Bereliler Rusya ile bir çatışmaya yol açmamak için ihtiyatlı bir dış politika izlediler. 1738'den 1765'e değin iktidarda olan Şapkalılar ise Rusya'ya karşı Fransa'yla anlaşma yapma yoluna gittiler. 1741-43 arasında Rus-İsveç Savaşı, Rusya'nın Finlandiya'yı geçici olarak işgali ve Petersburg'un kuzeybatısından kalan Fin eyaletlerinin Rusya'nın eline geçmesiyle sonuçlandı. 1757-62 arasında Prusya'ya karşı girişilen savaş da İsveç'e büyük mali yük getirdi. Şapkalılar ülkeyi ekonomik açıdan güçlendirmeyi amaçlamalarına karşın, izledikleri yanlış ekonomik politikanın ve savaşların neden olduğu enflasyonun yol açtığı ekonomik bunalım sonucunda 1765'te iktidardan düştüler.

Adolf Fredrik'in (hd 1751-71) ölümünden sonra tahta çıkan III. Gustaf (hd 1771-92) tahtın hükümet üzerindeki denetimini yeniden sağlayarak "Özgürlük Çağı"na sona erdirdi. 1788'de Fin eyaletlerini geri almak için Rusya'ya bir sefer düzenlediyse de

başarılı olamadı. Finlandiya Cephesi'ndeki bir grup askerın Anjala Birliği(*) olarak adlandırılan komploya katılması Gustaf'ın durumunu daha da güçleştirdi. Halkın yurtseverlik duygularını güçlendirmeyi başaran, ama soyluların güvenini kazanamayan Gustaf Mart 1792'de bir soylu tarafından vurularak öldürüldü.

Napoléon Savaşları ve 19. yüzyıl. İsveç'in 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında izlediği dış politikayı belirleyen temel etmen Fransa'da başlayan devrimci hareketin bu ülkeye de yayılabileceği korkusuydu. Devrimcilere ve Fransa'ya karşı büyük tepki duyan IV. Gustaf Adolf (hd 1792-1809) İsveç'i 1805'te Avrupa devletlerinin Napoléon'a karşı kurdukları koalisyonla soktu. Rusya'nın 1807'de Fransa'yla Tilsit Antlaşması'nı imzalayarak koalisyondan çekilmesinden sonra da savaşı sürdürerek ülkesini büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bıraktı. Ekim 1807'de Fransa'yla ittifak kuran Danimarka'nın ertesi yıl İsveç'e savaş ilan etmesiyle ülke tam bir kuşatma altına girdi. İsveç, 1809'da Frederikshamn'da imzalanan bir antlaşma uyarınca Finlandiya ile Åland (Ahvenanmaa) adalarını Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı.

Mart 1809'da bir grup subayın öldürdüğü IV. Gustaf'ın yerine yaşlı amcası XIII. Karl (hd 1809-18) geçti. Çocuğu olmayan Karl'ın yerine kimin geçeceği konusu uzun çekişmelere yol açtı. Sonunda Fransız mareşal Jean-Baptiste Bernadotte İsveç tahtına vâliht seçildi (Ağustos 1810).

İsveç'e geldikten sonra Karl Johan adını alan Bernadotte, Fransız birliklerinin İsveç'in bir bölümünü işgal etmesi üzerine Napoléon'a karşı İngiltere, Rusya ve Prusya ile ittifak kurdu. Müttefik orduları başkomutanı olarak Leipzig Çarpışması'nda (Ekim 1813) Fransızları yenilgiye uğrattıktan sonra Danimarka'ya bir sefer düzenledi. Bu seferin sonunda Norveç, İsveç'in eline geçti ve Karl Johan Norveç tahtının vârisi ilan edildi.

Napoléon Savaşları sırasında başlayan ekonomik bunalım ancak İsveç parasının 1834'teki devalüasyonla istikrar kazanmasından sonra son buldu. Öte yandan bu dönemde liberal muhalefet giderek güçlenmeye başladı. XIV. Karl Johan adıyla tahta çıkan Bernadotte, tutucu bir hükümdar olmasına karşın muhalefet kurşısında bazı liberal reformlar yapmak zorunda kaldı. Reformlar onun oğlu I. Oscar döneminde (1844-59) daha da hız kazandı. Bu dönemde çıkarılan yasalarla din özgürlüğü güvence altına alındı, ilköğretim zorunlu kılındı, kadınlarla erkeklerin mirastan yararlanmalarında eşitlik sağlandı, gümrük vergileri indirildi ve loncalar yasaklanarak serbest girişimcilik önündeki engeller kaldırıldı. XV. Karl'ın (hd 1859-72) tahta bulunduğu 1865'te *Riksdag* yerine iki meclisli bir parlamento oluşturuldu. Bundan sonra günümüzdeki siyasal partilerin çekirdeği oluşmaya başladı. 1880'lerde tarımda ortaya çıkan bunalımın üstesinden gelebilmek için gümrük vergisi konması çiftçilerin denetimindeki alt meclisin korumacılar ve serbest ticaret yanlıları olarak ikiye ayrılmasına yol açtı. 1889'da Sosyal Demokratların güçlenmeye başlaması üzerine onların karşısında Muhafazakâr ve Liberal partiler oluştu. Gerçek anlamda parlamentoya dayalı ilk hükümet ise İsveç'te Norveç arasındaki birliğe son verildiği 1905'te, alt mecliste çoğunluğu elinde tutan partinin liderine hükümeti kurma görevinin verilmesiyle kuruldu.

20. yüzyıl. İsveç'te 20. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan ekonomik gelişme siyasal alanda da büyük değişikliklere yol açtı. 1907'de bütün erkek yurttaşlara eşit oy hakkı tanın-

dı. 1911 seçimlerini Liberal Parti'nin kazanması üzerine V. Gustaf (hd 1907-50) hükümeti kurma görevini Karl Staaff'a vermek zorunda kaldı. Ama bir süre sonra hükümet, kralın kendisine danışmadan askeri harcamaları artırmasını protesto amacıyla istifa etti. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Hjalmar Hammarskjöld ülkesini I. Dünya Savaşı'nın dışında tutmayı başardı. Ama, İsveç'in Almanya'yla ticareti sürdürmesi İtilaf Devletleri'nin İsveç'e yönelik ihracatı kismelerine ve ülkede yiyecek sıkıntısı doğmasına yol açtı. Bunun yarattığı hoşnutsuzluk karşısında istifa eden Hammarskjöld hükümetinin yerine önce muhafazakâr, ardından da liberal bir hükümet kuruldu. 1917 seçimlerinden sonra Nils Edén başkanlığında kurulan hükümet ise Sosyal Demokratlar ve Liberallerden oluşuyordu. Yeni hükümetin gerçekleştirdiği ana-yasa değişikliğiyle kadınlara oy hakkı tanındı ve üst meclis üyelerinin de seçimle işbaşına gelmesi sağlandı. 1932 seçimleri sonunda Per Albin Hansson başkanlığında Sosyal Demokrat bir hükümet kuruldu. Hansson, Çiftçi Partisi'nin desteğiyle parlamentodan geçirdiği ekonomik programla 1929'daki Büyük Bunalım'ın yol açtığı ekonomik sorunların üstesinden gelmeyi başardı.

1939'da Hitler'le saldırmazlık paktı imzalamayı reddeden İsveç II. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra tarafsızlığını ilan etti. Savaşın uzak durabilmek için, Müttefik ordularının İsveç topraklarından geçmesine izin vermedi. Ama Danimarka ve Norveç'in işgali sırasında Almanya'nın aynı doğrultudaki isteğini kabul etmek zorunda kaldı. Buna karşılık sınırlarını Almanlardan kaçan Danimarkalı ve Norveçli mültecilere açtı; savaşın hemen sonra Birleşmiş Milletler'e (BM) üye oldu.

İsveç'te savaştan önce kurulan koalisyon hükümetinin yerini 1945'te Hansson başkanlığındaki Sosyal Demokrat hükümet aldı. 1946'da Hansson'un ölümü üzerine Tage Erlander başbakan oldu. Görevi 1969'a değin sürdüren Erlander'in yerine Olof Palme geçti. 1946-50 arasında emeklilik, çocuk yardımı, sağlık sigortası gibi sosyal refah yasaları çıkartıldı, eğitim alanında çeşitli reformlar yapıldı ve ulusal gelirin adil dağılımını sağlamak amacıyla vergi yasalarında bazı düzenlemelere gidildi. 1955'te başlatılan hazırlıklar sonucunda 1975'te son biçimini alan bir anayasa değişikliğiyle anayasa desteğiyle iki meclisli parlamento yerine tek meclisli bir parlamento (Riksdag) oluşturuldu, seçmen yaşı 18'e indirildi ve kralın yetkileri sınırlanarak krallık simgesel bir makama dönüştürüldü. 1973'te XVI. Karl Gustaf tahta çıktı.

1970 seçimlerinde Sosyal Demokratların çoğunluğu yitimlerine karşın, Olof Palme Komünistlerin desteğiyle başbakanlığı sürdürdü. 1976 seçimlerinden sonra Thorbjörn Fälldin başkanlığında merkez sağ bir koalisyon hükümeti kuruldu. Ekim 1978'de Fälldin'in istifası üzerine başbakan olan Ola Ullsten üçte biri kadınlardan oluşan bir azınlık hükümeti kurdu. 1979 seçimlerinden sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen Fälldin'in başbakanlığı sırasında İsveç, tarihinin en uzun süreli grev ve lokavtlarına sahne oldu. 1982'de Komünistlerin desteğiyle yeniden iktidara gelen Olof Palme Şubat 1986'da bir suikast sonucunda öldürülünce yerine Ingvar Carlsson geçti. İsveç Temmuz 1991'de Avrupa Topluluğu'na (AT) üyelik için resmen başvuruda bulundu. Sosyal Demokratlar Eylül 1991'deki seçimlerde ağır bir yenilgiye uğrayınca, Carlsson hükümeti yerini Sosyal Demokratlar dışındaki dört partiden oluşan yeni bir azınlık hükümetine bıraktı. Yeni hükümete İlimli Koalisyon

Partisi'nin önderi Carl Bildt başkanlık ediyordu. AT ile EFTA ülkeleri arasında kurulan Avrupa Ekonomik Alanı üyesi olan İsveç'in AT üyeliğine ilişkin görüşmeler Şubat 1993'te başladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK

İsveç Aydınlanması, GUSTAF AYDINLANMASI olarak da bilinir, İsveç edebiyatının serpilip geliştiği dönem. Bu dönemde yeni-klasikçilik en yetkin düzeyine ulaştı ve giderek romantizme dönüştü. Gustaf dönemi, adını aydın bir kral olan III. Gustaf'tan (hd 1771-92) alır. Bir sanat koruyucusu olan Gustaf zamanının en iyi yazarlarını sarayında topladı. 1786'da İsveç Akademisi'ni kurarak yazarlara resmî bir konum kazandırdı. Özellikle tiyatro ile operaya ilgi duyan Gustaf, Alman ve Fransız oyuncularını Stockholm'de sahneye çıkmaya davet etti. Ayrıca, önde gelen İsveçli şairleri de oyunlar ve opera metinleri yazmaya özendirdi. Kendisi de bu alanda bazı yapıtlar verdi. Bunlardan en ünlüsü, büyük şair Johan Henrik Kellgren ve besteci J.G. Naumann'ın işbirliğiyle hazırlanan tarihsel opera *Gustaf Vasa*'dır (1786).

Dönemin en ünlü edebiyat adamı Kellgren'di. Carl von Linne'nin (Carolus Linnaeus) bilimsel çalışmaları ve Emanuel Swedenborg'un gizemci öğretileri de bu dönemin ürünüdür. Sanatsal beğeniye yönlendiren tek otorite olan Kellgren'e göre komedilerde Fransız komedileri örnek alınmalı, trajediler ise yeni-klasik tarzda yazılmalıydı. Uşuluğu ve yergici bir üslubu benimseyen Kellgren, bireysel dehayı yücelten romantizm öncesi yazarlardan Thomas Thorild ile yoğun bir tartışmaya girdi.

Kellgren'in ölümünden sonra bu tartışmayı edebiyat çevresinde onun yerini alan Carl Gustaf af Leopold sürdürdü. 18. yüzyılın önde gelen İsveçli lirik şairi Michael Bellman, dönemin edebi çekişmelerinden uzak durdu.

Gustaf döneminin idealleri, İsveç Akademisi'nin ilk başkanı Nils von Rosenstein'in yazdığı *Om upplysning* (1793; Aydınlanma Üzerine) adlı risalede ifade edilmiştir. G. J. Alderbeth, J. Ehrensward, Fredrik Axel von Fersen, Düşes Hedvig Elisabet Charlotta gibi dönemin yazar ve ünlü kişilerinin anıları III. Gustaf'ın sarayındaki, zarif ve yaratıcı olmakla birlikte yapaylık taşıyan havayı yansıtır.

İsveç dili, İsveç dilinde SVENSK. İsveç'in ulusal, Finlandiya'nın Finceyle birlikte iki resmi dilinden biri. Kuzey Germen dillerinin Doğu İskandinav öbeğine girer. II. Dünya Savaşı'na değin Estonya ve Letonya'nın bazı bölgelerinde de konuşulmuştur.

İsveç dilinin Ortak İskandinav dilinden (600-1050) yaklaşık 1225'e değin uzanan tarihi, runik alfabeyle yazılmış çok sayıdaki yazıt sayesinde günümüze ulaşabilmiştir. İsveç dili, özellikle de ses sistemi 14. ve 15. yüzyıllarda büyük değişimler geçirmiştir. Çoğu dilbilimci Çağdaş İsveç dilini Yeni Ahit'in İsveççe çevirisinin yayımlandığı 1526'dan başlatır. Stockholm ve Mälaren Gölü çevresinde konuşulan Svea lehçelerine dayanan, Göta lehçelerinden de bazı özellikler alan standart dil, 17. yüzyılda oluşmaya başlamıştır. 1786'da kurulan İsveç Akademisi 1836'da bir İsveççe dilbilgisi kitabı yayımlamış ve sözlük çalışmalarını başlatmıştır.

İsveççe dilbilgisinin öteki İskandinav dillerinde de görülen bir özelliği, belgeli tanımlığın adın sonuna eklenmesidir. Standart İsveç dilinde, iyelik belirten s dışında, adların durum gösteren takıları yoktur ve

yalnızca iki cins (hem eril hem dişil, yansız) görülür. Ama İsveç dilinin birçok lehçesinde, günümüzde de üç cins (eril, dişil, yansız) ayırt edilebilir. İsveç dili, başta Aşağı Almanca ve Yüksek Almanca olmak üzere birçok dilden, yakın geçmişte de Fransızca ve İngilizceden birçok sözcük almıştır.

İsveç edebiyatı, İsveç dilinde ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. İsveç edebiyatının tarihi, Eski İsveç dilinin 13. yüzyılda Ortak İskandinav (ya da Ortak İzlanda) dilinden ayrılmasıyla başlar. İsveç'in 11. yüzyıldan başlayarak Katolikliği benimsemesi ortaçağ İsveç edebiyatının gelişimini durdurmuş ve dönemin birçok yapıtında Latince'nin kullanılmasına yol açmıştır. İsveç dilindeki edebiyat ise, ancak 16. yüzyılda İsveç'te güçlü bir Protestan Reform hareketinin gelişmesiyle kendi kimliğini bulmuş, sonraki yüzyıllarda Avrupa'daki edebiyat akımlarına koşut bir gelişim izlemiştir. Ayrıca bak. İskandinav edebiyatı.

İsveç Kilisesi, İsveç dilinde SVENSKA KYRKAN. İsveç'in devletçe desteklenen resmi kilisesi. 16. yüzyıl Protestan Reform hareketi sırasında Katoliklikten ayrılarak Lutherçiliği benimsemiştir.

İsveç halkı 9. yüzyılda yavaş yavaş Hristiyanlaşmaya başladı. İsveç'e gönderilen ilk Hristiyan misyoner, Hamburg'un ilk başpiskoposu olan Benedikten keşişi Aziz Angsar'dı (801-865). Onun ardından İsveçliler arasında İngiliz ve Alman misyonerler etkinlik gösterdi. Ama ülke ancak 12. yüzyılda bütünüyle Hristiyanlaştırılabilirdi. 1164'te Uppsala başpiskoposluk merkezi olarak belirlendi ve ilk İsveç başpiskoposu göreve başladı.

İsveç'te Reform hareketi, kilisenin geçmişteki uygulamalarından köklü bir kopuşla sonuçlanmadı. Kilise yönetiminde piskoposluk sistemi ve rahiplerin atanması sürdü. İsveç, Norveç ve Danimarka'nın oluşturduğu Kalmar Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız İsveç'in kralı olan I. Gustaf Vasa (1523-60) İsveç'te Katolik Kilisesi'nin büyük ekonomik gücüne son vermek istedi. Reform hareketinin başlatılmasında kralın başlıca yardımcıları, Avrupa'da öğrenim gören yeni dinsel öğretmenler konusunda bilgi edinmiş olan danışmanı Laurentius Andreae ile eğitimini Wittenberg'de Martin Luther ve Philipp Melanchthon'un yanında yapmış olan Olaus Petri'ydı. Katolik Kilisesi'yle bağların giderek zayıflaması sonucunda 1527'de kral, parlamentonun da onayıyla kilisenin mallarına el koydu ve İsveç Kilisesi bağımsız oldu. Bazı din adamları Lutherçiliği kabul etmekteyse İsveç'ten ayrılmayı yeğlediler, ama geride kalanlar ve halk giderek yeni dinsel öğretileri benimsediler. 1544'te kral ve parlamento, İsveç'i resmen Lutherci bir devlet ilan etti.

Olaus Petri, İsveç Reform hareketine birçok bakımdan hizmet etti. İsveççe bir Yeni Ahit (1526), bir ilahiler kitabı (1526), bir kilise elkitabı (1529) ve İsveççe bir ayin kılavuzu (1531) hazırladı, birçok dinsel yapıt kaleme aldı. 1541'de yayımlanan Kitabı Mukaddes'in tamamı İsveççeye Olaus ve kardeşi Laurentius Petri ile Laurentius Andreae tarafından çevrildi.

İsveç Kilisesi'nin ilk Lutherci başpiskoposu Laurentius Petri'nin yönetimi sırasında kilise Kalvencilerin girişimlerine karşı koydu. Laurentius 1571'de "kilise tüzüğü"nü hazırladı. Bundan sonra Katoliklerin İsveç'te yeniden güç kazanma çabaları boşa çıktı. Kral II. Gustaf Adolf döneminde Luthercilik karşısındaki bütün tehditler ortadan kalktı. Gustaf'ın, Otuz Yıl Savaşları'

na (1618-48) müdahalesinin Almanya'da da Protestanlığın kurtuluşunu sağladığına inanılır.

17. yüzyıl boyunca İsveç'te Lutherci öğreti egemen oldu. 18. ve 19. yüzyıllarda ise Almanya'da gelişen Pietizm İsveç Lutherçiliğini kuvvetle etkiledi. Bunun sonucunda, kilise eğitim ve toplumsal refah amaçlı etkinliklere girişti, misyonerlik çalışmalarına başladı. 20. yüzyılda da İsveç Kilisesi ekumenik hareket içinde etkin duruma geldi. Başpiskopos Nathan Söderblom'un çalışmaları 1948'de Dünya Kiliseler Konseyi'nin kurulmasında önemli rol oynadı.

İsveç Kilisesi bugün de en yüksek yetkinin kralın elinde bulunduğu bir devlet kilisesidir. Ama Hoşgörü Fermanı'nın yayımlandığı 1781'den bu yana İsveç'te önceki dinsel inançların da yasallığı kabul edilmiştir. 1952'de çıkarılan bir yasayla İsveç yurttaşlarına devlet kilisesinden ayrılma ve hiçbir kiliseye bağlı olmama hakkı tanınmıştır. Ülke, 13 piskoposluk bölgesine ayrılmıştır. Uppsala başpiskoposu hem kendi bölgesinin piskoposu, hem de İsveç Kilisesi'nin başı konumundadır. Piskoposlar ve başpiskopos, piskoposluk bölgesi rahiplerinin önerdiği adaylar arasında kral tarafından seçilir. İsveç Kilisesi'nin dinsel ve cemaat önderlerinden oluşan sinod yılda bir kez toplanır. Anlaşmazlıkların çözümünde son söz krala aittir.

İsviçre, resmi adı İSVİÇRE KONFEDERASYONU, Fransızca CONFÉDÉRATION SUISSE, Almanca SCHWEIZERISCHE EIDGENÖSSCHAFT, İtalyanca CONFEDERAZIONE SVIZZERA, Avrupa'nın orta kesiminde, dört yanı karayla çevrili ülke. Batıda Fransa, kuzeyde Almanya, doğuda Avusturya ve Liechtenstein Prensliği, güneyde ise İtalya ile çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda 225 km, batı-doğu doğrultusunda 390 km boyunca uzanır. Yüzölçümü 41.293 km², 1991 nüfusu 6.820.000'dir. Başkenti Bern'dir.

Yirmi kanton ile 6 yarı-kantondan oluşan İsviçre'nin sınırları birkaç küçük düzenleme dışında 1815'teki Viyana Kongresi'nden bu yana değişmemiştir. 1648'de Vestfalya Barışı'yla belirlenen tarafsızlık konumu 1815'te Viyana Kongresi, 1919'da Versailles Antlaşması ve 1920'de de Milletler Cemiyeti kararıyla onaylanmıştır. Dünyanın en eski ve Avrupa'nın en sağlam demokrasilerinden birini yaklaşık 700 yıldır sürdürmektedir. Üç yüzü aşkın uluslararası kurumun mali ve yönetsel merkezidir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. İsviçre üç coğrafi bölgeye ayrılır: Jura, Alpler ve Mittelland (Orta Bölge). Ülkenin yaklaşık yüzde 10'unu kaplayan Jura (Keltçede "orman") bölgesi, engebeli dağlardan oluşur. Genel Alp kıvrılmasının etkisini yansıtan Jura Dağları, vadilerden daha çok yağış aldığı halde bölgedeki ormanlar daha seyrektir. St. İmmer Vadisi ile Doubs Irmağı arasındaki dağlar açılma sonucunda peneprene dönüşmüştür. Fransa'ya kadar uzanan plato Franches Dağları adıyla anılır.

Alpler en yüksek noktasına aynı zamanda ülkenin en yüksek doruğu olan Dufourspitze'de (4.634 m) ulaşır. Dufourspitze ve Alpler'deki en yüksek dağlardan biri olan Matter Doruğu (4.478 m) güzel manzarasıyla ünlü Valais kantonundadır. Alpler'in Avrupa'nın su bölümü çizgisini oluşturduğu, en çok İsviçre'nin bu kesiminde belirgindir. Buradan Rhône Irmağı batıya, Ren Irmağı doğuya, Ticino Irmağı güneye, Reuss Irmağı ise kuzeye yönelir. 1225'te Schöllenen Boğazında yapılan bir köprünün

ardından açılan Sankt Gotthard Geçidi Alpler'deki ilk ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan en kısa geçittir.

Cenevre Gölü
Arı Güler

Jura bölgesiyle Alpler'in gövdesi arasındaki dağlık Mittelland ülkenin yüzde 30'unu kaplar. Bu bölgeyi iki dağ sırası ile İsviçre'nin en büyük iki gölü olan Cenevre (Léman) ve Konstanz (Bodensee) göleri kuşatır. Nüfusun büyük çoğunluğunun yaşadığı Mittelland ülkenin ekonomik yaşamının da temelidir.

İklim. Avrupa'ya özgü bütün iklim kuşakları İsviçre dağlarında buluşur: Batıda Gulf Stream'in etkisindeki Atlantik iklimi, doğuda Doğu Avrupa'nın kara iklimi, güneyde Akdeniz iklimi, kuzeyde Orta Avrupa'nın siklon iklimi etkilidir. Ülkeye batıdan esen rüzgârlar egemendir. Ama vadilerde, Cenevre'ye özgü kuzeydoğu rüzgârı bise (karayel) gibi şiddetli rüzgârlar da görülür. Yağış miktarı genellikle yükseklikle doğru orantılı olarak artar. Bu nedenle yakın yerler arasında bile büyük yağış farkları görülebilir. Örneğin 654 m yükseklikteki Sankt Gallen'de yıllık ortalama yağış miktarı 1.318 mm'ye, yalnızca 50 km uzaklıktaki Sântis'te bu miktar 2.904 mm'ye ulaşır. Ülkenin dörtte üçünde yıllık ortalama yağış 1.000 mm'yi geçer. İç kesimlerdeki dağlarda hemen hiç yağış almayan çukur bölgeler de vardır; bunların en ünlüsü Rhône Vadisi'dir.

Davos (1.560 m) ve Arosa (1.825 m) gibi yüksek kentlerdeki alçak basınçlı ve olağanüstü kuru hava, Güneş ışınlarının daha geniş bir tayfa yayılmasını sağlar ve böylece verim tedavisine elverişli bir iklim yaratır. Öte yandan Orta Avrupa'ya ve Alpler'e egemen olan istikrarlı yüksek basınç koşulları kış aylarında kalın ve gri sis tabakalarıyla kış soğuk hava kütlelerinin oluşmasına yol açar. Bu nedenle kuzeydeki Alp vadileri, Jura Dağlarının havzaları, Mittelland'ın alçak kesimlerindeki köy ve kasabalar günlerce, hatta haftalarca sis altında kalırken, yüksek kent ve kasabalarda hava pırl pırl ve ılıktır. Yükseklikte birlikte sıcaklığın artması İsviçre dağlarındaki sanatoryumların kışın bile dolu olmasının başlıca nedenidir. Alpler'deki kantonlarda, 8 bini şubat-nisan arasında olmak üzere her yıl 10 bin çıg olayı görülür.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. İsviçre'nin bitki örtüsü Avrupa'nın dört iklim bölgesinin özelliklerini birleştirir: Batıda Atlas Okyanusu kıyılarındaki meşe ve kayın ağaçları, doğuda gürgen ve melez ağaçları, kuzeyde Alt-Alp bölgesinin ladin ağaçları ve güneyde kestane koruları görülür. Rosa Dağı bölgesindeki alp tipi çayırlar 3.758 m yüksekliğe kadar çıkar. Alpler'deki tahl

alanları yakın geçmişe değin Zermatt'tan (2.042 m) daha yükseğe uzanıyordu. Orta Avrupa'nın en yüksekte yer alan bağları

bugün de Valais'deki Visperterminen yakınındadır (1.188 m).

İsviçre'nin hayvan varlığı ağırlıklı olarak Alpler'e özgü niteliktedir; ama Avrupa'nın güney ve ortakuzey kesimlerine özgü türler de görülür. Kısa süren av mevsimi dışında hayvan varlığı yasayla koruma altına alınmıştır. Alpler'de kar sınırı yakınında mar-mot ve elik ile soyu tükenmek üzereyken yeniden çoğaltılan Alp dağ keçisi yaşar. Ormanlık bölgelerde tavşan, tilki, porsuk, sincap ve çok çeşitli kuşlar, göl ve ırmaklarda da alabalık görülür.

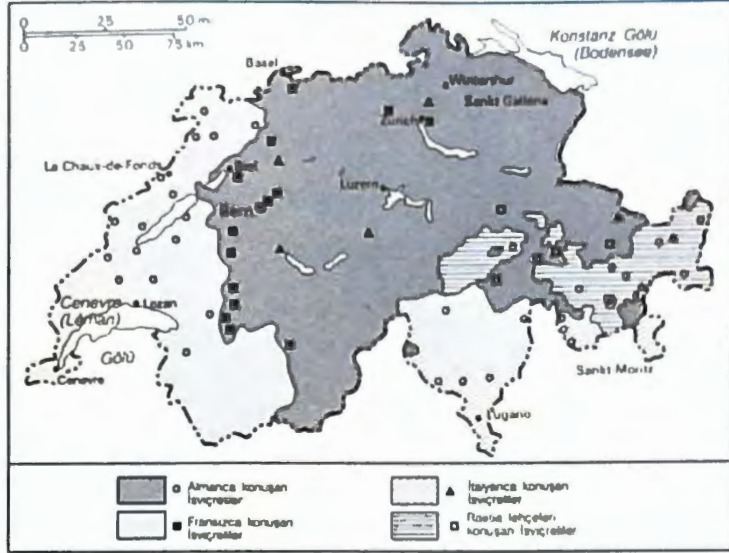
Yerleşme dokusu. Jeomorfoloji iklim ve bitki örtüsü çeşitliliği ülkedeki yerleşme çeşitliliğinin de temelini oluşturur. Bir bölgeden öbürüne ev tipleri bile farklılık gösterir. Yerleşmeler genellikle vadilerde kurulmuştur. Dağ etekleri boyunca dizilen Alp köyleri İsviçre'ye özgü bir görünüm sunar. 19. yüzyılın ikinci yarısında sulama kanallarının açılmasıyla köyler vadi düzlüklerine doğru genişlemiştir. Rheinwald, Poschiavino ve Urseren gibi pek çok vadinin bazı kesimlerinin dirençli kayalar ya da Tarihöncesi toprak kaymaları yüzünden önceki kesimlerden kopması köylerin ve eski Alp kooperatiflerinin (*Alpgenossenschaften*) oluşumunda önemli rol oynamıştır. Köylerin küçük ama siyasal bakımdan önemli birimlerdir; her köyün başta otlak, orman, verimli bir vadi tabanı ve su olmak üzere bütün temel gereksinimlere sahiptir. İki ayrı vadiyen gelen yolların birleştiği yerler yerleşmeye özellikle elverişlidir.

Bazı İsviçre kentleri (örn. Sankt Gallen) manastırların çevresinde, bazıları da (örn. Zürich) Roma yerleşmeleri çevresinde doğup gelişmiştir. Bazı köyler gelişerek ticaret kentlerine dönüşmüş, Fribourg (1157) ve Bern (1191) gibi kentler ise planlı biçimde kurulmuştur. Başta eski liman kentleri Zürich, Cenevre ve Luzern olmak üzere hemen bütün kentler benzersiz bir coğrafi konumdan yararlanır. Pek çok kasaba da bir köprünün çevresinde gelişmiştir. Regensberg ve Gruyères gibi dağ kasabaları müstahkem ortaçağ yerleşmelerinden doğmuştur. İsviçre'yi Avrupa'nın önceki kesimlerinden ayıran yükseltiler nedeniyle yollara ve geçitlere yakınlık da kentleşmede önemli bir rol oynamıştır. 1990 verilerine göre nüfusun yüzde 60'ı kentlerde yaşamaktadır.

NÜFUS. İsviçre'nin tarihsel evriminde Etrüskler, Raetialılar (Rhaeti), Keltler, Romalılar ve Germanler önemli izler bırakmıştır. Günümüzdeki İsviçre nüfusu esas

olarak Alpli ve "Kuzeyli" halklarla Güney Slav (Dinar) halklarının özelliklerini taşıyor. 1980'de nüfusun yüzde 65'i Almanlardan, yüzde 18,4'ü Fransızlardan, yüzde 9,8'i İtalyanlardan, geri kalanı da ülkeye çalışmak üzere dışarıdan gelen yabancıardan oluşuyordu. Ülkede konuşulan diller nüfusun bu dağılımını yansıtır. Buna göre İsviçre'de yaşayanların yaklaşık üçte ikisi Almanca, beşte biri Fransızca, onda biri

İsviçre'nin bir sanayi ülkesine dönüşme süreci 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Günümüzde ihracatının çoğunu imalat ürünleri ve kimyasal maddeler oluşturur. Motordan jeneratöre, türbinden atom saati-ne kadar çok çeşitli İsviçre ürünlerinin üstün niteliği onlara yüksek bir rekabet gücü sağlar. Alpler'e düşen bol yağış ve buzul suları ile yükseklik farklılıklarının yarattığı hidroelektrik enerji olanakları kömür

İsviçre'de Etnik Dağılım

İtalyanca, yüzde 1'i de Raetia lehçelerini(*) konuşur. Gene 1980 sayımına göre halkın yüzde 47'si Katolik, yüzde 44'ü Protestandır; ayrıca küçük bir Yahudi cemaati (yüzde 3) vardır. Bazı kiliselerde Protestanlar ve Katolikler birlikte ibadet ederler. 1874 Anayasası eksiksiz dinsel özgürlüğü güvence altına almakla birlikte 1848 Anayasası'nın Cizvitlerin ve Cizvitlerle bağlantılı kuruluşların İsviçre'de örgütlenmesini yasaklayan hükümünü korumuştur. Ama bu hüküm de 1973'te bir referandumla kaldırılmıştır.

İsviçre'nin doğal nüfus artış hızı dünya ortalamasının çok altındadır (1990'da binde 3). Gene 1990 verilerine göre doğum oranı binde 12,5, ölüm oranı ise binde 9,5'tir. Bu nedenle İsviçre'de genç nüfusun sayısı oldukça azdır. 1890'da 15 yaşın altındakiler toplam nüfusun ancak yüzde 17'sini oluşturuyordu.

EKONOMİ. İsviçre'de büyük ölçüde sanayi ve ticarete dayanan çok gelişmiş bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1990 verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 238 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 35.160 ABD Doları'dır. İsviçre, ulaştığı bu milli gelir düzeyiyle günümüzde en önde gelen gelişmiş devletleri arasına girmiştir. İsviçre ekonomisi hammadde kıtlığı, sınırlı bir ekilebilir arazi üzerinde kentleşmenin doğurduğu baskı, yağışların tarımın niteliğini ve niceliğini büyük ölçüde belirlemesi, uluslararası ticaret yolları üzerinde bulunma üstünlüğü, doğal güzellikler ve ülkenin üretimini emme olanağından yoksun küçük bir iç pazar gibi etmenlerce biçimlenmiştir. Toplam nüfusun yüzde 7'sine yakınının çalıştığı tarımın belirgin özelliği yem bitkileri üretimi ve tüm tarım arazisinin beşte üçünü kaplayan otlaklardır. Bol güneşli Valais meyve, sebze ve çilek yetiştiriciliğinde uzmanlaşmıştır. Pek çok gölün kıyısı boyunca uzanan yamaçlarda bağcılık yaygındır. Ama ülkede başlıca tarımsal uğraş hayvancılıktır; mandıracılık ve sığır yetiştiriciliği tarımsal gelirin yaklaşık yarısını sağlamaktadır.

ve petrol gibi doğal kaynakların yokluğunu dengeler. Avrupa'nın en yüksek iki barajı Mauvoisin (237 m) ve Grande Dixence (280 m) Valais'dedir. Ülkede ayrıca birkaç nükleer santral bulunmaktadır. Toplam yıllık elektrik üretimi (1989) 53 milyar kW-sa'dır.

İsviçre'nin hemen bütün ülkelerle ticaret ilişkisi vardır. Bunların başında Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg gelir. Öte yandan ülkenin Avrupa'daki merkezi konumu, siyasal istikrarı ve gizliliği koruyucu yasaları İsviçre'yi dünyanın en önemli mali merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Hammadde ve gıda ithalinin yol açtığı dış ticaret açığını turizm gelirleriyle bir ölçüde kapatan İsviçre'ye gelen turistlerin yüzde 80'i öteki Avrupa ülkelerinin vatandaşlarıdır.

Alpler'deki en önemli geçitlerin yanı sıra Rhône, Ren ve Tuna gibi su yolları arasındaki Mittelland'dan geçen eski yolları denetiminde bulundurma dolayısıyla İsviçre, Avrupa'nın transit trafiğinde kilit konumdadır. Ülkede demir ve kara yolu sistemleri çok gelişmiştir. Yolcu taşımacılığında demiryolları ağırlıktadır. İsviçre Federal Demiryolları, federal hükümetçe işletilir.

Küçük bir "okyanus filosu" da bulunan İsviçre'nin ulusal havayolu şirketi Swissair dünyanın en büyük ticari havayolu şirketlerinden biridir.

İsviçre'de çok uzun süredir egemen olan doğrudan demokrasi ve federalizm geleneğinin yanı sıra dış ticarete olağanüstü bağımlılık da ekonomide devlet müdahalesini dışlama ve dünya çapında serbest ticareti destekleme geleneğinin temelini oluşturur. Ülkede posta, telgraf, telefon ve ana demiryolu hatları dışında hemen bütün kamu hizmetleri ya özel ya da belediyelere ait kuruluşlarca yürütülmektedir. Devlet II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle işgücü piyasasına müdahale etmek zorunda kalmış, yabancı işçilerin ülkeye akınını sınırlamak üzere yasalar çıkarılmıştır. İsviçre İşçi Sendikaları Federasyonu sosyal demokrat eğilimlidir. 1929'daki Büyük Bunalım'dan bu

yana sendikalar grevi bir araç olarak kullanılmak yerine hakemlik çözümünü benimsemiştir.

YONETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR İsviçre Konfederasyonu'ndaki yaklaşık 3 bin bucagın (Gemeinde) büyüklükleri çok farklıdır, örneğin Bagnes'in yüzölçümü 285 km², Rivas'ın yüzölçümü ise 0,3 km²'dir. Yirmi kanton ve 6 yarı-kanton (yarı-kantonlar [Halbkanton] işlevsel bakımdan tam anlamıyla birer kantondur) gibi bucaklar da büyük ölçüde özektir.

İsviçre Konfederasyonu'nun temel yasaları, 1848'de benimsendikten sonra 1874'te yeniden düzenlenen Federal Anayasa'ya dayanır. Federal hükümet iç ve dış güvenlik, ulaşım, ormancılık, su kaynaklarının korunması, dış politika, gümrük, posta, telefon, telgraf ve para sisteminin yanı sıra yaygın sosyal sigorta programı ile askeri örgütlenmeyi denetler. Ayrıca ekonomiyi yönlendirir, ceza hukuku ve medeni hukuk alanlarında tüm ülkede aynı yargı sisteminin işlemini sağlar.

Federasyonun örgütsel birimleri kantonlar, Federal Meclis, Federal Konsey ve Federal Yüksek Mahkeme'dir. Yasama yetkisini kullanan Federal Meclis (Bundesversammlung) nispi temsil sistemiyle seçilmiş 200 üyeli Ulusal Konsey ile her kantonun iki, her yarı-kantonun ise bir temsilcisinin bulunduğu 46 üyeli Kantonlar Konseyi'nden (Ständerat) oluşur. Yürütme organı Federal Konsey (Bundesrat) yedi üyeli bir kuruldur ve başkanlık dönüşümü olarak yürütülür. En üst yargı organı Lozan'daki (Vaud) Federal Yüksek Mahkeme'dir. 1912 tarihli İsviçre Medeni Kanunu, Türkiye gibi pek çok ülkenin medeni hukukuna örnek olmuştur. Sıkıyönetim, genel seferberlik ya da savaş koşulları dışında ölüm cezası 1937'de kaldırılmıştır.

Ülkenin başlıca siyasal partileri İsviçre Sosyal Demokrat Partisi (SPS), Radikal Demokrat Parti (FDP), İsviçre Hristiyan Demokrat Halk Partisi (CVP) ve İsviçre Halk Partisi'dir (SVP).

Kökleri 16. yüzyıla değin uzanan tarafsızlık politikası dolayısıyla İsviçre'de ordunun görevi ülkenin bağımsızlığını korumakla sınırlanmıştır. 20-50 yaş arasındaki erkekler sekiz yıl boyunca her yıl üç haftalık askerlik eğitimi görürler. Kadınlar da Kadınlar Yedek Kuvveti'nde gönüllü olarak askerlik yapabilir. Dünyada yalnızca İsviçre askerleri silah ve donanımlarını evlerinde bulundurabilirler ve yıllık yükümlülüklerini sivil giysilerle yerine getirebilirler.

1874 Anayasası'na göre her kanton ve yarı-kanton eğitim alanında bağımsızdır. İlköğretim ücretsiz ve zorunludur. En önemli sosyal sigorta kurumu 1948'de benimsenen yaşlılık sigortasıdır.

KÜLTÜREL YAŞAM. İsviçre'de halk sarı anlatımını müzik, şiir (özellikle şık), dans, ağaç oymacılığı ve süslemecilikte bulur. Öte yandan Cenevre, Basel, Lozan, Sion ve Chur'daki katedrallerle pek çok şato ve kalede 12. yüzyıl Romanesk üslubu kendini gösterir. Zug, Zürich ve Schaffhausen'deki katedrallerde ise gotik üslup egemendir. Rönesans'la birlikte İsviçreli mimarlar öteki ülkelerde büyük yapıtlar vermişlerdir. Bunlar arasında A. da Ponte, A. Contino, D. Fontana, C. Maderno, F. Borromini, G.B. Gilardi vb sayılabilir. 20. yüzyılda da Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret) Batı'daki pek çok mimarlık akımını etkileyen uluslararası üslubun büyük yaratıcılarından biri olmuştur.

© Rand McNally & Co.
A-603 (100 000)

İSVİÇRE

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğüne gösterir • • • • •
Yükseklikler metre cinsindendir

7° 30'

16. yüzyılda İsviçre'de Protestanlık genel olarak resim ve heykel sanatlarını oldukça olumsuz etkilemiştir. Buna karşın İsviçre'den Alberto Giacometti ve Paul Klee gibi büyük heykeltarihi ve ressamlar da çıkmıştır. İsviçreli ünlü yazarlar arasında Jean-Jacques Rousseau, tarihçi ve eleştirmen Jacob Burckhardt, Madame de Staël, Gottfried Keller, Conrad Ferdinand Meyer, Jeremias Gotthelf, Charles-Ferdinand Ramus'nun yanı sıra Nobel ödüllü Hermann Hesse ile Carl Spitteler sayılabilir. Çağdaş oyun yazarlarından Friedrich Dürrenmatt ile Max Frisch de İsviçrelidir. Müzik alanında A. Honegger, O. Schoeck ve F. Martin uluslararası ün kazanmıştır. İsviçreli ünlü bilim adamları arasındaysa 16. yüzyılda yaşamış Paracelsus, üç yüzyıl boyunca matematiğe önemli katkılarda bulunan Baselli Bernoulli ailesi, matematikçi Leonhard Euler, doğabilimci H. B. de Saussure, Nobel ödüllü kimyacı Alfred Werner ve psikoloji bilgini Jean Piaget sayılabilir.

TARİH. İlkçağ ve ortaçağda İsviçre. Hristiyanlık öncesinde bölgede, avcılar, balıkçıların, tarımla uğraşan köylülerin ve silahlı savaşçıların dağınık ve geçici yerleşmeleri vardı. La Tène (Demir Çağı) uygarlığından sonra bölgeye gelen Kelt nüfusu giderek

dü. Bu dönemde ülke bütünüyle feodal bir görünüme büründü. Kontlar, piskoposlar ve başkışiler fiilen denetimsiz bir yargı ve yönetim yetkisi kazandılar. Yalnızca Basel, Zürich, Solothurn, Bern ve Schaffhausen gibi surlarla çevrili kentler bir ölçüde bağımsızlığını koruyabildi. Dağlar arasındaki vadilerde de aralarındaki işbirliği sayesinde aklıktan korunabilen ve feodal baskıya direnen köy toplulukları yaşıyordu.

İsviçre'nin birçok kenti savunma, ticaret ve yönetim amacıyla egemen feodal ailelerce oluşturuldu. Fribourg, Thun, Burgdorf, Laupen ve Morat kentleri Zähringer hanedanının gücünü gösteriyordu. 1218'de nüfuzunu yitiren Zähringerlerden sonra Kyburg, Habsburg ve Savoie hanedanları bölgede ağırlık kazandı.

13. yüzyıl başlarında Sankt Gotthard Geçidinin açılması kuzey-güney doğrultusundaki İtalya yolunun önemini artırdı. Yolun üzerinde bağımsız bir yaşam süren Uri, Schwyz ve Unterwalden'deki (Obwalden ve Nidwalden) köylü toplulukları böylece ağırlık kazandı. Bu topluluklar Kutsal Roma-Germen imparatoruna bağlılık karşılığında bazı ayrıcalıklar elde ettiler. 1273'te Habsburg hanedanından Alman kralı olan Rudolf bu ayrıcalıklara son vererek İsviçre'yi denetim altına aldı. Rudolf'un 1291'de ölmesi üzerine Schwyz, Uri ve Nidwalden bir araya gelerek Ölümsüz Birlik'i (*Ewige Bund*)

olamadılar. Uzun süre Habsburglarla dost kalan Bern ise 1353'te Unterwalden'in düşmanca köylü hareketlerini desteklemesini önleme kaygısıyla birliğe sürekli biçimde katıldı, ama Habsburglarla ilişkisini sürdürdü.

Bern 1382'de Thun ve Burgdorf'u denetimi altına aldı. Luzern 1385'te Habsburgların denetimi altındaki Rothenburg ve Sempach bölgeleri ile Entlebuch vadisini işgal etti, Tirol III. Leopold'un bir ordusunu yenilgiye uğrattı. 1352'de Glarus ve hemen ardından Zug kantonları İsviçre birliğine bağımlı üye olarak kabul edilmişti. Avusturya tehdidi altındaki Zug 1364'te Schwyz'in koruması altına girdi. 1370'te Glarus ve Bern dışındaki kantonlar, din adamlarının vergiden ve askerlikten muaf tutulması talebiyle karşılaştılar. Ama savaş durumunda böyle bir talep kabul edilemezdi; Ekim 1370'te imzalanan Papazlar Sözleşmesi ile kantonlar, din adamları ile dindışı kesimlerin aynı yasalarla bağlı olmasını kararlaştırdılar. Konfederasyon (*Eidgenossenschaft*) sözcüğü ilk kez bu anlaşmada kullanıldı. Glaruslular 1386'da Windegg'i aldılar, Nisan 1388'de Näfels'de Avusturyalılar tek başlarına yenilgiye uğratarak birliğin bağımsız bir üyesi oldular. Näfels zafinden sonra sekiz devlet ya da kantondan (Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Luzern, Glarus, Bern ve Zürich) oluşan konfederasyon tarihsel bir olgu durumuna geldi.

15. yüzyıldan 16. yüzyılın başına değin İsviçre. 15. yüzyıl konfederasyon için barış ve genişleme dönemi oldu. En güçlü ve zengin kanton olan Zürich topraklarını büyüttü, Bern doğuya ve batıya doğru genişledi. İçteki kantonlar güvenlik nedenleriyle güneye doğru yayıldılar. Sankt Gallen Manastırı'nın çevresinde oluşmuş olan ticaret kentinin üyeleri ve kent çevresindeki Appenzell toplulukları, dinsel yöneticilere ve Avusturyalılara karşı ayaklanarak direndiler. 1405'te Appenzell, Bern dışındaki yedi kanton tarafından müttefik olarak kabul edildi. Güneyde Leventinalılar 1403'te Uri ve Obwalden'in korumasını istedi. Öte yandan Bern 1415'te Aargau ve Zofingen'i, Luzern Sursee ve St. Urban'ı işgal etti. Zürich de benzer kazanımlar elde etti. Uri 1422'de Bellinzona'yı satın aldıysa da Milano Düküğü aynı yıl bu kenti yeniden ele geçirdi.

Toggenburg kontu VII. Friedrich 1436'da vâris bırakmadan ölünce onun topraklarını paylaşma konusunda Schwyz ile Zürich arasında beliren anlaşmazlık savaşa yol açtı. Savaşta başarısız olan Zürich, Habsburg imparatoru III. Friedrich'le ittifak kurunca bütün konfederasyonla karşı karşıya geldi. Konfederasyon kuvvetleri 1443'te kenti kuşattı. III. Friedrich'in isteği üzerine Fransa kralı VII. Charles'in gönderdiği takviye kuvveti, onda bir gücündeki İsviçre ordusunu yenmesine karşın, başka çatışmaya girmekten kaçınarak geri döndü. Fransa, Zürich dışında da Basel ve Solothurn'un katıldığı konfederasyonla barış yaptı (1444). Bunu 1446'da Zürich ile konfederasyon arasında Konstanz Barışının imzalanması izledi. Schwyz'in lehine hükümler içeren bu antlaşmayla savaştan önceki sınırlara dönüşürken Avusturya Ren'in güneyinden bütünüyle çıkarıldı.

Bundan sonra konfederasyon ittifaklarla ve toprak kazanımlarıyla gücünü artırdı. Konfederasyon içinde de Bern önderliği Zürich'in elinden almıştı. 1466'da Bern'in Mülhausen'le (Alsace) ittifak kurması Habsburglarla yeni bir anlaşmazlığa yol açtı. Sundgau ve Waldshut'a yönelik İsviçre saldırılarından sonra saptanan barış koşulları uyarınca Mülhausen bağımsız kaldı, Avusturya kralı Sigismund'a 10 bin gulden

Ren Irmağı ve ilü yakasındaki dev kimya kuruluşları, Basel, Kuzey İsviçre
ABC Ajansı

arttı. Julius Caesar'ın diktatörlüğü (İÖ 46-44) sırasında o dönemdeki adıyla Helvetia Alpleri üzerindeki geçitler nedeniyle Roma açısında stratejik önem kazanmıştı.

Ren Irmağının kuzeyinde yaşayan ve İS 259'dan sonra Roma savunma hatlarını aşarak bölgeye sızmaya başlayan Germen halkları 5. ve 6. yüzyıllarda Aar'ın doğusunda sürekli yerleşmeler kurdular; onları Ostrogotlar ve Franklar izledi. 6. yüzyıldan sonra bölgeye gelen Aziz Columbanus ve Aziz Gall gibi misyonerler piskoposluk bölgeleri ve Benedikten manastırları kurdular. Buna karşılık siyasal iktidar Frank krallarına bağlı kontların elinde kaldı. 843'e değin Frankların egemenliğinde olan bölge, bu tarihte bölündü ve Lothair ile II. Ludwig (Alman) arasında paylaşıldı.

10. yüzyılda Macar ve Müslüman akıncılar bu bölgeye kadar geldiler, ama kalıcı yerleşmeler kuramadılar. 1033'e gelindiğinde bölge bütünüyle Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Konrad'ın egemenliğine girmişti. Ama sonunda İsviçre, bazıları İmparator IV. Heinrich'i, bazıları da Papa VII. Gregorius'u destekleyen kontlar arasında bölün-

kurdular. Aynı yılın aralık ayında Obwalden'in de katıldığı birlik, anlaşmazlıkları birlik içinde çözme ve ortak savunmayı amaçlıyordu. Birliğin mühürlü kuruluş belgesi geleneksel olarak İsviçre Konfederasyonu'nun kuruluşuyla özdeşleştirilir. Habsburglar İsviçre üzerindeki taleplerinden vazgeçmediler, ama ne onlar ne de çevredeki öteki krallar bu sırada bölgeyle fazla ilgilenemediler.

1300'den 1530'a değin İsviçre Konfederasyonu. Schwyz'lıların, 1314'te Avusturya dükü II. Friedrich'in koruması altındaki Einsiedeln Manastırı'na saldırılarına üzerine Friedrich'in kardeşi Leopold bir orduyla İsviçre'ye girdi. Ama 15 Kasım 1315'te Morgarten yakınlarında durduruldu. Birlik üyeleri 9 Aralık 1315'te Habsburgların bölge üzerindeki huk iddialarını reddeden ve ayrı barış anlaşmaları yapılmamasını öngören bir belge daha düzenlediler. 7 Kasım 1332'de Luzern'in Uri, Schwyz ve Unterwalden'le ittifak kurması birliğin gücünü artırdı. 1351'de Zürich'le de benzer bir anlaşma yapıldı. Bunun üzerine Avusturyalılar kenti üç kez kuşattıysa da başarılı

savaş tazminatı verildi. Sigismund, Alsace'daki ve Kara Ormanlar'daki (Schwarzwald) haklarını 50 bin gulden karşılığında Burgonya dükü Charles'a (Cesur) devredince 10 bin guldenlik tazminat geri ödendi. Charles bu haklara dayanarak Alsace'a yerleşip Mülhausen'i tehdit etmeyi denedi. Bern kantonunun yöneticilerinden sermayedar siyaset adamı Niklaus von Diesbach'ın Fransa kralı I. Louis'yle dostluğu sayesinde Fransa'dan yardım alan İsviçreliler 1476'da iki kez Burgonya ordusunu yendiler. Böylece İsviçre gücünün doruğuna ulaştı; İsviçreliler artık eşit koşullarda Avrupa'daki her orduya karşı koyabilirlerdi. Bunun ilk sonucu, Ocak 1477'de Nancy'de Charles'ın yenilgiye uğratılıp öldürülmesi oldu. Bu koşullarda konfederasyon üyeleri ortak bir politika anlayışabilselerdi, Franche-Comté'nin tümünü ve Alsace'ın büyük bölümünü kolayca ele geçirebilirlerdi. Ama Zürih, Bern'in batıya doğru genişlemesini desteklemeye yanaşmadı. Bern, Zürih ve Luzern'de çiftçiler hükümetlerine karşı çıktılar. İç kantonlar, federasyonun merkezileşip genişlemesine karşı direndiler. Aralık 1481'de yapılan Stans Anlaşması'yla iç savaşın önüne geçildi. Bu anlaşma sonucunda Fribourg ve Solothurn'un da katılımıyla konfederasyon üyelerinin sayısı 10'a çıktı. Bern ve Zürih arasında uyum sağlanamaması yüzünden büyük devlet konumunu elde edemeyen İsviçre 1499'da bir kez daha

ağır bir yükü. Zengin manastırlar halkın büyük tepkisini çekiyordu. Piskoposların çoğu, bölgelerinde bir değişimden yana değildi. Papalar, muhafız birliği olarak çok sayıda İsviçreli paralı asker besliyordu. Ama aylıklarının düzenli ödenmemesi üzerine bu askerler de papalığa bağlılığını yitirmeye başlamıştı.

İsviçre'de kırsal kesimden çok kentlerde etkili olan Reform hareketi Erasmus, Zwingli ve Luther'in adlarıyla bütünleşti. Erasmus, din adamlarının yozlaşmasını kıyasıya eleştirirken, geleneksel öğretiyle bağları koparmamaya özen gösterdi. Luther 1517'de endüljans satışlarına açıkça karşı çıktı.

Papaz Huldrych Zwingli (1484-1531) ise kutsal metinlerle çelişen geleneksel öğretileri reddetmekte Luther'e öncülük etti. Aynı zamanda yurtsever bir konfederasyon yanlısı olan Zwingli paralı askerliğe ve önde gelen politikacılara yabancı güçlerce ücret ödenmesine şiddetle karşı çıkıyordu. 1518'de Zürih'deki Büyük Katedral'in özel kurulunca katedralin aylıklı papazı seçildi. 1522'den sonra dinsel törenlerin sadeleştirilmesinin savunulan, kutsal yerlerin ziyaret edilmesine, kutsal emanetlerin ve tasvirlerin yüceltilmesine, kilisede org kullanılmasına ve endüljans satışına karşı çıkan görüşler geliştirdi. Bağımsız yerel kiliseler kurulmasını öneren Anabaptistlerle, ülke çapında tek bir devlet kilisesi bulunması gerektiğini

makla birlikte iki tarafı da tatmin etmedi. 11 Ekim 1531'de patlak veren Kappel Çarpışması Zwingli'nin yenilgisi ve ölümüyle sonuçlandı. Aynı yıl Gubel'de Bern'in de katıldığı savaşta Protestanlar bir kez daha yenilgiye uğradı. Kasım 1531'de yapılan 11. Kappel Barışı uyarınca Zürih, Bern, Basel, Schaffhausen ve öteki bazı kantonlar Protestanlığı sürdürmekle birlikte yayılmadan vazgeçtiler. Ortak topraklar hangi mezhebi seçeceklerine kendileri karar verecekti.

Konfederasyonun dışında kalan Cenevre, Savoie egemenliğine girmemek için, Cenevre Gölü çevresindeki denetimini güvence altına almak isteyen Bern'e yaklaşmıştı. Güney sınırlarını Katoliklere karşı korumak ve Fransız işgalini önlemek amacıyla Vaud'u ele geçirmek isteyen Bernliler 1536'da bu hedeflerine kolayca ulaştılar. Lozan'la birlikte göl çevresini elinde bulunduran Cenevre'de ise Zwingli'nin öğretisi hızla yayıldı ve egemen oldu.

Katolikliği reddeden fransız hümanistlerinden Jean Calvin (1509-64) *Christiance religionis institutio* (Hristiyan Dini'nin Kurumları) adlı yapıtını 1536'da Basel'de yayımladı. Aynı yıl Cenevre'den geçerken kent yöneticilerinin isteği üzerine burada kaldı ve kentin yönetiminde etkili olmaya başladı. Calvin'in öğretisi Zwingli'nin ilahiyatına benzemekle birlikte özellikle cemaatlerin yerel özerkliğini vurgulaması bakımından ondan ayrılıyordu. Cenevre'nin konfederasyona katılma başvurusu bu nedenle reddedildi. Ama Cenevre'nin Bern'le yaptığı ittifak, Fransızların kentin Savoie'lıların eline geçmesini istememesi ve korunaklı surları Cenevre'nin bağımsızlığını korumasını sağladı. Kent Fransız Devrimi'ne değin önemli bir düşün merkezi ve mülteciler için sığınak oldu.

1530'dan sonra İsviçre Konfederasyonu.

Calvin Cenevre'de görüşlerini yayarken, Katolik Kilisesi de kendi içinde reformlara girişti. Bu reformlar Katolik kantonlarca benimsenirken Glarus ve Appenzell kantonları iki mezhepli yapılarını korudular. Gene de dinsel çekişmeler İsviçre kantonları arasındaki ilişkileri etkilemeyi sürdürdü. Protestan kantonlar Fransa'dan kaçan Protestanlar için bir sığınak oldu. 17. yüzyıla gelindiğinde 1 milyon 250 bin kişinin yaşadığı İsviçre din, hukuk ve dil farklılıklarını ile ekonomik bölünme yüzünden artık Avrupa'da bağımsız bir rol oynayamaz duruma gelmişti. Cenevre ve Graubünden hâlâ önemli bağlaşıklardı. Ama konfederasyon içinde dinsel temele göre oluşmuş üç ayrı birlik vardı. Buna karşılık ülke güneyden Milano ile Venedik'in, doğudan Vorarlbergli Habsburgların ve Tirol'un tehdidi altındaydı. İçeride ise iktidar genellikle büyük ailelerin eline geçmişti.

İsviçre'nin Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında tarafsız kalması bilinçli bir politikanın değil, dinsel ve ekonomik bölünmenin sonucuydu. Gene de bazı İsviçreliler paralı asker olarak iki tarafa da savaşta ve savaş koşullarında İsviçre büyük ticari kazançlar elde etti. Uzun görüşmelerden sonra, Basel kent meclisi başkanı (Bürgermeister) Johann Rudolf Wettstein'in da katkılarıyla Otuz Yıl Savaşları'na son veren Vestfalya Barışı yapıldı (1648). Wettstein Ekim 1647'de imparatorardan, Basel ve 13 kanton ile bağlaşıklarının ve ortak yönetim bölgelerinin imparatorluğun egemenlik alanının dışında tutulacağı yolunda bir açıklama elde etmişti. Bu hüküm nihai barış

Obwalden yarı-kantonunda halk hükümetin yasa önerilerini onaylıyor, 26 Nisan 1977, Unterwalden, İsviçre
ABC Ajansı

Avusturya tehdidiyle karşılaştı. Konfederasyon kuvvetleri İmparator I. Maximilian'ı aynı yıl iki kez yenilgiye uğrattı. 22 Eylül 1499'da yapılan Basel Barışı'yla Avusturya, İsviçre Konfederasyonu'nun bağımsızlığını fiilen tanıdı. Ardından 1501'de Basel ve Schaffhausen de birliğe alındı. 1513'te Appenzell'in de katılımıyla, bugün anıldığı adıyla "Eski Konfederasyon" tamamlanmış oldu ve İsviçre, uluslararası konumunu etkileyecek dış koşullarla karşı karşıya kaldı. İtalya'ya düzenlenen Fransız seferlerine İsviçreli çok sayıda paralı asker katıldı ve böylece Fransa kralı II. Louis Milano'yu aldı. Buna karşılık papanın "kilisenin özgürlüğünün koruyucusu" ilan ettiği İsviçre birlikleri ise Fransızlara karşı savaşarak bazı kentleri ele geçirdi. 1516'da Fransa'yla yapılan barış anlaşması sonucunda, bazı ekonomik kazançlar ve tazminat karşılığında İsviçreliler Milano üzerinde hak iddia etmekte vazgeçtiler, ama Bellinzona, Lugano, Locarno ve Valtellina'yı ellerinde tuttular. İsviçre'de kilisenin durumu öteki Avrupa ülkelerinden daha iyi değildi. Çok sayıda ayrıcalıklı din adamı yoksul halkın sırtında

avunan Zwingli yanlıları arasında anlaşmazlık çıktı. 1525'te halk önünde yapılan tartışma sonunda Anabaptistler yasaklı ilan edildi.

1525'te Zwingli'nin görüşleri doğrultusunda Katolik ayınlarını yasaklayan Zürih'i, Sankt Gallen kentiyle Schaffhausen, Glarus, Appenzell, Basel ve Bern kantonları izledi. Manastırlar denetim altına alınarak gelirleri eğitim işlerinde ve toplumsal hizmetlerde kullanıldı. Din adamlarının evlenmesi, manastır mülklerinin denetlenmesi ve yeni inançların halk önünde tartışılması kabul edildi.

Reform hareketinin Aargau, Thurgau ve komşu yöreler gibi ortak yönetim bölgelerine yayılması ancak zor kullanımıyla çözülebilecek bir soruna yol açtı. İç kesimdeki Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden ve Zug'dan oluşan Katolik Kantonlar Avusturya kralıyla ittifak kurarak kendi topraklarında Protestanlık propagandasını yasakladılar. Zürih ile bu beş kanton arasında yapılan Kappel Barışı'yla silahlı çatışma büyümeden önlendi (1529). Ama anlaşma ortak topraklarda belirli bir hoşgörü sağla-

anlaşmasına eklendi ve Avrupa kamu hukukunun bir parçası oldu.

Dinsel farklılıklar 1648'den sonra 17. yüzyıl boyunca İsviçre'de süren göreceli istikrarın oluşmasına katkıda bulundu. Protestan kantonlar Katolik komşularından daha zengindi ve daha yoğun bir nüfus barındırıyordu. Ama bu kantonlar *Diet*'te azınlıkta olduğu için konfederasyon yapısında değişiklik yapamıyorlardı. Kantonlarda ise iktidar az sayıda ailenin elinde toplanmıştı ve yönetimi meclislerine aristokratlar egemenliği. 1648'den sonraki ekonomik

Su yüzüne çıkmamakla birlikte halkın huzursuzluğu giderek artıyordu. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Devrimi huzursuzluğun toplumsal hareketlere dönüşmesine yol açtı. Paris'te İsviçrelilerin oturduğu yerler yurtseverlerin toplandığı merkezler oldu. Bu yurtseverler Bern, Basel, Zürih ve Brugg'daki radikallerle ilişkiye geçtiler. Geleneksel aristokratik rejimin sonunu getirecek olan bir devrimi önleyebilmek için Fransa'yla olası bir savaşa hazırlanmayı savunanların başına Bernli Schultheiss Niklaus Friedrich von Steiger geçti.

1792 sonbaharında Fransız kuvvetleri Savoie'a girerek Cenevre'yi tehdit etmeye başladı. Fransızların koruması altında kent-

kantonlu gevşek bir üniter devlet kurulacaktı. Bu arada ülkede serbest ticaret gelişmiş, köylüler feodal yükümlülüklerden kurtulmuş, yurttaşlık hakkı genişletilmiş, federal bir ordu kurulmuş ve çeşitli yasalar çıkarılmıştı. Gene de bir ölçüde kaçakçılık, yaygın bir işsizlik ve yoksulluk vardı. Öte yandan milliyetçi duygular güçleniyor, kültür ve bilim toplulukları ülkenin her yanına yayılıyordu.

1813'ten sonra İsviçre'de Napoléon egemenliğine karşı ulusal hareketler gözükmedi. Tersine, yeni bir işgali önlemek için tarafsızlık genel bir politika olarak benimsendi. Viyana Kongresi (1814-15) kararlarına göre Valtellina, Chiavenna ve Bormio konfederasyona geri dönmeyecek, Pays de Gex Cenevre'nin denetimi altına girmeyecek, Aargau ve Vaud tanınacak, Basel piskoposluğu toprakları Basel ve Bern arasında paylaştırılacak, Neuchâtel İsviçre Konfederasyonu içinde bir Prusya prensliği olarak kalacak, Cenevre ayrıntılarıyla tanımlanmış birliğe kabul edilecek, kuzey Savoie ve Pays de Gex serbest gümrük bölgeleri olacaktı. Kongre Valais'nin Fransa tarafından ilhakını da reddetti. İsviçre'nin bağımsızlığı 20 Kasım 1815'te Paris'te Fransa, Avusturya, Büyük Britanya, Portekiz, Prusya, İsveç ve Rusya tarafından güvence altına alındı.

7 Ağustos 1815'te yeni bir İsviçre Anayasası (*Bundesvertrag*) kabul edildi. Bu anayasayla, *Diet*'te birer oyla temsil edilen ve her biri kendi anayasasını yapma hakkına sahip 22 kantonlu bir rejim oluşturuldu. 1815-30 arasında ekonomik güçlülere karşı ticaret, bankacılık ve haberleşme alanlarında gelişmeler sağlandı. Ama anayasanın liberalleştirilmesi yönünde baskılar ve köylü hareketleri de arttı. Cizvitlerin Luzern'e gelmeleri, bunların konfederasyon topraklarından çıkarılması yönünde tepkilerin doğmasına yol açtı (1844). Bern'in bu amaçla Luzern'e yürümesi üzerine Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Fribourg ve Valais Sonderbund adıyla anılan bir federasyon kurdular. Yedi kanton bir ay süren direnişten sonra güçlü federal ordu karşısında teslim oldu. Cizvitler ülkeden atıldı ve anayasanın gözden geçirilmesi için çalışmalara başlandı.

1848'de açıklanan anayasa değişikliğinin öngördüğü Federal Meclis (*Bundesversammlung*) sayısız temsile dayalı bir Ulusal Konsey'le her kantonun iki üyeye katıldığı bir Kantonlar Konseyi'nden (*Ständerat*) oluşuyordu. Anayasanın getirdiği öteki organlar Federal Konsey (*Bundesrat*) ve Başbakanlık (*Bundeskanzlei*) ile yüksek adalet mahkemesiydi. Bu anayasayla Bern başkent oldu ve kantonlar arasındaki gümrükler kaldırılarak İsviçre tek bir ekonomik bölge durumuna getirildi.

Bundan sonra İsviçre, çevresindeki çatışmalarda tarafsız kalmaya özen gösterdi. Bu tarafsızlık genel olarak Avusturya'nın güç yitirmesi yönünde bir rol oynadı. İsviçre'nin 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'nda topraklarına giren bir Fransız ordusunu kuyatıp silahlarına el koyması tarafsızlığını bozdu gibi oldu. Ama Fransızların ülkelerine dönmelerine izin verilmesiyle İsviçre savaşın dışında kaldı. Bu arada ülke içinde demiryollarının inşası çıkar çatışmalarına yol açtı.

İtalya ve Almanya'da kilise ile devletin ayrılması yönündeki gelişmeler İsviçre'de de yankı uyandırdı. Medeni nikâhın zorunlu kılınması Katoliklerin tepkisini çekti. 1873'te Vatikan'la diplomatik ilişkiler kesildi. 1867'de yürürlüğe konan "Halk Girişimi" ile referandum ilkesi kabul edildi, ülke içinde serbest ticaret tümüyle güvence

Sankt Gallen'de Wil kasabasındaki bir görünüm
ABC Ajansı

gerileme ağırlaşan vergiler altında ezilen köylülerin direnişine yol açtı. 1653'te ilk hareket, Luzern yönetimine karşı Entlebuch köylülerince başlatıldı ama birkaç ödünlle geçiştirildi. Bunu izleyen öteki köylü hareketleri de fazla büyümeden bastırıldı.

1656'da bir Protestan topluluğunun Arth'dan çıkartılması, beş Katolik kantonla Zürih ve Bern arasında silahlı çatışmaya yol açtı. Villmergen Çarpışması'nda Bern kuvvetleri yenildi (24 Ocak 1656). Baden'de yapılan üçüncü Toprak Barışı'yla her kantonun kendi toprakları içinde dinsel birliği sağlamaya çalışabileceği bir kez daha karara bağlandı. 1712'de Sankt Gallen keşişi Leodegar Bürgisser'in Toggenburg'daki Protestanların aleyhine olabilecek bir kurayolunun yapımını desteklemesi üzerine bir kez daha savaş patlak verdi. Bunu bahane eden Bern ile Zürih, Aargau, Thurgau, Rheintal ve Toggenburg'un bazı bölümlerini işgal ettiler. Villmergen'deki çarpışmayı bu kez Bernliler kazandı (25 Temmuz 1712). Bunu izleyen Aargau Barışı'yla ortak yönetim bölgelerinde Katoliklerin ve Protestanların eşit haklara sahip olması karara bağlandı. Bu anlaşma sonucunda konfederasyondaki güç dengesi Protestanlar lehine değişti.

1712'den 1798'e değin Avrupa'da İsviçre'nin tarafsızlığına saygı gösterildi. 18. yüzyılda Avrupa'daki savaşların dışında kalan İsviçre'de tarımın yanı sıra Basel, Zürih ve Sankt Gallen gibi kentlerin çevresinde dokumacılık ve saat üretimi gelişmeye başladı. Bern, Zürih ve Cenevre'de yönetici seçkinleri hedef alan hareketler doğduysa da bu olaylar çok büyümedi ve halkın küçük bir azınlığını oluşturan "yurttaşların" ülke sorunlarında seslerini daha çok duyurularıyla sonuçlandı. Kantonlar arasındaki ayrıntılar ve dinsel sürtüşmeler 1761-62'de Helvetia Birliği'nin kurulmasıyla bir ölçüde önenebildi.

te kansız bir devrim gerçekleşti. Fransızlar İsviçre'nin içişlerine gütide daha çok karışmaya ve kantonlarda "demokratik" propagandayı yoğunlaştırmaya başladılar. Basel yakınlarında İsviçre topraklarına girdiler, 1797'de Cenevre ve Biel'i işgal ettiler. Birçok kanton bu durum karşısında anayasalarını liberalleştirdi. Ocak 1798'de Fransızlar Lozan'ı işgal ettiler ve 5 Mart'ta büyük bir direnişle karşılaşmadan Bern'e girdiler. Schwyz ve Nidwalden dışındaki kantonlar teslim oldu. Fransızlar 28 Mart'ta "Helvetia Cumhuriyeti"nin kurulduğunu ve bu cumhuriyet üzerinde yönetim yetkisine sahip olduklarını ilan ettiler.

Cenevre, Nauchâtel, Biel, Basel piskoposluk bölgesi, Mülhausen ve Valtellina'yı dışarıda bırakan 1798 İsviçre Cumhuriyeti, seçilmiş bir yasama meclisi ve direktörlüklerle "tek ve bölünmez" bir birim olacaktı. Sınıf temeline dayanan ayrımlar kaldırılacak, ibadet ve vicdan özgürlüğü tanınacak, herkes yasa önünde eşit sayılacaktı. Yeni rejimle yargı sistemi merkezileştirildi, bu-cak (*Gemeinde*) temel yerel birim oldu. İşgal giderleri karşılığında Fransa'ya büyük miktarlarda para ödendi ve Orta İsviçre'de yeni rejime karşı boy gösteren muhalefet hareketleri ezildi. Bu arada eski köylülere dönüşmesini savunan Cumhuriyetçiler, yeni rejimin sürmesini savunan Yurtseverler, bölünmez tek bir devletten yana olan Birlikçiler ve bölgesel farklılıkları öne sürerek her bölgenin kendi yazgısını belirlemesini savunan Federalistler biçiminde siyasal bölünmeler ortaya çıktı. Anlaşmazlıklar sonucunda taraflar hep birlikte Napoléon'a başvurdu. Napoléon'un dayattığı Malmaison Anayasası (1801) Federalistlerle Birlikçiler arasındaki anlaşmazlığı arttırmaktan başka sonuç vermedi. 1803'te Napoléon'un hazırladığı Arabuluculuk Yasası'na göre kendi anayasası, başkanı (*Landammann*), yasama meclisi ve yüksek mahkemesi bulunan 19

altına alındı, yasalar basitleştirildi ve ordu üzerindeki federal denetim artırıldı.

19. yüzyılda her yerde olduğu gibi İsviçre'de de işçi sınıfı yönetiminde etkili oldu. 1838'den sonra kötü çalışma koşullarına karşı çıkan sendikalar kurulmaya başladı. Yer yer makine parçalama hareketleri görüldü. 1870-88 arasında kurulup bir reform partisi olarak güç kazanan Sosyal Demokratlar, çalışma koşullarının yasalarla düzenlenmesi yönünde sonuç alıcı eylemlerde bulundular. 1890'da Ticino'da siyasal bir devrime yol açabilecek nitelikteki uzlaşmazlıklar federal müdahaleyle önlemlendi.

1. Dünya Savaşı, tarafsızlığını ve bağımsızlığını korumaya kararlı İsviçre'de bazı sorunlara yol açtı. Fransızca konuşan azınlıkla Alman yanlıları arasındaki gerginlik arttı. Aralarında Lenin'in de bulunduğu ve sayıları gittikçe artan siyasal mültecilerle baş etmek zorlaştı. Gümrük gelirleri azalırken savunma harcamalarını karşılamak için gelir vergisi artırıldı. Huzursuzluklar Kasım 1918'de Marksistlerin önderliğinde bir genel grevin patlak vermesine yol açtı. Grev federal ordu tarafından bastırıldı ve Sovyet elçiliği kapatıldı. Barıştan sonra da Fransa Savoie üzerinde egemenlik kurdu. Vorarlberg'in 23. kanton olarak konfederasyona katılma çabası başarıya ulaşamadı. Buna karşılık İsviçre'nin posta, gümrük ve para sistemini kabul eden Liechtenstein, konfederasyonun müttefiki olarak kabul edildi.

Şubat 1920'de Londra Bildirisi'yle İsviçre'nin her türlü silahlı çatışmanın dışında kalması hükmüne bağlandı. Mayıs 1920'de merkezi Cenevre'de olmak üzere Milletler Cemiyeti kuruldu. Gene de İtalya'da faşizmin ve Almanya'da Nazizmin yükselişi, ülke içinde Fransızca ve Almanca konuşan

430 bin askeriyle oldukça hazırlıklı durumdaydı. Fransa'nın düşmesinden sonra ülkenin Almanlarca işgali gündeme geldi. İsviçre'li bu durumda ülkenin orta kesimini ne pahasına olursa olsun savunma kararı aldılar. Ama işgal gerçekleşmedi ve ülke savaş boyunca tarafsız kaldı. Savaş sonunda ülke 100 bine yakın mülteci vardı.

1945'ten sonra İsviçre plebisitler sonucunda refah devletinin birçok gereğini benimsedi. Birleşmiş Milletler'e üye olmaksızın bu kuruluşun birçok organında etkin görev aldı. 1971'deki federal seçimlerde kadınlara ilk kez oy hakkı tanındı. 1981'de federal bir plebisitle kadınlarla erkeklerin hukuksal ve ekonomik haklar bakımından eşitliği güvence altına alındı. 1980'lerde İsviçre'nin gündemindeki başlıca sorunlar çevre kirliliği, uyuşturucu kullanımı ve mültecilerle göçmen toplulukların durumuydu. 1990'larda siyasal tartışmaların odak noktasını Avrupa Topluluğu'na (AT) üyelik oluşturdu. İsviçre'nin AT'ye katılmasından yana olanlar 1990'da bu konunun halkoyuna sunulması için bir imza kampanyası başlattılar. Mayıs 1992'de yapılan oylamada seçmenler Dünya Bankası'na ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üyelikten yana oy kullandı. AT ile Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) arasında oluşturulan Avrupa Ekonomik Alanı'na üyelik için Aralık 1992'de yapılan halkoylamasında seçmenlerin büyük bölümü "hayır" oyu verdi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

İsviçre Almancası, Almanca SCHWEIZER DEUTSCH. İsviçre Almancasında SCHWYZER-TÜTSCH, çok çeşitli Alemanik (Yukarı Almanca) lehçelerin ortak adı. İsviçre'de Ro-

şında hiçbir lehçede ad çekimi yoktur; Zürih lehçesinde, çoğul yönelme durumunu belirtmek için adlar sonlarına takı alır. İsviçre Almancasındaki eylem biçimleri de standart Yüksek Almancadan çok farklıdır; örneğin, standart Yüksek Almancadaki *gehen*'in ("gitmek") karşılığı *gan*'dır.

İsviçre Almancasının lehçelerini konuşanların çoğu, edebiyat yapıtları, vaaz ve konferanslarda standart Yüksek Almanca kullanır. Bununla birlikte, çeşitli meslek, eğitim düzeyi ve sınıftan bütün İsviçre Almanları günlük yaşamda İsviçre Almancasının lehçelerini konuşur.

İsviçre edebiyatı, İsviçre'de konuşulan diller arasında bu ülkeye özgü tek dil olan Romanş dilinde ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. Daha geniş anlamıyla İsviçre edebiyatı, ülkede konuşulan öteki üç dilde (Almanca, Fransızca, İtalyanca) ya da bunların İsviçre'deki lehçelerinde yazılan yapıtları da kapsar. İsviçre'de yazılmış ilk edebiyat yapıtları ise Latince'dir.

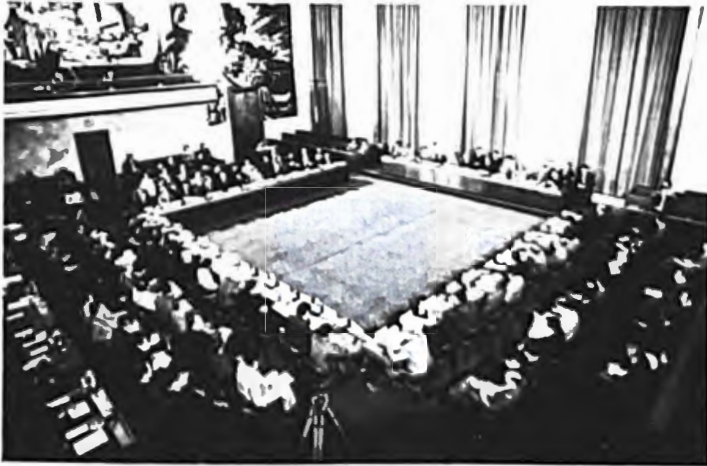
Bir Rætia-Roman lehçesi olan Romanş dilindeki ilk edebiyat yapıtları ortaçağda ortaya kondu. Bu yapıtların çoğu, kilise adamlarının ürünüydü. Reform hareketi, Romanş edebiyatına yeni bir canlılık kazandı. 1560'ta Yeni Ahit'in başarılı bir çevirisi yayımlandı; 1679'da da J. A. Vulpius ile J. Dorta Kitabı Mukaddes'in tümünü çevirdiler. Ayrıca, çoğu dinsel ve siyasal içerikli olan zengin bir halk şarkıları dağarcığı oluştu. Coğrafi koşullar yüzünden Romanş edebiyatı daha çok bölgesel nitelikliydi. Bununla birlikte, derlemeci Caspar Decurtins, şair Pieder Lansel, Jon Guidon ve Artur Calisch ile yazar Giachen Michel Nay 20. yüzyılda yerel sınırları aşan bir ün kazandılar.

İsviçre'deki lehçe edebiyatları, konuşulan dilin özelliğine göre bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Ticino'da lehçe edebiyatı önem kazanmışsa da, fazla yankı uyandırmamıştır. Ülkenin Fransızca konuşulan kesiminde ise yerel lehçeler giderek yok olmaktadır. Lehçe edebiyatının bu bölgedeki en önemli örnekleri, Cenevre bölgesinin 1602'deki "Escalade" zaferini kutlamak amacıyla yazılmış baladlardır. Çobanların alp boynuzuyla çaldıkları ya da söyledikleri *ranz des vaches* adlı şarkılar da uluslararası ün kazanmıştır.

Lehçe edebiyatı, daha çok ülkenin Almanca konuşulan bölümünde gelişmiştir. Çünkü bu bölge halkı, toplumsal düzeyi ve eğitimi ne olursa olsun, günlük yaşamında bu lehçeleri kullanmaktadır. Çeşitli yerel ağızların varlığı da lehçe edebiyatının çeşitliliğini artıran bir etkidir. Ama bu durum, yazar ve okurların Alman edebiyatıyla ortak bir zemini paylaşma istekleriyle çelişir. Bazı büyük şairler hem Yüksek Almanca (*Hochdeutsch*) hem de kendi lehçelerinde ürün vermişlerdir. Adolf Frey *Duss und underm Rafe* (1891) adlı kitabındaki şiirleri Aargau lehçesiyle, Meinrad Lienert de bazı şiirlerini Schwyz lehçesiyle yazmıştır. Hem her kantonun kendi lehçesiyle yazan şairleri vardır. 20. yüzyıl romancıları Rudolf von Tavel ve Simon Gfeller, Bern lehçesiyle güçlü yapıtlar ortaya koymuşlardır. Albert Bächtold romanlarında Schaffhausen lehçesini, Joseph Reinhart da Solothurn lehçesini kullanmıştır. Ayrıca bak. Alman edebiyatı.

İsviçre Havayolları bak. Swissair

İsviçre Medeni Kanunu, Fransızca CODE CIVIL SUISSE, Almanca SCHWEIZERISCHES ZIVILGESETZBUCH, 19. yüzyıl sonunda hukuk-

Silahlı silahlama Komitesi'nin Cenevre'de Palais des Nations'daki (eski Milletler Cemiyeti binası) açılış toplantısı, 1981
ABC Ajansı

kantonlar, ayrıca tutucu burjuva kesimler ile radikal sosyalistler arasında gerginlik yarattı. Siyasal bölünmeler iyice belirginleşirken, geleneksel demokratik işleyişi reddederek güçlü bir önderin gerekliliğini savunan "Ulusal Cephe" ortaya çıktı. İlk kez 1884'te ortaya atılan kadınlara oy hakkı istemi sürekli olarak reddedildi.

1929 Büyük Bunalımı öteki ülkelerden az olmakla birlikte ekonomik açıdan İsviçre'yi de sarstı. Öte yandan Almanya'nın Almanca konuşan herkesi tek devlette birleştirme savı ve Yahudi aleyhtarı kampanyası ile çatışmalara varan komünist gösteriler ülkedeki karışıklığı artırdı. İtalyanların Etiyopya'yı işgal etmesi (1935) ve İspanya'da İç Savaş'ın (1936-39) patlak vermesi karşısında İsviçre savunma hazırlıklarını artırdı. II. Dünya Savaşı patlak verdiğinde sınırlardaki

man ve Germen dilleri arasındaki sınırın kuzeyinde, Liechtenstein'da, Avusturya'nın Vorarlberg eyaletinde, Almanya'da Baden-Württemberg'de ve Fransa'da Alsace'in bazı bölgelerinde konuşulur. İtalya'da, Alp-ler'in güneyindeki ıssız birkaç köyde de Alemanik lehçeleri konuşanlara rastlanır. İsviçre Almancasını oluşturan lehçelerin çoğu (bu arada İsviçre'nin Zürih ve Bern kantonlarında konuşulan ana lehçeler) Yüksek Alemanik, Basel ve Alsace'in kuzeyinde konuşulan lehçelerse Aşağı Alemanik olarak sınıflandırılır.

İsviçre Almancası, dilbilgisi ve sözcük dağarcığının yanı sıra sesbilgisi açısından da standart Yüksek Almancadan farklıdır; örneğin, standart Yüksek Almancadaki *Kind* ("çocuk") sözcüğünün İsviçre Almancasındaki karşılığı *Chind*'dir. Zürih lehçesi di-

çu Eugen Huber'in derlediği özel hukuk kuralları bütünü. 1907'de kabul edilerek 1912'de yürürlüğe girmiş ve bazı değişikliklerle günümüze değin yürürlükte kalmıştır. 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu(*) ve 1896 tarihli Alman Medeni Kanunu'nun(*) deneyimlerinden yararlanarak önceki derleyicilerin karşılaştığı birçok güçlüğü üstesinden gelen Huber, her iki yasadın da etkilenmekle birlikte İsviçre'ye özgü konulara da geniş yer vermiştir.

İsviçre Medeni Kanunu, uygulamaya ilişkin ayrıntıların ortaya konduğu kısa bir başlangıç bölümüyle başlar. Bunu izleyen dört kitapta birincisi kişi hukukunu ve Alman Medeni Kanunu'nda olduğu gibi dermeklere ilişkin bir bölümü kapsar. İkinci kitap özellikle evlilik rejimlerine ilişkin sorunların ve velayetin ele alındığı aile hukukuyla ilgilidir. Üçüncü kitabın konusunu miras hukuku, dördüncünün konusunu ise eşya hukuku oluşturmaktadır. 1881'de yürürlüğe giren ticaret ve borçlarla ilgili federal yasa, İsviçre Medeni Kanunu'nun ek bir bölümü olarak kabul edilir.

19. yüzyıl başlarında İsviçre'deki 25 kantonda genellikle birbiriyle çatışan çeşitli örf ve âdet kuralları yürürlükteydi. Bu kurallar kantonlar içinde bile birbirini tutmamaktaydı. Kantonların çoğu yasa derleme çalışmasına çok erken dönemlerde girişti. Fransız bölgesindeki kantonlarda Fransız Medeni Kanunu'nun etkileri belirgin olmakla birlikte, velayet ve evlilik rejimleri gibi alanlarda yerel kuralların ağır basması nedeniyle tam bir bütünlük söz konusu değildi. Zürih Medeni Kanunu (1853-55) sonraki bazı derlemeler için örnek oluşturmaya karşın, Alman bölgesindeki karmaşa daha da büyüktü. Öte yandan 1848 Anayasası'nın özel hukuk sorunlarının çözümünü kantonlara bırakmış olması, ulusal düzeyde bir yasalaştırmaya gidilmesinde önemli bir engel idi. Bütün bu güçlükler, 1872'de federal hükümetin başta ticaret hukuku olmak üzere özel hukukun bazı alanlarında düzenleme yapma yetkisine kavuşmasıyla giderildi. Bu yetkinin kullanılmasının ilk sonucu, ticari ilişkileri düzenleyen 1881 tarihli Federal Borçlar Yasası oldu. Ama özel hukukun bütün alanlarında kapsamlı bir birlik sağlanamadı. Örneğin miras hukukuna ilişkin birçok yasa vardı. Bazı bölgelerde ikametgâh doğum yerinden önce gelirken, başka bölgelerde de tersi geçerli sayılmaktaydı.

1896'da federasyon özel hukuk sorunlarıyla ilgilenme yetkisini üstlenerek Huber'i bir tasarı hazırlamakla görevlendirdi. 1901'de oluşturulan komisyonun Huber'in hazırladığı özgün metinde pek az değişiklik yaparak hazırladığı tasarı, 1907'de kabul edildi ve 1912'de yürürlüğe kondu. Tapu sicili sistemi ile aile ve miras hukuku alanlarında birçok değişiklik getiren yeni yasa, İsviçre özel hukukunda gereksinim duyulan birliği de sağladı.

İsviçre Medeni Kanunu sonraları Türkiye Cumhuriyeti tarafından da benimsenerek Türk Medeni Kanunu haline getirildi. Eski SSCB ve Peru gibi ülkelerin yasalarında da İsviçre Medeni Kanunu'nun etkilerine rastlanılır.

İsviçre Protestan Kiliseler Federasyonu, Almanca SCHWEIZERISCHER EVANGELISCHER KIRCHENBUND, Fransızca FÉDÉRATION DES ÉGLISES PROTESTANTES DE LA SUISSE, toplumsal konularda, hükümetle ilişkilerde, deniz aşırı misyonerlik ve yardım çalışmalarında kiliselerin çıkarlarını temsil etmek amacıyla 1920'de kurulan federasyon. Federasyo-

na ancak 16. yüzyıldaki Reform hareketinin ilkelerini benimsemiş kiliseler üye olabilir. İsviçre kantonlarından 17'sindeki Evanjelik ve Reform kiliseleri, Evanjelik Metodist Kilise, Cenevre Özgür Kilisesi, çoğunluğu Katolik olan Tessin kantonundaki Evanjelik Reformcu kiliseler ve yabancı ülkelerdeki İsviçreli cemaatlara hizmet veren birkaç Evanjelik Reform kilisesi bu federasyona üyedir.

Delegelerden oluşan yönetim meclisince belirlenen ve bir yürütme komitesince uygulanan federasyon politikaları üye kiliselerin özerkliğini etkilemez. Üye kiliseler arasında temel tüzükleri, ayin usulleri ve dinsel eğitimleri bakımından farklılıklar vardır. Ama çoğunun yönetim biçimi bir cemaat meclisi ile yasama işlevi gören bir sinoda dayanır. Federasyon kendi başına bir mezhep sayılmamakla birlikte üye kiliseler adına Dünya Kiliseler Konseyi'nin tam üyesidir. İlahiyat araştırmaları, deniz aşırı yardımlar, misyonerlik etkinlikleri, kilise hukuku, radyo ve televizyonda eğitici ve dinsel programlar değişik bölümlerin uzmanlık alanına girer. Federasyonun merkezi Bern'dedir.

İsviçre Ulusal Parkı, Almanca SCHWEIZERISCHE NATIONALPARK, Fransızca PARC NATIONAL SUISSE, İtalyanca PARCO NAZIONALE SVIZZERO, İsviçre'nin güneydoğusundaki Graubünden kantonunda park. Orta Alpler'in üzerinde, Sankt Moritz'in 24 km kuzeydoğusunda, İtalya sınırında yer alır. 1914'te kurulan ve 1959'da genişletilen parkın yüzölçümü 169 km²'dir. Bilimsel amaçlarla koruma altına alınan bölgede sürü otlamak, ağaç kesmek, çiçek koparmak, balık tutmak ve avlanmak yasaktır. Zengin bir bitki örtüsüne sahip olan parkta ender rastlanan Alp bitkileri bulunur. Parkta yaşayan yabani hayvanlar arasında elik, Alp dağ keçisi, geyik, tilki, sansar, marmot ve kartallarla öteki av kuşları yer alır.

İsyan, hükümete ve kamu otoritelerine karşı topluca ve zor yoluna başvurarak ayaklanma.

Hükümete karşı halkı silah kullanarak ayaklanmaya kışkırtmak, bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi Türk hukuk sisteminde de ağır bir suç sayılmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 149. maddesine göre her kim hükümete karşı halkı silah ya da uyuşturucu ya da boğucu ya da yakıcı ya da patlayıcı maddeler kullanmak yoluyla ayaklanmaya kışkırtırsa 20 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Eğer bu kışkırtma sonucu olarak ayaklanma doğmuşsa, buna yol açan ya da isyancılara komuta eden kimseler hakkında ölüm cezası verilir. Bu cürümlere yalnızca katılmış olanlar 6 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu maddede yazılı silahlar ve öteki nesneler bir yerde yalnızca depolanmış olsa bile ayaklanma silahlı sayılır. Bütün Türk anayasaları "ayaklanma"yı sıkıyönetim ilanı nedenleri arasında saymıştır.

Askeri Ceza Kanunu'na göre birden fazla asker kişinin üstlerine karşı koymaya ve direnmeye kalkması "askeri isyan" suçunu oluşturmaz (m. 100).

İş, bir dış kuvvetin etkisi altında hareket eden bir cismin yer değiştirmesiyle aktarılan enerjinin miktarı. Cismin iş yapabilmesi için etkiyen kuvvetin cismin hareketi doğrultusunda en azından bileşeninin bulunması gerekir. Kuvvet sabit ise, iş, alınan yolun uzunluğu ile kuvvetin yol doğrultusundaki bileşeni çarpılarak hesaplanır. İş, yalnızca cisimlerin bir bütün olarak yer değiştirmesi değil, örneğin bir gazın sıkıştırılması, bir

milin döndürülmesi, hatta bir dış magnetik kuvvetin etkisiyle bir cisimdeki parçacıkların yaptığı gözle görülemeyen devinimlerin sonucunda da ortaya çıkabilir.

Herhangi bir biçimde yer değiştiren bir cisim var olmadıkça ya da kuvvetin yer değiştirme doğrultusunda bir bileşeni yoksa bir iş yapılmış olmaz. Ağır bir cismi sabit bir konumda tutmakla bu cisme enerji aktarılamaz, çünkü ortada bir yer değiştirme yoktur. Bir ucuna ağır bir cisim bağlanmış bir ipin öteki ucundan tutup cismi bir çember üzerinde sabit hızla hareket edecek biçimde döndürmekle de enerji aktarılamaz, çünkü cisme uygulanan kuvvet çemberin merkezine yönelmiş durumdadır ve yer değiştirme doğrultusuna diktir. Bu örneklerin ikisinde de yapılan iş sıfırdır.

İşin matematiksel ifadesi, göz önüne alınan duruma göre çeşitlilik gösterir. Örneğin, bir gazın sabit sıcaklıkta sıkıştırılmasıyla yapılan iş, hacimdeki değişim ile basıncın çarpımı olarak ifade edilir. Bir moment etkisiyle bir milin döndürülmesinde ise yapılan iş, moment ile açılal yer değiştirmenin çarpımına eşittir.

Bir cisim üzerinde yapılan iş, cismin enerjisindeki artışa eşittir, çünkü iş, cisme enerji aktarır. Ama, uygulanan kuvvet cismin devinimi ile karşıt yönde ise yapılan işin negatif olduğu kabul edilir; bu da devinen cismin enerji alındığı anlamına gelir. İş ve enerji için kullanılan birimler aynıdır: MKS (metre-kilogram-saniye) sisteminde joule (newton-metre), CGS (santimetre-gram-saniye) sisteminde erg (din-santimetre), İngiliz birim sisteminde ise ayak-libre (foot-pound).

İş, iktisatta ve sosyolojide, toplumun varlığını sürdürmesi için gerekli emek ve etkinlikler.

İlk insanların temel ekonomik etkinliği avcılık ve toplayıcılık. İnsanlar 40 bin yıl önce gruplar halinde ava çıkmaya başladılar. Toplayıcılık da kabilenin daha genç ve zayıf üyelerine bırakıldı. Kadınlar büyük olasılıkla çocuk doğurdıkları için avcılık etkinliği içinde yer almadılar. Bazı ilkel topluluklar silah yapımında uzmanlaşarak işbölümünün ilk örneklerinden birini oluşturdular. Toplayıcılık aşamasından tarıma geçilmesiyle birlikte yiyecek miktarında az da olsa bir artış elde edildi. Böylece kabilenin bazı üyelerinin çömlek yapımı, dokumacılık, metallerin işlenmesi gibi el sanatlarıyla uğraşmaları için olanak doğdu.

Yiyecek arzının yeterli düzeye yükselmesi ve bakırla tunçtan yapılan aletlerin gelişmesi, daha karmaşık bir biçimde örgütlenmiş toplumların ortaya çıkmasına yol açtı. Kentler kuruldukça ticaret, hukuk, sağlık ve savunma alanlarında uzmanlaşmış yeni meslekler doğdu. Ekonomik etkinliklerin giderek karmaşıklaşması düzenli kayıtların tutulmasını gerektirdi ve böylece muhasebe gelişti.

Katı hiyerarşik bir yapıya sahip olan bu toplumlar krallar ve soylular tarafından yönetilir, rahipler belirli yönetim görevlerini yürütür, tüccarlar da zanaatçıların ürettikleri ürünlerin el değiştirmesini sağlardı. Köylüler aile çiftliklerinde, kölelerse madenlerde, piramitler ve sukemleri gibi büyük projelerin inşasında ve zanaatçıların atölyelerinde çalışırdı. Bir ustanın yönetiminde bir düzineden daha az sayıda işçinin metal silah ve alet ürettiği bu zanaatçı atölyeleri modern fabrikanın ilk örneklerini oluşturdular.

Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından hemen sonra kendine yeterli küçük ekonomik birimlerin, bir başka deyişle *fief*lerin ortaya çıkmasıyla işin örgüt-

lenme biçiminde de belirgin değişiklikler oldu. Ekonominin temelini toprağa dayandıran bu dönemde büyük toprak sahibi feodal beyler, kolluk, vergilendirme, yargı vb gibi alanlarda kendilerine bağımlı köylüler üzerinde geniş yetkiler elde ettiler. Köylülerin çoğu işledikleri topraklara bağlı olan serflerdi; toprağa bağlılık ise babadan oğula geçerdi. Serfler toprak sahibine belirli ödemeler ve hizmetler yapmakla yükümlüydüler. Ayrıca, toprakları kiracı ya da ortakçı olarak işleyen köylülerle, çok az sayıda özgür köylüler de vardı. Ortaçağ ekonomisinin bir başka önemli özelliği duvarcılara, oymacılara, camcılara iş olanağı sağlayan kiliselerdi.

Yeni feodal toplumun istikrar kazanmasından sonra ticaret ve kent yaşamı yeniden canlandı, bölgeler arası ticaret gelişti. Kent yaşamı canlandıkça daha büyük önem kazanan loncalar 14. yüzyılda etkinliklerinin doruğuna ulaştılar. Loncaların amacı, belirli bir meslek dalında emek arzını sınırlandırmak ve üretimi denetlemektir. Lonca üyeleri, hiyerarşik düzene bağlı olarak, ustalar, kalfalar ve çıraklar biçiminde sıralanıyordu. Ticaretin önem kazanmasıyla zanaatçılar tüccarlara bağımlı hale geldi ve loncaların iş yapıları çözülmeye başladı.

Yaklaşık İS 1000'den sonra dericilikte, madenlerde, değirmenlerde ve fırınlarda el emeğinin yerini rüzgâr ve su enerjisi aldı. İnşaat işlerinde ise makineleşmenin önemli bir etkisi olmadı. Usta duvarcılarının denetiminde inşa edilen kiliseler ve şatolar tümüyle el işçiliğine dayanıyordu. Bu duvarcı ustaları yapının tasarımını hazırlamanın yanı sıra muhasebe kayıtlarını tutar ve gerekli hammaddeleri satın alırlardı.

Teknoloji alanındaki ilerlemeler, keşifler ve sömürgecilik ekonomik yaşamda köklü değişikliklere yol açtı. 16. ve 18. yüzyıllar arasında pazarın büyümesi, yeni malların üretilmesi ve teknolojik gelişme sonunda sanayi alanında önemli ilerlemeler oldu. Ev sanayisinin yerini belirli sanayi dallarında, özellikle dokumacılıkta, büyük atölyelerde yapılan üretim aldı. Sermaye birikiminin hızlandırılması ve bu birikimin yatırımlara yönlendirilmesi amacıyla bankacılık, sigortacılık ve ihracat alanlarında yeni yöntemler geliştirildi. Sanayinin kapitalizme dönüşümüne, lonca sistemi ortadan kalkarken, usta-kalfa-çırak ilişkisinin yerini işçi-işveren ilişkisi aldı. Bu dönüştürme en belirgin biçimde kendini İngiltere'de gösterdi. Bu ülkede çeşitli şirketlere tekel konumu sağlayan beratların verilmesi, finans ve ticaretin gelişmesi ve 18. yüzyılda makinenin, özellikle buhar gücünün kullanılmaya başlaması dönüşümü büyük ölçüde hızlandırdı.

İşin örgütlenmesindeki en önemli değişiklikler Sanayi Devrimi'yle birlikte başladı. Atölyelerin yerini fabrikaların alması vasıf-sız ya da yarı vasıflı işçilerin istihdam edilmesine yol açtı. Bu yeni örgütlenme biçimi bir malın üretim süresini kısalttı, maliyetini düşürdü ve niteliğini iyileştirdi. Ama daha önce üretim sürecini kendileri denetlemiş olan işçiler fabrikaların gerektirdiği disipline karşı çıktılar. Böylece atölye ve loncalardakinden çok daha karmaşık bir gözetim hiyerarşisi kuruldu. Fabrika sahipleri işçileri denetim altında tutarak onları makinelerin hızında çalışmaya zorladılar.

Sanayi Devrimi büyük kentlerin kurulup gelişmesine yol açarken, kentleşme de tarımsal verimliliğin artırılmasını zorunlu hale getirdi. Bunun sonunda tarımda gübre ve makine kullanımı yaygınlaştı, hayvancılık bilimsel yöntemlerle yapılmaya başladı.

19. yüzyılda takım tezgâhlarının geliştirilmesinden sonra, standart parça kullanımı

ve işbölümünün de yardımıyla düşük maliyetle büyük miktarlarda mal üretimi olanaklı hale geldi. Seri üretim sanayi kuruluşlarının daha da büyüerek giderek artan sayıda yönetici, denetçi, muhasebeci, bilim adamı, satış görevlisi gibi belirli alanlarda uzmanlaşmış personel kullanmalarını gerektirdi. Bazı durumlarda büro işlerinde bile sanayideki bant sistemine benzer bir örgütlenmeye gidildi.

20. yüzyılda sanayileşmiş ülkelerde uzmanlaşma ve profesyonelleşmenin önem kazanmasıyla birlikte, işçilerin çalışmaya özendirilmesi, verimlilik, teknolojinin etkin kullanımı ve bilimin sanayiye uygulanması gibi alanlarda araştırmalar yapılmaya başladı; ergonomi, yöneylem araştırması ve sistem mühendisliği gibi yeni meslek dalları ortaya çıktı.

Seri üretim sürecindeki gelişmenin ulaştığı son nokta otomasyondur. Otomasyon, en uç biçimiyle el emeğinin bütünüyle ortadan kaldırılması ve insan becerisinin ötesinde bir kesinlik ve kalite sağlayan otomatik denetimlerin uygulanması anlamını taşır. Günümüzde tam bir otomasyona geçilmemiş olmakla birlikte, birçok sanayi dalında otomatik denetim sistemlerinin kullanılmasına başlamasıyla birlikte iş örgütlenmesinde büyük değişiklikler olmuştur. Öte yandan artan makineleşme ve otomasyonun kitlesel işsizliğe yol açacağı yolunda görüşler ortaya atılmıştır.

İş aracılığı, iş ve işçi arayanlara aracılık etme. Türk hukukunda bir kamu görevi sayıldığından, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nca(*) yerine getirilir. Kazanç amacıyla olsun ya da olmasın özel kişiler iş aracılığı yapması ve büro açması yasaktır. Bu konuda öngörülen istisnalardan birincisi tarım işlerinde ücretli iş ve işçi bulmaya, ikincisi ise yurtdışında etkinlik gösteren işverenlere ilişkindir. Yurtdışında etkinlik gösteren işverenler, çalıştırılacak işçileri İş ve İşçi Bulma Kurumu'ndan izin almak ve kurum tarafından her zaman denetlenmek koşuluyla kendileri sağlayabilirler. Ama bu işlere karşılık hangi ad altında olsun bir çıkar sağlanması yasaktır. Kurum gerektiğinde verdiği izni kaldırabilir.

Kamu kesimi işverenleri kural olarak işçi gereksinimlerini İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla karşılamak zorundadır. Özel kesim işverenleri ise doğrudan işçi istihdam edebilirler.

İş Bankası bak. Türkiye İş Bankası

İş barışı, SOSYAL BARİŞ olarak da bilinir, çalışma yaşamında toplu iş sözleşmesinin yürürlük süresi içinde tarafların grev, lokavt ve boykot gibi toplu iş uyuşmazlığı araçlarına başvurmaması. Kapsam bakımından nispi ve mutlak iş barışı biçiminde ikiye ayrılır. Nispi iş barışı toplu iş sözleşmesi süresi içinde yalnızca sözleşmede öngörülmuş konularla sınırlı grev ve lokavt yasasını kapsar; işçiler sözleşmenin içermediği sorun ve konularda greve, işverenler yasal düzenlemenin elvermesi koşuluyla lokavta başvurabilir. Mutlak iş barışı ise toplu iş sözleşmesinin yürürlük süresi boyunca hiçbir konuda grev, lokavt ve öteki toplu eylemlere kalkışmaması ifade eder.

İş barışının hukuksal düzenlenmesi, dayanağı ve kapsamı bakımından hukuk sistemleri arasında bazı farklılıklar görülür. Örneğin iş uyuşmazlıklarının günlük yaşamın bir parçası durumunda olduğu Fransa'da sendika ya da işçilerin grevden vazgeçtikleri anlamına gelen bir iş barışı yükümlülüğü yoktur. Grevden koşulsuz vazgeçildiğini öngören bir toplu sözleşme hükmü geçerli sayılmaz. İtalya ve İngiltere'de genel çizgile-

riyle Fransa'dakine benzer bir uygulama söz konusudur. Buna karşılık Almanya'da toplu iş sözleşmesinin bağlanması grev ve lokavt gibi toplu mücadele araçlarının ortadan kalkması anlamına gelir. İskandinavya ülkeleri, İsviçre, ABD ve Kanada da bu sistemi benimsemişlerdir.

Türk hukukunda daha önce iş barışına ilişkin hükümler içeren 275 sayılı yasanın yerini alan 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, iş barışını sağlama yükümlülüğünü düzenlememiştir. Bunun nedeni toplu iş sözleşmesi süresi içinde esasen grev ve lokavta olanak bulunmamasıdır. 1982 Anayasası'nın 54 maddesi toplu sözleşme imzalandıktan sonra tarafların yeni bir uyuşmazlık çıkararak grev ya da lokavta başvurmalarını doğrudan engellemektedir. Dolaylı olarak mutlak iş barışı yükümlülüğünü benimsemiş olan 2822 sayılı yasaya göre de, işçiler ancak toplu iş sözleşmesi görüşmeleri sırasında uyuşmazlık çıkması durumunda grev kararı alabilir (m. 25). İşveren de işçi sendikasının grev kararı alması durumunda lokavta karar verebilir (m. 26). Bu düzenlemeler toplu iş sözleşmesi süresi içinde çıkar ve hak uyuşmazlıkların nedeniyle grev ve lokavta başvurma olanağını ortadan kaldırmaktadır. Bu çerçevede 275 sayılı yasa da yer alan hak grevinin kaldırılması, işçi sendikalarının yoğun eleştirilerine yol açmıştır.

İş barışının hukuksal çerçevesinin dışında, toplumsal bir boyutu da vardır. Gerçek anlamda bir iş barışının varlığı, işçi hak ve özgürlüklerinin en geniş biçimiyle tanınmış olmasına, sosyal adalet ve emeğe saygının gerçekleşmesine, ulusal gelirin hakça paylaşımına bağlıdır. Ters durumda, hukuk normlarının iş barışını sağlamada yetersiz kalacağı kuşkusuzdur.

İş-boşet, İSBOSETH olarak da yazılır, İŞBAAL ya da EŞBAAL olarak da bilinir (ü. İÖ 11. yy), Eski Ahit'te (II. Samuel 2:8-4:12) Kral Saul'un dördüncü oğlu. Ailenin, kuzeydeki İsrail Krallığı'nın başına geçen son üyesidir. En eski metinlerde "Baal'li adam" anlamına gelen İşbaal (Eşbaal) adıyla anılır (I. Tarihler 8:33 - 9:39). Bir olasılıkla "efendi" anlamında bir soyluluk unvanı olan bu ad zamanla Kenanlıların bereket tanrılarıyla ilişkilendirilince İbrani yazarlar onun için *baal* yerine "utanç" anlamına gelen *boşet* adını kullanmışlardır.

Saul'un gerçek iktidarı elinde tutan kuzeni başkomutan Abner, İş-boşet'i İsrail kralı ilan eder. Yahuda Evi'nin Davud'un ardından gitmesi üzerine, iki krallık arasında savaş çıkar. Abner, Saul'un cariyelerinden Ritspa'yı kaçırınca İş-boşet buna karşı çıkar; çünkü Abner'in bu davranışı iktidarın gasp edilmesini simgeler. Abner de bunun üzerine Davud'un safına geçer; böylece kuzey kabileleri güçlü bir önderden yoksun kalırlar. İş-boşet de bir süre sonra iki komutanı tarafından öldürülünce Davud katilleri idam ettirir. Daha sonra Abner'in de düşmanları tarafından öldürülmesi, Davud'un zaten bölünmüş olan krallığında uzun süren kavgalara yol açar.

Eski Ahit, İş-boşet'in 40 yaşında kral olduğunu, hükümdarlığının da iki yıl sürdüğünü yazar. Ama tarihçiler bu rakamların yanlışlığına belirlemişlerdir. İş-boşet büyük olasılıkla çok genç yaşta kral olmuş, Davud'un Hebron'daki hükümdarlık süresi kadar, yaklaşık 7,5 yıl hüküm sürmüştür.

İş fonksiyonu, bir elektronu bir metalin yüzeyinden tümüyle koparmak için gerekli

olan enerji (ya da iş). Bu enerji, metalin elektronlarını ne ölçüde sıkı tuttuğunun, bir başka deyişle elektronun enerjisinin, metal içinde iken yüzeyden tümüyle uzaklaşmış olduğu duruma göre ne kadar daha az olduğunun ölçüsüdür. İş fonksiyonunun değeri, metallerden elektron salımı (emission) olgusuna dayanan uygulamalarda (örn. fotosel, elektron lambası) teknolojik öneme sahiptir.

Belirli bir malzeme için iş fonksiyonunun değeri elektron salımı sürecine bağlı olarak küçük farklılıklar gösterir. Örneğin bir elektronun kızgın duruma getirilmiş bir platin telden çıkması için gerekli olan enerji (termoionik iş fonksiyonu) ile üzerine ışık düşürülen platin yüzeyinden çıkması için gerekli olan enerji (fotoelektrik iş fonksiyonu) birbirinden biraz farklıdır. Metaller için iş fonksiyonunun değeri 1 elektronvolt ile 6 elektronvolt arasında değişir.

İş fonksiyonları farklı iki metal bitleştirildiğinde, elektronlar, iş fonksiyonu düşük olan (bir başka deyişle elektronları daha zayıf tutan) metalden ayrılarak iş fonksiyonu daha yüksek olan metale doğru gitme eğilimi gösterirler. Bazı elektronik devrelerde farklı metaller arasında bağlantı yapılması durumunda bu etkinin göz önünde tutulması gerekir.

Madde içinde bazı elektronlar öbürlerinden daha sıkı tutulmuş durumda bulunduklarından, iş fonksiyonu tanımının kesin olması için, bu tanımın hangi elektronlara ilişkin olduğunun da belirtilmesi gerekir. İş fonksiyonunun tanımında genellikle en gevşek bağlı elektronlar dikkate alınır. Ayrıca bak. fotoelektrik etki; termoionik salım.

iş güvencesi, çalışma hakkının korunması ve işçinin iş devamlılığının sağlanması.

Çalışma hakkı aynı zamanda çalışanların keyfi biçimde işten çıkarılmasını önlemeye yönelik hukuksal önlemleri de içerir. Batı hukuk sistemlerinde işverenin hizmet sözleşmesini sona erdirebilmesi "sosyal açıdan haklı", "gerçek" ve "ciddi" bir nedenin varlığına bağlı kılınmıştır. Hizmet sözleşmesini feshetmede haklı bir nedene dayanma zorunluluğu getirmeyen Türk hukuk sistemi ise, yalnızca işçinin kıdemine göre değişen bir ihbar önelini ve fesih hakkının kötüye kullanılması durumunda tazminat ödenmesini öngörmüştür. Bununla birlikte işveren, işyeri sendika temsilcilerinin hizmet sözleşmelerini haklı bir neden olmadıkça ve nedenini açık ve kesin bir biçimde belirtmedikçe feshedemez. Temsilcinin ya da üyesinin bulunduğu sendikadan fesih bildiriminin tebliğinden başlayarak bir ay içinde iş mahkemesinde dava açma hakkı vardır. Türk hukukunda eskiden olduğu gibi işçilerin tümünü kapsayan iş güvencesi esasının kabul edilmesi için çalışmalar yapılmaktadır.

iş güvenliği, işçileri kaza, hastalık ve öbür tehlikelerden korumaya yönelik kural ve düzenlemeler. İşverene kamu hukuku temelinde getirilen bir yükümlülüktür.

İş güvenliği anayasa, yasa, tüzük ve yönetmeliklerle güvence altına alınmıştır. Buna göre her işveren işyerinde işçilerin sağlığını ve iş güvenliğini sağlamak için öngörülen koşulları yerine getirmek ve gerekli araçları eksiksiz bulundurmakla yükümlüdür. İşçinin sağlığına uygun bir işte çalıştırılması, hastalık, doğum, gebelik gibi durumlarda sağlık açısından tehlike varsa çalıştırılmaması ve düzenli sağlık denetiminden geçirilmesi de iş güvenliği yükümlülüğü kapsamı-

na girer. Yargıtay işverenin bu konudaki ödevlerini mevzuat hükümleriyle sınırlı görmeyerek yaşamın olağan akışının gerektirdiği bütün önlemleri kapsayacak biçimde yorumlamıştır. İşveren kusursuz sorumluluk ilkesine göre işçinin çalışma sırasında uğradığı zarardan sorumludur.

İş güvenliğiyle ilgili önlemlerin alınıp alınmadığını denetleme yetkisi devlete aittir. Bu ödev devlet adına Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftişi Kurulu ve bu kurula bağlı iş müfettişleri aracılığıyla yerine getirilir. Ayrıca işyerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği kurullarının da oluşturulması zorunludur.

iş hukuku, istihdam, ücret, çalışma koşulları, sendikalar ve işçi-işveren ilişkileri gibi konuları düzenleyen hukuk dalı. İşçi ile işveren arasındaki iş (hizmet) sözleşmesiyle ilgili kurallar bireysel iş hukukunu, toplulukların taraf olduğu ilişkilerle (sendika, grev, toplu pazarlık ve sözleşme vb) ilgili kurallara ise toplu (kolektif) iş hukukunu oluşturur.

Çalışma yaşamına ilişkin hukuksal düzenlemelerin geçmişi Hammurabi Yasaları'na değin inerse de çağdaş anlamda iş hukukunun ortaya çıkışı 18. yüzyıla dayanır. İş hukukunun gelişmesinde rol oynayan etkenler arasında Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile bu hareketlerin ortaya çıkardığı yeni siyasal güçler sayılabilir.

Başlangıçta iş yasaları artan makineleşmeyle birlikte acımasız ve zor koşullarda çalıştırılan işçileri korumaya yönelikti. Çocukların uygun olmayan işlerde çalıştırılmasını önlemeyi amaçlayan ilk yasalar 1802'de İngiltere'de çıkarıldı. Ama Avrupa'da kapsamlı iş hukuku yasaları ancak 19. yüzyıl sonlarında biçimlendi. ABD'de devletin çalışma yaşamını düzenlemesi gerçek anlamda 1930'larda başladı. Türkiye'de de iş hukukunun yasal temeli 8 Haziran 1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanunu'yla atıldı.

Genellikle siyasal mücadeleyle bağlantılı olarak gelişen sendika kurma hakkı, günümüzde de iş hukukunun siyasal dalgalanmadan en çok etkilenen alanı durumundadır. Sendika hareketine getirilen kısıtlamalar İngiltere'de 1824'te, Fransa'da 1884'te, Almanya'da 1890'larda kaldırıldı. ABD'de sendika kurma hakkı kesin olarak 1930'larda tanındı. Türkiye'de geçmişi 19. yüzyılın ikinci yarısına değin inen sendikacılık hareketi ancak 1947'de yasal bir çerçeveye kavuştu.

Ekonomik istikrarı ve büyümeyi özendirici bir araç olarak uzun vadeli istihdam politikaları belirlemeye yönelik yasal düzenlemelere gitmek, iş hukukunda oldukça yeni bir gelişmedir. Bu yaklaşım özellikle 1929 Büyük Bunalım'ının etkisi altında ve II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiştir. İşverenlere yeterli işgücü, işçilere de çalışma hakkı güvencesi sağlamaya yönelik bu düzenlemeler nitelikli işgücünün geliştirilmesi, mesleki eğitim ve çıraklık gibi konuları kapsar. Çalışma özgürlüğü, eşit ücret, işsizlik tazminatı gibi yeni ilke ve kurumlar da bu gelişmenin ürünüdür.

İşçi-işveren ilişkileri konusundaki yasal düzenlemeler taraflar arasında hizmet sözleşmesinin kuruluşu ve sona erişiyi bu sözleşmeden doğan yükümlülüklerle ilişkin hükümleri içerir. İş hukukunun gelişmesine bağlı olarak, işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen yasalar bireysel sözleşmeleri bazı zorlayıcı kurallara bağlamıştır.

Ücret yasaları ücretlerin ödenme biçim ve koşullarını düzenler, yasaya aykırı kesintileri önler ve ücrete haciz konabilecek durumları sınırlar. Birçok ülkede toplu

sözleşmeye bağlanmamış işlerle ilgili ücretleri saptayan idari kuruluşlar vardır.

Çalışma koşullarını düzenleyen yasalar çalışma süresi, dinlenme, işçi sağlığı ve iş güvenliği gibi konularla ilgilidir. Başlangıçta kadın ve çocuk işçileri korumak için çıkarılan bu tür yasalar zamanla bütün çalışanları kapsayan bir nitelik kazanmıştır. Ağır ve riskli işlerle ilgili sağlık ve güvenlik standartlarının belirlenmesi de bu yasaların konusuna girer. Sosyal sigortayla ilgili yasalar emekli aylığı hakkının yanı sıra iş kazaları ve hastalıklarına karşı tazminat hakkını getirmiştir. Günümüzde birçok ülkede sosyal sigorta hizmeti devletin belirlediği çerçeveye içinde yürütülmektedir.

Sendika yasaları sendikaların hukuksal yapısı, işçi ve işveren kuruluşlarının hak ve yükümlülükleri, toplu pazarlık ve sözleşme, uyuşmazlıkların giderilmesi, grev ve lokavt gibi konuları düzenler.

İş mahkemeleri, iş davalarına bakan özel görevli hukuk mahkemeleri. 1951 tarihli ve 5521 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu'yla kurulmuştur. Başlangıçta mahkeme kurulunun bir başkanı ile işveren ve işçi temsilcisi durumundaki iki üyeden oluşmasına karşın, Anayasa Mahkemesi 1971'de verdiği bir kararla iş mahkemelerinde mesleği hukukçu olmayan üyelerin bulunmasını yargı bağımsızlığı ilkesine aykırı bularak bu düzenlemeye son vermiştir. Günümüzde iş mahkemeleri sulh ve asliye hukuk mahkemeleri gibi tek yargıçlıdır. İş davası az olan yerlerdeki iş davalarına iş mahkemeleri sıfatıyla asliye hukuk mahkemeleri bakar.

İş mahkemelerinin yargı yetkisine İş Kanunu'nun işçi saydığı kimselerle işveren (ya da işveren vekilleri) arasında hizmet sözleşmesinden ya da İş Kanunu'na dayanan her türlü hak iddialarından doğan davalar girer. Öte yandan Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'ndan doğan uyuşmazlıklara ilişkin dava ve işler ile Sosyal Sigortalar Kanunu'nun uygulanmasından doğan uyuşmazlıklara ve bazı özel yasa hükümlerinde belirtilen davalara da iş mahkemelerinde bakılır.

İş davalarına bakacak yetkili mahkeme, davalının davanın açıldığı tarihteki ikametgâhının ya da işçinin işini yaptığı işyerinin bulunduğu yerdeki iş mahkemesidir. İlgililer doğrudan dava açabilecekleri gibi işçi ve işveren ilişkilerinden doğan sorunlarla ilgili idari mercilere de başvurabilirler. İdari mercilerin iş mahkemelerinin görev alanı içinde gördüğü ya da 15 gün içinde idan yoldan sonuçlandıramadığı başvurular yetkili iş mahkemesine devredilir.

İş Mahkemesi'nin son kararları, bildirildiği tarihten başlayarak sekiz gün içinde temyiz edilebilir. Yargıtay temyiz başvurularını iki ay içinde inceleyerek karara bağlar. İş mahkemelerinin kararları Yargıtay'ın 9. ve 10. Hukuk dairelerinde ele alınır.

İş şarkısı, bir iş ritimli bir eşlik sağlamak için söylenen ya da bir işin uyandırdığı duyguları dile getiren şarkılara verilen genel ad. Bir işçinin çalışırken mırıldandığı basit dizelerden, işçilerin çalışma ya da yaşam koşullarına yönelttikleri siyasal ve toplumsal protestolara kadar pek çok çeşidi vardır.

Farklı iş türlerinde ve farklı coğrafi bölgelerde farklı şarkılara rastlanır. Gayap, Trinidadlı tarım işçilerinin geleneksel şarkısıdır. Japon işçiler *min-yo* söylerler. Dominik Cumhuriyeti'ndeki kooperatif işçileri *plena* söyleyerek çalışır. Kölelik döneminde ve sonrasında ABD'deki Siyah işçilerin oluşturdukları geniş *spiritual* ve *blues* repertuarı daha eski iş şarkısı geleneklerinden kaynaklanır. İş şarkılarının çok azı yazıya geçirilmiştir.

İşbaşında söylenen iş şarkıları genellikle, durmadan tekrarlanan işin verdiği bıkkınlığı azaltmayı ve düzenli bir ritim tutturarak verimliliği artırmayı amaçlar. Bu şarkılar çoğunlukla işçilerin homurtu ve hareketlerini, aletlerin çıkardığı seslerle kontrpuanlı biçimde birleştirir. Bu tür şarkıların sözleri, işin niteliğini yansıttığı gibi, ritmi dışında işle pek ilgisi olmayan bir öykü de anlatıyor olabilir (örn. *shanty*). Gürültülü makinelerin kullanılmaya başlamasıyla birlikte işbaşında söylenen iş şarkıları iyice azalmıştır.

Başka bir tür iş şarkısı sömürülme, onur, acı ve sıkıntı gibi duyguları dile getirir. Bu şarkılar yüzyıllarca düşünceleri yaymak ya da destek sağlamak amacıyla söylendi. 16. ve 17. yüzyıldaki İngiliz baladları ya da güncel siyasal şarkıları çoğu kez gizli tutulurdu. Bu tür şarkılar "Gelin delikanlılar, dinleyin şarkımı, emeğin namuslu şarkısını" gibi giriş dizeleriyle insanları dinlemeye çağırırdı. ABD'li Siyahların şarkıları çoğunlukla, ezilen işçinin yantısındaki acı ve umutsuzluğu dile getirirdi (örn. "Ne yararı var sabah vakti böyle didinmenin? / Benim kız bir beyazın yanında çalışırken").

20. yüzyıl başlarında ABD'li sanayi işçileri arasında emekçileri ilerici eylemlere çağıran şarkılar yaygınlaştı. Göçmen toplulukları, tekstil işçileri ve özellikle de Dünya Sanayi İşçileri Birliği (IWW) gibi örgütler çoğunlukla sol akımlarla ilişkili bu tür birçok şarkının ortaya çıkmasında rol oynadı.

İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK), iş ve işçi bulma etkinliklerini yerine getiren Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK). 1946 tarihli ve 4837 sayılı yasayla kurulmuştur.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlı olan İİBK Genel Müdürlüğü, işçilerin elverişli oldukları işlere yerleştirilmelerine ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına aracılık eder. Ayrıca geçim koşullarının yükseltilmesi için gereken önlemlerin saptanmasına ve uygulanmasına yardımcı olur. Öteki görevleri arasında işçilerin mesleki eğitimlerinin yükseltilmesi, kalifiye işçi yetiştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) sözleşmelerinde belirtilen ilkelerin uygulanması sayılabilir. Başlangıçta yurtiçi istihdam işleriyle uğraşırken, 1961'den sonra yurtdışından işçi taleplerini karşılama ve yurtdışına işçi gönderme işleri de görevleri arasına alınmıştır.

İİBK'nin ana hizmet birimleri İstihdam Dairesi Başkanlığı ile İşgücü Yetiştirme ve Mesleki Rehabilitasyon Daire Başkanlığı'dır; ayrıca dört daire başkanlığı daha vardır. Bunun dışında kurum Adana, Ankara, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya, Sakarya, Samsun ve Trabzon'daki bölge müdürlüklerinin yanı sıra, 23'ü merkezde olmak üzere 97 şube müdürlüğü ile 36 büro şefliğini kapsar. Ayrıca Ankara ve İstanbul'da Yurtdışı Hizmetleri Şubesi Müdürlüğü aracılığıyla hizmet veren kurumun personel sayısı 1992 sonunda 436'sı merkezde olmak üzere 2.092'ydi.

İş yavaşlatma, iş uyumsuzluklarında, işçilerin yavaş çalışma yoluyla uyguladıkları pasif direniş. İşin normal temponun altında bir hızla yürütülmesi biçiminde olabileceği gibi, hizmet kurallarının katı biçimde uygulanması yöntemine de dayanabilir. 1983 tarihli ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun 25. maddesinde iş yavaşlatma yasadışı grev sayılmıştır. Bu nedenle iş yavaşlatmaya katılan, böyle bir direnişin yapılmasını kışkırtan işçilerin hizmet sözleşmesi, ihbara gerek kalmadan ve

herhangi bir tazminat ödenmeksizin feshedilebilir. Ayrıca iş yavaşlatma eylemi yünden işverenini uğradığı zararlar iş yavaşlatmaya karar veren işçi sendikası ya da iş yavaşlatmaya katılan işçiler tarafından karşılanır.

İşanavarman (ü. İS 544), Kuzey Hindistan'daki Maukhari hanedanının kurucusu. Başlangıçta Gupta İmparatorluğu'na bağlı bir feodal bey konumundayken, 6. yüzyılın ortalarında bağımsızlığını ilan etmiş ve Ganj Ovasında bir krallık kurmuştur.

İşanavarman ve ardıllarına ilişkin bilgiler çok sınırlıdır. 6. yüzyılın ikinci yarısında Gupta krallarıyla sürekli çatışma içinde oldukları bilinmektedir. Bugünkü Uttar Pradesh eyaletinin büyük bölümü üzerinde egemenlik kurdukları ve Magadha'yı (bugün Bihar eyaletinin güneyi) denetim altına aldıkları sanılmaktadır. Ayrıca Maukharilerin Dekan'a akınlar düzenlediğine ilişkin bazı kanıtlar vardır. Başkentleri Kanyakubca'nın (bugün Kanaur) gelişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Guptalar, İşanavarman'ın önemli sayılabilecek tek ardılı olan Grahavarman'ı, tahta çıkmasının hemen ardından yenilgiye uğratarak öldürdüler. Ama kayınbiraden Harsa yaklaşık İS 606'da başkenti Guptaların işgalinden kurtararak Maukhari Krallığı'nı denetimi altına aldı. Bu tarihten sonra Maukhari hanedanına ilişkin bilgi yoktur.

İşaret dili, sözlü iletişimin kurulamadığı ya da kurulmak istenmediği durumlarda vücut hareketleri, özellikle de el ve kol hareketleriyle anlaşmayı sağlayan iletişim biçimi. Konuşmadan daha eski bir tarihi olduğu sanılmaktadır. Yüz buruşturma, omuz silme, işaret etme gibi bazı basit kullanımların yanı sıra, el işaretlerinden oluşan bir alfabe si olan ve yüz ifadeleriyle desteklenen ayrıntılı bir el işaretleri sistemi de işaret dili kapsamına girer. Birbirinin dilini bilmeyen kişiler arasında, bir ya da birkaç konuşmacının sağır-dilsiz olduğu durumlarda işaret diline başvurulabilir.

Dil engeli. Alfabelerinde aynı karakterleri kullanmakla birlikte bunları tümüyle farklı telaffuz eden Çinlilerle Japonlar, avuçlarının içine çizdikleri karakterleri birbirlerine göstererek anlaşabilirler. Afrika, Avustralya ve Kuzey Amerika'da da birbirinin dilini bilmeyen halkların uzun süre işaret diliyle anlaşıklarını gösteren kanıtlar vardır. Bunlar arasında en yaygın olarak bilinen örnek, 19. yüzyılda Kuzey Amerika'daki Ova Yerlilerinin kullandığı işaret dilidir. Bu topluluklar birbirinden farklı diller konuşmakla birlikte benzer bir çevrede, benzer yaşamlar sürüyorlardı. Bu yüzden de ortak simgeler bulmaları güç değildi. Örneğin "konuşmacı" ağız kapadığı avcunu sıçrama hareketleriyle ileri doğru götürünce bunun koşan bir geyiğin sağrısı olduğu anlaşıyordu. Göge doğru çizilen bir daire, ay ya da ay gibi soluk olan bir şey anlamına geliyordu. İşaretparmağı üzerinde bir açu biçimine getirilmiş iki parmak bir atlayı, yılanın çatalı dili gibi ağızdan dışarıya doğru çıkarılan iki parmak yalan ya da ihaneti, uzun saçları omuzdan aşağı fırçalamak hareketi de bir kadını anlatıyordu. Bu işaret dili o kadar benimsenmişti ki, dilleri farklı olan birçok Yerli topluluğu, bu dil aracılığıyla birbirlerine uzun ve kurmaşık öyküler anlatabiliyordu.

Konuşma özü. Yerlilerin kullandığı işaret dili, zamanla nesneleri, eylemleri ve kavramları gösteren ya da betimleyen el ve vücut hareketlerinden oluşan bir sözlüğe dönüşmüştü. Ama bu sözlük, el ve vücut hareketleriyle anlatılamayacak sözcükleri

içeriyordu. Sonraları ise sağır ve dilsizlerin sözcükleri ve sesleri anlatmalarını sağlayan, bazıları konuşma dili kadar karmaşık ve esnek bir dizi işaret dili geliştirildi. Bunların ilki, 18. yüzyıl ortasında Epée rahibi Charles Michel'in geliştirdiği sistemdi. Yoksul sağır çocukları eğiten ilk kişi olan Michel'in geliştirdiği bu sistem, Fransızca sözcükleri el işaretlerinden oluşan bir alfabe aracılığıyla gösteriyor ve kavramları basit göstergelerle anlatıyordu. Daha sonra bu sistem temel alınarak, bugün Fransa'da kullanılan ve Amerikan İşaret Dili (ASL) gibi birçok ulusal işaret dilinin kaynağını oluşturan Fransız İşaret Dili (FSL) geliştirildi.

Fransız İşaret Dili'ni ABD'ye 1816'da, Connecticut eyaletinin Hartford kentindeki Amerikan Sağır ve Dilsizler Okulu'nu kuran Thomas Gallaudet getirdi. ABD'de kullanılmakta olan çeşitli sistemlerle birleştirilen bu yeni işaret dili, bugün ABD ve Kanada'da 500 binden fazla sağır-dilsizin kullandığı Amerikan İşaret Dili'ni oluşturdu. Bu dil, ABD'de en çok kullanılan diller arasında dördüncü sıradadır. Çeşitli ulusal işaret dillerinden göstergele konuşma dillerindeki sözcükleri değil de kavramları belirttiklerinden, bu diller kendi ülkelerinde konuşulan dillerden çok birbirlerine yakındır. İşaret dilleri, ülke içindeki bölgesel, etnik ve toplumsal lehçe ayrıntılarını da azaltır.

Konuşmaktan kaçınma. Konuşmamaya yemin etmiş tarikat üyeleri ya da dine bağlılığın ve alçakgönüllülüğün ifadesi olarak konuşmaktan kaçınan kişiler, bir işaret dili kullanma gereğini duyarlar. Manastırların sessiz ortamında, birbirine yemek uzatmak ya da istenen nesneyi işaretlerle anlatmak gibi doğal hareketler genellikle iletişim kurmada yeterli olmuş, özel bir iletişim sistemi geliştirmeye gerek duyulmamıştır. Yaşamının yaklaşık son 10 yılında hiç konuşmayan Hintli dini önder Meher Baba, önce İngilizce alfabenin yazılı olduğu bir tahtada müritlerine harfleri göstererek, daha sonra el ve vücut hareketlerinden oluşan bir işaret dilinin yardımıyla birçok kitap yazmıştır. Aziz Bede ise, rakamları gösteren el işaretlerinden oluşan bir işaret dili geliştirmiştir; bu sistemde her rakam, sırasıyla Latin alfabesindeki harfleri (örn. 1 rakamı A'yı, 7 G'yi vb) gösteriyordu. Bede'nin bu sistemi, sağır-ırlarla konuşmak için mi, yoksa konuşmaktan kaçındığı için mi geliştirdiği bilinmemektedir.

İşaret üretici, ses frekanslarından mikrodalga frekanslarına kadar olan frekanslarda ayarlı işaretler üretebilen elektronik ses aygıtı. Elektronik donanımların geliştirilmesi ve sinanmasında geniş ölçüde yararlanılan bir aygıttır. İşaret üretici, frekansı ve gerilimi duyarlı olarak ayarlanabilen, empedans düzeyi, dalga biçimi ve modülasyon gibi nitelikleri kesin olarak belirlenebilen işaretler üretir.

İşaret üreticileri beş ana türe ayrılır: 1) Sinüs eğrisi biçimli dalga üreten ve hoparlör, yükselteç, mikrofon, transdüktör (elektrik işaretleriyle akustik, mekanik, ısı, ışık enerjisi türünden işaretleri birinden ötekine çeviren aygıt) gibi aygıtlarla akustik sistemlerin işaret-yanıt özelliklerini ölçmede kullanılan osilatörler, 2) geniş bir frekans aralığında, değişik güçlerde ve modülasyon biçimlerinde sinüs dalgaları üreten ve radyo alıcılarının sinanmasında, kazanç, bant genişliği ve işaret-gürültü oranlarının belirlenmesinde kullanılan standart işaret üreticileri, 3) geniş bir frekans aralığında frekansları

çok kesin bir biçimde belirlenmiş işaretler üreten frekans birstiricileri (*synthesizer*), 4) süresi ve frekansı kesin bir biçimde belirlenmiş darbeler üreten darbe üreteçleri, 5) çeşitli elektronik, mekanik ve psikolojik testlerde kullanılmak üzere geniş bantlı gürültü(*) üreten rasgele gürültü üreteçleri.

İşarilik, Kuran'ı âyetlerinin batını (içsel) anlamlarına göre yorumlamayı öneren tasavvufi tefsir okulu.

İşari tefsir yalnızca mutasavvıflara açılan, batını anlam ve göstergelere dayalı bir yorum biçimidir. Bu yorum mutasavvıfın ön düşüncelerine değil, nefisini kırabilme yeteneğine (riyazet) dayanır. Riyazet yoluyla ruhunu antan mutasavvıf, kutsal işaretleri alacak duruma gelir; böylece Kuran âyetlerinin iç anlamları kalbine doğar. Kuran'ı İşari yöntemle yorumlayan mutasavvıf, âyetin kendi önerdiği anlamın dışında başka bir anlamı olmadığını savunmaz. Buna karşılık Kuran'ı bazı kuramlara ve felsefi düşüncelere uygun biçimde yorumlamaya çalışan Nazari tefsir okulunda ise mutasavvıf, âyetin kendi önerdiği iç anlamdan ayrı bir anlam taşımadığını öne sürer.

Zahirîliğe bağlı olanlar dışındaki İslam bilginleri Kuran'ın dış anlamından başka iç anlamlar da taşıdığını yadsımazlar. Ama öne sürülen iç anlamların kabul edilebilmesi için bazı koşullar belirtirler. Buna göre iç anlamlar dış anlamla çelişmemeli, iç anlamın doğruluğu başka kanıtlarla doğrulanabilmeli, iç anlam dinsel ve ussal kurallara ters düşmemelidir. Son olarak, iç anlamın âyetin tek anlamı olduğu savunulmamalıdır.

İşari tefsir, tasavvufia birlikte ortaya çıkmış bir yorum yöntemi değildir. Kökleri Kuran ve sünnet ile sahabilerin (peygamberi tanımış olan Müslümanlar) sözlerine kadar uzanır. Sahabilerden sonraki kuşaklar arasında da sözlü biçimde İşari tefsirin örneklerine rastlanır. Hasan Basri, Cafer Sadık, Süfyan Sevrî ve Abdullah bin Mubarek, İşari tefsir yöntemini kullanan başlıca bilginlerdir. Bu alandaki ilk yapıtlar ise Sehlû't-Tusterî, Sülemî, Salebî ve Kuşeyrî tarafından verilmiştir. İşari tefsir doruk noktasına Muhyiddin Arabî'yle ulaşmış, izleyicileri Sadreddin Konevî, Kaşanî, Simnânî ve Nahcivani gibi mutasavvıflar tarafından sürdürülmüştür. Ama bu dönemde İşari tefsir yoğun biçimde Nazari tefsirin etkisi altında kalmıştır. İşari tefsir okulunun Osmanlı dönemindeki en ünlü temsilcisi ise Bursalı İsmail Hakki'dir.

İşaya, İbranice YEŞAYAHU (Tanrı Kurtuluş-tur) (ü. İÖ 8. yy, Kudüs), Yahudi ve Hristiyan geleneklerine büyük katkıda bulunan peygamber. Eski Ahit'in İşaya Kitabı'na adını vermesinden sonra, bu kitabın yalnızca ilk 39 bölümünün bazı parçalarının ondan kaynaklandığı kabul edilir. İşaya'nın babası Amos'un, aynı yüzyılda yaşamış peygamberlerden Amos'la karıştırılmaması gerekir. İşaya'nın krallar ya da rahipler soyundan geldiğine ilişkin varsayımların da yeterli maddi ya da yazınsal kanıt yoktur. Öte yandan İşaya'nın bir peygamber ailesinden geldiği savunulabilir; peygamberlerin geleneksel konuşma biçimini ve dilini kusursuz kullandığı anlaşılmaktadır. Ama İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Yahuda ve İsrail halkına gönderilen öteki peygamberler Amos, Hoşea ve Mika ile İşaya'nın birbirlerini tanıdıklarını gösteren hiçbir kanıt da yoktur. Buna karşın İşaya ile özellikle Amos aynı düşünce çizgisini izlerler. Gene

de Amos kuzeydeki İsrail Krallığı'na seslenirken, İşaya'nın buna Yahuda ile Kudüs'ü de katması anlamlı bir ayrımdır.

İşaya Yahuda kralları Uzziya, Yotam, Ahaz ve Hizkiya'nın çağdaşıdır. Aile kökeni ne olursa olsun bir yandan yoksullukla, öbür yandan da zenginlerin çürümüşlüğüyle daha gençliğinde yüz yüze gelmiştir. Onun yeri korunmasızların, dul ve yetimlerin, malını mülkünü yitirmiş kişilerin, evsiz barksızların, topraksızların yanındadır. Ayrıca yoksulluğun ağzıöz sorumlularını, ayrımcı yasaları çıkaranları, yiyici yargıçları, halkın toprağını gasp edenleri, erkeklerin gönlünü ağırladiren kadınları, cümbüş içinde yaşam süren varlıklıları, hem dinsel hem de dindışı önderleri tanımıştır.

İşaya'nın peygamberliğe başlaması Asurların, görece bir durgunluk döneminin ardından III. Tiglat-pileser'in (hd İÖ 744-727) komutası altında batıya doğru genişlemeye başladığı döneme rastlar. Kral Uzziya'nın öldüğü yıl (İÖ 742) İşaya Kudüs Tapınağı'nda bir düşünce olarak peygamberlikle görevlendirilir (İşaya 6:8). İşaya'ya göre Asurlar, Tanrı'yla yaptığı sözleşmeyi bozan halkı yok etmek üzere Tanrı'nın gönderdiği cezayı temsil etmektedir. İşaya Kitabı'nın 7. bölümünde Efraimoğulları ile Asurların birleşerek Yahuda kralı Ahaz'ı tehdit etmelerinden (İÖ 734) söz edilir. İşaya'nın kehanetlerine uygun biçimde İÖ 732'de Tiglat-pileser Şam'ı alır. Efraimoğullarının başkenti Samiriye'nin İÖ 722'de Asur kralı II. Şarrukin'e teslim olmasıyla İşaya'nın bir kehaneti daha gerçekleşir. İÖ 701'de de Sinahheriba Kudüs'ü kuşattıktan sonra geri çekilir. İşaya Kitabı'nın 1:4-8, 10:27-34, 28:14-22, 30:1-7 ve 31:1-4 bölümleri Kudüs kuşatması sırasında Hizkiya'nın Mısır'dan yardım beklediği günleri anlatır. İşaya yaşadığı dönemde sevilen biri olmadığı halde çevresinde toplanan az sayıda mürit onun sözlerini kâğıda aktararak ya da ezberleyerek günümüze uzanan bir geleneği başlatmıştır. İncil'ler, bütün peygamber kitapları arasında en çok İşaya Kitabı'nı kaynak gösterirler.

İşaya İsrailoğullarının Tanrı'ya özel bir sözleşmeyle bağlı olduğu biçimindeki çok eski inancı Amos'a la paylaşıyor. Daha önemlisi, bu sözleşmenin tümüyle koşullu, halkın tutumuna bağlı olduğu konusunda da Amos'la aynı inancı sürdürür. İşaya'ya göre İsrailoğullarının Tanrı'ya için asil önem taşıyan insanlardır. Tanrı, kullarının kendisi için ne kadar sık ibadet ettikleriyle değil, halkın içinde bulunduğu durumu ilgilenir. İşaya, Tanrı'nın kurtuluşu karşısında dehşetle sarsılır; bu nedenle Tanrı'ya sunulan et ve tahlil takdimelerini, ona dizilen yapmacık övgüleri yakışsık, en azından gereksiz bulur (29:13, 1:10-15). Amos gibi İşaya da dinsel değerler sıralamasında ahlaksal tutumu ayin gereklerinin üstünde tutar. İşaya'nın bildirisine göre Tanrı, kendi sapkın kavmini cezalandırmak amacıyla tarihin akışına müdahale edebilir ve örneğin istilacı bir düşmanı bu amaçla kullanabilir. Oğullarından Şear-yaşub (Kalan Sağlar Dönecek) ile Maher-şalal-haş-baz'ın (Çapul-yağma-tez-yürüyor) adları bu bakımdan simgesel önem taşır.

İsrailoğullarının varlığını sürdürebilmesi ahlaki yükümlülüklerini yeniden yerine getirmesine bağlıdır. İşaya'nın görevi, halkın tuttuğu yanlış yoldan dönmelerini sağlamak, halkını davranışları yüzünden yabancılaştığı Tanrı'ya hoşnut kılmak yola yöneltmektir. Kudüs'ün sonunda düşman eline düşeceği ne ilişkin kehanetiyle (İşaya 22) İşaya'nın kasvetli öyküsü sona erer. Asurların beklenmedik biçimde kuşatmayı kaldırarak çekilmesine karşın İşaya toplumdaki şenlik

havasını paylaşmaz. Çünkü ona göre bozgun yalnızca ertelenmiştir. İşaya, Sion'u (Tanrı'nın Dağı) kuşatan Asurlulara karşı yardım istemek üzere Mısır'a gitmeye hazırlanan komutanlara da şiddetle karşı çıkar. Güvenlik konusunda ne bağlaşıklara, ne de silaha önem verir. Halkların yazgısını belirleyen Tanrı olduğuna göre, güvenlik Tanrı'nın bağışlamasına ve insanların buna layık olmasına bağlıdır. En iyi savunma, hiç savunmamak, yalnızca ahlaki yükümlülükler doğrultusunda davranmaktır. Bazıların güvenliği elinden alınmışsa hiç kimse güvenlikte olamaz. Gene de İşaya'nın bir oğluna verdiği İmmanuel (Tanrı Bizimledir) adı Tanrı'nın halkını terk etmeyeceği inancını dile getirir.

İşaya Kitabı, Eski Ahit'in başlıca peygamber kitaplarından biri. Kitaba adını veren İşaya'nın(*) "Kral Uzziya'nın öldüğü yıl" (İÖ 742) peygamberlik görevine başladığı ve son kez İÖ 701'de halkın karşısına çıktığı kabul edilir. Ama kitabın yalnızca 1-39. babları bu döneme dayandırılabilir. 40-66. bablar çok daha sonra yazıldığı için İkinci İşaya adıyla da anılır. Bazen İkinci İşaya (Bap 40-55) ve Üçüncü İşaya (Bap 56-66) olarak da bölümlenir.

1-39. bablarda İşaya'nın birçok deyişinin ve onun aktardığı öykülerin yanı sıra, İşaya hakkında müritlerine dayandırılan birçok anlatı da yer alır. Malzemenin düzenlenmesinden ve sonraki eklerden anlaşıldığına göre kitabın bu babları İÖ 5. yüzyılda son biçimini almıştır. İşaya'ya göre Yahuda'yı ve Kudüs'ü düşmanların (o dönemde Asurluların) ilerlemesine karşı siyasal ve askeri ittifaklar değil, ancak Yehova'ya sarsılmaz bir inanç koruyabilir. Yehova'nın egemenliği kabul edilmeli, onun amaçlarına karşı işleyen ya da bu amaçların anlaşılmasını zorlaştıran uygulamalar, toplumsal haksızlıklardan, anlamını yitirmiş tapınma âdetlerine kadar her şey terk edilmelidir. Yehova, Yahuda ile Kudüs'ü inancsızlıkları nedeniyle cezalandıracaktır, ama Yehova'ya güvenenler için yeni bir gelecek vardır.

Bir dizi kehanet, şarkı ve söylevden oluşan İkinci İşaya (40-55) Babil Sürgünü döneminde (İÖ 6. yy) oluşmuştur. Kimliği bilinmeyen peygamber sürgündedir ve halkın kurtulmasını beklemektedir. Babil'in yok olacağı kehanetinde bulunarak sürgünlerin topraklarına dönecekleri müstusunu verir. "Yehova'nın kuluna" dayandırılan şarkılar (42:1-4; 49:1-6; 50:4-9; 52:13-53:12) araştırmacılar arasında yoğun tartışmalara yol açmıştır. Bu metinler, doğrulukla hüküm sürerek halkın kurtuluşunu sağlayabilecek meshedilmiş bir kral ideolojisini yansıtır.

Daha da geç bir dönemin ürünü olan Üçüncü İşaya'nın (56-66) özellikle son babları yeniden bir araya gelen cemaatin inanç sorunlarına yöneliktir. Bu bablardaki malzemenin çeşitliliği birden çok yazarın elinden çıktığını düşündürür. Üç İşaya Kitabı'nın nasıl bir araya geldiği ise bilinmemektedir.

İşaya'nın Göçe Çıkışı, günümüzde yalnızca İS 5-7. yüzyıllar arasında bir tarihte Geez dilinde yazılmış eksiksiz tek bir örneği bulunan pseudopigrafik metin. Yunan, Kopt, Latin ve Eski Slav dillerinde yazılmış örneklerinden günümüze ulaşmış parçalar da vardır. Üç ayrı metinden oluşan kitabın son biçimi İS 2. yüzyılda bir Hristiyanın kaleminde çıkmıştır. İşaya'nın Şehit Edilmesi başlıklı birinci bölümde Manasse öyküsü yer alır (II. Krallar 21). Bu bölümün özgün metninin İS 1. yüzyılda İbranice ya da Aramca yazıldığı sanılır. İS 1. yüzyılın sonlarında kalma ikinci bölüm Hizkiya'nın

Ahdi başlıklı, Hristiyan kaynaklı bir metindir. Burada Deccal, Roma imparatoru Neron'un (hd İS 54-68) içine yerleşmiş bir cin olarak işlenir. Neron'un 64-65 yıllarında giriştiği Hristiyan kıyımının Mesih'in gelişinden önceki kargaşa dönemiyle çakıştığı inancı bu öyküde yansır. İşaya'nın Göçe Çıkışı (ya da Düşü) başlıklı üçüncü metin gene bir Hristiyan tarafından 2. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Bu bölümde Yeni Ahit'te ve Enoş'un İkinci Kitabı'nda yer alan anlatıma benzer biçimde göğün yedi katı anlatılır.

Hristiyanların kaleminden çıkmış bölümlerin ikisi de 1. yüzyılın sonunda kilisenin durumu konusunda Petrus'un İkinci Mektubu ve Paulus'un Timotheos'a İkinci Mektubu ile Romalı Clementius'un mektuplarıyla uyuşan tarihsel ayrıntılar içerir. Ama ikisi de birer vahiy metnidir. Yahudi kaynaklı bölümdeki şehit efsanesinin Selevk kralı IV. Antiokhos Epiphanes'e (hd İÖ 175-164) yakıştıran zalim krallar geleneğiyle bağlantısı olduğu düşünülmüştür. İşaya'nın şehit edilmesi öyküsünün ayrıntıları, bir olasılıkla Yakındoğu (sonradan Yunan) tanrısı Adonis mitosunun Yahudi inançlarıyla bütünleşmesini temsil etmektedir. İşaya'nın Şehit Edilmesi bölümünden, Kuman'daki Yahudi mezhebi Essenlilerin bir üyesi tarafından yazıldığı da öne sürülmüştür.

İşbiliye bak. Sevilla

İşbölümü, bir iş sürecinin, her birini ayrı bir kişi ya da grubun yerine getirdiği birçok bölüme ayrılması. Bu bölünmenin toplumsal çözümleme açısından taşıdığı önemi ilk ortaya koyan İskoçyalı iktisatçı Adam Smith olmuş ve bunun mal üretiminin daha etkin ve ucuz bir biçimde yapılmasını sağlayarak iktisadi ilerlemenin anahtarı olduğunu öne sürmüştür.

İşbölümü terimini sosyoloji alanında ilk kez Fransız bilim adamı Émile Durkheim, toplumların evrimini açıklarken kullandı. Ona göre işbölümünün kaynağı daha fazla mal üretme isteği değil, nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğundaki doğal artışı ve buna eşlik eden var olma kavgasındaki tırmanışın toplumsal yapıda yol açtığı değişikliklerdir. İnsanların bir topluluk içinde birbirinden kopmadan yaşamalarını sağlayan mekanizma da, işbölümü nedeniyle her birinin bir diğerine muhtaç olmasıydı.

Antropologlar işbölümünü, bir iktisadi sistemde üretim sürecinin bütününün bölümlere ayrılması olarak ele aldılar. Sanayi toplumlarında makineleşme sonucu işlerin basitleşip teknik bakımdan yetkinleşmesiyle birlikte ortaya çıkan ve her işçinin çoğunlukla belli bir malın yalnızca küçük bir bölümünü üretmesine yol açan aşırı uzmanlaşma, sanayileşmemiş toplumlarda genellikle görülmez. İlkel topluluklarda ev, kano gibi bir kişinin tek başına ancak çok uzun zamanda bitirebileceği ürünlerin üretimi dışında hemen hiç işbölümü yoktur; bu durumlarda bile işbölümü genellikle geçicidir ve çalışan her kişi işin tüm aşamalarında görev alabilir. Belirli ürünlerde, örneğin bir kişinin dinsel amaçlarla bir başkasının da günlük kullanımlar için çömlek üretmesi biçiminde bir uzmanlaşma görülmüş bile, her üretici, kil toplama, biçimlendirme, fırına verme gibi işin tüm aşamalarını kendisi yapar.

Evrensel olmakla birlikte cinsiyete dayalı işbölümünün aldığı biçimler, kültürler arasında büyük farklılıklar gösterir. Yaşa, klan üyeliğine, soya ya da lonca üyeliğine dayalı işbölümünün yanı sıra yerel ve el işçiliğine dayalı uzmanlaşmalar da vardır.

İşçi, herhangi bir işte ücret karşılığı çalışan kimse. İşçi kavramını belirleyen üç temel öge emek, ücret ve bağımlı olarak çalışmadır. 25 Ağustos 1971 tarihli ve 1475 sayılı İş Kanunu'nun 1. maddesi işçi kavramını oldukça dar tutmuştur. Buna göre bir kimsenin işçi sayılması için bir işi bir hizmet sözleşmesine dayanarak ücret karşılığı yapması gerekir. Bu nedenle eser sözleşmesi ve vekâlet, adi şirket sözleşmesi gibi sözleşmelere dayanarak bir işi gören kimse, İş Kanunu uygulamasında işçi sayılmaz. Buna karşılık 7 Mayıs 1983 tarihli ve 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, hizmet sözleşmesinden başka bedenlen çalışmayı konu alan nakliye, yayın ve adi şirket sözleşmelerine göre çalışanları da işçi saymıştır (m. 2/1).

İş Kanunu'nun kabul ettiği işçi kavramı bakımından çalışmanın bedensel ya da düşünsel olmasının önemi yoktur. İş Kanunu, eskiden geçerli olan beden işçisi-fikir işçisi ayrımını kaldırarak bu konuda beliren hukuksal güçlükleri gidermiştir. Yasada sözü edilen sözleşme, idare hukuku alanına giren idari hizmet sözleşmesi değil, özel hukuku ilgilendiren hizmet sözleşmesidir. 1982 Anayasası'nın 128. maddesine göre kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevler işçiler değil, memurlar ve öteki kamu görevlileri (sözleşmeli personel) eliyle görülür.

Ücretin hizmet sözleşmesinde açıkça kararlaştırılmaması ve uzun bir süre ödenmemiş olması, çalışmanın ücret karşılığı olmadığı sonucunu doğurmaz. Yapılan işin hizmet sözleşmesine dayanması çalışanın işçi niteliğinde olduğunun kabulü için yeterlidir. Yargıtay'ın yerleşik içtihadına göre her hizmet, kural olarak bir ücret ödenmesini zorunlu kılar ve bu durumdaki işçinin ücretini sonradan da isteme hakkı vardır.

1982 Anayasası'nın 51-54. maddeleri sendika kurma ve toplu sözleşme yapma hakkı ile grev hakkını yalnızca işçilere tanımıştır.

İşçi göçü, işçilerin bir ülkeden başka bir ülkeye uzun süreli olarak çalışmak amacıyla göç etmesi. Terim aynı zamanda niteliksiz işgücünün geçici, mevsimlik işlerde çalışmaya üzere genellikle aynı ülke içinde bir bölgeden başka bir bölgeye kaymasını anlatmak için kullanılır. Daha çok Avrupa ülkelerinde görülen uluslararası işçi göçü uzun süreli ya da kalıcı yeni bir yerleşime yol açarken, mevsimlik işlerde çalışmak üzere aynı ülke içinde yer değiştiren işçiler göç ettikleri bölgeleri ve çalıştıkları işleri sık sık değiştirirler. Aynı yerleşim bölgesinde genellikle günlük olarak işlerini değiştiren işçilere ise düzensiz işgücü adı verilir.

Uluslararası işçi göçü başka bir ülkede iş bulmak ya da daha iyi çalışma olanakları elde etmek arayışının bir sonucudur. Ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde işgücünün giderek daha nitelikli bir hale gelmesi ve belirli işlerden uzaklaşmaya başlamasıyla işgücü açığı belirmiş ve bu açığın işgücü fazlası bulunan ülkelere karşılanması yoluna gidilmiştir. Öte yandan, işçi göçünün işçi gönderen ülkelerin ödemeler dengesini olumlu yönde etkilediği, bu ülkelerdeki işgücü piyasasındaki baskıyı azalttığı ve göç eden işçilerin bazıları bir süre sonra eğitilmiş, nitelikli işgücü olarak ülkelere döndüklerinden ekonomiye olumlu katkıda bulunduğu ileri sürülmüştür.

Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra eşitsiz gelişmenin ve ekonomiler arasındaki farklılaşmanın doğal sonucu olarak uluslararası alanda işgücü hareketliliği artmıştır. İngiliz iktisatçı ve demograf Thomas Malthus nüfus artışının yol açtığı göç olgusuna dikkat çekerken, Karl Marx ekonomik dengeciliklerin insanları uluslararası göçe zor-

ladığını belirtmiş ve topraksız İrlanda köylülerinin İngiliz sanayisinin yedek işgücünü oluşturmaları buna örnek göstermiştir.

Batı Avrupa'da 1960'larda ve 1970'lerde görülen kitlesel işçi göçü savaş sonrasında hızlı ekonomik gelişme sürecinin bir sonucuydu. Ekonomileri hızla büyüyen ve zenginleşen Batı Avrupa ülkeleriyle işgücü fazlası bulunan Akdeniz yöresi ülkeleri kitlesel işçi göçünün iki ucunu oluşturdu. Hızlı büyümenin yanı sıra nüfus artışı oranındaki düşüşler, yaşlı nüfusun fazlalığı gibi demografik gelişmeler de bazı Batı Avrupa ekonomilerinde işgücü sıkıntısının doğmasına yol açtı. Özellikle temizlik, bakım gibi hizmetlerle, inşaat ve madencilik gibi genellikle niteliksiz işgücünü gerektiren emek yoğun işler için yurtdışından ucuz işgücü alınması yoluna gidildi. Ayrıca, işverenlerin işgücünün maliyetini düşürmek ve örgütlenmesini engellemek amacıyla yabancı işgücüne başvurmaları da işçi göçünü hızlandıran bir başka etken oldu.

1980'lerin başlarında Batı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan ve çoğunu göçmen işçilerin oluşturduğu yabancıların sayısı 12 milyon üzerine çıkmıştı. Sayıları ve yerli nüfusa oranları bakımından en çok yabancı işçi çalıştıran Batı Avrupa ülkeleri Almanya, Fransa, İngiltere ve İsviçre'dir.

İngiltere'nin 19. yüzyıl boyunca temel göçmen işçi kaynağı İrlanda oldu. 1945-60 arasında özellikle Uluslar Topluluğu ülkelerinden her yıl ortalama 30 bin işçinin göç ettiği İngiltere'de yabancıların sayısı 1960 ortalarında ülke nüfusunun yüzde 5'ini oluşturuyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çok yabancı işçi gereksinimi duyan ülke Fransa'ydı. Bu yüzden Fransa, Avrupa'da işgücü alımını devletin denetimindeki anlaşmalara bağlayan ilk ülke oldu. 1970'te 2 milyona yakın yabancı işçinin çalıştığı Fransa'da göçmen işçilerin çoğunluğunu İspanyol, Portekizli ve Cezayirli işçiler oluşturuyordu. Bu arada Faslı, Yugoslav ve Türk işçileri de belli bir ağırlık kazanmışlardı. 1980'in sonunda ülke nüfusunun yüzde 7,7'sini oluşturan 4 milyon üzerinde yabancıların yaşadığı Fransa, Batı Avrupa'nın ikinci büyük göçmen ülkesi durumuna gelmişti. Eski Batı Almanya ise birçok ülkede işçi büroları kurarak, işverenlerin gereksinimlerine göre işçi alımı yoluna gitti. Batı Almanya'ya işçi göçünün kaynağını büyük ölçüde İtalyan, Yunan, İspanyol, Türk ve Yugoslav işçiler oluşturdu. Batı Almanya'da, 1956'da 95 bin dolayında olan yabancı işçi sayısı 1970 sonunda 3 milyona ulaşmıştı. 1973'ten sonra işçi alımı durdurularak yabancı işçilerin ülkelerine dönmeleri yönünde özendirici önlemler alındığı halde yabancıların ülke nüfusu içindeki oranı artmaya devam etti. 1980'de üçte birini Türklerin oluşturduğu yabancı nüfus 4,5 milyona toplam ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 8'ine ulaşmıştı; bu oran iki Almanya'nın birleşmesi öncesinde 1990'da yüzde 7'nin altına inmişti. İsviçre 19. yüzyıl sonlarından başlayarak Avrupa'da işçi göçünün çekici odaklarından birisi oldu. Göçmen işçi alımı İsviçre'de devletin düzenlemesiyle değil, işverenlerin kendi seçimleri ve çabalarıyla gerçekleşti. Bu ülkedeki yabancıların sayısı 1974'te yaklaşık 1 milyonla ülke nüfusunun yüzde 6,5'ini oluşturuyordu.

1960'larda Batı Avrupa ülkelerinde çalışma olanağının doğması ve yurtdışındaki ekonomik koşulların zorlamasıyla Türkiye'den yurtdışına hızlı bir göç başladı. Önce kişisel girişimlerle başlayan bu göç daha sonra devletin denetiminde kitlesel bir nitelik

kazandı. Batı Almanya başta olmak üzere Fransa, Avusturya, Hollanda, Belçika ve İsviçre gibi ülkelere çok sayıda işçi gitti. 1973'ten sonra Batı Avrupa ülkelerinin yabancı işçi alımını durdurması Türkiye'den bu ülkelere olan işçi göçünü yavaşlatmakla birlikte sona erdirmeyi ve Batı Avrupa'daki Türk göçmen nüfusu artırmayı sürdürdü. Bu artışın başlıca kaynaklarını kaçak işçi göçü, siyasal sığınmalar, aile birleşmeleri ve oradaki nüfus içindeki doğumlar oluşturdular.

Batı Avrupa'daki Türk göçmen işçilerinin yaklaşık yüzde 56'sı Almanya'da bulunmaktadır. Batı Almanya'daki Türk işçilerinin sayısı 1960'ta 1.700, 1968'de 172 bin iken, 1974'te aileleriyle birlikte 1 milyonun üzerine çıkmıştı. 1991 sonunda ise Almanya'daki Türk işçilerinin sayısı 694.502, aileleriyle birlikte Türk nüfus ise 1.779.586'ydı. Bu nüfusun üçte birinden fazlasını 16 yaşın altındaki çocuklar oluşturmaya ve bunlar arasında okullaşma oranı, temel eğitim düzeyinde ancak yüzde 58,5'ti. İşçi göçü genellikle birkaç yıllık geçici bir süre için planlanmış olmasına karşın giderek kalıcı bir niteliğe dönüşmektedir. Özellikle işçi göçünün yoğunlaştığı Almanya'daki Türk nüfusu artık "geçici" ya da "konuk" olmaktan çok bir "göçmen azınlık" niteliği taşımaktadır. Bu durum ayrıca, yurtdışında ikinci, hatta üçüncü kuşak sorununu da yaratmıştır.

1970'lerde Batı Avrupa ülkelerinin işgücü talebi azalınca, özellikle 1975'ten sonra Türkiye'den Libya, Suudi Arabistan, Ürdün, Irak gibi Arap ülkelerine işçi göçü başladı. Bu ülkelere çalışan Türk işçilerinin sayısı hızla artarak 1991'de 183 bine ulaştı. 1991'de yurtdışına göç eden 52.533 işçinin yüzde 86'sı Ortadoğu ülkelerine ve Libya'ya gitti. Arap ülkelerine olan işçi göçü, işlerin önceden belirlenmiş olması ve işçilerin genellikle ailelerini geride bırakmaları gibi özellikleri bakımından Batı Avrupa'ya olan göçten farklı gelişti. Örneğin, 1991'de Suudi Arabistan'da 130 bin Türk işçisinin yaşamasına karşın, eş ve çocukların sayısı yok denecek kadar azdı; Libya'da da 10.221 işçi çalışıyor, eş ve çocuklarının sayısı ise 115'i geçmiyordu. Arap ülkelerine olan göçün Avrupa ülkelerine olandan bir başka farkı da kalıcı yerleşimlere yol açmamasıdır. 1991'in sonunda yurtdışındaki göçmen işçilerin sayısı 1.250.964, aileleriyle birlikte toplam nüfus 2.857.696'ydı.

Uluslararası nitelik taşımayan işçi göçü genellikle tarımsal üretimde hızlı artışların olduğu ya da kentlerdeki yüksek ücretler nedeniyle tarım işçilerinin sayısında hızlı düşüşlerin olduğu bölgelerde ortaya çıkar. Bu tür işçi göçü genellikle Kuzey ve Güney Amerika'da, Asya'da, Afrika'da görülür; Avustralya ve Avrupa'da ise görece olarak daha azdır. Aynı ülke içinde yer değiştiren işçiler gittikleri bölgelerde kalıcı olarak yerleşmezler; iş arayarak ve hemen hiç beceri gerektirmeyen mevsimlik ya da geçici işlerde çalışarak bir bölgeden öbürüne göç ederler. Başka işçi gruplarıyla karşılaştırıldığında ücretleri daha düşük, çalışma ve yaşama koşulları daha ağırdır. Sanayi ve düzenli tarım işçileri için var olan sendika örgütlenmelerinden ve çalışma yaşamını düzenleyen yasalardan da genellikle yararlanamazlar. Bu tür göçmen işçilerin başlıca etkinlik alanı tarımsal ürünlerin hasatıdır. Göçmen işçilerin sayısına ve demografik özelliklerine ilişkin çok az güvenilir istatistik vardır. ABD'de mevsimlik ya da geçici işler bulmak amacıyla bir bölgeden başka bir bölgeye göç eden işçi sayısı 1920'lerde 2 milyon, 1940'larda da 1 milyonun üzerinde iken, son

yıllarda 500 binin altına düşmüştür. Göçmen işçilerin çoğunun yaşı 30'un altındadır ve genellikle erkeklerden oluşur. Eşleri ve çocuklarıyla birlikte göç edenler okul ve başka hizmet alanlarında büyük sorunlarla karşılaşır.

Makineleşmenin yüksek bir düzeye ulaştığı ekonomilerde hem göçmen işçi arzı, hem de talebi düşüktür. Örneğin ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan önce çok sayıda göçmen işçinin çalıştığı pamuk ve buğday hasatında, makineleşmenin sonucu olarak yalnızca az sayıda düzenli işçi çalıştırılmaya başlanmıştır.

İşçi-İşveren İlişkileri Ulusal Kurulu (National Labor Relations Board-NLRB), ABD'de Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Yasası'nı (Wagner Yasası) uygulamak üzere Kongre tarafından oluşturulan bağımsız federal kuruluş (1935). Wagner Yasası, 1947'de çıkarılan Taft-Hartley ve 1959'da çıkarılan Landrum-Griffin yasaları ile değişikliğe uğramıştır. NLRB'nin başlıca görevi toplu pazarlıklarda işçilerin işçi sendikaları tarafından temsil edilmeyi isteyip istemediklerini belirlemek için gizli oyla seçimler düzenlemek, işverenlerin ve sendikaların haksız uygulamalarını önlemek ya da düzeltmektir. NLRB, işçi-işveren sorunlarını soruşturma, uzlaşma ya da yarı-yasal süreçler yoluyla çözmeye çalışır. NLRB'nin genel danışma kurulu, şikâyetleri işleme koymak ve bunları sonuçlandırmakla yükümlüdür.

NLRB, tek başına kararlarını uygulatacak güce sahip değildir, ama bir temiz mahkemesine başvurarak kararının uygulanmasını isteyebilir; karşı tarafın da kararın yeniden gözden geçirilmesi için mahkemeye başvurma hakkı vardır. Kurulun kendi başına harekete geçme yetkisi yoktur; gerekli işlemleri ancak tarafların başvurusundan sonra başlatabilir.

İşçi Muhalefeti, Rusça РАБОЧАЯ ОПОЗИЦИЯ, Sovyet tarihinin ilk döneminde, Komünist Parti içinde, işçi haklarını ve sanayinin denetiminin sendikalara verilmesini savunan grup. Grubun yenilgiye uğraması, 1921'de hükümetin Yeni Ekonomi Politikası'nı (NEP) rahatça uygulamaya koymasına ortam hazırlamış, ayrıca bu olay parti içinde görüş ayrılıklarının bastırılması için örnek oluşturarak daha sonra Stalin'in diktatörce bir denetim kurmasına giden yolu açmıştır.

Grup 1919'da parti merkez organlarının yerel parti birimleri ve sendikalar üzerinde egemenlik kurmasını, sanayi işletmelerinin denetiminde işçilerin ağırlığının azaltılmasını, sanayide giderek daha çok "burjuva" uzmanın görevlendirilmesini ve işletmelerde grup denetimi yerine tek kişi yönetimini sağlama çabalarını eleştirerek gelişmeye başladı. 1920-21 yıllarında Leon Troçki'nin sendikaları devlet organlarına dönüştürme planına karşı çıkarak bağımsız bir muhalefet grubu durumuna geldi.

Çoğunlukla sendikacılardan oluşan İşçi Muhalefeti'ne A.G. Şlyapnikov ve S.P. Medvedev ile sonraları Aleksandra Kollontay önderlik etti. Hareket yalnızca sendikaların bağımlılığına karşı çıkmakla kalmıyor, aynı zamanda proletaryayı en dolaysız temsil eden kurum olarak sendikaların ulusal ekonomiyi ve tek tek işletmeleri denetlemesi gerektiğini vurguluyordu. İşçi Muhalefeti partinin tabanında yaygın bir destek bulduysa da hiçbir önemli önderi saflarına kazanamadı.

Partinin X. Kongresi'nde (Mart 1921) İşçi Muhalefeti'nin platformu reddedilerek görüşleri mahkûm edildi ve grubun dağıtılması kararı alındı. Grup üyeleri buna karşın

etkinliklerini sürdürdüler; parti içinde demokrasi olmadığını, merkez yönetiminin işçilere ve yerel özerkliğe saygı duymadığını, parti önderlerinin yandaşlarını uzak bölgelere göndererek muhalefeti ortadan kaldırmaya çalıştığını öne sürdüler.

İşçi Muhalefeti Şubat 1922'de III. Enternasyonal (Komintern) Yürütme Komitesi'ne Rus Komünist Partisi'nin yanlışlarını düzeltmesi ve muhalefete saldırmaya son vermesi istemiyle başvurdu (22'ler Bildirgesi). Ama bu girişim sonuçsuz kaldı. Parti'nin XI. Kongresi (Mart-Nisan 1922) muhalefet önderlerini partiden atma yoluna gitmediyse de görüşlerini yasakladı ve etkinliklerini kısıtladı. İşçi Muhalefeti'nin kalan üyeleri 1926'da öbür muhalif unsurlarla birleşerek Stalin'in parti üzerinde tam bir denetim kurmasını engellemeye çalıştılar, ama kısa süren bu birlik başarısız oldu. 1933'te İşçi Muhalefeti'nin bütün önderleri partiden atılmıştı; 1930'lardaki parti içi temizlikler sırasında, Kollontay dışında tümü ortadan kaldırıldı.

İşçi Partisi, İngilizce LABOUR PARTY, İngiltere'de sendikalarla güçlü örgütsel ve mali bağları olan, reformcu sosyalist siyasal parti.

Bağımsız İşçi Partisi (ILP; kuruluşu 1893) ile İşçi Sendikaları Kongresi'nin (TUC) işbirliğiyle, 1900'de kurulan İşçi Temsil Komitesi, 1906'da İşçi Partisi adını aldı. Hızla güç kazanan parti, I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli koalisyon hükümetlerine katıldı. 1918 genel seçimlerinden ikinci büyük parti olarak çıkarak ülkenin muhalefet partisi durumuna geldi.

Ramsay MacDonald'ın Ocak 1924'te Liberallerin desteğiyle kurduğu ilk İşçi Partisi hükümeti aynı yıl içinde düştü. 1929'da gene Liberallerin desteğiyle iktidar olan İşçi Partisi, MacDonald'ın izlenen ekonomik politikalar konusunda çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle başbakanlıktan istifa ettiği 1931'e değin iktidarda kaldı. MacDonald aynı tarihte Liberaller ve Muhafazakârlarla bir koalisyon hükümeti kurdu. Bunu izleyen seçimlerde İşçi Partisi ağır bir yenilgiye uğradı ve Winston Churchill'in II. Dünya Savaşı sırasında kurduğu koalisyon hükümetine katılana değin (1940) muhalefette kaldı.

1945 seçimlerine, ekonominin yeniden inşası, belirli sanayi kuruluşlarının devletleştirilmesi ve yaygın bir toplumsal güvenlik sisteminin kurulması gibi hedefler içeren bir programla katılan İşçi Partisi ezici bir zafer kazandı. 1950 seçimlerinde ise Avam Kamarası'nda çoğunluğu çok az bir farkla sağlayabildi. Seçimlerden sonra kurulan İşçi Partisi hükümeti ertesi yıl düşünce Muhafazakârlar iktidara geldi (1951).

Partinin geleneksel sosyalist çizgisinin refah toplumuna nasıl uyarlanacağı sorunu, özellikle de sanayi kuruluşlarının devletleştirilmesine ilişkin görüş ayrılıkları, 1950'lerde parti içinde bölünmelere neden oldu. "Bevancılar" olarak bilinen Aneurin Bevan yanlıları, ekonomide devletçi bir politika izlenmesini ve dış politikada ABD'ye bağımlılığın azaltılmasını savunurken, partinin ılımlı kanadı devletleştirme hedefinin parti programından çıkarılmasını istiyordu. 1964'te yeniden iktidara gelen İşçi Partisi, bu tarihten sonra, ülkenin iki büyük partisinden biri olan Muhafazakârlarla dönüşümlü olarak iktidar oldu.

Ocak 1981'de toplanan İşçi Partisi kongresinde partinin sol kanat ve sendikacı üyelerinin partili milletvekilleri karşısında güçlerini artırmalarıyla parti yapısında önemli bir değişiklik oldu. Kongrede yapılan düzenlemeyle eskiden parti milletvekillerinin seçtiği

parti liderinin, her yıl toplanacak konferansta parti birimlerini, sendikaları, Koope-ratif Hareketi ve Fabian Derneği gibi sosyalist kuruluşları temsil eden delegeler tarafından seçilmesi uygulamasına geçildi. Bu kararın ardından, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) karşı görüşleri ve partinin sosyalist çizgisine bağlılığıyla tanınan Michael Foot liderliğe seçildi. Partinin parlamento grubunun gücünün iyice azalmasıyla sonuçlanan başka örgütsel değişikliklerin de onaylandığı kongreden kısa bir süre sonra, "ılımlı" 12 İşçi Partisi milletvekili partiden ayrılarak, Sosyal Demokrat Parti (SDP) adlı yeni bir parti kurdu.

Muhalefetin bölünmesi 1983 seçimlerinde Muhafazakârların büyük bir zafer kazanmasına yol açtı. Seçim yenilgisinden sonra parti liderliğinden uzaklaştırılan Michael Foot'un yerini Neil Kinnock'un almasıyla merkez-sol kanat partinin denetimini elinde tutmayı sürdürdü. İşçi Partisi, Nisan 1992'deki seçimlerde 42 sandalye daha kazanarak milletvekili sayısını 271'e çıkardı. Birkaç gün sonra Neil Kinnock parti başkanlığından ayrıldı ve yerine John Smith geçti.

İşçi Partisi, İrlanda dilinde **PAIRTÍ LUCHT OIBRE**, James Larkin'in 1912'de İşçi Sendikaları Kongresi'ne (TUC) bağlı olarak kurduğu ve 1930'da bağımsız bir siyasal kuruluş durumuna gelen siyasal parti. James Connolly, İngilizler tarafından öldürüldüğü 1916'ya değin partinin liderliğini üstlenmişti.

Serbest İrlanda Devleti'nin kuruluşundan sonra, 1922-26 arasında *Dáil Éireann*'daki (İrlanda Meclisi) ilk muhalefet partisi olan İrlanda İşçi Partisi, hiçbir zaman tek başına iktidar olamadı. 1937-38 arasında Eamon de Valera hükümetine dışardan destek sağlayan parti, 1948-51, 1954-57, 1973-77, 1981-82 arasında ve kısa bir dönem dışında 1982-87 arasında çoğunlukla Fine Gael'le (Gael Ulusu) kurduğu koalisyon hükümetleriyle iktidara ortak oldu.

Sosyalist Enternasyonal üyesi olan İrlanda İşçi Partisi, toplumsal güvenlik ve refah hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını, temel sənayi kuruluşlarının devletleştirilmesini, dış ticarette korumacılığı ve Kuzey İrlanda ile birleşmeyi amaçlar. Dublin bölgesinde ve sendikali işçiler arasında önemli bir güce sahiptir.

İşçi Sendikaları Kongresi (Trade Union Congress - TUC), İngiliz işçi sendikaları ulusal örgütü. 1868'de kurulduğunda etkinlikleri sendika ilkelerinin tartışıldığı konferanslar düzenlemekle sınırlıydı. Zaman içinde kadrosu oluştu ve çeşitli yetkilerle birlikte üye sendikalar üzerinde denetim hakkı elde etti. Başlangıçta hemen tümüyle vasıflı işçi sendikalarından oluşan TUC'a 1889'dan sonra vasıfsız işçi sendikaları da kabul edilmeye başladı. Aynı dönemde örgütün daha militan bir çizgi izlemesi yolunda taleplerin doğması iki ayrı işçi örgütünün kurulmasına yol açtı. Bunlardan Genel Sendika İşçileri Federasyonu 1899'da grevler için fon oluşturmak üzere kuruldu. 1900'de kurulan İşçi Temsil Komitesi ise 1906'da İşçi Partisi adını aldı ve 1918'den sonra ulusal düzeyde örgütlü olmuş bir siyasal partiye dönüştü. TUC, II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere savaş sanayisinin yönetimine katıldı. TUC üyeleri, 1979'da Margaret Thatcher önderliğindeki Muhafazakâr Parti'nin iktidara gelmesinden değin 1960'lar ve 1970'ler süresince de ekonomik politika-da söz sahibi oldular. 1980'lerde TUC ta-

bandaki işçileri harekete geçirmekte başarılı olamadı; ekonomik politikadaki büyük değişiklikler örgütün daha da zayıflamasına yol açtı.

TUC, 1949'da kuruluş çalışmalarına katıldığı Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICFTU) üyesidir.

İşçilerin Partisi, İngilizce **WORKINGMEN'S PARTY**, ABD'de emek yanlısı ilk siyasal örgüt. 1828'de Philadelphia'da, ardından 1829'da New York'ta kurulan parti, zanaatçılarla ustaların kapitalizm ve sanayinin gelişmesi karşısındaki kaygılarından doğdu. "Workies" olarak anılan bu kesim, bağımsız konumunu yitirmekten, tüccar kapitalistlere bağımlı ücretliler durumuna gelmekten korkuyor, işçilere göre daha ucuza ve daha hızlı iş çıkaran makinelerin gelişmesinden rahatsızlık duyuyordu.

Philadelphia'daki parti herkese ücretsiz öğrenim olanağı sağlaması, mahkûmların çalıştırılmasıyla ortaya çıkan ve genel ücret düzeyini düşüren rekabetin önlenmesi için propaganda yapıyordu. Radikal eğilimli Thomas Skidmore'un başında bulunduğu New York'taki partinin talepleri arasında günlük çalışma süresinin 10 saat olması, borçtan dolayı hapsedilmenin kaldırılması, inşaat işçileri için etkili bir sorumluluk sigortası yasası çıkarılması ile mülkiyetin eşit dağılımı yer alıyordu. Partinin Frances Wright ile Robert Dale Owen'in yönetimine girmesinden sonra, bunlara devletin herkese ücretsiz dindışı eğitim olanağı sağlaması talebi eklendi.

Partinin üyelerinden George Henry Evans'ın 1829'da kurduğu *Working Man's Advocate* adlı gazete ABD'deki ilk işçi gazetesi idi. Parti başlangıçta hızlı bir gelişme gösterdiyse de öğreti ve liderlik çatışmasından kaynaklanan bölünmeler nedeniyle 1830'ların başında parçalanmaya yüz tuttu. Üyelerden bazılarının 1833'te kurduğu Eşit Haklar Partisi uzun ömürlü olmadı. Öteki üyeler ise New York'taki Demokrat Parti'nin reformcu kanadı olan Locofocolara katıldı.

İşeme, idrar kesesinde (mesane) biriken idrarn vücuttan dışarı atılması. İşeme omurilik, beyin sapı ve beyin kabuğunda (korteks) yer alan sinir merkezleri ile bu merkezlerden çıkan sinirlerin uyardığı istemli ve istemsiz kaslarla denetlenir.

Vücuttan atılacak maddeleri içeren ve kanın böbreklerden geçerken süzülmesiyle oluşan idrar, idrar kesesinde birikir. Kesenin dışı itici kısı ile siyekteki (üretra) kasların kasılması idrarn keseden dışarı çıkmasını, siyekte ilerleyerek vücut yüzeyinde dışarı atılmasını sağlar.

İnsanda ve idrar kesesi bulunan hayvanların çoğunda kesenin boşalması, içerdığı idrar miktarıyla bağlantılıdır. Kesede 100-150 ml idrar birikince işeme gereksinimi duyulur; idrar miktarıyla birlikte bu gereksinim de artar, 350-400 ml'ye ulaşırca rahatsızlık vermeye başlar. Leğen bölgesinin sinirlerinden kalkan uyarılar kesede dolgunluk duyumunu ve gerginlikten doğan ağrıyı bildirerek bilinçli işeme isteğini uyandırır.

İdrar kesesi idrar hacminin yavaş yavaş artmasıyla oluşan basınca göre kendini uyarır. Hızla dolan kese yavaş dolana göre daha çabuk işeme isteği doğurur. Kesedeki idrar kesenin duvarlarına belirli bir basınç yapacak düzeye gelince, dışı itici kas kasılır, kesenin siyekçe açıldığı bölge gevşer ve idrar dışarı boşalır. Normal olarak kese, içindeki idrarn tümünü boşaltabilir.

İşemenin istemli olarak kesilmesi için kesedeki kasılmaların bastırılması, siyekçe açılan ağzının kapanması ve karın kaslarının

kasılması gerekir. İdrar akışını başlatma ve durdurma yeteneği, leğen bölgesinin tabanında ve karın duvarında yer alan kaslar ve diyaframın kasılması ile yakından bağlantılıdır. Küçük çocuklarda sinir sistemi yeterince gelişmediği için işeme istençli olarak denetlenip baskılanamaz. Bunun gibi, merkez sinir sisteminin belirli bölgelerindeki doku yıkımı ve zedelenme idrar kesesine giden sinir uyarılarında düzensizliğe ve idrar tutamamaya (enkontinans) yol açar. Bu durumda kese gerginliğini korur ve idrar damla damla dışarı akar. Kıymı zaman da kese sürekli kasılı kalır, ağzı açıktır ve içindeki idrar birikmeden siyekçe geçer.

İdrar kesesi boşalamazsa aşırı derecede gerilir; kesenin duvarlarında kanama, ülserleşme ve yırtılma görülebilir. Prostat bezinin büyümesi, siyek dokusunun aşırı gelişip kalınlaşması, bu borunun içinde lifsi doku oluşması ve açıklığın daralması ya da idrar kesesinin ağzı ve siyek kaslarının kasılması idrarn akışını engelleyebilir. Birikim ve gerginlik uzun sürerse, dışı itici kas küçük ve ritmik kasılmalarla idrarn damla damla akmasını sağlar. Uzun süren gerginlikte bu kas felç olabilir, idrar ancak kesenin dolup taşmasıyla dışarı atılabilir. Bu durum pasif enkontinans olarak bilinir. Bazen de kese aşırı derecede dolduğu için idrar böbreklere geri döner ve böbrek işlevlerinde bozukluklara neden olur.

İşibaşı Tanzan (d. 25 Eylül 1884, Tokyo - ö. 25 Nisan 1973, Tokyo, Japonya), Japon siyaset adamı, iktisatçı ve gazeteci. Aralık 1956 - Şubat 1957 arasında başbakanlık yapmıştır.

Budacılığın Niçiren mezhebine bağlı bir rahibin oğluydu. Vaseda Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. Mezun olduktan sonra gazeteciliğe başladı. *Toyo keizai şimpo* adlı haftalık iktisat dergisinde yazdığı ekonomik yorumlarla dikkat çekti.

1934'te *Oriental Economist* adlı İngilizce bir dergi yayımlamaya başladı. 1939'da, dergiyi yayımlayan şirketin başına geçti. Bu dönemde hükümete bağlı çeşitli iktisadi kuruluşların danışmanlığını yaptı ve 1946'da Başbakan Yoşida Şigeru'nun hükümetinde maliye bakanı oldu. Muttefik işgal kuvvetlerinin, II. Dünya Savaşı sırasındaki gazetecilik etkinliklerini gerekçe göstererek aldığı bir kararla 1951'e değin devlet kuruluşlarında çalışması yasaklandı.

1956'da, Başbakan Hatoyama İçiro'nun hükümetinde uluslararası ticaret ve sanayi bakanı olarak görev aldı. Aynı yıl iktidardaki Liberal Demokrat Parti'nin başkanlığına getirildi ve aralık ayında başbakan oldu. Başbakanlığı sırasında Japonya'nın bağımsız bir dış politika izlemesini savundu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ticari ilişkiler kurulması için çaba harcadı. Bir refah devleti yaratmaya ve üretimi artırarak tam istihdamı sağlamaya çalıştı. Ama parti içindeki hizipleşmeler nedeniyle iktidarı bir yönetim kuramadı. Ciddi bir hastalığa yakalanınca Şubat 1957'de istifa ederek görevini eski siyasi rakibi Kişi Nobusuke'ye bıraktı.

Daha sonraki yıllarda Japon-Sovyet Dostluk Derneği'nin (1960) ve Japonya Uluslararası Ticareti Geliştirme Derneği'nin başkanlığını yaptı. Ticareti canlandırma amacıyla 1964'te SSCB ve çeşitli Avrupa ülkelerine ziyaretlerde bulundu. Japonya, ABD, Çin ve SSCB arasında çok taraflı bir barış antlaşmasının imzalanmasını savundu. Ama, giderek daha ılımlı bir çizgiye kayması Liberal Demokrat Parti içindeki deste-

ğini yitirmesine yol açtı ve 1963'te Temsilciler Meclisi üyeliği için yapılan seçimi kaza namadı.

İşida Baigan (d. 12 Ekim 1685, Tamba ili - ö. 29 Ekim 1744, Kyoto, Japonya), Japon bilgin. Şingaku (Gönül Eğitimi) adı verilen ve sıradan insanlar arasında ahlak ilkelerini yaygınlaştırmayı amaçlayan eğitim hareketinin kurucusudur.

Bir çiftçinin oğluydu. Gençliğinde Kyoto'daki bir tüccarın yanında çırak olarak çalışırken ahlak öğretilerini incelemeye başladı. 1729'da evinde verdiği vaazlarla Şingaku hareketini başlattı. Konfüçyüsçülüğe dayanan ahlak görüşünü Taoculuk, Budacılık ve Şinto dininden öğelerle de zenginleştirdi. Ahlak eğitimi basit kavramlarla açıklama ve halkla konuşurken mesellerden yararlanma yoluna gitti. Vaazlar vererek ülkeyi dolaştı ve 1739'da *Tohi mondo* (Kentle Köy Arasında Soru ve Cevap) adlı yapıtını yayımladı.

Ölümünden sonra sayıca 400'e varan izleyicilerinin sürdürdüğü Şingaku hareketi, hükümetin de desteğiyle gelişerek ülke çapında 81 okul açtı. Ama öğretimin giderek dogmatik ve basmakalıp bir nitelik kazanması nedeniyle yaygınlığını yitirdi. Tokugava (Edo) döneminin (1603-1867) sonuna gelindiğinde etkisi iyice azalmıştı. İşida'nın yapıtları arasında, ailesini yönetmeyi başaramayan bir adamın, bir ülkeyi de yönetmeyeceği biçimindeki Konfüçyüsçü görüşün savunulduğu *Seika ron* (ös 1774) adlı deneme de vardır. Ayrıca izleyicileri 1806'da *İşida sensei goroku* (Öğretmen İşida'nın Deyişleri) adlı yapıtı yayımlamıştır.

İşida Mitsunari (d. 1563, Omi yöresi - ö. 6 Kasım 1600, Kyoto, Japonya), Japon savaşçı. Sekigahara Çarpışması'nda (1600) uğradığı yenilgi sonucunda Tokugava ailesi Japonya'da kesin bir denetim kurdu.

Yüz yılı aşkın bir iç savaşın ardından Japonya'yı yeniden birleştiren savaşçı Toyotomi Hideyoshi'nin komutası altında gösterdiği yararlılıklarla dikkati çekti. Hizmetlerinden dolayı küçük bir beylikle ödüllendirildi. Çok geçmeden yeni yönetimin önde gelen görevlileri arasına girdi. Hideyoshi'nin ölümünden (1598) sonra konumunu koruduysa da asıl güç Hideyoshi'nin küçük oğlu Hideyori'nin adına hareket eden beş kişilik naipier kurulunun eline geçti. Naipier arasında en güçlü olanı Tokugava İeyasu'ydu. İşida 1599'da Japon feodal beylerini birbirine düşürerek konumunu güçlendirmeye kalkışınca, Tokugava'nın maiyetinde bulunanlardan bazıları onu ortadan kaldırmaya karar verdiler, ama Tokugava hayatını bağışladı.

Ertesi yıl İşida beş naipten biri olan Uesugi Kagekatsu'yu, ordusuyla Tokugava üzerine yürümeye ikna etti. Tokugava'nın birlikleri kuzeyde Uesugi'nin ordusuyla savaşırken, İşida öteki beylerden birçoğunu kendi safında toplayarak, Tokugava'nın mevzilerine arkadan saldırıya geçti. İşida'nın önemli müttefiklerinden bazıları bütün kuvvetlerini savaş alanına sürmeyince, Tokugava hızla kuzeyden geriye dönerek, Sekigahara'da, İşida'nın ordusuna kesin bir darbe indirdi. İşida'nın yakalanıp idam edilmesiyle, Tokugava yönetiminin önündeki son büyük engel de kalkmış oldu. 1603'te Tokugava, babadan oğula geçen geleneksel şogun unvanını aldı. Tokugava ailesi şogun unvanını 1867'ye değin elinde tuttu.

İşii Kikuciro, ŞİŞAKU (Vikont) (d. 10 Mart 1866, Ava eyaleti - ö. 25 Mayıs 1945,

Tokyo, Japonya), Japon devlet adamı ve diplomat. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki ve sonraki dönemde, Japonya'nın ihtiyatlı bir yayılma politikası izlemesini ve Batı ile işbirliği yapmasını savunmuştur.

ABD'de gitgide güçlenmekte olan Japon düşmanlığının nedenlerini incelemek üzere 1907'de San Francisco ve Vancouver'a gönderildi. Ardından Japonya ile ABD arasında, Japon hükümetinin ABD'ye işçi göçünü engellemesini öngören bir "centilmenlik anlaşması"nın imzalanmasına katkıda bulundu. 1917'de ABD dışişleri bakanı Robert Lansing'le Lansing-İşii Anlaşması olarak bilinen bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmayla ABD, Japonya'nın Çin'deki özel çıkarlarını korumak için izleyeceği politikayı desteklemeye söz verdi. Japonya ise, ABD'nin, o dönemde yabancı devletlerin çeşitli nüfuz alanlarına bölmeye çalıştıkları Çin'in bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumayı ve bütün ülkelerin Çin'de eşit ticari haklara sahip olmalarını amaçlayan Açık Kapı Politikası'nı onayladı. II. Dünya Savaşı sırasında bir ABD hava saldırısında ölen İşii'nin anıları *Gaiko yoroku* adıyla yayımlandı.

İşikari Irmağı, Japonca İŞİKARI-GAVA, Japonya'nın Hokkaido Adasında ırmak. Kitami Dağlarının orta kesimine yakın bir noktadan doğar. Geniş bir yay çizerek güneybatı yönünde 200 km kadar akar. Kamikava Havzası, Soraçi Irmağı düzlüğü ve İşikari Ovasından (*heiyu*) topladığı suları Japon Denizindeki İşikari Körfezine (*van*) boşaltır. Adı Aynı dilindeki *işikaribetsu* (çok kıvrımlı ırmak) sözcüğünden türetil-

İşikari Irmağı ve ovası, Hokkaido, Japonya
Photos Pack-EB Inc

miştir; bu nitelendirme ırmağın aşağı çığırına uygun düşer. İlkbaharda eriyen buzlar ve yaz yağmurları ırmağın genellikle yılda iki kez taşmasına neden olur. Ağır sanayiler için sürekli bir su kaynağı sağlamak amacıyla kurulan geniş çaplı taşkın denetim projesi, Aynuların kutsal saydığı ırmak vadisinde ciddi bir su kirliliğine yol açmıştır.

İşikava, Japonya'da, Honşu Adasının batı kesiminde il (*ken*). Japon Denizine bakan 4.196 km²'lik bir alanı kaplar. Güneydoğuda Japon Alpleri'nin batı uzantısını içine alır. Yüksek kar yağışına karşın iklimi pek soğuk değildir. İlde çeltik tarlaları önemli yer tutar, tarıma büyük işletmeler egemendir. Sanayi kuruluşları il merkezi Kanazava çevresinde toplanmıştır. Önemli ürünler arasında makine, ipek ve reyon kumaş, lake işi eşya ve geleneksel Kutani porseleni yer alır. İşikava 1960'larda hızla sanayileşmiştir. Nüfus (1990 geç.) 1.164.627.

İşikava Takuboku, asıl adı İŞİKAVA HACIME (d. 28 Ekim 1886, Hinoto, İvate ili - ö. 13

Nisan 1912, Tokyo, Japonya), Japon şair ve *tanka* (31 heceli şiir) ustası. Şaşırtıcı imgelerle dolu canlı şiirleri kısa sürede yaygın ilgi toplamıştır.

Öğrenimini yanında bırakmak zorunda kalmakla birlikte, kendi kendini yetiştirerek, Japon ve Batı edebiyatlarını yakından tanıdı. İlk şiirlerini *Akogare* (1905; Özlem) adlı kitapta topladı. 1908'de Tokyo'ya yerleşti ve Myoco adıyla bilinen, romantik şairler grubuna katıldı. Ardından önce doğalcılığa yöneldi; daha sonra da siyasal içerikli bir edebiyat anlayışını benimsedi.

1910'da ilk önemli şiir kitabı olan *İçiaiku no suna'yı* (Bir Avuç Kum) yayımladı. Bu kitapta topladığı 551 şiiri geleneksel *tanka* biçimiyle yazdı, ama bu şiirlerde son derece canlı ve alışılmadık bir dil kullandı. *Tanka* şiir geleneğine akılcı ve alaycı bir içerik kazandıran İşikava Takuboku'nun şiirleri aynı zamanda son derece kişisel bir hava taşıyordu.

Tokyo'da düzeltmenlik ve *Asahi* gazetesinde şiir editörlüğü yaparak geçimini sağlayan İşikava Takuboku sürekli para sıkıntısı çekti. Yaşamının bu dönemini günlüğünde anlattı. Sonradan *Romaci nikki* adıyla yayımlanan (ilk basımı 1954; eksik ikinci basım 1956; Romaci Günlüğü) günlüğünü kansının okumasını engellemek için Latin harfleriyle yazdı. Burada duygu ve düşünce dünyasını olanca karmaşıklığıyla ve büyük bir içtenlikle yansıttı.

İşikava Takuboku roman türünü de denedi, ama bazı parlak çıkışlara karşın şiirdeki kadar başarılı olamadı. Geleneksel biçimlerin dışına çıktığı *Yobuko no fue* (1912; Flüt) adlı şiir kitabında etkisinde kaldığı anarşist ve sosyalist düşüncelerin izleri vardı. Yayımlanmamış şiirleri ölümünden sonra *Kanaşiki gangu* (1912; Hüzünlü Oyuncak) adıyla bir kitapta toplandı.

İşim Irmağı, Rusça REKA İŞİM, Kazakistan ile Rusya Federasyonu'nun Tyumen ve Omsk yönetim birimlerinde (*oblast*) ırmak. İrtiş Irmağının sol yakasında aldığı bir koldur. Kazakistan Yaylalarındaki Niyaz Tepelerinden doğar. Önce batı, sonra kuzey yönünde akan ırmak İşim Stepini geçtikten sonra Üst-İşim'de İrtiş'e katılır. Üzerindeki başlıca kentler Tselinograd ve Petropavlosk'tur. Uzunluğu 2.450 km'dir. 144.000 km²'lik bir havzanın sularını toplar. Daha çok kar sularıyla beslenen ırmak ilkbaharda yatağının dışına taşar; yazın suları alçalır. Irmak üzerinde ulaşım sınırlıdır. Petropavlosk'un güneybatısındaki Sergejevka Göletinden büyük borularla 3.480 km uzaktaki Kuzey Kazakistan, Kokçetav ve Kustanay yönetim birimlerindeki tarımsal yerleşmelere su taşınır.

İşinomaki, Japonya'nın Honşu Adasında, Miyagi iline (*ken*) bağlı kent. Kitakami

Kitakami Irmağı halicindeki İşinomaki limanı, Japonya
Kokunai Jigyō Kouku

İrmağının oluşturduğu halicin kıyısında. 4. yüzyılda kurulan kent, Tokugava döneminde (1603-1867) zengin bir pirinç yüklem limanıydı. 19. yüzyılın sonunda Tohoku Demiryolu'nun açılmasıyla su yolu ulaşımı geriledi, ama liman derin su balıkçılığının (zurnabalığı ve orkinos) merkezi olma konumunu korudu. Kıyı boyunca istiridy ve yosun yetiştirilir. İsinomaki, Tohoku bölgesinin (chiho) dağıtım merkezi durumundadır. Kenti gelgitten korumak amacıyla dalgakıranlar ve çimento duvarlar inşa edilmiştir. Nüfus (1990) 121.980.

işitme, doğadaki seslerin işitme organı olan kulak aracılığıyla algılanmasını sağlayan fizyolojik süreç. Ayrıca bak. kulak; ses alıcı.

işitme aygıtı, kulağa gelen sesin yüksekliğini artırmaya yarayan aygıt. İlk kullanılan işitme aygıtı dıştaki geniş ucuyla sesleri toplayan, gittikçe incelen ve kulağa giren ucunda küçük bir açıklık bulunan bir boruydu.

Günümüzde kullanılan elektronik işitme aygıtlarının başlıca bölümleri sesi değişken elektrik akımına çeviren bir mikrofon, bu akımı yükselten bir yükselteç ve yükseltilmiş akımı ilkinden daha yüksek sese çeviren bir kulaklıktır. İlk modellerin hayli büyük olmasına karşın 1950'lerde yükseltici lambalarının yerini transistörün alması ve daha küçük magnetik mikrofonların kullanılmasıyla gözlük çerçevesine, kulak memesine ya da kulak arkasına takılabilen çok küçük aygıtlar yapıldı.

İşitme aygıtları çok farklı özelliklere sahip olabilir. Konuşmanın anlaşılabilir hale gelmesini etkileyen en önemli iki nokta konuşma sesinin farklı bileşenlerinin yükseltilmesi ve aygıt taşıyanın duyduğu seslerin yüksekliğidir. Konuşma sesi farklı frekanslarda bir çok bileşen içerir; işitme aygıtı bunların yüksekliğini farklı düzeyde artırır. Ses yükseltilmesinin frekansa göre değişiklik göstermesi, aygıtın frekans yanıtı olarak bilinir. İşitme aygıtı yalnız 400 - 4.000 hertz arasındaki sesleri yükseltir; oysa konuşmanın kapsadığı sesler çok daha geniş bir alanı kaplar. Ayrıca çok yüksek sesin de çok hafif bir ses gibi zor anlaşılabilirdiği görülür. Konuşmanın en iyi anlaşılabilirdiği yükseklik alanının sınırları kişiden kişiye değişir. Ses yüksekliği otomatik olarak denetlenen aygıtlarda, sesin yükseltilmesi, aygıtta gelen sesin hacmine göre ayarlanır.

Her iki kulağa takılabilen ve iki ayrı aygıttan oluşan türler de vardır.

İşitme siniri, DALIZ-SALYANGOZ SINIRI olarak da bilinir, insanda kulakta işitme ve denge işlevlerinde rol oynayan kafa çifti. Yapı ve işlev bakımından, salyangoz ve dalız siniri olmak üzere iki bölüme ayrılır. Salyangoz sinirinin lifleri, beyin tabanında, varol köprüsü (pons) ve soğanlığın (medulla oblongata) birleşme yerindeki bir çift çekirdekten çıkar, Corti organının tüylü hücrelerinin tabanı çevresinde sonlanır. Dalız siniri ise, yüz siniri, işitme siniri ve bazı kan damarlarının geçtiği, şakak kemiğindeki bir kanalda yer alan dalız gangliyonundan kaynaklanır. Dalız sinirinin duyu liflerinin uçları, yarımduire kanalı ile kesecik (sacculus) ve kırıbağın (utricle) içindedir.

ışkembe çorbası, bumbur ve şirdeniyle birlikte suda haşlanmış ışkembeden yapılan çorba. Haşlanmış ışkembe ufak parçalar

halinde doğrandıktan sonra sirke, sarımsak, tuz ve limon suyu ile yeniden pişirilir. Tat vermek için içine tereyağı ya da ışkembenin kendi yağında kızdırılmış kırmızıbiber, sirke, sarımsak ve nane (ya da kekik) katılır.

İşkembe çorbasının un, limon suyu ve yumurta sarısı ile hazırlanan terbiyeli de olur. İşkembe parçaları biraz daha iri doğranmışa çorbaya "tuzlama" adı verilir. Eskiden hindi derisinden de ışkembe çorbasına çok benzeyen bir çorba yapılırdı.

ışkence, bir kimseye bir şeyi söyletme ya da yaptırma amacıyla maddi ya da psikolojik yöntemlerle acı çektirerek uygulanan baskı ya da eziyet.

Tarih boyunca çeşitli amaçlarla başvuru olan ışkencenin temel işlevi, soruşturma sürecinde sanığa suç işlediğini kabul ettirmek, kendisi ya da başkaları hakkında bilgi ve delil elde etmektir. Totaliter ve otoriter rejimlerde muhalefeti bastırmak, kişileri yıldırma ve başkalarına gözdağı vermek amacıyla da bu yöntemle başvurulur. Tarihî ışkencenin cezalandırma yöntemi olarak kullanıldığı da olmuştur.

Eski Yunan ve Roma'da ışkence kölelere ve yabancılara uygulanır, yurttaşlar söz konusu olduğunda ise insan onurunu kırıcı bir eylem sayılırdı. Ortaçağ başlarında hemen hemen bütün ülkelerde ışkence bir sorgulama ve cezalandırma yöntemi idi. Sonraları, Enkizisyon yöntemine bağlı kalan İspanya dışında Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde uygulama dışı bırakılırsa da, 13. yüzyılda yeniden canlandı. Bunda, ceza yargılamasında itirafa önemli bir delil değeri tanıyan kilise hukukunun payı büyüktü. Örneğin 1252 tarihli bir papalık karnamesi, Enkizisyon kovuşturmasına uğrayan "heretikler"e ışkence yapılmasına olanak veriyordu. Fransa'da devrim öncesinde en zalim ışkence yöntemleri gözdeydi.

İşkenceye ilk büyük karşı çıkışı 17. yüzyılda Cizvitlerden (Van Spee, Adam Tanner, Paul Laymann), Protestanlardan (Grevius ve Bekker) ve yargıçlardan geldi. *Essais* (1580; *Denemeler*, 1947, 1984) adlı yapıyla Montaigne, daha sonra da 18. yüzyılda Beccaria, Montesquieu ve Voltaire gibi yazarlar da bu kurum sert bir biçimde eleştirdiler. 18. yüzyıl Avrupa'sının birçok ülkesinde, örneğin İsveç'te 1734 ve 1772'de, Prusya'da 1740'ta, Toscana'da 1786'da, Fransa'da 1789'da ışkence yasaklandı.

Modern çağın uluslararası hak ve özgürlük bildirgeleri, antlaşma ve sözleşmeler, anayasalar ve yasalar ışkenceyi yasaklamakta ve cezalandırmakta söz birliği içindedir. 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, hiç kimseye ışkence yapılamayacağı, zalimce, insanlık dışı ya da onur kırıcı davranışta bulunulamayacağı, bu nitelikte cezalar konamayacağı kuralını getirmiştir (m. 5). Aynı ilke Birleşmiş Milletler'in 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Antlaşması'nda da tekrarlanmıştır (m. 7). Gene Birleşmiş Milletler 1984'te ışkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. Bu metin, ışkenceyi tanımladıktan sonra bunu önleme ve denetleme yollarını, devletlerin yükümlülüklerini, ışkenceye uğrayanların haklarını düzenler. On uzmandan oluşan ve geniş araştırma olanakları bulunan ışkenceye Karşı Komite, bu alanda uluslararası denetim organı işlevini görür.

Avrupa Konseyi de ışkenceye karşı önlemler konusuna özel bir önem vermiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi doğrultusunda hazırlanan ve 26 Kasım 1987'de imzaya ve onaya açılan

İşkencenin ve Gayri İnsani ve da Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi de ışkenceye Karşı Komite adlı organa dayalı bir denetim mekanizması oluşturmuş, imzacı devletleri bu komitenin gerekli gördüğü ziyaretleri yapmaya izin vermekle yükümlü kılmıştır.

İşkenceye karşı dünya çapında mücadele yürüten, hükümetler dışı özel kuruluşlar da vardır. Bunların başında Uluslararası Af Örgütü, İşkencenin Kaldırılması İçin Hristiyan Eylemi ve çeşitli adlar taşıyan insan hakları örgütleri sayılabilir. İşkence kurbanlarının yeniden sağlıklarına kavuşmalarını sağlama yönünde çabalar gösteren özel tıp kuruluş ve klinikleri de bulunmaktadır.

Türkiye, Avrupa Konseyi'nin ve BM'nin ışkence konusundaki sözleşmelerini onaylamıştır (27 Şubat 1988 ve 10 Ağustos 1988). 1982 Anayasası ışkence ve eziyeti yasaklamış (m. 17), Türk Ceza Kanunu da ışkence için ağır hapis ve memuriyetten çıkarma cezaları koymuştur (m. 243). Buna karşın uygulamada, özellikle olağanüstü rejimler döneminde, ışkence olaylarına ve bu yönde çok yaygın iddialara tanık olunmuştur. İşkence yapan bazı kolluk görevlileri ile ilgili mahkûmiyet kararları ya da görevini savsaklayan bazı hekimler hakkında Türk Tabipler Birliği'nin verdiği disiplin cezaları bu durumun göstergelerindendir. İşkence olaylarıyla ilgili davalarda delil ve tarafsız tanık bulabilme zorluğu etkili bir yaptırımın uygulanabilmesine olanak vermemektedir. Ayrıca hazırlık soruşturmasının gizliliği, gözaltına alınan sanığa avukatıyla görüşme olanağının tanınmaması, tıbbi denetimin geç ve güç işleyişi, gözaltı sürelerinin uzunluğu ve adli otoritenin müdahale edememesi gibi olgular da olumsuz rol oynamaktadır. İşkenceyle ilgili BM sözleşmesinin (m. 15) ve bazı ceza usul yasalarının (örn. ABD, AFC vb) kabul ettiği "ışkenceyle alınan ifadeler delil olamaz" kuralı da Türk ceza yargılaması hukukuna girmemiştir. Bu eksiklik, vicdani delil sistemini kabul eden Türk ceza yargılamasında, yüksek mahkemelerin "oluşa uygun bulunduğu takdirde" ışkenceyle alındığı iddia edilen ifadeleri delil olarak kabul etmesine yol açmışsa da, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda 1992'de yapılan değişiklik, bu sakıncalı duruma son vermiştir.

İşkodra bak. Shkodër

İşkodra Gölü bak. Shkodër Gölü

İşkur, Mezopotamya dininde, Sümerlerin yağmur ve ilkbahar şimşegi tanrısı.

Mezopotamya'nın orta bölümündeki çayırık bölgelerde bulunan Bıt Hahuru (büyük olasılıkla bugünkü el-Cidr) kentinin tanrısıydı. Ninhar'a (Ningubla) çok benziyordu. Bu nedenle büyük bir boğa biçiminde betimlenir ve Ay Tanrısı Nanna'nın (Akad dilinde Sin) oğlu olduğuna inanılırdı. İnsan biçiminde betimlendiğinde çoğunlukla elinde şimşek simgeleyen bir çatal bulundurdu. İşkur'un karısı Tanrıça Şala idi. Yağmur ve şimşek tanrısı olarak öbür Sümer tanrıları Asalluhe ve Ninurta'ya karşılık düşüyordu. Akadlar İşkur'u İklim Tanrısı Adad'la(*) özdeşleştirdiler.

İşleç bak. operatör

işleme, iğne ve iplekle her çeşit kumaş üstüne yapılan nakış. En temel türleri arasında Çin iğnesi, hesap işi, kanaviçe(*), tüy nakış(*) ve tüy işi(*) sayılabilir.

Mezar resimlerinden, Eski Mısır'da işleme giysi, divan örtüsü, perde ve çadırlar yapıldığı anlaşılmaktadır. İÖ 7. ve 6. yüzyıllardan sonraki vazo resimlerinde Eski Yunanlılar işlemeli giysiler içinde canlandırılmıştır.

Günümüze ulaşan en eski işlemleri İÖ 5-3. yüzyıllar arasında İskitler yaptılar. İS 4-15. yüzyıllar arasındaki Bizans işlemlerinde bol miktarda altın iplik de kullanıldı. Çinde yapılan kazılarda Tang hanedanı döneminden (İS 618-907) kalma Çin işlemleri ele geçti. Ama Çin işlemlerinin en ünlü örnekleri Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) ipekten saray giysileridir. İşleme Hindistan'da da eski bir el sanatıydı. Günümüze ulaşan örnekler ise daha çok Hint-Türk İmparatorluğu döneminde üretilmiş ve 17. yüzyıl sonlarından başlayarak ticaret yoluyla Avrupa'ya ulaşmış olanlardır. Başta çiçek açmış ağaç olmak üzere, stilize bitki örgeleri İngiliz işleme sanatını etkiledi. 17. ve 18. yüzyıllarda Hollanda Doğu Hint Adaları'nda da ipek işlemler üretildi. İran'da 16. ve 17. yüzyıllardan kalma işleme örneklerinde, hayvan ve bitki biçimlerinin stilizasyonu yoluyla elde edilmiş geometrik desenler kullanılmıştı. 18. yüzyılda bunların yerini, gene kalıplara bağlı kalmakla birlikte, daha serbest biçimde uygulanmış çiçek yaprakları aldı. 18. ve 19. yüzyıllarda resmî

cüğüne karşın İngiltere'de yapılmış bir Norman işlemedir.

Haçlı seferleri, İslam sanatı örgelerini (örn. yüz yüze duran stilize hayvan figürleri) Avrupa'ya taşıdığı ve Bizans sanatının etkisini daha da güçlendirdiği gibi, işleme sanatına hanedan armalarının girmesine de

Bir Fransız yeleğindeki işlemeden ayrıntı, 1800-25; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York

yol açtı. Haçlı seferleri sırasında 1098'de Antiocheia'nın (Antakya), 1204'te de Konstantinopolis'in yağmalanması sırasında pek çok işleme de talan edilmiş, bu işlemler sonradan (belki de vicdan rahatlatma armağanı olarak) kiliselere verilmişti. Hanedan armalarının işlemede kullanılmasının güzel bir örneği de Edward'ın (Kara Prens) Canterbury Katedrali'nde bulunan tüniğidir (y. 1376). 1100-1350 arası, bütün Avrupa'da *opus anglicanum* adıyla tanınan İngiliz işlemlerinin en görkemli dönemi oldu. 1561'de I. Elizabeth nakışçılara bir birlik çerçevesinde örgütlenmeleri için berat verdi. Bu, VIII. Henry'nin hükümdarlığı döneminde de var olan kilise dışı işleme sanatının gelişmesinde bir aşamayıdı. 16. yüzyıldaki İngiliz ve Fransız işleme sanatlarının birbirine yakın ilişkisi vardı; örneğin her iki ülkede de oymabaskı desenlerini iğne işlerine uyarlama eğilimi görülüyordu. Aynı dönemde işleme, bir meslekten çok, amatör bir uğraş haline gelmeye başladı; bu değişiklik 17. yüzyılda daha da belirginleşti. Kana-vice gibi, Çin iğnesi de büyük ölçüde 17. yüzyılda yaygınlaştı.

Kuzey Amerika'da işleme sanatı 17. ve 18. yüzyıllarda, desenlerin daha basit olmasına ve daha az iplik gidecek biçimde uyarlanmasına karşın, Çin iğnesi türünden Avrupa teknik ve kalıplarını izliyordu. Bunlar arasında işleme resimler ve yas sahneleri en yaygın olanlardı.

Güney Amerika ülkeleri İspanyol işlemlerinden etkilenmişlerdi. Orta Amerika Yerlileri gerçek tüyleri kullanarak tüy işi diye bilinen bir tür işleyme, bazı Kuzey Amerika kabileleri de deri ve ağaç kabuklarını boyalı kirpi dikenleri ile işleyerek tüy nakışı geliştirdiler.

19. yüzyılın başlarında İngiltere ve Kuzey Amerika'da, Berlin yün işi diye bilinen bir tür iğne işi bütün öbür işleme türlerinden daha çok uygulanır oldu. Arts and Crafts hareketinden etkilenen daha geç tarihli bir işleme modası da kaba, doğal renkli keten üstünde uygulanan "sanatlı iğne işi"ydi. 1960'larda ve 1970'lerde el sanatlarının canlanması, işlemeye yeniden ilgi duyulmasına yol açtı; ticari olarak çok çeşitli modeller üretildi ve piyasaya, işlemeye bitirmek

için gerekli bütün malzemeyi içeren setler çıktı.

Türklerde işleme. Türklerin İslamı kabul etmelerinden sonra, önceleri göçebe yaşamın etkisiyle her türlü süslemede kullandıkları hayvan figürleri, yerini öbür sanatlarda olduğu gibi işleme sanatında da daha soyut bir üsluba bıraktı. Kuran'ın canlı varlıkların betimlenmesini yasaklaması nedeniyle, hayvan figürlerinin iyice stilize edilmesiyle elde edilen bitkisel örgelerden oluşmuş desenler ağırlık kazandı. Anadolu'da Konya ve Bursa ipekçiliğine egemen olan Türkler, özellikle Osmanlı sanatında ipekli ve simli işleme sanatını geliştirdiler. İstanbul'da kurulan ve saray için eşya üreten Kârhane-i Hassa'da altın işleme yapanlar, simkeşanlar ve ipekçiler de vardı. İşleme örneklerini saray nakkaşları düzenlerdi. Osmanlı işleme sanatının ana örgesi olan stilize bitkilerin, halı ya da çini gibi başka dekoratif alanlarda da kullanılması ilginç bir özelliktir.

Türk işlemlerinde renkler her zaman yumuşak ve solgundu. 16. yüzyılda ipekçiliğin ve kumaşçılığın gelişmesi üzerine işlemlerde de renkli ipek iplikler kullanılmaya başlanmıştı. Ama bu yüzyılda kullanılan renklerin sayısı birkaçı aşmıyor, en çok kırmızı, mavi, yeşil ve saman renkleri görülüyordu. 17. yüzyılda ise desen ve renk çeşitlerinin arttığı izlendi. 18. yüzyılda, dönemin sanat anlayışının da etkisiyle, desenlere derinlik etkisi katmak amacıyla renk tonlamasına gidildi. Bu dönemde kullanılan sırma ve sim de desenlerin bir bütünlük içinde algılanmasını sağlıyordu.

Osmanlı saray işlemleri, kumaşların niteliği, kompozisyon başarısı, örgelerin düzgünlüğü, teknik ve ustalık açısından halk işi

Çorum yöresinden bir hesap işi örneği
Anadolu Yayınları Arşivi

işlemlerden kesin çizgilerle ayrılır. Kentlerde yapılan işlemler ise, saray işlemlerinin etkisinde kalmış, ama halk beğenisi ağır basan örneklerdir. Ama bunlardan İstanbul, İzmir, Edirne ve Bursa işlemlerinin kendilerine özgü üsluplarından söz edilebilir.

Osmanlı işleme sanatının etkileri bütün Balkan ülkelerinde de görülür. Çağlar boyunca başlı başına bir üslup olarak ortaya çıkan Ege Adaları işlemeciliği İtalyan, Eski Yunan ve Osmanlı örge ve tekniklerinin zengin bir birleşimi gibidir. Yunanistan'da Osmanlı örgeleri daha barok bir yorumla ele alınmıştır. Rumen, Yugoslav ve Bulgar işlemlerinde ise, Slav işleme üslubunun içine yer yer bitkisel Osmanlı örgelerinin katıldığı görülür.

19. yüzyılda dünyada sanayi üretiminin gelişmesi ile Türk işleme sanatı gerilemiştir. Günümüzde bu sanat devlet eli ile olgunlaşma enstitülerinde örneklenmeye ve geliştirilip yaşatılmaya çalışılmaktadır.

İşleme resim, kumaşın üstünde işleme ile oluşturulan resim. İşlemlerde resimsel öğelere her dönemde rastlanırdı. Örneğin

Keten üzerine Çin iğnesi ile yapılmış bir resim, New England, 1725-1800; Henry Francis du Pont Winterthur Müzesi, Delaware
Henry Francis du Pont Winterthur Museum, Delaware

adı verilen bir tür bin pare işi üretilirdi. 20. yüzyılın ilk yarısındaki Yakındoğu işlemleri arasında, Ürdün'e özgü renkli bir köylü işlemesi ilginçtir. Uzakdoğu işleme sanatında, mika ya da aynadan pulların da kullanıldığı ucuz, ama çarpıcı Hint işlemesi 1970'lerin başında Batı'ya da geçti ve çok tutularak gömlek türünden giysilerde uygulandı.

Batı'da işleminin gelişimi. Kuzey Avrupa işleme sanatı Rönesans'a değin daha çok dinsel çevrede gelişmişti. Günümüze ulaşan örneklerden Charlemagne'in Metz Katedrali'ne armağan ettiği, kartal figürleriyle bezeli pelerin, Karolenj işleme sanatının bir örneğidir. Aziz Cuthbert'in, bugün Durham Katedrali'nde saklanmakta olan altın iplikle işlenmiş cüppesi (10. yy) günümüze ulaşabilen en eski İngiliz işlemedir. 11. yüzyıl Bayeux Duvar Halısı(*), adındaki halı söz-

15. yüzyıl işlemlerinde bunlar genellikle birbirini izleyen sahnelerin yer aldığı uzun bantlar halindeydi. Tuval resmi niteliğinde bir kompozisyon bütünlüğünün uygulanması oldukça geç gerçekleşti. 17. yüzyılda kanaviçe ve benzeri tekniklerle yapılan bu tür işlemlerde Kitabı Mukaddes'ten ve mitolojiden alınmış konular vardı; daha sonraları ise oymabaskı resimlerin etkileri görüldü. 1830'lardan sonra kalitesi düşen işleme resimler yönle yapılan abartılı kompozisyonlara dönüştü.

İşleme sertleşmesi, metalurjide, dövme, haddeleme, çekme ya da benzeri bir fiziksel işlemde geçirilen bir metalin sertliğinin artması. Bu işlemler sırasında metalde ortaya çıkan ilk biçim değişiklikleri (deformasyon) metalin direncini azaltırsa da sonraki biçim değişiklikleri metalin sertleşmesine neden olur. Çelişki gibi görünen bu sonuç, metalin kristal yapısından kaynaklanır. Gerilim uygulandığında kristaller birbirleri üzerinde kayarlar; ama kristal yapısının karmaşıklığı nedeniyle, bu tür kaymalar çoğaldıkça çeşitli dislokasyon (yerinden oynama) çizgileri birbiriyle kesişir ve bunun sonucunda kristaller birbirlerinin kayma yollarını kapatırlar. Ayrıca bak. menevişleme.

İşletme finansmanı, firmaların mali kaynak bulma ve kullanma etkinliği. Bir firmanın başarısı için yaşamsal önem taşıyor ve genellikle firma üst düzey yöneticilerinin uğraş alanına girer. Gene de bazı günlük mali işlemler daha alt düzey görevlilerce yürütülebilir. Mali alana ilişkin olmayan kararlar da firmanın sermaye bulma olanaklarını etkileyebileceğinden mali sorumlular işletme yönetiminde ve stratejik hedeflerin oluşturulmasında da önemli rol oynarlar.

Mali yöneticiler firmanın başarısını ve gereksinimlerini çeşitli araçlarla değerlendirirler. Bir firmanın durumunu değerlendirmede kullanılan önemli bir yöntem, oran analizidir. Örneğin, döner varlıkların kısa vadeli borçlara oranı (cari oran ya da akışkanlık oranı) bir firmanın kısa dönemli yükümlülüklerini yerine getirme yeteneğinin bir göstergesidir. Mali kaldıraç oranları şirketin toplam borçlarının toplam varlıklarına ve toplam borçlarının öz sermayesine oranını belirtir. Stoklar ve borçlular hesabı gibi varlık hesaplarının devrini ölçen etkinlik oranları bir firmanın varlıklarını kullanma yoğunluğunu gösterir. Kârın satışlara ya da toplam varlıklara oranını gösteren kâr oranları bir firmanın yatırılmış sermayesine göre iyi kazanç sağlayıp sağlamadığını ortaya koyar.

Firmanın gelecekteki büyümesinin planlanmasında kullanılan önemli bir yöntem finansman tahminidir. Genellikle firma yönetimi, uzun dönemli bir plan yaparak hangi tür malların hangi miktarda üretileceğini ya da hangi pazarlara ağırlık verileceğini belirler. Sonra da bu planın ışığında daha kısa dönemli bütçeler geliştirir. Örneğin, bir firma genişlemeyi ya da yeni pazarlara girmeyi düşünüyorsa gelecekteki maliyetlerini ve satışlarını tahmin etmek zorundadır. Mali görevliler genişleme giderlerinin artan satışlarla mı, yoksa firmanın kendi nakit ihtiyatlarıyla mı karşılanacağını çözümlemeli, yeni finans kaynakları bulunması gerekiyorsa bunun sağlanmasında en uygun yolu belirlemelidir.

Bir firmanın uzun dönemli planı gerçekçi olsa da, yeterli nakit akışı olmadan bu plan gerçekleşmeyebilir. Bu nedenle firmalar günlük ya da aylık olarak hazırlanan ve nakit fazla ve açıklarıyla ilgili tahminleri

yansıtan nakit bütçesinden yararlanırlar. Firmanın nakit fazlası varsa kısa vadeli menkul değerlere yatırım yaparak gelecekteki yükümlülükleri için ihtiyacı oluşturabilir. Buna karşılık nakit açığıyla karşılaşırsa acil harcamaları için bankalardan borç almak zorunda kalabilir. Bir firma ayrıca borçlular hesabını (müşterilere açılan kredi) ve stoklarını sürekli denetim altında tutmalıdır. Satışları artırmak için müşterilerine kredi açan firmalar yeni müşteriler kazanabilmek için bu kredilerin geri ödenmeme riskini göze almak zorundadır. Müşterilere düzenli mal akışını sağlayabilmek ya da ölçek ekonomilerinden yararlanmak için de stok bulundurulması zorundadır. Ama stok bulundurulması maliyeti etkiler. Mali görevliler müşterilere kredi verilmesinin risklerini değerlendirmede ve stokların optimum düzeyini belirlemede önemli rol oynarlar. Bu tür kısa dönemli değerlendirmeler genellikle kısa dönemli finansman gereksinimine yol açar. Bunların en yaygın türü banka kredileri, mali sağlayana açılan satış kredileri ve ticari senetlerdir (kredi değeri yüksek şirketlerce nakit fazlası olan firmalara verilen emre yazılı senetler).

Genellikle, kısa vadeli krediler bir yıldan daha az bir sürede, orta vadeli krediler 1-15 yıl içinde ve uzun vadeli krediler 15 yılı aşkın sürelerde geri ödenir. Orta vadeli borç anlaşmalarının yaygın örnekleri arasında bankalardan alınan krediler, makine alımı için taksitli satış sözleşmeleri ve kiralama sözleşmeleri sayılabilir. Kiralama özellikle değeri çabuk düşen pahalı donanım gereksinimi olan firmalar için elverişlidir.

Uzun vadeli krediler tahvil ve hisse senetleriyle sağlanır. Tahviller sabit aralıklarla belirlenmiş oranda faiz ödenmesini gerektiren borç senetleridir. Tahvil sahipleri söz konusu firmaların kârlarından pay alamazlar. Buna karşılık hisse senedi sahipleri ortak oldukları firmanın kârlarından pay alırlar. Bir şirketin finansman görevlileri uzun vadeli finansman stratejisini belirlerken borçlanma ya da hisse senedi yoluyla finansman sağlamanın gördüğü yararlarını değerlendirirler. Tahvil sahiplerine yapılan düzenli faiz ödemeleri firmanın sabit maliyetlerini artırır, ama hisse senetlerini, dolaşısıyla ortaklık paylarını artırmaksızın kârı büyütmeye olanak sağlar. Yeni hisse senetleri çıkarmak sabit maliyetleri artırmaz ama ortaklık paylarını artırdığı oranda firmanın kârlarını azaltır. Tahvil ya da hisse senedi çıkarmak arasındaki seçimi tahvil ve hisse senedi piyasalarındaki koşullar ve şirketin mevcut borç-hisse senedi oranı da etkiler.

Hisse senedi sahiplerine kâr payı olarak dağıtılan miktar şirket açısından önemli bir sorundur. Yeni ve hızla büyüyen bir firma kazançlarını yeni yatırımlara dönüştürmek üzere elinde tutmayı yeğleyebilir. Daha oturmuş şirketler ise büyüme olanaklarının sınırlılığı yüzünden ya da sermaye gereksinimlerini görece kolay karşılayabildiklerinden daha büyük bir kâr payı vermek eğilimindedir.

Şirketler varlıklarını başka yöntemlerle de büyütmeye çalışırlar. Bir firmanın bir başkasının içinde eridiği şirket birleşmeleri, firmaların birbirini tamamladığı, böylece de bütünün, parçaların toplamından daha kârlı olduğu durumlarda en iyi sonucu sağlar. Ayrıca büyük bir firma daha küçük bir firmayı satın alarak bağlı şirkete dönüştürebilir; bağlı şirkete hukuksal ve yönetsel bağımsızlığını korur. Birbirinden farklı birçok alanda etkinlik gösteren büyük şirketler mali ve hukuki işlemlerle pazarlama gibi üst düzey işletme yönetimlerinde ölçek ekonomilerinden yararlanmaya çalışırlar.

Bir firma iflasla yuz yüze gelirse firma yönetimi etkinlikleri tasfiye etmeye ya da yeniden düzenlemeye karar verebilir. Firma tasfiye sırasında etkinliğini durdurur; borçlarını ödemek için bütün varlıklarını satar. Yeniden düzenleme durumundaysa, iş stratejisini değiştirerek ya da küçülterek ve genellikle çalışanlarından ya da kendisine mal sağlayanlardan belli ödünlere koparak borç ödemelerini ertelemeye ya da azaltmaya çalışır. Bu tür bir yeniden düzenleme genellikle mahkemelerin gözetiminde yürütülen ve firma yönetimi, hissedarlar ve alacaklılar arasında işbirliğini gerektiren karmaşık bir işlemdir.

İşletme iktisadı, iktisadi kuralların işletme yönetimine uyarlanması. İşletme iktisadının temel kavramları, bireylerin ya da şirketlerin ekonomik davranışlarını irdeleyen mikro iktisat kuramından alınmış olmakla birlikte, bunlara yeni çözümleme yöntemleri de eklenmiştir. Bugünkü ve gelecekteki talebin tahmininde istatistiksel yöntemlerin kullanılması giderek yaygınlaşmaktadır. Yöneylem araştırması yöntemleri ve programlama teknikleri, kâr maksimizasyonu, minimum maliyet ve en kârlı ürün bileşimi hesaplarının bilimsel yöntemlerle yapılmasına olanak sağlamıştır. Öte yandan oyun ve karar kuramları sayesinde yatırım olanakları daha doğru bir biçimde değerlendirilebilmektedir.

İşlevsel grup, kimyasal bileşik moleküllerinin bir bölümünü oluşturan, kendilerine özgü tepkimelere giren ve çoğu kez molekülün öbür bölümlerinin tepkinliğini etkileyen atom gruplarının ortak adı. Organik kimyada bileşiklerin çoğunun tepkimelerine göre sınıflandırılmasında işlevsel grup kavramından yararlanılır.

Alkol ve fenollerde bulunan hidroksil; karboksilli asitlerde bulunan karboksil, aldehit; keton ve kinonlarda bulunan karbonil ve bazı azotlu organik bileşiklerde bulunan nitro grupları en yaygın işlevsel gruplardır.

İşlevselcilik, FONKSİYONALİZM olarak da bilinir, dilbilimde, dilin öğelerini bildirimsindeki işlevleri açısından ele alan akım. 1930'lardan bu yana etkinliğini sürdüren Prag okuluyla birlikte anılan işlevselcilik, çeşitli dillerdeki öğelerin hem dilbilgisel, hem sesbilgisel açıdan işlevlerini nasıl yerine getirdiğini inceler. Bazı dilbilimciler, işlevselcilerin bulgularını üslup kuramına ve edebiyat eleştirisine de uygulamıştır.

İşlevselcilik, FONKSİYONALİZM olarak da bilinir, mimarlıkta yapı tasarımının kullanımı, malzeme ve teknik gibi işlevsel gerekçelere bağlı olarak belirlenmesi gerektiğini savunan öğretidir.

İşlevselcilik modern mimarlıkla (bir ölçüde de modern mobilya tasarımıyla) ilişkililiye de, bütünüyle yeni bir kavram değildir. En fantastik mimarlık ürünlerinin bile yerine getirmek durumunda olduğu pratik işlevleri vardır. Ayrıca geçmişte mimarlıkta işlevsel kaygıların özellikle öne çıktığı dönemler de olmuştur. Bu dönemlerde gerçekleştirilen yapıların sanatsal niteliği, doğrudan doğruya karşılanmasına çalışılan işlevin üstesinden gelmek için uygulanan yöntemlerden kaynaklanmıştır. Söz konusu yaklaşımın Avrupa'daki tarihsel örnekleri arasında ortaçağ başlarındaki askeri yapılar, belirli dönemlerdeki gotik kiliseler ve 19. yüzyılda gerçekleştirilmiş sanayi ve ticaret yapılarının birçoğu yer alır. "İşlevsel gelenek"

deyimi, üslup değişikliklerinden bağımsız olarak mimarlık tarihinde zaman zaman işlevselciliğe verilen önemi anlatmak için kullanılır.

Bununla birlikte işlevselci görüş özellikle, yapım tekniklerindeki gelişimin, yeni tür yapılara duyulan gereksinimin ve hem kültürel, hem estetik kavramlardaki değişimin bir sonucu olarak, 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde gelişen modern mimarlık ile bağlantılıdır. Aslında, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında mimarların bir bölümü tarihselci canlandırmacı akımlara tepki duymuşlar ve bunun sonucunda yapının işlevini açık biçimde dışı vurmaya dayanan yeni bir mimarlık yaklaşımı geliştirmeye başlamıştır. 1880'lerde, modern tasarımın öncülerinden Louis Sullivan'ın ortaya attığı "biçim işlevi izler" sloganı ve Le Corbusier'nin 1920 tarihli "konut bir barınma makinesidir" sözü, işlevselci düşüncenin ilk kesin anlamlandırmalarıdır. Mimarlıkta işlevselciliği savunular gereksinimlerin karşılanmasının iyi mimarlık ürünü elde etmek için yeterli olduğunu zaman zaman ileri sürmüşlerdir; ama aynı gereksinimin karşılanmasında her zaman birden çok seçenek vardır ve mimarın bunlar arasında yapacağı seçim yapının iyi ya da kötü mimarlık ürünü olmasını belirler.

Gerek Le Corbusier, gerekse başka modern mimarlar, tasarım sürecinin, yapının işlevinin ve bunu yerine getirecek en iyi teknik olanakların çözümlenmesiyle başlayacağına inanır. Onlara göre, estetik özellikler yapıya bir kılıf gibi geçirilmez, tersine, yapının işlevinin ve teknik olanakların çözümlenme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, modern mimarlıkta işlevselcilik, 19. yüzyılda birbirinden ayrılmış olan mimarlıkla mühendisliği yeniden birleştiren bir yaklaşımdır.

İşlevselcilik, FONKSİYONALİZM olarak da bilinir, 19. yüzyıl sonlarında ABD'de, Edward B. Titchener öncülüğündeki Alman yapısalcı okuluna tepki olarak gelişen psikoloji okulu Zihinsel olayları tekil olgular biçiminde ele almaktansa işlevleri üzerinde duran bu okul, davranışı ya da yaşıntıyı tanımlamak yerine bunların canlının yaşamında oynadığı rolle ilgilenir. Aralarında William James ve James Rowland Angell gibi psikologlarla George H. Mead, Archibald L. Moore ve John Dewey gibi düşünürlerin bulunduğu işlevselciler, deneme-yanılma yöntemine dayanan bir felsefeye karşı deneyci ve usçu düşüncenin önemini vurgulamıştır. Zihinsel yetenek ve güç, düşünce sürecinden daha önemlidir. Dolayısıyla işlevselciler, temel olarak araştırmaların uygulanabilir sonuçlarına ilgi duymuşlardır.

John Dewey'nin, 1896'da, Chicago Üniversitesi'nde kurduğu deneysel okullar, işlevselci kuram ile uygulama arasında birliğin sağlanması açısından çok önemli bir aşamayıdır. Dewey'nin en önemli denemesi ve aynı zamanda da işlevselci psikolojinin başlangıcı kabul edilen "The Reflex Arc Concept in Psychology" (1896; Psikolojide Refleks Yayı Kavramı) bu konuda bir başka önemli katkı oldu. Bu denemesinde, uyarı-yanıt ilişkisini temel alan davranışçılık da içinde olmak üzere atomcu ve öğeci felsefeleri eleştiren Dewey, işlevselci ilkelere eğitim alanına uyarlamayı amaçlayan ilerici okul hareketini de etkiledi. 20. yüzyılın ortalarına doğru, İşlevselcilikten kaynaklanan ve algılanmanın temelinde öğrenmenin yattığını savunan bir başka kuram ortaya atıldı.

İşlevselcilik hiçbir zaman yapılaşmış, düzenleyici bir okul durumuna gelmemiştir. Bununla birlikte, zihnin anatomisi üzerinde yoğunlaşan yapısalcı düşünceden, zihinsel işlevlerin vurgulanmasına ve davranışçılığa uzanan gelişim çizgisinde önemli bir aşama olarak kabul edilir.

İşlevselcilik, FONKSİYONALİZM olarak da bilinir, toplumsal bilimlerde, bir toplumun bütün öğelerinin (kurumlar, roller, normlar vb.) bir amaca yöneldiği ve toplumun uzun dönemde varlığını koruyabilmesi için tümünün vazgeçilmez olduğu öncülüne dayanan kuram. Bu yaklaşım 19. yüzyılda özellikle toplumları birer organizma olarak gören sosyologların yapıtlarında önem kazandı. Fransız sosyolog Émile Durkheim, toplumsal olguların sergilediği toplumsal organizmanın "gereksinimleri" anlamının zorunlu olduğunu savundu. Başka yazarlar işlev kavramını bir olgunun uyumlanabilirlik boyutu, bir sistemin parçaları arasındaki karşılıklı ilişkiler ya da olgunun gözlemlenebilir sonuçları gibi anlamlarda kullandılar. İşlevselcilik sosyolojide bir çözümleme yöntemine olan gereksinimi giderdi; antropolojide ise evrimci kurama ve özellik-yayınım çözümlerine karşı bir alması sağladı.

İşlevselcilik, bir toplumsal sistemin, onu oluşturan bütün bileşenlerin bir ölçüde içsel tutarlılıkla işlediği işlevsel bir bütünlüğü olduğunu varsayar. Ayrıca bütün kültürel ya da toplumsal olguların olumlu bir işlev taşıdığını ve tümünün vazgeçilmez olduğunu öne sürer. Sistemin üyelerinin amaçladığı ve onayladığı sonuçları anlamındaki açık işlevlerle, ne amaçlanan ne de onaylanan örtük işlevler birbirinden ayırt edilir.

İngiliz antropolog A. R. Radcliffe-Brown, toplumsal bir kurum ile toplumsal bir sistemin "zorunlu varoluş koşulları" arasındaki ilişki olarak işlevsellik kuramı sonucunu araştırdı. Radcliffe-Brown, bir birimin işlevini, toplumsal bir yapının, yani toplumsal birimler arasındaki ilişkiler kümesinin sürdürülmesine katkısı olarak tanımladı.

ABD'li sosyolog Talcott Parsons ise toplumsal sistemlerin daha dinamik bir çözümlemesini geliştirmeye çalıştı. Bu amaçla işlev kavramını görece istikrarlı yapısal kategoriler arasında bir bağlantı olarak kullanan yapısal-ileşimsel bir yaklaşım benimsedi. Bu yaklaşıma göre, sistemin sürdürülmesine ya da gelişmesine katkıda bulunmayan herhangi bir süreç ya da koşullar kümesi işlevsizdir. Parsons'ın yaklaşımı özellikle istikrar koşulları ile bütünlük ve sistemin etkinliğini vurgular.

İşmael ben Elişa (u. İS 2 yy), Talmud yazını üzerinde kalıcı etkiye bulunan Yahudi din bilgini. Genellikle Haham İşmael olarak anılır.

Bilinmeyen bir aileden gelen İşmael, soyunu eski bir Yahudi bayrağına dayandırıyor. II. Kudus Tapınağı'nın yıkıldığı sırada çocuk yaşta tutuklanarak Roma'ya götürüldü. Roma'ya yolculuklarından birinde yaşlı din bilgini Haham Yeoşua (Yeoşua ben Hanania) tarafından fide karşılığında kurtarıldı ve ondan eğitim gördü. Gene Haham Yeoşua'dan ders alan Haham Akiba'nın (Akiba ben Yaşef) yakın dostuydu. İşmael, Tevrat yorumunda kesin ve akılcı kurallara basit, düz anlamı temel alan bir yaklaşım benimsiyordu. Tevrat'taki yüzyeser söz ya da deyişleri aşırı bir tutumla yorumlamaya kalkıştığı için yer yer Akiba'yı eleştirirdi. Yahudiliğin günlük kurallarının uygulanmasında esnek bir yaklaşım benimsedi.

İşmael, "İşmael'in Evi" adıyla bilinen bir Talmud okulu kurdu. Çıkış Kitabı üzerine yazılan Midraş("), *Mehila* (Ölçü) ve Sayılar üzerine *Sifre*'yle (bir tür tefsir) Tesnuye

Kitabı'nı konu olan *Sifre*'nin bir bölümü bu okulda geliştirildi. İşmael, Hillel'in Yedi Kuralı adıyla bilinen yorum ilkelerini açıklık getirdi ve bunların sayısını 13'e çıkardı.

Tannaim (Yahudi din bilginleri) döneminde kalma mistik yazın İşmael'den söz eder. Birçok mistik yapıt da ona dayandırılır. Bunlar arasında, *maase bereşit* (yaratılış kitabı) ve *maase Merkava* (Hezekiel 1'de peygamberin gördüğü kutsal araba dolayısıyla "araba kitabı") gibi yapıtlar da vardır. *Maase bereşit*, mistik kozmoloji ve kozmogoniye ele alır; *maase Merkava* ise, o dönemdeki Yahudi mistisizminin temel öğelerinden biridir.

İşrakîye, 12. yüzyılda Şihabeddin Sühreverdî'nin sistemleştirdiği felsefe akımı. Arapça "şark" sözcüğünden "ışıklandırma", "aydınlatma" anlamında türetilen "ışrak" terimi İslam felsefesinde öncelikle hikmet, varlığın zuhuru ve ışıması, tecelliye (gizlerin açılması) ileten bilinç eylemi anlamında kullanılır. Bu bağlamda terim, anlaşılır nurların ışımasına filozofun tanıklık etmesi, bu nurların arınmış ruhlara inmesi anlamına gelir.

İşrakîyenin çıkış noktası mükâşefedir (iç deneyimlere dayalı bilgilenme). İşrakîyeve göre akıl yolu insanı gerçeğe ulaştıramaz, çünkü gerçek ancak yaşanarak kavranır. Bu nedenle düşünme ve akıl yürütme yoluyla seçen filozoflar yanlış düşmüş, sürekli birbirleriyle çatışmışlardır. Oysa gerçek mükâşefe yoluyla arayanlar arasında çatışma doğmaz. Aralarında anlatım farkları yalnızca biçimseldir, özdeki birliği zedelemmez. Kaldı ki değişmez olan gerçek evren de anlaşmazlık olanaksızdır, o her zaman için vardır ve birdir. Bu nedenle felsefeye şu ya da bu zamanda başladığını ondan önce bulunmadığını söylemek yanlışır.

Mükâşefeye ulaşmak ve felekler (gök katları) evreninde bulunan gizleri öğrenmek için nefsi soyutlamak ve eğitmek gerekir. Karanlık nesneler evreninden nurlar evrenine yükselerek orada sonsuz bir ışık ve sevgiyi tatmak için düşünme ve akıl yürütme yoluyla ruhu eğitmeli, sonra mükâşefeyeyle nefsi arındırmalıdır. Yaşamın amaçsız tözü yetkinleştirmek, bu da ancak bedensel uğraşlardan soyutlanarak gerçekleşir. Rub sürekli ve olduktan sonra da dünyadaki durumuna göre karanlık (zulmet) ya da aydınlık (nur) içinde olacaktır. Nur ile zulmet arasında çeşitli ara evreler (berzah), nurun da çeşitli mertebeleri vardır.

Ruhun eğitim evreleri, nurların mertebeleri ile çıkarılır. Temelde üç eğitim evresinden söz edilebilir. Akıl yürütme bir başlangıç, bir giriştir. Düşüncelere dalınca tanrısal pirinçler gelmeye başlar. İşrakî hikmetin (hikmetü'l-ışrak) kavranmaya başlaması da bu evrede gerçekleşir. İşrakî hikmeti kavrayanlar nurlar evrenine yükselmeye başlar. Bu mertebeden ötesine, ancak kendisini dünyadan soyutlayanlar geçebilir. Böylece ruhunu arındıranlar görülen evrenin üstünde yer alan misalleri (*ideas*) bu evrende tecelli ettirme gücünü kazanırlar. Bu evreye "makam-ı kun" adı verilir. Bu evreden sonra, ara evreler ile öteki evrenler hakkında kesin bilgiye, giderek nurların nuru (nuru'l-envar) olan Tanrı'ya ulaşılır.

İşrakîye, Sühreverdî'den sonra İşrakîyyun adıyla anılan uzleyicileri tarafından geliştirilmiştir. Bunların başında öğrencisi Şehrazun gelir. İbn Kemmune ve Kutbuddin Şirazi de bu alanda önemli çalışmalar yapmışlardır. Devvânî, Gıyasuddin Mansur Şirazi, Vedud Tebnî de Sühreverdî'nin yapıtlarını yorumlayarak İşrakîyenin yaygınlık kazanmasında etkili olmuşlardır.

Sonraki dönemlerde İsrakiyeyi benimseyen en önemli düşünürler Sadreddin Şirazi ve Mir Damad'dır. İsrakiyeyi Endülüs'te de İbn Tufeyl temsil etmiştir. Ama İbn Tufeyl'in görüşleri Sühreverdî'yle doğrudan bağlantılı değildir.

İşsizlik, çalışma yeteneğine sahip olmasına ve sürekli aramasına karşın iş bulamayan kişinin durumu. Bir kişinin işsiz sayılması için daha önce çalışıyor olması ve gelir elde etmek amacıyla iş araması gerekir.

Açık işsizlikten başka, istihdam dışında kalmanın değişik biçimleri vardır. Yarım gün çalışanlar, mevsimlik işçiler ya da arada bir çalışanlar işsiz sayılmamakla birlikte bunların varlığı tam istihdamın oluşmasını engeller. Gördükleri eğitim yaptıkları için gerektirdiği düzeyin üstünde olan işçiler de bu gruba girer. Daha çok az gelişmiş ekonomilerin tarım sektöründe görülen gizli işsizlik ise istihdam edildiği halde üretime katkıda bulunmayan işgücünü tanımlar.

Birçok ülkede işsizlik istatistikleri çalışma yaşamıyla ilgili kamu kurumlarında derlenir ve düzenlenir. Bu konudaki veriler ekonomik durumun temel göstergelerinden biri olarak kabul edilir. İşsizliğin gösterdiği eğilimlerden ve nüfus grupları arasındaki istatistiksel farklılıklardan genel ekonomik durumla ilgili çözümlemelerde yararlanılır. Hükümetler ekonomi politikalarında bu verileri dikkate alırlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra tam istihdam birçok ülkede hükümetlerin başlıca hedefi haline geldi ve bu hedefe ulaşmak için çeşitli programlar geliştirildi. Belli bir andaki işsizlik oranı, işini değiştiren ve uzun dönemde işsiz olmayan kişileri de kapsadığından, tam istihdam zorunlu olarak sıfır işsizlik oranı anlamına gelmez.

İşsizlik sigortası, iradeleri dışında işsiz kalan kişilere belirli bir süre mali destek sağlamayı amaçlayan sosyal güvenlik sistemidir. Çeşitli ülkelerde yürürlükte olan işsizlik sigortası, öncelikle işten çıkarılmış işçilere başka bir iş bulmaları ya da eski işlerine dönmeleri için gerekli olan sürede mali yardım sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Birçok ülkede kalıcı biçimde sakatlanan ya da uzun bir süre iş bulamayan işçiler sigorta kapsamına alınmazlar. Yarım gün ya da kendi işinde çalışanlarla, çiftlik işçileri, hizmetçiler, çok kısa bir süre çalışmış işçiler ve devlet memurları da bu sigortadan yararlanamazlar.

İşsizlik sigortasıyla sağlanan yardımların miktarı ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Bu miktar genellikle işsiz kalmadan önceki belli bir dönemde elde edilen ücretin belirli bir yüzdesi olarak saptanır ve yalnızca belirli bir süre ödenir.

İşsizlik sigortası için gerekli fon genellikle işverenlerin çalıştırdıkları işçilerin sayısına ve ücretlerine bağlı olarak ödedikleri vergiyle sağlanır. Bazı ülkelerde bu fona devlet ve çalışanlar da katkıda bulunur.

İştahsızlık, ANOREKSİ olarak da bilinir. Doymayla ilgili olmayan sürekli iştah kaybı. Özellikle genç kadınlarda görülen ve aşırı zayıflamaya, hatta ölüme neden olabilen iştahsızlık nevrozunda (anorexia nervosa) olduğu gibi ruhsal ve sinirsel nedenlere dayanabilir. Bulantı ve kusma gibi iştahsızlık da çok, ağrı ya da soğanlılık (medulla oblongata) gelen oksijenin yetersiz oluşu gibi nedenlerle ortaya çıkabilir. Kafa içi basıncının artması, ağzıda oluşan enfeksiyonlar ve ağızdaki protezin dişlere uymaması da iştahsızlık, bulantı ve kusmaya neden olabilir. Sindirim sistemindeki tıkanmalar, kronik böbrek hastalıkları, karaciğer hastalıkları, gıda alerjisi ve amfetamin gibi bazı ilaçlar da iştahsızlığa yol açan nedenler

arasında sayılabilir. Ayrıca bak. yeme bozukluğu.

İştar (Akad dili), Sümer dilinde INANNA. Mezopotamya dininde savaş ve cinsel aşk tanrıçası. Batı Samilerin Astarte(*) adlı tanrıçasının karşılığıdır. Önemli bir Sümer tanrısı olan Inanna da zamanla İştar'la özdeşleştirilmiştir. Ama Inanna'nın da Sami kökenli olduğu belli değildir; daha büyük olasılıkla, aralarındaki benzerlik nedeniyle İştar'la özdeşleştirilmiştir. Inanna'nın kişiliğinde çok sayıda geleneğin birleştiği görülür: Kimi zaman Gök Tanrısı An'ın (Anu) kızı, kimi zaman karsıdır. Öteki söylencelere göre Ay Tanrısı Nanna'nın (Sin) ya da

Tanrıça İştar kutsal aslanıyla birlikte, İÖ y. 2300; Doğu Araştırmalar Enstitüsü, Chicago Üniversitesi Oriental Institute, University of Chicago

Rüzgâr Tanrısı Enlil'in (Bel) kızıdır. Başlangıçta ambarlarla ilişkilendirilir ve hurma, yün, et ve tahıl tanrıçası sayılırdı. Simgesi, ambar kapısıydı. Aynı zamanda yağmur ve fırtına tanrıçası olduğu için Gök Tanrısı An'la bağlantısı kurulmuştu; kükremesi gökgürültüsünü andırıyor için yanında bir aslanla betimlenirdi. Ona savaş gücü de yakıştırılması büyük olasılıkla fırtınalarla bağından kaynaklanmıştı. Inanna ayrıca bereket simgesiydi. Hurma ağacının büyümesini ve verimliliğini temsil eden Tanrı Dumuzi-Amasumgalana'nın karısı ve ambar tanrıçası olduğu için, bir ev kadını ya da anne kimliğinde değil, genç, güzel ve coşkulu biri olarak tanımlanıyordu. Bazen "Hurma Ağaçlarının Hanımı" adıyla da anılırdı.

İştar'ın Sümer geleneğinden aktarılan birincil özelliği, bereketi simgelemesidir. Ama zamanla çok daha karmaşık bir nitelik kazanmış, söylencelerde ölüm ve felaketle ilişkisi kurulmuş, yangın çıkaran ve söndüren, sevindiren ve üzen, hakkaniyeti ve hasımlığı temsil eden çelişkili güçlerin tanrıçası olmuştur. Akadların İştar'ı aynı zamanda büyük ölçüde bir yıldız tanrısıdır ve Venüs gezegeniyle ilişkilidir. Güneş Tanrısı Şamaş ve Ay Tanrısı Sin'le birlikte bir yıldız üçlüsü oluşturur. Bu kimliğiyle simgesi, bir çember içinden geçen 6, 8 ya da 16 ışınlı bir yıldızdır. Bedensel aşka düşkün Venüs tanrıçası olarak İştar, fahişelerin ve meyhanelerin koruyucusu sayılır. İştar kültü büyük olasılıkla bir ölçüde tapınak fahişeliğini de içeriyordu. Kültün merkezi olan Uruk, çarşılar ve sokak kadınlarıyla doluydu. İlkçağda bütün Ortadoğu'da İştar yaygın bir ün kazanmıştı. Birçok tapınma merkezinde, büyük olasılıkla İştar'a bağlı çok sayıda yerel tanrıça vardı. Sonraki söylencelerde An, Enlil ve Enki'nin (Ea) güçlerini de kendisinde toplayan İştar, Evrenin Kraliçesi adıyla anılır oldu.

İştar Kapını, bugünkü Irak'ta bulunan eski Babil kentinin surları üzerinde, "Tören Yolu" denen ana caddeye açılan, tuğladan yapılmış dev boyutlu kapı. İÖ y. 575'te kentin sekizinci kapısı olarak inşa edildi. 12 m'den biraz yüksekti ve kabartma ejderha ve boğa

figürlerinin yer aldığı sırlı tuğlalarla kaplanmıştı. Kapı, arka arkaya iki giriştten oluşuyordu ve güney tarafında geniş bir sahanlık bulunmaktaydı. Kapının arkasında başlayan ve günümüzde 800 m'den fazla bir bölümü izlenebilen taş ve tuğla döşeli Tören Yolu'nun iki yanında bir ayağını kaldırmış pişmiş topraktan aslan heykelleri diziliydi. Cadde üzerinde 120 aslan heykeli, kapının cephesindeyse 13 sıra halinde 575 ejderha ve boğa figürü bulunduğu sanılmaktadır. Caddenin düzeyi birkaç kez yükseltilmiş olduğu için kapının kabartmalarının alt sıraları toprak altında kalmıştı. Irak Eski Eserler Bakanlığı bu caddeyi, üstteki düzeylerden birini temel alarak yeniden inşa etmiştir.

İştirak hakkı bak. alım hakkı

İştirak, Hüseyin Hilmi tarafından İstanbul'da yayımlanan sosyalist dergi (26 Şubat 1910-9 Ekim 1912). 1-16. sayıları düzenli olarak çıktı. 17. sayısında Ahmed Samim'in öldürülmesini konu alınca sıkıyönetimce kapatıldı (11 Haziran 1910). 1 Eylül'de yeniden yayımlanmaya başladı. 20. sayısında (15 Eylül) Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın beyanname ve programını yayımladığı için "ameleyi isyana teşvik ettiği" gerekçesiyle sıkıyönetimce yeniden kapatıldı. Uzun bir aradan sonra 20 Haziran 1912'de 1. sayıdan başlayarak 15 günlük olarak, 27 Temmuz'da ise Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olarak haftada iki kez yayımlanmaya başladı. Daha sonra günlük akşam gazetesi-ne dönüşüyse de kısa bir süre sonra, 9 Ekim 1912'de kapandı. *İştirak*'te Hüseyin Hilmi'nin ve Karesi (Balıkesir) mebusu Abdülaziz Mecdi'nin (Tolun) imzalı yazılarıyla bazı Fransız yazarların sosyalizm üzerine yazılarının çevirilerine yer verildi. Derginin kapalı kaldığı dönemlerde, Hüseyin Hilmi çevresi, doğan boşluğu doldurmak için *İnsaniyet*, *Sosyalist* ve *Medeniyyet* dergilerini yayımladı.

İşvara (Sanskrit dilinde "Tanrı"), Hinduizmde, mutlak ya da aşkın yüce varlıktan (Brahman) ayrı, kişisel ya da içkin tanrı. İşvara, çeşitli mezhep tanrılarının değişik görünümle sunduğu tanrısal varlığın kişileşmiş yanını belirtir. İşvara adı özellikle Şivacılar arasında kullanılırsa da anlamı bütün mezheplerde aynıdır. Vişnucular arasında, Tanrı anlamına da gelen *Bhagavat* terimi daha yaygındır.

İşveren, bir hizmet sözleşmesine dayanarak herhangi bir işte ücret karşılığı işçi çalıştıran tüzel ya da gerçek kişi. İşçinin kendisine bağımlı olarak emeğini sunmasını isteme hakkına karşılık işçiye iş sağlama, ücretini tam olarak ve zamanında ödeme, işyerinde sağlık ve güvenlik önlemlerini alma gibi yükümlülükleri taşır. Özel hukuk tüzel kişileri gibi devlet ve öteki kamu hukuku tüzel kişileri de işveren durumunda olabilirler. İşveren, işyerinde adına hareket eden ve işyerinin yönetiminde görev alan bir işveren vekili de bulundurulabilir. Bu durumda kendisine asıl işveren denir. Fabrika müdürü, personel müdürü, atölye şefi gibi sıfatlar taşıyan işveren vekiline verilen temsil yetkisinin kaynağını bir hizmet sözleşmesi oluşturabileceği gibi ender rastlanan durumlarda bir vekâlet sözleşmesi de yapılmış olabilir. İşveren ile işveren vekili arasında bir hizmet sözleşmesi söz konusu olan durumlarda işçilere yasayla tanınan hak ve yükümlülüklerin işveren vekili için de saklı olması gerekir. Ayrıca İş Kanunu'nda işveren için

öngörülmesi olan sorumluluklar işveren ve-kili için de geçerlidir.

İşveren bazı durumlarda başka bir işveren-le yaptığı bir sözleşmeye dayanarak kendi işçilerini öteki işverenin işyerinde çalıştırabilir. Yasanın "aracı" adını verdiği bu işverene uygulamada taşeron ya da alt müteahhit denir. Aracı durumundaki bu işveren, öteki işverenin vekili değil, ayrı bir işverendir. İnşaat ve taşımacılık gibi işlerde aracı işverenlere sıkça rastlanır.

İşveren örgütleri, işverenlerin, etkinlik alanlarına giren bölgelerdeki iş olanaklarını değerlendirip geliştirmek, ortak çıkarları doğrultusundaki görüşleri kamuoyuna yansıtmak, bazı durumlarda da fiyatlar, ürünler ve dağıtım kanalları üzerinde denetim kur-maya yönelik önlemler almak amacıyla bölge ya da işkolu temelinde kurdukları örgütler.

En eski ve en yaygın işveren örgütleri, ticaret odalarıdır. Ticaret odaları pek çok ülkede iş olanaklarını geliştirmek ve topluluğun durumunu iyileştirmek amacıyla kurulmuş olmakla birlikte, Fransa'daki ticaret odaları kamuya ait ticaret kuruluşlarının yönetsel açıdan denetlenmesi görevini de üstlenmiştir. İlk *chambre de commerce*'i (ticaret odası) 1599'da Marsilya kenti kurdu ve ticaret yasalarını düzenleme, çeşitli ülkelere konsolos, elçi ve ticari heyetler gönderme yetkilerini bu odaya verdi. Günümüzde Fransız odalarının (*chambres*) kendi yönetimleri altında çalışan hisse senedi borsaları, gümrük antrepoları, mal borsaları, liman, dok, kanal taşımacılığı, havayolu tesisleri bulunmaktadır.

1768'de Jersey'de (Channel Adaları) kurulan ilk İngiliz ticaret odası, bağımsız sanayi ve ticaret kuruluşlarının ortak yerel çıkarları koruyup geliştirmek amacıyla oluşturdukları bir birlikti. Zamanla ekonomik gelişmeye bağlı olarak pek çok ülkede çok sayıda ticaret odası kuruldu.

Gerçek anlamda uluslararası alanda etkinlik gösteren tek ticaret odası, ticaret örgütlerinin, ticari şirketlerin ve tüccarların dünya çapındaki federasyonu olarak 1920'de kurulan Uluslararası Ticaret Odası'dır (ICC).

İşkolu temelinde örgütlenmiş işveren örgütleri, etkinliklerini ender olarak ulusal sınırların dışına taşımalarına karşın, fiyatlar, satışlar, ürünler ve teknoloji üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Çağdaş anlamdaki ilk işveren örgütleri 19. yüzyıl sonlarında ABD, İngiltere ve Japonya gibi ülkelerde ortaya çıktı. Bununla birlikte Fransa'da daha 1821'de bu tür işveren örgütleri kurulmuş bulunuyordu. İşveren örgütlerinin çoğunun etkinlikleri, belirli üyelerinin, ortak çıkarları doğrultusundaki görüşleri kamuoyuna yansıtılmalarıyla sınırlanmıştır; ABD'deki işveren örgütleri bu amaçla Kongre'de lobi etkinliklerinde bulunur. Bazı ülkelerde fiyatlar ve üretim düzeyleri üzerinde belli bir denetimi olan işveren örgütleri bulunmakla birlikte, ABD gibi güçlü antitröst yasalarına sahip ülkelerde bu tür örgütlerin ömürleri oldukça kısa olmuştur.

İngiltere, Avustralya ve Hindistan gibi kimi ülkelerde işçi-işveren sorunlarıyla ilgilenmek üzere ayrı işveren örgütleri kurulmuştur. Fransız işveren federasyonlarında ise üyelerin hem imalatçı, hem de işveren olarak çıkarları temsil edilir. Almanya'da işveren örgütleri bir çeşit işveren sendikası niteliği taşıyor ve özellikle toplu sözleşmelerin yapılmasında önemli rol oynar.

Türkiye'de en büyük işveren örgütü 1950'de kurulan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'dir (*) (TOBB). Bütün sanayi ve ticaret odalarıyla borsaların bünyesinde toplanan TOBB yasanın tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olarak tanımlanmıştır. Özel sektörün sorunlarının çözümü yönünde çok yönlü etkinlikler gösteren örgüt, ayrıca kamu kuruluşlarıyla ortak çalışmalara girişmekte, hükümetle yakın ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. İşverenlerin, özellikle işçi sendikalarına karşı çıkarlarını savunmak amacıyla oluşturdukları güçlü sendikal örgütleri de bulunmaktadır. 1961'e değin bazı işkollarıyla sınırlı olarak kurulan işveren sendikalarının bu tarihten sonra ülke çapında örgütlenmeleriyle 20 Aralık 1962'de Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (*) (TİSK) kuruldu. Kamu işveren sendikalarının da üye olabildiği TİSK ve öbür bağımsız işveren sendikaları, işveren çıkarlarını savunmaya yönelik çeşitli etkinlikler yürütmekte, özellikle toplu iş görüşmelerinde ağırlığını duyurmaktadır. Türkiye'de ayrıca dernek biçiminde kurulmuş çeşitli işveren örgütleri de etkinlik göstermektedir. Bunların en önemlisi 1971'de ülkenin en büyük sanayi işverenlerince kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'dir (*) (TUSİAD). Ayrıca bak. ticaret odası.

İşyeri, işverenin, belli bir teknik ya da ticari amacı gerçekleştirmesini sağlayan ve süreklilik gösteren örgütlü birim. Arsa, bina, makine ve malzeme gibi maddi araçları, patent ve alacak hakları gibi hakları, buluş ve müşteri ilişkileri gibi maddi olmayan değerleri ve işgücünü kapsar. Mal ve hizmet üretiminin yapıldığı asıl işyeriye teknik yönden ona bağlı olan ya da onu tamamlayan öteki yerlerden oluşur. Bu nedenle yemek, uyku, yıkanma, dinlenme ve çocuk emzirme için ayrılmış yerler gibi asıl işyerinde çalışanlara ayrılmış yerlerle avlu, bahçe gibi işyeri eklentileri de işyeri kavramına girer. İşyeri açık ya da kapalı olabilir. Ayrıca işyerinin işverenin mülkiyetinde ya da sabit olması zorunlu değildir; hareketli ulaşım araçları da işyeri sayılır. Grev, lokavt ve toplu sözleşme uygulaması bakımından işyeri kavramının sınırlarının belirlenmesi büyük önem taşır.

İşyeri örgütlenmesi, ÖRGÜSEL İLİŞKİLER olarak da bilinir, işletmecilikte, işyerindeki insan davranışlarının özellikle verimlilik üzerindeki etkileri açısından incelenmesi.

Klasik iktisatçılara göre bir üretim aracı olan işçiler, upkı hammaddeler ve mallar gibi arz ve talep yasasına bağlıydı. 1890'larda ABD'li mühendis Frederick Winslow Taylor, bu anlayışı mantıksal uç noktaya götürerek "bilimsel işletmecilik" adını verdiği bir sistem geliştirdi. Taylor bir işi parçalarına bölerek ve her parçada çalışan işçinin bütün hareketlerinin süresini saptayarak iş analizleri yaptı. Bu araştırmalara dayanarak hem her işçinin yapacağı işler, hem de bir bütün olarak fabrikanın örgütlenmesi konusundaki en uygun yaklaşımı belirledi. Ama bireyler temelindeki bu yaklaşım işçilerin toplu olarak daha verimli çalışmaya hangi yollarla özendirilebileceği sorusunu dikkate almıyordu.

1920'lerin sonlarında Elton Mayo, Illinois eyaletindeki Cicero'da Western Electric Company Inc.'e ait Hawthorne Fabrikası'nda verimlilik araştırması yaptı. Mayo, fabrikanın aydınlatılmasındaki optimum düzeyleri ve dinlenme süreleriyle ilgili en uygun zamanlamayı belirlemek için seçilmiş işçi gruplarıyla deneyler yürüttü. İçinde bulundukları ortamın değişmesinin işçiler

üzerinde etki yaratmadığı ve sırf deney için seçilmiş olmanın verimliliği artırdığı (Hawthorne etkisi) sonucuna vardı. Bu sonuç başka araştırmacılarca reddedilmekle birlikte işyeri örgütlenmesi üzerine sistemli araştırmaların başlangıcını oluşturdu. Bundan böyle işçilerin ekonomik olduğu kadar psikososyal uyarılara da tepki gösterdikleri kabul edildi.

Sanayi Devrimi çok sayıda işçinin, birbirini tanımadan ve genellikle elverişsiz koşullarda toplu biçimde çalıştırılmasına yol açtı. Sanayi şirketleri büyüdükçe işçileri denetim altında tutacak ve aralarında eşgüdümü sağlayacak bir müdürler ve ustabaşılar hiyerarşisine gerek duyulmaya başladı. Sanayi devrimiyle birlikte çeşitli işletmecilik stratejileri de geliştirildi.

İşletmecilik konusundaki yaklaşımlar iki ana grupta toplanabilir. Birincisinin belirgin özelliği serbest piyasanın kurallarına bağlılıktır; firma yöneticileri çalıştırdıkları işçiler için işyeri dışında bir yükümlülük duymazlar, çünkü firmanın birincil amacı kânn en yüksek düzeye çıkarılmasıdır. İkinci tür işletmecilikteyse firmanın, hem işçilerine işyeri dışında, hem de topluma karşı sorumluluk taşıdığı varsayılır.

Kültürel etmenler de işletmecilik yöntemlerini etkiler. Pek çok ABD firmasının belirgin özelliği işletmecilik alanındaki adevimereziyetçilik; bu da nüfusun hareketliliğini ve ABD kültüründeki bireyci kendine güvenme eğilimini yansıtır. Latin Amerika ve Avrupa'da karar alma süreci daha merkeziyetçidir ve daha katı bir hiyerarşidir. Japonya'da işletme yöneticileri işbirliği ve danışmaya ağırlık verirler; işçilerse genellikle firmalarını ve iş arkadaşlarını ikinci bir aile gibi görürler. Japonya'nın ekonomik başarısı, ABD'li firma yöneticilerini işçiler ve yöneticiler arasında işbirliğini geliştirmeye zorlamıştır. Ama kültürel farklılıklar bunun sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Ücretler ve sosyal haklar dışında çalışanların özendirici bir dizi başka etmen de vardır. Ücretleri verimliliğe göre ayarlayan teşvik sistemleri işçileri daha etkin çalışmaya yöneltir. İşletme kurallarına uyulmasını sağlamak da büyük önem taşır. Doğrudan denetimin düzeyi ve denetleyicilerin işçilere oranı firmadan firmaya değişir.

Firma yönetiminin sendikalarla ilişkisi çalışma ve işbirliği öğelerini birlikte barındırır. Sendikaların çoğu firma yönetiminden ücretlerin artırılması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini talep etmek için örgütlenmiştir. Sendika temsilcilerinin temel bir işlevi toplu sözleşme görüşmelerini sürdürmektir. Bu görüşmeleri yürütenlerin çoğu, özellikle de firma yönetiminin anlaşmazlıkları yumuşatma yolunu seçmesi durumunda uzlaşma eğilimindedir. Bazı firmalar sendikalara karşı sert bir mücadeleye girerler ve bunu ilk örgütlenme çalışmalarından başlayarak bütün toplu sözleşme görüşmelerinde sürdürürler.

Bir firmadaki değişik bölümlerin yöneticileri ve yöneticilerle üstleri arasındaki ilişkiler de yönetici-işçi ilişkileri kadar karmaşıktır. Örneğin, satış müdürleri kalite kontrolü, üretim programları ve müşteri hizmetleriyle ilgilenmek zorundadırlar. Fabrika müdürleri hem ustabaşılar, hem de şirket yönetim kurulu başkan yardımcılarıyla ilişki içindedir. Böylece yöneticiler karmaşık bir dizi istekle karşı karşıya kalırlar.

Herhangi bir firmada uygulanan işletmecilik yöntemleri bir bütün olarak sanayinin niteliğine, firmanın karlılığına, rekabet durumuna, kıdemli yöneticilerin kişilik ve tercihlerine, firmanın etkinlik gösterdiği ülke ya da bölgenin özelliklerine bağlıdır.

İşyeri sendikacılığı, Japonya'da bir sanayi ya da işkolu yerine tek bir işletme temelindeki sendika örgütlenmesi. Japon sendikalarının yüzde 90'ından çoğu, ister bir, isterse birden fazla işletmesi bulunsun, özel şirketlerin ya da kamu şirketlerinin tek bir işyerinde etkinlik gösterir.

İşyeri sendikası hem beyaz yakalı, hem mavi yakalı işçileri kapsar. Grevleri, genellikle başlama tarihi önceden belirlenmiş bir dizi kısa iş bırakma eylemi biçimindedir. Her işyeri sendikası bağımsız olduğundan ve ulusal düzeyde bir grev fonu bulunmadığından grevler uzun sürmez.

Birçok işyeri sendikasının bölge ya da sanayi düzeyinde federasyonlar oluşturmalarına ve bunların da ulusal konsey ya da federasyonlara bağlanmalarına karşın, toplu iş görüşmeleri işyeri düzeyinde yürütülür. Ulusal federasyonlar üye sendikaların öne sürecekleri talepleri etkileyebilir, ama toplu sözleşmeler işyeri sendikasıyla işyeri yönetimi arasında imzalanır.

İşyeri sendikacılığı belli ölçüde Japonya'da işçilerin aynı işyerinde uzun süre çalışmasını, dolayısıyla düşük işgücü devrini yansıtır. Çoğu durumda ücretler beceri ya da uzmanlık düzeyine göre belirlenmez. Sendika ve şirket çerçevesinin aynı olması işçi-yönetim ilişkilerindeki istikrarı artırır; ayrıca sendika üyeliğini iş yükümlülüğünün doğal bir parçası haline getirir.

İta emri, devlet adına tahakkuk etmiş olan bir borcun, istihkak sahibine ödenmesi gerektiğine ilişkin resmî belge. Saymanlıklarca düzenlenir ve ita amiri tarafından imzalanır. Bir emir ya da yönerge niteliği taşımaz; yalnızca icrai bir karardır. Saymanlar yasal bir engel bulunmadıkça ita emrini yerine getirmekle yükümlüdür.

İta emrinde şu konuların yer alması gerekir: 1) Giderin hangi daire bütçesine ait olduğu, 2) ödenecek borç miktarı, 3) borcun hangi yıl bütçesine ilişkin olduğu, 4) bütçede hangi bölüm ve maddeden ödeneceği, 5) hak sahibinin adı ve kimliği. İta emrine ayrıca içerdiği gidere ilişkin bütün belgelerin asılları ya da onaylı örnekleri eklenir.

Genel bütçe ve katma bütçeli idarelerde gizli işlemlere ilişkin belgeler yalnızca Sayıştay başkanına sunulur. İta emrinin tamam olması, o emrin içerdiği tutarda bir paranın devlet hazinesinde bulunduğu anlamına gelmez. Bu nedenle ita emrinin içerdiği miktarın, ödemenin nerede ve ne zaman yapılacağına Maliye Bakanlığı'na bildirilmesi gerekir.

Merkez yönetim örgütünde birinci derecede ita amiri bakan olmakla birlikte, bakanın bakanlık örgütünü ilgilendiren bütün ödemeler için ita emri vermesi olanağı bulunmadığından, müsteşarların, illerde vali, ilçelerde de kaymakam gibi merkez memurlarının ikinci derece ita amiri olarak yetkilendirilmesi yoluna gidilmiştir. Katma bütçeli kurumlar ve yerinden yönetim kuruluşlarında da birinci ve ikinci derece ita amirleri vardır.

İtagaki Taisuke, HAKUŞAKU (Kont) (d. 17 Nisan 1837, Koçi - ö. 11 Temmuz 1919, Tokyo, Japonya), Japon siyaset adamı. Japonya'nın ilk siyasal partisi olan Liberal Parti'nin kurucusudur.

Bir *samurai* (savaşçı) ailesinden geliyordu. 1860'ta Tosa *daimyo*'sunun hizmetine girdi ve bir dizi hizip mücadelesinin ardından Tosa bölgesinin komutanı oldu. Tokugawa şogunluğunun devrilerle imparatorluk yönetiminin yeniden kurulmasını sağlayan Meici Restorasyonu'nun başlatılmasında önemli rol oynadı. 1868-73 arasında çeşitli hükümet görevlerinde bulundu. Kore'ye

savaş açılması önerisi Bakanlar Kurulu tarafından reddedilince istifa etti ve siyasal bir dernek kurdu. Ardından hükümetin başına buyruk kararlar almasını eleştirerek danışma kurulu işlevi görecektir bir "halk konseyi"nin kurulmasını önerdi.

1875'te kısa bir süre için hükümette görev aldıktan sonra yeniden istifa etti. Bu kez güçlü bir kitle desteği olan Yurtseverler Derneği'ni kurdu. Derneğin radikal üyelerinin 1877'deki *samurai* ayaklanmasına katılma önerisine karşı çıkan İtagaki, 1878'de öğrencilere demokratik yönetimin ilkelerini öğretmeyi amaçlayan bir okul açtı. Bu girişimi nedeniyle Japonya'nın Rousseau'su olarak anılmaya başladı. 1880'de ülkenin ilk siyasal partisi olan Liberal Parti'yi kurdu. Nisan 1882'de partisinin bir toplantısı sırasında saldırıya uğrayarak yaralandı.

1887'de *hakuşaku* (kont) unvanı alan İtagaki 1890'da parlamentoya dayalı hükümetlerin kurulmaya başlamasından sonra Başbakan İto Hirobumi'yi destekledi. 1900'de siyasal yaşamdan çekildikten sonra toplumsal sorunlar üzerine makaleler yazdı ve çeşitli reformlar yapılması için çaba harcadı.

İtallik diller, İÖ 1. binyılda Apennin Yarımadasında (bugün İtalya'da) konuşulan Hint-Avrupa dilleri. İtallik dillerin bugün hâlâ yaşayan tek örneği, Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra Batı Hristiyan dünyasının dili olan Latince'dir.

Başlangıçta İtallik dillerin Hint-Avrupa ailesi içinde Kelt, Germen ya da Slav dilleri gibi bir alt aile olduğu düşünülüyordu. Günümüzde ise, İtallik dilleri oluşturan Latince (Falisk diliyle birlikte), Osk-Umbria ve Venet dilleri, Hint-Avrupa ailesinin bağımsız üyeleri olarak sınıflandırılır. Bu dillerle ilgili bilgiler, Eski Yunan ve Roma kaynaklarından, özellikle de yazıtlardan elde edilmiştir. Eskiden Latium ve Roma'da konuşulan Latinceyle ilgili bilinen en eski belgeler, İÖ 6. yüzyıla aittir. Latince İÖ 3. yüzyıldan sonra İtalya'nın en önemli dili olmuş, İS 100'de, Magna Graecia'daki kolonilerde konuşulan Yunanca dışında, Sicilya'yla Alpler arasındaki bölgede konuşulan bütün lehçelerin yerini almıştır.

Latincenin yayılmasından önce Apennin Yarımadasındaki en yaygın lehçe Osk diliydi. Samnitler, Lucania ve Bruttium halkı ve Latium'la Adriyatik kıyısı arasında yaşayan daha küçük kabileler bu dili konuşuyordu. Osk dilindeki en önemli metinler Campania'daki kentlerde bulunmuştur. Bu dildeki en kapsamlı yazıt olan Bantina Tabletleri ise Lucania'dadır. Osk lehçesine çok yakın olan Umbria lehçesi, Antik Çağdan kalma en büyük ve en önemli yazıtlardan biri olan Iguvium Tabletleri'yle günümüze ulaşmıştır. Falisk dilindeki yazıtlar İtalya'nın iç kesimlerinde Etrüsklerin oturduğu Falerii (bugün Civita Castellana) çevresinde bulunmuştur. Eskiden bugünkü Venedik'i çevreleyen bölgede konuşulan Venet lehçesi ise, özellikle Este ve Lagole di Calalzo tapınaklarında bulunan yazıtlarla günümüze ulaşmıştır. Bu lehçelerin yazımında Yunan ve Latin alfabelerinin yanı sıra Etrüsk alfabesinden türemiş Osk, Umbria, Falisk ve Venet yazı sistemleri de kullanılmıştır.

İtallik dillerin Hint-Avrupa dillerinin ilk ortaya çıktığı bölgeden, büyük olasılıkla da Orta Avrupa'nın doğusundan geldiği sanılmaktadır. Bu dillerin kaynağı olduğu düşünülen varsayımsal Hint-Avrupa diliyle İtallik diller arasındaki sesbilgisel farklılıkların ise çok sonraları ortaya çıktığı sanılır. Alpler'e göçten önce gerçekleştiği kesin olarak saptanmış yalnızca tek bir değişimden söz edilebilir; o da, dişil kapantılı seslerin t eklenerek yapılan birleşimlerinin ss olarak

değişmesidir. Bu özellik, Kelt ve Germen dilleriyle Latince'de de görülür. Örneğin Latince *visus* ("görülen"), Yüksek Almanca *gi-wiss* ("kesin") ve Hint-Avrupa dilinde *d + t* seslerini içeren (ve eldeki bulgulara dayanılarak oluşturulmuş) *widto-s* İtallik dillerin İtalya'da ortaya çıkmış özelliklerden biriye, Hint-Avrupa dilinde sözcüklerin başındaki *bh*, *dh* ve *g'h* gibi titreşimli solukluların yerini titreşimsiz dişil sızıcı *f* nin almasıdır; örneğin, Latince *frater*'in ("erkek kardeş") Umbria dilindeki karşılığı *frater*, Hint-Avrupa dilindeki ise (eldeki bulgulara dayanılarak oluşturulmuş) *bhrāter*'dir.

İtallik diller arasında birçok sesbilgisel bağlaşım olmasına karşın, bu diller dilbilgisi açısından pek az benzerlik gösterir. Latince ve Osk-Umbria dillerinde ortak olan biçimbilimsel özelliklerin çoğu, öteki Hint-Avrupa dillerinde de görülür; örneğin, Osk dilindeki *vincier* ("yenilir" ya da "yeniliyor") ve Latince'de aynı anlama gelen *vincitur* sözcüklerinin sonuna getirilen edilgen -r ekine Kelt, Hitit ve Tohar dillerinde de rastlanır. Osk-Umbria dilleriyle öteki Hint-Avrupa dilleri arasındaki farklılıklar ise, benzerliklerden daha önemlidir. Örneğin *o*-gövdesinin tekil tamlayan durumu Latince, Falisk (olasılıkla Venet) ve Kelt dillerinde -i, Osk-Umbria dillerindeyse -eis ekini alır.

Sözcük dağarcığı açısından yapılan karşılaştırmalar, İtallik dillerin tarihi üzerine daha ayrıntılı veriler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Latince *ignis* ("ateş") sözcüğü, Sanskrit dilinde aynı anlama gelen *agni* sözcüğüne yakındır. Umbria dilindeki *pir* ("ateş") ise Yunancadaki *pyr* ve Eski İngilizcedeki *fyr*'a yakındır. Akdeniz kültürünün benimsendiği döneme ilişkin bazı biçimler, Latince ve Osk-Umbria dillerinin konuşanların, ilk kentlerini kurdukları bu dönemde birbirleriyle ilişkide olmadıklarını ortaya koyar. Buna karşılık, bu dillerde "okumak" ve "yazmak" karşılığı olarak aynı sözcükler kullanılmıştır. Hem Latin, hem de Osk-Umbria alfabeleri Etrüsk alfabesinden türemiştir. Antik Çağda İtalya'da benimsenen dinde de belirgin bir Etrüsk etkisi görülür. Hem Osk-Umbria, hem Venet dillerinde "tanrı" karşılığı Etrüsk dilinden alınma *ais* sözcüğü kullanılmıştır. Bölgedeki Etrüsk egemenliği, İÖ y. 500'de Roma'da ve İtalya'nın öteki kentlerinde yerel cumhuriyetlerin kurulmasıyla sona ermiştir. Bu dönemin başlarında İtallik diller, sözcük dağarcığı bakımından birbirinden bağımsız bir gelişme göstermiştir. İtallik diller tarihinin son dönemindeyse giderek artan bir Eski Roma etkisi görülür.

İtallik harf, baskıcılıkta ince gövdesi bir yana doğru eğik, derli toplu ve el yazısına benzeyen harf karakteri. Latin ve gotik harflerle birlikte Avrupa'da baskıcılık tarihinde üç temel karakterden biri olmuştur.

*Qui graiis dedie Aldus, en latinis
D at nunc grammata falpa dedaleis
F ramiſi manibus Bononiensis,*

Aldo Manuzio'nun gerçekleştirdiği Vergilius baskısında ilk kez kullanılan Francesco Grifo'nun İtallik harfleri, 1501, Venedik
Newberry Library, Chicago

Günümüzde Latin harflerinin yanında hemen hemen yalnızca özel amaçla kullanılır. Önceleri fazla iri olmaması ve göze hoş gelmesinden ötürü küçük boyutlu kitaplarda

ana harf karakteri olarak kullanılırdı. İtalik harufatın ilk önemli uygulaması Venedik'te, baskı ustası Aldo Manuzio'nun yanında çalışan harufat oyma ustası Francesco Griffo'nun 1501'de gerçekleştirdiği bir Vergilius (Aldine Vergilius'u) baskısıydı. Francesco harflerini, o dönemin papalık mahkemelelerinde kullanılan bir yazı olan *antica corsiva*'yı örnek alarak tasarlamıştı. Bu yazıdan yalnızca küçük harfleri almış, bunları Latin yazısının uygun bir büyük harf karakteriyle birleştirmişti. Sonraları, Latin yazısı ile olgunlaştırılmış İtalik büyük harflerin bir ortalaması denebilecek, basit, eğimli bir büyük harf karakteri daha geliştirildi.

İtalik Savaşı, MÜTTEFLİKLER SAVAŞI ya da **MARSI SAVAŞI** olarak da bilinir, müttefik statüsüyle Roma'ya bağlı İtalya halkları ile devletlerinin (*socii*) Roma'nın ayrıcalıklarına karşı başlattıkları ayaklanma (İÖ 90-89). Uzun yıllar Roma'nın yanında savaşan İtalya Yarımadasının orta ve güney kesimindeki halklar, Roma'nın otokratik yönetimi yerine kendilerine yurttaşlık hakkının ve bunun sağladığı ayrıcalıkların tanınmasını istiyorlardı. Roma *tribunus*'u Marcus Livius Drusus İÖ 91'de sorunu çözmek için İtalya'da yaşayan bütün halklara yurttaşlık hakkının verilmesini öngören bir yasa tasarısı hazırladı. Ama bu tasarı Senato'da kabul edilmedi ve Drusus kısa bir süre sonra öldürüldü. Amaçlarına ulaşamayan müttefikler de Roma yönetimine karşı ayaklandılar.

Ayaklanmanın önderliğini kuzeydeki Marsiler ile güneydeki Samnitler üstlendi. Latin kolonileri ile Etruria ve Umbria ayaklanmaya katılmadı. Kendi konfederasyonlarını oluşturan ayaklanmacılar, adını Italia olarak değiştirdikleri Corfinium'u merkez yaptılar. Ardından kendi senatolarını oluşturdular, kendi paralarını bastılar ve kısa sürede 100 bin kişilik bir ordu topladılar. Roma ordularını İÖ 90'da kuzeyde ve güneyde yenilgiye uğrattıktan sonra Campania'nın güney kesimine girdiler. Ayaklanmanın ancak bazı ödümler verilerek bastırılabilceğini gören konsül Lucius Iulius Caesar, ayaklanmaya katılmayan ya da katılmış olsa bile silahlarını bırakmayı kabul eden bütün müttefiklerini Roma yurttaşlığına kabul edilmesini öngören bir yasanın çıkarılmasını sağladı. Bu yasa, savaşın uzamasını istemeyen çoğu ayaklanmacının Roma'yla uzlaşmasına neden oldu. Kuzeyde Gnaeus Pompeius Strabo, güneyde ise Lucius Cornelius Sulla komutasında çarpışan Roma orduları silahlarını bırakmaya yanaşmayan halkları yenilgiye uğratarak bölgeyi yeniden denetimleri altına aldılar.

Samnitler direnişi bir süre daha sürdürdülerse de sonunda ayaklanma tümüyle bastırıldı. Kısa bir süre sonra, müttefiklere yeni haklar tanıyan yasalar çıkarıldı. Bunlardan biri Roma Devleti'ne yeni katılmış olan toplulukların oluşturacakları *municipium*'ları (belediye) düzenliyordu. Gallia Cisalpina ile ilgili olan bir başka yasa da olasılıkla bütün Latin kolonilerine yurttaşlık hakkı tanıyordu. Böylece İtalya Yarımadasının Po Irmağının güneyinde kalan kesiminin siyasal birliği sağlanmış oldu.

İtalik yazı, kaligrafide, İtalyan hümanistlerin yaklaşık 1400'de eski Latince metinler ve yazıtlardan geliştirdikleri bir yazı türü. Hümanistler bu kaynakların çoğunda görülen Karolenj küçük harflerini, Cicero dönemine ait bir Roma yazısı sanarak *lettera antica* (bak. Latin yazısı) olarak adlandırdılar. Floransalı hümanist Niccolò Niccoli

alışıl gelmiş gotik el yazısının ritim ve akıcılığıyla *lettera antica*'nın dar ve eğik çizgilerini birleştirerek *antica corsiva* adlı yazıyı yarattı. Bu yazı sonradan baskıcılıkta

*more . uel quo acstinet aue . demo
non desperatione formidauisse
reperam ipsa cadem . condition
sembar . uera uolet lingua . et ge
mura dissoluere . quam dissipata*

Niccolò Niccoli'nin yarattığı *antica corsiva*'yla yazılmış bir Cicero metni, 1423
Biblioteca Nazionale Centrale Firenze

İtalik harf karakterlerinin örneğini oluşturdu. Modern italik harufatla olduğu gibi *a*'nın biçimi özgündür, ama *f*, *g*, *k* ve *s* (uzun *s*) harfleri az çok gotik yazıyla benzerlik gösterir. Büyük harfler içinse, Niccoli sağa doğru hafifçe eğerek "İtalikleştirdiği" Latin büyük harflerini kullanmıştır.

İtalos, İoannes (ü. 11. yy), heretiklikle suçlanan Bizanslı filozof. İmparatorluk sarayında, Hristiyanlıkla putperest Yunan düşüncesini bütünleştirmeye çalışan Platoncu bir hareket başlatmıştır.

Calabria doğumlu olan İtalos, İmparator VII. Mikhail Dukas döneminde (1071-78) başlangıçta sarayın gözdesiyken, diplomatik bir görevle İtalya'da bulunduğu sırada ihanetle suçlandı. Ama daha sonra aklandı. Öğretmeni Mikhail Psellos'un sürgüne gönderilmesi üzerine Konstantinopolis'in (İstanbul) birinci filozofu unvanını aldı. 1082'de toplanan bir sinodda, Hristiyanlığın gizemlerini, özellikle de İsa'nın kişiliğindeki gerçekleşen Tanrı-insan birliğini mantık yoluyla açıklamakla ve Hristiyanlık öncesi filozofların, ruhların ezelden beri var olduğu ve bedenden bedene geçtiği yönündeki öğretisini canlandırmakla suçlandı. Bu nedenle bir manastıra kapatılan İtalos, öğretisindeki putperest eğilimlerin tümünü yadsıdığını açıklayınca bağışlandı.

İtalos'un önemi, yazdığı 93 kısa metinde Platoncu metafizikle Aristotelesçi mantığın bir sentezini yapmaya girişmesinden kaynaklanır. İtalos'un eklektisizmi 14. ve 15. yüzyıl İtalyan hümanizminin kuramlarını büyük ölçüde etkilemiştir.

İtalya, Latince ITALIA, Eski Roma'da, İtalya Yarımadasının kuzeyindeki Apenninler'den çizmenin "burnuna" kadar uzanan bölümü. İÖ 42'de Apenninler'in kuzeyindeki Gallia Cisalpina, 3. yüzyılın sonlarında ise kuzeyde Pannonia'nın bir bölümü ve Raetia ile Sicilya, Korsika ve Sardinya adaları İtalya'ya katılmıştır.

Yarımadada ilk büyük devleti kuran Etrüskler, Etruria'dan kuzeyde Po Vadisine, güneyde ise Campania'ya doğru yayıldılar. Ama sonradan Etruria dışında güçlerini yitirdiler. Romalılar Etrüsklerin denetiminden çıkan bölgelerde yaşayan çeşitli İtalya halkları arasında adım adım bir siyasal birlik sağlamayı başardılar. İÖ 264'e gelindiğinde, Gallia Cisalpina'nın güneyinde kalan bütün İtalya Roma'nın önderliğindeki bir konfederasyonda birleşmişti. Konfederasyon üyeleri ya doğrudan Roma'ya bağlı ya da Roma'nın müttefikiydi. Müttefiklerin konumu zamanla değişti ve İÖ 90-89'daki İtalik Savaşı'nın ardından İtalya'da yaşayan herkes Roma yurttaş sayılmaya başladı. Siyasal birliğin çok çabuk sağlanmasına karşın, toplumsal yaşamın öteki alanlarında Romalılarla İtalya halkları arasında birliğin oluşması uzun zaman aldı. Cicero'nun *tota Italia*'dan (bütün İtalya) söz

etmesine karşın, Augustus dönemine değin İtalya'da gerçek anlamda bir birlik sağlanmadı ve varlığını koruyan bölgesel farklılıklar Romalılaştırma politikasının hızla sonuç vermesini engelledi. Bu arada aşamalı olarak Roma yurttaşlığı hakkını kazanmış olan Gallia Cisalpina, İÖ 42'de İtalya'ya bağlandı.

İmparator Augustus İtalya'yı yönetsel bakımdan 11 bölgeye ayırdı: 1) Volsklar, Hernikler ve Pikenler ile Aurinci halklarının yaşadığı, Tiber ve Silarus (Sele) ırmaklarının ağzı arasında kalan Latium ve Campania, 2) Hirpinlerin yaşadığı Puglia ve Calabria (çizmenin "topuğu"), 3) batıda Silarus, doğuda Bradanus (Bradano) ırmaklarıyla çevrili Lucania ve Bruttium (çizmenin "burnu"), 4) Samnitler, Frentanlar, Marrukinler, Marslar, Paelignler, Ekuviler, Vestinler ve Sabinlerin yaşadığı ve güneyde Tifernus (Biferno), kuzeyde Matrinus (Piomba) ırmaklarıyla çevrili Samnium, 5) Aesis (Esino) ve Matrinus ırmakları arasında kalan Picenum, 6) *ager Gallicus*'u (Gallia toprakları) da içine alan Yukarı Tiber, Crustumius (Conca) ve Aesis ırmaklarıyla çevrili Umbria, 7) Macra (Magra) ve Tiber ırmaklarıyla çevrili Etruria, 8) Rubicon'un yerini alan Crustumius ve Plancentia'dan (Piacenza) Po Irmağının ağzına kadar uzanan, Po Irmağıyla çevrili Gallia Cispadana, 9) Varus (Var), Po ve Macra ırmaklarıyla çevrili Liguria, 10) batısındaki Garda Gölü çevresinde Kenomanların yaşadığı Venetia ve Istria, 11) Alpler ile Po ve Addua (Adda) ırmaklarıyla çevrili Gallia Transpadana. Bu düzenleme İmparator Diocletianus'un gerçekleştirdiği yeni düzenlemeye (İS y. 290-300) değin büyük ölçüde korundu. Bu dönemde kuzeyde Raetia ve Pannonia'nın bir bölümüyle Sicilya, Korsika ve Sardinya adaları da İtalya *diocesis*'liğine (birkaç *provincia*'yı [eyalet] kapsayan yönetmelik bölüm) katıldı. Uygulamada bu *diocesis*, her birinin başında bir *vicarius* (vali vekili) bulunan iki bölüme ayrılmıştı: Kuzeydeki dört bölgeyi kapsayan İtalya ile güneydeki yedi bölgeyi ve adaları kapsayan Roma.

İtalya, resmi adı İTALYA CUMHURİYETİ, İtalyanca ITALIA ya da REPUBBLICA ITALIANA, Avrupa'nın ortagüney kesiminde ülke. Güneydoğu yönünde Akdeniz'e doğru uzanan ve yüksek ökeleli bir çizmeyi andıran bir yarımadadan oluşur; çizmenin hemen burunda yer alan Sicilya Adası, batı kıyısı açıklarında Tiren Denizinin ötesinde bulunan Sardinya Adası ve öteki bazı küçük adaları da kapsar. Ankaradaki doğal sınırını Alp Dağları oluşturur. Kuzeybatıda Fransa, kuzeyde İsviçre ve Avusturya, kuzeydoğuda da Slovenya ile çevrilidir. Hırvatistan ve Yugoslavya ile güneydoğusuna düşen Arnavutluk ve Yunanistan'dan Adriya Denizi, güneybatısına düşen Tunus'tan Akdeniz'e ayrılır. Yaklaşık dörtte üçlük bölümü dağ ve tepelerden oluşan 301.277 km²'lik bir alanı kaplar. Geçmişte Roma uygarlığına beşiklik etmesine karşın siyasal birliğe ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ulaşan İtalya, toplumsal ve kültürel bakımdan tipik bir Akdeniz ülkesi özelliği gösterir. Kuzeydeki ıleri sanayi bölgesi ve son yıllardaki ekonomik büyüme hızıyla dünya ekonomisinde ön sıralarda yer alır; tarıma dayalı güney bölgesiyle adaların geriliği bu gelişmiş yapıyla çarpıcı bir karşıtlık oluşturur. Başkenti Roma, 1992 tahmini nüfusu 57.158.000'dir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. *Sıradaglar.* Genelde dağlık bir ülke olan İtalya'nın üçte birinden fazlasında yüzey yüksekliği 700 m'yi geçer. Bir bölümü komşu ülkelere taşan Alp

Dağları ile yarımada'yı bir belkemiği gibi kaplayan Apennin Dağları iki ana dağ sistemini oluşturur. Sardinya'daki yükselti-ler de üçüncü bir dağ sistemi sayılabilir.

Dünyanın en sarp ve yüksek dağ sistemle-lerinden biri olan Alpler, batı-doğu doğrultu- lu ve yay biçimli geniş bir kütleyle oluşturan bir dizi sıradaki dağdır. Sınır bölgesinde bulunan ana kütlelerin yapısı aşınmış Hersi- niyen kayalara dayanır. Her biri değişik bir biçim gösteren görkemli yüksek dorukların arasındaki vadilerde geri çekilme aşamasın- da olan binden fazla buzul vardır. Dağ sistemi Doğu, Orta ve Batı biçiminde üç bölüme ayrılır. Kuzeyden güneye doğru bir set biçiminde uzanan Batı Alpleri'nin İtal- ya'nın en yüksek noktası Rosa Dağı (4.634 m) dışındaki başlıca dorukları Gran Paradi-

doğudaki kütle ise Gennargentu Dağlarında 1.800 m'yi geçer.

Güneyden, batıdan ve kuzeydoğudan gele- rek birbirine yaklaşan üç büyük tektonik levha, Güney İtalya ve Sicilya'yı içine alan kararsız bir jeolojik kuşak oluşturur. Bu kuşakta yer alan başlıca yanardağlar Campi Flegrei, Napoli yakınlarındaki Ischia, Ve- züv, Eolie Adaları ve Sicilya Adasındaki Etna'dır. İS 1. yüzyıldaki püskürmesi sıra- sında Pompei'yi yıkan Vezüv, bu yanardağ- ların en ünlüsüdür. Etna ise en son 1983'te püskürmüştür. Aynı bölgedeki sismik hare- ketler zaman zaman yıkıcı depremlere de yol açar. En son Kasım 1980'de Napoli'nin güneydoğusunda meydana gelen deprem çok sayıda köyü yıkarak 3 binden fazla kişinin ölümüne yol açmıştır.

Mağara kenti Matera'da uçurum kenarına kurulmuş bir yerleşme, Puglia, Güney İtalya
ABC Ajansı

so (4.061 m) ve Viso Dağıdır (3.841 m). Brenner Geçidinde sona eren Orta Alpler' in İtalya sınırı içinde kalan en yüksek dorukları Ortles (3.899 m) ve Adamello'dur (3.554 m). Doğu Alpleri'nde bulunan dolo- mitler, Marmolada'da 3.342 m'ye ulaşır. Alpler'in güneye bakan eteklerinde genelde kireçtaşı ve tortul kayalardan oluşan tepe- ler uzanır.

Liguria kıyılarında dar bir şeritle Alpler'e bağlanan Apenninler, Cadibona Geçidinde başlar ve yarımada boyunca güney yönünde ilerleyerek Calabria'da batıya döndükten sonra Sicilya Adasının batısında sona erer. Kuzey, Orta ve Güney biçiminde üç bölüme ayrılan sistemin toplam uzunluğu 1.400 km'yi bulur. Kuzey ve Güney bölümlerinde yaklaşık 40 km olan genişliği, Orta bölümde 200 km'ye ulaşır. Sistem üzerindeki en yüksek nokta Gran Sasso d'Italia dağ gru- bunda bulunan Corno Dağıdır (2.914 m). Kuzeyde kumtaşı ve kireçtaşı marm, ortada kireçtaşı ve dolomit, güneyde de kireçtaşı, aşınmış kayaç ve Hersiniyen granitten olu- şan ana kütlelerin iki yanında daha genç ve yumuşak kayaçların ağır bastığı ikincil sıra- dağlar sıralanır. Apenninler'den Arno ve Tiber vadileriyle ayrılan başlıca yükselti- ler mermerleriyle ünlü Apuane Dağları, zengin maden yataklarını barındıran Metallifere Tepeleri, krater göllerinin kapladığı Bolse- na gibi sönmüş yanardağlardır. Bu yükselti- lerin aşağısıyla Lepini ve Circeo gibi mağa- ralı dağlarla Campi Flegrei ve Vezüv'ün oluşturduğu etkin yanardağ grubu yer alır. Daha güneyde Amalfi ve Clinto dağları yükselir. Apenninler'in doğusundaki ikincil kütleler Conero Dağı ve Gargano Platosu- nu kapsar.

Sardinya'daki dağlar Campidano Ovasıyla iki ana kütleyle ayrılır. Güneybatıya düşen küçük dağ grubu genelde alçaktır. Kuzey-

Ovalar. İtalya'nın yaklaşık dörtte birini kaplayan ovalık alanların üçte ikisini Alp etekleriyle Apenninler'in kuzey uzantıları- nın kuşattığı Po Ovası oluşturur. Alüvyon- larla dolmuş eski bir körfez olan Po Ovası- nın büyük bölümünde yükseklik 100 m'nin altındadır. Alp eteklerine bakan sırtların güney kesiminde, Po ve kollarının suladığı geniş ve verimli alanlar uzanır. İkinci büyük ova olan Puglia Ovası kıraç bir yapı göste- rir. Öteki kıyı ovaları denizin düzleştirmediği, sonradan yükselmiş yüzeylerden oluşur. İç kesimdeki Chiana Vadisi gibi ovalar eski havzalarda yer alır. Toscana ve Lazio'daki düzlükler bataklıkların ıslah edilmesiyle kazanılmıştır. Roma'nın çevresinde yakın dönemde tarıma elverişli hale getirilen Pon- tino Bataklıkları bulunur. Öteki verimli düzlükler arasında Vezüv'ü çevreleyen Campania Ovası ile Sicilya'daki Catania Ovası sayılabilir.

Kıyılar. Cenova'nın iki yanında uzanan Liguria kıyılarında yüksek kayalıklarla çakıl kaplı düzlükler birbirini izler. Toscana'dan Campania'ya kadar uzanan kıyılarda yarım- ay biçimli uzun kumsallar bulunur. Cal- abria'nın yüksek ve kayalık kıyıları yer yer küçük kumsallarla kesintiye uğrar. Puglia kıyıları ile Adriyatik kıyılarındaki büyük bölü- mü düz bir çizgi halinde uzanır; kıyı düzlük- lerinin gerisinde sekili bayırlar yükselir. Po Ovasının Rimini ile Monfalcone arasında uzanan görkemli delta bölgesi çok sayıda lagünle apayrı bir görünüm oluşturur.

AKARSULAR, GÖLLER VE TOPRAK DOKU- SU. İtalya'daki akarsular genelde kısadır. Çizmenin tabanında İon Denizine yalnızca üç büyük ırmak dökülür; Puglia'nın sularını da yalnızca iki ırmak toplar. Apenninler'in doğu yamaçlarından inen birbirine koşut bir dizi kısa ırmak Adriyatik kıyılarındaki tarak dişleri gibi parçalar. Batıdaki yamaçlardan

doğarak Tiren Denizine dökülen ırmaklar daha uzun ve daha karlıdır. Bu ırmakla- rın en önemlileri Volturno, Tiber ve Ar- no'dur.

Başlıca akarsu sistemi olan Po Irmağı ülkenin en batısındaki Monviso yöresinden doğar ve doğuya doğru ilerlerken özellikle sol yakada birçok kolla birleşir. Yaklaşık 70.000 km²'lik bir alanın sularını topladıktan sonra, Venedik'in güneyinde geniş bir delta oluşturarak sularını Adriya Denizine boşaltır. Sistemden bağımsız olmakla birlik- te ovanın geçen ve değişik yerlerde denize dökülen başka ırmaklar, kıyı şeridinde dev bir delta görünümü verir. Bu ırmaklardan Adige ülkenin ikinci uzun akarsuyudur.

İtalya'da yaklaşık 1.500 göl vardır. En yaygın tip buzulların vadilerde oyduğu yük- sek Alp gölleridir. Ayrıca krater, kıyı ve kırıkların dolmasıyla oluşmuş göllere de rastlanır. En büyük göller Alp eteklerindeki Garda, Maggiore, Como, Iseo ve Lugano'dur. Yeraltı su kaynakları oldukça zengin sayılır.

Toprak dokusu büyük bir çeşitlilik göste- rir. Çakmaktaşının bol ve yağışların yüksek olduğu dağlara özgü koyu kahverengi pod- zol bu dağların hemen her yerinde görülür. Apenninler'de kahverengi podzollu toprak- lar egemendir; kireçtaşı ve dolomit oluşum- lu kesimlerde genellikle koyu kahverengi topraklar bulunur. Kireçtaşı kayaçların artıklarından oluşan *terra rossa*'ya (kırmızı toprak) yarımadanın hem güneyinde, hem kuzeyinde rastlanır.

İKLİM. İtalya ılıman kuşak içinde yer almakla birlikte değişik siklon merkezleri- nin etkisine açık olan, yedi ana iklim bölgesine ayrılır.

Karasal bir dağ ikliminin hüküm sürdüğü Alpler'in doğu ve batı kesimlerinde belir- gin bir farklılık görülür. Batıda yıllık ortalama sıcaklık 7,4°C, yıllık yağış miktarı 660 mm'dir; doğuda ise sıcaklık 6,6°C'ye iner- ken, yağış miktarı 1.040 mm'ye çıkar. Kar yağışı yüksekliğe ve denize yakınlığa bağlı olarak değişir. Göllerin çevresinde iklim daha yumuşaktır.

Po Vadisinde yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Kıyılara göre iç kesimlerin iklimi daha serttir. Torino'da kışın 0,3°C olan ortalama sıcaklık, yazın 23°C'ye yükselir. Daha çok ilkbahar ve sonbaharda düşen yağmur yükseklikle orantılı olarak artar. Adriyatik kıyılarındaki yıllık ortalama sıcak- lık (13,6°C-17°C) kuzeyden güneye düzenli biçimde artar; düşük olan yıllık yağış miktarı (750-595 mm) tersine bir eğilim gösterir.

Apenninler'de yıllık ortalama sıcaklık 12°C dolayındadır; yıllık yağış miktarı ise güneyde daha yüksek olmak üzere 890-1.000 mm arasında değişir. Denize yakın ve korunaklı Liguria kıyılarındaki iklim oldukça yumuşaktır; doğu kesimi batıya oranla daha çok yağış alır. Düzlüklerin iç kesime daha fazla sokulduğu Tiren kıyıları, genelde Ad- riyatik kıyılarından daha sıcak ve yağışlıdır. Yıllık ortalama sıcaklık Floransa ve Napol- li'de sırasıyla 14,8°C ve 16,6°C'dir; yıllık yağış miktarı ise gene sırasıyla 770 mm ve 800 mm'dir.

Akdeniz'in çevrelediği Calabria ve Sicil- ya'da iklimin ayırıcı özelliği yazların öbür bölgelere göre daha sıcak geçmesidir. Reg- gio'da yıllık ortalama sıcaklık ve yıllık yağış miktarı 18,2°C ve 565 mm'dir; Palermo'da bu oranlar 18°C ve 965 mm'dir. Her iki bölge de güneyden esen sıcak, nemli ve bunalıcı *sirocco* rüzgânının etkisinde kalır. Güneydoğudan gelen *sirocco*'nun yanı sıra kuzeybatıdan soğuk *mistral* rüzgârlarını da

alan Sardinya'da yıllık ortalama sıcaklık 17°C (Sassari) ve 17,5°C (Orosei) arasında değişir. Aynı noktadaki yıllık yağış miktarı sırasıyla 575 mm ve 540 mm'dir.

Bölge ve mevsim düzeyindeki bazı farklılıklar da ilginç özellikler ortaya koyar. Sicilya ve Sardinya adaları anakaraya göre genelde daha kurak ve sıcaktır. Daha yumuşak geçen kış aylarında ortalama sıcaklık 9°C-10°C arasında değişir; temmuz ortalama sıcaklığının 26°C'ye çıktığı yaz aylarında yağış miktarı 25 mm'nin altında kalır. Yarımada iklim koşulları bakımından daha geniş bir düzeyde kuzey (kuzeybatı) ve güney (güneydoğu) biçiminde iki bölgeye ayrılabilir. Yaz sıcaklıkları genelde pek az farklılık gösterir ve 22°C-24°C arasında değişir. Buna karşılık Alp Dağları ile Po Vadisinde 0°C-2°C düzeyinde olan kış ortalama sıcaklığı, güneyde 5°C-8°C düzeyine çıkar. Yıllık yağış miktarı yüksek kesimlerde çoğunlukla 1.000 mm'yi aşar, düzlük kesimlerde ve Po Vadisinin büyük kesiminde ise 750 mm'nin altında kalır. Kuzeyde kış ayları, güneyde ise yaz ayları kurak geçer.

BITKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Alp bölgesinin bitki örtüsü yüksekliğe göre belirlenen üç kuşağa ayrılır. Eteklerdeki göllerin çevresinde mantar meşesi, zeytin, servi ve taflan gibi ağaçlar yetişir; biraz yukarıda başlayan kayın örtüsü giderek yerini kışın yapraklarını döken melez ve Avrupa ladini-ne bırakır. Yüksek kesimlerde bulunan ormangözü, kızılbaş ve bodur ardıc gibi çalları çeşitli ot, ayakotu ve yabanıl çiçek türleriyle kaplı çayırılar izler. Kar sınırının üzerinde çok sayıda karayosunu, liken ve zambağın yanı sıra taşkuran çiçeği gibi soğuga dayanıklı bazı bitkilere rastlanır.

Po Vadisinin eski orman örtüsü büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Sulak yerlerde kavak, kurak ve çakıllı kesimlerde az miktarda ayakotu yetişir. Killi topraklarla kaplı yüksek alanlarda çalimsız bitkiler ve küçük sarı çam ormanları bulunur.

Apennin kuşağının en tipik ağacı pırnal meşesidir. Denize yakın kesimlerde egemen bitki örtüsünü zeytin, zakkum, keçiyoynuzu, sakız ağacı ve Halep çamı oluşturur. Akdeniz'e bakan eteklerde en çok mantar meşesi ve Halep çamına rastlanır. Güney İtalya'da meşe, kestane, dişbudak, ak kavak gibi ağaçlardan oluşan eski dağ ormanlarının kalıntıları vardır. Calabria ve Puglia'da oldukça geniş kayın koruları, Abruzzi ve Calabria'da da gümüş servi ve çeşitli çam koruları bulunur. Orman örtüsünün yok olduğu yerlerde çalılıklar ve step bitkileri ortaya çıkmıştır. Apenninler'deki çayırılar Alp çayırılarna çok benzer. Sicilya'da su kenarlarında papirüs yetişir.

Alp bölgesindeki hayvan varlığı marmot, gelincik ve tavşan gibi türleri kapsar. Alp dağ keçisi, kakım, boz ayı ve vaşak gibi büyük memeliler giderek azaldığından koruma altına alınmıştır. Alp kuşları arasında kara ormantavuşu, kaya kartalı ve ender rastlanan çalıhorozu sayılabilir. Benzer hayvanların yaşadığı öteki dağlık bölgelerde kurt ve tilki daha yaygındır. Abruzzi bölgesinde boz ayıya, Sardinya'da da ala geyik, muflon ve yaban domuzuna rastlanır. Başlıca tatlı su balıkları alabalık, mersinbalığı ve yılanbalığıdır. Özellikle güneydeki deniz sularında köpekbalığı, orkinos ve kılıçbalığı yaşar.

YERLEŞME DOKUSU

GELENKSEL BÖLGELER. İtalya genel olarak kuzey, orta, güney ve adalar biçiminde dörde ayrılır. Kuzey İtalya belirli bir Fran-

sız etkisi taşıyan Piemonte, Cenova Körfezini çevreleyen Liguria, canlı bir tarıma ve sanayiye sahip olan Lombardiya ve bir zamanlar Venedik İmparatorluğu'nun topraklarını içine alan Venedik bölgelerini kapsar. Orta İtalya'daki bölgeler ise zengin çiftliklerin bulunduğu Emilia, Adriyatik kıyıları boyunca uzanan Marche, Rönesans sanat ve kültürünün beşiği sayılan Toscana ve Umbria, güzel tepeleriyle Roma kentini kuşatan Lazio, Apenninler'in en yüksek kesimlerini içine alan Abruzzi ve Molise'dir. Güney İtalya ise Napoli çevresindeki verimli toprakları kapsayan Campania ile öteki bölgelere göre yoksul sayılan Puglia, Basilicata ve Calabria bölgelerinden oluşur. Sicilya ve Sardinya yarımadadan farklı toplumsal yapılarıyla dikkati çeker.

Sanayi kentleri ve gelişmiş tarımıyla yoğun bir nüfusu barındıran Kuzey İtalya, ülkenin öteki kesimlerinden sürekli göç almaktadır. Geleneksel olarak tarım ve yerel el sanatlarının ağır bastığı Orta İtalya giderek sanayileşmektedir; ekonomik ve kültürel yaşamın odak noktaları Floransa ve Roma'dır. Napoli ve Bari gibi iki işlek limanı bulunan ve yakın dönemde sanayileşme sürecine giren Güney İtalya'da geleneksel yaşam biçimi büyük ölçüde varlığını sürdürmektedir. Sicilya ve Sardinya'da tarımsal bir yapı egemendir.

KIRSAL YERLEŞİM. Uzun Alp vadilerinde ticarete dayalı kentleşmenin ileri bir düzeyde olmasına karşın, yüksek kesimlerde ve yamaçlarda kırsal yapı sürmektedir. Vadilere bakan tepelerde genellikle eski şatolar bulunur. Arazilerin sürekli bölünmesi nedeniyle küçük çiftçilik çok yaygındır. Hidroelektrik santrallerin kurulduğu yörelerde turizm merkezleri giderek gelişmektedir.

Alp ve Apennin eteklerinde genellikle tepe yamaçlarında ve tümsek alanlarda kurulu olan köyler vadi tabanlarına dik

bir sonucudur. Po Vadisindeki kentler daha çok karayolu ya da akarsu kavşaklarında kuruludur. Birbirine çok yakın olan kıyı kentleri yer yer birleşerek kentsel komplekslere dönüşmüştür. Metropoliten alanlar arasında Milano, Napoli, Roma, Torino, Cenova, Floransa, Palermo ve Bologna sayılabilir.

NÜFUS

ETNİK, DİLSEL VE DİNSEL YAPI. İtalya'da geçmişten gelen bölgesel düzeydeki antropolojik farklılıklar, iç göçlere karşın bütünüyle silinmemiştir. Güneyde oturanlar kuzey bölgelerinde yaşayanlara göre genellikle daha koyu tenli ve daha kısa boyludur. Öte yandan ülkenin genelinde esmer ten ağır basmakla birlikte, kuzeyde bazı sarışın tiplere rastlanır.

Günümüz İtalyan toplumu dinsel bakımdan son derece türdeş bir yapı gösterir. Halkın tamamına yakın bölümü İtalyanca konuşur. En büyük azınlık olan Almanca konuşan topluluk, Adige Irmağının yukarı çığırını içine alan Bolzano ilinde çoğunluğu oluşturur. Sloven, Arnavut, Katalan ve Yunanlı gibi küçük azınlık topluluklar ülkenin değişik yerlerine dağılmıştır.

Nüfusun yaklaşık yüzde 83'ü Katoliktir; Katolik Kilisesi'nin resmi mezhep statüsüne 1985'te son verilmiştir. Geriye kalanların büyük bölümü hiçbir dine bağlı değildir. Küçük dinsel topluluklar arasında Evanjelist Protestanlar, Rum Ortodokslar ve Hristiyan olmayan bazı dinsel gruplar sayılabilir.

DEMOGRAFIK ÖZELLİKLER. Ülkenin dağlık yapısına karşın, nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 191 kişi gibi yüksek sayılabilecek bir düzeydedir. Son bir yüzyıl içinde nüfus yoğunluğu iki kattan fazla bir artış göstermiştir. Bununla birlikte doğal nüfus artış hızı birçok Avrupa ülkesinin gerisindedir. 1890'larda düşüş içine giren doğum oranı,

Roma'da San Pietro Bazilikası
ABC Ajansı

yollarla bağlanır. Kilise, şato ya da malikâne çevresinde gelişen bu köylerin yamaçlarında tarlalar, yukarı kısımlarında ise bağ ve bahçeler uzanır. Apenninler'in yüksek kesimlerindeki verimsiz alanlarda ıssız köyler bulunur. Alçak tepelerde ve ovalarda yer alan köyler pazara dönük tarımla uğraşır. Puglia ve Basilicata'da büyük çiftlikler vardır. Sicilya ve Sardinya'da kırsal yerleşim dağınık bir yapı gösterir.

KENTSEL YERLEŞİM. Tarihsel ve coğrafi nedenlerden dolayı İtalya'nın hemen her yöresi ayrı kent merkezleri çevresinde toplanmıştır. Bununla birlikte büyük kentlerin çoğu kuzeyde, kıyılarda ve denize yakın kesimlerde yer alır. Kentsel yerleşimin dengesiz dağılımı dengesiz ekonomik gelişimin

10-20 yıl kadar sonra aynı eğilimi göstermeye başlayan ölüm oranıyla birlikte 1950'lerde kararlı bir yapıya kavuşmuştur. Günümüzde doğum ve ölüm oranları (1989) sırasıyla binde 9,7 ve binde 9,1'dir. Geçmişte doğum oranı bakımından kuzey ile güney arasında ikincisinin lehine görülen belirgin farklılık giderek azalmaktadır. Ölüm oranı Batı Avrupa ortalamasının oldukça üstündedir.

Göç eğiliminin geleneksel olarak güçlü olduğu İtalya'da son bir yüzyıl içinde toplam nüfusun yaklaşık üçte biri dışarıya göç etmiştir. Önceleri Kuzey İtalya'dan Avrupa ülkelerine giden meslek sahiplerine dayanan göçler, 1880'lerde kitlesel bir karakter kazanarak özellikle güneydeki yoksul

köylüleri kapsamaya başladı. Bu arada göç hareketi de giderek işgücü açığının yüksek olduğu Amerika'ya yöneldi. 1920'lere değin geçen sürede İtalyan göçmenlerin yaklaşık dörtte üçü başta ABD, Arjantin, Brezilya ve Kanada olmak üzere Amerika'ya gitti. Özellikle 1900-14 arasında doruğuna çıkan göç eğilimi, 1920'lerin sonunda bir yavaşlama içine girdi. II. Dünya Savaşı sonrasında canlanan göç hareketi daha çok geçici çalışmaya dönük olduğundan, göçmen işçilerin gittiği ülkeler arasında özellikle Federal Almanya ve İsviçre önem kazandı. 1960'larda Avrupa'ya göçler azalmaya başladı.

Bölgelere göre nüfus dağılımının kararlı bir düzeyde kalmasında önemli rol oynayan içgöçler genelde güneyden kuzeye ve doğudan batıya yöneliktir. Nüfus hareketliliğinin bir başka yönü de hızlı kentleşmedir. Büyük kentlerin toplam nüfus içindeki oranının son bir yüzyıl içinde üç kat artması bunun çarpıcı bir göstergesidir. Kentsel alanlarda oturanların toplam nüfusa oranı (1990) yüzde 67,2'yi bulur.

EKONOMİ

İtalya'da büyük ölçüde sanayi ve hizmet sektörlerine dayanan gelişmiş bir karma ekonomi yürürlüktedir. 1950'lerin başlarında savaş öncesindeki üretim düzeyine ulaşan İtalya, sonraki 20 yıl içinde kesintisiz bir büyüme göstererek tarıma dayalı bir ekonomiden sanayi ağırlıklı bir ekonomiye geçişi başarmıştır. Bu gelişmeyi sağlayan önemli etkenlerden biri de dış ticaret hacmindeki genişlemedir. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 871,9 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 15.150 ABD Doları'dır. 1980-89 arasında GSMH'de sağlanan gerçek büyüme hızı yüzde 2,4 düzeyindeydi.

DOĞAL KAYNAKLAR. İtalya mineral kaynakları bakımından Avrupa'nın yoksul ülkeleri arasında yer alır. Yeterli düzeyde çıkarılan maden ve mineraller arasında kayatzu, mermer, kükürt ve cıva sayılabilir. Ayrıca az miktarda magnezyum, çinko, kurşun, asbest ve barit çıkarılır. Demir, kömür, petrol ve doğal gaz yatakları iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. 1980'lerin başında İtalya'nın petrol rezervleri

90 milyon ton, doğal gaz rezervleri ise 100 milyar m³ düzeyindeydi.

Ülke topraklarının yaklaşık beşte ikisi ekili ve dikili alanlardan oluşur. Bu alanların dörtte birine yakın bölümü sulama yapılmasını gerektirir. Aşırı kullanım ve bakımsızlık nedeniyle toprak verimliliği düşüktür. Ormanlar ülke topraklarının yaklaşık beşte birini kaplar. Çayır ve otlakların kapladığı alanlar (yaklaşık altıda bir) genelde kayalık ve kullanıma elverişsizdir.

Po'nun kollarını besleyen Como, Maggiore ve Garda gölleriyle Bronta, La Sila, Tagliamento ve Adige ırmakları geniş bir hidroelektrik enerji kaynağı oluşturur.

TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK. Gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yaklaşık yüzde 3,5'ini yaratan tarım sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 9'u çalışır. Savaş sonrasında uygulanan reform programları ve modernleştirme çalışmalarına karşın, tarımsal üretim biçimi Batı Avrupa ölçülerine göre geri sayılır. Çiftliklerin çoğu küçük aile işletmesi biçimindedir; gündelik ya da sürekli işçi çalıştıran büyük çiftliklerin sayısı azdır. Oldukça yaygın olan karmaşık kiralık sistemi yasal düzenlemelerle giderek basitleştirilmektedir.

Ekime elverişli alanların dörtte birinden fazlası buğday üretimine ayrılmıştır; en önemli buğday merkezleri olan Sicilya ve Puglia toplam üretimin yarıdan fazlasını sağlar. Öteki önemli tahıl ürünleri mısır, arpa ve yulafıdır. İtalya aynı zamanda Avrupa'nın önde gelen pirinç üreticilerindendir; daha çok Piemonte ve Lombardiya'da yetiştirilen pirinçin büyük bölümü öteki Avrupa ülkelerine ihraç edilir.

İtalya sebze ve meyve üretiminde de Avrupa'da ilk sıralarda yer alır. En çok yetiştirilen sebzeler domates, patates ve şeker pancarıdır. Ekonomiye katkısı yüksek olan domatesin büyük bölümü ihraç edilmek üzere işlenir. Başlıca meyveler olan şeftali, armut ve elma daha çok kuzeydoğuda yetiştirilir. Turunçgil üretimi özellikle güneyde yaygındır; Sicilya'nın tarımsal üretiminin üçte birini turuncgiller oluşturur. Bağ ve zeytinlikler de tarımda önemli bir yer tutar; en çok gelir getiren tarım ürünleri şarap ve zeytinyağıdır.

Koyun, sığır, domuz, keçi ve kümes hayvanlarına dayanan besi ve süt hayvancılığı üretim düzeyi bakımından iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. İtalya et, süt ve süt ürünleri bakımından önemli ölçüde dışarıya bağımlıdır. Sığırçılık özellikle ileri bir düzeyde olan deri işleme sanayisi açısından önem taşır.

Zengin orman varlığına karşın kereste gereksiniminin beşte üçünden fazlası ithalat yoluyla karşılanır. Ormanlardan elde edilen kerestenin büyük bölümü mobilya ve kontrplak üretiminde kullanılır.

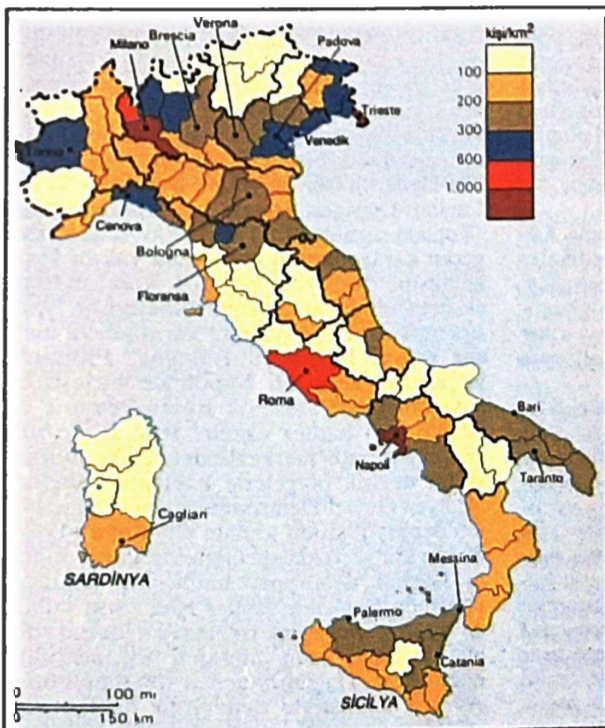
Akdeniz'de yürütülen balıkçılık aşırı avlanma ve kirlenme nedeniyle önemli ölçüde gerilemiştir. Deniz ürünleri içinde hamsi, sardalye ve tonbalığından sonra uskumru, yumuşakça ve kabuklular önemli bir yer tutar. Son yıllarda Atlas Okyanusuna çıkan balıkçı filolarının üretimi artırmış olmasına karşın, deniz ürünleri ithalatı hâlâ önemli bir miktar bulur.

SANAYİ VE ENERJİ. Madencilik ekonomiyeye katkısı çok sınırlı bir düzeydedir. Kömür ve kökürü üretimi 1950'lerden beri sürekli bir gerileme içindedir. Demir cevheri için de benzer bir gelişme söz konusudur. Gelişme potansiyeli taşıyan başlıca madenler cıva, çinko ve asbesttir; doğal gaz çıkarımında da artış beklenmektedir. Çok eski bir geçmişi olan taşocakçılığı günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu alandaki en önemli ürünler mermer, pozolan, süngertaş, alçıtaşı, potas, piritler, feldispat ve bentonittir.

Toplam işgücünün beşte birinin çalıştığı imalat sanayisinin GSYİH içindeki payı dörtte birine yaklaşmıştır. Savaş sonrasında hızlı sanayileşmenin temelini oluşturan dal çelik sanayisidir. Bu sanayiye koşut olarak çarpıcı bir büyüme gösteren dallar arasında makine, otomobil ve elektrikli ev aletleri sanayileri sayılabilir. İtalya bu dallarda en son üretim tekniklerini kullanarak dış pazarlarda da yüksek bir rekabet gücüne ulaşmıştır. Ülkenin ilk sanayilerinden olan dokumacılık günümüzde de önemini korumaktadır. Geleneksel ipekl dokuma dışında pamuk, yün ve jüt ipliğiyle sentetik elyafa dayalı dokumacılık da gelişmiştir. İtalyan sanayisinin bir başka özelliği de geçmişe göre çok daha geniş bir ürün çeşitliliğine dayanmasıdır. Öteki önemli sanayi ürünleri demir alaşımları, metal eşya, gemi, motorlu araçlar, demiryolu donanımı, daktilo ve büro aletleri, çeşitli elektronik aletler, çimento, tuğla, cam, seramik, çini, deri eşya ve ayakkabıdır.

Çok sayıda küçük ve orta ölçekli işletmenin varlığına karşın, özellikle yeni sanayiler büyük şirketlerin denetimindedir. Otomobil sanayisine devletçe işletilen Alfa Romeo SpA ile bir aile şirketi konumunda olan Fiat SpA egemendir. Birçok küçük şirketi bünyesine katan Fiat ile oto lastiği ve kablo üreticisi Pirelli SpA dış pazarlara da açılarak çok sayıda uluslararası şirketin hisse senetlerini ele geçirmiştir. Kendi dallarında tekel kurmuş öteki büyük şirketler arasında daktilo, hesap makineleri ve bilgisayar terminalleri üreten Olivetti & C. SpA, sentetik elyaf piyasasına yön veren SNIA Viscosa ile 1972'de kimya ve ilaç sanayilerinde SNIA'nın denetimini ele geçiren Montecatini Edison sayılabilir.

İtalya, Kuzey Afrika ve Ortadoğu petrol yataklarıyla yakınlığının da sağladığı avantajla petrol artımı ve petrokimya sanayisinde büyük bir atılım sağlamıştır. Petrol ithalatı ve üretiminin yanı sıra petrol ve doğal gaz arama çalışmalarını da yürüten

İtalya'da Nüfus Yoğunluğu

Ente Nazionale Idrocarburi (ENI; Devlet Hidrokarbon Kurumu) adlı kamu kuruluşu bu alanda dev bir şirketler topluluğu oluşturmuştur. Elektrik üretimi (1989) yaklaşık 207,4 milyar kW-sa düzeyindedir; kişi başına elektrik üretimi Avrupa ölçülerine göre düşük sayılır. Elektrik enerjisinin büyük bölümü termik, yaklaşık dörtte biri de hidroelektrik santrallerden sağlanır.

Ekonomiye katkısı önemli bir düzeyde olan inşaat sektörünün son yıllarda giriştiği başlıca projeler Cezayir'den gelen petrol boru hattı, nükleer enerji ve kömürle çalışan santraller, liman tesisleri ve deprem bölgesindeki yeniden inşa çalışmalarıdır.

FINANS VE TİCARET. Para politikalarını Bakanlıklararası Kredi ve Tasarruf Komitesi'nin belirlemesine karşın, geniş yetkileri bulunan İtalya Merkez Bankası uygulamada önemli bir rol oynar. Bankacılık sistemi ticari bankalara, mevduat bankalarına ve yatırım kuruluşlarına dayanır. Ticari alanda etkinlik gösteren üç ulusal banka (Banca Commerciale Italiana, Banco di Roma ve Credito Italiano) en büyük devlet holdingi olan Sanayiye Yeniden İnşa Kurumu'na (IRI) bağlıdır. Devletin öteki bankalar üzerinde de denetimi vardır. Uzun ve orta vadeli sanayi kredilerinin önemli bir bölümünü devlete ait olan İtalya Menkul Değerler Kurumu (IMI) sağlar. Sermaye piyasası ve kıymetli evrak borsaları pek gelişmiştir.

Savaş sonrasında çok geri bir noktada olan İtalya'nın dış ticareti 1950'lerden başlayarak hızlı bir gelişme göstermiş ve kısa sürede öteki Batı Avrupa ülkelerinin düzeyine ulaşmıştır. Bu gelişmeyi sağlayan etkenlerin başında işgücünün ucuzluğu, uluslararası ticarete başlayan liberalleşme ve İtalyan mallarına karşı artan dış talep gelmektedir. 1957'den sonra ihracat ve ithalat arasındaki açığın daralmasına ve turizm gelirleriyle işçi dövizlerinin artmasına koşut olarak ödemeler dengesinde sağlanan düzelme, 1970'lerde yeniden bozulma sürecine girmiştir. Zamanla süreklilik kazanan bu dış ticaret açığı, ekonomik büyümenin yavaşlamasında önemli bir rol oynamıştır.

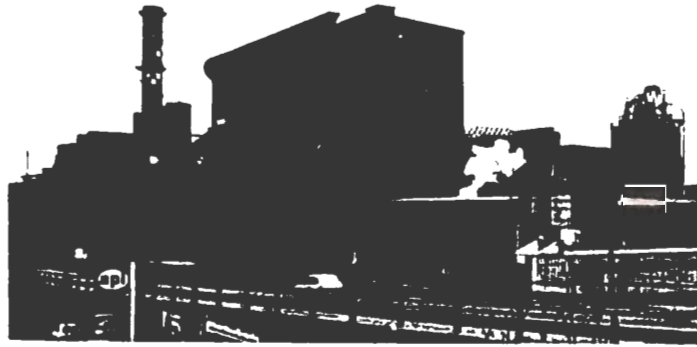
İtalya'nın ihracatında itici gücü oluşturan sektörler makine, taşıt araçları, dokuma ve giyim sanayileridir. Bu arada meyve, sebze, deri eşya ve mermer gibi geleneksel ihracat malları arasında işlenmiş metal, kimyasal maddeler ve petrol ürünleri gibi yeni mallar da katılmıştır. En önemli ithalat kalemleri başta petrol olmak üzere çeşitli hammadde, et ve tahıl gibi gıda maddeleri, yüksek teknoloji makine ve donanımlardır. Dış ticarete başta Almanya ve Fransa olmak üzere Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkelerinin belirgin bir ağırlığı vardır. İtalya Comecon ülkeleriyle ticari ilişkileri geliştirmede de öncü bir rol oynamıştır.

Kuzeydeki kış sporları merkezlerine, tarihsel anıt ve yörelere, müzelere, kültürel olaylara ve güneyin yumuşak kış iklimine dayanan turizm son derece gelişmiştir. 1989'da turistlerin bıraktığı gelir ise 11,4 milyar ABD Doları düzeyindeydi.

EKONOMİNİN YÖNETİMİ. İtalyan ekonomisinin belirleyici özelliği az sayıda özel ve kamu şirketler grubuyla birçok orta ve küçük ölçekli şirketin yan yana yer almasıdır. Özel sektör sanayi yatırımlarının çoğu Milano, Torino ve Cenovalı kentlerinin oluşturduğu üggen içinde toplanmıştır. Öte yandan kuzeydoğudaki sanayi kuruluşları da oldukça yoğundur. Ekonomik bakımdan geri olan güney bölgesinde 1960'ların ortalarına değin sanayileşme çabalarının asıl

yükünü kamu sektörü çekerken, özel sektör daha çok sermaye-yoğun alanlara yatırımı yeg tutmuştur. Devlet az gelişmiş bölgelerde çeşitli özendirici önlemlerle orta ve küçük ölçekli sanayilerin gelişmesini destekleme politikası izlemektedir. Özellikle ABD kaynaklı yabancı sermaye savaş sonrasındaki büyümede önemli rol oynamıştır.

İtalya'da kamu sektörü öteki Batı Avrupa ülkelerine oranla çok daha büyük bir ağırlık taşır. Hepsisi de Devlet İştirakleri Bakanlığı'na bağlı olan IRI ve ENI gibi kamu kuruluşları bir şirketler topluluğu biçiminde çalışır. Bir piramit biçiminde örgütlenmiş olan IRI'nin başında ana holding şirketi, arada çeşitli sektörlerle göre ayrılmış mali holding şirketleri, en altta da hisse senetlerinin bir bölümü genellikle özel kişilerin elinde olan çok sayıda üretici şirket yer alır.

İtalya'nın en büyük sanayi kuruluşlarından Italisider'in çelik fabrikalarından biri, Cenovalı, Ligüria
ABC Ajansı

Çok değişik alanlarda etkinlik gösteren IRI'ya bağlı kuruluşlar arasında bazı büyük bankalar, Alitalia, Radiotelevisione Italiana (RAI-TV), telefon ve telgraf şirketleri, Alfa Romeo SpA gibi imalat kuruluşları, en büyük çelik üreticisi olan Italisider, tersaneler, deniz taşımacılığı ve otoyol yapım şirketleri sayılabilir. İkinci büyük kamu kuruluşu ENI'nin petrol ve doğal gaz dışında dokumacılık, nükleer enerji ve kimya sanayisi alanlarında yatırımları vardır. Genel kamu hizmetlerinin yanı sıra elektrik üretimi ve dağıtım, demir ve kara yolu ulaşımı, tuz ve sigara üretimi de devletin denetimindedir. Yatırımcı kamu kuruluşları sanayide daha çok destekleyici ve koruyucu bir işlev görür. Bağlayıcı bir merkezi planlamanın olmaması ve mali bağımsızlık gibi etkenler nedeniyle IRI ve ENI geniş bir özerklikten yararlanır.

Bakanlıklararası Ekonomik Planlama Komitesi'nin belirlediği ekonomik politikalar Devlet Teşebbüsleri Bakanlığı ve Sayıştay'ın denetiminde yürütülür. Devletin ekonomik planlama yoluyla sanayi ve tarıma müdahalesi güney bölgesindeki kalkınma çabalarıyla sınırlıdır.

İtalyan mali sisteminin önemli özelliklerinden biri kişi ve kurumlardan alınan gelir vergisinin devletin gelirleri içinde küçük bir oran oluşturmastır. Başlıca gelir kaynakları mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerle dolaylı vergilerdir. Ekonomiye yön vermede daha çok para politikalarına başvurulması nedeniyle, mali sistem vergi kaçırmaya elverişli bir yapı taşır. Bu durumun yarattığı sorunları gidermek amacıyla 1971'de tek tip ve kademeli bir kişisel gelir vergisi sistemi getirilmiş, 1973'te de çeşitli dolaylı vergilerin ve işlem vergisinin yerine geçmek üzere katma değer vergisi konmuştur.

Toplam nüfusun yaklaşık beşte ikisini oluşturan işgücünün büyük bölümü sanayi, hizmet ve ticaret sektörlerinde çalışır. Uzun bir baskı döneminin ve savaşın ardından gelişen sendikacılık hareketinde siyasal eğilimler son derece güçlüdür. En büyük sendika federasyonları komünistlerin denetimindeki İtalyan Genel İş Konfederasyonu (CGIL), öteki sol partilerin denetiminde olan İtalyan İşçi Birliği (UIL) ve Hristiyan Demokrat Parti'nin çizgisindeki İtalyan Sendikacı İşçiler Konfederasyonu'dur (CISL). İşçilerin sık sık başvurduğu grevler ekonomik hakları koruma ve geliştirmenin yanı sıra toplumsal ve siyasal hedefler de taşır.

Başlıca işveren örgütü bölge ve sektör düzeyindeki çok sayıda kuruluşu kapsayan Genel İş Konfederasyonu'dur. 1960'larda

eski siyasal ve ekonomik nüfuzunu yitiren bu kuruluş, son yıllarda yeniden toparlanmaya başlamıştır.

Hızlı büyüme dönemini izleyen yüksek enflasyon ve işsizlik nedeniyle hükümetlerin ekonomik politikalarında müdahaleci eğilimler giderek güçlenmektedir. Son yıllarda kamu harcamalarının kısılması, kredilere sınırlar getirilmesi ve sıkı bütçe politikasının öne çıkışı bu eğilimi yansıtmaktadır.

ULAŞIM. Kuzeyde önemli sanayi merkezlerini birbirine bağlayan yollar birçok noktada kesişerek karmaşık bir ulaşım ağı oluşturur. Genelde kuzey-güney doğrultusunu izleyen Orta İtalya'daki ulaşım ağının odak noktası Roma'dır. Kıyı yollarının büyük bölümünde trafik yükü fazla değildir. Sicilya'da ulaşımın eksenini kuzey ve batı kıyılarını izleyen yollar, Sardinya'da ise Cagliari-Oristano-Sassari hattı oluşturur.

Toplam uzunluğu (1986) 300 bin km'yi geçen karayollarının tamamına yakını kaplanmıştır. Kuzeyde bir dizi kola ayrılan ekspres otoyolları Avrupa ülkelerinin yanı sıra limanlara da bağlanır. Yarımada ya inen ana otoyol Milano'yu Bologna, Floransa ve Roma üzerinden Napoli'yle birleştirir. Kıyı otoyolları arasında Roma-Pescara ve Napoli-Bari hatları uzanır. Roma, Torino ve Milano gibi merkezlerden çıkan ikincil yollar değişik bölgelerle bağlantıyı sağlar.

İtalyan Devlet Demiryolları'nca (FS) işletilen demiryollarının toplam uzunluğu (1989) 20 bin km'ye yaklaşır. Genelde karayollarını izleyen demiryolu hatlarının yaklaşık yarısında elektrikli trenler işler. Son yıllarda geniş çapta modernleştirilen demiryolu ağı özellikle uzun mesafeli taşımacılıkta önem taşır. Dağlarda açılan tüneller bütün Avrupa ülkeleriyle demiryolu bağlantısını sağlar.

Yaklaşık 2.300 km'yi bulan iç su yolları ırmak, kanal ve gölleri kapsar. Yükleme ve boşaltma hacmi bakımından en büyük limanlar Cenova, Augusta, Trieste, Venedik ve Taranto'dur. Limanlar daha çok başta petrol olmak üzere ithal malların taşınmasında kullanılır, ihracat için genelde karayolu taşımacılığı yeğlenir. Anakaradan Sicilya, Sardinya ve küçük adalara düzenli feribot seferleri vardır. İtalya'nın ticaret filosu 1990'da 100 gros tondan büyük 1.616 gemiden oluşuyordu.

Havayolu taşımacılığı son derece yoğundur. Uluslararası seferler düzenleyen Alitalia'nın iki yan kuruluşu ve bir özel havayolu şirketi iç seferlerde kentlerin çoğuna hizmet sunar. Başlıca uluslararası havaalanları Roma ve Milano'dadır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

DEVLET YÖNETİMİ. Anayasal çerçeve. İtalya 1948'de yürürlüğe giren anayasa uyarınca çok partili demokratik bir cumhuriyettir. Değişikliği güçleştiren hükümler nedeniyle çok katı bir yapı taşıyan anayasada kişisel hak ve özgürlüklere geniş bir biçimde yer verilmiştir. Anayasayı koruma görevi 15 yargıçtan oluşan Anayasa Mahkemesi'ne bırakılmıştır. Görev süreleri dokuz yıl olan ve yalnızca bir dönem için atanan yargıçların beşi cumhurbaşkanı, beşi parlamento, kalan beşi de çeşitli yasal organlar tarafından seçilir. Mahkemenin başlıca görevleri yasa ve yasa hükmünde kararnamelemlerin anayasaya uygunluğunu denetlemek, yönetsel yetkiye ilişkin uyuşmazlıklara çözüm getirmek, yüce divan olarak hakkında soruşturma açılan görevlileri yargılamak (parlamentonun hukukçular dışında seçtiği 15 üyeye birlikte) ve belirli konularda halkoylamasına gidilip gidilemeyeceğine karar vermektedir.

Parlamento yasama yetkileri eşit olan Millet Meclisi ve Senato'dan oluşur. Üye sayıları sırasıyla 630 ve 322 olan iki organ

deniyle mali alanda kesin bir parlamento denetiminden söz edilemez. Uluslararası antlaşmalar özel yasalarla yürürlüğe girer.

Parlamento çalışmalarının büyük bölümünü olağan yasama işleri oluşturur. Hükümet, parlamento üyeleri ya da Ulusal Ekonomi ve İş Konseyi, bölge meclisi, komün gibi belirli kuruluşların sunduğu yasa tasarıları ilgili daimi komisyonda ya da parlamentoda görüşülür. Bir tasarruun yasalasmaı için bir organda yapılan değişikliğin öteki organda da onaylanması gerekir. Cumhurbaşkanı yürürlüğe koymak üzere önüne gelen yasaları yeniden görüşölmek üzere yalnızca bir kez geriye gönderebilir.

Parlamento ile yönetim bölgelerinin gönderdiği 58 temsilciden oluşan bir seçici kurul tarafından üçte iki çoğunlukla ve yedi yıllık bir dönem için seçilen cumhurbaşkanı, devletin başı konumundadır. Sayılan yetkililerinin dışında parlamentoyu özel oturumlara çağırabilir ve parlamentonun iki kanadını da dağıtarak erken seçim yolunu açabilir. Ayrıca başbakanı (bakanlar kurulu başkanı) atar ve parlamentonun tavsiyesi üzerine af çıkarır.

Başbakanın oluşturduğu hükümetin cumhurbaşkanınca atanmasını izleyen 10 gün içinde parlamentonun her iki kanadında güvenoylaması yapılır. Başbakan hükümet politikalarının yönlendirilmesinde ve yönetim işlerinde eşgüdümün sağlanmasında tek söz sahibidir. Bakanlar hükümetin çalışmalarında toplu olarak, kendi bakanlıklarının çalışmalarındaysa ayrı ayrı parlamentoya karşı sorumludur. Hükümet olağanüstü durumlarda aynı günde parlamentoya sunmak üzere yasa gücünde kararname çıkarabilir; 60 gün içinde parlamentoda onaylanmayan kararnameler kendiliğinden düşer.

Yerel yönetim. İtalya yerel yönetim açısından 20 yönetim bölgesine ayrılır; bu bölgelerden beşi (Sicilya, Sardinya, Trentino-Alto Adige, Friuli-Venezia Giulia ve Valle d'Aosta) özel bir özerk statü taşır. Bölgelerin yönetim organları halk tarafından seçilen ve yerel yasalarla yönetmelikler çıkarma yetkisi olan bölge meclisi, bu meclisin kendi üyeleri arasından oluşturduğu, yürütmeyle görevli bölge komitesi ve bölge komitesi başkanıdır. Olağan bölge meclisleri yasaların öngördüğü çerçevede ve tarım, ormancılık ve kent planlaması gibi alanlarda yasa çıkarabilir, özel bölgelere daha geniş yasama yetkileri tanınmıştır. Mali açıdan özerk olan bölgelerin mülk edinme, belirli gelir ve vergileri toplama yetkisi de vardır. Aşın bürokrasiden kaçınmak için bölgelerin idareyle ilgili işleri belediye ve il düzeyinde yürütölür. Bölgelerin çıkardığı yasalar Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabidir; ayrıca parlamento da uygun görmediği yasaları geçersiz kılabilir. Hükümetçe atanan bölge yöneticisinin başında bulunduğu devlet teftiş komisyonu bölgedeki idari işlemleri denetler.

En küçük yerel yönetim birimi olan belediyelerde de belediye meclisi, belediye komitesi ve belediye başkanı bulunur. Yerel vergiler koyabilen ve kendi kolluk kuvvetleri olan belediyeler genel sağlık, toplu taşımacılık, kanalizasyon ve aydınlatma gibi hizmetlerden de sorumludur. Önceleri valiler aracılığıyla uygulanan belediyeler üzerindeki denetim bölgelere bırakılmıştır. Belediyeler ile bölgeler arasında bir ara birim olan illerin örgütlenmesi de benzer bir yapı gösterir.

Bölge yöneticileri bölgelerde, valiler de il ve belediyelerde merkezi yönetimi temsil eder. Yerel yönetim görevlileri de belirli alanlarda merkezi yönetime ilişkin görevleri yerine getirir.

Siyasal yaşam. Nüfusu 5 binin altında olan belediyeler dışında bütün kademelerdeki seçimlerde nispi temsil sistemi uygulanır. Seçimlere katılımı genelde yüksektir. Yurttaşlar bir yasanın ya da yürütme kararının iptali için halkoylamasına gidilmesini isteyebilir; bununla ilgili dilekçenin 500 bin seçmen tarafından imzalanması ya da beş bölge meclisi tarafından desteklenmesi gerekir. Belirli anayasa değişikliklerinde de halkoylamasına gidilir. Anayasa 50 bin seçmenin ortak bir dilekçeyle parlamentoya yasa tasarı sunmasına da olanak verir. İşçilerin fabrika yönetimine katılmasına ilişkin anayasa hükmüne karşın, bu hakka işlerlik kazandıracak yasalar çıkarılmamıştır.

Siyasal örgütlenme hakkı anayasada geniş biçimde tanınmıştır. Devlet partilerinin iç işleyişine ve gelir kaynaklarına ilişkin hiçbir denetim uygulanmaz. Başlıca siyasal partiler Hristiyan Demokrat Parti (DC), 1991'de Demokratik Sol Parti (PDS) adını alan İtalyan Komünist Partisi, İtalyan Sosyalist Partisi (PSI), İtalyan Demokratik Sosyalist Partisi (PSDI), İtalyan Liberal Partisi (PLI), İtalyan Sosyal Hareketi (MSI), İtalyan Cumhuriyetçi Partisi (PRI), Radikal Parti (PR) ve Güney Tirol Halk Partisi'dir (SVP). Siyasal sistemin çoğulcu yapısı nedeniyle seçimlerden genellikle koalisyon hükümetleri çıkar; koalisyonların sık sık değişmesi büyük bir istikrarsızlığa yol açmaz. Uzun yıllardan beri iktidarda yer alan DC tutucu ve ilerici öğelerin bir arada bulunduğu Katolik' bir partidir.

YARGI SİSTEMİ. İtalya'da yargı erkinin yasama ve yürütmeden bağımsızlığı anayasayla güvence altına alınmıştır. Roma hukukunu temel alan yazılı yasaların çoğu sonradan gözden geçirilmiş eski yasa derlemelerine dayanır. Hiyerarşik ve bütünsel bir yapı gösteren yargı sistemi olağan mahkemelerin yanı sıra belirli davalara bakan özel mahkemeleri kapsar. Yargıç ve savcılar meslekten hukukçulardan atanır. 1958'de oluşturulan Yüksek Yargı Kurulu yargının bağımsızlığını korumayı amaçlar.

En yüksek yargı mercii mahkeme kararlarının yasalara uygunluğunu denetleyen İstinaf Mahkemesi'dir. Değişik kademelerdeki alt mahkemelerde davalara genellikle iki ya da daha fazla yargıçtan oluşan heyetler bakar. Geniş bir ağı oluşturan vergi mahkemeleri dışındaki özel mahkemeler idari ve askeri mahkemeleri kapsar. İdari mahkemelerin işlevi kamu yararıyla bağlantılı kişisel çıkarları korumak ve kamu kaynaklarının kullanımını denetlemektir. Devlet Konseyi ve Sayıştay'ın yargı bölümleri de idari yargının bir parçasını oluşturur. Askeri mahkemeler askerlerle ilgili ceza davalarına bakar.

SAVUNMA VE GÜVENLİK KUVVETLERİ. Anayasaya göre silahlı kuvvetlerin başkomutanı sayılan cumhurbaşkanı aynı zamanda Yüksek Savunma Konseyi'ne başkanlık eder. Ordunun cumhuriyetin demokratik özüne bağlı kalması anayasa emridir; bununla birlikte ordunun iç işleyişinde siyasal denetim yoktur. Askerlik hizmeti zorunludur. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) üyesi olan İtalya, askeri harcamaları bakımından dünyada ilk sıralarda yer alır.

Kolluk kuvvetlerinin temelini İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan Kamu Güvenliği Muhafızları ile Savunma Bakanlığı'na bağlı olan Carabinieri oluşturur. Ayrıca idari polis, adli polis ve gümrük polisi gibi özel birimler de vardır. Belediyelere bağlı polis kuvveti yerel düzeyde görev yapar.

İtalyan Parlamentosu toplantı sırasında
ABC Ajansı

arasındaki tek fark seçme ve seçilme yaşının birincisi için 18 ve 25, ikincisi için ise 25 ve 40 olmasıdır. Senato'nun cumhurbaşkanınca ömür boyu atanan yedi üyesi dışında bütün parlamentolar beş yılda bir genel oyla seçilir. Her iki organın çalışmaları, parti gruplarının güçleriyle orantılı olarak temsil edildiği daimi komisyonlar aracılığıyla yürütölür. Bu komisyonların hükümet ve idare üzerinde geniş denetim yetkileri vardır. Parlamento bazı durumlarda ortak araştırma komisyonları da oluşturabilir.

Anayasa değişikliğinde ve ayrıca cumhurbaşkanı, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Yargı Kurulu üyelerinin seçimiyle ilgili oylamalarda özel çoğunluk aranır. Güvenoyu dışında genellikle gizli oy yöntemi uygulanır. Yıllık bütçe ve bir önceki mali yılın hesapları parlamentonun onayına sunulur. Ama bütçenin ayrıntıları kapsamaması ne-

EGİTİM, SAĞLIK VE SOSYAL HİZMETLER.

Eğitim 6-14 yaşlar arasında zorunlu ve parasızdır. Beş yıllık ilköğrenimi üç yıllık ortaöğrenim izler. Müzik öğrenimi görmek isteyenler doğrudan konservatuvara gider. Lise düzeyindeki öğrenim fen, klasik bilgiler ve sanat bölümlerinden oluşan okulları kapsar; teknik ve mesleki öğrenim veren enstitülerle temel öğretmen okulları da lise dengi kurumlardır. Bu okullardan diploma alan öğrenciler doğrudan bir üniversiteye girme hakkı kazanır. İlk ve orta öğrenim alanında resmi okulların yanı sıra çoğu dinsel kuruluşlarca yönetilen özel okullar da vardır. İtalya'nın en eski yükseköğrenim kurumu Papa VIII. Bonifatius'un 1303'te kurduğu Roma Üniversitesi'dir.

Sağlık koşulları öteki Batı Avrupa ülkelerinin düzeyindedir. En önemli sağlık sorunu sanayileşmiş ve kentleşmiş ülkelere özgü hastalıklardır. Nüfusa göre doktor ve hastane sayısı oldukça yüksektir. Ortalama ömür (1987) kadınlarda 79,4, erkeklerde 72,9 yıldır. Bebek ölüm oranı (1989) binde 9,5 gibi düşük bir düzeydedir. Ülke çapında yaygın bir ağ oluşturan kamsamalı sağlık hizmetlerinden düşük bir ücret karşılığında herkes yararlanır. Sosyal sigorta sistemi, emekli aylığının yanı sıra iş kazası, sakatlık, annelik ve işsizlik yardımı kapsar. Dar gelirliilere uygun konut yapımı programları 1970'lerde başlatılmıştır.

KÜLTÜREL YAŞAM

TOPLUMSAL ÇERÇEVE. Siyasal birliğe 19. yüzyılın ikinci yarısında ulaşan İtalya'da toplumsal ve kültürel bütünlüşme süreci hâlâ süren bir olgudur. Hemen her alanda ortak bir dil kullanımı söz konusu olmasına karşın, değişik kültürel dokular taşıyan yerel lehçe ve ağızlar farklı biçimlenmeleri yansıtır. Özellikle kuzey ve güney arasında görülen karşıtlık, bölgesel düzeydeki kopukluğun bir başka göstergesidir. Geçmişten gelen bu ve benzeri kültürel sınırlar, savaş sonrasında başlayan hızlı dönüşüm içinde giderek silinmektedir. Kentlerde daha belirgin olan bu gelişimi hızlandıran etkenlerden biri de İtalya'nın dış dünyayla ve özellikle Avrupa'yla bağlarını sürekli güçlenmesidir.

İtalya'nın son yıllarda yaşadığı değişimin önemli öğeleri arasında kitle iletişim araçlarının da etkisiyle dışa kapalı yaşamının çözülmesi, kadının toplumdaki rolünün artması, Katolik Kilisesi'nden kaynaklanan toplumsal kısıtlamaların yumuşaması sayılabilir. Bu bağlamda savaş sonrasında Roma kentine damgasını vuran *dolce vita* (tatlı yaşam) anlayışı, geleneksel baskılardan kurtuluşun çarpıcı bir örneğini oluşturur. Öte yandan öncü çevrelerin kültür ve sanat ürünlerinde ifadesini bulan eski değer yargılarından kopuş eğiliminin hâlâ sınırlı bir düzeyde kaldığı ve toplumun genelinde geleneksel kültürün etkisi altında olduğu söylenebilir.

SANAT ALANINDAKİ KATKILAR. Roma uygarlığının beşiği sayılan İtalya, Rönesans'ın getirdiği sanatsal canlanmada öncü bir rol oynamıştır. Bu bakımdan çoğu sanat dallarının mirası bu canlı ve parlak döneme değin uzanır.

Edebiyat. Dante, Petrarca ve Boccaccio gibi ustalarla çok erken bir dönemde doruğa ulaşan İtalyan edebiyatı, Rönesans'ın son temsilcileri Ariosto ve Tasso'nun ardından bir gerileme içine girerek bir tür biçimselcilğe saplandı. Vittorio Alfieri, Ugo Foscolo, Alessandro Manzoni ve Giacomo Leopardi gibi romantik yazarlar bu canlılığı bir ölçüde geri getirdi. Gabriele

d'Annunzio bu akımın son büyük temsilcisiydi. Sonraki yıllarda romantik gelenekten ayrı bir çizgi izleyen İtalyan edebiyatında yeni bir çıkış açan yazarların başında Luigi Pirandello gelir. *Verismo* (gerçekçilik) akımını başlatan Giovanni Verga ve alaycı üslubuyla Avrupa edebiyatında önemli bir yer edinen Italo Svevo da bu dönemin yenilikçileri arasında yer alır. Svevo'nun ölümünün (1928) ardından yetişen seçkin edebiyatçıları arasında romancı Ignazio Silone, Cesare Pavese ve Alberto Moravia ile şair Montale ve Giuseppe Ungaretti sayılabilir.

Görsel sanatlar. İtalya'nın birkaç yüzyıla sığdırdığı büyük sanatçıları ve mimarları çok uzun bir liste oluşturur. Bu alanda ilk anda akla gelen adlar Giotto, Donatello, Brunelleschi, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Tiziano, Bernini ve Tiepolo'dur. Sürekli dış müdahalelerin ve bölünmelerin yarattığı belirsiz ortamda evrensellikten uzaklaşan İtalyan sanatının yeniden canlanması, ressam Amedeo Modigliani'nin yapıtlarını verdiği ve gelecekçilik(*) akımının ortaya çıktığı 1910'lara rastlar. Gelecekçilik akımının dinamiklerini yansıtan Umberto Boccioni ile Giacomo Balla'yı izleyen ve değişik üsluplarıyla dikkati çeken çağdaş ressamlar arasında Giorgio de Chirico, Giorgio Morandi ve Lucio Fontana sayılabilir.

1927'de gelişen akılcı mimarlık anlayışı içinde yetişen Pier Luigi Nervi ve Giovanni Ponti'nin gerçekleştirdiği modern yapılar, İtalyan mimarlığında yeni bir parlak dönemi yansıtır.

Müzik. İtalyan müziği ortaya koyduğu ürünlerle Avrupa'da seçkin bir yer edinmiştir. Bu zengin miras Gregorius dinsel ezgisi, trubadur şarkılarını, madrigalleri, Palestrina, Monteverdi, Vivaldi, Alessandro Scarlatti, Domenico Scarlatti ve Cimarosa'nın yapıtlarını kapsar. İtalyan operasının 19. yüzyılda ulaştığı parlak dönemde payı olan ustaların başında Giuseppe Verdi ile Rossini, Donizetti ve Bellini gelir. Arrigo Boito ve Giacomo Puccini Verdi geleneğinin izleyicileri olarak önem taşır. Gerçekçilik akımının müzik alanındaki en önemli temsilcisi Pietro Mascagni'dir. II. Dünya Savaşı sonrasında Luigi Dallapiccola ve Luigi Nono İtalyan müziğine önemli katkıda bulunmuşlardır.

Tiyatro. İtalya'da 20. yüzyılın ikinci yarısında hemen her tür tiyatro yapıtının sergilendiği söylenebilir. Büyük operadan kukla gösterisine kadar dünyaca tanınmış opera tiyatrolarının başında La Scala (Milano), San Carlo (Napoli) ve Teatro la Fenice (Venedik) gelir. Önemli çağdaş opera besicileri Alfredo Casella ve Gian Francesco Malipiero'dur. Pirandello çapında olmakla birlikte önemli yapıtlar veren yeni oyun yazarları arasında Primo Levi, Giuseppe Patroni Griffi, Franco Brusati ve Moravia sayılabilir. Giorgio Albertazzi, Gianfranco De Bosio, Giorgio dei Lullo gibi yönetmenler birçok seçkin yapıtı başarıyla sahneye koymuştur. Avrupa'da önemli bir ağırlığı olan İtalyan balesinin önde gelen adları Fortunato Depero ve Luigi Dallapiccola'dır.

Sinema. İtalya'nın çağdaş sanata uluslararası düzeyde en büyük katkıda bulunduğu dal sinemadır. Savaş sonrasında Roberto Rossellini ve Vittorio de Sica'nın yeni gerçekçi filmleriyle dikkati çeken İtalyan sinemasının öteki tanınmış yönetmenleri arasında Michelangelo Antonioni, Federico Fellini, Cesare Zavattini, Pier Paolo Pasolini ve Luchino Visconti yer alır. Bu yönetmenlerin çektiği filmlerin çarpıcı ve özlü anlatımı, ayrıca varoluşçu düşünceye özgü tavırlara yakınlığı, sinemasal yaratım

gücünde yeni bir ufuk açarak, özellikle Yeni Dalga akımına bağlı genç Fransız sinemacılarının değişik çizgileri birleştirmesini sağlayan bir etki yaratmıştır.

KÜLTÜREL KURUMLAR. Köklü bir akademik geleneği olan İtalya'nın bu alandaki en eski kurumları Floransa ve Perugia Güzel Sanatlar akademileri, Roma'daki San Luca Akademisi, Lincei Ulusal Akademisi ve Crusca Akademisi'dir. Günümüzde ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin İtalyan mimarlığını, sanatını ve arkeolojisini incelemek için Roma'da açtığı okullar akademik çalışmalara yeni bir canlılık katmıştır. Italia Nostra eski yapıları ve doğal güzellikleri korumada önemli rol oynayan bir kurumdur.

İtalyan sanatının seçkin örneklerinin yer aldığı galeri ve müzeler genelde bölgesel bir karakter taşır. Bu kurumların en tanınmışları Floransa ve Bologna ulusal galerileri, Roma'daki Capitolino Müzesi ve Borghese Galerisi, Brera Resim Galerisi (Milano), Umbria Ulusal Galerisi (Perugia), Ulusal Resim Galerisi (Siena) ve Bianco Sarayı'dır (Cenova). Eski kilise, saray ve villalar da zengin tarihsel mirası yansıtır.

EGLENCE, BASIN VE YAYIN. İtalya'da çok yaygın olan dinsel ve dindışı şenlikler güçlü folklorik öğeler taşır. Birçok bölge önemli dinsel günlerde özgün şenlikler düzenler. Bu şenlikler renkli gösterilere sahne olur. Bari'de düzenlenen Doğu-Batı Ticaret Fuarı (Fierra del Levante), Siena'da yapılan Bayrak Gösterisi (Corso del Palio) ve Venedik Film Şenliği turistlerin de ilgisini çeken şenliklerdir. Genellikle geçmişteki olayları anmaya yönelik olan yerel kutlama şenliklerinin yanı sıra çeşitli müzik, tiyatro ve sinema şenlikleri de düzenlenir.

İtalya'da basın üzerinde sansür yoktur. Gazetelerin büyük bölümü belirli bir siyasal eğilimi yansıtır. Radyo ve televizyon yayınları bir kamu kuruluşu olan RAI'nın denetimindedir.

TARİH

TARİHÖNCESİ VE ANTİK ÇAĞ. Neanderthal insanına ilişkin izlerin de bulunduğu bugünkü İtalya topraklarında insan yerleşiminin geçmişi Paleolitik Çağa değin iner. Hint-Avrupa

Chiusi'de bulunmuş, Villanoven kültürü ait pısmış toprak bir vazo, İÖ 6. yy.
Arkeoloji Müzesi, Floransa, İtalya
Museo Archeologico, Floransa

pa dillerini konuşan halkların İtalya'ya yönelik göç dalgalarının İÖ 2000'lerde başladığı ve İÖ 1000 dolaylarına değin sürdüğü sanılmaktadır. Arno ve Tiber ırmakları arasındaki bölgeye yerleşen Etrüskler(*) İÖ 800'lere doğru güçlü Yunan-Doğu etkisi

taşıyan yeni bir uygarlığın temellerini attılar. İÖ 6. yüzyıl sonlarında Etrüsk egemenliğine son veren Romalılar, Latium bölgesini içine alan Roma Cumhuriyeti'ni kurdular. İÖ 264'e gelindiğinde Gallia Cisalpina'nın güneyinde kalan bütün İtalya toprakları Roma'nın önderliği altında birleşmiş bulunuyordu. Zamanla İtalya'nın dışına yayılarak başka toprakları da egemenliği altına alan Roma, İÖ 44'te imparatorluk yönetimine geçti. Bu geniş imparatorluğun sınırları İS 180'de Britanya, Kuzey Afrika ve Fırat Irmağına kadar ulaşıyordu. Roma uygarlığı geliştirdiği alfabe sistemi, yasaları, ünlü yolları, sanat ürünleri ve daha birçok yönüyle Batı dünyası üzerinde derin bir iz bıraktı.

Roma'nın düşüş içine girmesinden sonra imparatorluk toprakları ikiye bölündü. 4. ve 5. yüzyıllarda kuzeyden ve doğudan gelen göçebe halkların geniş çaplı saldırılarına uğrayan Batı Roma sonunda yıkıldı. Böylece sürekli istilalara hedef olan İtalya'da yüzyıllar süren bir siyasal parçalanmışlık dönemi başladı. İtalya'nın 5. yüzyıl öncesindeki tarihi için bak. Roma uygarlığı.

BARBAR İSTİLLALARI. 5. yüzyıl ortalarında Batı Roma'nın İtalya dışındaki bütün toprakları German halklarının işgali altına girmiş, Ravenna'ya taşınan imparatorluk

merkezi de barbar kökenli komutanların denetimine geçmiş bulunuyordu. Son Roma imparatorunun 476'da devrilmesinden sonra barbarlar tarafından kurulan krallık, Doğu Roma'nın (Bizans) kısıktığı Ostrogotların saldırılarıyla 493'te yıkıldı. Kendi halkının kralı ve Bizans imparatorunun *magister militum'u* (askeri yüksek görevli) olarak İtalya'yı yöneten Theoderich, askeri işleri üstlenen Ariusçu Ostrogotlar ile sivil görevleri ellerinde tutan Katolik Romalılar arasında kesin ayrıma dayalı bir düzen kurdu. Onun ölümünden (526) sonra Bizans'la yakınlaşma siyaseti izleyen kızı Amalasuntha, Ostrogot soylularınca tahttan uzaklaştırıldı. Bu sırada Batı Akdeniz'deki eski Roma topraklarını geri almaya çalışan Bizans imparatoru I. Iustinianos, İtalya'ya yönelik bir sefer başlattı. Belisarios ve ardından Narses komutasındaki Bizans kuvvetlerinin güçlü Ostrogot direnişini kırmasından (553) sonra İtalya bir *praefectus*(*) olarak doğrudan Bizans'a bağlandı. Ama ağır vergiler ve dinsel ayrımlıklar çok geçmeden Bizans yönetimine karşı bir muhalefete yol açtı.

LOMBARDLAR. İtalya'nın fethi, Pannonia ve Noricum'dan gelerek İtalya'ya giren (568) Lombardlar, Pavia'yı aldıktan sonra yarımadanın içlerine doğru ilerleyerek

Benevento'ya kadar ulaştılar. Lombardların işgal ettiği topraklarda çok geçmeden bir dizi dukluk ortaya çıktı. Başlangıçta bağımsız davranan bu duklukların tek bir krallık altında birleşmesinden (584) sonra, kilise dışındaki bütün Roma yönetim kurumları yıkılarak duklere ve *gastaldi* denen krallık görevlilerine dayalı yeni bir yönetim sistemi oluşturuldu. Zamanla Spoleto ve Benevento duklukları dışında güçlü bir merkezi denetim sağlandı. Bu arada Lombardların Katolikliği benimsemesiyle yerli halkla kaynaşma süreci de hızlandı.

Yayılmacı bir politika izleyen Lombard kralları Bizanslılarla savaşarak sürekli topraklarını genişletirken Roma'da bulunan papalığı da tehdit etmeye başladılar. Papalığın Frank Karolenj hanedanıyla ittifaka girmesinden sonra Lombardların konumu sarsıldı. Franklar karşısında yenilgiye uğrayan Lombardlar, Bizans'tan aldıkları toprakları Roma'ya bırakmak zorunda kaldılar. Sonunda Charlemagne İtalya'ya bir sefer düzenleyerek (773-774) Lombardiya Krallığı'nı egemenliği altına aldı.

Bizans toprakları. Lombard istilasının ardından Bizanslıların elinde kalan birbirin-

İtalya'da, Lombardların ve Bizans İmparatorluğu'nun denetiminde olan bölgeler, y. 603

den kopuk kıyı bölgeleri merkezi Ravenna'da bulunan bir eyalete bağlı olarak yeniden düzenlendi. 7. yüzyıl sonunda geniş bir özerklik tanınan eyaletin yönetim yapısında da askeri ve sivil görevlerin her kademedede birleştirilmesine dayanan köklü değişikliklere gidildi. Lombardların saldırıları karşısında sürekli küçülen ve Bizans'ın dinsel müdahalelerinden kaynaklanan ayaklanmaların da etkisiyle giderek siyasal bütünlükten uzaklaşan Bizans toprakları, 8. yüzyılda yerel yöneticilerin egemenliğine girmeye başladı. Ravenna'nın Lombardlarca işgal edilmesinden (751) sonra Sicilya'nın büyük bölümü de Arapların eline geçti. Doğrudan Bizans yönetiminde kalan Apulia ve Calabria bölgeleri 9. yüzyıl sonlarında iki ayrı *thema*'ya (yerel yönetim birimi) dönüştürüldü. İtalya'nın güneyindeki Bizans egemenliği Norman İstilasına değin sürdü (1071).

Spoletto ve Benevento düklikleri. Lombard istilasının başlarında Umbria'nın doğu kesimindeki topraklar üzerinde kurulan Spoletto Düklüğü, belirli dönemlerde Lombardiya Krallığı'yla yakın ilişkiye girmesine karşın bağımsız bir gelişme gösterdi. Karolenjlerin egemenliğini kabul ettikten sonra da siyasal varlığını koruyarak Benevento Düklüğü aleyhine topraklarını genişletti. Karolenj hanedanının yıkılmasından sonra kral ve ardından imparator unvanı alan Spoletto dükleri 10. yüzyılda siyasal bir güç olmaktan çıktı. Düklük toprakları sonunda Papalık Devletleri'ne bağlandı.

İtalya'nın güneyinde Bizanslıların elindeki kıyı bölgeleriyle kuşatılmış toprakları kapsayan Benevento Düklüğü, 8. yüzyılın ikinci yarısında Karolenj yönetimi dışında kalan son Lombard toprakları olarak bir prensliğe dönüştürüldü ve merkezi Salerno'ya taşındı. 9. yüzyıl başlarındaki iç bölünmelerle ortaya çıkan üç prenslikten Benevento 1081'de papalığa bağlanırken, Salerno ve Capua Normanların yönetimine girdi.

KAROLENJLER. *İtalya Krallığı.* İtalya'yı ele geçirdikten sonra "Frankların ve Lombardların kralı" unvanını alan Charlemagne, 781'de oğlu Pepin'e "İtalya kralı" olarak taç giydirdi. Batı Avrupa'nın büyük bölümünü içine alan bir imparatorluğun parçası durumuna gelen İtalya, Pepin'den sonra da Karolenj hanedanının elinde kaldı. İmparatorluk topraklarının öteki bölümlerinde baş gösteren parçalanmalara karşın, İtalya başlangıçtaki sınırlarını ve siyasal yapısını korudu. İmparator unvanı da taşıyan Karolenj İtalya krallarından I. Lothar, Constitutio Romana'yla (824) papalara bağlılık bildirme yükümlülüğü getirirken, II. Ludwig yarımadasının güneyine seferler düzenleyerek Arap yayılmasını durdurmaya çalıştı. Öteki Karolenj krallar daha çok Avrupa'daki sorunlarla uğraştı.

Karolenj yönetiminde eski merkezi yapı korunmakla birlikte, kaldırılan dükliklerin yerine Franklara özgü kontluk sistemi getirildi. Ama eski yerel kurumların güçlü olması nedeniyle kontların denetimi sınırlı bir düzeyde kaldı.

9. yüzyıl ortalarında merkezi yönetimin zayıflamasına bağlı olarak soylular arasında kök çekişmeler öne çıktı. Karolenj hanedanının yıkılmasından sonra krallık tahtı bu soylular arasında sürekli el değiştirdi. Bu çekişme ortamında nüfuz ve özerklikleri artan feodal beyler, kraldan aldıkları hak ve ayrıcalıkları sürekli elde tutma ve çocuklarına bırakma olanağını buldular. Böylece kişisel bağımlılığa dayanan ve belirli yöre ve arazilerle özdeşleşen hiyerarşik bir feodal yapı biçimlendi.

Papalık Devletleri. Hristiyan Batı dünyasının manevi birliğini temsil eden papalık, Franklarla kurulan ittifak sonunda daha güçlü bir konum elde etti. Ayrıca eski Bizans topraklarının (Ravenna, Pentapolis, Roma ve Perugia düklikleri) yönetimini üstlenerek siyasal bir dayanak kazandı. Ama Karolenj imparatorlarının koruyuculuğu, papalığın özellikle Charlemagne döneminde siyasal alanda belirleyici bir rol oynamasını kısıtladı. 9. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk içinde çıkan karışıklıklar, imparatorluk tahtına kimin çıkacağını belirleyen makam olarak papalara daha geniş bir manevra olanağı sağladı. Bu dönemde Arap tehdidine karşı düzenlenen ortak askeri seferler papalık ile yerel aristokrasi arasındaki bağları da güçlendirdi. 10. yüzyıldan sonra Roma değişik aristokrat çevrelerin iktidar mücadelesine sahne olurken, Papalık Devletleri de İtalya'daki siyasal çekişmelerde etkin bir biçimde yer almaya başladı.

Venedik ve Campania kentleri. Barbar istilaları sırasında çoğunluğu *possessor*'lardan oluşan geniş bir kitlenin sığındığı Venezia kıyıları ve kıyı adaları, 7. yüzyıl sonlarında bir Bizans düklüğüne dönüştürülmüştü. Sonraları Venedik olarak anılan düklük, Doğu-Batı ticaret yolu üzerindeki elverişli konumuyla hızla gelişerek zenginleşti. 8. yüzyılda başlayan Bizans'tan uzaklaşma süreci içinde ticaretle uğraşan aristokrasinin yönetimdeki ağırlığı arttı. Çok geniş yetkilerle donatılan ve aristokrat aileler arasında el değiştiren *doge*(*) makamı, zamanla çoğu yönetim işlerini yeni oluşturulan kurumlara bıraktı. Bu kurumlara Venedik Cumhuriyeti'ne oligarşik bir yapı kazandırdı.

Campania'da bulunan Gaeta, Napoli, Sorrento ve Amalfi gibi kıyı kentleri de Bizans nüfuzundan kurtularak deniz ticaretinde önemli bir gelişme sağladılar. Ama sürekli dış tehditler ve savaşlar bu kentlerde güçlü bir tüccar sınıfının ortaya çıkışını önledi. 11. yüzyılda İtalya'ya giren Normanlar bu kentlere boyun eğdirmekte güçlük çekmedi. Bununla birlikte Napoli önemini korudu.

Sicilya. 7. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Afrika'dan gelen Arapların saldırılarına hedef olan Sicilya, Palermo'nun düşmesinden (831) sonra Kayrevan'ı (bugün Tunus'ta) merkez edinmiş olan Aglebilerin yönetimine girdi. 910'da ise Fatimilere bağlanarak Kalbi ailesinin yönettiği bir emirlik durumuna geldi. 1040'ta başlayan iç bölünmeler Normanların uzun bir savaş (1061-91) sonunda adayı ele geçirmesiyle noktalandı.

ORTAÇAĞ BAŞLARINDA İTALYA. Ortaçağ öncesinde İtalya toplumunun geçirdiği değişimlerin başlangıcı Roma'nın çöküş dönemine değin iner. Bu dönemde eski canlılıklarını yitiren kentler bayındırlık işleri, savunma ve yönetim gibi alanlarda giderek kendi başlarına bırakıldı. Özellikle kentlerde yaygınlaşan Hristiyanlık toplumsal örgütlenmede birleştirici bir işlev gördü. Bu elverişli etkenler kentlerin 4. yüzyıldan sonra özerk birimler olarak gelişmesini sağladı. Öte yandan kırsal kesimde *latifundium*'ların (malikâne) yerini alan *villa*'lar, küçük toprak sahiplerini barındıran geniş birimler durumuna geldi. Başka örgütlenme biçimlerinin de bulunduğu tarıma egemen olan toplu mülkiyet yapısı, Lombard yönetimi altında büyük ölçüde değişime uğradı. Büyük malikânelerin parçalanmasıyla birlikte çiftçiler işledikleri toprağın sahibi durumuna geldiler. Ama bu süreç toprakların değişik biçimlerde yeniden belirli ellerde toplanmasını ve özellikle Karolenj döneminde feodal ilişkilerin biçimlenmesini önleyemedi.

Ortaçağ öncesindeki bir başka önemli gelişme piskoposlukların kentlerle bütünleşerek yönetimde büyük ağırlık kazanmasıydı. Lombard ve Karolenj yönetimi altında geniş ayrıcalıklar edinen piskoposluklar, mülk ve gelire dayalı çok sayıda makamı dağıtarak feodal bir kurum niteliğini kazandılar.

İtalya'nın bu dönemde birçok Batı Avrupa ülkesinin tersine bütünüyle dışa kapalı bir ekonomiden geçmemesinin temelinde Doğu'yla süren yakın ticari ilişkiler ve verimli Po Ovasının değişik tarım ürünleriyle sağladığı ticari olanaklar yatıyordu. Yaygın bir ulaşım ağıyla kaplı olan Po Ovasında tarımsal üretimin özellikle kilise ve manastırların elindeki büyük çiftliklere dayanması da önemli bir etkeni.

SAKSON HANEDANI. 10. yüzyılın ilk yarısında soylu ailelerin yoğun çekişmelerine hedef olan İtalya tahtı, sonunda yardımına başvurulmuş Alman kralı I. Otto'nun eline geçti (951). Eski İtalya kralı II. Lothar'ın karısı Adelheid'le evlenen ve İtalya'nın yönetimini vasalı olarak II. Berengario'ya bırakan Otto, süren karışıklıklar üzerine İtalya'ya dönerek 962'de Roma'da imparatorluk tacı giydi. Bu olayla aynı zamanda Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun temeli atıldı. Papalık bir kez daha imparatora bağımlı duruma gelirken, imparatorun kilise hiyerarşisi üzerindeki denetimi de güçlendi.

I. Otto'nun İtalya'nın güneyine yayılma çabaları oğlu II. Otto (hd 973-983) tarafından da sürdürüldüyse de pek bir sonuç vermedi. III. Otto'nun (hd 983-1002) papalığa doğrudan müdahaleye varan baskıcı politikaları çok geçmeden soyluların başını çektiği yaygın bir muhalefete yol açtı. Otto'nun ölümünden sonra bazı soylulara dayanarak kendini İtalya kralı seçti. Arduino'ya karşı olan yerel piskoposlar Alman kralı II. Heinrich'i tahta geçmeye çağırdılar. Pavia'ya girerek 1004'te krallığını ilan eden Heinrich 1014'te de imparatorluk tacı giydi. Ama Almanya'da kurduğu etkili dinsel ve siyasal düzeni İtalya'ya taşımayı başaramadı.

Piskoposların geniş yetkilerine karşı tepkilerin geliştiği 10. yüzyıl sonlarıyla 11. yüzyıl başları arasındaki dönem, aynı zamanda ülkenin kuzeyinde bazı büyük markilıkların ortaya çıkışına sahne oldu. Birbirinden kopuk bir dizi kontlukta oluşan bu markilıkların başında bulunan soylu aileler zamanla İtalyan siyasal yaşamının önemli bir ögesi durumuna geldi.

SAL (FRANKEN) HANEDANI VE TAYIN ÇATIŞMASI. II. Heinrich'in ölümünün ardından Pavia'da patlak veren ayaklanma, merkezi yönetimi zayıflatmanın yanı sıra Milano'nun yeni bir güç odağı olarak ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Milano başpiskoposunun girişimiyle 1026'da İtalya kralı, bir yıl sonra da imparator olan Franken dükü II. Konrad, yeni toprak düzenlemeyle büyük feodal beyleri kendine bağlama yoluna gitti. Bu arada piskoposlara bağlı küçük vasalları başlattığı ayaklanmayı yatıştırmak için *sief*ler(*) üzerindeki haklarını genişletmesi imparatorluğun piskoposlar arasındaki desteğini sarı.

Konrad'ın oğlu ve ardılı III. Heinrich, kentlerle işbirliği yaparak Cluny tarikatının reform hareketi doğrultusunda kilise ve manastırları düzen altına almaya çalıştı. 1046'dan sonra piskoposların ve hatta papanın seçimine doğrudan karışarak kesin bir denetim sağladı. Ama çok geçmeden reform hareketinin öncülüğünü ele geçiren papalar, IV. Heinrich'in küçük yaşta başa geçmesinden de yararlanarak imparatorluğu kilise işlerinin dışında tutma yolunda

önemli adımlar atıldılar. Öte yandan papalık ile İtalya'nın güneyindeki Normanlar arasında bir yakınlaşma başladı. Reform karşıtı çevrelerin imparatorluğa dayanarak ortaya çıkardığı karşı papalar etkili olmadı.

Papa VII. Gregorius'un 1075'te kilise dışı yetkililerin din adamlarını tayin etmesini yasaklaması, imparatorun başında bulunduğu eski hiyerarşik yapıya kesin bir darbe vurdu. Heinrich ertesi yıl buna misilleme olarak Gregorius'u papalıktan azletti. Böylece tayin sorunu bütün Avrupa'ya içine alan bir çatışmaya dönüştü. Alman prenslerin baskısı altında kalan Heinrich, hakkında alınan aforoz kararını kaldırmak için 1077'de İtalya'ya giderek kendini papaya bağışlattı. Bu uzlaşma papalığın konumunu güçlendirdiyse de Heinrich zora başvurarak 1084'te Gregorius'u görevden uzaklaştırmayı başardı.

Kısa bir aradan sonra yeniden başlayan çatışma son Sal hükümdarı V. Heinrich'in döneminde de sürdü. Çeşitli pazarlık girişimlerine karşın tirmanan gerginlik sonunda Worms Konkordatosu'yla (1122) çözüme bağlandı. Buna göre tayin hakkından vazgeçmeyi kabul eden imparatorun elinde yalnızca piskoposlara mülk bağışlama yetkisi kaldı. Bu düzenlemenin İtalya'ya ilişkin bölümü önceliği tayine verdiğinden, imparatorun kilise düzenini etkileme olanağı büyük ölçüde ortadan kalktı.

Tayin Çatışması sonucu sistemde köklü bir değişiklik getirmemekle birlikte, önemli siyasal ve toplumsal değişimlerin önünü açtı. Avrupa'da büyük bir saygınlık kazanan papalık birçok hükümdar tarafından bir tür feodal süzeren olarak kabul edilirken, kilise örgütlenmesi de Roma'ya bağlı merkezi ve hiyerarşik bir yapıya kavuştu. Öte yandan iki büyük güç arasındaki çatışmanın geniş bir kitleye yayılması, özellikle Orta ve Kuzey İtalya'daki kentlerde, özerklik yönünde yeni bir siyasal yapılanmanın ürünü olan komünlerin gelişmesini hızlandırdı.

NORMANLAR VE SICILYA KRALLIĞI. 11. yüzyıl başlarında küçük gruplar biçiminde Güney İtalya'ya giren Normanlar, zamanla bazı topraklar edinerek önemli bir siyasal ve askeri güç durumuna geldiler. Bu dönemde Bizans yönetimine karşı baş gösteren ayaklanmalar ve Napoli ile Capua arasındaki çekişmeler, savaşçı olarak hizmet veren Norman önderlerin Aversa (1030) ve ardından Apulia'nın (Puglia) (1042) yönetimini üstlenmesini sağladı.

Bu savaşlar sırasında Normanların büyük bölümünü tek bir yönetim altında birleştirmeyi başaran Hauteville ailesinden Umfredo, artan Norman gücünü kırmak isteyen Papa IX. Leo komutasındaki bir orduyu Civitate'de yenilgiye uğrattı (1053). Ama savaş sonrasında ılımlı bir tutum göstererek papalıkla yakınlaşmayı sağladı. Papanın 1059'da Umfredo'nun küçük üvey kardeşi Roberto Guiscardo'yu Apulia ve Calabria dükü olarak tanıması bu ilişkiyi daha da pekiştirdi.

Calabria (1060), Bari (1071) ve Salerno'yu (1077) ele geçiren Roberto Guiscardo, kardeşi I. Ruggiero komutasındaki bir orduyu da Sicilya'nın fethiyle görevlendirdi. Arap direnişini 1091'de kıran Ruggiero adada bağımsız bir merkezi yönetim kurdu. Norman toprakları arasında birliği sağlayan I. Ruggiero 1120'de Sicilya Krallığı'nı oluşturdu. Belirli bir özerklikten yararlanan Napoli Düküğü'nün 1137'de, Capua-Aversa Prensliği'nin de 1156'da bu krallığa bağlanmasıyla, İtalya'nın güneyinde papayı süzeren olarak tanıyan güçlü bir devlet ortaya çıktı.

Mutlak yetkiler taşıyan krala bağlı son derece merkezi ve iyi örgütlenmiş bir yöne-

tim sistemine dayanan Sicilya Krallığı'nda kilisenin ve feodal beylerin ayrıcalıkları oldukça sınırlıydı. Tahta ait araziler ile *fief*ler yönetsel, yargısal ve mali işlere bakan krallık görevlilerinin denetimindeydi. Eski özerk yapılarını yitiren kentler de doğrudan krala bağlı olarak yönetiliyordu.

Norman hanedanının sağlam temellere dayanan yönetimi geride yasal bir vâris bırakmayan II. Guglielmo dönemine değin sürdü. Guglielmo'dan sonra başlayan çekişmeler II. Ruggiero'nun kızı Costanza'yla evli olan VI. Heinrich'in 1194'te krallığı ele geçirmesi ve tahtın Hohenstaufen hanedanına geçmesiyle noktalandı.

12. YÜZYILLAR. Hohenstaufen imparatorları. V. Heinrich'in ölümünden sonra başlayan taht mücadelesi İtalya'daki komünlerin güçlenmesi için elverişli bir ortam sağlamıştı. Hohenstaufen hanedanından gelen ikinci Alman kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich (Barbarossa), başa geçtikten sonra İtalya'da denetimi sağlamaya ve papalığa verilmiş ödünlere ortadan kaldırmaya yönelik bir politika benimsedi. Bu amaçla giriştiği birinci seferde (1154-55) Bizans ve Norman tehdidi karşısında papayla uzlaşma yoluna gitti. Konumunu sağlamlaştırdıktan sonra ikinci bir sefer düzenleyerek Roncaglia Meclisi'nden (1158) imparatorluk haklarının alınmasını sağlayan kararlar çıkardı. İmparatorluk görevlileri aracılığıyla komünlerin özerkliği sınırlandırmaya çalışması çok geçmeden Milano'nun başını çektiği bir direnişe yol açtı. Friedrich bazı ödünlere yanına çektiği kentlerin desteğine dayanarak 1162'de Milano'yu yerle bir etti. Ama aynı dönemde papalıkla da çatışmaya girdiğinden, imparator karşıtı kentler güçlü bir müttefik kazandılar. Öte yandan Milano'dan sonra ikinci hedef durumuna gelen Venedik 1164'te Verona Birliği'nin oluşturulmasına ön ayak oldu. Bunu Lombardiya Birliği'nin kuruluşu (1167) izledi; aynı yıl bir araya gelen iki birlik papalıkla sıkı bir yakınlaşmaya girdi. Ayaklanmalar sonunda imparatorluk otoritesi Lombardiya'da çökerken, Toscana'da da büyük ölçüde zayıfladı.

İtalya'da giderek çıkmaza giren Friedrich, 1177'de papalıkla, 1183'te de Lombardiya Birliği'yle antlaşma imzalayarak çatışmaya son verdi. Böylece Lombard kentleri ayrıcalık ve özgürlüklerini korudular. Buna karşılık savaşlar sırasında imparatorluk yönetiminin güçlendirildiği Spoleto ve Marche'de Friedrich'in öngördüğü düzenlemeler amacına ulaştı.

Friedrich'in ölümünden (1190) sonra başa geçen oğlu VI. Heinrich, 1194'te Sicilya Krallığı'nı ele geçirerek bu merkezi ve güçlü devletin geniş kaynaklarıyla imparatorluğun İtalya'daki konumunu daha da güçlendirdi. İmparatorluk tacının babadan oğula geçmesini sağlama girişimi boşa çıkan Heinrich'in ölümünü (1197) izleyen taht çekişmeleri bir yandan İtalya'daki imparatorluk yönetimini sarsarken, bir yandan da Sicilya'nın imparatorlukla bağlarının zayıflaması sonucunu doğurdu. Heinrich'in küçük yaşta oğlu II. Friedrich, Papa III. Innocentius'un naipliği altında Sicilya tahtına geçti. Alman krallığı ve imparatorluk makamlarını ise Welf hanedanından IV. Otto üstlendi. Bu arada fırsattan yararlanan Innocentius, Spoleto ve Ancona'yı kendine bağlayarak Papalık Devletleri'nin sınırlarını Adriya Denizi kıyılarına kadar ulaştırdı.

Sicilya'daki iç karışıklıklara bir ölçüde son veren Friedrich, 1211'de papalığın desteğinde Otto'ya savaş açtı ve ertesi yıl Alman kralı seçildi. Bouvines Çarpışması'yla (1214) Otto'yu kesin olarak saf dışı ettikten

sonra Almanya ve Sicilya tahtlarının birliğini koruyacak bir düzenlemeyi kabul ettirmeye yoneldi. Ama papalığın baskısı karşısında, imparatorluk tacını giydiği 1220'de Sicilya Krallığı'nın resmen imparatorluktan ayrılmasını kabul etti.

Friedrich sonraki yıllarda asıl ağırlığını Sicilya'da merkezi yönetimi sağlamaya verdi. Bu arada 1226'dan başlayarak Kuzey İtalya'ya da el atması komün direnişinin canlanmasına yol açtı. İmparatorla anlaşmazlığa düşen papa da Lombardiya kentlerinin safına geçti. Bu çatışma boyunca iki kez aforozu uğramasına ve ayaklanmaların önünü alamamasına karşın Sicilya'daki yönetim biçimini Orta ve Kuzey İtalya'da da uygulamayı başaran Friedrich'in ani ölümü (1250), Hohenstaufen hanedanının İtalya'da güçlü bir monarşi yaratma çabasına ağır bir darbe indirdi. Friedrich'in ardılları ile papalık arasında süren çatışma hanedanın sonunu getirdi. Papa IV. Clemens'in Sicilya ve Napoli kralı ilan ettiği Anjou dükü I. Carlo, hanedanın son temsilcilerini de ortadan kaldırarak bu toprakları ele geçirdi.

Yaklaşık 100 yıl süren üstünlük mücadelesi, İtalya'nın Guelfo ve Ghibellino(*) olarak bilinen papalık ve imparatorluk yanlısı iki kampa bölünmesi sonucunu doğurdu. Bu saflaşma İtalyan kentlerinin kendi işlerinde ve birbirleriyle süregelen çatışmalarına da yeni bir boyut kattı.

Monarşik kurumlar ve kentler. 12. yüzyılın sonuna gelindiğinde Lombardiya ve Toscana'da komünler kesin bir üstünlük sağlamış bulunuyordu. Ama İtalya'nın büyük bölümünde siyasal yaşama monarşik kurumlar egemendi. Bu kurumların en güçlü olduğu yerler Sicilya'nın yanı sıra papalığa bağlı olan Piemonte ve Sardinya'ydı. Monarşik İtalya'da zamanla eski feodal meclislerin yerine feodal zümrelerin yanı sıra kentlerin de siyasal yaşama katılmasına olanak veren temsili kurumlar gelişti. Bununla birlikte bu temsili kurumların işlevi ve kentlerin yaralandığı özerkliğin ölçüsü bölgeden bölgeye değişmekteydi. Örneğin birçok komünü de barındıran Papalık Devletleri'ndeki kentlerin hareket serbestliği Sicilya'ya oranla daha genişti.

12. yüzyılda komünlerin siyasal yaşamını altüst eden iç çatışmalar, *podesta* (feodal belediye başkanı) denen tek yöneticiye dayalı yeni bir yönetim sisteminin ortaya çıkmasına yol açtı. Aristokrat gruplar arasında denge sağlamak için *podesta*ların genellikle başka bir kentten seçilmesi, Guelfo ve Ghibellino kamplaşmasıyla yoğunlaşan aile çekişmelerinin önünü alamadı. Bu arada haclı seferlerinin de etkisiyle gelişen ticaret, bankerlik ve sanayi kentlerin toplumsal yapısında önemli bir değişiklik yarattı. Tüccar ve esnaf loncaları yeni bir güç odağı durumuna geldi. Öte yandan orta sınıfa dayalı milis birlikleri olarak ortaya çıkan *popolo* zamanla siyasal bir örgütlenme biçimini aldı. 13. yüzyılda aristokrasi ve *popolo*lar arasında keskinleşen çatışmalar, Milano ve öteki Lombardiya kentlerinde yönetimin paylaşılmaya çözümü bağlandı. *Popolo*lar sonraları Floransa'da olduğu gibi zaman zaman komünün yönetimini ele geçirebilecek bir düzeye de ulaştılar. Ama iktidar mücadelesinin çoğu kez yenik tarafın sürgün edilmesiyle sonuçlanması, despotik bir yönetim kurma eğiliminin güçlenmesine neden oldu.

12. yüzyıldan sonra İtalyan siyasal yaşamının önemli bir ögesi de kentlerin sınır anlaşmazlıkları, ticari ve siyasal rekabet gibi

etkenlerle giriştikleri sürekli çatışmalardı. Örneğin Tiren kıyısındaki Piza ve Cenova Sardinya'nın denetimini ele geçirmeye yönelik bir çekişme içindeydi. Cenova ve Venedik arasındaki mücadelenin hedefi Doğu ticaretinde tekel kurma çabasıydı. Milano'nun Pavia ve Cremona ile geleneksel düşmanlığının temelinde ticari rekabet yatıyordu. Bu arada ekonomik ve siyasal alanda hızlı bir gelişme gösteren Floransa, Siena ve Piza ile karşı karşıya geldi.

ORTAÇAĞ SONLARI VE RÖNESANS. İtalya'nın sanat ve edebiyat alanında parlak bir düzeye ulaştığı 14. ve 15. yüzyıllar aynı zamanda toplumsal ve siyasal örgütlenmede de köklü bir dönüşüme sahne oldu. Bu dönemin belirleyici özelliği imparatorluk ve papalık otoritesinin gerilemesiydi. Genellikle Almanya'daki sorunlarla uğraşan

Piza Katedrali ve Kulesi, 12. yy.
Toscana, İtalya
Lizzet Kenda

imparatorların İtalya'yla ilişkisi Roma'daki taç giyme törenleri ve yerel güçlere satılan unvan ve ayrıcalıklardan sağlanan gelirlerin toplanmasıyla sınırlı kaldı. Fransa kralıyla kilise gelirleri konusunda baş gösteren çatışmadan yenik çıkan papalığın Fransız baskısıyla Avignon'a taşınması, bu kurumun siyasal gelişmeler üzerindeki etkisini büyük ölçüde ortadan kaldırdı.

Bu elverişli ortama karşın, birleştirici etkenlerden yoksun olan İtalya'nın siyasal parçalanmışlığı sürdü. Yerel çıkarları önde tutan kentlerin güçlü temellere dayanan özerk yapısı, birlik yönündeki gelişmeyi zayıflatan başlıca engeldi. Bununla birlikte İtalyan toplumunun büyük bölümü bazı alanlarda benzer gelişmelerden geçti. Yerel lehçelerin varlığını korumasına karşın, Dante'nin kullandığı Toscana lehçesi ortak bir dil olarak benimsenmeye başladı. Kentlerin çoğunda yerel yönetim kilise üzerinde açık bir denetim sağladı. Buna bağlı olarak kilise ayrıcalıkları büyük ölçüde kısıtlandı. Ama dine bağlılık çok güçlü olduğundan, kilise giderek gelişen laikleşme eğiliminden pek etkilenmedi. Tersine, böylece kurumun dışına taşan dinsel etkinlikler toplumun daha geniş kesimlerine yayıldı.

İtalya'da hemen her alanda görülen canlılığın temelinde ticaretin sağladığı yüksek refah düzeyi ve kentlerdeki yoğun nüfus artışı yatıyordu. 14. yüzyıl başlarında nüfusları 100 bini aşan Venedik, Floransa ve Palermo Avrupa'nın en büyük kentleri

durumundaydı. Bu dönemde Milano, Cenova, Bologna, Padova, Siena ve Perugia dışında birçok gelişmiş merkez vardı.

Uzun bir refah dönemi yaşayan İtalya'nın ortaçağ ekonomisi, tarımsal üretimin giderek kalabalıklaşan nüfusu artık besleyemediği 1340'larda hızlı bir çöküş içine girdi. Bunu izleyen Büyük Veba Salgını (1348-50) ve aralıklarla ortaya çıkan başka salgınlar geniş çaplı yıkımlara yol açtı. Mal talebindeki düşüş ve işgücü açığıyla birlikte özellikle dış ticarete olumsuz sonuçlar doğuran ekonomik bir daralma başladı. 15. yüzyıl başlarında belirli bir canlanma dönemine geçilmesine karşın, ekonomik bunalım bütünüyle ortadan kalkmadı. Bu bakımdan Rönesans kültürünün gelişmesini sağlayan etkenler arasında yatırım olanağı bulamayan varlıklı çevrelerin yeni ilgi alanlarına yönelmesi de sayılabilir.

Ekonomik sıkıntılar kentlerde öteden beri var olan siyasal çekişmeleri daha da artırdı. Kent yaşamının aristokrasi ile orta sınıf arasında sağladığı kültürel kaynaşmaya karşın, keskinleşen iktidar mücadelesinde şiddete dayalı yöntemler öne çıktı. Öte yandan alt tabakaların toplumsal ve siyasal talepleri sık sık çatışmalar doğurmaya başladı. Düzeni sağlayacak etkili bir yönetim arayışının güçlendiği bu ortamda, birçok kentte yönetim *signori* (bey), *podesta* ve *capitano del popolo* (halk önderi) gibi etkili kişilerin eline geçti. Zamanla geniş yetkiler kazanan bu yöneticiler, mülk birliklerinin yerine *condottiere*(*) denen çete reislerinin yönettiği paralı askerlere dayanma yoluna gittiler. Bu genel gelişmeye karşın, tüccarların güçlü olduğu Venedik, Floransa, Siena, Lucca ve Piza gibi kentler cumhuriyetçi yönetim biçimini korumayı başardılar.

Dönemin bir başka önemli gelişmesi de güçlü kentlerin yayılcı bir politika izleyerek daha geniş siyasal birimler oluşturmalarıydı. İstikrarsız bir yapıya dayanan bu birlikler İtalyan siyasal yaşamına yeni bir çatışma ögesi getirdi.

14. YÜZYILDA İTALYAN DEVLETLERİ. Milano despotizmi. Uzun yıllar iç kanışıklıklarla sarsılan Milano 14. yüzyıl başlarında Visconti ailesinin denetimine girdi. Adım adım bütün yönetim yetkilerini elinde toplayan ve imparatorun düklik unvanı alan Visconti ailesi, Kuzey İtalya'nın büyük bölümünü ele geçirerek Milano'yu en saldırgan İtalyan devleti durumuna getirdi. Ailenin kurduğu keyfi ve despotik yönetim kişisel bağlılığa dayandığından, kurumsal bir devlet yapısı oluşturulamadı. Son aile üyesinin ölümünden (1447) sonra Milano halkı cumhuriyet yönetimine dönmeye çalıştıysa da, yeni huzursuzluklardan yararlanan Sforza ailesi yönetime el koyarak (1450) despotizmi geri getirdi.

Floransa. Toscana'nın en büyük kenti olan Floransa'nın gücü 13. yüzyıl sonlarında gelişen ekonomisine dayanıyordu. Yarımadanın ana ticaret yolu üzerinde bulunan kentin dış pazarlara dönük canlı bir doku-macılık sanayisi vardı. Floransalı bankerler papalıkla yakın ilişkilerin de yardımıyla bütün Avrupa'da etkinlik gösteriyordu. Büyük tüccarların önemli bir gelir kaynağı da, kentlerin çevresindeki *contado* denen kırsal bölgelerdi.

Aristokrasinin 1282'te siyasal yaşamdan uzaklaştırıldığı Floransa'da kent yönetimi, üyeleri kısa dönemler için seçilen bir meclisin elindeydi. Mecliste kumaş üreticilerinin, yün tüccarlarının ve bankerlerin belirgin bir ağırlığı olduğundan, başta vergi sistemi olmak üzere bütün kurumlar temelde bu üç loncanın çıkarlarını yansıtıyordu. Sınırlı ve dar yapısına karşın aksamadan işleyen bu sistem, ekonomik bunalımın büyüdüğü

1340'larda çözülmeye başladı. Bu sırada Avrupa'daki hükümdarlara verilen yüklü borçların geri gelmemesi de kentin ekonomisine ağır bir darbe vurdu. Floransa'nın Toscana'daki yayılmasıyla toplumsal yapının büyük ölçüde değiştiği bu dönemde, artan mali gereksinimler yeni yükselen varlıklı çevrelerin de yönetime katılmasına olanak verdi. Böylece büyük loncaların elinden çıkan yönetim daha kurumsal ve bürokratik bir yapı kazandı.

1375'te ortaya çıkan toprak anlaşmazlıkları Floransa ile papalık arasında üç yıl süren bir savaşta yol açtı. Floransa'nın bağımsız ve laik yapısının pekişmesini sağlayan bu savaşın hemen ardından patlak veren Ciompi Ayaklanması'yla(*) köklü demokratik dönüşümler gerçekleştirildi. 1382'de radikal eğilimli yönetimin yıkılmasından sonra yeniden büyük loncaların egemenliği kuruldu. Ekonomik canlanmayla birlikte sağlanan istikrar ortamında, yönetimin oligarşik yapısı korunmakla birlikte öteki mülk sahiplerinin de desteğini kazanmaya yönelik düzenlemelere gidildi.

Venedik. Ticaret oligarşisinin egemen olduğu bir başka İtalyan devleti olan Venedik'in cumhuriyet yönetimi çok daha sağlam temellere dayanıyordu. Bunu sağlayan en önemli etken 8. yüzyılda başlayan ekonomik gelişmenin dengeli ve disiplinli bir düzen yaratmış olmasıydı. Güçlü ticaret filosuyla mal taşımacılığını elinde tutan devlet, kalite, fiyat ve ücret gibi konularda da sıkı bir denetim uyguluyordu. Geniş bir kesimin yararlandığı yüksek refah düzeyine dayanan istikrarlı düzen, aynı zamanda yaygın hoşgörü ve kişisel özgürlüğe de olanak veriyordu.

Venedik'te siyasal haklar yalnızca Büyük Konsey'i oluşturan ailelerle sınırlıydı. Kurulu düzeni korumak için 14. yüzyıl başlarında oluşturulan Onlar Konseyi yönetimi değiştirmeye yönelik girişimleri bastıran etkili bir araçtı. Önemli yönetim işleri, üyelerini Büyük Konsey'in seçtiği Senato aracılığıyla yürütülüyordu. Yürütmenin başı durumunda olan *doge*'nin yetkileri son derece kısıtlıydı.

14. yüzyılda Batı Avrupa'yla ilişkileri kesilmesine karşın kıtanın en işlek limanı olan Venedik'i ayakta tutan asıl zenginlik kaynağı Doğu Akdeniz'le yürütülen ticaretti. Ayrıca Alpler üzerinden Orta Avrupa'yla kurulan ticari bağlar da sürekli geliyordu. Doğu Akdeniz ticaretini tehdit eden Cenova'nın Chioggia Deniz Savaşı'nda (1378-81) kesin yenilgiye uğramasından sonra, Venedik tekeli bir konum kazanarak tarihinin en parlak çağına ulaştı.

Adriya Denizi'nin doğu kıyılarından Ege Adaları ve Kıbrıs'a kadar yayılan bir dizi ticaret üssünü elinde tutan Venedik, gözlerini İtalya Yarımadası'ndan çok, Doğu Akdeniz'e çevirmiş bir devlettir. 15. yüzyılda gelişen Osmanlı tehdidi bu temel politikayı daha da zorunlu kıldı. Ticari çıkarlarını korumak için başlangıçta Osmanlılarla çatışmaktan kaçınan Venedik, çok geçmeden zayıf ilişkilerle bağlı olduğu öteki İtalyan devletlerinin tepkisiyle karşılaştı.

Papalık Devletleri. Yarımadanın ortasında iki kıyı arasında genişçe bir şeridi kaplayan Papalık Devletleri, öteki İtalyan devletlerinin tersine değişik siyasal birimleri barındırıyordu. Orta ve kuzey kesimdeki Emilia ve Umbria bölgelerinde bulunan Ferrara, Rimini, Bologna ve Perugia gibi büyük kentler papalığın otoritesini tanımlamakla birlikte belirli ailelerin yönetimindeydi. Başlangıçta özgür komünler olarak gelişen bu kentlerin çoğunda despotik bir yönetime geçilmişti. Özellikle güneyde geniş arazileri ellerinde tutan feodal mülk sahipleri başına buyruk

bir tutum içindeydi. Papalığın Avignon'da kaldığı dönemde siyasal parçalanmışlık daha da belirginleşti. Kırsal kesimin yanı sıra kentlerde de papalığın denetimini zayıfladı.

Bu karışıklık ortamından payını alan Roma kentinde, soylu aileler arasındaki iktidar mücadelesinin ardından 1342'de Cola di Rienzo adlı genç bir noterin önderliğinde cumhuriyet kuruldu. Etkisini öteki kentlere de yaymaya çalışan bu cumhuriyet 1354'te yıkıldı.

Papalığın Roma'ya dönmesinden (1377) sonra Romalılar ile kardinaller arasında başlayan çekişme iki ayrı papanın seçilmesine ve Büyük Bölünme(*) (Skhisma) olarak bilinen derin ayrılığa yol açtı. 1417'ye değin süren bu dönemde Papalık Devletleri siyasal bütünlükten yoksun kaldı, Roma'da oturan papalar Floransa'ya ve zaman zaman da Napoli'ye dayanma yolunu benimsedi.

Napoli ve Sicilya. Kentleşmiş Kuzey İtalya'nın tersine aristokrasi ile orta sınıf arasındaki ayrımın çok daha keskin olduğu Güney İtalya yabancı hanedanların yönetimindeydi. Sicilya'nın bir halk ayaklanması sonunda (1282) Aragon yönetimine geçmesine karşın, Napoli Krallığı'nın başında Angevin hanedanı bulunuyordu. 1372'de Sicilya'daki Aragon yönetimini resmen tanıyan Napoli kraliçesi I. Giovanna çocuğu olmadığından Fransa kralının kardeşi Anjou dükü Louis'i tahtın vârisi ilan etti. Ama papanın desteğiyle hanedanın ikincil kollarının birinden gelen III. Carlo kral oldu (1381). Vârisi olmayan II. Giovanna'nın tahtı Anjou düklerine bırakma çabasına karşın, onun ölümü (1435) üzerine Napoli'ye müdahale eden Sicilya'nın Aragon kralı V. Alfonso 1442'de krallığın denetimini ele geçirdi ve I. Alfonso adıyla Napoli tahtına

da oturdu. Böylece tek bir taht altında birleşen Napoli ve Sicilya, Alfonso'nun ölümünden (1458) sonra Aragon hanedanının iki ayrı kolu tarafından yönetilmeye başladı.

Öteki İtalyan devletleri. Yarımadanın dağlık kuzeybatı bölgesini (Savoia, Vaud ve Piemonte) elinde tutan Savoia hanedanı daha çok Fransa ve İsviçre'yle ilişkili olduğundan, 15. yüzyıla değin İtalya'daki gelişmelerin dışında kaldı. Venedik karşısında uğradığı yenilgiden sonra güçsüz bir devlet durumuna düşen Cenova, iç karışıklıkların üstesinden gelemediği için 1396'daki Fransız işgaliyle başlayarak yabancı güçlerin egemenliğine girdi. Milano denetimindeki Lombardiya ile Venedik arasında sıkışmış bir

bölgede yer alan bağımsız kent devletlerinin en önemlileri Verona, Padova ve Mantova'ydı. Bu kentlerin cumhuriyetçi yönetimleri, çok geçmeden, birbirini izleyen güçlü ailelerin damgasını vurduğu tek kişilik yönetimlere dönüştü. İtalya'nın 14. yüzyıldaki devletler mozaikini tamamlayan bir öge de Lucca ve Siena gibi bağımsız küçük cumhuriyetlerdi.

15. YÜZYILDAKİ İTALYAN DEVLETLERİ. İtalya'nın iç çatışmalarla belirlenen karmaşık siyasal yapısı, 14. yüzyıl sonlarından başlayarak, yerini beş büyük devletin egemenliğine dayalı yeni bir düzene bıraktı. Bu süreçle birlikte gelişen yayılma çabaları zaman zaman bütün yarınmadaya sıçrayan bölgesel savaşlara yol açarken, bu devletlerin yönetim biçimleri de değişen ölçülerde sarsıntıya uğradı.

Milano. Visconti ailesinin yönetiminde Lucca ve Siena'nın yanı sıra Bologna gibi papalık topraklarına egemenliği kabul ettiren Milano, Sforza ailesi döneminde de aynı politikayı sürdürdü. 1463'te Cenova'yı ele geçiren Francesco Sforza Fransa'yla yakın ilişkiler kurdu. Yerine geçen oğlu Galeazzo Maria baskıcı politikaları nedeniyle cumhuriyetçi bir grup tarafından öldürüldü (1476). Çocuk yaşta bir dükün başa geçmesi Sforza ailesinin konumunu tehlikeye düşürdü de dükün amcası Ludovico Sforza, Fransa ve papalığın desteğiyle 1480'de yönetime egemen oldu.

Floransa. 15. yüzyıl başlarında Piza ve Livorno'yu alarak topraklarını Tiren kıyısına ulaştıran Floransa, aynı dönemde Milano ve Napoli'nin tehdidi altına girdi. Oligarşik yönetimin dış sorunları çözmedeki başarısızlığı, cumhuriyetçi çevrelerin desteğini kazanan Cosimo de' Medici'nin yönetiminde büyük bir ağırlık kazanmasını sağladı. Cosimo cumhuriyetçi kurumlara pek dokunmamakla birlikte gelişmiş bir bürokrasi aracılığıyla etkili bir denetim kurdu ve bir aile yönetiminin temellerini attı. Çeşitli iç ve dış komploları boşa çıkaran Medici ailesi istikrarı sağlamanın yanı sıra ticari ve kültürel gelişmeye de büyük destek verdi. İtalya'nın büyük soylularıyla kurulan ilişkiler Medici ailesine öteki devletler düzeyinde de saygınlık kazandı.

Venedik. 15. yüzyılda kara ticaret yollarını ve tanımlı bölgelerini denetim altına almak için yarınmadada da yayılmacı bir politikaya yönelen Venedik, İtalya'daki siyasal gelişmelerde daha etkin bir rol üstlenmeye başladı. Bu arada Verona ve Padova gibi önemli merkezlerin alınmasıyla Venedik Rönesans'ın yörüngesine girdi ve böylece büyük bir kültürel sıçrama sağlandı. Dış açılma sürecinde cumhuriyetçi yönetim daha sağlam kurumlarla desteklendi. Bununla birlikte aristokrasi içinde hızlanan ayışmanın etkisiyle varlıklı ve güçlü ailelerin yönetimdeki ağırlığı arttı. Venedik bu dönemde Akdeniz'deki üstünlüğünü sürdürmekle birlikte Osmanlılar karşısında belirli bir gerileme içine girdi.

Papalık Devletleri. Büyük Bölünme'nin sona ermesinden (1417) sonra başa geçen papalar, topraklarındaki siyasal parçalanmayı ortadan kaldırmak ve düzeni sağlamak için etkili bir mücadeleye giriştiler. 15. yüzyılın ortalarına gelindiğinde dış baskılardan önemli ölçüde kurtulan Papalık Devletleri öteki İtalyan devletlerine eşit bir konuma ulaşmış bulunuyordu. Önemli mevkilere yakınlarını getiren papalar, kurdıkları ordularla asi soylulara boyun eğdirmenin ötesinde yeni toprakların fethine de başladılar. Bu gelişme özellikle Papa VI. Alexan-

der'in evlilik dışı oğlu Cesare Borgia'nın gözüpek girişimleriyle büyük bir hız kazandı.

Napoli. I. Alfonso'nun yönetimi altında İtalya'daki ağırlığı artan Napoli, aynı zamanda Rönesans'ın canlı merkezlerinden biri durumuna geldi. Onun ölümünden (1458) sonra Napoli Krallığı'nın başına evlilik dışı oğlu Ferrante geçti. Bu dönemde Fransız Anjou hanedanının Napoli üzerindeki hak iddialarını yeniden gündeme getirmesi, sonradan bütün İtalya'nın kaderini etkileyen çatışmalara yol açtı.

Siyasal çatışmalar. İtalya'daki devletlerin birbirlerine üstünlük sağlayacak bir konumda olmaması, çeşitli dönemlerde değişen saflaşmalara dayalı bir tür güç dengesinin kurulması sonucunu doğurdu. Öte yandan İtalyan devletleri arasındaki karmaşık ilişkiler ağı, diplomasiinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu.

15. yüzyılın ilk yarısında Milano'nun saldırganlığı Floransa ve Venedik'i cumhuriyetçi bir ittifak kurmaya yöneltirken, Milano da Aragon hanedanının yönetimindeki Napoli ile bir yakınlaşmaya girdi. Ama Venedik'in giderek artan gücü 1450'lerin başında bu ittifaklarda köklü bir değişiklik yarattı. Medici ailesinin yönettiği Floransa'nın, Sforza ailesinin başa geçtiği Milano ile ilişkilerini düzeltmesi üzerine Venedik Napoli'yle ittifak kurdu. Tarafların savaşın eşğine geldiği bir sırada, araya giren papa Osmanlıların İstanbul'u ele geçirmesinin (1453) yarattığı kaygıdan da yararlanarak Lodi Barış'ının (1454) imzalanmasını sağladı.

Yaklaşık 40 yıl süren bu barış, çekişmelerin zaman zaman siyasal gerginliklere dönüşmesini önleyemedi. Fransız Anjou hanedanının Milano'nun desteğiyle 1460'ta Napoli'ye karşı giriştiği saldırı ancak 1464'te püskürtülebildi. 1467'de Venedik'in kıskırttığı bir *condottiere* Floransa ve Milano topraklarında bir devlet kurmaya çalıştıysa da sonuç alamadı. 1478'de Medici ailesine yönelik bir komploya papalığın karışması Floransa'yı Papalık Devletleri ve Napoli'yle karşı karşıya getirdi; savaş tehlikesi Lorenzo de' Medici'nin Napoli kralı Ferrante'yi papalıkla ittifaktan caydırmasıyla ortadan kalktı. 1480'den sonra Venedik'in tehdit ettiği Ferrara'nın Napoli, Floransa ve Milano tarafından desteklenmesi yeni bir çatışma doğurdu. Başlangıçta Venedik'i destekleyen Papalık Devletleri, Napoli ve Floransa birliklerinin topraklarına girmesi üzerine saf değiştirdi. 1484'te varılan barış sonunda Venedik Kuzey İtalya'da fethettiği toprakların bir bölümünü elinde tutmayı başardı. Sürekli çatışmaların yarattığı karışa ve İtalyan devletlerinin zayıflaması, Fransa ve İspanya'nın müdahalesine elverişli bir zemin hazırladı.

Fransız istilası. Fransa, Napoli ve Milano üzerindeki hak iddiaları nedeniyle öteden beri İtalya'yla yakından ilgileniyordu. 15. yüzyılın sonlarından bazı gelişmeler Fransa'ya müdahalesini kolaylaştıran gerekçeler sağladı. Milano'nun yönetimini elinde tutan Lodovico, yeğeni olan genç dükün Napoli kralının torunuyla evlenmesinden sonra, kişisel konumunu korumak için Fransa'ya açıkça yardıma çağırıldı. İspanyol kökenli Borgia ailesinden gelen Papa VI. Alexander'in siyasal tutkuları nedeniyle kilise çevrelerinde yaygın bir huzursuzluk ortaya çıktı. Lorenzo'nun ölümünden (1492) sonra Floransa'da Dominiken rahip G. Savonarola'nın öncülük ettiği cumhuriyetçi hareket içinde de Fransız müdahalesini destekleme eğilimi güçlendi.

Fransa kralı VIII. Charles'ın İtalya seferi için hazırladığı güçlü ordu, Napoli üzerine

yürümek üzere Ekim 1494'te Milano topraklarına girdi. Venedik kayıtsız bir tutum takınırken, Floransa ve Papalık Devletleri de pek bir direniş göstermedi. Gücsüz *condottiere* birliklerini yenilgiye uğratarak hızla ilerleyen Fransız kuvvetleri kısa sürede Napoli topraklarını işgal etti. Bu arada dış ilişkilerinde Fransız egemenliğine giren Floransa'da demokratik ilkelere dayalı yeni bir cumhuriyet kurulurken, İspanya kralı II. Fernando'nun girişimiyle Milano, Venedik ve Papalık Devletleri Fransız işgaline son vermek amacıyla birleşti. Bu devletlerin İspanya ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla birlikte oluşturduğu Venedik Birliği'ne bağlı kuvvetler, Fransız ordusunun daha önce başladığı düzenli geri çekilme hareketini önleyemedi. Bununla birlikte Aragon birlikleri Charles'ın Napoli'de bıraktığı Fransız garnizonunun işgaline son verdi.

FRANSIZ-İSPANYOL REKABETİ. Venedik donanmasının desteklediği Aragon birlikleri karşısında üst üste yenilgiye uğrayan Fransız kuvvetleri 1497'de ateşkes imzalayarak Napoli'den çekildi. Bu gerilemeye karşın İtalya'daki yayılmacı politikasından vazgeçmeyen Fransa, 1499'da savunmasız Milano topraklarını ele geçirdi. Aragon hanedanının Napoli'deki zayıf yönetimi çok geçmeden bu devleti de Fransız-İspanyol rekabetinin hedefi durumuna getirdi. 1501'de Fransızlar kuzeyden, İspanyollar da güneyden Napoli topraklarına saldırdı. Aynı yıl varılan anlaşmayla Campagna ve Abruzzi bölgeleri Fransız, Calabria ve Puglia bölgeleri de İspanyol yönetimine girdi.

İspanyol kuvvetleri karşısında tutunamayarak 1504'te Napoli'deki topraklarını bırakmak zorunda kalan Fransa, İtalya'nın kapısı sayılan Lombardiya'yı elinde tutmak için uzun ve yıpratıcı bir direniş gösterdi. Böylece İtalya'nın denetimini ele geçirmeye yönelik mücadele, Avrupa düzeyinde bir çatışmaya dönüştü. İspanya tahtının başında bulunan Habsburg hanedanı geniş bir ittifaka dayanarak Pavia Çarpışması (1525) sonunda Fransız kuvvetlerini Lombardiya'dan çıkardı. İspanyol Habsburgların İtalya'daki üstünlüğü Cambrai Antlaşması (1529) ve Cateau-Cambrésis Barış'ıyla (1559) pekişti.

İSPANYOL YÖNETİMİ. Napoli Krallığı. İspanya kralı I. Carlos'un (hd 1516-56; 1519'dan sonra Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl [Şarlken]) Fransız yanlısı soyluların ayaklanmalarını bastırmak için 1532'de kral vekili olarak Napoli'ye gönderdiği Pedro de Toledo, 1553'e değin süren görev döneminde etkili bir merkezi yönetim kurdu. Toledo'dan sonraki kral vekilleri İspanyol denetimini daha da katıılaştırarak ortaçağ meclislerini ortadan kaldırdılar. Askeri ve bürokratik mekanizmayı elinde tutan eski soyluların yerini çoğu Cenovalı yeni aileler aldı. İspanya'nın mali gereksinimleri yüzünden taht arazilerinin yaklaşık üçte ikisi satıldı. Büyük toprak sahiplerinin kentlere taşınması nedeniyle malikanelerin üretimi büyük ölçüde düştü. Toplumsal yaşamın hemen her alanında bir gerileme başladı.

Geniş bir yoksul nüfusu barındıran Napoli kenti bu dönemde çeşitli ayaklanmalara sahne oldu. Bu ayaklanmaların en önemlisi 1647'de Masaniello (Tomaso Aniello) adlı genç bir balıkçının öncülüğündeki bir protesto gösterisiyle başlayan hareketti. Masaniello'nun öldürülmesinden sonra öteki kentlere ve kırsal kesime de sıçrayan ayaklanma İspanyol yönetimini güç duruma düşürdü. Napoli'de cumhuriyet ilan edilmesine karşın, İspanya'dan gönderilen birlikler duruma egemen oldu; feodal beyler kırsal

kesimde düzeni sağlamak için İspanyol kuvvetleriyle birlikte hareket etti.

İspanyol yönetimiyle uzlaşan Napoli aristokrasisi, İspanya tahtının zayıflamasından sonra Avusturya Habsburglarıyla işbirliğine yöneldi. Bir Habsburg prensini Napoli tahtına geçirerek eski feodal ayrıcalıkları geri almayı amaçlayan bu hareket, Avusturya birliklerinin Napoli'yi işgal etmesini (1707) büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Sicilya Krallığı. Aragon hanedanı aracılığıyla önceki dönemlerde İspanya'ya bağlanan Sicilya'da güçlü olan bağımsızlık eğilimi, Fransa'yla savaşlar sırasında yeniden canlandı. Ama 1523'teki ayaklanmanın sert biçimde bastırılmasından sonra, Osmanlı tehdidi ve I. Carlos'un ılımlı politikaları İspanya'yla ilişkilerin düzelmesini sağladı. İspanyollar stratejik konumunun yanı sıra zengin bir buğday merkezi ve pazar olarak da önem taşıyan Sicilya'nın toplumsal ve siyasal yapısına karışmamayı yeğlediler.

Katı feodal bir yapıya dayanan Sicilya toplumunda geniş mülklere sahip soyluların büyük bir ağırlığı vardı. Vergileri düzenlemekle yetkili meclisin yanı sıra işlek bir ticaret merkezi olan Messina dışındaki büyük kentlerin yönetimine de bu soylular egemendi. İspanya kendi çıkarlarına uygun düşen bu sistemi yönetiminin sonuna değin ayakta tuttu.

Milano Düküğü. Fransız işgalinden sonra bir süre Sforza ailesine bırakılan Milano 1535'te doğrudan İspanya tahtına bağlandı. Madrid'de bulunan İtalya Konseyi'nin yanı sıra bir valiye ve danışma kurullarına dayanan İspanyol yönetimi altında Milano'nun ekonomisi sürekli geriledi. Savaşlar nedeniyle konan ağır vergiler bu süreci daha da hızlandırdı. Yönetimde ve toplumsal yaşamda başlangıçta kiliseye geniş yetkiler verilmesine karşın, sonraları kilisenin bu konumunu zayıflatma yolunda adımlar atıldı. İspanyol yönetimi Lombardiya'da güçlü bir toplumsal dayanak oluşturamadığından, Avusturya Habsburglarının yönetimine geçiş hiçbir sarsıntı yaratmadı.

Sardinya. Öteden beri İtalya anarasisıyla sınırlı bağları olan Sardinya'da İspanyol etkisi çok daha köklü bir geçmişe dayanıyordu. Adaya yerleşen İspanyollar geçim kaynağı koyun yetiştiriciliği olan feodal topluluklarla büyük ölçüde kaynaşmıştı. Bu nedenle adanın yönetim yapısı olduğu gibi korunurken, kral vekilleri de genellikle Sardinyalılardan seçildi.

OTEKİ İTALYAN DEVLETLERİYLE İLİŞKİLER. İspanya yarımadaındaki güçlü varlığına dayanarak işgal etmediği İtalya topraklarında da nüfuzunu büyük ölçüde kabul ettirdi. Papalık Devletleri ve Venedik Cumhuriyeti ile İtalya'nın ortagüney kesimindeki bir dizi küçük siyasal birim dışında kalan devletler İspanyol yönetimi boyunca birer uydu devlet olarak kaldılar.

Savoia Düküğü. Büyük bölümü Fransız işgali altında olan Savoia, Cateau-Cambrésis Barışı'yla (1559) eski dükün oğlu Emanuele Filiberto'ya bırakılmıştı. Tarafsız bir politika izleyerek dükliğe ait toprakların çoğunu geri alan Emanuele Filiberto'dan sonra oğlu I. Carlo Emanuele (hd 1580-1630) başa geçti. İspanya ve Fransa arasında sık sık taraf değiştiren Carlo Emanuele'nin yayılma girişimleri sonuçsuz kaldı. Daha sonra Fransız egemenliğine giren Savoia, ancak II. Vittorio Amadeo döneminde (1675-1730) eski konumuna kavuştu.

Cenova Cumhuriyeti. Ünlü Cenovalı amiral Andrea Doria'nın V. Karl'ın hizmetine girmesinden (1528) sonra kentte ona bağlı oligarşik bir cumhuriyet yönetimi kuruldu. Bu dönemde iç çekişmelerin sona ermesine karşın, deniz ticaretinin gerilemesiyle ciddi

ekonomik sorunlar çıktı. Savoia düklerinin kışkırtmalarını boşa çıkararak İspanya'ya bağlı kalan Cenova 1684'ten sonra Fransız donanmasının abluka ve saldırılarına hedef oldu.

Toscana Düküğü. V. Karl 1529'da ele geçirdiği Floransa'yı iki yıl sonra dükliğe getirdiği Alessandro de' Medici'ye bıraktı. Alessandro'nun cumhuriyetçilerce öldürülmesinden (1537) sonra yerini alan I. Cosimo, Fransa yanlısı Siena Cumhuriyeti'ni yıkarak (1555) Floransa'nın topraklarını genişletti ve Toscana grandükü unvanını aldı (1569). Cosimo'nun ve ardıllarının ekonomik alanda İspanya'dan bağımsızlaşma çabaları sonuç vermedi. Bankacılık, ticaret ve sanayinin gerilemesiyle Floransa'nın ekonomisi giderek tarıma dayanmaya başladı.

Papalık Devletleri. Katolik Bourbon ve Habsburg hanedanları arasında bir denge kurmaya çalışan papalık, siyasal gücünün aşınması nedeniyle iki taraf üzerinde de etkili olamadı. Trent Konsili'nden (1563) sonra papalar asıl çabalarını Karşı Reform hareketini pekiştirmeye yönelttiler. Bu arada Roma'da düzen sağlanırken, Ferrara, Urbino ve Castro toprakları yeniden papalığa bağlandı.

Venedik Cumhuriyeti. 16. yüzyıl başında İtalya'nın en güçlü devleti durumunda olan Venedik, Cambrai Birliği(*) karşısında uğradığı yeniliden sonra 15. yüzyılda ele geçirdiği toprakların çoğunu bu birliği oluşturan devletlere kaptırdı. Ardından Lombardiya'ya giren İspanyol Habsburgları ile Adriyatik'e inen Avusturya Habsburglarının baskısı, Venedik'in siyasal ve ekonomik üstünlüğünü ortadan kaldırdı. Bu arada yeni deniz yollarının bulunması ve Akdeniz'deki Osmanlı yayılması Doğu ticaretine ağır bir darbe vurdu. Venedik, İnebahtı Deniz Savaşı'nın (1571) kazanılmasında önemli rol oynamakla birlikte yıpratıcı savaşlar sonunda birçok deniz üssünden çekilmek zorunda kaldı.

18. YÜZYILDA İTALYA Avrupa devletlerini iki kampa karşı karşıya getiren İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sonuçları bakımından İtalya için de yeni bir dönem başlangıcı oldu. Savaş sırasındaki fetihler ve savaş izleyen düzenlemeler, Avusturya Habsburglarını İtalya'da egemen güç duruma getirdi. İspanyol yönetimine göre daha gelişmiş bir siyasal yapının kurulduğu bu dönem aynı zamanda her alanı kapsayan bir reform eğiliminin yükselmesine sahne oldu.

Lombardiya. Avusturya kuvvetlerinin 1706'da ele geçirdiği Lombardiya, sonraki yıllarda yarımadaıy denetim altına almaya yönelik harekâtlar için bir üs işlevi gördü. Bu amaçla bölgedeki mali kaynakların zorlanması ve 1730'larda baş gösteren ekonomik bunalım köklü bir siyasal düzenlemeye gidilmesini önledi. Polonya Veraset Savaşı (1733-38) ve Avusturya Veraset Savaşları (1740-48) sırasında birkaç kez elden çıkan Lombardiya toprakları Aix-la-Chapelle Antlaşması'yla (1748) kesin biçimde Avusturya Habsburglarına bağlandı. Ardından ayrıcalıklı ve tutucu çevrelerin direnişine karşın eski kurumlar ortadan kaldırılarak yönetim biçimi yeniden düzenlendi. Ekonomide de belirli bir düzenlenim sağlandığı 1750 sonrasında vergi sistemi, idare hukuku ve kadastro alanındaki reformlarla merkezi denetimi güçlendirme yönünde önemli adımlar atıldı.

Bu yeni süreçle birlikte toplumda gelişen reform istekleri karşısında Avusturya yönetiminin getirdiği çözümler genellikle yetersiz düzeyde kaldı. Bununla birlikte adli ve bürokratik mekanizmada bazı yenilikler

yapıldı, kilisenin yetkileri ve ayrıcalıkları bir ölçüde sınırlandı.

VI. Karl'ın ölümü (1740) üzerine Habsburgların tek varisi olarak tahta çıkan Maria Theresia, Lorraine dükü olan kocası François Stéphan'ın I. Franz adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru olmasına karşın Habsburg topraklarının yönetimini elinde tuttu. Oğlu II. Joseph'in imparator olmasından (1765) sonra da yönetimdeki ağırlığını sürdürdü. Lombardiya'daki reformlarda temkinli ve esnek bir politika izleyen Maria Theresia'nın ölümüyle (1780) Habsburg yönetimi yeni bir evreye girdi. II. Joseph'in katı merkezîyetçi uygulamaları Normandiya'da belirli bir muhalefetin gelişmesine yol açtı. 1790'da başa geçen II. Leopold baskıları yumuşatma çabalarından sonuç alamadan iki yıl sonra öldü. Onun ardılı II. Franz döneminde artan dış sorunlar Lombardiya'yla uğraşmaya olanak vermedi.

Toscana Medici egemenliğinin sona erdiği 1737'de Toscana Grandüküğü Lorraine dükü Franz Stephan'a geçti. Bölgeyi bir naipler kurulu aracılığıyla yöneten ve ekonomik gelişmenin önündeki ortaçağ kurumlarını temizlemeye çalışan Franz Stephan, imparator olduktan sonra grandük unvanını ikinci oğlu Leopold'a bıraktı. İmparatorluk tahuna oturduğu 1790'a değin Floransa'da kalan Leopold, babasının politikasını sürdürerek ticaret üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı, vergi sistemini yeni bir düzene koydu, lonca egemenliğine son verdi ve etkili bir bürokratik mekanizma oluşturdu. Bazı direnişlerle karşılaşmakla birlikte Cizvit tarikatını dağıtarak kilisede kapsamlı reformlara girişti. Öte yandan geniş mülkleri küçük çiftçilere paylaştırarak Avusturya yönetimini destekleyecek toplumsal bir dayanak yaratmaya çalıştı. Önemli reformlarından biri de yeni bir ceza yasası hazırlamak oldu.

Leopold'un yerini alan III. Ferdinando döneminde reformlara tepki gösteren kilisenin ve devlet memurlarının kışkırttığı karışıklıklar çok geçmeden ekonomik sömürü ve baskıları hedef alan bir ayaklanmaya dönüştü. Bu ortamda Leopold'un kurduğu düzen hızla çökmeye başladı.

Napoli ve Sicilya. İspanya Veraset Savaşı'nın sürdüğü 1707'de Napoli'ye giren Avusturya kuvvetleri, özerk bir yönetimi amaçlayan soylulardan ve orta sınıftan geniş bir destek gördü. Ama Avrupa'da bir dizi çatışmayla uğraşmak zorunda kalan Habsburglar Napoli'ye atadıkları genel valiler aracılığıyla mali açıdan baskıcı politikalar uyguladılar. Başlangıçta kiliseyle baş gösteren anlaşmazlıklar 1720'lerde yerini sıkı bir işbirliğine bıraktı. Vergi sistemini ve feodal mülkiyet yapısını değiştirmeye yönelik önlemler soylular arasında yaygın tepkilere yol açtı. Ekonomik bunalımın derinleşmesiyle Habsburg yönetiminin Napoli'deki konumu sarsıldı.

İspanya Veraset Savaşı'ndan sonra Savoia Düküğü'ne bırakılan Sicilya, 1720'deki düzenlemeyle Sardinya karşılığında Habsburg yönetimine geçmişti. Bu düzenlemenin bir sonucu da Savoia dükünün Sardinya-Piemonte kralı unvanını almasıydı. Sicilya'daki düzeni değiştirmede güçlük çeken Habsburglar, ekonomiyi canlandırma çabalarında da başarısızlığa uğradılar. Bu ortamda Sicilya ve Napoli'ye saldıran İspanyol kuvvetleri 1734'te Habsburg yönetimine kolayca son verdi. Aynı yıl İspanyol tahtının veliahtı Don Carlos, VII. Carlo adıyla Napoli ve Sicilya kralı oldu.

Liberal reformlar uygulayarak Napoli'yi bağımsız bir krallık durumuna getiren Carlo, 1759'da III. Carlos adıyla İspanyol tahtına oturunca krallığı çocuk yaştaki oğlu IV. Ferdinando'ya (1816'dan sonra I. Ferdinando) bıraktı. 1767'de yönetimi ele alan Ferdinando, karısı Avusturyalı Maria Carolina'nın etkisi altında İspanya'dan uzaklaşmaya yöneldi ve 1790'larda Napoli'yi Fransa'ya karşı Avusturya ve İngiltere'nin yanında savaşta soktu.

FRANSIZ DEVRİMİNİN ETKİSİ VE NAPOLEON. Temsili siyasal organlardan yoksun otoriter yönetimlerin hüküm sürdüğü İtalya'da, 1780'lerin sonlarında Fransa'dan gelen devrimci düşünceler özellikle aydın çevrelerde hızla yayıldı. İlimli devrimci talepleri destekleyen Mason localarının yanı sıra sürgündeki İtalyanların önderlik ettiği Jakoben tipi demokratik örgütlenmeler de ortaya çıktı. Fransız Devrimi'nin ardından İtalya'nın hemen her yanında demokratik taleplere yönelik kıpırdanmalar başlamakla birlikte, devrimci çevrelerin kitle desteği kazandığı yerler Piemonte ve Napoli ile sınırlı kaldı.

Fransız istilası ve İtalyan cumhuriyetleri. Avrupa'daki monarşilerin 1783'te Devrimci Fransa'ya karşı oluşturduğu Birinci Koalisyon'u bütün İtalyan devletleri destekledi. Koalisyonda fiilen yer alan Piemonte 1796 ilkbaharında Napoléon Bonaparte komutasındaki ordunun saldırısına uğrayarak Alpler'in ötesindeki topraklarını Fransa'ya kaptırdı. Kısa bir süre sonra Lombardiya'ya giren Napoléon bir yıl içinde Venedik Cumhuriyeti'ni de içine alan bütün Po Ovasını ele geçirdi. Napoléon karşısında üst üste yenilgiler alan Avusturya Nisan 1797'de İtalya'yı resmen Fransa'ya bıraktı.

Napoléon'un askeri zaferlerini Fransa'ya bağmlı bir dizi "kardeş cumhuriyet" in kuruluşu izledi. Kuzeyde papalığa bağlı topraklar üzerinde kurulan Cispadana Cumhuriyeti, birkaç ay sonra Lombardiya'yı kapsayan Cisalpina Cumhuriyeti'yle birleşti. Öte yandan eski Cenova toprakları üzerinde de Liguria Cumhuriyeti doğdu. Bu cumhuriyetlerde demokratik örgütlenmeleri sindirerek ilimlî ve tutucu çevrelere dayanma yoluna giden Fransızlar, ayrıca Piemonte'yi ilhak ettiler ve Venedik'i Avusturya'ya bıraktılar. İtalyan demokratlarının Fransız etkisine bir ölçüde karşı koyabildiği tek yer Roma Cumhuriyeti oldu.

Napoléon'un İtalya'dan ayrılmasından sonra İngiltere'den destek alan Napoli kralı IV. Ferdinando, Kasım 1798'de Roma Cumhuriyeti'ne saldırdı. Fransız kuvvetleri Napoli'ye girerek Ferdinando'yu Sicilya'ya kaçmak zorunda bıraktı. Böylece Güney İtalya'nın bir bölümünde demokratik ilkelere dayalı Partenopea Cumhuriyeti kuruldu (Ocak 1799).

Bu sırada Fransa'ya karşı oluşturulan İkinci Koalisyon'a bağlı kuvvetler Kuzey İtalya'yı ele geçirerek Cisalpina Cumhuriyeti'ne son verdi. Güney İtalya'da ise kralcılardan köylülerden oluşturduğu Kutsal İnanç Ordusu cumhuriyet milislerini dağıttıktan sonra, şatoları ve orta sınıfın yönetimindeki belediyeleri hedef alan kanlı saldırılara girişti. Napoli'ye geri dönen Ferdinando cumhuriyetçilere karşı acımasız bir misilleme hareketi başlattı. Aynı dönemde Toscana'da başlayan Viva Maria adlı köylü ayaklanmasını, Jakoben suçlamasıyla çok sayıda kentlinin öldürüldüğü bir kitle kıyımına dönüştü. Din adamları ve toprak sahibi soylular yeniden iktidarı ele geçirdi. Roma Cumhuriyeti'nin de yıkılmasından (Eylül

1799) sonra Fransız kuvvetleri yalnızca Cenova'da tutunabildi.

Napoléon'un egemenliği. Fransa'da bir darbeyle yönetimi ele geçiren Napoléon, 1800'de giriştiği ikinci İtalya seferinde de üstünlük sağlayarak Kuzey İtalya'yı geri aldı. Piemonte ve başka bazı topraklar doğrudan Fransa'ya bağlanırken Toscana'da İspanya kralının oğlu Parma dükü Luis Etruria kralı olarak taç giydi. Avusturya'nın elinde kalan Venedik, Napoli Krallığı ve papalık Fransızlar için bir tehdit olmaktan çıktı. Yeniden canlandırılan Cisalpina Cumhuriyeti 1801'de İtalya Cumhuriyeti'ne dönüştürüldü. Napoléon'un güvenini kazanan Milanolu soylu Francesco Melzi d'Eril, sürekli Fransız müdahalelerine karşın, soylulara ve burjuvaziye dayanan, ulusal nitelikte bir devlet yapısının temellerini atmaya çalıştı.

1804'te imparator unvanını alan Napoléon, ertesi yıl kendisini İtalya kralı ilan ederek, özerk yönetim biçimini daha da sınırladı. Bunu izleyen dönemde ilhak ve antlaşmalar yoluyla Venedik, Marche, Liguria ve Toscana da İtalya Krallığı'na bağlandı. 1809'a gelindiğinde bütün Orta ve Kuzey İtalya'da kesin Fransız denetimi kurulmuş bulunuyordu. Bu süre içinde feodal kalıntıların çoğu ortadan kaldırılırken, hukuk, eğitim ve ulaşım alanlarındaki atılımlarla hızlı bir toplumsal gelişme sağlandı. Avrupa'da süren savaş, makine yapımı ve metalurji gibi sanayilerin gelişmesini hızlandırdı.

Aynı dönemde köylülerin desteğini güçlendirmek için vergi sistemi ve feodal yükümlülüklerle ilişkin bazı ilimlî reformlar uygulayan Napoli kralı Ferdinando, 1806 başlarında Fransız işgali üzerine yeniden Sicilya'ya sığındı. Ardından İki Sicilya kralı ilan edilen Napoléon'un kardeşi Joseph Bonaparte 1808'de İspanya kralı olunca, yerine Napoli kralı olarak Joachim Murat geçti. Napoléon'un komutanlarından olan Joachim, Paris'ten bağımsız davranarak kapsamlı reformlar gerçekleştirdi. Bourbon hanedanının yerleştiği Sicilya'da İngilizlerin baskısıyla mutlakiyetçi yönetim bir ölçüde yumuşatıldı. Bu arada Savoia hanedanının sığındığı Sardinya da Napoléon'un egemenlik alanının dışında kaldı.

Napoléon'un Avrupa'da gerilemeye başlamasından sonra saf değiştiren Joachim'in Avusturya kuvvetleriyle birleşmesiyle İtalya'daki Fransız işgali sona erdi (1814).

RESTORASYON DÖNEMİ. Viyana Kongresi kararları. Napoléon sonrasında Avrupa'daki yeni düzeni belirlemek için toplanan Viyana Kongresi'nin aldığı kararlar, İtalya'nın yeniden bir dizi büyük ve küçük devlete bölünmesi sonucunu doğurdu. Tabii elinden alınan Joachim'in ulusal bir direniş örgütlemeye çabaları kısa sürede bastırıldığından, kongrenin öngördüğü düzen pek bir direnişle karşılaşmadan uygulandı.

Lombardiya-Venedik kralı ilan edilen Avusturya imparatoru II. Franz, Napoléon döneminden kalma bürokrasiyi dağıtarak doğrudan Viyana'dan yönetilen merkezîyetçi bir yapı oluşturdu. Çoğu reformların kaldırılmasına tepki gösteren liberal çevreleri baskıcı önlemlerle sindirdi. Parma, Modena ve Toscana'nın da Habsburg hanedanı üyelerine verilmesiyle İtalya'da yeniden üstün bir konum kazanan Avusturya, Papalık Devletleri'ne bağlı Ferrara'da bir garnizon bulundurmanın yanı sıra gerektiğinde İki Sicilya Krallığı'na müdahale etme hakkını elde etti.

Sardinya'dan dönerek Piemonte'deki topraklarının yanı sıra Liguria'yı da krallığına katan Savoia hanedanından I. Vittorio Emanuele, Fransız yasalarını yürürlükten kaldırarak bürokraside geniş bir temizliğe

girişti. Ayrıca Cizvit tarikatını geri çağırdı ve eğitim kurumlarını din adamlarının eline verdi. Papalık Devletleri'nde din adamlarına dayalı etkili bir merkezi yönetim oluşturulurken, burjuvazi ve aydınlar siyasal yaşamın dışında tutuldu. Genel eğilimin tersine gerici şiddetin uygulanmadığı Toscana ise, canlı bir kültür merkezi ve liberallerin sığınağı durumuna geldi.

Aralık 1816'da İki Sicilya Krallığı'nın hükümdarı olarak Napoli'ye dönen Ferdinando, bazı Fransız reformlarını korumakla birlikte kiliseye önemli ödünler verdi. Çok geçmeden mutlakiyetçiliğe yönelerek katı mali politikalar uygulaması, orta sınıfın sert muhalefetine yol açtı. Önceki dönemlerde kurulmuş olan Carbonaria(*) adlı yeraltı örgütü, bu ortamda geniş bir destek bulduğu gibi etkisini İtalya'nın öteki kesimlerine de yaydı.

1820'lerdeki gelişmeler. 1820'de İspanya'daki devrimci değişikliklerin ardından Napoli üzerine yürüyen Carbonaria'ya bağlı kuvvetler, ordunun da desteğini kazanarak Ferdinando'yu liberal bir anayasa ilan etmeye zorladı. Meşruti yönetimin ertesi ay Sicilya'da başlayan ayrılıkçı hareketi bastırmasına karşın, 1821'de Napoli'ye müdahale eden Avusturya birlikleri kralın mutlak yetkilerini yeniden elde etmesini sağladı.

Napoli'deki olayların hemen öncesinde Piemonte'de burjuvazinin desteğiyle ayaklanan ordunun meşruti bir yönetim kurma girişimi, gene Avusturya'nın müdahalesiyle boşa çıkarıldı. 1820-23 arasında Lombardiya'da yürütülen Avusturya karşıtı yeraltı etkinlikleri ise sert polisiye önlemlerle bastırıldı.

Siyasal gericiliğe karşı muhalefetin yükseldiği bu döneme genel bir ekonomik bunalım da eşlik ediyordu. 1820'lerin sonlarına değin süren ekonomik durgunluk, tarımda üretim düzeyinin yükselmesiyle yerini hızlı bir canlanmaya bıraktı. Kültürel etkinliklerin de geliştiği bu ortamda Lombardiya ve Toscana'daki ilimlî liberallerin öncülük ettiği siyasal muhalefete demokratlar ve Katolik liberaller de katılmaya başladı.

1831 ayaklanmaları ve sonrası. Carbonaria hareketinin 1831'de Bologna, Modena ve Parma kentlerinde başlattığı ayaklanmalar, askeri bir eşgüdüm sağlayamadığından Avusturya birliklerince kısa sürede bastırıldı. Bu olaylar sırasında ilimlî liberallerin uzlaşıcı bir tutum izlemesi, İtalya'nın birliğini savunan cumhuriyetçileri sürgündeki Giuseppe Mazzini'nin öncülük ettiği Yeni İtalya(*) hareketinin çevresinde toplanmaya yöneltti. Çeşitli ayaklanma girişimleri başarısızlığa uğrayan cumhuriyetçiler, giderek siyasal örgütlenmeye ağırlık verdiler. Ama katı polisiye baskıları Yeni İtalya hareketinin geniş kitlelere açılmasına olanak vermedi.

Bu sırada İtalya geri yapısını koruyan güney bölgesi dışında belirgin bir ekonomik büyüme süreci içinde bulunuyordu. Cenova ve Milano Avrupa'nın önde gelen finans merkezleri arasına girerken, Piemonte ve Lombardiya'da sanayi hızla gelişti. Venedik'te geniş çaplı arazi ıslah projeleri tamamlandı. Toscana canlı bir ticaret merkezi durumuna geldi. Bütün ülkeyi kaplayan demiryolları ticari bağları güçlendirerek yan sanayilerin kuruluşuna önemli katkıda bulundu. Sıkı polisiye önlemler uygulamanın güçleştiği bu ekonomik canlanma ortamında, liberal çevrelerin Avusturya yönetimi üzerindeki baskısı daha da arttı. Avusturya hegemonyasından kurtularak İtalya'nın birliğini sağlama düşüncesi geniş bir destek bulmaya başladı. Mazzini yandaşlarının kanlı biçimde bastırılan silahlı eylemleri, İtalyan hükümdarlarının ilimlî değişiklikler

için liberallere yaklaşmasını sağladı. 1846'da papalığa seçilen IX. Pius'un siyasal baskıları gevşeterek kilise dışı çevrelerin de temsiline olanak veren bir devlet konseyi oluşturması, öteki İtalyan hükümdarlarını da harekete geçirdi. İtalya'daki reformcu gelişmeden rahatsızlık duyan Avusturya, Ferrara'ya birlikler gönderdi. Bu müdahaleci tutum, Sardinya-Piemonte kralı Carlo Alberto'nun başını çektiği, İtalya düzeyinde işbirliğini geliştirme hareketini daha da güçlendirdi. İtalyan hükümdarlarının bir gümrük birliği kurma konusunu görüştükleri sırada genel bir halk ayaklanması başladı.

1848 devrimleri. Ocak 1848'de Sicilya'da hızla yayılan ayaklanmanın ardından İki Sicilya kralı II. Ferdinando, Toscana grandükü II. Leopold, Carlo Alberto ve IX. Pius birbiri ardı sıra liberal anayasalar ilan

ettiler. Avusturya yönetimi ise Lombardiya-Venedik'teki muhalefeti sindirme yoluna gitti. Ama mart sonlarında Milano ve Venedik'te başlayan ayaklanmalar genişleyerek Avusturya birliklerini dar bir bölgeye sıkıştırdı. Cumhuriyetçilerin devrimci hareketin başına geçmesinden çekinen Carlo Alberto Avusturya'ya savaş açarak Parma ve Modena'yı aldı. Başlangıçta Piemonte ordusunu desteklemek için asker gönderen öteki İtalyan hükümdarları bir süre sonra desteklerini geri çektiler. Lombardiya ve Venedik bölgeleri Piemonte'ye bağlandıysa da Avusturya karşı saldırısıyla Piemonte ordusu püskürtüldü. Carlo Alberto, Salasco Ateşkes Antlaşması'yla (Ağustos 1848) Lombardiya'dan çıktı.

Avrupa'da devrimci dalgalanının inişe geçmesine koşut olarak İtalya'da da karşı-devrim

güçleri harekete geçti. Ferdinando Napoli ve Sicilya'da bir darbeyle duruma egemen oldu. Ama Venedik Avusturya birliklerinin kuşatmasına direnirken, Toscana'da ve ardından Roma'da demokratik yönetimler oluşturuldu. Genel seçimler sonunda Roma'da toplanan Kurucu Meclis Şubat 1849'da cumhuriyet ilan etti. Piemonteli demokratların baskısı altında martta bir kez daha Avusturya'ya savaş açan Carlo Alberto, yenilgiye uğrayınca tahtını II. Vittorio Emanuele'ye bırakarak ülkeyi terk etti. Avusturya bu aşamada liberalleri cumhuriyetçilerden uzaklaştırmayı amaçlayan bir politika değişikliğine gitti. İllimlilerin saf değiştirdiği Toscana'ya giren Avusturya

İtalya'nın birleşmesi. Tarihler 1861 öncesinde Sardinya-Piemonte Krallığı'na, daha sonra da İtalya Krallığı'na ilhakları göstermektedir.

W. Shepherd, Historical Atlas, Harper & Row, Publishers (Barnes & Noble Books), New York

birlikleri mayısta cumhuriyetçilerin son direnişini kırdı. Mazzini ve Giuseppe Garibaldi'nin önderlik ettiği Roma Cumhuriyeti temmuzda, Venedik de ağustosta düştü. Ayaklanmaların bastırılmasından sonra devrimin getirdiği bütün kurumlar ortadan kaldırıldı. Ama İtalya'yı birleştirmeyi amaçlayan Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinin(*) Fransız yönetimi altında ulaşılabilir bir hedef olarak güç kazanması, İtalya toplumunda silinmez bir iz bıraktı.

BİRLEŞME. Piemonte'nin rolü. İtalya'nın genelinde monarşik gericilik yükselirken, Piemonte kralı Vittorio Emanuele meşruti yönetimi koruyarak serbest seçimlere dayalı bir parlamentonun oluşturulmasına izin verdi. Seçimleri ılımlı liberallerin kazanmasıyla Massimo Azeglio'nun başkanlığında sınırlı reformları amaçlayan bir hükümet kuruldu. 1850'de hükümeti girerek serbest ticaretin ve Avrupa ülkeleriyle ekonomik bağların gelişmesinde önemli rol oynayan Camillo Cavour, merkez solla kurduğu *connubio* (evlilik) ittifakına dayanarak 1852'de başbakanlığı ele geçirdi. Böylece Piemonte'yi laikleştirme ve modernleştirme yolunda geniş bir hareket serbestliği kazandı. Öte yandan İngiltere ve Fransa'nın yanında Kırım Savaşı'na katılarak Piemonte'nin Paris Kongresi'ne (1856) katılımını sağladı. Bu diplomatik başarı Avusturya tehdidinin giderilmesinde önemli rol oynadı.

Bu sırada Mazzini öncülüğündeki cumhuriyetçilerin çeşitli ayaklanma girişimlerinde üst üste uğradığı yenilgiler ve öteki İtalyan devletlerinde uygulanan baskıcı politikalar, Piemonte'yi İtalyan birliğini sağlayabilecek tek güç durumuna getirdi.

1859 Savaşı. Garibaldi gibi milliyetçi önderleri monarşi yanlısı bir birlik programı etrafında birleştirmeyi başaran Cavour, milliyetçi örgütlerin etkinliklerini el altından desteklemekle birlikte, İtalya'daki Avusturya egemenliğine siyasal ittifaklarla son veremeyi temel alıyordu. Bu amaçla Fransa imparatoru III. Napoléon'la giriştiği gizli görüşmeler sonunda, Savoia ve Nice'i Fransa'ya bırakma ve Mazzini yanlısı cumhuriyetçileri bastırma gibi ödünler karşılığında, bir Avusturya saldırısı karşısında Fransa'nın müdahale edeceğine ilişkin bir güvence elde etti (Ocak 1859).

Avusturya'nın üç ay sonra Piemonte'ye savaş açması, Cavour'a öteden beri tasarladığı politikayı uygulama fırsatını verdi. Fransız ve Piemonte kuvvetleri bir dizi çarpışmayla Avusturya ordusunu yenilgiye uğratarak geri çekilmeye zorladı. Böylece Lombardiya Piemonte'nin yönetimine girdi. İtalya'nın her yanında Piemonte'ye katılmaya yönelik ayaklanmaların başlaması, birleşik bir İtalya istemeyen Napoléon'u Avusturya'yla barış yapmaya yöneltti. Böylece Cavour'un planı çıkmaza girdi. Ama Fransa ve Avusturya'nın eski düzeni koruyarak İtalyan devletlerini bir federasyon altında birleştirme tasarısı İngiltere'nin tepkisini çekti. Avusturya'yı zayıflatmayı ve İtalya'yı Fransa'ya karşı bir denge unsuru olarak kullanmayı amaçlayan İngiltere, ağırlığını Piemonte'den yana koydu. Bu sırada Garibaldi'nin İtalya'daki milliyetçi hareketi canlandırması, Piemonte'yi yeniden güçlü bir konuma getirdi.

Garibaldi ve Binler Seferi. Mayıs 1860'ta topladığı gönüllü birliklerle Bourbon yönetimine karşı muhalefetin güçlü olduğu Sicilya'ya çıkan Garibaldi, kısa sürede adada denetimi sağladıktan sonra kendini "İtalya kralı Vittorio Emanuele adına Sicilya diktatörü" ilan ederek geçici bir hükümet kurdu.

Ardından Cavour'un karşı çıkmasına aldırmayarak Calabria'ya geçti ve Eylül 1860'ta Napoli'ye girdi. Hareketin cumhuriyetçi bir nitelik kazanmasından çekinen Cavour, Fransa'nın onayını alarak Piemonte ordusunu harekete geçirdi. Piemonte kuvvetlerinin Marche ve Umbria'yı işgal ederek Napoli topraklarına girmesinden sonra, düzenlenen halkoylamalarıyla ülkenin orta ve güney kesimindeki bütün bölgeler İtalya Krallığı'na bağlandı. 17 Mart 1861'de Torino'da toplanan parlamento resmen İtalya Krallığı'nı ilan etti.

Birliğin tamamlanması. Parlamento seçimleri sonunda yönetim iş çevrelerine dayanan tutucu sağ grupların oluşturduğu yeni bir hükümetin eline geçti. Önceliği etkili bir merkezi yönetimin kurulmasına veren hükümet, demokratik muhalefetin daha çok Roma ve Venedik'i kurtarma sorunuyla uğraşmasından yararlanarak bir dizi yasayla otoriter bir devlet yapısının temellerini attı. Bu arada izlenen serbest ticaret politikaları Güney İtalya'nın zayıf ekonomisini tam bir yıkıma uğrattı. Bu durumdan en çok etkilenen kırsal kesimde yaygın köylü ayaklanmaları başladı. Askeri birliklerin sert sindirme hareketlerine karşın, kırsal kesimdeki çetelerin eylemleri 1865'e değin sürdü.

Daha liberal eğilimli bir hükümetin başa geçtiği Mart 1862'de, Sicilya'da yeni birlikler toplayan Garibaldi bir Fransız garnizonunun bulunduğu Roma üzerine yürüdü. Ama hükümet kuvvetleri önünü keserek kuvvetlerini dağıttı. Siyasal gündemde canlılığı koruyan Roma sorunu 1863'te geçici bir çözüme bağlandı. Ertesi yıl imzalanarak yürürlüğe giren anlaşmaya göre, Fransız birliklerinin iki yıl içinde çekilmesi karşılığında İtalya da papalık yönetimini tanıyacaktı.

Haziran 1866'da Avusturya ve Prusya arasında başlayan savaştan yararlanan hükümet, Avusturya'nın elindeki İtalya topraklarına saldırdı. Savaşta Garibaldi'ye bağlı gönüllüler dışındaki İtalyan kuvvetleri yenilgiye uğradı. Bununla birlikte Viyana Antlaşması'yla Venedik bölgesi İtalya'ya bağlandı. Savaş sonrasında gönüllü birlikleriyle Roma'ya girmeye çalışan Garibaldi tutuklanarak Caprera Adasına sürgün edildi.

1866'dan sonra kurulan sağcı hükümetler içeride cumhuriyetçi eğilimlere karşı baskıcı bir politika izlerken, dış politikada da Fransa'nın yörelerine girdiler. Bu arada Napoléon'un devriminden sonra papalığın Fransız korumasını yitirmesi üzerine, hükümete bağlı kuvvetler Eylül 1870'te Roma'ya girdiler. İşgali protesto eden papa Vatikan'a çekildi. Ertesi yıl papalığın dinsel konulardaki özgürlüğü tek yanlı bir yasayla güvence altına alındı.

1870-1914 ARASINDAKİ GELİŞMELER. *Sola kayış ve Depretis hükümetleri.* Birbirini izleyen sağcı hükümetlerin mali bunalımın üstesinden gelememesi, 1874 seçimlerinde değişik eğilimleri temsil eden sol grupların parlamentoda büyük bir ilerleme sağlamasıyla sonuçlandı. 1876'da geleneksel sağ içinde ortaya çıkan bölünmeler, önderlerinin çoğu Risorgimento hareketinden gelen ılımlı solun iktidara gelmesine olanak verdi.

Sekiz değişik hükümetle kısa aralıklar dışında 1887'ye değin başbakanlık görevini yürüten Agostino Depretis, daha çok hükümetlerine başka gruplardan üyeler alarak başta kalmayı başardı. Bu nedenle uyguladığı reformlar oy hakkının bir ölçüde genişletilmesi, iki yıllık zorunlu eğitimin getirilmesi ve bazı vergilerin kaldırılması gibi temele inmeyen dönüşümlerle sınırlı kaldı. Bu arada serbest ticaret politikasına son vererek sanayi lehine korumacı önlemler ve

yüksek gümrük tarifeleri getirdi. Dış politika, 1878'de kral olan I. Umberto'nun baskısına karşın, Fransa'dan uzaklaşma hedefini götü. Bu doğrultuda İtalya'nın 1882'de Almanya ve Avusturya-Macaristan'la Üçlü İttifakı imzalamasına ön ayak oldu. 1887'de bu ittifakı Fransız yayılmasını karşı daha etkili güvenceler getirecek biçimde yeniledi. Öte yandan sömürgeci yayılmayı destekleyerek Afrika Boynuzu'nda bazı köprübaşlarının ele geçirilmesini sağladı.

Crispi ve Rudini hükümetleri. 1887'de başbakan olan Francesco Crispi Sömürgeci politikayı daha ileri götürerek Somali Protektorası'nın kurulmasına ve Eritre'nin iş kesimlerinin işgal edilmesine öncülük etti (1889). İçeride ise yürütme gücünün yetkilerini genişletme, yerel yönetimleri demokratikleştirme, idare ve ceza hukuklarını yeni baştan düzenleme ve bütçe açığını azaltma gibi adımlar attı.

Crispi'nin istifasını izleyen 1891-93 arasında, Antonio Rudini ile Giovanni Giolitti'nin kurduğu kısa ömürlü hükümetler döneminde Üçlü İttifak 12 yıllık bir dönem için yenilendi. Ayrıca 1870'lerden beri gelişen sendikacılığın ve sosyalist hareketin yasal mücadele platformuna girmesine izin verildi.

Ekonomik bunalımın ve sendika eylemlerinin yükseldiği bir dönemde yeniden hükümetin başına geçen Crispi, Sicilya'daki sosyalist bir ayaklanmayı sert biçimde bastırarak katı yasal önlemlere başvurdu. Ekonomik durumu düzelterek bankacılık sektörünün denetim altına aldı. Doğu Afrika'daki İtalyan topraklarını genişletmek için Etiyopya'ya girişilen savaşta Adowa'da uğranan ağır yenilginin (1896) ardından başbakanlıktan çekilmek zorunda kaldı.

Addis Ababa Antlaşması'yla (Ekim 1896) Etiyopya'yla çatışmaya son veren ikinci Rudini hükümeti, başlangıçta tutucu sağ ile radikal sol arasında dengeli bir politika izlemesine karşın, 1898'de gösterilerin tirmanması üzerine sola yönelik baskıcı politikalarla başvurdu. Daha sonra başa geçen Luigi Pelloux hükümetinin özgürlükleri kısıtlama girişimleri ters teperek, solun 1900 seçimlerinde zaferle çıkmasına yol açtı.

Giolitti dönemi. I. Umberto'nun Temmuz 1900'de bir anarşistin suikastına uğramasına karşın, yeni kral III. Vittorio Emanuele otoriter eğilimlerden uzaklaşmadan yana bir tutum takındı. İtalyan siyasal yaşamının liberalleştiği bu yeni sürece damgasını vuran Giolitti, parti bağımlılığından çok kişisel çıkarlara dayalı ilişkilerin aracılığıyla 1903-14 arasındaki dönemin büyük bir bölümünde başbakanlık görevini yürüttü.

Giolitti'nin işçi haklarını genişleterek çalışma yaşamını düzenleyici ileri yasalar getirmesi, sendikal örgütlenmenin büyük bir hız kazanmasını sağladı. Öte yandan demiryollarının devletleştirme ve mali alanda devlet denetimini artırma gibi uygulamalara karşın, kapitalizmin gelişmesine de büyük destek verdi. Yoğun sermaye yatırımı, arazi ıslah çalışmaları ve artan ihracatla birlikte tarımsal üretim önemli bir yükseliş gösterdi. 1896-1908 arasındaki dönemde sanayi yüzde 7'ye yaklaşan bir yıllık büyüme hızına ulaştı. Bununla birlikte sanayileşmenin ülkenin kuzeybatısında yoğunlaşması, özellikle güney bölgelerinden ülke dışına kitlesel göçlere neden oldu.

Dış politikada Üçlü İttifak'a bağımlılıktan kurtulmayı temel alan Giolitti, İngiltere ve Fransa'yla ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Bu arada Balkanlar'daki rekabet ve Adriyatik kıyılarındaki İtalyan hak iddiaları Avusturya'yla sürtüşmelere yol açtı. Avusturya'nın 1908'de Bosna'yı işgal etmesi gerginliği iyice artırdı. İtalya'nın Fas bunalımı sırasında

tarafsız bir tutum takınması nedeniyle Almanya'yla ilişkiler de bozulmaya başladı. Akdeniz'de İtalya'nın konumunu güçlendirmek isteyen Giolitti'nin Osmanlılara karşı giriştiği Trablusgarp Savaşı (1911-12) Libya'nın sömürgeleştirilmesini sağladı.

Libya'da yürütülen savaş iç siyasal dengelerde de büyük bir değişikliği yol açtı. İtalyan Sosyalist Partisi'nin (PSI) iki kanada ayrılmasından sonra sol içindeki desteği zayıflayan Giolitti, Katoliklerle işbirliğine yöneldi. Genel oy hakkına yakın bir katılımın sağlandığı 1913 seçimlerinde Giolitti'yi destekleyen liberaller önemli bir oy kaybına uğradı.

I. DÜNYA SAVAŞI VE FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ. Giolitti'nin istifasından sonra kurulan Antonio Salandra hükümeti, başlangıçta savaşın dışında kalmasına karşın, çok geçmeden tutumunu değiştirdi. Bu sırada İtalya'daki siyasal güçler savaş yanlısı ve karşıtı iki kampa ayrıldı. Avusturya ve Sırbistan'ın elindeki bazı toprakların İtalya'ya bırakılması karşılığında İtalya'nın İtaliya Devletleri'nin safında savaşa katılmasını öngören Londra Antlaşması'nın (Nisan 1915) imzalanması, savaş karşıtı parlamento çoğunluğunun hükümeti düşürmesine yol açtı. Ama Vittorio Emanuele duruma müdahale ederek Salandra hükümetinin başta kalmasını ve Avusturya'ya savaş açmasını destekledi.

Önceleri bazı yenilgilere uğramakla birlikte Ekim 1917'den sonra V. E. Orlando hükümetinin başarılı askeri politikalarıyla üstün duruma geçen İtalya, savaş sonrasında düzenlemelerde umduğu kazançları elde edemedi. Birçok konferansında Fiume (bugün Rijeka, Hırvatistan) ve Dalmasya üzerindeki hak iddialarıyla Arnavutluk ve Anadolu'daki toprak taleplerinin kabul edilmemesi, milliyetçi ve emperyalist siyasal güçleri harekete geçirdi. Savaşı izleyen ağır ekonomik bunalım ve toplumsal gerginlikler bu güçlerin propagandasına elverişli bir ortam hazırladı.

F. S. Nitti'nin solun ve Giolitti yandaşlarının desteğine dayanarak Haziran 1919'da kurduğu hükümet, tırmanan olayların üstesinden gelemeydi. Bu arada genel oy hakkının ve nispi temsil sisteminin ilk kez uygulandığı seçimlerde ortaya çıkan denk siyasal tablo, istikrarlı bir hükümetin başa geçmesini güçleştirdi. Bir grup İtalyan serüvincinin Fiume'yi işgal etmesi siyasal bunalımı daha da derinleştirdi.

1920'de yeniden başbakan olan Giolitti, Fiume sorununu görüşmeler yoluyla çözüye de sonradan İtalyan Komünist Partisi'ni (PCI) oluşturan PSI'nin sol kanadının öncülük ettiği işçi hareketlerinin önünü alamadı. Bu arada Benito Mussolini'nin önderliğinde gelişen faşist hareket, değişik kesimlerin hoşnutsuzluklarından yararlanarak güç toplamaya ve yarı askeri mangalarla grevci işçilere saldırıya başladı. Sosyalistlerin kararsız tutumu, faşistlerin alt ve orta tabakalarla kırsal kesimde de destek kazanmasını kolaylaştırdı. Faşistlerin "liberal sistemi" içinde eritilebileceğini düşünen Giolitti, 1921 seçimleri öncesinde faşistlerin de yer aldığı Ulusal Blok'u oluşturdu. Seçimleri Ulusal Blok'un kazanmasından sonra kurulan zayıf hükümetler döneminde iktidara tırmanmaya başlayan Mussolini, Roma Yürüyüşü'nün ardından Ekim 1922'de başbakanlığı üstlendi.

FAŞİST YÖNETİM. Mussolini'nin antidemokratik yasal düzenlemelerle konumunu güçlendirme çabaları yaygın bir tepki doğurarak iki yıl içinde siyasal güçlülüklerle karşı karşıya gelmesine yol açtı. Ama muhalefetin bölünmüşlüğünden yararlanarak yeniden toparlanan Mussolini, 1925'ten sonra liberal çevrelerle bağını kopardı ve katı bir

diktatörlük kurmaya girişti. İlk adım olarak anayasal kurumlar ve özgürlükler göstermelik bir düzeye indirildi; hükümet "Il duce"nin (önder) kararlarını uygulayan, parlamentoya karşı sorumsuz bir organa dönüştürüldü. Sendikalar üzerinde Faşist Parti'nin kesin bir denetimi kuruldu. Mussolini'ye yönelik bir suikast girişiminin (Ekim 1926) ardından partiler kapatılarak adım adım bir polis devleti kuruldu. 1928'de çıkarılan seçim yasasıyla Yüksek Faşist Konsey'in belirlediği aday listesinin toplu olarak halkoyuna sunulmasına dayanan bir seçim sistemi benimsendi. Bunu her türlü aracın kullanıldığı yoğun propagandayla faşist ideolojiyi toplumun her alanına yayma programı izledi. Sözde toplumsal katılımın aracı olarak öngörülen korporasyonlar oluşturuldu.

Mussolini'nin faşist rejime toplumsal destek sağlamak amacıyla başvurduğu bir araç da papalıkla imzalanan Laterano Antlaşması (Şubat 1929) oldu. Böylece Vatikan Kent Devleti oluşturulurken, kilisenin toplumsal yaşamdaki ağırlığı da artırıldı.

1926'dan sonra yeraltına geçmek zorunda kalan muhalefet, ağır darbeler yemekle birlikte özellikle yurtdışında örgütlü direniş sürdürdü. Katolik ve liberal muhalefet bazı mevzilerini korurken, komünistlerle sosyalistler 1934'te bir ittifak programı benimsedi.

Başlangıçta antlaşmalar yoluyla Avrupa'daki güvenlik sistemini destekler bir tutum takınan Mussolini, 1930'dan sonra İtalya'nın Akdeniz ve Balkanlar'daki emelleri

adaya Alman birlikleri gönderdi. Böylece İtalya ikiye ayrıldı. Kuzeyde Faşist Parti'nin kalıntılarına dayanarak kukla bir rejim kurulurken, Müttetiklerin işgaline giren güneyde Hristiyan Demokrat Parti (DC), Sosyalist Proleter Birlik Partisi (PSIUP) ve İtalyan Komünist Partisi (PCI) ile bir dizi küçük parti Roma'da Ulusal Kurtuluş Komitesi'ni (CLN) oluşturdu. CLN'nin örgütlediği Direniş Hareketi İtalya'nın Nisan 1945'te Nazi işgalinden kurtulmasında önemli rol oynadı.

CLN partilerinin Ferruccio Parri başkanlığında oluşturduğu geçici hükümetin sol politikalara yönelmesi, liberallerin ve ardından DC'nin hükümetten çekilmesine yol açtı. Bunun üzerine DC'den Alcide De Gasperi'nin başında bulunduğu yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Hazırlanan yeni anayasanın halkoylamasıyla kabul edilmesinden sonra yapılan genel seçimlerde DC yüzde 35,2 oy oranıyla açık bir çoğunluk elde ederken, PSIUP yüzde 20,7, PCI da yüzde 18,9 oranında oy aldı.

DE GASPERİ DÖNEMİ. De Gasperi'nin kurduğu koalisyon hükümetinde parti çekişmeleri çok geçmeden su yüzüne çıktı. Komünistlerle işbirliğine karşı olan PSIUP'nin sağ kanadı İtalyan Sosyalist İşçi Partisi'nde (PSLI) örgütlenirken, PSIUP de İtalyan Sosyalist Partisi (PSI) adını aldı. Bu arada İtalya'nın Ocak 1947'de imzaladığı barış antlaşması silahlı kuvvetlerin sınırlan-

II. Dünya Savaşı'nda Müttetik kuvvetlerinin Napoli yakınlarındaki Resina'yı ele geçişi, Eylül 1943
ABC Ajansı

doğrultusunda statükonun değiştirilmesi çabasına girdi. Ardından İngiltere ve Fransa'nın yatıştırma politikalarıyla elde edilen ödünlerden cesaret alarak, 1935'te Etiyopya'ya saldırdı ve ertesi yıl bu ülkeyi ilhak etti. Bu arada Nazi Almanyası'yla yakınlaşmanın ürünü olan Roma-Berlin Mihveri'ni (Ekim 1938) Arnavutluk'un işgali (Nisan 1939) ve Alanya'yla imzalanan Çelik Pakt (Mayıs 1939) izledi.

II. DÜNYA SAVAŞI. Almanya'nın üstün konuma geçtiği Haziran 1940'ta savaşa giren İtalya, hazırlıksızlığı nedeniyle giriştiği askeri harekâtların çoğunda başarısızlığa uğradı. İtalya'da faşist rejime karşı gelişen tepkiler Mart 1943'teki yaygın işçi grevleriyle açıkça ortaya çıktı. Müttetiklerin Sicilya çıkarmasının ardından Mussolini'nin istifaya zorlanmasıyla faşist rejim hızla çöktü.

İtalya Eylül 1943'te Müttetiklerle koşulsuz ateşkes imzalayınca, Hitler hemen, yarım-

ması, savaş tazminatı ödenmesi, bazı toprak kayıpları ve Afrika'daki sömürgelerden çekilme gibi sonuçlar doğurdu.

Barış antlaşmasının imzalanmasından ve yeni anayasanın halkoylamasından geçmesinden sonra yapılan Nisan 1948 seçimleri yüzde 48,5 oy oranına ulaşan DC'nin kesin zaferiyle sonuçlandı. Tek parti hükümeti kurma yerine "merkezci" koalisyonlara giden De Gasperi, Batı Bloku'yla bütünleşme yolunda adımlar attı. 1949'da savaş öncesi üretim düzeyine ulaşılmasından sonra hızlı bir sanayileşme programı başlattı. 1953 seçimleri öncesinde, yüzde 50'yi aşan bir partinin ya da herhangi bir ittifakın parlamentoda rahat bir çoğunluk sağlamasına olanak veren bir düzenleme yapıldı. Ama merkez partilerinin oluşturduğu ittifak yüzde 49,85 düzeyinde kaldı.

1953 SONRASI. DC'nin 1953-58 arasında tek başına kurduğu hükümetler sınırlı manevra

yetenekleri nedeniyle birçok önemli yasayı ertelemek zorunda kaldı. Buna yol açan bir etken de çoğu partilerin iç sorunlarla karşılaşmasıydı. De Gasperi'nin ölümünden (1954) sonra DC genel sekreterliğine getirilen Amintore Fanfani, parti paralelindeki organlarını etkisini ortadan kaldırmak için örgütsel yapıyı yeniden düzenlemeye girişti. PCI ile işbirliği politikasına son veren PSI reformcu adımlarda hükümete destek vermeye başlarken, PCI "sosyalizme giden ulusal yol" çizgisini benimsedi.

1958 seçimlerinden sağcı partilerin aleyhine belirli bir kazançla çıkan DC, PSI ile yakınlaşmaya girerek 1960'tan başlayarak "sola açılma" politikasını izledi. 1963 seçimlerinin ardından Aldo Moro'nun başkanlığında kurulan merkez sol koalisyonlarla bu politika daha da ileriye götürüldü. Bu hükümetler döneminde planlama, yerel yönetim ve eğitim gibi alanlarda önemli reformlar gerçekleştirildi.

1968 seçimlerinde DC oy oranını korurken, sosyalist eğilimli sol partiler oy kaybına uğradı. Seçimi izleyen kısa ömürlü koalisyonlar, siyasal bir istikrarsızlık dönemini başlattı. Siyasal kilitlenmeyi çözemeyen 1973 seçimlerinin sonrasında, komünistlerden ve sendikalarından yumuşak bir muhalefet izleneceğine ilişkin güvence alan Mariano Rumor başkanlığında geniş tabanlı bir merkez-sol hükümet kuruldu. 1974'te boşanmayla ilgili yasa, Katolik Kilisesi'nin muhalefetine karşın halkoylamasında büyük bir çoğunlukla kabul edildi.

1968'den sonra oy oranını düzenli biçimde artıran PCI, DC ile koalisyonu öngören "tarihsel uzlaşma" politikası nedeniyle bir sol koalisyon hükümeti içinde yer almaktan sürekli kaçındı. DC "tarihsel uzlaşma"ya yanaşmamakla birlikte 1976'dan sonra, PCI'nin güvenoylamasında çekimser oy kullanarak hükümetlerin oluşturulmasını kolaylaştırması karşılığında hükümetin bileşimi konusunda önceden görüş alışverişinde bulunmayı kabul etti. PCI 1977'den sonra hükümet politikalarının oluşturulmasına katılma yoluyla DC hükümetlerine daha somut destek vermeye yöneldi. Bu uygulama rahat çalışan hükümetlerin kurulmasına olanak verdi.

1977 sonbaharından sonra artan şiddet eylemleri Aldo Moro'nun kaçırılarak öldürülmesiyle ciddi bir boyuta ulaştı.

Genellikle DC'nin ana partiyi oluşturduğu, sürekli değişen merkez-sol hükümetler geleneği 1980'lerin başına değin sürdü. 1983 seçimlerinden sonra Bettino Craxi'nin başbakan olmasıyla ilk kez sosyalistlerin öncülüğünde bir koalisyon hükümeti kuruldu. Craxi kısa aralıklar dışında dört yıl kadar başbakanlıkta kaldı. Temmuz 1987'de yapılan seçimler sonunda hükümeti İtalya tarihindeki en genç başbakanı olan, 44 yaşındaki Giovanni Gorla kurdu. Giovanni Gorla bütçenin 17 kez reddedilmesinin ardından Şubat 1988'de istifa etti. Yerine DC'nin lideri Ciriaco De Mita geçti. Şubat 1989'da DC başkanlığından çekilmeye zorlanan De Mita, mayısta da başbakanlıktan ayrıldı. Yerine geçen Giulio Andreotti başbakanlık görevini altıncı kez üstleniyordu. Doğu Avrupa ülkelerindeki değişiklikler uzun yıllar Batı Avrupa'daki en büyük komünist parti olma özelliğini koruyan PCI'yi da etkiledi. Seçmen desteğini gitgide yitiren PCI'nin adı Şubat 1991'de Demokratik Sol Parti (PDS) olarak değiştirildi. Bu arada ülkenin kuzey kesiminde, kendilerine "birlik" adını veren ve bölgeci eğilimler taşıyan yeni hareketler güçlenmeye başladı. Nisan 1992'de yapılan genel seçimlerde hiçbir parti ço-

ğunluğu sağlayamadı. Yeni hükümeti kimin kuracağı konusundaki görüşmeler sürerken Cumhurbaşkanı Francesco Cossiga istifa etti. Cumhurbaşkanı'nın istifası yeni hükümetin kuruluşunda gecikmeye yol açtı. Sonunda Mayıs 1992'de Oscar Luigi Scalfaro cumhurbaşkanlığına seçildi. Haziran sonunda da PSI milletvekili Giuliano Amato başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu.

1992'de başlayan Temiz Eller Harekâtı çok sayıda politikacı hakkında dava açılmasına ve Hristiyan Demokratların oy yitirmesine yol açtı. Nisan 1993'te istifa eden Amato'nun yerine İtalya Merkez Bankası eski başkanı Carlo Azeglio Ciampi getirildi. Haziran 1993'teki yerel seçimlerde Kuzey Birliği ile PDS büyük kazanç sağladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

İtalya-Etiyopya Savaşı, Etiyopya'nın İtalyan yönetimi altına girmesiyle sonuçlanan savaş (1935-36). Genellikle II. Dünya Savaşı'nı hazırlayan olaylardan biri olarak değerlendirilen bu savaş, Milletler Cemiyeti'nin, büyük güçler tarafından desteklenmedikçe kararlarını uygulama gücüne sahip olmadığını göstermiştir.

İtalya'nın 1890'larda ele geçirmek için çeşitli girişimlerde bulunduğu Etiyopya (Habeşistan), Avrupa devletlerinin egemenliği altında bulunan Afrika kıtasındaki az sayıda bağımsız devletten biriydi. Benito Mussolini, Aralık 1934'te Etiyopya ile İtalyan Somalisi arasında çıkan bir sınır çatışmasını gerekçe göstererek bölgeye müdahale kararı aldı. Bütün arabuluculuk önerilerini reddeden İtalyanlar 3 Ekim 1935'te Etiyopya'yı işgal ettiler. General Rodolfo Graziani ve Pietro Badoglio komutasındaki İtalyan birlikleri, kötü donanımlı ve eğitimsiz Etiyopya ordusunu sürekli geri çekilmek zorunda bırakarak, 9 Nisan 1936'da Ascianghi (Aşangi) Gölü yakınında büyük bir zafer kazandılar ve 5 Mayıs'ta başkent Addis Ababa'yı aldılar. Etiyopya imparatoru Haile Selasiye'nin sürgüne gönderilmesinin ardından Mussolini Roma'da, İtalya kralı III. Vittorio Emanuele'yi Etiyopya imparatoru ilan etti ve Badoglio'yu Etiyopya genel valiliğine atadı.

Milletler Cemiyeti, Etiyopyalıların başvurusu üzerine, işgali kınayan ve İtalya'ya ekonomik yaptırımlar uygulanmasını öngören bir karar aldı (1935). Ama Doğu Afrika'daki çıkarlarının zedelenmesinden çekinen İngiltere dışındaki büyük devletler işgale ciddi bir tepki göstermediklerinden, yaptırımlar çok az ülke tarafından uygulandı ve önemli bir etkisi olmadı.

İtalya'nın emperyalist yayılma politikasının somut bir örneği olan savaş, II. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası gerilimin artmasında önemli rol oynadı.

İtalya Yarımadası, Avrupa'nın güneyinde yarımada. Po Irmağından güneye doğru uzanır; uzunluğu yaklaşık 960 km, en geniş yeri ise 250 km'dir. Doğuda Adriya Denizi, güneyde İon Denizi, batıda da Tiren ve Liguria denizleriyle çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan volkanik Apennin Dağlarında sık sık deprem olur; kıyılarında genellikle düzlükler uzanır. İtalya'nın büyük bir bölümü ile bağımsız San Marino Cumhuriyeti ve Vatikan, yarımada üzerinde yer alır.

İtalyan-Arnavut Kilisesi, İTALYAN-YUNAN KİLİSESİ ya da İTALYAN-YUNAN ARNAVUT KİLİSESİ olarak da bilinir, Doğu ayin usulüne bağlı Katolik kilise. İtalya'nın güneyi ile Sicilya'ya yerleşmiş Eski Yunanlılar ile 15. yüzyılda Osmanlı yönetiminden kaçan Ar-

navut mültecilerin oluşturduğu cemaatin uzantısıdır. Başlangıçta Bizans ayin usulüne bağlı Katolik bir cemaat olan İtalyan Yunanlılarının çoğu 11. yüzyıldaki Norman İstilasından sonra zorla Latinleştirildi. Doğu ayin usulüne bağlı Arnavut mültecilerin gelişinden sonra Bizans ayin kuralları bir ölçüde yeniden uygulanmaya başladı. Ama manastırlar giderek güçsüzleşti; 17. yüzyıla gelindiğinde artık bütün piskoposlar Latindi.

Papa XIV. Benedictus'un 1742 tarihli açıklamalarında (*Esti Pastoralis*) eski İtalyan-Yunan-Arnavut ayin ve âdetlerinin geçerliliği kabul edildi, bu cemaatin üyelerinin geleneksel işlerinde Latinlerin baskı ve müdahalesinden korunacağı bildirildi. Ama İtalyan Arnavutları, 1919'da İtalya'daki Lungro (Calabria), 1937'de de Sicilya'daki Pinaia degli Albanesi piskoposluklarının oluşmasına değin kendi piskoposlukları altında örgütlenemediler. Kilise düzeni ile takvim ve yortu günleri bakımından büyük ölçüde Latin uygulamasının etkisi altında olan İtalyan Arnavutları, Bizans ayin kurallarına dönmek için bazı girişimlerde bulunmuşlardır.

İtalyan Cumhuriyetçi Partisi, İtalyanca PARTITO REPUBBLICANO ITALIANO (PRI). İtalya'da kilisenin ayrıcalıklarına, mülklerine, toplumsal ve siyasal nüfuzuna karşı çıkan reformcu siyasal parti. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda kitle desteğinin azalmasına karşın, İtalyan siyasal yelpazesinin merkezinde yer alması nedeniyle birçok koalisyon hükümetine katılmıştır.

Radikallerin İtalya'nın cumhuriyetçi bir yönetim altında birleşmesi için mücadele ettikleri 19. yüzyılda oluşmaya başlayan PRI, resmen 1895'te kuruldu. Mussolini döneminde kapatıldıysa da 1943'te yeniden siyasal etkinliklerine başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra monarşi yönetimine son verilene değin hükümete katılmayı reddetti. Dört partili "merkez" hükümetlerde yer aldığı 1947-53 arasındaki dönemin ardından, ülkenin en büyük merkez partisi olan Hristiyan Demokrat Parti'nin (DC) iki sosyalist partiyle birlikte kurduğu merkez-sol koalisyon hükümetine katılmacıya değin (Şubat 1963) muhalefette kaldı. Bu tarihten sonra çoğunlukla koalisyon hükümetlerine ortak olan PRI'nin genel başkanı Giovanni Spadolini 1981'de ve 1982'de iki kez başbakanlık yaptı.

İtalyan danteli, 16. yüzyıldan başlayarak İtalya'da üretilen dantellere verilen ad. İtalya'da 1330'ların sonlarında ağ kumaş(*) adı verilen bir tür dantelimsi iş yapılıyordu. Dokumadan çekilen ipliklerin bıraktığı boşluklara ya da kesilerek çıkartılan bölümlere ipliklerin çapraz olarak atılmasıyla yapılan bu örnekler (İtalyanca *punto in aria*: "boşlukta ilmek") gerçek dantelin ilk örnekleri sayılır. Bu yöntemden yola çıkarak Venedikli sanatçıların geliştirdiği iğne danteline İtalya, özellikle de Venedik (bak. Venedik danteli) önemli bir merkez oldu. İlk örneklerin çoğu geometrik desenli, fırırlı, dik ya da sivri uçlu ve "V" biçimli yakalardı. 1600'lerde desenler daha kıvrımlı, yakalar da yuvarlak uçlu (bebe) ya da dilimli hale geldi.

İtalyan dantelinin üretildiği öbür önemli iki merkez Cenova ve Milano'ydu. Cenova'da 16. yüzyılın ikinci yarısının Venedik dantellerini anımsatan örneklerle şerit gipür(*) danteller üretilmeye başladı. Şerit gipürlerin çoğu iğle yapılıyor ve bir ağ üstüne tutturuluyordu. Ağın iğ yerine iğneyle yapıldığı da oluyordu. Milano'da, özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda yapılan şerit gipürlerde yaprak, kıvrım ve kurdele örge-

leri asma dalı, insan ve hayvan figürleriyle birlikte kullanılıyor, zemin daha sonra bu örgenin çevresinde oluşturuluyordu.

Dantel yapımı İtalya'da yaklaşık 1800'e değin sürdü. Önceleri 18. yüzyıl Fransız dantellerinin taklitlerinin yapıldığı Burano Adasında da dantel yapımı 19. yüzyılın ortalarında sona ermişti. 1872'de bu adada dantelcilik yeniden canlandı. Tekniği bilen yaşlıların katkıları ile yeni imalathaneler açıldı, çoğu gene eski örneklerin tekrarı olmakla birlikte, nitelikli danteller üretildi. Bunlar çoğunlukla Venedik yoluyla dış ülkelere satılıyordu.

İtalyan Demiryolları, İtalyanca FERROVIE ITALIANE. İtalyan devlet demiryolları sistemi. Vagon taşıyan feribotlarla sisteme bağlanan Sicilya ve Sardinya adalarındaki demiryollarını da işletir. 1907'de kamulaştırılmıştır.

İlk İtalyan demiryolu 1839'da Napoli ve Portici arasında işletmeye açıldı. En işlek hat kuzeyde Milano'dan başlayarak yarımadanın aşağılarına iner ve önemli bir demiryolu kavşağı olan Bologna'dan geçerek güneyde Roma ve Napoli'ye ulaşır. Kuzeyde, sistemin uluslararası hatları Torino'dan, Mont Cenis Tüneli ile Fransa'ya, Milano'dan Simplon ve Sankt Gotthard tünelleri ile İsviçre'ye, Verona'dan Brenner Geçidi ile Avusturya ve Almanya'ya, Venedik'ten de Viyana ve Doğu Avrupa'ya ulaşır. Öteki işlek hatlar, sanayileşmiş kuzey bölgelerinde Torino'yu Milano ve Venedik'e, Milano'yu da Cenova'ya bağlar. Demiryolu ağının yarısını oluşturan ana hatların tümü elektrikle çalışmaktadır.

İtalyan yolcu trenleri üç çeşittir. *Rapidi*, birinci mevki bileti ücretinin üzerine ek bir ücret ödenen hızlı lüks trenlerdir. *Expressi*, birinci ve ikinci mevkileri bulunan hızlı ekspres trenlerdir. *Diretti* ise daha çok sayıda istasyonda durur. Öteki devlet demiryolları gibi İtalyan devlet demiryolları da büyük ölçüde devlet sübvansiyonundan yararlanır. 1986 yılında bakanlık bünyesinden alınıp kamu kuruluşu statüsü verilmiştir.

İtalyan Demokratik Sosyalist Partisi, İtalyanca PARTITO SOCIALISTA DEMOCRATICO ITALIANO (PSDI), İtalya'da ekonominin planlanmasını ve bazı sanayilerin devletleştirilmesini savunan antikomünist, reformcu parti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan koalisyon hükümetlerinin çoğunda yer almıştır.

İtalyan Sosyalist Partisi'nin (PSI) İtalyan Komünist Partisi'yle (PCI) işbirliği yapmasına karşı çıkan bir grup sosyalist, 1947 başlarında PSI'dan ayrılarak İtalyan Sosyalist İşçi Partisi'ni (PSLI) kurdu. PSLI, Hristiyan Demokrat başbakan Alcide De Gasperi önderliğindeki Hristiyan Demokrat, Komünist ve Sosyalist partiler koalisyonunun dağılmasından sonra, hükümeti destekleyerek Hristiyan Demokratların çoğunluğu sağlamalarına ve korumalarına yardımcı oldu. 1952'de öteki antikomünist sosyalist gruplarla birleşerek PSDI adını alan parti, 1954'ten sonra çeşitli merkez hükümetlerde yer aldı.

PSI'nın 1950'lerde PCI ile ittifak politikasından vazgeçmesiyle, PSI ile PSDI arasındaki görüş ayrılıkları önemli ölçüde azaldı. PSI'nın 1963'te Hristiyan Demokrat Parti'yle (DC) bir koalisyon hükümeti kurmasının ardından, Ekim 1966'da PSDI ve PSI birleşti. Ama bu birlik uzun ömürlü olmadı. 1968 seçimlerinde oy oranlarını yüzde 26,9'a yükselten Komünistlerle ortak hükümet kurulmasına karşı çıkan eski PSDI üyeleri, Temmuz 1969'da PSI'dan ayrılarak Sosyalist Birlik Partisi (PSU) adlı yeni bir parti kurdular. PSU ile PSI arasındaki

anlaşmazlık, 1960'ların sonlarında hükümet kurmayı güçleştiren önemli bir engel durumuna geldi. 1970 ilkbaharında yeniden PSDI adını alan PSU, bu tarihten sonra da Hristiyan Demokrat hükümetleri desteklemeyi sürdürdü.

İtalyan Doğu Afrikası, İtalyanca AFRICA ORIENTALE ITALIANA, 1936-41 arasında İtalya'nın Doğu Afrika'daki sömürgelerinin bulunduğu topraklara verilen ad. 9 Mayıs 1936'da İtalya'nın ilhak ettiği ve 1 Haziran 1936'da İtalyan Doğu Afrikası'na bağlandığı açıklanan Etiyopya'nın yanı sıra Eritre ile İtalyan Somalisi'ni kapsıyordu. İtalya kralı III. Vittorio Emanuele İtalyan Doğu Afrikası'nın ilhakı üzerine imparator ilan edilmişti. İngiliz kuvvetleri 1941'in Ocak-Kasım ayları arasında İtalyanları bu bölgeden çıkardı.

İtalyan edebiyatı, İtalya'da İtalyanca yazılmış edebiyat yapıtlarının tümü. İlk örnekleri 13. yüzyılda ortaya çıkmış, daha önce ise hemen hemen bütün yazılı metinlerde Latince kullanılmıştır.

İlk dönem. 13. yüzyılda siyasi ve yönetsel bütünlüğün bulunmadığı İtalya'da Latince'nin yerini alabilecek birçok yerel dil vardı. Fransız düzyazı ve manzum romanslarının yaygınlığı yüzyılın ortalarında Fransız etkisinde bir edebiyatın gelişmesine yol açtı. İtalya'ya uyarlanan bu aşk ve serüven öykülerinde kullanılan dil Fransızca olmakla birlikte yerel lehçelerin de bazı öğelerine yer verilmeye başladı. Bu arada Provans diline ve Provans aşk şiirine yakınlık duyan bazı şairler bu türün en az romanslar kadar yaygınlaşmasını sağladı. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'in Sicilya tahtında bulunduğu dönemde (1198-1250) Sicilya okulu adıyla bilinen bir grup şair, Provans edebiyatının biçim ve konularına bağlı, ama yerel dilde şiirler yazdı. II. Friedrich'in ölümünden sonra Sicilya şiir geleneği sürdürüldüyse de edebiyat etkinliklerinin merkezi Toskana'ya kaydı. Toskana'da bir yandan Guittone d'Arezzo gibi şairler Sicilya şiirini taklit ederken, bir yandan da aşkı ciddi bir konu olarak ele alan açık ve içten bir şiir doğdu. Dante'nin *dolce stil nuovo* (tatlı yeni üslup) dediği bu şiirin önde gelen öbür temsilcileri Guido Guinizzelli, Guido Cavalcanti ve Cino da Pistoia'ydı. Yapıtlarını birbirini etkileyen bu şairler Toskana lehçelerini yerel özelliklerinden arındırarak İtalyan edebiyat dilini yaratmayı başardılar.

Ciddi aşk şiirinin karşısı olarak gelişen komik ya da mizahlı şiirde ise bilinçli olarak yer yer müstehcene varan kaba bir dil kullanıldı. Rustico di Filippo ve Cecco Angiolieri gibi dünya nimetlerini öven, kadınlara ve kişisel düşmanlarına saldıran bir grup şair daha çok Latince'deki örneklerle bağlı kalan sone türünde şiirler yazdı.

Assisili Aziz Francesco'nun Umbria dilinde yazdığı *Cantico di frate sole* (y. 1225; Güneş İlahisi) adlı ölçülü düzyazı yapıtı İtalyan şiirinin en eski örneklerindendi. Bu yapıtına eşlik müziği de bestelediği sanılan Aziz Francesco'nun ölümünden sonra *lauda* (övgü ilahisi), dinsel şarkıların yaygın biçimi haline geldi ve Fransiskan mistik Jacopone da Todi türün en güzel örneklerini verdi. Kuzey İtalya'da ise dinsel şiir Maniciliğin etkisiyle ahlaki ve karamsar bir hava kazandı. Gene bir Fransiskan olan Giacomino da Verona bu grubun en yaratıcı şairiydi.

İlahiyat, felsefe, hukuk, siyaset ve bilimde Latince'nin yazı dili olarak kullanılması sürdüyse de 13. yüzyıl yerel dilde düzyazı edebiyatın da başlangıcı oldu. Retorikçi Guido Faba, Bologna lehçesinde düzyazı

üsluplarından örnekler verdi. Öğrencilerinden Guittone d'Arezzo süslü bir düzyazı üslubuna yönelirken Ristoro d'Arezzo *De la composizione del mondo*'da (1282, Dünyanın Oluşumu Üzerine) açık, bilimsel bir üslup kullandı. 13. yüzyıl İtalyan düzyazısının başyapıtı ise Dante'nin *La vita nuova* sıydı (y. 1293; Yeni Yaşam).

14. yüzyıl Rönesans'ın çıkış noktasını oluşturduğu kabul edilen 14. yüzyıl İtalyan edebiyatı, izleyen yüzyıllarda bütün Avrupa'yı etkiledi. Dante, Petrarca ve Boccaccio (1313-75) gibi dünya ölçeğinde büyük yazarlar bu dönemde yetişti.

Dante'nin skolastik felsefe konusundaki derin bilgisini gösteren *Il convivio* (y. 1304-07; Ziyafet) adlı yapıtı yerel dilde yazılmış ilk büyük düzyazı inceleme örneği oldu. *De vulgari eloquentia*'sı ise (y. 1304-07; Halk Dilindeki Belagat Üzerine) İtalyan edebiyat dilinin ilk kuramsal açıklamasını içeriyordu. Siyasal görüşlerini *De monarchia*'da ortaya koyan Dante 1310-21 arasında yazdığı *La divina commedia* (İlahi Komedya, 1955-56, 3 cilt) ile yalnız ortaçağın edebiyat başyapıtını değil, insan dehasının da en büyük ürünlerinden birini yarattı. Felsefeden çok edebiyatla ilgilenen Petrarca Avrupa edebiyatında kalıcı bir etki bıraktı. Yaklaşık 1338'de yazmaya başladığı *Africa* adlı Latince şiirinde ve tarihsel konulu yapıtlarında hümanizmin ideallerinden esinlendi. Ortaçağın skolastik düşüncesine karşı çıkarak klasik Latin yazarlarını ve Kilise Babaları'nı örnek aldı. 1330'da yazmaya başladığı yerel dildeki *Rime* (ya da *Canzoniere*) olarak bilinen şiirlerinde zaman zaman birbirleriyle çelişen ideallerini dile getirdi. Şiirlerinin ana ögesi her zaman şiir sanatının geliştirilmesi oldu. Petrarca şiir geleneği yalnız İtalya'da değil, İspanya, Fransa ve İngiltere'de de etkili oldu. Katı kuralcılığı ve başta sone olmak üzere kullandığı biçimler edebiyatta Rönesans'ın temelini oluşturdu. Çağının hümanizm anlayışını paylaşılan Boccaccio *Decameron* (1348-53; *Decameron Hikâyeleri*, 1952, 2 cilt) adlı ünlü yapıtında çağdaş kent yaşamını gülünç ve acı yönleriyle ele aldı. Üslup açısından klasik İtalyan düzyazısının en kusursuz örneğini oluşturan bu yapıt da Rönesans edebiyatını derinden etkiledi.

14. yüzyılın ikinci yarısında Floransa gene bir kültür merkezi olarak kaldı, ama edebiyatı daha popüler bir nitelik kazandı. Antonio Pucci *Centiloquio* (Yüz Öykü) adlı manzum yapıtıyla, Ser Giovanni Fiorentino, Boccaccio'yu örnek aldığı *Pecorone*'yle (Ahmak) ve Franco Sacchetti canlı betimlemeler içeren *Trecentonovelle*'yle (Üç Yüz Öykü) popüler edebiyata katkıda bulundu. Ayrıca daha çok kent halkına seslenen şiir ve düzyazı derlemeleri yapıldı; destanlar aşk öykülerine dönüştürüldü. 14. yüzyılda yerel dilde tarih yazımı da halka yönelik edebiyatın örneklerini oluşturdu. Dino Compagni ve Giovanni Villani dönemin en önemli vakaviname yazarlarıydı. Örneğin Pucci, *Centiloquio*'da Villani'nin 1308-48 arasında yazdığı *Cronica*'yı (Vakaviname) şiirleştirmişti. Dinsel edebiyatta ise Jacopo Passavanti dönemin en önemli yazarıydı.

Rönesans. Avrupa'da Rönesans gerçekte 14. yüzyılda Petrarca ve Boccaccio'yla başlamıştı. 15. yüzyılda ise bir önceki yüzyıldaki gibi büyük yapıtlar verilmemekle birlikte insana ve yaşama yeni bir yaklaşım, yeni ahlak ve siyaset ilkeleri dile getirilmeye başladı. Antik Çağın incelenişi kadar yeni siyasal koşullar da bu gelişmeye yardımcı

oldu. Bütün İtalya'da krallar ve büyük aileler sanatçıları ve bilim adamlarını desteklemekte birbirleriyle yarışa girdi. Yeni kitaplıklar kuruldu; saraylar araştırma ve tartışma merkezlerine dönüştü. Medici ailesi Floransa'da, Aragon kralları Napoli'de, Visconti ve Sforza aileleri Milano'da ve papalık Roma'da çok sayıda İtalyan ve Bizanslı araştırmacıyı barındırdı. Özellikle Platon ve Yunan felsefesi üzerine araştırmalar Rönesans düşüncesinin oluşumunu etkiledi.

Hümanizm insana fazla değer vermeyen ortaçağ anlayışına karşı çıktı. Ortaçağın hâlâ geçerliliğini koruyan dinsel görüşlerini şiddetle eleştirerek insanı evrenin merkezi haline getirdi. Ama hümanizm Hristiyanlığa karşı değildi ve papalık bile onu açıkça hedef almak yerine, kilise içinde eritmeye çalıştı.

Yunan ve Latin klasiklerine büyük değer veren Hümanistler, yüzyılın ilk yarısında yerel İtalyancayı küçümsediler. Kölece bir bağlılıkla taklit ettikleri klasik kültürün ölü diliyle yazan birçok şair genellikle özgünlükten uzak kaldı. Buna karşılık 15. yüzyılın ortalarına doğru İtalyanca, edebiyat dili olarak Latinceyi geride bırakmaya başladı. Konuşma dilinin Latinceye aşağı olmadığını kanıtlamak için 1441'de Floransa'da bir şiir yarışması (Certame Coronario) düzenlendi. Yüzyılın ikinci yarısında Matteo Maria Boiardo, *Orlando innamorato* (1483; Aşık Orlando) adlı yapıtında, eski şövalye ülkeleriyle çağdaş davranış biçimlerini ve tutkuları birlikte yansıttı. Antik Çağ konusunda geniş bir bilgi birikimiyle kişisel yaratıcılığı birleştirebilen Angelo Ambrogini Poliziano, Jacopo Sannazzaro ve Leon Battista Alberti dönemin en ünlü hümanistleriydi. İtalyancadaki ilk dilbilgisi kitaplarından birini yazan Pietro Bembo, *Prose della volgar lingua* (1525; Halk Dilinde Düzyazı) adlı yapıtında İtalyan edebiyat dilinin başta Petrarca ve Boccaccio olmak üzere, 14. yüzyıl Toscana örneğini izlemesi gerektiğini savundu. Dante'nin edebiyat dili konusundaki görüşlerini benimseyenler ise Bembo'ya karşı çıkarak edebiyat dilinin dildeki gelişmeleri temel alması gerektiğini vurguladılar. 16. yüzyılın ikinci yarısında süren bu tartışmanın sonunda Bembo'nun kuramı üstün geldi. 1612'de Floransa'daki Crusca Akademisi *Vocabolario degli Accademici della Crusca* (Crusca Akademileri Sözlüğü) adıyla ilk İtalyanca sözlüğü bastı.

16. yüzyılın ilk yarısında şiir konusunda yazılan hâlâ Augustus dönemi şairi Horatius'un öğretilerine ve hümanist görüşlere dayanıyordu. 1536'da Aristoteles'in *Peri Poetikes*'inin (*Poetika*, 1961) özgün metni yayımlanınca estetik kuram yavaş yavaş değişmeye başladı. Geleneksel taklit ilkesi çözümlenerek doğadan çok, klasik yazarları taklit etmeye ağırlık verildi. Şiiri akılla desteklenen bir düşünce ürünü olarak gören klasik anlayış canlandırıldı ve bu anlayış Fransa, İspanya ve İngiltere'de de öne çıktı.

Taklit kuramının ve Bembo'nun görüşlerinin benimsenmesi 16. yüzyıl lirik şiirinin Petrarca'nın damgasını taşımasına yol açtı. Dönemin başlıca yazarlarının hemen hepsi Petrarca'yı örnek alan şiirler yazdı. İçlerinden Della Casa'nın şiirleri bir ölçüde özgün, Galeazzo di Tarsia'nın da üslubu çağdaşlarından canlıydı. Francesco Berni'nin bürlesk, Giovanni Rucellai'nin de öğretici şiir geleneğini sürdürdüğü bu yüzyılda biri *fidanziana*, öbürü makaronik adıyla anılan

iki yeni şiir biçimi gelişti. Adını Camillo Scroffa'nın *Fidenziana* adlı yapıtından alan birincisinde Latince sözcükler İtalyancanın kuralları ve sözdizimiyle, Benedikten keşiş Teofilo Folengo'nun öncülük ettiği ikincisinde ise İtalyanca sözcükler Latince kuralları ve sözdizimiyle kullanılıyordu. Her iki biçimde de hümanist edebiyatın aşinliklarını alaya alma eğilimi vardı. Ludovico Ariosto'nun *Orlando furioso* (1517; Çılgın Orlando) adlı epik şiiri ise Rönesans'ın klasik beğenisini en incelikli biçimde yansıtıyordu. İtalya'da Rönesans'ın son büyük şairi olan Torquato Tasso da *Gerusalemme liberata*'da (1581; Kurtarılmış Kudüs) klasik destan biçimini dönemin manevi değerleri doğrultusunda yenileyerek Rönesans'a özgü edebiyat geleneğini özetledi.

Aristoteles'in kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalan Gian Giorgio Trissino'nun 1514-15 yıllarında yazdığı *Sofonisba* (1524) adlı oyun yerel dildeki ilk trajedi örneği oldu. 16. yüzyılın ortalarında ise Giambattista Giraldi Yunan tiyatrosunu taklit etmeye karşı çıkarak yerine Seneca'nın örnek alınmasını savundu; 1541-49 arasında yazdığı dokuz oyunla özellikle Elizabeth dönemi İngiliz tiyatrosunu etkiledi. Ama çağdaş Avrupa tiyatrosunun çıkış noktasını asıl bu yüzyılın İtalyan komedileri oluşturdu. Ariosto ve *La Mandragola*'nın (1518; *Adamotu*, 1951) yazar Machiavelli'den başka Pietro Aretino ve felsefeci Giordano Bruno da başanlı komediler yazdılar. İtalya'nın ilk profesyonel oyuncu topluluklarından birini kuran oyuncu ve yazar Angelo Beolco (Il Ruzzante) Padova köylü lehçesiyle yazdığı oyunlarında kutsal kesimin sorunlarını ciddi bir biçimde inceledi ve *commedia dell'arte* kalıp tiplerinin habercisi sayılan karakterler yarattı.

16. yüzyılda siyaset, tarih ve ahlak konularını ele alan başlıca yazarlardan Niccolò Machiavelli ve Francesco Guicciardini yazılarında yerel dili kullanarak Toscana lehçesinin İtalyan edebiyatındaki önemini bir kez daha ortaya koydular. Yapıtlarında Rönesans düşüncesini en özgün yanlarıyla yansıtan Machiavelli siyaseti ahlaktan, siyasal erdemi ahlaki erdemden ayıran yeni bir siyaset biliminin temellerini attı. 1513'te yazdığı *Il principe*'de (*Hükümdar*, 1932) çizdiği örnek hükümdar tipi iki yüzyıl boyunca Avrupa mutlak krallıklarının dayanağı oldu. Machiavelli'den daha bireyci ve pragmatik bir yaklaşımla yazan Guicciardini'nin *Storia d'Italia*'sı (1537-40; İtalya Tarihi) ise tam anlamıyla ulusal sayılabilecek ilk İtalya tarihiydi. İtalyan sanatının ilk tarihse ve eleştirel değerlendirmesini yapan Giorgio Vasari *Le Vite de più eccellenti architetti, pittori et scultori italiani*... (1550; yb 1568; Ünlü İtalyan Mimar, Ressam ve Heykelticilerin Yaşamları...) adlı çalışmasına 200'ü aşkın sanatçının yaşamöyküsüne yer verdi. Baldassare Castiglione *Il cortegiano* (1528; Saraylı) adlı kitabında Rönesans'ın yüksek ahlaki emellerini ve görgü kurallarını, Giovanni della Casa *Il galateo*'da (1551-54; Terbiye) o dönem İtalyan toplumunun incelik ve zarıflığını dile getirdi. Ariosto'nun "prenslerin kumçısı" dediği Pietro Aretino yaşadığı dönemi çok canlı bir biçimde yansıttı.

17. yüzyıl. Genellikle İtalyan edebiyatının yozlaşma dönemi olarak nitelenen 17. yüzyılda Toscana lehçesinin anlığını korumaya çalışan Floransa'daki Crusca Akademisi'nin, Kurşu-Reform hareketinin ve İspanya'nın siyasal üstünlüğünün düşüncesi özgürlüğünü engellediği ileri sürülür. Duygudan yoksun yazarların abartmaya yönelidikleri ve içerik eksikliği biçim zenginliğiyle ka-

patmaya çalıştıkları söylenir. Oysa bu gelişme ne İtalya'ya özgüydü, ne de edebiyatın tükendiği anlamına geliyordu. Örneğin İspanya'da *Gongorismo* (Gongoracılık), İngiltere'de metafizik şiir akımı yaygınlaşmıştı. Günün koşullarına duyulan tepki de yergi türünde birçok yapıt verilmesine yol açtı. Dönemin en büyük İtalyan şairi sayılan Dominiken keşiş Tommaso Campanella *La Città del sole* (1602; *Güneş Ülkesi*, 1965) adlı yapıtında insanlığın doğal din çevresinde birleştiği bir din devletini savundu. Lirik şiirde Giambattista Marino 16. yüzyıl sonu şiirinden esinlenmekle birlikte çağının yenilikler getirerek şaşırtma eğilimini paylaştı; garip benzetmeleri ve eğretilemeleri kadar duyumsallığı, akıcılığı ve büyük teknik ustalığıyla çağdaşlarını etkiledi. Düzyazıda yergi ustası Traiano Boccalini İspanyol egemenliğine karşı çıktı. Ünlü bilim adamı Galilei ise yazılarında kullandığı açık ve canlı dile İtalyan edebiyatında ayrı bir yer edindi.

16. yüzyılda bir önceki yüzyılın komedileri yavaş yavaş yerini *commedia dell'arte* denen halk tiyatrosuna bıraktı. Bu arada müzikli oyun ve operanın gelişmesi birçok İtalyan şairinin libretto yazmasına yol açtı. Ardından halka yönelik gösteri öğeleri opera binalarına girdi; perde aralarında *intermez-zo* (ara müzik) denen müzikli ya da dramatik gösterilere yer verildi. Böylece oyunun bütünlüğü bozulmaya başladı ve yüzyıl sonuna doğru tiyatroyla ilgili anlayış tümüyle değişti. Bununla birlikte Marinoculuğun yaygınlaşması yoğun tepkilere de yol açtı. 1690'da yeni bir beğeni geliştirmek amacıyla kurulan Arkadia Akademisi'nin çoğu üyesi klasik anlayışa bağlı, usçu Descartes hayranlarıydı. Ama tepkileri altın çağda yaşadıkları kabul edilen perilerle çobanları taklitle sınırlı kaldığından, eski yapaylığın yerine bir yenisini koymaktan öteye gidemediler. 18. yüzyıl opera librettosuna yenilik getiren Pietro Metastasio, bu akımın başlıca temsilcilerindendi.

18. yüzyıl. İspanyol egemenliğinin sona ermesi ve Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle 18. yüzyılda İtalya'da çeşitli reformlara gidildi. Pietro Verri'nin çıkardığı *Il Caffè* adlı dergi Aydınlanma düşüncesinin yayılmasını sağladı. Bu arada yazı dilinin seçkinlerin kullandığı kalıpların dışına çıkarak konuşma diline yaklaşması yolunda bir talep doğdu. Bunda halkın eğitim olanaklarının artması kadar orta sınıfın üst kesimlerinin ekonomik ve toplumsal sorunlara duyduğu ilgi de önemli rol oynadı. Giuseppe Parini ilerici görüşlerini geleneksel üslupta sunmayı, Vittorio Alfieri de idealist oyunlarında konuşma dilini küçümsemeyi sürdürdüyse de işkence ve ölüm cezasına karşı çıkan Cesare Bonesana Beccaria gibi denemeye yatkın bir grup yazar çağın koşullarına uygun standart bir yerel dil geliştirmeye çalıştı. Bütün bunların sonucunda 18. yüzyıl edebiyatında gerek konular, gerek biçimler açısından bir canlanma ve yenilenme görüldü.

18. yüzyıl İtalyan trajedisinin ve komedisinin reform çağı oldu. Yüzyılın ortalarında Metastasio libretto yazımında yeniliğe girerken Carlo Goldoni de hızla yozlaşan *commedia dell'arte*'nin yerine keskin gözlemler dayanan, canlı, nükteli bir komedi türünü getirmeyi başardı. *La locandiera* (1753; *Otelci Güzeli Mirandolina*, 1964) adlı oyununda kadın kahraman Mirandolina'nın ağızından toplumda sınıf ve kadınlar konusunda günümüzde bile geçerliliğini koruyan görüşleri dile getirdi. Antonio Conti'nin Latin örneğini izleyen açık ölçülü dört trajedisinden sonra Vittorio Alfieri *Saul*

(1782) adlı oyunuyla ilk önemli trajedi yazarı olarak belirdi. Alfieri'nin trajedileri, Metastasio'nun librettolarının tam tersine, acı, sert ve melodiden yoksundu. Amacı ise izleyiciye yüce duygular ve yurt sevgisi uyandırmak, bu arada İtalyan ulusuna Avrupa'nın öbür uluslarıyla boy ölçüşecek bir tiyatro geleneği kazandırmaktı.

18. yüzyılda uyanmaya başlayan tarih bilinci Giambattista Vico ve Ludovico Antonio Muratori gibi yazarların yapıtlarına yansdı. Muratori İtalya'da ortaçağa ilişkin birincil kaynaklara yönelirken Vico *Scienza nuova* (1725-44; Yeni Bilim) adlı yapıtında uygarlıkların yükseliş ve çöküş sürecinin bilimsel açıklamasını yapmaya çalıştı. Bu iki yazar ve Gian Vincenao Gravino gibi başkaları edebiyat eleştirisi, Giovanni Maria Mazzuchelli ve Gerolamo Tiraboschi de edebiyat tarihi konusunu ele aldı. İtalyan edebiyatının bu dönemdeki canlanışını en iyi yansıtan yazarlardan Parini'nin *Il giorno'su* (1763-1801; Gün) ile Zaccaria Seriman'in *Viaggi di Enrico Wanton* (1749-64; Enrico Wanton'un Yolculuğu) adlı felsefi romanı ise toplumsal yergi türünün başlıca örnekleriydi.

19. yüzyıl. İtalya'nın siyasal çalkantılar içinde bulunduğu 19. yüzyılda önemli yazarların birçoğu siyasal yaşama katıldı; siyasal amaçlı yazıların büyük bölümü de edebi değeri bakılmaksızın ulusal mirasın parçası haline getirildi. İtalyan romantizmi, Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketiyle iç içe gelişti ve yüzyılın ilk yarısının bu duygusal yurtsever edebiyatı yüzyılın sonlarına doğru kendi gerçekçi karşısını yarattı.

Ülkesinin özgürlüğü için mücadele eden ilk yazarlardan Ugo Foscolo, klasikleri örnek alan kusursuz bir biçimle tutkulu duygusalılığı birleştirdi. "Dei sepolcri" (1807; Mezarlara Dair) adlı şiirinde İtalyanları tarihlerindeki büyük insanların mirasına layık olmaya çağırı. Hemen her siyasal gelişmeye duygusal uyum gösteren Vincenzo Monti ise *La bellezza dell'universo*'daki (1781; Evrenin Güzelliği) lirik şiirleriyle ve basyapıt niteliğindeki *Ilyada* çevirisiyle şiir gücünün kanıtıydı. Monti dilde Toscana lehçesinin üstünlüğüne karşı çıkan Milano grubuna önderlik etti. Antonio Cesari'nin genişletilmiş yeni baskısını yayımladığı *Crusca Akademisi'nin* sözlüğü üzerine *Proposta di alcune correzioni ed aggiunte al vocabolario della Crusca*'yı (1817-26; Crusca Sözlüğüne Bazı Düzeltme ve Ek Önerileri) yayımladı. Cesari edebiyatı bilgi klasikçilikten kurtarmak, Pietro Giordani ise toplumun her kesimi için ortak bir iletişim aracı sağlamak amacıyla dilde saflığı ve Toscana lehçesinin yaygınlaşmasını savunuyordu. Romantizmin bu yaklaşıma tepki oluşturduğu 19. yüzyılda bütün İtalya'da dil ve edebiyat tartışmaları siyasal tartışmalarla birlikte sürdürüldü.

İtalya'da Napoléon'un egemenliğiyle yapay bir klasikçiliğin birlikte yaşanması, Napoléon'un düşmesinden sonra romantizmin bir tepki olarak yükselmesine yol açtı. Romantikler özellikle Milano'da güçlendi; *Il Conciliatore* (1818-19) adlı dergilerinde romantizmin bildirisi niteliğindeki *La lettera semiseria da Grisostomo*'nun (1816) yazarı Giovanni Berchet, Silvio Pellico ve Ludovico di Breme gibi yurtseverlerin yazıları yayımlandı. 1820'de Avusturya polisince bastırılan bu hareketin birçok üyesi tutuklandı. İtalyan romantizminin başlıca savunucusu olan Alessandro Manzoni ise asıl dil sorununun çözümüne katkısıyla ünlendi. Cesare Beccaria'nın torunu olan Manzoni Milanoluydu; ilk dilleri Fransızca ve Milano lehçesiydi. Ama *I promessi sposi* (1825-27;

Nisanlılar, 1945) adlı ünlü romanını o dönemde Floransa'da eğitilmiş orta sınıfın konuştuğu dille yazmayı seçti ve açık, rahat üslubuyla günün edebiyat dilini neredeyse Latince kadar yabancı bulan insanlara ulaşmayı başardı. Manzoni'nin *Il conte di Carmagnola* (1820; *Carmagnola Kontu*, 1946) ve *Adelchi* (1822) gibi trajedileri de romantizmin zaferine işaret ediyordu. 19. yüzyılın en büyük İtalyan şairi ise yurtsever şiirleri bir dönemde dillerden düşmeyen Giacomo Leopardi'ydı.

İtalyan romantizmini Risorgimento'nun yurtsever mitoslarıyla birleşmeye zorlayan koşullar kalıcı sanat değeri olanlardan çok, siyasal amaçlı yapıtların ağırlık kazanmasına yol açtı. Bu yüzden de dönemin tipik yapıtları bir ölçüde çağdaş araştırmacıların ilgisinden uzak kaldı. Daha çok incelenen yapıtlar arasında Ippolito Nievo'nun, Risorgimento anlatı edebiyatının basyapıtı sayılan *Confessioni di un Italiano*'sı (ös 1867; Bir İtalyanın İtirafı), 1906 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Giosuè Carducci'nin şiirleri ve Francesco De Sanctis'in edebiyat tarihi ve eleştiri konusundaki yazıları yer aldı. Bu dönem edebiyatının büyük bölümünü oluşturan duygusal romantik yapıtlar ise 19. yüzyılın ikinci yarısında tepkiyle karşılaştı. İlk ciddi tepki Milano ve Torino'da gelişen *scapigliatura* (bohém) akımından geldi. Belli bir düşünsel çerçeveye oluşturamayan grubun amacı öteki ülkelerin gelişmiş romantik akımlarıyla bağlantı kurmaktı. İzleyen *verismo* (gerçekçilik) akımı ise önceleri doğalcı Fransız yazarlarla olgucu ve belirlenimci görüşlerin etkisinde kaldı. İlk kuramsal açıklamasını 1872'de Luigi Capuana'nın yaptığı *verismo* akımı vaaz vermekle ve soylu duygularla değil, gözle görülür gerçeklerle ilgilirdi. Akımın üyeleri Risorgimento'yu da bütün iyi ve kötü yanlarıyla ele aldılar. *I malavoglia*'da (1881; *Malavoglia*'lar, 1959) toplumsal ve ekonomik dönüşümün kurbanlarını Sicilya lehçesinin incelikleriyle yansıtan Giovanni Verga akımın en güçlü temsilcisiydi. *Verismo*'nun İtalyan edebiyatında biçimlendiren bir etkisi oldu; 1926 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Sardinyalı Grazia Deledda'nın ilk romanlarından ve Sienalı Federigo Tozzi'nin yapıtlarında bu etki çok belirgindi.

20. yüzyıl. Siyasal birliğin gerçekleşmesinden sonra İtalya'da çeşitli toplumsal sorunlar öne çıktı. 20. yüzyılın başlarında ise yaşam koşullarında belli bir düzelmeye, toplumda uyum, kilise ile devlet arasında da anlaşma sağlanmıştı. Ama kahramanlık ruhdan yoksun kalan orta sınıflar yeni bir mitosa gereksinim duymaya başladı. Politika ve edebiyat konularındaki yazılarıyla çok yönlü bir insan olarak tanınan Gabriele D'Annunzio, *Il piacere* (1889; *Zevk*) adlı romanında Nietzsche'yi çağıştıran üstün insan kahramanlarının ilkinde yer verdi. D'Annunzio uluslararası capta üne kavuştuysa da düşünce yaşamını asıl çağdaşlaştırıcı iki ayda bir yayımlanan *La Critica* (1903-44) dergisi ve 70'ten çok kitabıyla Benedetto Croce oldu. Croce, yaklaşık 50 yıl sürdürdüğü sistemli yazılarıyla özellikle edebiyat eleştirisinde modern İtalyan kültürünün en büyük düşünürü olarak belirdi. Croce bu büyük projesinin henüz başındayken İtalya'da edebiyat hareketleri daha çok çeşitli dergiler çevresinde toplanmış küçük grupların etkinliklerinden oluşuyordu. Bunların başlıcalarından *crepuscolarismo* (alacakaranlık okulu) tatlı anıları, günlük konuşma diliyle aktarmayı amaçlıyor, gelecekçilik (*futurismo*) ise geleneksel sanat anlayışına karşı çıkarak, tam bir anlatım özgürlüğüne ulaşmaya çalışıyordu. Sergio

Corazzini ve Torinolu Guido Gozzano birinci okulun sözcülerinden. *Poesia* dergisinin yayın yönetmeni Filippo Tommaso Marinetti de gelecekçilik akımının underiydi. Her iki akım da D'Annunzio'nun üslubuna karşı çıkıyor. Avrupa'daki düş kırıklığı ve avaklanma geleneğinin bir parçasını oluşturuyordu. *Crepuscolarismo* Fransız ve Flaman karamsarlığını sürdürürken, gelecekçilik kübizmi, gerçeküstücülüğü ve dadaizmi kapsayan *avant-garde* (öncü) hareket içinde yer alıyordu.

1. Dünya Savaşı'nın sonunda gelenekçi ve klasik görüş yeniden ağırlık kazandı; dar anlamda biçimcilik aşırı boyutlara vardı. Gazetelerin üçüncü sayfalarında yayımlanan zarif, ama ruhsuz denemelerde de yansıyan bu yaklaşım faşizmin anlatım özgürlüğünü kısıtlama eğilimine de uygun düşüyordu. Faşizmin edebiyatta yaratıcılığı fazla olanak vermemesi karşın bu dönemde de bazı parlak yapıtlar ortaya çıktı. Italo Svevo'nun *La coscienza di Zeno* (1923; *Zeno'nun Bilinci*, 1985) adlı yapıtı psikolojik gözlemin ve Yahudi mizahının en parlak örneklerinden biriydi. Massimo Bontempelli ve Dino Buzzati'nin gerçeküstü yazıları, Riccardo Bacchelli ve Aldo Palazzeschi'nin düzyazı anlatımları kalıcı sanat değeri taşıyordu. Alberto Moravia ve Corrado Alvaro gibi yazarlar görüşlerini dolaylı yollardan dile getirirken sürgündeki Ignazio Silone faşizme karşı daha açık bir tutum alabiliyordu. Yönetim karşısında dikkatli davranan *Solaria* ve *Letteratura* gibi dergiler ise Carlo Emilio Gadda gibi yeni yeteneklere ortam sağlıyordu.

Bu dönemde birkaç oyun yazarı ve yapımcının modası geçmiş gerçekçi kalıplardan ve yakın geçmişte ortaya çıkan üstün insan kuramının etkisinden arındırmaya çalıştığı tiyatro, hızla Luigi Pirandello'nun etki alanına girdi. Kısa öykülerinde kişilik tutarsızlığı, iletişimsizlik, delilikle akıllılık ya da gerçekle görünüş arasındaki belirsizliği ve gerçeğin göreceliği gibi konuları ele alan Pirandello, tiyatrosun yaşamın saçmalığını ve gerçekle kurmaca arasındaki belirsiz ilişkiyi daha iyi yansıtabileceği görüşündeydi. Oyunlarında yalnız alışılmış gerçeklik anlayışının değil, dramatik yapının da dışına çıktı. *Sei personaggi in cerca d'autore* (1921; *Altı Şahıs Yazarını Arıyor*, 1949), *Enrico IV* (1922; *IV. Hanri*, 1933) ve *Questa sera si recita a soggetto* (1930; *Bu Akşam Tuluhat Yayıyorum*) gibi ünlü oyunlarında düşüncelerle dramatik yapıyı kusursuz bir biçimde bütünleştiren Pirandello 1934'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Faşizm döneminde şiirde hermetizm (*ermetismo*) denen bir akım doğdu. Yeni şiir, bağlamlarından koparılan ve sözdizim kurallarına uymadan sıralanan parça parça sözcüklerle yazılıyordu. Diktatörlük altındaki toplumda bu şiir şairleri etkisiz kılıyor, ama içkin kuram ve uygulamalarıyla toplumdan ayrı bir seçkinler grubu oluşturmalarına izin veriyordu. Bu arada 1975 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Eugenio Montale gibi bazı şairler de karamsarlıklarını üstü örtülü biçimde dile getirebiliyordu. Grubun önderi Giuseppe Ungaretti ilk şiirlerinde her sözcüğe yüklediği yoğun anlamla aşırı stilize biçimler yarattı. Umberto Saba ise yalın ve etkileyici şiirleriyle dönemin değişik bir sesi oldu.

II. Dünya Savaşı hermetizmin fildişi kulesini sarstı. Ungaretti daha anlaşılır şiirler yazmaya başladı. Salvatore Quasimodo siyasal içerikli şiirleriyle büyük övgü topladı;

1959'da da Nobel Edebiyat Odulu'nü aldı. Gerçekte bu yöneliş daha faşizm döneminde Alberto Moravia, Cesar Pavese ve Elio Vittorini'yle başlamıştı. William Faulkner, Erskine Caldwell, John Steinbeck, John Dos Passos ve Ernest Hemingway gibi Amerikalı yazarların yapıtlarının çevrilmesi, İngiliz edebiyatından bazı örnekler, yerli *verismo* akımı ve Marksist düşünce savaş sonrası yeni gerçekçi yazarların çıkış noktasını oluşturdu. *Cristo si è fermato a Eboli*'nin (1945; *İsa Bu Koye Uğramadı*, 1961) yazarı Carlo Levi gibi Rocco Scotellaro ve Francesco Jovine de güneyin toplumsal ve ekonomik sorunlarını ele aldılar. Vasco Pratolini *Il quartiere*'de (1945; *Mahalle*, 1972) Floransa işçi sınıfının, Pier Paolo Pasolini de *Ragazzi di vita* (1955) ve *Una vita violenta*'da (1959; *Acımasız Yaşam*) Roma alt tabakalarının yaşamını dile getirdi. Vittorini ve Beppe Fenoglio kuzeyin faşizme karşı mücadelesini, Giuseppe Berto yitirilen savaşın acı öyküsünü anlattı. Bir bölümü yerel ve dönemsel sorunlarla ilgilenen yazarlara karşılık Pavese, evrensel karakterleri ve temalarıyla, Primo Levi de insanlık onurunun Auschwitz'teki aşağılanmaya karşın korunabileceği inancıyla kalıcı yapıtlar verdiler.

Günümüze yaklaştıkça edebiyat beğenisi de çeşitlilik kazandı; akımlardan çok tek yazarlar ön plana çıktı. Italo Calvino fantastik öyküler ve bilimkurgu yapıtları verirken, Paolo Volponi savaş sonrasındaki hızlı sanayileşmeyi, Leonardo Sciascia doğduğu Sicilya'ya, Natalia Ginzburg aileyi, Giovanni Arpino değişik kültürler arasındaki ilişkiyi, Giorgio Bassani hüznünlü bir özlemle Ferrara'nın geçmişini konu aldı. Giuseppe Tomasi di Lampedusa *Il gattopardo* (1958; *Leopar*) adlı tarihsel romanında Federico de Roberto'nun *I vicere*'de (1894; *Kral Naipleri*) işlediği konuyu tümüyle farklı bir bakış açısından yansıttı. Kuzeyde *El mulino del Po*'nun (1938-40; *Po Değirmeni*) yazarı Riccardo Bacchelli'den başka Fulvio Tomizza'nın *L'amicizia*'sı (1980; *Dostluk*) yayımlandı. Kendi çizgisini sürdüren Alberto Moravia olgun yapıtları *Agostino* (1944), *Il conformista* (1951; *Düzen Adamı*, 1971) ve *La noia*'da (1960; *Kıskançlık*, 1972) usta anlatımla öne çıktı. Mario Soldati çağdaş sanatla ilgili sorunları ele alan romanı *L'incendio* (1981; *Ateş*) ile savaş sonrası yazarlar arasındaki yerini korudu. Elsa Morante II. Dünya Savaşı ve sonrasıyla ilgili etkileyici romanı *La storia*'yla (1974; *Tarih Devam Ediyor*, 1977), Umberto Eco ise fantastik romanı *Il nome della rosa*'yla (1981; *Gülün Adı*, 1986) İtalyan edebiyatında kendilerine ayrı bir yer edindiler.

İtalyan Genel İş Konfederasyonu, İtalyanca CONFEDERAZIONE GENERALE ITALIANA DEL LAVORO (CGIL). İtalya'nın en büyük işçi sendikaları konfederasyonu. Faşist sendikaların kapatılmasından sonra sendikal alanda doğan boşluğu doldurmak üzere 1944'te Roma'da örgütlendi. Aralarında Komünistler, Sosyal Demokratlar ve Hristiyan Demokratların bulunduğu kurucular, örgütün İtalya'nın tek işçi federasyonu olmasını ve siyasal partilerden bağımsız kalmasını amaçlıyorlardı. Ama üç yıl içinde Katolikler örgütün Komünistlerin denetimine girdiği gerekçesiyle CGIL'den ayrılarak, İtalyan Hür Genel İşçi Konfederasyonu'nu (LCGIL) kurdular. 1950'de İtalyan Sendikaları İşçiler Konfederasyonu'nun (CISL) ve İtalyan İşçi Birliği'nin (UIL) kurulmasıyla

CGIL'ye karşı muhalefet güçlendi. CISL asıl desteğini Hristiyan Demokrat eğilimli işçilerden alırken, sosyalist ve cumhuriyetçi eğilimli işçiler, UIL içinde örgütlenmişti. Komünistlerin ağırlıkta olduğu CGIL Dünya İşçi Sendikaları Federasyonu'na (WFTU) bağlı olarak varlığını sürdürdü.

İtalyan Halk Partisi, İtalyanca PARTITO POPOLARE ITALIANO (PPI). İtalya'da, 1919'da Hristiyan Sosyalist ilkeler temelinde kurulan siyasal parti. Ayrıca bak. Popolare.

İtalyan Havayolları bak. Alitalia-Linee Aeree Italiane

İtalyan İşçi Birliği, İtalyanca UNIONE ITALIANA DEL LAVORO (UIL). 1980'lerde üye sayısı yarım milyonu geçen İtalyan işçi sendikaları federasyonu. İtalya'nın en büyük sendika federasyonu olan, komünistlerin denetimindeki İtalyan Genel İş Konfederasyonu (CGIL) ile Hristiyan Demokrat destekli İtalyan Sendikaları Konfederasyonu'na (CISL) karşı muhalefet temelinde 1950'de kuruldu. Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) üyesidir.

İtalyan Komünist Partisi bak. Demokratik Sol Parti

İtalyan Liberal Partisi, İtalyanca PARTITO LIBERALE ITALIANO (PLI). İtalya'da faşistlerin iktidarda olduğu dönemde, gizli olarak kurulan (y. 1942) ve ilk kongresini 1944'te yapan tutucu siyasal parti. Hiçbir dönemde oyların yüzde 6'sından fazlasını alamadığından bir azınlık partisi olarak kalmıştır.

Faşistlerin iktidara gelip bütün muhalefet partilerini kapatmalarından önceki dönemde, İtalya'da herhangi bir "Liberal Parti" olmamakla birlikte, parlamentoda içinde ve dışında 19. yüzyıldaki anlamıyla "liberal" olarak nitelendirilebilecek çeşitli gruplar vardı. Bu gruplar gibi PLI de İtalya'nın birliğini ve girişim özgürlüğünü savunan Kont Camillo di Cavour'un 19. yüzyılda geliştirdiği ve 20. yüzyılda Benedetto Croce ile Luigi Einaudi gibi liberal düşünürlerin sürdürdüğü liberalizm anlayışını temel aldı.

Bugün kapitalizmi ve laikliği savunan ve Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nı (NATO) destekleyen PLI, ağırlıklı olarak küçük işyeri sahiplerince desteklenmektedir. Parti 1944'ten sonra kurulan Hristiyan Demokrat koalisyon hükümetlerinin çoğuna katılmıştır.

İtalyan Sendikaları İşçiler Konfederasyonu, İtalyanca CONFEDERAZIONE ITALIANA SINDACATI LAVORATORI (CISL). İtalya'nın ikinci büyük işçi sendikası konfederasyonu. 1950'de, İtalyan Hür Genel İşçi Konfederasyonu ile İtalyan İşçi Federasyonu'nun birleşmesi sonucu kuruldu. Kuruluşundan beri Katolikler ve Hristiyan Demokratlarla güçlü bağları olan CISL, İtalya'nın en büyük işçi sendikası konfederasyonu olan, Komünistlerin önderliğindeki İtalyan Genel İş Konfederasyonu'na (CGIL) karşı güçlü bir muhalefet yürütmektedir. CGIL'ye göre çok daha ılımlı bir çizgi izleyen ve işçilerin sorunlarına var olan ekonomik ve toplumsal koşullar çerçevesinde çözüm arayan CISL, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (ICFTU) üyedir.

İtalyan Sosyal Hareketi, İtalyanca MOVIMENTO SOCIALE ITALIANO (MSI). İtalya'da aşırı sağcı, antikomünist parti. Üyelerinin çoğu neo-faşist etkinliklerinden ötürü kovuşturulmaya uğramıştır.

1945'te ortaya çıkan Ortalama İnsan (UQ) hareketinden bazı üyelerin bir araya gelmesiyle 1948'de kuruldu. 1950'lerin başlarında gösterdiği hızlı tırmanışı sürdüremediyse de parlamentoda öteki sağcı partilerin zaman zaman desteğine başvurduğu belirli bir güç kazandı. 1960'ta kurulan koalisyonu alınması büyük protesto gösterilerine ve Hristiyan Demokrat ağırlıklı hükümetin düşmesine yol açtı. MSI, 1972 genel seçimlerinde sağcı İtalyan Demokratik Monarşi Birliği Partisi'yle işbirliği yaparak Ulusal Sağ (DN) ittifakını oluşturdu. Ocak 1973'te iki parti MSI-DN adı altında resmen birleşti. 1976 seçimlerinde aşırılık yanlısı üyelerin yoğun şiddet eylemlerine girişmesi üzerine, 26 ılımlı parlamenter partiden ayrılarak Ulusal Demokrasi (DN) adlı antifaşist yeni bir sağcı parti kurdu. Bu parti sonraki seçimlerde hiçbir başarı gösteremedi; MSI ise sandalye kazanmayı sürdürdü.

İtalyan Sosyalist Partisi, İtalyanca PARTITO SOCIALISTA ITALIANO (PSI). İtalya'nın ülke çapında modern demokratik ilkelerle göre örgütlenmiş ilk siyasal partilerinden. 1892'de Cenova'da İtalyan İşçi Partisi adıyla kurulmuş, 1893'te bugünkü adını almıştır.

Başlangıçta sendikalar, sosyalist çevreler ve kooperatif örgütleri arasında örgütlü olan PSI, anarşist ve Marksist kanatların barındırıyordu. 1900'lerden sonra partinin sol kanadı (ya da maksimalistler) ve başını Filippo Turati'nin çektiği reformcu kanat bir üstünlük mücadelesine girişti. Maksimalistlerin liderlerinden biri olan Benito Mussolini, İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesinden yana olduğu için 1915'te partiden çıkarıldı. PSI savaş boyunca yansız ve savaş karşıtı bir tutum izledi. 1919'da Bologna Kongresi'nde sol kanat parti yönetimini ele geçirerek, III. Enternasyonal'e (Komintern) katıldı ve sosyalist cumhuriyet kurmaya yönelik devrimci eylemlere girişti. 1920'deki grev, gösteri ve fabrika işgalleri dalgasının ardından PSI'nin çoğunluğu geri çekilmeyi savunurken, partiden kopan sol kanat İtalyan Komünist Partisi'ni (PCI) oluşturdu.

1926'da yeralına geçen PSI, 1934'te Komünistlerle kurduğu ittifakı 1950'lerin ortalarına değin sürdürdü. SSCB'nin Macaristan'a müdahalesine (1956) gösterilen sert tepkinin ardından, Hristiyan Demokratlar ya da Komünistlerle işbirliği yapma konusunda kendi içinde bölündü.

PSI uzun bir kararsızlıktan sonra 1963'te Hristiyan Demokrat ağırlıklı bir koalisyon hükümetinde yer aldı. İzleyen dönemde de birçok merkez-sol hükümete doğrudan katıldı ya da dışardan destek verdi. PSI'nin oyların yüzde 11'ini aldığı 1983 seçimlerinin ardından, Bettino Craxi'nin ilk sosyalist başbakan olarak kurduğu hükümet 1986'ya değin görevde kalarak II. Dünya Savaşı sonrasındaki en uzun ömürlü koalisyon oldu. 1986-87 yıllarında işbaşında kalan ikinci koalisyon hükümeti o kadar başarılı olamadı. PSI Nisan 1992'deki seçimlerde büyük bir oy kaybına uğradı. Hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamadığı bu seçimlerin ardından, Haziran 1992'de PSI'dan Giuliano Amato başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu.

İtalyanca, İtalyanca ITALIANO. İtalya (Sicilya ve Sardinya'yla birlikte), Fransa (Korsika'yla birlikte) ve İsviçre'de yaklaşık 66 milyon kişinin konuştuğu Roman dili. Kuzey ve Güney Amerika'da, özellikle ABD ve Arjantin'de yaşayan çok sayıda göçmen de İtalyanca konuşur. İtalyancadaki ilk

yazılı belgeler, 10. yüzyıldan kalma Latince mahkeme kayıtlarında yer alan tanık ifadeleridir. İtalyanca yazılmış ilk önemli edebiyat yapıtı ise 12. yüzyıl sonlarından kalma *Ritmo Laurenziano*'dur (Lorenzo Şarkısı).

İtalyanca standart edebi dil, Floransa lehçesine dayanır. Halkın konuşma dili ise, bölgeden bölgeye lehçe farklılıkları gösterir. Konuşmacının eğitim düzeyinin daha düşük ya da konuşmanın teklifsiz olduğu durumlarda standart dilden daha çok uzaklaşırlar. Birçok İtalyan, standart dili hiç konuşamaz. İtalyancanın başlıca lehçe öbekleri, Kuzey İtalya ya da Galya-İtalya lehçeleri, İtalya'nın kuzeydoğusunda konuşulan Venedik lehçeleri ve Korsika lehçesini de içeren Toscana lehçeleridir. Bunların yanı sıra, İtalya'nın güney ve doğusunda konuşulan, birbirine yakın üç öbek ayırt edilir: 1) Marche, Umbria ve Roma lehçeleri, 2) Abruzzi, Puglia (Apulia), Napoli, Campania ve Lucania lehçeleri, 3) Calabria, Otranto ve Sicilya lehçeleri.

İtalyanca, ses sistemi açısından Latince ve İspanyolcayla büyük benzerlik gösterir. Dilbilgisi açısından öteki çağdaş Roman dillerine benzer; sıfatlarla adlar arasında uyum gözetilir, durum belirten ad çekimi ortadan kalkmıştır, belgeli ve belgisiz tanımlıklar, geçmiş ve gelecek zamanları gösteren ayrıntılı bir eylem sistemi ve iki cins (eril ve dişi) vardır. İtalyancanın Fransızca ya da İspanyolcadan en önemli farkı, adların çoğul durumunda -es ya da -s ekleri yerine, dişi olduklarında -e, eril (ve bazen dişi) olduklarında -i ekini almalarıdır.

Latin alfabesinin kullanıldığı ve "I" harfinin bulunmadığı dillerdeki özel adlar alfabetik sıralamada "I" harfinde verilmiştir (örn. Ibsen, IBM).

İtalyancı ressamlar, çoğunluğunu Felemenkilerin oluşturduğu bir grup 17. yüzyıl ressamı. İtalya'ya yaptıkları gezelerde gördükleri manzara resmi üslubunu benimseyerek yapıtlarında İtalya'ya özgü öğelere yer verdiler. En önemli İtalyancı ressamlar Bartholomeus Breenbergh, Andries ve Jan Both, Nicolaes Berchem ve Jan Asselijn'dir. Bunlardan Utrechtli Both kardeşler ile

Haarlem doğumlu Berchem arasında belli bir rekabet söz konusuydu. Both kardeşler genellikle birlikte çalışıyorlardı; Andries, Jan'ın manzara resimlerinde görülen figürleri çiziyordu. Berchem'in kompozisyonları ise büyük ölçüde Claude Lorrain'in (1600-82) kırsal bölgelerdeki antik kalıntılarla klasik giysiler içinde pastoral figürleri konu edindiği manzaralarından kaynaklanıyordu. En tipik kompozisyonlarında genellikle bir sis perdesi arkasında, yıkıntılar arasında sürüsünü otlatan bir çobana yer veriyordu. Berchem Holland'a döndükten sonra zaman zaman yerel ressamlarla işbirliği yaptı. Jacob van Ruysdael ve Hobbema'nın yapıtlarındaki figürleri de onun gerçekleştirdiği söylenir.

İtami, Japonya'nın Honşu Adasında, Hyogo iline (ken) bağlı kent. Osaka'nın kuzeybatısında ve Fukuçiyama Demiryolu üzerindedir. Yerleşim tarihöncesi dönemlerde başladı. Demiryolunun açılmasından ve demiryolu şirketinin burada toplu konutlar yapmasından sonra İtami, Osaka-Kobe Metropolen Alanı'nın bir banliyösü oldu. Kentte 1930'larda kurulan sanayi bölgesi II. Dünya Savaşı'ndan bu yana genişlemektedir. Osaka Uluslararası Havalimanı İtami'dedir. Nüfus (1990) 186.132.

İtaya Hazan (d. 1872 - ö. 1963, Şimodate, Japonya), görkemli figür betimlemeleri ve renk kullanımındaki ustalığıyla tanınan Japon seramik sanatçısı.

Tokyo Güzel Sanatlar Okulu'nda heykel eğitimi gördü ve 1894'te mezun oldu. Daha sonra seramikle ilgilendi, 1904'te Tokyo'da bir seramik fırını yaptırdı. 1953'te Kültür Liyakat Nişanı (Bunka Kunşo) ile onurlandırıldı. En tanınmış yapıtları çiçek figürlü, parlak sırlı bir kâseyle (1935) bir anka kuşu ve uğur getirici çiçek figürleriyle bezenmiş bir seramik vazodur (1927).

İtelmenler bak. Kamçadallar

iterasyon bak. yineleme yöntemi

İterbiyum (Yb), periyodik tablonun IIIB grubunda yer alan kimyasal element. Erime noktası düşük, ticari kullanımı az, iki değerlikli bir azrak toprak metalidir. İlk olarak 1878'de, J.-C.-G. de Marignac iterbiyum

derişikisini elde etti ve derişkiye. İlk azrak toprak metalinin bulunduğu İsveç'teki Ytterby kentinin adını verdi. 1907-08 yıllarında Georges Urbain ve Carl Auer von Welsbach ayrı ayrı yaptıkları bağımsız çalışmalar sonucunda Marignac'ın bulduğu mineralin iki ayrı oksitten oluştuğunu belirlediler ve Urbain bu oksitleri neoiterbiya ve lütesya olarak adlandırdı. Günümüzde bu metaller iterbiyum ve lütesyum olarak bilinmektedir. İterbiyum yeryüzünde en az bulunan azrak toprak elementleri arasındadır; ksenotim ve öksenit gibi çoğu azrak toprak mineralinde ve çekirdek bölünmesi (fısyon) sonucu ortaya çıkan elementler arasında az miktarda bulunur. Doğal iterbiyum yedi kararlı izotopun karışımından oluşur; bunlar, iterbiyum-168 (yüzde 0,135), iterbiyum-170 (yüzde 3,03), iterbiyum-171 (yüzde 14,31), iterbiyum-172 (yüzde 21,82), iterbiyum-173 (yüzde 16,13), iterbiyum-174 (yüzde 31,84) ve iterbiyum-176'dır (yüzde 12,73).

İterbiyum öbür azrak toprak elementlerinden iyon değişimi yoluyla ayrılabilir. Element haldeki metal, iterbiyum oksitin (Yb₂O₃) lantan metaliyle ısılandırılması yöntemiyle hazırlanır. 1929'da W. K. Klemm ve W. Schuth iki değerlikli iterbiyum bileşiğini iterbiyum (III) klorürün (YbCl₃), hidrojenle iterbiyum (II) klorüre (YbCl₂) indirgenmesi yoluyla hazırladılar. İki değerlikli iterbiyum iyonu (Yb²⁺), elektroliz yoluyla indirgenmeye ya da üç değerlikli bir tuzunun sodyum amalgamıyla işleme sokulmasıyla da üretilebilir. İterbiyum, soluk yeşil renkli iterbiyum (II) sülfat, bromür, hidroksit ve karbonat gibi bir dizi iki değerlikli tuz oluşturur. Soluk yeşil renkli iterbiyum iyonu (Yb²⁺) sulu çözelti-lerde kararsızdır ve suyu kolayca indirgeyerek hidrojen açığa çıkarır. Bu iyon iki değerlikli evropiyum iyonundan (Eu²⁺) daha az, iki değerlikli samaryum iyonundan (Sm²⁺) ise daha çok kararludur. En çok bulunduğu üç değerlikli halinde iterbiyum, iterbiyum (III) oksit, sülfat ve nitrat gibi beyaz renkli tuzlar oluşturur.

Oldukça yumuşak ve gümüşsü beyaz renkli olan iterbiyum metali, iterbiyum oksitin lantanla ısılandırılması ve daha sonra uçuculuğu yüksek iterbiyum metalinin damıtılmasıyla hazırlanır. Element haldeki iterbiyum oda sıcaklığında havayla yavaş yükseltgenir ve su ile tepkimeye girerek hidrojen açığa çıkarır.

atom numarası	70
atom ağırlığı	173,04
erime noktası	824°C
kaynama noktası	1.193°C
özgül ağırlığı	6,972 (25°C'de)
değerliği	2,3
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-8-2 ya da (Xe)4f ¹⁴ 5d ¹ 6s ²

İtesolar bak. Tesolar

İtfa fonu, AMORTİSMAN SANDIĞI olarak da bilinir, bir şirket ya da kamu kuruluşunun tahvil, bono ve ayrıcalıklı hisse senetlerinden doğan borçlarını belirli dönemlerde ödemek amacıyla oluşturduğu fon. Borcun ya da kârların belirli bir oranı kadar bir miktarın kazançtan ayrılmasıyla oluşturulur. İtfa fonları şirketin işletme fonlarından ayrı olarak, bu işle görevlendirilmiş bir şirket ya da itfa fonu kayyumunca yönetilir. Fonlar borçların hemen ödenmesi için kullanılabilir. Ama itfa fonunu yönetenler genellikle piyasadan tahvil satın alarak yatırımlarını yapmayı yeğlerler. Bu yatırımdan elde edilen gelirler daha sonra fona eklenir.

"Roma Forumu'nda Figürler", İtalyancı ressamlardan Felemenkli Andries ve Jan Both'un bir yağlıboya çalışması, Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

Örneğin, tahviller nominal değerlerinden yüzde 50 indirimle satın alınarak elde edilen kazanç itfa fonuna eklenebilir. İtfa fonunun amacı, vadesi gelen tahvillerin geri ödenmesi için karşılık ayrıldığı konusunda yatırımcılara güvence vermektir.

İtfaiye, yangının yayılmasını engellemek ve söndürülmesini sağlamakla görevli örgüt. İtfaiyeciler, yangını söndürmeye başlamadan önce, eğer varsa, yangından dolayı yaşamı tehlikeye olanları kurtarırlar.

Özel donanımları kullanmada uzmanlaşmış itfaiyeciler olanaklar ölçüsünde en hızlı biçimde yangın yerine ulaşmaya çalışırlar. Kentsel yerleşim alanlarında genellikle yangın alarmı üzerine iki üç dakika içinde harekete geçebilecek itfaiye istasyonları bulunur. Olay yerine söndürme ekibiyle birlikte bir merdivenli araç ve bir kurtarma aracı da gönderilir. İlk ulaşan itfaiyeciler yangını değerlendirerek, söndürme yöntemlerini belirlerler. Bunda yanan yapının özellikleri ve varsa yangın önleme sistemi dikkate alınır.

Sistematik yangın söndürme dört aşamada yürütülür: Yangının sıçramadığı yapı ve alanların korunması, yangının denetim altına alınması, yanan yapının havalandırılması ve yangının söndürülmesi. İlk olarak yangının başka yapılara sıçraması engellenir. Yanmakta olan yerler su ya da başka söndürücü maddelerle denetim altına alınır. Zehirli yanıcı maddelerin ve sıcak havanın dışarı çıkmasını sağlamak için yapıda hava delikleri açılır. Bu aşama, itfaiyecilerin yangının yayılmasına ya da bir gaz patlaması (oksijeni tüketmiş sıcak bir ortamda bulunan yüksek yoğunluktaki yanmamış yakıt parçacıklarının taze havayla karşılaşması sonucunda oluşan patlama) tehlikesine yol açmadan yangına ulaşmaları için hızla yürütülmelidir.

Son aşamada itfaiyeciler, gerekli söndürücü maddeler katılmış su kullanarak alevleri basturmaya çalışırlar. Bundan sonra yapı duman ve sudan arındırılır, sağlam kalan eşya korumaya alınır.

Türkiye'de ilk itfaiye teşkilatı. Türkiye'de yangınla mücadele 16. yüzyıldan sonra yerleşmeye başladı. III. Murad döneminde 1572'de İstanbul kadısı herkesin evinde çatuya kadar ulaşacak bir merdiven ile bir küp su bulundurması için emir çıkardı. İstanbul'da mekanik gereçlerle yangın söndürme ilk kez 1714'te, Fransa'dan göç eden, daha sonra Müslüman olarak Gerçek Davud (ö. 1733) adını alan Davit adlı birinin imal ettiği tulumbanın Galata'da çıkan bir yangında kullanılmasıyla gerçekleşti. Yangınlarda büyük yararı görülen tulumbarlar sonraki yıllarda daha da geliştirildi. Ayrıca bunların yangına karşı daha etkin kullanılmasını sağlamak amacıyla Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından 50 kişilik bir askeri Tulumbarcı Ocağı kuruldu; ocağın başına Gerçek Davud getirildi. Tulumbarcı Ocağı Yeniçeri Ocağı'yla birlikte 1826'da kaldırıldı, ama bir süre sonra Hoca-paşa'da büyük bir yangın çıkması üzerine ocağın araç ve gereçleri emekli askerlere verilerek, bu alanda çalışacak yarı askeri bir örgüt kuruldu. 1868'de İstanbul 14 belediye dairesine ayrıldı; bu dairelerin merkezlerinde 10-100 asker ve birer tulumbar, ayrıca her mahallede halk tarafından kullanılmak üzere birer tulumbar bulundurulmasına karar verilerek mahalle tulumbarcılığı oluşturuldu. 1870'te Beyoğlu'nda 3 bin kadar binanın yanmasına yol açan bir yangından sonra ise Macaristan'dan bir öğretmen subay çağrıldı

ve 1874'te İstanbul'da modern anlamda ilk itfaiye örgütü kuruldu. Kont Szecseny adındaki bu uzman subay, paşalık rütbesiyle bu askeri itfaiye örgütünün başına getirildi. 25 Eylül 1923'te örgütün yerine İtfaiye Müdürlüğü kuruldu.

Günümüzde Türkiye'de belediyesi olan yönetim birimlerinin hemen hepsinde itfaiye örgütü vardır.

İtfaiye aracı, yangın söndürmede kullanılan motorlu taşıt. İlk itfaiye araçları su deposuyla donatılmış el tulumbarlarından oluşuyordu ve yangın yerine insan ya da hayvan gücünden yararlanılarak götürülüyordu. Büyük yangınlarda, su deposunun sürekli dolu tutulmasını sağlamak için kovaların elden ele ulaştırıldığı bir insan zincirinden yararlanılırdı. Ama bu yöntemin ciddi yetersizlikleri vardı. Suyu etkili bir biçimde kullanabilmek için yangının çok yakınına yaklaşmak gerekiyor, bu da tehlikeli durumlar yaratıyordu. Daha güçlü tulumbarları ve esnek hortumların ortaya çıkması bu sorunu çözdü ve 19. yüzyılda birçok büyük kentte buhar makinesiyle çalışan tulumbarlar yaygınlaştı. 1871'deki büyük Chicago yangınında buharlı itfaiye araçları kullanılmıştı.

20. yüzyılın başında atların çektiği itfaiye arabalarının yerini, içten yanmalı motorla donatılmış araçlar aldı. Günümüzde kullanılan araçların motoru aynı zamanda su pompalarına da güç sağlar. Bu araçlar güçlü bir pompa, yaklaşık 300 m uzunluğunda hortum ve su bulunmayan yerlerde kullanılmak üzere su tankıyla donatılmıştır. Bunların yanı sıra bir dizi yardımcı araç da geliştirilmiştir. Bunlardan biri olan merdiven kamyonu, hızla yükselebilen 50 m uzunluğunda bir merdiven taşıy ve merdivenin en üst bölümünde genellikle yüksek kapasiteli bir hortum başlığı bulunur. Eski merdiven taşıyıcı kamyonların kent trafiğinde rahat hareket edebilmesi için arka tekerlekleri yönlendirilebilir biçimde donatılmıştı. Ana merdiven kamyonun gövdesine yerleştirilmiştir. Hareketli parçalardan oluşan merdivenin yükseltilmesi gerektiğinde, hidrolik bir pompa birbirinin üzerindeki merdiven uzantılarını kaydırarak yerine oturtur. 1958'de Chicago İtfaiyesi'nin geliştirdiği bir hidrolik vincin üzerine yerleştirilen döner bir tablayla donatılmış kamyon, hem yangınlarda hem de kurtarma çalışmalarında kullanılabiliyordu. Kurtarma kamyonları, çeşitli kesici ve enkaz kaldırma aletleri, gaz ve oksijen maskeleri, kullanışlı ışıklandırma ve kapalı yerdeki dumanı boşaltmaya yarayan aletler, kimyasal söndürücüler, can kurtarma ağıları, kısıdalga telsizleri ve tıbbi malzeme gibi özel donanımlar taşır.

İtfaiye gemisi, liman kentlerinde yangın söndürmede kullanılan tekne. Aslında büyük bir römorkör olan itfaiye gemisi, daki-

kada 45 bin lt su püskürtme kapasitesine sahip güçlü pompalarla donatılmıştır. 19. yüzyılda yapılmaya başlayan ilk buharlı itfaiye gemilerinin pompaları da buhar gücüyle çalışıyordu. Günümüzdeki itfaiye gemilerinde hem gemiyi hem de pompaları çalıştırmak için içten yanmalı (genellikle dizel) motorlar kullanılır. Standart bir itfaiye gemisinin uzunluğu 38 m, genişliği 8 m ve suya batma derinliği (draft) 2 m'dir. Bu gemiler saatte 14 knot (deniz mili) hız yapabilir.

İthaki, eskiden İTHAKE, Yunanistan'daki İon Adaları'nı oluşturan yedi adadan biri. Yönetmelik olarak Kefallinía iline (*nomós*) bağlı olan ada, 96 km²'lik yüzölçümüyle adalar grubunun Paksoi'den (Paksos) sonraki ikinci küçük adasıdır.

Batısındaki Kefalonya (Kefallinía) Adasından yaklaşık 4 km genişliğindeki İthaki Boğazıyla ayrılır. Ekilebilir arazisi sınırlı olan İthaki'de az miktarda zeytinyağı, şarap ve frenküzümü üretilir. Ada 1953'teki depremden büyük zarar görmüş ve bir bölümü yeniden inşa edilmiştir. Başlıca limanı ve yerleşim yeri, at nalı biçimindeki korunaklı bir koyun ağzında yer alan İthaki'dir (Vathy).

Ününü Antik Çağla olan ilişkisine borçlu olan ada, İS 1504 gibi yakın bir tarihte korsanlarca yağmalandıktan sonra hemen tümüyle boşaldı. Venedikliler çeşitli zendirici yöntemlerle yakındaki adalardan ve anakaradan insanların adaya yerleşmesini sağlamaya çalıştılar. *Odysseia*'da sözü edilen İthake'yle aynı yer olup olmadığı bilim adamlarınca tartışılmakla birlikte, adanın yüzey şekilleri *Odysseia*'da gerçeğe oldukça yakın biçimde anlatılmıştır. Gene Homeros'un yapıtlarında geçen "Arethusa Çeşmesi", adanın güneydoğu ucundaki bir kayalığın eteğinde yer alan pınarla özdeşleştirilir. Ayrıca Homeros'un sözünü ettiği Neritos Dağı, Neion Dağı, Phorkys limanı, Odysseus'un kenti ve sarayıyla pınar su perilerinin (*naiades*) mağarası gibi yerlerin adanın neresinde olduğu araştırılmaktadır. Bazı uzmanlar, Homeros'un yapıtlarında geçen İthake'nin adanın kuzeybatı kıyısındaki bir koyda, başkalarıysa kıstağın üzerindeki Aetós'ta olduğunu öne sürmüşlerdir.

Ama adanın bugünkü topografyasıyla *Odysseia*'da anlatılanlar birbirine tam olarak uymamaktadır. Homeros'un İthake olarak söz ettiği adanın Lefke (Levkás) olması gerektiği ve İthake adının bu adadan göçenler tarafından konmuş olabileceği yolunda görüşler de ortaya atılmıştır. Atina'daki İngiliz Okulu'nun Polis, Aetós ve başka yerlerde yürüttüğü kazıların sonunda elde edilen bulgularla Homeros'un öykülerinin geçtiği Miken döneminde yörede yerleşmelerin bulunduğu kanıtlanmış, ama Homeros'un sözünü ettiği yerlerin bu bölgede olup olmadığı tam olarak saptanamamıştır. Bu kazılar ayrıca Aetós'ta bir Korinthos kolonisinin (İÖ y. 800) bulunduğunu da ortaya çıkarmıştır. Nüfus (1981) ada, 3.646; liman, 2.037.

İthal ikamecilik, toplam arz içinde ithalatın payını düşürerek yurtiçi üretimin payını artırmayı amaçlayan ekonomik gelişme ve sanayileşme stratejisi. İthal edilmekte olan bir malın ya da mal gruplarının ithalatının kısıtlanarak yurtiçinde üretilmesine ithal ikamesi denir. Bununla amaçlanan, bir yandan ekonominin dış etkenlere ve dış kaynaklara bağımlılığını azaltmak, bir yandan da ulusal gelir içinde sanayinin payını artırarak kalkınma için yeni kaynaklar yaratmaktır. Ama uygulamada ithalatı kısıtlanan malların üretiminde kullanılan ithal

İtfaiye gemisi
Los Angeles City Fire Department

girdiler sık sık ekonomi genelinde ithalat artışına yol açar. İthal ikamesi nicel bir oran olarak mal bazında, sektör bazında ya da ekonominin bütünü için hesaplanabilir.

İthal ikameciliğin kökeninde, tarıma ve tarımsal ürün ihracatına dayalı az gelişmiş ülke ekonomilerinin, kalkınma sürecinde karşılaştıkları sermaye birikimi ve ödemeler dengesi sorunları yatar. Dünya ekonomisinin uzun süreli bunalımları ve dünya savaşlarıyla uluslararası ticaretin sekteye uğraması da birçok az gelişmiş ülkede ithal ikameci sanayileşme sürecinin başlayıp gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ama süreci başlatan etkenler ülkeden ülkeye farklılaşmasının ithal ikameciliğin evrimini etkilemediği gözlenmiştir: Her zaman dayanıksız tüketim mallarının üretiminden başlanmakta, daha sonra dayanıklı tüketim malları ile ara ve yatırım mallarının üretimine geçilmektedir. Bu aşamalı gelişme, az gelişmiş ülkelerin sanayileşme sürecinin en önemli özelliklerinden biridir. Gelişmiş teknolojiler gerektirmeyen ve daha çok yerli girdilerin kullanıldığı dayanıksız tüketim malları ile belirli dayanıklı tüketim mallarının üretimine ağırlık verilen ilk aşamaya ithal ikameciliğin "kolay" aşaması denir. Ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazandığı "ileri" aşama ise ithal ikameci sanayinin "derinlik" kazandığı aşama olarak da nitelenir.

1929 Büyük Bunalımı'nı izleyen yıllarda ve II. Dünya Savaşı sırasında Brezilya, Arjantin ve Şili gibi Güney Amerika ülkelerinde, Türkiye'de ve bazı başka az gelişmiş ülkelerde dış etkenlerin ithalatı zorlaştırdığı koşullarda ithal ikameciliğin "kolay" aşaması başladı. II. Dünya Savaşı sonrasında ise eski sömürgelerin siyasal bağımsızlıklarını kazanmasıyla ithal ikameciliği benimseyen ülkelerin sayısı hızla arttı. Hızlı bir ekonomik kalkınma çabasına girişen bu ülkelerde ithal ikamecilik, siyasal bağımsızlığı tamamlayacak ekonomik bağımsızlığın yöntemi olarak algılandı.

İthal ikameciliğin benimsenmesinin önemli nedenlerinden biri de savaş sonrasında yeni uluslararası ekonomik koşulları çerçevesinde karşılaştırmalı üstünlükler ilkesiyle uyumlu ekonomik gelişme stratejileri izlemeleri istenen az gelişmiş ülkelerin 1950'lerden başlayarak ödemeler dengesi sorunlarıyla karşılaşmalarıydı. Bu dönemden başlayarak ithal ikameci sanayileşme stratejisi kalkınma iktisatçıları arasında yoğun tartışmalara konu oldu. Birleşmiş Milletler'e bağlı Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından 1948'de kurulan Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLAC/CEPAL) çevresinde toplanmış "yapısalcı" iktisatçılara göre, uluslararası işbölümü tanım ürünleri ihracatçısı ülkelerin ekonomik gelişmesini olumsuz etkileyeceği için, uzun dönemli koruma çerçevesinde ithal ikamesi gerekliydi. Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını hızlandıracak bir yöntem olarak "bebek endüstriler" tezini destekleyen neo-klasik iktisatçılar da uzun dönemde uluslararası düzeyde rekabet edebilecek sanayilerin kurulabilmesi için korumacı önlemlerin gerekliliğini kabul ediyordu. Bunlar yapısalcı iktisatçılardan farklı olarak, katlı kur uygulamaları ve miktar kısıtlamaları gibi korumacı önlemler yerine, bebek endüstrilerin çeşitli sübvansiyonlarla desteklenmesini öngörüyordu. Gerçekten de 1950'lerden sonra ithal ikamecilik az gelişmiş ekonomilerin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağladı. Üreten sermayenin uluslararasılaşması sürecinde çokuluslu şirketlerin az gelişmiş ülkelerdeki ithal ikameci sanayilere yatırımına başlaması, dinamik bir uluslararası işbölü-

mü çerçevesinde meta dolaşımını engelleyen değil, hızlandıran bir mekanizma oldu. Birçok az gelişmiş ülkede benzer mallar üreten, küçük ölçekli, girdi ve teknoloji bakımından dışa bağımlı sanayiler oluştu. Bu yapılanma sonucunda az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret artarken az gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ticaret çok sınırlı kaldı.

Birçok az gelişmiş ülkede yaşandığı biçimle ithal ikamecilik gerek neo-klasik, gerekse yapısalcı iktisatçılarınca ekonomide "çarpıklıklara" yol açmakla eleştirilmiştir. Neo-klasik iktisatçılara göre bu çarpıklıkların temel nedeni piyasa mekanizmalarının işleyişinin devletin korumacı müdahaleleri ile engellenmesidir. Bu müdahaleler yüzünden ithal ikameciliği geliştirecek etkin bir kaynak dağıtımı gerçekleşemediği gibi aşırı değerli döviz kuru vb politikalarla tarımın ve ihracatın gelişmesine ket vurulmaktadır. Ayrıca korumacı politikalar gerek fiyat, gerek ürün kalitesi açısından, sanayinin uluslararası düzeyde rekabet gücünden yoksun biçimde gelişmesine yol açmıştır. Buna karşılık yapısalcıların eleştirileri ithal ikameciliğin, ekonomik büyüme sağlamakla birlikte, yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde işlevsel olmadığı konusunda ağırlık verir. Mevcut gelir dağılımını veri alan, sınırlı bir iç pazara yönelik, dayanıklı ve lüks tüketim mallarının üretiminde yoğunlaşan bir ithal ikamecilik, ithalata bağımlılığı azaltmak yerine artırmıştır. Döviz tasarrufu yerine, kit döviz kaynaklarının modası geçmiş teknolojilerin ithalatı için harcanması ile teknolojiye bağımlılık artmıştır. Her iki yaklaşımın ortak bir eleştirisi ise, sermaye yoğun teknikler kullanılması nedeniyle, ithal ikameci sanayileşmenin işsizlik sorununun çözümüne yeterince katkıda bulunmamasıdır.

1960'lardan sonra ithal ikameci stratejiler izleyen çok sayıda az gelişmiş ülkede bir yandan iç pazarın sınırlanma ulaşılması, bir yandan da ödemeler dengesi sorunlarının büyümesi bu eleştirileri yoğunlaştırdı. Neo-klasik iktisatçıların korumacı politikalarla vazgeçilerek ihracata önem verilmesini önerirken, yapısalcılar ithal ikameciliğin "ileri" aşamasına geçilebilmesi için, devletin planlama işlevlerini geliştirerek daha ağırlıklı bir rol oynamasını önerdiler. Türkiye'de de 1970'lerin sonlarında ağırlaşan ödemeler dengesi sorunları benzer tartışmaları gündeme getirdi. Brezilya ve Güney Kore gibi ülkelerin 1960'lar ve 1970'lerdeki deneyimleri ise ithal ikameciliğin vazgeçilmeden ihracatı özendirici politikaların izlenebileceğini gösterdi. Ama hem uluslararası alanda rekabet edebilir sanayilere, hem de "derinlik" kazandırarak bir sanayi yapısına çokuluslu şirketlerle işbirliği içinde ulaşan bu örneklerle karşın, çok sayıda az gelişmiş ülke ithal ikameciliğin "kolay" aşamasından "ileri" aşamasına geçiş gerçekleştirilemedi.

1980'lerde birçok az gelişmiş ülkenin ortak sorunu olarak beliren dış borç bunalımı, ithal ikameciliğin bu kez yeni boyutlarla gündeme gelmesine yol açtı. Dış borç ödemelerini gerçekleştirebilmek için ihracatlarını artırıp, ithalatlarını kısımla zorlanan Brezilya, Meksika gibi borç yükü ağır ülkeler ileri teknoloji gerektiren bilgisayar vb alanlarda ithal ikameci sanayiler kurmaya yöneldi. Öte yandan Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar da tarım ürünleri açısından kendine yeterli olmayan ve kuraklık vb nedenlerle artan tarım ürünleri ithalatı gereksinimini dış borç yükü nedeniyle karşılayamaz duruma gelen çok sayıda Afrika ülkesine, tarımda ithal ikamesi yapmalarını önerdi.

İtici, genleştiğinde başka bir maddenin ya da cismin hareket etmesini sağlayan gaz, sıvı ya da katı. Aerosollerde itici olarak sıkıştırılmış diazot monoksit, karbon dioksit ve çeşitli halojenlenmiş hidrokarbon gazları kullanılır. İtici, gaz halinde kalabilirdiği gibi (diazot monoksit ve karbon dioksit) basınç altında sıvı hale de gelebilir. Köpüklü krema gibi gıda ürünlerinde itici olarak diazot monoksit ya da karbon dioksit kullanılırken, gıda dışında kalan kozmetik, böcek öldürücü, boya ve ilaç gibi ürünlerde eskiden itici olarak florlanmış hidrokarbonlardan yararlanılırdı. Atmosferdeki ozon katmanının delinmesinde önemli bir rolü olduğundan, günümüzde halojenlenmiş iticilerin kullanımı pek çok ülkede yasaklanmıştır. Bunlar ancak ilaç, böcek ilacı, yağlayıcılar ve elektrikli ya da elektronik alet temizleyicileri gibi zorunlu malzemelerin yapımında uygulanır. (Ayrıca bak aerosol kabı.)

Katı ve sıvı iticiler, barut ve öteki patlayıcı türleri gibi hızla tepkimeye girerek gaz halinde ürünler oluşturan maddelerdir. Kara barut 20 yüzyıla değin roketlerde itici olarak kullanıldı. I. Dünya Savaşı sırasında, Robert H. Goddard roketler için yüzde 40 nitrogliserin ile yüzde 60 nitroselülozdan oluşan çift etkili bir katı itici hazırladıysa da, sonraları sıvı oksijen ve benzin gibi sıvı iticilere yöneldi. II. Dünya Savaşı'nda Almanlar "V-2" roketlerinde itici olarak sıvı oksijen ile alkolde oluşan bir karışım kullanırken, öteki füzelerde nitrik asitle hidrokarbondan oluşan bir yakıttan yararlandılar. Günümüzde, roketlerde itici olarak değişik hidrojen peroksit ya da sıvı oksijen ile sıvı hidrojenle oluşan karışımlar kullanılmaktadır. Öbür roket iticileri arasında hidrazin ile nitrik asitin ya da gazyağı ile sıvı oksijenin karışımı ve tıyokoller olarak bilinen katı yapay kauçuk sayılabilir.

itikaf, bir camiye belli bir süre kapanarak ibadet etme. İtikaf eden kişi (mütekif ya da akif) bu süre içinde zorunlu olmadıkça camiden dışarıya çıkmaz. Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettikten sonra her yıl Ramazan ayının 10 gününü camide itikafa geçirmiştir. İtikafın vacib, sünnet ve nafil olmak üzere üç türü vardır. Vacib itikaf, yükümlünün adak yoluyla girdiği itikattır. Bu itikafa oruç tutmak zorunlu olduğu için bir günden az olamaz. Adaklarda belirlenen yer ve zaman bağlayıcı değildir. Bu nedenle adanan itikaf başka bir cami ve zamanda yapılabilir. Sünnet itikaf, Ramazan ayının 10 gününde girilen itikattır. Bu sünneti bir yerdeki belli kişilerin yerine getirmesi durumunda öbürlerinin üzerinden yükümlülük düşer (kifa-i sünnet); yoksa bütün cemaat sünneti terk etmiş sayılır. Ramazan ayında olduğu için bu itikaf da adak olarak oruçludur. Ramazan dışında yapılan nafil itikafa oruç zorunlu olmadığı gibi belli bir süre de yoktur. Süreyi, niyeti ile kişinin kendisi belirler.

İtikaf sırasında fazla konuşulmamalı, konuşulduğunda ise hayırlı şeylerden söz edilmelidir. İtikafın sünnetlerine uyulmalı, Kur'an okunmalı, dinsel bilgiler edinilmeye çalışılmalıdır. Cinsel ilişki, birkaç gün süren ruh sağlığı bozukluğu ve bayılma da itikafi bozar. Vacib itikaf herhangi bir nedenle bozulursa, kaza edilmesi gerekir.

İtikafa girmeyi adadığı halde yerine getiremeden ölen kişi borçlu kalır. Borçtan kurtulması için, geriye bıraktıklarının üçte birinden yoksullara her gün için bir fitre ödenir.

İtikatname, Hristiyanlıkta bir birey, grup, cemaat, sinod ya da kilise tarafından açıkça ıkrar edilmek üzere kaleme alınmış dinsel öğreti belgesi. Amentülere(*) benzemekle birlikte, daha geniş kapsamlı olan itikatnameler özellikle Protestan Reform hareketine bağlı kiliselerde önem taşır.

Ortaçağda kilise resmî bir öğreti bildirimini oluşturmaya girişmedi. İlkçağdan aktarılan (örn. Nikaia [İznik] Amentüsü) ya da ortaçağın başlarında biçimlenen amentüler (örn. Havariler Amentüsü, Athanasios Amentüsü) ayinlerde Hristiyan inancını ıkrar etmek için kullanılıyordu. Öğreti tartışmaları sonucunda çeşitli konsiller belirli ilkeler tanımladı. 1439'da yedi kutsama ayini konusunda Ferrara-Floransa Konsili'nin aldığı karar Hristiyan öğretisinin önemli bir bölümüne açıklık getirdi. Buna karşın Katolik öğretisi gene de yazılı kurallara bağlanmadı. Ortaçağdaki heretik hareketler de kapsamlı inanç bildirimleri geliştiremedi.

16. yüzyılda Reform hareketi, öğreti sisteminin ana noktalarını tanımlamayı amaçlayan belgelerin hazırlanmasına yol açtı. Bu belgelerin çoğu kilise öğretisini açıklamaya yönelikti; bazıları (örn. Luther'in öğretisi kılavuzları) başlangıçta başka amaçlarla da kullanılmakla birlikte, kısa sürede iman ölçütü niteliğini kazandı.

Reform döneminin ilk itikatnameleri Lutherçilerin 1530 tarihli Augsburg İtikatnamesi'nin taslağı olarak kaleme alındı. Öteki Protestan kiliseleri, hatta Katoliklerin Trento Konsili (1545-63) bile Lutherçi örneği izledi. Trento Konsili'nin karar ve tüzükleri, 1564 tarihli *Professio fidei Tridentina*'yla (Trent İnanç Bildirisi) birlikte Katolik öğretilerini yazılı kurallara bağladı.

Öteki önemli Protestan itikatnameleri arasında şunlar sayılabilir: Lutherçilerin Schmalkalden Hükümleri (1537), Uyum Belgesi (1577) ve Uyum Kitabı (1580), Helvetia İkatnameleri (1536, 1566), Galya İtikatnamesi (1559), Belçika İtikatnamesi (1561), Heidelberg Katesizmi (1563), Dort Yasaları (1619), Presbiteryenlerin Westminster İtikatnamesi (1648) ve Anglikanların Otuz Dokuz Maddesi (1571).

İtilaf Devletleri, I. Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Japonya ve ABD'nin oluşturduğu ittifak. Ayrıca bak. I. Dünya Savaşı.

İtimad-ı Milli Sigorta Şirketi, 23 Aralık 1924'te İstanbul'da kurulan özel sigorta şirketi. Sekiz kurucusundan üçü azınlık mensubuydu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sermayenin daha milli bir yapıya dönüştürülmesi için alınan önlemler çerçevesinde önemli bir değişim gösterdi. 1928'de hisselerinin yarısını yabancılar sahipken, 1933'te yapılan genel kurulda şirketin sermayesine ve yönetimine Adapazarı Türk Ticaret Bankası egemen oldu. 1936'da şirketin en büyük hissedarları arasına Sümerbank ile Emlak ve Eytam Bankası da (sonradan Türkiye Emlak Kredi Bankası) katıldı. Aynı yıl adı Güven Türk Sigorta Anonim Sosyete olarak değiştirildi.

Günümüzde Güven Sigorta Türk AŞ adıyla TC Ziraat Bankası'nın bağlı ortaklığı statüsünde olan şirket, özel hukuk hükümlerine bağlı bir kamu teşebbüsü kimliğiyle etkinlik göstermektedir.

İtinerarium, çoğul İTINERARIA, Roma İmparatorluğu'nda, gezi elkitabı ya da yol haritası. Agrippa ve Ptolemaios gibi Eski

Yunanlı haritacıların geliştirdiği bazı temel kavramlara dayanarak düzenlenen *itinerarium* daha çok resmî görevle ya da özel olarak seyahat edenlerce kullanıldı.

Günümüze ulaşan tek *itinerarium* haritası Peutinger Haritası'dır. Bu harita Eski Roma döneminden kalma bir dünya haritasının 13. yüzyılda yapılmış bir kopyasıdır. 4. yüzyıldan kalma Antoninus Itinerarium'u'ysa günümüze ulaşmış az sayıdaki gezi elkitabından biridir. Bu *itinerarium*, bütün Roma İmparatorluğu'ndaki birkaç bin coğrafi yerin adını, ayrıca aralarındaki tahmini uzaklığı içerir. 7. yüzyıldan kaldığı sanılan Ravenne Kozmografisi, Atlas Okyanusundaki adaları, ayrıca Asya, Afrika ve Avrupa'daki coğrafi yerlerle ırmakların ayrıntılı bir dökümünü verir.

İtiraf, edebiyatta, bir kişinin yaşamındaki özel ve gizli kalmış ayrıntıların anlatıldığı, gerçeğe dayanan ya da kurmaca otobiyografisi. Türün ilk önemli örneği, Aziz Augustinus'un *Confessiones*'idir (y. 400; İtiraflar). Bu yapıtında Augustinus, günah ve sefahat dolu gençlik yıllarından sonra Hristiyanlığa yönelişini ve ruhun tene karşı zaferini konu alır. Thomas De Quincey ise *Confessions of an English Opium-Eater* (1822; Bir İngiliz Afyonkeşin İtirafı) adlı yapıtında, gençlik yıllarını ve giderek bir afyon bağımlısı oluşunu anlatır. Türün bir başka önemli örneği, Jean-Jacques Rousseau'nun *Les Confessions* (1781-88; *İtiraflar*, 1943) adlı otobiyografisidir.

İtiraz, hukukta, bir işlemin hukuki sonuç doğurmasına ya da bir hakkın doğumuna engel olmak amacıyla bazı olguların ileri sürülmesi ya da bir yargı mercinin kararının yargısal usullerle değiştirilmesinin istenmesi.

Medeni hukukta evlenme sözleşmesine itiraz, evlilik dışı çocuğun tanınmasına itiraz ve bir derneğin genel kurul kararlarına itiraz yolları düzenlenmiştir. Bu konulardaki itirazın kabul edilmesi durumunda, söz konusu işlemler geçerliğini yitirdiğinden hukuki sonuç doğurmaz. Hukuk yargılama usulünde, dava koşullarına ilişkin itirazlarla davanın esastan görülmesine engel olan itirazların konusunu oluşturan olgular tarafından ileri sürülmezse bile mahkemece kendiliğinden dikkate alınır. Yetki ve görev itirazı, dava konusunun başka mahkemede ele alınmış olduğu (derdestlik) yolundaki itiraz, karşılık davanın kabul edilmemesi gerektiğine ilişkin itiraz vb bu türdendir.

Yargılama işlemlerinin geri alınmasına ya da tedbirlerin kaldırılmasına ilişkin itirazlar arasında gıyap kararına itiraz, vasi atanması kararına itiraz, ihtiyati tedbir ya da ihtiyati haciz kararına itiraz sayılabilir. İcra ve iflas hukukunda icra takibini durdurmak için ödeme emrine itiraz edilebileceği gibi, mahkemenin borçlunun konkordato istemini kabul kararına da itiraz edilebilir.

Ceza yargılaması hukukunda mahkeme naibi ve istinabe olunan yargıcın kararları ile asliye mahkemesi başkanı ya da yargıcının ve sulh yargıcının duruşmaya ilişkin olmayan kararları gibi yargıçlık makamı kararlarının hepsine, mahkeme makamı kararlarından da yalnızca yasanın itirazı öngördüklerine karşı itiraz kanun yoluna başvurulabilir. Örneğin tutuklama, el koyma, madde itibarıyla yetkisizlik, temyiz dilekçesinin kabul edilmemesi, infazın geri bırakılması, yargılamanın yenilenmesi ya da yenilenmemesi gibi kararlara itiraz edilebilir. Ceza yargılamasında itirazlar adı ya da acele itiraz olmak üzere iki türe ayrılır. Adi itiraz süreye bağlı değildir. Kararı vermiş

olan yargılama makamı itiraz üzerine kararını kendiliğinden değiştirebilir. Süreye bağlı tutulmuş olan acele itirazda ise yargılama makamının böyle bir yetkisi yoktur.

Bir davada taraflar karara esas oluşturacak bir yasanın anayasaya aykırılığı konusunda da itirazda bulunabilir. Mahkeme bu itirazı ciddi bulursa anayasaya aykırılık sorununu çözüme bağlamak üzere dosyayı Anayasa Mahkemesi'ne gönderir.

İtki bak. impuls

İto Cakuçu, COKIN olarak da bilinir (d. 2 Mart 1716, Kyoto - ö. 27 Ekim 1800, Kyoto, Japonya), Tokugava (Edo) döneminin (1603-1867) ortalarında yetişmiş Japon ressam. Çiçek, balık, kuş ve özellikle yakından

"Horozlar ve Tavuklar", İto Cakuçu'nun bir çalışması, 18. yy ortaları; İmparatorluk Koleksiyonu, Japonya Imperial Household Agency, Japonya

izleyebilmek için evinde yetiştirdiği kümes hayvanları resimlerinde ustalaşmıştır.

Bir manavın oğluydu. Önceleri, Çin konularına ve tekniklerine ağırlık veren bir Kano okulu ressamının yanında çizim çalıştı. Bir yandan da eski Çin ustalarının yapıtlarını kopya etti. İto Cakuçu şaşılabilecek kadar gerçekçi bir üslup geliştirdi ve buna bir ölçüde Ogata Korin'in (1658-1716) yapıtlarından öğrendiği bezeme öğelerini kattı. En ünlü yapıtları Şokoku-ci (Şokoku Tapınağı) için yaptığı 30 resimli hayvan ve bitki dizisiyle kümes hayvanlarını işlediği paravana resmidir. Daha sonraları inzivaya çekildi. Resimlerine karşılık bir *İto* (yaklaşık iki kile) pirinç aldığı söylenen İto Cakuçu bu tarihte Tobeian adını benimsedi.

İto Cinsai (d. 30 Ağustos 1627, Kyoto - ö. 4 Nisan 1705, Kyoto, Japonya), Çin dili ve kültürü uzmanı, felsefeci ve eğitimci. Çinli düşünür Zhu Xi'nin yapıtlarına dayanan resmi Tokugava Yeni-Konfüçyüsçülük ideolojisine karşı çıkarak Kogaku (Eski Yapıtların İnceleme) hareketine öncülük etmiş ve klasik Konfüçyüs öğretisine dönmeyi savunmuştur. Tokugava dönemi (1603-1867)

yöneticilerinin dayattığı tek kalıp düşünce biçimine karşı çıkan çok sayıda öğrenciyi yetiştirmesiyle de tanınır.

Bir hızarının oğlu olan İto, baba mesleğini küçük kardeşine bırakarak kendini bilime ve eğitime adanmıştı. Kibarlığı ve insancıl ülküleri içten bağlılığıyla ünlendi. Feodal beylerden gelen parlak makam önerilerini geri çevirerek Kyoto'da oğlu Togai'yle (1670-1736) birlikte Kogido'yu (Eski Anlam Araştırmaları Okulu) kurdu. Bu okul resmi eğitim sistemine bağlı olduğu 1904'e değin aile üyelerince yönetildi.

Ahlaki yükseklik düzeyi bakımından Tokugava Japonyası'nda rakipsiz olan İto'nun temel düşünceleri *Gomocigi* (1683) adlı yapıtta yer alır. İto bu yapıtta Konfüçyüsçü düşüncenin temeli olarak gördüğü doğruları ele alır; insanlığın mutluluğu ve ahlak kavramı konusunda otoriter olmayan, akılcı bir temel kurmaya çalışır.

İto Hirobumi, KOŞAKU (Prens), asıl adı TOŞISUKE (d. 14 Ekim 1841, Suo yöresi, Japonya - ö. 26 Ekim 1909, Harbin, Mançurya, Çin), Meici Anayasası'nın (1889) hazırlanmasına katkıda bulunan ve dört dönem (1885-88, 1892-96, 1898, 1900-01) başbakanlık yapan Japon devlet adamı.

Bir *samurai* (savaşçı) ailesinden geliyordu. Ülkeyi 1603'ten beri yöneten Tokugava şogunluğunun zayıflamakta ve ülkede Batı etkisinin giderek artmakta olduğu sarsıntılı bir dönemde yetişti. Tokugava şogunluğunun yıkılması ve iktidarı yeniden imparatora teslim eden Meici Restorasyonu'nun (1868) başlatılmasıyla sonuçlanan olaylar sırasında Kido Takayoshi gibi zamanın ünlü liderleriyle tanıştı.

Daha Meici dönemi öncesinde İto'nun yetenekli biri olduğu anlaşılmış ve Çoşu *daimyo*'su(*) tarafından Batı'ya özgü denizcilik yöntemlerini öğrenmesi için İngiltere'ye gönderilmişti (1863). Meici Restorasyonu'ndan sonra Kido Takayoshi ve Okubo Toşimiçi gibi liderlerle olan ilişkileri sayesinde, ABD'de resmi görevlerde bulundu. Ayrıca vergi ve bütçe sistemleri üzerinde araştırmalar yapmak ve Harris Antlaşması'nı yeniden gözden geçirmek üzere İwakura Tomomi başkanlığındaki heyetle Avrupa'ya gönderildi (1870, 1871-73). Hükümetin en güçlü adamı olan İçişleri Bakanı Okubo Toşimiçi 1878'de bir suikast sonucu öldürüldüğü için onun yerine İçişleri bakanı oldu. Bu göreve getirilmesi kendisi gibi yetenekli ve hırslı bir devlet adamı olan Okuma Şigenobu ile arasının açılmasına yol açtı. Ustaca yürüttüğü siyasal manevralarla Okuma ve yandaşlarını 1881'de hükümetten ayrılmak zorunda bırakan İto, daha sonra anayasal bir sisteme geçilmesi için hazırlıklara girişti. 1882'de bir grup hükümet görevlisiyle birlikte çeşitli ülkelerin anayasalarını incelemek üzere Avrupa'ya gitti ve orada kaldığı bir buçuk yıl boyunca başta Almanya olmak üzere çeşitli ülkeleri dolaştı. İto'nun denetiminde hazırlanan yeni anayasa 1889'da imparator tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi ve 1890'da ilk parlamento (*Kokkai*) kuruldu.

1885, 1892, 1898 ve 1900'de kurulan hükümetlere başkanlık eden İto, 1894'te Büyük Britanya ile Japon yasalarının Japonya'da yaşayan İngiliz yurttaşlarına da uygulanmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Bunu, öteki Batı ülkeleriyle imzalanan benzeri antlaşmalar izledi. İto'nun ikinci büyük başarısı da Japonya'nın 1895'te Çin karşısında kazandığı askeri zafer oldu.

Ama başkanlığındaki partilerüstü hükümet sürekli olarak siyasal partilerin engellemeleriyle karşı karşıya kaldı. İto, esnekliğini koruyarak partiler arasında uzlaşma yol-

ları aradıysa da fazla başarılı olamadı. Sonunda sorunların üstesinden yalnızca partilere dayalı hükümetlerin gelebileceğini göstererek hükümetten ayrıldı ve Meşrutiyetçi Halkın Birliği adlı partiyi kurdu. Meşrutiyetçi Birlik adlı muhalif gruba dayanan bu parti, kısa zamanda güçlenip Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu elde etti. Ama Muhafazakârların denetimindeki Soylular Meclisi'nin engellemeleri partinin İto'nun umduğu başarıyı elde etmesini engelledi. Bu gelişmeler karşısında 1903'te büyük bir kırgınlık içinde parti başkanlığından ayrılan İto, yaşlı devlet adamları (*genro*) arasındaki güçlü konumunu da yitirdi.

Çok geçmeden bir süre önce Japonya'nın eline geçmiş olan Kore'nin genel valisi oldu. Bu görevi sırasında Japon liderlerini Kore'nin ilhakından vazgeçiremedi ve Ekim 1909'da Kuzey Çin'in Harbin kentinde An Çunggun adlı Koreli bir yurtsever tarafından vurularak öldürüldü. Kendisine siyasal bir suikasta kurban gittiğinin söylenmesi üzerine, son sözleri "Baka nayatsu ca!" (O bir aptal!) oldu. İto bu sözleriyle büyük bir olasılıkla Korelilerin tarafsız bir Kore siyasetini savunmuş ve savunacak olan tek Japon liderini vurduklarını anlatmaya çalışmıştı.

1884'te marki, 1897'de de prens unvanını almış olan İto, devlet töreniyle gömüldü.

İtriyum (Y), periyodik tablonun IIIB grubunda yer alan kimyasal element. Renkli televizyonlardaki kırmızı fosforşıl maddelerde kullanılan bir azrak toprak metalidir. İtriyum metali gümüşsü renkli, sünek, oldukça tepkin bir maddedir. Metalin torna talaşı havada kolayca tutuşur. Johan Gadolin, 1794'te İsveç'teki Ytterby köyünde bulunan bir mineralden, yeni bir metal oksiti olan itribiyayı ayırdı. Bulunan ilk azrak toprak olan ve daha sonra kısaltılarak itriya olarak adlandırılan eterbiyanın bir süre sonra bir oksitler karışımı olduğu anlaşıldı ve bir yüzyıldan uzun süre içindeki çalışmalarla bu karışımdan dokuz element ayrıldı. Bunlar itriyum, skandiyum (atom numarası 21), terbiyum (atom numarası 65), lütesyum (atom numarası 71) ile terbiyum ve lütesyum arasında yer alan beş ağır azrak toprak metalidir. İtriyum başta gadolinit, öksenit ve ksenotim olmak üzere bir dizi ağır azrak toprak mineralinde bulunur. Yerkabuğundaki koryakaylarda, seryum dışındaki öbür azrak toprak elementlerin en sık rastlanandır ve kurşundan iki kat daha boldur. Ayrıca çekirdek bölünmesi (filyon) ürünü olan elementler arasında da bulunur. İtriyum sanayide, öbür azrak toprak elementlerinden iyon değişimi yoluyla ayrıştırılarak üretilir. İtriyum metali ise itriyum flüorürün kalsiyumla indirgenmesiyle hazırlanır.

İtriyum alaşım üretiminde ve metalurji işlemlerinde kullanılır. İtriyum bileşiklerinden optik camlarda ve özel seramiklerde katalizör olarak, ayrıca fosforşıl maddeler ve laserler gibi optik ve elektronik aygıtların yapımında yararlanır. İtriyum ve evropiyum içeren kırmızı fosforşıl maddeler renkli televizyonun geliştirilmesinde etkili olmuştur. Evropiyumla etkinleştirilmiş itriyum ortovanadat ve itriyum oksit önde gelen fosforşıl maddelerdir. İtriyum oksitten hazırlanan grenalardan üretilen elektronik mikrodalga aygıtları radarlarda ve iletişim sistemlerinde kullanılır. Örneğin, itriyum-demir grenaları kısa dalga boylu enerjiyi çok az bir kayıpla iletir. Neodimle güçlendirilmiş 110 voltluk bir kaynakla çalışan itriyum-alüminyum grenalı laserleri de geliştirilmiştir. Radyoaktif itriyum ise kanser tedavisinde kullanılır.

İtriyum tipik bir üç değerlikli azrak toprak elementinin özelliklerini taşır. 0.9 angstrom (Å) olan iyon yarıçapı, disprosyumun (0,908 Å) ve holmiyumun (0,894 Å) iyon yarıçaplarına çok yakın olduğundan bu elementlerden ayrılması zordur. İtriyum, itriyum oksit, sülfat, klorür ve karbonat gibi bir dizi beyaza yakın renkli tuz oluşturur. Y³⁺ iyonu ise diyamagnetiktir. Doğada bulunan tek kararlı izotopu itriyum-89'dur.

atom numarası	39
atom ağırlığı	88,905
erime noktası	1.523°C
kaynama noktası	3.337°C
özgül ağırlığı	4,457 (25°C'de)
değerliği	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-9-2 ya da (Kr)4d ¹ 5s ²

İtsekiriler, JEKRİLER. İSEKİRLER ya da OERİLER olarak da bilinir. Nijerya'da Nijer Deltasının batı ucunda yaşayan etnik topluluk. Günümüzde Sapele, Warri, Burutu ve Forcados kasabalarının nüfusunun önemli bir bölümünü İtsekiriler oluşturur. Yoruba dilinin bir lehçesini konuşan İtsekiriler çeşitli ilişkiler nedeniyle Yorubalar, Edolar, Urhobolar ve Ijolarla ortak bir kültürü paylaşırlar.

Temel olarak balıkçılıkla geçinen bir kıyı halkı olan İtsekiriler balık avlarken olta ve kamışın yanı sıra çeşitli tuzaklar, tel örgü ve ağ kullanırlar. Kadınlar saz ve palmye yapraklarından basır ve sepet örerler. Zamanla gümüş eşya yapımı ortadan kalkmış, demircilik gerilemiştir.

İtsekirilerin ilk kralı (*olu*) Ginuwa'nın, Benin'den geldiğini anlatan efsanelere dayanarak İtsekiri krallarının Benin'deki Obaların soyundan olduğu öne sürülmüştür. Önceleri daha küçük kabile şeflerinden oluşan bir kurul *olu*'ya danışmanlık yapardı. Günümüzde şeflik kurumu, modern yönetimin gereklerine göre değişikliğe uğramış, bazı yerleşmeler tümüyle bu kurumun dışında kalmıştır.

Yerleşmelerdeki soy çizgisi babayanlıdır. Daha geniş bağlamda ise İtsekiriler hem ana hem baba soyundan gelen gruplarla akrabadırlar. İtsekiri erkekleri, genellikle kendileriyle akrabalık bağları olmayan kızların daha çok olduğu komşu halklardan kız alırlar. Giyimlerine özen gösteren bir halk olan İtsekiriler, kendi dokudukları bezlerle Avrupa'dan getirilen giysileri birlikte kullanırlar.

Kıyı halkı olmaları nedeniyle Avrupalılarla ülkenin iç kesimlerinde yaşayan halklardan daha önce ilişkiye girmişlerdir. Karşılaştıkları ilk Avrupalılar, 19. yüzyılda bölgeye gelen Portekizlilerdir. İtsekirilerin ticaretteki becerileriyle ünlenmeleri Avrupalılardan satın aldıkları malları bölgenin iç kesimlerinde halklara satmalarından kaynaklanır. İngiliz yönetimi sırasında İtsekirilerin komşuları Urhobolarla ilişkilerinin gerginleşmesi 1950'lerde Warri kenti çevresinde karışıklıkların çıkmasına yol açtı.

Geleneksel İtsekiri dinine göre, Oritse adını taşıyan yüce tanrı, dünyanın yaratıcısıdır. Öteki tanrılar arasında Deniz Tanrısı Umale Okun ile Demir ve Savaş Tanrısı Ogun yer alır. Kehanet Tanrısı Ifa'yla bağlantı kurabilen erkekler kâhinlik görevini üstlenirler. İtsekiriler sık sık atalarının adına dinsel ayinler düzenlerler.

1980'lerde İtsekirilerin yaşadığı Nijer Deltası, petrol çıkarımı nedeniyle önem kazanmıştır.

İtsuku Adası, Japonca İTSUKU-ŞİMA, MIYA ADASI olarak da bilinir, Japon İç Denizinde (Seto-naikai), Japonya'nın Hiroşima ili (ken) kıyısı açıklarında ada. Çevresi 31 km, yüzölçümü 31 km² olan ada, 6. yüzyıldan kalma İtsuku Adası Tapınağı'yla (İtsukuşima-cinca) ünlüdür; gelgitin etkilediği bir alanda bulunan tapınak, suların yükseldiği

İtsuku Adası Tapınağı'nın girişi ve taş fener, Japonya
Bob Glaze - Artistree

dönemde deniz üzerinde yüzer gibi görünür. Ada, Şinto Fırtına Tanrısı Susanovo'nun kızlarından birinin adını almıştır. Bir başka önemli dinsel yapı, adanın en yüksek noktası olan Mi Dağında (530 m) bulunan 9. yüzyıldan kalma tapınaktır.

Dinsel önemi dolayısıyla İtsuku Adasında doğum ve cenaze törenleri uzun bir süre yasaklandı. Bu yasak Meici Restorasyonu'ndan (1868) sonra kaldırıldı; ama eskiden kalma bir alışkanlıkla cenaze törenleri günümüzde de Honşu Adasındaki Ono'da yapılır.

Miyacima kenti plajları, kiraz ağaçları ve evcil geyikleriyle gözde bir yazlık dinlenme yeridir.

İttifak, uluslararası ilişkilerde, çeşitli devlet ya da güçlerin ortak eylemde bulunmak için oluşturduğu birlik. II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Fransa, ABD ve SSCB'nin Mihver Devletleri'ne karşı kurdukları ittifak ile Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) ve eski Varşova Paktı bu tür birliklere örnek gösterilebilir.

Günümüzde kurulan ittifaklar eski dönemlerde kurulmuş olanlara göre çok daha kapsamlı bir işbirliği ve çaba gerektirmektedir. Bu nedenle örneğin, II. Dünya Savaşı sırasında kurulan ittifaklarda askeri ve ekonomik planlama daireleri özel bir önem kazanmış ve yaygınlaşmıştır. NATO gibi daha gevşek bağlarla kurulmuş ittifaklarda bile siyasal ve askeri alanlarda işbirliği içinde çalışmaya ve ortak tavır almaya büyük önem verilmektedir.

İttifak Devletleri, I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın oluşturduğu ittifak. Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te, Bulgaristan da 14 Ekim 1915'te İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girdi. Ayrıca bak. I. Dünya Savaşı.

İttihat-ı Milli Türk Anonim Sigorta Şirketi, Türkiye'nin en eski sigorta şirketlerinden.

İttihat ve Terakki hükümetinin 13 Aralık 1914'te çıkardığı bir yasayla yabancı şirketler Osmanlı mevzuatı kapsamına alındı ve ayrıcalıklarına son verildi. Bunun üzerine, 19. yüzyıl sonlarında Türkiye'de umumi acentalık kurarak etkinliğe geçen UAP Vie (Union des Assurances de Paris Vie) adlı sigorta kuruluşunun umumi vekilleri 1918'de Osmanlı Bankası ile ortaklığa giderek İttihat-ı Milli Osmanlı Sigorta Şirketi'ni kurdu. Şirket Cumhuriyet döneminde kurulan Anadolu, İtimad-ı Milli ve Ankara Sigorta şirketleriyle bir fon ortaklığı (pool) oluşturarak 1936'ya değin etkinliklerini Şark Kontuarı adı altında yürüttü. 1956'da bugünkü adını aldı. 1970'te kartlı bilgisayar sistemine, 1981'de de on-line sistemine geçti.

Günümüzde bütün sigorta dallarında etkinlik gösteren ve daha çok İMTAŞ Sigorta olarak tanınan şirketin pay dağılımı içinde UAP Vie yüzde 48,48'lik oranla en büyük ortak konumunu korumaktadır. Öteki ortakları arasında Milli Reasürans Türk AŞ (yüzde 19,87), TEMTAŞ (yüzde 19,38) ve Osmanlı Bankası (yüzde 2,28) sayılabilir. Mali yatırımlarını oluşturan menkul kıymetler cüzdanı, hissedarı olduğu büyük kuruluşlar ile başka kuruluşların pay senetlerini kapsar; Milli Reasürans Türk AŞ'deki hisse senedi payı yüzde 10'dur. Ülke düzeyinde 200'ü aşkın acentesi, İzmir ve Ankara'da şubeleri, İstanbul'un Karaköy semtinde irtibat bürosu vardır.

İttihat-ı Muhammedî Cemiyeti, İTTİHAD-İ MUHAMMEDİ FİRKASI olarak da bilinir, 5 Nisan 1909'da İstanbul'da kurulup, kısa süre sonra kapanan dinci siyasal dernek. Derviş Vahdeti'nin(*) kurduğu ve Fırka-i Muhammediye, Cemiyet-i Muhammediye olarak da adlandırılan bu örgütün yayın organı *Volkan*(*) gazetesi idi. Kesin üye sayısı belli değildi, askerler "fahri aza" sayılmıştı. Said-i Nursi'nin de aralarında bulunduğu kurucu üyelerin büyük çoğunluğu dervişler, dini görevliler ve alaylı askerlerden oluşuyordu.

İslamcı bir ideolojiye sahip olan örgüt, Kuran ve şeriatin üstünlüğünü sağlamak, Müslümanların sosyal ve politik etkinliklerini artırmak amacını güdüyordu. Osmanlı parlamantosunda üyesi yoktu, ama Ahrar Fırkası ile yakın ilişkisi vardı. Din ve şeriat adına ortaya çıkan örgüt doğal olarak ilmiye sınıfının desteğini kazanmaya çalıştıysa da daha çok halk ve askerler arasında taraftar buldu.

31 Mart Olayı'ndan(*) bir hafta önce kurulan örgüt ayaklanmada önemli rol oynadı ve adı bununla özdeşleşti. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra varlığı sona erdi; parti kapatıldı. Derviş Vahdeti, olayın irtica değil fırka kavgası olduğunu savunmasına karşın asılmaktan kurtulamadı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, sonradan İTTİHAT VE TERAKKİ FİRKASI, 1908 İhtilali'nin hazırlayan, II. Meşrutiyet döneminde de bazı aralıklar dışında 1918'e değin Osmanlı Devleti'ni fiilen yönetmiş olan siyasal cemiyet ve parti.

3 Haziran 1889'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de (Askeri Tıbbiye), İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmed Reşid ve Konyalı Hikmet Emin adlı beş öğrenci tarafından İttihad-ı Osmani Cemiyeti adıyla kuruldu. Bu gizli örgütün amacı, II. Abdülhamid'in baskı rejimine karşı mücadele etmektir. Cemiyet 1894'te etkinliklerini öğrenci çevresi dışına çıkartmaya karar

verdi ve bu amaçla Paris'te bulunan Ahmed Rıza Bey ile ilişkiye geçti. 1895'te adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirildi. 1895 Ermeni olayları sonrasında dışa dönük etkinliklere başladı. İstanbul'da afişler astı, bildiriler dağıttı. Aynı dönemde Paris'te merkez yayın organı olarak *Meşveret*'in ve Fransızca ekinin yayımına başladı. Bunun üzerine önde gelen üyelerinden bazıları tutuklandı, Harbiye Mektebi'nden de çok sayıda öğrenci çıkarıldı.

Bundan sonra etkinlikler büyük çapta yurtdışına kaydırıldı. Paris ve Cenevre merkezleri dışında Berlin ve Londra şubeleri kuruldu, yayın çalışmalarına hız verildi, Mısır'da *Mizan* dergisini ve yönetim aleyhtan çok sayıda risale yayımlandı. Kasım 1896'da, Ahmed Rıza Bey'e karşı olan cemiyet merkezindeki üyeler birleşerek Mısır'dan Avrupa'ya gelen Murad Bey'i cemiyet liderliğine getirdiler. Bu arada cemiyet İstanbul'da başarısız iki darbe girişiminde bulundu (1896, 1897); darbeciler tutuklandı. Murad Bey, büyük devletlerin de desteğini alarak siyasal bir çözüm aramayı kabul etti ve propagandasını bu alanda yoğunlaştırdı.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin safaştan zaferle çıkması, cemiyet açısından büyük sorunları da beraberinde getirdi. Padişah bu başarı sonucunda prestij kazanmıştı. Saray, bundan yararlanarak muhalif örgütleri yurda geri dönmeye iknaya çalıştı. Murad Bey başkanlığındaki Cenevre merkezi, uzun pazarlıklar sonucunda, Contrexéville'de 20 Temmuz 1897'de padişahın gönderdiği Ahmed Celaleddin Paşa ile anlaştı. Cemiyet üyeleri tarafından "mütareke" olarak adlandırılan bu uzlaşma sonrasında, Saray'ın reform yapma vaadine karşılık olarak bütün yayın çalışmaları durduruldu, başta Murad Bey olmak üzere çok sayıda üye yurda döndü. Anlaşmaya katılmayan Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları ise yayın etkinliklerini sürdürdüler. Cemiyet bu dönemde fiilen bu grup tarafından temsil edildi. Saray'ın tüm çabalarına karşılık Ahmed Rıza Bey, çeşitli Avrupa ülkelerinde konferans ve yayınlarla cemiyetin propagandasını yaptı. Padişahın reform vaatlerinden bir sonuç alınamaması, üstelik tutuklu öğrencilerin Trablusgarp ve Fizan'a sürgün edilmeleri üzerine etkinlikler yeniden canlandırıldı. Ama mali krizle ve Saray'ın Avrupa hükümetleri üzerindeki yoğun baskısıyla karşılaşan cemiyet merkezi 1898-99 yıllarında Padişah'la yeni pazarlıklara girişti; bazı yöneticiler yurtdışındaki Osmanlı sefaretlerinde görev aldılar. Bu anlaşma yurtdışındaki şubelerde büyük bir çöküntüye yol açtı; bunlardan bazıları dağıldı.

Bu kritik durumda, iki olay örgüte canlılık getirdi. İstanbul'da baskıların yeniden artması üzerine, siyasal etkiye sahip önemli kişiler Avrupa'ya kaçarak cemiyete destek olmaya başladı. İkincisi, Padişah II. Abdülhamid'in kız kardeşi ile evli olan Damat Mahmud Paşa, iki oğlu Sabaheddin ve Lutfullah beyleri de yanına alarak yurtdışına kaçtı ve bir süre sonra cemiyetin çalışmalarına katılarak parasal yardımlarda bulunmaya başladı. Bu katkılar cemiyetin çöküntüyü atlatarak yeniden canlanmasını sağladıysa da, yönetim kadrosu büyük çapta değişti; bürokrasinin yüksek kademelerinde görev almış eski devlet adamları fiili yönetimi ele geçirdiler.

Sabaheddin ve Lutfullah beyler tarafından ortaya atılan "Jön Türk Kongresi" düşüncesi doğrultusunda 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te toplanan kongrede büyük bir anlaşmazlık çıktı. Eski devlet adamları

ile Sabaheddin ve Lutfullah beyler ve onları destekleyen Ermeni, Rum ve Arnavut temsilciler kongreye, rejimi devirmek için Berlin Antlaşması'na (1878) taraf büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesinin (temelde arzulanan İngiliz müdahalesiydi) sağlanması yolunda bir karar metni sundular; Ahmed Rıza Bey ile Cenevre'den gelen Jön Türklerin itirazlarına karşın bu öneriyi kabul ettirdiler. Bu karar sonrasında cemiyet kesin olarak ikiye ayrıldı. Sabaheddin, Lutfullah ve İsmail Kemal beyler ile Rum ve Ermeni üyelerden oluşan grup Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti adında yeni bir örgüt oluşturdu; bunlar merkez yayın organını da ellerinde tuttular. Buna karşılık, Ahmed Rıza Bey ve ona katılan icraatçı kadro Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında yeni bir cemiyet kurdu ve yeni merkez yayın organı olarak *Sûra-yı Ümmet* gazetesini çıkarmaya başladı.

Diş müdahale karşısındaki tavır konusunda su üstüne çıkan ayrılığın başka temelleri de vardı. Bu ayrılımda, Ahmed Rıza Bey'in başını çektiği İttihat-Terakki kanat, Türkçü, merkezci, seçkinci-otoriter ve radikal reformlardan yana yönlereyle belirginleşiyordu. Prens Sabaheddin'in temsil ettiği kanatta ise bölgesel özerklik, yerinden yönetim, bireysel girişim ve özgürlük temaları ağır basıyordu.

1902-06 dönemi oldukça sönük geçti; Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti dağıldı, Terakki ve İttihat Cemiyeti ise özellikle 1905 ortalarına değin çalışmalarının ağırlığını yayınlara verdi, yurtiçinde fazla bir etkinlik gösteremedi. 1905'te Erzincan'dan kaçarak Paris'e gelen Doktor Bahaeddin Şakir ve Doktor Nâzım beylerin çalışmalarıyla cemiyet yeniden örgütlendi ve propaganda etkinlikleri hızlandırıldı. 1907'de, bir yıl önce Selanik'te kurulmuş olan ve subayların ağırlıkta olduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşti. Böylece yurtiçindeki örgüt bir anda birkaç kat gelişme olanağı buldu. 1907 sonunda tüm muhalefet örgütlerinin katıldığı ikinci kongre gene Paris'te toplandı; bir ortak hareket komitesi kurulduktan sonra tüm muhalefet örgütlerinin temel ilkelerde birlikte hareket etmesi kararı alındı. Bundan sonra ihtilalci hareketin temel gücü Terakki ve İttihat Cemiyeti oldu.

1908'de cemiyet, kısa sürede yurtiçinde etkinliğe geçme kararı aldı. İç merkez, özellikle Rumeli'deki teşkilatı köylere kadar yaydı, ordu birliklerinin çoğunda cemiyet üyesi subaylar etkili duruma geldi. Bu sırada Rus çarı ile İngiliz kralının Reval'de yaptıkları görüşmede Osmanlı Avrupası'nın geleceğinin konuşulduğu haberleri üzerine cemiyet, eylemlerini hızlandırmaya karar verdi. Başta Selanik olmak üzere Makedonya'daki kentlerde, II. Abdülhamid yanlılarına karşı saldırılar düzenlendi; yoğun propaganda etkinlikleri başlatıldı. Enver ve Niyazi beyler, "milli tabur" adı verilen birlikler kurarak dağa çıktılar. Saray'ın olayları bastırmak için gönderdiği Şemsi Paşa Manastır'da öldürüldü; Osman Paşa dağa kaldırıldı. Cemiyet, Avusturya'nın izlediği politikayı ve demiryolu siyasetiyle Arnavutluk'a sızma çabalarını protesto için Firzovik'de toplanan 20 bin kadar Arnavut'un gösterisini Kanun-ı Esasi talebine çevirmeyi başardı. Cemiyet üyelerinin desteğiyle hemen tüm yerleşim birimlerinden Saray'a, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konmasını ve Heyet-i Mebusan'ın toplantıya çağrılmasını isteyen çok imzalı telgraflar gönderildi. 23 Temmuz'da İttihat ve Terakki, Manastır'da "Hürriyet" ilan etti. Bu gelişmeler üzerine Padişah istekleri kabul etmek zorunda kaldı; bir irade ile Heyet-i Mebusan'ın toplan-

ması için gerekenin yapılacağı ilan edildi. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile cemiyet büyük bir saygınlık kazandı. Artık ondan "Cemiyet-i Mukaddese" (Kutsal Cemiyet) adıyla söz edilmekte, şikâyetler idareye değil doğrudan cemiyete iletilmekteydi. Birçok bölgede idarenin halk hareketlerini kontrol edememesi sonucunda cemiyet fiili bir güç olarak ortaya çıktı. Kısa süre içinde ülkenin dört bir yanında yeni şubeler kuruldu. Fiilen hükümetin üzerinde bir konuma gelen İttihat ve Terakki bir siyasal parti gibi çalışarak 1908 seçimlerini her yerde kazandı. Ama varlığını cemiyet olarak sürdüren örgüt yeni genel merkezini gene gizli bir toplantı ile seçmiş ve genel merkez üyelerini kamuoyuna açıklamamıştı. Kısa süre sonra ise İttihat ve Terakki, tüm üyeleri kendi listesinden seçilmiş olan Heyet-i Mebusan'da muhalefetle karşılaştı. Sait Paşa kabinesi yerine kurulan Kâmil Paşa kabinesi, İttihatçılar ile mesafeli durup bazı konularda onların isteklerine karşı çıkınca güvensizlik oyu ile düşürüldü. Böylece İttihat ve Terakki siyasal sistem üzerindeki egemenliğini ortaya koymuş oluyordu.

Muhalefet, 1909'da, 31 Mart Olayı sonrasında İttihatçıları iktidardan düşürdüyse de, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelip duruma el koyması sonucunda hem II. Abdülhamid tahttan indirildi, hem de bir grup muhalif sındırıldı. Daha sonra İttihat ve Terakki Hüseyin Hilmi Paşa kabinesini istifaya zorladı ve İbrahim Hakkı Paşa kabinesini kurdurdu. Sonraki Sait Paşa kabinesi de Cemiyet-Fırka istekleri çerçevesinde etkinliklerini sürdürdüyse de, İttihatçılara karşı tertiplenen Halaskâr Zabitan hareketi sonrasında iktidar yeniden muhaliflerin eline geçti. Büyük Kabine (Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti) ve Kâmil Paşa hükümeti sonrasında, Balkan Savaşı'nın dramatik gelişmelerinin ardından İttihatçılar 23 Ocak 1913'te Bâbü'lî Baskını ile iktidarı tekrar ele geçirdiler, 11 Haziran 1913'teki Mahmud Şevket Paşa suikastı sonrasında muhalefeti tamamen sindirdiler. Talat Paşa'nın 27 Ekim 1918 tarihindeki istifasına değin ülkeyi tek parti rejimi altında yönettiler. 1913'ten sonra örgüt içinde yönetim Enver, Talat ve Cemal paşaların denetimine geçmişti.

Cemiyet, çeşitli alanlarda Türkçü, milliyetçi, laik ve reformcu politikaların destekçisi oldu, bu eğilimi Balkan Savaşları'ndan sonra daha da belirginleşti. Ziya Gökalp de 1916 ve 1917 kongreleri sonrasında genel merkez üyeliği yaptı. İttihat ve Terakki, 1918'deki olağanüstü kongresinden sonra kendisini feshederek Teceddüd Fırkası adı altında yeni bir paravan örgüt oluşturdu ve etkinliklerinin bir bölümünü bu yolla yurtiçinde sürdürmeye çalıştı. Mütareke sonrasında yurtdışına kaçan İttihatçı liderler, çeşitli ihtilalci örgütlerle işbirliği yaparak İttihat ve Terakki'yi yaşatmaya çalıştılar. İttihatçıların yerel kadroları ise çoğunlukla Milli Mücadele hareketine katıldılar. Mustafa Kemal, İsmet Bey (İnönü), Ali Fethi (Okyar), Kâzım Karabekir ve Mahmut Celal Bey (Bayar) İttihat ve Terakki üyesiydi. 1926 İzmir Suikastı girişimi İttihatçılığın da sonu oldu. Çok sayıda önde gelen İttihatçı ölüm cezasına ya da ağır hapis cezalarına çarptırıldı; idam kararları infaz edildi.

itüzümü (*Solanum nigrum*), KOPEKOZÜMO olarak da bilinir, patlıcangiller (*Solanaceae*) familyasından, bir yıllık zehirli otsu bitki. Yüksekliği 20-50 cm arasında değişen bu türün, kenarları dişli ve dalgalı olan tüylü yaprakları, beyaz çiçekleri ve siyah üzümşü meyveleri (bakka) vardır. Boş tarlalarda, su ve yol kenarlarında yetişir. Solanin alkaloidi

içeren bu bitkinin yapraklı ve meyveli dalları yatıştırıcı ve ağrı kesici olarak kullanılır, ama fazla alınması tehlikelidir

İunu bak. Heliopolis

ius civile (Latince "medeni hukuk"), Roma yurttaşlarına uygulanan özel hukuk kurallarının bütünü. Eski ve dar anlamıyla *ius civile*, örf ve âdete dayalı kuralların halk meclislerince (*comitia*) çıkarılmış yasaların hukukçular tarafından yorumlanmasıyla oluşmuş hukuftur. Sonraları bu anlamı genişlemiş ve *magistra*'ların (üst yönetici) çıkardığı *edictum*'larla (bildiri) oluşan *ius honorarium* ile *ius gentium*'u(*) da kapsayan bir anlam kazanmıştır. Kaynağı *Lex XII Tabularum* (On İki Levha Yasası), yasal (*lex*), örf ve âdet kuralları ve yorumlara (*interpretatio*) dayanan *ius civile*'yi yaşatan ve ayakta tutan, yeni gereksinimler dolayısıyla yeni usul ve kurallar koyan *praetor*'ların (yüksek yönetici) yarattığı hukuk olmuştur.

ius gentium (Latince "bütün kavimler [ülkeler] için geçerli hukuk"), hukuk öğretisinde, belirli bir ülke ya da halka özgü *ius civile*'den (medeni hukuk) farklı olarak, bütün insanlar için geçerli hukuk. Roma hukukçuları *ius gentium*'u yabancılarla Roma yurttaşları arasındaki davalara uygulanan bir hakkaniyet hukuku olarak geliştirdiler. Kavramın kökeni bütün hakları kapsayan hukuk kurallarının temelde adaleti ve hukukça geçerli olması gerektiği yolundaki varsayıma dayanıyordu. Romalılar bu kavramı, kendi adalet duygularına uygun gelen her kuralı kapsayacak biçimde genişlettiler. Sonunda terim hakkaniyetle ya da *praetor*'ların (yüksek yönetici) yarattığı hukukla eşanlamlı bir duruma geldi. Çağdaş hukukta, devletler özel hukuku anlamına gelen *ius gentium* *privatum* ile uluslararası ilişkileri düzenleyici kurallardan oluşan *ius gentium* *publicum* arasında ayırım yapılmıştır.

ius Latii (Latince "Latin hakları"), Roma'nın cumhuriyet ve imparatorluk dönemlerinde, Roma yurttaşı olmayan bir kişiye, tam bir yurttaşlık hakkı sağlamak üzere tanınan belli hak ve ayrıcalıklar. Başlangıçta yalnızca Latium'da (Roma çevresindeki bölge) yaşayanların (Latinler) yararlanıldığı bu haklar, sonraları Roma egemenliğindeki öteki bölgelerde yaşayanlara da tanındı.

Ius Latii'nin temel öğeleri arasında Roma hukukuna göre sözleşme yapma hakkı (*commercium*) ve Roma yurttaşlarıyla evlenme hakkı (*conubium*) yer alıyordu. Latium'un İÖ 300'den sonra gerileyerek nüfus kaybetmesiyle, *ius Latii*'nin asıl uygulama alanı genellikle Roma yurttaşlarının yerleştiği ve tam yurttaşlık haklarının tanındığı Latin *colonia*'larına kaydı. Roma'nın yayılması sırasında İtalya'nın birçok önemli noktasının ele geçirilmesinde önemli rol oynayan bu *colonia*'lar, dış politikada Roma'ya bağımlı özerk topluluklardı. Latin kökenli olduklarından Roma yurttaşları ile İtalya'daki müttefik halklar arasında bir ara grup konumunu taşıyorlardı.

Zamanla *colonia*'lar da terk edilmeye başlandı. İÖ 200'den sonra *ius Latii* daha çok Roma'nın askeri fetihlerle egemenlik altına aldığı yabancı halklara tanındı. İÖ 170'te İspanya'daki *Carteia colonia*'sında Romalı askerler ile yerli kadınlardan olan çocuklara, İÖ 89'da da Transpadane Gallia sakinlerine *ius Latii* verildi. Latinlerin kent modellerini, dillerini ve hukukunu benimseyen bu

sözde Latinlerin Roma yurttaşları olma talepleri, çok geçmeden Roma'da önemli bir siyasal sorun haline geldi. Julius Caesar, ardından da Augustus, Batı eyaletlerindeki birçok yerli topluluğa yurttaşlık hakkını tanıdı. Bu süreç Vespasianus'un yurttaşlık hakkını İspanya'daki bütün örgütlü toplulukları kapsayacak biçimde genişletmesiyle tamamlanmış oldu. Sonraki imparatorlar bu uygulamayı imparatorluğun öteki bölgelerine de yaydılar. Latin yurttaşlığı statüsü, uygulamada yerli toplulukların Roma yurttaşlığına geçişini sağlayan bir basamak niteliğini kazandı. Sonunda Caracalla Fermanı'yla (IS 212) Roma İmparatorluğu topraklarında yaşayan hemen herkese Roma yurttaşlığı verildi. Böylece *ius Latii* ve Roma yurttaşlığı arasındaki ayrım yalnızca biçimsel düzeye indi.

ius privatum (Latince "özel hukuk"), Roma'da, kişiler arasındaki hukuki ilişkileri düzenleyen kuralların bütünü. Genel yaranın söz konusu olmadığı alanlarda hukuk kurallarının oluşumunu bireylerin kendi aralarındaki anlaşmalar belirlerdi. Bireyler arasında kararlaştırılan bu kuralların, devletin koyduğu kurallara aykırı olmaması gerekirdi. Roma hukukunda hakların korunması ve haksız eylem gibi kavramlara ilişkin sorunlar *ius privatum*'un alanına girmektedir.

ius publicum (Latince "kamu hukuku"), Roma halkının ortak çıkarlarının korunması için konmuş kurallardan oluşan hukuk. Siyasal ve dinsel yapıya ilişkin kurallarla ağır suçlara (*crimina publica*) ilişkin hukuk kurallarını kapsardı. Bireylerin arasındaki bazı ilişkileri düzenleyen emredici hukuk kuralları da *ius publicum*'un alanına girerdi. Bireyler kendi aralarında yaptıkları anlaşmalara *ius publicum*'a aykırı hükümler koyamazlardı. *Ius publicum* çağdaş hukuktaki kamu hukuku kavramının öncüsü olmuştur.

İustinianos I., Latince tam adı FLAVIUS IUSTINIANUS, asıl adı PETRUS SABBATIUS (d. 483, Tauresium, Dardania - ö. 14 Kasım 565, Konstantinopolis [İstanbul]), 527-565 arasında hüküm süren Bizans imparatoru.

1. İustinianos, bir mozaiğin ayrıntısı, 6 yy.; San Vitale Bazilikası, Ravenna
Graudon Art Resource - EB Inc

İmparatorluk yönetimini yeniden düzenlemiş, kendi adıyla anılan ünlü yasa derlemesini hazırlamış, İtalya'nın bazı bölgelerinde Bizans egemenliğini ve Yunan etkisini birkaç yüzyıl sürecek biçimde canlandırmıştır.

Gençliği. Petrus Sabbatius, Yugoslavya'da bugünkü Niš (eskiden Naissus) kentinin güneyinde olduğu sanılan bir köyde doğmuş, Latince konuşan bir İlyriyalıydı. Latince İustinianus adını, Konstantinopolis'te yüksek rütbeli bir komutan ve sonradan imparator olan amcası İustinos'tan (Latince Iustinus) dolayı almıştı. Konstantinopolis'e genç yaşta gitti. Çok iyi bir eğitim gördü, ama Yunancayı hep kötü bir aksanla konuştuğu söylenirdi. Büyük düşünceleri, güçlü tutkuları, kusursuz işleyen bir zihni, dinmek bilmeyen bir çalışma gücü ve ayrıntılarda olağanüstü bir kavrayış yeteneği vardı. Uzun süre dinlenmeden durabildiği için ileride "hiç uyumayan imparator" olarak anılacaktı.

518'de I. İustinos adıyla tahta çıkan çocuksuz ve yaşlı amcasının en sevdiği yeğeni olarak, İustinianos onun politikalarını yönlendirmede çok etkili oldu. İmparator tarafından yasal olarak evlat edinildi ve önemli görevlere getirildi. 525'te "caesar" unvanını aldı, 4 Nisan 527'de "augustus" unvanıyla ortak-imparator yapıldı. İustinianos'un üzerinde oldukça etkili olan karısı eski tiyatro oyuncusu Theodora da "augusta" olarak taç giydi. İustinos'un 1 Ağustos 527'de ölmesi üzerine İustinianos tek başına imparator olarak tahta çıktı.

Dış politika ve savaşlar. İustinianos tahta çıktığında Bizans birlikleri Fırat Irmağı kıyısında Sasanı kralı I. Kubad'ın (Kavad) ordularına karşı savaşıyordu. Başta Belisarios olmak üzere, ünlü Bizans komutanlarının önemli başarıları elde ettiği seferlerden sonra, Kubad'ın Eylül 531'de ölmesi üzerine bir ateşkes yapıldı. Kubad'ın yenne geçen I. Hüsrev sonunda anlaşmayı kabul etti ve 532'de Sonsuz Barış Antlaşması imzalandı. Antlaşmayla Bizans hiç toprak yitirmedi; ayrıca kilit konumdaki Lazika (Kolhis, Gürcistan) bölgesi üzerindeki egemenliği de Sasanilerle tanındı. Buna karşılık İustinianos Sasanilere beş ton altın ödemeyi kabul ederken Hüsrev de Kafkaslar'ın savunulması için yardım talebinden vazgeçiyordu.

540'ta İustinianos'un İtalya'da sıkışıp kaldığı bir sırada Sasanilerle savaş yeniden patlak verdi. İmparator doğudaki orduyu bir ölçüde ihmal etmişti. Hüsrev Mezopotamya ve Kuzey Suriye ile Bizans egemenliğindeki Dogu Anadolu'ya girerek kilit konumdaki kentleri sistemli biçimde yağmaladı, 541'de de kuzeydeki Lazika'yı istila etti. Yeniden doğudaki orduların komutanlığına atanan Belisarios 541 ve 542'de karşı saldırılar düzenledikten sonra İtalya'ya çağrıldı. Öteki generallerin komutasında sürdürülen savaş bir veba salgını nedeniyle durakladı. 545'te beş yıl için imzalanan ateşkes 551'de yenilendiyse de Sasanilerin inatla geri veremeyi reddettiği Lazika'yı kapsamıyordu. Bu dağlık bölgede şiddetli bir savaş sürdü. Ateşkes 557'de yenilendiğinde bu kez Lazika da anlaşmaya katıldı. Sonunda bir olasılıkla 561 sonlarında 50 yıllık bir ateşkes yapıldı. Buna göre Bizans yılda 30 bin *solidus* (altın sikke) haraç ödemeyi kabul etti. Sasaniler de kuzeyli istilacılara karşı önemli bir savunma bölgesi oluşturan Lazika'daki küçük Hristiyan krallığı üzerindeki taleplerinden vazgeçtiler, buna karşılık Lazika'ya bağlı küçük Saunia'yı ellerinde tuttular. İustinianos böylece Sasanı hükümdarının şiddetli saldırılarına karşı doğudaki eyaletlerini hemen hiç toprak yitirmeksizin elinde tutmayı başardı.

İustinianos batıda imparatorluğun "tembellik" yüzünden yitirdiği eyaletleri geri almayı görev sayıyor, İtalya ve Kuzey Afrika'da Ariusçuların egemenliğinde yaşayan Hristiyanların uğradığı baskıları da

görmezden gelemedi. Kuzey Afrika'daki Vandal Krallığı'nda Hristiyanlar sık sık kıyıma uğramışlardı. Konstantinopolis'le ittifak kurarak Hristiyanlar üzerindeki baskıya son veren yaşlı Vandal kralı Hilderich, 530'da Gelimer tarafından tahttan indirilmişti. Vandallar ayrıca Mauretania (bugün Moritanya) ve Güney Numidya'dan gelen Magrip kabilelerin tehdidi altındaydı. Komutanlarının ve bakanlarının büyük tepkilerine karşın İustinianos Haziran 533'te Hilderich'e yardım etmek üzere Kuzey Afrika'ya saldırdı. Yaklaşık 500 gemilik filo, 92 savaş gemisiyle birlikte yola çıktı ve hiçbir direnişle karşılaşmaksızın ağustosta karaya çıktı. Mart 534'e gelindiğinde Belisarios krallığı ele geçirmişti. Vandal kralı Gelimer teslim olmuştu. Kuzey Afrika, bundan böyle Sardinya, Korsika, Balear Adaları ve Septe'yi (Ceuta) de kapsayacak biçimde yeniden düzenlenerek imparatorluğa katıldı.

Belisarios'un 534'te Kuzey Afrika'dan ayrılmasından sonra, özellikle mallarına el konmuş Vandal kadınlarıyla evlenen Romalı askerler ile Ariusçular arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi. Ama ordudaki ayaklanma, Magrip saldırıları ve öteki ayaklanmalar bastırılarak Kuzey Afrika kıyılarında düzen yeniden sağlandı. 547'de İspanya'dan gelen Vizigotlar Septem'e saldırdılar. Bu saldırıyı bir taht kavgası ve İspanya'da Córdoba Katoliklerinin ayaklanması izledi. İustinianos 552'de tahta hak iddia eden Athanagild'i desteklemek ve İspanya'nın güneydoğusundaki fethedilmiş bölgeleri güçlendirmek üzere bir keşif birliği gönderdi.

İustinianos, İtalya'da Kuzey Afrika'dakine benzer ve amaçlarına çok uygun bir durumla karşılaştı. Önceki imparatorlar döneminde İtalya Ariusçu Ostrogot kralı Theoderich tarafından yönetilmişti. Theoderich fiilen bağımsız olmakla birlikte resmen Bizans imparatorunu temsil ediyordu. Öncelen hoşgörülü bir hükümdar iken, son zamanlarında kilise öğretisine bağlı Hristiyanlara baskı uygulamaya başlamıştı. Erkek varısı yoktu ve ölümü yalnızca Ariusçu Gotlarla Katolik İtalyanlar arasında çatırmaya değil, bazılan şiddetle Bizansa karşı olan Ostrogotlar içinde de bölünmeye yol açtı.

Katolik kardeşlerini desteklemenin ve eyalet üzerinde doğrudan denetimi elde etmenin sırası geldiğine inanan İustinianos İtalya'ya bir ordu gönderdi. Belisarios bir filoyla Sicilya'ya saldırarak görevlendirirken, Galya'ya yerleşen güçlü Frankların desteğini almak üzere de bir elçi gönderildi. Ostrogot kralı Witigis'in yenilgisinden ve Ravenna'nın 540'ta ele geçirilmesinden sonra İtalya'da imparatorluk düzeni *praelectus praetorio* (yüksek vali) Athanasios yönetiminde yeniden kuruldu. Ama halktan zılla para alınması ve askerlerin acımasızlığı yüzünden yeni yönetim büyük nefret topladı. Ostrogotların çoğu hiç boyun eğmediler. Hildebad ile Erarichus'un kısa ve talihsiz yönetimlerinden sonra 541 sonbaharında Totila'yı (Baduila) kral ilan ettiler. Yeterneklili bir ordu olduğunu kanıtlayan Totila 542'de Güney İtalya'ya saldırdı, 543'te Neapolis'i (Napoli) aldı. İustinianos 544'te Belisarios'u yeterli asker ve paradan yoksun durumda Totila'ya karşı gönderdi. Bu koşullarda Belisarios başanlı olamadı ve Ostrogotlar art arda kentleri ele geçirdiler. Sonunda Bizanslıların elinde yalnızca Ravenna, Otranto ve Ancona kaldı. Yeterli destek gelmediği için hiç ilerleyemeyen Belisarios, 549'da Konstantinopolis'e geri çağrıldı.

İmparatorluğun kuzey sınırında, Balkanlar'daki Roma eyaletleri sürekli olarak barbar istilacıların saldırısına uğruyordu. Trakya, Dağya ve Dalmasya bir yandan Bulgarlar, bir yandan da Sklavenler (Sclaveni) adıyla anılan Slavlar tarafından yağmalanmıştı. Hatta istilacılar 550-551 yıllarında Bizans ordusunun püskürtme çabalarına karşın Bizans topraklarında kışladılar. Bulgarlarla Slavlara 559'da, güneyde Thermopylai'ye, doğuda da Trakya'yı geçerek Konstantinopolis'i çevreleyen uzun surlara kadar inen Hunlar eklendi. Belisarios sivil halkı silahlandırarak durumu kurtardı. 561'de yağmacılara katılan Avarlarla haraç karşılığında bir anlaşma sağlandı. Tuna Irmağının ötesinden gelen bu saldırılar büyük zararlara yol açtı. Balkanlar ile Yunanistan'da müstahkem yerler inşa edilmesine ve savunmaya ağırlık verilmesine karşın arkası kesilmeyen bu akınlar ne etkili bir biçimde geri püskürtülebildi, ne de yeni gelenler Bizanslılara özümlenebildi. Sonunda Slavlar, ardından da Bulgarlar Roma eyaletlerine yerleşmeyi başardılar.

İç politika. İustinianos 528'de imparatorluğun yasa ve kararnamelerinin *Codex Constitutionum* adıyla derlenmesi amacıyla bir komisyon kurdu. Bu derleme 529'da tamamlandı. 530'da Romalı hukukçuların yapıtlarını derlemek üzere ikinci bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun çalışması 533'te *Digesta* adlı metinle sonuçlandı. Ayrıca hukuk öğrencileri için bir ders kitabı olan *Institutiones* hazırlandı. *Codex Iustinianus*'un (İustinianos Yasa Derlemesi), İustinianos'un çıkardığı yasalara da kapsayan ikinci metni 534'te tamamlandı. İustinianos'un 534-565 arasında çıkardığı fermanları kapsayan metin ise daha sonra *Novellae Constitutiones Post Codicem* olarak adlandırıldı.

İustinianos rüşvet ve yolsuzlukları ortadan kaldırarak halkın kolay ulaşabileceği bir adalet sistemi kurmak için büyük çaba harcadı. Bu amaçla eyalet valileri üzerinde yeterli denetim kurulması ve yönetimin bazı açılardan yeniden örgütlenmesi gerekiyordu. Ayrıca imparatorun özellikle Batı'daki seferleri için de gelir sağlamak zorunluydu. İustinianos kendisine iyi hizmet edecek kişileri seçmeyi biliyordu. Bunlardan biri Kapadokyalı İoannes, bir başkası ise *praefectura praetorio*'nun mali görevlilerinden Suriyeli Petros Barsymes'ti.

İlk önemli reform 535'te eyalet yöneticiliği makamının alınıp satılabilmesinin (*suffragia*) yasaklanmasıydı. Çünkü eyalet halklarının uğradığı zorbalıkların önemli bir nedeni, bu makamı satın alanların yaptıkları büyük giderleri karşılama çabasıydı. Valiler için yönergeler çıkarıldı, *defensor civitatis*'in (halkı korumakla görevli memurlar) konumları güçlendirilerek yargı yetkileri, halkın valilik makamına çıkmasına gerek bırakmayacak biçimde genişletildi. Eyalet sistemi de yeniden düzenlendi. Asiana, Pontika, Oriens ve Mısır piskoposluk bölgelerinde değişiklikler yapıldı. Buralardaki yönetici memurluklar kaldırıldı, eyaletler yeniden gruplandırılarak giderler azaltıldı. Öte yandan, Kapadokyalı İoannes'in düşüşünden sonra, farklı bir yönetici memurluk makamı yeniden oluşturuldu.

İoannes ve ardılı Petros Barsymes'in yönetimi sırasında maliye Bizans'ın önemli bir sorunu olarak kaldı. Çünkü savaşların yanı sıra yabancı devletlerle barbar hükümdarlara ödenen haraçlar da oldukça ağırdı. Yeniden ele geçirilen eyaletler ve özellikle İtalya, uğradıkları ağır yıkım yüzünden vergilerini düzenli biçimde ödeyemiyorlardı. Ama İoannes ile Petros Barsymes'in maliyeyi yönetmekteki yetenekleri sayesinde askeri seferler ve öteki harcamalar için

gerekli para bulunuyordu. Vergiler etkili bir biçimde toplanıyor, hesaplar denetleniyor, yolsuzluk ve suiistimaller izleniyor, kamu harcamalarının yanı sıra kentlerin güzelleştirilmesine ve yerel hizmetlere yönelik harcamalar kısıliyordu. Kuşkusuz böylece eyaletlerde ve başkentte zenginler kadar yoksullar da yönetimden soğuyordu. Roma İmparatorluğu döneminde öteden beri desteklenen ticaret (özellikle Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'le) ve zanaatlar da önemli bir gelir kaynağıydı. Baharat, koku ve ham ipeki en önemli ithal malları arasındaydı. Sasani İmparatorluğu'yla savaşlar, kimi zaman fiyatların yükselmesine, hatta ithalatın durmasına yol açabiliyordu. Bu dönemde Sogdiana'dan (Semerkand ve Buhara) ipekböceği getirildi, böylece Bizans pazarı ithalata bağımlılıktan kurtuldu. Hammadde satışı devletin tekelindeydi ve İustinianos'un maliye bakanı Petros Barsymes bu tekelii ipepek kumaşları da kapsayacak biçimde genişleterek iyi para getiren bir devlet tekeli daha oluşturdu.

İustinianos masraflı bir inşaat politikası izledi. Sukemerleri, köprüler, büyük surlar, manastırlar, yetimhaneler, hanlar ve görkemli kiliseler yaptırdı; depremlerde yıkılan kentleri (örn. 528'de Antiochia [Antakya]) yeniden yaptırdı. 532'deki Nika Ayaklanması sırasında yanan Ayasofya'yı (*) olağanüstü boyutlarda yeniden yaptırdı.

Kilise politikası. Kilisenin iyi yönetilmesini sağlamak ve yerleşik öğretiyi desteklemek, İustinianos'un en çok önem verdiği noktalardan biriydi. Çünkü kilise, devletle birlikte, bölünmez Hristiyan imparatorluğunun iki temel direğinden biriydi. İustinianos'un çıkardığı yasaların çoğu bu nedenle dinsel sorunlarla ilgili ayrıntılı hükümler getiriyordu. Örneğin putperestlerin, heretiklerin ve Samiriyelilerin herhangi bir konuda öğretmenlik yapmaları yasaklanmıştı. İustinianos, ilkçağ kültür mirasının değerini eksiksiz kavradığı halde putperest öğretmenleri de bir zamanların ünlü Akademia'sından çıkardı. 3. yüzyılda İskenderiye'de yaşamış ünlü ilahiyatçı Origenes'in Filistin'de manastır çevrelerinde yayılan öğretisinin de mahkûm edilmesini sağladı (542-543).

Öğreti alanında İustinianos'un karşısına çıkan temel sorun, Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nin (451) Hz. İsa'da tanrısal ve insanı doğaların bütünleşmiş olduğu yönündeki Ortodoks öğretisiyle Hz. İsa'nın yalnızca tanrısal doğasını vurgulayan Monofizit öğretisi arasındaki çatışmaydı. Monofizitlik Suriye ve Mısır'da çok tutuluyor, gitgide artan ulusçu duygularla ve Bizans'a yönelik tepkilerle iç içe geliyordu. İustinianos'un kansı Theodora Monofizitlerin koyu bir yandaşlığıydı. İustinianos hem doğudaki eyaletleri yitirmek istemiyor, hem de bu eyaletlere tanınacak ayrıcalıkların Roma'yla ve Batı'yla Bizans'ın arasını açacağına inanıyordu. Tahta çıktıktan hemen sonra Monofizit onderleri ikna etmeye çalışmış, onlara Papa I. Agapetus'un tepkisine yol açacak kadar iyi davranmış. 544'te (Mesus'li) Theodoros, Kyrthos'lu Theodoretos ve Edessa'lı (bugün Şanlıurfa) İbas'ın yazılarının bazı bölümlerini, Nastunliğin izlerini taşıdıkları gerekçesiyle mahkûm eden bir ferman çıkarak uzlaşma yönünde bir adım daha attı. Böylece, Khalkedon kararlarını savunanları Nastunlere yakınlıkla suçlayan Monofizitleri yatıştırmayı umuyordu. Bu ferman Batı'da öfkeyle karşılanırken doğu eyaletlerinden piskoposlardan destek gördü. II. Konstantinopolis Konsili (553) sonunda Khalkedon çizgisini onayladı ve Üç Metin adı verilen yazıları mahkûm etti. Ama sonuçta İustinianos'un hiçbir kazancı olmadı. Monofizitlerin gönlünü alamadığı gibi,

Antakya Okulu'nun öğretmenlerine yönelik saldırılarıyla da bu kentin öfkesini çekti. Papa Vigilius karşısındaki davranışı ve öğretti sorunlarını karara bağlamaya kalkışması yüzünden Roma'yı da öfkeliyordu. Konsil kararları Vigilius'un ardıllarınca kabul edilmeyince, Roma ile Konstantinopolis arasında çıkan bölünme 610'a değin sürdü. Hükümdarlığının son döneminde İustinianos bir ölçüde devlet işlerinden çekildi ve ilahiyat sorunlarıyla ilgilendi. Hatta 564'ün sonunda, Hz. İsa'nın bedeniyile acı çekmiş olamayacağını, bunun yalnızca bir görüntü olduğunu öne süren Aftartodosetizm(*) lehinde bir ferman çıkararak heretik düşünceler de savundu. Bu ferman hemen protestolara yol açtı, birçok din adamı bu öğretiyi onaylamayı reddetti. İmparatorun ölümünden sonra, yeğeni II. İustinos'un tahta çıkmasıyla konu kapandı.

İustinianos II, lakabı RHINOTMETOS (d. y. 669 - ö. Aralık 711, Anadolu), Herakleios hanedanından gelen son Bizans imparatoru. Daha önce Slav kabilelerince ele geçirilen Makedonya'yı imparatorluğuna katmıştır. Eylül 685'te babası IV. Konstantinos'un ölümü üzerine 16 yaşında imparator oldu. Hükümdarlığının ilk yıllarında Araplarla

II. İustinianos, altın sikke, 7-8. yy; British Museum, Londra
Peter Clayton

yaptığı antlaşma uyarınca Araplar Bizans'a ödedikleri haracı artırdılar ve Kıbrıs, Doğu Anadolu ve Gürcistan üzerindeki egemenliklerini paylaşmaya razı oldular. İustinianos 688-689'da Slavların elinde bulunan Trakya ve Makedonya'ya başarılı bir sefer düzenledi. Çok sayıda Slav ya Bizans ordusunda silah altına alındı ya da Anadolu'ya asker-çiftçi olarak yerleştirildi. Ama Kıbrıs politikası üzerindeki anlaşmazlıklar Arapları Bizans'ın doğu sınırına saldırmaya yöneltti. 691-692'de Bizanslıları Sebastopolis'te yenilgiye uğratan Araplar, Bizans'ın Doğu Anadolu'daki topraklarını ele geçirdiler.

İustinianos, beşinci (553) ve altıncı (680-681) ekumenik konsillerinin belirlediği öğretii ilkelerini tamamlamak amacıyla Trullo Quinisexti Konsili'ni topladı. Bu kuralları tanımayı reddeden Papa I. Sergius'la anlaşmazlığa düştü.

Uyguladığı baskı politikası ve maliye memurlarının acımasızca vergi toplaması 695'te halkın ayaklanmasına yol açtı. Ayaklanma sırasında Leontios (hd 695-698) yeni imparator ilan edildi. İustinianos'un burnu kesilerek (Rhinothetos lakabını bu nedenle aldı) Kırım Yarımadasındaki Khersonesos'a sürgüne gönderildi. Birkaç yıl sonra,

İmparator III. Tiberios (Apsimaros) (hd 698-705) tarafından tutuklanacağını öğrenince, Herakleios hanedanı üyelerinin yakın dostluk bağları kurmuş olduğu Hazar hanına sığındı, hanın kız kardeşiyle evlendi. Ama kısa bir süre sonra Bizans imparatoru, hana İustinianos'u öldürmesi için para verdi. Karsının önceden uyardığı İustinianos Bulgar Krallığı'na kaçtı. Bulgar hanının desteğini kazanarak Konstantinopolis'e (İstanbul) yürüdü. Kenti ele geçirerek 705'te yeniden imparator oldu.

İustinianos ikinci hükümdarlığı sırasında papalıkla ilişkilerini düzeltti. 710-711'de Papa Konstantinus'un Konstantinopolis'i ziyaretini İustinianos daha da pekiştirdi. Ama muhaliflerinden öç alma saplantısından kurtulamayan İustinianos kitlesel idamlara girişti. Bunun üzerine yandaşlarından çoğunun tepkisini çekti. 711'de Hazarların desteğiyle Khersonesos'ta bir isyan başlatıldı. Bardanes adlı bir Ermeni, Philippikos adıyla imparator ilan edildi. Gemiyle Konstantinopolis'e gelen Bardanes kentin denetimini ele geçirdi, İustinianos'la ailesinin üyeleri öldürüldü.

İustinianos Yasa Derlemesi, Latince *CODEx IUSTINIANUS*, resmi adı *CORPUS IURIS CIVILIS* (Medeni Hukuk Derlemesi), Bizans imparatoru I. İustinianos'un koruması altında 529-565 arasında geliştirilen yasa ve yorumlardan oluşan derleme. Sözünün gerçek anlamında yeni bir yasa derlemesi olmayan yapıt, temelde eski yasalar ile büyük Roma hukukçularının bazı görüşlerini içeren iki başvuru çalışmasını kapsıyordu. Yapıtta ayrıca hukukun ana kurallarına ilişkin bir bölüm ve İustinianos'un çıkardığı yeni yasalar da yer alıyordu.

İustinianos Yasa Derlemesi dört ana kitaptan oluşur: 1) *Codex Constitutionum*, 2) *Digesta* (*Pandectae*), 3) *Institutiones*, 4) *Novellae Constitutiones Post Codicem*.

Codex Constitutionum'a ilişkin çalışmalar, İustinianos'un 527'de tahta çıkmasından hemen sonra başladı. İustinianos, imparatorlarca çıkarılmış bütün bilinen yasa ve emirnameleri gözden geçirmek, birbiriyle çelişkili ya da kullanımdan kalkmış bölümleri ayıklamak ve günün koşullarına uygun bütün hükümleri içerecek bir derleme hazırlamak üzere 10 kişilik bir kurul görevlendirdi. Kurulun çalışmaları sonunda hazırlanan 10 kitaplık *Codex Constitutionum* 529'da yürürlüğe girdi ve derlemede yer almayan bütün imparatorluk yasa ve emirnameleri kaldırılmış sayıldı. 534'te yeni bir kurul 12 kitaptan oluşan, gözden geçirilmiş bir *Codex* (*Codex Repetitae Praelectionis*) ortaya koydu; yapılan değişikliklerin bir bölümü İustinianos'un çıkardığı yasalara dayanıyordu.

Digesta, başında Tribonianos'un bulunduğu 16 hukukçudan oluşan bir kurul tarafından 530-533 arasında hazırlandı. Yetkin hukukçuların bilinen bütün yapıtlarını toplayan ve inceleyen kurul, genellikle her hukuksal sorunla ilgili bir alıntı verme ilkesinden hareket ederek, aktarmaya değer gördüğü bölümleri bir araya getirdi; açıklık ve kısaltmanın gerekli olduğu durumlarda özgün metinleri yeniden yazma yoluna gitti. Kurulun yaptığı derlemeler her biri alt bölümlere ayrılmış 50 kitap haline getirildi. *Digesta*'da yer almayan bütün hukuksal görüşler geçersiz ilan edildi ve böylece bunlara bir daha yollamada bulunma yolu kapatıldı.

533'te Tribonianos'un gözetiminde derlenen ve yayımlanan *Institutiones*, Gaius gibi

eski hukukçuların ders kitaplarına dayanan ve hukuk öğrenimine yeni başlayanlara hukuk kurumlarının ana hatlarını veren temel bir elkitabıydı.

Novellae Constitutiones Post Codicem, İustinianos'un gözden geçirilmiş *Codex*'ten sonra, 534-565 arasında çıkardığı çeşitli konulardaki yeni yasa ve emirnameleri içermektedir.

İustinianos Yasa Derlemesi, büyük bölümü Yunanca olan *Novellae* dışında Latince yazılmıştı. *Novellae*'nin Batı Roma eyaletleri için hazırlanmış Latince çevirisi de vardı.

İustinos I (d. y. 450, Bederiana, Macedonia Salutaris - ö. 1 Ağustos 527, Konstantinopolis [İstanbul]), 518'den sonra Bizans imparatoru. Ünlü imparator İustinianos'un amcası ve önceli olan İustinos resmi kilise öğretisini güçlü biçimde savunmuştur.

İllyriyalı bir köylü ailesinin oğlu olan İustinos gençliğinde domuz çobanlığı yaptı. Yaklaşık 20 yaşında Konstantinopolis'e giderek imparatorun muhafız alayına girdi ve *patrici*liğe yükseldi. İmparator I. Anastasios döneminde *comes* (maiyet üyesi) unvanını alarak muhafız alayının komutanı oldu.

Anastasios'un Temmuz 518'de ölmesi üzerine tahta çıktı. Anastasios'un tersine resmi kilise öğretisini savundu. 518-519'da Akakios Bölünmesi'ne(*) son verilmesini sağladı ve ayrılcık Monofizitlere baskı uyguladı. 523'te Ariusçuluğa karşı bir ferman çıkardı. Ostrogotların Ariusçu kralı Theoderich, Papa I. Johannes'i fermanın yumuşatılmasını sağlaması için Konstantinopolis'e gitmeye zorladı. İustinos daha sonra Ariusçulara bazı ödünler verdiyse de bunlar Theoderich için yeterli olmadı.

Doğu'da Perslere karşı yürütülen mücadele İustinos'u Lazika'yı (bugün Kolhis, Gürcistan) elde tutmaya ve Mezopotamya ile Güney Suriye'de mütefakiller bulmaya zorladı. Perslerin Arabistan'a nüfuz etmesini engellemek amacıyla Etiyopya'yla iyi geçinmeye çalıştı. Kuzey sınırındaysa, Tuna'yı geçerek Balkan eyaletlerinde karışıklıklar çıkaran Slavları püskürtmeyi başaramadı.

İustinos hükümdarlığı boyunca yetenekli İustinianos'un yardımını gördü. Ölmünden birkaç ay önce yeğeni I. İustinianos resmen tahta ortak oldu.

İustinos II (ö. 4 Ekim 578), 565'ten sonra Bizans imparatoru. Avarların, Sasanilerin ve Lombardların akınlarına karşı imparatorluğun toprak bütünlüğünü koruyamamıştır.

İmparator I. İustinianos'un yeğeni ve yakın danışmanı olan II. İustinos amcasının ölümü üzerine Kasım 565'te imparator oldu. İlk iş olarak, uyruklarına kararlılık ve sağduyu çağrısında bulundu. Devlet borçlarını ödedi, gecikmiş vergileri bağışladı, harcamalarını kısıtladı.

Hükümdarlığının ilk yıllarında kilise içindeki ayrılıkçı Monofizitlere (İsa'nın tanrısal olan tek bir doğası olduğuna inanılanlar) karşı hoşgörülü davrandı. Başlangıçta Monofizit grupları birleştirebileceğini ve daha sonra da bunları resmi kiliseye bağlayabileceğini umuyordu. Ama Mart 571'de baskı politikasını başlatarak, tüm kilise mensuplarının imzalamasını istediği Monofizit karşıtı uzun bir amentü çıkardı.

Batı'da Franklarla ittifak kurmasına karşın 568'de Lombardların İtalya'ya girerek yarımadanın bir bölümünü baltı biçimde ele geçirmesini önleyemedi. Avarlar ve Sasaniler karşısında da bir ölçüde geriledi. İustinianos'un para karşılığında barış yapma politikasını terk ederek Avarların haraç istediğini reddetti. 568'de Avarlarla Sasanilere karşı

Batı Göktürklerle ittifaka girişti. Ama Tuna sınırına düzenlediği seferin ardından, buraya sürekli saldıran Avarlarla 571'de anlaşmak zorunda kaldı. Üç yıl sonra yapılan antlaşmayla Avarlara her yıl haraç vermesi kabul etti. Bu antlaşmaya öfkelenen Batı Göktürkler 576'da İustinos ile ittifaklarını bozarak Kırım'daki bir Bizans kalesini ele geçirdiler.

571'de Doğu Anadolu'da Sasani egemenliği altındaki bazı halklar ayaklanarak Bizans'tan yardım istediler. Ama ertesi yılın sonlarına doğru Sasaniler, yalnızca yardıma giden İustinos'un kuvvetlerini püskürtmekle kalmadılar, ayrıca Bizans topraklarına girerek bazı önemli kentleri işgal ettiler. Dara kenti Kasım 573'te Sasanilerin eline geçti. Dara'nın düştüğünü öğrenen İustinos çıldırdı. İmparatoriçe Sophia 574'te onun adına barış görüşmelerine başladı.

İustinos Aralık 574'te Sophia'nın isran üzerine evlatlık edindiği komutan Tiberios'a "caesar" unvanını verdi. Bundan sonra görünüşte imparator olmasına karşın ölümüne değin devlet işlerine karışmadan yaşadı.

İustinos (AZİZ), Latince IUSTINUS (d. y. 100, Flavia Neapolis, Filistin - ö. y. 165, Roma; yortu günü, 14 Nisan), kilisenin ilk dönemlerinin en önemli Yunan düşünür ve apolojistlerinden. Hristiyan vahyi ile Eski Yunan felsefesinin ilk olumlu birleşimini oluşturan yazıları, aynı zamanda bir tarih ilahiyatının da temeli olmuştur.

Yahudi bir çevrede putperest olarak yetişen İustinos bir olasılıkla Ephesos'ta (Efes) stoacı ve Platoncu felsefeyi inceledikten sonra Hristiyanlığı benimsedi. 135'ten hemen sonra Roma'da yeni dinsel felsefesini yaymaya başladı. Bundan birkaç yıl sonra Kynik Yunan filozofu Kreskens'le tartışmasının ardından yıkıcı etkinliklerde bulunduğu gerekçesiyle Romalı *praefectus*'a(*) ihbar edildi ve ölüme mahkûm edildi. İustinos'un idam edildiğine ilişkin güvenilir kayıtlar vardır.

İustinos'un yazdığı kabul edilen *Apologiai* (y. 150; Savunmalar) Roma imparatorları Antoninus Pius ile Marcus Aurelius'a seslenir. Gerek Hristiyanlığın, gerek Platoncu felsefenin en yüksek amacının aşkın ve değişmez Tanrı'ya ulaşmak olduğunu ileri süren İustinos'a göre hem us, hem de tanrısal zihni simgeleyen *logos* (Yunancada "us", "söz") insanın bazı temel gerçekleri anlamasını sağlar. Hristiyan inancının düşünsel bir anlatıma kavuşturulması, usla uyumunu sergileyecektir.

İustinos'un Hristiyan ilahiyatına en belirgin katkısı tarihin akışının tanrısal bir plana göre düzenlendiği görüşüdür. Bu plan, doğaüstü bir sona yöneltilmiş organik bir birlik içinde bütünleşen çeşitli tarihsel dönemlerin oluşturduğu bir kurtuluş sürecidir. Eski Ahit ve Eski Yunan felsefesi bu süreç içinde buluşarak tek bir Hristiyanlık akımını oluşturmuşlardır. İustinos'a göre Hz. İbrahim, Sokrates ve Platon "İsu'dan önce yaşamış Hristiyanlardır".

İustinos'un *Dialogos* adlı yapıtı İsrailoğullarının dinler tarihindeki olumlu işlevini açıklar. Eski Ahit'in Yeni Ahit'le sürdüğünü vurgular. İustinos'un "kişi", "doğa" ve *logos* gibi kavramlara ilişkin terminolojisinin belirirsizlikler Hristiyan ilahiyatçıları arasında 400 yılı aşkın tartışmalara yol açmıştır. Putperestlerin Hristiyanların yaşamı ve ibadetiyle ilgili kuşkularını yanıtlayabilmek amacıyla İustinos ayrıca vaftiz ve Komünyon ayinlerinin ayrıntılı bir anlatımını vermiş, bunların putperest ayinlerinden kaynaklandığı biçimindeki yakıştırmaları

reddetmiştir. İustinos'un yapıtları Yeni Ahit metninin 15. yüzyıldaki durumuyla ilgili çok önemli bir kaynaktır.

İvaki, Japonya'nın Honşu Adasında, Fukuşima iline (*ken*) bağlı kent. Büyük Okyanus bakan, Natsui ve Same ırmaklarının taşkın ovalarıyla Abukuma Platosunda yer alan kent birkaç kesime ayrılmıştır. Taira olarak bilinen kuzey kesimi, Tokugava döneminde (1603-1867) bir şato kasabası, Nakoso, Joban ve Şikura adını taşıyan öteki kesimleri ise posta merkezleriydi. 19. yüzyıl sonunda Joban kömür ocaklarının işletmeye açılmasının ardından madencilik başlıca ekonomik etkinlik haline geldi; 1951'den sonra üretimde büyük bir düşüş görüldü ve doğudaki maden ocakları 1970'lerde kapatıldı. Kimya ve petrokimya sanayileri özellikle Onahama liman bölgesinde gelişti. Kırsal alanlarda tütün yetiştirilir ve kerestecilik yapılır. Nüfus (1990) 355.817.

İvakuni, Japonya'nın Honşu Adasında, Yamaguchi iline (*ken*) bağlı kent. Nişiki Irmağı (*gava*) deltasında yer alan kent Hiroşima Körfezine (*van*) bakar. 1603'te Kikkava *daimyo*'su(*) tarafından şato kasabası olarak kuruldu. Bugün önemli bir sanayi kenti ve kuzeyde Hiroşima ilindeki Otake'ye kadar uzanan petrokimya sanayi

1858'de ABD-Japon ticaret antlaşmasını onaylamayı reddetmesinde etkili oldu. O güne değin şogun karşısında etkisiz bir konumda olan imparatorun, antlaşmayı reddederek yönetim işlerine müdahale etmesi şogunun tepkisine yol açtı. Şogun ile imparatoru uzlaştırmak isteyen İvakura, bunu sağlamak için imparatorun kız kardeşinin genç şogun ile evlenmesini önerdi. Saray çevrelerinde hoş karşılanmayan bu önerisi nedeniyle saraydaki konumunu yitirdi ve 1863-67 arasında Kyoto yakınlarında gözden uzak yaşadı.

Ardından, Tokugava şogunluğuna karşı imparatoru destekleyen güçlü Çoşu ve Satsuma *daimyo*'larının(*) güvenini kazanarak onlarla işbirliği yaptı. Tokugava şogunluğunun yıkılması ve Meici Restorasyonu'nun (1868) başlatılmasından sonra yeni yönetimin en güçlü önderlerinden biri oldu. 1871'de Harris Antlaşması'nı gözden geçirmek ve Batı'nın eğitim, maliye, yönetim ve hukuk kurumlarını incelemek amacıyla Avrupa ve ABD'ye gönderilen heyete başkanlık etti. Ülkesine döndükten sonra çeşitli reformların yapılabilmesi için barışın gerekli olduğunu savunarak Kore'ye savaş açılmasını öngören plana karşı çıktı. 1870'lerin sonlarında hükümetin fiili başı haline geldi. Demokratik hakların tanınmasını öngören hareketin amansız bir düşmanı olan İvaku-

Gene de hanla dostluğunu sürdüren İvan, topraklarında Tatarlar adına haraç toplarken gösterdiği tutumluluk ve mali sağduyusu nedeniyle Kalita (Para Kesesi) lakabıyla anılmaya başladı. Savaş yerine toprak satın alma yoluyla Moskova Büyük Prensligi'nin sınırlarını genişletti ve komşu prenslikler üzerindeki nüfuzunu artırdı. Öte yandan 1326'da Moskova'ya taşınan Rus Ortodoks Kilisesi'nin metropolitiyle sıkı bir ittifak kurarak, Moskova'yı Rus topraklarının dinsel merkezi durumuna getirdi.

İvan II, tam adı İVAN İVANOVIÇ, lakabı KIZIL İVAN, Rusça İVAN KRASNI (d. 30 Mart 1326 - ö. 13 Kasım 1359), Moskova ve Vladimir büyük prensi.

Moskova ve Vladimir büyük prensi I. İvan'ın oğluydu. Moskova Büyük Prensligi üzerinde hak iddia eden Suzdal prensi Konstantin Vasilyeviç'in girişimlerine karşın, Altın Orda hanından prensliğini onaylayan bir berat almayı başanp 1353'te kardeşi Semyon'un yerine Moskova tahtına çıktı. Suzdal ve Ryazan prenslikleri ile bağımsız Novgorod kenti İvan'ın hükümdarlığını tanımayarak 1354'e değin onunla savaşmışlar. Hükümdarlık döneminde, başta Moskova'da komutanlık yapan Aleksey Hvost ve metropolit Aleksey olmak üzere boyarların etkisi altında kalan İvan, babasının Rus topraklarını birleştirmeye yönelik politikalarını sürdürdü. Ölümünün ardından Moskova ve Vladimir prenslikleri oğlu Dmitri Donskoy'a geçti.

İvan III, tam adı İVAN VASILYEVİÇ, lakabı BÜYÜK İVAN, Rusça İVAN VELİKİ (d. 22 Ocak 1440, Moskova - ö. 27 Ekim 1505, Moskova), 1462-1505 arasında Moskova büyük prensi. Rus topraklarının önemli bölümünü yönetimi altında toplamış, Ukrayna'nın bir bölümünü Polonya-Litvanya'dan geri almış, Altın Orda Devleti'nin egemenliğinden kurtularak merkezi bir Rus devletinin temellerini atmıştır.

İvan, Moskova büyük prensi olan babası II. Vasilii'nin yandaşları ile onlara başkaldıran amcaları arasındaki iç savaşın doruk noktasına ulaştığı sıralarda doğdu. Vasilii 1446'da kuzeni tarafından tutuklanarak kör edildikten sonra İvan bir süre manastırda gizlendi. Ardından güvenli bir yere kaçındı, ama aynı yıl babasını elinde tutanlara geri verildi. Vasilii'nin kısa bir süre sonra serbest kalmasının ardından Tver büyük prensinin kızıyla nişanlandı; bu nişan 1452'de evlilikle sonuçlandı. Vasilii'nin hükümdarlığının son yıllarında, iç düşmanların kalıntılarıyla savaşmak üzere kuzeye gönderilen birliklerin komutanlığına kâğıt üzerinde 12 yaşındaki İvan getirildi. On sekiz yaşında da güneydeki Altın Orda Devleti'nin kalıntılarına karşı düzenlenen bir seferi yönetti. Vasilii'nin 27 Mart 1462'de ölmesi üzerine onun yerine geçti.

İvan'ın hükümdarlığının ilk yıllarıyla ilgili çok bilgi yoktur. Doğu komşusu Kazan Hanlığı'na karşı genellikle başarıyla sonuçlanan birkaç küçük akın dışında, yönetimin sıradan işleriyle ilgilendi. Çocuk yaşta evlendiği karısı 1467'de ona tek oğul bırakarak (bir olasılıkla zehirlenerek) öldü ve hanedanın sürekliliğini güvence altına almak için yeni bir evlilik gereği doğdu. Kardinal Bessarion 1469'da Roma'dan gönderdiği bir mektupla İvan'a, son Bizans imparatorunun yeğeni ve vesayeti altındaki öğrencisi Zoe Palailogos'ta evlenmesini önerdi. Zoe Moskova'ya gelerek Sofiya adını aldı ve büyük olasılıkla Ortodoksluğu

Iwakuni, Japonya
Nisaburo Yamada - Bon

bölgesinin merkezidir. Nişiki Irmağı üzerindeki beş gözlü Kintai Köprüsü'yle ünlüdür. Bekimi nedeniyle halk arasında "Abakus Köprüsü" olarak adlandırılan köprü 1673'te kentte yaşayanların ırmak taşkınlarından kurtulabilmesini sağlamak amacıyla kuruldu. 1950'deki taşkın sırasında yıkıldı, ama çok geçmeden eski tasarımıyla yeniden inşa edildi. Eskiden kara ve deniz üssü olarak kullanılan bölgede ABD kuvvetlerine ait bir üs ile İvakuni Uluslararası Havalimanı bulunur. Nüfus (1990) 109.534.

İvakura Tomomi (d. 26 Ekim 1825, Kyoto - ö. 20 Temmuz 1883, Tokyo, Japonya), 19. yüzyılın en etkili Japon devlet adamlarından.

Bir küçük soylu ailesinden geliyordu. Genç yaşta daha nüfuzlu İvakura ailesince evlat edinildi. ABD'nin 1853'te Matthew C. Perry komutasındaki bir filoyu bölgeye göndererek Japonya'yı yabancıların ülkeye girişine izin vermek zorunda bırakmasından sonra saray çevresinde ön plana çıktı.

Japonya'nın dış açılmasına karşı çıkanların başında gelen İvakura, imparatorun

ra, siyaset yaşamının son yıllarında imparatorun ayrıcalıklarını koruyan anayasa taslağının hazırlık çalışmalarına katıldı.

İvan I, tam adı İVAN DANILOVIÇ, lakabı PARA KESESİ İVAN, Rusça İVAN KALITA (d. 1304 ? - ö. 31 Mart 1340, Moskova), 1328'den sonra Moskova, 1331'den sonra Vladimir büyük prensi. Moskova'yı güçlendirmiş ve Rusya'nın kuzeydoğusundaki en zengin prenslik durumuna getirmiştir.

Moskova prensi Daniil'in oğluydu. 1325'te kardeşi Yuri'nin yerine Moskova prensi, 1328'de de Moskova büyük prensi oldu. Rusya'daki bütün prenslikleri egemenliği altında tutan Altın Orda hanının kendisini Vladimir büyük prensi yapmasını sağlamak amacıyla, hanın Tver (sonradan Kalinin) büyük prensi Aleksandr'a karşı düzenlediği sefere katıldı. Ama bütün çabalarına karşın, en büyük rakibi Aleksandr'ın tahttan indirilmesinden sonra da 1331'e değin büyük prens yapılmadı. Tver, Suzdal ve Ryazan prensliklerinin kendi denetimine bırakılması için yürüttüğü girişimlerden de hiçbir zaman sonuç alamadı.

benimsedi; 10 yıl sonra da Kremlin'de Ivan'la evlendi.

Ivan tahta çıktığı sırada Büyük Rus topraklarının büyük bölümü henüz Moskova'nın denetiminde değildi. Ukrayna'nın tümü ve Yukarı Oka toprakları Polonya-Litvanya birliğinin egemenliği altındaydı. Ivan'ın prensliği de kâğıt üzerinde bile olsa, Altın Orda Devleti'ne bağlıydı. Ivan, bir dizi saldırıyla (1467-69) doğuda Kazan Hanlığı'nı geçici bir süre için etkisiz hale getirdikten

III Ivan, A. Thénet'in *La Cosmographie universelle* adlı kitabından bir portre, 1575, Paris. British Museum, Londra. Fotoğraf J.R. Freeman & Co Ltd

sonra Novgorod'u ve buraya bağlı geniş toprakları ele geçirmeye çalıştı. Novgorod'a birkaç kez saldırdı ve 1478'de egemenliğini resmen kabul ettirdi. Novgorod'a bağlı kilise topraklarının büyük bölümüne el koydu, kolonilerini ilhak etti ve yerli halkın yerine kendi topraklarından getirttiği güvenilir adamları yerleştirdi. 1489'a gelindiğinde Novgorod, Ivan'a karşı koyabilecek gücü bütünüyle yitirmişti. Bağımsız kalabilmiş Rus topraklarından Yaroslavl ve Rostov da anlaşmalar yoluyla sırasıyla 1463 ve 1474'te ilhak edildi. Zayıf bir direnme gösteren Tver 1485'te Moskova'ya sessizce teslim oldu. Yalnızca Ryazan ve Pskov, gurur kırıcı biçimde Moskova'ya boyun eğerek bağımsızlıklarını koruyabildiler.

Ivan, Altın Orda hanı Seyyid Ahmed'in Polonya-Litvanya'yla kurduğu dostluğu dengelemek üzere Kırım hanı Mengli Giray'la güçlü bir ittifak kurdu. 1480'de Ivan'ın zaferle sonuçlanan saldırısından sonra Ahmed güçlerini Rusya topraklarından çekti. Ahmed'in oğulları, 1502'de kesin bir yenilgiye uğrayıncaya değin Kırım ve Moskova için bir tehlike oluşturdular. Ama Ivan 1480'den sonra hanın vasalı olmaktan çıkmış ve Avrupa diplomasisinde bağımsız bir hükümdar olarak kabul görmüştü. Esneklik ve diplomasi yoluyla hükümdarlığının sonuna değin Mengli ile dostluğunu sürdürmeyi, Kazan Hanlığı'yla ilişkilerinde ciddi bir sorun çıkarmamayı başardı.

Ivan, 1480'de hayatlı olmayan büyük ağabeyinin topraklarına el koyunca iki ağabeyi Andrey ve Boris'in başkaldırması tehlikesiyle karşılaştı. Andrey ve Boris batı sınırlarına saldırdılarsa da sonunda geri dönerek Ivan'ın üstünlüğünü ve ele geçirdiği topraklar üzerindeki egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar.

Ivan'ın ilk karısından olan büyük oğlu 1490'da öldü. Bu durumda varis olarak, 1483'te doğan oğlu Dmitri ile Sofiya'dan 1479'da doğan oğlu Vasilı kaldı. Ivan yedi yıllık bir kararsızlıktan sonra 1497'de Dmitri'yi varis ilan etti. Sofiya, kendi oğlunun ardılığını sağlamak için kocasına karşı bir ayaklanma hazırlığına giriştiyse de bu komplo kısa sürede ortaya çıkarıldı. Ivan 1498'de Dmitri'ye büyük prens olarak taç giydirdi.

1500'de Vasilı yeniden ayaklanarak Litvanyalılara sığındı. Ivan ödün vermek zorunda kaldı; çünkü Litvanya'yla savaşın bu aşamasında, karısını ve oğlunu bütünüyle karşısına alamazdı. 1502'de Vasilı'yi vefatı yapıtı ve Dmitri ile annesi Yelena'yı hapsedti.

Ivan'ın iç politikası, kendine bağlı prenslerden topraklarını ve yetkilerini alarak yönetimi merkezleştirmeye dayanıyordu. Boyarlar da büyük ölçüde yetkisizleştirilmiş ve ihanetinden kuşku duyulanlar öldürülmüştü. Bu dönemde, büyük prensin hizmetkârlarına, sadık çalışmaları koşuluyla yaşam boyu toprak mülkiyeti hakkının verildiği *pomestie* sistemi ortaya çıktı.

Ivan'ın son yıllarında Litvanya'ya karşı yürütülen savaş umduğu gibi başarılı olmadı. Ukrayna'nın büyük bölümü hâlâ düşmanların elindeydi. Kilisenin elindeki topraklara el konmasına ilişkin tasanları 1503 Konseyi'nde engellendi. Ivan'ın yönetimi sırasında ustalıklı tarafsızlaştırılan Kazan Hanlığı, Moskova'nın vesayetinden kurtulma çabasına girişti. Ivan 1505 sonbaharında öldü.

Ivan IV, tam adı IVAN VASILYEVİÇ, lakabı KORKUNC İVAN. Rusça IVAN GROZNI (d. 25 Ağustos 1530, Kolomenskoye, Moskova yakınları - ö. 18 Mart 1584, Moskova), 1533'ten sonra Moskova büyük prensi, 1547'den sonra ilk Rus çarı. İsveç ve Livonya'ya karşı uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlara girişmiş, ülkede merkezileşmiş bir yönetim kurmaya çalışır-

IV Ivan, bir ikon, 16. yy sonları, Ulusal Müze, Kopenhag. Nationalmuseum, Kopenhag

ken boyarlara ve öbür yüksek soylulara karşı baskıcı bir düzen oluşturmıştır.

Ivan, Büyük Prens III. Vasilı'nın, ikinci karısı Prenses Yelena Glinskaya'dan doğan ilk çocuğuydu. Baba tarafından soyu doğrudan Prens Aleksandr Nevski'nin küçük oğlu Daniil'e dayanıyordu. Anne tarafından ise 16. yüzyıl başlarında Litvanya'dan Moskova topraklarına göç eden Ortodoks Rus soylularıyla bağlantılıydı. Ivan'ın sonraları ileri sürdüğü, hanedanın Roma imparatoru Augustus'un soyundan geldiği savı, çara uluslararası hanedan tartışmalarında geçerli bir

dayanak sağlama amacına yönelik siyasal bir kurmacaydı. Ivan, babasının ölümünün hemen ardından 4 Aralık 1533'te Metropolit Daniil tarafından Uspeński Sobor'da (Meryem'in Göğe Yükselişi Katedrali) büyük prens ilan edildi. Annesi Büyük Prenses Yelena, bir söylentiye göre zehirlenerek ölmüştü (3 Nisan 1538) değin Ivan'ın gerçek babası olduğu yolunda temelsiz söylentilere konu olan gözdesi Ivan Ovçina-Telepnev-Obolenski'yle birlikte, oğlu adına ülkeyi yönetti. Çok sonraları Ivan, doğrudan kimseyi suçlamamasına karşın, annenin ölümü dolayısıyla gözdesini hapse attıracaktı. Beş yaşından başlayarak, devlet işlerinde kâğıt üzerinde bazı görevler üstlendi ve önde gelen soylular arasındaki iktidar kavgasının odağı oldu. İlk bağımsız eylemi 13 yaşında, saraydaki hiziplerden birinin başını çeken Prens Andrey Şuyski'nin huzurundayken tutuklanmasını emretmesi oldu. Şuyski bunun üzerine Ivan'ın adamlarınca öldürüldü. Ama gerçek iktidar Ivan'la akraba olan Glinski prenslerinin elinde kaldı. Genç hükümdar vaktini manastırları ziyaret ederek ve avlanarak geçiriyordu. 1545'ten sonra topraklarında uzun geziler yapmaya başladı. Her türlü eleştiriyi karşı sert tepki gösteren Ivan'ın saray çevresinden kişileri çeşitli nedenlerle azletmesi ve "kaba sözler söylediği" gerekçesiyle bir soylunun dilini kestirmek gibi cezalarla başvurusu, Metropolit Makari'nin (Makarios) sık sık araya girmesine yol açıyordu. Buna karşın Haziran 1546'da, önceleri Ivan'ın yakınlarından olan Fyodor Vorontsov'la birlikte birçok kişi idam edildi. Aralıkta Ivan, Makari'ye resmen başvurarak büyük prens değil, çar ("caesar"ın kısaltılmış biçimi) unvanıyla taç giymesi ve evliliği için onay istedi.

Taç giyme töreni 16 Ocak 1547'de yapıldı. Ivan 3 Şubat'ta da köklü Andrey Kobila-Koşkin ailesinden Anastasya Zaharina-Yureva'yla evlendi. Anastasya'nın 7 Ağustos 1560'ta ölmesine değin bu evlilikten doğan altı çocuktan yalnız ikisi hayatta kaldı. Genç çar büyük olasılıkla Makari'nin etkisiyle adalet ilkelerine dayanan bir Hristiyan devleti kurma amacını benimsedi. Kilise işlerinin düzenlenmesiyle başlayan ilk reformlar 1547 ve 1549 kilise meclislerinde kabul edildi. *Izbrannaya Rada* (Seçilmiş Kurul) adıyla bilinen bir danışmanlar kurulu oluşturuldu. 1550'de yasalar yeniden düzenlendi, devlet yönetimi ve askerlik hizmeti koşulları düzeltildi, yerel yönetimler önemli ölçüde özerkleştirildi.

1549'da yetkisi danışmanlıkla sınırlı bir ülke meclisi (*zemski sobor*) toplandı. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan Kazan Hanlığı, Ivan'ın Makari'yi Moskova'da naip olarak bırakıp katıldığı 1547, 1549 ve 1552 seferleriyle ilhak edildi. 1556'da da Astrahan Hanlığı Moskova'ya bağlanmayı savasız kabul etti.

Devlet hiyerarşisine ilişkin karmaşık kuralların alevlendirdiği iç çatışmalar sürerken sayıca artan soylular da güçleniyordu. Mart 1553'te ağır hastalanan Ivan çocuk prens Dmitri'ye bağlılık yemini etmeleri için boyarlarını topladı. Boyarların desteklediği çar adayı, Ivan'ın en büyük kuzeni Prens Vladimir Staritski'ydı. Ama Ivan pek çok kişinin hoşnutsuzluğuna karşın kendinden sonra oğlunun tahta çıkmasını kabul ettirdi. Sonraki 15 yıl içinde (büyük olasılıkla 1569'da) Vladimir ve hırslı annesi ortadan kaldırıldılar.

Volga Irmağının iki kıyısını da denetimi altına alan Ivan, bir kara devleti olan Rusya'nın denize çıkışı sağlamak amacıyla sefer hazırlıklarına girişti. Moskova'ya kuzeyden deniz yoluyla ulaşılabilmesine kar-

şın, Avrupa'yla ticaretin Rusya'nın Baltık Denizine serbestçe açılabilmesine bağlı olduğunu düşünen İvan batıya yönelmeye karar verdi. Ocak 1558'de başlayan Livonya Savaşı (1558-83) 24 yıl sonra, Rus hükümetinin isteği üzerine Papa XIII. Gregorius'un yolladığı özel temsilci aracılığıyla 15 Ocak 1582'de sağlanan ateşkes anlaşmasıyla sona erdi. Savaş Rusya'ya bir şey kazandırmamış, ülke bu uzun mücadeleye yüzünden zayıf düşmüştü. İvan, tasarılarının suya düşmesinden çok etkilendi. 1581'de çok sevdiği oğlu İvan'la giriştiği bir tartışma sırasında onu yaralayarak ölümüne neden oldu. Çarın gazabına uğrayan kuşkusuz yalnızca oğlu değildi. Manastırlara gönderdiği çok sayıda tezkerede (*sinodiki*) idam ettirdiği 3 binin üzerinde kişinin adları yer alıyor ve keşişlerin ölümlerinin ruhu için dua etmeleri buyruluyordu.

Çarın tezkerelerinde adı geçen ya da geçmeyen idamların büyük bölümü, *opriçnina*(*) örgütlenmesinin oluşturulduğu dönemden gerçekleştirildi. *Opriçnina*, çarın doğrudan kendi denetiminde yönetilmek üzere el koyduğu boyar topraklarında kurulmuştu.

Opriçnina 1565-72 arasında yalnızca yedi yıl varlığını korudu. Sonunda *opriçnina* birlikleri Moskova'yı Kırım Tatarlarının saldırısına karşı koruyamadığı için kaldırıldı. Ama bu kısa sürede *opriçnina*, İvan'ın ruh sağlığından bile kuşulanılmasına yol açan kanlı bir saltanat dönemine damgasını vurdu. Özellikle halkın önünde uygulanan idamların acımasızlığı, İvan'ın istemediği kilise adamlarından kurtulmak için başvurduğu yöntemler ve Novgorod kentini yerle bir etmesi büyük yankı uyandırdı.

İvan'ın hesaplı bir siyaset adamı olduğu ve ilk kansının ölümünden sonra siyasal amaçlarına evlilik yoluyla ulaşmaya çalıştığı konusunda tarihçilerin çoğu aynı görüştedir. Örneğin Anastasya'nın ölümünden 11 gün sonra çar, Polonya kralı II. Zygmunt August ile görüşmelere başlanması talimatını vermiş ve kralın kız kardeşi Catherine ile evlenmek istediğini açıklamıştı. Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın daha sonra bu girişimini yineleyecek, bu arada XIV. Erik'in kardeşi III. Johan'la evlenmiş olan Catherine'i elde edebilmek için 1567'de İsveç'le bir ateşkes imzalayacaktı. Bu yolla Polonya-Moskova siyasal birliğini oluşturmak istiyordu. 1572'de son Jagiello kralı da ölünce İvan Polonya tahtı üzerindeki emellerini açığa vurdu.

İvan hiç kuşkusuz tutkulu bir adamdı. Bir hükümdarın evlilik dışı ilişkiye girmesini onaylamadığı için altı kez evlendi (bir evliliği de kilise tarafından boylanmamıştı). Eşlerinden üçü öldü, ikisi boşanmak ve manastıra kapanmak zorunda bırakıldı, biri ise İvan'dan sonra öldü. İvan, Kraliçe Elizabeth'in sarayından Mary Hastings'le evlenme düşüncesini de İngiltere büyükelçisiyle görüştü. 1553'ten sonra İngiltere'yle ilişkileri sağlamlaştırma konusunda çok istekli olmuş, hatta 1566'da tahttan çekilerek İngiltere'de yaşamak düşüncesine kapılmıştı.

Dış politikada İvan'ın tüm çabası Rusya'yı Avrupa içlerine doğru genişletmekti. Daha sonraları I. Petro'nun (Büyük) da izleyeceği bu politika, ticarete güçlü ve zengin bir rakip olasılığından hoşlanmayan Avrupalı komşuları açısından büyük bir endişeye yol açıyordu. İvan Rus topraklarına yönelik Tatar ve Osmanlı saldırılarını durdurmak için de çok çabaladı. Kültürel gelişmeyi, özellikle matbaacılığı destekledi. Çok okur, iyi yazardı. Yazdıklarından günümüze kalanlar siyasal içerikli olmakla birlikte sözcüklere egemenliği ve acı alayıcılığı çok belirgindir. Ortodoks Kilisesi'ne sıkı sıkıya

bağlıydı; dindarlığı siyasal amaçlarıyla da bütünleşmişti. Birkaç dua ve kilise müziği bestelemişti.

İvan V, tam adı İVAN ALEKSEYEVİÇ (d. 6 Eylül 1666, Moskova - ö. 8 Şubat 1696, Moskova), 1682-96 arasında resmen Rus çarı.

Çar Aleksey'le (hd 1645-76) ilk karısı Mariya İliniçna Miloslavskaya'nın küçük oğluydu. İskorbüt hastalığı ve görme zayıflığı bulunan İvan zihinsel ve bedensel olarak da sakatı. Son yıllarında felç oldu. 1682'da ağabeyi Çar III. Fyodor ölünce üvey kardeşi Petro çar yapıldı. Ama Miloslavski ailesinin iktidarını sürdürmeye kararlı olan kız kardeşi Sofiya, *streltsi*'yi (saray muhafız birlikleri) İvan'ın çar yapılması amacıyla ayaklandırdı (2 Haziran [eski takvime göre 23 Mayıs] 1682). Üç gün sonra boyarların *Duma* adlı parlamentosu İvan'la Petro'yu birlikte çar ilan etti. 5 Temmuz'da (eski takvime göre 25 Haziran) ikisine de taç giydirildi, Sofiya ise naiip oldu.

Narışkinler 1689'da Sofiya'yı devirdiler. Petro'ya karşı uzlaşıcı bir tutum izleyen İvan'ın, ölümüne değin resmî konumunu sürdürmesine izin verildi. Ama İvan devlet işlerine hiçbir biçimde katılmadı, zamanının çoğunu du'a ederek, oruç tutarak ve kutsal ziyaretlerde bulunarak geçirdi.

Latin alfabesinin kullanıldığı ve "I" harfinin bulunmadığı dillerdeki özel adlar alfabetik sıralamada "I" harfinde verilmiştir (örn. Ibsen, IBM).

İvan VI, tam adı İVAN ANTONOVİÇ (d. 23 Ağustos 1740, Petersburg - ö. 16 Temmuz 1764, Shlisselburg Kalesi, Petersburg yakınları), 1740-41'de Rus çarı. İki aylık bebekken çar ilan edilmiş, bir saray darbesi sonucunda tahttan indirildikten sonra 20 yıl tutuklu kalmıştır.

Babası Braunschweig-Bevern-Lüneburg prensi Anton Ulrich, annesi ise Çariçe Anna'nın (hd 1730-40) yeğeni Anna Leopoldovna'ydı. Çariçe Anna ölümünden bir gün önce (27 Ekim 1740) henüz iki aylık olan İvan'ı tahtın vârisi, sevgili Kurland dükü Ernst Johann von Biron'u da İvan'ın naiibi ilan etti. İvan ertesi gün çar olarak tahta çıkarıldı. Biron ise üç hafta sonra mühürdar naiibi Andrey Osterman ve Burhard Kristof Minih tarafından yönetimden uzaklaştırıldı ama İvan tahttan indirilmedi.

Biron'un yerine naipliğe getirilen İvan'ın annesi Anna Leopoldovna'nın izlediği dış politika ve önemli görevlere Alman danışmanlar getirmesi, kısa zamanda hoşnutsuzlukların doğmasına yol açtı. Sonunda Çar I. Petro'nun (hd 1682-1725) kızı Yelizaveta önderliğindeki muhalefetin düzenlediği bir darbe sonucunda Anna ve Alman danışmanlar yönetimden uzaklaştırıldı (6 Aralık 1741). Darbe sırasında tahttan indirilen İvan, sonraki 20 yılı çeşitli hapisanelerde geçirdi. Yalnızlık içinde geçen uzun hapislik yıllarının ruhsal ve zihinsel gelişmesi üzerinde son derece olumsuz etkileri oldu. Bununla birlikte, Shlisselburg garnizonunda görevli Teğmen Vasili Yakovleviç Miroviç, 1764'te İvan'ı haptisten kurtararak, iki yıl önce tahta çıkmış olan II. Yekaterina'nın (Büyük) yerine geçirmek üzere bir ayaklanma başlattı. İvan ayaklanma sırasında gardiyanları tarafından öldürüldü.

İvan (KRONŞADTLI), asıl adı İVAN İLİÇ SERGEYEV (d. 31 Ekim 1829, Arhangelsk yakınları - ö. 2 Ocak 1909, Kronştadt, Rus Çarlığı),

Rus Ortodoks çileci din adamı. Özellikle eğitimsiz yoksullar arasındaki dinsel ve eğitimsel etkinlikleri, Rusya'da toplumsal ve dinsel reforma önemli katkılarda bulunmuştur.

Petersburg'daki ilahiyat akademisini bitirdikten sonra evli rahipler arasına katıldı. Aziz Andreas bölge kilisesinde görev yapmak üzere Kronştadt'a gitti. Orada yoksullar için bir dayanışma derneği ile sanat öğretimi, teknik ve genel eğitim, din bilgisi ve toplumsal hizmetler veren bir "çalışma merkezi" kurdu. Zamanla "Baba İvan" adıyla anılmaya başladı. Değişik toplum kesimlerinde büyük bir manevi ağırlık kazandı, mucizeler yarattığına inananlar da oldu. Yozlaşmış ve umudunu yitirmiş Rus toplumunda pek çok insanın ahlaki bir dönüşüm geçirmesini ve dine yönelmesini sağladı. Ayin ve ibadet kurallarına getirdiği yeniliklerle dinsel yaşamı kolaylaştırdı. Yaptıkları arasında Mesih'teki Yaşamım ve Kont (Lev) Tolstoy'un Düzmece Öğretilerine Bir Yanıt sayılabilir. Siyasal bakımdan tutucu olan İvan her türlü köklü reform önerisini reddetti. Hayranlarının onu bir aziz düzeyine yüceltmesine karşı çıktı.

İvan Asen I, I. ASEN olarak da bilinir (ö. 1196), Bizans'tan bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'ın ilk çarı (1186-96). Kardeşi II. Petr'la birlikte kurduğu Asen hanedanı 13. yüzyılın ikinci yarısına değin sürmüştür.

Tirnova'da geniş topraklara sahip soylu bir aile olan Belgunlardan geliyordu. 1186'da Bizans imparatoru II. İsaakios Angelos'la baş gösteren bir anlaşmazlığın ardından, kardeşi Petr'la birlikte, Bizans yönetimine karşı bir ayaklanma başlatarak Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etti. Ulahların ve Bulgarların kitlesel biçimde katıldığı ayaklanmanın ardından Tirnova'da taç giyerek I. İvan Asen adıyla tahta çıktı. Kardeşi Petr ise Preslav'a yerleşerek krallığın doğudaki topraklarının yönetimini üstlendi. İvan Asen ve Petr Trakya'ya düzenledikleri seferde yenilgiye uğrayarak kuzeye doğru çekilmek zorunda kaldılar. Ama Kumanların yardımıyla Bulgaristan'ın kuzeyini fethetmeyi başardılar. 1187'de de Trakya'da Bizans ordusunu dururdular. Ateşkes gereğince Konstantinopolis'e (İstanbul) rehin gönderdikleri kardeşleri Kaloyan'ın Bizanslıların elinden kurtulmasından sonra yeniden başlayan savaş, Bizans kuvvetlerinin kesin yenilgiye uğradığı 1196'ya değin aralıklarla sürdü.

İvan Asen aynı yılın sonlarında İvanko adlı bir boyar tarafından öldürüldü. Tirnova'da yönetimi ele geçiren İvanko kısa süre sonra Bizans'a sığınmak zorunda kaldı. İvan Asen'in kardeşi Petr bunun üzerine II. Petr adıyla tahta çıktı. Ama o da 1197'de boyarlar tarafından öldürüldü. Yerine kardeşi Kaloyan geçti (hd 1197-1207).

İvan Asen II (ö. 1241), 1218-41 arasında Bulgar çarı. I. İvan Asen'in oğludur. Kuzeni Çar Boril'i (hd 1207-18) tahttan indirip kör ettirdikten sonra kendisini çar ilan etti. Yetenekli bir asker ve yönetici olan İvan Asen ülkede yeniden düzeni sağladı, boyarları denetimi altına aldı. Epeiros despotu Theodoros Dukas'ı yenilgiye uğratarak (1230) Arnautluk, Sırbistan, Makedonya ve Epeiros'un (Epir) büyük bölümünü topraklarına kattı.

İvan kızlarından birini Sırp prensi Vladislav'la evlendirerek Vladislav'ı Sırbistan kralı yaptı. Bir başka kızını Thessalonike (Selanik) hükümdarı Manuel Angelos'la evlendirdi. Üçüncü kızı Helen'i ise Konstantinopolis'in (İstanbul) Latin imparatoru

II. Baudouin'le nişanladı (1228). Arnavutluk ve Makedonya'nın batısında fethettiği topraklardan çekilme karşılığında, henüz 11 yaşında olan II. Baudouin'in naipliğinin kendisine verilmesi konusunda Latinlerle anlaştı. Ama Bulgarların gitgide güçlenmesinden korkan Latinler, anlaşmayı bozdular ve Baudouin'i imparator seçilen Kudüs kralı Jean de Brienne'in kızıyla nişanladılar. Bu olay, İvan Asen'in Bulgar Kilisesi'ni Roma'dan ayırmada önemli rol oynadı.

İvan Asen'in hükümdarlık dönemiyle ilgili 1230 tarihli kayıtlar bugün de Veliko Tirmovo'daki eski Kırk Şehitler Kilisesi'ndedir.

İvano-Frankovsk, eskiden (1945-62 arasında) STANISLAV, Ukrayna'nın batısında yönetim birimi (*oblast*). Karpatlar'ın doruk çizgisinden Dinyester Irmağına uzanan topraklarının yüzölçümü 13.900 km²'dir.

Ukrayna'nın en yoğun nüfuslu bölgelerinden biridir. Çoğunluğunu Ukraynalıların ve Hutsulların oluşturduğu nüfusun yaklaşık üçte ikisi kırsal kesimde yaşar. Dinyester Irmağı kıyılarında yoğun tarım yöntemiyle buğday, çavdar, mısır, şeker pancarı, keten, kenevir, ayçiçeği ve tütün yetiştirilir. Vadilerde ve çayırarla kaplı yüksek kesimlerde sığır ve koyun beslenir. Bölgede az miktarda petrol ile doğal gaz ve linyit çıkarılır. Nadvornaya'da petrol arıtma tesisleri, Kaluş'ta da potasyum sülfat yatakları vardır. Buradan elde edilen potasyum sülfat çok az miktarda klorür içerdiğinden ülke ekonomisi için büyük önem taşır. Bölgede potas elde edilmesi kimyasal madde üreten fabrikaların kurulmasına yol açmıştır. Yönetim biriminin merkezi İvano-Frankovsk dışındaki kentler fazla kalabalık olmayan küçük yerleşmelerdir. Nüfus (1991 tah.) 1.442.900.

İvano-Frankovsk, eskiden (1945-62 arasında) STANISLAWO ya da STANISLAV, Ukrayna'da, İvano-Frankovsk yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Bistritsa Irmağı kıyısında, ırmağın Dinyester ile birleştiği noktanın hemen yukarısında yer alır. 1661'de Stanisławów adıyla bir Polonya kenti olarak kuruldu; Karpat Dağlarındaki Yablonitsa Geçidinin kuzeyinde yer alması nedeniyle stratejik açıdan önemli bir konuma sahipti. 1772'den 1919'a değin Avusturya'nın yönetiminde kaldı. 1945'te Sovyetler Birliği'ne bırakıldıktan sonra önce Stanislav, 1962'de de İvano-Frankovsk adını aldı. Günümüzde başlıca sanayileri motor, kereste, mobilya ve gıda üretimidir. Kentte tıp ve öğretmen okulları ile petrol ve doğal gaz sanayileri için eleman yetiştiren okullar vardır. Nüfus (1989) 214.000.

İvanov, İlya İvanoviç (d. 1 Ağustos 1870, Şigri, Kursk ili, Rus Çarlığı - ö. 20 Mart 1932, Alma-Ata, Kazakistan), Rus biyolog. Evcil memelilerin ve kümes hayvanlarının yapay döllemeyle ilgili bir yöntem geliştirmiştir.

Moskova'da 1898'de kurduğu zooloji laboratuvarlarında, çiftlik hayvanlarının eşey organlarının yapısını ve yaşamsal işlevlerini, dölleme sırasında yardımcı eşey bezlerin salgılarını inceledi. Gözlemlerinden, dölleme için gerekli tek koşulun spermanın yumurtayla birleşmesi olduğu ve uygun şartlarda saklanan spermaların hareket yeteneklerini ve dölleme güçlerini belli bir süre koruyabildikleri sonucuna vardı. Ersuyu elde etme, koruma ve dezenfekte etme yöntemlerinin yanı sıra bütün çiftlik hayvanlarında kullanılabilecek bir yapay dölleme yöntemi geliştirdi.

1901'de Orlovskaya ilinin (*guberniya*) Dolgoye köyünde atlar için dünyanın ilk yapay dölleme merkezini kuran İvanov, yapay dölleme yoluyla evcil hayvanları yabani soylarla çaprazlayarak melez ara soylar elde etmeye yönelik deneyler yaptı. Amacı, sert geçen Rusya kışlarına ve hastalıklara daha dayanıklı, melez soylar yetiştirmekti. Örneğin, yaşayan yaban atlarının son alttörü olan Asya yaban atını (*Equus caballus przewalskii*) bir zebra ile çaprazlayarak evcil bir melez at elde etti. Ayrıca yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Avrasya yaban sığırları ve bizon gibi yabani hayvan türlerinin korunması için çalıştı.

İvanov, Lev (İvanoviç) (d. 18 Şubat 1834, Moskova - ö. 24 Aralık 1901, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus balet. Rus Çarlık Balesi'nin müdürü ve başkoreografi Marius Petipa'nın koreografi asistanlığını yapmıştır.

Petersburg'da bale okulundan mezun olduktan (1852) sonra Çarlık Balesi'ne girdi. Daha çok karakter rollerinde oynadı; 1869'da başdansçı, 1882'de sahne amiri, 1885'te de yardımcı bale yönetmeni oldu. Çarlık Balesi'nde 20'ye yakın yeni ve eski yapıt sahnelediği halde, programların başına her zaman Petipa'nın adı yazıldığı için, yaşadığı dönemde İvanov pek az tanındı. Ama gene de önemli ve yenilikçi bir koreograf olarak kabul edildi; bir balenin teknik virtüözlüğünü sergilemesi için tasarlanmış solo, *pas de deux* (ikili dans) ya da *divertissement*'lara öncelik vermek yerine, yapıtını partisyonun yapısı ve duygusal içeriğine dayandıran ilk sanatçılardan biriydi.

İvanov, Çaykovski'nin *Fındıkkıran*'ındaki kar tanesi dansında olduğu gibi, toplu hareket örüntüleriyle görsel yanılsamalar yaratmada ustaydı. Bir balenin olay örgüsünü ya da temasını geliştirmede, bütün bale topluluğunu kullanırdı. Bu yüzden birçoklarıncı Michel Fokine'ni öncüsü olarak kabul edildi. İvanov *Fındıkkıran*'dan (1892) başka *Kuşu Gölü*'nden (1895) bazı bölümlerle *Cinderella*'nın (1893) ikinci sahnesinin koreografisini de hazırladı. Petipa ile birlikte 18. yüzyıldan kalma bir bale olan *La Fille mal gardée*'yi (1882; Başboş Kız) yeniden sahneledi. Tanınmış bale öğretmeni Enrico Cecchetti ile birlikte *Coppélia* balesinin koreografisini düzenledi. Bu balenin 20. yüzyıl yapımlarından çoğu bu koreografiye dayanır.

İvanov, Vsevolod Vyaçeslavoviç (d. 24 Şubat 1895, Lebiajye, Rus Çarlığı - ö. 15 Ağustos 1963, Moskova, SSCB), canlı doğalgacı gerçekliğiyle tanınan Rus yazar. 1920'lerin en özgün yazarlarından biridir.

Sibirya ile Türkistan sınırında yaşayan yoksul bir ailenin çocuğuydu. Evden kaçarak bir sirkte palyaçoluk yapmaya başladı. Daha sonra bir süre işsiz dolaştı; işçilik yaptı ve gittiği yerlerde seyirciyi eğlendirdi. 1917 Devrimi'ni izleyen iç savaşta Kızıl Ordu'da görev aldı.

1920'de Petrograd'a (bugün Petersburg) giderek 19. yüzyıl romantik Alman yazarı E.T.A. Hoffmann'ın etkisindeki Serapion Kardeşleri adlı edebiyat grubunun üyeleriyle tanıştı. Aynı zamanda Maksim Gorki'nin etkisinde kaldı. *Partizani* (1921; Partizanlar), *Bronepoezd 14-69* (1922; Zırhlı Tren 14-69), *Tsvetnye vetra* (1922; Renkli Rüzgârlar) gibi iç savaşta anlatan öyküleriyle kısa zamanda ünlendi. Ülkenin Asya'daki topraklarında geçen öykülerinde yerel renk çok belirgindi.

1920'lerin sonunda resmi edebiyat politikasındaki değişiklik yüzünden İvanov kitaplarını yeni ilkelere göre gözden geçirmek

zorunda kaldı. Partizan hareketinde Komünist Parti'nin rolünü belirtmediği için sert eleştirilere uğrayan *Bronepoezd 14-69*'u 1927'de oyun halinde yeniden yazdı ve bu yanlışını düzeltti. Büyük başarı kazanan oyun Sovyet repertuvarının klasikleri arasına girdi. İvanov bu dönemde olumsuz bir nitelik sayılan, ama önceki yapıtlarında güçlü bir etki uyandıran doğalcı tutumunu yumuşatmak zorunda kaldı. Bu arada kendi yaklaşımını da değiştirerek, fiziksel ve içgüdüsel yaşantı yerine psikolojik çözümlemelere yöneldi. Öbür önemli yapıtları arasında *Taynoye taynih* (1927; Gizlerin Gizi) adlı masal kitabı ve otobiyografik romanı *Pohojdeniya fakira* (1934 - 35; Bir Fakirin Serüvenleri) yer alır.

İvanov II. Dünya Savaşı sırasında *Izvestiya* gazetesine adına savaş muhabirliği yaptı. Savaş deneyimleri öykülerine ve bir romanına konu oldu, ama bunlar Sovyet eleştirmenlerince beğenilmedi. Son dönem yapıtlarında ilk öykülerinin düzeyine genellikle ulaşamadığı kabul edilir.

İvanov, Vyaçeslav İvanoviç (d. 28 Şubat 1866, Moskova - ö. 16 Temmuz 1949, Roma), Rus simgecilikinin önde gelen şairi ve düşünür.

Moskova Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördükten sonra 1886-91 arasında Berlin'de Eski Roma tarihi okudu. 1891'den 1905'e değin, daha çok İtalya'da olmak üzere sürekli yurtdışında yaşadı. Bu süre içinde araştırmalarını sürdürdü, bir yandan da şiir yazmaya başladı. Nietzsche, Novalis, Dostoyevski ve Vladimir Solovyov gibi düşünür ve yazarların etkisinde kalarak, Dionysos ve İsa kavramlarını kaynaştırarak ve estetik bir mistisizme yer veren kişisel bir dinsel felsefe geliştirdi. İlk lirik şiir kitabı *Kormçije zvozdi* (Kılavuz Yıldızlar) 1903'te yayımlandı. İvanov bu kitabıyla, Rus simgecilikinin önde gelen adlarından biri oldu. Sonraki kitapları *Prozračnost* (1904; Yarı Saydamlık), *Eros* (1907) ve şiir alanındaki en önemli yapıtı *Cor Ardens* (1911) simgecilerin öncüsü olarak İvanov'un konumunu daha da güçlendirdi. Petersburg'da 1905'ten 1910'a değin düzenlediği "Çarşamba toplanmaları" Rus edebiyatçıların buluşma yeri oldu. İvanov, 1912'de *Nejnaya tayna* (Tatlı Sır) adlı bir başka önemli şiir kitabı daha yayımladı.

İvanov, Avrupa'da bir süre daha kaldıktan sonra 1913'te Moskova'ya döndü. I. Dünya Savaşı ve devrim sırasında Rusya'dan ayrılmayarak 1918'de Eğitim Bakanlığı Halk Komiserliği'nin tiyatro bölümünde görev aldı. *Zimniye Soneti* (Kış Soneleri) adlı kitabını İlya Ehrenburg 1921'de Berlin'de yayımladı. 1924'te Rusya'dan ayrılacak Roma'ya giden İvanov, 1926'da Katolik oldu. Sone dizilerinden oluşan *Rimskiye Soneti* (1926; Roma Soneleri) bu dinsel deneyiminin şiirsel anlatımıdır. İvanov'un sonraki şiir kitapları arasında, lirik-felsefi şiirlerini topladığı *Čelovek* (1939; İnsan) ve *Svet večernij* (1944; Akşam Işığı) yer alır. Lirik şiirlerinin dışında iki manzum oyunu, birkaç deneme kitabı ve Lermontov üzerine bir incelemesi vardır. İvanov ayrıca Sappho, Aiskhylos ve Dante'den çeviriler de yapmıştır.

İvanovo, Rusya Federasyonu'nun batısında yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 23.900 km²'dir. Moskova'nın kuzeydoğusunda yer alan İvanovo Orta Volga Irmağının iki yakasına yayılır. Merkezi İvanovo kentidir.

Buzla taş oluşumlu dalgalı bir ovada bulunan bölge yer yer ladin, çam ve göknar ormanları ve bataklıklarla kaplıdır. Güneybatı kesiminin dışında tarıma elverişli değil-

dir. Kışlar uzun ve soğuk, yazlar sıcak geçer. Yıllık yağış miktarı 600 mm'dir. Kentsel nüfusun çoğunlukta olduğu İvanovo bir sanayi bölgesidir. 18. yüzyıldan başlayarak bir dokumacılık merkezi durumuna gelmiştir. Günümüzde Rusya'daki pamuklu kumaş üretiminin önemli bir bölümünü sağlayan İvanovo'da keten kumaş ve giysi de üretilir. Motor ve kimya sanayileri dokuma fabrikalarının gereksinimlerini karşılamaktadır. Başlıca tarımsal etkinlikler mandracılık, besicilik ve keten ekimdir; ayrıca bir miktar yulaf, çavdar, patates ve sebze yetiştirilir. Bölgedeki geniş turba yataklarından yakıt olarak yararlanılır. Nüfus (1983 tah.) 1.316.000.

İvanovo, Rusya Federasyonu'nun batısında, İvanovo yönetim bölgesinin (*oblast*) merkezi kent. Uvod Irmağının iki yakasına yayılmıştır. 1871'de İvanovo ve Voznesensk köylerinin birleştirilmesiyle kurulan kent 1932'ye değin İvanono-Voznesensk adıyla anıldı. Rusya'daki ilk keten dokuma atölyesi I. Petro'nun (Büyük) emriyle 1710'da İvanovo yakınlarında açıldı. Kent daha sonra kurulan çok sayıda dokuma ve emprime baskı fabrikasının dolay 19. yüzyıl ortalarında "Rus Manchester"i olarak adlandırılmaya başladı. 1918'de devrim hükümetinin geçici merkezi oldu. İvanovo günümüzde Rusya'nın pamuklu, yünü ve ipeklili kumaş ile giysi üreten başlıca kentlerinden biridir. Kentte ayrıca dokuma sanayisi için makine ve boya üreten fabrikalar, turba makineleri, vinç, deri ürünleri üreten ve gıda maddeleri işleyen sanayi kuruluşları ve kereste atölyeleri vardır. Çevrede kurulan uydu kentlerde pamuklu ve keten kumaş üretilir. Demir ve kara yollarıyla Moskova, Yaroslavl ve Vladimir'e bağlanan İvanovo'da dokumacılık, kimya teknolojisi, enerji, tarım ve tıp alanında eğitim veren enstitülerle öğretmen okulları vardır. Nüfus (1991) 482.200.

İvanovski, Dmitri Yosifoviç (d. 9 Kasım 1864, Nizi, Rus Çarlığı - ö. 20 Haziran 1920, Rostov-na-Donu, Rus SSC), Rus mikrobiyoloji uzmanı. Tütündeki mozaik hastalığı konusunda yaptığı çalışmalar sonucunda, sonradan Hollandalı botanikçi M. W. Beijerinck'in bulup virüs olarak adlandırdığı mikroskopik canlıların ilk ayrıntılı tanımlamalarını yapmıştır.

1887'de Petersburg Üniversitesi'nde öğrenciyken, Ukrayna ve Besarabya bölgelerinde tütün tarlalarına bulaşan bir hastalığı araştırması istenmişti. 1890'da Kırım'da tütüne zarar veren başka bir hastalığı incelemekle görevlendirildi. Yaptığı çalışmalarla bunun mozaik hastalığı olduğunu saptadı. Bakteri tutucu süzme yöntemlerinden yararlanarak, hastalıklı bitkiden aldığı özsuyn sağlıklı bitkilere hastalık bulaştırdığını gözlemledi. Hastalığa bakterilerin yol açtığına inandığı için bu durum onu şaşırttı. Araştırmalarını ilerletti ve hastalık etkeninin, bakterileri yakalamak için geliştirilmiş porselen filtrelerden geçebilen ve mikroskopta en yüksek büyütme altında bile görülemeyen çok küçük bir asalak mikroorganizma olduğu sonucuna vardı. Hastalık etkeninin, tümüyle yeni ve farklı bir mikroorganizma olduğu görüşündeki öbür araştırmacıların tersine, İvanovski bunun çok küçük bir bakteri türü olduğuna inanıyordu. Buluşlarını 1892'de "İki Tütün Hastalığı Üstüne" adlı makalesinde, 1902'de de "Tütünde Mozaik Hastalığı" adlı tezinde yayımladı.

Botanik alanında temel bilgiler edinmeyi sürdüren İvanovski 1896-1901 arasında bitki anatomisi ve fizyolojisi dersleri verdi. Daha

sonra Varşova Üniversitesi'ne giderek (1908) fotosentez süreci üzerinde çalıştı, özellikle de kloroplastlar ve bitkilerin yapılarındaki pigmentlerin rolleri konusunda araştırmalar yaptı.

İvasa Matabei, asıl adı ARAKI KATSUMOÇİ (d. 1578 - ö. 20 Temmuz 1650, Edo [bugün Tokyo], Japonya), erken Tokugava (Edo) dönemi (1603-1867) Japon ressamı.

Asker olan babası Araki Muraşige'nin yenilgiye uğrayıp intihar etmesi üzerine, dadısı ile birlikte Kyoto'daki Hongan-ci'ye (Hongan Tapınağı) sığındı ve daha sonra annesinin soyadı olan İvasa'yı benimsedi. Yanlarında eğitim gördüğü ustalara ilişkin fazla bilgi yoktur. Kendisini Japon konu ve tekniklerine ağırlık veren Tosa okulu geleneğinin mirasçısı olarak nitelendirmesi, Tosa Mitsunori'nin (1583-1638) yanında eğitim gördüğünü düşündürür. 1637'de Edo'ya taşındı ve 1640'ta Tokugava şogunluğu tarafından Kavagoe'deki Toşogu Tapınağı için "Otuz Altı Şair" in portrelerini yapmakla görevlendirildi. Hem Çin, hem de geleneksel Japon resim tekniklerinde ustalaşan İvasa, çok kişisel ve değişik bir üslup yarattı. "Genci monogatari zu" (Genci'nin Öyküsü'nden Sahneler) ve "İse monogatari zu" (İse'nin Öyküsü'nden Sahneler) gibi birçok yapıtında klasik Japon edebiyatını temel alması, ayrıca ünlü Çin efsanelerinden de sahneler betimlemiştir.

İvasaki Yataro (d. 9 Ocak 1835, Tosa ili - ö. 7 Şubat 1885, Tokyo, Japonya), Japon sanayici. 19. yüzyılda ülkenin ekonomik yaşamında önemli rol oynayan aile şirketlerinin en önemlilerinden biri olan Mitsubishi *zaibatsu*'nun(*) kurucusudur.

Küçük bir *samurai* (savaşçı) ailesinden gelen İvasaki, iş yaşamına Tosa *daimyo*'sunun (*) mali işler yöneticisi olarak başladı. 1868'de kurulan Meiji yönetimiminin, *daimyo*'ların topraklarına (*han*) el koyması üzerine, Tosa *daimyo*'sunun gemi taşımacılığı alanındaki hisselerini kendi şirketine aktarmayı başardı. 1873'te Mitsubishi Ticaret Şirketi (Mitsubishi Şokai) adını verdiği ve yöneticiliğini üstlendiği bu şirket hızla gelişti. Japonya'nın yabancı gemicilik şirketlerine bağımlılığını sona erdirmek isteyen yeni hükümet Nagasaki'de yeni inşa ettirdiği tersaneyi 1884'te İvasaki'ye devretti. Mitsubishi, İvasaki ve ardından gelen aile üyelerinin yönetiminde çeşitli sanayi ve ticaret etkinliklerine yöneldi.

İvate, Japonya'da, Honşu Adasının kuzey-doğusunda il (*ken*). Doğuda Büyük Okyanusla çevrilidir. Yüzölçümü 15.278 km² olan ilin büyük bölümü dağlıktır. Miyako balıkçılık limanı, Rikuçu-kaigan Ulusal Parkı'nın girişindedir. İlin batı uzantıları Tovada-Haçimantai Ulusal Parkı'nın içinde yer alır.

İvate'de Rikuçu-kaigan Ulusal Parkı'ndaki kayalıklar, Japonya
Cent Photos - FPG/EB Inc

Nüfusun çoğunluğu gelirini tarım, ormancılık, madencilik ve balıkçılıktan sağlar. Yılda bir kez ürün veren çeltik tarlaları ekili alanların yandan fazlasını kaplar. İl merkezi Morioka, Kitakami Irmağı (*gaya*) kıyısında yer alır. Kentteki İvate Üniversitesi 1949'da açılmıştır. Büyük bir demiryolu kavşağı olan Morioka'da demir malzeme ve odunkömürü üretilir. Japonya'daki ilk modern demir dökümhaneleri Kamaişi'de kurulmuştur. İlin öteki kentleri Tohoku Demiryolu üzerinde yer alan Hanamaki, Kitakami, Mizusava ve İçinoseki'dir. Nüfus (1990 geç.) 1.416.960.

ivaz, bir sözleşmeye taraf olmayı ve yasa önünde sözleşmenin geçerliğini ortaya koymayı sağlayan karşı edim. Taahhütte bulunan kişinin verdiği bir zarar ya da sözleşmenin öteki tarafının elde ettiği bir kazanç biçiminde ortaya çıkar. Bu bakımdan taahhüdün yerine getirilmesini isteyen kişinin bir ödemede bulunmuş olması, kendini bir ödemede bulunma, bir malı verme, bir işte çalışma gibi bir yolla bağlamış olması, bir kazancını ya da yasal hakkını devretmiş olması gerekir. Bir alım satım sözleşmesinde ödenen tutar alıcı için, teslim edilen mal da satıcı için ivaz oluşturur.

Türk borçlar hukuku esaslarına göre, bir sözleşmenin taraflarının ivazları arasındaki oransızlık, öteki koşulları da varsa, hata, dolan, yanıltma ve korkutma gibi hukuk dışı etkilerin sözleşmenin yapılmasına etken olduğunu gösterir. Bu durum sözleşmenin geçersiz sayılması için yargıya başvurma olanağı sağlar.

ivinti, yatak eğiminin bölgesel olarak artması nedeniyle suları burçaçlı ve beyaz dökülen akarsuların oluşturduğu çavlan türü. *Ayrıca bak.* çavlan.

ivme, hızın değişim hızı ya da hızın birim zamandaki değişim miktarı. Hem büyüklüğü hem de doğrultusu bulunduğundan, hız vektörel bir niceliktir; benzer biçimde ivme de vektörel bir niceliktir. Hızın hem büyüklüğündeki hem de doğrultusundaki değişimler ivmeyi etkiler. Bir doğru boyunca yol alan bir cismin hızının yalnızca büyüklüğü değişebilir; eğri bir yol izleyen bir cismin hızının büyüklüğü değişmese bile doğrultusu hep değişir; bu da, eğri bir yol izleyen bir cismin ivmesinin hiçbir zaman sıfır olamayacağı anlamına gelir.

Bir doğru boyunca yol alan bir cismin hızı artıyor ise (yani hız vektörünün büyüklüğü artıyor ise) ivme vektörü, hız vektörü ile aynı doğrultuda ve aynı yöndedir; cismin hızı azalıyor ise (cisim yavaşlıyor ise) ivme vektörü hız vektörü ile aynı doğrultuda ama zıt yönlüdür. Bir zaman aralığındaki ortalama ivmeyi bulmak için, hızın bu süre içindeki değişimini, geçen süreye bölmek gerekir. İvmenin herhangi bir andaki değeri (*ani ivme*), hızdaki değişimin geçen süreye oranının bu süre sıfıra yaklaşıırkenki limitine eşittir.

Bir nokta, eğri bir yol üzerinde deviniyor ise, ivmesinin hız vektörünün doğrultu değiştiğinden kaynaklanan bileşeni hız vektörüne diktir ve yönü içeriye (izlenen yolun içbükey tarafına) doğrudur; bu bileşenin büyüklüğü ise hızın büyüklüğünün karesinin izlenen yolun eğrilik yarıçapına (*r*) bölünmesiyle bulunan değere eşittir (v^2/r). Hızın büyüklüğündeki değişiklikten kaynaklanan ivme bileşeni ise hız vektörü ile aynı doğrultudadır ve yönü, eğer hız

artıyorsa, hız ile aynı yönde, hız azalıyorsa zıt yöndedir. Hız saniyede metre (m/sn) birimiyle ifade edilmişse, ivme birimi saniyede saniyede metre (m/sn²) olur.

İvme etkisi, hareket halindeki bir insanın vücudunda, hızda oluşan ani artış sonucu görülen fizyolojik değişiklikler. Ani hızlanmalar ve hızdaki ani dalgalanmalar, aşamalı değişikliklerden daha fazla hissedilir. Yüksek hızda giden pilotlar, hızlanmanın etkisi altında çok daha fazla kalır. İvme kuvveti, yerçekimi ivmesi birimine (g) göre ölçülür. Örneğin, 3 g'lik bir kuvvet yere düşmekte olan bir cismin ivmesinin üç katına eşittir. Vücudun durumuna ve hızlanmanın yönüne göre üç tür ivme etkisi vardır.

Pozitif ivme etkisi. İvmenin yönü baştan ayağa olmak üzere vücudun uzun eksenine doğrultusundadır. İvme, pilot üzerindeki kuvveti 1 g'den 2 g'ye çıkarırken, basınç artışıyla birlikte kalçalar, eller ve ayaklarda ağrılaşma duygusuna neden olur. Kuvvetin 3 ya da 4 g'ye çıkması bu duyguyu artırır; baş ve gövdenin destek olmadan dik tutulması ile kol ve bacak hareketleri güçleşir. Vücut boşluklarındaki iç organlar aşağı doğru çekilir, kan basıncı düşer. Görme bozuklukları, kimi zaman da körlük görülebilir. Bacaklarda şişme ve kas kasılmaları oluşabilir; soluk alıp verme zorlaşır. Hızlanma düzensizse ya da pilot yeterince deneyimli değilse zihinde bulanıklık (konfüzyon) ve yönelim (oryantasyon) bozukluğu ortaya çıkabilir. Uygulanan kuvvet 3-5 g arasında ise bilinç yitimi görülebilir.

Hızlanma baştan ayaklara doğru olduğunda kan vücudun alt bölümlerinde toplanır; beyin yeterince oksijen alamaması bilinç yitimine neden olur. Kol ve bacaklarda basınç artışı derideki küçük kan damarlarının yırtılmasına yol açabilir. Hızlanma aşamalı olursa, dolaşım sistemi bu değişikliğe daha kolay uyum sağlayabilir ve kan basıncındaki düşme az olur. Bu uyum mekanizmasının tam olarak çalışmaya başlaması yaklaşık beş saniye sürer.

Bu tür hızlanmada birkaç dakika süren zihin bulanıklığı dışında komplikasyon görülmez. Genellikle ağır olmasa da, biraz rahatsızlık duyulabilir. Birkaç kez ivme etkisine maruz kalma, çok ender olarak kalıcı bozukluklara yol açar.

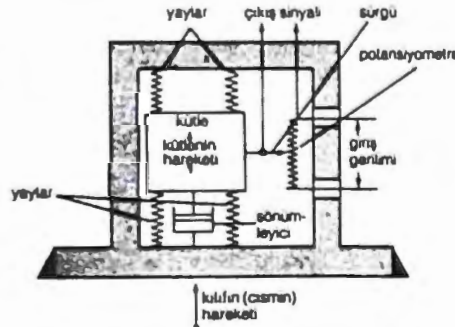
Negatif ivme etkisi. İvmenin yönü ayaklardan başa doğrudur. Bu durum kanın ve göğüs boşluklarındaki organların yerinden oynamasına, yüzdeki kan dolaşımının artmasıyla birlikte şişkinlik duygusuna neden olur. İvme arttıkça bu duygu da artar, başta zonklama ve ağrı olur. Kuvvet 3 - 4,5 g arasındayken gözler yuvalarından dışarı fırlıyormuş gibi hissedilir; küçük kan damarlarının şişmesi gözkapaklarının altında batmalarına neden olur. Geçici görme yitimi olabilir ya da birey, çevredeki her şeyi kırmızı görür. Bu durumda zihin bulanıklığı giderek artarak bilinç yitimiyle sonuçlanabilir.

Yükselen kafa içi kan basıncını düşürmek için kanın vücudun öbür bölgelerine akış hızı artırılmalıdır. Yaklaşık 5 g'lik kuvvet kalbin kısa bir süre durmasına neden olabilir. Kanın içi organların ve diyaframın akciğerleri sıkıştırması sonucunda solunum da güçleşir. Yüzde deri altında kanamalar görülebilir; baş bölgesindeki atardamar ve toplardamarlar yırtılabilir. Vücudun negatif ivme etkisine dayanma süresi 5 g'de birkaç saniye, 4,5 g'de 15 saniye, 3 g'de 30 saniyedir. Ayaklardan başa doğru olan hızlanmaya alışkın pilotlar ve akrobatlar bu etkilere yeni ve deneyimsiz pilotlardan çok daha iyi dayanır.

Enine ivme etkisi. Hızlanmanın yönü vücudun uzun eksenine diktir. Enine ivmenin etkileri, pozitif ve negatif hızlanmalarda ortaya çıkan eşdeğer ivmelerde görülen etki kadar fazla değildir. Bu nedenle insanlı uzay uçuşlarında yörünge hızına ulaşmak ve geriye dönüşü yavaşlamaları için gereken yüksek hız değişimlerinde en uygun yerleşme, pilotun sırtüstü ve uçuş yönüne dik olarak yatmasıdır. Vücudun enine eksenine yönelen ve 6 g'yi bulan ivme, basınç artışının yalnız ağırlığı taşıyan yanda duyulmasına neden olur. Kuvvet 8 g'ye çıktığında kanın ve göğüs boşluklarındaki sıkışma nedeniyle soluk alıp verme güçleşebilir. Enine etki, 12 g'ye kadar olan ivme, şiddetli rahatsızlık ya da görme bozukluğuna neden olmayabilir. Kalp atım hızı ve kan basıncı biraz artarsa da, kanın oksijenlenme düzeyi basınçla birlikte azalabilir.

Gelecekte yapılacak uzay uçuşlarında bir iki dakikalık sürelerde 15-20 g'lik ivmeye ulaşılacağı ve bu yüzden bazı ek koruyucu önlemlerin gerekebileceği düşünülmektedir. Saf oksijen solunması yoluyla kanın oksijene doymuşluk düzeyi artırılabilir; dolaşım sisteminin stres altındaki kapasitesini artırmak amacıyla kan basıncını değiştirmeden kalp atım hacmini artıran bazı kalp uyandırıcıları kullanılabılır.

İvmeölçer, AKSELEROMETRE olarak da bilinir, bir cismin hızının değişme hızını (ivmesini) ölçen ayardır. İvme doğrudan doğruya ölçülemez; bu nedenle ivmeölçerler, ivmesi ölçülecek cisme yerleştirilmiş bir referans kütlelerini sabit konumda tutmaya çalışan engellerin uyguladığı kuvveti ölçer. İvme,

İvmeölçer

bu engelleme kuvvetinden Newton'un ikinci yasası (kuvvet=kütle × ivme) uyarınca hesaplanır.

İvmeölçerin çıkışı genellikle ya değişken bir elektrik gerilimi ya da bölmelenmiş sabit bir ölçek üzerinde hareket eden bir göstergenin yer değiştirmesi biçimindedir. Çizimde, çıkışı elektrik gerilimi biçiminde olan yaylı-kütleli ivmeölçer görülmektedir. Bu aygıtta, duyarlı biçimde tasarlanmış aynı türden dört yayla asılı tutulan bir kütle vardır; kütlelin hareketine bir sönümleyici karşı koyar. İvmeölçerin kılıfı (karter), ivmesi ölçülecek cisme sıkıca tutturulmuş durumdadır.

Cisim ivmelendiğinde, ivmeölçerin kılıfı da cisimle birlikte ivmelenirken aygıt içindeki asılı kütlelin devinimi eylemsizlik nedeniyle geride kalır. Asılı kütlelin kılıfa göre yer değiştirme miktarı cismin ivmesi ile orantılıdır. Bu yer değiştirmesi, asılı kütleyle bağlı olan ve kılıfa tutturulmuş bir potansiyometrenin yüzeyine değecek biçimde hareket eden bir sürgünün aracılığıyla elektrik gerilimine dönüştürülür. Potansiyometreye dışarıdan uygulanan gerilim (giriş gerilimi) sabit olduğundan, sürgünün hareketi çıkış geriliminin ivme ile doğru orantılı olarak değişmesini sağlar.

Özel tasarımlanmış ivmeölçerlerden, sanayiye, titreşim denetiminde kullanılan test donanımları, depremlerin sezilmesi ve ölçülmesi (sismograflar), seyir güdüm sistemleri ve eylemsizlik güdüm sistemleri gibi çok çeşitli uygulama alanlarında yararlanılır. Tasarım farklılıkları, daha çok, ivmeyi orantılı elektrik gerilimine dönüştürmekte kullanılan yöntemle ilişkindir. Bu yöntemler arasında bir kütlelin, bir piezoelektrik kristal üzerine doğrudan basınç uygulamasıyla sönümlü bir sarkaçta ortaya çıkan yer değiştirmenin, elektriksel olarak algılanması gibi teknikler yer alır.

İvo Adası, Japonca İO CIMA, İVOCIMA olarak da bilinir, Büyük Okyanusun batısında, Japonya'ya ait Kazan Adalarından (retto) biri. Yüzölçümü 20 km²'dir.

Bir Japon efsanesinde "şeytanların adası" olarak sözü edilen ada, 1945'te Japon ve ABD kuvvetleri arasında şiddetli bir çarpışmaya sahne oldu. En zorlu çarpışmalar ABD kuvvetlerinin Etöğüten Tepesi adını verdikleri bir yükselti ile sönmüş Sunibaçi Yanaradagının ele geçirilmesi sırasında yapıldı.

Çarpışmalar sırasında 22 bin Japon askeri öldürüldü ya da tutsak alındı; ABD'nin kaybı ise 4.500 ölü ve 21 bin yaralıya yakındı. 1951'de ABD egemenliğine giren Kazan Adaları 1968'de Tokyo Metropolü'ne bağlandı.

İvrindi, Marmara Bölgesi'nde, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 751 km² olan İvrindi ilçesi doğuda Savaştepe ilçesi, güneyde Manisa ve İzmir illeri, güneybatıda Burhaniye, batıda Havran, kuzeyde Balya ilçeleri, kuzeydoğuda da Merkez ilçe ile çevrilidir.

İlin güneybatı kesiminde yer alan ilçe topraklarının çevresini, yüksekliği 1.000 m'yi bulmayan dağlar kuşatır. Batıdan Kaz, güneybatıdan da Madra dağlarının uzantıları ilçe sınırları içine sokulur. İlçe topraklarının suları Madra Dağından kaynaklanan ve güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akan Madra Çayı toplar. Daha kuzeyde Kocaçay adıyla anılan akarsu Madra Dağından alçak kesimlere inince vadisini genişleterek verimli ve küçük İvrindi Ovasını oluşturur.

Ekonomisi tümüyle tarıma dayalı olan ilçenin başlıca ürünleri buğday, arpa, mısır ve baklagillerdir. İlçede ayrıca az miktarda üzüm ve elma ile ayçiçeği ve susam yetiştirilir. Koyun ve sığır yetiştiriciliği ile anıtlık yapılır. Köylerde el dokumacılığı sürdürülmektedir. İlçe topraklarında antimon ve kaolin yatakları vardır.

Kyzikos-Pergamon (Bergama) yolunun geçtiği bu yöreye ilk yerleşenler Misler olmuştur. İvrindi 19. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr (Bursa) vilayetine Karesi (Balıkesir) sancağına bağlı bir nahiye idi. Kurtuluş Savaşı sırasında 1920'den Eylül 1922'ye değin Yunan işgalinde kalan kasaba 1944'te ilçe merkezi yapıldı. İvrindi kasabası, il merkezi Balıkesir'e 37 km uzaklıktadır.

İvrindi Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 37.181; kasaba, 5.019.

İvriş Barajı, Konya ilinde, Halkapınar ilçe merkezinin batısında, İvriş Çayı üzerinde toprak dolgu baraj.

Yapımı 1985'te tamamlandı. Ereğli Ovasında 43.400 hektarlık bir alanı sulamakta ve ilçe merkeziyle Ereğli Ovasını taşkından korumaktadır. Kret kotu 1.158 m, dolgu hacmi 5 milyon 817 bin m³, temelden yüksekliği 45 m, depolama hacmi 80 milyon m³ ve göl alanı 4,8 km²'dir.

İvriş Kaya Kubartması, Konya'nın Halkapınar ilçesine bağlı Aydıncık (eskiden

İyri) koyu yakınındaki IO 8. yüzyılın ikinci yarısından kalma geç Hitit dönemi kaya kabartması. Alçak kabartma olarak işlenmiştir. Tyana (Tuvanuva) kralı Varpalavas'ı, bir elinde bir başak demeti, öbüründe üzüm salkımları tutan ve bu kompozisyonda bereketi temsil eden Hava ve Fırtına

İyri Kaya Kabartması,
İÖ 8. yy. Halkapınar, Konya
Anadolu Yayınları Arşivi

Tanrı Tarhun'un önünde tapınır durumda canlandırır. Tanrı figürü kral figüründen yaklaşık iki kat (4,20 m x 2,40 m) büyüktür. Kabartmada Hitit özellikleri yanında Arami ve Asur öğeleri de açıkça bellidir.

İyem, Nuri (d. 1915, İstanbul). toplumsal gerçekçi içerikli figüratif resimleriyle tanınan ressam.

İlköğrenimini, babasının görevi nedeniyle çeşitli Anadolu kentlerinde yaptı. Daha sonra İstanbul'a gitti ve Nazmi Ziya Güran'ın özendirmesiyle 1933'te Güzel Sanatlar

"Uç Güzeller", Nuri İyem'in bir yapıtı, 1966,
özel koleksiyon, İstanbul
Ara Güler

Akademisi'nin orta bölümüne girdi. Önce Güran'ın, ardından da Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1937'de mezun olduktan sonra bir süre resim öğretmenliği yaptı; 1940'ta yeni açılan yüksek bölümü tamamlamak üzere akademiye geri döndü ve Leopold Lévy'nin öğrencisi oldu. Bu yıllarda akademiden bir grup arkadaşıyla birlikte Yeniler Grubu'nu(*) kurdu. 1941'de grubun ilk sergisi olan Liman Sergisi'ne katıldı. 1944'te "Nalbant" adlı yapıtı ile Güzel Sanatlar Akademisi'nin birincilik ödülünü alarak mezun oldu. Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde görev aldı. 1946'dan sonra çalışmalarını bağımsız olarak sürdürdü.

Türk resminde önemli yeri olan Yeniler Grubu içinde etkin rol oynayan İyem

1940'larda toplumsal eleştiri yönü ağır basan figüratif yapıtlar gerçekleştirdi. 1949'da geometrik-soyut anlatıma yönelerek 1951'den sonra soyut-dışavurumcu düzenlemeler yapmaya başladı. Doğadan yola çıkarak soyutu ararken, figüratif çalışmalarını da sürdürdü. 1960'tan sonra zaman zaman soyut çalışmalar da yapmakla birlikte çoğunlukla figüratif yapıtlar gerçekleştirdi. Bu sıralarda kendine özgü bir üslup oluşturmaya başladı. 1960'ların ortalarına doğru soyut anlayıştan bütünüyle uzaklaştı.

Yapıtlarında Anadolu'yu ve büyük kente göç olgusunu işleyen İyem, yalın ve kütsel bir biçim anlayışıyla çalışır. İkili, üçlü ya da beşli figür gruplarını, geleneksel giysileriyle bazen doğa içinde, bazen de soyut bir fon önünde betimlemiş, konuya yer yer doğa-kent, gecekondu-zengin mahallesi gibi karşıtlıklar katarak daha vurucu olmayı amaçlamıştır. Işık ve rengi, resmin anlamını güçlendirecek ve yer yer kabartma etkisi yaratacak biçimde kalın bir boya hamuruyla vermiştir.

İyem'in çok sayıda tuval resminin yanı sıra, en önemlileri İstanbul Belediye Saray'ında (1960-61) ve Ankara Ulus Çarşısı'nda (1970) olmak üzere birçok duvar panosu uygulaması da vardır.

İyi inanç, bir hakkın kazanılmasında ya da bir hukuksal sonucun ortaya çıkmasında, buna ilişkin bir engeli bilmeden davranmış olma. İyi niyet ya da dürüstlük kuralı(*) olarak ifade edilen "objektif hüsnüniyet"ten farklı olduğunu göstermek için, öğretilerde çoğu kez "sübjektif hüsnüniyet" olarak kullanılır. Hukuk düzeninde işlem güvenliği, kamu güvenliği ve hukuki güvenlik açısından iyi inancın korunması gerekir.

İyi inanç bir hakkın edinilmesine engel olabilecek bir hukuki eksikliği bilme, huku-

ka ve kamu düzenine aykırı ya da kusurlu bir işlemi yapma durumunda söz konusu olur. İyi inancın göz önüne alındığı durumların başında hukuki eksikliğin doğurduğu sonuçların bütünüyle ortadan kalkması gelir. Bu durumun iyi inançlı kişi tarafından ileri sürülmesi gerekmez. Yasa bazen hukuki eksiklikten doğan olumsuz bir sonuç yerine olumlu bir sonucu öngörebilir, bazen de bir hukuki eksikliğin olumlu sonuçlarını ortadan kaldırabilir. Ayrıca iyi inanç nedeniyle bir hukuki eksikliğin sonuçlarını zayıflatma yoluna gidebileceği gibi hukuki eksikliğin olumsuz etkisini koruyarak olumlu etkisini de yumuşatabilir. Bazı durumlarda da hukuki eksikliğin sonuçları korunurken, iyi inançlı kişiye, ortaya çıkan zarardan dolayı tazminat isteme hakkı tanınır.

İyi inancın korunması bazı durumlarda söz konusu olmaz. Bunların başında resmi kütükler gelir. Tapu ve nufus kütükleri, ticaret sicili gibi resmi kütüklerin açıklık ve kamu güveni ilkesine dayanması nedeniyle, hiç kimse, kütükteki kaydı görmediği gerekçeyle iyi inanç iddiasını ileri süremez. Malikin rızası dışında (çalma, kaybolma vb) elden çıkmış şeyleri edinen kişi de iyi inanç iddiasında bulunamaz. Eylem yeteneğinden yoksun kişilerle yapılan hukuki işlemlerde de iyi inanç korunmaz.

İyi inancın varlığını kanıtlayanın çok güç olması nedeniyle kişinin kötü inançlı olduğunun kanıtlanması karşı tarafa yüklenmiştir. Kural olarak durumun gereğine göre kendisinden beklenen özeni göstermeyen kişinin iyi inanç iddiasında bulunamayacağı kabul edilir. İyi inancın aranacağı an, çeşitli yasa hükümlerinde belli bir zaman noktası ya da belli bir süre olarak belirtilmiştir.

İyi inançlı olmanın temel bir koşulu da ayırt gücüne sahip olmaktır. Temsil ilişkisinde hem temsilcinin, hem de temsil olunan kişinin iyi inançlı olması aranır. Tüzel kişilerde ise organları oluşturan bütün kişilerin iyi inançlı olması gerekir. Tüzel kişiliği bulunmayan topluluklarda iyi inanç, topluluğu oluşturan bütün kişilerde tek tek bulunmalıdır.

İyi Komşuluk Politikası, ABD başkanı Franklin D. Roosevelt'in, Latin Amerika ülkelerine yönelik siyasetine verilen ad. Roosevelt'in 4 Mart 1933'te, Kongre'de yaptığı ilk konuşmayı, bundan böyle komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurulacağı yolunda bir cümleyle bitirmesi, ABD'nin Latin Amerika'da izlediği geleneksel müdahaleci politikaya son verileceği biçiminde yorumlandı. Dışişleri Bakanı Cordell Hull'in girişimiyle, ABD'nin Latin Amerika ülkelerini aleyhine işleyen ayrıcalıklarının kaldırılması da bu politikanın bir göstergesi olarak kabul edildi.

Aralık 1933'te toplanan Montevideo Konferansı'nda, çeşitli Latin Amerika ülkeleriyle yapılan antlaşmalarla ABD'ye tanınmış olan, bu ülkelerin işlerine karışma hakkı kaldırıldı. ABD'ye Küba'nın işlerine karışma hakkı tanıyan Platt Ek Maddesi 1934'te iptal edildi; Ağustos 1934'te Amerikan gemileri Haiti'den ayrıldı.

Latin Amerika ülkelerinin II. Dünya Savaşı'nda hiç zaman yitirmeden Müttefikler'in safında yer almaları, bu politikanın başarısının bir göstergesi olarak nitelendirildi. Ama ABD'nin savaş sonrasında Avrupa ve Asya'da izlediği politikalar, Latin Amerika'da ABD'ye karşı yeniden bir güvensizliğin doğmasına neden oldu.

İyidere, Karadeniz Bölgesi'nde, Rize iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eski İdare Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan İyidere, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

İyidere Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.445; kasaba, 5.791.

iyileştirme, İSLAH olarak da bilinir, davanın taraflarından birinin yaptığı usule ilişkin bir işlemin kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılması ya da bunun yerine başka bir işlemin yapılması.

Hukuk yargılama usulünde iddia ve savunmanın karşı tarafın onayı olmadan değiştirilmesi ve değiştirilmesine yasal izin verilmediğinden bu konularda bir hukuki yanlışlık yapıldığı ya da eksik noktaları bıraktığı kanısında olan tarafın başvurabileceği tek yol iyileştirme. Bunun en tipik örnek-

lerinden biri, davalının verdiği cevap layihasında zamanı tanımlı ileri sürmeyi unuttuğu olmasına karşın, bunu sonradan ileri sürmesinin, savunmanın genişletilmesi anlamını taşıması nedeniyle davacı tarafından kabul edilmemesidir. Bu durumda davalı cevap layihasını düzelterek zamanı tanımlı definde bulunabilir.

Hukuk yargılama usulünde iyileştirme yargılama bitinceye değin yapılabilir. Bu nedenle dava mahkemesi önünde yapılması gereken iyileştirme, sonradan Yargıtay önünde yapılamaz. İyileştirme tek yanlı ve açıkça bildirilerek yapılır. İyileştirmenin tamamlanarak sonuç yaratması ne karşı tarafın, ne de mahkemenin kabul ya da onayına bağlıdır. İyileştirme yoluna giden taraf, daha önceki yargılama giderleriyle iyileştirme sonucu davanın öteki tarafının uğradığı ve mahkemece miktari belirlenecek zarar ve ziyarı derhal ödemek zorundadır. Yalnız bunun yapılmasının koşulu zarara uğrayan tarafın bunun giderilmesini istemesidir. İyileştirme yapan taraf söz konusu giderleri ve tazminatı mahkemenin belirleyeceği süre içinde mahkeme veznesine yatırmazsa iyileştirme yapılmamış sayılır. Bir taraf aynı davada ancak bir kez iyileştirme yapabilir.

İyileştirme davanın tamamı ya da bir bölümü için istenebilir. Birinci durumda davacı, davasını baştan itibaren düzeltir ve yeni bir dava dilekçesi verir. Yeni dilekçenin iyileştirmeden başlayarak 3 gün içinde verilmesi gerekir. Bu yapılmazsa dava iptal edilir. Davacı davanın iptalinden başlayarak üç ay içinde yeniden dava açmazsa davadan vazgeçmiş sayılır. İkinci durumda dava sırasında yapılmış olan bir usul işleminin düzeltilmesi söz konusudur. Bu iyileştirmeyi davacı ya da davalı isteyebilir. Davayı kısmen iyileştiren tarafa yargıç usul işlemini yeniden yapmak üzere bir süre verir. Bu süre içinde işlem yeniden yapılmazsa iyileştirme yapılmamış gibi davaya devam edilir. Her iki durumda iyileştirmenin konusu dava nedeninin değiştirilmesi, savunmanın genişletilmesi gibi hususlar olabilir. Yargıtay, iyileştirme yoluyla dava konusu para tutarının artırılmayacağı ve davanın tarafının değiştirilemeyeceği kanısındadır.

İyileştirme ceza yargılamasında da kabul edilmiştir. Yargılama işlemlerindeki aykırılıkların giderilmesi yolu olarak iyileştirme, başka bir yargılama makamınca yapılır. Örneğin itiraz yoluna başvurulduğunda, itiraz edilen karar, o kararı vermiş olan mahkama değil, itiraz makamınca düzeltilir. Temyiz aşamasında da Yargıtay bazen dava mahkemesinin kararını kaldırarak yerine yenisini koyar, yani yasaya ve hukuka aykırı bulduğu dava mahkemesi kararını bozarak dosyayı geri göndermekle yetinmez, esas hakkında da karar verir. Bu gibi durumlarda da bir iyileştirme söz konusudur. Bu yola, ancak maddi sorunu daha fazla aydınlatacak bir soruşturmanın gerekmemesi ve maddi sorun bakımından dava mahkemesine bırakılmış takdir yetkisinin söz konusu olmaması durumunda başvurulabilir. Bu iyileştirmenin amacı davayı orada bitirmek olduğundan, dava mahkemesi Yargıtay'ın iyileştirme kararına uymak zorundadır.

Iyodoform, TRIYODOMETAN olarak da bilinir, organik halojen bileşikler sınıfından kristal yapıda, sarı renkli katı madde. Bazı deri hastalıklarında antiseptik olarak kullanılır.

İlk kez 1822'de birleşimlenen iyodoform, aseton, inorganik iyodürler ve sodyum karbonat içeren sulu çözeltilerin elektroliziyle

üretilir. İyodoform bazı tepkenler karşısında yoğun bir sıvı olan metilen iyodüre (diyodometan) dönüşür; katıksız haldeyken renksiz olmasına karşın eser miktarda iyot içerdiğinde genellikle renklenir bu bileşik yoğunluk farkına dayalı ayırma işlemlerinde faz oluşturma olarak kullanılır.

1880'de antiseptik etkisinin anlaşılması üzerine önemli bir ilaç haline gelen iyodoform, sonraları yerni daha etkin maddelere bırakmıştır.

iyolit (mineralojide) bak. kordiyerit

iyolit, nefelin ile bir alkali piroksenden (çoğunlukla aegirinojitten) oluşan plütonik derinlik kayacı. Volkanik nefelinitlerin ve nefelinli diyabazların (dolerit) plütonik eşdeğendir. İyolitteki piroksen iyi kristalleşmiş ve çevresi nefelinle çevrilmiştir. Ayrıca siyah grena, titanit, perovskit, apatit, kan-kirit ve kalsit gibi eklenti mineraller içerir.

İyolitler, karbonatit-alkali koryak komplekslerinin tipik üyelerini oluştururlar. Bunun örneklerine, İsveç'teki Alnö'de, Norveç'teki Fen'de, Rusya Federasyonu'ndaki Kola Yarımadasında (buradakiler bol miktarda vollostonit içerir) ve ABD'de Colorado'daki Iron Dağında rastlanır. Arkansas'daki Magnet Cove'da, İngiliz Kolumbiyası'ndaki Ice Irmağında ve Transvaal'daki Sekukuniland'da görülen iyolitler, kayaç katmanlarında rastlananların en iyi örneklerini oluşturur. Urtit (Kola Yarımadası) ve meteljejit (Norveç'te Fen yakınlarında) olarak bilinen bu kayaçlar temelde benzer topluluklardır; birincisi bol miktarda nefelin içerir, buna karşılık ikincisinde piroksen egemendir.

iyon, bir ya da daha çok artı ya da eksi elektrik yüklü atomların ya da atom gruplarının ortak adı. Artı yüklü iyonlara katyon, eksi yüklü iyonlara anyon denir. İyonlar, nötr atomlara, moleküllere ya da başka iyonlara elektron katılması ya da bunlardan elektron eksiltilmesi; iyonların başka parçacıklarla birleşmesi; iki atom arasındaki ortaklaşım (kovalans) bağının, bağın her iki elektronunun da atomlardan birinde kalacak biçimde parçalanması yoluyla oluşur. Bir sodyum atomunun bir klor atomuyla tepkimeye girerek, sodyum katyonu ve klorür anyonu oluşması; amonyak molekülüne bir hidrojen katyonu katılmasıyla amonyum katyonunun oluşması; su molekülünün ayrışmasıyla hidrojen katyonunun ve hidroksit anyonunun oluşması, iyon oluşum süreçleri arasındadır.

Pek çok kristalin madde, karşıt yüklü parçacıklar arasındaki çekim kuvvetinin etkisiyle düzgün geometrik biçimlerde bir arada tutulan iyonlardan oluşmuştur. İyonlar bir elektrik alanının etkisiyle taşınırlar ve elektroliz kaplarında elektrik akımını iletirler.

iyon bağı, ELEKTROVALANS BAĞI olarak da bilinir, bir kimyasal bileşiğin karşıt elektrik yüklü atomları arasında oluşan bağ. Bu tür bağ bir atomun en dış yörüngesindeki değerlik (valans) elektronlarının kalıcı biçimde bir başka atoma geçmesi durumunda oluşur. Elektronlarını kaybeden atom artı elektrik yüklü iyon (katyon), elektron kazanmış ise eksi elektrik yüklü iyon (anyon) haline geçer. 19. yüzyılın sonlarında atomlar arasında elektron aktarımı konusuna ilişkin olarak İngiliz fizikçi J. J. Thomson'un geliştirdiği düşünceleri 1916'da Alman bilim adamı Walter Kossel iyon bağı kuramı durumuna getirdi.

Atomların iyon bağıyla bağlanması sonucunda iyon ya da elektrovalans bileşikler oluşur; bunların en iyi bilinen örnekleri alkali ve toprak alkali metallerin hidrürleri-

dir. İyon bağıyla bağlanmış kristalin katılarda, karşıt elektrik yüklü parçacıklar arasında elektrostatik çekim kuvvetleri ve benzer elektrik yüklü parçacıklar arasındaki elektrostatik itme kuvvetleri nedeniyle iyonlar, her artı yüklü iyon, eksi yüklü iyonlarla ve her eksi yüklü iyon, artı yüklü iyonlarla sınırlanacak biçimde düzenlenir. Eksi ve artı yüklü iyonlar, birbiri ardına gelecek biçimde düzenlendiğinden yükler birbirini dengeler ve cisim elektriksel bakımdan nötr olur. İyon bağıyla bağlanmış kristallerdeki elektrostatik kuvvetler oldukça etkili olduğundan bu yapıdaki cisimler serttir ve uçucu değildir. Ama iyon bağları dielektrik sabitü yüksek olan ortamlarda önemli ölçüde zayıflar.

İyon bağıyla bağlanmış bileşiklerin, aynı zamanda ortaklaşım (kovalans) bağları içerdiği kabul edilir; iki, ender olarak da üç atom arasında, atomlardan her birinin değerlik elektronlarından birini öteki atomla paylaşması sonucunda ortaya çıkan ortaklaşım bağında, iyon bağında olduğu gibi kalıcı elektron aktarımı olmaz. Ayrıca bak. ortaklaşım bağı.

iyon çifti, fizikte ve kimyada, biri artı, öteki eksi yüklü iki parçacıktan (genellikle yüklü atomlar ya da moleküller) oluşan çift. Fizikte iyon çifti, bir nötr atom ya da moleküle, karşıt yüklü parçacıklara ayrışmasına yetecek kadar enerji eklendiğinde eşzamanlı olarak ortaya çıkan artı yüklü parçacık (pozitif iyon) ile eksi yüklü parçacıktan (negatif iyon) oluşur. Örneğin, oksijen molekülünün (O_2) yanından da içinden geçen enerji yüklü bir elektron, elektronlardan birinin molekülün dışına çıkmasına neden olabilir; bunun sonucunda ortaya çıkan artı yüklü oksijen iyonu (O_2^+) ile serbest haldeki eksi yüklü elektron (e^-) bir iyon çifti oluşturur.

Kimyada ise iyon çifti, aralarındaki elektrostatik çekim kuvvetlerinin etkisiyle geçici olarak birbirine bağlanmış bir artı yüklü iyon ile bir eksi yüklü iyonlardan oluşur. İyon çiftleri derişik elektrolit çözeltilerinde (çözünmüş ya da erimiş halde iken elektriki iletken maddeler) ortaya çıkar. Örneğin derişik sodyum klorür çözeltilisinde bazı artı yüklü sodyum iyonları (Na^+) ve bazı eksi yüklü klorür iyonları (Cl^-) birlikte çift oluşturur. Karşıt yüklü iki iyon çarpıştığında yalnızca kısa bir süre bir arada kalırlar. İyon çiftleri sürekli oluşur ve ayrışır ama çözeltilde ortalama olarak her zaman belli sayıda iyon çifti bulunur.

iyon değişimi sığası, çözünmez bir maddenin, önceden bağlanmış ve yapısında gevşek biçimde yer alan iyonlarını çevresindeki çözeltilde bulunan karşıt yüklü iyonlarla değiştirebilme yeteneğinin ölçütü. Örneğin, su yumuşatma işlemlerinde kullanılan zeolit minerallerinin sodyum iyonlarını (Na^+) sert suda bulunan kalsiyum iyonları (Ca^{++}) ile değiştirme sığaları büyüktür. Kil mineralleri ile iyon değiştirici özelliği bulunan öteki doğal ve yapay maddeler, yüksek katyon değişimi sığasına sahiptir.

iyon değişimi tepkimesi, artı ve eksi elektrik yüklü iyonlar içeren iki madde arasında bir ya da birden çok iyonun karşılıklı değişimi biçiminde gerçekleşen kimyasal tepkimelerin ortak adı. Sanayi ve laboratuvarlarda arıtma, derişirme ve iyonları ayırma işlemlerinde bu tür tepkimelerden yaygın olarak yararlanılır.

İyon değişimi sürecinde, iyon değiştiriciler adı verilen çözünmez maddelerin yüzeyine tutunmuş ya da molekül yapısında yer alan iyonlar, bu maddeleri saran çözeltilerdeki iyonlarla yer değiştirir. 1850'de İngiliz

kimyacı J.T. Way, toprağa atılan potasyum klorür gibi gübrelerin yağışlara karşın topraktan uzaklaşmamasının nedenlerini araştırırken saptadığı bu süreci, yer değiştiren elementlerin baz özelliğinde olması yüzünden baz değişimi olarak adlandırdı. 1940'ların sonuna değin de bu tanım kullanıldı. İyon değiştiriciler çoğunlukla çözünmez asitler ve bazlar ile bunların çözünmez tuzlarıdır. İyon değiştiricilerde artı yüklü iyonların (katyonlar) yer değiştirdiği sürece katyon değişimi, eksi yüklü iyonların (anyonlar) yer değiştirdiği sürece ise anyon değişimi denir.

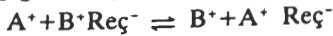
Proteinler, yapay reçineler, selüloz, kemik, canlı hücreler, silikat mineralleri ve toprak türleri gibi pek çok doğal ve yapay madde iyon değiştirici özelliğe sahiptir.

Sanayide ve laboratuvar işlemlerinde kullanılan başlıca inorganik iyon değiştiriciler, zeolit mineralleri, glaukonit ve yeşilkum ile sodyum alüminasilikat gibi yapay zeolitlerdir. Zirkonyum ve titan fosfat, zirkonyum ve kalay oksit, amonyum molibdofosfat gibi inorganik iyon değiştiriciler çözünmez tuzlar, heteropoliasitler ve sulu oksitlerden hazırlanırlar. Yüksek sıcaklık koşullarında ve iyonlaştırıcı ışınım altında inorganik iyon değiştiriciler organik iyon değiştiricilere göre daha kararlardır. En önemli organik iyon değişimi tepkimelerinde yapay reçinelerden yararlanılır. Yapay reçineler, kimyasal olarak iyon değiştirme özelliği kazandırılabilen plastik türlerdir.

İyon değiştiriciler çok çeşitli geometrik biçimde ve iç yapıda olabilir. Elektrokimyasal işlemlerde yaygın olarak kullanılan levha ya da zar biçimliler, en önemli olanlarıdır. Yapay reçinelerin yapısı, malzemeye istenilen özellikleri kazandırmak ya da bu özelliklerini artırarak üzere değiştirilebilir; örneğin, kelat yapıcı reçineler belli iyon ya da iyon gruplarına karşı daha çok ilgisi olan kimyasal gruplar eklenebilir. Kâğıt kromatografisi tekniğinde kullanılan iyon değiştirici maddeler emdirilmiş kâğıt da bir iyon değiştirici malzeme biçimidir.

İyon değiştirici reçineler. İyon değiştirici reçineler iyonlaşmış (ya da işlevsel) grupları bağlandığı ağısı yapıda organik polimerlerdir. Bunların içinde en yaygın olanları değişen miktarlarda divinilbenzen eşliğinde oluşturulan stiren polimerleridir; divinilbenzen uzun stiren zincirlerini çapraz biçimde bağlayarak üç boyutlu ağısı bir yapı oluşmasını sağlar. İşlevsel gruplar polistirene daha sonra eklenir ya da baştan monomere bağlanmış olabilir.

İyon değişimi tepkimeleri geri dönüşlü tepkimelerdir. Tipik bir iyon değişimi tepkimesi aşağıdaki eşitlikle gösterilebilir:

Bu eşitlikteki Re^- reçinedeki ya da öbür iyon değiştiricilerdeki sabit iyonu, A^+ ve B^+ ise 1 değerlikli katyonları simgeler.

Teknikler. İyon değiştirici madde ile çözelti ya kesikli bir süreçte ya da kolon yöntemi denilen sürekli bir süreçte bir araya getirilir. Kesikli süreçte, reçine çözeltiye eklenir ve tepkime dengeye ulaşana kadar sürekli olarak ya da aralıklarla karıştırılır (dengeye ulaşma süresi reçineye ve değişecek iyonlara bağlı olarak birkaç dakika ile birkaç gün arasında değişir). Daha sonra reçine süzülerek ayrılır. Kesikli iyon değişimi tekniği sanayide çok seyrek olarak uygulanmasına karşın, laboratuvarlarda sıklıkla, iyon değişimi tepkimelerinin mekanizmasının incelenmesinde kullanılır.

Kolon yönteminde çoğunlukla, içinden besleme ya da yenileme çözeltisi geçirilen reçine dolgu kolonun kullanıldığı sabit yataklı işlemde yararlanılır. Çözeltiler ge-

nellikle yukarıdan aşağıya doğru akıtılır, ama özellikle reçinelerin yenilenmesi sırasında asılı duran parçacıkların uzaklaştırılması istendiğinde çözelti aşağıdan yukarıya doğru geçirilir.

Sabit yataklı işlem genellikle üç aşamadan oluşur: İlk olarak istenilen ya da istenmeyen iyonlar daha önceden belirlenen düzeye gelene kadar yatak çözeltiyle doyurulur, ikinci aşamada yenileme çözeltisi geçirilerek tutulan iyonlar uzaklaştırılır, son aşamada ise yatak yıkanarak kolonda kalan yenileme çözeltisinden temizlenir ve işlemin yeniden tekrarlanabilmesine uygun hale getirilir.

İyon değişimi uygulamalarında en çok, ayırımın iyi olması ve otomatik aletlerin kolaylıkla kullanılabilmesi nedeniyle kolon yönteminden yararlanılır.

İyon değiştirici reçineler, çevrelerindeki çözeltinin karşı yüklü iyonlarını tutabilen artı ya da eksi yüklü grupların bağlandığı ağısı yapıdaki yapay organik bileşikler. İyon değiştirici reçine olarak en çok molekül ağırlığı yüksek stiren-divinilbenzen polimeri, daha az olarak da metakrilik asit-divinilbenzen ve fenol-formaldehit polimerleri gibi öbür bazı polimerler kullanılır. Elektrik yüklü gruplar çoğunlukla sulfonik ya da karboksilli asitlerin tuzları ile döndürülür amonyum tuzlarıdır. Asit grupları içeren polimerler hidrojen ve metal iyonları gibi artı yüklü iyonları değiştirdiklerinden katyon değiştiriciler, amonyum grupları içeren polimerlerse çoğunlukla hidroksit ya da halojenür iyonları gibi eksi yüklü iyonları değiştirdiklerinden anyon değiştiriciler olarak adlandırılırlar.

Hafif ve gözenekli katılar olan iyon değiştirici reçineler genellikle küre, boncuk ya da levhalar biçiminde hazırlanır. Reçineler çözeltiye daldırıldığında çözeltiyi emer ve şişerler; şişme derecesi polimerin yapısına ve çözeltinin toplam iyon derişimine bağlıdır. Bazı özel iyon değişimi uygulamaları için, belli iyonlara karşı ilgisi olan işlevsel grupları taşıyan özel reçineler bireşimlenebilmektedir. İyon değiştirici reçinelerden, sanayide sudaki kalsiyum, magnezyum, demir ve mangan tuzlarının uzaklaştırılmasında (suyun yumuşatılması), şekerin arıtılmasında ve minerallerden altın, gümüş ve uranyum gibi değerli elementlerin ayrılmasında yararlanılır. Ayrıca, iyonik maddelerin ayrılması amacıyla kimyasal çözümlerlerde de yararlanılan bu reçinelerden bazıları, kimyasal bireşimlerde (özellikle esterleşme ve hidroliz tepkimelerinde) katalizör olarak kullanılırlar.

İyon değişimi yapmamalarına karşın yaygın biçimde iyon değiştirici reçineler olarak sınıflandırılan iki ayrı tür reçine vardır. Bunlar kelat yapıcı reçineler ile elektron değiştirici reçinelerdir. İminodiasetat grupları bağlanmış stiren-divinilbenzen polimerleri olan kelat yapıcıların işlevsel grupları, alkali metaller dışında, metal haldeki bütün elementlerle değişik kararlılık karmaşık-lar (kompleksler) oluşturur; analitik kimyada bu reçinelerden eser miktardaki metallerin ayrılmasında yararlanılır. Etkinlikleri çevrelerindeki çözeltiden elektron alışverişine dayanan elektron değiştirici reçineler ise hidrokinon, fenol ve formaldehitten polimer hazırlanması gibi yükseltgemi-indirgeme tepkimelerinde kullanılırlar. İnorganik iyon değiştiricilerin başlıca örnekleri zeolitlerdir (*).

İyonlaşma, kimyada ve fizikte, yüksüz atom ya da moleküllerin elektrik yüklü atomlara ya da moleküllere (iyonlar) dönüştüğü süreçlerin ortak adı. İyonlaşma, ışınım

enerjisinin maddeye aktarılmasındaki temel yollardan biridir.

Kimyasal iyonlaşma genellikle sıvı çözeltilerde oluşur. Örneğin hidrojen klorür gazı (HCl), yüksüz ve kutuplu su (H_2O) molekülleri ile tepkimeye girerek artı yüklü hidronyum iyonları (H_3O^+) ve eksi yüklü klorür (Cl^-) iyonları oluşturur. Asitli bir çözelti içerisindeki çinko metalinin yüzeyinde çinko atomları (Zn), hidrojen iyonlarına elektron vererek renksiz çinko iyonlarına (Zn^{2+}) dönüşür.

İçinden elektrik akımı geçirilen düşük basınçlı gazlarda çarpışma nedeniyle iyonlaşma oluşur. Akımı oluşturan elektronlar yeterli enerjiye sahipse (her maddenin iyonlaşma enerjisi farklıdır) yüksüz (nötr) gaz moleküllerinden elektron fırlamasına neden olurlar. Sonuçta, artı yüklü iyon ile serbest kalan elektrondan oluşan iyon çiftleri(*) ortaya çıkar. Eksi yüklü iyonlar, elektronların yüksüz atomlara bağlanması yoluyla da oluşabilir. Gazlar ayrıca, yüksek sıcaklıklarda moleküllerin birbirleriyle çarpışması nedeniyle de iyonlaşabilir.

Gaz, sıvı ya da katılardan geçen yeterli enerjiye sahip yüklü parçacıklar ya da ışınlımlar genel olarak iyonlaşmaya yol açar. Radyoaktif maddelerden salınan alfa parçacıkları ve elektronlar gibi yüklü parçacıklar izledikleri yol boyunca büyük ölçüde iyonlaşmaya neden olur. Nötron ve nötrino gibi yüksüz ve maddeye girim gücü yüksek parçacıklar ise, iyonlaşmaya hemen hemen hiç yol açmaz. X ışını ve gamma ışını fotonları gibi ışınlım enerjisi darbeleri, fotoelektrik etkiyle atomlardan elektron salınmasına yol açarak iyonlaşmaya neden olur. Işınlım enerjisinin soğurulması ya da yüklü parçacıkların geçişi nedeniyle ortaya çıkan yüksek enerjili elektronlar yeni iyonlaşmalara neden olabilir. Bu tür iyonlaşmaya ikincil iyonlaşma denir. Uzaydan gelen kozmik ışınlardan ve Güneş'ten gelen morötesi ışınlardan sürekli olarak soğurulması nedeniyle, Yer atmosferinde, belirli bir miktarın altına hiç düşmeyen düzeyde bir iyonlaşma bulunur.

İyonlaşma enerjisi bak. iyonlaşma potansiyeli

İyonlaşma odası, bir ışınlım demetinin şiddetini ölçmekte ya da yüklü parçacıkları saymakta kullanılan ışınlım algılayıcısı. İyonlaşma odası, içine gaz doldurulmuş silindirik biçimli bir tüptür. Tüpün ortasına eksen boyuncu bir tel yerleştirilmiştir; bu tele, tüp çeperine göre pozitif elektrik gerilimi uygulanarak tüpün içinde sürekli bir elektrik alanı oluşturulur. Tüpe giren bir foton ya da yüklü bir parçacık gaz moleküllerinin bazılarını elektronlara ve artı yüklü iyonlara dönüştürür. Elektrik alanının etkisiyle elektronlar ortadaki tele, artı yüklü iyonlar tüp çeperine göçerler ve bu iki elektrot arasında tüp dışında oluşturulan elektrik devresinden gözlenebilir bir akım darbesi geçmesine neden olurlar.

Orantılı sayacı, iyonlaşma odasının değişik bir türüdür. Bu aygıtta daha yüksek bir gerilim uygulanarak ortadaki tel çevresinde yüksek şiddette bir elektrik alanı oluşması sağlanır. Bu alanın şiddeti, tele yaklaşan elektronlara, yollarındaki gaz molekülleriyle çarpışarak onları da iyonlaştırabilecek enerji (hız) kazandırmaya yetecek düzeydedir. Gaz çoğaltma etkisi olarak adlandırılan bu olay, çıkıştaki akım darbesinin sayaca giren ışınlımın yarattığı iyonlaşma ile orantılı olmasını sağlar, böylece farklı parçacıkların ya da değişik enerji düzey-

lerindeki parçacıkların ayırt edilmesi olanaklı olur.

Orantılı sayacın elektrotları arasına uygulanan gerilim daha da yükseltirirse Geiger sayacı adı verilen aygıt elde edilir. Bu tür bir sayaçta, tüpe giren her parçacık, türü ya da enerji düzeyi ne olursa olsun, aynı çıkış darbesini oluşturur; bu nedenle Geiger sayacı tek tek parçacıkların sayılması için çok uygun bir aygıttır. Sayaç tüpü içindeki gaz karışımı, tüpe giren parçacığın oluşturduğu çok sayıda iyonu eski durumlarına döndürür ve sayacı yeni gelecek bir parçacığı algılamaya hazır duruma getirir. Elektrotlara uygulanan gerilim daha da yükseltirirse tüpün içinden sürekli akım geçmeye başlar ve aygıt ısıtım algılama amacıyla kullanılamaz duruma gelir.

iyonlaşma potansiyeli, İYONLAŞMA ENERJİSİ olarak da bilinir, kimyada, bir atom ya da molekülden bir elektronu koparıp ayırmak için gerekli olan enerji. Atomdan birbiri ardı sıra koparılan her elektron için farklı bir iyonlaşma potansiyeli söz konusudur; ama genellikle ilk (en zayıf bağlı) elektronun koparılmasına ilişkin iyonlaşma potansiyeli temel alınır.

Elementlerin iyon oluşması ya da elektron verilmesi gereken kimyasal tepkimelere giren yeteneklerinin bir ölçüsü olan iyonlaşma potansiyeli, bileşiklerdeki kimyasal bağlanma biçimleriyle de ilişkilidir. Ayrıca bak. bağlanma enerjisi; elektron ilgisi.

iyonosfer, Yer atmosferinin, radyo dalgalarının yayılımını etkileyecek derecede çok iyon (elektrik yüklü parçacık) ve elektron içeren bölgesi. Bu iyonlar ve elektronlar, Yer dışından (özellikle Güneş'ten) gelen ışıının havadaki nötr atomları ve molekülleri etkilemesi sonucunda ortaya çıkar. İyonosfer Yer'den yaklaşık 55 km yükseklikte başlar ve birkaç bin kilometre yüksekliğe kadar uzanır.

Üst atmosferde iyonlaşmanın varlığı birçok araştırmacı tarafından öne sürülmüştü. ABD'li mühendis A. E. Kennelly ve İngiliz fizikçi O. Heaviside, Yer yüzeyinin yuvarlak olmasına karşın radyo sinyallerinin bir noktadan bir başka noktaya ulaşabilmesini açıklamak amacıyla 1902'de aynı görüşü ileri sürdüler. Bu konuda kesin kanıtlar 1925'te ortaya kondu. Atmosferin iyonca zengin bölgesi uzun süre Kennelly-Heaviside katmanı olarak adlandırıldı. İyonosferin niteliğini ve radyo dalgalarının iyonosferde yayılımını inceleyen İngiliz fizikçi E.V. Appleton, iyonosferdeki katmanları D, E ve F katmanları olarak adlandırdı, F katmanını da sonradan F₁ ve F₂ katmanları olarak ikiye ayırdı; F₂ katmanına Appleton katmanı da denir. D katmanı(*) iyonosferin Yer'e en yakın katmanıdır ve yaklaşık 90 km yüksekliğe kadar uzanır. D katmanında gündüzleri güçlü bir iyonlaşma oluşur; geceleri ise bu iyonlaşma hemen hemen tümüyle ortadan kalkar. Radyo dalgaları geceleri bu katmanı kolaylıkla geçerek üstteki yansıtıcı E ve F katmanlarına ulaşır ve yansıyarak Yer'e geri dönebilir; gündüzleri ise, özellikle orta dalga ve kısa dalga bandındaki dalgalar D katmanı tarafından soğurulur, bu nedenle de bu bantlardaki iletim olanakları gündüzleri büyük ölçüde zayıflar. Yaklaşık 90-160 km arasında yer alan E katmanındaki(*) iyonlaşma, azalarak geceleri de sürer. Bu katman Güneş'in batışından dört-beş saat sonrasına değin orta dalgaların ve kısa dalgaların alçak frekanslı bölümünü yansıtmaya özelliğini korur. Böylece, bu bantlardan yayın yapan radyo verici-

lerinin sinyalleri 1.000 km'lik uzaklıklara erişebilir. D ve E katmanlarındaki iyonlaşma, temel olarak, yüksüz (nötr) oksijen (O₂) ve azot (N₂) moleküllerinin, elektronlar ile artı yüklü moleküllere ayrılmasıyla oluşur. 160 km'nin üstünde F katmanı(*) yer alır. Bu katmandaki iyonlaşma, temel olarak, atomların elektronları ile iyonlara ayrılmasıyla oluşur. İyonlaşmanın gece ve gündüz sürdüğü bu katman, gündüzleri yaklaşık 200 km'de yer alan F₁ ve 400 km'de yer alan F₂ katmanlarına ayrılır. F₂ katmanındaki iyonlaşma çok daha yüksektir. Geceleri bu iki katman yaklaşık 300 km yükseklikte birleşir. F katmanı daha yüksek frekanslı (30 MHz'e kadar) dalgaları da yansıtabilir. Uzak erimli radyo iletişimi, uzun dalgaların D katmanından, orta ve kısa dalgaların ise E ve F katmanlarından yansıyarak Yer'e geri dönmesiyle gerçekleşir.

İyon yoğunluğunun en üst düzeye vardığı yüksekliği 200 ile 600 km arasında değişen bölgenin ötesindeki bölüm genellikle magnetosfer(*) olarak adlandırılır; bu bölgede iyonların hareketi Yer'in magnetik alanı tarafından belirlenir. Magnetosfer ve dolayısıyla iyonosfer, Yer'in Güneş'e bakan yanında 8-14 Yer yarıçapı uzaklıkta, öteki yanlarında ise daha büyük uzaklıklarda bulunan ve magnetopoz adı verilen bir sınırdan sona erer; daha ötesi Güneş rüzgânı (Güneş iyonosferi) bölgesidir.

İyonosferdeki iyonlaşma Güneş'in X ışınları ve morötesi dalgaboylarındaki ışıının etkisiyle oluşur; kozmik ışınlardan da bu iyonlaşmada küçük bir payı vardır. İyonlaşmış parçacıklar azot molekülleri ile oksijen molekülleri ve oksijen atomlarından oluşur, ama yaklaşık 1.000 km yükseklikte iyonlaşmış hidrojenlerden oluşan bir bölge vardır; bu bölge protonosfer olarak adlandırılır. İyonlar ile serbest elektronların ortaya çıkmasına ve bunların yeniden birleşerek yüksüz (nötr) atomları ve molekülleri oluşturmalarına ilişkin süreçler çok karmaşıktır ve tam olarak anlaşılmış değildir.

Güneş'ten kaynaklanan tedirginlikler sonucunda iyonosferde jeomagnetik fırtınalar oluşur. Kutup ışıları(*) olgusu bu fırtınaların etkisiyle ortaya çıkar; dünya radyo iletişiminin bazen tümüyle kesilmesinin nedeni de bu fırtınalardır. Van Allen ışıınım kuşakları(*) olarak adlandırılan bölgeler de iyonosferde yer alır.

iyonyum-toryumla tarihleme, deniz tortullarının, içerdikleri iyoniyum ve toryum miktarına göre tarihlendirilmesi (yaşlarının belirlenmesi) yöntemi. Uranyum bileşiklerinin deniz suyunda kolayca çözünememelerine karşılık toryum tuzlarının deniz suyundaki çözünürlükleri çok azdır; bu nedenle uranyumun deniz suyunda bozunmasıyla ortaya çıkan toryum izotopları hızla çökeler ve tortul katmanlarında birikir. Toryum izotoplarından olan iyoniyum (toryum-230) yarı ömrü 80 bin yıl olduğundan, 400 bin yıl öncesine kadar uzanan bir zaman diliminde oluşan tortulların yaşının belirlenmesi için çok uygundur. Tortullarda bulunan iyoniyum miktarı tortulun yaşının kabaca belirlenmesini sağlar. Yalnızca iyoniyum miktarının ölçümüne dayalı bir tarihleme çalışmasının doğru sonuç verebilmesi için iyoniyumun çökme hızının zaman içinde değişmemiş olması gerekir. Ama bu durum çoğu tortul için geçersizdir. Öte yandan deniz suyunda bulunan toryum-232 izotopu da çökeler ve iyoniyumun toryum-232'ye bozunma oranından zaman ölçüsü olarak yararlanılabilir. Bu yöntem için iyoniyumun sabit bir hızla tortullaşması koşulu gerekli değildir ve iki izotopun sabit bir oranda çökmesi yeterlidir.

İonyum-toryumla tarihleme yönteminin geçerliliği şu varsayımlara bağlıdır: 1) Tarihlendirilecek malzemenin oluşumundan beri okyanus suyundaki toryum-230'un (iyonyum) toryum-232'ye oranının sabit kalmış olması, 2) çökme süresince iyoniyumun ve toryumun kimyasal bir ayrışmaya uğramamış ve bunların sabit bir oranda çökelmiş olması, 3) tortulların, bu iki izotoptan birini önemli ölçüde içeren herhangi bir başka malzeme içermiyor olması, 4) çökmeden sonra toryum izotoplarının tortul içinde yer değiştirmemiş olması.

iyot (I), periyodik tablonun VIIa grubunu oluşturan halojenler ailesinin üyesi olan kimyasal element. Siyaha yakın renkli, kristal yapıya bir ametaldir. Tıpta, bazı organik bileşiklerin biresim yoluyla hazırlanmasında, boya üretiminde, analitik kimyada ve fotoğrafçılıkta kullanılır. Katı haldeki iyot oda sıcaklığında süblimleşerek gözü ve solunum yollarını etkileyen koyu menekşe renkli bir gaz haline gelir. Alkolde ve az miktarda da suda çözündüğünde kahverengi çözeltiler, karbon tetraklorür ve karbon disülfürde çözündüğünde ise menekşe renkli çözeltiler verir.

İyot doğada yalın halde bulunmaz. Deniz suyunda iyodür iyonu (I⁻) halinde ve bir ton deniz suyunda yaklaşık 50 miligram ölçüğünde yer alır. Buna karşılık çoğu doğal tuzların bileşiminde bol miktarda bulunur. Hayvanlarda ve bitkilerde genellikle çok azdır, ama deniz yosunlarında çok boldur. Kayaçlarda eser element olarak yer alan iyot, hiçbir yerde kendi başına mineral oluşturacak kadar derişik değildir. Ticari üretim için en önemli iyot kaynağı, özellikle kalsiyum iyodat (Ca[IO₃]₂) gibi katı iyodatlar içeren Şili güherçilesi ya da nitrat çökeltileridir. İyot elementini 1811'de Fransız Bernard Courtois, deniz yosunları külündeki çözünmeyen maddeleri özütlemekte kullandığı suda buldu. İyot o zamanda beri Fransa'da, İngiltere'de ve son yıllarda da Japonya'da deniz yosunlarından üretilmektedir.

İyot, insan vücudu için yaşamsal önemi olan bir mikrobileşendir ve insan vücudunda, çoğu tiroit bezinde yoğunlaşmış 14 miligram iyot bulunur. Tiroit bezinin salgıladığı iyot içeren tiroksin gibi hormonlar, tüm vücut hücrelerinde metabolizma işlevlerinin gerçekleşmesi için çok önemlidir. Alpler ve Kuzey Amerika'daki Büyük Göller gibi besinlerin yeterli miktarda iyot içermediği bölgelerde, insanlar iyot gereksinimlerini temel olarak sofratuzundan sağlarlar; sofratuzu, her 100 bin bölüm sodyum klorüre karşılık bir bölüm iyot içerir. İyot eksikliği insanlarda yerleşik (endemik) guatr ve miksodem hastalıklarına neden olur.

Derişik iyot zehirlidir; deri ve dokulara önemli ölçüde zarar verir. Alkoldeki seyreltik çözeltisinden (tentürdiyot) ve sulu çözeltisinden güçlükle yararlanılarda antiseptik olarak yararlanılır. Kimyasal bileşiklerinde genellikle -1 (iyodürler), +5 (iyodatlar) ve +7 (periyodatlar) değerlikli olan iyot, pek çok metalle ve bazı metal olmayan elementlerle kolayca birleşerek iyodürleri oluşturur. Bir elektronunu kolayca verebilen iyodür iyonu kuvvetli bir indirgendir. İyodür iyonu renksizdir, ama iyodür çözeltileri, iyodürün havadaki oksijenin etkisiyle serbest iyota yükseltgenmesi nedeniyle açık kahverengimsi bir renk kazanabilir. İki atomdan oluşan element halindeki iyot molekülü (I₂), iyodürlerle birleşerek poliyodürleri (I₂ + I⁻ → I₃) oluşturur.

Bu nedenle çözünür iyodür içeren çözeltilerde çok miktarda iyot çözünür. Hidrojen iyodürün (HI) sudaki çözeltilerine

hidroiodyok asit denir. Hidroiodyok asit kuvvetli bir asittir ve metaller, oksitler, hidroksitler ve karbonatlarla tepkimeye girerek metal iyodürleri oluşturur. Orta derecede kuvvetli bir asit olan iyodik asit (HIO_3), +5 değerlikli iyot içerir. Suyu kolayca giderilebilen iyodik asit böylece beyaz bir katı olan iyot peroksit (I_2O_5) dönüştürülebilir. Periyodatlar, merkezdeki büyük iyot atomunun, çok sayıda oksijen atomunun birleşerek bağ oluşturmaya olanak sağlaması nedeniyle, potasyum periyodat (KIO_4) ya da gümüş paraperiyodat (Ag_5IO_6) biçimini alabilir.

Doğada bulunan tek iyot izotopu iyot-127'dir. Son derece yararlı bir radyoaktif izotop olan iyot-131'in yarı ömrü sekiz gündür. Tıpta tiroid bezinin çalışmasının düzenlenmesinde, guatr ve tiroid kanserinin tedavisinde, karaciğer ve beyindeki ırların yerlerinin belirlenmesinde kullanılan iyot-131'den bileşiklerin metabolizmadaki dolaşımının izlenmesinde de yararlanılır. Bazı iyotlu bileşikler ise radyolojide X ışınlarını geçirmeyen ortam olarak kullanılır. Nişasta eşliğindeki çok az iyot bile sulu çözeltilerde mavi-siyah bir renk oluşturur.

atom numarası	53
atom ağırlığı	126,9044
erime noktası	113,5°C
kaynama noktası	184°C
özgül ağırlığı	4,93 (20°C'de)
değerliği	-1, +1, +3, +5, +7
elektronların yerleşimi	2-8-18-18-7 ya da (Kr)4d ¹⁰ 5s ² 5p ³

iyot değeri, İYOT SAYISI olarak da bilinir, analitik kimyada, sıvı ve katı yağların ya da mumların doymamışlık derecesini belirten sayı. İyot değeri, 100 gram yağın ya da mumun tepkimede aldığı iyot miktarının gram olarak değeridir. Doymuş yağlar ve mumlar iyot almadıklarından bunların iyot değeri sıfırdır, ama doymamış yağ ve mumlar, ikili ya da üçlü bağlarla bağlanmış moleküller içerdiğinden iyotla çok kolay tepkimeye girerler. Bağlanan iyot miktarı arttıkça, yağın ya da mumun iyot değeri de artar ve ürün daha tepkin, daha kararsız ve daha yumuşak duruma gelir. İyot değerinin belirlenmesinde, belirli bir ağırlıktaki yağ ya da mum, genellikle iyot monoklorür halindeki belirli bir miktar iyot ile tepkimeye sokulur ve tepkimeye girmeyen iyot miktarı titrasyonla saptanır.

Boya ve vernik sanayisinde kullanılan kuruyan yağların iyot değerleri oldukça yüksektir (yaklaşık 190). Soya yağı gibi yarıkuruyan yağların iyot değerleri ortadadır (yaklaşık 130). Sabun yapımında ve besinlerde kullanılan zeytinyağı gibi kuruyan yağların iyot değerleri ise oldukça düşüktür (yaklaşık 80).

iyot eksikliği, kalbin hareketlerini, uyarılan sinirlerin verdiği yanıt, canlının büyüme hızını ve metabolizmayı denetleyen tiroit bezi salgısını doğrudan etkileyen iyot elementinin vücuda yeterli miktarda alınmaması.

İyot eksikliğinin yol açtığı hastalıkların en yaygınlarından biri basit guatrdır. Özellikle dağlık yörelerde ve denizden uzak bölgelerde görülür. Deniz kıyılarındaki çok ender rastlanır. Eksikliği orta derecede tiroit bezi normal miktarda hormon bİreşimlemek için daha fazla çalışır; böyle durumlarda guatrın oluşmasına karşın bireyin sağlığı bozulmamış olabilir. Öte yandan uzun süren ağır eksiklik durumlarında tiroit hormonlarının yetmezliği ortaya çıkar. Cilt kurur, saçlar dökülür, yüzde şişkinlik, kaslarda gevşeklik ve güçsüzlük, kilo artışı, güçte azalma ve zihinsel tembellik gibi belirtileri olan miksödem görülür.

İyot eksikliğini önlemenin en basit yolu düzenli olarak deniz ürünleri yemek ya da iyotlu sofraya tuzu kullanmaktır. Sporadik guatrın nedeni anlaşılamamıştır; bu durum yeterli miktardan fazla iyot alınan bölgelerde ortaya çıkar. Lahana ve ıalğam gibi sebzeler, iyotun vücut dokularına girmesine engel olduğu düşünölen, ama pişirme sırasında işi etkisiyle yıkıma uğrayan tehlikeli bir enzim içerir.

Bebeklik döneminde iyot eksikliği ruhsal ve fiziksel gelişmeyi ağır biçimde kesintiye uğratan kretinizme yol açar. Anne gebelikte iyotça zengin besinler alırsa bu durumu engelleyebilir.

iyot sayısı bak. iyot değeri

iyotlu tuz, belirli bir miktar iyot içeren sofraya tuzu. İyot, tuzla çoğunlukla potasyum iyodür biçiminde katılır. İyotlu tuzlar özellikle insanların besinlerden yeterli iyodu alamadığı yörelerde tüketilir. Bazı bölgelerde, örneğin ABD'nin ve İsviçre'nin belirli yörelerinde rastlanan yerleşik (endemik) guatr hastalığı bu tür tuzların kullanılmasıyla ortadan kalkmıştır.

ABD'de üretilen iyotlu tuzlar 10 binde bir bölüm, İsviçre'de üretilenler ise 200 binde bir bölüm iyot içerir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), tuzlara yüz binde bir bölüm iyot katılmasını önermektedir. Ayrıca bak. iyot eksikliği.

İz, Fahir (d. 30 Nisan 1911, İstanbul), eski ve yeni Türk edebiyatı üzerine çalışmalarıyla tanınmış edebiyat tarihçisi.

Ortaöğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamladı. 1938'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 1941'de aynı fakülteye doçent oldu. İngiltere'de 1943-48 ve 1950-54 arasında Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda, 1948-49'da da Oxford Üniversitesi'nde ders verdi. 1954'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne profesör olarak atandı. 1959'da dünyadaki eğitim sistemlerini inceleyerek Türkiye'deki eğitim sistemi üzerine rapor hazırlayan 16 kişilik bir grupta görev aldı. Bu rapor Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca olarak basıldı. Fahir İz, Tübingen'de (1961), Columbia'da (1961-62), Toronto'da (1965-67) ve Montreal'de (1968) de dersler verdi. 1971'de emekliye ayrıldıktan sonra 1971-77 arasında ABD'de Chicago Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Boğaziçi Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kurulması çalışmalarına katıldı ve 1976-85 arasında bu bölümde ders verdi. Çeşitli ansiklopedilere Türk edebiyatıyla ilgili maddele yazdı. *A Turkish-English and English-Turkish Dictionary* (1947, H. C. Hony ile birlikte; Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe Sözlük), *An English Turkish Dictionary* (1952; H.C. Hony ile birlikte; İngilizce-Türkçe Sözlük), *İngilizce-Türkçe Sözlük* (1971), *The Concise Oxford Turkish Dictionary* (1959, A.D. Alderson ile birlikte) gibi sözlükler hazırladı. Öteki yapıtları arasında *Pabuççu Ahmed'in Garip Maceraları* (1961), *Eski Türk Edebiyatında Nesir* (1964), *Eski Türk Edebiyatında Nazım* (1966-67, 2 cilt), *Turkish Verse* (1978; Nermin Menemenciöğlu ile birlikte; Türk Şiiri) sayılabilir. Fahir İz *An Anthology of Modern Turkish Short Stories* (1978; Çağdaş Türk Kısa Öyküleri Antolojisi) ve *Hepimizin Türkçesi* (1984) adlı yapıtları da yayıma hazırlamıştır.

izabe bak. ergitme

İzak (TAMBURI), TAMBURI İSHAK EFENDİ olarak da bilinir, asıl adı YITZHAK FRESKO

ROMANO (d. 1745/1746, İstanbul - ö. 1814, İstanbul), Yahudi asıllı Osmanlı besteci. Tamburi Cemil Bey'den önceki tamburilerin en büyüklerinden ve III. Selim dönemi bestecilerindendir.

Yaşamı üzerine ayrıntılı bilgi yoktur. Gençken ünlü bir sinekemanıydı. Daha sonra tambur çalmasını öğrendi ve kısa sürede usta bir tamburi olarak ün yaptı. Sinagoglarda dinsel şarkılar da söylüyordu. Daha sonra saraya alındı ve Şehzade Selim'e (sonradan III. Selim) tambur dersleri verdi. Saray fasıllarına katıldı, Enderun'da tambur ve sinekemanı öğretti.

Günümüze ulaşan yapıtlarının çoğu peşrev (49) ve sazsemaisi (43) formlarındadır. Sözlü yapıtları (6 beste, 1 ağırsemai, 3 yürüksemai, 7 şarkı), önceki dönemin üslubunu yansıtan saz eserleri gibi tekdüze değildir. En ünlü yapıtları, *Gülizar Faslı*'nin iki bestesiyle iki semaisi ve Hacı Sadullah Ağa ile birlikte besteledikleri *Şedaraban Faslı*'nin ikinci bestesiyle yürüksemaisidir. Son derece lirik, duygulu anlatımlarıyla bu son iki yapıt klasik Türk müziğinin en değerli örnekleri arasında sayılır.

izale-i şüyü bak. paydaşlığın giderilmesi

İzanagi ile İzanami (Japoncada "Davet Eden Erkek ve Davet Eden Kadın"), Japon yaratılış efsanesinin karkoca tanrıları.

İzanagi ile İzanami'nin okyanusu kaşıtararak ilk kara parçalarını yaratmasını betimleyen ipek üstüne yapılmış bir resim, Tokugawa dönemi (1603-1867); Güzel Sanatlar Müzesi, Boston Museum of Fine Arts, Boston, Bigelow Collection

İnaniş'a göre, gökyüzü ile yeryüzünün ka-
o-
stan ayrışmasından sonra ortaya çıkan
kardeş tanrıların sekizinci çiftidirler. Gök-
yüzünün yüzen köprüsünden, tanrısal mü-
cevhlerle süslü bir mızrakla okyanusu
kaşınarak ilk kara parçalarını yaratırlar.
İlk cinsel birleşmeleri sonucunda Hiru-ko
(Sülük Çocuk, sonradan Şinto mitolojisinde
Tanrı Ebisu) adlı sakat bir çocuk doğar. Bu
çocuğu sazdan bir sal içinde suya bırakırlar.
Çocuğun sakatlığını, kadın olduğu için asla
ilk konuşmaması gereken İzanami'nin ku-
ralları çiğnemiş olmasına bağlarlar. Yeni-
den işe başlayarak birçok ada ve tanrı
yaratırlar.

Ateş Tanrısı Kagutsuchi'nin (ya da Homu-
subi) doğumu sırasında ölümcül yanıklar
alan İzanami karanlıklar ülkesi Yomi'ye
gider. İzanagi de onu izler; ama Yomi'nin
yiyeceklerini tadan İzanami artık geri döne-
mez. İzanagi bir ateş yakarak ortalığı aydın-
latınca, İzanami'nin bedeninin çürümeye
başladığını ve kurtçuklarla kaplandığını gö-
rür. İzanami'nin buna öfkelenmesi üzerine
aynırlar.

İzanagi'nin ölülerle kurduğu ilişkiden an-
nabilmek için denize girerek yıkandığı sırada
birçok tanrı ortaya çıkar. Güneş Tanrı-
çası Amaterasu onun sol gözünden, Ay
Tanrısı Tsukiyomi sağ gözünden, Fırtına
Tanrısı Susanoo da burnundan doğar. Şinto
dininde, İzanagi'nin yılanması önemli bir
anlama işlemi sayılan *harai*'nin kökeni
olarak kabul edilir.

İzbudak, Veled, VELED ÇELEBİ, ÇELEBİ MEH-
MED BAHAEDDİN olarak da bilinir (d. 1869,
Konya - ö. 4 Mayıs 1953, Ankara), dil
bilgini, yazar, şair. Medrese öğrenimi gör-
dü. Farsça, Arapça, tefsir ve hadis dersleri
aldı. Konya Vilayeti Mektubi Kalem'i'nde
çalıştı. Konya adlı yerel gazetede başyazar-
lık yaptı. Rüştüye Farsça dersleri verdi.
İstanbul'a yerleştikten (1889) sonra Matbu-
at-ı Dahiliye Kalem'i'nde çalıştı. Mekteb-i
Sultanı'de (Galatasaray Lisesi) ve İstan-
bul Darülfünunu'nda (sonradan İstanbul
Üniversitesi) Farsça ve Fars edebiyatı
okuttu. *İkdam*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Hazi-
ne-i Fünun*, *Servet-i Fünun* gibi gazetelerde
yazılar yazdı. Şiirlerinde, bazı yazı ve kitap-
larında Bahai takma adını kullandı. 1912'de
Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhliğine getiril-
di. Milli Mücadele yıllarında Ankara'ya
gitti. Kastamonu (1923-39) ve Yozgat
(1939-43) milletvekili olarak Türkiye Büyük
Millet Meclisi'nde bulundu. Başlıca yapıtları
arasında *Letaif-i Hoca Nasreddin* (1909;
yb 1929), *Türk Diline Medhal* (1923),
el-İdrak Haşiyesi (1936), *Atalar Sözü*
(1936), *Hatıralarım* (1946) sayılabilir. İzbu-
dak ayrıca *Divan-ı Türki-i Sultan Veled'i*
(1925) yayımlamış, Mevlânâ'nın *Mesnevi'si*-
ni (1942-46, 6 cilt) Abdülbaki Gölpınarlı ile
birlikte Türkçeye çevirmiştir.

İzcilik, gençlerin iyi ahlaklı birer yurttaş ve
dürüst, nazik, cömert, disiplinli insanlar
olarak yetişmelerini; ayrıca çeşitli açık hava
etkinliklerinde beceri kazanmalarını amaç-
layan kuruluşların yürüttüğü çalışmalar.
İzcilik örgütleri genellikle 11 ile 14-15 yaşlar
arasındaki erkek ve kız çocukları kapsar.
İlki izci örgütü 1908'de İngiltere'de Baden-
Powell'in kurduğu Boy Scouts idi (Erkek
İzciler). Daha sonra izcilik hızla öteki
ülkelere yayıldı ve 1910'da gene Baden-
Powell tarafından Girl Guides (Kız Rehber-
ler) adındaki ilk kız izci örgütü kuruldu.
ABD'deki ilk kız izci örgütü olan Girl
Scouts'ı ise 1912'de Juliette Gordon Low

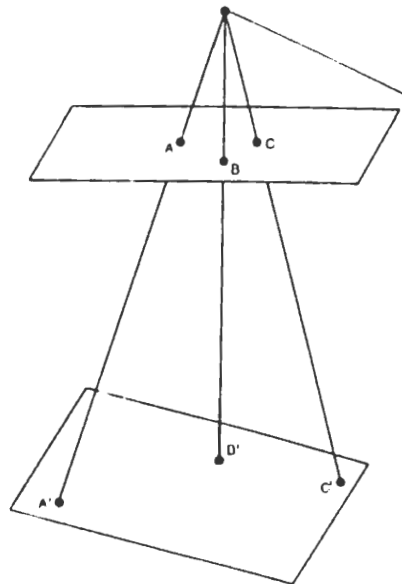
kurdu. İlk yavrukurt (Wolf Cubs) örgütü de
1916'da Baden-Powell öncülüğünde etkinli-
ğe başladı.

Türkiye'de izcilikle ilgili ilk çalışmalar
1910'larda Ahmed ve Abdurrahman Ro-
benson kardeşlerce başlatıldı. İlk oymakba-
şı kursu 1914'te açıldı ve 22 Mayıs 1914'te
toplanan İzci Ocağı Büyük Ortası izcilik
çalışmalarını düzenleyen bir yönerege ya-
yımladı. Cumhuriyet'ten sonra izcilik etkin-
likleri Milli Eğitim Bakanlığı'na yürütül-
meye başladı. 1926'da çıkarılan bir yasayla
izcilik devletin denetimi altına alındı.
1946'da Erkek İzciler, Yavrukurt ve Kız
İzciler yönetmelikleri yürürlüğe kondu ve
Türkiye izcileri 1950'de Dünya İzcilik Örgü-
tü'ne üye oldu. 1968'de yürürlüğe giren
Türkiye İzcileri Yönetmeliği ile Türkiye'de
izcilik, okul içi ve okul dışı bir etkinlik
olarak kabul edildi. 1980'de öteki dernek-
lerle birlikte Türkiye İzcileri Birliği de
kapatıldı. 1983'te Milli Eğitim Gençlik ve
Spor Bakanlığı'na bağlı İzcilik Daire Baş-
kanlığı oluşturuldu.

Kız ya da erkek tüm izci örgütlerinin
etkinlikleri her ülkede aynıdır. İzcilerin
uyduğu temel bir ahlak yasası vardır. Kamp
yapma, yüzmek, yelken ve yürüyüş gibi açık
hava etkinlikleri de önem taşır. İzcilikte,
çeşitli nişanlarla ödüllendirilen aşamalı bir
eğitim sistemi uygulanır ve her gün bir iyilik
yapılması özendirilir. İzciliğin simgeleri ara-
sında sol elle tokalaşma, *fleur-de-lis* (zam-
bak) rozeti ve "Daima Hazır" düsturu yer
alır. İzci kulüpleri düzenli olarak yerel
toplantılar yaparlar. 1920'den bu yana her
dört yılda bir Uluslararası İzci Eğlencesi
düzenlenmektedir. Yaşları 14-15'ten büyük
çocuklar için Deniz İzcileri ya da çeşitli
benzer adlarla anılan özel izci grupları
vardır. Yavrukurt örgütleri ise 11 yaşından
küçük çocukları kapsar

İzdüşüm, PROJEKSİYON olarak da bilinir,
haritacılıkta, eğri (kavisli) bir yüzeyin (örn.
Yer yüzeyinin) özelliklerinin belli bir siste-
me dayalı olarak düz bir yüzeyin üzerine
aktarılması. İzdüşüm geometride, daha
genel bir biçimde, bir şeklin noktaları ile bir
yüzeyin (ya da bir çizginin) noktaları arasın-
da kurulan eşleme olarak tanımlanır.

Düzlemsel izdüşümde, bir düzlem üzerin-
deki bir dizi nokta, bir odak noktası
(merkez) seçilerek ve bu merkezden çıkıp
düzlem üzerindeki noktalardan geçen

Bir düzlemin bir başka düzlem
üstüne merkezli izdüşümü

doğruların ikinci bir düzlemi kestiği nokta-
lar bulunarak, bu düzlem üzerine izdüşürü-
lür (*bak. çizim*). Bu gönderim türü merkezi
izdüşüm olarak adlandırılır. İzdüşümde bir-
birine karşılık gelen şekiller arasında pers-
pektif olduğu söylenir ve ikinci düzlemdeki
şekil (görüntü), birincinin izdüşümü olarak
adlandırılır. Bir merkezden çıkan ışınlar
yerine paralel ışınlar kullanılarak oluşturu-
lan izdüşümüne paralel izdüşüm adı verilir.
Paralel izdüşüm, ışınların görüntü düzlemi-
ne dik olması durumunda dikgen (ortogo-
nal) izdüşüm olarak adlandırılır. Dikgen
izdüşümde, iki düzlem birbirine paralel ise,
özgün şekil ile izdüşümü birbirine özdeşdir,
aksi durumda böyle bir özdeşlik söz konusu
değildir.

Haritacılıkta izdüşümden, temel olarak,
bir küre yüzeyinin (Yer yüzeyi) bir düzleme
(harita düzlemi) aktarılması amacıyla yarar-
lanılır. Bu tür bir gösterim, belirli zorluklar
içerir; ne var ki eski kartograflar önceleri bu
sorunla fazlaca ilgilenmediler. Ama keşif-
lerin hızlanmasıyla, geniş kara parçalarının,
okyanusların ve daha sonra da Yer'in
tamamının harita üzerinde gösterilmesi aş-
masına varıldı ve böylece izdüşüm teknikle-
rinin geliştirilmesi zorunlu duruma geldi.
16. yüzyıl Flaman kartograflarından Gerar-
dus Mercator, meridyenleri düz ve eşit
aralıklı, paralelleri ise yatay ve aralarındaki
uzaklık enlemin sekantıyla orantılı olarak
artan biçimde gösteren izdüşüm yöntemini
buldu. Bu teknikle küre biçimindeki Yer,
kutuplara bakan üst ve alt bölümleri açık
bir silindiri biçimine getirilir; daha sonra
silindir açılarak düz yüzey elde edilir. Bu
yöntemle hazırlanan haritalarda, doğu-batı
ve kuzey-güney doğrularının aslına ol-
dukça sadık bir gösterimi elde edilir, ama
yüksek enlemlere gidildikçe önemli sapma-
lar ortaya çıkar. Yerkürenin orta bölümleri-
nin haritasının çıkartılmasında günümüzde
de Mercator izdüşümü yönteminden yarar-
lanılmaktadır. Başka izdüşüm teknikleri de
vardır. Bunlardan konik izdüşümde göste-
rimler, Kuzey ya da Güney kutup noktası-
nın üstündeki bir noktadan başlayarak, ana
çizgileri belirli bir paralelde yerküreye teğet
geçen bir koninin üstünde elde edilir.
Yerküre üzerindeki noktaların bir düzlem
üzerine doğrudan izdüşürülmesi de haritacı-
lıkta yaygın olarak kullanılan bir izdüşüm
yöntemidir. Düzlemsel, (azimutal ya da
ufki) izdüşüm olarak adlandırılan bu yön-
temde, görüntü düzlemi olarak yerküreye
teğet bir düzlem alınır. Böylece Yer'in bir
bölümünün disk biçiminde düzlemsel bir
haritası elde edilir. Bu tür izdüşümde, odak
noktası olarak, yerkürenin merkezi alının-
dığında elde edilen izdüşümüne gnomonik izdüş-
üm, düzlemin yerküreye değme noktasının
çapsal karşısı alındığında elde edilene stereo-
grafik izdüşüm adı verilir. Yerküre üzerin-
deki noktaların, düzleme dik ışınlar aracılı-
ğıyla elde edilen izdüşümü ise ortografik
(dikçizgisel) izdüşüm olarak adlandırılır.

Matematğin, izdüşümleri ve bunların
özelliklerini konu alan dalına izdüşümsel
geometri adı verilir. Ayrıca *bak. harita*;
izdüşümsel geometri.

İzdüşümsel geometri, geometrik şekiller
ile bunların izdüşümü alınarak elde edilen
görüntüleri (gönderim) arasındaki ilişkileri
konu alan matematik dalı. Cisimlerin oluş-
turduğu gölgeler, sinemada perde üzerine
düşen görüntü ve Yer yüzeyi haritaları,
başlıca izdüşüm örnekleridir.

Resim ve çizimlerde önemli bir rol oynayan
perspektif (üç boyutlu görünümünün ve
cisimlerin resim düzlemine izdüşümü) ko-
nusunun daha iyi anlaşılmasında duyulan
gereksinim izdüşümsel geometrinin geliş-

mesinde başlıca etmenlerden biri oldu. İzdüşümsel geometrinin gelişmesi açısından büyük önem taşıyan iki buluş Fransız matematikçiler Girard Desargues ve Blaise Pascal tarafından 17. yüzyılda ortaya konan ve bu matematikçilerin adlarıyla anılan teoremlerdir (bak. Desargues teoremi). Bu teoremler uzaklık, açı, eşleşim ve benzerlik gibi ölçüye dayanan ve metrik özellikler olarak adlandırılan özelliklerle ilişkili değildir ve yalnızca doğruların kesişmesi ve noktaların bir doğru üzerinde bulunması kavramlarına dayanır. Bu teoremlerin genelleştirilmesinde karşılaşılan zorluklar, Fransız mühendis Jean-Victor Poncelet tarafından, her doğrunun sonsuzdaki bir noktaya uzatılabileceği ve bu noktanın bütün paralel doğrular için aynı nokta olduğu; benzer biçimde her düzlemin sonsuzdaki bir doğruya uzatılabileceği ve bu doğrunun bütün paralel düzlemler için aynı olduğu varsayımıyla çözüldü. *Traité des propriétés projectives des figures* (1822; Şekillerin İzdüşümsel Özellikleri Üzerine İnceleme) adını taşıyan ünlü yapıtıyla izdüşümsel geometrinin temellerini ortaya koyan J.-V. Poncelet, bu bilim dalının kurucusu olarak kabul edilir. İzdüşümsel geometri sonraki yıllarda büyük bir gelişme gösterdi. Özellikle Eukleidesçi temellerden kurtulup bağımsız bir geometri olma yönündeki bu gelişmede önemli katkıları olan çok sayıda matematikçi arasında K.G.C. von Staudt, Felix Klein, Moritz Pasch ve Otto Stolz anılabilir.

İzdüşümsel geometride şekillerin izdüşüm altında oluşan görüntülerinde, uzunluk, biçim ve açılarda ortaya çıkan değişim ve bozulmalara karşın, korunan (değişmeden kalan) matematiksel özelliklerin incelenmesi önem taşır. Bu özellikler arasında çizgilerin doğru olma özelliği ile noktaların doğru üzerinde bulunması özelliği (bir başka deyişle, bir nokta bir doğrunun üzerinde ise, noktanın görüntüsünün de doğrunun görüntüsü üzerinde bulunması özelliği) sayılabilir. İzdüşümde şekil ile görüntüsünün birbirine karşılık gelen noktaları, izdüşüm merkezinden geçen bir doğru (izdüşüm ışını) üzerinde bulunur. Tasarı geometride izdüşüm merkezinin sonsuzda olduğu kabul edilir, bu nedenle izdüşüm ışınları birbirine paraleldir; ayrıca bu ışınlar izdüşüm düzlemine diktir, dolayısıyla izdüşüm, dikgen (ortogonal) izdüşüm olarak adlandırılır. Karanlık kutu(*) (*camera obscura*) olarak da bilinen işne delikli fotoğraf makinesinde izdüşüm merkezi kutudaki küçük deliktir ve bu delik cisim ile görüntüsünün arasında olduğundan, görüntü terstir.

İzebel (d. y. İÖ 843), Eski Ahit'te (I. ve II. Krallar) İsrail kralı Ahab'ın karısı. Yehova dinine karşı çıkıp İlyâ ve Elişâ peygamberlere meydan okuyarak İsrail'i on yıllar boyunca güçsüz bırakan iç mücadelelere yol açmıştır.

İzebel, Fenikelilerin kıyı kentleri Sur ve Sayda'da kral ve rahip olarak hüküm süren Etbaal'ın kızıydı. Ahab'la (hd İÖ y. 874 - y. 853) evlenince onu bir doğa tanrısı olan Melkart'a (Sur'lu Baal) tapınmaya razı etti. Kendisine karşı gelenleri yok etmeye çalıştı. Yehova'nın peygamberlerinin çoğu İzebel'in buyruğuyla öldürüldü. Ama bu acımasız davranış İlyâ'nın tepkisi ve gazabıyla karşılaştı. İlyâ tanrısal bir ceza olarak şiddetli bir kuraklığın başlayacağı kehanetinde bulundu (I. Krallar 17). Bir süre sonra İlyâ, kendilerine sunulacak birer boğa adadığına Baal ile Yehova'dan hangisinin ateşle yanıt vereceği konusunda Baal rahipleriyle bahse girdi ve bahsi kaybeden rahiplerin tümünü boğazlattı. Ama katliamı duyan İzebel'in kendisini öldürmeye ant içmesi üzerine canını

kurtarmak için kaçmak zorunda kaldı (I. Krallar 18:19-37).

İzebel'in kötülüklerine ilişkin son öykü I. Krallar Kitabı'nın 21:5-16 ayetlerinde yer alır. Ahab, sarayına bitişik bir bağa göz koyar. Bağ, Yizreelli (Gilboa Dağının eteğinde, büyük olasılıkla günümüzde aynı adı taşıyan İsrail yerleşim merkezinin yerinde bulunan eski kent) Nabot adlı birinin malıdır. Nabot, "babalarımın mirası" diyerek bağından vazgeçmeyi reddedince, İzebel onu "Tanrıya ve krala" dil uzatmakla suçlar ve Nabot taşlanarak öldürülür. Bağın içinde Ahab'ın karşısına çıkan İlyâ, onun ve tüm varislerinin yok olacağı, Yizreel'deki köpeklerin İzebel'i parçalayıp yiyecekleri kehanetinde bulur.

Eski Ahit'teki öyküye göre, Ahab birkaç yıl sonra Suriyeliyle yaptığı bir savaşta ölür. İzebel ise yaklaşık on yıl daha yaşar. İlyâ'nın ardılı Peygamber Elişâ da Baal dinine son vermeye kararlıdır. Yehu adlı bir komutanı İsrail kralı olarak kutsal yağla meshedince iç savaş çıkar. Bu sırada İzebel'in oğlu Yehoram (Yoram) hüküm sürmektedir. Yehu, Yehoram'ı Nabot'un bağında öldürür, sonra İzebel'in sarayına gider. İzebel onu karşılamak için süslenir. Ama Yehu'yla alay edince Yehu, yanındaki harem ağalarına İzebel'i pencereden aşağı atmalarını buyurur. Sonra İzebel'in bir kral kızına yaraşır biçimde gömülmesini ister ama kadının vücudunun büyük bölümünü köpeklerin yemiş olduğu görülür (II. Krallar 9:30-37).

izentropik harita bak. eşentropi haritası

İzer, Zeki Faik (d. 15 Nisan 1905, İstanbul - ö. 12 Aralık 1988, İstanbul), Türkiye'de soyut resmin ilk temsilcilerinden sayılan ressam.

Vefa Lisesi'nde okurken sanata ilgi duymaya başladı. 1923'te Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girdi, Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1928'de Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti. Bir süre André Lhote ve Othon Friesz'den dersler aldıktan sonra Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda seramik ve fresk konusunda çalıştı. 1932'de Türkiye'ye döndü, kısa bir süre Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Resim İş Bölümü'nde ve Ankara Lisesi'nde öğretmenlik etti.

İstanbul'da Elif Naci, Nurullah Berk ve Zühtü Müridoğlu ile birlikte D Grubu'nun kuruluşuna katıldı. 1934'te yeniden Paris'e gitti; bu kez resim çalışmalarının yanı sıra çocuk kitapları için illüstrasyonlar da yaptı. 1936'da Türkiye'ye döndü. Ertesi yıl Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğretim üyesi olarak girdi ve bir fotoğraf atölyesi kurdu; 1940'ta afiş atölyesine öğretmen atandı; 1955'ten 1970'te emekli olana değin de resim atölyesi öğretmenliği yaptı.

İzer 1939'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezileri programı kapsamında Eskişehir'e gitti, Aydın'a kadar olan bölgede birçok resim gerçekleştirdi. 1946'da, henüz resmen kurulmamış olan UNESCO'nun, Uluslararası Modern Sanat Sergisi'nde komiser olarak görevlendirildi. O sırada Nurullah Berk ile birlikte Uzakdoğu yapıtlarının sergilendiği Cernuschi Müzesi'nde "Bugünün Türk Resmi, Dünün Türkiye" adlı serginin açılış çalışmalarını yürüttü. 1948-52 arasında Güzel Sanatlar Akademisi müdürlüğü yaptı. 1951'de akademiye Türk Sanat Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1958'de Brüksel'de açılan Uluslararası Modern Resim Sergisi'ne Cevat Dereli ile birlikte Türk resmini temsilen katıldı. 1960'ta Türkiye birincisi olan soyut-dışavurumcu anlayıştaki "Sultanahmet Camisi'nin Camıları" (1957) adlı yapıtı Guggenheim Uluslararası Sergisi'ne

gönderildi. İzer 1942'deki 4. ve 1957'deki 18. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birincilik ödülünü kazandı.

İzer'in 1930'lardan sonraki doğa görünümünde soyut bir anlatım geliştirme çabası içinde olduğu görülür. Paris'te bulunduğu sırada özellikle 15. ve 16. yüzyıl Avrupa sanatıyla Doğu sanatını yakından incelemiş ve bunlardan etkilenmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra D Grubu içinde renk kullanımı, fırça vuruşları ve figürleri işleyiş biçimiyle öne çıkmıştır. Bu yıllardan başlayarak resimlerinde renge özel bir önem vermiştir. 1945'lerde paletini daha da zenginleştirmiş, bunun yanı sıra atak fırça vuruşlarıyla kompozisyonlarına dinamik bir yapı kazandırmıştır. 1946'daki UNESCO sergisi onun soyut anlayışına yeni bir boyut getirmiştir. 1960'a değin temelde figüratif soyutlamalar yapan İzer, bu tarihten sonra figürden bütünüyle uzaklaşarak soyut-dışavurumcu bir anlatıma yönelmiştir. Özellikle renk-biçim ilişkisine ağırlık verdiği link-soyut yapıları üretmeye başlamıştır. Gittikçe daha yetkinleştirdiği atak fırça vuruşları ve canlı renk titreşimleri resimlerine dinamizm kazandırırken, bir yandan da onlara kendiliğinden oluşuvermiş havası getirir. 1960'ların ortalarına doğru müzikle resim arasındaki ilişkiye yönelen İzer, Beethoven'ın aynı adlı yapıtından esinlenerek gerçekleştirdiği "Missa Solemnis"te (1965) ulaştığı renk dinamizmi ve zenginliği ile yüzeyde belli bir ritim oluşturmuştur. 1970'lerdeki Paris döneminde, özellikle ilkel sanata olan yakınlığından ötürü, yeni biçim arayışları ve çizgi kullanımlarına yönelmiştir.

1980'lerde yağlıboya resim çalışmalarının yanı sıra duvar halıları da gerçekleştiren İzer'in bu konuya ilgisi 1946 UNESCO sergisi sırasında başlamıştır. Kolaj tekniğini de kullandığı bu dokumalarda, resimdekine koşut bir anlayış görülmekle birlikte, yer yer geleneksel halı desenleriyle Orta Asya ve Anadolu Selçuklu sanatından alınmış öğelere de rastlanır.

İzgü, Muzaffer (d. 1933, Adana), mızah yazarı.

Küçük yaşta çalışmaya başlayarak bulaşıkçılık, garsonluk, pamuk işçiliği, seyyar satıcılık gibi işler yaptı. Diyarbakır İlköğretmen Okulu'nu bitirdi. Çeşitli ilkokul ve ortaokullarda öğretmenlik ettikten sonra 1979'da emekliye ayrıldı.

İlk mizah yazılarını *Akbaba* dergisinde yayımladı. Özel tiyatrolarda sahnelenen komedileri ve radyo skeçleriyle ün yaptı. Yapıtlarında güldürmekten çok düşündürmeyi amaçlayan İzgü, toplumsal çarpıklıklara sınıfsal açıdan bakarak Anadolu insanının dramını kara mizahla yansıtmaya çalıştı. 1977'de "Hıdır Baba" adlı öyküsüyle Akşehir Nasreddin Hoca ve Turizm Derneği Ulusal Gülmece Öyküsü Yarışması'nda üçüncülük ödülünü, aynı yıl "Anayasa Hangi Anayasa" adlı öyküsüyle *Milliyet Sanat Dergisi* Gülmece Öyküsü Yarışması'nda ikincilik ödülünü, 1978'de *Donumdaki Parayla* (1977, 1992) Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü, 1980'de *Bülbül Dıdık* (1980, 1990) adlı çocuk romanıyla da Bulgaristan Altın Kirpi Gülmece Ödülü'nü kazandı. *Halo Dayı* (1973, 1990) adlı romanı oynatılarak 1979'da televizyonda gösterildi. İzgü'nün bunlardan başka *Gecekondu* (1970, 1991), *İlyas Efendi* (1971, 1989) gibi romanları, *Bando Takımı* (1975, 1991), *Delive Her Gün Bayram* (1980, 1985), *Sen Kim Hovardalık Kim* (1980, 1989), *Her Eve Bir Kara-*

kol (1980, 1989), *Devlet Babanın Tonton Çocuğu* (1981, 1991), *Lüp Lüp Makinası* (1982, 1989), *Kasabanın Yarusı* (1982, 1990), *Demokrasimiz Kaç Para Eder* (1988, 1991) gibi öyküleri, *Karadüzen* (1971), *İnsanlığın* (1972), *Reçetesi Peçete* (1974), *Ulanmıyorum Üşüyorum* (1975) gibi tiyatro yapıtları ve *Ekmek Parası* (1979), *Çizmeli Osman* (1980, 1990), *Pazar Kuşları* (1980, 1985), *Uçtu Uçtu Ali Uçtu* (1980, 1986), *Süpermen İstanbul'a Düştü* (1990), *Bulutlara Simit Satan Çocuk* (1991) gibi çocuk kitapları vardır.

İzlanda, resmî adı İZLANDA CUMHURİYETİ. İzlanda dilinde LYDHVELDIDH ISLAND. Atlas Okyanusunun kuzeyinde, Norveç ile Grönland arasında ada ülkesi. Kuzeyde Grönland Denizi ve Kuzey Kutup Dairesi, doğuda Norveç Denizi, güney ve batıda Atlas Okyanusu, kuzeybatıda da Danimarka Boğazıyla çevrilidir. Kıyılarının toplam uzunluğu 4.800 km'yi aşar. En yakın Avrupa ülkesi yaklaşık 800 km güneydoğusundaki İskoçya'dır. Yaklaşık 325 km batısındaki Grönland'dan Danimarka Boğazıyla ayrılır. Yüzölçümü 103.000 km², başkenti Reykjavík, 1991 tahmini nüfusu 258.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. İzlanda'nın büyük bölümü kırıklarla (fay) bölünmüş yüksek bir düzlükten oluşur. Ülke iklim özellikleri ve kıyılarının biçimi bakımından dört bölgeye ayrılabilir: İklimin soğuk ve kuru, kıyıların ise fiyortlarla kaplı olduğu kuzeydeki üç bölge ile iklimin kuzeye göre ılık ve nemli, kıyı çizgisininse düz olduğu güney bölgesi. Kuzeydeki üç bölgeden birini oluşturan, ülkenin kuzeybatı ucundaki yarımada derin vadilerle bölünmüş bir platodur. Ortakuzey bölgesinin başlıca coğrafi özelliği geniş vadiler ve çayırırlarla kaplı düzlükler, kuzeydoğu bölgesinin ise sayısız fiyortlardır. Güney bölgesinin yüzey şekilleri alçak düzlüklerden yüksek dağlara kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Ülkenin en yüksek noktası olan Hvannadalshnúkur Dağı (2.119 m) Vatna Buzulunun (jökull) güney ucunda yer alır. Adanın en büyük buzulu olan Vatna Buzulunun yüzölçümü (8.250 km²) Avrupa'daki bütün buzulların kapladığı alana eşittir.

İzlanda'da bir bölümü hâlâ etkin olan yaklaşık 200 yanardağ vardır. Güneybatı kıyısı açıklarında Surtsey Adası, deniz dibindeki bir yanardağın Kasım 1963-Haziran 1967 arasındaki püskürmeleri sonucunda oluşmuştur. 1973'te Heimacy Adasındaki bir yanardağın püskürmesiyle önemli bir balıkçılık limanı olan Vestmannaeyjar lavlar altında kalmış, çevredeki yerleşmeler boşaltılmıştır. Sık görülen depremler, evlerin depreme dayanaklı biçimde inşa edilmiş olması nedeniyle, ciddi hasara yol açmaz.

İzlanda'nın en uzun ırmağı olan Thjórsá (230 km), aynı zamanda ülkenin en hızlı akışı (370 m/sn) ve su toplama alanı en geniş akarsuyudur. Ülkedeki öbür önemli ırmaklar buzullarla beslenen Thjórsá, Vatna ve Hof'tur. İzlanda sıcak su kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkesidir. Adanın değişik yerlerine dağılmış 250 kadar sıcak su kaynağı ülke ekonomisine önemli katkıda bulunur; örneğin Reykjavík, yakınındaki sıcak su kaynaklarından borularla taşınan suyla ısıtılır.

İklim. İzlanda'nın iklimi Kuzey Kutup Bölgesi ve tropik bölgelerden gelen hava akımları ile Doğu Grönland Akıntısı ve Gulf Stream'in etkisi altındadır. Doğu Grönland Akıntısı zaman zaman buz parçalarını bölgeye taşıırken, Gulf Stream iklimi yumuşatıcı bir etkide bulunur. Kuzey Kutup Dairesi'nin çok yakınında bulunmasına karşın kuzeydeki öteki ülkelerden daha ılıman bir iklimi olan İzlanda'da temmuz ayı sıcaklık ortalaması 11°C, ocak ayı ortalaması ise 0°C'dir. Güneydoğuda 3.050 mm'yi aşan yıllık yağış miktarı, ortabati kesimde 750 mm'nin altına düşer. Kuzeybatıda yılın 100 günü kar yağışı geçerken, güneydoğuda karlı günlerin sayısı yalnızca 40'tır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan tarıma elverişli alanlar genellikle otlak olarak kullanılır. Ormanlarla örtülü alanların oranı yalnızca yüzde 1'dir. Geri kalan kesimler, buzullar (yaklaşık yüzde 10) ve turbalıklarla kaplıdır.

Yerleşme açılmadan önce adada yaşayan tek memeli türü tilkiydi. Göçmenlerin birlikte getirdiği ev ve çiftlik hayvanları dışındakendiligidinden taşınan memeliler arasında

fare, keme ve mink sayılabilir. Daha sonra adaya getirilen ren geyiği iç kesimlerde varlığını sürdürmektedir. Ülkede ördek ve değişik kuş türleri yaşar. En çok bulunan tatlı su balıkları alabalık ve sombalığıdır. Denizlerde morina, kaplin ve ringa bulunur.

Yerleşme dokusu. Yerleşmelerin kıyılarda toplandığı İzlanda'da nüfusun büyük çoğunluğu kasabalarda ve büyükçe köylerde yaşar. Tipik bir İzlanda köyünde bir balıkçılık filosu ile bir gıda dondurma tesisi vardır. Ülkenin başlıca kentsel yerleşmesi nüfusu 1990'da 98 bine yaklaşan başkent Reykjavík'tir. Onu 16.186 kişilik nüfusuyla Kópavogur izler. Ülkenin öteki önemli kentleri kuzey kıyısındaki Akureyri, bir balıkçılık limanı olan Keflavík, güney kıyısındaki Vestmannaeyjar, ülkenin tek çimento fabrikasının bulunduğu Akranes ile batıdaki Ísafjörður ve kuzeydeki Siglufjörður'dur. Güneydeki düzlüklerde yer alan ve bir tarım merkezi olan Selfoss, iç kesimlerdeki en büyük kırsal yerleşmedir.

NÜFUS. İzlanda'da nüfus her bakımdan son derece türdeş bir yapı gösterir. Ülke nüfusunun yüzde 85'ini Kuzeylilerin soyundan gelenler, geri kalanını ise Kelt kökenliler oluşturur. Bu grupların zaman içinde kaynaşmasıyla ırksal ve etnik farklılıklar kalkmış ve ülkenin ilk yerleşime açıldığı dönemde konuşulan Eski İzlanda dilinin yerini bugün konuşulan Çağdaş İzlanda dili almıştır. 16. yüzyılın ortalarından beri Lutherçiliğin yaygın olduğu İzlanda'da nüfusun yüzde 93'ü (1990) resmî Evanjelik Lutherci Kilise'ye bağlıdır.

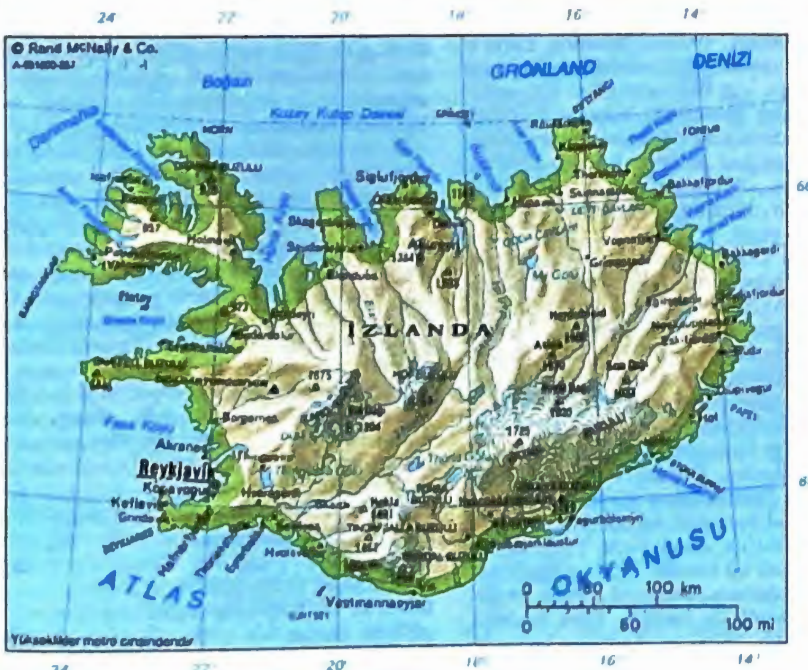
Nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 3,2 kişiden biraz fazladır. Yakın dönemde kırsal kesimden kentsel alanlara yoğun bir göç yaşanmıştır. 1900'de toplam nüfusun yalnızca onda birinin yaşadığı kentsel alanların toplam nüfus içindeki oranı günümüzde onda dokuza yaklaşmıştır. Nüfusun yarıdan fazlası Reykjavík ve çevresindeki alanda yaşar. Doğal nüfus artış hızı (1990) binde 12 gibi düşük bir düzeydedir; doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 18,7 ve binde 6,7'dir.

EKONOMİ. İzlanda'da balıkçılık ve imalat sektörlerine dayanan piyasa ağırlıklı bir ekonomi yürürlüktedir. Bununla birlikte son yıllarda devlete ait sanayi kuruluşlarının sayısında belirgin bir artış olmuştur. 1989 verilerine göre 5,3 milyar ABD Doları olan gayri safi milli hasıla (GSMH) nüfustan daha hızlı artmaktadır; aynı yılın verilerine göre 21.240 ABD Doları olan kişi başına milli gelir Avrupa ortalamasının üzerindedir.

Ekime ayrılmış sınırlı alanlarda ürün miktarı ancak yoğun gübrelemeyle artırılır. Başlıca tarımsal etkinlik hayvancılıktır. Yüncülük hızlı bir gelişme göstermektedir. Et ve süt gereksinimi iç üretimle karşılanırken, öteki gıda maddelerinin çoğu ithal edilir.

GSMH'nin yaklaşık beşte birini sağlayan balıkçılık sektöründe toplam işgücünün altıda biri çalışır. 1990'da ihracatın yüzde 76'sını balık ve balık ürünleri oluşturuyordu. Balıkçılıktaki teknik gelişmelere bağlı olarak avlanan balık miktarı artmakla birlikte, son yıllarda bazı balık türlerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi nedeniyle avlanmaya sınırlamalar getirilmiştir.

Sayılsız sıcak su kaynakları ve çavlanlar sayesinde büyük bir enerji potansiyeli olan İzlanda'da elektrik üretimi 1989'da 4,5 milyar kW-saate ulaşmıştır. Toplam 14.500 hektarlık bir alanı kaplayan seraların tümü sıcak su kaynaklarından yararlanılarak ısıtılır. Hükümet son yıllarda yabancı sermayenin bu alanda yatırım yapmasını özendirici düzenlemeler yapmıştır.

Toplam işgücünün yaklaşık sekizde birinin çalıştığı imalat sanayisinin GSMH içindeki payı da dörtte bir kadardır. Başlıca sanayi dalları alüminyum ve ferrosilisyum üretimi ile dokumacılıktır. GSMH içindeki payı yüzde 50'ye yakın olan hizmet sektöründe toplam işgücünün üçte biri çalışır.

İşçilerin yüzde 90'ından fazlasının sendikalı olduğu İzlanda'da işsizlik yok denebilecek bir düzeydedir. Bankacılık ve finansman kuruluşlarıyla elektrik santrallerinin büyük bölümü devlete aittir. Başlıca ihracat kalemleri balık ve balık ürünleri, ithalat kalemleri ise makine, temel mamul mallar,

retim kurumu 1911'de kurulmuş olan Reykjavík'teki İzlanda Üniversitesi'dir. Kitle iletişim araçlarına sansür uygulanmaz. En çok okunan gazete tutucu eğilimli *Morganbladi*'dir. Radyo ve televizyon yayınları bir kamu kuruluşu aracılığıyla yürütülür; televizyon programlarının büyük bölümü ABD'den ithal edilir.

KÜLTÜREL YAŞAM. İzlanda küçük nüfuslu bir ülkenin de zengin bir kültür yaratabileceğinin en canlı örneğidir. Ülkenin kültür merkezi olan Reykjavík'te sinemalar, müzeler, tiyatrolar ve pek çok resim galerisi vardır. Devlet müzelere mali destek sağlar.

İzlanda'da balıkçı tekneleri
ABC Ajansı

gıda ürünleri ve madeni yakıtlardır. İzlanda'nın ticaret yaptığı ülkelerin başında Almanya, ABD ve İngiltere gelir.

İzlanda'da demiryolu yoktur; az sayıdaki karayolu kıyı çizgisini izler. Ulaşım daha çok havayoluna dayanır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. İzlanda çok partili bir cumhuriyettir. Sembolik yetkileri olan cumhurbaşkanı halk tarafından beş yıl için seçilir. Başbakan cumhurbaşkanınca atanır. Dünyanın en eski yasama organlarından olan, iki meclisli *Althing*'in (Parlamento) 63 üyesi nispi temsil sistemiyle dört yılda bir seçilir. Başlıca siyasi partiler Bağımsızlık Partisi, İlerici Parti, Halk İttifakı, Sosyal Demokrat Parti ve Kadınlar İttifakı'dır. 1944'te halkoylamasıyla kabul edilen anayasa uyarınca en yüksek yargı organı Yüksek Mahkeme'dir. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) üye olan İzlanda'nın örgüte katkısı Keflavík hava üssündeki küçük ABD birliğinin gereksinimlerini karşılamakla sınırlıdır.

İzlanda yerel yönetim açısından sekiz yönetim bölgesi (*landsvæði*), 20'den fazla bağımsız kent ve kasaba (*kaupstaðir*) ile 200 kırsal bucak (*hreppar*) ayrılmıştır. Kasabalar ve bucaklar seçimle işbaşına gelmiş meclislerle yönetilir. Yerel yönetimler eğitim ve sosyal işler ile belediye ve sağlık hizmetlerinden sorumludur.

Sağlık sigortasının zorunlu olduğu İzlanda, sağlık hizmetleri açısından dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biridir; hastaneler parasız hizmet verir; öteki sağlık hizmetlerinin bedeli de çok düşüktür. 19. yüzyılda en önemli ölüm nedeni olan bulaşıcı hastalıkların önü hemen tümüyle alınmıştır. Ortalama ömür (1989-90) kadınlarda 80,3 yıl, erkeklerde ise 75,7 yıldır. Sosyal sigorta sistemi emekli aylığıyla işsizlik, işgörmelik ve aile yardımlarını kapsar.

Eğitimin 16 yaşına değin zorunlu olduğu İzlanda'da ilkokuldan üniversiteye kadar bütün okullar parasızdır. Başlıca yükseköğ-

1885'te kurulmuş olan İzlanda Sanat Galerisi'nde daha çok modern sanat yapıtları sergilenir. Ulusal Tiyatro (1950) yazar ve sanatçılara mali destek sağlamanın yanı sıra tiyatro etkinliklerini Reykjavík dışındaki kentlere de yaymayı amaçlar.

İzlanda'da resim uzun yıllar kiliseye bağlı kalmış, ilk bağımsız ressam 1880'lerde ortaya çıkmıştır. Daha çok manzara resimleriyle tanınan bu ressamların en ünlüsü Jóhannes Kjarval'dır. Resmin yanı sıra geleneksel gümüş işçiliği de önemini korumaktadır.

Edebiyatta saga geleneği 19. yüzyılın ortalarında yeniden canlanmıştır. Dünyaca tanınmış İzlandalı yazarların başında 1955 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi Halldór Laxness gelir. Müzik ülkenin kültürel yaşamında önemli bir yer tutar.

TARİH. İlk yerleşmeler. Akdenizli gemicilerin daha İS 4. yüzyılda İzlanda'nın varlığını ve yerini bildiklerine ilişkin çeşitli bilgiler bulunmakla birlikte, adada ilk yerleşim İS 9. yüzyıl başlarında pagan Vikinglerden kaçan İrlandalı münzevilerle başladı. Bunu Kuzeyli toplulukların istilası izledi.

İlk Kuzeyli yerleşmesi 874'te Norveç'in batısından gelen Ingólfur Arnarson tarafından bugün Reykjavík'in bulunduğu yerde kuruldu. Zamanla sayıları artan Norveçliler *godhi* denen şeflerin yönettiği bağımsız birimlerde toplandılar. Her birimin ayrıca bir meclisi (*thing*) bulunuyordu. *Godhi*'lik makamı veraset yoluyla geçtiği gibi satın da alınabiliyordu. Ülke'deki *godhi*'lerin aralarında anlaşmalarıyla 930'da bir tür cumhuriyet kuruldu ve ulusal nitelikte ilk meclis (*Althing*) oluşturuldu. Yasama ve yargı yetkileri *Althing*'e bırakılırken, yürütme gücü *godhi*'lerin elinde kaldı. Bu dönemde rakip *godhi*'ler arasındaki çekişmeler İzlanda saskalarına da konu olan savaflara yol açtı. Bu savafların sonunda ülke'deki bütün yerleşmeler birkaç kişinin yönetiminde altında toplandı. Norveç kralı IV. Håkon çatışmalardan yararlanarak 1262-63 yıllarında

İzlandalı soylulara egemenliğini kabul ettirdi.

14., 15. ve 16. yüzyıllar. VI. Håkon'un ölümünden (1380) sonra Norveç ve Danimarka'nın birleşmesiyle İzlanda Danimarka'nın yönetimi altına girdi. Bu dönemde bütün önemli yönetim görevlerine yabancılar getirildi. İskandinav krallık şirketleri de Alman ve İngiliz tüccarlarının bölge ticaretini ele geçirmek için yürüttükleri mücadele ülke ekonomisini tam bir yıkıma uğrattı. Yanardağ püskürmeleri ve veba salgınları (1402-04, 1493) durumu daha da kötüleştirdi.

Norveç kralı III. Christian (hd 1534-59) 15 yıl süren bir mücadelenin sonunda İzlanda'ya Lutherçiliği zorla kabul ettirdi. Piskopos Jón Arason ile iki oğlunun Kasım 1550'de öldürülmesiyle Lutherçiliğe karşı son direniş de kırılmış oldu. Lutherçilik kralın çeşitli tarikatların mülklerine el koyarak servetini artırmasını ve İzlanda'daki otoritesini güçlendirmesini sağladı.

17., 18. ve 19. yüzyıllar. Ayrıcalıklı şirketlerin kurduğu ticari tekel, yanardağ püskürmeleri ve bulaşıcı hastalıkların yol açtığı sorunlar 17. ve 18. yüzyıllarda da sürdü. 18. yüzyıl sonlarına doğru ticari tekellere son verilmesiyle ülke ekonomisinde belirgin bir gelişme görüldü.

Danimarka kralı VI. Frederik'in (hd 1808-39) bölgesel danışma meclislerinin kurulmasına izin vermesinden sonra, *Althing*'in yeniden kurulmasını amaçlayan bir hareket ortaya çıktı. 1841'de Jón Sigurdsson'un önderliğini üstlendiği hareketin programı köklü ekonomik, toplumsal ve siyasi reformları kapsıyordu. 1845'te kurulan *Althing* 1875'te yasama meclisi niteliğine kavuştu.

19. yüzyıl başlarına değin sağlanan gelişmeye karşın, İzlanda hâlâ çok yoksul ve geri bir ülkedydi. Yollar olmadıktan ulaşım at sirtında yapılıyor, ilkel yöntemlerle küçük işletmelerde yapılan tarım verimli sonuç vermiyordu. Ticaret ise Danimarka kumpanyalarının elindeydi. Ülke ekonomisi açısından büyük önem taşıyan ilk gelişmeler 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. Bu dönemde ilk yollar yapıldı, kıyılar arasında gemi taşımacılığı başladı, tarım ve balıkçılık alanlarında yeni yöntemlerin kullanılmaya başlamasıyla üretimde önemli bir artış sağlandı. İzlandalılar 1870'ten sonra ülke ticareti üzerinde daha fazla denetim sahibi oldular. 1885'te ülkenin ilk bankası olan İzlanda Merkez Bankası kuruldu.

Bağımsızlık ve cumhuriyetin ilanı. 1903'te adanın işlerinde daha geniş bir özerkliği öngören yeni bir yönetmel düzenlemeye gidilmesi, toplumsal yaşamın her alanında önemli değişikliklere yol açtı. Bu dönemde ekonomide önemli gelişmeler sağlandı; göçlerin durdurulmasıyla nüfusta önemli bir artış oldu. 1914'te İzlanda Buharlı Gemi Kumpanyası'nın kurulmasından sonra balıkçılık İzlandalıların eline geçti. 1907'de çıkarılan yasayla eğitim alanında çeşitli düzenlemeler yapıldı, 1911'de İzlanda Üniversitesi kuruldu. I. Dünya Savaşı'yla kesintiye uğrayan bu gelişmeler savaştan sonra yeniden canlılık kazandı.

1918'de İzlanda ve Danimarka arasında imzalanan 25 yıl süreli antlaşmayla İzlanda'nın Danimarka tahtına bağlı özerk bir devlet olması kabul edildi. *Althing* 1937'de aldığı bir kararla antlaşmayı yenilemeyeceğini açıkladı. II. Dünya Savaşı sırasında Almanların Danimarka'yı işgal etmesi üzerine, olası bir saldırıyı önlemek için adaya önce İngiliz, ardından ABD birlikleri ça-

ıldı. Bu dönemde İzlanda'nın Danimarka'yla yönetsel bağı kalmadı.

Şubat 1944'te Danimarka'yla antlaşmanın sona erdiğini ilan eden *Althing*, Danimarka'dan ayrılma ve bir cumhuriyet oluşturma konusundaki kararını plebisite sundu. Plebisit sonunda halkın yüzde 97'si *Althing*'in kararını destekledi. 16 Haziran 1944'te Danimarka ile İzlanda arasındaki birliğe resmen son verildi. Ertesi gün *Thingvellir*'de cumhuriyet ilan edilerek Sveinn Björnsson ilk cumhurbaşkanı seçildi. Ardından 1942'den beri işbaşında bulunan hükümetin yerini sosyalist partiler ile sağ eğilimli Bağımsızlık Partisi'nin oluşturduğu koalisyon hükümeti aldı. Başbakanlığa Bağımsızlık Partisi'nin lideri Ólafur Thors getirildi. Koalisyon hükümetleri sistemi sonraki yıllarda da sürdü.

Bağımsızlık Partisi ile Sosyal Demokrat Parti'nin 1950'lerin sonlarına doğru kurdukları hükümet, 1971'e değin iktidarda kaldı. Bunu merkez-sol ve merkez-sağ koalisyonlar izledi. 1983'te İlerici Parti'den Steingrímur Hermannsson başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti oluşturuldu. Nisan 1987'de yapılan seçimlerden sonra da Thorsteinn Pálsson başkanlığında İlerici Parti, Bağımsızlık Partisi ve Sosyal Demokrat Parti'den oluşan üçlü koalisyon hükümeti işbaşına geldi.

1980'de cumhurbaşkanlığına hiçbir partiyeye bağlı olmayan Vigdís Finnbogadóttir seçildi; dünyanın halk tarafından seçilmiş ilk kadın cumhurbaşkanı olan Finnbogadóttir neden olan bu önlemler enflasyonun 1986'da yüzde 10'a düşmesini sağladı.

II. Dünya Savaşı sonrasında tarım, inşaat ve balıkçılık alanlarında yapılan büyük yatırımlarla ekonomik açıdan hızlı bir gelişme sağlandı. Sonraki yıllarda dünya piyasalarında balık fiyatlarının düşmesi ve balık avına sınırlamalar getirilmesi ciddi ekonomik sorunlara yol açtı. Enflasyonun 1983'te yüzde 87'ye kadar çıkması üzerine çeşitli ekonomik önlemler alındı ve iki kez devalüasyona gidildi. Bir dizi greve ve hoşnutsuzluklara bu görevi günümüzde de sürdürmektedir.

İzlanda'yı savaş sonrasında uğraştıran bir sorun da balıkçılık hakları oldu. 1952'de kıyılarda avlanma sınırının 3 milden 4 mile çıkarılması İngiltere'nin ve öteki ülkelerin tepkilerine yol açtı. Bu sınır 1958'de 12 mile çıkarılınca İngiltere balıkçı gemilerini korumak için bölgeye hücumbotlar gönderdi ve İzlanda kıyı muhafızlarıyla İngiliz hücumbotları arasında bazı ufak çatışmalar oldu. İzlanda 1972'de avlanma sınırını bir kez daha tek yanlı olarak değiştirip 50 mile çıkarınca İngiltere bölgeye Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ni gönderdi. Lahey'deki Adalet Divanı'nın 50 millik sınırı kabul etmesine karşın, İzlanda yeni bir açıklama yaparak sınırın 200 mile çıkarıldığını açıkladı. Bunun üzerine bölgedeki İngiliz ve İzlanda birlikleri arasında ciddi çatışmalar oldu. Şubat 1976'da İzlanda ile İngiltere arasındaki diplomatik ilişkiler kesildi. Sonunda Norveç'in arabuluculuğuyla iki ülke arasında anlaşma sağlandı ve İngiliz hükümeti Şubat 1976'da 200 millik sınırı kabul etti.

Althing Mayıs 1985'te İzlanda'nın nükleer silahlardan arındırılması bölge olmasını öngören kararı onayladı. Son yılların en önemli olayı 11-12 Ekim 1986'da ABD başkanı Ronald Reagan ile Sovyet lideri Mihail Gorbacov'un katıldığı Reykjavík'teki zirve toplantısı oldu. Nükleer silahların sınırlandırılması görüşmelerini başlatması nedeniyle büyük önem taşıyan bu toplantı sırasında 3 binden fazla gazeteci İzlanda'ya geldi.

Başbakan Pálsson ve Bağımsızlık Partisi'nin hükümetteki öteki üyeleri ekonomik konulardaki bir anlaşmazlık nedeniyle Eylül 1988'de hükümetten çekildiler. Birkaç gün sonra İlerici Parti lideri Steingrímur Hermannsson başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Bağımsızlık Partisi'nin zaferiyle sonuçlanan Nisan 1991'deki seçimlerin ardından David Oddsson başbakan oldu. İzlanda Ocak 1993'te, Avrupa Topluluğu ile Avrupa Serbest Ticaret Birliği ülkeleri arasında Avrupa Ekonomik Alanı oluşturulmasına yönelik anlaşmayı onayladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak ANAYILLIK

İzlanda alçak basınç merkezi, İzlanda ile Grönland'ın güneyi arasında, atmosferde oluşan geniş alçak basınç merkezi. Atlas Okyanusunun kuzeyindeki çoğu şiddetli kış rüzgârına bu merkez neden olur. Kışın, denizler kara parçalarına göre daha sıcaktır; bu sıcaklık farkı, Atlas Okyanusunun kuzeyindeki rüzgâr dolaşımını etkisi altında tutan İzlanda alçak basınç merkezinin oluşmasına neden olur. Yazın, alçak basınç bölgesi zayıflar ve çoğunlukla iki ayrı parçaya bölünür. Ocak ayında deniz düzeyindeki ortalama atmosfer basıncı 996 milibardır. Gulf Stream akıntısı İzlanda alçak basınç merkezinin kuzeye doğru kaymasına neden olur.

İzlanda dili, İzlanda dilinde ISLENSKY. İzlanda'nın ulusal dili. Norveç ve Faroe dilleriyle birlikte Kuzey Germen dillerinin Batı İskandinav öbeğini oluşturur. 9. ve 10. yüzyıllarda Norveç'in batısından İzlanda'ya gelen Kuzeyli kabilelerin konuştuğu eski bir İskandinav dilinden türemiştir. Eski İzlanda dili ortaçağa ait *Edda*(*) metinlerinin, sagaların ve *skald*(*) denen saray şairlerinin dilidir. İzlanda dilini Norveç dilinden ayıran lehçe farkları, bu yapıtların yazıldığı dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

İzlanda dili, dilbilgisi, sözcük dağarcığı ve yazım kuralları açısından İskandinav dillerinin en az değişmiş olanıdır. Üç cins (eril, dişi, yansız), adın dört durumu (yalın, tamlayan, yönelme, belirtme) ve bazı çekimler korunmuş, karmaşık adil ve eylem sistemi de klasik dönemden bu yana çok az değişim geçirmiştir. Bu yüzden İzlandalılar, bugün de eski İzlanda sagalarını zorluk çekmeden okuyabilmektedirler. Buna karşılık, İzlanda dilinin söyleyişi, Eski İzlanda döneminden bu yana büyük ölçüde değişmiştir.

İzlanda dili, Kelt ve Roman dilleriyle Danca ve Latince'den birçok sözcük almıştır. Ama 19. yüzyılın başında gelişen arılaşma hareketiyle birlikte bu sözcüklerin yerine tümüyle İzlanda dilindeki karşılıkları benimsenmiştir. Bugün bütün teknik terim ve soyut kavramlar, yalnızca İzlanda dilinin öğelerinden türetilmektedir. Ayrıca bak. Eski İzlanda dili.

İzlanda edebiyatı, İzlanda dilinde ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. Eski İzlanda dilinden Çağdaş İzlanda diline kadar, bu dilde yazılmış bütün yapıtları kapsar. Batı Avrupa edebiyatının başlangıç ve ortaçağ dönemlerine denk düşen zengin klasik dönemi, özellikle *Edda*(*) metinleri, *skald*(*) denen saray şairlerinin yapıtları ve sagalarıyla ünlüdür. Ayrıca bak. İskandinav edebiyatı.

İzlanda likeni (*Cetraria islandica*), yaklaşık 7 cm uzunluğunda ve koyu kahverengiden grimsi beyaza kadar değişen renklerde dallanmış bir talı olan liken. Oluk biçimli dalları yassılmış toplara ayrılır; topların kenarları kısa tüylerle kaplıdır. Kuzey Yarıküre'nin dağlık alanları ile İzlanda'daki lavlı

yamaçlar ve düzlüklerde bulunan bu liken ren geyiği, misköküzü ve sığın gibi bazı hayvanların önemli besin kaynağıdır. Ayrıca, koyun ve sığırların yemlerine katıldığı gibi insanlar tarafından da besin olarak

İzlanda likeni (*Cetraria islandica*)
Ben Stenckland - Van Cleve Photography

tüketilir. Yıkayıp kurutulduktan sonra öğütülerek un haline getirilen liken ekmek ve lapa yapımında kullanılır. Hafif acımsı bir tadı vardır; bileşiminde yüzde 70 kadar likenin (liken nişastası) ve özütlenemeyen kahverengi bir boya bulunur. Gliserol kaynağı olan bu liken sabun sanayisinde ve bazı kozmetik kremlerin üretiminde kullanılır.

İzlanda sagaları, AİLE SAGALARI olarak da bilinir, İzlanda'da 930-1030 arasında yaşamış güçlü aileleri konu alan, 1200-1220 arasında yazılmış düzyazı kahramanlık öyküleri. Gerçekçi, nesnel ve denetimli üslupları, büyük bir ustalıkla çizilmiş karakterleri ve trajik bir duyarlılığı yansıtan ağırbaşlı anlatımlarıyla ortaçağ Avrupa edebiyatının birçok örneğini geride bırakmışlar ve Batı edebiyatında eşsiz bir yer edinmişlerdir. Klasik dönem İzlanda saga edebiyatının en gelişmiş örnekleridir. Sanatsal bütünlükleri, uzunlukları ve karmaşık yapıları, birçok çağdaş araştırmacıda bu yapıtların tek tek yazarların ürünü olduğu kanısını uyandırmıştır. Ama günümüzde de, sözlü geleneğin ürünü olduklarını savunanlar vardır. İzlanda sagalarının tarihle ilişkileri de uzun tartışmalara konu olmuştur. Ama birçok araştırmacı, tarihsel olgulara bağlı olsunar ya da olmasınlar, bu sagaların yok olan bir yaşam biçiminin katı töre ve inançlarını dramatik bir güç ve özlü bir anlatımla günümüze ulaştırdığı konusunda birleşir. Ayrıca bak. saga.

İzlanda spatı, saydam ve katıksız kalsit. Gözle görülebilecek ölçüde çiftkırıkcıdır. Bu özelliği nedeniyle kutuplama aletlerinde ve özellikle nikollerde kullanılır. Ayrıca bak. kalsit.

İzlanda Ulusal Kilsesi, İzlanda'da 16. yüzyıldaki Protestan Reform hareketi sırasında Katoliklikten ayrılarak Lutherçiliği benimseyen resmi kilise.

İzlanda'ya önce 874-930 arasında Norveçliler yerleşti. Hristiyan misyonerler ülkeye 10. yüzyıl sonlarında geldiler. *Althing* (Parlamento) yaklaşık 1000'de Hristiyanlığın benimsenmesine karar vererek paganlarla Hristiyanlar arasında bir iç savaş çıkmasını önledi. İzlanda'nın ilk piskoposu 1056'da göreve başladı.

Norveç, 13. yüzyılda bağımsız İzlanda üzerinde denetim kurdu, 1380'de de Norveç ile Danimarka birleşti. Reform hareketini adaya Norveç ve Danimarka kralı III Christian (hd 1534-59) getirdi. Christian zamanla İzlanda halkının direnişini kırdı ve 1550'ye değin Lutherçiliği resmi din olarak yerleştirdi.

İzlanda'da Reform hareketinin en önemli bilgini, 56 yıl süreyle Hólar piskoposluğu yapan Gudbrandur Thorláksson'du. Thor-

láksson kilise adamlarını ve halkı yeni inançlar doğrultusunda eğitti.

1918'de İzlanda, Danimarka kralını tanıyan bağımsız bir devlet oldu. 1944'te İzlanda Cumhuriyeti kuruldu. Bütün öteki mezheplere din özgürlüğü tanınmakla birlikte, devlet ile Lutherci kilise arasındaki tarihsel ilişki sürdü.

20. yüzyılda İzlanda halkının çok küçük bir yüzdesi kilise etkinliklerine katılmaktadır. Ama İzlanda yurttaşlarının çoğunluğu kilisenin resmi üyesidir. Devlet kiliseyi desteklemekte ama etkinliklerinde önemli ölçüde özgür bırakmaktadır. Kilisenin piskoposu, rahipler ve ilahiyatçılar tarafından seçilir. Piskoposluklar yörelere, bunlar da kilise bölgelerine bölünmüştür. Seçilmiş üyelerden oluşan bir kilise kongresi, kiliseye danışmanlık eder.

izlenimcilik, EMPRESYONİZM olarak da bilinir, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Fransa'da önce resim, sonra da müzik alanında etkin olan önemli sanat akımlarından biri. İzlenimciler bir önceki romantik ve gerçekçi kuşağın konularından ve dolaysız anlatım biçiminden uzaklaşarak, bir düşünce ya da görüntünün insanda uyandırdığı izlenimleri yansıtmayı amaçlamışlardır.

Batı'da izlenimci resim. Claude Monet(*), Camille Pissarro(*), Pierre Auguste Renoir(*), Alfred Sisley(*), Edgar Degas(*), Berthe Morisot(*), Armand Guillaumin(*) ve Jean-Frédéric Bazille(*) gibi ressamların geliştirdikleri akımın en verimli dönemi 1867-86 arasıydı. Bu sanatçılar ortak bir teknik ve anlatım biçimi çerçevesinde birlikte çalışıyor, aralarında bilgi alışverişi yapıyor ve ortak sergiler açıyorlardı.

İzlenimcilerin hepsi daha sanat yaşamlarının başlarında, 200 yıldır Avrupa sanatını yönlendiren akademik eğitimin sınırlayıcı etkisinden kurtulmayı amaçlamışlardı. Genel ve resmi beğeni düzeyini belirleyen akademizm içinde yüceltilen değerler tarihsellik, duygusallık ve aslına benzerlikti. 1860'ların sonlarına doğru Édouard Manet'nin(*) geliştirdiği yeni estetik, izlenimciliğin oluşmasında önemli bir etken oldu. Bir sanatçı, resmi ilk kez konunun egemenliğinden kurtarmış, dikkatini doğrudan renk

ve biçim üzerinde yoğunlaştırmıştı. Manet renk kümeleriyle oluşturduğu kompozisyonlarında perspektif derinliği en aza indirmiş ve düz renk alanları kullanmıştı. Böylece konu ikinci plana itiliyor, izleyicinin dikkati resmin yüzeyine çekiliyordu.

Aynı sıralarda Monet, Pissarro, Renoir, Sisley ve Bazille de manzara resimlerinde renk ve ışığı daha dolaysız bir biçimde betimlemeye çalışıyorlardı. Rengin, nesnenin bir ögesi değil, nesneden yansıyan bir ışık olduğunu savunan bilimsel kuramların etkisiyle, değişmeyen yerel renklerden (nesnenin öz rengi) uzaklaştılar. Havanın durumu, uzaklık ya da yakınlık, çevredeki başka nesnelerin etkisi gibi nedenlerle nesnelerin doğa içinde aldığı değişik tonları yakalamayı amaçladılar. Önce suyun üstündeki yansımaları kırık fırça vuruşlarıyla verdiler. Ardından, gördükleri her şeyi, palette karıştırmadan ayrı ayrı uyguladıkları saf renklerle ve kırık fırça vuruşlarıyla tuvale aktardılar. Uzaktan bakıldığında istenilen tonların görsel olarak elde edildiği bu resimler, daha sonra yeni-izlenimcilerin yetkinleştirdiği divizyonizm(*) tekniğinin ilk deneysel uygulamalarıydı. Manet'nin ardından izlenimciler de geleneksel konulardan uzaklaştılar ve ışık üzerinde durarak özellikle günün değişik saatlerinde oluşan farklı ışık değerlerini yakalamaya çalıştılar. Tuvallerini bütünüyle kaplayan aydınlığın içinde biçim sezilse de, kütesel olmuyordu ve adeta ışık, biçimden fıskırıyordu.

Degas izlenimci ilkeleri desteklemekle birlikte, ışık ya da renk yerine çizgiyi yeğledi. Degas'ı izlenimci yapan özelliği, anlık izlenimleri bir fotoğraf gibi yakalayabilmesiydi. Resimleri sürekli olarak resmi Salon sergilerinden geri çeviren grup, ilk ortak sergisini 1874'te Salon des Refusés'de (Reddedilenler Salonu) açtı. Monet'nin bu sergi-deki "İzlenim: Gündoğumu" (1872, Marmottan Müzesi, Paris) adlı yapıtı akıma adını verdi. İzlenimciler 1886'ya değin yedi sergi düzenlediler. Bu dönemde hepsi bir yandan kendilerine özgü bir üslup geliştirirken, bir yandan da kendileriyle gerçek dünya arasında özgürce kurnaya çalıştıkları kişisel ilişkiyi yapıtlarıyla kanıtlıyorlardı. Bu ilişkide alışılmış çağrışımlardan çok (örn. manzaranın "pastoral" olması gibi),

kendi estetik duyarlılıklarından yola çıkıyorlardı.

1886'da grup dağıldı. Birçoğu artık akımın estetik sınırlamalarını aşmak istiyordu. Kısa ömürlü olmakla birlikte, izlenimcilik sanat tarihinde bir devrimdi. Paul Cézanne, Paul Gauguin, Vincent van Gogh (bak. ard izlenimcilik) ve Georges Seurat (bak. yeni-izlenimcilik) için izlenimcilik bir başlangıç oldu. İngiltere'de J. S. Sargent(*), ABD'de John H. Twachtman(*), T. W. Dewing (1859-1935), Childe Hassam(*), Mary Cassatt(*), Theodore Robinson (1852-96) ve J. Alden Weir (1852-1919), Almanya'da da Lovis Corinth(*), Max Liebermann(*) ve Max Slevogt (1868-1932) gibi ressamlar izlenimciliği benimsediler. Alman izlenimciliğinde gerek teknik, gerekse konular dışavurumculuğa yaklaşan dramatik bir boyut içeriyordu.

Türkiye'de izlenimcilik. Türk resminde, izlenimci anlayışı uygulayan ilk ressam Halil Paşa'ydı(*). Daha sonra İbrahim Çallı(*), Feyhaman Duran(*), Nazmi Ziya Güran(*), Namık İsmail(*) ve Avni Lifiç(*) gibi 1914 Kuşağı sanatçıları da izlenimci doğrultuda çalıştılar. Bazı uzmanlarca "Türk izlenimcileri" olarak da anılan bu ressamlar 1910-14 arasında Paris'te eğitim görmüş ve izlenimci anlama yakınlık duymuşlardı. Fransız izlenimcilerinin renk ve ışık kullanımından yararlanmakla birlikte, konu ve teknik açıdan onlardan oldukça farklı bir anlatım geliştirmişlerdi. Bu nedenle "Türk izlenimcileri" terimini bazı uzmanlar bir yakıştırma olarak niteler.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin 1916'da düzenlemeye başladığı Galatasaray sergileri 1914 Kuşağı'nın tanınmasını sağladığı gibi, bu kuşağın Türk resim sanatına getirdiği yeniliklerin yaygınlaşmasında da etkili oldu.

Müzikte izlenimcilik. Müzikte Claude Debussy öteden beri izlenimciliğin önde gelen temsilcisi sayılır. Ama Debussy izlenimci ressamların genel estetik yaklaşımından etkilenmekle birlikte, bestelerinde benzer tekniklerden yararlanmaya çalışmadı. Üstelik ilk yapıtından sonuncusuna değin müziği öylesine çeşitli ki, ancak 1892-1903 arasında yaptığı besteler büyük çoğunluğuyla genel anlamda izlenimci tanımına gırıyordu. Sonraki yapıtları içinde de bunları andıran birkaçı aynı üslubu yansıtıyordu. Onun izlenimcilik kapsamında değerlendirilebilecek yapıtlarının bazıları Pelléas et Mélisande (ilk sahnelenışı 1902) operası, Noktürnler'inden "Nagues" (tamamlanışı 1899; "Bulutlar") ve On İki Prelüit'ten "Voiles"dir (I. Kitap 1910; "Yelkenler"). Debussy'den başka Maurice Ravel, Frederick Delius, Ottorino Respighi, Karol Szymanowski ve Charles Griffes de izlenimci besteciler arasında sayılır.

İzlenimci müziğin genellikle narin, edilgen ve ruh haline bağlı olduğu düşünülür. Gerçekte ise bu tür müzikte ölçülülük, vurgudan kaçınma ve durağanlık belirgindir; bestecinin başlı başına güzel ve gizemli bir amaç olarak gördüğü saf sese duyduğu hayranlık, son derece çarpıcı, renkli bir etki yaratır. Teknik yönden bu özellikler çoğunlukla armoninin durağanlığı, tonalitenin belirsizliği, keskin biçim karşıtılarıyla ritmik atılımların bulunmaması ve melodi ile eşlik arasındaki ayrımın bulanıklaşmasından doğar. Her ne kadar izlenimciliğe romantizmin aşırılıklarından uzaklaşma hareketi olarak bakılırsa da, temel özelliklerinin pek çoğu Franz Liszt, Richard Wagner ve Aleksandr Skriyabin gibi dışavurumculuğun romantik öncüleri sayılan bestecilerin yapıtlarında da görülebilir.

"İzlenim: Gündoğumu", Claude Monet'nin yağlıboya resmi. 1872; Marmottan Müzesi, Paris

Musée Marmottan, S.P.A.D.E.M., French Reproduction Rights, Inc.

İzmail, Ukrayna'nın Odessa yönetim biriminde (*oblast*) kent. Tuna'nın kuzey kıyısında, Karadeniz'den 80 km içeride yer alır. Kentin bulunduğu yerde 16. yüzyılda inşa edilen Osmanlı kalesi 1790'da Rusların saldırısına uğradı. İzmail, I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde Besarabya'nın geri kalan kesimleriyle birlikte Romanya'ya bırakıldı. Bugün önemli bir ırmak limanı olan kentte, çeşitli hafif sanayi kuruluşları vardır. Nüfus (1986 tah.) 90.000.

izmarit, *Perciformes* takımının *Centracanidae* (eskiden *Maenidae*) familyasından iki balık türünün ortak adı. Bunlardan menekşe izmarit (*Spicara maena*) öbür tür ve yakın akrabası olan *istrongilos* (*) gibi ağzı körüklü, gözleri oldukça iri, sırt, göğüs ve anüs yüzgeçleri sert diken ışınları bir balyktır. Erkekleri 25, dişileri 21 cm'ye kadar uzayabilir. Erkeklerin gövdesinde boyuna menevişli çizgiler vardır. Sırt yüzgecinin ilk ışınları arasında leke yoktur. Baş boyu vücut yüksekliğinden kısadır. Türkiye'yi çevreleyen bütün denizlerde bulunur.

Beyazgöz izmarit de (*Spicara flexuosa*) Türkiye'yi çevreleyen bütün denizlerde yaşar. Menekşe izmaritten farklı olarak sırt yüzgecinin 1-3. ışınları arasındaki zar siyah lekeli. Ağız tavanında dişler ya yoktur ya da çok küçüktür. Ayrıca baş boyu vücut yüksekliğinden uzundur. Beyazgözün dişileri 24 cm'ye, erkekleri 25 cm'ye kadar uzayabilir. Sırtları açık kahverengi ve boz tonlarda alacalı, yanları ve karnı beyazdır. İlk bahara başlayan üreme mevsiminde gövdelerinin üst bölümü boyunca dalgali lacivert lekeler belirir.

İzmaritler midye, yosun, denizsolucanları ve balık yumurtalarıyla beslenen dip balıklarıdır. Etleri beyaz ve lezzetlidir.

İzmir, Ege Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 11.973 km² olan İzmir ili kuzeyde Balıkesir, doğuda Manisa, güneyde Aydın illeri, batıda da Ege Deniziyle çevrilidir.

Doğal yapı. İlin yüzey şekilleri oldukça parçalı ve çeşitli bir yapıdadır. Ege Bölgesi'nin doğu-batı doğrultulu ve geniş tabanlı ovaları ile onları birbirinden ayıran aynı doğrultudaki dağ sıraları il topraklarını engemelendirir. İlin en kuzeyinde Madra Dağıyla (1.344 m) onun güneybatı uzantısı olan Kozak Dağından (1.051 m) oluşan engelbeli kesim yer alır. Madra Dağının yapısına kristalli şistler, Kozak kütesinin yapısına ise granitler egemendir. Bu dağlık alanın güneyinde ilin doğu-batı doğrultulu çukurlarından ilki olan Bakırçay Ovası (*) uzanır. Bu ova, il topraklarına doğudan dar bir boğazla girer ve Kınık önlerinde genişler. Kınık Ovası olarak bilinen bu kesimde Bakırçay vadisinin genişliği 10 km'yi aşar. Ovanın genişliği batıda Bergama önünde 4 km'ye kadar iner. Ova daha sonra Karadağ (747 m) andezitli kütesinin önünde güneye döner ve Neojen Bölümde (y. 26-2,5 milyon yıl önce) oluşmuş tepeler arasında açılan bir boğazda daraldıktan sonra Çandarlı Körfezinin kuzeyinde sona erer. İçinde akarsu bulunmayan doğu-batı doğrultulu doğal oluk ise Karadağ ile Kozak Dağı arasında darlaşarak Dikili Körfezine açılır.

Bakırçay Ovası ile daha güneydeki Gediz Ovası arasında Yunt Dağı (1.075 m) kütesi vardır. Doğu yarısı Manisa ili sınırları içinde kalan Yunt Dağı, geniş lav alanlarından oluşur. Yunt kütesinin güneybatısında volkanik yapıya basık bir sırt biçiminde Dumanlıdağ (1.091 m) yükselir. Batıda bu küleden

aynı olarak andezitlerden oluşmuş Foça tepeleri 380 m'ye kadar yükselir. Gediz Ovası (*) il sınırları içine girmeden önce Spil (Manisa) Dağı engeliyle karşılaşılarak ikiye ayrılır. Bir kol körfezi andırır biçimde Spil Dağının güneyine girip Nif (Kemalpaşa) Ovasını oluşturur. Bu ova 260 m yüksekliğindeki Belkahve Eşiğiyle İzmir Körfezi kıyısında yer alan ovanın ayrılır. Ovanın öteki kolu ise Spil Dağının kuzey yamacını izleyerek il topraklarına girer ve Dumanlıdağ ile güneyindeki Yamanlar Dağı (1.076 m) arasında sıkışarak Menemen Boğazını oluşturur. Bu boğazın batısında da geniş bir kıyı ovası durumundaki Menemen Ovası (*) yer alır.

Gediz Ovası ile daha güneyindeki Küçük Menderes Ovası arasında Bozdağlar (*) girer. 1.000-1.500 m yüksekliğindeki dalgali düzlükler biçiminde uzanan Bozdağlar'a adını veren Bozdağ'ın 2.159 m'ye erişen doruğu ilin en yüksek noktasıdır. Batıya doğru alçalan Bozdağlar'ın yüksekliği Mahmut Dağında 1.382 m'ye iner. Mahmut Dağının batısında Neojen Bölüm oluşumlarıyla kaplı ve Kemalpaşa-Torbali karayolunun geçtiği Karabel Çukuru (480 m), Nif (Kemalpaşa) Dağını (1.506 m) Bozdağlar sırasından ayırır. Nif Dağı da Belkahve Eşiği ile Spil Dağının il sınırları içinde kalan kesimine bağlanır.

İlin en güneydeki çukur alanı olan Küçük Menderes Ovası (*) da Bozdağlar ile daha güneydeki Aydın Dağları arasında uzanır. Bu ovanın daha kuzeydeki aynı doğrultulu ovalardan farkı, tümünün İzmir il sınırları içinde bulunmasıdır. Doğuda ova dar bir vadi biçiminde uzanırken, Ödemiş ve Bayındır önlerinde genişler; Torbali'nin batısında ise İzmir Körfezine açılan Cumaovası'na geçer. Güneybatıya kıvrılan Küçük Menderes, karşısına çıkan Alaman Dağı eski kütesi ile Aydın Dağlarının batı kenarı arasındaki bir boğazda sıkışır ve Selçuk önlerinde bir delta ovasına açılır.

Küçük Menderes Vadisinin güneyinde bir duvar gibi yükselen Aydın Dağları, ilin en

güneyinde yer alan ve doruk çizgisi Aydın iliyle doğal sınır oluşturan dağ sırasıdır. Dağların alçak kesimleri 500-600 m'ye kadar makilerle kaplıdır. Daha yükseklerde meşelikler ve kızıl çamlar yer alır. Kuzeyde Kozak Dağı yamaçlarında fıstık çamları, güneyde ise kara çamlar geniş yer tutar.

Kuzeyden güneye doğru sıralanan bu yüzey şekillerinden başka batıdaki çekiç biçimli Urla Yarımadası (*) da ilin doğal yapısına çeşitlilik katar. Bu yarımada kuzey-güney doğrultulu Karaburun Yarımadası ile doğu-batı doğrultulu Çeşme Yarımadası parçalarından oluşur. Yarımadanın en yüksek noktası, Karaburun Yarımadasında 1.218 m'ye yükselen ve Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait kalkerlerden oluşan Akdağ'dır.

İzmir ili sınırları içindeki akarsuların hemen tümü Ege Denizine akar. Yalnız Madra Dağının kuzey yamacından çıkan ve Kocaçay'ın kollarını oluşturan bazı küçük akarsular Marmara Denizine ulaşır. Bölge sınırı, Marmara Denizine su gönderen alanlarla Ege Denizine su gönderen alanları birbirinden ayıran su bölümü çizgisi temel alınarak çizildiğinden, İzmir ilinin Marmara Havzasına su gönderen buradaki çok küçük bir kesimi Marmara Bölgesi sınırları içinde kalır. İlin Ege Denizine giden sularının büyük bölümünü Bakırçay, Gediz ve Küçük Menderes akarsuları toplar.

İzmir ilinde önemli göl yoktur. Akarsu ağızlarındaki lagün ve küçük delta gölleri ile Bozdağlar üzerindeki Ödemiş Gölçüğü (Gölcük) ilin başlıca doğal gölleridir.

Kuşadası Körfezinin kuzey kıyıları il sınırları içindedir. Çok girintili çıkıntılı olan il kıyılarındaki Dikili, Çandarlı ve İzmir körfezleri vardır. Danteli andıran İzmir kıyılarının önünde çok sayıda ada bulunur. Türkiye kıyıları açısından yer alan ve kıyı uzunluğu 1 km'den çok olan 159 adadan 36'sı İzmir ilindedir. Küçük toprak ve kaya parçaları durumunda olan bu adalardan yalnızca ikisinin yüzölçümü 2 km'yi aşar. Bunlar İzmir Körfezindeki (*) Hekim Adası (2,3

İzmir İli
Ana Yayıncılık Arşivi

km²) ile Türkiye'nin dördüncü büyük adası olan Uzunada'dır (25 km²).

Ekonomi. İzmir, özellikle doğu-batı doğrultulu ovalarındaki verimli topraklarıyla tarım ürünleri bakımından Türkiye'nin ön- de gelen illerindendir. 1985'te ildeki faal

İzmir, Konak Meydanı'ndan genel görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

nüfusun yüzde 36 kadarı tarım kesiminde çalışıyordu. İlde yetiştirilen bitkisel ürünlerin hemen hepsi yüksek değerlidir. 1989'da tarla, bağ ve bahçelerde yapılan bitkisel üretimin miktarı şöyleydi: 305.380 ton karpuz, 257.107 ton üzüm, 216.852 ton patates, 153.076 ton buğday, 96.328 ton çığır, 94.552 ton domates, 82.597 ton mandalina, 66.905 ton zeytin, 60.205 ton pamuk, 46.835 ton kavun, 42.746 ton incir, 39.807 ton hıyar, 39.944 ton lahana, 30.211 ton arpa, 30.144 ton tütün, 26.937 ton patlıcan ve 25.576 ton sefali. Aynı yıl Türkiye mandalina, zeytin, hıyar, incir, karnabahar, karpuz ve tütün üretiminin yüzde 10'undan çoğu, enginar üretiminin yarısından fazlası İzmir ilinden elde edilmişti. İl merkezi İzmir kentinin kalabalık nüfusuyla çekici bir pazar oluşturmaya, sebzecilik ve çiçekçiliğin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Konserveçiliğin gelişmesi ve başka büyük kentlerde oluşan talep, turfanda sebzecilik ve seracılığın gelişmesine neden olmuştur. Meyve ve sebze üretimini artıran nedenlerden biri de turizmdeki gelişmedir. İlin bütün yörelerinde, özellikle de Gediz ve Küçük Menderes vadilerindeki bağlarda, kurutularak tüketilen ya da pazarlanan çekirdeksiz üzüm yetiştirilir. Bu ürünler Sultanıye ya da Güneş Damlası adlarıyla anılır. Gülmüldür ve Seferhisar çevresindeki bahçelerde satsuma tipi çekirdeksiz mandalina yetiştirilir. Karaburun Yarımadasında yaygın olarak üretilen enginar büyük kentlere satılır. Çeşme Yarımadasındaki Ovacık ve Alaçatı ovalarında Tekel'in çabalarıyla niteliği iyileştirilmiş anason yetiştirilir.

Çayır ve otlakların tarım alanına çevrilmesi nedeniyle hayvancılık gerilemiştir. En çok koyun beslenir; tavukçuluk ve arıcılık da yapılır. Yoğun kirlenme nedeniyle İzmir Körfezinde eskiden yaygın olan balıkçılık önemini yitirmiştir. İl/kıyıları/çıgında Ege'nin ünlü kefal, trança ve çipura balıkları avlanır.

İzmir ilinde 1985'te il faal nüfusunun yüzde 20'si imalat sanayisinde, yüzde 11'i de ticaret kesiminde çalışıyordu. Eskiden kervan yollarının başlangıç noktasında önemli bir liman kenti olan İzmir'in 19. yüzyılın ikinci yarısında çevresiyle demiryolu bağlantıları kuruldu. Bundan sonra tarım ürünleri ve madenler yabancılar eliyle dünya pazarına açıldı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında dokumacılığa ve tarım ürünlerinin işlenip ambalajlanmasına dayanan imalat sanayisi günümüzde çeşitlenmiş ve İzmir, İstanbul'dan sonra ülkenin batı kesimindeki

en büyük sanayi merkezi haline gelmiştir. İldeki en büyük sanayi tesisi Aliğa Rafinerisi(*) ve Aliğa Petrokimya Sanayi ve Ticaret AŞ'dir. Öteki önemli kamu kuruluşları Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun (MKE) Yüksek Vasulı Çelik Fabrikası, Türkiye Zirai Donatım Kurumu'nun (TZDK) İzmir Tarım Alet ve Makina Fabrikası, Türkiye Gemi Sanayi AŞ'nin Alaybey Tersanesi, Etibank'ın Cumaovası Perlit İşletmesi, Sümerbank'ın İzmir Basma Sanayii Müessesesi'dir. Ege Bölgesi'ndeki çeşitli üzüm, zeytinyağı, pamuk ve incir satış kooperatiflerinin birliği olan Tarış'ın sirke, pekmez, zeytinyağı, iplik, gliserin, deterjan, kolonya ve tahta kutu üreten tesisleri ile Yemta yem fabrikası vardır. Aliğa'daki tesisler nede- niyle İzmir imalat sanayisinde kimya sanayi- si ağırlık taşır. Kimya sanayisi dalında üretim yapan özel kesime ait boya, gübre, kâğıt ve yağ fabrikaları vardır. Gıda sanayi- si dalının tütün işleme ve içki altsektörle- rinde Tekel'in; un, süt ürünleri, makarna, yem altsektörlerinde kamu ve özel kesimin çeşitli fabrikaları vardır. İzmir imalat sanayisinde iplik, pamuklu dokuma, kumaş, battaniye, halı, hazır giyim altsektörleriyle dokumacılık sanayisinin yeri önemlidir. Metal eşya ve makine sanayisi dalında tarım araç ve makineleri, çeşitli elektrikli ve elek- tronik araç ve gereçler, bisiklet, motosiklet ve taşıt araçları ile tekne üretimi yapan işlet- melerin hemen tümü özel kesime aittir. Çimento fabrikaları üretimlerinin bir bölü- münü yurtdışına satar. Küçük sanayi özel- likle hazır giyim, ayakkabı, dokumacılık, yedek parça, inşaat ve tarım araçları üretimi dallarında yoğunlaşmıştır. İlin sanayi ve ticaretinde büyük gelişmeler doğurması beklenen serbest bölgenin Aliğa yakınla- rındaki Nemrut limanında kurulmasından vazgeçilmiş, onun yerine Kısıp köyü yakı- nındaki bir alan 1987'de Gaziemir Serbest Üretim Bölgesi ilan edilmiştir.

Eskiden beri önemli bir ticaret merkezi olan İzmir, bugün ülke ihracatının en büyük bölümünün yapıldığı limandır. Her yıl açıl- an İzmir Enternasyonal Fuarı(*) da kentin ticari ve sosyal yaşamına canlılık katar.

Ege Denizi kıyısındaki pek çok ilde olduğu gibi İzmir'de de önemli gittikçe artan ekono- mik etkinliklerden biri turizmdir. Yöre doğal ve tarihsel zenginlikleri nedeniyle her yıl artan sayıda yabancı turist çeker. Özel- likle Foça, Çeşme ve Gülmüldür'de otel, motel ve tatil köyleri gibi çeşitli dinlenme tesisleri vardır. İlin çeşitli yörelerindeki madensuyu kaynakları da kaplıca turizmi açısından önem taşır.

İlin başlıca mesire yerleri Merkez ilçede Narlıdere ve Dere Boğazı, Karşıyaka'da Yamanlar-Karagöl, Urla'da Uzunkuyu, Çeşme'de Tanay, Selçuk'ta Pamucak, Seferhisar'da Teos Ormanı, Bornova'da Bel- kahve, Torbalı'da Mersinlikahve, Ödemiş' te Mermeroluk, Foça'da Güvercinada ve Aslan Burnu, Menemen'de Çamlık orman içi dinlenme yerleridir. Balçova ile Çatalka- ya arasında kurulan teleferik turizm açısin- dan önem taşır.

İzmir, yeraltı kaynakları bakımından zen- gin bir ildir. Karşıyaka yöresinde altın ve gümüş, Ödemiş yöresinde antimon ve cıva, Bayındır yöresinde kurşun ve çinko, Seferi- hisar yöresinde perlit, kurşun ve çinko, Karaburun yöresinde cıva, Tire yöresinde cıva, grafit, mermer ve zımpara taşı, Torba- lı yöresinde demir ve mermer, Urla yöresi- de asbest, Merkez ilçe, Foça, Dikili ve Bergama yörelerinde perlit içeren yatakları vardır. Türkiye'nin tuz gereksiniminin yüz- de 40'ını Çamaltı Tuzlası karşılar.

Tarih. İlin yerleşim tarihi Tunç Çağına (İÖ 3500-1000) değin uzanır. Yamanlar Dağının

güneyindeki Tepekule, eskiden körfez kıyı- sında küçük bir yarımada idi. İlk yerleşme- lerin İÖ 3. binyılda, bugün Bornova Ovası içinde kalan Tepekule'deki Bayraklı Höyü- ğü'nde kurulduğu bilinir. Buradaki yerleş- mede İÖ 2000'lerde Leleglerin yaşadığı ya da Akhalara ait bir ticaret kolonisi bulun- duğu sanılmaktadır. Bu dönemde Anado- lu'daki bazı yerleşmeler gibi Ephesos (Efes) kenti ya da bu kentin bir bölümüyle Bay- raklı'daki yerleşmenin Smirne adıyla anıl- dığı bilinir. Anadolu kökenli olan bu ad, Eski Yunancada Smyrna biçiminde yazılır- dı. İÖ 11. yüzyılda bir liman kenti olan Smyrna'da Eöller ve İonlar yaşıyordu. İÖ 8. yüzyıldan İÖ 7. yüzyıl ortalarına değin burası Frigya ve Lidya etkisinde kaldı. Bu dönemde tahrip olan kent İÖ 6. yüzyılda Perslerin eline geçti ve gene yıkıldı. İÖ 4. yüzyıl boyunca nüfusu artan Smyrna'yı İÖ 334'te İskender aldı. Smyrna halkının surlar içine sığmaması nedeniyle bu dönemde Kadifekale'nin bulunduğu Pagos'ta yeni Smyrna kuruldu. İÖ 1. yüzyıla gelindiğinde kentin küçük bölümü Pagos Dağında, bü- yük bölümü ise liman çevresindeydi. İske- der'in ölümünden sonra I. Antigonos'un, daha sonra da Lysimakhos'un eline geçen kent, İÖ 280'de Pergamon (Bergama) Kralı- ğı'nın yönetimine girdi. III. Attalos İÖ 133'te ölünce vasiyeti gereği Pergamon Krallığı Roma'ya geçerken, Smyrna da Ro- ma egemenliğine girdi. Bizans döneminin ilk yıllarında gelişen Smyrna, 7. yüzyılda Arap akınlarından etkilendi. 9. yüzyılda Bizans'ın deniz üssü olan kentte bir tersane vardı. Askeri üs durumuna gelen Smyrna 10. yüzyılda imar edildi. Nikaia (İznik) İmparatorluğu döneminde (1204-61) önemli bir uluslararası liman kenti oldu. 13. yüzyıl- da Bizans'ın Samos Theması surları için- deydi.

Türkmenler Smyrna'yı ilk kez 11. yüzyıl son- larında Kutalmışoğlu Süleymanşah komu- tasında ele geçirdiler. 1086'da Çaka Bey bir donanma kurarak Ege adalarını aldı ve kentin surlarını güçlendirdi. Çaka Bey'in öldürülmesinden sonra Paleia Smyrna adıyla anılan eski liman kenti Cenevizlerin, Pagos'taki Kadifekale ise Bizanslıların eline geçti. 14. yüzyılın başlarında önce Kadife- kale'yi, sonra da kıyı kesimini alarak Smyrna'nın tümüne egemen olan Aydınoğ- lu Mehmed Bey, limandaki tersanede bir donanma kurarak Ege adaları ve Yunanı- stan kıyılarındaki Bizans kalelerini haraca bağladı. Daha sonra bir Haçlı donanması liman kalesini ele geçirdi ve kaleye St. Jean Şövalyeleri yerleşti. 1390'da I. Bayezid (Yıldırım) Kadifekale'yi ele geçirdi, ama limandaki kaleyi alamadı. 1402'de bütün Smyrna Timur'un eline geçince Türkmenler Kadifekale'den başka kıyı kesimine de yer- leşmeye başladılar. Bir süre Aydınoğulları'n- dan Cüneyd Bey'in sığındığı kent, 1426'da Osmanlı topraklarına katıldı.

Eski Yunancada Smyrna biçiminde yazılan kentin adı İon yazımında Smirni ya da Zmirni haline geldi. Bu adın başına "i" tanımlığının gelmesiyle önce "i Zmirni" olduğu, bunun da giderek "İzmir"e dönüştü- ğü sanılmaktadır.

İzmir 1472'de Venedik saldırısına uğrayın- ca II. Mehmed (Fatih) limandaki kaleyi yeniden yaptırdı. 16. yüzyılın güven içinde geçiren kent, 17. yüzyılın başlarında Celali Ayaklanmaları'ndan etkilendi. 17. yüzyılda önemli bir liman ve ticaret merkezi haline geldi. 18. yüzyılda ilk dokuma fabrikası, 19. yüzyılda ilk kâğıt fabrikası açıldı. Halkı

çeşitli veba ve kolera salgınlarında kırılan kent, tarihi boyunca birçok kez yangın ve depremlerle tümüyle ya da kısmen hasara uğradı ve yeniden imar edildi.

Önceleri Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne, sonra da Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan İzmir, 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti'nin merkeziydi. Yunanlılar tarafından 15 Mayıs 1919'da işgal edilmesi, Kurtuluş Savaşı'nın(*) başlaması için kıvılcım oluşturdu. 9 Eylül 1922'de, üç yıldan uzun süren işgalden kurtulduğunda kent büyük bir yangın yeri görünümündeydi.

Kentin yapısı. İl merkezi İzmir kenti, adını verdiği körfezin bitim yerinde kurulmuştur. Kuruluşundan günümüze değin geçirdiği gelişmesini öncelikle, kurulduğu yerin coğrafi özelliğine borçludur. Bir yandan barınmaya ve korunmaya elverişli bir limanı olması, öte yandan ülkenin iç kesimleriyle ulaşım bağlantılarının kolaylıkla sağlanması, kentin üstün konumdaki bir ticaret merkezi durumuna gelmesine yol açmıştır.

Tarihsel kent liman, çarşı, pazar ve konsoloslukların yer aldığı, ekonomik işlev bakımından gelişmiş Aşağı İzmir ile yönetsel işlev bakımından önem taşıyan Yukarı İzmir'den oluşuyordu. Liman ve çevresinde yerli Rumlar ve yabancılar, Kadifekale ve çevresiyle Basmane'de Türkler oturmaktaydı. Bu kentsel yapı 19. yüzyılda bozulmaya başladı. Yüzyılın ortalarında İzmir-Aydın Demiryolu(*) ile İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolu hatlarının açılması ve nihatinin yapılması, iç bölgelere ulaşımı güçlendirdiği gibi, kenti ülkenin en önemli ihraç limanı haline getirdi. Ege adalarından ve Anadolu'dan gelen göçlerle nüfusu artan kent kuzeye ve güneye doğru yayılmaya başladı. Karşıyaka gelişirken, Aşağı ve Yukarı İzmir de bütünleşti. "Kordon" bu yıllarda yapıldı. 19. yüzyılın ikinci yarısında elektrik ve havagazı gereksinmesi yabancı şirketler tarafından karşılandı. Yüzyılın sonunda Hamidiye Vapur Şirketi tarafından körfezin çeşitli semtlerine vapur seferleri başlatılırken, tramvay hatları da kurulup işletmeye açıldı.

İzmir, 20. yüzyıla yaklaşık 200 bin nüfusa girdi. Bu yıllarda çeşitli mahalleleriyle kentin dokusu oluşmuştu. Kordon ve çevresi çok sayıda dükkân, otel, lokanta, eğlence yeri, ticarethanenin, çeşitli gemi acentelerinin, azınlık ve yabancılara ait konutların bulunduğu gözde bir yerleşim alanıydı. Başta pamuk olmak üzere çeşitli yollarla gelen tütün, üzüm ve zeytin gibi tarımsal ürünler ile yeraltı kaynakları işlenerek ya da doğrudan yurtdışına gönderiliyordu. Kentte birçok yerli ve yabancı bankayla, tümü yabancı olan sigorta şirketleri vardı. Bu sigorta şirketleri özel itfaiye örgütleri de kurmuşlardı. 20. yüzyıl başlarında İzmir kentinde dokuma, un, makarna, bitkisel yağ ve sabun üretimi yapan, makine onarımıyla uğraşan işyerleri vardı.

Bugün İzmir kenti, körfezin bitiminde, hilali andıran bir biçimde yayılır. Karşıyaka'nın batısında, sonradan gelişen Bostanlı'dan ve daha gerideki Çiğli'den başlayan bu hilal, körfezin güneyindeki Narlıdere semtinde sona erer. Karşıyaka, önceleri dar bir kıyı şeridi oluştururken, sonradan genişleyerek kuzeyde Yamanlar Dağına yaslanmış, doğuda ise Turan ve Bayraklı semtleriyle birleşmiştir. Kent körfez kıyısından içeri doğru en çok Melez (Kızılçullu) Çayının uğgen biçimli delta alanında genişler. Delta'nın doğusundaki koyda, İzmir liman tesisleri yer alır. Delta-

nın batı kesiminde Alsancak ile Konak arasında uzanan birbirine koşut iki kordon İzmir'in en canlı kesimini oluşturur. Konak Meydanı'nın güneyinden başlayarak Esrefpaşa'ya ve Basmane'den de İkicemelik'e doğru yükselen yerleşim alanları Kadifekale yamaçlarına tırmanır. Konak Meydanı'ndan güneybatı ve batıya doğru, körfezin güney kıyısı boyunca uzanan Karantina, Göztepe, Güzelyalı gibi semtler de eskiden ince bir şerit oluştururken, Hatay semtinin kurulması, bu kesimde de kenti genişletmiştir. Körfez kıyısındaki bu şerit biçimli kentleşme alanından başka Bornova, Buca, Seydiköy-Gaziemir, son yıllarda çok gelişen eski banliyö semtleridir. Eskiden trenle gidilip gelinen Buca ve Bornova'da genellikle yabancılar otururdu. Günümüzde araları ve belli bir eğime kadar yamaçları geçekondularla dolan bu semtler büyük kent alanı içindedir. Kurtuluş Savaşı sonrasında kentin önemli bir bölümünün yanmış olması ve mübadeleyle gelen Rumların yerine Türk göçmenlerin gelmesi sonucunda nüfusun artması Cumhuriyet'in ilk yıllarında kent planı yapılmasını gerekli kıldı. Bu görüşle İzmir Belediyesi Rene Danger'e bir plan yaptırdı. Bugünkü Fevzipaşa Bulvarı ile kuzeyde Alsancak Gan arasındaki alanı içine alan planın asıl amacı, fuar kurulması için bir alanın düzenlenmesi ve yeni konut alanları oluşturulmasıydı. Kentin yalnızca fuar alanını kapsayan Danger Planı,

İzmir'in Kadifekale'den görünümü
İsa Çelik

1936'da fuarın açılışıyla gerçekleşti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir plan gereksinimi doğdu. Ama 1948'de Le Corbusier'ye yapılan plan uygulanmadı. 1950'lerin başında Kemal Ahmet Arı, Gündüz Özdeş ve Emin Canpolat'ın kent nüfusunun 2000 yılında 400 bine ulaşacağı varsayımıyla hazırladıkları plan, gelişmeler karşısında yetersiz kaldı. 1961'de yürürlüğe giren Albert Bodmer'in planı da 2000 yılı için 900 bin nüfusu öngörüyordu. Bu planlama çabaları istenen sonucu veremeyince 1965'te İmar ve İskân Bakanlığı bünyesinde İzmir Metropolitan Planlama Bürosu kuruldu. Bu büro 1973'te İzmir için 1/25.000 ölçekli bir nazım plan yaptı. Son yıllarda Çiğli, Bornova ve Buca'da toplu konut yapımı, kentlerarası yolların köprü ve viyadüklerle kent içi yollardan ayrılması, atıklarıyla körfezi kirleten sanayi kuruluşlarına atıma tesisi yapma gibi girişimlerde bulunuldu.

I. Dünya Savaşı öncesinde 250-300 bin kişinin yaşadığı sanılan İzmir kentinin nüfusu 1927'de ancak 154 bindi. Önceleri yavaş bir artış hızı izleyerek 1950'de 227.578'e, 1960'ta 360.829'a, 1970'te 520.832'ye, 1980'de de 757.854'e ulaştı. 1985'te 1,5 milyona yaklaşan, 1990'da da 1.750.000'i aşan nüfusuyla İzmir, Türkiye'nin üçüncü büyük kentidir. 1984'te yapılan yasal düzenlemeyle İzmir Büyükşehir Belediyesi ve

onunla bağlantılı olarak çalışacak ilçe belediyelerinden oluşan yeni bir yerel yönetim yapısı kuruldu. Nüfusun hızla artması ve yerleşim alanlarının büyümesi karşısında Merkez ilçe kaldırılarak yeni yönetsel düzenlemeler yapıldı. 1987'de Buca, Konak ve Menderes, 1992'de de Balçova, Çiğli, Gaziemir ve Narlıbahçe ilçeleri kuruldu.

İzmir, kültürel bakımdan da Ege Bölgesi'nin merkezidir. Yükseköğrenim kurumları, 1955'te kurulan Ege Üniversitesi ile 1982'de kurulan ve kent dışında da birimleri bulunan Dokuz Eylül Üniversitesi'dir. Kentteki başlıca sağlık kurumları Devlet, Üniversite, SSK, TCDD, Doğum ve Çocuk hastaneleridir. Ayrıca özel hastaneler de vardır. Her yıl açılan İzmir Enternasyonal Fuarı kentin kültürel yaşamında önemli bir rol oynar. İzmir Devlet Tiyatrosu ile Devlet Opera ve Balesi de kentin sanat etkinliklerine katkıda bulunur. İzmir'de Ege Bölgesi çapında önem taşıyan basın ve yayın kuruluşları vardır.

Tarih boyunca önemini korumuş olan İzmir, bugün Türkiye'nin en önemli liman kentidir. Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerine çeşitli demiryolu hatlarıyla bağlantılır. Ayrıca ülkenin her kesimiyle karayolu bağlantısı vardır. Kent, karayoluyla Ankara'ya 582 km uzaklıktadır. Adnan Menderes Havalimanı, ülkenin öteki önemli merkezleriyle İzmir'in hava ulaşımını sağlar.

Tarihsel yapılar. İzmir, tarihsel yapılar açısından Türkiye'nin en zengin illerindendir. Kalıntıları günümüze ulaşmış başlıca tarihsel yerleşmeler Bayraklı Höyüğü, Pergamon (Bergama), Phokaia (Foça), Erythrai, Teos ve Ephesos'tur.

İzmir kentinin kökenini oluşturan Bayraklı Höyüğü, eskiden kıyıda küçük bir yarımadada olan Tepekule'de kurulmuştu. Höyükte 1948'de Atina İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, 1960'lardan sonra da Ekrem Akurgal yönetiminde Türk Tarih Kurumu tarafından kazı çalışmaları yapıldı. Höyüğün en alt katında ele geçen çanak çömlek kalıntıları, yerleşmenin İlk Tunç Çağında kurulduğunu göstermektedir. Bunun üstündeki yerleşme katı II. Troya (İÖ 2500-2000) kentindeki uygarlıkla çağdaştır. Daha üst katlardaki yerleşmenin VI. Troya ve Hitit uygarlıklarıyla çağdaş olduğunu gösteren buluntulara rastlanmıştır. Ele geçirilen öteki seramik ürünleri yerleşmede Demir Çağı boyunca Eoillerle lonların oturduğunu gösterir. İÖ 850'ye tarihlenen kerpiç surlardan, yerleşmenin bir kent devleti niteliği kazandığı anlaşılmaktadır. İÖ 725-700 arasında yapıldığı sanılan ilk biçimleriyle kentinik Athena Tapınağı, Yunan mimarlığının doğudaki en eski yapısıdır. Burada bulunan önu avlulu iki katlı ve beş odalı ev bilinen en eski çok odalı Yunan evidir. İon uygarlığının en eski parke döşeli yolu da Smyrna'da bulunmuştur. Smyrna'nın yaslandığı Yamanlar Dağındaki Tantalos Mezarı, tholos (yuvarlak planlı yapı) biçimli mezarların güzel bir örneğidir.

Pers istilasından sonra eski önemini yitiren kent İÖ 4. yüzyılda yeniden gelişerek surların dışına taştı. İÖ 300'lerde Pagos Dağı eteklerinde yeni ve büyük bir kent kuruldu. Smyrna'nın büyük kesiminin bulunduğu liman çevresinde bir tapınak ve *gymnasion* da yer alıyordu. Kentte Kutsal Yol ve Altın Yol adlarıyla anılan, düzgün taşlarla yapılmış iki yol vardı. Pagos Dağı'nın batısındaki *stadion* ile kuzeybatı eteğinde yer alan tiyatrodan ise günümüze çok az kalıntı ulaşmıştır. Kadifekale'nin(*) kuzey eteğindeki Roma dönemi yapısı agora 80 m x 120 m boyutlarındadır. Şiddetli bir

depremle hasar gördükten sonra İmparator Marcus Aurelius'un karısı Faustina tarafından yeniden inşa ettirilen bu agoranın doğu ve batısında birer *stoa* ile kuzeyinde bir bazilika vardır. Kızılçullu sukemerleri Roma döneminde yapılmıştır.

Kentte Osmanlılardan kalan başlıca tarihsel yapılar Faik Paşa (16. yy), Hisar, Hacı Hüseyin (Başdurak), Kestane Pazarı (1663), Ali Ağa (1672), Hatuniye (17. yy), Çorakkapı, Konak (Yalı) (1754), Kurşunlu, Şadırvan, İkiçeşmelik ve Salepçioğlu camileri, Kızlarağası, Mirkelamoğlu ve Karaosmanoğlu hanları ile II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılı için 1901'de yapılan Konak'taki Saat Kulesi'dir. Önemli tarihsel anıtlardan biri de Cumhuriyet Meydanı'ndaki Atatürk Anıtı'dır (1932).

İlin çeşitli yörelerinde yapılan araştırmalarda ele geçen ve daha önce Kültürpark'ta korunan arkeolojik buluntular, 1984'te Bahribaba Parkı'ndaki yeni yapısına taşınan İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Kentte ayrıca Mustafa Kemal'in (Atatürk) kişisel eşyaları ile fotoğraf ve tabloların sergilendiği bir Atatürk Müzesi vardır.

İzmir Belediyesi 1871'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 2.694.770; kent, 1.757.414.

İzmir-Aydın Demiryolu, AYDIN DEMİRYOLU olarak da bilinir, İzmir'i Aydın'a bağlayan demiryolu. Anadolu'da kurulan ilk demiryolu hattı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu tarımında kapitalizmin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiş, karayolu taşımacılığındaki gelişmelerden sonra eski önemini yitirmiştir.

Temmuz 1855'te Robert Wilkin adlı İngiliz uyruklu İzmirli bir tüccar, dört ortağıyla birlikte Osmanlı hükümetinden demiryolunun yapımı için imtiyaz istedi. Wilkin ve arkadaşları Eylül 1856'da elde ettikleri imtiyazı hemen İngiltere'de bir gruba sattılar. Bu grup Mayıs 1857'de İzmir-Aydın Osmanlı Demiryolu adıyla bir şirket kurdu. Yapım çalışmaları Eylül 1859'da başlayan demiryolunun 70 km'lik ilk bölümü parasal ve teknik güçlükler yüzünden 14 Kasım 1861'de tamamlanabildi. İkinci bölümün yapımı da özellikle müteahhitin ve taşeronların yolsuzlukları nedeniyle önemli gecikmelerle sürdürüldü. Bu arada 1865'in başlarında yörede çıkan bir kolera salgını işlerin bütünüyle durmasına yol açtı. Sonunda İzmir'i Aydın'a bağlayan 133 km'lik demiryolu 7 Haziran 1866'da bitirilerek ulaşıma açıldı.

Demiryolunun yapımı sırasında Osmanlı hükümetinden büyük destek gören şirket, Haziran 1863'te yeni bir imtiyaz elde ederek hükümetin tanıdığı yıllık kâr garantisinin 72 bin sterlinden 112 bin sterline yükseltmesini sağladı. Gerekli malları gümrüksüz ithal edebilme, demiryolu çevresindeki madenleri işletebilme gibi bir dizi ayrıcalığın yanı sıra demiryolunun geçeceği toprakları da hibe olarak aldı. Osmanlı hükümeti demiryolu sayesinde askeri birlikleri daha hızlı taşıyarak bölgede asayiş güçlendirmeyi umuyordu.

Şirket 1879 ve 1888'de iki imtiyaz daha elde ederek hattı Batı Anadolu'nun içlerine kadar uzatma hakkını elde etti. 1881'te Aydın-Kuyucak hattı, 1882'de de Kuyucak-Sarayköy bölümü hizmete girdi. Daha sonra 1883'te Tire, 1888'de Odemiş, 1889'da Dinar, 1890'da Çivril ve Söke hatları işletmeye açıldı. Buca ve Eğirdir şube hatlarının da eklenmesiyle Batı Anadolu'daki demiryolu ağının toplam uzunluğu 582 km'yi buldu.

İzmir-Aydın Demiryolu, İzmir'in önemli bir dış ticaret merkezine dönüşmesine katkıda bulundu. Demiryolunun geçtiği bölge-

lerden toplanan tarımsal vergilerin miktarı 1856-1909 arasında 13 kat arttı. Şirketin brüt taşımacılık gelirleri de sürekli artış gösterdi. Şirket devletleştirildiği 1935'e değin Türkiye'de etkinlik gösteren demiryolu şirketlerinin en kârlılarından biri oldu.

İzmir depremleri, çeşitli zamanlarda İzmir ve çevresini etkileyen şiddetli yer sarsıntıları. İzmir, 1. derecede deprem bölgesinde yer alır. Kayıtlardan kentte birçok yıkıcı depremin gerçekleştiği bilinmektedir.

İzmir tektonik ve sismik hareketlilik açısından Türkiye'nin en etkin bölgesinde bulunmaktadır. Tektonik yapı olarak Anadolu'nun batı kesimi, Alp Kıvrım Kuşağının genel doğrultusuna koşut bir dizi grabenden oluşur. Bu yörelerde masifler üzerindeki Mezozoyik (İkinci) Zaman'da (y. 225-65 milyon önce) oluşan kayaçlar hızlı aşınmalarla (erozyon) taşınmıştır. Yüksek tepelerde genç tortul katmanlar bulunur. İzmir kenti, Neojen Bölümün (y. 26-2,5 milyon yıl önce) sonlarında Ege Denizinde çökme-ler sonucunda oluşan kırık (fay) ve dislokasyon (yerinden oynama) sistemi üzerinde yer alır. Körfez, doğu-batı doğrultulu kırıklar tarafından sınırlandırılmış bir çökme çukurudur. Körfez kırıklarına dik olarak Torbalı yönünde Menemen'e doğru uzanan ikinci bir dislokasyon sistemi vardır. Her iki sistemden kesiştiği noktalar oldukça karmaşık tektonik yapıya sahiptir. Bazı yerel kırıklar kuzey-güney ve kuzey-batı doğrultusunda uzanır.

Kentin içinde ve çevresinde yer alan tepelerde volkanik kayaçlar bulunur. Kıyıda bulunan ve tepelerde yer alan düzlükler ise dere ve deniz çökellerinden oluşmuştur. Volkanik kayaçların tabanında Neojen yaşlı kireçtaşları ve Mezozoyik yaşlı şistler bulunur. Düz kesimleri oluşturan çökeller Kuva-terner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) oluşmuştur; dar kıyı şeridi gibi alanlar ve çukurluklar, genç ve yerleşmemiş alüvyonlarla ve kıyı birikintileriyle kaplıdır. İnciraltı ve Narlı yörelerinin yer aldığı batıdaki kıyı şeridinde geniş bir alüvyon tortulu görülür. Ayrıca Güzel-yalı ve çevresindeki tepeler Mezozoyik yaşlı kireçtaşı ve şistlerden; Tepecik çevresi aglomeradan; Melez Vadisinin doğusu Neojen yaşlı killi kireçtaşları ve marnlardan; Eşrefpaşa ve yöresi andezitlerden oluşur. Kentin dolgu yapıları Alsancak, Kordon ve Konak gibi kesimleri henüz tam olarak yerleşmemiş genç çökeller ile birikintilerin üstünde yer aldıkları ve buralarda yeraltı suyu yüzeye yakın bulunduğundan deprem açısından en tehlikeli bölgelerdir.

Kayıtlara geçmiş ilk İzmir depremi İÖ 370'te oluşmuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanılarak bugün bu depremin şiddetinin Mercalli ölçeğine göre VII olduğu hesaplanmıştır. Gene kayıtlara göre bu tarihten sonra İzmir'de 18 kez VIII şiddetinden, sekiz kez IX şiddetinde ve iki kez de X şiddetinde deprem olduğu saptanmıştır. 20. yüzyılın başlarında ise sismograf- larla ölçümlere başlanmıştır ve 1904-79 arasında, Richter ölçeğine göre şiddeti 6 ve daha üstünde olan altı deprem oluşmuştur.

İS 177'de, gözlemsel dışmerkezi 38°40' kuzey enlemi ve 27°10' doğu boylamında olan X şiddetindeki depremde kent tümüyle yıkılmış ve Roma imparatoru Marcus Aurelius (hd 161-180) tarafından yeniden inşa edilmiştir. 10 Temmuz 1688'de gerçekleşen gene X şiddetindeki depremin dışmerkezi ise 38°40' kuzey enlemi ve 26°90' doğu boylamı olarak hesaplanmıştır. Bu depremde yaklaşık 16 bin kişi ölmüş, depremden

sonra başlayan büyük yangının etkisiyle kent büyük hasar görmüştür.

31 Mart 1928'de gerçekleşen gözlemsel dışmerkezi 38°18' kuzey enlemi ve 27°40' doğu boylamında yer alan ve şiddeti 6 olan deprem, İzmir'in 35 km güneydoğusunda bulunan Torbalı'yı ağır biçimde etkilemiştir. Tektonik olarak Kuşuk Menderes çukurluğu ile kuzey-güney doğrultulu kırıkların kesiştiği son derece etkin bir bölge olan Torbalı, eski dere ve ırmakların taşıdığı sıkışmış kum ve çakıllardan oluşan tortul katmanlardan oluşan bir zemin üzerinde bulunmaktadır. Deprem sırasında 50 kişi ölmüş, 106 kişi yaralanmış ve yaklaşık 2 bin yapı yıkılmıştır. 22 Eylül 1939'da gerçekleşen Dikili-Bergama depreminin gözlemsel dışmerkezi 39°07' kuzey enlemi ve 26°44' doğu boylamı, şiddeti ise 6 olarak saptanmıştır. Sismik bakımdan çok etkin olan Bakırçay tektonik çukurluğu üzerindeki kurulu olan Dikili'nin yüksek kısımları sağlam volkanik kayaçlardan, buna karşılık düzlük bölümleri yerleşmemiş deniz çökellerinden oluşur. Bu çökeller ayrıca yeraltı suyu içerir. Asıl dışmerkezi Dikili ile Midilli Adası arasında uzanan grabenin Dikili'ye yakın kesiminde gerçekleşen deprem Dikili'nin çevresini de ağır biçimde etkilemiş, 60 kişinin ölümüne, 71 kişinin yaralanmasına ve 734 binanın tümüyle yıkılmasına yol açmıştır. 23 Temmuz 1949'da Karaburun ile Çeşme'yi ağır biçimde etkileyen depremin gözlemsel dışmerkezi 30°57' kuzey enlemi ve 26°29' doğu boylamı, şiddeti de 6,9 olarak belirlenmiştir. Bu bölge, Ege Havzasının çökmesiyle gelişen alçalma-yükselme hareketleri sırasında, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu kırık ve dislokasyonların kesişmesiyle oluşan bir sistem içinde yer alır. Yörede pek çok şiddetli yer sarsıntısı gerçekleşmiştir ve bölgenin tektonik etkinliği günümüzde de sürmektedir. Karaburun'un zemini Mezozoyik yaşlı kireçtaşlarından oluşmakla birlikte, doğu ve güneydeki Ahırılı Deresi yamaçları kalın bir moloz ve enkaz katmanıyla örtülü Neojen yaşlı ince kireçtaşı ve marn katmanlarından, bölgenin merkezi kesimleri ise kireçtaşları ile andezitlerden oluşur. Yapılaşmanın yasaklandığı eski kasaba ve iskele ile Burgaztepe'nin doğusundaki alüvyonlu alanlar deprem açısından son derece tehlikeli yerlerdir.

İzmir Enternasyonal Fuarı, İzmir'de düzenlenen uluslararası nitelikteki genel ticaret fuarı. Böyle bir fuar düşüncesi 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya atıldı. Atatürk'ün de benimsemesi üzerine Yerli Malları Koruma Derneği 1923'ten sonra 9 Eylül Yerli Mallar Sergisi'ni düzenlemeye başladı.

İlk 9 Eylül Sergisi'ne ticaret odaları, ticaret ve sanayi odaları, ticaret borsaları, 71 resmi kuruluş, ayrıca 195 yerli ve 72 yabancı firma katıldı. 1932'ye değin Mithatpaşa Sanat Okulu'nda açılan serginin adı 1933'te 9 Eylül Panayırı olarak değiştirildi.

İzmir panayırının uluslararası bir fuar kimliğinde ve bugün Kültürpark'ın bulunduğu alanda düzenlenmesine 1936'da başlandı. 20 Ağustos 1936'da açılan ilk fuara yerli kuruluşlar dışında İngiltere, Irak ve SSCB katıldı. II. Dünya Savaşı nedeniyle 1944-46 arasında hiçbir dış katılım olmadı. Savaş sonrasında ise en yüksek dış katılım 51 ülkenin mallarının sergilediği 1967'de gerçekleşti. 1980'lerde fuara katılan yabancı ülke sayısı ortalama 25-30'du. Dış katılımdaki düşüşe yol açan nedenler arasında, bir

uzmanlık fuarına dönüşmekte gecikilmesi, fuar kotası olarak gümrüksüz getirilen mal miktarının sınırlandırılması, fuarın ve Kültürpark'ın eğlence merkezi olma işlevinin öne çıkarılması ile fuar süresinin uzunluğu getirmeye çalışılarak 1976 sonrasında daha çok iç ticarete yönelik uzmanlık fuarları halinde düzenlendi. 1981'den sonra yabancı firmalar için süre 30 günden 20 güne indirildi. 1980'lerin sonunda fuar 26 Ağustos-20 Eylül arasında düzenlendi. Yabancı firmalar için bitiş tarihi 10 Eylül olarak kaldı.

Son yıllarda dikkati çeken bir gelişme de Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin fuara katılma oranı artarken, Türkiye'nin dış ticaretinde daha büyük ağırlık taşıyan ülkelerin katılma oranının azalmasıdır. İzmir Enternasyonal Fuar'ında yabancı ülkelerin mallarının sergilendiği pavyonlarda doğrudan satış yapılmaz; alıcılar pavyon yetkililerine sipariş vererek satış bağlantısı kurabilirler.

İzmir halısı, Batı Anadolu'da dokunmuş kalın düğümlü, büyük boy halılara verilen genel ad. Bunlar İzmir üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir. İzmir halısı tanımının

İzmir halısı, 18. yy;
Tekstil Müzesi, Washington, D.C.,
Textile Museum Collection, Washington, D.C.
Fotoğraf: Otto E. Nelson - EB Inc.

başlangıçta Uşak'ta dokunan halılar için kullanıldığı, 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında bunlara Gördes, Kula ve Demirci gibi merkezlerde dokunmaya başlayan büyük halıların da eklendiği sanılmaktadır. İzmir halısı tanımı daha dar anlamda, 16-17. yüzyıl Osmanlı saray halılarında kullanılan bir çiçek deseninin yozlaşmış bir biçiminin görüldüğü küçük boy halılar için de kullanılır. 18. ya da 19. yüzyıla ait bu İzmir halılarından çok az sayıda kalmıştır. Yaygın olarak görülenlerin taktik olduğu sanılmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi (İİK), yeni yönetimin izleyeceği iktisat politikalarını saptamak amacıyla düzenlenen ve 17 Şubat-4 Mart 1923 arasında İzmir'de toplanan kongre.

Tasarlanmasında ve örgütlenmesinde İktisat Vekili Mahmut Esat'ın (Bozkurt) belirleyici rolü olan İzmir İktisat Kongresi Mustafa Kemal'in açış konuşmasıyla başladı. Kongre, çalışmalarını daha sonra Kâzım Karabekir'in başkanlığında yürüttü. Yeni kurulacak olan cumhuriyet yönetiminin izleyeceği iktisat politikalarına ışık tutması bakımından büyük önem taşıyan kongrenin iki amaçla toplandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, Milli Mücadele yıllarında Ankara ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir'deki Türk-Müslüman sermaye çevrelerinin siyasal kadrolarla bütünleşmesini sağlamak, ikincisi de Milli Mücadele'yi yöneten siyasal-askeri kadroların toplumdaki bütün kesimlerin salt siyasal değil ekonomik talepler açısından da meşru temsilcileri olduklarını dış dünyaya göstermekti. Öte yandan Lozan görüşmelerinin çıkmaza girdiği bir dönemde toplanan bu kongre aracılığıyla, Osmanlı Devleti'nden devralınan liberal iktisat politikalarında ve yabancı sermayeye karşı tutumda köklü değişiklikler olmayacağı konusunda Batı ülkelerine dolaylı bir güvence verilmiş oldu.

"Türkiye İktisat Kongresi" adını taşımasına karşın "İzmir İktisat Kongresi" olarak tanınan kongrenin "mesleki temsil" ilkesine göre toplanması Mahmut Esat Bey'in titizlikle üzerinde durduğu bir konuydu. İktisat Vekâleti 1922'nin sonlarında vilayetlere birer genelge yollayarak şubat ortalarında İzmir'de toplanacak bir iktisat kongresi için her kazadan sekiz delegenin seçilmesini istedi. Bu delegelerin üç çiftçi, bir tüccar, bir sanayici (ya da zanaatçı), bir amele, bir şirket ve bir banka temsilcisi olmak üzere altı grupta toplanması öngörülmüştü. Ama sonradan bu grupların sayısı dörde indirildi ve kongreye tüccar, çiftçi, sanayici ve amele temsilcileri katıldı. Üç bin delegenin katılması beklenen kongre 1.355 kişiyle toplandı. Aralarında 40 dolaylarında milletvekilinin de bulunduğu delegelerin seçiminde "mesleki temsil" ilkesine tam olarak uyulmamış, örneğin yazar Aka Gündüz kongreye amele, kongre başkanı seçilen General Kâzım Karabekir de sanayici temsilcisi olarak katılmıştı.

Milletvekilleri arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) danışmadan düzenlenen kongrenin TBMM'nin yasama yetkilerine tecavüz edebileceği yolunda kaygılar doğdu. TBMM'de bu konuda tartışmalar ve eleştiriler başlayınca, İktisat Vekâleti kongrenin "hususî ve istisnâî" nitelikte olduğunu vurgulamak zorunda kaldı. Dört grup arasında kongreye en örgütlü ve hazırlıklı bir biçimde katılan tüccar grubuydu. Bunun başlıca nedenleri, ülkenin ekonomik ve sosyolojik koşulları nedeniyle ticaret kesiminin ön plana çıkması, İstanbullu Türk tüccarlarının azınlıklara rakip olarak daha 1922'de Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurmuş olmaları ve bu birliğin Ocak 1923'te bir ticaret kongresi düzenleme hazırlıklarına girişmiş olmasıydı. İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in isteği üzerine bu girişimden vazgeçerek daha geniş kapsamlı Türkiye İktisat Kongresi'ne katılmaya karar veren İstanbullu tüccarlar İİK'nin en etkili grubunu oluşturdular ve ticaret yaşamıyla ilgili 134 öneriyi kongreye benimsettirler. Bu önerilerin arasında tekel-lerin kaldırılması, hükümetin de ortak olacağı bir ticaret bankasının kurulması, deniz ticaretinin ve gümrük işlemlerinin yeniden düzenlenmesi, yabancı sermaye girişinin ilkelere bağlanması ve yabancı sermayeyi ortaklığa yönlendirecek önlemlerin alınması bulunuyordu.

Kongrenin ikinci etkili grubunu oluşturan çiftçiler ise taleplerinden 96'sını kongreye

benimssetmeyi başardılar. Bu taleplerin başında öşürün kaldırılması geliyordu. Çiftçi ve amele gruplarının oybirliğiyle kabul ettikleri bu öneriyi, sanayi ve ticaret grupları öşürün yerine yeni bir vergi konması koşuluyla kabul ettiler. Öşür kongreden iki yıl sonra kaldırıldı.

Taleplerini iç pazarın korunması ve sanayinin özendirilmesi üzerinde yoğunlaştıran sanayi grubunun taleplerinden 24'ü kongre tarafından kabul edildi. Delegeleri arasında üst düzey bürokratlara ve milletvekillerine en fazla yer veren kesim sanayi grubuydu.

Amele grubunun ücretlere ve çalışma koşullarına yönelik taleplerinin çoğu tüccar ve sanayici gruplarıca benimsenmediğinden kongre bu taleplerin yalnızca 34'ünü kabul etti. Bu talepler arasında günlük çalışma süresinin 8 saate sınırlandırılması, iş güvenliği, ücretli izin ve çeşitli sosyal güvenlik önlemleri bulunuyordu. Ayrıca, amelelere bundan böyle işçi denmesi de karara bağlandı. Amele temsilcilerinin çoğu gerçekte İstanbullu tüccarların kurduğu İstanbul Amele Birliği'nden seçilmişti. Buna karşılık İzmir delegelerinin seçiminde "mesleki temsil" ilkesine bağlı kalmıştı. Ayrıca sayılan 10'u bulmayan kadın delegelerin beşi İzmir delegeleri arasında yer alıyordu.

Kongrenin önemli bir eksikliği küçük çiftçilerin, ortakçı ve yarıcılarının, tarım işçilerinin temsil edilmemesiydi. Öte yandan kongre çıkar çatışmalarına da sahne oldu ve kararların büyük bölümü oybirliği yerine oy çokluğuyla alınabildi. İİK'nin çalışmalarını sonunda oybirliğiyle kabul edilen 12 maddelik "Misak-ı İktisadi" son derece genel ilkelere yer vermesine ve yalnızca dileklerden oluşmasına karşın, dönemin egemen iktisadi görüşlerine ışık tutması açısından önemlidir.

İstanbul Tüccar Derneği'nin 1948'de İstanbul'da, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ile hükümet ve üniversitelerin 1981'de İzmir'de düzenlediği kongreler, İzmir İktisat Kongresi ile bağlantılandırıldı. II. Türkiye İktisat Kongresi(*) olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle, 4-7 Haziran 1992'de İzmir'de düzenlenen kongreye III. İzmir İktisat Kongresi adı verilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı, üniversite öğretim üyeleri ve TOBB temsilcilerinin katıldığı bu kongrede, 2000'li yıllarda Türkiye'nin ekonomik durumu, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi gibi sorunlar görüşüldü; bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk devletleriyle ortak bir ekonomik bölge kurulması önerildi.

İzmir Körfezi, Ege Denizinin Anadolu kıyılarına derinlemesine sokulduğu körfez. Dik açıya yakın bir biçimde birbirine bağlanan dış ve iç körfezlerden oluşur. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan dış körfezin doğu kıyıları Gediz Deltasının alçak düzlükleri kuşatırken, batısında Karaburun Yarımadasının dik kıyıları yükselir. Dış körfez iç körfeze göre daha geniş ve daha derindir. Uzunluğu 45 km kadardır, genişliği ağız kesiminde 24 km'yi bulur. Derinliği genellikle 45-70 m arasında değişir, en derin yeri ağız kesiminde 71 m'ye ulaşır.

İzmir Körfezindeki adalardan en önemlileri dış körfez kesiminde ve Karaburun Yarımadası kıyıları yakınındadır. Bunlar kuzeyden güneye doğru Uzunada, Hekim Adası ve Çiçek Adalarıdır. Yüzölçümleri 1 km²'den küçük olan Çiçek Adaları Nergis Adası olarak da bilinen Akçaada, Eşek Adası olarak da bilinen İncirliada, Arap Adaları, Yassicaada ve Pırnallıada'dan oluşur. Urla iskelesinin karşısında da Yollucaada yer alır.

Dış körfez güneyde, derinliği en çok 18 m olan Gölbağ Kırfeziyle sona erer. Bundan sonra batı-doğu doğrultulu iç körfez başlar. Uzunluğu 38 km olan bu kesimin genişliği batıda 20 km'yi bulurken, doğuya doğru gidildikçe azalır. Gediz'in eski deltasının ucundaki Pelikan Burnunun karşısında da 5 km'nin altına düşer. İç körfezin en derin yeri Hekim Adasının hemen doğusundadır (55 m). Sığ olan iç kesimde 10 m eşderinlik çizgisi (izobat) kıyının çok yakınından geçer. Bu kesimdeki sığlaşmanın nedeni, 19. yüzyılın ikinci yarısına değin Karşıyaka'nın hemen batısına dökülen Gediz Irmağının, taşıdığı alüvyonları iç körfeze yığılmasıdır. İzmir limanı dolma tehlikesiyle karşılaştığından 1886'da aşağı çıkırının akış yönü değiştirilerek Gediz'in ağız daha geniş ve daha derin olan dış körfeze çevrilmiştir.

İç körfezin kuzey kenarını Yamanlar Dağı ile onun eteklerindeki kıyı ovası kuşatır. Güney kenarında ise, dar bir kıyı şeridi ile onun gerisinde İzmir'in silüetini belirleyen ve Çataalkaya Dağı da denen Çataalkaya yer alır.

Dış körfezin doğu kıyıları kuzey kesimi bağ ve zeytinliklerle, batı kıyıları da zeytinliklerle kaplıdır. Körfezin güney kıyılarındaki yer alan Balçova ve Urla, kaplıca turizmi açısından önem taşır. Güneyden ve doğudan gelen karayolları İzmir'de kesişir ve bu yollar körfezin doğu kıyılarını izler.

1960'lara değin iç körfezin tabanı temiz bir kum katmanıyla kaplıydı. Bu durumyla körfez sualtı canlılarının yaşaması için çok uygun bir ortam oluşturmuyordu. Daha sonra gelişmesi hızlanan İzmir kentinin kentsel atıklarının arıtılmadan körfeze akıtılması, akıntıyla yeterince temizlenemeyen iç körfezde hızlı bir kirlenme süreci başlattı. Burası zamanla balıkların yaşayamadığı, denize girilemeyen, özellikle doğu kıyılarından pis kokular yayılan bir yer durumuna geldi; tabanı zehirli atıkların oluşturduğu kalın bir çamur katmanıyla kaplandı. Kurulan arıtma tesislerine ve alınan başka önlemlere karşın körfezin durumunda önemli bir değişiklik olmamıştır (1992).

İzmir Milli Kütüphanesi, İzmir'de, İbrahim Kadızade'nin girişimiyle kurulan İzmir Milli Kütüphane Cemiyeti'nin 23 Haziran 1912'de açtığı kütüphane. Cemiyet, kütüphanenin olanaklarını geliştirmek için sinema ve eğlence yerleri yaptırarak gelir sağlamayı tasarladıysa da, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu girişim kesintiye uğradı. Daha sonra tamamlanan sinemanın geliriyle bugünkü yapı gerçekleştirildi ve kütüphane 1933'te buraya taşındı.

Yapının birinci katında yönetim odaları, okuma salonu, ödünç verme servisi, depo, fotokopi ve cilt onanım odaları, ikinci katında iki kitap deposu, konferans salonu ve çocuk kitaplığı vardır. Çatı arası da gazete ve dergi deposu olarak kullanılmaktadır.

İzmir Milli Kütüphanesi yasaya göre Türkiye'de basılan her yayından bir nüshanın yollandığı altı derleme kütüphanesinden biridir. Mali olanakları kısıtlı olduğundan başka yayınları daha çok bağış yoluyla sağlamaktadır. Kütüphanedeki yapıt sayısı yaklaşık 200 bindir. Ayrıca, zengin bir Türkçe gazete ve dergi koleksiyonu vardır.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imzalanmasından sonra, Anadolu'da kurulan ilk direniş örgütü.

Kasım 1918'de İzmir'in önde gelen tüccarları Moralızade Halit ve Nail beyler ile arkadaşlarıyla kuruldu. Ama İttihat ve

Terakki'nin güçlü olduğu merkezlerden biri olan İzmir'de Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından örgütlenmeye gidilmesi sakıncalı bulunabileceği için, kuruluş bildirgesi ancak 1 Aralık'ta vilayete verilebildi. Örgütün etkin bir yapıya kavuşması, Nurettin Paşa'nın İzmir'e vali olarak atanmasından sonra gerçekleşti. Ocak 1919'da bu dönemde kurulmuş bir başka örgüt olan Heyet-i İlimiye'yle birleşti.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, daha çok diplomatik etkinliklere ağırlık verdi. İlk iş olarak İstanbul'a bir kurul gönderildi ve Sadrazam Tefik Paşa ve İtilaf Devletleri yüksek komiserleri ile ilişki kurmaya çalışıldı. Amaç, Paris Barış Konferansı'na (1919) katılma olanaklarını elde ederek büyük devletleri ikna etmek ve İzmir'in Yunanlılarca işgalini önlemeye çalışmaktır. İzmir'den İstanbul'a gönderilen kurula yalnızca öteki devletlerin saf dışı bırakmaya çalıştıkları İtalya'nın yüksek komiseri Kont Sforza yakınlık gösterdi; kurul, İzmir'in yakında Yunanlılarca işgal edileceğini de ondan öğrendi. Bu arada sağlanan bir İtalyan gemisiyle Avrupa'ya bir yolculuk hazırlıklarına girildiyse de, örgüt içinde patlak veren bir anlaşmazlık nedeniyle bu yolculuktan vazgeçildi.

Yunan işgalinin yaklaşması ve bu konudaki söylentilerin artık gizlenemez duruma gelmesi üzerine, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti Mart 1919'da bir kongre düzenledi. Çevre kent ve kasabalardan delegelerin de katıldığı bu kongrede İzmir'in nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğunu hatırlatan ve işgal söylentilerini kinayan bir uyarı bildirisi hazırlandı ve bu bildiriyi Barış Konferansı'nın toplandığı Paris'e iletilti. Örgüt çalışmalarını Haziran 1919'a değin İzmir'de sürdürdü. Daha sonra, Alaşehir Kongresi'nde alınan bir karar gereğince merkezini İstanbul'a taşıdı. İstanbul'un işgalinden sonra çalışmalarına son verdi.

İzmir Rafinerisi bak. Aliaga Rafinerisi

İzmir Suikastı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e (Atatürk) karşı düzenlenen suikast girişimi (1926). Bu girişimle ilgili olarak başlatılan soruşturma ve açılan iki ayrı dava sonucunda, aralarında İttihat ve Terakki döneminin maliye nazırı Cavid Bey'in de

durduğunda iken, Giritli Şevki adlı bir motorcu 17 Haziran'da İzmir emniyetine başvurarak, İzmir'e geldiğinde Mustafa Kemal'e Kemeralı semtinde suikast düzenleneceğini ihbar etti. Motorcunun açıklamalarına göre suikast girişiminin başını eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit çekiyordu. Yapılan bir baskın sonucunda yanında bomba ve tabancalarla yakalanan Ziya Hurşit geniş açıklamalarda bulundu. Söz konusu açıklamalar ve yürütülen soruşturma sonucunda, olaya, eski İttihat ve Terakki yöneticilerinden bazılarının ve kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TepCF) önde gelenlerinin de karıştığı ve suikastçıların geniş çaplı bir hükümet darbesi hazırlığı içinde oldukları kanısına varıldı. Ankara'da görev yapmakta olan İstiklal Mahkemesi bu amaçla İzmir'e getirildi. Mahkeme aralarında Kâzım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Egilmec) ve Refet (Bele) paşalar gibi önde gelen komutanların da bulunduğu birçok kişiyi tutukladı. Bu arada mahkeme, bazı tutukluların serbesi bırakılmasını sağlamaya çalıştığı gerekçesiyle Bayekil İsmet Paşa'yı da (İnönü) suçladı.

Ankara İstiklal Mahkemesi 26 Haziran 1926'da 49 sanıkla ilgili yargılamaya başladı ve üç haftadan kısa süren dava sonunda, aralarında sekiz eski milletvekili ve iki eski nazırın da bulunduğu 15 kişiyi ölüm cezasına çarptırdı. Bunlardan 13'ünün cezası hemen o gece infaz edildi. Gıyabında ölüm cezasına çarptırılan İttihat ve Terakki'nin eski işe nazırı Kara Kemal yakalanacağını anlayınca birkaç gün sonra intihar etti. Eski Ankara valisi Abdülkadir Bey de daha sonra yakalanıp idam edildi. Yargılama sonunda Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Bekir Sami ve Rüşdü paşalar, cumhurbaşkanının isteği üzerine beraat ettiler. Refet Paşa daha sonra milletvekilliğinden istifa etti, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar paşalar da emekliye ayrıldı.

Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir'deki yargılama sırasında bazı sanıkların davadan ayırmıştı. Bu sanıklar 2 Ağustos'ta açılan ve eski İttihatçıların ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticilerinin "hükümeti devirmeye kalkışmakla" suçlandığı yeni bir

İzmir suikastçıların İstiklal Mahkemesi'nde yargılanması, 1926, İzmir
İzmir Yayıncılık Arşivi

bulunduğu çok sayıda kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Haziran 1926'da Mustafa Kemal bir yurt gezisine çıktı. Gezinin programında İzmir de vardı. Cumhurbaşkanı gezinin Balıkesir

davaya katıldılar. Yargılama sonunda İttihat ve Terakki'nin eski maliye nazırı Cavid Bey, İsmail Canbulad, Nâzım Bey, Hilmi ve Nail beyler 26 Ağustos'ta ölüm cezasına çarptırıldılar. Cezalar hemen o gece infaz edildi. Aralarında eski başvekillerden Hüseyin

yn Rauf'un da (Orbay) bulunduğu yedi kişi ise 10 yıl süreyle sürgün cezasına çarptırıldı.

Bu yargılamayla birlikte yeni rejimi devirmek için gizli çalışmalarda bulunduğu inanılan ve Cumhuriyet yönetimi için sürekli bir tehlike olarak görülen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski kadroları ortadan kaldırıldı.

İzmirli, İsmail Hakkı (d. 1869, İzmir - ö. 31 Ocak 1946, Ankara), İslamcı düşüncenin önde gelen temsilcilerinden olan din bilgini. İzmir Rüştiyesi'nden sonra İstanbul'da Darülmualimin-i Aliye'yi (Yüksek Öğretmen Okulu) bitirdi (1894). Bu arada Şaziliye tarikatından icazet aldı. Çeşitli okullarda İslam felsefesi, dinler tarihi, fıkıh ve Arapça dersleri okuttu. 1915'te Darülfünun-ı Osmanî Edebiyat Fakültesi'nde İslam tarihi müderrisi, 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra ordinarius profesör oldu. 1932 ve 1937'deki tarih kongrelerine katıldı. 1939'da emekliye ayrıldı. Ayrıca zaman zaman Maarif Encümeni üyeliği, İlahiyat Fakültesi dekanlığı ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti İslam İncelemeleri Kurulu başkanlığı gibi görevlerde de bulundu.

İzmirli İslam felsefesi, kelim ve fıkıhın yanı sıra, Batı felsefesini de inceledi. İslam felsefesi, kelim ve fıkıhtaki bazı konuları yeniden ele aldı ve bu alanların tarihini inceleyerek önemli yapıtlar yazdı. Yazıları *Sırat-ı Müstakim* (1912'den sonra *Sebilü'r-Reşad*), *Ceride-i İlmîye*, *İlahiyat Fakültesi Mecmuası* gibi dergilerle *İkdam*, *Tasvir ve Ulus* gazetelerinde yayımlandı. Başlıca yapıtları arasında, *Fenn-i Menâhic* (1913), *Felsefe-i İslamiye Tarihi* (1920), *Yeni İlm-i Kelam* (1923-24, 2 cilt; yb 1981), *Meani-i Kur'an* (1927, 2 cilt) ve *Garp Mütefekkirleri ile Şark Mütefekkirleri Arasında Mukayese* (1952) sayılabilir.

İzmit, Kocaeli ilinin merkezi kent. Ayrıca bak. Kocaeli.

İzmit Körfezi, Marmara Denizi'nin doğusunda kara içine derin bir biçimde sokulan körfez. Kuzeydeki Kocaeli Yarımadası ile güneyindeki Armutlu Yarımadası arasında uzanır.

Danca'nın batısındaki Yelkenkaya Feneri ile karşısındaki Çatalburun'u birleştiren çizgi, körfezin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu çizgiden doğuya doğru uzanan körfezin uzunluğu yaklaşık 50 km'dir. En geniş yeri Karamürsel ile Hereke arasında 10 km'yi bulur. Doğu ucunda, İzmit kenti ile karşı kıyı arasındaki genişliği ortadaki genişliğinin yarısı kadardır. Batıda, ağız kesimindeki genişliği ise 5 km'yi biraz aşar. Kıyıları iki noktada birbirine iyice yaklaşan körfez bu yüzden giderek daralır. Güneydeki Hersek Deltası ile karşısındaki Dil iskelesi arasında genişliği 3 km'ye kadar iner. Körfezin en dar yeri, Gölcük ile Derince arasındadır (2 km).

İzmit Körfezi, Anadolu'nun kuzeyindeki kırıncı (fay) sisteminin üzerinde yer alır. Kuzey ve güney kenarlarını çevreleyen genç kırıklar körfezin oluşumunun ve biçimlenişinin tektonik olaylara bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Marmara Denizi'ndeki doğu-batı doğrultulu çukurlukların devamı olan İzmit Körfezinin ağız kesiminde derinlik 277 m'dir. 200 m eşderinlik çizgisi (izobat) körfezin ağız kesiminden içeriye doğru fazla girmez. 100 m eşderinlik çizgisi ise Danca ve Eskihisar açıklarına kadar sokulur. Bunun doğusunda 100 m eşderinlik çizgisinin çevirdiği elips biçimli başka bir alan daha vardır. Dil Burnunun doğusundan Yarımca

(Körfez) açıklarına kadar uzanan bu alanın içinde 200 m eşderinlik çizgisinin çevrelediği iki göbek bulunur. Bu göbeklerin içlerinde her birinin derinliği 204 m olan iki çukur vardır. İzmit Körfezinin en derin noktaları olan bu çukurlar Ulaşın'ın kuzeyindedir. Değirmendere'nin doğusunda kalan kesimler, İzmit Körfezinin en sığ alanlarıdır. Bu alanları sınırlayan 50 m eşderinlik çizgisi, Değirmendere'nin doğusunda kapanır. İç kesimde derinlik, güney kıyı yakınında en çok 38 m'dir.

İzmit Körfezinin kuzeyi Kocaeli Platosuyla Karadeniz'den ayrılır. Üzerinde alçak tepeler yükselen bu plato ile körfez arasında dar bir kıyı şeridi uzanır. Bu kıyı, Yelkenkaya Feneri burnundan doğuda Şirinyalı'ya kadar falezli yüksek kıyı biçimindedir. Bu kesimin doğusunda İzmit Körfezine kuzeyden dökülen akarsuların en büyüğü olan Dil (Tavşanlı) Deresinin taşıdığı molozlarla oluşan ve güneye doğru biraz uzayan küçük bir delta yer alır. Şirinyalı ile İzmit arasında alüvyal birikinti alanlarından oluşan alçak kıyıları uzanır. Yarımca ile Tütüncüçiftlik arasındaki kesimde bir lagün vardır.

İzmit Körfezini güneyden çevreleyen Samanlı Dağları ile körfez arasında dar bir kıyı şeridi uzanır. Kıyı şeridinin batı kesiminde Laledere ve Hersek deltaları yer alır. Bunlardan Hersek Deltası, Samanlı Dağlarından kaynaklanan Yalakdere'nin taşıdığı alüvyonlarla oluşmuştur. Deltanın doğu kenarında Hersek Gölü adıyla anılan küçük bir delta gölü vardır. Bu alçak, alüvyonlu alanın güney sınırını, belirgin bir diklik çizir.

Türkiye'nin en önemli ulaşım yollarının geçtiği, ayrıca çok sayıda sanayi tesisinin yer aldığı körfezin kuzey kıyısı konut ve fabrika alanlarıyla kaplandığından tarımsal etkinlik eski önemini yitirmiştir. Buna karşın kuzey rüzgârlarından korunaklı bu dar kıyı şeridinin bazı kesimlerinde hâlâ zeytinliklere, bağlara ve meyve bahçelerine rastlanmaktadır. Körfezin güney kıyılarında tarımsal üretim kuzey kıyıya göre daha yaygındır. Hersek Deltası gibi düz alanlarda tarla tarımı yapılır. Bu kesimde zeytinlikler, bağlar, meyve ve sebze bahçeleri geniş yer tutar.

Körfezin özellikle kuzey kıyısı, Danca-Gebeze-Hereke-Yarımca-Derince-İzmit boyunca sanayi tesisleri ve bu tesislerin çevresinde gelişen yerleşmelerle kaplıdır. Güney kıyıda da önemli sanayi kuruluşu, Gölcük'teki askeri tesislerdir.

İstanbul'u Türkiye'nin çeşitli kesimleriyle Ortadoğu'ya bağlayan kara ve demir yolları körfezin kuzey kıyılarından izler. İzmir ile Bursa'yı İstanbul'a bağlayan karayolu da körfezin güney ve doğu kıyılarından izleyerek İzmit'te Ankara-İstanbul karayolu ve Kınalı-Sakarya otoyoluyla birleşir. Körfezin bitim yeri, dışardan gelebilecek saldırılara karşı iyi korunduğundan Antik Çağdan beri tersanelerin kurulduğu ve savaş filolarının üslendiği bir iç liman konumundadır. Körfez aynı zamanda, kıyı yolunu izlemek istemeyenlerin çeşitli iskeleler arasında sefer yapan araba vapurlarıyla karşıdan karşıya geçtikleri bir su yoludur.

Körfez, hızla gelişen sanayileşmeye koşut olarak kıyılarında kurulan sanayi tesislerinin atıklarıyla Türkiye'de en yoğun biçimde kirlenen deniz parçasıdır. Eskiden çeşitli balıkların yumurtalarını bıraktıkları ve kıyısında balıkçı köyleri olan körfezin iç kesiminde artık balık yaşamamaktadır. Sanayi kuruluşlarına atma tesisi kurma gibi önlemlere karşın, suları zehirli atıklarla doymuş olan körfezin bu kesimine rastlanıyyla giren balık sürülerinin ölümleri zaman zaman deniz yüzeyini kaplamaktadır. Ayrıca bak. Marmara Denizi.

İznik, Marmara Bölgesi'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 753 km² olan İznik ilçesi kuzeyde Kocaeli, kuzeydoğuda Sakarya, doğuda Bilecik illeriyle, güneyde Yenişehir ilçesi, batıda da Orhangazi ilçesi ve İznik Gölüyle çevrilidir.

Bursa ilinin kuzeydoğusunda yer alan ilçe topraklarının kuzeyinde Samanlı Dağları, güneyinde de Avdan Dağı yükselir. İlçenin orta kesiminde İznik Gölü(*) ile İznik-Pamukova çöküntü alanındaki İznik Ovası

İstanbul Kapısı, İznik
Ara Güler

yer alır. Ova, verimli ve küçük bir tarım alanıdır.

İlçe halkının geçim kaynaklarını bitkisel üretim, tatlı su balıkçılığı, turizme yönelik ticaret ve turistik eşya yapımı oluşturur. İznik, Bursa ilinin en çok üzüm üreten ilçesidir (1984'te 29.297 ton). Dayanıklı bir üzüm çeşidi olan müşküle daha çok İstanbul'a satılır ve yurtdışına ihraç edilir. Çok miktarda yetiştirilen ve salça fabrikalarına satılan domates, Arap ülkelerine de ihraç edilir. İlçenin bir başka ihraç ürünü de İznik Gölünde avlanan kerevitler. Gölde ayrıca sazan ve yayınbalığı tutulur. İznik'in başta gelen bitkisel ürünlerinden biri de zeytindir (1984'te 18.295 ton). Ayrıca buğday, mısır, arpa, az miktarda baklagiller, patates ve sefali yetiştirilir. İlçe merkezinde turizme yönelik ticaret ve çini üretimi yaygınlaşmaktadır.

Yapılan çeşitli araştırmalar İznik yöresinde yerleşim tarihinin Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) dayandığını gösterir. Ünlü tarihçi ve coğrafyacı Strabon, İÖ 333'te İskender tarafından Frigya satraplığına atanan Antigonos'un İÖ 316'da İznik'in bugünkü yenninde Antigoneia adıyla anılan bir kent kurduğunu yazar. Antigoneia'yı İÖ 310'da ele geçiren İskender'in eski Trakya satrapı Lysimakhos, kente karısının adını (Nikaia) verdi. Nikaia, İÖ 3. yüzyıl başlarından İS 1. yüzyıl ortalarına değin Bitinya egemenliğinde kaldı. Roma döneminde yeniden kurulan kent 259'da Gotlar tarafından yakılıp yıkıldı. Romalılar daha sonra Nikaia'yı yeniden kurdular ve çevresini koruganlarla çevirdiler.

Hristiyanlığın temel sorun ve çelişkilerini çözümlemeyi amaçlayan Nikaia konsilini(*) burada toplandı. 365'te metropolitik merkezi olan kent, Bizans döneminde Opsikion Teması'nın sınırları içindeydi. Nikaia, 7. yüzyılda Konstantinopolis'e (İstanbul) yönelik Arap akınlarından etkilendi. 1075'te Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın aldığı kent, daha sonra Haçlılar, Selçuklular ve Bizanslılar arasında el değiştirdi. 1204'te Haçlıların ele geçirdiği Konstantinopolis'ten çekilen Bizans hanedanı, kentte Nikaia İmparatorluğu'nu kurdu. Konstantinopolis'in Haçlılardan geri alınmasına değin önemli bir merkez olan Nikaia, 14. yüzyılın başında Selçuklularla Bizanslılar arasında el değiştirdi. 1331'de Orhan (Gazi) Bey Nikaia'yı aldı ve başkent yaptı. Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Moğolların yağmaladığı Nikaia, Konstantinopolis'in Osmanlı topraklarına

katılışını izleyen yıllarda eski önemini yitirdi. 16. yüzyılda başlayıp gelişen çini üretimini sağladığı olanaklarla ve önemli bir konaklama merkezi olması nedeniyle canlanan İznik, 18. yüzyılda çini atölyelerinin kapanması ve 19. yüzyılda yapılan demiryolu hattının 30 km kadar doğusundan geçmesi sonucunda önemli konaklama merkezlerinden biri olma niteliğini de yitirerek sönükleşti.

19. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr (Bursa) vilayeti Ertuğrul (Bilecik) sancağının Yenişehir kazasına bağlı olan İznik, Kurtuluş Savaşı sırasında 1920'den Eylül 1922'ye değin Yunan işgalinde kaldı. Cumhuriyet döneminde Kocaeli iline bağlı bir ilçe oldu; 1927'de bucak yapılarak Yenişehir ilçesine, 1930'da da ilçe yapılarak Bursa iline bağlandı.

İznik Gölünün doğu kıyısında kurulu olan İznik kenti, doğal güzellikleri ve tarihsel zenginliklerinin yanı sıra, zengin tarımsal üretimi ve hızla genişleyen turistik yatırımlarıyla Bursa ilinin gelişmiş kentlerindendir. Büyük sanayi kuruluşları olmayan kentte, yörede üretilen sebze ve meyve ile hayvansal ürünlerin saklandığı depo ve soğuk hava depoları vardır. Özellikle İstanbulluların ilgi gösterdiği bir sayfiye yeri olan kentte turizme yönelik ticaret hızla gelişmekte ve gölün kıyısı otel, motel, lokanta, tatil sitesi ve yazlık evlerle dolmaktadır. Tarım alanları, kenti çevreleyen surların hemen dışında başlar. Yapılaşma sur dışına da yayılmış olup, Lefke Kapısı'nın dışına küçük sanayi sitesi, İstanbul Kapısı'nın girişine ise oto onarım atölyeleri yerleşmiştir.

İznik, çeşitli uygarlıkların ve değişik dönemlerin tarihsel yapılarının bir arada görülebildiği bir açık hava müzesine benzer. Roma döneminden kalma 4.427 m uzunluğundaki kent surları ve üzerindeki İstanbul, Yenişehir, Lefke kapıları hâlâ sağlamdır. Hiç izi kalmamış olan Göl Kapısı'nın yalnızca adı ve yeri bilinmektedir. Kentin güneybatısında, 2. yüzyıldan kalma bir Roma tiyatrosu, İstanbul Kapısı dışında da antik bir nekropol bulunmuştur. Kentin tam ortasındaki Ayasofya Kilisesi(*), bir 4. yüzyıl bazilikası olup bugün yalnız beden duvarları ayakta. Günümüze ancak temelleri ulaşmış olan Koimesis ve Hisios Trifonos kiliseleri, kalıntıları bugün gölün suları altında olan saray ve uzun süre kullanılmış olan Lefke Kapısı dışındaki sukemleri yöredeki başka önemli Bizans yapılarıdır. Osmanlılardan kalma yapıların en önemlileri Hacı Özbek Camisi(*), Yeşil Cami(*), bugün müze olarak kullanılan Nilüfer Hatun İmaret-i(*), yalnızca temeli duran Orhan Gazi Camisi ile Mehmed Çelebi Camisi'dir. İlk Osmanlı medreselerinden olan Süleyman Paşa Medresesi(*), Sarı Saltuk ve Kırızlar türbeleri ile Candarlı Hayrettin, Ali ve Halil Paşa türbeleri, Büyük Hamam, İsmail Bey Hamamı(*), Hacı Hamza ve Orhan Gazi hamamları kentteki başka önemli Osmanlı yapılarıdır. 1960'ta Nilüfer Hatun İmaret'i'ne taşınan İznik Müzesi Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden zengin koleksiyonuyla ilgi çeker. Kentin dünya çapında tanıtılması amacıyla 1989, "İznik ve Çinicilik Yılı" olarak ilan edilmiştir.

İznik Belediyesi 1875'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 41.942; kent, 17.232.

İznik çinisi, 14. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın sonlarına değin İznik'te üretilen Osmanlı çinilerine verilen ad. 1963-64 yıllarında İznik'te Oktay Aslanapa başkanlığında yapılan kazılarda bazı eski çini fırınları ortaya çıkarılmıştır. Buralardaki buluntular İznik çinileri konusunda pek çok noktayı

aydınlatmış, daha önce başka yerlerde yapıldığı sanılan bazı çini gruplarının İznik'te üretilerek çevreye yayıldığı düşüncesi ağır-lık kazanmıştır.

Bilinen en eski İznik çinileri kırmızı hamurludur. Bunlar pişirildikten sonra slip tekniğiyle bezenmiş, renkli sıra batırıldıktan sonra yeniden fırınlanmışlardır. Tek renkli bu çini eşyada en çok mavi, yeşil ve kahverengiye rastlanır.

Yakın zamana değin Milet'te yapıldığı sanılan ve bu nedenle Milet işi(*) denen gene kırmızı hamurlu çiniler de İznik çinisi-

Domates kırmızısının da kullanıldığı, servi ve çiçek örgeleriyle bezenmiş İznik çinisi tabak, 16. yüzyılın ikinci yarısı

Anadolu Yayıncılık Arşivi

nin 14. yüzyılın ikinci yarısı ile 15. yüzyıl başları arasındaki ikinci dönemini oluşturur.

15. yüzyılın ortalarında beyaz sert hamurlu, porseleni andıran, mavi beyaz İznik çinileri ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılın ortalarına değin süren üçüncü bir dönemi oluşturan bu çinilerin beyaz zemini çok temiz ve sert, sırları renksiz ve saydamdır. Bezemede kullanılan mavi renk önceleri iyice koyu iken, zamanla açılmış, daha tatlı bir ton almıştır. Daha geç tarihli parçalarda maviden başka bazen soluk turkuvaz da görülür. Bu çinilerin desenleri rumiler, hatayiler, stilize bulut örgeleriyle oluşturulmuştur. Ayrıca çeşitli hayvan figürlerine rastlanır. Cami kandili olarak yapılmış çini kapların üstünde yazıya da yer verilmiştir. Asıl merkezi İznik olan mavi beyaz çiniler Kütahya'da da üretilmiştir.

Aynı döneme tarihlenen başka bir grup çini de Haliç işi(*) olarak anılır. Küçük yaprak ve çiçeklerle dolu sarmal biçimli dallar, bu gruptaki çinilerin tipik bezemesidir. Nerede üretildikleri tam olarak belirle-nemeyen Haliç işi çinilere İznik kazılarında da rastlanmıştır.

16. yüzyılın ortalarında İznik çinilerinin dördüncü dönemini oluşturan ve Şam işi(*) denen örneklerle karşılaşılır. Bunlar bir önceki dönemin mavi beyaz çinileriyle bir sonraki dönemin çinileri arasındaki geçişi sağlarlar.

16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde yapı etkinlikleri artmış, yapılarda düz levha çiniler de çok kullanılır olmuştur. Buna koşut olarak gerek İznik'teki, gerekse Kütahya'daki imalathanelerde levha çini üretimine ağırlık verilmiş, kâse, tabak, ibrik, vazö vb eşya yapımı çok azalmıştır. Levha çinilerde mimari bezemeye daha uygun gelen canlı ve parlak renklerin kullanılmasıyla da İznik çiniciliğinde yeni bir üslup ortaya çıkmış, yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde en çok kullanılan renkler beyaz zemin üstünde kobalt mavisi, turkuvaz ve domates kırmızısıdır. Mercan kırmızısı diye de tanımlanan bu renk

16. yüzyılın ikinci yarısındaki ürünlerde 50 yıl kadar bir süreyle gözükükten sonra ortadan kaybolur. Siyah, figürlerin dış çizgisi olarak, boyaların akmasını engellemek için kullanılmıştır. Bezemede rastlanan örgeler başta gül, lale, karanfil, zambak, papatya, sümbül, bahar çiçeği, asma ve servi olmak üzere bitkisel ağırlıklıdır. Bunlara hançer biçimi yapraklar, Çin bulutları, çintemaniler, madalyonlar da eklenir. Düz levha çinilerden başka kâse ve tabaklar, şişe denen ince uzun boyunlu sürahiler, kulplu ve geniş ağızlı sürahiler, silindirik biçimli ve kulplu kupalar bu dönem çinileri arasında en çok rastlanan günlük kullanım eşyasıdır. Cluny Müzesi'nin Rodos'ta çok sayıda bularak satın aldığı bu tür çini kaplara Rodos (ya da Lindos) işi adı verilmiştir. Ama İznik kazılarında bu çinilerden de bol miktarda ele geçmiş olması, bu grubun gerçekten Rodos işi olmasını çok kuşkuyla hale getirmiştir.

17. yüzyılın sonlarında İznik'teki imalathanelerde üretimin durması ve Kütahya'nın bu alanda ağırlık kazanmasıyla İznik çiniliği de son bulmuştur. Ayrıca bak. çini.

İznik Gölü, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde göl. Marmara Bölgesi'nin doğu-batı doğrultusunda peşpeşe dizilmiş çukur sistemlerinden Pamukova-İznik-Gemlik Körfezi çöküntü alanı sırasının orta kesimindeki tektonik kökenli bir çukurun dolmasıyla oluşan göl, kabaca elips biçimindedir. Kuzeyinde Samanlı Dağları, güneyinde Avdan Dağı vardır. 298 km²'lik yüzölçümüyle Marmara Bölgesi'nin en büyük gölüdür. Uzunluğu doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 32 km, en geniş yeri 11,5 km'dir. Derin göllerden olan İznik Gölünün

İznik Gölü

Anadolu Yayıncılık Arşivi

büyük kesiminde derinlik 30 m'yi aşar. Gölün güney kıyısının açığında kıyıya koşut olarak 13 km boyunca uzanan bir çukur vardır. Yaklaşık 60 m derinliğindeki bu çukurun en derin yeri 65 m'yi bulur. Gölün su yüzeyi ise deniz düzeyinden 85 m daha yüksektedir.

İznik Gölünün su toplama alanı 1.246 km²'dir. Gölle su taşıyan akarsuların en önemlileri kuzeydoğudaki Karadere ile güneybatı kesimine akan ve Kocadere adıyla da bilinen Söğöz Deresidir. Göl bunlardan başka dipteki karstik kaynaklar ve yağmur sularıyla da beslenir. Garsak (Karsak) Suyu gölün fazla sularını Gemlik Körfezine boşaltır. Garsak Suyu, aslında doğrudan İznik Gölünden çıkmaz, gölün güneybatısında bulunan birkaç metre yüksekliğindeki çakıl

ve kum setinden sızan sularla oluşur. Beslenme kaynakları, buharlaşmayla yitirilen suyu gerektirdiği kadar karşılayamadığı için, İznik Gölünün belirgin bir gideğeni yoktur.

İznik Gölünde suların en alçak olduğu ay aralık, en yüksek olduğu ay ise mayıstır. Sulardaki yükselme ocakta başlar ve düğün bir biçimde mayısa değin sürer. Yıllar arasındaki düzey farkı ortalaması 50 cm'dir. Göl sularının yüzeydeki sıcaklığı nisanda 11°C, ağustosta 25°C kadardır. Yaz mevsiminde yüzey suları ile derin sular arasındaki sıcaklık farkı oldukça yüksektir (yüzeyde 25°C, 20 m'de 11°C, 30 m'de 9°C). İlkbahar ve kış aylarında bu fark önemsenmeyecek ölçüde azalır.

Gölün çevresinde zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçeleri vardır. Suları tatlı olan gölde sazan ve yayınbalığı ile kerevit yaşar. İznik Gölü ve çevresi turizm bakımından önem taşır. Bunda doğal güzelliklerin yanı sıra, göle adını veren tarihsel İznik kenti de rol oynar.

İznik İmparatorluğu bak. Nikaia İmparatorluğu

İznik konsilleri bak. Nikaia konsilleri

izoamil nitrit bak. amil nitrit

izobar, EŞBASINÇ EĞRİSİ olarak da bilinir, meteoroloji haritalarında, belirli bir referans yüzeyi üzerinde çizilen sabit barometre basıncı çizgileri. Hava durumu ile basınç arasında yakın ilişki bulunduğu için, belirli bir yükseklikteki düzlemin izobar deseni, hava tahmininde oldukça yararlıdır. Özellikle kışları, deniz düzeyindeki alçak basınç alanlarında havanın kötüleşme eğilimi artar. Daha yükseklerde rüzgâr, alçak basınç merkezi Kuzey Yarıküre'de solda ve Güney Yarıküre'de sağda kalmak üzere, izobarlara hemen hemen koşut olarak eser. İzobarlar birbirine yaklaştıkça rüzgârın hızı da artar. Meteorolojide günlük tahminlerde yalnızca deniz düzeyindeki basınç desenlerinden yararlanılır. Daha yükseklerde, üzerine eş-yükselti eğrilerinin çizileceği referans yüzeyinin belirlenmesinde gene basınçtan yararlanır; dinamik açıdan, bir sabit basınç yüzeyindeki eş-yükselti eğrileri, sabit yükselti yüzeyindeki izobarlarla çakışır.

izobar, EŞKÜTLELİ olarak da bilinir, nükleer fizikte, kütle sayısı (protonlar ile nötronların toplam sayısı) aynı olan çekirdeklerin ortak adı. Örneğin klor-37 ile argon-37 birbirlerinin izobardır. Klor-37 çekirdeğinde 17 proton ve 20 nötron; argon-37 çekirdeğinde ise 18 proton ve 19 nötron vardır. Beta bozunumu sırasında bozulan çekirdek ile yeni oluşan çekirdek her zaman birbirlerinin izobardır; çünkü bu süreçte ya bir proton nötrona ya da bir nötron protona dönüşür.

izodrin, böcek ilacı olarak kullanılan klorlu organik bileşik. Ayrıca bak. aldrin.

izokarboksazıt, monoamin oksidaz kitleyicileri grubundan, ilk kez yaklaşık 1960'ta kullanıma sunulan antidepresif ilaç. Orta ve ağır şiddetli ruhsal çöküntü tedavisinde kullanılan bu ilaç, grubundaki diğer ilaçlar gibi, noradrenalinin monoamin oksidaz enzimiyle yıkılmasını engeller. İzokarboksazıt ağızdan verilir; mideden hızla emilmesine karşın etkisini ancak tedavinin ilk iki haftasından sonra göstermeye başlar. Gene diğer monoamin oksidaz kitleyicileri gibi karaciğerde hasara yol açabilir.

izolasyon bak. tecrit

izolösün, birçok proteinin yapısına giren aminoasit. İlk kez 1904'te fibrinden elde edilen izolösün, kuş yavrularının, üstün yapılı hayvanların ve insanların vücutlarında birleşimleyemedikleri, bu nedenle yiyeceklerden almak zorunda oldukları temel aminoasitlerden biridir. Buna karşılık mikroorganizmalar ve bitkiler treoninden izolösünü birleşimleyebilirler.

izomer, eşiz olarak da bilinir, nükleer fizikte, proton ve nötron sayıları eşit, ama enerji durumları ve radyoaktif bozunma biçimleri birbirinden farklı olan ve ömürleri ölçülebilecek kadar uzun olan çekirdeklerin ortak adı. Yüksek enerjili izomerin yarı ömrü 10⁻¹¹ saniye kadar kısa olabilir; bazı uç örneklerde, bu süre birkaç yıla çıkabilir. Örneğin, Kobalt-58'in bilinen iki izomeri vardır: Bunlardan enerjisi düşük olan ⁵⁸Co izomerinin yarı ömrü 71 gündür; bu izomer elektron kapımı ve pozitron salımı yoluyla bozunur. Yüksek enerjili ⁵⁸Co izomerinin yarı ömrü ise 9 saattir; bu izomer gamma bozunumu yoluyla ⁵⁸Co'ya dönüşür (⁵⁸Co simgesindeki m harfi yankararlı [meta-stable] anlamına gelir).

İzomerler, çekirdeklerin temel parçacıklarla bombardıman edilmesi gibi tepkimelerin doğrudan sonuçları ya da radyoaktif çekirdeklerin ara bozunum ürünleri olarak ortaya çıkar. Çekirdek tepkimeleri sırasında oluşmaz bozulan çok kararsız çekirdekler ile yarı ömürleri yaklaşık 10⁻¹¹ saniyeden daha kısa olan ara bozunum ürünleri genellikle izomer olarak kabul edilmez.

izomer, meteorolojide, harita üzerinde, yıllık toplam yağış miktarının yüzdesi ya da kesiri olarak aynı aylık ya da mevsimlik yağış alan noktaları birleştiren çizgi. İzomerler izohiyetlere (eşyağış eğrisi) benzer, ama izohiyetlerin başlıca farkı, belirli bir zaman dilimi içinde ya da belirli bir fırtına sırasında aynı toplam yağış alan bölgeleri birleştiren çizgiler olmalarıdır. İzomerler ile izohiyetler genellikle çakışmaz. Birden çok yağışlı mevsimi olan bölgelerde izomer çözümlemesinden, her yağış rejiminin göreceli öneminin belirlenmesinde yararlanır.

izomeraz, bir molekülün yapısının yeniden düzenlenmesine yönelik tepkimeleri katalizleyen enzimlerin ortak adı. Örneğin, alanın rasemaz, L-alaninin ayna görüntülü izomeri olan D-alanine dönüşümünü katalizler. Mutarotaz olarak bilinen bir başka izomeraz ise α-D-glükozun β-D-glükosa dönüşmesinde rol oynar. Karş. liyaz; sentetaz.

izomerleştirme, EŞİZLEME olarak da bilinir, bir bileşiğin kimyasal bileşimi aynı, yapısı ya da uzamsal biçimlenmesi değişik olan, bu nedenle farklı fiziksel ve kimyasal özellikler gösteren izomerlerinden birine dönüştürüldüğü kimyasal süreç. Örneğin, düz zincir biçiminde bağlanmış dört karbonlu bir hidrokarbon olan bütan, katalizör eşliğinde 100°C'ye ya da daha yüksek sıcaklıklara ısıtılarak dallanmış zincir yapısındaki izomeri olan izobütana dönüştürülür. Fiziksel özellikleri birbirinden oldukça farklı olan bu iki bileşikten bütan -0,5°C'de kaynar, -138,3°C'de donar, buna karşılık izobütan -11,7°C'de kaynar, -159,6°C'de donar. Düz zincirli hidrokarbonları, iyi bir motor yakıtı olan dallanmış zincirli izomerlerine dönüştürmek üzere yapılan izomerleştirme işlemi benzin üretiminde yararlanılan önemli yöntemlerden biridir. Bundan başka sanayide kullanılan pek çok önemli izomerleştirme tepkimesi vardır.

izomerlik, EŞİZLİK olarak da bilinir, kimyasal bileşimleri ve molekül ağırlıkları aynı olan, ancak farklı özellikler gösteren iki ya da daha çok maddenin varlığı. Bu maddele-re izomer adı verilir.

Günümüzde, izomerlerin farklı özellikler göstermesinin atomların farklı biçimde düzenlenmelerinden kaynaklandığı kabul edilir; oysa Jöns Jakob Berzelius tarafından izomerlik kavramının ve teriminin ortaya atıldığı dönemde (1830) moleküllerin oluşumu henüz çok iyi bilinmiyordu. İzomerliğin bulunması çoğu maddenin, bileşimi yalnızca farklı atomların bağlı sayılarıyla değil, aynı zamanda mutlak sayılarıyla da belirlenen parçacıklardan oluştuğuna ilişkin kavramın gelişmesine katkıda bulundu.

İzomerlik 19. yüzyılın ikinci yarısında organik kimyanın konusu olarak incelenmişse de, 1893'te İsveçli kimyacı Alfred Werner inorganik düzenleşim bileşiklerinin yapısına ilişkin bulgularını açıkladığı yapıtında ortaklaşım bağı içeren bir bileşiklerin karmaşık izomerliğini tanımlamıştır.

İzomerler, yapısal izomerler ve stereoizomerler olmak üzere iki ana sınıfa ayrılır. Kimyasal bileşimleri ve molekül ağırlıkları aynı olmasına karşın bağlanma biçimleri farklı olan bileşiklere yapısal izomerler adı verilir. Kimyasal bileşimleri ve molekül ağırlıkları aynı sıra bağlanma biçimleri de aynı olan, ancak atomları herhangi bir ortaklaşım bağı parçalamaksızın uzamda farklı konumlar alan bileşiklere ise stereoizomerler denir. Ama normal sıcaklık altında bütün çok atomlu moleküllerde düzenli olarak süren iç titreşim, bükülme ve burulma sonucunda ortaya çıkan farklı molekül biçimleri izomer olarak kabul edilmez. Ayrıca bak. uzamsal yerleşme.

Her ikisinin de molekül formülü C₂H₆O olan etil alkol ve metil eter bileşikleri yapısal izomerliğin tipik bir örneğidir. Atmosfer basıncında sıvı halde olan etil alkol 78°C'de kaynar ve hidroiyodik asitle tepkimeye girdiğinde etil iyodür oluşturur; metil eter ise -24°C'de sıvılaştıran bir gazdır ve hidroiyodik asitle metil iyodüre dönüşür. Etil alkolün molekül yapısı CH₃-CH₂-OH, metil eterinki CH₃-O-CH₃'tür. Atomların farklı biçimde düzenlenmesiyle farklı işlevsel gruplar ortaya çıktığından, bu tür yapısal izomerlere işlevsel grup izomerleri adı verilir.

Bazen de molekül formülleri aynı olduğu halde işlevsel grupların farklı konumlarda yer almasıyla oluşan yapısal izomerlere rastlanır. Örneğin, molekül formülü C₃H₈O olan alkollerde, hidroksil grubu (işlevsel grup) üç karbonlu zincirin ucundaki karbona bağlandığında kaynama noktası 97°C olan 1-propanol, ortasındaki karbona bağlandığında kaynama noktası 82°C olan 2-propanol oluşur. Bu tip izomerlere yer (konum) izomerleri denir.

Başka bileşiklerle girdikleri tepkimelerden daha hızlı biçimde birbirlerine dönüşebilen yapısal izomerler ise totomerler olarak anılır; birbirlerinden ayrılmalari olanaksız olan bu izomerlere, normal koşullarda keto (yaklaşık yüzde 92) ve enol (yaklaşık yüzde 8) biçimlerinin bir karışımı halinde bulunan etil asetoasetat esteri örnek verilebilir.

Stereoizomerler, genellikle optik ve geometrik izomerler olmak üzere ikiye ayrılır. Optik izomerler, sağ ve sol eldivenler gibi, birbiri üzerine çakışmayan ancak birbirinin ayna görüntüsü olan çiftler halinde bulunur. Bu izomerlerden biri kutuplanmış ışık demetinin kutuplanma düzlemini sağa çevirirken (dekstrojr), diğeri sola çevirir (levöjr); bu nedenle ilki d (ya da +), ikincisi l (ya da -) işaretleriyle simgelenir.

Optik etkinlik adı verilen bu olay, bakışım noktası, eksenli ya da düzlemi olmayan, üç boyutlu bir molekül yapısından kaynaklanır.

Birbirinin optik izomeri olan bileşikler farklılaştıran tek fiziksel özellik optik etkinlikleridir. Bu bileşiklerin başka bakışimsız bileşiklerle verdikleri tepkimeler dışında, bütün kimyasal özellikleri birbirine benzer.

Geometrik izomerlik, organik bileşiklerde çoğunlukla çift bağ içeren ya da halkalı bir özellik gösteren molekül yapısından kaynaklanır. Birbirine çift bağla bağlanmış iki karbon atomu ile her bir karbon atomuna tekli bağlarla bağlanmış iki ayrı atom ya da atom grubu içeren bileşiklerde, molekül düzlemine göre iki farklı düzenlenme olabilir. Bu dört atom ya da atom grubundan aynı olanların çift bağın bir yanında yer almaları haline *cis*, çift bağın karşı yanlarında yer almaları haline ise *trans* izomeri adı verilir. *Cis* ve *trans* izomerlerin fiziksel ve kimyasal özellikleri birbirinden farklıdır.

Halkalı hidrokarbonların en basit üyelerinin molekülleri üç ya da daha çok metilen (CH_2) grubunun halka biçiminde bağlanmasıyla oluşur. Örneğin, bu tür üç gruptan oluşan siklopropan molekülündeki üç karbon atomu bir düzlem oluşturur ve bu karbon atomlarının her birine bağlı ikişer hidrojen atomu bu düzlemin farklı yanlarında yer alır. Karbon atomlarından ikisine bağlı olan hidrojen atomlarının başka atomlarla (örn. A atomlarıyla) yer değiştirmesi durumunda iki farklı yapı oluşabilir; bunlardan birinde iki A atomu düzlemin aynı yanında (*cis*), öbüründe ise karşı yanlarında (*trans*) yer alır.

Cis-trans izomerliğe inorganik düzenleşim bileşiklerinde de rastlanır. Örneğin, diklorodiaminoplatin (II) ($\text{PtCl}_2[\text{NH}_3]_2$) gibi bileşiklerde merkezdeki metal atomuna, bir karenin köşelerinde yer alan, ortaklaşım bağıyla bağlanmış iki çift atom ya da atom grupları (ligandlar) çevreler; çiftlerden birinin ligandları (örn. iki klor atomu) ardışık köşelerde yer aldığında *cis* izomeri, çapraz köşelerde yer aldığında *trans* izomeri oluşur. Merkezdeki metal atomuna, bir sekiz-yüzlünün köşelerinde yer alan ikisi bir tür, dördü başka bir tür altı ligandan bağlandığı bazı karmaşık bileşiklerde [örn. diklorotetraaminokobalt (III) ($\text{Co}[\text{NH}_3]_4\text{Cl}_2$)] ise ikisi bir tür olan ligandlar ardışık köşelerde yer aldığında *cis* izomeri, karşı köşelerde yer aldığında *trans* izomeri ortaya çıkar.

Izometrik izdüşüm, İZOMETRİK PERSPEKTİF olarak da bilinir, üç boyutlu cisimlerin grafikte gösterim yöntemi. Çoğunlukla mühendisler, teknik ressamlar, kimi zaman da mimarlar tarafından uygulanır. Tekniktin, cismin boyutlarının bozulmadan aktarılması ve gösterime derinlik duygusu kazandırılması amacıyla yararlanır. Bu yöntemde boyutlar, karşılıklı olarak birbirine dik olan üç koordinat ekseninden herhangi birine paraleldir.

Izometrik izdüşüm, dikizgisel izdüşümün (ortografik projeksiyon) bir türüdür; dikizgisel izdüşümde, cisimdeki her nokta kâğıda, bu noktadan çizim düzlemine dik olarak çizilen doğrularla aktarılır.

Izometrik sistem, KÜBİK SİSTEM olarak da bilinir, kristal yapılarının bulunabileceği altı temel bakışım (simetri) sisteminden biri. Bu sistemde kristal bileşenlerin yerleşim düzeni, aynı uzunlukta ve birbirine dik üç eksenle tanımlanır. Katı bir cisimdeki atomlar ya da atom grupları noktalarla gösterilir ve bu noktalar çizgilerle bağlanırsa, küp biçimindeki birim yapılardan oluşan düzenli biçimde yerleşmiş bir kristal örgüsü ortaya çıkar. İzometrik birim yapının ayırt

edici özelliği, üç dönümlü dört bakışım eksenine sahip olmasıdır; yani, bu eksenlerin çevresinde 120° döndürüldüğünde birim yapının görünümünde bir değişiklik olmaz. Bu özelliği ancak küp biçimindeki bir birim yapı taşır; üç dönümlü eksenler küpün köşegenleridir.

Küpün kare biçimli altı yüzü vardır, ama izometrik sistemde oluşan kristallerin çoğu daha karmaşık bir görünüm sergiler. Sekiz-yüzlü, yirmidört-yüzlü ve kırksekiz-yüzlü, izometrik sistemin en bakışimli biçimleridir.

Bilinen binlerce kristal yapı cismin yalnızca küçük bir bölümü izometrik sistemde katılır. Sodyum klorür (sofra tuzu), bakır, altın, gümüş, platin, demir, flüorit, lösit, elmas, grena, spinel, pirit, galen ve magnetit bunlardan bazılarıdır.

izonikotinik asit hidrazit bak. izoniyazit

izonitril bak. karbilamin

izoniyazit, İZONIKOTİNİK ASİT HİDRAZİT (INH) olarak da bilinir, verem tedavisinde kullanılan ilaç. Verem mikrobunun izoniyazite karşı dirençli soylarının gelişmesini önlemek ya da geciktirmek üzere tedavi paraminosalisilik asit (PAS) ya da streptomisin, etambutol gibi ilaçlarla birlikte yapılır ve genellikle aylarca sürer.

İlk kez 1952'de kullanıma sunulan izoniyazit genellikle ağızdan alınır, ama şırıngayla da verilebilir. Kimi zaman baş dönmesi ya da baş ağrısına yol açarsa da yan etkilerine çok sık rastlanmaz.

izopentil nitrit bak. amil nitrit

izoperimetri problemi bak. eş çevre problemi

izopren, petrolün ya da kömür katranının işlenmesi sırasında elde edilen renksiz, uçucu sıvı hidrokarbon. Kapalı formülü C_5H_8 olan izopren 2-metil-1,3-bütadien olarak da bilinir.

İzopren, tek başına ya da başka doymamış bileşiklerle (çift ya da üçlü bağ içeren bileşikler) birlikte polimer üretiminde kullanılır. Birbirine benzeyen küçük moleküllü birimlerden oluşan yüksek molekül ağırlıklı bileşikler olan polimerlerin özellikleri, yapılarını oluşturan birimlerin oranına bağlı olduğu gibi polimerleşme tepkimesinin başlatılmasında kullanılan maddeye (başlatıcı) da bağlıdır. İzoprenin Ziegler katalizörü eşliğinde polimerleştirilmesiyle doğal kauçuğa çok benzeyen yapay kauçuk elde edilir. Başlatıcı olarak alüminyum klorür kullanılarak izobüten ve az miktarda izoprenden üretilen bütül kauçuğu, gaz geçirgenliğinin çok düşük olması nedeniyle iç lastiklerde (şambriyel) kullanılır.

Bitkilerde, kapalı formülü C_5H_8 'in katlan olan pek çok madde bulunur. 1887'de Alman kimyacı Otto Wallach ısıl bozunma sonucu izopren ağıza çıkaran bu maddelerin izopren birimlerinden oluştuğunu ileri sürdü. Genel olarak doğrulanan bu "izopren kuralı" terpenlerin ve terpenoitlerin yapısının aydınlatılmasında önemli katkılar sağladı.

izoprenoitler, iki ya da daha çok izopren biriminden oluşan organik bileşikler sınıfı. Bitki ve hayvanların fizyolojik süreçlerinde rol oynayan ve pek çok doğal maddenin bileşimini oluşturan bu bileşikler yaygın biçimde terpenler olarak bilinirler. Ayrıca bak. terpenler.

izopropil alkol, alkollerin en iyi bilinen üyelerinden biri. Ayrıca bak. propil alkol.

izoritim bak. eşritim

izosiyanür bak. karbilamin

izospin, ya da İZOTOP SPİNİ olarak da bilinir, birbirleriyle ilişkili ve aralarındaki başlıca fark elektrik yüklerinin değeri olan temel parçacıklardan oluşan ailelerin karakteristik özelliği. Benzer parçacıklardan oluşan bu ailelere izospin çokluları denir; örneğin iki parçacıklı aileler izospin ikilileri, üç parçacıklı aileler izospin üçlülere vb olarak adlandırılır.

Nötron ve proton (atom çekirdeğini oluşturan parçacıklar) bir izospin ikilisi oluşturur, çünkü bunlar birbirlerinden yalnızca elektrik yükleri ve kimi ikincil önemdeki özellikleri bakımından ayrılır. Bu iki parçacık, nükleon (çekirdek parçacığı) olarak adlandırılan bir tek parçacığın iki farklı türü (yükleri farklı iki durumu) olarak değerlendirilir. Nükleonun izospin değeri $1/2$ 'dir. İzospin değeri, çokluyu oluşturan parçacık sayısından 1 çıkarılıp kalan sayı 2'ye bölünerek bulunur.

İzospinin fizikteki temel önemi, parçacıkların kuvvetli etkileşim olarak adlandırılan sürecin etkisiyle çarpışmalarında ya da bozunmalarında izospinin korunum özelliği göstermesidir. Bir başka deyişle, parçacıklar yeni bir düzenlemeye girseler ya da başka parçacıklara dönüşseler bile, tek tek izospin değerlerinden özel bir biçimde hesaplanan toplam izospin değeri değişmeden kalır. Bu kural ve izospin seçme kuralları olarak adlandırılan benzeri kuralları fiziksel temel yasalarının anlaşılıp pekiştirilmesi açısından önem taşır.

izostazi, DENGELENME olarak da bilinir, yerkabuğunun büyük bölümleri arasındaki kuramsal denge durumu. Bu büyük bölümlerin yüzeyin yaklaşık 110 km altında uzanan daha yoğun bir katmanın üzerinde yüzdüğü varsayılır. Bu katmandan yüzeye doğru yükselen aynı enkesit alanlı sütunların, yüzeye bakan bölümlerindeki malzeme bileşimi ve yükseklikleri farklı olsa da, Yer üzerinde her yerde aynı ağırlıkta olduğu kabul edilir. Bu, deniz düzeyinin üstünde bir kütle fazlalığı, örneğin bir dağ sistemi varsa, sütunun deniz düzeyi altındaki kök bölümünde de bir kütle eksikliği vardır anlamına gelir.

İzostazi kuramına göre, deniz düzeyi üstündeki bir kütlenin kökü deniz düzeyinin altındadır ve bu nedenle birim alana düşen toplam ağırlığın Yer'in her bölgesinde aynı olduğu bir derinlik vardır; buna denkleme derinliği ya da düzeyi denir. ABD'de yapılan jeodezi haritalarında, dengelenme derinliği, John Fillmore Hayford (1868-1925) ve William Bowie'nin (1872-1940) kuramına göre 112,7 km olarak kabul edilir.

Sir George Biddell Airy'nin (1801-92) varsayımına göre yerkabuğu, daha yoğun bir sıvı katman üzerinde yüzen katı bir kabuktur. Bu varsayım, kabuğun her yerde eşit yoğunluk dağılımına sahip olduğunu kabul eder. Ama kabuğun kalınlığı her yerde aynı değildir ve bu nedenle kuram, kabuğun kalın bölümlerinin alt katmana battığını, buna karşılık ince bölümlerinin yukarı yükseldiğini ileri sürer. Bu varsayımın göre dağların, Yer yüzeyinin altında, yüzeyde görülen bölümlerinden çok daha büyük kökleri bulunmaktadır. Bu durum suda yüzen ve büyük bölümü su altında bulunan buzdağlarına benzetilebilir.

John Henry Pratt'in (1809-71) varsayımına göre, yerkabuğunun deniz düzeyi altındaki bölümlerinin kalınlığı her yerde aynıdır ve denkleme derinliğindeki bölümünde birim alana binen ağırlık her yerde eşittir. Buna göre, yerkabuğunun yoğunluğu daha düşük

bölümleri (örn. dağ, dağ dizileri), yoğunluğu daha yüksek bölümlere oranla deniz düzeyinden daha yükseğe çıkar. Bu da dağların, belirli bir bölgede ısınan kabuk malzemesinin yukarı doğru genişlemesiyle ortaya çıktığı ve böylece kütlelerin hacminin büyüdüğü, ama soğuduktan sonra yoğunluğunun azaldığı anlamına gelir.

Weikko Aleksanteri Heiskanen'in (1895-1971) ortaya attığı varsayım, Airy ve Pratt varsayımlarının arasında yer alır. Bu varsayım, yüzey şekillerinin yaklaşık üçte ikisinin kök oluşumunca (Airy modeli) üçte birlik bölümünün de yer kabuğunun kabuk ile alt katman sınırı üzerindeki bölümlerince (Pratt modeli) dengelendiğini kabul eder.

izoterm, EŞSICAKLIK EGRİSİ olarak da bilinir, harita üzerinde aynı sıcaklıktaki noktaları birleştiren çizgi. Meteorolojide izoterm, Yer yüzeyi haritası ya da bir sabit basınç ya da yükseklik haritası üzerindeki sıcaklık dağılımlarını göstermekte kullanılır. İzotermlerden ayrıca, sıcaklığın atmosferde yüksekliğe, suda ya da toprakta da derinliğe bağlı olarak zamansal değişiminin gösterilmesinde yararlanılır. Örneğin, topraktaki ısı akışının özellikleri, sıcaklığı, derinlik ve zamanın bir fonksiyonu olarak gösteren grafiklerden kolayca izlenebilir. İklimbilimde, sıcak iklimler arasında karşılaştırma yapmanın en uygun yolu, her bölgenin sıcaklığını, günün saatlerine (dikey eksen) ve yılın günlerine (yatay eksen) bağlı olarak veren bir grafik çizmektir. Bu izotermle sıcaklık izopleti de (çeşitli iklim özelliklerinin eşdeğerli noktalarını birleştiren sanal çizgi) denir.

izoton *bak. eşnötronlu*

izotop, aynı kimyasal elementin, atom numarası ve periyodik tablodaki yeri aynı olan, hemen hemen aynı kimyasal davranışları gösteren, ama buna karşılık atom kütlesi ve fiziksel özellikleri farklı olan iki ya da daha çok sayıdaki atom çekirdeği türü.

Elementlerin kimyasal özellikleri, atom çekirdeklerindeki proton sayısına belirlenen elektron yapılarına bağlıdır. Belirli bir elementin bütün atomlarının çekirdeklerindeki protonların sayısı aynı olmakla birlikte nötronların sayısı değişebilir. Nötronlar kimyasal özellikleri etkilemez ama atom kütlesini etkiler. Bu nedenle elementlerin izotopları, atom kütlelerindeki farklılıklara dayalı olarak ayırt edilir.

Yerkabuğu ve atmosferdeki elementlerin çoğu birkaç izotopun hemen hemen değişmeyen oranlardaki karışımı halinde bulunur. Örneğin doğal kалаyin, atom kütle sayısı 112'den 124'e kadar değişen on farklı izotopu vardır ve değişik kaynaklardan alınan örneklerdeki elementin ortalama atom kütlesi her zaman 118,69'dur. Bu da kалаyin doğada, on izotopunun standart bir karışımı halinde bulunduğunu gösterir.

Her kimyasal elementin birçok izotop olmasına karşılık, doğada yalnızca kararlı izotoplar bulunur. Kararsız ya da radyoaktif izotoplar, çekirdekteki protonların nötronlara oranı çok düşük ya da çok yüksek olduğundan, belirli bir hızla bozunarak tümüyle farklı bir elemente dönüşürler. Bizmattan daha ağır olan bütün elementlerin izotopları radyoaktiftir; ama bunlardan bazılarının yarı ömrü çok uzundur, bu nedenle de bu elementlere doğada rastlanır.

1900'lerden önce bir elementin standart sayıdaki atomlarının kütlelerinin o elementin temel bir özelliği olduğu kabul edilirdi.

Ayrıca, bir elementin bütün atomlarının aynı olduğu ve özellikle aynı kütleye sahip bulunduğu düşünülürdü. Ağır elementlerin radyoaktifliği üzerinde çalışırken, aynı kimyasal özellikleri gösteren iki maddenin fiziksel özelliklerinin de aynı olmasının gerekmediğine ilişkin ilk kanıtlar elde edildi. 1906-07 arasında bazı araştırmacılar, uranyumun bir bozunum ürünü olan iyon-uranyum ile toryumun bir bozunum ürünü olan radyotoryumun, toryumla karıştırılması durumunda, bu maddelerin hiçbir kimyasal yolla yeniden toryumdan ayırlamadığını saptadılar. Her iki maddenin de radyoaktif özellikleri toryumunkinden oldukça değişti ve atom kütleleri toryumunkinden birkaç birim farklıydı.

1913'te İngiliz kimyacı Frederick Soddy bu durumu açıklamak için, periyodik tablodaki yeri aynı olan farklı maddelere, Yunanca *isos* ("aynı") ve *topos* ("yer") sözcüklerinden yararlanarak izotop adını verdi. Önceleri ağır elementler için saptanan bu özellikler doğal olarak bulunan kararlı elementler için de geçerli olduğu kısa bir süre sonra ortaya çıktı. 1919'da İngiliz kimyacı F.W. Aston, neonun farklı iki atom türünden oluştuğunu gösterdi. Neonla başlayan bu başarılı çalışmayı, klorun iki izotopunun bulunması izledi. Kısa zamanda elementlerin çoğunun izotopların bir karışımı halinde bulunduğunu ve her birinin bir kütlelerinin, atom kütleleri ölçeğindeki bir tamsayıya yakın olduğu açığa çıkartıldı.

izotop ayrılması, fiziksel ya da kimyasal bir süreç sırasında bir izotopun bir başka izotopa göre zenginleşmesi (miktarının oransal olarak artması). Her elementin izotopları farklı ağırlıklardadır, ama bunların, elektron sayıları tarafından belirlenen genel kimyasal özellikleri aynıdır. Ne var ki, izotopların kütlelerindeki farklılıkların kimyasal özelliklerde küçük farklılıklara yol açtığı kuramsal olarak belirlenebilir ve deneysel olarak da kanıtlanabilir. Örneğin, bir elementin izotoplarının belirli bir kimyasal tepkimedeki denge sabitleri biraz farklı olabilir; bundan ötürü de, böyle bir tepkime sonucunda izotop ayrılması gerçekleşir. İzotop ayrılmasının ölçüsü, ayrılma katsayısıyla (zenginleşme katsayısı) ifade edilir. Alfa (α) ile gösterilen bu katsayı, bir bileşik ya da faz içerisindeki izotopların birbirine oranının, sonuçta ortaya çıkan bileşik ya da fazdaki izotopların oranına bölünmesiyle elde edilir. Örneğin, N_h ve N_a sırasıyla bir bileşikteki hafif ve ağır izotopların, n_h ve n_a da öteki bileşikte bunlara karşılık gelen izotopların bolluğu ise, ayrılma katsayısı, $\alpha = (N_h/N_a)/(n_h/n_a)$ olarak gösterilir. Ayrılma katsayısı, kimyasal bir tepkime ya da fiziksel bir süreç sonucunda iki izotopun bolluk oranlarında ortaya çıkan değişimi gösterir.

Dengede ayrılma sürecine kalsiyum karbonatın suda çökmesi örnek verilebilir. Çökme sırasında oksijen-18 yüzde 2,5 dolayında zenginleşir. Ayrılma katsayısı sıcaklığa bağlıdır; bu nedenle, çökmenin oluştuğu suyun sıcaklığını belirlemeye bu katsayıdan yararlanılabilir. Oksijen izotopları aracılığıyla jeolojik sıcaklık belirleme tekniği bu özellikten yararlanılarak geliştirilmiştir.

Fotosentez sırasında, karbonun hafif karbon izotopu olan karbon-12, ağır izotopu olan karbon-13'e oranla zenginleşir. Fotosentez sonucunda ağaçlardaki selüloz ve odunözünde (lignin) yüzde 2,5 dolayında zenginleşme ortaya çıkar. Hafif karbon izotopu fotosentez sürecini daha hızlı tamamlar, bu nedenle oranı yükselir. Bu örnekte, ayrılma, bir denge süreci değil kinetik (tepkime hızına ilişkin) bir olaydır.

Buharlaşma, yoğunlaşma ve ısı yayılımı gibi fiziksel süreçlerde de önemli ölçüde ayrılma ortaya çıkabilir. Örneğin buharlaşan deniz suyu oksijenin hafif izotopu olan oksijen-16 zenginleşir; öte yandan, yoğunlaşma sırasında da sudaki ağır izotop zenginleşir. Bu, atmosferdeki su buharının içerdiği hafif oksijen izotopu oranının daha da artmasına neden olur. Ekvator'da buharlaşan kutuplarda yoğunlaştığı için sudaki hafif oksijen izotopu miktarı kutuplarda yüzde 5'e varan oranlarda fazlalık gösterir. Uranyumun bölünebilir (çekirdek bölünmesi tepkimesine girebilen) izotopu uranyum-235 ile daha bol bulunan bölünemez izotopu uranyum-238, birbirlerinden, gaz halindeki hekzaflüorürlerinin gözenekli engelleri farklı hızlarda geçmeleri olgusundan yararlanılarak ayrılır.

izotop izleyicisi, fiziksel, kimyasal ya da biyolojik bir sistemde yer alan maddelere katılan algılanması olanaklı kararı ya da radyoaktif atom. Maddenin sistemde aldığı yol, içine katılan bu atomlar aracılığıyla izlenebilir; aynı yöntemle maddenin davranışı incelenebilir ve maddenin sistem içerisindeki dağılımı saptanabilir. İzotop izleyicisinin davranışı ile incelenecek maddenin davranışı aynı olmalıdır. Ama, buna ek olarak, izotop izleyicisinin algılanmasını sağlayacak ayırt edici bir özellik taşıması da gerekir. İzotoplardan bu amaçla ilk kez 1930'larda yararlanılmıştır.

Kimyasal bir elementin hareketi, içerisine aynı elementin algılanabilir bir izotopu katılarak izlenebilir. Bu yöntemde ölçümler uygun bir aygıtla saptanan ağırlık farklılıklarına dayandırılabilir. Radyoaktif izotop izleyicisi kullanılması durumunda ise, izleyicinin ışımasını algılanabilir. Kütle spektroskopisi yoluyla da ağırlığı 10^{-9} gram olan kararlı izotopların varlığı saptanabilir. Radyoaktif izleyici kullanılması durumunda ise, birkaç atomun varlığı bile belirlenebilir. Bilimin her alanında, mühendislikte ve tıpta bu tür uygulamalardan yararlanılır. Ayrıca, bir maddenin dağılımının ve taşıma hızının saptanması gereken her durumda izotop izleyicisi kullanılabilir.

Bir sistemin hacmini ölçmek için izotop seyreltme yönteminden yaygın olarak yararlanılır. Bu yöntemde kararlı ya da radyoaktif izleyiciler kullanılabilir. İnsan kan sisteminin ya da sanayide kullanılan tankların hacmini ölçmek için sisteme çok az miktarda radyoaktif izleyici katılır. İzleyici sisteme düzgün olarak dağıldıktan sonra sistemden belirli hacimde bir örnek alınarak içerisindeki radyoaktif izleyici miktarı saptanır. Saptanan bu miktarın sisteme katılan toplam izleyici miktarına oranı, alınan örneğin hacminin sistemin toplam hacmine oranına eşittir.

izotop seyreltimi, bir madde içindeki belirli bir elementin kütlelerini ve miktarlarını ölçmede kullanılan radyokimyasal çözümleme yöntemi. Ölçüm sırasında maddeye, ölçülmek istenen elementin belirli bir miktardaki radyoizotopu katılır ve aynı elementin kararlı izotopuyla karıştırılır. Daha sonra bu karışımın bir örnek alınarak incelenir. Örnek içindeki radyoaktif izotop ile kararlı izotopun miktarları ölçülerek bunların oranları belirlenir. Belirlenen bu orana ve katılan radyoizotop miktarına göre elementin hem miktarı hem de kütlesi bulunabilir. Örneğin potasyum-argonla tarihlendirme yönteminde, Yer atmosferindeki argon-40 ve argon-36 elementlerinin toplam miktarı, argon-38'le seyreltim tekniğiyle bulunmuştur.

Klasik yöntemlerle duyarlı nicel çözümleme yapmanın zor olduğu durumlarda izo-

top seyreltme yönteminden yararlanır. Kayış örneklerindeki ve Yer'e düşen göktaşlarındaki eser elementlerin varlıklarının ve dağılımlarının saptanması gibi jeofiziksel incelemelerde de bu yöntem uygulanır.

izotop spini bak. izospin

izotropi bak. yönsemezlik

İzu Adaları, Japonca İZU-ŞİÇİTO (İzu'nun Yedi Adası), Japonya'da, Honşu Adası açıklarında adalar grubu. İzu Takımadaları'nın (İzu-şoto) en kuzeyde kalan kesimini oluşturur ve 300 km boyunca Tokyo Körfezinden (van) güneye Büyük Okyanusa doğru uzanır. Kuzeyden güneye doğru sırasıyla volkanik O, To, Nii, Şikine, Kozu, Miyake ve Mikura adalarını kapsar.

Yöneltil olarak Tokyo Metropolü'ne (to) bağlıdır. 91 km²'lik bir alanı kaplayan O Adası grubun en büyük adasıdır. Batılı haritacılar 1643'te bölgeye gelen Felemenkî denizci Martin Heritsoon de Vries'den dolayı O Adası için uzun yıllar Vries Adası adını kullandılar. Adaların varlığını çok önceden bilen Japonlar 12. yüzyıldan başlayarak burada mahkûmlar için yerleşmeler kurdular. İzu Adaları bugün kamelya yağı,

Izu Yarımadasında İro Burnu, Japonya
Satoshi Ohkoshi - Onon Press, FPG

kaplıcalar ılık geçen kış mevsimi boyunca çok sayıda turisti bölgeye çeker. İro Burnu'nun (saki) kuzeydoğusunda yer alan Şimo-da limanında, 1854'te Japonya'ya dışa açıl-

O Adasındaki Mihara Yanardağı, İzu Adaları, Japonya
Consulate General of Japan, New York

güzel manzaraları ve O Adasındaki Mihara Yanardağıyla (758 m) tanınır. Zaman zaman etkinleşen Mihara'da 1986'da önemli bir püskürme olmuştur.

İzu Yarımadası, Japonca İZU-HANTO, Japonya'da, Honşu Adasının Şizuoka ilinde (ken) yarımada. Suruga Körfeziyle (batı) Sagami Denizi (doğu) arasından Büyük Okyanusa doğru uzanır. Fuji Volkanik Kuşağının içinde kalan yarımada'nın uzunluğu 60 km'dir. Güney kesiminin büyük bölümü volkanik breşlerle kaplıdır; kuzey kesimindeyse başta doğudaki Amagi (1.406 m) ve Atami (774 m) dağları ile batıdaki Daruma Dağı (982 m) olmak üzere çok sayıda yanardağ vardır. Bu dağlar tektonik hareketler sonucunda biçim değiştirmiş ve aşınmış, Atami Dağının doğu yarısıyla Daruma Dağının kuzey ve batı kesimleri denize doğru kırılmıştır. Kuzeydeki Kano Irmağı (gava) vadisi bir graben olarak kabul edilir.

İzu Yarımadasında çok sayıda volkanik ve tektonik kökenli sıcak su kaplıcası vardır. En önemlileri Atami, İto ve Şuzenci olan bu

mayaya zorlamak için bölgeye gönderilen Matthew C. Perry komutasındaki ABD filosu demirlemiştir.

İzumi Kyoka, asıl adı İZUMI KYOTARO (d. 4 Kasım 1873, Kanazava - ö. 7 Eylül 1939, Tokyo, Japonya), Japon öykü yazarı. Yapıtlarında, kendine özgü romantik ve mistik bir dünya ve ideal ahlak değerlerini temsil eden karakterler yaratmıştır.

Birçok sanatçı ve zanaatçı yetiştirmiş taşralı bir aileden geliyordu. Sanat yeteneğinin gelişmesinde ve gizli güçlere inanmasında ailesinin önemli bir etkisi oldu. 1890'da, edebiyatçıların o dönemdeki önderi Ozaki Koyo'nun öğrencisi olmak amacıyla Tokyo'ya gitti. Amacına ancak bir yıl sonra ulaşabildi ve 1894'e değin Koyo'nun öbür öğrencileriyle birlikte yaşadı. *Yako cursa* (1895; Gece Devriyesi) ve *Gekajitsu* (1895; Ameliyathane) adlı yapıtlarında, görev bilinci ve insani duygular arasındaki klasik çatışma çerçevesinde, inandığı ideal değerleri dile getirdi. *Koya hiciri* (1900; Gezin Keşiş) adlı yapıtıdaysa tuhaf ve gizemli olaylara duyduğu derin ilgiyi yansıttı. 1899'da bir geysa ile tanışan ve daha sonra

onunla evlenen Kyoka, *Onna keizu* (1907; Kadınların Soyacağı), *Uta andon* (1910; Şarkı Feneri), *Şirasagi* (1909; Ak Balıkçıl) ve *Sannin Mekura Hanaşi* (1912; Üç Körün Öyküsü) adlı öykülerinde geysaların dünyasını yücelterek anlattı. Önceleri çok sevilen bir yazar olan Kyoka, zamanla edebiyat beğenisinde yaşanan değişimden uzak durmuş, bireysel bir beğeniye seslenen sanatından ödün vermektense ardında küçük bir hayran grubu bırakarak unutulmayı yeğlemiştir.

İzumi-Otsu, Japonya'nın Honşu Adasında, Osaka kentsel iline (fu) bağlı kent. Osaka Körfezi (van) kıyısındadır. 8. yüzyıldan bu yana önemli bir liman olan kent Tokugawa döneminde (1603-1867) pamuklu dokuma merkeziydi. 1868'deki Meiji Restorasyonu'ndan sonra liman kenti olarak işlevini büyük ölçüde yitirdi. Bu tarihten sonra pamuklu ve yünlu battaniye üretimine yönelen kentte bugün hem iç tüketime, hem de ihracata yönelik olarak pamuklu battaniye üretilmektedir. Nüfus (1985) 67.755.

İzumi-Sano, Japonya'nın Honşu Adasında, Osaka kentsel iline (fu) bağlı kent. Osaka Körfezi (van) kıyısındadır. Heian döneminde (794-1185) önemli bir ulaşım merkezi olan kent, daha sonra balık ve başta pamuk olmak üzere çeşitli tarımsal ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezi haline geldi. Islah edilmiş kıyı bölgesinde dokumacılık (özellikle havlu) ve makine sanayileri gelişmiştir. Çevrede yetiştirilen soğan kentte toplandıktan sonra Osaka ve Kobe'ye gönderilir. Nüfus (1980) 90.684.

İzumo, Japonya'nın Honşu Adasında, Şimane iline (ken) bağlı kent. San-in Demiryolu üzerindedir. Bir pazar kasabası olarak kurulan kent 18. yüzyıldan bu yana çevresindeki tarım bölgesinin ticaret merkezidir. 1910'da demiryolu hattının bölgeye ulaşmasından sonra kara ve demir yollarının kavşak noktasında yer alması nedeniyle önemli bir ulaşım merkezi durumuna geldi. Küçük ölçekli işletmelerde sürdürülen geleneksel sanayi dalları arasında ipekli kumaş dokumacılığı, ağaç işçiliği ve gıda işleme sayılabilir.

Şinto dininin merkezi olarak tanınan kentin 8 km kuzeybatısındaki Taişa'da Japonya'nın en eski Şinto tapınağı olan İzumo Taişa bulunur. Tapınağın bugün ayakta olan yapılarının büyük bölümü 19. yüzyılın sonlarında 16 hektarlık bir alanın üzerinde kurulmuştur. Çok değerli bir sanat koleksiyonunu da barındıran tapınak üç yandan dağlarla çevrilidir.

İzumo'da çok sayıda başka tapınak ve mezar vardır. Şinto tanrıalarının her yıl ekim

Izumo'daki Şinto tapınağı İzumo Taişa'nın girişi, Japonya
Kazuo Oae - Bon

ayında küçük tapınaklardan birinde buluştuğuna inanılır. Bu nedenle Japonya'nın öteki yörelerinde Kannazuki (Tanrıların Olmadığı Ay) olarak bilinen ekim ayına İzumo ve çevresinde Kamiarizuki (Tanrıların Olduğu Ay) adı verilir. Nüfus (1980) 77.303.

İzumo Okuni (ü. 17. yy başları), *Kabuki* tiyatrosunun(*) kurucusu kabul edilen Japon dansçı.

Önceleri İzumo'daki Büyük İzumo Tapınağı'nda görevli olduğu sanılmaktadır. 1603'te kendisi gibi kadın dansçılardan kurduğu bir toplulukla Kyoto'daki kurumuş bir ırmağın yatağında, dans ve skeçlerden oluşan ve çok tutulan bir gösteri gerçekleştirdi. Topluluğun canlı, serbest tarzdaki dansları kısa sürede bütün Japonya'da tanındı ve Okuni *Kabuki*'si adıyla anılır oldu. Bu topluluğu kısa sürede kadın dansçılardan oluşan başka topluluklar da izledi.

Çalışmalarını soyluların koruması altında yürüten Okuni'nin topluluğu ve öteki topluluklar oyun ve danslarının temalarını gündelik yaşamdan alıyorlardı; asıl izleyicileri de sıradan insanlardı. Büyük ilgi gören *onno kabuki* (kadınların *Kabuki*'si) 1629'da, çoğu fahişe olan dansçıların fahişeliği yaydığını düşünen şogun tarafından resmen yasaklandı.

İzvestiya, tam adı İZVESTIYA SOVYETOV NARODNIH DEPUTATOV SSSR (Rusçada "SSCB Halk Komiserleri Konseyi Haberleri"), Moskova'da yayımlanan ve 1992'ye değin Sovyet hükümetinin resmi yayın organı olan günlük gazete.

1917'de Petrograd (bugün Petersburg) Sovyeti'nin yayın organı olarak kuruldu. Ertesi yıl merkez bürosunu Moskova'ya taşıyan *İzvestiya*'nın 1924'te 354 bin olan tirajı 1932'de 1,5 milyona ulaştı. II. Dünya Savaşı ve Stalin dönemindeki kısıtlamalar bu hızlı büyümeyi yavaşlattıysa da, Kruşçev'in damadı Aleksey Adjuzev'in yayın yönetmenliği döneminde daha fazla fotoğraf ve büyük manşet kullanılmaya başlaması ve mizanpaja önem verilmesiyle canlı, okunması kolay bir gazete haline geldi.

SSCB'nin dağılmasından önceki dönemde halkı hükümet politikaları doğrultusunda bilgilendirme ve eğitime işlevini sürdüren *İzvestiya*, haberlerinde izlenen dış politikalara geniş yer verirdi. SSCB Komünist Partisi yayın organı *Pravda*'da yayımlanan yazıların birçoğunu da aktarmakla birlikte, temelde Sovyet dış politikasının sesi durumundaydı. Günümüzde *İzvestiya* yayını daha bağımsız bir çizgide sürdürmektedir.

İzvolski, Aleksandr Petroviç, Kont (d. 18 Mart 1856, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 16 Ağustos 1919, Paris, Fransa), Rus diplomat. İzlediği politikalar I. Dünya Savaşı öncesinde Balkanlar'da Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır.

Petersburg'daki İmparatorluk Okulu'nda öğrenim gördü. Mayıs 1906'da dışişleri bakanı olana değin dünyanın çeşitli yerlerinde diplomatik görevlerde bulundu. 1907'de İngiltere ile bir antlaşma imzalararak İran, Tibet ve Afganistan'da İngiliz-Rus rekabetinden kaynaklanan anlaşmazlığı çözümlledi. Daha sonra Rus savaş gemilerine yeniden Boğazlar'dan geçiş hakkının tanınması çabalarına girişti. Bu amaçla Moravya'nın Buchlau kentinde Avusturya ile bir anlaşmaya vardı (15 Eylül 1908). Rusya'nın isteksiz de olsa Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i ilhakını (7 Ekim 1908)

desteklemesi yalnızca Balkanlar'da bir bunalımın doğmasına değil, aynı zamanda bölgedeki dengecin Avusturya lehine bozulmasına yol açtı. Buna karşılık Avusturya Boğazlar'ın açılması konusunda nüfuzunu kullanmaya yanaşmadı. İzvolski bunun üzerine Avusturya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmak amacıyla İtalya ile Raccinigi Antlaşması'nı (24 Ekim 1909) imzaladı. Taraflar bu antlaşmayla Balkanlar'da tek bir gücün egemen olmasını önlemek için işbirliği yapmayı taahhüt ettiler. Eylül 1910'da görevden alınan İzvolski bu tarihten Mayıs 1917'ye değin Fransa büyükelçiliği görevini yürüttü.

İzyum, Ukrayna'nın doğusundaki Harkov yönetim bölgesinde (oblast) kent. Harkov kentinin 125 km güneydoğusunda, Don Irmağı kıyısındadır. İzyum ilçesinin (rayon) merkezidir. Adı kayıtlara ilk kez 1571'de geçmiştir ve 1639'da kent statüsü kazanmıştır. Harkov ve Vorosilovgrad'a demiryoluyla bağlıdır. Kentte bir demiryolu onarım atölyesi ile tuğla, bira ve optik aletler üreten fabrikalar vardır. Nüfus (1983 tah.) 61.000.

İzzeddin Aybeg, tam adı EL-MUIZZ İZZEDDİN EBU'L-MANSUR AYBEG ET-TURKMANI (ö. 1257, Kahire). ilk Mısır Memlûk sultanı (1250-57).

Eyyubi sultanı Melikü's-Salih Necmeddin'in (hd 1240-49) kölesiydi. Genç yaşta komutanlığa kadar yükseldi. Necmeddin'in ardından sultan olan oğlu Turan Şah'ın öldürülmesinden sonra, Mısır tahtına Necmeddin'in karısı Şecerü'd-Dürr (Şecer) çıktı (1250). Suriye emirlerinin buna karşı çıkması üzerine İzzeddin Aybeg önce başkomutanlığa getirildi, ardından da Şecer'le evlenerek Mısır sultanı ilan edildi. Suriye Eyyubileri ve Mısır'daki yandaşlarını yatıştırmak için hanedanın Suriye kolundan çocuk yaptığı Musa'yı da tahta ortak etmekle birlikte, yönetimi fiilen elinde tuttu. Kaba bir baskı politikası uyguladı. Ama gittikçe güçlenmesinden rahatsız olan Şecer tarafından öldürüldü; birkaç gün sonra da Aybeg'in ilk karsının cariyeleri Şecer'i öldürdü. Aybeg'in yerine oğlu Ali geçti.

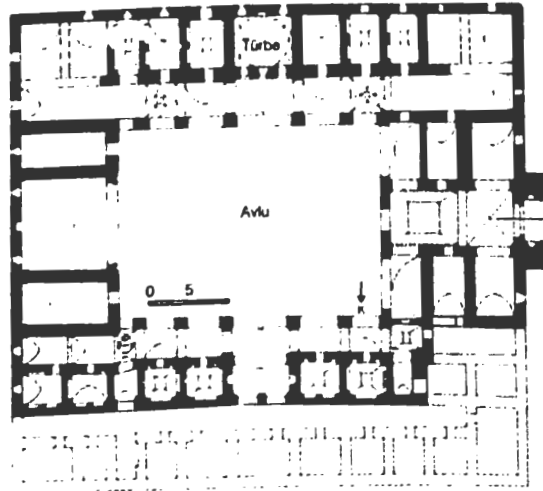
İzzeddin Keykâvus bak. Keykâvus

İzzeddin Keykâvus Darüşşifası, Sivas'ta Kale mahallesinde, Çifte Minareli Medre-

varından hem ileriye, hem de yukarıya doğru taşar. Taş bezemeleri görece yalındır. Geometrik geçmelerle oluşturulmuş iç içe iki enli bordür, penciri kemerli kapı nişini çevreler. Kemer kavsarası mukarnas sıralarıyla doldurulmuş, bunların altındaki giriş kapısının üstü bir kaş kemerle geçilmiştir. Penciri kemerin iki yanındaki Güneş'i ve Ay'ı simgeleyen aslan ve boğa başı figürleri bugün oldukça haraptır.

Taşkapıdan geçilerek ulaşılan giriş eyvanı, değişik bir biçimde düzenlenmiştir. İki yanında beşik tonozla örtülü üçer odanın yer aldığı bu ince uzun eyvan ortada bir kemerle ikiye bölünmüştür. Kemerle taşkapı arasında kalan bölüm bir çapraz tonozla, avlu tarafındaki bölüm ise bir aynalı tonozla örtülmüştür. Avlunun yalnız sağ ve sol (güney ve kuzey) kenarlarında revaklar vardır. Dikdörtgen kesitli ayaklara oturan revak kemerleri ortada daha geniş ve yüksek tutularak iki yan eyvan oluşturulmuştur. Kuzey eyvanının dibindeki iki kapı, şifahaneye bitişik, ama bugün mevcut olmayan bir yapıya geçit verir. 1930'ların ortasında Sedat Çetintaş'ın yaptığı kazılarda izleri ortaya çıkarılan bu yapının bir tıp medresesi olduğu sanılmıştır. 1972-74 arasında yeni bir kazı yapan Orhan C. Tuncer ise bu kalıntıların şifahanenin duvarı boyunca uzanan bir koridorla, bunun kuzeyinde sıralanan odalara (belki poliklinik odaları) ait olduğu sonucuna varmıştır.

Güney eyvanında İzzeddin Keykâvus'un türbesi yer alır. Türbe, tepesinde yükselen ongen kasağı ve onu örten ongen piramit külahıyla bir kümbet biçiminde düzenlenmiştir. Bazı uzmanlar yapının planına bakarak burasının da aslında kuzeydeki gibi bir eyvan olarak düzenlenmişken, sultanın 1219'da ölmesinden sonra üzerini örten beşik tonozun yıkılıp yerine kasnak ve külahın yapılmasıyla türbeye çevrildiğini ileri sürmektedir. Bu türbe, sırlı tuğla ve mozaik çinileriyle ünlü şifahanede bezemelerin en yoğun olduğu yerdir. Özellikle türbenin revaklara bakan cephesinde ve tuğladan yapılmış yüksek kasağın yüzlerinde yoğunlaşan beyaz, turkuvaz ve lacivert renkli geçmeler ve yıldız örgeleriyle oluşturulmuş bu bezemeler Büyük Selçuklu çini sanatıyla benzerlik gösterir. Türbe cephesinde, bezemeleri yapan sanatçı Ahmed'in adının geçtiği ve Tebriz yakınlarındaki Ma-

İzzeddin Keykâvus Darüşşifası'nın planı

se'nin karşısında Anadolu Selçuklu sultanı I. Keykâvus'un 1217/18'de yaptırdığı şifahane (darüşşifa). Uzun ekseri doğu-batı doğrultusunda olan dikdörtgen biçimli (48 m x 68 m) planıyla Anadolu'daki benzerlerinin en büyüğüdür. Açık avlulu, dört eyvanlı plan şemasına uyar. Batı cephesindeki taşkapı beden du-

rend kentinden olduğunu belirten ibare de bu benzerliği açıklamaktadır.

Avlunun doğu kenarındaki ana eyvanın bugün yalnız kemeri kalmış, tonozu yıkılmıştır. Bu eyvanın iki yanında ince uzun planlı, tonoz örtülü birer mekân yer alır. Eyyan kemerinin iki yanında ise gene

Güneş'i ve Ay'ı simgelediği sanılan ve bugün oldukça harap durumda olan bir erkek ve bir kadın başı figürü bulunmaktadır.

İzzet Ali Paşa (d. ?, İstanbul - ö. 1734, Revan [bugün Erivan, Ermenistan]), Nedim'in etkisinde şiirler yazan Osmanlı divan şairi ve devlet adamı.

Başdefterdar Damat Mehmed Paşa'nın oğluydu. İyi bir öğrenim gördü. 1712'de defterdar mektupçuluğu görevine atandı. 1728'de başdefterdar oldu. 1732'de sadaret kaymakamlığına ve Anadolu beylerbeyliğine getirildi. Şerasker olarak katıldığı Revan seferi sırasında öldü.

Nedim'in yakın arkadaşındı. Şiirlerinde onun gibi Lale Devri'nin zevk ve eğlence yaşamını yansıttı. Nedim'in etkisinde olmasına karşın, onunkilerden daha güçlü şiirler de yazmıştı. Kaside, gazel, kıta ve dönemin olaylarına ilişkin başarılı tarih düşülmelerden oluşan bir *Divan*'ı bulunan İzzet Ali Paşa talik, özellikle de divani yazıda usta bir hattattı.

İzzet Efendi rık'ası, Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) hat hocası Mehmet İzzet Efendi'nin (1841-1903) Bâbîlî rık'asından(*) geliştirdiği yazı. Bâbîlî rık'asının estetik eksiklerini tamamlayan ve harfleri

نرم مضامبه و سبابة بغير تزجيه و لوب برز نوزم و ست زى قريم و قز

جاء زلزمى حاله و محطاع خبره زلزمى قلاب نوجوا سببها بانين لمه

بزك برصه و مظهر نصبه و بطل و برى و بوجو باي قزى و بى قزى و

الغفر و دور و زلفه بصره و قزى و قزى و قزى و قزى و قزى و

مسن نوجوا بغيرى نازمه و قزى و قزى و قزى و قزى و قزى و

İzzet Efendi rık'ası
Ali Alparslan Arşivi

için belirli kurallar getiren İzzet Efendi, bu yazıyı bir iş yazısı olmaktan çıkıp bir sanat yazısına dönüştürdü. II. Abdülhamid döneminde bütün okullarda öğretilen bu yazı, Harf Devrimi'ne (1928) değin devlet dairelerindeki yazışmalarda ve mektuplarda çok kullanılırdı.

İzzet Mehmed Paşa (d. 1723, Bolu - ö. 1784, Belgrad), I. Abdülhamid döneminde (1774-89) iki kez sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamı.

Rum Mehmed Paşa'nın torunlarından Hüseyin Bey'in oğludur. Kapı haseki ağalığı ve ağa yazıcısı halifeligi yaptıktan sonra, 1757'de ağa yazıcılığına getirildi. Birkaç ay sonra Sadrazam Koca Ragıp Paşa tarafından bu görevden alındıysa da 1763'te yeniden aynı göreve getirildi. Mart 1766'da Darphane-i Amire emini, Şubat 1774'te de şehremini oldu. Aynı yıl vezir rütbesiyle rikâb-ı hüma-

yun kaymakamlığına, kısa bir süre sonra da sadrazamlığa atandı. Şeyhülislam İbrahim Efendi ile aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine 1775'te görevinden alınarak Aydın sancakbeyliğine gönderildi. Daha sonra Sivas ve 1775 sonlarında da Erzurum beylerbeyliğine atandı. 1781'de ikinci kez sadrazamlığa getirildiyse de, devlet işlerinin yürütülmesinde etkin olamadığı için 1782'de görevden alındı ve Filibe'ye gönderildi. Ertesi yıl Belgrad muhafızlığına atandı. Bu görevi sırasında öldü.

İzzet Mehmed Paşa (DARENDELİ) (d. 1792, Darende - ö. 1855, İstanbul). II. Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde sadrazamlık yapan Osmanlı devlet adamı.

Amcası Vezir Ali Paşa'nın yanında yetişti. Ispartalı İbrahim Paşa'nın kethüdalığını yaptı. İstanbul Boğazının Anadolu yakası muhafızlığına getirildi. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında yararlık gösterdi. 1827'de kaptanıderyalığa, ertesi yıl da sadrazamlığa getirildi. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki başarısızlığı üzerine görevden alındı. Önce Tekirdağ'a sürüldü, ama sonradan affedildi. Edirne beylerbeyiyken 1841'de ikinci kez sadrazamlığa getirildi. Ertesi yıl görevinden alınarak 1842'de Edirne beylerbeyliğine atandı. Emekliye ayrıldıktan sonra İstanbul'a döndü ve orada öldü.

İzzet Mehmed Paşa (SAFRANBOLULU) (d. 1743, Safranbolu - ö. 1812, Manisa). Osmanlı sadrazamı.

Zülüflü baltacılar Ali Ağa'nın oğludur. Amcası Kaptanıderya Hacı Mustafa Paşa'nın yardımıyla devlet hizmetine girdi. Ağa yazıcılığı, Darphane eminliği ve şehreminliği gibi görevlerde bulundu. Vezir rütbesiyle Karaman ve Diyarbakır beylerbeyliği, Bender ve Boğazlar muhafızlığı yaptı. Anadolu beylerbeyiyken 1794'te sadrazamlığa getirildi. Fransızların Mısır'ı istilasına karşı gerekli önlemleri almadığı gerekçesiyle 1798'de görevden alındı; önce Sakız Adasına, sonra da Manisa'ya gönderildi ve orada öldü.

İzzet Molla (KEÇECİZADE), asıl adı MEHMET İZZET (d. 1785, İstanbul - ö. Ağustos 1829, Sivas), Osmanlı divan şairi. Tanzimat öncesi divan şiirinin son temsilcilerindendir.

Kazasker Keçecizade Salih Efendi'nin oğlu, Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa'nın babasıydı. 1799'da babası ölünce enişteresi Meşalecizade Esad ve Kazasker Moralizade Hamid efendilerin korumasında yetişti. Medrese öğrenimi gördü. Bir süre müderislik yaptıktan sonra Tevkiyi Halet Efendi'ye bağlandı. Onun aracılığıyla II. Mahmud'un yakın ilgisini gördü. 1820'de Galata kadılığına atandı. Halet Efendi'nin Konya'da öldürülmesi üzerine Sadrazam Deli Abdullah Paşa'ya yazdığı yergiler yüzünden 1823'te Keşan'a sürüldü. İki yıl sonra bağışlanarak İstanbul'a döndü. 1825'te Mekke, 1826'da da İstanbul payelerini aldı. Haremeyn müfettişi oldu. 1827'de Yunan, Eflâk,

Boğdan ve Sırp sorunlarından dolayı Rusya'ya savaş açılmasına karşı çıkınca Sivas'a sürüldü. Bir yıl sonra bağışlandığını bildiren fermanı alamadan öldü.

İzzet Molla, Tanzimat öncesi eski edebiyatı savunup sürdürmek isteyen birkaç güçlü şairden biriydi. Şiirlerinde Şeyh Galib ile Nefî, Nâbi, Nedim, Sâbit ve Nâilî-i Kadim'in etkisi görülür. Kasidelerinin çoğunu Nefî'ninkilere nazire olarak yazan İzzet Molla, *Mihnet Keşan* (1852) adlı yapıtında Keşan'a suruluşünü, yolculuğunu, oradaki yaşamını ve İstanbul'a dönüşünü manzum mesnevi biçiminde anlatmıştır. Kırk yaşına kadar yazdığı şiirlerini *Divan-ı İzzet* (1839) adlı divanında, daha sonra yazdıklarını da *Divançe-i İzzet-i Nadide* *Gustur Benâm-ı Hazân-ı Âsûr* (1841) adlı divançesinde toplamıştır. Mevlevî tarikatına bağlı olan ve *Gülşen-i Aşk* (1849) adlı mesnevisinde tansal aşkı işleyen İzzet Molla, şiirlerinde sık sık Mevlevî ve Nakşibendî tarikat büyüklüklerini över. Düzyazıyla yazılmış birkaç layihası dışında âşık tarzında hece ölçüsüyle yazılmış şiirleri de vardır.

İzzet Paşa (ARAP). İZZETTİN PAŞA olarak da bilinir (d. Şam - ö. 1924, Mısır). II. Abdülhamid'e yakınlığıyla tanınan Osmanlı veziri.

Şam eşrafından Holo Paşa'nın oğluydu. İyi bir öğrenim gördükten sonra İstanbul'a giderek saray hizmetine girdi. II. Abdülhamid'in güvenini kazanarak kısa sürede Mabeyn ikinci kâtipliğine yükseldi. Çok geçmeden sarayda ve devlet yönetiminde büyük bir etkinlik kazandı. Padişahın bağışları ve yabancı şirketlerle ilişkileri sayesinde büyük servet edindi. Nüfuzundan yararlanarak yabancı şirketlerden rüşvet almakla suçlanınca, II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yurtdışına kaçtı ve Mısır'da öldü.

İzzî Süleyman (ö. 1755, İstanbul), Osmanlı tarihçi ve şair.

Baltacılar kethüdası Halil Ağa'nın oğluydu. Öğrenimini sürdürürken bir yandan da Hoca Mehmed Rasım Efendi'nin denetiminde hat meşk etti. *Divan-ı Hümayun* kalemine girdi. Sipahî ve silahdar kâtipliklerinde bulunduktan sonra 1739'da sadaret kethüdası mektupçusu oldu. Temmuz 1745'te Mehmed Subhî'nin yerine vakânüvisliğe getirildi. 1746'da bu görevine ek olarak küçük evkaf muhasebeciliğine, 1747'de de teşrifatçılığa atandı. Bu görevdeyken öldü.

1744-51 arasındaki olayları anlatan *Tarih-i İzzî* (ös 1785, 2 cilt) adlı yapıtında dönemin ünlü kişilerinin kısa yaşamöykülerini de vermiştir. Tarih düşürmedeki ustalığından başka, hattatlığıyla da ünlü olan Süleyman Efendi, İzzî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Kaynaklarda belirtilen *Divan*'ı henüz ele geçmemiştir.

J-psi parçacığı, bir büyüklük kuvark ile bir büyüklük karşı kuvarktan oluşan mezon türü. Kütle, 3,1 GeV/c²'dir; bu, bir proton kütlelerinin 3,5 katıdır. J-psi parçacığı ilk olarak 1974'te, ABD'de California'daki Palo Alto'da kurulu olan Stanford Doğrusal Hızlandırıcı Merkezi ile New York'ta Long Island'daki Upton'da kurulu olan Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda araştırmalar yapan iki ayrı grup tarafından keşfedildi. Parçacığın bulunması, kuvarkların ve bunların karşılıklı etkileşimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağladı. Ayrıca, daha önceleri belirlenmiş olan kuvark türlerine (yukarı, aşağı ve acayip kuvarklar) ek olarak, büyüklük kuvark olarak adlandırılan dördüncü bir kuvark bulunduğunu yolundaki kuramı da desteklemiştir.

J. Walter Thompson Company, Amerikan reklam ajansı (1896-1980). İlk uluslararası reklam ajansı ve bu alanda uzun süre etkinlik gösteren şirketler içinde en büyüğü. 1980'de merkezi Delaware'de bulunan JWT Group Inc. adlı holdinge bağlandı.

Şirket, ilk reklam ajanslarından biri olarak 1864'te kurulan Carlton & Smith şirketinden doğdu. Dört yıl sonra William Carlton 20 yaşındaki James Walter Thompson'ı muhasebeci olarak işe aldı. Thompson bir süre sonra reklam danışmanlığına getirildi; 10 yıl sonra da şirketi sahibinden satın aldı ve 1896'da J. Walter Thompson Co.'yu kurdu. Ajans kısa sürede yeni kadın dergilerinin birkaçında reklam sayfalarının tek kiralayıcısı durumuna geldi; Amerikan tipi reklamcılığı Avrupa'da tanıtmak için 1923'te Londra'da bir büro açtı. Ajans Stanley Resor önderliğinde, ünlü kimselerin ürünü destekleyen sözlerine dayanan reklamlar gibi yenilikleri ilk uygulayan ve reklamlarda nitelikli fotoğraflara ilk kez yer veren öncü bir şirket durumuna geldi.

Jabavu, Davidson Don Tengo (d. 20 Ekim 1885, King William's Town, Kap Kolonisi [bugün Kaaprovinsie] - ö. 3 Ağustos 1959, East London, Güney Afrika), Güney Afrikalı Siyah eğitimci ve siyasal önder.

Güney Afrika'da Bantu dilindeki ilk gazetenin yayımcısı John Tengo Jabavu'nun oğluydu. Güney Afrika'da, Galler'de, Londra ve Birmingham üniversitelerinde öğrenim gördü. 1916'da Kaaprovinsie'deki Fort Hare'de bulunan Fort Hare Yerli Yüksek-Okulu'nda (sonradan University College) ders vermeye başladı. Aralık 1935'te Tüm Afrika Ulusal Kurultayı (AANC) adlı derneği kurdu. Dernek, Afrikalıları oy verme hakkından yoksun bırakmayı, Afrikalıların toprak sahibi olmalarını ve emeklerini özgürce satmalarını engellemeyi amaçlayan bir dizi yasa tasarısına karşı sürdürülen muhalefetin başını çekti ve çeşitli muhalif grupları bir araya getirmeyi başardı. Ama izlediği ılımlı politika nedeniyle, bu tasarıların kabul edilmesini önleyecek etkin araçlar geliştiremedi.

Jabavu, Kaaprovinsie Yerli Seçmenler Derneği'nin başkanı oldu. 1945-47 arasında AANC daha militan bir nitelik kazandıysa da üye sayısı düştü ve yasadışı ilan edildi. Jabavu, bunun üzerine siyasetten ayrılarak, Fort Hare'deki University College'da Latin ve Bantu dilleri profesörlüğü görevine döndü. Başlıca yapıtları arasında *The Black Problem* (1920; Siyah Sorunu), *The Segregation Fallacy and Other Papers* (1928; Ayrımcılık Hatası ve Öbür Yazılar), *The Influence of English on Bantu Literature* (1943; İngilizcenin Bantu Edebiyatı Üzerin-

de Etkisi) sayılabilir. Ayrıca, Zosa dilinde birçok şiir kitabı ile babasının yaşamöyküsünü yazmıştır.

jabiru (*Jabiru mycteria*), *Ciconiiformes* (leyleksiler) takımının *Ciconiidae* familyasından, Yenedünya'da yaşayan leylek türü. Meksika'dan Arjantin'e kadar uzanan bölgelerde görülen bu türün tüyleri hemen

Jabiru (*Jabiru mycterna*)
M. P. Kahl

hemen beyaz, çıplak olan başı ve boynunun üst bölümü siyah ve kırmızıdır. Alışılmadık biçimde kalın olan gagası hafifçe yukarı kıvrılır. Jabiru 140 cm'ye ulaşan uzunluğuyla Amerika'nın en iri uçucu kuşlarından biridir.

Jablonski, Daniel Ernst, asıl adı DANIEL ERNST FIGULUS (d. 20 Kasım 1660, Nassenhuben, Danzig [bugün Gdańsk] yakınları, Polonya - ö. 25 Mayıs 1741, Berlin, Almanya), Lutherilerle Kalvencileri birleştirme yolundaki çabalarıyla tanınan Protestan ilahiyatçı.

Frankfurt am der Oder'de ve Oxford Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1683'te Magdeburg'da vaaz vermeye başladı. 1686'dan 1691'e değin Lissa'daki (bugün Leszno) Moravya Okulu'nu yönetti; 1691'de Königsberg (sonradan Kaliningrad, Rusya), 1693'te Berlin saray vaizi oldu. 1699'da Moravya Kilisesi piskoposu yapıldı.

Berlin'deyken Alman, İngiliz ve İsviçreli Lutherilerle Kalvencileri birleştirmeye çalıştı. Ama saray çevreleri ve filozof Gottfried Wilhelm von Leibniz'in de bu çabalarını desteklemesine karşın başarılı olamadı. İngiltere Kilisesi'nin piskoposluk sistemini ve ibadet usullerini örnek alarak Prusya Kilisesi'nde reform yapmaya çalışan Jablonski bunda da başarı sağlayamadı. Ayrıca Berlin Bilimler Akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve 1733'te akademinin başına geçti. Leibniz ile yazışmaları 1747 ve 1799'da yayımlandı.

Jaboatão, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Pernambuco eyaletinin (*estado*) doğusunda kent. Eyalet merkezi Recife'nin batısında, Jaboatão Irmağı kıyısında, deniz düzeyinden 45 m yüksektedir. 17. yüzyılda Portekizlilerle Felemenkiler arasındaki iki çarpışmaya sahne olan Jaboatão, 1884'te kent statüsü kazandı. Günümüzde pamuk, şeker kamışı, tütün ve pirinç yetiştirilen bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. Nüfus (1980 geç.) 67.120.

Jabotinsky, Vladimir (d. 1880, Odessa, Rus Çarlığı - ö. 3 Ağustos 1940, Hunter yakınları, New York, ABD), Siyonist önder ve gazeteci. İsrail Devleti'nin kurulmasında önemli bir rol oynayan militan Siyonist Revizyonist hareketin kurucusudur.

1898'de yabancı ülkelerde muhabirliğe başladı. Gazetecilikte büyük ün kazanınca 1901'de başyazar olarak Odessa'ya çağrıldı. 1903'te hem yazarıyla, hem de çok etkileyici konuşmalarıyla Filistin'de bir Yahudi ulusal devletinin kurulması yolunda Siyonist görüşler savunmaya başladı.

1920'de Filistinli Araplara karşı savaşmak üzere Hagana adlı Siyonist askeri örgütü kurdu ve yönetti. Bunun üzerine Filistin'deki İngiliz manda yönetimince 15 yıl ağır iş cezasına çarptırıldı. Ama bu kararın yol açtığı protestolar sonucunda cezası kısa bir süre sonra tecil edildi. 1920'lerde birçok uluslararası Siyonist örgütte önemli görevler aldı. 1925'te Dünya Siyonist Revizyonistler Birliği'nde, 1935'te ise Yeni Siyonist Örgüt'te çalıştı.

Filistin'le ilgili İngiliz Krallık Komisyonu'nda tanıklık ederken, kültürel Siyonizme daha az ağırlık vererek, Şeria İrmağının iki yanında bir Filistin Yahudi devleti kurulmasını savundu. Göç yoluyla bölgede bir Yahudi çoğunluğun oluşturulmasını önerdi, Yahudilerin sürekli ordunun parçasını oluşturacak biçimde meşru savunma amacıyla askere alınmasını istedi. 1940'ta Siyonist Revizyonist Parti'nin gençlik örgütü Betar'ı ziyaret etmek için gittiği ABD'de bir kalp krizi sonucunda öldü. 1940'larda Filistin'de etkinlik gösteren İrgun Zvai Leumi adlı terörist grubu oluşturan yandaşları sonradan Herut (Özgürlük) Partisi'ni kurdular.

Jacarei, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin (*estado*) güneydoğu kesiminde kent. Paraíba do Sul Irmağı kıyısında, deniz düzeyinden 569 m yüksektedir. 1653'te kasaba statüsünü kazandı, 1849'da da belediye merkezi oldu. Ekonomisi ağırlıklı olarak mandracılığa dayanan Jacarei'de kahve, pirinç, mısır, meyve ve fasulye de yetiştirilir. Başlıca sanayi etkinlikleri gıda işleme, içki yapımı, sepicilik ve kutu yapımıdır. 92 km güneybatısındaki São Paulo'ya kara ve demir yoluyla bağlanır. Kentte bir de havaalanı vardır. Nüfus (1981) 104.241.

Jacinto, António, tam adı ANTÓNIO JACINTO DO AMARAL MARTINS, takma adı ORLANDO TAVORA (d. 28 Eylül 1924, São Paulo de Luanda, Portekiz Batı Afrika [bugün Luanda, Angola] - ö. 23 Haziran 1991, Lizbon, Portekiz), Angolalı beyaz şair, öykü yazarı ve savaş sonrasında kurulan hükümette eğitim bakanı.

Uzun yıllar Portekiz sömürgecilğine karşı mücadelelerin içinde yer aldı. Cabo Verde (Yeşil Burun) Adalarındaki Tarrafal'da 14 yıl hapis yattı. Angola Genç Aydın Hareketi'nin önde gelen kurucularındandı. *Mensagem*, *Cultura*, *Jornal de Angola*, *Brado Africano*, *Império* ve *Notícias do Bloqueio* gibi yayınlarda çalıştı, yazılar yazdı.

Jacinto "Castigo pro Comboio Malandro" (İnatçı Trene Ceza) adlı şiirinde de görüldüğü gibi birçok açıdan yenilikçi bir üslup kullandı. Yapıtlarında Angola halklarının onuru, Portekizlilerin baskısı altında ezilmeleri, dayanma güçleri ve kendilerine güvenleri gibi günün önemli konularına değindi. İmgelerine Luanda'nın büyük bölümünde konuşulan Kimbundu dilindeki deyimler kadar *musseques* (kum kentleri) sokaklarında duyulan yerel dille karışık Portekizce konuşma ve ritimleri, ayrıca ses yansımalarını, gerçekçi renkleri ve egzotik görüntüleri kattı. Şiirleri 1961'de *Colectânea de poemas* adıyla yayımlandı ve o tarihten bu yana Portekiz dilindeki Afrika edebiyatına yer veren bütün antolojilere alındı. Hapis yıllarını unlattığı *Sobrevivir em Tarrafal de Santiago* (Tarrafal de Santiago'da Hayatta Kalmak) adlı yapıtıyla 1985'te ulusal edebiyat ödülünü kazandı.

Jack (KARİNDEŞEN), İngilizce JACK TIE RİPER. 7 Ağustos - 10 Kasım 1888 arasında Londra'da East End'deki Whitechapel bölgesinde ya da yakınlarında hepsi fahişe en az yedi kadını öldüren katil. Gerçek kimliği hiçbir zaman ortaya çıkarılamamış ve İngiliz

tere'nin en gizemli cinayetlerinin faili olarak kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir.

Biri dışında kurbanların tümü sokakta müşteri beklerken öldürülmüştü. Hepsinin boğazı kesilmiş ve cesetler, insan anatomisini iyi tanıyan birinin yapabileceği biçimde parçalanmıştı. Bir keresinde de, Karndeşen Jack'in kurbanlarından birine ait olduğu sanılan bir böbreğin yarısı polise postalandı. Polis, Karndeşen Jack imzalı bir dizi alaylı mektup da aldı. Katilin kimliğini belirlemek ve onu yakalamak için yoğun çalışmalar yapıldı. Hatta, görüntüsünün ağtabakadaki yansımından katilin saptanabileceği düşüncesiyle, kurbanlardan birinin gözünün fotoğrafı çekildi; ama bu yöntem işe yaramadı. Katilin yakalanamaması nedeniyle halk içişleri bakanı ile Londra emniyet müdürüne büyük tepki gösterdi ve kısa bir süre içinde emniyet müdürü istifa etti.

Karndeşen Jack, birçok edebiyat, sinema ve tiyatro yapıtına konu oldu. Bunların en ünlüsü Marie Adelaide Lowndes'in 1926, 1932 ve 1944'te filme alınan *The Lodger* (1913; Kiracı) adlı korku romanıdır. Allan Barnard da, bu olayla ilgili bilgi ve söylenitleri bir araya getirdiği *The Harlot Killer* (1953; Fahişe Katili) adlı bir kitap yayımlamıştır.

Jackling, Daniel Cowan (d. 14 Ağustos 1869, Appleton kenti, Missouri - ö. 13 Mart 1956, San Francisco, ABD), ABD'li maden mühendisi ve metalurjist. Düşük tenörlü porfirik bakır cevherlerinin karlı biçimde işletilmesini sağlayan yöntemler geliştirerek bakır madencilğinde yeni bir çığır açmıştır. 1892'de Rolla'daki Missouri Madencilik Okulu'ndan mezun olan Jackling aynı okulda 1891-93 arasında kimya ve metalurji dersleri verdi, 1894-95 yıllarında da Colorado'nun Cripple Creek bölgesinde kimyacı ve metalurjist olarak çalıştı. Utah'daki Mercur'da altın cevherlerini işlemeye çalışırken Jackling'den Bingham Canyon'daki bakır yataklarına ilişkin bir rapor hazırlaması istendi. Verdiği rapor sonucunda 1905'te Utah Copper Company kuruldu ve Jackling bu şirket adına ton başına yalnızca 12,5 kg bakır içeren cevherleri işletti.

Jackling, Nevada Consolidated Copper Company'nin, Kennecott Copper Corporation'ın ve Mesabi Iron Company'nin işletmesinde ve yönetiminde etkin olarak çalıştı. 1942'de emekliye ayrıldı. 1917-19 arasında ABD hükümeti için patlayıcı üreten fabrikaların kurulması ve işletilmesini ilgili yaptığı çalışmalarla Üstün Hizmet Madalyası aldı.

Jackson, ABD'de, Michigan eyaletinin ortagüney kesimindeki Jackson ilinin (county) merkezi (1832) kent. Detroit kentinin 117 km batısında, Grand Irmağı kıyısında yer alır. Birkaç Yerli yolunun kavşağında 1829'da kurulan yerleşme Başkan Andrew Jackson'ın onuruna sırasıyla Jacksonburgh, Jacksonopolis ve 1833'te de Jackson adını aldı. Cumhuriyetçi Parti'nin ilk kurultayı 6 Haziran 1854'te Jackson'da açık havada, bir meşe korusunda yapıldı (toplantı yerine bir plaket yerleştirilmiştir). Jackson kenti otomobil üretimine öncülük eden yerlerden biri oldu. Bu sanayinin başka kentlere kayması üzerine otomobil parçaları ve tekerlek gibi yan sanayi etkinlikleri ile çelik, havalandırma donanımı ve uçak parçası üretimine yöneldi. Jackson Community College burada 1928'de kuruldu. Kentteki Michigan Uzay Merkezi jeodezik bir kubbe içine yerleştirilmiştir. Sparks Vakfı II Parkı'nda yapay çavlanlar vardır. Kasaba olarak 1843'te, kent olarak 1857'de tüzel kimlik

kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 37.446; metropoliten alan, 149.756.

Jackson, ABD'de Mississippi eyaletinin merkezi kent. Yakındaki Raymond kentiyle birlikte, Hinds ilinin (county) de merkezidir. Pearl Irmağının kıyısında, eyaletin ortabati kesiminde yer alır. 1792'de Fransız-Kanadalı tacir Louis Le Fleur'un kurduğu yerleşme Le Fleur's Bluff adıyla bir ticaret noktası olarak işlev gördü. 18 Ekim 1820'deki Doak's Stand Antlaşması ile beyazların yerleşimine açıldı. Eyalet başkenti olarak belirlendikten sonra General Andrew Jackson'ın adını aldı. Nisan 1822'de hazırlanan imar planında Thomas Jefferson'ın kent alanlarını birer kare atlayarak park biçiminde düzenleyen damalı planı benimsendi. Yasama Meclisi ilk kez 23 Aralık 1822'de burada toplandı. İlk demiryolu kente 1840'ta ulaştı.

İç Savaş'taki Vicksburg harekâtları sırasında dört kez Federal ordularca işgal edilen Jackson, General Sherman'ın kuvvetleri tarafından (7-16 Temmuz 1863) yakılıp kül edilince "Chimneyville" (Ocak Kent) biçiminde anılmaya başladı. Uzun süre Güney'e yerleşmiş Kuzeylilerin (carpetbaggers) elinde kalan yozlaşmış bir kent yönetiminin bunalıma sürüldüğü Jackson 1880'lerde

Jackson'da Yeni Eyalet Meclis Binası, Mississippi

Joel Brown - Shostal / EB Inc

yeni demiryollarının gelmesine değin oldukça yavaş gelişti. Güney eyaletlerinin Birlik'ten ayrılmasına (1861) ve Anayasa Kurultayı'na (1890) sahne olduktan sonra bir tarih müzesi olarak onarılan Eski Eyalet Meclis Binası'nın (1833-42) yerine boz taştan yapılan Yeni Eyalet Meclis Binası 1903'te hizmete girdi. Vali Konutu (1842) General Grant ve General Sherman'a karargâhlık etti. 1930'larda yörede bulunan bir doğal gaz yatağından sağlanan ucuz yakıt kentte sanayinin gelişmesini hızlandırdı. 20. yüzyılda hızla gelişen Jackson çeşitlenmiş ekonomik yapısıyla önemli bir demiryolu, yükleme, sanayi ve eğitim merkezi oldu. 1960'larda inşa edilen ve Ross Barnett Göleti'ni oluşturan Pearl Irmağı Taşkın ve Akaçlama Projesi sanayi, tarım ve turizm sektörlerine çeşitli yararlar sağladı.

Millsaps College (1890), Belhaven College (1894), Jackson Eyalet Üniversitesi (1877), Mississippi Üniversitesi Tıp Merkezi (1955) ve üç eyalet üniversitesinin programlarını içine alan Mississippi Üniversiteleri Merkezi kenttedir. Her yıl Mississippi Sanat Şenliği, Eyalet Fuarı ve Eyalet Atlı Gösterileri gibi etkinlikler düzenlenir. Kent 1823'te tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 196.637; metropoliten alan, 395.396.

Jackson, ABD'de, Tennessee eyaletinin batı kesimindeki Madison ilinin (county) merkezi (1821) kent. Memphis'in 119 km kuzeydoğusunda yer alır. 1820'lerin başlarında, Forked Deer Irmağı kıyısında liman olarak kurulan Jackson zamanla bir pamuk deposu ve demiryolu kavşağı niteliği kazandı. Başlangıçta Alexandria adını aldıktan sonra 1822'de General (sonradan Başkan) Andrew Jackson'ın onuruna yeniden adlandırıldı. Bir ikmal merkezi olduğu için, İç Savaş sırasında hem Konfederasyon (Güney) hem de Birlik (Kuzey) kuvvetlerinin işgaline uğradı. Union Üniversitesi'nin (1825; Güney Baptist Derneği'nin denetiminde), Lambuth College'ın (1843; Birleşik Metodist) ve Lane College'ın (1882; Hristiyan Metodist Episkopal Kilisesi) burada kurulması Jackson'ın gelişmesine katkıda bulundu. Jackson State Community College 1967'de açıldı. Günümüzde kent ekonomisi çeşitlenmiştir. Başlıca ürünleri arasında çeşitli dokuma, motorlu araçlar, piller, ofset baskı plakaları ve alüminyum kâğıdı sayılabilir. Gıda işleme ve meşrubat şişeleme de önemli etkinliklerdir.

Pinson Höyüğü Parkı'nda, bazı araştırmacıların verdiği adla Tapınak döneminden kalma Tarihöncesi Yerli höyükleri vardır. Amerikan İç Savaşı sırasında şiddetli bir çarpışmaya (6-7 Nisan 1862) sahne olan Shiloh Ulusal Askeri Parkı 67 km güneybatıda, Mississippi eyalet sınırı yakınlarındadır. Kasaba olarak 1823'te, kent olarak 1845'te tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 48.949; metropoliten alan, 77.982.

Jackson, A(braham) V(alentine) Williams (d. 9 Şubat 1862, New York kenti - ö. 8 Ağustos 1937, New York kenti, ABD), Hint-İran dilleri üzerine çalışmalarıyla tanınan ABD'li dil uzmanı. Zerdüş dininin kutsal kitabı Avesta'da kullanılan dil üzerine yazdığı dilbilgisi kitabı ve *Avesta Reader* (1893; Avesta Okuma Kitabı) adlı yapıtı, uzun yıllar bu konudaki temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur.

1886'da doktora çalışmasını tamamladıktan sonra, Columbia Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Derslerine ara vererek gittiği Avrupa'da Sanskrit, Prakrit ve Avesta dilleri üzerine çalışmalarını sürdürdü. ABD'li dil uzmanı William Dwight Whitney'nin Sanskrit dilbilgisi kitabını örnek alarak hazırladığı ünlü yapıtı *An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*'i (1892; Sanskrit Diliyle Karşılaştırmalı Avesta Dilbilgisi Kitabı) bu çalışmaların ürünüydü.

Jackson 1895'te, Columbia Üniversitesi'nde Hint-İran dilleri profesörü oldu ve bu görevi 40 yıl sürdürdü. 1899'da yayımladığı *Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran* (Eski İran'ın Peygamberi Zerdüş) adlı yapıtıyla bir Zerdüş dini uzmanı olarak da adını duyurdu. Hindistan ve İran'a yaptığı dört gezi sırasında (1901-10) Ahemenî kralı I. Darius'un üç dildeki ünlü yazıtının yer aldığı, İran'daki Bisütun kayalığını temizleme çalışmalarını yürüttü ve yazıtın ilk fotoğrafını çekti (1903). Gezilerini anlattığı *Persia Past and Present* (1906; İran'ın Dünü ve Bugünü) ve *From Constantinople to the Home of Omar Khayyam* (1911; Konstantinopolis'ten Ömer Hayyam'ın Ülkesine) adlı kitapları bilimsel gözlemlerin yanı sıra, gündelik yaşamla ilgili betimlemelere de yer verir.

Jackson, Andrew, lakabı OLD HICKORY ("İhtiyar Ceviz") (d. 15 Mart 1767, Wax-

haw, Güney Carolina - ö. 8 Haziran 1845, Hermitage, Nashville yakınları, Tennessee, ABD), ABD'li askeri kahraman ve ülkenin yedinci başkanı (1829-37). Apalaş Dağları'nın batısında kalan bölgelerden seçilen ve doğrudan halkın oyuyla göreve gelen ilk ABD başkanıdır. Önderlik ettiği siyasal hareket Jackson Demokrasisi adıyla bilinir. Eğitim olanakları oldukça kısıtlı bir bölgede doğdu. Henüz 13 yaşındayken bölgenin

Andrew Jackson, John Wesley Jarvis'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1819; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kent
Metropolitan Museum of Art, New York kent

İngilizlerce işgal edilmesi (1780-81) yüzünden öğrenimi kesintiye uğradı. 1781'de işgalcilerce tutuklanarak hapsedildi. Tutukluluğu sırasında çizmesini parlatmayı reddettiği bir İngiliz subayı kılıcıyla Jackson'ın yüzünde derin bir yara açtı. Savaşın sonuna doğru, annesi ve iki erkek kardeşi öldü. Bu trajik olaylar dizisi Jackson'ın zihninde İngilizlere'ye karşı yaşam boyu sürecek bir düşmanlık yarattı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesinden sonra Kuzey Carolina eyaletinde hukuk öğrenimi gördü. 1787'de eyalet barosuna kabul edildi. Ertesi yıl Kuzey Carolina batı bölgesi savcısı olarak Cumberland'e gitti. Apalaş Dağları'nın batısında kalan bu bölge kısa bir süre sonra Tennessee eyaleti oldu.

1796'da Tennessee eyaletinin seçtiği ilk temsilci olarak Temsilciler Meclisi'ne girdi, bu görevi 4 Mart 1797'ye değin sürdürdü. Aynı yılın sonuna doğru ABD Senatosu'na seçildi. 1798'de kişisel mali sorunlarını çözmek amacıyla Senato'daki görevinden istifa etti. Nashville'e dönüşünden kısa süre sonra eyaletin Üst Mahkemesi'ne yargıç olarak atandı. 1804'te mali sorunları nedeniyle bu görevinden de ayrılmak zorunda kaldı. 1802'de tümgeneral rütbesiyle Tennessee milis kuvvetlerine katılmış olan Jackson 1812 Savaşı başladığında kendisine savaş meydanında komutanlık yapma olanağını veren bu görevi sürdürüyordu.

Haziran 1812'de İngiltere'yle savaş çıkınca, Jackson ve komutasındaki milis kuvvetleri İngilizlerle ittifak kuran ve ABD'nin güney sınırlarını tehdit eden Krik Yerlilerine karşı savaşmakla görevlendirildi. Jackson 1813-14 yıllarında yaklaşık beş ay süren bir savaş sonunda Krikleri büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu başarı Jackson'ı Batı'nın kahramanı durumuna getirdi. Daha sonra Jackson komutasında güneye inen kuvvet-

ler, o sırada İspanya'nın sömürgesi olan Florida'yı 7 Kasım 1814'te işgal etti. 8 Ocak 1815'te İngilizlere karşı New Orleans'ta büyük bir zafer elde etti.

1824 başkanlık seçimlerine Jackson'ın yanı sıra John Quincy Adams, William H. Crawford ve Henry Clay katıldı. Adaylardan hiçbirinin çoğunluğu sağlayamaması üzerine devlet başkanını Temsilciler Meclisi'nin seçmesi istendi. İki aday çeşitli nedenlerle seçilme şansını yitirince seçim Jackson ve Adams arasında gerçekleşti. Meclis sözcüsü Clay'in, seçimin sonucunu belirlemek açısından stratejik ve helki de belirleyici bir konumu vardı. İlk turda başkan seçilen Adams'ın, Clay'i dışişleri bakanlığına ataması, Jackson yanlılarının tepki göstermesine ve Adams ile Clay arasında "çirkin bir pazarlık" olduğu yolunda iddiaların ortaya atılmasına yol açtı. Bunun üzerine Jackson 1828'de bir kez daha başkan adayı olarak kendisinin ve yandaşlarının haklılığını savunmaya karar verdi. Kişiliklerin ve iftiraların ABD tarihinde görülmemiş ölçüde önemli rol oynadığı bir seçim kampanyasının ardından Jackson, Adams'ı 83'e karşı 178 elektoral oyla yendi.

Jackson Demokrasisi. 1828 seçimi genellikle ABD tarihinin dönüm noktalarından sayılır. Jackson'ın Apalaş Dağları'nın batısındaki bölgeden seçilen ilk başkan olması kadar, adaylık girişimi ve kampanyasının taşıdığı Batılı hava da aynı ölçüde önemliydi. Jackson'ın zaferi, siyasal iktidardan odayının Batı'ya kaydığını gösteriyordu. Ayrıca Jackson yerleşik bir siyasal örgütün desteğinden çok, seçmen kitlesinin doğrudan desteğini alarak seçilen ilk başkandı.

Jackson askerliği sırasındaki tutumunu, başkanlığı sırasında da sürdürdü. Her sorunla, karşısına çıktığı anda ilgilendi. Başlangıçta kendi yönetiminin efendisi olacağını açıkça belirtir. Bazen iradesini ve kararlılığını uzlaşmaz bir tutumla ortaya koyması düşmanlarının Jackson'a "Kral I. Andrew" adını takmasına yol açtı.

Birinci başkanlık dönemi. Jackson'ın 4 Mart 1829'da göreve başlamasıyla, çeyrek yüzyıldan beri ilk kez, bir başkanın öncelikle uygulamalarını reddetmesi de gündeme geldi. Bürokratların beşte biri görevlerinden alındı, yerlerine Jackson yanlıları getirildi. Jackson'ın birinci başkanlık dönemi başkanla Güney Carolina temsilcisi ve başkan yardımcısı John C. Calhoun arasında da bir çatışmaya sahne oldu. Jackson ile Calhoun arasındaki mücadele 1830'da Calhoun'un yüksek gümrük vergilerine karşı çıkan Güney Carolina eyaletini açıkça savunmaya başlamasıyla iyice kızıştı. Güney Carolina, Kongre'nin vergilerde küçük bir indirim yapılması kararını (1832) doyurucu bulmadı; 1828 ve 1832 vergi yasalarını geçersiz ilan eden ve 1 Şubat 1833'ten başlayarak bu iki yasanın eyalet sınırları içinde uygulanmasını yasaklayan bir karar benimsedi. Jackson buna karşı Kongre'den Güney Carolina'ya asker gönderme ve yasaları zorla uygulama yetkisi talep etti. Ama aynı zamanda verginin aşırı yüksek olduğuna inandığı için, Kongre'yi birkaç ay önce belirlediği oranları düşürmeye zorladı. Kongre, 1 Mart 1833'te başkana iki yasa tasarısı sundu. Bunlardan biri birçok malın gümrük vergilerini indiriyordu. Genel olarak Zor Yasası adıyla bilinen ikincisi ise başkana federal yasaları uygulamada silahlı kuvvetleri kullanma yetkisi tanıyordu. Güney Carolina eyaleti geçersizlik kararını geri aldı, ama bu kez Zor Yasası'nı geçersiz ilan etti.

1832 başkanlık seçimleri yaklaşırken Jackson önemli bir sorunla karşı karşıya kaldı.

Bank of the United States'in imtiyazı 1836'da sona erecekti. Başkan kendi görüşünü açıkça belirlememekle birlikte, bankanın o dönemdeki işlevinden giderek daha çok rahatsızlık duyuyordu. Jackson yanlısı büyük seçmen grupları da bankaya açıkça cepine almıştı. 1832 yazında bankanın genel müdürü Nicholas Biddle Ulusal Cumhuriyetçilerin de desteğiyle yeni bir imtiyaz için başvuruda bulundu. Kongre'nin bankaya yeniden imtiyaz verilmesini kabul etmesi üzerine Jackson, bir yandan tasarıyı imzalayarak seçmenlerinden çoğunu karşısına alarak, bir yandan da veto ederek sağlıklı bankacılığın düşmanı gibi görünmek ikilemiyle karşı karşıya kaldı. Hükümet bankayı eleştirenler ve savunular olarak ikiye bölmüştü, ama imtiyazın yenilenmesi tasarısının ardındaki açık siyasal amaçlar hepsini vetonun gerekliliği konusunda uzlaşmaya götürdü. Jackson'ın önündeki asıl sorun veto mesajının gelecekteki bir uzlaşmaya açık kapı bırakıp bırakmayacağıydı.

Jackson'ın 10 Temmuz 1832'de Kongre'ye gönderdiği veto büyük tartışmalara yol açtı. Bu, Jackson'ın ikinci başkanlık dönemi boyunca mali politikalar konusunda sürececek çatışmanın da başlangıcını oluşturdu. Kongre'yi, banknot dolaşımını sınırlayan yasalar çıkarmaya ikna edemediyse de Jackson'ın düşüncelerini rahatça uygulayabileceği can alıcı bir alan vardı. Kamu arazilerini satın alanların hemen tümü ödemelerini banknotla yapıyordu. Banknotları çıkaran bankaların borçlarını ödeme yeteneği konusunda kuşku olduğu için, banknotların çoğu nominal değerinin altında işlem görüyordu. Bir ölçüde federal hükümetin gelirlerini zarara karşı korumak için, ayrıca sağlam para anlayışını da kabul ettirmek amacıyla Jackson Temmuz 1836'da kamu arazilerinin alımında altın ya da gümüşle ödemeyi zorunlu kılan Madeni Para Genelgesi'ni yayımladı. Bu önlem birçok bankanın karşılayamadığı bir madeni para talebi yarattı. Batı'daki banka iflaslarının etkisi Doğu'ya da yayıldı. Ama asıl bunalım 4 Mart 1837'de Jackson'ın desteklediği aday van Buren'in başkan seçilmesinden sonra ortaya çıktı. Jackson etkin siyasal yaşamdan ayrılarak Hermitage'daki evine çekildi. Yaşamının son sekiz yılını neredeyse tamamen yatalak olarak geçirdiyse de siyasetle yakın ilgisini sürdürdü.

Jackson, Charles Thomas (d. 21 Haziran 1805, Plymouth, Massachusetts - ö. 28 Ağustos 1880, Somerville, ABD), ABD'li hekim, kimyacı, öncü jeolog ve mineralog. Eterin anestezi olarak kullanılması için ilk deneyleri yapanlardandır ve bu konuda, çağdaş tıp tarihinin en tatsız tartışmalarından birinde yer almıştır.

1829'da Harvard Tıp Okulu'nu bitirerek hekim oldu. Paris Üniversitesi'nde tıp çalışmalarını sürdürürken, Londra'daki Kraliyet Madencilik Okulu'nda jeoloji derslerini de izledi. 1832'de Boston'a döndü ve özel hekimlik yapmaya başladı. 1836'da tıp mesleğini bırakarak analitik kimya eğitimi vermek amacıyla bir laboratuvar kurdu. Öğrencilerinden genç bir diş hekimi olan William Thomas Green Morton ile birlikte diş hekimliğinde ağrının ortadan kaldırılmasında kullanılacak kimyasal yöntemler üzerine çalışmalar yaptı. Morton'a eterin, deri ve mukozalara uygulanarak yerel anestezi olarak kullanılabileceğini gösterdi.

Eter ile deneyler yapmayı sürdüren Morton, Eylül 1846'da eterin solunumı yoluyla uygulanarak ameliyatlarda anestezi olarak kullanılması konusunda Jackson'a danıştı. 16 Ekim 1846'da Morton, Massachusetts Genel Hastanesi'nde eter anestesisini başarıyla uygulayınca, Jackson bu başarıda

payı olduğunu öne sürdü. Morton'a eteri kendisinin tanıttığını, eterin anestezi olarak kullanıldığını 1842'de bulduğunu, üstelik Massachusetts Genel Hastanesi'nde yapılan ve tıpta bir dönüm noktası sayılabilecek denemede Morton'ın kendi adına hareket ettiğini söyledi. Daha da ileri giderek Morton'ı sahtekârlık ve dolandırıcılıkla suçladı. Böylece yıllarca sürececek bir tartışma ve hukuk davası başladı. Georgialı hekim Crawford W. Long da tartışmaya katılınca Jackson, ortak bir iddiayı savunması için Long'u ikna etmeye çalıştı. Bu iddiaya göre eter anesteziyi bulan kendisi, ilk uygulayan da Long oluyordu. Long bu öneriyi reddedince, Jackson iddiasından vazgeçti ve belki de yalnızca Morton'ın saygınlığına gölge düşürebilmek için Long'un öncelik iddiasını kamuoyu önünde kabul etti.

Jackson'ın kavgacılığı ve tartışmaya yatkınlığı başka olaylarla da ortaya çıktı. 1832'de Samuel Morse ile karşılaştıktan sonra telgrafın temel ilkelerini Morse'a kendisinin açıkladığını öne sürmesiyle yıllarca sürececek bir hukuk davası başladı. Daha sonra, ABD Jeolojik Araştırma Kurumu tarafından Superior Gölü bölgesi ile ilgili bir rapor hazırlamakla görevlendiril-diye de devlet hizmetinden çıkartıldı. Meslektaşları, bu proje ile ilgili bir rapor hazırlayarak Jackson'ı, maddi kazanç sağlamak amacıyla kendi sonuçlarına uyacak biçimde verileri değiştirmekle suçladılar. Bununla birlikte, Jackson'ın günümüzde de kabul gören bilimsel katkısı, öncelikle jeoloji alanındaki çalışmalarına dayanır.

Jackson, 1873'te bir akıl hastanesine yatırıldı ve yaşamının sonuna değin burada kaldı. Bazı araştırmacılar kendisini, başkalarının başarılarını takıntılı biçimde kışkırtan hastalıklı bir kişi olarak tanımlamıştır.

Jackson, Glenda (d. 9 Mayıs 1936, Birkenhead, Cheshire, İngiltere), İngiliz tiyatro ve sinema oyuncusu.

Bir işçi ailesinin kızıydı. On altı yaşında okulu bırakarak amatör bir tiyatrodan oyunculuğa başladı. Geçimini sağlamak için de çeşitli işlerde çalışıyordu. 1964'te ünlü yönetmen Peter Brook tarafından keşfedildi ve onun, Kraliyet Shakespeare Topluluğu'nun desteğiyle gerçekleştirdiği Vahşet Tiyatrosu adlı revüsüne katılarak oyun gücünü kabul ettirdi. Aynı yıl Brook'un Londra ve New York'ta sahnelediği, Peter Weiss'in kısaca *Murat/Sade* adıyla bilinen oyununda Charlotte Corday rolüyle olağanüstü bir başarı kazandı. İlk filmi de gene Brook'un beyazperdeye aktardığı *Murat/Sade* (1967) oldu. İlk filmlerinde hep aşırı sinirli tipleri canlandıran Jackson daha sonraki çalışmalarıyla çok yönlü bir oyuncu olduğunu gösterdi. Ken Russell'ın *Women in Love* (1969; *Aşık Kadınlar*) ve Melvin Frank'ın *A Touch of Class* (1973; *Yastık Kavgası*) filmlerindeki başarılı oyunlarıyla iki Oscar kazandı.

Jackson, 1972'de bir BBC yapımında canlandırdığı Kraliçe I. Elizabeth rolüyle oyunculuk sanatına her yönüyle egemen olduğunu bir kez daha kanıtladı. Bu kompozisyonuyla hem eleştirmenlerin övgüsünü topladı, hem de Emmy Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl *Mary Queen of Scots* (İskoçya Kraliçesi Mary) adlı filmde de I. Elizabeth'i canlandırdı. Ayrıca *Hedda* (1975), *Stevie* (1978), *The Return of the Soldier* (1982; *Askerin Dönüşü*), *Turtle Diary* (1985; *Kaplumbağa Güncesi*) ve *Business As Usual*'da (1987; *Her Zamanki İşler*) ilginç roller üstlendi.

Jackson, Helen (Maria) Hunt, eö FISKE (d. 15 Ekim 1830, Amherst, Massachusetts-ö. 12 Ağustos 1885, San Francisco, ABD), daha çok *Ramona* (1884) adlı romanıyla tanınan ABD'li şair ve roman yazarı.

İlk kocası asker olduğundan değişik yerlerde yaşadı; 1863'te kocası Edward Hunt ve iki oğlu ölünce yazmaya başladı. 1875'te William Jackson ile evlendi ve Colorado'ya yerleşti. Üretken bir yazar olan Helen Jackson özellikle Amerika Yerlileri adına yürüttüğü mücadeleyle tanındı. *A Century of Dishonor*'da (1881; *Onursuz Bir Yüzyıl*)

Helen Hunt Jackson, *Century Magazine*'den bir oymabaskı, 1885
Library of Congress Washington D.C

hükümetin Yerli politikasını eleştirdi. Daha sonra Yerlilerin kötü yaşam koşullarını araştırmakla görevlendirilen federal bir komisyona atandı. *Ramona* adlı romanının malzemesini de bu görevi sırasında topladı. Kitap Yerlilerin yaşam koşullarının düzeltilmesi için bir kamuoyu yarattı ve eski California'nın romantik betimlemeleriyle övgü topladı.

Jackson, Sir Henry Bradwardine (d. 21 Ocak 1855, Barnsley, Yorkshire - ö. 14 Aralık 1929, Hayling Adası, Hampshire, İngiltere), İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde telsiz haberleşmesini geliştiren İngiliz deniz subayı.

On üç yaşında Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne girdi. 1881'de yüzbaşı, 1890'da binbaşı, 1905'te denetçi, 1915'te ise Deniz Kuvvetleri birinci lordu oldu.

Deniz Kuvvetleri'nde aldığı görevler dolayısıyla denizcilik, torpido mekanizmaları ve uzak mesafelerle iletişim sorunlarıyla ilgilendi. 1890'da telsiz dalgaları yardımıyla gemiden gemiye iletişim sağlanabileceğini keşfetti. 1895'te geminin bir ucundan öbür ucuna radyo sinyalleri göndermeyi başardı. Bu gelişmelerin sonucunda İngiliz hükümeti, Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne ait gemilere telsiz donanımı yerleştirmesi için Guglielmo Marconi'nin şirketiyle bir sözleşme yaptı (1900).

Jackson 1920'de Bilimsel ve Sanayi Araştırma Bakanlığı Radyo Araştırma Kurulu başkanlığına getirildi. Bu görevinde atmosferin radyo iletişimi üzerindeki bozucu etkileri, yön bulunması ve radyo frekanslı ölçmelerle ilgili araştırmaları yönetti. Ayrıca kısa dalga radyo yayınlarının dinlenmesi konusunda öncü çalışmalar yaptı. 1906'da "sir" unvanı aldı.

Jackson, Jesse (Louis) (d. 8 Ekim 1941, Greenville, Güney Carolina, ABD), ABD'li Siyah siyaset adamı. İnsanlığı Kurtarmak İçin Birleşenler (PUSH) adlı hareketin öncülüğünü yaparak, Siyahların sorunlarına ve ırk ayrımının yol açtığı ekonomik eşitsizliklere dikkat çekmiştir. 1984 ve 1988 başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'den aday adayı olmuş, ama seçilmeyi başaramamıştır.

Yoksul bir aileden geliyordu. 1959-60 yıllarında Illinois Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra Siyahların çoğunlukta olduğu Greensboro'daki Kuzey Carolina Tarih ve Teknik Okulu'na geçti. 1964'te bu üniversitenin sosyoloji bölümünden mezun

oldu. Ardından, Chicago İlahiyat Okulu'nda lisansüstü öğrenimi gördü. 1968'de bir Baptist kilisesine papaz olarak atandı.

Daha üniversite yıllarında Siyahlara beyazlarla eşit haklar tanınması için başlatılan harekete katılan Jackson 1965'te Martin Luther King, Jr. öncülüğünde düzenlenen gösteri yürüyüşüne katılmak için Alabama'daki Selma kentine gitti. Güney Hristiyan Önderliği Konferansı'nda (SCLC) King'le birlikte çalışarak onun koruması altına girdi. Daha sonra SCLC'nin ekonomik işleri yürütmekle görevli yan kuruluşunun önce Chicago şube başkanlığına, ardından da genel başkanlığına (1967-71) getirildi. Bu görevi sırasında Siyahların çoğunlukta olduğu semtlerde etkinlik gösteren şirketlerin daha fazla Siyah işçi çalıştırmaları ve dükkanların Siyahlara ait kuruluşlarca üretilen malları satmaları için çaba gösterdi. 1971'de ırk ayrımına karşı mücadeleyi ve kentlerdeki Siyah gençlere yeni değerler kazandırmayı amaçlayan PUSH adlı hareketi örgütledi.

1983'te Siyah seçmenlerin tümünün oy vermek üzere kutüklere kaydolması için yoğun çaba göstererek, Chicago belediye başkanlığına ilk kez bir Siyahın seçilmesini sağladı. 1984'teki başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'den aday adayı olan Jackson, yürüttüğü başarılı kampanyayla dikkat çekti. 1988'de de Demokrat Parti başkan adaylığı için yapılan seçimlere katılıp M. Dukakis karşısında ciddi bir rakip olduysa da seçilmeyi başaramadı. 1989'da Washington, D.C.'ye yerleşti ve 1990'da Washington Kent Meclisi'nin ABD Kongresi'nde District of Columbia'nın eyalet olması için lobicilik yapmak üzere oluşturduğu iki "gölge senatör"lükten birine seçildi.

Jackson, John Hughlings (d. 4 Nisan 1835, Green Hammerton, Yorkshire - ö. 7 Ekim 1911, Londra, İngiltere), İngiliz nörolog. Beyin ya da omurilik yaralanmalarına bağlı sinir sistemi bozuklukları, konuşma kusurları ve sara konusundaki en yararlı ve en iyi belgelendirilmiş çalışmaları yapmıştır. Londra'daki Felçliler ve Sarahlılar İçin Devlet Hastanesi'nde (1862-1906) ve Londra Hastanesi'nde (1859-94) hekim olarak çalıştı. Sağ elini kullananlar afazinin (sözyitimi) sıklıkla sol beyin yarımküresindeki bir hastalıkla ilişkili olduğunu bularak, Fransız cerrah Paul Broca'nın, sağ elini kullananlarda konuşma merkezinin beynin sol yarımküresinde, solaklarda ise sağ yarımkürede olduğu yolundaki buluşunu doğruladı (1864). Zihinsel bozuklukların beyin dokusundaki örselenmeye bağlı olabileceğini ilk düşünenlerden biriydi. Vücutta bir bölgede başlayıp giderek yayılan çırpınmalarla (konvülsiyon) ortaya çıkan ve kendi adıyla anılan sara (epilepsi) türünü tanımladı;

John Hughlings Jackson, Lance Calkin'in bir yağlıboya çalışması;
Londra Hastanesi Tıp Okulu
London Hospital Medical College

aynca bu çırpınmaların beyin kabuğundaki (korteks) hareket bölgesinin örselenmesi ile ilgili olduğunu ortaya koydu. Sara ile ilgili çalışmaları, belirli işlevleri üstlenen beyin bölgelerinin araştırılmasında ve beyindeki zedelenmelerin yerlerinin belirlenmesinde modern yöntemlerin geliştirilmesini sağladı. Sarayı, beyin hücrelerindeki "ani, aşırı ve hızlı bir boşalma" olarak tanımlaması, beyinden kaynaklanan elektrik akımını saptayan elektroensefalografi yönteminin kullanılmasıyla doğrulandı.

Jackson, Mahalia (d. 26 Ekim 1911, New Orleans, Louisiana, ABD - ö. 27 Ocak 1972, Evergreen Park, Chicago yakınları, Illinois, ABD), "Gospel Şarkıları Kraliçesi" olarak tanınan, dinsel şarkılarıyla ünlü Siyah kadın şarkıcı.

Çocukken, rahip olan babasının pazar günleri vaaz verdiği küçük bir New Orleans kilisesinin korosunda şarkı söylüyordu. Çok katı bir dinsel çevre içinde büyüdü. Dinsel şarkılar öğrendi, bunun yanı sıra arkadaş ve komşu evlerinde Bessie Smith ve Ida Cox gibi blues şarkıcılarının plaklarıyla tanıştı. Bu şarkıcıların aksatımlı söyleyiş biçimleri onun dinsel şarkı söyleyiş tarzına girdi. On altı yaşındayken Chicago'ya giderek ayak işlerinde çalıştı. Gezici bir gospel şarkıcıları beşlisi ile birlikte şarkı söylerken bir güzellik salonu, ardından da bir çiçekçi dükkânı açacak ve gayrimenkule para yatıracak kadar para kazandı.

Jackson'ın olağanüstü sesi kamuoyunun dikkatini, 1930'larda ülkenin çeşitli yörelerini kapsayan bir gospel turnesinde söylediği "He's Got the Whole World in His Hands", "I Can Put My Trust in Jesus" gibi şarkılarla ve ilk plağı "God Gonna Separate the Wheat from the Tares" (1934) ile çekti. Daha sonra Jackson'ın plakları milyonlarca satıldı ve Siyah toplulukların dışında da tanındı. Bu da onun 4 Ekim 1950'de New York'taki Carnegie Hall'de dinleyici karşısına çıkmasını sağladı. Radyo ve televizyon programlarını yurtiçi ve yurtdışı turneleri izledi. Duke Ellington'ın *Black, Brown and Beige* (Siyah, Kahverengi ve Bej) adlı gospel oyununa katılarak 1958'deki Newport Caz Festivali'nde sahneye çıktı.

Jackson, Martin Luther King'in otobüs boykotunu desteklemek üzere Alabama'ya, Montgomery'ye gittiği 1955'ten başlayarak Siyahların medeni haklar hareketinde etkinlik gösterdi. 1963'te Washington, D.C.'de King'in "Bir düşün var", söylemini verdiği toplantıda şarkı söyledi. İki kez evlenip boşanan Jackson, son yıllarında bir dizi hastalık çekti.

Jackson, Robert H(oughwout) (d. 13 Şubat 1892, Spring Creek, Pennsylvania - ö. 9 Ekim 1954, Washington, D.C., ABD), ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı (1941-54). Nürnberg Mahkemeleri'nde başsavcı olarak görev yapmıştır.

Daha öğrencilik yıllarında özel bir izinle avukatlık yapmaya başladı. Yirmi bir yaşında baroya kabul edildi. Jamestown ve New York'taki çeşitli belediye kuruluşlarında danışmanlık yaptı. 1929'daki Büyük Bunalışım sırasında New York'taki üç mali kuruluşun birleşmesine aracı oldu ve daha sonra bu topluluğun yöneticiliğine getirildi. Ardından New York valisi Franklin D. Roosevelt tarafından eyaletin yargı sisteminin inceleme görevlendirilen bir komisyonun üyeliğine atandı. Roosevelt'in devlet başkanlığı seçilmesinden sonra İç Gelirler Dairesi genel danışmanı oldu. Bu görevi sırasında gelir vergisi kaçırma suçlarındaki Andrew

Mellon aleyhine açılan soruşturmayı başıyla yürüttü. 1938'de ABD başsavcı yardımcılığına, 1940'ta ise ABD başsavcılığına getirildi. 1941'de Roosevelt tarafından Amerikan Yüksek Mahkemesi yargıcılığına atandı ve bu görevi sırasında liberal milliyetçi görüşlerini yansıtan kararlarıyla dikkat çekti.

II. Dünya Savaşı sonrasında Yüksek Mahkeme'den izin alarak Alman Nazi önderlerinin yargılandığı Nürnberg Mahkemeleri'nde başsavcı olarak görev yapmak üzere Almanya'ya gitti. Bu görevi sırasında mahkemenin kuruluşunu ve yetkilerini düzenleyen antlaşmanın hazırlanmasında ve Nazilere ait belgelerin toplanıp derlenmesinde önemli rol oynadı. Ama soruşturma savcısı olarak hiçbir deneyimi olmadığından Hermann Göring ile öbür sanıkların sorgulanmalarında başarılı olamadı. 1946'da yeniden eski görevine döndü.

Jackson, Thomas Jonathan, lakabı TAŞ DUVAR JACKSON (d. 21 Ocak 1824, Clarksburg, Virginia - ö. 10 Mayıs 1863, Guiney's Station, Virginia, ABD), Amerikan İç Savaşı sırasında Konfederasyon generali. İç Savaşı'nın en iyi taktisyenlerinden biri olarak tanınır.

Düzenli eğitim görmemesine karşın 1842'de West Point'taki Askeri Akademi'ye girmeyi başardı. Meksika Savaşı (1846-48) sırasında topçu asteğmeni olarak Meksika'daki bir alaya atandı. Savaşın sonunda üstteğmenliğe ve fahri binbaşılığa yükseltilecek Mexico'daki işgal kuvvetlerinin komutanlığına atandı.

Barış zamanında subaylığı can sıkıcı bulduğundan 1851'de görevinden istifa etti ve Virginia Askeri Enstitüsü'nde topçu taktikleri ile doğa felsefesi konularında ders vermeye başladı. Bu arada dinsel konularda araştırmalara yöneldi. Katoliklikle başlayan bu araştırmalar sırasında önce kendisine özgü kişisel ahlak yasaları geliştirmeye çalıştı, sonuçta da Presbiteryen Kilisesi'ne bağlandı.

İç Savaş başlayınca Virginia'daki kuvvetlerle katıldı ve Virginia Askeri Enstitüsü'ndeki öğrencilerini Lexington'dan Richmond'a getirmekle görevlendirildi. Kısa süre sonra Virginia eyalet ordusunda binbaşılığa atandı. Gönüllülerden etkili bir Konfederasyon tugayı oluşturdu. Bu başarısı ününü artırdı ve üst rütbelere yükselmesini sağladı.

1861 ve 1862 yazındaki Bull Run çarpışmalarına(*) katıldı. II. Bull Run Çarpışması'nın General John Pope'un kesin yenilgiyle sonuçlanmasından sonra korgeneral oldu.

Nisan 1863'te komutanlığı Burnside'dan devralan General Joseph Hooker, Washington'un güneyindeki Rappahannock Irmağında Konfederasyon kuvvetlerini çevirmek istedi. Burada yenilmez görünen Lee ve Jackson en cesur manevralarını gerçekleştirdiler. Rappahannock'ta, Federal birlikleri karşılaması için küçük bir kuvvet bırakarak Hooker'ın Chancellorsville Ormanı'ndaki kuşatma planına karşı harekete geçtiler. Daha sonra kuvvetleri ikiye ayıran Lee 10 bin askeri Hooker'ı cepheden karşılamak üzere tutarak kalan kuvvetleri Jackson'ın komutasında gizlice Hooker'ı sağından çevirmeye gönderdi.

Manevra bütünüyle başarılı oldu. 2 Mayıs akşamı Jackson, durumdan hiç kuşulanmayan Federal birliklerin sağ kanadını çevirdi. Büyük bir zafer kazanmak üzereydi. Ama saldırıyı örgütlemek amacıyla gittiği ileri hatlardan dönerken alacakaranlıkta onu tanımayan askerlerince vuruldu. Aldığı yara yüzünden sol kolu kesildi ve zatürreeye yakalanarak ameliyattan bir hafta sonra öldü.

Jackson, William Henry (d. 4 Nisan 1843, Keesville, New York - ö. 30 Haziran 1942, New York kenti, ABD), ABD'nin Batı bölgesinden manzara fotoğraflarıyla tanınmış fotoğraf sanatçısı.

New York eyaletinin Troy kentinde geçen çocukluk yıllarında panolar üzerine manzara resimleri yapıyordu. Daha sonra bir fotoğraf stüdyosunda rötuşçu olarak çalıştı. Amerikan İç Savaşı'ndan (1861-65) sonra Batı'ya gitti ve bir süre sonra Nebraska eyaletinin Omaha kentinde bir stüdyo açtı. Yöredeki Yerli kabilelerini ve Birleşik Pasifik Demiryolu'nun geçtiği yerleri görüntüledi. 1870-78 arasında ABD Toprakları Jeolojik ve Coğrafi Araştırması için resmi fotoğrafçılık yaptı. 1871'de araştırma sırasında çektiği, Wyoming'ın kuzeybatısının çarpıcı güzelliklerini belgeleyen fotoğrafları ABD'nin en büyük ulusal parkı olan Yellowstone Ulusal Parkı'nın kurulmasında (1872) etkili oldu. Jackson 1872'de bugün Grand Teton Ulusal Parkı'nın bulunduğu Teton Sıradağları bölgesini, 1874'te de Colorado'da, bugün Mesa Verde Ulusal Parkı içinde bulunan mağaraları fotoğrafladı. 1879'da araştırma tamamlanınca Colorado eyaletinin Denver kentinde bir stüdyo açtı.

Otobiyografisi *Time Exposure* 1940'ta, oğlu Clarence S. Jackson'ın yazdığı *Picture Maker of the Old West: William H. Jackson* (Eski Batı'nın Fotoğrafçısı: William H. Jackson) 1947'de yayımlanmıştır.

Jacksonville, ABD'de, Florida eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Duval ilinde (county) kent. St. John Irmağının Atlas Okyanusuna döküldüğü noktanın yakınlarında yer alır. Bir referandum sonucunda 1968'de Duval ilinin büyük bölümüyle birleşmiş ve yüzölçümü açısından ABD'nin en büyük kentlerinden biri olmuştur (2.178 km²).

Kentteki Caroline Kalesi Ulusal Anıtı Florida'ya 1564'te yerleşen ilk Avrupalıların (Fransız Huguenot'lar) anısını yaşatır. Waccata Pilatka (İnek Geçidi) olarak bilinen bu yer İngiliz döneminde (1763-83) aynı anlama gelen Cowford adını aldı. ABD'nin eline geçtiikten sonra imar planı yapılan (1822) yerleşme Andrew Jackson'ın adını alarak il merkezini oldu. Seminole Savaşları kentin gelişmesini aksattı. İç Savaş sırasında aralıklarla Birlik (Kuzey) ordularınca işgal edilen Jacksonville, Yeniden İnşa döneminde bir kışlık sayfiye olarak gelişti. 1888'deki sarıhumma salgınında ve 1901 yangınında büyük hasar görmesine karşın, limanının geliştirilmesinden sonra sanayi alanında da büyük ilerleme sağladı.

Jacksonville günümüzde büyük tersaneleri olan bir derinsu limanıdır. Ayrıca eyaletin başlıca sanayi, maliye, sigorta, taşımacılık ve ticaret merkezlerinden biridir. Jacksonville Deniz Kuvvetleri Hava İstasyonu ve öteki denizcilik tesisleri de kent ekonomisini destekler. Başlıca turizm ve kongre toplantı tesisleri kıyıdaki komşu yerleşmelerde (Atlantic Beach, Neptune Beach, Jacksonville Beach ve Ponte Vedra Beach) toplanmıştır. Kent Oditoryumu, St. Johns Irmağı Parkı ve Marinası, Hayvanat Bahçesi ve bir spor kompleksi öteki önemli tesislerdir. Eğitsel ve kültürel kuruluşlar arasında Jacksonville Üniversitesi (1934), Florida Junior College (1966), Kuzey Florida Üniversitesi (1972), Jones College (1918), Cummer Sanat Galerisi, Jacksonville Sanat Müzesi ve Haydon Burns Kütüphanesi sayılabilir. 1832'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 610.030; Jacksonville metropoliten alanı, 906.727.

Jacmel, Haiti'nin güney kıyısındaki Tiburon Yarımadasında, Port-au-Prince'in 39 km

güneyinde liman kenti. Palmiyelerle süslü Jacmel Koyuna tepeden bakan bir yamaçta kurulmuş olan kent Fransız yönetimiinde, şeker, kahve ve pamuğun yüklendiği bir liman olarak gelişti. Muz, kakao, bal gibi ürünlerin de ticaret merkezi oldu. 1980'e doğru Port-au-Prince'e iyi bir yolla bağlandıktan sonra yapılan birkaç otelle, koy turistik bir yer durumuna geldi. Nüfus (1988 tah.) 216.000.

Jacob, François (d. 17 Haziran 1920, Nancy, Fransa), Fransız biyoloji bilgini. Bakteri hücrelerindeki düzenleyici etkinliklerle ilgili buluşlarından dolayı, 1965 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü André Lwoff ve Jacques Monod'la paylaşmıştır.

Paris'teki Tıp Fakültesi'nden hekim olarak mezun olduktan (1947) sonra Fen Fakültesi'nde doktorasını tamamladı (1954). Lwoff ve Monod'la birlikte yürüttüğü çalışmalarının çoğunu, 1950'de araştırma asistanı olarak girdiği Pasteur Enstitüsü'nde gerçekleştirdi. 1960'ta enstitüdeki hücre genetiği bölümünün başına getirildi ve 1965'ten sonra Collège de France'ta hücre genetiği profesörü oldu. 1977'de Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine kabul edildi.

Pasteur Enstitüsü'ndeki çalışma arkadaşlarından biriyle bakterilerdeki genlerin halka biçimli bir dizi oluşturdıklarını ve halkanın hemen her noktasında bozulabileceğini buldu. Monod ve Jacob, 1958'de bakterilerde enzim biresimlenmesinin düzenlenmesini inceleyen ortak bir çalışmaya başladılar. İlk önemli katkılarından biri, yapı genlerinin etkinliklerini denetleyen ve düzenleyici adı verilen genleri bulmalarıydı. Yapı genleri kalıtsal özellikleri taşımakla kalmaz, enzimlerin, öbür proteinlerin ve ribonükleik asitin (RNA) biresimlenmesine de yardımcı olur.

Jacob ve Monod ayrıca, genetik bilgiyi hücrenin öteki bölümlerine taşıyan ve deoksiribonükleik asidin (DNA) kısmen kopyası olan haberci RNA'nın varlığını ortaya koydular. Hücrede düzenleyici genler ile yapı genleri arasındaki dengenin, hücrenin değişen koşullara uyum sağlamasına olanak sağladığını da buldular. Bu dengenin bozulmasının, hücre için yararlı ya da yıkıcı olabilecek yeni enzimlerin yapımını uyurabileceğini ortaya çıkardılar.

Jacob, Georges (d. 6 Temmuz 1739, Cheny - ö. 5 Temmuz 1814, Paris, Fransa), ünlü bir Fransız mobilyacı ailenin ilk üyesi. Fransa'da maun ağacını mobilyada kullanan ilk sanatçılardan olmuştur. Başta sandalyeler olmak üzere, ahşap oyma mobilyalarıyla büyük bir başarı sağlamıştır.

Burgonyalı bir köylü ailesinin çocuğuydu. On altı yaşında Paris'e gitti. Orada Louis Delanois'nin yanına çırak girdiği sanılmaktadır. Marie-Antoinette ve kraliyet ailesi için sandalyeler yaptı. Ama asil ününü Fransız Devrimi'nden sonra kazandı. Devrim neredeyse iflasına yol açacaktı. Ressam Jacques-Louis David'ın yardımıyla devrimci Kamu Güvenliği Komitesi'ne mobilya yapmakla görevlendirildi. 1796'da bütün işini oğulları Georges ve François-Honoré'ye bıraktı. Ama yedi yıl sonra Georges ölünce, o arada Jacob Desmaller adını almış olan şirkette yeniden çalışmaya başladı. Jacob'un ünü özellikle Bonaparte'lar için yaptığı mobilyalara dayanır. Bunlar arasında İmparatorçe Joséphine'e ait bir yazı masası da vardır.

Jacob, Karl Georg (d. 1862, Königsberg [sonradan Kaliningrad, Rusya Federasyonu] - ö. 1937, Königsberg, Almanya), Alman Doğubilimci ve Türkolog. Türk edebi-

yatı, gölge oyunu ve Bektaşilik üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

Leipzig, Strassburg, Breslau ve Berlin'de öğrenim gördü; Türkçe, Arapça ve Farsça öğrendi. 1887'de Leipzig Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı, 1892'de doçent oldu. İstanbul'a giderek Karagoz oyunları üzerine zengin malzeme topladı. Halle (1896) ve Erlangen (1901) üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Profesör olduktan sonra bir süre Kiel Üniversitesi'nde çalıştı.

Sanskrit ve Çinceyle ilgilenen, İran edebiyatı konusunda önemli çalışmalar yapan. Hâfız'ın şiirlerini Almancaya çeviren Jacob, Almanya'da Türkolojinin kurucusudur. Başlıca yapıtları arasında *Türkische Literaturgeschichte in Einzeldarstellungen* (1900; Monografilerle Türk Edebiyatı Tarihi), *Der Divan Sultan Mehmed des Zweiten des Eroberers von Konstantinopel* (1904; İstanbul'un Fatihi Sultan II. Mehmed'in Divanı), *Vorträge Türkischer Meddahs* (1904; Türk Meddahlarının Konuşmaları), *Beiträge zur Kenntniss des Derwisch-Ordens der Bektaschis* (1908; Bektaşî Tarikatına İlişkin Bilgilere Katkılar), *Die Bektaschje in ihrem Verhältnis zur verwandten Erscheinungen* (1909; Benzer Tarikatlarla İlişkisi Bakımından Bektaşilik), *Die Literatur der Osmanischen Türken* (1918; Osmanlı Türklerinin Edebiyatı), *Geschichte des Schattentheaters im Morgen-und Abendland* (1925; Doğu ve Batı'da Gölge Oyununun Tarihi) sayılabilir.

Jacob, Max (d. 12 Haziran 1876, Quimper - ö. 5 Mart 1944, Drancy, Fransa), 20. yüzyıl başlarında modern şiirin gelişmesinde önemli rol oynayan Fransız şair. Yapıtlarında Yahudi, Katolik ve Breton öğelerle Paris havasını kaynaştırmıştır.

Yahudi bir aileden geliyordu. Doğup büyüdüğü Bretonya'dan 1894'te ayrılarak Paris'e gitti. Kübizmin ve gerçeküstücülüğün ortaya çıktığı yıllarda, Montmartre'in önemli yazarlarından biri oldu. Pablo Picasso ve Juan Gris gibi kübist ressam ve şair Guillaume Apollinaire'le dostluk kurdu. 1909'da Hristiyan oldu, 1915'te Katolik mezhebine girdi. Uzun süre dinle bohem yaşam arasında bocaladıktan sonra, 1921'de Saint Benoit-sur-Loire'da inzivaya çekildi ve

Max Jacob, Pablo Picasso'nun bir çiziminden ayrıntı, 1917; özel koleksiyon Giraudon - Art Resource / EB Inc

resim yaparak geçimini sağladı. II. Dünya Savaşı'nda Paris yakınlarındaki Drancy toplama kampına götürüldü ve orada öldü.

Jacob'un birçok kitabı arasında en önemlileri, gerçeküstücü üsluptaki düzyazı şiirlerini topladığı *Le Cornet à dés* (1917; Zar Kutusu), yoğun lirik şiirlerden oluşan *Le Laboratoire central* (1921; Merkez Laboratuvarı) ve Breton şiirinin öğelerini taşıyan *Poèmes de Morvan le Gaëlique* (1953; Gaelli Morvan'ın Şiirleri). *La Défense de Tartufe* (1919; Tartufe'nin Savunması) ve *Saint Matoriel* (1909; Aziz Matoriel) adlı

romanı, dinsel deneyimlerine yer verir. *La Sacrifice impérial* (1929; Yüce Özveri) ve *Correspondance* (1953, 1 cilt, 1955, 2 cilt, der. Garnier; Yazışmalar) adlı yapıtları, kendine yönelttiği acımasızca eleştirileri, hayallerini, din değiştirdikten sonra kapıldığı korkuları, cennet özlemini ve çektiği acıları gizlemek için sığındığı söz cambazlığını ortaya koyar. Mektup biçimindeki "roman"larını, alay ettiği kadar ilgi de duyduğu küçük burjuvalar arasındaki konuşmaları bütün ayrıntılarıyla yansıtan bir tür sözlet öykünmecilik tekniğiyle yazmıştır. Şiirlerinde söz oyunlarına dayanan mizah dolu bir anlatım vardır, ama acılarını da aynı kolaylıkla dile getirebilmiştir. Birçok çağdaşını etkilemiş, son yıllarında çevresinde kendisine bağlı bir sanatçı grubu oluşmuştur.

Jacob'un şiirleri Türkçede *Sahici Mucizeler* (1986) adlı derlemede bir araya getirilmiştir.

Jacob ben Asher bak. Yaakov ben Aşer

Jacoba (BAYYERALI). Felemenkçe JACOB VAN BEIEREN. Fransızca JACQUELINE DE BAVIERE (d. 25 Temmuz 1401, Le Quesnoy, Flandre - ö. 9 Ekim 1436, Teilingen, Leiden yakınları, Felemenk), Bavyera düşesi, Holland, Zeeland ve Hainaut kontesi. Bu üç kontluğu 1428'de Burgonya dükü III. Philippe'e (Iyi) devretmek zorunda kalması

Jacoba, kimliği bilinmeyen bir sanatçının çalışması, 15. yy; Devlet Müzesi, Amsterdam Rijksmuseum, Amsterdam

Felemenk Ülkeleri'ndeki Burgonya egemenliğinin pekişmesine yol açmıştır.

Zeeland, Holland ve Hainaut kontu Willem'in tek kızı ve varisi olan Jacoba, 1415'te Touraine dükü Jean ile evlendi. İki yıl sonra hem kocasını hem de babasını yitirdi. Babasının yerine geçmek istediye de amcası Liège piskoposu Bavyeralı Johann, Germen kralı Sigismund'un desteğiyle kont oldu.

Mart 1418'de kuzeni Brabant dükü IV. Jean ile evlenen Jacoba, Holland'da Bavyeralı Johann'la mücadeleye girişti. Burgonya dükü olan dayısı Korkusuz Jean 1419'da bir uzlaşma sağladiysa da, Bavyeralı Johann ertesi yıl Brabantlı Jean'ın Holland'la Zeeland'ı kendisine ipotek etmesi üzerine bu kontlukların denetimini ele geçirdi.

Kocasının bu tutumuna çok öfkelenen Jacoba, önce Hainaut'ya, ardından 1421'de evlilik bağını kopararak İngiltere'ye gitti.

Orada V. Henry tarafından çok iyi karşılandı. 1422'de Gloucester dükü Humphrey ile evlendi. Kocasının iki yıl sonra Felemenk Ülkeleri'ni işgal etmesi İngiltere-Burgonya ittifakının bozulmasına yol açtı.

Jacoba ve Humphrey, 1424'te büyük bir askeri kuvvetle birlikte Hainaut'a gittiler. Humphrey'nin 1425'te kendisini terk ederek İngiltere'ye gitmesinden sonra Jacoba, rakibi III. Philippe tarafından Gent'te hapsedildi.

1425'te Philippe'in Holland ile Zeeland'ın denetimini ele geçirmesinin ardından hapis-ten kaçtı ve üç yıl boyunca Kuzey Felemenk'te Philippe'in iktidarına karşı mücadele etti. Ama papanın, Humphrey ile evliliğini yasadışı ilan etmesi (9 Ocak 1428) üzerine umudunu yitirerek 3 Temmuz 1428'de Philippe ile Delft Antlaşması'nı yaptı. Antlaşmaya göre kontes unvanını koruyacak, ama Holland, Zeeland ve Hainaut kontluklarının yönetimi fiilen Philippe'de olacak, ayrıca Jacoba, Philippe'in onayı olmaksızın evlenemeyecekti.

Philippe, Holland ile Zeeland'ın gelirlerini 1430'da Zeelandlı Borselen ailesinden üç soyluya ipotek edince, Jacoba bu soylulardan Zuilen ve St. Maartensdijk senyörü Frank ile gizlice evlendi. Bu evliliğin amacı büyük olasılıkla Holland'daki Burgonya egemenliğine son vermektir. Bunun üzerine Philippe, Frank'ı hapse attı (Ekim 1432), Jacoba'nın kontes unvanını da elinden aldı (1433). Daha sonra Bavyera düşesi ve Ostrevant (Bohemya) kontesi olan ve 1434'te Frank ile yeniden evlenmesine izin verilen Jacoba'nın hiç çocuğu olmadı.

Jacobabad, Pakistan'da Sind eyaletinin Sukkur ilinde ilçe ve ilçe merkezi kent. Sind'den geçen yollarla Pakistan Batı Demiryolu'nun kavşağında bulunan kent, ilçenin ilk yönetici vekili olan General John Jacob tarafından 1847'de Hanghar köyünün yerinde kuruldu. Bugünkü kentin de imar planını yapan Jacob'un anısına anıtlar dikildi, atının anısına bile toprak bir piramit yapıldı. Kent 1875'te belediye olarak tüzel kimlik kazandı.

Jacobabad mayıs-haziran döneminde zaman zaman yağmura 52°C'yi aşan sürekli sıcaklarıyla ünlüdür. Başlıca ürünleri pamuklu halı (hâlice), vernikli ahşaptan oyuncak ve lambalar ile işlemelerdir. Pirinç ve tahıl yetiştirilen bir bölgenin merkezinde olduğu için kentten pazarları ve değişimleri önem taşır. Kentte halka açık çok sayıda park, Victoria saat kulesi (1887), yerel bir radyo istasyonu ve Sind Üniversitesi'ne bağlı devlet yüksekokulları vardır.

Ekiden Yukarı Sind Sınır İlçesi adını taşıyan Jacobabad ilçesi (yüzölçümü 5.278 km²) doğuda Indus Irmağı boyunca uzanan ve Kaşmor setinin su baskınlarından korunduğu bir alüvyon ovasını, batıda ıssız bir kil çölünü (pakki), kuzeyde de Bugti Dağlarını içine alır. Tarım kanal sulamasıyla yapılır. Başlıca ürünleri akdarı, nohut, pirinç, buğday ve yağlı tohumlardır. Pirinç yerel olarak işlenir. Nüfus (1981 geç.) kent, 80.000; ilçe, 1.013.000.

Jacobi, Friedrich Heinrich (d. 25 Ocak 1743, Düsseldorf, Berg Düküğü - ö. 10 Mart 1819, Münih), duygu felsefesinin (*Gefühlphilosophie*) en önemli sözcülerinden olan Alman filozof. Özellikle Spinoza'nın savunduğu biçimiyle usçuluğu eleştirmiştir.

1764'te babasının yerine bir şeker fabrikasının başına geçen Jacobi, Jülich-Berg

Düküğü'nün yürütme konseyine girdi (1772). Alman şair Christoph Wieland ile *Der Teutsche Mercur* dergisini çıkarmaya başladı (1773). Burada felsefi romanı *Eduard Allwills Briefsammlung'u* (1776; Eduard Allwill'in Toplu Mektupları) ve öteki romanı *Woldemar: ein Seltenheit aus der Naturgeschichte*'in (1777; Woldemar: Doğa Tarihinde Ender Görülen Bir Olay) bir bölümünü yayımladı. 1779'da Bavyera kralının özel danışma kuruluna seçildi.

Bu göreve başladıktan bir yıl sonra Gotthold Lessing'le tanıştı ve Spinozacılık üzerine çalışmaya başladı. Spinozacılığın usçu yaklaşımını yavan bulan Jacobi *Über die Lehre des Spinoza, in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn* (1785; Bay Moses Mendelssohn'a Mektupları, Spinoza'nın Öğretisi Üzerine) adlı kitabında bu yaklaşımına karşı çıktı. Buna karşılık öteki Aydınlanma düşünürleriyle birlikte Mendelssohn da Jacobi'nin inanç kavramını insan usuna gölge düşürmekle eleştirdi. Jacobi, *David Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus*'ta (1787; David Hume'un İnanç Üzerine Düşüncükleri ya da İdealizm ile Gerçekçilik) kendi inanç kavramının, Hume gibi özgün filozofların savunduğu kavramdan farklı olmadığını göstererek karşılık verdi.

Jacobi'ye göre inanç, yalnızca duyu deneyimlerinin gerçekliğine değil, insanın yüreğinde ya da ruhunda var olan doğrulara da dolaysız biçimde inanma anlamına geliyor. Usun katı sınırlar içinde kullanılmasını gerektirecek felsefi bir sistem kurma yolundaki her türlü girişimi özellikle reddeden Jacobi, duyguyla elde edilen doğruların, zihinsel işlemlerle tehlikeye sokulabileceğini ileri sürdü.

Fransız devrim ordularından kaçan Jacobi 1794'te Pempelfort'taki evinden ayrılarak Hamburg'a yerleşti. 1799'da Tann'ın varlığını savunan görüşlerini *Jacobi an Fichte*'de (Jacobi'den Fichte'ye) ayrıntısıyla dile getirdi. Üç yıl sonra *Über das Unternehmen des Kriticismus*'ta (Eleştirel Girişim Üzerine) Kant'ı sert bir biçimde eleştirdi. Kant duyulara bağımlı sınırlı insan zihninin aşkın fenomenleri anlama olasılığını yadsayan bir dualizm yaratmıştı. Oysa Jacobi, duyguyla başlayarak inançla sonuçlanan zihinsel bir sezgiyi savunuyordu. Bilgi kavramını zihnin ussal süreçleriyle sınırlamadığı için, Kant'ın yaptığı gibi Tann'ı bilme olasılığını yadsımayı gerekli görüyordu.

Jacobi, dört yıl dolandıktan sonra, Münih'e yerleşti (1805) ve Bavyera Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yaptı (1807-12). Yapıtlarının toplu basımını hazırlamaya başladığı da bunu ancak F. Koppens 1812-25 arasında altı cilt içinde tamamlayabildi.

Jacobi, Karl Gustav Jacob (d. 10 Aralık 1804, Potsdam - ö. 18 Şubat 1851, Berlin, Prusya), eliptik fonksiyonlar kuramını Norveçli matematikçi Niels Henrik Abel ile aynı zamanda geliştiren Alman matematikçi.

Königsberg (sonradan Kaliningrad) Devlet Üniversitesi'nde önce kadrosuz (1827), sonra da kadrolu profesör (1829) oldu; matematik dersleri verdi. İlk olarak sayılar kuramı üzerindeki çalışmasıyla tanındı; bu çalışma dönemin en büyük matematikçisi olan Carl Gauss'un büyük övgüsünü kazandı. Abel'in de aynı konu üzerinde çalıştığından habersiz olarak, eliptik fonksiyonlar kuramını, teta fonksiyonları olarak adlandırılan dört fonksiyon tanımlayarak, bunlara dayalı biçimde oluşturdu. Teta fonksiyonlarının oranları, Jacobi eliptik fonksiyonları olarak bilinen üç eliptik fonksiyonu verir:

$sn\ z$, $cn\ z$ ve $dn\ z$. Bu alandaki çalışmalarını *Fundamenta Nova Theoriae Functionum Ellipticarum* (1829; Eliptik Fonksiyonlar Kuramının Yeni Temelleri) adlı yapıtında topladı. Eliptik integrallerin tersi alınarak eliptik fonksiyonların elde edilmesine benzer biçimde hipereliptik integrallerin tersinin alınmasıyla hipereliptik fonksiyonların elde edilebileceğini 1832'de ortaya koyan Jacobi, bu buluşundan yararlanarak ($p \geq 2$ olmak üzere) p değişkenli Abel fonksiyonları kuramını oluşturdu.

Jacobi'nin *De Formatione et Proprietatibus Determinantium* (1841; Determinantların Yapısı ve Özellikleri Üzerine) adlı kitabı determinantlar kuramına önemli katkılar getiren bir yapıttır. Jacobi'nin bulmuş olduğu ve matematiksel analizde önemli uygulamaları olan Jacobi determinanı, n değişkenli n tane fonksiyonun n^2 kısmi türevinden oluşturulan determinanttır.

Birinci basamaktan kısmi diferansiyel denklemler üzerinde önemli araştırmalar gerçekleştiren Jacobi, bunları dinamikte diferansiyel denklemlere uyguladı. *Vorlesungen über Dynamik* (1866; Dinamik Üzerine Dersler) adlı yapıtı diferansiyel denklemler ve dinamik üzerindeki çalışmalarını içerir. Geliştirmiş olduğu ve Hamilton-Jacobi kuramı olarak anılan kuram, 20 yüzyılda kuantum kuramının matematiksel modelinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Abel aşkın (transcendental) fonksiyonlarına ve eliptik fonksiyonlara sayılar kuramındaki uygulamalarına ilişkin önemli çalışmaları vardır.

Jacobi, Lotte (Johanna) (d. 17 Ağustos 1896, Thorn, Almanya - ö. 6 Mayıs 1990, Concord, New Hampshire, ABD), ünlü kişilerin portreleriyle tanınan Alman sanat ABD'li fotoğrafçı.

Fotoğrafçı bir aileden (büyük büyükbabası 1840'ta profesyonel fotoğrafçılığa başlamıştı) gelen Jacobi, Posen Akademisi'nde sanat tarihi ve edebiyat öğrenimi gördü (1912-16). Münih'teki Bavyera Eyaleti Fotoğraf Akademisi'nde ve Münih Üniversitesi'nde okudu (1925-27). Ailesinin Berlin'deki fotoğrafhanesinin yönetimini üstlendi, ama daha sonra Nazi Almanyası'ndan kaçarak ABD'ye sığındı. 1940'ta ABD yurttaşlığına geçti. 1935-55 arasında New York kentindeki stüdyosunda çalıştı. Sonra kırsal bir yerleşim olan New Hampshire eyaletindeki Deering'e taşındı ve çalışmalarını orada sürdürdü.

Jacobi'nin portreleri doğallıkları, göstergesizliği ve genelde rastlantısal havalarıyla dikkati çeker. Bu türden ünlü resimlerin arasında Albert Einstein, Thomas Mann, Peter Lorre, Lotte Lenya, Marc Chagall, Pablo Casals, Alfred Stieglitz, Eleanor Roosevelt, Paul Tillich, J. D. Salinger, Marianne Moore, Robert Frost vb vardır. Jacobi ışık oyunları ile oluşturduğu soyut resimleri ve manzara fotoğraflarıyla da tanınmıştır.

Jacobi, Mary Putnam, cö MARY CORINNA PUTNAM (d. 31 Ağustos 1842, Londra, İngiltere - ö. 10 Haziran 1906, New York kent, ABD), döneminin en ünlü ABD'li kadın hekimi.

Yayıncı G. P. Putnam'ın kızıydı. 1864'te Pennsylvania Kız Yüksekokulu'ndan mezun oldu. Boston'daki New England Kadın ve Çocuk Hastanesi'nde çalıştıktan sonra, Paris'teki Tıp Okulu'na kabul edilen ilk kadın oldu (1868). 1871'de ABD'ye döndükten sonra New York Kadın ve Çocuk Hastanesi'ne bağlı Kız Tıp Okulu'nda ders verdi. Amerikan Tıp Derneği'nin ilk kadın üyeleri arasında yer aldı. Kadın doktorların erkek-

lere göre daha aşağı konumda görülmelerine tepki olarak 1872'de Kadınların Tıp Eğitimini Geliştirme Derneği'nin kurulmasına öncülük etti. 1873'te hekim Abraham Jacobi'yle evlendi.

Kadın haklarının ateşli bir savunucusu olan Jacobi, "*Common Sense*" *Applied to Woman Suffrage* (1894; Kadınların Oy Kullanma Hakkına İlişkin Olarak "Sağduyu") ve *Physiological Notes on Primary Education and the Study of Language* (1899; İlköğretim ve Dilin İncelenmesi Üzerine Fizyolojik Notlar) gibi kitaplar yayımladı. Ayrıca tıp ders kitapları ile fizyoloji, pediatri, nöroloji, patoloji ve tıp eğitimi gibi çeşitli konularda 100'den fazla bilimsel makale yazdı.

Jacobs, Jane, cö BUTZNER (d. 4 Mayıs 1916, Scranton, Pennsylvania, ABD), kent yaşamı ve sorunları konusundaki açık ve özgün gözlemleriyle tanınan Kanadalı kent bilimci.

Liseyi bitirdikten sonra *Scranton Tribune*'de muhabirlik yapmaya başladı. Yaklaşık bir yıl sonra New York kentine taşındı. Serbest yazar olarak çalışırken tanıştığı mimar Robert Hyde Jacobs'la evlendi. Önceleri kentlerde komşuluk ve komşuluğun önemi konularıyla yakından ilgilenen Jacobs, kocasıyla birlikte kent tasarımı ve planlaması üzerine çalışmalar yaptı. 1952'de 10 yıl boyunca çalıştığı *Architectural Forum*'un yayın yönetmenlerinden biri oldu. İlk kitabı *The Death and Life of Great American Cities*'de (1961; Büyük Amerikan Kentlerinin Ölümü ve Yaşamı), ateşli bir üslupla çağdaş kentlerin gereksinimlerini ele aldı. Japoncaya ve bazı Avrupa dillerine çevrilen bu kitap, planlamacıların ve iktisatçıların gözünde bir yer edinmesini sağladı. 1969'da yayımladığı *The Economy of Cities* (Kentlerin Ekonomisi) adlı kitabında, bir kentin refahında çeşitliliğin önemini vurgulayarak, kent planlaması alanındaki geleneksel düşüncelere karşı çıktı. Kocasıyla birlikte Kanada'ya taşınan ve bu ülkenin yurttaşlığına geçen Jacobs'in son çalışmaları arasında *One City and the Wealth of Nations* (1984; Kentler ve Ulusların Refahı).

Jacobs, Joseph (d. 29 Ağustos 1854, Sidney, Yeni Güney Galler, Avustralya - ö. 30 Ocak 1916, Yonkers, New York, ABD), Avustralya doğumlu İngiliz folklor araştırmacısı ve 19. yüzyılın ünlü çocuk masalları derleyicisi. Aynı zamanda İngiliz Yahudileri üzerine yaptığı araştırmalarla tanınmıştır; ayrıca ilk antropolog ve istatistikçilerden de biridir. *The Jews of Angevin England* (1893; Angevin İngilteresi Yahudileri) ve *Studies in Jewish Statistics* (1891; Yahudi İstatistikleri Üzerine İncelemeler) bu alanlardaki en ünlü yapıtları arasındadır.

1876'da Cambridge Üniversitesi'nden mezun oldu. Rusya'daki Yahudilerin toplumsal ve siyasal koşullarını iyileştirmek için kurulan Rus-Yahudi Komitesi'nin (Londra) sekreterliğini yaptı (1882-1900). Verimli bir yazar olan Jacobs, *The Fables of Aesop* (1889; Aisopos'tan Fabllar) ve *English Fairy Tales* (1890; İngiliz Masalları) gibi folklor alanındaki bilimsel ve popüler yapıtlarının yanı sıra, çok sayıda edebiyat ve tarih incelemesi de kaleme aldı. 1900'de *Jewish Encyclopedia*'da (Yahudi Ansiklopedisi) çalışmak üzere New York kentine gitti. Daha sonra edebiyat dersleri verdi ve *American Hebrew* dergisini çıkardı.

Jacobs, William W(ymark) (d. 8 Eylül 1863, Londra - ö. 1 Eylül 1943, Londra, İngiltere), İngiliz öykü yazarı. "*The Monkey's Paw*" (1902; Maymun Pençesi) adlı korku öyküsü klasik olmuştur.

Çocukluğu Thames Irmağı kıyısında babasının yöneticilik yaptığı küçük bir iskelede geçti. Denizci değildi, ama kendisini üne kavuşturan öykülerinde denizciler ve liman işçileriyle ilgili çocukluk anılarından yararlandı. İlk kitabı *Many Cargoes* (1896; Bir Sürü Yük) çok beğenildi. Bunu *The Skipper's Wooing* (1897; Kaptanın Aşkı) ve *Sea Urchins* (1898; Deniz Kestaneleri) izledi. Jacobs'in denizcileri pek denize açılmıyor, ama karadaki serüvenleri heyecan uyandırıyor. Charles Dickens'a özgü sıcak aile ortamında gelişen "*The Monkey's Paw*" adlı boşanmış ve korku öyküsünde Jacobs günlük yaşam ve mizahla uzak ülke serüvenlerini ve korkuyu birleştirme yeteneğini ortaya koydu. Louis Napoleon Parker'in tek perdelik bir oyuna dönüştürdüğü öykü, ilk kez 1903'te Londra Haymarket Tiyatrosu'nda sahnelendi. Jacobs'in 17 kitabını kapsayan *Snug Harbour* (Kuytu Liman) 1931'de yayımlandı.

Jacobsen, Arne (d. 11 Şubat 1902, Kopenhag - ö. 24 Mart 1971, Kopenhag, Danimarka), modern üsluptaki birçok önemli yapıyla tanınmış Danimarkalı mimar. Özellikle istiflebilir üç bacaklı iskemlesi (1952) ve oturma yeriyle arkalı kumaş kaplı, plastikten yapılmış "yumurta" iskemlesiyle (1959) endüstri tasarımı alanında bütün dünyada ün kazanmıştır.

1928'de Kopenhag Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. İlk önemli yapıtı Kopenhag yakınlarındaki Klampenborg'da her konutun denizi göreceği biçimde tasarladığı, Bellavista Toplu Konut Yerleşmesi'dir (1933). Jacobsen'in 1950'ler boyunca gerçekleştirdiği önemli yapılar arasında, Søholm'daki bir grup ev (1950-55), Kopenhag'daki Jespersen Binası (1955), Rødovre

Arne Jacobsen, 1960
Royal Danish Ministry for Foreign Affairs

Belediye Binası (1954-56) ve mimarlığından iç mekân düzenlemesine kadar kendi tasarımı olan Kopenhag'ın ilk gökdeleni SAS Binası (1959) sayılabilir.

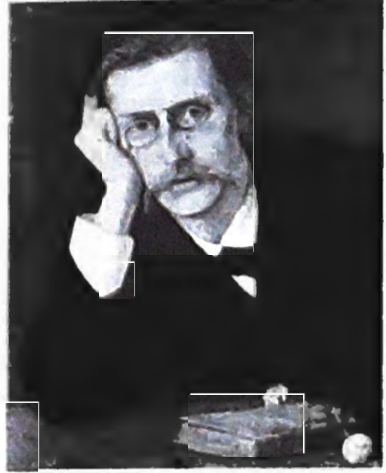
Jacobsen, "Ekonomi artı işlev eşittir üslup" biçiminde dile getirdiği mimarlık kuramını yapıtlarının çoğunda olduğu gibi Oxford Üniversitesi'ndeki St. Catherine's College (1964) yapılarında da gerçekleştirmiştir. Bu yapıda kullanılan gümüş ve porselen eşyanın, koltukların, lambaların ve kapı tokmaklarının tasarımı da Jacobsen'indir.

Jacobsen, Jens Peter (d. 7 Nisan 1847, Thisted - ö. 30 Nisan 1885, Thisted, Jutland, Danimarka), Danimarkalı romancı ve

şair. Danimarka'daki doğalcılık akımının öncüsü ve en tanınmış temsilcisidir.

Doğa bilimleri öğrenimi gördü ve Charles Darwin'in izleyicileri arasına katıldı. 1871-73 arasında Darwin'in *On the Origin of Species* (1859; Türlerin Kökeni), 1874'te de *The Descent of Man* (1871; 1. cilt, *İnsanın Türeyişi*, 2. cilt *Seksüel Seçme*) adlı yapıtlarını Dancaya çevirdi. Edebiyat alanındaki ürünleri, iki roman, bazı öyküler ve birkaç şiirden oluşur.

Kopenhag Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda gerçekçiliği, doğalcılığı ve toplumsal

Jens Peter Jacobsen, E. Josephson'un bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1879; Ulusal Tarih Müzesi, Frederiksberg, Danimarka
Nationalhistoriske Museum, Frederiksberg, Danimarka

konulara duyarlı bir sanatı savunan Georg Brandes'in derslerini izledi. Danimarka edebiyatının ilk doğalcı yapıtı sayılan *Mogens* (1872) adlı öykü kitabıyla Brandes'in hayranlığını kazandı, onun tarafından "modern değişimin yazarları"ndan biri olarak övüldü. Yaşamının son 12 yılında veremle mücadele eden Jacobsen, yapıtlarının hemen tümünü de bu yıllarda yazdı. Bir betimleme ustasıydı; gerçekliğin bütün yönlerini büyük bir titizlikle, doğada olduğu gibi yansıtmaya çalıştı. İlk romanı *Fru Marie Grubbe* (1876; *Marie Grubbe*, 1949) toplumsal değerlerden çok, içgüdülerine önem veren, kral naibinin karısıyken bir sandalcının karısı oluveren bir kadını ahyordu. 17. yüzyılda yaşamış bu kadının psikolojik bir çözümlemesi niteliğindeki roman, katı gerçekçiliğinden ötürü tutucuların saldırısına uğradı. Jacobsen'in ikinci romanı *Niels Lyhne* (1880) bir yaşam felsefesi edinmek isteyen bir adamın boş çabasının öyküsüydü. Jacobsen'in şiirleri, ölümünden sonra 1886'da bir araya getirilerek yayımlanmıştır.

Jacobson, Dan (d. 7 Mart 1929, Johannesburg, Güney Afrika), Güney Afrikalı romancı ve öykü yazarı.

Jacobson, Doğu Avrupalı Yahudi göçmeni bir ailenin çocuğuydu. 1949'da Witwatersrand Üniversitesi'nden mezun oldu. Önceleri halkla ilişkiler alanında ve hayvan yemi üreten aile işletmesinde çalıştı. Bir süre İsrail'de yaşayıp çalıştıktan sonra 1954'te İngiltere'ye yerleşti. 1974'te Londra'daki University College'da İngiliz edebiyatı dersleri vermeye başladı; 1979'da da aynı yerde öğretim üyesi oldu.

Jacobson Güney Afrika'daki yaşantıdan uzak kaldığı İngiltere'de doğduğu ülkenin dertlerini hem mizahlı, hem de dokunaklı bir dille anlattı. *The Trap* (1955; Tuzak), A

Dance in the Sun (1956; Güneşte Bir Dans) ve *The Price of Diamonds* (1957; Elmasların Bedeli) adlı ilk romanlarında bölünmüş Güney Afrika toplumunu ince ayrıntılarıyla yansıttı. En iyi yapıtları sayılan öykülerini *The Zulu and the Zeide* (1959) ve *Beggar My Neighbour* (1964) gibi kitaplarda topladı.

Kendi ailesinin öyküsünü andıran ve kuşaktan kuşağa geçerek bir ailenin tarihini anlatan *The Beginners* (1965; Yeni Başlayanlar) adlı uzun romanıyla Jacobson Güney Afrika konularından uzaklaşmaya başladı. *The Rape of Tamar* (1970; Tamar'a Tecavüz) adlı romanında Kitabı Mukaddes'ten esinlendi. *The Confessions of Josef Baisz*'in (1977; Josef Baisz'in İtirafı) geçtiği yer Güney Afrika'ya "benzeyen" bir ülkedir. Son dönem kitaplarında ise gene siyasal bilincini ve ironi yeteneğini ortaya koydu.

Jacobson organı, amfibyumlar, kelerler, yılanlar ve bazı memelilerin ağız tavanında, kimyasal uyanlara duyarlı sinir uçlarının bulunduğu bölge. Yılanlarda havaya yayılmış kimyasal maddelere duyarlı burun alıcıları yetersiz kalırken Jacobson organı son derece gelişmiştir.

Jacobson organıyla koku almak için önce dil dışarı çıkarılır ve böylece dil üstündeki ıslak yüzey havadaki moleküllerle yüklenmiş olur. Sonra dil içeri çekilir ve bu hareket sırasında da moleküller Jacobson organına iletilir.

Jacobusçuluk, İngiltere tarihinde, 1688 Devrimi'nin ardından sürgüne gönderilen Kral II. James'i (Latince: Jacobus) ve Stuart hanedanının sonraki üyelerini tahta çıkarmayı amaçlayan hareket. 1688-1745 arasında önemli bir siyasal güç olan Jacobusçular, özellikle III. William ve Kraliçe Anne dönemlerinde tahta güçlü bir seçenek oluşturabilmişlerdir. Sürgündeki Stuartların Fransa'daki (sonraları İtalya'da) sarayı kışkın askerlerle politikacıların toplantı yeri olmuştur. 1714 sonrasında iktidarın Whiglerin tekeline geçmesi üzerine birçok Tory de Jacobusçularla işbirliği yapmıştır.

Hareketin güçlü olduğu bölgeler, doğrudan Stuart hanedanını destekleyen İskoçya ve Galler ile dinsel tercihlerin ağırlıkta olduğu İrlanda'ydı. Katolikler ve Anglikan Tory'ler de Jacobusçuların doğal müttefikiydi. Tory'ler 1688-89 olaylarını meşruluğunu sorgularken, Katoliklerin koyu birer Katolik olan II. James ile krallık iddiasında bulunanların yaşlısı (*The Old Pretender*) James Edward ve genci (*The Young Pretender*) Charles Edward'dan daha büyük beklentileri vardı.

1688 Devrimi'nden sonraki 60 yıl içinde sürgündeki Stuartları yeniden tahta çıkarmak için beş kez girişimde bulunuldu. Dublin'de toplanan bir meclis Mart 1689'da İrlanda'ya giden II. James'i kral ilan etti. Ama İrlandalılarla Fransızlardan oluşan ordu Boyne Çarpışması'nda (1 Temmuz 1690) III. William'in kuvvetlerine yenilince II. James Fransa'ya geri döndü. Fransızların ikinci bir işgal girişimi de tümüyle başarısız oldu (1708).

1715'teki üçüncü Jacobusçu ayaklanma ciddi boyutlara ulaştı. Düş kırıklığına uğramış eski bir devrim yanlısı olan Mar kontu 1715 yazında Jacobusçu klanlar ile kuzeydoğudaki Episkopallerin yaşadığı bölgeleri III. ve VIII. James (James Edward) adına

ayaklanmaya çağırdı. Kararsız bir önder olan Mar ancak Perth'e kadar ilerledi ve Argyll dükünün sayıca daha zayıf ordusuna saldırmadan önce çok zaman yitirdi. 13 Kasım 1715'te gerçekleşen Sheriffmuir Çarpışması'nda iki taraf da üstünlük sağlayamadı. Güneyde bir ayaklanma çıkması umutlan da aynı anda Preston'da yitirildi. James, başlıca yandaşlarının Fransa'ya kaçışına ön ayak olmak dışında bir şey yapamayacak kadar gecikti. İspanya'nın desteklediği Jacobusçuların Highland'in batısındaki dördüncü ayaklanma girişimi kısa sürede Glenshiel'de bastırıldı (1719).

1745'teki son ayaklanma ise, geriye bakıldığında en romantik, ama en güç koşullarda gerçekleştirilen girişimdir. 1745'te durum umutsuz görünüyordu. Bir yıl öncesi için planlanan Fransız işgalinin sonucuna ulaşamaması, bu ülkeden artık çok yardım alınamayacağını ortaya koymuştu. Ayaklanma için hazırlanan Highland'lilerin sayısı 1715'tekinden daha azdı; düzlüklerde yaşayanlar ise konuya ilgisiz ya da düşmanca bakıyordu. Gene de genç prens Charles Edward'ın karizması ve cesareti, hükümet birliklerinin de o sırada kara Avrupa'sında savaşmakta olması daha tehlikeli bir ayaklanmaya yol açtı. Charles birkaç hafta içinde, İskoçya'nın efendisi ve Prestonpans'ın muzafer hükümdarı oldu (21 Eylül). Ayaklanmanın İngiltere'ye de yayılması Charles'ı düş kırıklığına uğrattı. Ama Highlands'e geri çekilmeden önce güneye, Derby'ye kadar ilerledi (4 Aralık) ve Falkirk'te bir savaş daha kazandı (17 Ocak 1746). 16 Nisan'da, Cumberland dükü William Augustus'un Inverness yakınındaki Culloden Çarpışması'nda Charles Edward'ın ordusunu büyük bir yenilgiye uğratması Jacobusçu hareketin sonunu getirdi. 80 kadar isyancı hemen idam edildi, çok daha fazlası yakalandıktan sonra öldürüldü ya da sürgüne gönderildi. Aylarca hükümetin asker ve casusları tarafından aranan Charles, zorlukla Avrupa'ya kaçabildi (20 Eylül).

Bundan sonra ciddi bir siyasal güç olmaktan uzaklaşan Jacobusçuluk varlığını ancak duygusal planda sürdürebildi. "Denizin öte yakasındaki kral" olarak anılan Charles özellikle İskoçya'nın Highlands bölgesinde belirli bir çekicilik kazandı ve zamanla birtakım Jacobusçu şarkılar ortaya çıktı. 18. yüzyıl sonlarında Stuart adının siyasal çağrışımının çoğu tarihe karışmıştı. III. George, hanedanın tahtta hak iddia eden son üyesi York kardinali Henry Stuart'a aylık bile bağladı.

Jacopo DA LENTINI bak. GIACOMO DA LENTINI

Jacopo DA PONTE bak. Bassano, Jacopo

Jacopo DELLA QUERCIA (d. y. 1374, Siena, Siena Cumhuriyeti - ö. 20 Ekim 1438, Bologna, Papalık Devletleri), 15. yüzyılın başlarındaki en ilginç İtalyan heykelticilerden biri.

Yaklaşık 1406'da Ilaria del Carretto'nun Lucca Katedrali'nin içindeki mezarını yaptı. Bundan günümüze yalnızca lahitle üstündeki uzanmış figür kalmıştır. Jacopo 1408'de Ferrara'da, "Meryem Ana ve Çocuk" heykeli (Siena Katedrali Yapıtları Müzesi) gerçekleştirdi. Bir yıl sonra aldığı bir sipariş üzerine Siena'da Campo Meydanı'ndaki Gaia Çeşmesi'ni yaptı. Bugün aynı yerde bir kopyası bulunan çeşmenin aslı Halk Sarayı'nın (Palazzo Pubblico) loggia'sındadır. Tasarımı birkaç kez değiştirilen bu çok ünlü ve özgün çeşmenin büyük bölümü 1414-19 arasında yapılmıştı. Jacopo aynı dönemde Lucca Katedrali'nin dışına konmak üzere bir havari heykeliyle S. Frediano

Kilisesi'ndeki Trenta Altarı'nı gerçekleştirdi. Lorenzo Trenta ve eşinin mezarlarının kapaklarının yapımıyla uğraştı. 1417'de Siena'da S. Giovanni Kilisesi'nin vaftiz kurnası için iki tunc kabartma yapmayı üstlendi. Yavaş çalışan bir sanatçı olduğu için yalnızca "Zacharias Tapınakta" adlı kabartmayı tamamlayabildi; öteki kabartmayı yapma işi

"Havva'nın Yaratılışı," Jacopo'nun S. Petronio Kilisesi'nin portali için yaptığı mermer alçak kabartma, 1424, Bologna
Anderson - Alinari - Art Resource / EB Inc

Donatello'ya verildi. Jacopo'nun en önemli yapıtı Bologna'daki S. Petronio Kilisesi'nin portal heykelleridir. Aralarında Tekvin'den 10 ve İsa'nın gençliğinden 5 sahnenin, ayrıca peygamber kabartmalarının, Meryem ve Çocuk İsa'yla Aziz Petronius ve Aziz Ambrosius figürlerinin de bulunduğu heykellerde Masaccio'nun resimlerinde görülen derinlik duygusuna benzer bir etki sezilir.

Jacopo 1435'te mimar olarak Siena Katedrali'nin yapımının başına getirildi, aynı zamanda Casini Şapeli'nin dekorasyonunu yapmakla da görevlendirildi. Jacopo gizemli ve kararsız bir sanatçı olmakla birlikte, Siena heykel sanatını doruk noktasına yükseltmiş ve kendinden sonra gelen Sienali ressamı etkilemiştir.

Jacopone DA TODI, asıl adı JACOPO DEI BENEDETTI (d. y. 1230, Todi, Spoleto Düküğü - ö. 25 Aralık 1306, Collazzone), İtalyan dinsel şair. Yüzü aşkın mistik şiirlerinden başka *Yazat mater dolorosa* adlı Latince şiirin de yazarı olduğu sanılmaktadır.

Soylu bir ailenin oğluydu. Hukuk öğrenimi gördü ve yaklaşık 1268'de karısı aniden ölünceye değin avukatlık yaptı. Bu tarihten sonra tümüyle inzivaya çekildi ve varını yoğunu bırakarak, tam bir yoksulluk içinde kendini Tanrı'ya adadı. 1278'de keşiş olmadan Fransiskenlere katıldı; tarihin, kayıtsız şartsız yoksulluğu savunan Fraticelli koluna girdi. Papa VIII. Bonifatius'a karşı sert yergi şiirleri yazdı ve onun papalığa seçilişini geçersiz sayan bir bildirgeyi imzaladı (1297). Bonifatius Jacopone'yı önce aforoz etti; sonra da ömür boyu hapis cezasına çarptırdı (1298). Bonifatius'un 1303'te ölümünden sonra, Jacopone yeni papa XI. Benedictus tarafından serbest bırakıldı. Collazzone'deki bir manastıra çekildi; üç yıl sonra da orada öldü. Mezarı Todi'deki, ortaçağdan kalma S. Fortunato Kilisesi'ndedir.

Jacopone'nin şiirlerinin çoğu İtalyan halk diliyle yazılmıştır, ama öteden beri onun yazdığı kabul edilen *Stabat mater dolorosa*

Latinedir. Roma ayin kitabına 18. yüzyılda eklenen bu şiir aralarında Josquin des Prez, Palestrina, Giovanni Battista Pergolesi, Gioacchino Rossini ve Antonín Dvořák'ın da bulunduğu pek çok besteci tarafından bestelenmiştir. Bir bölümünü hapisteyken yazdığı *lauda* (övgü ilahisi) türündeki şiirlerinin çoğu, acı dolu öfkeden, mistik vecd haline kadar değişik ruh hallerinin canlı ve özgün anlatımıdır.

Jacotot, Jean-Joseph (d. 4 Mart 1770, Dijon - ö. 30 Temmuz 1840, Paris, Fransa), geliştirdiği evrensel bir eğitim yöntemiyle tanınan pedagog.

Öğretmen ve matematikçi olarak çalışırken 1795'te Dijon'daki Politeknik Okulu'na müdür yardımcısı atandı. Burada sırasıyla bilim yöntemi, Latin ve Yunan edebiyatı ve Roma hukuku dersleri verdi. Napoléon Savaşları (1800-15) sırasında orduya katılarak topçu yüzbaşı rütbesine yükseldi; daha sonra bir askeri lisede müdürlük yaptı ve Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1818'de, Belçika'daki Leuven Katolik Üniversitesi'nde Fransız dili ve edebiyatı dersleri vermeye başladı.

Çok yönlü deneyimlerinden de yararlanarak *Enseignement universel* (1823; Evrensel Eğitim Yöntemi) adlı kitabını yazdı. Eşitlikçi bir yaklaşım benimsediği bu yapıtında, "Tüm insanlar eşit öğrenme yeteneğine sahiptir" ve "Herkes, dikkatini verdiği her şeyi öğrenebilir" gibi savlar ileri sürdü. Ayrıca, tüm bilgilerin birbiriyle ilintili olduğunu, dolayısıyla bir şeyi iyi bilen bir kişinin bunu öteki bilgi alanlarına da uyarlayabileceğini savundu.

Jacquard, Joseph-Marie (d. 7 Temmuz 1752, Lyon - ö. 7 Ağustos 1834, Oullins, Fransa), kendi adıyla anılan dokuma tezgâhını geliştiren Fransız mucit. Jacquard tezgâhı dokuma sanayisinde gerçek bir devrim başlatmış ve modern otomatik dokuma tezgâhlarının geliştirilebilmesini olanaklı kılmıştır. Jacquard, tezgâhla ilgili çalışmalarını 1790'da başlattı. Ama bir süre sonra Fransız Devrimi'ne katılarak Lyon savunmasında devrimcilerin yanında çarpıştı. Bu nedenle araştırmalarına bir süre ara verdi. 1801'de Paris'teki bir sergiye geliştirilmiş bir dokuma tezgâhıyla katıldı, üç yıl sonra da Napoléon tarafından Paris'e çağırılarak bronz madalyayla ödüllendirildi. Daha sonra çalışmalarını sürdürerek buluşunu geliştirdi ve 1805'te, bugün kendi adıyla anılan tezgâhını yaptı. 1806'da Jacquard tezgâhı kamu malı ilan edildi ve Jacquard'a aylık bağlandı, ayrıca üretilen her tezgâhtan imtiyaz hakkı alması kararlaştırıldı.

Ama, huzla üretimine geçilen bu tezgâhlar nedeniyle işsiz kalmaktan korkan Lyon'lu dokuma işçileri tezgâhları parçaladılar, Jacquard'a saldırılarda bulundular. Tezgâhların üretimi buna karşın sürdü. 1812'ye gelindiğinde, yalnızca Fransa'da 11 bin Jacquard tezgâhı çalışır durumdaydı. Jacquard, 1819'da altın madalya ve Legion d'honneur Nişanı'yla ödüllendirildi. Jacquard tezgâhları 1820'lerde İngiltere'ye ve oradan da tüm dünyaya yayıldı.

Jacquard tezgâhı, JAKAR TEZGÂHI olarak da bilinir, dokumacılıkta, atkı ipliklerinin ayrı ayrı denetlenmesini olanaklı kılan bir ya da daha çok düzeneğe donatılmış tezgâh. Duvar halısı, brokar ve damasko gibi karmaşık desenli dokumaların ve örgülerin üretiminde kullanılır.

1805'te Fransız mucit Joseph-Marie Jacquard'ın(*) geliştirdiği düzeneğe kısa sürede bütün dünyaya yayıldı. Jacquard, dokuma sırasında istenen desenin elde edilebilmesinde yararlanılan delikli kart düzenegini

basitleştirdi ve gücü tellerini gücünden kurma işlemini otomatikleştirdi. (Ayrıca bak. dokumacılık.) 1830'da İngiliz mucit Charles Babbage bu delikli kartları geliştirerek çözümleyici makine olarak adlandırıldığı aygıtında girdi-çıkırtı ortamı olarak kul-

Jacquard tezgâhı, bir oymabaskı, 1877
Bettmann Archive

lanmaya başladı. Sonraları ABD'li istatistikçi Herman Hollerith, bu delikli kartlardan, geliştirdiği nüfus sayımı makinesine veri girişi sağlamak amacıyla yararlandı. Bu kartlar, sayısal (dijital) bilgisayarlara bilgi girişi sağlamanın çeşitli yollarından biri olarak da kullanıldı.

Jacquerie Ayaklanması, Fransa'nın kuzeydoğusunda, köylülerin soylulara karşı 1358'de giriştiği ayaklanma. Adını soylulardan köylülerden küçümsemeyle "Jacques" ya da "Jacques Bonhomme" biçiminde söz etme alışkanlığından alır. Ortaçağın geç döneminde, feodal egemenliğin zayıflaması temelinde patlak veren halk ayaklanmalarının en önemlileri arasında yer alır.

Ayaklanma Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) kritik bir anında patlak verdi. Kral II. Jean'ın (İyi) İngilizlere tutsak düştüğü Poitiers Çarpışması (Eylül 1356) Fransız soylularının saygınlığını sarsan yenilgiye dizisine bir yenisi eklemişti. Çarpışmayı izleyen mübareke dönemde İngiliz kuvvetlerindeki paralı askerlerden oluşan "büyük bölükler" bazen soyluların da kıskırtmasıyla kırsal bölgeleri yağmalamaya başladılar. Bu sırada soyluların vergileri artırmaya çalışması ve velihaht Charles'ın (sonradan V. Charles) köylülerden baskıcı soyluların şatolarını yeniden tahkim etmelerini istemesi, köylülerini daha da öfkeliyordu.

21 Mayıs 1358'de Compiègne yakınlarında başlayan başkaldırı hareketi kısa sürede bütün kırsal kesime yayıldı. Köylüler birçok şatoyu yıkarak içindeki insanları kıliçtan geçirdiler. Başlarında Guillaume Cale (Carle) olmak üzere Étienne Marcel'in yönettiği Parisli isyancılarla birleştiler. Parisliler 9 Haziran'da Foix kontu III. Gaston (Gaston Phébus) ve Grailly'li III. Jean'ın karşısında Meaux'da, Cale ise ertesi gün Navarre'lı II. Charles karşısında Clermont-en-Beauvaisis'de yenildi. Bu yenilgilerin ardından ayaklanmacılara karşı kitlesel bir kıyıma girişildi.

Jacuí Irmağı, Portekizcede RIO JACUÍ, Brezilya'nın güney kesiminde, Rio Grande do Sul eyaletinde ırmak. Passo Fundo'nun doğusundaki tepelerden doğar, güneye ve doğuya doğru 450 km boyunca akmaktan

sonra, ağzına yakın bir yerde, Taquari, Cal. Sinos ve Gravataí ırmaklarını alır Atlas Okyanusu kıyısındaki eyalet merkezi Porto Alegre'de bir haliç oluşturarak Patos Gölüne dökülür.

Yukarıda Cachoeira do Sul'a kadar ulaşma elverişli olan Jacuí, mavna taşımacılığı açısından Brezilya'nın en işlek ırmaklarından biridir. Irmağın suladığı zengin tarım topraklarında yetiştirilen pirinç ve öteki tarım ürünleri ile São Jerônimo'da çıkarılan kömür ırmak yoluyla taşınır. 1970'lerin sonlarında Jacuí Irmağı üzerinde Itaúba hidroelektrik santrali kurulmuştur.

Jade Koyu, Almanya'nın kuzeybatı kesimindeki Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyaletinde (Land) koy. Kuzey Denizi'nin belli başlı koylarından biri olan Jade Koyu 190 km²'lik bir alanı kaplar. Büyük bölümü 1219 ve 1511'deki fırtınaların yol açtığı taşkınlar sonucunda oluşmuştur. Oldukça sığ olan koya başta Jade Irmağı olmak üzere, birkaç küçük akarsu dökülür. Almanya'nın Kuzey Denizi kıyılarında gelgit farkının en yüksek olduğu yer Jade Koyudur; yaz aylarında en alçak ve en yüksek deniz düzeyi arasındaki fark 4,1 m'yi bulur. Koyun, kuzeybatı kıyısında Wilhelmshaven limanı yer alır.

jadeyit, piroksen grubundan, değerli taş özelliği taşıyan silikat minerali. Başlıca iki yeşim taşından biridir (öbürü nefrit). Nefrite oranla daha değerli bir yeşim türü olan jadeyit, çoğunlukla yarısaydam ile mat arasında değişen saydamlıkta, pekişik kriptokristalin mercerler, damarlar ya da yumrular halinde bulunur. Nefritten farkı, taneli biçimde kırılması ve parlaklığının daha camsı olmasıdır; ayrıca, perdahlandığında, jadeyitin yüzeyi daha pütürlü bir görünüm verir. Alüminyum silikat (NaAlSi₃O₆) yapısında olan jadeyit çeşitli katışkılar (çoğunlukla kalsiyum) içerebilir, bu nedenle de beyaz, zümrüt yeşili, elma yeşili, kırmızı, kahverengi ve mavi gibi değişik renkler kazanabilir. Katışkı olarak demir içeren ve koyu yeşil ile yeşilimsi siyah arasında değişen renklere bulunan jadeyit, kloromelanit olarak adlandırılır.

Jadeyit yalnızca başkalaşım kayalarından, çoğunlukla da derinlerde, yüksek basınç koşullarının etkisi altında kalmış olanlardan da bulunur. Jadeyit oldukça ender rastlanan bir taştır; ancak yer kabuğu katmanlarının yükselmesi ve aşırı dercede aşınması sonucunda yüzeye çıkar. En önemli jadeyit yatakları Myanmar'daki Tawmaw ve çevresindedir. Elde edildiği öteki yerler Japonya'da Omi ve Kotaki yakınlarındaki çökeliler, Guatemala'daki Motagua Irmağı vadisi, ABD'de California'daki San Benito ili, Meksika'daki Seles ve Yeni Gine'dir.

Jadeyitin ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. değerli taşlar (tablo); piroksen (tablo).

Jadwiga, Macarca asıl adı HEDVIG, Almanca HEDWIG (d. 1373/74 - ö. 17 Temmuz 1399, Kraków, Polonya), 1384-99 arasında Polonya kraliçesi. Litvanya grandükü Jogaila (II. Władysław Jagiełło) ile yaptığı evlilik Litvanya ile Polonya arasında yüzyıllarca sürecek birliği başlatmıştır.

Jadwiga, Macaristan ve Polonya kralı I. Lajos ile Polonyalı Elizabeth'in kızıydı. Lajos'un 11 Eylül 1382'de ölmesi üzerine büyük kızı Maria Macaristan tahtına çıktı. Ama iki ülkenin kişisel ilişkilerle birbirine bağlanmasına karşı çıkan Polonyalılar henüz dokuz yaşında olmasına karşın Jadwiga'yı kendi kraliçeleri olarak seçtiler. 15 Ekim 1384'te Jadwiga Polonya "kralı" (rex)

ilan edildi. Macaristan'la Polonya arasında oluşturulan birliğe göre daha geniş alan kaplayacak bir birlik kurmayı ve çoğunlukla putperest olan Litvanyalıları Hristiyanlaştırmayı amaçlayan Polonyalı soylular, Jadwiga'nın Jogaila ile evlenmesinde önemli rol oynadılar. 15 Şubat 1386'da vaftiz edilen Jogaila, 18 Şubat'ta Jadwiga ile evlendi ve 4 Mart'ta taç giydi.

Jadwiga birleştirdiği ülkelerdeki dinsel gelişmeyi destekleyerek din adamlarının ve bilginlerin koruyucusu oldu. Prag'da Litvanyalıları için özel bir yüksek okul kurdu; ayrıca Kraków'da, ölümünden sonra tamamlanan ve Jagiello Üniversitesi adı verilen bir üniversitenin onarımı için mali kaynak sağladı. Jadwiga'nın isteği doğrultusunda Paris Üniversitesi model alınarak düzenlenen üniversite, Polonya'da başlıca kültür merkezi durumuna geldi.

Jæger, Hans Henrik (d. 2 Eylül 1854, Drammen - ö. 8 Şubat 1910, Kristiania [bugün Oslo], Norveç), aşırı doğalcı yaklaşımla tanınan romancı. Yerleşik ahlak anlayışına başkaldıran kentli sanatçı ve yazarların oluşturduğu "Bohem" adlı gruba önderlik etmiş, ilk romanının polis tarafından yasaklanması, geniş kesimlerce tanınmasına ve böylece Norveç edebiyatında önemli rol oynamasına yol açmıştır.

Gençliğinde bir süre denizcilik yaptıktan sonra kendi başına felsefe, özellikle de Hegel, Fichte ve Kant'ın yapıtlarını okudu. Cinsel özgürlüğü savunuyor, tekeşliliğin kısıtlamalarının toplumda kötülüğe yol açtığına inanıyordu. Bu düşüncelerini iki kez oyunlaştırmaya çalışıp başarısız kaldıktan sonra 1885'te *Fra Kristiania-Bohemen* (1885; Bohem Kristiania'dan) adlı romanıyla büyük gürültü kopardı. Roman pornografik bulunarak toplatıldı. Ertesi yıl yapıtı yayımlamaktan 60 gün, İsveç'te bastırmaktan da 150 gün hapis cezasına çarptırıldı. Paris'e kaçarak cezanın bir bölümünden kurtuldu ve ömrünün geri kalan bölümünü Paris'te geçirdi. Romanı büyük bir edebi değer taşımamakla birlikte, Norveç edebiyat dünyasını, konuşma özgürlüğünden yana olanlarla üstün beğeni ve yüksek ölçütleri savunanlar olarak ikiye ayırdı.

Jaén, İspanya'nın ortagüney kesiminde, Andalucía özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*) il. Yüzölçümü 13.498 km²'dir. Kuzeyde Morena Dağları, doğuda Segura ve Cazorla sıradağları, güneyde Parapanda, Lucena ve Segura dağlarıyla çevrilidir. Batı kesimi verimli Guadalquivir Vadisine uzanan düzlüklerden oluşur. Guadalquivir Irmağı üzerinde çeşitli sulama barajları ve hidroelektrik santralleri vardır.

İlin ekonomisi zeytin üretimine dayanır. Üzüm, tahıl ve madencilik de (kurşun, demir, bakır, uranyum ve tuz) ekonomiye önemli katkıda bulunur. İl merkezi Jaén'deki sanayiler arasında otomobil, tarım aletleri, gıda maddeleri, kimyasal maddeler ve seramik imalatı sayılabilir. Öteki önemli kentler Linares, Andújar, Ubeda ve Martos'tur. Nüfus (1982 tah.) 611.655.

Jaén, İspanya'nın güney kesiminde, Andalucía özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlı Jaén ilinin merkezi kent. Jabaleuz Dağlarının kuzey yamacında, Granada'nın kuzeyinde yer alır. Romanlılar döneminde Aurinx olarak bilinen kent, bir süre Magripillerin kurduğu Ceyya, emirliğinin merkezi oldu. 1246'da Kastilya ve León kralı III. Fernando tarafından geri alındı. Bu dönemlerden kalma yapılar arasında 12. yüzyıl

Arap kayıtlarında da geçen Santa Catalina Şatosu ile yapımına 1540'ta başlanan ve 18. yüzyılda tamamlanan katedral sayılabilir. Kentin ekonomisi zeytinyağı üretimine dayanır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 109.338.

Jæren, Norveç'in güneybatı kesiminde, Rogaland ilinde (*fylke*) alçak düzlük alan. Egersund'dan kuzeye doğru yaklaşık 40 km, Kuzey Denizinden iç kesime doğru 16-25 km kadar uzanır; güneydoğuda Dalane Platosuyla sınırlanır. Kumlu ve killi buzul çökellerinden oluşmuş verimli topraklarıyla Norveç'in en verimli tarım alanları arasında yer alır. Norveç kıyılarının çoğu kesimlerinden farklı olarak adalarla korunmamıştır; yaklaşık 4,5 km açığında tehlikeli bir kayalık olan Jærens Rev bulunur. Toprak aşınımını önlemek amacıyla kıyı boyunca ağaçlar dikilmiştir. Yörede mandıracılık önemli bir uğraştır; hemen kuzeydeki Stavanger kentinin süt gereksinimini Jæren karşılar. Kıyı boyunca güzel plajlar uzanır. Büyük buzul parçalarında eski mezar tepeleri ve İskandinav dilinde çok sayıda yazıt bulunmuştur.

Jaffna, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) kuzey ucundaki yarımada liman kenti, Kuzey Bölgesi'nin merkezi. Yarımada ile çevre adalarda üretilen tarımsal ürünler için bir ticaret merkezidir. Ülkenin öteki bölgelerine demiryoluyla bağlanır. Artık

Jaffna'da Felemenk İlgali döneminden kalma bir kilise, Sri Lanka
Werner Cohnitz

büyük bir liman olmamasına karşın, Hindistan'ın güneybatı ve Myanmar ile ticaret bağlantısı vardır. Balıkçılık ekonomide önemli yer tutar.

Jaffna, Avrupalıların bölgeyi istila etmesinden önce yüzyıllarca bir Tamil krallığının başkenti olmuştur. Kent bugün de Tamil kültürüne özgü belirgin nitelikler taşır. 1617'de Portekizlilerce ele geçirilen Jaffna 1658'de Felemenkilere geçinceye değin Sri Lanka'da Portekiz egemenliğinin sürdüğü son yer olmuş, 1795'te ise İngilizlerce işgal edilmiştir. Jaffna adı, Tamil dilinde "lir biçimindeki liman" anlamına gelen sözcüğün Portekizceye uyarlanmış biçimidir. Kentte Felemenk döneminden kalma bir kale ve bir kilise vardır. Kalenin yakınında ise ünlü Hindu tapınağı Kandaswamy Kovil bulunur. Nüfus (1988 tah.) 127.000.

Jaffna Krallığı, Seylan'ın (bugün Sri Lanka) kuzey kesiminde, Tamil dili konuşan

Güney Hindistan kökenli halkın oluşturduğu tarihsel krallık. Kuruluş dönemini 14. yüzyılda tamamlayan Jaffna Krallığı, 17. yüzyılda Portekizlilere boyun eğene değin varlığını bağımsız olarak sürdürmüştür.

Seylan tarihinin ilk dönemlerinden beri, Güney Hindistan'dan gelen Tamiller zaman zaman adaya akınlar düzenliyordu. 10. yüzyılda Seylanlıların kralı Dutthagamani, Tamilli zorba Elara'ya karşı bir zafer kazanmıştı. Ama Tamiller 12. yüzyıldan sonra Seylan'ın kuzeyine sürekli saldırılar düzenlemeye başladılar. 14. yüzyıla gelindiğinde yöreye temelli yerleşmişlerdi. Jaffna Krallığı 15. yüzyılda Seylanlıların boyunduruğu altına girdiği kısa dönem dışında, Portekiz saldırısına değin genel olarak bağımsızlığını korudu.

Jagan, Cheddi (Berret) (d. 22 Mart 1918, Port Mourant Plantasyonu, İngiliz Guyanası), Guyanalı siyaset adamı ve sendikacı. 1953'te İngiliz Guyanası'nın (bugün Guyana) seçime göreve gelen ilk başbakanı olmuş, 1957-64 arasında da hükümete başkanlık etmiştir.

Babası bir şeker kamışı plantasyonunda işçibaşı olan Jagan, Chicago'daki Kuzeybatı Üniversitesi Dış Hekimliği Okulu'nda öğrenim gördü. 1943'te dişçilik yapmak üzere İngiliz Guyanası'na döndükten sonra sendikal ve siyasal etkinliklere katıldı. 1947'de İngiliz Guyanası yasama meclisine seçildi.

1950'de ABD asıllı karısıyla birlikte Guyana'nın ilk çağdaş partisi olan İlerici Halk Partisi'ni (PPP) kurdu ve partinin önderliğini üstlendi. İngilizlerin Guyana'ya yönetsel özerklik tanıdığı yeni anayasa uyarınca 1953'te yapılan Ulusal Meclis seçimlerinde PPP'nin çoğunluğu kazanması üzerine başbakan oldu. Ama köklü bir sosyoekonomik reform programı uygulamaya girişmesi ve partisinin grev ve gösterileri desteklemesi İngilizlerin tepkisine yol açtı. 1953 sonlarında Jagan'ı görevden uzaklaştıran İngilizler, yeni anayasayı askıya alarak Guyana'ya askeri birlikler gönderdiler. Jagan sonraki dört yıl boyunca dış hekimliği yaptı. Bu arada PPP 1955'te etnik ayrılıklara dayalı bir bölünmeye uğradı. Forbes Burnham önderliğindeki Siyah üyelerin çoğu Ulusal Halk Kongresi'ni (PNC) oluşturmak üzere partiden ayrılırlar, Hint kökenli üyeler PPP'de kaldı.

1957 seçimlerini PPP'nin kazanmasından sonra, başbakansız hükümette ticaret ve sanayi bakanı olarak yer alan Jagan, ılımlı sosyoekonomik reform politikaları izledi. PPP'nin az bir farkla çoğunluğunu koruduğu 1961 seçimlerinin ardından İngiliz Guyanası'nın başbakanı oldu. Parlamenter demokrasi çerçevesinde sosyalist bir ekonomi kurmaya ve dış ilişkilerde tarafsız bir politika izlemeye çalıştı. Ama ikinci iktidar dönemine damgasını vuran uzun bir genel grev ve ciddi karışıklıklar, İngiliz birliklerinin Guyana'ya ikinci kez yerleşmesine neden oldu (1961-64). İngilizler 1964'te Hintlilerin ve Siyahların nüfus oranına uygun bir nispi temsil sistemini kabul ettirdiler. Yeni sistem uyarınca yapılan 1964 seçimlerinde PNC, PPP'ye üstünlük sağladı. Bu tarihten sonra parlamentodaki muhalefetin önderliğini yürüten Jagan 1970'te PPP'nin genel sekreteri oldu. PPP Ekim 1992'de yapılan seçimleri kazanarak iktidara geldi, Jagan da cumhurbaşkanı oldu. Jagan ayrıca, Guyana'nın tarihiyle çağdaş ekonomik ve siyasal sorunları ele alan birçok kitap yazmıştır.

Jagiello HANEDANI, 15. ve 16. yüzyıllarda Polonya-Litvanya, Bohemya ve Macaristan'da hüküm süren hanedan.

1386'da Polonya kraliçesi Jadwiga ile evlenerek II. Władysław Jagiello adıyla Polonya

kralı olan Litvanya grandükü Jogaila tarafından kuruldu. Böylece Polonya ve Litvanya tahtlarını birleştiren II. Władysław kısa bir süre sonra, kendisi adına Litvanya'yı yönetecek bir grandük atadı. Birlikte önemli bir güç oluşturan Polonya ve Litvanya 15 Temmuz 1410'daki Tannenberg (Grunwald) Çarpışması'nda en büyük düşmanları olan Töton Şövalyeleri'ni yenilgiye uğrattılar.

II. Władysław'ın kardeşi Swidrygiello'nun, 1430'da kuzeni Vytautas'ın (Witold) yerine Litvanya büyük prensliğine getirilmesinden sonra hanedan bölünmenin eşğine geldi. Polonya ve Litvanya tahtları arasındaki birlik de dağılma tehlikesiyle karşı karşıya

Jagiello hanedanının toprakları, 1490-1526

kaldı. Ama Vytautas'ın kardeşi Zygmun'tun Swidrygiello'yu yenilgiye uğratarak 1434'te Litvanya büyük dükü olmasıyla bu tehlikeler ortadan kalktı ve hanedan gücünü daha da artırdı. 1434'te babasının yerine Polonya kralı olan III. Władysław Warneńczyk, 1440'ta da I. Ulászló adıyla Macaristan tahtına çıktı. III. Władysław'ın Osmanlılarla yapılan Varna Savaşı'nda (1444) ölmesinin ardından, 1440'ta Zygmun'tun yerine Litvanya grandükü olan kardeşi IV. Kazimierz Polonya krallığına seçildi.

Litvanyalıların özerklik taleplerine yakınlık duyan IV. Kazimierz güçlü bir merkezi yönetim kurmaya kararlıydı. Etkin bir dış politika izleyebilmek için gerekli siyasal ve mali desteği sağlamak amacıyla küçük soylulara önemli hak ve ayrıcalıklar tanıması, kendisinden önceki hükümdarlar döneminde yönetime egemen olan geniş topraklara sahip Polonyalı büyük soylularla arasında çatışma çıkmasına yol açtı. Ama küçük soylulardan sağladığı desteğin yardımıyla, hem Töton Şövalyeleri'ne karşı açtığı On Üç Yıl Savaşı'nı (1454-66) kazanıp tarikata ait toprakların büyük bölümünü ele geçirmeyi, hem de oğlu Władysław'ı II. Vladislav adıyla Bohemya (1471), II. Ulászló adıyla da Macaristan (1490) tahtına çıkarımayı başardı. Ayrıca Dinyester ve Tuna ırmaklarının ağzlarındaki toprakların denetimini ele geçirerek krallığının ticari etkinliklerini engelleyen Osmanlılarla yürütülen savaşlarda başarılı sonuçlar elde etti (1485-89).

Polonya'da IV. Kazimierz'in oğulları Jan Olbracht ve I. Aleksander'in, Bohemya ve Macaristan'da da Władysław'ın hükümdarlığı sırasında soyluların güçlenmesi sonucunda Jagiello hanedanı büyük güç yitirdi. Zayıflayan krallık Töton Şövalyeleri'nin saldırılarına hedef olurken, Litvanya topraklarının bir bölümü de Moskova'nın eline geçti.

I. Zygmun'tun (Yaşlı) 1506'da kardeşi Aleksander'in yerine tahta çıktığında, Polonya Krallığı ve Litvanya Grandüklüğü dışı istila, içte parçalanma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Küçük soyluların gücünü azalt-

mamakla birlikte, attığı çeşitli adımlarla yönetimini güçlendirmeyi başaran I. Zygmun'tun, Töton Şövalyeleri ile Moskova'nın Polonya ve Litvanya'ya yönelik saldırılarını destekleyen Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian'la anlaşmaya varmak için diplomatik girişimlerde bulundu. Öte yandan Moskova ordusunu Orşa'da yenilgiye uğrattı (1514) ve Töton Şövalyeleri'ne karşı yürüttüğü başarılı mücadelenin sonucunda tarikata ait topraklarda Polonya'ya bağlı laik Prusya Düküğü'nü kurdu.

1516'da Władysław'ın yerine Bohemya ve Macaristan kralı olan I. Zygmun'tun yeğeni II. Lajos'un Osmanlılarla yapılan Mohaç Savaşı'nda (1526) ölmesiyle Macaristan Krallığı yıkıldı ve Jagiello hanedanının bu ülkedeki egemenliği sona erdi! I. Zygmun'tun ise hükümdarlığı sırasında Polonya ve Litvanya'da siyasal istikrar sağladı, Mazovya'yı topraklarına kattı (1526). Ayrıca Polonya'da Rönesans kültürünün gelişmesi için çaba gösterdi.

Ama Polonya'da krallık yönetimi, birbirlerine karşı iktidar mücadelesi veren büyük ve küçük soylular karşısında güç yitimine devam etti. 1548'de tahta çıkan II. Zygmun'tun August, içte soylu toprak sahipleriyle eşraf karşısında gücünü korumaya yönelik bir politika izlemeye çalışırken, dışta babasının savaştan kaçınma politikasını sürdürdü. Ama Moskova'nın saldırıları karşısında korunma talebinde bulunan Livonya'nın 1561'de Polonya topraklarına katılmasının ardından, Livonya ile Baltık Denizi kıyılarını denetimi altına almak için Moskova'ya açtığı savaşa mali kaynak sağlayabilmek amacıyla eşrafla ittifak kurdu. Bu arada savaşın yükünü kaldıramayan Litvanya'yla ülkesi arasındaki birliği pekiştirmek üzere başlattığı girişimlerin sonucunda, 1569'da iki ülkenin birleşmesiyle sonuçlanan Lublin Birliği adlı paktın imzalanmasını sağladı. II. Zygmun'tun bundan üç yıl sonra, ardında vâris bırakmadan ölmesiyle Jagiello hanedanı sona erdi.

jaguar (*Panthera onca*), *Felidae* (kedigiller) familyasından yırtıcı memeli türü. Familyanın Yenedünya'da yaşayan en iri üyesi olan

Jaguar (*Panthera onca*)
E. Hanumantha Rao Photo Researchers

jaguar genellikle bataklıklarda, cangıllarda ve öbür ormanlık bölgelerde görülür. Doğal yaşama alanı ABD-Meksika sınırından başlayarak güneye doğru Arjantin'in Putagonya kesimine kadar uzanır. Bu alanın kuzey bölümünde artık tümüyle yok olan bu hayvanlara yalnız Güney Amerika'nın insanlardan uzak yörelerinde ve az sayıda rastlanır. Bilinen en geniş jaguar topluluğu Amazon'daki yağmur ormanlarında barınmaktadır. Jaguarlar yakın akrabaları olan aslan ve kaplan gibi kükmeye ek olarak derinden gelen boğuk sesler çıkarır.

Jaguar, porsa benzemekle birlikte daha iri ve ağırdır. Genellikle dişilerden daha büyük olan erkeklerin uzunluğu 50-90 cm'lik kuyruğuyla birlikte 1,7-2,7 m, omuz yüksekliği

0,7-0,8 m ve ağırlığı 100-160 kg arasında değişir.

Kürkleri genellikle turuncu-taba üstüne rozet biçimli siyah beneklerden oluşur. Kuyruğunda düzensiz olarak dağılmış benekler vardır. Burnu ve üst dudağı açık kırmızı kahverengidir. Rozetlerin ortasındaki siyah noktalar dışında kürkünün deseni parsinkine benzer.

Yalnız yaşayan bir etçil olan jaguar genellikle geyik, tapir, kapibara, kuş ve balık gibi hayvanlarla beslenir. Sığır, at ve köpek gibi evcil hayvanlar da avları arasındadır. Çaresiz kalmadıkça insanlara saldırır. Çevik ve çok hareketli bir hayvan olan jaguar sudan korkmadığı gibi sık sık yıkanmaktan hoşlanır. Kuzey kesimlerde yıl sonuna doğru çiftleşmekle birlikte, tropik bölgelerde yaşayan jaguarların belirli bir üreme mevsimi yoktur. Dişiler yaklaşık 100 gün süren gebelik dönemlerinin ardından sayıları 1-4 arasında değişen yavru doğurur. Yavrular, genellikle iki yıl kadar yanlarından ayrılmayan dişi tarafından büyütülür.

Bazı uzmanlar tarafından *Leo onca* olarak sınıflandırılan bu etçil türün değişik coğrafi bölgelerde yaşayan birkaç alttürü vardır.

Jaguaribe Irmağı, Brezilya'nın kuzeydoğusunda, Ceará eyaletinde (*estado*) akarsu. Grande Dağlarından (*serra*) doğan Carapateiro ve Trici ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Kuzeydoğu yönünde yaklaşık 560 km aktıktan sonra Maceió Burnunun (*pon-ta*) doğusunda Atlas Okyanusuna dökülür. Limoeiro do Norte'nin yukarısında ayrılan kolları ağzına 31 km kala yeniden birleşir. Akışı düzensizdir; sularının hemen hemen tümüyle çekildiği uzun kuraklık dönemlerini izleyen yıkıcı seller aşağı çığırının kıyısındaki yerleşim alanlarını sular altında bırakır. Orós ve Cariús'ta sulama amaçlı barajlar kurulmuştur. Mum ve selüloz yapımında, dam ve çatıları kaplamada kullanılan dayanıklı bir palmye cinsi olan karnauba ağacı ırmak kıyılarında bol miktarda yetişir; Brezilya hükümeti kuzeydoğudaki yeniden ağaçlandırma programlarında bu ağaçları kullanmıştır.

Jahn, Friedrich Ludwig (d. 11 Ağustos 1778, Lanz, Brandenburg, Prusya - ö. 15 Ekim 1852, Freiburg an der Unstrut, Prusya Saksonyası), "jimnastiğin babası" sayılan ve Almanya'da *Turnverein* (Jimnastik Kulübü) akımını başlatan eğitimci. Ateşli bir yurtsever olan Jahn'a göre beden eğitimi hem sağlıklı ve güçlü bir ulus olmanın temel taşıydı, hem de ulusal karakter ve kimliği güçlendirme açısından büyük önem taşıyordu.

Halle, Frankfurt an der Oder, Göttingen ve Greifswald üniversitelerinde ilahiyat, tarih ve filoloji öğrenimi gördü (1796-1802). Daha sonraki yıllarda bir yandan özel

Jahn, Georg Engelbach'in bir taş baskısı
Hulton - Photo

dersler verir ve gezilere çıkarken, bir yandan da Jena ve Göttingen'de öğrenimini sürdürdü. 1809'da Berlin'e yerleşti ve orta dereceli okullarda öğretmenlik yaptı. Burada öğrenciler için açık havada da uygulanacak bir beden eğitimi programı geliştirdi. Daha sonra jimnastiğin standart aletleri arasına giren paralel, halka, denge aleti, kulplu beygir ve barfiksli icat etti. Hem gençler, hem de yetişkinler arasında pek çok izleyicisi çıkan Jahn 1811'de ilk jimnastik kulübünü kurdu.

1813'te Lützow Gönüllüler Kıtası'na katıldı ve 1815'te Napoléon'un yenilgisine değin bu birlikte görev aldı. Daha sonra Berlin'e döndü, kendi jimnastik kulübünde öğretmenlik yapmaya başladı. Ernst Eiselen ile birlikte yazdığı *Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze* (Jimnastik Alanlarının Düzenlenmesi Yönünden Alman Jimnastik Sanatı) 1816'da yayımlandı. 1819'un siyasal alandaki gerici atmosferinde, açıkça dile getirdiği milliyetçi görüşleri ve gençlik üzerindeki güçlü etkisi sakıncalı bulunarak tutuklandı, jimnastik kulübü kapatıldı. Yaklaşık bir yıl hapsedilen Jahn ardından Kolberg kentinde 1825'e değin gözetim altında tutuldu. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra da üniversite ya da orta dereceli okulların bulunduğu bir kentte yaşamayı yasaklanınca Freyburg an der Unstrut'a yerleşti ve ölene değin orada oturdu. Askerliği sırasında gösterdiği cesareten ötürü 1840'ta Demir Haç Nişanı ile ödüllendirildi. İki yıl sonra, fiilen 1819'dan beri sürmekte olan ülke çapındaki jimnastik yasağı kaldırıldı. Jahn 1848-49'da Frankfurt Ulusal Meclisi'nde görev yaptı.

Jahn, Alman dili ve kültürü üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak yazdığı *Das Deutsche Volkstum*'da (1810; Alman Ulu-su) kültür alanında milliyetçiliği ateşli biçimde savundu.

jai alai (Bask dilinde "neşeli şenlik"), İspanya'da PELOTA VASCA olarak bilinir, üç tarafı duvarla çevrili bir alanda kauçuktan yapılmış sert bir topu duvara çarpıtma ve yakalamaya dayanan oyun. Oyuncular, *cesta* denen, kola kayışla bağlanmış, keçe biçimli ve sepet örgüsü bir raket kullanırlar. Bask kökenli olan oyun 1900'de Küba'da oynanmaya başladıktan sonra Batı Yarıkü-re'de *jai alai* olarak anılmıştır.

Jai alai eltopunun bir biçiminden geliştirilmiştir. *Cesta* 76 cm uzunluğunda, zarif bir biçimde kavislendirilmiş ve oyuncunun topu tutabilmesini, ayrıca büyük bir güç ve hızla fırlatabilmesini sağlayan, etkili bir araçtır. Kestane ağacından çubuklarla desteklenmiş hafif bir kafes üzerine, Pirene Dağları'ndan getirilmiş kamışların örülmesiyle ismarlama olarak yapılır ve dışına deri bir eldiven dikilir. *Pelota* (İspanyolcada "top") denen top, beyzbol topundan biraz daha küçük, golf topundan daha ağır ve serttir. Oyunda topun saatte 240 km'lik hıza ulaşması olağandışı bir durum değildir. ABD'de profesyonel oyuncular 1967'den bu yana koruyucu başlıklar kullanmaktadırlar. Oyun alanı (*cancha*) günümüzde genellikle 53,3 m uzunlukta, 15,2 m genişliktedir. Duvar yüksekliği ise 12,2 m ya da daha fazladır. *Jai alai* tesisinin tümü *fronton* olarak adlandırılır. İlk Bask *fronton*'u 1785'te inşa edilmiştir. Günümüzde Küba'da, Meksika'da, ABD'de ve Filipinler'de de *fronton*'lar vardır.

Geleneksel olarak en iyi *jai alai* oyuncularını Bask Ülkesi'nden çıkmıştır. Ön alanda Juan Cruz Bustinduy (oyundaki adı Juaristi) ve Francisco Asis, arka alanda ise Ramon

Soraa ve Tomás Cortajarena, ayrıca oyunculuğu 50 yaşlarına kadar sürdüren Erdoza Menor yüzyılın önde gelen oyuncularından sayılabilir.

Kuralları son derece basit olan oyun, topa ön duvara doğru yapılan servis atışıyla başlar. Atılan top, sınırları belirlenmiş servis alanına düşmelidir. Tekler karşılaşmasında rakip oyuncu, çiftler karşılaşmasındaysa rakip oyunculardan biri, yere bir kereden fazla değmesine izin vermeden topu yakalamalı ve geri göndermelidir. Amaç, topu rakibin geri gönderemeyip puan kaybedeceği biçimde, hızla ve havada ekseri çevresinde döndürerek ön duvardan sektirmektir. Oyun, topun iskanalmasına ya da sınırların dışına çıkmasına değin sürer. Top eğer ön duvarın çevresinde, kırmızı ile belirgin biçimde işaretlenmiş alana, alanın üzerine örten perdeye ya da kırmızı ile işaretlenmiş herhangi bir alana çarparsa ya da ceza çizgisinin dışına düşerse sınırların dışına çıkmış sayılır. Bir oyuncu, önünde başka bir oyuncu olduğu için atışını keserse bu durum müdahale olarak kabul edilir ve atış tekrarlanır.

Jai alai, at yarışları gibi üzerinde bahis oynanabilen bir oyundur.

Jaime I, lakabı FATİH JAIME. İspanyolca JAIME EL CONQUISTADOR (d. 2 Şubat 1208, Montpellier, Toulouse Kontluğu - ö. 27 Temmuz 1276, Valencia, İspanya), 1213-76 arasında Aragon kralı. Balear Adaları ve Valencia'yı topraklarına katmış, böylece Aragon-Katalonya krallığının Akdeniz'de 14. yüzyılın son dönemine değin başıyla sürdürecekleri yayılma politikasını başlatmıştır.

Aragon kralı II. Pedro ile Marie de Montpellier'nin oğluydu. Albi heretiklerinin müttefiki olan babası Haçlılarla yaptığı Muret Çarpışması'nda (1213) öldüğünde, Jaime Fransa'nın Carcassonne kentinde Haçlıların önderi Simon de Montfort'un elinde tutsak bulunuyordu. 1213'te Aragon ve Katalonya kralı ilan edildi. Nisan 1214'te serbest bırakıldıktan sonra, koruyuculuğunu üstlenen Templier tarikatı üyelerince yetiştirilmek ve eğitilmek üzere Monzón'a gönderildi. Monzón'da bulunduğu sırada naiplik görevini yürüten büyük amcası Roussillon kontu Sancho, bazı Aragonlu ve Katalan soyluların muhalefeti nedeniyle 1218'de naiplikten çekildi. Jaime bunu izleyen ayaklanmalar sırasında birçok çarpışmaya katılarak savaş konusunda ilk deneyimlerini edindi.

1227'de Aragon ve Katalonya krallıklarının başına geçen Jaime'nin ilk işi yitirilen krallık topraklarını geri almak üzere savaş hazırlıklarına başlamak oldu. Onun dönemindeki iki büyük fetih hareketinin ilki olan Balear Adaları seferi, Aralık 1229'da Mayorka'nın alınmasıyla sonuçlandı. Zaragoza piskoposunun 1235'te Ibiza'yı almasıyla bütünyle Jaime'nin yönetimi altına giren Balear Adaları, bu tarihten sonra Katalonya kıyılarının korunmasında ve Doğu'ya ticaretin yürütülmesinde olduğu kadar, Doğu'ya düzenlenecek seferler açısından da büyük önem taşıyan bir üs durumuna geldi.

Jaime'nin Müslüman Arap hükümdarların yönetimindeki Valencia Krallığı'na karşı 1233'te başlatığı ikinci fetih seferi üç yıl sürdü. 1238'de başkent Valencia'nın alınmasına değin birçok kez kesintiye uğradı. Öteki kentlerin de ele geçirilmesiyle fethin tamamlanmasından sonra Aragon ve Kastilya krallıklarının yeni fethedilen topraklardaki sınırlarını belirleyen bir antlaşma imzalandı (1244).

Jaime ilk evliliğini 1221'de Kastilya kralı VIII. Alfonso'nun kızı Leonor'la yaptı.

Daha sonra Leonor'dan boşanarak Macaristan kralı II. András'ın kızı Yolande'yle evlendi (1235); bu evliliğinden çok sayıda çocuğu oldu. 1248 ve 1262'de topraklarını oğulları arasında paylaştırmayı şiddetli iç çekişmelere yol açmaktan başka bir işe yaramadı. İkinci paylaştırmada büyük oğlu Pedro'ya Aragon, Valencia ve Katalonya'yı, küçük oğlu Jaime'ye ise Balear Adaları ve Roussillon'la, Pedro'nun vasaı olarak yöneteceği öteki Pirene eyaletlerini verdi. Bu arada 1258'de imzaladığı Corbeil Antlaşması'yla, Katalan hanedanının o güne değin izlediği geleneksel politikayı terk edip Fransa'nın güneyindeki topraklar üzerindeki hak iddialarından vazgeçerek önemli bir siyasal hata yaptı.

Jaime'nin en önemli başarılarından biri Kuzey Afrika devletleriyle iyi ilişkiler kurarak bu bölgeyle ticareti geliştirmesi oldu. Ayrıca birinci vârisi Pedro'yu Sicilyalı Constance ile evlendirerek Sicilya Krallığı'nın sonraki yıllarda Aragon tahtına bağlanmasını koşullarını hazırladı. Ote yandan damadı Kastilya kralı X. Alfonso'nun, Murcia Krallığı'nda başlayan Magripli ayaklanmasını (1266) bastırmasına yardım etti. 1269'da ise Filistin'e başarısızlıkla sonuçlanan bir haçlı seferi düzenledi.

Jaime'nin hükümdarlığı sırasında *Llibre del consolat del mar* adıyla bilinen önemli bir denizcilik yasası derlendi. Valencia Krallığı'nda Aragon'dan bağımsız bir hukuk sistemi oluşturuldu. Aralarında Barcelona'nın da bulunduğu birçok kentte yerel yönetim birimleri kuruldu ve *Cortes* (Parlamento) ilk kez toplandı (1274).

Edebiyatçıların koruyucusu olan Jaime, kendi adını taşıyan vakayinamenin yazılmasına destek olmuş, uyrukları arasında siyasal ve kültürel hoşgörünün yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Jaime II, lakabı ADİL JAIME. İspanyolca JAIME EL JUSTO (d. y. 1264 - ö. 3 Kasım 1327, Barselona), Aragon (1295-1327) ve Sicilya (1285-95) kralı.

Babası III. Pedro'nun 11 Kasım 1285'te ölmesi üzerine I. Giacomo adıyla Sicilya tahtına çıktı. Ağabeyi III. Alfonso ise Aragon, Katalonya ve Valencia kralı oldu. III. Alfonso'nun 1291'de vâris bırakmadan ölmesi üzerine Jaime 1295'te Sicilya tahtından çekildi ve II. Jaime adıyla Aragon tahtına oturdu. Sicilya'yı ele geçirmek için mücadele eden Anjou'larla barış sağlayabilmek amacıyla, Anjou hanedanından Napoli kralı II. Carlo'nun kızı Blanche'la evlendi. Sicilya üzerindeki haklarından vazgeçmesi karşılığında kendisine bırakılan Sardinya ve Korsika adalarından yalnızca Sardinya'yı ele geçirebildi (1324). Ölümünden sonra yerine oğlu IV. Alfonso geçti.

Jajce, Osmanlı döneminde YAYÇA, Bosna-Hersek'te kent. Banja Luka'nın güneyinde, Vrbas Irmağı kıyısında yer alır. Bosna krallarının eski başkenti olan Jajce, 1461'de Osmanlıların eline geçti. Macarlarca geri alındıktan (1463) sonra Jajce bölgesinin merkezi yapıldı. 1528'de yeniden Osmanlı egemenliğine girdi; Osmanlı yönetimi 350 yıl sürdü. Avusturya işgaline karşı 1878'de başlayan yerel direnişe öncülük eden kent, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'ya katıldı. II. Dünya Savaşı sırasında, Mareşal Tito'nun yönetimindeki komünist direniş kuvvetlerinin hareket üssü oldu. Savaş sonrası anayasasını hazırlayan ve 29 Kasım 1943'te Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin kuran geçici parlamentonun ikinci oturumu burada yapıldı.

Jajce büyük ilgi gören bir turizm merkezidir; Pliva Irmağının iventili kesimlerinde Osmanlıların yaptırdığı ahşap su değirmen-

leri pek çok fotoğraf ve reklama konu olmuştur. Vrbas kanyonuna dökülen Pliva Çavları kentin yakınlarındadır. Pliva ve Vrbas ırmakları üzerinde iki hidroelektrik enerji santrali kurulmuştur. Kentte kalsiyum karbür üreten bir elektrokimya fabrikası vardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 41.197.

Jakamar, *Piciformes* takımının *Galbulidae* familyasını oluşturan 15 kuş türünün ortak adı. Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan bu kuşlar parlak renkleri ve iri başlarından kuyruklarına doğru incelen gövdeleriyle dikkat çeker. Kuyrukları genellikle uzun ve sivri uçlu, bazılarında köşelidir.

Paskuyruk jakamar (*Galbula ruficauda*)
H. Jon Janosik'in çizimi

Çoğunun sırt ve göğüs bölümü mavi, yeşil ya da tunç renginde menevişli, gerdanları erkeklerde beyaz, dişilerde kahverengidir. En iyi bilinen türlerden, 25 cm uzunluğundaki paskuyruk jakamar (*Galbula ruficauda*) Meksika'nın güneyinden Arjantin'e kadar uzanan bölgelerde yaşar.

Orman içinde akarsuların kıyısındaki ağaçlara tüneyen jakamarlar uzun, keskin gagalarını havaya kaldırıp avını bekler. Yakınından kelebek ya da kızböceği gibi uçucu bir böcek geçerken üstüne hızla atılır ve gagasına sıkıştığı avını tüneginde parçalayarak yer. Jakamarlar yumurtalarını yerde ya da bir setin üstünde açtığı oyuga bırakır.

jakar tezgâhı bak. Jacquard tezgâhı

Jakaranda (*Jacaranda*), *Bignoniaceae* familyasından yaklaşık 50 kadar ağaç ve çalı türü içeren cins. Anayurdu Orta ve Güney Amerika ile Batı Hint Adalarıdır. Karşılıklı dizilen ikilitüysü yaprakları, kümeler oluşturan mavi ya da mor renkli çiçekleri ve içinde çok sayıda tohum bulunan yassı kapsül biçiminde meyveleri vardır. Bu cinsin özellikle *J. mimosifolia* ve *J. cuspidifolia* türleri gösterişli çiçekleri nedeniyle sıcak iklimli bölgelerde yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Jakaranda (*Jacaranda acutifolia*)
Walter Dorn

Ayrıca, baklagiller (*Fabaceae*) familyasından değerli bir güllağacı kaynağı olan *Machaerium* türleri ile gene aynı familyanın *Dalbergia nigra* türünden elde edilen güllağacı da kimi yörelerde jakaranda adıyla bilinir.

Jakarta bak. Cakarta

Jakobenler, Fransızca JACOBINS, resmi adı (1789-92) ANAYASANIN DOSTLARI DERNEĞİ (SOCIÉTÉ DES AMIS DE LA CONSTITUTION) ya da (1792-94) ÖZGÜRLÜK VE EŞİTLİK DOSTLARI JAKOBENLER DERNEĞİ (SOCIÉTÉ DES JACOBINS, AMIS DE LA LIBERTÉ ET DE L'ÉGALITÉ). Fransız Devrimi'nin en ünlü siyasal grubu. Aşırı eşitlikçi ve şiddet yanlısı politikalarla özdeşleştirilmiş, 1793 ortalarından 1794 ortalarına değin devrim hükümetine egemen olmuştur.

Jakobenlerin kökeni 1789 *États-Généraux*'sundaki Bretanya temsilcilerinin Fransa'nın öbür yörelerinin temsilcileriyle toplanarak ortak tavır belirlemeye çalıştıkları Versailles'daki Breton Kulübü'ne dayanır. Aralık 1789'da, Ulusal Meclis'in Paris'e taşınmasından sonra Anayasanın Dostları Derneği adıyla yeniden örgütlenen grup, toplantılarını Paris'te Jakobenler diye bilinen Dominikenlerden kalma bir manastırda yaptığı için yaygın olarak Jakoben Grubu adıyla anıldı. Amaçları devrimin kazanımlarını aristokrasiden gelebilecek gerici harekete karşı korumaktı. Çok geçmeden meclisteki temsilciler dışında, genellikle varlıklı burjuvalar ve yazarlar da gruba kabul edilmeye başladı. Ayrıca bütün Fransa'da örgüt şubeleri açıldı. 1790'da Paris'teki grubun 1.200 üyesi ve 152 şubesi vardı.

Temmuz 1791'de Jakobenler, Fransa'dan kaçma girişimi başarısızlığa uğrayan XVI. Louis'nin tahttan indirilmesi konusundaki tartışma yüzünden bölündüler. İlimli üyelerin çoğu ayrılarak rakip örgüt Club des Feuillants'a katıldı. Geride kalan az sayıda ki temsilciden biri olan Robespierre, Jakobenler içinde önemli bir konuma geldi.

Ağustos 1792'de monarşi kaldırıldı. Hâlâ cumhuriyetçi tanımlamasını benimsemeyi göze alamayan Jakobenler bu olayda doğrudan bir rol oynamamıştı. Daha sonra ise devrimi yönlendiren başlıca gruplardan biri haline geldiler ve Eylülde cumhuriyet ilan edilince, Özgürlük ve Eşitlik Dostları Jakobenler Derneği adını aldı. Yeni yasama organı Konvansiyon'a solcu Montagnard'ların (Dağlılar) kabul edilmesiyle daha demokrat, Paris'teki işçi ve zanaatçıların taleplerini karşıladığı için de daha popüler bir nitelik kazandı. Konvansiyon döneminin ilk aşamasında Jakoben kulüpleri, Montagnard'ların buluşma yeri oldu ve hem kralın idamında (Ocak 1793), hem de ilimli Jirondenlerin saf dışı edilmesinde (Haziran 1793) önemli rol oynadı.

Terör Dönemi'nde yerel Jakoben kulüpleri 1793 yaz aylarından başlayarak rejimin araçlarına dönüştü. 1793'te Fransa'da yaklaşık 5 ile 8 bin arasında yerel kulüp vardı ve üye sayıları 500 bindi. Hükümet mekanizmasının bir parçası olan bu kulüpler ordu için malzeme bulmak ve yerel pazarların güvenliğini sağlamak gibi görevler üstlenmişlerdi. Çoğu zaman yerel memurların yerine Jakobenler getiriliyordu. Toplumda erdemi temsil ettiklerine inanan kulüpler, görüşlerinden kuşkulandıkları kişileri gözleyordu. Hırstıyanlığı etkisizleştirme hareketine önderlik ediyor ve devrim şenlikleri düzenliyordu.

Paris'teki kulüp, Kamu Güvenliği Komitesi'ndeki konumundan yararlanarak devrim hükümetinde ağırlıklı rol oynayan Robespierre'e bağlı duruma geldi. Robespierre'in devrim karşıtlarına saldırılarını ve hoşnutsuz işçilerin denetimli ekonomi taleplerine karşı direnmesini destekledi. Robespierre 9

Thermidor II. Yıl'da (27 Temmuz 1794) düşürülünce kulüp geçici olarak kapatıldı. Daha sonra Thermidor hükümetine karşı bir muhalefet merkezi olarak yeniden açıldıysa da 21 Brumaire'de (11 Kasım 1794) süresiz kapatıldı.

1795'te Panthéon Kulübü, 1799'da da Manège Kulübü kısa sürelerle Jakoben ruhunu canlandırdı. Ayrıca, bazı yerel kulüpler, resmi yasağa karşın VIII. Yıl'a değin (1799-1800) varlıklarını sürdürdüler.

Jakoben adı, Fransız Devrimi döneminde İngiltere'de ve başka ülkelerde ortaya çıkan radikaller için de kullanılmıştır. Günümüzün siyasal yazınında ise terim, kendini halkın yerine koyarak "halk adına, halka karşın" hareket edilecek kadar radikal bir seçkin azınlık devrimciliği anlamını kazanmıştır.

Jakobson, Roman, Rusça ROMAN OSIPOVİÇ YAKOBSON (d. 11 Ekim 1896, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 18 Temmuz 1982, Boston, ABD). Rus asıllı ABD'li dilbilimci. Prag okulu olarak bilinen yapısal dilbilim akımının başlıca kurucularındandır. Bu okulun kuramsal ve uygulamaya yönelik çalışmalarının geniş bir kapsam kazanmasını sağlamış ve görüşleriyle hem dilbilimcileri, hem de edebiyat kuramcılarını etkilemiştir.

1920'de, Moskova Yüksek Tiyatro Okulu'nda Rusça dersleri vermeye başladı. 1928'de, Prag okulundan meslektaşları Nikolay S. Trubetskoy ve S. I. Karseski ile birlikte, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'un yapısal dilbilim anlayışından hareket ederek yeni bir yöntem geliştirdi. Konuşma seslerinin işlevini incelemek için geliştirdikleri bu yöntemin, dilin hem belirli bir andaki durumunu ele alan eşsüremlî bir incelemede, hem de dili değişim süreci içinde ele alacak artsüremlî bir incelemede kullanılabileceğini ileri sürdü. Jakobson'un ilk yapıtları arasında *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celles des autres langues slaves* (1929; Rusçanın Sesbilimsel Evrimi Üzerine Öteki Slav Dilleriyle Karşılaştırmalı Açıklamalar) ve *Harakteristike evraziskovo yazikovovo soy-uz* (1931; Avrasya Diller Akrabalığının Özellikleri) yer alır.

Jakobson, 1933'te Çekoslovakya'nın Brno kentindeki Masarykova (bugün Purkyně) Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1934'te aynı üniversitede Rus filolojisi profesörü, 1936'da ise ortaçağ Çekoslovak edebiyatı profesörü oldu. Ama Avrupa'daki siyasal durum yüzünden, görevinden ayrılacak zorunda kaldı ve sırasıyla Kopenhag, Oslo ve Uppsala üniversitelerinde konuk profesör olarak çalıştı. Bu dönemde özellikle sesbilimsel tümeller sorunuyla ilgilendi ve Uppsala'da *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze* (1941; Çocuk Dili, Afazi ve Genel Ses Yasaları) adlı kitabını yayımladı. 1941'de New York kentine gitti ve 1943-49 arasında Columbia Üniversitesi'nde ders verdi. 1949-67 arasında Harvard Üniversitesi'nde Slav dilleri ve edebiyatı, ayrıca genel dilbilim dersleri verdi. Sonraki yapıtları arasında, konuşma seslerinin ayırt edici özellikleri konusundaki ilk çalışmalarından biri olan *Preliminaries to Speech Analysis* (1952, C. Gunnar, M. Fant ve M. Halle ile birlikte; Konuşma Çözümlemesi İçin Ön Çalışmalar) ve *Fundamentals of Language* (1956, yb 1971, M. Halle ile birlikte; Dilin Temelleri) yer alır. *Selected Writings* (1967-71, 6 cilt; Seçme Yazılar) sözcük, dil, şiir, dilbilgisi, sesbilim çalışmaları, Slav destanları ve gelenekleriyle ilgili yazıları kapsar. Linda R. Waugh ile birlikte yazdığı *The*

Sound Shape of Language (Dilin Ses Yapısı) 1979'da yayımlanmıştır.

jakopsit, spinellerin magnetit dizisinden, manganez demir oksit minerali. Ayrıca bak. magnetit.

JAL bak. Japan Air Lines Co., Ltd.

Jalapa, Guatemala'nın güneydoğu kesiminde il. 2.063 km²'lik alanı içinde kıta bölümünü yer alır. Suları Motagua ve Ostua ırmaklarının toplanan Jalapa'nın iklimi vadilerde ılıman, dağlarda serindir. Bölge halkının çoğunu oluşturan Yerliler mısır, buğday, fasulye, tütün ve pirinç yetiştirirler. Peynir üretimi amacıyla sığır beslenir. Sık ormanlardan kereste elde edilir. Biri dışında tümü kaplı olan yollar, birbirinden kopuk platolardan geçerek il merkezi Jalapa'da kesişir. Nüfus (1991 tah.) 190.847.

Jalapa, Guatemala'nın güneydoğu kesimindeki Jalapa ilinin merkezi kent. Orta Plato'daki güzel manzaralı bir vadiye, 1.362 m yükseklikte yer alır. Yöneltilmiş işlevinin yanı sıra, tarım ve hayvancılık yapılan verimli hinterlandının ticaret ve imalat merkezidir. Ülkenin öteki bölgelerinden yalıtılmış bulunduğu için, birçok ögesini sömürgecilik döneminin mimarlık ve kültürünün etkisinden koruyabilmiştir. Bir asfalt yol ile güneydeki Pan-Amerikan Karayolu'na, kuzeyden geçen karayoluyla da Guatemala kentine bağlanır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 54.539.

Jalapa, tam adı JALAPA ENRIQUEZ, Meksika'nın ortadoğu kesiminde, Veracruz eyaletinin merkezi kent. Doğu Sierra Madre'de denizden 1.427 m yükseklikte yer alır. Hernán Cortés'in 1519'da yöreden geçtiği sırada zengin bir Yerli köyüydü. Günümüzde güzel iklimi ve çiçekleriyle tanınır; ayrıca çevrede üretilen kahve ve tütünün toplandığı bir pazar merkezidir. Sömürgecilik döneminde, İspanya'ya gümüş taşıyan filoların geri dönerken Cádiz'den (İspanya) getirdikleri malların satıldığı yıllık panayırıyla ünlüydü. Kentin kültürel görünümü mimarisi hem İspanyol, hem de Magrip üsluplarından izler taşır. Veracruz Üniversitesi'ni (1944) barındıran kente hem kara, hem demir yoluyla ulaşılır. Nüfus (1980) 204.594.

Jalisco, Meksika'nın ortabatı kesiminde eyalet. Kuzeyde Nayarit, Aguascalientes ve Zacatecas, doğuda Guanajuato, güneyde Michoacán ve Colima eyaletleri, batıda da Büyük Okyanusla çevrilidir. Yüzölçümü 80.836 km², merkezi Guadalajara'dır. Sık ormanlarla kaplı dar kıyı ovasını Anáhuac bölgesi içindeki yüksek platodan ayıran Batı Sierra Madre, eyaleti baştan başa geçer. Volkanik oluşumlu bu dağlık alanda sık sık deprem olur. Eyalette bulunan çok sayıda gölden biri olan Chapala, Meksika'nın en büyük gölü ve gözde bir sayfiye merkezidir.

İspanyolların 1526'da istila ettiği Jalisco, daha sonra Aguascalientes ile Zacatecas'ı da içine alan Nueva Galicia'ya bağlandı. Günümüzde Nayarit eyaletini oluşturan Tepic toprakları kıyı bölgesinden 1889'da ayrıldı.

Jalisco'nun ekonomisi tarımsal ürünlere (yüksek kesimde mısır, buğday ve fasulye, daha ılıman yörelerde şeker kamışı, pamuk, pirinç ve tütün), kıyı bölgesinden gelen orman ürünlerine, platolarda yetiştirilen çiftlik hayvanlarına ve madencilığe (gümüş, altın, cıva, bakır ve çeşitli değerli taşlar) dayanır. Çeşitlilik gösteren sanayi kuruluş-

ları arasında dokuma ve çimento fabrikalarıyla elektrik santralleri sayılabilir. Guadalajara'yı Mazatlán, México ve iç bölgelerdeki öteki kent merkezlerine bağlayan yaygın bir kara ve demir yolu ağı vardır. Nüfusun önemli bir bölümünü Yerliler ve Mestizolar oluşturmaktadır. Nüfus (1990 geç.) 5.278.987.

Jaluit Atolu, Büyük Okyanusun ortabatı kesiminde, Marshall Adaları Cumhuriyeti'nin batı bölümünü oluşturan Ralik zincirinde mercan oluşumu. Toplam kara alanı 11,4 km²'yi bulur; gemilerin kolayca yanaşabilirdiği korunaklı bir lagünü vardır. Marshall Adalarına gelen ilk misyonerler 1857'de Jaluit'te karaya çıktılar. Almanya'nın adaları üzerinde ilan ettiği protektora da 1885'te resmen burada açıklandı. Almanya'nın yönetsel merkez olarak seçtiği Jaluit, Japon yönetimi altında da bu konumunu sürdürdü. Yoğun tahkimata karşın, II. Dünya Savaşı sırasında ABD bombardımanlarıyla büyük yıkıma uğradı. Başlıca yerleşim merkezi olan Jabor, savaştan sonra gelişmekle birlikte, 1980'lerde henüz savaş öncesindeki parlak dönemine ulaşamamıştı. Ekonomisi kopra ihracatına dayanan adada balıkçılık da önem taşır. Nüfus (1985 tah.) 609.

Jamaame, CAMAAME olarak da yazılır, İtalyan döneminde MARGHERITA, Doğu Afrika'da, Somali'nin güney kesimindeki Aşağı Cubba yönetim bölgesinin (*gobolka*) kuzeydoğusunda kent. Ekvator'un hemen kuzeyinde, Hint Okyanusu yakınındaki güneydoğu kıyı düzlüklerinde kurulmuştur; Cubba Irmağının aşağı çıkışının doğu yakınındadır. Önemli bir tarım, ticaret ve sanayi merkezidir. Başlıca ürün olan muz 56 km güneydeki Kismaayo limanından ihraç edilir. Pamuk, yerfıstığı ve mısır da yetiştirilmektedir. 1974'te İtalyan hükümetiyle ortaklaşa kurulan Ulusal Plastik ve Karton Şirketi (NPCC) Jamaame'de yer alır. Bu kuruluş ithal malı ambalaj malzemesi kullanma zorunluluğunu ortadan kaldırarak Somali muzlarının daha ucuz fiyatla Avrupa'ya satılmasını, dolayısıyla da ihracatın artmasını sağlamıştır. Kentin Kismaayo ve Mogadişu ile karayolu bağlantısı vardır. Nüfus (son sayım) 22.030.

Jama'are, CEMARE olarak da yazılır, Nijerya'nın kuzeyindeki Bauchi eyaletinde kent ve geleneksel emirlik. Kent Katagum'un bir kolu olan Jama'are Irmağı kıyısında, Wudil, Azare ve Faggo'dan gelen yolların kesiştiği yerde kuruludur. Emirlik ise, Usman dan Fodio önderliğindeki Fulani (Peul) cihadının komutanlarından I. Muhammadu Vabi tarafından 1811'de kurulmuş, ama 1835'e değin resmen tanınmamıştır. Jama'are Fulanilerinin önderi Sambole'i'nin Katsina'daki Hausa ayaklanmasının bastırılmasında yaptığı yardımları ödüllendirmek için, *sarkin musulmi* (müminlerin kumandanı) ve Sokoto sultanı Muhammed Bello, bu tarihte emirliği resmen tanıdı. 1850'lerde Emir Muhammadu Maude, kentin çevresine dört kapılı ve 6 m yüksekliğinde surlar yaptırdı; ama Jama'are, Hadejia emiri Buhari'nin 1850'ler ve 1860'lardaki saldırıları karşısında güçlüğü ayakta kalabildi. 1903'te Kano kentinin İngilizlerce alınmasından sonra II. Muhammadu Vabi İngilizlere teslim oldu. Kano ilinin Katgum bölümüne katılan Jama'are 1926'da Bauchi iline bağlandı ve 1976'da Bauchi eyaletinin bir parçası oldu. Yöre nüfusunun büyük bölümünü Fulani, Şirava, Kanuri ve Hausalar oluşturmaktadır. Taşkın ovalarında (*fadama*) yerfıstığı, pamuk, kacadan, dan, börülce ve sebze yetiştirilir; ayrıca keçi, sığır, koyun, eşek ve at beslenir. 1970'lerin sonlarında, tarımsal verimi artırmak amacıyla Hadejia-Jama'are

İrmağı Havzası Kalkındırma İdaresi kurulmuştur. Pamuk dokumacılığı ve özellikle indigo (çivit) ile yapılan boyamacılık yöredeki önemli uğrassalardır. Bir yerel yönetim konseyinin merkezi olan kentte bir ilköğretmen okulu, bir hastane ve bir cüzam kliniği vardır. Nüfus (1972 tah.) kent, 15.740.

Jamaica Körfezi, Atlas Okyanusunda sık körfez. ABD'de, New York eyaletinin güneydoğusundaki Long Island'ın güneybatı kıyısında yaklaşık 50 km²'lik bir alanı kaplar. New York limanının bir bölümünü oluşturur ve güneyindeki Rockaway Yarımadası ile dış etkilerden korunur. Cross Bay Bulvarı ile boydan boya geçen körfezde bataklıklarla kaplı çok sayıda ada vardır. Üzerinde bir köprü bulunan Rockaway Koyu ile güneybatıda okyanusa açılan körfezin giriş kanalı yakınlarında Coney Island yer alır. Brooklyn kıyısında, eskiden bir ABD deniz hava üssü olan Floyd Bennett Havaalanı, kuzeydoğu kıyısındaki Idlewild'da ise John F. Kennedy Uluslararası Havalimanı bulunur.

Jamaika, İngilizce JAMAICA. Batı Hint Adalarında ada ülkesi. Antil Denizinin ortasında, başlıca deniz ticaret yollarının kavşağında yer alır. Küba'nın yaklaşık 145 km güneyine, Haiti'nin yaklaşık 160 km batısına, Nikaragua'daki Gracias a Dios Burnunun yaklaşık 499 km kuzeydoğusuna düşer. 10.991 km²'lik yüzölçümüyle, Küba ve Hispaniola'dan sonra Antiller'in üçüncü büyük adasıdır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 235 km, kuzey-doğu doğrultusunda yaklaşık 56 km boyunca uzanır. Başkenti Kingston, 1991 tahmini nüfusu 2.420.000'dir.

DOĞAL YAPI Yüzey şekilleri. Jamaika coğrafi bakımdan üç ana bölgeye ayrılır: Kıyı düzlükleri ve vadiler, kireçtaşı oluşumlu plato ve iç kesimlerdeki dağlık bölge. Adayı çepeçevre kuşatan ve yoğun tarım yapılan kıyı düzlükleri güney ve batıda 8-16 km genişliğe ulaşır. İç kesimlere doğru düzlüklerin yerini kireçtaşı oluşumlu, parçalanmış bir plato alır. Deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 460 m olan bu plato, adanın yarıya yakın bölümünü kaplar. Platonun Cockpit Country (1.300 km²) olarak adlandırılan ulaşılması güç, yüksek kesimlerinde çok sayıda düden, yeraltı suyu ve mağaranın yer aldığı karst oluşumları bulunur. Sık ormanlarla kaplı olan iç kesimdeki sarp dağlık bölgenin deniz düzeyinden yüksekliği 1.530-2.140 m arasında değişir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan çok sayıda sıradağın en önemlisi Blue Dağlarıdır (Mavi Dağlar). Ülkenin en yüksek noktası olan Blue Doruğu (2.256 m) bu dağlar üzerindedir.

Adanın en uzun (71 km) ve en önemli akarsuyu batıdaki Black Irmağıdır. Aşağı çıkışının 40 km'lik bölümü ulaşımı elverişli olan bu ırmak dışındaki akarsuların çoğu ulaşımı elverişsizdir. Küçük ırmakların çoğu karst bölgesindeki düdenlerde kaybolur. Adada birçok madensuyu kaynağına da rastlanır.

İklim. Jamaika'da yıl boyunca önemli sıcaklık farklılıkları göstermeyen tropik bir deniz iklimi hüküm sürer. Kış ve yaz arasında önemli sıcaklık farklılıkları yoktur. Kış aylarında 24°C olan ortalama sıcaklık yazın ancak 27°C'ye yükselir. Yıllık ortalama 2.000 mm olan yağışların en yoğun olduğu dönemler mayıs-haziran ve eylül-kasım aylarıdır. Doğudaki dağlarda 5.200 mm olan yıllık yağış miktarı, güneybatıdaki kıyı bölgesinde 780 mm'ye kadar iner. Yıl boyunca esen kuzeydoğu alize rüzgârlarının dışında yaz harikanları da görülür. 1980'deki "Allen" harikanı ile 1692 ve

1907'deki depremler büyük yıkıma yol açmıştır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. 15. yüzyılda adanın neredeyse tamamını kaplayan ormanlar, konut yapımı ve tarım arazisi açma amacıyla Avrupalılarca önemli ölçüde yok edilmiştir. Bugün ülkenin doğal bitki örtüsü yağış miktarına bağlı olarak büyük bir çeşitlilik gösterir. Kuzeydoğu ve doğudaki sık bambu, abanoz, maun ve gülağacı ormanları, güneybatıda yerini kurak savanlara bırakır. Muz plantasyonlarının büyük bölümü kuzeydoğudaki dağların eteklerinde ve vadilerde toplanmıştır. Kıyı düzlüklerinin büyük bölümü şeker kamışı plantasyonlarıyla kaplıdır. Yabani hayvan varlığı kuyruksüren, keler, yarasa ve yaban domuzu ile Jamaika'nın simgesi bir kolibri türünü de kapsayan çeşitli kuş türleriyle sınırlıdır.

NÜFUS. Jamaika'da nüfusun büyük bölümünü Afrikalı Siyah kölelerin ve Mulattoların (Avrupalı-Afrikalı karışımı) soyundan gelenler oluşturur. Ayrıca İngiliz, Hintli, Çinli, Suriyeli, Portekizli ve Alman azınlık grupları da vardır. Resmi dil olan İngilizce'nin yanı sıra İspanyolca, Fransızca ve Afrika dillerinden çeşitli özellikler almış bir İngilizce Kreolü de yaygın olarak konuş-

EKONOMİ. Jamaika'nın gelişme yolundaki karma ekonomisi büyük ölçüde turizme ve maden ihracatına dayanır; bu alanlarda yabancı sermayenin büyük ağırlığı vardır. Dünya ekonomisindeki durgunluğun etkisiyle 1970'lerin ortalarıyla 1980'lerin başlarında ülke ciddi bir bunalıma sürüklenmiştir. 1989 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 3,01 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 1.260 ABD Doları'dır.

1990 verilerine göre gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı yaklaşık yüzde 5,3 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 22'si çalışır. Şeker, melas ve rom dışındaki tarımsal ihracat ürünleri arasında muz, turuncgiller ve hindistancevizi sayılabilir. Kök ve yumrularından besin olarak yararlanılan bitkilerle, tırsır, pirinç ve kopra üretimi iş gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Maden ve turizm sanayilerine ağırlık verilmesi nedeniyle durgunluk içine giren tarım sektörü su baskınları ve 1980'deki "Allen" harikanının etkisiyle daha da gerilemiştir. Balıkçılık ekonomiye önemli bir katkıda bulunur.

Jamaika dünyanın üçüncü büyük boksit ve alümina (alüminyum yapımında kullanılan

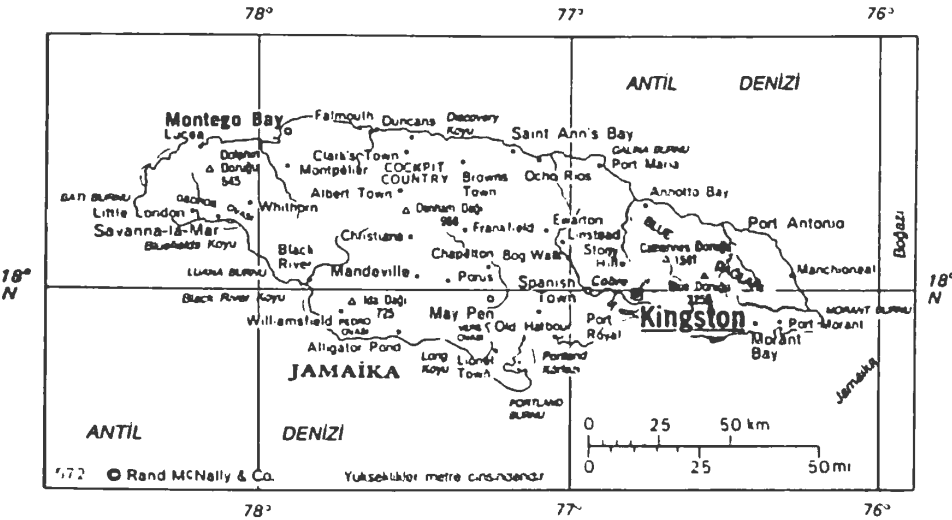
rında bir gazete ve radyo istasyonu ile otellerin de bulunduğu birçok kamu kuruluşu özel sektöre devredilmiştir. Öte yandan 1981'de Uluslararası Para Fonu'yla (IMF) bir antlaşma imzalanmıştır. Jamaika'ya kredi veren öteki kuruluşlar arasında Dünya Bankası (IBRD), Amerika Kıtası Kalkınma Bankası (IDB) ve Antiller Kalkınma Bankası sayılabilir. Başlıca ihracat ürünleri alümina, boksit, şeker ve öteki tarım ürünleriyle çeşitli giyim eşyası; başlıca ithal ürünleri ise yiyecek ve içecek maddeleri, tütün, madensel yakıtlar, mamul maddeler, gübre ve makinedir. Jamaika'nın dış ticaretinde en önemli yer ABD, Kanada, İngiltere ve Venezuela tutar.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Jamaika parlamenter sistemle yönetilen, Uluslar Topluluğu üyesi, bağımsız bir ülkedir. 1962 Anayasası'na göre, ülkenin devlet başkanı genel valinin temsil ettiği İngiliz hükümdarıdır. Genel vali büyük ölçüde sembolik yetkiler taşır. Yürütme organı olan hükümetin başında parlamentodaki çoğunluk partisinin önderi olan başbakan yer alır. Parlamento, üyeleri seçimle belirlenen 60 kişilik Temsilciler Meclisi ile üyeleri genel vali tarafından atanan 21 üyeli Senato'dan oluşur. Genel vali Senato üyelerinden 13'ünü başbakanın, 8'ini ise muhalefet partisi başkanının önerdiği kişiler arasından seçer. Genel seçimler en az beş yılda bir yapılır. Başlıca siyasal partiler Jamaika Emek Partisi (JLP) ve Ulusal Halk Partisi' dir (PNP). En yüksek yargı merci Yüksek Mahkeme'dir. Jamaika yönetsel açıdan 14 ile ayrılmıştır.

On sekiz yaşın üzerindeki bütün çalışanları kapsayan sosyal sigorta sistemi emekli, dul ve yetim aylığının yanı sıra kaza ve sakatlık yardımlarını kapsar. Sağlık koşulları öteki Antil ülkelerine göre daha iyidir. Genel sağlık ekiplerinin yürüttükleri etkin çalışmalar sonucu çiçek, sarıhumma ve sıtma denetim altına alınmışsa da verem, grip, boğmaca, kızıl gibi hastalıklar önemini korumaktadır. Ortalama ömür (1985-90) erkeklerde 70,4 yıl, kadınlarda 74,8 yıldır. 1989'da binde 27 olan bebek ölüm oranı Amerika ülkelerindeki ölçülere göre oldukça düşük bir düzeydedir. Eğitim 6-15 yaş arasında zorunlu ve parasızdır. Nüfusun yaklaşık yüzde 98'i okuryazardır. 1947'de kurulan Batı Hint Adaları Üniversitesi'nin ana kampusu Kingston'ın kuzeydoğu kesimindeki Mona'dadır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Jamaika'da 1940'larda gelişen ulusal edebiyatın da etkisiyle, canlı ve verimli bir sanat yaşamı doğmuştur. Jamaikalı romancıların yapıtları birçok dile çevrilmiş, Jamaikalı sanatçılar yabancı ülkelerde başarılı sergiler açmışlardır. 1962'de kurulan Ulusal Dans Tiyatro Topluluğu dünyaca ünlüdür. Afrika kültüründen derin izler taşıyan renkli ve ritmik ezgilere dayalı Jamaika folk müziğinde de önemli bir canlanma yaşanmaktadır.

TARİH. Kristof Kolomb'un Yenidünya'ya ikinci yolculuğu (1494) sırasında gördüğü Jamaika'da Aravaklar yaşıyordu. Güney Amerika'dan Büyük Antiller'e 10 250'ye doğru göç eden Aravakların Jamaika'ya birkaç yüzyıl sonra ulaştıkları sanılmaktadır. Kolomb'un Jamaika'yı görmesinden 15 yıl sonra adayı fethederek sömürgeleştiren İspanyollar, buraya Sant' Jago adını verdiler. Ama altın bulamamanın verdiği düş kırıklığıyla çok geçmeden adayı kendi haline bıraktılar. 1523'te kurulan St. Iago de la Vega (sonradan Spanish Town) 1872'ye değin adanın başkenti olarak kaldı.

JAMAİKA

lur. Nüfusun büyük bölümü İngiltere Kilisesi'ne bağlıdır. Başka Hristiyan mezheplerine bağlı cemaatlerin dışındaki dinsel azınlıklar arasında Yahudiler, Hindular ve Müslümanlar sayılabilir. Hristiyanlığa ve ruhların bedene egemen olduğu inançına dayanan Pocomania ve Cumina gibi kültürler yaygındır. Jamaika aynı zamanda Rastafariciliğin merkezidir.

Jamaika'nın yıllık ortalama nüfus artış hızı (1990) binde 19,7'ye dünya ortalamasına yakın bir düzeydedir. 1960'larda binde 42 olan doğum oranı, nüfus planlamasına yönelik çalışmalarla 1990'da binde 24,8'e düşürülürken, sağlık hizmetlerinin gelişmesinin etkisiyle ölüm oranı da binde 5,1 gibi düşük bir düzeye inmiştir. Toplam nüfusun yaklaşık yüzde 33'ü 15 yaşın altındadır. Hükümet nüfus artış hızını azaltmak amacıyla yurtdışına göçü desteklemektedir. Jamaikalıların göç ettikleri yabancı ülkelerin başında ABD gelir.

Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 52,3'tür. Kentlerde işsizlik oranını önemli ölçüde artıran kırsal kesimden yoğun göçleri önlemek için bir tarım reformu programı uygulamaya konmuştur. Ortalama nüfus yoğunluğu (1991) km² başına 220,2 kişidir; en yoğun nüfuslu kesim kıyı düzlükleridir. Başlıca kentler Kingston, Spanish Town, Port Maria ve Montego Bay'dir.

bir boksit ürünü) üreticisidir. Öteki madenler arasında jips, silisli kum ve adanın her yerinde rastlanan kireçtaşı sayılabilir. Madencilik şirketlerinin büyük bölümü yabancılarla aittir. Hükümet 1979'da yapılan bir antlaşmayla şirketler üzerinde belli bir denetim sağlayarak toplam üretimden pay almaya başlamıştır.

GSYİH içindeki payı yaklaşık yüzde 20 olan sanayi sektöründe toplam işgücünün yüzde 12'si çalışır. Boksit ve alümina üretimi ağırlıkta olmakla birlikte çimento, tütün ve çeşitli tüketim malları üreten yerel sanayiler de gelişmeye başlamıştır. 1989'da 2,5 milyar kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin büyük bölümü ithal yakıttan elde edilir.

Hizmet sektörünün GSMH ve toplam istihdam içindeki payı yüzde 50'den fazladır. Boksit ve alüminadan sonra ülkenin ikinci büyük döviz kaynağını oluşturan turizm, siyasal karışıklıklar ve şiddet olayları nedeniyle bir dönem gerilemesine karşın, 1980'lerin başında yeniden canlanmaya başlamıştır.

Ekonomide son yıllarda yaşanan başlıca sorunlar ihracat gelirlerinin ithalatı karşılamaması nedeniyle sürekli artan dış borçlar ve yüksek işsizlik oranıdır. Hükümetin ekonomik bunalımı aşmak için yürürlüğe koyduğu program çerçevesinde, yabancı sermayeyi özel sektöre yatırım yapmaya özendirici çeşitli önlemler alınmış ve arala-

İspanyollar, adayı yönetimleri altında tuttukları dönemde, soylarını tükettikleri Yerli Aravakların yerini almak üzere Afrika'dan az sayıda Siyah köle de getirdiler.

Oliver Cromwell döneminde Batı Hint Adalarına düzenlenen sefer (1655) sonunda Jamaika, İngiltere'nin Amerika kıtasında savaş sonucu ele geçirdiği ilk sömürge oldu. İngilizler beş yıl içinde adada yaşayan bütün İspanyolları sınır dışı ettiler. İspanyolların desteklediği *maroon* adlı kaçak köleler ise ülkenin sık ormanlarla kaplı dağlık kesimlerine çekilerek yaklaşık 150 yıl boyunca İngilizlere karşı silahlı bağımsızlık mücadelesi yürüttüler. Madrid Antlaşması'yla (1670) Jamaika üzerinde resmen egemenlik kuran İngilizler, Port Royal'deki üslerinden İspanyol gemilerine ve Antiller'deki İspanyol sömürgelerine karşı sürekli saldırılar

timini bütün Jamaikalılara oy hakkı tanıyan ve iki meclisli bir parlamentonun kurulmasını öngören bir anayasayı yürürlüğe koymak zorunda kaldı (1944). Jamaika içişlerinde tam bağımsızlık hakkını ancak 1959'da elde edebildi.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde tarım ürünlerinin işlenmesine dayalı bazı sanayi tesislerinin kurulması, turizmin gelişmeye başlaması ve boksit madenlerinin işletmeye açılmasıyla ekonomide belli bir gelişme sağlandı. Jamaika Ocak 1958'de Uluslar Topluluğu içinde bir birim oluşturan bazı Antil adalarıyla birlikte Batı Hint Adaları Federasyonu'nun kurucu üyeleri arasında yer aldı. Temmuz 1959'da yapılan genel seçimlerin ardından Norman Manley önderliğindeki Ulusal Halk Partisi (PNP) hükümeti kurdu. Federasyondan ayrılmayı savunan Sir Alexander Bustamante önderliğindeki Jamaika Emek Partisi (JLP), 1961'de yapılan referandumda önemli oranda oy

Kingston'da nüfusun en yoğun olduğu kenar mahallelerden tipik bir görünüm, Jamaika
ABC Ajansı

düzenleyen korsanların etkinliklerine son verdiler.

İspanyolların başlatıldığı köle ticareti İngiliz yönetimi sırasında daha da gelişerek sürdü. İngiliz köle ticaretini tekelinde tutan Afrika Kraliyet Kumpanyası'nın kurulmasının ardından (1672) Jamaika dünyanın en büyük köle pazarlarından biri durumuna geldi. Şeker üretiminin miktarı ve değeri yükseldikçe köle ticareti de gelişti; 18. yüzyılın sonlarına doğru Jamaika Amerika kıtasındaki en önemli sömürgeler arasına girdi.

1830'ların sonlarına doğru köleliğin kaldırılması Jamaika'da plantasyon sisteminin çökmesiyle sonuçlandı. İngiltere pazarını sömürgelerde üretilen mallara karşı korumayı amaçlayan gümrük duvarlarının kaldırılması (1846), şeker fiyatlarında büyük bir düşüşe yol açtı. Bu durum plantasyon sahiplerinin kârlarında önemli düşüşlere, ayrıca işsizlik ve yoksulluğun büyük ölçüde artmasına neden oldu. İngilizler Ekim 1865'te Morant Bay'de patlak veren ve 20'ye yakın beyazın öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanmayı sert bir biçimde bastırdılar. Olayın ardından Jamaika valisi görevden alındı. Jamaika İngiliz Parlamentosu'nun 1866'da kabul ettiği bir yasayla, yasama ve yürütme yetkilerinin valie ait olduğu bir kraliyet kolonisi durumuna getirildi. Yeni vali Sir John Peter Grant döneminde, sonradan United Fruit Company adını alan şirketin başlatıldığı muz üretimi hızla gelişerek, tipik sömürge ekonomisinin temel ürünü niteliğini kazandı.

1929 Büyük Bunalımı'nın olumsuz etkileriyle daha da derinleşen ekonomik sorunlar ve sömürge yönetiminden duyulan hoşnutsuzluk, 1938'de yaygın sokak gösterilerinin başlamasına neden oldu. Bunu Jamaika'da ilk işçi sendikalarının ve sendikalarla bağlantılı siyasal partilerin kurulması izledi. Aynı dönemde özerklik talepleri de giderek güçlenmeye başladı. Sonunda İngiliz yöne-

alarak Nisan 1962 seçimlerinin ardından iktidara gelmeyi başardı. Mayıs'ta Batı Hint Adaları Federasyonu'ndan ayrılan Jamaika, Ağustos 1962'de Uluslar Topluluğu içinde tam dominyon statüsüyle bağımsızlığına kavuştu. Haziran 1969'da da Amerikan Devletleri Örgütü'nün (OAS) 24. üyesi oldu.

Jamaika'da bağımsızlığın ilanından sonra yapılan ilk genel seçimlerde (Şubat 1967) oyların çoğunluğunu alan JLP, PNP'nin ilk önemli seçim zaferini elde ettiği 1972'ye değin iktidarda kaldı. Norman Manley'nin oğlu olan PNP'nin karizmatik önderi Michael Manley, "katılımcı politika" sloganı temelinde yürüttüğü seçim kampanyası doğrultusunda kapsamlı bir toplumsal reform programı başlattı. Sansür uygulamasına son verilirken temel özgürlükler üzerindeki kısıtlamaların birçoğu kaldırıldı ve okuryazarlık oranını yükseltmek amacıyla etkin bir kampanya yürütüldü. Manley hükümetinin ekonomik sorunların çözümünde başarısız kalmasına karşın, PNP çok sert geçen bir seçim kampanyasının ardından, JLP karşısında ezici bir zafer kazanarak, 1976'da yeniden iktidar olmayı başardı. Dış politikada Küba'yla ülkesi arasındaki ilişkileri güçlendirmek için çaba harcayan Manley, 1977'de o tarihe değin yabancıların mülkiyetinde olan boksit madenlerinin hisselilerinin çoğunluğunun hükümete devredilmesini öngören bir yasayı yürürlüğe koydu.

Manley hükümetinin halkın içinde bulunduğu son derece kötü ekonomik koşulları düzeltmede ve yaygın şiddet eylemlerini denetim altına almadaki başarısız kalması, PNP'nin 1980 seçimlerinde JLP karşısında yenilgiye uğramasıyla sonuçlandı. Yeni başbakan Edward Seaga'nın Küba'yla yakın işbirliği politikasına son vererek ABD'yle ilişkileri düzeltme politikası izlemesiyle, Jamaika kısa sürede en çok ABD yardımı alan Batı Hint Adaları ülkelerinden biri

durumuna geldi. Ekonomik sorunlara Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD) gibi uluslararası mali kuruluşların önerileri doğrultusunda çözüm getirmeye çalışan Seaga'nın bu girişimlerinde başarısızlığa uğraması, ekonomik bunalımın daha da derinleşmesine yol açtı. 1987'nin ortalarında, ünlü reggae (bir tür Jamaika müziği) şarkıcısı Peter Tosh'un da aralarında bulunduğu çok sayıda kişinin yaşamını yitirdiği şiddet eylemlerinde yeniden önemli bir artış görülmeye başladı. Şubat 1989'daki seçimlerin sonunda Michael Manley önderliğindeki PNP iktidara geldi. 1991'de monarşiden cumhuriyet yönetimine geçmek için gerekli anayasa değişikliği çalışmalarına başlandı. Başbakan Michael Manley'nin Mart 1992'de sağlığının bozukluğu nedeniyle görevden ayrılması üzerine Percival J. Patterson başbakan oldu. Mart 1993'teki seçimlerde Patterson önderliğindeki PNP büyük bir çoğunluk elde etti.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Jamaika meyve yarasası (*Artibeus jamaicensis*), *Phyllostomatidae* familyasından kuyruksuz yarasaya türü. Neotropikal bölgede yaşayan bu yarasalar arka bacakları arasında bulunan çok küçük bir uçuşa zarıyla ayırtılır. Jamaika meyve yarasası başlıca besini olan meyveleri ararken 10 km kadar uçabilir. Bulduğu meyveyi yakındaki bir ağaca tüneler yer. Meyveyle beslenmesinin yanı sıra böcekleri de yiyen bu yarasalar tünelerine yaklaşan sinekleri kanat uçlarıyla yakalar. Barındıkları yerler genellikle mağaralar ve ağaç kovuklarıdır. Erkekler çevredeki bitkilerin sürgün, dal gibi uygun bölümlerine de tüneler. Sabuna benzer bir koku yayan bu hayvanlar aşırı çoğaldığı yerlerdeki meyve bahçelerinde önemli zararlarla yol açar.

Jamanak, 15 Ekim 1908'de İstanbul'da yayımlanmaya başlayan Ermenice günlük siyasal gazete. Türkiye'de yayımı süren en eski gazetedir.

Kurucuları Misak Koçunyan (1863-1913) ile kardeşi Sarkis Koçunyan'dı (1867-1926). Gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Misak Koçunyan'ın ölümünden sonra, bütün yönetim işlerini daha önce idari müdür olan Sarkis Koçunyan üstlenirken, Ardaşes Kalpakçıyan da sorumlu müdür oldu (10 Ocak 1914). 15 Temmuz 1920'de *Joğovurti Tzayni* gazetesine birleşerek *Joğovurti Tzayni-Jamanak* adını aldı. Bu dönemde başyazarı Vahan Tekeyan (1878-1945) yazıyordu. 23 Ekim 1924'ten sonra yeniden *Jamanak* adıyla akşam gazetesi olarak çıkmaya başladı. 1926'da Sarkis Koçunyan'ın ölümünden sonra Koçunyan ailesinin üyelerince yayımı sürdürüldü. 22 Nisan 1933'ten başlayarak sekiz sayfa olarak basıldı. 1935'te birkaç ay *Jamanak-Türkiye* adıyla çıktı. Sarkis Koçunyan'ın sahipliğinde ve Kirkor Hüdaverdian'ın yönetiminde yayımını sürdüren *Jamanak*, kendi basımevinde ofset olarak basılmaktadır.

Jambi bak. Djambi

jambon, çiğ olarak ya da isleme (tüsleme), kurutma ve salamura işlemlerinden geçirilerek hazırlanan domuz budu. ABD'de domuzun omzundan da jambon hazırlanır ve çeşitli adlarla piyasaya sürülür, ama bunların kalitesi gerçek jambondan düşüktür.

İyi kaliteli sığır etiyle karşılaştırıldığında protein bakımından daha zengin olan jambon, yağ oranına göre değişmek üzere, kilo başına ortalama 2.400-5.200 kalori içerir. İçinde tiyamin, riboflavin, niyasin gibi B

grubu vitaminleri ile demir, fosfor ve kalsiyum gibi mineraller bulunur. Jambon, çok eski zamanlardan bu yana bilinen ve dinsel nedenlerle yasaklandığı İslam ülkeleri dışında, Avrupa ve Asya'da yaygın olarak yenirdi. Amerika kıtasına Avrupalı göçmenlerce götürülmüş ve ABD'deki çiftliklerde çok sevilen bir gıda maddesi olmuştur.

Jambonun dayanıklılığı, koruyucu maddeler kullanılarak, etin bozulmasına yol açan bakterilerin üremesinin engellenmesiyle sağlanır. Bu maddeler etin en derin noktasını bile koruyacak yoğunluğa erişene kadar jambon düşük ısılarla saklanır. Koruma işlemi bozulmayı önlemekten başka, kullanılan maddelere, uygulanma süresine vb'ye bağlı olarak, ete bir tat da katar. Çoğu jambon türleri, yumuşak bir tat veren hafif bir işlemle geçirilir; bu nedenle de bunların sürekli buzdolabında saklanması gerekir. İşlem gördükten sonra soğukta saklanması gerekmeyen köy jambonları ise çiftliklerde ve özel ürünler hazırlayan bazı fabrikalarda üretilir.

Eti korumakla birlikte tuzun fazlası tadını bozar ve ince dokuları sertleştirir. Bu sakıncalar, koruyucu karışıma şeker katılarak giderilebilir. Şeker aynı zamanda etin tadını ve dokusunu da daha iyi hale getirir. Çoğu kişi şekerle korunmuş jambonu, yalnız tuzla korunmuş jambona yeğler. Zehirlenmeye yol açan *Clostridium botulinum* bakterisinin üremesini ve etin kararmasını önlemek için koruyucu karışıma sodyum nitrat ya da potasyum nitrat da katılır. 1970'lerin sonunda, laboratuvar hayvanları üzerinde denenen bu katkı maddelerinin kanser yapıcı özellikleri olduğunun ortaya çıkması tartışmalara yol açmıştır. Aynı bir tat vermek için şekerle birlikte ya da tek başına bal kullanılabileceği gibi, değişik koku ve tatlar elde etmek için çeşitli baharatlar da eklenebilir.

Temel koruma yöntemleri kuru işlem ve salamuradır. Birincisinde karışım ete elle yedirilir; ikincisindeyse jambon, koruyucu maddelerin bulunduğu suda bekletilir. Salamurada, yaklaşık yarım kilo jambon başına dört gün beklenir. Daha hızlı gerçekleştirilen kuru işlemdeyse yarım kilo başına iki üç gün beklemek yeterlidir. Ticari amaçlarla, koruyucu karışım jambonun içine şırıngayla verilerek süreç hızlandırılır. Yumuşak jambonların çoğu, glikoz ve mısır şurubu da içeren bir salamuranın, çiğ butun ağırlığının yüzde 110-118'i miktarında damardan şırınga edilmesiyle hızlı işlemle geçirilerek hazırlanır. Geleneksel yöntemlerde etin nemliliğini sağlamak için bazik fosfatlar kullanılır. Salamura şırınga edildikten sonra kuru işlemle geçirmek gibi karışık yöntemler de uygulanmaktadır.

Bunlardan başka jambonun korunması için ısıdan da yararlanılır. İç ısı 68°C'ye ulaşana kadar pişirilerek hazırlanan jambonları ayrıca pişirmek gerekmez, çünkü insanda trisinoz hastalığına yol açan *Trichinella spiralis* türü solucanların yok olması için 58°C'lik ısı yeterlidir.

Jambonlar, koruyucu işlemlerden sonra fümeye de yapılabilir. Fümeye yapma ya da işleme, etin dayanıklılığını artırdığı gibi, jambona kızılımsı kahverengi bir renk ve hoş bir koku verir. İşleme işleminde bazı özel ağaçların odunu ve talaş yeğlenmekle birlikte, çok çeşitli malzeme ve yöntemler de vardır. Bazı jambonlar islendikten sonra dinlendirilir. Jambonu konserve yaparak ısıyla sterilize etmek de bir başka koruma yöntemidir. Türkiye'de dana etinden de jambon yapılmaktadır.

James I (d. 19 Haziran 1566, Edinburgh Şatosu, Edinburgh - ö. 27 Mart 1625, Theobalds, Hertfordshire, İngiltere), 1567-

1625 arasında İskoçya (VI. James adıyla), 1603-25 arasında da İngiltere kralı. İngiltere'nin Stuart hanedanından gelen ilk kralıdır.

İskoçya kraliçesi Mary Stuart ile ikinci kocası Lord Darnley'nin tek oğluydu. Lord Darnley, James'in doğumundan sekiz ay sonra, evinin havaya uçurulması sonucu

I. James, John de Critz'in yaptığı sanılan bir tablo, y. 1620; Ulusal Denizcilik Müzesi, Greenwich, İngiltere
National Maritime Museum, Greenwich, İngiltere

öldü. Bir süre sonra Bothwell kontu James Hepburn ile evlenen Kraliçe Mary ise, ayaklanan soylulara yenik düşerek tahttan çekilmek zorunda kaldı. Böylece James, 24 Temmuz 1567'de henüz bir yaşındayken VI. James adıyla İskoçya kralı oldu. Kraliçe Mary, 16 Mayıs 1568'de ülkesini terk ederek İngiltere'ye gitti ve oğlunu bir daha hiç görmedi.

Çocukluk yıllarını güvenlik nedeniyle Stirling Şatosu'nda çevreden uzak bir biçimde geçiren James, aralarında ünlü eğitimci George Buchanan'ın da bulunduğu özel öğretmenlerden edebiyat, din, tarih, Fransızca, Yunanca ve Latince dersleri aldı. Edebiyata özel bir ilgisi vardı; kendisi de şiirler yazdı ve Gaskonyalı bir Huguenot (Fransız Protestanı) olan Bartas kontu Guillaume de Salluste'un bir şiirini İngilizceye çevirdi.

James resit olana değin ülkeyi sırasıyla naiplik görevini üstlenen Maray, Sir, Morton ve Lennox kontları yönetti. Bir Katolik olan Lennox'un genç kralı etkisi altına alarak tahta yeniden Mary'yi çıkarmasından korkan Protestan soylular, 1582'de James'i kaçıran Ruthven Şatosu'na götürdüler. Bu olay üzerine Lennox yurtdışına kaçtı. James ise Ruthven Şatosu'ndan kaçmayı başararak, genç yaşta yönetimin başına geçti.

James'in hükümdarlık yılları ülkede istikrarın sağlandığı bir dönem oldu. Yönetimde söz sahibi olmak isteyen Presbiteryenleri çeşitli ödümler karşılığında kendisine bağlamayı başaran James, Katoliklere karşı da başlangıçta uzlaşmacı bir politika izledi. Ama Bothwell, Huntley ve Erroll gibi Katolik soyluların yönetime başkaldırmaları üzerine sert önlemlere başvurdu. Öte yandan çocuğu olmayan İngiltere kraliçesi I. Elizabeth'in vârisi olabilmek için, hükümdarlığı boyunca kraliçeyle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. 20 yıldır hapiste olan annesi 1587'de Fotheringhay'de idam edildiğinde bile biçimsel bir protesto ile yetindi. 1589'da Danimarka kralı II. Frederik'in kızı Anne ile evlendi.

1603'te Kraliçe Elizabeth'in ölümü üzerine Westminster'e giderek İngiltere krallık tacı-

nı giydi. Hükümdarlığı boyunca yalnızca bir kez, 1617'de ülkesine dönmesine karşın, danışmanları aracılığıyla İskoçya Parlamentosu'nu denetim altında tutmayı sürdürdü. İngiltere'yi en güvendiği yardımcıları Salisbury kontu Cecil, Robert Carr ve George Villiers aracılığıyla yöneten James, parlamento ve İngiliz orta sınıfları ile anlaşmazlığa düştü. Parlametoyla arasındaki en önemli anlaşmazlık parasal konularda ortaya çıktı. James'in İspanya ile savaşın yol açtığı harcamaları karşılamak için yeni vergiler koyması parlamentonun tepkisine yol açtı. Bunun üzerine James vergi koymanın kendi yetkileri içine girdiğini öne sürerek, bu konunun parlamentoda tartışılmasını yasakladı. 1610'da feodal haklarından vazgeçmesi karşılığında krala 200 milyon sterlinlik ödenek bağlanmasını öngören Büyük Sözleşme tasarısı ortaya atıldı. Ama James, tasarı bir sonuca bağlanmadan parlamentoyu dağıttı. Öte yandan hukukçularla da anlaşmazlığa düşerek, kralın ayrıcalıklarına karşı hukukun üstünlüğünü savunan Edward Coke'u başyargıçlık görevinden aldı.

Hükümdarlığının son yıllarında, İspanya'nın İngiltere büyükelçisi olan Gondomar kontunun etkisiyle oğlu Charles'ı İspanya prensesi Donna Maria ile evlendirmeyi planlamaya başlayan James, 1618'de Otuz Yıl Savaşları'nın başlaması üzerine güç duruma düştü. İspanya'nın desteklediği Katolik Birliği ordularınca devrilen damadı Bohemya kralı V. Friedrich'e mali yardımda bulunabilmek için 1621'de parlamentoyu toplantıya çağırarak zorunda kaldı. Ama, parlamento kralın izlediği politikaya karşı çıkarak İspanya'ya savaş açılmasını istedi. James bunun üzerine parlamentoyu dağıttı ve oğlu Charles'ı tasarlacağı evlilik konusunda görüşmeler yapmak üzere Madrid'e gönderdi (1623). Ama bu geziden bir sonuç alınamadı ve 1624'te İspanya'ya savaş ilan edildi. James, ertesi yıl Theobalds'daki yazlık sarayında öldü.

Siyasetin yanı sıra edebiyat ve doğaüstü güçlerle de ilgilenen James'in bu alanda yazılmış çeşitli yapıtları vardır. 1597'de yayımlandığı ve cadılaşma karşı sert önlemler alınmasını savunduğu *Daemonologie* (Cinbilim) onun ruhlar âleminden duyduğu korkuyu yansıtır. Şiirleri ve konuşmaları 1616'da Winchester piskoposu James Montagu tarafından derlenip yayımlanmıştır.

James II, YORK DÜKÜ (1634-85) olarak da bilinir (d. 14 Ekim 1633, Londra, İngiltere - ö. 16 Eylül 1701, Saint-Germain, Fransa), Büyük Britanya'nın son Katolik kralı (1685-88). III. William ile II. Mary lehine tahttan indirilmesinden sonra, parlamento İngiltere'nin siyasal yaşamında önemli bir yere sahip, kalıcı bir güç haline gelmiştir. İskoçya hükümdarları arasında VII. James adıyla anılmıştır.

I. Charles ile Henrietta Maria'nın oğluydu. Ocak 1634'te York dükü unvanını aldı. İç Savaş'ın başlamasından kısa bir süre sonra Oxford'a giderek orada yaşamaya başladı. Haziran 1646'da kentten teslim olması üzerine parlamentonun emriyle St. James Sarayı'na götürüldü. Nisan 1648'de saraydan kaçarak Felemenk'e gitti. 1649'un başlarında Fransa'da annesiyle buluştu. Nisan 1652'de Fransız ordusuna girerek ünlü Fransız generali Turenne'nin komutasında dört sefere katıldı. 1656'da kardeşi II. Charles'ın Fransa'ya karşı İspanya ile ittifak kurması üzerine saf değiştirmek zorunda kaldı ve Haziran 1658'de Dunes Çarpış-

ması'nda İspanyol ordusunun sağ kanadına komuta etti.

1660'ta kardeşi Charles'in tahta geçmesi-nin ardından Deniz Kuvvetleri lordu (*lord high admiral*) oldu. Bu dönemde donanma-yı güçlendirmek için büyük çaba harcadı.

II. James, Sir Godfrey Kneller'in bir tablosundan ayrıntı, y. 1685; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Aynı İngiltere'nin Amerika'daki kolonile-rinde yapılan çarpışmalara katıldı ve 1664'te Nieuw Amsterdam'ın Felemenkilerden alınmasını sağladı; James'in onuruna kente New York adı verildi. II. ve III. İngiliz-Felemenk savaşlarının ilk çarpışmalarında bir filo ya komuta eden James, bu tarihten 1688'e değin herhangi bir komutanlık gö-revinde bulunmadı. Eylül 1660'ta başlıca des-tekçilerinden biri olduğu Clarendon kontu-nun kızı Anne'le evlendi. 1668 ya da 1669'da Katolik Kilisesi'ne kabul edildiyse de kardeşinin ısrarıyla 1676'ya değin Angli-kan ayinlerine katılmayı sürdürdü. Gene II. Charles'in ısrarı üzerine kızları Mary ile Anne'in Protestan inancına bağlı olarak yetiştirilmesini kabul etti. Din değiştirmesi, ölmüş babasına duyduğu saygı ve Anglo-Ka-toliklerle (*High Church*) yakın ilişkisi sonu-çu oluşan siyasi görüşlerini pek etkilemedi. İngiltere'nin çeşitli Avrupa ülkeleri arasın-daki savaşa Felemenk'in safından katılması için sürdürülen girişimleri olumlu karşılayan James, 1677'de de büyük kızı Mary'nin Protestan Orange prensi III. Willem ile evlenmesine izin verdi. Öte yandan yaşa-mının büyük bir bölümünde Anglikan saray mepsuplarının sözcülüğünü yaptı. Bu tutucu çevreler, James'in monarşi ve parlamento konusunda kendileri gibi düşündüğüne ina-nıyor, ciddi tavırlarını Charles'in sevimli ama kaypak tutumuna yeğliyor ve dinsel inançlarını içtenlikle açıklamasına saygı du-yuyorlardı.

Ama kraliçenin çocuğu olmadığından en yakın akrabası olarak tahtın vârisi kabul edilen James'in din değiştirmesi halk arasın-da büyük tepki uyandırdı. James, İnanç Bildirimi Yasası uyarınca, çeşitli devlet görevlerine girebilmek için zorunlu tutulan Katolik olmadiğna ilişkin yemin etme ko-şulunu yerine getirmeyi reddederek, 1673'te bütün görevlerinden ayrıldı. Aynı yıl ilk kansının ölmesi üzerine Katolik prenses Modenali Mary ile evlenmesi halkın öfkesi-nin daha da artmasına yol açtı. 1678'e gelindiğinde hemen herkes Charles'in öldü-rülerek yerine kardeşinin tahta geçirilmesi için papalığın bir komplo düzenleyeceği

yolundaki uydurma öyküye inanmaya baş-lamış ve James'in vârisliği konusundaki tartışmalar parlamentonun ikiye bölünmesi-ne yol açmıştı. Sonunda James'in tahta geçme hakkının kaldırılmasını savunanlar Whig, buna karşı çıkanlar da Tory adını aldı. 1678-81 arasında toplanan üç parla-mentoda James'in tahta geçme hakkının kaldırılması için çeşitli girişimlerde bulunul-du. James bu bunalım sırasında uzun süre Brüksel ve Edinburgh'da sürgünde yaşadı. Ama haklarını ısrarlı biçimde savunarak sonunda tahta geçme hakkının kaldırılma-sını isteyenleri yenilgiye uğrattı. 1682'de İn-giltere'ye dönerek Anglikan Tory'lerin ön-derliğini üstlendi. Kısa zamanda devlet yönetiminde söz sahibi oldu ve 16 Şubat 1685'te ciddi bir muhalefetle karşılaşmadan tahta çıktı.

Tahta geçtiğinde devlet ve kilise yapısını olduğu gibi korumaya söz vermiş olmasına karşın, 1685 yazında İngiltere'de Mon-mouth dükü, İskoçya'daysa Argyll dükü ön-derliğinde iki ayaklanmanın başlaması üze-rine tutumunda büyük bir değişiklik oldu. Ayaklanmaları acımasızca bastırdıktan son-ra, ordudaki asker sayısını artırdı ve önemli komutanlık görevlerine, bağlılıklarından kuşku duymadığı Katolik subayları getirdi. Bu uygulama parlamentonun tepkisine yol açınca Kasım 1685'te parlamentoyu dağıttı. 1686'da da görüş ayrılığının artması üzerine eski müttefiki Anglikan Tory'lerin birçoğu-nu görevden aldı. Daha sonra da *Court of King's Bench*'in (Kraliyet Yargı Kurulu) kararıyla, belirli devlet görevlerine girebil-mek için Katolik olunmadığına ilişkin ye-min etme önkoşulu kaldırıldı. Böylece önce Özel Danışma Kurulu'na, daha sonra da yüksek devlet görevlerine Katolikler kabul edilmeye başladı. James'in İngiltere Kilise-si'nin başı olarak sahip olduğu yetkileri kullanabilmesini sağlamak üzere kilise so-runlarıyla ilgili bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun ilk eylemi kralın politikası-na karşı çıkanların başında gelen Londra piskoposu Henry Compton'u görevden al-mak oldu.

James 1687'de Anglikan üvey kardeşleri Clarendon ile Rochester'i bulundukları gö-revlerden uzaklaştırdı. Oxford'taki Magda-len College'ı Katoliklere verdi. Sarayında papalığın resmi elçi bulundurmasını kabul etti. Nisan 1687'de hem Katolikler hem de Protestanlar için kısıtlayıcı nitelikteki yasa-ları kaldıran Hoşgörü Bildirgesi'ni yayımla-dı. Temmuzda bir kez daha parlamentoyu dağıttıktan sonra, Protestan muhaliflerini kazanmak ve onların desteğiyle yeni bir parlamento oluşturmak amacıyla yoğun bir kampanya başlattı.

Kasım 1687'de kraliçenin hamile oldu-ğun duyulması, tahta James'in Protestan olan kızı Mary'nin geçmesini bekleyen Pro-testan çevreler arasında büyük bir hoşnut-suzluk yarattı. Yerel yönetim birimleri ile kral vekilliği gibi bazı önemli yönetim görevlerinde yeni düzenlemelere gidilmesi ise, bu düzenlemelerle siyasal ve toplumsal konuları sarsılan soyluların ve taşra eşrafi-nin tepkisine yol açtı. Bu arada önde gelen İngiliz soylular ve devlet adamları 1687 ilkbaharında tahtın vârisi Mary'nin kocası Orange prensi Willem ile ilişki kurup yar-dımını istediler. 7 Mayıs 1688'de Hoşgö-rü Bildirgesi'ni yeniden yayımlayan James, 14 Mayıs'ta bu bildirgenin kiliselerde okun-masını emretti. Bildirgenin kiliselerde okunmasına karşı çıkan Canterbury başpiskoposu ve altı piskopos emri geri alması için bir dilekçeyle James'e başvurular. Bu di-lekçe sonradan yayımlanınca, James yayın yoluyla kışkırtıcılık yaptıkları gerekçesiyle

bu kişiler hakkında soruşturma açtırdı. Bu arada, 20 Haziran'da kraliçenin bir oğlu oldu.

10 Temmuz'da hakkında soruşturma açılan yedi piskopos aklandı. Aynı gün James'in önde gelen yedi muhalifi, Orange prensi III. Willem'e bir mektup göndererek bir orduyla İngiltere'ye gelmesini ve James'in yeni doğan oğlunun tahtın yasal vârisi olup olmadığı konusunda hakemlik yapacak öz-gür bir parlamento toplanmasını istedi. Bu arada Fransız kralı XIV. Louis, James'e yardım önerisinde bulundu. Ama James, Fransa'nın yardımının İngiltere'de tepki uyandırabileceğinden korktuğundan ve Orange prensinin olası bir saldırısına kendi kuvvetleriyle karşı koyabileceğini düşündü-günden bu öneriyi kabul etmedi. Willem ekim ayında denize açıldı ve İngiliz donan-masıyla karşılaşmadan 15 Kasım 1688'de Tor Körfezinde karaya çıktı. Çok sayıda Protestan subayın düşman saflarına katıl-ması üzerine James ordusunu savaşa sokma-ya cesaret edemedi. Ardından Fransa'ya kaçmak için bir girişimde bulunduysa da 21 Aralık'ta Kent'te yakalandı. Ama 12 gün sonra kaçmasına göz yumuldu. 22 Şubat 1689'da toplanan Kurucu Parlamento Ja-mes'in tahtan indirildiğini ilan etti. Ertesi gün Mary ve Willem, II. Mary ve III. William adıyla taç giydiler. Mayıs'ta da İskoçya Parlamentosu aynı kararı aldı.

İrlandalı ve Fransızlardan oluşan bir or-duyla Mart 1689'da İrlanda'da karaya çıkan James Dublin'de toplanan bir parlamento tarafından kral olarak tanındı. Ama ordu-sunun 11 Temmuz 1690'da William tarafın-dan Boyne'da yenilgiye uğratılması üzerine Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Ertesi yıl İrlanda'yı yeniden işgal ettiyse de bu giri-şiminden sonuç alamadı. Yaşlandıkça aşın dindar kansının etkisine girdi ve bütün zamanını ibadetle geçirmeye başladı. İn-giltere ile Fransa arasında Rijswijk Antlaşma-sı'nın (1697) imzalanmasıyla tahta çıkma konusundaki son umudunu da yitirdi.

James (III) bak. James Edward

James I (d. 1394 - ö. 20/21 Şubat 1437, Perth, Perth, İskoçya), 1406-37 arasında İskoçya kralı. İktidarı elinde tuttuğu 13 yıllık süre içinde (1424-37), yaklaşık yüz

I. James, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

yıllık bir aradan sonra ülkede yeniden güçlü bir monarşi yönetimi kurmuştur.

İskoçya kralı III. Robert'in (hd 1390-1406) oğlu ve vârisiydi. Babası onu, Albany dükü Robert Stewart'tan korumak amacıyla 1406'da Fransa'ya gönderdi. Ama yolda İngiliz denizciler tarafından yakalandı ve

tutsak olarak Londra'daki kraliyet sarayına götürüldü. III. Robert'in bundan kısa bir süre sonra ölmesi üzerine kral naipliğini üstlenen Albany dükü, James'i İngilizlerin elinden kurtarmak için gerekli fidyeyi ödeme yanaşmadı. 1420'de ölen Albany dükünün yerine geçen oğlu Murdac, James'in 1424'te serbest bırakılmasına değin naiplik görevini sürdürdü.

James'in ülkesine dönüp tahta çıktıktan sonraki ilk işi İskoç soylularının gücünü kırma yönelik sert önlemler almak oldu. 1425'te önde gelen soyluların çoğunu tutuklatarak, aralarında Murdac ve Albany ailesinin öteki üyelerinin de bulunduğu birkaç soyluyu idam ettirdi. Bağımsız Highland lordlarına otoritesini kabul ettirme girişimlerinde ise fazla başarılı olamadı. Ayrıca yönetim giderlerini karşılamak amacıyla düşmanlarının mülklerine el koydu, toprak vergilerinin toplanmasındaki yolsuzluklara son verdi ve maliye işlerinden sorumlu görevlilerin çalışmalarını yakından denetlemeye başladı. Kilise gelirlerinin Roma'ya gönderilmesini engelleme çabaları ise, papalıkla arasında uzun yıllar süren tartışmalara yol açtı. Hukuk sisteminde halkın çıkarlarını korumaya yönelik düzenlemeleleriyle halkın sevgisini ve saygısını kazanan James, tahtı ele geçirmeyi amaçlayan Atholl kontu Walter'in önderliğindeki bir grup suikastçı tarafından öldürüldü. Cinayetten sonra herhangi bir ayaklanma olmadı ve James'in dul eşi suikasta katılanları kısa zamanda yakalatarak idam ettirdi. Son derece kültürlü bir kişi olan James'in *The Kingis Quair* (Kralın Kitabı) adlı İskoç dilinde yazılmış uzun şiirin yazarı olduğu sanılır.

James II (d. 16 Ekim 1430, Edinburgh - ö. 3 Ağustos 1460, Roxburgh Kalesi, Roxburgh, İskoçya), 1437-60 arasında İskoçya kralı. Hükümdarlığı sırasında ülkeyi sarsan kar-

II. James, kimliği bilinmeyen bir sanatçının tablosu; İskoçya Ulusal Portre Galeri, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

sıklıklara son vermeyi başarmış ve ülkesinin her köşesinde gücünü kabul ettirmiştir.

Kral I. James'in hayatta kalan tek oğluydu. Babasının Şubat 1437'de öldürülmesi üzerine henüz yedi yaşındayken tahta çıktı. Yaşının küçüklüğü nedeniyle yönetimi üstlenememesi, babasının kurduğu krallık otoritesinin hızla zayıflamasına yol açtı. Bunu izleyen kargaşa döneminde Crichton'lar, Livingston'lar ve Douglas'lar adlı üç rakip aile James'i denetimleri altına almak için birbirleriyle sert bir mücadeleye girişti. 1449'da Gueldres'li Mary'yle evlendikten sonra yönetimin başına geçen James'in ilk işi, krallık otoritesine eski gücünü kazandırmak için harekete geçmek oldu. Bu amaçla Livingston'lara ait mülklere el koyduysa da, 8. Douglas kontu William'la çatışmaya gir-

diği 1450'ye değin güçlü Douglas ailesiyle açık bir mücadeleye girmekten kaçındı. Şubat 1452'de kontu hıçkıklayarak öldüren James, üç yıl sonra Douglas ailesine ait şatoları yakıp yıkarak ailenin geniş topraklarına el koydu. Bu topraklardan sağladığı gelirler, merkezi yönetimin gücünü artırmak ve adalet sisteminin düzenlemek için yürüttüğü çalışmalara önemli katkıda bulundu.

İç sorunları çözdükten sonra, dikkatini İskoçya'nın yönetimi üzerindeki hak iddialarını yincleyen İngilizler üzerinde yoğunlaştıran James, 1456 ve 1460'ta İskoçya'daki İngiliz ileri karakollarına karşı iki saldırı düzenledi. İkinci saldırıda, Roxburgh Kalesi kuşatması sırasında öldü.

James III (d. Mayıs 1452 - ö. 11 Haziran 1488, Stirling yakınları, Stirling, İskoçya), 1460-88 arasında İskoçya kralı. Güçlü bir merkezi yönetim kuramamış, soyluların iki büyük ayaklanma başlatmalarını engelleyememiştir.

İskoçya kralı II. James'in oğluydu. Babasının ölümü üzerine, henüz sekiz yaşındayken tahta çıktı. Çocukluk döneminde ülkeyi

III. James, kimliği bilinmeyen bir sanatçının tablosu; İskoçya Ulusal Portre Galeri, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

sırasıyla, annesi Gueldres'li Mary (ö. 1463), St. Andrews piskoposu James Kennedy (ö. 1465) ve Lord Boyd önderliğindeki bir grup soylu yönetti. 1469'da, üç yıldır yönetimden uzaklaşmış olan Boyd ailesini iktidardan uzaklaştırıp ülkeyi tek başına yönetmeye başlayan James, hükümdarlığı sırasında babasının tersine güçlü bir merkezi yönetim kurmayı başaramadı. Sanata düşkünlüğü ve adamlarını sanatçıların arasından seçmesi nedeniyle soyluların güvenini ve saygısını yitirdi. 1479'da, kardeşleri Albany dükü Alexander ile Mar kontu John'u vatana ihanet suçlamasıyla tutuklattı. Ama İngiltere'ye kaçan Alexander 1482'de İskoçya'ya giren İngiliz birliklerinin yardımıyla topraklarını geri alıp yeniden Albany dükü olmayı başardı. Öte yandan soylular işgal sırasında ayaklanarak James'in gözde yardımcılarını astılar. Ama James kısa zamanda gücünü yeniden topladı ve Mart 1483'te Albany dükünü sürgüne göndermeyi başardı.

James, muhaliflerinin artık İngilizlerden yardım görmelerine karşın, yeni ayaklanmaların patlak vermesini engelleyemedi. 1488'de ayaklanan güçlü Home ve Hepburn aileleri, James'in 15 yaşındaki oğlu James'i (sonradan IV. James) de saflarına çekmeyi başardılar. III. James Stirling'deki Sauchieburn Çarpışması'nda (11 Haziran 1488) uğradığı yenilginin ardından yakalanarak öldürüldü.

James IV (d. 17 Mart 1473 - ö. 9 Eylül 1513, Branxton yakınları, Northumberland, İngiltere), 1488-1513 arasında İskoçya kralı. İskoçya'yı yönetimi altında birleştirmiş, mali durumu güçlendirmiş ve ülkesine Avrupa devletleri arasında saygın bir konum kazandırmıştır.

Babası III. James'in 11 Haziran 1488'de ayaklanmacılarla çarpışırken öldürülmesi üzerine tahta çıktı. Henüz 15 yaşında olmasına karşın, tahta çıkar çıkmaz yönetimde

IV. James, kimliği bilinmeyen bir sanatçının tablosu; İskoçya Ulusal Portre Galeri, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

etkin bir rol oynamaya başladı. Kısa sürede İskoçya'nın batısındaki ve kuzeyindeki bölgeleri egemenliği altına aldı. 1493'e değin geçen süre içinde ise bütün ülkeyi yönetimi altında birleştirmeyi başardı.

James'in hükümdarlık dönemi iç barışın sağlandığı, ama İngiltere'yle sık sık savaşların çıktığı bir dönem oldu. 1495'te İngiltere'yle İskoçya arasındaki ateşkese bozan James, İngiltere tahtı üzerinde hak iddia eden Perkin Warbeck'i desteklemek üzere savaş hazırlıklarına başladı. Birkaç sınır çatışmasıyla sınırlı kalan savaş Aralık 1497'de yedi yıllık bir barış antlaşmasının imzalanmasıyla resmen sona erdiyse de, sınır çatışmaları bu tarihten sonra da sürdü. İki ülke arasındaki ilişkiler James'in 1503'te İngiltere kralı VII. Henry'nin en büyük kızı Margaret Tudor'la evlenmesinden sonra önemli ölçüde yumuşadı. Bu evlilik ayrıca, James'in torununun oğlu VI. James'in, yüz yıl sonra I. James adıyla İngiltere tahtına çıkmasının koşullarını da hazırladı.

Etkin ve sevilen bir kral olan James, gitgide artan saygınlığı sayesinde kara Avrupa'sı hükümdarları arasında da kendine güçlü bir konum edindi. Ama İngiltere kralı VIII. Henry (hd 1509-47) ile girdiği çatışma bu konumunun zedelenmesine neden oldu. 1512'de İngiltere ve öteki büyük Avrupa devletlerine karşı Fransa'yla ittifak kuran James, VIII. Henry'nin 1513'te Fransa'yı işgal etmesi üzerine, danışmanlarının önerilerini dinlemeyerek Fransa'ya destek olmak amacıyla İngiltere'ye savaş açmaya karar verdi. Savaş sırasında İngiltere'nin kuzeyindeki dört kaleyi ele geçirmeyi başardıysa da (Ağustos 1513), Branxton yakınlarında yapılan Flodden Çarpışması'nda (9 Eylül 1513) ordusu büyük bir bozguna uğradı. Çarpışma sırasında çok sayıda İskoç soylusuyla birlikte ölen James'in yerine tek meşru çocuğu olan, varisi V. James (hd 1513-42) geçti. Öteki çocuklarından bazıları da, sonradan önemli yönetim görevlerine geldiler.

Gerçek bir Rönesans hükümdarı olan James, sarayını bir bilim ve sanat merkezi durumuna getirmeye çalışmış, edebiyat-

çıları korumuş. İskoçya'da ilk basımevlerinin kurulmasına izin vermiş ve eğitimin yaygınlaşması için çaba göstermiştir.

James V (d. 10 Nisan 1512, Linlithgow, West Lothian - ö. 14 Aralık 1542, Falkland, Fife, İskoçya), 1513-42 arasında İskoçya kralı. Hükümdarlığının çocukluk ve gençlik yıllarına rastlayan ilk 15 yılında, İngiltere

V. James, kimliği bilinmeyen bir sanatçının tablosundan ayrıntı, y. 1540; Hardwick Salonu, Derbyshire National Trust Hardwick Hall Derbyshire

ve Fransa yanlısı soylular arasındaki mücadeleye alet olmuş, yönetimin başına geçtikten sonra da Protestan soylulara karşı Katolikliği desteklemiş ve Fransa'yla ittifak kurmuştur.

Babası IV. James'in yerine tahta çıktığında henüz 17 aylıktı. James'in tahta çıkışı, onun vasilğini ele geçirmeye çalışan Fransa yanlısı kral naibi Albany dükü John Stewart ile İngiltere yanlılarının önderi Angus kontu Archibald Douglas arasında sert bir iktidar mücadelesinin başlamasına neden oldu. James'in annesi Margaret Tudor'un, ikinci kocası Angus kontuna cephe alıp Albany dükünü desteklemeye başlaması kanışıklıkları daha da artırdı.

Albany dükünün 1524'te Fransa'ya sürgüne gönderilmesinin ardından, 1526'da Angus kontu tarafından hapse atılan James, iki yıl sonra hapisten kaçmayı başararak Angus'u İngiltere'ye kaçmak zorunda bıraktı. Bunu izleyen iki yıl içinde iktidarını pekiştirerek yönetimde tek başına söz sahibi oldu. 1534'te dayısı İngiltere kralı VIII. Henry ile bir ittifak antlaşması imzaladıysa da, 1538'de bir Fransız soylusu olan Marie de Guise'le evlendikten hemen sonra İngiltere'ye karşı Fransa'yla ittifak kurdu. Yaşamının son yıllarında son derece baskıcı bir yönetim kuran James, koyduğu ağır vergiler nedeniyle halkın desteğini yitirdi.

VIII. Henry'nin kuvvetleri 1542'de İskoçya'ya saldırdı. James'in Protestan soyluların muhalefeti sonucu zayıf düşmüş küçük ordusu, İngiltere sınırını geçemeyince, Solway Moss'da yenilgiye uğradı (24 Kasım 1542). Yenilgi nedeniyle ruhsal bunalıma giren James 14 Aralık 1542'de, tek meşru vârisi olan kızı Mary Stuart'ın (İskoçya kraliçesi Mary) doğmasından bir hafta sonra öldü. Evlilik dışı çocuklarından Moray dükü James (ö. 1570) Mary Stuart'ın 1567'de tahttan çekilmesinin ardından İskoçya kral naibi oldu.

James VI-VII (İskoçya kralları) bak. James I - II (İngiltere kralları)

James, Frank bak. James, Jesse ve Frank

James, Henry (d. 15 Nisan 1843, New York kenti, ABD - ö. 28 Şubat 1916, Londra, İngiltere), ABD'li romancı. 1915'te İngiliz uyruğuna geçerek Angloamerikan kültürünün önemli bir kişisi olmuş, *Daisy Miller* (1879; *Daisy Miller*, 1963), *The Portrait of a Lady* (1881; Bir Hanımın Portresi), *The Bostonians* (1886; Bostonlular) ve *The Ambassadors* (1903; Büyükelçiler) gibi yapıtlarında Eskidünya'nın çürümüşlüğü ve bilgeliliğiyle Yenidünya'nın saflığı ve coşkunluğu arasındaki çatışmayı işlemiştir.

Gençlik yılları ve yapıtları. Ağabeyi William gibi James de çok küçük yaşta yurtdışına götürüldü, özel öğretmenler ve ba-

Henry James, 1905
Smith College Archives

kıcılar tarafından yetiştirildi. İki kardeş çocukluk yıllarını o dönemde hâlâ kapalı bir çevre olan Manhattan'da geçirdikten sonra ilköğretim çağlarında Cenevre, Paris ve Londra'ya dönerek o dönemde pek az Amerikalıya nasip olan ölçüde yabancı dil öğrenme ve Avrupa'yı tanıma olanağını buldu. İç Savaş arifesinde James ailesi Rhode Island'ın Newport kentine yerleşti. Henry hem orada, hem de daha sonra Boston'da New England'ı yakından tanıdı. Gönüllü itfaiyecilik yaptığı sırada belkemiğini inciterek birkaç yıl evden çıkamadı ve böylece İç Savaş'tan uzak kalmanın verdiği suçluluk duygusu biraz hafifledi. Bir ara meslek edinmesi gerektiği düşüncesine kapıldı ve 19 yaşında Harvard Hukuk Okulu'na yazıldı, ama zamanını daha çok Sainte-Beuve, Balzac ve Hawthorne gibi yazarları okumakla geçirdi. İlk öyküsü iki yıl sonra New York'ta çıkan *Continental Monthly*'de imzasız olarak, ilk kitap eleştirileri ise *North American Review*'da yayımlandı. William Dean Howells *Atlantic Monthly*'nin (*The Atlantic*) yayın yönetmeni olunca James'i destekledi ve yazılarını düzenli olarak yayımladı; ikisi birlikte Amerikan gerçekçiliğinin sözcüsü oldular. Yirmi beş yaşına ulaştığında James, ABD'nin en yetenekli öykü yazarlarından biri sayılıyor, ama olaylardan çok, zihinsel yaşamı yazma eğilimi yüzünden eleştiriliyordu. Bu ilk dönem öykülerinde Newport ve Saratoga'daki varlıklı çevrelerin yaşamlarını yansıttı ve yer yer George Sand ve Prosper Mérimée'nin etkisinde kaldı. İngiliz yazarlardan George Eliot'ı, ABD'li yazarlardan Hawthorne'u örnek alıyordu. Yoğun bir çıraklık dönemi geçirdi. Roman yazmaya girişmeden önce 10 yıl kadar öyküler, kitap eleştirileri ve

makaleler yazdı. Yazarlık geleneğinin parçası olan bir de "büyük gezi" yaptı. 1869'da yetişkin olarak ilk kez Avrupa'ya gitti. İngiltere, Fransa ve İtalya'da geçirdiği yıllar, ömrü boyunca hep bildik yerlere yapacağı gezilerin yolunu çizdi. James hiç evlenmedi. Arkadaş canlısı ve toplum yaşamını seven biri olmakla birlikte uzun süre insanlarla ilişkilerinde "mesafeli" davranmaya ve herhangi bir bağlantıya girmemeye özen gösterdi.

Yazarlık yaşamının ilk dönemi. Kozmopolit bir ortamda yetişen ve Avrupa'nın çekiciliğine kapılan James, ABD'de yaşayıp çalışmayı denemek için büyük çaba gösterdi. İki yılını Boston'da, iki yılını Avrupa'da (daha çok Roma'da) ve bir kısmı da New York kentinde para için yazarak geçirdikten sonra, yurtdışında daha iyi yazacağına ve daha kolay yaşayacağına karar verdi. Böylece uzun yurtdışı yaşamına başlayan James, 1875'te Tiber Irmağının kıyılarında yaşayan Amerikalı bir heykeltıraşın tutkulanıyla sanatı arasındaki mücadeleyi anlatan *Roderick Hudson*'ı yayımladı. Ardından gezi yazılarından oluşan *Transatlantic Sketches* (1875; Okyanusafırı Notlar) ve bir masal kitabı basıldı. İzleyen 40 yıl içinde de 100 dolayında yapıtı yayımlandı.

1875-76 yıllarında Paris'te yaşayan James, *New York Tribune*'a edebi ve güncel yazılar yazdı; ayrıca *The American* (1877; Amerikalı) adlı romanı üzerinde çalıştı. Yapıtlarına değer verdiği Rus romancı Turgenyev'le tanıştı ve onun aracılığıyla Flaubert'in çevresinde toplanan edebiyatçılara katıldı. Burada Edmond de Goncourt, Émile Zola, Daudet ve yapıtları henüz yayımlanmamış olan Guy de Maupassant ile tanıştı. James, Fransız yazarlardaki yoğunluğu seviyor, ama onların "kirli" konularını beğenmiyordu. Daha çok Turgenyev'e yakınlık duydu, romancının "öykü"ye fazla önem vermesi gerekmediği, karaktere ağırlık vererek roman kahramanının yaşantısına varabileceği yolundaki görüşüne ondan destek buldu. Fransa'yı çok sevmesine karşın, bu ülkede sürekli yabancı kalacağı duygusuna kapılarak 1876'nın sonunda Londra'ya gitti. 1878'de, Roma'da bir Amerikalının aşk öyküsü olan *Daisy Miller*'i yayımlayarak uluslararası üne ulaştı.

James'in ünü Amerikan kadını üzerine çok yönlü çalışmalarına dayanıyordu. Bir dizi nükteli öyküsünde, Avrupa toplumunda Amerikan ölçülerine göre yaşamakta direnen, "kendi kendini yetiştirmiş", cesur ve atılgan Amerikalı tipini yansıtmıştı. 1881'de yayımladığı *The Portrait of a Lady* adlı başyapıtıyla yazarlık yaşamının bu dönemini kapattı. Roman Avrupa'ya Albany'den gelen genç bir kadının bütün taşrallığının ve iddialı görünümünün yanında bağımsızlık duygusunu, "özgür ruhu"nu ve Victoria dönemi değerleri çerçevesinde yalnızca evlenilebilecek bir nesne olarak görülme direnişini anlatıyordu. İngiltere ve İtalya'daki Amerikalıların yaşamını yansıtmakta çağdaş roman tarihinde benzeri bulunmayan yapıt hem tümüyle bencil bir grup insanı inceliyor, hem de Amerikan karakterini keskin bir gözle değerlendiriyordu. Roman Amerikan mitosunu içeriyor, tarihsel körlük ve gururla çevrili bir özgürlük ve eşitlik ülküsüne, sık sık cömertliğe dönüşen bir kişisel çıkar duygusuna ve bu cömertliğin güç kullanımı olarak yorumlanmasının yol açtığı incinme duygusuna yer veriyordu. James kişisel ilişkilerdeki güç öğesini derinden kavramış bir yazardı.

Yazarlık yaşamının ikinci dönemi. 1880'lerde James toplumsal reformcuları ve

devrimcileri konu alan *The Bostonians* ve *The Princess Casamassima* (1886; Prenses Casamassima) adlı iki roman yazdı. Birincisinde Kuzey'de yaşayan bir Güneylinin tutucu erkekliğiyle öfkeli bir kadın hakları savunucusu arasındaki mücadeleyi inceledi. Dar kafalıların, geçici heveslilerin, idealist yenilikçilerin incelendiği *The Bostonians* döneminin en kapsamlı Amerikan toplumsal romanıydı. *The Princess Casamassima*'da ise James, o yıllardaki anarşist şiddeti ele aldı ve devrimle oyun oynayan ama sonunda devrimin kurbanı olan birinin mücadelesini anlattı. Bunları izleyen *The Tragic Muse*'da (1890; Trajik Esin Perisi) Londra ve Paris'teki resim ve tiyatro çevrelerini, sanatla "dünya" arasındaki çatışmayı konu aldı. 1890-95 arasında tiyatrodaki başarı kazanmaya çalıştıysa da amacına ulaşamadı; daha sonra da bu alandaki deneyimini romana uyarlamaya uğraştı. Bu çabanın sonucunda tümüyle değişen anlatım yöntemlerini *The Spoils of Poynton* (1897; Poynton'un Ganimeti), *What Maisie Knew* (1897; Maisie'nin Bildiği), *The Turn of the Screw* (1898; Yürek Burgusu, 1988), *In the Cage* (1898; Kafeste) ve *The Awkward Age*'de (1899; Garip Çağ) uyguladı. "Görüntü" ile dramatik sahneyi dönüşümlü olarak kullanmak, belirli bir bakış açısını korumak, bazı bilgileri okurda saklamak, yalnızca kahramanların gördüklerini söylemek gibi yöntemlere başvurdu. Bu dönemde daha çok çocukların ahlaki eğitimini ve bilinçlenmesini konu aldı; gerçekte bu öteden beri işlediği yozlaştıran bir dünya masumluk temasının İngiltere'ye uygulanıyordu.

Yazarlığının son dönemi. Bu "geçiş" döneminin deneyimleriyle James yüzyılın başında 20. yüzyıl romanının yolunu açan üç büyük roman yazdı. Yazarlığa kalabalık yaşam sahnesini inceden inceye betimleyen bir gerçekçi olarak başlamıştı. Olgunluk döneminde ise sahneyi görece boş bırakarak küçük bir grup insanı gergin bir durumda ele aldı ve çeşitli bakış açılarından geçmişe dönerek bu insanların yüklerini anlattı. Bu arada konularını da genişleterek dar bir çerçeve içinde kişisel amaçları ve bireyler arasındaki sorunları incelemek yerine insanların kimliklerini bulma, varlıklarını sürdürme mücadelesi verdikleri bir toplum ve uygarlık anlayışına yöneldi.

Üç romandan ilki olan *The Ambassadors* Avrupa'daki Amerikalıların davranışlarını ince, nükteli bir dille ele alan bir yüksek komedi örneğiydi. Romanda orta yaşlı bir Amerikalı, varlıklı ailesine göre yurtdışında çok uzun süre kalmış zengin bir genci Massachusetts'in sanayi kentlerinden birine geri getirmek için Paris'e gidiyor ve olayları gittikçe daha iyi algılamaya ve kavramaya başlıyordu. Roman ayrıca New England'in katıllıklarıyla Avrupa'nın esnek ahlak ölçülerini karşılaştırıyordu. Dizinin ikinci kitabı *The Wings of Dove* (Güvercin Kanatları), *The Ambassadors*'dan sonra yazılmasına karşın 1902'de yayımlandı. Londra ve Venedik'te geçen bu çok dokunaklı roman iyi niyetli ama aynı zamanda gururları ve akıllarıyla saldırganlaşabilen kişilere ilişkin güçlü bir incelemeydi. *The Golden Bowl* ise (1904; Altın Kase) temelde dört kişi arasında geçiyor ve bir zina olayını konu alıyordu. Birinci bölümde olaylar aristokrat kocanın, ikinci bölümde ise gittikçe bilinçlenen karısının bukiş açısından anlatılıyordu.

Üç romanda da temalarındaki melodramatik öge kadar olay örgüsüne ve karaktere bağımlılığı aşan bir nitelik vardı. Üçünde de bazı kusurları olan bir uygarlığın ancak insanın özel yaşamını ve özgürlüğünü kabul ederek, ahlaki ve manevi denetime yeterin-

ce önem vererek ayakta kalabileceği vurgulanıyordu. Bu romanlar yalnızca Batı toplumlarının ayakta kalma biçimlerinin felsefi bir incelemesini değil, aynı zamanda, toplumsal bir ahlak anlayışını da içeriyordu. Buna göre Batılı insan, ne kadar kusurlu olursa olsun, onu kaostan kurtaran kalıp ve gelenekleri geliştirmeli, birlikte yaşadığı nesnelerin ve yapıların değerini bilmeliydi.

James ancak ileri yaşlarında çeşitli kurumlar tarafından onurlandırıldı. Oxford ve Harvard üniversiteleri kendisine onursal doktorluk unvanı verdi. Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü üyeliğine ve 1905'te Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi üyeliğine seçildi. 1915'te İngiliz uyruğuna geçerek I. Dünya Savaşı'nda olanca gücüyle İngiltere'yi destekledi. Bunun üzerine Kral V. George'dan Liyakat Nişanı aldı. Ölümünden sonra külleri ABD'ye götürülerek, Cambridge'deki aile mezarlığına gömüldü.

Değerlendirme. Henry James Amerikan edebiyat tarihinin en uzun süre yazan, en verimli ve en etkili yazarlarından biriydi. Baştan beri ustası olduğu düzyazı sanatını getirdiği yeniliklerle zenginleştirdi; biçimini genişletti ve ona son derece özgün bir üslubun ve yöntemin damgasını vurdu. Elli bir yılda 20 roman, 112 öykü, 12 oyun, gezi ve eleştiri kitapları, ayrıca gazetelere birçok edebi makale yazdı. Yalnızca büyük bir usta değil, okyanusaşırı kültürün de önde gelen kişiliklerinden biriydi. Yurtdışındaki Amerikalı efsanesini biçimlendirdi ve bu efsaneyi ustası olduğu "uluslararası roman" a kattı. Yabancı ve aristokrat bir kültürle karşı karşıya gelen demokratik ve bereketli bir Amerika'ya ilişkin gözlemleriyle, ABD'nin olgunlaşarak 20. yüzyılda bir dünya devleti olarak karşılaşıcağı ahlaki sorunları önceden sezdi.

Yaşadığı dönemde sınırlı bir okur çevresi vardı. 1943'te doğumunun 100. yıl kutlamalarından sonra yapıtlarına duyulan ilgi arttı ve gittikçe daha çok okur kazandı. Yapıtları pek çok dile çevrildi ve 1960'ların sonundan başlayarak roman sanatının en büyük ustalarından biri kabul edildi. İçsel yaşamı yansımasıyla 20. yüzyılda gelişen "bilinç akışı" tekniğinin öncülerinden oldu. İngiliz ve Amerikalı eleştirmenler tarafından yazarlık yaşamının başında bir "betimleyici", sonunda ise modern bir izlenimci ve simgeci olan büyük bir yaratıcı olarak kabul edilir. Temel kavramlarının çoğunu ondan alan çağdaş roman eleştirmenlerince bu alandaki en büyük kuramcı sayılmış, James Joyce, Graham Greene, Joseph Conrad, Virginia Woolf gibi birbirlerinden çok farklı yazarların etkilemiştir. Leon Edel'in hazırladığı *The Life of Henry James* (1953-72; 5 cilt) kapsamlı bir yaşamöyküsüdür.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *Watch and Ward* (1878; Nöbet ve Koşuş), *The Europeans* (1878; Avrupalılar), *Confidence* (1879; Güven), *Washington Square* (1880; Washington Meydanı), 1983), *The Reverberator* (1888; Yankılayıcı), *The Other House* (1896; Öbür Ev), *The Sacred Fount* (1901; Kutsal Pınar), *The Ivory Tower* (1917; Fildişi Kule), *The Sense of the Past* (1917; Geçmiş Duygusu), Öykü. *A Passionate Pilgrim and Other Tales* (1875; Tutkulu Yolcu ve Başka Öyküler), *An International Episode* (1879; Uluslararası Bir Olay), *The Madonna of the Future and Other Tales* (1879; Geleceğin Meryem'i ve Başka Öyküler), *The Diary of a Man of Fifty* (1880; Elli Yaşında Bir Adamın Güncesi), *The Siege of London* (1883; Londra Kuşatması), *Tales of Three Cities* (1884; Üç Kentin Öyküsü), *The Author of Beltraccio* (1885; Beltraccio'nun Yazanı), *The Aspern Papers* (1888; Aspern Yazıları), *A London Life* (1889; Londra'da Bir Yaşam), *The Lesson of the Master* (1892; Ustanın Dersi), *The Private Life* (1893; Özel Yaşam), *Terminations* (1895; Bitişler), *Embarrassments* (1896; Sıkılmalar), *The Soft Side* (1900; Yumuşak Yan), *The Better Sort* (1903; İyi Çeşit), *Julia Bride* (1909; Gelin Julia), *The Finer Grain*

(1910; İnce Tane), *The Outcry* (1911; Çığlık) (Oyun), *Daisy Miller* (1883), *The American* (1891; Amerika), *Theatricals* (1894; Amatörler İçin Oyunlar), *Guy Domville* (1895), *Theatricals Second Series* (1894; Amatörler İçin Oyunlar İkinci Dizi), *The High Bid* (1908; Yüksek Teklif) Edebiyat ve sanat incelemesi. *French Poets and Novelists* (1878; Fransız Şair ve Romancıları), *Hawthorne* (1879), *The Art of Fiction* (1884; Kurmaca Sanatı), *Notes on Novelists* (1914; Romancılar Üzerine Notlar), *Notebooks* (1947; Defterler)

James, Henry (d. 3 Haziran 1811, Albany, New York - ö. 18 Aralık 1882, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li düşünür ve ilahiyatçı. Romancı Henry James ile filozof William James'in babasıdır. 1830'da New York'ta Birlik Yüksekokulu'nu bitirdikten sonra işadamlığı ve avukatlık yaptı. Daha sonra Princeton İlahiyat Okulu'nda okudu (1835-37). Katı Presbiteryen bir aile eğitimi almasına karşın gelenekçi Protestanlığa karşı çıkarak kurumsal dinle bağlarını kopardı. Birkaç yıl boyunca Avrupa'da yaşadı. İngiltere'de olduğu dönemde Emanuel Swedenborg'un görüşlerinden etkilendi. William James babasının en önemli yazılarının onun ölümünden sonra *The Literary Remains of Henry James* (1885; Henry James'in Yazınsal Mirası) başlığıyla yayımlandı.

James, Jesse ve Frank, tam adları JESSE WOODSON JAMES ve ALEXANDER FRANKLIN JAMES (sırasıyla, d. 5 Eylül 1847, Centerville [bugün Kearny] yakınları, Missouri - ö. 3 Nisan 1882, St. Joseph, Missouri, ABD; d. 10 Ocak 1843, Centerville yakınları - ö. 18 Şubat 1915, Kearny, Missouri, ABD), 19. yüzyılda ABD'nin sınır bölgelerinde banka

Jesse James
State Historical Society of Missouri

ve tren soygunları düzenleyerek western filmlerine konu olan, Batı'nın yasa tanımaz haydutlarından ünlü iki kardeş.

Missouri'deki bir çiftlikte büyüdüler. İç Savaş başlayınca (1861) Güney'i desteklediler. C. Quantrill'in Konfederasyon çetesine katılan Frank aynı gruptan Cole Younger ile dostluk kurdu. Jesse de "Kanlı" Bill Anderson'ın çetesine katıldı. Savaşın sonunda çeteler teslim oldu, ama söylentiyeye göre Jesse, ateşkes bayrağı taşıırken Birlik askerlerince vurularak ağır yaralandı. Ardından Jesse ile Frank, kendilerine katılan sekiz kişiyle birlikte yaşadığı eylemlerine başlayarak 13 Şubat 1866'da Liberty'de bir banka soydular. Aynı yıl Cole Younger, sonraki birkaç yıl içinde de öbür Younger Kardeşler(*) birer birer çeteye katıldı. James çetesi Iowa'dan Alabama ve Texas'a kadar birçok yerde banka soydu; 1873'te de tren soygunlarına girdi. Ayrıca, posta arabalarına, mağazalara ve tek tek kişilere saldırdı. İki kardeşin eylemleri, özellikle Doğu bölgesi okullarının kanlı ve cüretli sahnelerle dolu western öykülerine duyduğu

ilgiyi karşılamak için abartılarak ve romantik öğelerle beslenerek birçok yazara konu oldu. Missouri'deki Ozark Dağlarında yaşayanlar içinse Jesse James, Konfederasyon'a bağlılığı yüzünden görevlilerce hiçbir zaman bağışlanmayan ve yasadışı itilen bir kahraman haline geldi. Gerçekten de Jesse ve Frank sürekli bu baskıları bahane ederek soygunlarını haklı göstermeye çalıştılar.

James çetesi 7 Eylül 1876'da Minnesota'ya bağlı Northfield'de First National Bank'ı soymaya çalışırken neredeyse yok oldu. Sekiz soyguncudan yalnızca James kardeşler ele geçmeden sağ kurtuldu. 1881'de Missouri valisi Thomas T. Crittenden, onların ölü ya da diri ele geçirene 10 bin ABD Doları ödül vaat etti. St. Joseph'te Thomas Howard takma adıyla yaşayan Jesse James evinde silahsızken çete üyesi Robert Ford tarafından vurularak öldürüldü. Birkaç ay sonra Frank James teslim oldu. Missouri'de cinayetten, Alabama'da soygundan, son olarak da Missouri'de silahlı soygun suçundan yargılandığına hepsinde suçsuz bulunarak serbest bırakıldı. Bu tarihten sonra aile çiftliğinde sessiz bir yaşam sürdü ve 1915'te, doğduğu odada öldü.

James, William (d. 11 Ocak 1842, New York kent - ö. 26 Ağustos 1910, Chocorua, New Hampshire, ABD), pragmatizmin öncüsü ABD'li filozof ve psikolog. Psikolojide işlevselcilik hareketinin de öncüsüdür.

Gençliği ve eğitimi. James, ilahiyatçı ve düşünür Henry James'in büyük oğlu, romancı ve eleştirmen Henry James'in ağabeyiydi. New York, Boulogne (Fransa) ve

William James
Harvard University News Service

Cenevre'de öğrenim gördü. Yetişmesinde babasının felsefe ve ilahiyat görüşlerinin büyük etkisi vardı. Özellikle estetik yaklaşımı bu etkiden kaynaklanıyordu.

James 18 yaşındayken, dinsel konuları işleyen Amerikalı ressam William M. Hunt'in yanında resim öğrenimine başladı. Ama kısa süre sonra bundan vazgeçerek Harvard Üniversitesi Lawrence Bilim Okulu'na girdi. Burada kimya, anatomi ve benzeri konularda dersler aldıktan sonra Harvard Tıp Okulu'nda öğrenime başladı. Ünlü doğabilimci Louis Agassiz'in Amazon'a yapacağı bir keşif gezisine asistan olarak eşlik etmek üzere öğrenimini yarıda bıraktı. Gezi sırasında sağlığı bozulunca bir yarıyıl için yeniden Tıp Okulu'na döndü. 1867-68'de Almanya'da, enerjinin korunumu ilkesini ortaya koyan fizikçi ve fizyolog Hermann von Helmholtz, patalog Rudolf Virchow, 19. yüzyılda tıpta deneyiciliğe öncülük eden Claude Bernard gibi bilim

adamlarının derslerini izledi. Ayrıca o dönemin gözde psikoloji ve felsefe yapıtlarını, özellikle Kantçı idealist ve göreci Charles Renouvier'nin yapıtlarını okudu.

Renouvier'yle tanışması James'in kişiliği ve düşünsel yaşamı için bir dönüm noktası oldu. Haziran 1869'da Harvard Tıp Okulu'nu bitirdikten sonra, bir ara intiharı bile düşünmesine yol açan ruhsal bunalım yüzünden hekime gittiği hemen başlayamadı. 1872'ye değin babasının evinde okumak ve ara sıra kitap tanıtma yazıları yazmak dışında hiçbir şey yapmaksızın, yarı hasta durumda yaşadı. Kendi anlatımına göre, Renouvier'nin özgür irade üzerine yazdıklarını okuyarak ve "özgür iradeye dayalı ilk edimim, özgür iradeye inanmak olacak" kararıyla bu durumdan kurtuldu.

Psikoloji çalışmaları. 1872'de Harvard College'a fizyoloji okutmanı olarak atanan James 1876'ya değin bu görevi sürdürdü. Fizyoloji eğitiminin giderek fizyolojik psikoloji eğitimi dönüşme süreci James'i de etkiledi. Psikoloji bir zihin felsefesi olmaktan çıkıp bir laboratuvar bilimi niteliği kazanıyordu. Felsefe de kendi kabuğundan çıkıp yöntembilim alanında yenilikler arayan bir servene dönüşmekteydi.

James'in 1878'de Alice H. Gibbens'le evlenmesi yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Eski hastalıklarından kurtuldu ve heyecanla işine sarıldı. 1880'de bir psikoloji ders kitabı yazmak için sözleşme imzaladı. Tasarladığı yapıt ancak 10 yıl sonra 1890'da *The Principles of Psychology* (Ruhiyat, 1933, 1937, 2 cilt) adıyla yayımlanabildi. Ders kitabı ise iki yıl sonra, bu yapıt kısaltılarak hazırlandı.

Alanında hem belirleyici hem de yenilikçi bir yapıt sayılan *Principles* psikolojide işlevselci bakış açısını temellendirdi. James'in yaklaşımı geleneksel zihin bilimini biyolojik disiplinler içinde eritiyor ve düşünme ile bilgiyi yaşama mücadelesinin araçları olarak ele alıyordu. James ayrıca fiziksel süreçlerin zihinsel süreçler üzerindeki etkisini inceleyen psikofiziğin ilkelerinden de yararlandı ve özgür iradeyi savundu.

Dinle ilgisi. *Principles*'i tamamladıktan sonra James'in psikolojiye ilgisi zayıfladı. ABD'deki ilk psikoloji laboratuvarının kurucusu olmasına karşın laboratuvar çalışmasından da hoşlanmıyordu. Felsefe ve din sorunlarıyla karşılaştığında psikoloji ona sıkıcı geliyordu. Tanrı'nın doğası ve varlığı, ruhun ölümsüzlüğü, özgür irade ve belirlenimcilik, yaşamın değerleri üzerine araştırmalarında geçmişteki savlar için kanıt aramak yerine yeni sonuçlara varmaya çalıştı. 1880'lerin sonlarında etik ve din dersleri vermeye başladı. Sonunda ölümden sonra yaşamın kanıtlanamayacağı varlığına ulaştı. Ama ona göre, dinsel deneyimin varlığı tanrısal bir varlığın göstergesiydi. James, özgürlüğü, şeylerin rastlantısal bir araya gelişinden doğan belli bir kararsızlık olarak ele alıyordu. Buna göre geçmiş ve bugün, geleceğin nasıl olacağını kaçınılmaz biçimde belirlemiyordu. James bu görüşlerini, 1893-1903 arasında çeşitli deneme ve derslerinde dile getirdi, daha sonra çeşitli kitaplarında topladı. Bu yapıtları arasında en önemlileri *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*'dir (1897; İnanma İstemi ve Herkes İçin Felsefe Denemeleri).

James doğal din üzerine Gifford Konferansı vermesi için Edinburgh Üniversitesi'nden aldığı çağrıyı ancak 1901-02'de yanıtladı. Bu konferansları hazırlamak birkaç yıl boyunca çalışmalarının odak noktasını oluşturdu. *The Varieties of Religious Experience* (1902; Dinsel Deneyimin Türleri) başlığıyla toplanan bu konferanslar, dindarlara bilim-

le ve bilimsel yöntemle çatışmayan, kendilerini savunabilecekleri bir malzeme sağladı.

Felsefe çalışmaları. James bundan sonra, her zaman ilgi duyduğu felsefe sorunlarına eğildi. Pragmatizm olarak bilinen yöntemin kuramını daha 1898'de California Üniversitesi'nde, felsefi kavramlar ve günlük yaşamdaki sonuçları üzerine verdiği bir konferansta dile getirmişti. Charles Sanders Peirce'in 1870'lerin ortalarında bilimlerin mantığına uyguladığı sıkı bir çözümlemeden kaynaklanan bu kuramı genelleştiren James bilimsel, felsefi, siyasal, toplumsal ya da kişisel her düşüncenin anlamının ancak deneyimde yol açtığı sonuçlar dizisi içinde saptanabileceğini savundu. Ona göre doğruluk ve yanlışlık, eğer gerçekten zihnin erişebileceği sınırlar içindeyse, bu sonuçlarla özdeşti. Dinsel deneyimi incelerken de pragmatik yaklaşımını sürdüren James, bu yaklaşımı değişim ve rastlantı, özgürlük, çeşitlilik, çoğulculuk ve yenilik kavramlarına da uyguladı. Renouvier'yi okuduğundan beri amaçladığı da buydu. James monizme ve bütün gerçekliğin tek parça (adeta yapılandırılmış) olduğu savına karşı polemiklerinde de pragmatik ölçütü kullandı. Ayrıca her şeye sahip olmadan hiçbir şeye sahip olunamayacağı görüşüne, her türlü erekliliğe, durağanlığa ve tamamlanmışlık düşüncesine karşı bu ölçütü ileri sürdü.

California'da Stanford Üniversitesi'nden aldığı çağrı üzerine 1906 yılında burada dersler verdi. Aynı yıl Boston'da, sonradan *Pragmatism: A New Name for Old Ways of Thinking* (1907; Terbiye Muhasebeleri, 1931) adıyla basılacak Lowell Konferansları'nı verdi. "Does Consciousness Exist?" (Bilinç Var mı?), "The Thing and Its Relations" (Şey ve İlişkileri), "The Experience of Activity" (Etkinlik Deneyimi) gibi denemeleri *The Journal of Philosophy*'de yayımlandı. Deneyisel ve pragmatik yöntemin uzantısı olan bu denemeler, James'in ölümünden sonra derlenerek *Essays in Radical Empiricism* (1912; Köktenci Deneycilik Üzerine Denemeler) başlığıyla yayımlandı. Bu yazılarda savunulan temel düşünce, şeyler arasında onları birleştiren ya da ayıran ilişkilerin, en azından o şeyler kadar gerçek olduğu, işlevlerinin de gerçek olduğu, dolayısıyla dünyadaki çatışma ve uyumları açıklamak için gizli bir temel aramanın gerekli olmadığıydı. Bu deneyci görüş köktenciydi, çünkü o güne değin deneyciler bile metafizik bir temele inanıyordu.

James'in yaklaşımı, İngilizce konuşulan ülkelerde yeni bir yaşam biçiminin odağına yerleşirken kara Avrupa'sında pek benimsenmedi. İngiltere'de F. C. S. Schiller, ABD'de Dewey ve okulu, Çin'de de Hu Shih yeni felsefenin sözcülüğünü üstlendiler. James 1907'de Harvard'da son dersini verdi. Pragmatizm üzerine konferanslarını ilkbaharda, Columbia Üniversitesi'nde geniş bir dinleyici kitlesi önünde tekrarladı. Bu konferanslardan kısa süre sonra, Oxford'daki Manchester College'da Hibbert Konferansları'nı vermesi için çağrı aldı. 1909'da *A Pluralistic Universe* (Çokşu Bir Evren) adıyla basılan bu konferansları, aynı temel tutumları, *Essay*'den daha sistematik ve daha az teknik bir biçimde dile getiriyordu. James'in bu konferansları bazı dinsel inançlarını da sergiliyordu; ölümünden sonra yayımlanan *Some Problems in Philosophy*'deki (1911; Bazı Felsefe Sorunları) bazı ipuçları James'in bu inançları zamanla yumuşatma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Yeniden ülkesine dönen James, gitgide artan sağlık sorunlarına karşın, bir bölümü *Some Problems in Philosophy*'de yayımlanan yazıları üzerinde çalışmaya koyuldu.

Pragmatizm üzerindeki tartışmayla ilgili yazılarını da toplayarak *The Meaning of Truth* (1909; Hakikatin Anlamı) adıyla yayımladı. Sonunda iyice hastalandı. İyileşmek amacıyla çıktığı Avrupa gezisinden sonra New Hampshire'daki evine çekildi, 1910'da orada öldü.

James Edward, tam adı JAMES FRANCIS EDWARD STUART (d. 10 Haziran 1688, Londra - ö. 1 Ocak 1766, Roma), tahttan indirilen Katolik İngiltere kralı II. James'in oğlu. İngiliz ve İskoç tahtlarına hak iddia ettiğinden, yandaşlarıınca İngiltere kralı III. James ve İskoçya kralı VIII. James olarak adlandırılmıştır. İngiltere tarihinde krallık iddiasında bulunanların yaşlı olanı anlamında *The Old Pretender* olarak anılır. Oğlu Charles Edward ise gene krallık iddiasında bulunanların genç olanı anlamında *The Young Pretender* lakabıyla bilinir.

Doğduğunda II. James'in gerçek oğlu olmadığı, tahta Katolik bir hükümdarı geçirmeye yönelik düzmece bir vâris olduğu inancı halk arasında yaygındı. Protestan Orange hanedanına bağlı, Holland *stadhouder*'i (vali) Willem'in 1688'de III. William adıyla tahta çıkması üzerine, Fransa'ya yerleşen babasının yanına götürüldü. Babasının ölümünden (1701) sonra Fransa kralı XIV. Louis tarafından İngiltere kralı ilan edildi. Ardından İngiltere Parlamentosu'nun çıkardığı bir yasayla medeni haklarından yoksun bırakıldı.

1708'de İskoçya'ya çıkmak üzere Fransız gemileriyle denize açıldıysa da karaya ayak basmadan İngilizlerce püskürtüldü. İspanya Veraset Savaşı'nda (1701-14) Fransız ordusunda çarpıştı. Robert Harley ve Vikont Bolingbroke'un, Kraliçe Anne'den sonra İngiliz tahtına geçmek amacıyla Katoliklikten vazgeçerek Anglikanlığı benimsemiş yolundaki önerilerini geri çevirdi.

Mar 6. kontu Erskine'in 1715'te 'İskoçya' da başlattığı Jacobusçu (James adının Latince olan Jacobus'tan türetilmiştir) ayaklanmanın ardından 22 Aralık'ta Aberdeen'deki Peterhead'de karaya çıktı. Ayaklanmanın yenilgiye uğraması üzerine (10 Şubat 1716) Fransa'ya döndü. Yaşamının geri kalan bölümünü Roma'da ya da yakınlarında geçirdi.

James Irmağı, JIM IRMAĞI ya da DAKOTA IRMAĞI olarak da bilinir, ABD'nin ortakuzey kesiminde ırmak. Kuzey Dakota eyaletinin orta kesimindeki Wells ilinden doğar. Genellikle güney-güneydoğu doğrultusunda akarak Güney Dakota eyaletinden geçer; 1.137 km'lik bir yol katettikten sonra Yankton'un 8 km kadar aşağısında Missouri Irmağıyla birleşir. Kıyılarında kurulu olan en önemli kentler Kuzey Dakota'daki Jamestown ile Güney Dakota'daki Huron'dur. Çevre yerleşimlere su sağlamak amacıyla ırmağın üzerinde kurulan barajların çevresinde çeşitli dinlenme tesisleri de yapılmıştır. Jamestown yakınlarındaki baraj taşkın önleme ve tarımsal sulama amacına yöneliktir. Irmağın su toplama alanı 56.980 km²'yi bulur.

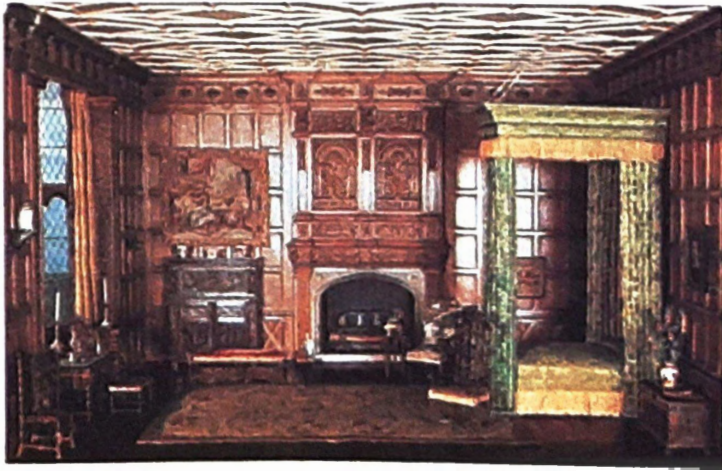
James Irmağı, ABD'de, Virginia eyaletinde akarsu. Jackson ve Cowpasture ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Botetourt ilinin kuzey kesimindeki Büyük Apalaş Vadisinden geçtikten sonra doğu yönünde akarak Lynchburg yakınlarında Blue Ridge (Mavi Sirt) Dağlarını aşar. Ağzından 160 km içeride yer alan Richmond'da alçalma hattına ulaşır; bu nokta aynı zamanda gelgit etkisinin başladığı yerdir. Daha sonra menderesler çizerek güneydoğu yönünde ilerler ve toplam 544 km'lik bir çıkışın ardından Newport News'da 8 km genişliğindeki bir

haliçten geçerek sularını Hampton Roads'a boşaltır. Blue Ridge'deki bir boğazda bulunan Balcony Çavlanlarının dışında Richmond'un yukarısında 4,8 km boyunca bir dizi çavdanlar geçer; yaklaşık 25 m'lik bir düşüş gösterdiği bu kesimde suları Richmond'daki Bosher Barajı'nda toplanır.

Başlıca kolları Appomattox ve Chickahominy ırmaklarıdır. Richmond'a kadar olan kesiminde büyük teknelerle ulaşımı elverişlidir. Newport News'da üzerinde 7,2 km'lik bir köprü inşa edilmiştir. Aşağı çıkışında bulunan Jamestown Adası Amerika'ya gelen İngilizlerin ilk sürekli yerleşmeyi kurduğu (1607) yerdir. İç Savaş sırasında Richmond'ı ele geçirmek için James Irmağını kullanan Birlik (Kuzey) orduları, kuşatma sırasında da Dutch Gap Kanalı'nı kazmışlardır.

James Koyu, Kanada'da, Hudson Körfezi'nin güney uzantısı olan sığ koy. Ontario'nun kuzey kesimi ile Québec arasında yer alır. Derinliği çoğu yerde 60 m dolaylarında, uzunluğu 443 km, genişliği ise 217 km'dir. Koyda yer alan çok sayıda adanın tümü de, yönetim açısından Kuzeybatı Toprakları'na bağlıdır. Adaların en büyüğü olan Akimiski'nin yüzölçümü 3.002 km²'dir. James Koyuna boşalan çok sayıda ırmak, burada zululuk oranının çok düşük olması sağlamıştır; bu ırmaklar La Grande, Eastmain, Rupert, Broadback, Nottaway, Harricana, Moose, Albany, Attawapiskat ve Ekwan'dır. Koyun ormanlarla kaplı kıyılarındaki başlıca yerleşimler ise Fort-George, Nouveau-Comptoir, Eastmain, Fort-Rupert, Lake River, Attawapiskat, Fort Albany, Moose Factory ve Ontario Northland Demiryolu'nun kuzeydeki son durağı olan Moosonee'dir; bunların tümü de birer ticaret merkezidir. Koya gelen ilk Avrupalı, 1610'da İngiliz denizci Henry Hudson olmuştur. Koyun adı ise, 1631'de burada keşif gezileri yapan Kaptan Thomas James'ten kaynaklanır.

James üslubu, sanat tarihinde, İngiltere'de I. James döneminde (1603-25) üretilen edebiyat ve güzel sanat yapıtlarını tanımlayan terim. Aslında I James döneminin başlarındaki sanat yapıtlarıyla, daha önceki Elizabeth dönemi yapıtları arasında üslup bakımından büyük bir farklılık yoktur.

James üslubunda bir yatak odası, Knole Evi'ndeki oda örnek alınarak yapılmış model, Kent, İngiltere; Chicago Sanat Enstitüsü Art Institute of Chicago

Hanedan değişikliği ani bir üslup farklılığına yol açmamış, James dönemine özgü nitelikler, zamanla bazı alanlarda ve bazı yapıtlarda ortaya çıkmıştır.

I. James döneminin sivil mimarlık ürünlerinde "U" ve "H" biçiminde dik açılı planlar kullanıldı, ön cepheelerde katı bir simetri

uygulandı. Yapılarda maniyerist İtalyan mimarlığından alınmış öğelere yer verildiği gibi, I. François'nın sarayındaki çoğu İtalyan bir grup sanatçının oluşturduğu Fransız Fontainebleau okuluna özgü alçı şerit bezemelerden de yararlandı.

Mimarlıkta asıl değişim 1615'te, kralın, mask adı verilen abartılı saray gösterileri için sahne tasarımları yapan Inigo Jones'u yapıların denetimiyle görevlendirmesinden sonra gerçekleşti. Bu nedenle Jones hem I. James, hem de sonraki I. Charles (1625-49) dönemlerinde Londra'da pek çok kraliyet konutunun ve başka yapıların yapılması ya da yeniden ele alınması ile uğraştı. Jones'un, İtalyan mimar Andrea Palladio'nun (bak. Palladio üslubu) kuram ve yapıtlarını temel alarak geliştirdiği üslup İngiltere için büyük bir yenilikti; onun yapıtlarıyla James döneminin ilk yıllarında gerçekleştirilmiş olan mimarlık ürünleri arasında büyük fark vardır. Bu nedenle James üslubu tanımlamasının bütün James dönemi için kullanılması doğru olmaz.

James döneminde resim ve heykel sanatı, başarılı uygulayıcıların çıkmaması nedeniyle mimarlığın gerisinde kaldı. Dolayısıyla büyük farklılıkların görülmediği bu alanda bir James üslubundan söz edilebilir. James döneminin ilk ressamalarının başında minyatürcü Isaac Oliver geliyordu. Dönemin heykelticileri gibi portre ressamının çoğu da yabancıydı. Marcus Gheerharts (Genç), Paul van Somer, Cornelius Johnson ve Daniel Mytens bunların bazılarıdır. Daha sonra, I. Charles döneminde İngiltere'de çalışan Peter Paul Rubens ve Anthony Van Dyck gibi Flaman ressamlar ise yapıtlarıyla onları aştılar.

Edebiyatta kullanılan tema ve biçimlerin çoğu da, Elizabeth dönemindekilerin devamıydı. Bütün zenginliğine karşın, James dönemi edebiyatı çoğunlukla kötümser ve kasvetli bir sorgulayışı içeriyordu. Shakespeare en büyük trajedilerini 1601'den (Hamlet'in ilk sahnelendiği tarih) sonra, James döneminde yazdı. Obür James dönemi oyun yazarları da kötülük sorunu ile yoğun olarak ilgilendiler. John Webster, Cyril Tourneur, Thomas Middleton ve William Rowley trajedinin uyandırdığı acıma

duygusundan çok, dehşet duygusuna ağırlık verdiler. Komedinin en iyi örnekleri Ben Jonson'un keskin yergileriydi. Bu dönem tiyatrosunun önemli türlerinden biri de, edebi doruğuna Jonson'un yapıtlarında ulaşan masklar oldu. Jonson'un zarif ve gorce kolay anlaşılır şırıyle onu izleyen Cavalier

şairlerinin yapıtları, James dönemi şiirinin öki ana eğiliminden birini oluştuyordu. Öbür eğilimi John Donne ve metafizik şairlerin entelektüel ve karmaşık şiirleri temsil ediyordu. Düzyazıda ise Francis Bacon, Robert Burton ve Lancelot Andrewes güçlü ve esnek bir üslup geliştirdiler. Dönemin en önemli düzyazı yapıtı, Kitabı Mukaddes'in Kral James Baskısı'ydı. 1611'de yayımlanmakla birlikte, bu yapıt, daha çok Elizabeth döneminde yapılan çalışmaların bir ürünüydü.

Jameson, Sir Leander Starr, BARONET (d. 9 Şubat 1853, Edinburgh, İskoçya - ö. 26 Kasım 1917, Londra, İngiltere), Güney Afrika siyasetinde rol oynayan devlet adamı. 1895'te Cecil Rhodes'un dostu ve işbirlikçisi olarak Paul Kruger'in Boer hükümetini devirmek için Transvaal'a yaptığı başarısız saldırıyla ün kazanmıştır.

Londra'daki University College'da tıp öğrenimi gördükten sonra İngiltere'de hekimliğe başladı. Ama sağlığının bozuk olması ve güçlü serüven duygusu yüzünden 1878'de Griqualand West'e bağlı Kimberley'deki elmas yataklarına sürüklendi. Orada Rhodes ile tanıştı. Hemen dost olduğu Rhodes'le birlikte İngiliz egemenliğini Cape Town'dan Kahire'ye kadar genişletmek için planları yaptı.

1889 ve 1890'da Rhodes adına, Rodezya'da (bugün Zimbabve) bulunan madenlerin imtiyazının İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'na verilmesini sağlamak için Bandabale (Matabele) kralı Lobengula'yı etkilemeye çalıştı. 1891'de gene Rhodes'un temsilcisi olarak iç kesimdeki Salisbury ile kıyıdaki Beira (bugün Mozambik'te) arasında kalan bölgede keşif çalışmaları yaptı ve yerel şeflerden imtiyazlar elde etti. Aynı yılın sonlarında Mashonaland'ın yöneticisi oldu ve ilk yerleşik yönetimi kurdu. Matabele Savaşı'nın (1893) sonunda Lobengula'nın topraklarını yönetimi altında birleştirerek Rodezya kolonisinin çekirdeğini oluşturdu.

Bütün Güney Afrika'yı İngiliz yönetimi altında birleştirmeyi planlayan Rhodes'un önündeki başlıca engel Transvaal Cumhuriyeti'nin Boer hükümetiydi. Bu nedenle, Jameson ve Transvaal'ın *Uitlander* (Boer olmayan, özellikle İngiliz göçmeni) önderleriyle birlikte Boer hükümetini devirmek için bir darbe planladı. Jameson'a düşen görev, askeri bir kuvvet oluşturarak *Uitlander* ayaklanmasını desteklemek üzere Johannesburg'a yürümektir.

*Uitlander*lerin aralarındaki anlaşmazlıklar Rhodes'un eylemini ertelemesine yol açtı. Ama aceleci davranan Jameson harekete geçerek 500 atıyla 29 Aralık 1895'te Transvaal üzerine yürüdü. Saldırı tam bir bozgunla sonuçlandı. Jameson ve adamları yakalandılar; Rhodes'un siyasal saygınlığı büyük yara aldı. Jameson İngiltere'ye gönderilerek yargılandı ve 15 ay hapis cezasına çarptırıldı, ama ağır hastalığı yüzünden birkaç ay sonra serbest bırakıldı.

Jameson Güney Afrika'ya dönerek 1900'de Kimberley'den Kap Kolonisi Parlamento'su'na seçildi. 1902'de Rhodes ölünce İlerici Parti'nin önderliğini üstlendi ve başbakan oldu (1904-08). Güney Afrika Birliği'nin oluşturulmasına katkıda bulunduktan sonra Birlikçi Parti'yi kurdu (1910) ve parlamentoda muhalefete önderlik etti. Sağlığının bozulması üzerine İngiltere'ye döndükten sonra 1911'de kendisine baronet unvanı verildi. Ancak hiç evlenmediği için ölünce bu unvanı ortadan kalktı.

İngiltere'de ölen Jameson Rodezya'daki Matopo Tepeliklerinde Rhodes'un mezarının yanına gömüldü.

Jamestown, ABD'de New York eyaletinin güneybatı kesimindeki Chautauqua ilinde (county) kent. Chautauqua Gölünün güney ucunda, Buffalo'nun 113 km güneybatısında. Adı, 1811'de burada 400 hektarlık arazi olarak bir değirmen kuran James Prendergast'tan gelir. Burada oluşan yerleşmede önceleri mobilya ve dokuma üretimi gelişti. Su enerjisinin bolluğu, Erie Kanalı'nın açılması (1825) ve 1850'lerde Erie Demiryolu'nun buraya kadar gelmesi sanayinin gelişmesini sağlayan nedenler oldu. Günümüzde kentin sanayi ürünleri arasında otomobil ve makine parçaları, takım tezgahları, çamaşır makineleri ile büro mobilyaları ve donanımı yer alır. Çevresinde çok sayıda mandıra ve meyve bahçesi bulunan kent aynı zamanda Chautauqua Gölü ve Alleghenies tatil yörelerinin de merkezidir. New York valisi (1865-69) Reuben Fenton'un oturduğu, daha sonra Büyük Cumhuriyet Ordusu'nun karargâhı olan binada Fenton Tarih Merkezi kurulmuştur. Jamestown Community College 1950'de öğretime başlamıştır. Yerleşme 1827'de köy, 1886'da da kent statüsü kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 34.681; Jamestown-Dunkirk metropoliten alanı, 141.895.

Jamestown, Atlas Okyanusunun güneyindeki İngiliz adası St. Helena'nın merkezi ve liman kasabası. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası 1659'da burada bir kale inşa ederek James Koyunun kenarında bir garnizon kurdu. Yerleşime York dükünün (sonradan II. James) onuruna Jamestown adı verildi. Neredeyse tek bir sokaktan oluşan Jamestown 1,5 km boyunca dar, kenarları dik bir vadinin içinde 150 m kadar yükselir. Kasabada ekonomik etkinlik çok azdır. Başlıca gelir kaynakları gümrük vergileri, işkele ücretleri ve filatelilere satılan posta pullarıdır. St. Helena'nın tek hastanesi Jamestown'dadır. 3 km güneyinde Plantation House (valilik konutu) ve St. Paul Katedrali bulunur. Napoléon'un sürgün edildiği ve 1821'de öldüğü Longwood 4 km güneybatıdadır. Bu alan Fransız hükümetinin gözetimi altındadır. Nüfus (1978 tah.) 1.500.

Jammes, Francis (d. 2 Aralık 1868, Tournay - ö. 1 Kasım 1938, Hasparren, Bayonne yakınları, Fransa), Fransız şair ve roman yazarı. Kırsal yaşamdan aldığı yalın temaları, yüzyılın başında Fransız edebiyatında beliren yozluğun karşısında bir canlılık ve tazelik ögesi olmuştur.

Çekingen bir taşra memuru olan Jammes, simgeci şair Stéphane Mallarmé ve romancı André Gide ile dostluk kurdu. Şiirlerinde simgecilğe karşı çıkarak yeni bir akım olan doğalcılığa izledi. Bu akım doğaya, yaşamın küçük gündelik olaylarına ve çocukça yalınlığa dönüşü öngörüyordu. Jammes ilk kez *De l'Angélus de l'aube à l'Angélus du soir* (1898; Sabah Çanlarından Akşam Çanlarına) adlı kitabıyla ilgi çekti. Şair Paul Claudel'in etkisiyle 1905'te Katolikliği benimsedikten sonra gittikçe dindarlaştı. *Les Géorgiques chrétiennes* (1911-12, 3 cilt; Hristiyan Köylü Şiirleri) adlı kitabında günlük dille dindar bir köylü ailesinin öyküsünü anlattı. Ününe karşın köyde kalarak köylülerin günlük yaşamını paylaşmaktan mutluluk duydu. Öteki yapıtları arasında da yer alan kısa öykülerinde, romanlarında ve anılarında da (1923) aynı kırsal ve içten üslubu kullandı. Öldüğü zaman II. Dünya Savaşı öncesi genç şairler kuşağının önderi durumuna gelmişti.

Jämtland, İsveç'in batı kesiminde il (*län*). Norveç sınırında yer alır. Toplam kara alanı 49.917 km²'dir. Jämtland ve Härjedalen yönetim bölgeleri de (*landskap*) bu alanın içindedir. Batıda yüksekliği 1.762 m'yi bulan il toprakları, doğuda 458 m'ye kadar alçalır. İlin sularını Ljungan, Indals, Ångerman ve Ljusnan ırmakları toplar; ayrıca en büyükleri Storsjön olan çok sayıda göl vardır. Storsjön'un çevresinde yerleşim bölgenin Hristiyanlaşmasından çok önce başlamıştır. Storsjön'deki Frösön adlı ada, eski çağlarda bir yönetim merkezi olmuştur; burada kurban törenlerinin düzenlendiği bir tapınak yer alır. Gölün kıyısına yakın bir noktada, üstünde runik yazıtlar olan ve 1050'de dikilmiş bir taş vardır. Kısa bir dönem (1563-70) dışında Jämtland, 1645'e değin Danimarka'nın Norveç'teki topraklarına bağlı olmuştur.

Jämtland bölgesinin çekirdeğini, tanıma elverişli ve verimli denebilecek ovalar oluşturur. Başlıca uğraş olan mandıracılığın yanı sıra kerestecilik yapılır ve taşocakları işletilir. Ayrıca yöre, güzel manzaralı gölleri ve çok sayıda çağlayanın aktığı dağlarıyla turistik nitelik taşır. İlin yönetim merkezi Östersund, en önemli sayfiye kenti ise Åre'dir. Nüfus (1991 tah.) 135.726.

Jan (LÜKSEMBURGLU), BOHEMYALI JAN olarak da bilinir, Çekçe JAN LUCEMBURSKÝ ya da JAN S ČECH (d. 10 Ağustos 1296, Lüksemburg - ö. 26 Ağustos 1346, Crécy, Fransa), 1310-46 arasında Bohemya kralı. Toulouse'dan Prusya'ya kadar Avrupa'nın dört yanına düzenlediği seferlerle dönemin en ünlü kahramanları arasına girmiştir.

Lüksemburg hanedanından Kutsal Roma-Germen imparatoru VII. Heinrich'in oğluydu. 1310'da Lüksemburg kontu yapıldı. Aynı tarihte Bohemya kralı ilan edildi ve 7 Şubat 1311'de Prag'da törenle taç giydi. Babası öldüğünde (1313) tahta çıkmak için çok genç olduğundan Bavyeralı Ludwig'in IV. Ludwig adıyla imparator seçilmesini destekledi (1314). Başlangıçta, Avusturyalı Friedrich'e karşı yürüttüğü mücadelede

Jan'ın Lüksemburg kontu olarak betimlendiği bir 14. yy gümüş sikkesi; British Museum, Londra

Ludwig'in yanında yer aldı. Ama daha sonra, özellikle de Ludwig'in Yüz Yıl Savaşları'nda (1337-1453) Fransa'ya karşı İngiltere'yle ittifak kurmasının ardından ondan uzaklaştı. Fransızlara büyük yakınlık duyan Jan, oğlu Karl'ı (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl) eğitim görmesi için Paris'e yolladı. Birçok kez Fransa'nın hizmetinde çarpıştı.

Hükümdarlığı boyunca Litvanyalılara, Ruslara, Macaristan'a, İngiltere'ye ve Avusturya'ya karşı çok sayıda sefer düzenledi. İtalya'nın kuzeyinde ve Tirol'de çarpıştı. Yukarı Lausitz (1320-29) ve Silezya'nın (1327-30) bazı bölümlerini ele geçirerek

Bohemya Krallığı'na ait toprakları kuzeye doğru genişletti. Ayrıca Lombardiya'nın büyük bölümünü egemenliği altına aldı. Ama müsrifliği, ağır vergiler koyması ve sık sık uzun yolculuklara çıkması halkın ona besledikleri güveni yitirmesine ve Bohemyalı soyluların güç kazanmasına yol açtı.

Jan, Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Ludwig'le arasındaki sürekli çatışma nedeniyle papalıkla ittifak kurdu. 1346'da Papa VI. Clemens'le anlaşarak IV. Ludwig'in tahttan indirilmesini ve oğlu Karl'ın imparator seçilmesini (Temmuz 1346) sağladı. Ardından, İngiltere'ye karşı savaşmakta olan Fransa kralı VI. Philippe'e yardım etmek üzere Fransa'ya gitti. Bu savaş sırasında, Crécy Çarpışması'nda öldü.

Jan (NEPOMUKLU AZİZ), Çekçe SVATÝ JAN NEPOMUCKÝ, (d. y. 1345, Nepomuk, Bohemya - ö. 20 Mart 1393, Prag; azizler listesine kabulü, 1729; yortu günü, 16 Mayıs), Çeklerin koruyucu azizi. 14. yüzyılın sonlarında Bohemya'yı alt üst eden kilise-devlet çatışması sırasında öldürülmüştür.

1383'te İtalya'da Padova'da öğrenime başlayan Jan burada kilise hukuku üzerinde uzmanlaştı ve bazı kilise görevleri üstlendi. 1390'da Prag başpiskopos yardımcılığına atandı. Başpiskopos, Jan'ın desteğiyle

Nepomuklu Aziz Jan, Jan Brokol'un atölyesinden kimliği bilinmeyen bir sanatçının yaptığı heykel, 1709; Meryem Ana'nın Ziyareti Şapeli'nin cephesi, Radlč, Çekoslovakya Milan Posselt

1393'te Bohemya kralı IV. Václav'ın (Kutsal Roma-Germen imparatoru Wenzel) yandaşlarından birini aforoz etti ve kralın Prag'da yeni bir piskoposluk kurma isteğine karşı çıktı. Jan, başpiskoposun baskıyorducısı olduğu için tutuklandı. Kral, Jan'a kendi eliyle ateş işkencesi yaptı; daha sonra bu işkenceyi gizli tutmaya yemin etmesi koşuluyla onu serbest bıraktı. Ama Jan'ın işkencenin etkisiyle ölmek üzere olduğunu öğrenince, olayı örtbas etmek için kurbanının ağzını bağlatıp bir keçi postuna sardırarak Vltava (Almanca Moldau) Irmağına attırdı. Bohemya Katolikleri Jan'ı sonradan din şehidi olarak kabul ettiler.

Avusturyalı tarihçi Thomas Ebendorffer'un, Jan'ın Václav'ın eşi Kraliçe Sophie'

nin itiraflarını açıklamadığı için öldürüldüğü savının doğru olmadığı 1961'de resmen açıklandı.

Jan II, AVESNES'Lİ JAN olarak da bilinir, Felemenkçe JAN VAN AVESNES (d. y. 1247 - ö. Eylül 1304, Hainaut), Hainaut (1280-1304), Holland ve Zeeland (1299-1304) kontu. Kontlukları birleştirmiş ve Dampierre hanedanından Flandre kontlarının kuzeye doğru yayılmasını önlemiştir.

Hainaut kontu Avesnes'li Jan ile Holland kontu II. Willem'in kızı Alida'nın en büyük oğluydu. 1280'de I. Jan adıyla Hainaut kontu oldu. Fransa kralı IV. Philippe'in dostu olan Jan, kuzeni Holland kontu V. Floris'in İngiltere kralı I. Edward'la köklü dostluğunu bozarak Fransa'yla ittifak kurmasını sağladı. Buna karşı çıkan Felemenk soyluları Floris'i tutsak ederek 27 Haziran 1296'da öldürdüler.

Holland valiliğine getirilen Jan, koruyuculuğunu üstlendiği Floris'in 15 yaşındaki oğlunun ölümünden (1299) sonra II. Jan adıyla Holland kontu oldu. Holland'da kurduğu yönetimden halkın hoşnut olmasına karşın Alman kralı I. Albrecht'in tehdidini savuşturmak (1300), İngilizlerin istila girişimini püskürtmek (1300 ?) ve Zeeland'daki bir ayaklanmayı bastırmak (1301) zorunda kaldı. 1304'te Flamanları Holland ve Zeeland'dan sürene değin iki yıl boyunca Flandre kontlarıyla savaştı.

Jan I Olbracht (d. 27 Aralık 1459, Kraków, Polonya - ö. 17 Haziran 1501, Toruń), ülkesinde parlamenter yönetimin oluşmasında önemli rol oynayan Polonya kralı (1492-1501).

Kral IV. Kazimierz ile Habsburglu Elisabeth'in ikinci oğluydu. 1487'de Kopystrzyn'de, 1491'de de Zastaw'da Tatarları yenilgiye uğratarak askerlik yeteneğini kanıtladı. 1492'de babasının ölümünün ardından özel danışma kurulu üyesi soylularca Polonya krallığına seçildi. 1493'te mali sorunlara çözüm bulmak amacıyla özel danışma kurulu üyeleriyle taşra seçkinlerinin (*szlachta*) temsilcilerini birlikte toplantıya çağırdı. Böylece Polonya'da Senato ve Temsilciler Meclisi adlı yasama organlarından oluşan Ulusal Meclis'in (*Sejm*) temelleri atıldı. Jan, meclis üyelerinin kendisine sağladığı mali destek karşılığında, soyluların ve taşra seçkinlerinin geleneksel ayrıcalıklarını korumayı kabul etti, meclise yasama alanında geniş yetkiler tanıdı.

Jan kişisel iktidarının sınırlarını genişletmek için de çeşitli girişimlerde bulundu. Para karşılığında ya da diplomatik yöntemlerle yeni topraklar elde etti. Hem Tatarlara karşı yardım isteyen Boğdan voyvodası Ştefan'ın isteğini yerine getirmek, hem de Tuna ve Dinyester ırmaklarının ağzlarında yer alan Kilia ve Belgorod-Dnestrovski (Akkerman) kentlerini ele geçirmek amacıyla Boğdan'a bir sefer düzenledi (1497). Ama Ştefan, Jan'ın kendisini tahttan indirek yerine kardeşi Zygmunt'u (sonradan I. Zygmunt adıyla Polonya kralı) geçirmesinden endişe ediyordu. Polonya birlikleri Boğdan'a girdiklerinde, Ştefan'ın ordusunun direnişle karşılaştılar ve 1497'de Suceava'da ağır bir yenilgiye uğradılar. Jan, 1498-1501 arasında Tatarların Polonya'nın doğu sınırına düzenledikleri saldırıları püskürtmekle uğraştı. Egemenliğini kabul etmeyen Töton Şövalyeleri'nin önderi Saksonyalı Friedrich'in Prusya'daki topraklarını işgal etmeye hazırlandığı sırada öldü.

Jan II Kazimierz Waza (d. 22 Mart 1609, Kraków, Polonya - ö. 16 Aralık 1672, Nevers, Fransa), İsveç tahtı üzerinde hak iddia eden Polonya kralı (1648-68). Ukray-

nalılar, Tatarlar, İsveçliler ve Ruslarla yaptığı savaşlar sonucunda ülkesini büyük toprak kayıplarına uğratmıştır.

Polonya ve İsveç kralı III. Zygmunt Waza'nın ikinci oğluydu. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında. 1635'ten sonra üç yıl boyunca Habsburgların yanında Fransızlara karşı savaştı. 1638'de amirallik görevini üslenmek üzere İspanya'ya giderken Fransızlarca yakalanarak hapsedildi. 1640'ta serbest bırakıldıktan sonra askerlikten ayrılarak Cizvit tarikatına girdiyse de (1646)

Jan II Kazimierz Waza, Daniel Schultz'un bir yağlıboya çalışmasından aynını; Wawel Devlet Sanat Koleksiyonu, Kraków Państwowe Zbiory Sztuki na Wawelu Kraków Polonya

ertesi yıl buradan da ayrıldı. Kardeşi Kral IV. Władysław'ın Mayıs 1648'de ölmesinden birkaç ay sonra Polonya kralı seçildi. Kısa süre sonra kardeşinin dul eşi Marie Louise de Gonzague-Nevers'le evlendi.

Jan Kazimierz, Polonya Krallığı'na bağlı yarı-özerk Ukrayna bölgesinde yaşayan Kazakların başlattığı ayaklanmayı görümler yoluyla sona erdirmeye çalıştı. Ama Ukrayna üzerindeki denetimlerini artırmak isteyen Polonyalı soyluların zorlamasıyla savaşı sürdürdü. 28-30 Haziran 1651'de Berestecko'da Kazakları ve Tatar müttefiklerini yenilgiye uğrattı. Ama Kazakların askeri yardım karşılığında Rus çarının egemenliğini kabul etmeleri üzerine savaş yeniden başladı. Polonya ordusu ülkenin doğu sınırında çarpışırken, batıdan Polonya topraklarına giren İsveç ordusu Ekim 1655'e değin Polonya'nın büyük bölümünü işgal etti.

İşgalin ardından yurtdışına kaçan Jan Kazimierz 1656'da Polonyalı köylülerin ve taşra seçkinlerinin İsveç yönetimine karşı ayaklanması üzerine ülkesine geri döndü. 1660'ta İsveç'le savaşın sona ermesinin ardından, İsveç tahtı ile Livonya'nın kuzeyindeki topraklar üzerindeki haklarından vazgeçti. Ocak 1667'de ise Rusya'yla bir antlaşma imzalararak Smolensk'le birlikte Beyaz Rusya'nın yansını, Çernigov'u, Dinyeper Irmağının doğusunda kalan bütün Ukrayna topraklarını ve ırmagın batısındaki Kiev kentini Rusya'ya bıraktı. Savaşmaktan yorgun düşen Jan Kazimierz, Ulusal Meclis (*Sejm*) üyelerinin yönetimine karşı başlattıkları ayaklanma karşısında, 16 Eylül 1668'de tahttan çekilerek Fransa'ya sığındı. Bu tarihten yaşamının sonuna değin Saint-Germain-des-Prés piskoposu unvanını taşıdı.

Jan III Sobieski (d. 17 Ağustos 1629, Olesko - ö. 17 Haziran 1696, Wilanów, Polonya), Polonya'nın seçimle tahta çıkan kralı (1674-96). Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği mücadele sonucunda Polonya-Litvanya Krallığı'nı kısa bir süre için yeniden canlandırmıştır.

Bir küçük soylu ailesinden geliyordu. Babası Jakób (1588-1646) sarayda bir görev

edinmiş, yaşamının sonuna doğru da Polonya Senatosu'nun üyeleri arasında ona en yüksek rütbeyle sağlayan bir göreve, Kraków kale komutanlığına getirilmişti. Çok iyi bir eğitim gören Jan gençliğinde Batı Avrupa'nın birçok yerini dolaşma olanağı buldu. İsveç 1655'te Polonya'ya saldırınca, Polonya kralı Jan Kazimierz'e karşı olduğu için İsveçlilerin safında yer aldı. Ertesi yıl yeniden taraf değiştirerek İsveçlilere karşı mücadelenin önderleri arasına katıldı. 1665'te koruyucusu Kraliçe Maria Ludwika'nın etkisiyle saray başmarchallığına getirildi. 1666'da Polonya ordusunda cephe komutanı oldu. Ekim 1667'de Tatarları ve Ka-

Jan III Sobieski, Carel Allardt'in bir oymabaskısı

British Museum, Londra, tlograf. J.R. Freeman & Co Ltd

zakları Podhajce (bugün Podgaytsi, Ukrayna) yakınlarında yenilgiye uğrattı. 1668 ilkbaharında Varşova'ya döndüğünde başkomutanlığı getirildi. 1665'te genç Fransız dülü Marie-Casimire de la Grange d'Arquien (Marysienka) ile evlenmişti. Marysienka, Kral Jan Kazimierz'in 1668'de tahttan çekilmesinden sonra, Jan'ı kral seçtirmek istedi. Ama soylular 1669'da Michał Korybut Wiśniowiecki'yi kral seçince, Fransa kralı XIV. Louis'den kocasının kral olması için destek istedi.

Kral Michał'ın kısa süren hükümdarlığı (1669-73) sırasında, Sobieski bir yandan Kazaklar karşısında yeni başarılar kazanarak adını duyururken, öte yandan Fransa'ya karşı Habsburg yanlısı politikalar uygulayan krala cephe aldı. Michał Kasım 1673'te öldü, aynı günlerde Sobieski Hotin (Chocim) yakınlarındaki çarpışmalarda Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordularını yenilgiye uğrattı. Bu başarılar 1672'de imzalanmış olan Bucaş Barış'ının(*) ağır koşullarını değiştirmemekle birlikte, Sobieski'nin saygınlığını büyük ölçüde artırdı. Mayıs 1674'te Habsburgların desteklediği adaya karşı kral seçildi.

Sobieski önce Fransa yanlısı bir politika izledi. Fransa'nın arabuluculuğuyla Osmanlılarla savaşı sona erdirmeye çalıştı ve Haziran 1675'te Fransa'yla Jaworów Antlaşması'nı imzaladı. Bu gizli antlaşmayla Sobieski, Osmanlılarla barış yapıldıktan sonra Habsburglu Kutsal Roma-Germen imparatoruna savaş açacağına söz veriyordu. Ekim 1676'da Osmanlılarla Zórawno'da, koşulları Bucaş Barış'ından biraz daha elverişli bir ateşkes sağlandı.

Sobieski'nin, kuzeybatıda Prusya'dan toprak kazanmak amacıyla Fransa ve İsveç'in desteğini sağlama ve böylece güneydoğuda Osmanlılara kaptırdığı toprakları telafi etme umutları boşa çıkmıştı. Ayrıca XIV. Louis, ne Marysienka'nın Fransız kraliyet ailesiyle akrabalığını tanımayla hazırды, ne de Sobieski'nin oğlu Jakób'un Polonya tahtına vâris olmasını desteklemek niyetindeydi. Yüksek soylular, özellikle Litvanyalılar, Sobieski'nin Fransa'nın yardımıyla mutlak iktidarı ele geçirmeye çalıştığından kuşkulandıkları için Fransa'yla yapılan ittifak antlaşmasına karşı çıktılar. Louis'nin amacı Sobieski'yi Habsburglara karşı uysal bir vasal olarak kullanmaktı. Oysa Polonya'nın Habsburglarla çatışan çıkarları yoktu; art arda gelen Osmanlı saldırılarından sonra Fransa'nın müttefiki olan Osmanlıları baş düşman olarak görmeye başlamıştı. Bu yüzden Sobieski öteden beri Fransız yanlısı olduğu halde Fransa'yla ittifakını bozdu, Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Leopold'la Osmanlılara karşı bir antlaşma imzaladı (1 Nisan 1683). Antlaşma koşullarına göre, iki müttefikten birinin başkenti kuşatılacak olursa, öbürü onu bütün gücüyle desteklemek zorundaydı. 1683 yazında Osmanlı orduları Viyana'ya kuşattığında, Sobieski yaklaşık 25 bin kişilik ordusunun başında yardıma koştu. Viyana'ya kurtarmak amacıyla toplanan bütün komutanlar arasında en yüksek rütbeli olduğu için yaklaşık 75 bin kişilik müttefik kuvvetlerinin komutasını üstlendi ve Avrupa tarihini belirleyen savaşların en önemlilerinden birinde Kahlenberg'de Osmanlı ordularını bozguna uğrattı (12 Eylül 1683).

Buna karşılık 1683 sonbaharında Macaristan'a düzenlenen seferde aynı başarıyı gösteremedi. İmparator I. Leopold'la da ilişkileri bozuldu. Sobieski'nin amacı Eflâk ve Boğdan'ı Osmanlı yönetiminden kurtarmak, Polonya'nın etki alanını Karadeniz kıyılarına kadar genişletmekti. 1684-91 arasında Boğdan'da giriştiği harekâtlar çoğunlukla başarısız oldu; son seferinde tutsak düşme tehlikesiyle bile karşılaştı.

1691'den sonra Sobieski'nin sağlığı ciddi biçimde bozuldu. Bu arada gerek soylularla gerek kendi ailesi içindeki çatışmalarla uğraşmak zorunda kaldı. En büyük oğlu Jakób, kraliçeye ve genç prenslere karşı uzlaşmaz biçimde cephe almıştı. Sobieski'nin bütün oğulları tahta vâris olmak için Habsburglardan ya da Fransa'dan destek anyorlardı.

Hükümdarlığının ikinci yarısı birincisi kadar başarılı olmadığı halde, Sobieski ile kansının kişisel serveti önemli ölçüde artmıştı. Sobieski, Zólkiew ve Jaworów'daki evlerine, özellikle Varşova yakınında barok mimarinin olgun bir örneği olan Wilanów Sarayı'na büyük paralar harcadı. Şairlerin ve ressamların da koruyucusuydu. 17. yüzyılın bütün Polonya hükümdarları arasında, edebiyata ve kültürel yaşama en çok ilgi duyan Sobieski'ydı.

Avrupa'daki Osmanlı nüfuzuna karşı mücadele Sobieski'nin dış politikasının temel taşıydı. Polonya'nın geleneksel düşmanı konumundaki Rusya, Osmanlıların hedef alan birliğe katılmak isteyince, Sobieski 1686'da Ruslarla Ebedi (Grzymultowski) Barış'ı imzaladı. Bu antlaşmayla, 1667'den beri geçici olarak Rus yönetiminde bulunan Kiev bütünyle Rusya'ya bırakıldı. 1683'ten sonra uğradığı bütün başarısızlıklara ve düş kırıklıklarına karşın, Sobieski Polonya'nın güneydoğusunu Osmanlı ve Tatar saldırısından kurtarabilirdi.

Sobieski iç politikada daha başarısızdı. Krallığın konumunu güçlendirmek ve orduya istikrar kazandırmak için gösterdiği bü-

tün çabalar kendi oğullarının da karşı çıkmasıyla sonuçsuz kaldı. Soylular 1683 zaferinden sonra ülke savunmasına yeterince ilgi göstermedi. Litvanyalı soylular ise Osmanlılardan çok birbirleriyle savaştılar. Böylece Sobieski, parlak bir komutan ve örgütçü olduğu halde, ailesi içindeki çatışmaları ve 18. yüzyılda Polonya'nın yıkımına yol açan iç çekişmeleri önleyemedi.

Jan Mayen, Kuzey Buz Denizindeki Grönland Denizinde, Norveç Krallığı'na bağlı ada. Grönland'ın 500 km kadar doğusunda yer alır. Uzunluğu yaklaşık 56 km, en geniş yeri, 14,5 km. yüzölçümü 373 km²'dir. Denizaltındaki bir yanardağın doruğu olan adanın Nord-Jan denen kuzey kesiminde, en son 1732'de patlayan Beerenberg Yanardağı (2.277 m) yer alır. Güney kesimi Sør-Jan ise alçak ve tepeliktir. Hiç doğal limanı bulunmayan ada çorak ve ıssız, iklimi de sisli ve fırtınalıdır. Sıcaklık aralıkta -32°C ile haziranda 10°C arasında değişir. Yer yer tundralarla kaplı olan adada az sayıda tilki yaşar.

Adayı ilk gören (1607) kişi olduğu sanılan İngiliz denizci Henry Hudson, buraya Hudson's Tutches adını vermişti. 1614'te ise Kaptan Jan May, bağlı olduğu kumpanya ve ülkesi Felemenk Cumhuriyeti adına ada üzerinde hak iddia etti. Ada önceleri balina avcılarınca üs olarak kullanılıyordu, ama 1642'ye geldiğinde çevre sulara balina kalmamıştı. Pek çok kez çeşitli gemilerin uğradığı adada I. Uluslararası Kutup Yılı'nda (1882-83) Avusturyalılar ilk meteoroloji istasyonunu kurdu. 1921'de Norveçliler burada bir meteorolojik gözlemevi ile verici istasyonu kurdular ve 8 Mayıs 1929'da Norveç Jan Mayen'i topraklarına kattı. II. Dünya Savaşı sırasında ABD ordusu burada bir meteoroloji istasyonu açtı. 1958-59 yıllarında da Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) adaya bir uçak pisti ile bir verici ve bir seyrüsefer istasyonu inşa etti. 1970'te bunlara uzaktan kumandalı bir seyrüsefer sistemi eklendi. İstasyon personelinin dışında adada yaşayan yoktur.

Jan Milíč (KROMERİZ'LI) (d. y. 1305, Kroměř, Bohemya - ö. 29 Haziran 1374, Avignon, Fransa), Bohemyalı ilahiyatçı ve reformcu.

Prag'da öğrenim gördü ve yaklaşık 1350'de papazlığa atandı. 1358'de IV. Karl'ın (Bohemya kralı Karel) başdanışmanı oldu. Daha sonra Papa VI. Innocentius tarafından kendisine bir kilise mülkü bağışlandı, Prag'da St. Vitus Katedrali'ne piskopos yardımcısı ve hazine olarak atandı. Reform yanlısı görüşlerinin ağır basması ve din adamlarının yozlaşmasına duyduğu tepki nedeniyle 1363'te görevinden istifa ederek inzivaya çekildi.

İnzivadan çıkınca kilise reformu, çilecilik, dinsel ve dünyevi yoksulluk öğretisini yaymaya başladı. Kilisenin laikleşmesine karşı çıkarak yaşam kurallarında kutsal metinlerin bağlayıcılığına vurguladı. Vaazlarında geleneksel Latince yerine Çekçe ve Almanca kullandı. Bu tutumu ve reform coşkusuyla kısa sürede halk arasında sevilen bir kişi oldu.

Kilisenin ve toplumun yozlaşmasının dünyanın sonunun ve Deccal'ın habercisi olduğuna inanan Milíč, 1367 ilkbaharında Roma'ya giderek papalık sarayının önünde nedamet ve tövbekarlık üzerine vaazlar verdi. Enkizisyonun heretiklik suçlamasıyla hapse atıldıysa da, ekimde Avignon'dan dönen Papa V. Urbanus tarafından serbest bırakıldı. 1367'de Urbanus'a sunduğu *Libellus de Antichristo*'da (Deccal Üzerine Kitapçık) papadan kilise reformu için bir genel konsil toplaması talebinde bulundu.

Daha sonra Prag'a dönen Milíč, katedralde din adamları için Latince, halk için Çekçe günlük vaazlar vermeye başladı. Vaazlarının metinleri Orta Avrupa'da elden ele dolaşüyor ve kilisede reform isteklerini alevlendiriyordu. Prag'da kurduğu birkaç merkezde, Holland'da geliştirilen ve ortaçağın skolastik ilahiyatının akademik ve soyut biçimlerinin tersine duyguları da duya katmayı amaçlayan *devotio moderna*'yı (yeni ibadet) uygulamaya başladı.

Bu arada yeniden heretiklikle suçlanan Milíč, imparatorun ve Jenstein başpiskoposu Johann'ın desteğiyle 1373'te görüşlerini Avignon'daki Papa XI. Gregorius'a sundu. Sonunda suçsuz bulundu ve papa tarafından Kardinaller Kurulu huzurunda vaaz vermeye çağrıldı. Ertesi yıl Roma'da hastalanarak Prag'a dönemedi öldü. Ömrünün sonuna değin Katolik Kilisesi'ne bağlı kalan Milíč, kilise reformu denemeleri, Kitabı Mukaddes'te ve vaazlarında gündelik dilin kullanımını desteklemesi, ayrıca öğretisinin Jan Hus üzerindeki etkisi dolayısıyla Bohemya'da Reform hareketinin öncüsü sayılır.

Janáček, Leoš (d. 3 Temmuz 1854, Hukvaldy, Moravya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 12 Ağustos 1928, Ostrava, Çekoslovakya), 20. yüzyılda ulusal müzik akımının en önemli temsilcilerinden biri sayılan besteci.

Çocukluğunda Brno'da kilise korosunda söyledi. Prag, Leipzig ve Viyana konservatuvarlarında eğitim gördü. 1881'de Brno'da

Janáček
Eski foto

bir org okulu kurdu. Bu okulu 1920'ye değin yönetti. 1881-88 arasında Çek Filarmoni Orkestrası'nın şefliğini yaptı, 1919'da Prag Konservatuvarı'nın Kompozisyon Bölümü'nde profesör oldu. Halk müziğine duyduğu büyük ilgi nedeniyle František Bartoš ile birlikte halk türkülleri derledi ve 1884-88 arasında da *Hudební listy* dergisini yayımladı. 1925'te sahnelenen ilk operası *Sárka* (1887-88), Wagner ve Smetana tarzında romantik bir yapıttı. Janáček sonraki operalarında Çek dilinin yapısına uygun, kolay ve belirgin bir üslup geliştirdi. Müziği, dramatik etkiyi güçlendirecek doğrultuda kullandı. En önemli operaları, ona bütün dünyada ün sağlayan *Jenůfa* (özgün başlığı *Její pastorkyňa*; 1904), librettosunu Karel Capek'in yazdığı *Věc Makropulos* (1926; Makropulos Olayı), *Z mrtvého domu* (1930; Bir Ölüle evinden Notlar), her ikisi de 1920'de Prag'da sahnelenen tek perdelik yergisel iki opera *Výlet pana Broučka do Měsíce* (Bay Brouček'in Ay Yolculuğu) ve *Výlet pana Broučka do XV století* (Bay Brouček'in 15. Yüzyıla Yolculuğu) ile *Přihody Lůžky Bistrůsky* idi (1924; Kurnaz Tilkicik). Janáček'in koro yapıtlarının en önemlisi *Slav ya da Festival Missası* olarak bilinen *Glagolská mše*'dir (1926; *Glagolitik Missa*). *Zápisník zmléžho* (1917-19; *Bir Yitiğin Güncesi*) ve *Ricadla* (1925-27; *Çocuk Şiirleri*) gibi şarkı çevrimleri de adı anılmaya değer çalışmalarıdır.

Rusya'yı üç kez ziyaret eden, Rus diline ve edebiyatına yakın bir ilgi duyan Janáček, *Kát'a Kabanová* operasını (1921) ve *Taras Bulba* adlı orkestral rapsodilerini (1918) bu ilgi sonucunda yazmıştır. Janáček'in oda müziği yapıtları da vardır. Vokal yapıtlarında olduğu gibi, bunlarda da Moravya halk müziğinin güçlü armoni bloklarını ve yinelemeli melodilerini işlemiştir. Halk müziği öğelerini kullanması ve dilin yapısına uygun melodiler kurmaya özen göstermesi, onu Mussorgski'nin 20. yüzyıldaki benzeri olarak öne çıkarmıştır. Sonraki yapıtlarında izlenen Fransız izlenimciliğinin etkilerine karşın, Janáček'in üslubu gene de son derece özgün ve kişisel kalmıştır.

Jancsó, Miklós (d. 27 Eylül 1921, Vác, Macaristan), genellikle ülkesinin tarihini konu alan filmler çeken Macar sinema yönetmeni.

Hukuk, etnografya ve sanat tarihi okudu. Hukuk dalında doktora çalışmasını tamamladıktan sonra Transilvanya'da etnografya araştırmaları yaptı. Budapeşte'deki Sinema ve Tiyatro Akademisi'ne girdi. 1950'de bu okulu bıraktıktan sonra haber filmleri ve belgeseller çekti. 1958'de konulu ve uzun metrajlı ilk filmi *A harangok Rómába mentek*'i (Çanlar Roma'ya Gitti) yönetti. Bu filmde ve bunu izleyen *Igy jötem*'de (1964; *Evimin Yolu*) II. Dünya Savaşı'nı ve savaş sonrasını konu aldı. 1965'te çektiği ve 1848 Devrimi'nden 20 yıl sonra bir grup Macar köylüsünün Avusturya-Macaristan birliklerine karşı direnişini anlattığı *Szegénylegények* (Kaçaklar) Cannes Film Şenliği'nde ilgi gördü ve Jancsó'ya uluslararası düzeyde ün kazandı. Jancsó, 1967 tarihli Sovyet-Macar ortak yapımı *Csillagosok katonák*'ta (Yıldızlar, Askerler) Sovyet Devrimi'ni, 1970 tarihli *Égi bárány*'de (Agnus Dei) koyu dindar bir köylü grubundan yola çıkarak 1919 Macaristanı'nın siyasal gelişmelerini işledi.

Uzun çekimleriyle tanınan ve filmleri az sayıda çekimden oluşan Jancsó, Zoltán Fábri'yle birlikte II. Dünya Savaşı sonrasında Macar sinemasına canlılık katan sanatçılardan biri olmuştur.

jandarma (Fransızca *gens d'armes*'dan *gendarme*: "silahlı kişiler"), ülke içinde genel güvenliği, asayışı ve kamu düzenini korumakla görevli askeri kolluk. İlk kez Fransa kralı VII. Charles'ın 1439'da askeri birlik olarak kurduğu jandarma, bugünkü işlev ve yapısını 19. yüzyılda kazandı. 1854'te çıkarılan bir karamayle idari örgüte bağlanan jandarma birlikleri sonraki dönemlerde hem adli, hem de idari kolluk görevini yerine getirmeye başladı. Almanya'da jandarma örgütü 19. yüzyılın sonlarında kırsal kesimde kolluk görevi yapmak üzere kuruldu.

Türkiye'de jandarma örgütünün temelini Tanzimat Fermanı'nın (1839) getirdiği düzenlemeler çerçevesinde kurulan zaptiye örgütü oluşturur. 1839-46 arasında, genel düzenin ve güvenliğin korunması, yasaların uygulanması amacıyla her eyalette umur-i zaptiye adıyla zaptiye örgütleri kuruldu. Bu örgütler 16 Şubat 1846'da, Seraskerlik bünyesinde Zaptiye Müşiriyeti'ne bağlandı. 14 Haziran 1869'da yayımlanan Asakir-i Zaptiye Nizamnamesi'yle, her vilayette piyade ve süvari birliklerinden oluşan birer zaptiye alayı kuruldu.

20 Kasım 1879'da, Fransız jandarma yönetmeliğinin aynen çevrilmesine dayanan yeni bir nizamnameyle Zaptiye Müşiriyeti kaldırılarak yerine Jandarma Daire-i Merkeziyesi kuruldu. Zaptiye'nin adı da "jandarma" olarak değişti. 9 Ocak 1903'teki nizamnameyle jandarma örgütü günümüz-

dekine benzer bir biçimde yeniden düzenlendi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) hemen sonra jandarma örgütü daha da geliştirilerek Jandarma Umum Kumandanlığı oluşturuldu. Aynı yıl Selanik'te ilk jandarma subay okulu açıldı. Otuz yakın Avrupalı subay burada öğretmen olarak görevlendirildi. İstanbul, Selanik, İzmir, Trabzon, Beyrut ve Bağdat'ta jandarma mıntika müfettişlikleri oluşturuldu.

1912'de, jandarma kuruluşlarının bulunduğu bölgedeki mülki amirlere bağlı olmasını öngören bir geçici yasa çıkarıldı. Jandarma örgütü I. Dünya Savaşı sırasında hem yurtiçi güvenlik görevlerini yerine getirdi, hem de Galiçya, Çanakkale, Kafkasya, Suriye ve Irak gibi şiddetli çarpışmaların olduğu cephelerde görev aldı. Kurtuluş Savaşı sırasında iç ayaklanmalarda ve eşkıyalık olaylarının bastırılmasında da etkin rol oynadı.

16 Mart 1919'da Sadrazam Damat Ferid Paşa'nın yayımladığı bir karamayle Dahiliye Nezareti'ne bağlanan jandarma örgütü, Cumhuriyet'in ilanından sonra, 10 Haziran 1930'da çıkarılan 1706 sayılı yasayla yeniden düzenlendi. Ayrıca bak. Türkiye Cumhuriyeti Jandarma Genel Komutanlığı.

Jane SEYMOUR (d. 1509 ? - ö. 24 Ekim 1537, Hampton Court, Londra, İngiltere), İngiltere kralı VIII. Henry'nin üçüncü karısı ve Kral VI. Edward'ın annesi. Henry'nin ilk erkek çocuğunu doğurarak İngiltere tahtına meşru bir erkek varis kazandırmıştır.

Sir John Seymour'un kızıydı. Henry'nin ilk karısı Aragonlu Catherine'in nedimesi olarak sarayda yaşamaya başladı. Bu görevini

Jane Seymour, Hans Holbein'in (Genç) bir portre çalışması, 1536; Viyana Sanat Tarihi Müzesi Kunsthistorisches Museum, Viyana

Henry'nin 1533'te Anne Boleyn'le ikinci evliliğini yapmasından sonra da sürdürdü. Bir süre sonra kendisine ilgi duymaya başlayan kralın metresi olmayı kabul etmemesi, Henry'nin yeniden evlenilemek için Anne Boleyn'i hapse atıp idam ettirmesinde (19 Mayıs 1536) önemli rol oynadı. Henry'nin 30 Mayıs 1536'da gizlice evlendiği Jane, 12 Ekim 1537'de bir erkek çocuk (sonradan VI. Edward) doğurduktan 12 gün sonra öldü.

Henry, hükümdarlığının sonuna değin Jane'in ailesine özel bir ilgi gösterdi. VI. Edward'ın tahta çıkmasının ardından,

Jane'in erkek kardeşi Hertford kontu Edward Seymour, Somerset dükü unvanıyla kral naibi yapıldı. Thomas Seymour adlı bir başka kardeşi ise 1547-49 arasında Deniz Kuvvetleri lordu olarak görev yaptı.

Janesville, ABD'de, Wisconsin eyaletinin güneyindeki Rock ilinin (county) merkezi (1839) kent. Madison'ın 60 km güneydoğusunda, Rock Irmağı kıyısında yer alır. 1835'te yerleşime açıldı. Adını, daha sonra Minnesota ve Iowa'da da aynı adla kentler kuran Henry F. Janes'dan alır. Mandıracılık, tahıl üretimi ve kerestecilikle uğraşan bir bölgenin ticaret merkezi olarak gelişti. General Motors Corporation'ın 1919'da açtığı traktör fabrikası 1922'de otomobil fabrikasına dönüştürüldü. Bu tesis günümüzde Parker Pen Company ile birlikte kentin çeşitli sanayi kuruluşlarının başında gelir. Janesville, bestelediği duygusal şarkılarda tanınan Carrie Jacobs Bond'un doğduğu (1862) yerdir. "I Love You Truly" adlı parçayı yazdığı yerde bir anıt vardır. Tallman Restorasyonları 19. yüzyıla ait iki evi kapsar. I. Dünya Savaşı'ndan kalma Milton Evi Müzesi kaçak kölelerin kullandığı Yeraltı Hattı adlı gizli kaçış yolu üzerinde bir durak yeri idi. Wisconsin Üniversitesi'ne bağlı bir bölüm 1966'da, Blackhawk Teknik Enstitüsü ise 1968'de açılmıştır. Nüfus (1990) kent, 52.133; Janesville-Beloit metropoliten alanı, 139.510.

Janet bak. Clouet, Jean

Janet, Pierre(-Marie-Félix) (d. 30 Mayıs 1859, Paris - ö. 24 Şubat 1947, Paris, Fransa), Fransız psikolog ve nörolog. Akademik psikoloji ile akıl hastalıklarının klinik tedavisi arasında bağlantı kurulması konusunda Fransa ve ABD'de etkili olmuştur. Ayrıca hipnozdaki psikolojik etkenleri vurgulamış; bunaltı (anksiyete), fobi gibi zihinsel ve duygusal bozukluklar konusundaki çağdaş anlayışın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1882'de yayımladığı alışılmadık bir hipnoz ve öngörüş (*clairvoyance*) vakasıyla nörolog Jean Charcot'nun ilgisini çekti. Paris Üniversitesi'nde doktora çalışması yaparken otomatik davranışları inceledi ve birçok kez baskısı yapılan doktora tezinde, üzerinde çok fazla durmamakla birlikte bilinç dışı kavramını ortaya attı. Bu durum, daha sonra Sigmund Freud'la aralarında bir öncelik tartışması doğmasına yol açtı. Charcot'nun çağın üzerine Janet, Paris'teki ünlü Salpêtrière Hastanesi'nin psikoloji laboratuvarında yöneticilik yapmaya başladı (1889). Orada *L'état mental des hystériques* (1892; Histeriklerin Zihinsel Durumu) adlı tezini tamamlayarak hekim oldu. Bu yapıtında histeri nevrozlarını sınıflandırmaya çalıştı. Charcot, bu teze yazdığı giriş yazısında, Janet'nin psikoloji ve tıp çalışmalarının birleştirilmesi gerektiği yolundaki düşüncesine katıldığını belirtti.

1898'den başlayarak Sorbonne'da psikoloji dersleri veren ve 1902-36 arasında Collège de France'ta öğretim üyeliği yapan Janet, ayrıca sinir ve akıl hastalıkları uzmanı olarak hekimlik de yaptı. Bağımsız hareket etme yeteneğinin bozulması, histeri, saplantılar, bellek yitimi (amnezi) ve kişilik gibi konularda çeşitli yapıtlar ve dersler verdi. Janet'nin Türkçede yayımlanan kitapları *Ruhî Mucizeler* (1935) ve *Hipnotizma*'dır (1936).

Jannings, Emil, asıl adı THEODOR FRIEDRICH EMIL JANENZ (d. 23 Temmuz 1884, Rorschach, İsviçre - ö. 2 Ocak 1950, Strobl,

Salzburg yakınları, Avusturya), sinemadaki trajik rolleriyle ün yapmış Alman oyuncu.

Görlitz kentinde büyüdü. Bir süre gezici tiyatro topluluklarında çalıştıktan sonra Berlin'de ünlü tiyatro adamı Max Reinhardt'ın topluluğuna katıldı.

1924'te F.W. Murnau'nun *Der letzte Mann* (Son Adam) filminde canlandırdığı yaşlı otel kapıcısı tipi, unutulmaz rollerinden biri oldu. *Variété*'de (1925) bir sirkte küçük gösteriler düzenleyen ve bir kadın tarafından aldatılan Huller'i canlandırdı. Marlene Dietrich'in yıldızlığa yükseldiği *Der blaue Engel* (1930; *Mavi Melek*), kendisine acı çektiren genç bir kabare şarkıcısıyla evli, yaşlı lise öğretmenini Prof. Unrat'ı oynadı. Bu üç filmiyle eleştirmenler tarafından dünyanın en iyi oyuncularından biri olarak kabul edildi.

Jannings, 1928'de ABD'de çekilen iki filmiyle, o yıl ilk kez verilen Oscar Ödülü'nü kazandı. Bu filmlerden *The Way of All Flesh*'te (*Tendeki Seytan*) huysuz ve küskün bir aile babasını, *The Last Command*'de ise (Son Emir) savaş filmlerinde küçük rollerde oynamaya kadar düşen sürgündeki bir Rus generalini canlandırmıştı.

Sesli sinemaya geçildikten sonra Jannings dil sorunu nedeniyle ABD'den Almanya'ya döndü. Nazi iktidarı döneminde sinema oyunculuğunu sürdürdü ve iktidara yakın olmasıyla dikkati çekti. II. Dünya Savaşı sonrasında çalışma olanağı bulamadı ve Avusturya'da yalnızlık içinde öldü.

János ZAPOLYA, SZÁPOLYAI olarak da yazılır (d. 1487, Szepesváralja - ö. 22 Temmuz 1540, Szászsebes, Macaristan), Habsburg hanedanına karşı mücadele eden Macaristan kralı ve karşı kralı (1526-40).

1505'te Rákóc Meclisi'ne (*Diet*) üye oldu. Kral II. Ulászló'nun (aynı zamanda II. Vladislav adıyla Bohemya kralı) ölümünden sonra, bir daha yabancı bir prensin Macaristan kralı seçilmemesi yolundaki önerisi mecliste onaylandı. 1511'de Transilvanya (Erdel) voyvodalığına atandı. 1514'teki köylü ayaklanmasını sert bir biçimde bastırdığı için taşra seçkinleri arasındaki desteğini artırdı. İkinci Rákóc Meclisi'nde, çocuk yaştaki Kral II. Lajos'un vasilğine getirildi. Ama Macaristan palatini (imparatorluk valisi) olmayı başaramadı; bu göreve 1519'da Stefan Báthory atandı. İkiisi arasındaki çekişme, iki yıl sonra Belgrad'ın Osmanlılarca ele geçirilmesine yol açtı.

I. Süleyman'ın (Kanuni) orduları 1526'da Macaristan'ı istila etti. 29 Ağustos'ta Mohaç Savaşı'nda genç kral II. Lajos'un ölmesi üzerine Janós, büyük olasılıkla haksız yere, kralın yardımına koşmayarak ihanet etmekle suçlandı.

Ekimde son Osmanlı askerlerinin de Macaristan'dan ayrılmasından sonra bir grup soylu János'u kral seçti (10 Kasım 1526). Ama Habsburg ve Jagiello aileleri arasındaki anlaşmaya dayanarak tahtta hak iddia eden II. Lajos'un kayınbiraderi Avusturya arşidükü Ferdinand da (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Ferdinand) yandaşlarının desteğiyle 1527'de taç giydi. Bunun üzerine başlayan kanlı mücadelede János I. Süleyman'ın desteğini aldı. 1538'de yapılan gizli Nagyvárad (Grosswardein) Antlaşması'yla Macaristan ikiye bölündü. Batı Macaristan Hırvatistan'la birlikte Ferdinand'a bırakıldı. János ülkenin geri kalan üçte ikilik bölümünü, kraliyet unvanını ve başkent Buda'yı aldı. Ayrıca ölümünden sonra Ferdinand'ın tahta çıkmasını kabul etti. Ama yeniden evlenip bir oğlu olunca, yandaşları ölümünden sonra oğlu János Zsigmond'u (1540-71) kral seçtiler. Ferdinand tahtta hak iddia ettiyse de János

Zsigmond'un koruyuculuğunu üstlenen I. Süleyman, Orta ve Güney Macaristan'ın büyük bölümünü işgal etti ve Ferdinand'a yalnızca ülkenin batı kesimini bıraktı.

Janowitz, Morris (d. 22 Ekim 1919, Paterson, New Jersey - ö. 7 Kasım 1988, Chicago, Illinois, ABD), ABD'li sosyolog ve siyaset bilimci. Amerikan sosyoloji kuramına önemli katkılarda bulunmuş, toplumsal bilimler üzerine tarihsel araştırmalarıyla tanınmıştır. Temelde sivil-askeri ilişkiler üzerinde yoğunlaşan siyaset bilim çalışmaları II. Dünya Savaşı'ndan beri toplanan verilere dayanır.

1941'de New York Üniversitesi'nden mezun oldu. 1948'de Chicago Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. II. Dünya Savaşı sırasında çeşitli kamu görevlerinde bulundu. Öğretim üyeliğine Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji okutmanı olarak başladı (1947-48). Michigan Üniversitesi'nde görev yaptı. Chicago Üniversitesi sosyoloji bölümünün başkanı oldu. Eski askerler üzerine psikolojik ve sosyolojik bir inceleme olan *Dynamics of Prejudice*'i (1950, Önyargının Dinamikleri) bu üniversitenin Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu'nun desteğiyle Bruno Bettelheim'la birlikte hazırladı. Obür yapıtları arasında *Sociology and the Military Establishment* (1959; yb 1965; Sosyoloji ve Ordu Kurumu), *The Professional Soldier* (1960; Profesyonel Asker) ve *Social Change and Prejudice* (1964, B. Bettelheim'la birlikte; Toplumsal Değişme ve Önyargı) sayılabilir.

Cambridge Üniversitesi'nde de ders veren (1972-73) Janowitz Chicago Üniversitesi'ndeki görevini sosyoloji profesörü olarak sürdürdü. 1978'de toplumsal denetimle ilgili düşüncelerinin bir sentezi sayılan *The Last Half Century: Societal Change and Politics in America* (Son Yarım Yüzyıl: Amerika'da Toplumsal Değişme ve Siyaset) adlı kitabını yayımladı.

Jansen, Cornelius Otto (d. 28 Ekim 1585, Acquoi, Leerdam yakınları, Holland - ö. 6 Mayıs 1638, Ypres, Flandre, İspanyol Felemenki), Katolik reform hareketi Jansencilik'in önderi.

Eğitimi. Jansen 1602'de ilahiyat öğrenimi görmek üzere İspanyol Felemenki'deki Leuven Katolik Üniversitesi'ne girdi. Röne-

Jansen, Jean Morin'in bir oymabaskısı
British Museum, Londra, İtografal J.R. Freeman & Co Ltd

sans hümanistlerinin geleneğine uyarak adını Cornelius Jansenius biçiminde Latinceleştirdi. Öğretmeni Jacques Janson'ın yardımıyla, 1589'da Leuven'de ölen ve Baius adıyla tanınan ilahiyatçı Michael de Bay'in öğretilerini inceledi. Bu öğretiye göre her

insan, Âdem'in günahını daha doğuştan taşıyordu. İçgüdülerinin zorunlu olarak kötülüğe yönelttiği insan ancak Hz. İsa'nın, Göğlerin Ülkesi'ne girmek üzere önceden seçilmiş az sayıdaki seçkin kişiye bağışladığı kayrasıyla kurtulabilirdi. Aziz Augustinus'un bazı yazılarından esinlenerek oluşturulan bu öğreti Jansen'in ve gene Leuven'de eğitim gören, daha sonra Jansenci hareketin önderleri arasına giren Fransız Jean Duvergier de Hauranne'nin ilgisini çekti. 1604'te Jansen'in Paris'e gitmesinden sonra tanışıp arkadaş olan iki genç, Sorbonne'lu ilahiyatçıların elinde, anlamsız bir tartışma düzeyine düşürüldüğüne inandıkları ilahiyatı canlandırmaya karar verdiler. Onlara göre Rönesans bilginlerinin gururu, Hristiyanları, basit ve alçakgönüllü insanları seven İsa'ya yabancılaştırmıştı.

Jansen 1611'de Duvergier'yle birlikte onun Bayonne'un dışında oturan ailesinin yanına gitti. Kent piskoposu 1612-14 arasında Jansen'e piskoposluk okulunun yönetimini verdi. Bundan sonraki üç yıl boyunca genç Jansen ve Duvergier ilk Kilise Babaları'nın yazılarını incelemekle uğraştılar.

Leuven'e dönüş. Jansen 1617'de Leuven'e döndü ve Felemenkî öğrenciler için açılan Sainte-Pulchérie'ye müdür oldu. Leuven'de, 1567'de Papa V. Pius'un lanetlediği Baius öğretisini tehlikeli bulan Cizvitlerle Baius'un yandaşları arasında şiddetli bir tartışma sürüyordu. Bunun üzerine Jansen, Baius'un esin kaynağı Augustinus'un yapıtlarını derinlemesine incelemeye girişti. Özellikle Augustinus'un, Pelagius'un Hz. Âdem'in günahına karşın insanın işleyeceği iyilikler ve kendinde taşıdığı değerler sayesinde kurtuluşa erişmekte özgür olduğunu savunan öğretilerine karşı kaleme aldığı metinlerle ilgilendi. Bundan sonra Augustinus adlı yapıtını yazmaya başladı. Jansen'e göre insanı kurtarabilecek tek güç olan Tanrı kayrası insanın iyi eylemlerinin karşılığı değil, İsa'nın seçkin kullarını sonsuz yaşama ulaştırmak için bağışladığı karşılıksız bir armağandı. Çoğunluğun yazgısı lanetlenmekti. Dolayısıyla, insanın kayraya kavuşması ya da lanetlenmesi yazgısıyla belirleniyordu. Gerçekte Augustinus insan yazgısını bu kadar katı bir biçimde ele almamıştı. Hatta Maniciliğe karşı mücadele ettiği sırada insanın özgür iradesinin gücünü savunmuştu. Ama daha sonra, Pelagius'un, Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek insanlığa sağladığı tanrısal kayranın değerini küçültten savlarını çürütmek için insan özgürlüğünü katı bir biçimde sınırlamak zorunda kalmıştı. Jansen, Augustinus'un Pelagiusçulara karşı savlarının etkisiyle, onun Maniciliğe karşı yazdıklarını gözden geçiriyordu.

Jansen ayrıca İncil yazarları, Eski Ahit, özellikle Musa'nın Beş Kitabı üzerine yorumlar ile içsel insanın yenilenmesi üzerine bir söylev ve Protestanlara karşı risaleler yazdı.

Son yılları. Leuven'de ilahiyat doktoru unvanını alan Jansen 1635'te aynı üniversitede rektör, 1636'da da Ypres piskoposu oldu. Cizvit din bilgini René Rapin, *Histoire de Jansénisme* (1861; Jansencilik Tarihi) adlı kitabında, Jansen'in İspanya kralı IV. Felipe'nin kişisel müdahalesi sonucunda piskopos olduğunu belirtir. Jansen, İspanya'ya karşı Felemenk Protestanlarıyla ittifak kuran Fransız başbakanı Kardinal Richelieu'nün politikalarını şiddetle eleştiren *Mars Gallicus* başlıklı risalesiyle kralın gözüne girmişti. Piskoposluğa atanmasından kısa bir süre sonra 1638'de vebadan öldü. Dostları Aziz Augustinus'la ilgili yapıtını 1640'ta Leuven'de Augustinus Cornelii Jansenii, *Episcopi, seu Doctrina Sancti Augustini de Humanae Naturae, Sanitate, Aegritudine, Medicina adversus Pelagianos et Massilienses* (Piskopos Cornelius Jansen'in Augustinus'u; ya da Aziz Augustinus'un İnsan Doğası, Sağlık, Hastalık ve Tedavi Üzerine Pelagiusçularla Massiliensicilere Karşı Öğretileri) adıyla yayımladılar. Jansen kitabın son sözünde şöyle diyordu: "Yapıtımı Roma Kilisesi'nin yargısına bırakıyorum... Kilisenin, geri almam gerektiğine karar vereceği her şeyi geri çekerim."

Jansen'in öğretisinin mahkûm edilmesi. Papa VIII. Urbanus 1642 tarihli papalık bildirisiyle, Vatikan'ın izni olmadan yayımlanan ve Baius'un daha önce mahkûm edilmiş öğretilerine dayanan Augustinus'un okunmasını yasakladı. Bu kitaptaki beş örneğe 1653'te Papa X. Innocentius ve ardılı VII. Alexander tarafından mahkûm edildi. Fransız piskoposlarının bütün papaz, keşiş ve rahibelere, papalık kararına uyulduğuna ilişkin belge imzalatmaları istendi. Ama Saint-Cyran başkeşişi Duvergier de Hauranne, Port-Royal manastırı rahibelerine Jansen'in öğretisini benimsetmişti. Bu manastır, kendi lehlerine olan papalık kararını uygulamaya çalışan Cizvitlere karşı direnişin odağı oldu. Bu tarihten itibaren Cizvitlerle, "Monsieur de Saint-Cyran"ın (Duvergier de Hauranne) müritlerinden Antoine Arnauld arasında bir çatışma başladı. Arnauld'nun kendini Augustinusçu saymasına karşın Cizvitler onu Jansenci olarak görüyorlardı. Blaise Pascal 1656-57 yıllarında Antoine Arnauld'yu savunmak amacıyla *Lettres Provinciales*'i (Taşra Mektupları) yazdı. Ama Antoine Arnauld Sorbonne İlahiyat Fakültesi tarafından mahkûm edildi.

Kral XIV. Louis, krallığının bütünlüğü karşısında bir tehdit olarak gördüğü Jansencileri ortadan kaldırmaya kararlıydı. Ama 1667'de XI. Clemens, papa oluncaya geçici bir barış sağladı. Papalık ile Fransız Kilisesi arasında Gallikanizm konusunda patlak veren çatışma Jansencililiği önemli bir sorun olmaktan çıkardı. Ama papalık ile krallık arasındaki çatışma çözülünce XIV. Louis, XI. Clemens'in daha önceki mahkûmiyet kararlarını onaylayan *Vineam Domini* fermanını çıkarmasını sağladı (1705). 1709'da Port-Royal rahibelerinin çeşitli manastırlara dağıtılmasını emretti, 1710'da da manastırı yıktırdı. Ardından 1713'te Jansenci Pasquier Quesnel'in *Nouveau Testament en français avec de reflexions morales*'de (1692; Ahlak Üzerine Düşüncelerle Fransızca Yeni Ahit) ileri sürdüğü 101 önermeyi mahkûm eden *Unigenitus Dei Filius* adlı papalık fermanının çıkarılmasını sağladı. *Unigenitus*'un 1730'da resmen Fransız yasası durumuna gelmesi Jansencilerin güç yitirmelerine yol açtı.

Jansen'in görüşlerini benimseyenler 1723'te Felemenk'in Utrecht kentinde, bugün de varlığını sürdüren bağımsız bir Jansenci kilise (Hollanda Eski Katolik Kilisesi) kurdular. Jansencilik İtalya'ya da yayıldı; 1786'da aşırı Jansenci görüşler savunan Pistoia Sinodu daha sonra mahkûm edildi.

Jansen Planı, Alman kent planlama uzmanı Hermann Jansen'in Ankara için hazırladığı kent planı. 1928'de sınırlı bir yangın sonunda oluşturulmuş ve 1932'de uygulamaya geçilmiştir. Ankara'nın başkent olarak Cumhuriyet'i temsil edecek nitelikte çağdaş bir görünüme kavuşturulması için başlatılan imar etkinliklerinin kurumsal bir çerçevede yürütülmesi amacıyla 16 Şubat 1924'te Ankara Şehremaneti kuruldu. 24 Mart 1925'te çıkarılan 583 sayılı yasa ile mevcut "eski" kentin yanında bir "yeni" kent (bugünkü

Yenişehir) kurulması ve bunun için 400 hektarlık bir arazinin kamulaştırılması ongorüldü. Bu, Türkiye'de konut yapmak amacıyla kamulaştırma getiren ve kamulaştırma bedelini vergiye kayıtlı değerler üzerinden saptayan ilk yasadı. Yasaya dayanarak, yeni kentin kurulması için Çankaya bağları ile eski kent arasındaki bir alan kamulaştırıldı. Yapılaşma girişimlerine kredi sağlamak amacıyla 1926'da Emlak ve Eytam Bankası (sonradan Türkiye Emlak Kredi Bankası) adıyla bir banka kurulması için 844 sayılı yasa çıkarıldı. Bu arada eski kent için Heussler firmasına, 1927'de de yeni kent için Karl Lorch'e imar planları hazırlatıldı. Bunlardan eski kent için hazırlanan plan geri çevrilirken, yeni kent planı, acil konut gereksinimi nedeniyle hemen uygulamaya kondu. Ama yerel uygulamalar gittikçe daha bütüncül bir plan yapılmasını zorunlu kılıyordu. Ankara Şehremaneti 1927'de Berlin Kent Planı Yarışması'nda (1909) birinci olan H. Jansen ile M. Brix'i ve Fransız hükümeti başmimarı L. Jausseley'i davet ederek üçüyle sınırlı bir yarışma açtı. Yarışma verilerine göre yeni kent, eski Ankara'nın dışında, boş arazide kurulacaktı. Yeni kentin gelişme yönü zaten Çankaya ile eski kent bağlantısı üzerinde daha önceden belirlenmişti. Eski kentteki yoğun ve düzensiz yerleşmelerin bir tarafa bırakılarak Kale ve ona ulaşan yolların değerlendirilmesi, Hacı Bayram mahallesi ve çevresindeki yangın yerleriyle önemli bağlantıların planlanması isteniyordu. Ayrıca kent nüfusunun 50 yıl sonra 300 bine ulaşacağı varsayılmıştı. Bu varsayımın sonradan doğru çıkmaması, Jansen Planı'nı olumsuz yönde etkiledi.

Yarışma 1928'de Jansen'in önerisinin, Atatürk'ün de desteğiyle birinci seçilmesiyle sonuçlandı. Öncekilere göre toplumsal boyut ve insan ölçeğinin daha belirleyici olduğu Jansen Planı'nda merkez niteliğinde bırakılan eski kent, mevcut doku korunarak adalara ayrılıyor, demiryolu, kamu yapıları ve yeşil alanlarla çevriliyordu. Kale, planın ağırlık noktasını oluşturuyordu. Jansen bir kentin büyük alanlar ve geniş caddeler yerine, sessiz ve dar sokaklı mahallelerden oluşmasını savunuyordu. Planın Yenişehir için getirdiği "hükümet mahallesi," "üniversite mahallesi," "işçi mahallesi" gibi öneriler bu anlayışın ürünüydü. Taşıt ulaşımının, kuzey-güney doğrultusunda Çankaya'ya kadar devam eden ve çevresinde ızgara plan dokusunda düşük yoğunluklu konut alanlarının yer aldığı Atatürk Bulvarı ekseninde toplanması da gene aynı anlayışın sonucuydu. Bu ana eksen Ulus'ta dikine kesen ikinci bir eksen batıda İstanbul yoluna, doğuda ise Kayaş'a kadar uzanıyordu. Kent içinde geniş yer tutan yeşil alanlar kent çevresinde de bir kuşak oluşturuyordu. Planda ticaret merkezi Ulus, yönetim merkezi ise Yenişehir olarak saptanmıştı.

Jansen'in hazırladığı kesin imar planı 1932'de onaylanarak uygulamaya kondu. Bu planda Jansen'in eski kente, yangın projesine göre daha korumacı bir tutumla yaklaştığı görülüyordu. Jansen, Kale'yle çevresindeki eski evlerin korunması ve eski Ankara'nın spekülasyon baskılarından kurtarılması gerektiğini savunarak bu bölgeyi korumaya yönelik bir yasa çıkarılmasında rol oynadı. Plandaki öteki değişiklikler ise, Çankaya bağlantısının daha güçlendirilmiş, Kale'ye verilen ağırlığın azaltılmış ve Yenişehir'in gelişme yönünün demiryolunun güneyine kaydırılmasıydı. Varsayılan çok ötesinde, gittikçe hızlanan nüfus artışı (1955'te 450 bin kişi), gecekondulaşma ve

arsa spekülasyonu gibi nedenlerle Jansen Planı işlemez hale gelince, 1955'te yeni bir nazım plan için uluslararası bir yarışma açıldı. Bu yarışmayı kazanan Nihat Yücel ve Raşit Uyhadin Planı, kent nüfusunun 2000 yılında 750 bine ulaşacağı varsayılarak hazırlandığı ve bu sayı 1985'te 2 milyon 250 bini aştığı halde, bugün hâlâ yürürlüktedir.

Jansencilik, 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle Fransa, Felemenk ve İtalya'da yaygınlaşan Katolik hareketi. Tanrı kayrasıyla insanın özgür iradesini bağdaştırma sorunundan kaynaklanan dinsel bir akım olarak doğmasına karşın, Fransa'da bir yandan papalığa karşı mücadele eden Gallikanizmle; bir yandan da Kardinal Richelieu ve XIV. Louis'nin mutlak yetki yönetimine karşı gelişen muhalefetle bağlantılı duruma gelmiştir.

Akımın öncüsü, Leuven Katolik Üniversitesi ilahiyatçılarından, daha sonra Ypres piskoposu olan Cornelius Otto Jansen'di (*). Jansen ve yandaşlarına göre, Luther ve Calvin'in tanımladığı Tanrı kayrası öğretisine karşı çıkan Karşı-Reform ilahiyatçıları, tanrısal bir ilk neden yerine insanın sorumluluğunu vurgulayarak karşı uca savrulmuşlar, Aziz Augustinus'un 5. yüzyılda savaştığı Pelagiusçu heretikliğe düşmüşlerdi. Jansen bu tutuma, ilk günahın ve şehvetin gücünün insan doğasında yol açtığı bozulmayı vurgulayarak karşı çıktı. İsa'nın kurtarıcılığının olanaklı kıldığı ve insanlığı gerçek özgürlüğe tek başına yeniden kavuşturabilecek Tanrı kayrasının gücünü yüceltti. Ayrıca iyilik işleyebilmek için her zaman Tanrı kayrasının zorunlu olduğu, kayranın yanılmazlığı ve insan yazgısının mutlak biçimde Tanrı istencine bağlı olduğu yönündeki Augustinusçu savları destekledi. Jansencilik, insanın doğasına ve özgürlüğüne ilişkin bu karamsar görüşler doğrultusunda, günah çıkarma ve Komünyon ayinleri ile ahlak sorunlarında da katı bir tutum izlediler.

Jansen'in temel yapıtı *Augustinus'un* (1640) yayımlanması şiddetli tartışmalara yol açtı. Özellikle Cizvitler bu yapıtı özgür iradeyi tüm gerçekliklerinden koparmakla ve İsa'nın kurtarıcılığının evrenselliğini yadsılamakla suçladılar. Buna karşın Hristiyanlığın Jansenci yorumu yayıldı. Saint-Cyran başkeşişi Jean Duvergier de Hauranne, ünlü Port-Royal manastırı rahibeleri, daha sonra Jansenci hareketin önderi durumuna gelen Antoine Arnauld ve 17. yüzyıl sonunda Jansencilere gerçek bir örgüte kavuşturan Pasquier Quesnel bu akımı sürdürdüler. Ayrıca Blaise Pascal ve Jean Racine gibi Fransız toplumunda etkili kişiler de Jansencilige ilgi duydular.

Papa X. Innocentius 1653'te *Cum Occasione* fermanıyla Jansencilüğün Tanrı kayrası ile özgürlük arasındaki ilişkiyi konu alan beş önermesini mahkûm etti. Jansencililer, bu önermelerin içerdiği heretik eğilimleri ve kararın bağlayıcılığını kabul ettiler, ama söz konusu önermelerin Jansen'e dayandırılmayacağını öne sürdüler. Fransız din adamlarını bir araya getiren genel meclis ve Papa VII. Alexander 1655'te Jansencileri, Jansen'in heretikliğini kabul eden bir metni imzalamaya çağırdılar. 1730'a değin Fransa'da Jansencilik sürekli güç yitirdi, İtalya'da ise ancak kısa bir süre etkili oldu. Ancak Felemenk'te kurulan (1723) bağımsız Jansenci kilise bugüne değin varlığını koruyabildi (*bak.* Hollanda Eski Katolik Kilisesi).

Jansencilik, kendine özgü öğretilere değil, belirli bir yaklaşıma ve ruhanilik anlayışına dayalı karmaşık bir hareketti. Reform hareketiyle aynı doğrultuda kiliseyi Hristiyanlığın başlangıcındaki biçimiyle canlandırmayı amaçlıyordu. Gerçek Hristiyan ilahiyatından ve ibadetinden ödün verilmesine karşıydı, ama resmi öğretiye aykırı abartılı bir tutum benimsendiği için kilise tarafından reddedildi.

Jansky, Karl (Guthe) (d. 22 Ekim 1905, Norman, Oklahoma - ö. 14 Şubat 1950, Red Bank, New Jersey, ABD), Yer dışındaki kaynaklardan gelen radyo dalgalarının varlığını saptayan ABD'li mühendis. Buluşuyla 20. yüzyılın ortalarından başlayarak, optik teleskoplarla ulaşılabilen uzaklıkların ötesine yönelik astronomi gözlemlerinin yapılabilmesini olanaklı kılan radyoastronominin temelini atmıştır.

1928'de New Jersey'deki Bell Laboratuvarları'nda çalışmaya başlayan Jansky, burada telefon haberleşmesini etkileyen çeşitli parazitlerin kaynağını araştırmakla görevlendirildi. Yönlendirilebilir bir doğrultu anten kurarak, biri dışındaki tüm girişim kaynaklarını belirledi. Aylar süren çalışmalardan sonra 1931'de, bu tespit edilemeyen radyo girişimi kaynağının yıldızlar olduğunu buldu. Birkaç ay sonra da bu kaynağın Yay takımyıldızının doğrultusunda bulunduğunu belirledi; bu, daha önce Harlow Shapley ile Jan H. Oort'un Samanyolu Gökadası'nın merkezine yönelik olduğunu kanıtladıkları doğrultunun aynıydı.

Jansky bulgularını 1932 sonlarında yayımladı, ama daha sonra radyoastronomi alanında pek bir çalışma yapmadı. Bu alandaki ilk önemli geliştirme çalışmalarını ABD'li mühendis ve amatör astronom Grote Reber gerçekleştirdi. Radyodalga salımının güç birimine Jansky'nin adı verilmiştir.

Janssen, Johannes (d. 10 Nisan 1829, Xanten, Prusya - ö. 24 Aralık 1891, Frankfurt am Main), Katolik Alman tarihçi.

Koyu Katolik bir ailenin oğluydu. Önce yerel okullara gitti. 1849-50'de Münster'deki akademiye ilahiyat, 1850-51'de Leuven Katolik Üniversitesi'nde filoloji, 1851-53 arasında da Bonn Üniversitesi'nde tarih öğrenimi gördü. Bonn'da 12. yüzyıl kilise tarihi üzerine tezini tamamladıktan sonra 1854'te Frankfurt'a giderek çalışmalarını orada sürdürdü. Ayrıca Katolik Gymnasiumu'nda (lise) ders verdi.

1857'de *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters* (1876-94, 8 cilt; Orta Çağların Sonundan Bu Yana Alman Halkının Tarihi) adlı yapıtını yazmaya başladı. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) arifesine değin getirdiği bu yapıtta, ortaçağda kilise ile devlet arasındaki uyumlu ilişkilerin, Almanya'yı 14. ve 15. yüzyıllarda doruğa ulaştıran bir siyasal ve ahlaki etkinliğe yükselttiğini savundu. Böylece Martin Luther'in önderliğindeki Reform hareketinin Alman toplumsal yapısını gittikçe zayıflatarak kanşıklık ve ulusal yozlaşmaya yol açtığını öne sürdü.

Yapıt Alman Katolikleri arasında coşkuyla karşılandı; buna karşılık aşırı yanlı bir bakış açısı benimsediği gerekçesiyle Protestan tarihçilerce sert biçimde eleştirildi. Gene de toplumsal ve kültürel tarihi vurgulaması Alman Kültür Tarihi (*Kulturgeschichte*) okulunun gelişmesinde büyük rol oynadı. Yapıt ayrıntılı içerikle 15. yüzyıl araştırmalarına değerli bir katkı oldu.

Janssen, Pierre(-Jules-César) (d. 22 Şubat 1824, Paris - ö. 23 Aralık 1907, Meudon, Fransa), 1868'de, Güneş fişkırma-

larının tutulma olmadan da gözlemlenebilmesi yöntemini geliştiren Fransız astronom. Aynı buluşu o sıralarda Janssen'den bağımsız olarak çalışan İngiliz astronom

Pierre Janssen, bir oymabaskıdan ayrıntı
Staatsbibliothek, Berlin

Joseph Norman Lockyer da gerçekleştirmiştir.

Paris Üniversitesi'nde öğrenim gören Janssen, 1865'te mimarlık okulunda fen profesörü oldu ve çalışmalarını Ay ve Güneş tutulmalarının gözlemlenmesi üzerinde yoğunlaştırdı. 1870-71'deki Fransız-Alman Savaşı sırasında Paris kuşatıldığında kentten bir balonla kaçtı. Janssen, Afrika'ya geçerek tam Güneş tutulmasını gözlemlemek istiyordu; ne var ki, tutulmanın gerçekleştiği gün gökyüzü bulutlarla kaplı olduğundan çabaları boşa gitti. 1876'da Paris yakınlarındaki Meudon Gözlemevi'nin ilk yöneticisi oldu. Bu arada Mont Blanc'da bir meteoroloji gözlemevi kurdu ve burada gerçekleştirilen gözlemlerden yararlanarak 1893'te, Güneş tayfında görülen belirgin oksijen çizgilerin Yer atmosferindeki oksijenden kaynaklandığını kanıtladı. Güneş'in düzenli olarak fotoğraflarını çeken ilk bilim adamı olan Janssen, 1904'te, Güneş'in 6 binden çok fotoğrafını içeren *Atlas des photographies solaires*'i (Güneş Fotoğrafları Atlası) yayımladı. Ay'ın yüzeyindeki kraterlerden birine Janssen'in adı verilmiştir.

Janssens, Abraham, ABRAHAM JANSSENS VAN NUYSSEN olarak da bilinir (d. y. 1575, Anvers - ö. 25 Ocak 1632, Anvers, Flandre), 17. yüzyılın başlarında Flandre'da barok resim üslubunun en önde gelen temsilcisi. Üslubundaki gelişme onun 1598-1601 arasında Roma'da bulunduğunu, ayrıca büyük bir olasılıkla 1602-10 arasında bu kente ikinci bir gezi yaptığını gösterir. İlk resimleri, Kuzey'in maniyerist geleneginin tipik örneklerindendir. Janssens'in 1610 dolaylarında Caravaggio'nun ve barok Roma resminin dramatik ışık-gölge kullanımından ve hacimlendirme yöntemlerinden etkilendiği görülür. Olgunluk dönemi üslubu ise Caracci ve Domenichino gibi Bologna okulunun ressamlarından izler taşır. 1625'ten sonra, çoğu Flaman sanatçı gibi Janssens de Rubens'in güçlü etkisi altına girmiş, tekniği esnekleşmiş ve kompozisyonları daha canlı bir görünüme almıştır.

Jansson, Tove (Marika) (d. 9 Ağustos 1914, Helsinki, Finlandiya), Finli kadın ilüstratör. İsveççe çocuk kitapları yazmış ve resimlemiştir. Moomin adlı yaratıkların fantastik dünyasını çizdiği kitapları 20 dile çevrilmiş, özellikle Kuzey ve Orta Avrupa'da çok tutulmuştur.

Jansson ilk kitabı *Mumintrollet och kometen*'i (Mooministan'da Kuyruklu yıldız) 1946'da yayımladı. Moominleri konu ettiği çizgi romanını 1953'ten 1960'a değin *Evening News*'da (Londra) sürdürdü. Kendine özgü tipleri karmaşık olayları ve incelikli

mizahıyla bu çizgi roman çok sevildi ve tutuldu. Jansson hazırladığı çocuk kitaplarıyla, 1952'deki Stockholm Ödülü, 1953'teki Selma Lagerlöf Madalyası, 1966'daki Uluslararası Hans Christian Andersen Madalyası başta olmak üzere, pek çok başarı kazandı. Sayısız Moomin kitabının yanı sıra *Bild-huggarens dotter* (1968; Heykeltıraşın Kızı) adlı bir otobiyografi, kısa öyküler, oyunlar ve büyükler için romanlar da yazmıştır.

Japan Air Lines Co., Ltd. (JAL). Japonca *NIHON KOKU*. Japon havayolları kuruluşu. 1951'de özel bir şirket olarak kuruldu. 1953'te yeniden örgütlenerek yarı devlet kuruluşu haline getirildi. Merkezi Tokyo'dadır.

Önceleri yalnızca yurtiçi seferler düzenleyen şirket, 1954'te San Francisco'ya sefer başlatarak uluslararası taşımacılığa yöneldi. Sonraki 10 yılda Hindistan, Ortadoğu, Avrupa, Avustralya ve Hawaii'ye de sefer düzenlemeye başladı. 1960'ların sonunda dünya çevresinde seferlere başladı. 1970'te ise Sovyet havayolları dışında Sibirya üzerinde düzenli uçuş yolu izleyen ilk havayolu şirketi oldu. Oteller işleten ve paket turlar düzenleyen bağlı kuruluşları da vardır. 1987'de Japon hükümeti JAL'daki hisselerini satmaya karar verdi; böylece kuruluş üzerindeki devlet denetimi sona erdi.

Japon Akıntısı bak. Kuroşio

Japon Alpleri, *NIHON ALPLERİ* olarak da bilinir, Japonya'da, Honşu Adasının orta kesiminde sıradağ. 19. yüzyıl sonlarında ilk kez Hida Sıradağları (*sammyaku*) için kullanılan Japon Alpleri terimi, bugün güneydeki Kiso ile Akaişi sıradağlarını da kapsar. Sıradağlar göзде bir tatil ve dağcılık merkezidir. Hidar, Nagano, Gifu, Toyama ve Niigata illerine yayılan Çubu-Sangaku Ulusal Parkı içinde yer alır. Güney Japon Alpleri Ulusal Parkı ise Akaişi Sıradağlarını kapsar. Japonya'nın en yüksek dağlarından biri olan Şirane Dağı (*san*) burada yer alır ve yüksekliği Ontake Dağında 3.063 m'yi bulur.

Japon Birleşik Haber Ajansı, Japonca *KYODO TSUŞINŞA*. Japonya'nın ulusal haber ajansı. II. Dünya Savaşı öncesinde, 1936'dan başlayarak Japon hükümetinin resmi haber organı olan Federe Haber Ajansı'nın (Domei tsuşinşa) yerine Kasım 1945'te kuruldu. Kyodo'ya katılmayan Domei çalışanlarının oluşturduğu Cici adlı haber ajansının rekabetine karşın giderek Japon gazeteleri arasında saygınlık kazandı. Bu başarısında, *kuncu*'nin (Çin karakterleri) bir teletip sistemiyle iletimini sağlayacak teknolojiler yenilikler uygulamasının da payı vardı. 1980'lerde ajansın, dünyanın belli başlı kentlerinde temsilcilikleri, Japonya'da ise televizyon ve radyo istasyonları ile gazeteleri kapsayan 110 aboneli bulunmaktaydı.

Japon Çukuru, Japonya'nın doğusunda, Büyük Okyanusun kuzeybatı kesiminde derin denizaltı çukuru. Okyanus tabanında, Kuril ve Bonin çukurlarından Mariana Çukuru'na kadar güney doğrultusunda uzanan bir dizi çöküntüden biridir. Burada yer alan 8.513 m derinliğindeki Tuscarora Çukuru önceleri dünyanın en derin noktası kabul edilmiş, ama sonradan Mariana Çukurunda daha derin yerler bulunmuştur.

Japon Denizi, Büyük Okyanusun batı sınırında deniz. Doğusunda Japonya ve Sahalin Adası (Rusya Federasyonu), batısında Rusya Federasyonu ile Kore bulunur. Derin bir havzada yer alan deniz, güneyde Tsuşima ve Kore boğazlarıyla Doğu Çin

Denizinden, kuzeyde La Perouse (Soya) ve Tatar boğazlarıyla Ohotsk Denizinden ayrılır. Doğusundaki Kanmon Boğazı Japon İç Deniziyle (Seto-naikai) bağlantısını sağlar.

1.007.800 km²'lik bir alanı kaplayan derinin ortalama derinliği 1.350 m, en derin noktası 3.742 m'dir. Denizin tabanı üç bölüme ayrılır: Kuzeydeki Japon Havzası en derin bölümdür; güneydoğuda Yamato Havzası yer alır; en sığ bölüm ise güneybatıdaki Tsuşima Havzasıdır. Kıta sahanlığı Japonya tarafında geniş, Sibirya ve Kore Yarımadası tarafında dardır (ortalama 30 km). Deniz görece ılık sularıyla Japonya'nın ikliminin yumuşamasını sağlar. Japonya ile Sahalin Adası arasındaki doğal gaz ve petrol yatakları, magnetitli kumlar ve balıkçılık alanları Japon Denizindeki başlıca ekonomik kaynaklardır. Asya ülkeleri arasındaki ticaret geliştikçe denizin su yolu olarak da önemi artmaktadır.

Japon edebiyatı, Japon yazarların Japonca ortaya koyduğu edebiyat yapıtlarının tümü. Japon yazı dili ancak 15. yüzyıla doğru geliştirildiğinden, Japon yazarların bu tarihe değin yazdığı Çince yapıtlar da Japon edebiyatının bir parçası sayılır.

GENEL ÖZELLİKLERİ

Japon edebiyatı, okunması güç bir edebiyattır. Yazı diliyle konuşma dili arasındaki uçurum, ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru kapanabilmiştir. Japon yazarlar çoğu zaman belirsizliği ve sözcüklerin ikizanamlılığını kesinliğe ve açık seçikliğe yeglediklerinden, Japon edebiyatında okuma eylemi her zaman bir yorumlama çabasını gerektirir. Bir sözcüğü ya da bir cümleyi tam olarak anlayabilmek için, yapıtın yazıldığı dönemin toplumsal ve kültürel çerçevesi hakkındaki bilgi sahibi olmak zorunludur. Örneğin Heian döneminde, 10. ve 11. yüzyıllarda *miru* (görmek) eyleminin bir anlamı da "bir kadını ilişki kurmak" ya da "evlenmek"ti; çünkü bu dönemde erkekler ancak yakından tanıdıkları kadınlarla yüz yüze görüşebiliyorlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda Japonya'nın içi kapanması ve kültürel açıdan tutuculaşması da bu yönde bir etki yapmıştı. Bu yüzyıllarda Japonca yapıtlar, ancak ortak kültürü paylaşan insanlarca anlaşılabiliriyordu.

Çincenin etkilerinden önceki "özgün" Japoncada insanın somut, duyuşsal yaşantısından kaynaklanmayan soyut sözcüklerin sayısı çok azdı. "Ahlak", "dürüstlük" ve "onur" gibi sözcüklerin hemen hepsi, Japoncaya Çince'den geçti. Japoncanın, felsefi bir Konfüçyüs denemesinin yazılmasına elverişli bir sözcük dağarcığı yoktu; buna karşılık, bu dille duygusal ve duyuşsal yaşantının en ince ayrıntıları dile getirilebiliyordu. 16. yüzyıldan sonra, yabancı kökenli oldukları için o zamana değin şiir diline sokulmamış birçok sözcük, *haiku* adı verilen 17 heceli kısa şiirin uygulayıcıları tarafından kullanılmaya başladı. Gene de, Japon şairler, sözcük sayısının azlığını şiirsel anlatımın önünde bir engel olarak değil, tersine anlatımı inceliğe zorlayan yararlı bir sınırlama olarak görüyorlardı. İyi şiir, kısıtlı olanak ve kalıpların en iyi kullanıldığı şiirdi.

Japoncanın özellikleri de şiir biçimlerinin oluşumunu etkilemiştir. Japoncada sözcüklerde vurgu yoktur; bütün sözcükler beş basit ünlüden biriyle sona erer, bu yüzden anlamı bir uyak düzeni de yoktur. Bu koşullarda şiiri düzyazıdan ayıran tek ölçüt, dize kalıbıdır: Geleneksel Japon şiiri, art arda gelen beş ve yedi heceli dizelerden oluşur. Uyak ve vurgulu ölçü gibi olanaklardan yoksun olduğu için, şiirsel gerilim ve yoğunluk ancak "tasarruf" yöntemiyle, şiirlerin az sayıda kısa dizeden oluşmasıyla

sağlanır. Japon edebiyatında, destan ve da mesnevi gibi uzun öykülü şiirlere ya da dramatik şiirlere rastlanmaz. Daha uzun şiir ve düzyazı yapıtlarda da genellikle bir yapı zayıflığı dikkati çeker.

TARİH

KÖKENLER VE BAŞLANGIÇ DÖNEMİ Japonlar 15-4. yüzyıllarda Çin uygarlığının varlığını öğrendiğinde, henüz Japonya da yazı bilinmiyordu. Bu yüzden, Japon yazıcılar, Çin yazı sistemindeki karakterleri kendi dillerine uyarlama yoluna gittiler. Ama Japoncanın Çince'den çok farklı özellikleri olduğundan, bu uygulama çok zor ve karmaşık bir yazının doğmasına yol açtı. Japoncanın anlatım olanakları daha baştan sınırlanmış oldu.

İlk Japon yazarlar, Çince yazıyorlardı. Günümüze ulaşan en eski yapıtlar *Kociki* (*) (712; Eski Konular Derlemesi) ve *Nihon şoki* (*) (720; Japonya Vakayinameleri) resmi tarih ve mitoloji derlemeleriydi. Her iki yapıtın da çoğu bölümü Çince, *Kociki*'nin bazı bölümleri Çince-Japonca karışımı bir dille yazılmıştı. Bu yapıtlar, anlatımları efsanelerle, Japon imparatorluk hanedanının ve öteki soylu ailelerin kökenlerini dünyanın kuruluşuna bağlıyorlar ve böylece rejimi ve toplum düzenini meşrulaştırma amacını güdüyorlardı. Japon kültüründe önemli bir yeri olan *yin-yang* (*) ilkesi de ilk anlatımını bu kitaplarda bulmuştu. Başlangıçta dünya, tohumlarla dolu biçimsiz bir kütle idi. Giderek, bu kütlenin daha hafif ve ince parçaları gökyüzünü (*yang*), daha ağır parçaları da yeri (*yin*) oluşturdu. Bu iki "kat" arasında da çeşitli tanrılar ortaya çıktı. *Kociki* derlemesi, daha çok mitlere dayanıyordu; *Nihon şoki*'de ise gerek mitolojinin, gerekse Japonya'nın başlangıç dönemi tarihinin daha akıcı bir açıklaması amaçlanıyordu. Japon imparatorluk sarayı, bu yapıtlarla kendine Çin hanedanının kine denk bir soy kütüğü yaratmak istemişti.

Kociki'nin edebi açıdan önemli yanı, içerdiği şiir ve şarkılardı. Bu ilk şarkılarda, sabit bir hece ölçüsü yoktu. Ama Japon şiirinin ilk özgün kalıbı olan *tanka* da (31 heceli şiir) kaynağını bu şarkılarda bulmuştu. İlk şiir antolojisi, 759'dan sonra derlendiği sanılan *Manyoşu*'ydu (*) (On Bin Yaparak Derlemesi). Bu derlemedeki 4.500 şiirin çoğu 5, 7, 5, 7 ve 7 heceli beş dize ve toplam 31 heceden oluşan *tanka*'lardı. Derlemedeki 260 şiir ise *çoka* (uzun şiir) biçimindeydi. Bunlar, 150 dizeye kadar uzayabilen ve art arda gelen 5 ve 7 heceli dizelerden oluşan şiirlerdi. *Tanka*'lar daha çok dolaysız ve anlık duygulanımları ve izlenimleri verirken, *çoka*'larda şairler daha kapsamlı konuları (örn. bir eşin ya da çocuğun ölümü, bir altın madenin bulunması, imparatorun övülmesi ya da askerliğin zorlukları) işleyebiliyorlardı. *Manyoşu*'da yer alan şairlerin en önemlisi, 7. yüzyılın sonu ve 8. yüzyılın başlarında saray şairliği de yapan Kakinomoto Hitomaro'ydu. Hitomaro'nun *çoka*'ları, öznel duygularla kamusal duyarlılığı kaynaştırmadaki başarıları ve teknik kusursuzluklarıyla bütün Japon şiirine örnek oluşturmıştır.

Çoka'lar genellikle bir ya da daha fazla *hanka* ile sona eriyordu. Şiirin öteki bölümlerinden daha kısa olan *hanka*'lar, *çoka*'da işlenen temel düşünce ya da imgeyi daha güçlü bir biçimde dile getiriyorlardı. 8. yüzyıl şairlerinden Yamabe Akahito'nun *hanka*'ları, sonuna geldikleri *çoka*'ları gereksizleştirerek kadar kusursuzdu. *Manyoşu*'daki öteki önemli şairler, Otomo Tabito, derlemeyi yapan Otomo Yakamochi ve Ya-

manoue Okura'ydı. *Manyoşu* derlemesinin özelliklerinden biri birçok saray dışı şairin yaptırma yer vermesiydi. Bir başka özellik de, sonraki dönemde şiir dışına itilecek olan yoksulluk gibi toplumsal temaların ve fazla "cılız" olmayan dolaysız söyleyişlerin önemli bir yer tutmasıydı.

KLASİK EDEBİYAT HEIAN DÖNEMİ (794-1185). Japon edebiyatının klasik dönemi, Japon İmparatorluğu'nun başkentinin yeni kurulan Heian-kyo (bugün Kyoto) kentine taşınmasıyla başladı. Gene de bu dönemde Japon sarayı hâlâ Çin kültürüne öykündüğü için, ilk yapıtların tümü Çinceydi. Bununla birlikte, Çince şiirin en büyük ustası sayılan 9. yüzyıl şairi Sugawara Michizane'nin, kendisine önerilen Çin büyükelçiliğini, "artık Çin'den öğrenecek hiçbir şeyimiz yok" diyerek geri çevirmesi, Japon kültürünün yavaş yavaş "kendini bulduğunun" işaretiydi.

9. yüzyılda Şingon rahibi ve Sanskrit uzmanı Kukai, *kana* adı verilen ses belirten karakterlerle, Çin yazı sistemini Japoncaya daha uygun bir yazı haline getirdi. 880'den sonra da, *kana* ile yazılmış özel şiir derlemeleri ortaya çıkmaya başladı. 905'te yayımlanan *Kokin-şu* (Eski ve Yeni Çağlar Derlemesi) ilk önemli *kana* antolojisiydi. Bu derlemede, konulara göre düzenlenmiş 20 bölüm içinde 1.111 şiir yer alıyordu. Derlemeyi yapan şair Ki Tsurayuki'ydi. Yazdığı önsözde, şiirdeki yeni duyarlılığı da özetlemişti. Tsurayuki'ye göre, örneğin mevsimlerin geçişinin ya da bir aynada kırılmış saçların görülmesinin verdiği hüznün, şiirin asıl malzemesiydi. Heian döneminde *çoka* gözden düştü, *tanka* en gözde şiir kalıbı haline geldi. *Kokin-şu*'daki *tanka*'lar, uçucu izlenimleri yakalamakta gösterdikleri başarıyla ve ince uyumlarıyla göze çarparlar; ama *Manyoşu*'daki *çoka*'ların tema zenginliğinden yoksundurlar.

Bu dönemde *tanka* yazmakta gösterilen başarı, yönetimde yükselmenin koşullarından biriydi. Ama şiir, saray aşklarının ve kadın-erkek ilişkisinin de vazgeçilmez bir boyutuydu. Bu dönem şairleri için dil ve üslup kusursuzluğu, özgünlükten daha önemli bir erdemdi. Şairlerin kurallara bağlılığı yüzünden, Japon şiiri çok yavaş bir değişim geçirdi. Bugün ancak bir uzman, 18. yüzyılda yazılmış bir *tanka*'yı 10. yüzyılda yazılmış bir *tanka*'dan ayırabilir.

Heian dönemi şairleri arasında çok sayıda saray kadını da vardı. Aşk, başlıca konuydu; ama aşkın verdiği sevinç ve hazdan çok, aynalık acısı gibi kederli konular işlenmekteydi. Dönemin öteki önemli şairleri arasında Ono Komachi, İse Hanım ve Arivara Narihira sayılabilir.

Heian dönemi, düzyazı alanında daha önemli bir yenilik getirdi. *Nikki* (günlük) ve *monogatari* (romans anlatı, öykü) türleri, bu dönemin ürünüydü. Şair Tsurayuki'nin Japonca yazdığı *Tosa nikki*'si (935; *Tosa Günlüğü*) yazarın Tosa eyaletinden başkent Kyoto'ya gidişini anlatıyordu. Daha sonraki günlük yazarlarının çoğu, soylu hanımlardı. *Kagero nikki* (Kelebek Günlüğü) önde gelen bir saray görevlisi olan Fucivara Kaneie'nin ikinci eşinin 954-974 arasındaki yaşamını konu alıyordu. Murasaki Şikibu'nun, birçoklarının geleneksel Japon edebiyatının en büyük yapıtı ve dünya edebiyatındaki ilk roman örneği kabul edilen *Genci monogatari*'si (y. 1010; Genci'nin Öyküsü) Prens Genci'nin yaşamını anlatıyordu. Kadın yazar Murasaki, kahramanının iç dünyasını, erkek yazarlarda rastlanmayan bir incelikte ele almıştı. Murasaki'nin *Izumi*

Şikibu nikki'si (Izumi Şikibu'nun Günlüğü) ise bir günlükten çok, şiirlerle süslenmiş bir öyküydü. Bütün bu yapıtlar, içerik ve biçim açısından, 10. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan *uta monogatari* (şiir öykü) türünün örnekleriydi. Bu yapıtlar, her biri bir *tanka* şiiri içeren kısa düzyazı epizodların toplamıydı. Düzyazı bölümler, çoğunlukla, asıl öyküyü içeren şiirlerin açıklamasıydı. *Genci monogatari*'nin etkisiyle yazılmış yapıtların en başarılıları *Sarashina nikki* (11. yy ortaları; Sarashina Günlüğü) ve *Makura no soşi*'ydi (y. 1000; Başucu Defteri). Bu ikinci anlatı, *Genci monogatari*'den sonra dönemin öteki başyapıtıydı. Genci öyküsünün romantik ve trajik duyarlılığı burada yerini komik olayların ve beceriksizliklerin betimlenmesine bırakmıştı. Heian dönemi yazarlarından Murasaki'nin duyarlılığı, Japon edebiyatının sonraki dönemlerinde de etkisini sürdürdü. Buna karşılık Sei Şonagon'un nüktedanlığı yalnızca Heian sarayıyla sınırlı kaldı.

ORTAÇAĞ EDEBİYATI Kamakura dönemi (1192-1333). 12. yüzyılın savaşları, eski hanedanın gücünü yitirmesine ve *samurai* adı verilen savaşçılar sınıfının yükselmesine yol açtı. *Samurai*'ler eski kültüre saygı göstermekle birlikte, ülkenin başkentini Kamakura'ya taşıdılar. Bu askeri feodalizmde kadınların toplumsal rolü önemsizleşirken, kadın duyarlılığından beslenen edebi türler de geriledi. *Tanka* şiiri genellikle eski kalıplara bağlı kaldı. Bu dönemde yapılmış *tanka* derlemelerinin en önemlisi, Fucivara Sadaie'nin (Teika) *Şin kokin-şu* (y. 1205; Eski ve Yeni Çağlar Yeni Derlemesi) adlı antolojisiydi. Antolojiye, 905'te yayımlanan *Kokin-şu*'dan hareket edilerek "yeni *Kokin-şu*" adının verilmesi, şairlerin 9. ve 10. yüzyıllarda kurulmuş geleneğe bağlı kalmak istediklerini gösterir. Antolojideki öteki önemli şairler, Fucivara Sadaie'nin babası Fucivara Toşinari (Şunzei), eski imparator Go-Toba ve rahip Saigyō'ydu.

Günlük yazımı, bu dönemde bir edebi biçim olarak varlığını sürdürdü. Günlüklerin çoğu, eski başkent Kyoto ile Kamakura'daki şogunluk merkezi arasındaki yolculukları ve saray kadınlarının haklarını aramak için Kamakura'da giriştikleri çabaları anlatıyordu. Kadın yazarların geliştirdiği içebakış edebiyatının son büyük örneği, Nico Hanım'ın *Tovazu-gatari*'siydi (y. 1307; Davetsiz Sözler).

Düzyazıda *samurai* döneminin asıl özgün ürünleri, *gunki monogatari* denen savaş öyküleriydi. Bu türün ilk örneği *Heike monogatari* (y. 1220; Heike'nin Öyküsü), Genci ve Heike aileleri arasındaki savaşı konu alıyordu. Bu dönemde savaşın yanı sıra tarihsel konuları ele alan anlatılar da yazıldı. Bu yapıtlarda, kişiler eski *monogatari*'lerde görülen canlılık ve "sahicilik"ten yoksundu. Buna karşılık, 14. yüzyıl ortalarında yazılmış iki tarihsel romans *Soga monogatari* (Soga'nın Öyküsü) ve *Gikei-ki*'de (Gikei Vakaynamesi) kahramanların eylemleri anlatılırken düş gücüne daha çok yer verilmişti. Bu iki yapıt, daha sonraki *Kabuki* tiyatrosuna(*) da konu ve tema yönünden malzeme sağlamıştır.

Ortaçağ edebiyatında, Budacı rahiplerin yazdıkları felsefi yazılar da önemli bir yer tutuyordu. Kamo Çomei'nin *Hoco-ki* (1212; İki Metrekarelik Kulübe) adlı yapıtı, yazarın dünya işlerinden elini çekişini ve dervişçe bir yaşamda huzur buluşunu anlatıyordu. Çomei'nin *Mumyo şo'su* (y. 1210-12; Adsız Notlar) geleneksel Japon edebiyat eleştirisinin en parlak örneğiydi.

Muromaçi (1338-1573) ve Azuçi-Momoyama (1574-1600) dönemleri. 15. yüzyılda, halk kültüründen kaynaklanan *renga* (zin-

cirleme dize) geleneksel *tanka*'nın yerini aldı. *Renga*, başlangıçta bir *tanka*'yı iki kişinin yazması biçiminde ortaya çıktı. Bir şair, bir ya da iki dizeyi söyleyip şiirin tamamlanmasını öteki şaire bırakıyordu. İki ya da daha çok şairin atışmasından oluşan bir tür "eğlencelik" olarak başlayan *renga* şiiri, zamanla ciddileşti, şairlerin anlık lirik duygularını ifade edebilecek bir tür durumuna geldi. Daha sonraki *haiku* şiirinin kökenleri de *renga* şiirinde yatar.

15. yüzyılın en kalıcı ürünü, hiç kuşkusuz klasik *No* tiyatrosuydu(*). Bu tiyatronun ürünleri, yalnız ekonomik olduğu kadar çeşitli yönlerde geliştirilebilecek ölçüde esnek yapılarıyla dikkati çeken manzum oyunlardı. Konularını çoğunlukla Budacı felsefeden alıyor, kişiyle dünya arasındaki mücadeleyi işliyordu. Budacılık, bu oyunların simgesel yapısını da belirlemişti; duyularla kavranamayacak bir başka gerçekliğin varlığı, karanlık ve belirsiz imgelerle veriliyordu. *No* tiyatrosunun en başarılı yazarı, Zeami Motokiyō'ydu.

TOKUGAWA (EDO) DÖNEMİ (1603-1867). İmparatorlukta birliğin sağlandığı ve savaşlara son verildiği bu 250 yıllık dönem, aynı zamanda Japonya'nın içe kapanış dönemiydi. Bu dönemde edebiyatta gelenekçi eğilimler güçlendi, geleneksel biçimlerde çok parlak yapıtlar verildi. Dönemin egemen felsefesi, devlete bağlılığı yücelten Konfüçyüsçülüktü. 17. yüzyılın başlarında matbaanın yayılması da bir popüler edebiyatın doğmasına yol açtı.

Tokugawa döneminde şiir alanında en önemli yenilik, *haiku*(*) biçiminin gelişmesiydi. 5, 7 ve 5 heceli üç dizeden oluşan, toplam 17 heceli bu çok kısa şiir türünün kökeni, Muromaçi döneminde yaygınlaşan *renga*'nın ilk bölümüydü. *Renga*'ların ilk bölümünün zamanla bağımsızlaşmasıyla *haiku* doğmuştu. Başlangıçta konu yönünden çok sınırlı olan bu şiir, daha sonra zenginleşmiş, vakit geçirmek için oynanan bir edebi oyun olmaktan çıkarak "yüksek sanat" katına yükselmışti. 17. yüzyılda Matsunaga Teitoku, *haiku*'yu anlık duygu ve izlenimleri kaydeden bir şiir türü olmak yerine, kesin kuralları olan klasik bir biçim haline getirmek istemişti. Buna karşı çıkan Ihara Saikaku önderliğindeki Danrin okulu ise, hızlı ve hazırlıksız yaratışa önem veriyordu. Saikaku'nun 1684'te bir günde toplam 23.500 *haiku* dizesi yazdığı söylenir. *Haiku*'nun en parlak örneklerini, hem Teitoku hem de Danrin okullarının çiraklığından geçen Matsuo Başo verdi. Başo şiirlerinde, küçük bir su birikintisinde kocaman bulut sürüleriyle bütün bir gökyüzünün yansımaları gibi, birkaç imge aracılığıyla bütün bir dünyayı, bütün bir insan yaşamını dile getirdi.

17. yüzyılda düzyazı alanında beliren yeni bir tür de *kana-zoşi*'ydi (*kana* kitapları). Popüler edebiyatın ilk örnekleri olan bu kitaplar yalnızca öyküden oluşmuyor, yararlı bilgileri ve tarih yazımını da içeriyordu. Ama bu alanda, edebi açıdan belli bir düzeyin üzerinde yapıt veren yazarların sayısı azdı.

Tokugawa döneminde, geyşaların hizmet verdiği evlerin sayısı artmıştı; yeni yönetim "eğlence evleri" aracılığıyla *samurai*'lerin savaşçı içgüdülerini yumuşatmaya çalışıyordu. Bu, edebiyatın konularını da etkiledi ve bu evlerdeki yaşantıyı konu alan zengin bir anlatı türü ortaya çıktı. Bu türün en önemli yapıtları, şair Saikaku'nun *Koşoku içtihat otoko* (1682; Şehvet Düşkünü Bir Adam) ve *Koşoku gonin onna* (1686; Şehvet Düşkünü Beş Kadın) adlı anlatılarıydı. Saikaku, kolaylıkla pornografiye kayabilecek bu türe, parlantılı üslubu ve anlatı kişilerinin canlılığıyla bir edebi ciddiyet kazandırmıştır.

Saikaku, 17. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkan ve Genroku dönemi(*) olarak adlandırılan kültürel eğilimin de en tipik temsilcisiydi. Bu dönemin ürünleri, resim alanında Ukiyo-e (Geçici Dünyadan Resimler), edebiyatta *ukiyo-zōshi* (Geçici Dünyadan Öyküler) tiyatrodan da *Kabuki* oyunlarıydı. Genroku, gelenekten çok yeniliğe, ölümsüz olandan çok geçici olana önem veriyordu. Boşlukta yüzen bir dünyada, *No* tiyatrosunun ölümsüz doğrularının yeri yoktu.

Kukla tiyatrosundan türeyen *Kabuki* de Japon kültürünün en kalıcı öğelerinden biriydi. *Bunraku*(*) adı verilen kukla tiyatrosu ise, 18. yüzyılda *Kabuki*'den bile daha popülerdi. Dönemin ve bütün Japon edebiyatının en önemli oyun yazarlarından Chikamatsu Monzaemon, kukla tiyatrosu için yazdığı oyunlarından tarihsel efsanelerin yanı sıra dönemin günlük yaşamını, özellikle de ekonomik sıkıntılar yüzünden ölüme sürüklenen tüccarların yaşamını konu aldı.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Japon edebiyatı, bir duraklama ve gerileme dönemine girdi. Dış etkilerden tümüyle yoksun kalan kültür, kendini yenileyemedi. Geleneksel şiirde yeni ve özgün sesler duyulmakla birlikte, sayıları azdı. Ryokan, Okuma Kotomiçi ve Taçibana Akemi gibi şairler, *tanka* kalıbının yalnızca doğa görüntülerini betimlemek ya da aşk kırgınlığını dile getirmek için değil, keyifli bir öğle yemeğini ya da siyasal olaylar karşısında duyulan öfkeyi anlatmak için de kullanılabileceğini gösterdiler. Düzyazı alanında, küçümsemek amacıyla *gesaku* (oyunlu kompozisyon) adı verilen hafif bir tür ortaya çıktı. Bu dönemde anlatının en büyük ustası, *Ugetsu monogatari* (1776; Mehtap ve Yağmur Öyküleri) adlı yapıtıyla öne çıkan Ueda Akinari'ydi. Tokugawa döneminin son yılları ise edebi açıdan son derece yoksuldu. Bu döneme ait, bugün hâlâ okunabilen yapıtların sayısı çok azdır. Bunlar arasında, Kavatake Mokumai'nin *Kabuki* oyunları sayılabilir.

MODERN EDEBİYAT. 19. yüzyılın ortasında, Tuğamiral Matthew Perry'nin filosu, Japonya'nın içe kapalı politikasını sürdürmeyeceğini ortaya koydu. Bu olaydan sonra Batı'yla diplomatik ve ticari ilişkiler yoğunlaşırken, edebiyatta da Batı etkisi kendini belli etti. *Gesaku* edebiyatı, anlatının sanatsal düzeyini düşürmüştü, ama bir yandan da okur kitlesinin genişlemesini sağlamıştı. Batı etkisindeki edebiyatın okurları da bu kitle arasından çıktı. Batı dillerinden çevrilen yapıtlar, kısa sürede geniş bir okur kitlesine ulaştı. Bu dönemin asıl başlangıcı, şogunluğun çökmesinden sonra 1868'de başkentin Edo (Tokyo) kentine taşınması ve yeni imparator Meici'nin Japonya'yı modernleştirmek için bütün dünyadan bilgi ve yardım alacağını ilan etmesiydi.

Yeniliğin ilk temsilcisi, didaktik edebiyat anlayışına karşı çıkan eleştirmen Tsubouchi Şoyo'ydu. Şoyo, *Şosetsu şinzui* 1885-86; Romanın Özü) adlı incelemesiyle sonraki edebiyat üzerinde kalıcı bir etki bıraktı. Futabatei Şimei'nin *Ukigumo*'su (1887-89; Başboş Bulutlar) ilk modern Japon romanıydı. Rus romanını ve dönemin Batı edebiyat eleştirisini iyi tanıyan Şimei, romanını günlük konuşma diliyle yazmıştı. Batı etkisinin şiirdeki ilk ürünü ise *Şintaişi-şo* (1882; Yeni Tarz Şiirler Seçkisi) adlı antolojeydi. Bu kitapta, çeviri şiirlerin yanı sıra, Batı tarzında yazılmış yerli şiirler de vardı. Yeni şiirin öncüsü de Shelley gibi İngiliz şairlerinden etkilenmiş olan Şimazaki Toson'du.

Batı etkisi, Japon edebiyatının gelenekle bütün bağlarının kopmasına yol açmadı. 1890'ların önde gelen romancıları Ozaki Koyo, Koda Rohan, Higuçi İchiyo ve İzumi

Kyoka'da, Genroku dönemi yazarı Saikaku'nun etkisi açıkça görülüyordu. Kadın romancı Higuçi İchiyo, Edo'nun Yoşivara semtindeki çocukların öyküsünü anlattığı *Takekurabe* (1895; Büyüme) adlı romanında Saikaku'nun dilini kullandı.

20. yüzyıl başlarında, Ueda Bin'in Fransız Parnasçı ve simgeci şairlerden yaptığı çeviriler de yeni Japon şiirinin oluşumunu etkiledi. Ueda, çevirilere yazdığı önsozde, şiirin görevinin doğrudan doğruya söylemek ya da aktarmak değil, sezdirmek ya da hissettirmek olduğunu öne sürdü. Bu da aslında, belirsizliğe ve ikizanamlılığa dayalı Japon şiirine uygun düşmekteydi. Bu dönemde, *tanka* ve *haiku* gibi eski türler de yenilendi. Kadın şair Yosano Akiko'nun, aşkı konu alan *Midaregumi* (1901; Karışık Saçlar) adlı *tanka* kitabı, kadın okurlar üzerinde etkili oldu. Işıkava Takuboku ve Saito Mokiçi de *tanka* türüne yeni bir canlılık kazandırdılar. *Haiku* tarzında yazanların öncüsü ise Takahama Kyōshi'ydi. Kyōshi'nin izleyicisi olan şairler, bu kısa şiirin çok farklı temalara uygulanabileceğini kanıtladılar.

20. yüzyılın ilk yarısında anlatıda egemen olan eğilim doğalcıydı. Zola etkisiyle başlayan bu akımın ilk örnekleri, Şimazaki Toson'un *Hakai* (1906; Çığnayan Emir) ve Tayama Katai'nin *Futon* (1908; Yatak) adlı romanlarıydı. Japon doğalcılığı, sıkı olay örgüsü ve üslup parlaklığı yerine gerçekçi ve ayrıntılı betimlemelere önem vermesiyle Maupassant gibi Fransız doğalcılarından ayrılmıyordu. Ama 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli romancıları, doğalcı akımın dışında kalan Mori Ogai ve Natsume Soseki'ydi. Mori Ogai önceleri Alman romantizminin etkisiyle otobiyografik romanlar yazmış, daha sonra kurmaca ögesi içermeyen ama keskin ve açık seçik üsluplarıyla öne çıkan tarihsel romanlar yazmaya yönelmişti. Natsume Soseki'nin bir taşra kasabasındaki öğretmenlik yaşantısından kaynaklanan *Botchan* (1906; Evladım) adlı mizahi yapıtı ise, bu dönemin belki de en çok okunan romanıydı. Soseki'nin sonraki yapıtlarında bu neşeli atmosferin yerini daha karanlık bir hava aldı. Soseki, hemen bütün yapıtlarında, geçmişinden ani ve şiddetli bir biçimde kopan Japon aydınların sorunlarını işledi. En ünlü romanı *Kokoro* (1914; Gönül) aynı kadına aşık olan iki adamın öyküsü üzerine kuruluydu.

1904-05'teki Rus-Japon Savaşı'ndan sonra edebi yaratışta hem nicel, hem de nitel bir gelişme görüldü. Bu dönemin üç önemli romancısı, Fransız etkisi altında yazan ve Japon kültüründeki yüzyselleşmeyi eleştiren Nagai Kafu ile Tanizaki Cuniçiro ve Akutagava Ryunosuke'ydi. Tanizaki en uzun romanı *Sasameyuki*'de (1943-48; Hafif Kar Yağışı) II. Dünya Savaşı öncesi Japonya'yı özlemle ele alıyordu. Tanizaki'nin savaştan sonra yazdığı *Kagi* (1956; Anahat) ise bir profesörün cinsel yaşamını konu alıyordu. *Futen rocin nikki* (1961-62; Çılgın Bir İhtiyarın Günlüğü) çok yaşlı bir adamın gelinine duyduğu aşkın öyküsüydu. Bu iki yapıt, savaş sonrasında en çok okunan romanları arasındaydı.

1920'lerde Japonya'da, edebiyatı toplumdaki adaletsizliğe karşı çıkma aracı olarak gören sosyalist bir akım ortaya çıktı. Ama 1920'lerin sonlarında yoğunlaşmaya başlayan hükümet baskısı, bu yeni eğilimin daha fazla gelişmesini engelledi. Akımın en önemli yazarı Kobayashi Takici, 1933'te polis tarafından işkenceyle öldürüldü.

Edebiyatta toplumsal sorunların propagandasıyla işlenmesine karşı olan Yokomitsu Riichi ve Kavabata Yusunari gibi

yazarlar "yeni duyumsuluk" olarak adlandırılan bir akım başlattılar. Bir gezginin yaşamını anlatan *Yukiguni*'nin (1948; Karlar Ülkesi, 1971) yazarı Kavabata'nın romanları, lirik anlatımları ve sezgisel güçleriyle yalnızca Japonya'da değil, Batı'da da geniş bir okur kesimine ulaştı. Kavabata, 1968'de Nobel Edebiyat Ödülü'nu kazandı.

Savaş öncesi edebiyatın yeniliklerinden biri de *vatakuşi şosetsu* ("ben" romanı ya da kişisel roman) tarzının gelişmesiydi. Otobiyografik konuları parlak bir üslupla işleyen bu akımın en etkili yazarı Şiga Naoya idi. Naoya, savaş sonrasında da ürün vermeye devam etti.

Japonya'nın savaş sırasında ve özellikle atom bombasının atılmasından sonra yaşadığı dehşet, edebiyatı da etkiledi. Ama olayın her türlü insan imgelemine aşan korkunçluğu ve çok yakın bir zamanda yaşanmış olması savaş edebiyatının gerekli estetik bütünlüğü kazanmasını onladı. Bununla birlikte, Ibuse Masuji'nin *Kuroi ame*'si (1966; Kara Yağmur) felaketin anlatılmaz dehşetini hissettiren oldukça başarılı bir romandı. Savaş sonrası yıllar ve ülkedeki Amerikan işgali, Dazai Osamu'nun *Şavo* (1947; Batan Güneş) adlı romanının da konusunu oluşturdu.

Savaştan sonra, yeni toplumun gençliklerini işleyen yeni bir romancılar kuşağı ortaya çıktı. Bu romancıların en önemlilerinden biri, yalnızca kendi ülkesinde değil, Batı'da da en çok okunan yazarlardan biri olan Mişima Yukio'ydu. *Samurai* tarzı kahramanlığı yücelten ve eşcinsel ilişkileri anlatan bu aşırı sağ eğilimli romancının birçok dile çevrilen romanlarının en önemlileri *Kamen no kokuhaku* (1949; Bir Muskenin İrafları, 1966), *Kinkakuci* (1956; Altın Köşk Tapınağı) ve *hara-kiri* yaparak intihar ettiği gün tamamladığı dört bölümlük *Hoco no umi*'ydi (1965-70; Doğurganlık Denizi). Modern romancılar arasında yenilikçi teknikleriyle öne çıkan bir başka ad da Abe Kobo'ydu. Abe, *Suna no onna* (1962; Kum Tepecindeki Kadın) gibi romanlarında, Japon ulusal duyarlılığının ötesinde, insanlığın evrensel acısını dile getiren bir mit yaratmayı denedi. Kita Morio'nun romanları ise, Japon edebiyatındaki genel eğilimin tersine, neşeli bir duyarlılığı yansıtıyordu. 1960'ların edebiyat çevrelerinde çok tutulan bir başka romancı da Oe Kenzaburo'ydu. Bu adlara Kayko Ken ve Miura Tetsuo gibi romancılar da eklenmelidir.

Japon Havayolları bak. Japan Air Lines Co., Ltd.

Japon hukuku, Japonya'da, biri yerel, öbürü Batı kaynaklı iki ayrı kültür ve hukuk geleneğinin karışımıyla gelişen hukuk.

Japon hukuku, Japonya'nın Batı'yla ilişkilerinin başladığı 1853'e değin Batı etkisinden bağımsız olarak gelişti. Geniş aile biriminden ve sıkı bağlara dayalı toplum yapısından kaynaklanan baskılar nedeniyle sorunların uzlaştırma yoluyla çözümüne ağırlık veriliyordu. Uyuşmazlıkların nasıl çözüleceğini gösteren hukuksal kurallar çok sınırlıydı. Batılı anlamda hukukçu kavramına en yakın kişiler bir tür danışmanlık görevi yapan *kucşi* adlı hancılardı. Çağdaş anlamda hukuk yok denebilecek bir düzeydeydi. Ticari ilişkileri zorlaştıran durağan bir toplumda gelişmiş bir hukuk düzenine yönelik istek ve gereksiminin de zayıf olması kaçınılmazdı.

Japonya'nın Batı dünyasıyla birdenbire ilişkiye girmesi, bazı köklü değişiklikleri de getirdi. 1868'deki Meici Restorasyonu To-

kugava şogunluğuna son vererek imparatorun siyasal gücü yeniden ele geçirmesini sağladı. Japonya, ulusal bağımsızlığı koruyarak uluslararası alanda saygınlık kazandıracak bir ekonomik, siyasal ve hukuksal yapılanmaya yöneldi. Bu arada Batı kültürünün özümlenen öğelerinden biri de Batı hukuku oldu.

Japonlar, hukuksal konularda kara Avrupa'sı sistemlerini, özellikle de Alman sistemini örnek aldılar. 1896 tarihli Japon Medeni Kanunu'nun(*) hazırlayıcıları birçok hukuk sistemini, bu arada Fransa, İsviçre ve gelenek hukuku sistemlerini de inceleyerek, bunların her birinden bir ölçüde yararlandılar. Sonuçta ortaya çıkan metin, daha çok Alman Medeni Kanunu'nun ilk biçimine yakın bir nitelikteydi. Japon hukuk sistemi, sonraki yasal düzenlemelerde de bu kaynaklara bağlı kaldı. Geleneksel Japon ilkeliklerinin korunduğu akrabalık ve mirasla ilgili hükümlerin 1947'de gözden geçirilerek değiştirilmesiyle, Japon medeni hukukunun kara Avrupa'sı sistemine geçişi tamamlanmış oldu.

Japon hukuku bazı noktalarda ABD hukukuna daha yakındır. Bu durum II. Dünya Savaşı'nı izleyen işgalin ardından ABD hukuk düşüncesi ve eğitimiyle yakın ilişkiye girilmesinin bir ürünüdür. Hukuk davalarında tanığın sorgulanmasında en azından kuramsal olarak ABD usul hukuku örnek alınmıştır. Özel bir idari mahkemeler hiyerarşisinin bulunmaması, ABD hukuk anlayışıyla bir başka benzerliği oluşturur. İş hukuku ve şirketler hukuku da birçok bakımdan ABD etkisini taşır.

Bununla birlikte Japon hukuk sistemi, kural ve kurumlarıyla gelenek hukukundan çok, Avrupa medeni hukuk sistemine yakın sayılır. Öte yandan Japon hukuk düzenini bütün Batı hukuk düzenlerinden belirgin biçimde ayıran birçok özellik de vardır. Bunların başında uyumsuzlukların çözümünde ve davranışları düzenleyici kuralların konmasında ve uygulanmasında hukukun oldukça silik bir rol oynaması gelir. Örneğin araba kazaları, kusurlu mallar için imalatçının sorumluluğu gibi konulardaki Japon mahkeme kararlarının yetersizliği Batılı bir gözlemciyi şaşırtabilir. Ayrıca Japon barosunun küçüklüğü ve uyumsuzlukların çözümünde hukuk ötesi yolların ısrarla kullanılması da dikkat çekebilir. Yerel polis karakollarında uzlaşma odaları vardır. Yaşlılar arabulucu olarak iş görür. Geleneksel aile yapısı birçok yönüyle ayakta duruyor. İşyeri genellikle bir aile ocağına benzetilir; bu durum özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde işçi-işveren ilişkileri üzerinde belirleyici rol oynar. Oldukça türdeş olan Japon toplumunda, toplumsal statüden kaynaklanan ağır yükümlülükler vardır; ayrıca toplumsal baskı son derece güçlüdür.

Japonya'nın Batılılaşması sürecinde, hukukun da giderek Batı'dakine benzer bir işlev üstleneceği söylenebilir. Geleneksel Japon hukukunu ayakta tutan toplumsal destek, kırsal ve tarıma dayalı ekonominin kentsel ve sanayileşmiş bir yapı kazanmasıyla birlikte sürekli zayıflamaktadır.

Japon İç Denizi, Japonca SETO-NAIKAI. Japonya'nın Honşu, Şikoku ve Küşü adaları arasında ulaşılabilir deniz. Birbirine boğazlarla bağlanan her ayrı havzadan oluşur. Doğu-batı doğrultusunda uzunluğu 440 km'yi bulur. Girintili çıkıntılı kıyılarınin açığında en büyüğü Avaci olan yüzlerce ada vardır. Deniz, Bungo ve Kii boğazlarıyla Filipin Denizi ve Büyük Okyanusa açılır.

Batıdaki dar Şimonoseki Boğazı ise Doğu Çin Deniziyle bağlantısını sağlar. Küşü'deki kömür ocakları ile Osaka-Kobe'nin çevrelediği ticaret ve balıkçılık limanlarında sanayi de gelişmiş durumdadır. II. Dünya Savaşı'ndan önce ülkenin başlıca tuz üretim bölgesi olan kıyılarında savaş sonrasında sanayileşmeye ağırlık verilmiş ve petrokimya sanayisinin gelişmesiyle bölgedeki tuz işletmeleri kapatılmıştır.

Japon İhracat-İthalat Bankası, Japonca NIHON YUŞUTSUNYUN GINKO, ilk adı JAPON İHRACAT BANKASI, Japonya'da devletçe desteklenen, Japon dış ticaret ve deniz aşırı yatırımlarını özendirme ve desteklemek için çeşitli hizmetler sunan mali kurum.

Japon İhracat Bankası 1950'de kuruldu; 1952'de hizmet alanını genişleterek ithalat finansmanını da çalışma kapsamına alırken ismi de değişti. Bankanın asıl iş alanı şirketlerin gelişmesi yönünde ucuz kredi sağlamaktır. Çalışma konuları arasında ağır sanayi ürünleri ihracatı ve büyük miktarda hammadde ithali için kredi vermek de vardır. Banka gelişmekte olan ülkelere, Japon ürünleri ithal edebilmeleri için borç da verir.

Banka, tek yönlü ticaret politikasını değiştirmesi, artan dış ticaret fazlasının eritilmesi için yabancı ülkelerin, özellikle de ABD'nin baskılarıyla karşılaştı. Bunun üzerine banka yönetimi dünya ekonomisinin yönlendirilmesine yardım için programlar geliştirmeye girişti. 1986'da Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası'nın işbirliğiyle az gelişmiş ülkelere kredi vermeye başladı.

Japon Medeni Kanunu, Japonca MIMPO, Japonya'da özel hukuk alanına giren konuları düzenlemek amacıyla 1896'da çıkarılan ve II. Dünya Savaşı sonrasında bazı değişikliklerle günümüzde de yürürlükte olan yasa. Meiji Restorasyonu'nu izleyen modernleşme çabalarının ürünüdür.

Feodal toprak düzeninin çözülmesi ve serbest girişimin gelişmesi, yeni ilişkilere uygun hukuksal düzenlemelerin oluşturulmasını zorunlu kıldı. Japonlar böyle bir yasayı çıkarmaya yönelen bir başka etken de bunun Batılı ülkelerle imzalanmış eşitsiz antlaşmaları gözden geçirmeyi sağlayabileceği düşüncesi idi. Sonuç olarak ortaya, Alman Medeni Kanunu'nun ilk biçimi örnek alınarak hazırlanmış, yapı ve öz bakımından Roma hukukunun etkilerini taşıyan bir yasa çıktı.

Japon Medeni Kanunu beş kitaba ayrılır. Aile ve mirasla ilgili olan kitaplar Japon feodalizminin temeli olan eski ataerkil aile sisteminin bazı kalıntıları taşıyor. Savaş sonrasında yapılan değişikliklerin çoğu bu alanlara ilişkindir. Geçmişe bağlılığın gerekli ve istenir olmaktan çıktığı bu dönemde aile hukuku ve mirasla ilgili hükümler Avrupa medeni hukuklarına daha yakın bir hale getirildi.

Yasanın yazılışı sırasında Japon hukuk ve ticaret çevrelerinde, başta Japon geleneklerine ne ölçüde yer verilmesi gerektiği konusunda olmak üzere bir dizi görüş ayrılığı baş gösterdi. Fransız ya da İngiliz hukuk sistemlerinden hangisinin temel alınacağı konusu da bir başka uyumsuzluk noktasıydı. Bu görüş ayrılığı, Japon hukuk okullarında ve mahkemelerinde iki sistemin yan yana var olmasından kaynaklanmaktaydı. Restorasyon döneminden sonra hukuk okulları hem İngiliz hukuku, hem de Fransız hukuku derslerini verecek biçimde düzenlenmişti. Derslerin ve sınavların yapıldığı biçimi nedeniyle, yalnızca bir hukuk sistemini öğrenerek avukat ya da yargıç olunabiliyordu. Mahkemelerde bazı yargıçlar davaları Fran-

sız hukukuna, bazılarıysa İngiliz hukukuna göre yürütüyordu.

1890'da pek tartışılmadan kabul edilen ilk Japon Medeni Kanunu, hukuk çevrelerinin şiddetli eleştirilerine hedef oldu. Yasanın mimarı 1882 tarihli ceza yasasını da hazırlamış olan Fransız hukukçu Gustave-Emil Boissonade'di. Hukuk çevreleri yasanın Fransız hukukuna dayanması durumunda, Fransız sistemine göre eğitilmiş Japon hukukçuların, İngiliz sistemine göre eğitilmiş olanlar karşısında daha üstün bir konum elde edeceklerini ileri sürdüler. Öte yandan ticaret hukukuyla ilgili yasanın kaynağı Alman hukukuydu. Birçok hukukçu ve tüccar, iki yasanın farklı hukuk sistemlerine dayanmasının karışıklığa yol açacağını düşünüyordu. Feodal yapıyı korumak isteyen çevreler bu ortamda yasayı siyasal tartışmaların da gündemine getirdiler. Bu çevrelere göre Boissonade'in bireyci yaklaşımının egemen olduğu yasada eski geleneklere, özellikle ataerkil aile sistemine yeterince yer verilmemişti.

Sonunda Alman Medeni Kanunu'nun ilk biçimini örnek alan, ama özellikle aile ve miras hukukunda geleneklere ağırlık veren yeni bir yasa taslağı hazırlandı. Taslak, toprak mülkiyetinin sıkı bir koruma altına alınması ve başka birçok yönden Boissonade'in hazırladığı taslağa benzemekteydi.

1896'da kabul edilerek yayımlanan Japon Medeni Kanunu 1898'de yürürlüğe girdi.

Japon müziği, başlangıçta daha çok Çin ve Kore kaynaklarına dayanan, ama Kuzey Japon kültüründen de izler taşıyan Doğu Asya müzik biçimi. Japonya'nın bir ada imparatorluğuna dönüşerek çevresinden yalıtılmış hale gelmesinden sonra önemli bir yabancı etkiye kapılmadan gelişebilmiştir.

Comon kültüründen kalma taş düdüklü (İÖ 3. binyıl), Japonya'da bilinen en eski çalgılardır. Yayoi döneminde (İÖ y. 250 - İS y. 250) tunçtan ince uzun çanlar (*dotaku*) yapılmaktaydı. Tümülüs (Kofun) döneminden (İS y. 250 - y. 500) kalma mezarlarda yürütülen kazılarda, müzikçileri ve çeşitli çalgıları canlandıran pişmiş topraktan küçük heykeller (*haniva*) bulundu. Bunların arasında fıçı biçimli davullar, dört ve beş telli çalgılar ve vurmali çanlar vardı. 453'te bir Kore imparatoru, Japon hükümdarının cenaze törenine 80 müzikçi gönderdi. Japonlar 6. yüzyılda Budacılığı kabul ettikten sonra, bu dine geçenler arasında seçilen kişileri dinsel törenler ve müzik konusunda eğitim görmeleri için Çin'e gönderdiler. 8. yüzyıla gelindiğinde Japon müziğine ilişkin belgeler yazılmaya başlanmıştır.

Yerel ve başka ülkelere alınmış çeşitli müzik türleri Heian döneminde (794-1185) sıraya kondu ve bu düzen zamanımıza değin değişmeden kaldı. Bu sıralamada *togaku* (Tang müziği) terimi genel olarak Çin'den, Güney ve Orta Asya'dan gelen müzik türlerini belirtiyordu. Bu müzikte kullanılan çalgılar sesdeş çalınan bambu flütler (*oteki*), çift dilli kısa bambu çalgılar (*hiçiriki*), yinelenen kalıplarla çalınan vurmali üç çalgı (*gong şoko*, küçük çifte trumpet *kakko*, fıçı davul *taiko*) ve biri burdon görevini yapan telli iki çalgıydı (Japon arpi *koto* ile kısa saplı Japon lavtası *biva*). Bütün Kore, Kuzeydoğu Asya ve Mançurya müziği ise *komagaku* terimiyle tanımlanıyordu. Bu müzik biçiminde kullanılan çalgılar sesdeş bir Kore flütü (*Koma-bue*) ve *hiçiriki* ile vurmali üç çalgıydı (*taiko*, *şoko* ve kum saati gibi ortadan boğumlu bir davul olan *san-no-tsuzumi*). *Mikagura* terimi Şinto törenlerinin ve erken dönem şarkılı dansların müziği için kullanılırdı. Bu müziğe pes sesli bir flüt (*kagura-bue*), *hiçiriki* ve altı telli bir

çalğı (yamato koto) eşlik ederdi. Saray müziğine ayrıca iki yeni tür beste katıldı: Taşralı yük beygiri sürücülerinin Çin çalgılarına eşlişinde söylenen şarkıları olan *saibara* ve yalnız flüt, *hiçiriki* ve ağız mızıkası eşliğinde, çok incelikli biçimde söylenen Çin tarzı şiirlerden oluşan *roei*.

12. ve 13. yüzyıllar boyunca Budacı müzik yenilendi. Eski dinsel tören melodilerine (*bombai*), yerel dilde ilahiler (*şomyo*) eklendi. Feodal Kamakura (1192-1333) ve Muromaçi (1338-1573) dönemlerinde *No* tiyatrosu öne çıktı. Ortaçağın başlarına özgü halk müziği türleri olan *Kure-gaku* ve *To-sangaku*, kırsal bölgelerin *dengaku* denen danslı pantomimleri içinde varlığını sürdürdü; akrobatik halk gösterileriye (*sarugaku-no*) zamanla geleneğin bir parçası oldu. Feodal düzenin sürdüğü yüzyıllar boyunca gezgin Zen Budacı keşişler bambu flüt (*şakuhacı*) çalarken, gezginci halk müzikçileri dört telli kısa saplı Japon lavtası (*biva*) eşliğinde şarkılı masallar anlattılar.

Tokugava döneminden (1603-1867) önceki yüzyıl, İspanyol ve Portekizli misyonerlerin eliyle çok güçlü bir Batı etkisinin yayıldığı dönem oldu. Misyoner okullarında Hristiyan ilahileri, Gregorus ayın müziği ve dindışı Avrupa müziği öğretiliyordu. Bunların etkisiyle Batı'nın melodileri ve müziksel anlatım biçimleri, halk şarkılarıyla ve dönemin çeşitli eğlence müziği türleriyle kaynaştı. Kentlerin büyümesi ve tüccar sınıfının servetinin artmasıyla birlikte, kukla tiyatrosu (*bunraku*) ve *Kabuki* tiyatrosu da yaygınlaştı. Mızrapla çalınan, üç telli uzun saplı Japon lavtası (*samisen*), *Kabuki*'nin başlıca eşlik çalgısı durumuna geldi. Dindışı müzik solocuyla koronun, vurmali çalgılar, *samisen* ve *koto* grupları eşliğinde dönüşümlü olarak söyledikleri şarkılardan oluşuyordu ve üç okulu vardı: Naga-uta, Tokivazu ve Kyomoto. *Koto* denen 13 telli çalgıyla çalınan solo müziğin yanı sıra, çeşitli geyşa şarkıları ile *koto* ve *şakuhacı* eşliğindeki şarkılar da çok sevilirdi.

Modern dönem, 1868 Meici Restorasyonu'ndan sonra Japonya'nın dışı açılmasıyla başladı. Bağımsız bazı feodal beyler, bu dönemde ülkeye Fransız askeri müziğini soktular. 1870'lerde saray yönetimi, Batı müziğinin bir an önce ülkeye girmesi için baskı yapıyordu. İngiliz William Fenton'ın şefliğinde imparatorluk sarayı müzikçileri ilk kez tüm Batı çalgılarından oluşan bir orkestrayla konser verdiler (1877). Okullardan Japon melodisinin ve müzik kuramının öğretilmesi kaldırıldı; bunun yerini Batı müzik terimleri, nota ve armoni yazım sistemi ile Batı melodisi aldı. Tokyo'daki İmparatorluk Müzik Akademisi'nin kuruluşundan (1878) sonra Batı müziği hızlı bir gelişme gösterdi. 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ülkedeki pek çok kentin en az bir tane modern orkestrası olmuştur. Eski Japon müziği bugün yalnızca özel dermeklerde, çeşitli Buda ve Şinto mezheplerinde, *No* ve *Kabuki* tiyatrolarında sürdürülmektedir.

Japon Ortodoks Kilisesi, yasalari bakımından Moskova Patrikliği'yle bağlantılı özerk Ortodoks kilise.

Japon Ortodoks Kilisesi olağanüstü kişiliğiyle tanınan misyoner Nikolay Kasatkin'in (1836-1912) çabalarıyla kuruldu. Japonya'nın ilk Ortodoks başpiskoposu olan Kasatkin 1970'te azizler listesine alındı. Japon Ortodoks Cemaati, kuruluşundan (1872) bu yana hiçbir zaman yabancı misyonerlere bağımlı olmadı.

Tokyo metropolitenin seçimi Moskova patriğine onaylanır. Japon papazları Tokyo'daki bir ruhban okulunda eğitim gördükten sonra kilisedeki görevlerine atanırlar. Kilise işlerinin denetimi din adamlarıyla cemaat üyelerinin oluşturduğu bir meclisin elinde-

dir. Japon Ortodoksluğunun bu kendine özgü niteliği, kilisenin Rus-Japon Savaşı (1904-05) ile iki dünya savaşı gibi zor dönemlerde de varlığını sürdürmesini sağladı. 1945-70 arasında Amerika'daki Rus Metropolitliği'nin yetki alanına giren kilise 1970'te bağlı olduğu Moskova Patrikliği'nden özerklik konumunu elde etti. Kurucusu Nikolay Kasatkin'in onuruna Nikolay Katedrali adıyla anılan Tokyo Ortodoks Katedrali Japon başkentindeki en büyük dinsel yapıdır. Yaklaşık 36 bin üyesi olan kilisenin Tokyo, Kyoto ve Sendai'de diya-kozlukları vardır.

Japon tarzı, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da Japonya'yla ticaretin başlamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan estetik yöneliş. İngiltere'yle Fransa'da bir kuşak boyunca sürmüş ve izlenimcilik üzerine büyük etki bırakmıştır. Bu tarza yönelenler eski örnekleri değil, yeni ve popüler Japon baskılarını (*Ukiyo-e*) incelemişlerdi. Japon baskılarını toplayan sanatçılar arasında Édouard Manet, Edgar Degas, Claude Monet de vardı. Bu baskılardaki net çizgiler, ferah kompozisyon anlayışı, düz ve cesur renkler, ışık kullanımı, bu ressamları ve izleyicilerini büyük ölçüde etkilemişti. 1867'deki 2. Paris Dünya Sergisi'nde yer alan Japon dekoratif sanat ürünlerinin etkisiyle Japon tarzında iş mekân düzenlemesine ilgi arttıysa da, bu eğilim kalıcı olmadı.

Japon Ulusal Demiryolları, Japonca Nihon Kokuyu Tetsudo. Japonya'nın 1987'de özelleştirilen ulusal demiryolu şirketi.

İngiliz mühendislerin Tokyo-Yokohama arasında kurduğu ilk Japon demiryolu hattı 1872'de hizmete açıldı. Yabancıların bu alandaki etkisine karşı gelişen tepkiler üzerine, Japon mühendisler hızla demiryolu yapımına giriştiler. Demiryolu ağının genişletilmesi zamanla ulusal politikanın bir parçası olarak benimsendi. 1907'den sonra devlet bazı özel hatları da satın almaya başladı. Devlete ait bütün hatları 1949'da Japon Ulusal Demiryolları'na bağlandı.

Ekspres yolcu hattı Şinkansen'in(*) Tokyo-Osaka arasındaki birinci bölümü 1964'te hizmete açıldı. Sonraki yıllarda başka yörelere de uzatılan Şinkansen şirketin başlıca hattı durumuna geldi.

Japon Ulusal Demiryolları 1980'lerde ülkedeki demiryolu ulaşım ağının yaklaşık dörtte üçünde yolcu ve yük taşıma hizmeti vermekteydi. Geri kalan bölüm, kentler arası yolcu taşımacılığı yapan bir dizi özel şirketin elindeydi. Bu özel şirketlerin çoğunun demiryolları haklarının yanı sıra sinai, ticari ve başka yatırımları da vardı.

1960'ların ortalarından sonra zarar ederek ağır bir borç yükü altına giren Japon Ulusal Demiryolları, aşırı bürokratik yapısının da etkisiyle belirli hatlarda özel şirketler karşısında gerilemeye başladı. Öte yandan yüksek personel giderleri mali durumunun giderek bozulmasına yol açtı. Bunun üzerine 1987'de özelleştirilerek altı bölgesel demiryolu hattına, ülke çapında bir yük taşımacılığı hattına ve birkaç şirkete ayrıldı.

Japon yazı sistemi bak. kana

japonbaharı, JAPONAYVASI olarak da bilinir, gülgiller (*Rosaceae*) familyasından *Chaenomeles* türlerine, özellikle de *Chaenomeles japonica*'ya (ya da *Cydonia japonica*) verilen ad. Yaygın bir biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu sık dallı çalıların anayurdu Doğu Asya'dır. Bitkiler baharın ilk günlerinde, henüz yapraklar tümüyle açılmamışken kırmızı ya da pembe renkli çiçeklerle donanır. Kimi yörelerde elmayı andıran yeşil renkli meyvelerinden reçel yapılır.

Japonbaharı (*Chaenomeles*)
Walter Chandra

C. japonica'nın bahçecilik açısından değerli pek çok süs çeşidi vardır.

japonbalığı bak. havuzbalığı

japonböceği (*Popillia japonica*), *Coleoptera* (kırkanatlılar) takımının *Scarabaeidae* familyasının *Rutelinae* altfamilyasından bitkilere verdiği büyük zararlarla tanınan böcek türü. İki yüz dolayında bitki türüyle beslendiği saptanan bu böcekler büyük sürüler halinde saldırdıkları meyve bahçelerinden geriye yalnız çıplak ağaçlar ve meyve artıkları bırakır.

Japonböceğinin erişkinleri yaklaşık 10 mm uzunluğundadır. Gövdeleri parlak metalik yeşil, kırkanatlılar (elitra) bakır rengindedir. Karın bölümünün üst ucunda iki tane belirgin beyaz leke vardır. Yalnız gündüzleri uçan ve yaşamlarının büyük bölümünü yumurta, larva ya da pupa olarak toprak altında geçiren bu böcekler genellikle yılda bir döl verir.

Özellikle doğal yaşama ortamı dışında aşırı çoğalma eğilimi gösteren japonböceği, 1916'dan sonra ABD'de çok büyük zararlara yol açmıştır. Böcek ilaçlarının sınırlı

Japonböceği (*Popillia japonica*)
William E. Ferguson

etkisi nedeniyle bu böceğin doğal düşmanları saptanıp zarar bölgelere sokulmuş ve öbür biyolojik mücadele yöntemlerine ağırlık verilmiştir.

Japonca, Japonya'da 122 milyon kişinin konuştuğu dil. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Japon asıllı yaklaşık 1 milyon kişi de bu dili konuşmayı sürdürmektedir.

Japonca çok sayıda lehçeden oluşur; bunlardan bazılarını konuşanlar birbirlerini anlayamaz. Anakara lehçeleri, birbirine yakın lehçelerden oluşan üç ya da dört öbeğe ayrılır. Lehçeler arasında en büyük farklılıklar, anakara lehçeleriyle Ryukyu Adaları'nda konuşulan lehçeler arasındadır. Gün-

müzde, lehçe farklılıklarının giderilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Meici Restorasyonu'ndan (1868) sonra okuryazarlığın ve ilköğrenimin hızla yaygınlaşması, Tokyo lehçesine dayanan ortak bir yazı dilinin benimsenmesini sağlamıştır. Bugün Japonya'da birçok kişi, kendi lehçesinin yanı sıra, farklı vurgulamalarla da olsa bu ortak dili konuşmaktadır. Kitle iletişiminin etkisiyle bu süreç, özellikle genç kuşaklar arasında daha da hızlanmıştır. Bunun sonucunda, yerel lehçeler giderek ortadan kalkmaya başlamıştır.

Japonca çokheceli bir dildir. *A, i, u, e, o* olmak üzere beş ünlü ve *p, t, k, b, d, g, ts (ç), s (ş), z (c), m, n, r, h, y, v* olmak üzere 15 ünsüze yer verir. Vurgulama olmamakla birlikte, Japoncanın çoğu lehçesinde ses yüksekliği belirtilir. Ad çekimi vardır, eylemler ve sıfatlar da sonlarına ekler getirilerek çekilir. Ayrıca, toplumdaki karmaşık hiyerarşik yapıyı yansıtan, oldukça ayrıntılı bir kişi adları sistemi vardır.

Japoncanın öteki dillerle olan ilişkisi kesin olarak belirlenememiş olmakla birlikte, Kore ve Altay dilleriyle yakınlığı olduğu sanılmaktadır. Japoncanın kökeni üzerine iki varsayımda bulunulmuştur. Birinci varsayıma göre Japonca, Asya kıtasında konuşulan ve Küşü'nün kuzeyindeki Yayoi kültürü aracılığıyla 2 bin yıl önce Japonya'ya taşınan İlk-Japon (Proto-Japon) dilinden türemiştir. Bu köken dilin yerini daha sonra kitadaki öbür diller almıştır. Daha güçlü olan ikinci varsayıma göre, İlk-Japon dilinin lehçeleri 5 bin yıl önce Kore dilinden türemiş ve zamanla o dönemde konuşulan öteki lehçelerin yerini almıştır.

Japoncanın tarihi genellikle dört döneme ayrılır: Eski Japonca (8. yy'a değin); Geç Dönem Eski Japonca (9-11. yy); Orta Japonca (12-16. yy) ve Modern ya da Çağdaş Japonca (17. yy sonrası). Bu dönemler boyunca sözdizimi fazla değişmemiş, buna karşılık sesbilimsel ve biçimbilimsel özellikler ile sözcük dağarcığı büyük değişim geçirmiştir. Ses değişikliklerinin en önemlisi, sözcüğün başına getirilen *p*-sesinin *h*-ye dönüşmesi, *i*, *e* ve *ö* ünlüleri ile ünlü uyumunun ortadan kalkmasıdır. Eylem ve sıfatların eski "çekimli" biçimlerinin yerini de adı tamlayan biçimler almıştır.

Sözcük dağarcığı daha çok yerel özellikler göstermekle birlikte, 6. yüzyıldan 9. yüzyıla değin Japonca Çince'den önemli ölçüde etkilenmiş, Japoncadaki birçok sözcük Çince'den alınma öğelerden türetilmiştir. Japoncanın yazımında Çin karakterlerinin (*kana*) kullanılması da Japonca yazı ve konuşma dilinde derin izler bırakmıştır. Bu kullanım 3. yüzyıldan başlatılabilirse de, günümüze ulaşan ve birkaç sözcükten daha uzun olan ilk belgeler 8. yüzyıldan kalmaz. Çin karakterleri önceleri Çince sözcüklerin, daha sonra da Çince sözcüklerle anlam benzerliği olan Japonca sözcüklerin yazımında kullanılmıştır. Bu süreçte karakterlerin çoğu basitleştirilmiş, daha işlek bir biçim kazanmış, hatta birçoğu eski biçimini hemen hemen tümüyle kaybetmiştir.

Japoncanın yazımında kullanılan Çin karakterlerinin iki tür okunuşu vardır: *On* olarak adlandırılan okunuşta, karakterler Çince'den alınan ve Çince aslının ses ve anlamını taklit eden Japonca sözcükleri temsil eder. *Kun* okunuşunda ise benzer anlama gelen Japon kökenli sözcükler temsil edilir. Bir karakter tek başına kullanıldığında, anlamı *kun* okunuşundaki gibidir. Ayrıca her karakter, *on* ve *kun* okunuşlarındaki anlamlarından ayrı olarak, ses bakımından Japoncadaki bir heceyi temsil

edebilir. Ses belirten karakterlere *kana* denir.

Hece yazısının ilk örnekleri, *kana*'lerin ses belirtmek için kullanıldığı 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ama standart *kana* sistemleri ancak 9. yüzyılda geliştirilmiştir. Sonunda, her ikisi de *kana*'leri temel alan iki farklı fonetik sistem ortaya çıkmıştır. Bunlardan *hiragana* ya da "ortak *kana*" olarak bilinen sistem, 8. yüzyıl imparatorluk şii antolojisi *Manyōşü*'de (On Bin Yaprak Derlemesi) ses belirtmek için kullanılan işlek *kana*'lere daha basit ve stilize bir biçim verilmesiyle gelişmiştir. Heian döneminde (794-1185) saray kadınlarının yazdıkları şiir, günlük ve romanlar sayesinde de giderek yaygın bir kullanım kazanmıştır. Bu dönemde, erkeklerin çoğu *kana* sistemini kullanmayı sürdürdüğünden, *hiragana* sistemi *onnade* (kadınların yazısı) olarak da adlandırılmıştır. *Katakana* ya da "kısmi *kana*" olarak bilinen ikinci sistem ise, Çince yapıtların ve Budacı kutsal metinlerin okunmasında din adamlarının kullandığı çeşitli kısaltılmış yazı sistemlerinden türemiştir. Bu sistemde, Japonca ilgeçler ve Çince'de bulunmayan çekim ekleri, kısaltılmış *kana* vuruşlarıyla karşılanır. Önceleri tek tek mezheplere, hatta kişilere göre özel biçimler alan *katakana*, halkın kullanımıyla birlikte 10. yüzyılda ortak öğelere ve kurallara kavuşmuştur.

Japonca 15. yüzyıla değin *kana* ve *katakana* karışımı bir sistemle yazılmıştır. 15. yüzyıldan başlayarak edebiyat yapıtlarında ve günlük yaşamda yalnızca *hiragana*, bilimsel yapıtlarda ve eğitici metinlerdeyse *katakana* kullanılmıştır. Çağdaş Japoncada *katakana*'nın kullanımı, yalnızca makine baskısı telgraflar, şirket ve büro yazışmaları, aktarma sözcükler, yansıma sözcükler, bitki ve hayvan adlarıyla sınırlıdır. Bugünkü yazımda, yazım kuralları II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden düzenlenen *kana* ve *hiragana* sistemleri kullanılır. Bu yeni düzenlemelerde binlerce *kana* karakterinin sayısı, resmi ve günlük kullanım için 1.850 simgeyle sınırlandırılmış, karakterlerin biçim ve vuruşları da büyük ölçüde basitleştirilmiştir. 1980'lerin başlarında karakter sayısı 1.945'e çıkarılmış ve bazı yeni basitleştirmelerle gidilmiştir. Günümüzde kullanılan *kana* yazımında, Geç Dönem Eski Japoncanın ses düzenine dayanan yazım kuralları kaldırılmış, çağdaş dilin okunuşu temel alınmıştır.

japonçamı (*Cryptomeria japonica*), *Taxodiaceae* familyasından kışın yapraklarını dökmeyen iğneyapraklı bir ağaç. Anayurdu Doğu Asya'dır. Yüksekliği 45 m'ye ulaşabilen bu ağacın piramidi andıran bir tepe yapısı ve gövdeye çevrel olarak dizilmiş sık dalları vardır. Doğu Asya'da ağaçlandırmada kullanılan japonçamının süs çeşitlerinden park ve bahçecilikte yararlanılır. Hoş kokulu, kızıl-kahverengi odunu gemi, bina, köprü, mobilya yapımında ve oymacılıkta, yaprakları ise tutsülerde kullanılır.

japoneriği bak. mabetagağı

japonsarmaşığı (*Parthenocissus* ya da *Ampelopsis tricuspidata*), *Asmağiller* (*Vitaceae*) familyasından tırmanıcı odunsu bitki. Anayurdu Doğu Asya olmasına karşın dünyanın başka pek çok bölgesine yayılmış olan bu bitki özellikle taş ya da tuğla cepheleri kapamakta kullanılır. Yaklaşık 18 m'ye uzayabilen japonsarmaşığının sonbaharda parlak kırmızı bir renk alan, alması dikizli, üç lopluya ya da üç yapraklı yaprakları, yaprakların karşısında demetler oluşturan gösterişsiz küçük çiçekleri ve kuşlar tarafından yenen küçük, mavimsi siyah meyveleri vardır.

japonşemsiyeçamı (*Sciadopitys verticillata*), *Taxodiaceae* familyasından kışın yapraklarını dökmeyen ağaç. Anayurdu Japonya'dır. Yavaş büyümesine karşın yüksekliği 36 m'ye, gövde çapı 1,2 m'ye ulaşabilen bu ağacın gövdeye çevrel olarak dizilen kısa dalları ve küçük pulsu yaprakları (6 mm'den

Japonşemsiyeçamı (*Sciadopitys verticillata*)
Eric G. Carle - Shostal Assoc. EB Inc

daha kısa) vardır. İnce dalların ucunda, 15-35 tanesi bir araya gelerek şemsiyemsi bir görünüm alan yaprak görevini üstlenmiş sürgünler bulunur.

Bazı çeşitleri süs bitkisi olarak yetiştirilen bu ağacın odunu sandal yapımında, kabukları ise kalafatlamada kullanılır.

japonşemsiyesi (*Cyperus alternifolius*), *papirüs*giller (*Cyperaceae*) familyasından bahçelerde, havuz ve saksılarda yaygın olarak yetiştirilen süs bitkisi. Anayurdu Madagaskar, Reunion ve Mauritius'tur; ancak

Japonşemsiyesi (*Cyperus alternifolius*)
Walter Chandra - Photo Researchers

tropik ve astropik bölgelerde yerleşmiştir. Yaklaşık 1 m'ye kadar büyüeyebilen bitkinin yaprakları sapların tepesine şemsiye biçiminde dizilmiştir.

Japonya, Japonca *Nihon* ya da *Nippon* Asya'nın doğusunda ada ülkesi. Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda hafif bir yay biçiminde sıralanan dört büyük ada (Hokkaido, Honşu, Şikoku ve Küşu) ile çok sayıda küçük adayı kapsar. Yüzölçümü 377.801 km²'dir. Kuzeydoğudan güneybatıya yaklaşık 2.400 km, kuzeybatıdan güneydoğuya 2.100 km boyunca uzanır; 46°-28° kuzey enlemleri ve 129°-146° doğu boylamları arasında yer alır. Güneybatısındaki Çin'den Doğu Çin Deniziyle, batısındaki Kuzey ve Güney Kore ile Rusya Federasyonu'ndan ise Japon Deniziyle ayrılır. Kuzeyinde Ohotsk Denizi ve Rusya'ya ait Sahalin Adaları, kuzeydoğusunda II. Dünya Savaşı'ndan beri Rusya'nın yönetimi altında olan Kuril Adaları bulunur. Doğu ve güney kıyıları Büyük Okyanusa bakar. Karmaşık ve eski bir kültürel geleneğe sahip olan Japonya, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmesiyle dünyanın en ileri sanayi ülkeleri arasına girmiştir. Başkenti Tokyo, 1992 tahmini nüfusu 124.330.000'dir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. Japonya'nın dağlık yapısı jeolojik bakımdan şiddetli depremler.

etkin yanardağlar ve kıyı düzlüklerindeki değişimlerle kendini gösteren yakın geçmişteki dağılışımı sürecinin bir sonucudur. Geniş ovalara ve penneplere rastlanmaz. Ülke topraklarının beşte dördünden fazlasını kaplayan, çoğu genç dağların sarp yamaçları ırmak vadilerinin oluşturduğu ağ ile yapılmıştır. Genellikle hızlı akışlı olan ırmakların vadilerinde yerkabuğundaki hareketlerin sonucunda ortaya çıkmış bir dizi ırmak sekisi yükselir.

Dağlar birbirinden alçak düzlükler ya da sırtlarla ayrılan küçük bloklara bölünmüştür; uzun sıradağlar hemen hiç görülmez. Irmakların doğduğu yerlerde iç içe geçmiş alüvyonlu yelpazeler bulunur. Denize akan ırmaklarda yelpazelerin önünde alçak, delta biçimli ovalar görülür. Birçok yerde yelpaze yüzeyleri doğrudan denize uzanır ve alçak, kumlu sırtlarla ayrılır.

Ovaların çoğu parçalanmış bir yapı gösterir. Yoğun dış etkiler birçok eski alüvyonlu yelpaze, delta ve deniz tabanının önemli ölçüde yükselmesine, böylece düz tepeli platoların oluşmasına yol açmıştır. Bu platolar Kanto ve Tokaçi ovalarında olduğu gibi genellikle volkanik küllerle kaplanmıştır.

Japonya gerçek bir yanardağlar ülkesidir. Şiddetli püskürmeler sık sık görülür; bilinen eski etkin yanardağların sayısı 60'ın üzerindedir. 20. yüzyılda oluşan yeni yanardağlar arasında Hokkaido Adasındaki Şova ile Büyük Okyanustaki Beyoneisu Kayalıklarının açıklarında yer alan Myocinşo Yanardağı sayılabilir. Çok sayıdaki sıcak su kaynakları da genellikle volkanik kökenlidir. Volkanik alanlarda genellikle göllerle dolmuş birçok kaldera bulunur.

Japonya'daki dağlar Asya'nın Büyük Okyanus kıyılarındaki açığındaki altı dağ yayının oluşumundan etkilenmiştir. Bu dağ yayları kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda sırasıyla Kuril Adalarındaki Çişima Dağları, Hokkaido'daki Karafuto (Sahalin) dağ sistemi, Kuzeydoğu, Güneybatı ve Şiçito-Mariana sıradağlarıyla Ryukyu (Nansei) Adasındaki oluşumlardır. Japonya'nın dört temel kara alanını oluşturan Hokkaido, Kuzeydoğu, Orta ve Güneybatı bölgeleri bu yay oluşumlarının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Hokkaido bölgesi Çişima ve Karafuto yaylarının birleşmesiyle oluşmuştur. Çişima yayı Hokkaido'ya yükseklikleri 1.800 m'yi geçen üç volkanik zincir olarak girer. Bu dağ sisteminin temel öğelerini kuzeydeki Kitami ile güneydeki Hidaka sıradağları oluşturur. Kuzeydoğu bölgesi hemen hemen Kuzeydoğu dağ yayıyla çıkışır ve Hokkaido'nun güneybatısından Honşu'nun iç kesimine kadar uzanır. Bu bölgedeki dağlar, düzlükler ve volkanik kuşaklar, ada yayının genel doğrultusunu izler. Honşu'nun iç kesimini kaplayan Orta bölge Kuzeydoğu, Güneybatı ve Şiçito-Mariana dağ yaylarının örtüşmüş bir alandan oluşur. Japonya'nın en yüksek noktası olan ve genişliği 270 km'ye ulaşan Fuji Dağı (3.776 m) burada yer alır. Japon Denizinden Büyük Okyanusa doğru uzanan Fossa Magna adlı büyük dağ yarığı adanın en belirgin fiziksel özelliğidir. Honşu'nun güney kesimi ile Şikoku ve Küşü'nün kuzey kesimini içine alan Güneybatı bölgesi genelde Güneybatı dağ yayıyla çıkışır ve karmaşık çatlakların oluşturduğu iç kuşak ile alüvyonlu çökeltilerin oluşturduğu dış kuşağa ayrılır. İç kuşak büyük ölçüde granit, Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce) ve volkanik kayalarından oluşur. Bu kayalar karmaşık bir düzen içinde yan yana sıralanır. Buna karşılık Akaişi, Kii, Şikoku ve Küşü dağ gruplarından oluşan dış kuşakta kristal şistler, Paleozoyik, Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-60 milyon yıl önce) ve Tersiyer (Üçüncü)

Döneme (y. 60-2,5 milyon yıl önce) ait oluşumlar kuzeyden güneye doğru düzenli biçimde uzanır. Ryukyu Adaları bölgesi. Küşü'ye Kirişima volkanik bölgesi biçiminde sokulan ve Aso Dağında (san) son bulan Ryukyu yayının ana bölümünü oluşturur.

AKARSULAR, GÖLLER VE TOPRAK DOKUSU. Japonya'da pirinç üretimi, sanayileşme ve kentleşmeden dolayı yüksek olan su talebinin karşılanamaması önemli bir sorun

Küşü'deki Kirişima Sıradağları
Kokunai Jigyo Kouku

yaratmaktadır. Bu soruna yol açan temel etkenler doğal su bentlerinin azlığı, ırmakların hızlı akışı olması ve engebeli dağlarda büyük ölçekli barajların yapımında karşılaşılan güçlüklerdir.

Genelde kısa olan ırmaklar küçük su toplama havzalarıyla beslenir. En önemli ırmaklar Hokkaido'daki Teşio ve İşikari Honşu'daki Kitakami, Tone, Şinano, Kiso ve Tenryu ile Küşü'deki Çikugo ırmaklarıdır. Honşu'nun kuzeydoğusundaki volkanik alanlardan doğan bazı ırmaklar, asitli olduklarından sulama ya da başka amaçlarla kullanılmaz.

En büyük göl olan Biva Gölü Honşu'nun ortasında 416 km²'lik bir alanı kaplar. Öteki bütün önemli göller kuzeydoğuda yer alır. Hokkaido'daki Kutçara Gölüyle Honşu'daki Tovada ve Aşi gölleri gibi volkanik kökenli göller en yaygın rastlanan türlerdir.

Toprak dokusu, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda kabaca podzollu topraklar, kahverengi topraklar ve kırmızı topraklar biçiminde üçe ayrılır. Bununla birlikte bazı yerel farklılıklar da görülür. Honşu'nun kuzeyindeki Tohoku yöresinin kuzey yarısı kahverengi orman topraklarıyla kaplıdır. Sarı-kahverengi orman toprakları Tohoku'nun güneyinden başlayarak Küşü'nün güneyine doğru Büyük Okyanus kıyısı boyunca uzanırken, kırmızı ve sarı topraklara yalnızca Ryukyu Adalarında rastlanır. Humus yönünden zengin siyah topraklar (*kurobo-ku*) ülkenin her yanındaki sekilerde, tepelerde ve hafif eğimli yamaçlarda bulunur. Yapışkan mavi-gri topraklar ise az sulanan alçak düzlüklerde görülür. Yaygın biçimde rastlanan kırmızımsı toprakların geçmişte hüküm süren, sıcak ve nemli iklimin etkisi altında oluştuğu sanılır.

İKLİM. Ülkeyi oluşturan adaların geniş bir alana yayılması, çevredeki okyanuslar ve Asya anakarasına yakınlık iklimi belirleyen etkenlerin başında gelir. Yerel iklim farklılıkları ise yüzey şekillerindeki özelliklerden kaynaklanır. Eylül sonundan mart sonuna

değin, Sibirya'nın doğu kesimi üzerindeki yüksek basınç bölgesiyle Büyük Okyanusun batı kesimi üzerindeki alçak basınç bölgesi doğu yönünde ilerleyen bir soğuk hava akımına yol açar. Bu kış musonu ülkenin batısına yağmur ya da kar, doğusuna ise kuru rüzgârlı bir hava taşır. Basınç sistemleri nisan ortasından eylül başına değin

tersine döner. Böylece doğu ve güneyden gelen hava akımları (yaz musonu) sıcak ve yağmurlu bir havaya yol açar.

Kuroşio'nun (Japon Akıntısı) ılık suları Japonya'nın Büyük Okyanus kıyısı boyunca kuzeye doğru 35° kuzey enlemine kadar akar. Tsuşıma Akıntısı Küşü'nün güney kıyılarındaki açıklarında batıya doğru kıvrılır ve Japon Denizi boyunca Honşu ve Hokkaido'nun kıyılarındaki etkiler. Oyaşio (Kuril Akıntısı) ise Bering Denizinden Hokkaido'nun doğu ve Honşu'nun kuzeydoğu kıyısı boyunca güneydoğu yönünde akar.

İklimi etkileyen temel fiziksel özellik adaların dağlık yapısıdır. Kuzeybatı ve güneydoğudan hava akımlarının gelmesini engelleyen sıradağlar kış aylarında Japon Denizi kıyılarındaki kapalı ve karlı, Büyük Okyanus kıyılarındaki ise açık ve rüzgârlı bir havaya yol açar. Hava sıcaklıkları ve yıllık yağış miktarları her iki kıyıda da yaklaşık aynıdır, ama dağlık iç kesimlerde önemli ölçüde düşer. Hokkaido'nun orta kesimindeki Aşahikava'da sıcaklık ortalaması ocakta -9°C, ağustosta 21°C, yıllık düzeyde ise 6°C'dir. Tokyo'da aynı ortalamalar sırasıyla 4°C, 27°C ve 15°C'dir. En yüksek sıcaklıklara Küşü'de ve güneydeki adalarda rastlanır.

Japonya'nın bütün adalarında yağmur ve kar biçiminde bol yağış görülür. Topografyaya bağlı olarak farklılık gösteren yıllık yağış miktarı ülkenin büyük bölümünde 1.020 mm'nin üzerindedir.

BITKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Özgün bitkilerin yerini büyük ölçüde tarımsal ürünler ya da adalara getirilen yabancı türler almıştır. Yarı tropik yağmur ormanları Ryukyu ve Bonin (Ogasavara) adalarında yaygındır ve çeşitli dut, kâfur, meşe, eğreltiotu türlerini kapsar. Genişyapraklı ama yaprakdökmeyen ormanlar güneybatıdaki adalardan kuzeye, Honşu'nun kuzey kesimindeki alçak düzlüklere doğru uzanır. Daha kuzeyde yaprakdöken ağaçlardan oluşan ormanlar bulunur. En yaygın görülen ağaçlar kayın, *katsura* ağacı, akçağaç, me-

se ve huşagacıdır. İğneyapraklı ağaçlar Hokkaido'nun kuzey ve doğu kesiminde deniz düzeyinden yaklaşık 700 m yüksekliğe kadar yaygın biçimde görülür. Küçük fundalar, bodur çamlar ve Alp türü bitkiler Honşu'nun orta kesiminde 2.400 m'nin üzerindeki yüksek dağ kümelerinde yetişir. İlk baharda açan çiçekleriyle ünlü kiraz ağacına ülkenin her yanında rastlanır.

Japonya zengin bir hayvan varlığını barındırır. Ayı, yaban domuzu, rakunköpeği, tilki, geyik, antilop, tavşan ve gelincik gibi memeli hayvanlar ormanlık dağ bölgelerinde yaşar. Bunların bazı türleri Asya anakarasındakilerden oldukça farklıdır. Ülkede çeşitli balık ve kuş türlerine de rastlanır.

YERLEŞME DOKUSU

YÖNETSEL BÖLGELER. Japonya'da bölge kavramı yönetsel birimlerin tarihsel gelişimiyle yakından ilişkilidir. Büyük yönetsel birimlerde, dengeli bir coğrafi bütünlüğü sağlamak amacıyla, çeşitli fiziksel özelliklerin kapsanmasına her zaman özen gösterilmiştir. Yönetsel birimler için eskiden kullanılan birçok terim yer adı olarak varlığını sürdürmüştür.

7. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilen Taika çağı reformlarıyla köy topluluğuna denk düşen *ri* temel toplumsal ve ekonomik birim, *gun* da (ilçe) merkezi yönetime bağlı en küçük siyasal birim olarak belirlendi. *Gun*'lar gruplandırılarak valilerce yönetilen 60'ın üzerinde *kuni* (il) oluşturuldu. Karayolu ya da uygun bir deniz yoluyla bağlanan bitişik *kuni*'ler ise *do* (yöre) olarak gruplandırıldı.

Nara (710-784) ve Heian (794-1185) dönemlerinde Bivako'nun kuzey, doğu ve güneydoğusunda uzanan Araçi, Fuva ve Suzuka adlı üç büyük dağ engelinin doğusundaki Honşu bölgesine Kanto, batısındaki bölgeye ise Kansai adı verildi. Merkezi yönetimin doğrudan denetimi dışında kalan kuzeydeki alanlar *Yezoçi* (tabi olmayanların ülkesi) olarak adlandırıldı. 10. yüzyıldan sonra *kuni*'ler yönetim merkezi Kyoto'dan uzaklıklarına göre gruplandırılarak bölgesel sistem yeniden düzenlendi.

1871'de feodal sistem kaldırılarak *ken* (il) sistemi getirildi. Başlangıçta genellikle eski feodal mülk sınırlarını temel alan 300'ün üzerinde *ken* oluşturularak eski feodal beyler buralara vali olarak atandı. Daha sonra birleşmeler ve ayrılmalar yoluyla sık sık değiştirilen *ken*'ler 1888'de 43 *ken* (Okinava da içinde), üç *fu* (Tokyo, Osaka ve Kobe) nin oluşturduğu kentsel iller) ve bir *do* (Hokkaido) biçiminde örgütlendi. 1943'te Tokyo'ya *to* (metropol) statüsü verildi.

Ülkenin coğrafi açıdan bölgelere ayrılması 20. yüzyılın başında ele alındı. Yürütülen çalışmalar sonucunda 1905'e gelindiğinde kuzeydoğudan güneybatıya doğru sıralanan sekiz *çihö* (bölge) oluşturulmuştu. İleri benzer coğrafi özellikler temelinde gruplandırma amacına dönük olan bu bölgeler Hokkaido, Tohoku, Kanto, Çubu, Kinki, Çugoku, Şikoku ve Küşü'dür.

YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ. Kırsal kesimde 19. yüzyılın sonlarından bu yana büyük değişimlerin yaşanmasına karşın, toplu ekim ve yardımlaşma gibi birçok gelenek korunmuştur. Geçmişte *mura* denen özerk köy birimleri (*aza*) 30-50 haneden oluşur. Köy yerleşmelerinin çoğu oldukça eski bir geçmişe dayanır. Her köyde tarımsal etkinliğin yanı sıra başka uğraşlar da görülür. Sanayileşmiş kentsel merkezlerin yakınıla

ında bulunan köylerde sanayi işçileri ve kentlerde çalışanlar da oturur. Daha uzak yerleşim bölgelerinde ise mevsimlik işçiler kış aylarında köylerinden ayrılarak çalışmaya giderler. Balıkçı köyleri ticaretin uzun süreden beri yaygın olduğu güneyde yoğunlaşmıştır. Geçimlerini yalnızca dağ ürünlerinden sağlayan dağ köyleri çok azdır.

Kentsel yerleşim genelde yakın geçmişe dayanır. 16. yüzyıldan önce büyük kentler Nara, Kyoto ve Kamakura gibi önemli merkezlerle sınırlıydı. İl merkezleri yalnızca resmi görevlileri barındıran yönetsel merkezler niteliğindedir. Kentler 16. yüzyılın ikinci yarısında büyük tapınak yöneticileriyle feodal beylerin kendi merkezlerinin yakınlarında tüccarlarla zanaatçıları toplamalarından sonra gelişmeye başladı. Feodal beyler ana ulaşım yollarını ve çevredeki yöreleri denetlemek amacıyla *coka-maçi*'ler (şato kent) kurarak iktidarlarını pekiştirdiler. Aralarında Tokyo'nun da bulunduğu birçok büyük kent *coka-maçi*'lerin çevresinde gelişti. Hakata ve Sakai gibi liman kentleri ise inişli çıkışlı bir gelişme gösterdi. Ayrıca İse, Kompira ve Zenkoci gibi dinsel kentler de zamanla büyük merkezlere dönüştü.

Kentsel büyüme 19. yüzyılın sonunda Kobe, Yokohama, Niigata, Hakodate ve Nagasaki gibi uluslararası limanların ve Yokosuka, Kure ve Sasebo gibi deniz üslerinin gelişmesiyle daha da hızlandı. Sanayileşme kentlerin hızla büyümesine yol açtı. Yavata, Niihama, Kavasaki ve Amagasaki gibi sanayi kentleri bu süreç içinde ortaya çıktı.

Kentler eskiyle yeninin, Doğu'yla Batı'nın şaşırtıcı bir karışımını yansıtır. Doğu'ya özgü kalabalık ve sıkışık mahallelerle en modern iş merkezleri ve sanayi kuruluşları yan yana bulunur. Arazi mülkiyetinin parçalanmış bir yapı göstermesi, sayılan durmadan artan gökdelenlerin, yeraltı geçitlerinin ve yeraltı alışveriş merkezlerinin önüne ciddi bir engel olarak çıkar. Konut yetersizliği, otomobil sayısındaki hızlı artış, aşırı yüklü kamu taşımacılığı, açık alanların azlığı, çevre kirlenmesi ve depremlerle sellerin yarattığı sürekli tehdit öteki önemli sorunlardır.

NÜFUS

ETNİK, DİNSEL VE DİNSEL GRUPLAR. Hokkaido'da yaşayan Aynular dışında Japonların tek bir etnik grup oluşturduğu kabul edilir. Fiziksel özellikleri bakımından Moğol ırkının bir kolu olarak sınıflandırılan Japonlar Doğu Asya halklarına büyük benzerlik gösterir.

Ulusal dil Japoncadır; Aynu dili hemen hemen ortadan kalkmıştır. Japonca özellikle Kore diliyle benzerlik gösterir. İS 4. yüzyılda Çin yazı sisteminin benimsenmesi ve Çin edebiyatının ülkeye girmesi Japoncanın sözcük dağarcığını zenginleştirdi. 9. yüzyılda 3 - 5 bini bulan Çin karakterlerinin yanı sıra *kana* (her hecenin bir harfle gösterilmesi) olarak bilinen özgün bir hecelge de kullanılmaya başlandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Çin karakterlerinin sayısı yaklaşık 2 bine düşürülerek sözcüklerin yazılışı ve söyleniş standartlaştırıldı. Birçok yerel lehçenin varlığına karşın, Tokyo'da konuşulan lehçeye dayalı standart Japonca bütün ülkede konuşulur.

Japonya'da özgün halk dini olan Şinto dışındaki Budacılığın çeşitli mezhepleri, Hristiyanlık ve 20. yüzyılda Şinto, Budacı, Taocu ve Hristiyan inançların farklı bileşimlerinden ortaya çıkan yeni dinler de yaygındır. Bu dinlerden hiçbirisi egemen konumda değildir ve her biri ötekini etkilerini taşıyır. Örneğin bir kişi ya da aile çeşitli Şinto tanrılarına inanabilir, ama aynı

zamanda Budacı bir mezhebe de mensup olabilir. Yeni dinlere inananlar dışında dinsel bağlılık zayıftır.

Şinto çoktanrılı bir dindir. Bu dinde insanların ve önemli tarihsel kişilerin yanı sıra doğal nesneler de kutsallaştırılır. Bazı Hindu tanrılarıyla Çinli ruhlar da kutsal kabul edilerek Japonlaştırılmıştır. Her kırsal yerleşim biriminde en azından bir tapınak bulunur. Ayrıca ülke çapında önem taşıyan tapınaklar da vardır. Şinto, Meici Restorasyonu'ndan sonra resmi din olarak kabul edildiyse de bu uygulama II. Dünya Savaşı'ndan sonra kaldırıldı.

6. yüzyıl ortalarında Kore üzerinden Japonya'ya giren Budacılık 8. yüzyılda ulusal din olarak benimsendi. 9. yüzyılda Çin'de eğitim gören Japon keşişlerince Tendai ve Şingon tarikatları getirildi. Kamakura döneminin başında yayılan Zen Budacılığının özellikle Soto ve Rinza mezhepleri etkili oldu. Günümüzde Japonya'daki Budacı mezheplerin çoğu özgün biçimlerinden belirli farklılıklar gösterir.

16. yüzyılda Katolik misyonerler aracılığıyla Japonya'ya giren Hristiyanlık hem bir din, hem de Avrupa kültürünün bir simgesi olarak ilgi gördü. Tokugava şogunluğunun kurulmasından sonra başlayan baskılar 1637'de Hristiyanlığın bütünüyle yasaklanmasına vardı. Bu yasak 1873'te Meici yönetimine kaldırıldı. 19. yüzyılın ortalarından sonra gelişen yeni dinlerin en önemlileri arasında Soka-gakkai (Değer Yaratan Topluluk) ile Risso Kosei-kai (Doğru ve Dostça İlişkiler Kurma Topluluğu) sayılabilir.

DEMOGRAFIK YÖNELİMLER. Japonya km² başına 328 kişiyi bulan nüfus yoğunluğuyla (1992) en sık nüfuslu ülkeler arasında yer alır. Toprakların yüzde 80'inin yerleşime uygun olmayan dağlık alanlardan oluşması, nüfusun sınırlı ova ve alçak düzlüklerde yığılmasına yol açmıştır. 1868'de 33 milyon olan Japonya'nın nüfusu 1940'ta 73 milyona ulaştı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra 9 milyon insanın ülkeye dönmesi ve doğum oranındaki geçici patlama büyük bir nüfus artışına neden oldu. 1950'den sonra sanayinin hızla gelişmesi nüfusun Büyük Okyanus kıyılarına toplanmasına yol açtı.

Dağlık kesimlerden ve ıssız adalardan öbür alanlara sürekli bir göç vardır. Birçok yerde bu göç dalgası yüzünden geride kalan nüfus dengesini koruyamamakta ve yerleşim birimleri bütünüyle yok olmaktadır.

Son yıllarda ortaya çıkan çarpıcı bir demografik özellik doğum ve ölüm oranlarındaki büyük azalıştır. Bu oranlar (1991) sırasıyla binde 9,9 ve 6,7'dir.

EKONOMİ

Japonya'da büyük ölçüde imalat ve hizmet sektörlerine dayanan gelişmiş bir ekonomi yürürlüktedir. Ekonomiyi temelde piyasa koşullarının belirlemesine karşın, devlet etkili araçlarla özel sektöre yön verir. Japonya 20. yüzyılda, özellikle de II. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleştirdiği olağanüstü büyüme hızıyla tanınır. Bu büyüme, sanayi üretimindeki son derece yüksek bir artışa ve atak bir ihracat politikasına dayandırılmıştır. Sonuçta Japonya serbest piyasaya dayalı ekonomiler arasında ABD'den sonra ikinci büyük ekonomik güç olmuştur. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 3,14 trilyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 25.430 ABD Doları'dır.

DOĞAL KAYNAKLAR. Japonya'da oldukça çeşitli maden yatakları bulunmakla birlikte birkaçının dışında rezervleri sınırlıdır. Madenler iç gereksinimin yalnızca küçük bir bölümünü karşılar. Çıkarılan madenlerin genellikle düşük tenörlü ve yatakları

dağılmış olmasından dolayı, madencilik sektörü modern ve büyük ölçekli çıkarım yöntemlerinin uygulanmasına elverişsiz bir yapı gösterir. Sektörün temel özelliği çok sayıda küçük ve göreceli olarak verimsiz işletmelere dayanmasıdır.

Kömür, bakır, çinko, kurşun ve gümüş en önemli madenler arasında yer alır. Nikel, kobalt, boksit, nitrik asit tuzları, potasyum, kayatuzu, fosforik asit tuzları ve petrol hemen hiç bulunmaz.

Kömür üretimi Hokkaido ve Küşü'de yoğunlaşmıştır. Bakır Hokkaido ile Akita ve İvate illerinde çıkarılır. Çinko ve kurşun da genellikle bakırla birlikte bulunur. Honşu'daki Kanto yöresinde ve Niigata ilinde doğal gaz üretilir. Ülkede ayrıca zengin kükürt ve kireçtaşı yatakları vardır.

Arazinin dağlık olması nedeniyle ekime elverişli alanlar sınırlıdır. Genelde çorak olan topraklar özenle işlenerek ve sulamadan yararlanarak verimli hale getirilmiştir. Genişyapraklı ve iğneyapraklı ağaçlardan oluşan geniş ormanlar vardır; ama ormanlık alanların önemli bir bölümü geçit vermeyen dağlık alanlarda yer alır. Ormanların büyük bölümü çok sayıda mülk sahibine ait küçük birimlere ayrılmıştır. Yüksek yağışlar nedeniyle su kaynakları boldur. Geçmişte tehlikeli olan taşkınlar denetim altına alınmıştır; ırmaklardan sulama amacıyla geniş çapta yararlanılır. Hidroelektrik enerji santralleri büyük ölçüde Şinano, Tenryu, Tone ve Kiso ırmakları boyunca Honşu'nun orta kesiminde, Tohoku'da ve Küşü'nün bazı

bölgelerinde kurulmuştur. Bu alanda henüz kullanılmamış önemli bir potansiyel bulunmakla birlikte, en elverişli noktalar işletmeye açılmış olduğundan kapasiteyi artırmanın maliyeti gittikçe yükselmektedir.

TARIM. Gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yalnızca yüzde 2,5'ini yaratan tarım sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 6'sı çalışır. Verimdeki hızlı artışa karşın, kişi başına düşen üretim öbür sektörlerle göre önemli ölçüde düşüktür. Japon tarımı çok sayıda küçük ve verimsiz işletmeyle belirlenir. Birçok çiftçi gelirinin önemli bir bölümünü tarım dışı etkinliklerden sağlar. Temel tarımsal ürün pirinçtir. Öbür önemli ürünler arasında buğday, arpa, patates, çay, meyve ve sebze sayılabilir.

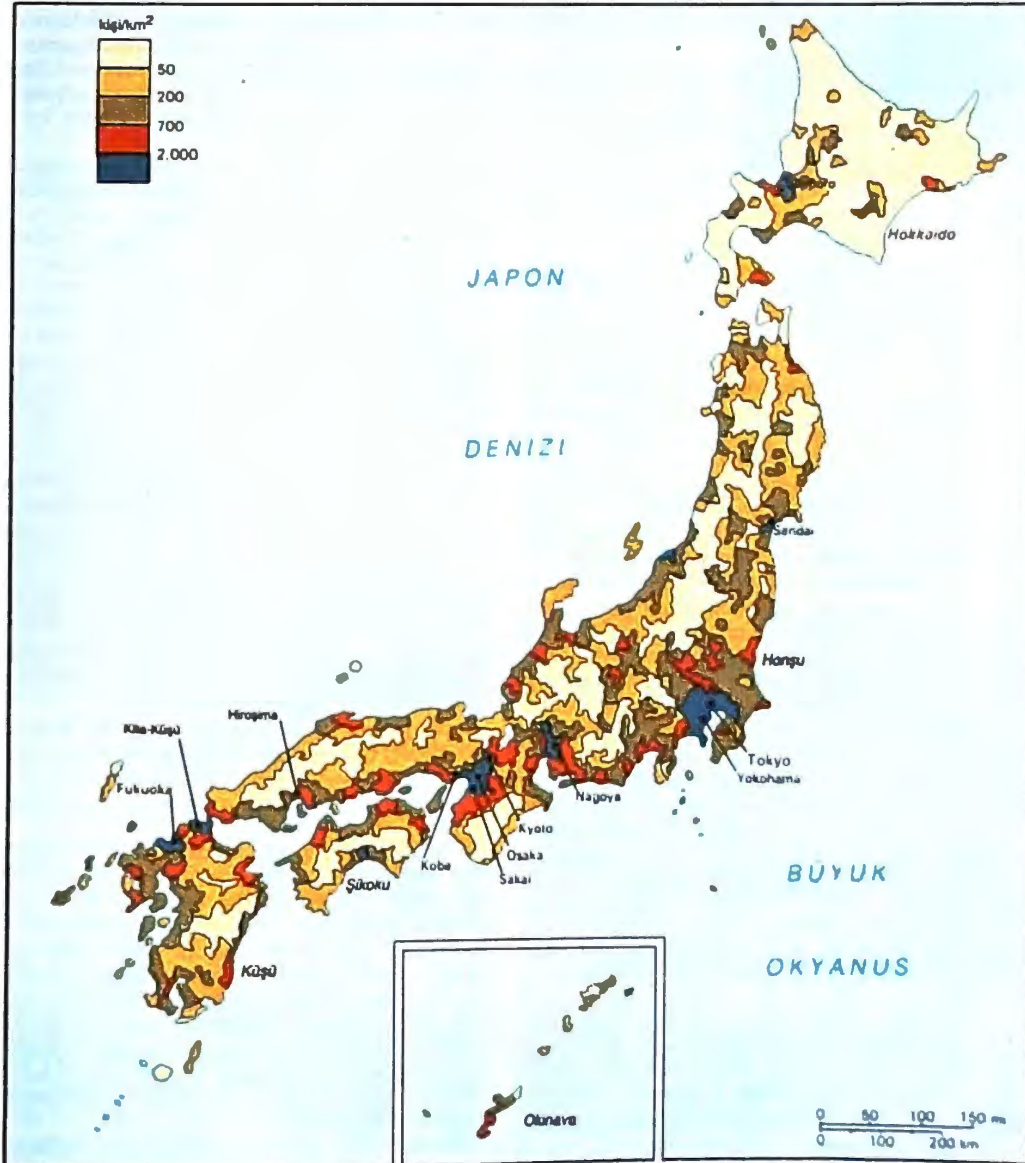
Hükümetin uyguladığı tarım politikası önemli ürünlerde kendine yeterliliği geliştirmeye, tarımsal işletmelerin ortalama büyüklüğünü genişletmeye ve kırsal kesimle kentler arasındaki gelir farkını kapatmaya yöneliktir. Pirinçte üretici fiyatlarının yapay olarak yükseltilmesi tarım gelirlerinin ve pirinç üretiminin artmasına katkıda bulunmuştur. Ama pirinçte üretim fazlalığına ulaşılması nedeniyle, hayvancılık, ayrıca sebze, buğday ve öteki ürünlerin yetiştirilmesi özendirilmeye başlamıştır. Yemler genellikle ithal edilmekle birlikte hayvancılık en önemli tarımsal etkinliklerden biri durumuna gelmiştir.

Japonya avlanan balık miktarı açısından dünyada ön sıralarda yer alır. Gene de gerek yapısal zayıflıklar, gerekse çeşitli

ülkelerin denizdeki ekonomik alanlarını 200 mile çıkarmaları yüzünden balıkçılık ciddi sorunlarla yüz yüzedir. Hükümetin daha büyük ve etkin birimler oluşturma çabalarına karşın küçük ve orta boy işletmelerle bireysel balıkçılık ağırlığını korumaktadır.

SANAYİ. Toplam işgücünün yüzde 23,8'inin çalıştığı imalat sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 30'u aşar. Japonya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ekonomik büyümesinin en belirgin özelliği imalat sanayisindeki hızlı gelişme olmuştur. Bu süreçte niceliksel artışa nitelik, çeşitlilik ve verimlilik alanlarındaki gelişmeler de eşlik etmiştir. Japonya dünyanın önde gelen gemi yapımcılarından ve otomobil, çelik, sentetik kauçuk, alüminyum, sülfürik asit, plastik maddeler, çimento, kâğıt hamuru ve kâğıt, işlenmiş bakır ve pamuk ipliği üreticilerinden biridir. Dünyanın en büyük ve teknolojik bakımdan en ileri fabrikalarından bazıları da Japonya'dadır.

En çarpıcı gelişme motorlu araçlar, demir-çelik, makine (robotlar da içinde), petrokimya ürünleri, duyarlı aletler (özellikle kameralar) ve bilgisayarlar, telekomünikasyon donanımı, ileri elektronik ev eşyaları alanında olmuştur. Buna karşılık, kereste ve ağaç sanayisi ile, dokumacılık ve gıda sanayisi bir bütün olarak genel gelişmenin gerisinde kalmıştır.

Japonya'da Nüfus Yoğunluğu

Sanayinin gelişmesinde temel etken sermaye yatırımlarındaki hızlı büyüme olmuştur. Demir-çelik sanayisiyle makine yapım sanayisindeki hızlı büyüme üretim kapasitesini büyük ölçüde artırmış ve eski makinelerin hızla yenilenmesini sağlamıştır. Son yıllarda ucuz işgücü avantajının ortadan kalkmasına karşın, Japonya imalat sanayisinin birçok

sanayi kuruluşları arasındaki yoğun ve karşılıklı bağımlılıktır. Öz sermayenin giderek önem kazanmasına karşın, özel ve kamu mali kurumları sanayi kuruluşlarının kullandıkları toplam varlıkların önemli bir bölümünü karşılarlar. Tahvil piyasası pek gelişmemiştir. Hisse senedi alım satımlarının hemen tümü Tokyo ve Osaka borsalarında gerçekleşir. Hızlı ekonomik büyüme nedeniyle yabancı yatırımcıların Japon hisse senetlerine olan ilgisi artmıştır.

Takahashi yakınlarında piring tarlaları, Okayama, Japonya
Suzanne J. Engelmann - Shostal Associates

dalında uluslararası alanda büyük bir rekabet üstünlüğüne sahiptir. Japonya'yı sanayi alanında güçlü kılan etkenler arasında yüksek emek verimliliği ve teknolojik buluşların geniş çapta kullanılması da sayılabilir. Son yıllarda sanayi sektöründe görülen bir başka özellik büyük sanayi kuruluşları arasında görülen birleşme, katılma ve ele geçirmelerin artmasıdır. Örneğin, Yavata ve Fuji çelik şirketlerinin Nippon Steel Corporation adıyla birleşmesi sonucunda dünyanın en büyük çelik üreticilerinden biri doğmuştur.

Japonya'nın hızla artan enerji tüketimine karşın kişi başına tüketim öbür sanayilemiş ülkelere göre düşüktür. En büyük enerji kaynağı olan petrolün hemen tamamı ithal edilir. Hidroelektrik enerji üretimindeki güçlükler yüzünden toplam elektrik enerjisinin büyük bölümü termik santrallerle üretilir. Ayrıca çok sayıda nükleer ve jeotermik santral da vardır. Yıllık elektrik üretimi (1990) 857,2 milyar kW-sa düzeyindedir.

FINANS VE TİCARET. 1882'de kurulan Japonya Merkez Bankası hükümetin iktisadi ve mali politikalarının uygulanmasında önemli bir rol oynar. Bankacılık işlemlerinin büyük bölümü Dai-İçi Kangyo Bank, Ltd., Fuji Bank, Ltd., Mitsubishi ve Sanwa Bank, Ltd. gibi ticari bankalarca yürütülür. Ayrıca bir dizi uzun vadeli kredi bankası, Japonya Kalkınma Bankası ve Japon İhracat-İthalat Bankası gibi devlete ait mali kurumlar, birçok tasarruf bankası ve kredi birlikleri de etkinlik gösterir. Japon mali sisteminin en ilginç özelliklerinden biri Japonya Merkez Bankası ile ticari bankalar ve

Japonya'nın ekonomik gelişmesinin çarpıcı bir özelliği de ihracat miktarındaki hızlı artıştır. Bu artış büyük ölçüde sanayi üretiminde artan çeşitliliğin yanı sıra yüksek katma değerli mallara ağırlık verilmesi ve modern satış geliştirme yöntemleriyle sağlanmıştır. Japonya son yıllarda Güney Kore ve Tayvan gibi gelişmekte olan sanayi ülkelerinin rekabetiyle karşılaşmaktadır. Dünyanın her yanına ihracat yapan Japonya'nın en büyük müşterisi ABD'dir. İthalat kalemleri arasında ağırlığı hammaddeler, gıda maddeleri ve petrol oluşturmaktadır.

EKONOMİNİN YÖNETİMİ. Japonya ekonomisinin yönetimi açısından belirli özgüllükler taşır. Devletin ekonomik yaşama doğrudan katılımı sınırlı da olsa, iş yaşamı üzerindeki denetimi ve etkisi öbür piyasa ekonomilerinin çoğundan daha geniş ve kapsamlıdır. Bu denetim yasalar ya da yönetsel yöntemlerle değil, iş çevreleriyle yapılan sürekli danışmalar ve bankacılığın dolaylı olarak yoğun biçimde denetlenmesi yoluyla uygulanır. Ekonomik Planlama Örgütü, İstatistik Bürosu gibi hükümete ve bakanlıklara bağlı çeşitli birimler ekonominin gerek günlük gerekse uzun dönemli yönlendirilmesine etkin biçimde katılır.

Tütün, tuz, iç telefon ve telgraf hizmetleri üzerindeki devlet tekeli 1985'te kaldırılmış ve bu dallar özel sektöre devredilmiştir. 1987'de özelleştirilen Japon Ulusal Demiryolları ülkedeki demiryolu taşımacılığının büyük bir bölümünü elinde tutar. Devletin uluslararası iletişim hizmetleri ve radyo-televizyon alanında hisseleri vardır. Japonya Kalkınma Bankası, Japon İhracat-İthalat Bankası, Küçük İşlet-

meler Finans Şirketi, Konut Kredi Şirketi gibi birçok finans kurumu da devletçe işletilir.

Japonya'da sendikaların göreceli olarak kısa bir geçmişi vardır. II. Dünya Savaşı'ndan önce de çeşitli işçi örgütlerinin bulunmasına karşın, sendikaların önem kazanması, savaş sonrasında örgütlenme, sözleşme ve grev hakkını öngören yasaların uygulamaya konmasıyla gerçekleşti. Japon sendikaları genellikle fabrika ya da işletme temelinde örgütlendiklerinden, sendika sayısı çok yüksektir. Birçok durumda aynı şirketin değişik fabrikalarında farklı sendikalar örgütlüdür. İşyeri sendikalarının büyük çoğunluğu işkolu düzeyindeki federasyonlardan ve ülke çapında örgütlenmiş konfederasyonlardan birine bağlıdır. Federasyonlar ve konfederasyonlar daha çok genel stratejileri belirler; işyeri sendikaları işverenlerle olan ilişkilerinde büyük ölçüde bağımsız davranırlar ve toplu sözleşme görüşmelerini kendileri yürütürler. Sendikal örgütlenmenin bu özelliklerinden dolayı sendikalar arasında üye kazanmaya yönelik rekabet pek görülmez. Ayrıca İngiltere, İtalya ve ABD gibi gelişmiş ülkelere göre işgünü kaybı çok daha azdır.

Ülke çapında etkinlik gösteren dört konfederasyon vardır. Bunlar sol eğilimli Sohyo (Japonya İşçi Sendikaları Genel Konseyi), ılımlı Domei Kaigi (Japonya İşçi Örgütleri Genel Konseyi), Şinsambetsu (Sanayi İşçi Örgütleri Ulusal Federasyonu) ve Çuritsuroren'dir (Bağımsız Sendikalar Federasyonu). Son yıllarda sanayide artan yoğunlaşma ve çeşitli işveren örgütlerinin işbirliğine yönelmesi karşısında bir sanayi politikasının oluşturulması, daha etkili bir merkezileşmenin sağlanması ve rakip konfederasyonların birleştirilmesi gibi sorunlar önem kazanmıştır.

TAŞIMACILIK. Japonya'da ilk demiryolu hattı 1872'de Tokyo ile Yokohama arasında açıldı. Engebeli arazinin birçok tünel ve köprü yapımını gerektirmesine karşın, kısa sürede başka demiryolları da inşa edildi. Günümüzde bütün önemli kentler yüksek hızla giden, tam otomatik elektrikli trenlerle birbirine bağlanmıştır. Banliyöler arasında da modern ve kapsamlı bir demiryolu ağı oluşturulmuştur. Özellikle banliyö trenleri iş öncesi ve sonrası saatlerde son derece kalabalık olduğundan vagonlarda öngörülen iki, hatta üç katı yolcu taşınır.

1941'de inşa edilen dünyanın ilk denizaltı demiryolu tüneli, 1958'de gene denizaltında inşa edilen iki katlı karayolu tüneli ve 1973'te açılan dev bir asma köprü Küşü'yü Honşu'ya bağlar. Hokkaido ile Honşu arasında inşa edilen ve büyük bölümü denizaltından geçen bir demiryolu tüneli de 1980 ortalarında açılmıştır. 1970'lerin sonunda Honşu ile Şikoku arasında üç büyük köprü'nün yapımına başlanmıştır.

Japonya telekomünikasyon ağı ve posta hizmetleri bakımından dünyada ilk sıralarda yer alır. Bu hizmetler yüzlerce adayı ve en uzak dağ köylerini etkin biçimde birbirine bağlar.

Büyük kentler arasında otoyolların yapılmış olmasına karşın, Japonya'nın genel ekonomik gelişme düzeyi ve otomobil sayısında büyük artış göz önüne alındığında, karayolu ağı görece olarak geri sayılır. Nüfusa oranla toprak alanının kısıtlı olması da karayolları yapım planını büyük ölçüde etkilemiştir. Japonya'daki yerleşim bölgelerinde birim alan başına motorlu araç yoğunluğu son derece yüksektir. Trafik sıkışıklığı, zehirli egzoz gazları ve trafik gürültüsü önemli sorunlardır.

Japonya dünyanın en büyük deniz ticaret filolarından birine sahiptir. Dış ticarete

Başkent Tokyo'da demiryolu taşımacılığı
Japonya Başkonsolosluğu'nun izniyle

kapıların yeniden açıldığı 1858'den sonra modern ticari limanlar kurulmuştur. Bunların en büyükleri Tokyo'nun ticari kapısı Yokohama limanı, Osaka ve Kyoto'nun kapısı olan Kobe limanıdır. Öbür önemli limanlar arasında Nagoya, Kawasaki, Çiba, Kita-Küşü, Mizushima ve Sakai sayılabilir. İç ve uluslararası hava taşımacılığı önemli bir düzeydedir. 1953'te Japan Air Lines Co., Ltd.'nin kurulmasından sonra dış seferler hızla gelişmiştir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

YÖNETİM. Japonya'da 1889 Meici Anayasası'nın yerini alan 1946 Anayasası'yla egemenliğin halka ait olduğu, imparatorun yalnızca devletin birliğini simgelediği ve insan haklarının dokunulmazlığı kabul edilmiş, ayrıca Japonya'nın savaşa girmesi yasaklanmıştır. Yasama organı olan Parlamento (*Kokkai*), Temsilciler Meclisi'yle (*Şugiin*) Danışmanlar Meclisi'nden (*Sangiin*) oluşur. Her iki meclisin üyeleri genel seçimlerle belirlenir. Temsilciler Meclisi il seçim bölgelerinden dört yıl için seçilir. Danışmanlar Meclisi'nin üyeleri ise altı yıllık dönem için seçilir ve üyelerinin yarısı üç yılda bir yenilenir. Bu meclisin üyelerinin beşte üçü seçim bölgelerinden, kalan bölümü ise ülke düzeyinde gösterilen adaylar arasından seçilir. Yetkileri açısından daha üstün bir konumda olan Temsilciler Meclisi bütçeyi ve yabancı devletlerle yapılan antlaşmaları onaylar.

Yürütme yetkisi başbakanı bağlı kabineye aittir. Temsilciler Meclisi güvensizlik oyu vererek kabineyi düşürebilir.

Japonya 47 ile bölünmüştür. Bunlardan 43'ü *ken*'dir. Öbür illerden Tokyo *to*, Hokkaido *do*, Osaka ve Kyoto ise *fu*'dur. Valilerce yönetilen iller hem alan, hem de nüfus bakımından önemli farklılık gösterir. İller yönetsel olarak kent (*şi*), ilçe (*maçi* ya da *ço*) ve köy (*mura* ya da *son*) alt bölümlerine ayrılır. Bütün bu yerel birimlerin kendi yönetimleri ve meclisleri vardır.

Seçmen yaşı 20'dir. Seçimlerde yalnızca siyasal partiler aday gösterebilir. Çoğu yerel ya da bölgesel düzeyde 10 binin üstünde siyasal parti etkinlik göstermektedir. Liberal Demokrat Parti (Ciyyu-Minşuto) tutucu bir çizgiyi temsil eder. 20. yüzyılın ortasından beri tutucu partiler yönetimdeki ağırlıklarını korumuşlardır. Uzun süreden beri ana muhalefet partisi durumunda olan Japonya Sosyalist Partisi (bugün Japonya Sos-

yal Demokrat Partisi [Nihon Şakaito]) desteğini genellikle sendikalar ve kentlerden alır. 1964'te kurulan Komeito (Dürüst Yönetim Partisi) bir başka önemli muhalefet partisidir. Bu parti "insancıl sosyalizm" görüşünü savunmaktadır. Demokratik Sosyalist Parti (Minşu-Şakaito) 1960'ta Japonya Sosyalist Partisi'nden ayrılan sağ kanat tarafından kurulmuştur. Japonya Komünist Partisi (Nihon Kyosanto) küçük olmakla birlikte toplumdaki siyasal ve düşünsel gelişmeleri önemli ölçüde etkiler. 1976'da Liberal Demokrat Parti'nin ilerici kanadı tarafından kurulan Yeni Liberal Kulüp (Şin Ciyyu Kurabu) parlamentoda önemli bir rol oynamaktadır.

YARGI SİSTEMİ. Yargı, yürütmeden ve yasamadan bütünüyle bağımsızdır. Yargı sisteminin başında bir başyargıç ve 14 üyeden oluşan Japonya Yüksek Mahkemesi yer alır. Bu mahkeme aynı zamanda yasalara, kararname ve yönetmeliklerin anayasaya uygunluğunu denetler. Öbür mahkemelerin yargıçları Yüksek Mahkeme'nin önerdiği kişiler arasında 10 yıllık bir süre için kabine tarafından seçilir. Süre sonunda yeniden atama yapılabilir.

SİLAHLI KUVVETLER. Yürürlükteki anayasa göre Japonya saldırı amacıyla ordu oluşturmaz. Ama yönetim Kore Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Müttefik işgal kuvvetlerinin önerisiyle Ulusal Polis Yedekleri'ni oluşturmuş, bu kuruluş daha sonra görevi savunma ve iç güvenlikle sınırlandırılan Öz Savunma Kuvvetleri'ne dönüştürülmüştür. Kara, deniz ve hava kuvvetlerinden oluşan Öz Savunma Kuvvetleri, Ulusal Savunma Konseyi'nin denetiminde etkinlik gösterir. Ülkenin birçok yerinde ABD üsleri vardır.

EĞİTİM. Modern eğitim sistemi Meici Restorasyonu'ndan hemen sonra kuruldu. 1872'de Japonya'nın hemen her yanında ilk ve orta okullar açıldı. 1900'de başlatılan parasız zorunlu eğitimin süresi 1908'de altı yıla çıkarıldı. 1947'de ise dokuz yıl oldu. Yüksek eğitim iki ya da üç yıllık yüksek okullarla dört yıl süren olağan üniversite ve yüksekokullardan oluşur. Yükseköğrenim çok yaygınlaşmıştır. Yükseköğretim kuruluşlarının sayısı 1.000'i aşar. Ülkede ayrıca çok sayıda üniversiteye hazırlık okulu (*cuku*) vardır. Eğitimde merkezîyetçilikten uzak bir yönetim yapısı oluşturulmuştur. Bütçe, öğretim programı, öğretmen atamaları, ilk ve orta okulların denetimi gibi konular yerel eğitim kurullarının yetkisine bırakılmıştır.

SAGLIK VE SOSYAL REFAH. Yüksek yaşam standartlarıyla daha iyi sağlık koşulları sa-

yesinde yükselen ortalama ömür (1990) kadınlarda 81.8 yıl, erkeklerde 75.9 yıldır. Ülkenin her yanında hastane, klinik ve sağlık merkezlerinin açılmasıyla difteri, tufus ve kızıl gibi hastalıklar hemen tümüyle önlenmiştir. Tüberküloz ve difteriye tutulma oranları da eskiye göre çok düşüktür. Kolera, cüzam ve kuduz hemen hiç görülmez. Buna karşılık kalp hastalıkları, yüksek tansiyon ve zihinsel bozukluk gibi olaylarda artış olmuştur.

Gelir dağılımındaki büyük eşitsizlik II Dünya Savaşı'ndan sonra tarımsal reformlarla ve artan oranlı gelir vergisi uygulamasıyla azaltılmıştır. Sosyal yardım hizmetleri de savaş sonrasında önemli ölçüde yaygınlaştırılmıştır. Bu hizmetler sosyal sigorta sistemini, zihinsel ve fiziksel özürliilere sağlanan hizmetleri ve kimsesiz çocukların bakımını kapsar. Sosyal sigorta sistemi sağlık sigortasını, emekli aylığını, işsizlik yardımı ve iş kazası yardımlarını içerir. Sağlık sigortası 1961'den beri bütün halkı kapsamaktadır. Yaşlılara yönelik çok çeşitli sosyal hizmet türleri uygulanmaktadır.

KONUT. Konut açığı önemli bir toplumsal sorundur. Bu açığın başlıca nedenleri arasında II. Dünya Savaşı sırasında büyük kentlerdeki konutların yüzde 70'inin yıkılmış olması, arsa fiyatlarının sürekli artması, konutların genellikle keresteden yapılması, sık sık deprem, tayfun ve sellerle karşılaşılması ve geniş ailelerin daha küçük birimlere bölünmesiyle aile sayısının artması sayılabilir. Konut açığını gidermek amacıyla çeşitli kuruluşlar ve fonlar oluşturulmuştur.

KÜLTÜREL YAŞAM

KÜLTÜREL ORTAM. Japonya'nın uzun tarihsel geçmişi öbür ülkelerden farklı bir kültürel yapıya yol açmıştır. Bu yapı geleneksel Japon kültürüyle Çin ve Batı kültür biçimlerinin birleşimi niteliğindedir. Yaklaşık 1.500 yıl önce ülkeye giren eski Çin kültürü derin izler bırakmıştır. 1868'de sona eren dışa kapallılık döneminde ülkedeki Çin kültürü büyük ölçüde Japonlaştırılmıştır. Modernleşme ve sanayileşme döneminin başladığı 1868 sonrasında kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde ABD'nin büyük bir etkisi olmuştur.

SANAT, HALK GELENEKLERİ VE HALK KÜLTÜRÜ. Japon kültür geleneği güzel sanatların ve halk sanatlarının birçok biçimini kapsar. Oldukça gelişkin geleneksel sanatların arasında çiçek düzenleme (*ikebana*), çay töreni (*ça-no-yu*), resim, kaligrafi,

Bir bunraku gösterisi, Utaşiço'nin yaptığı bir ağaç baskı, 19. yy
Puppentheatersammlung, Münch

dans, müzik, çeşitli sahne oyunları (*Kabuki*, *Bunraku*, *No*), saray müziği (*gagaku*), bahçecilik ve mimarlık sayılabilir. Geleneksel Japon sanatının başlıca özellikleri yalnlık ve inceliklidir.

Modernleşmenin gelişmesiyle birçok halk geleneği ve halk sanatı biçimi hızla ortadan kalkmaktadır. Buna karşılık *ikebana*, *çano-yu* ve kaligrafi gibi bazı geleneksel sanatlar özellikle kitle iletişim araçlarının da etkisiyle daha büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca bak. Doğu Asya sanatı; Japon edebiyatı; Japon müziği.

Japonya'da 12 ulusal bayram vardır. Yılbaşı geleneksel olarak bunların en önemlisidir. 31 Aralık gecesi milyonlarca insan tapınaklara gider. Bu uygulamaya bir tür hac biçiminde üç gün boyunca sürer.

Çok sayıdaki kütüphane, müze, sanat galerisi, tiyatro ve çeşitli okulların yanı sıra büyük mağazalarda da açılan sergiler kültürün yayılmasında etkili olur. Özel kuruluşlar ve yerel yönetimlerce ev işleri, ev ekonomisi, sanat eğitimi, fiziksel eğitim, boş zaman değerlendirilmesi, meslek ve teknoloji öğretimi gibi konularda yetişkin eğitimi kapsamında çeşitli kurslar düzenlenir.

Basın ve yayın araçları son derece etkilidir. Japonya dünyada kitap yayıncılığı alanında ilk sıralarda yer alır. Başlıca gazetelerin hem sabah, hem de akşam baskıları vardır. Günlük gazeteler dünyanın en yüksek tirajlı gazeteleri arasındadır. 1951'de özel radyo ve televizyon yayınlarına da izin verilmiştir. Özel ticari yayınlar büyük ilgi görür. Ayrıca uydur ve kablolu televizyon yayınları da yaygındır.

JAPON FELSEFESİ. Japonya'da "bilgi sevgisi" anlamına gelen bir felsefe sisteminin ancak Batı'nın Japon kültürü üzerinde etkili olmaya başlamasından sonra ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca bazı bilim adamlarının yeğledikleri *philo-ousia* (öz sevgisi) anlamındaki felsefe de, temelde varlığa yönelik olan geleneksel Japon düşüncesine tam anlamıyla uygun düşmez. Sonuç olarak Japon felsefesi, Japon kültürünün özgün bir ürünü değildir. Japon düşünürler her zaman kendi yaşam ve dünya görüşlerini temellendirmek ve dile getirmek için yabancı felsefe sistemlerinden yararlanmışlardır. Yaratıcı görüşleri daha çok, yabancı düşünceleri özümseyerek kendi sistemlerini geliştirmeleriyle ortaya çıkar.

Japon düşüncesi geçmişte Budacılıktan kaynaklanan dinsel nitelikli ve metafizik ağırlıklı okul ile Konfüçyüsçülükten kaynaklanan ahlak felsefesi ağırlıklı okulun etkisi altındaydı. 18. yüzyıldan başlayarak, bu iki ana okulu eleştiren bazı bağımsız düşünürler ortaya çıktıysa da, bunların düşünceleri yalnızca küçük bir çevreyle sınırlı kaldı ve pek fazla etkili olamadı.

Meiji Restorasyonu'ndan sonra, Batı felsefesi, açık bir biçimde Japon düşüncesi üzerinde etkili olmaya başladı. Önceleri İngiliz ve Amerikan felsefeleri, 20. yüzyılda da Alman felsefesi öne çıktı. Önde gelen Japon felsefeciler, özellikle o dönemin Alman idealizmi ile fenomenoloji ve varoluşçuluktan etkilendiler. Bugün çoğu Japon lise ve üniversitesinde, Batılı anlamda felsefe dersleri zorunlu dersler arasında yer alır. Hint ya da Çin felsefesi adı altında öğretilen Doğu düşüncesi uzmanlık dersleri grubuna girer. Batı felsefesini Budacı düşünceden ve Çin felsefesinden ayırt etmek için *tetsugahu* (bilgelik eğitimi) terimi kullanılır.

TARİH

TARİHÖNCESİ DÖNEM. Arkeolojik kazılarda ele geçirilen Paleolitik aletlerin 30-10 bin yıl öncesine tarihlenmesine karşın, Japonya'da ilk insan yerleşiminin başlangıcı tam olarak belirlenememiştir. Büyük olasılıkla geçmişteki kara bağlantıları yoluyla Asya anakarasından bugünkü adalara geçen Paleolitik toplulukların avcılık ve toplayıcılıkla uğraştıkları, çukur tipi barınaklarda ya da mağaralarda yaşadıkları sanılmaktadır.

Neolitik Çağa geçiş takımadanın hemen her yanında kalıntıları bulunan ve adını üzerindeki kabartma şerit desenli (*comon*) çömleklerden alan Comon kültürüne denk düşer. İp biçiminde hazırlanan kil çamurunun aşağıdan yukarı doğru sarmal biçimde kabin üstüne sarıldığı bu son derece zengin bezemeli çömleklerin yanı sıra yontma aletler yerine perdelanmış aletlerin kullanılmasıyla belirlenen Comon kültürü, kendi içinde dönemlere ayrıldığı gibi bölgesel farklılıklar da gösterir. Çukur tipi barınaklarda ve kil ya da taştan yapılmış, çatılı evlerde oturan Comon topluluklarının yaşam biçimi temelde avcılık, balıkçılık ve toplayıcılığa dayanıyordu.

İÖ 3. yüzyıl ortalarında dört büyük adanın en güneyindeki Küşü'de ortaya çıkan Yayoi kültürü, zamanla doğuya doğru yayılarak Comon kültürünün yerini aldı ve Honşu'nun kuzeyine kadar ulaştı. Elde biçimlendirilen ve düşük ısıda pişirilen Comon çömleklerinden, çark kullanımı ve yüksek ısıda pişirme gibi üstün teknik özelliklerle ayırt edilen Yayoi çömlekleri, daha çok pratik kullanıma dönük olmalarıyla da dikkati çeker. Bu dönüşümde eşlik eden önceki önemli gelişmeler, Çin uygarlığının yayıldığı Kore'den gelen etkilerle metal eşya yapımının öğrenilmesi ve sulu pirinç ekimine geçilmesidir. Dönemin ayırt edici yenilikleri arasında ilkel tezgâhlarda bitki liflerinin dokunması ve dev taş anıtların dikilmesi sayılabilir. Kalıntılardan, tepelerde bulunan ilk Yayoi yerleşmelerinin zamanla yerini aluvyönlü düzlüklerde kurulu yerleşmelere bıraktığı anlaşılmaktadır. Mezarlar arasındaki farklılıklar sınıflaşmanın başladığına ilişkin bir gösterge oluşturur.

Han hanedanı döneminden (İÖ 206-İS 220) kalma Çin vakayinamelerinde Japonya'dan Wo (Japonca Va) adıyla söz edilmektedir. Aynı dönemin sonlarındaki vakayinameler Japonya'da 100'den fazla devletin bulunduğunu ve 2. yüzyılın ikinci yarısında Pimiko (Japonca Himiko) adlı bir kadın hükümdarın dinsel otoritesini kullanarak 30 kadar devleti Yamatai adlı bir birlik altında topladığını aktarmaktadır. Eldeki metinler bu birliğin 3. yüzyılın birinci yarısı boyunca Çin'deki Wei hanedanıyla (220-265/266) ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Çin tarih kitabı *Wei zhi*'ya göre, oldukça yüksek bir uygarlığa ulaşmış olan Wo toplumunda belirgin sınıf ayrılıkları vardı. Baştaki yöneticiler halktan vergi topluyor, çeşitli yörelerde kurulan panayır-larda takas yoluyla mal alışverişi yapıyor-du. Bu döneme ilişkin yazışmaların bulunması Japonya'da en azından bazı kişilerin yazı dilini bildiğinin kanıtı sayılabilir.

ANTİK ÇAĞ (y. 250-710). *Yamato sarayı*. Japon söylenceleri ülke çapında siyasal birliğin kuruluşunu ilk efsanevi imparator Jimmu'nun başa geçtiği tarih olarak kabul edilen İÖ 660'a değin indirir. Bununla birlikte tarihsel kayıtların ışığında ilk birlik devletini ortaya çıkışı *tenno* (göksel imparator) denen hükümdarın çevresinde oluşan Yamato sarayına dayandırılır. Bu devlete ilişkin en eski bilgilerin kaynağı Çin ve Kore metinleridir.

Çin belgelerinde Yamatai ile ilişkilerden söz eden değinmeler 266'dan sonra kesintiye uğrar. Wo adının yeniden geçtiği 413'e değin süren dönemde Yamatai'nin çıktığı ve yeni bir birleşme sürecinin başladığı sanılmaktadır. Kore devletlerinden Kogurya'nın kralının adına dikilmiş bir anıtta Wo'dan 391'de gelen bir ordunun Pekçe, Kaya ve Silla devletlerine boyun eğdirdiğinin belirtilmesi ve 8. yüzyıldan kalma Japon tarih kitabı *Nihon şoki*'de (720; Japonya Vakayinameleri) 369'da Kore yarımadasına yönelik bir saldırıyla ilgili bilgilerin aktarılması, birleşmenin 4. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiş olabileceğini gösterir. Çin yazı sisteminin Japonya'ya geçişi de bu döneme rastlar.

Bağımlı Kore devletlerinden büyük miktarda vergi alan ve Japonya'ya Koreli zanaatçıların göç etmesini sağlayan Yamato sarayı, 5. yüzyıl başlarında gücünün doruğuna ulaştıktan sonra hızlı bir gerileme içine girdi. Bunun başlıca nedeni Japon egemenliğinin ayaklanmalarla zayıflaması sonucunda, Kore'den gelen vergilerin kesilmesi idi. Kore üzerinde yeniden denetim kurmak için Çin'den destek alma girişimleri 6. yüzyıl başına değin sürdürüldüyse de bir sonuç alınmadı.

Japonya aynı dönemde dış güçlüklerin yanı sıra içerde de bir çıkmazla karşı karşıya gelmişti. Başında veraset yoluyla tahta geçen bir imparatorun bulunduğu Yamato sarayı, başından beri imparatorun vasalı olan güçlü *muraci* (klan önderi) aileleri ile birleşme sürecinde imparatora bağlılık gösteren *omi* (kabile şefi) ailelerine dayanıyordu. En yüksek yönetim görevleri bu ailelerin temsilcilerinin elindeydi. Zamanla bu ailelerin imparatora bağlılığı zayıflarken, imparatorluk ailesi içinde de taht kavgaları baş gösterdi. Bunun sonucu olarak Kore krallıklarından Silla 562'de Kaya'yı ele geçirerek Japonya'yı son dayanağından yoksun bıraktı.

Gerileme dönemindeki en önemli kültürel gelişme Budacılığın Kore üzerinden Japonya'ya yayılmasıydı. Başlangıçta sırf dinsel açıdan ele alınan Budacı öğretiler, Şotoku Taişi döneminde yönetim anlayışını yeniden biçimlendiren bir nitelik kazandı.

Şotoku Taişi'nin ideal yönetimi. İmparatoru Suiko'nun yeğeni olarak güç bir dönemde naiplik görevini üstlenen Şotoku, 603'te ayrıntılı bir paye sistemi getirerek saray yönetimini düzen altına aldı. Ardından "On Yedi Maddelik Anayasa" (604) olarak bilinen, devletin işleyişini düzenleyici bir dizi kural ortaya koydu. Tek bir hükümdar altında birleşik bir devleti öngören Konfüçyüsçü düşünceleri temel alan bu kurallar, toplum içindeki bütün öğelerin hak ve ödevlerini belirliyordu. Ayrıca Budacı değerlere ve hukuka bağlılığı içeren öğütlerin yanı sıra keyfi vergi ve bedensel hizmeti önleyen yasakları içeriyordu. Söz konusu kuralların pek çoğu ancak sonraki yıllarda uygulamaya konduysa da, Şotoku'yla birlikte değişen yönetim anlayışı merkezileşme doğrultusunda elverişli koşullar yarattı.

Şotoku'nun dış politika alanındaki en önemli başarısı ise Çin'deki Sui hanedanıyla (518-618) eşitlik temelinde ilişkiler geliştirmesi oldu. Bu dönemde Çin kültürünü kaynağından öğrenmek üzere çok sayıda Japon öğrenci Çin'e gönderildi. Şotoku'nun kendisi Budacı metinler üzerine dersler vererek çeşitli yorumlar yazdı. Budacılığın etkisiyle görkemli yapılar inşa edildi. Dünyanın günümüze ulaşmış en eski ahşap yapısı olan İkaruga'daki Horyu-ci bu tapınakların en ilginç örneğini oluşturur.

Taika çağı reformları ve ritsü-ryō sistemi. Şotoku'nun ölümünden (629) sonra yöneti-

me el koyan Soga ailesinin bir saray darbesiyle ortadan kaldırılması (645), imparatorluk ailesinin yeniden güçlenmesini sağladı. Ertesi yıl çıkarılan bir fermanla özel toprak mülkiyetine son verildi; varlıklı ailelerin elindeki geniş araziler parçalanarak, sabit bir vergi karşılığında ekim yapmak üzere köylülere dağıtıldı. Yerel yönetimi, savunmayı ve haberleşmeyi merkezi denetim altına alan yeni düzenlemelere gidildi. Halkın şikâyetlerini doğrudan imparatora iletmelerini sağlayan bir sistem geliştirildi.

Yönetimin ana hatlarının ortaya konduğu beş yıllık döneme verilen addan dolayı Taika çağı reformları olarak bilinen bu değişikliklerden kısa bir süre sonra, Japonya Kore'deki bir çatışmanın içinde çekildi. Çin'deki Tang hanedanıyla Kore kralıklarından Silla'nın ortak saldırısına uğrayan Pekçe'ye yardım için gönderilen büyük bir ordu, 663'te ağır bir yenilgiye uğradı. Japonya'nın yarımada müdahalelerinden vazgeçmesine yol açan bu gelişme, aynı zamanda reformların daha etkili biçimde sürdürülmesini sağladı. İmparator Temmu, Taika çağı reformlarını yazılı yasalar haline getirerek *ritsu-ryo* olarak bilinen siyasal yapıyı oluşturdu.

Ritsu-ryo sistemine göre mutlak yetkiler taşıyan imparator hem bürokrasinin başı, hem de en yüksek din görevlisi sayılıyordu. Buna bağlı olarak merkezi yönetim de idari işleri yürüten *Dacokan* (Devlet Konseyi) ile dinsel konulardan sorumlu *Cingikan'a* (İlahlar Dairesi) dayanıyordu. Memurlar Çin'deki sisteme benzer biçimde düzenli eğitim ve sınavdan geçiriliyor, bununla birlikte soylu ve varlıklı ailelere belirli bir öncelik veriliyordu. Halk özgür kişiler ve köleler olarak iki ana sınıfa ayrılıyordu. Devlete, soylulara ya da tapınaklara bağlı köleler sınırsız bedensel hizmetle yükümlüydü; kölelerin toplam nüfus içindeki oranı onda birin altındaydı. Özgür nüfusun büyük çoğunluğunu çiftçiler oluşturuyordu. *Ritsu-ryo* sistemi altı yaşına gelen her erkek çocuğa ömür boyu işlemek üzere bir çeltik tarlası bırakılmasını öngörüyordu. Çeltik vergisi ürünün ancak yüzde 3'ünü oluştururken, ipek ve kenevir gibi elişleriyle ödenen baş vergisi ağır bir yük getiriyordu. Yetişkin erkekler aynı zamanda askerlik hizmetiyle ve yılda 60 güne varan bir süreyle bayındırlık işlerinde çalışmakla yükümlüydü. Özgür nüfusun en alt katmanı sayılan zanaatçılar, vergilerini ürettikleri malların bir bölümünü vererek ya da devlete ait atölyelerde çalışarak öderdi.

Kurul olarak devletin mülkiyetinde olan arazilerin büyük bölümü eşit olarak dağıtıldı. Bunun dışında aylık olarak memurlara ve gelir kaynağı olarak tapınaklara verilen araziler vardı. 743'ten sonra yeni ekime açılan alanlar için özel mülkiyetin benimsenmesi, soyluların ve tapınakların geniş araziler edinmesine yol açtı. *Ritsu-ryo* sisteminde açılan bu gedik, zamanla kurulu düzenin çökmesine ve yönetim biçiminin sarsılmasına neden oldu.

NARA DÖNEMİ (710-784). Nara'nın sürekli başkent olmasıyla her imparatorla birlikte yönetim merkezini değiştiren geleneğinin ortadan kalktığı bu dönemde, *ritsu-ryo* sistemine dayalı merkezi yönetim etkili bir işlerlik kazanırken, Budacı kültür de parlak bir gelişme gösterdi. Budacılığın yönetim anlayışı üzerindeki etkisi özellikle İmparator Şomu döneminde doruğuna çıktı. Ülkenin her yanında manastırlar inşa ederek Budacı örgütlenmeyi resmi temellere oturtan Şomu, Daibutsu (Büyük Buda) gibi dev anıtların yapımına da ön ayak oldu. Budacı keşişlerin zamanla önemli görevlere de gelerek yönetim işlerine karışması, soylular arasında Fucivara ailesinin(*) başını çektiği

bir muhalefet doğurdu. Taika çağı reformlarında önemli rol oynamış olan bu ailenin saraya egemen olmasıyla Budacılığın etkisi kırılmaya başladı. İmparator Kammu'nun başkenti Heian-kyo'ya (bugün Kyoto) taşınmasıyla, yeniden *ritsu-ryo* sistemine dayalı yönetime döndü.

Japonya'nın dış kültürel etkilere açılması-na sahne olan Nara döneminin Japon kültürüne yaptığı katkılar arasında bir şiir antolojisi olan *Manyoşu* (On Bin Yaprak Derlemesi) ile eski efsanelerin derlenmesine dayanan *Kociki* (712; Eski Konular Derlemesi) ve *Nihon şoki* adlı tarih kitapları sayılabilir.

HEIAN DÖNEMİ (794-1185). *Ritsu-ryo* sisteminde değişiklikler. İmparator Kammu *ritsu-ryo* sistemini temelde korumakla birlikte değişen koşulların gerektirdiği bazı yenilikler de getirdi. Çeltik tarlalarını dağıtma süresi 6 yıldan 12 yıla çıkarılırken, acemi asker toplama yerine memurların ve soyluların çocukları arasından asker seçme yöntemi benimsendi. Bu arada Honşu'nun kuzeyinde yaşayan yabancı kökenli Emişiler, merkezi yönetime bağlandıktan sonra başka topraklara yerleştirilerek kısa sürede eritildi. Dinsel alanda devlet korumasından yararlanmaya devam eden Budacılık, Tendai ve Şingon mezheplerinin gelişmesiyle Japonya'ya özgü bir karakter kazanmaya başladı.

Kammu'dan sonraki imparatorlar birçok alanda onun kurduğu düzene uydular. Ama görünüşte var olan istikrarın yaklaşık 150 yıl kadar sürmesine karşın, alttan alta gelişen etkenler toplumsal dengeyi büyük ölçüde bozdu. Ekime elverişli arazilerin nüfusa yetmemesi ve devlet gelirlerinin düşmesi

Kurosava'nın *Ran* (1985) filminden iki samurai
ABC Ajansı

nedeniyle *ritsu-ryo* sisteminin ayakta kalması güçleşti. Öte yandan saray yönetiminde gerçek iktidar yeni oluşturulan makamların eline geçti.

9. yüzyılın ortalarında, sarayda başdanışmanlık yapan Fucivara Yoşifusa 9 yaşındaki torununu tahta geçirdi ve kendisi de naiplik (*sesşo*) görevini üstlendi. Yoşifusa'nın yerini alan yeğeni Fucivara Mototsune, daha etkili bir denetim sağlamak için *kampaku*(*) makamını oluşturdu. Evlilikler yoluyla imparatorluk ailesi üzerinde güçlü bir nüfuz kuran Fucivaralar, zamanla rakiplerini de saf dışı gerçek yönetimde tek söz sahibi durumuna geldiler. İmparator Uda ile ardılı Daigo'nun Fucivara ailesinin gücünü kırma çabaları sonuçsuz kaldı.

Kültürel yaşamın her alanına egemen olan Çin etkisi, Tang hanedanıyla bağların zayıfladığı 9. yüzyıl sonlarında gerilemeye başladı. Böylece özgün üslupların ortaya çıkması yeni bir kültürün gelişmesine elverişli bir ortam yarattı. Bu eğilim sonraki yüzyıllarda güçlü bir akıma dönüştü.

Soyluların güçlenmesi. 10. yüzyıldan sonra 11. yüzyıla değin birkaç kuşak boyunca yönetimi elinde tutan Fucivara ailesi, gücünün doruğuna Fucivara Miçinaga döneminde (995-1028) ulaştı. Yüksek makamlar üzerindeki tekellerine dayanarak büyük bir zenginliğe ulaşan Fucivaraların başkentteki kesin üstünlüğüne karşın, toprak düzeninde ortaya çıkan değişimler başka soylu ailelerin de güçlenmesine zemin hazırladı.

Bu dönemin en önemli gelişmesi görünüşte kamu mülkiyeti altında kalan arazilerin giderek özel ellerde toplanmasıydı. Yeni özel toprak mülkiyetinin en tipik biçimi *şoen* denen malikânelerdi. Bu malikânelerin sahipleri aynı zamanda devleti temsil eden yüksek görevliler ve soylular olduğundan, toprak düzeninin bozulmasına yol açan sürecin önlenmesi son derece güçtü. Başkent çevresindeki soyluların ve tapınakların zamanla malikânelerini vergiden bağışık tutan ayrıcalıklar elde etmesinden sonra, eyaletlerdeki güçlü toprak sahibi aileler de malikânelerini kâğıt üzerinde imparatorluk ailesi üyelerine ya da soylulara devreden anlaşmalar yaparak aynı ayrıcalıktan yararlanma yoluna gittiler. Böylece soylular sürekli genişleyen bir gelir kaynağına kavuştu.

Bu arada Fucivaraların tekelinden hoşnutsuz oldukları için eyaletlerde yerel görevler alan imparatorluk ailesinin genç üyeleri ve küçük soylular, edindikleri geniş mülkler üzerinde bağımsız birer güç odağı durumuna geldiler. Mülklerini korumak amacıyla kendilerine bağlı silahlı birlikler oluşturan ve *samurai* (savaşçı) adı verilen bu yerel

soyluların zaman zaman merkezi yönetime karşı giriştikleri ayaklanmalar eyaletlerde devlet otoritesinin sarsılmasında önemli rol oynadı.

10. yüzyılda Çin yazı sistemi yerine Japonca daha uygun *kana* hecelgelerinin geliştirilmesiyle Japonca edebiyat ürünlerinde büyük bir artış oldu. Öte yandan saray ve soylularla yakın ilişki içinde olan Tendai ve Şingon keşişlerinin daha çok dünyevi sorunlarla uğraşmaya yönelmesi, yalın öğretilerle daha geniş kitlelere ulaşabilen An Toprak Budacılığının yaygınlaşmasına yol açtı.

İnsei sistemi ve samurai'lerin yükselişi. Fucivaraların nüfuzunun dayanağı imparatorlarla anne tarafından akraba olmalarıydı. Annesi bir Fucivara olmayan Go-Sanco'nun tahta geçmesi (1068) ailenin yönetimdeki ağırlığına büyük bir darbe vurdu. Bu dönemde Fucivaraların gücünü kırmak için, imparatorun tahtı çocuk yaştaki oğluna bırakarak bir manastıra kapanmasına ve naip sıfatıyla perde arkasından ülkeyi

yönetmesine dayanan *insei* (inzivaya çekilerek yönetme) sistemi oluşturuldu. Temelde *kampaku* egemenliğine benzeyen bu sistem uzun bir dönem sürmesine karşın, naip imparatorlardan yalnızca Şirakava, Go-Toba ve Go-Şirakava mutlak bir yönetim kurma olanağına sahipti.

Naip imparatorların Budacı manastırlarda etkin bir rol üstlenmesi aynı zamanda yüksek dinsel makamların imparatorluk ailesi üyeleriyle eski soyluların eline geçmesi sonucunu doğurdu. Böylece manastır ve tapınaklar entrika merkezleri durumuna gelirken, yükselme yolları büyük ölçüde kapanan keşişler sık sık yönetime güçlükler çıkarmaya başladı. Örgütlü ve militan bir güç oluşturan keşişlerin direnişleri zaman zaman silahlı çatışmaya vardı.

Insei sistemiyle birlikte başkent ve çevresinde kolluk görevi üstlenen güçlü *samurai*'ler, soylularla işbirliğine girecek zamanla sarayda da bir yer edindiler. Bu *samurai*'ler arasında sivrilen iki büyük aile Minamoto ve Taira klanlarıydı. Kanto yöresini merkez edinenek nüfuzunu geniş bir alana yayan Taira klanı başarısız ayaklanmaların ardından gerilerken, Fucivaralardan destek gören Minamoto klanı savaşçılığıyla 11. yüzyıl ortalarında üstün bir konuma ulaştı. Bu nedenle birçok savaşçı aile bu klana bağlanmıştı. Tohoku yöresindeki ayaklanmayı bastırmasıyla ün salan Yoşie'nin ölümünden sonra etkili bir önderden yoksun kalan Minamotoların zayıflaması, naip imparatorların safını tutan Taira klanının yükselişine elverişli bir ortam sağladı. Ülkenin batısında valilik görevi üstlenen ve Çin'deki Sung hanedanıyla ticari ilişkiler kuran Tairalar, sürekli güçlenerek soyluların yanında önemli bir konum kazandılar.

Bu dönemde merkezi yönetimdeki iç çekişmelerin bir sonucu olarak imparatorluk ailesi ve soylular Minamoto ve Taira klanlarının askeri gücüne dayanan iki kampa ayrıldı. Tarafların açık bir savaşa giriştiği Hogen Çatışması'ndan (Temmuz 1156) Taira klanı üstün çıktı. Bunu izleyen Heici Çatışması'nda (1159) Minamotoların ağır bir yenilgiye uğramasıyla ülkenin yönetimi Taira Kiyomori'nin eline geçti. Fucivaraların siyasal yönetim biçimini benimseyerek büyük devlet bakanı (*daco daicin*) görevini üstlenen Kiyomori, önemli makamların çoğuna da aile üyelerini getirdi.

Tairaların başkentte hüküm sürdüğü dönemde eyaletlerde Minamotolara bağlı kuvvetleri toparlamayı başaran Yoritomo, Kyoto üzerine gönderdiği birliklerle Tairaları kaçmak zorunda bıraktı. Şikoku Adası açıklarında kazanılan deniz savaşı (1185), güç dengesini yeniden Minamoto klanının lehine çevirdi. Yoritomo'nun Kamakura'da kurduğu şogunluk (askeri yönetim) imparatorluk yönetimine son verilmesinde önemli bir dönüm noktası oldu.

KAMAKURA ŞOGUNLUĞU (1192-1333). Askeri yönetimin kuruluşu. Taira egemenliğini yıkmak görevini kardeşlerine bırakarak Kamakura'yı merkez edinen Yoritomo, fiilen denetim altında tuttuğu doğu eyaletlerinde yeni bir yönetim yapısı oluşturmaya koyuldu. *Samurai* sınıfına dayanan ve *bakufu* olarak bilinen bu yönetimin temel kurumları askeri feodal beyleri denetleyen *Samurai-dokoro*, yönetim işlerini yürüten *Kumonco* (sonradan *Mandokoro*) ve yargı işlerine bakan *Monçuco*'ydu. Bütün eyaletlere askeri valilerin (*jugo*) atanması, kamu ve özel mülkiyet altındaki malikânelerde askeri kâhyaların (*ciito*) görevlendirilmesi ve Yoritomo'nun Kyoto'ya giderek imparatorlardan

şogun unvanı alması (1192) *bakufu* sistemini biçimlendiren öteki önemli adımlar oldu. Başlangıçta Taira ailesinin el konan mülkleriyle geliri Yoritomo'ya bırakılan kamu mülklerinde uygulanan bu sistem, zamanla sivil valilerin, soyluların ve tapınakların elindeki arazileri de kapsayacak biçimde genişletildi.

Naipliğe geçiş. Yoritomo'nun ölümünden (1199) sonra şogunluğun yönetimi naip unvanını alan (1203) kayınpederi Hoco Tokimasa'nın eline geçti; bu makam 1333'e değin Hoco ailesinin tekelinde kaldı. Bu arada Yoritomo'nun soyu ortadan kalktığından şogunların atanması ve görevden alınması da Hoco ailesi tarafından belirlenmeye başladı. İmparator Go-Toba'nın soylular ve bazı *samurai*'ler arasındaki hoşnutsuzluklardan yararlanarak şogunluğu devirime girişimi (1219-22), Hoco ailesine Kyoto'ya girecek batı eyaletlerini de denetim altına alma olanağına verdi. Cokyu Çatışması olarak bilinen bu olayın ardından Kyoto yakınlarında şogunluğun askeri karargâhı kuruldu. Hoco Yasutoki 1232'de önde gelen feodal beylerin oluşturduğu bir danışma kurulunu toplayarak *Coei Şikimoku*(*) denen kurullarla yeni düzeni yasal bir temele oturttu.

Moğol saldırıları. 13. yüzyılın ilk yarısında Asya'da büyük bir imparatorluk kuran Cengiz Han'ın ardılı Kubilay Han, Japonya'yı da ele geçirmek istiyordu. 1274'te Kore'nin güneyinden denize açılarak Küşü Adası'na çıkan Moğol ordusu Japon direnişini kırarak iç kesimlere ilerlerken, bir tayfunun çok sayıda Moğol gemisini yok etmesi yüzünden seferini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Kamakura Şogunluğu yeni bir saldırıya karşı kıyıları güçlü tahkimatlarla çevirme yoluna gitti. Büyük harcamalar gerektiren bu çalışma beş yılda tamamlandı. Moğolların 1281'de giriştiği ikinci saldırı da şiddetli bir tayfun nedeniyle sonuçsuz kaldı. Japonya'nın uzun bir süre Çin'den kopmasına yol açan Moğol saldırıları, aynı zamanda getirdiği askeri harcamalarla Kamakura Şogunluğu'nun ekonomik temelini zayıflamasına neden oldu.

Toplumsal ve kültürel değişimler. Kamakura Şogunluğu'nun toplumsal dayanağını köylerde oturan savaşçı toprak sahipleri oluşturuyordu. Geniş mülklerin yanı sıra yerel yönetimi de ellerinde tutan bu toprak sahipleri feodal yükümlülüklerle şogunluğa bağlıydı. Soyluların ve tapınakların mülkleri de fiilen güçlü toprak sahiplerinin denetimi altındaydı. 13. yüzyılın ikinci yarısında kırsal kesimde gelişen pazar ilişkileri zanaatçıları ve gezgin tüccarları etkin bir öge durumuna getirdi. Tapınaklara ya da soylulara bağlı olarak oluşturulan za adlı loncalar özel ayncahıklar ve gümrük vergisi bağışıklıkları elde etti.

Kamakura döneminde hemen her alanda yükselen *samurai* sınıfının damgasını taşıyan yeni bir kültür geliştiren, sivil aristokrasinin değer yargılarını yansıtan klasik kültür de varlığını korudu. Denizaşırı ticaret yoluyla Çin'den gelen Zen Budacılığı hızla yayılma olanağı buldu. Resim, mimarlık ve ahşap oymacılıkta gelişen canlı üslupların yanı sıra edebiyatta da *samurai*'lerin yaşam biçimiyle ilgili temalar öne çıktı.

Kamakura yönetiminin çöküşü. Moğol saldırısı sırasında ve onu izleyen dönemde feodal toprak sahipleri daha çok askeri işlerle uğraşmaya yöneldi. Öte yandan mülkiyetin en büyük erkek çocuğa geçişi ve borçlanan toprak sahiplerinin mülklerini elden çıkarması, *samurai*'ler arasında belirgin bir ayrışmaya yol açtı. Bu ortamda askeri valiler toprak sahipleri üzerinde bir tür feodal egemenlik kurmaya başladı; da-

imyo(*) denen bu yerel güç odakları çok geçmeden Hoco ailesinin otoritesini tehdit eder duruma geldi.

Şogunluğun giderek zayıflaması sivil aristokrasi içinde yeniden iktidarı ele geçirme eğilimini güçlendirdi. Bunun bir sonucu olarak, uzun süreden beri veraset konusunda çekişen imparatorluk ailesinin birincil ve ikincil kolları anlaşmaya vararak ikincil koldan Go-Daigo'nun imparatorluğunu tanıdı (1318).

MUROMAÇI (AŞIKAGA) ŞOGUNLUĞU (1338-1573). Kemmu yönetimi ve ikili hanedan. Tahta geçtikten sonra şogunun üstünlüğüne son vermeye çalışan Go-Daigo, gizli planlarının açığa çıkması üzerine Oki Adası'na sürgün edildi (1331). Ama Kinai bölgesinde militan Budacı keşişlerin desteklediği imparatora bağlı kuvvetler, hazırlıklı tamamlanmış olan ayaklanmayı başlattı. Aşikaga ve Nitta gibi güçlü ailelerin de imparatorun safına geçmesiyle 1333'te Kamakura Şogunluğu yıkıldı.

Kyoto'ya dönen Go-Daigo *samurai*'lerle işbirliği yapmak yerine yakın çevresine dayanan merkezi bir yönetimi kurma yoluna gitti. Bunun üzerine kendini şogun ilan eden Aşikaga Takauçi, imparatora başkaldırarak Kyoto'yu ele geçirdi (1336). İmparatorluk ailesinin birincil kolundan Komyo tahta çıktısı da Yoşino Dağlarına kaçan Go-Daigo ayrı bir imparatorluk maiyeti kurmayı başardı. Kyoto ve Yoşino sarayları arasındaki çekişme, birincil kolun egemenliğini kabul ettirdiği 1392'ye değin sürdü.

Muromaçi yönetimi. Takauçi'nin kurduğu yeni şogunluk, yerine geçen torunu Yoşimitsu'nun döneminde Muromaçi'ye taşındıktan (1378) sonra, gerçek anlamda kurumsal bir yapı kazandı. Büyük feodal askeri önderlerin gücünü adım adım kıran Yoşimitsu, Çin'deki Ming hanedanıyla ticari ve diplomatik ilişkilerin gelişmesini de sağladı. Ayrıca kalıcı izler bırakan kültürel bir canlanmaya öncülük etti. Yoşimitsu'dan sonra şogunluk makamının giderek otoritesini yitirmesiyle ülkenin yönetimi Aşikaga ailesinin elinden çıktı.

Muromaçi döneminde korunan Kamakura kurumları zamanla belirli ailelerin denetimi altına girdi. Bu arada *kanrei* (şogun yardımcısı) makamı yönetimde belirleyici bir ağırlık kazandı. Askeri valilerin geniş yetkiler edinmesiyle eyaletlerin yönetiminden sorumlu olan ve *şugo daimyo* denen yeni bir sınıf ortaya çıktı.

Merkezi yönetimin parçalanmasına yol açan bu süreçte birlikte küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu özerk birimler, ağır vergi yüküne karşı sert bir direniş göstermeye başladılar. 15. yüzyılın birinci yarısı boyunca çiftçilerin katıldığı geniş çaplı ayaklanmalar patlak verdi.

Denizyollarını tehdit eden Japon korsanların bastırılmasının ardından Çin ve Kore'yle gelişen düzenli ticari ilişkiler, başlangıçta şogunluk için önemli bir gelir kaynağı yarattı. Ama çok geçmeden bu alanda da belirli aileler denetim kurdu.

Onin Savaşı (1467-77). Aşikaga şogunlarından Yoşimasa'nın kardeşini ardıl ilan ettikten sonra bu makamı yeni doğan oğluna bırakmak istemesi, güçlü ailelerin de katıldığı bir çatışmaya yol açtı. Başım Hosokawa ailesinin çektiği doğudaki ordu, ilk çarpışmalarda imparator ve şogunun desteğine dayanarak Yamana ailesinin öncülük ettiği batıdaki orduya üstünlük sağladı. Varlıklı Ouçi ailesinden yardım alan batıdaki ordunun güç dengesini kırmasından sonra, taraflar arasındaki çatışma Kyoto'nun denetimini ele geçirmeye yönelik uzun ve yıkıcı bir savaşa dönüştü. Savaşın 1477'de sona ermesine karşın, başka bölge-

lere sığınan çarpışmalar yaygın karışıklıklar doğurdu. Köylü ayaklanmalarına önderlik eden *samurai*'ler çoğu yerde yeni *daimyo*'lar olarak ortaya çıktılar. Muromachi Şogunluğu'nun çöküşüne girdiği bu dönemde iyice zayıflayan siyasal iktidar sırasıyla Hosokawa (1490-1558), Miyoshi (1558-65) ve Matsunaga (1565-68) ailelerinin elinde kaldı.

Daimyo egemenliği. Onin Savaşı'nı izleyen alt üst oluş sürecinde şogunluğa bağlı yönetim birimlerinin yerini başında *sengoku daimyo*'larının bulunduğu bağımsız bölgeler aldı. Birbirleriyle sürekli savaş içinde olan bu *daimyo*'lar, vasalları üzerinde sıkı bir denetim kurarak şato kentlerini çevre yörelere bağlayan düzenli bir ulaşım ve posta ağı oluşturdular.

Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri de ticaretin ve kentlerin çarpıcı bir gelişme göstermesiydi. Gümrük engellerine karşın pazar ilişkilerinin genişlemesi para dolaşımını da yaygınlaştırdı. *Daimyo*'ların denetimindeki kentlerde yeni loncalar kuruldu. Ova ve kıyı kentleri canlı ticaret merkezleri durumuna geldi. Bu arada kentlerin yönetiminde tüccarlar ve loncalar önemli bir ağırlık kazandı.

16. yüzyılın ortalarında Japonya'ya ulaşan İspanyol ve Portekiz gemilerini Cizvit misyonerleri izledi. Avrupalılarla ticaretten yararlanan *daimyo*'ların koruması altında Hristiyanlık geniş bir kesime yayıldı.

BİRLİĞİN SAĞLANMASI. 1550-60 arasında *sengoku daimyo*'larının egemenlik alanlarını genişletme çabalarından kaynaklanan şiddetli çatışmalar, zamanla bütün ülke yönetimini ele geçirmeye yönelik bir rekabete dönüştü. Övri bölgesini elinde tutan Oda Nobunaga'nın Kyoto'yu almasıyla, feodal parçalanmışlık yerini birleşme yönünde güçlü bir eğilime bıraktı.

Bir dizi savaşla öteki *daimyo*'lara boyun eğdiren Oda, askeri gücünü pekiştirmek için ele geçirdiği toprakların yönetimini komutanlarına verdi. Bu arada tapınakların ve yerel toprak sahiplerinin köklü ayrıcalıklarına dokunmayarak, *çigyo* denen mülklerin sınırlarını belirleme yoluyla feodal toprak sahipliğini düzen altına alma politikasıyla yetindi. Oda rejiminin temel hedefi *samurai*'lerle çiftçiler arasındaki bağı koparmaktı. Ülkenin birleştirilmesinde belirleyici bir rol oynayan bu süreç, Oda'nın ardılı Toyotomi Hideyoshi'nin döneminde tamamlandı.

Oda'nın en güçlü komutanlarından olan Hideyoshi, onun ölümünden (1582) sonra rakiplerini saf dışı ederek kesin bir denetim kurdu. 1590'a gelindiğinde bütün Japonya Hideyoshi'nin yönetimi altında birleşmiş bulunuyordu. Bu gelişmeye toprak mülkiyetini temelden değiştiren düzenlemeler de eşlik etti. Feodal bağımlılık ilişkisini mülkten elde edilen ürüne dayandıran yeni sistemde çiftçiler feodal beylere ve toprağa bağımlı serfler durumuna getirildi. Öte yandan köylerden çekilmeye zorlanan *samurai*'ler kentlerde oturmaya başladı. Toprak işleme hakkının kayıtlarla belirlendiği köyler için ürün üzerinden hesaplanan ortak bir arazi vergisi getirildi. Köylülerin elindeki silahlar toplanırken, tüccar ve zanaatçıların köylerde oturması yasaklandı. Sonuçta büyük ölçüde bozulmuş olan *şoen* sistemine son darbe de indirilerek merkezi bir feodal yapının temeli atıldı.

Hideyoshi'nin kurduğu siyasal yapı ülkenin bütününü üzerinde doğrudan bir denetim uygulamaya olanak vermiyordu. Bunun temel nedeni başkent ve çevresi dışındaki toprakların büyük ölçüde *daimyo*'ların yönetimine bırakılmasıydı. Bu nedenle baş gösteren iç çekişmeler, feodal beyleri çevre-

sinde toplamak isteyen Hideyoshi'yi 1592 ve 1597'de Kore'ye iki sefer düzenlemeye yöneltti. Bu seferlerin başarısızlığa uğraması ve Hideyoshi'nin ölümü (1598) rejimin de çöküşünü getirdi.

TOKUGAVA (EDO) ŞOGUNLUĞU (1603-1867). Tokugawa egemenliğinin kuruluşu. Hideyoshi'nin ölümünden sonra bütün *daimyo*'ların katıldığı Sekigahara Çarpışması'ndan (1600) üstün olarak çıkan Tokugawa Ieyasu, Edo'yu (bugün Tokyo) merkez edinerek kendini şogun ilan etti (1603) Ardından rakip *daimyo*'ların mülklerine el koyarak

Nikko'da Şogun Tokugawa Ieyasu'ya adanan Toşo-gu Tapınağı'nın girişi, 1636
Kazumi Yanağı-Bon

yakınları ve ailenin vasalları aracılığıyla geniş toprakları doğrudan şogunluğa bağladı. Bunu Toyotomi ailesinin ortadan kaldırılması ve yeni yönetimi pekiştirecek kurumların oluşturulması izledi.

Ieyasu'nun başlattığı düzenlemeler, sonraki iki şogun Hidetada ile Iemitsu'nun dönemlerinde tamamlandı. Danışman ve yüksek görevlilerden oluşan merkezi bir yürütme gücü kurulurken, ailelerini sürekli başkentte tutmak zorunda bırakılan *daimyo*'lar da sıkı bir denetim altına alındı. Bu arada doğrudan şogunluğa bağlı mülklerin sürekli genişlemesiyle yerel güç odakları büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. Büyük kentlerin ve maden ocaklarının üzerinde etkili bir denetim kurulumu, dış ticaretin tekel altına alınması ve para basma işleminin merkezileştirilmesi şogunluğa güçlü bir mali dayanak sağladı. Şogunluk askeri alanda da tek tek *daimyo*'ların baş edemeyeceği bir konuma kavuştu.

Şogun ile *daimyo*'lar arasında biçimlenen feodal bağımlılık ilişkisi, hiyerarşik bir düzen içinde bütün topluma yayıldı. Böylece ülkeyi tek elden yönetmek için gerekli sıkı denetim mekanizması kurulmuş oldu. Birer yönetim birimi olarak yeni baştan düzenlenen köylere kadar inen bu mekanizma, vergilerin aksatılmadan toplanmasını sağladığı gibi merkezi otoritenin en alt kesimlere ulaşmasına da olanak veriyordu.

Dışa kapanma. Japonya'nın 1630'larda benimsediği dışa kapanma (*sakoku*) politikasının temeli dış ticareti denetim altına alma ve Hristiyanlığın yayılmasını durdurma çabalarına dayanıyordu. Oda rejimi sırasında bu yolda atılan adımlar, Ieyasu ile birlikte sistemli bir politika biçimini aldı. Portekizlilerin yanı sıra Felemenkliler ve İngilizlerle de ticari ilişkileri geliştiren ve ayrıcalıklı loncalar aracılığıyla bir tekel

kurmaya alışan Ieyasu, 1612'de Hristiyanlara yönelik bir sindirme kampanyası başlattı. Hidetada ve Iemitsu dönemlerinde bu kampanya daha da sertleşti ve dış ticareti baltalamaya varan bir boyuta ulaştı. 1635'te deniz aşırı ülkelere yolculuğun yasaklanması Japon tüccarlara ağır bir darbe indirdi.

Hristiyanların gırtlığı Shimabara Ayaklanması'nın (1637) bastırılmasından sonra, kızıl

tapınmaya bile olanak vermeyen önlemler alındı. 1639'da Portekiz gemilerinin Japon limanlarına uğraması yasaklanırken, Felemenklilere ve Çinlilere önemli kısıtlamalar getirildi. Kore'yle ticarete de ancak sınırlı bir düzeyde izin verildi.

Toplumsal yapı. 17. yüzyılın ikinci yarısında yeni feodal sistemin sağlam temellere oturmasıyla birlikte, Japon toplumunda katı ayrımlara dayalı bir sınıflaşma ortaya çıktı. Savaşçı, çiftçi, esnaf ve tüccar biçimindeki bu sınıflaşmayı ayakta tutan temel öğe, nüfusun yalnızca yüzde 7'sini oluşturan *samurai*'lere dayanan askeri üstünlüktü. Feodal sistemin asıl ekonomik yükünü ise nüfusun yüzde 80'ini oluşturan çiftçiler taşıyordu. Öte yandan aile büyüğüne mutlak biçimde boyun eğmeyi ve erkeğin kadına üstünlüğünü öngören ahlak anlayışı, otoriter toplum yapısının temel taşlarından biriydi. Şogunluğun resmi ideolojisi olan Zhu Xi okulunun (Şuşigaku) Konfüçyüsçü felsefesi, körü körüne bağlılığı savunan öğretileriyle bu toplumsal yapıya son derece uygun düşüyordu.

Tokugawa Şogunluğu'nun sağladığı istikrar ortamı, ticaretin ve kentlerin gelişmesine önemli bir katkıda bulundu. Ekonominin en çok geliştiği Kinki yöresinde feodal ayrıcalıklı olan köylüler pamuk ve kolza tohumu gibi pazara dönük ürünler yetiştirmeye başladı. Çeşitli el sanatları ve ipekböcekçiliği kırsal kesime önemli miktarda gelir akmasını sağladı. Bu gelişmelerin ticari yaşamı canlandırmasıyla, kentler alışveriş ve ulaşım merkezleri olarak büyük önem kazandı. Özellikle şogunluğun doğrudan denetimi altında olan Edo, Osaka ve Kyoto hızlı bir büyüme gösterdi. Edo 18. yüzyıl başlarında 1 milyonu aşan nüfusuyla dünyanın en büyük kenti durumuna geldi.

Şogunluğun zayıflaması. 18. yüzyılla birlikte büyük ölçüde pirinç ekimine dayalı kapalı tarım ekonomisi çözülmeye yüz tuttu. Bu gelişmeye yol açan en önemli etkenler vergi ödemelerinde ürünün yerini giderek paranın alması, ticari üretimin yaygınlaşması ve topraktan kopuşun başlamasıydı. Bu sürecin önüne geçme çabaları sonuçsuz kalan feodal beyler, artan mali güçlüklerin de etkisiyle vergileri yükseltme ve ticari ürünlerin satışına el koyma yöntemlerine başvurdular. Kırsal kesimdeki baskılar köylü ayaklanmalarına yol açarken, fiyatların hızla arttığı kentlerde de yağmalar ve karışıklıklar baş gösterdi.

Tokugava Yoşimune (hd 1716-45) bunalımın üstesinden gelmek için giriştiği mali ve yönetsel reformlarla sonunda pirinç üretimini ve vergi gelirlerini düzenledi. Onun oğlu İşige döneminde (1745-60) yükselen ve leharu döneminde (1760-86) başdanışman olarak geniş yetkiler elde eden Tanuma Okitsugu, ticaret ve sanayi loncalarıyla işbirliği yaparak ticari mal dolaşımını denetim altında genişletmeye çalıştı. Ayrıca Rusya'nın güney yönündeki yayılmacılığına karşı Yezo'nun (bugün Hokkaido) ekonomik yönden güçlendirilmesine önem verdi. 1783'te patlak veren büyük bir kıtlığın ardından 1787'de başlayan köylü ayaklanması Edo'yu tehdit eden bir boyuta ulaşınca, bir yıl önce görevden alınmış olan Okitsugu'nun yerine Matsudaira Sadanobu getirildi.

Sıkı tasarruf politikasını temel alan Sadanobu, fiyatları düşürerek feodal beyler üzerindeki vergi yükünü hafifletti, terk edilen arazilerin yeniden ekime açılması için baskıcı yöntemler kullandı, Rusların ticari ilişkiler kurma isteğini geri çevirdi.

Tokugava İenari (hd 1787-1827) Sadanobu'nun görevden ayrılmasından (1793) sonra sıkı ekonomik önlemleri gevşetme yoluna gitti. Bu dönemde yöneticiler arasında rüşvet ve yolsuzluk eğilimi güçlenmeye başladı. Geri feodal ekonominin durgunluğu daha da büyüdü. Öte yandan Rusların ve İngilizlerin Japonya'yı dış ticarete açılmaya zorlamak için başvurduğu baskılar giderek yoğunlaştı.

Şogunluğun zayıflama sürecine girmesiyle birlikte düşünsel alanda da yeni akım ve eğilimler boy gösterdi. 17. yüzyılın ikinci yarısında Zhu Xi okulunun öğretilerine karşı gelişen Kogaku (Eski Yapıtları İnceleme) hareketi Konfüçyüsçülük konusunda canlı tartışmalar başlattı. Şingaku hareketinin gelişmesiyle Şinto dininin halk arasında etkisi yaygınlaştı. Bilginler arasında Batı bilimlerini öğrenme çabası arttı. Ando Şoeki ve Şiba Kokan gibi feodal sistemi eleştiren düşünürler ortaya çıktı. Köylüler arasında köy yaşamını demokratikleştirme yönünde eğilimler gelişti. Öte yandan toplumsal yapının geriliği nedeniyle yaşanan güçlükler çeşitli dinsel mezhep ve inançlara sığınma sonucunu doğurdu.

1830'larda yönetimi sarsan ayaklanmaların patlak vermesi ve Çin'in I. Afyon Savaşı (1839-42) sonunda Batılı devletlere boyun eğmesi, Japonya'da köklü siyasal reformların gereğini açık biçimde gündeme getirdi.

Tempo reformları. Japonya tarihinde Tempo adıyla bilinen dönem 1830-44 arasında 14 yıl sürdüysen de, bu dönemin adını taşıyan reformlar yalnızca iki yıllık bir dönem (1841-43) kapsar. Artan iç ve dış baskılar üzerine bir reform programı başlatan şogunluk başdanışmanı Mizuno Tadaku-ni, köylerden kaçanları dönüştürerek pirinç üretimini artırma, ticari üretimi kıs-

ma, loncaları dağıtma ve yeni idari yönetmelikler hazırlama gibi tutucu önlemlere başvurdu. Ayrıca bir dış saldırıya karşı Edo'nun savunmasını güçlendirmek için çevredeki feodal mülkleri doğrudan şogunluğa bağlamaya çalıştı. Bu karara gösterilen sert tepki Tadaku-ni'nin görevden alınmasına yol açtı. Tempo reformlarının uygulandığı dönemde ülkenin güneybatısındaki bazı *samurai*'ler mali ve askeri alanlarda başarılı düzenlemeler gerçekleştirdiler.

1845'te Tadaku-ni'nin yerini alan Abe Masahiro, Tempo reformlarının getirdiği uygulamaların çoğunu kaldırarak bu konudaki tepkileri yatıştırdı. Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin Japonya'nın dışa kapallığını kırmaya yönelik girişimlerine direnerek savunma sistemini geliştirmeye ağırlık verdi. Bu sırada Japonya'ya baskı uygulayan Batılı devletlere ABD de katıldı. 1853'te Tuğamiral Matthew C. Perry komutasındaki ABD savaş gemilerinin Uruga limanına girişi, Japonya'nın baskılara karşı koyamayacağını açıkça gösterdi.

MEICI RESTORASYONU. Şogunluğun çöküşü. Şogunun ABD ve öteki Batı ülkeleriyle imzaladığı antlaşmalar, yabancı müdahalesine karşı yaygın bir tepki doğurdu. Kyoto'da oturan imparatorun bu antlaşmalara karşı çıkması nedeniyle, başını genç *samurai*'lerin çektiği yabancı karşıtı hareket imparatoru yönetimin başına geçirme hedefine yöneldi. Batılı devletlerin misilleme eylemleri ve şogunluğun yatıştırıcı politikası hareketin giderek güçlenmesini önleyemedi. Çoşu ve Satsuma bölgelerinde yönetim genç *samurai*'lerin eline geçti. Tokugava ordularının Çoşu'ya yönelik saldırısının püskürtülmesiyle (1866) şogunluğun konumu daha da sarsıldı. Son şogun Yoşinobu görevinden çekilmekle birlikte elindeki mülkleri korumak istedi. Ama bu girişimi de boşa çıktı. İmparatora bağlı birliklerin Edo'yu almasından sonra ülkede yeniden imparatorluk yönetimi kuruldu. Ertesi yıl başkent, Tokyo adı verilen Edo'ya taşındı.

Modernleşme çabaları. Meici'nin başa geçmesinden sonra yönetimi ellerinde tutan ayaklanma önderleri, meşruti bir sistem kurma ve sanayileşme programı için gerekli bilgileri toplamak üzere Avrupa ve ABD'ye çeşitli inceleme kulları gönderdiler. Bu arada 1871'de *daimyo*'ların ellerindeki toprakların imparatora devredilmesiyle feodalizm son verildi. Yeni soyluluk unvanları verilen *daimyo*'ların yönetimdeki ağırlığının ortadan kalkmasıyla, modern bir yönetim sistemi ve bürokratik mekanizma oluşturuldu. *Samurai*'lere eski gelirlerinin bir bölümüne eşit aylıklar bağlandı. 1873'te eski ordu sisteminin yerine zorunlu askerlik hizmeti getirildi. Yeni yaşam biçimine uyum sağlayamayan bazı *samurai*'lerin sonraki yıllarda giriştikleri yerel ayaklanmalar gün de olsa bastırıldı.

Feodal bağımlılıktan kurtulan köylülere toprak dağıtılması ve yeni tekniklerin benimsenmesi tarımsal üretimde belirgin bir artış sağlarken, köylülerden alınan arazi vergisi uzun bir dönem devletin başlıca gelir kaynağı oldu. Bu arada devletin öncülüğü ve desteğiyle bir sanayileşme atılımı başlatıldı. Eşitsiz antlaşmalar nedeniyle 1911'e değin gümrük korumasından yoksun kalan imalat ve ticaret sektörleri, ulusal pazara dayanarak gelişme olanağı buldu. Yönetim çevreleriyle yakın ilişki içinde olan az sayıda yatırımcı, sanayinin birçok dalına egemen oldu.

Meşruti yönetime geçiş. İktidarı elinde tutan grup içindeki bölünme sonucunda 1880'lerin başlarında ortaya çıkan Liberal ve İlerici partiler, imparatorun söz verdiği siyasal katılım düşüncesini daha da olgun-

laştırdı. Liberaller kırsal kesime ve eski *samurai*'lere dayanırken, İlericiler asıl desteklerini kentlerden ve iş çevrelerinden alıyordu. Anayasayı hazırlamakla görevlendirilen kurulun çalışmalarını sürdürdüğü bu dönemde kabine sistemi (1884) ve bir özel danışma kurulu (1888) oluşturuldu. Almanya'daki yönetim biçimini örnek alarak hazırlanan anayasa, 1889'da imparatorun bir fermanıyla yürürlüğe girdi. İmparatoru temsil eden yürütmeye geniş yetkiler veren anayasanın öngördüğü yasama organı iki meclisten oluşuyordu. Eski *daimyo*'ların yer aldığı Soylular Meclisi, belirli bir vergi düzeyini geçen seçmenlerin oylarıyla belirlenen alt meclisi dengeleyecek bir kurum olarak düşünülmüştü.

Yeni anayasayla Meici Restorasyonu dönemi sona ererken, *genro* (yaşlı devlet adamları) olarak adlandırılan eski yöneticiler etkilerini perde arkasından sürdürmek üzere etkin siyasetten çekildiler.

İMPARATORLUK DÖNEMİ. Dış ilişkiler. Meici yönetiminin dış politikadaki temel hedeflerinden biri Batılı devletlere tanınmış olan ayrıcalıklara son verilmesiydi. Anayasal reformların tamamlanmasından ardından, 1894'ten başlayarak antlaşmaların bağımsızlığa aykırı hükümleri adım adım değiştirildi. En önemli nokta olan gümrük bağımsızlığına ise 1911'de ulaşıldı.

Bu arada Kore üzerinde denetim kurma çabası Çin'le ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı. Bir ayaklanmayı bastırmak için Kore'ye giren Japon birliklerinin geri çekilmemesi üzerine başlayan Çin-Japon Savaşı (1894-95) Japonya'nın üstünlüğüyle sonuçlandı. İmzalanan barış antlaşmasıyla iki taraf Kore'nin bağımsızlığını tanıdı. Japonya ayrıca Tayvan ve Liadong Yarımadasını almanın yanı sıra Çin'in Batılı devletlere tanıdığı bütün ayrıcalıklardan yararlanma hakkını elde etti. Ama Batılı devletler müdahale ederek Japonya'yı Liadong Yarımadasını geri vermeye zorladı. Bir süre sonra Mançurya'ya giren Rusya'nın Kore'yi tehdit etmesi, Japonya'yı İngiltere ile ittifaka yöneltti (1902). Bunu izleyen Rus-Japon Savaşı'nda (1904-05) elde edilen zafer, Asya'daki güç dengesini Japonya'nın lehine çevirdi.

1910'da Kore'yi resmen ilhak eden Japonya, I. Dünya Savaşı'ndan yararlanarak Almanya'nın bölgedeki nüfuz alanlarını ele geçirdi. Ayrıca 1915'te askeri tehditle Mançurya üzerinde geniş ayrıcalıklar elde etti. Asya'daki Japon yayılmasından kaygılanan ABD, İngiltere ve Fransa 1922'den sonra Japonya'nın da yer aldığı bir dizi antlaşmayla bu ilerleyişin önüne geçmeye çalıştı.

Anayasal yönetim. 1890'dan sonra oluşturulan partilerüstü hükümetler, izlenen politikalar üzerinde etkili olmaya çalışan Alt Meclis'in canlı bir muhalefetiyle karşılaştı. Mecliste yer alan Liberallerin ve İlericilerin 1898'de bir araya gelerek kurduğu hükümet, iç çekişmeler yüzünden kısa ömürlü oldu. Sonraki iki yıl boyunca ordunun ve bürokrasinin desteğine dayanan Yamagata Aritomo başta kaldı. Bu dönemde partilerin gücünü kısıtlayan önlemler alındı. Önde gelen Meici devlet adamlarından İto Hirobumi'nin kendi partisini kurmasından sonra, siyasal çekişmeler daha yumuşak bir zemine oturdu.

1913'e değin yönetim İto ve Yamagata'nın yönlendirdiği hükümetler arasında sürekli el değiştirdiyse de temelde farklı politikalar izlenmedi. Ama Meici'nin ölümü (1912) üzerine deneyimsiz Taişo'nun başa geçmesi ve yaşlı devlet adamlarının siyaset sahnesinden birer birer çekilmesi, daha bağımsız hükümetler dönemini açtı. Giderek işadamlarının denetimine giren partilerin kurduğu

Çin'e saldırarak topraklarının önemli bir bölümünü işgal etmesi, Japonya'nın uluslararası çatışmaların yörüngesine girmesinde önemli bir dönüm noktası oldu.

Eylül 1940'ta Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt'ı imzalayan Japonya, bütün gücünü asıl yayılma hedefi olan Uzakdoğu ve Büyük Okyanusa kaydırmak için Nisan 1941'de SSCB ile bir saldırmazlık paktı imzaladı. Ardından Fransa'nın savaşta yenilgiye uğramasıyla ortaya çıkan boşluktan yararlanarak Güneydoğu Asya'da ilerlemeye başladı. Bu gelişmeye tepki göstermekte gecikmeyen ABD ile yürütülen görüşmelerin çıkmaza girmesi savaşı kaçınılmaz hale getirdi.

Savaşa giriş ve yenilgi. Pearl Harbor Baskını'ndan (Aralık 1941) sonra düzenli hareketlerle büyük bir ilerleme sağlayan Japonya, 1943 başlarında savunma konumuna çekilmek zorunda kaldı. Sonraki çatışmalarda üst üste yenilgiler alan Japon ordusu, sert bir direniş göstermesine karşın işgal ettiği yerlerin çoğunu kaybetti. Temmuz 1944'ten sonra Japonya'nın kendisi ABD'nin saldırı hedefi haline geldi. ABD birliklerinin çıkarma hareketlerinden bir süre sonra Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasa-

kiracılık sistemini kaldırarak ekilebilir alanların yaklaşık üçte ikisinin küçük çiftçilerin mülkiyetine geçmesini sağladı. Sanayide dev *zaibatsu*'ların (şirketler topluluğu) tekeli konumuna son verilerek bunların halka açılmalarını zorunlu kılan önlemler alındı. Bununla birlikte, ekonominin düzeltilmesinde temel öge olarak görülen bu şirketlerin canlandırılmasına yönelik bir program da hazırlandı.

İşgal yönetimi altında siyasal tutukluların serbest bırakılması ve çalışma yaşamına ilişkin yeni yasaların çıkarılması, güçlü bir sendikacılık hareketinin doğuşuna zemin hazırladı. Öte yandan aile ve miras hukukundaki düzenlemeler ve soyluluk unvanlarının kaldırılması, feodal kalıntıların temizlenmesini sağladı.

Barış antlaşmasının Nisan 1952'de yürürlüğe girmesiyle işgal yönetimi sona erdi. Bunu izleyen dönemde çalışma yaşamına belirli bir istikrar getirmeyi başaran Japon hükümetleri, banka kredileri aracılığıyla yeni teknolojilere dayalı hızlı bir sanayileşme programını uygulamaya girişti. Japonya çok geçmeden bir refah ve büyüme dönemine geçti.

Dış ilişkiler. Savaşın, işgal ettiği yerlerin dışında Okinava ve Ryukyu'yu ABD'ye, Kuril ile Güney Sahalin'i SSCB'ye kaptırarak çıkan Japonya, 1950'de başlayan Kore

uğrayan ve işgal yönetimi altında mevzilerinden yoksun kalan sağcı örgütler, 1952'den sonra yeniden ortaya çıkmakla birlikte pek destek görmediler. Savaş sonrasındaki özgürlük ortamında önemli bir gelişme gösteren Japonya Komünist Partisi de Kore Savaşı'yla birlikte karşılaştığı baskıların ve refah düzeyinin yükselmesinin etkisiyle çok geçmeden gerileme içine girdi.

Ekonomik büyümenin kentlerde birçok yeni sorun yarattığı 1960'larda her iki akım da bir ölçüde güç toplamaya başladı. Daha ılımlı bir çizgiye yönelen Japonya Komünist Partisi oy desteğini artırırsa da solun daha güçlü bir temsilcisi olan Japonya Sosyalist Partisi'nin gerisinde kaldı.

Savaş sonrasının siyasal koşulları genellikle diplomat ve bürokratların öncülük ettiği ılımlı çevrelerin öne çıkmasına elverişli bir ortam yarattı. Bu dönemin kısa ömürlü hükümetleri, Sosyalistlerin ve Liberallerin oluşturduğu koalisyonlara dayandı. 1950'lerin başlarında iki partinin de bölünmeye uğraması koalisyonla son verdi. Sosyalistlerin Ekim 1955'te birleşmesinden bir ay sonra Liberaler ve Demokratlar bir araya gelerek, sonraki yıllarda iktidara egemen olan Liberal-Demokrat Parti'yi kurdu.

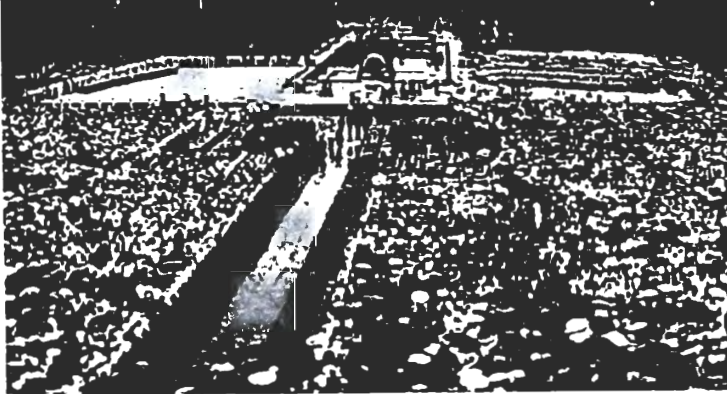
İşgal sonrası. Kore Savaşı'yla birlikte canlanmaya başlayan Japon ekonomisi, tarımın makineleşmesine ve bütünüyle pazara açılmasına olanak verdi. Sanayinin düzenli biçimde büyümesi tam istihdamı getirdi. 1960'larda ileri teknolojilerin kullanılmasıyla ekonomide yapısal bir değişiklik geçiren Japonya, dünyanın önde gelen sanayi ülkeleri arasına girerek uzak pazarlarda da önemli pay sahibi oldu.

1960'a değin başta kalan hükümetler daha çok Japonya'nın uluslararası düzeydeki ilişkilerini atak dış ticarete uygun olarak yumuşatmakla uğraştı. Bu arada ABD Japonya Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması'nın 10 yıl daha uzatılması yaygın tepkilere yol açtı.

1960'ta başbakan olan İkedo Hayato, yıllık ekonomik büyüme hızını yüzde 10 gibi rekor bir düzeye çıkardı. 1964'te yerine geçen Sato Eisaku 1972'ye değin iktidarda kaldı. Bu dönemde Bonin (Ogasavara) ve Ryukyu adaları ABD'den geri alınırken, Okinava'daki ABD üslerine de önemli kısıtlamalar kondu. Sato'dan sonra başbakanlığa getirilen Tanaka Kakuei'nin yönetimi sırasında, 1973 petrol bunalımının ve dünya ekonomisindeki durgunluğun etkisiyle ekonomik büyüme hızı giderek düşmeye başladı. Enflasyonun üstesinden gelemeyen Tanaka, bir uçak alımında Lockheed Corporation'dan rüşvet aldığına ilişkin suçlamalar üzerine başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı.

Liberal-Demokrat Parti'nin küçük bir hizbine dayanmakla birlikte iç bölünmelerden yararlanarak başbakanlığı üstlenen Miki Takeo, rüşvet olayının üzerine giderek Tanaka'nın yargılanmasını sağladı. (Tanaka duruşmaların sürdüğü dönemde ve hüküm giydiği 1983'ten sonra da siyasette etkisini sürdürdü.) Liberal-Demokratların 1976 seçimlerinde mutlak çoğunluğu kaybetmesi Miki'nin istifasına yol açtı. Yeni başbakan Fukuda Takeo parti içi muhalefet nedeniyle 1978'de görevinden ayrıldı. Onun ardılı Ohira Masayoshi'nin ölümü üzerine başbakan olan Suzuki Zenko 1982'de yerini Nakasone Yasuhiro'ya bıraktı. Kasım 1987'de Takeshita Noboru başbakan oldu.

Ekonomik büyüme hızındaki düşüşe karşın 1980'lere değin ihracat fazlasıyla olumlu dış ticaret dengesini koruyan Japonya, başta ABD'de olmak üzere, mallarını sattığı pazarlarda kısıtlamalarla karşı karşıya gelmeye başladı. Bunun üzerine ihracatını

Hiroşima'daki Barış Parkı'nda atom bombası kurbanlarını anma toplantısı
ABC Ajansı

ki'ye atılan atom bombaları, Japonya'yı koşulsuz teslim olmaya zorladı.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI. İşgal yönetimi ve siyasal reform. Japonya'nın işgal edilmesinin ardından oluşturulan Müttefik Devletler Yüksek Komutanlığı (SCAP), çok geçmeden Japon hükümetine doğrudan ya da örtülü bir biçimde talimatlar veren ABD'nin denetimindeki bir karargâha dönüştü. SCAP'nin öncelikle ele aldığı konu militarist mekanizmanın dayandığı kurumlara dağıtmak ve savaş döneminde etkin rol oynamış bütün kişileri bulundukları görevlerden uzaklaştırmak oldu. Bunu, ABD yetkililerinin sunduğu taslak temel alınarak hazırlanan yeni anayasanın, savaş sonrasında seçilen parlamentoda görüşülerek kabul edilmesi izledi. Yürütme erkinin üstünlüğüne son vererek güçler ayrılığı ilkesini getiren ve siyasal çevrelerden geniş bir destek gören yeni anayasa Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi.

Anayasayı değiştirme yolu güçleştirilmiş olduğundan, sonraki yıllarda kolluk hizmetleri, yerel örgütlenme ve savunma gibi alanlarda ortaya çıkan aksaklıklar genellikle hükümetlerin idari düzenlemeleriyle giderildi. Anayasanın Japon siyasal yaşamına getirdiği en önemli yenilik güçlü başbakanlık makamı oldu.

Ekonomik ve toplumsal değişim. İşgal yönetiminin temel hedeflerinden biri de hiyerarşik toplum yapısını kırmaktı. Bu amaçla hazırlanan toprak reformu planı

Savaşın yarattığı baskıdan yararlanarak, ABD ile ağır hükümler içermeyen bir barış antlaşması imzalamayı başardı. Antlaşma Japonya'ya "kendini savunma hakkı"nı tanımanın yanı sıra bir güvenlik paktıyla ABD'den askeri destek alma yolunu açtı. Birmanya'yla 1954'te, Filipinler'le 1956'da ve Endonezya'yla 1958'de savaş tazminatı sorununa çözüm getiren antlaşmaların imzalanması, Asya'nın önemli bir bölümüyle yeniden yakın ilişkiler kurulmasını sağladı. 1956'da SSCB ile diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından Japonya'nın Birleşmiş Milletler üyeliğinin önündeki son engel de kalkmış oldu. Bunu başka uluslararası kuruluşlarda da etkin bir rol üstlenme olanağı izledi.

Japonya, ABD'nin baskısıyla tanıdığı Tayvan'la sıkı ekonomik ilişkiler kurmakla birlikte, 1953'ten başlayarak Çin Halk Cumhuriyeti'yle de ticari bağlarını geliştirme yoluna gitti. ABD'nin Çin'le ilişkilerini normalleştirmesinden sonra da Eylül 1972'de Tayvan'la diplomatik ilişkilerini keserek Çin'i tanıdı. 1978'de Japonya ve Çin arasında imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması, daha ileri bir ekonomik işbirliğini getirdi. Tayvan'la ilişkilerini de canlandıran Japonya, 1965'te savaş tazminatı sorununu bir çözüme bağladığı Güney Kore'de de geniş çaplı yatırımlara girişti.

Savaş sonrası siyasal gelişmeler. Savaşın sorumlusu olarak önemli bir güç kaybına

gönüllü olarak kısma ve Japon şirketlerinin yabancı ülkelerdeki sermaye yatırımlarını artırma yoluna gitti.

1988 sonunda Recruit Cosmos Co. adlı bir telekomünikasyon şirketinin, aralarında Takeşito'nun da bulunduğu bazı önemli hükümet üyelerine hisse senedi ve nakit para dağıttığının ortaya çıkması hükümet üyelerinin birbiri ardına istifa etmesine yol açtı. Haziran 1989'da başbakanlıktan istifa eden Takeşito'nun yerine Uno Sosuke geçti. Ama o da 53 gün sonra bir geyşayla olan ilişkisinin basına yansması ve Liberal-Demokratların seçimlerde oy kaybına uğramaları üzerine istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Toşiki Kaifu geçti. Aynı yıl ocak ayında İmparator Hirohito'nun ölmesinden hemen sonra düzenlenen törenle tahta oğlu Akihito çıktı. Başbakan Toşiki Kaifu Ekim 1991'de yerini Liberal-Demokrat Parti'nin yeni başkanı Kiçi Miyazawa'ya bıraktı. İktidardaki Liberal-Demokrat Parti Temmuz 1992'de yapılan Danışmanlar Meclisi seçimlerinde büyük bir zafer kazandı.

Temmuz 1993'teki genel seçimlerde Liberal-Demokrat Parti en çok oyu almakla birlikte Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu elde edemedi. Muhalefet partilerinin oluşturduğu koalisyon, Yeni Japonya Partisi'nden Morihiro Hosokawa'yı başbakanlığa seçti.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Japonya Komünist Partisi, Japonca NİHON KYOSANTO ya da NIPPON KYOSANTO. Japonya'da, Katayama Sen'in 1922'de kurduğu siyasal parti.

Başlangıçta çalışmalarını yeraltında yürüten parti, Müttefik kuvvetlerin Japonya'da siyasal örgütlenmeyi serbest bıraktığı Ekim 1945'te yasal bir statü kazandı. 1949 seçimlerinde oyların yaklaşık yüzde 10'unu alarak Temsilciler Meclisi'nde 35 sandalye elde etti. Ama Kominform'un partiye yönelttiği suçlamalar, General Douglas MacArthur'un giriştiği "kızıl temizlik hareketi" ve parti yönetiminin izlediği aşırı radikal çizgi, partinin parçalanmasına ve 1952 seçimlerinde bütün sandalyelerini yitirmesine neden oldu. 1955'te örgütsel bir düzenlemeye giden parti üye sayısını yanı sıra parlamentodaki (*Kokkai*) gücünü de düzenli biçimde artırmaya başladı. Parti önderlerinin Moskova ve Pekin arasındaki ideolojik çatışmada bağımsız bir tutum takınması 1964'te kopmalara yol açtı. Sovyet yanlısı Japonya'nın Sesi dışında sonraları karşı gruplara bölünen Pekin yanlısı küçük bir parti oluşturuldu. Japonya Komünist Partisi bu bölünmelere karşın yüzde 5-10 dolayındaki ortalama oy oranını ve parlamentodaki grubunu korudu. Partinin günlük gazetesi *Akahata*'nın tirajı 3 milyonun üzerindedir.

Japonya Sanayi Bankası, Japonca NIPPON KOGYO GINKO. Japonya'nın önde gelen ticari bankası. Ülke içindeki ve dışındaki şubeleriyle genel bankacılık ve döviz işlemleri alanlarında etkinlik gösterir. Merkezi Tokyo'dadır.

1902'de kurulan banka orta ve uzun vadeli sanayi yatırımlarının finansmanında uzmanlaşmıştır. Hem merkez bürosu, hem de dış ülkelerdeki şubeleri döviz piyasalarına etkin biçimde katılır. Bağlı kuruluşları uluslararası alanda ticari bankacılık, uluslararası bankacılık, kredi ve banka dışı finansman konularında hizmet verir.

Japonya Sosyal Demokrat Partisi, eskiden JAPONYA SOSYALİST PARTİSİ. Japonca NİHON ŞAKAITO ya da NIPPON ŞAKAITO. Japonya'da, ekonominin adım adım toplumsallaştırılmasını ve dış politikada tarafsızlığı savunan siyasal parti. Sınıf mücadelesi çizgisine

bağlı ve Maoçu görüşlere yakın güçlü bir sol kanadı vardır. Liberal-Demokrat Parti'den sonra ülkenin ikinci büyük partisidir.

Japonya'da 1920'lerin ortalarında örgütlü bir yapı kazanan işçi hareketi içindeki ılımlı gruplar 1932'de birleşerek Toplumsal Kitle Partisi'ni (Şakai Taişuto) oluşturdu. II. Dünya Savaşı öncesinde parlamentoda etkili bir güç kazanamayan sol partiler, savaşın getirdiği baskı ortamında geleneksel partiler gibi "gönüllü olarak" kendilerini dağıtmak zorunda kaldılar (1940).

ABD işgalinin ardından Kasım 1945'te siyasal partiler yeniden kurulmaya başladı. Savaş öncesindeki bazı işçi partilerinin bir araya gelmesiyle kurulan Japonya Sosyalist Partisi, 1946 seçimlerinde, oyların yaklaşık yüzde 18'ini elde etti. Ertesi yıl bu oranı yüzde 26'ya çıkarak merkezci Demokratik Parti (Minşuto) ile bir koalisyon hükümeti kurdu.

İktidar döneminde iç çekişmeler nedeniyle gücünü yitirmeye başlayan Japonya Sosyalist Partisi, 1951'de ikiye bölündü. İzleyen seçimlerde yaklaşık yüzde 13'er oy oranı elde eden iki partinin Ekim 1955'te kurduğu birlik 1959 sonbaharında sona erdi. Partinin sol kanadı Japonya Sosyalist Partisi'nde kalırken, ayrılan sağ kanat Demokratik Sosyalist Parti(*) altında örgütlendi.

1970'lerde ve 1980'lerde seçimlerde parlamentodaki (*Kokkai*) sandalyelerin genellikle yüzde 20-30'unu kazanarak ikinci büyük parti konumunu koruyan parti bu arada Sosyal Demokrat adını aldı. 1986-91 arasında parti başkanlığını yürüten Doi Takako Japonya'da büyük partilerden birinin başına geçen ilk kadın politikacı oldu.

Japonya Yüksek Mahkemesi, Japonca SAIKO SAIBANSHO. Japonya'nın, adli yönetimden ve hukuk eğitiminden sorumlu, yargısal denetim yetkisi olan en yüksek dereceli mahkemesi. ABD işgalı sırasında, ABD Yüksek Mahkemesi örnek alınarak oluşturulmuştur (1947). 1875'te kurulan ve 1890'da Meici Anayasası (1889) çerçevesinde ceza ve hukuk davalarının temyiz mercii olarak yeniden düzenlenen Daişin-in adlı yüksek mahkemenin ardılı sayılır. Bu mahkemenin tersine yürütmeden bağımsız çalıştığı gibi yasaların ve idari kararların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisi de vardır.

Japonya Yüksek Mahkemesi 14 yargıç ve bir başyargıçtan oluşur. Anayasaya aykırılık davaları ile beş yargıçtan oluşan alt kurulların karar veremediği davalara, bütün üyelerin yer aldığı Büyük Kurul bakar. Hukuk, ceza ve idare davalarına bakan üç alt kurulu vardır. Bunlardan birinin anayasayı ilgilendiren bir konuyu inceleyebilmesi için Büyük Kurul'un önceden bu konuda verilmiş bir emsal kararının bulunması gereklidir.

Bütün Yüksek Mahkeme üyelerinden oluşan Yargı Kurulu, davaların alt kurullara dağıtımından ve alt kurul üyelerinin belirlenmesinden sorumludur. Mahkemelere, kamu savcılıklarına ve avukatlık mesleğine ilişkin yönetmeliklerin hazırlanması ve bu yönetmelikleri çiğneyenlere disiplin cezası verilmesi de Yargı Kurulu'nun görev alanı içine girer.

Japonya'nın birleşik bir ulusal yargı sistemi olduğundan, bütün mahkemeler Yüksek Mahkeme'nin denetimindedir. Hatta Yüksek Mahkeme, alt mahkemelerdeki görevler için aday listeleri hazırlar. Yargı Kurulu, Hukuk Eğitimi ve Araştırma Enstitüsü aracılığıyla yargıç, savcı ve avukat olmak isteyenlerin devam ettiği lisansüstü düzeydeki hukuk eğitimini denetler.

Yargıçları hükümet, başyargıcı da hükümetin önerisi üzerine imparator atar. Üyelerin en az üçte ikisinin avukat, Yave,

hukuk profesörü ya da üst mahkeme yargıci olarak deneyim kazanmış kişilerden olması gerekir. Yargıçlar kural olarak omur boyu görevde kalırlar; ama yaşlılık ya da sağlık bozukluğu nedeniyle emekliye ayrılabilirler. Gibi parlamento tarafından da vargı yoluyla görevden alınabilirler. Yargıçlara getirilen tek sınırlama siyaset yasağıdır. Kuramsal olarak, yargıç atamalarında halkın belirli bir denetimi söz konusudur. Bir atamayı izleyen ilk genel seçimde, seçmenler yargıcı onaylayıp onaylamadıklarını belirtirler; ayrıca 10 yıllık görev süresinin ardından seçmenler yargıcın konumunu gözden geçirirler. Gunumuze değin seçimlerden hükümetin atama kararını bozan bir sonucun çıktığı görülmemiştir.

Yüksek Mahkeme istinaf mahkemelerinden gelen davalara bakar. İlk derece mahkemesi olarak yargılama yetkisi yoktur ve yalnız somut bir davanın ortaya çıkardığı hukuki sorunları inceleyebilir. Anayasaya aykırılık davaları da iptal davası yoluyla değil, def'i ya da itiraz yoluyla yüksek mahkeme önüne getirilebilir. Mahkeme, yasanın yanlış yorumlandığını ya da uygulandığını saptadığı durumlarda alt mahkeme kararını bozabilir.

Japurá Irmağı, Portekizce YAPURA. İspanyolca YUPURU. Kolombiya'da akarsu. Pasto'nun doğusundaki Orta Cordillera'dan doğar; burada Caquetá adıyla anılır. Genellikle doğu-güneydoğu doğrultusunda, ülkenin güneydoğu kesimindeki tropik yağmur ormanları içinden akar. Brezilya sınırında Apaporis Irmağını aldıktan sonra Japurá olarak anılmaya başlar ve Tefe'nin yukarısında, Amazon'un kolu olan Solimões Irmağına katılincaya kadar doğu yönünde ilerler. Caquetá Irmağı da içinde olmak üzere toplam uzunluğu yaklaşık 2.816 km'dir. Irmağın ağız kesiminde bir kanal şebekesi, mevsimlik göller ve büyükçe adalar yer alır. Akıntının çok güçlü olduğu ırmak, Brezilya kesiminde küçük kayıklarla ulaşılma elverişlidir.

Jaques-Dalcroze, Émile (d. 6 Temmuz 1865, Viyana - ö. 1 Temmuz 1950, Cenevre), müzik eğitiminde euritmik(*) sistemi kuran İsviçreli müzik öğretmeni ve besteci.

Gençliğinde kompozisyon öğrenimi gördü. 1892'de Cenevre Konservatuarı'nda armoni profesörü oldu. Profesyonel müzikçi yetiştirilmesinde uygulanan eğitim yöntemlerinin yenilenmesi gerektiği düşüncesiyle armoni öğretiminde alışılmış kuralların dışına çıktı ve müzik ritimlerinin beden hareketleriyle temsil edildiği ritimli eğitim sistemini geliştirdi. Yaklaşık 1905'te bu sistemi ilkökul öğrencilerine uyguladı; daha sonra da tartışmalı eğitim yöntemlerini İngiltere ve Avrupa'da tanıttı. 1910'da Almanya'da Hellerau'da ilk euritmik okulunu açtı; 1914'te Cenevre'de açtığı okulu ise ölümüne değin kendisi yönetti.

Euritmik, müzik ritimlerine dikkati artırmayı amaçlıyor ve ritim yardımıyla beyinle beden arasında hızlı ve düzenli bir iletişim kurmayı öngörüyordu. Jaques-Dalcroze'un öğrencileri nota değerlerini ayak ve vücut hareketleriyle, zaman değerlerini ise kol hareketleriyle göstermek üzere eğitiliyorlardı. Dalcroze'un yöntemi ya da bu yöntemin değiştirilmiş bir biçimi fug, senfoni ve operalarla anlatım derinliği kazandırmak amacıyla kullanıldı. Rudolf Laban, Mary Wigman, Hanya Holm, Marie Rambert, Kurt Jooss ve Uday Shankar gibi öğrencilerinin katkılarıyla 20. yüzyıl dansını da etkiledi.

Viyana'da Anton Bruckner ve Robert Fuchs, Paris'te Léo Delibes'in öğrencisi olan Jaques-Dalcroze, üç tane yaylı çalgı dörtlüsü ve iki keman konçertosunun yanı sıra çok sayıda piyano parçası besteledi. Popüler şarkılardan, çocuk rondolarından ve *chanson de geste*'lerden (*) yaptığı düzenlemeler okullarda euritmik eğitiminde kullanıldı. Kitapları *Méthode Jaques-Dalcroze* (1907-14, 5 bölüm; Dalcroze Yöntemi); *Eurhythmics, Art and Education* (1930; Euritmik, Sanat ve Eğitim) ve *Rhythm, Music and Education* (1922; Ritim, Müzik ve Eğitim) adlarıyla yayımlandı.

jarabe, Meksika'nın orta ve güney kesimleriyle Jalisco eyaletinde çiftler halinde yapılan halk dansı. Koloni döneminde İspanyol halk müziğiyle *seguidilla* ve *fandango* gibi danslardan gelişmiş, Meksika'nın çiftlerle yapılan güvercinlerin taklit edildiği yerel danslarından da etkilenmiştir. Dansta erkek

Jarabe, Diego Rivera'nın bir mozaikinden ayrıntı
Shostal - EB Inc

güçlü ve atılgan, kadın nazlı ve çekingendir. Bazı türlerinde erkek sombrerosunu yere atar, kadın da onun çevresinde dans eder. Müzik eski ezgilerin karışımıyla yapılmış geleneksel melodilerden oluşur. Dansın *jarabe topatito* (*topatito*: "Guadalajaralı") denen bir türü ülke dışında Meksika şapka dansı olarak yaygınlaşmıştır. Ayrıca *jarabe tehuano* ve *jarabe tlaxcalteco* gibi başka türleri de vardır.

Jardin des Plantes bak. Ulusal Doğa Tarihi Müzesi

jargon, değerli taşlardan zirkonun kırmızı, portakal ya da sarı renkli olmayan türlerinin ortak adı. Ayrıca bak. zirkon.

Jari Irmağı, Portekizce RIO JARI, JARY olarak da yazılır, Brezilya'nın kuzey kesiminde akarsu. Tumuc-Humac Dağlarının güney yamaçlarından doğar. Genellikle güneybatı doğrultusunda 560 km boyunca aktıktan sonra, Grande de Gurupá Adası'nın karşısındaki Bôca do Jari'de Amazon Irmağına katılır. Aşağı çığır ulaşımına elverişli olan ırmak, Pará eyaleti ile Amapá bölgesi arasındaki sınırı oluşturur. 1960'ların sonlarında ABD'li girişimci Daniel Ludwig, bölgedeki kereste, pirinç tarımı, büyükbaş hayvan ve boksit ile kaolin madencililiği potansiyelinden yararlanmak amacıyla Jari Vadisinde büyük ölçekli bir proje başlattı. Japonlar da aynı proje kapsamında 1970'lerin sonlarında ırmak üzerinden yüzen bir selüloz fabrikası kurdular.

Ayrıca kara ve demir yollarının inşa edildiği bölgede dört de kent kuruldu. 1980'lerin başında projenin uygulanmasında mali güçlüklerle karşılaşıldı. Brezilya hükümeti projeyi üstlendiyse de sonradan devredemedi.

Jarnach, Philipp (d. 26 Temmuz 1892, Noisy, Fransa - ö. 17 Aralık 1982, Börnsen, AFC), Alman besteci. Piyanist-besteci Ferruccio Busoni'nin izleyicisidir.

Tanınmış bir İspanyol heykelticinin oğluydu. Edouard Risler'den piyano, Paris'te Albert Lavignac'tan armoni dersleri aldı. 1915'te Zürich'te karşılaştığı Busoni'nin *Arlecchino* ve *Turandot* adlı operalarını piyanoya uyarladı. Opus 10 Yaylı Çalgılar Beşlisi'ni de onun etkisinde yazdı. 1927'de Köln Konservatuarı'nda kompozisyon profesörlüğüne atandı. 1931'de Alman vatanı, 1949'da Hamburg Konservatuarı yöneticisi oldu. Hindemith'inkileri andıran oda müziği yapıtları arasında eşiksiz keman için iki sonat ile Almanya'da besteci olarak ünlenmesini sağlayan Opus 16 Yaylı Çalgılar Beşlisi (1924) yer alır. Orkestra yapıtları arasında ise *Musik mit Mozart* (*Mozart'la Müzik*) ile *Morgenklangspiel* (*Sabah Ezgisi*) sayılabilir. Busoni'nin ölümünden sonra *Doktor Faust* adlı operasını Jarnach tamamlamıştır.

Jarnés (y Millán), Benjamín (d. 7 Ekim 1888, Codo - ö. 11 Ağustos 1949, Madrid, İspanya), İspanyol roman ve yaşamöyküsü yazarı.

Papazlık eğitimi gördükten sonra 1910'da orduya girdi ve Zaragoza Öğretmen Okulu'nda öğrenimini sürdürdü. 1917'de dergilerde yazılar yazmaya başladı. 1920'de ordudan ayrılarak Madrid'e yerleşti. İlk romanı *Mosén Pedro*'ydu (1924); ama kendisine ün kazandıran, ikinci romanı *El profesor inútil* (1926; Yararsız Öğretmen) oldu. Çok az öykülü anlatım içeren yapıt, gerçek ile gerçek olmayanı ayırt etmeyi beceremeyen bir öğretmenle ilgili bir dizi bölümden oluşur. Bir din okuluna gizlice sokulan erotik resim ve yazıların konu edildiği *El convidado de papel*'de de (1928; Kâğıttan Konuk) benzer motüflere rastlanır. Jarnés, 1929'da *La Gaceta Literaria*'nın yazı kadrosuna katıldıktan sonra yaşamöyküleri yazmaya başladı. Bu arada Ortega y Gasset'in çıkardığı *Revista de Occidente* adlı dergide de yazdı ve roman çalışmalarını sürdürdü. Gerçeküstücü *Teoría del zumbel* (1930; İlgeli Eğirme Kuramı), bu dönemde yazdığı romanlara örnektir. İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçi orduda sıhhiye subayı olarak görev yapan Jarnés, Cumhuriyetçilerin yenilgisinden sonra Meksika'ya kaçtı; orada bir yandan çeşitli yayınları yönetip öğretmenlik yaparken, bir yandan da roman yazmaya sürdürdü. Ama giderek yaşamöyküsü yazmaya yöneldi. Stefan Zweig, Miguel de Cervantes ve çeşitli Meksikalı edebiyatçıların yaşamöykülerini yazdı. Sağlığının bozulmasına karşın 1948'de İspanya'ya döndü ve orada Meksika'dan daha az tanıdığını gördü. Ama Franco'nun ölümünden (1975) sonra ülkesinde de ünü arttı.

Jarrell, Randall (d. 6 Mayıs 1914, Nashville, Tennessee - ö. 14 Ekim 1965, Chapel Hill, Kuzey Carolina, ABD), 1950'lerde Robert Frost, Walt Whitman ve William Carlos Williams gibi şairlerin yeniden ünlenmesini sağlayan ABD'li şair, romancı ve eleştirmen.

California ve Nashville'de büyüdü. Çocukluk, şiirlerinin ana temalarından biriydi. *The Lost World*'de (1965; Yitirilen Dünya) büyük ölçüde kendi çocukluğunu anlattı. 1938'de Vanderbilt Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmasını tamamladıktan sonra,

1939'a değin Gambier'da (Ohio) Kenyon College'da, 1939-42 arasında da Texas Üniversitesi'nde ders verdi. 1942'de hava kuvvetlerine katıldı ve ilk şiir kitabı *Blond for a Stranger*'i (Bir Yabancı İçin Kan) yayımladı. En iyi şiirlerinin çoğu, savaş sırasındaki deneyimlerine dayanan *Little Friend, Little Friend* (1945; Küçük Arkadaş, Küçük Arkadaş) ve *Losses* (1948; Kayıplar) adlı kitaplarında yer alır.

Jarrell 1946-47'de New York'ta Bronxville'deki Sarah Lawrence College'da, 1947'den bir trafik kazasında ölünceye değin de Greensboro'daki Kuzey Carolina Üniversitesi'nde ders verdi. Keskin bir taşlama niteliğindeki tek romanı *Pictures from an Institution* (1954; Bir Kurumdan Görüntüler) yenilikçi eğitim veren bir kız yüksek okulunu konu alıyordu. Jarrell'in eleştirileri ise *Poetry and the Age* (1953; Şiir ve Çağ), *A Sad Heart at the Supermarket* (1962; Supermarket'te Bir Yüreke Kırğını) ve ölümünden sonra *The Third Book of Criticism* (1969; Üçüncü Eleştiri Kitabı) adlı kitaplarda toplandı.

The Seven-League Crutches (1951), *The Woman at the Washington Zoo* (1960; Washington Hayvanat Bahçesi'ndeki Kadın) ve *The Lost World*'de toplanan son şiirleri, dönemin "akademik" şairlerinde az rastlanan bir duygusal anlatıma yer verir. Jarrell'in *Complete Poems*'i (Toplu Şiirler) 1969'da yayımlanmıştır.

Jarres Ovası (Fransızca "Kavanozlar Ovası"), Laos'un Xiangkhoang ilinde (*kho-ueng*), Xiangkhoang Platosunun çekirdeğini oluşturan parçalanmış düzlük. Sularını Mekong Irmağının (Menam Khong) güney yönünde akan Ngum Irmağı adlı kolu toplar. Dar ırmak vadilerinin yanı sıra 900-1.100 m arasında değişen kireçtaşı ve kumtaşı tepeleri kapsar; en yüksek noktasına (1.440 m) orta kesimde ulaşır. Adını, 19. yüzyılda Fransızlarca bölgede bulunan ve eskiden cenaze törenlerinde kullanılan, taştan oyulmuş antik kavanozlardan alır. 1960'lardaki iç savaş sırasında hareket üssü olarak stratejik bir önem kazandı. Daha sonra Pathet Lao kuvvetlerine karşı kullanılmak üzere bölgede birkaç havaalanı inşa edildi. Batıdaki Muang Souy 1969'un sonu ile 1970'in ilk ayları arasında üç kez el değiştirdi. 1969'da Kuzey Vietnam ve Lao Kraliyet Hükümeti kuvvetleri arasında çatışmalara ve şiddetli bombardımana sahne olan ovanın yaklaşık 17 bin mülteci başka bölgelere kaçtı. Ekonomik ve tarımsal açıdan fazla önemi olmayan Jarres Ovasının çayır ve çalılıklarla kaplı tepeleri ile vadilerinde Khmular ve Meolar (Hmonglar) geçimlik düzeyde tarım yapar.

Jarrett, Keith (d. 8 Mayıs 1945, Allentown, Pennsylvania, ABD), ABD'li caz piyanisti, besteci ve saksofoncu. 20. yüzyıl sonlarının en özgün ve en üretken caz sanatçılarından.

1960'ların sonlarında davulcu Art Blakey'nin ve saksofoncu Charles Lloyd'un, 1970'lerin başlarında da trompetçi Miles Davis'in topluluklarında çaldı. Daha sonra saksofoncu Dewey Redman, basçı Charlie Haden ve davulcu Paul Motian'dan oluşan kendi topluluğuyla çalıştı. Ünlü Norveçli saksofoncu Jan Garbarek'le birlikte dünyanın çeşitli yerlerinde konserler verdi ve plak doldurdu. Daha önceleri Batı müziğinde ve cazda pek kullanılmayan birçok teknik geliştirdi. Eşiksiz piyano doğaçlamalarından oluşan birkaç albüm yaptı. Bu çalışmalarında piyanodaki büyük ustalığını ortaya koyarak klasik resital piyanistleri gibi bir konser sanatçısı konumuna geldi.

Jarrett'in üslubu Maurice Ravel, Bill Evans, Ornette Coleman'in üsluplarıyla *gospel* müziğini(*) kaynaştıran benzersiz bir karışımdır. Caza özgü düzenli ritim duygusundan uzaklaşmış ve daha çok senfonik müziğin serbest akışlı ritmik üslubuna yaklaşan bir çizgide başarılı doğaçlamalar gerçekleştirmiştir. Piyano albümlerinin çoğu, önceden tasarlanmış tema ve armonilere bağlı kalmadan giriştiği uzun doğaçlamalardan oluşur. Birçok caz piyanisti üzerinde belirgin bir etkisi olan Jarrett ayrıca bakır üfleme çalgılar, yaylı çalgılar orkestrası ve cazda kullanılmayan başka çalgılar için senfonik üslupta parçalar bestelemiştir.

Jarrett çeşitli tarihlerde Uluslararası İstanbul Festivali'ne katılarak konserler vermiştir.

Jarring, Gunnar Valfrid (d. 1907, Brunnby), İsveçli Türkolog ve diplomat. Doğu Türkçesi üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

Lund Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1933-40 arasında bu üniversitede doçent olarak çalıştı. 1940'tan sonra Ankara, Tahran, Bağdat ve Addis Ababa büyükelçiliklerinde çeşitli görevlerde bulundu. 1948'de Hindistan'a büyükelçi atandı, bu görevine ek olarak Seylan (bugün Sri Lanka) İran, Irak ve Pakistan büyükelçiliklerini de üstlendi. İsveç'in Birleşmiş Milletler daimi temsilcisi (1956-58) ve Güvenlik Konseyi temsilcisi (1957-58) olarak görev yaptı. Daha sonra ABD ve SSCB büyükelçiliklerinde bulundu. İran, Afganistan ve Doğu Türkistan'da Türk dillerini inceledi.

Fin-Ugorlar, Tatarlar, Türkmenler, Özbekler ve Moğolca gibi konularda çeşitli makaleler yazan Jarring'in başlıca yapıtları arasında *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* (1933; Doğu Türkçesinin Sesbilgisi Üzerine Araştırmalar), *The Contest of the Fruits, An Eastern Turki Allegory* (1936; Meyvelerin Yarışması, Bir Doğu Türkçesi Alegorisi), *The Uzbek Dialect of Qilich (Russian Turkestan)* (1937; Rusya Türkistanı'nda Özbekçenin Kılıç Lehçesi), *Uzbek Text from Afghan Turkestan with Glossary* (1938; Afgan Türkistanı'ndan Özbekçe Metinler, Sözlüğü ile Birlikte), *Materials to the Knowledge of Eastern Turki* (1946-51, 4 cilt; Doğu Türkçesi Üzerine Malzemeler), *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* (1964; Doğu Türkçesi-İngilizce Lehçe Sözlüğü) sayılabilir.

Jarry, Alfred (d. 8 Eylül 1873, Laval - ö. 1 Kasım 1907, Paris, Fransa), uyumsuzluk tiyatrosunun(*) habercisi sayılan *Ubu roi* (1896; *Übü*, 1963) adlı oyunuyla tanınan yazar.

Yetenekli bir gençti. Ailesinden küçük bir miras kalınca, bununla yaşamak üzere 18 yaşında Paris'e gitti; edebiyat çevrelerine girdi ve yazmaya başladı. Bir süre sonra elindeki para tükenince başbozuk bir yaşama sürüklendi; gündelik gereksinimlerini kendini gülünç durumlara düşürerek karşılıyordu. Genç yaşta alkolik oldu ve tam bir sefalet içinde öldü.

10 Aralık 1896'da, Théâtre de l'Œuvre'da yönetmen A.-F.-M. Lugné-Poe'nun sahneye koduğu *Übü*'yü Jarry ilk kez 15 yaşındayken, kendini beğenmiş bir öğretmenini alaya almak amacıyla bazı okul arkadaşlarıyla birlikte bir skeç olarak hazırlamıştı. Oyunun başkışısı olan Polonya kralı Übü grotesk ve itici bir kişiliktir. İktidar hırsıyla otoritesini kötüye kullanıyor ve ne olduğu belirsiz ilkeler adına vahşet uygulayarak burjuvazinin budalalığını ve açgözlülüğünü simgeliyordu. Oyun ilk sahnelenişinde skandala yol açtı ve iki gece sonra sahneden

kaldırıldı. Bu talihsiz başlangıca yol açan bir neden de, *Übü*'nün oyunda özellikle bozarak kullandığı kaba ve uygunsuz sözcüklerin ve alaycı saçmalıklarla anlaşılmasız hale getirdiği konuşmasının izleyiciyi öfkelen-dirmesiydi. Jarry *Übü*'den sonra *Ubu enchainé*

Jarry, F. A. Cazals'ın bir çizimi, 1897
H. Roger - Viollet

(1900; Zincire Vurulmuş *Übü*) ve *Ubu sur la butte* (1901; *Übü Tepede*) gibi oyunlar yazdı. Bu üç oyun 1958'de Jean Vilar tarafından Théâtre National Populaire'de (TNP) sahnelendi. Jean-Louis Barrault da 1970'te, Jarry'nin yapıtlarından alınmış bölümlerden oluşan *Jarry sur la butte* (Jarry Tepede) adlı karma bir oyun sahneye koydu.

Jarry öykü, roman ve şiir de yayımlamıştı. Ama bu yapıtlarındaki parlak düş gücü ve nükte, genellikle tutarsızlığa, anlamsız ve çoğunlukla da eskatologya(*) düzeyinde bir simgecilige dönüşüyordu. Jarry "patafizik" adını verdiği bir saçmalık mantığı bulmuştu. Bu çizgi dışı, metafizik sistemi *Gestes et opinions du docteur Faustroll, pataphysicien* (1911; Patafizik Doktor Faustroll'un Davranış ve Görüşleri) başlıklı kitabında ortaya koydu.

Jarry'nin, *Übü*'de insanın kötülüğe ve akıldışılığa olan eğilimini anlatırken sergilediği destansı güzelliği, kalıcı bir etki bırakmıştır. İnsan doğasının grotesk ve şaşırtıcı yanını gülünç bir biçimde vurgulama çabası daha sonraki oyun yazarlarının benimsediği bir yaklaşım olmuş, dadacılık ve gerçeküstücülük akımlarının kurucuları da Jarry'yi kendileri için bir öncü olarak kabul etmişlerdir.

jarse örgü, triko yapımında uygulanan düz örgü yöntemi. Her ilmeğin, öteki ilmeklerin içinden geçirilerek ilmeği yüzeyinin sağına doğru çekilmesiyle elde edilir. İlmekler, trikonun yüzünde dik yollar oluşturarak yüzeye parlak bir görünüm kazandırır; arka yüzeye ise çapraz yollar bir görünüm kazanır.

Fantezi örgü yapımında kullanılan jarse örgü; elde şişle yapılabilirdiği gibi düz ve dairesel örgü makinelerinde de gerçekleştirilebilir. Bu yolla elde edilen trikolar öteki örgü türlerine oranla daha düz ve hafiftir, ayrıca enine daha çok esner. Jarse örgü özellikle iç çamaşın, çorap, tişört, eldiven ve süveter yapımında kullanılır.

Järta, Hans, asıl adı HANS HIERTA (d. 11 Şubat 1774, Husby - ö. 6 Nisan 1847, Uppsala, İsveç), İsveçli siyasal eylemci, yönetici ve yazar. İsveç kralı IV. Gustaf'ı deviren 1809 hükümet darbesinin önderlerinden biri ve 1809 tarihli İsveç anayasasının başta gelen yazarıdır.

1790'larda siyaset konusunda yazmaya başladı ve İsveç Parlamentosu'ndaki (*Riks-*

dag) soylular meclisinin sol kanat üyelerine katıldı. Fransız Devrimi'ne duyduğu yakınlıkla mutlakiyetçi İsveç rejimini protesto ederek 1800'de soyluluk unvanından vazgeçti ve adını Polonya olarak değiştirdi. "1809'cular" diye anılan bir grupla birlikte 13 Mart 1809'da başarıyla gerçekleştirilen hükümet darbesini hazırladı. Ama bu arada önceki radikal tutumu yumuşamıştı. Yeni anayasayı hazırlayacak kurulun başkanı olan Järta, güçlü bir monarşiyi ve soyluların ayrıcalıklarını koruyan, oy verme hakkından yoksun kır ve kent işçilerini göz ardı eden bir metnin yazımına katkıda bulundu. Birçok değişikliğe uğramış olmakla birlikte bugün de yürürlükte olan bu anayasa *Riksdag*'ı yeniden güçlü duruma getirdi.

Kopparberg valiliği sırasında (1812-22), 1820'lerde kaleme aldığı yazılarda ve devlet arşivlerinde yöneticilik yaptığı 1837-44 döneminde sürekli sağa kayan Järta, sonunda muhafazakârların önde gelen sözcülerinden biri oldu.

Jaruzelski, Wojciech Witold (d. 6 Temmuz 1923, Kurów, Polonya), 1981-89 arasında devlet başkanı, 1989-90'da cumhurbaşkanı olan Polonyalı komünist asker, devlet adamı.

Varşova'nın banliyölerinden Bielany'deki bir yüksekokulda öğrenim gördü. II. Dünya Savaşı başlayınca ailesiyle birlikte Kızıl Ordu'nun işgal ettiği bölgede kaldı. Tutsak olarak götürüldüğü Kazakistan'daki Karaganda kömür madenlerinde çalıştı. 1943'te SSCB'de oluşturulan Polonya ordusuna katıldı; daha sonra da Almanya'ya karşı yürütülen savaşta görev aldı.

Savaşın sonra Polonya Yüksek Piyade Okulu'nu, sonra da Genelkurmay Akademisi'ni parlak derecelerle bitirdi. 1947'de Polonya Birleşik İşçi Partisi'ne (PZPR) üye oldu. Ordu ve parti içinde sürekli yükseldi; silahlı kuvvetler merkezi siyasal kurul başkanlığı (1960-65), savunma bakanı yardımcılığı (1962-68) ve genelkurmay başkanlığı (1965-68) yaptı. Mart 1968'de savunma bakanlığına atandı. 1964'te PZPR'nin Merkez Komitesi, 1971'de ise Politbüro üyesi oldu; bu görevlere 1975 ve 1981'de yeniden seçildi.

Bu dönemde Dayanışma hareketinin gittikçe artan baskısı karşısında parti içinde beliren derin görüş ayrılıkları nedeniyle Merkez Komitesi, partinin parçalanmasını önleyecek ve partiyi içine düştüğü güç durumdan çıkararak eski konumuna kavuşturabilecek tek Politbüro üyesi olarak Jaruzelski'yi göreve getirdi. Böylece, Jaruzelski 11 Şubat 1981'de başbakan, 18 Ekim 1981'de de partinin birinci sekreteri seçildi. Savunma bakanlığı görevini de sürdüren Jaruzelski, Dayanışma hareketini bastırmak ve istikrarı sağlamak amacıyla 13 Aralık 1981'de sıkıyönetim ilan etti. Dayanışma önderleriyle siyasal muhalifleri kitle halinde tutuklattı. Temmuz 1983'te sıkıyönetimi kaldırıyorsa da, Polonya hükümeti ve parti içindeki güçlü konumunu sürdürdü. 1985'te başbakanlık görevini bırakarak Devlet Konseyi başkanlığını üstlendi.

Jaruzelski, durgunluk içindeki Polonya ekonomisini canlandırmakta, siyasal muhalefeti bastırmaktaki kadar başarılı olamadı. 1988'de tutum değiştirdi ve yasadışı ilan edilmiş Dayanışma'yla hükümet arasında görüşmelerin başlatılmasını onayladı. Bu görüşmeler Nisan 1989'da, Polonya'nın siyasal sisteminde kapsamlı reformlar yapılmasını, Dayanışma'nın yasallaşmasını, yenden düzenlenen parlamento için serbest

seçimlere gidilmesini ve o güne değin törensel bir konumu olan cumhurbaşkanlığının güçlü yürütme yetkileriyle donatılmasını öngören bir anlaşmayla sonuçlandı. Jaruzelski Temmuz 1989'da parlamento tarafından cumhurbaşkanı seçildi ve PZPR'deki bütün üst düzey görevlerinden çekildi. Aralık 1990'da Lech Wałęsa'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle, Jaruzelski komünistlerin elindeki son iktidar mevkiini de muhalefete bırakmış oldu.

Jarvis Adası, eskiden BUNKER, VOLUNTEER, JERVIS ya da BROOK ADASI, ABD'ye bağlı, tüzel kimlik kazanmamış atol. Büyük Okyanusun ortabatı kesimindeki Kuzey Line Adaları içindedir. Honolulu'nun 1.600 km güneybatısında yer alır. Yüzölçümü 4,1 km²'dir. Adayı ilk kez 1821'de, İngiliz gemisi "Eliza Francis" in kaptanı Brown gördü. ABD, Guano Yasası'na dayanarak 1856'da ada üzerinde hak iddia etti ve 1857-79 arasında adadaki guano yataklarını kullandı. İngiltere 1889'da adayı ilhak ettiyse de ticari olarak yararlanmadı. 1935'te ABD yeniden burada hak iddia etti ve ada 1936'da ABD İçişleri Bakanlığı'na bağlandı. Uluslararası Jeofizik Yılı'nda (IGY) (1957-58) burada çeşitli araştırma ve incelemeler yapıldı. Jarvis Adasında sürekli yaşayan yoktur.

jasana, *Charadriiformes* takımının *Jacani-dae* familyasından kıyıkuşlarının ortak adı. Tropik ve astropik bölgelerde yaşayan bu kuşlar yüzen bitkilerin üzerinde yürüyebilmelerini sağlayan uzun ve düz turnaklarıyla

Sülün kuyruklu jasan (*Hydrophasianus chirurgus*)
Peter Jackson - Bruce Coleman Inc

dikkat çeker. Bazı türlerin kanatlarında mahmuza benzer uzantılar vardır.

En iyi bilinen türleri arasında siyah ya da kıvılcımsı renkli Amerika jasanası (*Jacana spinosa*), Afrika jasanası (*Actophilornis africanus*), Avustralya'nın doğu kıyılarında ve Yeni Gine'de yaşayan *Irediparra gallinacea*, Hindistan ve Filipinler'de yaşayan, sülün kuyruklu jasan (*Hydrophasianus chirurgus*) sayılabilir. Genellikle siyah, sarı ve beyaz tüylerle alacalanan sülün kuyruklu jasanaların üreme mevsiminde uzun kuyruk tüyleri çıkar.

Jäschke, Gotthard (d. 8 Nisan 1894, Oberpeilau, Silezya - ö. 1984, Essen, Batı Almanya), Alman tarihçi ve Doğubilimci. Özellikle yakın dönem Türk siyasal tarihi konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

Moravya asıllı bir aileden gelen Jäschke dinsel bir çevrede yetişti. Ortaöğrenimini Berlin'de Lichterfelde'deki Schiller Gymnasium'unda tamamladı. 1914'te Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Semineri Türkçe Bölümü'nü bitirdi. I. Dünya Savaşı'na ka-

tıldı ve yaralandı; iyileştikten sonra devlet hizmetine girdi. 1917'de Greifswald Üniversitesi'nde hukuk doktoru oldu. Dışişleri Bakanlığı görevlisi olarak Türkiye'de bulundu (1918, 1924-26, 1927-31). Tiflis'te konsolos yardımcısı olarak görev yaptı (1926-27). 1931'de Berlin Doğu Dilleri Semineri'ne Türk dili profesörü olarak atandı. 1945'te emekliye ayrıldı. 1947'den ölümüne değin Münster Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. 1955'te Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Danışma Kurulu fahri üyeliği, 1959'da da Türk Tarih Kurumu onur üyeliği payeleri verilen Jäschke birçok kez Türk Tarih Kurumu kongrelerine katıldı ve bildiriler sundu. *Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi* (1939-41; 2 cilt), *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (1971), *Der Islam in der neuen Türkei* (1952; *Yeni Türkiye'de İslam*), 1972), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (1970-73, 2 cilt) Jäschke'nin Türkçede yayımlanmış yapıtlarıdır.

Jasmin, Jacques, asıl adı JACQUES BOÉ (d. 6 Mart 1798, Agen - ö. 4 Ekim 1864, Agen, Fransa), sıradan insanları ve yerleri dokunaklı dizelerle anlatmasıyla ünlü Fransız şair.

Yoksul bir terzinin oğluydu. Yaşamının büyük bölümünü Fransa'nın güneyindeki Agen'de berberlik ve perukçuluk yaparak geçirdi. İlk şiir kitabı *Charivari*'yi 1825'te yayımladı. Bunu ilki 1835'te yayımlanan dört ciltlik *Papillotos* izledi. *Papillotos* dikkatli bir Fransızca ile yazılmış birkaç şiirin yanında, Jasmin'in kendi lehçesi olan *langue d'oc* (Oksitan dili) ile yazdığı en iyi şiirlerini içeriyordu. Bu derlemeye yer alan "L'Abuglo de Castel-Culié" (Castel-Culié'nin Kör Kızı) adlı dokunaklı şiiri, Jasmin'in Toulouse ve Bordeaux'da halka açık şiir ve şarkı okuma seanslarına başlamasından sonra büyük ilgi topladı. Önemli şiirlerinden bazıları "Souvenirs" (1835; Anılar), "Franconnette" (1840), "Martha la folle" (1844; Saf Martha) ve "Les Deux Frères jumeaux" (1845; İkiz Kardeşler).

jasminum bak. yasemin

jasp, doğada yaygın olarak rastlanan, mat ve ince taneli bir silis minerali. Yoğunluğu yüksek bir çakmaktaşı türüdür. Çoğunlukla tuğla kırmızısı ile kahverengimsi kırmızı arasında değişen çeşitli renklerde bulunur. Rengini bileşimindeki hematitten alır; killi jaspın rengi sarımsı beyaz ya da gri, göttili jaspinki ise kahverengi ya da sarıdır. Çok eskiden beri mücevher yapımında ve bezeme işlerinde kullanılan jasp, donuk ve mat olmakla birlikte perdahlandığında daha parlak bir görünüm kazanır; öteki fiziksel

Gilroy'da bulunmuş bir jasp örneği, California
Ernst Javordy - EB Inc

özellikleri kuvarsinkine benzer (bak. silis mineralleri [tablo]).

Jaspın adı Kitabı Mukaddes'te (Çıkış 28:20; 39:13) Yehova yüksek rahiplerinin (*kohen gadol*) göğüs zırhlarını (*hoshen*) süsleyen 12 taştan biri olarak geçer. Eski-den beri tıbbi değerler atfedilen bu taşı takan kişinin midesinin güçleneceğine inanılırdı. En sık rastlandığı yerler olan Urallar, Kuzey Afrika, Sicilya ve Almanya'da, tortul kayalar ve başkalaşım kayaları içinde damarcıklar, derişikiler ve yerinde dönüşüm ürünleri halinde bulunur. Siyah jasp (ve siyah arduvaz) binlerce yıldan beri altın-gümüş alaşımlarındaki altın içeriğini saptamakta kullanılmıştır. Alaşımın mihenktaşı olarak bilinen taşın sürtülmesiyle oluşan renkli çizgiye bakılarak, malzemenin altın içeriği yüzde bir bölüm ölçeğine göre belirlenir.

Jaspar, Henri (d. 28 Temmuz 1870, Schaerbeek - ö. 15 Şubat 1939, Brüksel, Belçika), Belçikalı devlet adamı. I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış görüşmele-

Jaspar, Victor Rousseau'nun bir mermer büstü; Temsilciler Meclisi, Brüksel
A.C.L. Brüksel

rinde ülkesinin delegeleri arasında yer almış, başbakanlık döneminin (1926-31) başlarında ortaya çıkan ciddi bir mali krizi çözüme ulaştırmıştır.

Katolik Parti üyesi olarak siyasete atıldı. 1918'de iktisat bakanı oldu ve I. Dünya Savaşı sonrasında Belçika sanayisinin yeniden kuruluş çalışmalarında görev aldı. Dışişleri bakanıyken (1920-24), Belçika'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesini ve Lahey'deki Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nda (sonradan Uluslararası Adalet Divanı) temsil edilmesini sağladı. 1921'de, Belçika ile Luxemburg arasında gümrük birliği kurulmasında önemli rol oynadı. 1924'te Almanya'nın Müttefikler'e tazminat ödemesini sağlayan Dawes Planı görüşmelerine katıldı.

1926'da kurulan koalisyon hükümetine başkanlık eden Jaspar, maliye bakanı Émile Francqui'nin önerdiği bir dizi mali politikayı uygulamaya soktu. Amacı ekonomik krizi atlatmak olan bu girişim, paranın devalüe edilmesi, yeni vergiler konması, kamu borçlarının faizlerinin düşürülmesi, demiryollarının ulusallaştırılması ve kamu hizmetlerinin finansmanı gibi adımları içermekteydi. Bu önlemlerle canlanan ekonomi 1929 Büyük Buhalımı'yla yeniden gerileme dönemine girdi. Daha sonra maliye bakanı (1932-34) ve dışişleri bakanı (1934) olarak görev yapan Jaspar, 1939'da yeni bir hükümet kurmaya çağrıldıysa da bunun hemen ardından öldü.

Jasper (HATFIELDLI) bak. Bedford (Dükü), Jasper Tudor

Jasper Ulusal Parkı, Kanada'da, Alberta eyaletinin batı kesiminde park. Kayalık Dağların doğu yamaçlarında yer alır. Yöre-

nin doğal görünümünü ve yabanıl yaşamını korumak amacıyla 1907'de oluşturulmuştur. Athabasca Vadisi ve çevredeki dağlar da içinde olmak üzere 10.900 km²'lik bir alanı kaplar. Columbia Buz Alanının bir bölümü de parkın sınırları içindedir; buradaki buzlar eriyerek Atlas Okyanusu. Büyük Okyanus ve Kuzey Buz Denizine akan pek çok ırmağı besler. Çağlayanlar, göller, kanyonlar ve sıcak su kaynakları ile ilginç bir yöre oluşturan Jasper Ulusal Parkı'ndaki yabanıl hayvanlar arasında ayı, sığın, Ren geyiği ve puma yer alır. Kartal, atmaca ve öteki kuşların da yaşadığı parkta ayrıca balık üretilir.

Jaspers, Karl (Theodor) (d. 23 Şubat 1883, Oldenburg, Almanya - ö. 26 Şubat 1969, Basel, İsviçre), varoluşçuluğun önde gelen temsilcilerinden Alman filozof. Görüşlerini, insanın kendi varoluşunun dolaysız bilincine dayandırmış. Nazi iktidarının ve II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı karışıklıklara tepki niteliğindeki son dönem çalışmalarında dünya felsefesi adını verdiği yeni bir düşünce birliği oluşturmaya çalışmıştır.

Gençliği ve eğitimi. Saygın bir avukat babanın üç çocuğunun en büyüğüydü. Sağlıksız çocukluk yıllarında geçirdiği hastalıkların izlerini yetişkinliğinde de taşıdı ve bunlar zaman zaman çalışmalarını engelledi. Bağımsız kişiliğiyle tanınan Jaspers okuldaki ilk yıllarında fazla başarılı olamadı. Katı disipline gösterdiği tepki yüzünden okuldan atılmakla tehdit edildi. 1901'de Heidelberg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Ertesi yıl Münih'e gitti ve pek istekli olmadan hukuk öğrenimini sürdürdü. Bundan sonraki altı yılda Berlin, Göttingen ve Heidelberg üniversitelerinde tıp okudu. 1908'de hekimlik yapmak için gerekli devlet sınavını verdikten sonra, *Heimweh und Verbrechen* (Sıla Özlemi ve Suç) adlı tezini yazdı. Şubat 1909'da hekimlik yapmaya hak kazandı. Öğrencilik yıllarında tanıştığı Gertrud Mayer ile 1910'da evlendi.

Klinik psikiyatri araştırmaları. Jaspers 1909'da Heidelberg Üniversitesi Psikiyatri Kliniği'nde gönüllü araştırma asistanı oldu ve 1915'e değin burada kaldı. Kliniğin başında çok yetenekli bir asistan ekibi oluşturmuş bulunan ünlü nöropatolog Franz Nissl vardı. Jaspers'in kendine özgü yöntemlerle kendi istediği hastalar üzerinde çalışma isteği, ücretsiz çalışmaya razı olduğu için kabul edildi.

Jaspers araştırmalarına başladığında klinik psikiyatri deneysel temeli kabul edilen, ama sistematik bilgi çerçevesinden yoksun bir daldı. İnsan organizmasının akıl hastalarının davranışlarını etkileyebilecek farklı yönleri ve özellikleriyle ilgileniyordu. Bunlar anatomik, fizyolojik ve genetik etkilerden nörolojik, psikolojik ve sosyolojik etkilere kadar uzanıyordu. Bunların incelenme-

si insan davranışının anlaşılması ve açıklanmasına olanak sağlıyordu. Taniya büyük önem verilirdi, tedavi büyük ölçüde ihmal ediliyordu. Bu durumun farkında olan Jaspers psikopatolojiyi bir bilim olarak yerleştirmek için gereken koşullar üzerine düşünmeye başladı: Hastalık belirtilerini başka vakalarda da doğru tanıları kolaylaştıracak kadar iyi betimleyebilecek ve daha önce yürütülmüş araştırmaları temel alan bir dil oluşturulmalı, psikiyatrinin farklı alanlarına uygun düşen değişik yöntemler geliştirilmeliydi.

Jaspers fenomenolojinin yöntemlerini klinik psikiyatride uygulamayı denedi. Bu çabasındaki başarısıyla psikiyatride yeni gelişmelerin öncüsü olarak ünlendi. 1911'de, daha 28 yaşındayken ünlü yayıncı Ferdinand Springer'in isteği üzerine psikopatoloji konusunda bir ders kitabı yazmaya başladı ve *Allgemeine Psychopathologie*'yi (Genel Psikopatoloji) iki yılda tamamladı. Yapıtı, değişik psikiyatri yöntemlerine eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşıyor ve bu yöntemleri bir bütün içinde birleştirmeye çalışıyordu.

Felsefeye geçişi. Psikolojideki başarılarının sonucunda Jaspers 1913'te Heidelberg Üniversitesi'nde, psikoloji bölümünü de içeren Felsefe Fakültesi'ne girdi. Üniversitede hızla yükselerek 1916'da psikoloji doçenti, 1920'de felsefe doçenti, 1921'de felsefe profesörü oldu; 1922'de de felsefe bölümündeki ikinci bir kürsünün başına getirildi. Tıptan felsefeye geçişi bir ölçüde Tıp Fakültesi'nin bütün kadroları doluyken, Felsefe Fakültesi'nde bir deneysel psikologa gereksinim olması yüzündendi. Ama bu aynı zamanda Jaspers'in düşünsel gelişimine de uygun düşüyordu.

Jaspers 1919'da seminerlerinden bir bölümünü *Psychologie der Weltanschauungen* (Dünya Görüşleri Psikolojisi) adıyla yayımladı. Amacı felsefi bir yapıt sunmaktan çok, insanı psikolojik açıdan kavramanın sınırlarını belirlemektir. Gene de yapıtta felsefenin alanına çok yaklaşarak daha sonra temel felsefe yapıtlarında geliştirdiği ana konuların hepsine değindi. Felsefi bilginin meşru sınırlarını araştırarak felsefe ile bilimin ilişkisine açıklık getirmeye çalıştı. Bilimin, araştırma yöntemlerinin ilkelerine bağlı kalınarak elde edilen mutlak anlamda kesin ve evrensel düzeyde geçerli olguların bilgisini olduğunu düşünüyordu. Sosyolog ve tarihçi Max Weber'i izleyerek, bilimsel ilkelerin toplumsal ve beşerî bilimlere de uygulanabileceğini öne sürdü. Felsefeyi ise varlığın öznel bir yorumu olarak görüyor ve bu yorum kâhince bir esinlenmeye dayansa da evrensel geçerlilik taşıyan değer ölçülerini ve yaşam ilkelerini yerleştirmeye çalıştığını savunuyordu. Felsefeye ilgisi arttıkça Jaspers kâhince görünüm felsefedeki önemine duyduğu inançtan uzaklaştı. Bütün enerjisini bilimden bağımsız, ama dinsel inançların da yerini tutmayan bir felsefe geliştirmeye yöneltti. Sonuçta ortaya çıkan sistem, bilimi varsaymakla birlikte, insanın varoluşunun bütünlüğünü aydınlatma çabasıyla bilimin sınırlarını aşırıyordu. Jaspers'e göre insanın varoluşu yalnızca dünyada var olması değil, insanın olma özgürlüğü demektir. Kişinin kendisi olmasını, bu dünyada var olma özgürlüğünü gerçekleştirebileceğini gösteren bir işaret sayıyordu. Felsefenin görevi de düşünen ve var olan bireyin özgürlüğüne seslenmek ve bütün gerçekliğin merkezini oluşturan insanın varoluşu konusunda yoğunlaşmaktır.

1920'den 1930'a değin bu düşünceleri geliştiren Jaspers tanınmış bir felsefeci olan kayınbiraderi Ernst Mayer'le birlikte çalıştı. Gene bu yıllarda Martin Heideg-

ger'le kurduğu dostluk daha sonra karşılıklı yazışmalarla sürdü. 1930'ların başlarında çalışmalarının sonuçları ortaya çıkmaya başladı. *Die geistige Situation der Zeit*'i (1931; Çağın Tinsel Durumu) 1932'de varoluşçuluğun Almandaki en sistematik sunuluşu sayılan üç ciltlik *Philosophie* (Felsefe) ile Max Weber üzerine bir kitabı izledi.

Nazi yönetimiyle çatışması. Hitler'in 1933'te iktidara gelmesi, o güne değin Nasyonal Sosyalizmi ciddiye almayan Jaspers'i şaşırttı. Karısı Yahudi olduğundan devlet düşmanı ilan edildi. 1933'ten sonra üniversite kurullarından uzaklaştırıldı; ancak ders vermesine ve yazılarını yayımlamasına izin verildi. 1935'te ileride tamamlanacağı mantık çalışmasının *Vernunft und Existenz* (Us ve Varoluş) adlı ilk bölümü, 1936'da Nietzsche üzerine bir kitabı, 1937'de Descartes üzerine bir denemesi ve 1938'de mantık kitabının bir başka ön çalışması olan *Existenzphilosophie* (Varoluş Felsefesi) yayımlandı. Nazilerle işbirliğine yanaşmaması, profesörlük unvanının geri alınmasına ve yazılarına yayın yasağı konmasına yol açtı. Bu önlemlerle Almanya'da çalışamaz hale geldi.

Dostlarının yardımıyla bir başka ülkeye göç etme girişiminde bulundu. En sonunda 1942'de karısının Almanya'da kalması koşuluyla İsviçre'ye gitmesine izin verildi. Jaspers bu koşulu reddederek karısıyla birlikte kalmaya karar verdi. Bunun üzerine dostları karısını sakladılar. Tutuklanma durumunda karısıyla birlikte intihar etmeye karar veren Jaspers 1945'te güvenilir bir kaynaktan, 14 Nisan'da sınır dışı edileceğini öğrendi. Ama Heidelberg 30 Mart'ta Amerikalılar tarafından işgal edildi.

Yaşadığı olaylar Jaspers'in gittikçe içine kapanmasına neden oldu. İnsana ihanet eden bilimden ayrı, özgür, ama sorumluluk dolu bir bilgi arayışının doruk noktasını yansıtmaya amacıyla *Allgemeine Psychopathologie*'yi gözden geçirdi. Ayrıca, birinci bölümü usun ışığı ile dönemin usdışı öğretilerini aydınlatmayı amaçlayan *Von der Wahrheit* (Gerçeklik Üzerine) adlı mantık yapıtını tamamladı. Bu iki yapıt 1946 ve 1947'de basıldı.

Savaş sonrası yılları. Almanya'nın teslim olmasından sonra, Jaspers üniversiteyi yeniden inşa etmek ve halkın ahlaki ve siyasal yeniden doğuşuna yardımcı olmak görevleriyle karşı karşıya kaldı. Savaş sonrasında bütün enerjisini bu iki görevin yerine getirilmesi için harcadı. Üniversitelerin yeniden inşası konusundaki düşüncelerini *Die Idee der Universität* (1946; Üniversite Düşüncesi) adlı yapıtında topladı. Öğretim kadrosunun Nazilerden tam anlamıyla arındırılmasını istediye de Nazilerle işbirliği yapmayan çok az profesör olduğundan bu isteği gerçekleştiremedi. Siyasal içerikli yapıtlarının en iyilerinden olan *Die Schuldfrage*'de (1946; Suç Sorunu), savaş suçları ile insanlığa karşı suçların oluşmasında etkin rol alan herkesin ahlaki açıdan suçlu olduğunu, Almanya'nın ahlaki ve siyasal yeniden doğuşunun ise ulusal suçun kabul edilmesiyle gerçekleştirebileceğini öne sürdü. Buna karşılık Nazizmin kurbanları arasına girmemek için bu olayları edilgen olarak hoşgörenleri yalnızca siyasal açıdan sorumlu tuttu. Bu anlamda dönemi yaşayan herkes aynı sorumluluğu taşıyor, aynı suçu paylaşıyordu. Alman halkının içinde bulunduğu toplumsal çöküntüyü aşması, yerine gelişkin ve ahlaki açıdan sorumlu bir demokrasi kurması bu ortak suç ve sorumluluktan kaçmamakla

Jaspers, 1968
Herold Tappe - Etl Inc

mümkündü. Görüşleri fazla ilgi çekmeyen Jaspers yeniden düş kırıklığına uğradı. 1948 ilkbaharında İsviçre'nin Basel kentinde felsefe profesörlüğü görevini kabul etti. Görüşleri önemsenmezken Basel'e gitmesi çoğu Alman tarafından ihanet olarak değerlendirildi. Jaspers ise Basel'de yeniden felsefeye dönmeyi ve çalışmalarını gözden geçirmeyi umuyordu.

İletişim ve savaş alanındaki modern teknolojinin, insanlığı dünya birliği için mücadele etmeye zorladığı düşüncesi, bu gözden geçirme çalışmasını yönlendirdi. Dünya felsefesi olarak tanımladığı yeni düşüncesinin başlıca amacı özgür bir dünya düzenini olanaklı kılmaya katkıda bulunmaktır. Varoluş felsefesinden dünya felsefesine geçişi, değişik bir tür mantığın bütün insanlar arasında özgür iletişime olanak vereceği inancına dayanıyordu. Bu düşüncesini *Der philosophische Glaube* (1948; Felsefi İnanç) ve *Der philosophische Glaube angesichts der Offenbarung*'da (1962; Felsefi İnanç ve Vahiy) dile getirdi. Her türlü düşünce özünde inanca dayandığından, insanın felsefi düşüncüyü, bu dünyanın geçici nesneleriyle olan bağlarından kurtarması gerektiği sonucuna vardı. Soyut düşünceleri herkes için ortak anlam taşıyan nesneye dönüştüren metafizik ve din sistemlerinin görevinin mutlak dünyanın gizemli yazısını (*chiffreschrift*) çözmek olduğunu ileri sürdü. *Chiffre* aracılığıyla değişik düşünce sistemleri arasında iletişim kurulabilir, böylece çok daha geniş bir hoşgörü ortamı yaratılabilirdi. Dünya felsefe tarihine ayırdığı *Die grossen Philosophen*'de (1957, 2 cilt; Büyük Filozoflar) Jaspers geçmişin düşünceleriyle ne ölçüde iletişim kurulabileceğini araştırdı.

Jaspers ayrıca *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (1949; Tarihin Kökeni ve Hedefi) başlıklı bir dünya tarihi yazdı. Yapıtında bugünkü uygarlığın temellerinin yaratıldığı İÖ 800-200 arasındaki dönemi eksen olarak aldı. Bu çalışmanın yol açtığı sezgilerle *Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*'de (1953; Atom Bombası ve İnsanlığın Geleceği) dünyada siyasal bir birliğin kurulabileceğini belirtti. Bu siyasal dünya birliği mutlak egemenliğe değil, insanların özgürlük ve barış içinde birbirleriyle iletişim kurabilecekleri bir dünya konfederasyonuna yönelik olmalıydı.

Jaspers, bu görüşlerin etkisiyle yaşamının son yıllarında dünya ve Alman siyasetini yakından izledi. Bir süre sonra Almanya'da demokrasi çabalarının partiler arası bir ulusal oligarşiye dönüştüğünü düşünmeye başladı. *Wohin treibt die Bundesrepublik?* (1966; Federal Almanya Nereye Gidiyor?) adlı yapıtında bu eğilimi şiddetle eleştirdi. Kitap her görüşten Batı Alman siyasetçiler arasında huzursuzluğa yol açtı. Jaspers bu haksız tepkilere karşı 1967'de Alman pasaportunu geri vererek İsviçre uyruğuna geçti. 1969'da öldüğünde yayımlanmış 30 kitabı, ayrıca 30 bin sayfa el yazısı ve çok sayıda önemli mektubu vardı. 1968'de yayımladığı *Was ist Philosophie* adlı yapıtı *Felsefe Nedir?* (1986) başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Jastrun, Mieczysław (d. 29 Ekim 1903, Korolówka, Tarnopol yakınları, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 23 Şubat 1983, Varşova, Polonya), Polonyalı şair ve deneme yazarı.

Kraków Üniversitesi'nde Polonya edebiyatı üzerine doktora çalışması yaptı. İki dünya savaşı arasında yayımladığı bir düzine şiir kitabında, Skamander grubu şairlerinin taklitçiliğinden özgün, olgun ve biçim ustası bir şair olana değin geçirdiği evrim izlenebilir.

II. Dünya Savaşı boyunca Varşova'da gizlenen Jastrun'un bu dönemdeki şiirleri *Godzina strzeżenia* (1944; Karartma Saati) adıyla yayımlandı. 1956 sonrasında yazdığı ve *Gorący popiół* (1956; Sıcak Küller) ile *Genezy* (1959; Yaratılış) adıyla kitaplaştırdığı şiirleri ise en iyi ürünleri olarak kabul edilir. Jastrun ayrıca Adam Mickiewicz (1949) ve Jan Kochanowski (1954) gibi büyük Polonyalı şairlerin yaşamöykülerine dayanan romanlar da yazmıştır.

Jastrzebie-Zdrój, Polonya'nın güneybatı kesimindeki Katowice ilinde (*województwo*) kent Racibórz, Rybnik ve Katowice kentleriyle birlikte, Çek Cumhuriyeti'nin sanayi bölgesi Ostrava'ya komşu olan Yukarı Silezya topraklarında ikincil önemde bir sanayi alanı oluşturur. Iyotbromürlü suları sinir hastalıkları, romatizma ve kalp rahatsızlıklarının tedavisinde kullanılan bir ilıca olarak 1860'larda gelişti. 1963'te kent hakları kazandığında nüfusu 3 bindi. Yakınlarında bulunan büyük kömür yatakları 10 yıl içinde nüfusun büyük ölçüde artmasına neden oldu. Nüfus (1990 tah.) 102.600.

Jászberény, Macaristan'ın orta kesiminde kent. Jászberény ilçesinden (*járs*) yer almakla birlikte, bu ilçenin bağlı olduğu Szolnok ilinden (*megye*) yönetim açısından ayrıdır. Tisza (Tisa) Irmağının kolu olan Zagya Irmağının kıyısında bir ticaret merkezidir. Yüzyıllar boyunca yöre, Avrasya bozkırından gelerek 13. yüzyıl başlarında buraya yerleşen ve zaman içinde Kıpçaklarla karışan Yas (Jász) halklarının kültür, ticaret ve yönetim merkezi oldu. Bugün, adı "Jász" ile başlayan 10 büyük yerleşimin bulunduğu bölgenin tümüne birden Jászság denir. Yas halkları, askerlik hizmeti karşılığında, Macar kralı IV. Béla'dan (hd 1235-70) özel ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Leopold 1702'de bu ayrıcalıkları geçici olarak askıya aldı ve bölge topraklarını da Toton Şövalyeleri'ne sattı. Sonradan Yas ve Kıpçak halkları büyük bir fidiye karşılığında topraklarını geri aldılar ve 1876'ya değin yeniden eski ayrıcalıklarını elde ettiler. Kent hakkında iki ilginç efsane vardır. Bunlara göre kent, Hun imparatoru Attila'ya (ö. 453) başkentlik etmiştir ve Attila'nın altın, gümüş ve demirden yapılmış tabutu Zagya Irmağının dibinde yatmaktadır. Budapeşte'nin yaklaşık 65 km doğusunda bulunan kentin başlıca sanayi ürünleri takım tezgahları, buzdolabı, metal, mobilya, tekstil ve hazır gıdadır. Nüfus (1985 tah.) 31.000.

Jatropha, sutlegengiller (*Euphorbiaceae*) familyasından, 125 kadar sütümsü özsü içeren otsu bitki, çalı ve ağaç türünün

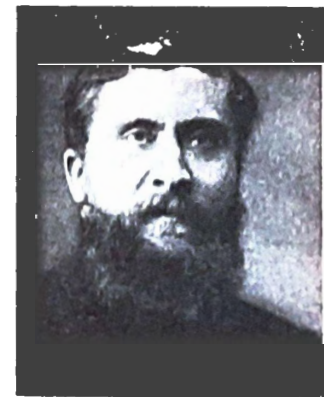
Jatropha integririma
Walter Dorn

oluşturduğu cins. Yenidünya ile Eskidünya'nın tropik kesimlerinde yaygındır. Bu bitkilerin birçoğu süs bitkisi olarak yetiştirilir; bazılarında yağ elde edilir. Anayurdu Guatemala ve Honduras olan tartogo (*J. podagrica*) garip görünüşlü bir bahçe bitkisidir; tabanda şişkinleşen kısa bir gövdesi, yılın büyük bir bölümünde açık kalan küçük kırmızı çiçeklerin oluşturduğu dik demetleri ve üç-beş loplu elsi yaprakları vardır. Güney Amerika kökenli *J. multifida*, 11 loba ayrılmış derin parçalı iri yapraklar ile mercan kırmızısı renginde küçük çiçek demetleri taşıyan, 3 m yüksekliğinde bir bitkidir. Küba'nın yerli bitkisi olan, yaklaşık 5 m boyundaki *J. integririma*'nın, tabanı keskince loplu yaprakları ve yıl boyunca açan koyu kırmızı renkli çiçek demetleri vardır. Texas'tan Orta Amerika'ya kadar uzanan kesimlerde yayılan *J. berlandieri*, uzun saplı mor çiçekler taşıyan, 30 cm boyunda, çokyillik bir bitkidir. *J. curcas* ise Meksika ile Orta Amerika arasında yayılan üç-beş loplu yaprakları ve sarımsı yeşil çiçekleri olan 6 m yüksekliğinde bir ağaçtır; tohumlarından yemeklik yağ ve sabun üretiminde yararlanılır; ayrıca müşil olarak kullanılır. Zehirli oldukları için çiğ olarak yenilemeyen bu tohumlar, ancak kavrulduktan sonra yenilebilir.

Jatropha'ya çok yakın cins olan *Cnidoscolus*, taçyaprakları bulunmayan, bunun yerine çanak yapraklarının taç görünümünü aldığı çiçekleriyle ayırt edilir.

Jaú, Brezilya'da São Paulo eyaletinin orta kesiminde kent. Tietê Irmağının kollarından Jaú Irmağının kıyısında, deniz düzeyinden 541 m yüksekte yer alır. 1866'da kent ve belediye merkezi yapılmıştır. Kentte yorede yetiştirilen kahve, *feijão* (fasulye), pamuk, pirinç, şeker kamışı ve çeşitli meyveler işlenir; ayakkabı, seramik ve elektrikli aletler üretilir. Ayrıca içki yapımı da önem taşır. Üretilen mallar kara, hava ve demir yoluyla 270 km güneydoğudaki eyalet merkezi São Paulo'ya ve komşu kentlere taşınır. Nüfus (1985 tah.) belediye, 92.547.

Jaurès, (Auguste-Marie-Joseph-)Jean (d. 3 Eylül 1859, Castres - ö. 31 Temmuz 1914, Paris, Fransa), Fransız sosyalist siya-

Jaurès
H. Roger-Vollet

set adamı. *L'Humanité* gazetesinin kurucuları arasında yer almış, Fransız Temsilciler Meclisi üyeliğinde (1885-89; 1893-98, 1902-14) bulunmuş ve çeşitli sosyalist grupları bir araya getiren İşçi Enternasyonalı Fransa Bölümü (SFIO) adlı partinin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Yoksul düşmüş bir tüccar ailesinden geliyordu. Ortaöğrenimi sırasında gösterdiği başarı sonucu, öğrenimini Paris'teki Yüksek Öğretmen Okulu'nda (Ecole Normale Supérieure) sürdürmesine olanak sağlayan bir burs kazandı. Okulu bitirdikten sonra 1881-

83 arasında Albi Lisesi'nde öğretmenlik, 1883-85 arasında da Toulouse Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı.

İnançlı bir cumhuriyetçi ve parlak bir hatip olan Jaurès, siyasete öğretmenlikten daha büyük bir ilgi duyuyordu. 1885'te Tarn bölgesinden milletvekili seçildi. Herhangi bir partiye bağlı olmadığı için de, Temsilciler Meclisi'nin ortasında yer alan sandalyelerden birinde oturmaya başladı. Bu dönemde varlıklı bir ailenin kızı olan Louise Bois'yla evlendi ve ondan iki çocuğu oldu.

1889 seçimlerinde yeniliğe uğrayan Jaurès, Toulouse Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliği görevine döndü ve 1891'de felsefe doktorasını tamamladı. 1892'de Carmaux'da grevci maden işçilerine destek verdi. 1893'te bu bölgeden yeniden milletvekili seçildi ve mecliste Alexandre Millerand önderliğindeki Bağımsız Sosyalistler grubuna katıldı. Birkaç yıl sonra patlak veren Dreyfus Olayı sırasında, vatana ihanetle suçlanarak kürek cezasına çarptırılan Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un yeniden yargılanmasını savunanlar arasında yer alması, bir sosyalistin hem subay, hem de orta sınıf üyesi olan birinden yana çıkmaması gerektiğine inanan Marksistlerin tepkilerine yol açtı. Jaurès'in Dreyfus'un yeniden yargılanıp itibarının iade edilmesini savunan *Les Preuves* (Kanıtlar) adlı kitabı, 1898 seçimlerini kaybetmesine yol açtı. Siyaset sahnesinden geçici olarak çekilen Jaurès, bu dönemde *Histoire Socialiste de la Révolution française* (1901-07; Sosyalist Açından Fransız Devrimi Tarihi) adlı kitabını yazmaya başladı. Marx, Plutarkhos ve Michelet'nin etkisi altında kaleme alınan bu çalışma, Fransız Devrimi üzerine yapılan çalışmalara yeni bir boyut kazandırdı.

Fransa'daki çeşitli sosyalist gruplar, Dreyfus Olayı konusundaki uyuşmazlıklarına karşın, bir süre sonra uzlaşmaya vararak 1899'da ilk birleşik kongrelerini yaptılar. Ama Millerand'ın, René Waldeck-Rousseau başkanlığındaki solcu hükümete katılmayı kabul etmesi sosyalist hareket içinde yeni bir bölünmeye yol açtı. Bu hükümetle işbirliği yapmayı reddeden ve sınıf savaşını savunan J. Guesde önderliğindeki sosyalistler Fransa Sosyalist Partisi çatısı altında toplanırken, devletle uzlaşmaya gidilmesini savunanlar Jaurès başkanlığındaki Fransız Sosyalist Partisi'ni kurdular. Bu dönemde Waldeck-Rousseau'nun reformi siyasetini destekleyen birçok makale yazan Jaurès, 1902'de yeniden milletvekili seçildikten sonra da Temsilciler Meclisi'nde sol bloğu desteklemeyi sürdürdü.

1904'te arkadaşlarıyla birlikte kurduğu *L'Humanité* gazetesinde demokratik sosyalizmi savunan yazılar yazdı. Aynı yıl II. Enternasyonal'in Amsterdam'da yapılan kongresinde sosyalistlerin burjuva hükümetlerine katılmanası kararı alındı. Jaurès'in de bu kararı benimsemesiyle sosyalistler arasındaki temel bölünme nedeni ortadan kalktı ve 1905'te iki sosyalist partinin birleşmesiyle İşçi Enternasyonal Fransa Bölümü (SFIO) adlı örgüt kuruldu. SFIO'nun güçlü muhalefeti hükümetin oteden beri yururluğa koymak istediği çeşitli reformları gerçekleştirmesini engelledi. Öte yandan Jaurès'in örgüt içindeki konumu gittikçe güçlendi ve SFIO'nun çoğunluğu I. Dünya Savaşı arifesinde Jaurès'in reformcu görüşlerini benimsedi.

II. Enternasyonal içinde Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) egemenliğini kırmaya çalışan Jaurès, 1907 Stuttgart Kongresi'nde bu partinin karşısına "savaş yerine ayaklanma" sloganıyla çıktı. Öte yandan "hakemlik ve uzlaşma yoluyla barış"ı sağlayacak bir sistemin benimsenmesi için müca-

dele etti ve "çatışmaların sınırlandırılması" için ihtiyatlı bir politika izlenmesini önerdi. Ayrıca uluslararası çatışmalara yol açabileceği gerekçesiyle, başta Fransa'nın Fas'ı işgali olmak üzere her türlü yayılmacılığa karşı çıktı.

Fransa-Rusya ittifakına karşı çıkan ve yalnızca Almanya'yı hedef aldığı için Fransa-İngiltere ittifakına da kuşkuyla bakan Jaurès, Fransız-Alman yakınlaşmasını savunmaya başladı. Ama Almanya, Fransa'nın geleneksel düşmanı olduğu için, bu tutumu Fransız milliyetçileri arasında nefret uyandırdı. Yaşamının sonuna değin Avrupa hükümetlerini bir dünya savaşı tehlikesine karşı önlemler almaya çağırarak Jaurès, Haziran 1914'te Arşidük Ferdinand'ın Sarajevo'da (Saraybosna) öldürülmesi üzerine patlak veren bunalımın barışçı yollardan çözülmesi için büyük çaba harcadı. ABD başkanı Woodrow Wilson'a, bu bunalımın çözümlüne yardımcı olması için çağrıda bulunmayı tasarladığı sırada fanatik milliyetçi bir genç tarafından öldürüldü.

Siyasal örgütlenme konusundaki yeteneklerinin yanı sıra, usta bir hatip ve yetkin bir araştırmacı olan Jaurès, siyaset yaşamı boyunca çok sayıda kitap ve makale yazmıştır. Başlıca yapıtları arasında *La Guerre franco-allemande 1870-1871* (1908; Fransız-Alman Savaşı 1870-1871) ile silahlanmış bir ulusun nasıl örgütleneceği konusunu ele aldığı *L'Armée nouvelle* (1910; Yeni Ordu) sayılabilir. Türkçede *Sosyalist Anlayış* (1966) ve *Seçme Yazılar* (1967) başlılarıyla yayımlanmış iki kitabı vardır.

Javanthropus, eskiden Solo insanına verilen cins adı; günümüzde yaygın biçimde *Homo erectus*'un bir alttürü olduğu kabul edilir. Ayrıca bak. Solo insanı.

Javari Irmağı, Portekizce RIO JAVARI, İspanyolca RIO YAVARI, Güney Amerika'da akarsu. Brezilya'nın Amazonas eyaleti ile Peru'nun Loreto yönetim bölgesi arasındaki sınırdan doğar. Kuzeydoğu doğrultusunda 870 km boyunca aktıktan sonra Brezilya'ya ait bir ıleri karakol olan Benjamin Constant yakınlarında Amazon Irmağına katılır. Sık tropik yağmur ormanları içinde dolambaçlı bir çığır izler. Hemen hemen kaynağına kadar ulaşımına elverişlidir.

Javier, Francisco bak. Xavier, Francis

Jawa Adası bak. Cava Adası

Jawa Barat bak. Batı Cava

Jawa insanı bak. Cava insanı

Jawa Tengah bak. Orta Cava

Jawa Timur bak. Doğu Cava

Jawara, Sir Dawda Kairaba (d. 16 Mayıs 1924, Barajally, MacCarthy Adası, Gambia), 1962-70 arasında başkanlık, ardından başkanlık görevini yürüten Gambialı devlet adamı.

Mande halkından bir tüccarın oğluydu. İlk eğitimini Metodist bir okulda aldı. Gana'daki Achimota College'in fen bolumunu 1948'de bitirdi. Daha sonra İskoçya'daki Glasgow Üniversitesi'nde veterinerlik eğitimi gördü ve 1953'te veteriner cerrah olarak mezun oldu. Gambia'ya dönüşünde İngiliz protektora yönetiminde görev aldı ve 1957'de baş veteriner oldu. Öteden beri siyasete duyduğu ilgiyle 1959'da Protektora Halk Partisi'ne katıldı. Bir süre sonra da adının İlerici Halk Partisi (PPP) biçiminde değiştirilmesini sağlayarak partinin liderliğini üstlendi. 1960 seçimlerinde yasama meclisine girdi ve eğitim bakanlığına getirildi.

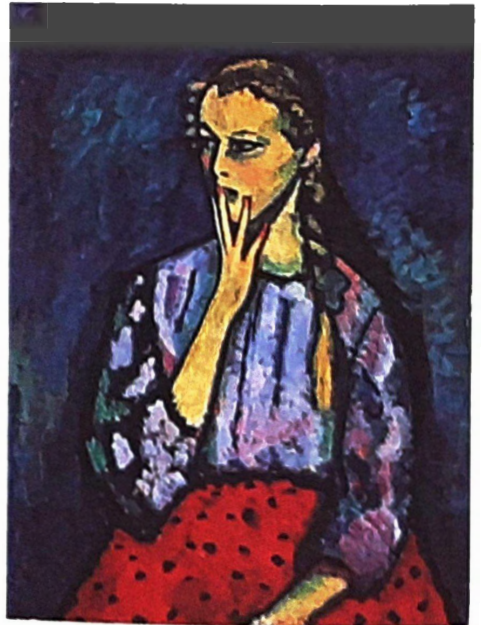
Ertesi yıl İngiliz yönetiminin ülkeyi yeni seçimlere gotürecek geçici başbakan olarak rakip bir Gambialı lideri seçmesi üzerine bakanlık görevinden istifa etti.

PPP'nin 1962 seçimlerini kazanması üzerine başbakan oldu. Üç yıl sonra ülkesinin İngiltere'den bağımsızlığını elde etmesini sağladı. Küçük bir ülke olan Gambia onun yönetimi altında Afrika'nın parlamenter demokrasisi başarıyla yürütebilen birkaç devleti arasında yer aldı. İktidardaki PPP bağımsızlığı izleyen dönemde bütünüyle özgür koşullarda yapılan seçimlerin (1966, 1972, 1977, 1982, 1987, 1992) hepsinden üstün çıktı. 1970'te Birleşik Krallık'ın Gambia üzerindeki simgesel hükümlerine son verilerek cumhuriyet yönetimi benimsendi. İngiltere kraliçesinden 1966'da "sir" unvanı almış olan Jawara, yeni düzenlemeyle birlikte yürütme gücünün başı durumuna gelen başkanlık görevini üstlendi.

Jawlensky, Alexey von (d. 13 Mart 1864, Torzhok, Iverai yakınları, Rus Çarlığı - o. 15 Mart 1941, Wiesbaden, Almanya), dışavurumcu portreleriyle tanınmış Rus ressamı. Daha sonra gizemli bir hava taşıyan soyut portre çalışmaları yapmıştır.

1889'da Rus Muhafız Birliği'ndeki görevini bırakarak, tarihse konuları işleyen ressam İlya Repin'in yanında çalışmaya başladı. 1896'da gerçekçilikte aradığını bulamayınca Münih'e taşındı. Orada, yaşamı boyunca etkisi altında kalacağı dışavurumcu ressam Wassily Kandinsky ile tanıştı. 1905'te Fransa'da fovist ressamı Henri Matisse'le birlikte çalıştı; onun canlı renklerle oluşturduğu düz renk alanlarından etkilendi.

Münih'e dönünce, dışavurumcu sanatçıların bir araya geldiği Yeni Sanatçılar Derneği'ne (NKV) katıldı. Ama, bu gruptan ayrılan Kandinsky'nin 1911'de kurduğu Der Blaue Reiter'e daha büyük bir yakınlık duyuyordu. Gruba resmen üye olmadıysa da, ilkelerini benimsedi ve sergilerine katıldı. Canlı fovist renkleri hızlı ve sert fırça vuruşlarıyla uygulayarak yoğun bir duygusalığa ulaştığı "Bayan Turandot" (1912, Andreas Jawlensky Koleksiyonu, Locarno, İsviçre) adlı çalışması Der Blaue Reiter'le ilişkisinin bir ürünüydü. I. Dünya Savaşı

"Kız Portresi", Alexey von Jawlensky'nin bir yağlıboya çalışması, 1909, Sanat Müzesi, Düsseldorf, Almanya

sırasında yaptığı "Çeşitlemeler" adlı bir dizi resimde yeni ve dingin bir hava egemendi. Aynı hava 1917'de yapmaya başladığı soyut portrelerinde doruğuna ulaştı. "Gecece Bakış" (1923, Philadelphia Sanat Müzesi) adlı resmindeki cepheden betimleme yöntemi ve yoğun gizemli hava, Rus ikonlarını anımsatır. Jawlensky 1924'te Kandinsky, Paul Klee ve Lyonel Feininger ile birlikte Der Blaue Vier (Mavi Dörtlü) adını alan kısa ömürlü bir grup kurmuş, ama 1929'da hastalanarak resmi bırakmak zorunda kalmıştır.

Jaworzno, Polonya'nın ortagüney kesimindeki Katowice ilinde (*województwo*) kent. Yörede zengin çinko, kurşun ve kömür yatakları bulunması sonucunda 18. yüzyılda kuruldu. Yukarı Silezya'nın doğu kesiminde önemli bir kömür madenciligi ve sanayi kentidir. Jaworzno'da bir seramik fırını ile çimento fabrikasının yanı sıra büyük kimya tesisleri ve üç büyük elektrik santrali yer alır. Nüfus (1987 tah.) 96.800.

Jay, John (d. 12 Aralık 1745, New York kenti - ö. 17 Mayıs 1829, Bedford, New York, ABD), ABD'nin kurucularından hukukçu ve diplomat. ABD Yüksek Mahkemesi'nin ilk başyargıcı olduğu 1789-95 arası dönemde emsal niteliğinde kararlar almış; Büyük Britanya ile yapılan Jay Antlaşması'nın(*) görüşmelerine katılmıştır.

New York'ta avukat olarak çalıştığı dönemde kolonilerin Büyük Britanya'dan kopmasından hoşnutsuzluk duyuyor, bağımsızlığın şiddet ve başıboşluğu beraberinde getirmesinden korkuyordu. Ama Bağımsızlık Savaşı başladığında bu mücadeleyi içtenlikle destekledi. Philadelphia'da yapılan Birinci Kıta Kongresi'ne (1774) katılarak kolonilerin taleplerini dile getiren *The Address to the People of Great Britain* (Büyük Britanya Halkına Sesleniş) adlı bildirinin taslağını hazırladı. Eyalet Kongresi üyesi olduğu New York'ta, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin onaylanması (1776) için destek sağladı. Ertesi yıl New York'un ilk anayasa taslağının hazırlanmasına katkıda bulundu; eyaletin ilk başyargıcı seçildi ve 1778'de Kıta Kongresi başkanlığına getirildi.

1779'da, Bağımsızlık Savaşı'na açık destek vermiş olan İspanya'ya tam yetkili elçi atandı. Borç bulma ve Mississippi Irmağına giriş hakkı elde etme görevinde başarılı olmadı ve Mayıs 1782'de, Benjamin Franklin'le birlikte Büyük Britanya ile barış görüşmelerini yürütmek üzere Paris'e gönderildi. İngilizlerle yaptığı gizli görüşmelerde son derece avantajlı koşullar elde etti; bunlar, savaşı sona erdiren Paris Antlaşması'nda (3 Eylül 1783) eksiksiz biçimde yer aldı.

Jay, yurtdışından döndüğünde Kongre'nin kendisini dışişleri bakanlığına (1784-90) getirmiş olduğunu öğrendi. Ama görevi sırasında yetkilerinin sınırlanmasından rahatsız oldu. Ulusun, Konfederasyon Maddeleri ile sağlanandan çok daha güçlü bir merkezi yönetime gereksinme duyduğu kanısına vardı; böylece 1787'de çerçevesi çizilen yeni federal anayasanın onaylanması için mücadeleye başladı. *The Federalist*'te, Alexander Hamilton ve James Madison ile birlikte Publius imzasıyla yayımlandığı beş makalede yeni yönetimi yapısını savundu. 1789'da Başkan George Washington tarafından ülkenin ilk başyargıcı olarak atandı ve bu görevdeyken, henüz kuruluş yıllarında olan Yüksek Mahkeme'nin çalışma yöntemlerinin biçimlendirilmesine katkıda bulundu. Eyaletlerin federal hükumete bağlı olduğu

kararıyla sonuçlanan Chisholm-Georgia Davası özellikle önemlidir. Bu karara karşı gösterilen tepkiler sonucunda Anayasanın 11. Ek Maddesi çıkartılarak, yurttaşların eyaletler aleyhine açtığı davalarda federal mahkemeler yetkisz kılındı.

1794'te Başkan Washington, uzun süredir çözümsüz kalan anlaşmazlıklardan dolayı çıkabilecek bir savaşı önlemesi için Jay'ı özel görevle Büyük Britanya'ya gönderdi. Ama orada sonuçlandırdığı Jay Antlaşması (19 Kasım) ABD'de Jefferson yanlısı Cumhuriyetçilerin şiddetli protestolarına yol açtı ve Britanya yanlısı Federalistlerin ihaneti olarak nitelendi. Böylece, bir zamanlar Washington'ın yerine geçebilecek kişi olarak düşünülen Jay başkanlık şansını yitirdi. Gene de 1795'te Federalistlerce New York valiliğine seçildi. 1801'de bu görevinden istifa ederek çiftliğine çekildi.

Jay Antlaşması, ABD ile Büyük Britanya arasında 19 Kasım 1794'te yapılan antlaşma. İki ülke arasındaki çatışmayı yumuşatmış, ABD'ye sağlam bir ulusal ekonomi kurmak için gerekli temeli sağlamış ve bu ülkenin ticari gelişimini güvence altına almıştır.

ABD'li Federalist liderler, Büyük Britanya ile ülkeleri arasındaki çatışmanın savaşa yol açacağı kaygısıyla görüşmeler başlattılar. ABD'yi kaygılandıran temel konuları kabul eden Büyük Britanya, 1 Haziran 1796'ya değin Kuzeybatı Toprakları'nı boşaltmayı, ABD'nin gemi taşımacılığına verdiği zararları karşılamayı, ABD'nin ticaretine karşı yürüttüğü ayrımcılık politikasına son vermeyi ve İngiltere ile Doğu Hint Adalarında ABD'ye ticari ayrıcalıklar tanımayı kabul etti. İngiltere dışişleri bakanı Lord Grenville ile ABD'nin olağanüstü temsilcisi Başyargıç John Jay tarafından imzalanan antlaşmaya göre Mississippi Irmağı her iki ülkeye de açık olacak; ABD, İngiltere'nin düşmanlarına ait silahlı özel gemilere limanlarında barınma olanağı tanımayacak; Amerikalılar, Bağımsızlık Savaşı'ndan önce İngiliz tüccarlardan aldıkları borçları ödeyecek ve Kuzey Amerika'da ABD ile Büyük Britanya'ya bağlı topraklar arasındaki sınırların saptanması için ortak komisyonlar kurulacaktı.

Batı Hint Adaları ile yapılacak ticarete ilişkin madde dışında, her iki ülke de antlaşmayı Şubat 1796'ya değin onayladı. O sırada İngiltere ile savaş halinde olan Fransa, antlaşmayı, ABD ile 1778'de yaptığı ticaret antlaşmasının ihlali olarak yorumladı. Bunun sonucunda da ABD kıyılarına saldırılar düzenlemeye başladı ve resmen savaş ilan edilmese de 1798-1800 arasında çeşitli çarpışmalar oldu. Jay Antlaşması'yla kurulan komisyonlar ise hakem yöntemine büyük bir önem kazandırdı. Bu antlaşma, çağdaş uluslararası hukukta genellikle hakem yönteminin başlangıcı olarak kabul edilir.

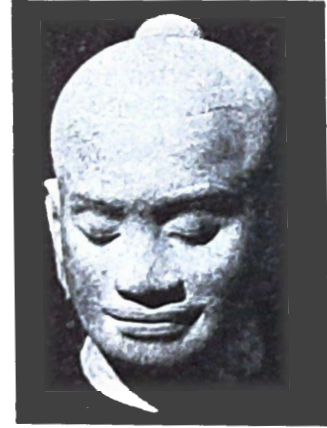
Jaya Tepesi, GUNUNG CARSTENZ CARSTENZ DAGI ya da JAYA DAGI olarak da bilinir, Endonezya dilinde PUNCAK JAYA, eskiden PUNDJAK SUKARNO, Yeni Gine'deki en yüksek doruk. Adanın ortabati kesimindeki dağlık bölgede yer alan Sudirman Sıradaglarındadır. Yeni Gine'nin Endonezya'ya ait Batı Irian (Irian Jaya) adlı bölümünde yer alan Ngga Palu (5 030 m) Büyük Okyanusun güneybatısındaki en yüksek noktadır ve yeryüzündeki adalarda bulunan dorukların en yükseğidir. Ngga Pilimsit'ten (eskiden Idenburg Dağı) başlayıp doğu yönünde 13 km boyunca uzanan, buzul kaplı bir sırtın sona erdiği noktada bulunur. Kuzey ve güney yamaçlarında yaklaşık 3.400 m boyunca keskin bir iniş görülen sırtta, buzdan

olmuş büyük duvarlar vardır. Jaya Tepesindeki kar örtüsüne ilk olarak, Hollandalı kâşif Hendrik A. Lorrentz ulaşmış (1909), doruğuna ise 1962'de, Avusturyalı dağcı Heinrich Harrer öncülüğünde bir keşif grubu tırmanmıştır.

Jayavarman II, ös PARAMESVARA (Yüce Tanrı) (d. y. 770 - ö. 850, Hariharalaya, Kamboçya), Khmer (Kamboçya) İmparatorluğu'nun kurucusu. Angkor dönemi (802-1431) hükümdarlarının en önemlilerindenidir. Kamboçya hükümdarlarına tanrısal bir nitelik kazandırmış, *devaraca*(*) (tanrı-kral) kültürünü resmi devlet dini haline getirmiş ve eski Çenla Krallığı'nı topraklarına katıp genişleterek Khmer İmparatorluğu'na dönüştürmüştür.

Khmer soyundan geldiği sanılan Jayavarman, yaklaşık 800'de, sürgünde ya da tutsak olarak yaşadığı Cava Adasından dönerek tahta çıktı. Bağımlı bir hükümdar olarak kalmak istemediğinden, 802'de Cavalara savaş açtı ve Khmerlerin bağımsızlığını ilan etti. Aynı zamanda, Hindu ayinleriyle *devaraca* kültürünü kurdu. Önce Kämpóng (Kompson) Cham'ın doğusundaki Mekong Irmağının aşağı kesiminde yer alan Indrapura'yı, ardından daha kuzeyde, bugünkü Siém-réab'ın güneydoğusunda bulunan Hariharalaya'yı başkent yaptı. Tónlé Sab'in (Büyük Göl) tam kuzeyinde yer alan ve Angkor'a da fazla uzak olmayan son imparatorluk başkenti Mahendraparvata ise, 600 yıl boyunca bu konumunu korudu.

Jayavarman VII (d. y. 1120/25 - ö. y. 1215/19), Angkor'daki Khmer (Kamboçya) İmparatorluğu'nun en güçlü hükümdarlarından (1181 - y. 1215) biri. İmparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştırmış ve kapsamlı

VII Jayavarman, Preah Khan'da bulunmuş kurtaşı bir heykel. Kampong Svay Kamboçya, 12 yy. Ulusal Müze Phnom Penh. Müzenin fotoğrafları: 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

bir inşaat programı başlatarak, aralarında Angkor Thom'un da bulunduğu pek çok tapınak, yol, han ve hastane yaptırmıştır. II Dharanindravarman'ın (hd 1150-60) oğluydu. Çocukluğuna ve gençliğine ilişkin hemen hiç bilgi yoksa da, 30-40 yaşları arasındayken, bugünkü Vietnam'ın orta kesiminde bulunan Çampa'da komşu bir hükümdarlığa yerleştiği bilinmektedir. Başlı olduğu, Çampa'daki bir sefere katılmıştı. Kardeşi (ya da bir olasılıkla kuzeni) II Yaşovarman (hd 1160-66) tahta çıktığında da orada kalmayı yeğledi ve ancak saraydaki ayaklanma hazırlıklarını öğrenince Kamboçya'ya döndü. Ama Angkor'a vardığında çok geç kalmıştı. Yaşovarman'ın öldürülmesini ve isyancı Tribhuvanadityavarman'ın (hd 1166-77) tahta çıkmasını onlemedi. Gene de ülkesinde kalarak, tahtı ele geçirmek için uygun bir fırsat kollamaya karar verdi.

On iki yıl kadar sonra, artık 60'ına yaklaştığında Çamların ülkeyi işgal etmesiyle bu fırsat doğdu. İşgal sonucu Tribhuvanadityavarman tahttan ayrılmak zorunda kaldı. Angkor yağmalandı ve yabancıların yönetimine girdi. Bağımsızlık mücadelesine başlayan Jayavarman, beş yıldan kısa bir sürede işgalcileri topraklarından atarak tüm Kamboçyalı rakipleri üzerinde egemenlik kurmayı başardı. Sonunda 1181'de, yeniden kurulan Khmer İmparatorluğu'nun hükümdarı oldu. Otuz yılı aşkın parlak hükümdarlık döneminde, imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaşmasını sağladı.

Hükümdarlığı sırasında askeri etkinliklerini sürdürerek Çampa, Laos'un güneyi ve Malakka Yarımadası ile Birmanya'nın (bugün Myanmar) bazı bölgelerinde denetim kurdu. Ama gücünü ve örgütçü yeteneğini giderek dinsel ya da hem dinsel, hem siyasal anlam taşıyan ve bazıları kendinden önceki hükümdarlarca başlatılan inşaat projelerinin gerçekleştirilmesi üzerinde yoğunlaştırdı. Yaptırdığı sayısız görkemli tapınak arasında, Mahayana Budacılığı ile hükümdarlık kültürünün başlıca merkezlerinden olan ve kendi anıtmezarını da içeren, piramit biçimli Bayon; annesi ve babası için Mahayana tarzında yaptırdığı tapınaklar ve Jayavarman'ı Buda'ya özgü niteliklerle gösteren Bayon'daki heykelin küçültülmüş kopyalarının bulunduğu bir dizi yerel tapınak sayılabilir.

Bugün Angkor Thom adıyla bilinen Angkor kentini de yeniden inşa ettiren Jayavarman, Bayon ile hükümdarlık sarayından başlayarak, ülkenin uzak bölgelerine ulaşan yol ağını onartıp genişletti. Ayrıca bu yollar boyunca uzanan 100'den çok han ve hükümdarlığın tüm topraklarında 100'den çok hastane yaptırdı. Hastaneler, Büyük İyileştirici Buda, Baisacyaguru Vaiduryaprabha'nın koruması altındaydı.

VII Jayavarman'ın, Angkor Krallığı'nın tarihinde taşıdığı öneme karşın, sonraki dönemlere ait Kamboçya vakayinamelerinde adı geçmez. Ama günümüzdeki arkeolojik araştırmalar hükümdarlığına ilişkin yaygın ilgi uyandırmış ve bir tür örnek ulusal kahraman durumuna gelmesini sağlamıştır. Jayavarman'ın bir yandan gücünü Budacılıktan alan, halkın ruhsal ve maddi gereksinimlerine hizmet etmeye adanmış bir refah devleti kurduğu ileri sürülürken, öte yandan maddi kaynaklar ve insan gücü üzerindeki sınırsız isteklerinin, hükümdarlığın, sonunda eski görkemini yitirerek çökmesinde önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır.

jazz-rock, 1970'lerde ortaya çıkan ve kısa sürede çok tutulan caz uslubu *Jazz-rock*'ta modern cazın solo doğaçlamasına bas çalgıları, davul çeşitlemeleri ve *rock* çalgıları eşlik eder, daha çok elektronik çalgılar ve dans ritimleri ağırlık kazanır. Temel üslupları ne olursa olsun, çeşitli caz müzikerleri repertuarlarında *jazz-rock*'a da yer vermişlerdir. Ama bu alanın özgün tarzlarını yaratırlar, 1970'lerden önce de caza önemli katkıları olmuş birkaç sanatçıdır. Bunların en ünlüleri Miles Davis'le birlikte çalışmış piyanist-besteciler Herbie Hancock, Chick Corea ve Joe Zawinul ile saksofoncu-besteci Wayne Shorter ve gitarci John McLaughlin'dir.

Jazz-rock, 1940'ların ortalarında sona eren *swing* döneminden bu yana en geniş dinleyici kitlesine ulaşan caz tarzıdır. *Swing* döneminin büyük orkestralarında olduğu gibi, *jazz-rock*'ta da en çok beğenilenler doğaçlamaya en az yer veren topluluklar olmuştur. Plak satışları, caz piyasasıyla sınırlı kalmayıp popüler müzik piyasasına da ulaş-

mıştır. *Jazz-rock*, John Coltrane'in üslubunun yanı sıra, modern konser müziği ve *rock*'tan beslenen yeni bir müzik dağarcığı yaratmıştır.

Jdanov *bak.* Mariupol

Jdanov, Andrey Aleksandroviç (d. 26 Şubat 1896, Mariupol [sonradan Jdanov], Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 31 Ağustos 1948, Moskova, SSCB). Sovyet devlet adamı ve parti görevlisi. Stalin döneminde izlenen resmi kültür politikasının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

1915'te Bolşeviklere katıldı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra parti içinde hızla yükselerek Leningrad parti örgütünün önde gelen adları arasına girdi. 1939'da Politburo üyesi oldu. 1941-44 arasındaki Alman kuşatması sırasında Leningrad (bugün Petersburg) savunmasına önderlik etti. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Stalin ve Molotov'dan sonra partinin üçüncü sekreterliğine yükseltildi (1946). Bu görevi sırasında Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) Merkez Komitesi'nin 1946'daki bir toplantısında onaylanarak yürürlüğe giren SSCB'nin savaş sonrası resmi kültür politikasını belirledi. 1947'de Kominform'un(*) kuruluşunda görev aldı.

1948'de ölen Jdanov'un ölüm nedeni henüz açıklığa kavuşmamıştır. Ama olaydan kısa süre sonra, çoğunluğunu çalışma arkadaşlarının ve yardımcılarının oluşturduğu 2 bine yakın kişinin görevlerinden uzaklaştırılması (*bak.* Leningrad Olayı), G. M. Malenkov ve L. P. Bera'nın düzenlediği sanılan bir temizlik hareketinin kurbanı olduğu görüşünü güçlendirmektedir. 1953'teki "Doktorlar Komplosu" sırasında tıbbi bir cinayete kurban gittiği ileri sürüldüyse de, bu iddia sonradan geri alınmıştır.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin kültür politikası olan Jdanovculuk, sanat etkinlikleri üzerinde daha sıkı bir devlet denetimi kurulmasını, sanat ve kültür ürünlerinde Batı karşıtlığının daha fazla vurgulanmasını ve Sovyet kültürünün "Batıyı körü körüne izlemek"ten kurtarılmasını amaçlıyordu. Başlangıçta edebiyat alanında uygulanan politika, çok geçmeden öteki sanat dallarına da yayıldı ve yavaş yavaş felsefe, biyoloji, tıp ve öteki bilimleri de kapsayarak düşünüşünün bütün alanlarını etkisi altına aldı. Jdanovculuğun saldırılarına hedef olan ilk kurumlar, Sovyet Yazarlar Birliği'nden atılan şair Anna Ahmatova'nın ve mizah yazarı Mihail Zoghenko'nun "apolitik, burjuva ve bireyci" yapıtlarını yayımlamış olan *Zvezda* ve *Leningrad* adlı edebiyat dergileri oldu. Ardından Yazarlar Birliği'nde kapsamlı bir yeniden örgütlenmeye gidildi.

Kampanyanın hızlanmasına bağlı olarak, kozmopolitliğin ve Batıcılığın Sovyet yaşamı üzerindeki izlerini yok etmeye yönelik çabalar da yoğunlaştı. Eski eleştirmenler ve edebiyat tarihçileri Rus klasiklerinin Rousseau, Molière, Byron ya da Dickens'dan etkilendiğini one sürdükleri için şiddetle suçlanırken, Batı'da geliştirilen bilimsel kuramların ve buluşların Rusya kökenli olduğu one sürüldü "Kozmopolitler"e karşı yürütülen bu kampanya giderek Yahudi karşıtı özellikler kazanarak 1953'te Stalin'in ölümüne değin sürdü.

Jean I-XXIII (papalar) *bak.* Johannes I-XXIII

Jean I, YETİM DOĞAN JEAN olarak da bilinir, Fransızca JEAN LE POSTHUME (d. 15 Kasım 1316 - ö. 19/20 Kasım 1316, Paris, Fransa), Fransa kralı. Fransa kralı X. Louis'yle ikinci karısı Macaristanlı Clémence'in oğlu-

dur. Babasının ölümünden sonra dünyaya geldiği için "Yetim Doğan Jean" adıyla anılır. Doğduktan birkaç gün sonra öldüğü halde Fransa kralları arasında sayılır.

V. Philippe adıyla yerine geçen amcası, Jean'ı öldürtmekle ya da ölü bir çocukla değiştirmekle suçlanmış, ama bu iddia kanıtlanamamıştır. 1358'de Floransa'da Gian-nino adında bir, Clémence'in yeğeni olan Macaristan kralı I. Lajos'u kendisinin gerçek I. Jean olduğuna inandırmış, ama iddiasına destek bulamadan 1363'te Napoli'de hapishanede ölmüştür.

Jean II, lakabı İYİ JEAN, Fransızca JEAN LE BON (d. 16 Nisan 1319, Le Mans yakınları, Fransa - ö. 8 Nisan 1364, Londra, İngiltere), 1350-64 arasında Fransa kralı. 19 Eylül 1356'da Poitiers Çarpışması'nda İngilizlere

II. Jean, kimsliği bilinmeyen bir Fransız sanatçının portre çalışması; 14. yy; Louvre Müzesi, Paris
Archives Photographiques

tutsak düşmüş, Fransa ile İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşları'nın (1337-1453) ilk aşamasında, ağır hükümler içeren 1360 antlaşmalarını imzalamak zorunda kalmıştır.

Jean, 22 Ağustos 1350'de kral olduktan sonra bir süre İngilizlerle ateşkese sürdürdü. Ama aynı yılın sonlarında, elinde İngilizlerin rehinesi olarak bulunan Fransa ordularının eski başkomutanı Eu kontu Raoul de Brienne'yi idam ettirdi. İngiltere kralı III. Edward Mart 1351'de artık barışı sürdürmenin olanaksızlaştığını anladı. Ama ilk saldırı eylemi Jean'dan geldi; 7 Eylül'de Batı Fransa'daki Saint-Jean-d'Angély'yi geri aldı. 12 Eylül 1351'de İngiltere'yle yeni bir ateşkes imzaladı. Ama Bretonya tahtında hak iddia eden ve o sırada Edward'ın elinde tutsak olan Charles de Blois'nin yandaşlarını destekleyerek Ağustos 1352'de antlaşmayı ihlal etti. Bununla birlikte barış 23 Eylül'e değin sürdü.

Navarre kralı II. Charles (Kotü), Jean'ın öbür amansız düşmanıydı. Jean kurulacak bir ittifakin karşılığı olarak kızı Jeanne'ı Charles'a vermişti. Bununla birlikte Jean kızının drahomasını ödemediği ve Charles'a olan 15 bin *livre*'lik borcunu kabul etmediği için düşmanlık aynı şiddetle sürdü. Jean, üzerinde hak iddia ettiği toprakları Fransa'nın yeni başkomutanı Charles de La Cerda'ya vererek Charles'ı daha da öfkelendirdi. Charles, intikam almak için yeni başkomutanı öldürttü. Jean'ın buna çok öfkelenmesine karşın, iki kral arasında Şubat 1354'te yapay bir barış yapıldı. Charles'ın Edward'la ittifak kurma isteği karşısında korkuya kapılan Jean 10 Eylül 1355'te yeni bir barış antlaşması imzaladı. 16 Nisan 1356'da Charles'ı Rouen'da hapse attırarak ondan intikamını aldı.

Jean ile Charles'ın 1355'te yaptığı ittifaktan hoşnut olmayan Edward, o yılın sonlarında Fransa'yı işgal ettiyse de herhangi bir çatışmaya girmeden İngiltere'ye döndü. Bu sırada, Edward'ın oğlu Galler prensi Edward (sonradan Kara Prens) Fransa'nın güneyine saldırdı. Yeterli mali kaynaktan yoksun olduğu için İngiliz saldırılarını durduramayan Jean, para bulmak ve ünlü tuz vergisini koymak için *États-Généraux*'yu toplantıya çağırdı. Önce Paris ve Chartres'i savunmak için harekete geçti. Sonunda Galler prensiyle Eylül 1356'da Poitiers yakınlarında karşılaştı. Çarpışmada Fransız ordusu bozguna uğradı, Jean ise tutsak düştü.

Nisan 1357'de Londra'ya götürülen Jean, Savoy Sarayı'na yerleştirildi. Orada Ocak 1357 ve Mart 1359'da imzaladığı çok ağır hükümler içeren antlaşmalar Fransa'da reddedildi. Mayıs ve Ekim 1360'ta yapılan antlaşmalarla Jean için 3 milyon altın *écu* (ekü) fideye biçildi, güneybatı Fransa'nın büyük bölümü Edward'a teslim edildi. Fideye parasını toplamak için 9 Ekim 1360'ta Jean serbest bırakıldı. Ama Fransa bu parayı ödeyemeyeceği için yerine rehinelere verildi. Rehinelere arasında olan oğlu kaçınca, Jean bunu onuruna yediremedi ve kendi isteğiyle tutsak olarak İngiltere'ye geri döndü.

Jean I, KIZIL SAÇLI JEAN olarak da bilinir, Fransızca JEAN LE ROUX (d. 1217 - ö. 1286), 1237'den sonra Bretanya dükü. I. Pierre'in oğludur. Babasının yolunu izleyerek ruhban zümresinin nüfuzunu kırmaya çalıştığı için aforoz edildi. Bunun üzerine bağışlanmak için Roma'ya gitti. Ardından karısı Champagne'li Blanche'la birlikte, Tunus'a yapılan VIII. Haçlı Seferi'nde (1270) Aziz Louis'ye eşlik etti.

Jean II (d. 1239 - ö. 1305, Lyon), 1286'dan sonra Bretanya dükü ve Richemont kontu. I. Jean'ın oğludur. Aziz Louis'nin Tunus'a yaptığı VIII. Haçlı Seferi'nde (1270) babasına eşlik etti, ayrıca Filistin'de de savaştı. 1272'de Avrupa'ya döndü. Sonraki yıllarda, İngiltere kralı I. Edward ile kendisine 1297'de soyluluk unvanı veren Fransa kralı IV. Philippe arasındaki savaşlarda birçok kez saf değiştirdi. Yerine oğlu II. Arthur geçti.

Jean III, lakabı İYİ JEAN. Fransızca JEAN LE BON (d. 1286 - ö. 1341), 1312'den sonra Bretanya dükü. II. Arthur'un oğludur. Vâris bırakmadan ölmesi, iki dolaylı vârisi Jean de Montfort ile Charles de Blois arasında Breton Veraset Savaşı'na yol açmıştır. Valois'li Isabelle (ö. 1309), Kastilyalı Isabel (ö. 1328) ve Savoie'li Jeanne'la (1334) üç evlilik yapmasına karşın hiç çocuğu olmamış, yeğeniyle evlendirdiği (1338) Charles de Blois'yı kendisine ardıl olarak belirlemiştir.

Jean (IV), lakabı MONTFORT'LU JEAN. Fransızca JEAN DE MONTFORT (ö. 1345), Bretanya dükü III. Jean'ın ardılı olarak hak iddiasında bulunan kardeşi. II. Arthur'un hayatta kalan tek oğludur.

III. Jean'ın Fransa kralı VI. Philippe'in yeğeni Charles de Blois'yı ardılı olarak atamasını önce kabul etti. Ama sonra Nantes'ta piskoposlar ile soyluların katıldığı bir toplantıda taç giyerek Bretanya Veraset Savaşı'nı başlattı. Bretanya üzerinde egemenlik iddiasında olan İngiltere kralı III. Edward, Jean'ı desteklediyse de VI. Philippe kendi yeğeninden yana tutum aldı ve

Jean'ı Nantes'ta ele geçirdi (1341). Ama Jean hapishaneden kaçarak Cadoret'de Charles'ın yandaşlarını yenilgiye uğrattı (1345). Jean aynı yıl ölünce, dul karısı Flandre'li Jeanne oğulları IV. Jean'ın haklarını savundu.

Bazı uzmanlar Montfort'lu Jean'ı Bretanya dükleri arasında sayar. Bu uzmanlara göre kendisi IV. Jean, ardılları ise V. Jean ve VI. Jean olarak anılır.

Jean IV (ya da V), RICHMOND KONTU olarak da bilinir, lakabı MONTFORT'LU JEAN ya da YIGİT ya da FATİH JEAN. Fransızca JEAN DE MONTFORT ya da JEAN LE VAILLANT ya da JEAN LE CONQUÉRANT (d. y. 1340 - ö. 1 Kasım 1399, Nantes, Fransa), 1365'ten sonra Bretanya dükü. İngiltere'yle kurduğu ittifaklar ve uyruklarını ağır vergilerle bunaltması sürekli bir istikrarsızlık kaynağı olmuştur.

İngiltere kralı III. Edward'ın sarayında eğitim gördü. Eylül 1364'te Charles de Blois'yı Auray'de yenilgiye uğratarak Breton Veraset Savaşı'nı sona erdirdi. Guérande Antlaşması'yla (12 Nisan 1365) Fransa kralı V. Charles tarafından Bretanya dükü olarak tanındı. İngiliz komutanı Robert Knowles Fransız kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayınca Jean 1370'te Bretanya'ya sığınmasına izin vererek Edward'a gizli bir yardımda bulundu. 1372'de Edward'la ittifak kurduktan sonra, Bretanya'daki kalesinde İngilizlere yerleşme izni verdiği için kendisine İngiltere'de Richmond kontluğu verildi.

Ama Fransızlar düklüğün büyük bölümünden İngilizleri sürüp çıkarınca Jean İngiltere'ye kaçtı (Nisan 1373). Charles'ın 1378'de Jean'ın mülklerine el koymasına Bretanya halkının tepkisine yol açıyorsa da, 1380'de İngiltere kralı II. Richard'la ittifak kurunca Jean halkın desteğini de yitirdi. II. Guérande Antlaşması'yla (15 Ocak 1381) Kral VI. Charles'ın naipleriyle barış yaparak yitirdiklerini geri almayı başardı. Fransa kralı Charles'ın başkomutanı olan ve uzun süre kişisel düşmanlık beslediği Clisson'lu Oliver'e yönelik suikast girişiminden sorumlu tutulduğu için 1392'de kralla arası gene bozuldu.

Jean V (ya da VI), lakabı AKILLI JEAN. Fransızca JEAN LE SAGE (d. 24 Aralık 1389 - ö. 28 Ağustos 1442), 1399'dan sonra Bretanya dükü. Yüz Yıl Savaşları'nda (1337-1453) ve Fransa'daki iç çekişmelerde izlediği akıllı tutumla düklüğünü güçlendirmiştir. Korumucusu olan Burgonya dükü Cesur Philippe'le iyi ilişkileri vardı. Fransız iç savaşında, Armagnac hizbinin önderi Orléans dükü Louis'nin 1407'de öldürülmesinden sonra bu grubu desteklemeye başladı. Ama Burgonyalılarla savaşa girmede. Uyruklarının İngilizlerle savaşmasına izin vermekle birlikte, İngiltere kralı V. Henry'yle ateşkes yaptı. Birlikleri Agincourt Savaşı'nda (1415) Fransızların yardımına koşmakta çok geç kaldı. Jean, İngiltere kralı V. Henry'yi Fransa naibi ve Fransız tahtının vârisi sayan Troyes Antlaşması'na (1420) uzun süre karşı çıkmadı. Ama mirastan yoksun bırakılan kralın en büyük oğlu Charles'la da ittifak kurdu. Daha sonra kralın en büyük oğlu, VII. Charles adıyla Fransız tahtında hak iddia edince, kendi kardeşi Arthur'un Fransa başkomutanı olmasına izin verdi. 1430'larda Charles'la gerçek bir barış yapmak için çaba gösterdiyse de, 1440'ta Prag, 1442'de ise Nevers Birliği ayaklanmalarına karşı. Bretanya içinde önemli yönetsel, askeri ve ekonomik reformlar yaptı.

Jean, lakabı KORKUSUZ JEAN. Fransızca JEAN SANS PEUR (d. 28 Mayıs 1371, Rouvres,

Burgonya - ö. 10 Eylül 1419, Montereau, Fransa), Valois soyundan Burgonya

Jean, kimliği bilinmeyen bir Güney Felemenkî sanatçının portre çalışması, y. 1415; Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers
Musée Royal des Beaux-Arts Anvers
fotoğraf A.C.L. Brüssel

2. dükü (1404-19). 15. yüzyılın başlarında Fransa'da önemli rol oynamıştır.

Burgonya dükü Cesur Philippe'le Flandre'li Marguerite'in oğluydu. Dükün Rouvres'daki şatosunda dünyaya geldi ve çocukluğunun büyük bölümünü orada geçirdi. 1385'te Bavyeralı Margarete'le evlendi. Sonraki 10 yıl boyunca babası tarafından yönetim ve savaş sanatları konusunda eğitil-diye de sorumluluk gerektiren herhangi bir görev üstlenmedi. 1396'da Macaristan'ı savunmak amacıyla Osmanlılara karşı düzenlenen Haçlı seferinde Burgonyalıların önderlik ettiyse de bu biçimsel bir komutanlığın ötesine geçmedi. Niğbolu Savaşı'nda (1396) Haçlıların ağır bir yenilgiye uğrayarak Jean'ın Osmanlılara tutsak düşmesiyle sonuçlanan bu seferin gerçek komutası Cesur Philippe'in atadığı bir grup meclis üyesinin ve askeri danışmanın elindeydi. Osmanlılara tutsak düşmesi Jean'ın "Korkusuz" lakabını almasına yol açtı. 1404'te Burgonya dükü ve Burgonya, Flandre ve Artois kontu olarak babasının yerine geçtiğinde 33 yaşındaydı.

Korkusuz Jean, siyasal ve askeri etkinliklerini genellikle Fransa'da gerçekleştirdi. Olağan ikamet ve yönetim merkezi olarak Paris'i seçti. Fransa dışındaki önemli olaylara Burgonya dükü olarak yalnızca bir kez, 1408'de karıştı. Bu tarihte ayaklanma halindeki Liège halkına karşı, Liège piskoposu olan kayınbiraderi Bavyeralı Johann'ı desteklemek üzere Burgonya ordusuna komuta etti. 23 Eylül 1408'de Othée'deki savaş alanında Liège'liler kesin bir yenilgiye uğrattı ve gerek kent, gerek Liège piskoposluğu Burgonya egemenliği altına girdi. Böylelikle Jean daha başlangıçta kendisini Fransa çapındaki olayların içinde buldu. Kendisinin birinci kuzeni, kralın ise küçük kardeşi olan Orléans dükü Louis'nin başında bulunduğu rakip hanedanla iç savaşın patlak vermesinden bir ölçüde o sorumluydu. İki rakip de akıl hastası olan Kral VI. Charles ve kraliçe ile başkent Paris üzerinde denetim kurmaya çalışıyordu. Jean 1407'de kuzenini kiralık katillere öldürterek Paris'e ve krala boyun eğdirdi. Ama Louis'nin yandaşları ve vârisleri Burgonyalıların karşı muhalefeti sürdürdüler. Bu grup, başlıca yandaşları olan

Armagnac kontu VII. Bernard'ın adıyla anıldı.

1413'ten 1418'e değin Armagnac'lar Burgonyalıları Paris'ten sürmeyi başardılar. Hırslı kral V. Henry'nin ön ayak olduğu yeni bir İngiliz istilası Fransa'daki iç durumu daha da karıştırdı. İngilizlere karşı savaşmak (1415) üzere Agincourt'daki savaş alanına yetişmek için elinden geleni yapar gözükerek anlaşılmasız biçimde geciken Fransız prensleri arasında Jean da vardı. Ama Kral V. Henry'yle sürdürdüğü aralıklı görüşmeler güçlü bir İngiliz-Burgon ittifakı kurulmasıyla sonuçlanmadı. Bunun üzerine Jean 1419 sonbaharında Armagnac'lara yöneldi. Armagnac'ların önderi olan kralın büyük oğlu Charles'la (sonradan VII. Charles) İngilizlere karşı ittifak kurmak üzere bir ateşkes, hatta sağlam bir barış anlaşması yapmayı umuyordu. Her birinin yanında 10'ar savaşçı bulunan iki prens Paris'in yaklaşık 75 km güneydoğusunda Montereau'daki köprüde buluştular. Diplomatik görüşmeler başlarken Armagnac'ların çıkardığı bir kavga sırasında Korusuz Jean öldürüldü. O dönemin kanıtlarından anlaşıldığı kadariye bu siyasi cinayet büyük bir özenle önceden hazırlanmıştı.

Jean, dönemin öbür hükümdarlarıyla benzer amaçlar peşinde koştu, kendisinin ve ailesinin iktidarını pekiştirip yaygınlaştırmaya çalıştı. Şiddet kullanma eğilimine, entrikadan hoşlanmasına, ikiyüzlülüğüne ve ihtiyatsızlığına karşın başarılı bir diplomat ve komutandı. Oğlu İyi Philippe'ten daha dinamik ve reformcu, babasından daha az dürüst ama daha kurnazdı. Gene de tarihçilerin dikkatini onlar kadar çekmedi. Tarihçilerce özellikle de Fransız tarihçilerce uzun süre bir hain ve katil sayıldı.

Jean DE BRIENNE (d. y. 1148 - ö. Mart 1237, Konstantinopolis (İstanbul)), Kudüs'ün unvan kralı (1210-29) ve Konstantinopolis'in Latin imparatoru (1231-37) olarak hüküm süren Brienne kontu.

Brienne'nin Fransız kontu II. Érarde ile Montbéliard'lı Agnes'in küçük oğluydu. Fransa kralı II. Philippe August'le dostluk kuruncaya değin yoksul bir küçük soylu olarak yaşadı. Kral 1210'da onun Kudüs Krallığı'nın kraliçesi Montferrato'lu Maria'yla evlenmesine ön ayak oldu. Jean, 13 Eylül 1210'da Filistin'in St. Jean D'Acre (Akkâ) kentine ulaştı. Ertesi gün Maria'yla evlendi, 3 Ekim'de de Tyros'ta (Sur) taç giydi. Maria 1212'de ölünce Jean, II. Isabel'le adıyla tahta vâris olan kızları Yolande de Brienne'in naibi oldu. 1214'te II. Levon'un kızı Prenses Stephanie'yle evlendi, daha sonra ondan bir oğlu oldu.

Naip olarak Temmuz 1212'de Mısır ve Suriye sultanı Melikü'l-Adil'le beş yıl süreli bir ateşkes antlaşması yaptı. Bu sırada Papa III. Innocentius'u, kızının krallığını desteklemek amacıyla V. Haçlı Seferi'ne girişmeye ikna etti. 1218'de Mısır'ın Dimyat limanına düzenlenen seferde Batı'dan gelen Haçlı kuvvetlerine katıldı. Haçlılara önderlik eden kardinal vekili Pelagius'la anlaşmazlığa düşünce Şubat 1220'de Mısır'dan ayrıldı. Temmuz 1221'de geri döndüğünde, Haçlıların onur kırıcı yenilgisine ve Dimyat Kuşatması'nın kaldırılmasına tanık oldu.

1219'da karısı Stephanie öldü. Jean bu kez Kastilyalı III. Fernando'nun kızı Berengaria ile evlendi. 1225'te Kudüs Krallığı üzerindeki naiplik haklarını korumaya çalışarak, kızı Isabelle'yi Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich ile evlendirdi. Ama evlilikten hemen sonra Friedrich, Jean'ın naiplik haklarına sahip çıkmaya başladı.

Jean, 1228'de çocuk yaşta II. Baudouin'in naibi ve onunla birlikte imparator olması

için Konstantinopolis'e davet edildi. Baudouin'le, Berengaria'dan olma dört yaşındaki kızı arasında söz kesilmesine ön ayak oldu. 1231'de taç giyen Jean, Bulgar çarı II. Asen ve Nikaia (İznik) imparatoru III. Ioannes Dukas Vatatzes'in saldırılarının geri püskürtülmesine çalıştı. Ama ölümünden kısa süre önce, yardım için Batı'ya başvurmak zorunda kaldı.

Jean DE JANDUN (d. y. 1286, Jandun, Champagne, Fransa - ö. 1328, Todi, Papalık Devletleri), 14. yüzyılda Aristoteles'in İbn Rüşd aracılığıyla aktarılan görüşlerinin başlıca yorumcusu.

Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, Paris'te Collège de Navarre'da Magister Artium unvanını aldı. Burada Aristoteles üzerine dersler verdi. Dindışı iktidarın papadan üstün olduğunu savunan *Defensor Pacis*'in (Barışın Savunucusu) yazarı Padovalı Marsilius'la ilişki kurdu. Bu yapıt üzerine çıkan tartışma yüzünden Jean ve Marsilius Bayyera dükü IV. Ludwig'in korumasına girdiler. Papalığın bu yapıtı mahkûm eden fermanlarının ardından ikisi de 1327'de Papa XXII. Johannes tarafından heretiklikle suçlanarak aforoz edildiler.

Jean de Jandun'un en etkili yazıları Aristoteles üzerine yorumlarıdır; temel ilgi alanı ise iman ile us arasındaki ayırmadır. Bazı eleştirmenler Jean'ın, imana ve usa dayalı çelişik önermelerin aynı anda doğru olabileceğini savunarak bir "çifte-hakikat" kuramı geliştirdiğini düşünmüşlerdir. Jean'ı Hristiyanlığa karşı görenler olduğu gibi, Augustinusçu gelenek içinde sayanlar da vardır.

Jean DE MATHA (AZİZ) (d. 23 Haziran 1160, Faucon-de-Barcelonnette, Fransa - ö. 17 Aralık 1213, Roma; yortu günü, 8 Şubat), Müslümanların elindeki Hristiyan tutsakların kurtarılmasını amaçlayan Mathurinler tarikatının kurucusu.

Fransa'da Aix-en-Provence'ta öğrenim gördükten sonra, Faucon yakınlarında inzivaya çekildi. Daha sonra Paris'te ilahiyat öğrenimi gördü ve papazlığa atandı. 1197'de Afrika'daki Müslümanlarca yakalanıp tutsak edilen Hristiyanları kurtarmak amacıyla keşişlerden oluşan bir grup kurmayı planladı. Bir olasılıkla bu girişimi, gerçekten yaşayıp yaşamadığı son zamanlarda tarihçilerce sorgulanan Valois'lı Aziz Felix'le (*) birlikte sürdürdü. 1198'de Roma'ya giden Jean tarikatını Papa III. Innocentius'a onaylattı ve tarikatın ilk genel başkanı oldu. Gene bir olasılıkla Felix'le birlikte Fransa'ya dönen Jean, Kral II. Philippe August tarafından kabul edildi. Kral tarikatın Fransa'ya yerleşmesine izin verdi. Jean tarikatın merkezini Picardie bölgesindeki Cerfroid'da kurdu ve Hippolu Aziz Augustinus Tüzüğü'nü katı bir biçimde uygulamaya başladı. 1655'te Jean'ın kutsal emanetleri Madrid'e taşındı; azizliği 1655'te ve ikinci kez 1694'te resmen onaylandı.

15. ve 16. yüzyıllarda yaşayan Mathurinlerin kaleme aldığı aziz öykülerine göre Jean ve Felix Fransa'da başka manastırlar da kurmuşlar, bazı tarikat üyelerini haçlı seferlerine göndermişlerdir. Jean'ın 1202'de Tunus'a gidip 110 Hristiyan tutsağı kurtardığı, ardından İspanya'da çok sayıda Hristiyan tutsağı fidye ödeyerek özgürlüğüne kavuşturduğu söylenir. Öyküye göre Tunus'a yaptığı ikinci yolculukta Müslümanların ağır baskısına uğrayan Jean, bindiği geminin yolda büyük hasar görmesine karşın, İtalya'nın Ostia Antica limanına ulaşmayı başırdı. Ama 20. yüzyılda, bu öykülerin ve Jean'a yakıştırılan mucizelerin uydurma olduğu ortaya çıkmıştır.

Jean DE MERICOUR Latince IOHANNES DE MERCURIA (u. 14. yy), Cistercium tarikatına bağlı Fransız filozof ve ilahiyatçı. Bilginin kesinliği konusundaki şüpheliği ve ilahiyatta usa sınırlı bir kullanım alanı tanıması nedeniyle, ortaçağ Hristiyan adiciliğinin ve iradeciliğin başlıca temsilcilerinden biri sayılır.

Lorraine'in Vosges Dağlarından gelen Jean dinsel gysilen dolayısıyla "Beyaz Keşiş" adıyla da anılırdı. İlahiyat eğitimini 1345'te Paris'te tamamladıktan sonra Pierre Lombard'ın *Sententiarum libri IV* (1148-51, Hükümler, 4 kitap) adlı yapıtı üzerine bir yorum yazdı. 1347'de üniversite kurulu, resmi Katolik öğretisinden saptığı gerekçeyle yorumun 63 önermesini yasakladı. Ama aynı yıl, Papa VI. Clemens'in, iman sorunlarıyla dolaylı ilişkisi olan felsefi sorunlara kilisenin müdahalede bulunmamasını öngören yönergesine uyan kurul, Jean'ın yorumuna bir "savunma" ya da açıklama ekleme isteğini kabul etti, yasaklamayı 41 önermeyle sınırladı. Jean'ın temel savları, duyuların yanılabilirliğinin ussal kesinliğe engel olduğu, insan zihninin doğru düşünceler üretebileceği kabul edilse bile, mutlak güç sahibi olan Tanrı gerçekliği değiştirebileceği için zihnin hakikate ulaşamayacağıydı. Dolayısıyla, bütün varlıkların en yetkini ya da var olan her şeyin ilk nedeni olarak Tanrı'nın varlığının us yoluyla kanıtlanması olasılığını, hatta yaratılmış her nesnenin bir nedeni olması gerektirini bile yadsıyordu. Ayrıca Tanrı'ya sezgiden kaynaklanan bir imanla inanmanın, tündengelimli bir usavurmayla kesinliğe ulaşmaya çalışmaktan daha erdemli olduğunu ileri sürüyordu.

Buna karşılık benin varlığının kesinliğini kabul ediyordu; çünkü bundan kuşku duymak ancak kendinden kuşku duyan bir benin var olduğunu kanıtlamak anlamına gelebilirdi. Kiliseyle sürtüşmesinin temel nedeni, Tanrı'nın kötülüğe yalnızca izin verdiği söylene de gerçekte kötülüğün de nedeni olduğunu ileri sürmesiydi. Jean'ın aşırı sayılan görüşleri, Tanrı'nın insanın ondan nefret edebilmesi dahil her şeyin iradesi içinde olması anlamındaki mutlak özgürlüğünü kabul ederken, kesin bilgi için sınırlı da olsa bir alan elde etme çabasından kaynaklanıyordu.

Jean DE MEUN, DE MEUNG olarak da yazılır (d. y. 1240, Meung-sur-Loire, Fransa - ö. 1305'ten önce), Fransız şair. 1240 dolayında Guillaume de Lorris'nin yazmaya başladığı *Roman de la rose*'un(*) (Gülün Romansı) devamını kaleme almasıyla ünlüdür.

Asıl adı Clopinel ya da Chopinel'di, ama zamanla doğduğu yerin adıyla anılır oldu. Büyük olasılıkla Paris'te bir evi vardı ve Paris ile Orléans arasındaki Beauce adlı bölgenin başdiyakozuydu.

Yapıtları yergi ağırlıklı, kaba, hatta bazen ahlak dışı olmakla birlikte dönemindeki yozlaşmayı eleştirmekte korkusuz ve açık sözlüdür. Kadınlara duyduğu düşmanlık ve kilisenin çürümüşlüğüne eleştirmesi tepki toplamıştır.

De Meun, sövalye aşkı geleneğinde yer alan *Roman de la rose*'un (y. 1280) konusundan, çağdaşlarını ilgilendirebilecek her konuda ansiklopedik bilgi ve yorum aktarmanın bir aracı olarak yararlanır. Çeşitli yerlerde ilkağ kahrmanınlarını öykülerini anlatır; para biriktirme tutkusuna saldırır; astronomi ve insanın üreyip çoğalma görevi üzerine düşüncelerini dile getirir. Görüşlerinin çoğu yoğun eleştiri konusu olmuşsa da zamanında dikkatleri üzerine toplamıştır. De Meun için alegorinin çok önemi yoktur:

Şiirdeki karakterlerden biri olan Doğa'nın ünlü "İtiraf"ı, 3.500 dize boyunca asıl anlamından uzaklaşır. Ama şiir, ününü ve başarısını da buna borçludur. Şiirin bir bölümü Geoffrey Chaucer tarafından İngilizceye çevrilmiştir.

Jean DE PARIS, SAĞIR JEAN olarak da bilinir, ortaçağ Latincesinde JOHANNES DE SOARDIS (d. 1255, Paris - ö. 22 Eylül 1306, Bordeaux, Gaskonya). Dominiken keşiş, filozof ve ilahiyatçı. Papalık otoritesine ve kiliseyle devletin ayrılmasına ilişkin önemli düşüncelerinin yanı sıra Komünyon ayinine ilişkin tartışmalı görüşleriyle de anımsanır.

Paris Üniversitesi'nde ders verdi. Yazdığı birkaç kitapta Aquino'lu Aziz Tommaso'nun öğretilerini savundu. 1286'da bazı ilahiyat görüşleri mahkûm edildiyse de sonraki açıklamalarıyla kendisini temize çıkardı.

De potestate regia et papali (y. 1302; Krallığın ve Papalığın Yetkileri Üzerine) adlı yapıtında kilisenin ve devletin Tanrı'dan yetki aldığını, ama kilisenin tinsel, devletin ise dünyevi amaçlara yönelmesi nedeniyle birbirlerinden bağımsız olduklarını savundu. Papanın yalnızca ahlaka ya da ilahiyata ilişkin konularda dindışı alana müdahale edebileceğini ileri sürdü. Ayrıca insanların oyuyla seçilen papanın, haklı nedenler olduğunda gene onların oyuyla görevden alınabileceğini savundu. Papa VI-II. Bonifatius'un aşırı yetki taleplerini hedef alan *De potestate*, ilahiyata değerli bir katkı sayılır.

Jean, Komünyon konusunda *Determinatio*'da (1304; Sonuç) dile getirdiği öğretisiyle ekmek ve şarabın kutsandıktan sonra Hz. İsa'nın gerçek bedenine ve kanına dönüştüğü görüşüne karşı alması bir kuram önerdi. Buna göre Hz. İsa, kutsanan maddelerle özsel bir bütünleşmeye giriyordu. Jean'ın bu heterodoks görüşlerini açıklaması yasaklandı. Papa V. Clemens'e yaptığı başvuru karara bağlanmadan önce öldü.

Jean-Jacques Rousseau Enstitüsü bak. Cenevre Akademisi

Jean LE BEL (d. y. 1290, Belçika - ö. 15 Şubat 1370, Liège, Aşağı Lorraine), Belçikalı büyük ortaçağ vakanüvislerinin öncüsü. Latinceyi bırakarak Fransızca'yı kullanmaya başlayan ilk vakanüvislerdendir.

Beaumont kontu Jean'ın sadık dostu ve askeri idi. Onunla birlikte 1327'de İngiltere ve İskoçya'ya gitti. Kral III. Edward'ın isteği üzerine onun hükümdarlığında geçen olayları *Vrayes chroniques* (Gerçek Vakayiname) adlı yapıtında kaydetti. Daha sonra 23 yaşından beri katedral kurulu üyesi olduğu Liège kentine döndü. 1861'e değin yapıtının ancak bazı bölümleri biliniyordu; tamamı 1863'e değin yayımlanmadı. Jean'ın bir vakanüvis olarak önemi, tanık olduğu olayları akıllı, doğru, canlı ve renkli bir biçimde aktarmasında yatar. Tarihsel olguların saptanması amacıyla görüşme tekniğini kullanan ilk kişidir. Jean'ın yöntemlerini geliştiren Jean Froissart ona olan borcunu dile getirir ve sık sık yapıtlarından bölümler aktarır.

Jean Paul, asıl adı JOHANN PAUL FRIEDRICH RICHTER (d. 21 Mart 1763, Wunsiedel, Bayreuth Prensligi - ö. 14 Kasım 1825, Bayreuth, Bavyera), 19. yüzyılın ilk 20 yılında büyük bir okur kitlesi kazanan Alman romancı. İlk adı Johann'ı, Jean-Jacques Rousseau'ya duyduğu hayranlık nedeniyle Jean'a çevirmiştir. Yapıtlarıyla Alman klasik döneminin biçimsel ülkelerinden erken romantizmin sezgisel aşkını-

lığına geçişte bir köprü işlevi görmüş, ama hiçbir akım içinde yer almayan, kendine özgü bir yazar olmuştur. 19. yüzyılda Friedrich Hebbel ve Thomas Carlyle gibi Alman ve İngiliz yazarları da etkilemiştir.

Öğretmenlik yapan yoksul bir rahibin oğluydu. On altı yaşında babasını yitirdi. Leipzig'deki ilahiyat öğrenimini parasızlık yüzünden yarım bırakmak zorunda kaldı. Özel öğretmenlik yaparak (1787-90) ve okullarda ders vererek (1790-94) geçimini sağladı. *Auswahl aus des Teufels Papieren* (1789; Şeytan'ın Belgelerinden Seçmeler) ve iki bölümlük *Die unsichtbare Loge* (1793; Görünmeyen Ev) adlı ilk dönem romanlarıyla adını duyurdu. Üç kez basılan *Hesperus*'la (1795) kalıcı bir ün kazandı. Onu Weimar'a getiren (1796) koruyucusu Charlotte von Kalb ve eleştirmen Johann Herder'in desteğiyle seçkinler arasına girdi. 1801'de Karoline Mayer'le evlenen Jean Paul 1804'te Bayreuth'a yerleşti ve ömrünün sonuna değin orada kaldı.

Jean Paul'un ikinci dönemindeki en belirgin özellik, içindeki komik gerçekçi eğilimler ile taşkın duygusalı yapıtlarında bağdaştırma çabasıdır. Bu dönemde yazdığı romanlar arasında, kahramanının adıyla anılan üç ciltlik *Siebenkäs* (1796), *Leben des Quintus Fixlein* (1796; Quintus Fixlein'in Yaşamı), kendisinin başyapıtı saydığı *Titan* (1800-1803) ve yarım kalan dört ciltlik *Flegeljahre* (1804-05; Serserilik Yılları) sayılabilir.

Jean Paul'un üçüncü dönemindeki yapıtları, hem Alman klasik döneminin, hem de romantizmin onda yarattığı düş kırıklığını yansıtır. Ama o, her zaman bir mizah ögesi kattığı pastoral romanlarında kendi yazgısını gülünç yanlarıyla ele almıştır. İlk kitaplarında ağırlık taşıyan figüratif üslup bu dönemde ikinci planda kalır. İki ciltlik *Dr. Katzenbergers Badereise* (1809; Dr. Ketzenberger'in Kaphca Gezisi) ve *Des Feldpredigers Schmelzle Reise nach Flätz* (1809; Ordu Rahibi Schmelzle'nin Flätz Gezisi) çok beğenilen son romanlardır.

Prens Karl Theodore von Dalberg 1808'de Jean Paul'e aylık bağladı. Bu aylığı daha sonra Bavyera hükümeti ödedi. Jean Paul bundan sonra romanlar, eğitim ve estetik üzerine denemeler yazmaya sürdürdü. 19. yüzyılın ilk yıllarında pek çok yazarın öykündüğü Jean Paul ilerici siyasal görüşlerinden dolayı saygı gördü. Ama zamanla Almanya'da unutuldu. İngilizce konuşulan ülkelerdeyse ününü daha uzun süre korudu.

Jeanne I, lakabı NAVARRE'Lİ JEANNE, Fransızca JEANNE DE NAVARRE (d. 14 Ocak 1273, Bar-sur-Seine - ö. 2 Nisan 1305, Vincennes, Fransa), 1274'ten sonra Navarre kraliçesi, 1285'ten sonra Fransa kralının eşi. Üç Fransız kralının (X. Louis, V. Philippe ve IV. Charles) annesidir.

Navarre kralı I. Henri'nin tek kızıydı. Erkek kardeşi Thibaud'un çocuk yaşta ölmesi üzerine tahtın vârisi oldu. Sonradan IV. Philippe (Yakışıklı) adıyla Fransız kralı olan eşiyle 16 Ağustos 1284'te evlendi. Navarre ile Champagne ve Brie kontlukları üzerindeki hakları böylece Fransız krallığına aktarılmış oldu. Jeanne 1305'te bir doğum sırasında ölünce, bu haklar daha sonra X. Louis adıyla tahta çıkacak olan oğluna geçti. Zekâsı ve canlılığıyla tanınan Jeanne sanat ve edebiyat sevgisini ünlü Navarre Okulu'nu kurarak da göstermiştir.

Jeanne D'ARC (AZIZE), lakabı ORLÉANS'LI BAKİRE, Fransızca LA PUCELLE D'ORLÉANS (d. y. 1412, Domrémy, Bar - ö. 30 Mayıs 1431, Rouen, Fransa; azizler listesine kabulü 16 Mayıs 1920; yortu günü 30 Mayıs) Fransa'da ulusal bayram günü, mayıs ayının

ikinci pazarı), Fransa'nın ulusal kahramanı. Tanrı'dan aldığı inandığı esinle Yüz Yıl Savaşları'nda (1337-1453) Fransızlara görkemli bir zafer kazandırmıştır.

Yoksul bir aileden geliyordu. On üç yaşına geldiğinde Tanrı'nın ve azizlerin kendisine seslenerek İngilizleri Fransa'dan kovması için çağrıda bulunduklarını söylemeye başladı. O sıralarda Fransa'nın kuzeyi İngilizlerin işgali altındaydı. 1420'de imzalanan Troyes Antlaşması'yla VI. Charles'ın oğlu veliaht prens Charles'ın (sonradan VII. Charles) taht üzerindeki haklarına son verilmiş ve İngiltere kralı V. Henry Fransız tahtının vârisi olarak kabul edilmişti. Şubat 1429'da erkek kılığında Chinon'a giderek Charles'ın huzuruna çıkmayı başaran Jeanne, ona Reims'de Fransa kralı olarak taç giydirmek üzere Tanrı tarafından görevlendirildiğini ve İngilizlere karşı savaşmak istediğini anlattı. Charles kilise yetkililerine Jeanne'ı sorguya çekmelerini emretti. Jeanne haftalarca süren sorgusu sırasında eğer kendisine bir fırsat verilirse Orléans'ı kurtararak anlatıklarının doğruluğunu kanıtlayacağını söyledi. Sonunda kilise yetkilileri Jeanne'ın anlattıklarının doğruluğuna inandılar ve Charles'a ona bir fırsat tanınması önerisinde bulundular.

Emrine verilen askeri birlikle Mayıs 1429'da İngilizleri yenilgiye uğratarak yedi aydır kuşatma altında bulunan Orléans kentini kurtaran Jeanne, 18 Haziran 1429'da Patay'da İngilizler karşısında bir zafer daha kazandı. Ardından Charles'ı Reims'e götürerek 17 Temmuz 1429'da Fransa kralı olarak taç giydirdi. 8 Eylül'de Paris'e saldırı başlatıldı. Jeanne çarpışmalarda yaralandığı halde, askerlere cesaret vermek için savaşmayı sürdürdü. Ama saldırı başarısızlıkla sonuçlandı ve Jeanne, kralla birlikte Loire'a geri çekilmek zorunda kaldı.

Kral Charles aralık ayı sonunda Jeanne'a ve ailesine soyluluk unvanı verdi. Jeanne 23 Mayıs 1430'da Burgonya dükünün kuşattığı Compiègne'i kurtarmak üzere harekete geçti. Ama yenilgiye uğrayarak düke tutsak düştü. İngilizler Beauvais piskoposu Pierre Cauchon aracılığıyla Burgonya düküne başvurarak, Jeanne'ın 10 bin frank karşılığında kendilerine verilmesini istediler. Jeanne, 3 Ocak 1431'de piskoposa teslim edildi, 13 Ocak'ta İngiliz işgali altındaki Rouen'de, heretiklik suçlamasıyla mahkeme önüne çıkarıldı.

Beauvais piskoposu Pierre Cauchon ile Fransız Enkizisyon görevlisi Jean Lemaitre başkanlığındaki mahkemenin kendisine yönelttiği bütün suçlamaları reddeden Jeanne, yalnızca Tanrı'ya ve azizlere karşı sorumluluğunu ileri sürerek doğruyu söyleyeceğine ilişkin yemin etmeyi de kabul etmedi. Sonunda mahkeme suçlu olduğuna karar verdi ve 23 Mayıs'ta Jeanne'a hatalarını kabul edip pişman olduğunu açıklamazsa idam edilmek üzere yetkililere teslim edileceği bildirildi. Ertesi gün dört aydan beri tutuklu bulunduğu hapisneden ilk kez çıkarılarak, hükmün okunacağı mezarlığa götürülen Jeanne, aleyhindeki suçlamaların papaya bildirilmesini istedi. Yargıçların bu isteğini reddetmeleri üzerine, büyük bir yulğunluğa kapılarak bağışlanması karşılığında kilisenin bütün isteklerini yerine getireceğini söyledi. Ardından önceden hazırlanmış olan pişmanlık belgesini imzaladı ve inançlarından vazgeçtiğinin bir belirtisi olarak kadın elbiseleri giymeyi kabul etti. Böylece, hakkındaki hüküm ömür boyu hapse çevrildi. Ama birkaç gün sonra kendisini hapse ziyaret eden yargıçları erkek elbiseleri içinde karşılayıp onlara azizlerin kendisini affettiğini söyleyince

hakkındaki ölüm cezasının yerine getirilmesi kararlaştırıldı. 30 Mayıs 1431'de Vieux-Marché Meydanı'nda diri diri yakılan Jeanne, son nefesine kadar Tanrı'nın buyruğuna uyduğunu ve pişmanlık duymadığını söyledi.

Tutukluluğu sırasında Jeanne'ı kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmayan VII. Charles, 1450'de kararın yeniden gözden geçirilmesini emretti. Birkaç yıl sonra da Papa III. Calixtus, d'Arc ailesinin başvurusu üzerine davanın yeniden görülmesini kabul etti. Papanın emri üzerine toplanan mahkeme 1456'da Jeanne d'Arc'in suçsuz bulunduğunu açıkladı. Jeanne d'Arc, 16 Mayıs 1920'de Papa XV. Benedictus tarafından aziz ilan edildi. 24 Haziran 1920'de de Fransız Parlamentosu mayıs ayının ikinci pazar gününü Jeanne d'Arc onuruna ulusal bayram kabul etti.

Jeanne (NAVARRE'LI) (d. y. 1370 - ö. 9 Temmuz 1437, Havering atte Bowe, Essex, İngiltere), İngiltere kralı IV. Henry'nin karısı, Navarre kralı II. Charles'in (Kötü) kızı.

1386'da Bretanya dükü IV. (ya da V.) Jean ile evlendi ve sekiz çocuk doğurdu. Jean 1399'da ölünce, oğlu V. (ya da VI.) Jean'a 1401'e değin naiplik yaptı. 1402 başlarında Jeanne ile İngiltere kralı IV. Henry arasında bir evlilik düzenlendi; tören 3 Nisan 1402'de vekâleten yapıldı. Bretanya İngiltere'yle iyi ilişki içinde olmadığı için Bretonlar bu evliliğe karşı çıkınca, Jeanne İngiltere'ye giderken çocuklarını Burgonya dükünün yanına bıraktı. Taç giyme töreni 26 Şubat 1403'te Westminster'da yapıldı. Bu evlilikten Jeanne'in hiç çocuğu olmadı. Mart 1413'te IV. Henry öldükten sonra Jeanne üvey oğlu V. Henry'yle iyi ilişkiler içinde oldu. Bununla birlikte birkaç yıl sonra, Jeanne'in oğlu V. (ya da VI.) Jean'ın yönetimindeki Bretanya'nın İngiltere'ye hâlâ düşmanlık beslemesi üzerine durumu güçleşti. 1419'da büyücülük suçlanarak tutuklandı. 1422'de serbest bırakıldı. Yaşamının bundan sonraki bölümü olaysız geçti.

Jeannel, René (d. 1879, Toulouse - ö. 1965, Paris, Fransa), Fransız biyolog. Kınkatlılar takımının *Anisotomidae* familyasından, mağarada yaşayan böcekler üzerine yaptığı çalışmalarla ünlenmiştir. Pireneler ile Karpatlar'daki mağaralarda yaptığı araştırmalar sonucu, mantarlar beslenen küçük, parlak renkli ve yuvarlak biçimli olan bu familya üyelerinin tanımlanmamış birçok türünü buldu. Afrika'da yaptığı alan çalışmaları da o güne değin bilinmeyen çeşitli mağara böceklerini ortaya çıkardı. Bu çalışmalar mağarabilimde de önemli gelişmelere yol açtı.

Jeannel'in ayrıca canlıların coğrafi dağılımını inceleyen biyocoğrafya alanında önemli katkıları vardır. Çoğunlukla Fransa'da yürüttüğü bu çalışmaların ürünü olan *La genèse des faunes terrestres* (1942; Kara Faunasının Kökenleri) ve *Faune cavernicole de la France* (1940; Fransa'nın Mağara Faunası) adlı kitapları, biyocoğrafya konusunda temel başvuru kaynakları arasındadır. 1945-51 arasında Paris'teki Doğa Tarihi Müzesi'nin yöneticiliğini üstlenen Jeannel, Fransa ve çevre ülkelerde yaşayan hayvanlar konusundaki derin bilgisi sayesinde müzeye büyük bir *vivarium* (bitki ve hayvanların korunup sergilenliği camla çevrili alan) ve zengin bir böcek koleksiyonu kazandırmıştır.

Jeannin, Pierre (d. y. 1540, Autun, Burgonya - ö. 1622, Paris, Fransa), 1598'de sona eren Fransız iç savaşlarını izleyen

yıllarda Kral IV. Henri'nin en etkili danışmanlarından biri.

Bourges'da hümanist hukukçu Jacques Cujas'nın öğrencisi oldu. 1569'da avukat

Jeannin, Robert Nanteuil'ün bir oymabaskısı
Bibliothèque Nationale Paris

olarak göreve başladığı Burgonya Yüksek Mahkemesi'nde (*Parlement*) 1579'da başkan oldu. 1572'de Aziz Bartolomeus Yortusu'nda başlatılan Protestan kırımının kendi bölgesine de yayılmasını önlemeye çalıştı ama başarılı olamadı. Kendisi de Katolik olduğu için, Navarre kralı III. Henri'ye (sonradan Fransa kralı IV. Henri) karşı Charles de Lorraine'i destekledi, Katolik Birliği'nin elçisi olarak İspanya'ya gitti (1591). Ama daha sonra Charles de Lorraine ile Henri'nin uzlaşması için çaba harcadı ve Fontaine-Française zaferinden (1595) sonra Henri'ye bağlılığını bildirdi. 1589'dan beri Fransa'nın yasal kralı olan Henri 1593'te Kalvencilikten dönüp Katolikliği benimsediği için Jeannin'in bu dönüşü kolaylaştırdı. Devlet Şurası (*Conseil d'État*) üyeliğine getirilen Jeannin, yeni rejimin siyasetinde önemli rol oynadı. Örneğin Savoie ile yapılan Lyon Antlaşması'nın görüşmelerinde (1601) yer aldı, elçi olarak Felemenk Cumhuriyeti'ne gitti (1607-09). IV. Henri'nin öldürülmesinden (1610) sonra Marie de Médicis'nin maliye genel denetmenliğini ve onun oğlu Kral XIII. Louis'nin naipliğini üstlendi. 1616'da görevden alındı. Marie de Médicis'nin gözden düşmesinden sonra tekrar göreve çağrıldı.

Jeans, Sir James (Hopwood) (d. 11 Eylül 1877, Londra - ö. 16 Eylül 1946, Dorking, Surrey, İngiltere), evrende sürekli olarak yeni madde oluştuğu görüşünü ortaya atan İngiliz fizikçi ve matematikçi. Astronomi alanındaki kuramsal katkılarının yanı sıra konuyla yakından ilgili olmayanlara yönelik olarak yazdığı astronomi kitaplarıyla tanınır.

Cambridge (1904-05, 1910-12) ve Princeton (1905-09) üniversitelerinde dersler veren Jeans, 1923'te California'daki Pasadena'da kurulu olan Wilson Dağı Gözlemevi'nde araştırmacı oldu ve 1944'e değin burada

Jeans
UPI / EB Inc

çalıştı. 1928'de sürekli oluşum kuramını ileri sürdü (*bak.* durağan hal varsayımı). Aynı yıl "sir" unvanı aldı.

Jeans, sarmal bulutsular, yıldız enerjisinin kaynağı, çiftyıldızlar ve çoklu yıldız sistemleri ile dev ve cüce yıldızlar üzerinde çalışmalar yaptı. Ayrıca merkezkaç kuvvetinin etkisi altında hızla dönen cisimlerin parçalanışını inceledi ve gezegenler ile Güneş'in tek bir gaz bulutunun yoğunlaşmasıyla oluştuğunu öne süren Laplace'in bulutsu varsayımının geçersiz olduğu sonucuna vardı. Bu varsayımın yerine, ABD'li jeolog Thomas C. Chamberlin'in ileri sürdüğü doğal afetler (katastrof) kuramını geçirmeye çalıştı. Bu kurama göre, Güneş'le çarpışmaktan az farkla kurtulan bir yıldız, onun yakınından geçerken Güneş'ten çeşitli parçalar koparmış ve parçalar daha sonraları yoğunlaşarak gezegenleri oluşturmuştur.

Jeans, matematik termodinamik ve ısıtım-ıla ısıtma problemlerine uyguladı ve ısıtımın öteki yönleri üzerine yazılar yazdı. Başlıca yapıtları arasında *The Universe Around Us* (1929; *Esrarlı Kainat*, 1947/*Etrafımızdaki Kainat*, 1950), *Through Space and Time* (1934; *Uzayın ve Zamanın İçinden*), *The Dynamical Theory of Gases* (1904; *Gazların Dinamik Kuramı*), *Theoretical Mechanics* (1906; *Kuramsal Mekaniğin*), *The Mathematical Theory of Electricity and Magnetism* (1908; *Elektrik ve Manyetizmanın Matematiksel Kuramı*) ve *Introduction to the Kinetic Theory of Gases* (1940; *Gazların Kinetik Kuramına Giriş*) yer alır.

Jebb, John (d. 16 Şubat 1736, İrlanda - ö. 2 Mart 1786, Londra, İngiltere), zamanının çok ilerisinde siyasal, dinsel ve toplumsal davalar savunan İngiliz reformcu.

Dublin'deki Trinity College ile Cambridge'deki Peterhouse College'da öğrenim gördü. 1763'te papazlığa atandıktan sonra Cambridge'de matematik dersleri verdi. 1768'de Yunanca Yeni Ahit üzerine vermeye başladığı dersler, Uniteryen görüşleri yüzünden tartışmalara yol açtı. Görüş ayrılıkları gitgide derinleşti. Din adamlarının Otuz Dokuz Madde ile Anglikan ayinlerini zorunlu olarak uygulamasına karşı çıktı, akılcı din akımını ve dinsel hoşgörüyü desteklemeye başladı. 1775'te kiliseden ayrıldıktan sonra tıp öğrenimi gördü ve hekimlik diplomasını St. Andrew Üniversitesi'nden aldı. 1777'de Londra Hekimler Birliği'ne üye oldu. 1779'da Royal Society'ye seçildiyse de, radikal siyasal görüşleri yüzünden Londra'da bir hastanede hekimlik yapması engellendi.

Jebb'in siyasal düzeye savunduğu reform programının başlıca ilkeleri halk egemenliği, gizli oy, tek temsilcili eşit seçim bölgeleri kurulması, parlamento üyelerine aylık ödenmesi, buna karşılık seçilmek için hiçbir mülkiyet koşulu öngörülmemesiydi. 1779'da siyasal reform için etkin biçimde çalışmaya başlayan Jebb Westminster Komitesi'ne girdi, 1780'de Anayasal Bilgilenme Derneği'nin kuruluşunda görev aldı. Parlamento reformunun ancak yerel komitelere dayalı parlamento dışı bir ulusal örgüt yoluyla gerçekleştirilebileceği görüşündeydi. John Adams ile Benjamin Franklin'in dostu olan Jebb, Quebec Yasası'na karşı çıktı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı destekledi. Ayrıca reform çabalarında İrlanda Gönüllüleri'ne destek oldu. 1783'te Kutsal Metinleri Yayma Derneği'ni kurdu. Cezaevi reformuyla ilgili görüşlerini *Thoughts on the Construction and Polity of Prisons* (1786; *Cezavcilerinin Kuruluşu ve*

Yönetimi Üzerine Düşünceler) adlı kitapta dile getirdi. Ayrıca iftira davalarında jüriye başvurulmasını, kadın eşitliğini, Cambridge' de eğitim reformunu ve halka tıp eğitimi verilmesini savundu.

Jebba, Nijerya'nın batısındaki Kwara eyaletinde kent. Nijer Irmağının güney yakasında, denizden 885 km içeride, ırmak ulaşımının doğal başlangıç noktasında yer alır. Kent nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslüman Nüpler oluşturur. Tsoede'nin kurduğu Nüpe Krallığı 16. yüzyıl başlarında bu bölgede gelişmiştir. Ünlü Jebba tunçları bu döneme aittir. Nijer Irmağındaki Jebba Adasında geleneksel bir Nüpe yerleşmesi bugün de varlığını korumaktadır. Kente ilk kez ulaşan İskoç kâşif Mungo Park, yaklaşık 1806'da Jebba'nın kuzeyindeki Bussa Çağlayanlarında uğradığı gemi kazası sonucunda boğulmuştur. Jebba Adasında Park'ın bir heykeli vardır.

Jebba 1886'dan 1900'e değin, Nijer Kralliyet Kumpanyası'nın yönetimi altındaki toprakların kuzey sınırını oluşturuyordu. 1898-1902 arasında, Sir Frederick Lugard'ın Batı Afrika Sınır Kuvvetleri'nin karargâhı olarak işlev gördü. 1900-02 arasında Kuzey Nijerya Protektorası'nın ilk başkenti oldu. 1909'da Lagos-Ibadan Demiryolu'nun Jebba'ya kadar uzatılması ve 1915'te Nijer Irmağı üzerinde yapılan iki bölümlü bir demiryolu köprüsüyle (ayaklar arasındaki toplam açıklık 547 m) kentin Kano-Baro hattına bağlanması, Jebba'nın bir ticaret ve ulaşım merkezi olarak gelişmesini hızlandırdı.

Yörenin başlıca tarım ürünleri yam, mısır, manyok, kacadarı, pırnç, karite tohumu ve sığırdir. Irmağın 16 km aşağısındaki Bacita çiftliğinde yetiştirilen şeker kamışı, yöredeki şeker fabrikasında işlenir. Pamuklu dokuma ve çanak çömlek yapımı Jebba'nın yerel el sanatları arasındadır. Kentte ayrıca bir kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası vardır. Nijerya'nın hidroelektrik enerji üretiminin büyük bölümünü gerçekleştiren ve Kainca Barajı'nı da içeren Nijer Barajlar Projesi çerçevesinde Jebba'da bir baraj ve hidroelektrik santral yapılmaktadır.

Kentte Nijerya Demiryolları Şirketi'nin işlettiği bir klinik vardır. Öteki sağlık kuruluşları Kainca Barajı çevresindedir. Nüfus (1972 tah.) 7.674.

Jedburgh, İskoçya'nın Borders ilinde (region) krallığa bağlı yerleşme (royalburgh) ve Roxburgh ilçesinin (district) merkezi. Tevot Irmağının kolu Jed üzerinde, İngiltere sınırına 16 km uzaklıkta yer alır.

Günümüzdeki manastırın yerinde, 9. yüzyılda bir kilise yapılmıştı. İskoçya kralı I. David, Beauvais'den (Fransa) gelen Augustinusçu keşişler için tahta çıkmadan önce 1118'de yaptırdığı manastırı 1147'de başkeşişlik düzeyine yükseltti. Yerleşme İngilizlerle girişilen sınır savaşlarında birkaç kez ağır hasara uğradı. 1523'te yandı, 1544'te yıkıntı durumuna geldi. 1559'da kapatılan manastır 1637'de Lothian 3. kontu tarafından satın alındı. 1913'te Ulusal Anıtlar Komisyonu yapıyı devraldı.

Bir zamanlar kasabanın güney ucunda, ırmağın yakarısında bulunan Jedburgh Şatosu'nu da I. David yaptırmıştı. 1174'te İngiltere'ye bırakılan beş kale arasında bu şato da yer alıyordu. Bazen kralliyet konutu olarak da kullanılan Jedburgh Şatosu İngilizlerce çok sık ele geçirildiği için bir savunma aracı olmaktan çıkıp tehlike kaynağı durumuna gelince 1409'da yıkıldı. Kalenin yerine George üslubunda inşa edilen hapishane bugün de şatonun adıyla

anılır. İskoçya kraliçesi Mary'nin Ekim 1566'da Queen Sokağı'nda kaldığı ev, kraliçeye ait pek çok eşyayla müze olarak düzenlenmiştir. Sanığın önce asılıp sonra yargılanması anlamına gelen "Jeddart adaleti" deynimi, bölgede soygun yapan bir çapulcu çetesinin yargılanmaksızın idam edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bugün kasaba zengin bir dokumacılık merkezidir. Elektrikli araç yapımı, mısır işleme, sepicilik ve eldiven yapımı öteki etkinliklerdir. Nüfus (1981 geç.) 4.053.

jeep bak. cip

Jefferies, (John) Richard (d. 6 Kasım 1848, Swindon yakınları, Wiltshire - ö. 14 Ağustos 1887, Goring-by-Sea, Sussex, İngiltere), İngiliz doğabilimci, romancı ve deneme yazarı. Yaşadığı Victoria döneminde ileriye yönelik görüşleri anlaşılammış, ama ölümünden sonra yapıtları giderek daha büyük ilgi ve hayranlık uyandırmıştır. Ayrıntılı gözlemlerini mistik bir doğa kavrayışıyla birleştiren Jefferies, gerek düz, betimleyici üslupta, gerekse coşkulu ve şiirsel düzyazıda ustalaşmıştır.

Küçük bir çiftçinin oğluydu. 1866'da *North Wilt Herald* gazetesinde muhabirliğe başladı. Firsat buldukça buradan kaçarak, doğal güzelliğini yitirmemiş olan Wiltshire Downs'a sığınuyordu. Muhabirliği sırasında edindiği deneyimlere dayanarak yazdığı *Hodge and His Masters* (1880; Hodge ve Ustaları) adlı yapıtında, toprak sahiplerinden ırgatlara kadar Victoria dönemi köylülerinin yaşamını anlattı. 1872'de, Wiltshire'lı tarım işçilerinin durumuyla ilgili olarak *The Times* gazetesine yazdığı mektup ile üne ulaştı. Dört bin sözcükten oluşan mektup öylesine ilginç ayrıntılar içeriyordu ki, gazete tamamını yayımladı. Çok geçmeden Jefferies'in öykü ve makaleleri, başta *Pall Mall Gazette* olmak üzere çeşitli yayınlarda basılmaya başladı.

1874'te evlenen Jefferies, karısı ve iki çocuğunun geçimini yazı yazarak sağlayabildiğini görünce 1877'de Londra yakınlarına taşındı. 1882'den ölümüne değin geçen beş yıl, hasta ve yoksul olmasına karşın, en yaratıcı dönemiydi. En iyi yapıtlarından *Bevis. The Story of a Boy*'da (1882; Bevis: Bir Oğlanın Öyküsü), doğduğu yer olan Coate Çiftliği'nde (bugün Richard Jefferies Müzesi) ve çevresinde geçen günlerini anlattı. Bu yapıtı, İngiliz edebiyatında oğlan çocuklar için yazılmış en güzel kitaplardan biri sayılır. *The Story of My Heart* (1883; Kalbimin Öyküsü) adlı otobiyografisinde Jefferies, Swindon ile Londra'nın yoksul mahallelerini ve oralarla tanıştık olduğundan daha iyi bir yaşama ilişkin hayallerini anlatır. Son yıllarında, iç gözlem yöntemiyle yazdığı duygulu ve etkileyici denemeleri, *The Life of the Fields* (1884; Kirlarda Yaşam), *The Open Air* (1885; Açık Hava) ve *Field and Hedgerow* (1889; Kır ve Çitler) adlı kitaplarında topladı. Gene son döneminde yazdığı *Amoryllis at the Fair* (1887; Amoryllis Panayırda) adlı romanı ise kimi zaman Thomas Hardy'nin bölgesel romanlarıyla karşılaştırılır. Jefferies'in ilk romanları arasında iki ciltlik *Dewy Morn* (1884; Çiyli Sabah) ve *Green Fern Farm* (1880; Yeşil Eğreltiotu Çiftliği) sayılabilir.

Jefferies, (John) Robinson (d. 10 Ocak 1887, Pittsburgh - ö. 20 Ocak 1962, Carmel, California, ABD), 20. yüzyılın en çok tartışılan ABD'li şairlerinden biri. Panteist bir görüşle algıladığı Tanrı'nın dışında her şeyin geçici, insan yaşamının ise, bir tutkular yumağının içinde verilen çığınca ve çoğunlukla aşağılık bir mücadele olduğunu ileri sürmüştür.

İngiliz edebiyatı, tıp ve ormancılık eğitimi gördü. Kendisine kalan miras sayesinde şiir yazmaya olanak buldu. *Tamar and Other Poems* (1924; Tamar ve Başka Şiirler) adlı üçüncü kitabıyla büyük bir ün kazandı. Bu

Jefferies
Occidental College Los Angeles

kitaptaki benzersiz üslubuyla değişik düşüncelerini *Cawdor* (1928), *Thurso's Landing* (1932; Thurso'nun Konuşu) ve *Be Angry at the Sun*'da (1941; Güneşe Öfkelen) geliştirerek sürdürdü. Kısa şiirlerinde olduğu gibi uzun öykülü şiirlerinde de, 1916'da eşiyile birlikte oturmaya başladığı Carmel'in kıyıların güzelliklerini anlattı. Euripides'in *Medea*'sından yaptığı çok başarılı uyarılma 1946'da sahneye kondu. A. N. Ridgeway'in Jefferies'in mektuplarından yaptığı bir derleme 1968'de yayımlandı.

Jefferson, ABD'de Missouri eyaletinin ve Cole ilinin (county) merkezi kent. Missouri Irmağı kıyısında, eyaletin coğrafi merkezinin yakınında yer alır. 1821'de Osage Irmağı ağzına en çok 64 km uzaklıkta eyalet merkezi olarak belirlenen alan ABD Kongresi'nin çıkardığı bir yasayla bağışlandı.

Jefferson'da vali konağı, Missouri
Alan Pilcain Grant Hallman EB Inc

Adını Başkan Thomas Jefferson'dan aldı. İç Savaş sırasında, kentte yaşayanlar arasında her iki tarafı tutanlar da oldu; ama kent Birlik'ten (Kuzey) ayrılmadı.

Çevredeki tarım alanlarının ticaret merkezi olan Jefferson kentinde çeşitli imalat dalları da vardır. Carthage'de (Missouri) çıkan gri mermerin kullanıldığı Eyalet Meclisi Binası'nda (1911-18) Thomas Hart Benton'ın duvar resimleri ünlüdür. Eyalet cezaevinin (1833) burada bulunması eyalet üniversitesinin kentte kurulmasını engellemiştir. Lincoln Üniversitesi federal orduda görev yapan eski Siyah askerlerce 1866'da kurulmuştur. Kasaba olarak 1825'te, kent olarak 1839'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 35.481.

Jefferson, Blind Lemon (İngilizce *blind*: "kör"), asıl adı LEMON JEFFERSON (d. Temmuz 1897, Couchman, Texas - ö. y. 1929, Chicago, ABD), *blues* şarkıcısı, gitarci ve besteci. Büyük başarı kazanan ilk Siyah *folk-blues* şarkıcılarından.

Yedi çocuklu bir ailenin en küçük çocuğuydu. Küçük yaşta görme yetisini yitirdi. Yirmi yaşına gelmeden, söylediği şarkılar, ağıtlar, *blues* ve *spiritual*'ların yanında dans numaraları da yaparak ülkeyi dolaştı. Texas, Louisiana, Mississippi, Alabama ve Virginia'da sokaklarda, genelevlerde, salonlarda ve evlerdeki dans partilerinde şarkı söyledi. 1920'lerde Chicago'ya gitti.

Jefferson'ın tiz sesi ve haykırışlı şarkı söyleme tarzı ile melodi çizgileri, perdesi saptırılmış notalar ve benzetim efektleri kullandığı gelişmiş gitar tekniği, ayrıca şarkılarının sözleri ve temaları, *blues*'un sonraki gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunda, Jefferson'ın 1925-29 arasındaki plak çalışmalarının yanı sıra, bir süre onunla birlikte çalışan ve çizgisini sürdüren Leadbelly(*) gibi müzیکçilerin de etkisi olmuştur. Jefferson ayrıca Deacon LJ Bates adını kullanarak *spiritual* plakları doldurmuştur. Ölümü konusunda kesin bilgi yoktur. *Blues* meraklıları tarafından 15 Ekim 1967'de Texas eyaletindeki Wortham'da anısına bir mezar taşı dikilmiştir.

Jefferson, Joseph (d. 20 Şubat 1829, Philadelphia - ö. 23 Nisan 1905, Palm Beach, Florida, ABD), adı Rip Van Winkle karakteriyle özdeşleşmiş tiyatro oyuncusu.

Tiyatrocular yetiştirmiş bir ailenin aynı adı taşıyan üçüncü oyuncu üyesiydi ve ailenin öteki üyelerini bütünüyle gölgede bırakmıştı. Sahneye ilk kez üç yaşındayken Kotzebue'nun *Pizarro*'sunda çıktı. Uzun yıllar gezgin oyunculuk ve tiyatro yöneticiliği yaptı. Tom Taylor'ın *Our American Cousin* (1858; Amerikalı Kuzenimiz) adlı oyununda kazandığı başarı sahne yaşamının dönüm noktası oldu. O yıllarda rol aldığı öbür oyunlar arasında Dion Boucicault'nun *The Octoroon; or Life in Louisiana*'sı (1859) ile Richard Sheridan'ın *The Rivals*'ı (1775; Rakipler) sayılabilir.

Jefferson 1859'da Washington Irving'in "Rip Van Winkle"ını (*Rip Van Winkle*, 1938) sahneye uyarladıysa da, başarısı çok büyük olmadı. 1865'te İngiltere'deyken bu oyunun yeni bir uyarlamasını yapmak üzere Boucicault ile anlaştı. Bu uyarlama, sonraki yıllarda yapılan bir iki küçük değişiklik sayılmazsa, oyunun son biçimi oldu. Jefferson, Rip rolünde art arda 170 gece Londralı izleyicilerden büyük ilgi gördü. Bundan sonra da başka hiçbir yeni rolde oynamadı, çünkü izleyici eğlenceli ve duyarlı Rip tiplemesinden hiç bıkmamıştı. Jefferson 1866'da oyunu ABD'ye götürdü. 19. yüzyılın son 30 yılı boyunca ona karşı beslenen ilgi ve sevgi hep dorukta oldu.

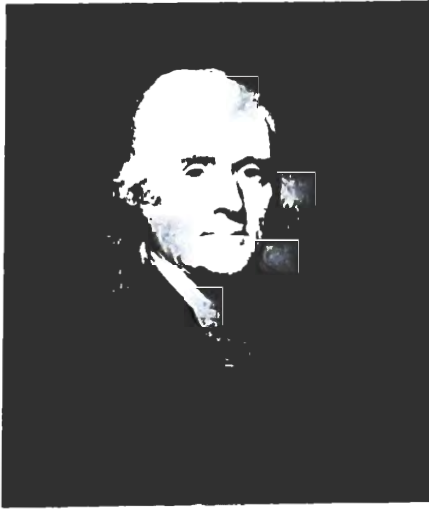
Siyaset, sanat ve edebiyat dünyasının önde gelen adlarının çoğunun arkadaşı olan Jefferson, tiyatroya saygınlık kazandırmıştı. Ömür boyu "The Players" adlı kulübün başkanlığına seçilmişti. Canlı ve mizah dolu bir üslupla yazdığı *Autobiography* (1890; Otobiyografi) adlı yapıtında oyunculuk ve oyun yazarlığına ilişkin saptamalarına yer vermişti.

Jefferson, Thomas (d. 13 Nisan 1743, Shadwell, Virginia - ö. 4 Temmuz 1826, Monticello, Virginia, ABD), ABD'nin üçüncü başkanı (1801-09) ve ilk dışişleri bakanı (1789-94) olan etkili siyasal önder ve düşünür. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin(*) önde gelen yazarıdır.

Varlıklı bir çiftçi ailesinin çocuğuydu. 1760'ta Williamsburg'daki William and Mary College'a girdi. Burada iki yıl okuduktan sonra George Wythe'in bürosunda beş yıl hukuk eğitimi gördü. 1767'de baroya kabul edildi. 1769'da Virginia Yasama Meclisi'ne girdi. Çok geçmeden, İngiltere'nin kolonilere karşı izlediği politikalara karşı çıkan grubun önderlerinden biri durumuna geldi.

Derin hukuk ve tarih bilgisinin yanı sıra usta yazarlığıyla da dikkati çeken Jefferson, çevresine göre daha radikal görüşler savunmakla birlikte, kolektif çalışmaya yatkın kişiliğiyle ortak mücadeleyi önde tutan uyumlu bir çizgi izledi. İngiltere'yle ilişkilerin sürekli bozulması, İngiliz Parlamentosu'nu tanımama gibi görüşlerinin giderek güçlenmesini sağladı. 1775'te Virginia Yasama Meclisi'nin Philadelphia'da toplanan İkinci Kıta Kongresi'ne gönderdiği delegeler arasında yer aldı ve Kongre'de radikal gruba katıldı. Haziran 1776'da, İngiltere'den ayrılmanın gerekçelerine ilişkin bir belge hazırlamakla görevlendirilen komitenin üyeliğine seçildi. Benjamin Franklin ve John Adams'ın da görev aldığı komitede ağırlığını kabul ettirerek Bağımsızlık Bildir-

tumunu nedeniyle eleştirilere hedef olunca yeniden görev üstlenmeyi reddederek Monticello'ya çekildi. Karısının sağlığından duyduğu endişe de bu kararında etkili oldu. 1772'de evlendiği Martha Wayles Skelton Jefferson, yalnızca ikisi sağ kalan beş çocuk doğurmuştu; altıncı doğumdan sonra 6 Eylül 1782'de ölmesi Jefferson'ı büyük acıya boğdu. Jefferson tek kitabı olan *Notes on Virginia*'nın (Virginia Üzerine Notlar) büyük bölümünü vahlikten ayrılışından Aralık 1782'de yeniden kamu görevine dönüşüne değin yazdı. Kölelik konusunu da ele aldığı kitapta Siyahların özelliklerini ortaya koymaya çalıştı. Köleliğe tümüyle karşı olduğu halde içinde yaşadığı toplumun onyargılarından kurtulamayarak ırksal farklılıkları yüzünden Siyahlarla beyazların barış ve uyum içinde bir arada yaşayamayacaklarını savundu. Kitap aynı zamanda bir devrimcinin henüz tamamlanmadığına inandığı bir devrim sırasındaki düşüncelerini de yansıtıyordu. Virginia Anayasası'nda değişiklik yapılarak genel eğitim hakkının ve din özgürlüğünün yerleştirilmesini istiyor; cumhuriyetçi yönetimin başarısını belirli koşulların varlığına bağlıyordu. Bu koşulların başında mülkiyetin yaygınlaştırılması ya da herkese insanca yaşamak için gerekli kazanç olanaklarının sağlanması, yurttaşların eğitilmesi ve devrimin sona ermesiyle kaçınılmaz olarak belirecek yozlaşma eğilimini önleyecek yasa ve kurumların yerleştirilmesi geliyordu.

Thomas Jefferson, Rembrandt Peale'in bir yağlıboya çalışması, 1800; Beyaz Saray Koleksiyonu, Washington, D.C. White House Collection Washington D.C

gesi taslağının hazırlanmasında belirleyici rol oynadı.

Ekim 1776'da yeniden Virginia Yasama Meclisi'ne girerek yasalarda ve kurumlarda kapsamlı reformlar öngören bir plan sundu. Toprak mülkiyetinin birkaç büyük toprak sahibinin elinde toplanmasına yol açan veraset yasalarının kaldırılmasına ön ayak oldu. Büyük yoksulluk ve ekonomik bağımlılığın var olduğu koşullarda cumhuriyet yönetiminin gelişemeyeceğini savundu. Reform planı kapsamında eğitim sistemini de ele aldı. Altı dereceli okullar aracılığıyla okuryazarlığın bütün nüfusa yayılmasını ve özgür basını, halkın aydınlanması için zorunlu görüyordu. Üst dereceli okullar ise ekonomik durumları ne olursa olsun yetenekli öğrencileri kabul edecek ve bunları temsili yönetimde görev almak üzere yetiştirecekti. Ama Virginia'lılar o dönemde henüz ücretsiz genel eğitim sistemini benimsemeye hazır olmadığından Jefferson ancak Virginia Üniversitesi'nin kuruluşunu gerçekleştirebildi. Üçüncü ve en önemli reformu olan Virginia Din Özgürlüğü Yasası ise şiddetli muhalefetle karşılaştı ve ancak 1786'da kabul edildi. Bu yasayla Virginia'da din ve devlet birbirinden ayrıldı. Herhangi bir din ya da mezhebin kamu fonlarıyla desteklenmesi ve yurttaşlar arasında dinsel inançları yüzünden ayırım yapılması yasaklandı.

Jefferson 1779'da Virginia valisi seçildi. 1780-81 kışında Virginia İngilizlerin işgaline uğrayınca etkili bir direniş örgütleyemedi ve yakalanmaktan güç kurtuldu. Bu sıradaki

tutumu nedeniyle eleştirilere hedef olunca yeniden görev üstlenmeyi reddederek Monticello'ya çekildi. Karısının sağlığından duyduğu endişe de bu kararında etkili oldu. 1772'de evlendiği Martha Wayles Skelton Jefferson, yalnızca ikisi sağ kalan beş çocuk doğurmuştu; altıncı doğumdan sonra 6 Eylül 1782'de ölmesi Jefferson'ı büyük acıya boğdu. Jefferson tek kitabı olan *Notes on Virginia*'nın (Virginia Üzerine Notlar) büyük bölümünü vahlikten ayrılışından Aralık 1782'de yeniden kamu görevine dönüşüne değin yazdı. Kölelik konusunu da ele aldığı kitapta Siyahların özelliklerini ortaya koymaya çalıştı. Köleliğe tümüyle karşı olduğu halde içinde yaşadığı toplumun onyargılarından kurtulamayarak ırksal farklılıkları yüzünden Siyahlarla beyazların barış ve uyum içinde bir arada yaşayamayacaklarını savundu. Kitap aynı zamanda bir devrimcinin henüz tamamlanmadığına inandığı bir devrim sırasındaki düşüncelerini de yansıtıyordu. Virginia Anayasası'nda değişiklik yapılarak genel eğitim hakkının ve din özgürlüğünün yerleştirilmesini istiyor; cumhuriyetçi yönetimin başarısını belirli koşulların varlığına bağlıyordu. Bu koşulların başında mülkiyetin yaygınlaştırılması ya da herkese insanca yaşamak için gerekli kazanç olanaklarının sağlanması, yurttaşların eğitilmesi ve devrimin sona ermesiyle kaçınılmaz olarak belirecek yozlaşma eğilimini önleyecek yasa ve kurumların yerleştirilmesi geliyordu.

Aralık 1782'de kamu hizmetine dönen Jefferson, birkaç ay Kıta Kongresi'ndeki Virginia temsilcileri arasında yer aldı. 1784'te Fransa'ya giderek Benjamin Franklin ve John Adams ile birlikte, Avrupa devletleriyle antlaşma görüşmelerine katıldı. Birkaç ay sonra Franklin'in yerine ABD'nin Fransa elçiliğine getirildi. Paris'te sanatçı ve bilim adamlarıyla tanışan, kültürel etkinlikleri izleyen Jefferson Fransa'ya ve Fransızlara yakınlık duymakla birlikte eleştirel gözlemlerde de bulundu. Fransa'da hüküm süren ekonomik ve sosyal koşullar, mutlak monarşiye karşı görüşlerini güçlendirdi. Fransız Devrimi'nin ilk aşamalarında, ılımlı önderlerin krallık yasa ve kurumlarını yavaş yavaş değiştirebileceğini umması ise düşünsel yaşamının en büyük yanılgısı oldu. 1789 sonunda ABD'ye döndü.

Bu arada Konfederasyon Anayasası'nın yerini 1787'de Philadelphia'da hazırlanan anayasa almıştı. Jefferson bu anayasayı büyük bölümüyle benimsiyor, ama temel haklar bildirgesini kapsamadığı ve başkanın görev süresini sınırlamadığı için eleştiriyordu. 1789'da Virginia'ya döndüğünde George Washington'ın önerdiği dışişleri bakanlığını isteksiz de olsa kabul etti. Ama çok geçmeden Hazine Bakanı Alexander Hamilton ile arasında uyuşmazlık çıktı. Merkezi yönetimin anayasa yetkilerini aştığı gerekçesiyle Hamilton'ın mali politikalarını onaylamıyor, dış politikada da farklı görüşleri savunuyordu. Yalnızca kişisel olmayan görüş ayrılıkları ABD'de siyasi partilerin ve iki partili sistemin kuruluşunu hazırladı. Washington'ın birinci başkanlık döneminin sonlarına doğru her ikisi de hükümetten ayrıldılar; ama Jefferson yeni kurulan Demokrat-Cumhuriyetçi, Hamilton da Federalist partinin simgesi haline geldi. Her ikisi de seçmenleri, Kongre'yi ve eyalet meclislerini örgütlemeye büyük beceri gösterdiler ve basından ustalıkla yararlandılar. Jefferson 1797'de John Adams yönetiminde başkan yardımcılığını üstlenerek ulusal siyaset-

te yerini alana değin başyardımcısı James Madison partisine önderlik etti.

1800'deki başkanlık seçimlerini Federalistler kaybetti. Yeni ulusun gelişmesinde kritik bir dönem yaşanıyor, siyaset büyük bir kutuplaşma içinde ve düşmanca yürütülüyordu. Jefferson Hamilton'ı cumhuriyet yönetiminin düşmanı, Hamilton da Jefferson'ı radikal bir demagog olarak niteliyordu. Federalistler seçimi kaybetmişti, ama o sırada geçerli olan seçim sistemi eşit oy alan Cumhuriyetçi adaylardan Jefferson ile Aaron Burr'den hangisinin başkan, hangisinin başkan yardımcısı olacağı sorusuna yanıt getirmiyordu. Bu nedenle karar Temsilciler Meclisi'ne kaldı. Burr'e hiç güvenmeyen Hamilton'un da etkisiyle Jefferson başkan seçildi ve 4 Mart 1801'de göreve başladı.

Jefferson başkanlıktaki ilk döneminde uzlaşınca bir politika izledi. Önceki 12 yıl boyunca Federalistlerce uygulanan politikalarda köklü değişikliklere gitmedi. Yönetimin ilk kez bir partiden ötekine devredildiği bu kritik dönemde daha doktriner ve katı bir tutum izlemiş olsaydı Amerikan siyasetindeki istikrar geleneğinin yerleşmesi güçlüklerle karşılaşabilirdi. Jefferson'un bilerek izlediği bu politika ve 1803'te Louisiana'nın Fransa'dan satın alınması ilk başkanlık döneminin iki büyük başarısı oldu.

Jefferson 1804'te ikinci kez başkan seçildi. İkinci döneminin en önemli olaylarından biri Napoléon Savaşları sırasında açık denizlerde tarafsızlığı korumaya yönelik Ambargo Yasası'nı (1807) Kongre'den geçirmesiydi. Gene bu dönemde başkanın bütün muhalefetine karşın Yüksek Mahkeme'nin gücü ve saygınlığı arttı. Jefferson üçüncü kez seçilebilecekken George Washington'un örneğini izleyerek adaylığını koymadı. 4 Mart 1809'da başkanlığı James Madison'a devrettikten sonra Monticello'daki evine çekildi. "Ülkeme verebileceğim son hizmet" diye nitelediği, Virginia Üniversitesi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi.

Jefferson'un başarılarla dolu siyasal yaşamı, yeteneklerinin ve enerjisinin tümünü tüketemedi. Pek çok özel ilgi alanı vardı; son derece bilgiliydi. Latince, Yunanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Anglo-sakson dillerini biliyor, Eski ve Yeni Yunanca arasındaki okunuş farkları gibi konularla ilgileniyordu. Yetmiş bir yaşındayken Platon'un *Politeia* (Devlet, 1942, 1946) adlı yapıtını özgün dilinden okudu ve yazarının fazlaca önemsendiği sonucuna vardı. Hz. İsa'nın gerçekten söyledikleriyle söylemiş olduğuna inanılanları birbirinden ayırmak için Yeni Ahit'i çözümlemeye girişti. Matematige büyük ilgi duydu; matematikteki düzen ve kesinliği siyaset ve yönetim işlerinin dağınlığından kopup dinlenmenin bir aracı olarak görüyordu. Doğa bilimlerindeki gelişmeleri yakından izledi. Çeşitli ilgileri ve siyasi çalışmaları yanında binlerce dönümlük ve bir ara 150 kölenin çalıştığı topraklarını yönetmekten geri kalmadı. 4 Temmuz 1826'da, Bağımsızlık Bildirgesi'nin 50. yıldönümünde, John Adams'dan birkaç saat önce öldü.

Jefferson Anıtı, eskiden THOMAS JEFFERSON ANITI, ABD'de, Washington, D.C.'de, Gelgit Havzasının güney kıyısında anıt. Yapımı 1934'te karar verilmiş, Başkan Thomas Jefferson'un 200. doğum yıldönümü olan 13 Nisan 1943'te açılmıştır. Yedi hektarlık bir alanı kaplar. Ulusal Başkent Parkı'nın bir birimidir. Capitol, Beyaz Saray, George Washington Anıtı ve Lincoln Anıtı ile birlikte, Washington, D.C.'nin merkez pla-

nının beş nirengi noktasından birini oluşturur. Tasarımını John R. Pope, Otto R. Eggers ve Daniel P. Higgins'in yaptığı sütunlu dairesel yapı, Jefferson'un sevdiği

Jefferson Anıtı, Washington, D.C.
Everett C. Johnson - De Wits Inc

klasik üsluptadır. Giriş kapısı üzerindeki alınlık, Jefferson'ı kendisinin kaleme aldığı Bağımsızlık Bildirgesi'ni okurken gösterir. Anıtın kubbeli, mermer döşeli iç bölümünün ortasında, Jefferson'un Rudolph Evans tarafından yapılmış görkemli tunç heykeli yer alır. İçerideki dört panoda ve frizlerde başkanın yazılarından alıntılar işlenmiştir.

Jefferson'cu Cumhuriyetçiler, ABD'de, iktidardaki Federalist Parti'ye karşı Cumhuriyetçi Parti adıyla örgütlenen (1792) ilk muhalefet partisi. Thomas Jefferson (1801-09), James Madison (1809-17) ve James Monroe'nun (1817-25) başkanlıkları döneminde iktidarda kalan, ama Federalist politikalarında fazla bir değişiklik yapmayan Jefferson'cu Cumhuriyetçiler, 1820'lerde Ulusal Cumhuriyetçiler ve Demokratik Cumhuriyetçiler biçiminde iki ana hizbe ayrılarak dağıldılar. Ayrıca bak. Demokrat Parti; Demokratik Cumhuriyetçi Parti.

Jeffersonville, ABD'de, Indiana eyaletinin güney kesimindeki Clark ilinin (county) merkezi kent. Ohio Irmağı kıyısında, Ohio Çavlanlarının başlangıcında, Kentucky eyaletine bağlı Louisville'ne karşısında yer alır. Eski Steuben Kalesi'nin bulunduğu yerde kurulmuş olan Jeffersonville'in planı, adını aldığı Başkan Thomas Jefferson'un önerisi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kent 19. yüzyılda bir ırmak gemisi yapım merkezi olarak gelişti; "Natchez" ve "J.M. White" gibi yandan çarklı pek çok ünlü gemi burada inşa edildi. 1937'de Ohio Irmağının taşması sonucu kent sular altında kaldı. II. Dünya Savaşı'nın ardından Ohio Vadisinde çeşitli sanayi tesislerinin kurulması kentin ekonomik büyümesini hızlandırdı. Günümüzde bir sanayi ve tarım (tahıl, çilek, tütün) bölgesinde yer alan Jeffersonville, aynı zamanda ırmak üzerinde taşımacılık yapan mavnaların uğrak yeridir. Dünyanın en büyük ırmak gemisi olan "Mississippi Queen" kentteki tersanelerden birinde inşa edilmiştir. 116 m uzunluğundaki bu lüks gemiyle 1976'dan beri bir gecelik turistik turlar düzenlenmektedir. Kentte ayrıca dokümaneler, kimyasal madde ve alüminyum tesisleri ile bir sabun fabrikası vardır. Louisville Slugger beyzbol sopaları burada imal edilir. Howard Buharlı Gemiler Müzesi de Jeffersonville'dedir. Nüfus (1990) 21.841.

Jeffrey, Edward Charles (d. 21 Mayıs 1866, St. Catharines, Ontario, Kanada - ö. 19 Nisan 1952, Cambridge, Massachusetts, ABD), Kanada asıllı ABD'li botanikçi. Damarlı bitkilerin yapısal özellikleri ve evrimsel gelişimleri üzerine çalışmalarıyla tanınır. 1892-1902 arasında Toronto Üni-

versitesi'nde ders verdi; 1899'dan başlayarak 1905'e değin değişik damarlı bitki gruplarının karşılaştırmalı anatomisi ve soy zincirleri konusunda bir dizi makale yayımladı. 1899'da doktora çalışmasını tamamladığı Harvard Üniversitesi'nde bitki morfolojisi dersleri verdi (1907-33).

Darwin'ın *Türlerin Kökeni* adlı yapıtından etkilenerek bitkilerin biçim ve yapısındaki gelişmeleri evrimsel açıdan yorumladı; ayrıca türlerin evriminin açıklanmasında karşılaştırmalı anatomi ve morfolojiden yararlandı. 1899'da bütün damarlı bitkileri *Lycopsida* ve *Pteropsida* adı altında yeniden sınıflandırdı ve *Lycopsida* üzerine yaptığı çalışmayla, ilkel damarlı bitkilerin biçimsel ve evrimsel gelişmelerinin araştırılmasına katkıda bulundu. Anatomiyi evrimsel açıdan değerlendirdiği *The Anatomy of Woody Plants* (1917; Odunsu Bitkilerin Anatomisi) ve kömürün bitkilerden oluştuğunu açıkladığı *Coal and Civilization* (1925; Kömür ve Uygarlık) adlı yapıtları en önemli çalışmalarıdır.

Jeffrey, Francis Jeffrey, Lord (d. 23 Ekim 1773, Edinburgh - ö. 26 Ocak 1850, Edinburgh, İskoçya). İskoçyalı edebiyat eleştirmeni ve hukukçu. 19. yüzyılın başla-

Jeffrey, Colvin Smith'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1830;
İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery Edinburgh

nda üç ayda bir yayımlanan seçkin İngiliz eleştiri dergisi *The Edinburgh Review*'nin kurucularındandır.

Glasgow ve Edinburgh üniversitelerinde okuduktan sonra, 1791-92 yıllarında Oxford'daki Queen's College'da öğrenim gördü. 1794'te İskoçya barosuna kabul edildi; bu arada, Whig yanlısı liberal siyasal düşüncelerinin meslekte ilerlemesine engel olduğunu anladı. 1802'de, hâlâ başarılı bir hukukçu olmak için çabalarırken, Sydney Smith ve başka arkadaşlarıyla birlikte *The Edinburgh Review* adlı eleştiri dergisini kurdu; 1803'ten 1829'a değin yayın yönetmenliğini yaptığı dergiye ayrıca eleştiriler ve yaşamöyküleri ile siyaset ve ahlak konulu makaleler yazdı. *The Edinburgh Review*'nin desteklediği Whig'lerin iktidara gelmesinden sonra avukat olarak da ün kazandı ve kraliyet baş hukuk temsilcisi yapıldı. Avam Kamarası'nda bulunduğu sırada, 1831'de İskoçya Reform Yasası'nı önerdi. 1834'te yargıçlığa atanarak lord unvanı aldı.

Jeffreys, George, 1. Baron Jeffreys (Wem) (d. 15 Mayıs 1645 ?, Acton, Denbighshire, Galler - ö. 18 Nisan 1689, Londra, İngiltere), zalimliği ve rüşvetçiliği ile ün salan İngiliz yargıç. 1685'te, Monmouth dükü önderliğindeki başarısız ayaklanmanın ardından gerçekleştirilen "Kanlı Yargılamalar"a başkanlık etmiş, Katolik kral II. James'in halk tarafından benimsenmeyen dinsel politikasının başlıca uygulayıcısı olmuştur.

Galli bir soylu ailedendi. 1668'de baroya kabul edildi ve 1677'de II. Charles'in Katolik kardeşi York dükü James'in (sonradan II. James) başsavcı yardımcısı olarak atandı. Titus Oates'un, papalığın hükümete karşı bir darbe hazırladığı yolundaki uydurma açıklamalarını (1678) izleyen karışıklık sırasında, Katoliklerin darbe girişimi suçlamasıyla yargılandığı mahkemelerin birçoğunda soruşturma savcısı ya da yargıç olarak görev yaptı. Sanıklara karşı aşağılayıcı ve acımasız davranışlarıyla tanındı.

Protestan olmasına ve Katoliklere yönelik baskılarda önemli bir rol üstlenmesine karşın, Charles ile James'in saray çevresinde gittikçe sivrildi. 1680'de James'in tahta çıkmasını önlemek için önerilen yasa tasarılarına karşı mücadele etti ve 1683'te başarıya ulaşıldı. Bu arada, Lord William Russell ile Algernon Sidney'nin vatana ihanet suçuyla yargılandıkları mahkemelerden birisiyle savcı ve yargıç olarak görev

neyysel felsefe okuttu. 1953'te "sir" unvanı aldı.

Jeffreys, Güneş sisteminin en dıştaki dört büyük gezegeninin (Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün) çok soğuk olduğunu kanıtladı ve bunların yapılarına ilişkin ilk modellerden birini geliştirdi. Astronomi alanında ayrıca, Güneş sisteminin oluşumunu araş-

Sir Harold Jeffreys
Camera Press

tırdı ve enlem değişkenliğine ilişkin bir kuram ortaya attı. Jeofizik alanında ise Yer'in ısı geçişini inceledi, deprem dalgalarının yayılma süresine ilişkin standart tablolar yaptı (1940) ve yerçekirdeğinin sıvı olabileceği varsayımını öne sürdü. Musonların ve denizden esen meltem rüzgârlarının kökenini açıkladı ve siklonların genel atmosfer dolaşımı açısından önemini gösterdi. Ayrıca olasılık kuramı ve genel matematiksel fizik yöntemleri üzerinde de çalışmalar yaptı. 1937'de Kraliyet Astronomi Derneği'nin Altın Madalyası ve 1948'de Londra'daki Royal Society'nin Kraliyet Madalyasıyla ödüllendirilen Jeffreys'in başlıca yapıtları *The Earth: Its Origin, History and Physical Constitution* (1924; 6. bas. 1976; Yer: Kökeni, Tarihi ve Fiziksel Oluşumu), *Scientific Inference* (1931; 2. bas. 1957; Bilimsel Çıkarım), *Earthquakes and Mountains* (1935; 2. bas. 1950; Depremler ve Dağlar) ve Bertha S. Jeffreys ile birlikte yazdığı *Methods of Mathematical Physics*'tir (1946; 3. bas. 1962; Matematiksel Fizik Yöntemleri). Toplu yapıtları, 1971-77 arasında altı cilt halinde yayımlanmıştır.

Jehoahaz bak. Ahaz

Jekyll, Gertrude (d. 29 Kasım 1843, Londra - ö. 8 Aralık 1932, İngiltere), doğal bahçe anlayışının en başarılı savunucusu olan peyzaj mimarı. Meslektaş William Robinson'un geliştirdiği kuramlara, ince bir duyarlılık kazandırmıştır.

Varlıklı bir ailenin kızıydı. Müzik ve resim eğitimi gördü. Yunan adalarını gezerek mimarlık ve tarih konusunda incelemelerde bulundu. 1891'e değin daha çok resimle

Gertrude Jekyll, Sir William Nicholson'in bir yağlıboya çalışması, 1920;
Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

uğraşıyordu. Bu tarihte gözlerinde ortaya çıkan bozukluk nedeniyle kendini bütünüyle bahçe düzenlemesine verdi. Bu konuda Robinson ile birlikte gazete ve dergilere yazılar yazdı, birkaç başarılı kitap kaleme aldı. Ama peyzaj mimarlığına en büyük katkısı mimar Sir Edwin Lutyens ile işbirliği yaparak tasarladığı bahçeler oldu. Birlikte yeni bir bahçe düzeni yarattılar. Lutyens'in temel çizgilerini saptadığı bahçelere Jekyll de kullandığı renkler ve yerel biçimlerle bir yumuşaklık verdi, bir ritim kazandırdı. Jekyll'in bahçe düzenleme konusundaki tutumu yalınlık ve sınırlı bir düzensizlikten yanaydı.

jel, mikroskopta görülmeyecek kadar küçük katı taneciklerin bir sıvı içinde ağısı bir yapı oluşturacak biçimde dağılmasıyla oluşan yarıkatı kütle. Esnek ve peltemsi bir özellik gösterebildikleri gibi (örn. jelatin ya da pektin jeli), katı ve sert halde de olabilen (örn. iri taneli beyaz bir kuma benzeyen silika jel) jeller, sıvı ortamı hemen hemen bir katı gibi davranacak kadar ağdalılaşmış asıtlardır (koloit). Sıvı ortamını sızdırarak bir jelin hacminin küçülmesine büzülme (sineresis) adı verilir. *Karş. sol.*

jel kromatografisi, kimyasal bir karışımın gözenekli, yarı katı bir yataktan geçirilerek, bileşenlerinin molekül büyüklüklerine göre birbirinden ayrılması ilkesine dayanan kromatografi tekniği. Özellikle enzimlerin, proteinlerin, peptitlerin ve aminoasitlerin birbirinden ve daha küçük molekül ağırlıklı maddelerden ayrılmasında kullanılır. Gözenekli parçacıkların içine yayılma eğilimi gösterdikleri için küçük moleküllerin akışı gecikir. Buna karşılık gözeneklere giremeyen büyük moleküller, parçacıklar arasındaki kanallardan akarak yatağı önce terk eder, bunları sırayla daha küçük moleküller izler. Poliakrilamid ve dekstran ile epiklorohidridinden hazırlanan bir polimer yaygın olarak kullanılan yatak maddeleridir. Kurum polimerler genellikle türdeş, yarı katı bir karışım oluşturacak biçimde uygun maddelerle asıtlı haline getirilir.

Jelačić, (Kont) Josip (d. 16 Ekim 1801, Petrovaradin - ö. 19. Mayıs 1859, Zagreb)

Jelačić, Josef Kriehuber'in bir taş baskısı, 1849;
Bild-Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

yakınları, Hırvatistan), Hırvat siyaset adamı ve asker. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bağlı Hırvatistan eyalet valisi (*ban*) olarak 1848'de milliyetçi Macar ayaklanmasının bastırılmasını sağlamıştır.

Genç bir Avusturya subayı olarak İtalya ve Bosna'da görev yaptı. Milliyetçilerin Macaristan'da denetimi ele geçirmeye başlaması üzerine imparatorluk hükümeti Mart 1848'de Jelačić'i korgeneralliğe yükselterek

George Jeffreys, H. Claret'in yaptığı sanılan bir yağlıboya çalışmadan aynı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

yaptı. Bu iki Whig'e karşı öne sürülen kanıtlar çok yetersiz olduğu halde, idam edilmelerini sağladı. Titus Oates'u Mayıs 1685'te kırbaç cezasına ve hapse mahkûm etti. Aynı ay içinde II. James tarafından Wem baronu yapıldı.

Monmouth dükü James Scott'un başlattığı ayaklanmanın bastırılmasını (Temmuz 1685) izleyen "Kanlı Yargılamalar" sırasında 150-200 kişiyi idam ettirdi ve yüzlerce kişinin de kolonilerde köle olarak satılmasına karar verdi; bu arada kurbanlarından para sızdırarak gelir sağladı. Eylül 1685'te II. James tarafından adalet bakanı yapıldı. Kralın en etkili danışmanlarından biri olarak, James'in Katolik yanlısı politikalarının İngiltere Kilisesi'nce kabul edilmesini sağlayan kilise kurulunun başkanlığını üstlendi. Felemenk *stadhouder*'i (vali) Oranje prensi Willem (sonradan Kral III. William), Aralık 1688'de James yönetimini devirince denizci kılığına bürünerek ülkeden kaçmaya çalıştıysa da, yakalanarak Londra Kulesi'ne hapsedildi ve dört ay sonra orada öldü.

Jeffreys, Sir Harold (d. 22 Nisan 1891, Fatfield, Durham, İngiltere - ö. 18 Mart 1989), değişik bilim alanlarındaki çok çeşitli katkılarıyla tanınan İngiliz astronom ve jeofizikçi.

Durham Üniversitesi'nde öğrenim gören Jeffreys, 1914'te Cambridge'deki St. John's College'da öğretim görevlisi oldu. Lisansüstü çalışmasını 1917'de bu okulda, doktora-sını da aynı yıl Newcastle-upon-Tyne'daki Armstrong College'da tamamladı. 1917-22 arasında Meteoroloji Dairesi'nde çalıştı, Cambridge'de 1923'ten 1932'ye değin matematik dersleri verdi, 1932-46 arasında jeofizik okutmanlığı yaptı ve 1945-58 arasında da Plumian Kürsüsü'nde astronomi ve de-

Hırvatistan valisi ve başkomutanı yaptı. Jelačić Hırvatistan'ın başlıca limanı Rijeka'yı (Fiume) hemen işgal etti. İmparatorluk hükümetinin istekleri doğrultusunda, Hırvat Meclisi'nin, Hırvatistan'ın milliyetçi Macaristan hükümetinden bağımsızlığını ilan etmesini sağladı. Ama bu ayrılıkçı karar Avusturya hükümetince olumlu karşılanmadı ve Jelačić 19 Haziran'da görevden alındı. İmparatorluk yönetimi Macar milliyetçilerine üstün gelince İmparator Ferdinand tarafından yeniden e-ki görevine getirildi. Eylül ayında imparatorluk birliklerinin başında Macaristan'a girdi. Ekim 1848'de, bugün Avusturya'da bulunan Schwechat'ta milliyetçi birliklerin önderi Artúr Görgey'i yenilgiye uğratarak devrimin bastırılmasında önemli bir rol oynadı. Jelačić 1855'te kont unvanı aldı. Hırvatistan valiliği görevini sürdürerek Habsburg mutlakiyetçiliğine uyum gösterdi.

Jelatin, jel yapıcı özelliği olan hayvansal protein. Çoğunlukla gıda ürünlerinin yapımında kullanılan jelatinden çeşitli sanayi dallarında da yararlanır. Jelatin hayvanların derisinde ve kemiklerinde bulunan kollajenden elde edilir; bu amaçla hayvanların post, deri, kemik ve dokuları baz ya da asitlerle bir ön işleminden geçirildikten sonra kaynatılır ve jelatin özütlenir. Kolay sindirilen jel protein olmakla birlikte bazı aminoasitlerden yoksun olduğu için besleyici değeri düşüktür. Açık sarı ile kirli sarı arasında değişen renklerde, hemen hemen tatsız ve kokusuz bir madde olup ince saydam levhalar, granüller ya da toz halinde satışı sunulur. Oda sıcaklığında ve hava almayan kaplarda kuru olarak saklandığında uzun süre dayanıklılığını korur.

Sıvı bir ortam içine konduğunda sıvı tutarak şişen jelatin tanecikleri, karışıma belli bir ısının uygulanması sonucu eriyerek sol(*) oluşturur. Soğutulduğunda ise jel haline geçerek katılaşır. Bu kütle yüksek sıcaklıklarda tekrar sol haline dönebildiği gibi, sol haldeyken soğutularak yeniden jel haline geçirilebilir. Jelatinin jel oluşturma süreci ve yumuşaklığı protein ve şekerin derişimi ile sıcaklığa bağlıdır. Çırpıldığında köpük oluşturabilen bu maddenin emülsiyon yapıcı ve kararlaştırıcı etkisi vardır. Et yemekleri, çorba, şekerleme ve tatlı gibi çeşitli yiyeceklerin yapımında, dondurma ve yağ-su karışımları gibi emülsiyonların kararlılığının sağlanmasında kullanılan jelatinden ayrıca şeker, aroma, gıda boyası ve meyve asitleriyle karıştırılarak jöle yapımında da yararlanılır.

Jelatin gıda sanayisinin yanı sıra, kozmetik ürünleri, kapsül, merhem, pastil ve plazma ürünlerinin üretimi başta olmak üzere eczacılık sanayisinde, fotoğraf filmi ve kâğıdı ile boya üretimi gibi öbür sanayi dallarında ve taş baskı işlemlerinde de kullanılır.

Jelatin işlemi, JELATINLI KURU LEVHA İŞLEMİ olarak da bilinir, ışığa duyarlı gümüş tuzlarının bağlayıcı ortamı olarak jelatinden yararlanılan fotoğrafçılık yöntemi. 1880'de geliştirilen jelatin işlemi daha önceki yaş kollodyum işleminin(*) yerini almıştır. Yaş kollodyum tekniğinde pozlamadan hemen önce bir cam levha, nitroselüloz çözeltisiyle (kollodyum) kaplanıyor ve negatif görüntü bu levha üzerinde yaş halde elde ediliyordu. Bu işlemin olumsuz yanı, geliştirme ve tespit banyolarının, kollodyum kurumadan önce derhal yapılması zorunluluğuydu, bu nedenle de fotoğrafçılar karanlık odalarını da yanlarında taşımak zorundaydılar.

Jelatin işlemiyle, levhaların ışığa duyarlı ve jelatin kıvamında bir emülsiyonla kaplanması ve böylece ışıktan korunması koşulluyla kuru halde aylarca kullanılmadan saklanabilmesi olanaklı duruma geldi. Jelatin, günümüzde de adı fotoğraf filmlerinde, gümüş halojenür kristallerinin bağlayıcı ortamı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca bak. kuru levha.

Jelenia Góra, Almanca HIRSCHBERG. Polonya'nın güneybatı kesiminde il (*województwo*). 1975'te oluşturulmuştur. 4.378 km²'lik bir alanı kaplar. Batıda Almanya, güneyde Çek Cumhuriyeti, doğuda Wałbrzych, kuzeydoğuda Legnica, kuzeyde de Zielona Góra illeriyle çevrilidir. Bölgedeki en küçük illerden biri olan Jelenia Góra Batı Sudetler'in merkezinde yer alır. Böbr Irmağı ilin doğusunda güneyden kuzeye doğru akar. Ekonomisi sentetik elyaf, selüloz, kimyasal madde, tekstil ve kâğıt üretimine dayanır. İlde ayrıca kömür madenleri, bıçkışhaneler, elektrikli makine imal eden fabrikalar ve ihracat için kristal üreten tesisler bulunur. Kâğıt fabrikalarında kullanılan kâğıt hamuru ilin kuzey kesimindeki ormanlardan sağlanır. İlin orta ve güney kesiminde yer alan çiftliklerde buğday, çavdar ve patates yetiştirilir. Güneybatısında birçok tatil yeri ve kaplıca vardır. Bunlardan Karkonosze ve Iżerskie dağlarının yamaçlarında yer alan Szklarska Poręba'daki kaplıca, Aşağı Silezya'daki kaplıcaların en büyüğüdür. İl merkezi Jelenia Góra kentidir. Nüfus (1991 tah.) 517.900.

Jelenia Góra, Almanca HIRSCHBERG. Polonya'nın güneybatı kesimindeki Jelenia Góra ilinin (*województwo*) merkezi kent. Sudetler'de, Çek Cumhuriyeti sınırı yakınlarında, Böbr ve Kamienna ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Arkeolojik bulgular, kentin bulunduğu yerde eskiden bir Slav kabilesinin yaşadığını göstermiştir. Bugünkü kent, 11. yüzyılda şövalye Jelnik'in inşa ettirdiği Nowy Dwór Şatosu'nun çevresinde gelişti. 15. ve 16. yüzyıllarda dokumacılık sayesinde ekonomik gücünün doruğuna ulaşan kent, Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618-48) ve 1640'taki veba salgınından büyük zarar gördü. Savaşın sona yeniden inşa edilerek barok yapılarıyla bu üslubun Silezya'daki en güzel örneklerinden biri haline geldi. Prusya'nın egemenliği altında kaldığı 18. yüzyılda eski gücünü yitirdiyse de, 19. yüzyılda demiryollarının döşenmesinden sonra bir turizm merkezi olarak önem kazandı. Yakınındaki Dev Sıradağların 20. yüzyılın ikinci yarısında ilgi gören bir dilence merkezi durumuna gelmesi kentin gelişimine hız kazandı. Kentte günümüzde geleneksel dokuma atölyelerinin yanı sıra kömür madenleri, sentetik elyaf, selüloz, makine, ilaç ve optik aletler üreten fabrikalar ile bıçkışhaneler vardır. Kentin 13. ve 16. yüzyıllarda inşa edilen surlarının bir bölümü ile 14. yüzyıla ait bir bölge kilisesi bugün de ayakta. Nüfus (1984 tah.) 70.000.

Jelesnogorsk, Rusya Federasyonu'ndaki Kursk yönetim biriminde (*oblast*) kent. Eski SSCB'nin en büyük demir havzalarından KMA'nın (Kursk Manyetik Anomalisi) giderek gelişmesi üzerine 1958'de kurulmuştur.

Bugün, Belgorod yönetim birimindeki Gubkin'le birlikte KMA'nın iki önemli madencilik merkezinden biridir. 1962'de kent statüsü kazanmıştır. Nüfus (1989 geç.) 81.000.

Jelgava, Almanca (eskiden MITAU, Rusça (eskiden) MITAVA. Letonya'da kent. Ri-

ga'nın güneybatısında, Lielupe Irmağı kıyısında yer alır. 1226'da, Frates Militiae Christi (İsa'nın Savaşçı Kardeşleri) adlı şövalye tarikatının inşa ettirdiği Mitau Şatosu'nun çevresinde gelişti. 1376'da kent statüsü kazandı. Şövalye tarikatı dağıldıktan sonra Kurland düklerinin merkezi oldu. Polonya'nın Üçüncü Taksimi sırasında Rusya'ya geçti (1795). 1919 ve 1944'te, savaş yüzünden büyük hasar gördü. Günümüzde önemli bir demiryolu kavşağı ve sanayi kentidir; başta tarım araçları olmak üzere makine sanayisi, kilit ve keten bezi imalatı, şeker üretimi ve sebze gibi gıda maddeleri işleme başlıca ekonomik uğraşlardır. Nüfus (1991 tah.) 74.500.

Jellicoe, (Patricia) Ann (d. 15 Temmuz 1927, Middlesbrough, Yorkshire, İngiltere), yapıtlarında yoğun bir hareketliliğin yanı sıra görsel ve işitsel efektlere yer veren İngiliz oyun yazarı.

Tiyatro yaşamına oyunculuk, sahne amirliği, oyuncu eğitmenliği ve çeşitli oyunlarda yönetmenlik yaparak başladı. 1952'de Londra'da açık sahneli Cockpit Tiyatrosu'nu kurdu. *Sport of My Mad Mother* (Çılgın Annemin Oyunu) adlı oyunu 1956'da sahnelendi. Oyundaki dinamik grup eylemi ve sözcüklerin, ritim ve ses değerlerine göre kullanılması izleyiciyi çok etkiledi. Jellicoe bu oyunu 1964'te yeniden gözden geçirdi. En tanınmış oyunu olan ve 1961'de Londra'da, 1964'te New York'ta sahnelenen *The Knack* de (Beceri) aynı öğeleri içeriyordu. Daha geleneksel tarzdaki sonraki oyunları *Shelley* (1965) ve *The Giveaway* (1969) ise aynı derecede başarılı olamadı. Jellicoe, 1975'te yayımlanan *You'll Never Guess* (Hiç Tahmin Edemezsin) adlı oyununu 1973'te kendisi sahneye koymuştu. 1979'da amatör niteliği ağır basan oyunlar sahneleyebilmek için Colway Tiyatro Fonu'nu kurdu ve topluluğu yönetti.

Jellicoe, John Rushworth, 1. Kont Jellicoe, SCAPA VIKONTU JELICOLE, SOUTHAMPTON VIKONTU BROCS (d. 5 Aralık 1859, Southampton, Hampshire - ö. 20 Kasım 1935, Kensington, Londra, İngiltere), 1. Dünya Savaşı sırasında Jutland Çarpışması'nda (31 Mayıs 1916) donanmaya komuta eden İngiliz amiral.

Bir ticaret gemisi kaptanının oğluydu. Rottingdean'de öğrenim gördü. 1872'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne girdi. 1883'te Kraliyet Denizcilik Okulu'na yazıldı ve topçu uzmanı oldu. 1888'de Deniz Kuvvetleri ordu donatım müdür yardımcılığına atandı. 1891'de komutanlığa yükseltildi; çok geçmeden Akdeniz filosundaki "HMS Victoria" gemisine atandı. 1898'de Çin'deki "HMS Centurion" gemisinin komutanlığına getirildi ve 1900'deki Boxer Ayaklanması sırasında Pekin'deki elçilikleri kurtarmak için düzenlenen sefere katıldı. 1902'den 1914'e değin Deniz Kuvvetleri'nde ve donanmada çeşitli görevlerde bulundu.

1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Amiral Sir George Callaghan'ın yardımcısı olarak görev yapmak üzere Scapa'daki filo-ya gönderildi. Kısa süre sonra da amiral vekili rütbesiyle donanmayı yönetmekle görevlendirildi. Mart 1915'te de bu rütbesi onaylanarak resmîyet kazandı. İki yıl süreyle donanmayı örgütleyip eğiterek savaş için hazır durumda getiren Jellicoe, Mayıs 1916'da Jutland Çarpışması'na katıldı. Bu savaş sırasında uyguladığı taktikler o dönemde çeşitli eleştirilere hedef oldu. Ama izlediği stratejiyle Alman Açık Deniz Donanması'nı savaşın geri kalan bölümünde etkisiz hale getirmesi bugün büyük bir başarı kabul edilmektedir. Jellicoe,

1916'nın sonlarına doğru donanma komutanlığını bırakarak Deniz Kuvvetleri Bakanlığı kurmay heyeti birinci lordu oldu. Ertesi yıl Alman denizaltılarına karşı savaşıysa da, 1917'nin sonlarında, Başbakan Lloyd George'un ısrarı sonucu konvoy sisteminin kurulmasına değin başarılı olamadı. Ateşkesin imzalanmasından sonra donanmaların savaş sonrası örgütlenmesi konusunda danışmanlık yapmak üzere, özel bir görevle İngiltere dominyonlarına gönderildi. 1919'da donanma amiralliğine yükseltildi, 1920'de de Yeni Zelanda valiliğine atandı.

I. Dünya Savaşı'ndaki hizmetlerinden dolayı 50 bin sterlinlik bir ödül alan Jellicoe, 1917'de Scapa vikontu yapıldı. Yeni Zelanda'dan döndükten sonra da Southampton vikontu Brocas unvanını aldı (1925). *The Grand Fleet, 1914-1916, Its Creation, Development and Work* (1919; Büyük Filo, 1914-1916, Oluşturulması, Geliştirilmesi ve Çalışması) ve *The Crisis of the Naval War* (1921; Deniz Savaşı Bunalımı) adlı iki kitabı vardır.

Jellinek, Adolf (d. 26 Haziran 1821, Drslavice, Moravya - ö. 29 Aralık 1893, Viyana), haham ve din bilgini. Orta Avrupa'da zamanının en güçlü Yahudi vaizi sayılır.

1845-56 arasında Leipzig'de, 1856-93 arasında da Viyana'da vaazlar verdi. Söylevlerinde geleneksel Yahudi öğretisiyle ilgili Midraşları (hahamlarca kaleme alınmış tefsir metinleri) ustaca kullanıyordu; ayrıca olağanüstü bir hitabet yeteneği vardı. İki yüzü aşkın vaazı 1862-66 arasında üç cilt, 1847-82 arasında da dokuz küçük derleme biçiminde yayımlandı.

Jellinek'in araştırmaları ağırlıklı olarak Kabala (Yahudi mistisizmi) ve Midraş yazını üzerinde yoğunlaşmıştı. Yahudi edebiyat ve kültürünü çağdaş bilimsel araştırma yöntemleriyle çözümlemeyi amaçlayan *Wissenschaft des Judentums* (Yahudiliğin Bilimi), akımının önde gelen temsilcilerinden di. Kabalacıların temel metni *Sefer ha-zohar* (Nur Kitabı) ile 13. yüzyıl mistiği Moşe ben Şem Tov'un İbranice metinlerini ilk kez Jellinek karşılaştırdı. *Zohar*'ın başlıca yazarının Moses de Léon olduğu varsayımına dayanarak, yazarın *Zohar*'ı dönemin aydınları arasında yaygınlaşan üşu eğilimleri karşı kaleme aldığını öne sürdü. Midraş yazınına konu alan yapıtlarında ilkçağ ve ortaçağ üzerine o güne değin yayınlanmamış incelemeler ile Mesih ve vahiy inançlarına ilişkin belgeleri derledi. *Bet ha-Midraş* da (1853-77; Araştırma Yurdu) bunlar arasındaydı.

Jellinek, Elvin M(orton) (d. 15 Ağustos 1890, New York kenti - ö. 22 Ekim 1963, Palo Alto, California, ABD), ABD'li fizyolog. Alkolizmin bilimsel olarak incelenmesi-ne öncülük etmiştir.

Çeşitli Avrupa üniversitelerinde öğrenim gördü; lisansüstü öğrenimini 1914'te Leipzig Üniversitesi'nde tamamladı. Biyometri alanında uzmanlaştıktan sonra Budapeşte (1914-20), Sierra Leone (1920-25) ve Honduras'taki (1925-30) çeşitli kuruluşlar ile Massachusetts'teki Worcester Eyalet Hastanesi'nde (1931-39) çalıştı. 1939'dan başlayarak bu hastanede, alkolün etkileri üzerine yapılan çalışmaları yönetti. 1941'de Yale Üniversitesi'nde uygulamalı fizyoloji doçenti oldu ve 1941'den 1950'ye değin Yale Üniversitesi Alkol Araştırmaları Okulu'nun başında bulundu. 1962'den ölümüne değin de Stanford Üniversitesi'ndeki İnsan Sorunları Araştırma Enstitüsü'nde ders verdi ve çeşitli araştırmalara başkanlık etti.

Alkolizmin doğası, nedenleri ve belirtileri-ni tanımlamaya yönelik araştırmaların öncüsü olan Jellinek, alkolizmin bir hastalık olduğu kuramını ilk öne sürenlerden biriydi; alkoliklerin hasta olarak kabul edilip tedavi edilmeleri gerektiğini büyük bir inandırıcılıkla savundu. Kendi çalışmalarının yanı sıra başka araştırmacıların bulgularını da derlediği *Alcohol Explored* (1942; Alkolün İncelenmesi) ve *The Disease Concept of Alcoholism* (1960; Bir Hastalık Olarak Alkolizm Kavramı) adlı kitapları bu alanda büyük önem taşıyor.

Jellinek, Georg (d. 16 Haziran 1851, Leipzig - ö. 12 Ocak 1911, Heidelberg, Almanya), Alman hukuk ve siyaset felsefesi.

Yahudi din bilgini Adolf Jellinek'in oğluydu. Din değiştirerek Hristiyan oldu. Viyana (1879-89), Basel (1890-91) ve Heidelberg (1891-1911) üniversitelerinde hem yetenekli bir öğretmen, hem de seçkin bir araştırmacı olarak kendini gösterdi. *Die sozialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe* (1878; 2. baskı, 1908; Doğru, Yanlış ve Cezanın Toplumsal Etik Bakımından Anlamı) adlı kitabında, hukuku uygar yaşam için vazgeçilmez olan bir ilkeler bütünü, dolayısıyla ahlakın asgari öğelerinden biri olarak tanımladı. Hukuksal pozitivizm okuluna karşı, toplumsal ve psikolojik olguların yasal kurallara dönüştürülebilmesi için toplum onayının gerekli olduğunu vurguladı.

Uluslararası alanda belki de en ünlü kitabı *Die Erklärung der Menschen-und Bürgerrechte* idi (1895; İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi). Jellinek bu yapıtında 26 Ağustos 1789'da Kurucu Meclis'in onayladığı Fransız Devrim bildirisinin Jean-Jacques Rousseau'nun yazılarından çok, Angloamerikan siyaset ve hukuk tarihinden, özellikle de Amerikan bağımsızlık mücadelesini desteklemek için ortaya atılan kuramlardan esinlenerek yazıldığını ileri sürdü. *Allgemeine Staatslehre*'de (1900; Genel Devlet Kuramı) görüşlerini bir bütün olarak sundu.

Jelling Yazıtları, Jutland'da bulunmuş 10. yüzyıla ait iki kral mezar taşı. Danimarka'daki rünik yazıtların en ünlüleridir. Daha eski olanını, Danların son putperest kralı Gorm (Yaşlı), karısı Kraliçe Thyre'nin onuruna yaptırmıştır. Gorm ile Thyre'nin, Dan ve Norveç ülkelerinin hükümdarı olan ve Danları Hristiyanlaştıran oğulları Hurald

Jelling Yazıtları
Royal Danish Ministry for Foreign Affairs

Bluetooth'un annesiyle babasının anısına diktirdiği ikinci taş üç yüzlü bir piramittir. İki yüzünde hayvan figürleri, çizgisel desenler ve İsa'nın Çarmıha Gerilişi betimlenmiştir; üçüncü yüzünde yazıt yer alır.

Jelyahov, Andrey İvanoviç (d. 29 Ağustos 1851, Nikolayevka, Kırım - ö. 15 Nisan 1881, Petersburg, Rus Çarlığı), Narodnik devrimci.

Eski bir serf ailesindendi. Odessa'daki Novorossiysk Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görürken, Ekim 1871'deki öğrenci hareketlerine katıldığı gerekçesiyle okuldan atıldı. Kiev ve Odessa'da devrimci etkinliklerini sürdürdü; birkaç kez tutuklandıysa da mahkûm olmadı.

Haziran 1879'da katıldığı bir kongreden sonra silahlı eylemi savunmaya başladı. Halkın İradesi adlı örgütün işçi, öğrenci ve asker kollarıyla 1880'de *Raboçaya gazeta* adlı yayın organının kurulmasına katkıda bulundu. Örgüt bildirilerinden birçoğunu kaleme aldı.

II. Aleksandr'a karşı düzenlenen suikastta (1 Mart 1881) yer aldı ve 27 Şubat'ta tutuklandı. Kendisinden sonra yakalananlarla birlikte yargılandı ve suçlu bulunarak idam edildi.

Jemaa, Nijerya'nın orta kesimindeki Kaduna eyaletinde kasaba. Darroro Tepeleri yakınında, Jos'tan Jagindi'ye giden yol üzerinde yer alır. 1944'te burada bulunan ve 2 bin yıl önce pişmiş topraktan yapılmış olan insan başı, İÖ 900-İS 200 arasında bölgede gelişen Nok kültürü hakkında önemli bilgiler sağlamıştır. Bu kültüre ait buluntular ilk kez 1930'ların başlarında, Jemaa'nın 38 km kuzeybatısındaki Nok köyünün kalay madenlerinde ortaya çıkarılmıştı. Sonradan 1960'larda gene Nok'ta ve Jemaa'da çeşitli heykeller bulundu. Nok kültürüne ait buluntular, kasabanın 77 km kuzeydoğusundaki Jos'ta bir müzede sergilenmektedir.

Bugünkü Jemaa kasabası 1810 dolaylarında kuruldu. Müslüman vaiz Malam Usman bu tarihlerde, 120 km kuzeybatıdaki Kajuru'dan kaçan Fulani (Peul) çobanlarının başına geçerek Jemaa'n-Darroro (Darrorolu Bir Bilgenin İzleyicileri) adlı yerleşimi kurmuştu. Usman, Jemaa'yı emirlik yaptı ve Zaria emirine bağlandı. 1833'e değin

emir olan Usman ile oğlu Musa'nın (1837-46 ve 1849-50 arasında emir) Ayu, Kace, Mora, Guandara, Kagoro ve Kagoma halkları üzerinde egemenlik kurarak topraklarını genişletmelerine karşın Jemaa, 1902'ye değin Zaria'ya vergi ödedi. Bu tarihte, İngiliz yönetimindeki Nasarawa iline bağlandı. 1926'da Plateau ili kurulduğunda, emirliğin başkenti de Jema'an-Daroro'dan (bugün Eski Jemaa), Jema'an-Sarari'ye taşındı. 1933'te, Emir Muhammadu, 18 km kuzeybatıdaki Kafanchan'ı başkent yaptı. 1959'da Jemaa Emirliği'nin Kagoro, Caba ve Moroa ile birleşmesiyle Jemaa Federasyonu kuruldu. Geleneksel olarak yörcenin Fulaniler tarafından yönetilmesine karşın, nüfusun çoğunluğu Fulani ya da Müslüman değildir.

Kalay madenciligi bugün de önemli bir ekonomik etkinliktir. Ama, Jemaa'lıların çoğu tarımla uğraşır: Pamuk, yemastığı ve zencefil başlıca ticari tarım ürünleri; koca-darı ise geçimlik ürünüdür. Kasabada bir hükümet dispenseri vardır. Nüfus (son tah.) 6.436.

jen bak. ren

Jen Tsung bak. Ren Zong

Jena, Almanya'nın ortadoğu kesimindeki Thüringen eyaletinde (*Land*) kent. Weimar'ın doğusunda, Saale Irmağı kıyısında yer alır. Tarih kayıtlarında ilk kez 9. yüzyılda Jani adıyla geçen kent, 1230'da berat aldı. 14. yüzyılın ortalarında Meissen markilerinin yönetimine geçti. Markiliği elinde bulunduran ve 1423'ten sonra da Saksonya elektörleri olan Wettin hanedanının 1485'te bölünmesi üzerine, Elektör II. Friedrich'in oğlu Ernst'in kurduğu koldan gelen düklerin egemenliğine girdi. 1672-90 arasında Saksonya-Jena Dükluğu'nun merkeziydi ve 1918'e değin dükler burada oturdu. Napoléon'un Prusya ordusunu bozguna uğrattığı Jena Çarpışması (1806), kentin kuzeyindeki tepelerde yapıldı.

Kentteki Jena Friedrich-Schiller Üniversitesi 1548'de Elektör Johann Friedrich (Alcenap) tarafından akademi olarak kuruldu, 1577'de üniversite yapıldı. Üniversitenin en parlak dönemi, Goethe'nin koruyucusu Grandük Karl August'un yönetiminde olduğu 1787-1806 arasıydı; bu yıllarda Johann Fichte, Georg Hegel ve Friedrich von Schelling gibi düşünürler ile August von Schlegel ve Friedrich Schiller gibi yazarlar üniversitede ders verdi. Kuruluş, özgür düşünme ortamı ve yeni düşüncelere açıklığıyla uzun yıllar Alman üniversitelerine öncülük etti. 19. yüzyıl ortalarında evrimci Ernst Haeckel burada önemli çalışmalar yaptı; Karl Marx da 1841'de buradan doktora derecesi aldı.

II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gören kent, savaştan sonra yeniden inşa edildi. Eski üniversite binaları, 14. yüzyıldan kalma belediye binası ve Michaeliskirche (St. Michaelis Kilisesi, 1438-1528) önemli tarihsel yapılarıdır. Ayrıca ortaçağda yapılmış kalelerden kalma çok sayıda kule vardır. Goethe'nin *Hermann und Dorothea* romanını yazdığı eski düklik sarayının yerinde bugün üniversite binaları (1906-08) yer alır. Kentte ayrıca başka yükseköğrenim kurumları, botanik bahçeleri, belediye ve üniversite müzeleri, bir optik okulu, bir meteoroloji enstitüsü, bir gözlemevi, bir deprem araştırma enstitüsü ve bir planetaryum vardır.

Bir demiryolu kavşağında yer alan Jena'da, ürettiği optik ve duyarlı aygıtlarla tanınan Zeiss firması ile Schott cam eşya fabrikası

vardır. Haç sanayisi de gelişmiş durumdadır. Nüfus (1990) 102.700.

Jena camı, ısıya ve darbelere karşı dayanıklı, kimyasal maddelerden etkilenmeyen üstün nitelikli cam. Termometre, ölçüm kabı ve optik gereç yapımında, laboratuvar ve sanayi uygulamalarında kullanılır.

Jena camını geliştiren Alman kimyacı Friedrich Otto Schott, 1884'te, Ernst Abbe ve Carl Zeiss ile birlikte Jena'da bir cam fabrikası kurarak üretime geçti. Bileşiminde sodyum-magnezyum-alüminyum-çinko borosilikatlar ile eski camlarda kullanılan silisyum dioksitin bir bölümünün yerine bor trioksit bulunan ilk Jena camı, günümüzde Pyrex(*) olarak bilinen borosilikat camların öncüsü olmuştur.

Jena Çarpışması, JENA-AUERSTADT ÇARPIŞMASI olarak da bilinir, Napoléon Savaşları sırasında, Alman kentleri Jena ile Auerstädt'ta 120 bin kişilik Fransız ordusuyla 114 bin kişilik Prusya-Saksonya ordusu arasında geçen çarpışma (14 Ekim 1806). Napoléon, II. Friedrich (Büyük) zamanından kalan Prusya ordusunu bozguna uğratmış, çarpışma sonucunda imzalanan Tilsit Antlaşması ile (Temmuz 1807) Prusya topraklarının yarıya yakın bölümünü yitirmiştir.

Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm, Temmuz 1806'da Rusya ile yaptığı gizli ittifaktan sonra savaş hazırlıklarına başladı. Ekim başlarında Braunschweig dükü Karl Wilhelm Ferdinand komutasındaki Prusya-Saksonya ordusu, Napoléon'un batıdaki bölgelerle bağlantısını kesmek amacıyla Saksonya üzerinden yavaş yavaş batıya doğru hareket etmeye başladı. Napoléon ise, Thüringen Ormanı'nın (Thüringer Wald) doğu ucu boyunca hızla kuzeye ilerleyerek Prusyalıların Elbe Irmağı ile bağlantısını kopardı ve Rus müttefikleriyle buluşmalarını engelleyerek onları savaşa zorladı. Prusyalılar arkadan gelen saldırıyı karşılamak için geri dönmek zorunda kaldı. Friedrich Wilhelm, Braunschweig komutasındaki 63 bin askeri Auerstädt'e, Hohenlohe-Ingelfingen prensi Friedrich Ludwig komutasındaki 51 bin askeri de Weimar ile Jena arasındaki 24 km'lik cepheye yerleştirdi.

Napoléon, 96 bin kişilik ordusundan yalnızca 54 bin askerle, 14 Ekim sabahı Jena yakınlarında Hohenlohe prensinin 38 bin kişilik ordusuna saldırdı. Aynı gün akşam saatlerine doğru bir ordu ve 13 bin kişilik takviye kuvvetinin önemli bir bölümü yok edildi, kalanlar savaş alanından sürüldü. Yaklaşık 20 km kuzeydeki Auerstädt'te, Louis-Nicolas Davout komutasındaki 26 bin kişilik Fransız birliği ise Braunschweig'in ana ordusu ile karşılaştı. Braunschweig üstün durumda olmasına karşın bölük pörçük saldırılarla gücünü boşa harcadı ve Davout'un altı saat dayanmasına olanak verdi. Braunschweig'in ağır bir yara alması üzerine komutayı kral üstlendi. Fransızların Jena'da zafer kazandığı haberi duyulunca Prusya saldırısı hafifledi. Davout toprakları yukarı kesime taşıyarak tüm Prusya hattını taradı ve bir saat içinde Prusya ordusu dağıldı. Davout bu başarısından ötürü Auerstädt dükü yapıldı. Çarpışma sonucu 12 bin Fransız askeri ölmüş; Prusya-Saksonya ordusu ise yaklaşık 24 bin kayıp, 20 bin kadar da tutsak vermişti. Rusya müttefikinin yardımına gelecek zaman bulamadan, Napoléon altı hafta içinde tüm Prusya'yı istila etti.

Jena romantikleri, Alman edebiyatında romantizmin ilk şairleri. 1798'de Jena'da bir araya gelen grubun başında çok yönlü bir yazar olan Ludwig Tieck vardı. Grubun iki üyesi, August Wilhelm ile Friedrich von Schlegel kardeşler, *Athenäum* dergisinde

romantizmin kuramsal temellerini ortaya koydular. Bu romantik eleştirmenler eleştirinin ilk görevinin, dehanın doğal eğilimlerini izlemesini savunmak ve anlamak olduğunu ileri sürüyorlardı.

Grup içinde en büyük başarıyı, hayal gücü dolu şiirleri ve kısa romanlarıyla Friedrich Leopold von Hardenberg gösterdi. Johann Gottlieb Fichte ve Friedrich von Schelling yapıtlarıyla romantizmin felsefesini geliştirdiler. İlahiyatçı Friedrich Schleiermacher de dinsel düşüncede bireyciliğin gerekliliğini gösterdi. Jena romantikleri 1804'te dağıldılar. İki yıl sonra Heidelberg'de romantizmin ikinci evresi başladı.

jeneratör, çoğunlukla alternatif akım elde etmekte kullanılan büyük elektrik üretici(*). Buhar türbini, hidrolik türbin ya da içten yanmalı bir motor tarafından üretilen mekanik enerjinin elektrik enerjisine dönüştürülmesi ilkesine dayalı olarak çalışır. Kuramsal olarak jeneratörün çalışma ilkesi elektrik motorununkinin(*) tersidir.

Jenkin, (Henry Charles) Fleeming (d. 25 Mart 1833, Dungeness yakınları, Kent, İngiltere - ö. 12 Haziran 1885, Edinburgh, İskoçya), elektrik ölçü birimlerinin belirlenmesi çalışmalarıyla tanınan İngiliz mühendis. 1851'de Cenova Üniversitesi'nde lisansüstü çalışmasını tamamlayan Jenkin, daha sonra 10 yıl boyunca sualtı telgraf kabloları ile bunların döşenmesinde kullanılan donanımları üreten çeşitli imalat şirketlerinde çalıştı. 1861'de arkadaşı William Thomson (sonradan Lord Kelvin), Jenkin'in İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nin Elektrik Standartları Komitesi'nde raporlar olarak görevlendirilmesini sağladı. Elektrik ölçü birimlerine ilişkin raporları derleyerek yayımlayan Jenkin, ohm'un mutlak elektriksiz direnç birimi olarak kabul edilmesini sağladı ve duyarlı direnç ölçüm teknikleri geliştirdi.

Çalışmalarını *Electricity and Magnetism* (1870; Elektrik ve Magnetizma) adlı kitabında toplayan Jenkin, Londra ve Edinburgh üniversitelerinde mühendislik dersleri verdi, ayrıca, Charles Darwin'in evrim kuramının karşısında yer alarak sert eleştirilerde bulundu.

Jenkins, Roy (Harris) (d. 11 Kasım 1920, Abersychan, Monmouthshire, İngiltere). Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) ve Avrupa Topluluğu'nun (AT) başlıca savunucularından olan İngiliz siyaset adamı. Daha önce İşçi Partisi'nin yöneticilerinden olan Jenkins, Sosyal Demokrat Parti'nin (SDP) kurucuları arasında yer alarak 1982-83'te bu partinin önderliğini yürütmüştür. 1988'den bu yana yeni kurulan Sosyal ve Liberal Demokrat Parti'nin (SLDP) önderidir.

Madencilik sendikasında çalışırken parlamento üyeliğine seçilen babası, 1945-51 arasında başbakanlık yapan İşçi Partisi önderi Clement Attlee'nin özel sekreterliğini yapmıştı. Roy Jenkins Oxford'da Balliol College'ı 1941'de bitirdi. II. Dünya Savaşı'nda Kraliyet Topçu Birliği'nde görev yaptı. Parlamento'ya ilk kez 1948'de girdi. Bir ara yazarlık yapmak için siyaseti bırakmayı düşündüyse de 1964'te Harold Wilson hükümetine girerek havacılık bakanı (1964-65) oldu. Daha sonra işçileri bakanlığı (1965-67) ve maliye bakanlığı (1967-70) yaptı. 1970-72 arasında muhalefetteki İşçi Partisi'nin başkan yardımcılığını yürüttü. Ama İşçi Partisi'nin, İngiltere'nin AET üyeliğinin sürmesi konusunda referandumla gidilmesini destekleme kararını protesto etmek amacıyla bu görevden istifa etti. 1973'te gölge kabineye yeniden girerek gölge işçileri ba-

kanlığını üstlendi. 1974'te İşçi Partisi'nin seçimleri kazanması üzerine içişleri bakanlığına getirildi. 1976'da kabineden ve parlamento üyeliğinden istifa ederek, Avrupa Topluluğu'nun yürütme organı Avrupa Komisyonu'nun başkanı oldu. 1981'e değin bu görevde kaldı. Gittikçe sola kaydığını inandığı İşçi Partisi'nden 1981'de arkadaşlarıyla birlikte ayrılarak Sosyal Demokrat Parti'yi kurdu. 1982'de parlamento üyeliğine seçildi ve parti önderliğine getirildi. 1987'de soyluluk unvanını kabul etti ve Avam Kamarası'ndan ayrılarak Lordlar Kamarası'na geçti. 1988'de, SDP ile Liberal Parti'nin birleşmesiyle oluşan SLDP'nin liderliğini üstlendi.

Jenkins'in yapıtları arasında *Pursuit of Progress* (1953; İlerleme Peşinde), *Mr. Balfour's Poodle* (1954; Bay Balfour'un Fino Köpeği), *Sir Charles Dilke: A Victorian Tragedy* (1958; Sir Charles Dilke: Bir Soylunun Trajedisi), *The Labour Case* (1959; İşçi Partisi'nin Davası), *Asquith* (1964), *Afternoon on the Potomac* (1972; Potomac'da Öğleden Sonra mı?), *What Matters Now* (1972; Şimdi Sorun Nedir?) ve *Nine Men of Power* (1975; Dokuz Güçlü Adam), *Baldwin* (1987) ve *Gallery of Twentieth Century Portraits* (1988; Yirminci Yüzyıl Portrelerinden Bir Sergi) sayılabilir.

Jenkins'in Kulağı Savaşı, Büyük Britanya ile İspanya arasında Ekim 1739'da başlayan ve sonunda Avusturya Veraset Savaşı'yla (1740-48) bütünleşen savaş. Albay Robert Jenkins 1738'de Avam Kamarası'nın bir komisyonuna çıkarak, kendisine ait olduğunu ileri sürdüğü kesik bir kulağı gösterdi. Jenkins'in iddiasına göre kulağı, Batı Hint Adalarında gemisine çıkıp yağma ettikten sonra akıntıya bırakan İspanyol sahil muhafızlarına kesilmişti. İspanyolların İngiliz gemilerine düzenlediği saldırılar öteden beri kamuoyunun öfkesini çekiyordu. Robert Walpole'a karşı olan parlamento üyeleri Jenkins olayından yararlanarak hükümeti savaşa zorladılar.

Jenkinson, Charles bak. Liverpool (1. Kontu), Charles Jenkinson

Jenner, Bruce (d. 28 Ekim 1949, Mount Kisco, New York, ABD), Olimpiyat şampiyonu ABD'li dekatloncu.

Spora Connecticut'taki Newton High School'da başlayan Jenner, dekatlon'da ilk kez 1971'de yarıştı. 1972 Olimpiyat Oyunları'nda dekatlon'da 10. oldu; 1976 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda ise 8.618 puanla birinci gelerek dünya rekoru kırdı (bu rekor 1980'de Daley Thompson [8.622 puan] ve Guido Kretschmer [8.649 puan] tarafından kırıldı). Jenner 1976'da, yılın en iyi atletine verilen James E. Sullivan Kupası'nı kazandı.

Jenner, Edward (d. 17 Mayıs 1749, Berkeley, Gloucestershire - ö. 26 Ocak 1823, Berkeley, İngiltere), çiçek aşısını bulan İngiliz cerrah.

Gençliği. İngiliz tıbbında uygulama ve eğitimin giderek değişmekte olduğu yıllarda doğdu. Oxford ya da Cambridge'de eğitilmiş hekimler ile tıp bilgilerini akademik çalışmayla değil çıraklık yoluyla edinen eczacılar ve cerrahlar arasındaki ayrım giderek belirsizleşiyor, hastane çalışması çok büyük önem kazanıyordu.

Jenner beş yaşındayken babası öldü. Babası gibi papaz olan ağabeyi tarafından taşrada büyütüldü ve yaşamı boyunca sürececek bir doğa sevgisi kazandı. On üç yaşında ilkokulu bitirdikten sonra, bir cerrahın yanında çırak oldu; sekiz yıl boyunca iyi bir tıp ve cerrahi bilgisi edindi. Çıraklık eğitimi tamamlandıktan sonra Londra'ya giderek St.

George Hastanesi'nde çalışan John Hunter'in asistanı oldu; Hunter, Londra'nın en tanınmış cerrahlarından biri, ayrıca önde gelen bir anatomi bilgini, biyolog ve deneyciydi.

Edward Jenner, J. Northcote'un bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1803; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Aralarındaki sağlam dostluk, Hunter'in ölümüne (1793) değin sürdü. Hunter, Jenner'in biyolojik olaylara gösterdiği büyük ilgiyi, disiplinli gözlem gücünü, keskin eleştiri yeteneğini ve deneysel araştırmaya karşı güvenini özendirip destekledi; akıl yürütme yerine deney yolunu tutmasını sık sık öğütledi. Biyoloji eğitimi ve deneylerine ek olarak Jenner, klinik cerrahi alanında da ilerledi. Londra'da iki yıl kaldıktan sonra, 1773'te taşra hekimliği yapmak üzere Berkeley'ye döndü ve çok başarılı oldu.

Çiçek aşısı. 18. yüzyılda çiçek hastalığı oldukça yaygındı; zaman zaman, çok yüksek oranda ölümlerle sonuçlanan salgınlar çıkıyordu. Dönemin başta gelen ölüm nedenlerinden biri olan ve sınıf farkı gözetmeyen bu hastalıktan kurtulanlarda sıklıkla kalıcı biçim bozuklukları görülüyordu. Önüne geçmenin tek yolu ise, aşılamaya, yani hastalığı hafif geçiren birinden alınan "madde"nin sağlıklı bireye aktarılmasıydı. İlk olarak Doğu'da uygulanan bu yöntemle çiçek hastalığı geçiren birey hastalıkla yeniden karşılaştığında hastalıktan korunuyor, ayrıca aşılamaya amacıyla mikrop bulaştırılan ve hafif bir enfeksiyon geçirenlerde de korunma sağlanıyordu. Ama aktarılan hastalık her zaman denetlenemediği için ağırlaşabiliyor, hatta ölümlerle sonuçlanıyordu. Üstelik hastalık başkalarına yayılabiliyor, böylece bir enfeksiyon odağı oluşuyordu.

Jenner, çırak olduğu dönemde bile, inekten insana geçen ve görece zararsız olan inek çiçeğini geçirenlerin, sonradan yeniden hastalıkla karşılaşmalar bile çiçek hastalığına yakalanmadıklarına dikkat etti. Hastalığın bu özelliğini düşünerek, ineklerde görülen çiçek hastalığının yalnız çiçeğe karşı koruma sağlamakta kalmayıp belirgin bir korunma mekanizması olarak kişiden kişiye aktarılabilceği sonucuna vardı.

Bu buluşun çok bilinen bir öyküsü vardır. Jenner, Mayıs 1796'da Sarah Nelmes adlı genç bir sütçü kızın parmaklarında, inek çiçeğine bağlı, yeni oluşmuş döküntüler ve yaralar sapta. 14 Mayıs'ta, bu yaraların üstündeki maddeden aldığı örneği sekiz yaşındaki James Phipps'e aşılar. Çocukta hemen hafif bir ateş ve döküntü görülür.

Bunun üzerine 1 Temmuz'da çocuğu insana özgü çiçek hastalığında oluşan madde örneğiyle aşılar ve hastalık gelişmez; tam korunma sağlanmıştır.

1797'de Jenner, Royal Society'ye deney sonuçlarını anlatan kısa bir makale gönderdi ama makalesi reddedildi. Bunun üzerine 1798'de başka vakalar da ekleyerek kendi olanakları ile *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae, a Disease Known by the Name of Cow Pox* (Inek Çiçeği Olarak Bilinen Hastalığın Nedenleri ve Etkileri Üzerine Bir İnceleme) adlı kitabı yayımladı.

Kitaba gösterilen ilk tepkiler olumsuzdu. Londra'ya gidip aşılamaya için gönüllü bulma çabaları da sonuçsuz kaldı. Londra'da aşılamının yaygınlaşması özellikle Jenner'in aşı verdiği cerrah Henry Cline ile George Pearson ve William Woodville adlı hekimlerin çalışmalarıyla gerçekleşti. Bu arada tatsız olaylar da gelişti. Pearson başkanı tek başına sahiplenmek istedi; çiçek hastalarına hizmet veren bir hastanede çalışan Woodville, inek çiçeği yaralarından elde edilen maddeye çiçek virüsü bulaştırdı. Bütün bu güçlüklerle karşı aşılamaya yöntemi kısa sürede değerini kanıtladı ve Jenner yoğun bir tanıtım kampanyasına başladı. Aşılamaya, kısa zamanda önce kara Avrupa'sına, sonra Amerika'ya ve tüm dünyaya yayıldı. Bu arada birçok sorun çıktı: Aşılamaya basit görünüyordu; ama aşının uygulandığı çok sayıda insan her zaman Jenner'in önerdiği yöntemi izlemiyor, bilinçli ya da bilinçsiz olarak uygulamanın değiştirilmesi aşının etkisini bozuyordu. Saf inek çiçeği aşısının elde edilmesi, saklanması ve taşınması kolay değildi. Üstelik bağışıklığı ortaya çıkaran biyolojik etkenler henüz anlaşılamamıştı. Yalnız dış gözlem yardımıyla olsa da, tümüyle etkin bir yöntem geliştirilene değin birçok yanlış yapıldı ve daha çok bilgi toplanması gerekti.

Hatalara ve zaman zaman karşılaşılan yolsuzluklara karşı aşılamaya yöntemi hızla yayıldı ve çiçek hastalığına bağlı ölüm oranında büyük bir düşüş görüldü. Böylece tüm dünyada tanınan Jenner birçok ödül aldıysa da, buluşuyla para kazanmaya kalkışmadı. Hemen hemen bütün zamanını çiçek aşısı davasına adanmıştı; hekimlik mesleğini ve özel yaşamını ihmal etti. Parlamento kendisine 1802'de 10 bin sterlin, 1806'da 20 bin sterlin verilmesini onayladı.

Jenner ünlenip ödül kazandıysa da, kendisine karşı çıkanlar, suçlayan ve saldıranlar da çoktu. Buna karşı çiçek aşısı çalışmalarını inançla sürdürdü. Karşının 1815'te veremden ölmesinden sonra toplumdaki uzak, yalnız yaşamaya başladı.

Jenner üzerine yazılmış en önemli yaşam-öyküsü, John Baron'un *The Life of Edward Jenner* (1827, 2 cilt; Edward Jenner'in Yaşamı) adlı yapıtıdır.

Jenney, William Le Baron (d. 25 Eylül 1832, Fairhaven, Massachusetts - ö. 15 Haziran 1907, Los Angeles, ABD), uyguladığı yeni tekniklerle gökdelenlerin gelişmesinde belirleyici bir rol oynayan inşaat mühendisi ve mimar.

Genellikle dünyanın, taşıyıcı sistemi yığma duvarlar yerine çelik iskeletle gerçekleştirilen ilk yüksek yapıyı kabul edilen Chicago'daki Home Insurance Company Binası'nı (1884-85; 1891'de büyütüldü; 1931'de yıkıldı) tasarladı. Bu yapı Chicago okulunun(*) mimarlık anlayışına da örnek oldu. Bu okulun Louis Sullivan, Daniel Burnham, John Root ve William Holabird gibi

Jenney'nin tasarımı yaptığı Home Insurance Company Binası, 1884-85; Chicago Chicago Architectural Photographing Co

önde gelen temsilcileri bir süre Jenney'nin bürosunda çalışmışlardır.

Jenney 1859-61 arasında Paris'te mimarlık eğitimi gördü. ABD İç Savaşı'nda federal birliklerde istihkâm subayı olarak görev aldı. Binbaşı rütbesiyle orduya ayrıldıktan sonra, Chicago'da mimarlık ve mühendislik yaptı (1868-1905) ve Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde mimarlık dersleri verdi (1876-80).

Chicago'da tasarladığı Leiter Binası'nda (1879; 1888'de genişletildi; sonra yıkıldı), çelik iskelet taşıyıcı sisteme deneysel bir biçimde yaklaştı. Dış cephede ise 20. yüzyıl'da yaygınlaşan cam perde duvar uygulamasının ilk örneğini verdi. Jenney'nin Chicago'daki önemli uygulamaları arasında, dünyanın 16 katlı ilk yapısı olduğu kabul edilen ve rüzgâr yükünü karşılamak için ilk kez kullanılan çelikten çapraz gergilerin tasarımını belirlediği Manhattan Binası (1889-90), Ludington Binası (1891), Fair Mağazası (1891-92; sonradan Montgomery Ward Co.'nun kent merkezi mağazası olarak yeniden düzenlendi) ve Sears, Roebuck and Company'nin kent merkezindeki mağazası olan ikinci Leiter Binası (1889-90) vardır.

Jennings, Elizabeth (Joan) (d. 18 Temmuz 1926, Boston, Lincolnshire, İngiltere), kişisel konuları yalın, gelenekçi ve nesnel bir üslupla dile getiren İngiliz şair. Şiirlerinde sık sık Katolik mezhebine ve İtalya'ya duyduğu bağlılığı yansıtmıştır.

Bir hekimin kızı olan Jennings, Oxford High School'da ve Oxford'daki St. Anne's College'da öğrenim gördü. 1953'te yayımlanan ilk kitabı *Poems*'i (Şiirler), kendisine Somerset Maugham Ödülü'nü kazandıran ve İtalya'ya gitmesine olanak sağlayan *A Way of Looking* (1955; Bir Bakış Açısı) izledi. *Song for a Birth or a Death* (1961; Bir Doğum ya da Ölüm İçin Şarkı), günah çıkarmayı andıran tonu ve aşka ilişkin yabani bakış açısı ile şairdeki yeni bir gelişmenin izlerini taşıyordu. Son dönem şiirlerinin en iyileri Jennings'in geçirdiği ruhsal çöküntüyü ve sonrasını yansıtır. *Collected Poems* 1967'den (1967; Toplu Yapıtlar

1967) sonra *The Animals' Arrival* (1969; Hayvanların Varışı), *Lucidities* (1970; Beraklıklar) ve *Relationships* (1972; İlişkiler) adlı yapıtlarını yayımladı. *The Sonnets of Michelangelo* (1961; Michelangelo'nun Sonnetleri) adlı çevirisinin yanı sıra çocuklar için şiirleri de vardır. *Selected Poems*'i (Seçme Şiirler) 1980'de yayımlandı.

Jennings, Herbert Spencer (d. 8 Nisan 1868, Tonica, Illinois - ö. 14 Nisan 1947, Santa Monica, California, ABD). ABD'li zoolog. Bir mikroorganizmanın tek başına gösterdiği davranışları inceleyen ilk bilim adamıdır. Aynı zamanda, tekhücreli canlıların genetik değişikliğiyle (varyasyon) ilgili deneylere öncülük etmiştir.

1896'da Harvard Üniversitesi'nden mezun oldu. Aynı yıl, suda yaşayan mikroskopik canlılardan rotiferlerin yapısal oluşumu üzerine doktora tezini tamamladı. Sonraki 10 yıl boyunca bu alanda çalışmalarını sürdürdü; araştırmalarının sonuçlarını yayımladığı *Behaviour of the Lower Organisms* (1906; Basit Yapılı Canlıların Davranışları) adlı yapıtı zooloji alanına ilk katkısıydı. Canlıların bireysel tepkileri ve uyarlara verdikleri bireysel yanıtlar üzerine yaptığı bu çalışmada, tekhücrelilerden insana kadar tüm canlılarda etkinlikler ile tepkilerin benzerliği konusunda yeni deneysel kanıtlar bulmuştur.

Daha sonra 40 yıl boyunca tekhücreli canlıların kalıtım ve değişiklik mekanizmaları üzerinde çalıştı. Bu dönemdeki en önemli yapıtları arasında *Life and Death*, *Heredity and Evolution* (1920; Yaşam ve Ölüm, Kalıtım ve Evrim), *Genetics* (1935; Genetik) ve *The Biological Basis of Human Nature* (1930; İnsan Doğasının Biyolojik Temeli) sayılabilir.

Jenolan Mağaraları, Avustralya'da, Yeni Güney Galler eyaletinin orta kesiminde mağara dizisi. Ülkenin en tanınmış turistik bölgeleri arasındadır. Sidney'in 113 km batısında yer alır. Mağaralardaki yeraltı yolları ile oyukları, Mavi Dağların batı ucunda, 800 m yükseklikteki kalın bir kireçtaşı katmanında birleşen iki akarsu oluşturmuştur. Farklı düzeylerde yer alan mağaralarda benzersiz kireç oluşumları, özellikle de görülmeye değer sarkıtlar vardır. Bir zamanlar Avustralya Yerlilerinin kullandığı mağaraları gören ilk Avrupalının, 1830'larda James MacKeown adlı bir haydut (*bushranger*) olduğu söylenir. 1866'da Jenolan Mağaraları Avustralya hükümetince koruma alanı ilan edilmiştir. Halkın ziyaretine açılan 12 mağarayı yılda 150 binden fazla kişi gezer.

jenosid bak. soykırım

Jensen, Georg (d. 31 Ağustos 1866, Raadvad - ö. 2 Ekim 1935, Raadvad, Danimarka), Danimarkalı gümüş eşya tasarımcısı ve ustası. Modern metal eşya tasarımındaki ticari uygulamalarıyla bütün dünyada ün kazanmıştır. Yalın ve ince bir işçilik yapıtlarının en belirgin özelliğidir.

On dört yaşındayken bir kuyumcunun yanına çırak olarak girdi. Bir süre heykelticilikle uğraştı. 1904'te Kopenhag'da açtığı atölyede çeşitli mücevherler ve gümüş eşya üretmekle yeniden metal ustalığına döndü. Yapıtlarıyla birçok önemli yurtdışı sergiye katıldı ve 1910'daki Brüksel Sergisi'nde bir altın madalya kazandı. Kısa sürede seçkin ve özgün bir gümüş ustası olarak ün yaptı. 1912'de daha büyük bir atölyeye taşındı, 1919'da ilk fabrikasını açtı.

Jensen'in gümüş işleri kısa sürede tutularak ticari başarı kazandı. Gerçekten de Jensen, gümüş eşya üretiminden kâr elde edebileceğini anlayan ilk gümüş ustasıydı.

Ondan önceki başarılı gümüş eşya üreticilerinin tümü, beğenilen geleneksel tasarımlardan oluşan standart modellere bağlı kalmışlardı. Jensen yaptığı zarif ve yalın parçalar için kimsenin düşünemediği kadar büyük bir pazar bulunduğunu gördü. Şirketi Avrupa'ya yayılarak hızla büyüdü. Londra ve New York'ta şubeler açtı. Jensen'in çalışmaları, Avrupa ve Amerika'da sofa takımı anlayışında yeni eğilimlerin doğmasına yol açtı. Önceleri yalnızca düşük kaliteli ve ucuz tabaklar için uygun bir malzeme olduğu düşünülen çeligi, güzel ve kullanışlı çatal bıçak takımları yapmakta kullanan ilk tasarımcılardan biri Jensen oldu.

1935'te şirketi bütün dünyada şubeler açmıştı. depolarında 3 binden fazla tasarım bulunuyordu. Müşterilerine karşı dürüst davranmış olmak için, başka gümüş eşya üreticileri gibi davranmayarak eski tasarımlarını yeniden piyasaya sürmedi. Ölümünden sonra oğlu Søren Georg Jensen babasının işini sürdürdü.

Jensen, Gerrit, İngilizce GERRARD JOHNSON (d. Felemenk ?; ü. 1680-1715, Londra), XIV. Louis üslubunda çalışan saray mobilyacısı. Döneminin en gözde ve en önde gelen tasarımcı ve ustalarından biridir. İngiltere'de bireysel ün kazanan ilk mobilyacı olduğu anlaşılmaktadır. Yapıtlarında uyguladığı metal kakma tekniğiyle tanındığı için, kakma işinde kendine özgü bir üslup geliştirmiş olan dönemin ünlü Fransız mobilyacısı André-Charles Boulle'a benzetilerek bazen "İngiliz Boulle'u" diye anıldığı da olur.

Jensen'in 1680'den önce Londra'ya yerleştiği bilinmemektedir. Aynı yıl Kral II. Charles'in Fas sultanına armağan edeceği mobilyaları yaptı. 1688'den sonra saraydan birçok sipariş aldı. 1693'te, sonradan gözde mobilyacıların semti haline gelen St. Martin Yolu'nda oturmaktaydı. Charles için yaptığı mobilyalar günümüze ulaşmamışsa da, William ve Mary için ürettiklerinin çoğu kalmıştır. 1689'lardan kalma bir belge onun saray için mobilya yaptığını doğrulamaktadır. Jensen, Kraliçe Anne için de metal marketöriye göre daha ucuz olan lake işi ile bezeli birkaç parça mobilya yapmıştır. En önemli yapıtlarından bazısını ise 1701 dolaylarında, kralın Windsor Şatosu'ndaki özel dairesi için gerçekleştirmiştir.

Jensen, J(ohannes) Hans D(aniel) (d. 25 Haziran 1907, Hamburg - ö. 11 Şubat 1973, Heidelberg, Batı Almanya), çekirdeğin kabuk modelini geliştiren Alman fizikçi. Bu çalışmasıyla 1963 Nobel Fizik Ödülü'nü ABD'li fizikçiler Maria Goeppert Mayer ve Eugene P. Wigner ile paylaştı.

Kabuk kuramına göre atom çekirdeği, protonların ve nötronların rasgele bir araya gelmesiyle ortaya çıkan şekilsiz bir küme değil, her biri nötron ve protonlarla dolu değişik yarıçaplardaki kabuklardan ya da küresel katmanlardan oluşan bir yapıdır.

Hamburg Üniversitesi'nde, Hannover'deki Teknoloji Enstitüsü'nde, Heidelberg Üniversitesi'nde dersler veren Jensen, çekirdeğin kabuk modelini 1949'da Mayer ve Wigner ile birlikte geliştirdi. Ayrıca Mayer ile birlikte *Elementary Theory of Nuclear Shell Structure* (1955; Çekirdeğin Kabuk Yapısı Kuramına Giriş) adlı kitabı yazdı.

Jensen, Jens (d. 13 Eylül 1860, Dybbøl, Danimarka - ö. 1 Ekim 1951, Ellison Bay, Wisconsin, ABD), özgün çalışmalarlarıyla ünlü ABD'li peyzaj mimarı. Çoğunlukla Orta-batı'da gerçekleştirdiği kamuya ve özel kesime ait park ve bahçelerde doğal araziye ve yerel bitki örtüsünü uyumlu bir biçimde kullanmıştır.

1884'te ABD'ye giderek Chicago'ya yerleşti ve belediyenin Batı Yakası Parkları

Projesi'nde görev aldı (1890-1900, 1906-20). Chicago'da gerçekleştirdiği Columbus Parkı ve eski Humboldt Parkı düzenlemesi ile başarı kazandı. ABD'de bir kent ya da metropoliten alan yönetimi tarafından kurulmuş en geniş doğal parklar sistemi olan Cook İli Orman Koruma Alanı'nın oluşturulmasında önemli rol oynadı. Ayrıca Wisconsin'de Racine'deki kamuya açık parkları ve Illinois'da Springfield'deki Lincoln Anıtı Bahçesi'ni (1936-49) tasarladı. 1930'ların ortalarında Wisconsin'deki Ellison Bay'de sanatçıların oturduğu "Clearing" adlı bir yerleşmeyi işletti.

Jensen'in bahçe tasarımı yaptığı özel yapılar arasında, her ikisi de Illinois'daki Riverside'da bulunan Avery Coonley Evi (1907-09; mimarı Frank Lloyd Wright) ve Henry Babson Evi (1909-11; mimarları Louis Sullivan ve George Elmslie), Michigan'daki Dearborn'da bulunan Henry Ford Evi (1916-20) sayılabilir.

Jensen, Johannes V(ilhelm) (d. 20 Ocak 1873, Farsø - ö. 25 Kasım 1950, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı roman, mitolojik öykü, deneme yazarı ve şair. İnsanın gelişimini Darwin kuramı ışığında açıklayan *Den lange rejse* (1908-22; Uzun Yolculuk) adlı yapıtıyla tartışmalara yol açmıştır. 1944'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır.

Johannes V. Jensen
Nordisk Pressfoto

Köylü bir aileden geliyordu. Bir veterinerin oğlu. Kopenhag'a tıp okumaya gittiğinde, öğrenimini yarıda bırakarak yazarlığa başladı. Önceleri öyküleriyle dikkati çekti. Bunlar, Himmerland öykülerinden, Danimarka'nın Kipling'i olarak nitelendirilmesine yol açan Uzakdoğu öykülerinden ve *Myter* (Mitler) başlığı altında topladığı 100'den fazla öyküden oluşuyordu. İlk döneminin ürünü bir başka yapıt ise, Danimarka kralı II. Christian'ın kurmaca bir yaşamöyküsü olan *Kongens Fald* (1900-01; Kralın Düşüşü) adlı tarihsel üçlemeydi. Bunu, ABD gezilerinin ürünü olan *Madame d'Ora* (1904) ve *Hjulet* (1905; Tekerlek) izledi. 1906'da bir şiir kitabı yayımlandı. Jensen, son yıllarında yeniden şiire döndü ve *Digte, 1901-43* (Şiirler, 1901-43) adlı kitabını yayımladı.

Jensen'in en tanınmış yapıtı, *Den lange rejse* adıyla yayımlanan altı ciltlik roman dizisidir. İlk çağlardan Kolomb'un Amerika'yı keşfine değin insanlık tarihini anlatan yapıt, Jensen'in hayal gücünün yanı sıra amatör bir antropolog olarak yeteneğini de ortaya koyar. Jensen'in Türkçede *Kadın ve Kertenkele* (1971) adlı yapıtı yayımlanmıştır.

Jenson, Nicolas (d. y. 1420, Sommevoire, Champagne - ö. 1480, Roma), Latin tipi hurufatı geliştiren yayımcı ve basımcı.

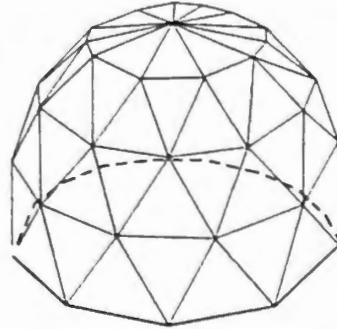
Sikke kalıbı yapımında çirak olarak çalışmaya başladı. Daha sonra Tours'daki kraliyet darphanesinde usta oldu. 1458'de Johannes Gutenberg'in yanında basımcılık öğrenmek üzere Mainz'a gitti. 1470'te Ve-

nedik'te bir basımevi açtı. Burada ilk yaptığı baskıda Latin küçük harflerini el yazısının taklidi olmaktan çıkarak yeni biçimler, oranlar ve düzenlemeler ortaya koydu; böylece basımcılıkta yüzyıllar boyu kullanılacak üsluba geçişi sağladı. Jenson ayrıca Yunan ve gotik hurufat tasarımları da yaptı.

Harfleri hazırlarken aynı üsluba bağlı kalma konusunda büyük özen gösterdi. Buna karşılık baskılarında aynı ölçüde titiz davranmadı. Bununla birlikte, hepsi de önemli bilgilerin yapıtı olan 150'den fazla kitap bastı.

jeodezi, YERÖLÇÜMBİLİM olarak da bilinir, Yer'in biçim ve boyutlarının belirlenmesi ve incelenmesiyle ilgili bilim dalı. Uyduların geliştirilmesinden önce jeodezi çalışmaları, belirli bir jeodezi koordinat sistemine (eğri yüzeylerin geometrisinin incelenmesinde kullanılan bir sistem) dayalı nirengi (triangulasyon) yöntemiyle sürdürülen arazi ölçüm teknikleriyle gerçekleştiriliyordu. Günümüzde, Yer'in biçiminin ve boyutlarının ayrıntılı biçimde belirlenmesi için, klasik yöntemlerin yanı sıra uydulardan da yararlanılmaktadır. Uydularla sürdürülen çalışmalara uydu jeodezisi de denmektedir.

jeodezik kubbe, ABD'li mühendis ve mimar R. Buckminster Fuller'in(*) geliştirdiği, gerilme kuvveti altındaki hafif üçgen ya da çokgen çerçeve ya da düz yüzeylerden oluşan küresel örtü. Kemer ilkesine göre

Jeodezik kubbe sistemi

çalışarak basıncı kendi içinde dağıtır. Jeodezik bir kubbe hafif duvarlar üstüne inşa edilebildiği gibi, kendi başına bir yapı olarak da doğrudan doğruya zemine oturtulabilir. 1967 Montreal Dünya Fuarı'nda (Expo 67) ABD Pavyonu olarak yapılan büyük jeodezik kubbe bu ikinci türdendir. Jeodezik kubbenin kullanıldığı çeşitli yapılar arasında kapalı spor alanları, tiyatrolar, seralar ve sergi salonları yer alır.

jeofizik, YERFİZİĞİ olarak da bilinir, fiziksel temellerinden yararlanılarak, su küre (hidrosfer) ve atmosferi de içerecek biçimde Yer'in araştırılmasını konu edinen bilim dalı. Yer'in biçimine, kütleçekimine, manyetik alanına ve sıcaklığına ilişkin ölçümler ile atmosferdeki elektrik yüklerinin akışına ilişkin ölçümler, jeofizik araştırmalarının kapsamına girer. Jeofizik ayrıca, depremler, yanardağ püskürmeleri ve dağlar ya da deniz tabanı çukurlukları gibi büyük ölçekli yerkabuğu oluşumları sonucunda ortaya çıkan tektonik etkinlikleri de inceler. 1960'ların sonlarından başlayarak başka gezegenlere yönelik jeofizik araştırmaların da yapılmaktadır. Yer ile örneğin Venüs ve Mars gibi gezegenlerdeki koşulların karşılaştırma çözümlerleri, Yer'in kökeninin ve evriminin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır.

Jeofizik araştırmalarında bilgi toplamak için çeşitli yöntemlerden yararlanılır; sismik araştırma(*), sondaj logu(*) hazırlama,

jeometrik ve radyoaktif tekniklerin yanı sıra manyetik, elektriksel ve elektromagnetik yöntemlerle kütleçekimi alanındaki değişimlerin saptanması bunlar arasındadır. Jeofizik bir başka dalı olan sismoloji, depremlerin oluşum nedenlerini, oluşum mekanizmalarını ve özelliklerini inceler. Jeofizik araştırmaları sonucunda elde edilen bilgiler, Yer'e ilişkin olarak örneğin levha tektoniği kuramı gibi çok önemli yaklaşımların geliştirilmesine ve kanıtlanmasına yol açmış, ayrıca yeni petrol, maden ve doğal gaz yataklarının yerlerinin büyük güvenilirlikle saptanmasında etkili olmuştur. Yeraltı su tablalarının bulunması ve zemin araştırmalarının yapılmasında, yol, baraj, fabrika gibi ekonomik değeri yüksek önemli yapıların daha güvenli yerlerde inşa edilmesinde jeofizikten yararlanır.

jeofon, sismik dalgaların Yer'in iç kesimlerinde oluşturduğu gürültüleri algılayan akustik detektör. Yer yüzeyine belirli aralıklarla sıralar halinde ya da değişik düzenlerde yerleştirilen jeofonlar, yansıyan ve kırılan sismik dalgaları belirler. Bu aygıtlardan askeri uygulamalarda da yararlanır. Depremleri kaydeden sismometreler de bir tür jeofon olarak kabul edilir. Ayrıca bak. sismik araştırma.

jeohidroloji bak. hidrojeoloji

jeoit, jeodezide, her yerde ortalama deniz düzeyi temel alınarak, yani Yer yüzeyinin tümüyle denizlerle kaplı olduğu varsayılarak geliştirilen yerküre şekli. Şeklin yüzeyi, her noktada, yerçekimi vektörünün doğrultusuna diktir. Jeoit, biçim olarak basık bir sferoite benzemekle birlikte daha düzensizdir; bu düzensizlikler, Yer'in karelerle kaplı bölümleri ile deniz tabanı arasındaki düzey farklılıklarından ve yerkürenin belirli bölgelerinde daha büyük kütle yoğunluklarının bulunmasından kaynaklanır. Matematiksel açıdan jeoit bir eşpotansiyel yüzeydir, yani her yerinde potansiyel fonksiyonu sabittir; potansiyel fonksiyonu, Yer'in külesinden kaynaklanan çekim kuvveti ile kendi eksen çevresinde dönmelerinden kaynaklanan merkezkaç kuvvetinin birleşik etkilerini tanımlar.

Jeoit, fiziksel jeodezinin temel yüzeyi olarak kabul edilir. Sferoit ile jeoit arasındaki ilişkiden elde edilen formülle, Yer yüzeyinin herhangi bir noktasındaki kütleçekimi, Ekvator'daki kütleçekimi değerinden yararlanılarak hesaplanabilir.

jeokimya, YERKİMYASI olarak da bilinir, kimyasal elementler ile izotopların, Yer'deki ve Yer'in bileşenleri içindeki dağılımının ve yer değiştirmelerinin ölçülmesini, incelenmesini, bu dağılımı ve yer değiştirmeleri yönlendiren ilkelerin belirlenmesini konu edinen bilim dalı. Jeokimyasal tekniklerle yürütülen mineral araştırmaları, mineral faz dengeleri, radyometrik tarihlendirme, göktaşlarının bileşimlerinin saptanması ve sınıflandırılması, jeotermometri, buzullaşma kuramları, paleoklimatoloji, çevre kirlenmesi ve hidroloji gibi çok çeşitli ve değişik konular jeokimyanın kapsamına girer.

Radyometrik tarihlendirme, jeolojik çağlarda oluşmuş maddelerdeki izotopların belirli hızlarla bozunması olgusundan yararlanarak bu maddelerin oluşum zamanlarının belirlenmesidir. Jeotermometri ise, çeşitli deniz canlılarının deniz suyundaki çözülmüş kalsiyum karbonattan oluşturdukları kalkerli kabuklarındaki oksijen-16 ve oksijen-18 izotoplarının miktarının deniz

su su sıcaklığından etkilenmesi olgusundan yararlanılarak, bu izotopların oranından, bu canlıların yaşadığı dönemdeki deniz suyu sıcaklığının belirlenmesi yöntemidir. Güneş sisteminde, gökadalarda ve evrende yer alan elementlerin kökeni ve bolluğu; yerçekirdeği, yermantos, yerkabuğu, sükrü ve atmosfer gibi Yer'in başlıca bölümlerindeki elementlerin bolluğu; kristallerin yapısındaki iyonların davranışları; soğuyan magma-larda gerçekleşen kimyasal tepkimeler; volkanik kökenli koryakaların kimyası; koryaklardaki minerallerin yeni minarallere bozunmasıyla sonuçlanan ufalanma süreçlerinde yer alan kimyasal tepkimeler; ufalanma sonucu oluşan maddelerin, çözelti halinde yeraltı sularında, ırmaklarda, göllerde, denizlerde taşınması; koryakların başkalaşımı (metamorfizma) sırasında gelişen kimyasal ve mineralojik değişiklikler de jeokimyanın ele aldığı konular arasındadır. Yer. kimyasal elementlerden oluşan karmaşık bir sistem olduğundan jeolojik çağlarda oluşmuş bütün maddeler ve jeolojik süreçlerin çoğu kimyasal olarak incelenebilir; bu süreçler kimyasal elementleri ve izotopları belirli bir biçimde yeniden düzenler. Jeokimya ise bu süreçleri ve olayları aydınlatır. Ayrıca bak. biyojeokimya.

jeokimyasal çevrim, elementlerin ya da element gruplarının, Yer'in kabuk ve kabukaltı kuşaklarında ve yüzeyinde izledikleri süreç. Jeokimyasal çevrim kavramı, jeokimyasal ayrışma (elementlerin doğal yer süreçleriyle ayrılması ve direnişi) ve ısı yardımıyla yeniden birleşme süreçlerini kapsar.

Taşküre (litosfer) için jeokimyasal çevrim, magmanın yüzeyde ya da derinlerde kristalleşerek koryakların oluşmasıyla başlar. Daha sonra yüzey değişimlerinin ve ufalanmanın etkisiyle koryaklar parçalanır. Bunu, malzemenin taşınması ve çökelerek tortullaşması izler. Ardından bu tortullar taşlaşır ve sonunda başkalaşıma (metamorfiz) uğrar; bu oluşum koryakların erimesi ve yeni magmanın oluşmasına kadar sürer. Bu ideal çevrim herhangi bir aşamada kesintiye uğrayabilir. Her element çevrim sürecinden değişik biçimde etkilenir. Örneğin, koryakların ufalanması sırasında demir, magnezyum ve kalsiyum içeren mineraller parçalanarak çözelti halinde taşınırken, silisçe zengin kuvars ve feldispat temel olarak tortul halinde taşınır. Bu nedenle tortul koryaklar kuvars ve feldispat bakımından, daha çok kalsiyum ve magnezyum karbonatlarının çökmesiyle oluşan öteki koryaklar ise kalsiyum ve magnezyum bakımından zengindir. Sodyum gibi elementler ise normal koşullarda da çözeltide kalır ve ancak olağandışı koşullarda çöker. Tortul koryakların kısmi erimesi başladığında, elementler erime noktalarına bağlı olarak ayrılır; uçucu elementler atmosfere karışır ve kimyasal olarak birbirinden ayrı maddelerin fiziksel hareketleri ortaya çıkar. Kısa bir zaman dilimi açısından bakıldığında jeokimyasal çevrim bir durağan hal olarak kabul edilebilir, yüzyıllara yayılan uzun dönemlerde çevrim değişikliğine uğrar. Jeolojik çağlarda karaların ve denizlerin oluşması da, bu değişimlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

jeokimyasal fasiyes, tortul oluşumunu ve birikimini etkileyen özgün fizikokimyasal koşullarla belirlenen ve çoğunlukla özgün bir element, mineral topluluğu ya da eser element içeriğiyle ayırt edilen alan ya da kuşak. Tortul ortamların jeokimyasal fasiyesi en açık biçimde Eh-pH diyagramı

üzerinde gösterilebilir; bu diyagram, belirli minerallerin hidrojen iyonlarının etkinliğine (pH) ve elektronlarının etkinliğine (Eh) dayanarak kararlılık alanlarını tanımlar. Birbirine ilişkili bazı çökeller, değişik ortamlarda çökdiklerinden farklı mineral yapılarına sahiptir. Örneğin, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) Superior Gölü yöresinde oluşan demirli tortullar, baskın demirli mineral içeriklerine göre sülfür, karbonat, oksit ve silikat mineralleri olarak dört temel fasiyeye ayrılır. Bu bölge genel olarak jeokimyasal fasiyes kavramı ve özellikle de bu dört fasiyes türü bakımından son derece tanıtıcı bir örnektir. Bu demirli oluşukların, açık denizden oldukça uzak sınırlı bir havzada çökelmiş olduğu anlaşılmaktadır; bunun sonucunda da her fasiyeste tanıtıcı Eh ve pH koşulları gelişmiştir. Sülfür fasiyesi, yüzde 40'a kadar pirit (demir sülfür; FeS₂) ve yüzde 5-15 arasında karbon içeren siyah arduvazlardan oluşur; Eh-pH diyagramına göre pirit, pH değeri nötr (7) duruma ve Eh değeri -200 milivolta yaklaştıkça daha kararlı bir yapı kazanır. Karbonat fasiyesi, demir bakımından zengin karbonatlardan ve karbonsuz çakmaktaşı arakatmanlarından oluşur; Eh-pH diyagramı, Eh değerinin karbonun yükseltgenmesine yetecek, ama demirin yükseltgenmesine yeterli olmayacak bir oranda yükselmesi durumunda bu tür bir topluluğun oluşabileceğini gösterir. Birincil magnetit ve birincil hematit mineralleri içeren oksit fasiyesi, zayıftan güçlüye doğru değişen yükseltgeyici (Eh değeri giderek artan) koşullarda oluşmuştur. Silikat fasiyesine ise, su içeren demir (II) silikatları egemendir; Eh-pH diyagramından bu fasiyesin güçlü indirgeyici, alkali bir ortamda oluştuğu anlaşılmaktadır.

jeokronoloji, JEOLÖJİK ZAMANDİZİM olarak da bilinir, oluşumundan günümüze değin yerkürede gerçekleşen jeolojik olayların tarihlendirilmesini ve koryakların yaşının saptanmasını konu edinen bilim dalı. Jeokronoloji çalışmaları temel olarak stratigrafiye (katmanbilim), tortul koryak katmanlarının incelenmesine ve günümüzde radyometrik çözümlemelere dayandırılarak düzenlenir.

Jeolojik çağlar boyunca deniz ve kara ortamlarında oluşan tortul koryaklar, fosilleri, yani bir zamanlar yaşamış olan organizmaların kalıntılarını içerir. Canlılar evrim içinde sürekli değişime uğradıklarından be-

lirli türdeki organizmalar, belirli jeolojik aralıklarla çökelmiş olan koryakların tanıtıcı öğelerini oluştururlar. Tortul koryaklardaki fosiller, farklı yörelerde rastlanan koryakların göreceli yaşlarının saptanmasında ve standart bir jeolojik zaman ölçeğinin düzenlenmesinde başlıca araçtır. 1950'lerden beri, radyometrik tarihlendirme yöntemiyle, fosil kayıtlarından sağlanan göreceli tarihlere ek olarak koryakların mutlak yaşları da saptanabilmektedir.

Temel jeolojik çağ birimleri, her biri özgün bir koryak sistemine dayandırılan dönemlerdir (bak. tablo). Dönemler, Paleozoyik (Birinci) (y. 570-225 milyon yıl önce), Mezozoyik (İkinci) (y. 225-65 milyon yıl önce) ve Senozoyik (Yakın) (y. 65 milyon yıl öncesinden günümüze) zamanlar olarak adlandırılan daha büyük birimler içinde gruplandırılır. Bu adlar, her zamanın başlangıcında canlı organizmalardaki büyük değişiklikleri yansıtan "eski yaşam", "orta yaşam" ve "modern yaşam" sözcüklerinden türetilmiştir.

Senozoyik Zaman, Kuvaterner (Dördüncü) ve Tersiyer (Üçüncü) dönemlere; Mezozoyik Zaman, Kretase (Tebeşir), Jura ve Triyas dönemlerine; Paleozoyik Zaman ise Permian, Karbonifer, Devonian, Silürian, Ordovician ve Kambriyen dönemlere ayrılır.

Paleozoyik Zamandan önce oluşan Prekambriyen koryaklar, tanıtıcı fosil içermez ve alt bölümlere ayrılmaz. Radyometrik tarihlendirme yöntemiyle, Prekambriyen Zamanın Yer tarihinin ilk yüzde 85'ine karşılık gelen zaman dilimini içerdiği ortaya çıkartılmıştır.

Radyometrik tarihlendirme yöntemi, belirli minerallerde bulunan ve bilinen hızlarda sürekli bozunarak radyojenik kardeş nüklitlere dönüşen radyoaktif nüklitlere ilişkin ölçümlere dayalı olarak gerçekleştirilen bir tekniktir. Doğada düzinelere radyoaktif nüklit vardır, ama bunlardan çoğuna ender olarak rastlanır; geriye kalanlar ise jeolojik tarihlendirme açısından değer taşımayacak kadar yavaş ya da hızlı bozunuma uğrar. Hemen hemen tüm koryakların radyometrik tarihlendirmeleri yalnızca dört nüklitin (uranyum-238, uranyum-235, rubidyum-87 ve potasyum-40) yardımıyla yapılır. Ayrıca bak. çağ, tarihlendirme.

jeoloji, YERBİLİM olarak da bilinir, Yer'in bileşimini, yapısını, biçimini, topolojisini, gelişme süreçlerini ve tarihini inceleyen bilim dalı.

Jeolojik çağlar

zaman	dönem	bölüm	zaman dilimi (y. milyon yıl önce)
Prekambriyen			4 000-570
Paleozoyik (Birinci)			570-225
	Kambriyen		570-500
	Ordovician		500-430
	Silürian		430-395
	Devonian		395-345
	Karbonifer		345-280
	Permian		280-225
Mezozoyik (İkinci)			225-65
	Triyas		225-190
	Jura		190-136
	Kretase (Tebeşir)		136-65
Senozoyik (Yakın)			65-günümüze
	Tersiyer (Üçüncü)		65-2,5
		Paleojen	65-26
		Paleosen	65-54
		Eosen	54-36
		Oligosen	36-26
		Neojen	26-2,5
		Miyosen	26-7
		Pliyosen	7-2,5
	Kuvaterner (Dördüncü)		2,5-günümüze
		Pleyistosen	2,5-10 bin
		Holosen	10 bin-günümüze

Tarihçe. Jeolojinin kökeni, uzak geçmişteki mitlere ve masallara kadar uzanır. Yer'in oluşumuna ilişkin olarak en geniş kabul gören ve yüzyıllarca tartışılmaksızın benimsenen düşünce, İÖ 2100'lere ait bir Babil destanında geçen ve Eski Ahit'in Tekvin Kitabı'nda anlatılan Yaratılış öyküsüdür. Ama sonraları yerbilimcilerin doğa olgularına yönelik olarak gerçekleştirdikleri gözlemler, araştırmalar ve yorumlar, jeolojinin giderek alt disiplinlere ayrılan bir bilim dalı halinde gelişmesini sağladı. Ne var ki, yaygın metafizik inançlar, bu gelişmenin hızını yavaşlattı.

Kayaçlar ve mineraller üzerine bilinen en eski bilimsel inceleme, Eski Yunanlı filozof Theophrastos'un (İÖ y. 372 - y. 287) *De lapidibus* (Taşlar Üzerine) adlı yapıtıdır. İÖ 3. yüzyılın başlarında yazıldığı sanılan bu kitap yaklaşık 2 bin yıl boyunca minerallere ilişkin en yetkin inceleme olarak kaldı. Mineraloji üzerine ilk Çince yazılarda, kumlar ve kayaçlar renklerine ve öteki fiziksel özelliklerine dayanarak metallere ve alaşımlardan ayırt ediliyordu. Zheng Sixiao'nın (ö. 1332) cevher çökellerinin kökeni üzerine düşünceleri, Avrupa'daki çağdaşlarından çok daha ilerideydi. Zheng'a göre cevherler, Yer yüzeyinin altındaki çatlaklarda dolaşan yeraltı sularından çöke-liyordu. Depremlere ve yanardağ püskür-meilerine ilişkin kayıtlar da çok eski tarihle-re değin uzanır. Bu olayları ilk yorumlayan-lar ise, Aristoteles (İÖ 382-322) ile Eski Yunanlı coğrafyacı ve tarihçi Strabon (İÖ 64/63 - İS 23 ?) oldu. Onlara göre depremler ve püskürmeler, yeraltında esen sıcak rüzgârların ani hareketleri sonucunda oluşuyordu. Kimi zaman da bu rüzgârlar bir yolunu bulup yüzeye püskürüyordu. Depremlere ve yanardağ etkinliklerine ilişkin Antik Çağda ve ortaçağda gerçekleştirilen çalışmaları İngiliz matbaacı William Caxton 1481'de *The Myrrour of the worlde* (Dünyanın Aynası) adlı ansiklopedide topladı. Burada da bu olgular gene yeraltı akışkan-larının hareketlerine bağlı olarak açıklanı-yordu. Çinliler de depremleri güvenilir biçimde kaydettiler ve yersarsıntılarının yön-nünü belirleyen ilk aygıtları geliştirdiler. Kayıtlara göre Çin'deki ilk büyük deprem İÖ 780'de gerçekleşmiştir. İlk sismoskop ise, Çinli matematikçi, astronom ve coğraf-yacı Zhang Heng (İS 78-139) icat etti.

Yüksek dağların tepelerindeki sert kayaç-ların içinde denizkabuklarının bulunması eskiden beri insanların ilgisini çekmişti. Bunun üzerine fosillerin kökenine ilişkin olarak başlayan tartışmalar, 17. yüzyıl orta-larına değin sürdü. Paleontolojinin babası olarak kabul edilen Kolophonlu Kseno-phon'a (ü. İÖ y. 560 - ö. y. 478) göre, Yer'in oluşması sırasında büyük bir doğal afet yaşanmış, bu sırada denizler ile karalar birbirine karışmış ve bunun sonucunda deniz hayvanları kayaçlara gömülmüştü. İS 9. yüzyılın başlarında Çinli bilginler taşıl ağacı tanımladılar. 1080'lerde ise Shen Gua, fosilleşmiş bitkilerin iklim değişikliklerinin kanıtı olduğunu ileri sürdü ve deniz omur-gasızları fosillerinden jeolojik süreçlerin tanımlanmasında yararlanılabileceğini sap-tadı. Daha ilk yerbilimciler, yüzey şekilleri-nin ve karalar ile denizlerin konumunun, akarsuların yol açtığı aşınma ve çökmele olaylarıyla yakından bağlantılı olduğunu be-lirlemişlerdi. Eski Yunanlı tarihçi Herodo-tos (İÖ 484?-430/420), Mısır'ın Akdeniz'de kuzeye doğru olan çıkıntısına Nil Irmağının taşıdığı çamur çökellerinin yol açtığını düşü-nüyordu. Aristoteles ise, karaların ve deniz-lerin konumlarındaki değişmelerin çevrim-sel bir özellik taşıdığını ileri sürdü. Eğer bütün akarsular denize döküldükleri bölge-

lerde delta oluşturmuyorlarsa, buralarda geri çekilen suların genel deniz düzeyini yükselt-mesi gerekecekti; nitekim, Aristoteles'e göre, çeşitli kurak bölgelerde deniz karaları kaplıyor ve böylece denizlerin ve karaların konumu çevrimler halinde yeniden belirleni-yordu. Bu çevrimsel dönüşüm düşüncesi, 982'de Basralı Arap bilim adamları tarafın-dan daha da geliştirilerek bir jeoloji kuramı durumuna getirildi.

16. ve 17. yüzyıllarda jeoloji alt disiplinle-re ayrılmaya başladı. Gene de metafizik düşünce etkisini tümüyle yitirmiş değildi; örneğin, simyacılar demirli çökellerin 'Yer' in merkezinden yayılan ısınin sonucunda oluştuğuna, ama bu sürece belirli burçların yol açtığına inanıyorlardı. Bu dönemde Alman bilim adamı Georgius Agricola (1494-1555) mineraller üzerine yaptığı çalış-malarla "mineralojinin babası" unvanını kazandı. Alanındaki ilk ders kitabı olarak kabul edilen *De natura fossilium* (1546; Fosillerin Yapısı Üzerine) adlı yapıtında Agricola, mineralleri fiziksel özelliklerine göre sınıflandırdı ve çoğu minerali ilk kez ayrıntılı biçimde tanımladı. 18. yüzyılın ikinci yarısında analitik kimyanın gelişme-siyle ve özellikle Alman jeolog Abraham Gottlob Werner'in çabalarıyla minerallerin kimyasal özelliklerine göre sınıflandırılması olanaklı duruma geldi.

Paleontoloji ve stratigrafi alanlarındaki ilk önemli katkısı Danimarkalı jeolog Nicolaus Steno (1638-86) yaptı. Steno, fosillerin or-ganik kökenli olduğunu vurguladı ve Yer'in oluşumuna ilişkin olduğunu düşündüğü üç büyük doğal olayı kronolojik sırayla anlattı. 1667'de ve 1668'de İngiliz fizikçi Robert Hook, Royal Society'ye sunduğu bir dizi metinde Steno'nun görüşlerine dayalı ku-ramlarını açıkladı ve fosil içeren katmanla-rın dağların tepelerine kadar yükselmesini depremlere bağladı.

18. yüzyılın en önemli iki jeoloji kuramı Neptüncülük ile Plütonculuktu. Werner'in önderliğindeki Neptüncüler, Yer'in bir za-manlar bulanık ve çamurlu bir okyanusla kaplı olduğunu; bu sudan düzensiz okyanus tabanına çökelen ilk tortulların graniti ve öteki kristalin kayaçları oluşturduğunu; ok-yanus alçaldıkça, yeni tortulların katmanlar halinde üst üste bindiğini savundular. İskoç-yalı jeolog James Hutton'un (1726-97) başını çektiği Plütoncu okula göre ise, Yer, bir ısı makinesi gibi işleyen dinamik bir cisimdi; akarsular karaları aşındırarak taşı-dıkları molozları deniz dibine çökeltiyordu; Yer'in iç kesimlerdeki ısı ise, belirli bölümlerin genişlemesine ve pekişik deniz çökellerinin yükselerek yeni karaları oluş-turmasına yol açıyordu. Bu dönemde jeolo-ji, Hutton'un geliştirdiği birörneklilik (üni-formitarianizm) kuramı üzerinde yükselen gerçek bir bilim dalı durumuna geldi. Bu kurama göre, jeolojik çağlar boyunca doğal süreçlerin Yer üzerinde etkili ve, çeşitli kayaçların oluşmasına yol açan başlıca öge idi.

19. yüzyılda, özellikle kristalografi ile mi-nerallerin ve kayaçların sınıflandırılması alanlarında önemli adımlar atıldı. Fransız mineralog René-Just Haüy, kristallerin dilinim düzlemleri arasındaki geometrik iliş-kileri inceledi ve kristallerin dilinme biçimlerinin, ilk biçimleri ya da çekirdekleri ile geometrik ilişki içinde olduğunu saptadı. 1814'te İsveçli bilim adamı Jöns Jacob Berzelius, mineralleri kimyasal bileşimlerine göre sınıflandırdı ve silikat minerallerini tanımladı. İngiliz arazi ölçümçüsü William Smith, yerkabuğu katmanlarının her birinin tanıtıcı fosil toplulukları içerdiğini buldu ve çeşitli bölgelerdeki katmanların arasındaki bağıntının fosil içeriklerine göre belirlene-bileceğini savundu.

19. yüzyılın en önemli jeoloji kuramların-dan biri de, Fransız paleontoloji bilgini Baron Georges Cuvier'nin ortaya attığı doğal afetler (katastrof) kuramıydı. Bu kurama göre, jeolojik çağlarda oluşan doğal afetler yeryüzündeki canlıları yok etmişti ve bu organizmalar fosil halinde kayaçların içine yerleşmişti. İskoçyalı jeolog Charles Lyell bu kurama karşı birörneklilik ilkesini savundu. 1830-33 arasında yayımladığı üç ciltlik *Principles of Geology* (Jeolojinin İlkeleri) adlı yapıtında, jeolojik değişimlere yol açan nedenlerin günümüzde de işlerlik halinde olduğunu ve bu nedenlerin her zaman aynı ortalama enerji düzeylerinde etki-düğünü ileri sürdü. Yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'daki fosilli katmanlar incele-nerek jeolojik bir kronoloji uyarınca sıra-landı. Kayaç sistemleri dönem olarak adlan-dırılan çağ dilimleri içinde toplandı; dönemler ise zaman olarak adlandırılan çağ dilimleri içinde gruplandırıldı (*bak* jeokro-noloji). Charles Darwin'in 1859'da yayımla-dığı *Origin of the Species* (*Türlerin Kökeni*, 1970, 1984) adlı yapıtı, fauna dizilerine ilişkin deneysel bilgilerin kuramsal olarak açıklanabilmesini olanaklı kıldı.

Yanardağ etkinliklerini ve yerkabuğunda-ki yükselme, batma, bukulme ve kıvrılma olaylarını inceleyen ABD'li jeolog Clarence Edward Dutton, 1892'de yayımladığı "On Some of the Greater Problems of Physical Geology" (Fiziksel Jeolojinin Bazı Büyük Problemleri Üzerine) adlı makalesinde izo-stazi (dengelenme) ilkesini ortaya attı. Bu ilkeye göre yerkabuğunun düzeyi, yoğunlu-ğu tarafından belirleniyordu; görece hafif kütleler yükselerek kıtaları, dağları ve pla-toları; daha ağır olanlar ise batarak havza-ları ve okyanusları oluşturmıştı. Yerkabu-ğunun düzey doğrultudaki hareketler konu-suna katkıda bulunanlardan biri de ABD'li jeolog James Hall'dur. Hall, sığ bir havzada-ki tortul katmanların havzanın batmasına yol açarak çevredeki bölgelerin yükselmesi-ne neden olduğunu gösterdi ve bu çalışma-sıyla jeosenklinal dağılışı kuramını geliştirdi.

Jeoloji bilimi 20. yüzyılda iki büyük geliş-medeki çok etkilendi. Bunlardan ilki, son derece duyarlı birçok bilgisayarlı aygıtın geliştirilmesini olanaklı kılan teknolojik atı-lım, ikincisi ise levha tektoniği (*) kuramıydı. Modern teknolojik aygıtlar, jeolojinin tüm farklı disiplinlerinde büyük ilerlemelere yol açtı. Bu aygıtların etkisi, özellikle radyo-metrik tarihleme (*bak* tarihleme) yöntemi-nin uygulamasında, deneysel petrolojide, kristalografide, kayaç ve minerallerin kimya-sal çözümlemesinde, mikropaleontolojide ve Yer derinliklerinin sismolojik incelenme-sinde açık olarak görüldü. Levha tektoniği ise, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başla-rında Yer bilimlerinin hemen tüm dallar-ında önemli dönüşümlere neden oldu. Tümüyle kinematik bir kuram olan levha tektoniğinde sismik etkinlikler, yanardağ etkinlikleri, dağılışı süreçleri ve öteki Yer süreçleri, Yer'in dış bölümünü oluşturan birkaç büyük esnemez (rijit) levhanın yapısı ve mekanik davranışlarıyla açıklanır. Kıtaların kayması ve deniz dibi yayılmaları olaylarının gözlemlenmesi sonucunda gelişt-irilen bu kuram, jeolojik olayların önce-den kestirilebilmesini de olanaklı kıldı. 1960'larda Kanadalı jeolog J. Tuzo Wil-son'ın ortaya attığı levha tektoniği kuramı sayesinde okyanus ortası sırtları, dönüşme kırıkları, dalma-batma bölgeleri ve dağılı-şım kuşakları ayrıntılı biçimde açıklanabil-miştir.

Jeolojinin konusu ve dalları. Günümüzde jeoloji, bir dizi alt disiplinden oluşan son derece kapsamlı bir bilim dalı haline gelmiştir. Jeologlar çalışmalarını, daha çok Yer'in dış katmanlarını oluşturan kayalar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bununla birlikte bu kayaların bileşiminde ve yapısal düzenlerinde geçmişte ve günümüzde gerçekleşen değişikliklerin anlaşılması, fizik ve kimya ilkelerinden yararlanılmasını zorunlu kılar. Jeofizik ve jeokimya dalları da, bu zorunluluğun bir sonucu olarak geliştirilmiştir. Öte yandan, jeolojik çağlar boyunca gelişen biyolojik süreçlerden etkilenen ve geçmişte yaşayan hayvanların ve bitkilerin belirgin kayıtlarını içeren kayaların incelenmesinde jeolojinin de temel bir rolü vardır. Fosil kanıtların incelenmesiyle ilgilenen paleontoloji, jeolojinin temel bir dalını oluşturur. Kayaç malzemeleri ve organik cisimler arasındaki karşılıklı etkileşimin incelenmesinde ise organik kimyadan yararlanılır.

Hava ve su, jeolojik süreçlerdeki en büyük iki etkindir, bununla birlikte atmosfer, başka bir bilim dalı olan meteorolojinin özel alanına girer. Yer sularının incelenmesi, jeoloji ile yakından bağlantılı iki bilimsel disiplin olan hidrolojinin ve okyanusbilimin kapsamındadır. Yer'in kökeninin ve oluşum aşamalarının incelenmesi, astronominin bir dalı olan kozmogoninin temel ilgi alanıdır.

Jeodezi, Yer'in biçimi ve boyutları üzerine temel bilgiler sağlar. Yerkürenin yüzey özellikleriyle ilgilenen ve haritalama çalışmalarında büyük önem taşıyan fiziksel coğrafya da jeolojiyle yakından bağlantılıdır. Birkaç ana dal halinde gelişme gösteren jeoloji, fiziksel jeoloji, tarihsel jeoloji ve ana kayaç birimlerinin haritalanması olarak başlıca üç grup halinde sınıflandırılır. Fiziksel jeoloji minerallerin sistemli biçimde incelenmesine yönelik mineralojiyi; kayaların fiziksel ve kimyasal özellikleri ile oluşum biçimlerinin incelenmesine yönelik petrolojiyi; yüzey şekillerini ve bunların gelişim süreçlerini inceleyen jeomorfolojiyi; tortul maddelerin kökenini, çökmesini ve kayalara dönüşümünü konu edinen tortulbilimi; kayaç kütlelerinin geometrisini ve kabuk biçim değişimlerini inceleyen yapısal jeolojiyi ve değerli minerallerin incelenmesini konu edinen iktisadi jeolojiyi kapsar. Tarihsel jeoloji ise üst üste katmanlar halinde oluşmuş kayaç dizileriyle bunların oluşum tarihlerini konu edinen stratigrafiyi (katmanbilim) ve fosiller ile bu fosillerin katmanlı kayaç dizileri içindeki yerlerini inceleyen paleontolojiyi kapsar. Ana kayaç birimlerinin haritaları ise, bu kayaların fiziksel özelliklerine ve yaşlarına dayalı olarak çıkartılır.

jeoloji mühendisliği, jeoloji bilgisinin mühendislik çalışmalarına uygulanmasına yönelik bilim dalı. Baraj gölü ve göletlerinin tasarımı ve yer seçimi; inşaat çalışmalarında yamaçların kararlılığının saptanması; yol, boru hattı gibi yapımların için seçilen alanlarda, deprem ve sel türünden olası tehlikelerin önceden saptanması gibi etkinlikler jeoloji mühendisliğinin kapsamına girer.

jeolojik okyanusbilim bak. deniz jeolojisi

jeolojik zamandizim bak. jeokronoloji

jeomagnetik terslenme, jeolojik zaman içinde Yer'in magnetik kutuplarının yer değiştirmesi. Ayrıca bak. magnetik kutupların yer değiştirmesi.

jeomagnetizma, Yer'in magnetik alanını inceleyen jeofizik dalı. Magnetik alanın kökeni, magnetik kutupların oluşumu ve bu kutupların zaman içinde yer değiştirmesi. kayalarda görülen artık magnetizma, yerel ya da bölgesel magnetik sapmalar, Güneş ve gezegenler ile Yer arasındaki magnetik ilişkiler ve magnetik mineral yataklarının ve çeşitli jeolojik yapıların belirlenmesi jeomagnetizmanın ele aldığı başlıca konulardır. Yerel ya da bölgesel magnetik sapmalar ile Güneş ve gezegenlerin oluşturduğu magnetik fırtınalar, magnetometreyle yapılan ölçümlerle belirlenir. Her türlü sapma, ölçüm yapılan noktalarda, magnetik şiddetin kuramsal ve gözlenen değerleri arasındaki farkı yansıtır. Ölçümlerde kullanılan başlıca magnetometre türleri, Schmidt, bulrulma (torsiyon) ve proton magnetometresidir. Yerde ya da havada yapılan ölçümlerden elde edilen sonuçlar haritalara aktarılarak çalışılan yörelerin magnetik haritaları elde edilir. Elde edilen sonuçların ve jeolojik verilerin ışığında, magnetik haritalardan kesitler alınarak, Yer'in iç kesimlerinin olası yapısı ya da bileşimine ilişkin yorumlar yapılır.

jeomorfoloji, YERBİÇİMBİLİM olarak da bilinir, Yer'in yüzey şekillerinin tanımlanmasını, sınıflandırılmasını ve oluşum süreçlerinin açıklanmasını konu edinen bilim dalı. Yüzey şekilleri, yüzeyde ya da bunun hemen altında gelişen süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, bir sıradağın görünümündeki karmaşık ayrıntılar, yapıdan sürekli olarak malzeme taşıyan aşınma (erozyon) sürecinin doğrudan bir sonucudur. Ufalanma ve toprak oluşturuş süreçleri ile malzemelerin akarsularla ve rüzgârla taşınması başlıca aşınma biçimleridir. Buzul süreçleri özellikle dağlık bölgelerde etkili olur. Bu süreçler, yüzey şeklinin önceki biçimini zaman içinde değiştirdiğinden yıkıcı olarak tanımlanır. Yüzey şekillerinin dış görünümünü etkileyen ve bir kayaç kütlelerinin yükselerek dağ oluşturmaya yol açan yapıcı süreçler de vardır. Örneğin, bir yanardağın sürekli olarak lav, kül ve tuf püskürmesi sonucunda ağız bölümünde bir koni oluşabilir. Eğer, koni, aşınma süreçlerinin etkisi ortaya çıkmadan hızla oluşursa, yapının oluşumuna tümüyle yapıcı süreçler egemen olur. Ama daha sonra aşındırıcı süreçler bu yüzey şeklinin üzerinde de etkili olarak onu değiştirmeye başlar. Bu nedenden ötürü hiçbir yüzey şekli için, tümüyle yapıcı ya da tümüyle yıkıcı süreçler sonucunda oluşmuştur denemez. Bu iki süreç, birlikte etkir.

Yüzey şekillerini etkileyen bu süreçlerin araştırılması, jeomorfolojinin önemli bir yönünü oluşturur. Atmosferdeki karbon dioksit ile sudaki oksijen çözeltilerinin, yüzeydeki kayalar üzerindeki etkisiyle gelişen ufalanma; akarsuların ve göllerin moloz taşınması; rüzgârların kum ve toz taşıyarak belirli bölgelerde biriktirmesi; heyelan ve çamur akması sonucunda kayaların ve öteki yumuşak malzemelerin yer değiştirmesi; dalgaların ve akıntıların kıyılardan malzeme kopartarak taşınması gibi olaylar, yüzey şekillerini etkileyen en önemli süreçlerdir.

Yüzey şekilleri haritalarda çoğunlukla çeşitli renk bileşimleriyle ya da çevre çizgileriyle gösterilir. Bunun yanı sıra perspektif haritaları ve kabartma haritaları da kullanılır. Jeomorfoloji haritalarının hazırlanmasında günümüzde genellikle havadan çekilen fotoğraflardan yararlanılır.

Yüzey şekli sınıflandırma sistemlerinin çoğu 19. yüzyılın sonlarında geliştirildi. Bazı sistemlerde yüzey şekilleri, bu yapıları

oluşturan süreçler dikkate alınarak tanımlanır ve gruplandırılır. Öteki sistemlerde başlıca etmenler de (örn. yüzey kayalarının yapısı ve mevsimsel değişimler) dikkate alınır ve yüzey şeklinin içinde bulunduğu jeolojik evrim aşaması da göz önünde bulundurulur.

Jeomorfoloji, doğal süreçleri inceleyen bir dizi başka bilimsel disiplinle yakın ilişki içindedir. Akarsu ve kıyı jeomorfolojisi ile aşınma araştırmaları ağırlıklı olarak akışkanlar mekaniğine ve sedimantolojiye (tortulbilim) dayanır; buzul jeomorfolojisi ve Kuvaterner (Dördüncü) Dönemdeki (y. 2.5 milyon yıl öncesinden günümüze) yüzey şekillerinin incelenmesi Pleistosen jeolojisiyle çakışır. Kütle hareketlerinin, ufalanmanın, rüzgâr etkisinin ve toprağın incelenmesinde meteoroloji, toprak fiziki, toprak kimyası ve toprak mekaniğinden yararlanılır; bazı yüzey şekli türlerinin jeomorfolojik incelenmesinde ise tektonizma ve yanardağ etkinliği süreçleri dikkate alınır. Yüzey şekilleri üzerindeki insan etkilerinin incelenmesi ise coğrafya ve insan ekolojisi disiplinlerine kapsamına girer.

jeomorfolojik çevrim, yüzey şekillerinin evrimi kuramı. 1884-1934 arasında ABD'li jeolog William Morris Davis'in geliştirdiği bu kurama göre yüzey şekilleri "gençlik", "olgunluk" ve "yaşlılık" gibi çeşitli aşamalardan geçerek değişime uğrar. Başlangıç ya da gençlik aşamasında, yüzey şekli yükselme hareketleriyle oluşmaya başlar ve kıvrımlar ya da blok dağlar ortaya çıkar. Daha sonra bu oluşumlar akarsularla yanılarak olgunluk aşamasına ulaşır. Ardından da, yüksekliği deniz düzeyine yakın bir peneplen durumuna gelerek yaşlılık evresine girer. Ama bu çevrim herhangi bir aşamada bir yükselme hareketiyle kesintiye uğrayabilir ve böylece yüzey şekli için yeni bir gençlik aşaması başlar. Davis, bu kuramın dağ, vadi, yar ve akarsu sistemleri gibi tüm yüzey şekilleri için geçerli olduğunu ve çevrimin hangi aşamasında bulunduğunun saptanması durumunda yüzey şeklinin gelecekte alacağı biçimin de belirlenebileceğini düşünüyordu.

Davis, kayaç tipinin, yapısının ve aşınma süreçlerinin de yüzey şekillerinin oluşmasında etkili olduğunu kabul etmekle birlikte en önemli etkenin zaman olduğuna inanıyordu. Oysa günümüzde, yüzey şekillerinin oluşumunda zamanın öteki etkenlerden daha önemli olmadığı açığa çıkartılmıştır. Jeomorfolojik çevrim kuramı, kuramı çürüten çok sayıda kanıtın bulunmasına karşın uzun süre yaygın kabul gördü. Günümüzde, bir bölgedeki başlangıç koşullarının ya da yükselmenin, önceden belirlenmiş gelişmelere yol açmasının kaçınılmaz olmadığını inanılmaktadır. Yüzey şekilleri ile bu yapılar üzerinde etkili süreçler arasında bir dinamik denge gelişir. Bu denge gerçekleştiğinde bölgenin fiziksel coğrafyasının tarihi önemini yitirir.

jeopolitik, uluslararası siyasette, coğrafik etmenlerin güç ilişkileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. Jeopolitik kuramcıları doğal sınırlara ulaşma, önemli denizyollarından yararlanma ve stratejik önem taşıyan kara parçalarını denetim altında tutma gibi kaygıların ulusal politikaların belirlenmesindeki önemini göstermeye çalışmışlardır.

Jeopolitik terimi İsveçli siyaset bilimci Rudolf Kjellén tarafından *Staten som lfsform* (1916; Bir Organizma Olarak Devlet) adlı yapıtta ortaya atıldı. İki dünya savaş arası dönemde Orta Avrupa'da yaygınlaştı ve II. Dünya Savaşı sırasında her yerde kullanılır hale geldi. İki savaş arasındaki

yıllarda belirli ulusal çıkarlar ve ideolojiler jeopolitik tezlerle savunuldu. Örneğin Karl Haushofer *Zeitschrift für Geopolitik* adlı aylık jeopolitik dergisinde Almanya'nın uluslararası politikalarını jeopolitik mantık çerçevesinde haklı göstermeye çalıştı; daha sonra Naziler onun kuramlarını kendi amaçları için kullandılar. Sir Halford Mackinder "The Geographical Pivot of History" (1904; Tarihî Coğrafi Eksen) ve *Democratic Ideals and Reality* (1919; Demokratik İdealler ve Gerçek) adlı çalışmalarında dünya siyasetinde "merkez bölge" kavramını ortaya attı. Avrasya'yı içine alan bu bölgenin demokrat ulusların denetiminde tutulmasının yaşamsal önem taşıdığını öne sürdü.

Coğrafi kaygılar, yalnızca uluslararası siyasette kilit rol oynamaya çalışan güçlü devletlerin politik hesaplarında değil, ulusal çıkarlarını korumak için uygun coğrafi sınırlara ulaşmayı amaçlayan küçük devletlerin ulusal politikalarında da önemli oldu. Jeopolitik etmenler devletlerin etki alanlarının belirlenmesinde başlıca rolü oynadı. Ulaşım ve iletişim olanaklarının artması ve öteki teknik gelişmeler sonucunda ise devletler coğrafi konumlarının sınırlamalarını aşabilir duruma geldiler ve jeopolitik etmenlerin ulusal politikalar bakımından önemi azaldı.

jeosantrik sistem bak. yermerkezli sistem

Jeosenklinikal, yerkabuğunun çökmesiyle oluşan, içi kalın tortul katmanlarıyla dolu uzun çukurluk ya da tekne. Jeosenklinikallerin yüzlerce ya da binlerce metre kalınlığındaki tortul katmanlarıyla dolma sürecinin son evresinde bu çökeller kıvrılır, parçalanır ve kırılır. Bunu kristalin korkayaç sokulmaları ve tekne eksenli boyunca yükselmeler izler; böylece jeosenklinikal oluşumu tamamlanarak ortaya kıvrımlı bir dağ kuşağı çıkar. 1859'da ABD'li jeolog James Hall'un ortaya attığı jeosenklinikal kavramı, dağoluşumu süreçlerinin açıklanabilmesini olanaklı kılmıştır.

Dünyadaki dağ sistemlerinin kayaç katmanları incelendiğinde, jeosenklinikallerin çoğunlukla başlıca iki bölümden oluştuğu görülür: Yapının dış kesiminde yer alan ve derin deniz bölgelerine kadar uzanan en oynak bölümüne ojeosenklinikal denir; ojeosenklinikaller volkanik katmanlarla, grovaklarla, çakmaktaşıyla ve derin deniz çökmesi ürünü olan öteki tortullarla örtülüdür. Jeosenklinikalin, sıkışmanın daha geç bir evresinde kıvrımlanmış olan iç bölümüne ise miyojeosenklinikal denir; bu bölge kireçtaşlarıyla, iyi ayrışmış kuvarslı kumtaşlarıyla ve sığ deniz çökmesi ürünü olan öteki tortullarla doludur.

Jeosenklinikallerin bu bölümlerinden başka çeşitli oynak kuşakları da vardır. Bunların en sık rastlanılanları tafrojeosenklinikaller ile paraliyajeosenklinikallerdir. Geniş açılı kırkılarla çevrelenmiş eğik bloklar ya da çöküntü teknikleri olan tafrojeosenklinikaller, tortul birikimi için son derece elverişli bir ortam oluşturur. Paraliyajeosenklinikaller ise, kıtaların kenar bölümleri boyunca kıyı düzlüklerine açılan derin jeosenklinikallerdir.

jeostrofik hareket, Yer gibi kendi eksenî çevresinde dönmekte olan sistemlerde izobarlara (eşbasınç eğrileri) paralel doğrultuda hareket eden akışkan akış. Bu tür bir akış, sistemin dönmelerinden kaynaklanan Coriolis kuvveti(*) ile basınç gradyanı kuvvetinin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkar. Akışın hızı, basınç gradyanıyla orantılıdır. Gözlenen akışkan akışları tümüyle jeostrofik olmamakla birlikte, büyük ölçekli okyanus ve atmosfer hareketleri jeostrofik harekete çok yaklaşıp.

Yer, kendi çevresinde dönmeyip duruyor olsaydı, basınç gradyanı kuvveti, rüzgârların izobarlara dik doğrultuda, yüksek basınç bölgelerinden alçak basınç bölgelerine doğru esmesine yol açacaktı. Ama Yer'in dönmesiyle oluşan Coriolis kuvveti, rüzgârları saptırarak izobarlara paralel duruma getirir. Coriolis kuvveti rüzgârları Kuzey Yarıküre'de sağa, Güney Yarıküre'de ise sola doğru saptırır.

Yer yüzeyine yakın kesimlerde hava ile yüzey arasındaki sürtünme, rüzgârın basınç gradyanını dar açıyla kesen bir doğrultuda esmesine yol açar. Coriolis kuvvetinin zayıf olduğu Ekvator yakınında (çünkü Coriolis kuvveti enlemin bir fonksiyonudur), rüzgâr genellikle alçak basınç bölgesine doğru eser.

Hava tahmininde gerekli olan rüzgâr gözlemlerinin ve basınç ölçümlerinin yeterince yapılmadığı yerlerde, rüzgâr akış çizgilerinin ve izobarların haritalanmasında jeostrofik rüzgâr kavramından yararlanılır. Ayrıca bak. gradyan rüzgârı.

jeotermal enerji, Yer'in iç kesimlerinde ısınan sıcak su ya da buhardan elde edilen enerji. Kaynarcalar, gayzerler, kaynar çamur banyoları ve fümoller (volkanik gazların ya da sıcak yeraltı sularının dışarı sızdığı yarıklar) en yaygın jeotermal enerji kaynaklarıdır. Eski Romalılar hamamlarını ve evlerini ısıtmak için jeotermal enerjiden yararlanmışlardır. En zengin jeotermal kaynaklara sahip ülkeler Türkiye, İzlanda ve Japonya'dır. Öte yandan Türkiye, İtalya, Yeni Zelanda, Japonya, İzlanda, ABD ve Rusya'da jeotermal kaynaklardan elektrik üretiminde de yararlanılmaktadır.

Aşırı ısınmış buhar, sıcak su ve buhar karışımı, sıcak kuru kayaç, basınçlı sıcak su ve sıcak magma olmak üzere başlıca beş tür jeotermal kaynağı vardır. Elektrik enerjisi en kolay aşırı ısınmış buhardan elde edilir ve günümüzde jeotermal enerji santrallerinde en çok bu kaynaktan yararlanılır. Öte yanda, santral yapım teknolojisinin gelişmesiyle, öteki kaynakların da kullanılabilirliği düşünülmektedir. Jeotermal kaynaklara daha çok etkin yanardağların bulunduğu bölgelerde rastlanır. Yer'in iç kesimlerinden gelen ısının kabuğun altında yer alan kayaçların içindeki radyoaktif elementlerin bozunumu sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Bu kayaçlar yüzeydekilerden daha az radyoaktiftir, ama hacimleri son derece büyük olduğundan çok büyük miktarlarda ısı salarlar.

Günümüzde yapılan araştırmalar Türkiye'nin jeotermal enerji olanakları bakımından zengin ülkeler arasında olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler Türkiye'nin gerçek jeotermal potansiyelinin saptanmasında yeterli olmaktan uzaktır. Rezervuar sıcaklığı 150°C'den fazla olan alanlardan elde edilen akışkanlar elektrik üretiminde, 30°C-150°C sıcaklıktaki akışkanlar ise ısıtmada kullanılmaktadır. Türkiye'deki başlıca jeotermal alanlar şunlardır:

Kızıldere-Denizli jeotermal alanı. Türkiye'de elektrik üretimine uygun ilk jeotermal alan 1968'de burada keşfedilmiştir. Ege Bölgesi'ndeki Büyük Menderes grabeninin doğu kesiminde yer alan bu yörede toplam derinliği 10.786 m'yi bulan 17 derin kuyu açılarak iki rezervuar belirlenmiştir. Birinci rezervuarın sıcaklığı 198°C'dir. Jeotermal akışkanın ortalama buhar oranı yüzde 10'dur. İkinci rezervuarın derinliği 450-1.100 m arasında değişir ve sıcaklığı 212°C'dir. Akışkanın buhar oranı yüzde 10-12'dir. Alanda Türkiye Elektrik Kurumu

(TEK) tarafından yaptırılan ve yapımı 1984'te tamamlanan 20.4 MW gücündeki elektrik santrali Türkiye'deki ilk ticari jeotermal santraldir. Alanda elektrik üretiminin yanı sıra kurubuz (CO₂) üretimi amacıyla günde 40 ton kapasiteli bir işletme kurulmuş ve üretime başlamıştır.

Germencik-Aydın jeotermal alanı Ege Bölgesi'nde Büyük Menderes grabeninin batısında bulunan alanda günümüze değin derinlikleri 285-2.398 m arasında değişen toplam sekiz kuyu tamamlanmıştır. Bu kuyulardan dördüncüsü olan OB-4 (285 m), dünyanın en sığ jeotermal kuyularından biridir. Sıcaklıklar, 200°C-231°C arasında ölçülmüştür. Kısa süreli testlere göre, üretim 130-425 ton/saat, buhar oranı yüzde 13-20'dir.

Tuzla-Çanakkale jeotermal alanı Çanakkale'nin 80 km güneyinde ve Ege Denizine 5 km uzaklıkta yer alır. 1982'de açılan 814 m derinlikteki ilk kuyudan buhar ve sıcak su karışımı elde edilmiştir. Üretim debisi 130 ton/saat, rezervuar sıcaklığı 174°C'dir.

Seferihisar-Izmir jeotermal alanı. İzmir'in 40 km kadar güneybatısında yer alır. Alanda belirlenen birinci rezervuardaki sıcaklık 145°C'dir. İkinci rezervuar ısı 2.500 m derinlikte bir sondaj programlanmıştır.

Nemrut-Zilan-Suphan-Tendürek jeotermal alanları. Doğu Anadolu'da Van Gölünün kuzeyinde yer alırlar. Sürdürülen çalışmalarından elde edilen bilgilere göre alandan "kuru buhar" üretimi beklenmektedir.

Acıgöl-Nevşehir jeotermal alanı. İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan bu alanda yapılan çalışmalar sığ bir ısı kaynağının varlığına işaret etmektedir.

Jequié, Brezilya'nın kuzeydoğu kesimindeki Bahia eyaletinin güneydoğusunda kent. Contas Irmağının kıyısında, denizden 199 m yükseklikte yer alır. 1910'da kent statüsü kazanan Jequié, ağırlıklı olarak kakao üretilen ve hayvancılık yapılan bir bölgenin ticaret merkezidir. Kent ve çevresinde üretilen mallar havayoluyla Bahia'daki öteki kent merkezlerine ve Rio de Janeiro'ya gönderilir. Nüfus (1980 tah.) 84.792.

Jequitinhonha Irmağı, Portekizce RIO JEQUITINHONHA. Brezilya'nın doğu kesiminde ırmak. Minas Gerais eyaletindeki Diamantina kentinin güneyinde, Espinhaço Dağlarından doğar. Yaylalar arasından önce kuzey, sonra da doğu-kuzeydoğu doğrultusunda aktıktan sonra Salto da Divisa'da, 43 m yükseklikten dökülen Salto Grande Çağlayanını (*cachoeira*) oluşturur. Jequitinhonha kentinden sonra Rio Grande do Belmonte adını alır ve Bahia eyaletindeki Belmonte'de Atlas Okyanusuna dökülür. Uzunluğu 1.090 km olan ırmakın bazı kesimleri ulaşımaya elverişlidir.

Jerez de la Frontera, İspanya'nın güneybatı kesiminde, Andalucía özerk bölgesine (*comunidad autonoma*) bağlı Cadiz ilinde kent. Cadiz kentinin kuzeybatısında, Guadalete Irmağının kuzeyinde yer alır. Roma Dönemindeki Asido Caesariana'nın devamı olduğu sanılan kent, 8. yüzyılda Magrippler tarafından işgal edildi. 1264'te Kastilya kralı X. Alfonso kenti geri aldı. Kente, Magrip topraklarının sınırında yer aldığından Jerez de la Frontera (İspanyolca *frontera*: "sınır bölgesi") adı verildi. Başlıca yapıları arasında, Magrip'lerin 11. yüzyılda yaptırdıkları alkazar ve 17. yüzyılda barok üslupta inşa edilmiş ilahiyat okulu ile Santiago ve San Miguel adlı ortaçağ gotik kiliseleri sayılabilir. Kent halkının temel uğraşı şarapçılıktır;

iç tüketim ve ihracata yönelik olarak *sherry* üretilir. İngilizce'deki *sherry* sözcüğü de Jerez adının 16. yüzyıldaki söyleniş biçiminden gelir. Arap, İspanyol ve İngiliz kırması olan Jerez atları çok değerlidir. Nüfus (1990 tah.) bel. 186.812.

Jernberg, Sixten (d. 6 Şubat 1929, İsveç), İsveçli kayakçı. Kuzey tipi kayakta (kayakla kros ve atlama) bir dönemin en başarılı sporcusu olmuştur.

Önceleri ağaç kesme işiyle uğraşan Jernberg, kayak alanında adını ilk kez 1954'te duyurdu. Üç kez katıldığı Kış Olimpiyat Oyunları'nda, 1956 ve 1964'te 50 km yarışında, 1960'ta 30 km yarışında ve 1964'te İsveç takımının bir üyesi olarak 4 x 10 km bayrak yarışında olmak üzere toplam dört altın madalya kazandı. Olimpiyat Oyunları'nda ayrıca üç gümüş ve iki bronz madalya kazanan Jernberg yedi yıl art arda kuzey tipi yarışmalarda İsveç şampiyonu oldu (1954-60). 1964 Kış Olimpiyat Oyunları'ndan sonra kayacı bıraktı ve İsveç'te ulusal kahraman ilan edildi.

Jerne, Niels K(ai) (d. 23 Aralık 1911, Londra, İngiltere), Danimarka asıllı İngiliz immünolog. 1984 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü César Milstein ve Georges Köhler ile paylaşmıştır.

Danimarka'da büyüyen Jerne, Hollanda'daki Leiden Devlet Üniversitesi'nden mezun oldu. 1943-55 arasında Danimarka Devlet Serum Enstitüsü'nde çalıştı. 1951'de Kopenhag Üniversitesi'ni bitirerek tıp doktoru oldu. 1956'da Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) sağlık hizmetleri başkanı olarak atandı ve 1962'ye değin bu görevde kaldı. 1960'larda Cenevre ve Pittsburgh üniversitelerinde dersler verdi. Frankfurt'ta Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde deneysel tedavi okuttu. Basel İmmünoloji Enstitüsü'nün kurulmasına yardımcı oldu ve 1969-80 arasında enstitünün yöneticiliğini yaptı. Paris'teki Pasteur Enstitüsü'nde bir yıl ders verdikten sonra emekli oldu ve Fransa'da Gard kentine yerleşti.

Antikorların antijenlerin yapısına uyacak biçimde yapıldığını savunun ve günümüzde genel kabul gören görüşü ilk kez Jerne öne sürdü. Ayrıca bağışıklık sisteminin bir bütün olarak gelişmesini açıklayan kapsamlı bir kuram ortaya attı. 1974'te "şebeke kuramı"nı açıklayarak, hastalıkla karşılaşılan bağışıklık sisteminin harekete geçmesinde, mücadelesindeki ve işi bittikten sonra yeniden edginleşmesindeki karmaşık etkileşimler dizisini ayrıntılarıyla betimledi.

Jerome (PRAGLI) (d. y. 1365, Prag - ö. 30 Mayıs 1416, Konstanz), Çek filozof ve ilahiyatçı. Batı Kilisesi'nde geniş kapsamlı dinsel reformu savunarak Orta Avrupa'da Reform hareketinin ilk önderleri arasında yer almıştır.

Prag Karlova Üniversitesi'nde öğrenciyken, Çek reformcu Jan Hus'un etkisi altına girdi. Katolik Kilisesi'nin eleştirilmesinde ve Bohemya, Polonya ve Almanya'da ilahiyat sorunlarının tartışılmasında Hus'la birlikte çalıştı. 1398'de lisans diplomasını aldıktan sonra öğrenimini Oxford'da sürdürdü; İngiliz Reformcu John Wycliffe'in ilahiyat görüşlerini benimsedi. 1401'de Prag'a döndü, profesör olarak üniversiteye girdi ve Wycliffe'in öğretilerini yaymaya başladı.

Jerome Hristiyan Kilisesi'nin, Tanrı tarafından kurtuluş için seçilmiş insanlar topluluğu olduğu, katı bir yönetim yapısının kurallarınca tanımlanmadığı görüşündeydi. Ayrıca kilisenin yoksul olması gerektiğini

savundu ve kilise topraklarına el konması için çağrıda bulundu. İbadette kilisenin ilk dönemlerindeki uygulamaya dönülerek Komünyon şarabının din adamı olmayanlara da verilmesinde ısrar etti ve vaazda daha geniş özgürlük talep etti.

Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde reform öğretisini yaymayı sürdüren Jerome, Sorbonne (1405), Heidelberg ve Köln üniversitelerinde (1406) dersler verdi. Ama kilise yetkilileri tarafından her kentten ayrılmaya zorlandı. Prag'a dönüşünde, Hus'la birlikte halka açık tartışmaları sürdürdü; bir genel konseyin toplanarak kilisenin yapısını ve uygulamalarını yenilemesini önerdi.

Geleneksel ilahiyata ve ayin kurallarına da karşı çıkan Jerome, 1410'da Viyana'yı terk etmek zorunda bırakıldı. Kral II. Władysław tarafından Kraków'daki Jagiello Üniversitesi'ni yeniden örgütlemek üzere çağrıldığı Polonya'dan da atıldı. 1412'de Prag'a dönerek Hus'la birlikte katıldığı ünlü bir açık tartışmada Hristiyanların, İsa'nın yasalariyla çelişen papalık buyruklarına uymak zorunda olmadığını savundu. Daha sonra kentte, karşı papa XXIII. Johannes'in endüljans satışına izin veren fermanının yakılmasıyla sonuçlanan bir gösteri yürüyüşüne önderlik etti.

Nisan 1415'te izleyicilerinin öğütlerine uymayarak gizlice Konstanz Konsili'ne (1414-18) gitti ve o sırada tutuklu bulunan Hus'un öğretisini savunmaya çalıştı. Ama başarılı olamadı ve kentten ayrılırken yakalanarak hapsedildi. Bir yıldan fazla hasta olarak hapiste tutuldu. Konsil mahkemesinde uzun süren bir sorgudan sonra Wycliffe'in ve Hus'un lanetlenen öğretilerini reddetti. Konsilin karşısına son çıkışında (26 Mayıs 1416) belirsiz ve içtenlikten uzak ifade vermekle suçlandı. Bunun üzerine, reformcu görüşlerden vazgeçtiğine ilişkin daha önceki sözlerini geri aldı ve Katolik öğretisini korku ve zayıflık sonucu kabul etmek zorunda kaldığını açıkladı. Bu durumda ıflah olmaz bir heretik olduğuna karar verildi ve kazığa bağlanarak yakılmaya mahkûm edildi. Hus ile Jerome, Husçu Bohemya Kilisesi tarafından Protestan Reform hareketinin ilk kurbanları sayılır.

Jerome'un yazılarından geriye, üniversitede verdiği ders ve seminerlerle iki inceleme kalmıştır. Bilgi sorunu ile düşüncelerin zihin dışındaki gerçek varoluşlarını ele aldığı *Positio de universalibus* (Tümeller Konusuna Bir Yaklaşım) ve *Quaestio de universalibus* (Tümeller Üzerine Araştırma) başlıklı bu incelemeleri C. Höfler'in derlediği *Fontes Rerum Austriacarum*'un (1866; Avusturyalıların Kökenleri) 6. ve 7. ciltlerinde yer alır.

Jerome, Chauncey (d. 10 Haziran 1793, Canaan, Connecticut - ö. 20 Nisan 1868, New Haven, Connecticut, ABD), ürünleri özellikle 19. yüzyılın ortalarında popüler olan ABD'li mucit ve saat yapımcısı.

Önceleri marangozluk yapan Jerome, boş zamanlarında da sarkaçlı büyük dolap saatleri için kadrın imal etti. 1816'da Connecticut'taki Plymouth'ta bir saat yapımcısının yanında çalışmaya başladıysa da daha sonra gezgin saat satıcılığına girişti. 1824'te geliştirdiği aynalı tunç saatler çok tutuldu. Bunun üzerine Bristol'de bir atölye kurarak saat üretimine başladı. Kısa sürede şirketini büyüttü; Virginia ve Güney Carolina'da yeni fabrikalar kurdu.

1838'de, günde yalnızca bir kez kurulan piring saati icat eden Jerome, bir yandan da ABD'li mucit Eli Whitney'nin geliştirdiği seri üretim tekniklerini uygulayarak ABD ve Avrupa piyasalarına çok miktarda ucuz piring saat sürdü.

1850'lerde birlikte çalıştığı işadamlarının tutumu nedeniyle şirketi iflas etti ve Jerome yoksulluk içinde öldü.

Jerome, Jerome K(lapka) (d. 2 Mayıs 1859, Walsall, Staffordshire - ö. 14 Haziran 1927, Northampton, İngiltere), yapıtlarındaki sıcak ve incelikli mizahla geniş bir okur kitlesi kazanmış İngiliz romancı ve oyun yazarı.

On dört yaşında okulu bıraktı. Önce demiryolu memuru, daha sonra ise öğretmen, oyuncu ve gazeteci olarak çalıştı. İlk kitabı *On the Stage - and Off* (Sahnenin Üstünde-Sahnenin Dışında) 1885'te basıldı. Bunu izleyen yapıtları *The Idle Thoughts of an Idle Fellow* (1886; Bir Aylağın Aylak Düşünceleri) ve *Three Men in a Boat* (1889; Teknede Üç Kişi, 1957, 1984) ile büyük başarı kazandı. Her iki kitap birçok dile çevrildi. Jerome 1892'den 1897'ye değin, kuruluşuna yardımcı olduğu *The Idler* adlı aylık derginin Robert Barr ve George Brown Bergin ile birlikte yayın yönetmenliğini yaptı. Bu dergide Eden Phillpotts, Mark Twain ve Bret Harte'in de yazılan yayımlandı.

Jerome'nin pek çok yapıtı arasında *Three Men on the Bummel* (1900; Yolculukta Üç Kişi) ve otobiyografik bir roman olan *Paul Kelver* de (1902) yer alır. Pek çok sahne yapıtı da yazan Jerome anılarını *My Life and Times* (1926; Yaşamım ve Çağım) adlı kitabında toplamıştır.

Jerrold, Douglas William (d. 3 Ocak 1803, Londra - ö. 8 Haziran 1857, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı, gazeteci ve mizah ustası.

Tiyatroda John Gay'in bir baladına dayanan ve denizcilik üzerine bir melodram olan *Black-Eyed Susan* (1829) adlı oyunuyla ünlendi. Düzenli olarak yazdığı *Punch* dergisinde "Mrs. Caudle's Curtain Lectures" (1845; Bayan Caudle'dan Kocasına Gizli Paylamalar) adı altında yayımlanan bir dizi makalesiyle de Victoria dönemi mizahına özgün bir tat kattı. Denizcilikle ilgili başka oyunlar da yazan, ama asil nitelikli komediler üretmek isteyen Jerrold, bu türde aynı düzeyde başarılı olamadı. "Curtain Lectures" dizisindeki güler yüzlü tavrının tam tersine, üretken gazetecilik yaşamında kişisel ve sert yazılar yazdı. "Curtain Lectures" 1846'da kitap olarak yayımlanmış, daha sonra da düzenli yeni basımları yapılmıştır.

Jersey, ABD'de, New Jersey eyaletinin kuzeydoğusundaki Hudson ilinin (county) merkezi (1840) kent. Hudson ve Hackensack ırmakları arasındaki bir yarımada. Manhattan Adasının karşısında yer alır. Holland Tüneli ve Trans-Hudson hızlı ulaşım sistemi ile Manhattan'a bağlanır. İlk olarak 1609'da Henry Hudson'ın ayak bastığı yöreye, 1618'de Felemenkî kök avcıları yerleşerek Paulus Hook adını verdiler. Michael Pauw yaklaşık 1630'da kentin bulunduğu yöreyi Delaware Yerlilerinden satın aldı. 1650'lere gelindiğinde yörede kalıcı bir yerleşme kurulmuştu. 1664'te İngilizlerin eline geçen kent, 1674'teki III. İngiliz-Felemenk Savaşı'ndan sonra yeniden Felemenk'e bağlandı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Henry Lee kente saldırarak İngilizleri geri çekilmeye zorladı (19 Temmuz 1779). Kent, bugünkü adını 1836'da aldı.

Bugün New York liman kompleksinin bir parçasını oluşturan liman tesislerinin kurulması ve 1830'larda demiryolu ile eski Morris Kanalı'nın yapımının tamamlanmasıyla önemli bir ulaşım merkezi haline geldi.

1908'de de kenti Manhattan Adasına bağlayan Hudson ve Manhattan tünelleri açıldı. Günümüzde büyük ölçüde sanayileşmiş bir kent olan Jersey'de kimyasal maddeler, konteyner, elektrik donanımı, petrol ürünleri, kozmetik, giysi ve sabun üretilir. Kentte Jersey Eyalet Yüksekokulu (1929), St. Peter's College (1872) ve Rutgers Eyalet Üniversitesi'ne bağlı bir eğitim kuruluşu vardır. Nüfus (1990) kent, 228.537; Jersey metropoliten alanı, 553.099.

Jersey, Channel Adalarından Jersey'de sütü için ıslah edilen, küçük yapılı, kısa boynuzlu sığır soyu. Fransız sığırdan geliştirildiği sanılan bu soyun rengi genellikle açık sarı ya da açık kahverengidir. Ama daha koyu renkli Jerseylere de oldukça sık rastlanır. 18. yüzyıl sonlarında Jersey Adasına kesim amacı dışında sığır girişini engelleyen bir yasanın yürürlüğe konması 19. yüzyıl başlarında bu sığır soyunun ortaya çıkmasını sağlamış, 1811'de ilk Jersey sürülerinden biri İngiltere'ye ihraç edilmiştir. Bu sığırların Türkiye'ye girişiye 1958'e rastlar. Özellikle Karadeniz Bölgesi'nde yayılım gösteren Jersey sığırlarının yabancı soylar ve melezleri içindeki payı yüzde 17,7'dir. Ama bölgede yürütülen melezleme çalışmalarında ulaşılan verim düzeyinin özellikle et yönünden yetersiz kalması yetiştiricileri öbür yabancı soylara yöneltmektedir.

Jersey sığırı değişik çevre koşullarına uyarlana bilme yetenekleri sayesinde birçok ülkede kullanılmakta, sütlerindeki kaymak oranının yüksekliliği nedeniyle yerli soylarla çaprazlanarak kaymak verimi yüksek melezlerin elde edilmesine çalışılmaktadır. Bu sığırlar Yeni Zelanda ve Danimarka gibi yağ üretiminin yüksek olduğu ülkelere büyük bir önem taşır. Küçük yapıları, kas gelişimlerinin yetersizliği ve vücut yağlarının sarı rengi Jerseylerin kesimlik hayvan olarak değerini düşürmektedir.

Jersey Adası, İngiltere'ye bağlı Channel Adalarının en büyüğü ve en güneyde olanı. Fransa'daki Cotentin Yarımadasının 19 km batısına düşer. Yönetim merkezi St. Helier anakaradaki Weymouth kentinin 160 km güneyindedir. Uzunluğu doğu-batı doğrultusunda 16 km, genişliği kuzey-güney doğrultusunda 8 km olan adanın yüzölçümü 115 km²'dir. 10 km kuzeybatısındaki Écrehou Kayalıkları ve 20 km güneydeki Les Minquiers ile birlikte Jersey bölgesini (yüzölçümü 117 km²) oluşturur.

Büyük bölümü lösle kaplı bir plato olan ada kuzey-güney eğimli vadilerle derinlemesine parçalanmıştır. Kuzey kıyısı boyunca, yüksekliği 148 m'ye kadar varan güzel görünümlü kayalıklar ve mağaralar uzanır. Öteki kıyılarda kayalıklar, dolmuş lagünlerle sınırlanan kumlu körfezleri çevreler. Kıyılar boyunca resiflere rastlanır. St. Aubin Körfezindeki dalgakıran St. Helier limanını güneybatıdan gelen fırtınalara karşı korur. Batı kıyısındaki St. Ouen Körfezinin kuzey ve güney ucunda rüzgârın biriktirdiği kum tepelikleri vardır. Yıllık sıcaklık ortalaması 11°C'dir. Don olayına ender rastlanırsa da bahar aylarında Fransa'dan gelen soğuk hava zaman zaman patates ürününe zarar verir.

La Cotte de St. Brelade'da Paleolitik insan fosilleri bulunmuştur; yörede ayrıca Neolitik Çağ ve Tunç Çağına ait çok sayıda kalıntı vardır. Ada, Romalılarca Caesarea olarak anılıyordu. 11. yüzyıldan kalma belgeler, adada Coutances piskoposluk bölgesinin içinde yer alan 12 kilise bölgesinin varlığını göstermektedir. 12. yüzyılda Normanların egemenliğine giren ada, düklerin gelirlerinin toplanabilmesi amacıyla üç bölgeye ayrılmıştır.

1204'te Normandiya'dan ayrıldı ve oteki adalarla birlikte İngiltere kralını temsil eden bir yöneticinin denetimine girdi; kimi zaman da yönetimi bir lord üstleniyordu. Buna karşılık Norman hukuku ve yerel görenekler korundu.

Günümüzde, Birleşik Krallık hukumdarına bağlı olan Jersey'de hukumdarca atanan yerel görevlinin başkanlık ettiği bir meclis vardır. Meclis, tümü de seçimle gelen 12 senator, 12 *constable* ve 28 halk temsilcisinden oluşur. Vali vekili ile kraliyet görevlerinin mecliste sandalye ve söz hakkı vardır, ama oy kullanamazlar. Meclis başkanı Kraliyet Mahkemesi'nin de başyargıcısıdır; mahkeme üyeleri seçmenler kurulunca seçilen 12 daimi üyeden oluşur. 1948'de yapılan reformla yargı ve yasama işlevleri birbirinden ayrılmış, 12 kilise bölgesinin dinsel yöneticileri meclis dışında bırakılmıştır. Adada resmi dil Fransızcadır ama hemen herkes İngilizce bilir.

Nüfusun çoğunluğunu Normanların soyundan gelenler oluşturur; bir de Breton kökenli olanlar vardır. 1830'dan sonra İngilizler, 1848'den sonra Avrupalı siyasal multeciler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra da ülkelerindeki yüksek vergiden kaçanlar ve yatırımcılar adaya akın etmiştir. St. Helier, bitişindeki St. Saviour ve St. Clement kilise bölgeleri ile Gorey ve St. Aubin nüfusun yoğunlaştığı başlıca merkezlerdir.

Çiftçilik temel olarak mandıracılığa (yem bitkileri üretimiyle birlikte) ve dışarıya satmak için yetiştirilen Jersey süt sığına dayanır. Jersey sığırı 1789'dan bu yana adada yetiştirilmesine izin verilen tek sığır ırkıdır. Küçük çiftliklerde yetiştirilen turfanda patates ve bahçe domatesi de dışarı satılır. Ayrıca seralarda yetiştirilen çiçek, domates ve sebze de önem taşır. Toprağa *vraic* (Fransızca *varec*; "deniz yosunu") gübresi verilir. Turizmin de önemli bir gelir kaynağı olduğu adada, geleneksel jarse (Fransızca *jersey*) kumaş imalatı önemini yitirmiştir. Jersey'den kalkan yolcu ve yük gemileri St. Helier ile Gorey limanları üzerinden İngiltere'de Guernsey ve Weymouth'a, Fransa'da da Saint-Malo'ya sefer yapar. Londra ve Liverpool'a ise yalnızca yük gemileri gider. Hava ulaşımı da gelişmiş durumdadır. Jersey Hayvanat Bahçesi, Trinity Parish'te, soyu tükenme tehlikesinde olan hayvanları korumak amacıyla yazar Gerald Durrell tarafından 1959'da kurulmuştur. Nüfus (1981) 72.970.

Jersey Hayvanat Bahçesi, İngiltere'ye bağlı Channel Adalarından Jersey'de hayvanat bahçesi. Soyu tükenmek üzere olan türlerin korunmasına ve üretilmesine ağırlık verilen bu parkta özellikle ada hayvanları ile küçük memeliler ve sürüngenler bulunmaktadır. 1959'da İngiliz yazar Gerald Durrell'in çabalarıyla, 14 hektarlık engebeli bir arazi üstünde kurulmuştur. Yönetimi 1963'te Jersey Yabanıl Yaşamı Koruma Vakfı'na devredilen parkta yaklaşık 100 türden 1.500 hayvan barınmaktadır. Bu hayvanların üçte ikisinden çoğu burada üretilmiştir. Yöneticiler üretilen hayvanların bir bölümünü hastalık ve salgınlara karşı öbür kurumları göndermektedir.

Jersey Hayvanat Bahçesi'nde marmosetlerin yedi türü, Mayotte kahverengi makisi, gereza ve goril gibi ender bulunan maymunlar vardır. Öbür ender memeliler arasında gözlüklü ayı, tenrek ve en az rastlanan yarasa türlerinden *Rodrigues* meyve yarasası sayılabilir. Kuş yetiştirme alanında özellikle beyaz kulaklı Çin sülünü üretime başarsıyla dikkat çeken kurum, bu kuşların uluslararası soy kayıtlarını da tutmaktadır.

Ayrıca Saint Lucia papaganı ile Mauriti us'un pembe güvercini gibi çeşitli ülkelerden gönderilen ve soyu tükenmek üzere olan hayvanlar burada üretilmek tedir.

Jersey Yasası, 1913'te İngiliz Cokey Kulu bu'nun çıkarttığı yasa. Adını, kulüp yöneticilerinden ve yasa önerisinin sahibi Jersey 7 kontu Victor Albert George dan almıştır. Yasa, *General Stud Book'a* (Genel Şecere Kitabı), yalnızca, şeceresi bu kitapta kayıtlı olan ana ve babasına kadar izlenebilen aygırlarla kısırakların kaydedilmesini öngörüdü. Bu yasayla, İngiltere ya da İrlanda dışında yetiştirilen ve çoğunluğunu Kuzey Amerika atlarının oluşturduğu pek çok at safkan olmadığı gerekçesiyle dışarıda bırakıldı.

1911-12 yıllarında, ABD'nin en önemli at yarışı merkezi ve damızlık at pazarı olan New York'ta yarışlara son verilmesi sonucunda çok sayıda damızlık Amerikan atının İngiltere'ye gelmesi tehlikesi belirmişti. Yasa görünürde, İngiliz safkanlarına Amerikan kanının karışmasını engellemeyi amaçlıyordu. Ancak, dönem gözde atlarının safkan olarak kabul edilmesinde ortaya çıkan karışıklıklar Amerikan ve Fransız at yetiştiricileri arasında huzursuzluğa yol açtı. Bunun ardından, Amerikan kanı taşıyan Fransız atlarının ünlü İngiliz yarışlarında arka arkaya zaferler kazanması üzerine 1949'da yasada değişikliğe gidildi. Bu değişiklik, en az bir yüzyıl boyunca şecereleeri sekiz ya da dokuz safkan melez ana-babaya kadar izlenebilen ve en yakın atalarının pist yarışlarındaki performansı safkanın güvenliği kabul edilebilecek düzeyde olan hayvanlar da safkan sayıldı. Sonuçta tüm Amerikan safkanları, *General Stud Book'a* kaydolamadıysa da at yetiştiricilerinin duyduğu rahatsızlık giderilmiş oldu.

Jervis, John Bloomfield (d. 14 Aralık 1795, Huntington, New York - ö. 12 Ocak 1885, Roma, New York, ABD), ABD'deki kanal, demiryolu ve su yolu şebekelerinin yapımına büyük katkılarda bulunan ABD'li inşaat mühendisi.

Erie Kanalı projesinde görev alan Jervis, 1821-25 arasında projenin başmühendisliğini yaptı. 1827'de Delaware ve Hudson su yollarının yapımını üstlendi, sarp dağlarda eğimli yüzeyleri aşan yollar inşa etti ve çok sayıda köprü kurdu. Daha sonra New York eyaletindeki ilk demiryolu şebekesi projesinin başmühendisliğine getirildi. 1836'da New York kentinin ilk su yolu sistemi olan Croton Sukemeri'nin yapım çalışmalarını üstlendi, bu arada Harlem İrmâğı üzerinde 15 taş kemer üzerine kurulan Sukemeri Köprüsü'nün yapımını gerçekleştirdi. Daha sonra Boston su yolu şebekesi projesinde danışmanlık yapan Jervis, Chicago'dan batıya doğru kurulan demiryollarının inşaatında da görev aldı. Jervis'in inşaat alanındaki en önemli katkılarından biri de, projelerin tasarımında ekonomik etmenlerin dikkate alınmasını sağlamak olmuştur.

Jervis Koyu, Avustralya'da, Yeni Güney Galler'in güneydoğu kesimindeki Tasman Denizinde koy. Yüzölçümü 153 km²'dir. Kuzeydoğuda Beecroft Yarımadasındaki Perpendicular Burnu, güneybatıda Governor Burnuyla çevrilidir. 1770'te Kaptan James Cook tarafından keşfedildi. Cook'un Uzun Burun adını verdiği koy, 1791'de St. Vincent kontu Amiral John Jervis'in adını aldı. Avustralya'nın en güzel doğal limanla-

rından biri olan koy ve 73 km'lik kıyı şeridi. 1908'de çıkarılan bir yasa uyarınca 1915'te Yeni Güney Galler'den Avustralya Uluslar Topluluğu'na devredildi. Yörede ticari bir liman kurulması ve Canberra'ya uzanan bir demiryolu hattı döşenmesi planlandığı da bu projeler gerçekleşmedi. Günümüzde, koy ve çevresi, Huskisson, Jervis Bay ve Sussex Inlet gibi kentlerin sayfiye yeridir. Yöredeki Avustralya Kraliyet Denizcilik Okulu 1915'te kurulmuştur.

Jesenik Dağları, Almanca ALTVATERGEBIRGE Çek Cumhuriyeti'nde sıradağ. Çek Südetleri'nin doğu bölümünü oluşturan Jesenik Dağları, Moravya'nın kuzey kesiminde, Polonya sınırında yer alır. Vysoký Jesenik olarak da bilinen Hrubý (Yukarı) Jesenik'in en yüksek noktası Praděd Dağıdır (1.492 m). Hemen doğuda Hrubý Jesenik'ten daha alçak olan Nizký (Aşağı) Jesenik uzanır. Hrubý Jesenik'in kuzeybatısında bulunan ve adını en yüksek noktasından (1.400 m) alan Králický Sněžník Dağları Polonya topraklarına sokulur. Südet Sıradağlarındaki öbür dağlar gibi Jesenik Dağları da eski bir kristalin sıradağın parçalanmış kalıntılarıdır. Dağlarda başta demir madenleri olmak üzere çok sayıda terk edilmiş maden vardır. Yöredeki başlıca kentler birer turizm merkezi olan Šumperk, Jesenik ve Karlova Studánka ile bir sağlık merkezi olan Dolní Lipová'dır.

Jesi, **IESI** olarak da yazılır. Latince Aesis, İtalya'nın orta kesiminde, Marche yönetim bölgesindeki Ancona ilinde kent ve piskoposluk merkezi. Ancona'nın hemen güneybatısında, Esino Irmağı kıyısında yer alır. İÖ 247'den sonra bir Roma kolonisi olan kent, Gotların ve Lombardların saldırılarından büyük zarar gördü. 756'da Frank kralı III. Pepin tarafından kiliseye bağışlandı. Ortaçağda Kutsal Roma-Germen imparatorları ile papalık arasındaki çatışmalarda imparatorluğu destekleyen kent, Benevento Çarpışması'ndan (1266) sonra kilisenin malı oldu. Jesi, İmparator II. Friedrich ile 18. yüzyıl bestecisi Giovanni Batista Pergolesi'nin doğum yeridir. Kentin eski mahalleleri 14. yüzyıldan kalma surlarla çevrilidir. Signoria Sarayı (1486-98) günümüzde belediye binası ile bir kitaplık ve sanat galerisini barındırmaktadır.

Bir tarım merkezi olan Jesi'de tarım makineleri, sabun, kibrit, ipek, yün ve kâğıt üretilir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 41.097.

Jespersen, (Jens) Otto (Harry) (d. 16 Temmuz 1860, Randers - ö. 30 Nisan 1943, Roskilde, Danimarka), Danimarkalı dilbilimci ve İngilizce dilbilgisi uzmanı. Avrupa'da dil öğretiminin köklü bir değişim geçirmesine katkıda bulunmuş, sesbilgisi,

dilbilim kuramı ve İngiliz dili tarihinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Uluslararası düzeyde kullanılan yapay Novial(*) dilinin de yaratıcısıdır.

Gençliğinde ünlü Danimarkalı dilbilimci Rasmus Rask'ın çalışmalarından esinlendi; onun dilbilgisi kitaplarının yardımıyla İtalyanca, İspanyolca ve İzlanda dillerini inceledi. Önceleri hukukçu olmak istediye de, o dönemde sesbilgisi çalışmalarının ağırlık kazanmasının ve dil öğretiminde reformların gündeme gelmesinin etkisiyle karar değiştirerek dil araştırmalarına yöneldi. 1886'da sesbilgisi yasaları üzerine ilk önemli çalışmasını yayımladı ve dil öğretiminde reform yapılmasını amaçlayan bir İskandinav derneğinin kurulmasında önemli rol oynadı. Kopenhag Üniversitesi'nde İngilizce profesörüken (1893-1925) yabancı dil öğretiminde günlük konuşma dilinin temel alınmasını savunan bir akım başlattı. Danimarka ve başka ülkelerde kullanılan birçok ders kitabı yazdı. *Sprogundervisning* (1901; Dil Öğretimi) adlı yapıtında dil öğretimi üzerine kuramsal görüşlerini ortaya koydu. İngilizce üzerine de birçok yapıt yayımladı. Bunların en önemlileri, *Growth and Structure of the English Language* (1905; yb 1969; İngilizcenin Gelişimi ve Yapısı) ve *Modern English Grammar* (1909-49; Çağdaş İngilizce Dilbilgisi) adlı yedi ciltlik ansiklopedik yapıtıdır.

Jespersen'in ilgi alanlarından biri de dilde ses ile anlam arasındaki ilişkiydi. Ayrıca Darwin'in evrim kuramının etkisiyle, dildeki ilerleme üzerinde de durdu. Bu konuyla ilgili görüşlerini, ilk yapıtlarından *Progress in Language, with Special Reference to English* (1894; İngilizceden Örneklerle Dildeki İlerleme) dile getirdi. *Fonetik* (1897-99; Sesbilgisi) adlı kitabı, genel sesbilgisi alanının en önde gelen yapıtı olma özelliğini uzun yıllar korudu. Jespersen, *Sprogets logik* (1913; Dilin Mantığı) adlı yapıtıyla da dilbilgisi kuramına çok özgün katkılarda bulundu. Dilin evrimi konusundaki en önemli çalışması ise, birçoklarıncaya başarılı yapıtı sayılan *Language: Its Nature, Development, and Origin*'dir (1922; Dil: Doğası, Gelişimi ve Kökeni). *The Philosophy of Grammar* (1924; Dilbilgisi Felsefesi) adlı yapıtı ise, Jespersen'in dilde değişim olgusuna verdiği önemi ortaya koyar. Jespersen ayrıca, uluslararası yardımcı diller üzerine çalışmalar yapmış, Ido(*) dilinin daha ayrıntılı bir yapıya kavuşturulmasına katkıda bulunmuştur. Ama bu alandaki en önemli katkısı, *International Language*'de (1928; Uluslararası Dil) ortaya koyduğu Novial'dir. Novial sözlüğünü 1930'da yayımlamıştır.

Jessel, Sir George (d. 13 Şubat 1824, Londra - ö. 21 Mart 1883, Londra, İngiltere), hakkaniyet hukukunda en büyük İngiliz duruşma yargıçlarından biri sayılan hukukçu. Başsavcı (1871-73) olarak, İngiltere'de önemli bir resmi göreve getirilmiş ilk Yahudi sayılır.

Londralı bir tüccarın oğluydu. Londra'daki University College'da öğrenim gördükten sonra Lincoln's Inn'de hukuk okudu. 1847'de baroya kabul edildi. 1865'te kraliçenin danışmanlığına getirildi. 1868'de Liberal Parti'den Avam Kamarası'na seçildi. 1873'ten sonra Evrak Dairesi müdürü olarak hem *Rolls Court* ilk derece yargıcılığında, hem de *Court of Appeal* üyeliğinde bulundu. 1875 ve 1876 düzenlemeleriyle *Court of Appeal* başkanı olunca, yalnız bu mahkemede görev yaptı.

Duruşma yargıcı olarak, hakkaniyet davalarını sürüncemede bırakma biçimindeki alışılmış uygulamaların tersine, hızlı ve

yerinde kararlar vermesiyle ün kazandı. Son derece açık olmalarından dolayı, yaygın biçimde emsal olarak kullanılan kararları nadiren temyiz edildi ve bunların da pek azı

Jessel, bir oymabaskıdan ayrıntı
British Museum Londra fotoğraflar J.R. Freeman & Co. Ltd

bozuldu. 1873'te çıkarılan Yargılama Yasası'yla hakkaniyet hukukunun genel hukukun kapsamına alınmasında önemli rol oynadı.

Jessel, George (Albert) (d. 3 Nisan 1898, New York kenti - ö. 24 Mayıs 1981, Los Angeles, ABD), ABD'li şovmen, oyuncu, yazar, besteci ve yapımcı.

Sahne yaşamına dokuz yaşında, babasının ölümünden sonra başladı. ABD ve İngiltere'de çeşitli vodvil ve varyete tiyatrolarında sahneye çıktı; komediyle nostaljik temaları birleştiren, duygusal şarkılarla süslenmiş gösterisiyle ilgi topladı. 1920'lerle 30'larda tiyatro çalışmalarını daha çok besteci, yazar ve yapımcı olarak sürdürdü. Bu arada birkaç oyunun da yıldızı oldu; 1925'te ilk kez sahnelenen *The Jazz Singer*'de (Caz Şarkıcısı), *The War Song*'de (1928; Savaş Şarkısı), *Joseph*'ta (1930), ayrıca Bert Kalmar ve Harry Ruby ile birlikte yazdığı *High Kickers*'de (1941) oynadı. 1943'te California'ya giderek, izleyen 10 yıl boyunca Hollywood'da film yapımcısı olarak çalıştı. Filmleri arasında *The Dolly Sisters* (1945) ve *Wait Till the Sun Shines, Nellie* (1952; Güneş Parlayana Degin Bekle Nellie) gibi müzikaller de vardı.

Jessel 1950'lerde sık sık televizyon programlarında görüldüye de bu tarihten sonra zamanını daha çok çeşitli siyasal ve toplumsal amaçlı toplantı ve yemeklerde konuklan ağırlayarak, konuşmalar yaparak geçirdi. 1970'te, insanlık çabalarından ötürü özel bir Oscar'la ödüllendirildi. *So Help Me* (1943, Bana Yardımcı Ol) adlı otobiyografisinden başka, çeşitli anıtlarının ve topluluk karşısında yaptığı konuşmaların anektodlar halinde toplandığı kitapları vardır.

Jessner, Leopold (d. 3 Mart 1878, Königsberg [bugün Kaliningrad, Rusya Federasyonu], Almanya - ö. 30 Ekim 1945, Los Angeles, ABD), dışavurumcu Alman tiyatrosunun önemli adlarından biri olan yapımcı ve yönetmen. Getirdiği çarpıcı yeniliklerle 1920'lerde dünya çapında ün kazanmıştır.

Çok genç yaşta oyuncu olarak çeşitli kentleri dolaştı. Yönettiği ilk oyun Molière'in *Tartuffe*'üydü (1911). Berlin Devlet Tiyatrosu'nda yönetmenlik yaptığı dönemde (1919-25), doğal halinden uzaklaştırdığı çıplak bir sahnede, ayrı ayrı olayları canlandırmak için çeşitli yükselti ve basamakları kullanarak hem klasik, hem de çağdaş yapıtlar sahneledi. Schiller'den *Wilhelm Tell*, Shakespeare'den *Kral III. Richard Faciası*, oyuncularını çağdaş giysilerle oynattığı ve 1920'ler Almanya'sının bir eleştirisine dönüştürdüğü *Hamlet* burada sahneye koyduğu unutulmaz oyunlardı. Jessner oyuncu-

Jespersen
Del Kongelige Bibliotek, Kopenhagen

larını, aşırı basıtlığe yönelik, doğallığın karşısı bir tarzda eğitiyordu. Bu tarz özellikle ilk dışavurumculardan Frank Wedekind'in oyunlarındaki kendini kaybetmiş, çılgın karakterlerin yorumlanmasında geçerli oluyordu. Jessner 1920'de en ünlü yapıtı olan Wedekind'in *Der Marquis von Keith* (Keith Markisi) oyununu sahneye koydu ve uyguladığı mizansenle oyunun normal süresini yarıya indirdi. Jessner, tiyatrodaki yenilikçi çalışmalarını 1933'e değin sürdürdü. Hem Yahudi, hem de sosyalist olduğu için bu tarihte Nazi Almanyası'ndan ABD'ye göç etmek zorunda kaldı. Ömrünün sonuna değin Hollywood'da, adını kullanmaksızın sinema çalışmaları yaptı.

Jessore, Bangladeş'te Khulna yönetim birimine bağlı il ve il merkezi kent. Bhairab Irmağı kıyısında yer alır. Adının, gözden düşüren anlamına gelen *yaşohara* sözcüğünün bozulmuş biçimi olduğu sanılır. 17. yüzyılda Vikramaditya'nın başkenti Gaur'un önemini yitirmesine neden olduğu için bu adı alan kentteki eski yapılar arasında Behram Şah ve Garip Şah adlı Müslüman ermişlerin türbeleri ile Chanchra'daki Raccbari sayılabilir. 1864'te belediye olan Jessore'de bir stadyum, bir kitaplık ve Raccşahi Üniversitesi'ne bağlı dört yükseköğül vardır.

Jessore ilinin yüzölçümü 6.692 km²'dir. Hugli (Hindistan) ve Meghna haliçleri arasındaki Ganj Deltasının ortasında yer alır. Büyük bölümü, içinden çok sayıda su yolu geçen bir alüvyon ovasının üzerinde bulunan ilin güneyinde geniş bataklıklar uzanır. Başlıca ürünler pirinç, şekerkamışı ve hurmadır. Nüfus (1981) kent 148.927.

jet akıntısı, stratosferde ya da troposferin üst kesimlerinde, doğuya doğru ve çoğunlukla ince yatay bir kuşak halinde hareket eden çok hızlı hava akımlarının ortak adı. Jet akıntıları, düşey doğrultuda son derece güçlü kayma etkisi yaratan rüzgâr hareketlerine yol açar. Bu rüzgâr hareketleri, uçaklar için büyük tehlike oluşturan bulutsuz hava çalkantılarına neden olur. Belirli atmosfer tedirginlikleriyle de bağıntılı olan jet akıntıları hava durumu üzerinde etkili olur.

İlk kez II. Dünya Savaşı sırasında havacılar tarafından belirlenen jet akıntılarının merkezdeki hızı saatte 500 km'nin üstündedir ve akıntı binlerce kilometre boyunca bu hızla akar. Ama bu hız Yer'den 10-50 km arasında değişen yüksekliklerdeki çok ince hatlarda görülür; bu hattın üstündeki ya da altındaki bölümlerde jet akıntısının hızı aniden azalır. Jet akıntılarının, özellikle cephe kuşakları gibi güçlü sıcaklık gradyanlarının bulunduğu bölgelerin üstünde rastlanır. Sıcaklık gradyanları aynı doğrultuda kaldığı sürece, bu bölgelerde basınç gradyanları ve rüzgâr hızı yüksekliğe bağlı olarak artar. Genel olarak bu durum tropopozza kadar uzanır, bu noktadan sonra sıcaklık gradyanının doğrultusu değişir ve rüzgârın hızı giderek azalır. Jet akıntılarının içerdiği kinetik enerji, Coriolis kuvvetinin saptırma etkisiyle Ekvator'dan kutuplara doğru yönelen ısı taşınımının bir sonucudur.

Güçlü sıcaklık gradyanına sahip bölgeler çok çeşitli yollarla oluşabildiğinden, bir dizi değişik jet akıntısı türü vardır. Bunların arasında en sık rastlanana kutup cephesi jet akıntısıdır. Kutup cephesi, kutup bölgelerindeki hava kütleleri ile orta enlemlerdeki hava kütleleri arasında yer alan ara yüzeydir. Yazın 50°-60° kuzey ve güney enlemlerine çekilen bu sınır, kışın Ekvator'a doğru 30° kuzey ve güney enlemlerine kadar ilerleyebilir. Bu nedenle jet akıntıları kışla-

rı yaza oranla daha şiddetli eser ve konumları Ekvator'a daha yakındır. Genellikle büyük kıtaların doğusunda şiddetlenen bu akıntıların hızı kimi zaman saatte 270 km'nin üzerine çıkar.

Başka bir bağımsız sistem olan astropik jet akıntısı ise, astropik yüksek basınç kuşağının üzerinde yer alır ve bulutsuz havalarda ortaya çıkar. Genel olarak batıya doğru esen bu akıntı çoğunlukla 30° - 40° kuzey ve güney enlemlerinde konumlanır. Astropik jet akıntısı, troposferin ortalarındaki oldukça güçlü sıcaklık gradyanlarının etkisiyle oluşur. Kutup cephesi jet akıntısı astropik enlemleri etkilediğinde, astropik jet akıntısı ile kutup cephesi jet akıntısı tek bir hat biçiminde kaynaşabilir. Yazın, Güneydoğu Asya, Hindistan, Umman Denizi ve Afrika'nın tropik bölgelerinde uçucun bir sistem daha ortaya çıkar. Bu tropik jet akıntısı, Hindistan ve Afrika'daki yaz musonlarının oluşumunu ve sürekliliğini etkiler.

jet motoru, TEPKİLİ MOTOR olarak da bilinir. atmosferden emdiği havayı sıkıştırıp yakıtla yakarak ısıtan ve bunun sonucunda oluşan gazları hızla dışarı puskürterek ters doğrultuda itme gücü sağlayan motor türlerinin ortak adı. Jet motoru ile gene gaz puskürterek itme gücü sağlama ilkesine dayalı olarak çalışan roket motoru arasındaki temel fark, roket motorunun tüm yakıt öğelerini kendi içinde taşımasıdır.

Bugüne değin geliştirilen tepkili araçların çalışma ilkesi, Newton'un üçüncü hareket yasasına dayanır. Yasanın en basit biçimine göre her etki eşit büyüklükte ve ters doğrultuda bir tepki doğurur. Doğada herhangi bir kuvvetin tek başına değil, her zaman eşit ve ters doğrultulu çiftiyle birliktedir bulunduğu gözlemlenmiştir. Buna göre, bir cisme etkiyen bir kuvvet varsa, buna eşit ve karşıt başka bir kuvvetin daha bulunması gerekir. Eğer iki ayrı cisim arasında bir kuvvet çifti etkimekte ise (ve eğer etkiyen başka herhangi bir kuvvet bulunmuyorsa), cisimler kuvvet çiftinin türüne (çekme ya da itme) bağlı olarak birbirlerine doğru yaklaşır ya da birbirlerinden uzaklaşır. Newton'un ikinci ve üçüncü yasaları birlikte uygulandığında, bu iki cismin momentumundaki değişikliğin, eşit ve ters doğrultulu olduğu ve kuvvet çiftinin etkime çizgisi üzerinde bulunduğu gösterilebilir. Momentum, kütle ile hızın çarpımıdır ve her cismin kütlesi sabit olduğundan, iki cisim arasında etkiyen kuvvet çifti uzak cisimlerin hızında değişikliğe yol açar. Bir cismin ileriye doğru hareket edebilmesi için, geriye itebileceği bir başka cisme gereksinim vardır. Uçaklarda kullanılan bütün itici motorlarda bu tepki hava tarafından sağlanır. İtme ortamı olarak kullanıldığında havanın momentumunda bir değişikliğin oluşturulması gerekir. Yani havanın uçağın arkasına doğru ivmelendirilerek dışarıya hızla puskürtülmesi ve böylece uçağı ileri itecek güçte bir tepkinin elde edilmesi gerekir.

1930'ların sonlarına değin uçakların itme sistemlerinde alternatif piston hareketli içten yanmalı motorlardan ve pervane duzeneklerinden yararlanıldı. İlk jet motorlu uçak ise 1939'da Almanya'da geliştirildi. Jet motoru, itme işlemini önemli ölçüde kolaylaştırdı ve uçakların boyutlarında, erimlerinde, ulaşabildikleri yükseltide ve hızlarında önemli gelişmelerin sağlanmasını olanaklı kıldı. Askeri alanda hızlı jet avcı uçakları geliştirildi ve Kore Savaşı (1950-53) sırasında, saatte 1.000 km hızla uçabilen jet uçakları kullanıldı. Bunu izleyen 10 yıl içinde ses hızı aşıldı ve ses hızının iki katından (2 Mach) fazla hızla uçabilen uçaklar geliştirildi.

İlk jet yolcu uçağı 1949'da uçuşun İngiliz yapısı "de Havilland Comet" oldu ve 1958'de "Comet 4" ve ABD yapımı "Boeing 707" okyanusları düzenli jet seferlerine başladı. İlk sesüstü yolcu uçağı ise "ses hızının iki katından fazla hız taşıyabilen" İngiliz-Fransız ortak yapımı "Concorde" oldu. Günümüze değin birçok jet motoru türü geliştirildi. Bunların başlıcaları turbojet, turbopan, turboprop ve ramjet'tir.

Turbojet Turbojet motorun temel ilkesi oldukça basittir. Motorun onundaki bir açıklıktan içeri emilen hava, çevresel ya da ekstenel bir kompresörle normal basıncının 3-12 katına kadar sıkıştırılır. Bu hava, uygun miktarda yakıtla vakılır. Oluşan karışımın sıcaklığı, yanma odasında 600°C-700°C'ye kadar yükselir. Bunun sonucunda ortaya çıkan sıcak hava, kompresöre güç sağlayan bir türbinin içinden geçirilir. Türbin ve kompresör verimli bir biçimde çalışır. Türbin çıkış basıncı, atmosfer basıncının hemen hemen iki katı olur; bu artık basınç, lüde yüksek hızlı bir gaz akışı sağlar ve böylece de tepki kuvveti oluşur.

Ek bir ısıtılma odasının kullanılmasıyla tepki kuvvetinde artış sağlanabilir. Aslında turbojet motorda, havadaki oksijenin üçte birinden daha az bir bölümü kullanılır. ısıtılma odası türbin ve lüle arasında ikinci bir yanma odası işlevi görür. Bu ağıt aracılığıyla lüle girişindeki gazın sıcaklığı önemli oranda artırılabilir. Sıcaklıktaki bu artışın sonucunda, kalkış tepkisinde yaklaşık yüzde 40, yüksek hızlardaki tepkide ise daha büyük oranda artış sağlanır. Ama bu ek tepki yakıt giderlerini artırır (ısıtılma odası kullanıldığında, yaklaşık uç dört kat daha fazla yakıt tüketilir).

Turbopan, Turbojet motorda, içeri giren havanın tamamı, kompresör, yanma odası ve türbinden oluşan gaz çevrimi boyunca motordan geçer. Turbopan motorda ise motora giren havanın bir bölümü bu yolu izlerken geri kalan bölümü, bir fandan ya da düşük basıncı bir kompresörden geçer ve ardından ya tek başına "soğuk" jet puskürtmesi olarak ya da gaz çevriminin egzoz bölümünde oluşan "sıcak" jetle karışık olarak dışarıya puskürtülür. Bu baypas (by-pass) sisteminin özelliği, yakıt tüketimini artırmadan tepkiyi artırmasıdır. Böylece, aynı toplam enerji, hızın azaltılması ve toplam hava kütlesi akışının artırılmasıyla sağlanır.

Fan genellikle motorun önünde yer alır ve büyüklüğü baypas oranıyla belirlenir. Büyük oranlar için yalnızca bir ya da iki fan kademesi gereklidir, küçük oranlarda daha yüksek jet hızına ve daha fazla sıkıştırmaya gerek duyulur.

Turboprop, Turbojet gibi, turboprop motor da kompresör, yanma odası ve türbinden oluşur ama bu motor türünde türbin çalıştırmak için tam bir basınç düşmesinden yararlanılır ve böylece kompresörü hareket ettirmek için yeterinden fazla güç oluşturulur. Bu artık güç, hız düşürücü dişli sistemi (reduktör) yardımıyla bir pervaneyi çevirmekte kullanılır. Turboprop motor benzer güçteki alternatif piston hareketli motorlardan daha hafiftir ve çok güçlü (4 bin beygircüenden fazla) turboprop motorların yapımı daha kolaydır. Turbojetle karşılaştırıldığında turboprop, yaklaşık saatte 800 km'nin altındaki uçuş hızlarında daha iyi bir itme verimine sahiptir. Turboprop'ların özellikle helikopter motoru olarak kullanılması çok uygundur, ayrıca hafif olmaları bunu kolaylaştırır ve genellikle kısa süreli uçuşlar nedeniyle yakıt tüketimi çok önemli değildir.

Ramjet. Uçaklarda tepkiyi sağlamak için kullanılan motorlar arasında en basit yapıda olanı ramjetdir. Aslında ramjet, döner parçaları çıkarılmış bir türbojet motordur. Ama sıkıştırma oranı tümüyle ileriye doğru hıza bağlı olduğundan, ramjet motorların kullanımı kısıtlıdır. Bu motorun ürettiği tepki düzenli değildir ve ses hızının altındaki hızlarda çok küçük bir tepki oluşturur. Sonuç olarak, ramjetle donatılmış araçlarda, kalkışa yardımcı olacak başka bir uçak gibi bazı araçlara gereksinim duyulur. Ramjetler genellikle güdümlü füze sistemlerinde kullanılır.

Bir ramjet ve türbojetin aynı motor içine yerleştirilmesiyle türboramjetler geliştirilmiştir. Bu motorun türbojet bölümü statik itme ve sesüstü hızlara ulaşmaya kadar güç sağlar ve daha sonra hava girişi kapanır. Bu aşamadan sonra hava türbofanda olduğu gibi motorun çevresinden geçer. Yanma sistemi, havanın bu baypasları için kullanılan çok geniş bir aryanma odasına benzer ve motor bütün olarak bir ramjet haline gelir.

jet sendromu, EŞZAMANLAMA BOZUKLUĞU olarak da bilinir, insanda 24 saatlik biyolojik etkinlik çevriminin ani değişimler nedeniyle uğradığı geçici değişiklik ve düzensizlikler.

İnsan 24 saatlik çevrimin yaklaşık 8 saatini uykuda, 16 saatini ise uyanık geçirir. Uyanırken zihinsel ve fiziksel işlevleri çok hızlı çalışır, doku ve hücre büyümesi hızlanır. Uykuda ise istençli kas hareketleri hemen tümüyle ortadan kalkar ve metabolizma hızı, solunum ve kalp atım hızı ile kan basıncı düşer. Ayrıca sindirim sisteminin etkinliği artarken boşaltım sisteminin daha az çalıştığı görülür. Adrenalin gibi hormonların salgılanması uyanma anından bir iki saat önce en üst düzeye vararak vücudu etkin yaşama hazırlar. Bu tür çevrimsel etkinlikleri denetleyen mekanizmanın beyinde hipotalamusta yer aldığı düşünülmektedir. Bu bölge, beyne gelen ritmik bilgileri bir araya getirip değerlendirir ve uygun davranış kalıplarını oluşturur. Vücut ısı ve bazı etki alanlarının etkilerini günün farklı saatlerine göre değiştirir. Hormon içeren ilaçların, o hormona özgü günlük salgılanma ritmine uygun zamanda verilmesi vücudun daha az stresle karşılaşmasını ve verilen ilacın daha etkili biçimde yanıt oluşturmasını sağlar.

Günlük ritme uyarlanmış vücut için karanlıktan aydınlığa geçiş doğal bir işarettir. Güneş sisteminin dışındaki uzay gibi gündüz-gece kalıplarının düzensiz olduğu koşullarda 24 saatlik güne özgü kalıpları andıran yapay çevrimler oluşturulur. Birkaç gün uykusuz kalan bireyde günlük ritmin bozulması sonucunda ruhsal bozukluklar ortaya çıkar. İnsan vücudu 18-28 saatlik çevrimlere uyarlandığında normal işlevlerini sürdürebilir; bu sınırların dışına çıkıldığında vücut 24 saatlik çevrime geri döner. Kutupaltı alacakaranlık kuşağı gibi tümüyle aydınlık bölgelerde bile vücut ilk uyarlamayı yaptıktan sonra, düzenli uyku ve uyanıklık çevrimleri sürdürülür.

Günlük çevrimdeki önemli değişikliklerde, vücudun kendini yeniden uyarlaması, bunun için de belirli bir sürenin geçmesi gerekir. Jet uçaklarının ve güneş sisteminin dışına yapılan uzay yolculuklarının ortaya çıkmasıyla birlikte zaman farklarının getirdiği sorunlar da artmıştır. Tokyo-New York kenti arasında jetle yolculuk 10 saatlik zaman farkına yol açar; beden bu yeni gündüz-gece kalıbına uyum sağlayabilmesi

kimi zaman günler sürer. Ayda birkaç kez kıtalararası yolculuk yapan pilotlarda olduğu gibi, günlük kalıpların çok sık değişmesi zihinsel ve fiziksel yorgunluğa neden olur. Uçuş öncesi ya da sonrasında uyum sağlamak için, yeni ortamda gerekli olacak uyku kalıplarını harekete geçirmek üzere eski kalıplar aşamalı olarak değiştirilebilir.

Astronotlar Yer'in yörüngesindeyken gündüz-gece çevriminde oluşan ani değişikliklerle karşılaşır. Yörüngeden çıktıktan sonra astronotun içinde bulunduğu boşluk kesintisiz bir karanlığa dönüşür. Gündüz-gece çevrimindeki değişikliklere uyum sağlama yeteneğinin gelecekteki uzay yolculuklarında çok önemli bir etken olacağı düşünülmektedir.

jeté (Fransızca'da "sıçrama"), vücut ağırlığının bir bacadan öbürüne aktarıldığı bale sıçrayışı. Dansçı bir bacağı öne, arkaya ya da yana fırlatır, öbür bacağına, yere iniş göre, istenen konumda tutar. Bu adımın

Patricia Neary *grand jeté* yaparken
Martha Swope

yaygın olarak kullanılan biçimleri bacakların yere inmeden havada çaprazlandığı *jeté battu*, bir bacak ileriye dümdüz uzatılmışken, öbürünün havada bedenle dikey yapacak biçimde arkaya uzatıldığı *grand jeté*, ön bacak üstünde yere inmeden önce havada yarım bir dönüşün yapıldığı *jeté en tournant* ya da *tour jeté*'dir (sıçrama dönüşü).

Jethro Tull, 1968'de kurulmuş İngiliz *rock* topluluğu. Günümüze değin geçirdiği birçok kadro değişikliğine karşın, besteci, söz yazarı, şarkıcı, flütçü ve gitaracı Ian Anderson'ın (d. 1947) gelişmiş müzikçi kişiliğinden beslenen bir zenginlikle 1970'ler *rock* müziğinde önemli yer edinmiştir.

Ortaöğrenimi sırasında çıktığı çeşitli okul gösterilerinde ilk kez şarkıcılık yapan Anderson, sonraları sanat öğrenimini yarıda bırakarak yerel *blues* topluluklarında çalıştı. 1967'de doğup büyüdüğü Blackpool'dan ayrılarak müzik dünyasının merkezi sayılan Londra'ya taşındı ve ertesi yıl Jethro Tull'ı kurdu. Adını İngiltere'de modern tarım sistemlerinin temelini atan buluşlarıyla tanınmış tarım uzmanı yazar Jethro Tull'dan alan topluluk, bir süre küçük gece kulüplerinde çaldıktan sonra ilk albümü *This Was*'la (1968) ünlendi. Dönemin birçok topluluğu gibi, 1970'lerin başında *blues*'dan uzaklaşarak çağdaşlarından kolaylıkla ayırt edilebilen özgün bir müzik anlayışı geliştirdi. Bunda büyük ölçüde, gitaracı Martin Barre, klavyeci John Evan ve davulcu Barriemore Barlow gibi, kadroda uzun süre yer alan nitelikli müzikerlerin de katkısı vardı. Ama topluluğa asıl müzikal kişiliğini, 1980'lerin ilk yarısına değin parçaların tümünü tek başına yazan ve *rock*'ta pek kullanılmayan bir çalgı olan flütteki ustalığıyla müziğe belirleyici bir renk katan Anderson kazandı. Topluluğun başlıca

albümleri arasında, çizgi değişikliklerinin belirginleştiği *Aqualung* (1971), kesintisiz tek bir parçadan oluşan *Thick as a Brick* (1972), *A Passion Play* (1973), *Minstrel in the Gallery* (1976), *Heavy Horses* (1978), *A* (1980), *Underwraps* (1984) ve *Crest of a Knave* (1987), *Rock Island* (1989) ve *A Little Light Music* (1992) sayılabilir. Jethro Tull 1991'de İzmir'de ve 19. Uluslararası İstanbul Festivali çerçevesinde İstanbul'da, 1992'de ise Ankara'da konserler vermiştir.

Jeu de Paume Müzesi, izlenimcilerle ard izlenimcilerin yapıtlarının sergilendiği Paris'teki Louvre Müzesi'ne bağlı müze. *Aynca bak.* Louvre Müzesi.

Jeune Afrique, tam adı JEUNE AFRIQUE, L'HEBDOMADAIRE INTERNATIONAL DE L'AFRIQUE. Afrika'ya, özellikle de Fransızca konuşulan Afrika ülkelerine yönelik haber, yorum ve makalelerin yer aldığı haftalık haber dergisi. Paris'te yayımlanan *Jeune Afrique*, Afrika ile ilgili haberler veren Fransızca dergilerin en önemlisidir. 1960'ta yayımlanmaya başlamıştır. ABD'deki ünlü haftalık haber dergilerini andıran *Jeune Afrique*, kapsadığı ülkelerdeki iç ve dış olayları ele alır. Yayımcısı, *Jeune Afrique*, ad *seriatim* adlı bir ansiklopediyi de fasiküller halinde yayımlamaktadır.

Jevons, William Stanley (d. 1 Eylül 1835, Liverpool - ö. 13 Ağustos 1882, Hastings yakınları, Sussex, İngiltere), İngiliz iktisatçı ve mantıkçı. Avusturyalı iktisatçı Karl Menger ve İsviçreli iktisatçı Léon Walras ile birlikte marjinal fayda kuramının(*) öncülerindendir.

Jevons 1854'te Londra'daki University College'da sürdürdüğü doğa bilimleri öğrenimini yarıda bırakarak, değerli madenlerin ayarlarıyla ilgili bir görevi yürütmek üzere Sidney'e (Avustralya) gitti. Orada siyaset iktisatı ve toplumsal araştırmalara ilgi duymaya başladı. 1859'da İngiltere'ye döndükten hemen sonra "General Mathematical Theory of Political Economy" (1862; Siyasal İktisadın Genel Matematiksel Kuramı) ve "A Serious Fall in the Value of Gold" (1863; Altının Değerinde Önemli Bir Düşüş) adlı iki inceleme yazdı. Bunlardan birincisinde, sonradan marjinal fayda kuramı olarak bilinen öğretinin temel ilkelerini özetledi. California ve Avustralya'da altın bulunmasını izleyen dönemde görülen fiyat artışlarını hesaplamaya çalıştığı ikinci incelemeyle endeksleme kuramına büyük katkıda bulundu. Ama asıl ününü İngiltere'nin kömür kaynaklarının yavaş yavaş tükenmekte olduğuna dikkat çektiği *The Coal Question* (1865; Kömür Sorunu) adlı yapıtıyla kazandı.

1866'da Manchester'daki Owens College'da siyasal iktisat kürsüsüne atandı. 1876'da University College'a geçti. Mantık ve bilimsel yöntemler üzerine en önemli çalışması *Principles of Science* (1874; Bilimin İlkeleri) adlı yapıtıdır. Öteki tanınmış yapıtları arasında değeri marjinal faydayla açıkladığı

Jevons, bir oymabaskı
Hulton Picture Library - Globe Photos

The Theory of Political Economy (1871; Siyasal İktisat Kuramı) ve *The State in Relation to Labour* (1882; Devletin Emekle İlişkisi) sayılabilir.

Jewett, Frank Baldwin (d. 5 Eylül 1879, Pasadena, California - ö. 18 Kasım 1949, Summit, New Jersey, ABD), Bell Laboratuvarları'nın ilk başkanlığını yapan ve kurumun telefon, telgraf ve radyo-televizyon iletişimi alanındaki araştırmalarını yöneten ABD'li elektrik mühendisi.

1898'de Throop Politeknik Enstitüsü'nden (bugün California Teknoloji Enstitüsü) mezun olan Jewett, doktora çalışmasını 1902'de Chicago Üniversitesi'nde tamamladı ve bir süre Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde ders verdi. 1904'te American Telephone & Telegraph Company'de (AT & T) çalışmaya başladı ve başta New York - San Francisco hattı olmak üzere birçok uzun erimli telefon hattının tasarımı gerçekleştirdi. Ayrıca telefon tekrarlayıcıları üzerinde çalıştı ve 1915'te ilk okyanusası telefon konuşmasını olanaklı kılan araştırmaları yönetti.

I. Dünya Savaşı sırasında muhabereci olarak görev yapan Jewett, telefon sistemleri üzerinde araştırmalar yaptı ve uçak radyofonlarının ilk denemelerini gerçekleştirdi. Savaşın sonuna Bell Laboratuvarları'nın başkanı ve AT & T'nin başkan yardımcısı oldu. Numeratörlü telefon, sesli film, telefon kabloları, görüntü iletimi, elektrikli fonograf ve sualtı telefon kabloları üzerindeki ilk araştırmaları yönetti. Bu çalışmalar Bell Laboratuvarları'nın önde gelen sanayi araştırma merkezlerinden biri durumuna gelmesini sağladı.

1933-35 arasında Başkan Franklin Roosevelt'in bilim danışmanlığını yapan Jewett, 1939'da Ulusal Bilimler Akademisi'nin başkanlığına seçildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bilimsel araştırmaların ordu tarafından değil, sivil kurumlarca denetlenmesini savundu.

Jex-Blake, Sophia Lousia (d. 21 Ocak 1840, Hastings, Sussex - ö. 7 Ocak 1912, Mark Cross, İngiltere), İngiliz hekim. İngiltere'de kadınların tıp doktoru unvanı almalarına, hekim ve cerrah olarak çalışmalarına izin verilmesi için çaba göstermiş ve 1874'te Londra'da kadınlar için bir tıp okulu açılmasını sağlamıştır.

Londra'da Queen's College'da, ardından üç yıl boyunca Boston ve New York'ta öğrenim gördü. 1868'de İngiltere'ye döndü. Edinburgh Üniversitesi'nde tıp derslerini izlemesine izin verilirdiye de diploma verilmedi. 1877'de Bern Üniversitesi'nden tıp doktoru unvanı alan Jex-Blake, Dublin'deki Kraliyet Hekimlik Yüksekokulu'ndan İngiltere'de hekimlik yapma izni aldı. 1886'da Edinburgh'da kadınlar için bir tıp okulu kurdu.

Jhering, Rudolf von, JHERING olarak da yazılır (d. 22 Ağustos 1818, Aurich, Hannover - ö. 17 Eylül 1892, Göttingen, Almanya), sosyolojik hukuk felsefesinin babası olarak kabul edilen hukuk bilgini. Toplumun gereksinimlerini vurgulayarak, İngiliz yarırcı Jeremy Bentham'ın bireyci yaklaşımından farklı bir toplumsal yarırcılık felsefesi geliştirmiştir.

Giessen (1852-68) ile Göttingen'de (1872'den sonra) ve daha kısa sürelerle dört başka üniversitede Roma hukuku dersleri verdi. En iddialı yaptığı *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*'da (1852-65, 4 cilt; Gelişmesi-

nin Çeşitli Aşamalarında Roma Hukukunun Ruhu) hukukla toplumsal değişim arasındaki ilişki üzerinde durdu. *Der Zweck im Recht* (1877-83, 2 cilt; Hukukta Amaç) adlı yapıtı kendi döneminden çok, 20. yüzyılda etkili oldu. Jhering hukukun amacının, bireyin ve toplumun çıkarları arasında eşgüdüm sağlayıp çatışma gerçeklerini en aza indirmek ve böylece her ikisinin de çıkarlarını korumak olduğunu öne sürdü. Ama çıkarlar çatışsın, toplumun çıkarlarına öncelik verilmeliydi. Jhering, davaların formüller aracılığıyla mekanik bir biçimde karara bağlanmasına yol açan hukuk anlayışına da karşı çıktı.

jia, Wade-Giles yazımında CHIA Çin'de, Shang (Yin) (İÖ 18 - 12. yy) ve erken Zhou (İÖ y. 1111 - y. 900) dönemlerinde üretilen bir çeşit tunç kap. Dışa doğru açılan, uçları sivri üç ya da dört ayakla, bunların üstüne oturan, kase biçimindeki derin bir gövdeden oluşur. Ağız bölümünün iki yanında boynuza benzeyen dikine iki çıkıntı, gövdenin bir yanında da düşey bir kulp vardır. Çıkıntılarının ne işe yaradığı tam olarak bilinmemekle birlikte, içine konan şarabı ısıtmak için kabı ateş üstüne asmada kullanıldığı sanılmaktadır.

Jia'nın üstündeki bezemeler çoğunlukla basittir ve genellikle gövdenin iki yanındaki canavar maskelerinden (*taotie*) oluşur. Neolitik Çağ'da (İÖ y. 3000-1500) biçimi *liding*'i (*bak. ding*) andıran, pişmiş topraktan bir

Jia, Shang hanedanı dönemi (İÖ 18-12 yy); Nelson Sanat Galerisi ve Atkins Güzel Sanatlar Müzesi, Kansas, Missouri
Nelson Gallery Atkins Museum, Kansas, Missouri

öncülünün yapılmış olabileceği kabul edilirse de, *jia* genellikle Shang ve erken Zhou dönemleri tunç sanatının ürünüdür.

jiaguwen, Wade-Giles yazımında CHIA-KU-WEN, bilinen en eski Çin resim yazısı. Shang hanedanı döneminden (İÖ y. 1766-1122) kalma kehanet kemiklerinin üstünde görülür. *Jiaguwen*'la yazılı kaplumbağa kabukları ve öküz kürek kemikleri ilk kez 1900'lerde, Henan yönetim bölgesindeki Anyang'da Xiaotun köyünde bulundu. Daha sonra yapılan kazılarda, bilim adamları, Shang hanedanının varlığını gösteren kesin kanıtlar ele geçirdiler. Anlaşıldığına göre işaretler kemğin üstüne önce fırça ve kırımlı ya da siyah mürekkeple çiziliyor, sonra keskin bir aletle kazınıyordu. Daha sonra kemik ya da kabuk ateşe tutuluyor ve üstünde oluşan çatlaklara bakılarak keha-

nette bulunuluyordu. İşaretlerin boyutlarıyla biçimleri her zaman farklıydı. Yazı genellikle yukarıdan aşağıya doğru yazılıyorsa da, kemğin biçimine göre farklı düzenlemeler de yapılıyordu.

Jiaqing, Wade-Giles yazımında CHIA-CHING (hükümdarlık adı), asıl adı ZHU HOU CONG (Wade-Giles yazımında CHU HOU TSUNG), ös sıfatı (*shu*) SU DI SOY sıfatı (MING) SHI ZONG (d. 1507 - ö. 1566, Çin). Çin'deki Ming hanedanının 11. imparatoru (1521-66). Uzun hükümdarlık döneminde yönetime bir ölçüde istikrar kazandırmış, ama resmi görevlerini ihmal ederek keyfi bir yönetim dönemi başlatmıştır. Zalmihgyle ün salan Jiaqing, kendinden farklı görüş bildirme cesaretini gösteren yüzlerce resmi görevliyi işkenceye gönderdi, rütbesini indirtti ya da öldürttü. Özellikle son yıllarında zamanının ve parasının çoğunu yaşamını uzatacak iksiri bulacakları umuduylla Taoocu simyacıları harcadı. Yönetim işini birkaç gözde adamına bırakması sonucunda Çin'in sınırlarındaki durum kötüleşti. Altan Han önderliğindeki Moğol kabileleri, bundan yararlanarak kuzeybatı sınır bölgelerine akınlar düzenlediler; hatta birkaç kez başkent Pekin'i bile kuşattılar. Japon korsanları kıyı bölgelerinde ticarete büyük zarar verdiler ve güney eyaletlerinde sık sık ayaklanmalar baş gösterdi. Ama Jiaqing'in ardılları Ming hanedanının iktidarını geçici olarak yeniden canlandırmayı başardılar.

Jialing Irmağı, Wade-Giles yazımında CHIA-LING, Çin'in orta kesiminde ırmak. Gansu yönetim bölgesinin (*sheng*) güneyinde, Qinling Dağlarının (*shan*) sarp batı uzantılarından doğar. Güney ve doğu yönünde akarak, Shaanxi yönetim bölgesinin batı ucuna ulaşır. Daba Dağlarını geçtikten sonra son derece zikzaklı bir yol izleyerek Sichuan Havzasına girer ve Chongqing'de Yangtze Irmağıyla birleşir. Uzunluğu 970 km'dir. Bazı kara ve demir yollarına koşut akan yukarı çığır, Shaanxi'deki Wei Irmağı Havzası ile Sichuan Havzasında kurulu kentler arasında önemli bir ulaşım yoludur. Irmağın aşağı çığır çukuklerinin işlemesine elverişlidir.

Jiamusi, Wade-Giles yazımında CHIA-MU-SSU, Çin'de, Heilongjiang yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzeydoğu kesiminde kent. İl düzeyinde bir belediye (*shi*) olan Jiamusi, Hejiang yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Songhua Irmağı kıyısında yer alır. İrmak aracılığıyla Harbin ve Yilan gibi Songhua'nın yukarı çığırında bulunan kentlere bağlanır.

Verimli tarım topraklarına sahip olan bölgede 18. yüzyıla değin, sert iklim koşulları nedeniyle pek az insan yaşıyordu. Çinli ve Mançuryalı göçmenlerin bölgeye yerleşmesinden sonra Dongxingzhen adıyla küçük bir ticaret merkezi olarak gelişti. 1910'da Huachuan adını alarak il merkezi oldu; taşkınların yol açtığı felaketler üzerine yönetim merkezi 50 km kuzeydeki Haoli'ye taşındı. Bir ticaret merkezi olarak gelişmeyi sürdüren Jiamusi sonraki yıllarda il düzeyinde belediye oldu ve yıl boyunca ulaşım açık olan bir karayolu ağına kavuştu.

1931-32 yıllarında Mançurya'yı işgal eden Japonların kurdıkları kukla Manzhou Guo (Mançukoku) Devleti ile Sanjiang yönetim bölgesinin merkezi oldu ve büyük bir askeri üs haline getirildi. Bu dönemde kente Çin'in öteki kesimlerinden, Kore ve Japonya'dan gelen çok sayıda göçmen yerleşti. 1937-38 yıllarında kenti Suihua, Harbin ve

Mudanjiang'a bağlayan demiryolu hattı kuruldu. 1949'dan sonra Heilongjiang yönetim bölgesinin öteki kesimleriyle birlikte hızla gelişti ve bölgenin ulaşım merkezi haline geldi. Tarım ve madencilik makineleri ile gübre, plastik ve kimyasal maddeler üreten sanayi tesislerinin bulunduğu kent, 1956'da büyük bir kâğıt fabrikasının kurulmasından sonra ülkenin başlıca kâğıt hamuru ve gazete kâğıdı üreticisi oldu. Kentte ayrıca şeker fabrikaları ve çeşitli gıda maddeleri işleyen tesisler vardır. Nüfus (1989 tah.) 462.400.

Ji'an, Wade-Giles yazımında CHI-AN, eskiden (1914'e değin) LULING, Çin'de Jiangxi yönetim bölgesinin (*sheng*) ortabatı kesiminde kent. İl düzeyinde belediye (*shi*) ve Jinggangshan yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Gan Irmağının (*jiang*) batı kıyısında yer alır. Nanchang'dan gelen küçük buharlı gemilerin uğrak yeri olan ve Gan Irmağı vadisine doğru uzanan kuzey-güney yolu üzerinde bulunan kentin yakınlarından kuzeydoğu ve batı yolları da geçer. Kentin tarihi İS 2. yüzyılda bölgede Luling adlı bir komutanlığın kurulmasına değin iner. Komutanlık 589'da Ji adını taşıyan bir yöre oldu. Kentin bugünkü adı ise ilk kez Yuan (Moğol) hanedanı döneminde (1206-1368) kullanıldı. 1368'den 1911'e değin bir üst yöre (*fu*) olan kent, birçok ünlü akademinin bulunduğu önemli bir bilim ve öğrenim merkezidir; özellikle Song (960-1279) ve Ming (1368-1644) hanedanları döneminde kentte çok sayıda ünlü bilim adamı yetişti. Bugün önemli bir ticaret merkezi olan kent, çevreden gelen tarım ve orman ürünlerini toplama merkezidir; Nanchang'dan gelen ürünler de kentte toplandıktan sonra çevreye dağıtılır. Ji'an 1949'a değin Çin bankacılığının merkezi olmuştur. Nüfus (1985 tah.) 127.900.

jian, Wade-Giles yazımında CHIEN, Çin'de, geç Zhou hanedanı döneminin (İÖ y. 600-256/255) sonlarında çok miktarda üretilmiş bir çeşit tunç kap. Yiyecek ya da su koymak için kullanılır; geniş ağızlı, büyük ve derin bir tas biçimindedir.

Basit bir görünümü vardır. Aşağıya doğru daralarak daire biçimli bir tabanla son

Jian, Doğu Zhou hanedanı dönemi (İÖ 770-221); Minneapolis Sanat Enstitüsü
Minneapolis Institute of Arts

bulur. Yanlarındaki canavar kafası kabartmalarından (*taotie*) iki ya da dört tane halka biçimli kulp sarkar. Üstü, geç Zhou dönemine özgü bir biçimde bezeme örgeleriyle ya da av sahneleri vb'yle kaplıdır. Bu bezemelerin yüzeye yayılışı, aynı dönemde ki *hu*(*) tunç kaplarına çok benzer.

Jiang Haicheng bak. Ai Qing

Jiang Kanghu, Wade-Giles yazımında CHIANG K'ANG-HU (d. 18 Temmuz 1883, Shangrao, Jiangxi yönetim bölgesi - ö. 1945?, Çin), 20. yüzyılın başlarında, Çin'de

sosyalizmin önde gelen savunucularından olan bilim adamı, eğitimci ve reformcu.

Saray bilginleri yetiştirmiş bir aileden geliyordu. Çin'de ve Japonya'da öğrenim gördü. 1901'de Çin'e döndükten sonra kuzeydeki beş yönetim bölgesinin ilkokulları için ders kitapları hazırlamakla görevlendirildi. 1904'te Pekin Üniversitesi'nde profesör oldu ve Pekin'de kadınlar için öğretmen okullarının açılmasını sağladı. 1907'de yeniden Japonya'ya gitti ve orada kaldığı yıllarda sosyalizmle ilgilenmeye başladı. 1910'da ülkesine döndükten sonra sosyalizm konusunda konferanslar verdi. Bu konferanslarda Çin'de aile kurumunun ve mirasla edinilen servetin kaldırılmasını, kadınlara özgürlük sağlanmasını, herkese eşit eğitim olanakları tanınmasını ve karma ekonomiyi savundu.

Qing (Mançu) hanedanının devrilip 1911/12'de Çin'de cumhuriyetin kurulmasından sonra açıkça sosyalizm propagandası yapmaya başlayan Jiang 1912'de Şanghay'da Çin Sosyalist Partisi'ni kurdu. Ama Cumhurbaşkanı Yuan Shikai'nin ertesi yıl partiyi kapatması üzerine ABD'ye kaçtı ve 1920'ye değin Berkeley'deki California Üniversitesi'nde ders verdi.

1921-22 yıllarında Sovyetler Birliği'ne yaptığı geziden sonra Çin'e dönen Jiang, Şanghay'da Güney Üniversitesi'ni kurdu ve bu üniversitenin rektörlüğünü üstlendi. 1924'te Çin Sosyalist Partisi'ni yeniden kurdu. 1925'te partiyi Batı Avrupa'daki Sosyal Demokrat partilere benzer biçimde örgütleyerek adını Sosyal Demokrat Parti olarak değiştirdi. Aynı yıl devrik imparator Puyi ile yazışmaları yayımlandı. Qing hanedanını yeniden iktidara getirmek amacıyla bir komplo içinde olduğunu kanıt olarak gösterilen bu yazışmalar büyük tepkilere yol açtı. Öğrencilerin protestoları üzerine Güney Üniversitesi rektörlüğünden uzaklaştırılan Jiang, siyasal yaşamının sona erdiğini anlayarak Kanada'ya gitti. Kısa bir süre sonra, sosyalizmden vazgeçerek Konfüçyüsçülüğü ve geleneksel Çin değerlerini savunmaya başladı. 1934'te Çin'e dönerek Çin uygarlığı konusunda dersler verdi; 1940'ta Çin'i işgal etmiş olan Japonya'nın denetimindeki Wang Jingwei hükümeti tarafından Nanjing'de devlet memurluğu sınavlarını denetlemekle görevlendirildi. Japonya'nın teslim olmasından sonra işbirlikçilik suçundan yargılanıp yargılanmadığına ilişkin bilgi yoktur.

Jiang Qing, Wade-Giles yazımında CHIANG CH'ING, sahne adı LAN PING, asıl adı LUAN SHUMENG (d. 1914?, Zhucheng, Shandong eyaleti - ö. 14 Mayıs 1991, Pekin, Çin), "Dörtlülü Çete"(*) olarak adlandırılan grubun üyesi olan Çinli siyasetçi. Mao Zedong'un üçüncü kızıdır. Mao'nun ölümünden sonra yargılanarak "karşıdevrimci suçlar"dan ötürü hüküm giymiş, resmi açıklamaya göre cezaevinde intihar ederek ölmüştür.

Büyükbabası tarafından yetiştirilen Jiang Qing 1929'da bir tiyatro topluluğuna girdi. Komünistlerin kurduğu bir örgüt içindeki çalışmalarından dolayı 1933'te tutuklanarak hapsedildi. Serbest bırakıldıktan sonra Şanghay'a gitti ve Dien Dong adlı sol eğilimli bir film şirketinin çektiği filmlerde küçük roller aldı.

1937'de Japonlar Şanghay'a saldırınca, milliyetçi hükümetin savaş dönemindeki başkenti Zhongqing'e kaçtı. Bir süre hükümet denetimindeki Merkezî Sinema Stüdyosu'na çekilen filmlerde oynadıktan sonra, milliyetçilerden ayrılarak Yenan'daki komünist güçlere kaıldı. Mao ile ilk kez tiyatro öğretmenliği yaptığı Lu Xun Sanat Akademisi'nde Mao'nun verdiği bir konferans sırasında karşılaştı ve bir süre sonra

onunla evlendi. Bu evlilik birçok parti üyesince eleştirildi. Mao'nun boşandığı (1934-35'teki Uzun Yürüyüş'te sağ kalmayı başarmış pek az kadından biri olan) karısının o sırada Moskova'da bir hastanede yatıyor olması, eleştirilerin başlıca kaynağıydı. Parti yöneticileri, 30 yıl süreyle siyasetten uzak durması koşuluyla Jiang Qing'in Mao'yla evlenmesine razı oldular.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, yabancı konukları ağırlamanın ve çeşitli kültürel çalışmalara katılmanın dışında ön planda görünmedi. 1963'te Pekin Opera ve Balesi'nde geleneksel Çin sanat biçimleriyle işçilerin yaşamına ilişkin temaları işlemeyi amaçlayan bir hareketi destekleyerek siyasal alanda daha etkin olmaya başladı. Zamanla Çin kültür yaşamının önde gelen kişilerini hedef alan bir saldırıya dönüşen bu hareket 1966'da Çin Kültür Devrimi'nin başlamasıyla doruğuna ulaştı.

Jiang Qing 1966'da kitle toplantılarında ateşli konuşmaları ve radikal gençlik kitlelerinin oluşturduğu Kızıl Muhafızlar'la kurduğu bağlar sayesinde büyük bir güce kavuştu. Mao'nun çok güvendiği insanlardan biri olarak, Kültür Devrimi'ni yöneten komitenin başkan yardımcısı ve Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi oldu. 1960'ların sonlarında Kültür Devrimi'nin gerilemeye başlamasıyla birlikte etkisi azaldıysa da 1974'te Mao'nun Çin'i istikrarlı bir çizgiye oturtma politikasının sözcüsü olarak yeniden ön plana çıktı.

Mao'nun ölümünden (9 Eylül 1976) bir ay sonra Jiang Qing ve öteki üç radikal yöneticiyi "Dörtlülü Çete" olarak adlandıran ve gitgide sertleşen bir duvar afişleri kampanyası başlatıldı. Kısa süre sonra da Jiang Qing ve "Dörtlülü Çete"nin öteki üyeleri tutuklandı. 1977'de Komünist Parti'den çıkarılan Jiang Qing 1980-81 yıllarında Dörtlülü Çete'nin bir üyesi olarak yargılandığı mahkemede Kültür Devrimi sırasında Çin'i saran yaygın iç huzursuzluğun yaratıcısı olmakla suçlandı. Ama devrime ihanet ettiğini itiraf etmeyi reddederek, mahkeme-yi ve ülkenin yöneticilerini suçladı. Ölüm cezasına çarptırıldıysa da, 1983'te bu ceza ömür boyu hapse çevrildi.

Jiang Zemin Wade-Giles yazımında CHIANG TSE-MIN (d. 1926, Yangzhou, Jiangsu, Çin), 1989'da Çin Komünist Partisi (ÇKP) genel sekreteri olan Çinli devlet adamı.

1946'da ÇKP'ye katılan Jiang, bir yıl sonra Şanghay'daki Jiaotong Üniversitesi'nin elektrik mühendisliği bölümünden mezun oldu. Birkaç fabrikada mühendis olarak çalıştıktan sonra yaklaşık 1955'te Sovyetler Birliği'nde teknik eğitim gördü. Ardından Çin'in çeşitli bölgelerindeki teknolojik araştırma enstitülerinin başkanlığını üstlendi. 1980'de devlet ihracat ve ithalat komisyonu bakan yardımcısı oldu. 1982'de elektronik sanayisi bakan yardımcılığına getirildi. 1983-85 arasında da elektronik sanayisi bakanlığını yaptı. 1982'de ÇKP Merkez Komitesi üyesi; 1985'te Şanghay valisi, 1987'de de Politbüro üyesi oldu.

1987 yazında demokrasi talebiyle başlatılan öğrenci gösterilerini hükümetin güç kullanarak bastırma politikasını destekledi. Bu tavrıyla Çin lideri Deng Xiaoping ile Başbakan Li Peng'in desteğini kazandı. Aynı yılın haziran ayında Zhuo Ziyang'ın yerine ÇKP genel sekreterliğine getirildi. Bu göreve getirilmesi, ideolojik katılıkla ekonomik reform ve modernleşme yanlıları arasında bir uzlaşma olarak değerlendirildi.

Jiangmen, Wade-Giles yazımında CHIANG-MEN, Çin'in Guangdong yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Foshan yöre-

sinde (*diqu*) il düzeyinde bir belediyedir (*shi*) Xi Irmağının (*jiang*) ana kolunun batı kıyısında, Guangzhou (Kanton) Deltasının güneybatı köşesinde, Guangzhou kentinden 70 km uzaklıkta yer alır. Gelişmiş bir su yolu ulaşım ağına sahip olan Jiangmen, Guangzhou'nun batısında kalan kıyı bölgesinin ticaret merkezidir. 1904'te dış ticarete açıldıktan sonra belirgin bir gelişme gösterdiyse de Guangzhou ve Hong Kong'un hızlı büyümesi karşısında eski önemini yitirdi. 1929 Büyük Bunalımı'ndan büyük zarar gördü. 1909'da Jiangmen ile Foshan arasında, tamamı Çinlilerce inşa edilen ilk demiryolu hattı açıldı. Aynı zamanda Guangdong'un batı kıyılarına kadar uzanan bir karayolu ağının da odak noktasında yer alan Jiangmen, temelde bir ticaret merkezi olmakla birlikte, 1950'lerin ortalarından sonra bir sanayi merkezi olarak da gelişmeye başladı. Başlangıçta şeker üretmek için kurulan büyük bir şeker ve kimyasal madde fabrikası, daha sonra artıklardan kimyasal madde, ilaç, tuğla, çimento, maya ve alkol elde etmek amacıyla genişletildi. Nüfus (1989 tah.) 210.000.

Jiangsu, Wade-Giles yazımında, CHIANG-SU. Çin'in doğu kıyısında yönetim bölgesi (*sheng*). Güneyde Sarı Deniz ve Zhejiang yönetim bölgesi, batıda Anhui, kuzeyde de Shandong yönetim bölgeleriyle çevrilidir. Toplam 102.600 km²'lik bir alanı kaplar. Merkezi Nanjing'dir.

Geçmişte en kuzey kesimi dışında eski Wu Devleti'nin bir parçası olan Jiangsu, Altı Hanedan döneminde (İS 220-589) parlak bir kültürel çağ yaşadı. Kuzeyden çok sayıda göçmenin geldiği Güney Song hanedanı döneminde (1127-1279) yeniden canlılık kazandı. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) başkent olarak kullanılan (1421'e değin) Nanjing'e bağlı bir yönetim bölgesi oldu. 1667'de ayrı bir yönetim bölgesi olarak düzenlendi. İngilizlerin Yangtze Deltasını işgal ettiği I. Afyon Savaşı (1839-42) sonrasında dış ticarete açılarak hızla gelişti. Kuomintang'ın bölgede güçlü bir desteğe dayanması nedeniyle, yönetim merkezi Nanjing, iki dönem (1928-37, 1946-49) başkent yapıldı. Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Japon işgali altına girdi. Bu dönemde uğradığı büyük yıkımın etkileri sonraki yıllarda giderildi.

Jiangsu'nun egemen yüzey şekli Yangtze Irmağının ikiye ayırdığı geniş alüvyonlu ovoidir. Irmağın güneyinde kalan kesim Jiangnan, kuzeyinde kalan kesim ise Subei (Kuzey Jiangsu) olarak bilinir. Yangtze Deltasının bir bölümünü oluşturan Jiangnan, ipek ürünleri ve el sanatlarıyla tanınan, verimli ve sulak bir ovoidir. Çok yoğun bir nüfusa sahiptir. Sanayisi son derece gelişmiştir; Çin'in Suzhou, Nanjing, Wuxi ve Shanghai gibi büyük kentleri bu kesimde yer alır. Çin'in başlıca metropolü olmanın yanı sıra dünyanın en büyük kentleri arasında yer alan Shanghai Yangtze Irmağının ağzında, Huangpu Kanalı'nın kıyısında kurulmuştur. Shanghai Belediyesi yönetim açısından doğrudan Pekin'deki Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi'ne bağlıdır. Subei, Jiangnan'a göre geri ve yoksul sayılır.

Jiangsu'nun büyük bölümünde yükseklik 45 m'nin altındadır. Yangtze, Huai ve Huang ırmaklarıyla kollarının taşıdığı alüvyonlu çökeller geniş düzlükler ve taşkın ovaları oluşturmıştır. Yangtze ve Huang ırmakları bu ovaları üç bölüme ayırır. Yangtze'nin güneyinde kalan Jiangnan'ın düz bir yüzeyi vardır. Yangtze Irmağı ile eski Huai Irmağı kanalı arasında uzanan Yangtze-Huai Irmağı ovası, bu iki akarsunun biriktirdiği alüvyonlarla kaplıdır. Eski Huai Irmağı kanalının kuzeyinde ise Xuzhou-

Huai Irmağı ovası yer alır. Sarı Deniz yakınlarındaki Yuntai Dağı (*shan*), yönetim bölgesinin en yüksek noktasıdır (622 m). Orta ve güney kesimlerde nemli astropik, kuzeyde ise ılıman kara iklimi hüküm sürer.

Jiangsu yönetim bölgesi ile Shanghai Belediyesi'nin yerleşme dokusunu coğrafi ve ekonomik etkenler belirler. Nüfusun kuzeyde daha yoğun olmasının nedeni, gelişmesi eski çağlara değin inen bu kesimin Kuzey Çin ile Aşağı Yangtze Vadisi arasında ulaşım bağlantısını sağlamasıdır. Güneybatı kesimdeki tepelik alanlarda da nüfus yoğunluğu yüksektir. Az sayıda Huy (Müslüman Çinli) dışında nüfusun tamamı Çinlidir (Han).

Jiangsu'da tarihsel anıtları ve unlu tapınaklarıyla zengin bir kültürel mirasa dayanan kentler vardır. En tanınmış yapılar arasında Nanjing'in doğu kesiminde, Zijin Shan'ın (Mor ve Altın Tepe) eteğinde yer alan Ming imparatorlarının sade mezarlarıyla görkemli Sun Yat-sen Anıtmezarı sayılabilir.

Bitki örtüsü Doğu Asya'daki muson ikliminin belirgin özelliği olan sıcak ve nemli seven türleri kapsar. Balık, ördek, yengeç ve karides önemli besin kaynaklarıdır. Balık üretimi çok gelişmiştir. Yönetim bölgesinin tümünde tarım yapılır. Başlıca ürünler pirinç ve buğdaydır. İkincil ürünleri ise arpa, mısır ve tatlıpatates oluşturmaz. Yangtze Deltası pamuk üretiminde önde gelen bölgeler arasında yer alır. Sığır, domuz ve kümes hayvanları da yetiştirilir. Yönetim bölgesinde Nanjing Motor Fabrikası'nın dışında, kimyasal gübre, çelik, makine tezgahları, elektrikli aletler, fotoğraf makineleri, dokuma ve tarım aletleri imal eden fabrikalar vardır. Nüfus (1990) 67.056.519.

Jiangsu Eyalet Müzesi, Çince JIANGSU-SHENG BOWUGUAN. Wade-Giles yazımında CHIANG-SU SHENG PO-WU KUAN. Çin'in en önemli eyalet müzelerinden biri. Nanjing'de bulunan müzede, Çin kültürünün 5 bin yıllık geçmişi yansıtan yapıtlar yer alır. Tarihöncesi bölümünde 1954 ve 1956'da Jiangsu eyaletinde yapılan kazılarda ele geçen buluntular yer alır. Bunlar arasında cıvalı taş aletler, gri ve kırmızı renkli geometrik örgelerle bezenmiş çanak çömlek ve yeşim taşı mücevherler vardır. Sergilenen başka yapıtlar arasında Shang (Yin) döneminden (İÖ 18-12. yy) kalma tunc eşya, Han dönemine (İÖ 206 - İS 220) ait, gırtlı bezeme desenli çanak çömlekler, Erken Ming döneminde Huang Daopo tarafından tasarlanmış pamuk dokuma tezgahlarının maketleri ve Çin tarihinin her dönemine ait görkemli küçük el sanatları örnekleri sayılabilir. Salonlardan birinde de Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) son dönemlerinden kalma mobilyalar sergilenmektedir.

Jiangxi, Wade-Giles yazımında CHIANG-HSI, Kiangsi olarak da bilinir, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ortagüney kesiminde yönetim bölgesi (*sheng*). Kuzeyde Hubei ve Anhui, doğuda Zhejiang ve Fujian, batıda da Hunan yönetim bölgeleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 164.700 km², merkezi Nanchang'dır.

Jiangxi İÖ 770 gibi erken bir tarihten başlayarak çeşitli hanedanlar tarafından yönetildi. Qing (Mançu) hanedanı yönetiminde (1644-1911/12) yaşanan uzun barış dönemini ayaklanmalar ve savaş ağalarının egemenliği izledi. 1926'da Çan Kay-şek'in milliyetçi güçleri bölgede denetimi ele geçirdi. Çan Kay-şek'le komünistler arasındaki ittifak bozulunca, Jiangxi yeniden Çin'deki iktidar mücadelelerinin aracı durumuna gel-

di. 1938-45 arasında Japon işgaline uğrayan bölge 1949'da komünist birliklerin eline geçti.

Yüzyıllar boyunca Kuzey Çin'den dalga dalga göç alan Jiangxi'de nüfusun neredeyse tümü Hanlır (Çinli). Yaygın konuşma dili olan Mandarin belirgin bir Aşağı Yangtze şivesiyle konuşulur. Bölgede küçük nüfus grupları oluşturan Meolar ve Yaolardan başka az sayıda da Müslüman yaşar.

Jiangxi toprakları bölgenin güney ucundan Poyang Gölüne (*hu*) ve kuzeydeki Yangtze Irmağına doğru akan Gan Irmağının (*jiang*) akaçlama havzasına denk düşer. Dört bir yanını saran dağlar ve tepeler ayrı küteller halinde yükseldiklerinden özellikle Hunan sınırında bölgeler arası ulaşım olanak sağlayan kordorlar görülür. Başlıca dağ sıraları arasında kuzeydoğuda Huaiyu Dağları (*shan*), doğuda Wuyi Dağları, güneyde Jinlian Dağları ve Dayu Dağları (*ling*), batıda Zhuguang, Wanyang, Yunxiao, Wugong ve Jinling dağları, kuzeybatıda da Mufou ve Lu dağları sayılabilir. Jiangxi astropik bölgede yer aldığından yazları sıcak ve nemli, kışlarıysa soğuk geçer. Soğuk kışlara karşın topraklarının büyük bölümünde ürün alma mevsimi 10-11 ay bulur. Bölgede bol yağış görülür.

Jiangxi Çin'in en zengin tarım bölgelerinden biridir. 1949'dan bu yana tarımsal üretimi artırmak amacıyla toprağı ıslah çalışmaları yürütülmüş, büyük sulama projelerinin ve hidroelektrik enerji santrallerinin yanı sıra kimyasal gübre kullanımının ve makineleşmenin artırılmasına gidilmiştir. Başlıca ürünler pirinç, buğday ve tatlıpatates ile ticari amaçla yetiştirilen çay, pamuk, tütün, şeker kamışı, yerfıstığı ve soya. Jiangxi aynı zamanda önemli bir meyve üretim merkezidir. Sık ormanlar yönetim bölgesinin 10'da birini kaplar; elde edilen kereste Çin'in her yanına yolların Manda, domuz, tavuk ve ördek beslenen yönetim bölgesindeki bazı kentlerde balıkçılık önemli bir sanayiye dönüşmüştür.

Oteki önemli sanayiler arasında gıda işleme ile çiftlik makineleri, kâğıt, kumaş, kimyasal madde ve elektrik donanımı üretimi sayılabilir. Başlıca madenler kömür, tungsten, demir ve manganezdır. Bölgede geçmişte çok eskilere dayanan porselen üretiminde en önemli merkez Jingdezhen kentidir. Suyolları ticari taşımacılıkta büyük önem taşır. Jiangxi'de ayrıca üç demiryolu hattı, çok gelişmiş bir karayolu ağı ve ulusal düzeyde düzenli havayolu ulaşım olanakları vardır. Nüfus (1990) 37.710.281.

Jiangxi Sovyeti (1931-34), Mao Zedong ve yoldaşı Zhu De tarafından Çin'in Jiangxi yönetim bölgesinde kurulan bağımsız yönetim. Mao'nun 1940'larda Çin'de devrimci iktidarı yerleştirmede yararlandığı gerilla savaşı ve köylü örgütlenmesi deneyimlerine temel oluşturmıştır.

Çin Komünist Partisi'nde 1927'ye değin ağırlık, Kuomintang ile ittifak içinde, kent-sel kesime yönelik bir aydınlar grubundaydı. Çan Kay-şek'in komünistleri Kuomintang'dan attığı bu tarihte Mao ve Zhu De, küçük bir asker grubunun başına geçerek Jiangxi ve Hunan bölgeleri arasındaki sınır oluşturan dağlık köylük alana çekildiler. Burada partinin Moskova'ya yakın önderlerinden bağımsız olarak, köylü ağırlıklı yönetimlerini oluşturmaya başladılar.

Haziran 1930'da küçük kuvvetleriyle kent merkezlerini ele geçirmeye girişen Mao ve Zhu De, geçici bir başarısızlığa uğradılar. Bunun üzerine yeniden köylük bölgelere çekilmek zorunda kaldılar ve halkın çıkarını

güden bir toprak dağıtma politikası geliştirerek köylüleri örgütlemeye çabalarını sürdürdüler. Böylelikle bölgedeki üslerini yeniden kurmayı ve güçlendirmeyi başardılar. Mao'nun başkanı seçildiği sovyet, az zamanda birkaç milyon kişiye dayanan bir güç oluşturacak kadar hızlı bir gelişme gösterdi. Kuomintang'ı telaşlandıran bu başarı Çin Kay-şek'in 1930-33 arasında komünistlere karşı dört büyük saldırı düzenlemesine yol açıyorsa da bunların hepsi püskürtüldü.

1933'te Çin Komünist Partisi'nin SSCB'ye yakınlık duyan Merkez Komitesi, karargâhını Şanghay'daki kentsel üssünden Jiangxi Sovyeti'ne taşıdı. Moskova'nın desteğini alan Merkez Komitesi üyeleri Mao'yu saf dışı bırakarak yavaş yavaş sovyetin yönetimini ele geçirdiler. Mao'nun toprak reformu politikasını radikalleştirerek yalnız büyük toprak ağalarının değil, zengin köylülerin ve küçük toprak sahiplerinin de mülklerine el koyup dağıtmaya başladılar. Yeni yöneticiler, Çin Kay-şek'in 1933'te Jiangxi Sovyeti'ne karşı başlattığı beşinci saldırı karşısında sabit konumlu bir savaş stratejisi uygulayarak sovyetin yenilgiye uğramasına yol açtılar. 15 Ekim 1934'te Kızıl Ordu Jiangxi üssünü terk ederek ünlü Uzun Yürüyüş'e (1934-35) başladı.

Jiangzu, Wade-Giles yazımında CHIANG-TZU, JIYANGZE (Wade-Giles yazımında CHI-YANG-TSE) olarak da bilinir, Tibet dilinde GYANGZÉ. Çin'de Tibet Özerk Bölgesi'nin (zizhiqu) güney kesiminde kent. Çin'in 1959'da Tibet'i işgal etmesinden sonra Rikaze yöresinde (diqu) bir il (xian) merkezi olmuştur. Nianchu Irmağı üzerinde Rikaze'nin yaklaşık 70 km güneydoğusunda, Yadong sınır kasabası ve Tibet'in başkenti Lhasa arasında yer alır. Lhasa üzerinden Hindistan, Bhutan, Tibet'in batısı ile Cemu ve Keşmir'in doğusundaki Ladakh'a giden yollar üzerinde önemli bir aktarma merkezidir.

Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) sınırda bir savunma noktası olan Jiangzu'da küçük bir Çin garnizonu ile bir Tibet muhafız gücü bulunurdu. Bununla birlikte kent, temel olarak ticaret açısından önem taşıyordu. Tibet'in iç kesimlerinden kervanlarla buraya getirilen altın, tuz, mis, yün, post gibi mallar Hintli ve Nepalli

tüccarların çay, tütün, şeker, kumaş ve metal eşya gibi mallarıyla değiştirilirdi. Tibet'le Birleşik Krallık arasında 1904'te Lhasa Antlaşması'nın yapılması ve 1906'daki İngiltere-Çin Sözleşmesi'yle bu antlaşmanın değiştirilmesi sonucu yörenin dış ticarete açılması, Tibet'in güneyindeki başlıca pazar olarak Jiangzu'nun önemini daha da artırdı; bu arada kentte bir İngiliz temsilciliği açıldı. Çin, Tibet Özerk Bölgesi'nin komşu ülkelerle olan sınırını kapatınca, Jiangzu da ticaretteki önemini bir ölçüde yitirdi. Nüfus (1970'lerin ortaları tah.) 10.000-50.000.

Jianming Buliedian Baïke Quanshu, Wade-Giles yazımında CHIEN-MING PULIETIEN PAI-K'E CH'UAN-SHU. Pekin'de Çince yayımlanan ve kısa maddeler içeren 10 ciltlik ansiklopedi. Sosyalist bir devletle özel bir Batılı kuruluşun ilk ortak girişimi olarak kabul edilir.

1984-86 arasında Çin Halk Cumhuriyeti'nin resmi bir kuruluşu olan Çin Yayınevi Büyük Ansiklopedisi ve Encyclopædia Britannica, Inc.'in ortak girişimiyle çıkarıldı. Bu girişim, Çin'in Kültür Devrimi sırasında (1966-69) askıya alınmış olan, eğitim olanaklarını modernleştirme ve yenileştirme çabalarının yeniden başlatma politikasının bir sonucuydu.

Jianming Buliedian Baïke Quanshu, *Encyclopædia Britannica*'nın 15. basımının *Micropædia* bölümü temel alınarak düzenlendi. Çin'e ilişkin maddeler Çin Yayınevi Büyük Ansiklopedisi yazarlarıncı hazırlandı. Ansiklopedinin yayınına ilişkin bütün kararlar eş sayıda Çinli ve ABD'li bilim adamından oluşan editörler kurulunca denetlendi. Editörler kurulunun başında yeni ansiklopedinin yayın yönetmeni yardımcısı Liu Zunqi ile *Encyclopædia Britannica*'nın editörler kurulu başkan yardımcısı Frank B. Gibney vardı.

Çin Yayınevi Büyük Ansiklopedisi aynı zamanda konu başlıklarına göre düzenlenmiş uzun maddelerden oluşan 80 ciltlik *Zhongguo Da Baïke Quanshu*'yu (Büyük Çin Ansiklopedisi) ciltler halinde yayımlamaya başlamıştır. Astronomi konulu ilk cildi 1980'de çıkan bu ansiklopedinin 1980'lerin sonunda tamamlanması öngörülmüştür.

Jianwen, Wade-Giles yazımında CHIEN-WEN, asıl adı ZHU YUNWEN (Wade-Giles yazımında CHU YÜN-WEN), ös sıfatı (shi) HUI DI (Wade-Giles yazımında HUI TI) (d. 5 Aralık, 1377 - ö. 13 Temmuz 1402?, Nanjing, Çin), Çin'deki Ming hanedanının (1368-1644) ikinci imparatoru. Hükümdarlığı sırasında çıkan iç savaş, daha yeni kurulmuş olan hanedan için büyük tehlike yaratmıştır.

1398'de Jianwen yıl adıyla tahta geçtikten sonra, kendisinden önceki imparatorun Yuan hanedanından (1206-1368) kalma Moğol etkisini silme çabalarını sürdürdü. Ming hanedanı dönemine damgasını vuran kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri destekledi.

Ama, imparatorluk sınırları içinde, amcalarının yönetimindeki bazı prenslikler üzerinde merkezî otorite kurma çabası, sonunda iç savaşa yol açtı. Amcası olan Yan prensi bir ayaklanma başlattı; 1402'de başkenti ele geçiren askerler amcasını Yonglo (hd 1402-24) adıyla imparator ilan ettiler. Sarayı ateşe verilen Jianwen ise olaydan sonra bir daha görünmedi. Yanarak öldüğü sanılmaktaysa da, efsaneye göre sağ kalmış ve 40 yıla yakın bir süre gezgin keşiş olarak yaşamını sürdürmüştür.

Jiaozuo, CHAOZUO olarak da yazılır, Wade-Giles yazımında CHIAO-TSO, TS'IAO-TSO olarak

da yazılır, Çin'de, Henan yönetim bölgesinin (sheng) kuzeyinde kent. Xinxiang yöresinde (diqu), il düzeyinde bir belediyedir (shi). Xinxiang'ın batısında Taihang Dağlarının güney eteklerindeki bir maden bölgesinde yer alır. Yakın dönemlerde Jiaozuo ya da Xiuwa olarak adlandırılmaya başlayan seramikleri Song döneminden beri ünlüdür.

Luoyang'dan sonra Henan'ın ikinci büyük sanayi kenti olan Jiaozuo, bugünkü gelişimini hemen hemen tümüyle zengin kömür yataklarına borçludur. Buradaki madenler işletme hakkını, ilk olarak 1898'de bir İngiliz-İtalyan şirketi elde etmişti. 20. yüzyılın başlarında madenleri Pekin-Hankou demiryolu üzerindeki Xinxiang'a ve Wei Irmağı kıyısındaki Huaxian'a (Daokou) bağlayan bir demiryolu inşa edildi. İlk maden şirketinin yerini alan ve bir Çin-İngiliz ortak girişimi olan Zhongfu İdaresi 1937'de Çin'in ikinci büyük maden şirketi durumundaydı. 1949'dan sonra büyük ölçüde modernleştirilen madenler, 1950'lerin başlarında Henan'daki kömür üretiminin yarısından fazlasını sağlıyordu. Nüfus (1989 tah.) 379.500.

Jiaqing, Wade-Giles yazımında CHIA-CHING (hükümdarlık adı), asıl adı YONGYAN (Wade-Giles yazımında YUNG-YEN), ös sıfatı (shi) RUI DI, soy sıfatı (qing) REN ZONG (d. 13 Kasım 1760, Pekin - ö. 2 Eylül 1820, Cehol [bugün Chengde, Hebei yönetim bölgesi], Çin), Çin'deki Qing (Mançu) hanedanının beşinci imparatoru (hd 1796-1820). Tahta geçtiğinde gücünü büyük ölçüde yitirmiş olan imparatorluğu eski durumuna getirmek için çaba göstermiştir.

İmparator Qian-Long'un oğluydu. Babasının 1796'da tahttan çekilmesi üzerine Jiaqing yıl adı ile imparator ilan edildi. Ama 1799'a değin iktidar fiilen babasının ve bakanı Heshen'in elinde kaldı. Jiaqing'e ise yalnızca törensel işlevleri yerine getirmek düşüyordu.

Bu arada, Çin'in orta ve batı kesimlerinde büyük Beyaz Lotus Ayaklanması başlamıştı. Ayaklanmaya karşı yürütülen askeri harekâta komuta eden Heshen, harekâti gereğinden fazla uzatarak savaş ödeneklerinin çoğunu kendine ayırdı. İmparator Qian-Long'un 1799'da ölmesinden sonra Jiaqing'in emriyle tutuklanan Heshen intihara zorlandı. Ayaklanmayı bastırmak için görevlendirilen yeni komutanlar da, zayıf düşmüş ve sayıca azalmış olan orduyla ayaklanmayı ancak beş yılda bastırabildiler. Bu arada korsanlar güney kıyılarında ticaretin felce uğramasına yol açmıştı; Çin ordusu 10 yıl (1800-10) boyunca da korsanlar ülkenin kıyılarından atabilmek için uğraştı.

Babasının ölümü ve Heshen'in tutuklanmasından sonra Jiaqing, imparatorluk hazinesinin durumunu düzeltmeye çalıştı. Ama güçlü bir yönetici olmadığı için, bürokraside rüşvet ve yolsuzlukla mücadele etmek yerine saray masraflarını kısma kalkıştı; bu da imparatorluk ailesi üyelerinin kendisine düşman olmasına yol açtı. Jiaqing, izlediği bu politikayla hazineyi bir ölçüde güçlendirmeyi başardıysa da, resmi işlemlerde verimin gittikçe düşmesini önleyemedi. Hatta, hazineye gelir sağlamak için yüksek devlet memurluklarının satılması, yolsuzlukları daha da artırdı. Ayrıca, halkın sırtında ağır bir vergi yükü vardı. 1803'te imparator sokakta göstericilerin saldırısına uğradı; 1813'te de bir grup suikastçi sarayı basma girişiminde bulundu. Jiaqing, Qing hanedanının en sevilmeyen imparatorlarından biri olarak öldü.

Jiaxing, Wade-Giles yazımında CHIA-HSING Çin'de, Zhejiang yönetim bölgesinin

Jiangzu'da Moğol akınlarına karşı yapılmış duvar
Fosco Marain - Monkmeyer

(sheng) kuzey kesiminde kent. Jiaking yöresinde (diqu) bir il (xian) merkezi konumundadır; ancak yörenin yönetim merkezi Wuxing'dedir. Büyük Kanal'daki (Da Yunhe) Tai Gölünün güneyinde, Hangzhou limanının kuzeyinde ve Hangzhou ile Shanghai arasındaki demiryolunun üzerinde yer alan Jiaking, Yangtze Irmağı deltasının güney kesiminde önemli bir ulaşım merkezidir. Zhejiang Ovasının kuzeyine ulaşımı sağlayan yoğun su yolu ağıyla da bağlantısı vardır.

Kent İÖ 3. yüzyılda Qin hanedanı döneminde (İÖ 221-206) oluşturulan Yuchuan iliyle birlikte kuruldu. Yöredeki verimli pirinç tarlalarından ötürü İS 231'de adı Hexing (Büyüyen Tohum) olarak değiştirildi. Kısa bir süre sonra Jiaking adını alan kent, İS 3. yüzyılın sonlarından 589'a değin Wu komutanlığının merkezi oldu. Ardından il merkezi statüsüyle, Jiangsu yönetim bölgesindeki Suzhou'a bağlandı. 608'de inşa edilen Büyük Kanal, kuzeybatıda Yangtze'yle, güneyde de Hangzhou'la bağlantısını sağladı. 938'de bir yöre merkezi olan Jiaking, Xiuzhou adını aldı. Song imparatoru Xiao Zong'un (hd 1162/63-1189/90) doğum yeri olduğu için 1195'te üst yöre (fu) statüsü kazandı. Yuan (Moğol) hanedanı döneminde (1206-1368) adı yeniden Jiaking olarak değiştirilen kent, 1368-1911 arasında Jiaking üst yöresi statüsünü korudu. Taiping Ayaklanması'nın (1850-64) son aşamalarında isyancıların işgalinde kaldı (1862-63) ve büyük hasar gördü.

11. yüzyıldan başlayarak önemli denebilecek bir ticaret merkezi olan Jiaking, 15. yüzyıldan sonra Wuxing ile birlikte ipek sanayisinin başlıca merkezlerinden biri durumuna geldi. İpek sarma ve ipek dokuma, çevredeki kırsal bölgede bugün de başlıca el sanatıdır. İpekli tekstil ürünleri sanayisi gelişmiş olmasına karşın, bu alanda Wuxing ya da Hangzhou ile rekabet edecek düzeyde değildir. Kentte tekstil ve triko imalatı da gelişmiştir; ayrıca pirinç işleme ve yağ çıkartma tesisleri bulunur. Bir başka köklü sanayi dalı da kâğıt imalatıdır; Çin'in sigara kâğıdı gereksiniminin büyük bölümünü Jiaking karşılar. Bununla birlikte Jiaking'in asıl önemi, çevre topraklarda yetiştirilen tarım ürünlerinin toplandığı başlıca merkez olmasından gelir; Tai Gölünün güneyindeki verimli ovalarda üretilen kaliteli pirinci de kapsayan bu ürünlerin büyük bölümü, deniz ya da demir yoluyla Shanghai'a gönderilir. Nüfus (1985 tah.) 168.300.

Jibarolar, HİVAROLAR olarak da bilinir, Güney Amerikalı Yerli halk. And Dağlarının Montaña bölgesi olarak bilinen doğu yamaçlarında, Ekvador ve Peru'da Marañon Irmağının kuzeyinde kalan yerlerde yaşarlar. Sayıları bir zamanlar 30 bin dolayındayken günümüzde 20 binin altına düşmüştür.

Jibarolar tropik orman tarımı yaparlar. Manyok, mısır ve patates yetiştirir, yabancı meyve toplar, balık ve hayvan avları. Bir borudan üfleyerek attıkları küçük zehirli ok temel silahlarıdır. Akraba aileler bir köyde değil, topluca büyük bir evde yaşar.

Montaña'nın öteki halkları gibi Jibarolar da savaşçı insanlardır. Cizvit misyonerlerden etkilenmiş olmalarına karşın, başkalarına hiçbir zaman gerçek anlamda boyun eğmemiş olmanın gururunu taşırlar. İnsan kafalarını portakal boyutunda küçültmeleyle ünlü olmuşlardır. Bu küçültülmüş kafalar (tsantsa) derinin yüzölölü kaynatılması ve ardından daha da küçültmek amacıyla içine sıcak kum ve taş konmasıyla hazırlanır. Kafa avcılığının kökeninde intikam arzusu ve avcıya doğaüstü güçler vereceği inancı yatar

jig, 16. ve 17. yüzyıllarda İskoçya ve Kuzey İngiltere'de, 18. yüzyıldan başlayarak da İrlanda'da yaygın olan ve genellikle tek başına yapılan halk dansı. Vucudun üstü dik ve gergin tutulurken, hızlı adımlar atılarak ve doğaçlama olarak yapılır.

İngiltere'de jig, bazen çatılmış dövenler ve kilden yapılmış horular arasında oynanırdı. Katılanların zaman zaman tahta ayakkabı giydiği bu danslar Kuzey İngiltere'de

"Son Jig ya da Elveda Koca İngiltere", Thomas Rowlandson'ın bir baskısı, 1818
Metropolitan Museum of Art, New York

bugün yapılan klog danslarıyla akrabaydı. 16. yüzyılda I. Elizabeth'in sarayında kuzeydeki bölgelerde yapılan jig'ler moda oldu ve jig sözcüğü daha genel bir anlamda başka halk dansları için de kullanıldı. 16. ve 17. yüzyıllarda jig'ler sahnede yapıyordu. William Byrd, John Bull, Giles Farnaby gibi besteciler de tuşlu çalgılar için stilize jig besteleri yaptılar. Bir süre sonra Fransa ya da geçen jig'in değişik bir biçimi gigue(*) adıyla XIV. Louis'nin sarayında moda oldu.

İrlanda jig'leri bir ya da iki tek dansçı ya da solo dans eden çiftler tarafından yapılır. Müziği 3 ölçüsündedir. Sıçramalı ya da sekmeli jig de buna benzeyen 3 ölçülü bir adım (yani solo) dansıdır. Birkaç çiftin birlikte jig ölçülü müzikle yaptığı figür danslar da jig olarak adlandırılır. Dansçıların tek başlarına yaptığı bazı İngiliz Morris danslarına da jig adı verilir. Jig'le akraba olan bir başka dans da, çiftlerle yapılan ve hâlâ halk geleneği içinde yaygınlığını koruyan İtalyan giga'sıdır.

Jihlava, Almanca IGLAU, Çek Cumhuriyeti'nde Güney Moravya (Jihomoravský) ilinde (kraj) kent. Bohemya-Moravya Yükselti-lerinde, Jihlava Irmağı kıyısında yer alır. Yaklaşık 1240'tan başlayarak gümüş madenleri sayesinde giderek zenginleşen kentte, 1260 dolaylarında bir kraliyet darphanesi kuruldu. Burada yürürlüğe konan madencilik yasası (Ius Regale Montanorum) Orta Avrupa'daki başka benzer yasalar için örnek oluşturdu. Utrakist Husçular ile Basel Konsili (1431-37) temsilcileri 1436'da Jihlava'da bir antlaşma imzaladılar. 1523'te çıkan bir yangında kentin hemen hemen tümü yandı. Yangından sonra, çoğu Rönesans üslubunda yeni yapılar inşa edildi. 1600'lerde, kent ekonomisinde artık gümüş yerine kumaş ticareti ağırlık kazanmıştı. 19. yüzyıl sonlarında bir tütün fabrikası kuruldu. Bugün motorlu araç ve hassas ölçüm ağıtları üreten kuruluşlar da vardır. Nüfus (1987 tah.) 53.791.

Jihočeský bak. Güney Bohemya

Jihomoravský bak. Güney Moravya

jikama (Pachyrhizus erosus ya da tuberosus), Orta ve Güney Amerika kökenli tırmancı bitki. Bitkinin besin olarak yararlanılan kahverengi kabuklu, küremsi yumrulanı gevrek beyaz etli ve bol özsuludur; bazı çeşitleri berrak, bazıları ise sütümsü bir özsü içeren bu kökler salata olarak yendiği

gibi pısrılarak de tüketilir. Bitkinin zehirli tohumlarından böcek ilacı olarak kullanılan rotenon adlı bir bileşik çıkarılır. Yumrumsu köklü tırmancı bitkiler olan Exogonium jicama ve Ipomoea bracteata türleri de kimi zaman jikama adıyla anılır.

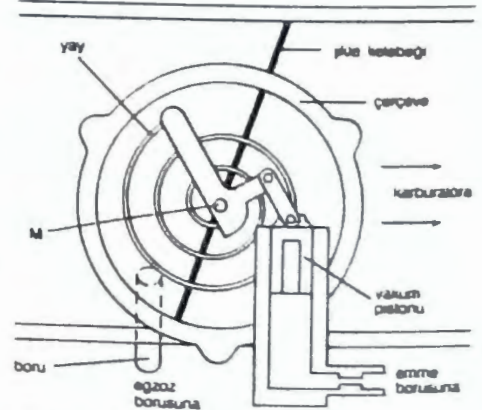
Jikarillalar, Kuzey Amerika Yerlilerinin Doğu Apaçi grubu (hak Apaçiler) 1780'li yılların başlarında ABD'nin New Mexico eyaletinin orta-kuzeyinde Jikarilla federal yerleştirme kampında ya da bu kampa komşu yörelerde 2.300 Jikarilla yaşamaktaydı.

Eskiden Jikarilla, Güneybatı ABD'de dağınık örgütlenmiş, özerk yaşayan Apaçi gruplarından biriydi. Eski toprakları bugünkü Colorado, Oklahoma ve New Mexico'yu kapsıyordu. Jikarillalar wickiup'larda (oval bir kafes üzerine yerleştirilen ot ve kamışlarla yapılan çadır) otururlar. Doğu Apaçi dili konuşurlardı. Meksika İspanyolcasında anlamı "küçük sepet" olan adları, su içmek için kullandıkları deliksiz sepetten yapılmış testilerinden gelir.

1716'da Komançiler Jikarillaları yurtlarından kovdu. Onlar da bugünkü New Mexico'nun kuzeydoğusuna yerleştiler. Orada geleneksel uğraşları olan avcılık ve akıncılık yanında çiftçilik de yapmaya başladılar. Yaygın tarım daha çok toprakla uğraşmayı gerektirdiği için Jikarillalar öteki Doğu Apaçilerle oranla çok daha az savaştlar. Ama Komançilerin saldırılarından çok zarar gördüler. 1724'teki bir savaşta Jikarilla erkeklerinin çoğu öldü, kadın ve çocukların çoğu da tutsak edildi.

Yaşamlarını sürdürebilen Jikarillalar yöreye yerleşmeye başlayan beyazlarla çatışmaktan kaçındılar, ama ABD ordusu 1880 ve 1887'de onları yurtlarından kovdu; New Mexico'da kendilerine ayrılan yerleştirme kamplarında iskân edildiler. Modern Jikarilla kabilesi seçilmiş gelen bir başkan ve meclis tarafından yönetilir. Kabilenin gelir kaynağı madenlerden aldıkları kiralardır.

jikle, HAVA KELEBEGİ olarak da bilinir, benzin motorlarında karbüratörün hava giriş kanalına yerleştirilen, çoğunlukla kelebek tipli valf. Benzinle karışarak yakıt-hava karışımını oluşturmaya üzere emilen havanın hacmini ayarlar. Motor soğukken jikle kapalı durumdadır. Böylece karışımın benzin

Otomatik jikle
International Textbook Company

daha bol miktarda bulunur. Motor ısınınca, karışımındaki benzin oranını azaltmak için jikle açılır.

Jikleler otomatik olarak ya da elle denetlenebilir. Çizimde görülen otomatik jiklede kelebek, hava giriş kanalına oynak biçimde tutturulmuş kısa bir milin (M) üzerine

yerleştirilmiştir. Aynı bir yuvaya oturan çift metalli sarmal yayın iç taraftaki ucu mile tutunur ve milin kendi eksenini çevresinde dönmesini denetler. Motor soğukken yay jikle kapalı durumda tutar. Motor çalışınca kelebeğe etkiyen emme kuvveti ile vakum pistonu üzerine etkiyen hava giriş borusundaki vakum, birlikte kelebeği saat yönünde döndürür ve böylece jikle açılır. Motor ısınırken egzoz borusunun ısıttığı hava küçük borudan yay yuvasına girer ve yayın sıcaklığı artar. Bunun sonucu olarak jikle kendi eksenini çevresinde iyice döner ve tümüyle açılır. Elle çalıştırılan jiklerde ise, jikle teli çekildiğinde kelebek kapanarak karbüratöre daha çok benzinin gitmesi sağlanır.

jilet bak. uraş bıçağı

Jilin, Wade-Giles yazımında CHI-LIN, Japonca KIRIN. Çin'in kuzeydoğu kesimindeki Kuzeydoğu Manchurya bölgesinde yönetim bölgesi (*sheng*). Yüzölçümü 187.000 km²'dir. Doğuda Rusya Federasyonu'nun Primorski bölgesi (*kray*), güneydoğuda Kuzey Kore, güneyde Çin'in Liaoning, kuzeyde Heilongjiang yönetim bölgeleri, batıda ise İç Moğolistan Özerk Bölgesi ile çevrilidir.

Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) sona ermesine yakın, 1907'de yönetim bölgesi yapılan Jilin, 1931'de Japonlarca işgal edilerek kukla devlet Manzhou Guo; 1932-45) bağlandı. Japonya'nın Ağustos 1945'te Müttefiklere teslim olmasından kısa süre önce Sovyet birlikleri bölgeye girdiler ve önemli sanayi kuruluşlarını sökerek SSCB'ye taşıdılar. Sovyet birliklerinin ardından Çin milliyetçilerinin girdiği bölge, 1948'de komünistlerin denetimine geçti. 1954'ten sonra yönetim merkezi Changchun oldu.

Jilin, üç coğrafi bölgeye ayrılabilir: Doğudaki dağlık bölge, ovalarla kaplı batı bölgesi ve ikisi arasında bir geçiş bölgesi oluşturan engebeli topraklar. Çin-Kore sınırı boyunca ters yönlere akan Yalu ve Tumen ırmakları, Kore Yarımadasından Çin'in kuzeydoğusuna geçiş sağlayan bölgeye egemen olduklarından büyük stratejik önem taşırlar. Bölge toprakları içinde yaklaşık 800 km boyunca akan ve 77.700 km²'den büyük bir su toplama havzası olan Songhua Irmağı, Jilin'in başlıca akarsusudur. Bölge, Manchurya'nın kuzeyi ve güneyi arasında bir geçiş iklimi alanı oluşturur. Kışlar soğuk ve uzundur; yıllık yağışın önemli bir bölümü mayıs ile eylül arasındaki beş aylık ılık dönemde düşer.

Jilin Çin'in en çok kentleşmiş yönetim bölgesidir. En büyük iki kenti Changchun ve Jilin'dir. Bir ölçüde kitlesel çiftçi göçünden, bir ölçüde de barış ve düzen içinde geçen yıllarda gerçekleşen doğal artıştan ötürü nüfus hızla büyümüştür. Küçük bir topluluk oluşturan Koreliler ve Manchuryalılar dışında halkın çoğu Çinlidir.

Yönetim bölgesinin doğal bitki örtüsü batı ovalarında çayırardan, batıdaki dağlık bölgelerde de kozalaklı ve yaprak dökken ormanlardan oluşur. Bu ormanlarda, kükü oldukça değerli olan Manchurya tavşanı ile zararlı bahaçe ve meyve kemirgenlerini yok etmede yararlanılan bazı yılan türleri yaşar. Changchun ve Jilin kentleri aynı zamanda büyük yönetim, kültür, eğitim, ticaret ve imalat merkezleridir. Sanayide büyüme, ancak II. Dünya Savaşı ve devrim sonrasında hız kazanmıştır. Songhai Vadisindeki verimli tarım bölgesinde yetiştirilen ürünler Changchun'da işlenir; bunlar arasında buğ-

day, pirinç, mısır, soya, *kaoliang* (kocadarı) ve darı sayılabilir. Vadide ayrıca büyükbaş hayvan besiciliği yapılır. Keresteciliğin de önem taşıdığı yönetim bölgesinde ulaşım yaygın bir demir ve kara yolu ağıyla sağlanır. İç bölgelerdeki gemi taşımacılığının can damarı Songhai Irmağıdır. Burada büyük ve küçük buharlı gemilerden başka ahşap tekneler de kullanılır. Nüfus (1990) 24.658.721.

Jilin, Wade-Giles yazımında CHI-LIN. Japonca KIRIN. Çin'de, Jilin yönetim bölgesinde (*sheng*) kent. Yöre düzeyinde bir belediyedir (*shi*). 1970'lerde, sınırları eski adı Yongji olan yöreyi de (*diqu*) içine alacak biçimde genişletilmiştir. Yukarı Songhai Irmağının sol kıyısında yer alan kent, yönetim bölgesinin merkezi Changchun'un 100 km doğusunda, tepelik bir arazi üzerinde kurulmuştur.

Kuzeydoğu'nun en eski kentlerinden biri olan Jilin, Manchurya'da yaşayan Ula adlı Ruzhen kabilesine ait bölgede küçük bir köy olarak kurulmuştu. 1651'de Manchular, Amur Irmağı bölgesine yönelik Rus akınlarına karşı korunabilmek için, Amur'un kolu Songhai Irmağı üzerinde, savunma ve ulaşımı sağlayacak tekneler inşa etmek amacıyla burada bir tersane kurdular. 1673'te Jilin tahkim edildi; 1676'da ise, Mançu'nun askeri yöneticisinin karargâhı Ninguta'dan (bugün Ning'an, Heilongjiang yönetim bölgesi) buraya taşındı. 1726-34 arasında geçici bir süre için sivil yönetime bağlı bir yöre statüsü kazanan kent, 1882'de çevresi surlarla çevrilip üst yöre (*fu*) yapılmaya değin askeri valilik olarak kaldı. 17. yüzyılın sonlarında yörede resmi posta menzili sistemi kurulmuş olmasına karşın, 1913'te Changchun'a demiryolu gelene değin Jilin'de haberleşme ve ulaşım yetersizdi. Demiryolu hattı sonradan Kore sınırındaki Tumen'e kadar uzatıldı ve Jilin'i Mukden'e (Shenyang) bağlayan yeni bir hat açıldı.

Çevredeki yerleşimin artmasıyla Jilin, yerinin tarım ve orman ürünlerinin toplanıp satıldığı bir ticaret merkezi durumuna geldi. Yağ çıkartma, un ve mayalı içki üretimi, kerestecilik, kibrit yapımı gibi hafif sanayiler gelişti. 1931'de Japonlar Manchurya'yı işgal ettiğinde nüfusu 100 bin dolayında olan Jilin, Japonların kurduğu kukla Manchukuo (Manzhou Guo) Devleti'nin başkenti Changchun'un hızla gelişmesi üzerine eski önemini yitirmeye başladı. Bölgede ağır sanayinin gelişimi, 1937'deki Çin-Japon Savaşı'yla birlikte başladı. Jilin'in yukarısındaki Fengman'da, Songhai Irmağı üzerinde çok büyük bir hidroelektrik santral kuran Japonlar, kentte de sentetik kauçuk, petrol, kâğıt ve kimyasal maddeler üreten çeşitli sanayi tesisleri inşa ettiler.

Kent, hem Sovyet ordularının Manchurya'ya girdiği II. Dünya Savaşı sonlarında, hem de İç Savaş sırasında büyük yıkıma uğradı. 1949'dan sonra bir sanayi merkezi olarak gelişmeye başladı. Fengman Barajı onarıldı ve bir hatla Harbin'e ve Shenyang'a bağlandı. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1953-57) kapsamında üç büyük kimyasal madde fabrikası ile bir kâğıt fabrikası kuruldu. Kerestecilik ve kibrit yapımı da gelişerek çimento, tuğla, kiremit ve cam gibi yapı malzemeleri üreten büyük fabrikalar kuruldu. Günümüzde şeker pancarı işleyen şeker fabrikaları ve yağ çıkartma tesisleri de önem taşır. 1950'lerde, doğudaki Jiaohe Havzasından getirilen kömürle çalışan bir termik santral kurulmuştur. Nüfus (1989 tah.) 998.700.

Jim Crow yasaları, ABD'nin Güney eyaletlerinde Yeniden İnşa Dönemi'nin sonundan (1877) Medeni Haklar Yasası'nın (1964) kabulüne değin ırk ayrımının hukuki

temelini oluşturan yasalar. Yüzlerini koyu renge boyayıp Siyahları taklit ederek gösteri yapan kişilerin söylediği "Jump Jim Crow" (Zıpla Jim Crow) adlı şarkıdan gelen Jim Crow adı, ABD'de Siyahlar için kullanılan aşağılayıcı bir terim olarak da yerleşmiştir.

1870'lerin sonlarında, *carpetbagger*'lar (Güney'e yerleşmiş Kuzeyliler) ile azatlı kölelerin artık etkili olamadığı Güney eyaletlerinde, "renkli insanlar"ın toplu taşıt araçlarına beyazlarla birlikte binmesini önlemek amacıyla yeni yasalar yürürlüğe kondu. İrksal kökeni dış görünüşünden anlaşılabilen ya da soyunda bir Siyah olduğundan kuşku duyulan kişiler "renkli" sayılıyordu. İç Savaş öncesinde, karışık soydan gelenleri, özellikle de Louisiana'daki yarı Fransız "özgür renkli insanlar"ı ayrımcılığın dışında tutan ilke de terk edildi. İrk ayrımı uygulaması, Siyahlarla beyazlar arasında eşit olarak kurulabilecek her türlü ilişkiyi engellemek amacıyla okul, park, mezarlık ve lokantaları da kapsayacak biçimde genişletildi. 1954'te ABD Yüksek Mahkemesi, kamu okullarında ırk ayrımının anayasaya aykırı olduğunu bildirdi. Bunun ardından öteki Jim Crow yasaları hakkında da anayasaya aykırılık yönünde kararlar alındı. *Ayrıca bak.* ırk ayrımı.

Jiménez, Juan Ramón (d. 24 Aralık 1881, Moguer, İspanya - ö. 29 Mayıs 1958, San Juan, Porto Riko), 1956'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan İspanyol şair.

Kısa bir süre Salamanca Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1900'de şair Rubén Darío'nun çağrısı üzerine Madrid'e gitti. Aynı yıl *Almas de violeta* (Menekşe Ruhları) ve *Ninfeas* (Nilüferler) adlı ilk iki şiir kitabı yayımlandı. Mor ve yeşil renk kapaklarla yayımlanan bu iki kitaptaki aşırı duygusallıktan sonraları çok utanan Jiménez, kitapların bulabildiği bütün kopyalarını yok etti. Sağlıksız bir bünyesi vardı; Madrid'den de sağlık nedeniyle ayrıldı. Bu dönem yapıtlarından *Pastorales* (1911), *Jardines lejanos* (1905; Uzak Bahçeler) ve *Elegías Puras*'ta (1908; Saf Ağutlar) serbest nazımla bireysellik ve özneliliği öne çıkarması açıkça Darío'nun etkilerini yansıttı.

1912'de Madrid'e dönen Jiménez, sonraki dört yıl boyunca sanatta yeniliklere açık gençlerin bir araya geldiği Residencia de Estudiantes adlı öğrenci yurdunda kalarak kurumun çıkardığı dergileri yönetti. 1916'da New York'a gitti ve Rubéndra-nath Tagore'un şiirlerini İspanyolcaya çeviren Zenobia Camprubí Aymar'la evlendi. İspanya'ya dönünce *Diario de un poeta recién casado*'yu (1917; Yeni Evli Bir Şairin Günlüğü) yayımladı. 1948'de *Diario de un poeta y mar* (Bir Şairle Denizin Günlüğü) başlığıyla yeniden yayımlanan bu kitapla *la poesía desnuda* (çıplak şiir) dediği, bütün fazlalıklardan arınmış, biçimsel ölçülerden kurtulmuş serbest ve saf bir şiire yöneldi. İspanya İç Savaşı'nda (1936-39) Cumhuru-

Juan Ramón Jiménez, 1956
AP/Wide World Photos

yetçi güçlere katılan Jiménez daha sonra Porto Riko'ya yerleşerek kalan ömrünün büyük bölümünü orada gönüllü sürgün olarak geçirdi.

Jiménez öncelikle şair olmasına karşın ülkesi dışında daha çok *Platero y yo* (1917; *Platero ile Ben, Bir Endülüs Ağıtı*, 1969) adlı, bir adamla eşeğinin öyküsünü anlatan duygusal kitabıyla tanındı. 1920'de karısıyla birlikte İrlandalı oyun yazarı John Millington Synge'in *Riders to the Sea* (*Denize Giden Atlılar*) adlı oyununu çevirdi. Çalışmaları arasında en tanınmışları *Sonetos espirituales 1914-1915* (1916; Tinsel Soneler, 1914-1915), *Piedra y cielo* (1919; Taşlar ve Gökyüzü), *Poesía, en verso 1917-1923* (1923; Manzum Şiirler), *Poesía en prosa y verso* (1932; Düzyazı ve Manzum Şiirler), *Voces de mi copla* (1945; Şarkımın Sesleri) ve *Animal de fondo*'dur (1947; Altıdaki Hayvan).

Platero y yo'nun Akşit Göktürk tarafından yapılan Türkçe çevirisi 1969'da Türk Dil Kurumu Çeviri Ödülü'ne değer görülmüş, bazı bölümlerinin çevirisinden oluşan *Sevgili Küçük Eşeğim* ise 1978'de yayımlanmıştır.

Jiménez de Cisneros, Francisco (d. 1436, Torrelaguna, Kastilya - ö. 8 Kasım 1517, Roa, İspanya), iki kez (1506, 1516-17) İspanya kral naibi olan piskopos ve din reformcusu. Kardinal ve İspanya baş enkizitörü olarak İspanya'daki Magriplileri Hristiyanlaştırmaya ve Kuzey Afrika'ya yönelik dinsel amaçlı seferler düzenlemeye çalışmıştır.

Gonzalo adıyla vaftiz olan Jiménez, vergi tahsildarlığı yapan yoksul bir *hidalgo*'nun (alt soylu) oğluydu. Salamanca Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Rahip olduktan sonra, 1459-66 arasında Roma'da kaldı. Papalık sarayında ilişki kurduğu hümanistlerden pek hoşlanmadıysa da öğretilerinden etkilendi. Bu arada Papa II. Paulus'tan, Toledo başpiskoposluk bölgesinde boşalacak ilk kilise mülkü için bir "talep mektubu" aldı. Ama Başpiskopos Alfonso de Carillo mektubu kabul etmedi ve Jiménez'in haklarında ısrar etmesi üzerine onu hapse attırdı (1473). Taleplerinden vazgeçmesi koşuluyla serbest bırakılmayı kabul etmeyen Jiménez, Carillo'nun kararını geri aldığı 1479'a değin hapisteydi kaldı. Daha sonra, yeteneği ve güçlü kişiliğinden etkilenen Kardinal Pedro González de Mendoza tarafından 1482'de Sigüenza piskopos yardımcılığına getirildi. 1484'te bu makamdan ve parlak bir gelecek vaat eden mesleğinden ayrıldı ve Toledo'daki San Juan de los Reyes Fransiskan Manastırı'nda keşiş olarak Fray (Kardeş) Francisco adını aldı.

1492'de Mendoza'nın tavsiyeleri üzerine Kastilya kraliçesi I. Isabel'in (Katolik) özel rahipliğine getirildi. Bu tarihten sonra etkisi giderek arttı. 1495'te, Mendoza'nın ardından Toledo başpiskoposu olarak İspanyol din adamları arasında bir reform başlatma fırsatını elde etti. Alcalá (1497) ve Talavera (1498) sinodlarında din adamlarının nikâhsız evlenmesi uygulamasına son verilmesi, din adamlarının kendi kilise bölgelerinde oturmaları, günah çıkarmayı özendirme ve her pazar kendi bölgelerindeki cemaate İncil'i vaaz ederek açıklamalarını öğüten kararlar çıkardı ve bu kararlarla birlikte küçük bir inanç ve ibadet kılavuzu yayımladı. Başta Fransiskanlar olmak üzere, öteki tarikatlardan keşişlerin de kendi geleneksel kurallarına uymaları istendi. Aristokrat din adamları yaşam tarzlarına müdahale edilmesine tepki göstererek Isabel'e ve Roma'ya başvurdular. Bu arada Andalucía'lı 400 keşiş "kan"larıyla birlikte Kuzey Afrika'ya kaçarak Müslüman oldu. Ama reformlar

zamanla, en azından keşiş tarikatlarında etkisini gösterdi. Granada'daki Müslüman Magriplileri eğiterek zaman içinde Hristiyanlaştırmak isteyen Granada başpiskoposu Hernando de Talavera'nın önerilerinin tersine, Jiménez buradaki Müslümanları topluca ve zorla Hristiyanlaştırmaya çalıştı. Görünürde Hristiyan olan Endülüs Müslümanları ise Hristiyan İspanyolların arasında erimek istemedikleri gibi, İspanyollar da onları kendileriyle eşit görmüyordu. Jiménez'in bu müdahalesi, 1499-1500 yıllarındaki Magrip ayaklanmasının temel nedeni oldu.

Isabel'in hükümdarlığının son yıllarında Jiménez, dinsel ve siyasal konularda onun başkanışmanlığını yaptı. Isabel 1504'te öldükten sonra Aragonlu II. Fernando'nun (Katolik), damadı Burgonyalı Felipe'ye karşı taht üzerinde hak iddia etmesini destekledi. Öte yandan Felipe'nin Kastilya kralı olmasını onaylayan Salamanca Antlaşması'nın imzalanmasında arabuluculuk yaptı. Felipe'nin ölümü (1506) üzerine de, o sırada Napoli'de bulunan Fernando adına bir naiplik yönetimi kurarak bazı yüksek soyluların naipliği İmparator I. Maximilian'a devretme yolundaki çabalarını boşa çıkardı. Buna karşılık 1507'de, Fernando tarafından baş enkizitör ve kardinal yapıldı.

Jiménez, din adamlarının ahlaki durumuy-la dinsel çalışmalarına yönelik reformun, kiliseyi de kapsayan düşünsel bir reform olmaksızın işe yaramayacağına inanıyordu. Bu nedenle 1498'de Alcalá de Henares'te yeni bir üniversite açılması için girişimde bulunmuştu. 1508'de açılan bu üniversitede, Tommasocu ilahiyatın alışılmış kürsülerinden ayrı olarak Şotusçu ve adçı ilahiyat kürsüleri ile bir Doğu dilleri kürsüsü kurdu; ayrıca dönemin en ünlü bilginlerini buraya çekmeyi başardı. (Bu çağnyı Erasmus kabul etmemiştir.) Bu bilginler, çeşitli dillerde hazırlanan ve 1517'de tamamlanan ünlü *Biblia Complutensis*'e (1522; Complutum Kitabı Mukaddesi) katkıda bulundular.

Fernando'nun ölümü (1516) üzerine Jiménez'in bir kez daha Kastilya naibi olmasıyla, soylular ile kentliler ve Kastilyalılar ile Aragonlular arasındaki eski çatışmalar yeniden baş gösterdi. Fernando'nun Kastilyalı muhaliflerinden bazıları, önceden Brüksel'deki saraya yerleşmişlerdi. Fernando'nun hükümdar olması beklenen torunu Burgonyalı Carlos'un (sonradan İspanya kralı I. Carlos ve İmparator V. Karl [Şarlken]) yanında konularını sağlama almak isteyen Aragonlu bakanlar da Brüksel'e giderek onlarla birleşti. İspanya'da kalmış olanlar ise bu gruba büyük tepki gösterdiler. Bir grup Kastilyalı soylu, Carlos'un yerine, kardeşi Fernando'yu tahta geçirmek üzere bir komplo düzenlediler. Ama Jiménez erken davranarak onlara engel oldu ve Kastilya'da Carlos'un krallığının tanınmasını sağladı. Carlos'un, krallığı açık bir muhalefet olmaksızın devralabilmesi büyük ölçüde kardinalin çabaları sonucunda gerçekleşti (Eylül 1517). Ancak Jiménez yeni kralı göremeden öldü.

Jiménez de Quesada, Gonzalo (d. y. 1495, Córdoba ya da Granada, İspanya - ö. 16 Şubat 1579, Mariquita, Nueva Granada), İspanyol fatih (*conquistador*). Nueva Granada'nın (bugün Kolombiya) İspanyol egemenliği altına girmesiyle sonuçlanan sefere önderlik etmiştir.

Granada'da hukuk öğrenimi gördü. 1535'te Güney Amerika'nın kuzey kıyısındaki Santa Marta kolonisinin başyargıcılığına atanarak Yenidunya'ya gitti. Askeri deneyimi olmamasına karşın ertesi yıl Magdalena Irmağının yukarı kesiminden, Nueva

Granada'nın içlerine doğru düzenlenen keşif seferine önderlik etti. Sekiz ay boyunca tropik ormanlarda yol alıp Yerlilerle savaştıktan sonra Nueva Granada'nın iç kesimindeki, Çipçaların yaşadığı geniş düzlüğe ulaştı. Çipçaların reisinin kaçması üzerine bölgeyi savaştan ele geçirdi. Ama Quito'yu ele geçirmiş olan Sebastián de Belalcázar ile Venezuela'yı fetheden Nikolaus Federmann 1538'in sonlarına doğru Jiménez de Quesada'nın Nueva Granada üzerindeki hak iddialarına karşı çıktılar. Sonunda üç rakip sorunun çözümü için Madrid'e başvurmayla karar verdiler. Temmuz 1539'da Cartagena'dan İspanya'ya yelken açan Jiménez de Quesada, kraldan fetih nedeniyle doğan haklarını tanımasını istediye de onursal bir unvanla yetinmek zorunda kaldı.

Nueva Granada'ya döndükten sonra koloni halkını yönetimin baskılarına karşı koruyarak ve büyük toprak sahiplerinin (*comendero*) zorbalıklarına karşı koyarak koloninin en etkili kişisi oldu. Fetih ve altın hırsıyla, 1569'da efsanevi Eldorado kentini aramak üzere yanına 500 kişi alarak yola çıktı. Ama iki yıl sonra yalnızca 25 kişiyle geri dönebildi. Yaşamının son yıllarında çiftlik evine çekilerek keşif seferlerini anlatan bir kitap yazan Jiménez de Quesada, cüzamdan öldü.

Jimna, Etiyopya'da Keffe ilinin merkezi ve en büyük kenti. Karayoluyla Addis Ababa'nın 353 km güneybatısında, kahve plantasyonlarıyla ünlü ormanlık bir bölgede, denizden 1.750 m yükseklikte yer alır. (Kahve sözcüğünün ilin adından geldiği öne sürülmüştür.) Kahve ve başka ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezi olan kentte bir tarım okulu ve havaalanı vardır. Kuzeydoğusunda potasyum ve sodyum nitrat çıkarılır. Nüfus (1984 geç.) 60.992.

jimnastik, aletli ya da aletsiz olarak yapılan sistematik hareketler. Yanışmalı bir spor ya da güçlülüğü, esnekliği, çevikliği, esgüdümü, beden denetimini ve kondisyonu artırmaya yönelik bir idman olarak yapılır.

Eski Yunan'da jimnastik terimi, *gymnasion*'ların(*) genel eğitim programı içinde, beden sağlığını korumak üzere yapılan her türlü egzersizi kapsardı. Bu egzersizlerin çoğu klasik Olimpiyat Oyunları'nın birer dalına, daha sonra da atletizm (pist ve alan), güreş ve boks gibi ayrı sporlara dönüştü. Olimpiyat Oyunları geleneğinin ortadan kalktığı 393'ten sonra başka sporlarla birlikte unutulmaya yüz tutan jimnastik, 18. ve 19. yüzyıllarda yeniden gözde bir spor durumuna geldi. Bu ara dönemde yalnızca, akrobasiyen gelişen ve jimnastikten de eski bir geçmişi bulunan cambazlık, bir gösteri sporu olarak varlığını sürdürdürebildi.

Modern jimnastik sporu büyük ölçüde Friedrich Jahn'nın çabalarının sonucunda doğdu. Jimnastik hareketlerinin pek çoğunu ve paralel bar, halka ve barfiks gibi yeni bazı jimnastik aletlerini geliştiren Jahn'nın çalışmalarının temel amacı bedeni güçlendirmektir. İsveç'te Peter Henrik Ling, hareketlerde akıcılığa ve ritme ağırlık vererek jimnastiğe yeni bir görünüm kazandırdı. 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan kültürfizik de aslında kadınların beden eğitiminin bir parçasıydı. Jahn'nın çalışmaları sonucunda *Turnverein*(*) denen jimnastik kulüpleri kuruldu. Benzer bir kuruluş olan *Sokol*(*) Bohemya'nın Çekçe konuşulan kesimlerinde yaygınlaştı.

Turnverein'lar ve *Sokol*'lar önce Fransa, İsviçre ve İsveç'te, sonra da bütün Avrupa'da ulusal örgütlerin kurulmasına yol açtı. 1881'de uluslararası yarışmaları denetlemek üzere Uluslararası Jimnastik Federasyonu (FIG) kuruldu. 1896'da yeniden düzenlenmeye başlayan Olimpiyat Oyunları'na jimnastiğin de alınmasıyla, uluslararası jimnastik yarışmaları büyük bir hız kazandı. Olimpiyat Oyunları'nda erkekler jimnastik yarışmaları 1896'dan başlayarak yer alırken, bayanlararası yarışmalar 1936'dan sonra kombine hareketlerde, 1952'den sonra da bütün dallarda düzenlenmeye başladı. İlk modern Olimpiyat Oyunları'nda sayıca değişen yarışmalar, sonunda erkekler için yedi değerlendirme dalı altında toplandı: Barfiks, paralel bar, kulplu beygir, beygir atlama, halka ve yer hareketleriyle bu altı daldaki alınan puanların toplamına göre belirlenen kombine hareketler. Bayanlar jimnastik yarışmaları denge aleti, asimetrik bar, beygir atlama, yer hareketleri, ritmik jimnastik ve erkeklerde olduğu gibi, kombine hareketlerden oluşur.

İlk modern Olimpiyat Oyunları'nda Alman, İsviçreli, İtalyan ve İsveçli erkek jimnastikçiler başarılı oldular. 1950'lerden sonra Japon ve Sovyet jimnastikçilerle birlikte Doğu Avrupa ülkelerinin jimnastikçileri üstünlük kurdular. Öte yandan çok yetenekli bir dizi bayan jimnastikçinin ortaya çıkması bu sporun tutulmasına önemli katkıda bulundu. 1970'lerde Sovyet Olga Korbut ve Rumen Nadia Comaneci gibi jimnastikçiler dünya çapında popülerlik kazandı. FIG tarafından düzenlenen dünya şampiyonaları 1950'den bu yana yapılmaktadır.

Türkiye'de jimnastik sporu, Mekteb-i Sultani (bugün Galatasaray Lisesi) beden eğitimi öğretmeni M. Moiroux'un çabaları sonucunda başladı (1868). M. Moiroux'un öğrencilerinden Ali Faik Bey (Üstünlüman), Beyoğlu'nda özel bir jimnastikhane açtı ve öğrencisi Mazhar Bey'le (Kazancı) birlikte aletli jimnastiği yaygınlaştırmaya çalıştı. İlk jimnastik kulübü Tava'la'da (bugün Kurtuluş) kuruldu. 1910'larda aletli jimnastiğin yanı sıra aletsiz jimnastik alanında da çalışmalar başladı; bu konuda İsveç'te spor eğitimi gören Selim Sırrı Bey (Tarcan) önemli rol oynadı.

Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'ne (BTGM) bağlı Jimnastik Federasyonu'nun kurulmasından (1960) sonra aletli jimnastikte bir toparlanma gözlenmesine karşın, Balkan şampiyonalarında elde edilen birkaç madalya dışında önemli bir başarı sağlanamadı. Olimpiyat şampiyonaları için bak. Olimpiyat Oyunları; dünya şampiyonaları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (jimnastik).

Jin HANEDANI. WADE-GILES yazımında CHIN. Batı Jin (İS 265-317) ve Doğu Jin (İS 317-420) olarak bilinen iki ayrı dönemde Çin'i yöneten hanedan. Doğu Jin hanedanı, Altı Hanedan'dan(*) birini oluşturur.

İS 265'te Sima prenslerinden Sima Yan (bak. Wu Di) son Cao imparatorunu tahttan indirerek Batı Jin hanedanı yönetimini başlattı. Yetenekli ve güçlü bir hükümdar olduğu anlaşılan Sima Yan'ın sarayında Çin'in en eski yasa derlemelerinden biri hazırlandı (268). Sima Yan 280'de Wu hükümdarını devirdikten sonra, Çin'i yönetimi altında yeniden birleştirdi, egemenliği altındaki toprakların çoğunu elde tutmayı başardı. Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletleri gibi uzak yörelerden elçiler kabul

edecek kadar ünlenen Sima Yan'ın döneminde Budacı felsefe, sanat ve mimari Çin kültürünü etkiledi.

Sima Yan 290'da ölünce ardıllarının aynı başarıyı sürdürememesi imparatorlukta iç karışıklıklara yol açtı. Ülke, hanedan üyeleri arasında paylaşıldı; yerel prensler özerk vali gibi davranmaya başladı. Özellikle 300'den sonra katledilen ve tahttan feragat eden hükümdarların sayısı arttı. İmparatorluk zayıfladıkça önceki hanedanların çöküş dönemlerini andıran bir yapı ortaya çıktı. Feodal toplum düzeninde her birinin çok sayıda serfi ve özel orduları bulunan büyük toprak sahibi aileler egemendi. Xiongnular (Asya Hunları) ve başka kuzeyli göçebe topluluklar merkezi yönetimdeki istikrarsızlığı fırsat bilerek sınır bölgelerine saldırdılar. Xiongnular 311'de Jin hanedanının başkenti Luoyang'ı yağmaladılar ve Jin imparatorunu öldürdüler. Jin yönetimi eski başkent Changan'da yeni bir imparatorluk kurduysa da, istilacılar ancak geçici bir süre durdurabildi. 316'da Sima Yan'ın torunlarından olan Jin imparatoru, Xiongnulara teslim oldu; tahtından feragat etti ve sonunda öldürüldü.

Jin başkentlerinin ele geçirilerek yıkılması bütün Çin'i sarstı. Jin hanedanının çöküşünden sonra iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca Çin toplumu ikiye bölünmüş olarak kaldı; birbirinden farklı kuzey ve güney toplumlarında imparatorluk heveslisi pek çok hanedan türedi.

317'de Sima ailesinden bir prensin Nanjing'de kurduğu yönetim Altı Hanedan olarak anılan hanedanlardan Doğu Jin hanedanının başlangıcı oldu. Yönetimindeki nüfusun büyük çoğunluğunu kuzeydeki barbar istilalarından kaçan göçmenler oluşturuyordu. Doğu Jin hanedanı ayaklanmalar, kuzey eyaletleriyle yapılan savaşlar ve saray entrikaları yüzünden yıkıldı. Büyük toprak sahiplerinin gücünü denetim altına almadaki da Batı Jin hanedanından daha başarılı olamadı.

Bütün siyasal sorunlarına karşın, Nanjing'deki saray çevresi parlak sayılabilecek bir kültürün yaratılmasına etkili oldu. Budacılığın etkisi büyük ölçüde arttı. Çin'in ilk büyük ressamlarından sayılan Gu Kaizhi (344-406?) Nanjing'deki Doğu Jin sarayını süsledi. Sarayın bir başka büyük sanatçısı da ünlü kaligraf Wang Xizhi'ydı (321-379). Onun oğlu Wang Xianzhi da bu sanatta babasından sonra en büyük ustaydı.

Doğu Jin hanedanının hem yükselişinde hem de çöküşünde yetenekli komutanlar önemli rol oynadı. Yönetim, kuzeyden gelen saldırılara karşı koymayı ve 347'de Sichuan'ı yeniden ele geçirmeyi başardı. Ama bu zaferi kazanan komutan Huan Wen, imparatoru tahttan indirerek yerine kukla bir hükümdar oturttu. Kısa bir süre sonra ise hem yeni hükümdar, hem de Huan Wen öldü. 383'te Fei İmrağı Çarpışması'nda Doğu Jin kuzeyden gelen istilacı güçleri püskürttü. 400'de toprak sahiplerinin başlattığı ayaklanma 402'de bastırıldıysa da, bunun sonucunda ordu komutanları daha da güçlendiler. 415-417 arasındaki askeri başarılarla topraklarını kuzeybatıya doğru genişleten Doğu Jin yönetimi böylece Orta Asya ticaret yollarının denetimini yeniden ele geçirdi. Bu arada saray entrikaları askeri darbeler için elverişli bir ortam hazırlamıştı. İlk darbeyi gerçekleştiren Huan Xuan çok geçmeden Liu Yu tarafından devrildi. Kuzeydeki kralıklara düzenlediği başarılı seferlerle yaygın üne kavuşan Liu Yu imparatoru öldürttü ve kukla bir hükümdarı tahta oturttu. Daha sonra onu da öldürterek kendisi başa geçti ve kısa ömürlü Song (Güney Song ya da Liu-Song) hanedanı yönetimini başlattı.

Jin HANEDANI. WADE-GILES yazımında CHIN. RUZHEN (WADE-GILES yazımında Ju-Chen) HANEDANI olarak da bilinir, Moğolca CUC CÇO ya da CUCÇİ. Mançurya'daki Tunguz (Evenk) Ruzhen kabilelerinin kurduğu imparatorluğu yöneten hanedan (1115-1234). İmparatorluğun toprakları İç Asya'nın büyük bir bölümünü ve Kuzey Çin'in tamamını kapsıyordu.

Başlangıçta Kitan kabilelerinin 10. yüzyılda kurduğu Liao İmparatorluğu'nun uyrukları olan Ruzhenler, Çin'deki Song hanedanının (hd 960-1279) yardımıyla yönetimi ele geçirerek kendi hanedanlarını oluşturdular. Daha sonra Song topraklarına saldırarak Song hanedanını Huai Irmağının güneyine sürdüler. Liao hanedanı (hd 907-1125) gibi ikili bir yönetim sistemi kurarak güneyde işgal ettikleri toprakları Çin'dekine benzer bir bürokrasiyle, İç Asya'nın göçebe kabilelerini ise bir kabile devletiyle yönetmeye çalıştılar. Yönetim merkezleri 1152'ye değin Huining'de, daha sonraysa Daxing'deydi. Yönettikleri toprakların büyük bölümü Çin'de olmasına karşın etnik kimliklerini titizlikle korudular. Hanedanlarına Çince bir ad koymalarına karşın, kendi alfabelerini kullanmayı ve dillerini konuşmayı sürdürdüler. Ordularında Çin giysileriyle geleneklerini yasakladılar. Ama zamanla savaşçı niteliklerini yitirdiler ve 1234'te kuzeydeki Moğollarla güneydeki Songların kurdukları ittifak sonucunda ortadan kalktılar.

Jin ping mei (Altın Erik Kâsesi), WADE-GILES yazımında CHIN PING MEI. Çin'de yazılmış ilk gerçekçi toplumsal roman Ming hanedanı (1368-1644) döneminde, adı bilinmeyen bir yazar tarafından yazılmıştır. Günmüze ulaşan en eski kopyası 1617 tarihli-dir. Konusunu tarihsel bir olaydan ya da bir halk efsanesinden almayan ilk Çin romanı olan *Jin ping mei*'de varlıklı işadamları Quing Ximen ve ailesinin yaşamı doğalcı ayrıntılarla anlatılır. Romanın başkışısı Ximen varlığını büyük ölçüde dürüst olmayan yollardan elde etmiş, kendini cinsel zevklere ve içkiye vermiştir. Altı kadınlı evlenmiş, çok sayıda hizmetçi edinmiştir. Kocasını zehirleyip evlendiği beşinci karısı Altın Lotus ile birlikte bütün ev halkını kötü yola sürüklerken, evin birinci hanımı erdemli kişiliğini korumayı başarır ve onun doğurduğu oğlan çocuğu bir Budacı keşiş olarak babasının günahlarını bağışlatmaya çalışır. Ximen'in sefih yaşamı çok ayrıntılı bir biçimde anlatıldığından, roman birçoklarına pornografik bir yapıt olarak değerlendirilmiştir. Başkaları ise yazarın dünya zevklerinin boş ve geçici olduğunu göstermek için özellikle erotik bölümlere yer verdiğini ve bunların yazarın ahlaki değerlerini yansıtmak açısından önem taşıdığını savunmuşlardır. Erotik bölümleri yüzünden resmi olmayan bir sansüre uğramasına karşın *Jin ping mei* Çin'de en çok okunan romanlardan biri olmuştur. Türkçede ise *Mandarenin Altın Çiçeği* (1963) adıyla yayımlanmıştır.

Jin Xian, WADE-GILES yazımında CHIN. XIEN. Çin'in Liaoning yönetim bölgesinde (sheng) kent. Jin Xian, Liaonan yöresinin (diqu) bir bölümünü oluşturan bir il (xian) merkezidir. Bo Hai Körfezinin bir girişini olan Jinzhou Koyunda (wan), Lüda'nın (Dairen) hemen yukarısında, Liaodong Yarımadasının karaya bağlandığı noktada yer alır. Lüda'dan Shenyang'a (Mukden) ve Dandong'a uzanan demir ve kara yollarının kavşak noktasında, önemli bir ulaşım merkezidir. Mançurya'nın en eski kentlerinden biri olan Jin Xian, 20. yüzyıldan önce Liaodong Yarımadasının başlıca yönetim ve

ticaret merkeziydi. Eskiden bir balıkçı köyü olan Lüda'nın hızla büyümesi Jin Xian'in gerilemesine yol açtı. Kent bugün de çevresindeki bölgenin yerel pazarı olma niteliğini korumaktadır. Son yıllarda tekstil, kâğıt ve makine fabrikalarının kurulmasıyla sanayi gelişmeye başlamıştır. Nüfus (1985 tah.) 584.800.

Jinan, Wade-Giles yazımında CHI-NAN, gelecekteki adı TSINAN. Çin'in Shandong yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Yöre düzeyinde bir belediye (*shi*) ve Shandong askeri bölgesinin karargâh merkezidir. Tai Dağı'nın (bugün Yuhuang) kuzey eteklerinde ve Huang Irmağının (Sarı Irmak) hemen güneyindeki yükseltinin üstünde yer alır. Irmak, Shandong Tepelerinin kuzey yamaçları boyunca uzanan en önemli ulaşım yoludur.

Su kaynaklarının çok bol olduğu yörede yerleşim oldukça erken başladı. Zhou hanedanı döneminde (İÖ 1111-256/255) gelişen Qi eyaletinin önemli kentlerinden Lixia, İÖ 8. yüzyılda burada kurulmuştur. Kent İÖ 2. yüzyılda Jinan komutanlık bölgesi içindeki Licheng ilinin merkezi oldu. Jinan (Çince "Ji'nin güneyi") adı, bir zamanlar, Huang Irmağının bugünkü aşağı çıkışında akmış olan Ji Irmağından gelir. Komutanlık bölgesinin merkezi İS 4. yüzyıl başında bugünkü yerine taşındı ve izleyen iki yüzyıl boyunca hem çeşitli adlar altında önemli bir yönetim merkezi olarak kaldı, hem de büyük bir din merkezi haline geldi. Yakındaki Tai Dağı Çin'deki kutsal dağların en önemlilerinden biriydi. 4. yüzyıldan 7. yüzyıla değin burada çok sayıda Budacı mağara tapınağı inşa edildi. Sui ve Tang dönemlerinde (581-907) Ju Özerk Bölgesi (*zhou*) ya da Jinan komutanlığı (*jun*) adları altında önemli bir kent olarak kaldı. 1116'da Jinan üst yöresi (*fu*) haline gelen kent, 1911'e değin bu statüsünü korudu. 13. yüzyılda Çin'e giden Venedikli gezgin Marco Polo, Jinan'ı ziyaret etmiş ve kentten Chingli adıyla söz etmişti. Ming hanedanının (1368-1644) kurduğu Shandong yönetim bölgesinin merkezi olan Jinan'a 1911'de yeniden Licheng adı verildi ve il (*xian*) haline getirildi. 1930'da da eski kenti, 1906'dan sonra gelişen modern ticaret bölgesini ve Likou'un kuzey banliyösünü içine alan bir belediye oldu.

Jinan'ın yakın zamanlardaki gelişmesi, Huang Irmağının 1852'de kentin hemen kuzeyindeki Ji'nin yatağına kaymasıyla başladı. Huang Irmağının önemli bir su yolu olmamasına karşın, bu kayma Büyük Kanal'la Shandong'un kuzeyi ve Hebei'nin güneyindeki su yolları arasında, küçük gemilerin işlemesine elverişli bir yol sağladı. Jinan'dan çıkan ve Huang Irmağının güneyinde denize dökülen Xiaoting Irmağında da küçük gemiler işliyordu. Almanlar Qingdao'dan başlayan demiryolunu (1904'te tamamlandı) inşa edince Jinan dış ticarete açıldı ve bir ulaşım merkezi olarak önemi daha da arttı. Tianjin'den Pukou'a uzanan ve Jinan'ı kavşak haline getiren kuzey-güney demiryolu 1912'de tamamlandı. Böylece kent hızla, kuzeyindeki zengin tarım bölgesinin ürününün toplandığı bir ticaret merkezi haline geldi. Pamuk, tahıl, yerfıstığı ve tütün ticaretinin geliştiği Jinan, dokuma, un, yağ, kâğıt, çimento ve kibritle fabrikalarıyla da Shandong'un Qingdao'dan sonra ikinci sanayi merkezi oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanların yerini Japonlar aldı, Jinan'da oldukça büyük bir Japon kolonisi kuruldu. Kuomintang kuvvetlerinin 1928'deki Kuzey Seferi sırasında Japon ordusu görünüşte kendi ulusundan olanları korumak amacıyla Jinan'ı müdahale etti (Tsinan Olayı). Kentteki büyük cephanelik,

II. Dünya Savaşı öncesinde rakip güçlerin aralarında çatışmalarına neden oldu. Jinan 1937'den 1945'e değin Japon işgali altında kaldı.

1948'de Çin komünistlerinin ele geçirdiği kent, bundan sonra önemli bir yönetim ve sanayi merkezi olarak hızla gelişti. Dokuma ve un sanayileri genişletildi ve önemli bir makine sanayisi kuruldu. 1970'lerin başında Jinan, ağır kamyonlar ve iş makineleri üreten büyük bir otomotiv sanayisinin merkezi olmuştur. 1950'lerin sonunda pik demir, külçe ve işlenmiş çelik üretecek büyük bir demir-çelik tesisinin kurulduğu kent, kimya sanayisinde de önemli bir merkezdir.

Tarım, tıp, mühendislik okulları ve büyük üniversitesiyle Shandong'un kültür merkezi olan Jinan'da, çok sayıda önemli tarihsel kalıntı bulunmaktadır. Kentin çevresinde doğal güzelliğiyle ünlü birçok yer vardır. Nüfus (1989 tah.) 1.322.600.

jinbi shanshui, Wade-Giles yazımında CHIN-PI SHAN-SHUI (altın-maviyeşil manzara), QINGLUBAI (Wade-Giles yazımında CHING-LU-PAI [yeşil, mavi, beyaz]) olarak da bilinir. Sui (581-618) ve Tang (618-907) hanedanı dönemlerinde yaygın olan manzara resmi üslubu. Sonraki yıllarda gelenekçi ressamlar tarafından da kullanılmıştır.

Bu üslupta, ince çizgilerle oluşturulan resme mineral renkler uygulanarak zengin bir bezeme etkisi yaratılıyordu. *Jinbi shanshui*'in ilk ustaları arasında Zhan Ziqian, Li Sixun ve onun oğlu Li Zhaoao sayılabilir. "Ming Huang'in Shu Gezisi" adlı resmi Li Zhaoao'nun yaptığı sanılmaktadır.

jinekoloji, tıpta, kadın üreme organlarıyla ilgili hastalıkların tanı ve tedavisini üstlenen uzmanlık dalı. Ayrıca bak. kadın-doğum hekimliği.

jinekomasti, erkekte genellikle hormon dengesizliği nedeniyle memelerin büyümesi. Meme dokusunun büyüme ve gelişmesi ergenlik çağına değin her iki cinsten ayırdır; ergenlikle birlikte erkek üreme organları (erbezleri) erkek eşey hormonlarını (androjenler) salgılamaya başlayarak memelerin daha fazla gelişmesini öler. Kızlarda ise östrojen adlı eşey hormonu memelerin gelişmesini sürdürmesini sağlar. Jinekomasti her yaşta gelişebilir de sıklıkla çocukluk ya da yaşlılıkta görülür. Büyüme çoğu kez tek taraflıdır. Kimi zaman yalnız meme başı ve çevresindeki doku (areola) şişerek düğmeye benzer bir çıkıntıyı andırır. Ender olarak da memenin tümü, normal bir kadın memesi boyutlarına varacak kadar büyür.

Memedeki büyümeye bağdokunun büyümesi neden olur. Dokuların arasında süt kanalları ve süt dolu boşluklar oluşabilir. Meme başıyla oynandığında, kimi zaman da kendiliğinden, süt içermeyen bir sıvı gelebilir. Vücutta aşırı yağlanma, iltihaplı hastalıklar, hücrelerin aşırı çoğalmasıyla ortaya çıkan yapı bozuklukları ya da ırlar yalancı jinekomasti olarak bilinen duruma neden olur.

Gerçek jinekomasti hormon dengesizliği ya da erkekte östrojen hormonu fazlalığına bağlıdır. Erkekte meme dışındaki bir bölgeden kaynaklanan ırlar da östrojen metabolizmasında bozukluklara neden olabilir. Bu durumda jinekomasti, başka hastalıkların yol açtığı ikincil bir bozukluk olarak ortaya çıkar. Erbezi ya da hipofiz ırları sık rastlanan jinekomasti nedenlerindendir. Yaşlanma, androjen hormonu salgısının azalmasına neden olduğundan yaşlı erkeklerde jinekomasti görülmesi olasılığı daha yüksektir. Beslenme yetersizliği ya da karaciğer sirozu kandaki östrojen miktarının yükselmesine neden olabilir. Meme doku-

sunun zedelenmesi jinekomastiye neden olmaz, ancak, önceden bir bozukluk varsa, zedelenme nedeniyle büyüme hızlanabilir. Jinekomasti genellikle hormon tedavisi, östrojen salgılanmasını uyaran bozukluğun düzeltilmesi ya da hormon dengesizliğine neden olan ırların çıkartılmasıyla tedavi edilir.

Jing Di, Wade-Giles yazımında CHING TI (şöş sıfatı), asıl adı HUO. Wade-Giles yazımında HUO CHI (ö. İÖ 141. Çin). Çin'deki Han hanedanının beşinci imparatoru (hd İÖ 157-141). Babası Wen Di'nin (hd İÖ 180/179-157/156) hoşgörülü yönetimi sırasında ayrı ayrı krallıklar halinde feodal mülkler elde etmiş olan prenslerin gücünü sınırlamaya çalıştı. Prensliklerin, İÖ 154'te bu onemlere tepki göstermeleri üzerine Yedi Krallık Ayaklanması başladı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra prensler, feodal mülklerine vekil atama hakkında yoksun bırakıldılar ve mülkleri oğulları arasında paylaşıldı. Bu gelişme, merkezi yönetimin güçlenmesini sağladı. Ölümünden sonra Jing Di sıfatını (*shi*) alan oğlu Wu Di (hd İÖ 141/140-87/86), bu merkezi yönetim yapısının da yardımıyla imparatorluğu güçlendirdi.

Jing Hao, Wade-Giles yazımında CHING HAO, HONGGUZI (Wade-Giles yazımında HUNG-KU-TZU) olarak da bilinir (ö. 910-950, Qinshui, Henan, Çin). Beş Hanedan döneminin (907-960) ünlü manzara ressamı ve yazarı. Ömrünün çoğunu, Shanxi bölgesindeki Taihang Dağlarında yalnız başına çitçilik yaparak geçirdi. Günümüze ulaşan ve kesinlikle ona ait olduğu bilinen herhangi bir çalışması yoktur. Ama Li Cheng ve Guan Tong ile birlikte, Kuzey Song döneminde (960-1127) olgun örneklerini veren anıtsal manzara resmi okulunun öncülerinden biri olarak tanınır. Onun yazdığı sanılan *Bifa ji* (Fırça Yöntemleri Kılavuzu) adlı deneme, klasik bir manzara ressamının sahip olması gereken amaç, ideal ve yöntemleri açık bir biçimde ortaya koyar. Bu deneme, Song hanedanı ve sonrasında manzara resmi konusundaki estetik anlayış üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Jingdezhen, Wade-Giles yazımında CHING-TE-CHEN ya da FOULIANG olarak da bilinir, Çin'de Jiangxi yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzey-doğu kesiminde kent. Çevresindeki geniş bir alanı yönetimi içine alan yöre düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Chang Irmağının (*jiang*) güney yakasında yer alan kent, kurulduğu yıllarda Changnanzhen ya da Taoyangzhen adıyla anılan bir pazar kentiydi. Song hanedanı imparatorlarından Zhen Zong'un, Jingde yıl adını taşıdığı 1004-07 arasında kentin bir imparatorluk fermanıyla nitelikli porselen üretimi merkezi haline getirilmesi, bu tarihten sonra Jingdezhen olarak anılmasına yol açtı. Yüzyıllar boyunca yönetsel açıdan Foulilang iline (*xian*) bağlı kalan kent 1916'da il merkezi oldu.

Çin'de Jingdezhen adı seramikle neredeyse eşanlamıdır. İS 6. yüzyıl gibi erken bir tarihte saray için çok güzel seramikler ürettiğinden söz edilen kentte nitelikli seramik üretimi Tang hanedanı döneminde de (618-907) sürdü. Üretimdeki asıl büyük artış ise Song hanedanı döneminde (960-1279), özellikle de kuzeydeki Jin işgalinden kaçan çok sayıda seramik işçisinin kente göç ettiği 1128 sonrasında görüldü. 12. yüzyılın sonlarına doğru ihraç edilen porselen büyük miktarlara ulaştı. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) Jingdezhen'da sarayın ve devlet görevlilerinin kullanımı için büyük

çapta nitelikli porselen üretilirdi. Seramik ve porselen sanayisi bu dönem boyunca hızla gelişti ve kusursuz yapıt niteliğinde ürünler ortaya kondu. Bu durum ancak üretimin yerel karşılıklardan etkilendiği 1506-21 döneminde ve ekonomik nedenlerle sarayın siparişlerinin azaldığı 1567-72 döneminde bozuldu.

Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12) Wu Sangui'nin 1673'te başlattığı ayaklanma kentte büyük hasara yol açtı. Bu olayın hemen ardından devlet eliyle Jingdezhen'da büyük bir seramik atölyesi kuruldu ve böylece ilk kez kentte "imparatorluk fırınları"ndan söz edilir oldu. İşletmenin başında Zang Yingxuan (1682-1700), Nian Xiyao (1726-36) ve Tang Ying (1736-56) gibi üç büyük yöneticinin bulunduğu dönemde kusursuzluğun doruğuna ulaşıldıktan sonra niteliğin düşmeye başladığı görüldü. Taiping Ayaklanması (1850-64) sırasında çevredeki çarpışmalar yüzünden fırınların çoğu kullanılamaz hale geldi.

20. yüzyılın ilk yıllarında üretimin hem sanatsal, hem de ekonomik değeri en düşük noktasındaydı. 1949'da kent nüfusu, 18. yüzyıldaki en yüksek düzeyinin üçte biri kadardı. 1950'lerde ise üretime yeni bir düzen getirildi ve kurulan kooperatifler geçmiştekinden de büyük çapta üretime başladı. Günümüzde kent nüfusunun hemen tümü seramik sanayisinde ya da bağlı işlerde çalışır. Sanayi ev içi kullanıma yönelik porselenlerin yanı sıra çok çeşitli seramik ürünleri de kapsar. Nüfus (1989 tah.) 319.000.

Jinghong, Wade-Giles yazımında CHING-HUNG, yerel dilde YUNJINGHONG (Wade-Giles yazımında YUN-CHING-HUNG) olarak da bilinir. Çin'de Yunnan yönetim bölgesinin (sheng) güneybatı kesiminde kasaba. Hem bir il (xian) merkezi, hem de Myanmar (Birmanya) ve Laos sınırlarındaki Xishuangbana Tay Özerk Bölgesinin (zizhizhou) yönetim merkezidir. Önceleri Jinglan adıyla bilinen kasaba, Mekong Irmağının batı yakasındaki zengin bir havzada kuruludur. 1953'e değin önemsiz bir yerleşmeysen, yönetim bölgesinin merkezi Kunming'e karayoluyla bağlanması ve 1949'dan sonra komünist yönetimin yöredeki Day halklarına baskıyı azaltması, kasabayı yönetim bölgesinin en güneyindeki uzak dağlık bölgeler için önemli bir ticaret merkezi haline getirdi. Güneyde Laos'a ve güneybatıda Myanmar'a ulaşan karayollarının geçtiği Jinghong 1950'lerde uygulanan kent planına göre yeniden inşa edildi. Yörede üretilen pamuk, tahıl, şeker ve yağlı tohumlar çeşitli küçük sanayi kuruluşlarında işlenir. Ayrıca ahşap işleme, tuğla ve kiremit fabrikaları vardır. Nüfus (en son tah.) 10.000'den az.

Jingtai, Wade-Giles yazımında CHING-TAI (hükümdarlık adı), asıl adı ZHU QIYU. Wade-Giles yazımında CHU CHI-YU. Ös sıfatı (shi) JING DI (Wade-Giles yazımında CHING TI) ya da CHENGLI WANG (Wade-Giles yazımında CHENG-LI WANG) (d. 1428 - ö. 1457, Çin), Çin'deki Ming hanedanının yedinci imparatoru (1449-57). Kardeşi İmparator Zhengtong'un Moğol önderi Esen Taici'yle savaşırken tutsak düşmesi üzerine Jingtai yıl adıyla tahta çıktı. Esen, başkent Pekin'e saldırmaya hazırlanırken, Jingtai'nin savunma bakanı Yu Qian (1398-1457) önderliğindeki kuvvetler Moğolları geri püskürttü. Esen, 1450'de Zhengtong'u serbest bıraktı. Kardeşinin dönüşünden sonra da tahtta kalan Jingtai'nin, yeğeninin yerine kendi

oğlunu vâris yapması huzursuzluğa yol açtı. Jingtai ölüm döşegindeyken kardeşi, bir grup hadımağasının da yardımıyla tahtı yeniden ele geçirdi.

jingtian, Wade-Giles yazımında CHING-TI-EN. Çin'de, Zhou hanedanının (İÖ y. 1111-256/255) ilk döneminde yürürlükte olduğu sanılan, toplu yaşama dayalı toprak örgütlenmesi. İlk olarak, hanedanın son dönemlerinden kalma yapıtlarda, özellikle de ünlü Konfüçyüsçü düşünür Mengzi'nin yazılarında bu sistemden söz edilmiştir.

Mengzi'nin yazdıklarına göre *jingtian* sistemi, her biri sekiz köylü ailesinden oluşan birimler halinde örgütlenmişti. Her birinin kendi tarlası olan aileler, bunların ortasındaki dokuzuncu bir tarlayı da efendileri için ortaklaşa işliyorlardı. Uygulamada sistemin nasıl yürüdüğü tam olarak bilinemez de, o dönemde Çin'deki toprak ve ürünlerin ortak mülkiyetle olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, kullanılan arazi verimsiz hale geldiği ya da nüfus arttığı zaman, yeni topraklar açılıyordu.

Sisteme verilen *jingtian* (kuyu-tarla) adı, Çin yazı sisteminde kuyuyu (*jing*) göstermekte kullanılan karakterden türemiştir. Bu karakter, çevresindeki sekiz tarlayla birlikte ortak işlenen tarlayı temsil eder. *Jingtian* kavramı sonraki reformcular tarafından da, kendi uyguladıkları toprak dağıtım sistemini desteklemek ya da muhalefet ettikleri uygulamaları eleştirmek amacıyla gündeme getirilmiştir.

Jinhua, Wade-Giles yazımında CHIN-HUA. Çin'de, Zhejiang yönetim bölgesinin (sheng) orta kesiminde kent. Bir il (xian) merkezi ve Jinhua yoresinin (diqu) yönetim merkezidir. Qiantang Irmağının kolları olan Jinhua ve Wuyi'nin birleştiği noktada kurulmuştur. Jinhua ve Qu Havzasının doğu yarısının da odağı durumundadır. Ayrıca Hanzhou'dan Jiangxi'deki Nanchang'a giden demiryolunun, kuzeybatı yönünde ilerleyerek Lanxi ve ötesine giden bir kolla birleştiği noktada yer alır.

İÖ 2. yüzyıldan sonra Jinhua, Kuaji'ye (bugün Shaoxing) bağlı bir bölgeydi. Jinhua adını 598'de aldı. Tang hanedanı döneminde (618-907) Wu özerk bölgesinin (zhou) merkezi konumuna geldi; 14. yüzyıldan sonra da üst yöre (fu) oldu. 1912'de yeniden il statüsüne döndü.

1352'de yeniden inşa edilerek surlarla çevrilen kent, yüzyıllardan beri, pirinç üretimi yapılan verimli bir bölgenin ticaret merkezi ve tarım ile orman ürünlerinin toplanma noktası olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan önce bambu, kereste, çeşitli sebzeler, bitkisel yağ, şarap ve jambon ticareti gelişmişti. Ayrıca burada özel olarak yetiştirilen kara renkli domuzlar da ünlüydü. Kentte bugün pirinç işleme, şarap yapımı, yağ çıkartma, gıda işleme ve jambon konserveciligi gibi sanayi kolları gelişmiştir. Küçük çaplı makine ve tekstil imalatı da vardır. Nüfus (1985 tah.) 132.600.

Jining, Wade-Giles yazımında CHI-NING. Çin'de, Shandong yönetim bölgesinin (sheng) güneybatı kesiminde kent. İl düzeyinde bir belediye (shi) ve Jining yoresinin (diqu) yönetim merkezidir.

İlk kurulduğu dönemlerde Ren Devleti'nin merkeziyken, sonradan Zhou hanedanı (İÖ 1111-256/255) döneminde gelişen Qi Devleti'ne bağlandı. Adı ve yönetsel statüsü birçok kez değişti. Günümüzdeki adı ise ilk kez, Moğol yönetimi altında olduğu İS 1271'de kullanıldı. Kent uzun süre, 30 km kuzeydoğusuna düşen ve Tai Dağının eteklerindeki anayol üzerinde bulunan Yanzhou'nun egemenliğinde kaldı.

6. ve 7. yüzyıllarda Henan yönetim bölgesindeki Kaifeng'a kadar uzanan bir kanalın başlangıç noktası olduğu sanılmakla birlikte, asıl önemini, 13. yüzyılda Moğol yönetimi sırasında Büyük Kanal'ın açılmasından sonra kazandı. Zhaoyang, Weishan ve Dushan göllerinin oluşturduğu uzun dizinin kuzeydoğusundaki bu kanal üzerinde yer aldığından, batısındaki yol ağına ulaşım sağlanıyor önemli bir geçit durumundaydı. Giderek kanal üzerinde önemli bir liman oldu; kentten Singui Matu adıyla söz eden Marco Polo'nun anlattıklarına göre 13. yüzyılda kentin çok canlı bir ticari yaşamı vardı. Çin'in güneyinden yapılan deniz taşımacılığının terk edildiği ve Pekin'e tahıl sevkiyatının kanal üzerinden yapılmaya başladığı 15. yüzyılda Jining'in önemi daha da arttı. Kanal üzerinde önemli bir konaklama noktası ve Henan'ın doğusu ile Shandong'un güneybatısından gelen tahıldan alınan vergilerin toplandığı bir merkez oldu. 16. yüzyıl başlarında da büyük surlarla çevrildi.

19. yüzyıl sonlarında, çeşitli etkenlerden ötürü önemini yitirmeye başladı. 1850'lerin başında Huang Irmağının (Sarı Irmak) akışının değişmesi kanala büyük zarar verdi ve Jining'in ilerisindeki kuzey bölümünün yıkılmasına yol açtı. Qing (Mançu) hanedanı döneminde (1644-1911/12), Pekin'e bu kanal üzerinden tahıl taşıma işi bırakılarak sevkiyat Tianjin üzerinden yapılmaya başladı. 1912'de, doğudaki daha yüksek bölgeyi izleyen bir hat üzerinden Tianjin'i Nanjing'in karşısındaki Pukou'a bağlayan bir demiryolunun inşası, Jining'in iyice geri planda kalmasına neden oldu. Jining'in bir yan hatla Yanzhou'a bağlanmasına karşın, ticari işlevlerinin bir bölümü kuzeyindeki Jinan ile daha güneydeki Xuzhou'a geçti.

Bununla birlikte çevresindeki bölgenin başlıca ticaret ve dağıtım merkezi olmayı sürdürdü. Büyük Kanal'ın onarılması ve yeniden önemli bir ulaşım yolu durumuna gelmesiyle 1949'dan sonra kent eski önemini yeniden kazanmaya başlamıştır. Bugün bir yol kavşağında yer alan kent tarım aletleri, sulama makineleri, ahşap ve bambu kaplar ile geleneksel el sanatı ürünleri gibi kırsal kesime yönelik malların yapıp satıldığı bir merkez niteliğindedir. Ayrıca kentte gıda işleme sanayisi de gelişmiştir. Nüfus (1989 tah.) 246.900.

Jinja, Uganda'nın Busoga ilinde kent. Nil'in Victoria Gölünden çıktığı noktada, deniz düzeyinden 1.140 m yükseklikte yer alır. Uganda'nın ikinci büyük kenti olan Jinja, 1901'de bir İngiliz yönetim merkezi olarak kuruldu ve Nil'in 5 km aşağısında Owen Çağlayanı Barajı'nın inşa edilmeye başladığı 1957'de belediye oldu. Barajdan elde edilen hidroelektrik enerji Jinja'nın ülkenin başlıca sanayi merkezi olarak gelişmesine önemli katkıda bulundu. Kentteki sanayi kuruluşları arasında Doğu Afrika'nın ilk çelik haddehanesi, Kilemba'den elde edilen bakırın artırdığı ergitme fırını, kontrplak ve tütün fabrikaları ve bir tahıl işlah işletmesi sayılabilir. Ayrıca kent yakınlarında bir bira fabrikası, bir dokuma fabrikası ve geniş şeker plantasyonları vardır. Ürünler kara ve demir yolunun yanı sıra gölde işleyen vapurlarla taşınır. Jinja'nın 80 km güneybatısındaki Kampala ve Kenya'daki Mombasa limanı ile demiryolu bağlantısı vardır. Nüfus (1991) 61.000.

Jinotega, Nikaragua'nın kuzey kesiminde il. Kuzeybatıda Honduras ile çevrilidir. Isabela Dağlarının sırtları ilin güneydoğu sınırını oluşturur. Yüzölçümü 9.576 km²'dir. Nüfus güneybatısındaki Apanás Gölü çevresin-

de toplanmıştır; engebeli ve ormanlık arazi yapısı nedeniyle ulaşımın güçlüğüle yapılabildiği öteki kesimlerde çok az kişi yaşar. Engebeli olmakla birlikte verimli topraklarla kaplı olan güneybatı kesiminde kahve, tütün, mısır, fasulye, patates, çeşitli sebzeler, meyve ve buğday yetiştirilir. İl merkezi Jinotega, ikincil bir yolla, Pan-Amerikan Karayolu'yla bağlantısı olan Matagalpa Karayolu'na bağlanır. Nüfus (1990 tah.) 175.600.

Jinotega, Nikaragua'nın kuzey kesimindeki Jinotega ilinin merkezi kent. Apanás Gölünün hemen güneyindeki orta platoda yer alır. İlin yönetim ve ticaret merkezi olan kentin hinterlandında kahve ve tahıl yetiştirilir. Başlıca sanayi dalları sepicilik, kahve işleme, şapka ve kilim imalatıdır; kentte ayrıca un fabrikaları vardır. Jinotega, karayoluyla Tuma Elektrik Santrali'ne ve Matagalpa kentine bağlanır. Nüfus (1985 tah.) 18.488.

Jinsha Irmağı, Çince JINSHA JIANG, Wade-Giles yazımında CHIN-SHA. Çin'de, Yangtze Irmağını besleyen büyük akarsuların en batıda olanı. Qinghai yönetim bölgesinin (sheng) batısındaki dağlardan, Kunlun Dağlarının güneyinden ve Tibet Özerk Bölgesi (zizhiqu) sınırsındaki Tanggula Dağlarının kuzey yamaçlarından doğan kaynak suları ile oluşur. Bu üç ana kaynağın (Qumar, Muluwusu ve Akodamo) birleşmesiyle, güneydoğu yönünde Tibet-Sichuan yönetim bölgesi sınırının yakınlarındaki Zhi Menda'ya doğru akan Tongtian Irmağı ortaya çıkar. Zhi Menda'dan sonra Jinsha adını alan ırmak, derin bir boğazdan geçerek güney doğrultusunda akar. Akışı, Ningjing Dağlarıyla ayrıldığı Yukarı Mekong ve Yukarı Saluen ırmaklarına paraleldir. Sichuan'ın batı sınırının 400 km'lik bölümünü oluşturan ırmak, daha sonra Yunnan yönetim bölgesine girer. Dalibaizu özerk yöresinin kuzeyine doğru 322 km'lik büyük bir kavis çizdikten sonra kuzeydoğuya yönelir ve Sichuan-Yunnan sınırından akar. Sichuan'daki Yibin'de Min Irmağıyla birleşerek Yangtze'yi oluşturur. Yukarı kesimlerinde, yaklaşık 1.600 km'de bir 4 m'lik düşüş gösterir. Batang'ın (Sichuan) aşağısında bu düşüş 2,4 m'ye iner, ama Jinsha burada da ulaşım elverişli değildir.

Jinshi, Wade-Giles yazımında CHIN-SHIH. Çin'de, Hunan yönetim bölgesinin (sheng) kuzeybatı kesiminde kent. Jinshi Chang yöresindeki (diqu) Li ilinde (xian) bir ticaret merkezidir. 1953'te il düzeyinde bir belediye (shi) olmuş, ama 1962'de bu statüsünü yitirmiştir. Li Irmağının (shui) kuzey kıyısında, ırmagın Dongting Gölü sistemiyle birleştiği yerin yakınlarındadır. Birkaç kilometre batıda kalan Lixian, Li Irmağı havzasındaki en önemli yönetim merkezi olarak gelişirken, Jinshi de bölgenin başlıca ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Shanxi yönetim bölgesinden gelip burada ticaret yapan insanların yaşadığı Jinshi, çevredeki ovalarda yetiştirilen tahıl ve pamuk ile Li Irmağı vadisinin yukarı kesiminden gelen kenevir, kereste, tonyağı ve çay gibi ürünlerin toplanma merkezidir. Kentte tarım aletleri üretilen fabrikaların yanı sıra büyük bir yağ çıkartma tesisi, pirinç işleme tesisi ve küçük ölçekli pamuklu tekstil fabrikaları vardır. Nüfus (1989 tah.) 76.900.

Jinzhou, Wade-Giles yazımında CHIN-CHOU. Çin'in Liaoning yönetim bölgesinin (sheng) batı kesiminde kent. Yöre düzeyinde belediye (shi) ve Jinzhou yöresinin (diqu) yönetim merkezidir. Song Dağları ile

deniz arasındaki dar kıyı şeridinin kuzey ucunda, stratejik bir noktada yer alır. Hebei yönetim bölgesinden kuzeyce kadar uzanan bu kıyı şeridi tümüyle yöre sınırları içinde yer alır.

Yöre Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220), İÖ 2. yüzyılda Çin yönetimine girdi ve Tuhe adıyla il (xian) oldu. Sui (581-618) ve Tang (618-907) hanedanları döneminde Yingzhou'un doğu sınırını oluştuyordu. 9. yüzyılda Kitanların eline geçti ve onların kurduğu Liao hanedanı (907-1125) döneminde günümüzdeki adını aldı; yöre merkezine ise Yonglo ili deniyordu. Liao hanedanının bölgeye Çinli köylüler yerleştirme politikası Moğol yönetimi (1279-1368) sırasında terk edildi. Ming hanedanının (1368-1644) ilk yıllarında burada iki büyük askeri yerleşim ile ileri karakollar kuruldu ve Jinzhou'un yönetimi Liaodong askeri valisine bağlandı. Ming dönemi sonunda Mançu kuvvetlerinin ilerleyişini uzun süre engelleyen Jinzhou, 1642'de, ancak uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilebildi. Mançuların kurduğu Qing hanedanının (1644-1911/12) ilk yıllarında Guangning üst yöresine (fu) bağlı iken, 1665'te bağımsız bir yönetim bölgesi oldu. 1913'te ise Jin adını aldı. 1934-45 arasında, Japonların Mançurya'da kurduğu kukla devlet Mançukoku'ya (Manzhu Guo) bağlı Jinzhou yönetim bölgesinin merkeziydi. Han döneminde surlarla çevrilen kent 1391, 1476 ve 1504'te yeniden tahkim edildi. Ama 20. yüzyıl başlarında nüfus, yöredeki kırk bölgeye yayılmaya başladı. Demiryolunun gelişi de kentin önemini artırdı. Pekin-Shenyang (Mukden) hattını başka hatlar izledi ve kent kuzeydoğuda Fuxin'e, batıda da Hebei yönetim bölgesindeki Chengde'ye bağlandı. Böylece Jinzhou, bir tarım pazarı olmanın yanı sıra, önemli bir ulaşım ve tekstil merkezi durumuna geldi. 1920'lerin sonlarında Çin hükümeti, Japonların elinde bulunan Lüda'nın (Dairen) ticaretine egemen olabilmek amacıyla Jinzhou'un güney kıyısındaki Huludao'da bir liman yapmaya başlamıştı. Ama Japonlar 1931'de Mançurya'yı işgal edince liman yarım kaldı. Japon yönetimi altında Huludao, bir kömür ihraç limanı oldu. Bölgede molibden de bulan Japonlar, 1941-42 yıllarında Huludao'da bir antma tesisi kurdular; ama madenler 1947'de kapatıldı. Jinzhou günümüzde, tarıma dayalı çok sayıda küçük sanayinin kurulu olduğu yerel bir tarım pazarıdır. Eskiden çimento, tuğla, kiremit ve seramik fabrikalarının da bulunduğu kent, 1949'dan bu yana güneydeki Jinxi ile birlikte büyük ölçüde sanayileşmiştir. Madencilik ve elektrik donanımı üreten büyük sanayi tesislerinin yanı sıra bir kâğıt fabrikası kurulmuş, eski hafif sanayiler de geliştirilmiştir. Ayrıca Fuxin ve Beipiao'dan gelen kömürle çalışan bir termik santral vardır. Kent nüfusu, komünist yönetimin ilk 10 yılında üç kata yakın bir artış göstermiştir. Nüfus (1989 tah.) 653.000.

jips, ALÇITAŞI olarak da bilinir, hidratlı kalsiyum sülfat ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) yapısında, sık rastlanan bir sülfat minerali. Kristalleri iyi gelişmiş jips türüne selenit denir. Lifli küteller halinde bulunan ve ipeksi bir parlaklığa sahip olan türü ise atlas taşı olarak adlandırılır; yarısaydam ve opal parıltılı olan atlas taşı süs eşyası ve mücevher yapımında kullanılır. Jipsin ince taneli kütelli türü olan albatr (kaymaktaşı) ise, katışkısız halde ve yarısaydam durumdayken heykelticilikte ve süs eşyası yapımında kullanılır. Jipsit, topraklı ve toz halindeki jips türüdür.

Jips, öteki evaporit mineralleri (örn. anhidrit ve halit) ile birlikte, özellikle Permi-

yen (y. 280-225 milyon yıl önce) ve Triyas (y. 225-190 milyon yıl önce) tortul oluşumlarında geniş yataklar halinde bulunur. Jips

Türkiye'de sık rastlanan, kırlangıç kuyruğu türünden bir jips örneği
Hamdi Mengi

deniz tuzundan çökelmiş ve bunu anhidrit ile halitin çökmesi izlemiştir. Tuzlu göllerde ve tuzla çanaklarında da önemli miktarlarda bulunan jips ayrıca tuz domlarının (kubbe) üzerini orten anhidrit-jips takke kayaçlarının önemli bir bileşenidir. Belirli bölgelerde jips, anhidritin yüzey ve yeraltı sularına hidratlanması sonucunda oluşur; bu nedenle bu bölgelerde jips katmanları aşağı doğru giderek henüz jipse dönüşmemiş anhidrit katmanlarıyla karışır. Bu yerinde dönüşüm süreci sonunda yapının hacmi yüzde 30-50 arasında genişler ve dönüşüm uğramayan anhidrit katmanlarının sıkışarak kıvrılmasına yol açar. Jips, kireçtaşlarında, dolomitli kireçtaşlarında ve bazı şeylerde de dağınık küteller halinde bulunur.

İşlenmemiş haldeki jipsten eritici, gübre, kâğıt ve dokuma malzemelerinde dolgu maddesi, Portland çimentosu üretiminde geciktirici olarak yararlanılır. Ama jipsin büyük bölümü kavrularak alçı, mermer sıvası ve çimento gibi malzemelerin yapımında kullanılır. Beyaz renkli bir bağlayıcı malzeme olan alçı, jips mineralindeki suyun tümüyle ya da kısmen giderilmesi yoluyla hazırlanır ve malzemeye çoğunlukla bazı geciktirici ya da sertleştirici maddeler eklenir. Suyla karıştırılarak yumuşak halde uygulandığında alçı, üzerine sıvandığı malzemeye tutunur ve suyla kimyasal olarak yeniden birleşerek sertleşir. (Ayrıca bak. alçı.) Döşeme malzemelerinde kullanılan sert alçı yapımında ise jipsin suyu yüksek sıcaklıklarda giderilir ve karışıma alkali sülfat, şap ya da boraks gibi kimyasal maddeler eklenir. Üretim sırasında alçıya çeşitli lif türleri ile kireç ya da kil eklenebilir. Orme alçılarına ise kimi zaman kum da katılır. Çoğu ülkede jips çökelleri bulunmakla birlikte önde gelen jips üreticisi ülkeler ABD, Kanada, Fransa, İtalya, Rusya ve İngiltere'dir. ABD'nin ticari değere sahip tortul jips çökelleri New York ve Michigan'dadır; Virginia, Ohio, Iowa, Kansas, Texas, Nevada ve Güney California'da da ekonomik önem taşıyan çökellere rastlanır. Kanada da, Nova Scotia ve New Brunswick'ten çıkartılan jipsi ihraç eder. Fransa'da Paris Havzasındaki Montmartre'in marınlarında ve killlerinde geniş jips yatakları vardır.

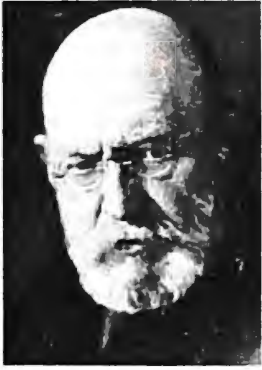
Türkiye'nin pek çok yöresinde de jips yataklarına rastlanır. Niğde'nin Ulukışla ilçesine bağlı Darboğaz köyü yakınlarındaki yataklardan elde edilen jips iyi kalitelidir. Başlıca jips yatakları Ankara'nın Şereflikoçhisar, Beypazarı ve Ayaş ilçelerinde, Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı Pınarkaban ve Küçükkeçit köylerinde, Balıkesir'in Susur-

luk ilçesinde, Eskişehir'in Sivrihisar ilçesinde, Denizli'nin Honaz ilçesinde, Sivas, Kars ve Kayseri illerinin çeşitli yörelerindedir. Türkiye'deki jips yatakları çoğunlukla Oligosen Bölümde (y. 38-26 milyon yıl önce) oluşmuştur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. sülfat mineralleri (tablo).

jips örtüsü, jipsle bağlanarak toprağın üstünde ya da içinde katılaşmış ve sertleşmiş bir katman halinde bulunan kabuk. Genellikle sıcak, kurak ya da yarıkurak iklimi ve iç akaklaması olan havzalarda görülür. Örtünün yaklaşık yüzde 95'i jips-ten (hidratlı kalsiyum sülfat minerali) oluşur ve başlangıçta bir playa (çamurlu bir sığ göl türü) içinde evaporit olarak gelişir. Gevşek, toz halindeki çökellerden kütleli kristalli jipslere kadar çeşitli biçimlerde bulunabilen jips örtüsünün kalınlığı 4 m'ye ulaşabilir.

jipsit, bir tür jips minerali. Ayrıca bak. jips.

Jirásek, Alois (d. 23 Ağustos 1851, Hronov, Bohemya, Avusturya İmparatorluğu [bugün Çek Cumhuriyeti'nde] - ö. 12 Mart

Jirásek
Telepress, Prag

1930, Prag), I. Dünya Savaşı öncesinin en önemli Çek romancısı. Ülkesinin en büyük ulusal kişiliği olmuştur.

Lise öğretmeni idi. Yazdığı bir dizi tarihsel romanda ulusuna, özgürlüğe ve adalete karşı beslediği inancı yansıttı. Bunların arasında *Mezi proudy* (1891; Akımlar Arasında), *Proti všem* (1894; Bütün Dünyaya Karşı), *Bratstvo* (1899-1908; Kardeşlik), *F.L.Věk* (1888-1906) ve en iyi yapıtı sayılan *Temno* (1915; Karanlık) önde geliyordu. Jirásek I. Dünya Savaşı boyunca ulusal bağımsızlık isteğini sürekli dile getirdi. 13 Nisan 1918'de Prag'da yapılan bir gösteride "ulusal ant"ı okuması da bu doğrultudaki en önemli davranışlarından biriydi.

Jiří (PODEBRADLI). Çekçe JIRÍ Z PODEBRAD. (d. 23 Nisan 1420, Poděbrad - ö. 22 Mart 1471, Prag, Bohemya), 1458-71 arasında Bohemya kralı. Utrakist Husçuların önderi olarak, daha Habsburg egemenliğindeyken Bohemya'da önemli bir güç durumuna gelmiş; sonradan bütün zümre temsilcilerinin oybirliğiyle kral seçilmiştir.

1444'te Utrakistlerin başına geçti. Bohemya tahtına o sıralarda henüz çocuk yaşta olan László'yu (Postumus) geçirmek isteyen Habsburg yanlısı Katoliklere karşı savaşıarak 1448'de Prag'ı ele geçirdi ve Habsburgları yenilgiye uğrattı. László'nun koruyucusu Friedrich (sonradan İmparator Friedrich) durumunu kabullenerek 1451'de Bohemya'nın yönetimini Jiří'ye verdi; bu arada Bohemya Meclisi de (*Diet*) naip olarak Jiří'yi seçmişti. László 1453'te tahta çıkınca önemi azalan

Jiří, kralın 1457'de aniden ölmesi üzerine, onu zehirlediği yolundaki temelsiz iddialara karşı 2 Mart 1458'de kral seçildi. Yönetimi sırasında Bohemya'da refahın artmasını sağladı; ayrıca Osmanlılara karşı Hristiyan devletleri bir araya getirme çabasıyla saygınlık kazandı. Ama Papa II. Pius'un, Utrakistlere yasal konum kazandıran "Prag Compactatus"ı'nı feshetmesi yolundaki isteğini reddedince, papa Bohemya'ya karşı bir Haçlı seferi planlamaya başladı. 1464'te, bunu gerçekleştirilmeden ölüye de, yeni papa II. Paulus 1465'te Jiří'ye karşı oluşturulan bir soylular konfederasyonuna destek verdi. 23 Aralık 1466'da da Jiří'yi aforoz etti ve Katoliklerin ona bağlılık göstermesini yasakladı. İmparator III. Friedrich ile Macaristan kralı I. Mátyás da (Corvin) Bohemya'ya karşı ittifak oluşturdular ve Mátyás 3 Mayıs 1469'da Brno'da kendini Bohemya kralı ilan etti. Bununla birlikte Jiří tahttan çekilmeyi reddederek ölümüne değin mücadelesini sürdürdü.

Jirondenler, Fransızca GIRONDINS, BRISOT'ÇULAR olarak da bilinir, Fransız Devrimi sırasında, Gironde ilinden (*département*) gelme idealist genç avukatların oluşturduğu ilımlı cumhuriyetçiler. İşadamları, tüccar, sanayici ve bankerlerin geniş desteğini kazanarak, Ekim 1791-Eylül 1792 arasında Yasama Meclisi'ne yön vermişlerdir.

Başlangıçta Jacques-Pierre Brissot'nun(*) yandaşları anlamında Brissot'cular olarak anılan Jirondenler, saraya yönelik sert eleştirilerle ortaya çıktılar. Pierre-Victorien Vergniaud ve Brissot'nun Yasama Meclisi'ndeki etkili konuşmalarıyla, yurtdışına kaçan monarşi yanlılarına ve devrim karşıtı rahiplere karşı kesin önlemler alınmasında (Ekim-Kasım 1791) önemli rol oynadılar. 1791 sonlarında, halkı devrim hedefinde birleştirmek için düşman devletlere savaş açılmasını savunmaya başladılar.

Jirondenler güçlerinin ve halk arasındaki desteklerinin doruğuna 1792 ilkbaharında ulaştılar. Büyük ölçüde onların baskısıyla 20 Nisan 1792'de Avusturya'ya karşı savaş ilan edildi. Daha önce, 23 Mart'ta Kral XVI. Louis'nin hükümetine Jirondenlerden Étienne Clavière maliye bakanı, Jean-Marie Roland ise içişleri bakanı olarak girmişti. Roland'ın karısı Madame Jeanne-Marie Roland'ın salonu, Jirondenlerin önemli bir toplantı yeri idi. Sert eleştirilere hedef olan meşruti monarşiye karşı kararsız bir tutum takınan Jirondenler, 10 Ağustos 1792'de Tuileries Sarayı'na yapılan ve monarşinin yıkılmasına yol açan saldırıya katıldılar. Bu olayla birlikte Jirondenler geri-lerken, daha radikal bir eğilimi temsil eden Paris Komünü, Paris işçi sınıfı ve Robespierre'in önderliğindeki Jakobenler öne çıkmaya başladılar.

Jirondenler Eylül 1792'de Konvansiyon'un toplanmasından sonra, çoğu Paris'ten yeni seçilmiş solcu milletvekillerinin oluşturduğu Montagnard'lara (Dağlılar) karşı muhalefette geçtiler. İki grup arasındaki uzlaşmaz çatışmada hem kişisel düşmanlıklar, hem de karşıt toplumsal çıkarlar rol oynadı. Jirondenlerin Parisli ve taşralı işadamlarıyla, ayrıca yerel yönetim görevlileriyle bağları vardı. Buna karşı Montagnard'lar Paris'in zanaatçılarına ve işçilerine dayanıyordu. Baş gösteren çatışma sürecinde Jirondenler ekonomik ve toplumsal eşitliği öngörmeyen ilımlı siyasal görüşleri ve ticaret ile fiyatlar üzerinde hükümet denetimini reddeden ekonomik liberalizmi savundular. Ayrıca Paris'e karşı bir denge unsuru olarak gördükleri illere dayanmaya çalıştılar. Başkent-
tin etkisini azaltma çabaları yüzünden,

Montagnard'larca yeni kurulan cumhuriyetin birliğini yok etmeye yönelik bir "federalizm"i savunmakla suçlandılar. XVI. Louis'nin yargılanması (Aralık 1792-Ocak 1793) sırasında bazı Jirondenlerin kralın idamına karşı çıkması aynı zamanda kralcı olarak damgalanmalarına yol açtı.

Jirondenler ordunun 1793 ilkbaharında uğradığı yenilgilerden de sorumlu tutuldu. Parisli işçilerin ekonomik taleplerini karşılamayı reddetmeleri halk arasındaki desteklerini iyice yitirmelerine neden oldu. 31 Mayıs'ta Paris'te Jirondenlere karşı başlayan halk ayaklanması, silahlı kişilerce kuşatılan Konvansiyon'un 2 Haziran'da 29 Jironden üyeyi tutuklama kararı alması üzerine sona erdi.

Jirondenlerin çoğu 1793 yazında taşraya kaçarak Konvansiyon'a karşı "federalist" ayaklanmalar örgütlediler. Bu ayaklanmalar halk desteğinden yoksun olduğu için başarısızlıkla sonuçlandı. İktidardaki Montagnard'ların terör politikasını benimsemesi üzerine 24 Ekim 1793'te yargılanmaya başlayan tutuklu Jirondenlerden 21'i 31 Ekim'de giyotine gönderildi. 1794'te Montagnard'ların düşmesinden sonra temizlik hareketinden kurtulan Jirondenlerden bazıları Konvansiyon'a dönerek saygınlıklarına yeniden kavuştular.

jirooskop bak. cayroskop

Jitomir, Ukrayna'da yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 29.900 km²'dir. Kuzey yarısı yalnızca Ovruch Sirtında kesintiye uğrayan ormanlık Pripet Bataklıkları içinde kalır; bataklıkların bir bölümü tarıma elverişli hale getirilmiştir. Güney yarıda ise, derin ırmak vadileri ve aşınımın oluşturduğu nedenlerle parçalanmış Volin-Podolsk Platosuunda uzanır.

Ekonominin büyük ölçüde tarıma dayandığı Jitomir'de nüfusun yaklaşık yüzde 55'i kırsal kesimde yaşar. Başlıca ürün olan buğday ve şeker pancarının yanı sıra şerbetçiotu ve keten yetiştirilir. Kuzeydeki düzlüklerde kerestecilik ve hayvancılık önemli uğraşlardır. Yönetim biriminin merkezi Jitomir dışındaki kentler de tarım ürünlerinin işlendiği küçük merkezlerdir. Batıdaki kentler ve özellikle Gorodnitsa, porselen ve cam imalatında uzmanlaşmıştır. Korostev'de linyit, İrsansk'ta titanyum ve zirkonyum çıkarılır. Nüfus (1989 geç.) 1.545.000.

Jitomir, Ukrayna'da Jitomir yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Teterov Irmağının yüksek ve kayalık yerlerden geçtiği noktada kurulmuştur. Tarihinin 9. yüzyıla değin indiği sanılmaktaysa da, kayıtlara ilk kez 1240'taki Tatar yağması sırasında geçmiştir.

Uzun süre önemli bir ticaret kenti, Ekim Devrimi'nden önce de (1917) yerel yönetim merkezi olan Jitomir, günümüzde Kiev'den batıya giden ana demir ve kara yollarının kuzey-güney yollarıyla kesiştiği önemli bir kavşaktır. Bölgede yetişen ürünler kentteki hafif sanayiye hammadde oluşturur. Özellikle ketenden kumaş ve ahşaptan da mobilya yapılır. Dokuma sanayisi son zamanlarda sentetik elyaf üretmeye başlamıştır. Başta akordeon olmak üzere, müzik aletleri imalatı da kentin özellikleri arasındadır. Jitomir'de tarım ve öğretmen enstitüleri vardır. Nüfus (1989 geç.) 292.000.

jitterbug, ABD'de ortaya çıkan, 1930'lar ve 1940'larda gençler arasında çok yayılan coşkulu ve hareketli dans. II. Dünya Savaşı sırasında ABD askerleri aracılığıyla bütün dünyaya yayıldı. Kendine özgü birçok akrobatik figürü vardı. Bunlar daha ölçülü salon

liğa karşı zorla özümleme politikası uygulanarak 1989 baharında Türkiye'ye doğru büyük bir göç akınının başlamasına yol açtı.

Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkeleri saran demokratikleşme dalgasının Bulgaristan'a da ulaşması karşısında Jivkov Kasım 1989'da bütün görevlerinden çekilmek zorunda kaldı. Aralıkta partiden de çıkarıldı ve Ocak 1990'da evinde gözetim altına alındı.

Jixi, Wade-Giles yazımında CHI-HSI. Çin'de, Heilongjiang yönetim bölgesinin (sheng) güneydoğu kesiminde kent. Mudanjiang yöresi (diqu) sınırları içinde kalan yöre düzeyinde bir belediyedir (shi). Muleng Irmağının (he) yukarı çıkışında, kereste ve çeşitli mineraller açısından zengin dağlık bir bölgede yer alır. Aynı zamanda bir kömür madenciligi merkezi olan kent ülkenin en büyük ve en iyi donatılmış kömür madenlerine sahiptir.

Bu madenlerden hem kimya sanayisinde, hem de kok yapımında kullanılmaya elverişli, yüksek nitelikli kömür elde edilir. 1960'lardaki Çin-Sovyet anlaşmazlığından önce, çıkarılan kömürün bir bölümü Sovyetler Birliği'nin doğu kıyılarındaki yönetim birimlerine ihraç edilirdi. Günümüzde ise küçük bir bölümü bölgedeki termik santralda kullanılmakta, büyük bölümü gemilerle Harbin'e, Güney Manchurya'ya (Kuzeydoğu Eyaletleri) ve Kuzey Kore'ye gönderilmektedir. Bölgede elde edilen kerestenin çoğu kömür madenlerinde kullanılır; kentte ayrıca madencilik makineleri üreten fabrikalar vardır. Jiamusi'dan Mudanjiang'a uzanan demiryolu hatıyla bağlantısı olan kent, kuzey ve güney yönünde uzanarak Kore sınırına giden demiryolu hatlarının da merkezinde yer alır. Nüfus (1989 tah.) 657.600.

Jizang, Wade-Giles yazımında CHI-TSANG (d. 549 - ö. 623, Çin), Çinli Budacı keşiş. Çin'de Mahayana Budacılığına bağlı Sanlun (Üç İnceleme ya da Orta Öğreti) okulunun ilkelerini sistemleştirmiş ve bazen bu okulun kurucusu olarak anılmıştır.

Babası Part, annesi Çinli olan Jizang Çin terbiyesi ve eğitimi ile büyüdü. Toplumsal huzursuzluk ve savaşlarla geçen bir dönemde yapılacak kadar çok sayıda metin üretti. Bunlardan özellikle Sanlun okulunun temel metinleri üzerine yaptığı yorumlarla ünlendi. Öğretmen ve yazar olarak büyük üne kavuşması İmparator Sui Yang Di tarafından başkent Changan'a çağırılmasına yol açtı. Burada kalabalık keşiş gruplarına ve halktan kişilere dersler verdi.

Temel öğretisi, "nesnelerin geçici bir gerçekliği ya da varlığı olabilir, ama mutlak doğru düzeyinde ne varoluş, ne yokoluş; ne süreklilik, ne yokluk; ne birlik ne ayrılık; ne geliş, ne de gidiş vardır" biçiminde ifade edilen Sanlun okulu 9. yüzyıldan sonra varlığını sürdürememişse de, Jizang'ın görüşleri birçok Çinli Budacı için inceleme konusu olmuştur. Bu görüşler Kuzey Song hanedanı (960-1127) dönemindeki Yeni-Konfüçyüsçü düşüncüyü de etkilemiştir.

Jizera Dağları, Çekçe JIZERSKÉ HORY, Almanca ISERGEBIRGE. Çek Cumhuriyeti'nde, Bohemya'nın kuzey kesimindeki Sudetler'in bir bölümü. Polonya içlerine kadar uzanan Jizera Dağları alçak tepelerden oluşur. Dağların en yüksek doruğu 1.122 m'dir. Jizera Dağları Nisa (Neisse) Irmağıyla Lausitz (Lužické) Dağlarından ayrılır. Bu vadide yer alan Liberec kentinin kuzey banliyöleri Jizera'nın yamaçlarına kadar uzanır. Bu

dağlardan çıkarılan granit inşaat işlerinde kullanılır.

Jizera Irmağı, Almanca ISER. Çek Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında Elbe (Labe) Irmağının kolu. Polonya sınırında, Dev Sıradağları'daki Smrk Dağının güney eteğinden doğar. Güneye doğru akarak Turnov ve Mladá Boleslav'dan geçer. 171 km'lik çıkışından sonra Prag'ın kuzeydoğusunda Elbe'ye kavuşur.

Joachim, Joseph (d. 28 Haziran 1831, Kittsee, Pressburg yakınları, Avusturya-Macaristan - ö. 15 Ağustos 1907, Berlin), usta tekniği ve Bach, Mozart, Beethoven'in yapıtlarını yorumlayışıyla ünlü Macar kemancı.

Önce Budapeşte'de eğitim gördü. Yedi yaşındayken öğretmen S. Serwaczynski ile birlikte dinleyici karşısına çıktı. 1844'te Londra'ya giderek, Mendelssohn'un koruması altında büyük başarı kazandı. 1849'da Weimar, 1853'te de Hannover orkestralarını yönetti. 1868'de Berlin'de Uygulamalı Müzik Yüksekokulu'nun yöneticisi oldu. Burada Avrupa'nın her yerinden onunla çalışmak için öğrencilerin geldiği iyi bir öğretmen olarak ün yaptı. 1869'da Joachim Dörtlüsü'nü kurdu. Dörtlü Beethoven'in son dönem yaylı çalgılar dörtlülerini yorumlamasıyla tanındı.

Joachim'in çalışında teknik virtüözlük estetik değerlerden sonra gelirdi. Bu nedenle programlarını oluştururken, gösterişli olmaktan kaçınarak bu alanda bir reform gerçekleştirdi. Yakın arkadaşı Johannes Brahms, keman konçertosunu bestelerken onun düşüncelerinden yararlanmış ve yapıtını ona adanmıştı; Schumann da *Keman ve Orkestra İçin Fantezi*'sini onun için yazmıştı. Joachim'in kendi besteleri, Brahms ve Schumann'ın etkisindeydi. Bunların en ünlüleri *Re Minör Keman Konçertosu*'dur.

Joachim I Nestor (d. 24 Şubat 1484 - ö. 11 Temmuz 1535, Kölln an der Spree, Brandenburg), Brandenburg elektörü. Habsburg imparatorlarına muhalefet etmiş, ama koyu bir Katolik olarak topraklarında Protestanlığın yayılmasını yaşamı boyunca engellemiştir. Fransa'da 1519'da imparator seçimi

I. Joachim, Lucas Cranach'ın (Yaşlı) bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1529; Monbijou Sarayı, Berlin
Foto Marburg - Art Resource / EB Inc

sırasında I. François'dan yana oldu. Sonra bir ara kendisinin imparator seçilebileceğini düşündüyse de, sonunda İspanya kralı I. Carlos'u destekledi. Ama Fransa'ya yakınlık beslemeyi sürdürmesinden ötürü, V. Karl (Şarlken) adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru olan I. Carlos ile arasındaki ilişki her zaman ölçülü kaldı. Brandenburg'da hukuk alanında bir reform yapan Joachim, toprak ve unvan bağışlayarak savaş yanlısı soyluların kendine bağlı kalmalarını sağladı. Beşeri bilimlere karşı beslediği ilgiyle 1506'da Frankfurt an der Oder'de

bir üniversite kurdu. Reform hareketinin amansız bir düşmanıydı. Reformculara yakınlık duyan oğullarını, ölümünden sonra Brandenburg'un Katolik kalacağına dair yemin etmeye zorladı. Vasiyetinde Brandenburg'u iki oğlu arasında paylaştırmıştı.

Joachim II Hektor (d. 13 Ocak 1505, Kölln an der Spree, Brandenburg - ö. 3 Ocak 1571, Köpenick Av Köşkü, Brandenburg), Brandenburg elektörü. Bir yandan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu desteklerken, bir yandan da kendi topraklarında Reform hareketine hoşgörü göstermiş, Yeniden Katolikleştirme döneminde imparatorluk baskısına karşı direnmiştir.

Babası I. Joachim'ın 1535'te ölmesi üzerine Brandenburg sınır kontluklarını (Altmark ve Mittelmark) elde eden II. Joachim, Katolik olmasına karşın Reform hareketine yakınlık duydu ve 1539'dan sonra ülkesinde Protestanlığa hoşgörü gösterdi. Brandenburg meclisleri, önemli miktardaki borçlanı iki kez ödeyerek onun bu liberal tutumunu ödüllendirdi. İmparator ile Almanya'nın Protestan prensleri arasındaki tartışmalarda tarafları uzlaştırmaya çalıştı. Protestan prenslerin içinde bulunduğu Schmalkalden Birliği'ne karşı yapılan savaşlarda V. Karl'ı (Şarlken) destekledi. Mühlberg Çarpışması'nda (1547) Hessen kontu Philipp'i (Alce-nap) teslim olmaya razı etti. İdam mahkûm edilen Saksonyalı I. Johann Friedrich'ın (Alce-nap) affedilmesine yardımcı oldu. V. Karl'ın Augsburg İnterimi'ni (1548) destekledi. Almanya'da birbirleriyle savaşan dinsel gruplar arasında yeniden anlaşma sağlayan Augsburg Barışı (1555) görüşmelerinde önemli bir rol oynadı. Son olarak, ölümünden iki yıl önce, 1569'da Polonya kralı, II. Zygmunt August'tan Prusya Dük-lüğü'nü *fief* olarak aldı.

Joad, C(yril) E(dwinn) M(itchinson) (d. 12 Ağustos 1891, Durham - ö. 9 Nisan 1953, Londra, İngiltere), 1940'larda İngiltere'nin en tartışmalı aydınlarından olan İrlanda asıllı felsefeci, yazar, öğretmen ve radyo konuşmacısı. Yaşamının son yıllarına değin barışçı ve agnostik tutumunu sürdürmüş, kimsenin benimsemediği davaları savunmuş ve çok okunan felsefe kitapları yazmıştır. British Broadcasting Corporation'da (BBC) 1941-47 arasında yayımlanan "Brains Trust" (Beyin Takımı) programına katılması ona İngiliz kamuoyunda büyük ün kazandırmıştır.

Oxford'da Balliol College'daki öğrencilik yıllarında barışçı ve sosyalist görüşler edindi. Bu görüşlerin etkisiyle I. Dünya Savaşı'na katılmayı reddetti, II. Dünya Savaşı'nın başlarında da savaş dışında kalmaması cesaretle savundu. On altı yıl kamu görevlerinde çalıştıktan sonra 1930'da emekli oldu. Londra Üniversitesi'nde Birkbeck College'ın felsefe ve psikoloji bölümü başkanlığına getirildi.

H.G. Wells ve Bernard Shaw gibi içten bir usçu olan Joad'un özgün bir felsefesi yoktu. Ama yazdığı 40 kadar kitapta başkalarının düşüncelerini kendi sivri görüşleriyle birlikte açık seçik bir anlatımla dile getirdi. *Guide to Philosophy* (1936; Felsefe Rehberi) ve *Guide to the Philosophy of Morals and Politics* (1938; Ahlak ve Siyaset Felsefesi Rehberi) en önemli yapıtları sayılır. Son yapıtı *Recovery of Belief* (1952; İnancın Yeniden Kazanılması) yaşamının son yıllarında geliştirdiği Tanrı inancını açıklar. Joad'un iki yapıtı Türkçe'de *Sosyalizm, Sendikalizm, Komünizm, Anarşizm* (1966) ve *Dünyanın Büyük Felsefeleri* (1985) adlarıyla yayımlanmıştır.

João I, lakabı BELLEĞİ GÜÇLÜ PRENS, AVIZLI JOÃO, BÜYÜK JOÃO ya da PIÇ JOÃO olarak da bilinir, Portekizce O PRINCIPE DE BOA MEMÓRIA ya da JOÃO DE AVIZ, JOÃO O GRANDE ya da JOÃO O BASTARDO (d. 11 Nisan 1357, Lizbon - ö. 14 Ağustos 1433, Lizbon, Portekiz), 1385 - 1433 arasında Portekiz kralı. Ülkesinin Kastilya'dan bağımsız kalmasını sağlayarak deniz aşırı yayılma politikasını başlatmıştır. Joanina (Johannine) olarak da bilinen Aviz hanedanının kurucusudur.

Portekiz kralı I. Pedro ile Teresa Lourenço'nun evlilik dışı oğluydu. Henüz altı yaşındayken askeri bir tarikat olan Aviz tarikatının başı ilan edildi. Din ve askerlik eğitimini Alentejo'daki Aviz kentinde gördüğü sanılır. Babasının 1367'de ölmesi üzerine tahta üvey kardeşi Fernando çıktı. Fernando, Kastilya'nın yeni hükümdarı II. Enrique'ye karşı yürüttüğü mücadelede başarısızlığa uğrayarak, çocuk yaştaiki varisi Beatriz'i Kastilya hanedanından biriyle evlendirmeyi kabul etmek zorunda kaldı. Beatriz'in 1382'de Kastilya kralı I. Juan'la evlenmesiyle Portekiz'in bağımsızlığı ciddi bir tehlike altına girdi. Fernando'nun 1383'te ölmesinin ardından Kraliçe Leonor, damadı I. Juan'ın baskıları karşısında onu Portekiz kralı olarak tanıdı.

1382'de bir süre tutuklu kalmakla birlikte o tarihe değin ön plana çıkmamaya özen göstermiş olan Avizli João, Nuno Álvares Pereira önderliğindeki bir grup genç milliyetçinin çabalarıyla, Kraliçe Leonor'un gözdesi ve danışmanı Ourém kontu Galicialı João Fernandes Andeiro'nun ölümüyle sonuçlanan bir suikastın düzenlenmesini kabul etti. Avizli João'nun halktan güçlü bir destek görmesi üzerine Lizbon'dan kaçmak zorunda kalan Kraliçe Leonor, João'ya karşı Kastilya'dan askeri yardım istedi. Bunun üzerine Portekiz'e giren Kastilya orduları João'yu Mayıs 1384'te Lizbon'da kuşattıysa da, bir süre sonra baş gösteren veba salgını nedeniyle, eylülde geri çekilmek zorunda kaldılar.

Krallığın koruyucusu ilan edilen João, üç ayrı sınıflı temsilcilerinden oluşan Coimbra Cortes'inin (Parlamento) toplanmasından (Nisan 1385) ve Kral Pedro'nun yaşayan büyük oğullarından hiçbirinin meşru olmadığına kanıtlanmasından sonra Portekiz krallığına seçildi. Ama Lizbon ve Porto kentleriyle tüccarların ve loncaların desteğine karşın, Juan'ı tahta çıkarmak isteyen çok sayıda soylunun direnişiyle karşılaştı. Bu direnişi kırmak amacıyla, başkomutanlığa getirdiği Nuno Álvares'le birlikte kuzeye düzenlediği sefer sırasında ülkenin önemli bölgelerine egemenliğini kabul ettirdi. Ama Kastilyalıların Portekiz'i istila etmek için hazırlıkla başladıklarını öğrenince seferi yarıda keserek Lizbon'a dönmek zorunda kaldı. İspanyol kuvvetlerinin Portekiz'in iç kesimlerine girmelerinin ardından, Nuno Álvares'le birlikte Lizbon yolunu kesmek üzere harekete geçti. Ünlü Aljubarrota Savaşı'nda (14 Ağustos 1385) İspanyollar karşısında büyük bir zafer kazandı. Portekiz'in bağımsızlığını güvence altına alan bu zafer, aynı zamanda João'yu yabancı devletlerin ittifak kurmak istedikleri güçlü bir hükümdar durumuna getirdi. Aljubarrota Savaşı'nda Portekiz'e küçük bir okçu birliği göndererek João'yu desteklemiş olan İngiltere'yle Portekiz arasında imzalanan Windsor Antlaşması'yla (9 Mayıs 1386), İngiliz-Portekiz ittifakının temelleri atılmış oldu. João'nun Şubat 1387'de, I. Pedro'nun kızıyla yaptığı evlilik (1371) nedeniyle Kastilya tahtı üzerinde hak iddia eden ve bu amacını gerçekleştirebilmek umuduyla Galicia'ya gelen Lancaster dükü John of Gaunt'un kızı Philippa'yla evlenmesi, bu ittifakı daha da

pekiştirdi. Ama João'nun, León'u istila etmek üzere Lancaster'la birlikte başlattığı sefer başarısızlıkla sonuçlandı ve Lancaster geri çekilmek zorunda kaldı. João seferin ardından Kastilya'yla 10 yıllık bir ateşkes imzaladıysa da (1389) iki ülke arasındaki sınır çatışmaları, kesin barışın sağlandığı 1411'e değin aralıklarla sürdü.

João, şövalyelik yaşına gelen büyük oğullarının bu unvanı kazanmasını sağlama gerekçesiyle Müslümanların egemenliğindeki bölgeye bir sefer düzenleyerek bir günde Septe'yi (Ceuta) ele geçirdi (24 Ağustos 1415). Ama João'nun umduğunun tersine bölgede yeni fetihler yapılamaması, Septe'yi, gereksinimlerini Portekiz'in Algarve eyaletinden karşılayan, kuşatılmış bir ileri karakol durumuna getirdi. Bu tıkanma, Madeira ve Asor adalarının yerleşime açılmasıyla başlayan deniz aşırı keşif seferlerinin hızlanmasında önemli bir itici güç oldu.

Bu dönemde João'nun sarayı, Kraliçe Philippa'dan dolayı İngiliz geleneklerinin etkisini taşıyan bir kültür merkezine dönüştü. João ve Philippa'nın *inclita geração* (Portekizcede "aydın kuşak") olarak anılan oğullarından en büyüğü Duarte, babasının sağlığını krallığın yönetim işlerini üstlendi ve onun ölümünden sonra tahta çıktı. İkinci oğul Pedro, Duarte'nin ölümünden sonra kral naipliği görevine getirildi. Üçüncü oğul Henrique o Navegador (Denizci) ise, koruyuculuğunu ve düzenleyiciliğini yaptığı deniz aşırı keşif seferleriyle ün kazandı. Oğullarına dük unvanı vererek Portekiz'de bu unvanın kullanılmasını başlatan João, kızı Isabel'i Burgonya dükü ve Flandre kontu III. Philippe'yle (İyi) evlendirerek Portekiz'in Felemenk ülkelerindeki çıkarlarını güvence altına aldı. Nuno Álvares'in kızıyla evlenen evlilik dışı oğlu Afonso'nun torunları ise, Bragança hanedanını kurarak 1640'tan sonra Portekiz kralı olarak hüküm sürdüler.

João'nun Kastilya'ya karşı yürüttüğü uzun mücadele ve yeni soylular sınıfını güçlendirmeye yönelik çabaları ciddi mali sorunlarla karşı karşıya kalmasına yol açtı. Öte yandan önderlik ve devlet adamı yetenekleriyle halkını tahtın çevresinde birleştirmeyi başardı. Kendisine sadık loncalara, en büyük 12 loncayı temsil eden ikiye kişiden oluşan Yirmi Dörtler Kurulu'nda sürekli temsil hakkı tanıdı. Ayrıca loncalar için özel bir yargıç atadı. Kararlarıyla halkın tepkisini toplayan Porto piskoposunun hukuk davalarına bakma yetkisine son verdi. Öte yandan dine bağlılığını göstermek ve öldükten sonra gömülmek üzere, Leiria yakınlarında kısaca Batalha (Savaş) olarak anılan büyük Santa Maria da Vitória Manastırı'nı kurdu.

En sevdiği eğlence olan av üzerine *Livro da Montaria* adlı bir kitap da yazan João'nun, Lizbon'daki Eski Sanatlar Müzesi'nde bir portresi, Batalha'daki mezarının üzerinde ise karısı Philippa ile kendisini uzanmış durumda betimleyen bir heykel vardır.

João II, lakabı KUSURSUZ PRENS, Portekizce O PRINCIPE PERFEITO (d. 1455, Lizbon - ö. Ekim 1495, Alvor, Portekiz), 1481-95 arasında Portekiz kralı. Büyük soylulara krallık otoritesini kabul ettirmiş, Hindistan yolunu bulmak amacıyla Afrika'da yeni keşif seferleri başlatmıştır.

Aviz hanedanının kurucusu I. João'nun torunu V. Afonso ile kuzeni Isabel'in hayatta kalan tek oğluydu. Sarayda hümanistlerin gözetiminde yetişti. 1471'de kuzeni Leonor ile evlendirildi. Babasının Fas'taki Asilah (Arzila) kentini ele geçirmek üzere düzenlediği fetih seferine katılarak şövalye unvanını kazandı ve zaferden sonra saray-

dan ayrılarak Portekiz'in güneyindeki Beja'da yaşamaya başladı. 1474'te babası tarafından "Gine ticareti"ni ve Afrika'da yapılacak keşif seferlerini yürütmekle görevlendirildi. Babasının I. Isabel'e karşı Kastilya tahtı üzerinde hak iddia ederek Portekiz'i savaşa sürüklemesinin ardından, kral naipliğine getirildi (Nisan 1475). Ardından babasını desteklemek üzere bir ordu kurarak Kastilya üzerine yürüyüşe geçti. Ama Kastilyalılar Toro Çarpışması'nda (Mart 1476), Portekizlilerin ilerleyişini durdurdular. Babasının ittifak kurmak amacıyla Fransa'da bulunduğu sırada krallık sınırlarını koruma işini üstlenerek bir Kastilya saldırısını geri püskürten João, bütün girişimleri başarısızlıkla sonuçlanan V. Afonso'nun tahttan çekilmeye karar vermesinin ardından kral ilan edildi. Ama sonradan karar değiştiren babası Portekiz'e dönerek yeniden tahta çıktı.

Ağustos 1481'de kesin olarak tahta geçen II. João, Portekiz'in en zengin ailesi Bragançaların gücü nedeniyle tam bir otorite sağlayamayan babasının tersine, Évora'da bir Cortes (Parlamento) toplayarak (Kasım 1481) vasalları bağlılık yemini etmeye zorladı. Ayrıca, papalıktan gelen mektupların yayımlanmadan önce krala sunulması uygulamasını (*beneficence*) yeniden başlattı. Babasının imzaladığı Alcáçovas Antlaşması'nın (1479) hükümlerinde bazı değişiklikler yaparak, bu antlaşma gereğince Kastilya hanedanından kişilerle evlenmek üzere İspanyolların vesayeti altına bırakılan çocuklarını geri getirtmeyi başardı. Ardından Kastilya'nın yanında Portekiz'e karşı entrikalara girişmekle suçladığı Bragança dükünü yargılatarak Évora'da idam edilmesini sağladı (Haziran 1483) ve ailenin geniş topraklarına el koydu. Onu bu davranışa yöneltten asıl etken, kral naibi olan büyük babası Don Pedro'nun ölümünün öcünü alma düşüncesi idi. Büyük soylulara krallık otoritesini kabul ettirmek için yürüttüğü mücadele doğrultusunda, eskiden yargı yetkisinin soylulara ait olduğu bölgelere krallık yargıçları atadı. Kayınbiraderi Viseu dükünü tahta geçirmeye yönelik ikinci bir komplo girişimi üzerine, Viseu dükünü kendi elleriyle öldürdü (Ağustos 1484).

II. João, Asilah'ın alınmasından sonra Afrika'ya yönelik doğrudan hiçbir sefere girişmemekle birlikte, ticaretin gelişmesine ve yeni keşif seferlerinin düzenlenmesine büyük destek verdi. Aralık 1481'de, Diogo de Azambuja'yı Afrika'ya göndererek, Benin yakınlarındaki Mina'da (altın madeni) St. George Kalesi'ni kurmakla görevlendirdi. Kalenin inşasının ardından hızla gelişen altın ticaretine dayanarak, krallık gelirlerini kısa sürede iki katına çıkardı. 1485'te "Gine'nin efendisi" unvanını aldı. Diogo Cão'yu Hindistan'a giden deniz yolunu bulmakla görevlendirerek Kongo'nun keşfinde önemli rol oynadı. Kristof Kolomb'un bahya doğru giderek Hindistan'a ulaşan bir deniz yolu bulmaya yönelik tasarısıyla hiçbir zaman ilgilenmediyse de, Fernão Dulmo'ya yeni adalar keşfetmek için sefere çıkma izni verdi. Sonuçsuz kalan bu girişimlerin ardından 1485'te, Cão'yu Afrika'nın batı kıyıları keşfetmek üzere ikinci bir sefere çıkardı. Cão, sefer sırasında Afrika'nın güneybatısına ulaşmayı başardıysa da Umüt Burnunu bulamadı. Bu arada Benin'deki tüccarlar Dogu'da, efsanevi Hristiyan hükümdar Keşiş Yohannes olduğu sanılan bir Yerli hükümdarı yaşadığına ilişkin haberler duymuşlardı (1496). Bunun üzerine Pero da Covilhã ve Afonso Paiva'yı karayolundan

Hindistan ve Habeşistan'a (bugün Etiyopya) göndermeye karar veren João, aynı tarihte Bartholomeu Dias'ı da Cão'nun ulaşamadığı Ümit Burnunu bulmak üzere yeni bir sefere çıkardı. Aralık 1488'de Portekiz'e geri dönen Dias'ın verdiği bilgilerden, Ümit Burnunu dolaşarak deniz yoluyla Hindistan'a ulaşabileceği kesinlik kazandı. Ama Vasco da Gama'nın bu yolla Hindistan'a ulaşmayı başardığı sefer ancak João'nun ölümünden sonra gerçekleşirilebildi. Öte yandan 1490'da, Kongo Krallığı'yla ilişkileri güçlendirmek amacıyla bölgeye bir Portekiz heyeti gönderildi. Bu arada Amerika'ya düzenlediği ilk keşif seferinden dönüşünde Lizbon'a uğrayan Kolomb, João'ya Asya olduğunu sandığı kıtanın açıklarında bazı adalar keşfettiğini haber verdi (1493). Papanın Kolomb'un keşfettiği toprakları İspanya tahtına bağışlama kararına büyük tepki gösteren João'nun İspanya'ya başlatığı görüşmeler Tordesillas Antlaşması'nın (Haziran 1494) imzalanmasıyla sonuçlandı. Portekiz bu antlaşma uyarınca Cabo Verde (Yeşil Burun) Adalarının 350 fersah (1.050 deniz mili) batısından geçen hattın ötesinde kalan bütün toprakları İspanya'ya bırakmayı kabul etti. Antlaşma Pedro Álvares Cabral'ın 1500'de keşfettiği Brezilya'nın Portekiz topraklarına katılmasına dayanak oluşturdu.

João papalıkla yürüttüğü görüşmeler sonunda *beneplocei* hakkından vazgeçmiş, ama kiliseyle ilgili davaların Portekiz'de görülmesi hakkını korumuştu. Magniplilere karşı bir hacı seferine çıkmak için papadan aldığı izne dayanarak Anafé'ye küçük bir birlik gönderdi. Bu sefer sırasında Fas'taki Safi ve Azemmour vergiye bağlandı; ama Loukkos Irmağının ağzında bir kale kurma girişimi, Fez hükümdarı tarafından engellendi (1489).

İspanya kralı Fernando ve Kraliçe Isabel'in Mayıs 1492'de Yahudileri topraklarından sürme kararını almalarından sonra, İspanyol Yahudilerinden oluşan bir heyet João'ya başvurarak, 60 bin *cruzado*'luk (Brezilya parası) bir bedel karşılığında 600 zengin Yahudi ailesinin Portekiz'e yerleştirilmesini istediler. Ayrıca, sekiz ay süreyle geçici barınma olanakları sağlanacak önceki Yahudiler için de adam başına 8 *cruzado* ödemeyi önerdiler; bu kişiler sekizinci ayın sonunda João'nun sağlayacağı gemilerle ülkeyi terk edeceklerdi. João'nun onayıyla Portekiz'e sığınan Yahudilerden yalnızca Tanca ve Asilah'a yerleşenler için gemi sağlandı ve bazı Yahudi çocukları yerleşmek üzere São Tomé Adasına gönderildi.

II. João'nun oğlu Afonso, İspanya kralının en büyük kızıyla yaptığı evlilikten kısa bir süre sonra atılan düşerek öldü (Temmuz 1491). Bu olaydan çok sarsılan João, evlilik dışı oğlu Jorge'yı nüfusuna geçirerek vârisi yapmayı düşündüyse de, tahta geçme hakkını kayınbiraderen Manuel'e vermiş olduğundan bundan vazgeçti. Uzun bir hastalığından ardından 1495'te Algarve eyaletindeki küçük Alvor Şatosu'nda öldü.

João III, lakabı SOFÜ JOÃO, Portekizce JOÃO O PIADOSO (d. 6 Haziran 1502, Lizbon - ö. 11 Haziran 1557, Lizbon, Portekiz), 1521-57 arasında Portekiz kralı. Hükümdarlık dönemi Hint Okyanusunda Portekiz üstünlüğünün sağlanması, Brezilya kıyılarının ele geçirilmesi, Portekiz Enkizisyonunun ve Cizvit tarikatının kurulması gibi önemli olaylara sahne olmuştur.

Babası I. Manuel'in yerine tahta geçtikten kısa bir süre sonra, İspanya kralı ve Kutsal

Roma-Germen imparatoru V. Karl'in (Şarlken) kız kardeşi Katharina ile evlendi. Öte yandan kız kardeşi Isabel'i Karl'la evlendirdi. Bu evlilikler daha sonra İspanya kralı II. Felipe'nin Portekiz tahtına çıkmasına (1580) zemin hazırladı. Yenidünya'yı nüfuz bölgelerine ayıran Tordesillas Antlaşması (1494) doğrultusunda İspanya'yla işbirliği politikasını sürdüren João, Madrid Antlaşması'yla (1529) Maluku Adalarının (Baharat Adaları) Portekiz denetimine bırakılması karşılığında, İspanya'nın Filipinler üzerindeki egemenliğini tanıdı. 1533'ten sonra Brezilya'da yerleşim birimleri oluşturma politikasına hız vererek, 1549'da Bahia'da merkezi bir yönetim kurdu. Bu arada Portekiz Hindistan'ın Diu kentini ele geçirdi (1535), Siyam'la (bugün Tayland) ticari ilişkiler geliştirdi ve Çin'in Macau bölgesinde bir yerleşme kurdu. Yayılma politikasına belirli sınırlar koymanın Portekiz'in çıkarlarına uygun olduğunu düşünen João, Kuzey Afrika kıyısındaki bazı kalelerin yapımından vazgeçti.

Portekiz'in baharat ticaretinin denetimini elinde tutmasına karşın, maliyet artışıyla birlikte kârlarda bir düşüş başladı. Aynı dönemde aylıklı saray personelinin sayısı ve devlet borçları da arttı.

Önceleri Erasmus'un görüşlerine yakınlık duyan João, 1536'da Enkizisyon'u kurarak bagnağ bir din anlayışına yöneldi. Coimbra Üniversitesi'nin Sanat Yüksekokulu'nun denetimini Cizvitlere verdi. Böylece Cizvitler Portekiz'in eğitim yaşamında ve Brezilya ile Doğu'daki misyonerlik çalışmaları üzerinde egemenlik kurdular. João'nun aynı adlı oğlu 1554'te öldü. Aynı yıl doğan torunu Sebastião, 1557'de İspanya kraliçesi Catherine'nin naipliği altında tahta geçti.

João IV, BRAGANÇA & DUKU JOÃO (1630-40) olarak da bilinir, lakabı TALİHLİ JOÃO Portekizce JOÃO O AFORTUNADO (d. 18/19 Mart 1604, Vila Viçosa - ö. 6 Kasım 1656, Lizbon, Portekiz), 60 yıllık İspanyol egemenliğinin sona erdiği 1640'tan sonra Portekiz kralı. Bragança hanedanının kurucusudur. İspanyol saldırılarını püskürtmüş ve bir ittifaklar sistemi oluşturmuştur.

Bragança dükü olarak dönemin en zengin Portekiz soylusuydu. İspanyol Medina-Sidonia dükünün kızı Luisa de Guzmán'la evlendi. Doğrudan vârisi bulunmayan Aviz kraliyet hanedanının ikinci bir kolundan geldiğinden, İspanyol yönetiminin yıkılmasının ardından 15 Aralık 1640'ta tahta çıktı. Cortes'in (Parlamento) desteğini kazanarak her ilı kendini savunmakla görevlendirdi. Fransa, İngiltere ve Felemenk tarafından tanınmak amacıyla bu ülkelere elçiler gönderdi. İngiliz Stuart hanedanıyla kurduğu ittifak (1642) İngiliz İç Savaşları nedeniyle işlerlik kazanamadı. 1654'te Cromwell Cumhuriyeti'yle yeni bir antlaşma yaparak, ticari ayrıcalıklar karşılığında askeri yardım elde etti. Bu dönemde Brezilya'nın kuzey-doğusundaki Pernambuco'yu ellerinde tutan ve Angola'yı ele geçiren Felemenkiler her iki yerden de çıkarıldı. Buna karşılık, Doğu Hint Adalarında aldıkları yerler Felemenkilerde kaldı. Öte yandan Montijo'da yenilgiye uğratılan (26 Mayıs 1644) İspanyolların yeni saldırılarının önüne geçildi.

Kraliçe Leonor ile birlikte hüküm süren João, krallık konseyi, Cortes'e bağlı bir kurul ve Denizlerin Topraklar Konseyi gibi bir dizi kuruma da dayandı. Çeşitli suikast girişimlerini atlattı ve İspanyolların Portekiz Kilişesi'ni yalnız bırakmak için Vatikan'ı etkileme çabalarını boşa çıkardı. Aynı zamanda seçkin bir besteci olan João'nun ölümünden sonra, oğlu VI. Afonso (bd

1656-83) annesinin naipliği altında tahta çıktı. Kızı Bragançalı Catherine ise 1662'de İngiliz kralı II. Charles'la evlendi.

João V (d. 22 Ekim 1689, Lizbon - ö. 31 Temmuz 1750, Lizbon, Portekiz), 1706-50 arasında Portekiz kralı. Krallığın gücünü ve zenginliğini artırmış, bilimsel ve kültürel çalışmalarla kilise için büyük harcamalar yapmıştır.

Portekiz kralı II. Pedro'nun oğluydu. Babasının ölümü üzerine 1706'da tahta çıktı. II. Pedro'nun ülkeyi sürüklediği İspanya Veraset Savaşı (1701-14) João'nun hükümdarlığının ilk yıllarında da sürdü. Bu savaş 1713'te Fransa'yla, 1715'te de İspanya'yla barış yapılmasıyla sona erdi. João uzun yıllar süren hükümdarlığı sırasında, Osmanlılara karşı düzenlediği kısa bir sefer dışında hiçbir ülkeyle savaşa girmede. Portekiz'in sömürgeci olan Brezilya'nın altın ve elmas madenlerinden sağlanan büyük servet, kralın Cortes'e (Parlamento) olan malî bağımlılığına son vererek krallık yönetiminin daha da güçlenmesine yardımcı oldu.

João donanmayı güçlendirmek, sanayi ve bayındır işlerini canlandırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulundu. Ama ağırlık olarak sanatın, kültürün ve bilimin gelişmesi için çaba harcadı. Büyük servetinin yardımıyla sarayına önceki Avrupa saraylarıyla rekabet edebilecek bir görkem kazandı. Ayrıca kitaplıklara bağışlarda bulundu, bilimsel çalışmaları özendirdi, sanatçıları korudu, doğa tarihi ve mimarlık eserleriyle Kraliyet Tarih Akademisi'ni (1721) kurdu. Kilise için de cömertçe harcamalar yaparak, din adamlarının gözündeki saygınlığını artırmaya çalıştı. Ama bu çabaları papalıkla uzun süreli bu çalışmaya girmesine neden oldu.

Yaşamının son yıllarında sağlığına gittikçe bozulması ve yönetime egemen olan din adamlarının beceriksizlikleri devlet işlerini bozulmasına yol açtı. Ölümünden sonra yerine oğlu José geçti.

João VI (d. 13 Mayıs 1767, Lizbon - ö. 19 Mart 1826, Lizbon, Portekiz), Portekiz kralı naibi (1799-1816) ve kralı (1816-26) Fransız Devrimi'ni izleyen çalkantılı döneme rastlayan hükümdarlığı sırasında, Napoleon orduları Portekiz'i işgal etmiş ve Portekiz'i yeni sıra Brezilya'da temsil hükümetleri kurmuştur.

Portekiz kraliçesi I. Maria'nın küçük oğluydu. Ağabeyinin ölümüyle tahtın vârisi durumuna geldi. Annesinin ruh sağlığının bozulması üzerine 1792'de ülke yönetimini üstlendi. 1799'da Maria'nın hastalığının tedavi edilemez olduğunun ilan edilmesinin ardından aldığı naip unvanını, annesinin Mart 1816'da ölmesine değin taşıdı. Bu arada İspanya kralı IV. Carlos'un büyük kızı Carlota Joaquina'yla evlendiğinden, Fransa Cumhuriyeti'ne karşı İspanya'yı destekledi. 1795'te Basel'de imzalanan barış antlaşmasının ardından Fransa'nın Portekiz üzerinde uyguladığı baskılara aracı duruma gelen İspanya, Badajoz'da imzalanan barışa karşın Portekiz'i işgal etti (1801). Napoleon ise Orta Avrupa'da kazandığı zaferlerin ardından, 1807'de Kıtâ Armutu'su'nu ilan ederek Lizbon limanını ticarete kapatma tehdidinde bulundu. Fransız birliklerinin İspanya üzerinden Lizbon'a doğru yürüyüşe geçmesi üzerine, krallık ailesi hükümet üyeleriyle birlikte Brezilya'ya çekildi (Kasım 1807). Portekiz tahtının Bragança hanedanında kalmasını isteyen İngiltere, Portekiz'e Arthur Wellesley (sonradan Wellington dükü) komutasında bir ordu gönderdi (1808). João'dan tam bir asaleti destek alan Wellesley, Fransızları yenilgiye

uğrattığı gibi iki yeni saldırıyı da püskürttü. Napoléon'un 1814'te teslim olmasından sonra ülkesine geri dönen João, Napoléon'un Elba'dan kaçarak bir kez daha tahta çıkması üzerine yeniden Brezilya'ya gitmek zorunda kaldı. Bu arada birleşik Portekiz-Brezilya krallığının kuruluşunu ilan etti ve 20 Mart 1816'da, annesinin ölümü üzerine VI. João adıyla tahta çıktı.

João'nun Montevideo'yu ilhakı İspanya'yla arasında çatışmaya yol açarken, uzun yıllar ülkesinden uzak kalması Portekiz'de anayasal reform hareketinin güçlenmesine zemin hazırladı. 1820'de İspanya'da başlayan devrimci ayaklanma kısa sürede Portekiz'e de sıçradı. Sonunda Brezilya'dan ayrılmayı ve liberal bir anayasanın yürürlüğe girmesini kabul eden João, vârisi Pedro'yu Rio de Janeiro'da bırakarak Temmuz 1821'de Portekiz'e döndü. Kralın yetkilerini sınırlandıran radikal düzenlemeleri João'ya kabul ettiren liberaller, Brezilya'nın yeniden sömürge statusüne getirilmesini sağlamak amacıyla, João'nun oğlu Pedro'ya Portekiz'e geri dönmesi için baskı yapmaya başladılar. Pedro bu baskılar karşısında Brezilya'nın bağımsızlığını ilan ederek imparator unvanıyla Brezilya tahtına çıktı.

Fransızların İspanya'ya mudahale ettiği 1823'te Portekizli radikallerin de devrimciyle, VI. João eski gücünü yeniden kazanmak için bu girişimine karşı çıkan Kraliçe Carlota Joaquina önderliğindeki mutlakiyetçiler, João'nun oğlu Miguel'i başkomutanlığa getirerek, ülkede anayasal bir yönetim kurulumasını engellemeye çalıştılar.

Karısından ayrılarak ve oğlu Miguel'i sürgüne yollayarak bunalımı aşmaya çalışan João, ardından İngiliz diplomat Sir Charles Stuart aracılığıyla oteki oğlu Pedro'yla görüşmeler başlattı. Bu görüşmelerin sonunda, Brezilya'nın Portekiz'den bağımsızlığını istemeden de olsa kabul etmek zorunda kaldı (1825). Bundan kısa süre sonra ölen João'nun yerine geçen oğlu Brezilya imparatoru Pedro, iki ay sonra Portekiz'de yeni bir anayasa yürürlüğe koyarak kızı II. Maria adına Portekiz tahtından çekildi.

João Belo bak. Xai-Xai

João Pessoa, Brezilya'nın kuzeydoğusundaki Paraíba eyaletinin (*estado*) merkezi liman kenti. Paraíba do Norte Irmağının sağ kıyısında, ırmağın ağzından 18 km içeride yer alır. Deniz düzeyinden 45 m yüksek,

ettiği ayaklanma sırasında ölen eyalet başkanı João Pessoa onuruna bugünkü adını aldı. Koloni döneminden kalma başlıca yapılar Karların Meryem Anası Kilisesi ile 18. yüzyılda inşa edilen São Francisco Kilisesi'dir. Seixas Burnundaki Cabo Branco Feneri Brezilya'nın en doğu ucunu oluşturur. Paraíba Üniversitesi 1955'te kurulmuştur. Kentte elektrikli aletler, kimyasal maddeler ve metal üreten fabrikalar ile yosun işleyen tesisler vardır. Nüfus (1985 tah.) belediye, 396.197.

Jobst, JOBST ya da JODOKUS olarak da bilinir (d. 1351 - ö. 17 Ocak 1411, Brno, Moravya). Moravya ve Brandenburg markisi ve Alman kralı (1410-11). Yürüttüğü siyasal ve askeri entrikalarla Alman siyasal yaşamında önemli bir rol oynamıştır.

Lüksemburg hanedanından geliyordu. Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl'ın yeğeni, Bohemya ve Alman kralı Wenzel'e üvey kardeşi Sigismund'un (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) kuzeniydi. 1376'dan sonra Moravya'yı yönetti. 1383'te ve 1389'da iki kez İtalya piskopos vekilliğine atandı. 1388'de Lüksemburg ve Brandenburg'u topraklarına kattı. Akrabalarıyla arasında çıkan anlaşmazlıklarda savaşa başvurmadan kaçınmadı. 1394'te kuzeni Wenzel'i tutsak aldı ve kendisini Bohemya kral naibi ilan etmesi için zorladı. 1397'de Wenzel'e barış yaptı, Lausitz'i elde etti ve kendisinin prens ilan edilmesini sağladı. Alman kralı Ruprecht 1410'da ölünce Jobst, Frankfurt Meclisi'nin üyelerinin bir bölümünün oylarıyla, Sigismund'un karşısında Alman krallığına seçildi (1 Ekim 1410). Ama yalnızca 15 ay tahta kalabildi ve ertesi yılın başlarında öldü.

Jochelson, Vladimir Ilich (d. 26 Ocak 1855, Vilna [bugün Vilnius], Rus Çarlığı - ö. 1 Kasım 1937, New York kenti, ABD), Rus asıllı etnograf ve dilbilimci. Sibirya halkları, özellikle de Koryaklar ve Yukagirler üzerine çalışmalarıyla tanınır.

Jochelson araştırmalarına, *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) adlı devrimci örgütün üyesiyken katıldığı eylemler yüzünden sürüldüğü Doğu Sibirya'nın Kamçatka bölgesinde başladı. 1900-01'de New York kentindeki Amerika Doğa Tanrı Müzesi'nin Jessup Kuzey Pasifik Seferi'ne katıldı ve 1908'de *The Koryak* (Koryaklar) adlı incelemesini yayımladı. 1912'den 1922'ye değin Petrograd'daki (bugün Petersburg) Antropoloji ve Etnografi Müzesi'nde müdür yardımcılığı yaptı. 1922'de ABD'ye göç etti. Amerika Doğa Tanrı Müzesi'nde, daha sonra Washington, D.C.'deki Carnegie Enstitüsü'nde çalıştı. *The Yukaghir and the Yukaghirized Tungus* (1926; Yukagirler ve Yukagirleşmiş Tunguzlar) ve *Peoples of Asiatic Russia* (1928; Asya Rusyası Halkları) adlı kitapların da yazarıdır.

Jochumsson, Matthias (d. 11 Kasım 1835, Skögar, Thorskaufjörður - ö. 18 Aralık 1920, Akureyn, İzlanda), İzlandalı şair, çevirmen, gazeteci ve oyun yazarı. İzlanda edebiyatı ve geleneklerine duyduğu hayranlığı ve Hristiyan inançlarını yansıtan yapıtlarıyla tanınır.

Yoksul bir çiftçinin oğlu olan Jochumsson, eğitimini güçlüklerle tamamlayabildi. Otuz yaşında Reykjavík'teki Lutheran bir ilahiyat yüksekokulunu bitirerek papaz oldu. Altı yıl süren gazeteciliği dışında, 1900'e değin papazlık yaptı. Bir taşra kilisesinde geçen tekduze yaşamdan bunalarak, İskandinav ve İngiliz edebiyat ve felsefe yapıtlarını okudu. Zaman zaman İzlanda dışına yaptığı geziler sayesinde, İskandinav ve

İngiliz kültürünü daha yakından tanıdı. Ama bu kültürlerin etkilerini, ülkesine olan bağlılığından ödün vermesizsin özümsemi. 1900'de papazlığı bıraktı ve geçimini şairlere ayrılmış bir ödenekten bağlanan gelirle sağladı.

Jochumsson, ilahi ve ağıt gibi dinsel şiirleri ve kahramanlıkları konu alan öykülü şiirleriyle Hristiyan inançlarını ve insanlık anlayışını, ayrıca sagaların ortaya çıktığı Hristiyanlık öncesi dönemin erdemlerini dile getirdi. İskandinav dillerinden, İngilizce ve Almanca'dan yaptığı sayısız ilahi, öğretici ve yurtsever şiir çevirileri de bu erdemleri yansıtır. Ibsen'in *Brand*, Byron'un *Manfred*, Esaias Tegnér'in *Frithiofs saga* (Frithiof Sagası) ve Shakespeare'in *King Lear*, *Hamlet*, *Macbeth* ve *Othello*'sundan yaptığı çeviriler de felsefi yaklaşımını ortaya koyar.

Jochumsson, öteki ulusların kültürlerine verdiği önem ve Hristiyanlık konusundaki liberal görüşleriyle ülkesinde tepki toplamış, buna karşılık İskandinav yazarların büyük sevgi ve hayranlığıyla kazanmıştır. Aydın kişiliği ve güçlü hümanizmi sayesinde, sonunda İzlanda'nın önemli ulusal kişilerinden biri olmuştur.

Jodelle, Étienne (d. 1532, Paris - ö. Temmuz 1573, Paris, Fransa), oyun yazarı ve şair. La Pléiade(*) olarak bilinen edebiyat çevresinin yedi üyesinden biridir. Bu çevrenin estetik ilkelerini tiyatroya uygulamıştır.

Jodelle, o yıllarda Fransız sahnesine egemen olan ibret ve mucize oyunlarından çok farklı bir klasik tiyatro yaratmak istiyordu. Sonunda, ilk modern Fransız trajedisini ve komedisini yazmayı başardı. Bu oyunlar, oynanamaz ve okunamaz olarak ün yapmalarına karşın, yeni-klasik trajedi yazarları Corneille ve Racine'e örnek oldular. Jodelle'in ilk oyunu, manzum bir trajedi olan *Cléopâtre captive* (Tutsak Kleopatra) 1553'te Paris'te sarayda oynandı. Oyuncular arasında arkadaşları Rémy Belleau ve Jean de La Pérouse da vardı. Jodelle iki oyun daha yazdı: Bunlardan *Eugène* (1552) bir komedi, *Didon se sacrifiant* (Kendini Feda Eden Dido) ise Vergilius'un Kartaca kraliçesi Dido hakkında anlattıklarından yola çıkarak yazılan manzum bir trajedi idi.

Jodelle, *Eugène*'in öndeşiğinde komedi kuramına yer verir. Ona göre, kabalık ve cehalet gibi komedi öğeleri yalnızca alt ya da orta sınıftan insanlarla özgüydü; dolayısıyla da komedi bu insanlarla ilgili olmalıydı. Buna karşılık trajedi, karakterlerini krallar ve soylular arasından almalıydı; çünkü seyircileri onlardan oluşuyordu ve trajedide klasik edebiyata yapılan anıştırmaları da sıradan halk değil, ancak onlar anlayabiliirdi.

Jodl, Alfred (d. 10 Mayıs 1890, Würzburg - ö. 16 Ekim 1946, Nürnberg, Almanya),

Jodl
Ulrich Benin

Estado Francisco Álvaresi'nin, 1814'de, 1815'te, João Pessoa, Brezilya
Espanyol'dan, Carnegio Lema E.B. inc.

Recife'nin kuzeyindedir. 1585'te kurulan kent urasıyla Filipea de Nossa Senhora das Neves, Frederikstad ve Paraíba adlarıyla anıldı. 1930'da Getulio Vargas'ın önderlik

II. Dünya Savaşı sırasında, Alman silahlı kuvvetlerinin Harekât Dairesi başkanı olarak Almanya'nın giriştiği askeri harekâtların çoğunun planlanmasında ve gerçekleştirilmesinde rol alan general. Çok yetenekli bir kurmay subaydı ve Adolf Hitler'e sonuna değin sadık kaldı.

I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında kurmay subay olarak görev yaptı. 1935'ten sonra Savaş Bakanlığı'nda Ulusal Savunma Dairesi başkanlığına bulundu. 23 Ağustos 1939'da Harekât Dairesi başkanlığına getirildi. Böylece Wilhelm Keitel ile birlikte Hitler'in merkezi komuta sisteminde kilit bir noktaya geldi ve 1941'in ikinci yarısında başlayan Rusya seferi dışında Almanya'nın bütün askeri harekâtlarını yönetti. 7 Mayıs 1945'te Reims'de, Alman silahlı kuvvetlerinin Müttefiklere teslim olduğu anlaşmayı imzaladı. Harekât Dairesi başkanı sıfatıyla, savaş tutsaklarının öldürülmesine ilişkin birçok emrin ve uluslararası hukuka uymayan başka uygulamaların altında imzası vardı. Nürnberg'de kurulan Uluslararası Askeri Mahkeme'de savaş suçlusu olarak yargılandı ve idam edildi.

Jodl, Friedrich (d. 23 Ağustos 1849, Münih, Almanya - ö. 26 Ocak 1914, Viyana, Avusturya), tekçi (monist) bir doğalcılığı savunan Alman düşünür. Alman olguculuğunun önde gelen temsilcileri arasında yer alır. Mill, Comte ve Feuerbach'ın benzer görüşlerini olgucu hümanist bir anlayış içinde birleştirmiştir.

1880'de Münih'te felsefe doçenti, beş yıl sonra Prag Alman Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. 1896'da aldığı çağrı üzerine Viyana Üniversitesi'ne gitti. Çalışmalarında özellikle metafizik kurgulara karşı çıktı ve bilginin sınırlarını deneyin belirlediğini ileri sürdü. Böylece *a priori* bir bilginin olamayacağını göstermeye çalıştı. Felsefenin görevinin bilimsel bilgiye sistematik bir düzen getirmek ve bunu bütünsel bir dünya görüşü içinde anlamak olduğunu savundu. Jodl'a göre bilim gibi felsefenin de temelini ancak deneyim oluşturabilirdi.

Jodl dünyayı doğalcı bir anlayışla açıklamaya çalıştı. Bu tutumun temelindeki din ve metafizikten bağımsız tekçi anlayış, Tanrı kavramının da çerçevesini oluşturdu. Tanrı'nın varlığını yadsırken Tanrı terimini insanların en yüksek idealinin bir simgesi olarak kullandı. Etik görüşlerinin temelinde ise evrimci görüş yatıyordu. Etik değerlerin sürekli değişim içinde olduğunu, ahlakın birey ve toplum arasındaki etkileşimin evrimsel bir ürün olduğunu ileri sürdü. Ahlakın öznel temeli ile nesnel ölçütlerini kesin olarak birbirinden ayırdı. Ahlakı toplumsal güdülerin üzerine kurulu, usun etkisinde ve bütünü iyiliğine yönelik iradeye dayandırdı.

Jodl'un felsefe tarihi, etik, psikoloji, estetik gibi çok çeşitli alanları kapsayan yapıtları arasında *Geschichte der Ethik als philosophische Wissenschaft* (1882-89, 2 cilt; Felsefi Bir Bilim Olarak Etik Tarihi), *Ludwig Feuerbach* (1904), *Der Monismus und die Kulturprobleme der Gegenwart* (1911; Tekçilik ve Çağdaş Kültür Sorunu) ile ölümünden sonra yayımlanan *Allgemeine Ethik* (1918; Genel Etik) ve *Kritik des Idealismus* (1920; İdealizmin Eleştirisi) sayılabilir. Ücretsiz genel eğitimden yana olan Jodl ahlakın herhangi bir dogma üzerine kurulamayacağını savunan etik akımın da temsilcisi olmuştur.

Jodrell Bank Deneme İstasyonu, NUFFIELD RADYOASTRONOMİ LABORATUVARI olarak

da bilinir, dünyanın en büyük radyoteleskoplarından birinin bulunduğu astronomi laboratuvarı. Tümüyle yönlendirilebilir olan ve 76 m çapında bir yansıtıcısı bulunan radyoteleskop, daha küçük bir dizi başka teleskopla birlikte, İngiltere'de Cheshire ilinde (county) Manchester'in yaklaşık 32 km güneyinde Jodrellbank'ta (eskiden Jodrell Bank) kuruludur. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra İngiliz astronom Alfred Charles Bernard Lovell Manchester Üniversitesi'nin Jodrell Bank'taki botanik bahçesinde savaştan kalma radar aygıtlarıyla radyoastronomi ve radar astronomisi üzerinde araştırmalara girişti. Bugünkü dev teleskopun yapımına ise 1952'de başlandı. Yapım çalışmaların 4 Ekim 1957'de Sovyetler Birliği'nin ilk yapay uydu olan "Sputnik I"i fırlatmasından kısa bir süre önce bitti ve uyduyu taşıyan roket Jodrell Bank'taki radarla izlendi. Jodrell Bank'ta izleme ve haberleşme çalışmaları yapılmakla birlikte daha çok astronomi araştırmaları yürütülmektedir. Öte yandan radyoteleskop, ABD uzay araştırmaları programının izleme ağı içine alınmıştır ve Sovyetler Birliği'nin çalışmalarının çoğu da bu aygıtla izlenmektedir. Sovyetler Birliği'nin "Luna 9" adlı insansız uzay aracı tarafından çekilen ilk Ay yüzeyi fotoğrafları Jodrell Bank teleskopu sayesinde 6 Şubat 1966'da Yer'den alınmıştır.

Joensuu, Finlandiya'nın güneydoğu kesiminde, Pohjois-Karjala ilinin (laäni) merkezi kent. Kuopio'nun güneydoğusunda, Pielis Irmağı (joki) ağzında yer alır. 1848'de berat alan kent, günümüzde bir demiryolu kavşağı ve kereste taşımacılığı merkezidir. Sanayisi kontrplak ve kereste fabrikalarını kapsar. Görülmeye değer yapılar arasında, tasarımı 20. yüzyıl mimarlarından Eliel Saarinen'in yaptığı Belediye Binası (1914), Pielisjoki Şatosu, Pohjois-Karjala Müzesi, bir Rum Ortodoks kilisesi (1887) ve 1808'de Ruslara karşı kazanılan gerilla savaşının köylü önderi Olli Tiainen'in anısına dikilmiş anıt sayılabilir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 45.808.

Joffre, Joseph-Jacques-Césaire (d. 12 Ocak 1852, Rivesaltes - ö. 3 Ocak 1931, Paris, Fransa), I. Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde Fransız orduları başkomutanı (1914-16). "Marne Kahramanı" olarak ünlenmiştir.

Politeknik Okulu'nu bitirdikten sonra, 1870-71 Paris kuşatmasında genç bir subay

Joffre, H. Jacquelin'in bir portresinden ayrıntı, 1915
H. Roger-Viollet

olarak çarpışmalara katıldı. Çinhindi, Batı Afrika ve Madagaskar'daki hizmetlerinin ardından 1905'te general rütbesiyle tümen komutanlığına getirildi. 1911'de Fransız genelkurmay başkanlığına atandı. Böylece savaş halinde başkomutanlığı üstlenecek

konuma geldi. 1914'te savaş başladığında Almanya'ya karşı Fransız-Alman sınırı boyunca dalga dalga saldırıları öngören bir planı uygulamaya koydu, ama plan felaketle sonuçlandı. Belçika üzerinden büyük bir kuvvetle kuşatma hareketine girişen Almanlar Joffre'u ve Fransız yüksek komutanlığını hazırlıksız yakaladı. İtilaf kuvvetlerinin arkadan vurulması ve Paris'in düşmesi tehlikesi belirince, Fransız savaş planının yetersizliği ortaya çıktı. Fransız sol kanadında gelişen Alman tehlikesini gören Joffre kuvvetlerini kaydırarak komutasını doğrudan kendisinin üstlendiği 6. Ordu'yu oluşturdu. Bu önemli sınav anında yeteneklerini ortaya koyarak soğukkanlılığı, dikkati, sabrı, güçlü kişiliği ve cesaretiyle durumu kurtardı. Paris'in kuzeyinden büyük bir yay oluşturarak kente ilerleyen çok üstün Alman kuvvetlerinin sürekli tehdidi altındaki Fransız kuvvetleri, 5 Eylül'de sol kanat kentin hemen dışında çarpışmaya başlayacak biçimde düzenli olarak geri çekildi. Joffre 6 Eylül'de Birinci Marne Çarpışması'yla karşı saldırıyı başlattı. Çarpışmalar, Alman ilerlemesinin hızının kesilmesiyle ve Batı Cephesi'nde Almanların kolay bir zafer kazanma umudunun yıkılmasıyla sonuçlandı.

1914'ün sonunda Batı Cephesi'nde taraflar 1918'e değin koruyacakları siperlerine çekilmişti. 1915 boyunca Joffre komutasındaki Fransız orduları büyük kayıplar pahasına Alman mevzilerini yırp geçmeye çalıştılarsa da başaramadılar. Joffre'un saygınlığı azalmaya başladı. 1916'da Almanların Verdun'e saldırısı sırasında Fransızların hazırlıksız bulunması üzerine yetkileri alındı. 26 Aralık 1916'da istifasını veren Joffre aynı gün Fransa mareşali yapıldı. İki ciltlik *Mémoires*'ı (Anılar) ölümünden bir yıl sonra yayımlandı.

Joffrey, Robert, asıl adı ABDULLAH JAFFA BEY HAN (d. 24 Aralık 1930, Seattle, Washington - ö. 25 Mart 1988, New York kenti, ABD), Joffrey Balesi'nin kurucusu ve başyönetmeni dansçı.

Babası Afgan, annesi İtalyandı. Joffrey önce *tap dance* çalışmaya başladı. Ama çok geçmeden baleye yöneldi. Mary Ann Wells'in okulunda, ileride kuracağı bale topluluğunu birlikte yönetecekleri Gerald Arpino ile tanıştı. 1948'de gittiği New York'ta Alexandra Fedorova'nın öğrencisi oldu, ardından da Amerikan Bale Okulu'nda öğrenim gördü. Daha sonra New York kentinde 1949 sezonunda Roland Petit'in Paris Balesi'ne katıldı. 1952'de ilk yapıtı *Persephone*'u gerçekleştirdi. Ertesi yıl Amerikan Bale Merkezi adlı bir okul açtı. 1955'te Londra'da Marie Rambert'in bale topluluğunda koreografik yaptı.

1956'da ABD'ye dönen Joffrey, Rebekah Harkness'in yardımıyla Robert Joffrey Bale Topluluğu adında küçük bir topluluk oluşturdu. Topluluğun başkoreografı Arpino'ydu. 1964'te Harkness ile Joffrey ayrıldılar. 1966'da Kent Merkezi Joffrey Balesi adını alan topluluğun ünü bu tarihten sonra uluslararası boyutlara ulaştı. Adı sonradan kısaca Joffrey Balesi olan topluluk, kurucusu öldüğünde New York kentinin yanı sıra her yıl Los Angeles'ta da gösteri düzenlemekteydi.

Joffrey yeni ve deneyimsiz koreografların çok sayıda çalışmasını kullandı. Topluluk klasiklerle birlikte, yeni ve modern dansla balenin kaynaştığı çalışmaların da yer aldığı eklektik repertuvarıyla dikkat çekti. *Pas des déesses* (1954; İkili Danslar), *Gamelan* (1962), *Astarte* (1967), *Remembrances* (1973; Anımsayışlar) ve *Postcards* (1980; Kartpostallar) gibi önemli yapıtları bulunan Joffrey 1962 ve 1965'te her yıl verilen

Amerika Dans Ustaları Ödülü'nü, 1964'te *Dance Magazine*'in verdiği ödülü, 1974'te de Capezio Ödülü'nü kazanmıştır. Bir süre Yuri Grigoroviç'le birlikte, UNESCO'ya bağlı Uluslararası Tiyatro Enstitüsü'nde (ITI) dans bölümü yöneticiliği yapmıştır.

Jog Çavlanı, GERSOPPA ÇAVLANI olarak da bilinir, Hindistan'ın güneybatı kesimindeki Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin batısında, Şaravati Irmağı üzerinde çavlan. Umman Denizi kıyısında, Uttar Kannad ilinde, ırmağın Honavar'da denize döküldüğü yerden 29 km yukarıda oluşur. İrmak 253 m yükseklikten bir kanyona döküldüğün-

Jog Çavlanı, Batı Karnataka, Hindistan

Malt ve Joan Mann-CAMERAMANN INTERNATIONAL

de, Raca (ya da Horseshoe), Roarer, Rocket ve Rani (Kraliçe) ya da La Dame Blanche (Beyaz Hanım) olarak bilinen dört çavlanı ayrılır. Çavlanların eşsiz görünümü ırmağın her iki yakasındaki bungalovlardan seyredilebilir. Jog'da, ırmağın akış yönünde (doğuya doğru) büyük bir hidroelektrik enerji projesi geliştirilmiştir.

Jogaila bak. Władysław II Jagiełło

jogging, rahat adımlarla koşmaya dayalı spor. Özellikle 1960'lardan sonra ABD'de yaygınlaşmıştır. Yalnızca ABD'de, sağlıklı olmak, kilo vermek ince bir görünüm kazanmak, bedensel hareket gereksinimini karşılamak ve ruhsal gerginlikten kurtulmak gibi çeşitli amaçlarla 7-10 milyon kadar kişinin *jogging* yaptığı sanılmaktadır. *Jogging* yapan insan, dakikada 10-13 kalori harcamaktadır (tenis oynayan bir kişi ise dakikada 7-9 kalori harcar).

Bu sporun yaygınlaşmasında, Oregon Üniversitesi atletizm antrenörü Bill Bowerman ile W. E. Harris adlı kalp uzmanının birlikte yazdığı *Jogging* (1967) adlı kitabın büyük rolü oldu. Aslında *jogging* Yeni Zelanda'da, atletizm takımı Olimpiyat Oyunları'na hazırlayan Dr. Lydiard'ın, artık yarışmalara katılmayan eski Olimpiyat koşucularına, kondisyonlarını korumaları için bu tür bir koşu yöntemini önermesiyle doğmuştu. Bowerman da bu tarz koşuyu ilk kez orada görüp etkilendi.

Pek çok tıp otoritesi bir kalp egzersizi ve genel fizik kondisyon çalışması olarak *jogging*'i desteklemekte ve genellikle iki günde bir yapılmasını önermektedir. Bununla birlikte başka tıp otoriteleri de, genellikle sert

bir zeminde, ayakların bir kilometrelik mesafede yere 380-450 kez çarpmasının, taban çökmesi, kaval kemiginde çatlama, isilik, Aşıl kirişi zorlanması, topuk zedelenmesi, diz ve sırt rahatsızlıklarına neden olabileceği uyarısında bulunmaktadır. *Jogging*'den önce ısınma hareketleri yapmak, koşu için özel olarak yapılmış uygun ayakkabılar ve hafif giysiler giymek, uygun bir *jogging* tekniğine ve genel olarak iyi bir sağlığa sahip olmak (ayrıca koşu hedefini makul ölçüler içinde tutmak), bu egzersizin güvenli bir biçimde yapılması için gerekli koşullardır. Bu arada *jogging* sayesinde bir sanayi oluşmuş, spor dergileri, kitap yayıncıları, spor ayakkabısı ve giysisi üreten şirketler, *jogging*'in yaygınlaşmasından büyük ölçüde yararlanmışlardır. Bu tür kuruluşlar, çeşitli yerel örgütler ve ABD Ulusal Jogging Derneği (1968) bu sporu özendirilmektedir.

Jogues, Isaac (AZİZ) (d. 10 Ocak 1607, Orléans, Fransa - ö. 18 Ekim 1646, Ossernenon, Orange Kalesi yakınları, New Netherland [bugün New York]; azizler listesine kabul edilişi, 1930; yortu günü, 19 Ekim), Kuzey Amerika Yerlilerinin Hristiyanlaştırılması uğrunda yaşamını feda eden Cizvit misyoner.

1624'te Fransa'da, Rouen'daki Cizvit tarikatına girdi; 1636'da papaz oldu ve Kanada'ya atandı. Georgia Körfezi yakınlarındaki Huron topraklarında altı yıl boyunca Yerlileri eğitti ve onlara yardım etti. 1641'de Sault-Ste-Marie'de Ocibua kabilesi Cizvit misyonunu kurdu. Ertesi yıl yoldaşı René Goupil ve Huronların bir koluyla birlikte Montreal yakınlarında savaşçı Irokuaların eline düştü. Götürüldükleri Ossernenon'da Goupil öldürüldü; Jogues de 13 ay tutsak kaldı.

Yakınlardaki Orange Kalesi'nde (Albany) bulunan Felemenkilerin yardımıyla, Hudson Irmağından aşağı doğru kaçan Jogues, New Amsterdam'ı (bugün New York kenti) ziyaret eden ilk rahip oldu. 1643 Noeli'nde Fransa'ya vardığında yaşamından umut kesilmişti. 1645-46'da hükümet tarafından Fransızlarla Mohavk Yerlileri arasında barış yapmak üzere Ossernenon'a gönderildi. Ama Ossernenon'a ulaştığında Mohavklar onu büyücülükle suçlayarak öldürdüler ve kafasını bir direğin tepesinde sergilediler.

Johan II bak. Hans

Johan III (d. 21 Aralık 1537, Stegeborg Şatosu - ö. 17 Kasım 1592, Stockholm, İsveç), 1568-92 arasında İsveç kralı. İsveç Lutherci Kilisesi ile Katoliklik arasında

III. Johan, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı, y. 1570; özel koleksiyon Svenska Porträtarkivet, Stockholm

uzlaşma sağlamaya ve Katolik ayın biçimini yeniden canlandırmaya çalışmıştır.

İsveç kralı I. Gustaf Vasa'nın ikinci evliliğinden olan en büyük oğluydu. 1556'da babası tarafından Finlandiya duku yapıldıktan sonra İsveç'ten bağımsız bir dış politika izlemesi, 1560'ta babasının yerine tahta çıkan üvey kardeşi XIV. Erik'le arasında çatışma çıkmasına ve yetkilerinin sınırlandırılmasına neden oldu. Polonya kralı II. Zygunt August'un kız kardeşiyle yaptığı evlilik (1562) sonucu Polonya'da güçlü bir konuma geldikten sonra, 1563'te Erik'in emriyle hapse atıldı. 1567'de salıverildikten sonra Erik'i devirerek tahtı ele geçirmek üzere küçük kardeşi Karl'la (sonradan İsveç kralı IX. Karl) ittifak kurdu (1568). Aynı yıl Erik'i tahttan indirerek İsveç kralı oldu.

Tahta çıktıktan kısa bir süre sonra imzaladığı Stettin Barış'ıyla (1570) İsveç'le Danimarka arasında yıllardır sürmekte olan savaşa son verdi. Antlaşma gereğince Danimarka'ya bırakmak zorunda kaldığı Estonya'daki krallık topraklarının büyük bölümü, hükümdarlığı sırasında geri alındı.

İlahiyat konusunda derin bilgi sahibi olan Johan, Luthercilikle Katoliklik arasında uzlaşma sağlanabileceğine inanıyordu. Bu inancını gerçekleştirebilmek için Roma ve İspanya'daki önde gelen Katolik din adamlarıyla görüşmelerde bulundu. Öte yandan, İsveç'te Lutherciliğin zafer kazanmasından sonra bir yana bırakılan Katolik ayın biçimlerinin bazılarını da içeren Kırmızı Kitap adlı bir ayın kitabı hazırladı (1577). Bir süre sonra Roma'yla anlaşmaya varmanın olanaksız olduğunu gördüyse de, kardeşi Karl önderliğindeki muhaliflerinin engellemelerine karşın Kırmızı Kitap'ı uygulamak için yürüttüğü çabalardan vazgeçmedi.

1586'da Katolik olarak yetiştirilen oğlu Sigismund'u boş bulunan Polonya tahtına aday gösteren Johan, Polonyalıların Sigismund'un tahta çıkması karşılığında Estonya'yı geri istemeleri üzerine bu girişiminden vazgeçti. Ama Devlet Konseyi'ni (*Riksråd*) denetimleri altında tutan soylular, Sigismund'un Polonya tahtına çıkmasının hem İsveç'in Rusya karşısındaki gücünü artıracığını, hem de ileride İsveç kralı olacak Sigismund'un İsveç dışında yaşamasının çıkarlarına uygun olduğunu düşünerek, Sigismund'un adaylığını desteklediler. Johan soyluların bu girişimini engelleyebilmek amacıyla din politikasına muhalefet eden kardeşi Karl'la uzlaşarak soylulara karşı onunla ortak mücadeleye girdiyse de, Sigismund'un 1587'de III. Zygunt Waza adıyla Polonya tahtına çıkmasına engel olamadı.

Sanatı ve sanatçıları koruyan, ince bir sanat beğenisine sahip, bilgili ve kültürlü bir hükümdar olan Johan, yönetim ve maliye konularında olduğu gibi, dinsel görüşlerini İsveç Kilisesi'ne kabul ettirmek için yürüttüğü mücadelede de başarısızlığa uğramıştır.

Johan Maurits VAN NASSAU (d. 17 Haziran 1604, Dillenburg, Almanya - ö. 20 Aralık 1679, Kleve, Brandenburg), Nassau-Siegen kontu, Felemenkli sömürge yöneticisi ve komutan. Brezilya'daki Felemenk yönetimini güçlendirmeye yönelik çalışmalarıyla (1636-44) ülkesinin Latin Amerika'daki gücünü doruğuna ulaştırmıştır.

Nassau-Siegen-Dillenburg kontu Johan'ın oğluydu. Kuzeni olan Felemenkli komutan, Oranje prensi Frederik Hendrik'in 1621'den sonra İspanya'ya düzenlediği seferlere katıldı. 1636'da Frederik Hendrik'in önerisiyle kısa bir süre önce Portekiz'den alınan Brezilya'daki Felemenk toprakları-

nın genel valiliğine atandı. Bu görevi sırasında, kuzeyde São Luis'den, güneyde Bahia eyaleti sınırlarındaki Sergipe'ye kadar uzanan geniş toprakların, Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası'nın denetimini altına girmesini sağladı. Ayrıca Felemenk'in Antiller'deki nüfus alanının genişlemesiyle sonuçlanan birçok girişimde bulundu; ticareti güvence altına almak ve Brezilya'daki plantasyonlarda çalıştırılacak Afrikalı köle gereksinimini karşılamak amacıyla, Batı Afrika kıyılarındaki önemli limanların ve Angola'nın (1641) ele geçirilmesine destek oldu.

Johan Maurits sömürgecinin ekonomik yaşamında son derece önemli bir konuma sahip olan Portekizli plantasyon sahipleriyle sömürge yönetimi arasında uzlaşma sağlamaya çalıştıysa da, Kalvenci din adamlarının hoşgörüsüzlüğü ve Portekiz'in 1640'ta İspanya'dan bağımsızlığını kazanmasından sonra Portekizliler arasında güçlenen milliyetçi duygular nedeniyle bu amacına ulaşamadı. Bütün çabalarına karşın Felemenk hükümetinden, sömürge üzerindeki denetimini korumak için gereksindiği mali desteği sağlayamayınca 1644'te görevinden istifa etti. Görevden ayrılmasından bir yıl sonra Brezilya'da Felemenk yönetimine karşı bir ayaklanma patlak verdi.

Brandenburg elektörü Friedrich Wilhelm'in önerisiyle 1647'de Kleve, Mark ve Ravensberg valiliğine getirilen Johan Maurits, II. İngiliz-Felemenk Savaşı sırasında İngiltere'nin müttefiki Münster piskoposu Christoph Bernhard von Galen'e karşı savaşan bir Felemenk ordusuna komuta etti (1665). Felemenk Savaşı'nda (1672-78) ise Oranje prensi III. Willem tarafından Friesland ve Groningen'deki Felemenk kuvvetlerinin komutanlığına atandı. 1674'teki Seneffe Çarpışması'nda da büyük yararlılıklar gösteren Maurits ertesi yıl görevinden ayrıldı. Tasarımını Pieter Post'un yaptığı Lahey'deki evinde (Mauritshuis), bugün Felemenk ressamının tablolarından oluşan büyük bir koleksiyon sergilenmektedir.

Johan Willem Friso (d. 14 Ağustos 1687, Dessau, Anhalt - ö. 14 Temmuz 1711, Dordrecht yakınları, Felemenk), Felemenk Cumhuriyeti'nde Nassau-Dietz ve Oranje prensi, Friesland ve Groningen *stadhouder*'i (vali), *Stadhouder*lığının 1702'de yedi Felemenk eyaletinden beşi tarafından reddedilmesi Felemenk Genel Meclisi'nin yeniden siyasal ağırlık kazandığını gösteren bir dönüm noktası olmuştur.

Friesland ile Groningen'in *stadhouder*'i ve başkomutanı II. Hendrik Casimir ile Anhalt-Dessau Henriette Amalia'nın oğlu olan Johan Willem, 1696'da babasının unvanlarını devraldı. Kuzeni Oranje prensi ve *stadhouder* III. Willem de (1689'dan sonra III. William adıyla İngiltere kralı) 1695'te kendi unvanlarının varisi olarak Johan'ı göstermişti. Ama III. Willem 1702'de ölünce Johan Willem'in *stadhouder*lığı kabul edilmedi. Bunun üzerine Felemenk tarihinde ikinci *stadhouder*'siz dönem (1702-47) başladı. Willem'in unvanları üzerinde ayrıca, kuzeni olan Prusya kralı I. Friedrich de hak iddia ediyordu.

İspanya Veraset Savaşı'nda (1701-14) komutan olarak Fransa'ya karşı başarıyla çarpışan Johan Willem, 1709'da Hessen-Kassel Maria Louise ile evlendi. Lahey'e gitmek için Hollanda Boğazını geçerken boğulduğunda, I. Friedrich ile bir anlaşmaya varmak üzereydi. Ölümünden sonra doğan oğlu Oranje-Nassau prensi IV. Wil-

lem, 1747'de bütün eyaletlerde *stadhouder*lık makamına getirildi.

Johann (d. 3 Ağustos 1513, Tangermünde, Brandenburg - ö. 13 Ocak 1571, Küstrin, Neumark, Brandenburg), Brandenburg-Küstrin markisi. Protestan olmasına karşın Katolik Habsburg imparatorlarının yanında Protestan Alman prenslerine karşı savaşmıştır.

Brandenburg elektörü I. Joachim'ın küçük oğluydu. Sağlığında topraklarını oğulları arasında paylaştıran babası, Johann'a Neumark adıyla anılan doğudaki topraklarını, büyük oğlu II. Joachim'e ise eskiden beri kendisine ait olan daha geniş toprakları miras bıraktı (1535). Dindar bir Katolik olarak yetiştirilmesine karşın sonradan koyu bir Protestan olan Johann, Reform yanlısı prensleri Kutsal Roma-Germen imparatoruna karşı savunmak amacıyla kurulan Protestan Schmalkalden Birliği'ne katıldı. Ama İmparator V. Karl'dan (Şarlken) kendisini inançlarından vazgeçmeye zorlamayacağına ilişkin güvence aldıktan sonra, onun safına geçti (1545). Komutasındaki birliklerle Schmalkalden Birliği'nin dağılmasıyla sonuçlanan çarpışmalarda önemli rol oynadı. Katoliklerle Protestanlar arasındaki çatışmaya geçici olarak son veren ve birçok Protestan prensi yurtdışına kaçmak zorunda bırakan Augsburg İnterimi'nin (1548) ilanından sonra bir kez daha V. Karl'a cephe aldı. Ama prenslerin kendisine besledikleri güvensizlik nedeniyle bir süre sonra yeniden Karl'ın tarafına geçmek zorunda kaldı. Bunun karşılığında V. Karl tarafından danışmanlığa atanarak ödüllendirildi. Aylığına ek olarak, ustaca yönettiği topraklarından elde ettiği gelirler ve giriştiği spekülasyonlarla büyük bir servet edinen Johann'ın oğlu olmadığından, ölümünden sonra toprakları kardeşinin oğlu Johann Georg'a geçti.

Johann, lakabı KARARLI. Almanca JOHANN DER BESTÄNDIGE (d. 30 Haziran 1468, Meissen, Dresden yakınları, Saksonya - ö. 16 Ağustos 1532, Schweinitz, Wittenberg yakınları), Saksonya elektörü. Yaşamı boyunca Lutherliği desteklemiş, Habsburg imparatorlarının Protestanlığı yok etmeye yönelik girişimlerine direnmek üzere Protestan Alman prensleri arasında ittifak kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Babasının 1486'da ölmesinden sonra, Saksonya elektörü olan ağabeyi III. Friedrich ile birlikte Saksonya'daki Wettin hanedanının Ernst koluna ait toprakları yönetmeye başladı. 1525'te ağabeyinin yerine elektör oldu. Koyu bir Lutherci olan Johann, elektör seçilir seçilmez Hessen kontu Philipp'le Gotha Birliği'ni, hemen ardından da Almanya'nın kuzeyinde yaşayan prenslerle birlikte Torgau Birliği'ni kurdu. Böylece Lutherci Alman prenslerini ilk kez sağlam bir ittifak çevresinde birleştirmeyi başardı. 1526'da toplanan Speyer Meclisi'nde (*Diet*) kilise reformcularına önderlik ederek İmparator V. Karl'dan (Şarlken) dinsel konularda çeşitli ödümler elde etti. Bu ödümlerin 1529'da gene Speyer'de toplanan bir sonraki mecliste geri alınması üzerine, mecliste azınlığı oluşturan Lutherçilerin hazırladıkları protestoyu imzalayarak ilk Protestanlar arasında yer aldı. 1530'da Lutherçilerin imparatora sundukları Augsburg İtkatnamesi'ni kabul etti ve 1530-31 kışında, Protestanların çıkarlarını korumayı amaçlayan Schmalkalden Birliği'nin kuruluşunda önemli rol oynadı. Osmanlılara karşı Reform yanlılarının desteğine gereksinim duyan V. Karl, sonunda Nürnberg Dinsel Barışı'ni imzalayarak (1532) Lutherçilerle

uzlaşmayı kabul etti. Lutherçiliğin önde gelen savunucusu olan Saksonya Elektörlüğü, Johann öldüğünde Almanya'nın en önemli Protestan devleti durumuna gelmişti.

Johann (d. 12 Aralık 1801, Dresden - ö. 29 Ekim 1873, Pillnitz, Dresden yakınları, Saksonya), 1854-73 arasında Saksonya kralı. Hukuk ve sanatla yakından ilgilenen Johann, Dante'nin *İlahi Komedya* adlı yapıtını *Philaethes* adı altında Almancaya çevirmiştir (1839-49).

1831 Anayasası'nı hazırlayan komisyonda görev aldı. Kardeşi Saksonya kralı II. Friedrich August'un ölümünün ardından 1854'te tahta çıktı. 1866'daki Yedi Hafta Savaşı'nda Başbakan Friedrich von Beust'un etkisiyle Rusya'ya karşı Avusturya'ya destekledi. Savaşa Avusturya'nın yenilgiye uğraması üzerine Beust'u görevden alarak Bismarck'ın önderliğindeki Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu desteklemeye başladı ve 1870-71 Fransız-Alman Savaşı sırasında Prusya'nın yanında yer aldı.

Johann Friedrich, lakabı ALİCENAP. Almanca JOHANN FRIEDRICH DER GROSSMÜTIGE (d. 30 Haziran 1503, Torgau, Saksonya - ö. 3 Mart 1554, Weimar, Saksonya-Weimar), Wettin hanedanının Ernst kolundan gelen son Saksonya elektörü ve Protestan Schmalkalden Birliği'nin önderi. Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (Şarlken) ve müttefiki prenslere karşı yaptığı savaşlarda hem elektörlüğünü, hem de topraklarının büyük bölümünü yitirmiştir.

Elektör Johann'ın (Kararlı) büyük oğlu olan Johann Friedrich, 1532'de babasının yerine geçti. Protestanları savunmak üzere kurulan Schmalkalden Birliği'nin önderi olarak, barışçı niyetlerine inandığı Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'a karşı çıkmakta kararsızlık gösterdi. Ama Naumburg'da seçimle gelen bir Katolik piskoposun yerine zorla Protestan bir piskoposu geçirince, V. Karl da Reform hareketine karşı silaha sarıldı. Ayrıca, Wurzen kentini ele geçirerek Wettin hanedanının Albrecht kolundan gelen kuzeni Saksonya dükü Moritz'in haklarını da çiğnedi.

Bu olay Almanya'nın Protestan prenslerinin bölünmesine yol açtı. Moritz'in yardımıyla Mühlberg Çarpışması'nda (1547) Schmalkalden Birliği'ni yenilgiye uğratan V. Karl, elektörlüğü hanedanının Albrecht koluna verdi. Yaralı olarak tutsak düşen Johann Friedrich ölüme mahkûm edildiye de, topraklarının bir bölümünden ve elektörlükten vazgeçmeyi kabul ederek kurtuldu. Ama dinsel konularda ödün vermeyi reddetti ve oğullarına Moritz ile barış yapmalarını öğütledi. 1552'de V. Karl ile Moritz arasındaki bir savaş sırasında özgürlüğünü elde eden Johann Friedrich, Moritz'in 1553'te ölmesinden sonra elektörlüğü yeniden ele geçirmeyi umdu. Ama, Moritz'in yerine ardılı August geçirildi. Protestan olması nedeniyle büyük sıkıntılar çeken Johann Friedrich, yaşadığı sürece halkının ve müttefiki prenslerin saygı duyduğu bir kişi oldu.

Johann Friedrich (II), lakabı ORTANCA. Almanca JOHANN FRIEDRICH DER MITTLERE (d. 8 Ocak 1529, Torgau, Saksonya - ö. 9 Mayıs 1595, Steyr, Avusturya), Wettin hanedanının Ernst kolundan gelen Saksonya ya da Saksonya-Coburg-Eisenach dükü. Babasının, hanedanın Albrecht koluna kaptırdığı elektörlüğü geri almak için giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve ölümüne değin hapistede tutulmuştur.

Babası Johann Friedrich'in (Âlçenap) tut-sak edilmesi üzerine, kardeşleri Johann Wilhelm ve III. Johann Friedrich'le (Genç) birlikte düklüğün yönetimini üstlendi. 1565'te III. Johann Friedrich'in ölümünden sonra Coburg'u ayrı bir düklük olarak öbür kardeşine verdi ve kendisi tek başına yönetici oldu. Koyu bir Lutherci olarak, öğretilerini onaylamadığı ruhban sınıfına baskı yaptı. Babasının elektörlüğünü elinden alan Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ı (Şarlken) hiçbir zaman bağışlamadı. Elektörlüğü yeniden elde etmek için güçlü Pfalz birlikleriyle ve Şövalye Wilhelm von Grumbach'la(*) birleşerek bir ayaklanma çıkarmaya kalkıştı. 1566'da imparatorluk bildiri-siyle yasadışı ilan edilen Johann, 1567'de Gotha'da yakalandı. Ölümüne değin 28 yıl boyunca çeşitli yerlerde hapistede tutuldu. Karısı Pfalzlı Elisabeth de bu süre boyunca onu yalnız bırakmayarak yanında kaldı.

Johann Georg (d. 11 Eylül 1525, Kölln an der Spree - ö. 18 Ocak 1598, Kölln an der Spree, Brandenburg), Brandenburg elektörü.

1571'de babası II. Joachim'in yerine elektör olduktan sonra, parçalanmış olan Brandenburg topraklarını yeniden birleştirdi. Mali konulardaki tutumluluğu nedeniyle Tutumlu (*Ökonomi*) lakabıyla anılmaya başladı. Köylüler aleyhine soylulara kazandı. ayrıcalıklarla soyluların saygısını kazandı. Bir Luther yanlısı olarak, Fransa ve Felemenk'ten gelen Protestan mültecileri ülkesine kabul ettiyse de, başka ülkelerde sürmekte olan din savaşlarına karışmadı.

Johann Georg I (d. 5 Mart 1585, Dresden - ö. 8 Ekim 1656, Dresden, Saksonya), 1611'den sonra Saksonya elektörü. Kararsız kişiliği nedeniyle, dönemin en zengin ve güçlü Alman devleti olan Saksonya'nın gücünü artırmak ve topraklarını genişletmek için önüne çıkan fırsatları değerlendirememiştir.

Yönetim işleriyle fazla ilgilenmeyen Johann, Habsburg hanedanının sadık bir destekçisiydi. Siyasal fırsatları değerlendirmedeki beceriksizliği nedeniyle Alman Protestanlarının önderliğini, önce Ren-Pfalz elektörü V. Friedrich'e, ardından İsveç kralı II. Gustaf Adolf'a, en sonunda da Brandenburg elektörü Friedrich Wilhelm'e kaptırdı. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında ise kararsızlığı ve savaşmaktaki isteksizliği sonucu Bohemya tahtını ve Magdeburg Başpiskoposluğu'nu ele geçirme fırsatını yitirdi. Otuz Yıl Savaşları'nı sona erdiren Vestfalya Barışı'yla (1648) Brandenburg, Saksonya karşısında üstünlüğü ele geçirdi.

Johann Georg II (d. 31 Mayıs 1613, Dresden - ö. 22 Ağustos 1680, Freiberg, Saksonya), 1657-80 arasında Saksonya elektörü. Döneminde Dresden Almanya'nın müzik merkezi durumuna gelmiştir.

1657'de elektör olduktan hemen sonra, toprak konusunda çıkabilecek çatışmaları önlemek amacıyla kardeşleriyle bir anlaşma yaptı. Ardından Fransa kralı XIV. Louis'yle dostça ilişkiler kurdu (1664). Fransa kralından mali destek almakla birlikte, Saksonya'da Fransız karşıtı güçlü bir grubun bulunması nedeniyle, zaman zaman İmparator I. Leopold'un isteklerini yerine getirmek zorunda kaldı. Siyasetten çok müzik ve sanata ilgi duyan Johann Georg, başlattığı çeşitli bayındırlık çalışmalarıyla Dresden'i bakımlı ve güzel bir kent durumuna getirdi; yabancı müzikçileri ve öteki sanatçıları sarayında ağırlayarak kalabalık ve seçkin bir saray çevresi oluşturdu; başkente müzik ve başka sanat şenliklerinin düzenlendiği bir sanat merkezi niteliği

kazandırdı. Aşırı harcamaları sonunda 1661'de mali konularda çeşitli zümre temsilcilerinden oluşan meclise daha fazla söz hakkı tanımak zorunda kalması, Saksonya'da sonradan kurulacak mali sistemin temelini oluşturdu.

Johann Georg III (d. 20 Haziran 1647, Dresden, Saksonya - ö. 12 Eylül 1691, Tübingen, Württemberg), 1680-91 arasında Saksonya elektörü.

Elektör olduktan sonra babası II. Johann Georg'un kararsız dış politika anlayışını terk ederek Haziran 1683'te Fransa'ya karşı kurulan bir ittifaka katıldı. Elektörlük tarihinde ilk düzenli orduyu kuran Johann Georg, birliklerine başarıyla komuta ederek, Viyana Kuşatması sırasında Osmanlıları yenilgiye uğratılmasında önemli rol oynadı (1683). İmparator I. Leopold'un tutumundan duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle zaferden hemen sonra Saksonya'ya döndü. Ama Leopold'a 1685'te bir kez daha yardım gönderdi. XIV. Louis ordularının Eylül 1688'de Almanya'yı istila etmelerinin ardından, Fransızlara karşı saldırıya geçen ilk prensler arasında yer aldı. Mainz'in ele geçirilmesiyle sonuçlanan çarpışmalara katıldıktan sonra imparatorluk kuvvetleri başkomutanlığına atandı. Ama başkomutan olarak önemli bir başarı kazanamadan Tübingen'e öldü.

Danimarka kralı III. Frederik'in kızı Anna Sophia'dan olan oğulları Johann Georg ve Friedrich August, Saksonya elektörü oldular. Friedrich August sonradan II. August adıyla Polonya tahtına da çıktı.

Johann Georg IV (d. 18 Ekim 1668, Dresden - ö. 27 Nisan 1694, Dresden, Saksonya), 1691-94 arasında Saksonya elektörü.

Elektörlüğünün ilk yıllarında başdanışmanı Hans Adam von Schöning'in (1641-96), Saksonya ve Brandenburg arasında bir birlik oluşturulması ve İmparator I. Leopold'dan bağımsız bir politika izlenmesi yolunda-ki öğütlerine uyarak, Leopold'a bu doğrultuda bazı önerilerde bulundu. İmparatorun bu önerileri reddetmesi üzerine Saksonya birliklerini imparatorluk ordusundan çekti. Buna öfkelenen Leopold, Temmuz 1692'de Schöning'i yakalatıp hapse attırdı. Johann Georg, Schöning'in serbest bırakılmasını sağlamak için yürüttüğü girişimlerden sonuç alamadı ve Leopold'un çabaları sonucu tutumunu değiştirip 1693 başlarında Saksonya birliklerinin yeniden imparatorluk ordusuna katılmasına karar verdi. Yasal vârisi olmadığından ölümünden sonra yerine kardeşi Friedrich August (sonradan Polonya kralı II. August) geçti.

Johann Sigismund (d. 8 Kasım 1572 - ö. 2 Ocak 1620), 1608'den başlayarak Brandenburg elektörü. Hohenzollern iktidarını Prusya ve Ren Bölgesi'nde de yerleştirmiştir.

Prusyalı Anna ile evliliği (1594) sonucunda Prusya düklüğünün vârisi, 1618'de de Prusya dükü oldu. Kayınvalidesi yoluyla Ren'in Jülich, Kleve ve Berg bölgelerini edindiyse de İspanyolların desteğiyle aynı topraklarda hak iddia eden Neuberg'li Wolfgang Wilhelm'in muhalefetiyle karşılaştı. Felemenk-lilerin desteğini sağlayarak Xanten Antlaşması'yla (1614) Mark ve Ravensburg kontlukları ile Kleve'yi de topraklarına kattı. 1613'te Kalvenciliği benimsemekle birlikte, Lutherci uyruklarına da hoşgörüldü davrandı. Bir önceki elektör Joachim Friedrich gibi Brandenburg soylularına ödün vermek zorunda kalan Johann Sigismund'un ölümünden sonra yerine büyük oğlu Georg Wilhelm geçti.

Johanna (PAPA) yaşadığına ilişkin hiçbir güvenilir kanıt bulunmayan efsanevi kadın papa. 855'te IV. Leon'un ölmesinden sonra 858'e değin 25 aydan biraz uzun süre VIII. Johannes adıyla bir kadın papanın hukum sürdüğü inancı 17. yüzyıla değin gelmiştir. Ama tarihçilerin IV. Leon'dan yalnızca birkaç hafta sonra III. Benedictus'un papalığa seçildiğini belirlemesiyle oykunun butunuyla sağlıklı kaynaklara dayandığı ortaya çıkmıştır.

Johanna efsanesinin günümüze ulaşan en eski kaynaklarından biri *De septem donis Spiritu Sancti* (Kutsal Ruh'un Yedi Armağanı) adlı yapıttır. 13. yüzyılda Dominiken Fransız rahibi Bourbonlu Stephan'in kaleme aldığı bu metne göre Johanna'nın papalığa seçildiği tarih y. 1100'dür. Bu oyku-
de adı belirtilmeyen kadın papa zeki bir vâziedir; önce papalık noterliğine, sonra da papalığa getirilir. Ama bu sırada hamiledir ve ayın alayının Laterano Sarayı'na doğru yürüyüşü sırasında doğum yapar. Bunun üzerine sürüklenerek Roma dışına götürülür ve taşlanarak öldürülür.

Bu oyku özellikle Polonyalı Dominiken rahip Opavali (Troppau) Martin'in *Chronicon pontificum et imperatorum* (Papaların ve İmparatorların Tarihi) adlı yapıtının yazmalarına yapılan ekler aracılığıyla 13. yüzyılın ikinci yarısında ve gezgin keşişlerin de katkısıyla yayıldı. Johanna'nın doğum yaparken öldüğü ve hemen oraya gömüldüğü biçimindeki söylenti, sonraki yıllarda papaların katıldığı ayın alaylarının, bu olayın geçtiğine inanılan bir sokağa uğramamasıyla da pekişti. Johanna adı 14. yüzyılda yerleşti; bu arada Agnese ya da Gilberta adları da kullanıldı.

Özellikle Martin'den kaynaklanan sonraki efsanelere göre adı Johannes Angelicus olan kadın papa İngilizdi, ama Mainz'da (bugün Almanya'da) doğmuş ve 855'te papa seçilmişti. Bazı yazarlara göre de Johanna'nın anne ve babası İngiltere'den Mainz'a göç etmişti. Efsanenin bu biçimine göre Johanna bir İngiliz Benedikten keşişine aşık olmuş, erkek kılığına girerek Atina'ya kadar onunla birlikte gitmişti. Atina'da zengin bir bilgi birikimi edindikten sonra Roma'ya gelmiş ve önce kardinal, ardından da papa olmuştu.

13. yüzyıldan sonra Johanna öyküsü edebiyat yapıtlarına konu oldu. Benedikten tarihçi Ranulf Higden ile İtalyan hümanistleri Giovanni Boccaccio ve Petrarca yapıtlarında bu konuyu işlediler. 15. yüzyıl boyunca da Johanna'nın öyküsüne gerçek gözüyle bakıldı. 1415'te toplanan Konstanz Konsili de bu görüşteydi. 16. ve 17. yüzyıllarda Johanna efsanesi Protestanların polemiklerinde kullanıldı. Enea Silvio Piccolomini (sonradan Papa II. Pius) ve Kardinal Caesar Baronius gibi bilginler efsanenin temelsizliğini kabul ettiler. Ama ilk kez Kalvenci David Blondel *Éclaircissement familier de la question: Si une femme a été assise au siège papal da Rome* (1647; Sorunun Aydınlatılması: Papalık Makamında Bir Kadın Oturdu mu?) adlı yapıtıyla Johanna efsanesini yıkmaya yönünde kararlı bir adım attı. Bir kurama göre efsane, Romalı soylu kadın Marozia ile güçlü Theophylactus hanedanından annesi Teodora'nın 10. yüzyılda kazandıkları büyük nüfuz dolayısıyla yayılan dedikodulardan kaynaklanmıştı.

J. J. I. von Dollinger'in *Die Papsifabeln des Mittelalters* (Ortaçağ Papalarıyla İlgili Öyküler) adlı yapıtının ikinci baskısı 1890'da yayımlandı. Papa Johanna öyküsüyle ilgili bir başka inceleme de E. Vacandard'ın

Études de critique et d'histoire religieuse (1909-23; Eleştiri ve Dinsel Tarih İncelemeleri) adlı dört ciltlik yapıtında yer alır.

Johannes I (AZİZ) (d. Toscana - ö. 18 Mayıs 526, Ravenna; yortu günü, 27 Mayıs), 523-526 arasında papa.

Akakios Bölünmesi'ni (484-519) sona erdirerek Doğu ve Batı kiliselerini yeniden birleştirdi, papalık ile Bizans imparatoru I. İustinos arasında yeniden barış sağladı. Ama iki kilisenin birleşmesi, bu anlaşmaya güvenmeyen Ostrogot kralı Büyük Teodorico ile papalık arasındaki dostça ilişkilerin sona ermesine yol açtı. İustinos Arianusçu Hristiyanlara karşı sert önlemler alınca, Arianusçu olan Teodorico'nun düşmanlığı daha da arttı. Teodorico 525'te Johannes'ten, İustinos'un fermanını geri alması için görüşmeler yapmasını istedi. Konstantinopolis'e (İstanbul) giden ilk papa olan Johannes görüşmelerden sonuç alamadı. Ravenna'ya döndükten (526) sonra Teoderich tarafından hapse atıldı; hapiste büyük olasılıkla açlıktan öldü.

Johannes II, asıl adı MERCURIUS (d. Roma - ö. 8 Mayıs 535, Roma), 533-535 arasında papa. Putperestlere özgü saydığı asıl adını değiştiren ilk papadır.

Hz. İsa'nın tanrısal ve insani iki doğasını birbirinden ayıran ve Meryem Ana için Tanrı'nın Annesi sıfatının kullanılmasına karşı çıkan Nestorilere karşı mücadele etti. Bizans imparatoru I. İustinos, 534'te Johannes'in Konstantinopolis'te (İstanbul) Nestoriliği benimseyen Akoimetoî keşişler grubunu mahkûm etmesini sağladı. Bu grup 24/25 Mart 534'te aforoz edildi.

Johannes III, asıl adı CATELINUS ? (d. Roma ? - ö. 13 Temmuz 574, Roma), 561-574 arasında papa. Papalık dönemine ilişkin kayıtlar, Lombardların İtalya'yı istilası sırasında yok olmuştur.

Johannes 571'de Bizanslı komutan Narses'i Roma'yı savunmaya razı etti. Ama Romalılar, Lombard istilasına yol açtığı gerekçesiyle Narses'e karşı çıktılar. Johannes bunun üzerine patlak veren çatışmada taraf olmamak için Narses'in ölümüne (y. 573) değin katakombalara çekildi.

Johannes IV (d. Dalmaçya - ö. 12 Ekim 642, Roma), 640-642 arasında papa.

Roma'da başdiyakoz olan Johannes 24 Aralık 640'ta Papa Severinus'un ardılı olarak papa seçildi. Severinus'un, Hz. İsa'nın tek ve tanrısal bir irade taşıdığını savunan heretik akım Monotelizmi mahkûm etme politikasını sürdürdü. Slav istilaları sırasında tutsak düşen Hristiyan Balkanlıları kurtarmak amacıyla bir temsilci gönderdi. İrlanda'daki Keltlerin kabul ettiği Paskalya tarihine karşı çıktı. Papa I. Honorius'un, Hz. İsa'nın tanrısal ve insani doğalarının bölünmez olduğu ve Oğul'un iradesinin Baba'nın iradesinden farklı olmadığı yönündeki tartışmalı görüşlerine sahip çıktı.

Johannes V (d. Suriye? - ö. 2 Ağustos 686, Roma), 23 Temmuz 685 - 2 Ağustos 686 arasında papa.

Diyakozluk döneminde, Papa Aziz Agatho'nun III. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'ne (680-681) gönderdiği elçiler arasında yer aldı. Bu konsilde, Hz. İsa'nın tek ve tanrısal bir iradesi olduğunu savunan heretik öğretisi Monotelizm mahkûm edildi. Aziz II. Benedictus'un yerine papa seçilen V. Johannes bilgisi ve cömertliğiyle tanınırdı.

Johannes VI (d. Yunanistan ? - ö. 11 Ocak 705, Roma), 701-705 arasında papa.

3 Ekim 701'de papa olarak takdis edildi. Bizanslı komutan Theophylaktos Sicilya'dan gelerek İtalya'yı istila edince, Johannes onu halkın tepkisine karşı korudu. Benevento dükü Gisulfo'nun Roma topraklarının güney sınırını aşması üzerine rehinelere alarak onu geri çekilmeye zorladı. Azledilen York piskoposu Aziz Wilfrid'in görevine iade edilmesini buyuran mektubu günümüze ulaşan tek yazışmasıdır.

Johannes VII (d. Yunanistan ? - ö. 18 Ekim 707, Roma), 705-707 arasında papa.

1 Mart 705'te papa seçilen Johannes, Meryem Ana'yı yüceltmesi ve Roma kilise-

VII. Johannes, mozaik, San Pietro Bazilikası, Roma
Alman-Art Resource/EB Inc

lerini onarmak için harcadığı çabalarla anımsanır. 692'de Konstantinopolis'te (İstanbul) toplanan Trullo (Quinisext) Konsili'nin, Bizans imparatoru II. İustinianus'un önerisiyle aldığı din adamlarının evlenmesi ve perhiz kurallarının reddedilmesi yönündeki kararları tanımamıştır.

Johannes (ü. 9. yy İtalya), Ocak 844'te karşı-papa.

Halkın çok sevdiği bir başdiyakozdu. 25 Ocak'ta soyluların adayı II. Sergius'a karşı seçimi kazandıktan sonra üs olarak kullandığı Laterano Sarayı'na çekildi. O sırada Sergius San Pietro Bazilikası'nda imparatorluğun onayı olmaksızın takdis edildi. Johannes, Sergius'un müdahalesi sayesinde soylularca öldürülmekten kurtulduysa da papa onu bir manastıra hapsedti. Aynı yılın haziran ayında Sergius'un papalığı Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Lothar tarafından onaylandı. Johannes'in bundan sonraki yaşamı hakkında bilgi yoktur.

Johannes VIII (d. Roma - ö. 16 Aralık 882, Roma), 872-882 arasında papa.

Roma'da diyakoz olduğu sırada, Papa II. Hadrianus'un ardından 14 Aralık 872'de papa seçildi. Başpiskopos Aziz Methodios'un Slavları Hristiyanlaştırmasına destek oldu, ayinlerde Slav dilinin kullanılmasını onayladı. Güney İtalya'yı Müslüman istilasına karşı birleştirmek amacıyla Frank imparatoru II. Louis'yle ittifak kurdu. Louis'in ölümü (875) üzerine Fransa kralı II. Charles'ı Batı imparatoru ilan etti. Müslümanlara karşı Charles'ı destekledi; Charles ölünce Müslümanlara karşı direniş çözüldü.

Bu sırada Johannes, Porto'nun (sonradan papa olan) kardinal piskoposu Formosus ve

yandaşlarınca sürekli taciz ediliyordu. 876'da Formosus'u görevden aldı ve aforoz etti.

Roma'nın öteden beri onaylamaya yanaşmadığı Konstantinopolis (İstanbul) patriği Photios'u tanyarak 879'da Doğu Kilisesi ile papalık arasındaki anlaşmazlığı çözdü. 875-881 arasında Müslüman istilacılara karşı Roma'yı tahkim etti, papalığa bağlı bir donanma kurdu. 881'de Frank kralı III. Karl'ı (Şişman) imparator ilan etti. Papalığı boyunca siyasal düşmanlarının çevirdiği çeşitli entrikalarla karşılaştı. Bir suikasta kurban gittiği söylenir.

Johannes IX (d. Roma - ö. Ocak 900), 898-900 yıllarında papa.

Ocak 898'de takdis edildi. Ona karşı aday olan Sergius'un (sonradan Papa III. Sergius) muhalefetine aforozla karşılık verdi. Papa VI. (VII.) Stephanus'un, ölümünden sonra yargılamak üzere cesedini mezarından çıkarıp (897) papalığını geçersiz ilan ettiği Papa Formosus'un saygınlığını geri vermek amacıyla hemen Roma ve Ravenna'da konsiller topladı. Johannes'in topladığı konsiller, Stephanus'un sinodunu mahkûm ederek kararlarını geçersiz saydı, Stephanus'la yandaşlarının azlettiği rahipleri yeniden eski görevlerine getirdi. Ayrıca Frank imparatoru I. Lothar'ın *Constitutio Romana*'sını (papadan imparatora bağlılık yemini isteyen yasa) onaylayarak, papalık seçimlerinde bir imparatorluk temsilcisinin bulunması zorunluluğunu getirdi.

Johannes X (d. Tossignano, Imola yakınları, Romagna - ö. Mayıs/Haziran 928, Roma), 914-928 arasında papa.

Mart 914 dolayında Papa Lando'nun ardılı olarak papalığa seçildiğinde Ravenna başpiskoposuydu (y. 905-914). Papa olduktan sonra, Akitanya dükü I. Guillaume'un Cluny'de kurduğu (909) Benedikten tarikatının katı tüzüğünü onayladı. Müslümanları İtalya'nın güneyinden çıkarmak için Bizans imparatoru IV. Konstantinos ve İtalya kralı I. Berengario'yla ittifak kurdu. Ağustos 915'te, Johannes'in kuvvetleri Romalı soylu Theophylactus ile Spoleto dükü I. Alberico'nun desteğiyle Müslümanları yenilgiye uğrattı. Aralık 915'te Berengario'ya Kutsal Roma-Germen imparatoru olarak taç giydirdi. 924'te Berengario öldürülünce, İtalya kralı Hugh ile ittifak kurdu. Bu davranışı Theophylactus'un kızı Marozia'nın öfkesini çekti. Marozia'nın buyruğuyla Roma'daki Sant'Angelo Kalesi'ne hapsedildi ve bir olasılıkla orada boğularak öldürüldü.

Johannes XI (d. 910 ?, Roma - ö. Aralık 935/Ocak 936, Roma), 931 - y. 935 arasında papa.

Romalı Crescentii ailesinin nüfuzlu üyesi Marozia'nın oğluydu; babası da bir olasılıkla Marozia'nın ünlü âşığı Papa III. Sergius'tu. Şubat/Mart 931'de papa olarak takdis edildi ve annesinin siyasal amaçları doğrultusunda çalıştı. Marozia'nın Spoleto dükü I. Alberico'dan olma oğlu II. Alberico 932/933'te annesini tutuklayıp Roma'daki Sant'Angelo Kalesi'ne hapsedti, Johannes'i de Laterano Sarayı'na kapattı. Johannes ölünceye değin orada tutsak kaldı.

Johannes XII, asıl adı OTTAVIANO (d. 937?, Roma - ö. 14 Mayıs 964, Roma), 955-964 arasında papa.

Roma'da hüküm süren Spoleto dükü II. Alberico'nun tek oğluydu. Babasının buyruğuyla papa seçildiğinde (16 Aralık 955) hemen hemen 18 yaşındaydı. 2 Şubat 962'de Alman kralı I. Otto'yla (Büyük) karısı

Adelheid'a Kutsal Roma-Germen imparatoru ve imparatoriçesi olarak taç giydirdi. Ama Otto'nun, papanın imparatora bağlılık yemini etmesini öngören *Privilegium Ottonianum* (Otto'nun Ayrıcalığı) fermanını çıkarması üzerine Otto'ya meydan okudu. Otto 6 Kasım 963'te Roma'da San Pietro Bazilikası'nda bir konsil topladı. Konsil, imparatora karşı silahlı ayaklanma kışkırtmak ve onursuzca davranmak gibi suçlamalarla Johannes'i görevden aldı, yerine Papa VIII. Leo'yu atadı. Otto'nun Roma'dan ayrılmasından sonra Şubat 964'te Johannes'in topladığı bir konsil Leo'yu görevden uzaklaştırdı. Ama bundan çok kısa süre sonra Johannes metresinin kollarında can verdi.

Johannes XIII (d. Roma - ö. 6 Eylül 972, Roma), 965-972 arasında papa.

Papalık Devletleri'nde Narni piskoposuyken 1 Ekim 965'te Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Otto (Büyük) tarafından papa seçildi. Ama Romalı soylular Otto'nun bu seçimine karşı çıktılar ve Aralık 965'te Johannes'i kaçırdılar. Otto 966'da Johannes'i kurtararak düşmanlarını amsızca cezalandırdı. Johannes, Otto'nun 12 yaşındaki oğlu II. Otto'ya 967 Noelinde imparatorluk tacını giydirdi. Bizans prensesi Theophano'nun II. Otto'yla evlenmesinden (972) hemen önce de ona imparatoriçe olarak taç giydirdi. Johannes'in imparatorluk ailesiyle kurduğu ittifak, papalık döneminin barış içinde geçmesini sağladı.

Johannes XIV, asıl adı PIETRO CANEPANOVA (d. Pavia, Lombardiya - ö. 20 Ağustos 984, Roma), 983-984 yıllarında papa.

Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Otto tarafından Kasım/Aralık 983'te papa seçildiğinde Pavia piskoposuydu. Romalı güçlü Crescentii ailesi Johannes'in papa seçilmesine karşı çıkarak Karşı Papa VII. Bonifatius'u destekledi. Otto'nun sürgüne gönderdiği Bonifatius, onun ölümü üzerine 7 Aralık 983'te Roma'ya döndü. Crescentii ailesinin yardımıyla Johannes'i Roma'da Sant'Angelo Kalesi'ne hapsedti, aç bırakarak ya da zehirleterek öldürdü. Johannes'ten bugüne ulaşan tek belge, İtalya'daki Benevento başpiskoposuna kilise reformları konusunda yazdığı bir mektuptur.

Johannes XV (ya da XVI) (ö. Mart 996, Roma), 985-996 arasında papa.

Ağustos 985'te bu göreve seçildiğinde papalık, tarihinin en karanlık dönemlerinden birini yaşıyordu. VI. Benedictus ve XIV. Johannes adlı papalar, karşı papa VII. Bonifatius tarafından öldürülmüştü. Roma'nın güçlü ailelerinden Crescentii'nin aday olan Bonifatius'un 985'te beklenmedik biçimde ölmesi, Crescentii ailesi için siyasal bir gerileme oldu. II. Crescentius'un, Johannes'in papa seçilmesini sağlaması ailenin durumunu düzeltti. Böylece Johannes'in papalık dönemi, Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Otto'nun dul karısı İmparatoriçe Theophano'nun müdahaleleri dışında, Crescentius'un nüfuzu altında geçti. Sonunda Johannes, Alman kralı (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) III. Otto'yu Crescentius'a karşı yardımı çağırırsa da Otto'nun müdahalesinden önce öldü. Johannes'in 993'te Augsburg piskoposu Aziz Ulrich'i azil ilan etmesi, bu uygulamanın tarihte bilinen ilk örneğidir.

Johannes XVI (ya da XVII), asıl adı GIOVANNI FILAGATO, Latince JOHANNES PHILAGATHUS (d. Rossano, Calabria - ö. y. 1013), 997-998 yıllarında karşı-papa.

Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Otto tarafından İtalya'da Nonantola Manastırı'nın başkeşişliğine atanmıştı. Zamanla Otto'nun dul karısı İmparatoriçe Theophano'nun sarayında nüfuz kazandı. Theophano 998'de Johannes'i Piacenza (İtalya) piskoposu yaptı, ardından da burayı başpiskoposluk düzeyine yükseltti. Theophano'nun oğlu ve Almanya kralı III. Otto vaftiz babası olan Johannes'i 995'te, bir Bizans prenesiyle evlenmesine aracılık etmek üzere Konstantinopolis'e (İstanbul) yolladı. Kral, Papa XV. Johannes'in ölümü (Mart 996) üzerine kuzeni Bruno'yu (V. Gregorius) papa ilan etti. Roma'nın güçlü Crescentii ailesi, Otto'nun seçimine karşı çıktı. Kralın Almanya'da bulunduğu bir sırada II. Crescentius'un önderlik ettiği bir ayaklanma sonucunda V. Gregorius devrildi. Johannes Konstantinopolis'ten döndüğünde, Otto'ya karşı Roma ile Bizans arasında ittifak kurmayı tasarlayan Crescentius ona papalığı önerdi. Rossano Manastırı başkeşişi olan dostu Aziz Nilus'un itirazına karşın Johannes öneriyi kabul etti. Sürgündeki Gregorius, Crescentius'u aforoz etti. Otto'nun ertesi yıl İtalya'ya bir ordu göndermesiyle terör dönemi başladı. Otto hem Crescentius'u hem de Johannes'i yakaladı, 29 Nisan'da Crescentius'un boynu vuruldu. Johannes ise gözlerine mil çekilip dili kesildikten sonra bir zindana ya da manastıra kapatıldı. Nilus'un araya girmesi üzerine canı bağışlandı.

Johannes XVII (ya da XVIII), asıl adı sicco ya da secco (d. Roma - ö. 6 Aralık 1003), Haziran-Aralık 1003 arasında papa. Papa II. Silvester'in ardından, patrici(*) III. Johannes Crescentius tarafından papa seçildi. O dönemde Roma'nın en nüfuzlu ailesi olan Crescentii'lerin kuklası olmaktan öteye geçemedi.

Johannes XVIII (ya da XIX), asıl adı FASANO (d. Roma - ö. Haziran/Temmuz 1009, Roma), 1004-09 arasında papa.

Önceli Papa XVII. Johannes gibi onun seçiminde de III. Johannes Crescentius etkili oldu. Ocak 1004'te takdis edildi. Crescentii ailesi karşısında XVII. Johannes'e oranla daha bağımsız davranan XVIII. Johannes sonunda görevden çekildi. Kısa süre sonra da Roma'daki San Paolo Fuori le Mura Manastırı'nda öldü.

Johannes XIX (ya da XX), asıl adı ROMANO, Latince ROMANUS (ö. Kasım/Aralık 1032), 1024-32 arasında papa.

Güçlü Crescentii ailesinden sonra Roma'ya egemen olan Tusculani ailesinin üyesiydi. Nisan/Mayıs 1024'te kardeşi Papa VIII. Benedictus'un ardından papa olduğunda din adamı değildi. 1027 Paskalyası'nda, Roma dışında bütün kilise işlerini denetimi altında tutan Alman kralı II. Konrad'a Kutsal Roma-Germen imparatorluğu tacını giydirdi. Para karşılığında Konstantinopolis (İstanbul) patriğini tanımayı kabul etti. Ama kamuoyunun şiddetle karşı çıkması üzerine bu anlaşmayı bozmak zorunda kaldı.

Johannes (XX), tarihçilerin yanlış bir varsayımı sonucunda uzun süre papalar listesinde yer almış, ama gerçekte hiç var olmamış papa.

Marianus Scotus ve başka bazı 11. yüzyıl tarihçileri, karşı-papa VII. Bonifatius ile Papa XV. Johannes arasında Johannes adlı bir papanın daha hüküm sürdüğü inancıyla, XV. Johannes'ten XIX. Johannes'e kadar hüküm süren papalara XVI'dan XX'ye kadar numara verdiler. Sonradan bu papalar gerçek sıralarıyla anıldılar. Ama XXI.

Johannes ile XXII. Johannes için, kendilerinden önce aynı adı taşıyan 20 papanın bulunduğu varsayımıyla resmen benimsedikleri bu numaraların kullanımı günümüze değin sürdü. Günümüzde geçerli olan sıralamaya göre XX. Johannes adlı bir papa yoktur.

Johannes XXI, asıl adı PEDRO JULIAO takma adı PEDRO HISPANO (İspanyol Pedro), Latince PETRUS IULIANI ya da PETRUS HISPANUS (d. y. 1210-20, Lizbon - ö. 20 Mayıs 1277, Viterbo, Papalık Devletleri), 1276-77 yıllarında papa.

Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördü (y. 1228-35). İtalya'da yeni kurulan Siena Üniversitesi'nde tıp dersleri verdi. Papa X. Gregorius'un özel hekimliğini yaptı. Gregorius tarafından 1272'de Braga başpiskoposluğuna, 1273'te de Tusculum kardinal piskoposluğuna atandı. V. Hadrianus'un beş hafta süren papalığından sonra 8 Eylül 1276'da papa seçildi. Viterbo'daki Papalık Sarayı'nın damının çökmesi sonucunda enkaz altında kalarak öldü. Başdanışmanlığına getirdiği Kardinal Giovanni Gaetano Orsini, III. Nicholas adıyla onun yerini aldı.

Johannes kısa süren papalığı sırasında Roma ile Doğu Kilisesi'nin birliğini sağlamaya çalıştı. *De anima* (Ruh Üzerine) başlıklı incelemesi ile Sahte Dionysios Areopagites'in *Peri tes ouranias hierarkhios* (Göksel Hiyerarşi Üzerine) adlı yapıtını konu alan yorumunun yanı sıra başlıca yapıtı, ortaçağın en yaygın mantık kitaplarından olan *Summulae logicales*'tir (Kısa Mantık Özetleri). En önemli tip yapıtlarından biri *Liber de oculo*'dur (Göz Kitabı).

Johannes XXII, asıl adı JACQUES DUESE ya da DEUZE (d. Cahors - ö. 4 Aralık 1334, Avignon, Fransa), Avignon'da hüküm süren (1316-34) ikinci papa.

Varlıklı bir burjuva ailesinin oğluydu. Paris ve Orléans'da kilise hukuku ve medeni hukuk öğrenimi gördü. 1309'da Napoli kralı II. Carlo'nun bakanları arasına girdi, üç yıl sonra da kardinalliğe getirildi. 7 Ağustos 1316'da Lyon'da V. Clemens'in ardından papa seçildi ve Avignon'daki papalık sarayına kalıcı bir nitelik kazandırmaya girişti.

Papalığının ilk yıllarında Fransiskan tarikatının iki kanadı arasındaki köklü çatışmaya el attı. İki kanattan biri olan Fraticelli (Tinciler), tarikatın kurucusu Assisi'li Aziz Francesco'nun yoksulluk kuralına katı bir biçimde uyulmasını savunuyor, Conventuales (Manastırcılar) ise daha esnek bir yorum öneriyordu. Conventuales'i destekleyen Johannes *Ad conditorem canonum* (1322) ve *Cum inter nonnullos* (1323) başlıklı yazılarıyla Fransiskanların yoksulluk kuramını bütünüyle mahkûm etti. Ayrıca Hz. İsa ve Havarilerin de bütünüyle mülksüz olmadığını Yeni Ahit'e dayanarak kanıtlamaya çalıştı.

Bu arada Bavyeralı Ludwig'le (sonradan İmparator IV. Ludwig) Avusturyalı Friedrich arasında Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tahtını ele geçirmek amacıyla patlak veren çatışmaya da müdahale etti. Ludwig'in 1322'de Friedrich'i yenik düşürmesine karşın Johannes, kendisi bu anlaşmazlığı çözümleyinceye değin Ludwig'in imparatorluk yetkilerini kullanmasını yasakladı. Ludwig buna karşılık yaptığı Sachsenhausen Açıklaması ile (22 Mayıs 1324) papanın imparator seçiminde yetkisini reddetti ve Johannes'in Fraticelli'yi mahkûm etmesine karşı çıktı. Öte yandan Ludwig'in sarayında ağırladığı iki siyaset

felsefecisi Marsilio da Padova ile Jean de Jandun *Defensor pacis* (Barışın Savunucusu) adlı yapıtlarında ekumenik konsilin papadan daha yetkili olduğunu öne sürdüler. Johannes, Ludwig'i aforoz ederek misillemede bulundu. Ama imparator, papanın Fraticelli'yi mahkûm etmesinin III. Nicholas'ın açıklamalarıyla çelişmesini gerekçe göstererek Johannes'i papalıktan azlettiğini bildirdi (18 Nisan 1328). Fransiskan tarikatından Pietro Rainalducci, V. Nicholas adıyla karşı papa seçildi; tarikat başkanı Michèle di Cesena da Johannes'e karşı bir kilise konsilinin toplanmasını önerdi. Johannes bunun üzerine Pietro'yu aforoz etti, Michèle'yi de görevden uzaklaştırdı. Ludwig 1329'da Almanya'ya dönünce Pietro, Johannes'e boyun eğdi ve Avignon'da hapsedildi. İmparatorun papayla barışma girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca Fransiskanlar ve filozof yandaşları Marsilio da Padova, Münih'teki imparatorluk sarayından papaya karşı şiddetli bir propaganda yürütmeye başladılar.

Johannes'in, kutsanmış kişilerin öbür dünyada Tanrı'ya ancak kıyamet gününden sonra görebilecekleri yönündeki görüşleri bir kez daha heretiklikle suçlanmasına yol açtı. İngiliz Dominiken rahibi Thomas Walsensis, papanın görüşünü açıkça eleştirdiği için hapsedildi. Buna karşılık papanın görüşü de Paris Üniversitesi bilginlerinden oluşan bir kurulca mahkûm edildi. İmparator yanlısı Kardinal Napoleone Orsini, Johannes'i yargılayacak bir ekumenik konsilin toplanması için imparatorla gizli görüşmelere başladı. Johannes, ölümünden önce görüşlerini muhaliflerinin görüşleriyle bağdaştırmaya çalıştı.

Papalığı sırasında Johannes, Asya'daki misyonerlik çalışmalarını destekleyerek Anadolu, İran ve Hindistan'da Katolik piskoposluklar kurdu. Avignon'da bir papalık kütüphanesi, Cahors'da bir üniversite açtı. Avignon'da hüküm süren papaların çoğu gibi akrabalarını ve yurttaşlarını kayırdı. Atadığı 28 kardinalden 20'si Güney Fransalı, üçü de kendi yeğenleriydi.

Johannes en kalıcı adımlarını hukuk ve maliye alanlarında attı. Önceli V. Clemens'in fermanlarını kilise hukukuna kattı; kendi fermanlarının da çoğu sonradan kilise hukukuna katıldı ve 16. yüzyıla değin kilise hukukuna başka hüküm eklenmedi. Johannes göreve başladığında büyük ölçüde boşalmış olan papalık hazinesi, öldüğünde hayli zenginleşmişti. *Execrabilis* (1317) ve *Ex debito* (1319) başlıklı fermanlarıyla, kilise maktamlarının dağıtımı ve bu makamlara getirilenlerin ödedikleri bedeller üzerinde papalığın denetimini artırdı.

Johannes (XXIII), asıl adı BALDASARRE COSSA (d. Napoli - ö. 22 Kasım 1419, Floransa), 1410-15 arasında karşı-papa.

Bologna'da hukuk doktorasını yaptıktan sonra Batı Bölünmesi (*Schisma*) sırasında *Curia Romana*'ya (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı çeşitli Vatikan büroları) girdi. Papa IX. Bonifatius tarafından 1402'de kardinalliğe getirildi. 1403-08 arasında papalığın Bologna temsilciliğini yaptı. Papa XII. Gregorius ile karşı-papa XIII. Benedictus arasındaki çözümsüz çatışmayla bölünme daha da kızıştı. Cossa 1408'de Gregorius'u desteklemekten vazgeçti. Bu arada kiliseyi birlik ve reform yoluyla kurtarmaya çalışan kardinaller, sonradan geçersiz sayılan Piza Konsili'ni topladılar (1409). Cossa bu konsilde ağırlıklı bir rol oynadı. Ama konsil amacına ulaşmak yeri-

ne hem Gregorius'u, hem de Benedictus'u azlederek V. Alexander adıyla üçüncü bir papa seçti. Mayıs 1410'da ölen Alexander'ın yerine 25 Mayıs'ta XXIII. Johannes adıyla Cossa geçti.

Bu sırada, Papa VII. Innocentius'un kilisenin "savunucusu" ilan ettiği Napoli kralı Ladislao Roma'yı işgal ederek Gregorius'u koruma altına aldı. Napoli tahtında hak iddia eden Ladislao'nun rakibi Anjou dükü II. Louis, Johannes'le işbirliği yaparak Nisan 1411'de ordusuyla Roma'ya girdi. Ladislao 19 Mayıs'ta yenilgiye uğradıysa da ordusunu kısa sürede toparladı ve Louis'yi geri çekilmeye zorladı. Bunun üzerine Johannes, 1412'de Ladislao ile pazarlığa oturdu. Gregorius'u reddetmesi karşılığında Ladislao'ya büyük para ve toprak bağışladı. Ama Ladislao sözünde durmadı; Mayıs/Haziran 1413'te Roma'yı yağmaladı ve Johannes'i buradan sürdü. Johannes, Alman kralı (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru) Sigismund'un bölünmeye son vermek amacıyla bir genel konsil toplamaya çalıştığı Floransa'ya kaçtı. Sigismund da Johannes'in Konstanz Konsili için çağrıda bulunmasını sağladı. Sigismund ile Johannes arasındaki yakınlaşmayı İtalya'daki konumuna karşı tehdit olarak gören Ladislao papanın peşine düştü, ama 6 Ağustos 1414'te öldü.

Konstanz Konsili 5 Kasım 1414'te toplandı. Üyelerin çoğu Piza Konsili'ni ve onun yetkisiyle papa seçilen Johannes'i tanıdıkları halde, kısa süre sonra siyasal çatışmalar doğdu. İtalyanlar Johannes'i onaylarken Almanlar, İngilizler ve Fransızlar üç rakip papanın da çekilmesini istediler. Başlangıçta çekilmeyi reddeden Johannes, daha sonra rakiplerinin de çekilmesi koşuluyla razı oldu. Ama 20/21 Mart'ta kılık değiştirerek Konstanz'dan kaçtı; böylece yetkisiz kalacak konsilin dağılacağını umuyordu. Ama Johannes'in davranışına öskelenen konsil, kendi üstünlüğünü ilan etti. Johannes için tutuklama emri çıkarıldı ve 29 Mayıs 1415'te görevinden uzaklaştırıldı. Gregorius'un istifası kabul edildi, Benedictus ise mahkûm edildi. V. Martinus papa seçildi ve böylece kilisenin birliği yeniden kuruldu. Konstanz'a geri getirilen Johannes, V. Martinus'un papalığını kabul ettiyse de Sigismund'un tutsağı olarak kaldı. 1418'de büyük bir fidye karşılığında serbest bırakıldıktan sonra 1419'da V. Martinus tarafından Tusculum kardinal-piskoposu yapıldı. Ama Johannes birkaç ay sonra öldü.

Johannes XXIII, asıl adı ANGELO GUISEPPE RONCALLI (d. 25 Kasım 1881, Sotto il Monte - ö. 3 Haziran 1963, Roma, İtalya), II. Vatikan Konsili'ni (1962-65) toplayarak Katolik Kilisesi'nde yeni bir çığır açan papa (1958-63). Yenilenmeye açık kişiliğiyle bütün zamanların en sevilen papalarından biri olmuştur.

Ortakçı bir köylü ailesinin 13 çocuğundan biriydi. Din eğitimi için daha 11 yaşında evinden ayrılmış Bergamo'ya yerleşti. Parlak bir öğrenci olmamasına karşın 1900'de ilahiyat eğitimi görmek üzere Roma'ya gönderildi. Roma İlahiyat Okulu'nda yalnızca bir yıl okuduktan sonra askere alındı, Bergamo yakınına yerleşmiş bir piyade birliğine gönderildi. 10 Ağustos 1904'te Roma'da papazlığa atandı. Roma İlahiyat Okulu'ndan kilise hukuku doktorasını aldı. Papa X. Pius'un isteği üzerine takdis töreninde bulunduğu Bergamo piskoposu Giacomo Radini-Tedeschi'nin sekreteri olarak Bergamo'ya döndü.

Papa XV. Benedictus 1920'de Roncalli'yi düş misyonları desteklemek amacıyla kurulan İtal-

yan örgütünün yöneticiliğine getirdi. Bu görev, Roncalli'nin Avrupa'nın önde gelen din adamlarıyla kişisel ilişki kurmasını ve Roma'da tanınmasını sağladı. Bu arada, 16. yüzyıldaki Karşı-Reform döneminin önemli adlarından Milano kardinali Aziz Carlo Borromeo'nun bazı etkinliklerini konu alan tarih çalışmalarıyla da ilgi topladı. Daha sonra XI. Pius adıyla Papa olan Milano kütüphanecisi Monsignor Achille Ratti'yle de bu sırada tanıştı.

XI. Pius, Roncalli'yi Vatikan'ın dışişleri hizmetinde görevlendirdi. Roncalli Mart 1925'te Bulgaristan'a papalık temsilcisi olarak atandı. Gelenek uyarınca Roma'dan ayrılmadan önce başpiskopos rütbesine yükseltildi. Bu görevi 10 yıl sürdü. Ardından Türkiye'de orta elçilik düzeyindeki Vatikan temsilciliğine atandı, ayrıca Yunanistan nezdinde de papalığı temsil etti. İstanbul'a yerleştiği bu yıllarda Vatikan'dan hemen hiç ilgi görmedi. Ama 1944 sonunda Fransa'ya papalık elçisi olarak atandı.

Fransa elçiliği, özellikle o dönemde çok duyarlı bir görevdi. Eski papalık elçisi Monsignor Valerio Valeri Alman işgali sırasında işbirlikçi General Philippe Pétain'e yakınlık gösterdiği için, Charles de Gaulle elçinin istenmeyen kişi olduğunu ve derhal değiştirilmesi gerektiğini Vatikan'a bildirmişti. Yeni görevinde Roncalli'den, ortamı yumuşatması, kiliseyi yeniden bağımsız bir konuma yükseltmesi ve savaş tutsağı olan birkaç Alman din adamının salıverilmesini sağlaması isteniyordu. Ayrıca *Curia Romana*'nın (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı çeşitli Vatikan büroları) tutucu üyelerini çok rahatsız edecek biçimde genç Fransız din adamları arasında hızla yayılan radikalizmi bastırması gerekiyordu.

Bu görevlerde sağladığı başarı, Roncalli'nin XII. Pius tarafından 1953'te kardinalliğe yükseltilmesiyle sonuçlandı. Kardinal olduktan çok kısa süre sonra İtalya'nın en büyük başpiskoposluklarından Venedik patrikliğine atandı. Ekim 1958'de XII. Pius'un ölümü üzerine 12. oylamada papa seçildi.

Göreve başladıktan hemen sonra yaklaşık bir yüzyıldan beri ilk kez bir ekumenik konsil toplanması çağrısında bulundu. Amacı, kiliseyi "günün koşullarına uydurmak" (*aggiornamento*) ve ruhani açıdan yenilenmesini sağlamaktı. Reform döneminden bu yana, Katolikliğin canlanmaya ve yenilenmeye gereksinim duyduğunu içtenlikle kabul eden ilk papa oydu. Ama ekumenik konsil çağrısı tutucu eğilimli *Curia Romana* tarafından soğuk karşılandı. Vatikan'daki kardinallerden bir bölümü, konsil toplantısını erteleme, yaşlı papanın ölümünden sonra da projeyi sessizce yürürlükten kaldırmak için ellerinden geleni yaptılar. Ama papa kararından vazgeçmedi ve 1962 sonbaharında toplanan II. Vatikan Konsili'nin ilk oturumuna başkanlık edecek kadar yaşadı.

Konsile katılan piskoposlar Johannes'un isteği uyarınca, olumlu bir tutum takınmaya söz verdiler. Konsilde hiçbir mahkûm yet ya da aforoz kararı verilmeyecek, siyasal tartışmalar bir yana itilecek, kilise her şeyden önce insanlığın efendisi değil, hizmetkârı olduğunu kabul edecekti. Ayrıca yeni dogmalar oluşturulmayacak, eski öğretiler ve kurallar gözden geçirilecekti. Johannes'in tasarısına göre konsil, geçmişteki düşmanlıkları bir yana bırakıp Hristiyanlığın bölünmesinden Katoliklerin de sorumlu olduğunu kabul ederek Hristiyan birliğini yeniden kurmak için yeni bir atılım başlatacaktı. Ortodokslar arasında geçirdiği uzun yıllardan sonra Johannes'in kiliselerin birliğini savunması doğaldı, ama Roma'da hemen hiç kimse bu kadar açık davranmaya

hazır değildi. Johannes Ortodoks, Anglikan ve Protestan önderleri de büyük bir içtenlikle kabul etti ve Vatikan Konsili'ne gözlemci göndermeye çağırdı. Kilisenin resmi ayinlerinden Yahudileri aşağılayıcı bazı sözleri çıkardı.

Johannes Roma sokaklarında serbestçe dolaşarak, eski dünyevi güçlerini yitiren papaları "Vatikan'ın tutsağı" durumuna getiren geleneği kırdı. Kiliseyi siyasetten uzaklaştırabilmek amacıyla, Vatikan hükümdarı gibi davranmak yerine, papayı "Tanrı'nın hizmetkarlarının hizmetkârı" olarak tanımlayan eski geleneği canlandırdı. Bu anlayışla, İtalya cumhurbaşkanını ziyaret etti. Sovyet başbakanı Nikita Kruşçev'in damadını kabul ederek özel bir görüşme yaptı. Öteki konukları arasında, 14. yüzyıldan beri ilk kez böyle bir ziyareti gerçekleştiren Canterbury başpiskoposu, İskoçya Kilisesi başkanı ve Vatikan tarihinde ilk kez bir Şinto yüksek rahibi de vardı.

1962'deki Küba bunalımı sırasında papa hem ABD'yi, hem de SSCB'yi ılımlı olmaya çağırarak gerek Başkan John F. Kennedy'nin gerekse Başbakan Kruşçev'in takdirini kazandı. Bütün insanlığa seslenen en önemli genelgesi *Pacem in terris* kilise adamları kadar siyasetçilerce de olumlu karşılandı. Diplomatik dili bir yana iten açık sözlü ve içten bir iyimserlikle kaleme alınmış olan genelgede Johannes, Marksizmin felsefesi ile ondan kaynaklanan rejimleri birbirinden ayırarak, Batı ile Doğu'nun barış içinde bir arada yaşamasının insanlığın varlığını sürdürmesi için zorunlu olduğunu vurguluyordu. Böylece, kendisinden önceki papanın Soğuk Savaş'ı körükleyen militan politikalarının etkisini hafifletti. Birbiri ardına verdiği demeçlerle, kilisenin siyaset üstü ruhani bir güç olarak işlevini vurguladı. Ardılı Papa VI. Paulus, Johannes'in azizler listesine alınmasına yönelik resmi işlemleri başlattı.

Johannes Damascenus bak. İoannes (DAMASKOSLU AZİZ)

Johannes VON TEPL, JOHANNES VON SAAZ olarak da bilinen (d. y. 1350, Tepl ya da Schüttwa, Bohemya - ö. y. 1415, Prag). Alman edebiyatındaki ilk önemli düzyazı yapıtı olan *Der Ackermann aus Bohmen* (y. 1400; Bohemyalı Çiftçi) adlı diyalogun yazarı.

Prag Üniversitesi'ni bitirdikten sonra, büyük olasılıkla 1378'den önce Saz (bugün Zatec) noterliğine atandı; 1383'te de buradaki orta dereceli bir okulun müdürlüğüne getirildi. 1411'de Prag'da Nove Město (Yeni Kent) noteri oldu.

Von Tepl'in, ilk karısının 1400'deki ölümünden etkilenecek yazdığı sanılan *Ackermann*, Latince bir ithaf yazısında iyi bir retorik çalışması olarak tanıtılır. Kitapta, İnsan'ı temsil eden bir çiftçi, Ölüm'ü insanlığa karşı haksız davranmakla suçlar. Ölüm, öne sürdüğü kanıtlarla yaptıklarının gerekli olduğunu çiftçiye inandırır. Ama çiftçi gene de, Ölüm'ün insanlığa olumsuz bakışına karşı İnsan'ın soyululuğunu savunur. Hakem olan Tanrı, zaferi Ölüm'e, onuru da insana verir. Karmaşık yapısı, abartılı inceliği ve canlı ritmiyle yapıt, ortaçağ Alman edebiyatında kendine eşsiz bir yer sağlamıştır. *Ackermann*'in Bohemya rönesansını en iyi temsil eden yapıtı olduğu konusundaki eski görüşün bugün ciddi bir biçimde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Rönesans özellikleri taşımasına karşın *Ackermann*'in düşünce, hatta teknik açısından gerçekte ortaçağa ait olduğu genellikle kabul edilir.

Johannes Paulus I, asıl adı ALBINO LUCIANI (d. 17 Ekim 1912, Forno di Canale - ö. 28

Eylül 1978, Roma, İtalya), 1978'de 34 gün süreyle papa. Öncelleri XXIII. Johannes ile VI. Paulus'un anısına her iki adı da benimseyerek çifte ad kullanan ilk papa olmuştur.

Yoksul bir ailenin oğluydu. Roma'daki Gregorius Üniversitesi'ni bitirdi. 1935'te papazlığa atandı. Belluno piskoposluk bölgesindeki ilahiyat okulunun müdür yardımcılığına getirildi. Burada ilahiyat, kilise hukuku ve dinsel sanat dersleri verdi. 1948'de bölgenin piskopos vekili, 1958'de Vittorio Veneto piskoposu oldu. 1969'da Venedik başpiskoposluğuna, 1973'te kardinalliğe atandı. 26 Ağustos 1978'de papa seçildi. Papa X. Pius'tan (hd 1903-14) sonra diplomatiklikten ya da din bilginliğinden değil papazlıktan gelen ilk papaydı.

Johannes Paulus II, asıl adı KAROL WOJTYŁA (d. 18 Mayıs 1920, Wadowice, Polonya). 1978'den bu yana papa. 456 yıl süren İtalyan papalar döneminden sonra seçilen ilk papa ve kilise tarihindeki tek Polonyalı papadır.

Kraków'daki Jagiello Üniversitesi'nde başladığı edebiyat öğrenimi II. Dünya Savaşı

II. Johannes Paulus, 1979
Lochon-Francoeur-Simon-
Gamma-Liaison Agency

yüzünden yanda kalınca önce kimya işçisi olarak çalıştı. Daha sonra din adamı olmaya karar vererek Kraków başpiskoposunun sarayına sığındı. 1 Kasım 1946'da papazlığa atandı. Roma'daki Angelicum Üniversitesi'nde etik dalında doktorasını tamamladıktan sonra Lublin Katolik Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. Bir süre Lublin ve Kraków üniversitelerinde felsefe profesörlüğü yaptı; ardından Kraków piskopos yardımcılığına (1958) ve başpiskoposluğuna (1964) getirildi. 1967'de kardinal oldu.

16 Ekim 1978'de papa seçildi, 22 Ekim'de göreve başladı. Lehçe ve Latince'nin yanı sıra İtalyanca, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca ve Portekizceyi akıcı biçimde konuşan Johannes kilisenin uluslararası bir elçisi gibi pek çok ülkeyi dolaştı. Roma piskoposu sıfatıyla çeşitli kurumlar ile kilise bölgelerindeki yerel görevlerini titizlikle yerine getirirken, Güney Amerika, Antiller, Afrika, ABD ve Kanada ile çeşitli Avrupa ve Uzakdoğu ülkelerini ziyaret etti. 28-29 Kasım 1979'da Türkiye'ye gitti.

II. Johannes Paulus 13 Mayıs 1981'de San Pietro Meydanı'nda, Türkiye'de tutuklu bulunduğu cezaevinden kaçmış bulunan Mehmet Ali Ağca'nın suikast girişimi sonucunda yaralandı. Ağca'nın Bulgar gizli servisinde tasarlanmış bir komployla ilişkili olduğu savları mahkemede kanıtlanamadı. Papanın, Polonya'daki Katolik Kilisesi ile Dayanışma hareketini açıkça desteklemesi de suikastın olası nedenleri arasında ortaya atıldı.

Tutucu eğilimli olan II. Johannes Paulus kurtajı, gebeliği önleyici araçların kullanılması, boşanmayı, papaz ve rahibelerin siyasal görev almalarını, kadınların papazlı-

ğa atanmasını yasaklayan geleneksel Katolik öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Ama dünyanın yoksul ulusları için de demokrasi ve sosyal adalet ilkelerini savundu.

Johannesburg, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Transvaal yönetim bölgesinde kent. Ülkenin en kalabalık yerleşmesi, sanayi metropolü ve altın madenciliği merkezidir. Afrika'nın en büyük kentleri arasında yer alır.

Johannesburg, günlük dilde Rand denen ve Transvaal yüksek bozkırlarının çevrelediği doğu-batı doğrultulu sırtların su bölümü çizgisini oluşturan Witwatersrand'ın güney yamaçlarında, denizden 1.740 m yükseklikte kuruludur. Metropolen alanı, 1983'teki düzenlemeyle belediye sınırları dışına çıkarılan Soweto (Güneybatı İlçeleri) kentini de kapsar. İklimi yarı kurak ve astropik özellikler gösterir. Ortalama sıcaklık temmuzda 10°C, aralıkta 20°C'dir. Yıllık yağış miktarı 760 mm'yi bulur.

Johannesburg Güney Afrika'da iş hayatının merkezini oluşturur. Altın madenlerini işleten şirketlerin çoğunun merkezleri buradadır. Madenler kentin güneyinde ve güneybatısında yer alır. Birçok ağır sanayi kuruluşunun yanı sıra ulusal ve uluslararası bankalarla ticari şirketlerin de bulunduğu kent, aynı zamanda Johannesburg Menkul Kıymetler Borsası'nı barındırır.

Güney Afrika'nın en yoğun nüfuslu kesiminde yer alan Johannesburg'un yerleşme dokusu, ırk ayrımı (*apartheid*) politikasına dayanan bir yapı taşır. Beyaz olmayan toplulukların her biri özellikle kentin batı ve güneybatı kesimlerinde toplanmış belirli alanlarda oturur. Johannesburg metropoliten alanı Soweto'nun yanı sıra Renkli nüfusa ayrılmış olan Coronationville ve Westbury ile Asyalıların (Japonlar, Çinliler ve Hintliler) oturduğu Lenasia'yı da kapsar.

Johannesburg'un başlıca yönetim ve ticaret kuruluşları Eloff ve Commissioner cadelerinin çevresinde toplanmıştır. Mimari üsluplar Cape Town, Avrupa (İngiliz, Hollanda ve Rönesans İtalyası) ve ABD örneklerini izler. Başlıca kültürel kurumlar arasında Johannesburg Sanat Galerisi ve çeşitli müzeler sayılabilir. Bu müzelerde Güney Afrika tarihi, askeri tarih, tip ve arkeoloji koleksiyonları sergilenir. Belediye Merkezi'nde opera, bale, müzik ve tiyatro bölümleri yer alır.

Daha çok İngilizce konuşan öğrencilerin gittiği Witwatersrand Üniversitesi, Rand Afrikaans Üniversitesi ve Teknik Yüksek- okul başlıca yükseköğrenim kuruluşlarını oluşturur. Ayrıca çeşitli dillerde eğitim veren yüksek öğrenim okulları vardır. Bilimsel araştırma merkezleri arasında Güney Afrika Tıp Araştırmaları Enstitüsü ile Cumhuriyet Gözlemevi sayılabilir.

Kent içi ve kentle banliyöler arası ulaşım otobüs ve trenle sağlanır. Güney Afrika'nın önemli kentlerinden gelen karayolları kentte keşişir. Kentin büyük demiryolu istasyonu, ülkenin demiryolu sisteminin odağını oluşturur. Uluslararası Jan Smuts Havalimanı, kentin 22 km kuzeydoğusunda yer alır. Yüzölçümü (Soweto dışında) 443 km²'dir. Nüfus (1986) kent, 632.369; metropoliten alan, (1985) 1.609.408.

Johannesen, Wilhelm Ludvig (d. 3 Şubat 1857, Kopenhag - ö. 11 Kasım 1927, Kopenhag, Danimarka), Danimarkalı botanikçi ve genetik bilgini. Bitkilerde kalıtım konusunda yaptığı araştırmalarda elde ettiği bulgulara dayanarak Hollandalı botanikçi

Hugo de Vries'in değişim (mutasyon) kuramını desteklemiştir.

Kopenhag, Almanya ve Finlandiya'da öğrenim gördü. Danimarka'ya döndükten sonra Tarım Enstitüsü'nde, ardından da Kopenhag Üniversitesi'nde dersler verdi. Başlangıçta bitki fizyolojisiyle ilgilenirken, sonraları tümüyle kalıtım konusuna yönelerek bu bilimin öncülerinden biri oldu. Fasulyeler üzerine incelemeleri sonucunda aynı tohumdan üreyen bireylerin tümünde kalıtım birimlerinin birbirinin aynı olduğunu buldu ve bu olguyu belirtmek için "saf soy" terimini ortaya attı. 1905'te, benzer büyüklükteki fasulyelerden küçük ya da büyük bitkiler üretilebileceğini gösterdi. Bitkiler üzerine yoğun çalışmalarını sonucunda, çeşitlilik gösterebilen dış özellikleri tanımlamak için "fenotip", kalıtsal özellikleri tanımlamak için de "genotip" terimlerini geliştirdi; ayrıca bitkilerin fenotiplerinde farklılık olsa da genotiplerinin benzer olabileceğini açıkladı. Vries'in genotipteki değişikliğin değişim olayından kaynaklandığına ilişkin kuramını destekledi; kendiliğinden ansızın ortaya çıkan bu yeni özelliğin doğal seçmeyle ilintisi olmasa da sonraki kuşaklara aktarılması ya da kaybolmasının doğal seçme sürecinde belirlendiğini saptadı.

johannsenit, piroksen grubundan bir silikat minerali. Korkayaçlara bitişik değişime uğramış kireçtaşlarında, çoğunlukla bakır, kurşun ve çinko cevherleri ile birlikte kahverengi ve yeşil renkli kristaller ya da lifler halinde bulunur. Bir kalsiyum, manganez ve demir silikatu $[Ca(Mn,Fe)Si_2O_6]$ olan johannsenit diyopsit ve hedenberjit minerallerinin manganezli türlerine benzetilir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için, bak. piroksen (tablo).

Johansson, (Per) Christian (d. 20 Mayıs 1817, Stockholm - ö. 1903, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus bale üslubunun gelişmesinde önemli rol oynayan İsveç asıllı dansçı. Petersburg'daki Çarlık Bale Okulu'nun başta gelen öğretmenlerinden olmuştur.

İsveç Kraliyet Bale Okulu'nda ve Kopenhag'da Danimarka Kraliyet Balesi geleneklerini yerleştirmeyi başaran August Bournonville'in yanında eğitim gördü. 1841'de Petersburg'da Çarlık Balesi'nde baş dansçı oldu. 1860'ta Çarlık Okulu'nda ders vermeye başladı. 1869'da sahneyi bıraktıktan da resmen okulun eğitim kadrosuna atandı.

Yinelemelere dayanan katı İtalyan yönteminin yerine Johansson bale eğitiminde Rus, Danimarka ve klasik Fransız gibi çeşitli bale üsluplarını birleştirdi. Bir yandan ana çizginin korunmasına ağırlık verirken, bir yandan da Bournonville gibi erkek ve kadın üslupları arasında kesin ayırım yaptı. Erkek dansçıların genellikle tutulmadığı ve daha çok yardımcı roller üstlendiği bir dönemde özellikle erkek bale teknikleri konusuna önem verdi. Çarlık Balesi'nin koreografı Marius Petipa'ya bu konuda sık sık önerilerde bulundu. Johansson'un, çoğu Petipa'nın balelerinde dans eden ve daha sonra öğretmenliğe geçen öğrencileri arasında Yevgeniya Sokolova, Olga Preobrajenskaya, Mathilda Ksessinskaya ve Anna Pavlova sayılabilir.

Johansson, (Jens) Ingemar (d. 22 Eylül 1932, Göteborg, İsveç), İsveç asıllı dünya ağır sıklet boks şampiyonu. 26 Haziran 1959'da, dünya şampiyonu Floyd Patterson'ı üçüncü rauntta nakavt ederek kazandı. İlk unvanı, 20 Haziran 1960'ta Patterson'a

beşinci rauntta nakavtla yenilerek kaybetmiştir.

Amatör bir boksör olarak 1951'de Avrupa Altın Eldiven(*) takımında ve 1952 Olimpiyat Oyunları'na katılan İsveç takımında yer aldı. 1956'da Avrupa profesyonel ağır sıklet şampiyonu oldu ve 1958'de ABD'nin önde gelen ağır sıklet boksörlerinden Eddie Mac-hen'i tek rauntta nakavtla yendi. 13 Mart 1961'de Miami Beach'te dünya şampiyonluğunu yeniden ele geçirmek amacıyla unvanına maçına çıktı, ama Patterson'ın karşısında tutunamayarak altıncı rauntta nakavt oldu.

Johansson 1962'de yeniden Avrupa ağır sıklet boks şampiyonu oldu. Yaptığı bir maçta bu unvanını koruduysa da sonradan boksu bıraktı. 1952'den 1963'e değin 28 maç yapan Johansson 17'si nakavt olmak üzere bunların 26'sını kazanmıştı. Profesyonel boks yaşamı boyunca, yalnızca Patterson'a karşı yaptığı iki maçta yenildi. Johansson daha sonra ABD'ye yerleşti.

Johansson, Lars, lakabı LUCIDOR (d. 18 Ekim 1638, Stockholm - ö. 13 Ağustos 1674, Stockholm, İsveç), İsveçli lirik şair. İsveç edebiyatında barok dönemin en etkili şairlerindendir.

Küçük yaşta öksüz kalan Johansson, amcası tarafından büyütüldü. İsveç'te ve yurt-

Lars Johansson, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması; Gripsholm Şatosu, İsveç Svenska Portrallarkivet, Stockholm

dışında öğrenim gördü. İsveç'e dönünce yazdığı ağıtlar ve düğün şiirleriyle tanındı. En kişisel şiirleri olan içki şarkıları ve cenaze ilahileri tipik barok özellikler taşıyordu. Alman barok şairlerini örnek alan Johansson duygu yoğunluğu ve anlatım gücü bakımından onları aşan şiirler yazdı. En ünlü şarkısı "Skulle jag sörja så vore jag tokot" (Kederlendiysem Aptallığımdandı) olan Johansson'un şiirleri ölümünden sonra *Helicons blomster* adlı kitapta toplandı. F. Sandwall'ın yayıma hazırladığı bütün şiirleri (1914-30) derleyen in yorumlarını da içerir.

John, lakabı YURTSUZ JOHN. İngilizce JOHN LACKLAND, Fransızca JEAN SANS TERRE (d. 24 Aralık 1167, Oxford - ö. 18/19 Ekim 1216, Newark, Nottinghamshire, İngiltere). 1199-1216 arasında İngiltere kralı. Fransa kralı II. Philippe ile yaptığı savaşta Normandiya'yı ve İngiltere'nin Fransa'daki öbür topraklarını yitirmiş; İngiliz baronların ayaklanması üzerine Magna Carta'yı onaylamak zorunda kalmıştır (1215).

Gençliği ve krallık mücadelesi. II. Henry ile Akitanyalı Eleanor'ın en küçük oğluydu. Henry'nin en sevdiği çocuğu olan John'a, "Yurtsuz" lakabını da gene babası vermişti. Maurienne (Savoie) kontu III. Humbert'in, kızıyla evlenmesi karşılığında ona geniş topraklar verme planı (1173), John'un ağabeylerinin bu girişime karşı ayaklanması üzerine gerçekleşmedi. John için, İngiltere'de içinde olmak üzere birçok düzenleme yapılmıştı (1174-76). Nisan 1177'de giderek

1185'in sonlarına değin kaldığı İrlanda'nın lordluğu da kendisine verildi. Babasının sürekli onu koruması, sağ kalan en büyük ağabeyi I. Richard'ın (Aslan Yürekli) Haziran 1189'da Henry'ye karşı başlattığı ayaklanmada en önemli etkenlerden biriydi. Ama John, bilinmeyen nedenlerle Henry'ye karşı Richard'ın yanında yer aldı.

Richard'ın temmuzda tahta çıkmasıyla Mortain kontu yapıldı. Ayrıca İrlanda lordu

John, mezarındaki bir heykelden ayrıntı, Worcester Katedrali National Monuments Record, Londra

olarak tanındı; kendisine İngiltere'de yılda 6 bin sterlin tutarında gelir ile toprak bağışlandı ve Gloucester Kontluğu'nun vârisi Isabella'yla evlendirildi. Buna karşılık, Richard'ın haçlı seferinde bulunduğu sırada İngiltere'ye girmeyeceğine dair söz vermek zorunda kaldı. Ama artık John'un davranışlarını yönlendiren en önemli sorun İngiltere tahtının vârisliği idi. Bu konudaki tek ciddi rakibi ise, ölen ağabeyi Geoffrey'nin üç yaşındaki oğlu, Bretanya dükü I. Arthur'du. Richard'ın Arthur'u vâliht ilan etmesi (Ekim 1190) üzerine John da verdiği sözü tutmayıp hemen İngiltere'ye döndü ve kralın yokluğunda ülkenin yönetimini üstlenmiş olan William Longchamp'e karşı muhalefet başlattı. Ocak 1193'te, Richard'ın haçlı seferinden dönerken Almanya'da hapsedildiği haberini alınca Fransa kralı II. Philippe August ile ittifak kurarak yönetimi ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı ve Nisan 1193'te ateşkes yapmak zorunda kaldı. Ama gene de, Richard'ın topraklarını bölmek ve İngiltere'de ayaklanma çıkarmak için Philippe ile başka anlaşmalar yaptı. 1194 başlarında Richard ülkeye dönünce, sürgüne gönderilerek bütün toprakları elinden alındı. Mayısta Richard'la barıştı, Mortain ve İrlanda da içinde olmak üzere topraklarının bir bölümünü 1195'te geri aldı. Ama eski durumuna kavuşması, Bre-tanyalıların 1196'da Arthur'u II. Philippe'e teslim etmeleri üzerine gerçekleşebildi; bu olay sonucu Richard, John'u vârisi olarak tanıdı.

Arthur'un tahta çıkabilmesini sağlayabilecek temsili veraset yöntemi 1199'da henüz genel kabul görmüyordu. Böylece, Nisan 1199'da Richard'ın ölümü üzerine Norman-diya dükü olan John, mayısta da İngiltere kralı olarak taç giydi. II. Philippe'in desteklediği Arthur, Anjou ve Maine'de Richard'ın vârisi kabul ediliyordu. Ama ertesi yıl imzalanan Le Goulet Antlaşması'yla, Philippe'e çeşitli para ve toprak ayrıcalıkları tanıyan John, Richard'ın Fransa'daki tüm topraklarının vârisi oldu.

Fransa ile savaşı. John'un ikinci evliliği Fransa ile savaşı yeniden başlattı. İlk karısı Gloucester'lı Isabella kraliçe olarak taç

giymemişti ve 1199'da, ikisinin de I. Henry'nin torunlarının çocukları olmalarından doğan kanbağı gerekçe gösterilerek evlilikleri geçersiz ilan edildi. Daha sonra John, rakip Lusignan ve Angoulême aileleri arasındaki anlaşmazlıkları gidermeye çalışırken, kendisi Angoulême'in vârisi ve Lusignanlı IX. Hugh'nun sozlaşması olan Isabella ile evlendi (Ağustos 1200). Siyasal nedenlerle yapılan bu evlilik yüzünden ertesi yıl ayaklanan Lusignanlar, II. Philippe'e başvurarak John'dan hesap sormasını istediler. John'un bunu kabul etmemesi üzerine çıkan savaşta, Ağustos 1202'de Bretonyalı Arthur'un esir alınmasıyla John Mirebeau'da geçici bir zafer kazandı. Ama çok geçmeden Normandiya'yı yitirdi (1204). 1206'da ise Anjou, Maine ve Poitou'nun bazı bölümleri Kral Philippe'in eline geçti.

Kilise ile çatışma. Hubert Walter'in ölümünü izleyen tartışmalı Canterbury piskoposluğu seçiminde, Papa III. Innocentius, John'un adayını saf dışı bırakarak Stephen Langton'un seçilmesini sağladı (Aralık 1206). John ise, İngiltere kralının piskoposluk seçimlerindeki geleneksel haklarına dayanarak Langton'ı onaylamayı reddetti. Bunun üzerine Innocentius, Mart 1208'de İngiltere'ye dinsel ayın yasağı koydu ve Eylül 1209'da da John'u aforoz etti. Buna karşılık John da, boş piskoposluklarla manastırların gelirlerinden 100 bin sterlini aşkın bir miktarda paraya el koydu. Sonunda, kiliseyle arasındaki çatışmanın, kara Avrupa'daki topraklarını yeniden ele geçirme isteğini engellediğini görerek Kasım 1212'de Langton'un piskoposluğunu ve papanın öne sürdüğü koşulları kabul etti. 15 Mayıs 1213'te Dover yakınlarındaki Ewell'da, kendi iradesiyle krallığını papanın elçisine teslim etti ve sonra bir vasaal gibi, yılda 1.000 mark ödemek koşuluyla geri aldı. Temmuz 1213'te Langton tarafından kiliseye yeniden kabul edildi; bir yıl sonra da dinsel ayın yasağı kaldırıldı. Böylece John, Philippe'le ve kendisine bağlı baronlarla olan mücadelesinde papalığı yanına çekmeyi başardı.

Magna Carta. John'un uygulamalarından duydukları hoşnutsuzluğun giderek artması üzerine baronları, Galler'e düzenlenen bir sefer sırasında, Ağustos 1212'de John'u öldürmeyi ya da savaş alanında tek başına bırakıp gitmeyi planladılar; ama bu plan gerçekleşemedi. Baronlar papanın desteğini yitirmiş olmalarına karşın, Stephen Langton onları korumayı sürdürdü. İsyanı hazırlayanları ustalıkla dışlayan John, Fransa'ya karşı uzun zamandır planladığı seferi başlattı ve Şubat 1214'te La Rochelle'e çıktı. Ama kesin bir zafer sağlayamayınca 1220'ye değin sürecek bir ateşkes yapmayı kabul etmek zorunda kaldı. Ekim 1214'te İngiltere'ye döndüğünde, özellikle kuzeyde, Doğu Anglia'da ve Londra çevresindeki soylular arasında çok daha yaygın bir hoşnutsuzlukla karşılaştı. Uzun süren görüşmeler sırasında iki taraf da papaya başvurdu. Görüşmelerin ardından Mayıs 1215'te iç savaş başladı; aynı ay içinde Londra da ayaklananların eline geçince, John bir kez daha uzlaşmak zorunda kaldı. Sonunda 19 Haziran'da Runnymede'de baronların Magna Carta'da ifadesini bulan koşullarını kabul etti. Magna Carta, feodal hakları güvence altına alıyor ve İngiliz hukukunu yeniden düzenliyordu. Bu anlaşma kısa sürede, uzlaşmaya yanaşmayan öteki baronların muhalefeti ve John'un hiç zaman yitirmeden, Magna Carta'ya karşı bir girişimde bulunması için Papa Innocentius'a başvurmasıyla işlemeze hale geldi. Innocentius'un kralın yanında yer almasını izleyen iç savaşta John, Rochester Şatoşu'nu ele geçirdi. Kuzey illerini ve İskoçya sınırını yakıp yıktı. Ama Fransız

prens Louis'nin (sonradan kral VIII. Louis), baronların isteği üzerine İngiltere'ye saldırmaya başlamasına karşın, sorunları bir çözüme bağlayamadan öldü. Ölümü, ayaklananlara itibarlarının geri verilmesi, oğlu III. Henry'nin tahta çıkması ve Louis'nin geri çekilmesini de kapsayan bir uzlaşmaya olanak sağladı.

John, JOHN DE BALLIOL ya da BALLIOL olarak da bilinir (d. y. 1250 - ö. Nisan 1313. Galliard Şatosu, Normandiya, Fransa). 1292-96 arasında İskoçya kralı.

John de Balliol ile Galloway lordunun kızı ve vârisi Dervorguilla'nın en küçük oğluydu. Ağabeyleri çocuk sahibi olmadan önce, 1278'de babasının İngiltere ve Fransa'daki topraklarının tek sahibi, 1290'da da Galloway lordu oldu. Aynı yıl, İskoçya tahtının vârisi Norveçli Margaret de olunce, 12 rakibiyle birlikte taht için mücadele etmeye başladı. Büyükannesinin, Kral IV. Malcolm'la Kral I. William'in (Aslan) kardeşi Huntingdon kontu David'in en büyük kızı olmasına dayanarak kendini "İskoçya Krallığı'nın vârisi" ilan etti. Krallık için en güçlü rakibi ise Kral I. Robert'in büyükbabası Robert de Bruce idi.

İskoç baronlarla Northumberland'deki Norham'da bir araya gelen İngiltere kralı I. Edward, İskoçya tahtında hak iddia edenlere hakemlik ettiği için İskoçya üst baronu olarak tanınmayı istedi. Edward'ın 104 kişiden oluşan meclisinde yeni İskoçya kralını belirlemek için yapılan görüşmeler bir yıldan fazla sürdü. 1. Edward 17 Kasım 1292'de, Balliol'in mirasın en büyük oğula geçmesi ilkesine dayanan hak iddiasını onayladı. 30 Kasım'da Scone'da tahta çıkan Balliol, 26 Aralık'ta Newcastle'da Edward'a bağlılık yemini etti. Ama Edward Haziran 1294'te Gaskonya seferi için İskoçya'dan askeri yardım isteyince, bağlılık yemini bozarak Fransa'yla karşılıklı yardım antlaşması imzaladı. Bunun üzerine Edward, Ocak 1296'da Gaskonya'ya bir ordu gönderdi. Buna karşılık John İngiltere'nin kuzeyine saldırınca da, 30 Mart'ta Berwick'i ele geçirdi. Şatoların birbiri ardına İngiliz kralına teslim olması üzerine John krallığını Montrose'da Edward'a bırakmak zorunda kaldı. John'un silahlarını ve soyluluk unvanını törenle teslim etmesi sonradan Boş Cübbe lakabıyla anılmasına yol açtı. 1299'da papanın girişimiyle özgürlüğüne kavuşana değin Londra Kulesi'nde hapis kalan John, yaşamının geri kalan bölümünü Normandiya'da geçirdi.

John (BEVERLEY'LI AZIZ) (d. Harpham, Yorkshire, Northumbria - ö. 7 Mayıs 721, Beverley, Yorkshire, İngiltere), ortaçağın en ünlü İngiliz azizlerinden olan York piskoposu.

Canterbury'deki (Kent) St. Augustinus Manastırı'nda ünlü başkeşiş Aziz Adrian'in yanında eğitim gördükten sonra Yorkshire'daki Whitby Manastırı'na girdi. 687'de Aziz Eata'nın ardından Northumberland'da Hexham piskoposu oldu. 705'te York piskoposu olarak takdis edildi. Sonradan Beverley adıyla anılan Inderawood'da bir manastır kurdu. 717-720 arasında bir tarihte, piskoposluğu Genç Aziz Wilfrid'e devrederek bu manastıra çekildi. John'un Beverley'deki mezarı ortaçağ boyunca ünlü bir hac merkezi oldu.

İngiltere kralı V. Henry, John'un mezarının Beverley'den York'a taşınmasının (1037) yıldönümüne rastlayan 25 Ekim 1415'te Fransızlara karşı kazanılan zaferi John'a adadı. Henry 1416'da da John'ın yortu günü olan 7 Mayıs'ın bütün İngiltere'de kutlanmasını emretti. John'un mucizele-

rını anlatan öyküler Aziz Bede'nin *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* unda (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) yer alır.

John (FORDUN'LU) (d. Fordoun?, Aberdeen İskoçya - ö. 1384'ten sonra). İskoçya'nın kesintisiz bir tarihini yazmaya girişen ilk vakayiname yazarı. Millivetçi bir nitelik taşıyan yapıtı, efsaneleri konu alan bölümleri dışında güvenilir bir kaynaktır.

John'un yaşamıyla ilgili bilgiler Walter Bower'in *Scotichronicon* (İskoçya Vakayinamesi) adlı kitabındaki ondevislere dayanır. Buna göre, Aberdeen Katedrali'nde rahiplik yapmıştır.

Yedi bölümden oluşan yapının 1057-1153 arasındaki İskoçya'nın anlatıldığı 5 kitabı ile 1066 öncesi İngiltere'ye ilişkin tamamlanmamış 6 kitabının ötekilerden önce yazıldığı sanılmaktadır. 1153-1363 arası İskoçya'yı kapsayan vakayinamelerden oluşan *Gesta annalia*, 5 kitabın devamıdır. Bunların tümünü en geç 1363'te tamamladığı bilinen John, bu tarihten 1383'e değin gezilere çıkmış, yapının, efsaneleri konu alan 1-3. kitapları ile 814-1057 döneminin anlatıldığı 4. kitabını bu süre içinde yazmış ve *Gesta annalia*'yı 1384'e değin getirmiştir. Walter Bower'in 1447'de tamamladığı *Scotichronicon* da bir ölçüde, John'un yapıtlarının genişletilmiş bir devamı niteliğindedir. John'un yapının çevirisi, W. F. Skene'in hazırladığı *Historians of Scotland*'in (1871-72; İskoçya Tarihçeleri) 1 ve 4 ciltlerinde yer alır.

John (SALISBURY'LI) (d. 1115/20, Salisbury, Wiltshire, İngiltere - ö. 25 Ekim 1180, Chartres?, Fransa), dönemin en iyi Latin araştırmacılarından olan piskopos. Canterbury başpiskoposları Theobald ve Thomas Becket'in kâtipliğini yapmış, daha sonra Chartres piskoposu olmuştur.

1135'ten sonra 12 yıl boyunca Fransa'da katedral okullarında öğrenim gördü. Petrus Abaelardus'un öğrencisi oldu (1136). 1148'de Theobald'ın evinde kâtiplik yaptı. Bunu izleyen beş yıl boyunca *Curia Romana*'yla (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı çeşitli Vatikan büroları) ilişkileri yürüttü. *Historia pontificalis* (y. 1163; Papalık Tarihi) adlı yapıtındaki kişilik betimlemeleriyle o dönemi canlı bir dilla vansıttı. 1153'ten sonraki başlıca görevi, özellikle başvurular konusunda *Curia Romana*'yla yazışmaları kaleme almaktı. 1156 yazı sonunda, John'u kilise bağımsızlığının sözcüsü olarak gören Kral II. Henry onun bu görevi sürdürmesine karşı çıktı.

Bu çatışma kısa sürede atlatıldı. John, *Policraticus* (1159) ve *Metalogicon* (1159) adlı kitaplarında, bir ölçüde bu çatışmanın da etkisiyle, çağdaşlarının düşünce ve eylemleriyle insanlığın gerçek görevinden sapıklıklarını göstermeye çalıştı. Yapıtları, hem krallığın ve papalığın yönetiminde, hem de üniversitede yavaş yavaş gelişen meslek uzmanlaşmaya karşı bir tepki niteliğindedir. Saray görevlileri ile yöneticilerin yaşam biçimini, Latin şairler ile klasik yazarlardan ve Kilise Babaları'ndan aldığı ideal örneklerle karşılaştırarak yerdirdi.

Sonunda Henry'nin gözünden düşen John, Becket'ten kısa süre önce Fransa'ya sürgün edildi (1163). Reims'deki Saint-Remi Manastırı'ndan, Canterbury başpiskoposluğunu savunan birçok mektup yazdı. Henry ile Becket'in uzlaşmasından sonra İngiltere'ye döndü (1170). Becket'in öldürüldüğü sırada (29 Aralık 1170) Canterbury Katedrali'nde idi. Bundan sonra, Becket'in mektuplarını derlemek ve tanıtıcı bir biyografi

hazırlamakla uğraştı. 1176'da Chartres piskoposu oldu ve III. Laterano Konsili'nde (Mart 1179) etkin bir rol oynadı. Ölümünden sonra Chartres'e gömüldü.

John of Gaunt, LANCASTER DÜKÜ, RICHMOND KONTU (1342-64) ya da **AKITANYA DÜKÜ (1390'dan sonra)** olarak da bilinir (d. Mart 1340, Gent, Felemenk - ö. 3 Şubat 1399, Londra, İngiltere). İngiliz prens. İngiltere

John of Gaunt, kimliği bilinmeyen bir sanatçının çalışması, y. 1440-50; All Soul's College'daki şapelin girişi, Oxford
Royal Commission on Historical Monuments
Crown copyright

kralı II. Edward ile Hainaut'lu Philippa'nın dördüncü, ama sağ kalan üçüncü oğullarıdır. Yeğeni II. Richard'ın hükümdarlığı sırasındaki siyasal ve anayasal çatışmalarda uzlaştırmacı bir rol oynamıştır. Lancaster hanedanından, 15. yüzyılda hüküm süren üç kral (IV., V. ve VI. Henry) onun soyundan gelmiştir. Gaunt adı, dükkün doğum yeri olan Gent'in bozulmuş bir söyleniş biçimidir.

John, ilk eşi Blanche (ö. 1369) sayesinde 1362'de Lancaster Düklüğü'nü, ardından da İngiltere ile Galler'de Lancaster'lara ait geniş arazileri elde etti. Yüz Yıl Savaşı'nda (1337-1453) 1367-74 arasında, Fransız orduları karşısında komutanlık yaptı. Ülkesine döndükten sonra babasıyla birlikte büyük nüfuz kazandıysa da, devlet yetkilerini elinde tutmak isteyen yüksek kilise görevlilerinin muhalefetiyle karşılaştı ve onlara karşı din reformcusu John Wycliffe ile ittifak kurdu. Halk arasında hiç sevilmemesine karşın, 10 yaşındaki yeğeni II. Richard'ın 1377'de tahta çıkışından sonra da nüfuzunu korudu. 1381-86 döneminde, kralın yandaşları ile küçük kardeşi Gloucester kontu Thomas Woodstock önderliğindeki karışık grup arasında arabuluculuk yaptı.

1371'de Kastilyalı Constanza ile evlenmiş olmasına dayanarak, Kastilya ve León Kralı üzerinde hak iddia etmek amacıyla 1386'da İspanya'ya gitti. Bu girişiminde başarı sağlayamayarak 1388'de iddiasından vazgeçmesine karşın, kızı Catherine'in kocası sonradan III. Enrique adıyla Kastilya ve León tahuna çıktı.

Bu arada İngiltere'de, Kral II. Richard'ın ve Gloucester'in yandaşları arasındaki çatışma savaşa dönüşmek üzereydi. 1389'da ülkesine dönen John, yeniden barış sağlama görevini üstlendi.

Karısı Constanza'nın 1394'te ölmesinden iki yıl sonra Catherine Swynford ile evlendi. 1397'de, evliliklerinden önce Catherine'den doğan dört çocuğunun meşru sayılmasını sağladı. Bu çocukların kurduğu Beaufort ailesi(*) 15. yüzyılın siyasal yaşamında önemli bir rol oynayacaktı. 1399'da John ölünce, II. Richard Lancaster topraklarına el koyarak John'un oğlu Henry Bolingbroke'un veraset hakkını engelledi. Bu-

nun üzerine Henry, Richard'ı devirerek Eylül 1399'da Kral IV. Henry adıyla tahta çıktı.

John, Augustus (Edwin) (d. 4 Ocak 1878, Tenby, Pembrokeshire, Galler - ö. 31 Ekim 1961, Fordingbridge, Hampshire, İngiltere), döneminin ünlü politikacı ve sanatçıların kişiliklerini canlı bir biçimde yansıtan portreleriyle tanınan ressam ve baskı sanatçısı.

1894-98 arasında Slade Sanat Okulu'nda öğrenim gördü. Yirmi yaşına geldiğinde İngiltere'nin çizim alanındaki en başarılı sanatçısı olmuştur. Entelektüel ve renkli kişiliğiyle Aldous Huxley'ye, *Point Counter Point* (1928; *Ses Sese Karşı*, 1978) adlı yapıtındaki hırslı ressam John Bidlake tipi için esin verdiği söylenir. Galler, İrlanda ve Dorset çevrelerinde dolaşarak Çingenelerle yaşadı, onların geleneklerini ve dillerini öğrendi. "Dartmoor'da Kamp" (1906, özel koleksiyon) adlı yapıtı bu yaşantısını yansıtır. I. Dünya Savaşı sırasında resmi savaş ressamı olarak çalıştı. Ateşkesin ardından barış konferansına katılan önemli kişilerin portrelerini yaptı. Bu tarihten sonra yaratıcılığı azalmakla birlikte, ünü artmaya devam etti. En önemli yapıtları arasında güçlü ve duygusal bir resim olan "Gülümsemeyen Kadın" (y. 1908, Tate Galerisi, Londra), ikinci eşi Dorelia'nın ve James Joyce, G. B. Shaw, viyolonselci Bayan Suggia (1923, Tate Galerisi, Londra), şair Dylan Thomas

Augustus John'un tebeşirle yaptığı kendi portresi, y. 1901; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

(y. 1936-40, Galler Ulusal Müzesi, Cardiff) gibi ünlü kişilerin portreleri sayılabilir. John 1952'de *Chiaroscuro: Fragments of Autobiography* (Işık-Gölge: Otobiyografiden Parçalar) adıyla yaşamöyküsünü yayımlamıştır.

John Bartholomew and Son, Edinburgh-da kurulu olan harita yapım ve yayın şirketi. Özellikle kabartma haritaların hip-sometrik (katmanlı) renklendirilmesi alanında uzmanlaşan şirket 1826'da John Bartholomew tarafından kuruldu. Önceleri çek defteri, seçim yayınları ve harita gibi çok değişik yayınlar yaptı. 1856'da Bartholomew'in oğlu tanınmış İskoçyalı haritacı John George Bartholomew (1831-93), şirketin yönetimini üstlenerek iş hacmini genişletti ve 1860'ta yeni bir basım makinesi aldı. 1890'dan başlayarak şirket yalnızca harita yayımladı. 1978'de, uydu fotoğraflarından yararlanılarak Yer'in çevresel ve fiziksel özelliklerinin incelenmesi amacıyla yönelik ünlü Eğitim İçin Çevresel Harita Programı'nı başlatan şirketin en tanınmış yayınları *World Travel Map Series* (Dünya Yolculuk Haritaları Dizisi), *World Atlas* (Dünya Atlası), *Times World Wall Map* (Times Dünya

Dünya Haritası), *National Map Series* (Ulusal Harita Dizileri) ve *City Plans Series*'dir (Kent Planları Dizileri).

John Bull, edebiyatta ve siyasal karikatürde, İngiltere'yi ya da İngiliz karakterini temsil eden düşsel kişi. Yaratıcısı, İskoç matematikçi, hekim ve yazar John Arbuthnot bu tipi, 1712'de beş risalelik bir dizi halinde yayımlanan uzun alegorik öyküsünde geliştirmişti. Aynı yıl diziye, *The History of John Bull* (John Bull'un Öyküsü) adıyla kitaplaştırdı. Öyküde dürüst bir giysi imalatçısı olan Bull'un (Boğa), manifaturacı arkadaşı Nicholas Frog'la (Kurbaga) birlikte, ticarete müdahale eden Lewis Baboon'a

John Bull'u taşralı olarak betimleyen (solda, 1829) ve İngiliz bayrağından yelek giymiş olarak gösteren (sağda, 1911) iki karikatür; "Poy'un (Percy Hutton Fearon) yaptığı İkinci karikatür *Daily Dispatch*'te yayımlanmıştır
J. Henry Fearon, fotoğraf, R.B. Fleming & Co Ltd

(Maymun) karşı mücadelesi anlatılıyordu; Nicholas Felemenk Cumhuriyeti'ni, Lewis ise Fransa kralı XIV. Louis'yi simgelemektedir. Yaygın biçimde okunan bu yergili öykü Bull'u, 18. yüzyılın siyasal yazılarında en popüler karakterlerden biri yaptı.

Daha sonra, Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları sırasında John Bull karikatürlerde görülmeye başladı. James Gillray ve Thomas Rowlandson gibi yergicilerin fırçasında karikatürünün siyasal görüşlerine göre borçtan, vergiden ya da baskılardan omuzları çökmüş, iri yarı ve kaba görümlü, aptal bir kişiliğe dönüştü. Elli yıl geçmeden "HB" (John Doyle), John Bull'un toplumsal konumunu değiştirerek onu kerli, işleri yolunda bir İngiliz olarak yeniden canlandırdı. Ama bu yerli bir yorumdu; yabancı karikatürçüler ise John Bull'u, "Hain Albion" biçiminde yorumladılar.

19. yüzyılın ortalarında başlayarak, özellikle de *Punch* dergisinde yayımlanan karikatürler John Bull'u herkese tanıttı. En yaygın ve tanınmış John Bull tipi, *Punch* karikatürçülerinden John Leech ile Sir John Tenniel'in yarattığı tipti. Bu karikatürlerde John Bull, kimi zaman İngiliz bayrağından (Union Jack) yapılmış bir yelek giymiş ve yanında bir bulldog olan, sağlam yapılı, neşeli ve dürüst bir çiftçi olarak canlandırıldı. Giderek uluslararası bir ün kazanan John Bull'un adı kitaplarda, oyunlarda ve dergi başlıklarında görülmeye, çeşitli mallarda ticari marka olarak kullanılmaya başladı.

John Henry, ABD'de, Siyahlar arasında yaygın olan bir halk baladının kahramanı. Balad, John Henry'nin buharlı bir taş kırma makinesiyle yarışarak ondan daha çok taş kırmasını ve sonunda "elinde balyozuyla" can verişini anlatır. Bu öykü sanatta insanın makineyle, Siyah adamın da beyazlarla,

sonucu önceden belirlenmiş trajik mücadele olarak yorumlanmıştır.

John Henry baladının olgusal bir temeli vardır. Chesapeake ve Ohio Demiryolu'nun yapımı (1870-73) sırasında Allegheny Dağları içinden geçen Big Bend Tüneli açılırken, işçiler patlayıcı yerleştirmek için kayaları balyozlarla delerlerdi. Buharlı taş kırma

John Henry, James Lewicki'nin bir tempera çalışması, 1961; özel koleksiyon
James Lewicki

makinesi de Güney'e 1870'te gelmişti. Bu yüzden, Big Bend'de bu iki yöntem verimli-lik açısından karşılaştırılmış olabilir.

Güneyli Siyahlar şarkılarında John Henry'den söz ederlerse de, onunla ilgili pek az öykü vardır ve Paul Bunyan gibi o da gerçek bir halk kahramanı değildir. Roark Bradford'un *John Henry* (1931) adlı yapıtı bu adın tüm ABD'de tanınmasını sağlamıştır.

Johns, Jasper (d. 15 Mayıs 1930, Augusta, Georgia, ABD), genellikle pop sanat hareketi içinde değerlendirilen ressam. En çok Amerikan bayrağı resimleriyle tanınır.

Columbia'daki Güney Carolina Üniversitesi'nde kısa bir süre (1947-48) eğitim gördükten ve askerlik hizmetini yaptıktan sonra New York'a taşındı. Bir süre grafik işleri yaptı ve dükkân vitrinleri düzenledi. Tipik resimlerinde bayraklar, nişangâhlar, haritalar, rakamlar, harfler gibi kolaylıkla algılanabilen, sıradan, iki boyutlu nesnelere yer verdi. Bu nedenle yapıtlarına çoğu kez pop sanat ürünleri olarak bakıldı. Oysa o, hem soyut dışavurumculuğun akıcı fırça vuruşlarıyla geniş renk alanlarını, hem de op sanatın geometrik desenlerini kullanıyordu. 1958'de New York kentinde açtığı ilk kişisel sergisinde kolajlar ve heykellere de yer verdi. En tanınmış heykellerinden biri olan "Boyalı Tunç"u (1960, Bay ve Bayan Robert C. Skull Koleksiyonu, New York kenti) dökümle yapılmış iki bira kutusuyla oluşturmuştu. "Alan Resmi" (1963-64, sanatçının koleksiyonu) adlı yapıtında bira kutusu, boya fırçaları, aşıptan oyulmuş harfler gibi gerçek nesneleri resim yüzeyinden dışarıya taşıyan bir düzenleme içinde kullandı.

1960'tan sonra taşbaskı, aside yedirme, ipek baskı ve kabartma baskı gibi teknikleri de uyguladı. Robert Rauschenberg(*) gibi o da Merce Cunningham ve John Cage ile işbirliği yaparak Merce Cunningham Dans Topluluğu'nun çalışmalarına katkıda bulundu. 1970'lerde resmin tüm yüzeyini çapraz taramalarla doldurmaya başlayan Johns 1980'lerdeki kolaj türü çalışmalarında bu ögeyi daha küçük alanlarda, gölge niteliğindeki silüet ve portrelerle birlikte kullandı. 1973'te Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü'

ne üye seçildi. Son dönem yapıtlarıyla 1988'deki 43. Venedik Bienali'nde Büyük Ödül'ü kazandı.

Johns Hopkins Üniversitesi, ABD'nin Maryland eyaletine bağlı Baltimore'da özel yükseköğretim kurumu. Baltimore'lu bankacı Johns Hopkins'ın yaptığı bağışla 1876'da kuruldu. Temelde erkek öğrencilere lisansüstü öğrenim vermeyi amaçlamasına karşın, erkek öğrenciler için lisans öğrenimine de yer verdi. Günümüzde karma öğrenimin uygulandığı üniversitede bir felsefe fakültesi, dört meslek okulu, az sayıda ders olarak öğrenimlerini daha uzun sürede tamamlayan öğrenciler için bir yüksek okul ve iki ayrı araştırma birimi vardır.

Johns Hopkins Hastanesi ayrı bir kurum olarak 1889'da açıldı; kaynak yetersizliğinden dolayı üniversitenin tıp okulu aynı sırada kurulamadı. 1893'te, tıp öğrenimi görmek isteyen bir grup kadın, girişte kadınlarla erkekler arasında fırsat eşitliği sağlanması koşuluyla Johns Hopkins Üniversitesi Tıp Okulu için 500 bin ABD Doları tutarında bir bağış topladı. Günümüzde okul ve hastane yakın bir ilişki içindedir. 1918'de Rockefeller Vakfı'nın yaptığı bağışla Halk Sağlığı ve Sağlık Bilgisi Okulu açıldı. Bu okulda daha çok ABD dışından gelen öğrenciler sağlık memuru olarak yetiştirilir.

Üniversite dünyaca ünlü sağlık kuruluşlarının yanı sıra İleri Uluslararası İncelemeler Okulu'yla da tanınır. ABD'de kesintisiz çalışmış en eski üniversite basımevi olan Johns Hopkins Press de üniversite bünyesi içinde yer alır. Üniversite ayrıca çok sayıda bilimsel ve edebi yayını çıkarmış ya da desteklemiştir. Üniversitede fen ve edebiyat fakülteleri ve bir uygulamalı fizik laboratuvarı da bulunmaktadır.

Johnson, ABD'de Tennessee eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Washington ilinde (county) kent. Büyük Apalaş Vadisinde Knoxville'in 158 km kuzeydoğusunda yer alır. 1760'larda yerleşime açılan ve Doğu Tennessee ve Virginia Demiryolu'nun bölgeye ulaşmasından (1857) sonra gelişmeye başlayan kent, yörenin ilk posta müdürü Henry Johnson'ın adını aldı. 1859'da adı, sonradan senatör olan Landon C. Haynes onuruna Haynesville olarak değiştirilirse de, 1861'de yeniden Johnson olarak anılmaya başladı. Ekonomisi tarım (hayvancılık, tavukçuluk ve yonca üretimi), tütün ticareti ve imalat sanayisine (telefon, elektrik donanımı, tekstil, ahaş yer kaplaması, hastane gereçleri, kimyasal maddeler, giysi, ev eşyası, el aletleri ve inşaat malzemeleri) dayanır; kentte ayrıca kireçtaşı ocakları vardır. Başlıca yükseköğretim kurumları Doğu Tennessee Eyalet Üniversitesi (1909), 1866'da Buffalo Erkek ve Kız Enstitüsü olarak kurulmuş olan Milligan College ve Steed College'dır (1940). Nüfus (1990) kent, 49.381; Johnson-Kingsport-Bristol metropoliten alanı, 436.047.

Johnson, Alexander Bryan (d. 29 Mayıs 1786, Gosport, Hampshire, İngiltere - ö. 9 Eylül 1867, Utica, New York, ABD), İngiliz asıllı ABD'li filozof ve anlambilimci.

On bir yaşında ABD'ye gitti. New York'taki Utica'da bankerlik yaparak zengin oldu. Bu arada iktisat, dil ve bilginin yapısı üzerine çeşitli yapıtlar yazdı. *Treatise on Language; or, The Relation Which Words Bear to Things*'de (1836; Dil Üzerine İnceleme ya da Sözcüklerle Nesnelerin Bağlantısı), dilin doğaya göre incinil olduğunu, çünkü sınırsız deneyimi betimlemeye yetecek sözcük bulunmadığını ileri sürdü. Bu tutarsızlığı gidermek amacıyla dilin işlevini

inceleyebilmek için "fiziksel", "duygusal" ve "düşünsel" bileşenlerini ayırt eden işlevsel bir yöntem geliştirdi. Siyaset, ekonomi ve ahlak üzerine yazılarında da kendi dilbilim kuramını uyguladı. Önemli yapıtları arasında *The Philosophy of Human Knowledge, A Treatise on Language* (1828; Bilgi Felsefesi ya da Dil Üzerine Bir İnceleme) ve *Religion in Its Relation to the Present Life* (1841; Bugünkü Yaşamla İlişkisi İçinde Din; 2. basımı, *Morality and Manners* [1862; Ahlak ve Görgü]) sayılabilir.

Johnson, Amy (d. 1 Temmuz 1903, Kingston upon Hull, Humberside, İngiltere - 5 Ocak 1941'de Thames Haliçi üzerinde kayboldu). Londra'dan Avustralya'daki Darwin'e kadar gerçekleştirdiği solo (yalnız) uçuşuyla ünlenen İngiliz kadın havacı.

Sheffield Üniversitesi'nde ekonomi öğrencisi gören Johnson, 1925'te mezun olduktan sonra Londra'ya yerleşerek sekreterlik yapmaya başladı. Bu dönemde havacılığa ve uçaklara ilgi duydu ve 1928'de pilot brövesi aldı, ayrıca yer hizmetleri brövesi alan ilk İngiliz kadını oldu. 5 Mayıs 1930'da Londra'dan Darwin'e tek başına uçtu; bu uçuşunda dönemin rekorunu kıramamakla birlikte gücü ve cesaretiyle büyük ün kazandı. İngiliz basını ona "Göklerin Kraliçesi" adını verdi.

Bundan sonra Johnson uzun erimli birçok uçuş yaptı. 1931'de Sibiry'a üzerinden Tokyo'ya, 1932'de ise tek başına Güney Afrika'daki Cape Town'a uçarak rekorlar kırdı. 1939'da Hava Taşımacılığı Yardımcı Birliği'ne girdi. Havacılık Bakanlığı için yaptığı bir görev uçuşu sırasında Thames Haliçinde kayboldu.

Johnson, Andrew (d. 29 Aralık 1808, Raleigh, Kuzey Carolina - ö. 31 Temmuz 1875, Carter Station yakınları, Tennessee, ABD), ABD'nin 17. başkanı (1865-69). Güney'de Yeniden İnşa'yı aksatan uygulamalarıyla Kongre'deki Radikal Cumhuriyetçilerin tepkisini çekerek kendi düşüşünü hazırlamıştır.

Hiç okula gitmeyen Johnson kendi kendini yetiştirdi. Ailesiyle birlikte 1826'da Tennessee'ye yerleşti. Yirmi bir yaşına gelmeden işçilere yönelik bir parti kurdu. Bu partiden, önce Greenville Belediye Meclisi üyesi, sonra da belediye başkanı seçildi. Yasama organında geçirdiği sekiz yıl (1835-43) boyunca, Andrew Jackson'ın önderliğinde eyalet haklarını savunan Demokrat Parti

Andrew Johnson
Library of Congress, Washington D.C

içinde yer aldı. Dağlılar ile küçük çiftçilerin çıkarlarını savundu. 1843-53 arasında Kongre'de bu kesimleri temsil etti, ardından Tennessee valisi oldu (1853-57). 1856'da ABD Senatosu'na girdi; burada Demokrat Parti'nin, düşük gümrük tarifelerini destek-

leyen ve kölelik karşıtı ajitasyona karşı çıkan programına bağlı kaldı. Ama 1860'ta Lincoln'ın başkan seçilmesinin ardından, Konfederasyon'un (Güney) Birlik'ten (Kuzey) ayrılmasına şiddetle karşı çıkarak partiden ayrıldı. Haziran 1861'de Tennessee Birlik'ten ayrıldığında, Güneyli senatörlerden yalnızca Johnson görevinde kaldı ve Konfederasyon'a katılmayı reddetti. Seçmenlerini küstürmek pahasına her zaman Birlik'e bağlı kaldı. Lincoln Mayıs 1862'de Johnson'u o sırada federal hükümetin denetimi altında bulunan Tennessee'ye askeri vali atadı.

Başkan Lincoln 1864 başkanlık seçimlerinde başkan yardımcılığına Johnson'u aday gösterdi. Amacı, sadık "savaş" Demokratlarını da içine alarak Cumhuriyetçi Parti'nin tabanını genişletmekti. Lincoln'ın bir suikast sonucunda ölmesi üzerine Johnson hiç beklenmedik bir anda başkanlık görevine geldi. Karşısındaki en çetin sorun Güney eyaletlerinin yeniden inşasıydı. İç Savaş'tan yenik çıkmış Güney'e karşı sert önlemler alınmasını bekleyen Cumhuriyetçi Kongre üyeleri yeni başkanın programını düş kırıklığıyla karşıladılar. Bu program uyarınca, Birlik'ten ayrılmış bulunan Güney eyaletleri yalnızca bazı reformları kabul etmeleri ve eski kölelere yurttaşlık haklarını tanımaları koşuluyla kolayca Birlik'e dönebileceklerdi. İktidarın geleneksel beyaz aristokrasisine geri verilmesi ve Siyahların yurttaşlık haklarını kısıtlayıcı yasaların yürürlüğe konması Kongre'nin büyük tepkisiyle karşılaştı. 1866 Kongre seçimlerinde Johnson politikalarını savunmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Radikaller, başkanın vetolarını geçersiz kılacak yeterli çoğunluğu sağlamışlardı.

Yeni Kongre Mart 1867'de Johnson'ın vetosunu çiğneyerek, Birinci Yeniden İnşa Yasası'nı kabul etti. Bu yasa, Siyahlara oy hakkı tanıyor ve Güney eyaletlerinde askeri yönetim kurulmasını benimsiyordu. Johnson vetolarla ve dar yorumlarla, uygulanmasını uzun süre erteleyerek programın başarısızlıkla sonuçlanmasına katkıda bulundu. Bu arada, gene Mart 1867'de çıkan ve başkanın federal görevlileri Senato'nun onayı olmaksızın görevden uzaklaştıramayacağına öngören yasayı çiğneyerek düşmanlarının eline bir koz daha verdi. Radikallerin kabine içindeki yandaşı Savaş Bakanı M. Stanton'ı görevden uzaklaştırarak bu yasanın anayasaya uygun olup olmadığını gündeme getirdi. Buna karşılık Temsilciler Meclisi de ABD tarihinde ilk kez olmak üzere başkanın yargılanmasına karar verdi. Senato'da yapılan duruşma sonunda, Johnson'ın suçlu sayılması için gerekli üçte iki çoğunluk bir oy farkıyla sağlanamadı (1868). Yedi Cumhuriyetçi de Johnson'ın yandaşlarıyla birlikte oy kullanmıştı. Aklanmasına karşın, siyasal bir önder olarak Johnson'ın işlevi kalmadı. Gene de Tennessee'ye dönüşünde, ölümünden hemen önce yeniden senatör seçilmeyi başardı (1875).

Johnson, Ben (d. 30 Aralık 1961, Falmouth, Jamaik), Kanadalı hız koşucusu. 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda doping yaptığının belirlenmesi büyük yankı uyandırmıştır.

Annesi ve beş kardeşiyle birlikte 1976'da Kanada'ya göç etti. Hız koşucusu ağabeyinin özendirilmesiyle Kanada ulusal atletizm yarışmalarına katıldı ve 16 yaşında Kanada milli takımına girdi. Uluslararası yarışmalarda ilk madalyasını 1982'de Avustralya'nın Brisbane kentinde yapılan Uluslar Top-

luğu Oyunları'nda kazandı. 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda 100 m'de, ayrıca 4 x 100 m bayrak yarışında bronz madalya kazandı. 1985'te Avustralya'daki Dünya Kupası'nda ve Japonya'daki Yomiuri Uluslararası Salon Yarışmaları'nda birinci geldi. Aynı yıl Zürich'te 60 m'yi 6.50 sn'de koşarak dünya salon rekorunu kırdı. 1986'da Edinburgh'daki Uluslar Topluluğu Oyunları'nda 100 m'de, ayrıca 4 x 100 m bayrak yarışında altın madalya kazandı. Moskova'daki İyi Niyet Oyunları'nda 100 m'de 9.95 sn'lik derecesiyle birinci geldi. 1987'de Roma'da yapılan Dünya Atletizm Şampiyonası'nda 9.93'lük derecesiyle dünya rekorunu kırdı. Seul'de elde ettiği 9.79'lük inanılmaz derece, dopingli olduğu saptanınca iptal edildi. Ayrıca 1992 ve 1996 Olimpiyat Oyunları'na katılmama cezası aldıysa da sonradan affedildi. 1992'de Barcelona'daki Olimpiyat Oyunları'na katıldıysa da bir başarı gösteremedi.

Johnson, Charles Spurgeon (d. 24 Temmuz 1893, Bristol, Virginia - ö. 27 Ekim 1956, Louisville, Kentucky, ABD), ABD'li sosyolog ve ırk ilişkileri uzmanı. 1920'deki "Siyah rönesansı"nın başlıca sözcüsü *Opportunity* dergisini kurarak 1923-28 arasında yönetmiştir. Daha sonra Nashville'de (Tennessee), uzun yıllar yalnızca Siyah öğrenci alan Fisk Üniversitesi'nin (1867) ilk Siyah rektörü (1946-56) olmuştur.

Richmond'daki Virginia Union Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Chicago Üniversitesi'nde sosyolog Robert Ezra Park'ın yönetiminde çalıştı. Daha sonra Chicago ırk ilişkileri Komisyonu'nda görev yaptı. İlk

Charles Spurgeon Johnson
Fisk University News Bureau

önemli yayını *The Negro in Chicago*'da (1922; Chicago'daki Siyahlar) Temmuz 1919'da Chicago'da çıkan ırk çatışmalarını sosyolojik açıdan inceledi. Johnson'ın araştırma tekniği, ırk ilişkilerinin doğrudan o toplumun üyelerince sorgulanmasına dayanıyordu; böylece hem Siyahlardan, hem de beyazlardan sosyolojik veriler ve yorumlar daha kolay toplanabiliyordu. Johnson New York kentindeki Ulusal Kent Birliği için bir araştırma yaptıktan sonra Fisk Üniversitesi'nde toplum bilimleri bölümü başkanı olarak görev yaptı (1928-47). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japon eğitim sisteminin yeniden örgütlenmesine katkıda bulundu.

Growing Up in the Black Belt'te (1941; Siyah Bölgelerinde Yetişmek) ABD'de ırk ilişkilerinin gerçek bir kast sistemi oluşturduğu yolundaki yaygın sava karşı çıktı. Siyahların Amerikan toplumundaki konumunun bu ülkede herkesçe benimsenmediğini ve dinsel bir temelden kaynaklanmadığını vurguladı. Öteki kitapları arasında *The Negro in American Civilization* (1930; Amerikan Uygarlığında Siyahlar), *The Negro College Graduate* (1936; Siyah Üniversite Mezunu) ve *Patterns of Negro Segregation* (1943; Siyahlara Karşı Ayrımcılığın Yapısı) sayılabilir.

Johnson, Cornelius, CORNELIS JONSON VAN CEULEN ya da VAN KEULEN olarak da bilinir, JANSSEN ya da JANSON olarak da yazılır (v. 14 Ekim 1593, Londra, İngiltere - ö. 5 Ağustos 1661, Utrecht, Felemenk), 17. yüzyılın başlarında en önemli İngiliz portrecisi sayılan barok ressam. Londra'da yaşayan Felemenkli bir ailenin çocuğuydu. 1. James ve I. Charles'ın koruması altında çalıştı. Gene de 1632'de van Dyck'in İngiltere'ye gitmesinden sonra saray çevrelerindeki desteğini yitirdi. 1643'te Holland'a gitti; Middelburg, Amsterdam, Lahey ve Utrecht'te çalıştı.

Çoğu oval biçimli olan portrelerin dışında pek az resim yapmıştır. Bu resimler zarıflıkları ve ustalıklı tekniklerinden başka, modelle benzerlik açısından da ilgi çekicidir. "Sir Robert Dormer" (1642, T. Cottrell-Dormer Koleksiyonu, Rousham Evi, Oxfordshire) adlı tablosu bu tür çalışmalarındandır. Çoğu kez küçük boyutlu ahşap pano üstüne çalışan Johnson bazen de daha büyük kompozisyonlarının küçültülmüş örneklerini yapmıştır.

Johnson, Eyvind (d. 29 Temmuz 1900, Svartbjörnsbyn, Boden yakınları - ö. 25 Ağustos 1976, Stockholm, İsveç), işçi kökenli İsveçli romancı. İsveç edebiyatına yalnızca yeni konular ve bakış açıları kazandırmakla kalmamış, en yeni biçim ve teknikleri de denemiştir. 1974 Nobel Edebiyat Ödülü'nü Harry Edmund Martinson ile paylaşmıştır.

Kuzey Kutup Dairesi yakınlarındaki Svartbjörnsbyn'de zor çalışma koşulları altında çetin bir çocukluk dönemi geçirdi. 20 yaşında hemen hiç öğrenim görmemiş bir genç olarak savaşın yerle bir ettiği Batı Avrupa'ya gitti. Proust, Gide ve Joyce etkileri taşıyan ilk romanlarında insanın uğradığı düş kırıklıklarını ele aldı. Çağdaş kapitalizmin işleyişini ortaya koyduğu *Bobinack* (1932), çağdaş bürokrasiye karşı bir saldırı niteliğindeki *Regn i gryningen* (1933; Şafakta Yağmur) ve kutup dairesi yakınlarında seyr defteri tutan biri olarak deneyimlerini anlattığı *Romanen om Olof* (1934-37, 4 cilt; *Yaşamak Dedigin*, 1974) adlı yapıtlarında bu düş kırıklıklarının nedenlerini araştırmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen öncesinde yazdığı romanlarında totaliter terörü şiddetle protesto etti ve tarafsızlık politikasına acımasızca saldırdı. *Strändernas svall* (1946; *Mutluluk*, 1974) ve *Hans nudes tid* (1960; *Saltanat Günleri*, 1983) adlı yapıtları birçok dile çevrilmiştir.

Johnson, Harry Gordon (d. 26 Mayıs 1923, Toronto, Kanada - ö. 8 Mayıs 1977, Cenevre, İsviçre), farklı görüşlerin bireşimini gerçekleştirmeye çalışan Kanada asıllı iktisatçı. II. Dünya Savaşı sonrasının en ünlü iktisatçılarından biridir.

1943'te Toronto Üniversitesi'ni, 1946'da Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. 1948-56 arasında Cambridge'de, daha sonra üç yıl Manchester Üniversitesi'nde, ardından Chicago Üniversitesi'nde ders verdi. Öldüğünde, akademik yaşamda çok ender rastlanan bir biçimde iki büyük kurumda (Chicago Üniversitesi ve London School of Economics) birden kadrolu profesör olarak görev yapıyordu.

Johnson, Keynes'i izleyen iktisatçıları amansız biçimde eleştirmesine karşın, parasalci tutucu Chicago okulunu da desteklemedi. En kalıcı katkılarını ticaret kuramı alanında gerçekleştirdi; etkin ticari koruma kavramının ilk savunucularından biriydi. Daha sonra gümrük vergileri ile ticaret ve büyüme konularında önemli çalışmalar yayımladı. Ayrıca ödemeler dengesi alanın-

da klasik para kuramına yönelik ilginin yeniden canlanmasını sağladı.

Johnson, J. J., asıl adı JAMES LOUIS JOHNSON (d. 22 Ocak 1924, Indianapolis, Indiana, ABD), modern caz içinde trombonun yerini kabul ettirmiş ABD'li besteci ve tromboncu.

Önceleri piyano eğitimi gören Johnson, 15 yaşında da trombon çalışmaya başladı. 1941'de profesyonel oldu ve 1940'larda Benny Carter ve Count Basie orkestralarında çalıştı. Dönemin bebop(*) akımının tekniklerini özümlemiş usta bir solocu olarak yaygın üne kavuştu. 1952'de çalışmalarına kısa bir ara verdikten sonra 1954'te müzik yaşamına döndü. Tromboncu Kai Winding'le bir turneye katıldı ve yaptıkları düetler, sonraları caz trombonu tekniğinin gelişiminde dönüm noktaları olarak kabul edildi. Johnson 1959'da Monterey Caz Şenliği'nde ilk kez orkestra için yaptığı besteyle dikkati çekti.

1970'te California'ya yerleşen Johnson sinema ve televizyon filmleri için müzik yapmaya başladı. Trombon çalmayı hemen bütünüyle bırakarak beste ve düzenleme çalışmaları ile orkestra yöneticiliğine ağırlık verdi.

Johnson, Jack, asıl adı JOHN ARTHUR JOHNSON, LI'L ARTHA (Minik Arthur) olarak da bilinir (d. 31 Mart 1878, Galveston, Texas - ö. 10 Haziran 1946, Raleigh, Kuzey Carolina, ABD), ağır sıklette dünya şampiyonu olan ilk Siyah boksör.

1897'den 1928'e değin profesyonel boks yaptı. Bu dönemde çıktığı 114 maçtan 80'ini

Jack Johnson
UPI Compu / EB Inc

(45'i nakavtla) kazandı. Boks gösteri maçlarıyla 1945'e değin sürdürdü. Dünya şampiyonluğunu 26 Aralık 1908'de Sidney'de Tommy Burns'ü nakavtla yenerek ele geçirdi. 5 Nisan 1915'te Havana'da Jess Willard'a 26. rauntta nakavtla yenilerek bu unvanını kaybetti.

ABD'deki ırk ayrımcılığı yüzünden Burns'le yaptığı maça değin sıvrılma olanağını bulamadı. Şampiyonluğu ele geçince de, "Büyük Beyaz Umut"u bekleyen çok sayıda düşman kazandı. Mesleğinin doruğundayken yarım düzine otomobili vardı; dünyayı, uçaklarından oluşan maiyetiyle geziyordu. İki kez beyaz kadınlarla evlendiğinden basının şiddetli saldırılarına hedef oldu. "Büyük Beyaz Umut" olarak boksa dönüş yapan James J. Jeffries'i nakavtla yenince beyazların üstünlüğüne inanmaları daha da kızdırdı. 1912'de, evleneceği kadını nikâhtan önce eyalet dışına çıkardığı için Mann Yasası'nı çiğnemekle suçlandı. Bir yıl hapis cezasına çarptırıldı ve üst mahkemenin kararını beklerken kefaletle serbest bırakıldı. Basketbol oyuncusu kimliğine girerek Kanada'ya kaçtı. Oradan geçtiği Avrupa'da yaşadı. Paris'te unvanını üç kez koruduktan sonra Küba'da Willard'la dö-

vüşmeyi kabul etti. Bazı gözlemcilere göre, unvanını bir beyaza yenilerek kaybederse hakkındaki suçlamanın ortadan kalkacağı düşüncesiyle bilerek yenildi.

1920'de ABD'ye giderek hapis cezasını çekti. Kansas'ta, Leavenworth'taki cezaevinde birkaç kez maça çıktı. Cezaevinden çıktıktan sonra gösteri karşılaşmalarının yanı sıra vodvillerde ve karnaval gösterilerinde, son olarak da eğitilmiş pire gösterisinde rol aldı. Anılarını kapsayan *Mes Combats* (1914; Dövüşlerim) ve *Jack Johnson in the Ring and Out* (1927, yb 1975; Ringde ve Ring Dışında Jack Johnson) adlı kitapları yazdı. Bir otomobil kazasında öldü.

Johnson, James Weldon (d. 17 Haziran 1871, Jacksonville, Florida - ö. 26 Haziran 1938, Wiscasset, Maine, ABD), şair ve diplomat. Ürünlerinin yanı sıra örgütleyici kişiliğiyle de Siyahların mücadelesine katkıda bulunmuş, Siyah kültürüne ilişkin derlemeler yapmıştır.

Öğretmen olan annesinden müzik ve başka alanlarda ders aldı. Atlanta Üniversitesi'ni bitirerek (1894) aynı okulda lisansüstü çalışmasını tamamladıktan (1904) sonra Columbia Üniversitesi'nde okudu. Jacksonville'de Siyahların gittiği lisede birkaç yıl müdürlük görevinde bulundu. Öte yandan hukuk öğrenimi de görerek 1897'de avukatlığa başladı. Aynı dönemde besteci olan kardeşi John Rosamond Johnson'la (1873-1954) birlikte şarkı sözü yazarlığıyla uğraştı. En başarılı çalışmalarından biri Siyah ulusal marşı olarak bilinen "Lift Every Voice and Sing"dir. 1901'de New York'a giden iki kardeş çeşitli Broadway müzikalleri için 200 şarkı yazdı.

Başkan Theodore Roosevelt'in 1906'da Venezuela'nın Puerto Cabello kentine ABD konsolosluğu olarak atadığı Johnson, 1909-14 arasında da Nikaragua'nın Corinto kentinde konsolosluk yaptı. Daha sonra Fisk Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. İmzasız olarak çıkan *Autobiography of an Ex-Coloured Man* (1912; Eskiden Siyah Olan Bir Adamın Otobiyografisi) adlı romanı ancak 1927'de kendi adıyla yayımlandıktan sonra ilgi gördü.

1916'da Siyahların Geliştirme Ulusal Derneği'yle (NAACP) doğrudan ilişkiye girecek bölge sekreteri oldu. Daha sonra 1930'a değin yürütme sekreterliğini üstlenerek NAACP'nin mücadelesine ve gelişmesine önemli katkıda bulundu.

Fifty Years and Other Poems (1917; Elli Yıl ve Başka Şiirler) adlı yapıtını *Book of American Negro Poetry* (1922; Amerikan Siyah Şiiri Kitabı) adlı antoloji ve kardeşiyle birlikte yazdığı *American Negro Spirituals* (1925, 1926; Amerikan Siyah İlahileri) adlı kitaplar izledi. *God's Trombones* (1927; Tanrı'nın Trombonları) adlı yapıtı "The Creation" (Yaratılış) ve "Go Down Death" (Ölüme Yenilmek) gibi Siyah lehçesiyle yazılmış vaazlardan oluşur. Antolojilerindeki giriş yazılarında *ragtime*, Siyah halk müziği ve din üzerine yaptığı değerlendirmeler, Siyahların Amerikan kültürüne o zamana değin yaptığı en kapsamlı katkıları yansır. Siyahların New York'taki tarihinin anlatıldığı *Black Manhattan* (1930; Siyah Manhattan) Amerikan tiyatrosunda Siyahların oynadığı rolü ayrıntılı biçimde ortaya koyar. *Along This Way* (1933; Bu Yol Boyunca) çok beğenilen bir otobiyografisidir.

Johnson, John H(arold) (d. 19 Ocak 1918, Arkansas kenti, Arkansas, ABD), ABD'li yayımcı. Bu alanda başarı kazanan ilk Siyah'tır.

Chicago'daki Du Sable High School'da öğrenim gördüğü yıllarda okul gazetesi ile yıllığını çıkardı ve gazeteci olmaya karar verdi. Daha sonra bir yandan Siyahlara hizmet veren sigorta şirketinde çalışırken öte yandan da Chicago ve Northwestern üniversitelerinde öğrenim gördü. Okulu bitirdikten sonra Siyahlar için bir dergi çıkarmaya karar verdi ve ilk baskısı (1942) 3 bin satan *Negro Digest*'i çıkardı. 1945'te ise gene Siyahlara yönelik resimli bir dergi olan *Ebony*'yi yayımlamaya başladı. İlk baskısı tümüyle tükenen ve sonraki yıllarda boyutları ve içeriği değiştirilen bu dergi 1967'de 1 milyondan fazla satmaya başlamıştı. Siyahlar için başka dergiler de çıkarmayı sürdüren Johnson daha sonra Siyahlara yönelik kitaplar yayımladı.

Johnson, Lyndon B(aines) (d. 27 Ağustos 1908, Gillespie ili, Texas - ö. 22 Ocak 1973, San Antonio, Texas, ABD). ABD'nin 36. başkanı (1963-69). 1960'ta başkan yardımcılığına seçilmiş, Başkan John F. Kennedy'

Lyndon B. Johnson
National Archives, Washington, D.C

nin 22 Kasım 1963'te bir suikast sonucunda ölmesi üzerine başkanlığı üstlenmiştir.

Gençliğinde çok çeşitli işlerde çalıştı, Texas'ta öğretmenlik yaptı. 1931 Kongre seçimlerinde Richard M. Kleberg'in Washington'daki kampanyasını başarıyla yöneterek adını duyurdu. 1935-37 arasında Texas'ta Ulusal Gençlik İdaresi'ne başkanlık etti. Ardından Başkan Franklin D. Roosevelt'in New Deal (Yeni Düzen) yönetiminin tutucuların ağır eleştirilerine uğradığı bir dönemde Kongre'ye girdi. Johnson'un bağlılığından ve zekâsından etkilenen Roosevelt onu siyasal koruması altına aldı.

1948'de Senato'ya seçilen Johnson bu görevi 12 yıl sürdürdü. 1951'den sonra Demokratların Kongre'deki sözcülüğünü üstlendi. Senato'da sık sık bölünmelere uğrayan Demokratları oldukça disiplinli bir gruba dönüştürdü. Beyaz Saray'la ilişkileri yürütmekte büyük başarı gösterdi. 1957 ve 1960 tarihli yurttaş hakları yasalarının Kongre'den geçirilmesinde çoğunluk lideri (1955-61) olarak önemli rol oynadı.

1960 başkanlık seçimleri öncesinde Demokrat Parti adaylığı için Kennedy'yle çekiştikten sonra, Kennedy'nin başkan yardımcısı adaylığı önerisini kabul etti. Kennedy'nin ölümünden sonraki zor dönemde toplumdaki gerginliği azaltmaya ve yönetimin kesintisiz sürmesini sağlamaya çalıştı. Göreve başladığı ilk aylarda, daha önce Kongre'den dönmüş bulunan yurttaş hakları, vergi indirimi, yoksullukla mücadele ve çevre koruma konularıyla ilgili yasaları Kongre'den geçirmeyi başardı.

Kasım 1964 seçimlerinde benzeri görülmemiş bir çoğunlukla yeniden başkanlığa seçildi. Bu oyların, "Büyük Toplum" adını verdiği ulusal reform programını gerçekleştirmesi için kendisine yetki verdiğini öne sürdü. Bu program çerçevesinde yaşlılara

sağlık hizmeti, eğitim, konut, kentleşme, çevre koruma ve göç konularında çok sayıda sosyal refah yasasını Kongre'den geçirmeyi başardı. Bazı eyaletlerin seçmen yasalarıyla oy hakkından yoksun bırakılan kişilerin federal yasalarla korunmasına ilişkin yasa da bunlar arasındaydı. Ama Başkan Kennedy döneminde Vietnam'da girişilen askeri müdahalenin Johnson döneminde de sürmesi bu başarıların olumlu etkisini silmekte gecikmedi.

Vietnam'daki savaşın sınırlı tutulacağı yönündeki seçim vaatlerine karşın, Çin'deki ABD müdahalesi sürekli biçimde genişledi. Bunun sonucunda Johnson kamuoyunun desteğini yitirdi. Öğrencilerin savaşa ve askere alma sistemine karşı başlattıkları yoğun muhalefet, giderek liberalleri, aydınları ve yurttaş haklarını savunan önderleri de içine aldı.

Johnson, ABD siyasal tarihinin en çalkantılı üç yılından sonra, 31 Mart 1968'de başkanlığa yeniden adaylığını koymayacağını açıkladı. Ocak 1969'da Texas'ta Johnson kenti yakınlarındaki çiftliğine çekildi. Başkanlık anılarını *The Vantage Point* (1971; Üstünlük Noktası) adlı kitabında topladı. Johnson'un Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale girişimini önmekle amacıyla 5 Haziran 1964'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup Türk kamuoyunun tepkisiyle karşılaşmıştır.

Johnson, Pamela Hansford (d. 29 Mayıs 1912, Londra - ö. 18 Haziran 1981, Londra, İngiltere), İngiliz roman yazarı. Ahlak konularını vurgulamaya kaçmadan, ama yerinde saptayışlarla ele almış, *The Unspeakable Skipton* (1959; Konuşulmaz Skipton) adlı romanıyla birlikte yapıtlarında zengin bir yergi ögesine yer vermeye başlamıştır.

Orta sınıftan bir ailenin kızıydı. Londra'nın iç mahallelerinden Clapham'da büyüdü. C. P. Snow'la (sonradan Lord) evlendi. *This Bed Thy Centre* (1935; yb 1961; Bu Yatak Senin Merkezin) adlı ilk romanıyla halkın ve eleştirmenlerin övgüsünü topladı. İzleyen başarılı romanlarından *Too Dear for My Possessing* (1940; Benim Olamayacak Kadar Değerli), *An Avenue of Stone* (1947; Taş Sokak) ve *A Summer to Decide* (1948; Bir Yaz Kararı) oluşan üçlüsünde 1920'lerden 1940'ların sonuna değin bir grup insanın yaşamını inceledi.

1960'larda dönemin ahlak konusundaki hoşgörülü yaklaşımının sonuçlarıyla ilgilendi ve düşüncelerini *Cork Street*, *Next to the Hatter's* (1965; Cork Sokağı'nda, Şapkacının Bitişigide) adlı romanında yergili bir dille ortaya koydu. *On Iniquity* (1967; Adaletsizlik Üzerine) adlı kitabında ise cinsel sadizmle ilgili güncel bir dava olan Moors cinayeti üzerine görüşlerini açıkladı. *The Good Listener* (1975; İyi Dinleyici) ve *The Good Husband* (1978; İyi Koca) adlı romanlarında kendinden yaşlı, güzel bir kadına aşık olarak evlenen genç bir adamın öyküsünü anlattı. Öbür yapıtları arasında *Important to Me* (1974; Benim İçin Önemli) adlı deneme kitabı ve *A Bonfire* (1981; Şenlik Ateşi) adlı romanı sayılabilir.

Johnson, (Emily) Pauline (d. 10 Mart 1862, Altı Yerli Kabilesi Kampı, Brant ili, Batı Kanada - ö. 7 Mart 1913, Vancouver, İngiliz Kolombiyası), Kanadalı Yerli şair. Sağlığında büyük ilgi toplayan şiirlerinde halkının kültür mirasını yüceltmıştır.

Babası bir Mohavk reisi, annesi bir İngilizdi. Yirmi yaşına gelmeden şiirlerini yayımlamaya başladı. Yerli adı olan "Tekahionwaka"yı kullanarak, güderi giysileriyle şiir

resitalleri vermek üzere Kanada, İngiltere ve ABD'yi dolaştı. Daha sonra Vancouver'a yerleşerek Yerli yaşamını ve efsanelerini romantik bir yaklaşımla ele alan *Legends of Vancouver* (1911; Vancouver Efsaneleri), *The Shaggonappi* (1913) ve *The Moccasin Maker* (1913; Mokesen Yapımcısı) adlı düzyazı yapıtlarını yayımladı. Şiirlerini ise *Flint and Feather* (1912; Çakmaktaşı ve Tüy) adlı kitapta topladı. En ünlü şiiri olan "The Song My Paddle Sings"i (Küreğimin Söylediği Şarkı) bütün Kanadalı ilkokul öğrencileri bilir.

Johnson, Pete (d. 25 Mart 1904, Kansas kenti, Missouri - ö. 23 Mart 1967, Buffalo, New York, ABD), ABD'li caz piyanisti. *Boogie-woogie*(*) üslubunun önde gelen adlarından. Düzenli ritim tutma ustalığı ve boogie-woogie tarzı için bile alışılmamış derecede şiddetli çalışıyla tanınmıştır.

1926'da profesyonel olarak piyano çalmaya başlayan Johnson, birkaç yıl caz şarkıcısı Joe Turner ile birlikte çalıştı. Daha sonra, Albert Ammons ile yaptığı boogie-woogie düetleriyle ün kazandı. Johnson ve Ammons, sonradan Meade "Lux" Lewis'i de aralarına alarak üç piyanodan oluşan bir topluluk kurdular. "Blues Patronu" olarak da anılan Johnson'un besteleri arasında "Cherry Red", "Just for You", "Roll 'em Pete" ve "The Wee Baby Blues" sayılabilir.

Johnson, Philip C(ortelyou) (d. 8 Temmuz 1906, Cleveland, ABD), önceleri Uluslararası Üslubu savunurken, sonraki uygulamalarında tarihsel göndermeler yaptığı kişisel bir üsluba yönelmiş mimar ve mimarlık kuramcısı.

1927'de Harvard Üniversitesi'nden felsefe dalında lisansüstü diploması aldı. 1932'de

Philip C. Johnson, Arnold Newman'ın bir fotoğrafı, 1959
Arnold Newman

New York Modern Sanat Müzesi'nin Mimarlık Bölümü müdürlüğüne getirildi. Henry-Russell Hitchcock ile birlikte modern mimarlığın 1. Dünya Savaşı sonrası dönemini tanımlayan *The International Style: Architecture Since 1922* (1932; Uluslararası Üslup: 1922'den Bu Yana Mimarlık) adlı kitabı yazdı. Hazırladığı *Machine Art* (1932; Makine Sanatı) adlı katalog ve endüstri tasarımı alanında düzenlediği sergiler de etkili oldu.

1940'ta Harvard'a dönen Johnson orada Tasarım Yüksekokulu'na girerek Marcel Breuer'in öğrencisi oldu. Ama onun asıl ustası olarak, daha sonra New York kentindeki Seagram Binası'nı (1958) birlikte yapacakları Mies van der Rohe gösterilir. II. Dünya Savaşı'nda ABD ordusunda hizmet

ettikten sonra Modern Sanat Müzesi'ne geri dönen Johnson 1946'dan 1954'e değin Mimarlık ve Tasarım Bölümü'nü yönetti. *Mies van der Rohe* adlı ilginç monografisini 1947'de yayımladı (yb 1953).

1940'ların başlarında Cambridge'de ve Sagaponack'ta evler yaptı. Ama ilk kez Connecticut'taki New Canaan'da kendisi için yaptığı Cam Ev'le (1949) ün kazandı. Mies van der Rohe'nin bir tasarımı dayanan bu ev çok yalın bir dikdörtgen prizma biçimindeki kütlesi ve duvar yerine kullanılan geniş cam yüzeyleriyle tanındı.

Kneses Tifereth Sinagogu (1954-55, Port Chester, New York) Johnson'ın çalışmaları arasında bir dönüm noktası oluşturdu. Bu tarihten sonraki çalışmalarında Mies'in etkisinin azaldığı, eğrilerden oluşan, özellikle kemerlerin yer aldığı biçimlerin ortaya çıktığı ve tarihsel göndermelerin daha belirginleştiği gözleniyordu. "Biçim için biçim" ilkesinin ağır bastığı bu yapıtları arasında Sheldon Sanat Galerisi (1960-63, Nebraska Üniversitesi, Lincoln), New Harmony'de bir tapınak (1960, Indiana), Dumbarton Oaks'ta sanat galerisi (1962-64, Washington, D.C.), New York Eyalet Tiyatrosu (1964, Lincoln Sahne Sanatları Merkezi, New York) ve Minneapolis'te birkaç yapıdan oluşan bir kompleks olan IDS Merkezi (1974, Minnesota) sayılabilir. Eleştirmenler "biçim için biçim" anlayışının egemen olduğu bu yapılar, özellikle de çatısı bir Chipendale(*) dolabını andıran American Telephone and Telegraph Company'nin merkez binası (1982, New York kenti) için olumsuz eleştirilerde bulundular. Bu yapıları ortağı Henry Burgee ile birlikte gerçekleştirdi. Johnson 1978'de Amerikan Mimarlar Enstitüsü'nün (AIA) Altın Madalya'sıyla onurlandırıldı.

Johnson, Rafer (Lewis) (d. 18 Ağustos 1935, Hillsboro, Texas, ABD), 1960 Roma Olimpiyat Oyunları'nda dekatlonda birinci olan ABD'li atlet.

Johnson ilk dekatlon yarışmasına California Üniversitesi'nde son sınıf öğrencisiyken 1954'te katıldı. 1955'teki Pan-Amerikan Oyunları'nda altın madalya kazandı. Sakatlığı nedeniyle 1956 Melbourne Olimpiyatları'nda dekatlonu kazanamadı, ama 1958'de dünya rekoru kırdı. 1960 Roma Olimpiyatları'ndaki dekatlon yarışması çok çekişmeli geçti ve Johnson ikinci olan atletti 58 puan geçerek 8.392 puanla birinciliği kazandı. Ayrıca olimpiyatlarda geçit töreninde ABD bayrağını taşıyan ilk Siyah oldu. 1960'ta olağanüstü başarılı amatör atlet olarak James E. Sullivan Anı Ödülü'nü de kazanan Johnson kısa bir süre sonra sporu bıraktı. Georgia eyaletindeki Atlanta kentinde Continental Telephone Corporation'da önce spor yorumculuğu, sonra yöneticilik yaptı. 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda olimpiyat meşalesini yakma onuru ona verildi.

Johnson, Robert (d. y. 1911, Hazlehurst, Mississippi - ö. 16 Ağustos 1938, Greenwood yakınları, Mississippi, ABD), blues bestecisi, gitarıcı ve şarkıcısı. Şarkı söylerken ürpertici bir tizliğe varan sesiyle ve gitar telleri üzerinde kaydardığı nesnelerle çeşitli etkiler elde ettiği ustalıklı, ritmik çalgı tekniğiyle hem çağdaşlarını, hem de sonraki birçok blues ve rock müzikaşısını etkilemiştir.

Ortakçılık yapan kalabalık bir ailenin çocuğu olan Johnson, Tennessee eyaletinin Memphis kentinde ve Mississippi eyaletindeki Robinsonville yakınlarında büyüdü. Önce armonika, daha sonra da gitar çalmayı öğrendi. Müziğe olan ilgisinin Eddie "Son" House, Charley Patton, Willie

Brown gibi Mississippi Deltasının ünlü blues'cularıyla kişisel ilişkileri ve onların plaklarının etkisiyle geliştiği söylenebilir. Johnson, Mississippi, Arkansas, Texas ve Tennessee cyaletlerini baştan başa gezip, kuzeyde Chicago ve New York'a kadar gidecek, evlerde verilen çeşitli partilerde, ucuz barlarda, oduncu kamplarında ve sokaklarda müzik yaptı. 1936-37'de Texas'ın San Antonio ve Dallas kentlerinde bir dizi plak doldurdu. Repertuarında House'un ve başka müzikçilerin blues şarkıları da vardı. Ama en dikkate değer parçaları, "Me and the Devil Blues", "Hellhound on My Trail" ve "Love in Vain" gibi kendi parçalarıydı. Johnson, az sayıda plak yapmasına karşın, Muddy Waters ve Elmore James gibi birçok müzikçiye önemli ölçüde etkilemiştir.

Johnson, Robert Wood (d. 15 Şubat 1845, Carbondale, Pennsylvania - ö. 7 Şubat 1910, New Brunswick, New Jersey, ABD), ürettiği antiseptik sargı ve pansuman malzemeleriyle çağdaş cerrahinin gelişmesine katkıda bulunan ABD'li sanayici.

Meslek yaşamına New York kentinde bir eczanede çıkar olarak başladı; daha sonra kendi eczanesini açtı ve bir ecza deposu işletti. 1874'te Seabury & Johnson ortaklığını kurdu ve yeni bir formüle göre lastik kullanılarak yapılan sargı bezleri üretmeye başladı. On iki yıl sonra bu ortaklıktan ayrılarak kardeşi James ile birlikte Johnson & Johnson şirketini kurdu. Şirket, ürettiği kaliteli ve ucuz tıbbi malzemelerle tanındı.

Johnson, mikrop bulaşmasının önlenmesi için cerrahide antiseptiği ve yara bakımını savunan Joseph Lister'i ilk destekleyenlerdendi. Bu düşünceler 1800'lerin sonlarında bile henüz yeni ve alışılmadık şeylerdi. Johnson, ürettiği andan ameliyathanede kullanımına değin mikroptan arındırılmış kalabilecek bir pansuman malzemesi geliştirmek için çalışmalar yaptı.

Johnson, Samuel, lakabı DR. JOHNSON (d. 18 Eylül 1709, Lichfield, Staffordshire - ö. 13 Aralık 1784, Londra, İngiltere), İngiltere'de 18. yüzyıl toplumsal yaşamının ve edebiyatının en önde gelen kişilerinden

Johnson, Sir Joshua Reynolds'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1756; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

sayılan şair, denemeci, eleştirmen, gazeteci, sözlük yazarı ve söyleşi ustası.

Gençliği ve ilk yapıları. Lichfield'in ileri gelenlerinden Stuart yanlısı Michael Johnson ile Kalvenciliğe yakınlık duyan Sarah Ford'un oğluydu. Sağlıksız bir çocukluk

dönemi geçirdi. Lichfield ve Stourbridge'deki okul yıllarının ardından babasının kıtapçı dükkânında çalışmaya başladı ve daha çok edebiyat yapıtlarını okuyarak geniş bir kültür edindi. 1728'de Oxford'daki Pembroke College'a girdiğinde üniversitelerde bile tanınmayan pek çok kitabı okumuştur. Babası eğitimi için gerekli parayı sağlayamadığından, 13 ay kaldıktan sonra Oxford'dan ayrıldı. Babası 1731'de öldü. 1732'de Market Bosworth'deki lisede öğretmen yardımcısı olarak iş buldu, ama bu işte pek mutlu olmadı. Liseden arkadaşları olan ve o sırada Birmingham'da cerrahlık yapan Edmund Hector'in aracılığıyla bir çeviri işi alarak misyoner rahip Jerome Lobo'nun yapıtını *A Voyage to Abyssinia* (Habeşistan'a Yolculuk) adıyla İngilizceye çevirdi. Birmingham'daki yaşamı, kumaş tüccarı Harry Porter'in dul karısı Elizabeth ile tanışıp evlenmesiyle (1735) sona erdi. Kendinden 20 yaş büyük olan Elizabeth'in getirdiği çeyiz ile Johnson, Lichfield yakınındaki Edial'da gençlere Latince ve Yunanca öğretene yatılı bir okul açtı. Ama pek az öğrenci bulabildiğinden iki yıl sonra okulu kapatmak zorunda kaldı.

Sağlıksız, diplomasız ve melankolik olmasına, açtığı okulun da başarısızlığa uğramasına karşın, Johnson ünlü bir bilgin ve yazar olmak konusunda kararlıydı. Richard Knolles'un *Generall Historie of the Turkes* (1603; Türklerin Genel Tarihi) adlı yapıtında anlatıtlarına dayanarak, Sultan II. Mehmed (Fatih) ile Yunanlı güzel Irene arasında geçen aşk öyküsünü konu alan bir trajedi yazmaya girişti. Ama bu kitabı tamamlamadan, geçinebilmek için yayımcıların basmayı isteyebilecekleri bir kitap yazmak zorunda olduğunu kavrayarak şansını denemek üzere Edial'dan öğrencisi David Garrick'le birlikte Londra'ya gitti. *Gentleman's Magazine* adlı derginin yayıncısı Edward Cave, kısa sürede yeteneğini fark edince yazı ve şiirleri dergide yayımlanmaya başladı. 1737'nin sonlarında Lichfield'e dönen Johnson, *Irene* adlı trajedisini tamamladı ve karısıyla birlikte Londra'ya taşındı. İlk büyük şiiri olan *London: A Poem* (Londra: Bir Şiir) 1738'de imzasız olarak yayımlandı. Kısa sürede üç baskısı yapılan kitap Alexander Pope'un büyük övgüsünü kazandı, ama Johnson'un geçim sıkıntısını gideremedi. Boğaz tokluğuna kitapçılara çeviri yapmak yerine öğretmen ya da avukat olarak çalışmak istediysede gerek Oxford, gerek Dublin üniversitelerinden diploma alma girişimleri boşa çıktığından başvuruları geri çevrildi. İş bulma konusunda karşılaştığı güçlüklerin yarattığı düş kırıklığıyla Başbakan Walpole'un yönetimini ve Henry Brooke'un *Gustavus Vasa* adlı oyununu yasaklamasını eleştirdiği *Marmor Norfolciense* (1739) ve *A Compleat Vindication of the Licensers of the Stage* (1739; Tiyatro Ruhsatçılarının Tam Bir Savunusu) adlı iki siyasal taşlama yazdı. Hakkında tutuklama emri çıkarıldığına ilişkin söylentiler bulunan Johnson *Gentleman's Magazine*'deki siyasal yazılarında daha ağırbaşlı olma uyarısını aldı.

Johnson'un Londra'daki ilk yıllarında en yakın arkadaşlarından biri oyuncu, oyun yazarı ve şair Richard Savage oldu. Savage'in ölümü üzerine yazdığı *Account of the Life of Mr. Richard Savage* (1744; Richard Savage'in Yaşamöyküsü) büyük ilgiyle karşılanan düzyazı yapıtlarının ilkiydi.

Unlenmesi ve olgunluk dönemi. Bir yandan para için yazmayı sürdüren Johnson, bir yandan da Shakespeare'in yapıtlarını incelemeye başladı. *Miscellaneous Observations on the Tragedy of Macbeth*'i (1745; Macbeth'in Trajedisi Üzerine Çeşitli Göz-

lemler) yayımladıktan sonra ise bir grup yayınevının bir İngilizce sözlük hazırlamasını istemesi nedeniyle Shakespeare üzerine çalışmalarını sürdürdü. Ama bu büyük işin ona verilmesi, Johnson'ın dokuz yılın sonunda Londra'da çok yaygın bir konuma geldiğini gösteriyordu.

Bu arada hukuktan vazgeçerek tiyatroya yönelen David Garrick hızla yükselmeyi, 1747'de Drury Lane Tiyatrosu'nun yöneticisi olmuştu. Garrick 1749'da Johnson'ın *Irene* adlı trajedisini sahneye koydu. Dokuz gece oynanan oyun söylendiğine göre herkeste hayranlık uyandırdı, ama bir daha hiç sahnelenmedi. Aynı yıl yayımlanan *The Vanity of Human Wishes* (İnsan Arzuladının Boşluğu) başlıklı ikinci büyük şiiri ise çok daha kalıcı bir başarı sağladı ve Johnson'ın şiirdeki başarıyı oldu.

Johnson *Dictionary of the English Language* (1755; İngiliz Dili Sözlüğü) ile ilgili sözleşmeyi 1746'da imzalamıştı. 1747'de yapıtın taslağı niteliğindeki *Plan of a Dictionary of the English Language*'i yayımladı. Bu büyük çalışma bile yeterli gelir sağlamadığından 1750'de haftada iki kez çıkan ve tek bir imzasız denemeyi içeren *Rambler*'i yayımlamaya başladı. Johnson'ın edebiyata yaklaşımını göstermesi açısından büyük önem taşıyan *Rambler* eğlendirici değil, eğitici bir yayındı ve içerdiği denemeler günün eleştirmenleri tarafından dindışı vazalar olarak nitelendi. 1752'de, son sayının çıkmasından birkaç gün sonra karısının ölmesi, Johnson için yeni bir üzüntü kaynağı oldu.

Johnson 1753'te sözlüğün ikinci cildi üzerinde çalışmaya başladı ve yapıtı iki yılda tamamladı. *The Oxford English Dictionary*'nin (Oxford İngilizce Sözlüğü) yayın yönetmeni Sir James Murray tarafından "harika bir yapıt" olarak nitelenen sözlük eksiksiz ya da kusursuz değildi, ama ince anlam farklarını vermesi, kesin tanımlar içermesi, ayrıca sözcük ve deyimleri açıklamak için edebiyattan alıntılara başvurması açısından var olan örneklerin hepsinden üstündü. Bu arada *Rambler*'da çıkan denemeleri dolayısıyla Oxford Üniversitesi diplomasına değer görülen Johnson yapıtın kapak sayfasında bu unvanı belirtme mutluluğuna da erişmişti. Çok geçmeden sözlüğün kısaltılmış bir baskısı için çalışmalara başladı, ama sözlük yazarı olarak kavuştuğu büyük üne karşın geçim sıkıntısından kurtulamadı. Bu yüzden de gazete ve dergi yazılarını sürdürdü. Konularını edebiyat ve ahlak sorunlarıyla sınırlamayı siyasete de yöneldi. 1756'da *Literary Magazine*'e yazdığı iki makalede İngiliz ve Fransız sömürgeciliğini eleştirdi. 1757'de *Universal Chronicle*'da "The Idler" (Avlak) başlıklı haftalık köşe yazılarına başladı. *Rambler*'daki denemelerinden daha kısa ve daha eğlendirici olan toplam 12 yazılık bu dizide de ahlak ve toplumsal reform sorunlarına değindi. 1759'da hasta annesinin cenaze masraflarını karşılayabilmek için daha çok *Rasselas* adıyla bilinen *The Prince of Abissinia* (Habeşistan Prensi) başlıklı kitabını yazmaya girişti. Felsefi ve manevi bir otobiyografi niteliğindeki yapıt büyük ilgi gördü ve birçok yabancı dile çevrilerek, Johnson'ın ülkesi dışında da ünlenmesini sağladı.

Johnson yazılarıyla fazla kazanç sağlayamadıysa da birçok dost edindi. 1762'de büyük hizmetlerinden dolayı kralın kendisine bağladığı yılda 300 sterlinlik geliri, biraz duraksamayla da olsa kabul etti. Ertesi yıl bir rastlantı sonucu James Boswell'le tanışması, yaşamında yeni bir dönüm noktası

oldu. Böylece tarihteki en ünlü dostluklardan biri başladı ve Boswell'in günlüğü, Samuel Johnson hakkındaki bilgilerin ana kaynağını oluşturdu.

Johnson'un uzun yıllarını alan Shakespeare derlemesi 1765'te sekiz cilt halinde yayımlandı. 19. yüzyılın romantik eleştirmenlerince pek önemsenmeyen bu yapıtı, 20. yüzyılda büyük bir saygınlık kazandı. Johnson derlemenin yayımlandığı yıl Dublin Trinity College'dan, 10 yıl sonra da Oxford'dan hukuk doktoru unvanını aldı.

Kralın bağladığı gelirle Johnson geçinmek için yazmak zorunluluğundan kurtulduğu gibi, tatil yapma olanağını da buldu. 1773'te Boswell'le İskoçya'ya ve İskoçya'nın batısındaki Hebrid Adalarına bir yolculuğa çıktı. Bu yolculuk sırasında Boswell *The Life of Samuel Johnson, LL.D* (1791, 2 cilt; Dr. Samuel Johnson'un Yaşamı) adlı yapıtının ilk bölümünü yazdı. Johnson da *Journey to the Western Islands of Scotland* (1775; Batı İskoçya Adalarına Yolculuk) adlı kitabında, ilk kez tanıdığı bu toplumun gelenekleri, dinsel inanışları ve ekonomisi üzerine gözlemlerine yer verdi.

1777'de üç yayıncı bir araya gelerek Johnson'dan İngiliz şairlerinin yaşamını konu alan bir dizi kitap yazmasını istediler. Dizinin basımı 1781'de tamamlandı ve *The Lives of the Most Eminent English Poets* (Seçkin İngiliz Şairlerin Yaşamöyküleri) bir eleştiri yağmuruyla karşılaştı. Ama Johnson artık eleştiriye aldırılmayacak kadar eski bir savaşıydı; yapıtı da günümüzde en çok ilgi gören çalışması oldu.

Kişiliği. Samuel Johnson'ın büyük bir yazar ve düşünür olarak sağlığında kavuştuğu ün günümüze değin geldi. Gene de bugünkü ününün iki yönü vardır. Boswell'in anlattıklarına dayanan yönüyle çok renkli, altın yürekli, herkesin alnını yaptığı, ama kimsenin kitaplarını okumadığı, tartışmada çoğu kez yanlış tarafı tutan zeki konuşmacıdır. Öteki yönüyle ise döneminde ve uzun bir aradan sonra günümüzde yeniden büyük hayranlık uyandıran edebiyatçıdır. Son yıllarda hakkında yazılan birçok kitapta onun keskin zekası, insanın zaafıları konusundaki derin kavrayışı, ahlak kurallarını kişilere olduğu kadar uluslara da uygulaması üzerinde durulur.

Johnson savaşı lanetleyen, tutsaklara iyi davranılmasını isteyen, sansüre karşı çıkan, fahişeler, borçlular ve sahtekarlar için öngörülen cezaların yumuşatılmasını savunan biriydi. Bir yandan yoksulların, ezilenlerin, Siyahların ve Yerlilerin haklarını yılmadan savunurken, bir yandan da ticari çıkarların baskısına direnebilecek kadar güçlü bir merkezi yönetimi zorunlu gördü. Toplumsal kurumların iyileştirilebileceği konusundaki iyimserliği safılık olarak nitelemesine karşın, aşırı kötümser değildi. Kuşkuculuğuna karşılık yaşama büyük bir tutkuyla bağlıydı. Toplum yaşamına katılmayı ve mücadele etmeyi gerekli görüyordu. Her davranışını güçlü bir ahlaki temele dayandıran bir Hristiyandı. Kişiliğinde, bir bilgenin bütün özelliklerini ve bilincini taşımıştı. Yazarak geçimini sağlamaya, okuyarak bilgisinin ve bilgeliğinin sınırlarını genişletmeye çalıştı. Son yıllarında da kitapların görevinin yaşama sanatını öğretmek olduğu sonucuna vardı ve bu sanatın en başarılı örneklerinden birini kendi yaşamıyla ortaya koydu.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *The False Alarm* (1770; Yersiz Alarm), *Thoughts on the Late Transactions respecting Falkland's Islands* (1771; Falkland Adaları Konusundaki Son Gelişmeler Üzerine Düşünceler), *The Patriot* (1774; Yurtsever), *Taxation No Tyranny* (1775; Vergilendirmeye Zulüm Değildir).

Prayers and Meditations, composed by Samuel Johnson, LL.D. (1785; Dr. Samuel Johnson'un Dua ve Düşünceleri).

Johnson, Thomas (d. 4 Kasım 1732, Calvert ili, Maryland - ö. 26 Ekim 1819, Rose Hill, Frederick yakınları, Maryland, ABD), Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın önderlerinden, Maryland'in ilk valisi (1777-79) ve ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı (1792-93).

Maryland'in Annapolis kentinde hukuk öğrenimi gördü. 1762'de koloni meclisine girdi. Kolonilerdeki sorunların çözümü ve koloni temsilcilerinin katıldığı bir kongrenin düzenlenmesi için krallığa sunulacak önergeyi hazırlamak üzere toplanan komitelerde görev aldı. Eylül 1774'te Philadelphia'da düzenlenen Birinci Kıta Kongresi'nde Maryland'i temsil etti. İkinci Kongre'de George Washington'ı başkomutanlığa aday gösterdi. Başlangıçta İngiltere'yle uzlaşmadan yana olmasına karşın, sonradan bu politikanın sonuç vermeyeceğini göterek, 2 Temmuz 1776'da Kongre'de yapılan oylamada bağımsızlıktan yana oy kullandı. Ardından Maryland eyalet anayasasının hazırlanmasına katkıda bulundu ve eyalet milis kuvvetlerinin ilk tuğgeneralı oldu.

1777'de Maryland eyaletinin ilk valisi oldu ve sonraki iki seçimi de kazanarak bu görevi 1779'a değin sürdürdü. Ardından Maryland Yasama Meclisi'nde görev yaptı. Savaşın sonu George Washington'la birlikte Potomac Irmağında gemiciliği geliştirmek için bir şirket kurdu. Daha sonra eyalet meclisinde kısa bir süre yeniden görev yaptı ve bu dönemde federal anayasanın onaylanması yönünde oy kullandı. Bir süre eyalet başyargısı olarak görev yaptıktan sonra 1792'de Washington tarafından ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine atandı. Yüksek Mahkeme'nin aldığı ilk gerekçeli karar kaleme alan Johnson, kısa bir süre sonra hastalığı nedeniyle bu görevden ayrılmak zorunda kaldı. Ardından federal başkent olarak seçilen bölgenin yönetim kuruluna atandı ve bu kente George Washington'ın adının verilmesinde önemli rol oynadı.

Johnson, Uwe (d. 20 Temmuz 1934, Cammin, Pomeranya, Almanya - ö. 12 Mart 1984, Sheerness, Kent, İngiltere), romanlarının çoğunda II. Dünya Savaşı sonunda ikiye bölünen ülkedeki yaşamın çelişkilerini irdeleyen Alman yazar.

Ataları İsveçli olan Mecklenburglu bir ailedendi. Rostock ve Leipzig üniversitelerinde Alman edebiyatı öğrenimi gördü ve 1956'da mezun oldu. Önce Amerikan ve İngiliz yazarlarından çeviriler yaptı. Doğu Alman yayıncıların önerdiği değişiklikleri yapmadığı için ilk romanı *Ingrid Babendererde*'yi yayımlamadı. 1959'da Batı Berlin'e gitti. Sonraki yapıtlarında iki Almanya'nın halkları arasındaki yabancılaşmayı ele aldı.

Batı'ya geçtikten sonra *Mutmassungen über Jakob* (1959; Jacob'a İlişkin Sanılar), *Das dritte Buch über Achim* (1961; Achim Üstüne Üçüncü Kitap), kısa öykülerinin yer aldığı *Karsch und andere Prosa* (1964; Karsch ve Başka Düzyazılar) ile *Zwei Ansichten*'i (1965; İki Görüş) yayımladı. Johnson'un tüm yapıtları deneyseldir. Anlatım, bir bilinç düzeyinden ya da mekândan öbürüne geçer; sözcükler değişik karakterlerin dilinde değişik anlamlar taşır. Nesneler ve olaylar, duygularla anıların değişkenliği karşısındaki değişmezlikleri vurgulanmak istenircesine, şaşırtıcı bir kusursuzlukla tasvir edilir. *Jahrestage* (1970-83; Yıldönümleri) adlı dörtlemesinde montaj tekniğini kullanan Johnson, gazete kupürlerini, notları ve öyküyü birleştirerek 1960'ların New

York'undaki sorunları, 1920'lerle 1960'lar arasında Alman tarihinde geçen olayları, yapıtın kadın kahramanının ailesindeki bireylerin gözüyle anlatır.

Johnson, bir süre New York'ta yaşadıkten sonra (1966-68) Batı Berlin'e döndü ve 1974'te İngiltere'ye taşındı. Savaş sonrası Alman yazarlarının oluşturduğu Grup 47'nin en genç üyesi oldu. Sonraki yapıtları arasında şair Ingeborg Bachmann üzerine bir deneme olan *Eine Reise nach Klagenfurt* (1974; Klagenfurt'a Bir Gezi) ile ikisi İngilizce yazılmış denemelerden oluşan *Berliner Sachen* (1975; Berlin Olayları) ve *Begleitumstände: Frankfurter Vorlesungen* (1980; Durumlar: Frankfurt Konferansları) yer alır.

Johnson, Virginia E(shelman) bak. Masters, William H(owell) ve Johnson-Masters, Virginia E(shelman)

Johnson, William (d. 27 Aralık 1771, Charleston, Güney Carolina - ö. 4 Ağustos 1834, Brooklyn, New York, ABD), 1804'ten sonra ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı. Mahkeme kararının yanı sıra üyelerin olumlu ya da olumsuz bireysel görüşlerinin de açıklanması uygulamasını başlatmıştır.

1794-99 arasında Güney Carolina Temsilciler Meclisi'nde görev yaptıktan sonra, meclis tarafından eyaletin o dönemdeki en yüksek yargı organı olan Medeni Hukuk Mahkemesi'ne seçildi. Eyalet yargıçlığı sırasında Columbia'da, sonradan Güney Carolina Üniversitesi'ne dönüşen yüksekokulun kurulmasını sağladı.

Mart 1804'te Başkan Thomas Jefferson tarafından ABD Yüksek Mahkemesi'ne atandı. Böylece mahkemenin ilk Demokratik-Cumhuriyetçi yargıcı oldu. Mahkemenin, yasaları ve anayasayı büyük ölçüde Federalist Parti ilkeleri doğrultusunda yorumlamasını sağlamaya çalışan Başyargıç Marshall, yargıçların kişisel görüşlerinin yazılmasını engelliyor, büyük davaların çoğunda mahkemenin görüşünü kendisi açıklıyor ve üyeler arasında oybirliği sağlamaya uğraşıyordu. Ama eyalet mahkemesinde ayrı görüşler sunmaya alışmış olan Johnson genellikle bağımsız düşüncesini dile getirdi. Bu tutumunu, Marshall'a siyasal bakımdan karşı olan Jefferson da destekledi.

Johnson, Jefferson'la dostluğunu sonuna değin sürdürdüyse de 1826'da ölen başkanın siyasetini her zaman desteklemedi. Federal bölge mahkemesi yargıçlığı sırasında, Jefferson'un, Napoléon Savaşları'nda ABD'nin yansızlığını koruma amacıyla çıkardığı 1807 tarihli Ambargo Yasası uyarınca Charleston limanında alıkonulan bir geminin yola çıkmasına izin verdi. Yüksek Mahkeme davalarında genellikle Marshall'la birlikte, geniş federal yetkilerin eyaletlerce engellenmesini savundu. Ama federal yönetim ve eyalet yönetimleri arasında çekişmenin yerini işbirliğinin almasını ve kamu yararına ekonomik düzenlemelerin yapılmasını herkesten daha çok savundu. Gibbons - Ogden Davası'nda (1824), Marshall'ın görüşü doğrultusunda eyaletler arasındaki ticarete ve dış ticarete Kongre'nin düzenleyici yetkilerini savundu. Ogden-Saunders Davası'nda (1827) Marshall'a karşı, eyaletlerin ekonomik sıkıntı karşısında önem alma yetkisini destekledi. Yaşamının son döneminde bölge mahkemesindeki Holme - Birleşik Devletler Davası'nda (1832) eyaletin federal yasaları tanımama hakkını reddederek kendi eyaletindeki birçok kişiyi kızdırdı.

Johnston, Edward (d. 11 Şubat 1872, Uruguay - ö. 26 Kasım 1944, Ditchling,

Sussex, İngiltere), İngiliz kaligrafi öğretmeni. 20. yüzyıl tipografi ve kaligrafi sanatı üzerinde, özellikle İngiltere ve Almanya'da büyük etki yapmıştır. Harf karakteri tasarımının yeniden canlandırılmasının öncüsü olarak tanınmıştır.

İskoçyalı bir subayın oğluydu. İngiltere'ye çocukken geldi ve ilk eğitimi evde aldı. Edinburgh Üniversitesi Tıp Okulu'ndan mezun olduktan (1898) sonra Londra'ya gitti; orada mesleğini uygulamak yerine, aldığı yazı siparişlerini yerine getirerek yazarlığa başladı. Öğretmenlik mesleğine 1899'da girdi. İngiliz mimar ve eğitimci W.R. Lethaby ona Londra'daki Uygulamalı Sanatlar Merkez Okulu'nda yazı ve harf karakteri tasarımı dersleri vermesini önermişti. Johnston 1913'e değin bu okulda, ayrıca 1901'den başlayarak da South Kensington'daki Kraliyet Sanat Yüksekokulu'nda öğretmenlik etti. Lethaby aracılığıyla bir zamanlar Kelmscott Press'in ortağı olan Sidney Cockerell ile tanıştı. British Museum'daki el yazmalarını Cockerell'in uyarısıyla inceleyerek eskiden kamış ve tüy kalemlerin nasıl yapıldığını ve kullanıldığını ortaya çıkardı.

Johnston'ın yazı konusunda açık ve pratik bilgiler içeren *Writing and Illuminating, and Lettering* (1906; Yazı, Tezhip ve Harf Karakteri Tasarımı) adlı kitabı, konusunda çok etkili oldu. Bunu *Manuscripts and Inscription Letters* (1909; El yazmaları ve Yazıt Harfleri) adlı yapıtı izledi. Johnston'ın, Londra Metrosu'nun tabela ve reklamlarında kullanılmak için yeni harfler yaratmakla görevlendirilmesi üzerine 1916'da tasarladığı çubuk harf çok başarılı oldu. Bu tasarımın, ilk modern çubuk harf karakteri ve pek çok benzeri hurufatın öncüsü olduğu düşünülür.

Johnston'ın yazı ve baskının birbirine bağımlı olduğu ilkesi üzerinde durması, öğretmenliğinin en önemli yanındır. Sonradan oldukça ünlü kaligraf ve harf tasarımcısı olan öğrencileri arasında Anna Simons, T.J. Cobden-Sanderson, Eric Gill, Graily Hewitt ve Percy Smith gibi adlar vardır.

Johnston, Sir Harry Hamilton (d. 12 Haziran 1858, Londra - ö. 31 Ağustos 1927, Woodsetts Evi, Worksop yakınları, Nottinghamshire, İngiltere), İngiliz kâşif, botanikçi ve sömürge yöneticisi. Büyük bir bölümünü dolaştığı Afrika üzerine 40 kitap yayımlamış ve 1891-95 arasında Nyasaland'ın (bugün Malavi) ilk İngiliz yöneticisi olarak görev yapmıştır.

Afrika'da bulunduğu ilk yıllarda serbest gazetecilik yaptı ve çeşitli bitki örnekleri topladı. 1879-80 yıllarında Tunus'ta bulunan Johnston, 1882-83 yıllarında Angola'yı ve Kongo Irmağının yukarı kesimlerini dolaştı. Afrika'nın doğusundaki Kilimanjaro'ya yaptığı bir botanik gezisi sırasında kendisine bölgede toprak bağışlandı. 1885'te konsolosluk hizmetine girdi ve üç yıl boyunca Nijerya'nın doğusundaki bir İngiliz protektorasının yöneticiliğini yaptı. 1888-91 arasında İngiltere'nin Afrika politikasının belirlenmesinde önemli rol oynadı ve İngiltere'nin Nyasaland ve Kuzey Rodezya (bugün Zambia) üzerindeki hak iddialarına temel oluşturan antlaşmalar imzaladı. 1896'da "sir" unvanı aldı. İki yıl Tunus başkonsolosu olarak görev yaptıktan sonra 1899-1901 arasında özel bir görevle Uganda'da bulundu.

Johnston ve Sand Adaları, Büyük Okyanusun ortasında, ABD'ye bağlı tüzel kimlik kazanmamış topraklar. Honolulu'nun 1.150 km güneybatısında 900 m uzunluğunda, 185 m eninde bir mercan oluşumudur. Ada-

ların toplam alanı 130 hektardır. Daha büyük olan Johnston Adası deniz düzeyinden 13,5 m'ye kadar yükselir. İki ada da 12 km'lik yarım daire biçiminde bir resifin içinde yer alır. Çok seyrek yağış alan ve hiç tatlı su kaynağının bulunmadığı adalarda bitki örtüsü yabani otlarla sınırlıdır. Sand Adasında yaşayan yoktur.

1807'de İngiliz denizcisi Kaptan C. J. Johnston'ın saptadığı adalarda kimse yaşamıyordu. 1858'de hem ABD (1856 Guano Yasası'na dayanarak), hem de Hawaii Kralığı adalar üstünde hak iddia etti. Adadaki guano birikintileri 1908'de tükendi. ABD Tarım Bakanlığı'nın yönetiminde kuş barınağı ilan edilen (1926) mercan oluşumu 1934'te ABD Deniz Kuvvetleri'nin emrine verildi. 1941'de burada inşa edilen hava istasyonunun iniş pistinin uzunluğu adanın boyuna yaklaşıyordu. 1948'de ABD Hava Kuvvetleri'nin yönetimine devredilen Johnston 1962'ye değin ABD'nin nükleer silah denemelerinde kullanıldı. 1974'ten bu yana ada Nükleer Savunma İdaresi'nce yönetilmekte ve kimyasal silah deposu olarak da kullanılmaktadır. Smithsonian Institution'dan (Washington, D.C.) bazı bilim adamların kuşların göç davranışlarını incelemek için zaman zaman adaya giderler. Nüfus (1980) 327.

Johnstown, ABD'de, Pennsylvania eyaletinin güneybatı kesimindeki Cambria ilinde (county) kent. Conemaugh Irmağı ile Stony Çayının kavşağında Pittsburgh'un 122 km doğusunda yer alır. Altmışı aşkın ilçeyi içine alan bir metropoliten alanın merkezidir.

1800'de Joseph Johns adlı İsviçreli bir Mennonit tarafından kuruldu. Bir süre Conemaugh adıyla anıldıktan sonra kurucusunun adını aldı. Başlangıçta Allegheny Portage Demiryolu'nun (1831-34) batıdaki son durağı olarak önem kazandı. 1861'de çelik yapımında Kelly konvertörünün devreye girmesi Johnstown çelik sanayisinin gelişmesini hızlandırdı. Bu tesis daha sonra ABD'nin ilk ham demir haddehanelerinin ve ilk çelik raylarının yapımını gerçekleştirdi. 1873'e gelindiğinde, Johnstown ABD'nin başlıca çelik üretim merkezleri arasına girmişti.

Akıntıya karşı büyük bir göleti tutmakta olan South Fork Barajı'nın 31 Mayıs 1889'da çökmesiyle Conemaugh Vadisinde 2.200'ü aşkın insan öldü, ayrıca büyük maddi hasar oldu. 1936'daki ikinci bir sel felaketinden sonra 1943'te bir taşkın denetleme programı yürürlüğe konmuş, buna karşın Haziran 1977'deki yeni bir taşkında 68 kişi ölmüştür.

Kentteki modern sanayi dalları arasında giyim eşyası, kimyasal madde, mobilya, çelik levhalar, tekerlek, dingil, yük vagonları ve kablo üretimi sayılabilir. Pittsburgh Üniversitesi'nin Johnstown kampusu 1927'de açılmıştır. Kent olarak 1898'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 28.134; metropoliten alan, 242.247.

Johor, COHOR olarak da bilinir, Batı Malezya'nın en güney eyaleti (*negeri*). Kuzeybatıda Melaka ve Negeri Sembilan, kuzeyde de Pahang eyaletleriyle çevrilidir. Malakka Boğazı ve Güney Çin Denizi boyunca uzanan 400 km'lik kıyısı Singapur Cumhuriyeti'nin kuzey sınırını çevirir. Bu kıyı küçük adacıklarla doludur. Yüzölçümü 18.984 km² olan eyalet genellikle vahşi ormanlar ve geniş bataklıklarla örtülü bir düzlükten oluşur. Ama ortadoğu kesiminde yükseklik 900 m'yi bulur.

Malakka Krallığı Portekiz'le savaşa girdikten (1511) sonra sürgündeki Malakka sultanı Mahmud ile oğlu Alaeddin tarafından

kuruldu. Yönetim merkezi 18. yüzyılda Singapur'un güneyindeki Riau Adalarına kayınca önemi azaldı. Singapur, İngiltere'ye bırakılınca (1819) İngiltere Johor Sultanlığı'nın bağımsızlığını tanıdı. 1830'dan sonra

Johor'da hindistancevizi ağaçları, Malezya
Art Resource / EB Inc.

ovalarda Çin biberi ve kaşu çiftlikleri kuruldu, ırmak boyunca birkaç küçük ticaret merkezi oluştu.

1919'da demiryolu güneye, Batı Malezya'nın kalay ve kauçuk üretim bölgesinden Singapur'a doğru uzatılınca bölge ekonomisi gelişti. Bu demiryolu, Johor'u tarih boyunca yanmadanın öteki bölümlerinden koparan bataklıkları etkisizleştirdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ölçekli kauçuk ekimine başlandı, ayrıca kalay ve demir yatakları keşfedildi. Teluk Ramunia'da boksit çıkarıldı. Yağ palmiyesi üretiminde ülkede ilk sıralarda yer alan Johor'da, özellikle turba alanlarında ve batıya doğru bataklık bölgelerde kopra ve ananas yetiştirilir. Johor Tenggara, uzun dönemli (1970-90) bir kalkınma planının parçası olan geniş bir tarım ve yeniden iskân projesinin uygulama alanıdır.

Limanları çok sığ olan Johor'un ticari etkinlikleri Singapur'un liman olanaklarına dayanır. Bugün mal ulaşımı ağırlıklı olarak, tümü eyalet merkezi Johor Bahru'da birleşen karayollarıyla gerçekleştirilmektedir. Merkez, Singapur'a set yollarıyla bağlanır. Singapur'un suyu Johor'daki Teberau Irmağından (*sungai*) sağlanır. Singapur hinterlandının bir parçası durumunda olan Johor'un, kuzeyindeki Pahang eyaletiyle ekonomik ilişkileri önemsizdir. Johor Bahru(*) dışındaki önemli kentleri Muar (*), Batu Pahat, Mersing ve Segamat'tır. Nüfus (1990 geç.) 2.106.500.

Johor Bahru, COHOR BAHRU olarak da bilinir, Batı Malezya'da Johor eyaletinin (*negeri*) merkezi. Malakka Yarımadasının güney ucunda yer alır ve Singapur'dan

Johor Bahru'daki Abu Bakar Camisi, Malezya
J. Allen Cash - EB Inc.

Johor Boğazıyla ayrılır. Bu noktada, boğazı geçen 1,2 km'lik bir demir ve kara yolu geçidi anakara ile Singapur'u birbirine bağlar. Johor hükümdarı Temenggong İbrahim'in kurduğu kent önceleri Tanjung Putri adını taşıyordu. 1866'da, 29 km doğudaki Johor Lama'nın (Eski Johor) yerine Johor Bahru (Yeni Johor) adını aldı.

Çok eskiden beri yarımada'nın ihraç ve ithal limanı olan kent kauçuk, yağ palmyesi ve ananas tarlalarıyla çevrili alçak tepeler üzerinde kurulmuştur. Kentte dokuma sanayisi gelişmiştir. Güneydoğu kesimindeki Teluk Ramunia'da boksit çıkarılır. Ulusal dil olan Malezya dili Johor Bahru yöresinde konuşulan Malay lehçesine dayanır. Büyük ölçüde Çin'e özgü nitelikler taşıyan kentin başlıca yapıları İstana Besar (büyük saray), Abu Bakar Camisi ve Bukit Serene Sarayı'dır (sultanın konutu). Kentte bir hayvanat bahçesi ile Muhammed Halid ve İbrahim Temenggong adlı iki öğretmen yüksek-oku (1965) vardır. Nüfus (1980) 246.395.

Johor Boğazı, COHOR BOGAZI olarak da bilinir, Malezya dilinde SELAT TABRAU, Singapur Boğazının kuzey kolu. 50 km uzunluğunda, 1,2-4,8 km genişliğindedir. Singapur ile Malakka Yarımadasının güney ucundaki Johor eyaleti arasında yer alır. Batı Malezya'daki Johor Bahru ile Singapur'daki Woodlands'i bağlayan bir kara ve demir yolu geçidi boğazı keser. Japonların İngiliz sömürgesi Singapur'u almak üzere 1942'de girişimleri saldırı sırasında Johor Boğazında çarpışmalar olmuştur. Boğazın doğu kesiminde Singapur'a ait Ubin ve Tekong Basar adaları yer alır. Burada ayrıca Singapur'un kuzeydoğu kıyılarındaki Changi Deniz Kuvvetleri Üssü ile bağlantıyı sağlayan bir derinsu geçidi vardır.

Joinville, Brezilya'nın güney kesiminde, Santa Catarina eyaletinin kuzeydoğusunda kent. Cachoeira Irmağının (rio) kıyısında, Boa Vista kentinin bitişiğinde, São Francisco Koyunun (bala) ağzında yer alır. Denizden yüksekliği 6 m'dir. Eskiden bugünkü kentin yerinde bulunan Dona Francisca kolonisi 1887'de kent statüsü kazandıktan sonra bir sanayi merkezi olarak gelişmeye başladı. Günümüzde kentte üretilen demir, çelik, kurşun, un, pamuk ve kereste gibi ürünler Santa Catarina kıyısı boyunca yer alan kent merkezlerine gönderilir. Kanadalılar 1970'lerin sonlarına doğru, kereste ve selüloz elde etmek amacıyla Joinville bölgesine karnauba ağacı, çam ve okaliptüs dikerek ağaçlandırmışlardır. Turistlerin ilgisini çeken yerler arasında arkeoloji müzesi özellikle belirtilebilir. Nüfus (1980 geç.) 217.074.

Joinville (Premsi), François-Ferdinand-Philippe-Louis-Marie d'Orléans (d. 14 Ağustos 1818, Neuilly - ö. 16 Haziran 1900, Paris, Fransa), askeri konularda yapıtlar veren Fransız deniz subayı. Fransız Deniz Kuvvetleri'nin modernleştirilmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Orléans dükü (1830-48 arasında Fransa kralı) Louis-Philippe'in oğluydu. 1831'de deniz kuvvetlerine girdi, 1836'da teğmen oldu. 1838'de gönderildiği Vera Cruz'da başarıyla çarpışarak albaylığa yükseldi (1839). 1840'ta Napoléon'un cenazesini Fransa'ya getirdi. Tümarirallığa getirildiği 1844'te *Revue des Deux Mondes*'da yayımlanan bir makalesi tartışmalara yol açtı. Joinville, İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerini karşılaştırdığı yazısında güç dengesinin

Fransa'nın aleyhinde olduğunu ve dengenin sağlanması için Fransa'nın buharlı gemi edinmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Yeni

Joinville, Antoine Maurin'in bir portresinden yapılmış taş baskı, 1841
Bibliothèque Nationale, Paris

buluşları coşkuyla destekleyen Joinville, ilk buharlı-pervaneli gemilerin mimarı Dupuy de Lôme'un koruyucusuydu.

1848'den sonra İngiltere'ye, 1861'de de Başkan Lincoln'a hizmet etmek üzere ABD'ye gitti. 1870'te Fransa'ya döndüğünde ordudan çıkarılan Joinville, Albay Lutherod adıyla geri döndüyse de yeniden sürüldü. Orléans ailesini sürgünle cezalandıran yasa 1871'de yürürlükten kaldırıldı. Aynı yıl Haute-Marne'dan milletvekili seçilen Joinville, 1875'te kamu görevlerinden çekildi. Yapıtları arasında *Essais sur la marine française* (1852; Fransız Deniz Kuvvetleri Üzerine Denemeler) ve *Études sur la marine* (1859, 2 cilt; Denizcilik Üzerine İncelemeler) yer alır.

Joinville, Jean de (d. y. 1224, Joinville - ö. 24 Aralık 1317, Joinville, Champagne), Fransız vakanüvis. Yedinci Haçlı Seferi'nin (1248-54) ayrıntılı bir öyküsünü içeren düzyazı türündeki *Histoire de saint-Louis* (Aziz Louis Tarihi) adlı ünlü vakayinamenin yazarıdır.

Champagne'lı bir küçük soylu aileden geliyordu. IX. Louis'nin Saumur'daki

Jean de Joinville, Merry-Joseph Blondel'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 19. yy; Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi
Cliché Musée National, Paris

sarayına ilk kez 1241'de, bir olasılıkla *écuyer* (şövalyeliğin altında bir soyluluk unvanı) olarak girdi. Kralla aynı tarihte (1244) Haçlı nişanı aldı ve IX. Louis'nin komutasındaki Haçlı kuvvetlerine katılarak Mısır'a doğru yola çıktı (Ağustos 1248). Bütün Haçlı ordusuyla birlikte tutsak düşen Louis ve Joinville daha sonra fidye karşılığında serbest bırakıldılar. Akkâ'da

kaldıkları dönemde Louis'nin dostluğunu kazanan Joinville, görece önemsiz bir yapıt olan *Credo*'nun (Amentü) ilk taslağını da bu sırada yazdı. İnançlarını oldukça yalın biçimde sergilediği bu yapıtı daha sonra gözden geçirdiği sanılmaktadır. 1254'te Louis'yle birlikte Fransa'ya döndü, Champagne vekilharçlığına atandı. Joinville, Louis'nin azınlığa adaylığı için tanıklık etti (1282) ve bunun papa tarafından onaylanmasını (1297) görece kadar yaşadı. Yaşamının sonuna değin topraklarının denetimini elinde tuttu.

Joinville'in, başyapıtı *Histoire de saint-Louis*'nin ilk taslağını yazmaya 1270'lerde başladığı sanılmaktadır. Ama yapıtın son biçimini, Kral IV. Philippe'in (Yakışıklı) eşi Navarre kraliçesi I. Jeanne'nin isteği üzerine kaleme aldı. Jeanne öldüğünde (1305) yapıt henüz tamamlanmadığı için *Histoire* 1309'da Jeanne'nin oğlu X. Louis'ye sunuldu.

Tamamlanmasından kısa süre sonra yapıtın özgün yazması yok olmuştur. İkinci elden bir yazmadan çağdaşlaştırılan *Histoire* ilk kez 1547'de basılmıştır. Yakın geçmişteki basımları, Natalis de Wailly'nin derlediği bir metne (1874) dayanmaktadır.

jojoba (*Simmondsia chinensis*), şimsirgiller (*Buxaceae*) familyasından, derimsi yapraklı çalı. ABD'nin güneybatısı ile Meksika'nın kuzeyinde doğal olarak yetişen, yaklaşık 2 m yüksekliğindeki bu sert dallı bitkinin meyvelerinden yağ (jojoba yağı) çıkarılır. Jojoba, kurak bölgelerde şimsir yerine çit olarak kullanılır; California'nın güneyinde yağ elde etmek amacıyla yetiştirilir. Nitelik açısından ispermeçet yağına benzeyen jojoba yağı sabun, şampuan ve saç kremi gibi çeşitli kozmetik ürünlerinde kullanılır.

Jókai, Mór (d. 18 Şubat 1825, Komárom - ö. 5 Mayıs 1904, Budapeşte, Macaristan), 19. yüzyılın en önemli Macar roman yazarı. Çok üretken bir yazardı. Gazetelerde yayımlanan yazıları dışında kalan toplu yapıtları 1894-98 arasında 100 cilt halinde yayımlandı. *Hétköznepok* (1845; İş Günleri) gibi ilk yapıtlarında Fransız romantizminin etkisinde kaldı. Olgunluk dönemi romanlarında ise daha çok gerçeklik ve kişisel yaşantıyla ilgilendi. En önemli romanlarından sayılan *Egy magyar nábob* (1853-54; Bir Macar Yöneticisi) ve *Az aranyember*'de (1873; Altın Adam, 1955) çağdaş Macaristan'ı konu aldı. Jókai'nin Türkçede *Sırmalı Kaftan* (1942) ve *Görünmeyen Yara* (1962) gibi yapıtları da yayımlanmıştır.

Jolas, Eugene ve Maria, Maria Jolas eö MARIA McDONALD (sırasıyla d. 26 Ekim 1894, Union kenti, New Jersey, ABD - ö. 26 Mayıs 1952, Paris, Fransa; d. Ocak 1893, Louisville, Kentucky, ABD - ö. 4 Mart 1987, Paris, Fransa), kurucusu oldukları *transition* (geçiş) adlı dergiyle tanınan ABD'li yayımcı, yazar ve gazeteci.

Fransa'nın Lorraine bölgesinde yetişen Eugene Jolas, ABD ve Fransa'da gazetecilik yaptı. 1920'lerde, sanayinin ABD toplumu odak noktasını oluşturmasına duyduğu tepkinin bir uzantısı olarak gazete haberciliğine karşı inancını yitirdi ve edebiyata yöneldi. ABD'de tanışan Jolas'lar 1926'da evlendikten sonra Paris'e yerleştiler. Yazarlar için uluslararası bir forum oluşturma çabaları sonucunda *transition* (1927-30, 1932-39) adlı deneyci dergiyi kurdular. Bu dergide, dilin yeniden yaratılması gerektiğini savunarak esinlenme için gerçekçilik ve mantıktan çok, bilinçdışı ile rüyalara ağırlık verdi. *Transition*'in yazarları arasında Gertrude Stein, William Carlos Williams ve James Joyce da bulunuyordu. Bazılarının yerleşik değerleri yıkıcı niteliğini

tehlikeli bulmasına karşın dergi bir anda tüm dünyada başarıya ulaştı.

Jolas, *transition*'in yayın yönetmeni olmasının yanı sıra, dilin yeniden yaratılması ve esin kaynağının düşlerle bilinçdışı olması gerektiği yolundaki inancını yansıtan şiirler de yazdı. 1932'de yayımlanan *The Language of Night* (Gecenin Dili) adlı yapıtında, *transition*'da ortaya konan düşüncelerin bir sentezini sunmaya çalıştı.

Maria Jolas'ın *transition*'a katkısı kocasınıninkine kadar belirgin değildi. Derginin yazı işleri müdürlüğü yanında, başka dillerdeki yazıların çevirilerini de yapıyordu. Ayrıca, École Bilingue de Neuilly'yi (1932-40) kurmuş, Nathalie Sarraute'nun 12 romanını çevirmişti.

Joliet, ABD'de, Illinois eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Will ilinin (*county*) merkezi kent. Des Plaines Irmağı kıyısında yer alır. 1833'te yerleşime açılan kent yöreye ilk yerleşenlerden birinin kızı olan Juliet Campbell'in adı verildi. 1845'te, bölgeye ilk ayak basan Fransız asıllı Kanadalı kâşif Louis Jolliet'nin onuruna bugünkü adını aldı. O dönemde bütün Ortabatı'da yaygın olarak kullanılan kireçtaşı buradan çıktığı için "taş kent" olarak tanındı. Illinois-Michigan Kanalı'nın açılması (1848), Rock Island Demiryolu'nun bölgeye ulaşması (1852) ve Chicago Su ve Gemi Kanalı'nın tamamlanmasından (1900) sonra bir sanayi ve tarım merkezi olarak gelişti. Kentte bugün inşaat malzemeleri, kâğıt, makine, tel ve kimyasal madde üreten fabrikalar, kömür madenleri ve petrol rafinerileri vardır. Başlıca yükseköğrenim kurumları Joliet Junior College (1901), St. Francis College (1930) ve Lockport yakınlarındaki Lewis College'dır (1930). Nüfus (1990) kent, 76.836; metropoliten alan, 389.650.

Joliot-Curie, Frédéric ve Irène, asıl adları (1926'ya değin) JEAN-FRÉDÉRIC JOLIOT ve IRÈNE CURIE (sırasıyla d. 19 Mart 1900, Paris - ö. 14 Ağustos 1958, Paris; d. 12 Eylül 1897, Paris - ö. 17 Mart 1956, Paris), yapay radyoaktifliği bulmaları nedeniyle

Irène ve Frédéric Joliot - Curie
EB İnc

1935'te Nobel Kimya Ödülü'nü birlikte kazanan Fransız karı koca fiziksel kimyacılar.

Irène Curie, daha önce Nobel Ödülü kazanmış olan Pierre ve Marie Curie'nin kızıydı. 1912-14 arasında Collège Sévigné'de diploma çalışmasını tamamladı ve 1918'de annesi Marie Curie'nin asistanı olarak Paris Üniversitesi Radyum Enstitüsü'ne girdi. 1925'te polonyumun alfa ışını-

mına ilişkin teziyle doktorasını tamamladı. Aynı yıl annesinin laboratuvarında asistan olarak çalışmaya başlayan Frédéric Joliot ile tanıştı. Kendisi gibi hümanist olan ve bilim, spor, sanatla ilgili görüşlerini paylaşan Frédéric ile aralarında yakın bir arkadaşlık kuruldu.

Frédéric Joliot Lakanal Lisesi'nde yatılı öğrenciyken zamanının çoğunu çalışmaktan çok spora ayırmıştı. Ailesinin gelir durumunun kötüleşmesi üzerine lise öğrenimini ücretsiz bir okul olan Lavoisier'de tamamlayan Frédéric, Fizik ve Kimya Okulu'na yazıldı ve 1924'te bu okuldan birincilik derecesiyle fizik mühendisliği diplomasını aldı. Askerlik görevini bitirdikten sonra Curie araştırma bursunu kazandı ve fizikçi Paul Langevin'in önerisiyle Ekim 1925'te Marie Curie'nin özel asistanı olarak çalışmaya başladı. 9 Ekim 1926'da Irène ile evlendi. Joliot-Curie'ler 30 yıl süren evlilikleri boyunca Marie ve Pierre Curie gibi aynı alanda birlikte çalıştılar, hemen hemen tüm araştırmalarını ortak imzayla yayımladılar, birlikte Nobel Ödülü kazandılar, bilim adamlarının toplumsal ve siyasal bilinciyle barış ve insan hakları uğrunda birlikte savaştılar.

Frédéric Joliot-Curie, radyoaktiflik konusundaki ilk deneyimlerini Radyum Enstitüsü'nde Marie Curie'nin yönlendirmesi ve Irène Curie'nin yardımlarıyla kazandı. Bu dönemde bir yandan aile bütçesine katkıda bulunabilmek için Charliat Elektrik Teknik Okulu'nda ders verirken, bir yandan da Paris Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1927'de fen dalında lisans derecesini elde ettikten sonra 1930'da radyoaktif elementlerin elektrokimyasal özelliklerine ilişkin teziyle doktorasını tamamladı. Frédéric ve Irène'in bilimsel çalışmalarını ortak imzayla yayımlamaları 1928'de başladı.

Atom çekirdeğinin yapısını araştırmaya başlayan Joliot-Curie'lerin nötronun bulunmasına çok önemli katkıları oldu. 1930'da Almanya'da W. Bothe ve H. Becker'in berilyum gibi hafif element atomlarının çekirdeğinin alfa parçacıklarıyla (artı yüklü helyum çekirdekleri) bombardımanı sonucu elde ettikleri ve niteliğini tam olarak açıklayamadıkları, maddeye girim gücü çok yüksek olan ışıını bir Wilson sis odasında incelediler. 1932'de bu ışınının hidrojen atomundan protonları koparacak kadar güçlü olduğunu ve fotonlardan, elektron ya da proton gibi yüklü parçacıklardan oluşmadığını açıkladılar. Bu gözlemlerinden bir ay sonra James Chadwick, Rutherford'un yıllar önce varsayımsal olarak öngördüğü elektrik yükü taşımayan, kütlesi ise protonunkine çok yakın olan yeni parçacığı (nötronu) buldu. Aynı yıl Joliot-Curie'ler ince bir alüminyum katmanının alfa parçacıklarıyla bombardımanı sonucunda elektronun karşıt parçacığı olan artı yüklü elektronu da buldular; ama pozitron olarak adlandırılan bu parçacığı da bilim tarihine, bunların varlığını kozmik ışınlarla ilişkin araştırmaları sırasında saptayan C. D. Anderson yazdırdı.

Joliot-Curie'ler en önemli buluşlarını ise 1934-40 arasında gerçekleştirdiler. Bor, alüminyum ve magnezyum atomlarını polonyum atomundan salınan alfa parçacıklarıyla bombardıman ederek azot, fosfor ve alüminyumun doğada bulunmayan radyoaktif izotoplarını elde ettiler ve bilim dünyasında büyük coşkuyla karşılanan buluşlarını 15 Ocak 1934 tarihli bir bildiriyle açıkladılar. Bu buluşlar kimyasal değişiklikleri ve fizyolojik süreçleri izlemede yapay radyoaktif elementlerin kullanılmasını olanaklı kıldı ve kısa sürede tıpta ve biyolojide başarıyla

uygulanmaya başladı. Tiroit bezinin çalışması radyoaktif iyotla incelendi ve fosfatlar halindeki radyoaktif fosforun canlıların metabolizmasındaki hareketi izlendi. Bu karsarsız atom çekirdeklerinin üretimi, çekirdek parçalanırken atomda oluşan değişikliklerin gözlenmesini de sağladı. Yapay radyoaktifliğin bulunuşu atom enerjisinin açığa çıkarılması konusunda da önemli bir adım oldu. Bu buluştan etkilenen Enrico Fermi, Joliot-Curie'lerin radyoaktif elementleri yapay olarak ürettikleri yöntemin bir uzantısı olan yönteminde atomların bombardımanında alfa parçacıkları yerine radyoaktif berilyumdan elde ettiği nötronları kullanarak uranyum atomunun çekirdeğini bölmeyi (fisyonu) başardı.

1935 Nobel Kimya Ödülü yeni radyoaktif elementleri birleşim yoluyla elde etmeleri nedeniyle Frédéric ve Irène Joliot-Curie'ye verildi. Daha sonra Sceaux Parkı yakınındaki evlerine taşınan Joliot-Curie'ler, yaşamlarını ve çalışmalarını burada sürdürdüler.

1937'de Collège de France'a profesör olarak atanan Frédéric, çalışmalarının bir bölümünü yeni ışıını kaynakları hazırlamaya ayırdı. Arcueil-Cachan ve Ivry'deki elektrostatik parçacık hızlandırıcılarını ve Avrupa'da SSCB'dekinden sonra bu tür ikinci hızlandırıcı olan Collège de France'taki yedi milyon elektronvoltluk siklotronu kurdu.

Irène bundan sonra zamanının çoğunu çocukları Hélène ve Pierre'in yetiştirilmesine ayırdı. Bu arada Joliot-Curie'ler toplumsal ve siyasal inançlarının bir sonucu olarak 1934'te Sosyalist Parti'ye, 1935'te Fransa'da giderek tırmanan faşizme karşı savaşmak üzere antifaşist aydınların kurduğu bir komiteye (Comité de Vigilance des Intellectuels Antifascistes) katıldılar. 1936'da İspanya Cumhuriyetçilerinin yanında yer aldılar. 1936 Halk Cephesi hükümetinde görev alan üç kadın üyeden biri olan Irène, bilimsel araştırmalardan sorumlu devlet bakan yardımcısı olarak, Jean Perrin ile birlikte, sonradan Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi adını alacak olan kurumun örgütlenmesini sağladı.

1939'da Otto Hahn ve F. Strassmann'ın uranyum çekirdeğini bölmelerinin ardından Joliot-Curie'ler ilk zincirleme çekirdek tepkimelerini gerçekleştirdiler. Bu buluşları çok güçlü bir enerji kaynağı olan çekirdek enerjisinin nükleer reaktörlerde elde edilmesi için atılmış en önemli adımdı. Ama Nazizmin ilerlemesi karşısında duydukları endişe ve zincirleme tepkime uygulamalarının doğurabileceği tehlikeleri görmeleri nedeniyle, Marie ve Pierre Curie gibi, bütün buluşlarını yayımlama ilkelere ilk kez çiğneyerek bu buluşlarını sakladılar. Zincirleme tepkimelerin başlatılması ve denetim altında tutulmasıyla nükleer reaktörlerin çalışma ilkelerini açıkladıkları 30 Ekim 1939 tarihli ortak imzalı belgeyi, bu bilgilerin yayılmasında sakınca kalmayıncaya değin saklı tutulması isteğiyle mühürlü bir zarf içinde Fransız Bilimler Akademisi'ne sundular ve bu belge 1949'a değin gizli olarak kaldı. Frédéric tüm önerilere karşın Fransa'dan ayrılmayı reddetti ve işgal sırasında ailesiyle birlikte Paris'te kaldı. Almanların laboratuvarındaki çalışmalarına el koymalarını, aygıtlarını kullanmalarını ve Almanya'ya götürmelerini engelledi. Joliot-Curie'ler o yıllarda atom enerjisine ilişkin tüm çalışmalarını durdurarak Almanların denetimi altında yalnızca radyoaktif izotopların tıpta kullanılmasını araştırdılar. Frédéric, 1939'dan sonra Antonie Lacasagne ile birlikte radyoaktif iyotun tiroit

bezinde izleyici olarak kullanılabileceğini gösterdi. 1943'te de Tıp Akademisi üyeliğine seçildi.

İşgal kuvvetlerine karşı direniş hareketinin örgütlenmesinde önemli görevler alan Frédéric, Kasım 1940'ta Paul Langevin'in tutuklanmasına şiddetle karşı çıktı; 1941'de Ulusal Cephe Komitesi'nin kurulmasında yer aldı ve bu örgütün başkanı oldu. 1942 ilkbaharında kuramsal fizikçi J. Solomon'un Naziler tarafından kurşuna dizilmesinden birkaç gün sonra Fransız Komünist Partisi'ne katıldı (1956'da bu partinin Merkez Komite'sine seçildi). Bilim adamlarına çalışma belgesi sağlayarak Almanya'ya gönderilmelerini engelleyen Yapay Radyoaktif Elementlerin Uygulamaları Derneği'ni (SEDARS) kurdu. 1944'te Irène ve çocukları İsviçre'ye sığındılar. Frédéric ise Jean-Pierre Gaumont adıyla Paris'te yaşamaya devam etti. Patlayıcılar üretmek üzere düzenlediği Collège de France'taki laboratuvar Paris'in kurtuluşu için yürütülen direnişte cephanelik görevi gördü. Gösterdiği yararıklar nedeniyle, savaşın sonra Légion d'honneur nişanının en yüksek askeri rütbesi ve Croix de Guerre nişanıyla ödüllendirildi.

Frédéric kurtuluştan sonra 1944'te Fransız Bilimler Akademisi'ne seçildi ve Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nin başkanlığına getirildi.

General de Gaulle 1945'te Frédéric'i ve savunma bakanını 1939'da gerçekleştirilen buluşların Fransa'da uygulanması için Atom Enerjisi Komisyonu'nu kurmakla görevlendirdi. Bu komisyonun ikinci başkanı olan Irène bilimsel deneyimi ve yetenekleriyle uranyum aranması, hammaddelerin elde edilmesi ve bu cevherleri saptayacak tesislerin kurulması için tüm çabasını harcadı. 1946'da Radium Enstitüsü'nün yöneticiliğine de atandı. Frédéric'in çabaları, sonunda başarıya ulaştı ve 15 Aralık 1948'de ilk Fransız nükleer reaktörü ZOE (*Zéro [sıfır], oxyde d'uranium [uranyum oksit], eau lourde [ağır su]* sözcüklerinin başharfleri) çalıştırıldı. ZOE orta büyüklükte bir reaktör olmasına karşın bu konudaki Anglosakson tekeline son verdi. Antikomünizmin ve soğuk savaşın doruğa ulaştığı Nisan 1950'de Başbakan Georges Bidault hiçbir açıklama yapmadan Frédéric'i komisyon başkanlığından uzaklaştırdı. Birkaç ay sonra Irène de görevden alındı. Bundan sonra her ikisi de kendilerini laboratuvar çalışanlarına, bilim adamı yetiştirmeye ve barış hareketine adanmışlar. Frédéric 1946'da Dünya Bilim İşçileri Federasyonu'nun kurucu başkanı oldu. 1949'da Dünya Barış Hareketi'ni örgütledi ve 1950'de Dünya Barış Konseyi'nin başkanı olarak dünya ülkelerini nükleer silahsızlanmaya ve barışa çağıran toplantılar düzenledi.

1950 yılında birkaç ameliyat geçiren Irène'in sağlık durumu iyice kötüye gitmeye başladı. Mayıs 1953'te de Frédéric ilk hepatit krizini geçirdi. 1955'te aynı hastalık bu kez daha da şiddetli olarak tekrar etti. 1955'te Irène, Paris'in güneyinde, Orsay Üniversitesi için bilim adamı gruplarının büyük parçacık hızlandırıcılarıyla Paris'teki laboratuvarlarda olduğundan daha iyi koşullarda çalışabileceği yeni nükleer fizik laboratuvarlarının planlarını tasarladı. Irène, 1956 başlarında dağ havası alması için Courchevel'e gönderildiyse de sağlık durumu düzelmedi. Annesi gibi lösemi olan Irène yeniden Curie Hastanesi'ne yattı ve bir süre sonra orada öldü.

Hasta olduğunu ve kendi günlerinin de sayılı olduğunu bilen Frédéric, Irène'in başladığı işleri sürdürmeye karar verdi. Eylül 1956'da Collège de France'taki görevinin yanı sıra, Paris Üniversitesi'nde Irène'den boşalan profesörlüğü de üstlendi. Orsay'deki laboratuvarların kuruluşunu tamamladı ve bu laboratuvarlarda araştırmaların başlamasından birkaç ay önce öldü.

Jolivet, André (d. 8 Ağustos 1905, Paris - ö. 19/20 Aralık 1974, Paris, Fransa), Fransız besteci. Ritim ve yeni seslerle yaptığı ince-likli, anlam yüklü denemeleriyle tanınmıştır.

Gençliğinde tiyatro, resim ve edebiyatla ilgilendikten sonra müziğe yönelerek başta *avant-garde* besteci Edgard Varèse ol-

Jolivet, 1972
Jimmy Fox

mak üzere çeşitli bestecilerden ders aldı. *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü* ve *Yaylı Çalgılar Orkestrası İçin Andante* (her ikisi de 1934) gibi erken tarihli kısa yapıtlarında Béla Bartók, Arnold Schoenberg ve Alban Berg'in tekniklerini yakından tanıdığını ortaya koydu. 1935'te modern ulusalcı müziği geliştirmeye amaçlayan La Spirale adlı çağdaş oda müziği topluluğunun kuruluşuna öncülük etti. Bu kuruluş Berlioz'dan sonra La Jeune France adıyla anıldı. II. Dünya Savaşı'nda Fransız ordusuna katılan Jolivet bu yıllarda ilkel dinler ve büyüyle ilgilendi; bu ilgiyi üslubuna da yansıdı.

1945'te Comédie-Française'in müzik yönetmenliğine atandı ve bu tarihten sonra anlatımcı melodik bir üslup geliştirdi; *Trompet, Yaylı Çalgılar ve Piyoano İçin Konçertino*'su (1948) ile *Flüt Konçertosu* (1949) bu çalışmalarının başarılı örnekleri arasındaydı. 1930'ların yeni-klasikçiliğine karşı çıkışı elektronik bir çalgı olan ondes martenot (*Konçerto*, 1948) ve karmaşık, büyük orkestra düzenlemeleriyle denemeler yapmasına yol açtı. *Piyano ve Orkestra İçin Konçerto* (1951) adlı yapıtında Afrika, Doğu Asya ve Polinezya seslerini çağrıştıran bölümlere yer verdi.

Jolliet, Louis, JOLIET olarak da yazılır (d. 21 Eylül 1645'ten önce, Beaupré?, Québec yakını - ö. Mayıs 1700'den sonra, Québec eyaleti, Kanada), Fransız asıllı Kanadalı kâşif ve haritacı. Rahip Jacques Marquette'le birlikte, Mississippi Irmağıyla Wisconsin Irmağının birleştikleri noktadan yola çıkarak Arkansas eyaletindeki Arkansas Irmağının ağzına ulaşan ilk iki beyazdan biridir.

Bir Cizvit okulunda öğrenim gördü. Sonradan henüz keşfedilmemiş Kuzey Amerika topraklarını dolaşmak üzere papazlık mesleğinden ayrıldı. Bir süre Superior Gölü bölgesinde bakır aradıktan sonra, 1669'da Huron Gölünden Erie Gölüne geçmek iste-

yen bir grup Fransız rehberlik etti. 1672'de Nouvelle France (Yeni Fransa) valisi tarafından, Marquette ve beş yolcuyla birlikte Mississippi Irmağına bir keşif seferi düzenlemekle görevlendirildi. Keşif heyeti 17 Mayıs 1673'te, huş ağacından yapılma iki kanıyla Michilimackinac'tan (bugün St. Ignace, Michigan eyaleti) Michigan Gölü'ndeki Green Körfezine doğru yola çıktı. Jolliet ve beraberindekiler Green Körfezine ulaştıktan sonra, Fox Irmağını izleyerek Wisconsin'in orta kesimlerine kadar ilerlediler. Ardından Wisconsin Irmağına girerek yaklaşık bir ay sonra Mississippi Irmağına geçmeyi başardılar. Not tutmak, avlanmak ve Yerlilerden yöreye ilişkin bilgi edinmek amacıyla birçok kez mola verdikten sonra, temmuzda Arkansas Irmağının ağzındaki Kuapoların köyüne (bugün Arkansas eyaletindeki Arkansas kentinin 64 km kuzeyinde) ulaştılar. Kişisel gözlemlerinden ve kendilerine dostça davranan Kuapoların verdiği bilgilerden, Mississippi Irmağının sandıkları gibi Büyük Okyanusa değil, Meksika Körfezine aktığı sonucuna vardıldıktan sonra, aynı ay içinde Illinois Irmağı ve Green Körfezi üzerinden Kanada'ya geri döndüler. Marquette'in yolculuk sırasında tuttuğu günlük günümüze ulaşmıştır.

Bu yolculuktan sonra Hudson Körfezine, Labrador kıyılarına ve Kanada'daki birçok ırmağa keşif seferleri düzenleyen Jolliet, 1697'de Nouvelle France kraliyet hidrografi yapıldı.

Jolly, George (ö. 1673?), İngiliz tiyatro oyuncusu ve topluluk yöneticisi. Alman tiyatrosu üzerinde önemli bir etki bırakan Avrupa'daki gezici İngiliz topluluklarının sonuncusunu yönetmiştir.

Tiyatro yaşamının ilk yıllarında Londra'daki Fortune Tiyatrosu'nda çalıştığı sanılmaktadır. 1648'de Almanya'daydı. Topluluğuyla birlikte Köln'de kendine sağlam bir yer edindikten sonra, başta Frankfurt am Main olmak üzere, Almanya'nın başka kentlerini gezdi. Frankfurt'un panayırında her yıl gösteriler yapan Jolly ve topluluğu 1655'te bu kenti ziyaret eden Prens Charles'ın (sonradan Kral II. Charles) huzurunda da oynamıştı. Kendisinden öncekiler gibi Jolly de şiirsel olmayan diyaloglar ve görsel efektler kullanmayı, eyleme şiddete ağırlık vermeyi, tutkuyu işlemeyi sürdürerek Alman izleyicisini trajediye hazırladı ve Alman tiyatrosundaki büyük değişime önemli katkıda bulundu.

Jolly'nin topluluğu oyunlarında İtalya'ya ilişkin dekorlar kullanıyordu. Jolly, İngiltere'de de sahnedeki ayrıntılı sahne mekanizmalarının, oyunda dans ve müziği kullanmanın öncülerinden oldu. II. Charles dönemindeki Restorasyon sırasında elde ettiği bir izin belgesiyle Londra'da bir tiyatronun başına geçti. William Beeston'ın ardından Cockpit Tiyatrosu'nun (sonradan Phoenix Tiyatrosu) yöneticisi oldu. 1663'te, tiyatro tekelini ellerinde tutan iki ruhsat sahibi, Sir William Davenant ve oyun yazarı Thomas Killigrew, bir komploya girerek kralı, o sırada taşrada turnede bulunan Jolly'nin izin belgesini geri almayla razı ettiler. Jolly bir süre mücadele ettiyse de, sonunda ruhsat sahiplerinin koşullarına karşı koyamadı ve onların "yardımcısı" olarak genç oyunculara eğitim veren bir okulun yönetimine geçmeyi kabul etti.

Jolly terazisi, katıların ve sıvıların özgül ağırlığını (bağıl yoğunluk) belirlenmesinde kullanılan ağıt. Günümüzde artık pek kullanılmamaktadır. 19. yüzyılda Alman fizikçi Philipp von Jolly'nin geliştirdiği terazi, derecelendirilmiş bir ölçeğin önüne asılı

uzun ve duyarlı bir sarmal yaydan oluşur. Yayın alt ucunda bir ağırlık, bunun altında da örnekleri koymak için küçük bir kefe bulunur. Kefeye konan bir cismin havada ve su içinde yayda yol açtığı uzamalar arasındaki fark, cismin sudaki ağırlık kaybını gösterir. Havadaki ağırlık, sudaki ağırlık kaybına bölündüğünde cismin özgül ağırlığı elde edilir. Bir sıvının özgül ağırlığını ölçerken ise, uygun bir katı cisim önce suya, sonra da özgül ağırlığı ölçülecek sıvıya daldırılır. Cismin sudaki ağırlık kaybının, özgül ağırlığı ölçülen sıvı içindeki ağırlık kaybına oranı, incelenen sıvının özgül ağırlığını verir.

Jolo, Filipinler'in güneybatı kesiminde, Sulu ilinin en önemli adası ve kent. Batıda Sulu, doğuda Selebes denizlerinin çevirdiği adanın yüzölçümü 894 km²'dir. Zengin tropik bitki örtüsü, çok sayıda küçük akarsuyu ve Tumatangas Dağı (812 m) gibi sönmüş yanardağlarıyla ünlüdür. Av hayvanlarının korunduğu Dajo Dağı Ulusal Parkı 213 hektarlık bir alana yayılmıştır. Jolo'da tarıma (pirinç, hindistancevizi, manyok ve meyve) uygun geniş alanlar bulunmakla birlikte adanın en önemli ekonomik etkinliği balıkçılıktır. Nüfusun yoğunlaştığı başlıca merkezler Jolo kenti, Parang, Patikul ve Talipaw'dır.

Kuzeybatı kıyısındaki Jolo kenti bir gümrük limanı olmasının yanı sıra Sulu ilinin de merkezidir. Zamboanga, Manila, Singapur ve Borneo'yla ticaretin odak noktası olan Jolo'da adalar arasında gidip gelen gemileri, okyanus şileplerini ve savaş gemilerini barındırabilecek bir rıhtım vardır. Daha küçük rıhtımlar ise yerel teknelere açıktır. Adada bir havaalanı da bulunur.

Daha önce de yerleşimin bulunduğu Jolo 14. yüzyılda İslamın gelmesinden sonra Sulu sultanlarının merkezi oldu. 1876'da İspanyollar bağımsız Müslümanları denetim altına almak için adadaki başlıca yerleşme olan Jolo'yu yaktılar. İspanyolların kurduğu müstahkem kent, günümüzdeki kentin çekirdeğini oluşturdu. Jolo 1974'te Müslümanlarla hükümet kuvvetleri arasındaki çatışmalarda yıkıma uğradı. Nüfus (1980) ada (komşu adacıklarla birlikte), 360.588; (1980) belediye, 52.429.

Jolson, Al, asıl adı ASA YOELSON (d. 26 Mayıs 1886, Srednike, Rus Çarlığı - ö. 23 Ekim 1950, San Francisco, ABD), şarkıcı ve komedyen. Kendine özgü şarkı söyleme tarzı ve çekici kişiliği sayesinde izleyicilerle dolaysız bir ilişki kurmuş, siyaha boyalı yüzüyle I. Dünya Savaşı öncesinden 1940'a değin ABD'de müzikal tiyatro ve sinemanın sevilen sanatçılarından biri olmuştur.

ABD'ye gittiğinde yedi yaşındaydı. Sahneye ilk kez 1899'da, yetiştiği kent Washington, D.C.'de çıktı. Erkek kardeşiyle ve başkalarıyla vodvillerde oynadı. 1909'da Lew Dockstader'in *minstrel* topluluğuna katıldı. New York'ta çok sevilen bir komedi sanatçısı ve şarkıcı oldu; *La Belle Paree* (1911), *Honeymoon Express* (1913), *Bombo* (1921) ve *Big Boy* (1925) müzikallerinde rol aldı. *Sinbad* (1918) müzikaliyle, Gershwin'in pek tutulmamış şarkısı "Swanee"yi kendi adıyla özdeşleşen bir parçaya dönüştürdü. *Bombo*'da ise "My Mammy" şarkısını tanıttı. En sevilen şarkılarından "Toot, Toot, Tootsie", "California, Here I Come" ve "April Showers" da aynı müzikalde yer alıyordu. Jolson, en büyük başarılarından bazılarını New York'taki Winter Garden Theatre'da elde etti.

Jolson 1927'de, hem müzik ve ses efektleri, hem de eşzamanlı konuşma sesi içeren ilk film olan *The Jazz Singer*'de (Caz Şarkıcısı) başrolde oynadı. Film sinema

tarhinde bir dönüm noktası olmuş, sessiz sinema dönemini kapatmıştı. Jolson'un önceki filmleri arasında *The Singing Fool* (1928; Şarkı Söyleyen Soygarı), *Say It with Songs* (1929; Şarkılarla Söyle), *Mummy* (1930), *Hallelujah, I'm a Bum* (1933; Serseriyim Çok Şükür), *Go into Your Dance* (1935; Sen Dansına Bak) ve *Swanee River* (1940; Swanee Irmağı) sayılabilir. Yaşamını konu alan *The Jolson Story* (Jolson'un Öyküsü) adlı film 1946'da, devamı niteliğindeki *Jolson Sings Again* de (Jolson Gene Şarkı Söylüyor) 1949'da çekildi. Sevilen birçok şarkının yazımına katkıda bulunan Jolson, plaklarıyla da aranan bir sanatçıydı.

Joly, John (d. 1857, Holywood, King's County - ö. 8 Aralık 1933, Dublin, İrlanda), İrlandalı jeolog ve fizikçi. 1898'de Yer'in yaşını 100 milyon yıl olarak tahmin etmiş ve 1914'te, radyumun özütlenmesine yönelik bir yöntem geliştirerek bu maddenin kanser tedavisinde kullanılmasına öncülük etmiştir.

Dublin'deki Trinity College'da öğrenim gören Joly, aynı okulda 1883'ten başlayarak inşaat mühendisliği ve 1893'ten sonra da fizik dersleri verdi. 1897'de ise jeoloji ve mineraloji profesörü oldu. Önce okyanusların tuz içerdiğinden, daha sonra da radyoaktif zirkonyum ve alanit içeren kayalardan yararlanarak Yer'in yaşını belirlemeye çalıştı. Ayrıca, yerkabuğunun oluşumunu, Yer'in iç bölümlerindeki radyoaktif bozunmalar sonucunda açığa çıkan ısının taşınımı (konveksiyon) kuramıyla açıklamaya çalıştı.

Bir termometre, ısı enerjisinin ölçülmesinde kullanılan bir buhar kalorimetresi ve ısı frekanslarının ölçülmesinde kullanılan bir fotometre geliştiren Joly, çeşitli ödüller kazandı ve 1892'de Londra Royal Society'nin üyeliğine seçildi.

Jomini (Baronu), (Antonie-)Henri (d. 6 Mart 1779, Payerne, İsviçre - ö. 24 Mart 1869, Passy, Paris yakınları, Fransa), general, askeri kuramcı ve tarihçi. Savaş sanatının ilkelerini tanımlamaya yönelik

Jomini, Muneret'nin bir resminden B.-J.-F. Roger'nin yaptığı oymabaskı H. Roger - Viollet

sistemli çabası nedeniyle çağdaş askeri düşüncenin kurucularından sayılır.

Askerlik mesleğine 1798'de Fransız ordusunda gönüllü karargâh görevlisi olarak başladı. Amiens Antlaşması'ndan (1802) sonra ordudan ayrıldı. Adı sonradan *Traité des grandes opérations militaires* (1805, 5 cilt; Büyük Askeri Harekâtlar Üzerine İnceleme) olarak değiştirilen *Traité de grande tactique*'i (Büyük Taktik) yazdı. 1804'te gönüllü olarak yeniden orduya katıldı. Kitabını okuyan Napoléon tarafından kurmay albaylığa getirildi (1805). Mareşal Ney

komutasında Ulm (1805), Jena (1806) ve Eylau (1807) çarpışmalarına katıldı. 1808'de Ney'le birlikte İspanya'ya gitti. 1810'da, o sırada Fransa'nın müttefiki olan Rusya'da askeri görev almak için görüşmelere başladı. Fransız ordusundan ayrılmasını önlemek isteyen Napoléon, rütbesini tuğgeneralliğe yükseltti. 1813'te ordudaki en önemli birliklere komuta eden Ney'in kurmay başkanı oldu. Ney'in önerisine karşın tuğgeneralliğe getirilmediği gibi kendisine karşı önyargılı davranan yüksek rütbeli bir subay tarafından bir askeri raporu geç sunduğu gerekçeyle tutuklandı. Bunun üzerine Ağustos 1813'te Fransız ordusundan ayrılarak Fransa'yla savaş halinde olan Rusya'nın safına geçti ve korgeneral rütbesiyle I. Aleksandr'ın yaveri oldu.

Başkomutan rütbesiyle I. Nikolay'ın yaverliğine getirilen (1826) Jomini, Osmanlılara karşı yürütülen savaşlarda yer aldı (1828) ve Rusya'da bir askeri akademiyi kurdu (1830). Emekliye ayrılmasına karşın, 1837'de çarın oğlu Aleksandr'ın askerlik öğretmeni oldu. *Précis de l'art de la guerre* (1837; Savaş Sanatının Özeti) adlı en önemli yapıtını Aleksandr için yazdı. Kırım Savaşı'nda (1853-56) taktik konularda Çar Nikolay'ın danışmanlığını üstlendi. 1859'da İtalya seferinde İmparator III. Napoléon'a danışmanlık yaptı.

Askeri kuramcı olarak Jomini'nin yaptığı en önemli katkı, strateji, taktik ve lojistik arasındaki ayrımları ilk kez kesin biçimde belirlemesidir. Asıl ilgi alanı strateji olan Jomini'ye göre, başarılı bir harekât planındaki temel sorun, bir komutanın işgal ettiği harekât bölgesine egemen olabildiğini sağlayacak doğru harekât hatlarının seçilmesidir. Öteki önemli yapıtları arasında üç ciltlik *Principes de la stratégie* (1818; Stratejinin İlkeleri), beş ciltlik *Histoire critique et militaire des campagnes de la Révolution, de 1792 à 1801* (1792'den 1801'e Devrim Mücadelesinin Eleştirel ve Askeri Tarihi) ve dört ciltlik *Vie politique et militaire de Napoléon* (1827; Napoléon'un Yaşamı) sayılabilir.

Jommelli, Niccolò (d. 10 Eylül 1714, Aversa, Napoli Krallığı - ö. 25 Ağustos 1774, Napoli), dinsel müzik ve opera bestecisi.

İlk operası *L'Errore amoroso*'yu (Yanlış Sevgili) 1737'de ve *Odoardo*'yu 1738'de Napoli'de sahneledi. 1740'ta Roma'ya giderek iki yeni opera sahneledi. Ardından Bologna ve Viyana'ya (1749) gitti. 1753'te Stuttgart'ta Würtemberg dükünün *Kapellmeister*'i (müzik yöneticisi) oldu. *L'Olimpiade* (Olimpiyat) ve ilk kez 1768'de sahnelenen *Fetonte* gibi en iyi operalarını orada yazdı. Bu operalarında eşlikli resitatif serbestçe kullanarak *da capo aria* (bak. aya) geleneğinden koptu ve Gluck'un habercisi oldu. Bu yüzden de "İtalyan Gluck" olarak tanındı. Ölümünden az önce tamamladığı ve uzun süre en tanınmış yapıtı olarak kalan *Miserere*'si (51. mezmurun bestesi) iki ses için yazılmıştı. Uvertürlerindeki üslup, Johann Stamitz'in ilk senfonilerini etkiledi.

Jónasson, Jóhannes Bjarni, JÓHANNES JÓNASSON UR KOTLUM olarak da bilinir (d. 4 Kasım 1899, Goddastadir, Dalasysla - ö. 27 Nisan 1972, Reykjavík, İzlanda), şair ve reformcu. Yapıtlarıyla İzlanda'nın demokrasi geleneği için bir tehdit olarak gördüğü siyaset ve ekonomik yönelimlere karşı koymaya çalışmıştır.

Yoksul bir çiftçinin oğluydu. Reykjavík Öğretmen Yüksekokulu'nu bitirince gezgin

taşıra öğretmenliği oldu. Reykjavík'te sürdürdüğü öğretmenlik mesleğinden emekli olduktan sonra kırsal kesime çekilerek kendini bütünüyle edebiyata verdi.

Jónasson'un şiirindeki gelişmeler 20. yüzyıl İzlanda'sının edebi ve toplumsal eğilimlerine denk düşer. *Bí bí og blaka* (1926; Uyu Bebek Uyu) ve *Alftírnar kvaka* (1929; Kuşular Şarkı Söylüyor) adıyla yayımlanan ve biçim açısından yeni-romantik ve lirik öğeler taşıyan ilk yapıtları doğa sevgisini işler. Üçüncü şiir kitabı *Ég læt sem ég sofi* (1932; Uyar Gibi Yaparım) ekonomik bunalımın etkisiyle yeni-romantik akımın yerini sosyalist eğilimlere bıraktığı 1930'lardaki değişimi yansıtır. Dönemin sosyalist edebiyat dergilerinden *Rauðir pennar*'ın (1935) ilk sayısında "Frelsi" (Özgürlük) adlı şiiri yer alır.

Geleneksel şiir kalıpları yerine modern imgeleri kullandığı *Sjódagra* (1955; Yedi Günün Kitabı) adlı şiir kitabı, üslup ve yaklaşımındaki yeni değişimin ipuçlarını verir. Bu dönemde refah toplumunun içedönüklüğünü ve tepkisizliğini sert biçimde eleştirir. Son kitabı *Ný og níd*'de ise (1970; Yükselen Ay ve Batan Ay) İzlanda'nın yeni kuşaklarının mücadeleyi sürdüreceği umudunu dile getirir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dört roman yayımlayan Jónasson, düzyazılarında şiirlerindeki düzeye ulaşamadı. 1948'de imzasız olarak yayımladığı *Annarlegar tungur* (Garip Diller) adlı yapıtı T.S. Eliot ve e.e.cummings gibi şairlerden yaptığı çevirileri içerir. Kitabın Jónasson'a ait olduğu ancak 1950'lerin sonlarında anlaşılmıştır.

Jones, Donald Forsha (d. 16 Nisan 1890, Hutchinson, Kansas - ö. 19 Haziran 1963, Hamden, Connecticut, ABD), ABD'li genetikçi ve tarım uzmanı. Verimliliği yüksek bir melez mısır geliştirerek ABD tarımına önemli katkıda bulunmuştur.

1911'de Manhattan'daki Kansas Tarım ve Uygulamalı Bilimler Eyalet Yüksekokulu'nu bitirdi. İki yıl Tucson'daki Arizona Tarımsal Deney İstasyonu'nda çalıştı. Bir süre New York'taki Syracuse Üniversitesi'nde ders verdikten sonra 1914'te Harvard Üniversitesi'ne geçerek, yüksek verimli melez mısır üretimi üzerine araştırmalar yapan Edward M. East'in yanında çalışmaya başladı. 1917'de iki tek melez mısıra çaprazlayarak verimliliği yüksek yeni bir ürün olan çift melez mısır üretti. Küçük tarım alanlarından yüksek verim alınmasını sağlayan bu yeni ürün, ABD mısır tarımında yeni bir çağır açtı.

Kuramsal alanda da çalışmalar yapan Jones melezlenmenin genetiğini Gregor Mendel'in geliştirdiği kalıtım ilkelerine dayandırarak yorumladı. Ayrıca, Paul C. Mangelsdorf ile birlikte çiçek tozlarının verimsizliğinin genetik yolla ileriki kuşaklara aktarılmasına ilişkin bir yöntem geliştirerek, o zamana değin melez mısır tohumu yetiştiriciliğinde zorunlu bir işlem olan ve maliyeti yükselten püskülsüzleştirme uygulamalarının sona ermesini sağladı.

Jones, Elvin Ray (d. 9 Eylül 1927, Pontiac, Michigan, ABD), caz davulcusu ve orkestra şefi. Elleri ve ayaklarıyla birbirinden bağımsız olarak uyguladığı farklı tempoları hareketli ve harekete geçirici bir akış içinde birleştirerek vurmaları çalgılarda çokkırımlı bir çalışma üslubu geliştirmiştir.

Kardeşlerinden Hank caz piyanisti, Thad de trompetçiydi, ama Elvin Ray daha çok kendi kendini yetiştirdi. Öğrenciliği ve as-

kerliği sırasında davul çaldıktan sonra, 1949'da Detroit'te profesyonel müzik yaşamına adım attı. 1956'da New York kentine gitti ve Donald Byrd, Pepper Adams gibi müzikkilerle çalıştı. 1960'ta saksofoncu John Coltrane'in dörtlüsüne katıldı. Toplulukta piyanist McCoy Tyner ile basçı Jimmy Garrison da yer alıyordu. Jones izleyen altı yıl içinde çokkırımlı güçlü üslubunu kusursuzlaştırarak Coltrane'le birlikte *Crescent* ve *Live at the Village Vanguard* gibi cazı büyük ölçüde etkileyen bir dizi albüm yaptı. Davulcunun, salt tempo tutmanın ötesinde, ön plandaki müzikkilerle eşit önemde bir doğaçlamacı durumuna gelmesini sağladı. Coltrane'in topluluğuna ikinci bir davulcu olarak Rashied Ali'nin alınmasından sonra Jones topluluktan ayrıldı ve Joe Farrell, Frank Foster, Dave Liebman ve Pat LaBarrera gibi saksofoncuların yer aldığı kendi küçük topluluklarıyla çalıştı.

Jones, (Alfred) Ernest (d. 1 Ocak 1879, Rhosfelyn, Glamorgan, Galler - ö. 11 Şubat 1958, Londra, İngiltere), İngiltere'de psikanaliz gelişmesine öncülük eden psikiyatr. Sigmund Freud'un en yakın çalışma arkadaşlarından ve sadık destekçilerinden biri olarak onun üç ciltlik ayrıntılı bir yaşamöyküsünü kaleme almıştır.

1903'te tıp doktoru olduktan sonra Londra'daki Kraliyet Hekimler Birliği'ne girdi. Londra'da birçok hastane ve klinikte görev aldı. İlgili alanı genel hastane hekimliğinden nöroloji, psikiyatri ve giderek psikanalize kayd. 1908'de Carl Jung ile birlikte Salzburg'da ilk psikanaliz kongresini düzenledi; burada Freud ile tanıştı. Aynı yıl, Toronto Genel Hastanesi'nde dört yıl çalışmak üzere Kanada'ya gitti; orada psikanaliz dersleri vermeye ve psikanaliz teknikleriyle deneyler yapmaya başladı. Psikanaliz kuramına en önemli katkısı, psikanaliz ilkelerini antropoloji, folklor, sanat ve edebiyata uygulamaları oldu. Hamlet'in kişiliğini Oidipus karmaşası temelinde açıkladığı ünlü denemesini sonradan gözden geçirerek *Hamlet and Oedipus* (1949; Hamlet ve Oidipus) adıyla kitaplaştırdı.

Amerikan Psikanaliz Derneği'nin kurulmasına da öncülük eden Jones telkin, simgecilik, kişilik oluşumu ve saplantılı nevrozlar üzerine yazdığı incelemelerini *Papers on Psycho-Analysis* (1913; *Psikanaliz*, 1941) adlı yapıtında bir araya getirdi. 1913'te Londra'ya döndükten sonra psikanalist olarak çalıştı; bu alanda bir enstitü ile klinik kurdu ve 1939'a değin yayın yönetmenliğini üstlendiği *International Journal of Psychoanalysis*'i çıkardı. İngiliz Tıp Derneği'nin psikanalizi resmen tanımına da (1929) katkıda bulundu. 1930'larda ülke-rinden ayrılan birçok Alman psikanalizin İngiltere ve öbür ülkelere yerleşmesinde; ayrıca 1938'de Nazi Almanyası'nın Avusturya'yı ilhakından sonra, o sırada ağır hasta olan Freud ile ailesinin Londra'ya gitmesinde büyük yardımları oldu. *The Life and Works of Sigmund Freud* (1953-57, 3 cilt, yb 1981; Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtları) üzerine çalışmaya 1944'te başladı.

Jones, Sir Harold Spencer (d. 29 Mart 1890, Londra - ö. 3 Kasım 1960, Londra, İngiltere), Yer ile Güneş arasındaki ortalama uzaklığın daha kesin biçimde belirlenmesine yönelik çalışmalar düzenleyen 10. İngiltere Kraliyet Astronomu (1933-55). Çalışmalarını astronomideki temel sabitlerin, özellikle de Güneş'in ıraklık açısının (Yer'in konumu değiştiğinde Güneş'in konumunda ortaya çıkan görünürdeki değişiklik) daha duyarlı biçimde belirlenmesi üzerinde yoğunlaştırdı. 1931'de Yer'in yakınından ge-

çen Eros küçük gezegeninin (asteroit) gözlemlenmesinden elde edilen bilgilerden yararlanarak, 1941'de Güneş'in ıraklık açısını ve bundan da Güneş'in Yer'e olan ortalama uzaklığını (y. 149 milyon km olarak) hesapladı. Jeofizik sorunlarıyla da ilgilenen Jones, özellikle Yer'in kendi eksenini çevresinde dönüşünü ve magnetik özelliklerini araştırdı.

1933'ten 1955'e değin yöneticiliğini yaptığı Greenwich Kraliyet Gözlemevi'nde gerçekleştirilen gözlemlerin, Londra'nın dumanından ve ışıklarından olumsuz yönde etkilenmesi üzerine, gözlemevinin başka bir yere taşınması için girişimlerde bulundu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sussex'te Herstmonceux Kalesi'nde gözlemevine yeni bir yer bulundu ve yeni gözlemevi 1958'de çalışmaya başladı.

1943'te "sir" unvanı alan Jones, Kraliyet Astronomi Derneği'nin Altın Madalyası ve Londra'daki Royal Society'nin Kraliyet Madalyasıyla ödüllendirildi. 1955'te K. B. E. (Knight of the British Empire) unvanını aldı. Başlıca yapıtları, *Worlds Without End* (1935; Sonu Olmayan Dünyalar), *Life On Other Worlds* (1940; Başka Dünyalarda Yaşam) ve *A Picture of the Universe*'tir (1947; Evrenin Bir Resmi).

Jones, Henry, lakabı CAVENDISH (d. 2 Kasım 1831, Londra - ö. 10 Şubat 1899, Londra, İngiltere), yaşadığı dönemde vist konusunda herkesçe otorite sayılan iskanbil oyunları yazarı.

King's College'da okudu (1842-48). St. Bartholomew Hastanesi'ndeki öğreniminin ardından 1852'den 1869'a değin cerrah olarak çalıştı. Visti Londra'daki Portland Vist Kulübü'nün hırslı oyuncularından ve *The Laws of Short Whist*'in (Kısa Vistin Kuralları) yazarlarından olan babasından öğrendi. Vistin kurallarını düzenleme ve yorumlama yeteneğiyle tanınan Jones'un 1862'de yayımladığı *Principles of Whist* (Vistin İlkeleri), *Laws and Principles* (1886; Kurallar ve İlkeler) adıyla 11. baskısını yaptı. 1862'de *The Field* dergisinin vist yazarı oldu. Ayrıca 1869'da kroket, 1870'te bezik, *écarté* ve *euchre*, 1873'te *cribbage*, 1874'te yirmibir, 1876'da çim tenisi ve *badminton*, 1890'da da pasyans üzerine elkitabları hazırladı. 1870'te İngiltere Kroket Kulübü'nün kuruluşuna, 1888'deyse *Encyclopaedia Britannica*'nın dokuzuncu baskısında (1889) vist ve öteki oyunlara ilişkin maddelerin yazılmasına katkıda bulundu. 1893'te ABD'ye giderek buradaki vist kulüplerinin onur üyesi oldu. Takma adı, üyesi bulunduğu ilk vist kulübü olan, Londra'nın Cavendish Meydanı'ndaki vist kulübünden gelirdi.

Jones, Henry Arthur (d. 20 Eylül 1851, Granborough, Buckinghamshire - ö. 7 Ocak 1929, Londra, İngiltere), İngiliz oyun

Henry Arthur Jones, Alfred Wolmark'ın mürekkeple yaptığı bir çizim, 1928; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

yazarı. Başlangıçta melodram alanında ünlenmiş, daha sonra Victoria döneminin "sosyete" tiyatrosuna katkıda bulunmuştur. 1879'da *Hearst of Oak* (Meşe Kalpler) adlı oyunu taşra kentlerinde sahnelendi. İlk kez 1882'de sahnelenen *The Silver King* (Henry Herman ile birlikte; Gümüş Kral) ile Londra'da üne kavuştu. Daha sonra *Michael and His Lost Angel* (1896; Mikael ve Kayıp Meleği) gibi gene popüler melodramlar yazdı. Bu arada yüksek sosyeteye girmesi *The Case of Rebellious Susan* (1894; Asi Susan Olayı) ve *The Liars* (1897; Yalancılar) gibi daha incelikli komedilere yönelmesi sonucunu doğurdu. Oyunlarında Victoria dönemi ahlak değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalması George Bernard Shaw ve William Archer gibi öncü yazarları yeğleyen yeni liberal seyircinin ilgisini yitirmesine yol açtı. Gene de sağlam yapıtlı oyunlar yazan Jones, örneğin *Mrs. Dane's Defence* (1900; Mrs. Dane'in Savunması) adlı oyununda incelikle işlenmiş bir sorgu sahnesine yer verdi. Ayrıca tiyatronun işlevi üzerine yazıları ve konferanslarıyla da tanındı. *The Renaissance of the English Drama 1883-94* (1895; İngiliz Tiyatrosunun Rönesansı 1883-94) bu konudaki en önemli yapıtıdır.

Jones, Inigo (v. 19 Temmuz 1573, Londra - ö. 21 Haziran 1652, Londra, İngiltere), İngiliz mimarlığındaki klasikçi Palladio üslubunun(*) öncüsü ressam, mimar ve tasarımcı.

Bir dokuma işçisinin oğluydu. Gençlik yıllarına ilişkin bilgi sınırlı olmakla birlikte, bir doğramacının yanına çırak verildiği sanılmaktadır. 1603'ten önce resimde ustalaşmasına yetecek kadar İtalya'da kalmış ve

bulunmaktadır. Jones ayrıca İtalya'da gör-düklerine dayanarak yan kanatlarla sahne dekoru yapılması, aşağıdan yukarıya kalkan sahne önü perdesi ve çeşitli sahne hileleri vb gibi uygulamaları İngiliz tiyatrosunda ilk kez gerçekleştirdi.

Jones'un 1605'ten 1610'a değin kraliçenin koruması altında kaldığı sanılmaktadır. Ama bu arada Salisbury kontu için de çalıştı, bilinen ilk yapıtı olan Strand'deki Yeni Borsa Binası'nı (y. 1608; 18. yüzyılda yıkıldı) inşa etti. Tasarım yönünden fazla olgun sayılmasa da, bu yapı o dönemde İngiltere'de yapılan bütün yapılardan daha gelişkindi. Jones eski St. Paul Katedrali'nin onarımı ve yenilenmesi için bazı tasarımlar da yaptı, ama Katedral daha sonra yeniden yapıldığı için bunlar kullanılmadı. 1613'te ölen kraliyet mimarı Simon Basil'in yerine bu görevi 1615'te Jones atandı. Bu arada Arundel 2. kontu Thomas Howard'ın yanında bir kez daha İtalya'ya gitti ve Roma'da tarihsel kalıntıların yanı sıra günün ustalarının yapıtlarını da inceleme olanğı buldu. Başta mimar Vincenzo Scamozzi olmak üzere birçok sanatçıyla tanıştı. Ama onu en çok etkileyen Andrea Palladio oldu. Jones geziye Palladio'nun mimarlar arasında büyük ilgi uyandırmış olan *Il quattro libri dell'architettura* (1570; Mimarlığın Dört Kitabı) adlı yapıtını da götürmüştü. 1614 sonbaharında İngiltere'ye döndüğünde klasik mimarlık konusunda pek çok şey öğrenmişti.

Jones 1615'ten 1642'ye değin önce I. James'in, sonra da I. Charles'ın mimarı olarak çalıştı. Bu 28 yıllık sürenin büyük bölümünde daha çok yeni kraliyet konutları yapılmasıyla, eskilerinin onarılması, yenilenmesi ve genişletilmesiyle uğraştı ve bütünüyle klasikçi anlayışa yöneldi. Üstlendiği ilk önemli yapı Londra yakınında, Greenwich'teki Kraliçe'nin Evi'ydı (1616-35; 1937'de Ulusal Denizcilik Müzesi'ne dönüştürüldü). Bu yapıda kısmen Floransa yakınında Medici'lere ait Poggio a Caiano Villası'nı örnek almış, ama ayrıntılarda Palladio'yla Scamozzi'ye yakın bir üslup kullanmıştı.

1619'da Whitehall'daki Şölen Evi yanınca, Jones yerine yenisini inşa etti (1619-22). Yapı, tonozlu bir alt bölümün üstünde yükselen tek bir büyük mekândan oluşur. Bu mekân içeriden Vitruvius'un(*) verdiği örneğe uygun bir bazilika gibi algılanır. Ama sütunlar yanlara doğru çekilerek duvarlara yaslanmış, böylece yan nefler ortadan kalkmıştır. Binışik düzende(*) bu sütunların üstüne oturan kirişler düz bir çatıyı taşır. Tavan yüzeyini bezemek için I. Charles'ın Rubens'e ısmarladığı alegorik resimler 1635'te yerlerine konmuştur. İç mekânın düzeni, rustik dış duvarların önüne yerleştirilmiş sütunlar ve gömme ayaklarla yapının dışına da yansıtılmıştır. Şölen Evi'nin yalnızca iki uzun cephesi tamamlanmıştır. Öbür iki dar cephenin hiçbir zaman bitirilmemiş olması, yapının daha büyük bir bütünün parçası olarak tasarlandığı varsayımına yol açmıştır.

I. Charles'ın, Şölen Evi'nin tamamlanmasından yaklaşık 20 yıl sonra Jones'u Whitehall Sarayı'nın tümüyle yeniden yapımı için tasarımlar hazırlamakla görevlendirdiği bilinmektedir. Bugün Oxford'daki Worcester College'da ve Chatsworth Evi'nde bulunan bu tasarımlar, Madrid yakınında El Escorial'deki kraliyet sarayından izler taşımakla birlikte, temelde kısmen Palladio ve Scamozzi'nin mimarlığına, kısmen de Jones'un Roma'dayken yaptığı Antik Çağ çizimlerine dayanır.

Çalışmaları kraliyet saraylarıyla sınırlı kalmayan Jones, Londra'da yeni yapı düzenlemelerinin yönlendirilmesiyle de uğraştı ve

1630'da Bedford 4. kontunun Covent Garden'daki(*) arazisi üstünde bir yerleşim projesi hazırladı. Bu proje, kuzey ve doğuda önlere arkadlı evler, güneyde Bedford kontunun malikânesinin bahçe duvarı, batıda da bir kilise ile çevrelenmiş, geniş bir açık alandan oluşuyordu. Tasarımda büyük bir olasılıkla İtalya'da, Livorno kentindeki meydanla Paris'te bugün Vosges Meydanı (Place des Vosges) olarak bilinen Kraliyet Meydanı (Place Royale) temel alınmıştı. Oldukça değiştirilmiş olan kilisenin dışında ilk yapılan evlerin hiçbirini günümüze ulaşmamıştır.

Jones, Covent Garden'la, Londra'daki ilk alanı ve kurallara uygun ilk kent planlaması örneğini ortaya koymuştu. Yapımına 1638'de başlanan ve buna benzer başka bir düzenleme olan Lincoln's Inn Fields'in gerçekleşmesinde de rol oynadı. Buradaki yapılardan biri olan Lindsey Binası'nın (bugün Lincoln's Inn Fields No 59 ve 60) tasarımını da onun yaptığı sanılmaktadır.

Jones, sonraki yıllarda üstlendiği en önemli iş olan St. Paul Katedrali'nin onarımı sırasında (1634-42) 14. yüzyılda yapılmış koroyelerini elden geçirdi, romanesk dönemden kalma orta nefle transepti yeniledi ve 10 sütunla taşınan 17 m yüksekliğindeki bir portüğü bulunan yeni bir batı cephesi yaptı. Jones'un en ustalıklı yapıtlarından biri olan bu portik, katedral 1666'daki Büyük Yangın'dan sonra yeniden inşa edilirken ortadan kaldırıldı. Jones'un St. Paul'deki çalışmaları, Sir Christopher Wren'i(*) önemli ölçüde etkiledi. Bu etkinin izleri, Wren'in yaptığı bazı mahalle kiliselerinde olduğu kadar, katedralin yeniden yapımı için hazırladığı ilk tasarımlarda da görülür.

1642'de İç Savaş başlayınca Jones kraliyet mimarlığı görevini bırakmak zorunda kaldı ve Londra'dan ayrıldı. 1645'te yakalandı, bütün mallarına geçici olarak el kondu ve büyük bir para cezasına çarptırıldı. Ertesi yıl Lordlar Kamarası'nca affedilerek malları geri verildi. Ölümünden sonra Londra'da Paul's Wharf'taki St. Benet Kilisesi'ne gömüldü. Öğrencilerinden John Webb, Restorasyon'dan sonra Jones'un mimarlık geleneğini bir ölçüde yeniden yaşatabildi.

Jones, James (d. 6 Kasım 1921, Robinson, Illinois - ö. 9 Mayıs 1977, Southampton, New York, ABD), *From Here to Eternity* (1951; *İnsanlar Yaşadıkça*, 1957, 1964) adlı romanıyla tanınan ABD'li romancı. Romanda Hawaii'deki ABD ordusunun Pearl Harbor Baskını'ndan (1941) hemen önceki yaşamı anlatılır.

II. Dünya Savaşı'nda Güney Pasifik'te gösterdiği yararlılıklardan ötürü Bronz Yıldız ve Mor Yürek madalyalarıyla onurlandırıldı. Askerliği sırasında edindiği deneyimi, Pasifik'te savaşın başlamasından kısa süre sonra ölen karizmatik bir askerin yaşantısını anlattığı ilk romanı *İnsanlar Yaşadıkça*'da yansıttı. 1953'te bu kitaptan uyarlanan ve Deborah Kerr, Burt Lancaster, Frank Sinatra, Montgomery Clift, Ernest Borgnine gibi ünlü oyuncuların rol aldığı film sekiz Oscar Ödülü ve başka ödüller kazandı. Jones Paris'e taşındığı 1958'de yayımlanan ikinci romanı *Some Came Running*'de (Bazıları Koşarak Geldi) savaş sonrasında Illinois'daki Ortabatı yaşamını anlattı. Daha sonra yayımlanan iki romanı *The Pistol* (1959; Tabanca) ve *The Thin Red Line*'de (1963; İnce Kırmızı Çizgi) yeniden savaş deneyimlerini anlattı. 1975'te Paris'ten ABD'ye döndü, Long Island'a yerleşti

Inigo Jones'un Şölen Evi, 1619-22, Whitehall, Londra
A.F. Kershing

İngiltere'ye dönmeden önce bir süre Danimarka kralı IV. Christian'ın sarayında hizmet etmiş, onun koruması altına girmişti. Orada adını "ressam" olarak duyurdu. IV. Christian'ın kız kardeşi Anne, İngiltere kralı I. James'in karısıydı. 1605'te Anne'in Jones'u bir mask oyununun sahne ve giysi tasarımlarını yapmakla görevlendirmesinin nedeni de bu olabilir. Jones bu çalışmasından sonra Anne ve ardından da kral için bir dizi tasarımlar hazırladı. Bu mask oyunlarının metinlerini genellikle Ben Jonson yazıyordu. Bugün Derbyshire'daki Chatsworth Evi'nde Jones'un 1605-41 arasında 25 mask, bir pastoral ve iki tiyatro oyunu için yaptığı çalışmaları yansıtan 450'den fazla çizim

ve ölene değin orada yaşadı. Son yapıtları ilk romanı kadar ilgi uyandırmadı.

Jones, James Earl (d. 17 Ocak 1931, Arkabutla, Mississippi, ABD), ABD'li tiyatro ve sinema oyuncusu. Özellikle Shakespeare'in *Othello*'sunda ve ilk Siyah ağır sıklet boks şampiyonunun trajik meslek yaşamını konu alan *The Great White Hope* (Büyük Beyaz Umut) adlı oyunda oynadığı başrollerle tanınır.

Oyuncu olan babası Robert Earl Jones'in ailesini terk etmesinden sonra doğdu. Çocukluğunu büyük ölçüde Michigan'daki dedesinin ve ninesinin yanında geçirdi. Michigan Üniversitesi'nde tiyatro dalında öğrenim görerek 1953'te mezun oldu. ABD Kara Kuvvetleri'nde kısa bir süre görev yaptıktan sonra New York kentine gitti. American Theatre Wing adlı tiyatro okulunun ve Lee Strasberg'in oyunculuk derslerini izledi. İlk off-Broadway yapımında 1957'de oynadı. Ardından New York Shakespeare Festival Tiyatrosu adlı topluluğa katıldı ve 1961'den 1973'e değin Shakespeare oyunlarında bir dizi role çıktı. Başka New York yapımlarında da rol aldı ve Howard Sackler'in *The Great White Hope* (1968) adlı oyununda canlandırdığı boksör rolüyle bir Tony ödülü kazandı. Bu oyunun film uyarlamasında (1970) başrolü oynadı. İzleyen dönemde başta iki kişilik sahne oyunu *Paul Robeson* (1978) ve Iago rolündeki Christopher Plummer'in karşısında başrolü oynadığı *Othello* (1981-82) olmak üzere çeşitli sahne, film ve televizyon rolleriyle eleştirmenlerin övgüsünü topladı.

Jones, Jim, asıl adı JAMES WARREN JONES (d. 13 Mayıs 1931, Lynn, Indiana, ABD - ö. 18 Kasım 1978, Jonestown, Guyana), münitlerini toplu intihara yönelten ABD'li mezhep önderi.

Jones, 1950'lerde ve 1960'larda Indiana eyaletinin Indianapolis kentinde çevresini etkileyen bir rahip olarak ün kazandı. 1967'de Kuzey California'ya taşındı; önce Ukiah'a, ardından da 1971'de San Francisco'ya yerleşti. Büyük olasılıkla bu sıralarda güçlü bir iktidar hırsına kapıldı. Kendisini, Halkın Tapınağı adlı fanatik bir Hristiyan mezhebinin mesihi ilan etti ve müritlerine Güney Amerika ormanlarında gerçekleşecek bir düş ülkesi vaadinde bulundu. Gazetecilerin ve mezhepten kopan kişilerin savlarına göre, Jones mezhep üyelerinin gelirlerini yasadışı biçimde zimmetine geçiriyordu. Bu suçlamalar karşısında Guyana'ya göç eden Jones ve yüzlerce müridi, 1977'de Guyana'nın Kuzeybatı ilinde, Venezuela sınırını yakınlarında Jonestown adını verdikleri bir tarım komünü kurdular. Müritlerinin pasaportlarına ve milyonlarca dolarına el koyan Jones onları şantaj, dayak ve ölüm tehdidiyle yönetti. Ayrıca bir toplu intihar ayinini prova ettirmeye başladı.

Californialı Temsilciler Meclisi üyesi Leo Ryan 14 Kasım 1978'de gazetecilerden ve mezhep üyelerinin akrabalarından oluşan bir toplulukla resmi olmayan bir soruşturma amacıyla Guyana'ya gitti. Ryan'ın topluluğu ve mezhepten ayrılan 14 kişi dört gün sonra Jonestown yakınındaki küçük bir havaalanından ayrılmaya hazırlanırken, Jones tümünün öldürülmesi buyruğunu verdi. Ama yalnızca Ryan'ın ve üçü gazeteci olan dört kişinin öldürüldüğünü, kurtulanların Jonestown'a başkalarını getirebileceklerini öğrenince, intihar planını uygulamaya koydu. 18 Kasım'da müritlerinin siyanürlü bir içkiyi içmelerini emretti. Büyük çoğunluk hiç karşı çıkmadan ve açıklanamayacak

biçimde bu buyruğa uydu. Jones, büyük olasılıkla bir başkasının sıkıktığı kurşunla kafasından vurularak ölmüş bulundu. Guyana askerleri Jonestown'a ertesi gün ulaştılar ve 276'sı çocuk 913 kişinin cesedini buldular.

Jones, John Paul, asıl adı JOHN PAUL (d. 6 Temmuz 1747, Kirkbean, Kirkcudbright, İskoçya - ö. 18 Temmuz 1792, Paris, Fransa), İskoç asıllı ABD'li denizci. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiltere'

John Paul Jones, Charles Wilson Peale'in bir portre çalışması, 1781
Independence National Historical Park Collection, Philadelphia

nin doğu kıyısı açıklarında İngiliz savaş gemilerine karşı kazandığı zaferle (23 Eylül 1779) tanınır.

Küçük yaştan başlayarak ticaret gemilerinde çalıştı, 21 yaşında kaptan oldu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı başlayınca Philadelphia'ya gitti ve üsteğmen rütbesiyle yeni kurulan Kıta Donanması'na katıldı. Tuğamiral Esek Hopkins'in komuta ettiği küçük filonun sancak gemisi "Alfred'e" atanan Jones yetenekleriyle kısa zamanda kendini gösterdi. 1776'da "Providence" adlı geminin komutanlığına getirildi ve Atlas Okyanusunda sefere çıktı. Bu sefer sırasında İngiliz firkateynlerini iki kez kısırdı. Sekiz gemi ele geçirdikten sonra bunlara kendi mürettebatını yerleştirdi, ayrıca sekiz gemiyi batırdı. "Alfred" adlı gemiyle aynı yıl içinde çıktığı bir başka seferden de birkaç gemiyle geri döndü.

Kongre'nin Haziran 1777'de, yeni yapılan "Ranger" gemisine atadığı Jones, St. George Kanalı ile İrlanda Denizinde görkemli bir sefere çıktı, bir dizi ganimet ele geçirdi. 8 Mayıs 1778'de ulaştığı Brest liman kentinde Fransızlarca bir kahraman olarak karşılandı.

Ağustos 1779'da "Bonhomme Richard" adlı geminin komutasını üstlendi ve dört küçük gemiyle birlikte Britanya Adaları çevresinde sefere çıktı. Bu küçük filo eylül ayında "Serapis" ve "Countess of Scarborough" adlı İngiliz savaş gemilerinin koruduğu Baltık ticaret filosunun yolunu kesince ABD tarihinin en ünlü deniz savaşlarından biri gerçekleşti. Üç buçuk saat süren çarpışmada çok sayıda adamını yitirmesine karşın Jones büyük bir zafer kazandı. Ele geçirdiği "Serapis" ve "Countess of Scarborough" ile Felemenk'e doğru yola çıktı. Fransa'da XVI. Louis onu altın kabızlı bir kılıçla ödüllendirdi ve "chevalier" unvanı verdi.

1787'de Kongre'nin Altın Madalya'sını alan Jones resmi bir görevle Danimarka'ya gönderildi. Rus Deniz Kuvvetleri'nde tuğamiral olarak görev yapmayı kabul etti. Yaşamının bir dönemi düş kırıklıklarıyla geçti. 1790'da kışkın ve fiziksel bakımdan çökmüş durumda Paris'e geri döndü. Ölü-

münden yüzyılı aşkın bir süre sonra ABD savaş gemileri eşliğinde kemikleri ülkesine götürüldü. Maryland'in başkenti Annapolis'teki mezarı ulusal bir ziyaret yeri haline geldi.

Jones, Lewis Ralph (d. 5 Aralık 1864, Brandon, Wisconsin - ö. 31 Mart 1945, Orlando, Florida, ABD), bitki hastalıkları konusunda önemli çalışmalar yapmış botanikçi ve tarımsal biyoloji uzmanı.

Michigan Üniversitesi'nde botanik öğrenimi gördü. 1889'da doktorasını tamamladıktan sonra Vermont Üniversitesi'ne geçerek Tarımsal Deney İstasyonu'nda çalışmaya başladı. Burada yaptığı araştırmalar sonucu bitki hastalıkları alanına ilk önemli katkısını yaptı. Jones patates yanıklığı ile elma ve armut karalekesi hastalıklarını önlemek ve denetim altına almak için mantar öldürücü bordo bulamacını kullanarak başarılı sonuçlar elde etti. Ayrıca sebzelerde görülen bakteri kökenli yumuşak çürüklük hastalıkları üzerine araştırmalar yaparak, konak bitkilerde hücre çeperinin bir bölümünün tahribatı sonucu oluşan çürümeye *Bacillus carotovorus*'un yol açtığını buldu. Michigan Üniversitesi'nde, bitkilerde bakteri hastalıklarının bulaşma mekanizması konusunda yaptığı araştırmayla hem ikinci bir doktora çalışmasını tamamladı (1904), hem de dünya çapında üne kavuştu.

1909'da botanik profesörü olduğu Wisconsin Üniversitesi'nde bitki hastalıkları bölümünün gelişmesine önemli katkılarda bulunan Jones, bu üniversitede yaptığı çalışmalarla lahanalarda görülen sarılık hastalığına karşı dirençli bir lahana çeşidi geliştirdi.

Jones, Mary Harris, cö HARRIS. lakabı JONES ANA (d. 1 Mayıs 1830, Cork, İrlanda - ö. 30 Kasım 1930, Silver Spring, Maryland, ABD), özellikle kömür işçilerinin sendikal hakları için mücadelesiyle tanınan ABD'li işçi önderi.

Demirci olan kocası 1867'de Memphis'teki (Tennessee) bir salgın sırasında öldü. 1871'deki Büyük Chicago Yangını'nda tüm varlığını yitiren Jones, çalışma koşullarını iyileştirme mücadelesi veren Knights of Labor'dan(*) yardım istedi. 1880'e değin ABD'de işçi hareketi içinde adını iyice duyurdu. Bütün ülkeyi dolaşarak Birleşik Maden İşçileri Sendikası'na üye topladı, söylevler verdi, grevleri destekledi ve halkın işçilerin yanında yer alması için çalıştı.

Jones çocuk işçi çalıştırmanın yasayla yasaklanması için de etkin çaba gösterdi. 1898'de Sosyal Demokrat Parti'nin, 1905'te de Dünya Sanayi İşçileri Birliği'nin (IWW) kurucuları arasında yer aldı. *The Autobiography of Mother Jones* (Jones Ana'nın Yaşamöyküsü), 1925'te, Dale Fatherling'in yazdığı *Mother Jones, the Miner's Angel* (Jones Ana, Maden İşçilerinin Meleği) adlı yaşamöyküsü 1974'te yayımlandı.

Jones, Owen (d. 15 Şubat 1809, Londra - ö. 19 Nisan 1874), İngiliz tasarımcı, mimar ve yazar. Bezemede Doğu ve Batı örgelerini ele aldığı genel bir başvuru kitabı niteliğindeki *The Grammar of Ornament* (1856; Bezemenin Alfabetesi) adlı yapıtı ile tanınır. Bu çalışmada, gündelik kullanım eşyası tasarımında renklerin ve akılcı ilkelerin uygulanmasını gösteren resimler sistematik bir biçimde sıralanarak verilmiştir.

Kraliyet Akademisi'nde öğrenim gören Jones, 1833 ve 1834'te Yakındoğu ve İspanya'yı gezdi. Magrip mimarlığının önemli bir örneği olan Granada'daki ünlü Elhamra Sarayı'nı incelediği *Plans, Elevations, Sections and Details of the Alhambra* (1842-45;

Elhamra Sarayı'nın Plan, Kesit, Görünüş ve Ayrıntıları) adlı kitabıyla İslam sanatındaki tasarımı anlayışının ilgi toplamasında rol oynadı.

Jones ayrıca içmimarlık yaptı, kitap resimledi. Tropik bölgelerde prefabrike metal yapıların kullanılmasıyla öncülük etti. 1851'de Londra Dünya Sergisi'nin düzenleneceği Kristal Saray'ın yapımının başına getirildi. 1852'de, cam ve metal parçalardan yapılmış olan bu prefabrik yapının dekorasyonunun hazırlanması işini yönetti.

Jones, Richard (d. 1790, Tunbridge Wells, Kent - ö. 26 Ocak 1855, Haileybury, Hertfordshire, İngiltere). İngiliz iktisatçı ve din adamı.

1816'da Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. İngiltere Kilisesi'nde bir süre vaizlik yaptı. 1833'te Londra'daki King's College'da siyasal iktisat profesörlüğüne atandı. 1835'te bu görevinden istifa etti ve Haileybury'deki İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na ait yüksekokulda İngiliz demograf Thomas Malthus'un yerine getirildi. Ayrıca kilise vergisinin toplanmasında görev aldı ve hayır derneklerinde çalıştı.

Jones iktisatta gözleme ve tümevarıma dayalı bir yöntemi savunmasıyla tanınır. Bu konuda, tikeller üzerine yapılan çözümlemenin bilimsel bir genellemeye yol açabileceğine inanan İngiliz düşünür William Whewell'den etkilenmiştir.

Özellikle ünlü İngiliz iktisatçı David Ricardo ile özdeşleştirilen tûmdengelim yöntemi-ne karşı çıkan Jones, *Essay on the Distribution of Wealth* (1831; Servet Dağılımı Üzerine Deneme) adlı yapıtında hem Ricardo'nun rant kuramını, hem de o güne değin iktisat tarihi üzerine yapılmış olan çalışmaları eleştirdi. Eleştirilerinden birçoğu, özellikle de önceki iktisatçıların azalan getiri karşısında tarımsal düzenlemelerin önemini ihmal ettikleri yolundaki görüşü, klasik iktisatçıların kolayca yanıtlanabilecek savlarıdır. Bununla birlikte tarihsel olgulara ağırlık veren çalışmaları İngiliz tarihçi okulunun kurucusu olarak nitelendirilmesine yol açtı. Jones, Malthus ile birlikte, sonradan Kraliyet İstatistik Derneği adını alan Londra İstatistik Derneği'ni kurmuştur.

Jones, Robert Edmond (d. 12 Aralık 1887, Milton, New Hampshire - ö. 26 Kasım 1954, Milton, New Hampshire, ABD), tiyatro ve sinemadaki çalışmalarıyla tanınmış dekoratör. Yalın dekorlarıyla 20. yüzyıl Amerikan sahne tasarımında gerçekçi tutum karşısındaki kökten değişime öncülük etmiştir.

1910'da Harvard Üniversitesi'nden mezun oldu. Ertesi yıl New York kentinde tiyatro dekorları yapmaya başladı. Anatole France'ın *Dilsiz Kadınla Evlenenin Güldürüsü* adlı oyunu için gerçekleştirdiği dekorlarda, oldukça yalın, gri ve siyah renkli, afiş izlenimi veren sokak görüntüleri ve göz alıcı kostümler kullandı. Fona ve aksesuarlara yapılan çok küçük eklemeler ya da çıkarmalarla sahnelerin Shakespeare dönemi tiyatrosunda olduğu gibi kolayca değiştirildiği dekorlar yaptı. 1925'ten sonra Greenwich Village Tiyatrosu'nda Kenneth Macgowan'la birlikte oyunlar sahneye koydu. Gene Macgowan'la *Continental Stagecraft* (1922; Kara Avrupa'da Sahne Teknikleri) ve kendi başına *The Dramatic Imagination* (1941; Dramatik İmgelem) adlı iki kitap yayımladı. 1921'den 1946'ya değin Eugene O'Neill'in oyunlarının dekorlarını hazırladı. 1933'te dekor tasarımcısı olarak sinemada da çalışmaya başladı.

Jones, Rufus Matthew (d. 25 Ocak 1863, South China, Maine - ö. 16 Haziran 1948,

Haverford, Pennsylvania, ABD), döneminin önde gelen Quaker'larından olan ABD'li yazar. Hristiyan gizemciliği üzerine yazdığı kitaplarla ve American Friends Service Committee (AFSC; Amerikan Quaker'ları Hizmet Komitesi) adlı örgütün kuruluşuna katkılarıyla tanınır.

1893'te *Jones Friends' Review*'nin (sonradan *American Friend*) yayın yönetmeni oldu. Aynı yıl Haverford College'da felsefe dersleri vermeye başladı ve bu görevi 1934'e değin sürdürdü. 1897'de İngiliz Quaker John Wilhelm Rowntree ile birlikte gizemciliğin ve Quaker'lığın tarihini anlatan kitaplar yazmaya karar verdi. Rowntree'nin zamansız ölümü üzerine çalışmalarını tek başına sürdürerek *Studies in Mystical Religion* (1909; Gizem Dini Üzerine Çalışmalar), bir ortak çalışma olan *The Quakers in the American Colonies* (1911; Amerikan Kolonilerindeki Quaker'lar), *Spiritual Reformers in the 16th and 17th Centuries* (1914; 16. ve 17. Yüzyıllardaki Tinsel Reformcular) ve *The Later Periods of Quakerism* (1921; Quaker'lığın Son Dönemleri) adlı kitapları yayımladı.

1917'de ABD'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra AFSC'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve örgütün ilk başkanı oldu. Bu göreve başladıktan sonra, askerlik yapmayı reddedenlerin savaşmak yerine Avrupa'daki gönüllü yardım kuruluşlarında çalışabilmelerini sağladı. Önce başkan, ardından da onursal başkan sıfatıyla AFSC'de çalıştığı 30 yıl boyunca, Quaker'lar arasında birliğin güçlendirilmesi ve liberal görüşün yaygınlaşması için çaba gösterdi. Quaker'ların gizemci kanadının ABD'deki öncüsü sayılan Jones, yazdığı 50'den çok kitabın çoğunda gizemciliği konu aldı. Ayrıca *Findings the Trail of Life* (1926; Yaşamın İzini Bulmak) ve *A Small-Town Boy* (1941; Kasaba Çocuğu) adlı otobiyografik iki kitap yazdı. Yaşamı ve yapıtları E.G. Vining'in *Friend of Life* (1958; Yaşam Arkadaşı) adlı kitabına konu olmuştur.

Jones, Samuel M(ilton), lakabı ALTIN KURAL JONES (d. 3 Ağustos 1846, Ty Mawr, Galler - ö. 12 Temmuz 1904, Toledo, Ohio, ABD), Gal asıllı ABD'li işadami ve yerel siyasetçi.

Uç yaşında ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti. New York'ta büyüdü, çok kısa bir süre okula gitti. On sekiz yaşındayken Pennsylvania'daki Titusville petrol alanlarında çalışmaya başladı. 1891'de geliştirdiği petrol pompalama düzeneğiyle büyük servet kazandı. Buluşunu üretime dönüştürmek için Toledo'da kurduğu fabrikada çalışanların yaranna bir dizi yenilik uyguladı. Sekiz saatlik işgünü, kâr payı, ücretli izin, asgari ücret, yılbaşı ikramiyesi ve dinlenme tesisleri bu yenilikler arasındaydı.

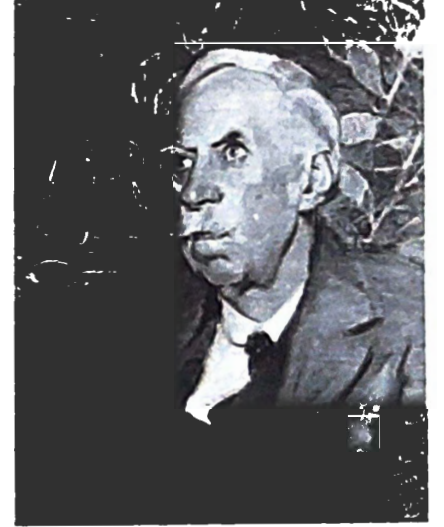
Jones, işyerindeki yönetim biçimini "Altın Kural" olarak adlandıırıyordu. Birçok işadami ise Jones'u sosyalist olmakla suçladı. 1897'de Cumhuriyetçi Parti'nin aday olarak girdiği seçimleri kazanarak Toledo belediye başkanı oldu. Bu görevinde de aynı ilkeleri uygulayan Jones, ücretsiz anaokulları, oyun sahaları ve evsizler için yatacak yerler kurdurdu. Belediye çalışanları da kendi fabrikasındaki işçilerin yararlandığı hakları tanıdı. Kent yönetiminde rüşvetin önünü almaya çalıştı, kamu hizmeti veren kurumların devletleştirilmesini savundu.

1899'da Cumhuriyetçiler, Jones'un yerine belediye başkanlığı için başka bir aday gösterdiler. Ama seçmenlerin çok sevdiği Jones bağımsız girdiği seçimde yüzde 70'in üzerinde oy aldı. 1901'de ve 1903'te yeniden seçilen Jones 1904'te görevi başında öldü. Vasiyetnamesinde fabrikasındaki işçilere

10 bin dolarlık bir "Altın Kural Fonu" bıraktı.

Jones, Thomas Gwynn (d. 10 Ekim 1871, Abergele, Denbighshire - ö. 7 Mart 1949, Aberystwyth, Cardiganshire, Galler). Galce yazar şair ve bilgin. Kelt edebiyatının geleneksel temalarını işleyen öykülü şiirleriyle tanınır.

Gençlik yıllarında gazetecilik yaptıktan sonra, 1909'da Aberystwyth'deki Galler Ulusal Kütüphanesi'nde çalışmaya başladı.

Thomas Gwynn Jones, Evan Walters'in bir yağlıboya çalışması, 1945; Galler Ulusal Müzesi, Cardiff National Museum of Wales, Cardiff

1913'ten başlayarak Galler Üniversitesi'nde ders verdi; daha sonra aynı üniversitede Gal edebiyatı profesörü oldu.

Eleştirmenlerin en başarılı bulduğu yapıtları, müzik eşliğinde oynanmak üzere yazdığı *Tir na n-Og* adlı manzum lirik oyunu ile Broceliande Ormanı'nda geçen "Broseliawnd", eski Galya'daki bir bölgede geçen "Anatiomaros", ideal bir toplumu anlatan "Argoed" ve 6. yüzyıl Gal şairi Llywarch Hen'i konu alan "Cynddilig" adlı şiirleridir. Goethe'nin *Faust*'undan yaptığı çeviri (1922) ve H. J. Rose'la birlikte Yunanca şiir ve Latince epigramlardan yaptığı *Blo-dau o Hen Ardd* (1927; Eski Bir Bahçeden Çiçekler) adlı derleme, klasik edebiyat yapıtlarının Galcedeki en başarılı çevirileri arasında değerlendirilir.

Jones, Sir William (d. 28 Eylül 1746, Londra, İngiltere - ö. 27 Nisan 1794, Kalküta, Hindistan), İngiliz Doğubilimci ve hukukçu. Batı'da Doğubilim çalışmalarının yaygınlaşması için önemli çaba harcamıştır.

Gal kökenli olan Jones, Harrow Okulu'nda ve University College'da (Oxford) öğrenim gördü (1764-68). Latince, Yunanca, İbranice, Arapça ve Farsça öğrendi. Yaşamı boyunca çoğunu kendi başına öğrendiği 28 dil arasında Çince de vardı.

Birkaç yıl çeviriyle ve akademik araştırmalarla uğraştıktan sonra mali nedenlerle hukuk öğrenimine başladı ve 1774'te baroya kabul edildi. Bu arada Doğubilim araştırmalarını da bırakmadı. *Grammar of the Persian Language* (1771; Farsça Dilbilgisi) adlı yapıtı uzun süre alanındaki en yetkin çalışmalar arasında yer aldı. İslam öncesi klasik şiirin yedi ünlü kasidesinden oluşan *Muallakam*'s-Seba'nın (*Yedi Aski*, 1943, 1985) İngilizce çevirisini 1783'te yayımladı.

1783'te "sir" unvanı alan Jones yüksek mahkeme yargıçısı olarak Kalküta'ya gönde-

rildi. 1784'te Doğubilim çalışmalarını geliştirmek amacıyla Bengal Asya Derneği'ni kurdu. Hindu ve İslam hukuku üzerine bir derleme yapmak amacıyla, Sanskrit dili öğrenmeye başladı. Bu çalışmalarının ürünü olarak *Institutes of Hindu Law* (1794; Hindu Hukukunun Temelleri) ve *Muhammedan Law of Inheritance*'i (1792; İslam Miras Hukuku) yayımladı. Bengal Asya Derneği'nde 1786'da yaptığı açış konuşmasında Sanskrit ve Yunancanın ortak kökenli olduğu varsayımını ileri sürdü. Bulguları, karşılaştırmalı dilbilimin ilk örneklerini oluşturdu.

Jones Yasası, resmi adı 1916 FILİPİN ÖZERKLİK YASASI, ABD hükümetinin "Filipinler'de istikrarlı bir hükümet kurulumu kurulmaz buradaki egemenliğinden vazgeçme" kararını bildiren hüküm. ABD, Filipinler'i 1898'de, İspanyol-Amerikan Savaşı sonunda eline geçirmiş ve 1901'den sonra yasama erki, Amerikalıların denetimi altında bulunan Filipin Komisyonu'na bırakılmıştı. Jones Yasası'yla, bu komisyonun dağıtılarak yerine seçime işbaşına gelmiş bir senatonun kurulması öngörüldü ve asgari mülkiyet koşullu okuma yazma bilen bütün Filipinli erkeklerle oy hakkı tanınıyordu. Yasada ayrıca bir de insan hakları bildirgesi yer almıştı.

Öte yandan yasa, genel valiye senatodan geçen yasalara veto etme yetkisi tanıyarak ABD'nin Filipinler üzerindeki egemenliğini sürdürmesine olanak sağlıyordu. Bununla birlikte genel vali Francis B. Harrison bu yetkisini pek ender kullandı ve zamanla yönetim görevlerinde çalışan Amerikalıların yerini Filipinliler almaya başladı. 1921'de Harrison'ın valilik dönemi sona erdiğinde, adanın işleri tümüyle Filipinlilerin denetimi altına girmiş bulunuyordu. Jones Yasası, 1934 Tydings-McDuffie Yasası çıkana değin fiilen Filipinler'in anayasası olarak kaldı.

Jongen, Joseph (d. 14 Aralık 1873, Liège - ö. 13 Temmuz 1953, Sart-lez-Spa, Liège yakınları, Belçika), çağdaş besteci.

Önce Liège Konservatuarı'nda, daha sonra İtalya, Fransa ve Almanya'da okudu. 1903'te Liège'de armoni öğretmeni oldu. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye sığındı ve orada D. Defauw, L. Tertis ve E. Dochaerd ile birlikte bir piyano dördlüsü kurdu. 1920'de Brüksel Konservatuarı'nda ders verdi; 1925-39 arasında konservatuarın müdürlüğünü de yaptı. Bestelerinde kısmen eskiye dönük bir üslup kullandı. Yapıtları arasında flüt, keman, viyola, viyolonsel ve arp için *Beşli Konçerto* (1923), *Arp Konçertosu* (1944), şarkılar, yaylı çalgılar için dördlüler ve piyano üçlülere vardır.

Jongkind, Johan Barthold (d. 3 Haziran 1819, Lattrop, Felemenk - ö. 9 Şubat 1891, Côte-Saint-André, Fransa), ressam ve oymabaskı ustası. Felemenk manzara resmi geleneğini sürdürdüğü küçük boyutlu sıcak resimleri izlenimci resamlara esin kaynağı olmuştur.

Jongkind önce Lahey'deki yerel manzara ressamlarının, 1846'da da Paris'e giderek tür ressamı Jean-Baptiste Isabey ve François Picot'nun yanında çalıştı. 1848 ve 1852 Salon Sergisi'ne katıldı, bu ikincisinde bir madalya kazandı. Resimleri Camille Corot ve Charles-François Daubigny'ninkilerle birlikte sergilendi. Ama bunlar Fransız manzara resminin özelliklerinden çok, 17. yüzyıl Felemenk manzara resmindeki atmosferik etkileri yansıtıyordu. Sen İrmağı

kıyıları, şiir dolu eski Paris mahalleleri, Normandiya kıyıları ve Hollanda kanalları Jongkind'in en çok işlediği konulardı.

Yapıtları 1863 Salon Sergisi'ne kabul edilmeyince Jongkind, Salon des Refusés'ye (Reddedilenler Salonu) katıldı; orada izlenimciliğin öncüsü sayılan Claude Monet ile tanıştı. Monet, Jongkind'in atmosferik

"Hollanda'da Değirmen ve Tekeler". Johan Barthold Jongkind'in bir çalışması, 1868; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musée National, Paris

etkileri ile ışığın ve yansımalarının anlık değişimlerini betimleme yönteminden etkilendi. Jongkind 1878'de Côte-Saint-André'ye (Isère) yerleşti ve ona asıl ününü kazandıran basit manzaralar yaptı. Ruh sağlığı bozuk olan Jongkind kendini sürekli gözaltında hissediyor, kazancının neredeyse hepsini içkiye harcıyor, sürekli olarak alacaklılardan kaçıyor. Yaşamı bir akıl hastanesinde son buldu.

jongleur (Latince *ioculare*: "şaka yapmak"), ortaçağ Fransa'sında profesyonel öykü anlatıcısı ya da halkı eğlendiren sanatçı. Çoğunlukla *trouver*(*) ile karşılaştırılır. Günümüzdeki jonglörlerin(*) gösterilerinde yer alan numaraları yanı sıra müzikçilik ve akrobatiklik da yapan *jongleur*'ler, aynı zamanda *fabliau*'ları(*), *chanson de geste*'leri(*) ve bazen kendi yapıtları olan başka edebiyat ürünlerini ezberden aktarırlardı. Panayır, manastır, şato gibi yerlerde hünerlerini sergileyen *jongleur*'ler, bazen de bir soylunun koruması altında onun şatosuna yerleşir ve zamanlarını halkı eğlendirmekten çok, edebiyat çalışmalarına ayırırlardı. Oluşturdukları kardeşlik örgütlerinde şiir okuma yarışmaları da düzenlerlerdi. 13. yüzyılda altın çağlarını yaşayan *jongleur*'ler, üstlendikleri rollerin zamanla müzikçiler, akrobatlar, oyuncular gibi uzmanlaşmış gösteri sanatçıları arasında dağılmasıyla 14. yüzyılda önemlerini yitirmeye başladılar.

jonglör (Latince *ioculare*: "şaka yapmak"), dengesini ustalıklı korurken top, bıçak, tabak gibi nesneleri havaya atıp tutarak gösteri yapan sanatçı.

Bu gösteri sanatının kökeni ortaçağ Fransa'sına uzanmakla birlikte (*bak. jongleur*), Eski Mısır, Yunan ve Roma'dan kalma heykel, sikke ve yazmalar, jonglörölüğün ortaçağdan çok önce geliştiğini göstermektedir. Bu belgelere dayanarak yapılan karşılaştırmalar, jonglörölüğün teknik açıdan zamanla daha da yetkinleşmesine karşılık, temel ilkelerinin değişmediğini ortaya koymaktadır. Örneğin eski bir yazmada, arka ayakları üzerinde dikilmiş bir ayıyı üç tane bıçakla jonglörölük yaparken gösteren bir resim vardır. Modern Rus sirkinde de benzer bir gösteriye yer verilir: Küçük bir beşiğe uzanan ayı, aynı numarayı, bu kez arka ayaklarını kullanarak ve yanan bir meşaleyle yapar.

17. ve 18. yüzyıllarda jonglörler, geçimlerini panayırlarda sağlıyorlardı. 19. yüzyılda ise sirk ve müzikhollerde gerçek jonglör gösterileri başladı. Bu durum, becerilerin geliştirilmesi için eşsiz bir olanak sağladı;

çok geçmeden Severus Scheffer, Kara, Paul Cinquevalli ve jonglörölük sanatında neredeyse mucizevi bir başarıya ulaşarak 10 topla birden gösteri yapan Enrico Rastelli gibi yıldızlar yetişti. Günümüzde ise çok sayıda topla gösteri yapmak eski önemini yitirmiştir; sağlam bir üslup geliştirmiş olan jonglörler, yedi-sekiz topla yaratacakları etkiyi üç topla da sağlayabilirler. Günümüzdeki eğilim izleyiciye daha heyecanlı (gözleri bağlı olarak at sırtında, bir tünekte, yükseğe gerilmiş bir ipin üstünde ya da Rudy Horn'un yaptığı gibi tekteker üstünde) gösteriler sunma yönündedir.

Jonker elması, kesilmemiş haliyle 726 kırat ağırlığında olan mavimsi beyaz renkli elmas. Adı, taşı 1934'te Güney Afrika'da Pretoria yakınlarındaki bir çiftlikte bulan maden arayıcısı Jacobus Jonker'den gelir. Bir yıl süreyle incelendikten sonra New Yorklu elmas kesicisi Lazare Kaplan tarafından dilimlenerek 12 taşaya ayrıldı. Bunların ağırlıkları yaklaşık 5 kıratтан, zümrüt kesimli bir parçada 143 kırata kadar değişiyordu. Jonker elması ABD'de kesilen ilk büyük elmas oldu.

Jonson, Ben, asıl adı BENJAMIN JONSON (d. 11? Haziran 1572, Londra - ö. 6 Ağustos 1637, Londra, İngiltere), James dönemi oyun yazarı, lirik şair ve edebiyat eleştirmeni. Bu dönemin Shakespeare'den sonra ikinci önemli oyun yazarı kabul edilir. Başlıca oyunları *Every Man In his Humour* (1598; Herkes Kendi Havaşında), *Volpone* (1606), *The Alchemist* (1610; Simyacı), *Every Man Out of his Humour* (1599; Herkes Bir Başka Havada), iki trajedisinden biri olan *Sejanus* (1603), *Eastward Hoe* (1605; Haydi Doğuya), *Epicoene* (1609) ve *Bartholomew Fair*'dir (1614; Bartholomeus Panayırı).

Tiyatro yaşamı. Jonson doğduğunda, babası öleli iki ay olmuştu. Üvey babası duvarcıydı, ama Jonson şansının da yardımıyla Westminster College'a girebildi. Kısa süren bir öğrenimden sonra, üvey babasının yanında çalışmaya başladı. Felemenk'te gönüllü askerlik yaptı, İngiltere'ye döndükten sonra da oyunculuk ve oyun yazarlığına başladı. Oyuncu olarak birçok kenti dolaştı, halk tiyatrosunun önde gelen emprezaryosu Philip Henslowe için oyunlar yazdı. *The Case is Altered* (Durum Değişti) dışında bu ilk oyunların yalnızca adları bilinmektedir, bazıları hakkında ise hiçbir bilgi yoktur. O dönemde, komedilerin yanı sıra trajediler de yazdığı bilinmekle birlikte, günümüze yalnızca *Sejanus* (1603) ve *Catiline* (1611) adlı trajedileri ulaşmıştır.

1598'de *Every Man In his Humour*'ın Chamberlain Topluluğu tarafından (bir şöleniye göre Shakespeare'in önerisi üzerine) başarıyla sahnelenmesinden sonra, büyük ün kazandı. Bu oyunda Jonson, İngiliz halk tiyatrosuna Latin komedisinin tarz ve havasını getirmeye çalışmıştı. Bu başarının ardından aynı topluluk Jonson'ın daha iddialı oyunu *Every Man Out of his Humour*'ı sahneledi. Jonson, Elizabeth dönemi halk tiyatrosunda oynanmış en uzun oyun olan bu yapıtta ise, Aristophanes tarzı Yunan komedisinin bir benzerini yaratmayı denemişti. "Giriş" ya da "prelüd" bölümlerinde ve perde aralarındaki yorumlarda, tiyatro üzerine düşüncelerine yer veriyordu. Ama oyun başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine Jonson, oyunlarını sahneyecek başka tiyatrolar aramaya başladı. Bunlar içinde en uygunu, yalnızca genç erkeklerin sahneye çıktığı "özel" tiyatrolardı. Giriş ücretlerinin yüksek oluşu, bu tiyatroların seçkin seyircilere seslendiğini, sert yergilere ve biçimsel yeniliklere açık olduğunu gösteriyordu.

Jonson bu tiyatrolar için *Cynthia's Revels* (y. 1600; Cynthia'nın Şenlikleri) ve *Poetaster's* (1601; Şair Müsveddeleri) yazdı. Daha öncekilerde olduğu gibi bu oyunlarda da insanların davranışlarını küçük gören bir yaklaşımla insani bir düzene duyulan özlem yan yana sergileniyordu.

Saray maskaları. Jonson sarayın dikkatini 1603'te İskoçya'dan dönen I. James'in karısının huzurunda oynanan *Entertainment at Althorpe*'la (Althorpe'ta Eğlence) çekti. *The Masque of Blackness* da (Karanlık Maskı) 1605'te gene sarayda oynandı. Mask, dans ve şarkı öğelerine yer veren yarı dramatik bir gösteri türüydü. Bu tür, I. James döneminde sahne tasarımcısı ve mimar Inigo Jones'un sarayda sahnelenen masklar için hazırladığı gösterişli kostümler ve sahne efektleri sayesinde gelişerek daha incelikli bir yapıya kavuştu. Elizabeth döneminde yalnızca birkaç konuşma içerirken, James döneminde birkaç yüz satır ve bir dizi şarkıdan oluşan bir "metin" ortaya çıktı. Böylece, sahne tasarımcısının yanı sıra mask yazarı da önem kazandı. Mask yazarı, hem gerekli konuşmaları kaleme alıyor, hem de bütün gösterinin temelini oluşturacak "alegorik" bir anlam yaratıyordu. James dönemi maskına kendine özgü biçimini ve üslubunu, Jones'la birlikte ortaya koyduğu yapıtlarıyla Jonson kazandırdı. Jonson bunu, mask türüne "dramatik" eylem boyutunu katarak gerçekleştirdi. İlk maskaları çok başarılıydı; sonraki yıllarda da oyunlarının sahnelenmesi için birçok kez saraya çağrıldı. Jonson ayrıca, "sahte mask" ya da "ön mask" olarak adlandırılan türün de yaratıcısıydı. Masktan önce sahnelenen "ön mask"larda, dans edip şarkı söyleyen, ama daha çok grotesk ya da komik bir oyun sergileyen oyuncular rol alıyordu. (Yüze mask takılarak sergilenen mask gösterilerindeyse saraylı hanım ve beyler oynuyordu; iyi bir müzikçi ve dansçı olan bu kişilerin, iyi bir oyuncu olmaları gerekmiyordu.) Zamanla "ön mask" ile mask arasında yapısal bir karşıtlık oluştu ve "ön mask"larda konuşmalara da yer verilmeye başladı. Jonson "ön mask"ın gösterdiği yerini koruduysa da, daha sonra sahnelenen gösterilerde "ön mask"ların sayısı arttı.

Olgunluk ve yaşlılık dönemi. Jonson ve 1594'te evlendiği karısı, kiliseye gitmeme nedenlerini açıklamak üzere 1606'da kilise kuruluna çağrıldı. Jonson orada, karısının suçsuz olduğunu, ama kendisinin düşünceleri nedeniyle kiliseye gitmediğini ileri sürdü. Görüşlerini, kendisini ikna edebilecek yetkili bir grup karşısında savunmayı kabul etmesi üzerine olay kapandı. Ama kilisenin kurallarına uymaya ikna edilmesi altı yıl sürdü. Jonson, bundan bir süre önce karısından ayrılmış, Sir Robert Townshend ve Aubigny lordu Esmé Stuart'ın korumasına girmişti.

Bütün bu olaylara karşın, Jonson bu dönemde halk tiyatrosunun Shakespeare'den sonraki ikinci önemli oyun yazarı oldu. *Volpone* ve *The Alchemist*, dönemin en beğenilen ve en önemsenen oyunlarındandı. Her iki oyun da paraya düşkün insanların zayıflıklarını dile getiriyordu. İlk İtalya'da, ikincisi Londra'da geçen bu oyunlar, Jonson'un hem Rönesans'a özgü mekânlara, hem de yaşadığı kente duyduğu ilgiyi ortaya koyuyordu. Her ikisi de özlü, etkileyici, keskin ve denetimli bir dille yazılmıştı.

Jonson, 1618-19 yıllarında bir yürüme turuna çıktı ve İskoçya'ya gitti. Edinburgh'u ziyaretleri sırasında kentten onursal hemşerisi ilan edilerek onuruna özel bir ziyafet verildi. İngiltere'ye dönüşünde, Oxford Üniversitesi'nin verdiği ve dönemin en önemli unvanı sayılan "Magister Artium"u aldı.

Jonson, 1623'te çıkan bir yangında bütün kitaplarını kaybetti. I. Charles'in sarayında düzenlenen gösteriler için de artık yardımına başvurulmuyordu. Ayrıca son oyunları pek beğenilmemişti. 1628'de kalp krizi geçirerek odasından çıkamaz duruma geldi. Aynı yıl, 1627'de ölen oyun yazarı Thomas Middleton'dan boşalan yere getirilerek, özel günlerde kentteki gösterileri, özellikle de belediye başkanı için yapılacak törenleri düzenlemekle görevlendirildi. Ondan önce Middleton bu görevdeyken yaptığı işlerle kentin kendisiyle gurur duymasını sağlamıştı. Ama Jonson'un aldığı parayı hak edecek hiçbir şey yapmaması huzursuzluğa yol açtı. Bunun üzerine Jonson 1634'te görevinden alındı ve kendisine bir gelir bağlandı.

Jonson, yazarlığının yanı sıra konuşmacı yönüyle de tanınmıştı. Shakespeare ile girdiği "zekâ çatışmaları" Jonson'un üstünlüğüyle sonuçlanmıştı. Ayrıca o dönemde "Ben'in oğlu" diye anılmak genç yazarların en büyük onur kaynağıydı. Jonson'un "oğlu"ları arasında en önemlisi Caroline dönemi oyun yazarlarından Richard Brome'du. Jonson'un çevresinde ayrıca pek çok soylu genç vardı.

Jonson, 1637'de öldü ve Westminster Abbey'ye gömüldü. Ertesi yıl, onun için yazılmış elejilerden oluşan *Jonsonus Virbius* yayımlandı.

Jonson'un yapıtlarının Birinci Folio baskısı 1616'da yayımlandı. Ölümünden sonraki İkinci Folio baskısı (1640) yaşam ve edebiyat üzerine gözlemlerine yer veren *Timber: or Discoveries*'i de içeriyordu. Yapıtın ana temasını anlatan bölümün başında *Sylva* ve metnin başında *Explorata* başlıkları yer aldığından, yapıt bu adlarla da bilinir. Yapıtta Jonson şiir ve tiyatro üzerine görüşlerini açıklıyor, okumaya olan borcunu dile getiriyordu. Çağdaşı Shakespeare'den yer yer "fırtınalı biri" (*sufflaminandus erat*) diye söz etse de, ona duyduğu saygıyı ifade ediyordu. İkinci Folio'da yer alan bir başka düzyazı yapıtı ise *The English Grammar*'dı (İngilizce Dilbilgisi). Jonson'un bir süre Gresham College'da retorik dersleri verdiği doğrusa, *Discoveries* ve *The English Grammar*'daki yazıları bu dersleri hazırlarken kaleme almış olduğu söylenebilir.

Değerlendirme. Jonson'un yapıtı, karşıtlıklar üzerine kuruluydu. Kendi ifadesiyle "on iki yıl Katolik" kalmıştı; öte yandan, resmi bir unvan almamış olsa bile Protestan İngiltere'nin ilk başsaieriydi. En önemli komedilerinde, bir yandan içinde yaşadığı dünyaya karşı duyduğu nefreti, bir yandan da insanların zayıflık ve kötülüklerini açığa vurmaktan duyduğu zevki yansıttı. Yeterneklili bir lirik şairdi; ama en başarılı iki oyununu, o dönemde olağandışı sayılan bir biçimde, düzyazı olarak yazmıştı. Genellikle öfkeli ve inatçı biriydi; ama o dönemin hiçbir yazarının onun kadar izleyicisi yoktu. Dönemin en bilgili oyun yazarıydı, ayrıca karakter yaratma, olay örgüsü ve dil alanlarında ustaydı. Tiyatro yapıtları bir Folio'da toplu olarak basılan ilk yazar oluşu ve oyunlarının Restorasyon dönemine değin sahnelenmeye devam etmesi, ününün büyüklüğünü gösterir. Jonson, Restorasyon dönemi oyun yazarlarını da etkilemiş, sonraları unutulmuştur. Ama 18. yüzyılda *The Alchemist* yeniden önem kazanmış, 20. yüzyıl ortalarında ise *The Alchemist*, *Volpone* ve *Bartholomew Fair* büyük bir başarıyla yeniden sahnelenmiştir.

Jonson'un önemli oyunları, günümüzde de iyi birer tiyatro yapıtı olarak değerlendirilir. Oyunlarında klasik tiyatro kuramına bağlı kalmasa, canlı diyaloglar, güçlü karakterler ve karışık ama denetimli bir olay örgüsü yaratma yeteneğini daha da güçlendirmiştir.

Oyunların her birinde, birbirinden çok farklı ve canlı kısıklıklar yaratabilmiştir. Tutarlı bir biçimde iç içe geçirilen ve oyun karakterlerinin özelliklerine uygun bir seyir izleyen olaylar da büyük bir ustalıkla örülmüştür. Bazı oyunlarında, özellikle de dönemin dil oyunlarına yer veren yapıtlarında komik unsur diyaloglardan beslenir. Ama bu oyunlarda, kaba bir komedi anlayışıyla yazılmış son derece gülünç sahneler de vardır. Jonson ayrıca, bir karakterin belirli bir özelliği ya da özellikleri üzerinde yoğunlaşabilmesiyle ve bu özelliklerin insanın kişiliğini nasıl belirlediğini ortaya koymadaki ustalığıyla da ünlüdür. Bu başarısı, klasik sanat anlayışının olduğu kadar, insanların keskin ve zeki bir bakışla incelemesinin de ürünüdür. Jonson'un oyunlarında, insanların hem garip, hem de normal davranışları baskın bir özelliklerinden kaynaklanır; böylece Jonson ağır basan bir tutkunun peşinde giden canlı ve gerçekçi uygun kısıklıklar yaratabilmiştir. Örneğin son oyunlarında, bütün davranışlarına tek bir ruhsal özelliğin egemen olduğu karakterler vardır. Jonson en iyi oyunlarında, rastlantılara yer vermeden, tek tek karakterleri hesaba katarak, tutarlı bir neden sonuç ilişkisine dayanan ve sürprizlerle dolu karmaşık bir seyir izleyen sağlam bir olay örgüsü kurabilmiştir.

Jonson, kendinden sonraki oyun yazarları üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. James dönemi sonlarında ve Caroline döneminde bütün yazarlar ya Shakespeare ve Beaumont ile Fletcher'ı ya da Jonson'ı örnek almıştı. Ama Restorasyon komedisiyle 18. ve 19. yüzyıl komedilerindeki dramatik karakterlerin en önemli etki kaynağı tek başına Jonson'dır.

OBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *The Bloody Brother, or, Rollo, Duke of Normandy* (1617-30; G. Chapman ve J. Fletcher'la birlikte; Kanlı Kardeş ya da Normandiya Dükü Rollo), *The Metamorphosis of Gypsies* (1621; Değişen Çingenciler), *The New Inn, or The Light Heart* (1629).

Jonson VAN CEULEN bak. Johnson, Cornelius

Jönsson, Arngrímur, ARNGRÍMUR JONSSON VIDALÍN olarak da bilinir, lakabı BILGILI ARNGRÍMUR (d. 1568, Víðidalur - ö. 1648, Hólar, İzlanda), İzlandalı araştırmacı ve tarihçi.

Kopenhag Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Reform Kilisesi'ne bağlı din adamlarını eğitmek amacıyla kurulduktan sonra genel bir eğitim merkezi durumuna gelen Hólar'daki Latin Okulu'nun başına geçmek üzere İzlanda'ya geri döndü. Burada, İzlanda ve İskandinavya tarihine ilişkin çalışmalarının temelini oluşturan İzlanda yazmalarını topladı.

Danimarka yöneticilerinin isteği üzerine 1597'de, Danimarka ve Norveç tarihini yeni bir yaklaşımla ele alan ve İsveç tarihinin ilk dönemlerine ışık tutan çalışmalarının bir özeti hazırladı. Hiçbir zaman tümüyle yayımlanmayan bu çalışmanın Jönsson'un en etkili yapıtı olduğu sanılmaktadır. İzlanda ve tarihini konu alan *Crymogaea* (1609) ve *Specimen Islandiae Historicum et Magna ex Parte Chorographicum* (1643) adlı çalışmaları en çok okunan yapıtlardır. 17. yüzyıl sonlarına değin Jönsson'un araştırmaları tam kabul görmemiş, ama sonraki 200 yıl boyunca tarihçilerin çalışmalarna temel olmuştur.

Jönsson, Hjalmar, BÖLÜ-HJALMAR olarak da bilinir (d. 1796, Eyjaßfjörður - ö.

25 Temmuz 1875, Breidumýri, İzlanda), İzlandalı halk şairi. Güçlükler içinde geçen yaşamını yansıttığı yergili şiirleriyle tanınır. Bir hizmetçi ile bir çiftlik işçisinin evlilik dışı oğluydu. Düzenli bir öğrenim görmedi. Ama sagaları ve *Edda* metinlerini büyük bir hevesle okudu. Geçimini topraktan kazanmaya çalıştı, tezekten bir kulübede herkesten uzak, yalnız ve başına buyruk bir yaşamı oldu. İzlanda ve Danimarka edebiyatına olan ilgisini sürdürdü. Bürokrasi ve kiliseye yönelttiği acımasız eleştirilerle adını duyurdu. Küfürü dili yüzünden bazı şiirleri basılmadı; ama bu yapıtlar, ölümünden uzun yıllar sonra İzlanda'da sözlü geleneğin parçası oldu. İlk şiir kitabı ancak 1879'da yayımlanabildi. Bütün şiirleri iki cilt (1915, 1919), toplu yapıtları da dört cilt (1949) olarak basıldı.

Jonsson, J(ohn) Erik (d. 6 Eylül 1901, Brooklyn, New York, ABD), Texas Instruments Inc.'i dünyanın önde gelen elektronik şirketlerinden biri durumuna getiren ABD'li alet üreticisi. 1964-71 arasında Dallas'ın belediye başkanlığını yapmıştır.

Rensselaer Politeknik Enstitüsü'nde öğrenim gören Jonsson, 1922-27 arasında Aluminum Company of America (Alcoa) ve daha sonra Dumont Motor Car Co.'da çalıştı. 1930'da bir petrol arama şirketi olan Geophysical Service, Inc.'de, laboratuvar sorumlusu ve 1942'de başkan yardımcısı oldu. II. Dünya Savaşı sırasında şirketi elektronik alanında yatırım yapmaya yöneltti. 1951'de, bugün adı Texas Instruments Inc. olan şirketin başkanlığına geldi. Şirketi elektronik ve jeofizik bölümlerine ayırdı ve yeni tasarımlar geliştirecek bir merkez araştırma grubu kurdu.

1952'de American Telephone & Telegraph Company (AT & T), Texas Instruments'a transistor üretme izni verdi. Şirket, askeri bilgisayarlar ile sanayi bilgisayarları için yüksek frekanslı germanyum transistörleri üretmeye başladı. Ama bu transistörler, aşırı ısı üreten aletlerde kullanılamıyordu. Bunun üzerine Texas Instruments, yüksek sıcaklığa dayanıklı olan ve böylece ses hızını aşan uçakların ve füzelerin bilgisayarlarında kullanılabilen silikon transistörlerini geliştirdi ve bu malzemeyi üreten ilk şirket oldu.

1948-58 arasında Jonsson şirketin yönetim kurulu başkanı iken Texas Instruments'ın satışları 18 kat artarak yıllık 92 milyon dolara yaklaştı. 1966'da başkanlıktan ayrılarak çalışmalarını sınırlandırdı.

1964'te Dallas belediye başkanı Earle Cabell, ABD Kongre seçimlerine girebilmek için görevinden ayrılınca, yeni belediye başkanı seçilinceye değin bu görev Jonsson'a önerildi. Jonsson bu öneriyi kabul etti ve ardından yedi yıl için yeniden belediye başkanı seçildi.

Joos van Cleave, Cleef olarak da yazılır, JOOS VAN DER BEKE olarak da bilinir (d. y. 1480 - ö. 1540, Anvers), kraliyet ailesi portreleri ve dinsel konulu resimleriyle tanınan Flaman ressam. "Meryem'in Ölümü" adlı yapıtıyla özdeşleşmiştir.

1511'de Anvers loncasına usta olarak girdi, 1520'de loncanın başkanlığına getirildi. Bir dizi sipariş alarak gittiği Köln'de yerel resim okulunu etkiledi. Könlü Hackeney ailesi için yaptığı "Meryem'in Ölümü" adlı triptik (Münih ve Köln) "Meryem'in Ölümü Ustası" adıyla anılmasına neden oldu. Joos van Cleave'nin I. François'nin portresini yapmak üzere Fransa'ya gittiği sanılmaktadır. Bugün Hampton Court'ta bulunan VIII.

Henry portresi de İngiltere'yi ziyaret etmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Joos van Cleave'nin üslubu, eklektik ve tutucudur. Genel olarak üslubunu, yalnızca

1473-74'te İtalya'da çalışan Joos, Urbino dükü Federico da Montefeltro'nun isteği üzerine Corpus Christi kardeşlik tarikatı için "Havarilerin Komünyonu" (Düklük

"Meryem'in Ölümü", Joos van Cleave'nin yaptığı bir triptiğin orta panosu; Eski Pinakotek, Münih

Alte Pinakothek, Münch. Fotoğraf: Joachim Blauel

günün modasına uyabilmek amacıyla değiş-türmüştür. Hiçbir resmi günümüze ulaşmamış olan oğlu Cornelis van Cleave'nin (1520-67) ayırmak için adı bazen "Yaşlı" olarak da anılır.

Joos van Gent, İtalyanca GIUSTO DA GUANTO, asıl adı JODOCUS, JOOS VAN WASSENHOVE olarak da bilinir (d. y. 1435/40- ö. y. 1480, Urbino?), Urbino Düklüğü, Flaman üslubunu Urbino'ya getiren ressam. 1460'ta Anvers, 1464'te de Gent ressamlar loncasının bir üyesi olarak adı geçer.

Eğitimi konusunda yeterli bilgi yoktur. Dirck Bouts'un yapıtlarını gördüğü sanılmaktadır. Bilinen en eski yapıtı olan "Çarşıya Geriliş Triptiği" (y. 1465, Saint Bavon

"Havarilerin Komünyonu", Joos van Gent'in bir pano resmi, y. 1473-74; Düklük Sarayı, Urbino, İtalya
SCALA Art Resource/EB Inc

Katedrali, Gent) ince, köşeli figürleri ve kıraç doğa görünümüleriyle Bouts'un etkilerini yansıtır. Uzakta kalan manzaranın tek renkle verilmesi ise Joos'a özgü bir yöntemdir. "Müneccim Kralların Tapınması" (y. 1466, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) adlı resmindeki figürler Bouts etkilerinin sürdürdüğünü gösterir. Bu resimdeki mekân anlayışı Joos'un İtalyan sanatı konusunda bilgisi olduğu izlenimini verir.

Sarayı, Urbino) adlı resmi yaptı. İçinde dükün de bulunduğu bu resim, Joos'a ait olduğu kesinlikle bilinen tek yapıttır. Flaman üslubunda olmasına karşın bu resim, Joos'un İtalya'daki erken Rönesans üslubunun kompozisyonda sadelik ve idealleştirilmiş biçimler gibi tipik özelliklerinden etkilenmeye başladığını da göstermektedir. Urbino Dükünün sahibi olduğu, ünlü kişilere ait 28 portreden birkaçının onun elinden çıktığı düşünülmekte, ayrıca Pedro Berrugete gibi başka ressamın yaptığı öbür portreleri de Joos'un tasarladığı sanılmaktadır.

İtalya'ya Kuzey geleneğini getiren Joos, bu geleneğin özelliklerini İtalyan resmiyle birleştirmiştir. Zamanla gelişen üslubu, son döneminde İtalyan ustalarinkinden ayırt edilemeyecek bir düzeye ulaşmıştır.

Jooss, Kurt (d. 12 Ocak 1901, Wasseraal, Almanya - ö. 22 Mayıs 1979, Heilbronn, AFC), dans oyunlarında dışavurucu modern dans hareketlerini, temel bale teknikleriyle birleştirmiş dansçı, öğretmen ve koreograf.

Jooss *Der grüne Tisch* balesinde, y. 1935
H. Roger-Viollet

Önce müzik eğitimi gören Jooss, 1920'den 1924'e değin Rudolf Laban'dan(*) dans dersleri aldı; daha sonra Yeni Dans Sahnesi adlı *avant-garde* toplulukta koreograf

olarak çalıştı. Viyana ve Paris'te bale eğitimi gördükten sonra Almanya'ya dönerek bir okul (1927) ve bir topluluk (1928) kurdu. 1930'da, kendi grubunun gösteri yaptığı Essen Operası'nda bale topluluğu yönetmeni oldu. 1932'de koreografisini yaptığı *Der grüne Tisch* (Yeşil Masa) Paris'te Uluslararası Dans Arşivleri'nin düzenlediği koreografi yarışmasında birincilik ödülünü kazandı. Jooss bundan sonra kendi adıyla ünlünen topluluğu ile 1933 ve 1934'te bütün dünyada gösteriler sundu. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra Almanya'ya dönmedi ve Sigurd Leeder ile birlikte İngiltere'de Devon'daki Dartington Hall'da çalışmaya başladı. Burası kısa sürede, onun dans kuramını ve Rudolf Laban'ın hareket konusundaki ilkelerini öğrenmek için bütün dünyadan öğrencilerin geldiği bir bale merkezi oldu. Jooss 1949'da İngiliz uyruğuna geçmiş olarak Essen'e geri döndü ve eski okulunu yeniden kurdu. 1953'te dağılan topluluğunu 1963 ve 1964'teki festivallere katılmak için bir kez daha bir araya getirdi. 1968'de kendi okulunun yöneticiliğinden emekliye ayrıldı.

Jooss'un başyapıtı olan *Der grüne Tisch* savaşların boşuna yapıldığını anlatan bir hicivdir. *Großstadt* (1932; Büyük Kent) ve *The Seven Heroes* (Yedi Kahraman) gibi öbür baleleri de çağdaş temalar üstüne kuruludur. Jooss koreografilerinde temel bale adımlarını ve duruşlarını, anlamlı jestleri çok kullanmış, buna karşılık virtüözlük gösterilerine yer vermemiştir. Dartington Hall ve daha sonra Essen'deki okullarında kendi dans anlayışını, eukinetiki (dansçının çok çeşitli dans üsluplarını anlamlı ve denetimli biçimde sergilemesine olanak sağlamak üzere Laban'ın yarattığı bir sistem) daha da geliştirerek ortaya koymuştur. Çeşitli üslupları bir araya getirdiği koreografileri ve öğretmen olarak etkinlikleriyle teatral dansa teknik ve konu bakımından büyük bir çeşitlilik kazandırmıştır. Yapıtlarının çoğu Laban işaretleme sistemiyle kaydedilmiştir.

Joplin, ABD'de, Missouri eyaletinin güneybatı kesimindeki Ozark bölgesinde yer alan Jasper ve Newton illerinde (county) kent. Webb kentinin bitişiğinde, Kansas ve Oklahoma eyalet sınırı yakınındadır. 1871'de John Cox tarafından kurulan kent, adını Cox'la birlikte yaklaşık 1840'ta Tennessee'den gelen Metodist misyoner Harris Joplin'den aldı. 1849'da yörede kurşun ve çinko yataklarının bulunması sonucunda hızla gelişti, 1873'te kent Murphysburg ile birleşti. 1930'larda madencilik gerilemeye başlayınca kentte başka sanayiler geliştirildi. Günümüzde, çevredeki çiftlik ürünleri için bir yükleme ve ticaret merkezi durumuna gelen kentteki çeşitli sanayi kuruluşları arasında kimyasal madde, elektrik üretim üniteleri ve hidrolik pompa üreten tesisler sayılabilir. Joplin, Missouri Güney Eyalet Yüksekokulu'nun (1965) ve Ozark Kitabı Mukaddes Yüksekokulu'nun (1942) merkezidir. Madencilik Müzesi'nde (1931) maden ocağı maketleri, fosiller, Tarihöncesi aletler ve Joplin'in resimli bir tarihi sergilenir. Hemen güneydoğusunda yer alan George Washington Carver Ulusal Anıtı, Diamond Grove yakınlarında doğmuş olan ve tarım alanında yaptığı araştırmalarla tanınan ünlü Siyah bilim adamının anısını yaşatır. 1871'de kasaba olarak, 1873'te de kent olarak tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) kent, 40.961; metropoliten alan, 134.910.

Joplin, Janis (d. 19 Ocak 1943, Port Arthur, Texas - ö. 4 Ekim 1970, Los Angeles, ABD), ABD'li şarkıcı. Duygusal derinliği olan yorumlarıyla blues'un önde gelen adlarından biri olmuştur.

Mutsuz bir çocukluk döneminden sonra öğrenimini yarıda bırakarak California'ya gitti ve San Francisco'nun bohem yaşamına girdi. Daha sonra Texas'a döndü ve bir süre yükseköğrenimini sürdürdü. 1966'da yeniden San Francisco'ya giderek Big Brother and the Holding Company adlı rock topluluğunun şarkıcısı oldu. Bu toplulukla birlikte ertesi yıl Monterey Uluslararası Pop Şenliği'ne katıldı. Joplin burada, klasikleşmiş "Love Is Like a Ball and Chain" parçasını yorumlayarak olağanüstü ilgi topladı. Kısa süre içinde bir plak sözleşmesi imzaladı ve ülke çapında konser turnelerine başladı. 1968 tarihli *Cheap Thrills* albümünden sonra Big Brother and the Holding Company'den ayrıldı. Full Tilt Boogie Band adlı kendi topluluğunu kurdu. Amerika ve Avrupa turnelerinin yanı sıra bu toplulukla *I Got Dem Ol' Kozmic Blues Again Mama* ve *Pearl* adlı iki albüm daha yaptı. Aldığı yüksek dozda uyuşturucunun etkisiyle en verimli döneminde öldü. Renkli kişiliği ve üstün yetenekleriyle genç yaşta büyük bir yıldız olan Joplin, beyaz olmasına karşın Siyah blues geleneğinin en iyi yorumcuları arasına girmiş ve bu geleneğin en büyük sesleri Bessie Smith ve Billy Holiday düzeyinde başarılı olmuştur.

Joplin, Scott (d. 24 Kasım 1868, Bowie ili, Texas - ö. 1 Nisan 1917, New York kenti, ABD), 19. yüzyıl sonuyl 20. yüzyıl başında "ragtime kralı" olarak tanınan ABD'li besteci ve piyanist.

Çocukluğunda piyano dersleri aldı. 1880'lerin ortalarından başlayarak Ortabattı'da geziler yaptı ve 1893'te Chicago'daki Kolomb Dünya Fuarı'nda çaldı. 1895'te Missouri eyaletinin Sedalia kentine yerleştikten sonra konser piyanisti ve klasik

School Of Ragtime (Ragtime Okulu) adlı bir ders kitabı yazdı. Stark'la olan sözleşmesi 1909'da sona erdi ve yaşamının son yıllarında piyano ruloları (mekanik piyano için delikli kâğıt ya da kartonlar) hazırlamakla birlikte daha çok, müziksel düşüncelerinin bir sentezi olan, geleneksel yapıdaki uç perdelik operası *Treemonisha* ile uğraştı. Efsanevi bir Siyah onderi konu alan bu operanın aynı zamanda librettosunu yazdı ve koreografisini hazırladı. *Treemonisha* Joplin'in sağlığında yalnızca bir kez sahnelendi. Operasının yeniden sahnelenmesi konusunda saplantıya kapılan Joplin, 1911'de ruhsal bir sarsıntı geçirdi, 1916'da da düşkünlerevine kaldırıldı.

Joplin'in besteci olarak ünü, "Mapple Leaf Rag" ve "The Entertainer" gibi 1899-1909 arasında piyano için yazdığı klasik ragtime parçaları ile 1911'de yayımlanan *Treemonisha* operasına dayanır. *Treemonisha* 1972'de Atlanta'da bir topluluk tarafından Broadway'de sahnelendiğinde büyük ilgi görmüş ve *The Sting* (1973; *Belalılar*) filminin Oscar kazanan müziğinde onun yapıtlarının kullanılması 1970'lerde Joplin'i ve ragtime'i yeniden gündeme getirmiştir.

Jordaens, Jacob (d. 19 Mayıs 1593, Anvers - ö. 18 Ekim 1678, Anvers, Flandre), köy yaşamını canlandıran kalabalık sahnelere ve duyumsal alegorilere yer verdiği yapıtlarıyla 17. yüzyıl Flaman resminin etkili sanatçılarından biri.

Adam von Noort'un yanında yetişti. 1615'te ressamlar loncasına kabul edildi, bir yıl sonra da ustasının kızıyla evlendi. Önce-leri duvar halıları için desenler çizdi. "Bere-

"Kral İçki İçiyor", Jordaens'in bir yağlıboya çalışması, 1638; Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel

Musées Royaux des Beaux-Arts, Brüksel Fotoğraf: Photo SASKIA

müzik bestecisi olmak için Siyahlara eğitim veren George R. Smith College'da müzik öğrenimi görmeye başladı. Yayımlanan ilk şarkılarıyla üne kavuşan Joplin, 1900'de müzik yayımcısı John Stark'ın yakınında olmak ve onunla çalışmak amacıyla St. Louis'e gitti.

1902'de ragtime'in(*) ritim öğelerinden yararlanarak yazdığı bir bale süiti olan ilk kapsamlı yapıtını kendi koreografisi notlarıyla birlikte yayımladı. İlk operası *A Guest Of Honor* (1903; Onur Konuğu), telif hakları bürosunda kayboldu. 1907'de New York kentine giden Joplin, müziğindeki karmaşık bas örüntülerini, yer yer ortaya çıkan senkopları, ani susuşlu tempoları ve armoni anlayışını ana çizgileriyle anlattığı *The*

ket Alegorisi" (y. 1625, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel) gibi resimleri, onun bezeme ustası olarak yetiştiğini kanıtlar. Çağdaş Flaman ressamlarının tersine, İtalya'ya hiç gitmemiş olan Jordaens'in resimleri abartılı biçimleri ve kaba mizahıyla tipik Flaman özellikleri taşır. Renkleri sıcak ve parlak, figürleri canlıdır.

Jordaens 1648'de Kalvenciligi benimsedi. Ama bu durum, Katolik kiliseleri için sayısız sipariş almasını ve Rubens'in ölümünden sonra Anvers'in en büyük ressamı olarak kabul edilmesini engellemedi. 1652'de Lahey yakınlarındaki kraliyet kır malikânesi Huis ten Bosch'un dekorasyonunda da görev aldı ve mimari bezemenin başyapıtları sayılan "Holland Valisi ve

Oranje Prensi Frederik Hendrik'in Zaferi" ve "Zamanın Zaferi" adlı duvar resimlerini gerçekleştirdi. Bunlarda coşkulu renkler ve canlı, sarmal çizgilerle karmaşık alegorileri yansıttı.

Jordanes üretken bir ressamdı. Atölyesinde pek çok öğrenci çalıştırmış, "Kral İçki İçiyor", "Satyr ve Köylü" gibi çok tutulmuş resimlerinin kopyalarını yaptırmıştır. Ama son yapıtları, yardımcılarının payının gittikçe artmasından ötürü, eski resimlerinin düzeyine ulaşamamıştır.

Jordan, A(rchibald) C. (d. 30 Ekim 1906, Mbokothwana Misyonu, Kap Kolonisi - ö. 20 Ekim 1968, Madison, Wisconsin, ABD), Zosa (Xhosa) dilinde yazan romancı ve eğitimci. İkinci kuşak Güney Afrikalı Siyah yazarlardandır.

Cape Town Üniversitesi'nde Bantu dilleri ve Afrika araştırmaları üzerine ders verdi. 1961'de ABD'ye göç ettikten sonra California (1962) ve Wisconsin (1963-68) üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı.

Jordan, *Africa South* adlı dergide *Towards an African Literature* (Afrika Edebiyatına Doğru) başlığı altında yayımladığı yazılarda geleneksel övgü şiirleri, tekerlemeler, atasözleri, Zosa edebiyatı tarihi, önemli Bantu yazarları gibi konuları işledi. *Ingqumbo Yeminyanya* (1940; Ataların Gazabı) adlı romanında önceki Zosa yazarlarından daha ileri bir tutumla modern Siyah Afrikalı düşüncesini tutucu kabile değerleriyle mücadelelerini sergiler. Geleneksel düşünce ile Batı düşüncesi arasındaki çatışma temasını geliştirirken kolay çözümlere yönelmekten kaçınır. Jordan ölümünden önce iki roman daha yazdı, bir de öykü kitabı hazırladı. Bu öyküler 1975'te *Kwezo mpindo zeTsisa* (Tsisa'nın Dönemeçleri Boyunca) adı altında yayımlandı.

Jordan, (Marie - Ennemond -) Camille (d. 5 Ocak 1838, Lyon - ö. 20 Ocak 1922, Milano), ornatma grupları ve denklemler kuramı üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Fransız matematikçi. Jordan'ın çalışmaları, ünlü matematikçi Évariste Galois'nin (1811-32) ortaya koyduğu kuramların önemini tam olarak anlaşılmasını sağlamıştır.

İlk araştırmalarını geometri alanında gerçekleştiren Jordan, 1870'te yayımladığı *Traité des substitutions et des équations algébriques* (Ornatmalar ve Cebirsel Denklemler Üzerine Araştırma) adlı yapıtıyla Fransız Bilimler Akademisi'nin Poncelet Ödülü'nü kazandı. Bu yapıtında Jordan, Galois'nin ornatma grupları kuramını ayrıntılı bir biçimde inceledi ve bu kuramı cebirsel denklemlere uyguladı. Ayrıca, Niels Henrik Abel'in ortaya koyduğu herhangi bir cebirsel denklemin kök alma yoluyla çözülüp çözülmeceğinin belirlenmesi problemini de çözdü. Analiz konusundaki derslerini ve araştırmalarını *Cours d'analyse de l'École Polytechnique* (1882, 3 cilt; Politeknik Okulu'ndaki Analiz Dersleri) adlı yapıtta topladı. Bu önemli yapıtın üçüncü basımında (1909-15) Jordan'ın özgün çalışmaları daha geniş yer tutar; bu basımda fonksiyonlar kuramı modern bir anlayışla işlenmiş, sınırlı değişimli fonksiyonlar incelenmiş ve günümüzde Jordan eğrisi olarak bilinen eğriye uygulanmıştır. Jordan cebirleri de onun onuruna adlandırılmıştır.

Topolojide, bir basit yayın düzlemi bölme-diğini, ama bir basit kapalı eğrinin düzlemi tam tamına iki parçaya böldüğünü kanıtladı (1887). Sezgisel olarak açık gibi görünmesine karşın bu teoremlerin kanıtları zor ve karmaşıktır.

1876-1912 arasında Politeknik Okulu'nda matematik profesörü olarak çalışan Jordan, 1885'te üstlendiği *Journal de Mathématiques Pures et Appliquées* dergisinin yayın yönetmenliğini ölümüne değin sürdürdü.

Jordan, David Starr (d. 19 Ocak 1851, Gainesville, New York - ö. 19 Eylül 1931, Stanford, California, ABD), ABD'li eğitimci, doğabilimci ve felsefeci.

Cornell Üniversitesi'ni ve Indiana Tıp Okulu'nu bitirdikten (1875) sonra 1879'da Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nin doğa bilimleri bölümünün başına getirildi. 1885'te üniversitenin başkanı oldu. 1891-1913 arasında California'da Stanford Üniversitesi'nin başkanlığını yaptı. Bundan sonra Dünya Barış Vakfı'nın başkanı olarak yaşamını barış mücadelesine adanmıştı. ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasına ve emperyalizme karşı çıkarak dünya ölçeğinde federalizmi savundu. İlerici reformları heyecanla destekledi. Elliye aşkın kitabından bazıları şunlardır: *Manual of the Vertebrates of the Northern U.S.* (1876; ABD'nin Kuzeyindeki Omurgalıların Üzerine Elkitabı), *Imperial Democracy* (1899; İmparatorluk Demokrasisi), *The Heredity of Richard Roe* (1911; Richard Roe'nun Kalıtımı), *War and Waste* (1914; Savaş ve İsraf), *Democracy and World Relations* (1918; Demokrasi ve Dünya İlişkileri), *The Days of a Man* (1922; Bir İnsanın Günleri).

Jordan, (Ernst) Pascual (d. 18 Ekim 1902, Hannover, Almanya - ö. 31 Temmuz 1980, Hannover, AFC), 1920'lerin sonlarında Max Born ve Werner Heisenberg ile birlikte kuantum mekaniğinin ve Wolfgang Pauli ve Eugene Wigner ile birlikte kuantum elektrodinamiğinin temellerini atan Alman fizikçi. Jordan ayrıca, Robert Dicke ile aynı dönemde, evrensel doğa sabitlerinin değişken hale getirilmesini ve evrenin gelişmesine bağlı kılınmasını öneren bir kozmoloji kuramı geliştirdi.

1929-44 arasında Almanya'daki Rostock'ta, 1944'te Berlin'de ve 1947'den sonra da Hamburg'da kuramsal fizik profesörlüğü yapan Jordan, Max Born ile birlikte *Elementare Quantenmechanik* (1930; Kuantum Mekaniğine Giriş) adlı kitabı yazdı.

Jordanes (ü. İS 6. yy ortaları), Germen kabileleri üzerine yazdıklarıyla tanınan Got tarihçi.

Bilim adamı olmamasına karşın Latince yazıyordu. Günümüzde genellikle *Getica* adıyla bilinen ilk önemli yapıtı *De origine actibusque Getarum*'u (Getaların Kökenleri ve Eylemleri Üzerine) 551'de tamamladı. Çalışmanın başlığında Gotları, bütünüyle aynı bir halk olan Getalarla karıştırmıştı. Bu dönemde büyük olasılıkla Tuna Irmağının aşağı kesimindeki bir Roma eyaletinde yaşıyordu.

Jordanes'in günümüze ulaşan bir başka yapıtı, gene 551'de tamamlanan ve *Romana adıyla bilinen De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum* (Tarihin Doruk Noktası ya da Roma Halkının Kökenleri ve Eylemleri) başlıklı vakayinamedir. *Getica*, gerek Hunlar, gerek Gotlarla ilgili günümüzde en temel kaynak olması nedeniyle Jordanes'in çalışmalarının en değerlisidir. Yapıtı gerçekte 6. yüzyıl yazarlarından Magnus Aurelius Cassiodorus'un 12 ciltlik Gotlar tarihinin tek ciltlik bir özeti. Jordanes, Cassiodorus'un çalışmasını yalnızca üç gün görebildiğini, bu yüzden de ancak genel anlamını aktarabildiğini söyler. Kendi anlatımına göre, yapıta bazı Yunan ve Latin yazarlarından malzemeler eklemiş, ama giriş ve sonuç bölümlerini bütünüyle kendisi yazmıştır. Kitap

bütünsellikten çok uzak olmakla birlikte, Gotların İskandinav'daki kökenleriyle ilgili efsaneleri aktarmakta, bu halkın göçlerini ve savaşlarını Ostrogot kralı Ermanarich'in Ukrayna'da 4. yüzyılda kurduğu devlet dönemi boyunca izlemektedir.

Jordanes'in yapıtları Hunlar konusunda özellikle değerlidir. Çünkü bu konuda yararlanıldığı temel kaynak, 449'da Hunlar arasında dolaşmış olan Yunan tarihçi Priskos'un günümüzde ancak başka yazarların aktarmalarıyla bilinen çalışmasıdır. Jordanes, Atilla'nın cenaze töreninde (453) Hunların söylediği bir ağıtı aktarmakta ve 5. yüzyılın ikinci yarısında Atilla'nın imparatorluğunun çöküşüyle ilgili çeşitli bilgiler vermektedir.

Jordanes'in bir başka yapıtı olan *Romana* ise, Roma'nın efsanevi kurucusu Romulus döneminden Doğu Roma (Bizans) imparatoru Justinianos'a (hd 527-565) değin geçen sürede Roma'nın gelişmesini anlatan bir dünya tarihi özettir.

Jørgensen, (Jens) Johannes (d. 6 Kasım 1866, Svendborg - ö. 29 Mayıs 1956, Svendborg, Danimarka), Danimarkalı yazar. Kendi ülkesinde *Digte 1894-98* (1898; Şiirler 1894-98) ve *Udvalde Digte* (1944) adlı yapıtları, ülkesi dışında ise daha çok Assisili Aziz Francesco (1907) ve Sienali Azize Caterina (1915) üzerine yazdığı yaşamöyküleriyle tanınır.

Kopenhag Üniversitesi'nde öğrenciyken, dönemin etkili eleştirmenlerinden Georg Brandes'in izleyicisi oldu. Ama kısa bir süre sonra Brandes'in maddeci gerçekçiliğini cesurca eleştirerek şiirde simgecilğin savunucuları arasına katıldı. Daha sonra da mistik ve dinsel edebiyata ilgi duydu. 1896'da Katolik olduktan sonra daha çok İtalya'da yaşadı. Yaşamının geri kalan bölümünü büyük ölçüde *Mit livs legende* (1916-28, 7 cilt; Yaşamımın Efsanesi) adlı otobiyografisini yazmakla geçirdi.

Joris, David (d. 1501/02, Gent ya da Brugge, Flandre - ö. 25 Ağustos 1556, Basel, İsviçre), garip kişiliğiyle tanınan Anabaptist reformcu.

Vitravaycılık yapan Joris 1524'te Delft'e (bugün Hollanda'da) yerleşti. Reform hareketi dolayısıyla o dönemde doruk noktasına ulaşan tartışmalarda Katolik Kilisesi'ne karşı Lutherçiliği savundu. Bir ayin alayına hakaret ettiği gerekçesiyle 1528'de Lahey mahkemesine para cezası, kırbaçlanma, dilinin burulması ve üç yıl ayin yasasıyla cezalandırıldı. Daha sonra barışçı Anabaptistler ile devrimci Anabaptistler arasındaki mücadelede arabuluculuk görevini üstlenen Joris, gördüğü düşlere dayanarak "Üçüncü Davud" olduğunu öne sürdü. Bu sav, Davud peygamber ile onun soyundan geldiğine inanılan Hz. İsa'nın ardından gelecek üçüncü Davud'un, insanlığın kurtuluşunu sonuçlandıracak bir mesih olacağı inancına dayanıyordu.

Joris 1543'te bazı müritleriyle birlikte Basel'e kaçtı, orada Jan van Brugge adını aldı. Fantezi ve alegorilerle dolu ağır bir kitap olan *Wonder Boeck*'in (1542, 1551; Harikalar Kitabı) yanı sıra çok sayıda dinsel risale yazdı. Reform ilkelerini benimsemiş zengin ve saygın bir kişi oldu. Mesihlik düşlerinin yerini daha bireysel mistik deneyimler aldı. Dogmatik tartışmalara karşı çıkarak insanın kendi içindeki bireysel dinin tek gerçek iman olduğu düşüncesine vardı. Bu yeni düşüncesi nedeniyle hareketten çekildikten sonra, hareketi tasfiye etmek isteyenlerle, onun üçüncü Davud olduğunda ısrar edenler arasında mezhep içinde tartışma çıktı. Ölümünden üç yıl sonra, David Joris ile Jan van Brugge'nin aynı kişi olduğunun anlaşıl-

ması üzerine, Basel Üniversitesi'nde yargılanarak heretiklikten mahkûm edildi. Cese-di mezarından çıkarılarak yakıldı. Müritlerinin art arda heretiklikle suçlanarak yargılanması yüzyılın sonlarına doğru mezhebin ortadan kalkmasına yol açtı.

Jorn, Asger (d. 3 Mart 1914, Jutland - 6. 1/2 Mayıs 1973, Århus, Danimarka), yapıtlarındaki güçlü renkler ve çarpıtılmış biçimlerle yoğun bir duygusal etki uyandıran Danimarkalı ressam. Belçikalı James Ensor ve İsviçreli Paul Klee gibi dışavurumcuların

Jorn, 1961
Royal Danish Ministry for Foreign Affairs

etkisi altında kalmıştır. 1936'da Fransız ressam Fernand Léger ile, 1937'deki Uluslararası Paris Sergisi'nde de İsviçreli mimar Le Corbusier ile birlikte çalıştı. Walter Gropius'un öncülüğünde kurulan Bauhaus'a katıldı, Kobra(*) grubunun da (1948-51) kurucusuydu. Kobra grubunun üyeleri ilkel sanatı taklit ederek soyut bir anlatımla hayvan ve böcek resimleri çiziyorlardı. Jorn 1949'da Kobra grubu ile birlikte Amsterdam Belediye Müzesi'nde bir sergi düzenledi. "Oğluma Mektup" (1956-57) adlı yapıtı yoğun dokulu, çocuksu imgelerini ortaya koymaktadır.

Jornal do Brasil, O, Rio de Janeiro'da yayımlanan günlük gazete. Güney Amerika'nın seçkin gazetelerinden biridir.

1891'de, aralarında köleliğin kaldırılması hareketinin önderi (daha sonra Washington büyükelçisi) Joaquim Nabuco'nun da bulunduğu dört kişi tarafından kuruldu. Bağımsız bir gazete olan *Jornal* hükümet denetimi ve sansüre karşı düzenli ve nite-likli haberciliğini sürdürmeyi başardı. İçeriği ve üslubuyla seçkin bir okuyucu kitlesine seslenen ve geniş bir yazar kadrosuna sahip olan *Jornal*'ın dünyanın birçok başkentinde muhabirleri ve büroları vardır.

Jos, Nijerya'nın iç kesimlerinde, Plateau eyaletinin merkezi kent. Jos Platosunda, Delimi Irmağı kıyısında yer alır. Eskiden Biromların yaşadığı Geash köyünün bulunduğu yerde kurulan kent, 1903 dolaylarında İngilizlerin bölgede büyük kalay yatakları olduğunu öğrenmelerinden sonra hızla gelişti. 18. yüzyıldan beri bir kalay işleme merkezi olan 6 km kuzeydeki Naraguta Hausawa'da 1905'te maden ocakları açıldı. Buradan çıkarılan madenler Benue Irmağı

kıyısındaki Loko limanına, oradan da gemilerle Nijer Deltasındaki Forcados'a gönderiliyordu. 1914'te Bauchi Dekovil Hattı yapıldıktan sonra Jos ve yakınlarındaki Bukuru'dan çıkarılan kalay 183 km kuzeybatıdaki Zaria'ya gönderilmeye, oradan da demiryoluyla Lagos'a taşınmaya başladı. 1927'de Port Harcourt'dan başlayan demiryolu hattının uzatılmasıyla, Nijer Deltasına doğrudan ulaşım sağlandı ve 1957'de Bauchi Dekovil Hattı kapatıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Nijerya'da kolumbit çıkarılmaya başlanması ve ülkenin zamanla dünyanın başlıca kolumbit üreticisi haline gelmesi üzerine 1960'ların başlarında Jos yakınlarında ergitme fırınları kuruldu. Günümüzde, taşocaklarından elde edilen kalay ve kolumbit ergitilip külçeler halinde döküldükten sonra, ABD ve Avrupa'ya ihraç edilmek üzere demiryoluyla Port Harcourt'a yollar. Aynı yataklardan seramik yapımında kullanılan bir kil türü olan kaolin de elde edilir. Öteki sanayi dalları arasında gıda işleme ve bira yapımı, kozmetik, sabun, ip, jüt torba ve mobilya üretimi sayılabilir. Kentte ayrıca çimento, kırma taş, hadde- lenmiş çelik üretilir, lastik kaplamacılığı yapılır. Çok sayıda inşaat şirketinin bulunduğu Jos'ta birkaç basımevi ve yayınevi de vardır. Shen Irmağı üzerindeki Jos-Bukuru Barajı ve Baraj Gölü, kentteki sanayi işletmeleri için gerekli olan suyu sağlar.

Eskiden beri bölgede yaşayan Biromlar bugün de kentte oturmakta ve yöredeki madenlerde çalışmaktadır. Öte yandan, Jos'un bir madencilik merkezi olması, Hausalar, İbolalar, Yorubalar gibi başka Afrika halklarının yanı sıra çok sayıda Avrupalıyı bölgeye çekmiştir. Yörenin başlıca ürünleri kacadan, darı ve *acha*'dır (tohumlarından yararlanılan Afrika'ya özgü bir bitki türü). Çevrede yetiştirilen yam, patates, manyok, mısır ve sebze gibi ürünler de pazarlanmak üzere Jos'a gönderilir. Süt ürünleri 29 km güneybatıdaki Vom'da bulunan mandıradan sağlanır.

Nijerya'nın en yüksek ve en serin yerlerinden biri olan Jos, II. Dünya Savaşı'nın başından beri turistlerin ilgisini çeken bir dağ sayfiyesi olmuştur. Ülkenin en eski müzesi olan Jos Müzesi'nde (1952), İÖ 900-İS 200 arasında ortaya çıktığı sanılan Nok kültürünün ürünü olan pişmiş toprak (*terra-cotta*) heykelticikler ile tung, piriş, ahşap ve pişmiş topraktan yapılmış aletler de sergilenir. Müzede ayrıca Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Nijerya hükümetinin işbirliğiyle kurulan bir müze teknisyenleri okulu etkinlik gösterir. Kentin görülmeye değer yerleri arasında 24 hektarlık bir alanı kaplayan ve içinde bir hayvanat bahçesi bulunan park (1955) ile geleneksel mimari örneklerinin sergilendiği açık hava müzesi ve botanik bahçesi sayılabilir. Jos'ta ayrıca 1975'te açılan eğitim hastanesini de barındıran Jos Üniversitesi, Federal Tıp Laboratuvar Teknolojisi Okulu ile kamusal, özel ve dinsel kuruluşların desteklediği hastaneler vardır. Lafia, Bauchi, Kaduna ve Zaria ile karayolu bağlantısı olan kent, 608 km güneydoğusundaki Port Harcourt'a kısa bir demiryolu hattıyla bağlanır. 3,2 km güneyinde bir de havaalanı vardır. Nüfus (1991 tah.) 182.100.

Jos Platosu, eskiden BAUCHI PLATOSU, Nijerya'nın orta kesiminde, Plateau eyaletinde plato. Afrika'nın başlıca kalay madenciliği bölgesidir. Yüksek ve dik kayalıklar ve tekdüze çayırarla ayırılır. Yaklaşık 8.000 km²'lik bir alanı kaplar; ortalama yüksekliği 1.280 m'yi bulur. Çevresini saran ovaların yüksekliği genellikle 960 m'yi geçer. Doğusunda yer alan yüksek bölgeye

bazen Bauchi Platosu denir. Jos Platosunun jeolojik yapısı yer yer masif biçimli granit kayaların kesintiye uğratıldığı, aşınmış gnays oluşumlarına dayanır. Özellikle güneydeki Panyam ile batıdaki Vom ve Miango çevresinde bazalt akıntılarının kuşattığı çok sayıda

Jos Platosunda bir köy, Nijerya
Konran Media Inc.

sönmüş yanardağ konisi vardır. Bunların bazılarının içinde krater gölleri oluşmuştur. Platonun en yüksek noktaları, her ikisi de Jos kenti yakınlarında bulunan Wadi Tepelerindeki Shere Dağı (1.781 m) ile Sara Doruğudur (1.690 m).

Platoda serin ve yağışlı bir iklim görülür. Platodan doğan çok sayıda ırmak arasında Nijer Irmağını besleyen Kaduna, Karami ve N'gell; Benue'ye dökülen Mada, Ankwe, Dep, Shemanker ve Wase; Gongola'ya katılan Lere, Maiju ve Bagei ile zaman zaman Çad Gölüne su taşıyan Kano, Delimi, Bunga, Jamaari ve Misau ırmakları sayılabilir. Platonun dik ve düzensiz güney yamaçlarında başta Gurara Çavlanı olmak üzere çok sayıda çavlan vardır. Bunların bir bölümünden hidroelektrik enerji elde edilir.

Jos kenti yakınlarında bulunan baltalar, platoda insan yerleşiminin Paleolitik Çağa tarihlenen Acheuleen kültüre değin indiğini gösterir. 1930'lardan sonra bölgede ele geçirilen Nok heykelticiklerinden, Batı Afrika Paleolitik Çağ kültürlerinin en iyi bilinen örneği olan Nok kültürünün İÖ y. 900 - İS 200 arasında sürdüğü saptanmıştır. 19. yüzyıl başlarında cihad açan Müslüman Fulani (Peul) atlılarından kaçan çeşitli toplulukların tepelere sığınmasıyla platonun nüfusunda yoğun bir artış oldu. Birom, Cerava (Caranci), Mama, Angas ve Ron (Baram) gibi halkların oluşturduğu bu küçük ve bağımsız topluluklar, hiçbir zaman geleneksel bir devlet altında örgütlenmediler ve hemen hepsi İslamın etkisi dışında kaldılar.

Avrupalıların gelişinden çok önce de ırmak ve dere yataklarından kalay ve demir çıkarılmasına karşın, bölgedeki zengin kalay yataklarından tam olarak yararlanılması İngilizlerin büyük ölçekli tesisler kurduğu 1904 sonrasında rastlar. Kalayla birlikte elde edilen niyobyumun bir cevheri olan ve dünyadaki en büyük rezerv sayılan kolumbit yatakları 1940'larda işletilmeye başladı. Bölgede küçük miktarlarda tantalit, volfram (tungsten), kaolin, zirkon, uranyum ve tor-yum bileşikler de çıkarılır. Plateau eyaletinin doğu ve orta kesimlerinde kurşun ve demir cevheri, Lafia'da kömür, Shendam yakınlarında da altın ve gümüş yatakları vardır.

Platonun maden zenginlikleri 20. yüzyılda bölgeye çok sayıda Hausa, İbo ve Yoruba ile Avrupalı göçmeni çekmiştir. Öte yandan birçok Fulani çoban uyku hastalığı taşıyıcısı çeşesineğinin bulunmadığı platoya yerleşmiştir.

Eski ormanlık alanların çiftçilik ve madencilik yapma amacıyla açılması nedeniyle, günümüzde platonun neredeyse tamamı savan çayırlarıyla kaplıdır. Çit olarak kullanılan kaktüsler doğal olarak yetişir; tarlaların çevresine ekilmiş kaktüsler de vardır. Yörede en yaygın yetiştirilen temel ürünler *acha* (tohumlarından yararlanılan Afrika'ya özgü bir bitki türü), koca dan ve danır. Ayrıca platodaki Jos, Bukuru, Pankshin ve Vom gibi büyük kentlerin gereksinimini karşılamak üzere patates, yam, yeşil sebze vb ürünler de yetiştirilir. 1960'larda terk edilen kalay madenlerinin bulunduğu alanların üstünde kurulan bazı okaliptüs plantasyonlarında, ihracat amacıyla az miktarda yağ üretilir. Platoda yetiştirilen çok sayıda sığırın sütü Vom'daki mandırada toplanır. Ayrıca keçi ve koyun da yetiştirilir. Aşırı ekim ve aşırı hayvan otlatma, 1980'lerin başlarında bazı çiftçilerin platoyu terk etmesine yol açmış, buna karşılık arazi ıslahı için bazı baraj ve göletler inşa edilmiştir.

José (d. 6 Haziran 1714, Lizbon - ö. 24 Şubat 1777, Lizbon, Portekiz), 1750-77 arasında Portekiz kralı.

Babası V. João döneminde yönetimde hiçbir sorumluluk almayan José tahta çıktıktan sonra da kararları bakanlarına bıraktı, av ve opera gibi eğlencelerden başka hiçbir şeyle ilgilenmedi. Bakanlarından Sebastião de Carvalho kısa sürede büyük bir nüfuz kazandı ve 1755 Lizbon depreminin ardından bütün iktidarı eline geçirdi.

Carvalho'nun, sarayın gücünü artırma ve bir tüccarlar sınıfı yaratma yönündeki politikaları soyluların ve kilisenin muhalefetiyle karşılaştı. 1758'de José'ye yönelik başarısız bir suikast girişimi, Carvalho'ya nüfuzlu soylu aileleri baskı altına alma olanağını verdi. 1759'da da Cizvitler sürgüne gönderildi. José, bütün bu olaylarda Carvalho'nun kararlarını sorgulamadan onayladı.

1775'te José'nin hükümdarlığının 25. yıl kutlamaları Terreiro do Paço'da at üzerindeki heykelinin açılışıyla başladı. José Şubat 1777'de ölünce Carvalho'nun iktidarının da sonu geldi. José'nin kızı I. Maria tahta çıkar çıkmaz Carvalho'yu azletti.

Josef I-II bak. Joseph I-II

Joselito, JOSELITO EL GALLO (Küçük Horoz Joe) ya da GALLITO (Küçük Horoz) olarak da bilinen, asıl adı JOSÉ GÓMEZ (d. 8 Mayıs 1895, Gelves - ö. 16 Mayıs 1920, Talavera de la Reina, İspanya), gelmiş geçmiş en büyük matadorlardan biri. Juan Belmonte ile birlikte 20. yüzyıl başlarında boğa güreşinde bir çığır açmıştır.

Pek çok boğa güreşçisi yetiştirmiş bir aileden geliyordu. On yedi yaşındayken, matador unvanı alan en genç kişi oldu (Ekim 1912). Belmonte'nin, gelenek dışı oyun üslubunu benimsedi; buna göre matador, boğanın saldırısı sırasında hemen hemen hareketsiz duruyor ve saldırıdan, usta pelerin (*capa*) hareketleriyle kurtuluyordu. Belmonte ile birlikte boğa güreşindeki altın çağın kahramanı olan Joselito, 25 yaşındayken onunla yaptığı bir *mano-a-mano* (yarışmalı boğa güreşi) sırasında arenada öldü.

Joseph I, JOSEF olarak da yazılır, Macarca JÓZSEF (d. 26 Temmuz 1678, Viyana - ö. 17 Nisan 1711, Viyana), Kutsal Roma-Germen imparatoru (1705-11) ve Macaristan kralı (1687-1711). İspanyol tahtını Habsburgların elinde tutma çabaları başarısızlığa uğramıştır.

İmparator I. Leopold'un en büyük oğluydu. 1687'de Macaristan kralı, 1690'da ise imparatorluk tahtının vârisi ilan edildi. İspanya'nın son Habsburg kralı olan II.

I. Joseph, bir oymabaskı
Bild-Archiv Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Carlos'un ölümünden (1700) sonra başlayan taht mücadelesi sırasında Fransa kralı XIV. Louis'nin torunu Philippe'e (sonradan İspanya kralı V. Felipe) karşı küçük kardeşi Karl'ın (sonradan imparator VI. Karl) adaylığını destekledi. İspanya Veraset Savası (1701-14) sırasında imparatorluk tahtına geçti (Mayıs 1705). Avusturya'nın düzensiz maliyesini yeniden düzene soktu ve Viyana kent bankasını bir devlet kurumu haline getirdi. Bu önlemler, Avusturya'nın dış destek gereksinimini tümüyle ortadan kaldırmamakla birlikte sürdürülen savaş için mali kaynak yaratılmasına yardımcı oldu. Hükümdarlığı sırasında Prens Eugène de Savoie Carignan komutasındaki Avusturya orduları İtalya'da, Almanya'da ve Felemenk'te zaferler kazandıysa da, imparatorluk topraklarına yönelik tehditler sürdü; Macaristan'da XIV. Louis'nin kışkırtmasıyla II. Ferenc Rákóczy'nin önderliğinde başlayan ayaklanma ancak Joseph'in ölümünden sonra bastırılabilirdi. İsveç kralı XII. Karl'ın, 1707'de Saksonya elektörü I. Friedrich August (sonradan II. August [Güçlü] adıyla Polonya kralı) ile mücadelesi sırasında Avusturya sınırını ihlal etmesi iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi. 1708'de Papa XI. Clemens, Philippe'i İspanya kralı olarak tayinince, imparatorla papa arasındaki çatışma doruk noktasına ulaştı. Avusturya birlikleri, papa 1709'da Habsburgları yeniden desteklemeye başlanana değin Papalık Devletleri'ne saldırılarına sürdürdüler. Joseph'in 1711'de beklenmedik bir biçimde ölmesi üzerine yerine kardeşi VI. Karl geçti.

Joseph II, JOSEF olarak da yazılır, Macarca JÓZSEF (d. 13 Mart 1741, Viyana - ö. 20 Şubat 1790, Viyana), Kutsal Roma-Germen imparatoru (1765-90), Avusturya Habsburglarının topraklarını önce annesi Maria Theresia ile birlikte (1765-80), sonraları tek başına (1780-90) yönetmiştir. Bir "aydın despot" olarak yönetsel, yasal, ekonomik ve dinsel reformlar yapmış ama fazla başarılı olamamıştır.

Maria Theresia ile Lorraine'li Franz Stephan'ın (sonradan İmparator I. Franz) en büyük oğluydu. Katı bir eğitimden geçti. Maria Theresia tarafından Devlet Konseyi'ne atandıktan sonra akıllı ve bilgili bir devlet adamı olduğunu gösterdi. 1760'ta Bourbon prensesi Parmalı Elisabetta ile evlendi. Kansı üç yıl sonra çiçek hastalığının ölünce ikinci evliliğini 1765'te Bayyeralı

Maria Josepha ile yaptı; o da 1767'de aynı hastalıktan öldü. 1765'te babasının ölümü üzerine imparator oldu. Ama 1780'e değin ülkeyi fiilen Maria Theresia yönetti.

Maria Theresia'nın ölümünden (1780) sonra yönetimin başına geçen Joseph, annesinin başlattığı reformları sürdürerek, kilisenin gücünü kırdı ve merkezi yönetimi güçlendirdi. Hükümdarlığı sırasında ordu ve ülke maliyesi yeniden düzenlendi; serflik kaldırıldı; sağlık hizmetleri yaygınlaştırıldı ve Viyana Hastanesi Avrupa'nın en iyi hastanelerinden biri haline geldi; eğitim alanında çeşitli reformlar yapıldı ve Viyana Üniversitesi'nde dönemin en ünlü bilim adamları ders vermeye başladı; hukuk alanında yapılan düzenlemelerle yasama ve yürütmenin her düzeyde birbirinden

II. Joseph, Pompeo Batoni'nin bir çalışmasından ayrıntı, 1769;
Viyana Sanat Tarihi Müzesi
Kunsthistorisches Museum, Viyana

ayrılması sağlandı ve 1786'da Genel Medeni Hukuk Derlemesi çıkarıldı. Ayrıca, 1781'de Hoşgörü Fermanı yayımlanarak, farklı dinsel inançlara sahip olanların yasa önünde Katoliklerle eşit olmaları sağlandı. Kısa bir süre sonra aynı haklar Yahudilere de tanındı. Burgtheater'ın Alman Ulusal Tiyatrosu olması ve Joseph'in tiyatroların yönetimini oyunculara bırakması kültürel yaşamın canlanıp zenginleşmesinde önemli rol oynadı.

Öte yandan Joseph Katolik Kilisesi'nin gücünü kırmak amacıyla papazlar için okullar kurdu ve piskoposların papa ile görüşmelerini kısıtlayarak yetkilerini ellerinden aldı. Kilisenin gücü, eğitim ya da sağlık gibi yararlı etkinliklerde bulunmayan 700'den fazla manastırın kapatılmasıyla daha da azaldı. Yaklaşık 36 bin keşiş, bağlı oldukları tarikatlardan ayrılmaları için para verildi ya da yıllık gelir bağlandı ve tarikatlarından ayrılanların laik papazlar olarak çalışmalarına izin verildi. Ama bu uygulamalar tepkilere yol açtı. Sorunların doruğuna ulaştığı bir anda Papa VI. Pius'un imparatoru ziyareti bir sonuç vermediği gibi, imparatorun Roma'ya yaptığı yolculuk da başarısız oldu. Öte yandan bu reformlar, özellikle Avusturya Felemenki ve Macaristan gibi geleneklerin güçlü olduğu ülkelerde sert direnişlerle karşılaştı.

Joseph daha annesinin sağlığında dış politika alanında bazı başarıları kazanmıştı: Polonya'nın II. Stanisław Poniatowski döneminde iç savaşa sürüklenmesi üzerine, bu ülkenin komşuları arasında paylaşılması için Prusya kralı II. Friedrich'le (Büyük) görüşmeler yapmış ve bu paylaşımın sonunda Prusya'ya Polonya'nın sonradan Batı Prusya olarak adlandırılan kesimi, Rusya'ya Polonya sınırındaki topraklar, Avusturya'ya da Galiciya düşmüştü. Daha sonra Osmanlılarla bir antlaşma yaparak Bukovina'yı da

Avusturya topraklarına katan Joseph, dış politika alanında bilgi sahibi olabilmek için önce Fransa'yı, ardından da Rus çaricesi II. Yekaterina'yı ziyaret etmişti.

Annesinin ölümünden sonra, Avusturya Felemenki'nin denizle bağlantısını kurabilmek için Felemenk'i ablukayı kaldırmaya zorladiysa da bu girişiminden bir sonuç alamadı. Joseph, Avusturya'nın Almanya içindeki konumunu güçlendirmek istiyor, bu amaçla Avusturya Felemenki'ni Bavyera'yla değiştirmeyi düşünüyordu. Bavyera'nın Wittelsbach hanedanından gelen son elektörü Maximilian Joseph'in 1777'de ölümü üzerine, onun ardılı Pfalz elektörü Karl Theodor'la Aşağı Bavyera ve Mindelheim'in Avusturya'ya bırakılmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Ama bu plana karşı çıkan II. Friedrich Avusturya'ya savaş ilan etti ve birlikleriyle Bohemya'ya girdi. 1785'te ise Joseph'e karşı Fürstenbund'u (Prensler Birliği) kurdu. Bavyera'yı ele geçirme girişimi sonuçsuz kalan Joseph, bunun üzerine doğuya yönelerek Rusya ile ittifak kurdu. Ardından Yekaterina ile doguda ve güneydoguda ele geçirilecek toprakların iki ülke arasında eşit olarak paylaşılmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Yekaterina Osmanlılara savaş ilan edince, 250 bin kişilik bir ordu topladı. Aylarca cephede kaldıktan sonra, Avusturya Felemenki ve Macaristan'da ayaklanmaların başlaması ve sağlığının bozulması üzerine, herhangi bir zafer kazanamadan Viyana'ya dönmek zorunda kaldı. Öte yandan görüşmeleri erteleyerek Avusturya Felemenki'nde barış sağlama yolundaki çabaları sonuç vermedi. Macaristan'da taç giymeyi kabul etmemesi de hükümdarlığının meşruluğunu gölgeledi.

Macaristan'da yerölçüm çalışmalarının yapılması ve Latince'nin yerine Almanca'nın resmî dil olması, taşra eşrafını muhalefete itti. Avusturya Felemenki'nde ise, Holland'dan kaçan göçmenler işgal güçlerine karşı bir ayaklanma başlattılar ve sonunda ülke bağımsızlığını ilan etti.

Aydınlanma akımının etkisiyle çeşitli reformlar yürürlüğe koyan baskıcı hükümdarların tipik bir örneği olan Joseph, uyruklarına özgürlük ve refah sağlama yolundaki çabaları başarıya ulaşmadan öldü.

Joseph (Peder), lakabı GÖLGEDEKİ ADAM, Fransızca PÈRE JOSEPH ya da L'ÉMINENCE GRISE, asıl adı FRANÇOIS-JOSEPH LE CLERC DU TREMBLAY (d. 4 Kasım 1577, Paris - ö. 18 Aralık 1638, Rueil, Fransa), Kardinal Richelieu'nün yakın çalışma arkadaşı olan Fransız mistiği ve din reformcusu. Özellikle Fransa'nın Otuz Yıl Savaşları'ndaki (1618-48) harcama olaruz karşılığı için mali kaynak bulma kampanyasında dışişleri bakanı-nunkine benzer yetkiler taşımıştır.

1599'da Fransisken tarikatının başnaz bir kolu olan Kapuçinlere katıldı. Saumur yakınındaki Notre-Dame de Fontevault Manastırı'nın bir bölümünü yeni bir rahibe ocağına dönüştürmeye çalıştığı sırada Richelieu'yle karışlaştı ve onun kütübi oldu. Joseph'in Avrupalı Protestanları Katolik-leştirme tutkusu ile Richelieu'nün Avrupa'da Fransız egemenliğini kurma çabası bir-biriyle çakiştı. Öldüğünde, Otuz Yıl Savaşları'nın Avrupa'da yol açtığı acıların sorumluluğunu taşıyanlardan biri olarak ülkesinde nefretle anılıyordu.

Joseph (Reis), Yerli dilinde IN-MUT-TOO-YAH-LAT-LAT (d. y. 1840, Wallowa Vadisi, Oregon Toprakları - ö. 21 Eylül 1904, Colville Yerleşirme Kampı, Washington, ABD), Nez Percé Yerlilerinin reisi. Oregon'daki kabile topraklarının beyazların yerleşimine

açılması üzerine, kabilesiyle birlikte Kanada'ya kaçma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Pasifik Kuzeybatısı'nda yaşayan en güçlü kabilelerden biri olan Nez Percé'ler,

Reis Joseph, Charles M. Bell'in bir fotoğrafı, 1878

Smithsonian Institution, Washington, D.C., Bureau of American Ethnology

19. yüzyılın ilk yarısında beyazlarla iyi ilişkiler içindeydi. Birçok Nez Percé gibi Reis Joseph'in babası da Hristiyanlığı benimsemiş ve oğlunu bir misyoner okulunda okutmuştu. 1850'den sonra beyaz göçmenlerin Pasifik Kuzeybatısı'na doğru ilerlemesi üzerine, ABD bölgedeki Yerlileri topraklarını terk ederek küçük ve çoğu kez çekici olmayan yerleşirme kamplarında yaşamaya zorladı. Aralarında Reis Joseph'in babasının da bulunduğu bazı Nez Percé reisleri, görüşmelere katılanların kabilelerini temsil etmediğini belirterek, topraklarına ilişkin 1855 ve 1863 antlaşmalarının geçersiz olduğunu ileri sürdüler.

ABD, antlaşmaları kabul etmeyen Nez Percé'leri Idaho'daki bir yerleşirme kampına zorla götürmeye kalkınca (1877), babasının yerine geçmiş olan (1871) Reis Joseph gönülsüzce durumu kabullendi. Yolculuk hazırlıkları sürerken üç savaşçısının bir grup beyaz göçmen ve altın arayıcısını öldürdüğünü öğrendi. ABD ordusunun misillemeye girmesinden çekindiği için yaklaşık 200-300 savaşçıyı ve ailelerini yanına alarak Kanada'ya doğru harekete geçti. 17 Haziran - 30 Eylül 1877 arasında Oregon, Washington, Idaho ve Montana'dan geçerek 1.600 km'den fazla bir yol aldı. Kendisini izleyen sayıca 10 kat üstün ABD birliklerini sürekli atlattığı gibi birkaç kez de çatışmaya girerek bozguna uğrattı. Bu uzun kaçış sırasında tutsaklara insanca davranması, kadın, çocuk ve yaşlıların sorunlarıyla ilgilenmesi ve gereken erzacı çalmayıp çiftçilerden ve dükkân sahiplerinden satın alması birçok beyazın hayranlığını kazandı.

Nez Percé'ler sonunda Kanada sınırına 65 km kala Montana'da Bearpaw Dağlarında çevrildiler. Reis Joseph 5 Ekim'de General Nelson A. Miles'a teslim olduğunda uzun yıllar hatırlanan dokunaklı bir konuşma yaptı: "Dinleyin beni reislerim, yüreğim yaralı, gönlüm acı içinde. Ama güneşin şu anda durduğu yerden başlayarak artık hiç savaşmayacağım."

Reis Joseph ve adamları önce Yerli Toprakları'ndaki (bugün Oklahoma) kırac bir yerleşirme kampına gönderildi. Yerlilerin çoğu orada hastalandı ve öldü. Reis Joseph

kabilesinin sağ kalan üyeleriyle Washington'daki bir yerleşirme kampına gitme iznini ancak 1885'te alabildi. Bu arada halkının eski topraklarına geri gönderilmesi için Washington, D.C.'ye iki yolculuk yaparak Başkan Theodore Roosevelt'le görüştü.

Joseph Bonaparte Körfezi, Timor Denzinde, Avustralya'nın kuzey kıyısında körfez. En geniş yeri 360 km olan körfez, karadan 160 km kadar içeri girer. Batı Avustralya eyaletindeki Londonderry Burnu, genellikle batı sınırı olarak kabul edilir, doğu sınırı ise Kuzey Toprakları'ndaki Scott ve Blaze burunları arasında değişir.

Ord, Durack, Pentecost ve Forrest ırmakları, Cambridge Körfezinin oluşturduğu halic aracılığıyla Joseph Bonaparte Körfezine dökülür. Yörenin en önemli limanı olan Wyndham da Cambridge Körfezindedir. Victoria Irmağı Joseph Bonaparte Körfezindeki Queens Boğazına, Fitzmaurice Irmağı da Keyling Koyuna boşalır. Doğu ve batı kıyılarında Yerli kampları vardır. Körfeze giren (1644) ilk Avrupalı, Felemenkî denizci Abel Tasman olmuş, 1803'te yöreye gelen Fransız Nicolas Baudin körfeze I. Napoléon'un büyük ağabeyinin adını vermiştir. 1817'de körfez kıyılarına bir araştırma gezisi düzenleyen İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden Albay Phillip Parker King'in değiştirmek istediği bu ad, II. Dünya Savaşı sırasında yeniden kullanılmaya başlamıştır.

Joséphine, asıl adı MARIE-JOSEPH-ROSE TASCHER DE LA PAGERIE. BEAUHARNAIS VIKONTESİ (1779-96) ya da JOSEPHINE BONAPARTE (1796-1804) olarak da bilinir (d. 23 Haziran 1763, Trois-Îlets, Martinik - ö. 29 Mayıs 1814, Malmaison, Fransa), Napoléon Bonaparte'in karısı ve Fransa imparatoriçesi.

Yoksul düşmüş bir soylu olan Joseph Tascher de la Pagerie'nin en büyük kızdı.

Joséphine, François Gérard'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Malmaison Ulusal Müzesi, Paris
Graudon-Art Resource/EB Inc.

On beş yaşına değin, babasının deniz kuvvetlerindeki görevi nedeniyle bulunduğu Martinik Adasında yaşadı. 1779'da genç ve varlıklı bir subay olan Beauharnais vikontu Alexandre ile evlendi ve Paris'e yerleşti; ondan Hortense ve Eugène adında iki çocuğu oldu. Mart 1785'te kocasından ayrı yaşamaya başladı. Üç yıl Paris'te kaldıktan sonra 1788'de Martinik'e döndü. 1790'da adada bir köle ayaklanması başlayınca, Paris'e dönmek zorunda kaldı ve yüksek sosyete'de kendine bir yer edindi. Ama Devrim Ordusu'nda görev alan kocasının Jakobenlerin gözünden düşmesi üzerine yaşamı tehlikeye girdi. Kocası Haziran 1794'te giyotinle idam edildi; kendisi de tutuklandı. Thermidor Ayaklanması'nın

Terör Dönemi'ni sona erdirmesinin ardından serbest bırakılan Joséphine, Direktuar dönemine girilirken Paris sosyetesinin aranan kişilerinden biri olmuştu. O sırada yıldızı yeni yeni parlayan genç bir subay olan Bonaparte'in ilgisini çekmeyi başardı ve 9 Mart 1796'da resmi bir törenle onunla evlendi. Ama Bonaparte Mısır seferindeyken (1798-99), onun yazdığı mektuplara yanıt vermediği gibi, başka bir subayla ilişkiye girdi. Boşanmayı düşünen Bonaparte'i Joséphine'in çocukları karanından vazgeçirdi. Joséphine Bonaparte'in konsüllük döneminde (1799-1804) yeni skandallara yol açmamaya özen gösterdi ve toplumsal konumunu kocasının siyasal ilişkilerini güçlendirme yolunda kullandı. Napoléon'un Mayıs 1804'te Fransa imparatoru olmasından sonra, evliliklerine papanın gözünde meşruluk kazandırmak için, kilisede dinsel bir törenle yeniden evlenmeye kocasını ikna etti. İmparatorun gönülsüzce kabul ettiği tören 1 Aralık 1804'te gerçekleşti. Joséphine ertesi gün Napoléon'un, Notre-Dame Katedrali'nde yapılan taç giyme törenine imparatoriçe olarak katıldı.

Sonraki yıllarda kızı Hortense'in Napoléon'un kardeşi Louis ve oğlu Eugène'in Bavyera kralının kızı ile yaptığı evlilikler konumunu güçlendirdiyse de, aşırılıkları ve hepsinin ötesinde Napoléon'a bir erkek çocuk verememiş olması evliliğini tehlikeye soktu. Avusturya imparatoru II. Franz'ın kızı Maria-Louise ile siyasal amaçlı bir evlilik yapmak isteyen Napoléon, Ocak 1810'da bölge papazının törende bulunmasını gerekçe göstererek, Joséphine'le evliliğinin geçersiz sayılmasını sağladı. Böylece hem kiliseyi, hem de Avusturya imparatorunu rahatsız edecek boşanma yoluna gerek kalmaksızın Joséphine'den ayrıldı.

Joséphine daha sonra, Malmaison'daki özel konutuna çekildi ve Napoléon'un mali desteğiyle gösterişli yaşam biçimini sürdürdü. Napoléon'un tahttan çekilmesinden sonra Rus çarı I. Aleksandr'ın koruması altına girdi, kısa bir süre sonra da öldü.

Josephson, Brian D(avid) (d. 4 Ocak 1940, Cardiff, Glamorgan, Galler), 1962'de, üstüniletken malzemelerdeki elektrik akışına ilişkin olarak, bugün kendi adıyla anılan olguyu bulan ve bu çalışmasıyla 1973 Nobel Fizik Ödülü'nü Leo Esaki ve Ivar Giaever ile paylaştan İngiliz fizikçi. Cambridge'deki Trinity College'da öğrenim gören Josephson, 1960'ta mezun oldu ve 1964'te lisansüstü ve doktora çalışmalarını tamamladı. Henüz lisans öğrencisiyken yayımladığı ilk çalışmada özel görelilik kuramının bazı yönlerini ve Mössbauer etkisini inceledi.

Çok parlak bir öğrenci olan Josephson, araştırmalarını üstüniletkenlik üzerinde yoğunlaştırdı ve iki üstüniletken arasındaki bağlantının (Josephson eklemi) özelliklerini araştırmaya girişti. Daha sonra, Esaki ile Giaever'in elektronların katılar içinden tünellenmesi üzerine gerçekleştirdikleri çalışmaları ele aldı ve bu alandaki bulguları geliştirdi. Kuramsal olarak, iki üstüniletken arasındaki tünellenmenin çok özel nitelikler kazanabileceğini gösterdi; örneğin, üstüniletkenlerin arasına yerleştirilecek bir yalıtkanın içinden, herhangi bir gerilim uygulanmadan elektron akışının gerçekleşeceğini, gerilim uygulandığında ise akımın kesileceğini ve elektronların yüksek frekansta salınacaklarını ortaya koydu. Bu olgu daha sonra Josephson etkisi olarak adlandırıldı. Sonraki deneylerle doğrulanan Josephson etkisi, üstüniletkenlerin davranışına ilişkin

BCS kuramını(*) da doğrulamış oldu. International Business Machines (IBM) araştırmacıları, Josephson'un üstüniletkenlere ilişkin buluşlarını uygulayarak 1980'de deneysel bir bilgisayar anahtar düzeni geliştirdiler; bu aygıtla, bilgisayarların bilgiyi işleme hızları büyük oranda arttı ve anahtarlama hızı, silisyumlu yongalarla çalışan bilgisayarların hızının 10-100 katına çıktı.

1965-66'da ABD'deki Illinois Üniversitesi'nde araştırma profesörü olan Josephson, 1967'de Cambridge'e döndü ve yardımcı araştırmaya yöneticisi oldu. 1972'de fizik okutmanlığına ve 1974'te fizik profesörlüğüne atandı. 1970'te Royal Society'nin üyeliğine seçildi. Josephson daha sonraki yıllarda Doğu mistisizminin bilimsel anlayışla ilişkisini araştırmaya yöneldi.

Josephson, Matthew (d. 15 Şubat 1899, Brooklyn, New York - ö. 13 Mart 1978, Santa Cruz, California, ABD), ABD'li yaşamöyküsü yazarı. Sağlam ve çok yönlü araştırmalara dayanan yapıtlarıyla tanınmıştır.

1920'lerde Paris'te yaşadığı sırada, Amerikalı ve Avrupalı yazarlara yer veren *Broom* dergisini yayımladı (1922-24). Sanayi toplumunda boğulmak istemeyen ABD'li sanatçıların ülkelerinden uzakta yaşamaktan başka çıkar yolu olmadığını inanmıştı. Ama sonradan, düzenin işleyişi ile düşünceler arasındaki savaş diye adlandırdığı olguyu izlemek amacıyla ABD'ye döndü. Wall Street'te çalışırken ruhsal bunalımın eşliğine geldi; sonunda yeniden yazmaya başladı ve Paris'te yayımlanan *transition* dergisine (1928-29) katkıda bulundu.

İlk kitabı, Émile Zola'nın güvenilir bir yaşamöyküsü olan *Zola and His Time: The History of His Martial Career in Letters*'di (1928: Zola ve Çağı: Savaşçı Edebiyat Yaşamı). Bu yapıtı çok övgü toplayan başka yaşamöyküleri izledi. *Victor Hugo* (1942) ve *Stendhal* (1946), 19. yüzyıl Fransız edebiyatına duyduğu ilginin ürünleriydi; özellikle ikincisi, ABD'de Stendhal'ın yapıtlarına yeniden ilgi duyulmasını sağladı. *The Robber Barons: The Great American Capitalists, 1861-1901* (1934; Soyguncu Baronlar: Büyük Amerikan Kapitalistleri, 1861-1901) adlı ünlü yapıtında ise Josephson, ilgi duyduğu bir başka konu olan Amerikan ekonomisini ele aldı. Yapıtta John D. Rockefeller, Andrew Carnegie gibi, 19. yüzyıl sonlarındaki büyük sanayicilerin öyküsünü anlatıyordu. Son yapıtlarından biri, *The Money Lords: The Great Finance Capitalists, 1925-1950*'ydi (1972; Para Tanrıları: Büyük Mali Kapitalistler, 1925-1950).

Josephson etkisi, ince bir yalıtkan malzemeyle ayrılmış iki üstüniletken cisim arasında gerçekleşen elektrik akımı. Üstüniletkenler, mutlak sıfıra yakın sıcaklıklara kadar soğutulduklarında, tüm elektriksel dirençlerini aniden yitiren maddelerdir. İngiliz fizikçi Brian D. Josephson, 1962'de, üstüniletkenlerin davranışına ilişkin BCS kuramından(*) yararlanarak bu tür bir akımın oluşacağını kuramsal olarak ortaya koydu. Daha sonra gerçekleştirilen deneyler Josephson etkisini doğruladı ve böylece BCS kuramını güçlendirdi.

Josephson akımı, üstüniletkenlere herhangi bir gerilim uygulanmaması durumunda ortaya çıkar. Eğer gerilim bağlanırsa, akım kesilerek hızla salınmaya başlar. Üstüniletkenlerin yakınındaki magnetik alanlar elektrik akımı akışını etkilediğinden, Josephson etkisinden çok zayıf magnetik alanların ölçülmesinde yararlıdır.

BCS kuramına göre üstüniletkenlik, üstüniletken maddedeki elektronların birbirleriyle ilişkili devinimlerinin bir sonucudur.

Bu ilişkinin bir bölümü, Cooper çiftleri denilen elektron çiftlerinin oluşması biçimindedir. Josephson'a göre belirli durumlarda Cooper çiftleri aradaki yalıtkan katmanın içinden sızarak bir üstüniletkenden ötekine geçer. Elektron çiftlerinin bu akışı Josephson akımını oluşturur; çiftlerin yalıtkanın içinden geçişine ise Josephson tünellemesi denir.

Josephus, Flavius bak. İosephos, Flavios

Josquin DES PREZ, DES PRÉS ya da DESPRÉS olarak da yazılır (d. y. 1445, Condé-sur-L'Escaut? - ö. 27 Ağustos 1521, Condé-sur-L'Escaut, Hainaut), Rönesans Avrupası'nın en büyük bestecilerinden biri.

Önce Saint-Quentin Kilisesi korosuna katıldığı sanılan Josquin 1459-72 arasında Milano Katedrali'nde şarkı söyledi, 1474'ten yaklaşık 1479'a değin Milano'da Dük Galeazzo Maria Sforza'nın hizmetinde çalıştı; 1486-94 arasında da papalık şapelinde görev aldı. Fransa kralı XII. Louis'nin Kraliyet Şapeli ve Cambrai Katedrali ile bağlantısı bulunduğu sanılan kısa bir dönemin ardından 1499'da Ferrara dükü I. Ercole'nin koro şefi oldu. Ferrara'da patronunun onuruna *Hercules Dux Ferrariae* (Ferrara Dükü Ercole) adlı missasını ve onun isteği üzerine *Miserere* motetini yazdı. 1505'te dük ölünce Ferrara'dan ayrıldığı anlaşılan Josquin daha sonra Condé de Notre Dame Kilisesi'nin başına getirildi.

Josquin motet, missa ve şanson olmak üzere üç ana grupta toplanan besteler yaptı. Günümüze eksiksiz ulaşan 20 missasından 17'si üç dizi halinde 1502, 1505 ve 1514'te Ottaviano dei Petrucci tarafından basıldı. Motetleri ve şansonları bir popüler şansonlar derlemesi olan *Odhecaton*'dan (1501) başlayarak Petrucci'nin çeşitli yayınlarına ve öbür basımcıların derlemelerine alındı. Ölümü üzerine Nicholas Gombert, Benedictus Appenzeller ve Hieronymus Vinders günümüze ulaşan ağıtlar besteledi. Josquin'ın müziğine büyük hayranlık duyan Luther, "öbür besteciler notalara uymak zorundayken onun notalara hükmeden bir usta" olduğunu söyledi. Müzik tekniği bakımından Rönesans'ın doruk noktasını oluşturan Josquin sonraları standart uygulamalara dönüşen yeniliklerle geleneksel biçimleri kaynaştırdı. Müziğinde anlatıma önem vererek ortaçağın görece soyut müzik geleneğinden ayrıldı.

Josquin, özellikle motetlerinde bütün yeteneğini ortaya koydu; acıyı dokunaklı armonilerle dile getirdi; vurgu gereken yerlerde duraklatıştan yararlandı ve ölümünden söz edilen bölümlerde sesleri aşumalı olarak en alt sınırlarına indirdi. Bir yandan eski *cantus firmus*(*) tarzını kullanırken bir yandan da 16. yüzyılın ayırtıcı özelliği haline gelen motet üslubunu geliştirdi. Missalarında olduğu gibi motetlerinde de modern tonalite anlayışına yaklaştı. Zamanla *cantus firmus* tekniğini kullanmaktan vazgeçerek vâir olan kompozisyonları parodi ve parafraz biçiminde yeniden işledi. Ayrıca kanon ve melodik taklit yöntemlerinden yararlandı.

Josquin şansonlarında, kanon ve kontrpuan tekniklerinin dindışı şarkıya uygulandığı 15. yüzyıl için yeni bir üslubun başlıca savunucusu oldu. *Rondeau* ve balad yerine kendi yarattığı serbest biçimleri kullandı. Birkaç şansonunun bestesinde akorlu müziği çoksesliye yeğlediyse de bu tür yapıtlarının pek çoğu kesin ritimleri, yalın dokuları ve dolaysızlıklarıyla beş ya da altı sesli kontrpuanın ustaca örneklerini oluşturuyordu.

Jost Van Dyke Adası, Küçük Antiller'deki İngiliz Virgin Adalarından biri. Atlas Okyanusunu Antil Denizinden ayırır. Tortola'nın 6 km batısında yer alır; batıda Küçük Jost Van Dyke Adasına komşudur. Yüzölçümü 9 km²'dir. Arazi yapısı engebeli ve yüksektir. En yüksek yeri 321 m'dir. Adadaki başlıca yerleşim, güney kıyısındaki Great Harbour'dır. İlk kez Felemenkilerin görüp yerleştiği sanılan ada, 1672'den sonra İngilizlerin eline geçti. Nüfus (1980 geç.) 136.

Jostedal Buzulu, Norveççe JOSTEDALSBREEN, Norveç'in batı kesiminde, Sogna Fiyordunun kuzeyindeki Sogn og Fjordane ilinde (fylke) buz alanı. İzlanda dışında, Avrupa'nın buzlarla kaplı en büyük bölgesidir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, düzensiz bir biçimde 75 km kadar uzanır. Kuzeydoğuda birkaç kilometre kadar Oppland ilinin içlerine girer. Bitişik buzulların

Jostedal Buzulu, Norveç
I. Holmasen - Oslman Agency

en geniş yerine göre hesaplanmış olan eni 35 km'yi bulur. Toplam yüzölçümü ise 815 km² dolayındadır. Buz alanının düzensiz topografik yapısı ve kenarlarda zaman zaman görülen erime yüzünden, Norveç hükümetinin yaptığı bu ölçüm, yüzölçümünü ancak yaklaşık olarak vermektedir.

Yüksek plato buzullarından oluşan buz alanı bir dizi doruğu da içine alır. Bunların en yükseği Lodalskåpa'dır (2.083 m). Jostedal'daki buzullar bitişik vadilere akar. Çevredeki bölgede nüfus seyrek. Buz alanının içinden yol geçmemekle birlikte, çevresinde önemli karayolları vardır.

Jota, Kuzey İspanya'da, özellikle Aragon'da yapılan geleneksel kur dansı. Danstan önce çalınmaya başlayıp sonra dansa eşlik eden ya da tek başına söylenen bir tür halk şarkısına da jota adı verilir. Dans eden çift kolları havada, gitar müziğine ve şarkıya uyarak canlı, sıçramalı adımlar atarken, bir yandan da kastanyelerini çalar. Söylenen şarkı aşk ya da din konulu ya da yergi içeren dizelerden (copla) oluşur. Bunların çeşitli biçimleri varsa da, çoğu dört ya da yedi dizeli kıtalardır; her dizede sekiz hece olur. Müziğin ölçüsü 3/4 ya da 3/8'dir. *Fandango*'nun yakın benzeri olan jota'yı Magripli şair Aben Jot'un kuzeyden, Andalucia'dan getirdiği söylenir; ama gerçekte Aragon'da doğmuş bir bereket dansı olduğu sanılmaktadır. Yucatan *jarana*'sı da jota'dan türemiş bir Meksika dansıdır.

Jotunheim Dağları, Norveç'in ortagüney kesimindeki Oppland ilinde (fylke) sıradağ. Doğuda Gudbrand Vadisiyle batıda Jostedal Buzulu arasında 130 km kadar uzanır; çevresinde çok sayıda göl vardır. İskandinavya'nın en yüksek sıradağı olan Jotun-

heim'in en yüksek dorukları Glitter Dağı (2.452 m; doruğu yıl boyu örten buzul ile birlikte) ve Galdhøfne Dağıdır (2.470 m). Oldukça düz bir ovada başlayıp birdenbire 917 m'ye kadar yükselen dağlar, jeolojik bakımdan İskoçya'nın Kaledoniyen volkanik kayalarla ilişkilidir. Jotunheim'den eski İskandinav sagalarında söz edilmekle birlikte, dağların keşfi, ancak 19. yüzyılın başlarında tamamlandı.

Jotunheim Dağları, Norveç
Jacques Jangoux-Photo Researchers

1822'de dağlara Jotunfjell (Dev'in Dağları) adı verildi; ama 20. yüzyılda Jotunheimen (Dev'in Evi) adı yerleşti. Çeşitli dağ sporlarının yapılabildiği Jotunheim, 100 yılı aşkın süreden beri bir turizm merkezi durumundadır. Henrik Ibsen'in ünlü oyunu *Peer Gynt* bu yörede geçer. Dağların alt yamaçları ile yaylalarda yazın sığır ve keçi otlatılır.

Jouffroy d'Abbans (Markisi), Claude-François-Dorothee (d. 1751, Roches-sur-Rognon - ö. 1832, Paris, Fransa), Fransız mucit ve mühendis. Başarılı ilk buharlı gemilerden biri olarak kabul edilen "Pyroscaphe" adlı teknesiyle, 1783'te Lyon yakınlarında, Saône Irmağında seyretmeyi başarmıştır.

Yirmi yaşında orduya katılan Jouffroy d'Abbans, ertesi yıl giriştiği bir düello nedeniyle Provence'a sürüldü. Burada tekne yapımıyla ilgilenmeye başladı; bir süre sonra 13 m uzunluğunda ve 182 ton deplasman ağırlığında çarklı bir buharlı gemi geliştirdi. "Pyroscaphe" adını verdiği teknesiyle 1778'de Doubs Irmağında gerçekleştirildiği ilk denemeler başarısız olduysa da beş yıl sonra gemisini etkili biçimde seyrettirmeyi başardı. Jouffroy d'Abbans, gemi çarkının sürekli aynı yönde dönmesini, çarka eklediği bir çift kastanyola (mandallı çark) düzeneğiyle sağlamıştı. Buluşunun patenti için başvuruda bulunan Jouffroy d'Abbans, uzunca bir süre istediği hakkı elde edemeyince çalışmalarını durdurdu ve ülke dışına çıkarak yıllarca dönmedi. Bu dönemde ABD'li mucit Robert Fulton da başarılı bir buharlı gemi geliştirdi. Fulton'un, başarısında Jouffroy d'Abbans'ın payının büyük olduğunu belirtmesine karşılık, Jouffroy d'Abbans kimseden ilgi görmedi ve mutsuz bir insan olarak öldü.

Jouhaux, Léon (d. 1 Temmuz 1879, Paris - ö. 28 Nisan 1954, Paris, Fransa), Fransız sosyalist sendika önderi. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kurucularındandır. On altı yaşında bir kibrit fabrikasında işçi olarak çalışmaya başladı. Kısa süre içinde devrimci sendikacılığın önde gelen propagandacılarından oldu. 1906'da ulusal kibrit işçileri sendikasının sekreterliğine, 1909'da

Fransız Genel İş Konfederasyonu'nun (CGT) genel sekreterliğine getirildi. I. Dünya Savaşı öncesinde Alman işçi önderleriyle bir araya gelerek savaş karşıtı bir hareket örgütlemeye çalıştı, ama daha sonra Fransa'nın savaş çabalarını destekledi. 1919'da Paris Barış Konferansı'na katıldı.

Konferansta kurulan Uluslararası İş Yasaları Komisyonu'nun en etkin üyelerinden biri olarak Ekonomik Konsey'in (1925) kurulması için uğraştı. Sendikaların ekonominin yönlendirilmesindeki rolünü vurgulamasına karşın, sendikal eylemin siyasal eylemden bağımsız olması gerektiğini savunuyordu. 1936'da Léon Blum hükümetinde yer almayı reddetti, ama aynı yıl, 1921'de CGT'den ayrılmış olan komünistlerin örgüte dönmelemini onayladı.

II. Dünya Savaşı sırasında CGT'yi kapatan Vichy hükümeti, Jouhaux'yu tutuklayarak Almanlara teslim etti. Savaşın sonuna değin toplama kampında kalan Jouhaux, Fransa'ya dönünce yeniden kurulan CGT'nin genel sekreterliğine seçildi. 1947 de, CGT'de çoğunluğu ele geçirmiş bulunan komünistlerden ayrılarak, komünist ve Katolik işçi örgütleri arasında bir çizgide yer alan Fransız Genel İş Konfederasyonu-İşçi Gücü'nü (CGT-FO) kurdu (1948). 1949'da da Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (ICF-TU) kurulmasına katkıda bulundu. 5 Kasım 1951'de Nobel Barış Ödülü'nü aldı.

joule, JUL olarak da bilinir, Uluslararası Birimler Sistemi'nde (SI) iş ya da enerji birimi. 1 joule, 1 newtonluk bir kuvvetin, uygulanma noktası kuvvet doğrultusunda 1 metre yer değiştirdiğinde yapılan iştir. İngiliz fizikçi James Prescott Joule'un onuruna adlandırılmıştır. 1 joule, 10⁷ erge ya da yaklaşık olarak 0,7377 fut-libreye (foot-pound) eşittir. Elektrikte 1 joule, 1 watt-saniyeye, bir başka deyişle 1 ohmluk bir dirençten 1 saniye süreyle geçen 1 amperlik akımın açığa çıkardığı enerjiye eşittir.

Joule, James Prescott (d. 24 Aralık 1818, Salford, Lancashire - ö. 11 Ekim 1889, Sale, Cheshire, İngiltere), enerjinin çeşitli biçimlerinin (mekanik, elektriksel ve ısı) temelde aynı olduğunu ve birbirlerine dönüştürülebileceğini ortaya koyan İngiliz fizikçi. Bu buluşuyla enerjinin korunumu yasası ve termodinamiğin birinci yasasının temellerini atmıştır.

1835'te Manchester Üniversitesi'nde ünlü İngiliz kimyacı John Dalton'un yanında öğrenim gören Joule, 1840'ta *On the Production of Heat by Voltaic Electricity* (Volta

Elektrikliğiyle Isı Üretimi Üzerine) adlı bir makale yayımladı. Bu yazısında, elektrik akımının bir telde oluşturduğu ısının, telin direnci ile akımın karesinin çarpımına doğru orantılı olduğunu belirtti; bu olgu daha sonra "Joule etkisi" olarak adlandırıldı. 1843'te, bir birim ısı üretmek için gerekli olan iş miktarını belirledi ve bunu ısının mekanik eşdeğeri olarak tanımladı. Bu değerin belirlenmesinde hata payı gittikçe azalan dört yöntemden yararlandı. Farklı malzemeler kullanarak, ısının, ısıtılan cismin niteliğinden bağımsız bir enerji biçimi olduğunu gösterdi. 1852'de William Thomson (sonradan Lord Kelvin) ile birlikte, dışarıya iş uygulamaksızın genişlemeye bırakılan gazın sıcaklığının düştüğünü buldu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Joule-Thomson etkisi olarak adlandırılan bu olgudan yararlanılarak soğutucu sanayisi geliştirildi. Çoğunlukla J harfiyle gösterilen ısının mekanik eşdeğeri, joule olarak adlandırılan standart bir iş birimidir.

Joule-Thomson etkisi, bir gazın iş üretmeden ya da ısı iletilmeden genişmesi durumunda sıcaklığında ortaya çıkan değişiklik. Normal sıcaklık ve basınç koşullarındaki tüm gerçek gazlar (hidrojen ve helyum dışında), bu tür bir genişleme sonucunda soğur; bu olgudan genellikle gazların sıvılaştırılmasında yararlanır. Hidrojen ve helyum, yalnızca başlangıç sıcaklıkları çok düşük olduğunda genişlemeyle soğur.

Joule yasası, elektrikte, bir elektrik devresindeki direncin elektrik enerjisini ısı enerjisine dönüştürme oranının matematiksel tanımı. İngiliz fizikçi James Prescott Joule, 1841'de, akım geçiren telde bir saniyede ortaya çıkan ısı miktarının, telin elektriksel direnci ile akımın karesinin çarpımına doğru orantılı olduğunu buldu. Bir saniyede açığa çıkan ısı miktarının soğurulan ya da yitirilen elektrik enerjisine eşdeğer olduğunu belirledi.

Joule yasasına göre, bir saniyede ortaya çıkan ısı ya da elektrik enerjisi kaybı (P), akımın (I) karesi ile direncin (R) çarpımına eşittir ($P=IR$). Akım amper, direnç ohm cinsinden alındığında güç, watt ya da saniyede joule olarak belirtilir.

Journal de Genève, Cenevre'de yayımlanan günlük gazete. İsviçre'de Fransızca yayımlanan gazetelerin en önemlisi sayılır. 1826'da kurulan *Journal de Genève*, dünya-daki bütün Fransızca gazeteler içinde de önde gelen bir yere sahiptir.

Almanca yayımlanan *Neue Zürcher Zeitung* gibi ulusal nitelikteki *Journal de Genève*, daha çok liberal görüşlü ciddi bir gazetedir. Gerek İsviçre'deki, gerek dünyadaki olayları dikkatli ve doğru biçimde ele alması, düşük sayılabilecek tirajına karşın gazeteye büyük saygınlık kazandırmıştır. Tabloiti boyda basılan gazete pazar dışında her gün yayımlanır.

Journal des Débats, Le, Paris'te yayımlanmış günlük gazete (1789-Ağustos 1944). 19. yüzyıl Fransız basınının en etkili yayın organlarından biri olmuştur. François Jean Baudouin tarafından, Ulusal Meclis'teki tartışmaları kamuoyuna aktarmak amacıyla kuruldu. 1799'da Bertin ailesince satın alındı ve 1871'e değin bu ailenin denetiminde kaldı.

İlmüli liberal bir bakış açısı olan *Le Journal des Débats*, Restorasyon monarşisi ve İkinci İmparatorluk'a karşı eleştirel bir tutum benimseyerek Louis-Philippe yönetimini

destekledi. Gazetede yazılan yayımlananlar arasında François-René de Chateaubriand, Ernest Renan ve Hippolyte Taine gibi ünlü edebiyatçılar da vardı.

Jouve, Pierre-Jean (d. 11 Ekim 1887, Arras - ö. 8 Ocak 1976, Paris, Fransa), Fransız şair, romancı ve eleştirmen.

Yazarlığının ilk yıllarında Abbaye topluluğunun etkisinde kaldı. Bir süre *Bandeaux d'or* gazetesini çıkardı. *Les Muses romaines et florentines* (1910; Roma ve Floransa Musaları), *Présences* (1912; Duruşlar) ve *Parler* (1913; Konuşmak) adlı ilk şiir kitaplarında simgecilik etkisi görülür. Hastalığı nedeniyle askere alınmadığı I. Dünya Savaşı'nda İsviçre'deki hastanelerde gönüllü olarak çalıştı ve barışçı şiirler yazdı. *Vous êtes des hommes* (1915; Siz Erkeksiniz) ve *Danse des morts* (1917; Ölüler Dansı) bu dönem yapıtları arasındadır. 1924'te Katolikliği benimsedi; aynı sıralarda psikanalizle ilgilenmeye başladı. Bu değişimle birlikte eski üslubundan vazgeçerek suç, cinsellik ve ölümle ilgili temalara yöneldi. *Les Mystérieuses Noces* (1925; Gizemli Düşünler), *Nouvelles Noces* (1926; Yeni Düşünler) ve *Sueur de Sang* (1935; Kanın Teri) gibi şiir kitaplarında tinsellik ve erotizm iç içedir. Aynı özellikli *Paulina 1880* (1925), *Le Monde désert* (1927; Terk Edilmiş Dünya) ve *La Scène capitale* (1935; Can Alıcı Sahne) gibi düzyazılarında da görülür.

Jouve II. Dünya Savaşı yıllarını Cenevre'de *La Vierge de Paris*'i (1944; Parisli Bakire) yazmakla geçirdi. Paris'te geçirdiği savaş sonrası yıllarda *Ode* (1950), *Langue* (1952; Dil), *Lyrique* (1956; Lirik) ve *Moires* (1962; Hareler) gibi kitaplarında şiirlerini ve dil üzerine yazılarını yayımladı. 19. yüzyıl Fransız yazarları ve sanatçıları üzerine eleştirel denemeler de yazan Jouve, aynı zamanda usta bir çevirmendi. Müzikle ilgisi yaşamı boyunca sürdü ve *Le Don Juan de Mozart* (1942; Mozart'ın Don Juan'ı) gibi önemli bir eleştiri kitabı yazdı. 1966'da Académie Française'in verdiği Şiir Büyük Ödülü'nü kazandı.

Jouvenet, Jean (d. 1644, Rouen - ö. 5 Nisan 1717, Paris, Fransa), Fransız barok ressam. "Balık Avı Mucizesi" (Louvre Müzesi, Paris) gibi dinsel yapıtları ve Versailles Sarayı şapelini ile Saint-Louis-des-Invalides Kilisesi'ni (bak. Invalides) tavan resimleriyle tanınır.

Sanatçı bir ailenin en ünlü üyesiydi. Babası Laurent Jouvenet'nin yanında yetişti. 1661'de Paris'e gitti, Charles Le Brun'le tanıştı ve Versailles'da çalışmaya başladı. Le Brun'ün desteğiyle Kraliyet Akademisi'ne üye seçildi (1675), 1681'de de profesörlüğe getirildi.

Jouvet, Louis (d. 24 Aralık 1887, Crozon - ö. 16 Ağustos 1951, Paris, Fransa), 20. yüzyıl Fransız tiyatrosunun en önemli adlarından biri olan oyuncu, yönetmen ve tasarımcı.

Annesiyle babasının isteğiyle eczacılık öğrenimi yaptı. Ama bir süre sonra asıl sevdiği konuya, tiyatroya yöneldi. Birkaç kez Paris Konservatuarı'na başvurduysa da, kekeme olduğu için geri çevrildi. 1910'da Paris'te *Karamazov Kardeşler*'de ilk kez sahneye çıktı. I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1924'te Paris'te Comédie des Champs-Élysées'nin yönetmeni oldu. On yıl bu görevde kaldıktan sonra Athénée'nin yönetmenliğine getirildi. Bu işini ölümüne değin sürdürdü.

Jouvet, oyun yazarı Jean Giraudoux ve tasarımcı Christian Bérard'ı tiyatro dünyasına kazandırdı. Yeni bir anlayış getirdiği Molière yorumları, geliştirdiği ışıklandırma teknikleri, hazırladığı basit, ama yoğun

anlam yüklü dekorlar, oyuncunun sesindeki yorumlayıcı güce ağırlık veren yeni bakış açısı, onun tiyatroya yaptığı başlıca katkılardır. Hem yönetip hem oynadığı oyunların

Jouvet
H. Roger - Viollet

en başarılıları Dr. Knock (1923), *L'École des femmes* (1936; Kadınlar Mektebi) ve *La Folle de Chaillot*'ydu (1946; Deli Saraylı Chaillot'daki Deli). Jouvet ayrıca *La Kermesse héroïque* (1935; Kahramanlar Panayırı), *Volpone* (1940) ve *Retour à la vie* (1949; Hayata Dönüş) gibi filmlerde de oynadı. Saygın ve yorulmak bilmez bir tiyatro adamı, öğretmen, konferansçı ve yazardı. Ülkesinin kültür elçisi olarak topluluğuyla birlikte Kuzey ve Güney Amerika turnelerine de çıktı. Bettina Knapp'ın onu anlatan *Louis Jouvet, Man of the Theatre* (Tiyatro Adamı Louis Jouvet) adlı kitabı 1957'de yayımlanmıştır.

Jouy kumaşı (Fransızca *toile de Jouy*), 18. yüzyılda Versailles (Fransa) yakınlarında bulunan Jouy-en-Josas'daki imalathanede üstüne manzara desenleri ve çeşitli figürler basılarak hazırlanan pamuklu kumaş. İmalathaneyi 1760'ta Fransız kökenli bir Alman

Oberkamp'ın Jouy'deki imalathanesinde çalışan tasarımcılardan Jean-Baptiste Huet'nin pamuklu kumaş üstüne bakır oyma blokla yaptığı baskıdan bir aynısı, 1783, Jouy-en-Josas, Fransa; Chicago Sanat Enstitüsü
Art Institute of Chicago

olan Christophe-Philippe Oberkampf kurdu. Desenler başlangıçta yalnızca ağaç kalıplarla basılırken, 1770'ten sonra bakır levhalar da kullanılmaya başladı. Benzer desenler basılmış İngiliz pamuklu kumaşları (örn. Old Ford ürünleri, y. 1760-80) Fransa'dakilerle koştur bir gelişme gösterdi ve Jouy kumaşları düzeyine ulaştı. İngiltere'de ve başka Fransız imalathanelerinde üretilen

Jouy tipi baskılı pamuk kumaşlar genel olarak Jouy kumaşı adıyla bilinir. Bu kumaşları döşemecilikte ve duvar kaplamada kullanma modası, sınırlı da olsa sürmüştür.

Jovanović, Slobodan (d. 3 Aralık 1869, Neusatz [Novi Sad], Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 12 Aralık 1958, Londra, İngiltere), liberal görüşlü Sırp hukukçu, tarihçi ve devlet adamı. II. Dünya Savaşı sırasında sürgündeki Yugoslav hükümetine başkanlık etmiştir (11 Ocak 1942-26 Haziran 1943).

Cenevre'de hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1890'da Sırp dışişlerinde çalışmaya başladı. 1897-1939 arasında ders verdiği Belgrad Üniversitesi'nde iki kez rektör yardımcılığı yaptı. 1941'de, Mihver Devletleri'nin Yugoslavya'yı işgal etmesinden hemen önce başbakan yardımcılığına atandı. Londra'daki sürgün hükümetinde başbakanlık ile savaş bakanı yardımcılığını birlikte yürüttü. Savaşın sona Yugoslavya'daki komünist yönetimin Müttefiklerce tanınması üzerine sürgündeki Yugoslavya Ulusal Komitesi'nin başkanı oldu. Temmuz 1946'da gıyabında 20 yıl ağır çalışma cezasına çarptırıldı.

Anayasa hukuku konusunda Yugoslavya'nun en yetkin kişilerinden sayılan Jovanović, Sırpçayı ustalıkla kullanmasıyla da tanınmış ve yarım yüzyıl boyunca Sırp aydınlarına önderlik etmiştir. Savaş öncesinde yazdığı yapıtları, 1932-40 arasında 17 cilt halinde yayımlanmıştır. Sonraki yapıtları arasında *O totalitarizmu* (1952; Totaliterlik Üzerine) ile *Moji savremenici* (ös 1961-62; Çağdaşlarım) sayılabilir.

Jovellanos, Gaspar Melchor de (d. 5 Ocak 1744, Gijón - ö. 27 Kasım 1811, Veja, İspanya), İspanyol devlet adamı ve yazar. 18. yüzyıl İspanyol Aydınlanması'nın en önemli kişilerinden biridir.

Hukuk öğrenimi gördükten sonra Sevilla'da (1767) ve Madrid'de (1778) adli görevlere atandı. Mesleki çalışmalarının yanı sıra dürüstlüğüyle de saygınlık kazandı. Ama gözden düşen bir dostu için yaptığı girişimler yüzünden 1790'da Madrid'den doğup büyüdüğü Asturias iline sürgün edildi. Asturias'ta reform uygulamasını geliştirmek amacıyla bir kurum oluşturdu ve en önemli kitabı sayılan *Informe de la sociedad economica de Madrid al real supremo consejo de Castilla en el expediente de ley agraria*'yı (1795; Madrid Ekonomik Birliğinin, Uygulanması Gereken Tarım Yasası Konusunda Kastilya Yüksek Krallık Konseyine Raporu) yazdı. Bu yapıtında, liberal ekonomik ilkeler temelinde tarım reformu yapılmasını savundu.

1797'de sürgünden döndükten sonra sekiz ay adalet bakanı olarak görev yaptı. Siyasal görüşleri, özellikle de Enkizisyon'a karşı oluşu ve İspanyol ulusal kilisesinin Roma'dan bağımsız kılınmasını savunması, bir kez daha gözden düşerek Mayorka'da hapsedilmesine yol açtı (1801). 1808'de serbest bırakıldıktan sonra Fransız işgal kuvvetlerinin yönetiminde görev almayı reddetti ve yurtseverlerin yanında mücadeleye girişti. Daha sonra Fransızlara karşı oluşturulan bir ulusal komite niteliğindeki *junta suprema central*'da yer aldı ve bir parlamento (*Cortes*) toplanması yolundaki girişimde rol oynadı. Hükümdarın egemenliğine inanmakla birlikte kralın keyfi iktidarını denetleyen bir güç olarak parlamentoyu savundu. *Junta suprema central*'ın dağılmasından sonra Asturias'a döndü; ama buraya doğru ilerleyen Fransız kuvvetlerinden kaçarken öldü.

Jovius, Paulus, PAOLO GIOVIO olarak da bilinir (d. 19 Nisan 1483, Como, Milano - ö. 10 Aralık 1552, Floransa), İtalyan tarihçi.

1513'te Roma'ya yerleşti. Onu Livius'a benzeten Papa X. Leo'nun ve Kardinal Giulio de' Medici'nin (sonradan Papa VII. Clemens) desteğini kazandı. 1527'de Roma'nın yağmalanmasında VII. Clemens'e yardım etti. 1528'de Nocera piskoposu oldu. 1494-1547 arasındaki Floransa tarihini konu alan *Historiarum sui temporis libri XLV* (1550-52) adlı yapıtından başka bir dizi unlü kişinin yaşamöyküsünü kaleme aldı. Derinlik ve siyasal nitelik taşıması da yararlı bilgiler içeren kitabı ustaca bir dille yazılmıştı. VII. Clemens'in ölümünden (1534) sonra Como Gölünün kıyısındaki bir villaya çekildi, bütün servetini antikalara ve resimlere yatırdı. Jovius'un koleksiyonu, Amerika'dan getirilmiş parçalar içeren ilk koleksiyonlardan biridir.

Jowett, Benjamin (d. 15 Nisan 1817, Londra - ö. 1 Ekim 1893, Headley Park, Hampshire, İngiltere), Eski Yunan ve Roma konusunda uzmanlaşmış İngiliz bilgin.

Jowett, Désiré-François Laugée'nin bir çiziminden ayrıntı, 1871; Balliol College, Oxford
Master and Fellows of Balliol College Oxford.
İklograf: Thomas Photos

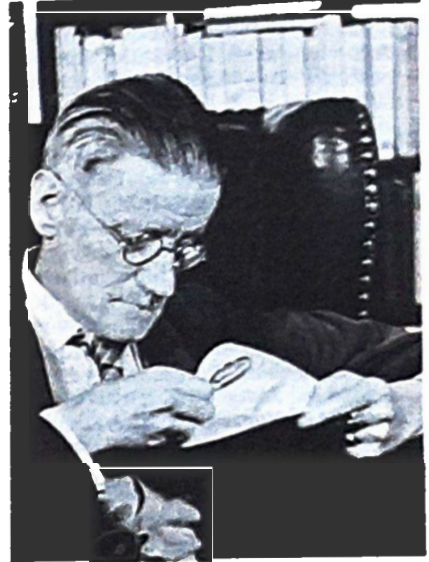
Saygın bir eğitimci olmasının yanı sıra Platon'dan yaptığı çevirilerle de ün kazanmıştır.

Londra'daki St. Paul Okulu'nda ve Balliol College'da öğrenim gördü. 1838'de Balliol College'da ders vermeye başladı ve 1842'de özel öğretmen oldu. Aynı yıl Anglikan diyakozluğuna, üç yıl sonra da papazlığa atandı.

1855'te *The Epistles of St. Paul* (Aziz Paulus'un Mektupları) adlı kitabını tamamladı. Kefaret üzerine denemesinden ötürü, resmi kilise öğretilerinden uzaklaşmakla suçlandı. Güçlü muhalefete karşın, Eski Yunan kürsüsünde kraliyet profesörü (*regius professor*) oldu. *Essays and Reviews*'daki (1860) yazısı yüzünden heretiklik suçlamasıyla hakkında dava açıldıysa da sonradan soruşturmadan vazgeçildi. Bu dönemde Jowett, *Devlet* üzerine verdiği derslerle Platon'a karşı geniş bir ilgi uyanmasını sağladı.

1870'te Balliol College'a müdür seçildikten sonra, okulun önemli bir bölümünü yeniden yaptırdı ve kayıtlı olmayan öğrenciler için bir toplantı salonu açılmasını sağladı. Bu dönemde Platon ile Thukydides'ten yaptığı çevirileri sırasıyla *The Dialogues of Plato* (1871; Platon'un Diyalogları) ve *History* (1881; Tarih) adlarıyla yayımladı. Okulun başkan yardımcısı olduğu 1882-86 arasında tiyatro ve müzik çalışmalarını destekledi; ayrıca Aristoteles'in *Politika* adlı yapıtının çevirisini tamamlayarak *Politics* adıyla yayımladı. Üzerinde 30 yıl çalıştığı *Devlet* çevirisi ölümünden sonra 1894'te, *Republic* adıyla basıldı.

Joyce, James (Augustine Aloysius) (d. 2 Şubat 1882, Dublin, İrlanda - ö. 13 Ocak 1941, Zurich, İsviçre), İrlandalı romancı *Ulysses* (1922) ve *Finnegans Wake* (1939) gibi romanlarındaki deneysel dil kullanımı

James Joyce, Gisèle Freund'un bir fotoğrafı, 1939
Gisèle Freund

ve yeni anlatım teknikleriyle önem kazanmıştır. 1904'te İrlanda'dan ayrılan Joyce, yaşamının geri kalan bölümünü Trieste, Paris ve Zurich'de geçirmiştir.

Gençliği ve ilk yapıtları. Joyce, 10 kardeşin en büyüğüydü. Altı yaşındayken "İrlanda'nın Eton'u" diye anılan yatılı Cizvit okulu Clongowes Wood College'a gönderildi. Ama sürekli içen, işlerini ihmal eden ve borca giren babasının mali durumu kötüleşince aile yoksul düştü. Çocuklar giderek artan bir yoksulluk içinde büyüdüler; alacaklıların ziyaretlerine, ev eşyalarının sürekli rehine verilmesine, kira ve faturaları ödemedi bir evden öbürüne taşınmaya zamanla alıştılar. Joyce, 1891'de yaz tatilinden sonra Clongowes'a geri dönmedi. İleri de adını hiç anmayacağı bir Hristiyan Kardeşler okuluna gittiği birkaç ay dışında, sonraki iki yıl annesinin yardımıyla kendi kendini eğiterek geçirdi. Nisan 1893'te, erkek kardeşi Stanislaus ile birlikte Dublin'deki Cizvit okulu Belvedere College'a ücretsiz olarak kabul edildi. Derslerinde oldukça başarılıydı. Katolikliğe olan inancını o yıllarda yitirdiği sanılmaktadır.

Daha sonra Joyce, Dublin'deki University College'a girdi. 1879'da çıkarılan Kraliyet Üniversitesi Yasası'yla etkileri sınırlandırılmış da olsa, bu okulda hâlâ Cizvit rahipler ders veriyordu. Joyce orada ilahiyat ve felsefe yerine dil öğrenimi gördü. Okul dışı etkinliklere ve kitap okumaya zaman ayırdı, özellikle de Cizvitlerce kabul görmeyen kitapları okudu. Ayrıca okulun Edebiyat ve Tarih Derneği'nde aktif olarak çalıştı. Henrik Ibsen'e büyük hayranlık duyuyordu. Oyunlarını aslından okumak için Dan-Norveç dilini öğrendi. Ibsen'in *Naar vi døde vaagner* (Biz Ölümler Uyanınca) adlı oyunu üzerine yazdığı "Ibsen's New Drama" (Ibsen'in Yeni Tiyatrosu) adlı denemesi, 1899'da 18. yaşgününden hemen sonra, Londra'da çıkan *Fortnightly Review*'da yayımlandı. Genç yaşta kazandığı bu başarı, Joyce'un yazar olma isteğini daha da artırdı; ayrıca ailesinin, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin yazar olabileceğine inan-

malarını sağladı Ekim 1901'de İrlanda Edebiyat Tiyatrosu'nu (sonradan Abbey Tiyatrosu, Dublin) halkın beğeni düzeyine inmekle eleştiren "The Day of Rabblement" (Ayaktakımının Günü) adlı bir deneme yazdı Joyce daha önce bu tiyatroyu desteklemiş, William Butler Yeats'ın *The Countess Kathleen* (1892, Kontes Kathleen) adlı yapıtını "heretikklik"ı savunduğu gerekçeyle protesto eden öğrencilere katılmayı reddetmişti.

Joyce bu dönemde sefil bir yaşam sürüyor, bir yandan da bitirme sınavlarını verebilecek kadar ders çalışıyordu. Latince sınavlarını iyi dereceyle vererek 31 Ekim 1902'de üniversiteden mezun oldu. Yazarlığını geliştirmek için çalışmayı da ihmal etmedi. Bir yandan şairler, bir yandan da "epifanyalar" olarak adlandırdığı kısa duzyazı metinler kaleme aldı. Epifanya (ya da epifani) terimi, Eski Yunan'da tanrıların ilahî özelliklerini ölümlülere göstermesi anlamına geliyordu. Joyce bu sözcüğü, bir kişi ya da nesneyle ilgili asıl gerçeğin birdenbire ortaya çıktığı anları dile getirmek için kullandı. Deneyisel "epifanyalar"ı sayesinde gözlemlerini ayrıntılı olarak ve özlü bir üslupla yazıya geçirebildi.

Joyce edebiyatla uğraşırken, bir yandan da geçimini sağlamak için hekim olmaya karar verdi. Ama Dublin'de birkaç derse girdikten sonra, borç para alarak Paris'e gitti. Orada okul ücretlerinin peşin ödendiğini ve Dublin'de almış olduğu derslerin yetersiz olduğunu öğrenince, tatil yapmak üzere Dublin'e geri döndü. Paris'e yeniden gittiğinde, up okumaktan vazgeçerek kitap eleştirilen yazmaya başladı. Annesinin mali desteğinin yanı sıra, bu yazılardan aldığı ve İngilizce dersleri vererek kazandığı para sayesinde edebiyat çalışmaları Sainte-Genève Kütüphanesi'nde sürdürdü. Aristoteles, Aquino'lu Tommaso ve Gustave Flaubert'in düşüncelerinden yola çıkarak bir estetik kuramı geliştirmeye çalıştı.

Joyce, annesi ölmek üzere olduğu için Nisan 1903'te Dublin'e döndü. Öğretmenlik gibi çeşitli işler yaptı. Günümüzde İrlanda Joyce Müzesi olan Sandycove'daki Martello Burcu'nda ve birçok başka evde oturdu. Bu arada, kendi yaşamındaki olaylarla ilgili uzun doğa romanı *Stephen Hero*'ya başladı. 1904'te George Russell, Joyce'a *The Irish Homestead* adlı çiftçi dergisinde yayımlanmak üzere İrlanda'yla ilgili öyküler ısmarladı. Joyce, Russell'in önerisini kabul ederek *Dubliners*'da (1914; *Dublinliler*, 1987, 1990) toplanan öykülerini yazdı. "The Sisters" ("Kızkardeşler"), "Eveline" ve "After the Race" ("Yarıştan Sonra") adlı öyküleri Stephan Daedalus takma adıyla yayımlandıktan sonra, yayımcısı Joyce'un öykülerinin derginin okurları için uygun olmadığına karar verdi. Bu sırada Joyce, Nora Barnacle adlı bir kıza aşık oldu. Evlenmeye karşıydı, sonunda Nora'yı kendisiyle birlikte İrlanda'dan ayrılmaya ikna etti.

Trieste dönemi. Joyce ve Nora Ekim 1904'te Dublin'den ayrıldılar. Joyce Avusturya-Macaristan'da, Pula'daki Berlitz Okulu'nda iş buldu. Boş zamanlarında da romanı ve öyküleri üzerinde çalıştı. 1905'te Trieste'ye taşındılar, Joyce'un erkek kardeşi Stanislaus da onlara katıldı. Bu arada, iki çocukları oldu. Joyce 1906-07 arasında sekiz ay Roma'da bir bankada çalıştı; oradaki ortamdan hiç hoşlanmadı. Roma'yla karşılaştığında, İrlanda'yı daha çok sevmeye başlamıştı. Stanislaus'a yazdığı bir mektupta, öykülerinde İrlandalıların konukseverliğine yeterince önem vermemiş olduğunu ve

"The Dead" ("Ölümler") adlı yeni bir öyküye başlamak istediğini yazdı. Gene bu mektupta, önceki öykülerini Dublin'deki felç olmuş yaşamı anlatmak için yazdığını belirtiyordu. Ama bu öyküler, Joyce'un her sözcüğü ve her ayrıntısı önemli kılma yeteneğinden kaynaklanan bu canlılığı yansıtır.

Avrupa edebiyatı üzerine yaptığı incelemeler, Joyce'un simgecilere ve gerçekçilere ilgi duymasını sağlamıştı. Yapıtlarında, bu iki karşıt akımın etkilerini kaynaştırmaya başladı. *Stephen Hero*'da sanatsal denetim ve biçimin eksik olduğuna karar vererek, kitabı "beş bölümük bir yapıt" olarak yeniden yazdı ve romanda merkezi bir rol oynayan baş karaktere dikkat çekmek amacıyla yapıtı *A Portrait of the Artist as a Young Man* (Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi, 1966, 1989) başlığını koydu.

Dublinliler'i yayımlanmak ve bir sinemalar zinciri oluşturmak amacıyla 1909'da iki kez İrlanda'ya gitti. Ama her iki girişimi de sonuçsuz kaldı. Eski bir arkadaşının 1904 yılında Nora'yla ilişkii kurdugunu söylemesi, Joyce'u çok sarstı. Joyce bu olaya duyduğu tepkileri, bugün Cornell Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bir dizi mektupta dile getirmiştir. Bu mektupların yalnızca daha yumuşak bir üslupla yazılmış bölümleri *Letters of James Joyce*'a (James Joyce'un Mektupları, 1983/*Sanatçının Mektupları*, 1991) alınmıştır. Bu derleme ayrıca, erotik edebiyatın en ilginç örneklerinden bazılarını da içerir.

Zürich dönemi. 1915'te İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine Joyce ve ailesi Zürich'e göçtü. Stanislaus ise çıkış izni alamadı. Joyce orada özel İngilizce dersleri vermede ve bir öykü olarak tasarladığı *Ulysses*'in ilk bölümleri üzerinde çalışmaya başladı. Ama büyük bir maddi sıkıntı içindeydi. Önce Kraliyet Edebiyat Fonu'ndan, daha sonra da Edith Rockefeller McCormick'ten ve *The Egoist* dergisinin yayın yönetmeni Harriet Shaw Weaver'dan para yardımı gördü. Weaver'in cömertliği kısmen Joyce'un yapıtlarına duyduğu hayranlıktan, kısmen de onun yoksulluğuna ve yaşamı boyunca süren göz hastalığına üzülmelerinden kaynaklanıyordu. Joyce Şubat 1917'den 1930'a değin glokom, katarakt ve iris iltihabı yüzünden 25 ameliyat geçirdi, kısa sürelerle görme yetisini tümüyle yitirdiği de oldu. Buna karşın çalışmayı sürdürdü; hatta yapıtlarının en neseli bölümlerini sağlığını en kötü olduğu dönemlerde yazdığı söylenebilir.

Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi'ni basacak bir yayınevi bulamayınca, Weaver bu işi kendisi üstlenerek ABD'de kitabın formalarını hazırlattı. Kitabın B.W. Huebsch tarafından yapılan ABD basımı, 29 Aralık 1916'da İngiltere'de yapılan English Egoist Press basımından önce yayımlandı. Romanın ilgi görmesi üzerine ABD'de çıkan *Little Review* dergisi Mart 1918'de *Ulysses*'den bölümler yayımlamaya başladı ve yapıtın Aralık 1920'de yasaklanmasına değin yayımını sürdürdü.

Paris dönemi. Joyce, I. Dünya Savaşı'ndan sonra birkaç ayığına Trieste'ye döndü. Temmuz 1920'de de Ezra Pound'un daveti üzerine Paris'e gitti. *Ulysses* "Shakespeare & Co." adlı kitabevinin sahibesi Sylvia Beach tarafından 2 Şubat 1922'de Paris'te yayımlandı. Sansür gördüğü için daha önce adından söz ettiren kitap, yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi gördü. Fransız eleştirmen Valéry Larbaud, Joyce'un isteği üzerine *Ulysses*'in planı hakkında daha kitap yayımlanmadan bir konuşma yapmış, kitabın Homeros'un *Odyssea* destanıyla arasındaki simgesel koşutluğu dikkat çekerek şunları söylemişti: "Her bölüm belirli bir sanat ya da bilimle ilgilidir, belirli bir simge

içerir, insan vücudunun belirli bir organını temsil eder, belirli bir renge ve tekniğe sahiptir ve belirli bir zamanda geçer. Aslında Joyce bu planı hiçbir zaman uygulamadı, hatta kitabı bölüm başlıklarını değiştirerek yayımladı. Larbaud'un sözünü ettiği plan, okurlardan çok, kitabı yazdığı sırada Joyce'a yardımcı olmuş olabilir.

Ulysses'de özellikle de çok övgü toplayan "Oxen of the Sun" (Güneşin Öküzü) bölümünde (II, 11) anlatım teknikleri çok belirgindir. Bu bölümde dil, ceninin ana rahminde büyümesini simgeleyecek biçimde, Anglosakson döneminden günümüze İngiliz düzyazısının gelişimini yansıtır. Bir gazete bürosunda geçen "Aeolus" bölümündeys (II, 4) retorik sanatı yapıtın simgesel düzeylerinden biri olarak kullanılmış, bu sayede belirli bir anlatım yoğunluğa ve derinliği sağlanmıştır. Joyce bu bölümde retorikçe özgü çok sayıda mecaza yer vermiş, dilsel düzeyde rüzgârlarla ilgili çeşitli göndermeler kullanmış ve son derece canlı bir düzyazı dokusu elde etmiştir. Yatağında uzanan Molly Bloom'un bilinç akışını yansıtan ünlü son bölüm ise, etkisini daha çok noktalama işareti kullanılmadan yazılmış sekiz uzun paragrafa borçludur. Ama kitabın gerçek gücünün, karakter tasvirlerinin derinliğinde ve mizah gücünde yattığı söylenebilir.

Joyce, Paris'te kaldığı sürede *Finnegans Wake* üzerinde çalıştı. Mayıs 1939'da tümü kitap halinde yayımlanana değin romanın başlığını gizledi ve kitap "Work in Progress" (Üzerinde Çalışılan Yapıt) adıyla bilindi. Bu arada Joyce'un gözlerindeki rahatsızlıklar sürüyordu. Kızının ruh sağlığının bozulması da onun için büyük bir endişe kaynağı olmuştu. Kızının ruhsal durumunun iyice kötüleşmesi üzerine, Joyce onu Paris yakınlarındaki bir akıl hastanesine yatırmak zorunda kaldı. 1931'de, evlilik konusundaki bütün tereddütlerine karşın, kızının isteği üzerine Londra'da Nora ile evlendi.

Bu arada, yeni kitabı üzerinde çalışmayı sürdürüyor, birçok bölümü içine sinene değin defalarca yeniden yazıyordu. Her sözcüğü, hatta her harfi büyük bir titizlikle yeniden gözden geçiriyordu. Joyce, romanlarında genellikle basit bir öyküden yola çıkıyordu. Örneğin *Finnegans Wake*, Dublin yakınlarındaki Chapelizod'da yaşayan bir meyhaneci, karısı ve üç çocuğunun öyküsü üzerine kuruludur; ama Bay Humphrey Chimpden Earwicker, Bayan Anna Livia Plurabelle, Shem, Shaun ve Isabel aynı zamanda bütün insanlığın düşlediği aile arketipini temsil eder. Joyce kitabında 18. yüzyıl İtalyan düşünürü Giambattista Vico'nun döngüsel tarih kuramını temel almıştı. Bu kuramı kanıtlamak amacıyla, kitap son sayfada yarıda bırakılmış bir cümlelin sonuyla başlar. Düş içinde binlerce düşe yer verilir, çeşitli diller iç içe geçirilir. Örneğin, Anna Livia'nın saçları Lehçe *włosy* (saç) ve İngilizcede aynı anlama gelen *hair* sözcüklerinin yan yana getirilmesiyle oluşturulan *włosyhair* sözcüğüyle anlatılır; gene aynı kitapta geçen *a bad of wind* tamlaması. Farsça *bâd* (rüzgâr) ve İngilizcede aynı anlama gelen *wind* sözcüklerinden oluşur. Ayrıca kitapta, birçok edebi ve tarihsel kişiliğe yer verilir. Bir başka düzeyde ele alındığında ise, romanın asıl kahramanları Dublin kenti ve sayfalar boyu okuru büyülercesine akan Liffey Irmağıdır. Ayrıca bütün roman boyunca, şaka yapan, eleştir-menleri alaya alan, kendi kuramlarını savunan, babasını anımsayan ya da keyfine bakan bir yazarın varlığı hissedilir.

Fransa'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilmesinden sonra (1940) Joyce ailesiyle birlikte Zürich'e döndü ve orada öldü. Öldüğünde,

son kitabının ilgi görmemesi yüzünden düş kırıklığı içindeydi. Günümüzde ise, Joyce'un yapıtlarını incelemek amacıyla iki dergi yayımlanmakta ve bunlardan biri yalnızca *Finnegans Wake*'le ilgili yazılara yer vermektedir.

Ulysses'in ilk basımındaki yaklaşık 5.000 dizgi yanlışını düzelten *Ulysses: A Critical and Synoptic Edition* (Ulysses: Açıklamalı ve Kapsamlı Basım) 1984'te yayımlanmıştır. Joyce'un *Dublinliler*'de yer alan "The Dead" adlı öyküsünü John Huston 1987'de aynı adla sinemaya uyarlamıştır. Richard Ellmann'ın *James Joyce* (1959; yb 1982) adlı yapıtı, Joyce'un en çok başvurulan yaşam-öykülerinden biridir.

Joyce'un şiirleri Türkçeye *Giacomo Joyce* (1986) başlığıyla çevrilmiştir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Şiir. *Chamber Music* (1907; Oda Müziği), *Pomes Penyeach* (1927), *Collected Poems* (1936; Toplu Şiirler). Oyun. *Exiles* (1918; *Sürgünler*, 1990).

Joyce, William (d. 24 Nisan 1906, New York kenti, ABD - ö. 3 Ocak 1946, Londra, İngiltere), II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın İngilizce propaganda yayınlarını sürdüren spiker.

ABD uyruğuna geçmiş bir İngilizin oğluydu. Yaşamının büyük bölümünü İrlanda ve İngiltere'de geçirdi. Sir Oswald Mosley önderliğindeki faşist örgütte çalıştı ve Nasıyonal Sosyalist Birlik'in kurucuları arasında yer aldı. 1938'de, babasının kökeninden ötürü İngiliz uyruğunda olduğunu öne sürerek İngiliz pasaportu almayı başardı. Pasaportunun yenilendiği Ağustos 1939'da, Nazi propaganda bakanı Josef Goebbels'in emrinde çalışmak üzere Almanyaya gitti. İngiltere'ye yönelik yayınları moral bozmaktan çok, eğlendirici oldu. Mayıs 1945'te tutuklanan Joyce, vatana ihanet suçlamasıyla yargılandı. İngiliz yurttaşlığı olmadığı için, suçlama, pasaportunu taşıdığı ülkeye bağlılık göstermekle yükümlü olduğu savına dayanıyordu. Sonuçta Joyce suçlu bulunarak idam edildi.

Joyner, Florence Griffith, (d. 1959, Los Angeles, ABD), 100 m ve 200 m Dünya rekortmeni ABD'li Siyah kadın atlet. Meksika kökenli bir ailenin yedinci çocuğu olarak doğdu. Koşmaya çocuk yaşta ilgi duydu. Lisedeysken hız koşularında ve uzun atlamada başarılı oldu. Atletizm antrenörü Bob Kersee'yle çalışan Griffith Joyner 200 m'de 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda ve 1987 (Roma) Dünya Şampiyonası'nda ikincilik elde etti. 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda 100 m'de 10,49 sn, 200 m'de 21,34 sn ile altın madalya kazandı. Joyner ayrıca, kadınlar 4 x 100 m bayrak yarışında birinci gelen ABD takımında koşarak bir altın, 4 x 400 m bayrak yarışında ikinci gelen ABD takımında koşarak bir de gümüş madalya elde etti.

Joyner-Kersee, Jackie (d. 3 Mart 1962, East St. Louis, Illinois, ABD), heptatlon ve uzun atlamada Dünya kadınlar rekoru kıran ABD'li atlet.

Lisedeyken uzun atlamada Illinois eyalet rekoru kırdı. Atletizmin yanı sıra lisenin basketbol ve voleybol takımlarında da parladı. Ama antrenörünün önerisi üzerine çalışmalarını atletizmde yoğunlaştırdı. Heptatlon dalında yarışmaya başlayarak dört kez ABD gençler birinciliğini kazandı.

1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda, heptatlon yarışlarının gidişi içinde belirleyici duruma gelen 800 m koşusunu kazanamadığı için altın madalya alamadıysa da, Ağustos 1986'da, 7.158 puanla bu dalda Dünya rekoru kırdı. Ertesi yıl Dünya Atletizm Şampiyonası'nda 7.128 puanla bu başa-

nsını sürdürdü. 13 Ağustos 1987'de, Pan-Amerikan Oyunları'nda 7,45 m'yle uzun atlamada Dünya rekorunu ele geçirdi. Ayrıca 1988 Seul Olimpiyat Oyunları'nda 7.291 puanla heptatlon'da olimpiyat ve Dünya rekoru, uzun atlamada da 7,40 m ile olimpiyat rekoru kırdı.

József, Attila (d. 11 Nisan 1905, Budapeşte - ö. 3 Aralık 1937, Balatonszársz, Macaristan), 20. yüzyılın en büyük Macar şairlerinden. İlk şiirlerini 17 yaşında yayımlamasına karşın, ölümünden sonra ün kazanmıştır.

, Marksist düşünceden etkilenecek genç yaşta gizli Macar Komünist Partisi'ne katıldı. 1922'de ilk kitabı *Szépség koldusa* (Güzellik Dilencisi) yayımlandı. Bunu *Nem en kialtok* (1924; *Bağırmaçalılık*) adlı yapıtı izledi. Aynı yıl Szeged Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne girdi. Bir süre Viyana Üniversitesi'nde ve Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nde okudu. 1927'de Budapeşte'ye döndü. Ertesi yıl geçirdiği ruhsal bunalım nedeniyle bir süre tedavi gördü. 1929'da *Nincsen apam sem anyam* (Ne Babam Var Ne Anam), bir yıl sonra da *Dönstol a töket* (1930; *Kökleri Kesmek*) adlı yapıtları yayımlandı. 1932'de *Valóság* adlı kısa ömürlü bir edebiyat dergisi çıkardı. 1936'da *Szép Szó* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. 1937'de kendi eliyle yaşamına son verdi.

Daha çok ünlü Macar şairi Endre Ady'den etkilenen József, şiirlerinde işçilerin yaşamını gerçekçi bir bakışla yansıtır. Yoksul bir çamaşırcı olan annesi, şiirlerinde işçi sınıfının simgesi olarak önemli bir yer tutar. Yer yer üsdüklükle iç içe geçen melankolik gerçekçi üslubuyla, çağdaş insanın karmaşık duygularını ve yaşamın özündeki güzelliğe ve uyuma olan inancını dile getirir. Öbür yapıtları *Külvarosi ei* (1931; *Yaz Geceleri*), *Medvetanc* (1934; *Ayların Dansı*) ve *Nagyon Faj*'dır (1936; *Çok Acı Veriyor*). Şiirlerinde seçmeler Türkçede *Temiz Yürekle* (1986) adıyla yayımlanmıştır.

jöle, çeşitli meyvelerin sularına pektin ve jelatin gibi pelteleştirici maddeler ve şeker katıldıktan sonra ağır ateşte pişirilerek hazırlanan yanı saydam yiyecek. Jöleli şekerler ise, meyve suyuna çeşitli nişastaların katılmasıyla koyu, çiğnenebilir bir kıvama getirilir. Jöle ayrıca birçok şekerlemenin içini doldurmak ya da taklit meyve dilimleri yapmak için kullanılır.

Jöle terimi sığır, dana, tavuk ya da balık kemiklerinden hazırlanmış et suyundan elde edilen saydam pelteler için de kullanılır. Bu tür jöleler, tendonlardan eriyerek et suyuna karışan doğal jelatin nedeniyle, soğutulunca pelteleşirler. Bazen daha koyu bir kıvam elde etmek için jöleye tabaka ya da toz halindeki jelatin de eklenir. Ayrıca biber, domates ya da nane gibi sebze ve şifalı bitkilerden hazırlanan jöleler geleneksel olarak kuzu eti ve başka et yemeklerini tamamlar. Soğuk et ve balık, yumurta, haşlanmış ya da fırınlanmış tavuk ve sebze gibi yiyeceklerin içini doldurmak ya da üstünü kaplamak için jöleden yararlanıldığı gibi, çeşitli biçimlerde kesilen jöleler soğuk yemeklerin yanına garnitür olarak da konur. Bazı yemekler jöleyle karıştırılarak süslü biçimlerde sunulabilir. Mayonez ya da *sauce velouté*, sıvı jöleyle karıştırılarak *chaud-froid* adı verilen bir sos elde edilir. Bu sos renklendirilerek açık büfelerde verilen soğuk yemekleri süslemekte kullanılır.

Jön Türkler, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) özellikle yurtdışında siyasal muhalefet hareketine katılan kişiler ve bunların kurduğu örgütlere verilen ortak ad. Jön Türk deyimi, Fransızca Jeune Turc

(Genç Türk) sözcüğünden gelir. Bu deyim Türkçeleştirilerek Genç Türk olarak da kullanılmıştır. Önceki padişah Abdülaziz'e karşı bir siyasal muhalefet yürüten Yeni Osmanlılar daha sonra Jön Türkler adıyla, bu hareket de Birinci Jön Türk Hareketi olarak anılmıştır. Ama Jön Türk deyimi asıl, II. Abdülhamid döneminde rejimi devirmek için Batı'da etkinlikle bulunmuş bütün Osmanlı örgütlerini, geniş anlamda ise ülkelerindeki rejimi yurtdışında siyasal girişimlerde bulunarak devirmeye çalışan örgütlerle bunların üyelerini tanımlamakta kullanılır (örn. Tayland Jön Türkleri). II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Osmanlı Devleti'nde kurulan hükümetlere Batı'da "Jön Türk hükümetleri" denmiştir. Buna karşılık İttihat ve Terakki Cemiyeti hiçbir biçimde Jön Türk adını kullanmamış, üyelerini "ittihatçı" unvanıyla anmıştır.

Türkiye'de Jön Türk deyiminin kullanımı, özellikle 1889'da kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alması ve yurtdışında çalışmaya başlamasıyla yaygınlaştı. 1895'te yayımlanan *Mechveret Supplément Français* dergisi kendisini Batı kamuoyuna "Organe de la Jeune Turquie" (Genç Türkiye Organı) olarak tanıttı. İttihat ve Terakki Cemiyeti de Batı ülkelerindeki çeşitli toplantılara "Parti de la Jeune Turquie" (Genç Türkiye Partisi) adıyla katılmaya başladı. İlk Jön Türk örgütü İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. 1902'de I. Jön Türk Kongresi sonrasında bu örgüt dağıldı ve toplantıda yabancı müdahalesine karşı çıkarak azınlıkta kalan grup Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurma yönünde ilk girişimleri başlattı; ama bu adı 1906'ya değin kullanmadı. Kongrede çoğunluğu ele geçiren Prens Sabaheddin, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdu ve 1908'e değin etkin çalışmalarda bulundu. Eski cemiyetten olanlar 1903'te Paris'te yeniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanarak *Osmanlı* gazetesini çıkardılarsa da, bu yayın uzun ömürlü olmadı. 1906'dan sonra yeni bir örgütlenme içine giren Terakki ve İttihat Cemiyeti, aynı tarihte Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşti; yurtdışındaki örgüt Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkez-i Umumi-i Harici-si, yurtiçindeki örgüt de Terakki ve İttihat Cemiyeti Merkez-i Umumi-i Dahili-si adlarını kullandı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise örgütün adı yeniden Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu.

Jön Türk hareketi içinde eylemci gruplar da vardı. Bunlar baştan beri, ülkedeki rejimi değiştirmek için eyleme yönelik bir program uygulanmasını istemişlerdi. 1896'da Tunalı Hilmi Bey'in başını çektiği bir grup, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Osmanlı İhtilal Fırkası adında bir örgüt kurmuşlar, ama başarılı olamamışlardı. Daha sonra aynı gruptan kişiler Cenevre'de örgütlenmiş ve genel olarak "icraatçı" adını kullanmışlardı. Bu tür icraatçı Jön Türk örgütleri içinde en önemlileri İntikamcı Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Osmanlı İstirdat Cemiyeti, İstikbal-i Vatan ve Millet Cemiyeti-i Osmaniyesi idi.

Ulema liderliğinde kurulan bazı muhalefet örgütleri de, daha sonra Jön Türklerin özellikle de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde eridiler. Böyle bir örgüt ilk kez Hoca Muhiddin'in çabalarıyla Mısır'da kuruldu ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mısır Şubesi haline geldi. Ayrıca İstanbul'da kurulan Vatanperveran-ı İslam Cemiyeti adındaki bir örgüt de Jön Türklerle birleşti.

Jön Türklerin temel siyasal amacı, II. Abdülhamid'i devirmek ve yerine meşruti bir rejim kurmaktır. Bu temel amaç dışında Jön Türklerin çok farklı siyasal görüşleri vardı. Bunlar arasında aşırı merkezîyetçiler, adem-i merkezîyetçiler, Osmanlılığı ya da Türkçülüğü savunanlar, daha liberal düşünceli benimsenler, askeri diktatörlük yanlıları gibi çeşitli gruplar yer alıyordu.

Jön Türkleri en çok etkileyen siyasal ve sosyolojik düşüncelerin başında Pozitivizm gelir. Hareketin en önemli örgütü olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adı da Ahmed Rıza'nın önerisi ile Auguste Comte'un *ordre et progrès* (düzen ve ilerleme) ilkesinden esinlenilerek konmuştur. Ahmed Rıza'nın yanı sıra Yusuf Fehmi gibi kimseler de en aşırı biçimiyle Pozitivizmin savunucusuydular. Buna karşılık 1906'dan başlayarak Prens Sabaheddin'in başını çektiği bir grup ikinci kuşak, Le Play'ilerden Edmond Demolins'in görüşlerini Osmanlı toplumu için bir kurtuluş yolu haline getirmeye çalıştı. Bunlar özellikle Demolins'in *A Quoi Tint la Supériorité des Anglo-Saxons* (1897; *Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?*, 1914) adlı kitabındaki düşüncelerin etkisinde kalmışlardı. Gustave Le Bon'un toplum psikolojisi konusundaki yapıtları ve bu çalışmalarda seçkin düşünceleri de Jön Türkleri oldukça etkilemişti. Türk milliyetçiliği tartışmaları Türkiye'de yaygın olarak Jön Türklerle başladı. İrk temeline dayalı bir Türk milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nin kurtuluş seçeneklerinden biri olduğu düşüncesi ilk kez Mısır'da yayımlanan *Türk gazetesi*nde Yusuf Akçura tarafından ortaya atıldı; gerek bu gazetede, gerekse *Şura-yı Ümmet*'te milliyetçilik alanında öncü yazılar yayımlandı. Özellikle 1906'ya değin Jön Türkler arasında Osmanlılık düşüncesi ağır basarken, bu tarihten sonra belirgin biçimde Türk milliyetçiliği ön plana çıktı.

Jön Türk akımı, ortaya çıkışından başlayarak askerler arasında da ilgiyle karşılanmış, birçok subay cemiyete üye olarak harekete katılmışlardı. Ama 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve sonrasında pek çok Jön Türkün II. Abdülhamid'in önerisine uyarak ülkeye dönmesi bu alandaki ilgiyi azalttı. 1903'te Bulgaristan'daki ayaklanmanın ardından bu ilgi yeniden arttı ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasından sonra da ülke içindeki örgüt tümüyle subayların denetimine geçti.

Jön Türkler başta Paris, Cenevre, Kahire ve Londra olmak üzere, çeşitli kentlerde ve yurtiçinde birçok yayın organı çıkardılar. Bu açıdan bir Jön Türk basınından söz edilebilir. Birçoğu birkaç sayı çıkabilen bu yayın organları içinde en önemlileri *Meşveret*, *Mechveret Supplément Français*, *Osmanlı, Kanun-i Esasi*, *Mizan*, *İttikam*, *Şura-yı Ümmet*, *Hürriyet*, *Terakki* ve *İctihad*'dır.

Jönköping, İsveç'in güney kesiminde, Götaland bölgesinde il (*län*). Vättern Gölünden Småland yönetim bölgesine (*landskap*) kadar güney doğrultusunda uzanır. Yüzölçümü 9.944 km²'dir. Jönköping, İsveç'in güney kesimindeki en yüksek ildir; yükseklik, bazı noktalarda 400 m'yi bulur. Yer yer göllerle kaplı engebeli arazinin suları Eman, Lagan ve Nissan ırmaklarıncı toplanır. Ormanlık bir bölgede yer alan il topraklarında çavdar ve yulaf ekimi yapılır, sığır yetiştirilir. Sanayi temel olarak keresteciliğe dayanır. İlin en büyük kenti ve yönetim merkezi, Jönköping'dir. Nüfus (1991 tah.) 308.290.

Jönköping, İsveç'in güney kesimindeki Jönköping ilinin (*län*) merkezi kent. Vättern Gölünün güney ucunda, Munksjön ile Rocksjön kıyılarında yer alır. 1283'te Fransisken keşişlerinin kurduğu manastırın çevresinde gelişmeye başlayan kent ertesi yıl berat aldı. Stratejik konumu nedeniyle, Danimarka ile İsveç arasındaki savaşlardan büyük zarar gördü ve 1567 ile 1612'de, Danimarkalıların yaklaştıkça olduğunu öğrenen kent halkınca ateşe verildi. 1614'ten başlayarak yeniden inşa edilen kentteki önemli tarihsel yapılar arasında Eski Belediye Binası (1696-99), İstinaf Mahkemesi Binası (1655) ve Kristinekyrkan (Kristina Kilisesi; 1649-73) sayılabilir. Kentte bir de il müzesi vardır. En önemli sanayi dalı kibrit üretimidir; ayrıca kağıt, tekstil ve makine imalatı yapılır. İsveç'in ana demiryolu hatlarıyla bağlantısı bulunan Jönköping'den, Götä Kanalı aracılığıyla Kattegat ve Baltık'a deniz ulaşımı sağlanır. Bunlara ek olarak bir havalimanı vardır. Nüfus (1991 tah.) belediye, 111.486.

Jörd (Eski İskandinav dilinde "yeryüzü"), FJÖRGYN ya da HLODYN olarak da bilinir, İskandinav mitolojisinde Tanrı Thor'un annesi ve Tanrı Odin'in (Woden) sevgilisi dişi dev. Hristiyanlığın doğuşuna doğru aynı adı taşıyan bir kocası olduğu yönünde ortaya çıkan inanç, bir olasılıkla dişi devin erkek kişiliğine dönüştüğünü gösterir. Jörd adı, Litvanların Şimşek Tanrısı Perkunas'la bağlantılıdır. İki adın da Eski Yukarı Almandaca meşe anlamına gelen *forha* ve Latincece gene aynı anlama gelen *quercus* la ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Jörmungand, Germen mitolojisinde, kötü yılan ve Thor'un baş düşmanı. Ayrıca bak. Thor.

Ju seramiği bak. Ru seramiği

Juan I (d. 27 Aralık 1350 - ö. 16 Mayıs 1395), 1387-95 arasında Aragon kralı. Aragon kralı IV. Pedro'nun oğluydu. Karısı Yolanda'nın etkisiyle Fransız yanlısı bir politika izlediye de Yüz Yıl Savaşları'na (1337-1453) katılmadı. Aynı dönemde Kastilya kralı olan kuzeni ve adaşı I. Juan gibi attan düşerek öldü.

Juan II (d. 1398, Medina del Campo, León - ö. 1479, Barselona), Aragon (1458-79) ve Navarra (1425-79) kralı. Oğlu Fernando'yu Kastilya kraliçesi Isabel'le evlendirerek Kastilya ve Aragon tahtlarının birleşmesini sağlamıştır.

1412'de I. Fernando adıyla Aragon kralı seçilen Antequera'lı Fernando'nun oğluydu. Kardeşleri gibi onun da mülkleri ve kraliyet görevleri Kastilya'daydı. Navarra tahtının vârisi Blanchca'yla evlenerek 1425'te Navarra tahtına çıktı. Blanchca'nın ölümünden sonra evlendiği (1447) Kastilya amiralinin kızı Juana Enriques'in hırslı kişiliği, ilk evliliğinden olan büyük oğlu Viana prensi Carlos'la arasının açılmasına neden oldu.

1458'de ağabeyi V. Alfonso'nun yerine Aragon kralı olan II. Juan, böylece Aragon'a bağlı Sicilya ve Sardinya'nın da hükümdarı durumuna geldi. Uyguladığı politikaların sert tepkilere yol açtığı Katalonya'da çok sayıda yandaş olan oğlu Carlos'un esrarengiz biçimde ölmesinden Juan'ı sorumlu tutan Katalanlar, Carlos'un yerine Portekiz kralı Pedro'yu tahta çıkardılar. Pedro'nun ölümünden sonra da Fransa'dan yardım istediler. Juan Ekim 1469'da ikinci evliliğinden olan oğlu Fernando'yu Kastilya tahtının meşru vârisi Isabel'le evlendirdi. Isabel'in kardeşi Kastilya kralı IV. Enrique'nin muhalefetine karşın gerçekleşen bu

evlilikle, Kastilya ve Aragon krallıkları birleşmiş ve modern İspanya devletinin temelleri atılmış oldu. Öte yandan Juan'ın hükümdarlığı sırasında uyguladığı politikalar Aragon'la Katalonya arasındaki uçurumun daha da derinleşmesine yol açtı.

Juan I (d. 20 Ağustos 1358, Épila, Kastilya - ö. 9 Ekim 1390, Alcalá de Henares), 1379-90 arasında Kastilya kralı.

Trastámara hanedanının kurucusu II. Enrique'nin oğluydu. Hükümdarlığının ilk yıllarında, I. Pedro'nun kızı Constanza'yla evli olduğu için Kastilya tahtı üzerinde hak iddia eden Richmond dükü John of Gaunt'la mücadele etmek zorunda kaldı. Sonunda oğlu Enrique'yi John of Gaunt'un kızı Catherine'le evlendirerek (1387) dükün tahtı üzerindeki hak iddialarından vazgeçmesini sağladı. Bu arada, kendisine karşı John of Gaunt'la ittifak kurmuş olan Portekiz'le arasında çıkan çatışmaya son vermek için Portekiz kralı Fernando'nun kızı Beatriz'le evlendi (1382). 1383'te kayınpederinin ölümünün ardından, karısının Portekiz tahtına çıkmasını sağlamak için çeşitli girişimlerde bulundu. Ama Portekizliler arasında milliyetçi bir tepki uyandıran bu girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. 14 Ağustos 1385'teki Aljubarrota Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradı. Bu olaydan beş yıl sonra, kaza sonucu attan düşerek öldü.

Juan II (d. 6 Mart 1405, Toro, Kastilya - ö. 21 Temmuz 1454, Valladolid), 1406-54 arasında Kastilya kralı. Zayıf siyasal kişiliği nedeniyle hükümdarlığı sırasında yönetime saray nazırı Álvaro de Luna egemen olmuş, buna karşılık ince beğenisiyle ve şairleri korumasıyla ün kazanmıştır.

Babası III. Enrique'nin 1406'da ölmesi üzerine bir buçuk yaşında kral oldu. Yaşının küçüklüğü nedeniyle annesi Lancaster'lı Catherine ve amcası Fernando (1412'den sonra Aragon kralı I. Fernando) naip sıfatıyla yönetimi üstlendiler. Juan 1419'da iktidarı devraldıktan kısa süre sonra, bütün yetki ve sorumluluklarını yakın dostu Álvaro de Luna'ya bıraktı. Fernando'nun oğullarının Kastilya'daki nüfuzunu kırmaya yönelik girişimleriyle soylular arasında bölünme ve çatışmalara yol açan Luna, karışıklıklardan yararlanarak kendisi ve yandaşları için büyük bir servet biriktirdi. 1430'da soylularla uzlaşma sağlanmasının ardından Granada'ya bir sefer düzenleyen Juan, Higuera Çarpışması'nda (1431) Müslümanları yenilgiye uğrattı. Sonradan IV. Enrique adıyla Kastilya tahtına çıkacak oğlu Enrique'yi Segovia'ya sürgüne yollayarak yeni karışıklıklara yol açıtsa da, 1445'te yapılan Olmedo Çarpışması'nda Luna'yla birlikte muhaliflerini yenilgiye uğratmayı başardı.

Juan, bir cinayete göz yumduğu için hapse atıldığı Luna'nın idam edilmesinden sonra (1453), ülke yönetiminde tam bir başarısızlık gösterdi. Buna karşılık hükümdarlık yıllarında yaşanan bilimsel ve kültürel gelişmenin saray çevresinin ve soyluların kültürü üzerinde önemli etkileri oldu. Şair Juan de Mena'nın koruyuculuğunu üstlenen Juan, ayrıca birçok yazarın çalışmalarını da destekledi.

Juan (AVILALI AZİZ). İspanyolca SAN JUAN DE AVILA (d. 1499/1500 Almodóvar del Campo, Toledo yakınları, İspanya - ö. 10 Mayıs 1569, Montilla; azizler listesine kabulü. 1970; yortu günü, 10 Mayıs), 16. yüzyılda İspanya'nın en ünlü dinsel önderlerinden. Bir Yahudi ailesinin oğluydu. Salamanca ve Alcalá üniversitelerinde ünlü İspanyol ilahiyatçı Domingo de Soto'nun yanında felsefe ve ilahiyat öğrenimi gördü. 1525'te Alcalá'da papazlığa atandıktan sonra aile-

sinden kalan mirası yoksullara dağıtladı. Kuzey Amerika'da misyonerlik görevi üstlenmek üzere olduğu sırada, 1527'de Sevilla başpiskoposu Hernando de Contreas'ın ısrarı üzerine İspanya'da kaldı.

1529'dan sonra dokuz yıl boyunca Andalucía'da misyonerlik yaptı. Çevresinde tövbe-kârlardan, dönemlerden ve müminlerden oluşan büyük bir topluluk oluşurken güçlü düşmanlar da edildi. Servete ve yozlaşmaya şiddetle karşı çıkması yüzünden Enkizisyon'un kovuşturmasına uğradı. Heretiklik suçlamalarıyla Yahudi kökeni arasında da yapay bir bağ kuruldu. 1533'te suçsuz olduğunun ilan edilmesiyle İspanya'nın en büyük misyonerlerinden biri olarak ün kazandı.

Bekârlık kuralını savunan Juan papazların yaşama biçiminde yaptığı düzenlemelerle büyük başarı sağladı. Müritleri arasında Aziz Francisco de Borja, Aziz Juan de Dios ve Avilalı Azize Teresa da vardı. Müritlerinden Luis de Granada 1588'de Juan'ın yaşam-öyküsünü kaleme aldı. Juan 1537'de başpiskopos Gaspare Avalos'la birlikte Granada Üniversitesi'ni yeniden düzenledi. İspanya'da Cizvit tarikatının gelişmesine katkıda bulundu, ama Cizvitlere katılma tasarısını gerçekleştiremedi.

Hristiyan yaşamının yetkinliği konusunda Doña Sancha Carillo adlı rahibeye seslenen *Audi filia* (Dinle, Kızım) başlıklı yazısı kendi türünün en iyi örnekleri arasında sayılır. Klasikleşmiş ruhani mektupları 1927'de J. M. de Buck tarafından *Letras de direction* (Yol Gösterici Mektuplar) başlığıyla yayımlanmıştır. Bütün yapıtları (*Obras completas del B. Mtro. Juan de Ávila*) L. Sala Balust tarafından 1952-53'te iki ciltte toplanmıştır.

Juan DE AUSTRIA. DON JUAN DE AUSTRIA olarak da bilinir (d. 24 Şubat 1547, Regensburg, Almanya - ö. 1 Ekim 1578, Bouges, Namur yakınları, İspanyol Felemenki), Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl'ın (İspanya kralı I. Carlos) evlilik dışı oğlu ve İspanya kralı II. Felipe'nin üvey kardeşi. İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlılar karşısında kazandığı zaferle ünlüdür.

Küçük yaşta, annesinin yanından alınarak İspanya'ya götürüldü. V. Karl'ın ölümünden sonra Felipe, Juan'ı üvey kardeşi olarak tanıdı ve ona Don Juan de Austria adını verdi (1559). Din adamı olması beklenirken Felipe'nin de onayıyla askerliğe karar veren Juan, ilk savaş deneyimini 1568 yazında Akdeniz'de Magripli korsanlara karşı çarpışarak edindi. Mart 1569'da Hristiyanlığı benimsemiş gözükerek İslam geleceklelerini sürdüren Endülüslü Müslümanları (*Morisco*'lar) sindirmek üzere Granada'ya gönderilen İspanyol kuvvetlerinin başkomutanlığına, 1571'de de İspanya ve Venedik ile papalığın Akdeniz'in doğusunda Osmanlılara karşı çarpışmak üzere kurdukları Kutsal Birlik donanmasının başına getirildi. Donanmada görevli amiraller arasındaki çatışmalara son vererek geçici de olsa birliği sağlamayı ve çeşitli filolardan etkin bir savaş gücü oluşturmayı başardı. Kutsal Birlik güçleri İnebahtı Deniz Savaşı'nda (7 Ekim 1571) Osmanlıları yendiler. İnebahtı zaferi Juan'da Osmanlılara karşı yeni seferler düzenleme isteği uyandırdıysa da Felipe'den yalnızca Tunus kentini fethetme iznini alabildi. 1573'te ele geçirdiği Tunus da ertesi yıl Osmanlılarca geri alındı.

Felipe'nin kısıtlamaları nedeniyle birkaç yıl etkin bir görev üstlenemeyen Juan 1576'da, halkın İspanyol yönetimine karşı ayaklandığı Felemenk'e genel vali olarak atandı. Bu güç görevi kabul etmekte başlangıçta kararsızlık gösterdi. Ama İngiltere'yi

istila etmesine ve o sırada İngiltere'de tutsak bulunan İskoçya kraliçesi Mary Stuart'la evlenmesine izin verilmesi koşuluyla sonunda görevi kabul etti. Felemenk'e ayak bastıktan sonra, ayaklanmacıların Katolikliği kabul etmesi ve kendisini genel vali olarak tanıması karşılığında İspanyol birliklerinin Felemenk'ten geri çekilmesini öngören bir antlaşma imzaladı (Şubat 1577). Ama Holland ve Zeeland eyaletlerinin antlaşma hükümlerine uymayı reddetmesi üzerine Namur'u alarak savaşı yeniden başlattı. Felipe'den yeterli mali ve askeri yardım görmemesi savaşta başarılı olmasını engelledi.

Juan DE DIOS (AZIZ). ASIL ADI JUAN CIUDAD. Portekizce SÃO JOÃO DE DEUS ya da JOÃO CIDADE (d. 8 Mart 1495, Montemor-o-Novo, Portekiz - ö. 8 Mart 1550, Granada, İspanya; azizler listesine kabulü, 1690; yortu günü, 8 Mart), Juan de Dios Hastabakıcılar Tarikatı'nın kurucusu. 1886'da Papa XIII. Leo tarafından hastanelerin ve hastaların koruyucu azizi ilan edilmiştir.

Ruhani önderi Avilalı Juan'ın etkisiyle çobanlılığı ve askerliği bırakarak yaşamını yoksulların ve hastaların bakımına adanmış. Bu amaçla Granada'da bir ev tuttu (1537). Buradaki çalışmalarıyla kilisenin onayını aldı ve çevresinde pek çok izleyici topladı. İspanya'da Tüy kenti piskoposu Sebastián Ramírez'den Juan de Dios adını aldı. Tarikatın özel giysisini de piskopos seçti. Juan'ın ölümünden sonra yerine Antonio Martiño geçti. Tarikatın kuralları da Juan'ın ölümünden sonra kaleme alındı. Bundan sonra İspanya kralı II. Felipe'nin bağışlarıyla yeni evler açıldı. Papalık 1596'da tarikatı onayladı. 1970'lerin sonlarında tarikatın 1.800 üyesi ve dünyanın birçok yerinde hastaneleri vardı.

Juan DE LA CRUZ (AZIZ). ASIL ADI JUAN DE YEPES Y ALVAREZ (d. 24 Haziran 1542, Fontiveros - ö. 14 Aralık 1591, Ubeda, İspanya; azizler listesine kabulü, 1726; yortu günü, 14 Aralık), İspanya'nın en büyük Hristiyan mistikleri ve şairleri arasında yer alan kilise bilgini. İspanyol manastır

Juan, Joaquín Canedo'nun bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı; 1795;

Valladolid İl Müzesi, İspanya

Museo Provincial, Valladolid, İspanya. Fotoğraf: Mas, Barcelona

düzeninde gerçekleştirdiği reformlarla tanıyan Juan, Çıplak Ayaklı Karmelitler tarikatının da kurucularındandır.

1563'te İspanya'da Medina del Campo'da Karmelit keşişi oldu, 1567'de papazlığa atandı. Avilalı Azize Teresa, Karmelit tarikatını eski yaşam biçimine kavuşturabilmek için Juan'dan yardım istedi (1568). Juan bir yıl sonra Duruelo'da ilk Çıplak Ayaklı Karmelitler manastırını açtı. Ama Reform hareketinin tarikat içinde yarattığı sürtüşme Juan'ın 1576 ve 1577'de Toledo'da iki kez hapsedilmesine yol açtı. Juan en güzel şiirlerini burada yazdı. Ağustos 1578'de hapisten kaçtı. 1585-87 arasında Andalucía piskopos yardımcılığı yaptı, tarikat içinde yüksek görevlere geldi. Yaşamı-

nın sonlarına doğru Çıplak Ayaklı Karmelitler arasında yeniden iç çatışmalar ortaya çıkınca inzivaya çekildi.

Juan'a göre mistik yükselişin aşamaları, bireyi dinginlik içinde, bu dünyanın uyumsuzluklarından ruh ve Tanrı arasındaki birliğin yuce huzuruna yönelen bir öz hesaplayma surecinden oluşur. Juan mistik deneyimin ayrıntılarına şırsel bir duyarlılık katarak bunu ilahiyatta ve felsefede Aquino'lu Aziz Tommaso'dan esinlenen bir kesinlikle birleştirir. İnsan ruhuyla Mesih arasındaki mistik bütünleşmeyi dile getiren "Canto espiritual" (Ruhani İlahi), "Noche obscura del alma" (Ruhun Karanlık Gececi) ve "Llama de amor viva" (Yaşayan Aşk Ateşi) gibi şiirleri İspanyol mistik edebiyatında büyük önem taşır. En ünlü yapıtı sayılan sekiz kıtalık "Noche'de, ruhun bütün nesnelerden uzaklaşp Hz. İsa'nın çarmıha gerilişini kendi içinde yaşayarak sonunda onun yüceliğine enişmesini dile getirir.

Juan DE SANTO TOMAS ASIL ADI JUAN POINSAT (d. 9 Temmuz 1589, Lizbon - ö. Haziran 1644, Fraga, Barcelona yakınları), Katolik öğretisi üzerine kapsamlı yorumlarıyla Reform sonrası Tommasocu öğretinin başlıca temsilcileri arasında yer alan filozof ve ilahiyatçı.

Kilise ve hükümette görevler almış soylu bir aileden geliyordu. 18 Temmuz 1610'da Madrid'de, Juan de Santo Tomás adını alarak Dominiken tarikatına girdi. 1620'den sonra Madrid'de ve Parma yakınlarındaki Piacenza'da, ardından da İspanya'da Alcalá de Henares Üniversitesi'nde ilahiyat dersleri verdi; burada, 1641'de ilahiyat kürsüsüne atandı. İki yıl sonra İspanya kralı IV Felipe, Juan'ı danışman ve özel rahip olarak Madrid'e çağırdı. Askeri seferlerinde Felipe'ye eşlik eden Juan bir yandan da *De donis spiritus sancti* (Kutsal Ruhun Armağanları) adlı önemli bir yapıtı kaleme aldı.

Daha sonra İspanyol Enkizisyonu'na ilahiyatçı sorgucu olarak atanan Juan, özellikle o dönemde İspanya'nın yetki alanı içinde olan Leuven Katolik Üniversitesi üyelerini savunmakta gösterdiği dengeli tutumla saygınlık kazandı. Temel yapıtları arasında bilgi psikolojisiyle ilgili Katolik öğretiyi açıkladığı *Cursus philosophicus*'la (1632-36, 9 cilt; Felsefe Dersi) ilahiyatın ve tanrısal vahyin niteliği, Tanrı'nın varlığının kanıtlanabilirliği, insan özgürlüğü ile Hristiyanlığın ahlak, ibadet ve kilise öğretisinin ilkele-ri gibi konuları islediği *Cursus theologicus* (1637-44, 7 cilt; İlahiyat Dersi) sayılabilir. 16. yüzyıl Dominiken bilgini Gaetano'nun akademik yaklaşımına bağlı kalan Juan, Karşı-Reform ilahiyatının polemik üslubunu kullanmaktan sakınmıştır. Juan'ın kendisini kısıtlayan İspanyol saray adamlarınca zehirlenerek öldürüldüğü sanılmaktadır.

Juan Carlos, tam adı JUAN CARLOS ALFONSO VICTOR MARIA DE BORBÓN Y BORBÓN (d. 5 Ocak 1938, Roma), 22 Kasım 1975'ten bu yana İspanya kralı. Francisco Franco'nun ölümünden iki gün sonra tahta çıkmıştır.

1931'de ülkesinden ayrılan son İspanya kralı XIII. Alfonso (ö.1941), büyük oğlunun bir araba kazasında olması, ortanca oğlunun da 1933'te sağlık nedenleriyle taht üzerindeki haklarından vazgeçmesi üzerine, üçüncü oğlu Barcelona kontu Juan Carlos Teresa Silverio Alfonso de Borbón y Battemberg'i (1913-93) tahtın varisi ilan etmişti. Juan Carlos, halk arasında Don Juan adıyla anılan Barcelona kontu ile María de las Mercedes de Borbón y Orleans'in en büyük oğluydu. Çocukluk yıllarını İtalya'da geçirdi

ve İspanya'ya ilk kez 1947'de eğitim amacıyla geldi. 1945'te Don Juan, Franco'nun yönetimden çekilmesi gerektiğini savunmaya ve Falanjist politikalara karşı çıkmaya başladı. Bunun üzerine Don Juan'dan yavaş yavaş uzaklaşan Franco, Juan Carlos'a özel bir ilgi göstererek başta askeri konularda

Juan Carlos
ABC Ajansı

olmak üzere eğitimiyle yoğun biçimde ilgilendi. 1955'te Zaragoza Askeri Akademisi'ne giren Juan Carlos, ardından Marín'deki Askeri Denizcilik Okulu'na, San Javier'deki Havaçılık Akademisi'ne ve Madrid Üniversitesi'ne devam etti.

1947'de çıkarılan bir yasayla cumhuriyet yönetimine son verilip monarşi ilan edildiği halde Franco'nun ölümüne değin İspanya tahtı boş kaldı. Franco, Aralık 1968'de Carlismo(*) yanlısı Carlos Hugo de Borbón-Parma'yı sürgüne gönderdi. Juan Carlos'un, önerilmesi durumunda tahta çıkmayı kabul edeceğini açıklamasının (7 Ocak 1969) ardından Cortes'ten (Parlamento) Juan Carlos'u geleceğin İspanya kralı olarak tanıyan bir yasa geçirdi (22 Temmuz 1969).

Juan Carlos 1969'da Franco'nun Falanji örgütünün devamı niteliğindeki Milliyetçi Hareket'e bağlılık andı içmiş olmasına karşın, 1975'te tahta çıktıktan sonra siyasal partilerin yeniden kurulmasını ve siyasal tutuklular için af çıkarılmasını destekleyerek liberal ve demokratik ilkelere saygılı bir çizgi izledi. Ayrıca faşistlerin 1981'deki askeri darbe girişiminin sonuçsuz bırakılmasında önemli rol oynadı. Ordu çevrelerinin düşmanlığını kazanmasına yol açan bu davranışıyla ülkede demokrasinin yerleşmesine katkıda bulundu. Öte yandan 1981'de boşanmayı kolaylaştıran, 1983'te ise kısıtlı da olsa kürtaj hakkını tanıyan yasaların çıkarılmasını destekledi.

Amerika kıtasını ziyaret eden (1981) ilk İspanya kralı olan Juan Carlos, ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaptığı resmi ziyaretle de bu ülkeye giden ilk hükümdar ve sosyalist bir ülkeyi ziyaret eden ilk İspanya devlet başkanı oldu. İspanya'nın 1982'de Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) girmesinin ardından Avrupa'da birliğin sağlanması yolundaki çabalarından ötürü Uluslararası Charlemagne Ödülü'ne layık görüldü.

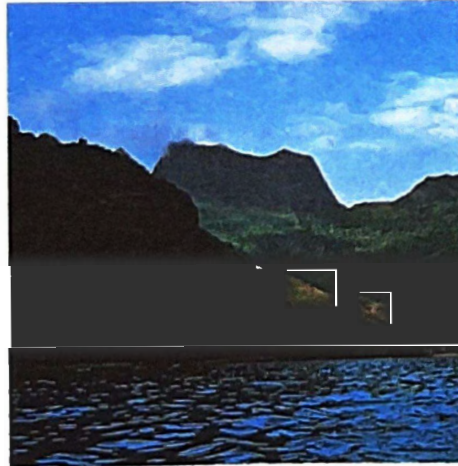
14 Mayıs 1962'de Atina'da Yunanistan kralı Paulos'un kızı Prenses Sofia'yla evlenen Juan Carlos'un Elena ve Christina adlı iki kızıyla Felipe adlı bir oğlu vardır.

Juan de Fuca Boğazı, Büyük Okyanusun kuzeydoğusunda dar geçit. ABD'nin Washington eyaletine bağlı Olympic Ya-

rımadası ile Kanada'nın İngiliz Kolumbiyası eyaletindeki Vancouver Adası arasında yer alır. ABD-Kanada sınırının bir bölümü, genişliği 18-27 km arasında değişen geçidi izler.

Flattery Burnu ile Büyük Okyanus açıklarında, doğudaki Haro Boğazına kadar 130-160 km kadar uzanan geçit, güneydeki Puget Boğazına girişi engelleyen Whidbey Adasında son bulur. Büyük Okyanus giriğinde 275 m olan orta kesiminin derinliği, doğuda 92 m'ye kadar azalır. Washington'un Büyük Okyanus kıyılarından başlayıp kuzeyden geçide giren sular ile batı yönünde dışarı akan suların birbirine karışması, karmaşık gelgit hareketlerine yol açar. Açıklarda ve sığ yerlerde sık sık gelgitin oluşturduğu anaforlara rastlanır. Ayrıca batı ve güneybatıdan güçlü rüzgârlar eser. Geçidin adı, İspanyol donanmasında görev yapan ve 1592'de yöreye gittiği sanılan bir Yunanlıdan gelir. Vancouver ve Seattle'a giden gemiler buradan geçer. Kıyılardaki başlıca yerleşmeler kuzeydoğuda Victoria (İngiliz Kolumbiyası) ile güneydoğuda Port Angeles'tir (Washington).

Juan Fernández Adaları, İspanyolca ISLAS JUAN FERNÁNDEZ. Büyük Okyanusun güney kesiminde Şili'ye bağlı ada grubu. Valparaíso bölgesinin 650 km batısında yer alır; yönetim açısından da buraya bağlıdır. Yüzölçümü 93 km² olan Isla Más a Tierra (Karaya Yakın Ada; Róbinson Crusoe Adası olarak da bilinir), onun batısında, 85 km²'lik bir alan kaplayan Isla Más Afuera (Karadan Uzak Ada; Alejandro Selkirk Adası olarak da bilinir) ve küçük Isla Santa

Juan Fernández Adalarından
Más a Tierra, Şili
Moore - W.H. Hoagoe

Clara'dan (Santa Clara Adası) oluşur. Bütün bu adalar Juan Fernández Denizaltı Sirtına bağlı volkanik doruklardır. Más a Tierra'nın deniz düzeyinden yüksekliği 915 m'yi, Más Afuera'ninki ise 1.656 m'yi bulur. Yalnızca, Más a Tierra'nın kuzey kıyısındaki Cumberland Koyu ile batı ucundaki Padre Koyu gemilerin yanaşmasına elverişlidir.

Adalar 1563'te, İspanyol denizci Juan Fernández tarafından keşfedildi. Kendisine bağışlanan parayla burada bir süre domuz ve keçi yetiştiren Fernández'in ayrılmasından sonra uzun süre adalara uğrayan olmadı. 1704'te, gemide kaptanıyyla kavga ederek Cumberland Koyunda karaya çıkan İskoçyalı denizci Alexander Selkirk, 1709'a değin burada tek başına yaşadı. Selkirk'ün serüvenlerinin, Daniel Defoe'nun ünlü yapıtı *Robinson Crusoe*'ya esin kaynağı olduğu sanılmaktadır. 19. yüzyıl başlarında Şili yönetimine bağlanan adalar, o tarihten sonra özellikle siyasal mahkûmlar için

sürgün yeri olarak kullanıldı. Günümüzde Santa Clara Adasında yaşayan yoktur. Más a Tierra ile Más Afuera'da ise çok seyrek bir nüfus barınır ve bunun büyük bölümü, Cumberland Koyundaki Róbinson Crusoe köyünde yaşar. Başlıca ekonomik uğraş istakoz avcılığıdır. Nüfus (1982 geç.) 516.

Juan-Juanlar, CUCENLER olarak da bilinir, tarihte önemli rol oynamış Orta Asya halkı. Hükümdarlarına verdikleri han ve hakan unvanlarından dolayı, araştırmacılar Moğol kökenli ya da Moğolca konuşan bir halk oldukları kanısındadır. Juan-Juanların İS 5. yüzyıl başlarından 6. yüzyıl ortalarına değin hüküm süren imparatorlukları Çin'in kuzeyinde Mançurya'dan Türkistan'a kadar uzanan geniş bir alanı kapsıyordu. Eftalitler de denen Akhunların müttefiki olan Juan-Juanlar, Çin'in kuzeyinde hüküm süren Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanıyla sürekli çatışma içindeydi. İmparatorluk içinde yaşayan Türk kabileleri 552'de ayaklanarak Tabgaçlarla ittifaka girdiler ve Juan-Juan İmparatorluğu'nu yıktılar. Birçok araştırmacı Avarların, Juan-Juanlardan geriye kalmış bir topluluk olduğu görüşündedir.

Juan Manuel, Don (d. 5 Mayıs 1282, Escalona, Yeni Kastilya - ö. 1348, Córdoba, İspanya), 14. yüzyıl İspanya'sının en önemli yazarı sayılan edebiyatçı ve soylu.

III. Fernando'nun torunu ve X. Alfonso'nun yeğeni idi. Magriplilere karşı savaşa katıldığında henüz 12 yaşındaydı. Dönemin siyasal entrikalarına karıştı.

En çok *Libro de los enxiemplos del conde Lucanor* et *de Patronio* (1328-35; Kont Lucanor ile Patronio'nun Oyküler Kitabı) adlı yapıtıyla tanınır. Bu yapıt Kont Lucanor'un danışmanına sorduğu soruları içeren 50 kısa öykü biçiminde yazılmış, ahlak üzerine bir incelemedir. Dobra ve yalın bir dile dayalı içten bir üslupla kaleme alınmış olan yapıtta zamanın süslü anlatım biçimine hemen hiç rastlanmaz. Bu özelliğiyle İspanyol düzyazısının gelişimini büyük ölçüde etkileyerek, sonraki yazarlara örnek olmuştur. Juan Manuel'in 12 kitabından yalnızca bazıları günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında siyaset üzerine bir deneme olan *Libro des los estados* (Devletlerin Kitabı) ve toplum üzerine bir deneme olan *Libro del caballero y del escudero* (Şövalye ve Uşağının Kitabı) sayılabilir.

Juana, lakabı DELI JUANA. İspanyolca JUANA LA LOCA (d. 6 Kasım 1479, Toledo, Kastilya - ö. 11 Nisan 1555, Tordesillas, İspanya), 1504'ten sonra Kastilya, 1516'dan sonra Aragon kraliçesi. Hükümdarlık döneminde ülkeyi sırasıyla kocası I. Felipe, babası II. Fernando ve oğlu Kutsal Roma-Germen imparatoru V. Karl (İspanya kralı I. Carlos) yönetmiştir.

Aragon kralı II. Fernando'yla Kastilya kraliçesi I. Isabel'in üçüncü çocuğuydu. Ağabeyinin ve ablasının ölmesi üzerine 1500'de tahtın vârisi durumuna geldi. Babasının Fransa'ya karşı müttefik kazanma politikası doğrultusunda, Kutsal Roma-Germen imparatoru Maximilian'ın oğlu Burgonyalı Philippe'le evlendirildi. Bu evlilikten ikisi erkek, dördü kız altı çocuğu oldu. 1500'de doğan ilk oğlu Carlos, sonradan V. Karl adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru seçildi ve İspanya tahtına çıktı. Küçük oğlu Fernando ise naipliğini yaptığı V. Karl'ın ölümünden sonra onun yerine imparator oldu. Dört kızından Eleanor, önce Portekiz kralı I. Manuel'le, ardından Fransa kralı I. François'yla; Isabel, Danimarka kralı II. Christian'la; Maria, Macaristan kralı II. Lajos'la; Catherine ise, Portekiz kralı III. João'yla evlendi.

Juana 1502'de, kendisini aldatan kocası Felipe'ye karşı aşırı bir kıskançlık biçiminde kendini gösteren delilik nöbetleri geçirmeye başladı. Annesinin ölümünün ardından Felipe'yle birlikte Kastilya'ya dönerek, Aragon'a çekilmiş olan babasına karşı, naiplik üzerinde hak iddia etti. Felipe'nin 25 Eylül 1506'da ansızın ölmesi Juana'nın ruhsal dengesinin daha da bozulmasına neden oldu. Bunun üzerine babası Fernando naiplik görevini üstlenmek üzere Kastilya'ya geldi. Fernando'nun ölümünden sonra Fellemenk'ten İspanya'ya dönen Carlos, 1509'dan beri Tordesillas'ta gözetim altında yaşayan annesinin yönetimi üstlenemeyeceğinin kesinleşmesi üzerine, I. Carlos adıyla İspanya tahtına çıktı. Ama Juana, Carlos'un uzun hükümdarlık yılları boyunca İspanya kraliçesi unvanını taşımayı sürdürdü.

Juárez, eskiden CIUDAD JUÁREZ, Meksika'da, Chihuahua eyaletinin (*estado*) kuzey kesiminde kent. Río Grande (Río Bravo del Norte) kıyısında, ABD'nin Texas eyaletindeki El Paso kentinin karşısında yer alır. El Paso'ya iki köprüyle bağlanmıştır. 1659'da kurulan Guadalupe misyonunun çevresinde gelişen kent, önceleri El Paso

mokratik bir federal cumhuriyet kurmak için anayasal reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Gençliği. Bir Yerli ailesinin oğluydu. Üç yaşında öksüz ve yetim kaldı. On iki yaşına gelince, bakımını üstlenmiş olan amcasının

Juárez
Library of Congress, Washington, D.C

yanından ayrılarak Oaxaca kentinde yaşayan kız kardeşinin yanına yerleşti. Okula orada başladı ve ruhan eğitimi gördü. 1829'da Oaxaca Sanatlar ve Bilimler Enstitüsü'ne girdi. 1831'de burada hukuk öğrenimini tamamladı ve aynı yıl belediye meclisine girerek ilk kamu görevine başladı. Çok geçmeden yoğun olarak siyasetle ilgilenmeye başladı. Bir süre sonra eyalet meclisi ve parlamento üyeliğine seçildi. Bu arada 1841'de yargıç oldu. Eyalet valisi olarak hizmet ettiği dönemde ülke çapında adını duyurdu.

Juárez, ekonomik sorunların çözümü için kilisenin ve toprak sahibi aristokrasinin ekonomideki tekelinin kırılması ve kapitalist gelişmenin desteklenmesi gerektiğini düşünüyordu. Siyasal istikrarın da ancak federal sisteme dayalı anayasal yönetim biçiminin benimsenmesiyle sağlanabileceği kanısındaydı. Muhafazakârların 1853 seçimlerinde yeniden iktidara gelmesiyle reform planlarının uygulanması olanaksızlaştı. Pek çok ünlü liberal gibi sürgüne gönderilen Juárez, Aralık 1853'ten Haziran 1855'e değin ABD'de New Orleans'ta yaşadı. Liberallerin 1855'te yönetimi ele geçirmesi üzerine adalet ve eğitim bakanlığı görevini üstlenmek üzere Meksika'ya döndü.

Adalet bakanlığı sırasında, toplumsal eşitliğe giden yolda önemli bir adım saydığı yargı eşitliğini sağlamak amacıyla din adamları ve askerler için kurulmuş özel mahkemeleri kaldıran yasayı yürürlüğe koydu. Öte yandan büyük toprakların parçalanmasının, çok sayıda Meksikalının toprak sahibi olmasına olanak sağlayarak orta sınıfı gelişmesini hızlandıracığı görüşünde olan hükümet, Haziran 1856'da kiliseyi topraklarını satmaya zorlayan bir yasayı kabul etti. Şubat 1857'de liberal anayasanın resmen yürürlüğe girmesiyle reform hareketi doruk noktasına ulaştı.

Aynı yıl Ignacio Comonfort devlet başkanlığına, Juárez ise yeni anayasa gereğince başkan yardımcılığına da yürütmekle görevli olan Yüksek Mahkeme başkanlığına seçildi. Muhafazakârların Ocak 1858'de başlattıkları ayaklanma sonucunda Comonfort'un yönetiminden uzaklaştırılmasının ardından, Juárez anayasanın kendisine tanıdığı yetkilere dayanarak, devlet başkanlığını üstlenme talebinde bulundu. Ama México ve çevresini denetim altında tutacak birlikleri olmadığı için, doğudaki Veracruz kentine çekilmek zorunda kaldı.

Juárez bir hükümet kurmak, bütün engellere karşın bu hükümetin birliğini sağla-

mak, anayasayı benimsetip uygulamak ve savaş alanında çarpışacak ordular kurarak Muhafazakârları yenilgiye uğratmak gibi çok güç görevlerle karşı karşıyaydı. Ama güçlü kişiliği sayesinde bütün bu sorunların üstesinden gelmeyi başardı. Yasal hükümet karşısında Muhafazakârları destekleyen kilisenin gücünü kırmak üzere yürürlüğe koyduğu yasalar çerçevesinde, ibadet ve eğitim amacıyla kullanılan yapılar dışındaki bütün kilise mülkleri kamulaştırıldı; mezarlıklar kiliseden ayrılarak devlet yönetimine alındı; doğum ve evlilik kayıtlarını tutma görevi sivil bir kuruluşa devredildi; din ve devlet işleri birbirinden ayrıldı ve bütün Meksika yurttaşlarına din özgürlüğü tanındı.

Devlet başkanlığı. Juárez Ocak 1861'de México'ya döndü ve aynı tarihte anayasa uyarınca devlet başkanlığına seçildi. Muhalefetin hâlâ gücünü koruması, yeni Kongre'nin kendisine tam güven duymaması ve hazinenin iflasın eşğine gelmiş olması gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya olan Juárez, mali sorunları çözmek için Temmuz 1861'de bütün dış borç ödemelerini iki yıl süreyle erteleme kararı aldı. Bu durumda Meksika'daki yatırımlarının tehlikeye gireceği görüşünde birleşen İngiltere, Fransa ve İspanya, Meksika'ya silahlı müdahalede bulunma konusunda anlaştılar. Üç ülkenin birlikleri Ocak 1862'de Veracruz'a çıktı. Ama III. Napoléon'un asıl amacının Meksika'yı ele geçirmek ve imparator ilan edeceği Avusturya arşidükü Maximilian aracılığıyla ülkeyi denetim altına almak olduğunu anlayan İngiltere ve İspanya kısa süre sonra kuvvetlerini geri çektiler. Fransızlar ise 5 Mayıs 1862'de Puebla'da büyük bir yenilgiye uğramalarına karşın, destek kuvvetlerin yardımıyla Haziran 1863'te México'yu işgal ettiler. Bundan kısa süre sonra Maximilian Meksika imparatoru olarak taç giydi.

Bir kez daha başkentten ayrılmak zorunda kalan Juárez, uzun bir geri çekilme hareketinin sonunda hükümet üyeleriyle birlikte Meksika-ABD sınırındaki El Paso del Norte (bugün Juárez) kentine ulaşmayı başardı. Bu kentte geçirdiği yaklaşık üç yıllık sürgün dönemi, Meksikalıların direnişi, ABD'den gelen baskılar ve Fransız kamuoyunun eleştirileri nedeniyle III. Napoléon'un 1867 başında birliklerini Meksika'dan çekmeye karar vermesiyle son buldu. Maximilian ise Meksika kuvvetlerince yakalanarak idam edildi.

Juárez Ağustos 1867'de México'ya döndükten hemen sonra, Kongre'ye anayasada yürütme organının yetkilerini artırmaya yönelik bazı değişiklikler yapma yetkisi verilmesi için referanduma gidilmesi ve genel seçimlerin yapılması çağrısında bulundu. Ama Kongre'ye tek başına anayasayı değiştirme yetkisi tanımak anayasaya aykırı olduğundan, referandum önerisi aralarında Juárez'in yandaşlarının da bulunduğu birçok çevrede sert tepkilere yol açtı. Juárez yeniden devlet başkanı seçilmeyi başardysa da, anayasa değişikliğinden vazgeçmek zorunda kaldı.

Sağlık durumunun giderek bozulmasına karşın 1871'de yeniden başkanlığa aday olan Juárez, gergin bir seçim kampanyasının ardından bir kez daha seçilmeyi başardı. Yaşamının son dönemini seçim sonuçlarını kabul etmeyenlerin başlattığı silahlı ayaklanmaya son verip ülkede yeniden barışı sağlamak için çaba harcayarak geçirdi. 1872'de bir kalp krizi sonucunda öldü.

Juárez'in siyasal yaşamı liberal düşüncelerini yaşama geçirmek ve Yerli kökeni yüzünden karşılaştığı önyargılı tutumların

Juárez'de misyonerlerin kurduğu Guadalupe Meryem Anası yerleşiminde kilise ve çan kulesi, Meksika Walter Aguilar - EB Inc

del Norte adıyla anılıyordu. Fransızlara karşı giriştiği mücadele sırasında 1865'te burada karargâh kuran Başkan Benito Juárez'in adını aldı (1888). ABD sınırında yer alması ve çevre topraklarda yetiştirilen pamuğun pazarlandığı bir merkez olmasıyla giderek önem kazandı. Günümüzde Meksika Ulusal Demiryolları'nın kuzeydeki son durağı ve ABD ile ticarete önemli bir aktarma noktasıdır.

Río Grande'nin Juárez ile El Paso arasında oluşturduğu menderesler, ABD ile Meksika arasında uzun süre sınır anlaşmazlıklarına konu oldu. 1963'te bazı küçük toprak parçalarının el değiştirmesiyle anlaşma sağlandı ve bu durum 1967'de resmîyet kazandı. 1973'te kentte, Ciudad Juárez Özerk Üniversitesi kuruldu. Nüfus (1990) 797.679.

Juárez, Benito (Pablo) (d. 21 Mart 1806, San Pablo Guelatao, Oaxaca - ö. 18 Temmuz 1872, México, Meksika), 1861-72 arasında Meksika devlet başkanı. İmparator Maximilian dönemindeki üç yıllık (1864-67) Fransız işgaline karşı mücadele etmiş, de-

üstesinden gelmek için mücadele etmekle geçti. Yerli kültür mirasının küçümsendiği ve toplumda Yerlilere karşı güçlü önyargıların beslendiği bir dönemde, güçlü kişiliği ve çalışmalarıyla büyük saygınlık kazandı. Meksika'da yeni sömürgecilğin en önemli kalıntıları ortadan kaldıran reformlarıyla ve işgalci Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyle ülkesinin ulusal kahramanları arasına girmeyi başardı.

Juazeiro do Norte, Brezilya'nın kuzeydoğu kesiminde, Ceará eyaletinin güneyinde kent. Ülkenin iç kesimindeki yaylalarda, 400 m yükseklikte yer alır. Araripe Tepelerinin (903 m) eteklerinde kurulmuştur ve Crato ile birlikte Brezilya'nın ortakuzey

Juazeiro do Norte'de São Francisco Kilisesi, Brezilya
Pissner International

kesimindeki başlıca kent merkezlerini oluşturur.

1914'te kent statüsü alan Juazeiro do Norte'nin ekonomisi şeker ve pamuk işlemeye dayanır. Yörede ayrıca tahıl da yetiştirilir. Crato'nun 32 km doğusunda, Fortaleza-Crato demiryolu üzerinde yer alan kentin Ceará, Pernambuco ve Paraíba eyaletleriyle kasabalar karayolu bağlantısı vardır; ayrıca bir havalimanı bulunur. Nüfus (1980 ge.) 125.248.

Juba, Amerika'daki Afrika kökenli kölelerin dansı. 19. yüzyıla değin Felemenk Guyanası'ndan Antiller'e ve ABD'nin güneyine kadar uzanan bölgede yaygındı. Dans sırasında iki erkek çeşitli adımlarla (örn. *juba* adımı, uzun köpek tırnağı, güvercin kanadı vb) dans ederken, çevrelerinde bir halka oluşturan öbür erkekler de ritmik sesler çıkararak ve el çıparak onlara katılırlardı. Ortadakilerin yaptığı her yeni figürden sonra halkadakilere, bir nakarat yapar gibi, *juba* adımıyla saatin tersi yönünde dans ederlerdi. Afrika'daki *giouba* dansıyla akraba olduğu sanılan *juba*, özellikle ayak sürme adımı, esnek ve yumuşak vücut hareketleri ve sert ritimler gibi Afrika kökenli Amerikan danslarında hâlâ varlığını sürdüren özellikler taşıyordu.

"El çırpmalı *juba*" figürleri (karmaşık, hızlı ritimler elde etmek için elleri birbirine, bacaklara ve vücuda vurma), *juba* dansının ortadan kalkmasından sonra da varlığını sürdürdü. Bunlara *juba*'nın eskiden çok yaygın olduğu bölgelerdeki danslarda da ara sıra rastlanmaktadır.

Júcar Irmağı, İspanya'nın batısında ırmak. Cuenca'nın kuzeyindeki Universales Dağlarından doğar. Önce batı, ardından doğu yönünde akarak Cuenca, Albacete ve Valencia'dan geçtikten sonra Cullera'daki Valencia Körfezine dökülür. Uzunluğu 498 km'dir. Cuenca'dan sonra genişlemeye başlayan vadisi, Meseta Central'in (Orta Plato) kenarından geçerken daralarak bir dizi

boğaz oluşturur. Irmağın yukarı çıkışında Alarcón Barajı kurulmuştur.

Alberique'den başlayıp, La Albufera denen lagüne kadar uzanan La Rubera Ovasındaki portakal bahçeleriyle piring tarlalarına su sağlayan ırmakta sık sık taşkınlar görülür.

Jud, Jakob (d. 12 Ocak 1882, Wängi - ö. 15 Haziran 1952, Rütli, İsviçre), karşılaştırmalı dilbilim yöntemiyle yaptığı kültür tarihi çalışmalarıyla tanınan İsviçreli Roman dilleri uzmanı.

1906-22 arasında Zürih Lisesi'nde Fransızca, daha sonra Zürih Üniversitesi'nde Roman dilleri dersleri verdi. Almanya-Avusturya, Fransa ve İtalya'nın dil geleneklerini karşılaştırmalı olarak ele alarak Rætia-Roman lehçeleri, Fransızca, İtalyanca ve Provans dilini inceledi. Katı bir dilbilgisi

tarihi yerine, ayrıntılı sözlükbilim çalışmalarını yeğledi. İncelemelerinde Latin, Kelt ve Germen halkları arasındaki ilk ilişkileri, Hristiyanlığın diller üzerindeki etkilerini ve İsviçre'de çeşitli dillerin dağılımındaki değişimleri ele aldı. Sekiz ciltlik kapsamlı yapıtı *Sprach- und Sachatlas Italines und der Südschweiz*'i (1928-40; İtalya ve Güney İsviçre Dil ve Olgu Atlası) bir başka tanınmış İsviçreli Roman dilleri uzmanı Karl Jaberg ile birlikte hazırlamıştır.

Judd, Charles Hubbard (d. 20 Şubat 1873, Bareilly, Hindistan - ö. 18 Temmuz 1946, Santa Barbara, California, ABD), ABD'li psikolog. Eğitim sorunlarının incelenmesinde bilimsel yöntemler kullanılması-na öncülük etmiş, ders programları, pedagoji yöntemleri ve okuma, dil, sayıların doğası gibi konuların psikolojik yönlerini ele aldığı araştırmalarıyla tanınmıştır.

Charles Hubbard Judd
University of Chicago Archives

Leipzig Üniversitesi'ndeki doktora çalışması sırasında Wilhelm Wundt'un yanında deneysel psikoloji konusunda araştırmalar yaptı. ABD'de birçok üniversitede çalıştı; 1901-02'de, Ohio'daki Cincinnati Üniversitesi'nde psikoloji ve pedagoji dersleri verdi. Burada, ders programları psikolojisi konusunda uzmanlaşarak ilk yapıtı *Genetic Psychology for Teachers*'i (1903; Öğretmen-

ler İçin Genetik Psikoloji) yazdı. Yale Üniversitesi'ndeki psikoloji laboratuvarında yöneticilik yaptı; daha sonra, Chicago Üniversitesi'nde eğitim bölümünün başına getirildi ve 1938'de buradan emekli oldu.

Oteki yapıtları arasında, sosyal psikoloji alanındaki *Psychology of Social Institutions* (1926; Toplumsal Kurumların Psikolojisi) ve *Education as Cultivation of the Higher Mental Processes* (1936; Yüksek Zihinsel Süreçlerin Geliştirilmesi Olarak Eğitim) sayılabilir.

Judd, Gerrit P(armele) (d. 23 Nisan 1803, Paris, New York, ABD - ö. 12 Temmuz 1873, Honolulu, Hawaii), Hawaii Adalarının yönetiminde önemli bir rol oynayan ABD'li misyoner.

Hekim olan babasının yanında ve Fairfield'deki (New York) bir up fakültesinde öğrenim gördü. 1825'te buradan mezun oldu, ama ertesi yıl misyoner olmaya karar verdi. 1827'de Amerikan Dış Misyon Görevlileri Kurulu'na Sandwich Adaları Misyonu'nun hekimliğine atandı ve 1828'de Honolulu'ya gitti.

1842'ye değin misyonerliğin yanı sıra çevirmenlik ve danışmanlık gibi resmi görevler de aldı. Kral III. Kamehameha 10 Mayıs 1842'de Judd'u hazine kurulu üvelğine atadı. Judd daha sonra dışişleri (1843), içişleri (1845) ve maliye (1846) bakanlıkları yaptı. Hawaii yönetiminin hemen her alanında söz sahibi olduğu için gerçekte başbakanlık yetkilerini kullanıyordu. 1852'de liberal anayasayı hazırlayan komitede Kralın temsilcisi olarak bulundu. Ardından misyonerliğe döndüyse de Hawaii'nin sosyal yaşamıyla etkin biçimde ilgilenmeyi sürdürdü. 1858'de yasama meclisine seçilen Judd, 1864'te Kral III. Kamehameha'nın yetkilerini artırma girişimine karşı çıkan grubun içinde yer aldı. 1863'ten yaşamının sonuna değin Hawaii Evanjelik Birliği'nin yönetim kurulunda çalıştı.

Judo, Japonca CUDO (Çincece "ince yol"), silahsız dövüş yöntemi. Bugün bir spor olarak yapılmaktadır. Judo sporunun kuralları karmaşıktır; amaç rakibi savarmak.

Bir judo karşılaşması, Japonya
Kodu - Rari Tokyo

minderde hareket edemeyeceği bir duruma getirmek, kolunun eklemine ya da boyuna bastırarak yenmektir. Judo teknikleri genellikle bir sporcunun, rakibinin gücüne doğrudan karşı koymasına değil, onun gücünü ve hareketini kullanarak kendine avantaj sağlamasına dayanır. Karşılaşmanın başlangıcında yer alan judoya has karşılıklı selamlaşma geleneği, sporcuların dövüşe soğukkanlı biçimde hazır olduklarını ve kendilerine duydukları güveni gösterir. Judo giysisi sağlam ve dayanıklı beyaz kumaştan yapı-

miş bol bir ceketle pantolondan oluşur. Öğrenciler bellerine beyaz, ustalar siyah bir kuşak bağlarlar. Ara dereceler başka renkte kuşaklarla gösterilir.

Dünyada judo. Japon *samurai*'lerinin eski jiu jitsu tekniklerini bir araya getiren Kano Cigoro (1860-1938), 1882'de modern judo sporunun başlangıcı olan Kodokan Okulu'nu kurdu. 1960'lardan sonra pek çok ülkede judo dernekleri açıldı ve bu dernekler merkezi Paris'te olan Uluslararası Judo Federasyonu'na bağlandı. Judo 1964'te Olimpiyat Oyunları'nda ilk kez yer aldı. *Ayrıca bak.* dövüş sanatı. Dünya amatör judo şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (judo); Olimpiyat şampiyonları için *bak.* Olimpiyat Oyunları.

Türkiye'de judo. Türkiye'ye judo Cumhuriyet'ten sonra, askeri okullara yakın muharebe eğitiminin bir parçası olarak girdi. Modern judo çalışmaları 1960'larda, Japonya'da eğitim gören deniz astsubayı Halil Yüceses tarafından başlatıldı. İstanbul'da Hakkı Koşar, Ankara'da Nazım Canca bu spora gönül veren ilk judocular arasında yer aldılar. Türk judocuları etkinliklerini 1964'e değin Güreş Federasyonu bünyesinde yürüttüler; 1966'da ise Judo Federasyonu kuruldu. Eğitim alanı olarak okulları seçen federasyon, bu spora geniş bir ilgi uyandırdı ve 1967'de Türkiye'de ilk judo şampiyonasını düzenledi. Daha sonra Hollanda'da Japon ve Koreli antrenörlerin yönetimindeki çalışmalar sonucunda 1970'te ilk judo milli takımı oluşturuldu. Milli takımın katıldığı ilk uluslararası turnuva aynı yıl Viyana'da yapılan Uluslararası Judo Şampiyonası'ydı (1970). Türk Judocuları özellikle Balkanlar'da çok başarılı sonuçlar elde ettiler.

Judson, Adoniram (d. 9 Ağustos 1788, Malden, Massachusetts, ABD - ö. 12 Nisan 1850, denizde, Hint Okyanusu), ABD'li dilbilimci ve Baptist misyoner. Birmanya'da

Adoniram Judson, Chester Harding'in bir resminden Alfred Jones'un yaptığı oymabaskı, 1848
Library of Congress, Washington, D.C.

(bugün Myanmar) misyonerlik çalışmalarında bulunmuş, Kitabı Mukaddes'i Birman diline çevirmenin yanı sıra bu dilde bugün standart sayılan bir sözlük hazırlamıştır.

Massachusetts'teki Andover İlahiyat Okulu'ndayken Hristiyanlığı yayma konusunda güçlü bir istek duydu. 1810'da okulun altı öğrencisinin Massachusetts Genel Kurultayı'na (Kongregasyonel) başvurarak Amerikan Yabancı Misyon Görevlileri Kurulu'nu oluşturmasıyla sonuçlanan metni hazırladı. Yeni kurul tarafından Londra Misyoner Derneği ile görüşmek üzere İngiltere'ye gönderildi. İngilizlerin ortak bir girişime karşı çıkması üzerine ABD kurulu 1812 Savaşı öncesinin gergin uluslararası ortamında bağımsız davranmaya karar verdi.

Judson 1812'de papazlığa atandıktan sonra karısı Ann Hasseltine (1789-1826) ile birlikte Hindistan'a doğru yola çıktı. Hindistan'ın Şirampur kentinde görüşecekleri Baptistlerin inançlarını tanımak için gemide yaptıkları çalışmaların etkisiyle her ikisi de Baptizmi benimsedi. Baptist inanç gereğince suya batılarak vaftiz edildiler ve 1814'te kurulan (sonradan Amerikan Baptist Yabancı Misyon Derneği) topluluğa katılmak üzere ABD kurulundan ayrıldılar. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası Hindistan'da etkinlik göstermelerine karşı çıkınca, Rangoon'a (bugün Yangon) yerleştiler. Judson orada yerel dil ve edebiyat konusunda uzmanlaştı; ayrıca Pali dilini öğrendi.

Yerel gelenekleri Hristiyanlıkla bağdaştıran Judson, 1819'da ilk halka açık vaaz yerini açtı. Çok geçmeden bir Birmanya kilisesi kurdu; okullar açtı ve vaizler yetiştirdi. Bu çalışmalarıyla Birmanya'da 500 bin kişilik bir Baptist Hristiyan topluluğu oluşturmayı başardı. I. İngiliz-Birmanya Savaşı (1824-26) sırasında Birmanya kuvvetlerince tutuklandı ve ağır işkence gördü. Bu dönemde karısının gösterdiği kahramanlıklar efsaneleşti. Judson'un serbest bırakılmasından kısa süre sonra karısı öldü. Çeviri ve edebiyat çalışmalarını misyonerlik etkinlikleriyle birlikte sürdüren Judson, 1834'te Kitabı Mukaddes'in Birman diline çevirisini tamamladı. İlk kez 1826'da yayımlanan sözlüğünün gözden geçirilmiş yeni baskıları 1849'da (İngilizce-Birman dili) ve 1852'de (Birman dili-İngilizce) yapıldı.

Judson, E(dward) Z(ane) C(arroll), takma adı NED BUNTLINE (d. 20 Mart 1823, Stamford, New York - ö. 16 Temmuz 1886, Stamford, New York, ABD), ABD'li serüvenci ve yazar. 19. yüzyıl sonlarında yaygınlaşan ucuz fiyatlı serüven romanları türünün yaratıcılarından.

ABD Deniz Kuvvetleri'ndeki renkli askerlik yaşamının ardından Batı'yı dolaştı, birçok serüven yaşadı. Öykü yazarlığının yanı sıra kısa ömürlü bir dergi ve bir sansasyon gazetesi çıkardı. Gazetesini taşıdığı New York kentinde, aktör Edwin Forrest'in hayranlarının Astor Place Operası'nı basmasına önderlik ettiği için bir yıl hapis yattı. Know-Nothing Party'nin(*) örgütlenmesinde önemli rol oynadı. İç savaş sırasında Birlik Ordusu'na katıldıysa da 1864'te sarhoşluk suçuyla ordudan atıldı. Daha sonra tanıştığı William F. Cody'ye "Buffalo Bill" adını vererek yaşamıyla ilgili bazı romanlar yazdı. 1871'de New York eyaletinin Stamford kentine yerleşti. İçki karşıtı kampanyaya etkin biçimde katıldı.

Abartılı kahramanlıklara ve şiddete dayanan yapıtları arasında *The Mysterles and Museries of New York* (1848; New York'un Gizleri ve Sefaleti), *Ned Buntline's Life Yarn* (1848; Ned Buntline'nin Yaşam İpliği), *Red Rulph: The Ranger* (1870; Korucu Kızıl Ralph), *Buffalo Bill's First Trial; or Will Cody, The Pony Express Rider* (1888; Buffalo Bill'in İlk Yargılanması ya da Posta Arabası Sürücüsü Will Cody) sayılabilir. James Monaghan'ın yazdığı *The Great Rascal* (1952; Koca Yaramaz) ayrıntılı bir yaşamöyküsüdür.

Jue, Wade-Giles yazımında CHUEH, Çin'de, Shang (İÖ 18-12. yy) ve erken Zhou (İÖ 1111 - y. 900) dönemlerinde üretilmiş bir tür tunç kap. Şarap koymak için kullanılır. Küçük bir testiyeye benzeyen çok zarif bir biçimi vardır. *Jue*, başka tür bir tunç kap olan *jia*'ya(*) çok benzer, yalnız ağzının bir kenarı "U" kesitli derin bir ibik biçiminde dışa doğru taşarken (bunun iki yanında da gene *jia*'daki gibi iki çıkıntı vardır),

karşısındaki kenar sivri uçlu, çıkıntılı bir tutamak oluşturur.

Genellikle kabin gövdesinin iki yanında *jia*'da olduğu gibi birer canavar maski (*taotie*) yer alır. Neolitik Çağ (İÖ y. 3000-1500) çanak çömlekçiliğinde ilkel örneklerine rastlanabilirse de, en gelişmiş *jue*'ler

Jue, geç Shang dönemi (İÖ 18-12. yy); Freer Sanat Galerisi, Washington, D.C.
Smithsonian Institution, Freer Gallery of Art, Washington, D.C.

genellikle Shang ve erken Zhou dönemlerine ait tunç tören kapları arasında bulunur.

Jugendstil, yaklaşık 1890'ların ortalarında Almanya'da ortaya çıkan ve 20. yüzyılın ilk 10 yılı boyunca etkisini sürdüren bezeme ağırlıklı sanat üslubu. *Art nouveau*'nun Almanya'daki uzantısıdır. Adını Münih'te yayımlanan *Die Jugend* adlı dergiden almıştır. Jugendstil iki evrede incelenebilir. İngiliz *art nouveau* üslubu ile Japon baskılarından izler taşıyan 1900'den önceki ilk evrenin örneklerinde temelde bitkisel örgelere ağırlık verilmiştir. İkinci evrede ise daha soyut bir anlatım egemendir. *Ayrıca bak.* art nouveau.

Juglandales, ikiçeneklilerden, iki familya (*Juglandaceae* ve *Rhoipteleaceae*) ve dokuz ağaç cinsi içeren takım. Yumuşak tırtıllar oluşturacak biçimde bir araya toplanmış gösterişsiz çiçekler takımın üyelerinin ortak özelliğini vurgular. *Juglandales* takımında meyveleri ve odunu açısından değerli çeşitli ekonomik bitkiler (örn. ceviz) bulunur.

Rhoipteleaceae familyasının Çin'de ve Vietnam'ın kuzeyinde yetişen tek bir türü vardır. Ekonomik açıdan önemli bir familya olan cevizgiller (*Juglandaceae*) sekiz cins ve yaklaşık 60 tür içerir. Başlıca kuzey ılıman kuşakta yaygın olan bu familyanın üyelerinden bazıları, Orta Amerika'dan başlayarak And Dağları boyunca Arjantin'e uzanan kesimlerde ve Asya'nın ılıman kesimlerinden Cava ve Yeni Gine adalarına kadar uzanan bölgelerde bulunur.

Nemli toprakları seven bu bitkilerin büyük bir çoğunluğu ılıman bölgelerdeki ormanlarda, bazıları tropiklerin dağlık kesimlerinde, küçük bir bölümü ise tropiklerin kıyı bölgelerinde yetişir. Çok ender olarak saf topluluklar oluştururlarsa da genellikle meşe gibi bazı genişyapraklı ağaçlarla ve çalılarla birlikte karışık olarak bulunurlar.

Gövde uzunluğu 53 m'ye ulaşan kara ceviz (*Juglans nigra*) gibi pekancevizi (*Carya illinoensis*) ve bazı hikoriler (*Carya* türleri) de büyük gövdeli ağaçlardır. Bu familyadaki ağaçların gövdeleri neredeyse bütünüyle ikincil odundan oluşur. Odunlarının damarlı yapısı ve merkezden dışarı doğru ışınal

olarak yayılan parlak hücre bantları bu ağaçların en belirgin özellikleridir.

Tüysü yapraklar *Juglandaceae* familyasının üyelerinin ortak özelliğini vurgular; yaprak-çıkların karşılıklı olarak tutundukları orta eksen, basit yaprakların orta damarına denk bir yapıdır. Ceviz (*Juglans*) türlerinde tüysü yaprakları oluşturan yaprakçık sayısı 7-23 arasında değişir. Türlerin büyük bir bölümünde aromalı yaprakçıkların alt yüzü sarı noktalarla ya da reçinemsî bir salgı içeren küçük pullarla kaplıdır. Tomur-

1846'da tıp öğrenimini tamamladı. Büyük olasılıkla nüfus sorununa duyduğu ilgi nedeniyle iktisada yöneldi. Ama özellikle 1848'deki iktisadi çalkantılar nedeniyle asıl ilgi alanından çok dalgalanmalar ve bunamlar konusuna eğildi. 1851'de *Journal des Économistes*'te yazıları yayımlanmaya başladı. 1860'ta Manevi ve Siyasal Bilimler Akademisi'ne *Des Crises Commerciales, et de leur Retour Périodique en France, en Angleterre et aux États-Unis* (Ticari Bunamlar ve Bunların Fransa, İngiltere ve ABD'de Dönemsel Olarak Yincelenmesi) adlı bir deneme sundu. Bu denemesiyle Bordin Ödülü'nü kazandı.

kıf, 1924'te Juilliard Lisansüstü Okulu'nu kurdu. 1926'da Müzik Enstitüsü ile Juilliard Lisansüstü Okulu, Juilliard Müzik Okulu adıyla aynı yönetim kuruluna bağlandı. 1946'da iki okul bu ad altında birleştirildi. 1950'lerde okulun öğretim programına dans da eklendi. 1968'de okulun adı, bütün gösteri sanatlarını kapsayan geniş etkinlik alanını yansıtmak üzere Juilliard Okulu olarak değiştirildi. Okul aynı zamanda 1946'da kurulan ve ABD'deki oda müziğinin gelişmesinde önemli rol oynayan Juilliard Yaylı Çalgılar Dörtlüsü ile de ünlüdür.

Juin, Alphonse(-Pierre) (d. 16 Aralık 1888, Bône [bugün Annaba], Cezayir - ö. 27 Ocak 1967, Paris, Fransa), II. Dünya Savaşı'ndaki tartışmalı konumuyla anımsanan Fransız subayı.

Cezayir'de görevli bir polisin oğluydu. Saint-Cyr Askeri Akademisi'nde eğitim gördü. I. Dünya Savaşı'nda Fas kuvvetlerinde yüzbaşı olarak görev yaptı. Daha sonra Mareşal Lyautey'in kurmay başkanı oldu. Haziran 1940'taki Fransa Çarpması'nda tümen komutanlığı yaparken Almanlara tutsak düştü, bir yıl sonra serbest bırakıldı. 20 Kasım 1941'de Vichy hükümetince mareşallığa yükselterek General Maxime Weygand'ın yerine Kuzey Afrika'daki Fransız birliklerinin başına getirildi. Müttefiklerin Kasım 1942'deki çıkarmalarına karşı koymak zorunda kaldıysa da daha sonra Müttefiklerin safına geçti. Tunus ve İtalya'daki Özgür Fransız Kuvvetleri'nin komutanlığına getirildi. Haziran 1944'te ordusuyla birlikte Roma'ya girdi.

Cezayir asıllı olduğundan 1960'ta yönetimin Cezayir politikasına karşı çıkarak eski dostu Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle ile anlaşmazlığa düştü. 1962'de general rütbesiyle emekliye ayrıldı.

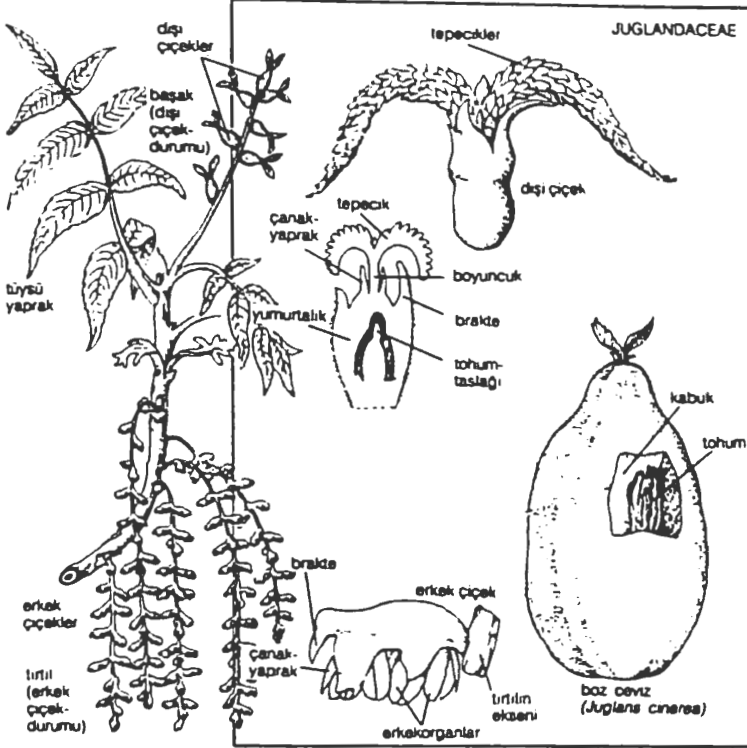
Juiz de Fora, Brezilya'da, Minas Gerais eyaletinin (estado) güneybatısında kent. Orgãos ve Mantiqueira dağları arasındaki derin Paraíba Irmağı vadisinde deniz düzeyinden 676 m yüksekte yer alır. Eski adı Paraíba olan kent piring, muz, şeker-kamışı, kahve ve başka ürünlerin yetiştiril-

Juiz de Fora, Brezilya
Plessner International

diği gelişmiş bir tarımsal alanın merkezidir; bu yörede besicilik de yapılır. Brezilya'nın en önemli sanayi kentlerinden biri olan Juiz de Fora, özellikle dokuma ve plastik ürünleriyle tanınır. Başka kültür kuruluşları Mariano Procopio Müzesi ile Juiz de Fora Federal Üniversitesi'dir (1960). Ticari bir havalimanının bulunduğu kent, eyalet merkezi Belo Horizonte ile 130 km güneyinde yer alan Rio de Janeiro arasındaki ana kara ve demir yollarının üzerindedir. Nüfus (1980) 299.402.

juju, highlife'tan türemiş Nijer dans müziği. Ayrıca bak. highlife.

Juglandales takımının tipik çiçek ve meyve yapıları
American Journal of Botany

cuklar, çiçekler ve meyveler genellikle yapraklardan daha aromalıdır.

Çin kökenli bir ağaç olan *Platycarya* ile Asya'da geniş bir dağılım gösteren kanatlı-ceviz (*Pterocarya*) türlerinin toprağa gömülen ince dalları köklendikten sonra ana bitkiden ayrılarak üretilir. Bazı hikori türleri eşeysiz çoğalmayı sağlayan kök filizleri verir. Bu familyadaki bitkilerin çoğu tohumlarla çoğaltılabilir.

Juglandaceae familyası üyelerinin uzunca bir sap üzerine dizilmiş, çok sayıda çiçekten oluşan çiçek kümeleri vardır. Erkek çiçek kümeleri yaprak benzeri bürgülerle örtülmüş sapsız erkekorgan kitlelerinin oluşturduğu sarsık bir başaktır (tırtıl); bazı türlerde tek bir erkek çiçek 100 kadar erkekorgan içerir. Aralıklı olarak dizilen dışı çiçekler dik başaklar oluşturur; bazı cinslerde her başakta yalnızca bir ya da iki çiçek bulunur. *Engelhardtia* cinsi dışında üyelerin hemen hepsinde, hem erkek hem de dışı çiçek kümeleri aynı ağaçlar üzerinde yer alır. Tozlaşma rüzgâr aracılığıyla gerçekleşir.

Genellikle üç katmandan oluşan eriksi meyvelerin en dışında derimsi bir kabuk, ortasında etli, en içinde ise sert bir bölüm bulunur.

Juglans bak. ceviz

Juglar, Clement (d. 15 Ekim 1819, Paris - ö. 28 Şubat 1905, Paris, Fransa), Fransız hekim ve iktisatçı. İktisadi dalgalanmalar üzerine ayrıntılı araştırmalarıyla ünlüdür.

Juglar iktisadi dalgalanmalar kuramının yaratıcısı olmamakla birlikte, konuyu zaman dizilerine ilişkin veriler temelinde, olabildiğince bütünsel biçimde çözümleyen ilk iktisatçılardan biriydi. Araştırmaları büyük etki uyandırdı. 20. yüzyılın önde gelen iktisadi dalgalanma kuramcılarında Joseph Schumpeter, Juglar'ı "tarihin en büyük iktisatçılarından biri" olarak değerlendirdi. Juglar, ticari yaşamın barometresi olarak gördüğü banka bilançolarındaki gelişmelerin önemini özellikle vurguladı. İktisadi sistemi bir hekim yaklaşımıyla ele alarak ekonominin "sağlığındaki" dalgalanmaları daha önce yaşanmış deneyimlerin ürünü olarak tanımladı. Örneğin durgunluğu, ekonominin önceki refah dönemine uyum sağlaması olarak çözümledi.

Jui Tsung bak. Rui Zong

Juilliard Okulu, eskiden JUILLIARD MÜZİK OKULU, New York kentindeki dünyaca ünlü gösteri sanatları okulu. Bugün Lincoln Gösteri Sanatları Merkezi'nin profesyonel eğitim bölümüdür. Okulda müzik, dans ve tiyatro alanlarında lisans, müzikte doktora düzeyinde eğitim verilmektedir.

Okulun tarihi 1905'te Müzik Enstitüsü'nün kurulmasıyla başlar. 1919'da ölen sermayedar Augustus D. Juilliard mirasından, Juilliard Müzik Vakfı'na büyük bir bağışta bulunmuştu. Ertesi yıl Müzik Enstitüsü ile Juilliard Müzik Vakfı birleşti. ABD'de müzik eğitimi geliştirmeyi amaçlayan va-

Jujuy, Arjantin'in kuzeybatı sınır bölgesinde eyalet. Batıda Şili, kuzeyde Bolivya ile çevrilidir. Yüzölçümü 53.219 km²'dir. And sistemine bağlı sıradağlar, eyaletin başlıca yüzey şekillerini oluşturur. Bazı yerlerde yüksekliği 5.000 m'yi bulan dağlar, kıraç Atacama Platosuyla (3.500 m) birbirinden ayrılır; plato ise doğuya doğru gittikçe alçalarak yerini alt-And sistemine bağlı sıradağlar ile vadilere bırakır. Doğu ve alt-And dizilerinin sularını, at nalı biçimindeki Grande-San Francisco ırmak sistemi

Jujuy'da eski bir Yerli yerleşimi, Arjantin Ernesto Alstadi

toplar. Sistemin kuzeybatısında, 160 km uzunluğunda bir kanyon olan Quebrada de Humahuaca yer alır; eyalet merkezi San Salvador de Jujuy'dan Grande Irmağı boyunca kuzey doğrultusunda uzanan kanyon, eskiden Atacama Platosuyla Peru ve Bolivya arasında önemli bir ticaret yoluyla.

16. yüzyılın ortalarına değin İnka İmparatorluğu'na bağlı olan bölge, adını İspanyolların 16. yüzyılın sonlarında oluşturduğu bir tür bölge valiliği makamından (*xuxuyoc*) aldı. Koloni döneminde bölgedeki *encomendero*'lar (*bak. encomienda*) Bolivya bakır madenleri için gıda maddesi ve katır sağlardı. Jujuy 1843'te Salta'dan ayrılarak yeni bir eyalet oldu. 1943'te And ulusal topraklarının bölünmesinden sonra Susques ili de eyalete katıldı.

Maden kaynakları açısından Arjantin'in en zengin bölgelerinden olan Jujuy'da, çinko, kurşun, kalay ve gümüş çıkarılmaktadır. Zapla Dağlarında çıkarılan yüksek nitelikli demir cevheri San Salvador de Jujuy yakınındaki Zapla kentinde kurulu yüksek fırında işlenir; ancak yeterince kömür sağlanamaması ve ulaşım güçlükleri yüzünden demir cevherinden tam anlamıyla yararlanılamamaktadır.

Başta şeker kamışı ve tütün olmak üzere pazara yönelik ürünlerin yetiştirildiği alan, San Francisco ve Aşağı Grande vadileriyle sınırlıdır. Katır, eşek, lama gibi yük hayvanlarının yanı sıra koyun, keçi ve az sayıda sığır beslenir. Bolivya'dan gelen binlerce mevsimlik tarım işçisi yörede bazı toplumsal ve ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Quebrada de Humahuaca ile Atacama Platosunda 16. ve 18. yüzyıllardan kalma 20 kadar köy şapeli bulunur. Nüfus (1991 geç.) 513.213.

Jukov, Georgi Konstantinoviç (d. 1 Aralık 1896, Kaluga ili, Rus Çarlığı - ö. 18 Haziran 1974, SSCB), II. Dünya Savaşı'nda üstün yararlıklar gösteren SSCB'li asker ve devlet adamı. Sovyet Prezidyumu'nun ilk asker üyesidir.

I. Dünya Savaşı'nda Rus İmparatorluk Ordusu'nda askerlik yaptı. 1918'de Kızıl Ordu'ya katıldı ve İç Savaş sırasında süvari komutanı olarak görev aldı. Ardından Frunze Askeri Akademisi'nde (1931'de bitirdi) ve Almanya'da eğitim gördü. 1930'ların sonlarında Moğolistan-Mançurya sınırında Japonlara karşı çarpıştı. 1939'da

Mançurya sınır bölgesindeki Sovyet kuvvetlerinin komutanlığına getirildi.

II. Dünya Savaşı'nın başlarındaki Sovyet-Fin Savaşı sırasında Sovyet ordusunun kurmay başkanlığını yaptı. Daha sonra Kiev askeri bölge komutanlığına, Ocak 1941'de de genelkurmay başkanlığına getirildi. Almanların Temmuz 1941'de SSCB'yi işgal

Jukov, 1966
Tass - Sovfoto

etmesinin ardından önce Leningrad (bugün Petersburg) savunmasını, 1941 sonbaharında Batı Cephesi'nin komutanı olarak Moskova savunmasını, Aralık 1941'de de Almanlara karşı girişilen karşı saldırıyı yönetti. Ocak 1943'te mareşallığa yükseltildikten sonra Stalin'in önde gelen askeri danışmanlarından biri oldu ve hemen her önemli çarpışmanın planlanması ve uygulanmasında önemli rol oynadı. Nisan 1945'te komutasındaki orduyla Berlin'e girdi. Almanya'da kalarak Sovyet işgal birliklerinin komutanlığını ve Müttefik Denetim Komisyonu'ndaki Sovyet temsilciliğini yaptı.

Ama 1946'da Moskova'ya döndükten sonra, ünü nedeniyle kendisini bir rakip olarak gören Stalin tarafından bir dizi önemsiz göreve atandı. Stalin'in Mart 1953'te ölmesinden sonra ordunun desteğini kazanmak isteyen yeni yöneticilerce savunma bakanı yardımcılığına getirildi (1953). Askeri harcamaların kısılmasını savunan Başbakan G.M. Malenkov'a karşı Kruşçev'i destekleyen Jukov, Şubat 1955'te Malenkov'un görevden uzaklaştırılarak yerine N.A. Bulganin'in getirilmesi üzerine Bulganin'den boşalan savunma bakanlığı görevini üstlendi. Aynı zamanda Sovyet Prezidyumu yedek üyeliğine seçildi.

Bakanlığı sırasında silahlı kuvvetlerin profesyonel niteliğini geliştirecek programlar uyguladı. Ama bu yöndeki çabaları siyasal danışmanların etkisinin azaltılmasını, dolayısıyla partinin ordu üzerindeki denetiminin kısıtlanmasını öngördüğünden, parti önderi Kruşçev'le anlaşmazlığa düştü. Ama "karşı parti hareketi" olarak adlandırılan muhalefet grubu Prezidyum'da çoğunluğu elde ederek Kruşçev'i düşürmeye kalkışınca Merkez Komitesi üyelerini Moskova'ya getirecek uçakları sağladı ve siyasal dengeyi Kruşçev'den yana değiştirdi (Haziran 1957). Aynı yıl Prezidyum'un asil üyeliğine seçildi. Ama partinin ordu üzerindeki denetimini azaltma yönündeki çabalarını sürdürürce Kruşçev tarafından 26 Ocak 1957'de savunma bakanlığından, bir hafta sonra da partideki görevlerinden uzaklaştırıldı.

Kruşçev'in Ekim 1964'te yönetimden uzaklaşmasına değin gözden uzak yaşayan Jukov, 1966'da Lenin Nişanı ile ödüllendirildi. 1969'da da yaşamöyküsünü yayımlamasına izin verildi.

Jukovski, Vasili Andreयेviç (d. 9 Şubat 1783, Tula ili, Rusya - ö. 24 Nisan 1852,

Baden-Baden, Baden). Rus şair ve çevirmen. Rus şiirine özgü üslup ve dilin gelişmesine katkısından dolayı, Aleksandr Puşkin'in en önemli öncellerinden sayılır.

Feodal bir toprak sahibinin bir Türk esirden olan evlilik dışı oğluydu. Moskova'da öğrenim gördü. 1812'de Napoleon'a karşı yürütülen savaşa katıldı. 1815'te çarın maiyetine girdi; 1826'da veliahtın özel öğretmenliğine atandı. 1841'de Almanya'ya yerleşti.

Jukovski, romantik eğilimli bir edebî akıma öncülük eden Nikolay Karamzin'in izleyicisiydi. Bu akım, şiirin duyguları dile getirmesi gerektiğini savunarak, aklı onde tutan klasik yaklaşıma karşı çıkıyordu. Karamzin'in görüşleri doğrultusunda, Eski Bulgarca üsluba bağlılığı alaya alan Arzamas topluluğu içinde yer alan Jukovski özellikle kişisel deneyimlere, romantik doğa manzaralarına ve halk şarkılarına ilgi duyuyordu. Yayımlanan ilk yapıtı, İngiliz şair Thomas Gray'in "An Elegy Written in a Country Church Yard" (1802; Bir Köy Mezarlığında Yazılmış Ağıt) adlı şiirinin Rusça çevirisidir. Çalışmalarının büyük bölümünü de serbest çeviriler oluşturur. Homeros'un *Odysseia*'sı (1849) gibi klasik yapıtların yanı sıra Gottfried Bürger, Schiller, Goethe, Scott, Byron ve Southey gibi çağdaş Alman ve İngiliz yazarları da Rusya'ya tanıtmıştır.

Toplu yapıtları, 1959-60 arasında dört cilt olarak yayımlanmıştır.

Jules Rimet Kupası *bak. Dünya Kupası*

Julia Alpleri, Slovence JULISKE ALPE. İtalyanca ALPI GIULIE. Doğu Alpleri'nde sıradağ. İtalya'nın kuzeydoğu kesimindeki Tar-

Julia Alpleri, Slovenya
Harrison Forman

visio yöresindeki Carnia Alpleri'nden, Slovenya'nın başkenti Ljubljana yakınlarına kadar güneydoğu doğrultusunda uzanır. Kıvrılmalı oluşumlu dağlar, kuzeybatıda Fella Irmağı ve Camporosso Geçidi, kuzeyde ve doğuda ise Sava Irmağıyla çevrelenir. En yüksek doruk, Slovenya'nın da en yüksek noktası olan Triglav'dır (2.864 m). Adriyatik ile Karadeniz havzalarını birbirinden ayıran çizginin bir bölümünü oluşturan dağları, Predel (Predi) Geçidi (1.156 m) ikiye böler. Bu geçitten sıradağı aşan bir karayolu geçer. Vadilerde yer alan sayfiye yerleriyle turizm açısından da önem taşıyan yörede kış sporları ve dağcılık yapılır.

Julian, George W(ashington) (d. 5 Mayıs 1817, Wayne ili, Indiana - ö. 7 Temmuz 1899, Irvington, Indiana, ABD), ABD'li reformcu siyaset adamı.

Kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra hukuk öğrenimi gördü. 1840'ta baroya kabul edilmesinin ardından Indiana'nın çeşitli kentlerinde avukatlık yaptı. 1840'ların

ortalarında eyalet yasama meclisindeki Whig Partisi'ne girdi, gazetelerde sık sık kölecilik karşıtı makaleler yazdı. Sonunda Özgür Toprak Partisi'ne katıldı. 1848'de bu partinin adayı olarak ABD Temsilciler Meclisi'ne seçildi.

Kongre'de 1850 Uzlaşması'na karşı çıktı. Aynı yıl uğradığı seçim yenilgisinden sonra, Indiana'ya dönerek yeniden avukatlığa başladı ve kölecilik karşıtı çalışmalarını sürdürdü. 1852'de Özgür Toprak Partisi'nin başkan yardımcısı adayı oldu. Dört yıl sonra da Cumhuriyetçi Parti'nin kurucuları arasında yer aldı.

1860'ta Cumhuriyetçi Parti'den Kongre'ye seçilen Julian, Çiftlik Yasası'nın Kongre'den çıkmasında ve Kuzey'in İç Savaş sırasında köleliğin kaldırılmasını bir savaş hedefi olarak benimsemesinde önemli rol oynadı. Savaş Yönetimi Ortak Komitesi'nde görev aldı. Konfederasyon (Güney) yöneticilerinin çeşitli önlemlerle (örn. topraklarına el konması) cezalandırılması ve eski kölelere oy hakkı verilmesi gibi radikal önerileri savunarak büyük ün kazandı. Yeniden İnşa Dönemi'nde, öteki Radikal Cumhuriyetçilerle birlikte Başkan Andrew Johnson'un Yeniden İnşa uygulamalarını engellemeye çalıştı. 1867'de Johnson'un yargı yoluyla görevden alınması isteminin dayandırılacağı iddianameyi hazırlamak üzere seçilen yedi Temsilciler Meclisi üyesinden biriydi.

1870'te yeniden aday gösterilmeyen Julian iki yıl sonra Cumhuriyetçi Parti'den ayrılarak Liberal Cumhuriyetçi Parti'yi ve bu partinin başkan adayı Horace Greeley'i destekledi. 1870'lerde ve 1880'lerin ilk yarısında, kitaplar ve makaleler yazarak kadınlara oy hakkı gibi bir dizi reform hedefini savundu.

Juliana, tam adı JULIANA LOUISE EMMA MARIE WILHELMINA (d. 30 Nisan 1909, Lahay), 1948-80 arasında Hollanda kraliçesi. Kraliçe Wilhelmina ile Mecklenburg-Schwerin prensi Heinrich'in tek çocuğuydu. Leiden Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi

Juliana, W.G. Hofker'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1949
Iconographisch Bureau, Lahay

gördü (1927-30). 1931'de ekonomik bunalımı aşmak için özel sektöre alınması gereken önlemleri saptayıp bunların uygulanmasını sağlamakla görevli Ulusal Bunalım Komitesi'nin kuruluşuna katıldı. 1937'de Lippe-Biesterfeld prensi Bernhard'la evlendi. Bu evlilikten Beatrix (1938), Irene (1939), Margriet (1943) ve Marijke (1947) adlı dört kızı oldu. II. Dünya Savaşı yıllarını Kanada'nın Ottawa kentinde mülteci olarak geçirdi. Kocası ise Kraliçe Wilhelmina'nın Londra'da kurduğu sürgün hükümetinde görev aldı.

1945'te ülkesine dönen Juliana, annesinin hastalığı sırasında naiplik görevini üstlendi (Ekim-Kasım 1947 ve Mayıs-Ağustos 1948).

Wilhelmina'nın 6 Eylül 1948'de tahttan çekilmesinin ardından kraliçe oldu. 1950'lerde telkinle şifa verdiğini öne süren birini hizmetine alması kamuoyunda çalkantılara neden oldu. Öte yandan Prensess Irene'nin Carlismo(*) yanlısı bir İspanyol prensiyle (1964), Prensess Beatrix'in ise bir Alman diplomatıyla (1966) evlenmeleri, Nazi işgali dönemine ilişkin anıları hâlâ canlı kalan Hollandalılar arasında yoğun siyasal tartışmalara yol açtı. Ardından, Prens Bernhard'ın 1976'da ABD'deki uçak şirketi Lockheed Corporation'dan büyük miktarda para kabul ettiğinin ortaya çıkmasıyla büyük bir skandal patlak verdi. 30 Nisan 1980'de kendi isteğiyle tahttan çekilen Juliana'nın yerine kızı Beatrix geçti.

Julius I (AZİZ) (d. Roma - ö. 12 Nisan 352; yortu günü, 12 Nisan), 337 - 352 arasında papa.

6 Şubat 337'de Papa Aziz Marcus'un ardılı olarak seçildiğinde, papalık makamı dört aydır boş bulunuyordu. Julius, Ariusçuluğa karşı resmi öğretiyi savunuların başında yer aldı. Ariusçularca azledilerek sürgüne gönderilen İskenderiye piskoposu Aziz Athanasios'u 339'da Roma'ya kabul etti. 340'taki Roma Konsili'nde Athanasios'un piskoposluğunu yeniden onayladı. 342/343'te Sardica (bugün Sofya, Bulgaristan) Konsili'ni toplayarak Batı'daki piskoposları Ariusçuluğa karşı birleştirmeye çalıştı. Konsil, piskoposlukların meşru sahibinin belirlenmesinde papayı yetkili sayarak Roma'nın gücünü artırdı. Julius bunun üzerine Athanasios'u görevine iade etti ve Ariusçuların tüm suçlamalarını reddetti. Bu karar, Ariusçu Roma imparatoru II. Constantius tarafından da Antiokheia'da (Antakya) onaylandı.

Julius II, asıl adı GIULIANO DELLA ROVERE (d. 5 Aralık 1443, Albisola, Cenova Cumhuriyeti - ö. 21 Şubat 1513, Roma), 1503-13 arasında papa. İtalya'nın Fransız egemenliğine girmesine engel olmak amacıyla askeri

II. Julius, madalyon;
Vatikan Kütüphanesi sikke koleksiyonu
Leonard von Matt - EB Inc

girişimlerde bulunmuştur. Daha çok sanatçıları korumasıyla tanınır. Michelangelo'nun Sistina Şapeli'ndeki "Musa" heykeliyle resimlerini ve Raffaello'nun Vatikan'daki fresklerini de o ismarlamıştır.

Papa IV. Sixtus'un yoksul erkek kardeşi Raffaello della Rovere'nin oğluydu. 1468'de Fransiskan tarikatına girdi. 1471'de kardinalliğe getirildikten sonra, kendisine bağlı piskoposluk bölgelerinin ve manastırların sağladığı gelirle büyük bir servet edindi. Ruhani konularla pek ilgilenmeyecek, çevresinde sanatçıları topladı.

IV. Sixtus'un ölümünden (1484) sonra VIII. Innocentius'un onun yerine geçmesini sağladı. 1492'de VI. Alexander adıyla papalığa seçilen Rodrigo Borgia'nın kendisini öldürtme girişimi üzerine, 1494'te Fran-

sa kralı VIII. Charles'ın sarayına kaçtı. Papa VI. Alexander'ı papalıktan indireceğini umarak, Charles'ın Napoli'ye yönelik seferine katıldı. Charles'la birlikte Fransa'ya döndükten sonra, 1502'de İtalya'ya saldıran XII. Louis'e eşlik etti. VI. Alexander'ın kendisini yakalatmaya yönelik iki girişiminden kurtulmayı başardı ve onun ölümü (1503) üzerine Roma'ya gitti. III. Pius'un kısa süren papalığının ardından, parasal destekten de yararlanarak Ekim 1503'te papa seçildi. Göreve başladıktan hemen sonra parayla papa seçilmenin geçerli sayılmasını ve cezalandırılmasını öngören bir yasa çıkardı.

II. Julius, öncelikle, Borgia ailesinin yıkıma sürüklendiği Papalık Devletleri'ni eski gücüne kavuşturmayı temel aldı. 1508 sonbaharında Perugia ile Bologna'yı yeniden papalığa bağladı. Ardından XII. Louis, İmparator I. Maximilian ve Napoli tahtını elinde tutan İspanya kralı II. Fernando'nun Aralık 1508'de Venedik'e karşı oluşturduğu Cambray Birliği'ne katıldı. Birlik ordularının Mayıs 1509'da Cremona yakınlarında Venedik'i yenilgiye uğratmasıyla, bu devletin daha önce ele geçirdiği papalık topraklarını geri aldı.

İtalya'nın dış boyunduruktan kurtulması hedefini benimseyen II. Julius, çok geçmeden Fransızları İtalya'dan çıkarmaya yöneldi. Ama Eylül 1510'dan itibaren II. Julius'ün süren savaştan bir sonuç alamadı. XII. Louis'nin safına geçen bazı kardinallerin bir konsil düzenleme girişimini boşa çıkarmak için, Venedik Cumhuriyeti ve II. Fernando ile ittifak kurarak (Ekim 1511) V. Laterano Konsili'ni topladı (Mayıs 1512). XII. Louis'nin ittifak ordularını Nisan 1512'de Ravenna'da yenilgiye uğratmasına karşın, İsviçre birliklerinin papanın yardımına gelmesiyle durum değişti. Kuzey İtalya'da Fransız işgali altındaki bölgelerde başlayan ayaklanmalar, Fransızları geri çekilmeye zorladı. Papalık Devletleri Parma ile Piacenza'yı topraklarına katarak daha da güçlendi.

II. Julius asıl ününü sanata yaptığı katkılara borçludur. Engin hayal gücüyle Bramante, Raffaello ve Michelangelo gibi büyük sanatçıların yaratıcılığını desteklemenin yanı sıra Roma'ya çok sayıda güzel bina kazandırmış ve Vatikan Müzeleri'nde dünyanın en zengin antika koleksiyonunun toplanmasına öncülük etmiştir. Julius'un desteğinden yararlanan sayısız İtalyan kilisesi arasında Roma'daki Sta. Maria del Popolo da yer alır. Julius bu kilise için Andrea Sansovino'ya çok sayıda kardinal mezarı, Pinturicchio'ya da apsistlerdeki freskleri yaptırdı. Donato Bramante'yi Latium'daki tahkimatların dışında Belvedere Sarayı'nı oluşturan iki galerinin ve öteki bazı Vatikan yapılarının tasarımını hazırlamakla görevlendirdi. İnşasını 1503'te tasarladığı ve ilk modelini Bramante'nin hazırladığı yeni bir San Pietro Bazilikası'nın temeli 18 Nisan 1506'da atıldı.

Papanın Michelangelo'yla 1506'da başlayan dostluğu, aralarındaki sürekli gerginliğe karşın kalıcı oldu. Julius'un Michelangelo tarafından yapılan mezarından yalnızca Vincoli'deki San Pietro Kilisesi'nde bulunan "Musa" heykeli tamamlanabilirdi. Ama papa buraya değil, San Pietro Bazilikası'nda IV. Sixtus'un yanına gömüldü. Papanın Bologna'daki S. Petronio Kilisesi için yapılan ve 1508'de tamamlanan ünlü tunç heykeli 1511'de yıkıldı. Michelangelo'yu 1508'de Sistine Şapeli'nin tavan resimlerini yapmaya Julius ikna etti. Ekim 1512'de açılan ve Batı sanatında bir doruğu temsil eden bu freskler, biçim ve düşünce açısından, Michelangelo ile papanın ortak ürünü sayılır.

Raffaello papaya tanıştırdıktan sonra 1509'da Vatikan'ın üç odasındaki freskler üzerinde çalışmaya başladı. Odalardan birindeki (Segnatura Odası) fresklerde II. Julius'un kişiliği ve papalığına yapılan ruhani göndermeler açıkça görülür. Buradaki "Atina Okulu" ve "Tartışma" freskleri dünyevi ve manevi bilgeliği yan yana getirir. "Parnassus" freski ise yaratıcılığın güzelliğini temsil eder. Bir başka odadaki (Eliodoro Odası) fresklerin konusu, papanın "siyasal" biyografisi denebilecek ölçüde kişiseldir. "Heliodoros'un Tapınaktan Kovulması", Fransızların ülkeden kovulmasını ve bütün kilise düşmanlarının boyun eğişini simgeler. Freskte II. Julius olup bitenleri tahtından izlerken görülür. Bu freskle yakından ilişkili olan "Aziz Petrus'un Kurtulması"nda Julius'un papalık dönemindeki tarihsel olayları simgelemek için ışık ve gölgeden yararlanır. Odadaki üçüncü büyük fresk olan "Bolsena'da Ayin", papayı Orvieto Katedrali'ndeki Bolsena *corporale*'sine (ayın giysisi) duyduğu saygıdan dolayı diz çökmüş olarak gösterir. Raffaello'nun bu fresk portreleri dışında Floransa'daki Uffizi Galerisi'nde bulunan ve portre türünün başyapıtlarından sayılan bir çalışması vardır; burada papa, Michelangelo'nun yapıtındaki ayağa fırlayan muzaffer Musa betimlemesinin tersine serüven ve mücadele dolu bir yaşamın sonunda dinlenmeye çekilmiş, dalgın bir yaşlı adam olarak gösterilmiştir. Michelangelo'nun, Uffizi Galerisi'nde bulunan tebeşirle çizilmiş papa resmi de nitelik açısından bu yapıta yaklaşıp.

II. Julius'un kardinalliği sırasında doğan evlilik dışı üç kızı (Felice, Clarissa ve Giulia) önemli bir varlık gösteremedi. Julius, Della Rovere ailesinden dört kişiyi kardinalliğe getirdiyse de bunlardan yalnızca biri önemli işler başardı. Tek kardeşi Giovanni'nin, Montefeltro dükü Federigo'nun kızıyla yaptığı evlilikten ise Urbino dükleri hanedanı doğdu.

II. Julius akıllıca politikalarıyla papalığın mali gücünü ve saygınlığını artırmasıyla ve İtalya'da barışı sağlama çabalarıyla da tanınır. İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt, Papa VI. Alexander'ın aile çıkarları uğruna papalığın varlığını tehlikeye attığını belirterek, Julius'tan "papalığın kurtarıcısı" olarak söz eder.

Julius III, asıl adı GIOVANNI MARIA CIOCCI DEL MONTE (d. 10 Eylül 1487, Roma - ö. 23 Mart 1555, Roma), 1550-55 arasında papa.

Kardinalliğe getirildikten sonra, Cervini (sonradan Papa II. Marcellus) ve Pole adlı kardinallerle birlikte, Trento Konsili'nin

tusunda 1 Mayıs 1551'de Trento Konsili'ni yeniden topladı. Kardinallerin büyük gelir kaynaklarını sınırlamaya ve manastırlarda disiplini sağlamaya çalıştı.

Aziz Ignacio de Loyola'nın kurduğu Cizvit tarikatına yakınlık göstererek, Alman rahipleri Cizvitlerin yönetiminde eğitmek amacıyla Roma'da Collegium Germanicum'u (1552) kurdu. Rönesans düşüncesine destek vererek Roma Üniversitesi'nde reform yaptı. Roma'da S. Andrea Kilisesi'ni inşa ettirdi ve San Pietro Bazilikası'nın koro şefliğine Palestrina'yı, başmimarlığına da Michelangelo'yu getirdi.

Julius dönemi bak. Jülyen dönem

Julius takvimi bak. Jülyen takvim

Jun seramiği, Wade-Giles yazımında CHÜN. Çin'de, Kuzey Song döneminde (960-1127), Henan eyaletinin kuzeyinde Junchou'da üretilmiş, sert ve gözeneksiz seramiklerin genel adı. Bu sırlı seramiklerin bir grubu, çoğunlukla yanardöner gri mavi renkli, üstünde mor ya da koyu kırmızı lekeler ya da benekler bulunan örneklerdir; sınırları genellikle çatlaklarla doludur. Çok tanınmış başka bir grup ise kırmızı ya da alev renkli sırlı vazo, kase, tabak, testi ve küçük mahfazalardan oluşur.

Juncaceae, birçeneklilerden, iki familya (*Juncaceae* ve *Thurniaceae*) ile 10 otsu bitki cinsi içeren takım. Serin iklimli yaş topraklarda yaygındır.

Rüzgâr aracılığıyla tozlaşan bu bitkilerin, sapların ucunda ya da yanlarında sık kümeler oluşturan genellikle küçük, yeşilimsi erdişi çiçekleri ve her yıl yapraksız bir

Luzula multiflora

John Kohout, Root Resources - EB Inc

sürgün veren dik ya da yatay toprakaltı gövdeleri vardır.

Hasırsazıgiller (*Juncaceae*) familyasının en önemli cinsleri *Juncus* (hasırsazı; 300 tür) ve *Luzula*'dır (80 tür); ayrıca Güney Yarıküre'ye özgü altı cinsi içerir (*Prionium*, *Oxychloe*, *Roskovia*, *Marsippospermum*, *Andesia* ve *Distichia*). *Thurniaceae* familyasının tek cinsi olan *Thurnia*, Venezuela ve Guyana'da yetişen üç türü kapsar. *Juncaceae* takımının *Liliales* takımıyla ortak bir evrimsel kökene sahip olduğu kabul edilir.

Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygın olarak sandalye, kilim, sepet ve şapka yapımında kullanılan bu bitkilerin bazılarının

gövdelerindeki özden lamba ve mum fitili olarak, bazılarından da hayvan yemi olarak yararlanılır.

Jundiaí, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin güney kesimindeki dağlık bölgede kent. Jundiaí Irmağı (*rio*) kıyısında, denizden 750 m yüksekte yer alır. Eskiden sırasıyla Porta do Sertão, Mato Grosso de Jundiaí ve Vila Formosa de Nossa Senhora do Destêro de Jundiaí adlarını taşıyan Jundiaí, 1865'te kent statüsü kazandı ve belediye merkezi oldu. Kentin ekonomisi tarım ve sanayiye dayanır. Başlıca tarımsal ürünler üzüm, kahve, pamuk, pirinç ve mısırdır. Kentte çelik, seramik, mobilya ve şarap üretilir, gıda maddeleri işlenir ve dokumacılık yapılır. Bu ürünler kara ve demir yoluyla 65 km güneydoğudaki eyalet merkezi São Paulo'ya ve öteki komşu kentlere gönderilir. Kent yakınlarında bir havalimanı vardır. Nüfus (1980) 210.015.

Juneau, ABD'de Alaska eyaletinin merkezi (1900) kent ve ilçe. Eyaletin güneydoğu kesiminde, Gastineau Kanalı üzerinde yer alır. Büyük Okyanus'tan 120 km genişliğindeki bir adalar kuşağı ile korunan kent,

Juneau'da St. Nicholas Rus Ortodoks Kilisesi, Alaska

Bob ve Ira Spragg - EB Inc

Roberts (1.097 m) ve Juneau (1.090 m) dağlarının eteklerinde kurulmuştur. 1880'de Joe Juneau ve Richard Harris'in yörede altın bulmalarından sonra yerleşime açıldı ve Alaska-Juneau altın madeninin kapanmasına (1944) değin bir madencilik merkezi olarak önemini korudu. Günümüzde kent ekonomisi balıkçılık ve ormancılığa dayanır; turizm de önemli bir yere sahiptir. Juneau, Haines üzerinden yapılan feribot seferleriyle Alaska Karayolu'na bağlanır. Kışın karın kalınlığı 30 cm'yi geçmez ve kentin limanı buz tutmaz. Alaska Üniversitesi'nin kampüslerinden biri (1972) ile Alaska Eyalet Müzesi de (1900) bu kenttedir. Mendenhall Buzulu kentin 13 km kuzeyinde, Buzullar Körfezi Ulusal Parkı ise kuzeybatısında yer alır. 1970'te Juneau'nun kanalın karşı tarafındaki bir adada yer alan Douglas'la birleştirilmesiyle alan açısından ABD'nin en büyük kenti (8.050 km²) olmuştur. Nüfus (1990) 26.751.

Jung, Carl (Gustav) (d. 26 Temmuz 1875, Kesswil - ö. 6 Haziran 1961, Küsnacht, İsviçre), analitik psikolojinin kurucusu İsviçreli psikiyatr. İçer ve dışa dönük kişilik,

III. Julius, madalyon
National Gallery of Art, Washington, DC

(1545) başkanlığını üstlendi. Papalığa 7 Şubat 1550'de seçildi. Kilise reformu için görevlendirdiği komisyonun önerisi doğrul-

arketip ve kolektif bilinçdışı kavramlarının öncüsüdür. Yalnızca psikiyatri değil, din, edebiyat gibi alanlarda yürütülen çalışmalar üzerinde de etkili olmuştur.

Gençliği ve meslek yaşamı. Filoloji uzmanı bir papazın oğluydu. Yalnız, ama düşgücü zengin bir çocuktur; insan davranışlarını çözümlemek amacıyla çevresini gözlemleme alışkanlığı küçük yaşlarda edindi. Hem ana, hem de baba tarafında pek çok din adamı bulunmasının da etkisiyle kendisini hep din alanında çalışmaya hazırlamıştı. Ama ilk gençliğinde felsefeye ilgi duymaya başlaması, babasıyla arasındaki kopukluğun yarattığı düş kırıklığıyla da birleşince, aile gelenegini yıkarak tıp okumaya karar verdi. 1895-1900 arasında Basel Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve 1902'de Zürih Üniversitesi'ni bitirerek hekim oldu.

1900'de Zürih Üniversitesi'nde, akıl hastalıkları konusundaki çalışmaların öncülerinden Eugen Bleuler'in yönettiği Burghölzli Akıl Hastanesi'nde görev yapmaya başladı. Orada, daha önceki araştırmacıların başlattığı çağınışım testlerini büyük bir başarıyla uyguladı. Özellikle hastaların, uyarım sözcükleri olarak adlandırdığı 100 sözcüğün okunması sırasında verdikleri tuhaf, mantıksız yanıtları inceleyerek bunların, hastalar açısında kabul görmeyen ahlak dışı, çoğu zaman da cinsel içeriklerinden dolayı bilinçe çıkarılmayan, duygusal yüklü çağırışım kümelerinden kaynaklandığı sonucuna vardı. Böylesi durumları belirtmek için, günümüzde yaygın kullanılan kompleks terimini benimsedi.

Bu araştırmalar Jung'a psikiyatri alanında uluslararası ün kazandırdığı gibi, onu pek çok konuda Freud'la ortak görüşlere vardırırdı; bulguları, Freud'un çoğu görüşünü doğruluyordu. 1907-12 arasında Freud'un yakın çalışma arkadaşı olan Jung, aynı zamanda psikanaliz hareketinde önemli bir yer edindi ve Freud'un mirasçısı olarak görülmeye başladı; 1911-14 arasında Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin yöneticiliğini yaptı. Ama ikisi arasındaki görüş ayrılıkları, özellikle de kişilik konusunda Freud'un cinselliğe verdiği belirleyici role Jung'un katılmaması, bu işbirliğini sona erdirdi. 1912'de yayımlanan ve Freud'un çoğu düşüncesine karşı savlar içeren *Wandlungen und Symbole der Libido* (Libido Simgelerinin Dönüşümü) bu gelişmede bir dönüm noktası oldu. Daha sonra yayımlanan *Psychologische Typen*'de ise (1921, Psikolojik Tipler) Jung, içedönüklük(*) ve dışadönüklük(*) kavramlarını geliştirdi. Ayrıca dört temel zihinsel işlev (düşünme, hissetme, duyu ve sezgi) belirleyerek kişiye göre bunlardan bir ya da birkaçının baskın olabileceğini öne sürdü.

Kolektif bilinçdışı ve kişilik kuramı. Özellikle Freud'dan koptuktan sonra çocuklukta ve ilkençliğindeki çarpıcı, alışılmadık ölçüde yoğun rüyaları ile fantezilerini incelemeye girişti. Kişiliğinin bu uydışı yönünün yeniden harekete geçip kendini özgürce ifade etmesine olanak tanırken, bir yandan da ayrıntılı notlar tutmaya ve bu deneyimlerini bilimsel bir gözle incelemeye başladı. Geniş tartışmalara yol açan kolektif bilinçdışı kuramı bu çalışmalarının ürünüdür. Freudcu psikanalizdeki bilinçdışına denk düşen ve bireyin bilincinde olmadığı güdü ve etkinlikleri, unutulmuş ya da bastırılmış yaşantıları içeren "kişisel bilinçdışı"ndan farklı olarak kolektif bilinçdışı, insanlığın binlerce yıllık ortak deneyim birikimini simgeler ve ruhsal yapının asıl temelini oluşturur. Bilinç ya da mantık

öncesi algılama ve kavrama biçimleri olan arketipler de bu yapı içinde yer alır. İnsanlığın kolektif bilinçdışındaki bu ilk imge örnekleri, çağlar boyu yinelenen doğum, ölüm, eş bulma, beslenme, varlığını koruma gibi yaşantılar sonucu oluşmuştur; kalıtsal ve evrensel süreklilik taşırlar. Örneğin *anima* ve *animus* arketipleri, insanın gerek fizyolojik, gerek psikolojik açıdan her iki cinsin özelliklerini taşımasından kaynaklanır. Bunlar, her bireyin bilinçdışında karşı cinsle ilişkin olarak taşıdığı kolektif imgedir; erkekteki kadın arketipine *anima*, kadındaki erkek arketipine *animus* denir. Kişiliğin bir başka önemli ögesi de, Jung'un "gölge" adını verdiği, toplum kurallarıyla bağdaşmayan istek ve duyguları içeren, ilkel, hayvansı yapıdır. Gölge, eğer sürekli baskı altında tutulursa benliğe sızarak onu yıkmaya çalışır. Uygarlaşma süreci içinde gelişen ve doğuştan gelen psikolojik yapı ile toplumun istekleri arasında uzlaşma sağlayan yapıya da Jung *persona* adını verir. Bir tür maske olan ve toplumsal bir olgu niteliği taşıyan *persona*, farklı bireylerde aynı biçimde ortaya çıkabilir; bu yüzden kişilikle karıştırılmaması gerekir.

Dinsel araştırmaları ve psikoterapi yöntemi. Jung'un kolektif bilinçdışı ve arketip kavramları onu giderek dinin psikolojisi üzerine çalışmalar yapmaya yöneltti. Jung'a göre, geçmişteki yazarları belirsiz ve pek bilinmeyen yazılar, yalnızca kendisinin değil, hastalarının da rüyaları ile fantezilerine ışık tutuyordu; eski ustaların yapıtlarının bilinmesi psikoterapide başarılı olabilmek için gerekliydi. Hermetizm gelenegü üzerine de çalışmalar yapan Jung, Hristiyanlığı, bilincin gelişmesi için gerekli olan tarihsel sürecin bir parçası olarak görüyordu. Gnostisizm ile başlayıp simyaya kadar uzanan heretik hareketler ise, Hristiyanlığın çeşitli biçimlerinde yeterince ifade bulmamış arketiplerin ürünüydü. Özellikle simya ile ilişkili simgelerin, çağımızdaki rüya ve fantezilerde sık sık ortaya çıktığını düşünen Jung, simyanın kolektif bilinçdışı üzerine sistemli bir bütün oluşturduğu sonucuna vardı. Bu görüşlerini *Psychologie und Religion* (1940; *Psikoloji ve Din*, 1963) ile *Psychologie und Alchemie* (1944; *Psikoloji ve Simya*) adlı yapıtlarında açıkladı.

Kişilik çalışmalarında yaşamın ilk yıllarına ağırlık veren Freud'un tersine, geçmiş yaşantıların yanı sıra kişinin o an içinde bulunduğu durumu ve geleceğe yönelik amaçlarını da vurguladı. Hastaları arasında pek çok yaşlı ve orta yaşlı kişi vardı ve bunların önemli bir bölümü, artık yaşamlarının anlamını yitirdiğine inanıyordu. Jung onları, yaşamlarını tarihsel akış içinde bir yere oturtarak değerlendirmeye yönlendirdi. İnsanların, rüyalarında ve imgelemde ortaya çıkan kendi mitlerini keşfettikleri zaman daha bütünlüklü kişilikler geliştirebileceklerini savundu. Bu süreci, birey olma biçiminde adlandırdı. Ona göre bilinçdışı içeriklerinin bütünlüşmesi sonucunda insan, yüksek ahlaklı ve önder konumunda bir kişi durumuna gelebilirdi. Bu konuma da ancak seçkin kişiler ulaşabilir ve toplumu onlar değiştirebilirdi.

Sonraki yıllarda Jung, Zürih'teki Federal Politeknik Okulu'nda psikoloji (1933-41) ve Basel Üniversitesi'nde klinik psikoloji (1943) dersleri verdi. Kişisel ve mesleki deneyiminin yanı sıra geniş tarih bilgisi de onu, güncel olaylar hakkında yorumlarına başvuru olan kişi konumuna getirmişti. Daha 1918 dolaylarında Almanya'nın Avrupa'da özel bir yeri olduğunu düşünmeye başlayan Jung, Nazilerin Almanya'da iktidarı ele geçirmesinden sonra öne sürdüğü görüşlerle, dolaylı biçimde de olsa Nazizme destek vermekle suçlandı.

Jung'un Türkçede yayımlanmış yapıtları arasında *Bilinç ve Bilinçaltının İşleyişi* (1982) ve *Analiitik Psikolojinin Temel İlkeleri* de (1982) vardır. Jung üzerine Türkçede yayımlanan başlıca yapıtlar Frieda Fordham'ın *An Introduction to Jung's Psychology*'si (1966; *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, 1983) ile E. Gürol'un *Jung* (1977) adlı çalışmasıdır.

Jung-lu bak. Ronglu

Jung-Stilling, Johann Heinrich, asıl adı JOHANN HEINRICH JUNG, HEINRICH STILLING olarak da bilinir (d. 12 Eylül 1740, Grund, Vestfalya - ö. 2 Nisan 1817, Karlsruhe), *Heinrich Stillings Leben* (1806, 5 cilt; Heinrich Stilling'in Yaşamı) adlı otobiyografisiyle tanınan Alman yazar. Yapıtın ilk iki cildi,

Jung-Stilling, L. Schlemmer'in bir oymabaskı, 1810

Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

18. yüzyılda yaşamış dindar bir köylü ailesinin yaşamını canlı ve gerçekçi bir biçimde betimler.

Büyük bir yoksulluk içinde büyüyen Jung-Stilling, 14 yaşında öğretmen oldu; pek çok işe girip çıktı, terzilik yaptı. Büyük güçlüklerle ve yoksulluğa göğüs gerecek sonunda hekim olmayı başardı. Tıp eğitimi gördüğü Strassburg'da Goethe ile tanıştı. Jung-Stilling'den çok etkilenen Goethe, onun, en iyi yapıtı olan *Heinrich Stillings Jugend* (1777; Heinrich Stilling'in Gençliği) adlı kitabının ilk iki cildini yayımladı. Bu yapıt, dindar ve yalın yaklaşımıyla, Aydınlanma'nın akılcılığına karşı çıkan dinci eğilimleri etkiledi. Jung-Stilling, 1772'de hekim olarak Elberfeld'e yerleşti ve orada yaptığı başarılı katarakt ameliyatları ile ün kazandı. 1778'de Kaiserslautern'de, 1787'de Marburg'da iktisat dersleri verdi. 1803'te Baden Elektör Prensi ona aylık bağlattı. Jung-Stilling'in, otobiyografisinin ve iktisat konusundaki ders kitaplarının yanı sıra yazdığı dinsel yapıtların en ünlüsü, alegorik bir roman olan *Das Heimweh*'dir (1794-97; Sila Hasreti)

Jungdeutschland bak. Genç Almanya

Jungfrau, İsviçre'de, bir sayfiye yeri olan Interlaken'in 18 km güneydoğusunda Lauterbrunnen Vadisine egemen bir noktada yükselen doruk (4.158 m). Güzel manzaralı Jungfrau Dağı, Bern ve Valais kantonlarını birbirinden ayırır. İçinde yer aldığı Bern Alpleri'nin öteki iki doruğu Finsteraarhorn (4.274 m) ve Aletschhorn'dan (4.195 m) daha alçak olan Jungfrau'ya ilk çıkışı 1811'de Valais (doğu) yamacından, İsviçreli Rudolf ve Hieronymus Meyer kardeşler gerçekleştirdi. Daha zor olan Interlaken (batı) yamacından tırmanışı ise ancak 1865'te iki İngiliz dağcı başarabildi. 1927'de de iki rehber güney yamacından tırmandılar. Avrupa'nın en yüksekte geçen demiryollarından biri, Eiger ve Mönch doruklarının altındaki 7 km'lik bir tünelle (yapılışı 1896-1912) Mönch ve Jungfrau dorukları arasında, 3.345 m yükseklikte yer alan Jungfraujoch adlı geçide ulaşır.

Jungfrauenbecher (Almancada "genç kız kadehi"), başının üstünde, yatay bir eksen çevresinde dönebilen bir kap tutan, bol etekli genç kız biçiminde yapılmış gümüş kadeh. Ters çevrildiğinde etek büyük bir kadeh oluşturur. *Jungfrauenbecher*'in 16. yüzyılın sonlarında Almanya'da ortaya çıktığı sanılsa da, günümüze yalnızca 17. yüzyıldan birkaç örnek ulaşmıştır. Dükünlerde her iki yanına da şarap konur, damat etekteki şarabı gelinin sağlığına içerdi. Sonra kadehi dökmeden ters çevirerek geline verir, o da öbür yandaki şarabı içerdi. Kadeh ayrıca bahis oynamakta da kullanılırdı; bahse giren kişi içindikileri dökmeden her iki taraftaki içkiyi de içmek zorundaydı. 1827'de İngiltere'de, Vintners Hall'deki kadeh örnek alınarak bir dizi *Jungfrauenbecher* üretildi ve bu kadeh biçimi 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya ve Hollanda'da yeniden canlandırıldı.

Junggrammatiker bak. Yeni Dilbilgiciler

Junín, Arjantin'in ortadoğu kesiminde, Buenos Aires eyaletinin kuzeyinde kent. Pampalarda, Salado Irmağı (*rio*) üzerinde yer alır. 1827'de sömürgecileri Yerlilerin saldırılarından korumak üzere kurulan Federación Kalesi (*fuerte*) çevresinde gelişen Junín, 1906'da kent statüsüne kavuştu. Bir tarım (buğday, mısır), hayvancılık (sığır), ticaret ve imalat merkezi olan kentte demiryolu atölyeleri ile bira, seramik, mobilya ve madeni eşya üreten fabrikalar vardır. Yakınındaki lagünden avlanan balıklar, 240 km doğuya düşen Buenos Aires'teki pazarlara gönderilir. Eva Perón, Junín'in güneyindeki Los Toldos'ta doğmuştur. Nüfus (1980 geç.) 62.080.

Junín, Peru'nun orta kesiminde yönetim bölgesi. 1853'te oluşturulmuştur. Büyük bölümü And Dağlarında yer alan 43.384 km²'lik bir alanı kaplar. Sularını Mantaro Irmağını besleyen kaynakların yanı sıra Amazon'un öteki önemli kolları toplar. Kentsel nüfusu, il merkezi Huancayo'dan, büyük bakır işleme tesislerinin bulunduğu kuzeybatıdaki Jauja ve La Oroya kentlerine kadar uzanan kesimde yoğunlaşmıştır. Dağlar arasındaki geniş havzalarda buğday, arpa ve patates, doğudaki alçak dağ yamaçlarında kahve, kakao ve şeker kamışı yetiştirilir. Maden çıkarımı ve işlemeciliğiyle hidroelektrik enerji üretimi ekonomiye önemli katkıda bulunur. Kara ve demir yolları eyaleti kuzeyde And kentlerine, güneyde ise Amazon Havzasına bağlar. Nüfus (1990 tah.) 1.114.000.

Juniperus bak. ardıc

Junius, İngiltere'de Henry Sampson Woodfall'un çıkardığı ve dönemin popüler gaze-

telerinden biri olan *Public Advertiser*'da 21 Ocak 1769 ile 21 Ocak 1772 arasında yayımlanan bir dizi mektubun altındaki imza. Bir takma ad olduğu bilindiği halde, kime ait olduğu hâlâ belirlenememiştir. Bu mektuplarla amaçlanan, III. George'un bakanlarını gözden düşürmek ve muhalefeti birleştirmektir. Junius'un kimliği konusunda yürütülen tahminlerde 50 kadar kişinin adı geçmiştir. Bunlar arasında Sir Philip Francis (en olası aday), Edward Gibbon, Edmund Burke, John Wilkes, Lord Chesterfield ve Thomas Paine de vardır.

Junker (Almancada "toprak sahibi"), Prusya'da ve Almanya'nın doğusunda yaşayan ve Alman İmparatorluğu (1871-1918) ile Weimar Cumhuriyeti (1919-33) dönemlerinde önemli siyasal güce sahip olan toprak sahibi sınıfa verilen ad. Bir *Junker* ailesinden gelen ve 1871-90 arasında imparatorluk şansölyesi olan Otto von Bismarck, başlangıçta bu sınıfın çıkarlarının temsilcisi olarak kabul edildi. Aşırı tutucu siyasal görüşleri olan *Junker*'ler, monarşiyi ve askeri konularda izlenen geleneksel çizgiyi destekliyor, tarımda korumacı politikaları savunuyorlardı. *Reichstag*'daki (Parlamento) Alman Muhafazakâr Partisi ile meclis dışındaki Çiftçiler Birliği(*) imparatorluk dönemi boyunca *Junker*'lerin çıkarlarını temsil eden başlıca kuruluşlar oldu. Almanya'nın birliğini sağlayan Prusya ordusunun subay kadrosunun büyük bölümünü *Junker*'ler oluşturduğundan, özellikle son derece tutucu bir anayasanın yürürlükte olduğu (1850-1918) Prusya'da bu sınıfın temsilcileri önemli yönetim görevlerine getirildiler. Weimar dönemindeyse cumhuriyet yönetimine karşı yoğun bir mücadele yürüterek, Hitler'in iktidara gelmesiyle sonuçlanan gelişmelerde önemli rol oynadılar.

Junker, (Johann) Wilhelm (d. 6 Nisan 1840, Moskova - ö. 13 Şubat 1892, Petersburg, Rus Çarlığı), Sudan'ın güney kesimlerinde ve Orta Afrika'da keşifler yapan Rus kâşif. Kongo Irmağının en büyük kollarından biri olan Ubangi Irmağıyla, bu ırmakla birleşen Uele Irmağının akış yönünü saptamıştır.

İzlanda'ya (1869) ve Tunus'a (1873-74) yaptığı yolculuklardan sonra, Mısır ve Sudan'a (1875) giderek Sobat Irmağının aşağı çığırını ve Beyaz Nil Irmağının batı kollarını keşfetti (1876-78). 1879'da Sudan'ın en güney eyaleti olan Ekvator'a geçti. Orada kaldığı birkaç yıl içinde vali Mehmed Emin Paşa'yla dostluk kurdu ve bugün büyük bölümü Orta Afrika Cumhuriyeti, Zaire ve Sudan sınırları içinde kalan, Azazelere ait topraklarda etnografik incelemeler yaptı. Mehdi'nin başlattığı ayaklanma nedeniyle Sudan üzerinden Avrupa'ya dönemeyeceğini anlayınca, Mehmed Emin Paşa'nın günlüklerini de yanına alarak, bugün Tanzanya topraklarını oluşturan bölgenin iç kesimlerini aşip Aralık 1886'da Zengibar'a ulaştı. *Reisen in Afrika*, 1875-86 (Afrika'da Yolculuklar, 1875-86) adlı kitabı 1889-91 arasında yayımlandı.

Junkers, Hugo (d. 3 Şubat 1859, Rheydt, Prusya - ö. 3 Şubat 1935, Gauting, Münih yakınları, Almanya), tek kanatlı ve tümüyle metal gövdeli uçakların geliştirilmesine öncülük eden Alman uçak tasarımcısı.

1910'da geliştirdiği bir kanat tasarımının patentini alan Junkers, aynı yıl Dessau'da bir uçak fabrikası kurdu. 1915'te geliştirdiği tek kanatlı "J-1 Blechesel" (Sak Eşek) gövdesi tümüyle metalden yapılmış ilk başanlı uçak oldu. Gene tümüyle metalden yapılmış ilk nakliye uçağı olan "F-13"ü gerçekleştirdi. Junkers uçaklarında kullanı-

lan oluklu sac kaplamalar daha sonra başta Ford Motor Company olmak üzere birçok ABD'li uçak yapım şirketi tarafından da benimsendi. Junkers'in kurduğu uçak fabrikalarında "Jumo" modeli uçak motorlarının yanı sıra, II. Dünya Savaşı sırasında kullanılan ilk türbojet motorlardan biri de geliştirildi. Savaş sırasında ayrıca, Alman hava gücünün önemli bir bölümünü oluşturan "Ju 52" tipi üç motorlu monoplanlar, "Ju 87" tipi bombardıman uçakları ve "Ju 88" tipi çift motorlu, çok amaçlı bombardıman uçakları üretildi.

junko, *Fringillidae* familyasının *Junco* cinsinden kuşların ortak adı. Bazı sınıflandırmalarda *Emberizidae* familyasına alınan bu kuşlar yaklaşık 15 cm uzunluğunda ve hemen hemen tümüyle boz renklidir. Uçuş sırasında kesikli ya da cıvıltılı sesler çıkarırlar ve kuyruklarının iki yanında bulunan beyaz tüyler bir görünüş bir kaybolur. Kara

Kara gözlü junko (*Junco hyemalis*)
John H. Gerard

gözlü junko (*J. hyemalis*) Kanada'dan Apalaş Dağlarına kadar uzanan bölgede ürer. Kuzey Amerika'nın batı kesimindeyse kahverengi ya da pembemsi lekeleri olan birçok junko türü vardır. Bunlardan Meksika junkosu (*J. phaeonotus*) göz renginin sarı olmasıyla dikkat çeker.

Junod, Henri Alexandre (d. 1863, Neuchâtel kantonu - ö. 1934, Cenevre, İsviçre), İsviçreli Protestan misyoner ve antropolog. Afrika'nın güneyindeki Tsongalar üzerine etnografik çalışmalarıyla ünlüdür.

Transvaal'daki birinci misyonerlik dönemi (1889-96) sırasında çeşitli bitki, kelebek ve böcek türlerine ait örnekler topladı. İsviçre ve Güney Afrika'daki müzelerle gönderilen bu örneklerin bazılarının onun adı verildi. Daha sonra etnografik gözlemlere ve dilbilim çalışmalarına yönelen Junod, Tsonga dilinin bir lehçesi olan Ronga üzerine bir dilbilgisi ve analiz çalışması (1896), Ronga halk şarkıları ve öykülerinden oluşan bir derleme (1897) ve bir Ronga etnografyası (1898) ortaya koydu. 1898-1903 ve 1904-09 arasındaki görev gezileri sonunda bir Tsonga-Şangaan dilbilgisi kitabı (1907), ahlak üzerine bir çalışma olan *Izdigig*'i (1911) ve İngilizce çevirisi 2 cilt olarak yayımlanan (1912, 1913) en ünlü yapıtı "Bir Güney Afrika Kabilesinin Yaşamı"nı yazdı. Yapıtlarında geleneklerle toplumun dinamikleri ve eğilimleri arasındaki ilişkileri canlı biçimde betimledi. Etnografyanın bilimsel olması için gözlemlerin tek bir kabile ve coğrafi alanla sınırlandırılması gerektiğini savundu.

Afrika'da bulunduğu son dönemin (1913-20) ardından yaşamının kalan bölümünü Cenevre'de Romande Misyonu'nda geçirdi ve Afrika'da topladığı malzeme üzerinde çalıştı. Ünlü yapıtının ikinci baskısı (1927)

Junius'un iki yüzü, T. Bonner'in bir oymabaskısından ayrıntı, 1770
British Museum, Londra, fotoğraf. J.R. Freeman & Co. Ltd

kültürlerin işlevsel analizi konusunda öncü bir çalışma oldu.

Junot, Laure, ABRANTÈS DÜŞESİ, eö PERMON (d. 6 Kasım 1784, Montpellier - ö. 7 Haziran 1838, Paris, Fransa), ünlü bir anı kitabının yazarı.

Babasının 1795'te ölümünden sonra, Paris'in seçkin ev sahiplerinden annesi Madame Permon ile birlikte oturdu. Annesinin salonunu sık sık ziyaret eden Napoléon Bonaparte'in aracılığıyla 1800'de onun ya-

Laure Junot, Jules Boilly'nin bir resminden Thierry Frères'in yaptığı taş baskı, 1836
Bibliothèque Nationale, Paris

veri ve Paris askeri valisi Andoche Junot ile evlendi. Portekiz'e elçi (1805-06) olarak atanan kocasıyla birlikte bu ülkeye gitti. Mutsuz bir evliliği olan Laure'un Paris'teki Avusturya elçisi (1806-09) Prens Metternich ve sonra kralcı aristokrat Maurice de Balincourt ile ilişkileri oldu. Junotlara karşı her zaman eli açık davranan Napoléon ise eski devrim karşıtları ile birlikte olmasından rahatsızlık duyarak, kocasının ölümünden sonra (1813) Laure Junot'nun Paris'i terk etmesini emretti. Laure Paris'e dönmek için polis müdürünün iznini almayı başardıysa da İkinci Restorasyon döneminde talihi gülmedi. Uzun süre Roma'da yaşadktan sonra Paris'e döndü ve sekiz ciltlik *Mémoires sur Napoléon, la Révolution, le Consulat, l'Empire et la Restauration* (1831-35; Napoléon, Devrim, Konsüllük, İmparatorluk ve Restorasyon Dönemi Anıları) başlıklı anılarını tamamladı. Yakıcı nokteleri ve aşırılıkları ile tanınan bu anılarda olaylar çoğunlukla gerçeğe uygun bir biçimde yansıtılmadığı gibi, özellikle Napoléon'a karşı bir kötü niyet göze çarpar.

Junqueiro, Abílio Manuel Guerra (d. 17 Eylül 1850, Freixo de Espada à Cinta, Trás-os-Montes - ö. 7 Temmuz 1923, Lizbon, Portekiz), Portekizli şair. Gösterişli ve yergili bir dille toplumsal başkaldırı ve

Junqueiro
Portuguese National Information Office Londra

reform konularını ele alması 1910 Portekiz Devrimi'yle özdeşleştirilmesine yol açmıştır.

Coimbra Üniversitesi'nde okuyan ve Coimbra Kuşağı diye bilinen devrimci öğrenci grubunun önderlerindendi. Arkadaşlarıyla birlikte önce Portekiz edebiyatında romantizmin çöktürülmesi, daha sonra da krallığın ortadan kaldırılması için çalıştı. Şiirde romantizmden vazgeçerek gerçekçiliğe yöneldiği *A Morte de D. João* (1874; Don Juan'ın Ölümü) adlı yapıtıyla ünlendi. Bu şiirinde, büyük aşık Don Juan'ı, romantizmin pekiştirdiği sahte duygusallığın ve toplumsal çürümenin simgesi yoz bir kadın avcısı olarak gösterdi. Daha sonra, Tanrı kavramını sert bir biçimde eleştirdiği *A Velhice do Padre Eterno* (1885; Ölümsüz Babanın Yaşlılık Dönemi) adlı şiiriyle ortalığı karıştırdı. Polemikten bir ölçüde uzaklaştığı döneminde ise Portekiz kır ve köy yaşamını yücelten *Os Simples*'i (1892; Basit İnsanlar) yazdı; bu şiirinde her zamanki gösterişli dilinin yerine yalın bir üslup kullandı.

1890'da İngilizlerin, Güney Afrika'daki sömürgeler konusunda Portekiz'e bir ultimatom vermesi ülkede bir aşağılanma duygusuna yol açtı. Guerra Junqueiro *Pátria* (1896; Anayurt) adlı dramatik şiirinde ulusal gururun kırıldığını dile getirerek, ülkenin çöküşüne Bragança hanedanının ve zaferlerle dolu ulusal geçmiş yanlısının yol açtığını ileri sürdü. Şiir çok büyük ilgi ve övgü topladı ve 1910'da cumhuriyet kurulunca Junqueiro bir devrim kahramanı olarak Bern'e elçi atandı. Son yıllarında ise dinsel bir bunalıma girerek bir zamanlar şiddetle eleştirdiği Katolikliği benimsedi.

juntian bak. eşit tarla sistemi

Jura, Fransa'nın doğu kesiminde, Franche-Comté planlama bölgesinde (*région de programme*) il (*département*). Eski Franche-Comté ilinin güneyinden ayrılan 5.008 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey sınırını Dijon ve Besançon arasında akan Ognon Irmağı çizer. İsviçre'yle 19 km'lik bir şerit oluşturan doğu sınırından, il merkezi Lons-le-Saunier'den Cenevre (Léman) Gölü kıyısındaki Nyon'a giden bir karayolu geçer. Pela Doruğunda (*crête*) 1.495 m'yi aşan güneydoğudaki Jura Dağları, kuzeybatı yönünde alçalarak Jura Platosu ve Saône Vadisinin yukarı kesimindeki verimli ovayla birleşir. Doubs Irmağı, 1674'ten önce Franche-Comté'nin merkezi olan Dole kentinden geçerek güneybatı yönünde akar. Jura'nın doğu kesiminden doğan Ain Irmağı üzerinde kurulan barajla, uzunluğu 35 km'ye varan bir gölet oluşmuştur.

Dağlık kesiminde kışlar uzun ve sert geçer. Vadilerde ılık kışlar ve serin yazlarla belirlenen bir iklim görülür. Ormanlık alanlar geniş yer tutar. Vadilerde tarım oldukça gelişmiştir; ayrıca büyük miktarda gravyer peyniri üretilir. Jura iline bağlı ilçeler (*arrondissement*) Lons-le-Saunier, ünlü mikrobiyolog Louis Pasteur'ün doğum yeri olan Dole, boru ve plastik eşya üretimi ile elmas tıraşlama merkezi olan Saint-Claude'dur. Nüfus (1990) 248.819.

Jura, İsviçre'nin kuzeybatı kesiminde kanton. Güneyde Jura Dağlarının uzantılarını, kuzeyde ise kireçtaşı oluşumlu Jura Platosunun Franches Dağları ve Ajoie gibi yüksekçe yörelerini kapsar. Kuzey ve batıda Fransa; güneyde Bern, doğuda gene Bern ve Solothurn kantonlarıyla çevrilidir. Yüzölçümü 838 km²'dir. Sularını Saône-Rhône'un kolu Doubs ve Ren'in kolu Birs ırmakları toplar.

Bugünkü Jura kantonunun büyük bir bölümünü içine alan Moutier-Grandval Manastır toprakları, Burgonya kralı tarafından 999'da Basel piskoposluğuna bağışlandı. Vestfalya Barışından (1648) sonra İsviçre Konfederasyonu'yla yakın ilişkileri giren piskoposluk bölgesi Fransız Devrimi'ne değin Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu içinde bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürdü. Viyana Kongresi'nde (1814-15) Jura bölgesi Bern kantonuna bağlandı. Fransızca konuşan Katolik Juralılar, Almanca konuşan Protestan çoğunlukla baş gösteren anlaşmazlıklar üzerine bağımsız bir kanton talebinde bulundular. 1978'de yapılan referandumda İsviçreli Jura kantonun kurulması yönünde oy kullandılar. Ertesi yıl Jura İsviçre Konfederasyonu'nun 23. kantonu oldu.

Kantondaki temel ekonomik etkinlikler tarım ile sığır ve at yetiştiriciliğidir. Saat yapımı ile dokuma ve tütün sanayileri de önem taşır. Kantonun merkezi Delémont'dur. Nüfus (1990 tah.) 64.942.

Jura Adası, İskoçya'da İç Hebridler'in dördüncü büyük adası. Strathclyde ilindeki (*region*) Argyll-Bute ilçesi (*district*) içinde yer alır. Uzunluğu 43 km'dir; genişliği 3-13 km arasında değişir. Tarbert Koyunun (*loch*) ikiye ayırdığı adayı boydan boya geçen sıradağ, Paps of Jura'da 784 m'ye ulaşır. Nüfusun büyük çoğunluğunun yoğunlaştığı doğu kıyısında yulaf, arpa ve patates yetiştirilir. Ayrıca sığır ve koyun beslenir. Adadaki tek köy olan Craighou-se'da balıkçılık yapılır. Nüfus (1981) 239.

Jura Dağları, JURA olarak da bilinir, Fransa-İsviçre sınırının her iki yanında, Rhône Irmağından Ren Irmağına kadar 360 km'lik bir yay çizen sıradağlar sistemi. Büyük bölümü İsviçre'de kalır. En yüksek dorukları güneyde, Cenevre yöresinde yer alır. Bunlardan Crêt de la Neige (Karlı Sirt; 1.718 m) ve Le Reculet (1.717 m) Fransa'da, her ikisi de 1.680 m'nin üzerinde olan Tendre Dağı ve La Dôle ise İsviçre'dedir. Yayın dış sırtlarında ve kuzeydoğuya doğru uzanan tepelerde yükseklik azalır.

Jura Dağları adını sık ormanlarla kaplı olmasından alır; köken bakımından Galya dilinde "orman" anlamına gelen *jor*, *juria*, ya dayanan *jura*, Slav dilindeki *gora* (dağ) sözcüğüyle de bağlantılıdır. Alman doğabilimci Alexander von Humboldt'un dağlardaki fosilli kireçtaşı oluşumlardan dolayı Jura sistemi adını verdiği kayalar, Jura Dönemi denen ve yaklaşık 190-136 milyon yıl önceye inen jeolojik evreye tarihlenir.

Jura Dağlarının oluşumu Alt Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-50 milyon yıl önce) Alpler'i doğuran yerkabuğu hareketleriyle birlikte başladı. Güneydoğudan gelen biçim değiştirici asıl itme hareketi Pliosen Bölümde (y. 7-2,5 milyon yıl önce) gerçekleşti. Dağoluşumu süreci en azından iki ayrı itme evresinden geçti. Birinci itme dağların dış kesimini, yani Fransa'da kalan sırtları, ikinci itme de bunun hemen bitişiğinde yer alan iç kesimdeki yüksek sıradağları oluşturdu. Jura Dağları jeolojik bakımdan Alpler'in çıkıntısı sayılır.

Kayaç yapısında yer yer yumuşak marn katmanlarıyla kesintiye uğrayan kireçtaşı oluşumların ağır basması yüksek bir geçirgenliğe yol açar. Bu nedenle yüzey suları yok denecek düzeydedir. Geçmişte Jura'daki çiftlikler sarnıçlarda topladıkları suları kullanırlardı. Günümüzde Doubs ve öteki ırmakların derin boğazlarından getirilen su, bir çebekeyle dağıtılır. Joux Gölünün yeraltı çıkışı yaklaşık 3 km kadar ileride Orbe

İrmacı olarak yüze çıkar. Başka yerlerde de sıkça görülen bu tür yeraltı kaynakları arasında İsviçre'de Areuse, Schüss (Suze) ve Birs ırmakları, Fransa'da da Doubs, Loue ve Lizon ırmakları sayılabilir. En büyükleri Doubs, Ain ve Birs'dir.

Güneye ve batıya doğru artan yıllık yağış miktarı Risouze ve Tendre dağlarında 2.030 mm'yi geçer; buna karşılık Delsberg Vadisinde ve Ergolz Irmacının (Liestal) kuzeye bakan koridorunda 1.015 mm'nin altına düşer. Deniz ve kara iklimleri arasındaki bir geçiş kuşağında bulunan Jura'nın yüksek kesimlerinde sert, korunaklı vadileriyle güneye bakan yamaçlarında ise yumuşak bir iklim görülür. Kış aylarında yüksek vadilerde soğuk hava kümeleri oluşabilir.

Doğal bitki örtüsü her yerde ormandır. Alçak kesimlerden yüksek kesimlere kadar meşelikler ve kayın ormanları görülür; daha yükseklerle çıkıldıkça bunların arasına göknar ağaçları da karışır. Dağların güney kesiminde göknarların yerini yalnızca akçağaçlar alır. Orman sınırının (1.620 m) yukarısında Alp çayırları başlar. Marn ve kil çökellerinin üstünde yer yer kırıklara rastlanır. Yabani hayvanlar hemen hiç yoktur.

Jura Dağlarının karakteristik özelliğini havza ve vadilerdeki ekili tarlalardan çok, yüksek platolardaki otlaklar oluşturur. Mandıracılık sığır besiciliğine dayanır; bölgede çeşitli peynirler üretilir. Jura Dağları batıda Saône Vadisinin bağlı kesimine kadar uzanır; güneye bakan yamaçlarda da üzüm yetiştirilir. Başta patates olmak üzere sebze ve meyve üretimi yaygındır. Tahıl ekimi ise sınırlıdır. Bölgedeki en önemli maden kaynağı taneli demir cevheridir.

Köyler özellikle vadilerde toplanmıştır. Chambéry, Cenevre, Neuchâtel, Biel, Solothurn, Aarau, Baden, Bourg-en-Bresse, Lons-le-Saunier, Besançon, Montbéliard-Porrentruy ile Ren kıyısındaki Basel Schaffhausen gibi büyük kentler ise dağların kenarında yer alır.

İsviçre'nin Jura Dağlarındaki başlıca saatçilik merkezleri La Chaux-de-Fonds, Le Locle, Saint-Imier, Cenevre, Biel, Grenchen ve Schaffhausen'dir. Öteki hafif sanayiler arasında değerli taş kesimi, gözlük camı, pipo, müzik seti, pikap, fotoğraf makinesi donanımı, kâğıt ve daktilo yapımı ile tütün işleme ve çikolata üretimi yer alır.

Jura Dağlarının doğal güzelliği turizmin hızla gelişmesini sağlamıştır. Yaz aylarının yanı sıra kış aylarında da kayak yapmak üzere çok sayıda turist gelir. Bu nedenle gelişmiş bir kara ve demir yolu ağı kurulmuştur.

Jura Dönemi, Jura Sistemi kayaçlarının oluştuğu jeolojik zaman dilimi; Yer'in jeolojik tarihinin ayrıldığı 11 dönem içinde, en eski sekizinci dönemdir. Birkaç jeolojik bölüm bir dönemi, birkaç dönem de daha büyük bir jeolojik birim olan zamanı oluşturur. Jura Dönemi, Mezozoyik (İkinci) Zamanın (y. 225-65 milyon yıl önce) bir dönemidir ve Trias Döneminden (y. 225-190 milyon yıl önce) sonra ve Kretase (Tebeşir) Döneminden (y. 136-65 milyon yıl önce) önce gelir. Jura Dönemi yaklaşık 190-136 milyon yıl öncesini kapsar; ama son dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda dönemin yaklaşık 210 milyon yıl önce başlayıp, yaklaşık 140 milyon yıl önce bittiğine ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Jura Döneminin başlangıcında kıtaların çoğu birleşik ya da birbirlerine çok yakın durumdaydı. Avustralya, Antarktika ve Hindistan, Afrika'nın doğu kıyılarıyla; Güney Amerika ise Afrika'nın güneybatı kıyılarıyla birleşti.

Kuzey Amerika, henüz Batı Afrika ve Avrupa'dan kopmamıştı ve derin bir okyanus olan Tetis Denizi ise İspanya'dan uzaklaşarak Asya'nın güneyinden doğuya doğru ilerliyordu. Bu kıtaların çoğu, bugünkü konumlarına göre daha güneyde bulunuyordu; Güney Afrika, Güney Kutup Dairesi içineydi ve Ekvator, Kuzey Amerika'nın güneyi ile Avrupa arasından geçiyordu. Bu nedenle bugün Kuzey Yarıküre'de bulunan kara parçalarının çoğuna günümüzdekinden daha sıcak iklim koşulları egemendi. Ayrıca atmosferdeki karbon dioksit oranı daha fazlaydı ve bu nedenle atmosferin bütününde hava sıcaklığı daha yüksekti. Büyük olasılıkla kutuplarda buz takkeleri yoktu ve buralarda bazı alanlar büyük çöllerle kaplıydı. Jura Döneminin başlarında, deniz tabanı yayılmasının etkisiyle Kuzey Atlas Okyanusu genişledi ve Kuzey Amerika Batı Afrika'dan koparak uzaklaştı. Sığ denizler yavaşça kıtalara doğru ilerledi ve bu ilerleme Geç Jura Döneminde en yüksek düzeye ulaştı. Ama dönemin sonunda denizler geri çekildi. Nevada dağılımı ve öteki kıtalardaki benzer olaylar da Geç Jura Döneminde gerçekleşti. Öte yandan gene bu evrede hâlâ Antarktika'ya bağlı olan Avustralya, Afrika'dan koparak uzaklaştı.

Jura Sistemi kayaçları arasında deniz çökelleri yaygındır. Bu çökeller hem sığ su resiflerini hem de açık deniz kireçtaşlarını içerir. Bu çökellerin her ikisine de, Jura evrelerinin ilk kez tanımlandığı ve belirlendiği Avrupa'da, Kuzey Amerika'da, Doğu Afrika'da ve Avustralya'nın batısında yaygın olarak rastlanır. Bazı bölgelerde kireçtaşları giderek şeyllere ve kumtaşlarına dönüşür. Asya'da ise, başta kömür olmak üzere çeşitli kara kökenli çökellere rastlanmıştır.

Bu dönemin fosil kayıtları, deniz omurgasızlarından ammonitlerin (günümüzde soyu tükenmiş kafadanayaklılar) geliştiğini ve hızla evrim geçirerek yeni türler oluşturduğunu göstermektedir. Kabuk oluşumları ve özellikle de ammonitlerin saturaları (vücut bölmeleri arasındaki girintili çıkıntılı birleşme çizgileri) giderek çok daha karmaşık hale geldi. Değişik zaman dilimlerinde ortaya çıkan bu türler özgün yapıları ve son derece geniş bir coğrafi dağılım göstermeleri nedeniyle Jura Dönemindeki daha küçük zaman kuşaklarının başlangıcı ve sonlarının belirlenmesinde kullanılmaktadır. Sonraları, daha az yaygın olarak kokkolit algler ortaya çıktı. Bunlar Jura'yı izleyen Kretase Döneminde büyük bir önem kazandı. Mercan ve sünger resifler çoğu alanda yaygın durumdaydı ve balıklar önemlerini hâlâ sürdürüyordu. Bununla birlikte iri sürüngenler çoğu deniz ortamında egemen hale geldi. Bunlar kara sürüngenlerinin soyundan gelen *Plesiosaurus* cinsinin üyeleri idi. Uzun boyunları ve kaplumbağa ya da fok bacaklarına benzer kürek biçimli bacakları olan bu sürüngenler, su yüzeyine yakın yaşıyordu. *Plesiosaurus* üyeleri ve akrabaları olan türler dönemin sonuna doğru giderek irileşti. Günümüzdeki musurlara benzeyen *Ichthyosaurus* cinsi denizde yaşamaya daha iyi uyarlantmıştı.

Karalarda eğreltiotları, yosunlar, *Cycadales*'ler, iğneyapraklılar büyüdü ve bazıları kozalaklar yerine çiçeğe benzeyen yapılar geliştirdi. Dinozorlar, Triyas Döneminin kendilerinden daha küçük atalarından evrilerek karada üstün duruma geldiler. Jura'nın sonuna gelindiğinde en yaygın türler evrimlerini gerçekleştirmişti; gösterişli *Sauropoda* grubu otçuldu ve büyük olasılıkla sığ su ortamını yeğliyordu. *Theropoda* gru-

bu, iyi bilinen kara etçilerinden *Tyrannosaurus*'u içeriyordu. Bu arada, Triyas-Jura sınırını yakınlarında ortaya çıkan küçük sırtı fare gibi ilk memeliler, büyük olasılıkla, gece yaşamalarına olanak veren sıcakkanlıkları sayesinde tüm Jura Döneminde yaşamayı ve evrim geçirmeyi başardılar. Uçan böcekler ilk yarışmalarını, ilk uçan sürüngen olan pterozor ortaya çıktığında yaptılar. Bazı türleri yaklaşık serçe boyutlarında olan pterozorlar Jura Döneminde az yaşadılar. Pterozorların kasları günümüz kuşları ya da yarasalarınkiler kadar gelişmemişti ve bunlar büyük olasılıkla hava akıntılarının üzerinde yavaşça süzülerek gidiyorlardı. Dönemin bitiminden önce, ilk ilkel kuş olan *Archaeopteryx* görüldü.

Juran, Wade-Giles yazımında CHU-JAN (ü. 10. yy ortaları), Çin'de Beş Hanedan döneminin (907-960) ünlü ressamı. Manzara geleneğinin en yaratıcı sanatçılarından biridir. Yaşamı üstüne bilinenler çok azdır. Budacı bir rahip olduğu ve Güney Tang hanedanının (937-975/976) Nanjing'deki sarayında çalıştığı bilinir. Juran adını rahip olduktan sonra almıştır, asıl adı bilinmez. Beş Hanedan döneminde Nanjing sarayı için çalışan ve gene yaşamına ilişkin bilgi bulunmayan Dong Yuan'ın izleyicisi olduğu sanılır. Kesinlikle Juran'a ait olduğu bilinen hiçbir yapıt günümüze ulaşmamıştır. Üslubunu çözümlenebilmek için ona ve Yuan'a ait olduğu sanılan yapıtlara dayanmaktan başka olanak yoktur. Her ikisinin de Güneydoğu Çin görünümünü çağrıştıran resimler yaptığı; sulandırılmış mürekkebi saçaklı fırça vuruşlarıyla kullandığı ve yuvarlak biçimleri yeğlediği anlaşılmaktadır. Sonraki dönemlerde eleştirmenler her iki ustanın da yapıtlarında "aydın ressamı"nın (bak. Wenren ressamları) niteliklerini sezmış ve onlara büyük saygı göstermişlerdir.

Jurong, Singapur'un güneybatı kesimindeki Jurong eyaletinde kent ve sanayi kompleksi. 3.900 hektarlık alanıyla Güneydoğu Asya'daki en büyük sanayi bölgesinden biridir. Jurong Irmacı ağzının yakınlarındaki akaçlanmış bataklık bölgeyi içine alır. Çevre yolları, bir demiryolu hattı ve kent limanı sanayiye hizmet verir.

Singapur'un, 1963'te oluşturulan Malezya Federasyonu'na katılmasıyla ortaya çıkan Jurong projesi, öteki eyaletlerde üretilen kauçuk, kalay ve palmiye yağı için bir işleme merkezi olarak tasarlandı. 1965'te Singapur'un federasyondan ayrılması üzerine gelişme yavaşladı. Ama günümüzde bölgeye 800'ü aşkın şirket yerleşmiştir. Ulusal Demir ve Çelik Fabrikası, bölge sanayisinin çekirdeğini oluşturur. Öteki önemli sanayi kuruluşları arasında gemi yapım, onarım ve parçalamaya tesisleri, çelik boru fabrikası, asit fabrikası ve petrol rafinerisi sayılabilir. Denizcilikle ilgili şirketler, Güney Çin Denizinde yer alan ve beş tane derin palamar yeri bulunan Sembilan Boğazındaki (dokuzuncu boğaz) tesisleri kullanılır.

Yeniden iskân bölgeleriyle çevrili olan kentte Nanyang Üniversitesi ile büyük bir dinlenme alanı olan Jurong Parkı yer alır. Bölgedeki toprakları, fabrikaları, sosyal konutları ve dinlenme tesislerini, 1968'de kurulan Jurong Kenti İşletmesi yönetir. Nüfus (1980) ilçe, 50.974.

Jurua Irmacı, Portekizce RIO JURUA, İspanyolca RIO YURUA, Güney Amerika'da ırmak. Peru'nun Loreto yönetim bölge-

sinde, Ucayali Irmağının doğusundaki dağlık bölgeden doğar. Brezilya'nın Acre eyaletinde kuzeye doğru akar. Amazonas eyaletine girdikten sonra menderesler çizerek önce doğuya, daha sonra da kuzeydoğuya doğru ilerler ve Tamaniquá yakınlarında, Amazon Irmağının Solimões olarak bilinen koluyla birleşir. Amazon Havzasındaki en kıvrımlı ırmak olan Juruá'nın toplam uzunluğu 3.283 km'yi aşar. Amazon Irmağıyla birleştiği yerin yukarısında kalan 960 km'lik kesimi ulaşım elverişlidir; kıyılarında az sayıda insan yaşar. Kollarının çoğunun haritası ancak 1970'lerin sonunda uydu aracılığıyla çıkarılabiliştir.

Jussieu, Antoine de (d. 6 Temmuz 1686, Lyon - ö. 12 Nisan 1758, Paris, Fransa). Fransız hekim ve botanikçi. İnsan anatomisi, zooloji ve botanige ilişkin konularda çok sayıda makale yazmıştır.

Montpellier Üniversitesi'nde tıp eğitimi gördükten sonra İspanya, Portekiz ve Güney Fransa'ya araştırma gezileri yaptı; topladığı bitkilerle büyük bir koleksiyon oluşturdu. 1708'de Paris'e giderek Kral Bahçesi'nin (Jardin du Roi) yöneticisi oldu. Joseph Pitton de Tournefort'un *Institutiones Rei Herbariae* (1719, 3 cilt; Herbarium Düzenlemeleri) adlı yapıtını yayına hazırlaması Fransız Bilimler Akademisi'ne seçilmesini sağladı. Bernard ve Joseph de Jussieu'nün kardeşidir.

Yazımı aynı olan başlıklar kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde sıralanmıştır.

Jussieu, Antoine-Laurent de (d. 12 Nisan 1748, Lyon - ö. 17 Eylül 1836, Paris, Fransa), bitkilerin doğal sınıflandırma sisteminin temel ilkelerini belirleyen botanikçi.

1770'te, amcası Bernard de Jussieu tarafından Kral Bahçesi'nde (Jardin du Roi) görevlendirildi. Üç yıl sonra Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu bir makalesinde, *Ranunculaceae* (dügünççeğigiller) familyası üzerine geliştirdiği sınıflandırma yöntemini açıkladı. 1789'da sınıflandırma ilkelerini bütün bitkilere uyarladığı *Genera plantarum secundum ordines naturales disposita, juxta methodum in horto regio Parisiensi exaratum, anno 1774* (1774 Yılında Paris'te Kral Bahçesinde Tasarlanan Yöntem Üzerine Kurulmuş Doğal Takımlarına Göre Sınıflandırılan Bitki Cinsleri) adlı önemli yapıtını yayımladı. 1790'da Kral Bahçesi'nin Ulusal Doğa Tarihi Müzesi adıyla yeniden örgütlenmesine katkıda bulunan Antoine-Laurent, 1826'ya değin burada profesörlük görevini sürdürdü.

Ailenin öbür üyeleri gibi gene bir botanikçi olan oğlu Adrien-Laurent-Henri de Jussieu (1797-1853), üzerinde 13 yıldan çok çalıştığı *Embryons monocotylédones* (1844; Birçeneklilerin Embriyonları) ve birçok dile çevrilen *Cours élémentaire de botanique* (1842-44; Temel Botanik Dersleri) adlı yapıtlarıyla tanınır.

Jussieu, Bernard de (d. 17 Ağustos 1699, Lyon - ö. 6 Kasım 1777, Paris, Fransa), bitkileri embriyonlarının anatomik özelliklerine göre sınıflandırmak üzere bir sistem geliştiren botanikçi.

Montpellier Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. 1722'de Paris'te Kral Bahçesi'nde (Jardin du Roi) çalışmaya başladı. 1759'da

Versailles'daki Petit Trianon'da bir botanik bahçesi kurma önerisi aldı. Burada yaptığı düzenleme İsveçli botanikçi Carolus Linnaeus'un düşüncelerini yansıtır ve daha sonra

Bernard de Jussieu, bir oymabaskıdan ayrıntı
Ashmolean Museum Oxford

yeğeni Antoine-Laurent de Jussieu'nün geliştireceği yeni bir bitki sınıflandırma sisteminin de öncüsü olmuştur. Antoine ve Joseph de Jussieu'nün kardeşidir.

Jussieu, Joseph de (d. 3 Eylül 1704, Lyon - ö. 11 Nisan 1779, Paris, Fransa), Antoine ve Bernard de Jussieu'nün kardeşi botanikçi. Fransız fizikçi Charles-Marie de la Condamine'in meridyen yayını ölçmek için Peru'ya düzenlediği araştırma gezisine katıldı. Otuz beş yıl Güney Amerika'da kaldıktan sonra 1771'de Paris'e döndü. Birlikte getirdiği *Heliotropium peruvianum* bitkisini Avrupa'ya tanıttı.

justiciar, 11-13. yüzyıllar arasında İngiltere'de, kralın resmi maiyetinin üzerinde sayılan yargı görevlisi.

Krallığın işlerini daha geniş bir açıdan ele alabilecek ve kral ülke dışındayken naipliği üstlenebilecek, ayrıca kralın ilgilenmeye zaman bulamadığı sorunlara bakabilecek sorumlu bir görevliye gereksinim duyulması *justiciar*'lığın ortaya çıkmasına neden oldu. I. William (hd 1066-87), Normandiya'da bulunduğu dönemlerde bu yetkileri kullanabilecek görevliler atıyordu. Ama bu kişilerin görevleri kral İngiltere'ye geri dönünce sona eriyordu. I. Henry döneminde (1100-35), yönetimde uzlaşmanın artması büyük olasılıkla *justiciar*'a kraliyet yargıçları arasında daha yetkili bir konum kazandırdı. *Justiciar* II. Henry döneminde (1154-89), özellikle saray kâtibi Thomas Becket'in görevinden uzaklaştırılmasının ardından kraldan sonraki en önemli devlet adamı durumuna geldi.

II. Henry'nin yaygın reformları yargı işlerini her geçen yıl biraz daha artırdı. Bunun sonucunda *justiciar* Westminster'daki yargıçlar heyetine başkanlık etmeye başladı, yargı çevreleri oluşturdu, zor davaları izledi, hukukla ilgili sayısız konuda yargıçlara önerilerde bulundu. Yönetimin tam işleyip işlemediğini denetlemek için ülke içinde gezilere çıktı. Kral ülke dışındayken kralın gereksinimleri için para toplayıp asayişin korunmasını denetledi. Ama 1204'te Normandiya yitirdikten sonra kralın zamanını daha çok İngiltere'de geçirmesi *justiciar*'ın gücünü azalttı. III. Henry reşit oluncaya değin bu makam yeniden gözle görülür biçimde güçlendiyse de 1261'de ortadan kaldırıldı.

Justinian MARINA (d. 1901 - ö. 26 Mart 1977, Bükreş, Romanya), Romanya Ortodoks Kilisesi patriği (1948-77). Kilisesinin Doğu Avrupa'nın en güçlü kiliseleri arasına girmesini sağlamıştır.

Bükreş İlahiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra 1923'te papazlığa atandı. Rimnicu Vilcea'daki İlahiyat Okulu'nda öğretim üyeliğine atanıncaya değin papazlığı sürdürdü. Kilise hiyerarşisi içinde önce ilahiyat okulu başkanı, 1947'de Moldavya ve Suceava metropoliti, 1948'de de Bükreş başpiskoposu, Ungro-Vlahia metropoliti ve Romanya Ortodoks Kilisesi patriği oldu.

Justinian'ın patrik olarak önemi, Marksist ideoloji ile Ortodoks dinini uzlaştırmaktan kaynaklanır. Hükümetin resmi denetimine olanak tanınması karşılığında, binlerce kiliseyi, 200'ü aşkın manastırı ve 10'dan fazla süreli dinsel yayını destekleme özgürlüğünü elde etti, kiliseye önemli servet kazandırdı.

Justinian'ın bir başka özelliği başta İngiltere Kilisesi olmak üzere öteki kiliselerle güçlü ilişkiler kurmasıydı. Canterbury başpiskoposu Michael Ramsey 1965'te Romanya'yı ziyaret ederek, Hristiyan birliği için gösterdiği çabalarından ötürü Justinian'a Lambeth Haçı'nı sundu. Justinian, ölümünden kısa süre önce, kilisesinin Ortodoks olmayan bazı yabancı din adamlarına onursal doktorluk vermesini onayladı.

Justo, Agustín Pedro (d. 26 Şubat 1876, Concepción del Uruguay - ö. 10 Ocak 1943, Buenos Aires, Arjantin), 1932-38 arasında Arjantin devlet başkanı.

Çeşitli askeri akademilerde öğrenim gördü. 1903-30 arasında Buenos Aires ve çevresindeki sivil ve askeri okullarda askerlik bilimi, matematik ve inşaat mühendisliği dersleri verdi. Generallığa kadar yükseldi; 1930'da tutucuların yeniden iktidara gelmesiyle sonuçlanan askeri darbenin ardından kısa bir süre başkomutanlık yaptı. Daha sonra savaş, tarım ve bayındırlık bakanlığı görevlerinde de bulundu. Tutucu partilerin adayı olarak katıldığı Kasım 1931 seçimlerini kazanarak Arjantin devlet başkanı oldu.

Önceki devlet başkanı José Félix Uriburu'yla karşılaştırıldığında anayasaya daha saygılı davrandı. Ama uyguladığı siyasal baskılarla bir polis devleti kurdu. 1929 Büyük Bunalım'ın Arjantin ekonomisinde yol açtığı sorunları çözmek için çeşitli önlemler aldı. II. Dünya Savaşı sırasında yeni devlet başkanı Castillo'nun tarafsızlık politikasına karşı çıkararak ısrarla Arjantin'in Mihver Devletleri'ne savaş açması gerektiğini savundu. Brezilya'nın Ağustos 1942'de Almanya ve İtalya'ya savaş ilan etmesinden sonra general rütbesiyle Brezilya ordusunda görev aldı, kısa süre sonra da öldü.

Jutiapa, Guatemala'nın güneydoğu kesiminde il. Doğuda El Salvador, güneyde de Büyük Okyanus ile çevrilidir. Yüzölçümü 3.219 km²'dir. Büyük bölümü volkanik bir platonun güneydoğu kesiminde yer alır; Büyük Okyanus kıyısı boyunca düzlükler uzanır. Yörede kahve, şekerkamışı, nısır, fasulye, pirinç yetiştirilir ve saman üretilir. Hayvancılık da önemli bir gelir kaynağıdır. İlin kuzeydoğu kesimini boydan boya geçen bir demiryolu hattı vardır. Pan-Amerikan Karayolu ilin merkezi Jutiapa'dan ve orta kesimdeki öbür yerleşmelerden geçer. Nüfus (1992 tah.) 362.215.

Jutland, Danca JYLLAND, Avrupa'nın kuzeyinde yarımada. Danimarka anakarasını oluşturan Jutland, batıda ve kuzeyde Kuzey Denizi ve Skagerrak, doğuda da Kattegat ve Küçük Boğaz ile çevrilidir. Antik Çağda

Kimber Khersonesos'u olarak bilinen bölge, adını bir Alman halkı olan Jütlerden almıştır. Yarımada'nın güneydeki küçük bir bölümü Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaleti sınırları içinde kalır; Versailles Antlaşması'na (1918) göre yarımada'nın Danimarka toprakları içinde kalan kesimi, güneyde Flensburg Fiyordundan başlar ve Lim Fiyordunun kuzeyindeki adaları da içine alır. Yüzölçümü 29.766 km²'dir. Yönetmelik bakımından yedi ile (*amtskommune*) bölünmüştür. Nüfus (1981 tah.) 2.345.330.

Jutland Çarpışması, SKAGERRAK ÇARPIŞMASI olarak da bilinir, I. Dünya Savaşı sırasında, İngilizlerle Almanlar arasında yapılan en önemli deniz çarpışması (31 Mayıs-1 Haziran 1916). Jutland'ın (Danimarka) yaklaşık 97 km açığında, Kuzey Denizi'nin bir kolu olan Skagerrak'ta yapılmıştır.

İki İngiliz limanının bombalanması üzerine, bir İngiliz filosu Büyük Donanma'nın Scapa Flow'daki üssünden ayrılarak, saldırı için güneye doğru denize açılmıştı. Almanlar bu filoyu tuzağa düşürebilmek için, Amiral Reinhard Scheer komutasındaki Alman Açık Deniz Donanması'nın izlediği bir öncü filoyu bölgeye gönderdiler. Ama harekâtla ilgili sinyalleri çözme başarıları İngilizler Büyük Donanma'yı 30 Mayıs'ta Skagerrak'a doğru yola çıkardılar. Ertesi gün, Alman ve İngiliz öncü filoları savaşa tutuştu. İngilizler ağır kayıplar verince, Amiral David Beatty Almanları Büyük Donanma'ya doğru sürüklemek için kuzeye yöneldi. Aynı günün akşamüstü Alman ve İngiliz donanmaları karşı karşıya geldi ve çarpışma başladı. Güneş battığında üstünlük İngilizlerin elindeydi. Almanlar geri çekilebilmek için İngilizlere karşı aldatıcı bir saldırı başlatınca, İngiliz amiral Jellicoe gemilerini yana çekti. Ama gece karanlığında fazla güneye indi ve geri çekilmekte olan Alman donanması İngiliz donanmasının ortasına düştü. İki donanmaya bağlı gemiler birbirinin arasından geçmeye çalışırken bazı gemiler çarpıştı ve battı.

Her iki tarafın da kendisini galip olarak gördüğü bu çarpışmanın sonunda, İngilizler ağır kayıpları vermelerine karşın Kuzey Denizindeki üstünlüklerini sürdürdüler.

Juvarra, Filippo, JUVARA olarak da yazılır (d. 7 Mart 1678, Messina, Sicilya - ö. 31 Ocak 1736, Madrid, İspanya), 18. yüzyıl başlarında ünü bütün Avrupa'ya yayılan mimar ve sahne tasarımcısı. Roma'da mimar Carlo Fontana'nın yanında yetişti (1703-14). Kardinal Ottoboni'nin Cancellaria Sarayı'ndaki tiyatrosu için dekor hazırlamakla görevlendirildi. Aynı zamanda Polonya kraliçesi olan Maria Casimira ondan Roma'da bulunan Zuccari Sarayı'ndaki tiyatrosu için sahne tasarımları yapmasını, Avusturya imparatoru I. Joseph de *Giunio Bruto* operasının dekorlarını hazırlamasını istedi.

1714'te Savoia dükü II. Vift Amade'nin mimarlığına atanan Juvarra, başkent Torino'ya taşındı. Kentin yeniden inşa edilmesi ve genişletilmesinde görev aldı. En önemli iki başyapıtı olan Stupinigi'deki kraliyet av köşkü ile Torino'daki Carminio Kilisesi'ni de (1732) burada gerçekleştirdi. Bu arada Portekiz'e de giderek Kral V. João'nun Mafra'daki sarayını (1719-20) yaptı.

Juvarra, Torino'daki ilk yapılarında geleneksel tasarıma bağlı kalmış, belirgin, statik mekânlar (S. Filippo Neri Kilisesi, 1715; Superga Bazilikası, 1717; Madama Sarayı, 1718) yaratmıştır. Sonraları sahne için yaptığı tasarımlardan mimarlıkta da yararlanmış, yapıları bir bütün olarak ele almayı öğrenmiştir. Son dönem yapılarında ise

akıcı ve zarif bir etki yaratan aydınlık ve geniş mekânlar yaratmıştır. Bu yapıtları İtalya'daki rokoko üslubunun en iyi ilk örnekleri arasında yer alır.

Juventud Adası, İspanyolca ISLA DELA JUVENTUD, eskiden (1978'e değin) ISLA DE PINOS, Antil Denizinde, Küba'ya ait ada ve il. Kuzeybatıda Indios Boğazı, kuzey ve kuzeydoğuda da Batabanó Körfeziyle çevrilidir. 1925'ten beri bağlı olduğu Küba'dan Batabanó Körfeziyle ayrılır. 2.200 km²'lik yüzölçümü ile Canarreos Takımadalarının en büyüğüdür. Adanın kuzey kesiminin üçte ikisi çam ormanları ve savanlarla kaplı dalgalı bir düzlüktür; bölgede yükseklikleri 300 m'ye ulaşan birkaç dağ vardır. Başlıca ekonomik etkinlikler balıkçılık, sebzeçilik ve turuncgil üretimidir. Greyfurt üretimi ada ekonomisinin temelini oluşturur. Adanın merkezi ve başlıca kenti olan Nueva Gerona'nın yakınlarında Ulusal İslahavi yer alır. Juventud'un Lanier Bataklığının güneyinde kalan ve kayahklarla kaplı olan kesiminde az sayıda balıkçı ve kömürcü yaşar. Adada kaolin ve mermer çıkarılır. Nüfus (1983 tah.) 61.103.

Jübile elması, kesilmemiş durumda 651 kırıntı ağırlığındaki kusursuz, saydam beyaz elmas. 1895'te Güney Afrika'daki Jaegersfontein madeninde bulundu. İngiltere kraliçesi Victoria'nın tahta çıkışının 25. yıldönümünün (jübile) kutlandığı 1897'de tıraşlanarak yaklaşık 245 kırıntı ağırlığında yastık biçimli bir pırlanta haline getirildi. Adını da bu yıldönümünden aldı.

Jübile Yılı, KUTSAL YIL olarak bilinir, Katolik Kilisesi'nde, belirli koşulların gerçekleştiği özel durumlarda ve her 25 yılda bir, yıl boyunca papanın inananlara özel bir endüljans bağışlaması ve günah çıkarılan papazlara özel yetkiler verilmesi biçiminde uygulanan kutlama. Jübile Yılı uygulaması, Eski Ahit'e göre Yahudilerin 50 yılda bir her işi bırakarak kölelerini azat ettikleri ve onlara miraslarını iade ettikleri jübileyi (İbranice *yobel*; Levililer 25:8-17) andırmaktadır ve büyük olasılıkla onu temel almıştır.

İlk kez 1300'de Papa VIII. Bonifatius 100 yılda bir kutlanmak üzere Kutsal Yıl uygulamasını başlattı. 1342'de Papa VI. Clemens süreyi 50 yıla, 1470'te de Papa II. Paulus 25 yıla indirdi. Kutsal Yıl Roma'daki San Pietro, San Giovanni in Laterano, San Paolo Fuori le Mura ve Sta. Maria Maggiore kiliselerindeki Kutsal Kapılar'ın açılmasıyla Noel arifesinde başlıyor ve bir sonraki Noel arifesinde sona eriyordu. Trento Konsili'nin toplandığı 1560'tan sonra özel jübile yılları da ilan edildi. 1929'da Papa XI. Pius'un din adamlığı yaşamının 50. yılı dolayısıyla, 1965'te de II. Vatikan Konsili'nin tamamlanmasından sonra konsil kararlarının tanıtılması ve uygulanması amacıyla jübile yılları düzenlendi.

Jübileler Kitabı, KÜÇÜK TEKVİN KİTABI olarak da bilinir, Tevrat'ın Tekvin Kitabı'nın başından Çıkış Kitabı'nın 12. babına kadar anlatılan olayların, her biri yedişer yıllık çevrimlerden oluşan 49 yıllık dönemler ya da jübileler (İbranice *yobel*) biçiminde tarihlendiği pseudepigrafik metin.

Levililer Kitabı'na göre Tanrı Hz. Musa'ya Sina Dağında, her yedinci yılın Sebti yılı olarak kendisine adanmasını, yedinci Sebti yılını izleyen 50. yılın ise Jübile yılı olarak kutlanmasını buyurmuştu. Bir Jübile takviminin oluşturulmasının amacı, Yahudilerin dinsel bayramları ve kutsal günleri doğru tarihlerde kutlamalarını sağlamak ve onları Yahudi olmayanlardan ayırarak İsrailoğullarının Tanrı'ya bir ahitle bağlı olduğunu vurgulamaktır.

Jübileler Kitabı'nda, Tekvin öykülerinin başka sözcüklerle süslenerek yinelenmesinin yanı sıra çağdaş Yahudi yasaları ile göreneklerinin kökenini açıklayan öykülere de yer verilir. Tevrat'ın getirdiği yasaların eski (Helenistik dünya görüşüne göre, daha kutsal) bir kaynaktan geldiği, Tekvin'de adı geçen Yahudi atalarının da (gerçekte onların döneminden sonra ortaya çıkan) bu yasalara ve dinsel bayramlara uyduğu ileri sürülür.

Çok daha eski mitolojik gelenekleri de içermekle birlikte, Jübileler Kitabı'nın son biçimiyle İÖ 100 dolayında yazıldığı sanılır. Kumran'daki Yahudi mezhebi Essenlilerin günümüze ulaşmış önemli yapıtlarından Damaskos Belgesi'nde, dışa kapalılığı vurgulaması ve katılığı dolayısıyla Jübileler Kitabı'ndan pek çok alıntı yapılır. Jübileler kitabı gene Tekvin'e koşut kaleme alınmış olan ve Essenlilerce çok önem verilen *Genesis Apokryphon*'la da yakından ilgilidir. Jübileler Kitabı günümüze ancak Genez dilindeki çevirisiyle eksiksiz ulaşabilmiştir. Özgün İbranice metnin bazı parçaları Kumran'da bulunmuştur. Yunanca çevirisinden de bazı parçalar günümüze ulaşmıştır.

Jülich, Fransızca JULIERS. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu döneminde düklik. Merkezi, günümüzde Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya (Nordrhein-Westfalen) eyaletindeki (*Land*) Aachen ilinde yer alan Jülich kentiydi.

Jülich kontları 12. ve 13. yüzyıllarda Hohenstaufen hanedanından gelen imparatorlara sağladıkları destek karşılığında, vassal yoluyla ya da *fief* olarak Eifel Dağları'nın kuzeyindeki Ren Pfalzı'nın büyük bölümünü elde etmişlerdi. İmparatorluk kenti Aachen'in da denetimini ellerinde tutuyorlardı. Jülich kontu V. Wilhelm 1328'de Holland kontu III. Willem'in kızıyla evlendi. Kayınbiraderi İmparator IV. Ludwig 1336'da Jülich'i markilik düzeyine yükseltti. V. Wilhelm, öteki kayınbiraderi İngiltere kralı III. Edward'ın, Yüz Yıl Savaşları'nda (1337-1453) Alman prensleriyle ittifak kurmasını sağladı. Holland'ın da iç işlerine karışan V. Wilhelm, topraklarını kuzeye doğru genişletti. 1356'da I. Wilhelm adıyla dük oldu ve babadan oğula geçen imparatorluk başkomutanlığı unvanını aldı.

Jülich 1423'te Berg ve Ravensberg'le birleştirildi. 1511'de dükler Kleve dükü III. Johann'a (ö. 1539) geçti. Johann'ın oğlu V. Wilhelm (ö. 1592) Kleve-Jülich-Berg dükü olarak Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Felemenk-Vestfalya bölgesini yönetti. Wilhelm'in ardılı Johann Wilhelm 1609'da vâris bırakmadan ölünce, Fransa ve Felemenk ile Protestan Alman prenslerinin desteklediği Brandenburg elektörü Johann Sigismund ve Pfalz-Neuburg'lu Wolfgang Wilhelm düklüğü istila ettiler (1610). Xanten Antlaşması'yla (1614) toprakları bölüştüler. Kleve-Mark ve Ravensberg Johann Sigismund'a, Jülich-Berg ve Ravensstein da Wolfgang Wilhelm'e geçti.

Jülich-Berg, sonradan Bavyera elektörü olan Pfalz-Sulzbach'lı Karl Theodor'a miras kaldı. Napoléon döneminde Jülich Fransa topraklarına katıldı. Berg ise bu sırada grandüklüğe yükselmiş ve Ren Konfederasyonu'nun bir üyesi olmuştu. 1815'teki Viyana Kongresi uyarınca tüm bölge Prusya'nın Ren ili durumuna geldi.

Jülyen dönem, JULIUS DÖNEMİ olarak da bilinir, bugün genellikle yalnızca astronomlar tarafından kullanılan ve İÖ 1 Ocak 4713'ten başlayarak günlerin ardışık olarak

numaralandırılmasına dayanan kronoloji sistemi. Bir bilgin olan Joseph Justus Scaliger'in 1582'de geliştirdiği ve babası Julius Caesar Scaliger'in adını verdiği bu sistem Jülyen takvimle karıştırılmamalıdır. Joseph Scaliger, yalnızca farklı kronolojilerde, takvimlerde ya da tarihlerde kayıtlı olan çeşitli tarihsel olaylar arasında geçen sürenin belirlenmesine yönelik olarak, numaralandırılmış günlerden oluşan 7.980 yıllık bir dönem önerdi. Dönemin içerdiği yıl sayısı olan 7.980 rakamını 28, 19 ve 15 sayılarının çarpımı sonucunda elde etmişti. Bunlardan 28 rakamı, Jülyen takvimdeki Güneş çevrimi süresini, yani yılın belirli bir tarihinin haftanın aynı gününe rastlaması için gerekli olan yıl sayısını; 19 rakamı, Ay ya da Meton çevrimi süresini, yani Ay'ın belirli bir evresinin güneş yılının aynı gününe rastlaması için gerekli olan yıl sayısını; 15 rakamı ise, Eski Roma'da kullanılan vergilendirme çevrimindeki yıl sayısını ifade ediyordu. İÖ 4713'ün Jülyen dönemin başlangıç tarihi olarak seçilmesinin nedeni ise, bu üç çevrimin geçmişte birlikte başladığı en yakın tarih olmasıydı.

Jülyen takvim, JULIUS TAKVİMİ olarak da bilinir, Julius Caesar'ın Roma Cumhuriyet takvimini(*) yeniden düzenleyerek geliştirdiği tarihleme sistemi. Caesar, İskenderiyeli astronom Sosigenes'in önerisi uyarınca yeni takvimi Ay'ın değil, Güneş'in görünürdeki hareketlerine bağlı duruma getirdi ve güneş yılının uzunluğunu 365 1/4 gün olarak aldı. Bir güneş yılını, şubat ayının dışında hepsinde 30 ya da 31 gün bulunan 12 aya böldü. Şubat ayının uzunluğunu ise, 365 gün süren normal yıllarda 28, her dört yılda bir gelen ve 366 gün süren artıkyıllarda ise 29 gün olarak saptadı. Yanlış anlamalar yüzünden takvim İS 8'e değin düzgün bir biçimde kullanılmadı.

Sosigenes, bir yılın uzunluğunu olduğundan yaklaşık 11 dakika daha fazla hesaplamıştı. Bu farkın birikmesiyle, 1582'ye gelindiğinde mevsimlerin tarihleri, Caesar'ın zamanına göre 14 gün kaymıştı. Papa XIII. Gregorius'un yaptığı yeniliklerle (bak. Gregoryen takvim) mevsim tarihleri İS 325'teki durumuna getirildi. 1582'den sonra Jülyen takvim giderek yerini Gregoryen takvime bıraktı. Ayrıca bak. güneş takvimi.

Jünger, Ernst (d. 29 Mart 1895, Heidelberg, Almanya), Alman romancı ve denemeci. Önceleri ateşli bir militarist ve nihilistken, daha sonra barışın, Avrupa birliğinin ve bireysel saygınlığın savunucusu olmuş, görüşlerindeki bu değişiklik İtalya'da savaşırken ölen oğlunun anısına 1943'te yazdığı *Der Friede* (1948; Barış) adlı yapıtına yansımıştır.

1912'de evden kaçarak Légion Étrangère'e (Yabancı Lejyonu) katıldı ve Afrika'da görev yaptı. Alman askeri olarak katıldığı I. Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'nde yaralandı. II. Dünya Savaşı'nda da yüzbaşı rütbesiyle aynı cephede bulundu. 1920'de yayımladığı *In Stahlgewittern* (Çelik Fırtınasında) adlı yapıtında Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda çektiği sıkıntıların, yeniden doğuşun ve zaferin başlangıcını oluşturduğuna ileri sürdü. Daha sonra Leipzig ve Napoli üniversitelerinde felsefe ve doğa bilimleri öğrenimi gördü. Militarizme duyduğu yakınlığa karşın, 1920'lerin sonlarında Adolf Hitler'in dostluk önerilerini geri çevirdi. Ayrıca Hitler'in şansölyeliği sırasında, başmeci bir ülkenin barbarca yok edilmesini anlattığı *Auf Den Marmorklippen* (1939; Mermer Yarlar Üzerinde) adlı bir alegori

yazdı. II. Dünya Savaşı'nda Hitler'e suikast düzenleyen subaylarla da dolaylı ilişkisi vardı.

Jünger sonraki dönem yapıtlarından *Gläserne Bienen*'de (1957; Camdan Arılar) işsiz bir eski askerin yapay arılar ve kuklalarla simgeleştirilen makineler dünyasındaki rahatsız edici öyküsünü dile getirdi. Yakın tarihteki çalışmalarından *Siebzig verweht*'i (1980-81, 2 cilt; 70'ler Savuruyor), ölülerini yüceltme dışındaki bütün toplumsal değerleri yadsıyan *Aladins Problem* (1983) adlı romanı izledi. Romanın eski bir Alman aristokrati ve Polonya Halk Ordusu subayı olan nihilist kahramanı, sonunda uğraş olarak cenaze töreni düzenlemeyi seçer.

Denemeler de yazmış olan Jünger, Almanya'da ve uluslararası düzeyde çeşitli ödüller kazandı; 1974'te Schiller Ödülü'nü, 1981'de de Avrupa Edebiyat Ödülü'nü aldı.

Jüpiter, Latince IUPPITER, IOVIS ya da DIESPITER. Eski Roma'nın ve İtalya'nın en büyük tanrısı.

Etimolojik bakımdan özdeş olduğu Yunan tanrısı Zeus gibi Jüpiter de bir gök tanrısıydı (*diu* kökü "aydınlık", "parlaklık" anlamına geliyordu). En eski sıfatlarından biri Lucetius'tu (Işık Getiren). Sonraki metinlerde, *sub love* (açık göğün altında) gibi deyimlerle aynı düşünce korundu. Kuraklık dönemlerinde Iuppiter Elicius adıyla, yağmur yağdırması için onu yatıştırmak üzere özel bir dinsel tören düzenlenirdi. Fulgur

Jüpiter, bir heykel; Vatikan Müzeleri
Alman-Art Resource/EB Inc

adıyla da Campus Martius'ta bir sunağı vardı. Yıldırım düşen her yer onun mülkü sayılır ve dairesel bir duvarla saygısızlığa karşı korunurdu.

Bütün İtalya'da Jüpiter'e dağ doruklarında tapınılırdı. Örneğin Roma'nın güneyindeki Alban Tepelerinde ona Jüpiter Latiaris adıyla tapınan eski bir merkez vardı; burası başlangıçta Roma'nın da üye olduğu 30 kentlik Latin Birliği'nin merkeziydi. En eski Jüpiter Tapınağı ise Roma'da Capitolino Tepesindeydi. Zeus ve Jüpiter kültürlerinin ortak ögesi olan meşe ağacı burada kutsal sayılıyordu. Ayrıca Roma devleti adına resmen savaş ilan eden ya da antlaşmalar yapan Roma rahiplerinin (*faeiales*) yıldırım simgesi olarak kullandığı *lapides silices* (bir olasılıkla taş balta) burada korunuyordu.

Jüpiter, yalnızca insan soyunun koruyucu yüce tanrısı değildi; aynı zamanda belirgin bir ahlak kavramını da somutlaştırıyordu. Özellikle ant, antlaşma ve ittifak gibi bağlarla ilişkilendirilmişti; evlenme töreninin en eski ve kutsal biçimi olan *confarreatio* Jüpiter rahibinin huzurunda yapılırdı. Dius Fidius ve Fides (Latince *fides*: "güven", "sadakat") gibi küçük tanrılar başlangıçta büyük olasılıkla Jüpiter'le özdeşti, en azın-

dan onunla bağlantılıydı. Jüpiter'le vicdan, yükümlülük duygusu ve dürüst davranış arasındaki bu ilişki bütün Roma tarihi boyunca hiçbir zaman tümüyle kaybolmadı. Vergilius'un *Aeneis*'inde Jüpiter, kahramanın tanrılarla, devlete ve aileye karşı ödev (*pietas*) yolundan ayrılmamasını sağlayan koruyucu yüce tanrı konumunu sürdürüyordu.

Monarşinin son döneminde Capitolino'da (temelleri bugün de yerinde duran) ünlü tapınağın yapıyla Jüpiter'in bu yönü yeni bir güç ve anlam kazandı. Tapınak, Iuppiter Optimus Maximus'a (Jüpiter'lerin en iyisi ve en ulusu) adanmıştı. Jüpiter'in bu tapınakta Iuno ve Minerva ile bir araya getirilmesi Yunan-Etrüsk kökenli bir uygulamaydı; çünkü üç tanrının bir tapınakta buluşması Yunanistan ve Etruria'da yaygın olmakla birlikte Roma dinine yabancıydı. Jüpiter'in adak şenliği, eskiden konsüller ve Senato ile öbür yüksek görevlilerin ve rahiplerin görev ve başladığı 13 Eylül'de düzenlenirdi. Yeni konsüller, önceki konsüllerin içtiği andı yerine getirmek üzere büyük tanrıya onun en gözde kurbanı olan bir beyaz boğa sunarlar ve geçen yıl süresince devleti koruduğu için şükranlarını bildirdikten sonra öncelleriyle aynı andı içerlerdi. Bunu Jüpiter şenliği (*epulum Iovis*) izlerdi. Sonraları 13 Eylül büyük Roma Oyunları'nın (*Ludi Romani*) en önemli noktasını oluşturdu. Zafer kazanan bir ordu yurda döndüğünde zafer yürüyüşünü Capitolino'daki tapınakta yapardı.

Cumhuriyet dönemi boyunca Jüpiter başlıca Roma kültü olmayı sürdürdü. Bir bakıma Jüpiter'e rakip yeni kùltler (Apollo Palatinus ve Mars Ultor) başlatmış olmasına karşın İmparator Augustus, Iuppiter Optimus Maximus'un üstün konumuna dokunmayacak kadar akıllı davrandı. Jüpiter özgür cumhuriyetin koruyucu tanrısı olduğu gibi, devleti temsil eden imparatorun da koruyucu tanrısı durumuna geldi. Kültü tüm imparatorluğa yayıldı.

Jüpiter, ERENDİZ olarak da bilinir, Güneş sisteminde, Güneş'e olan uzaklığı bakımından beşinci sırada yer alan gezegen. Sistemdeki en büyük gök cisimdir. Adını, Eski Roma tanrısından alır.

Jüpiter'in kütlesi Yer'ininkinin 318 katı, hacmi ise 1.500 katıdır. Jüpiter'in bu devasa kütlesi, Güneş sisteminin öbür üyeleri üzerinde kütleçekimi etkisinden kaynaklanan önemli tedirginliklere yol açar; küçük gezegenlerin (asteroit) dolanım sürelerinde ortaya çıkan Kirkwood aralıkları, Jüpiter'in Galilei uydularından volkanik Io'nun iç kesimlerinde görülen gelgit ısınması ve çeşitli kuyruklu yıldızların yörüngelerinde gelişen sapmalar, bu etkinin sonuçlarıdır. Jüpiter'in, dördü 1610'da Galilei tarafından bulunmuş en az 16 uydusu vardır. Jüpiter ile uyduları, Güneş sisteminin küçük bir modeli görünümündedir. Jüpiter'i saran ve kalınlıkları bir kilometreye ulaşan bulut kuşakları ABD'nin "Voyager" adlı uzay aracına yerleştirilmiş olan aletlerle 1979'da keşfedildi.

Yer'den ve "Voyager"dan gerçekleştirilen elektromagnetik tayf araştırmaları, gezegenin akışkan yapıda olduğunu, bileşiminin temel olarak hidrojen ile helyumdan oluştuğunu ve bu iki elementin birbirine oranının Güneş'tekine yakın olduğunu göstermiştir. Gezegen, Güneş'ten aldığı kızılötesi ışıının yüzde 70'inden fazlasını geri salar. Birkaç milyon atmosfer basıncı uygulanarak hidrojen üzerinde yapılan laboratuvar deneyleri, Jüpiter'in iç kısmında Yer büyüklüğünde kayaç yapıları çekirdeğin bulunması ve bu çekirdeğin iletkenliği çok yüksek sıvı

metalle kaplı olması gerektiğini ortaya koymuştur. Gezegen kendi eksenini çevresindeki dönüşünü 9 saat 55 dakika 29,71 saniyede tamamlar; bu oldukça hızlı bir dönmedir ve metalik hidrojen bölgesindeki elektrik akımlarında değişikliklere yol açar. Bu da bilinen gezegenlerdeki en büyük magnetik alanın oluşmasına neden olur. Bu magnetik alan Jüpiter'den, gezegenin ekvator yarıçapının (71.400 km) 100 katına ulaşan bir uzaklığa kadar uzanır ve Satürn'ün yörüngesini içine alır. Magnetik alan, elektronlardan, protonlardan ve İo'nun volkanik dö-küntüleri arasından kaptığı metal iyonlarından oluşan yüklü parçacıkları dar bölgelere kısıtır. Bunun sonucunda, gezegenin altıncı uydusunu da içine alacak genişlikte, şiddetli (Van Allen) ışıınım kuşakları ortaya çıkar. Bu kuşaklar, gezegenin kendi eksenini çevresindeki dönme hızıyla uyumlu bir periyotta salınan radyo dalgaları salar. Jüpiter ile İo arasında bir akı hattı vardır; bu hattan akan yüklü parçacıklar ile gezegenin dış atmosferindeki yüklü parçacıkların etkileşimi sonucunda yaygın bir kutup ışığı ışıması ortaya çıkar, ayrıca bir dizi kutupsal elektrik fırtınası oluşur. Bu fırtınalar, "Voyager"daki kameralarla gözlemlenmiştir. Jüpiter'in atmosferde görülen bulut katmanlarının çok çeşitli renklerde olmasının, elektrik boşalmaları ile atmosferi oluşturan amonyak, metan, etan, etilen, kükürt ve su buharı gibi kimyasal bileşiklerin Güneş ışıının etkisiyle fotokimyasal tepkimele-re girmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bugüne değin gerçekleştirilen spektroskopik çalışmalar sırasında, herhangi bir karmaşık organik moleküle rastlanmamıştır; ayrıca bulutların üst kesiminde gözlemlenen hızlı dikey hareketler ve gezegenin ortamının zararlı ışıınımla dolu olması, Jüpiter'in atmosferinin organik yaşam için elverişli olmadığı görüşünü güçlendirmiştir.

"Voyager"ın gönderdiği görüntüler üzerinde yapılan bilgisayar incelemeleri sonucunda, bulut kümelerinin üstündeki atmosfer dolaşımlarının ve fırtınalarının büyüklüğüne ve yapısına ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir. Atmosfer rüzgârlarının en hızlı olduğu kesimlerde bulutlar kuşak biçiminde yayılmaktadır. Bulutların üst kesimindeki atmosfer dolaşımı bazı bakımlardan Yer atmosferindeki devinime benzemektedir; Güneş'ten gelen düzensiz ısı ışıınım enerjisi, küçük ölçekli hava sistemleriyle tüm atmosfere dağıtılmaktadır. Öte yandan, Jüpiter'in atmosferindeki rüzgârlar ekvator çevresinde bakışimli ve uzun ömürlü bir kuşak profili kazanır, ama 45° kuzey ve güney enlemlerinden başlayarak bu düzenli kuşaklar dağılır; bu durum, bulutların üst kesimindeki atmosfer hareketlerinin işinmadan çok, dışarıdan gelen ısıının konveksiyon yoluyla iletimine bağlı olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle, Jüpiter'deki bulut kuşaklarının oluşumu, Güneş'te gözlemlenen bulguncuklaşma olayına benzetilmektedir. Gezegenin bulutları arasında gözlemlenen oval biçimli Büyük Kızıl Benek üzerinde yapılan meteoroloji araştırmaları, lekenin yalnızca ömrü (300 yıl) ve büyüklüğü (Jüpiter'in ekvator yarıçapının 1/3'ü) bakımından tek olduğunu, ama atmosferde başka oval yapıların da bulunduğunu ortaya koymuştur.

Güneş sisteminin kökeni ve evrimine ilişkin çalışmalarda, Jüpiter'in atmosferinin bileşimine ilişkin olarak yapılan ölçümlerden ve Galilei uydularının kraterleri üzerinde sürdürülen araştırmalardan da yararlanılmaktadır. Bu çalışmalar, Galilei uydularının yüzeyinin başlangıçta çeşitli ufalanma ve aşınma süreçlerinden etkilenmekle bir-

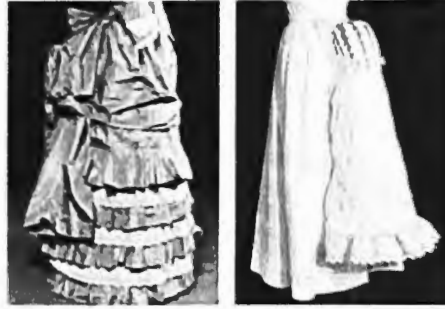
likte, temel olarak göktaşı çarpmaları sonucunda şekillendiğini göstermektedir.

Jüpiter II bak. Europa

Jüpiter III bak. Ganymedes

Jüpiter Dolichenus, Eski Roma'da bir gizem kültü tanrısı. Başlangıçta Güneydoğu Anadolu'daki Dolikhe'de (bugün Dülük, Gaziantep) tapınılan yerel bir Hitit-Hurri tanrısıydı. Sonraları Sami niteliği kazandı ve Ahemenişler döneminde (İÖ 6-4. yy) Tanrı Ahura Mazda'yla özdeşleştirilerek bir evren tanrısı durumuna geldi. Yunan kültürünün etkisiyle daha sonra Zeus Oromasdes adını aldı, bu adla bir başka Pers tanrısı olan Mitra kültüyle ilişkilendirildi. Jüpiter Dolichenus ile eşine tapınma geleneği yavaş yavaş Batı'ya, Roma'ya ve öteki askeri merkezlerle yayıldı, İS 2. ve 3. yüzyıllarda buralarda iyice yaygınlaştı. Roma gizem dininde yalnızca bir gökyüzü tanrısı sayılmıyor, aynı zamanda askeri başarı ve güvenliği de belirlediğine inanılıyordu. Genellikle bir boğa üzerinde oturmuş ve kendisine özgü silahlar olan çifte balta ile yıldırım kuşanmış biçimde betimlenirdi.

jüpon, kadın giyiminde eteğin bedene yapışmaması ya da kabarık durması için kullanılan iç etek. Avrupa'da ortaçağın sonlarında ortaya çıkmış, çeşitli biçimleriyle uzun süre kadın giyiminin görünür bir parçası ya da dış eteğin görkemini vurgula-

Kırmalı bir gıysı altında etek yastığı (solda), 1885, Fransa; Brooklyn Müzesi, New York kent; üstü örtülmüş etek yastığı (sağda), 1884, İngiltere; Manchester Kenti Sanat Galerisi (Sol) Brooklyn Museum. (sağ) Gallery of English Costume, City Art Gallery, Manchester

ma aracı olarak kaldıktan sonra, 20. yüzyılda önemini yitirerek sıradan bir iç giysiye dönüşmüştür.

Önceleri tümüyle eteğin altında kalan jüpon, 16. yüzyıl başlarında eteklerde ters "V" biçiminde bir açıklık bırakılmaya başlanınca görünür hale geldi ve işlemelerle bezendi. 17. yüzyılda dış etek jüponu gösterecek biçimde yukarı tutturuluyordu. 18. yüzyılda önmü gene ters "V" biçiminde açılan etek arkada toplanarak jüponun belirgin olarak ortaya çıkması sağlandı. 19. yüzyıl başlarında ise birbirine tutturulmuş iç içe jüponlar giyilerek eteğin kabarıklığı artırıldı.

Eteği kabarık tutmak için jüpona belden aşağıya doğru sıra sıra genişleyen çember kasnakların dikilmesi, 1545'ten başlayarak İspanya'dan öteki Avrupa ülkelerine yayıldı. Kasnaklar balen, ahşap ya da telden yapılıyor, eteğe yarım küre, koni, çan ya da fiçi görünümü verecek biçimde jüpona diki- liyordu. Eteğin bütün süslerinin ve kumaşının güzelliğinin ortaya konmasına olanak veren bu moda 1620'ye değin Avrupa saraylarının çoğunda geçerliliğini korudu. 1710 dolayında İngiltere ve Fransa'da çemberli iç etekler yeniden ortaya çıktı. Dış

eteği kabarık tutacak biçimde balenden, saz ya da söğüt dalı sepet örgüsünden yapılan bu kafesler 5 m genişliğinde olabiliyordu. Kafes çember iç eteklerin 1850'lerde geliştirilen bir türü ise at kılından dokunuyor ve balenlerle destekleniyordu. 1856'da at kılı ve balenlerin yerine hafif metaller kullanılmaya başlandı. Çan biçimli geniş etek, korseye daraltılmış belin inceliğini vurguluyordu. 1850'lerin sonlarıyla 1860'ların başlarında çok yaygınlaşan bu moda, varlıklı kesimin yanı sıra hizmetçi ve işçi kızlarca da izlenir oldu. Bu tip etekler 1878'den sonra pek kullanılmadı. Kumaşın desen ve süslerini görünür kılan çember etekler dans sırasında hareket serbestliği sağlamakla birlikte, küçük mekânlarda ve araba içinde rahatsızlık veriyordu. Bu arada "yürüyüş" için daha küçük iç etekler geliştirildi.

Eteğin arkasının kabarık durmasını sağlayan etek yastıkları 14. yüzyıldan başlayarak çeşitli dönemlerde kullanıldıysa da, asıl 19. yüzyılda yaygınlaştılar. Önceleri etek kumaş kalça hizasında bol tutturulurken, sonraları jüpona tel bir kafes tutturulmaya başlandı. Arkaya doğru çıkıntı yapan bu kafesin üstü kumaşla örtülüyordu. 1780'lerde Fransa'da ortaya çıkan kalçaya yastık takma modası ise 1860'larda ve 1870'lerde yeniden canlandırıldı.

1900'lerden sonra eteklerin daralmaya başlamasıyla jüpon giderek önemini yitirdi. 1950'lerde, diz boyu, kabarık eteklerle birlikte bir süre gene moda oldu.

jüri, ceza ve hukuk davalarına konu olan olaylara ilişkin maddi sorunlar hakkında karar vermek üzere hukukçu olmayan kişilerden oluşturulan grup. Daha çok bir Angloamerikan kurumu olan jürinin özellikleri ülkelere, bölgelere ve eyaletlere göre değişir. Genelde jüri üyeleri, davanın sonuçlarından etkilenmesi olası en geniş topluluk arasından rasgele seçilir. Jüri çoğu zaman davada vereceği kararı kapalı oturumda tartışır ve sonucu açıklama yapmaksızın bildirir.

Jürinin ortaya çıkışının tarihsel ayrıntıları tam bilinmemekle birlikte, İngiltere'de doğduğu ya da 1066'dan sonra Normanlarca bu ülkeye getirildiği sanılmaktadır. İngiliz yargı kuruluşunun merkezleştirilmesinde ve gelenek hukukunun oluşmasında, jürili yargılamanın önemli bir payı olduğuna inanılır. İngiltere'de, sanığın işkenceye dayanıp dayanamamasına göre suçlu ya da suçsuz sayılması gibi insanlık ve akıl dışı yöntemler 15. yüzyılın başına doğru yerini jürili yargılamaya bıraktı.

Jüri sistemi, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun genişlemesiyle Afrika, Asya ve Yenedünya'ya yayıldı. Fransız Devrimi bu sistemin Fransa Ren Bölgesi, Belçika, Avusturya-Macaristan, Rusya, İtalya, İsviçre, bazı Alman devletleri, Hollanda ve Lüksemburg'da önemli siyasal davalarda uygulanmasını sağladı. Ama Hollanda ve Lüksemburg, Napoléon'un düşüşünden kısa bir süre sonra bu sistemden vazgeçtiler. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Angloamerikan ülkeleri dışında önemini yitiren jüri yönteminin uygulama alanı da giderek daraldı. Jüri sistemi Prusya'da 1850'de (vatanı ihanet suçları için), Macaristan'da 1919'da, Almanya'da 1924'te, Fransa'da da 1940'lardaki Alman işgali sırasında kaldırıldı.

Bugün İngiltere'de yalnızca belirli davalarda başvurulan jürili yargılama, ABD'de daha yaygın biçimde uygulanmaktadır.

ABD'de ceza ve hukuk davalarının jüriyle görülmesi, bunun yasalarda öngörülmesi olup olmamasına ve davalı ya da davacının jüri isteyip istememesine bağlıdır. ABD Yüksek Mahkemesi 1968 tarihli Duncan-Louisiana Davası'nda 6 aydan daha fazla bir ceza gerektiren suçlara ilişkin ceza davalarına jüriyle bakılmasının anayasal bir hak olduğuna karar vermiştir. Çoğu hukuk davalarında da jürinin yer almasına olanak tanınmaktadır.

Geçmişte jüri içinde yer alabilmek için belirli bir mal varlığına ve yeterliliğe sahip olma koşulu aranırdı. ABD federal mahkemeleri 1969'dan beri jüri seçimini bütünüyle rasgele yapmayı temel almaktadır; günümüzde birçok eyalette de bu kural benimsenmiştir. Birçok bölgede polislik, avukatlık, doktorluk gibi mesleklerden olanlar jürielerde görev yapamaz. Jüride yer almanın gereksiz bir külfet oluşturması durumunda, ilgili kişi genellikle bu görevden başlanır. Jüri üyelerini dava yargıcının ya da taraf vekillerinin seçtiği *voir dire* yöntemi, adaylara sorular yöneltilmesine ve örneğin tarafsızlığından kuşku duyulanların ayıklanmasına dayanır.

Geçmişte jüriler 12 üyeden oluşur, karar için oybirliği aranırdı. Bu özellikler zamanla davanın niteliğine göre değişikliğe uğramıştır. ABD Yüksek Mahkemesi'ne göre, önemli az olan davalarda jüri altı üyeden oluşur. Oybirliği koşulu, birçok dava türünde kaldırılmıştır. Kabahatlere ilişkin davalarla hukuk davalarında sık sık oyçokluğuyla yetinilir. ABD'de *hung jury* denen jürinin karara varamaması durumunda, yargılama usul yönünden geçersiz sayılır ve dava yinelenir. Avrupa'da ve ABD'de askeri mahkemelerdeki jürilerde üyelerin en az üçte ikisinin sanığın suçlu olduğu görüşüne katılması gerekir; tersi durumda sanık hakkında aklanma kararı verilir.

Jürinin görevi, dava konusu olaylar hakkında karar vermektir. Hukuk davalarında jüri, sorumluluğa ilişkin sorunlar ve zararın miktarı hakkında karara varır. Ceza davalarındaki rolü ise, sanığın suçlu ya da suçsuz olduğunun saptanmasıyla sınırlıdır; verilecek cezanın belirlenmesi yargıcın yetki alanına girer. Bazı mahkemelerde jüriye, yasa ile belirlenmiş sınırlar içinde kalmak üzere bir ceza süresi belirleme olanağı tanınır. Öte yandan ölüm cezasının geçerli olduğu hukuk düzenlerinde, jüri bazen bu cezanın verilip verilmemesi gerektiğine de karar verir. Suçlu bulma kararı ve ceza süresine ilişkin karar genellikle birlikte

bildirilir; ama bazı mahkemelerde suçlu bulunan sanığa verilecek cezanın saptanması için özel olarak ikinci bir duruşma yapılır.

Jürili yargılamalar her zaman bir yargıç tarafından yönetilir. Hangi delillerin jüriye sunulacağına da bir ölçüde yargıç karar verir. Ayrıca delillerin, olayların saptanması konusunda çözülmesi gereken bir sorun içermemesi durumunda da yargıç, davayı jüriden alabilir. Yargıç görülmekte olan davada uygulanacak hukuk kuralları konusunda jüriyi aydınlatır. Jürinin verdiği hükmün delillerle ortaya çıkan duruma uymadığı kanısına varırsa davanın yeniden görülmesine karar verebilir. Bu kuralın önemli bir istisnası, jürinin ceza davasında sanığı suçsuz bularak beraat ettirmiş olmasıdır. Jüri genellikle kararı için gerekçe göstermekle yükümlü değildir; ama bazı davalarda yargıç belirli özgül sorunlar hakkında karara varabilmek için gerekçenin belirtilmesini ister.

Jüstinyen Kodu bak. İustinianos Yasa Derlemesi

jüt, Hintçe PAT. ıhlamurgiller (*Tiliaceae*) familyasından *Corchorus capsularis* ile *C. olitorius* türlerine ve bu türlerden elde edilen liflere verilen ad. Soymuk elyafı(*) grubunda yer alan jüt lifi dünya lif tüketiminde pamuktan sonra ikinci sırayı alır.

İlk kez 1790'larda Hindistan Yarımadasından Batı'ya ihraç edilmeye başlayan ham jüt, Avrupa'da pamuk ipliğinin ticari değer kazandığı 1822'ye değin yaygın olarak halat üretiminde kullanıldı. Hindistan'da 1855'te, jüt sanayisi gelişmeye başladıktan kısa bir süre sonra Kalküta bu sanayinin en önemli merkezi haline geldi. 1947'de Hindistan'ın ikiye bölünmesi sonucu, jüt üretim alanlarının büyük bir bölümünün Doğu Pakistan'da (bugün Bangladeş) kalması o bölgede yeni işleme atölyelerinin kurulmasına yol açtı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa Kıtasında gelişmeye başlayan jüt üretimi 20. yüzyılın ilk yarısında Latin Amerika'ya yayıldı ve Brezilya başlıca jüt üreticisi haline geldi.

Anayurdunun Hindistan Yarımadası olduğu sanılan jüt bitkisi yaklaşık 3-3,6 m'ye kadar uzayabilen bir yıllık otsu bir türdür. Bu bitkinin en iyi geliştiği yerler, büyüme mevsimi boyunca aylık yağışı 7,5-10 cm'nin altına düşmeyen ılıman iklimli bölgelerdeki iyi akaçlanmış kumlu balçık topraklardır. Bitkinin lif elde edilen bölümleri, yani sapları genellikle çiçekler döküldükten hemen sonra toplanır; ıslatılıp yumuşatıldıktan sonra elle sıyrılarak lifler dışarı çıkarılır.

Hindistan, Çin ve Bangladeş başta gelen jüt üreticisi ülkelerdir; en çok ham lif satın

alan ülkeler ise Japonya, Almanya, İngiltere, Belçika ve Fransa'dır.

Jütler, CÜTELEF olarak da bilinir, Angıllar ve Saksonlarla birlikte İS 5. yüzyılda Britanya'yı istila eden Germen halkı. Jütlerin Avrupa kıtasındaki tarihine ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Ama anayurtlarının İskandinavya yöresinde (bir olasılıkla Jutland) olduğu ve Britanya'ya göç etmeyenlerin daha sonra Danlar arasında eriyip özümleendiği yönünde güçlü kanıtlar vardır. Aziz Bede'e göre Jütler Kent'e, Wight Adasına ve Hampshire'in bazı bölgelerine yerleşmiş, ama Jüt adı Kent'te kısa sürede unutulmuştur. Gene de bu bölgenin toplu yapısında, yerli halkın, komşularından farklı bir ırktan geldiğini gösteren önemli kanıtlar vardır. Bede'in Wight Adası ile Kent'e aynı halkın yerleştiği yolundaki ifadesini doğrulayan arkeolojik veriler de bulunmaktadır. Jütlerin Hampshire'daki varlığı ise yer adlarıyla kanıtlanabilir.

Eski İngilizcenin bilinen en eski lehçeleri arasında Frizceye en yakın olanı Kent lehçesidir. Ama bu benzerlikler görece yakın tarihe özgüdür ve Normanların İngiltere'yi fethinden sonraki etkileşimin sonucudur. Gene arkeolojik ve toplumsal incelemeler sonucunda Jütler ile Franklar arasında belirlenen benzerlikler de kültürel etkilere bağlanmalıdır. İlk yerleşimden sonraki göçler bu tür benzerlikleri pekiştirmiş olabilir.

Jylland (Danimarka) bak. Jutland

Jyvässkylä, Finlandiya'nın ortagüney kesiminde, Keski-Suomi ilinin (*lääni*) merkezi kent. Kuopio'nun güneybatısında ve Päijänne Gölünün kuzey ucunda yer alır. 1837'de tüzel kimlik kazanan kentte üç tane tarihsel eğitim kurumu vardır. Bunlardan birincisi 1863'te kurulan ilk Fin öğretmen okuludur. Bu okul 1934'te mimar Alvar Aalto'nun gerçekleştirdiği bir pedagoji enstitüsü olmuş, bu da 1966'da üniversiteye dönüştürülmüştür. Öbür eğitim kurumları, 1858'de açılan ve Fince eğitim yapan ilk ortaöğretim kurumu olan lise ile 1864'te açılan ilk Fin kız okuludur. Jyvässkylä'da, Orta Finlandiya Müzesi (1959-62) ve Taide-museo (1973; bugün Aalto Müzesi) olmak üzere iki önemli müze vardır. İkincisinin tasarımı Aalto yapmıştır. Kentte Aalto'nun daha başka yapıları da bulunmaktadır. Bir demiryolu kavşağında yer alan Jyvässkylä'daki sanayi kuruluşları kâğıt, kontrplak, gıda, ilaç fabrikaları ile metalurji ve yün boyama tesisleridir; ayrıca ulusal bir askeri malzeme üretim merkezi vardır. Havalimanı, 19 km kuzeyindeki Tikkakoski'dedir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 64.508.

K(akıncı), Tarık Dursun (d. 26 Mayıs 1931, İzmir), öykü ve roman yazarı. Yaptı-
larında fabrika işçilerinin, deniz emekçileri-
nin, dar gelirli memur ve esnafın yaşam
kavgalarını şiirsel bir anlatımla sergile-
miştir.

İlkokulu İzmir ve Ankara'da okudu. Son
sınıfta bıraktığı ortaokulu daha sonra dışarı-
dan sınava girerek bitirdi (1950). Çeşitli
işlerde çalıştıktan sonra İzmir'de çıkan *Ana-
dolu* gazetesine girdi. Daha sonra Ankara'da
Son Havasine, *Pazar Postası*, *Yeni Gün*,
İstanbul'da *Son Posta*, *Yeni İstanbul*, *Va-
tan*, *Milliyet*, *Yeni Ortam* gibi gazetelerde
çalıştı. Milliyet Yayınları'nı ve *Günümüzde*
Kitaplar dergisini yönetti. Sinemacılık (se-
naryo yazarlığı, rejî asistanlığı, yönetmen-
lik) yaptı. Kurul Kitabevi'ni açtı (1969).
Koza Yayınları'nı kurdu (1975).

1949'da *Kaynak* ve *Varlık* dergilerinde
çıkan şiirleriyle adını duyuran Tarık Dursun
1951'de ilk şiir kitabı *Devriâlemi*'ni (Cengiz
Tuncer ile birlikte) çıkardıktan sonra düzya-
zıya geçti. 1960'ta "Haritada Beş Nokta"
adlı röportaj dizisiyle Gazetecilik Başarı
Armağanı'nı kazandı. *Güzel Avrat Otu*
(1960) adlı kitabıyla 1961 Türk Dil Kurumu
Hikâye Ödülü'nü kazanan Tarık Dursun'un
1967 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazanan
Yabanın Adamları (1966) adlı yapıtı toplu-
mun değişik katlarından gelen insanların
yansıttığı çeşitli öykülerden oluşur. *Ona*
Sevdiğimi Söyle (1984) adlı öykü kitabıyla
Sait Faik Hikâye Armağanı'nı ikinci kez
kazanan (1985) Tarık Dursun, *Kurşun Ata*
Ata Biter (1983) adlı romanıyla 1984 Orhan
Kemal Roman Armağanı'nı, *Ömrüm*
Ömrüm'le de (1987) 1987 İş Bankası Hi-
kâye Büyük Ödülü'nü aldı. 1980'de televiz-
yon dizisi yapılan *Denizin Kani* (1968) adlı
romanında Bodrum süngercilerinin büyük
zorluklar içinde geçen yaşamlarını ve çare-
sizliklerini anlattı. Sekiz öyküden oluşan
Bağrıyanık Ömer ile Güzel Zeynep (1972,
1991) adlı yapıtında halk öykülerinin dil,
yapı ve anlatım özelliklerini yeni bir biçimde
kullanarak köy ve kent yaşamını gerçeklerin
ve simgelerin uyumlu bir kaynaşmasıyla
yansıttı. Öteki romanları arasında *Bağışla*
Onları (1989) ve *Ağaçlar Gibi Ayakta*
(1990) sayılabilir.

K. Kalecik Barajı, Elazığ ilinde, Kalecik
Deresi üzerinde kurulu olan toprak dolu
baraj. 1.245 hektarlık bir alanın sulanması
amacıyla 1969'da yapımına başlanan baraj,
1974'te tamamlandı. Barajın temelden yük-
sekliği 39,2 m, talvegden yüksekliği 33,9 m,
kret kotu 1.126,2 m, normal su kotu 1.122,2
m, dolu hacmi 680.000 m³ ve göl alanı 1,16
km²'dir.

K kapımı, atom çekirdeğini etkileyen baş-
lıca üç beta bozunumu sürecinden biri.
Ayrıca bak. beta bozunumu.

K mart Corporation, eskiden (1977'ye
değin) S. S. KRESGE COMPANY. ABD'nin önde
gelen perakende satış mağazaları zinciri.
Genellikle indirimli satış yapan mağazalarla
tuhafiye mağazalarından oluşur. Merkezi
Michigan eyaletinin Troy kentindedir.

1897'de, gezgin hırdavatçılık yapan Sebas-
tian S. Kresge ile Doğu eyaletlerinde sekiz
hırdavatçı dükkânı bulunan John G.
McCrary tarafından kuruldu. Daha sonra
şirketin tek sahibi olan Kresge 1907'ye de-
ğin Chicago'yla Pittsburgh arasındaki sekiz
kentte satış mağazaları kurdu. Hızla büyü-
yen şirket, 1962'de Başkan Harry B. Cun-
ningham'ın hazırladığı bir program uyarınca
Detroit'in dışında ilk K mart mağazasını
açarak indirimli perakende satış piyasasını

girdi. Bu mağazanın başarılı olması üzerine
ABD'nin her yanında ve Kanada'nın belli
kesimlerinde hızla yeni mağazalar açmaya
başladı. 1977'de, S. S. Kresge'nin oğlu
Stanley karşı çıktığıysa da, adı K mart olarak
değiştirildi. Aynı yıl J. C. Penney'yi geçerek
ülkenin ikinci büyük perakende satış ma-
gazaları zinciri durumuna geldi.

K mart mağazalarının yanı sıra Kresge
tuhafiye mağazalarıyla Jupiter indirimli sat-
ış mağazalarını da işletmeyi sürdüren şir-
ket, Planned Marketing Associates adlı
sigorta şirketiyle, Güneybatı'daki Furr's
Cafeterias lokanta zincirinin de sahibidir

K mezon bak. kaon

K vitamini bak. vitamin K

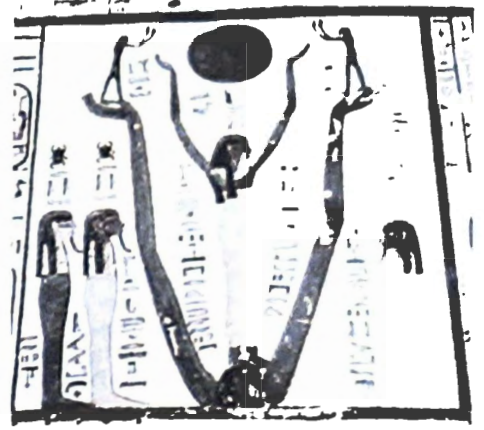
K2, GODWIN AUSTEN DORUĞU olarak da
bilinir, yerel adı DAPSANG ve ÇOGORI dünya-
nın Everest'ten sonraki ikinci en yüksek
doruğu (8.611 m). Himalayalar'daki Kara-
kurum Dağlarının bir parçasını oluşturan
K2, üzerinde Hindistan ve Pakistan'ın hak
iddia ettiği Cemu ve Keşmir bölgesinde
yer alır. Buzul ve karlarla kaplı olan dağ,
Baltoro Buzulunun bir kolu olan Godwin
Austen Buzulu üzerinde, buzulun tabanın-
dan başlayarak 4.587 m'ye yükselir.

1856'da Hindistan Kadastro İdaresi'ne
bağlı olarak çalışan Albay T.G. Montgo-
merie tarafından keşfedilen dağa K2 adının
verilmesinin nedeni, Karakurum Dağların-
da ölçümü yapılan ikinci doruk olmasıdır.
Godwin Austen adı ise, dağın arazi ölçüm-
lerini yapıp yüzey şekillerini çıkartan ilk
kişi olan, İngiliz coğrafyacı Albay H. H.
Godwin Austen'in anısına verilmiştir.

Dağa ilk tırmanma girişiminde bulunan
İngiliz-İsviçre dağcılık ekibi kuzeydoğu sırt-
tında 5.690 m'ye ulaştı (1902). 1909'da
Abruzzi dükü Luigi Amedeo'nun yönettiği
İtalyan keşif heyeti ise dağın güneydoğu
sırtında 6.000 m'ye kadar çıktı. ABD'li dağcılar
ise 1938, 1939 ve 1953'te aynı sırta yaptık-
ları girişimlerin birincisinde 7.950 m'ye,
ikincisinde 8.400 m'ye, üçüncüsünde de
7.900 m'ye ulaştılar; bu seferlerin ilkinin ve
sonuncusunu Charles Houston yönetti. So-
nunda, aralarında beş bilim adamı, bir
doktor, bir fotoğrafçı ve bir Pakistanlının
bulunduğu, jeolog Ardito Desio yönetiminde
İtalyan keşif heyeti, sert hava koşulla-
rına karşın 1954'te Abruzzi Sırtından doru-
ğa tırmanmayı başardı; doruğa ilk olarak 31
Temmuz 1954 saat 18'de Achille Compag-
noni ile Lino Lacedelli ulaştı. İniş sırasında,
rehberlerden Mario Puchoz zatürreden öldü.

ka, Babillilerin sıvıları ölçmekte kullandık-
ları, her kenarı bir el genişliği (y. 10 cm)
uzunluğundaki bir küpün hacmine eşit
hacim ölçüsü. Küp yaklaşık bir kilogram su
alıyordu. Beş ka, bir gin, 100 ka bir imêru
(eşek yükü) ve 300 ka bir gur yapıyordu.
Gur, bugünkü hacim birimleriyle yaklaşık
302 litreye eşdeğerti.

ka, kor olarak da yazılır, Eski Mısır dininde
ba(*) ve *ah*(*) ile birlikte, bir tanrının ya da
insan ruhunun başlıca özelliklerinden biri.
Eski Mısır kaynaklarında yeterince tanımlan-
mış olmadığı için ka'nın gerçek önemi
tartışma konusudur. Ka'nın, genellikle ya-
pıldığı gibi "çift" anlamında çevrilmesi yan-
lıştır. Hiyeroglifte, yukarıya kalkmış iki kol
biçiminde gösterilen ka'nın, önceleri kişiyi
koruyan tanrısal ruh iken, sonraları "kişili-
ği" oluşturan bedensel ve düşünsel nitelikle-
rin tümünü ifade etmeye başladığı sanılmak-
tadır. İnanişâ göre ka, beden ölümünden

Kollarını yukarı kaldırmış biçimde ve
başının üstünde bir lançe ile betimlenmiş
kız, VI. Ramses'in mezarındaki
bir duvar resmi, Abidos, Mısır
Eliot Erdoson

sonra da yaşar ve kişinin resimlerine ya da
heykellerine yerleşebilirdi.

Ka-erh bak. Gar

Kaahumanu, (d. y. 1772, Maui - o. 5
Haziran 1832, Hawaii), Hawaii kralı I.
Kamehameha'nın kansı. 1823-32 arasında
kral naibesi sıfatıyla ülkeyi yönetmiştir.
Kocasının ölümünden (1819) sonra, onun
yerine geçen II. Kamehameha'nın başdanış-
manı (*kuhina nui*) oldu. Bu görevi sırasında
çeşitli reformlar yaptı; kralın geleneksel
tabuların çoğuna son vermesinde ve New
England'dan gelen Hristiyan misyonerleri
iyi karşılamasında önemli rol oynadı. II.
Kamehameha, İngiltere'ye gidince, yerine
çocuk yaştaki III. Kamehameha geçti. Kral
reşit oluncaya değin naibe sıfatıyla ülkeyi
yönetmekle görevlendirilen Kaahumanu,
tahta Kamehameha soyundan gelen kişile-
rin geçmesini güvence altına almak için,
taht üzerinde hak iddia eden Kauai kralı
Kuamali ile ve onun oğluyla evlendi.
Hristiyan misyonerlerin çalışmalarına yar-
dımıcı oldu ve 1825'te vaftiz edildikten
sonra, "Yeni Kaahumanu" olarak anılmaya
başladı.

Kaali järv Kraterleri, Estonya'da Bal-
tık Denizindeki Saaremaa Adasında se-
kiz göktaşı kraterinden oluşan grup Kingi-
sepp'in 20 km kuzeydoğusuna düşer. Çapı
110 m olan en büyük kraterin kenarları,
çevresini saran arazide yaklaşık 7 m yük-
sekliktedir. Çevresindeki katmanların da
yükseilmiş olması, bir patlama krateri oldu-
ğunu düşündürür. Kraterin içinde, derinliği
16 m'yi bulan bir göl vardır. Kuru olan obur
yedi kraterin çapları 12-44 m arasında
değişir. Bu küçük kraterlerin dolomit olu-
şumlu anakayaçları çarpma etkisiyle parça-
lanmıştır. Yörede çok sayıda küçük demir
göktaşı kırıntılarına ve bir miktar göktaşı
tozuna rastlanmıştır. Küçük kraterlerin dol-
gusunda rastlanan yumuşakça fosilleri, bu
oluşumların 4-5 bin yıllık olduğunu gösterir.

Kaaprovincie, İngilizce CAPE OF GOOD HOPE
ya da CAPE PROVINCE CAPE YÖNETİM BÖLGESİ
olarak da bilinir, Güney Afrika Cumhuriyeti-
nde yönetim bölgesi. Afrika anakarasının
güney ucunda yer alır. Merkezi Cape Town
aynı zamanda ülkenin yasama başkentidir.
Cumhuriyetin güney ve batı kesimlerini
kaplayan topraklarıyla ülkenin dört eyale-
tinden en büyüğüdür. Uluslararası düzeyde

tanınmış sınırları içinde, birer Siyah cumhuriyeti olan Ciskei'nin (eskiden Bantu yurtluğu) tümü ile Transkei ve Bophuthatswana'nın en az yarısı yer alır.

Portekizli denizci Bartolomeu Dias 1488'de Afrika'nın güney ucuna ulaştı ve buraya Ümit Burnu (Portekizce Cabo da Boa Esperança) adını verdi. 1652'de bölgeye gelen Felemenkili tüccarları izleyen yerleşimciler burada çiftlikler kurdular. 1814'te yerleşimi Felemenkilerden devralan İngilizler bölgeyi Ümit Burnu Kolonisi adıyla yönetmeye başladılar. 1867'de bölgede elmas bulunması, göçmenlerin gelmesine, sermaye akımına ve demiryollarının gelişmesine yol açtı. Bundan sonra nüfus hızla büyüdü. Yönetim bölgesi 1910'da Güney Afrika Birliği'ne, 1961'de de Güney Afrika Cumhuriyeti'ne katıldı.

Kaaprovincie'nin büyük bölümü denizden 900-1500 m yükseklikte yer alır ve Afrika'nın güney kesimindeki büyük iç platonun bir bölümünü kaplar. Ana plato, kıyı bölgesinden ve güneybatıdaki Doorn Karoo Havzası ile güneydeki Büyük Karoo Havzasından dik yamaçlarla ayrılır. Kıyı bölgesinde deniz iklimi ve buna uygun bitki örtüsü görülür. Bölgenin geri kalan bölümü genellikle yarı kuru ya da kırıktır. Büyük bölümünde 380 mm'yi aşmayan yıllık yağış kuzeybatıda yer yer 130 mm'nin altına düşer. Sık sık kuraklık yılları yaşanır. İç kesimlerde en yüksek sıcaklık kışın 20°C ile yazın 32°C arasında değişir. Zaman zaman dağların tepesi karla kaplanır.

1980'lerin başında Kaaprovincie nüfusunun üçte biri Siyah, dörtte biri beyaz, kalanın çoğu ise Renkli idi; çoğu Hintli olan Asyalılar nüfusun yüzde birini oluşturuyordu. Nüfusun beşte ikisi kentlerde yaşıyordu ve Cape Town, Port Elizabeth, East London ve Kimberley gibi dört büyük kentte yoğunlaşmıştı. Resmi diller Afrikaner ve İngilizcedir; Siyahların çoğu Bantu dil öbeğinden Zosa (Xhosa) dilini konuşur.

Ekonomi çeşitlilik kazanmış olmakla birlikte, Siyah nüfusun beşte üçünü istihdam eden tarımın egemenliği altındadır. 1980'lerin başında Güney Afrika şarabının neredeyse tümü, yün, buğday, saman, tiftik ve meyvesinin ise çoğu Kaaprovincie'den elde edilmiştir. Karoo, bölgenin koyunculuk merkezidir. Orange Irmağının kuzeyindeki çayır-lıkta sığır besiciliği önemlidir. Uppington dolaylarında, Orange boyunca sulu tarımla pamuk yetiştirilir.

Devekuşu tüyü bir zamanlar Kaaprovincie'nin önemli bir gelir kaynağı durumundayken, günümüzde alfalfa tohumu, saman, meyve, tütün, yün ve tiftik daha önemli hale gelmiştir. Bölgeden düzenli olarak taze meyve, üzüm, şarap, brandy ve konserve ihraç edilir. Güney kıyısındaki Mosselbaai ile Humansdorp arasındaki bölgede kereste değerli bir üründür. Gamtoos, Sundays, Büyük Vis ve Kat ırmakları vadilerinde sulamayla narenciye yetiştirilir.

Agulhas Sığlığında Güney Batı Afrika'ya (Namibia) kadar uzanan zengin balıkçılık bölgelerinde avlanan balıklar konserve olarak da değerlendirilir. Oteki sanayi kolları arasında dokumacılık, giyim eşyası, ayakkabı, motorlu taşıt, oto lastiği, gübre, haşere ilacı, madencilikte kullanılan patlayıcılar ve ilaç üretimine ek olarak gemi mühendisliği ve gemi onarımı sayılabilir. Yönetim bölgesinin maden kaynakları arasında bakır, elmas, asbest, manganez ve demir cevheri bulunur. Ama madencilikte görece az sayıda insan çalışır.

Yalnız beyazların gidebildiği üniversiteler Cape Town, Grahamstown, Port Elizabeth

ve Stellenbosch kentlerindedir. Siyahlar için Alice yakınlarında Fort Hare'de, Renkliler için de Bellville'de birer üniversite vardır. Güney Afrika Müzesi'nin bulunduğu Cape Town'da, çok sayıda kütüphane ve müze vardır. Kaaprovincie yönetimi yüzlerce kütüphaneyle bütün yönetim bölgesine hizmet verir. Capab (Cape Sahne Sanatları Kurulu) tarafından desteklenen gezici topluluklar bölge çapında tiyatro ve bale gösterileri düzenler. Renklilerden oluşan Eoan Grubu adlı amatör topluluk opera çalışmalarıyla, Malay koroları ise sömürge dönemi halk şarkıları repertuvarıyla ünlüdür. Çok sayıda Afrikaner topluluğu geleneksel halk oyunları gösterileri yapar. Eski Bantu yurtlukları dışında yönetim bölgesinin yüzölçümü 641.379 km²'dir. Nüfus (1985) 5.041.137.

Ka'b bin Züheyr (ö. 645), Hz. Muhammed için yazdığı kaside ile tanınan Arap şair.

İslamdan önceki dönemde pek çok şair yetiştirmiş bir aileden geliyordu. Babası Züheyr bin Ebi Sulme *Muallakatü's-Seba* şairiydi. Genç yaşta şiir söylemeye başlayan Ka'b, Tayy, Hazreç, Kureys kabileleriyle yapılan savaşlara katıldı. Kardeşi Büceyr 628'de Müslümanlığı kabul edince, onu kinamak için Hz. Muhammed'in aleyhinde hicayeler söyledi. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Ka'b'ın öldürülebileceğini, kanının helal olduğunu ilan etti. Zor durumda kalan Ka'b, Hz. Muhammed ve Kureys kabilelerini öven ve "Baned Suad" (Suad gitti) dizesiyle başlayan kasidesini peygamberin bulunduğu camide okudu. Daha sonra Müslümanlığı kabul ederek kendini affettirdi. Çok duyulanan Hz. Muhammed de bürdesini (hırka) Ka'b'a bağışladı. Bu nedenle *Kaside-i Bürde* (bak. Bürde Kasidesi) adıyla da bilinen *Kaside-i Baned Suad*'ın birçok Türkçe çevirisi ve şerhi vardır. Yayıncı Kazan Türkçesine, Latinceye, Almanca, Fransızca, İngilizceye ve İtalyanca da çevrilmiştir. Ka'b'ın *Divan*'ı, T. Kowalski tarafından *Le Divan de Ka'b Ibn Zuhair* (1950) adıyla yayımlanmıştır.

kaba lâl, SPINEL YAKUTU olarak da bilinir, magnezyum alüminyum oksit (MgAl₂O₄) yapısında, yakuta benzeyen, doğal ya da yapay değerli taş niteliğinde bir spinel türü. Spinel ve yakut, doğal değerli taş yataklarında çoğunlukla birlikte bulunurlar. Eski çağlarda kullanılan yakutların çoğu örneğin İngiltere'de kraliyet taçlarına takılan Timur Yakutu bir spineldir. Kaba lâl, yakuttan daha yumuşak ve daha hafiftir. Saf spinel olanları ise renksizdir; bu taşın yakuta benzetilmesinin başlıca nedeni, magnezyumun ve alüminyumun yanı sıra çeşitli metal iyonları içermesi nedeniyle alacalı bir görünüme sahip olmasıdır. Kaba lâl kan kırmızısı; lâl spineli pembe; almandin mordur; rubisel ise sarı ile kırmızımsı turuncu arasında değişen renklerde bir spinel türüdür. Sri Lanka, Birmanya (bugün Myanmar) ve Tayland'daki plaser çökelleri, bu değerli taşın başlıca kaynaklarıdır.

Kabağağaçlı, Cevat Şakir bak. Halikarnas Balıkcısı

Kabadüz, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Kabadüz, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 15.689; kasaba, 4.866.

kabahat, hafif hapis, hafif para cezası, belli bir meslek ve sanatı yerine getirmekten alıkoyma gibi cezalarla gerektiren suçlar. Daha ağır suçları kapsayan cürümden farklıdır. Türk Ceza Kanunu (TCK) kabahatleri

kamu düzenine, kamunun esenliğine, genel ahlaka ve mülkün korunmasına karşı işlenmiş eylemler olarak dört kategoride ele almıştır. Kabahatlerde, cürümden farklı olarak, kasıt ögesi aranmaz, teşebbüs cezalandırılmaz, tekrerrür durumunda ceza ağırlaştırılmaz. Kabahatlerin yargılanması sulh ceza mahkemelerinin görev alanına girer; kural olarak tutuklama yoluna gidilmez. Kabahatler tekrerrür(*) hükümlerinin uygulanması bakımından da özellik taşır: Kabahat niteliğindeki bir eylemden dolayı verilen ceza hükmü, aynı kişinin daha sonra cürüm(*) niteliğindeki bir suç işlemesi durumunda tekrerrür esas olmaz. Daha önce cürümden dolayı ceza verilmişse sonradan kabahat türünden bir suç işlenmesi durumunda gene tekrerrür hükümleri uygulanmaz. Ayrıca bak. suç.

kabak, kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından, meyveleri sebze olarak değerlendirilen çeşitli *Cucurbita* türlerinin ortak adı. Amerika ve Asya kökenli olmasına karşın dünyanın pek çok yerinde yaygın biçimde yetiştirilir. Yayılarak (sürünücü) ya da dik olarak büyüyen bu bir yıllık bitkilerin köşeli gövdeleri, üzeri sert tüylerle kaplı, pürüzlü, derin parçalı ya da hafif loplu geniş yaprakları ve tekeşeyli sarı çiçekleri vardır. Dişi çiçekler, meyve bağladıktan sonra uzunca bir süre dökülmeksizin meyvelerin üzerinde kalır. Meyvelerin biçim, büyüklük, renk ve çekirdekleri türlere göre çeşitlilik gösterir.

Kabaklar, başlıca yazlık, kışlık ve süs kabakları olarak üç grupta toplanırlar. Yazlık kabaklar grubunda *Cucurbita pepo*'dan türeyen sakız kabağı ve Girit kabağı, kışlık grubunda bal kabağı (*C. moschata*) ve kestande ya da helvacı kabağı (*C. maxima*) yer alır. Süs kabakları grubunda ise vezirkülahı, mis kabağı ve parmak kabağı gibi değişik biçimli kabak çeşitleri bulunur. *Cucurbita* türleri dışında, gene aynı familyadan suka-bağı(*) ve lifkabağı(*) gibi başka bazı türler de genel olarak kabak adıyla anılırlar.

Çoğu kez kısaca kabak olarak adlandırılan sakız kabağı sarımsı yeşil kabuklu, beyaz etli ve silindirik biçimlidir, üzerinde hafif oluklar bulunan bu meyvelerin uzunluğu 12-25 cm, çapı ise 3-6 cm arasında değişir. Sakız kabağından daha ince yapılı olan Girit kabağı ise gevrek etli ve koyu yeşil kabukludur. Bal kabağının biri uzunca silindirik, öbürü basık küre biçimli iki tipi vardır; her ikisi de turuncu etli olan bu kabakların ağırlıkları ortalama 15-25 kg arasında değişir. Ağırlığı 30-50 kg arasında değişen basık yuvarlak biçimli kestande kabağının ise dilimli bir yapısı vardır; grimsi beyaz bir kabukla örtülü olan bu meyvenin eti san renklidir.

Kabak iyi sulanan topraklarda, genellikle çardak, çit ya da duvar gibi bir desteğe sardınlarak yetiştirilir. Başlıca protein, karbonhidrat ve A vitamini içeren kabak meyvelerinden sebze yemeği ve tatlı yapılır, çiçekleri ise bazı yörelerde dolma yapımında kullanılır. Ayrıca, çekirdeklerinden halk arasında kurt ve şerit düşürücü ilaç olarak yararlanılır.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) verilerine göre Türkiye'de yıllık kabak üretimi 350 bin ton dolayındadır. Bu üretimde, 300 bin tona varan miktaryla en büyük payı sakız kabağı alır.

kabak kemane, Türk halk müziği çalgısı. Gövdesi sukabağından, göğsü oğlak derisinden, sapı ise sert bir ağaçtan yapılır. Telleri göğsünün üstündeki ahşap eşikten geçirilip sapın ucundaki akort burgularına bağlanır. Tel sayısı iki ya da üçtür. Günümüzde dört tellisi de kullanılmaktadır. Gövdeyi boydan

boya geçen ve sapa giren metal mil, çalgının parçalarını birleştirir ve çalgıyı dizde tutmaya yarar. Gövdenin arkasında, tam göğsün karşısında yuvarlak bir delik vardır. Yayın kolları, çalarken elle gerilir.

Biçimi, eskiden klasik Türk müziğinde kullanılan rebaba benzeyen kabak kemane, benzer Türk yaylı çalgılarının en eskisi olan ıklığın Anadolu'da kullanılan türüdür.

Kabakçı Mustafa Ayaklanması, İstanbul'da, III. Selim'in tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa'nın geçirilmesiyle sonuçlanan ayaklanma (25-29 Mayıs 1807).

III. Selim'in tahta çıkmasından (1789) sonra Nizam-ı Cedid'in kurulması ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılacağı söylentilerinin yayılması, yeniçeriler arasında hoşnutsuzluğa yol açtı. Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Şerifzade Ataullah Efendi'nin öncülük ettiği tutucu çevre, nizam-ı cedid adı altında yapılan yenilik hareketlerini "kâfirleşmek" sayarak III. Selim'in yerine Şehzade Mustafa'nın (sonradan IV. Mustafa) tahta çıkarılması için el altından yoğun bir propagandaya başladılar. 1806'da bir Nizam-ı Cedid tümeninin Edirne'ye sokulmaması ile başlayan hareketler, Köse Musa Paşa ve Ataullah Efendi'nin kışkırtmaları sonucu 1807 ilkbaharında Boğaz yamaklarının eyleme geçmesiyle gelişti. Yamaklar 25 Mayıs'ta Boğaz nazırını öldürdükten sonra, Büyükdere'de toplanarak aralarından Kabakçı Mustafa adındaki çavuşu önder seçtiler. Halktan bir grubu da peşlerine takarak Etmeydanı'na gelen ayaklanmacılara topçular, cebeciler ve yeniçeriler de katıldı. Köse Musa Paşa, III. Selim'i olayların önemsizliğine inandırmaya çalışarak Nizam-ı Cedid birliklerinin ayaklanmacılar üzerine gönderilmesini önledi. Eylemlerin gittikçe artması karşısında da padişah, Ataullah Efendi'nin Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığına ilişkin fetvasını bir hatt-ı hümayunla onaylamak zorunda kaldı (28 Mayıs 1807). III. Selim'in bu ödünü vermesinden cesaret alan ayaklanmacılar, önde gelen Nizam-ı Cedidcileri Etmeydanı'nda işkenceyle öldürdüler. Daha sonra da padişahın tahttan indirilmesi için fetva istediler. Bunun üzerine III. Selim, 29 Mayıs 1807'de tahttan çekildi.

Yeni padişah IV. Mustafa (hd 1807-08) yönetimi ayaklanmacılara bıraktı. Kabakçı Mustafa turnacıbaşı rütbesi ile Boğaz nazırlığına atandı; yandaşlarına da çeşitli ağalıklar verildi. Sonuçları bakımından İstanbul'da çıkan yeniçeri ayaklanmalarının en önemlisi olan Kabakçı Mustafa Ayaklanması, ciddi ve programlı çalışmalar sonunda yürürlüğe konan kurumsal, ekonomik ve askeri yeniliklere son vermiş, Yeniçeri Ocağı ile bu ocağa yakınlık duyan tutucu çevrenin II. Mahmud'un tahta çıkışına (28 Temmuz 1808) değin yönetimde etkili olmasına ortam hazırlamıştır.

Kabakçıoğlu, Tevfik Oktay (d. 1910, Uşak - ö. 1971, İstanbul), Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Astronomi Enstitüsü'nün kurucusu olan astronom ve matematikçi.

İlk öğrenimini Uşak'ta, orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra Maarif Vekâleti tarafından Almanya'ya gönderildi. Münih Teknik Üniversitesi ve Ludwig Maximilian Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1934'te Ludwig Maximilian Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. Kısa süre Berlin Üniversitesi'nde ve Potsdam Gözlemevi'nde çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'ne asistan olarak atandı, 1941'de doçent oldu. 1944'te Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi matematik profesörlüğüne getirildi. 1949'da dekan seçildi. 1952'de İstanbul Teknik Üni-

versitesi İnşaat Fakültesi'nin Yüksek Matematik Kursusu'nda çalışmaya başladı. Aynı üniversitede sayısal ve fonksiyonel analiz profesörü oldu.

Kabakçıoğlu, astronomi dalında doktora yapan ilk Türk bilim adamı olarak tanınır. Ankara Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde, Fen Fakültesi'ne bağlı bir Astronomi Enstitüsü'nü kurarak, Türkiye'de astronomi öğretiminin düzeyinin yükseltilmesini ve bu bilim dalında araştırmacı yetiştirilmesini amaçlayan çabalara değerli ve kalıcı bir katkıda bulundu. Başlıca yapıtları arasında *Über die mehrfachen Kommunsurabilitäten im System Planetoid-Jupiter, Saturn* (1935; Jüpiter, Satürn Gezegensimsiler Sisteminde Çokkatlı Ortak Ölçülebilirlik Üstüne), *Aritmetik ve Cebir* (1944), *Berechnung der langperiodischen Störungen* (1948; Uzun Periyotlu Perturbasyonların Hesabı) sayılabilir.

kabakgiller bak. Cucurbitaceae

kabakulak, tükürük bezlerinin iltihaplanarak şişmesiyle ortaya çıkan virüs kokenli akut bulaşıcı hastalık. Sıklıkla salgın halinde ortaya çıkar; genellikle gençlerde görülür. Virüsün vücuda girmesiyle belirtilerin ortaya çıkması arasında geçen kuluçka dönemi 17-21 gündür. Hastalık, belirtilerin başlamasından bir hafta öncesinden bir hafta sonrasına değin bulaşıcıdır. Genellikle hafif ateşli bir nezleyle başlar; hemen ardından kulakaltı tükürük bezi (*parotis*) şişer ve sertleşir. Şişlik hızla büyüyerek boyun ve çene altındaki bezlere de yayılır. Bu durum çoğu kez iki taraflıdır. Ağrı fazla değildir; kızarıklık, sertlik görülmez. İltihaplı bölgeden deriye irin sızıntısı olmaz. Çiğneme ve yutkunma sırasında ağrı duyulur. Şişen bölgeler dört-beş gün sonra normale döner. Ergenlik dönemini geçmiş hastalarda iyileşme sırasında erkeklerde erbezleri (testis), kadınlarda memeler ve yumurtalıklar gibi bezlerde de iltihap, şişme ve sertleşme görülebilir. Ender olarak pankreas da hastalıktan etkilenir, ancak bu durum kısa sürer ve önemli bir belirti görülmez. Erbezlerinde atrofi olabilsen de bu durum çok ender olarak kısırlıkla sonuçlanır. Beyin ve beyin zarlarında iltihap görülebilir, ancak iyileşme olasılığı yüksektir. Kabakulakın özel bir tedavisi yoktur; bir kez geçirildiğinde genellikle yaşam boyu bağışıklık sağlar. Zayıflatılmış canlı kabakulak virüsünden elde edilen aşı korunmayı sağlar. Aşı bir yaşından sonra, genellikle kızamık ve kızamıkçık aşlarıyla birlikte uygulanır.

Kabala (İbranicede "Gelenek"), KABBALA olarak da bilinir, 12. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşan batını Yahudi mistisizmi.

Kabala öğretileri ve uygulamaları ancak kişisel bir kılavuzun denetimi ve önderliği altında öğrenilebilir; kişiyi mistik deneyimin tehlikelerinden yalnızca bu kılavuzluk koruyabilir. Bu nedenle Kabala temelde her zaman sözlü geleneğe dayanmıştır. Tanrı'nın Hz. Musa ve Hz. Âdem'e indirdiği yazılı olmayan vahyin gizli bilgisini taşıdığı savı bakımından da gelenekle özdeşleştirilir. Hz. Musa'ya indirilen yasalara uymak Yahudiliğin temel ilkesi konumunu korumuşsa da Kabala Tanrı'ya dolaysız yaklaşmanın yolunu sağlamıştır. Tanrı'ya mistik yaklaşımı, Kabala'nın panteistlikle ya da sapkınlıkla suçlanmasına da yol açmıştır.

Kabala'nın kökleri *Merkava*(*) mistisizmine değin uzanır. İS 1. yüzyılda Filistin'de yayılmaya başlayan *Merkava*'nın özünü, Hezekiel peygamberin bir düş sırasında gördüğü ve Tanrı'nın tahtını simgeleyen "araba"nın (*merkava*) vecd içinde tefekkür edilmesi oluşturuyordu. Büyük ve kozmolojici konu olan eski Yahudi metni *Sefer*

Yetsira da (Yaratılış Kitabı) İS 3-6. yüzyıllar arasında kaleme alındı. Bu kitapta yaratılış, Yaratıcı Tanrı'nın 10 kutsal sayısını (*sefirot*) ve İbrani alfabesinin 22 harfini içeren bir süreç olarak açıklanıyordu. İnanişâ göre bu sayıların ve harflerin tümü "gizli bilgeliğin 32 yolu"nu oluşturuyordu.

İlk dönem Kabala metinlerinin en önemlilerinden biri olan 12. yüzyıla ait *Sefer ha-bahir*'in (Aydınlık Kitabı) batını Yahudi mistisizmi ve genel olarak Yahudiliğin gelişmesi üzerinde derin ve kalıcı bir etkisi oldu. Bu metin, yalnızca evrenin yaratılmasında ve sürdürülmesinde *sefirot*'un belirleyiciliğini vurgulamakla kalmadı, aynı zamanda Yahudiliğe ruhgöçümü (*gilgul*) gibi kavramları soktu ve kapsamlı bir mistik simgecilikle Kabala'nın temelini güçlendirdi. 13. yüzyılda İspanya'da kaleme alınan *Sefer ha-temuna*'nın (İmge Kitabı) ortaya attığı kozmik çevrimler kavramına göre bu çevrimlerden her biri, Tevrat'ın Tanrı'nın sıfatlarından birine göre yorumlanmasını sağlıyordu. Bu yaklaşıma göre Yahudilik, değişmez hakikatlerden oluşmak yerine, her çevrim ya da dönem için farklı bir Tevrat'ın geçerli olduğu bir dindi.

Gene İspanya'da ortaya çıkan metinlerden *Sefer ha-zohar* (Nur Kitabı) bazı çevrelerce neredeyse Tevrat kadar kutsal sayıldı. Bu kitap da yaratılışın gizemini ve *sefirot*'un işlevlerini ele alıyor, kötülük, kurtuluş ve ruh üzerine mistik kurgular geliştiriyordu. 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilerin, bu olaydan sonra mesih ve ahiret beklentilerine her zamankinden daha çok umut bağlaması sonucunda Kabala daha geniş çevrelere yayıldı.

16. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Kabala'nın tartışmasız merkezi, en büyük Kabalacılar arasında sayılan Yitshak ben Salomon Luria'nın yaşamının son yıllarını geçirdiği Celile'deki Safed'di. Çağdaş Yahudi Kabala bilgini Gerşom Gerhard Şolem'e göre, Luria'nın etkisi *Sefer ha-zohar*'a yaklaşıyordu. Luria'nın geliştirdiği Kabala akımının temel öğretileri şunlardı: Tanrısal ışığın "çekilmesiyle" (*tsimsum*) ilk mekânın yaratılışı, ışık yayan parçacıkların maddeye (*kellipot*: "kabuklar") gömülmesi ve yoğun bir mistik yaşam sürerek kötülüğe karşı sürekli mücadele eden dindarların "kozmik yenileme"ye (*tikkun*) kavuşması. 17. yüzyılda gelişen Sabetaycılık Kabalacılığın bu türüne dayandırılmaya çalışıldı. Luria'dan kaynaklanan akım, 18. yüzyıldan bu yana küçük ama önemli Yahudi cemaatlerinde güçlenen modern Hasidiliğin öğretilerini de derinden etkiledi.

kabalet, İtalyanca CABALETTA (*cobola*: "beyit"), önceleri basit, canlı ritimde bir opera aryası; sonraları genellikle perdenin sonlarında yer alan opera aryasının hızlı kapanış bölümü. Gluck'un *Paride ed Elena*'sındaki (1770; Paris ve Helena) "Le belle immagini" aryası ilk türe örnektir. 19. yüzyıl İtalyan operalarında ise, örneklerine Rossini'nin yapıtlarında rastlanan hızlı tempolu, bölümleri yinelenen kısa bir arya ya da örneğin Verdi'nin *La Traviata*'sında Violetta'nın "Sempre libera"sı gibi bir aryanın parlak bitiş bölümü biçiminde görülür. Stravinsky'nin *The Rake's Progress*'inde (1951; Ahlaksızın İlerlemesi) Anne'in kabaleti, eski örnekler gibi değişmeyen hızda, tempolu kısa bir arya biçimindedir.

Kabalevski, Dmitri (Borisoviç) (d. 30 Aralık 1904, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 14 Şubat 1987, Moskova, SSCB), ulusal özellik taşıyan yapıtlarıyla tanınan Rus beste-

ci. Müziği ülkesi dışında da yaygın olarak çalınmaktadır.

1918'de ailesiyle birlikte Moskova'ya gitti. Skriyabin Müzik Okulu'nda (1919-25) eğitim gördükten sonra 1925'te Moskova Konservatuarı'na girdi. 1932'de konservatuarda öğretim üyeliğine atandı ve müzik eğitimcisi olarak çok büyük ün kazandı. Besteciliğe 18 yaşında, çoğunlukla piyano yapıtlarıyla başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kentlerini dolaşarak kendi yapıtlarını seslendirdi. Ülkesinde gerek

Kabalevski, 1963
N. Maximov-Novosti Press Agency

besteleri, gerek öğretmenliği nedeniyle çok sayıda ödül aldı.

Kabalevski erken dönem müziğinde öğretmenleri Aleksandr Skriyabin ile Nikolay Miyaskovski'nin etkisinde kaldı. Daha sonra duru tonalitesi ve canlı ritimleriyle ayırt edilen kişisel üslubunu geliştirdi. İlk döneminde *1 No.'lu Piyano Sonatı* (1928) ve en güzel kompozisyonlarından biri olan *İkinci Piyano Konçertosu* (1935) gibi yapıtlar verdi. İşçilerin acılarını ve kahramanlıklarını ele alan gerçekçi operalarında halk ezgilerinden yararlandı. Bunlardan *Nikita Erşinin* ilk kez 1954'te sahnelendi; *Taras'ın Ailesi*'ni (1947) 1950 ve 1967'de yeniden gözden geçirdi. Daha sonraki besteleri arasında *Kızkardeşler* (1967) opereti ve 30. Yüzyıla Mektup (1972) oratoryosu bulunan Kabalevski, opera ve piyano müziği yanında konçertolar, oda müziği, senfoniler, dramatik parçalar ve çeşitli enstrümantal parçalar yazdı.

kabane (Japoncada "soyadı"), Japonya'da çeşitli unvan sahiplerini de içeren eski soylu sınıf. Yamato ailesi bu sınıfın en güçlü üyesi olarak belirdi. İS 6. yüzyılda ise özellikle *o-omi* ve *o-muraci* denen üst düzey kabane önderleri, Yamato soyundan gelen hükümdarları gölgede bırakarak, çoğunun göstermelik bir hükümdar durumuna düşmesine neden oldular.

645'te, imparatorluk yönetimini güvence altına alan Taika (büyük değişiklik) Çağı reformlarının ilk eylemlerinden biri kabane sınıfını ortadan kaldırmak oldu. Onun yerine 684'te sekiz soyluluk derecesinden oluşan bir sistem getirildi ve unvanlar imparator tarafından dağıtılmaya başladı. Bu yeni unvanların en önemlileri imparatorun arkadaşlarına ve sadık destekçilerine verildi.

kabarcık odası, 1952'de ABD'li nükleer fizikçi Donald A. Glaser'in geliştirdiği ısı yalıtım algılama aygıtı (radyasyon detektörü). Aygıtta algılama ortamı olarak, temel (atomaltı) parçacıkların izlediği yollar boyunca oluşan iyonların çevresinde, küçük buhar kabarcıkları halinde kaynayan aşırı ısıtılmış bir sıvıdan (çoğunlukla sıvı hidrojen) yarar-

lanılır. Kabarcık odasındaki sıvı oldukça yoğun olduğundan, çoğu çekirdek tepkimesi ayrıntılarıyla gözlemlenebilir. Aynı gözlemi, buharla dolan sis odalarında gerçekleştirmek olanaklı değildir.

kabarcıklı bellek bak. magnetik kabarcıklı bellek

kabarcıklı stomatit, sığır, at ve katırların ağızlarında, domuzların burun ve bacaklarında kabarcıklara yol açan virüs kökenli hastalık. Bu virüsün bulaştığı hayvanlar, iki-beş gün içinde ateşlenirler. Kabarcıklar geçince ateş düşer ve hayvan genellikle iyileşir. Kabarcıklı stomatit, belirtileri bakımından şap hastalığına benzemesine karşın hayvanların gösterdiği tepkiyle ayırt edilir.

kabare, çeşitli müzikli gösterilerin yapıldığı yemekli ve içkili eğlence yeri. 1880'lerde Fransa'da, izleyicinin bir platformun çevresine yerleştiği küçük kulüpler biçiminde ortaya çıktığı sanılmaktadır. Başlangıçta kabare programları, konukları karşılayan ve onlarla ilgilenen bir sunucu tarafından birbirine bağlanan bir dizi amatör gösteriden oluşuyor ve genellikle burjuva toplumunun göreneklerini hedef alan kaba bir mizah içeriyordu. Fransız kabaresi bir süre sonra, İngiliz müzikholler gibi skeçlere ağırlık vermeye başladı. 1889'da Paris'te dans salonu olarak kurulan Moulin Rouge, Fransız kabaresinin ilk büyük örneği oldu. Kan-kanın(*) yer aldığı ilk kabare gösterisini sunan Moulin Rouge'da daha sonra da varyete ve müzikhol dünyasının başlıca yıldızları gösterilere çıktı. Ressam Toulouse-Lautrec, Moulin Rouge'un en parlak dönemindeki atmosferini yapıtlarında ölümsüzleştirdi.

Fransız kabaresini örnek alan Almanya'daki ilk kabare, Baron Ernst von Wolzogen

Fransız kabaresi, "Moulin Rouge-La Goulue", Henri de Toulouse-Lautrec'in bir taş baskısı, 1891
EDI Studio, Barselona

tarafından yaklaşık 1900'de Berlin'de kuruldu. Alman kabaresi, Fransız kabaresinin sıcak havasını, gösteri platformunu ve doğaçlama özelliğini taşımakla birlikte, kendine özgü bir kara mizah geliştirdi. 1920'lerin sonlarına doğru, keskin siyasal ve toplumsal

taşlamaların yanı sıra orta sınıftan erkekler için açık saçıklığa kaçan müzikli gösterilere de yer vermeye başladı. Ayrıca yasadışı siyasal ve edebi hareketlerin de merkezi haline geldi. Müşterilerini sanatçılar, yazarlar, devrimciler ve entelektüellerin oluşturduğu bu kabareler genellikle eski mahzenlerde kuruluyordu. Nazi Partisi'nin yükselişine karşı sol muhalefet odaklarını oluşturuyor ve hükümete yönelik eleştiriler yüzünden sık sık Nazilerin misillemelerine hedef oluyordu. O dönemde henüz tanınmayan Paul Hindemith ve Hans Eisler gibi bestecilerin yanında Lotte Lenya'yı yıldızlaştıran *Dreigroschenoper* (1928; *Uç Kurşuk Opera*, 1964) adlı yapıtlarıyla dünya çapında ün kazanan oyun yazarı Bertolt Brecht ve besteci Kurt Weill, Alman kabaresinin etkin adlarıydı (1966 tarihli *Cabaret* müzikaliyle 1972'de Bob Fosse tarafından gerçekleştirilen sinema uyarlaması *Cabaret* [Kabare], 1930'lar Alman kabaresinin bir portresini çiziyordu). Kabare, II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'da güncel konularda taşlama yapılan toplantı ve tartışma yerleri olarak varlığını sürdürdüyse de, siyasal önemini büyük ölçüde yitirmişti.

İngiliz kabaresinin kökeni 18. ve 19. yüzyılda meyhanelerde verilen konserlere dayanıyordu. 19. yüzyıl sonlarında yaygınlaşan bu mekânlar müzikhol olarak adlandırılıyordu (bak. müzikhol ve varyete).

ABD'de genellikle gece kulübü olarak adlandırılan kabare türü eğlence yerleri, komedyen, şarkıcı ya da müzikçi gibi bir gösteri sanatçısının, doğaçlamaya uygun ve samimi bir ortamda izleyicilerle dostça ilişki kurabildiği ve konuşulacak konuların serbestçe belirlendiği mekânlardır. Verilen aralarda dans müziği çalınmasına karşın asıl ilgi gösteri yapan sanatçıya yöneliktir. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde keskin toplumsal ve siyasal taşlamalarıyla başa- rı kazanan birkaç sanatçı çıkmışsa da, ticari kaygılar ön planda tutulduğu için gece kulüpleri daha çok geniş bir kitleye seslene- bilen ünlü tiyatro oyuncularına öncelik vermiştir. 1980'lerde daha çok izleyici alabilen eğlence yerlerinin gelişmesiyle gece kulüpleri önemini iyice yitirmiştir.

Türkiye'de de ilk kez 1967'de yazar Hal- dun Taner ile tiyatro oyuncuları Metin Akpınar, Zeki Alasya ve Ahmet Gülhan İstanbul'daki bir gece kulübünde kabare türü gösteriler düzenlemişlerdir.

Kabarega Çavlanı, KABALEGA olarak da yazılır, MURCHISON ÇAVLANI olarak da bilinir, Doğu Afrika'da, Uganda'nın kuzeybatı ke- simindeki Victoria Nili'nin aşağı çıkırında çavlan. Albert Gölünün 32 km doğusunda yer alır. Kilometrelerce ivintiler oluşturarak aktıktan sonra genişliği 6 m'ye düşen Victoria Nili, sonunda yaklaşık 120 m yüksekten üç basamak halinde aşağıya dökülür. Çoğunlukla yaklaşık 40 m yüksekten dökülen ilk çağlayan Kabarega Çavlanı olarak bili- nir. Çavlan, 3.840 km²'lik bir alanı kaplayan Kabarega Ulusal Parkı'nın (kuruluşu 1952) ortasında yer alır. İngiliz gezgini Sir Samuel White Baker 1860'ların ortalarında bölgeye gelmiş ve çavlanı jeolog Sir Roderick Murchison'ın adını vermiştir.

Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nun güneybatı kesimin- de yönetsel bölüm. Büyük Kafkaslar'ın ku- zey yamacında, 12.500 km² bir alanı kaplar. Başkenti Nalçik'tir.

Coğrafi açıdan üç bölgeye ayrılır. Güney- de, birbirine koşut dağ sıralarından (Glav- ni, Peredovoy, Skalisti ve Çornye) oluşan ve ilin güney sınırını çizen Büyük Kafkaslar uzanır. Bu dağların en yüksek noktaları

Elbruz (5.642 m), Dihtau (5.204 m), Koştantau (5.151 m), Cangitau (5.058 m) ve Şhara'dır (5.068 m). Bölgede, hızlı akışlı ırmakların kaynağını oluşturan çok sayıda buzul vardır. Buzul alanlarının altındaki ikinci bölgede Alp tipi çayırılar, iğneyapraklı ve yaprak dökken (kayın, meşe, kızılğaç, gürgen, akağaç, dişbudak ve kavak) ağaçlardan oluşan ormanlar yer alır. Sıradağların, deniz düzeyinden yükseklikleri 500-700 m arasında değişen kuzey eteklerinde yaprak dökken ağaçlardan oluşan ormanlar uzanır; vadilerin daha geniş kesimleri ise çayırarla kaplıdır. Kuzey ve kuzeybatıda yer alan üçüncü bölge düz Kabartay Ovasından oluşur; Çerek, Çegem, Bakşan ve Malka ırmaklarının birleşmesiyle oluşan Terek Irmağı ovayı boydan boya geçer. Terek'in batısında ve doğusunda Büyük ve Küçük Kabartay ovaları yer alır. Bölgenin doğal bitki örtüsü çayırılar ve verimli kara toprakları kaplayan sorguotu steplerinden oluşur; bununla birlikte stepler temizlenerek bu toprakların büyük bölümü tarıma açılmıştır.

Kabartay-Balkar'a egemen olan kara iklimi yüzey şekillerine göre bölgeden bölgeye farklılık gösterir: Dağlarda 750 mm'yi geçen yıllık yağış miktarı, oldukça kurak olan Kabartay Ovasında 500 mm'ye düşer. Yazlar genellikle sıcak geçer; ortalama sıcaklık temmuz ayında 22°C, ocakta ise -4°C'dir.

Nüfusun yarısından fazlası cumhuriyetteki yedi kent ve sekiz kentsel yerleşme biriminde yaşar. Kırsal nüfusun büyük bölümü Kabartay Ovasında ve büyük vadilerde toplanmıştır. Nüfusun yaklaşık yüzde 45'ini oluşturan ve Çerkeslerle akraba bir Kafkas halkı olan Kabartaylar Kafkas dillerinin Abhaz-Adige dil öbeğine giren bir dil konuşurlar. Küçük bir Hristiyan kesim dışında, nüfusun büyük bölümü Müslümandır.

Kabartaylar 1557 gibi erken bir tarihte Ruslarla ittifak kurmuşlar ve ülkeleri Kabarda Terek Kazak bölgesinin bir bölümünü oluşturmıştır. Terek Irmağı üzerinde bir Rus kalesi inşa edilmiş, 1818'de de Nalçik kurulmuştur. Günümüzde cumhuriyette yaşayan ve nüfusun yaklaşık yüzde 35'ini oluşturan Rusların çoğu Kazak kökenlidir. Nüfusun yaklaşık yüzde 9'unu oluşturan Türk kökenli Balkarlar uzun süre Rus istilasına karşı koydular. 1921'de oluşturulan Kabartay özerk yönetim birimi (*oblast*), ertesi yıl Balkariye'yle birleşerek Kabartay-Balkar özerk yönetim birimi adını aldı; 1936'da da özerk cumhuriyet ilan edildi. Balkarlar, II. Dünya Savaşı sırasında Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle 1943'te bölgeden sürüldüler; Balkariye'nin Yukarı Bakşan Vadisini kapsayan kesimi Gürcistan SSC'ye bırakıldı, geri kalan bölüme de Kabartay ÖSSC adı verildi. 1956'da Balkarların geri dönmeye izin verildi, 1957'de de Kabartay-Balkar ÖSSC oluşturuldu.

Kabartay-Balkar yeraltı kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Bakşan Vadisindeki Tirnyauz'un çevresindeki topraklardan molibden ve tungsten çıkarılır. Ugolni'de kömür madenleri vardır. Zengin altın, krom ve nikel yataklarının bulunduğu Malka Vadisinin kuzeydoğu ucunda da küçük bir petrol alanı bulunur. Sanayi tesisleri Nalçik (petrol sondaj aygıtları, kereste, mobilya, dokuma, giyim, ayakkabı, çimento ve cam ürünleri) ve Prohladni'de (makineler sanayisi) toplanmıştır. Kentlerin çoğunda da tarım ürünleri işlenir. Kafkaslar'daki en büyük hidroelektrik santrallerden biri olan Sulak Irmağı üzerindeki santral 1970'lerde tamamlanmıştır. Tarım genellikle sulamaya

dayalıdır. Cumhuriyetin başlıca tarım bölgesi Kabartay Ovasıdır. Bölgede buğday, mısır, ayçiçeği, kenevir ve meyve yetiştirilir, dağlarda koyun ve keçi beslenir. Ünlü Kabartay atlarının yetiştirilmesine günümüzde de devam edilmektedir. Prohladni'den geçerek ülkenin kuzey kesimini boydan boya aşan Rostov-Bakü demiryolu, iki yan hatla Orconikidze ve Nalçik'e bağlanır. Ana karayolu Pyatigorsk'tan Nalçik'e uzanır; öteki karayollarının çoğu vadiyi izler. Nüfus (1991 tah.) 777.700.

Kabartayca, DOĞU ADIGE ya da KABARTAY-ÇERKES DİLİ olarak da bilinir, Kafkas dillerinin Abhaz-Adige ya da Kuzeybatı öbeğine bağlı, Abhaz, Abaza, Adige ve Ubih (Vubih) dilleriyle akraba dil. Çerkesçenin (Adigece) doğu koluna giren Kabartayca, Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti ve Karayay-Çerkes özerk yönetim biriminde konuşulan Kabartay (Baksan), Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti'nde konuşulan Mozdok, Kabartay Karayay-Çerkes'teki iki köyde konuşulan Besleney ve Adige özerk yönetim birimindeki dört köyde konuşulan Kuban Kabartay lehçelerine ayrılır. Edebiyat dili, Kabartay (Baksan) lehçesine dayanır. Bu lehçenin üç ağız vardır: 1) Terek Irmağı boyunda konuşulan Terek ağızı, 2) Malka Irmağı boyunda konuşulan Malka ağızı, 3) Karayay-Çerkes özerk yönetim biriminde konuşulan Kuban-Zelençuk ağızı.

Kabartaycanın ses sistemi, çok sayıda (edebi dilde 48) ünsüz ve az sayıda ünlü içerir. Sözcük dağarcığı, Çerkesçenin batı lehçeleriyle benzerlik gösterir. Farklılıklar, daha çok ses değişimleri ve soneklere görülür. Örneğin, Çerkesçenin batı koluna giren Kemguy lehçesindeki *çen*'in ("koşmak") Kabartaycadaki karşılığı *jen*, gene Kemguy lehçesindeki *h'adzrep*'in ("seçilmez") Kabartaycadaki karşılığı *h'adzirkun*'dir (-ep ve -kim ekleri farklılık gösterir).

Kabartayca, bugün Kafkasya'da yaklaşık 400 bin kişi tarafından konuşulur. Ayrıca, Türkiye (Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş ve Adana), Suriye ve Ürdün'deki (Amman) göçmen Kabartaylarca da konuşulmaktadır. Kabartaycadaki ilk yazılı ürünlerde Arap harfleri kullanılmıştır. 1924'te Latin, 1936'da ise, günümüzde de kullanılan Kiril alfabesi benimsenmiştir. Ayrıca bak. Çerkesçe.

kabartma, ROLYEF (İtalyanca *relievare*: "yükseltmek") olarak da bilinir, heykel sanatında bir yüzeyin bazı bölümlerinin oyulmasıyla elde edilen yapıt. Genellikle arka planı oluşturan düzlem oyularak, figürler bu düzlemde dışarı taşacak biçimde düzenlenir. Kabartmalar yüksekliklerine göre üçe ayrılır. Alçak ya da yüzeyel kabartmada (*basso-relievo*) desen, zeminde çok az taşar. Eski Mısır'da ve Kolomb öncesi Amerika'da görülen bu teknik, daha sonra 15. yüzyıl İtalyan sanatçıları tarafından da uygulanmıştır. Yüksek kabartmada (*alto-relievo*) desen, kapladığı alanın çevresinin en az yarısı kadar kabank yapılır. Bu teknikle kabartma bazen neredeyse serbest heykel görünümünü alır. Eski Yunan ve Hint kabartmaları bu türdendir. Orta kabartma (*mezzo-relievo*) bu iki türün arasında özellikler gösterir. Alçak ve yüksek kabartmanın birlikte kullanıldığı örnekler de bu gruba girer.

Yalnızca Eski Mısır'da görülen bir tür kabartma ise "batık" ya da çukur kabartma olarak anılır. Bu teknikle kabartmanın tersine bir işlem yapılarak desen arka planı oluşturan düzlemin içine oyulur. Oyma

(*intaglio*) kabartma olarak da anılan bu teknikle oyulan yerler, kenarları dik açı oluşturan biçimde, çizgilerle işlendiğinden, güçlü bir ışık-gölge etkisi elde edilir. Oyma kabartmanın en tipik örnekleri sildirer mühürlerdir.

Taş yapıların cephelerini kabartmalarla bezeme geleneği Eski Mısır, Asur ve Mezopotamya uygarlıklarında çok yaygındı. Alçak kabartma yöntemiyle yapılan bu kabartmalarda figür ayakta ve yandan venilir ve keskin dış çizgilerle belirginleştirilirdi. Yüksek

Yüksek kabartma, Parthenon'un doğu frizinden bir bölüm, İÖ 5. yy. Akropolis Müzesi, Zeynep İnançlar Arşivi

sek kabartma ilk kez Yunan sanatçılarınca uygulandı ve tekniğin bütün olanakları denendi. İÖ 4. yüzyıla tarihlenen Attika mezar kabartmalarında tek figürlerin yanı sıra grupların da işlendiği görülür. Benzer düzenlemelere Atina Akropolisindeki Pantheon frizleriyle başka tapınaklarda da rastlanır. İS 3. ve 4. yüzyıllarda kabartmalar en çok Roma lahitlerinde görülür.

Ortaçağ heykelticiliğinde en büyük gelişme kabartmalarda oldu. Romanesk dönemde Fransa, İngiltere ve başka Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen kiliselerin portallerinde, özellikle de alınlık tablolarında olağanüstü nitelikte kabartmalar yapıldı. Gotik dönemde de aynı gelenek sürdürüldü; ama serbest heykelle ilginin yeniden canlanmasıyla, bu dönemde alçak kabartma yerine yüksek kabartma yeğlenmişti.

İtalya'da Rönesans'ta birlikte kabartmaların niteliği de değişmeye başladı. Lorenzo Ghiberti'nin Floransa Vaftizhanesi için yaptığı tunç kapı kanatları (Cennet Kapıları) bu değişimin en tipik örneğidir. Alçak ve yüksek kabartmanın birlikte kullanıldığı ve kompozisyonda çarpıcı bir yanılsamacı etkinin yaratıldığı bu örneklerde Rönesans sanatçısının mekânı öznel bir algılama olarak değerlendirdiği ve bunu da ustaca betimlediği görülür. Ön plandaki figürler yüksek kabartma, arka plan ise alçak kabartma tekniği ile yapılarak neredeyse doğru bir derinlik anlayışına ulaşmıştır.

Donatello bu teknik beceriyi daha da ileriye götürmüş ve yüzeyleri kaba ya da düzgün işleyerek, dokusal karşıtlıklar yaratmıştır. Bu yöntemde ön plandaki figürler hacim kazanırken arka plan resimsel bir yaklaşımla, bitirilmemiş izlenimini verecek biçimde kabaca işlenmiştir. Bu dönemde iki farklı eğilimin gelişmeye başladığı görülür. Desiderio da Settignano ve Mino da Fiesole mermer ve pişmiş topraktan (*terra-cotta*) zarif alçak kabartmalar yaparken, Bertoldo di Giovanni ve Michelangelo güçlü ve heykelsi bir üslup uygulamışlardır.

Barok heykelticiler bu yanılsamacı etkileri çoğu kez büyük boyutlu yapıtlara uygulayarak sürdürdüler. Yaptıkları kabartmaları derin çerçeveler içine alarak ve özel biçimde aydınlatarak bir tür mermerden resme dönüştürdüler. Lorenzo Bernini'nin "Azize Teresa'nın Vecdî" adlı yapıtı, aslında mermer bir altar kabartması olmasına karşın, neredeyse tam anlamıyla bir serbest heykel görünümündedir.

19. yüzyılın başlarında yeni-klasik heykelticiler yalınlık ve klasik netlik arayışı içinde yeniden alçak kabartma tekniğini denediler. Bunun sonucunda, Antonio Canova ve Bertel Thorwaldsen'in yapıtlarında görüldüğü gibi, belirgin ve açık formlar ve düzgün yüzeyler ortaya çıktı. Ama genelde Rönesans'a özgü dramatik ve duygusal anlatım geçerliliğini korudu. François Rude'un "Paris" teki Zafer Takı'nda yer alan "Gönüllülerin Ayrılığı" ("La Marsaillaise") adlı kabartması ve Auguste Rodin'in "Cehennem'in Kapıları"yla başka kabartmaları bu anlayışın yetkin örnekleriydi. 20. yüzyılda soyut anlatımların egemen olduğu kabartmalarda özellikle mekânsal derinlik ve ışık-gölge karşıtlığı vurgulandı. Ayrıca bak. heykel sanatı.

kabartma işlemi, dokumacılıkta GÖRÜLEME matalurji sanayisinde ÇAKMA olarak da bilinir, metal, deri, dokuma, kâğıt ve benzeri başka malzemeler üstünde kabark desenler oluşturma sanatı. Terim tam anlamıyla yalnızca oyma kalıp ya da levhalar aracılığıyla üretilen kabartmalar için geçerlidir. Kâğıt ve zarflara kabartma olarak basılan başlık, monogram ve adresler, elle çevrilen küçük preslere takılan kalıplarla ya da basit tipo baskı tekniğiyle elde edilir. Kitap kapaklarına blok olarak basılmış bezemeler ya da deni üstüne sıcak kalıpla basılmış izlenimi veren desenlere güçlü kabartma presleriyle gerçekleştirilir. Duvar kâğıdı, dokuma ve keçe üstüne basılacak kabartma desenler, bakır merdaneler üstüne oyulur. Sonra bu merdaneler yumuşak yüzeyli rulolar üstüne bastırılır. Bu ruloların üstüne, merdanelerdeki desenin negatifinin işlenmesi de başka bir kabartma yöntemidir.

kabartma maddeleri, gaz çıkışına yol açarak hamurun kabarmasını sağladıkları için ekmek, pasta gibi çeşitli unlu gıda ürünlerinin hazırlanmasında kullanılan maddeler. Bu amaçla başlıca maya, kabartma tozu ve karbonattan (sodyum bikarbonat) olduğu kadar, hava ve su buharından da yararlanılır.

Özellikle ekmek hamurlarının kabartılmasında yararlanan mayalandırma işleminde maya olarak *Saccharomyces cerevisiae* kullanılır. Genellikle sıkıştırılarak kalıplanmış (yüzde 70 su içerir) ya da toz (yüzde 8 su içerir) halde satışı sunulan maya, hamura katıldığında mayalanmayı başlatarak hamurun kabarmasını sağlayan karbon dioksit ile ürünün tadını ve kokusunu etkileyen bazı maddelerin açığa çıkmasına yol açar. Çavdar ekmeği yapımında uygulanan bir yöntemde ise mayalayıcı olarak bakterilerden yararlanılır.

Günümüzde kabartma tozu adıyla bilinen maddeler, genellikle dayanıklılığını sağlamak amacıyla içine nişasta katılan sodyum bikarbonat ve kuru asit ya da asit tuzu karışımıdır. Tartarik asit ya da potasyum bitartarat (krem tartar) içeren kabartma tozları karbon dioksiti oda sıcaklığında açığa çıkardıklarından, hazırlanan hamurlar gaz kaybının önlenmesi için hemen pişiril-

melidir. Fosfat içeren yavaş etkili kabartma tozları gazın bir bölümünü oda sıcaklığında, bir bölümünü ise hamur pişirilken açığa çıkarırlar. Sodyum alüminyum sülfat ve kalsiyum ortofosfat içeren çift etkili kabartma tozları ise, hamura karıştırıldıklarında önce az bir miktar gaz salırlarsa da gazın çoğunu pişirme sırasında çıkarırlar.

Çoğu kez kısaca karbonat olarak adlandırılan sodyum bikarbonat tek başına, yalnızca bileşiminde asit özellikli maddelerin (örn. kakao, bal) bulunduğu hamurlarda kullanılır; aksi halde üründe istenmeyen koku ve tatların oluşmasına ve sararmaya yol açar. Sodyum bikarbonatlı hamurlarda gaz çıkışı çok hızlı olduğu için hazırlanan ürün hemen pişirilmelidir.

Unlu ürünlerin havayla kabartılması, kuvvetli bir karıştırma sonucu hava kabarcıkları, yani köpük oluşturulmasına dayanır. Yumurta akı pişirme sırasında kabarklığı kaybetmeyen hacimli ve dayanıklı köpükler oluşturduğundan bu amaç için en uygun maddelerden biridir, bazı keklerin yapımında kullanılır. Gene glutenden de (unun bileşiminde bulunan esnek protein) bazı gıda ürünlerinin hazırlanmasında benzer biçimde yararlanılır.

İnce katmanlar halinde hazırlanan bazı hamur işleri ise buhar basıncıyla kabartılır; pişirme sırasında, hamurun içi kaynama noktasına yaklaştığında buhar, hamurdaki kabarcıkların içinde basınç oluşturarak kabarmayı sağlar.

kabartma nakış, 17 yüzyılda İngiltere'de yapılan bir tür nakış. Kitabı Mukaddes ve mitolojiden alınan sahnelerde bitki, hayvan, kuş vb. gibi figürlerin işleni yüksek kabartma biçiminde işlenerek yapıldı. Resim gibi duvara asılan panolar ya da ayna kılıfları, içi doldurulmuş çiçek, meyve ve bazen de insan figürleriyle bezendir.

Bu teknik, motifli oluşturan çiçeklerin taçyapraklarının bazen ayrıntılı dikışıyla kabark tutulduğu Elizabeth dönemi işlemlerinden çıkıp gelişmişti. Büyük bir yaygınlık kazandıktan hemen sonra da 1766 dolaylarında ortadan kalktı.

Kabasilas, Nikolaos (d. y. 1320, Thessalonike [Selanik], Bizans İmparatorluğu - ö. y. 1390), din adamı olmadığı halde Bizans ilahiyat geleneğinin güçlü temsilcileri arasında yer alan Rum Ortodoks bilgin Tanrısal dinginliği amaçlayan *hesychia*(*) mistisizmi ile Hristiyan yaşamı ve ibadet konusunda çok sayıda yapıtı vardır.

Kabasilas, iki rakip imparator V. İoannes (Palaiologos) (hd. 1341-91) ile VI. İoannes

(Kantakuzenos) (hd. 1347-54) arasındaki savaşta Kantakuzenos'un tutucu politikalarının yanında yer aldı. Çeşitli diplomatik görevlerde bulundu ve ilahiyatçı Gregorios Palamas'ı (1296-1359) destekledi. Kabasilas'ın Tanrı'ya İbadet Üzerine Düşünceler adlı yapıtı, Hristiyan ayinleriyle ilgili en önemli kaynaklardan biridir.

Kabasilas çilecilikle ilgili yapıtlarında gerek bireysel, gerek toplu ibadette hem Tanrı'ya hem de insanlara dönük etkinliklerin birleştiren bir ruhanilik anlayışı önerdi. Yazıları ve siyasal tutumuyla, toplumdaki ekonomik ve kurumsal (bu arada kilise içindeki) eşitsizliklerin bilincinde olduğunu gösterdi. Söylev ve vaazlarının düşünsel içengi kadar dinsel şurlerinin duyarlılığıyla da uluslararası düzeyde ilgi gördü.

Kabasilas, Nilos (d. y. 1298, Thessalonike [Selanik] - ö. y. 1363, Konstantinopolis [İstanbul], Bizans İmparatorluğu), Rum Ortodoks metropoliti, ilahiyatçı ve bilgin. Ortaçağ Katolik ilahiyatını eleştirdiği yapıtları Bizans Kilisesi'nin Ortodoks geleneğini savunan klasik metinlerdirdi.

Kabasilas temel yapıtı *De processione Spiritus Sancti*'de (Kutsal Ruh'un Turevişi Üzerine) Uçleme konusundaki Ortodoks görüşü özetleyerek Kutsal Ruh'un Baba'dan tureyişi sorunu üzerinde durur. Bu konuda Aquino'lu Tommaso'nun özetlediği Katolik görüşü reddeden *De processione* Doğu Ortodoksluğunun standart apologetik(*) metinlerinden biridir.

Kabasilas'ın edindiği felsefi temel, çağdaş ilahiyatçı Gregorios Palamas'ın ortaya attığı mistik dua öğretisine ilişkin tartışmada tutumunu etkiledi. Palamas ile Nilos'un yeğeni Nikolaos Kabasilas, telekklere atıf yapan çileci dua yöntemiyle tanrısal dinginliğe (*hesychia*) ulaşma akımının ve ilahı vâcib gerçek bir birleşme olabileceğini savunan Palamasçı ilahiyatın ondan gelen temsilcileri oldular. Nilos Kabasilas, Aristoteles'in metafizikine ve metafizığa ters düşüğünü ideri suretlerle öncelen Palamas'ın öğretisine karşı çıktı ama daha sonra *hesychia* öğretisini kabul etti. Kabasilas 1361'de Thessalonike metropoliti olduysa da göreve başlayamadan öldü.

Kabaş, Özer (d. 1 Mayıs 1936, Mersin) daha çok denizi ve denizle mücadele eden balıkçıları işlediği resimleriyle tanınan ressam ve oymabaskı sanatçısı.

Orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da Robert Koleji'nde yaptı. 1957'de bu okulun Makina Mühendisliği Bölümü'ne bitirdikten sonra lisansüstü öğrenimi için ABD'ye gitti. Ama sanata olan eğiliminden oturu

"Yünlü Yünlü Deniz", Özer Kabaş'ın bir yapıtı, 1985, Artep Koleksiyonu, İstanbul Artep Koleksiyonu

Yale Üniversitesi Güzel Sanatlar Okulu'na girerek resim öğrenimi gördü. 1962'de eğitimini tamamlayarak Türkiye'ye döndü. Bir süre Robert Kolej'de ders verdikten sonra 1971'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nde Temel Sanat Eğitimi Kürsüsü'ne öğretim üyesi olarak girdi.

Deniz insanlarının yaşam koşullarını eleştirel bir yaklaşımla tuvale yansıtan Kabaş, kullandığı simgesel öğelerle yapıtlarına dramatik bir anlatım katmaktadır. Kompozisyonlarında çoğu kez fırtınalı bir denizi yalın ve uyumlu renklerle dengeli bir ölçü-biçim bütünlüğü oluşturacak biçimde betimler. Güçlü bir desen anlayışına sahip olan Kabaş'ın oymabaskı alanında da çalışmaları vardır.

Kabataş, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Aybastı'nın Merkez bucagina bağlı olan dört köy, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca birleştirilerek merkezi Kabataş kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır. Kabataş Belediyesi 1971'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.335, kasaba, 8.669.

Kabataş Çeşmesi, HEKİMOĞLU ALI PAŞA ÇEŞMESİ olarak da bilinir, İstanbul'da, aynı adı taşıyan semtte çeşme. Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1732/33'te yaptırılmıştır. 1957'de Meclis-i Mebusan Caddesi açılırken, eski yolun batısındaki özgün yerinden kaldırılarak caddenin deniz yanındaki bugünkü yerine taşınmıştır.

Osmanlı geç klasik dönem çeşmelerinin son örneklerinden biri olan Kabataş Çeşmesi, altı basamaklı mermer bir tabanın üstünde yükselen, kare planlı bir yapıdır. Duvarları mermer kaplamadır, dört cephesinde de musluk ve yalıkları vardır. Kabartma örgelerle oluşturulmuş bezemeleri deniz ve cadde cepheleriyle geniş saçaklarının dibinde toplanmıştır.

Kabazit, hidrathli sodyum ve kalsiyum alüminosilikat ($[(Ca, Na)_2 Al_2Si_4O_{12} \cdot 6H_2O]$) yapısında sık rastlanan bir zeolit minerali. Çoğunlukla gevrek camı, beyaz ile ten kırmızısı arasında değişen renklerdeki romboedral kristaller halinde, bazaltların ya da andezitlerin içindeki boşluklarda bulunur. Bu biçimde en yaygın rastlandığı yerler, İtalya'daki Torino, Kuzey İrlanda, Avustralya'daki Melbourne ve Nova Scotia'da Fundy Körfezi yakınındaki alanlardır. Kristal yapısındaki silyum, alüminyum ve oksijen atomları, kafes biçiminde, sağlamca birbirine bağlanmış uç boyutlu bir örgü oluşturur, bu örgüyü, sodyum ve kalsiyum ile su moleküllerinin doldurduğu açık kanallar keser. Yapıda silyum atomlarının yerini alüminyum atomlarının alması durumunda, örgüde ekşi yüklü bölgeler oluşur, bunun sonucunda kabazit, su yumuşatıcılarında önemli taşıyan katyon değiştirme özelliği (çözünmüş sodyum, potasyum, magnezyum ve kalsiyum, boşluklarda kolaylıkla birbirlerinin yerini alırlar) kazanır.

Değişime uğramış volkanik çökellerde en bol bulunan zeolit türü olan kabazit, zeolitlerin arasında oluşturmaları, kimyasal ve fiziksel özellikleri ve iç yapıları bakımından birbirlerine çok benzeyen mineraller grubunun en önemli üyesidir. Grubun öteki üyeleri arasında gmelinit, erionit ve levin yer alır. Bu mineraller kabazitten ve birbirlerinden, uç boyutlu örgülerinin geometrik biçimiyle ayrılırlar. Kimyasal formülleri ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak zeolit (tablo).

Kabba, Nijerya'nın ortagüney kesiminde, Kwara eyaletinde kent. Osse Irmağı yakınında, Yoruba Tepelerinde (400 m) kuru-

ludur. Lokoja, Okene, Ikare. Ado-Ekiti ve Egbe'den gelen yolların kavşağında yer alır. Yam, manyok, mısır, kacadan, karite tohumu, yerfıstığı, fasulye, pamuk ve el dokuması gibi ürünlere dayalı bir ticaret merkezidir. Yöredeki Yoruba, Igbara ve Bunu (Kabba) halkları için bir alışveriş merkezi işlevini de görür. Çevresindeki akarsularda bir miktar altın çıkarılır. Oyi Yerel Yönetim Konseyi'nin yer aldığı kentte bir tarım yüksekokulu (1963), bir kız yüksek öğretmen okulu ve bir hastane vardır. Nüfus (en son tah.) 25.804.

Kâbe, Mekke'de Harem-i Şerifin ortasında bulunan ve bütün Müslümanların namaz kılariken yöneldikleri kutsal yapı. Beytullah (Tanrı'nın Evi), Beytül-Haram (Kutsal Ev), Beytül-Atık (Eski Ev) ve Mescidül-Haram (Kutsal Mescid) gibi adlarla da anılır.

Kuran'a göre Kâbe, insanlar için ilk kurulan evdir. Hz. İbrahim'in makamının da bulunduğu bu kutsal yeri, gücü yeten herkesin hacctemesini istemek, Tanrı'nın insanlar üzerindeki bir hakkıdır (Âl-i İmran 96-97). Tanrı bu kutsal evi insanlar için bir toplantı ve güven yeri (Bakara 125), bir kıyam evi (Maide 97) yapmış, yerni de Hz. İbrahim'e açıklamıştır. (Hacc 26). Gene Hz. İbrahim'le oğlu Hz. İsmail'e, tavaf ve ibadet edenler için Kâbe'yi temizlemelerini buyurmuştur. (Bakara 125). Kuran'a göre Hz. İbrahim ve Hz. İsmail Kâbe'yi birlikte inşa etmişlerdir (Bakara 127).

Kâbe, planı 12 m x 10 m boyutlarında, yüksekliği 15 m olan dikdörtgenler prizması biçiminde bir yapıdır. Yörenin siyah renkli taşından yapılmıştır. Şazarvan denen, 25 cm yüksekliğindeki, 30 cm kadar dışa taşan bir taban üstünde yükselir. Köşeleri (rukn) dört ana yöne bakar. Doğu köşesi Rüknu's-Şarkı ya da (Hacerü'l-Esved'in bu köşeye yakın olması nedeniyle) Rüknu'l-Esved, batı köşesi Rüknu's-Şamı, güney köşesi Rüknu'l-Yemani, kuzey köşesi de Rüknu'l-İrakı olarak anılır. Kuzeybatı duvarında, yerden yaklaşık 2 m yükseklikte bir kapısı vardır. Bu kapı kullanılabilecek zaman önüne, tekerlekli tahtadan bir merdiven (daracık ya da madrac) getirilir. Doğu köşesinde, yerden yaklaşık 1,5 m yükseklikte duvara yerleştirilmiş olan Hacerü'l-Esved ile kapı arasında kalan bölüme Multazam adı verilir. Hacılar ellerini bu bölüme koyarak dua ederler. Kuzeybatı duvarının üstünde altın yalıtılı bir oluk (muzab) yer alır. Yağmur suları bu oluktan mozaikli taş döşemeye akar.

Kâbe'nin içinde tavanı taşıyan üç tane ahşap sütunla, çatıya çıkmak için kullanılan bir merdiven yer alır; tavanda belli zamanlarda kullanılan altın ve gümüş kandiller vardır. Duvarlar ve döşeme mermer kaplıdır.

Kâbe, yere kadar men ve ucundaki bakır halkalarla şazarvana tutturulan siyah bir örtü ile örtülür. Kısve ya da sitare denen örtünün kapı ve oluklara rastlayan yerleri kesiktir. Kesik yerlerin kenarları sırma işlemelidir. Her yıl yenisiyle değiştirilen bu örtü, Osmanlı döneminde Mısır'da özel olarak dokutulurdu. 17. yüzyılda da İstanbul'da hazırlanıp sürre alayıyla (*) Mekke'ye götürülmeye başladı. Bu örtünün üstüne altın ya da gümüş sırma ile kelime-i şahadet işlenirdi. Örtünün üstüne yukarıdan aşağıya doğru üçte ikisini kaplayacak biçimde geçirilen altın işlemeli şerite hizam denir; bunun üstüne çeşitli sureler yazılıdır. Her yıl 25 ya da 28 Zilkade'de bu örtü kaldırılır, yerine geçici olarak, uçları yerden ancak 2 m yukarıya kadar inen beyaz bir örtü örtülür. Buna Kâbe'nin ihrama girmesi denir. Hac bittiği zaman da Kâbe yeni örtüyle örtülür.

Kâbe'nin kuzeybatı duvarının tam karşısında, 1 m yükseklikte ve 1,5 m kalınlıkta,

yarım daire biçiminde beyaz mermerden bir duvar vardır. Uçları, Kâbe'nin batı ve kuzey köşelerine 2 m kadar yaklaşan bu duvarın çevrelediği alana Hatim adı verilir ve Kâbe'nin içi sayılır. Hicr ya da Hicr-i İsmail de denen bu bölümde Hz. İsmail ile Annesi Hacer'in gömülü olduklarına inanılır.

Kâbe'nin tavaf edildiği taş döşemenin adı Metaftır. Bu döşeme üstünde, Kâbe'nin kuzeyine gelen yerde Mahzen ya da Nican (tekne) denen sığ bir çukur vardır. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Kâbe'yi yaparken bu çukurda harç kıldığı söylenir. Gene aynı yönde, Metaftın biraz dışında Makam-ı İbrahim denen bir taş bulunur. Bugün küçük kubbeli bir yapı ve cam bir muhafaza içine alınmış olan bu taş Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ederken iskele gibi kullandığına, üstündeki çukurluğun da onun ayak izi olduğuna inanılır. Makam-ı İbrahim'in biraz daha dışında Zemzem kuyusu bulunur.

Hadislerde bildirildiğine göre Âdem dünyaya indirildikten ve tövbesi kabul edildikten sonra, ibadet etmek için Tanrı'dan bir yer ister. Kendisine, meleklerini gibi bir mescit yaparaks orada ibadet etmesi söylenir. Âdem, meleklerin de yardımıyla Kâbe'yi inşa eder; Cennet'ten getirdiği bir taşı da Kâbe'ye yerleştirir. Başlangıçta bembeyaz olan bu taş, zamanla günahkârların ellerinin ve kesilen kurbanların kanlarının sürülmesiyle siyahlaşan Hacerü'l-Esved'dir. Kâbe, gene bu rivayetlere göre Âdem'in ölümünden sonra göğe çekilmiş ya da Nuh Tufanı'nda yıkılarak yeri belirsiz hale gelmiştir. Hz. İbrahim'e Kâbe'yi yeniden yapması buyrulunca, ilk yeri ona bir bulut aracılığı ile gösterilir. Eski ölçülerine uygun biçimde yeniden yapılan Kâbe'nin duvarları biraz yükselince, Nuh Tufanı'ndan beri Ebu Kubey's Dağında bulunan Hacerü'l-Esved getirilerek yerine yerleştirilir.

Kâbe İslam tarihçilerinin verdikleri bilgiye göre çeşitli zamanlarda birçok kez yeniden yapılmış ya da onarılmıştır. Örneğin Amalekliler (Amaliklular) ve Cürhümlüler onu ikinci ve üçüncü kez yeniden yaptılar. Hz. Muhammed'in hüyük dedelerinden Kusay bin Kilab, Kâbe'yi dördüncü kez inşa etti. Hz. Peygamber 35 yaşlarındayken beşinci kez yeniden yapılan Kâbe, tutsu yapan bir kadının yol açtığı yangında yandı, arkasından da sel suları duvarlarına zarar verdi. Duvarlar yıkılıp eski temeller üstünde yeniden inşa edildi; Cidde kıyılarında karaya oturan bir geminin keresteleri getirilerek tavan yapıldı. Kâbe, Abdullah bin Zübeyr'ın halifelliğini ilan etmesi üzerine Mekke'nin Emevi ordularınca kuşatılması sırasında yandı ve duvarları çatladı. Kuşatmanın kaldırılmasından sonra Abdullah, Kâbe'yi yıkarak el-Hatim'i de içine alacak biçimde altıncı kez yeniden yaptırdı. Mekke'yi ele geçirerek Abdullah bin Zübeyr'i öldüren Haccac bin Yusuf Kâbe'yi eski durumuna çevirdi. Osmanlı padişahı I. Ahmed döneminde onarımdan geçirilen (1611) Kâbe'nin IV. Murad döneminde (1623-40) sel sularına dayanamayan iki duvarı yıkıldı. IV. Murad'ın görevlendirdiği mimar Rıdvan Ağa da bütün duvarları yıktıktan sonra, eski temeller üstünde yeniden yaptı.

Kabeiroi bak. Kabirler

Kabelvåg, Norveç'in kuzeyinde Nordland ilindeki (fylke) Lofoten Adalarında, tarihsel önem taşıyan köy. Lofoten'in en önemli kasabası olan Svolvær'in hemen güneybatısında, Austvågøya Adasının güney kıyısında yer alır. 12. yüzyılın başında burada bir kilise ve balıkçı barınağı yaptırın

Kral Øystein tarafından Vágan adıyla kuruldu. Güzel manzaralı sarp kayalıkların altında kurulmuş olan bu küçük liman, yüzyıllar boyunca morina balıkçılığı açısından önem taşıdı. Günümüzde liman kullanılmamakta, Kabelvåg bir yazlık tatil merkezi olarak tanınmaktadır. Köy yakınlarında Øystein'in bir heykeli vardır. Kabelvåg'ı da içine alan kırsal belediyeye (*herredskommune*) eski yerleşmenin anısına Vágan adı verilmiştir. Nüfus (en son) 1.179.

kabızlık, kalınbağırsığın alt bölümlerindeki dışkıının çeşitli nedenlerle birikerek anüs-ten kuru ve sertleşmiş olarak çıkması. Kabızlık nedenleri arasında yeme alışkanlıklarında düzensizlik, kalınbağırsakta spazm, tifo gibi enfeksiyon hastalıkları, merkez sinir sistemi hastalıkları, morfin ve kodein gibi ilaçlar, yeterince posalı gıda alınmaması ve müshillerin aşırı miktarda kullanımı sayılabilir. Bağırsak tıkanması ve karın kaslarının zayıflığı da önemli nedenlerdendir. Yolculuk, geçici bir hastalık, yeme ve uyuma alışkanlıklarında değişimler nedeniyle günlük etkinliklerin ve yaşam alışkanlıklarının değişmesi de geçici kabızlığa neden olabilir.

Kabil bak. Habil ile Kabil

Kâbil, Afganistan'ın doğu kesiminde il (*vilayet*). Doğuda Lagman ve Nangarhar, güneyde Logar, batıda Verdek, kuzeyde de Pervan ve Kapisa illeriyle çevrilidir. Afga-

ve matematikçi Ptolemaios İS 2. yüzyılda kente ilişkin bilgiler verir. Köklü bir geçmişe dayanan Kâbil'in önemi, kuzeyden gelen yolları Hinduğuş Dağları, güneyden gelen yolları Gazne ve Gerdez, Pakistan'la Hindistan'dan gelen yolları da Hayber Geçidi aracılığıyla denetlemesine olanak veren stratejik konumundan gelir. İlk kez 8. yüzyılda bölgesel bir yönetim merkezi oldu; bu konumunu yaklaşık 80 yıl sürdürdükten sonra rakip bir hükümdarın yönetimine girdi. 13. yüzyılda Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın saldırılarından büyük zarar gördü. Hint-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu sayılan Babür'ün merkezi (1504-26) oldu. İranlı Nadir Şah tarafından ele geçirilene değin Babürlülerin yönetiminde kaldı. 1776'dan sonra Afganistan'ın başkenti yapıldı. I. İngiliz-Afgan Savaşı (1839-42) sırasında kentteki İngiliz garnizonlarında bulunan bütün askerler öldürüldü. Sovyetler Birliği'nin 1979'da Kâbil kentine havadan çok sayıda birlik indirerek giriştiği işgalin ardından, başlıca hareket merkezi oldu. 1980 başında kentte bir Sovyet askeri komutanlığı kuruldu. Kâbil'in Mücahitlerin eline geçtiği 1992'ye değin, kentin içinde, banliyölerinde ve bir gerilla üssü olan yakındaki Pegman'da mücahitlerle Sovyet ve Afgan ordusu arasında zaman zaman yoğun çatışmalar oldu. Sovyetler, Kâbil Havaalanı'nı bütün hava taşıtlarının her hava koşulunda inebileceği biçimde yeniden düzenleyerek askeri tesisler kurdular.

Eski ve yeni yapıların iç içe geçtiği bir mimari yapısı olan Kâbil, yakın dönemde sürekli bir büyüme göstermiştir. Eski kentin

Sulama amacıyla üzerinde kurulmuş setlerden dolayı, yaz aylarında Kâbil kentinin batı kesiminde genellikle kurur. Sulama çalışmaları Celalâbad ve Peşaver yöresinde de çok yaygındır. Akarsuyun Pencşer'le birleştiği yerin birkaç kilometre aşağısında bir hidroelektrik enerji santrali inşa edilmiştir. Kâbil Irmağı vadisi Afganistan ile Pakistan arasında doğal bir yol oluşturur; Büyük İskender İÖ 4. yüzyılda Hindistan'ı istila etmek için bu yolu kullanmıştır. 1945'te vadiden Peşaver-Celalâbad-Kâbil Karayolu geçirilmiştir. Kâbil kentinin aşağısında, altı düz teknelerle ırmakta ulaşım yapılabilir.

kabile, kültürel antropolojide, toplumsal örgütlenmenin belirli bir kuramsal tipi. Kabile örgütlenmesinin, aynı soydan geldiklerine ilişkin geleneksel inançlar taşımalarıyla tanımlanan, aile düzeyinin üstünde geçici ya da kalıcı bir siyasal bütünleşme gösteren ve aynı zamanda ortak bir dilleri, kültürleri ve ideolojileri olan küçük gruplara dayalı olduğu varsayılır. İdeal kabile modelinde, kabile mensupları aynı kabile adını paylaşırlar, bitişik bir alanda yaşarlar ve tarım, ticaret, ev yapımı, savaş ya da dinsel törenler gibi ortak etkinlikleri hep birlikte yürütürler. Kabileler genellikle (bandlar, klanlar, köyler ya da mahalleler gibi) daha küçük yerel topluluklardan oluşurlar, kendileri ise kavim ya da ulus denen daha yüksek öbekleşmeler içinde yer alabilirler.

Belirli bir ideal tip olarak kabile, kültürel evrimciler tarafından, zaman içinde önce katmanlaşmış bir topluma ve sonra ilkel devlet(*) olarak bilinen toplumsal örgütlenme tipine doğru gelişecek olan toplumsal örgütlenme türü ve aşaması olarak tanımlanır. Bir ideal tip olarak kabile, birliği, belirli bir toprak ile özdeşleşmeden değil, geniş bir akrabalık çevresi oluşturduğu duygusundan kaynaklanır.

Etnografyada bilinen kabileleri pek azı ideal kabile modelinin tüm özelliklerini yansıtır. Uganda'da yaşayan Ambalar her ne kadar bir kabile sayılıyorsa da, tamamen farklı iki dil konuşurlar; Zuni "kabile"si tek bir topluluktan oluşur; Kenya'daki Dorobolar ise, aralarında dağınık olarak yaşadıkları Nandiler ile Masailer için avlanırlar ve onlara çeşitli törensel hizmetler sunarlar.

Bir antropoloji terimi olarak kabile, 20. yüzyılın sonlarına doğru gözden düştü. Bunda, bazı antropologların içeriğinin kesinlikli biçimde tanımlamayacağı gerekçesiyle terimin kendisine, bazılarının ise sözcüğün sömürge ortamlarında yüklendiği olumsuz çağrışımlara karşı çıkmaları önemli rol oynamıştır. Özellikle Afrikalı bilim adamları, kabile teriminin hem bilimsel doğruluktan uzak, hem de kötüleyici ve aşağılayıcı olduğu kanısındadırlar. Bu yüzden günümüzde pek çok antropolog, kabile yerine etnik grup terimini yeğlemektedir. Ortak bir dile ve atalara sahip olup aynı kültürel ve tarihsel gelenegi paylaşan bir insan grubu olarak tanımlanan etnik grup teriminin kullanımı, özellikle çağdaşlaşma çabası içindeki ülkeler bağlamında anlamlı olabilir. Böyle koşullarda, kişinin geniş akrabalık bağları içindeki yerinin, kimliğinin ve topraktan yararlanması hakkını belirlemede, köyüne ya da bölgesine göre daha büyük önem taşıdığı durumlar söz konusudur. Ayrıca bak. aşiret; boy; klan; tribus.

Kabiliye, Cezayir'in kuzey kesiminde dağlık kıyı bölgesi. Cezayir kenti ile Skikda kenti arasında yer alır. Bou-Zagga Dağları (*cebel*) aracılığıyla batıda Tel Atlasları'yla birleşir. Üç bölüme ayrılır: 1) Batıda Isser, güneydoğuda da Summam çaylarıyla çevrili olan Büyük Kabiliye ya da Curcura

Kâbil, arkada Asamayi ile Şirdervaze sıradağları, Afganistan
J. Allen Cash - EB Inc

nistan'ın en kalabalık ve en küçük (4.583 km²) ilidir. Batı kesiminde yükselen dağlar arasında ülkenin başkenti ve il merkezi Kâbil kenti yer alır. Kâbil Irmağının boydan boya geçtiği ilin Pakistan'la ve komşu illerle karayolu bağlantısı vardır. Kâbil kentinin 80 km kuzeyinde uzanan ve İslam öncesi dönemde bir kültür merkezi olan Daman Dağı vadisi geçmişte Begram, Houpiyan, Cartana, Cadrusi gibi canlı kentlere beşiklik etmiştir. Kâbil ili 1979'daki Sovyet işgalinin ardından Sovyet ve Afgan ordu birlikleriyle Afgan mücahitleri arasında zaman zaman büyük çatışmalara sahne olmuştur. Yerleşik nüfus (1982 tah.) 1.517.909.

Kâbil, Afganistan'ın başkenti ve en büyük yerleşim yeri. Kâbil ilinin (*vilayet*) merkezi, ülkenin kültürel ve ekonomik yaşamının odakıdır. Kâbil Irmağı kıyısında, yaklaşık 1.800 m yükseklikte yer alır. Sarp Asamayi ve Şirdervaze sıradağları arasında kalan üçgen biçimli bir vadiye kuruludur. Karayoluyla Afgan illerinin çoğuna, kuzeydeki eski Sovyet cumhuriyetlerine ve doğudaki Pakistan'a bağlanır.

Kâbil kentinin tarihi 3 bin yıldan önceye dayanır. Kentin adı Veda ilahilerinin bir derlemesi olan Rigveda'da (İÖ y. 1500) geçer. İskenderiyeli gökbilimci, coğrafyacı

büyük bölümü yıkılmış ve çağdaş çizgilerle yeniden inşa edilmiştir. Kâbil'de bazı eski hükümdarların mezarlarının da bulunduğu birçok tarihsel yapı ve bir dizi güzel bahçe vardır. Babür'ün mezarını barındıran ve onun adını taşıyan bahçe, eski kentin batı ucunda ve Şirdervaze'nin eteğinde yer alan gözde bir dinlenme yeridir. Parlamento ve bakanlıklar Darü'l-Aman Sarayı'ndadır. Kâbil Üniversitesi 1931'de kurulmuştur.

Kentin sanayi kuruluşları arasında gıda işleme tesisleri, yapay ipek ve yün imalataneleri, bir mobilya fabrikası, bir dökümhane ve bir mermer işletmesi sayılabilir. Halkın büyük bölümü Peştü olmasına karşın, daha çok Farsçanın Dari lehçesi konuşulur. Nüfus (1988 tah.) 1.424.000.

Kâbil Irmağı, Eski Yunanca ΚΟΜΗΣ, Afganistan'ın doğusunda ve Pakistan'ın kuzeybatısında akarsu. Toplam 700 km'yi bulan çıkışının 560 km'lik bölümü Afganistan sınırları içinde kahr. Kâbil'in 72 km batısındaki Senglah Sıradağlarından doğar. Doğuya doğru akarak Kâbil ve Celalâbad kentlerinden geçer. Hayber Geçidinin kuzeyinde Pakistan'a girdikten sonra Peşaver'i aşar ve İslamâbad yakınlarında İndus Irmağıyla birleşir. Başlıca kolları Logar, Pencşer, Konar ve Alingar'dır.

Dağları. 2) Bıcaıye Körfezinin çevresini kaplayan Küçük Kabiliye, 3) Bougar'oün Burnunun hinterlandını oluşturan Kollo Kabiliyesi.

Kıyı tepelerinden Cezayir-Bıcaıye yolunun geçtiği Sebau Çayı vadisiyle ayrılan Büyük Kabiliye, doğu-batı doğrultusunda 40 km boyunca uzanan testere biçimli sırtların oluşturduğu iki dizi olarak güneye doğru yükselir. Başlıca dorukları Laila Hedice (2.307 m), Akouker (2.305 m) ve Haizer'dır (2.133 m). Yıllık yağış miktarı 1.000-1.500 mm'yi bulur; kış aylarında kar da yağar. Curcura ve Akfadou ulusal parklarındaki sedir ve iğneyapraklı ağaç ormanlarında yaban domuzu, sırtlan, yaban kedisi ve maymun yaşar. Doğal ağaçlıkların önemli bir bölümü ortadan kalkmıştır. Yüzey şekilleri sarp ve engebeldir; girdaplı suların geçtiği derin boğazlarla yarılmış, doküntü kumtaşı oluşumlu çıplak sırtlar göçebe topluluklar için pek az mevsimlik otlak yeri bırakır. Bununla birlikte nüfus yoğunluğu yüksektir; doğuya bakan yamaçların sırtlarında, Sebau ve Summam vadilerinde aşırı kalabalık toplu köyler yer alır. Geçimlik tarım, ağaçların arasındaki minik tarlalarda yapılır. Yağın yoksulluk nedeniyle ülkenin başka yerlerine ve Fransa'ya göçler öteden beri yoğunudur. Cezayir kentinin 88 km doğusunda, demiryolu hattının başlangıç noktasında bulunan Tizi Uzu, yörenin başlıca kentidir. Büyük Kabiliye, Djama-n-Saharid) deki sepetçilik ve ahşap oymacılığı ile Beni Yenni'deki marangozluk, bıçakçılık ve kuyumculuk gibi el sanatlarıyla tanınır.

Küçük Kabiliye, Bıcaıye Körfezi çevresinde denize yakın dik kayalıklardan oluşur. Bıcaıye-Setit yolunun 8 km uzunluğundaki Chabet el-Akra'yı (Olum Boğazı) aşarak geçtiği Babor Masıfı, en yüksek noktalarına Babor (2.004 m) ve Ta Babor (1.966 m) dağlarında ulaşır. Kuzey Afrika'da Cezayir göknarının (*Abies numidica*) yetiştiği tek yer olan dağlar zengin ormanlarla kaplıdır. Yörenin nüfusu seyrek, ulaşım ağı da yetersizdir. Yer yer maden yatakları ve su kaynaklarına rastlanır. Vadilerde meyve plantasyonları vardır. Setif yakınlarındaki Agnoun Çayı üzerinde yer alan Irhil Emda Barajı (1954) dışında birkaç hidroelektrik enerji santrali daha kurulmuştur. Başlıca yerleşim merkezi, Bıcaıye'nin 93 km güneydoğusundaki Ain el-Kebira'dır (Pengotville).

Kollo Kabiliyesi Cical'den Skikda'ya kadar uzanır ve el-Gulfi Dağında 1.186 m'ye ulaşır. Dağ zincirini bir dizi dik ve derin boğaz parçalar. Çalılarla karışık meyve ormanları seyrek bir nüfusu barındırır, yerleşmelerin çoğu sınırlı tarıma dayalı geçici barınak ve çadırlardan oluşur. Yörenin başlıca geçim kaynağı Kollo'dan ihrac edilen mantardır.

Adı kabile sözcüğünden gelen Kabiliye'nin bulununda ve özellikle Büyük Kabiliye'de Berberi halkı ve kültürü en saf biçimiyle varlığını sürdürür. Dağlardaki mustahkem mevzilerine dayanarak Romalılar, Araplar ve Osmanlılara boyun eğmeyen Berberler, 1850'lerde Fransızlara karşı da güçlü bir direniş gösterdiler. Bölgeyi denetlemek için 1857'de National Kalesi (bugün L'Arbaa Nat Irathen) inşa edildi. Fransız güçleri ancak son Berberi ayaklanmasının bastırılmasından (1870-71) sonra bölgeye yerleşti.

Kabiliyeliler, Cezayir'de, Akdeniz'den Büyük Kabiliye Dağlarının güney yamaçlarına ve Dellys'ten Aokas Burnuna (re's) kadar uzanan yarı dağlık bölgede yaşayan Berberi halk. 1970'lerin sonlarında sayıları 2 milyonu buluyordu. Çoğunlukla Müslüman olmakla birlikte aralarında az sayıda

Bir Kabiliyeli
Paul Amas,

Hristiyan da bulunur. Temel geçim kaynakları tarımdır; tahıl ve zeytin üretir, keçi sürüleri beslerler. Hami-Sami dil ailesine bağlı Berberi dillerinden biri olan Kabiliye (Zuvava) dilini konuşurlar.

Geleneksel olarak her köy, oruç tutacak yaşa gelmiş erkeklerin oluşturduğu bir meclisçe yönetilir. Mülkiyet ve kişi haklarıyla ilgili anlaşmazlıklarda ve suçlarda örf ve adet hukukuna başvurulur.

Köyler rakip klanlara bölünmüştür. Toplumsal örgütlenme kast sistemine dayanır. Kasaplar ve demirciler toplumun en aşağı kesimi olarak görülür. Ayrıca eskiden köle olanlardan oluşan bir serf sınıfı vardır.

Erkeklerin geleneksel giysisi uzun ve bolca bir entari ile çevresine yün atkı sarılmış yün bir takkeden oluşur. Kadınlar genellikle yılankavı şenitler biçiminde dokunmuş açık renkli pamuklu giysiler ve başı örten ipek bir eşarp kullanırlar.

Kabinda, CABINDA olarak da yazılır, Atlas Okyanusu kıyısında, Kongo Halicinin kuzeyinde Angola'ya bağlı il. Ülkenin ana bölümü dışında kalan Kabinda, Angola'dan Zaire topraklarıyla ayrılır. Kuzey ve kuzeydoğuda Kongo, güney ve güneydoğuda da Zaire ile çevrilidir. En geniş yeri 112 km, kıyılarının toplam uzunluğu 90 km, yüzölçümü ise 7.270 km²'dir. Kıyıların açıklarında petrol yataklarının keşfedilmesinden sonra ham petrol en önemli ihrac ürünü haline gelmiştir. İlin öteki önemli ticaret ürünleri kereste, palmye yağı ve tohumu, kakao ve kahvedir. Ayrıca kauçuk, meyve ve fildişi ticareti yapılmakta, altın çıkarılmaktadır; çevrede manganez ve fosfat yatakları da bulunmuştur. İlin başlıca kenti, Lulondo Irmağının sağ kıyısında bir petrol limanı olan Kabinda'dır. Nüfus (1992 tah.) 168.000.

kabine, bazı parlamenter sistemlerde, parlamentoya karşı sorumlu olarak yürütme yetkilerini kullanan ve hükümetin çekirdeğini oluşturan siyasal organ.

Parlamenter sistem gibi kabine de İngiltere'de ortaya çıkmış bir kurumdur. Geçmişte bütün yetkileri elinde tutan İngiliz hükümdarları günlük işleri yürütmek için özel Danışma Kurulu'ndan yararlanırlardı. Önceleri yalnızca hükümdara karşı sorumlu olan bu kurula, 13 yüzyıldan sonra parlamentonun istediği kişiler atanmaya başladı. 16 yüzyılda hükümdarların, güvencikleri kurul üyelerini *kabine* denilen çalışma odalarına çağırarak, devlet işleriyle ilgili konuları öncelikle bu küçük toplantılarda kararlaştırmaları kural haline geldi. Hanover hanedanı döneminde kabinenin kralızsız toplanması bir teamül niteliğini kazandı. 18 yüzyılın ikinci yarısında kabine, yürütme yetkilerini kullanan, parlamentoya karşı sorumlu bir kuruma donüştü.

Günümüz İngiltere'sinde yürütme organının birinci kanadını oluşturan hükümdarın yetkisi, parlamentoda çoğunlukta bulunan

partinin başkanını başbakan olmaya ve hükümeti oluşturmaya çağırarak gibi biçimsel bir işlemle sınırlıdır. Yürütme organının ikinci kanadı ise Özel Danışma Kurulu, bakanlar kurulu ve kabineden oluşan üç kurumu kapsar. Danışma Kurulu yalnız onursal görev yapan yaklaşık 300 üyeli bir organdır. Hükümet işlerini üç ayrı kategoriden bakanların yer aldığı bakanlar kurulu görür; bu bakanların sayısı yüze kadar çıkabilir. İngiliz yürütme sisteminin temel organı, hükümetin çekirdeğini oluşturan kabinedir. Kabinedeki üye sayısı günümüze kadar en az beş, en çok 23 kişi olmuştur. Kabinede genellikle en önemli bakanlıkların başında bulunan bakanlar yer alır. Bazı kabine üyelerinin bakanlık örgütü yoktur; bunlar başbakanın kendilerine verdiği işleri görürler. Kabinenin oluşumunda, bakanlar kurulunda olduğu gibi son söz başbakanındır. Sorumluluk açısından bakanların kabine üyesi olması ya da olmaması arasında bir fark yoktur. Parlametionun güvensizlik oyu vermesi durumunda bakanlar kuruluyla birlikte kabine de düşer.

İngiliz siyasal sisteminde resmen yer almamakla birlikte, uygulamadan çıkmış önemli bir yürütme organı da iç kabinedir. Başbakanın yakın kabine üyelerinden oluşan bu organ günlük önemli işlerin görüşüldüğü dar bir komite olarak çalışır. Hükümet politikasını belirleyen birçok önemli karar iç kabineden çıkar. İki dünya savaşı sırasında kurulan savaş kabineleri de bir tür iç kabine niteliğini taşımıştır.

Değişik yürütme kurullarına dayalı parlamenter sistemin uygulandığı bir başka ülke olan Fransa'da bakanlar kurulu, cumhurbaşkanının başkanlığında, başbakan ve bakanlardan oluşan, en önemli kararları almaya yetkili yürütme organıdır. Başbakanın başkanlığında toplanan kabine kurulu ise bakanlarla müsteşarları kapsar; işlevi bakımından bakanlar kurulu için bir hazırlık organı niteliğini taşır. 1958 Anayasası'nın müsteşarlara bakanlar kurulunda da yer vermesiyle, iki organ arasındaki fark azalmıştır. Bakanlıklar arası kurul ise, belli bir sorunun çözümüyle ilgili bakanlardan oluşur. Bakanların kendilerine yardımcı olabilecek idari ve teknik personelden oluşturduğu kurullara da bakanlık kabinesi denir.

ABD'de bütünüyle değişik bir kabine sistemi uygulanır. Başkan bakanlık örgütlerini yönetmek üzere Kongre dışından *secretary* denen bakanlar seçer; Senato'nun bu bakanları onaylaması gerekir. Anayasada yer almayan kabine toplantıları, George Washington'dan beri bir gelenek olarak sürdürülmektedir. Ama başkanlar kabinesinin işleyişinde genellikle farklı yöntemler benimsemişlerdir. ABD'de kabine toplantıları yalnızca bakanlarla sınırlı değildir ve kural olarak oylama yapılmaz. Ayrıca bakanlar kurulu; hükümet.

Kabirler, Yunanca Kabeiroi, Frigya kökenli olduğu sanılan bir grup tanrı. Bereket getirdiklerine ve gemicileri koruduklarına inanılan Kabirlere, Anadolu'nun büyük bölümünde, çevredeki adalarda, Makedonya ile Yunanistan'ın kuzey ve orta kesiminde tapınılırdı. Başlangıçta Kabirlerin sayısı belirsizdi. Ama daha sonra Aksiokersos ile oğlu ve hizmetkârı Kadmilos (ya da Kasmilos) adlı iki erkek Kabirin yanı sıra, ikincil önemde Aksieros ve Aksiokersa adlı bir çift dişi Kabir ortaya çıktı. Eski Yunanlılar bunları kendilerine özgü çeşitli tanrılarla özdeşleştirdiler. Kabir kültürü, bereket gücüne tapınma, arınma ve eriştime törenlerini içeriyordu.

Kabirler çoğu zaman Samothráki'nin (Semendirek) Büyük Tannı'nla özdeşleştirilmiştir. Samothráki'deki gizem ayinlerine pek çok kişi katılır ve erişime törenlerinin kötü talihe karşı genel bir koruma sağladığına inanılırdı. Büyük İskender'in ölümünden (İÖ 323) sonraki dönemde Kabir kültü doruk noktasına ulaştı.

Kabis, Fransızca GABES, Latince TACAPA. Tunus'un güneydoğusunda il (vilaye) ve il merkezi kent. Kabis kenti, Kabis Körfezine bakan bir Akdeniz vahasında, başlıca su kaynağını oluşturan ve 10 km yukarıdaki Res'ül-Vad'den doğan Kabis Irmağının ağzında yer alır. Romalılar tarafından Tacapa adlı bir ticaret merkezi olarak kuruldu. Osmanlı egemenliği sırasında gerileyerek önemini yitirdi. Fransız protektora yönetimi altında (1881-1955) kara ve demir yollarıyla bir limanın inşa edilmesi bir ölçüde canlanmasını sağladı. Günümüzde çevresinde küçük ölçekli balıkçılık, meyvecilik ve dokumacılık yapılan önemli bir vaha ve ticaret merkezidir. Başlıca sanayi kuruluşları fosforik ve sülfürik asit fabrikalarını kapsayan bir kimya kompleksi ile demir ve çimento tesisleridir.

Kabis ili, ülkenin ortagüney kesimindeki yan kurak toprakların büyük bölümünü kapsar. Berberi zeytin yetiştiricilerinin oturduğu Matmata'yı, Beni Zid göçebelerinin ticaret merkezi el-Hamma'yı ve birkaç önemli vahayı daha içine alır. Tuzer ve Şattü'l-Cerid bölgelerinde hurma yetişir. Nüfus (1984) kent, 92.298; (1990 tah.) il, 276.300.

Ka'biye, Ebu'l-Kasım Abdullah bin Ahmed el-Belhi el-Ka'bi'nin (ö. 931) kurduğu Mutezile kolu.

Mutezilenin Bağdat okulunun önde gelen temsilcilerinden el-Hayyat'ın öğrencisi el-Ka'bi'nin temel yapıtı *el-Makalat* adını taşır. Ka'biyeye göre, Tannı'nın niteliklerini bilmek onun özünü bilmektir. Tannı en yetkin bilgiye sahip olduğu için istence (irade) gereksinimi yoktur. Tannı'nın istenciden söz etmek, onun yaratıcılığından ya da buyruklarından söz etmek demektir. Tannı'nın görmesi ve duyması da görülecek ve duyulacak şeyleri bildiği anlamına gelir. Tannı olanaksız şeyler yapamaz, ama yapmış olduklarından başkasını, olanaklı bulunması koşuluyla yapabilir. Ahlaki öznelere olan insanlara yardım etmek için, yapabileceğinin en iyisini yapması gerekir. Tannı'nın adları ancak vahiyle bilinebilir. Ona us yoluyla adlar verilemez.

Bilgi, bir şeye olduğu gibi inanmak demektir; inanç da zamanla bilgi niteliği kazanır. Başkasından duyularak elde edilen inanç bilgi değildir, ama doğru ise bilgi kadar geçerli ve kurtarıcıdır. Tannı'nın başlangıçsız (kadim) olduğunu bilmek, onun yaratan olduğunu bilmenin temelini oluşturur. Sonradan olan (hadis) şeylerin bir yaratıcıya gereksinim duyduğunu bilmek zorunludur. Nesneler, bilginin ahlaki niteliğini belirler.

Bazı tanrısal eylemlerde bireyin çıkarları zedeleniyorsa bu toplumun çıkarları içindir. Küçük günahlar Cehennem'de cezalandırılmaz, ama büyük günah oluşturmaya üzere birbirine eklenebilir. Ödül, Tannı'nın cömertliğinin zorunlu bir sonucudur. Ödülün tamamı bu dünyada verilebileceği gibi öbür dünyaya da bırakılabilir. Günahlar ödül hakkının yitirilmesine neden olur, ama tövbe kişiye bu hakkı yeniden kazandırır. Hz. Muhammed'i ve tebliğ ettiklerini onay-

layan kişi ne söylerse söylesin mümkün sayılır.

kablo, elektriksel ve elektronik sistemlerde, enerji iletimi ya da haberleşme amacıyla bir yerden başka bir yere elektrik iletmekte kullanılan iletken malzeme ya da iletken malzemeler grubu. Enerji iletiminde kullanılan kablolar çıplak (yalıtılmamış), yalıtılmış, zırlı (bükülgen metal kılıflı), basınçlı yağlı, basınçlı gazlı, metal boru kılıflı vb gibi türlere ayrılır. İletişimde kullanılanlar ise eksenel (koaksiyal) kablolar ile telefon, telgraf ve kontrol kabloları vb gibi sınıflandırılır. Hava, yeraltı ya da denizaltı kablosu terimleri, hem enerji iletimi, hem de iletişim kabloları için kullanılır. Elektrik teli ile elektrik kablosu arasında belirgin bir fark yoktur; ama genellikle elektrik teli terimi çıplak ya da yalıtılmış tek bir metal iletken için, kablo terimi ise birbirine sarılmış iletkenler ya da bir arada bulunan ve birbirinden yalıtılmış iletkenlerden oluşan iletkenler grubu için kullanılır.

Enerji iletim kabloları. En yaygın kullanılan ve en yalın kablo türü direkler ya da çelik kuleler arasına gerilen hava kablosudur. Bu kablolar, genellikle bakır ya da alüminyum tellerin eşmerkezli katmanlar oluşturacak biçimde birbirine sarılmasıyla yapılır. Bakır ya da alüminyum kullanılması nedeni bu metallerin elektriksel iletkenliklerinin yüksek olmasıdır; tellerin birbirine sarılmasının nedeni ise, kablounun bükülgenliğini artırmaktır. Hava kabloları, kar yükü ya da sert rüzgârlar nedeniyle büyük mekanik gerilmelerin etkisinde kalır. Bakırın ve alüminyumun mekanik dayanımı yeterince yüksek olmadığından kimi zaman bunların alaşımları kullanılır. Alaşım kullanılması mekanik dayanımı yükseltir ama elektriksel iletkenliği olumsuz yönde etkiler. Bu sorunun daha yaygın çözümü, bakır (ya da alüminyum) teller birbirine sarılırken araya belirli sayıda yüksek dayanımlı çelik tel katmaktır. Bu çelik tellerin her biri çinko, bakır ya da alüminyumla kaplanarak yenime (korozyon) karşı korunur.

Hava kablolarının çoğunda, özellikle yüksek gerilim kablolarında, yalıtım ya da başka amaçlı bir kılıf bulunmaz. Daha alçak gerilimlerde kullanılan kablolar ise asfalt emdirilmiş pamuklu şerit, polietilen ya da başka bir malzemenin yapılmış bir kılıf bulunur. Bu kılıf, dokunma sonucunda ortaya çıkacak elektrik çarpmalarına karşı bir ölçüde koruma sağlar, ayrıca hattın topraklı (toprak potansiyelinde) bir cisme geçici olarak değmesi sonucunda kısa devre oluşmasını önler.

Önemli bir enerji kablosu türü de yeraltı kablosudur. Yer darlığı yüzünden ya da güvenlik nedeniyle hava hatlarının kullanılmadığı kent içi bölgelerde yaygın olarak kullanılan bu tür kablolar yeraltında açılan kanallara döşenir. Yeraltı kablolarında mekanik dayanım sorunu önem taşımadığı için bu tür kabloların iletkenlerinde ticari saflukta bakır ya da alüminyum kullanılır; ayrıca, en küçük çapta en büyük elektriksel iletkenlik sağlamak amacıyla iletkenler özel olarak biçimlendirilir ve sıkışık olarak yerleştirilir.

Elektrik enerjisinin üretildiği nokta (üretec) ile tüketildiği nokta (kullanıcı) arasındaki elektrik devresinin önemli bir bölümünü bu tür hava ve yeraltı kabloları oluşturur. Ama bazı uygulamalarda devrenin bir bölümünde ya da tümünde özel kablo türleri kullanmak gerekir. Bu kablo türlerinin kullanılmasını gerektiren koşullara ve kullanım alanlarına aşağıdaki örnekler verilebilir: Çelik üretim tesisleri, kazan daireleri ve elektrikli fırınlar (yüksek sıcaklık); gezici donanımlar (türeşim); gemiler, kimya sanayisi (yenim); denizaltı ve madencilik

(mekanik zorlamalar); çeşitli amaçlarla kullanılan taşınabilir aygıtlar (fazla eğilip bükülme). Nükleer reaktörlerin yakınlarında, güdümlü füzelerde ve yapay uydularda kullanılan kablolar ise çeşitli tür ve yoğunluktaki ışınlara, çok yüksek (ya da çok alçak) sıcaklık ve basınçlara dayanıklı olmalıdır.

İletişim kabloları. İletişimde (haberleşme) kullanılan kabloların, enerji iletimi kablolarına göre çok farklı işlevleri vardır ve tasarımları da çok değişiktir. Enerji kabloları hem yüksek gerilim altında çalışırlar, hem de ilettikleri akımın şiddeti büyüktür; buna karşılık iletişim kablolarında gerilim de, iletilen akım da düşüktür. Enerji kabloları doğru akım ya da alçak frekanslı (örn. 50 Hz) alternatif akımda kullanılır. Telefon kabloları daha yüksek frekanslarda; radar, televizyon ve başka iletişim sistemlerinde kullanılan eksenel kablolar ise 10 000 MHz'e (1 MHz=10⁶ Hz) ulaşabilen çok yüksek frekanslarda kullanılır. Enerji kabloları genellikle üç ya da daha az sayıda iletkenlerden oluşur, bu iletkenlerin çapları da birkaç santimetreden fazladır. Bir telefon kablosunda ise her birinin çapı 0,125 cm'yi geçmeyen birkaç bin iletken bulunabilir.

Telefon kablolarında yalıtkan olarak genellikle kuru selüloz (iletken kâğıt şerit sarılması ya da iletkenin kâğıt hamuruyla kaplanması biçiminde) ya da polietilen kullanılır. Yalıtkanın kalınlığı milimetrenin kesri kadardır. Kontrol amacıyla kullanılan kablolar ise iletken sayısı daha az, iletkenlerin çapları ve yalıtkan kalınlığı daha büyüktür.

Eksenel kablo iki iletkenli bir kablodur, bu iletkenlerden biri boru (tüp) biçimindedir, öteki iletken ise kesu dairesel, çapı da borunun çapından daha küçük olan bir teldir ve borunun içine, boruyla eşeksenli olacak biçimde yerleştirilmiştir. Bu tel, seyrek olarak yerleştirilmiş yalıtkan destekler aracılığıyla borunun tam ortasında tutulur. Birkaç eksenel kablo, iletişim amaçlı başka iletkenlerle birlikte, ortak bir kılıf içine yerleştirilebilir.

İletişim kablolarında da enerji kablolarında kullanılanlara benzer koruyucu kılıflar kullanılır. Koruyucu olarak genellikle alüminyum ya da kurşun alaşımlarından borular ya da metal şerit-termoplastik malzeme karışımı kılıflar kullanılır.

Telefon ve telgraf iletişiminde kullanılan uzun denizaltı kabloları yukarıda anlatılan kablo türlerinden farklı yapıdadır. Bunlarda içte tek parçalı bir iletken ya da bükülür iletken demeti, bunun dışında gütaperka ya da polietilen bir yalıtkan katman bulunur; bunun çevresine çoğu kez eksenel silindirik bir iletken yerleştirilir, daha dışta asfalt ya da katran emdirilmiş jüt örtüsü, en dışta da yüksek dayanımlı çelik telden yapılmış zırlı bulunur. Ayrıca bak. denizaltı kablosu

kablo (mekanikte) bak. tel halat

kablolu televizyon, televizyon sinyallerinin eksenel kablolar aracılığıyla dağıtıldığı sistemlerin ortak adı. 1950'lerin başlarında ABD'de ortaya çıkan bu sistemin amacı, uzak ve dağlık bölgelerin ticari yayınlarından daha fazla yararlanmasını sağlamaktır. 1960'larda, sinyallerin yüksek binalardan yansımaları nedeniyle yerel televizyon yayınlarının iyi alınmadığı pek çok büyük yerleşim merkezinde de kablolu televizyon kullanılmaya başladı. Ortak antenli televizyon olarak bilinen bu sistemde, vericinin yayınladığı sinyalleri almak amacıyla, açık ve yüksek bir yere ortak anten kururur. Bu antenle alınan sinyaller, bu servise abone olan çevredeki evlere ve kuruluşlara eksenel kablolar aracılığıyla iletir. Aboneler,

sistemin kuruluş ücretine ek olarak belirli bir aylık servis ücreti öderler. Bu tür sistemler yalnızca ABD'de değil, Kanada'da ve başka birçok ülkede de kullanılmaktadır. Türkiye'de de PTT tarafından son yıllarda önce Ankara'da, ardından İstanbul'da hizmete sokulmuştur.

1970'lerin ortalarından bu yana, özel yayın hizmetleri sağlayan pek çok kablolu televizyon sistemi ortaya çıktı. Bu sistemler abonelerine yüksek nitelikli televizyon yayınları ulaştırmanın yanı sıra, ek televizyon kanalları da sağlamaktadır. Bazı sistemler, normal televizyon yayın bandı frekanslarına ek olarak, bu bandın dışındaki frekansları da kullanmakta, böylece abonelere 50'den fazla kanal sağlayabilmektedir. Abonenin televizyon alıcısına eklenen bir frekans değiştirici, normal yayın bandı dışındaki bu sinyallerin alınabilmesini olanaklı kılar. Kanal sayısının artması daha geniş programcılığa olanak sağlar. Böylece uzak kentlerin televizyon programlarının, hava durumu ve borsa haberlerinin, kültürel etkinliklere ilişkin ya da yerel kuruluşlar ve eğitim kurumlarınınca hazırlanmış programların yayını gerçekleştirilebilir. Bazı kablolu televizyon sistemleri kanallarını kent meclisi toplantılarına ve yerel yönetim etkinliklerine ayırırken, bazıları da yerel ya da ülke çapında yayın yapan televizyon istasyonlarınınca yayınlanmayan spor olaylarını ve en son filmleri yayınlayarak paralı televizyon programcılığına bir geçiş sağlar. Bazı kablolu sistemler ise abonelerine "iki yönlü kanal" hizmeti sunar. Böylece aboneler, sistem içindeki program üretim merkezlerine ya da bilgi merkezlerine ulaşabilirler. Kablo bağlantısı kullanarak izleyiciler evlerinden, örneğin bir kamuoyu araştırmasına katılabilirler ya da çeşitli yazılı ve grafik malzemeyi (örn. referans kitaplarından alıntılar, konser programları, yemek tarifleri vb) ekranlarına getirebilirler. Videoteks denilen bu sistem ilk olarak Almanya ve İngiltere'de kullanılmıştır. Abonelerin ev bilgisayarlarıyla bilgisayar ağlarına ulaşmalarını, bilgi bankalarına girebilmelerini ve öteki çevrimiçi kullanıcılar ile mal siparişi, banka işlemleri gibi işler için bağlantı kurabilme olanaklarını sağlayan iki yönlü kanal televizyon sistemleri üzerinde de çeşitli denemeler yapılmıştır.

kabotaj hakkı, bir devletin, kendi limanları arasında deniz ticareti konusunda tanıdığı ayrıcalık. Bu ayrıcalıktan yalnızca yurttaşlarının yararlanması ulusal ekonomiye önemli bir katkı sağlayacağından, devletler yabancı bandıralı gemilere kabotaj yasağı koyma yoluna gitmişlerdir. Bazı uluslararası sözleşmelerde de kabotaj yasağı koyma yetkisine ilişkin hükümler yer alır.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar çerçevesinde yabancı bandıralı gemilere tanıdığı kabotaj ayrıcalığı Lozan Antlaşması'yla (1923) kaldırılmıştır. 20 Nisan 1926 tarih ve 815 sayılı yasaya göre akarsularda, göllerde, Marmara Denizi ile Boğazlar'da, bütün karasularda ve karasular içinde kalan körfez, liman, koy ve benzeri yerlerde makine, yelken ve kürekle hareket eden taşıtları, duran ve yüzen araçları bulundurma ve bunlarla mal ve yolcu taşıma hakkı Türk yurttaşlarının tekelindedir. Ayrıca dalgıçlık, kılavuzluk, kaptanlık, çarkçılık, tayfalık ve benzeri mesleklerin Türk yurttaşlarınınca yerine getirilebileceği belirtilmiştir. Yabancı gemiler yalnız Türk limanlarıyla yabancı ülkelerin limanları arasında insan ve yük taşıyabilir.

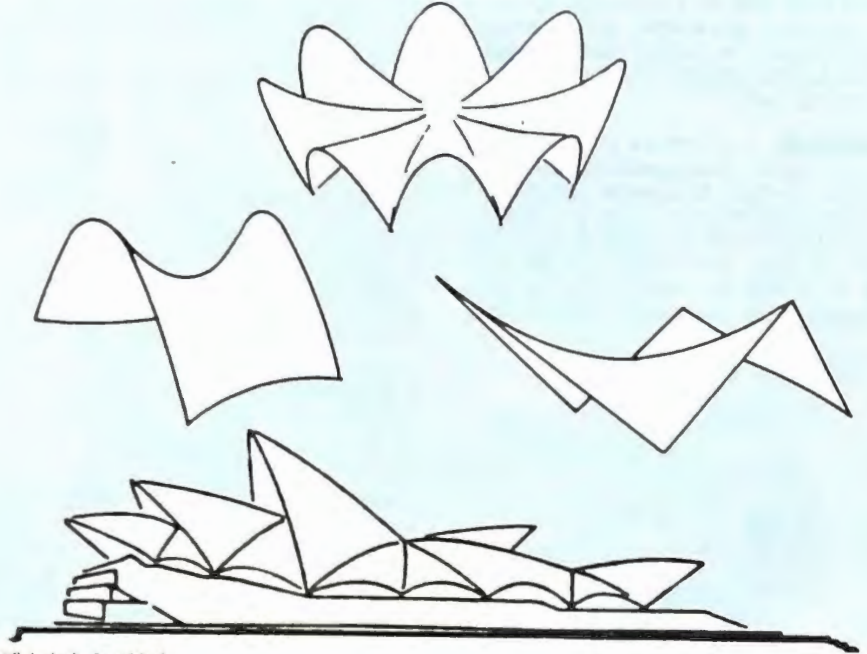
kabriyol, İtalyanca *CABRIOLE*, baleda bir sücrayış. Eskiden yalnızca erkeklerce yapıldı. Kabriyolde dansçı, baldırlarını havada makas hareketiyle birbirine vurur. Vuruş

gerçekleşince bacaklar vücutla 45 ya da 90 derecelik bir açı oluşturacak biçimde öne, yana ya da geriye uzatılır. Dansçı tek ayağı üzerine yere inebilir, ardından öbür ayağını beşinci bale duruşu konumuna getirir. Buna kapalı kabriyol (*cabriole fermée*) denir. Dansçının adımını havada ikinci ayağıyla tamamlamasına da açık kabriyol (*cabriole ouverte*) adı verilir.

kabuk, bir ya da iki yöne doğru eğrilikli, etkisi altında bulunduğu kuvvetleri iki boyutta yayan yüzeyel taşıyıcı. Bir yöne doğru eğrilikli kabuğa yarım silindir, iki yöne doğru eğrilikli kabuğa da semer biçimleri örnek gösterilebilir. Kabuk, mimarlıkta genellikle sergi ve spor salonları, istasyon ve terminaller, fabrika, hangar ve depolar, büyük mağazalar gibi geniş açıklıklı mekânların üzerinin çok az bir kalınlıkla (dolay-

Binası'nın (1958; Camelot, Esquillon, De Mowilly ve Zehrfuss) 205 m'lik açıklığını örten kabuğun kalınlığı yalnızca 13 cm idi. Böylece kabuk kalınlığının örtülen açıklığa oranı 1/1.570 oluyordu. Bu oran Roma'daki San Pietro Bazilikası'nın kubbesinde (aslında kabuk değildir) 1/13, tavuk yumurtasında 1/100, ilk kabuk uygulaması olan Zeiss Planetariumu'nda ise 1/666'dır.

Dünyadaki kabuk uygulamaları arasında önemli örnekler şunlardır: Zeiss Planetariumu (1925, Jena, ADC; W. Baurfeld ve F. Dischinger), Reims Hali (1928-29, Fransa; E. Freyssinet), Zarzuela Hipodromu Tribünleri (1935, Madrid, İspanya; Eduardo Torroja), Lambert-St. Louis Havaalanı (1953-55, Missouri, ABD; George Hell-

Çeşitli kabuk örnekleri
Ana Yayıncılık Arşivi

ıyla çok ekonomik olarak) örtülmesinde kullanılır. Basınç ve çekme kuvvetlerine karşı dirençli her malzemeden (ahşap, çelik, plastik) oluşturulabilirse de, asıl betonarme ile uygulanır. Ama kabuğun taşıma gücü, yapıldığı malzemeyle ya da kalınlığıyla değil, biçimiyle bağlantılıdır. Bir tabaka karton iki kenarından iki kutunun üstüne konursa, kendi ağırlığını bile taşıyamayarak bükülür ve düşer. Ama kıvrılarak bir yarım silindir haline getirildikten sonra aynı deney yapılırsa, karton yalnız kendini değil, üstüne konacak başka bir ağırlığı bile taşır. Çünkü yeni biçimi dolayısıyla bir direnç kazanmış ya da başka bir deyişle tek yöne doğru eğrilikli olan bir kabuk haline gelmiştir. Doğada da insan kafatası, yumurta kabuğu, fındık ve ceviz gibi yemiş, istiridyeye, midye ve salyangoz gibi hayvan kabukları, aynı ilkenin geçerli olduğu örneklerdir.

Mimarlıkta kabuk uygulamaları 20. yüzyılda ortaya çıktı. İspanyol mimar Antonio Gaudí, Barselona'da daha 1909'da yaptığı uygulamalarda kabuk ilkesine dayanan taşıyıcılar kullandı. 1920'lerde ise, her üçü de Alman olan Walter Bauersfeld (1879-1959), Franz Dischinger (1887-1953) ve Ulrich Finsterwalder (1897) adlı mühendisler hem uygulamaları, hem de kuramsal çalışmalarla konunun gelişmesinde önemli rol oynadılar. Gittikçe daha büyük açıklıklar daha ince kabuklarla örtülebilir hale geldi. Örneğin Paris'te yapılan CNIT Sergi

muth, Joseph Leinweber, Minoru Yamasaki), TWA Terminali (1956-62, John F. Kennedy Uluslararası Havaalanı, New York kenti, ABD; Eero Saarinen), Spor Salonu (1957-59, Roma, İtalya; Pier Luigi Nervi), Sidney Operası (1957-73, Avustralya; Jørn Utzon). Ayrıca, Meksikalı Mimar Felix Candela da(*) pek çok yapısında kabuk konstrüksiyonlar kullanmıştır.

kabuk, hayvanların birçoğunda görülen koruyucu dış örtü. Temel bileşeni yumuşakçalarda kalsiyum karbonat (kalker ya da kireç), eklembacaklılarda kitin, sürüngenlerden kaplumbağalarda keratin, tekhücrelilerden deliklilerde (*Foraminiferida* takımı) kalsiyum karbonat, ışınılarda (*Radiolaria* alt sınıfı) silistir. Derisidikenlilerin kalsiyum karbonatlı iskeleti, denizkestanelerinde sert levhacıkların kaynaşmasıyla oluşan bir kabuğa dönüşmüştür.

Değişik hayvan gruplarına özgü kabuklar genellikle değişik adlarla tanınır. Çiftçenetlilerden (*Bivalvia* sınıfı) yumuşakçaların kabukları için kapak ya da çenet, kaplumbağa kabukları için bağa, tekhücrelilerin kabukları için *testa* adı yaygın biçimde kullanılmaktadır. Ayrıca denizkabuğu olarak da bilinen salyangoz, midye, istiridyeye gibi suda yaşayan yumuşakçaların kabukları ilginç biçim, yapı, renk ve desen özellikleriyle insanların dikkatini çekmiş, bezeme ya da koleksiyon amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca bak. vücut örtüsü.

kabuk, odunsu bitkilerin gövde ve köklerinde büyütkendokunun dışında kalan, başka bir deyişle bitkinin odun bölümünü çevreleyen dokuların oluşturduğu katman. Kalınlığı genellikle odun bölümüne göre çok daha az olan bu katman başlıca iç ve dış kabuk olmak üzere ikiye ayrılır. Büyütkendokunun dışı doğru bölünmesiyle oluşan iç kabuk, yapraklardan bitkinin öbür bölümlerine besinlerin iletilmesinde rol oynayan ikincil soymukdoku hücrelerini içerir. Ölü dokulardan oluşan dış kabuk ise mantar büyütkendokusuna (fellogen) üretilir; mantardoku ile yaşlı, ölü soymukdoku hücrelerini içeren tabakalanmış dış kabuğa ritidom adı verilir. Süberinle dolan ölü mantar hücrelerinin su ve gaz geçirgenlikleri hemen hemen tümüyle yok olduğu için kabukla kaplı kök ve gövdelerde, iç dokularla atmosfer arasındaki gaz alışverişi, mantardokudaki lentiseller (süngerli yapılar) aracılığıyla sağlanır. Ayrıca bak. korteks; mantardoku.

kabukböceği, YAZICIBÖCEK olarak da bilinir, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımının *Scolytidae* (*Ipidae*) familyasını oluşturan 2 bini aşkın böcek türünün ortak adı. Bitkilere büyük zarar veren bu böcekler genellikle 6 mm'den kısa, kahverengi ya da siyah renkli ve silindirik biçimlidir. Kısa ve çoğu kez dirsekli olan duvargaları birçok türde

kabukböcekleri (çeşitli *Scolytus* türleri), çamlarda görülen ormanbahçıvanı(*) (*Blasitophagus piniperda* ve *B. minor*), uzunluğu 9 mm'ye ulaşabilen dev kabukböceği (*Dendroctonus micans*), servi kabukböceği (*Phloeosinus armatus*), çam kabukböcekleri (*Ips sexdentatus* ve *I. acuminatus*) ve odun oyucuları (çeşitli *Xyleborus* türleri) sayılabilir.

Kabuki tiyatrosu, gerçeklikle biçimcilik, müzik, dans ve mimle gösterişli sahne ve kostüm tasarımının zengin bir karışımı olan geleneksel Japon halk eğlencesi. Sözcük modern Japoncada üç karakterle yazı-

dansı geliştirmiş ve uzun yıllar sürececek bir geleneği başlatmıştı. *Kabuki* uzun tarihi boyunca bir yandan oyuncularının adlarının kötüye çıkmasıyla ün salarken, bir yandan da sanatsal açıdan saygınlık kazandı.

Kabuki, Tokugawa dönemi (1603-1867) beğenilerinin etkisiyle büyük gelişme gösterdi. Bu dönemde Ukiyo-e sanatçıları ağaç baskılarında gündelik yaşamdan görüntüleri ve haktan insanların parlak giysilerini konu alıyorlardı. Yeni biçim ve düşünceleri her zaman kolaylıkla özümseyebilen *Kabuki*, çarpıcı olanın yanı sıra, sıradan olana duyulan bu ilgiyi de yansıtmaya başladı.

Bir *Kabuki* tiyatrosu, Utagawa Toyokuni'nin bir ağaç baskısı, y. 1800; British Library, Londra
British Library, Londra

lır; *ka* "şarkı", *bu* "dans", *ki* de "beceri"yi belirtir.

Kabuki oyunları büyük ölçüde liriktir. Edebiyat yapıtı olarak kabul edilen önemli örneklerle rastlanmakla birlikte, bu oyunlar daha çok, oyuncularının görsel ve vokal açıdan olağandışı boyutlara varan becerilerini gösterebilmelerinin birer aracı sayılır. Bu oyuncular *Kabuki* geleneklerini, çok küçük değişikliklerle kuşaktan kuşağa taşımıştır. Çoğu, soylarını ve oyunculuk tarzlarını ilk *Kabuki* oyuncularına bağlar, onları ustaları olarak görür ve aynı adı taşıyan kaçıncı kuşak oyuncu olduklarını göstermek için adlarının sonuna bir numara eklerler.

Geleneksel *Kabuki* tiyatrosunda oyuncularla izleyiciler arasında sürekli bir etkileşim vardı. Oyuncular sık sık kalabalığa seslenmek için oyunu keser, izleyiciler de uygun sözlerle ya da önceden bilinen biçimlerde alkışlayarak karşılık verirler. İzleyiciler oyun sırasında, en çok beğendikleri oyuncuların adlarını da bağırabilirdi. *Kabuki* programların sabahtan akşama değin sürdüğü ve izleyicilerin çoğu genellikle tek bir oyunu ya da sahneyi izlemeye geldiği için salonda sürekli bir giriş çıkış olurdu. Yemek saatlerinde de izleyicilere yiyecek dağıtılırdı. Programlarda dört mevsimi yansıtan temalara ve göreneklere yer verilir ya da çağdaş olaylardan alınmış konular işlenirdi. 17. yüzyıl sonlarından bu yana oyuncuların sahne ağız ve önsahneyle izleyiciden ayrıldığı çoğu Batı tiyatrosunun tersine, *Kabuki* oyuncularını sürekli izleyicilerin arasına karıştırdı. Ana sahnenin iki yanından salonun arkasına kadar uzanan ve *hanamiçi* (*) adı verilen yüksek iki geçit de kullanıldığında izleyici üç sahneyle çevrelenmiş olurdu.

Kabuki tiyatrosu 16. yüzyıl sonlarında, eski bir din görevlisi olan İzumo Okuni adlı kadın dansçının gerçekleştirdiği, Budacı ayinlerin parodilerine yer veren gösterilerin ilgi görmesiyle ortaya çıktı. Okuni kadınlarından oluşan bir topluluk kurarak serbest

Kabuki, eski Japon dramatik sanat geleneklerini birleştiren eklektik bir tiyatro olarak değerlendirilir. Her ikisi de çok eskilere uzanan *No* tiyatrosu(*) ile imparatorluk sarayının dansları *bugaku*(*) öteden beri soylularla *samurai*lerin tekelindeydi. *Kabuki* ise kasabalılarla çiftçilerin tiyatrosu oldu. *Bugaku* ve *No*'da aşırı bir incelik vardı. *Kabuki* ise kısıtlama tanımayan, kaba saba olabilen bir tiyatroydu; güzelliği aşırı süslülüğe, gösterişe dayanıyor; düşünceden çok duyulara sesleniyordu.

Kabuki en çok *No* tiyatrosu ve 17. yüzyılda gelişen kukla tiyatrosu *cocruri*'den etkilendi. Malzemesinin çoğunu *No* tiyatrosundan aldı. 1652'de yasaklanmasından sonra da *kyoen* (*No* gösterilerindeki komik ara oyunlar) uyarlama ve parodileriyle kendini yeniden kabul ettirdi. Yeniden oluşturulan *Kabuki*'de artık kadın oyunculara yer yoktu. *Onnagata* denen erkek oyuncular kadın rollerini oynamaya başladılar ve çoğunlukla dönemlerinin en gözde oyuncularını oldular.

Kabuki'de konu bakımından tarihsel oyun (*cidaimono*) ve orta sınıf oyunu (*sewamono*) ayrımı vardır. Programda genellikle önce tarihsel oyun, sonra orta sınıf oyunu sahnelenir; ikisinin arasında da cinler, fahişeler ve çeşitli egzotik yaratıkların rol aldığı bir ya da iki danslı oyun yer alır. Gösteri kalabalık kadrolu, canlı bir dans finali (*ogiri şosagoto*) ile sona erer.

Asıl amaç eğlendirmek ve oyuncuların becerilerini ortaya koymasına olanak vermekse de, oyunlar didaktik bir öge de içerir; *kanzen choaku* (erdemliyi ödüllendir, kötüyü cezalandır) kavramıyla dile getirilen bir ideali savunur. Dünyanın geçiciliği (Budacılıktan) ve ödevin önemi (Konfüçyüsçülükten) gibi dinsel düşünceler ya da daha genel ahlak yargılarıyla ilgili çatışmaları ortaya koyar. Ahlakla insanın tutkularının çatışmasından trajedi doğar. Yapısal açıdan oyunlar, karmaşık bir olay örgüsü içinde iki ya da daha çok temadan oluşur, ama Batı

Kabukböceklerinden *Dendroctonus valens*
William E. Ferguson

topuz uçludur. Larvaları yumuşak, kirli beyaz, bacaksız ve içe doğru hafifçe kıvrıktır.

Bazı türlerin erkekleri, delerek girdiği ağaçların içinde bir çiftleşme odası hazırlar ve burada 60 kadar dişiye dölleyebilir. Daha sonra her dişi anayol denen bir üreme yolu açar. Öbür türlerdeyse çiftleşme genellikle ağacın dışında, giriş deliği yakınında gerçekleşir. Kabukta üreyen dişiler yumurtalarını anayolun iki yanında açtıkları yumurta odacıklarına koyar. Bu yumurtalardan gelişen yeni kuşak erişkinlerin her biri kendi yollarını açarak dışarı çıkar. Odunda üreyen dişilerse yumurtalarını anayola tek tek ya da kümecikler halinde bırakır ve yeni gelişen erişkinler de anayolu kullanarak dışarı çıkar. Büyük bölümü kök, gövde, dal gibi bitkilerin odunlaşmış bölümlerine zarar veren bu böcekler arasında yaprak, meyve ya da tohumu zarar veren türler de vardır. Bir bölümü tek bir ağaç türünü yeğlerken öbürleri birçok ağaç türünde yaşayabilmektedir. Bazı kabukböcekleriye ağaçlara çeşitli hastalıklar bulaşır. Örneğin karaağaç kabukböceği(*) mantar sporlarının neden olduğu karaağaç hastalığının(*) taşıyıcısıdır. Kabukböceklerinin Türkiye ormanlarında önemli zararlara yol açan birçok türü vardır. Bunlar arasında karaağaç

tiyatrosunda özen gösterilen güçlü bir birleştirici öge bulunmaz. İç içe geçmiş çeşitli episodlar son bir dramatik doruk noktasına doğru gelişir.

Yeni biçimleri kolayca özümseyebilmesine karşın, *Kabuki* çok biçimsel bir tiyatrodur. Kutsal yerler ve tapınaklarda oynanan eski tiyatro örneklerinden alınmış çok sayıda göreneği sürdürür. En çok dans ögesiyle tanınır. İster *onnagata*'nın ölçülü, akıcı hareketleri, ister erkek karakterlerin abartılı duruşları olsun, oyuna dans ögesini katmak için her fırsat değerlendirilir. Oyunculuk neredeyse danstan ayırt edilemeyecek kadar stilize edilebilir.

Günümüzde, her ikisi de Tokyo'da bulunan 1.600 kişilik Kabuki Tiyatrosu'nda (*Kabuki-za*) ve Ulusal Tiyatro'da düzenli *Kabuki* oyunları sahnelenmekte, öteki tiyatrolar da arada bu gösterilere yer vermektedir. Ayrıca çeşitli *Kabuki* toplulukları Tokyo dışında da gösteri yapar. Bu toplulukların çoğunda aynı oyuncular yer alır. Kabuki Tiyatrosu'ndaki ortalama bir programın uzunluğu beş saat, Ulusal Tiyatro'da ise yaklaşık dört saattir. Kabuki Tiyatrosu tutucu bir yaklaşımla oyunculara verilen geleneksel önemi korumakta ve programını yıldız oyunculara göre düzenlemektedir. Ulusal Tiyatro ise oyunun kendisini vurgulamakta, tarihsel geleneği korumaya ve *Kabuki*'yi klasik bir tiyatro olarak sürdürmeye çalışmaktadır.

kabuklu yıldız, yaygın bir gaz halkası ya da kabuğuyla çevrelenmiş yıldızların ortak adı. Gaz kabuğu, bu yıldızların tayfında özgün soğurma ya da salım çizgileri örgüsü oluşturur. Kabuklu yıldızların tümü, tayf tipi B olan sıcak yıldızlardır. Bazı yıldızların kabukları oldukça karardır, ama bazılarının, zaman içinde kaybolur ya da bunların yerini yeni kabuklar alır.

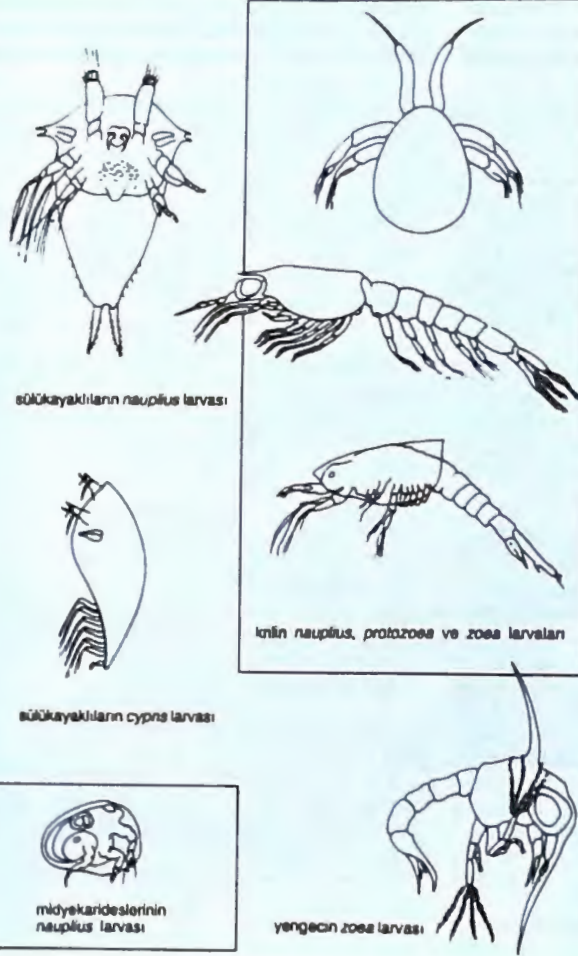
kabuklubit, KOŞNIL olarak da bilinir, *Homoptera* (eşkanatlılar) takımının çeşitli familyalarından bitki bitlerinin ortak adı. Eşeyssel ikibiçimlilik bu böceklerin en belirgin özelliklerinden biridir. Dişilerde bacaklar ve duygular körelmiş, kanatlar kaybolmuştur. Buna karşılık erkeklerde narın yapılı bir çift kanat, iyi gelişmiş bacaklar ve

ürünlerin elde edilmesine yarar. Örneğin lak böceğinin salgısı (*Laccifer lacca*) gomalak ve vernik eldesinde, kırmızı böceğinin salgısı (*Dactylopius coccus*) boya eldesinde, *Ceroplastes ceriferus* ve *Ericerus pe-la* türlerinin salgısı Çin mumu(*) eldesinde kullanılır. Ayrıca bak. Aspidiotus; torbalı koşnil; virgül koşnil.

kabuklular (*Crustacea*), *Arthropoda* (eklembacıklılar) filumundan, çoğu suda yaşayan 30 bini aşkın türün oluşturduğu omurgasız hayvanlar sınıfı. Büyük bir çeşitlilik gösteren bu hayvanlar değişik sınıflandırmaya sistemlerine göre birçok alt sınıfa ve takıma

da yitirmiştir. Dolayısıyla tüm kabukluları kısa bir tanım altında toplayabilmek olanaksızdır.

Kabukluların büyük bir bölümü denizlerde ve tatlı sularda yaşar. Tropik bölgelerden kutuplara kadar tüm denizlerde dağılım gösteren bu hayvanlar özellikle kıyı sularında ve açık denizlerin yüzey ya da üst katman sularında yaygındır. Bu kesimlerde kürekayaklılar hayvan varlığının yaklaşık yüzde 70'ini kapsayabilir. Ama kabukluların sayısı derinlik arttıkça azalır. En derin-

Kabukluların larva tipleri

(Sag üst) Cambridge University Press, (oburları) A. & C. Black Ltd., Londra

aynıdır. Yaygın kabul gören sınıflandırmalarda kabuklular sekiz alt sınıf altında toplanmaktadır: Nal kabuklularını(*) içeren *Cephalocarida*; supirelerinin de (*Cladocera* takımı) yer aldığı *Branchiopoda*(*); midyekarideslerini(*) içeren *Ostracoda*; *Copepoda* ya da kürekayaklılar(*); *Mystacocarida*(*); balıkbitlerini içeren *Branchiura*(*); *Cirripedia*(*) ya da sülükayaklılar; tespihböcekleri (*Isopoda* ya da eşayaklılar takımı), kril (*Euphausiacea* takımı), karides, yengeç, istakoz ve benzerlerini (*Decapoda* ya da onayaklılar takımı) içeren *Malacostraca*(*). Son yıllarda yapılan araştırmalara dayanarak kabukluların altfilum düzeyine yükselten ve taksonları önemli ölçüde yeniden düzenleyen sınıflandırma sistemleri önerilmektedir.

Geniş takımlarda yer alan türler arasında, yaşama ortamlarına uyulanmanın bir sonucu olarak yapı ve davranış bakımından önemli ayrımlar görülür. Bazı asalak kürekayaklılar, sülükayaklılar ve eşayaklılarda ortaya çıkan değişiklikler öylesine aşındırıcı ki bu hayvanların erişkinleri yalnız kabuklulara değil, eklembacıklılara özgü yapılarını

lere inebilen onayaklılar 5.500 m'nin altında yaşayamaz. Yeryüzündeki tatlı su göllerine ve ırmaklara dağılmış birçok kabuklu türü de vardır. Öte yandan çeşitli kara yengeçleri ve pagurlar kara yaşamına oldukça uyarlanmış olmakla birlikte larva evrelerini denizde geçirir. Eşayaklılara karaya en iyi uyarlanmış türlerden oluşur.

Yaşayan eklembacıklıların en iri ve en küçük üyeleri kabuklular arasındadır. Bunlardan *Alonella* cinsi erişkin supireleri 0,25 mm'den daha kısadır. *Macrocheira* cinsinden dev Japon örümcek yengeçlerinin kabuk genişliği ise bazen 45 cm'nin üstüne çıkar, kısıklar arasındaki açıklık da 4 m'ye yakındır. Her takımda iri türler bulunmasına karşın kabukluların çoğu küçük yapılı hayvanlardır.

Kabukluların vücudu tüm eklembacıklılar gibi bir dizi bölütle oluşur. Bölütler birbirleriyle kaynaşmış ya da ince kitinli bölgelerden birbirine eklemellenmiş olabilir. En azından ilk dört bölüt başı oluşturacak biçimde kaynaşırken ağzın önündeki iki bölütle küçük (ya da birinci) ve büyük (ya da ikinci) duyurga adı verilen uzantı çiftleri çıkar.

Kabuklubitlerden *Lecanium conic*
Fran Hall-Photo Researchers

duygulara görülür. Ağız parçaları bulunmaz. Kabuklu bitlerin vücudunu mum bezlerinin salgıladığı koruyucu bir katman örter. Yumurtalar mum iplikçiklerinden oluşan bir yığına gömülmüş ya da dışının salgıladığı kabuğun altında korunmuştur.

Kabuklubit türleri konak bitkilerin dağılım alanlarıyla sınırlıdır. Bu bitler konak bitkilerin köklerine, kabuğuna, yapraklarına, sürgünlerine ya da meyvelerine dadanır. Örneğin mor koşnil (*Mytillococcus beckii*) turuncgiller ve güllere, kırmızı koşnil (*Aonidiella aurantii*) turuncgiller, zeytin, üzüm gibi tarım bitkilerine büyük zarar verir. Ama bazı kabuklubitlerin salgısı çeşitli

Ağzın arkasındaki bölütlerden çıkan uzantı çiftleri (çeneler) beslenmeye ve yiyeceklerin çiğnenmesine yarar. Baş izleyen göğüs bölümüne geçiş çoğu kez belirgin değildir ve türlere göre değişen sayıda bölüt başla kaynaşarak sefalotoks ya da başlgöğüs denen bölümü oluşturur. Genellikle başın arka kenarından başlayan kabuk bazı grupların tüm vücudunu ve bacak uzantılarını örter. Sülükayaklıların yumuşak kabuğu kalkerli levhalarla desteklenmiştir.

Dış iskelet olarak da bilinen koruyucu vücut örtüleri hayvanın büyümesini engellediğinden düzenli biçimde atılarak yenilenir. Tek sıralı üstderi katmanı tarafından salgılanan ve tüm vücudu örten bu yapı asalak

kürekayaklılardaki gibi esnek ya da yengeç ve istakozlardaki gibi son derece sert olabilir. Mum katmanı ve kitinli katmandan oluşan dış iskelet genellikle kalsiyum tuzlarının birikimiyle sertleşmiştir. İç iskelet biçiminde içeri doğru büyüyen vücut örtüsü, kaslara destek yüzeyleri sağlar.

Kürekayaklılar ve onayaklılardan *Lucifer* cinsinin üyeleri gibi küçük yapılı kabuklularda özelleşmiş solunum organı yoktur. Dış ortamla gaz alışverişi ince vücut örtülerinden gerçekleşir. Kabuğun iç duvarı genellikle zengin damar ağıyla kaplıdır ve birçok grupta solunum organı olarak işlev görür. Obürlerinde genellikle göğüs uzantılarının başkalaşıma uğramasıyla solungaçlar oluşmuştur. Solungaçlar onayaklılarda görüldüğü gibi kabuk altında kalabilir. Bazı kara yengeçlerinde solungaç bölmeleri son dere-

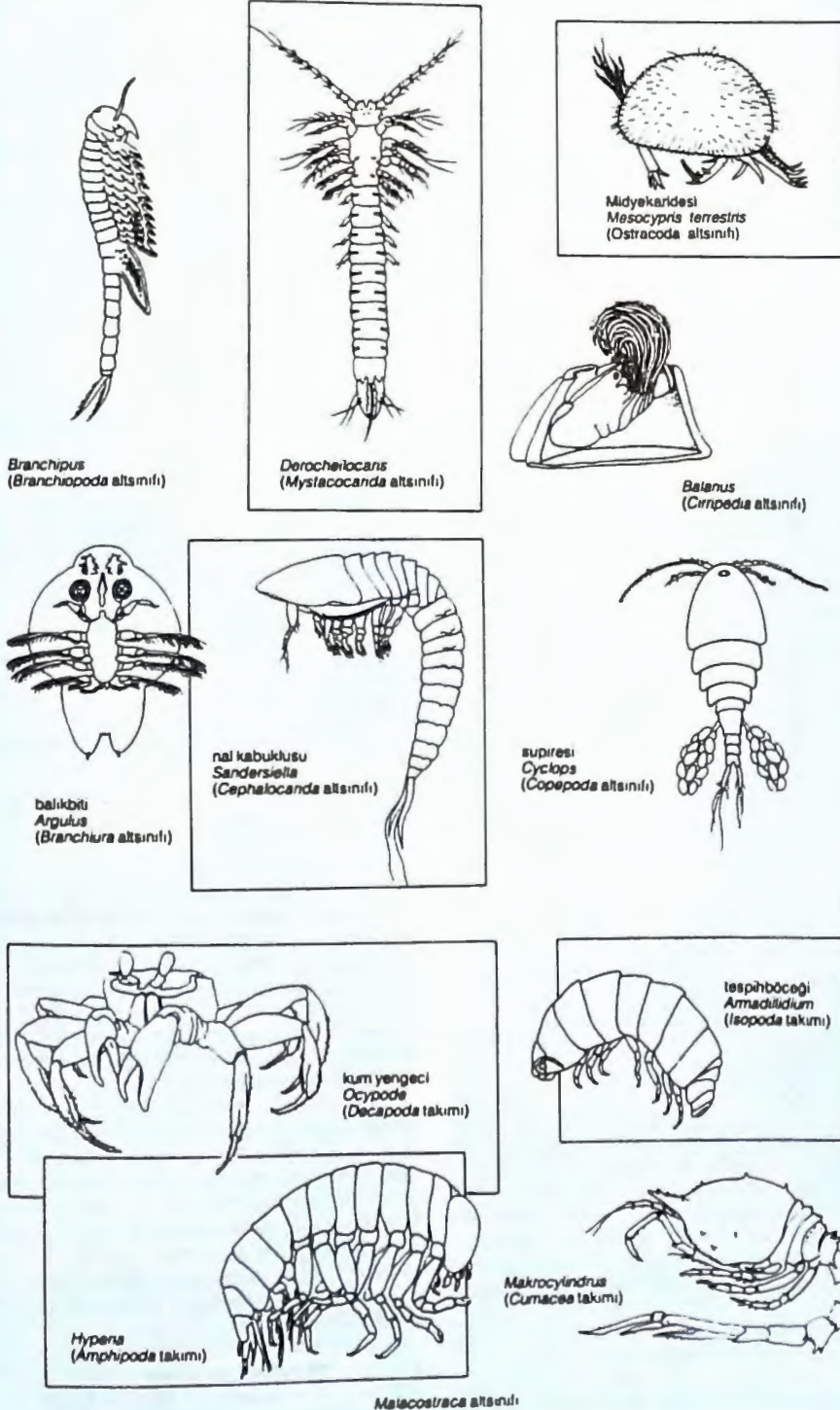
ce genişleyerek havayla solumaya uyarlanmıştır.

Kabukluların uzantıları büyük bir çeşitlilik gösterir. Bunlar temel olarak bir sap ve sap üstünde dallanan içkol ile dışkoldan oluşur. İçkol ve dışkolda bulunabilen çeşitli yapılar vücuttaki yerine göre solumuma ya da beslenmeye yarayacak biçimde özelleşmiştir.

Malacostraca alt sınıfı dışında tüm kabukluların larva ve erişkinlerinde görülen küçük duygalar bazen iki ya da üç dallı olabilir. Çoğu kez duyu organı olarak kullanılmasına karşın bazen yüzme ya da erkeklerin çiftleşme sırasında dişiye kavramasına yardımcı olur. Ayrıca sülükayaklıların sert yüzeylere tutunmasını sağlar. Larvalarda ağzın yakınında yer alan ve besinlerin ağıza taşınmasına yarayan büyük duygalar gelişmenin sonraki aşamalarında ağzın ön tarafına yerleşir. Genellikle yer değiştirme organı olarak kullanılan büyük 'duygalar bazen erkeklerde kavrama, asalaklardaysa tutunma organı olarak işlev görür. *Malacostraca* alt sınıfında bu yapılar özellikle duyu organı olarak gelişmiştir. Çeneler özelleşmiş yapılarıyla besinlerin tutulmasını, kesilmesini, öğütülmesini ve ağıza taşınmasını sağlar. Baş bölümünün arkasında yer alan bacak uzantıları çeşitli gruplarda değişik işlere uygun olarak özelleşmiştir. Göğüs bölümündeki birinci, ikinci ya da üçüncü çift uzantılar ağız parçalarına yardımcı çene ayakları olarak başkalaşmış, sonraki yürüme ayaklarının dışkolları bazen yüzme, solunum gibi işlevleri üstlenmiş ya da tümüyle kaybolmuştur. Çene ayaklarını izleyen yürüme ayakları bazen kısaç biçimini almıştır. Bu kısaçlardan öndeki çift iyice gelişerek etkin bir silaha dönüşebilir. Karnın bölümündeki uzantılar temel olarak yüzme organlarıdır. Karnın gerisindeki son uzantı çiftiyse kuyruk yelpazesini oluşturacak biçimde özelleşmiştir.

Vücut boyunca uzayan sindirim sisteminin önbağırsak ve sonbağırsak bölümleri dış iskeletin bir uzantısı olarak kitinle kaplıdır. Uzunluğu büyük değişiklik gösteren ortabağırsaktaki çıkıntılar sindirim ve emilim etkinliğini yükseltirken bunlardan genellikle önbağırsağa yakın bulunan çift, salgı bezi işlevi görür. Önbağırsak çok güçlü kaslarla donatılmıştır. *Malacostraca* alt sınıfında, özellikle onayaklılarda, önbağırsak genişleyerek besin parçalarını öğütmeye ve süzmeye yardımcı dişleri ve dikenleri taşır. Kan vücut boşlukları ya da kanallar boyunca akar. Sülükayaklılarda, midyekarideslerinin çoğunda ve kürekayaklılarda kalp yoktur. Kan vücudun düzenli hareketleriyle pompalanır. Basit yapılı kabuklularda kalp, sondaki dışında her bölüte kapakçıklı bir çift delikle (*ostium*) açılan, duvarları kash uzun bir boru biçimindedir. Daha üstün yapılı kabuklularda kalp kısılırken delik sayısı da azalmıştır. Solunum organlarına bağlı olan kalbin yeri genellikle göğüs ya da başlgöğüs bölümündedir. Ama eşayaklılarda kalp karnın bölümünde yer alır. Duyarga ve çene bölütlerindeki birer çift bez temel boşaltım organlarını oluşturur. Bu bezlerin her iki çifti ancak ender durumlarda işlevseldir. Öbür bezler sindirime yardımcı olan, kurumayı engelleyen ya da çeşitli yüzeylere yapışmayı sağlayan maddeleri salgılar. Bazı salgıların tuzlu suyla karşılaştığında ısıldama özelliği vardır.

Sinir sistemi ilkel örneklerde göz ve duygalara sinir gönderen beyin gangliyonuyla vücudun alt bölümünde uzanan gangliyon zincirinden oluşur. Üstün yapılı kabuklularda sinir sistemi çok daha karmaşıktır. Bu karmaşıklık özellikle beyin gangliyonunun yapısında, ek sinir merkezlerinde ve vücuda

Kabukluların temsili üyeleri

(Branchipus) John Wiley & Sons, Inc., (Ocypode) A. & C. Black Ltd., Londra.
(Hyperiidae) John Wiley & Sons, Inc., (Makrocyllidrus) L. Fage,
(Armadillidium) L. B. Holthuis. (Öbürleri) Oxford University Press Inc.

dağılan sinirlerde ortaya çıkar. Kabuklular da iki çeşit göz vardır: Alın gözü ya da *nauplius* gözü ile bileşik göz. İlk larva evrelerinde ve bazı grupların erişkinlerinde bulunan alın gözü, üç ya da dört basit gözden oluşur. Bileşik gözler gelişmenin ileri aşamalarında, alın gözleri körelendiğinde ya da kaybolduğunda belirir. Bir sap üstünde ya da sapsız olabilen bileşik gözlerin yapısı büyük ölçüde böceklerinkine benzer. Görsel alıcılar, küçük yapılı kabukluların birçoğunda ve mağaralarda ya da derin denizlerde yaşayanlarda yoktur. Kabukluların başkalaşıma uğramış diken ya da kılları dokunma, koku gibi duyuları almaya, vücuda değen suyun hızını ve yönünü saptamaya uyarlanmıştır.

Kabukluların çoğu ayrı eşeylidir. Eşey belirleyen genlerin erkeklerde androjen bezlerinin salgıladığı hormonları denetlediği sanılmaktadır. Sülükayaklılarda, bazı asalak eşeyaklılarda, ender olarak onayaklılarda erkek ve dişi üreme organlarının aynı bireyde görüldüğü erdışilik olayına rastlanır. Döllenmesiz üreme *Branchiopoda* ve *Ostracoda* altınsınıflarında yaygındır. Aynı eşeyli türlerde eşeyli ikibiçimlilik genellikle çok belirgin olarak ortaya çıkar. Örneğin erkeklerde çoğu kez dişiye tutma ya da yarıyıcı organlar gelişmiştir. Bu organlar birinci ve ikinci duyargalar, yürüme ayakları ya da ağır parçaları olabilir. Üreme deliğinin bulunduğu bölgedeki bazı uzantılar spermayı dişiye aktarmaya yarayacak biçimde özelleşmiştir. Üstün yapılı onayaklılarda erkek dişilerden daha iri olmakla birlikte, öbür gruplarda erkekte daha iri yapılı dişilere çok daha sık rastlanır. Bazı asalak kürekayaklılar ve eşeyaklılarda cüce yapılı erkek son derece iri olan dişilere bir asalak gibi tutunmuştur.

Yumurtalar *Branchiopoda* altınsınıfının bazı üyelerinde ve kürekayaklılarda kabuğun çenetleri arasında, sülükayaklılarda ise manto boşluğunda saklanır. *Malacostraca* altınsınıfında yürüme bacaklarının dibindeki bir kuluçka kesesi ya da kanın uzantıları, yumurtaların taşınmasına yarar.

Yumurtadan çıkan kabukluların büyük bölümü erişkinlerden az ya da çok değişik görünüştedir ve bir dizi serbest yüzme yeteneğindeki larva evresinden geçer. Bu evrelerin başlangıcında *nauplius* tipi larva yer alır. Bu larvaların gövdesi oval, bölümlü ve uzantıları üç çifttir. Uzantılar erişkinlerin birinci ve ikinci duyargaları ile çenelelerine karşılık gelir. İkinci duyurga ve çene uzantılarının dibindeki dikenler besinleri tutmada ve ağza götürme işlevi görmekle birlikte her üç uzantı da yüzmeye yarar. Gelişme sürdükçe vücut uzamaya, uzantılar belir-meye, arka bölüm bölünmeye, sırttaki vücut örtüsü kıvrım yaparak kabuğu oluşturmaya başlar. Başın yanlarında, kitinli kabuk altında bileşik gözler gelişmeye baş-larsa da işlevsellik kazanması sonraki evre-lere kalır. *Branchiopoda* altınsınıfından bazı türler ve kürekayaklılar gibi ilkel kabuklu-larda bu gelişim evresinin ilk aşamaları yumurta içinde tamamlanır. Özellikle *Malacostraca* altınsınıfının üyelerinde yumurtadan vücutları az ya da çok bölümlü *zoea* tipi larva çıkar. Sülükayaklılarda *nauplius* erişkin ev-renden önce *cypris* tipi larvaya dönüşür.

Denizde yaşayan kabuklular, özellikle ista-koz, karides, yengeç gibi onayaklılar, insan-lar için önemli besin kaynaklarıdır. Plank-ton hayvanları arasında yer alan *Calanus* cinsi kürekayaklılar ve kril birçok balık türünün, deniz kuşlarının ve balinaların besinidir. Belirli alanlarda denizin rengini değiştirecek ölçüde çoğalabilen krilden in-san yiyeceği olarak geniş ölçekli yararlanma

yolları araştırılmaktadır. Öte yandan kara yengeçleri gibi bazı kabuklular tarım alanla-rını yağmalayarak önemli zararlara yol açar. Sülükayaklılar gemilerin altına yapışa-rak hızı yarı yarıya düşürecek ölçüde kirlen-meye neden olabilir. Eşeyaklılardan *Lim-noria* cinsinin üyeleri su içindeki ahşap malzemeye, *Sphaeroma* cinsinin üyeleri su içindeki kilttaşlarına ve kalsiyum içeren betona zarar verir. Kabukluların birçoğu asalak solucanlara arakonaklık yaparak, bu hayvanların insanlara ve öbür omurgalı-lara bulaşmasına yol açar. Örneğin kürekayaklı-lardan *Cyclops* cinsi Medine kurdunun, çeşitli tatlı su kabukluları da akciğer kele-beğinin arakonağıdır.

Balıkbitleri, bazı kürekayaklılar ve eşeyak-lılar gibi kabuklular balıklarda asalak yaşar. Eşeyaklıların *Cymothoidae* familyası hem deniz, hem tatlı su balıklarında asalak yaşamasıyla dikkat çeker. Bu hayvanlar balıkların derisi üstünde, solungaç kapakla-rı altında, ağız boşluğunda ya da vücut boşluğunda yerleşir.

Jeolojik kayıtların başlangıcından önce kabuklulara ait altınsınıfların farklılaştığı sa-nılmaktadır. Bu hayvanların ortak atası olasılıkla, nal kabuklusuna ya da *Branchio-poda* altınsınıfından *Triops* (*Apus*) cinsine benzer hayvanlardır.

Kabulî (d. y. 1437 - ö. y. 1478, İstanbul). siyasal ve toplumsal olayları anlatan şiirle-riyle ün yapmış Osmanlı divan şairi.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. *Divan*'ında, II. Mehmed (Fatih) döneminde İstanbul'a giden İranlı şairlerden olduğu belirtilir. Yaşamının büyük bölümünü gezi-lelerle geçirdi ve büyük bir olasılıkla 1472'den önce Anadolu'ya gitti. Amasya'da Şehzade Bayezid'in (sonra II. Bayezid) yanında bulundu ve ona kasideler yazdı. Daha sonra İstanbul'da padişahın yakın çevresine girdi. Seferlere katıldı, eğlence toplantılarında bulundu. Yaşamının sonlarına doğru saray çevresinden uzaklaştı.

Kabulî, *Kühlyât-ı Divan-ı Kabulî* (1948) adıyla İsmail Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanan *Divan*'ını Farsça yazmış ve 1475'te II. Mehmed'e sunmuştur. Uzun Hasan'ın savaşlarından başlayarak Kırım, Eğriboz, Firuzlu, Yemişli ve Keleş'in (bugün Feodariya) alınmasını anlatan dizelerin bulunduğu yapıt dört bö-lümden oluşur. Yapıtta 12 Türkçe gazel vardır.

Kaburagi Kiyokata, asıl adı KABURAGI KENİÇİ (d. 31 Ağustos 1878, Tokyo - ö. 3 Mart 1972, Kama-Kura, Japonya), Meici dönemindeki (1868-1912) Tokyo'yu ve hal-kın yaşam biçimini betimlediği yapıtlarıyla tanınan Japon ressam.

Babası gazeteci ve romancıydı. Kaburagi resim öğrenimine 1891'de Ukiyo-e (Geçici Dünyadan Resimler) geleneğine bağlı Mi-zuno Toşikata'nın yanında başladı. Yakla-şık 17 yaşında oldukça tanınan bir gazete ressamı olmuştu. 1900'de ressam arkadaşla-ryla birlikte Ugokai (Ayaktakımı) adlı bir grup kurdu. Amacı, bozularak yüzeysel bir tür resmine ve illüstrasyona dönüşmüş olan Ukiyo-e sanatını geliştirmekti. Tokyo'yu ve kent yaşamını betimlediği resimlerine psi-kolojik bir derinlik ve canlılık katarak başarı kazandı. En önemli yapıtları "Kadın Yazar Higuçi İççyo'nun Mezarı", "Sağana-ğın Ardından Aydınlanış" ve "Tsukicci Aka-şço"dur.

kaburga, göğüs kafesinde yer alan dar, uzun ve eğik kemiklerin ortak adı. Kabur-galar arkada omurlara, üstün yapılı omurga-larda da önde göğüs kemiğine bağlanır.

Başlıca işlevi göğüs boşluğundaki organları korumak ve bu bölgedeki kaslara destek olmaktır.

Balıklarda omurların yan çıkıntılarna bağ-lanan ve önde birbirine birleşmeyen iki dizi kaburga bulunur. Üsttekilerin evrimleşerek karada yaşayan omurgalılardaki kaburgaları oluşturduğu düşünülmektedir. Evrim sü-re-cinde kaburgaların göğüs kemiğine bağlan-a-rak göğüs kafesini oluşturması sürünge-nler düzeyinde ortaya çıkar. Daha ilkel canlılar-da kaburgalar, bütün omurlarla bağlantılıy-dı; bu durum günümüzde yaşayan bazı sürünge-nler (örn. yılanlar) için de geçerli-dir. Memelilerde yalnız göğüs omurları kaburgalara bağlıdır. Boyun bölgesinde omurlara kaynaşan kaburgaların kalıntıları, boyun omurlarının yan çıkıntılarını halini almıştır.

Memelilerde kaburga çiftlerinin sayısı ol-dukça değişkendir; örneğin balinada dokuz çift kaburga varken tembelhayvanda bu sayı 24'tür. Gerçek kaburgalar 3-10 çift arasın-dadır. İnsanda 12 çift kaburga vardır. Gerçek kaburga olarak adlandırılan ilk yedi çift, kıkırdaklarla doğrudan göğüs kemiğine bağlanır; 8., 9. ve 10. çiftler kıkırdaksı bir yapı ile 7. kaburga ile birleşir. Serbest kaburga olarak bilinen 11. ve 12. çiftlerin uzunluğu öbürlerinin yansı kadardır ve göğüs kemiğine ulaşmaz. Gerçek kaburga-larda iki eklem yüzü bulunan küçük bir baş bölümü vardır. Yüzlerden biri omurun göv-desi, öbürü omurun yan çıkıntısı ile eklem-lenir. Kaburga başının bitişiğindeki dar alan kaburga boynu, kemiğin geri kalan bölümü ise kaburga gövdesi olarak adlandırılır.

kaburga, NERVUR olarak da bilinir, bir kubbe ya da tonozu taşımak için iç yüzeyin-de oluşturulan çıkıntılı silme. Bir kemer işlevi görür ve üstündeki kubbe ya da tonozun yükünü ayaklara iletir. Özellikle gotik mimarlıkta örtü strüktürünün temel ögesi olarak kullanıldı. Bir mekânın üzeri-nin örtülmesi için önce karşılıklı çapraz köşelere oturan kaburgalar yapılır, sonra bunların arasında kalan küresel üçgen bi-çimli yüzeyler kapatılarak kaburgaların taşı-dığı örtü oluşturulurdu.

kaburgalararası kaslar, kaburgaların arasında uzanan ve soluk alma, zorlu soluk verme gibi hareketlerde kaburgaların bir araya çeken kısa kasların ortak adı. Göğsün her iki yanındaki kaburga çiftlerinin arasın-da bir dizi iç ve dış kaburgalararası kas bulunur.

kaburgalı kubbe, iç yüzeyi boyunca belirli aralıklarla düzenlenmiş, merkezde birleşen çıkıntılı kaburgaların yer aldığı kubbe. *Ayrı-ca bak.* kubbe.

kaburgalı tonoz, birden fazla yüzeyi olan ve bu yüzeylerin ara kesitleri boyunca çıkıntılı kaburgaları bulunan tonoz. *Ayrıca bak.* tonoz.

Kabus bin Said (d. 18 Kasım 1940, Umman), Umman sultanı.

İngiltere'de, Suffolk'taki Bury Saint Ed-munds ile Berkshire'daki Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü. 1965'te ba-bası Said bin Teymur tarafından ülkesine geri çağırıldı ve altı yıl süreyle tutuklandı. Bu süreçte babası, diktatörlük yönetimini daha da sertleştirdi. Kabus 1970'te İngiliz-lerin desteğiyle tahtı ele geçirdi ve babasını sürgüne gönderdi. Karayolu, hastane, okul, haberleşme sistemleri, sanayi ve liman tesis-leri yapımı gibi bir dizi iddialı projeyi

yürürlüğe koydu. Babasının katı ahlak yasalarını yürürlükten kaldırdı. On yedi üyeli bir kabine ve bir belediye meclisleri sistemi kurdu. Ama siyasal güç gene de kraliyet ailesinde kaldı. Kurduğu siyasal düzen, işçi-işveren anlaşmazlıkları, hazinenin istikrarsızlığı, teknokrat eksikliği ve Dofar'daki ayaklanma gibi sorunlarla karşılaştı. Kabus, ülkesini Arap Birliği ile Birleşmiş Milletler'e sokup ılımlı Arap güçleriyle aynı safta yer alarak Umman'ın yalnızlığının giderilmesi yolunda önemli gelişmeler sağladı.

Kabusname, Keykâvus bin İskender'in(*) 1082'de oğlu Gilan Şah için Farsça yazdığı ve oğlunun kişiliğinde bütün kuşaklara öğütler verdiği ahlak ve siyaset kitabı.

Bir önsöz ile 44 bölümden oluşur. Bu bölümlerde Tanrı'yı bilmek, ana ve baba hakkı, gençlik ve yaşlılık hali, yemek yeme ve şarap içmenin kuralları, konuk ağırlama, tavla ve satranç oynama, cinsel birleşmenin fayda ve zararları, hamama girme zamanı, eş olarak kadın seçme, çocuk eğitimi gibi çok çeşitli konular ele alınmıştır. Her bölümün sonunda konuyla ilgili bir öykü yer alır. Keykâvus'un anılarına dayanan bazı öyküler sonunda verilen manzum parçalarla zenginleştirilmiştir. Birçok yazma nüshası bulunan *Kabusname* dokuz kez İran'da, bir kez de Hindistan'da basılmıştır. İran'da Said Nefisi'nin yayımladığı *Kabusname* en güvenilir ve eksiksiz nüsha olarak kabul edilir. Yapıt İngilizce (*The Nasihat-nama known as Qabûsnâma*; 1951), Fransızca (*Le Cabous Namé*; 1866) ve Almanca (*Buch des Kabus*; 1811) gibi Batı dillerine, Kazan Türkçesine (*Kabusname*; 1880) ve Rusçaya da çevrilmiştir. *Kabusname* dört kez de Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Bunların en eskisi Germiyan beyi Süleymanşah (hd 1361-88) adına Şeyhoğlu Sadreddin'in yaptığı çeviridir. En ünlüsü ise Mercimek Ahmed'in çevirisidir (1432). 15. yüzyıl Türk dünyasının en güzel ve en yalın örneklerinden biri olan bu *Kabusname* çevirisini, 18. yüzyılda Nazmizade Murtaza divan nesrine uygun biçimde yeniden yazmıştır. Mercimek Ahmed'in çevirisi ayrıca 1944'te Orhan Şaik Gökyay, daha sonra da Atilla Özkırımlı tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır.

Kabwe, eskiden BROKEN HILL. Doğu Afrika'da, Zambia'nın Orta ilinin merkezi kenti. Denizden 1.180 m yükseklikte, Lusaka'nın kuzeyinde ve Büyük Kuzey Yolu üzerinde yer alır. Önemli bir ulaştırma ve madencilik merkezidir. 1903'te kurulan Rodezya Broken Hill Geliştirme Kumpanyası, ülkenin yabancı maden şirketlerine açılmasında etkili oldu. Yüksek tenörlü çinko, vanadyum ve kurşun cevherlerini çıkarmak için açılan madenlerden sonra Rodezya'daki (bugün Zimbabve) ilk demiryolu hattı burada döşendi. Mulungushi Irmağı üzerinde, kentin 51 km güneydoğusunda 1924'te hizmete açılan santral da, Afrika'nın ilk hidroelektrik santrallerinden biridir. Zambia Demiryolları'nın ve Orta Afrika Karayolu Hizmetleri adındaki büyük taşımacılık şirketinin yönetim merkezi Kabwe'dedir. Kenti çevreleyen geniş tarım alanlarında mısır ve tütün ekimi yapılır. 1921'de, yöredeki madenlerde hayvan ve insan (Kabwe insanı ya da *Homo sapiens rhodesiensis*) fosilleri ile taş aletler bulunmuştur. Nüfus (1988 tah.) 200.290.

Kabwe insanı, eskiden RODEZYA İNSANI. BROKEN HILL İNSANI olarak da bilinir, Kuzey Rodezya'daki Broken Hill'de (bugün Kab-

we, Zambia) bulunan fosil kalıntılarıyla tanınan soyu tükenmiş insan. Kalıntılar hemen hemen tam bir kafatası, üstçene kemiği parçaları, sağrı kemiği, leğen kemiği parçaları ile kol ve bacak kemiklerinden oluşur. Bu örneklerin ilk sınıflandırma çalışmalarında önemli görüş ayrılıkları doğmuş, ama günümüzde *Homo sapiens rhodesiensis* alttürü olarak tanınmaları yolundaki eğilim ağırlık kazanmıştır. Kabwe insanının kafatası iri, profili önden basık, alın boyunca devam eden kaş kemeri çok geniş, artkafa çıkıntısı, üstçene kemiği ve damağı çok iridir. Bu özellikleriyle Neanderthal insanına benzerken beyin hacmi, kol ve bacak kemikleri bakımından ayırt edilemeyecek ölçüde günümüz insanına yaklaşıp.

1935'te Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Cape Town'ın kuzeyindeki Saldanha Koyunda, Kabwe insanına ait ikinci bir kafatasıyla birlikte, Abbevillien kültürüne özgü aletler ve Pleistosen Bölümden kalma hayvan fosilleri bulunmuştur. Jeolojik kanıtlar, Saldanha ya da Hopefield insanı olarak adlandırılan bu örneğin Kabwe insanından önce yaşadığını göstermektedir.

Kachemak kültürü, Alaska'da Kenai Yarımadasının güneyindeki Kachemak Koyu çevresinde gelişmiş kültür. Üç evreye ayrılan kültürün ilk evresi İÖ 8. yüzyıla, üçüncü evresi ise yazılı tarih dönemlerine kadar uzanır. İlk evre öbür ikisine oranla daha belirgin bir Eskimo kültürü özelliği gösterir.

Kıyı yerleşimlerinde yaşayan Kachemak halkı ren geyiği, sığın, ayı ve fok gibi deniz memelileri ile balık, kuş ve yumuşakçaları avlayarak geçinirdi. Birinci evrenin başları dışında balina avcılığı da yapıldığı sanılmaktadır. Bulgular, aletlerin önceleri başta arduvaz olmak üzere taşların kabaca düzeltilmesiyle yapıldığını, daha sonra ise perdelama yöntemini benimsendiğini ortaya koymaktadır. Yörede taştan oyulmuş yuvarlak ya da oval taş kandillerin yanı sıra aslına son derece yakın insan figürleri de bulunmuştur. Bakır aletler ve çanak çömlek ise üçüncü evrede ortaya çıkmıştır. Kaya resimlerinde genellikle stilize edilmiş insan ve hayvan figürleri görülür.

İlk evrenin evlerine ilişkin pek bilgi yoksa da, ikinci evrede taş ve balina omurgasından, sonraları da yarı yeryüzünde olan çantı tipi ağaç evler yapılmıştır; ayrıca her üç evrede de köpek beslendiği anlaşılmaktadır.

Mezarlarda *hoker* (dizleri karnına doğru çekilmiş) durumunda iskeletlerin yanı sıra ölü armağanları da bulunmuştur. Son evrede ölünün gözlerinin üzerine kemik ya da boynuzdan yapılmış gözler konmaya başlandığı görülmektedir.

Kachemak halkının Doğu Asya ve başka komşu bölgelerin yanı sıra Kodiak Adası halkı ile de kültürel bağları olabileceği öne sürülmüştür.

Kachin, Kaçin dilinde JINGPHAW MUNG-DAN. Yukarı Myanmar'ın (Birmanya) en kuzeydeki ili. Sık ormanlarla kaplı 89.041 km²'lik bir alanda yer alır. Kuzeybatıda Arunaçhal Pradesh (Hindistan), kuzeyde Tibet ve Çin, doğuda da Yunnan (Çin) ile çevrilidir. Kumon Sıradagları il sınırları içindedir. İlin sularını, Irrawaddy'nin kaynak suları olan Mali ve Nmai ırmakları ile Chindwin'in Hukawng Vadisinde akan yukarı havzası toplar. Güneybatıdaki Indawgyi, Myanmar'ın en büyük gölüdür.

İlde yetiştirilen başlıca geçimlik ürünler piriş, sebze, tütün ve pamuktur. Sahmaw yakınlarında şeker kamışı yetiştirilir ve işlenir. Tepelik bölgelerde yaşayanlar ticari ürün olarak afyon üretir. Başlıca yerleşim bölgeleri, il merkezi Myitkyina, Bhamo, Mogaung ve Putao kentleridir. Myitkyina,

Bhamo ve Namti'de şeker ve alkol fabrikaları bulunur. Kuzeydeki Rangoon'dan gelen demiryolu hattı Myitkyina'da son bulur. Buradan başlayan Stilwell Yolu ise kuzeyde Arunaçhal Pradesh'e ulaşır; güneydoğuda da Bhamo üzerinden Shan ilindeki Birmanya Karayolu'na bağlanır. İl merkezinin öbür kentlerle karayolu bağlantısı vardır. Ulaşımında, ırmaklardan da yaygın biçimde yararlanılır.

İlin batı kesiminde, yüzyıllardır işletilmek- te olan kehribar ve yeşim taşı madenleri yer alır. Burada çıkarılan değerli taşlardan ötürü Çinliler, 18. yüzyıldan başlayarak Kachin toprakları üzerinde hak iddia etmişlerdir. İlin kuzeydoğu sınırı üzerindeki anlaşmazlık, 1960'larda Myanmar'ın Hpimaw Jawlam ve Kanfang köylerini Çin'e bırakmasına değin sürmüştür.

İlin güneyindeki vadilerde çoğunlukla Şanlar ve Birmanlar yaşar; dağlık hinterlandta ise nüfusun büyük bölümünü Kaçinler(*) oluşturmaktadır. Bugünkü Kachin iline denk düşen bölge, tarihte hiçbir zaman Birmanya krallarının yönetimine girmeyip doğrudan İngiliz egemenliğine geçmiştir. 1947 Anayasasıyla ile yeni özerklik tanınırken, 1974 Anayasası öteki illerle birlikte Kachin'in de özerkliğini büyük ölçüde sınırlamıştır. Nüfus (1983) 904.794.

kachina, Pueblo Yerlilerinin dinsel uygulamalarında, insan ile Tanrı arasında aracı görevi yapan 500'den fazla kutsal ata ruhunun ortak adı. Her kabilenin kendine özgü bir ata ruhu vardır. *Kachina*'ların, yılın yansıma kabile ile birlikte geçirdiklerine ve geleneksel törenlerde *kachina* maskeleri takılarak ayinin tam anlamıyla yerine getirilmesi durumunda kendilerini topluluğa gösterdiklerine inanılır. Gene bu inanca göre maske üzerinde temsil edilenler, maskeli taşıyanın içinde gerçekten varlık bulur ve onda geçici dönüşümlere yol açar. Kabile erkeklerinin çocuklar için yaptığı, küçük oyma tahta bebekler biçiminde *kachina*'lar da vardır. Bu bebekler birer oyuncak olmalarının yanı sıra, *kachina*'ların kimliğini ve gysilerinin simgelerini çocuklara öğretmeye yarayan araçlardır. Tinsel varlığın kimliği, genellikle basit ve kabaca yapılmış bebeğin biçiminden çok, maskelerde kullanılan renkler ile alımlı tüyler, deriler ve kumaşlardan oluşan süslerden anlaşılır.

Kacikava AİLESİ (ü. 17. yy - 19. yy başları). çok sayıda lake işi sanatçısı yetiştirmiş Japon aile. Edo'da (bugün Tokyo) kurdukları okul 200 yılı aşkın bir süre etkin olmuştur.

Ailenin kurucusu ve sanat geleneğinin başlatıcısı olarak kabul edilen Kyuciro (Kiciro), bir ipek kordonla birbirine tutturulmuş, sıkıca iç içe geçen küçük kutulardan oluşan lake işi *inro*'ların(*) çok zarif örneklerini yaptı. Dış yüzeyi büyük emek harcayarak özenle bezenen ve yüksek sınıftan erkeklerin *obi*'nin (geniş kuşak) üstüne taktıkları *inro*, koleksiyoncuların çok değer verdiği bir eşyaydı. Kacikava ailesi sanatçıları ayrıca lake işi *netsuke* (ilaç kutularını, tütün ve para keselerini erkeklerin kuşağına tutturmak için kullanılan insan, hayvan ya da bitki biçiminde oyulmuş kancalar) tasarımları da yaptılar. Kacikava sanatçılarının olağanüstü ustalıklarını ortaya koyan örnekler Londra'daki Victoria-Albert Müzesi'nde ve New York kentindeki Charles A. Greenfield Koleksiyonu'nda yer almaktadır.

Kaç bak. Kuç

Kaçak Köle yasaları, ABD tarihinde, bir eyaletten öbürüne ya da federal topraklar-

dan birine kaçan kölelerin yakalanarak geri gönderilmesini öngören yasalar. Kongre'de 1793 ve 1850'de kabul edilen Kaçak Köle yasaları 1864'te kaldırılmıştır.

1793'te kabul edilen Kaçak Köle Yasası, ABD Anayasası'nın IV. Maddesi'nin 2. Bölümü'ne dayanarak federal bölge mahkemesi, eyalet bölge mahkemesi ve eyalet sulh mahkemesi yargıçlarını kaçak olduğu iddia edilen köleler hakkında jüri bir duruşmada karar vermeye yetkili kılıyor ve temyiz yolunu kapatıyordu. Yasa Kuzey eyaletlerinin güçlü bir muhalefetle karşılaştı. Eyaletlerin bazılarında federal yasanın uygulanmasını engellemek amacıyla kişi özgürlüklerine ilişkin yasalar çıkarıldı ve karara itiraz edenlere jüri bir duruşmada yargılanma hakkı tanındı. 1810'lara gelindiğinde birçok kişi 1793 yasasına tepki olarak Yeraltı Hattı'yla(*) Güney'den, New England ya da Kanada'ya kaçan kölelere sistemli biçimde yardım etmeye başlamıştı. Güney eyaletlerinin daha etkin bir yasal düzenleme istemeleri üzerine 1850'de ikinci Kaçak Köle Yasası çıkarıldı. Bu yasaya göre, kaçaklar kendi lehlerine tanıklık edemeyecek, yargılanmaları da jüri bir duruşmada yapılamayacaktı. Yasayı uygulamayı reddeden ya da kaçak bir kölenin serbest kalmasına göz yuman federal görevliler için yüksek cezalar öngörülmüştü; kaçaklara yardım eden kişilere de ceza uygulanacaktı. Ayrıca mahkemelerin yanı sıra özel adli görevliler de yasanın uygulanmasında yetkili kılınmıştı. Ağır önlemler içeren bu yasanın sonucunda köleliğin kaldırılmasını isteyenlerin sayısı arttı, Yeraltı Hattı daha etkin biçimde kullanıldı ve birçok Kuzey eyaletinde kişi özgürlüğüne ilişkin yasalar çıkarıldı. Aralık 1860'ta Güney Carolina'nın Birlik'ten ayrılışına gerekçe olarak gösterilen nedenler arasında bu eyalet yasaları da sayılmıştı. Sonuçta 1850 yasasının uygulanmasına yönelik çabalar büyük tepki uyandırdı ve kölelik sorunundaki kutuplaşmanın artmasında önemli bir rol oynadı. Kaçak Köle yasaları Amerikan İç Savaşı'nın başlamasından sonra, bir süre daha Birlik yönetimine bağlılığını sürdüren sınır eyaletlerinde uygulandı. Sonunda 28 Haziran 1864'te yürürlükten kaldırıldı.

kaçak savaş eşyası, savaş hukukunda, askeri amaçlı bir nitelik taşıdığı için savaşan bir devlete gönderilmemesi gereken mallar.

Kaçak savaş eşyasına ilişkin kuralları ortaçağ sonlarında oluşmaya başladı ve önde gelen denizci devletlerin gereksinimlerine bağlı olarak sürekli bir gelişme gösterdi. *De Iure Belli ac Pacis* (1625; *Savaş ve Barış Hukuku*, 1967) adlı yapıtında taşınmalar sırasında silahların yanı sıra el konabilecek yüklerle ilgili değişik görüşlerin bir değerlendirmesini yapan Hugo Grotius, uçlu bir sınıflandırma önerdi. Daha sonra bunu temel alan farklı sınıflandırmalar da yapıldı. Ama bu sınıflandırmalar uygulamada pek etkili olmadığından, devletler el koyacakları kaçak savaş eşyaları konusunda ülkeden ülkeye ve savaşan savaşçı değişen listeler ilan ettiler.

1908-09 yıllarında Londra'da bir araya gelen 10 denizci devlet, savaşan taraflarca tarafsız ticarete uygulanabilecek kısıtlamalar üzerinde anlaştılar. Kabul edilen Londra Bildirisi'nde mallar, mutlak kaçak savaş eşyası, koşula bağlı kaçak savaş eşyası ve serbest mallar olmak üzere üçe ayrıldı. Birinci bölümdeki mallara (askeri donanım), gönderildiği liman neresi olursa olsun, düşman topraklarında el konabilecek. Yiyecek, giyecek, lokomotif ve vagon gibi kalemlerden oluşan ikinci bölümdeki mallar ancak düşman bir devlete gönderilmekteyse kaçak savaş eşyası sayılacaktı. Üçüncü bö-

lümdeki mallara ise hiçbir biçimde el konmaması kararlaştırıldı.

Bildiride öngörülen ilkeler, devletlerce onaylanarak yürürlüğe girmemesine karşın I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, her iki tarafça da genel olarak benimsendi. Ama savaş ilerledikçe kauçuk, pamuk ve sabun gibi mallar serbest listeden alınarak mutlak kaçak savaş eşyası arasına katıldı. Zamanla geçerliliği kalmayan bildiri 1916'da butunuy- le bir yana bırakıldı.

Kaçak savaş eşyası konusunda bütün tarafların onaylayacağı bir sınıflandırma yapma zorluğunun dışındaki bir sorun da tarafsız devletler arasındaki deniz ticaretiydi. Başlangıçta tarafsız bir devletin bir başka tarafsız devlete mal göndermesi ilke olarak serbest sayılıyordu. Ama 19. yüzyılda ABD ve İngiltere, mallara el koyma hakkını, düşman bir ülkeye gönderilmek üzere tarafsız bir devletin limanına getirilen malları da kapsayacak biçimde genişlettiler. Bu tutumlarını uluslararası hukuktaki tarafsız limana getirilen malların düşman bir devlete gönderilebileceği öğretisine dayandırdılar. Böylece uygulama düşman bir ülkeyi tarafsız ticaretin her türlü yararından yoksun bırakma hakkının benimsenmesi biçiminde gelişti. I. Dünya Savaşı sırasında İttifak Devletleri Avrupa'daki tarafsız ülkelere kotalar uygulayarak bu ülkelerin yabancı kaynaklardan sağladıkları malları düşman devletlere göndermelerini önlemeye çalıştılar.

II. Dünya Savaşı başlarında Müttefikler'in ve Almanya'nın yaptığı açıklamalarla yeniden mutlak ve koşula bağlı kaçak savaş eşyası ayrımı ortaya kondu. Buna göre tarafsız ülkelere yalnızca savaşan devletlerden gemiler ve kotalar için onay belgesi alarak güvenli bir deniz ticareti yürütme olanağı tanınıyordu. Tarihte ilk kez İngiltere'nin 1590'da başvurduğu bu uygulama, I. Dünya Savaşı'nda da bir ölçüde benimsenmişti. II. Dünya Savaşı'yla birlikte uygulamanın genel bir kabul görmesi, savaş zamanında deniz ticaretinin yalnızca savaşan devletlerin onayıyla yürütülebileceğini öngören bir ilkenin ortaya çıkmasını sağladı.

kaçakçılık, bir malı yasalara aykırı olarak gizli yollardan yurda sokma ya da yurttan çıkarma. Gümrük vergisinden kaçmak, ihracat ya da ithalat yasağını aşmak için başvurulmuş bir yoldur. Kaçakçılığa genellikle yüksek gümrük duvarlarıyla ticari değeri yükselen ürünler (örn. çay, kahve, tütün, içki, ipek) ya da yasak altına alınan mallar (örn. altın, döviz, uyuşturucu, silah) konu olur.

Kaçakçılığın geçmişti ticaretle ilgili ilk vergilerin konmasına ya da ilk ticari düzenlemelere kadar indirilebilir. Kaçakçılığın en parlak dönemi sayılan 18. yüzyılda İngiltere'ye kaçak yollardan giren çay, tütün, baharat, ipek ve alkollü içki yasal yollardan getirilen miktardan çok daha fazla idi. Fransa'da tütün tekeli ve tuz üzerindeki aşırı vergiler nedeniyle kaçakçılık çok yaygındı. İngiltere öteki ülkelerle anavatan üzerinden ticaret yapmayı öngören merkantilist politikasını kolonilerine kabul ettiremedi. 18. yüzyılın ortalarında Amerika'daki kolonilere ait 40'tan fazla gemi İspanyol egemenliğindeki topraklarla doğrudan ticaret yapıyordu.

Çin yönetiminin afyon kaçakçılığını önleme girişimleri, 1840'larda Afyon Savaşları'na yol açtı. 19. yüzyılda İngiliz Hindistanı'ndaki eyaletlerin değişik vergi oranları uygulaması yaygın bir tuz kaçakçılığına yol açtı. Bu dönemde Goa ile Hindistan ve Cebelitarık ile İspanya arasında gümrük vergisine tabi her türlü eşyanın kaçakçılığı yapılmıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Afrika'da, özellikle Portekiz sömürgelerinden Boer devletlerine, Fransız sömürgele-

lerinden de Altın Kıyısı ve Nişerya'ya yönelik alkollü içki kaçakçılığı gelişti.

ABD'de 20. yüzyıldaki içki yasağı(*) döneminde Avrupa ve Batı Hint Adalarından gemilerle Atlas Okyanusu kıyılarına getirilen içkiler Kanada sınırı üzerinde kamyonlarla gümrukten kaçırılıyordu.

Tarih boyunca pek az değişen kaçakçılık yöntemleri, temelde kaçak malı gümrük denetimine takılmayacak bir yolla sınırın geçirmeye ya da kaçak malı başka bir yolla içinde, taşıtların gizli bölmelerinde ya da kişilerin tahmin edilemeyecek bir yerinde saklayarak gümrük denetimini atlama yöntemleri.

Türkiye'de kaçakçılığın önlenmesi için 1932'de çıkarılan yasaya göre, genel tanım çerçevesine giren eylemlerin dışında, vergiye tabi bir malın hileli ve yasadışı yollarla eksik resim ve vergi ödeyerek ya da hiçbir resim ve vergi ödemeden ihraç ya da ithal edilmesi, Bakanlar Kurulu'nca saptanacak madde ve eşyanın içişleri ve Maliye ve Gümrük bakanlıklarınca gösterilecek makamlardan izin alınmaksızın güvenlik bölgelerine sokulması, yabancıların Türk karasularına girerek avlanması, kaçak malların taşınması, satılması, satın alınması ya da bunların alınıp satılmasına aracılık edilmesi de kaçakçılık suçunu oluşturur. Yasanın suç saydığı bu eylemlerden birden fazlasının işlenmesi durumunda, her eylem için ayrı ceza verilmaz. Kaçakçılık suçunun niteliğinde olduğundan, kasit ögesinin var olması zorunludur.

Kaçan, Hasan (d. 10 Aralık 1957, Kayseri), genç kuşaktan Türk karikatürcü. Orta-öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Grafik Bölümü'ne girdi, ama öğrenimini bitirmeden ayrıldı. İlk karikatürü 1971'de *Girgin* dergisinde yayımlandı. Aynı yıl bu derginin sürekli çizimleri arasında katıldı. 1977'de *Girgin*'den ayrılarak birkaç arkadaşıyla birlikte *Mikrop* (30 Mart 1978-5 Temmuz 1979, 68 sayı) adlı bir mizah dergisi yayımlamaya başladı. Bu derginin kapanması üzerine yeniden *Girgin*'e döndü. Ayrıca *Fırt* dergisinde de çizdi. 1988'de Kaçan ve bir grup arkadaş *Girgin*'den ayrılarak *Hibir* adlı mizah dergisini kurdu. 1992'de ise, gene aynı grupla birlikte, *Joker* adlı resimli roman dergisinin kurucuları arasında yer aldı.

Hasan Kaçan, 1970'lerin başında Oğuz Aral'ın öncülüğünü yaptığı ve güncel toplumsal olayları somut karikatür yoluyla taşıyan karikatür anlayışının genç kuşak temsilcilerindendir. Yarattığı "Cork" ve "Eşşek Herif" gibi tipler aracılığıyla geniş kitlelere kara mizahla seslenmeyi amaçlamıştır. Çağdaşı başka karikatürcüler gibi, önceleri yalnızca çizgi romana özgü olan düşünce balonlarını karikatüre de uygulayarak hareketlilik sağlamıştır. Kaçan'ın *Eşşek Herif* (1989) ve *Cork* (1990) adlı iki albumu yayımlanmıştır.

Kaçar, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Assam eyaletinin ortagüney kesiminde il. Yönetim merkezi Silchar'dır. Surma Irmağı vadisinin yukarısında yer alan il tepelerle çevrilidir ve yüzölçümü 6 962 km²'dir. Irmağın alüvyonlu ovasındaki geniş çukurlar ırmak taşkınlarında gole dönüşür. Ovanın başlıca ürünü pirinçtir; bölgede ayrıca çay ve pamuk yetiştirilir. Assam'ın en fazla nüfus yoğunluğuna sahip illerinden biri olan Kaçar'da çay işlenir ve pirinç unu üretilir. Silchar'dan geçen bir demiryolu ilin tümüne hizmet verir.

İlin adı, 18. yüzyılın başlarında buraya yerleşen Kaçari kabilesinden gelir. Kaçar, 1830'da imzalanan bir antlaşmayla bölgeyi işgal eden Birmanyalıları yenilgiye uğratan İngilizlerin eline geçti. Nüfus (1971) 1.713.318.

Kaçar HANEDANI, Zendlerin çöküşünden sonra İran'ı birleştirerek 1794-1925 arasında hüküm süren Türkmen hanedanı.

İran'ın güneyinde hüküm sürmekte olan Muhammed Kerim Han Zend'in ölümünden (1779) sonra, Kaçar aşiretinin önderi Ağa Muhammed Han (hd 1779-97) İran'ı yeniden birleştirmeye girişti. 1794'e değin bütün rakiplerini ortadan kaldırdı ve Gürcistan ile Kafkasya'da eskiden İran'a bağlı olan topraklar üzerinde İran egemenliğini yeniden kurdu. 1796'da resmen şah olarak tahta çıktı. Onun ardından tahta çıkan yeğeni Feth Ali Şah (hd 1797-1834) İran'ın bu topraklar üzerindeki egemenliğini sürdürmek istediye de, Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla Kafkasya'yı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Feth Ali döneminde Batı'yla diplomatik ilişkiler arttı ve Avrupalılar İran üzerinde yoğun bir diplomatik çekişmeye giriştiler. Nasreddin Şah (hd 1848-96) İran'ın bağımsızlığını korumak için, Büyük Britanya ile Rusya arasında doğan güvensizlikten yararlandı.

Zayıf ve yeteneksiz bir hükümdar olan Muzaffereddin Şah (hd 1896-1907) 1906'da hükümdarın yetkilerine bazı kısıtlamalar getiren bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı. Onun oğlu Muhammed Ali Şah (hd 1907-09) anayasayı yürürlükten kaldırmaya çalışırken 1909'da tahttan indirildi. On bir yaşında tahta çıkan Ahmed Şah (hd 1909-25) İran'ın bütünlüğünü ve hanedanının geleceğini korumak için yeterli deneyimden yoksundu. I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında İran'ın Rus, İngiliz ve Osmanlı birliklerince işgal edilmesi Ahmed Şah için çok sarsıcı oldu. Şubat 1921'de bir darbe düzenleyen Rıza Han (1925-41 arasında Rıza Şah Pehlevi) ülkede büyük nüfuz elde etti. Ekim 1925'te Ahmed Şah resmen tahttan indirildi.

Kaçh, Pakistan'da, Belucistan eyaletindeki Sibi ilinde ilçe. 1965'te Kalat ilçesinin bir bölümünden oluşturulan Kaçh, kuzeydoğuda Sibi, güneydoğuda Nasirabad, güneyde Larkana ve batıda da Kalat ilçeleriyle çevrilidir. Kalat'ta hüküm süren Mirvari Ahmedzai hanları tarafından yönetilen topraklardan bir parçası olan bölgeye 1839'da İngiliz ordusu girdi. İngilizler bugün Kaçh ilçesinin bulunduğu toprakları Kalat hükümdarı Hudadad Han'dan kiralayarak 1883-1903 arasında ellerinde tuttular. Kaçh 1948'de Kalat'ın öteki kesimleriyle birlikte Pakistan'a bağlandı.

İlçe, kuzeyde ve kuzeybatıda Bolan Tepeleriyle çevrili olan Kaçh Ovasının üzerinde yer alır. Bölge yarı kuraktır; ilçe merkezi Dadhar'da sıcaklık yazları 51°C'ye kadar yükselir. Başlıca akarsular Nari Irmağı ile güneye doğru akarken zaman zaman yeraltına inen Bolan Irmağıdır. Deprem kuşağında bulunan bölgede kocaları (covar), buğday, pirinç, arpa yetiştirilir, sığır, at ve deve beslenir. El sanatları arasında deri işleme, zamk yapımı ve ipek kumaş dokumacılığı sayılabilir. Dadhar'da ayakkabı, tarım araçları ve bıçak üretilir; Maç yakının da kömür çıkarılır. Nüfusun büyük bölümü Beluci ve Camot aşiretlerindendir. Bolan Geçidinin doğu ucunda bulunan Dadhar, karayoluyla kuzeydoğudaki Sibi ve güneydoğudaki Jacobabad kentlerine bağlanır. Nüfus (1981 geç.) 308.000.

Kaçinler, Myanmar'ın (Birmanya) kuzeydoğu kesimindeki Kachin ilinde, komşu Arunachal Pradesh ile Nagaland'da (Hindistan) ve Yunnan'da (Çin) kabileler halinde yaşayan halklar. Sayıları 245 bin dolayındadır. Kaçinlerin yaklaşık 150 bini Myanmar'da, 93 bini Çin'de, küçük bir bölümü de Hindistan'da yaşar. Tibet-Birman öbeğine bağlı diller konuşan Kaçinler bu dillere göre Çingpo, Atsi, Maru, Laşi, Nung ve Lisu (Yeren) gibi adlar alırlar. Kaçinlerin çoğunluğunu, Dingpo dilini konuşanlar oluşturur. Kaçinlerin yaşadığı toprakların büyük bölümü İngiliz yönetimi sırasında (1885-1947) sınır bölgesi sayılarak özel bir yönetime bağlanmış, 1980'lerde de Myanmar'a bağlı ve yarı özerk statüdeki Kachin(*) ili oluşturulmuştur.

Babayanlı bir kabile örgütlenmesi gösteren geleneksel Kaçin toplumunda ekonomi, yamaçlarda yapılan dönüşümlü pirinç ekiminin yanı sıra savaş ganimetlerinden elde edilen gelire dayanıyordu. Siyasal otorite, akraba gruplarından destek alan reislerin elindeydi. Bugün dağlık bölgelerde seyreken ve dağınık bir nüfus oluşturan Kaçinlerin toprakları, Myanmar'daki başka halkların da yaşadığı verimli vadileri içine alır. Vadilerde yaşayanlar Budacıdır; geleneksel Kaçin dini ise, hayvan kurban etme törenlerini içeren bir tür animist ata kultüdür. Kaçinlerin yaklaşık yüzde 10'u da Hristiyanlığı benimsemiştir. Kaçinler arasında erkeklerin, dayıların kızlarıyla evlenmesi onaylanıp özendirilirken, halalarının kızlarıyla evlenmeleri yasaklanmıştır.

Kaçkar Dağı, Karadeniz Bölgesi'nin en yüksek dağı (3.932 m). Doğu Karadeniz Sıradağlarına bağlı kıyı dağlarının da en yüksek noktasıdır ve Pazar kentinin yaklaşık 40 km güneydoğusunda yer alır. Doruğu, Artvin ili sınırları içindedir.

Dağın temeli Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kalker ve şistlerden oluşur. Doruk kesiminde granit ve granodiyoritli kütlelerle bazaltlar yaygındır. Dağın doruğu, testere dişini andıran parçalı bir görünümündedir. Bunun nedeni, donma ve çözülme olayları sonucunda parçalanmış ve Pleistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) buzullarının oyduğu buzyalaklarınca (sirk) kemirilmiş olmasıdır. Doğu Karadeniz Sıradağlarının öteki dağlarında olduğu gibi, Kaçkar Dağında da Pleistosen Bölümde çok yaygın olan buzulların meydana getirdiği yüzey şekillerine rastlanır. Bunlar, tekne vadiler, hörgüç kayalar, çeşitli büyüklükteki buzyalakları ve eski buzulların taşıyıp bıraktığı buzultaşlardır (mören). İçinde su toplanan bazı buzyalaklarında buzyalığı gölleri oluşmuştur. Kaçkar Dağının yüksek kesimlerinde 13 tane buzyalığı gölü vardır. Bunlardan altısı Deniz Gölü, Küçük Deniz Gölü, Büyük Deniz Gölü, Derebaşı Gölü, Öküzatağı Gölü ve Meterez Gölü adıyla anılır. Belli bir adı olmayan öteki göller çok küçüktür.

Kaçkar Dağı
Metin Tuncel

Bu göllerin tümü de 2.700 m'den daha yüksektedir. En yüksekteki Büyük Deniz Gölünün deniz düzeyinden yüksekliği 2.910 m'dir. En büyükleri olan Deniz Gölünün çapı 300 m'dir.

Kaçkar Dağında üç küçük vadi buzulu vardır. Doruğun kuzey kesiminde yer alan buzulların en büyüğü batıdakidir. Uzunluğu yaklaşık 1,5 km olan ve dili 2.850 m'ye kadar inen bu buzulun genişliği başlangıç kesiminde 400 m, dil kesiminde ise 500 m'dir. Buzul vadileri, yukarı kesimlerde bazaltların, aşağı kesimlerinde de granit ve granodiyoritlerin içinde oluşmuştur. Buzulların yan ve dil kesimlerinde çizilmiş ve cıalanmış buzultaşlara rastlanır. Bunlar bazalt, granit ve granodiyoritlerin parçalanıp sürüklenmesi sonucunda oluşmuştur. Buzulların dil kesimindeki buzultaşlar, bu buzulların, eskiden daha aşağılara kadar indiğini gösterir. Önlerinde kesintisiz setler oluşturan cephe buzultaşları ise, üç buzulun da 19. yüzyılın ikinci yarısından beri genişlediğini ortaya koyar.

Kaçkar Dağında orman üst sınırı, 2.000 m'ye kadar çıkar. Yüksek kesimlerde ladinlerle göknarların karıştığı ormanlar vardır. Kızılağaçlar ise dağın kuzeye bakan yamaçlarında 2.000 m yükseklikteki Aşağı Kavran Yaylasının yakınlıklarına kadar sokulur. Güney yamaçta ise sarı çam ormanlarına rastlanır. Her iki yamaçta da en yüksek kesimler çayırarla kaplıdır.

Kaçkar Dağının doğu ve güney yamaçlarından kaynaklanan sular Çoruh Irmağının kollarını besler. Kuzey yamaçlarından çıkan sular ise Ardeşen'in batısında Karadeniz'e dökülen Fırtına Deresinin başlangıç kollarını oluşturmaz.

Kaçkar Dağının yüksek çayırıklarına yaylacılık yapma amacıyla çıkılır ve bu kesim yalnızca yazın belli bir nüfus barındırır. Yaylacılık yapanlar buzyalığı gölleri ile çevrelerindeki çayırardan yararlanarak sürülerini yayarlar.

Kaçkar Dağı, doğal güzelliklerinin yanı sıra buzyalığı göllerinin soğuk sularında alabalık avlama olanağı da sunar. Bu bakımdan büyük bir turizm potansiyeli taşımaktadır. Kuzey yamaçlarından inen yolun geçtiği 1.200 m yükseklikteki Ayder Kaplıcası, dağın turizm potansiyeline çeşitlilik katar. Mayıs ile ekim arasında ilgi gören ve iki kaynaktan çıkan 33°C ve 46°C sıcaklıktaki kaplıca sularının çeşitli hastalıklara iyi geldiği bilinir. Çevresinde bir çarşı ile konaklama tesisleri olan kaplıca, kışın yolun kapanması nedeniyle boş kalır.

Kaçkar, dağcılık sporu açısından uluslararası düzeyde ilgi görmektedir. Doruğa tırmanmak isteyen dağcılar bazen Yusufeli yönünden Altıparmak (eskiden Heveg) Vadisini izleyerek Yaylalar (eskiden Hevegikiskin) köyü üzerinden Kaçkar'a çıkarlar. Bazı dağcılar ise, dağın kuzey yamacını deneyerek Çamlıhemşin yönünden Fırtına Deresinin kolu olan Hala Deresi vadisini izleyip Ayder Kaplıcası ve Kavran Yaylasından geçerek doruğa ulaşırlar.

kaçma, Fıkar olarak da bilinir, tutuklanan ya da hapsedilen bir kimsenin tutukeviden ya da cezaevinden kaçması. Türk Ceza Kanunu'nun 298. maddesine göre, kaçmanın cezası 2 aydan 6 aya kadar haptistir. Suçun şiddet ya da gözdağına başvurma, kapı ya da pencere kırma, duvar delme, kaçmaya engel olacak araçları bozma yoluyla işlenmesi durumunda ceza 1 yıldan 3 yıla kadar artırılır. Kaçma eyleminin birden çok kimse tarafından birlikte ya da silah kullanılarak işlenmesi durumunda 4 yıldan 8 yıla kadar hapis cezası verilir. Hüküm giymiş bir kimsenin kaçması durumunda, ceza ömür boyu hapis ise, cezasının bir yılı geceli

gündüzlü bir hücrede yalnız başına bırakılması yoluyla çekilir. Öteki hapis cezasında ise, geri kalan ceza süresine bu sürenin altıda birinden üçte birine kadar bir süre eklenir. Eklenen süre 4 aydan az, 2 yıldan çok olamaz. Kaçan tutuklu ve hükümlü herhangi bir zor ve baskı olmaksızın 15 gün içinde kendiliğinden teslim olursa, öngörülen cezanın altıda birine hükmolunur. Kaçma eylemine yardımcı olanlar, kaçan kimsenin suçunun ağırlığına ve çekmekte olduğu cezanın geri kalan tutarına göre 1 yıldan 12 yıla kadar hapisle cezalandırılır (m. 301).

Kaçmaz, Ahmet (d. 1938, İstanbul), siyaset adamı. 1955'te Ankara Atatürk Lisesi'ni, 1960'ta İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi'ni bitirdi. 1974'e değin Devlet Su İşleri ve Devlet Demiryolları genel müdürlüklerinde, özel sektöre bağlı şirketlerde mühendis olarak çalıştı. 1968'de Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) üye oldu. 1974'te, kurucuları arasında yer aldığı Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin (TSİP) genel başkanlığına getirildi. 12 Eylül 1980 harekâtından sonra, kendisi ve partisi hakkındaki kovuşturmalara nedeniyle yurtdışına çıktı. Siyasal sığınmacı olarak Almanya'da yaşamını sürdürdü. 1990'da yurda döndü. Kaçmaz'ın *İleri Demokrasi* (1977), *Yaşasın Sosyalizm* (1978) ve 8. *Kuruluş Yılında TSİP* (1982) adlı kitapları vardır.

Kadalar, Hindistan'ın güneydoğusunda, Tamil Nadu eyaletine bağlı Güney Arkot ilinin merkezi kent. Bengal Körfezinin kıyısında yer alır. Adı, "kavşak kenti" anlamına gelen *kuttal-ur* sözcüğünden türemiştir ve Ponnaiyar Irmağı ile kolu olan Gadilam'ın birleştiği noktadaki konumunu belirtir. Bu ırmaklar, sık sık taşarak kente zarar verir. Eski bir liman kenti olan Kadar, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 1682'de burada ticari haklar elde etmesinden sonra hızla geliştirdi. Sonraki yıllarda Madras'ın gölgesinde kaldı. Bugün Tamil Nadu'nun dördüncü büyük limanı durumundadır ve eyaletin dış ticaretindeki payı yüzde ikinin biraz altındadır; bunun hemen hemen tümünü Malezya ve Singapur'la yapılan ticaret oluşturur. Kentte balıkçılık ve gemi yapım sanayileri yavaş bir gelişme göstermektedir. Başlıca öğrenim kurumu Madras Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokuldur. Nüfus (1981) 127.625.

Kadamba AİLESİ. İS 4. ve 6. yüzyıllar arasında, Hindistan Yanımadısındaki Mysore kentinin kuzeybatısında hüküm sürmüş hanedan.

Ailenin hizmetindeki vakayiname yazarları Kadambaların Hindistan'ın kuzey bölgelerinden göç ettiğini öne sürerse de, başka kaynaklarda Kuntalalı (Kuzey Kanaralı) oldukları yazılır. Güvenilirliği kuşkuyla olan eski bir yazıtta göre hanedanın kurucusu Mayuraşarman adlı Brahmandır. Bir Pallava yetkilisinin kendisini aşağılaması üzerine savaşçı olarak yaşamaya başlayan Mayuraşarman, geniş topraklar elde etmiş ve ülkenin batı kıyısında bağımlı bir hükümdarlık kurmak için Pallavalarla pazarlık edebilecek güce ulaşmıştır. Dharmamaharacacahiraca (Kralların Yasal Kralı) unvanını taşıyan oğlu Kangavarman ise, büyük olasılıkla Vakateka kralı Vindhyaşevan'ın yenilgiye uğrattığı Kuntala kralıdır. Onun torunu Kakusthavarman (hd y. 425-450), yaptığı evlilikler aracılığıyla gerek Gupta'lar, gerekse öteki kral aileleriyle ittifak kurmuş güçlü bir hükümdardır. Ölümünden sonra, küçük oğlu Krishnavarman krallığının güney bölümünde bağımsız bir prenslik kurmuştur. Ailenin iki kolu arasında bu

yüzden çıkan savaşta, daha güçsüz durumda olan kol başlangıçta üstün gelmişse de, kısa süre içinde Pallavalardan, ardından da öteki Kadambaların egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Acavarman'ın hükümdarlığı sırasında II. Pulakeşin'in Banavasi'yi ele geçirmesiyle Kadamba Krallığı sona ermiştir.

kadans, **DURGU** ya da **KALIŞ** olarak da bilinir, müzikte, bir cümlemin ya da yarım cümlemin, bir cümle parçasının ya da bütün bir bestenin sonunu gösteren düzen. Kadans kavramı, herkesçe kabul edilen, özellikle de armonik nitelikteki gelenekleşmiş uygulamaları kapsar. Kadans, edebiyattaki noktalama işaretlerine benzer bir işlev görür ve görece bir bitiş duygusu uyandırır. Latince *cadere* (düşmek) sözcüğünden türetilmiş olan bu terim başlangıçta, ortaçağın sonlarındaki çoksesliliğin belli bazı tiplerindeki biçimsel bitişlerde tenor partinin aşamalı bir biçimde inişi için kullanılmaktaydı. 17. yüzyılda işlevsel armoninin ortaya çıkmasıyla birlikte kadans özellikle eşsesli müzikte, önceleri düşünülmemiş yapısal bir önem kazandı.

Bu salt armonik içerik içinde üç ana tip kadans gelişti: Yetkin (tam) kadans, yarım kadans ve aldatıcı (ya da sürpriz) kadans. Yetkin kadans ya özgün (otantik) kadans ya da yan (plagal) kadans olabilir. Özgün kadansa sondan bir önceki akor, tonikte karar kılan dominant notadadır. Yan kadansa ise sondan bir önceki nota, tonikte karar kılan alt dominant ya da altçeken notadadır; dolayısıyla bu tür kadans altçeken kadans olarak da bilinir. Gerçek, kesin bir bitiş yalnızca özgün kadans yaratır. Yarım kadanslar özellikle cümlelerin ya da dönemlerin ortasında yer alır. Yarım kadanslar tonik yerine dominantta karar kıldıkları, bunun sonucu olarak daha önce yaratılmış olan armonik gerilimde tam bir rahatlamaya sağlayamadıkları için, işlevlerini ancak yarı yarıya yerine getirirler. Gerçekte cümlemin ya da dönemin geri kalan bölümüne, sonul bir tonik kadansa karar kılınca ya kadans bir ileri atılım sağlayana da, yarım kadansla özgün tonik arasında oluşmuş bulunan bu artık gerilimdir. Geçici bir niteliğe sahip olmaları bakımından, aldatıcı kadanslar da yarım kadanslara benzerler; ama aldatıcı kadanslarda dominant akoru submediant olarak bilinen altıncı dizi derecesi üzerinde oluşturulan akor izler. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan "aldatıcı", yalnızca hızla toniğe dönme ve onun yetkin bir kadansla pekiştirilmesi isteğini güçlendirir.

Tek bir melodi çizgisinden oluşan tek sesli müzikte, örneğin dinsel melodide, bazı melodi düzenleri kadans çağrıştırır. Bir kültürün içindeki melodi tarzları, çoğunlukla bir melodinin gerçek son notasını ve o notaya nasıl erişileceğini belirler. Japon müziğinin bir bölümünde olduğu gibi bazı ritim kalıpları kadans göstergeleri olarak tanımlanabilir. Kolotomik yapı, yani belirli çalgıların sistemli bir biçimde değişmeyen ritim aralıklarıyla kullanılması, bazen kabul edilmiş kalıp sona yaklaşırken, kadans haber verebilir (örn. Endonezya gamelan orkestrası).

Kádár, János, asıl adı JÁNOS CSERMANEC (d. 26 Mayıs 1912, Fiume [bugün Rijeka, Hırvatistan] - ö. 6 Temmuz 1989, Budapeşte, Macaristan), Macaristan başbakanı (1956-58; 1961-65) ve Macaristan Sosyalist İşçi Partisi'nin birinci sekreteri (1956-88). 1956'da Sovyet karşıtı Imre Nagy hükümetinden Sovyet yanlısı rejime geçişte önemli rol oynamıştır.

Makine teknisyeni olan Kádár 1931'de o sırada yasadışı olan Komünist Partisi'ne

girdi. Sonraki 12 yıl boyunca birçok kez tutuklandı. 1942'de partinin Merkez Komitesi'ne, 1945'te ise Politbüro'ya alındı. Savaşın sonra içişleri bakanı oldu (1949) 1950'de Stalincilerle anlaşmazlığa düşen-

János Kádár, 1963
AP / Wide World Photos

ce partiden çıkarıldı, tutuklandı (1951-53); bu sırada işkence gördüğü ileri sürüldü.

1954'te yeniden saygınlığına kavuşan Kádár, Imre Nagy'nin 23 Ekim 1956 ayaklanmasından sonra kurduğu kısa ömürlü hükümette görev aldı. 4 Kasım'da Sovyet birlikleri ülkeyi işgal edince Nagy hükümetinden ayrılarak SSCB'nin gözetimi altında yeni bir hükümet oluşturdu ve 1958'e değin başbakan olarak görev yaptı. Ayaklanmayı bastırmak için baskıcı önlemlere başvurdu. 1961'den 1965'e değin bir dönem daha başbakanlık yaptı. Dış politikada Moskova'ya yakın bir çizgi izledi. İç politikada ise daha bağımsız bir tutum aldı ve yaşam düzeyini yükseltmeye çalıştı. Daha önceki Stalinci parti önderlerinden farklı olarak siyasal gözetimi olabildiğince azalttı, zamanla ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların bir bölümünü de kaldırdı. Devlet denetimindeki ekonominin birçok sektöründe 1960'lardan sonra kârlılığ hedefleyen uygulamalara geçildi. Kádár'ın iktidarı döneminde Macaristan'ın kültürel ve ekonomik yaşamında önemli canlanma görüldü. 1988'de parti birinci sekreterliği görevinden alınarak, daha çok törenselleşmiş niteliği olan parti başkanlığına getirildi. 1989'da ise parti başkanlığından ve Merkez Komitesi'ndeki görevinden de alındı.

Kádár, János (d. 1 Nisan 1918, Budapeşte, Macaristan - ö. 1 Haziran 1979, Los Angeles, ABD), 1960'ların başlarında Çekoslovak sinemasında yaşanan canlanmada önemli rol oynayan sinema yönetmeni.

Prag'daki Karlova Üniversitesi'nde ve Bratislava'daki Sinema Okulu'nda öğrenim gördü. II. Dünya Savaşı yıllarını bir Nazi çalışma kampında geçirdi. Savaşın sonra bir süre Bratislava'daki Koliba Stüdyoları'nda, 1947'den sonra da Prag'daki Barrandov Stüdyoları'nda senaryo yazarlığı ve yönetmen yardımcılığı yaptı. 1945'te Bratislava'dayken önemli bir belgesel film çekti. 1950'de çektiği, konulu ve uzun metrajlı ilk filmi olan *Katka* adlı komedi, savaş sonrası Çekoslovak sinemasında bir dönüm noktası olarak değerlendirildi. Bunu Elmar Klos ile birlikte yönettiği bir dişi önemli film izledi. Bunların arasında siyasal gerilim filmi *Unos* (1952; Kaçırma), Moskova Film Şenliği'nde birincilik ödülünü kazanan *Smrt si říká Engelchen* (1963; Ölümün Adı Engelchen), *Obžlovaný* (1964; Suçlama) ve Nazilerin Yahudilere uyguladığı baskılar konusunda kendisiyle ilgili ahlaki bir karar almak zorunda kalan sıradan bir Çekoslovakya yurttaşının öyküsü olan *Obchod na korze* (1965; Ana Caddedeki Dükkan) sayılabilir. Uluslararası düzeyde büyük ilgi gören *Obchod na korze* 1965'te ABD'de New York

Sinema Eleştirmenleri Ödülü ile en iyi yabancı film dalında Oscar kazandı.

Kadaref 1968'de ABD'ye göç etti. Orada çektiği filmler arasında, Bernard Malamud'un bir öyküsünden uyarlanan *The Angel Levine* (1970; Melek Levine), *Adrift* (1971) ve *Lies My Father Told Me* (1975; Babamın Bana Söylediği Yalanlar) sayılabilir. Kadaref 1976'da Amerikan Sinema Enstitüsü'ne bağlı sinema okulunun yöneticiliğine getirildi.

Kadaref, el-, Sudan'ın ortadoğu kesiminde, Doğu Bölgesi'ndeki Kassala ilinde (*mi-diriye*) kent. Kassala kentinin yaklaşık 200 km güneybatısında yer alır. Denizden 608 m yüksekte bulunan kentte pamuk, tahıl, susam ve saman ticareti yapılır. Kentin kuzeybatısında Gaş Sulama Projesi uygulamaya konmuştur. El-Kadaref'te çirçir, iplik ve sabun fabrikaları vardır. Kent kara ve demir yoluyla Kassala'ya bağlıdır. Nüfusun büyük bölümünü Araplar ve Nübyeli Sudanlılar oluşturur; kentte ayrıca küçük bir Buce topluluğu yaşar. Nüfus (1973) 66.465.

kadastro, devletin arazi ve arsaların alan, sınır ve hukuki durumlarını saptayarak plana bağlaması. Tapu sicilinin bir ögesidir. Taşınmazların güvenliğinin korunması, adil bir vergi düzeninin kurulması ve taşınmaz üzerindeki rehin işlemlerinin kolaylaştırılması açısından büyük yarar sağlar. Öte yandan arazi etütlerinden elde edilen verilerin kadastro haritalarına işlenmesi, her bölgenin veriminin saptanmasına ve tarımsal istatistiklerin yapılmasına olanak verir. Baraj yapımı gibi teknik çalışmalarda ve kentlerin imar planlarının uygulanmasında da kadastro haritalarından yararlanır.

Osmanlı Devleti'nde yerleşmelerin çok dağınık olması ve eski hukukta tapu sicili sisteminin yer alması nedeniyle, kadastro çalışmalarına oldukça geç bir tarihte başlandı. 1912'de taşınmaz malların sınırlarının belirlenmesine ilişkin bir yasa çıkarıldıysa da, savaş nedeniyle bu yasa uygulanamadı. Cumhuriyet döneminde kadastroyla ilgili ilk yasal düzenleme Mayıs 1925'te yapıldı. Aralık 1934'te çıkarılan 2613 sayılı Kadastro ve Tapu Tahriri Kanunu'yla kent ve kasabalarda kadastro çalışmalarına başlandı. Arazi kadastrolarına ise 1950'de geçildi. 21 Haziran 1987 tarihli ve 3402 sayılı Kadastro Kanunu'yla kadastro işlerinin yürütülmesi yeni esaslara bağlandı.

Türkiye'de henüz bütün taşınmazların kadastroya tamamlanmamıştır. Kadastro işleri Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nce yürütülür. Ayrıca taşınmaz mal mülkiyetine ve sınırlı ayni haklara, tapuya tescil ya da şerh verilecek öteki haklara, sınır ve yüzölçümü uyumsuzluklarına, kastroyu ve tapu sicilini ilgilendiren benzeri davalara bakmak üzere "kadastro mahkemesi" adıyla tek yargıçlı ihtisas mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler 3402 sayılı yasayla yeniden düzenlenmiştir.

Kadastro Mekteb-i Âlisi, KADASTRO MÜHÜRÜLİ MEKTEBİ olarak da bilinir, 1911'de, İstanbul'da açılan meslek okulu. Tapu ve kadastro işlerinde çalıştırılacakların eğitimini sağlamak amacıyla, Defter-i Hakanî Nezaretî bünyesinde, idadî düzeyinde bir meslek okulu kuruldu. Okul 25 Ocak 1912'de yükseköğül düzeyine çıkartıldı ve adı Kadastro Mekteb-i Âlisi'ne çevrildi. İki "şube"li okulun hukuk bölümü iki, riyaziye (matematik) bölümü bir yıllıkta. 1915'e değin hukuk bölümü 59, riyaziye bölümü 85 mezun verdi. Daha önce askerlik yükümlü-

lüğünün dışında tutulan öğrenciler, I. Dünya Savaşı'nda askere alınınca okul kapandı. 1925'te Ankara'da, lise dengi olarak Kadastro Meslek Mektebi adı ile yeniden açıldıysa da, uygun yapı bulunmadığından gene İstanbul'a taşındı. Bir kurs gibi ve öğleye değin öğretim verirken 1933'te yeniden düzenlendi, adı da Tapu ve Kadastro Tatbikat Mektebi oldu. 1936'da Ankara'ya taşındıktan sonra okula bir parasız yatılı bölümü eklendi. Bir yıllık matematik bölümüne lise ikinci sınıf öğrencileri ve mezunları, hukuk bölümüne ise Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'yle öteki kamu kuruluşlarının görevlilerinden lise mezunu olanlar sınavla alınıyordu. Okul 1946'ya değin 1.240 mezun verdi. Aynı yıl Tapu ve Kadastro Okulu adıyla, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne bağlı lise dengi öğretim veren bir meslek okuluna (bugün Tapu ve Kadastro Meslek Lisesi) dönüştürüldü. Bu okulu bitirenler tapu fen memuru ve tapu sicil muhafızı olarak görevlendiriliyorlardı.

kadayıf, hazırlanış biçimine ve kullanılan malzemeye göre değişik çeşitleri bulunan hamur tatlısı.

Tel kadayıf, hamurdan yapıldıktan sonra kurutulmuş çok ince tellerle hazırlanır. Kadayıf telleri içi yağlanmış bir tepsiye döşenir. Buna dövülmüş ceviziçi (badem, fındık, fıstık içi de olur) serpildikten sonra gene kadayıf telleriyle örtülür. Üstüne kızdırılmış yağ yedirilip fırında kızartılır. Sıcakken soğuk şerbet dökülür. Şerbette birlikte süt de konarak daha yumuşak tel kadayıf hazırlanabilir.

Ekme kadayıfı özel bir hamurdan, tepsi ekmeği biçiminde hazırlanmış ve kızartılmış olarak satılır. Yumuşatmak için suda kaynatılır. Çektiği su akıtılır, üstüne şerbet dökülüp fırına konur, şerbeti çekinceye değin tutulur. İki kadayıftan yapıp arasına kaymak konarak yenene çift katlı ekme kadayıfı denir.

Yassı kadayıf da yaklaşık 10 cm çapında yassı parçalar halinde hazırlanmış olarak satılır. Bu parçalar suda yumuşatılır. Yumurtaya bulanıp yağda kızartıldıktan sonra soğuk şerbete atılır. Üstüne dövülmüş ceviziçi konarak yenir.

Türk tatlıları içinde önemli bir yeri olan kadayıfın eski yemek kitaplarında "beyaz kadayıf", "yağsız kadayıf", "yufkâli kadayıf", "fodla kadayıf", "yumurtalı kadayıf" gibi çeşitlerinin adı geçmektedir.

Kadazanlar bak. Dusunlar

Kaddafi, Muammer (el-) (d. 1942, Sirte yakınları, Libya), 1970'ten bu yana Libya devlet başkanı.

Libya'nın liman kenti Sirte ile Sebha arasındaki bir çölde doğdu. Babası göçebe bir Berberi köylüsüydu. Dedesi 1911'de İtalyan işgalcilerince öldürülmüş, babası ve amcası da somurgencilige karşı mücade-

leden dolayı uzun yıllar hapiste kalmışlardı. İlk ve orta öğrenimini Sebha'da tamamlayan genç Kaddafi, 1963'te Bingazi'deki Libya Üniversitesi'nden mezun oldu. Ardından Libya Askeri Akademisi'ne girerek 1965'te burayı bitirdi. Ertesi yıl İngiltere'de altı aylık zirhlî savaş kursu gördü. 1969'da Libya Kara Kuvvetleri'nde yüzbaşlığa yükseldi.

Daha öğrencilik yıllarında etkin siyasete katılan Kaddafi, Özgür Subaylar Hareketi adlı gizli örgütün Eylül 1969'da askeri bir darbeyle Kral I. İdris'i tahttan indirmesinde etkin rol oynadı. Ardından albay rütbesiyle Libya silahlı kuvvetler başkomutanlığına ve Devrim Komuta Konseyi başkanlığına getirildi. İslam ilkelerine dayalı ve sola dönük bir yönetim biçimi kurmaya yöneldi. Öte yandan Arap milliyetçiliği doğrultusunda Batı karşıtı bir dış politika benimsedi. 1970'te ABD ve İngiltere'nin Libya'daki askeri üslerini kapattı; ayrıca Yahudi ve İtalyan azınlığın mülklerine el koyarak çoğunun sınır dışı etti. 1973'te Libya'daki yabancı petrol şirketlerini millileştirdi. Aynı yıl "kültür devrimi" olarak nitelendirdiği bir hareket başlattı. İslam düşüncesini benimsetmeyi ve bürokrasiye karşı mücadeleyi amaçlayan bu hareket sırasında halk komiteleri aracılığıyla toplumsal ve siyasal yaşamın bütün alanlarında yeni bir örgütlenmeye gidildi. 1976'da ülke yönetiminin en üst organı olan Genel Halk Kongresi toplandı. Ertesi yıl ülkenin resmi adı Libya Arap Sosyalist Halk Cemahiriyesi olarak değiştirilirken, Devrim Komuta Konseyi de dağıtıldı. Genel Halk Kongresi sekreterliğini üstlenen Kaddafi, 1979'da bu görevden çekilmekle birlikte devlet başkanı olarak yönetimdeki ağırlığını sürdürdü.

Aynı dönemde Libya ile bazı komşu Arap ülkeleri arasında siyasal birlik sağlama yolundaki girişimleri sonuçsuz kalan Kaddafi, İsrail ile barış için görüşmelere oturulmasına karşı çıkarak, Red Cephesi olarak bilinen sertlik yanlısı ülkelerle işbirliği yaptı. Öte yandan çevre ülkelerin iç işlerine karışan bir dış politika izleyerek bazı dış müdahalelere girişti. Mısır ve Sudan'daki başarısız askeri darbe girişimlerine katılmanın yanı sıra iç savaşın sürdüğü Çad'da Libya kuvvetleri gönderdi. Bu arada dünyanın çeşitli yerlerinde şiddet yanlısı örgütlere mali destek verdiğini öne süren Reagan başkanlığındaki ABD yönetiminin baş hedeflerinden biri durumuna geldi. Nisan 1986'da bir bölümü Sirte Körfezi yakınlarında seyreden 6. Filo'dan, öbür bölümü ise İngiltere'deki ABD üssünden kalkan bombardıman uçakları Tablusegarp ve Bingazi'yi bombaladılar. Bu saldırı sonucunda ölen yuzu aşkın Libyalı arasında Kaddafi'nin manevi kızı da bulunuyordu.

Kaddafi, Türkiye'de *Yeşil Kitap* (1979, 1981, 1982) adıyla yayımlanan üç ciltlik yapıtında İslam sosyalizminin bir biçimi sayılan siyasal görüşlerini açıklamıştır.

Kaddapa, Hindistan'ın güney kesimindeki Andhra Pradesh eyaletinin güneybatısında il ve il merkezi kent. Tirupati'deki kutsal tepe pagodası Şri Venkatesvara'ya kuzeyden bir geçit oluşturur. Kentin adı da Telugu dilinde "kapı" anlamına gelen *kaddapa* sözcüğünden türemiştir. Penner Irmağı'nın 8 km güneyinde yer alan kent, uç yanından Nallamalai ve Palkonda tepeleriyle çevrilidir. Tarıma dayalı ekonomisinde yerfıstığı, pamuk ve kavun gibi ürünler önemli yer tutar. Kentte, Tirupati'deki Şri Venkatesvara Üniversitesi'ne bağlı iki devlet yüksekokulu vardır.

Kaddapa ılı, Doğu Gatlar'ın güney bölümünde 15.356 km²'lik bir alan kaplar. Bu

Muammer Kaddafi
Tirupati, Andhra Pradesh, Hindistan

bölgede, yer karosu ve masa kaplaması yapımında kullanılan ince taneli kireçtaşı çıkarılır. Nüfus (1981) kent, 103.125; il, 1.933.304.

Kaddiş, Yahudilikte, bütün sinagog ayinlerinin ana bölümlerinin ardından Aramca okunan hamd duası. Duanın çekirdeğini şu sözler oluşturur: "Kendi iradesiyle yarattığı dünyanın her köşesinde Tanrı'nın yüce adı övülsün ve kutsansın. Hükümraniği sen yaşarken kurulsun." Cemaat bu sözleri "Yüce adı sonsuza değin mübarek olsun" biçiminde yanıtlar. Kaddiş'in temelindeki düşüncenin bir yansıması Yeni Ahit'teki Rabbin Duası'nda(*) da görülebilir. Kaddiş duasında, Tanrı'ya övgünün yanı sıra mesihin bir an önce gelmesi için de yakarılır.

Başlangıçta Kaddiş, haham okullarında Haggada derslerinin sonunda ya da vaazdan sonra okunurdu. Zamanla sinagog ayinlerinin düzenli bir parçası durumuna geldi. Ölülerin dirilişi mesihin gelişine ilişkilendirildiği için Kaddiş giderek yas tutanların da duası oldu. Aileden birinin ya da yakın bir akrabanın ölümünü izleyen 11 ay süresince yas tutanlar bu duayı okurlar. Kaddiş'in uzun ve kısa metinleri vardır.

resinde toplanmıştı. Çanak çömlek ve sepet yapımında usta olan Kaddolar, bitki liflerinden kumaş dokur, özel günlerde kuş tüyleriyle süslenmiş kumaşlar örtünürlerdi. Ayrıca burunlarına halka takar ve vücutlarına dövme yaptırırldı.

Kaddolarda soy anayanlıydı. Dinsel ve siyasal etkinlikler bir üst grup tarafından yönlendirilir; miras yoluyla devralınan bu statü, kafaya ya da vücudun başka bir bölümüne yapılan kalıcı işaretlerle belirtilirdi. Kaddolarda, yamyamlık ve insan kurban etme gibi âdetler olduğu yolunda bazı iddialar da vardır. Bu ve başka özelliklere dayanarak Kaddoların, Meksika ve Yuca-tân'daki yüksek Yerli kültürleriyle ilişkili olduğu öne sürülür.

kadeh, içki içmek için kullanılan, genellikle silindirik ya da ters koni biçimindeki kap. Ayaklı ya da ayaksız türleri vardır. Bazılarının tek ya da çift kulpu olabilir. Bilinen ilk örnekler, Miken uygarlığına ait seramik kadehlerdir. Roma'da camdan ya da altın ve gümüş gibi değerli metallerden kadehler

Gümüş şarap kadehi, Tang dönemi (608-907); Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

kullanılırdı. 9. yüzyılda Orta Avrupa'da da cam kadehler yapıldı. Haçlı seferleriyle Suriye ve Mısır'dan Avrupa'ya getirilen kadehler çok tutuldu. Rönesans'ta ve sonra da barok dönemde çok değişik kadehler ortaya çıktı. 18. yüzyıldan sonra porselen kadehler moda oldu. Günümüzde daha çok camdan ya da kristalden yapılan kadehler, içilecek içkiye göre biçimlendirilir ve buna göre şampanya, konyak, beyaz ve kırmızı şarap kadehleri gibi adlarla tanımlanır.

kadeh likeni, *Cladonia* cinsinden, genellikle toprağın yüzeyinde ya da kayaların üzerinde yaşayan, renkleri sarı, gri ya da kahverengi arasında değişen kadeh biçimli likenlerin ortak adı. Zamksı ya da nişastalı

Kadeh likeni (*Cladonia coccifera*)
Vernon Ahmadjian

bir madde içeren bu likenler süt ya da şurupla kaynatılarak boğmaca ve göğüs hastalıklarının tedavisinde kullanılır. Kadeh likenleri içinde en iyi bilinen türlerden

C. pyxidata yaklaşık 2,5 cm'ye kadar büyüye-bilen küçük bir kadeh biçimindedir.

kadehmantarları (*Discomycetes*), asklı-mantarlardan, üst yüzeylerine spor keseleri

(Yukarıdan aşağıya) kuzugöbeği (*Morchella esculenta*); *Helvella gigas*; *Sarcoscypha coccinea*; *Helvella intula*
(Yukarıdan aşağıya) Franklin K. Anderson - EB Inc
Larry C. Moon - Tom Slack and Associates.
William Cibula, Larry C. Moon - Tom Slack and Associates

Üstü desenli, kedi biçimli, kırmızı renkli bir Kaddo kabı, Amerika Yerli Müzesi, Heye Vakfı, New York kent
Museum of the American Indian New York

arkeolojik araştırmalara göre Kaddolar bölgede çok uzun süre yaşamıştı. 18. yüzyıl boyunca Fransızlarla İspanyollar, Kaddoların bölgesine egemen olabilmek için mücadele ettiler; kabile başlangıçta Fransızlarla iyi ilişkiler kurmuştu. 18. yüzyılın sonlarında, beyazlardan gelen çeşitli baskılarla kabile yaşamları bozulan Kaddoların çoğu, kendi topraklarında gezgin gibi yaşamaya başladı. ABD'nin Louisiana'yı satın almasından sonra beyaz göçmenlerin sayısı iyice artınca kabile daha güneye çekildi. 1835'te yapılan antlaşmayla da tüm topraklarını ABD'ye bıraktı ve güneybatıya doğru göç ederek Texas'taki öbür kabilelerle birleşti. Kaddolar, bir süre barış içinde yaşadılarsa da, 1859'da beyazlardan gelebilecek bir katliam tehdidi karşısında Oklahoma'nın ortadoğu kesimlerine doğru kaçtılar. Orada Washita Irmağı kıyılarında kendileri için ayrılmış bir kampa yerleştirildiler.

Avrupalılarla ilk kez ilişki kurdukları dönemde Kaddolar, tarımla uğraşan yarı yerleşik bir topluluktur. Kazıklar üstüne inşa edilmiş, saz damlı, koni biçiminde evlerde otururlardı. Bu evler, ortasında tapınak kütleleri bulunan tören merkezlerinin çev-

(ask) yerleşmiş disk, kadeh ya da çanak biçimli yapılarla (apotesyum) ayırt edilen mantarların oluşturduğu grup. Bu grubun bazı üyeleri bitkilerde önemli zararlara yol açan hastalık etkenleridir (örn. şeftali gibi sert çekirdekli meyvelerde çürüklüğe neden olan *Monilinia*). Büyük bir bölümü gübre yığınlarında ve çürümüş bitki artıkları üzerinde yaşayan kadehmantarlarında her bir askın içinde genellikle sekiz askospor bulunur; apotesyumlar çoğunlukla çanak görünümü alacak biçimde dışa doğru açılırsa da, toprak altında yumrumsu apotesyumlar geliştiren *Tuberales* üyeleri gibi ayrıksı örneklerle de rastlanır. Bu mantarların birçoğu askosporlarını (ballistospore) bulundukları yerden dışarıya doğru hızla fırlatırlar. *Helvella* ve *Peziza* cinsleri gibi bazı mantarlardan çok sayıda askospor tıslama sesini andıran patlamalarla bir bulut yığını biçiminde fırlatılır.

Kıvrımlı, süngerimsi şapkalarla ayırt edilen 15 kadar türün oluşturduğu *Morchella* cinsinin üyeleri biçim ve yetiştirme ortamı açısından çeşitlilik gösterir. Ormanlarda yaz boyunca rastlanan kuzugöbeği (*M. esculenta*) çok sevilerek yenilen bir mantardır. *Verpa* cinsinden, çan biçiminde şapkaları olan yenebilen mantarlar ilkbaharın ilk günlerinde ormanlarda bolca bulunur. *Gyromitra* türlerinin çoğunun zehirli olmasına karşılık, kumlu topraklarda ve ormanlarda yetişen *G. brunnea* yenebilen bir mantar türüdür.

Yaklaşık 50 tür içeren *Peziza* cinsinin üyelerine özellikle çürümüş odun ve gübre yığınlarında rastlanır; *Pyronema* ve *Anthraco* cinsi mantarlar ise, yanmış odunlar üzerinde ve çürüntülü topraklarda yetişir. Zehirli ve zehirsiz türler içeren *Helvella* cinsinden *H. gigas* karların erimeye başladığı dönemlerde ortaya çıkar. Renkleri sarı ya da kahverengi arasında değişen ve eversiy bir görünümü olan *H. infula*'ya yaz sonundan sonbahar başına değin ormanlarda, özellikle çürümüş odunlar üzerinde rastlanır.

Sarcoscypha ve *Geopyxis* türleri de çanak ya da kase biçimli mantarlardır.

Kaden-Bandrowski, Juliusz (d. 24 Şubat 1885, Rzeszów, Galiçya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 6/10 Ağustos 1944, Varşova, Polonya), roman ve öykü yazarı. Gerçekçi ve dışavurumcu yapıtlarıyla, I. Dünya Savaşı sonrası Polonya toplumunu acımasız bir dille yermiştir.

Müzik öğrenimi gören Kaden-Bandrowski, 1914'te Piłsudski Lejyonları'na bağlı I. Tugay'a katıldı. 1918-20 arasında, Polonya ordusunda basın bürosunun yöneticisi olarak çalıştı. 1925'te *Miasto mojej matki* (Ananın Kasabası) başlığıyla kitaplaştırdığı öykülerinde çocukluk anılarına yer verdi. *Czarne skrzydła* (1928-29; Kara Kanatlar) ve *Mateusz Bigda* (1933) adlı romanlarıyla üne kavuştu. Bu yapıtlarında, Polonya'nın kömür çıkarılan bölgelerindeki yaşamı ve Polonya hükümet çevrelerini anlatıyordu.

kader, dinsel düşüncede, Tanrı'nın insanların bütün eylemlerini ve geçmiştiki ya da gelecekteki bütün olayları ezelden bilmesini ya da belirlemesini dile getiren kavram.

İslamda altı temel iman koşulundan biri sayılan, ama Kuran'dan değil hadislerden kaynaklanan kader inancı Tanrı'nın ilim, irade ve yaratma (tekvin) nitelikleriyle ilişkilendirilir. Kader kavramını bütünleyen kazâ kavramı ise, kaderin ezelden belirlendiği şeylerin, yeri ve zamanı geldiğinde Tanrı'nın yaratmasıyla varlık alanına çıkmasını belirtir. Maturidi kelimelerine göre

kader, Tanrı'nın ilim ve irade nitelikleriyle bağlantılı olduğu için başlangıcsızdır (kadim); kazâ da yaratma niteliğiyle bağli dolayısıyla başlangıcsızdır ama kaderi izler. Buna karşılık Eş'ari bilginlerine göre kader, Tanrı'nın nesnelere istemine bağli olarak var etmesidir; bu nedenle eylemiyle bağlantılıdır ve başlangıcsız değildir, yaratılmıştır (hadis). Kazâ ise Tanrı'nın her şeyi ezelden irade etmesi olduğu için Tanrı'nın özüne ilişkindir ve başlangıcsızdır.

Kaderi, Tanrı'nın başlangıcsız ilmiyle insanların bütün eylemlerini ve durumlarını bilmesine dayandırıran yoruma göre, Tanrı'nın olacak her şeyi belirlemesi bilgisine, bilgisi de bilinene bağlidir. Dolayısıyla Tanrı'nın bilgisi, olacak şeylerin nedeni değildir; belirlemesi (takdir) de olacak şeyleri önceden saptaması anlamına gelir. İnsanın irade özgürlüğünü savunan Kaderiye(*), kader inancını bu yorumuyla da yadsır. Bu yorumda birleşen kelimeler okulları ise, Tanrı'nın olmuş ve olacak her şeyi güç yetirebileceği, her şeyin onun iradesine bağli olduğu ve insanın bütün eylemlerinin onun yaratmasıyla gerçekleştiği biçimindeki kader yorumunda anlaşmazlığa düşer.

İkinci yorumu temellendirebilmek için bazı kelimeler okulları yaratıcı güçle yapabilmek gücünü (istitaat) ayırırlar. Maturidilere göre insanda yapabilmek gücü bulunmakla birlikte bu güç yaratıcı değildir; yaratıcı olan yalnızca Tanrı'dır. Dolayısıyla insan eylemlerinin yaratıcısı Tanrı, yapıcısı ise insan kendisidir. İnsan bir eyleme karar verdiği zaman, külli (herhangi bir işe yönlendirilmemiş) iradesi cüz'i (belli bir işe yönelmiş) irade biçimini alır. İnsanın seçiminin eylem üzerindeki etkisi, külli iradeyi cüz'i kılmakla sınırlıdır. İnsan karar vererek bir eyleme yönelince Tanrı mutlak kudreti ile o eylemi yaratır.

Buna karşılık Eş'ari'ye göre insanın yapabilmek gücü eylemleri üzerinde doğrudan etkili değildir. Cüz'i iradeyi bir eyleme yönelmek, "tutunmak" (taalluk) olarak anlayan Maturidiye'ye karşı Eş'ariye, cüz'i iradenin yalnızca bir eğilim (meyl) olduğunu savunur. İnsanın bir eylemi istemesi ve ona yönelmesi, ona yalnızca eylemi kazandırır (kesb). Öte yandan Cebriye(*) göre insanın kendi eylemleri üzerinde hiçbir etkisi yoktur, bütünüyle kadere bağlidir. Bu anlayışın doğal sonucu insanın Tanrı karşısındaki sorumluluğunu da yadsımaştır. Mutezile ise Tanrı'nın, insan eylemlerini ortaya çıkarmadan önce bildiğini, ama eylem üzerinde bir etkisi olmadığını savunur. Buna göre insan tam anlamıyla özgürdür ve eylemlerinin yaratıcısı da kendisidir.

Hristiyanlıkta kader inancı, Tanrı'nın kurtuluşu ulaştırması dilediği kullarını ezelden belirlendiği biçiminde yorumlanan kutsal metinlere dayanır (örn. Paulus'un Romalılara Mektubu 8:29-30). Bu çerçevede üç tür kader öğretisi gelişmiştir. Yarı-Pelagiusçuluk, adicilğin bazı biçimleri ve Arminiusçulukla bağlantılı olan "Bir'lik" öğretisine göre kaderin temelini, Tanrı'nın her şeyi önceden bilmesi oluşturur. Tanrı, gelecekte imanlı ve erdemli olacağını bildiği kişilerin kurtuluşu ermesini de önceden belirlemiştir. Bu kuramın tam karşısında yer alan "İkili kader" öğretisi genellikle Jean Calvin'le özdeşleştirilir, ama daha çok Dort Sinodu'yla bağlantılıdır. Bu öğretiye göre Tanrı, kişilerin imanına, yüreğindeki sevgiye ya da erdemliliğine bakmaksızın kimleri kurtarıp kimleri lanetleyeceğini ezelden belirlemiştir. Bu yaklaşıma Aziz Augustinus ve Martin Luther'in bazı yazıları ile Jansencilerin düşüncelerinde de rastlanır. Aziz Augustinus ile Martin Luther'in öteki yazılarında, II. Orange Konsili'nin (529) kararlarında ve Aquino'lu Aziz Tommaso'nun yapıtlarında

dile gelen üçüncü öğretiye göre insanın kurtuluşu Tanrı'nın karşılıksız kayrasına, dolayısıyla kadere, buna karşılık ebedi ceza ise kişinin işlediği günahlara bağlidir.

Kaderiye, İslam düşüncesinde, insanın irade özgürlüğünü ve yapabilmek gücünü (Arapça *kader*: "güç") savunan düşünce ve inanç akımı. İnsanın bütün eylemlerini Tanrı'nın belirlendiğini ve yarattığını öne süren Cebriyeyle(*) birlikte, İslamda irade özgürlüğü konusundaki iki uzlaşmaz eğilimden birini oluşturur. Tabii dönemi bilginlerinden Mabed bin Halid el-Cüheni'nin (ö. 699) öncülük ettiği akım Gaylan bin Müslim el-Kipti ed-Dimaski (ö. 699) tarafından sistemli biçimde geliştirilmiştir. Kaderiye adı, insanın özgür iradesini kullanarak iyi ile kötü arasında bir seçim yapabileceğini savunan Mutezile için de kullanılır. Ama tevhid ilkesine sıkı sıkıya bağli kalan Mutezile, Hz. Muhammed'e dayandırılan "Kaderiye bu ümmetin Mecusisidir" (iki karşıt yaratıcı ilke kabul eden Zerdüşt dinine inanırlar) ve "onlar kaderde Allah'ın hasımlarıdır" hadisleri dolayısıyla bu adlandırmayı reddetmiş, Ashâb'ul-adl ya da ehl'ul-adl adlarını benimsemiştir.

Kaderiyenin temelini, Tanrı'nın kimseyi zulmedemeyeceği, adalete aykırı davranamayacağı ilkesi oluşturur. Eylemlerinden sorumlu tutulduğuna göre, insanın irade özgürlüğü olmalıdır; yoksa eylemlerin hesabını vermeye zorlanması adalete aykırı olur. Kaderiye'ye karşı çıkanlar, adalet sorununu yanıtsız bırakarak, insana irade özgürlüğü yakıştırmamanın, Tanrı'nın her şeye gücünün yettiğini ve mutlak yaratıcı güce sahip olduğunu yadsımak anlamına geldiğini savunurlar. Eş'ariye ve Maturidiye gibi itikadi mezhepler bu iki uç arasında uzlaştırmacı bir yol bulmaya çalışmışlardır.

Hem Kaderiye hem de karşıtları kendi görüşlerini desteklemek amacıyla Kuran âyetlerine başvururlar. Kaderiye özellikle "Kim doğru yola girerse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapmıştır" (İsrâ 15) ve "İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz o da kendinizdir" (İsrâ 7) biçimindeki âyetleri kanıt gösterir. "Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ama o, istediğini saptırır, istediğini doğru yola erdirtir" (Nahl 93) biçimindeki âyet ise Kaderiye'ye karşı öne sürülen kanıtlar arasındadır. Bazı kelimeler bilginleri hem Kaderiye'yi hem de Cebriye'yi sapkınlık saymış, uzlaştırmacı görüşleri ise belirsizliği nedeniyle eleştirmiştir. Sonuç olarak, Tanrı'nın adaleti ile mutlak gücünün bağdaştırılması her zaman tartışmalı kelimeler sorunları arasında yer almıştır.

Kadeş, Eski Mısır dilinde KODE, bugün TELEN-NEBI MIND, Suriye'nin Humus valiliğinde (*muhafaza*), Asi Irmağı kıyısında antik kent. Eski Mısır kaynaklarında ilk kez III. Tutmosis'in (hd İÖ 1504-1450) Filistin'deki Megiddo'da Kadeş prensi önderliğindeki bir ayaklanmayı bastırması dolayısıyla sözü edilir.

Kadeş, Hitit egemenliğine girinceye (İÖ y. 1370) değin Mısır'ın ileri karakollarından biriydi. 13. yüzyıl boyunca Suriye'ye doğru Mısır yayılmasının izlediği yol üzerinde stratejik konumunu korudu. Mısır firavunu I. Seti kenti ele geçirdi. Kadeş daha sonra II. Ramses ile Hitit kralı Muvatallı arasında ünlü savaşa (İÖ 1286; bazı kaynaklara göre İÖ 1299) sahne oldu. II. Ramses'in savaşı kazandığını ilan etmesine karşın, savaş gerçekte iki devlet arasında silah bırakılmasıyla sonuçlanmıştı. Deniz Halklarının istilası (İÖ y. 1200) üzerine Kadeş tarihten silindi.

Kadeş Antlaşması, Mısır firavunu II. Ramses'le Hitit kralı III. Hattuşili arasında imzalanan antlaşma (İÖ 1270).

İÖ 1286'daki Kadeş Savaşı'nın ertesinde Hitit ve Mısır devletleri, Asur Krallığı'nın yarattığı ortak tehlike karşısında yeniden diplomatik ilişki kurdular. Mısır firavunu II. Ramses Hititlere armağanlar göndererek ilk dostluk girişiminde bulundu. Hititlere bağlı Mitanni Krallığı'nın Asurlarca ilhak edilmesi de iki devleti yakınlaştıran bir gelişme oldu. Sonunda Hitit kralı III. Hattuşili'yle II. Ramses arasında Kadeş Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre taraflar, karşılıklı olarak birbirlerinin egemenlik haklarına saygı gösterecek, Suriye'yi iki ülke arasında bölüştüren ortak sınırın güvenliğini ve Suriye'nin savunmasını birlikte sağlayacak, dostluğu sonsuza değin koruyacak ve düşman saldırılarında ortak hareket edeceklerdi. Kuzey Suriye Hitit, Filistin ve Güney Suriye ise Mısır topraklarına katılacak, tutsaklar ve kaçaklar isteğe bağlı olarak koşulsuz geri verilecekti. Antlaşmanın sürekliliğini sağlamak amacıyla da III. Hattuşili'nin kızı II. Ramses'le evlendi.

Akad ve Mısır dillerinde hazırlanan antlaşma metninin bir yüzünde III. Hattuşili'nin, öbür yüzünde de kansı Puduhepa'nın damga mühürlerini taşıyan Akadca nüshasının kil bir tabletteki kopyası Boğazköy arşivlerinde bulunmuştur. Kadeş Savaşı'nın tarihini İÖ 1299 olarak belirleyen bazı kaynaklara göre Kadeş Antlaşması gene 16 yıl sonra İÖ 1283'te imzalanmıştır.

Kadeş Savaşı (İÖ 1286), II. Ramses komutasındaki Mısırlılar ile Muvatallı yönetimindeki Hititler arasındaki büyük çatışma. II. Ramses, Humus'un güneybatısında, Asi (Orontes) Irmağı kıyısında bulunan Kadeş'i geri almaya çalışıyordu. Bu amaçla dört tümen ve yardımcı kuvvetlerle Suriye'yi işgal etti. Buna karşılık Muvatallı kendisine bağlı vasal devletler arasında büyük bir birlik oluşturdu. Kentteki tepenin arkasına sakladığı ordusunun daha kuzeydeki Halep'te bulunduğu yönünde yanıltıcı haberler yaydı. Bu tuzağa düşen Ramses, ordusunu hemen Kadeş'e doğru yola çıkardı; birlikleri Asi Irmağının vadisi yolu boyunca dar bir yürüyüş kolu halinde ilerlemeye başladı. Akşama doğru firavun birinci tümeniyle Kadeş'e vardı ve kamp kurdu. O sırada yakalanan Hititli iki öncü asker, çok geç olmakla birlikte gerçeği itiraf etti. Hititler ırmağı geçtiler ve ikinci tümeni bozguna uğratarak Mısır kampına hücum ettiler. Birinci tümeni de imha edilen Ramses, Hititlere arkadan saldırın yardımcı kuvvetleri sayesinde kurtulabildi. Ama Mısırlılar, uğradıkları kayıplara karşın Hititleri ırmağa iterek savaş alanını ellerinde tuttular. Ertesi gün, sonuçsuz kalan çarpışmalardan sonra Ramses ordusunu geri çekmek zorunda kaldı. Bundan sonra Hititler güneye, Şam bölgesine doğru ilerleyerek Mısırlıların yeniden Suriye'ye girmesini önlediler. Ramses, çarpışmanın gerçeği aykırı bir öyküsünü çok sayıda tapınağa kaydettirdi. Ama Boğazköy'deki kazılar sonucunda ortaya çıkarılan Hitit belgeleri çarpışmanın gerçeğe daha yakın bir öyküsünü ortaya koymuştur. Bazı kaynaklar Kadeş Savaşı'nın tarihini İÖ 1299 olarak belirlemektedir.

Kadetler, Rusça tam adı KONSTITUSIONNO-DEMOKRATİÇESKAYA PARTIYA (Anayasacı Demokrat Parti) ya da PARTIYA NARODNOY SVOBODI (Halkın Özgürlüğü Partisi), 1917 Devrimi öncesinde Rusya'da İngiltere benzeri bir meşrutî krallık kurulmasını savunan siyasal parti.

Rusya'daki ilk büyük liberal topluluk olan Kurtuluş Birliği'nin yanı sıra, yerel liberal etkinliğin odağı durumundaki meclislerle (*zemstvo*) ilişkili öteki liberallerce Ekim 1905'te kuruldu. 10 Mayıs-21 Temmuz 1906 arasında toplanan birinci *Duma*'da (Devlet Meclisi) ağırlığı elde etti. Ama despotik yönetim geleneği, I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı toplumsal sarsıntı ve gitgide artan devrimci coşku öteki siyasal grupları güçlendirdi. Sonraki *Duma*'larda Kadetler eski güçlerini yitirdiler. 1917 Şubat Devrimi'nin ertesinde kurulan ilk geçici hükümetin dört üyesi Kadet'ti. Parti önderlerinden tarihçi Pavel Milyukov kısa bir süre dışişleri bakanı olarak görev yaptı. Bolşevik yönetimi 11 Aralık 1917'de Kadet örgütünü yasadışı ilan etti.

kadı, HAKİMÜŞŞERİ olarak da bilinir, İslam hukukunda şeriata göre hüküm veren yargıç.

Kadıların yetki alanı kuramsal olarak hem özel hukuka, hem de ceza hukukuna ilişkin davaları kapsıyordu. Ama uygulama zamanı ve mekâna bağlı olarak farklılık gösterebiliyordu. Örneğin Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat sonrasında yalnızca miras, vakıflar, evlilik ve boşanma gibi konulardaki davalara bakıyorlardı. Başlangıçta, yani İslamın ilk dönemlerinde, kadıların yönetsel görevleri yoktu; yalnızca anlaşmazlıklarda hakemlik ediyor ve kendilerine ulaşan şikâyetleri karara bağlıyorlardı. Ama zamanla vakıfların yönetimini, yetimlerin ve kendi çıkarlarını gözetemeyecek durumda olanların mülklerinin vasilliğini, ayrıca vasisi bulunmayan kadınların evliliklerinin denetimini üstleniyorlardı.

Kadılarının ilk İslam toplumlarında çok önemli işlevleri vardı. Bu nedenle kadı olabilmek için birçok koşulu yerine getirmek gerekiyordu. Kadı günahahtan sakınan, erdemli, yetişkin ve özgür (köle olmayan) bir Müslüman olmalı, şeriati iyi bilmeliydi. Fıkıh bilgilerinin büyük çoğunluğuna göre müctehid olmayan kişinin kadı atanması caiz değildi; ancak içtihat düzeyinde bilgili kişilerin bulunmaması durumunda bir başkası da kadı atanabiliyordu.

İkinci halife Hz. Ömer, İslam toplumunda ortaya çıkan her anlaşmazlığı kendisinin doğrudan çözmesi zorunluluğundan kurtulmak amacıyla ilk kez kadı atadı. Hz. Ömer döneminden (634-644) sonra adaletin kadılar aracılığıyla yerine getirilmesi kurumlaştı. Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde (786-809) Ebu Hanife'nin öğrencilerinden Ebu Yusuf'un başkadılık (kadî'l-kudat) görevine atanmasına değin kadılar davaları şeriatin temel kaynakları olan Kuran, sünnet, icma ve kendi içtihatlarına göre karara bağlıyorlardı. Ebu Yusuf'tan sonra, Abbasi ve Osmanlı dönemleri boyunca sistemleşen Hanefî fıkhi temel alındı.

Osmanlı döneminde gerek şer'i, gerekse örfî hukuk davalarını bakan; dolayısıyla ilke olarak, reayanın da sipahisini şikâyet edebildiği kadı mahkemelerinin varlığı, timar sisteminin görece merkezi denetim altındaki işleyiş bakımından önem taşıyordu. Kadılık görevine medreseleri bitiren ve mülazemet (adaylık) alan kişiler atanırdı. Kadılar atandıkları yerin askeri işleri dışında bütün yerel ve yönetsel işlerini de yürütürlerdi. 16. yüzyılın ortalarına değin, gündelikleri 40-150 akçe arasında olan bütün kadılar, bağlı oldukları yere göre Anadolu ya da Rumeli kazaskerleri tarafından atanırdı. Gündelikleri 150 akçeden yukarı olan büyük kadıların atanması ise kazaskerin önerisiyle sadrazamca yapıldı. 16. yüzyılın ortalarında kadılar padişahın onayı ile şeyhülislam tarafından atanmaya başladı.

Osmanlılarda kadılar, kuzat (kaza kadıları) ve mevali (sancak ve eyalet kadıları) olmak üzere iki sınıftı. Kaza kadıları da Rumeli, Anadolu ve Mısır kadıları olmak üzere üçe ayrılıyordu. Bunlar bulundukları bölgenin kazaları dışında görev yapamazlardı. Örneğin bir Rumeli kazasında görev yapan kadılar Rumeli kazaskeri defterinde (akdiye defteri, sonraları tarık defteri) kayıtlı olur. Anadolu ya da Mısır kazalarına atanmazlardı. Rumeli kazaları önemlerine göre dokuz, Anadolu kazaları 10, Mısır kazaları da altı dereceye ayrılmıştı. Her bölgenin en üst dereceli kadılıkları sitte adını alır, sitte-i Rumeli, sitte-i Mısır biçiminde ayrılırdı. Her bölgenin sitte derecesine ulaşan kadılarına eşraf-ı kuzat denirdi. Sitte-i Rumeli'den seçilen iki kişi Rumeli kazaskeri divanında, sitte-i Anadolu ve sitte-i Mısır'dan seçilen iki kadı da Anadolu kazaskeri divanında danışmanlık yaparlardı. Bu danışmanlara tahtabaşı adı veriliyordu. Bulundukları bölgenin kazalarında dolaşarak görev sürelerini tamamlayan kaza kadıları emekli olur ya da yasal bekleme süresi sonunda mevleviyete (sancak ve eyalet kadılıkları) geçerdi.

Mevleviyet düzeyindeki kadıların 300 akçe gündelikleri sancaklarda, 500 akçe gündelikleri de eyalet merkezlerinde kadılık yaparlardı. Mevleviyet rütbeleri aşağıdan yukarıya devriye(*) mevalisi, mahreç(*) mevalisi, Bilâd-ı Hamse(*) aşamalarından oluşur, bunların üstünde de Haremeyn (Mekke ve Medine) kadıları ile İstanbul kadısı(*) yer alırdı. Mansib ve paye olarak ikiye ayrılan mevleviyet sınıfında İzmir paye-i müccerred, Edirne paye-i müccerred, devriye, mahreç, Bilâd-ı Hamse, Galata, İstanbul, Anadolu ve Rumeli payelerini alanlar, ertesi yıl mansıba geçerlerdi.

1869'da nizamîye mahkemeleri kurulunca, kadıların yetkisi şer'i yargıyla sınırlandı. 1914'te çıkarılan yasayla da kadılık koşulları ve şeriye mahkemelerinde bakılacak davalar belirlendi. 9 Nisan 1924'te yayımlanan 469 sayılı yasayla da şeriye mahkemeleri kapatıldı ve Türkiye'de kadılık unvanı kaldırıldı.

Kadı Burhaneddin bak. Burhaneddin (KADİ)

Kadı Burhaneddin Devleti, 1381-98 arasında Kayseri ve Sivas dolaylarına egemen olan Türk beyliği.

1380'de çocuk yaşta tahta çıkan Eretna beyi Mehmed'e saltanat naibi olan ve kısa sürede yönetimi bütünüyle ele geçirerek Sivas'ta sultanlığını ilan eden Kadı Burhaneddin(*) tarafından kuruldu (1381). Burhaneddin, Türkmen ve Moğollardan oluşan ve paralı bir kapıkulu örgütüne sahip olan küçük, ama güçlü bir ordu kurarak Eretna Beyliği'ne(*) ait bütün topraklara egemen oldu. Yöresindeki beylikleri yaptığı savaşlar sonucunda kendi beyliğini Orta Anadolu'da güçlü bir devlet durumuna getirdi. Ölümünden sonra, 14 yaşındaki oğlu Alaeddin Ali hükümdar ilan edildi. Bu sırada Anadolu'ya giren Timur'un yarattığı tehlike üzerine aynı yıl Sivas halkının kenti Osmanlı padişahı I. Bayezid'e (Yıldırım) teslim etmesiyle Kadı Burhaneddin Devleti son buldu. Alaeddin Ali Bey de Osmanlı hizmetine girdi.

Zile Medresesi, Kayseri Şeyh Müeyyed Çeşmesi, Turhal, Tokat ve Amasya kaleleri Kadı Burhaneddin Devleti mimarisinden günümüze kalan başlıca yapılarıdır.

Kadıköy, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Yüzölçümü 33 km² olan Kadı-

köy ilçesi kuzeyde Üsküdar, kuzeydoğuda Ümraniye, doğu ve güneydoğuda Maltepe ilçeleri, güney, güneybatı ve batıda da Marmara Deniziyle çevrilidir. İstanbul'un Anadolu yakasında ve tümüyle metropoliten alan içinde yer alır.

Kadıköy yöresinde kurulan ve çok sayıda kulübeden oluşan ilk yerleşme Geç Kalkolitik Çağa (İÖ 4000-3500) aitti ve bugünkü Fikirtepe'deydi(*). İÖ 680'de Yunanistan'dan gelen Megaralılar ise bugünkü Kadıköy'de Khalkedon adıyla anılan yerleşmeyi kurdular. Önceden bir tarım alanı olan Khalkedon, Bizans döneminde gelişmeye başladı. 451'de, bir piskoposluk merkezi olan Khalkedon'da Khalkedon Konsili(*) toplandı. Konstantinopolis'in (İstanbul) alınışından sonra Khalkedon, II. Mehmed (Fatih) tarafından İstanbul kadısı Hızır Bey'e verildiği için, yerleşmenin Kadıköy adını aldığı sanılmaktadır. İlk Türk mahalleleri bugün Osmanağa Camisi'nin bulunduğu çevrede kuruldu.

Yapılan her cami ve mescit küçük bir yerleşim çekirdeği oluştururken, Kadıköy'deki Rum ve Türk mahalleleri birbiriyle ilişki içinde gelişmelerini sürdürdü. 18. yüzyıla değin Kadıköy, genellikle zengin Rumların yerleştiği bir sayfiye yeri idi. Daha sonra Altiyol, Bahariye, Moda, Yoğurtçu, Göztepe, Erenköy ve Bostancı gibi semtlerdeki köşklere Levantenler ve çeşitli devlet katlarındaki paşalar oturmaya başladı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kadıköy'den Bostancı'ya kadar uzanan kıyı şeridi bostanlarla kaplıydı. Prost Planı'na göre Kadıköy, Acıbadem'den Bostancı'ya kadar uzanıyordu. Sonraki yıllarda Kurtköy-Pendik-Kartal yöresinin sanayi alanı olarak belirlenmesi, ülkenin çeşitli kesimlerinden İstanbul'a göç edenler için Kadıköy ile çevresini çekici bir yerleşme yeri durumuna getirdi. Kısa sürede Ankara asfaltının iki yanı gecekonduyla dolmaya başladı. Öte yandan 1965'te çıkartılan Kat Mülkiyeti Kanunu da imarlı alanlarda apartmanlaşmayı özendirdi ve böylece İstanbul'un öteki kesimleri gibi Kadıköy de köklü bir yapısal dönüşüm sürecine girdi. Bütün bunlara karşın Kadıköy, aralarında köşklilerin de bulunduğu, bahçeli ve seyrek konutlardan oluşan dokusunu daha uzun yıllar korudu. 1972'de onaylanan Bostancı-Erenköy Bölgeleme İmar Planı ve 1973'te açılan Boğaziçi Köprüsü, Kadıköy'ün yapısını tümüyle değiştirdi. Köprü, kentin iki yakası arasındaki ilişkiyi güçlendirerek nüfus dengesinde Kadıköy'ün ağırlık kazanmasına yol açarken, planın uygulanması da Kızıltoprak ile Bostancı arasındaki yapılaşmanın 10 yıl içinde iki buçuk katına çıkmasına neden oldu.

Günümüzde İstanbul merkezi iş alanı, Kadıköy'ün bir bölümünü de içine alır. Kentteki önemli ticari kuruluşların çoğunun

Kadıköy, eski Kadıköy Iskelesi (solda), eski Kadıköy Hali (ortada), yeni vapur iskelesi (sağda)
Uğur Saner

Kadıköy'de birer şubesi vardır. Çeşitli yönlerden İstanbul'un en çekici yerlerinden biri durumuna gelen Bağdat Caddesi ile çevresinde üst gelir grubu için konutlar oluşmuştur. İstanbul'u Anadolu'ya ve bu yakadaki banliyölere bağlayan demiryolunun başlangıç noktası Haydarpaşa Garı'dır D-100 Karayolu da ilçe topraklarından geçer. Büyük bir yat limanı yapılan Kalamış Koyu ile Pendik arasında yapımı tasarlanan kıyı yolunun Bostancı'ya kadar olan bölümü 1988'de tamamlanmıştır. Haydarpaşa, Kadıköy ve Bostancı iskeleleri, ilçeyi kentin öteki kesimleri arasında deniz ulaşımını sağlar. Marmara Üniversitesi'nin bazı birimleri ile Numune, Haydarpaşa Askeri, SSK Göztepe hastaneleri gibi bazı önemli sağlık kurumları ilçe sınırları içindedir.

Daha önce İstanbul Belediyesi'ne bağlı bir şube olan Kadıköy Belediyesi, 1984'te yapılan düzenlemeyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Nüfus (1990) 648.282. Ayrıca bak. İstanbul.

Kadıköy Barajı, Edirne il sınırları içinde, Davent Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 4.450 hektarlık bir alanın sulanması, 2 milyon metreküp içme suyu sağlanması ve Davent Deresinin denetim altına alınarak taşkınların önlenmesi amacıyla 1967'de yapımına başlandı ve 1972'de tamamlandı. Temelden yüksekliği 39,5 m, kret kotu 86 m, talvegden yüksekliği 34,1 m, normal su kotu 802 m, depolama hacmi 65.68 milyon m³, göl alanı 6,20 km² ve dolgu hacmi 1.249.287 m³tür.

kadıköytaşı bak. kalsedon

kadın-doğum hekimliği, DOĞUM HEKİMLİĞİ olarak da bilinir, tıpta, kadın üreme organlarının hastalıkları ve gebelik, doğum ve loğusalık süresince kadının sağlığı ile ilgilenen uzmanlık dalı.

Kadın hastalıkları hekimliği (jinekoloji) ile doğum hekimliği (obstetrik), tarih boyunca farklı gelişim süreçleri izledi. Doğum olayının uzun süre ebelerin uzmanlık ve yetki alanında kalmasından sonra, 17. yüzyılda Avrupa'da kraliyet ailesi üyelerinin ve soy-luların doğumlarına hekimler de katılmaya başladı. Zamanla bu uygulamalardan orta sınıflar da yararlandı oldu. Forsepis bulunması, anestezinin doğumda kullanılmaya başlaması, Macar hekim Ignaz Semmelweis'in loğusa hummasının nedenini bulması ve doğum odasında antisepsi yöntemlerini kullanması doğum hekimliğinin gelişmesini sağladı. Hastanelerde, özellikle ameliyathanelerde aseptik koşulların sağlanması sezaryen ameliyatının da doğumda bir seçenek olarak yerleşmesine yol açtı. Doğum hekimliği 19. yüzyılın başında Avrupa ve ABD'de tıbbın ayrı bir dalı olarak tanındı ve yerleşti.

20. yüzyılda doğum hekimliği özellikle doğum kontrolü ve sağlıklı doğum oranının yükseltilmesi alanlarında gelişti. Doğum öncesi bakım uygulamaları ve gebelerin güç doğum ve doğuştan yapı bozuklukları konularında eğitilmesi 1900'lerde başlayan yeniliklerdendi. 1950'lerde hormon içeren doğum kontrol haplarının geliştirilmesi, doğum hekimlerinin doğurganlık ve üreyebilirliği giderek artan oranda denetleyebilmelerine olanak verdi. Amniyosentez, ultrason gibi yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi doğuştan bozuklukların doğumdan önce anlaşılabilmesini kolaylaştırırken, bozukluk söz konusu olan gebeliğin kurtajla sonlandırılmasını sağladı. Buna karşın, döllenmiş embriyonun yapay yöntemlerle döl-yatağına yerleştirilmesi kısır çiftlerin çocuk sahibi olmasına yardımcı oldu.

Kadın hastalıkları hekimliğinin geçmişi Eski Yunan ve Roma uygarlıklarına uzanır. Bu konuya yeniden ilginin doğması 1566'da Caspar Wolf'un Zürich'te yayımladığı kapsamlı jinekoloji ansiklopedisiyle kendini belli ediyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında başanlı yumurtalık ve döl-yatağı ameliyatları yapıyordu. Jinekolojide cerrahinin yaygınlaşmasını sağlayan iki gelişme anestezi ve antisepsi yöntemlerinin kullanılması oldu. ABD'li cerrah James Marion Sims ve cerrahi jinekolojinin öbür öncülerinin karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, toplumun kadın üreme organlarının muayene sırasında görülmesi konusundaki tutucu tavrı oldu. 1880'lerde ayrı bir uzmanlık dalı olarak kabul edilen kadın hastalıkları hekimliğinin ilgi alanının doğum hekimliği ile bir olması bu iki alanın birleşmesine yol açtı. Günümüzde bir kadın hastalıkları hekiminin leğen bölgesinin (pelvis) cerrahi girişimlerini ustalıkla yapabilmesi, kadınlarda boşaltım yolları ile üreme organlarının hastalıkları birbirine çok karışabildiği için boşaltım hastalıkları konusunda bilgi sahibi olması ve bazı hastalıklarda ortaya çıkabilen psikiyatrik bozukluklarda sağlıklı bir yaklaşım benimseyebilmesi gerekir. Bu alanda en sık rastlanılan bozukluklar döl-yatağı, döl-yatağı boynu ve yumurtalıkların çeşitli ırları ve kistleri, âdet kanamasına ilişkin rahatsızlıklar ile kısırlıktır.

kadın efendi, 19. yüzyıla değin KADIN. Osmanlı padişahlarının nikâhlı karılarına verilen unvan.

Osmanlı sarayında padişahın gözüne giren cariye, önce gözde, sonra ikbal ya da hasadalık olur, ikballerin en sevilenleri ve kâdemlileri de başkbal ya da kadın sanını alırlardı. Kadın derecesine yükselebilmek için kadınlardan birinin ölmesi ya da padişahın gözünden düşmesi gerekirdi. Ama padişahın çocuk doğuranlar, sıra beklemeksizin kadınlık arasında katılırdı. Padişahın en çok sevdiği kadınlar haseki sultan sanını alır, öbürleri başkadin, ikinci kadın, üçüncü kadın vb biçimde anılırlardı.

Kadın unvanı alan cariye, haremde özel bir törenle samur kürk giyer, padişahın eteğini öptükten sonra kendisine ayrılan daireye yerleşirdi. Kadınlık, öteki cariyelerden farklı olarak kopçaları elmadan ve yenleri kürk kaplı giysi giyerlerdi. Başlarına ve omuzlarına keşmir şal örter, alınlarında bir tutam saç kadınlık simgesi olarak açıkta bırakılırdı.

19. yüzyılın ilk yarısında kadın yerine kadın efendi unvanı yerleşti. Abdülmecid döneminde (1839-61) de kadın efendilerin padişahın nikâhlı eşleri sayılmaları öngörül-dü. Bununla bağlantılı olarak da biçimsel bir düzenleme yapılarak padişahın ilk dört eşine İslam kurallarına göre nikâh kıyıldı ve resmen kadın efendi (içlerinde en yaşlısına da başkadin efendi) sanı verildi. Haremde başkadin efendinin yeri valide sultandan sonra gelirdi. Oğlu tahta çıkan kadın efendi de valide sultan olurdu.

Kadın efendilerle ilgili son düzenleme 19. yüzyılın ikinci yarısında yapıldı. Yazışmalarda onlara da, vezirlere özgü "devletlü" deymi ile hitap edilmesi kural oldu. Kadın efendilerin başlarına, çevresi tüylü hotoz koymaları, topuz yaptıkları saçlarına mücevherli iğne ve tokalar takmaları, altın işlemeli ve kürklü sevai, simsimiyeden entarı giymeleri, göbekleri üstüne de kadinkuşağı bağlamaları gelenek halini aldı.

kadın hakları, kadınların toplumsal yaşamın bütün kesimlerinde erkeklerle eşit bir biçimde sahip olmaları gereken hakların bütünü. Kadının aile içinde, ana olarak ve

çalışma yaşamında özel biçimde korunmasını öngören kuralları da içine alır.

Kadın erkek eşitliği ve herkesin insan haklarından eşit olarak yararlanmasını ilkesi Birleşmiş Milletler Antlaşması (1945), İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950), Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi (Torino, 1961), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Antlaşması (BM, 1966), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmeleri gibi temel belgelerle koruma altına alınmıştır. Ulusal anayasa ve yasalar da aynı yönde kuralları içerir. Bu belgeler daha somut düzeyde serbestçe evlenme ya da eşini özgürce seçebilme hakkı başta olmak üzere, kadınların siyasal (seçme, seçilme ve kamu hizmetlerine girebilme) ve sosyal haklarını (eşit işe eşit ücret, doğum öncesi ve sonrası izin, zor ve ağır işlerde çalıştırılmama vb) tanırlar (*bak. kadınlara oy hakkı*). Gene de çeşitli toplumsal, ekonomik, dinsel vb baskı ve eşitsizlikler, pek çok ülkede kadınların bu haklardan gerçekten yararlanabilmelerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca pek çok ülkede kocanın yasal olarak ailenin başı olması, kadının onun soyadını taşıması zorunluluğu, izinsiz dışarıda çalışmaması vb gibi eşitliği bozan ve kadını bağımlı kılan kuralları da hâlâ yürürlüktedir.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde kadınlara öncelikle eğitim ve kamu hizmetlerine girebilme alanında eşit haklar tanındı. Bu yolla kadınların sosyal ve mesleki yaşamda rol alması amaçlandı. Buna koşut olarak kadına toplumsal yaşamda ikinci planda ve bağımlı bir rol veren dinsel kuralları yerini laik kuralları aldı. Kadınlar evlilik, boşanma, velayet, veraset gibi konularda da erkekle eşit haklara sahip oldular; çok kadınlı evlenme yasaklandı. Bununla birlikte, kadına birçok hak tanıyan Türk Medeni Kanunu, bazı konularda eşitlikten ayrıldı (örn. Türk Medeni Kanunu'na göre ailenin reisi erkektir; evli kadın kocasının soyadını taşır, onun ikametgâhına tabidir). Türk Ceza Kanunu da, zina suçunu kadın ve erkek açısından ayrı ayrı düzenleyerek eşitlik temeline bağlı kalmadı. Buna karşılık, sosyal nitelikteki yasalara (örn. İş Kanunu ve emeklilik yasalarına) kadınlarla ilgili olarak, sağlık açısından daha koruyucu ve gözetici hükümler kondu.

Cumhuriyet döneminde kadınların elde ettiği en önemli kazanım siyasal haklar konusunda oldu. 3 Nisan 1930'da Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan Belediye Kanunu kabul edildi. Böylece kadınlar da belediye meclisi üyeliğine seçilebilmeye başladı. Bunun üzerine, 7 Şubat 1924'te kurulmuş olan Türk Kadınlar Birliği, 11 Nisan'da kadınlarla tanınan yeni siyasal hak dolayısıyla İstanbul'da büyük bir kadın mitingi düzenledi. 26 Ekim 1933'te Türk kadınlarına köy ihtiyar heyetleri seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı vermek amacıyla Köy Kanunu'nda gereken değişiklik yapıldı. 5 Aralık 1934'te ise Türk kadınlarına milletvekili genel seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan anayasa değişikliği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edildi. Gene İstanbul'da 7 Aralık'ta bu yasanın kabul edilmesi dolayısıyla büyük bir kadın mitingi daha yapıldı.

8 Şubat 1935'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde kadınlar ilk kez milletvekili seçme ve seçilme haklarını kullandılar. Bu seçimlerin sonunda oluşturulan beşinci dönem TBMM'ye 18 kadın milletvekili girdi. Türkiye'de kadınlara siyasal hakların tanınmasından hemen sonra, Uluslararası Kadınlar Birliği XII. Kongresi'ni Türkiye'de yapmaya karar verdi. Ama nisanda yapılan

kongreden sonra, mayıs başında Türk Kadınlar Birliği genel başkanı Lâfite Bekir (Çeyrekbaşı), Türk kadınlara bütün siyasal haklarda eşitlik tanıdığından Türk Kadınlar Birliği'nin kuruluş amacını gerçekleştirdiğini ve birliğin yakında feshedileceğini açıkladı; gerçekten de birlik 10 Mayıs 1935'te kendini feshetti. Bundan sonraki dönemlerde TBMM'ye az sayıda kadın üye katılabilir; gerçekte kadınların siyasal yaşamda etkin rol almaları sağlanamadı.

Kadınbudu, koyun kıyması ve piriñçe hazırlanan bir çeşit köfte. Köfte yapılacak yağsız koyun kıymasının yarısı kavrulur. Çiğ kıyma ile birlikte içine çok ince doğranmış soğan, haşlanmış piriñç, maydanoz, rendelenmiş kaşarpeynir, kekik ve tuz da katılarak yoğrulur. Daha sonra ince uzun köfte biçimine getirilip önce una, ardından da çırpılmış yumurtaya bulanarak yağda kızartılır. Hazırlanışı zaman ve beceri gerektiren kadınbudu eski bir Anadolu yemeğidir.

Kadınkık hidroelektrik santralleri, Tarsus'un 29 km kuzeyinde, Kadınkık Deresi üzerinde kurulu olan iki hidroelektrik santral. Çukurova Elektrik A.Ş.'ye bağlı olan santrallerden Kadınkık I, 1971'de hizmete girmiştir. İki üniteli olan Kadınkık I Hidroelektrik Santral'i'nin gücü 70.000 kW ve yıllık üretim kapasitesi 200-300 milyon kW-sa'dır. 1974'te hizmete giren Kadınkık II Hidroelektrik Santral'i'nin kurulu gücü ise 56.000 kW'dır.

Kadınhanı, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 389 km² olan Kadınhanı ilçesi doğuda Sarayönü ilçesi, güneyde Selçuklu, güneybatıda Derbent, batıda Ilgın, kuzeyde Yunak ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları Cihanbeyli Platosunun yer yer dalgalı olan batı kesiminde yer alır. Erenler Dağının kuzey uzantıları güneyden ilçe topraklarına sokulur. Yüksek kesimlerde ardıc ve karaçam toplulukları bulunan ve genellikle çıplak olan bu dağlardan, birkaç küçük akarsu doğar.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Su kaynaklarının kısıtlı, sulamanın da yetersiz olması nedeniyle kuru tarım yapılır. Çok sayıda tarım makinesi kullanılması sonucunda üretim miktarları yükselmiş, ama ürün çeşitliliği azalmıştır. İlçede yetiştirilen başlıca tarla ürünleri buğday, şeker pancarı, arpa ve yulafıtır. Sulanabilen alanlarda meyvecilik yapılır; en çok üzümlü ve elma yetiştirilir. Hayvancılık da yaygındır; en çok koyun ve Ankara keçisi beslenir. İlçenin kuzey kesiminde kurulan Altınova Tarım İşletmesi, bitkisel üretim ve hayvancılığın gelişmesinde etkili olmuştur.

Kadınhanı, 1223'te Anadolu Selçukluları hanedanından bir kadının yaptırdığı kervansarayın çevresinde konaklama yeri olarak gelişmiş bir yerleşmedir. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetine Merkez kazasına bağlı bir nahiye merkeziyken, 1914'te Saideli adıyla kaza, Cumhuriyet döneminde de Kadınhanı adıyla ilçe merkezi yapılmıştır. Konya-Afyonkarahisar karayolu kentin güneyinden, demiryolu ise kentin kuzeyinden geçer. Gelişmiş ulaşım bağlantıları sayesinde canlı bir ticaret yaşamı olan kent, il merkezi Konya'ya 53 km uzaklıktadır.

Kadınhanı Belediyesi 1885'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 45.168; kent, 15.907.

Kadınlar Dünyası, İstanbul'da önce günlük, sonra haftalık olarak yayımlanan gazete (4 Nisan 1913-7 Mayıs 1921). Nuriye Ulviye Mevlan'ın imtiyaz sahipliği ve Emin Seher Ali'nin sorumlu yazı işleri müdürlüğünde yayımlanmaya başladı. Yazarları

kadın olan gazetenin, mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün Osmanlı kadınlarının yapıtlarına açık olduğu belirtiliyordu. Resim ve fotoğrafa sık sık yer veren gazetede kadın hakları, çocuk eğitimi, kültür, edebiyat ve moda gibi bölümler yer alıyordu. Günlük olarak 152 sayı yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, yayımları daha sonra haftalık olarak sürdürdü. İlk haftalık sayısında kadın haklarının savunulmasının amaçlandığı ve bunun için örgütlenmenin önemi dile getiriliyordu. Döneminin en etkili yayınlarından olan *Kadınlar Dünyası*, 194. sayısıyla yayımına son verdi.

kadınlara oy hakkı, cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin kadınların da erkekler gibi genel ve yerel seçimlerde oy kullanabilmeleri. Eşitlik ilkesi klasik Batı demokrasilerinde başlangıçtan beri ön plana çıkarılmışsa da kadınlara oy hakkının tanınması için uzun bir mücadele dönemi gerekmiştir.

Kadınlara oy hakkı sorunu ilk kez 19. yüzyılda tartışılmaya başladı. Mücadele özellikle Büyük Britanya ve ABD'de yoğunlaştıysa da kadınlara oy hakkı veren ilk ülkeler bunlar olmadı. Yeni Zelanda'dan (1893) sonra, 20. yüzyılın başlarında Avustralya'da (1902), Finlandiya'da (1906) ve Norveç'te (1913) kadınlar ulusal seçimlerde oy kullanma hakkını kazandılar. İsveç ve ABD'de ise bazı yerel seçimlerde oy kullanma hakları vardı.

ABD'de kadınlara oy hakkı hareketi, Lucrétia Mott ve Elizabeth Cady Stanton gibi kadınların etkinlikleriyle köleliğe karşı çıkan hareketlerin içinden gelişti (*bak. Seneca Falls Kongresi*). 1869'da, kadınlara oy hakkı verilmesini sağlamak için Stanton ve Susan B. Anthony'nin önderliğinde Kadınlar Oy Hakkı Ulusal Derneği ve Lucy Stone'un önderliğinde Amerikan Kadınlara Oy Hakkı Derneği kuruldu. Bu örgütlerin çabaları 1920'de anayasanın 19. Ek Madde'si'nin onaylanmasıyla başarıya ulaştı.

1914-36 döneminde aralarında ABD (1920), Büyük Britanya (1918 ve 1928), Sovyetler Birliği (1917), Birmanya (bugün Myanmar; 1922), Ekvador (1929) ve Türkiye'nin de (1934) bulunduğu 28 ülkede kadınlar ulusal seçimlerde oy kullanma hakkını elde ettiler. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Fransa, İtalya, Romanya, Yugoslavya ve Çin de bu ülkelere katıldı. İzleyen 20 yılda, kadınların oy kullanabildiği ülkelerin sayısı 100'ü aştı. Bu artışta, II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan ülkelerin hemen tümünün anayasalarında kadınlarla erkeklerle eşit oy hakkı tanınmasının da payı vardı. 1971'de İsviçre'de, kadınlara federal seçimlerde ve çoğu kanton seçiminde oy kullanma hakkı verildi. 1973'te Suriye'de, 1976'da Liechtenstein'da kadınlar oy hakkına kavuştular. Basra Körfezindeki tutucu Arap ülkelerinde ise kadınlara oy hakkı hâlâ tanınmamıştır.

Uluslararası alanda bu konudaki en önemli belge, BM'nin 20 Aralık 1952'de kabul ettiği, 31 Mart 1953'te imzaya açılan ve 7 Temmuz 1954'te yürürlüğe giren Kadınların Siyasal Hakları Sözleşmesi'dir. Burada kadınların bütün seçimlerde erkeklerle eşit koşullar altında oy kullanma, seçilme ve kamu hizmetlerine girme hakları düzenlenmiştir. Sözleşmeyi onaylayan ülkeler arasında yer alan Türkiye kadınların siyasal hakları konusunda 1930'lardan beri demokratik bir tutum içindedir. Kadınlara belediye meclislerine (1930), köy ihtiyar heyetlerine (1933) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye seçme ve seçilme (1934) hakları tanınmıştır. Ayrıca *bak. kadın hakları*.

kadınların özgürlüğü hareketi, kadınları toplumda erkeklere tanınan haklara kavuşturarak aradaki eşitsizliği gidermeye, mesleklerini ve yaşam biçimlerini özgürce seçmelerini sağlamaya yönelik toplumsal hareket.

Avrupa'da kadın hakları ilk kez Aydınlanma çağında gündeme geldi. Condorcet gibi bazı 18. yüzyıl düşünürleri kadınların özgürlüğünü savundu. Fransız Devrimi'nin başında Olympe de Gouges *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*'i (Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirisi) yazdı. Bildiri İngiltere'de de etkili oldu ve 1792'de Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Bir Savunusu) adlı kitabı yayımlandı. Yapıt kadınların yalnızca erkekleri hoşnut etmek için yaratıldığı düşüncesine karşı çıkıyor, kadının eğitimi, iş dünyasında ve siyasette erkekle aynı muameleyi görmesini, aynı ahlak ölçülerine yargılanmasını istiyordu. Hareketin ABD'ye ulaşması yarım yüzyıl kadar bir zaman aldı. 1848'de New York eyaletindeki Seneca Falls ve Rochester'da toplanan Kadın Hakları Kongresi'nde (bak. Seneca Falls Kongresi) Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott kadınların toplumda aşağılanarak haksızlığa uğradığını belirten ve bu adaletsizliğin düzeltilmesini isteyen bir kadın hakları bildirisi sundular. Bu bildiriden sonra kadınlara oy hakkı(*) verilmesi için bir mücadele başlatıldı. Benzer bir mücadele İngiltere'de 1903'te E. Pankhurst'ün kurduğu Toplumsal ve Siyasal Kadın Birliği çevresinde gelişti.

Kadınların özgürlüğü hareketi görece yavaş ilerledi. Kadın haklarının(*) yasalara yansması da uzun yıllar aldı. Örneğin köklü bir feminist geleneğin bulunduğu Fransa'da kadınlar oy verme hakkını ancak 1944'te kazanabildiler. 1949'da Simone de Beauvoir bütün dünyada en çok satan kitaplar arasına giren *Le Deuxième Sexe* (1949; *İkinci Cins*, 1962/*Kadın*, 1969-81, 3 cilt) adlı yapıtında kadın özgürlüğünün aynı zamanda erkeklerin de özgürlüğü olduğu düşüncesini ileri sürerek feminist bilincin güçlenmesine katkıda bulundu. Bunu izleyen ikinci önemli çalışma ABD'li Betty Friedan'ın *Feminine Mystique* (1963; *Kadınlığın Gizemi*, 1983) adlı kitabıydı. Kadını edilgen roller üstlenmeye ve erkek egemenliğine bağımlı kalmaya koşullandıran köreltili eve bağlılık anlayışına karşı savaş açan Friedan 1966'da bir grup feministle birlikte Ulusal Kadın Örgütü'nü kurdu. Erkeklerle eşit haklar talep eden kadın örgütlerinin sayısı 20. yüzyılın sonlarına doğru artmaya başladı. Bu örgütler, sözleşme ve mülkiyet hakları, kazançların değerlendirilmesi, özellikle de cinsiyet ve çocuk doğurma konularında yasalarda değişiklik yapılması için mücadeleye giriştiler.

Birleşmiş Milletler'in kadınların konumuyla ilgili komisyonuna katılan ABD'li üyeler, 1975'in Uluslararası Kadın Yılı olarak ilan edilmesini sağladılar. Böylece, kadınlar uluslararası konferanslarda ülkelerini temsil etmeye başladılar ve México'daki konferansta gelecek 10 yıl için bir Dünya Eylem Planı kabul ettiler. Planın amacı kadınların karar verme sürecine ve kamu yaşamının her alanına katılmasını sağlamaktır.

Genelde kadınların özgürlüğü hareketi kadınları zayıf, edilgen, aklıyla değil duygularıyla davranan kişiler olarak gören egemen anlayışa karşı çıkar. Hareket ayrıca kadınların cinsel nesneler olarak görülmesini eleştirir. Kadınların kimliklerinin ve kişiliklerinin

bilincine varmaları hareketin öncelikli hedefleri arasındadır.

Kadınların özgürlüğü hareketi çeşitli toplumlarda değişik kesimlerin tepkisiyle karşılaştı; yer yer yalnız erkeklerin değil, kadınların da bu harekete karşı direndiği görüldü. Benzer biçimde hareketin amaçlarında da ülkeden ülkeye değişiklik görüldü. Bazı yerlerde başlık parasının kaldırılması, örtünme ve kaç-göç konusundaki kuralların yumuşatılması hedef alındı. Birçok ülkede, sözleşme yapmak ya da dava açmak konusunda kocanın iznini gerektiren yasal uygulamaya karşı çıkıldı. Sanayi toplumlarında eşit işe eşit ücret talebinde bulunulurken magazin basınının körüklediği kadın tipiyle mücadeleye de girişildi.

kadintuzluğu, DİKENUZUMU olarak da bilinir, kadintuzluğugiller (*Berberidaceae*) familyasının *Berberis* cinsini oluşturan, kışın yapraklarını döken ya da dökmeyen 500 kadar dikenli çalı türünün ortak adı. Çoğunlukla kuzey ılıman kuşakta, özellikle de Asya'da yaygındır.

Berberis türlerinin sarı renkli odunları, altı taçyapraktan oluşan sarı renkli çiçekleri ve bir ya da daha çok tohum içeren kırmızı,

Kadintuzluğu (*Berberis crataegina*)
Türkan Baytop koleksiyonu

sarı, mavi, mor ya da siyah renkli üzümsü meyveleri (bakka) vardır; yaprak saplarının tabanında genellikle üç dallı dikenler bulunur. Odunlarından tıncacıklık ve kürdan yapımında yararlanılan bu bitkilerin bazılarının köklerinden sarı bir boya çıkarılır, bazı türlerin meyvelerinden de tatlı yapılır.

En çok 2 m'ye kadar uzayabilen adı kadintuzluğu (*Berberis vulgaris*) kışın yapraklarını döken bir çalıdır. Çok sayıda çiçekten oluşan çiçek salkımları ve parlak kırmızı renkli meyveleri vardır. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yayılan, Türkiye'de ise özellikle Kuzey Anadolu'da yetişen bu türün süs bitkisi olarak yetiştirilen pek çok çeşidi geliştirilmiştir. Bitkinin berberin ve benzeri alkaloidleri içeren kökleri (amberparis kökü) iştah açıcı, kuvvet verici ve ateş düşürücü olarak kullanılır. İran ve Türkiye kökenli bir tür olan *B. crataegina*'nın olgunlaştığında siyaha dönen meyvelerinden bazı yörelerde besin olduğu kadar idrar artırıcı ve balgam söktürücü ilaç olarak da yararlanılır; ayrıca, bitki kimi zaman çit olarak kullanılır. Doğu Akdeniz, Yunanistan, Batı Anadolu ve Ege Adaları'nda doğal olarak yetişen *B. cretica* ile İran, Kafkaslar ve Türkiye'de yetişen *B. integerrima* ufak boylu çalılardır.

Berberis türleri, tahıllarda kara pas hastalığına yol açan *Puccinia graminis* mantarının arakonağı olduğu için bazı bölgelerde yetiştirilmeleri yasaklanmıştır.

kadintuzluğugiller bak. Berberidaceae

kadırga, ÇEKİRME olarak da bilinir, 18. yüzyıla değin, çoğunlukla Akdeniz'de kullanılan, iki direkli yelkenle ve küreklerle hareket ettirilen ahşap savaş ve ticaret gemisi. Kadırga adlı, Yunanca *katergon* söz-

cüğünden gelir. Yabancı donanmalardaki benzerlerine *gali* ya da *galca* denirdi. Yirmi beş oturaklı ve 49 kürekli olan sıradan kadırgalarda her kürek 4-5 forsa ya da kürekçi tarafından çekilirdi.

İç ve dış süslemelerine de özen gösterilen kadırgaların baş kasara altlarında top evi bulunurdu. İki direkli Türk kadırgalarında, gerektiğinde direkler aşağıya alınabiliyordu. Pruva direği kabasorta donanımlı ve tek serenliydi. Gabıya direği ise subya donanımlıydı. Türk kadırga tipini Venedik tipinden ayıran başlıca özellik, Latin yelkeni açmasıydı. Kadırga teknesinin darlığı da, sert havalarda yelkenle apazlama seyrini engelleyebiliyordu. Kadırgalarda üç tür yelken vardı. Orta yelken normal havalarda, cankurtaran yelkeni hafif rüzgârda, borda yelkeni de fırtınada kullanılıyordu. Su düzeyine oldukça yakın alçaklıktaki kadırga teknelerinin boyu ortalama 47 m, genişliği 6 m'ydı. Kıç yüksekliği 18, baş yüksekliği 11 karıştı. Kürekleri, güverte hizasına aşan kürek küpeşterine takılıyordu. Kürekçi oturaklarının arasında boydan boya baş-kıç ara köprüsü bulunmaktaydı. Bu köprünün başında gülle atan bir top, iki bordasında da birer top (takip topları) vardı. Aynalıklı kıç tarafındaki kaptan kamarasının önünde, üst tava denen boşluk, baş tarafında da romlata (gemiciler kamarası) yer almaktaydı. Teknenin iki yanında borda boyunca kanat denen şahnişirler uzanırdı. Geminin başı, gaga denen sivri bir burunla biterdi.

Osmanlılardan önce, 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları donanmasında da vurucu güç kadırgalardı. Umur Bey'in yeşil bayraklı kadırgasının adı "Gazi"ydi. Kadırga askerleri de "yaya bekârlar"dı. Yükselme döneminde Osmanlı donanmasının savaş gemileri genellikle çekdiri sınıfındandı. Kadırga, baştarde denen en büyük çekdiri türünden sonra yer almakta ve tekne sayısı olarak ilk sırayı tutmaktaydı. Osmanlı kadırgaları zakkala ve bey kadırgaları olmak üzere iki sınıftı. Zakkalalar devlet tersanelerinde yapılırdı, bey kadırgalarını deryabeyleri kendi bölgelerindeki gemi tezgâhlarında yaptırırlar, deniz savaşlarında doğrudan kendileri komuta ederlerdi. 15. ve 18. yüzyıllar boyunca önemini koruyan kadırgaların yerini 1. Abdülhamid döneminde (1774-89) kalyonlar(*) almaya başladı.

Kadışehir, İç Anadolu Bölgesi'nde, Yozgat iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Çekerek'e bağlı bir bucak olan Kadışehir, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kadışehir Belediyesi 1976'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 24.400; kasaba, 4.195.

Kadıyanilik, AHMEDİYE ya da MİRZALİF olarak da bilinir, Mirza Gulam Ahmed'in (1839-1908) Hindistan'da 18. yüzyılın sonlarında kurduğu dinsel hareket.

Mirza Gulam, adını ilk kez Kadıyan'da yerel gazetelerde İslamı savunan yazılarıyla duyurdu (1877-78). 1857'de giriştikleri ayaklanma İngilizlerce şiddetle bastırılan Müslümanlar Mirza Gulam'a bu yazıları nedeniyle büyük ilgi gösterdi. Mirza Gulam, *Berahin-i Ahmediye* adlı yapıtında bir yandan İslamı savunurken, bir yandan da keramet ve kehanetlerinden söz etti. Vahyin kesilmediğini, Hz. Muhammed'e eksiksiz uyan kişinin onun dış ve iç bütün bilgileriyle donanacağını, sezgiye dayanan bilgilerinin peygamberin bilgisini andırdığını, bu yolda pek çok ilham aldığını bildirdi. Cihadı da kılıçla değil, barışçıl yöntemlerle yapılacak bir savaş olarak yorumladı.

Mirza Gulam, kendisini müceddim ilan ettikten bir süre sonra yandaşlarından biat olarak ayrı bir topluluk oluşturdu (1888).

On madde halinde açıklanan biat koşullarına göre Mirza Gulam'a bağlananlar şirkten (Tanrı'ya ortak koşma) ve her türlü büyük günahattan sakınacak, namazlarını aksatmadan kılacak, bütün insanlara iyi davranacak, her durumda Tanrı'ya bağlı kalarak kendilerini ona adayacak, Kuran'ın gösterdiği yolda gidecek, İslama bağlılığı her şeyden çok değer verecek, dinini dünyanın üstünde tutacak ve kendisini her konuda Mirza Gulam'a bağlayarak ölünceye değin ona itaat edecekti.

Mirza Gulam, bir süre sonra da Kadıyaniliğin temel inancını belirleyen düşüncelerini açıkladı (1891). Buna göre Hz. İsa çarmıha gerildiğinde ölmemiş, inançlarını yaymak için Keşmir'e gitmişti. Burada 120 yaşlarında ölmüş ve Srinagar'da gömülmüştü. Bu nedenle kıyamet öncesinde gelmesi beklenen mesih Hz. İsa değil, Hz. Muhammed'in ümmetinden ona çok benzeyen birisi olacaktı. Müslümanların beklediği mehdî de ayrı biri değil, aynı kişiydi; o da Mirza Gulam'ın kendisiydi. Mirza Gulam, daha sonra da nebi ve resul olduğunu öne sürdü (1902). Ama bunun mecazi anlamda anlaşılması gerektiğini, kendisinin yeni bir din ve şeriat getirmedikçe belirtti. Bir süre sonra Hindular için de Tanrı Krişna'nın bedenleşmesi olduğunu açıkladı (1904).

Mirza Gulam'ın ölümünden (1908) sonra hareketin başına Hakim Nureddin geçti. Bu dönemde hareket içinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Üyelerin bir bölümü, Mirza Gulam'ın nebilğine inanmayan Müslümanların kâfir olduğunu öne sürerken, başkaları buna şiddetle karşı çıktı. Hakim Nureddin'in ölümünden sonra (1914) Kadıyaniler Lahor ve Kadıyan kolları biçiminde ikiye ayrıldı. Kadıyan kolu, kendilerine ikinci halife unvanıyla Mirza Gulam'ın oğlu Mirza Beşirüddin Mahmud Ahmed'i (1889-1965) seçtiler. Kadıyan kolunun merkezi 1947'de Kadıyan'dan Raba'ya taşındı.

Mirza Gulam'ın nebilik savlarını temelden yadsıyan Lahor kolu ise Hakim Nureddin'in ölümünden sonra Lahor'a yerleşerek Mevlânâ Muhammed Ali'nin önderliğinde Ahmediye Encümen-i İsaat-ı İslam adlı örgütü kurdu ve günümüze değin çalışmalarını bu örgüt aracılığıyla yürüttü.

Kadıyaniler, 1913'ten başlayarak dünyanın her yerinde misyonlar kurdular. Eylül 1974'te Pakistan'da "İslam dışı azınlık" ilan edildiler. Bugün Avrupa'da İngiltere, Hollanda, Almanya, Danimarka, İspanya ve İsviçre'de, Güney Amerika ve ABD'de, Asya ve Pasifik Adalarında, özellikle Afrika'da etkinliğini sürdüren etkili misyonları vardır. Bütün dünyada Kadıyanilerin toplam sayısı 2-10 milyon arasında tahmin edilmektedir.

Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi
bak. Ahmed Şemseddin Efendi (KADIZADE)

Kadızade-i Rumi, tam adı MUSA PAŞA BİN MAHMUD BİN MEHMED SALAHEDDİN (d. 1337, Bursa - ö. 1412, Semerkand), Türk astronomi ve matematik bilgini.

Bursa kadılığı yapan Mahmud Çelebi'nin oğluydu. Medrese öğrenimini Bursa'da tamamladı. Daha sonra matematik ve astronomi alanındaki bilgisini geliştirmek için dönemin ünlü bilim merkezlerinden Horasan'a gitti. Orada Cürcani'nin öğrencisi oldu. Daha sonra Ulug Bey'in yanına giderek aynı zamanda bir matematik medresesi olan Semerkand Gözlemevi'nde çalıştı. Kâşi'nin ölümünden sonra buranın yöneticiliğine ve başmüdürlüğüne getirildi. Bu görevi sırasında o dönemin en yetkin astronomi cetvelleri olan *Zic-i Ulug Bey*'in hazırlanmasına katıldı.

Astronomi ve matematiğin yanı sıra felsefeyle de uğraşan Kadızade-i Rumi, inanç alanına giren konularla bilim alanına girenlerin birbirinden ayrılması gerektiği yolundaki görüşleri nedeniyle hocası Cürcani tarafından eleştirildi. Kâşi'nin *Risale fi Istihraci'l-Ceyb Derece Vahide* adlı yapıtına hazırladığı şerh en önemli yapıtıdır. *Muhtasar fi'l-Hisab*, Şemseddin Semerkandî'nin *Eşkâli't-Tesis*'inin şerhi olan *Şerh-i Eşkâli't-Tesis* (1852) ve Çağmîni'nin *Mûlahhas fi'l-Hey'e*'sinin şerhi olan *Şerh-i Mûlahhas fi'l-Hey'e* ise öbür önemli yapıtlarıdır.

Kadızadeliler, FAKILAR olarak da bilinir, 17. yüzyıl ortalarında etkili olan Osmanlı ilmiye topluluğu. Tasavvufa ve tarikatlara karşı çıkarak bunları dinsizlik saymıştır.

Topluluğa adını veren Küçük Kadızade Mehmed Efendi, Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 1573), katı kurallar öngören *Tarikatü'l-Muhammediyye* adlı yapıtı ve vaazları doğrultusunda girilen bazı eylemlere ön ayak oldu. I. Ahmed'in ölümünden sonra şeriatın savunucusu olarak ortaya çıktı. 1631'de getirildiği Ayasofya vaizliği sırasında devletin karşılaştığı bunalımları, şeriata aykırı gidişin doğal sonucu sayarak özellikle ayaktakımını saraya ve tarikatlara karşı kıskırttı. Bir yandan da IV. Murad'ın yakın çevresine girmeyi başardı, onun tutunmasını yasaklamasında ve bu yasağa uymayan çok sayıda kişiyi idam ettirmesinde etkili oldu.

Kadızade Mehmed Efendi'nin ölümünden (1635) sonra ona bağlı kürsü şeyhleri tarikat düşmanlığını körüklemeyi sürdürdüler. Şeyhülislamdan da amaçları doğrultusunda fetvalar almaya çalıştılar. Bu arada İstanbul'da tekkelere yönelik saldırılar çoğaldı. Kadızadeliler, bazı saray görevlileriyle başkentte karaborsacı ve faizci esnafını da yanlarına aldılar. 1656'da Fatih Camisi'nde toplanarak esnafı ve ayaktakımını harekete geçirdiler. Zorbalıklarının ve çıkardıkları karışıklıkların gittikçe artması üzerine Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Üstüvani Mehmed Efendi, Türk Ahmed ve Divane Mustafa gibi önde gelen Kadızadelileri Kırım'a sürerek etkinliklerine son verdi.

kadife, yüzeyi kısa ve sıkı havlarla kaplı halde dokunmuş kumaş. Giysilerde ve döşemecilikte kullanılır. İpek, pamuk ya da yapay elyaftan, havlı dokuma yöntemiyle üretilir. Düz kadifeler, ucu makaslanmış ipliklerden oluşan, desensiz ve yumuşak bir yüzeye sahiptir. Kadife kumaşların tersi düzdür. Uygulanan dokuma yöntemi kumaşın tersinden anlaşılabilir. Kadifeler fiilli, kordlu ya da desenli olarak da üretilebilir.

kadifebalığı bak. yeşilsazan

kadifeçiçeği, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının, *Tagetes* cinsini oluşturan 30 ka-

Kadifeçiçeği (*Tagetes erecta*)
Derek Föll

dar bir yıllık otsu bitki türünün ortak adı Anayurdu Kuzey Amerika'nın güneybatı kesimleri ile Güney Amerika'dır.

Tagetes türlerinin tek tek ya da kümeler halinde bulunan sarı, turuncu ya da kırmızı renkli gösterişli çiçekleri, gövdeye karşılıklı dizilen, ince parçalı ve keskin kokulu yaprakları ve her çiçek başığının altında çanaklı bir yapı oluşturan bürgüleri (yapraksı yapılar) vardır. *T. erecta* ve *T. patula* gibi bazı türler bahçelerde yaygın bir biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilirler. Anayurdu Güney Amerika olmasına karşın dünyanın pek çok yöresine yayılmış, sarımsı yeşil çiçekli bir tür olan *T. minuta*'ya Anadolu'da da Karadeniz ve Ege kıyılarında rastlanır.

Kadifekale, İzmir'in Kadifekale semtinde, kente ve körfeze egemen konumdaki tepenin (eskiden Pagos Dağı) üstünde kale. İskender'in komutanlarından Lysimakhos tarafından İÖ 4. yüzyılın sonunda yaptırıldığı sanılmaktadır. Beden duvarlarının, bombeli yüzeyli taşlarla örülmüş alt bölümleri bu dönemden kalmıştır. Daha sonra Romalılar ve Bizanslılarca onarıp genişletilen kale, 1402'de Timur'un ordularınca yıkılmış, 1668'deki depremde de büyük zarar görmüştür. Bugün güney duvarları ile batıda, kente ve körfeze bakan beş burcu ayakta. İçindeki sarmıcın Bizans döneminden kaldığı sanılır. Eskiden kapısının üstündeki mermer Amazon kabartmasının Türkler tarafından Saba melikesi Kaydafa'ya yakıştırıldığı ve bu adın zamanla bozularak Kadifekale'ye dönüştüğünü ilen süren kaynaklar vardır.

kadi'l-kudat, KADIL-KUZAT olarak da bilinir, ortaçağ İslam devletlerinde başkadi.

İslam tarihinde ilk kadi'l-kudat, 780'de Bağdat kadılığına atanan İmam Ebu Yusuf'tur (ö. 798). Abbasilerde kadi'l-kudat, Büyük Divan'ın vezirden sonra gelen üyesi ve adliye örgütünün de başıydı. Aynı zamanda Bağdat başyargısı olan kadi'l-kudatın, kadıları atama yetkisi vardı. Samanilerde Divan-ı Kadı denen adalet kuruluna başkanlık eder, buyruğundaki kadılar aracılığı ile ülkede şeriatı uygulardı. Büyük Selçuklularda hukuksal ve şer'i konulardan sorumlu olan kadi'l-kudat, Hanefi fıkhına göre fetva verirdi. Askeri yargının başı ise kadi'l-leşker (ordu kadısı) idi. Anadolu Selçuklularında Konya kadısı aynı zamanda kadi'l-kudatı kayseri, Aksaray, Sivas, Niksar, Şarıkarahisar ve Tokat kadılıkları, Konya kadısına bağlıydı. İlhanlılarda kadi'l-kudat, merkeze bağlı İslam ülkelerindeki şer'i ve hukuksal konulara bakmakla yükümlü divanın (Divan-ı Kuzat-ı Memalik) başkanıydı. Ayrıca Irak'ta da bağımsız bir kadi'l-kudat bulunurdu. İlhanlı kadi'l-kudatı yargılama, mahkeme sicil ve tutanaklarını düzenleme, huccet verme, ukud, nikâh, kısmet, miras, zekât vb gibi işlerin yürütülmesiyle görevliydi. Memlûklerde başkent Kahire'de dört Sünni mezhebin birer kadi'l-kudatı, bunların üstünde de kadi'l-dar'ı-adl denen büyük yargıç vardı. Şam ve Halep'teki mezhep kadi'l-kudatları, bağlı medreselerle denetlemekle de görevliydi.

kadir, astronomide, yıldızların ya da öteki gök cisimlerinin parlaklık ölçüsü. Gök cisminin parlaklığı arttıkça kadırını gösteren sayı küçülür. Eskiden yıldızlar altı kadir sınıfına ayrılmıştı ve en parlak yıldızların kadiri 1 olarak kabul edilmişti. 1850'de İngiliz astronom Norman Robert Pogson, günümüzde kullanılan sistemi geliştirdi. Buna göre, iki kadir arasında oransal olarak 2,512 değerini

de bir parlaklık farkı vardır; örneğin, 5. kadirde bir yıldız, 6. kadirde bir yıldıza oranla 2,512 kat daha parlaktır. Böylece, beş kadirlik fark, 100 katlık bir parlaklık farkına karşılık gelir.

Ölçeğin standartlaştırılmasından ve en parlak yıldızların kadirinin sıfır olarak kabul edilmesinden sonra, aydınlatma gücü sıfırdan kadirde çok yüksek yıldızların olduğu fark edildi ve ölçeğe eksi kadirler eklendi.

Herhangi bir gök cisminin, Yer'deki bir gözlemci tarafından algılanan parlaklığına o cismin görünen (ya da görünürdeki) kadiri denir. Güneş'in görünen kadiri -26,7, dolunay zamanında Ay'ınki -11 ve parlak Ak yıldız'ınki ise -1,5'tir. Ancak en güçlü teleskoplarla görülebilen en soluk yıldızların görünen kadiri yaklaşık 20'dir. Mutlak kadir ise, bir gök cisminin 10 parsek (32,6 ışık yılı) uzaklıktan gözlemlenmesi durumunda göstereceği parlaklıktır. Güneş'in mutlak kadiri 4,8'dir.

Bolometrik kadir, bir yıldızın yalnızca göze görünür ışığının değil, tüm ısınının hesaba katılmasıyla elde edilen kadiridir. Işınım tayfının yalnızca çok dar bölümlerinde belirlenen kadire ise monokromatik kadir denir. Dar bant kadiri, biraz daha geniş bir tayf bölümünü, geniş bant kadiri ise daha da geniş bir tayf bölümünü temel alır. Fotoğraf levhaları, mavi ışığa çıplak göze oranla daha duyarlı olduğundan fotoğrafik kadire kimi zaman mavi kadir de denilir. Göz en çok sarı ışığa duyarlı olduğundan görsel kadir sarı kadir olarak da adlandırılır. Ayrıca bak. renk indeksi.

kadir alayı, Osmanlı padişahlarının Kadir Gecesi namaz kılmak için camiye gidiş gelişlerinde yapılan tören.

Ramazan ayının 27. gecesi olan Kadir Gecesi'nde, Osmanlı padişahı kalabalık bir alayla saraydan çıkar, maiyetiyle bir camiye, genellikle Ayasofya'ya giderek burada hünkâr imamının kıldıracağı kadir namazına katılır, aynı tören alayı ile saraya dönerdi. Ramazanın yaz mevsimine rastladığı yıllarda padişah, yazlık sarayından gündüz Topkapı Sarayı'na gelir, iftari burada yaptıktan sonra törene katılırdı.

Kadir alayına, teşrifattaki ilmiye üyeleri ile sivil ve askerî görevlilerin katılması kuralıydı. Ayrıca nöbetçi has odalıları da padişaha eşlik ederlerdi. Tören gece yapıldığı için, saraydaki Hırka-i Şerif Dairesi'nden Ayasofya'ya kadar uzanan yolun her iki yanı akkâmlarla meşalelerle aydınlatılırdı. II. Abdülhamid, bu eski geleneğe son vererek kadir namazını Yıldız Camisi'nde kılması.

Kadir Gecesi, Müslümanlarca kutsal sayılan gecelerden biri.

Kuran, bu geceyi "leyletül-mübarek" (kutsal gece) olarak anar (Duhan 3) ve Kuran'ın kadir gecesi indirildiğini bildirir (Kadir 1-5). Gene Kadir suresine göre bu gece bin aydan daha hayırlıdır; Tanrı'nın izniyle melekler bu gece her iş için iner ve tanyeri ağarcıya değin esenlik hüküm sürer.

Hız. Muhammed Kadir Gecesi'nin ramazan ayının son 10 günü içinde gizli olduğunu ve büyük olasılıkla 27. gece olduğunu belirtmiştir. Hadislerde bildirildiğine göre, Kadir Gecesi ibadet eden kişinin bütün günahları bağışlanır, hiçbir duası geri çevrilmez; geceyi izleyen gün tutulan oruç bütün yıl boyunca tutulan oruca eşit sayılır. Bu nedenle bütün gecenin Kuran okuyarak, namaz kılarak, düşünerek ve dua ederek geçirilmesi öğütlenir.

Osmanlı döneminde Kadir Gecesi bütün camilerde, özellikle de Ayasofya ve Eyüp-sultan camilerinde sabaha değin ibadet edilirdi. Ayasofya'da bazı şeyh ve dervişler tarikat ayinleri yapar, tekkelerde Kuran hatimleri indirilirdi. Padişahlar da bu gece kadir alayı(*) denen bir törenle bir camiye, genellikle Ayasofya'ya gider, burada cemaatle birlikte namaz kılarak dönerdi.

Kadiriye, 12. yüzyıl başlarında Abdülkadir Geylani'nin(*) kurduğu tarikat. Anadolu'ya ilk kez Eşrefiye tarikatının kurucusu Eşref-oğlu Rumi (1353-1469) aracılığıyla gelmiş ve İsmailiyen kurucusu İsmail Rumi (ö. 1631) tarafından yayılmıştır. İsmail Rumi İstanbul'da, tarikatın Osmanlı topraklarındaki merkez tekkesi niteliğindeki Kadiriha-ne'yi kurmuş, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde de 40 kadar Kadiri tekkesi açmıştır. Türkiye'de varlıklarını günümüzde de sürdüren Kadiriler, "burhan gösterme" adı altında şiş saplama, kızgın fırına girme, ateşle oynama gibi gösteriler yaparlar. İslam dünyasında Fas'tan Endonezya'ya kadar geniş bir alanda etkili olan Kadiriyyenin

Kadiriye zikri, bir oymabaskı, 18. yy
Ara Güler Arşivi

Eşrefiye ve Rumiye dışında varlığını sürdüren başka büyük kolları Esemiye, İseviye, Ekberîye, Yafîye, Hilaliye, Garibiye ve Halisîyedir.

Kadiriye'ye göre bir mürit önce bir çile dönemi yaşayarak zahidliğe bütünüyle alışmalı, sonra maddi dünyaya geri dönerek bir yandan haz ve nasibini alırken, bir yandan da başka insanların uyarmalıdır. Ama dünya ve ahiret nimetlerinin insan ile Tanrı arasında bir perde olduğunu unutmamalı, bu nimetleri değil, Tanrı'nın kendisini amaçlamalıdır. Günlük yaşamında Tanrı'nın buyruklarını yapmalı, yasaklarından kaçınmalı ve kadere boyun eğmelidir. Tanrı'ya kulluk ederken edimleri bir sıraya koymalı, önce farz olan buyrukları yerine getirmeli, sonra vacib ve sünnet olanları yapmalı, bunları da nafile ibadetlerle izlemelidir. En kuşatıcı ve yetkin ibadet ise Tanrı'nın anılmasıdır (zikir).

Tarikat zinciri Hz. Ali'ye ulaşan Kadiriye, bütün Alevi tarikatlar gibi açık zikri (zikir-i celi) benimser. Genellikle topluca yapılan zikir sırasında halka biçiminde dizilen müritler ellerini birbirlerinin omuzlarına koyarlar. Daha çok "Hu" diyerek zikreden Kadiriler bu sırada gözlerini kapar, başlarını kelime-i tevhidi temsil edecek biçimde sağa sola sallarlar. Kadiriler ayrıca bir kez sabah namazından sonra, bir kez de günün uygun zamanında Tanrı'ya hamd, peygambere salat ve selam ile dualardan oluşan Arapça dua (vird) okurlar.

Kadirli, Akdeniz Bölgesi'nde, Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.497 km² olan Kadirli ilçesi doğuda Kahramanmaraş ili, güneydoğuda Düziçi, güneyde Osmaniye, güneybatıda Ceyhan, batı ve kuzeyde de Kozan ilçeleriyle çevrilidir.

İlçe toprakları Çukurova'nın kuzeydoğu kesimindeki Ceyhan Ovası ya da Yukarı

Ova ile daha kuzeydeki Dibek Dağlarının güney uzantıları arasında yer alan bir geçiş alanıdır. İlçe topraklarının sularını Kesik Suyu ile Savrun Çayı toplar; Ceyhan Irmağı da güneydoğuda Düziçi ilçesiyle doğal bir sınır oluşturur. Kesik Suyu üzerinde sulama amaçlı Kesiksuyu Barajı kurulmuştur. Ceyhan Irmağı üzerinde kurulan sulama, taşkın önleme ve enerji üretimi amaçlı Aslantaş Baraj Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

İlçe halkının ana geçim kaynağı tarımdır. En çok buğday, çığır, pamuk, portakal, arpa, mandalina ve yerfıstığı ile az miktarda mısır, üzüm ve soya yetiştirilir. Dağlık yörelerde ise küçükbaş hayvancılık önem taşır. İlçenin güneydoğusunda Karatepe-Aslantaş Milli Parkı(*) kurulmuştur.

Kadirli yöresi, Çukurova'daki en eski yerleşim alanlarından biridir. Ceyhan Irmağı yakınındaki Karatepe ve Domuztepe'de yapılan kazılar, buradaki yerleşimin tarihinin İÖ 1200'lere uzandığını göstermektedir. Hitit ve Fenike yazıtlarının bulunduğu Karatepe, daha sonra bir Asur yerleşmesi durumuna gelmiştir. Domuztepe'de kale duvarları, sfenksler ve kapıların yanı sıra taşın yapılmış bir zeytinyağı presi bulunması, daha İÖ 1200'lerde yağın bilinip üretiliğini ortaya koyar. Yörenin Roma döneminde Flaviopolis adıyla anıldığı bilinmektedir. 14. yüzyılda Dulkadiroğullarının eline geçen Kadirli yöresi 16. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katıldı. Dulkadiroğulları ve Osmanlı dönemlerinde Kars-zulkadiye ve Karspazarı adlarıyla anılan yerleşme, 19. yüzyıl sonlarında Adana vilayeti'nin Kozan sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1920'de Kozan iline bağlanan Karspazarı, 1926'da adı Kadirli biçiminde değiştirilerek Adana iline bağlandı.

İl merkezi Adana'ya 97 km uzaklıkta olan Kadirli, Çukurova'nın önemli kentlerindendir. 1940'lardan başlayarak, ama özellikle 1950'lerden sonra, Çukurova'ya yönelen göçten Kadirli de etkilendi; ilçenin kır ve kent nüfusu hızla arttı. Çoğunlukla tarım işçilerinin gerçekleştirdiği bu göç, tarımda makinelenmenin yaygınlaşması ile toprak mülkiyetindeki bütünleşmenin yanı sıra sanayi yatırımlarının yapılmaması nedeniyle 1965'ten sonra ilçe dışına göçe dönüştü.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar, Hititlerden kalma Domuztepe ve bugün bir açık hava müzesine dönüştürülmüş olan Karatepe ile Roma yapısı Cem ve Haçlıların yaptığı Kum kaleleridir. Romalıların tapınak olarak yaptığı, Hristiyanlık döneminde bazilikaya çevrilen ve 1489'da camiye dönüştürülen, bugün yıkık durumdaki Alacami ve 19. yüzyıl yapısı olan Hamidiye Camisi kentteki önemli tarihsel yapılarıdır.

Kadirli Belediyesi 1876'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 114.091; kent, 55.061.

Kadisiye, el-, Irak'ın güney kesiminde il (muhafaza). 8.507 km²'lik alanıyla ülkenin en küçük illerinden biridir. Eski ed-Divaniye ilçesinin (liva) yerine 1969'da oluşturulmuştur. Fırat Irmağının kollarınca akaçlanır. İlin bazı kesimlerinde sulama yapılır. Bağdat-Basra arasındaki kara ve demir yolu el-Kadisiye'den geçer. İl merkezi ed-Divaniye kentidir. 1980'lerde kazılamaya başlanan Sümer kenti Nippur'un kalıntıları ed-Divaniye'nin kuzeybatısında yer alır. Nüfus (1985 tah.) 511.799.

kadiştı bak. kedeşa

kadmiyum (Cd), periyodik tablonun 11b grubunda (çinko grubu) yer alan kimyasal element. Gümüş beyazlığında, kolayca parlatılabilen bir metaldir.

Özellikleri, bulunduğu yerler ve kullanım alanları. Kadmiyum hemen hemen kalay kadar yumuşak ve büküldüğünde kalay gibi ses veren, levha haline getirilebilen bir metaldir. Görece düşük sıcaklıklarda erir ve kaynar; buharı koyu sarı renkli ve tekatomludur. Metal halde kuru havada kararlıdır, nemli havada ise bir oksit katmanıyla kaplanır; akkor sıcaklığa ısıtıldığında yanar ve mineral asitlerde kolaylıkla çözünür. Kadmiyum tozu ve buharı solunum yoluyla alındığında zehirlenmeye neden olur. Kadmiyum elementini ilk olarak 1817'de Alman kimyacı Friedrich Stromeyer, bir çinko karbonat örneğinde buldu; aynı yıl K. S. L. Hermann ve J. C. H. Roloff bir çinko oksit örneğinde kadmiyuma rastladılar. İlaç yapımında kullanılan bu iki çinko bileşiği de, aralıkları bakımından inceleniyordu. Yerka- buğunda eser halde (milyonda 0,2 oranında) bulunan kadmiyuma birkaç mineralin yanı sıra, başta yan ürün olarak elde edildiği çinko cevherleri olmak üzere bazı cevherlerde az miktarda rastlanır. Kadmiyum çoğunlukla çinko derişiklerinin sinterlenmesinde ortaya çıkan gazlardan, kurşun ergitme fırınlarından çıkan gazlardaki tozlardan ve çinkonun elektroliz yoluyla arıtılması süreçlerinde oluşan çeşitli atıklardan elde edilir.

Üretilen kadmiyumun çoğu demir, çelik, bakır, pirinç ve öbür alaşımların yenime (korozyon) karşı korunmasında, elektroliz yoluyla kaplamada kullanılır. Kadmiyum kaplama özellikle alkalilerin etkisine karşı dayanıklıdır. Ayrıca kadmiyumdan, nikel oksit ya da gümüş katotlu yeniden doldurulabilir pillerde anot olarak yararlanır. Kadmiyum pek çok ağır metalle birleşerek çeşitli alaşımlar oluşturur; bunların en önemlileri yatak alaşımları ile lehimlerde kullanılan düşük erime noktalı alaşımlardır. Kadmiyum ısıtılı nörtronları etkin bir biçimde soğurduğundan, bazı nükleer reaktörlerin denetim çubuklarında da kullanılmaktadır.

Kadmiyum doğada, kadmiyum-106 (yüzde 1,2), kadmiyum-108 (yüzde 0,9), kadmiyum-110 (yüzde 12,4), kadmiyum-111 (yüzde 12,8), kadmiyum-112 (yüzde 24), kadmiyum-113 (yüzde 12,3), kadmiyum-114 (yüzde 28,8) ve kadmiyum-116'dan (yüzde 7,6) oluşan sekiz izotopun karışımı halinde bulunur.

Başlıca bileşikler. Kadmiyum kimyasal bileşiklerinin hemen hemen tümünde, özellikle halojenürlü karmaşık iyonlar gibi birçok kararlı karmaşık iyon oluşturan renksiz Cd^{2+} iyonunda olduğu gibi +2 değerlidir. Kadmiyum metulinin kadmiyum II halojenür eriyiklerinde çözünmesiyle +1 değerli birkaç bileşiği hazırlanmıştır. Bu yolla oluşan iki atomlu kadmiyum I iyonu (Cd_2^{+}) suda kararsızdır ve hemen kadmiyum metali ile kadmiyum Cd^{2+} iyonuna ayrışır.

Kadmiyum bileşiklerinin en önemlisi kadmiyum oksittir (CdO). Kadmiyum buharlarının havada yakılmasıyla elde edilen ve kahverengi bir toz olan kadmiyum oksit, öbür kadmiyum tuzlarının pek çoğunun üretiminde kullanılan bir başlatıcı maddedir. Ticari açıdan önemli olan bir başka bileşiği ise kadmiyum sülfürdür (CdS). Çoğunlukla bir kadmiyum çözeltisinin, çözünmeyen bir sülfürle işlem görmesiyle üretilen ve parlak sarı bir pigment olan (kadmiyum sarısı olarak da bilinir) kadmiyum sülfür, kükürte ve yükseltgenmeye karşı dayanıklılığı ve renginin kararlı olması nedeniyle üstün nitelikli boyalarda ve ressamların toz boyalarında kullanılır. Çoğunlukla kadmiyum tuzlarının çözeltülerinden hidrojen selenür ya da alkali selenürlerle çöktü-

rülen kadmiyum selenür ($CdSe$) bileşiği sanayi açısından önemlidir. Çöktürme koşullarının değiştirilmesiyle sarıdan parlak kırmızıya kadar değişen kararlı renklerde üretilen bu bileşik, tek başına ya da kadmiyum sülfürle karışım halinde yaygın biçimde kullanılan üstün nitelikli bir pigmenttir.

atom numarası	48
atom ağırlığı	112,40
erime noktası	321°C
kaynama noktası	765°C
özgül ağırlığı	8,65 (20°C'de)
birleşme değeri	2
elektronların yerleşimi	2-8-18-18-2 ya da (Kr) $4d^{10}5s^2$

kadmiyum zehirlenmesi, kadmiyumun ya da kadmiyum bileşiklerinin, genellikle sindirim ya da solunum yoluyla vücuda girmesiyle ortaya çıkan zehirlenme. Zehirlenme, içi kadmiyum kaplı kaplarda hazırlanan asitli yiyecek ya da içeceklerin (örn. limonata) alınmasıyla ortaya çıkabilir. Kadmiyumun vücuda girmesinden 15 dakika sonra başlayan bulantı, kusma, ıshal ve bitkinlik 24 saat içinde hafifler. Sanayide çalışanlarda solunum yoluyla vücuda giren kadmiyum buharı, akciğerlerde kimi zaman öldürücü olabilen, son derece şiddetli ve akut iltihaplanmaya yol açar. Solunum sonucu oluşan kronik zehirlenme, koku alma duyusunun yitimi, öksürük, solunum güçlüğü, kilo kaybı ile karaciğer ve böbrek dokusunun örselenmesine neden olabilir. Kadmiyum zehirlenmesi kalsiyum disodyum edetat adlı maddenin ağızdan verilmesiyle tedavi edilir.

Kadmos, Yunan mitolojisinde, Phoiniks'in ya da Fenike kralı Agenor'un oğlu ve Europa'nın ağabeyi. Efsaneye göre Europa, Zeus tarafından kaçırılınca Kadmos onu bulmaya gönderilir. Ama Europa'yı bulamaz ve Delphoi kâhinine danışır. Kâhin, Kadmos'a, aramaya son vermesini, bunun yerine bir ineği izlemesini ve hayvanın

Kadmos'u ejderhayı öldürürken canlandıran siyah figürlü bir Lakonla *kylix*'inden ayrıntı; Louvre Müzesi, Paris
Musée du Louvre, Paris, fotoğraf: H. Roger - Viollet

dinlenmek üzere durduğu yerde bir kent kurmasını emreder. İnek, Kadmos'u Boiotia'ya (İnek Diyan) götürür ve Kadmos burada Thebai kentini kurar. Sonraları Kadmos, öldürdüğü bir ejderin dişlerini toprağa gömer ve bunlardan Spartoi (Ekilmiş) adlı silahlı adamlar türer. Toprakta çıkar çıkmaz birbirleriyle kavgaya tutuşan bu adamlardan sağ kalan beşi Kadmos'a Thebai kalesi Kadmea'nın inşasında yardım ederler ve kentteki en soylu ailelerin kurucusu olurlar. Kadmos daha sonra Ares ile Aphrodite'nin kızı Harmonia'yla evlenir.

Kadmos'un Aphrodite'den Polydoros adında bir erkek ile İno, Autonoe, Agaue (Agave) ve Semele adlarında dört kızı olur. Kadmos ve Harmonia sonunda Illyria'ya çekilirler. Ama tanrıları kızdıran Illyrialılar cezalandırıldıklarında Zeus, Kadmos ve Harmonia'yı siyah yılanlara dönüştürerek kurtarır ve "Kutsanmışlar'ın Adaları"na gönderir. İnanışa göre Eski Yunanlılara alfabeyi Kadmos getirmiştir.

Kadoma, Japonya'da, Honşu Adasındaki Osaka kentsel ilinde (*fu*) kent. Osaka kentine komşudur; Yogo Irmağının sol kıyısında yer alır. Burada yetiştilen lotus çiçeğiyle ünlüdür. 1909'da Osaka'yla demiryolu bağlantısının kurulmasından sonra sanayi hızla gelişmiştir. Kentte, 1933'te merkezini buraya taşıyan Matsushita Electric Industrial Company, Ltd.'nin kurup işlettiği elektronik makine, elektrikli aygıt, plastik eşya ve yapı malzemesi fabrikaları vardır. Nüfus (1990) 142.288.

Kadoma, eskiden GATOOMA, Zimbabve'nin orta kesimindeki, Batı Mashonaland ilinin merkezi kent. Adını yakınlardaki Kadoma (Gatooma) Tepesinden alır. 1907'de köy olarak kurulan Kadoma, 1917'de belediye statüsüne kavuştu. Verimli topraklarla kaplı bir bölgede, Harare (Salisbury) ile Bulawayo arasında uzanan demiryolu ve karayolu üzerinde yer alır. Kentte pamuk, mısır, tütün ve sığır ticareti yapılır, pamuklu kumaş dokunur. Zimbabve'nin en büyük altın madeni, kentin 8 km kuzeydoğusundaki Eiffel Flats'tedir. Kentte krom, nikel ve pirit çıkarılır. Kadoma'da 1925'te kurulan Kadoma Tarımsal Araştırma Merkezi ve Orta Afrika Pamuk Zararlıları Araştırma Kurumu'na bağlı Tarımsal Araştırma Kurulu etkinlik gösterir. Nüfus (1982 geç.) 44 600.

kadril (Fransızca *quadrille*), 18. ve 19. yüzyıllarda moda olan ve dört çiftin bir kare oluşturarak yaptıkları dans. İngiliz soylularının 1815'te seçkin Paris salonlarından İngiltere'ye getirdiği bu dans dört, bazen de beş *contredanse*'tan(*) oluşuyordu. *Contredanse* gibi kadril de karmaşık adımlardan

Kadril dansı
Bettmann Archive

çok, iç içe örülmüş figürlerin bir arada uygulanmasına dayanıyordu. Kadrilin her bölümü *tour de deux mains* (iki eli dönüş), *chaine des dames* (hanımlar zinciri) gibi çeşitli figürler birleştirilerek yapılıyordu. Kadril çoğunlukla opera melodilerinden bir potpuri ile yapılırdı. Kadrilin bir çeşidi olan *lancers*, 1800'lerin sonlarında yaygınlaştı. 20. yüzyılın ortalarında ise halk dansı yapılan kulüplerde kadril hâlâ yaygındı.

Kadro, İstanbul'da yayımlanan aylık düşün dergisi (Ocak 1932-Aralık/Ocak 1934-35). Savunduğu düşüncelerle bir yayın organının gücünü aşan siyasal ve düşünsel bir etki yaratmıştır.

1931'de çıkarılan basın yasasının getirdiği sıkı denetim koşulları nedeniyle Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal (Atatürk) ve Başbakan İsmet Paşa'nın (İnönü) özel izniyle yayımlanmaya başladı. Kurucuları Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), Şevki (Yazman) ve İsmail Hüsrev (Tökin), derginin sahibi Yakup Kadri, yayın müdürü ise Vedat Nedim'di. *Kadro*'nun çıkış nedeni, derginin ilk sayısında şöyle açıklanıyordu: "Türkiye bir inkılap içindedir... neslimizin muhtaç olduğu inkılap şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılabımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi gözükken coşkun ve mürekkep ceyhanına daima hükim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriter-yumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz. *Kadro* bunun için çıkıyor".

Kemalizmin kapitalizm ve sosyalizmin dışında bir "üçüncü yol" olduğu savından hareket eden *Kadro*'nun ekonomide devletçilik, sınıfsız-çelişkisiz toplum, yeni tarih ve dil anlayışı gibi iddialı düşüncelerle ortaya çıkışı, dönemin aydınları, devlet yöneticileri ve iş çevreleri arasında geniş yankılar uyandırdı. Bazı çevreler *Kadro* yazarlarının Marksist olduğunu ileri sürerken, bazıları da korporatist anlayışı savundukları ve yaşamın her alanında devlet denetiminden yana oldukları için onları faşistlikle suçladı. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Recep Peker, *Kadro*'nun parti programında yer almayan görüşleri savunduğunu ileri sürüyor, Falihi Rıfki'nin (Atay) *Hakimiyet-i Milliye*'si ve Ahmet Hamdi'nin (Başar) *Kooperatif*i dışındaki tüm etkin yayın organları *Kadro*'yu sert bir dille eleştiriyorlardı.

Kadro dergisi, bütün bu eleştirilere karşın uzun süre Mustafa Kemal'in desteğiyle devletten para yardımı gördü. Ama dergiye yöneltilen eleştirilerin giderek siyasal rejimi hedef alan bir çizgiye ulaşması üzerine, Mustafa Kemal dergiden desteğini çekti. Dergi sahibi Yakup Kadri'nin Tiran elçiliğine atanmasından sonra *Kadro*'nun yayın kurulu dağıldı ve dergi 35-36. birleşik sayısıyla yayımına son verdi.

Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (AİTİA) *Kadro*'nun bir tıpkıbasımını yayımlamıştır (1978-80, 3 cilt, yay. haz. Cem Alpar).

Kadro Hareketi, *Kadro*(*) dergisi çevresinde toplanan bir grup aydının, Kemalizmin kapitalizm ve sosyalizm dışında bir "üçüncü yol" olduğu savıyla başlattığı siyasal düşünce akımı.

Cumhuriyet yönetiminin Türkiye'de de etkisini gösteren 1929 Büyük Bunalımına karşı bir dizi ekonomik önlem aldığı ve devletçilik uygulamalarını yaygınlaştırdığı bir dönemde Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), İsmail Hüsrev (Tökin) ve Şevki (Yazman) *Kadro* adlı bir dergiye yayımlamaya başladılar. *Kadro*'ya göre 1919'da Kurtuluş Savaşı ile başlamış olan Kemalist devrim henüz bir kurama ve temel programa kavuşamamıştı. Derginin amacı devrimin kuramsal temellerini oluşturmak ve amaçlarını saptamaktır.

Kadro'nun çıkış noktası, Kurtuluş Savaşı içinde doğmuş ve gelişmiş olan Kemalizmi bütün az gelişmiş ya da yarı-sömürge ülkeler için örnek alınması gereken bir devrim modeline dönüştürmekti. *Kadro* Hareketi'nin başını çekenlerin arasında Şevket Süreyya, Vedat Nedim gibi bazı eski Marksistler de vardı ve dergide ortaya konan siyasal çözümlerle genellikle bu düşünceden esinlenmişti. Onlara göre Kemalist devrim, sınıf özelliği taşıyan Fransız Devrimi (1789) ve Sovyet Devrimi'nden (1917) bambaşka koşullarda doğmuştu. Sınıf çatışmasının değil, kapitalist-emperyalist ülkelerle sömürge ya da yarı-sömürge ülkeler arasındaki çatışmanın ürünüydü. Bu nedenle peyeni bir devrimdi ve bütün az gelişmiş ülke devrimlerine örnek oluşturmalıydı. Aynı nedenle, uygulanacak program dünyaya egemen olmaya çalışan kapitalizmin olduğu kadar sosyalizmin de dışında, onlardan farklı, bir "üçüncü yol" olmalıydı. Sınıfların olmadığı ya da yeterince oluşup belirginleşmediği ve dolayısıyla da sınıf çatışmalarının bulunmadığı az gelişmiş ülkelerde dayanışmacı bir toplumsal çözüme ancak, sınıf farkları doğurmayacak bir iktisat politikası izlenerek ulaşılabilir. Bu amacı gerçekleştirebilecek tek politika, devletçilikti. *Kadro* dergisi, 1930'larda izlenen devletçi ekonomi politikayı desteklemekle birlikte, onu yetersiz bulduğunu da açıkladı. Dergiye göre devletçilik yalnızca bir iktisat politikası değil, ülkenin ekonomik bağımsızlığını kazanmasını sağlayacak tek yoldu. Bu politikanın sonucunda ülkede sınıfsal farklılıklar yaratılmayacak ve toplumsal dayanışmanın sürmesi sağlanacaktı.

Kadro Hareketi, bütün devrimlerin "halka rağmen" ama "halk için" yola çıkan, kendi içinde tutarlı bir kadro tarafından başarıldığı savından hareketle, Kemalist devrimin başarısını da devrimin hizmetinde çalışacak bir öncü kadronun yaratılmasında görüyordu.

Kadro Hareketi, aslında Kemalist devrimin radikal sol bir yorumuydu. Ama devletçilik uygulamalarının giderek yaygınlaşması üzerine, bu uygulamanın en kararlı savunucusu olan *Kadro* dergisi gerek Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki bazı çevrelerin, gerekse özel girişime yakın bazı kuruluşların (örn. İş Bankası ve çevresi) boy hedefi oldu ve sürekli olarak eleştirildi. Eleştirilerin ve dergiye yönelik saldırıların artması karşısında, *Kadro* yayımını durdurmak zorunda kaldı.

Kadro Hareketi, yalnızca Cumhuriyet döneminin düşünce tarihi açısından değil, daha sonra gündeme gelen siyasal sorunlara çok önceden dikkat çekmesi bakımından da önem taşımaktadır. Türkiye'nin kalkınma sorunları hakkında *Kadro*'da ortaya konan temel görüşler, sonraki yıllarda çoğu kez hiç değişmeksizin ya da güncel siyasal sorunlar karşısında yalnızca biçim değiştirerek, yeniden gündeme gelmiştir. Örneğin, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra yayımlanan *Yön* dergisi, *Kadro* dergisiyle benzer görüşleri savunmuştur.

Kaduna, Nijerya'nın ortakuzey kesiminde eyalet. Savanlardan oluşan 45.600 km²'lik bir alanı kaplar. Geleneksel Zaria emirliği ile Jemaa kentini içine alır. Güney kesiminin büyük bölümü, köle avcılığı sırasında zarar görmüştür. Zaria yöresinde surlarla çevrili pek çok yerleşme vardır. Eyalette aralarında Müslüman olmayanların da bulunduğu 30 kadar etnik topluluk yaşar; bunların içinde en kalabalık grup Gbarilerdir.

Eyaletin doğal bitki örtüsü savanlardan oluşur. Kaduna'da yetiştirilen pamuk ve yer-

fıstığı ihraç edilir. Öteki ticari ürünler olan karite meyvesi, zencefil, biber, soğan, soya fasulyesi, *fadama* adlı taşkın ovalarında yetiştirilen sebze ve şeker kamışından elde edilen antilmanmış şeker de ülkenin öteki kesimlerine kamyonlarla sevk edilir. Bir sigara fabrikası bulunan Zaria'da tütün de önemli bir ticari üründür. Başlıca geçimlik ürünler kocadarı ve darıdır; ayrıca Kaduna kentinde, kocadalarının mayalı içki yapımında kullanıldığı bir fabrika vardır. Sığır, keçi, tavuk, beçtavuğu ve koyun yetiştirilen ilde bir başka ekonomik uğraş ihracata yönelik deri tabaklamadır.

Eyalet merkezi Kaduna kenti, Nijerya'nın en büyük tekstil merkezidir. Ayrıca bir petrol rafinerisi, otomobil montaj fabrikası, bir çelik haddehanesi, çimento fabrikası ile metal, plastik ve seramik eşya üreten fabrikalar yer alır. Warri'den gelen yaklaşık 600 km uzunluğundaki petrol boru hattı kente enerji sağlar. Bir başka sanayi merkezi de eyaletin en büyük kenti olan Zaria'dır. Kentte tütün ve çığıt işlenir; dokuma, bisiklet imal edilir; ayrıca basimevleri vardır. Pamuklu dokumacılık ve yörede yetişen indigo (çivit) ile yapılan boyamcılık, deri işleme, rafya örücülüğü ve özellikle Gbariler arasında yaygın olan çanak çömlek yapımı gibi geleneksel el sanatları da ekonomideki önemini korumaktadır. Eyaletin güney kesiminde, Jos Platosunun batı sınırındaki Kafanchan yakınlarında kalay ve tantalit madenleri işletilir.

Zaria'da Ahmadu Bello Üniversitesi'yle (1962) tarım, hayvancılık ve eğitim enstitüleri yer alır. Kaduna'da çeşitli alanlarda uzmanlık eğitimi sağlayan ticari okulları ile enstitüleri bulunur. Arkeoloji ve etnografi alanlarında uzmanlaşmış Ulusal Müze de (1975) burada yer alır. Kafanchan kenti de bir yükseköğretim merkezidir.

Kaduna ve Zaria kentleri önemli demiryolu merkezleridir. Güneyde Lagos ve Port Harcourt'tan başlayan hatlar bu iki kentten geçerek kuzey ve doğudaki Kaura Namoda, Jos ve Nguru'ya ulaşır. Bir başka demiryolu kavşağı olan Kafanchan'dan ise kuzeydoğudaki Maiduguri ile güneydeki Port Harcourt'tan gelen ana hatlar geçer. Kaduna ve Zaria kentleri ise karayolu ulaşımında merkez durumundadır. Nüfus (1991) 3.628.300.

Kaduna, Nijerya'nın, ortakuzey kesiminde, Kaduna eyaletinin merkezi kent. Nijer'in başlıca kollarından olan Kaduna Irmağı kıyısında yer alır. Kuzey Nijerya'nın ilk İngiliz valisi, Sir (sonradan Lord) Frederick Lugard'ın emriyle Lagos-Kano Demiryolu üzerinde, demiryolu köprüsünün bulun-

Kaduna'da Lugard Binası, Nijerya
Picturepoint Londra

duğu yerde 1913'te kurulmaya başladı. Adı Hausa dilinde "timsahlar" anlamına gelir. 1917'de, 160 km güneybatıdaki Zungeru'nun yerine Kuzey Illeri yönetim merkezi oldu; Kuzey Nijerya'nın altı eyalete ayrılmasından sonra da 1954-67 arasında Kuzey Bölgesi'nin merkezi olarak hizmet

verdi. İslam öğeleri taşıyan, basitleştirilmiş bir üslupta inşa edilmiş olan yasama meclisi binası Lugard Hall kentin ana caddesinin başında yer alır. Sokoto sultanı (*sardauna*) ve Kuzey Nijerya'nın başbakanı Sir Ahmadu Bello'nun İboların düzenlediği bir askeri darbe (Ocak 1966) sırasında Kaduna'da öldürülmesi, Nijerya'da iç savaşın (1967-70) başlamasına yol açmıştır.

Kaduna, 1950'lerin sonlarından başlayarak, kuzey eyaletlerinin ticaret ve sanayi merkezi haline geldi. Kentte Nijerya Borsası'nın bir şubesi vardır. Sanayi kuruluşlarının çoğu Kaduna Irmağının güneyinde, ana demiryolu kavşağının yakınlarında toplanmıştır. Nijerya'nın en büyük iplik ve dokuma fabrikalarının bulunduğu kentte, ayrıca giysi, bira, meşrubat, deri, seramik ve plastik eşya, ilaç, mobilya, televizyon üretilir, gıda maddeleri işlenir. Kentte çeşitli basım ve yayın evleri de yer alır. Ağır sanayi ürünleri arasında çelik, alüminyum ürünleri, çimento, asbest çimentosu, beton bloklar, elektrik motorları, askeri gereçler ve patlayıcı maddeler sayılabilir. Kentte ayrıca bir çelik haddehanesi, bir otomobil montaj tesisi ve Nijer Deltasındaki petrol yataklarından yaklaşık 600 km uzunluğundaki borularla gelen petrolü işleyen bir rafineri vardır. 1980'lerin başında bir petrokimya tesisi hizmete girmiştir.

Aynı zamanda bir inşaatçılık merkezi olan Kaduna'da 1980'lerin başlarında bir borsa açılmıştır. Birçok gemicilik şirketinin kente büroları vardır. Pamuk, yerfıstığı ve karite tohumu için bir toplama merkezi olan kentte kocadarı, dana, mısır ve kolanın yanı sıra keçi, sığır ve kümes hayvanları ticareti yapılır. Merkezi Kaduna'da bulunan Hayvancılık Hizmetleri Eğitim Merkezi, kuzey eyaletlerindeki hayvan çiftliklerine hizmet verir.

Kaduna Politeknik Okulu ile Nijerya Savunma Akademisi'nin bulunduğu kentte kiliseye bağlı öğretmen yüksekokulları ile Kaduna Eyalet Kütüphanesi de yer alır. Kentte ayrıca Nijerya Jeolojik Araştırma Kurumu'nun (1930) merkezi ile ülkenin fosil, mineral ve kayaç örneklerinin sergilendiği bir müze vardır. Ulusal Müze'de ise Kuzey Nijerya sanatından örnekler sergilenir. Kentte radyo ve televizyon istasyonları, bir yarış pisti, Ahmadu Bello Stadyumu (1964), birkaç hastane, Nijerya Tripanozomiyaz Araştırma Enstitüsü (1951) ve Ulusal Göz Hastalıkları Merkezi de yer alır.

Lagos, Port Harcourt ve Zaria'dan gelen ana demiryolu hatları Kaduna'nın güneyinde birleşir. Lagos-Kano karayolu ise kentin geçer. Kaduna'nın 8 km kuzeyinde bir de havalimanı vardır. Nüfus (1991 tah.) 301.900.

Kaduna Irmağı, Nijerya'nın orta kesiminde, Nijer Irmağının ana kolu. Jos kentinin 29 km güneybatısındaki Jos Platosundan doğar ve kuzeybatı yönünde akararak Kaduna kentinin 35 km kuzeydoğusunda bir kavis çizer. Daha sonra güneybatı ve güney yönünde ilerler ve 547 km'lik gıvrını tamamlayarak, Pateji'nin karşısında yer alan Mureji'de Nijer Irmağıyla birleşir. Çığırının büyük bölümünde seyrek ağaçlıklarla kaplı savanlar arasında akar. Aşağı bölümünde geniş Nijer taşkın ovalarına (*fadama*) girmeden önce birkaç boğazdan, bu arada Shiro-ro'da bulunan 3 km'lik granit bir koyaktan geçer.

Hausa dilinde "timsahlar" anlamına gelen Kaduna'nın taşıdığı su miktarı, mevsimlere göre büyük değişiklik gösterir. Temmuz-ekim arasında Zungeru'nun aşağısında kalan bölümü hafif teknelerle ulaşılabilir. Yerel ürünlerin taşınmasında yararlan-

ılan ırmakta balık da avlanır. Gbariler (Gvariler) ırmağın yukarı kesimindeki taşkın ovalarında piriç ekerler. Ama piriç ve şeker kamışı üretiminin temel uğraş olduğu asıl yer, Nupe topraklarının yer aldığı güney ovalarıdır. Bida, Edozhigi ve Badeggi yakınlarında büyük piriç ekim alanları doğal yollarla sulanır. Irmak kıyısındaki en büyük kentler olan Zungeru ve Kaduna'da demiryolu köprüleri vardır.

Kadügli, Sudan'ın ortagüney kesiminde, Kordofan bölgesine bağlı Kordofanü'l-Cenubiye ilinin (*müdiye*) merkezi kent. Denizden yüksekliği 513 m'dir. Beyaz Nıl Ovasının kuzey ucunda, el-Ubeyyid kentinin 240 km güneybatısında yer alır. Kentte arapzamkı ve çiftlik hayvanı ticareti yapılır. kumaş, sabun ve deri eşya üretilir. El-Delinc'e karayoluyla bağlanan Kadügli'de iç hat seferlerinin yapıldığı bir havalimanı vardır. 19. yüzyıl başlarında Mısır yönetimi altına giren kentin, bu dönemde Mısır ordusu için köle toplama merkezi olduğu sanılmaktadır. Nüfus (1973) 18.468.

Kaédi, Batı Afrika'da, Moritanya'nın güney kesimindeki Gorgol ilinin merkezi kent. Senegal Irmağının sağ kıyısında, akarsuyun Gorgol'la birleştiği noktada kurulmuştur. İki akarsuyun ve kollarının kıyıları

Kaédi'den tipik bir görünüm, Moritanya
Caracolo - Banoun - M. Grimaldi

bazı mevsimlerde sular altında kalır. Ekime elverişli olan bu kesim ülkede en yoğun yerleşik nüfusu barındırır. Kuzeyden daha çok yağış alan öteki bölgelerde zebu, koyun ve keçi beslenir; bunların deri ve köseleleri ihraç edilir. Nüfus (1988) 30.515.

*Alfabetik sıralama sözcük
esasına göre yapılmıştır.*

kafa avcılığı, özellikle dinsel nedenlerle, insan başını kesip çeşitli yöntemlerle gövdeden ayrı olarak saklama geleneği. Bu geleni açıklamak için kafa avcılığı ile çeşitli inanışlar arasında ilişki kurulmuştur. Bu görüşlere göre kafa avcılığı, başın ruhun merkezi olduğu yolundaki inançlarla, kurbanın ruhunu elde etmek amacıyla tüm vücudunun ya da bir bölümünün yenmesi biçimindeki bazı yamyamlık gelenekleriyle ya da falluşu kültür ve toprağı verimlilik için düzenlenen bereket törenleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla, daha çok tarım toplumlarıyla özdeşleştirilen insan kurban etme geleneğine de dönüşebilir.

Geçmiş Paleolitik Çağa uzanan kafa avcılığına dünyanın pek çok yerinde rastlanır. Bavyera'daki Ofnet'te bulunan Ust Paleolitik Azilien kültüre ait kalıntılarda, özenle kesilmiş başların gövdelerden ayrı gömüldüğü görülmüştür. Bu da başın özel bir kutsallık ya da önem taşıdığı yolundaki inanışa işaret eder.

İrlanda ve İskoçya'da ortaçağ sonlarına değin rastlanan bu uygulama kara Avrupa'

sında, Balkanlar'da 20. yüzyılın başlarına değin sürmüştür. Örneğin Karadağlılar kestikleri kafayı, üstündeki saçlardan tutarak taşırlardı. 1912-13 Balkan Savaşları'nda, baş yerine burun kesilmeye başladı. Bu uygulamada üst dudak da burunla birlikte kesiliyor ve bıyıklardan tutarak taşınıyordu.

Herodotos, Asyalı kafa avcılarının söz etmiştir. British Museum'da bulunan bir Ninive alçak kabartmasında da, öldürdükleri kişilerin başlarını keserek yanlarında götürülen Asurlar betimlenmiştir.

Afrika'da, birçok âdetleriyle Endonezya kültürünü çağrıştıran Nijeryalıların kafa avcılığı yaptıkları bilinmektedir. Endonezya'da olduğu gibi Nijerya'daki kafa avcılığı da ürünlerin bereketi, evlilik ve kurbanın öteki dünyada hizmetkâr olma yükümlülüğü gibi inançlarla bağlantılıdır.

Birmanya'da (bugün Myanmar) Hindistan'daki kafa avcısı kabilelerine benzer âdetleri olan çeşitli topluluklar vardı. Lava halkı (Valar) ise yalnızca belli bir mevsimde, tarladaki ürünün bereketini artırmak için ruhlara gerek duyulduğunda kafa avına çıkardı. Borneo, Endonezya'nın büyük bölümü, Filipinler ve Tayvan'da da benzer yöntemler uygulanırdı. Filipinler'in Luzon Adasında yaşayan bazı halkların 20. yüzyıl başlarına değin kafa avcılığını sürdürdüğü bilinmektedir. Endonezya'da kafa avcılığı Seram yöresinde (Alfurlar) ve Yeni Gine'de yaygındı. Assamlı (bugün Nagaland) Lhota Nagalar gibi Yeni Gine'deki Motular da, boynuzgaga kuşunun kafasını başlarının göstergesi olarak taşırlardı. Bataklar arasında ve Tanimbar Adaları gibi çoğu bölgede ise kafa avcılığının yerini yamyamlığın aldığı öne sürülmüştür.

Kafa avcılığının, Okyanusya'da da yamyamlıkla iç içe geçerek onun gölgesinde kaldığı sanılır. Ama bu adaların çoğunda, benzeri uygulamalar sırasında kafanın kesilip sergilenmesi özel bir önem taşımıştır. Mikronezya'nın bazı yörelerinde savaşçılar, öldürdükleri düşmanın kafasını dans ederek ortada dolaştırırlardı.

Melanezya'da kesilen kafa çoğunlukla mumyalanarak korunur, bazen de savaşçının, ölen kişinin ruhunu alması amacıyla maske olarak kullanılırdı. Benzer bir biçimde, Avustralya Yerlilerinin de, ölen düşmanın ruhunun öldürene geçtiğine inandıkları kaydedilmiştir. Yeni Zelanda'da ise, düşmanın kesilen kafası kurutularak saklanır, böylece yüz hatları ve dövme gibi özel işaretler korunmuş olurdu. Zamanla dövmeli kafaların Avrupalılarca aranan bir süs eşyası olması, bu tür kafa avcılığının artmasına yol açtı. Avrupa'da hediyeelik eşya olarak Maori ürünlerine talep artınca, "salamura kafa", gemi yük listelerinin sıradan maddelerinden biri oldu.

Jibarolar (Hivarolar) gibi Güney Amerika Yerlilerinde, genellikle kafatası çıkarıldıktan sonra kalan deri kızgın kumla doldurularak saklanırdı. Böylece insan kafası, küçük bir maymunun kafası boyutlarına iner ve hatları olduğu gibi korunurdu. Bu bölgede, kafa avcılığı ile yamyamlık arasında törensel bir ilişki olduğu da sanılmaktadır. Aynı şey, bazı hayvanların kafalarında da uygulanırdı.

Kafa avcılığına getirilen yasaklamalara karşın, 20. yüzyılın ortalarına değin ender de olsa bu tür uygulamalara rastlanmıştır. Okyanusya'da kafa avcılığının yasaklanması, geleneksel toplumun çöküşünde ve buna bağlı olarak nüfustaki azalmada en önemli etkenlerden biri olarak görülür.

kafa çiftleri, KAFATASI SINIRLI RI olarak da bilinir, omurgalılarda, baş ve göğüs bölge-
sindeki duyu organları ile kasların beyinle
doğrudan bağlantısını sağlayan ve vücudun
sağ ve sol yarısında birer tane olmak üzere
çiftler halinde bulunan sinirlerin ortak adı.
Üstün yapılı omurgalılarda 12 kafa çifti
vardır. Bunlar üstlendikleri işleve, ilgili
oldukları bölgeye göre aldıkları adla (örn.
görme, dilaltı), özel adlarıyla (örn. vagus)
ya da her birine özgü olan Roma rakamıyla
(örn. I. kafa çifti) bilinir.

Basit yapılı omurgalılarda 10 kafa çifti
vardır. Bu sinirler hareket ya da duyu siniri
hücrelerini ya da her ikisini birden içerir.
Göğüs ve karın üst bölümlerindeki birçok
organa uzanan X. kafa çifti (vagus) en
önemlilerinden biridir. Kafa çiftleri para-
sempatik sinir sisteminin bir parçasıdır.
Ayrıca bak. otonom sinir sistemi.

kafa derisi yüzme, zafer işareti olarak
düşmanın saçıyla birlikte kafa derisinin
tamamını ya da bir bölümünü yüzüp sakla-
ma geleneği. Daha çok Kuzey Amerika
Yerlilerine özgü bir savaş geleneği olarak
bilinmesine karşın, başka kültürlerde de
görülmüştür. Herodotos, İskitlerde ve Si-
biry'a'nın batısında yaşayan bazı halklarda
bu uygulamanın varlığından söz etmiş. Pers-
lerin de düşmanlarının kafa derisini yüzdü-
ğü öne sürülmüştür.

Kafa derisi yüzme Amerika Yerlilerinin
tümünde görülmediği gibi, beyazların Ku-
zey Amerika'ya gelmelerinden önce böyle
bir uygulamanın olmadığını söyleyen araş-
tırmacılar da vardır. Bu âdet başlangıçta,
büyük olasılıkla bugün ABD'nin doğusu ile
aşağı St. Lawrence yöresini ve Güney
Amerika'daki Gran Chaco'yu kapsayan si-
nırlı bir alanda gelişti. Fransız, İngiliz,
Felemenk ve İspanyol kolonicilerin, düş-
manlarının kafa derileri karşılığında büyük
ödülleri koymalarının ardından Kuzey Ame-
rika'nın orta ve batı kesimlerine yayıldı.
Pek çok Amerikalı sınır muhafızı ve asker
de kafa derisi avcılığına girişti.

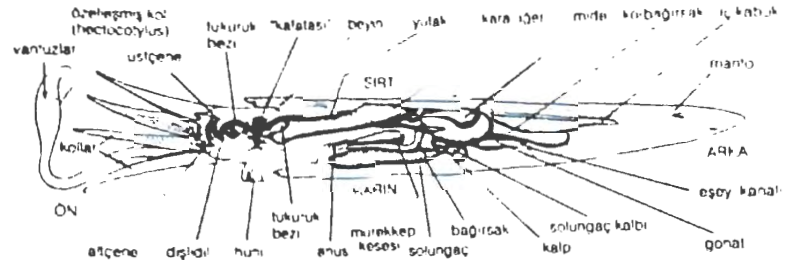
Kafa derisi yüzme Güneydoğu Yerlileri
için bir savaşçı olmanın ve ölümleri ruhlarını
yatıştırmanın ön koşuluymuş. Kuzeydoğu
Yerlileri arasında ise tutsak almak kafa
derisi yüzmekten daha önemliydi. Ova Yer-
lilerinde, bir savaşçı için en büyük onur,
düşmana canlı iken dokunmaktır. Ama sa-
vaşta elde edilen zaferin simgesi olarak kafa
derisinin yüzülmesi de önem taşırdı.

Kafa derisi genellikle ölü düşmanın kafa-
sından yüzülmekle birlikte, bazı Ova Yerli-
leri canlı kurbanları yeğlerdi. Bu işlem her
zaman ölümlü sonuçlanmaz, bazı kurbanlar
kafa derileri alındıktan sonra canlı olarak
serbest bırakılırdı. Dinsel törenlerde arma-
ğan olarak sunulan kafa derileri, bazen de
zafer dansında kadınlar tarafından taşınır ve
daha sonra ya atılır ya da takı ve tılsım
olarak kullanılırdı.

kafadanayaklılar (Cephalopoda), Kafa-
danbacaklılar olarak da bilinir, Mollusca
(yumuşakçalar) filumundan ahtapot, kala-
mar ve mürekkepbalığı gibi tanınmış örnek-
leri içeren omurgasız deniz hayvanları sınıfı.
Bu sınıf üyelerinin yaşadığı bilinen yaklaşık
130 cinsi ve 650 türü vardır. Ama Paleozo-
yik (Birinci) Zamanın sonlarında (Paleozo-
yik Zaman y. 570-225 milyon yıl önce) ve
Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65
milyon yıl önce) büyük bir çeşitlilik kazanan
kafadanayaklıların tür sayısı, varlıklarını
sürdürebilenlerden çok daha fazladır. Am-
monitler ve belemnitler soyu tükenmiş

kafadanayaklıların en iyi bilinen örneklerini
oluşturur.

Sınıflandırma. Yaşayan kafadanayaklıları
önceleri çiftsolungaçlılar anlamına gelen
Dibranchia grubuna yerleştiren uzmanlar
bu hayvanları iç yapılarına bakmaksızın kol
sayılarına göre sekizayaklılar anlamına ge-
len *Octopoda* ve onayaklılar anlamına gelen
Decapoda adıyla ikiye ayırmışlardır. Aynı

Kalamann (Loligo cinctus) iç yapısı

uzmanlar fosil türlerin tümünü dört solun-
gaçlı *Nautilus* cinsiyile birlikte *Tetrabranchia*
adını verdikleri grupta toplarlar. 1838'de
d'Orbigny tarafından önerilen bu yapay
sınıflandırma, fosillerin yumuşak parçalarını
saptamaya yarayan X ışını tekniklerinin
geliştirilmesi ve yeni fosillerin bulunmasıyla
giderek değişikliğe uğramıştır. Günümüzde
birçok uzmanın görüş birliğine vardığı sınıf-
landırmada kafadanayaklılar üç altısıfna
aynılır. Buna göre yalnız *Ammonoidea*
(bak. ammonit) altısıfını tümüyle fosil türle-
ri kapsarken geriye kalan fosil örnekler
öbür iki altısıfna yer alır. *Nautiloidea*
altısıfında *Nautilus* (bak. notilus) yaşayan
türleri olan tek cinstir. *Coleoidea* altısıfı-
sa soyu tükenmiş *Belemnoidea* (bak. belem-
nit) takımı ile *Sepioidea* (bak. mürekkepbalığı),
Teuthoidea (bak. kalamar), *Octopoda*
(bak. ahtapot) ve *Vampyromorpha* takımla-
rını içerir. Bu son takımın bilinen tek bir
türü vardır.

Boyutları ve dağılımı. Boyutları bakımından
büyük çeşitlilik gösteren kafadanayaklılar
arasında dev kalamarlar (*Architeuthis* cinsi)
yaşayan en iri omurgasızlardır. Bunlardan
A. dux türünün uzunluğu dokunaklılarıyla
birlikte 18 m'ye yaklaşır. Gene bir kalamar
cinsi olan *Idiosepius* 2 cm dolayındaki
uzunluğuyla bu sınıfın en küçük üyesidir.
Kol açıklığı 9 m'yi bulan ahtapotlar bilin-
mekle birlikte çoğunda kol uzunluğu 30
cm'yi geçmez. Kabuklu yumuşakçaların en
irisi sayılan, Kretase (Tebeşir) Döneminden
(y. 136-65 milyon yıl önce) kalma bir fosil
ammonit türünün (*Pachydiscus seppenra-*
densis) kabuk çapı 205 cm olarak ölçül-
müştür.

Kafadanayaklılar tümüyle denizde yaşı-
maya uyarlanmış hayvanlardır. Kızıldeniz
gibi tuzluluk oranı çok yüksek alanlarda
yaşayabilmelerine karşın acı sulara girebilen
pek az türü belirlenmiştir. Genel olarak
açık denizlerin yüzeye yakın sıcak ve ılıman
sularında geniş bir coğrafi dağılım gösterir-
ler. Ahtapotların çoğu dipte yaşamayı yeğ-
lediklerinden dağılımları çok sınırlıdır. Ama
Octopus vulgaris ve *O. macropus* türleri
akıntıyla sürüklenen larvaları yardımıyla
hemen hemen tüm denizlere yayılmıştır.

Davranış biçimleri. Kafadanayaklılar duyu
organları ve sinir sisteminin yoğunluk
kazandığı gelişmiş baş bölümleri ile şaşırtıcı
bir gelişme gösteren beyinleri bakımından
omurgasız hayvanlar arasında benzersizdir.
Merkezi sinir sisteminin başlıca merkezi
konumundaki gangliyonların bir araya top-
lanmasıyla oldukça karmaşık yapıları bir "be-
yin" oluşmuştur. Özellikle *Octopus* cinsi
ahtapotlara uygulanan besin seçme, ödül,
ceza, labirente yol bulma, biçimleri tanıma
gibi deneylerde bu hayvanların öğrenme

yeteneklerinin yanı sıra dikkate değer ölçü-
de zeki oldukları kanıtlanmıştır.

Kafadanayaklıların renk değiştirme yete-
neği çok gelişkindir. Büyük bölümünün
derisinde renk hücreleri (kromatofor) ve
vanstiller hücreleri (iridosit) bulunur. Kro-
matoforlar beyin denetlediği sinirlerle
genişleyip büzülürken kahverengi, siyah,
kırmızı, sarı ya da turuncu renkler belirir.

Renkler ve renk düzenleri saldırı, gizlenme,
dinlenme, uyarı ya da korunma gibi özel
davranış biçimlerine uygun olarak değişir.

Kafadanayaklılar hem korunmak hem ka-
çabilmek için mürekkep ya da sepya adıyla
bilinen bir madde püskürtür. Örneğin *Octo-*
pus cinsinin üyeleri bir müren balığının
saldırısı karşısında saldıran mürekkep bulutu-
nun arkasına gizlenip kaçarken bu maddeyle
saldırganın görme ve koklama duyarlarını
da geçici bir süre felç eder. *Nautilus* ve
Octopus dışında birçok kafadanayaklıda
biyolojik ışıltı (biyoluminesans) sağlayan özel ışık or-
ganları (fotofor) vardır.

Çoğu etçil olan bu sinir üyelerinin başlıca
besinleri balıklar ve kabuklulardır. Ahta-
pot, kalamar ve mürekkepbalığı avlarına
büyük bir sabır ve ustalıklı yavaşlar. Bazıları
kollarının ucunu oynatarak küçük balıkların
dikkatini çeker. *Ilex* cinsi kalamarlar ile
uskuşların beslenme zincirindeki konu-
mu oldukça ilginçtir. Erişkin kalamarlar
uskuşu yavrularını yerken, erişkin uskuş-
rular kalamar yavrularını yer.

Yer değiştirme. Kafadanayaklılar dipte sü-
rünerek, yüzerek ya da en çok püskürttü-
kleri suyun itme gücüyle yer değiştirirler.
Manto boşluğuna çekilen su, kasların güçlü
kasılmasıyla dışarıya püskürtülür. Suyu püs-
kürtmekte kullanılan organ (huni) çeşitli
yönlere çevrilebildiğinden hayvanın istediği
yöne doğru gitmesini sağlar. Kalamarlar
yanlarındaki yüzgeçleri yavaş hareketler
yapmak ve belli bir yerde durmak için
kullanır. Bazı kalamarlar huniden fışkıran
suyun itme gücüyle su yüzeyinden fırlayıp
yüzgeçlerini gererek havada uzun bir süre
süzülebilir. Dipte yaşayan ahtapotlar kolla-
rını ve kol vantuzlarını (çekmenleri) kulla-
narak sürünme hareketleri yapar. Vücutları
öylesine esnek ki göz çapından biraz daha
geniş açıklıklardan geçebilirler. Ahtapotla-
rın açık denizlerde sürüler halinde göç
ettikleri de belirlenmiştir. Etkin biçimde
yüzener ve dipte yaşayanların çoğunda
hidrostatik organ yoktur. Ama mürekkep-
balıkları gözenekli iç kabuklarına, notilus
ise kabuk odacıklarına doldurduğu gazla su
içinde duracağı yüksekliği ayarlar. Bazı
türlerin manto ucundaki yağ hücreleri de
aynı işlevi görür.

Dış yapı. Kafadanayaklıların vücudu iki-
yanlı bakışımıdır. Vücudu örten kaslı doku
katmanı (manto) torba biçiminde ya da
uzamıştır. Karın bölümünde oluşan manto
boşluğuna solungaçlar, sindirim, boşaltım
ve üretim sistemleri açılır. Mantonun sıkıca
sardığı ön bölüm (baş) ağız çevreleyen
kollar, bir çift göz ve altta başkalaşıma
uğramış bir kol olan huniden oluşur. Uzan-
tılar ilkel yapı *Nautilus* cinsinde küçük,
vantuzsuz ve 90 dolayında olmasına karşın

yapı. İnsanda kafatasının beyni içine alan küremsi arka bölümü yüz bölümüne oranla daha geniştir. Oysa, öbür hayvanların çoğunda üstçene ve burnu da içeren yüz bölümü, arkadakine göre daha büyüktür. İnsanda kafatasına destek olarak başın öne eğilmesini sağlayan ve atlas olarak bilinen birinci boyun omuru ikinci boyun omurunun üzerinde dönerek başın sağdan sola hareket etmesini sağlar.

İnsanda, kafatasının tabanını artkafa (okspital) kemiği oluşturur. Bu kemiğin ortasında içinden omuriliğin geçtiği bir delik (*foramen magnum*) vardır. Yankafa (pariyetal) ve şakak (temporal) kemikleri kafatasının tavanını, alın (frontal) kemiği ise ön duvarını oluşturur. Tabanda kamamsı (sfenoid) ve kalburu (etmoid) kemikler, yüz bölgesinde, göz yuvasının altında şakak kemiğiyle birleşerek elmacık kemerini oluşturan yanak kemiği, damak kemikleri ve üstçene kemiği yer alır. Burun delikleri, sapan kemiği ile birbirinden ayrılmıştır. burnun kemik yapısında ayrıca gözyaşı ve koni kemikleri de yer alır. Kafatası kemiklerinin arasındaki zikzak birleşme çizgileri geçici eklemlerdir; bu eklemler bebekte gevşek olmalarına karşın yaş ilerledikçe birbirine kaynaşır. Köpekte olduğu gibi birçok memeli kafatasında orta çizgide arkaya, aşağı doğru uzanan ve çeneleri kapatmaya yarayan şakak kaslarının bağlandığı bir çıkıntı yer alır.

kafatası iç kalıbı, kafatasının içinden alınan kalıp. Genellikle paleoantropologlar, fosil hayvanların ve soyu tükenmiş insanların beyinlerinin biçimini ve yaklaşık boyutlarını saptamak için bu işlemi yararlanırlar. Fosillerde yalnız iskelet yapısı korunabildiğinden, bir fosilde beyinle ilgili boyut ve biçim belirlemesi yapabilmek için kafatasının iç kalıbının çıkarılması ve boşluk hacminin ölçülmesi zorunludur. Fosil kafatasının boşluk hacminin saptanması beyin boyutları hakkında kabaca bir fikir verir. Örneğin günümüz insanında beyin, toplam kafatası boşluk hacminin yalnızca üçte ikisini kaplar. Ayrıca beynin büyüklüğü hiçbir zaman doğrudan zekâ ile bağlantılı değildir.

kafatası indisi, kafatasının genişliğinin uzunluğuna oranı. Kafatasının uzunluğu iki kaşın ortasındaki nokta (*glabella*) ile başın arkasındaki en çıkıntılı nokta arasındaki uzaklık, genişliği ise kulakların biraz üstünde ve arkasında yer alan en çıkıntılı iki nokta arasındaki uzaklıktır. Kafatası indisi genişliğin 100 ile çarpımının uzunluğa bölünmesiyle hesaplanır. Indisi 75'ten az olan kafatasları tepeden bakıldığında dar ve uzun bir görünüm verir. Avustralya ve Güney Afrika Yerlilerine özgü bu kafatası biçimi dolikosefal olarak bilinir. Indisi 75-80 arasındaysa kafatası ovale yakındır; mezatisefal olarak adlandırılan bu biçim Avrupalılar ile Çinlilerde görülür. Indisin 80'in üstünde olması brakisefalik olarak bilinir; bu tip kafatasları Mogollarda ve Andaman Adalarının Yerlilerinde görülür.

kafatası sinirleri bak. kafa çiftleri

kafatasına tapınma, çeşitli tarihöncesi halkların ve günümüzde bazı ilkel halkların genellikle atalarına ait insan kafataslarını dinsel amaçla yüceltmesi.

Kafatasının iskeletin öteki bölümlerinden ayrı korunup saklanması ve yüceltilmesi büyük olasılıkla Alt Paleolitik Çağda başlamış ve çeşitli biçimlerde tarihöncesi çağlar boyunca sürmüştür. Bazı bilim adamlarına

göre bu çağlarla ilgili buluntular Tarihöncesi insanın yamyamlık eğiliminin kanıtıdır. Ama araştırmacıların çoğu, bu kafataslarının, olumden sonra uzun süre tapınılmak üzere temizlenerek hazırlandığı görüşünde birleşmektedir. Kahraman atalara gösterilen saygının kafataslarına da gösterildiği ve yaşayanlara, ataların koruyuculuğunu ve yardımını sağlayacağına inanıldığı düşünülmektedir.

Tarihöncesi insanı hayvan kafataslarına da özel bir ilgi gösterirdi. Bu çağlarda hayvan kafatasları büyük olasılıkla av büyüğü olarak kullanılırdı.

Kafdağı, eskiden KUHİ KAF, olağanüstü özellikleri olduğuna inanılan efsanevi dağ. İslam kozmolojisinde dünyanın çevresini kuşak gibi sardığı kabul edilmiştir. Eski bilginlerin görüşlerine göre dünyanın çevresi gemilerin geçemediği, kayıları görülemeyen karanlık bir su kütesi olan Bahr-i Muhit ya da "Ukiyanus"la (Okyanus) kaplıdır. İranlıların ve Eski Yunan düşünürlerinin görüşlerine çok benzeyen bu inanışa göre bu su kütesinden sonra da her şeyi bir kuşak gibi çevreleyen Kafdağı gelir.

Eski Arap yazarlarından Yakut'un *Mu'cem*, Kazvini'nin *Acaibü'l-Mahlukat*, İbnü'l-Verdi'nin *Haridatü'l-Acaib* adlı yapıtlarında verilen bilgilere göre Kafdağı yeşil zümrüttendir ve gökyüzünün rengi onun yansımından gelir. Bir başka kaynaktan da Kafdağı'nın zümrütten bir kayaya dayandığı, "el-va-dat" (kazık) da denen bu kayanın, Tanrı tarafından kendi kendine duramayan dünyaya bir destek olmak üzere yaratıldığı anlatılır. Bazı söylencelerde Tanrı'nın bir melek yarattığı, meleğin dünyayı omuzlarına alıp elleriyle tuttuğu ve yeşil yakuttan dört köşeli bir kayaya dayandığı geçer. Bazı söylencelere göre de dünyayı büyük bir öküz ya da öküz-balık karışımı bir varlık taşımakta ve bir kayaya dayanmaktadır. Yaygın bir inanış da Kafdağı'nın, dünyadaki öbür dağların anası olduğudur. Bütün öbür dağlar, yer altından dallar ve damarlarla Kafdağı'na bağlıdır. Tanrı bir yeri sarsmak ya da yok etmek isteyince bu dallardan birini oynatır.

İnsanların aşmasına olanak olmayan Kafdağı'na dünyanın sonu gözüyle bakılır. Bu efsanevi dağ, görünen ve görünmeyen dünyalar arasındaki sınırdır. Onun ardındakileri Tanrı'dan başkası bilemez.

Kafdağı Hint mitolojisinde de geçer ve benzer özellikler taşır. Arapların anka, İranlıların *simurg* dedikleri efsanevi kuşun Kafdağı'nda yaşadığına inanılır. *Binbir Gece Masalları*'nda da bir motif olarak Kafdağı'na sık sık rastlanır. Tasavvuf düşüncesinde Kafdağı ve *simurg* "gonul" ve "insan-ı kâmil" (yetkin insan) kavramlarını simgeler. Divan şiirinde Kafdağı ulaşılması çok güç olan bir yer ya da makamı, görkemliliğin, büyüklüğün ölçüsünü belirtir. Kaf ve anka bir arada kullanılarak çeşitli söz sanatları oluşturulur.

kafein, önemli fizyolojik etkileri olan kafein adlı alkaloit grubunun azotlu organik bileşiği. Çay, kahve, kakao, guarana bitkisinin tohumları ve kola meyvesinde bulunur.

Saf kafein (trimetilksantin), beyaz toz ya da yumuşak iğnemi kristaller halinde bulunur; atmosfer basıncında 238°C'de erir ve 178°C'de süblimleşir. Sıcak suda çok kolay çözünür; çözelti soğutulunca kafein monohidrat kristalleri halinde dibe çöker. Genellikle organik çözücülerde sıcak suya oranla daha az çözülür. Kokusuzdur ancak acımsı bir tadı vardır.

Öğütülmüş kahvedeki kafein, toplam ağırlığın yaklaşık yüzde 0,75-1,5'ini oluşturur.

Büyük bir fincan kahve yaklaşık 100 mg kafein içerir. Çaydaki kafein büyük ölçüde çayın demliliğine bağlı olarak değişse de bir fincanda ortalama 40 mg, 350 ml'lik bir bardak kolalı içecekte de ortalama 40 mg kafein vardır.

Kafeinin merkez sinir sistemi, kalp, kan damarları ve böbrekler üzerinde uyarıcı etkisi vardır; aynı zamanda hafif bir idrar söktürücüdür. Uyarıcı etkisi nedeniyle önceleri morfin ve barbitürat gibi ilaçların aşırı alınmasıyla ortaya çıkan solunum baskılanmasında antidot olarak kullanılmış, ancak etki süresinin kısa olduğu, hatta bu etkinin tartışmalı olduğu anlaşılmıştır. Kafein alanlarda hareket ve duyu işlevlerinde artma, daha az yorulma ve uyanıklığın artması gibi olumlu etkiler de gözlenebilir. Bu etkiler, sabah uandıktan sonra kahve ya da kafein içeren bir şey içmek için duyulan isteği açıklayabilir. Bununla birlikte, kafeinin kimi zaman kolayca sinirlenme ya da bunaltı, gerginlik, baş ağrısı ve uykusuzluk gibi olumsuz etkilere neden olduğu da bilinmektedir. 1980'lerin ortalarında, kafeini alınmış kahve ve içeceklerin yaygın olarak piyasaya sunulması, tüketicilerin sevdikleri içecekleri alırken kafein alımını kısıtlamalarını da sağlamıştır.

kafes, bazı İslam ülkelerinde, evlerin içinin dışardan görünmemesi için pencerelerde camın önüne yerleştirilen ve çıtalarla oluşturulan siper. Çıtalar, kafes çatması denen bir çerçevenin içine çoğunlukla çaprazlama olarak iki yönde ve aralarından parmak geçecek sıklıkta yerleştirilirdi. Bazı kafesler yukarıya doğru sürgülü yapılı, bazılarında

Kafes, Paçacıoğlu Evi, Bağlar, Safranbolu
Hasan Kuruayıcı

bir göz deliği ya da açılır kapanır bir yavru kafes de bulunurdu. Aşağıya bakıp kapıyı çalanı görebilmek için, birinci kattaki kafeslerin dışı doğru bombeli yapıldığı da olurdu. Ayrıca bak. mürefiye.

Başta kuş olmak üzere, içine çeşitli hayvanların konduğu, metal tel (kafes teli) ya da parmaklıklarla oluşturulmuş değişik biçim ve büyüklükteki mahfaza ya da barınaklara da kafes denir (örn. kuş kafesi, tavuk kafesi, aslan kafesi vb.).

kafes işi, metal, ahşap, deri, taş, seramik vb. malzemelerde bezeme amacıyla delikler açılarak bir desen oluşturulması. Bütün görsel sanatlarda eski çağlardan bu yana kullanılan bir oyma tekniğidir. Ayrıca bak. delik işi; şebeke.

kafeterya, müşterilerin, yemekleri açık büfeden kendilerinin alıp yediği (selfservis) lokanta. Müşteri, seçtiği yemekleri genellikle bir tepsiye koyduktan sonra parasını peşin olarak kasaya öder ve masaya kendisi taşır. Müşteri akışını kolaylaştırmak için tasarlanmış modern kafeteryalar, çok sayıda insana, kısıtlı bir süre içinde ucuz ve etkin hizmet verilmesini sağladığından, özellikle okul, hastane, işyeri gibi kuruluşların gereksinimleri için uygundur. Çabuk hizmet sağlamanın yanı sıra, kafeteryada

öteki lokantalardan daha az personel kullanılır.

İlk kafeteryanın, 1891'de Kansas kentindeki (Missouri, ABD) Genç Kadınlar Hristiyan Birliği'nde (YWCA) açıldığı kabul edilir. Çalışan kadınlar ucuz yemek sağlamak amacıyla güden bu kuruluş, Chicago'da bulunan ve bir ölçüde günümüzdeki self-servis lokantalara benzeyen bir kulübü örnek almıştı. 1890'larda çeşitli ABD kentlerinde halka açık kafeteryalar hizmete girdiyse de bu tür lokantalar, ancak 20. yüzyıl başlarında, fabrika gibi büyük işyerlerinde çalışanlara yemek sağlamanın elverişli yolu olarak benimsendikten sonra yaygınlaştı. Bugün dünyanın pek çok yerinde, işyerlerindeki gibi yanı sıra ticari amaçla işletilen çok sayıda kafeterya vardır; bazılarında çay, kahve gibi sıcak içecekler ve meşrubat da satılan bu kafeteryalar, hazır yemek sağlayan kuruluşlarla birlikte büyük bir sanayi oluşturur.

Kaffeklubben Adası, Kuzey Buz Denizi'nde ada. Grönland'daki Morris Jesup Burnunun (kap) 37 km doğusunda yer alır. Yer üzerinde en kuzeydeki kara parçalarından biridir. Adayı 1900'de ABD'li kâşif Robert E. Peary keşfetti. 1921'de buraya gelen Danimarkalı kâşif Lauge Koch adaya Kopenhağ'daki Mineraloji Müzesi'ndeki Kaffeklubben'in (Danimarka dilinde "kahve kulübü") adını verdi. 1969'da Kanadalı bir keşif heyeti, adanın en kuzey noktasının o güne değin dünyanın en kuzey kara noktası sayılan Morris Jesup Burnundan 750 m daha kuzeyde olduğunu belirledi. Danimarka Jeodezi Enstitüsü'nün yaptığı doğrulanmamış ölçümler, Kaffeklubben'in de kuzeyinde (henüz ad verilmemiş) bir başka adanın bulunduğunu göstermiştir.

Kaffraria, Afrika'nın güneydoğu kıyıları boyunca uzanan bütün topraklara Portekizlilerce verilen genel ad. İslamda Kuran'ı ve Hz. Muhammed'i yadsıyanlar için kullanılan "kâfir" sözcüğünden türemiştir. Kaffraria adı 19. yüzyılda Transkei ve Ciskei'de Zosa (Xhosa) dili konuşan halkların yaşadığı topraklar için kullanıldı. 19. yüzyılda Zosa'yla eşanlamli kullanılan Kaffir adı zamanla küçültücü bir anlam kazandı. 1847'de Kap Sınır Savaşları (1779-1879) sırasında İngiliz hükümeti, Keiskama ve Kei ırmakları arasında Zosaların Angyika grubu ile Athembuların ve Fingoların (Mfengular) yaşadığı bölgeyi Kaffraria adıyla kraliyet kolonisi olarak ilhak etti. 1857'den sonra bu bölge beyazların yerleşimine açıldı. Sonunda 1865'te Kap Kolonisi'yle birleştirildi.

Kâfi Hasan Efendi (d. 1544, Akhisar [bugün Prusac, Bosna-Hersek] - ö. 1616, Akhisar, Bosna), Osmanlı bilgin ve şair. Akhisar'da başladığı öğrenimini 1566'da İstanbul'a giderek sürdürdü. 1575'te Akhisar'a dönüp bir süre müderrislik etti. Akhisar kadısı oldu (1583). Kadılık görevini çeşitli yerlerde sürdürdü. 1596'da III. Mehmed'in Eğri Seferi'ne, 1605'te Lala Mehmed Paşa'nın Estergon (Esztergom) Seferi'ne katılan ulema arasında yer aldı. Daha sonra memleketine dönerek ölünceye değin müderrislik etti. Dil, fıkıh, kelim, mantık, tarih ve siyaset konularında çok sayıda kitap yazan Kâfi Hasan Efendi'nin en önemli yapıtları, siyasetle ilgili *Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem* (ty) ve bir tarih yapıtı olan *Nizami'l-Ulema ila Hatemi'l-Enbiya*'dır.

kâfir, çoğul KUFFAR, KEFERE ya da KÂFİRÜN, İslamda, Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanmayan, Kuran'ı ve Hz. Muhammed'i

yadsıyan kimse. Arapçada "örtme" ve "gizleme" gibi anlamlar taşıyan küfr (küfür) sözcüğünden türemiştir. Kuran'da kâfirle eşanlamli olarak fâsık, fâcir, zalim, mutedi ve müsrif sözcükleri de yer alır. Ayrıca bak. küfür.

Kâfirler, Afrika'nın güneyinde Bantu dili konuşan bazı halklarla (bak. Zosalar) Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Hindukuş Dağlarında yaşayan Nuristanlılar için kullanılan küçültücü ad. İslamda, Kuran'ı ve Hz. Muhammed'i tanımayanları niteleyen "kâfir" sözcüğünden kaynaklanır. Bu küçültücü anlamıyla, özellikle Güney Afrika'da Siyah nüfusun üyeleri "kâfir" (İngilizce *kaffir*) adıyla anılır.

kafiye bak. uyak

Kafka, Franz (d. 3 Temmuz 1883, Prag, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 3 Haziran 1924, Kierling, Viyana yakınları, Avusturya), Çek asıllı Avusturyalı öykü ve roman yazarı. Yapıtlarında çağımız insanının korkularını, yalnızlığını, kendi kendine yabancılaşmasını ve çevresiyle iletişimsizliğini dile getirmiştir. Günümüze değin çok

Kafka
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

farklı açılardan yorumlanan yapıtlarını konu ve biçim açısından edebiyat tarihinin belirli bir akımı içerisine yerleştirmek zordur.

Yaşamı. Kafka'nın anne ve babası farklı kökenliydi. Taşralı Çek proletaryasından gelen babası, evlendikten sonra Prag'a yerleşmiş, zamanla zengin bir tüccar olarak tek amacına, toplumsal saygınlığa erişmişti. Annesi ise aydın, varlıklı Alman Yahudisi bir burjuva ailesinden geliyordu. Kafka'nın alingan, huzursuz, ürkek, çekingen, alçakgönüllü, çevresiyle zor ilişki kuran, duygulu kişiliği büyük ölçüde annesinden kaynaklanıyordu. Ailesiyle olan ilişkisi, Yahudi asıllı oluşu, içinde yaşadığı toplum ve siyasal ortam, onun çevresine yabancılaşmasına yol açtı. Ailenin, Prag'da yaşayan Alman toplumuyla kaynaşma çabaları doğrultusunda Kafka ile üç kız kardeşi Alman okullarında okumuşlar, Kafka Almancayı anadili olarak kullanmıştı. Çek kökenli bir Yahudi aileden geldiği halde anadilinin Almanca olması nedeniyle tam bir Çek sayılmadı; öte yandan Bohemyalı Almanlar da onu tam anlamıyla kendilerinden görmediler. Ama Çekçe'yi de iyi bilen Kafka Çek halkıyla arasındaki bağları yaşamı boyunca koparmamaya çalıştı, Prag'ın eski kent kesiminden çok az ayrıldı.

Kafka ortaöğrenimi için 1893-1901 arasında Prag'da Eski Kent Devlet Lisesi'ne gitti. Almanca öğretim yapan bu okul, tutucu, hoşgöründen yoksun, Kafka'ya çok anlamsız

gelen eğitim anlayışıyla, onun daha çok içine kapanmasına neden oldu. 1901'de liseyi bitiren Kafka, babasının zoruyla Prag Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladı. Ama bunun yanı sıra daha çok ilgisini çeken sanat tarihi ve Alman edebiyatı gibi dersleri de izledi. *Beschreibung eines Kampfes* (Bir Savaşın Tasviri, 1967, 1983) adlı ilk öyküsünü de bu öğrencilik yıllarında yazdı. 1906'da hukuk doktorasını tamamladı. Stajını önce bir avukatlık bürosunda, sonra da mahkemede yaptı ve 1907'de Assicurazioni Generali adlı ünlü İtalyan sigorta şirketinde çalışmaya başladı. Bir yıl sonra ise Prag'daki Bohemya Krallığı İş Kazaları Sigorta Şirketi'ne geçti. Bu yıllarda Max Brod'la dost oldu. Onun sayesinde Prag edebiyat çevresine girdi, düşünür Felix Weltsch, yazar Oskar Baum, Gustav Janouch ve Franz Werfel'le tanıştı.

Kafka sigorta şirketindeki büro çalışmasından sıkılıyor, kendini bu çalışma düzenine yabancı görüyordu. Çevreye yabancılaşma duygusu 1912'ye değin gittikçe yoğunlaşarak o yıllardaki yapıtlarına da yansdı. 1908-12 arasında toplumsal ve siyasal olaylara duyduğu ilgi de artmıştı. Sık sık önemli Çek siyaset adamlarının konferanslarına gidiyor, Prag'ın önde gelen aydınlarının toplantılarına katılıyordu. Bu yıllarda din olarak Yahudilikle de ilgilendi ve İbranice öğrendi. Bir yandan da Max Brod'la birlikte Riva'yı, sonra Paris'i, Weimar'ı ve Kuzey İtalya'yı gezdi.

1912'de Max Brod'un yanında Berlinli Felice Bauer'le tanıştı. 1914 ve 1917'de Felice'yle iki kez nişanlanmasına karşın, evliliğin kendisini yazmaktan alıkoyacağı korkusuyla bir türlü evlenemedi. Felice Bauer'le olan ilişkisinden geriye 500'ün üzerinde mektup kaldı. Bunlar Kafka'nın ölümünden çok sonra, 1967'de *Briefe an Felice* (Felice'ye Mektuplar) adıyla yayımlandı.

1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nda Kafka zayıf vücut yapısı nedeniyle askere alınmadı. Büyük kız kardeşinin iki çocuğuyla birlikte savaş boyunca kalmak üzere baba evine gelmesi üzerine ayrı bir eve taşındı. Bu arada geniş bir çevrede tanınmaya başlamıştı. 1915'in sonbaharında, Carl Sternheim kendisine verilen Fontane Ödülünü Kafka'ya aktarmayı uygun gördü.

1917'de Kafka'nın vereme yakalandığı anlaşıldı. 1920'de Milena Jesenska ile mektuplaşmaya başladı. Bu onun yaşamındaki önemli olaylardan biriydi. Kafka'nın yapıtlarını Çekçe'ye çevirmek için izin isteyen Çek gazeteci ve çevirmen Milena, ondan 12 yaş küçüktü ve evliydi. Birleşmelerinin olanaksızlığını bilmelerine karşın aralarındaki ilişki ve mektuplaşma uzun yıllar sürdü. Kafka'nın ölümünden sonra bu mektuplar *Briefe an Milena* (Milena'ya Mektuplar, 1961, 1967/Sevgili Milena, 1982, 1989) adıyla yayımlandı.

Sağlığının kötüye gitmesi üzerine Kafka 1922'de emekliliğini istedi. Son dönemlerini Dora Diamant adlı 20 yaşındaki bir genç kızla mutlu bir biçimde geçirdi. Ama durumunun iyice kötüleşmesi üzerine 1924'te Viyana yakınlarındaki Kierling Sanatoryumu'na kaldırıldı. İyileşemeyerek orada öldü ve Prag'da toprağa verildi.

Yapıları. Kafka'nın 1912'den önceki erken dönem yapıtlarının yaşamında önemli bir yeri vardır. Bunlar *Bir Savaşın Tasviri* ve çevreye yabancılaşma duygusunu ilk kez ortaya koyduğu *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande* (1907; *Taşrada Düğün*

Hazırlıkları, 1979, 1991) gibi uzun öykülerle bir dizi kısa düzyazıdır. Kafka bunlardan yaptığı bir derlemeyi 1912 sonlarında *Die Betrachtung* (Gözlem) adıyla yayımlamıştı. Sağlığında çıkan bu ilk yapıtında bile, sonraki büyük yapıtlarının dil ustalığı ve bazı temel konuları izleniyordu.

Kafka'nın yaşamı baştan sona güçlü ve sert bir baba imgesinin gölgesinde geçmiş, babasıyla aralarında hiçbir zaman yakın bir ilişki kurulamamıştı. Tam tersine, bu sağlıksız baba-oğul ilişkisi Kafka'nın içine kapanmasını hızlandırdı. Babasına yazdığı 61 sayfalık *Brief an den Vater*'de (Babaya Mektup) Kafka, yazarlığı seçmesinin ve sürekli boşa çıkan evlenme girişimlerinin nedenini, üstün baba kişiliğinin baskısından kurtulma çabaları olarak değerlendirir. 1912'de bir gece içinde yazdığı *Das Urteil* (Yargı) adlı öyküsü de, babasına beslediği duyguları dile getiren yapıtlarından biridir. Aynı yıl içinde yazdığı *Die Verwandlung* (Değişim, 1959, 1991) adlı öyküsünde de gene oğul ve baba söz konusudur. Ama bu onun aynı zamanda, çevreye yabancılaşma duygusunu en güçlü biçimde yansıttığı yapıttır. Öykünün kahramanı Gregor Samsa bir sabah yatağında bir böcek olarak uyanır. Bilinci dışında gerçekleşen bu değişimi kendisinin bir türlü kabul edememesine karşılık, çevresi (ailesi ve patronu) kısa bir şaşkınlıktan sonra onun artık bir böcek olduğunu kabullenirler. Böcek olmakla alışageldiği şeylerden kopup yepyeni bir konuma giren Samsa, o güne değin sürdürdüğü yaşama ve çevresindekilere değişik bir gözle bakar.

Değişim motifine Kafka'nın birçok yapıtında rastlanır. Hepsinde de yapıtın kahramanı birdenbire, o güne değin sürdürdüğü yaşama tümüyle ters bir durumla karşılaşır. Yapıtların hepsinde değişimin taşıdığı anlam hemen hemen aynıdır: Alışageldiği dünyadan, durumlardan koparılıp yepyeni, kendisine yabancı durumlara karşı karşıya bırakılan insan, o güne değin sürdürdüğü yaşamın ne kadar yanlış, yalanlarla dolu olduğunu anlar. Gene bir değişimin işlendiği *Ein Bericht für eine Akademie* (Bir Akademiyeye Rapor) adlı öykünün kahramanı maymun, insanlar tarafından yakalanıp bir kafese kapatılınca, tek çıkar yol olarak insan olmayı seçer.

Kafka, yedi bölümünü 1912'de yazdığı ilk romanına *Der Verschollene* (Yitik) adını vermişti. Ama romanın ancak ilk bölümü onun sağlığında yayımlandı (1913). Max Brod yapıtın tümünü Kafka'nın ölümünden sonra *Amerika* (Amerika, 1970, 1983) adıyla yayımladı. Romanda, 16 yaşında ailesinden ayrılarak Amerika'ya, zengin amcasının yanına gitmeyi amaçlayan Praglı delikanlının oradaki yaşantısı kendi ağzından anlatılır. İyimser tutumuyla bu roman Kafka'nın öbür iki romanından ayrılır. Yapıttaki labirent görünümü merdiven ve koridorlar, Kafka'nın sonraki romanlarının temel atmosferinin ipuçları sayılır.

Kafka'nın ikinci büyük romanı *Der Prozess*'i (Dava, 1968, 1984) yazmaya başlaması, Felice'yle ilk nişanını bozduğu 1914'e rastlar. Değişim temeli üzerine kurulu anlatılanna benzer bir biçimde roman, kahramanın, açıklayamadığı bir nedenle, alışageldiği yaşamından uzaklaştırılıp yepyeni bir çevreye gözlerini açmasıyla başlar. Romanın memuru Joseph K., 30. yaşgünü sabahında tanımadığı kişilerle uyandırılarak bilmediği bir suçtan tutuklanır. Anımsadığı belirli bir suçu olmamasına karşın, kendini savunma çabasına düşer. Romanın tümü, art arda

dizilmiş bağımsız bölümler halinde K.'nin bu gizlerle dolu yargı mekanizmasının içine sürüklenmesi ve bu mekanizma üzerindeki denetimini gittikçe yitirmesiyle sürer. Ama hiçbir yargıyla yüz yüze gelmeyen Joseph K., 31 yaşına basmasından bir gün önce kendisini tutuklamış olan iki kişi tarafından evinden alınır ve öldürülür. (Fransız oyuncu ve yönetmen Jean Louis Barrault ile André Gide'in bu romandan uyarladıkları tiyatro oyunu 1963'te *Duruşma* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.) Romanın özü, K.'nin izlediği yanlış yol, kitabın sonunda yer alan ve Kafka'nın kısa öykü olarak tek başına da yayımladığı *Vor dem Gesetz* (Yasa Önünde) adlı öyküde odaklaşır. Kafka'nın *Dava* ile aynı yıl içinde yazdığı *In der Strafkolonie* (Ceza Sömürgesi, 1955, 1968) adlı öyküsü de suç sorununu işlemesi açısından *Dava* ile ilişkilidir.

Kafka'nın 1922'de yazdığı ve üçüncü büyük romanı olan *Das Schloss* da (Şato; 1966, 1989) tamamlanmadan kaldı; yapıtlarının çoğu gibi ölümünden sonra Max Brod tarafından yayımlandı. Roman, K.'nin (buradaki ve *Dava*'daki "K." adları Kafka'nın kendi adının baş harfinden kaynaklanır) bir kış gecesi geç vakit bir köye gelmesiyle başlar. Köy, yanında bulunduğu şatonun malıdır, ve şatodaki dükkân izni olmadan kimse köyde kalamamaktadır. K. ise ölçüm memuru olarak şato tarafından o köye atandığını ileri sürer, Roman K.'nin yedi gün süreyle şatoya yaklaşmaya, orada görevli bir memurla konuşmaya çalışmasıyla sürer. Ama bütün çabalar boşunadır. K. şatoya yaklaştığını sandığı her defasında oradan daha da uzaklaştığını görür. Köylüler tarafından da sürekli dışlanır; bir türlü kendini onlara kabul ettiremez.

Değerlendirme. Kafka'nın yaşamı ve kişiliğiyle ilgili önemli ipuçları, ardında bıraktığı ve öbür yapıtlarından daha kapsamlı olan mektup ve günlüklerinde yer alır. 1910'da tutmaya başladığı günlük *Tagebücher* (Günce 1910-1923, 1983/1 *Günlükler*, 1985) onun kişiliğinin anlaşılmasında, çevresiyle zor ilişki kurabilmesinin ve evlilikten kaçmasının nedenleri konusunda yardımcı olur. Kafka'nın, çevresiyle ilişkilerini en aza indirgeyerek kendini yazırlığa verdiği yaşama biçimini, düşünce dünyasını ve kendine özgü dindarlığını bu kaynaklar açığa vurur. Bu konudaki bir başka önemli kaynak da 1919'da babasına yazdığı, ama hiç göndermediği *Brief an den Vater*'dir.

Kafka'nın son dönem yapıtları yargı, ceza ve dava temalarını işler. Bu temaların seçiminde Kierkegaard'ın düşüncelerinin etkisini görenler olmuşsa da, Kafka'nın çalışmalarının, Kierkegaard'ı tanımasından çok önce kaleme alındığı bir gerçektir. Bugüne değin eleştirmenler onun yapıtlarının tümünü çok değişik açılardan ele almışlardır. Kafka'ya din açısından yaklaşanlar, anlatıklarını ilahiyat kavramlarıyla açıklamaya çalışanlar olduğu gibi, yapıtlarını, özellikle *Amerika*'yı psikanaliz aracılığıyla çözümlemek isteyenler, gerçek-düş ilişkisi üzerinde duranlar da çıkmıştır. Fransa ve İtalya'da Kafka daha çok gerçeküstüçülük ve varoluşçuluk doğrultusunda yorumlanmış, toplumsal gerçekçiler ise onun yapıtlarına kapitalist düzende insanın kendi kendine yabancılaşması sorunu doğrultusunda yaklaşmışlardır. Kafka'nın yapıtlarını estetik boyutları içinde ele alan, yaşamının ancak yapıtlarından yola çıkılarak değerlendirilebileceğini savunan eleştirmenler de olmuştur.

Kafka'nın bütün öykü ve romanlarında dış dünyanın gerçekleriyle değil, kendi içinde geçerliliği olan bir dünya ile karşılaşılır.

Yapıtlar ilk başta açık seçik, kolay anlaşılır etkisi uyandırır. Bu etkiyi yaratan, Kafka'nın dili ve anlatım biçimidir. Bu, son derece açık, saydam ve kendi mantığını sürdüren bir dildir, ama gerçekleri yansıtmaz. Kafka bu dili, yaşamın karmaşıklığını, ilişkilerini daha iyi vurgulayabilmek için kullanır. Bu yapay dil, gerçekle uyum sağlamak, bütünleşmek yerine, kendine özgü bir gerçek yaratır. Dildeki ve anlatımdaki açık seçikliğin yapıtta giderek kaybolması ile kişiler ve olaylar karmaşılaşır, izlenimleri zorlaşır. "Ama"lı, "gerçi"li cümleler, sürekli karşıtezler getirir. Olayların anlatımı, kahramanın görüş açısıyla sınırlanmıştır; onun gördüklerinin ve başkalarından dinlediklerinin dışına çıkılmaz.

Yirmi yıl süren dostlukları sonunda Kafka bütün yapıtlarını, ölümünden sonra yakması için Max Brod'a bırakmıştı. Ama Brod bu isteği yerine getirmeyerek bu yapıtları bastırdı. 1935'te başlanan ilk toplu basım önce engellendi, sonra da yasaklandı. Nazilerin Çekoslovakya'yı işgali sırasında üç kız kardeşi toplama kamplarına yollanarak öldürüldü, Kafka ile ilgili birçok belge yok edildi. Bütün bu nedenlerle Kafka ancak ölümünden çok sonra Fransa, İngiltere ve Amerika'da ün kazanmıştır. Almanya'da yaygın edebiyat çevrelerince tanınması ise 1950'lerde toplu yapıtlarının yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenlerle de çoğu kez savaş sonrası yazarlarla birlikte değerlendirilmektedir.

Kafkas dilleri, Kafkasya yerli halklarının konuştuğu, Hint-Avrupa, Altay ve Hami-Sami gibi geniş dil aileleriyle yakınlığı olmayan diller.

Kafkas dilleri, Büyük Kafkaslar çevresinde konuşulan 30-40 dili kapsar. Bu diller en az iki, bazı uzmanlarca da beş kadar farklı dil ailesine ayrılır. Kafkas dillerinin Kafkasya dışında konuşulan dillerle köken bakımından yakınlığı olduğu ileri sürülmüşse de, bu yakınlık henüz kanıtlanamamıştır. Bazı dilbilimciler, Kafkas dillerinin Bask diliyle birlikte "İber-Kafkas" dil ailesi adı altında sınıflandırılabileceğini ileri sürmüştür. Bazıları ise, eskiden Ortadoğu'da konuşulan ve henüz herhangi bir dille yakınlığı saptanamamış dillerle (örn. Sümerce ve Hurri-Urartu dili) Kafkas dilleri arasında bir ilişki kurmaya çalışmışlardır. Ama birçok dilbilimci Kafkas dillerinin Güney Kafkas (Kartveli), Kuzeybatı Kafkas (Abhaz-Adige) ve Kuzeydoğu Kafkas (Nah-Dağıstan) dilleri olmak üzere üç öbekte toplanabileceği konusunda görüş birliğine varmıştır.

Güney Kafkas (ya da Kartveli) dil ailesi Gürcüce, Megrelce (Mingrelce), Lazca ve Svancayı kapsar. Gürcistan'ın resmi dili olan Gürcüce, eski bir edebiyat geleneği olan tek Kafkas dilidir; Gürcü edebiyatının ilk örnekleri İS 5. yüzyıla aittir. Gurcu dilindeki ilk yazıtlarda Arami alfabesinden türeyen, Yunan alfabesinden de etkiler taşıyan eski Gürcü yazısı kullanılmıştır. Yuvarlak biçimli işlek bir yazı olan çağdaş Gürcü yazısı eski yazının bir devamıdır; ama süreç içinde birçok değişikliğe uğramıştır. Megrelce, Lazca ve Svancada ise yazı gelişmemiştir. Bazı dilbilimciler, Megrelce ve Lazca'yı aynı dilin lehçeleri olarak ele alır. Megrelce ve Lazca Karadeniz kıyısında, Svanca ise Elbruz Dağının güneyindeki yüksek vadilerde konuşulur.

Kartveli dillerinin yakın akraba olduğu ve ortak bir dilden türediği sanılmaktadır. Ses sistemleri, oldukça benzerdir. Ama Svancanın lehçeleri, öbür Kartveli dillerinde bulunmayan ünlülere de yer verir ve bu lehçelerdeki bütün ünlülerin

kısa ve uzun biçimleri vardır. Gürcücede ise sözcük kökleri bazen altı ya da daha az ünsüzden oluşan kümelerle başlar. Kartveli dillerinde oldukça gelişmiş bir bükün (sonek ve türetme) sistemi vardır. Eylem kategorileri, daha çok önek ve soneklerle belirtilir. Eylem çekimi çokkişilidir; yani, eylem biçimleri hem özneyi, hem de dolaylı ya da dolaysız tümleci belirtir. Eylemin gerçekleştiği yer, yönü ve görünüşü ise, eylem kökünün önüne getirilen öğelerle belirtilir. Kartveli dillerinde ad, adıl ve sıfat durumlarının sayısı 6-11 arasında değişir; bunlardan 6'sı (yalın, tamlayan, eden, yönelme, çıkma ve belirteç) hepsinde görülür. Eden durumu, geçişli eylemin öznesini, yalın durum ise dolaysız tümleci belirtir. Kartveli dillerindeki Kafkas kökenli temel sözcükler ve dilbilgisi öğeleri ayrıştırılarak İlk-Kartveli (Proto-Kartveli) dili yeniden kurulabilir. Bu dilin belirgin özelliklerinden biri, ünlü almasıdır; yani, bir sözcüğün farklı biçimleri, sözcüğün dilbilgisel işlevine bağlı olarak ya bir ünlü içerir ya da içermez. En çok Gürcüce ve Svançada korunmuş olan alması Hint-Avrupa dillerindekiyle koşutluk içindedir. Bu olgu, Gürcüce ve Svancanın eski bir tarihte bu dillerin etkisinde kalmış olabileceğini gösterir. İlk-Kartveli dilindeki Hint-Avrupa kökenli sözcükler de bu varsayımı doğrulamaktadır. İlk-Kartveli dilindeki adılama sistemi, Svançada korunmuş, öteki Kartveli dillerinde ise ortadan kalkmıştır. Bu da Svancanın İlk-Kartveli dilinden Gürcüce ve Laz-Megrel dilinden daha önce ayrılmış olduğunu gösterir.

Kuzeybatı Kafkas (ya da Abhaz-Adige) öbeği Abhaz, Abaza, Adige, Kabartay ve Ubiş dillerini kapsar. Abhaz dili Abhaz

Özerk Cumhuriyeti'nde, bu öbeğe bağlı öbür diller ise Kafkasya'nın kuzeybatısında konuşulur. Abhaz-Adige dillerinde birbirinden çok farklı lehçelere rastlanmaz. Bu dillerin ses sistemlerinde sınırlı sayıda ayıncı ünlü, buna karşılık 80 kadar ayıncı ünsüz vardır. Ad sistemleri basit olmakla birlikte, eylem çekimi oldukça karmaşıktır. Adige, Kabartay ve Ubiş dillerinde adın yalnızca iki ana durumu vardır, bu öbeğe bağlı öbür dillerdeyse adın durumlarına rastlanmaz. Abhaz ve Abaza dillerinde, kişi ve nesnelerin dilbilgisel sınıfları ayrılmıştır. Abhaz-Adige dillerinde eylem çokbişimlidir; yani, çeşitli sözcüklerin kaynaştırılmasıyla bütün bir tümceyi belirten bileşik sözcükler oluşturulabilir. Önek ve soneklerle belirtilen eylem kategorileri, yalnızca kişi ve sayıyı değil eylemin geçişli ya da geçişsiz olduğunu, yöneldiği nesneyi ya da olabilirliğini de gösterir. Eylem çekiminde, en fazla dört kişi belirtilir. Eylem biçimleri, birbirini izleyen dokuz kadar biçimbirimi içerebilir.

Kuzeydoğu Kafkas (ya da Nah-Dağıstan) öbeği, Nah ve Dağıstan dillerinden oluşur. Çeçen ve İnguş dillerini içeren Nah dilleri, esas olarak Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nde konuşulur. Bir başka Nah dili olan Bats ise Gürcistan'da konuşulur. Dağıstan dilleri üç öbeğe ayrılabilir: 1) Dağıstan'ın iç ve batı kesimleriyle Azerbaycan'ın bir bölümünde konuşulan Avar-Andi-Dido dilleri. 2) Dağıstan'ın iç kesimlerinde konuşulan Lak-Dargva dilleri, 3) esas olarak Dağıstan'ın güneyinde konuşulan Lezgi dilleri.

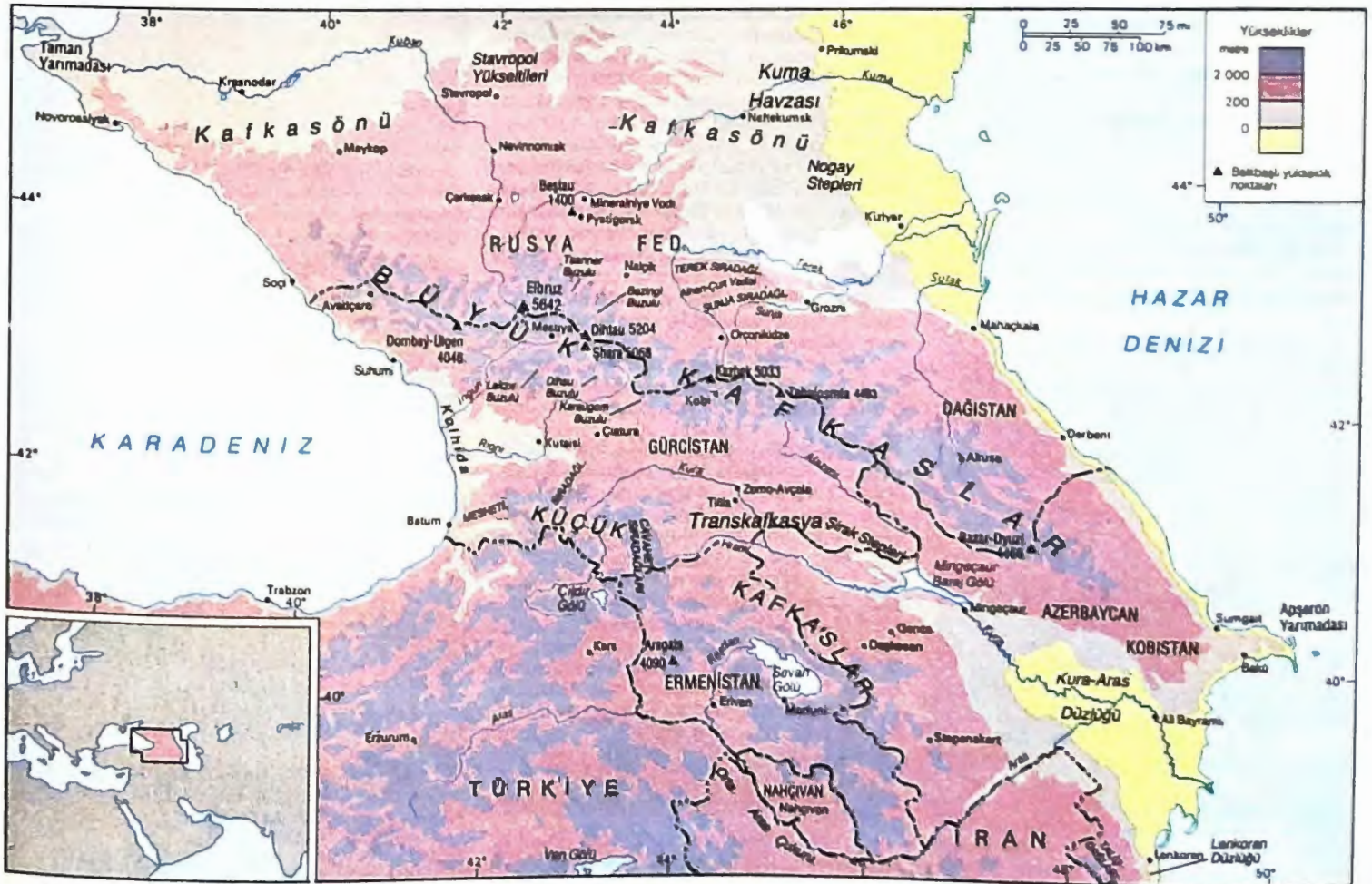
Kafkas dillerinin öbür iki ailesiyle karşılaştırıldığında, Nah-Dağıstan dillerinin ortak bir kökene bağlanmaları daha güçtür. Bazı dilbilimciler, Nah-Dağıstan dillerini Abhaz-Adige dilleriyle birlikte tek bir aile (Kuzey Kafkas) içinde sınıflandırır. Başka dilbilim-

ciler ise, Nah dilleri (Orta Kafkas) ile Dağıstan dillerini (Doğu Kafkas) ayrı aileler içinde ele alır.

Nah-Dağıstan dilleri, ses sistemleri bakımından çeşitlilik gösterir. Bu dillerde beş asal ünlü (a, e, i, o, u) vardır; ek biçimlerle ünlü sayısı 30'a kadar çıkarılabilir. Nah dillerinin ünsüz sistemleri, Kartveli dillerininkiyle benzerlik gösterir. Çoğu Dağıstan dilinde titreşimsiz ünsüzlerin güçlü ve zayıf biçimleri arasında belirgin bir karşılık vardır. Bütün Kafkas dilleri, titreşimli (ses tellerinin titreşimiyle oluşur), titreşimsiz soluklu (ses telleri titreşmez, soluk sesi duyulur) ve gırtlaksızlaşmış (gırtlak ağzındaki küçük kapakın kapanmasıyla çıkarılır) olmak üzere üç tür kapantıya yer verir. Nah-Dağıstan dillerinde dilbilgisel sınıflar (Bats dilinde sekiz, Çeçen dilinde altı tane) nesneleri kişilerden ayırır. Kartveli dillerinde olduğu gibi bu dillerde de tümce kuruluşu eden duruma dayanır.

Çağdaş Kafkas dilleri, Kuzey Kafkas dillerine özgü sözcük dağarcığını korumuştur. Bölgedeki yazılı diller, resmi dillerdir. Basın, radyo ve televizyon yerel dillerde yayın yapar. İlköğretimde de, öğrenciler anadillerinde öğrenim görür. Kuzey Kafkas alfabeleri, 1936-38 arasında benimsenen Kiril alfabesine dayanır.

Kafkaslar, Rusya Federasyonu'nun Avrupa kesiminin güneybatısı ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarını içine alan coğrafi bölge ve dağ sistemi. Dağlar, Kafkas Dağları adıyla da anılır. Batıda Karadeniz ve Azak Denizi, doğuda Hazar Deniziyle çevrilidir.

Kafkas Dağları

Genellikle kuzey-güney doğrultulu çeşitli sıradaglardan oluşan Büyük Kafkaslar'ın uzunluğu yaklaşık 1.200 km'dir. Dağlardaki başlıca doruklar Elbruz (5.642 m), Dihtau (5.203 m), Koştantau (5.151 m), Şhara (5.068 m) ve Kazbek'tir (5.033 m). Dağlarda, 1.424 km²'lik alan kaplayan 2.200 buzul vardır. Güneydoğu doğrultusunda bölgeyi boydan boya geçen dağların güneyinde kalan topraklara Transkafkasya (Kafkasardı), kuzeyine ise Kafkasönü denir. En önemlileri Mamison ve Daryal olan geçitlerin yanı sıra Gürcistan ve Osetya askeri karayolları da dağları yarararak bu iki bölgeyi birbirine bağlar. Kafkasönü bölgesi çoğu tahıl ekimi yapılan geniş düzlüklerden oluşur; Transkafkasya ise benzer düzlüklerle ve Küçük Kafkaslar'la kaplıdır.

Kafkaslar'da bol su kaynağı vardır. En derin ve büyük ırmaklar Rioni, Kura ve Aragvi'dir; en büyük göl ise Sevan'dır. Dağların yamaçları meşe, kestane, kayın, kızılgaç, çam, dişbudak ve ıhlamur gibi ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplıdır. Bölgede elik, geyik, ayı, vaşak, tilki ve Avrasya bizonu gibi hayvanlar yaşar. Berrak ırmaklar ve göllerde bol miktarda alabalık vardır. Kafkas Dağları kömür, demir cevheri, kurşun, çinko, bakır, molibden, manganez gibi maden yataklarıyla yeraltı kaynakları bakımından da zengindir. Azerbaycan'da, ayrıca Krasnodar ile Stavropol bölgelerinde petrol çıkarılır. Doğal gaz yatakları da son zamanlarda büyük önem kazanmıştır. Kafkas Dağları aynı zamanda maden suları, yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar ve öteki mineraller açısından da zengindir.

Kafkasya halkları, Kafkasya'da yaşayan çeşitli etnik topluluklara verilen ad. Kafkasya, coğrafi açıdan sıradağlar, platolar, dağ etekleri, vadiler, ovalar, ırmaklar ve göllerden oluşan karmaşık bir bölgedir. Çayırılar, ormanlar, bataklıklar ve kurak steplerle kaplı olan bölgenin değişik yerlerinde, birkaç yüz kişiden oluşan dil topluluklarından, sayıları milyonları bulan büyük ulusal topluluklara kadar 50'nin üzerinde halk yaşar. Bu çeşitlilik çok eski çağlara değin uzanır. Plinius (Yaşlı), Romalıların bölgede işlerini ancak 80 çevirmenle yürütebildiğini belirtiyordu. Arap coğrafyacılar ise Kafkasya'ya Cebelü'l-Elsine (Diller Dağı) adını vermişlerdir.

Kafkasya'da konuşulan diller dört ayrı dil ailesinden gelir: Kafkas (ya da Eski Kafkas), Hint-Avrupa, Türk ve Sami dil aileleri. Son üç gruba giren toplulukların Kafkasya'ya sonradan göç ettikleri bilinmektedir. Kafkasya dillerini konuşanlar ise bölgede tarihin başlangıcından beri oturan yerli halklardan oluşur.

Kafkasya'nın yerli halkları iki kuzey, bir de güney koluna ayrılır. Gürcülerin yanı sıra onlarla yakın akraba olan Megrelleri, Lazları ve Svanları kapsayan güney kolu (1979 nüfusu 3.571.000) Transkafkasya'nın batı kesiminde yaşar. Daha küçük olan iki kuzey kolu ise pek çok halkı içine alır. Bu halkların en kalabalık olanları, Kuban ve Yukarı Terek havzalarına yerleşmiş olan Kabartaylar (322.000) ile Büyük Kafkaslar'ın orta kesiminde yaşayan Çeçenler, İnguşlar ve Batlardan oluşan Veynahlardır (940.000).

Ermenilerin (4.150.000) ataları olan Hint-Avrupa halkları Transkafkasya'ya İÖ 10. yüzyıl başlarında gelmişlerdir. Bir başka eski Hint-Avrupa kökenli topluluk da, Büyük Kafkaslar'ın orta kesiminde yaşayan

Osetlerdir (542.000). Bu topluluk, İÖ 7. yüzyıldan, Hunların baskısıyla Kafkasya'ya sığındıkları İS 4. yüzyıla değin Güney Rusya steplerinde dolaşan ve sırayla İskitler, Sarmatlar, Alanlar olarak anılan Doğu İran kökenli göçebe halkların bir kalıntısıdır. Kuzeyde yaşayan ve daha çok Ruslarla Ukraynalıları kapsayan Slav kökenli topluluklar Kafkasya nüfusunun üçte birinden fazlasını oluşturur. Son olarak Kürtler, Talişler, Tatlar, Yunanlılar ve Çingeneler gibi çeşitli bölgelere dağılmış Hint-Avrupa kökenli halklar sayılabilir.

Türk kökenli halklar güneybatıda yaşayan Azeriler (Azerbaycan'da 5.447.000) ile kuzeyde yaşayan Kıpçak Türklerinden (Kumuklar, 228.000; Nogaylar, 60.000; Karaçaylar 131.000 ve Balkarlar 66.000) oluşur.

Kafkasya'nın Sami kökenli tek halkı, 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlılardan kaçarak Rus topraklarına geçen ve daha çok kentlerde yaşayan Asurilerdir (25.000).

Kafkas halklarının geleneksel ekonomisi tarım, hayvancılık (sığır ve koyun) ve el sanatlarına dayanır. Başlıca tarım ürünleri darı, arpa, buğday ve mısırdır. Şarap üretimi Transkafkasya'da, özellikle de Gürcistan'da çok gelişmiştir. Halı dokumacılığı gibi el sanatları Rusya'ya bağlı Dağıstan ile Ermenistan ve Azerbaycan'da yaygındır.

Ağaçsız yaylalarda köyler, bir araya kümelmiş ve dağ yamaçlarına kurulmuş taş evlerden oluşur. Kafkasya'nın batı kesiminde ise köyler, çitlerle çevrili ayrı çiftliklerden oluşur; buradaki evler ahşaptan ya da kille sıvanmış sazlardan yapılmıştır. Transkafkasya'nın orta ve doğu bölgelerinde evler direkler üzerinde duran kubbe biçimli bir çatı kemeriyle örtülür; çatıların tepesinde pencere ya da baca olarak kullanılan bir açıklık bulunur.

Kafkasya'nın her yerinde ataerkil klan sisteminin ve kabile yapısına dayalı toplumsal örgütlenmenin izlerine rastlanır. Bu özellikler en çok dağlar arasında korunmuştur. Bununla birlikte kabile sistemi genelde yavaş yavaş yerini köy toplulukları sistemine bırakmıştır. Geçmişte feodal ilişkilerin en güçlü olduğu yerler Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Kafkasya'nın kuzeyindeki bazı kesimlerdir. 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra birçok etnik geleneğin sürmesine karşın, kolektifleştirme köklü değişiklikler yaratmış, bu arada Rus etkisi de giderek artmıştır.

Kafkasya'nın başlıca geleneksel dinleri özellikle Türk toplulukları arasında yaygın olan İslam, Ortodoks Kilisesi ile Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin temsil ettiği Hristiyanlık ve Yahudiliktir. Ayrıca çok sayıda dinsel azınlık vardır.

Kâfrü's-Şeyh, Aşağı Mısır'da, Nil Deltası'nın orta kesiminde il (*muhafaza*). Batıda Nil'in kolu Reşid, doğuda da Dekahliye iliyle çevrilidir. 1949'da hemen güneyindeki el-Garbiya ilinin bir bölümü üzerinde kuruldu. Mısır sultanı (1917-22) ve kralı (1922-36) I. Fuad'ın onuruna Fuadiye ili adını aldı; krallığın yıkılmasından (1952) sonra 1955'te adı Kâfrü's-Şeyh olarak değiştirildi. İlin kuzeyinde, denizden dar bir kıyı şeridiyle ayrılan, yaklaşık 56 km uzunluğunda büyük bir tuzlu su lagünü olan Burullus Gölü (*buheyret*) bulunur. Kanallar ve Nil'in küçük kollarıyla beslenen göl, bir bölümü pirinç ekimi için ıslah edilmiş geniş tuz bataklıklarıyla çevrilidir; balıkçı köyü Baltim, gölün doğu kıyısında yer alır. İlin yüzölçümü 3.437 km²'dir.

İlde, Nil Irmağının kolu olan Dimyat üzerindeki Zifta Barajı'ndan sağlanan suyla pamuk, pirinç, mısır ve buğday yetiştirilir.

1980'lerin başında şeker pancarı yetiştirilmeye başlanmış ve balık üretme çiftlikleri kurulmuştur. Sanayileri temelde tarıma dayalı önemli pazar kentleri Disuk ve Biyala'dır; bu kentlerde çirçir fabrikaları ile pirinç ve şeker pancarı işleme tesisleri vardır. Öteki sanayi kuruluşları il merkezi Kâfrü's-Şeyh'te toplanmıştır. Süveyş Kanalı'nın inşasından sonra Hıdiv İsmail Paşa'nın (hd 1867-79) emriyle yaptırılan dört deniz fenerinden biri Burullus Gölünün doğu ucunun kuzeyinde yer alır. Nüfus (1990 tah.) 1.968.000.

Kâfrü's-Şeyh, Aşağı Mısır'da, Nil Deltası'nın orta kesiminde bulunan Kâfrü's-Şeyh ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Akdeniz kıyısında, Tahta kentinin yaklaşık 40 km kuzeybatısında, verimli topraklarla kaplı bir ovada yer alır. Kentteki fabrikalarda pamuk işlenir, sigara, pirinç kabuğu yağı, kimyasal maddeler ve pirinç sapından karton üretilir. Kral I. Faruk'un (hd 1936-52) sarayının bulunduğu kent, Mahalletü'l-Kübra'da ana demiryoluyla birleşen bir yan hat aracılığıyla Reşid ve Kahire'ye bağlanır. Nüfus (1986) 102.910.

Kafsa, GAFA olarak da yazılır, Latince CAPSA, Tunus'un ortabatı kesiminde kent. Bölgedeki ilk yerleşmeyle ilişkilendirilen Mezolitik Çağ Capsien kültürü (bu bölgede İÖ y. 6250) adını antik kentten alır. Yörede ilk Numidia kenti İÖ 106'da Romalılarca yıkıldıktan sonra İmparator Traianus tarafından yeniden inşa edildi. Bundan sonra sırasıyla Bizans, Arap, Berberi ve Os-

Kafsa'da içkale, Tunus
J. Allan Cash - EB Inc

manlı yönetimleri altına girdi. Günümüzde, sulamayla meyve yetiştirilen önemli bir vaha ve Şattü'l-Cerid tuz düzlüklerinden elde edilen fosfatın ana yükleme merkezidir. Sefakis (Sfax) limanına kara ve demir yoluyla bağlanır.

Zengin fosfat madenlerinin işletildiği çevre bölgede genellikle göçebelerle alfa, tahıl, hurma ve zeytin yetiştiren çiftçiler yaşar. Nüfus (1984) kent, 60.970.

kaftan, Ortadoğu'da erkeklerin giydiği Mezopotamya kökenli uzun giysi. Osmanlılarda 1828'de yapılan giyim kuşam değişikliğine değin kullanılmış, İran'da, Arap ülkelerinde ve Kuzey Afrika'da da yaygınlık kazanmıştır. Genellikle pamuk, ipek ya da bu ikisinin karışımı kumaşlardan yapılır.

Kaftanın uzun, geniş yenleri vardır. Çoğu zaman bir kuşakla bağlanırsa da, önü açıktır. Ortaçağdan başlayarak Hasidi Yahudilerinin giydiği siyah rahip latasına da kaftan denir.

Osmanlı erkeğinin toplum içindeki konumunu belli etme gibi bir özelliği de olan kaftan, aynı zamanda ödüllendirme amacıyla padişah ya da sadrazam tarafından devlet yararlık gösterenlere, vezirlere, beylerbeylerine ve yabancı ülke elçilerine de giydirilirdi. Murassa, keçe, çuha gibi çeşitle-

ri olan kaftanların kışın giyilenleri kürkle de kaplanırdı. Osmanlı hanedanının ya da devlet adamlarının ve varlıklı kişilerin kullandığı kaftanlar zengin işlemeli, değerli taşlarla süslü olurdu.

Kaftancıoğlu, Ümit (İlhan), asıl adı GARİP TATAR (d. 1934, Hanak, Kars - ö. 11 Nisan 1980, İstanbul), yapıtlarında Doğu Anadolu köylülerinin çeşitli sorunlarını, doğayla mücadelelerini, yerel anlatım özel-

Ümit Kaftancıoğlu, 1977
Ara Güler

liklerinden ve folklorik öğelerden de yararlanarak çarpıcı biçimde sergileyen yazar.

İlköğrenimini Hanak'ın Saskara (bugün Koyunpınarı) köyünde tamamladıktan sonra maddi olanaksızlıklar nedeniyle birkaç yıl okuma olanaklı bulamadı. 1957'de Cılavuz İlköğretmen Okulu'nu bitirdi. 1957-60 arasında Mardin'in Derik ilçesinde ilköğretim öğretmeni yaptı. 1964'te Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü'nün Edebiyat Bölümü'nü bitirdi. Kısa bir süre ortaokul öğretmenliği yaptıktan sonra program yapımcısı olarak TRT'ye girdi. Şişyalı bir cinayete kurban gitmeden önce İstanbul Radyosu'nda "Köy Yayınları"nda çalışıyordu.

Küçük yaşlarda okuma yazma öğrenen ve köy enstitüsü geleneğinin devam ettiği Cılavuz İlköğretmen Okulu'nda edebiyatla ilgilenmeye başlayan Kaftancıoğlu, çeşitli gazete ve dergilerde çıkan öykü, röportaj ve incelemeleriyle adını duyurdu. *Dönemeç* adlı öyküsüyle 1970 TRT Büyük Ödülü'nü, "Hakkullah" adlı röportajıyla 1972 Ali Naci Karacan Ödülü'nü kazandı. İlk öykü kitabı *Dönemeç*'le ilk romanı *Yelatan*'ı da aynı yıl çıkardı. 1980'de çocuk öykülerinden oluşan *Çocuk ve Kent* adlı yapıtıyla Başkent Yarışması'nda üçüncülük ödülünü kazandı. Kaftancıoğlu'nun bunlardan başka *Tüfekliler* (1974) adlı bir romanı, *Çarpana* (1975) adlı bir öykü kitabı, *Tek Atlı Tekin Olmaz* (1973) adlı bir destan-masalı ile *Koroğlu Kolları-Halk Destanları* (1974), *Koroğlu Kol Destanları* (1979) ve *Altın Ekin* (1980) adlı incelemeleri vardır. Kitaplarına girmiş öyküleri ölümünden sonra *İstanbul Allak Bullak* (1983) adlı kitapta toplanmıştır.

Kafue, Doğu Afrika'da, Zambia'nın güney kesimindeki Orta ilinde kent. Başkent Lusaka'nın yaklaşık 40 km güneyinde, Kafue Irmağının kuzey yakasında yer alır. Irmağın suları bir kanalla Chilanga ve Lusaka'ya yönlendirilmiştir. Kafue'deki hidroelektrik santraldan beslenen sanayi bölgesinde bir gübre (amonyum nitrat) fabrikası, entegre bir dokuma tesisi, bir demir-çelik kompleksi, fiberglas balıkçı teknesi yapılan bir işletme, bir tabakhane, bir kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikası, bir bakır işleme ünitesi, bir torba ve çuval fabrikası ile bir montaj ve onarım tesisi yer alır. Bir yeşil kuşak, Zambiya'daki kentsel yerleşmelere oranla daha yoğun yapılaşmış olan konut bölgesini

sanayi bölgesinden ayırır. Büyük Kuzey Karayolu ve bir demiryolu hattı Kafue içinden geçerek kenti Mazabuka ve Lusaka'ya bağlar. Nüfus (1980) 29.794.

Kafue Irmağı, Doğu Afrika'da, Zaire-Zambia sınırında doğan akarsu. Genellikle güneye doğru menderesler çizdikten sonra, akaçladığı Lukanga Bataklığı yakınında batıya döner. Ardından da güneye ve doğuya kıvrılarak Kafue Düzlikleri ile Kafue Boğazından geçer. 960 km yol aldıktan sonra Chirundu (Zimbabve) yakınlarında Zimbabve Irmağına dökülür. Zambia'nın en büyük ırmaklarından biri olan Kafue'den sulama amaçlı yararlanılır. Kafue Ulusal Parkı'nın da yer aldığı ırmak havzasında çok sayıda av hayvanı yaşar. Irmak sistemi Zambia'nın orta kesimini kaplayan platoyu, özellikle Meshi Teshi Geçidi ile Kafue Boğazında boydan boya yarar. Kafue Boğazında bir hidroelektrik santral yapılmıştır. Çağlayanlar ve ivinti yerleri yüzünden ırmakta ancak küçük teknelerle ulaşım olanaklıdır. Lusaka'nın 40 km güney-güneybatısındaki Kafue'de bir köprü bulunur.

Kafue Ulusal Parkı, Doğu Afrika'da, Zambia'nın ortagüney kesimindeki Kuzeybatı, Orta ve Güney illerinde park. 1950'de Lusaka'nın 322 km batısında 22.400 km²'lik bir alanda kurulan park Kafue Irmağının orta kesimleri ile bu ırmağın iki kolu (Lufupa ve Lungu) boyunca uzanan düz ve hafif engebeli bir platodan oluşur. Güneyde karışık ormanlar, sık çalılıklar, ağaçlık alanlar ve çayırardan oluşan bitki örtüsü kuzeyde geniş alüvyonlu otlaklara ve yaprak-dökmeyen küçük ormanlara dönüşür. Kuzeybatıdaki sürekli bataklıkların suları Busanga taşkın ovaları üzerinden Lufupa Irmağına doğru boşalır. Parktaki yabanıl hayvanlar arasında suaygırı, manda, zebra, fil, kara gergedan, aslan, samur, oribi, kudu, impala, demirkır antilop, geyik, gnu, sitatunga, duiker ve timsah sayılabilir. Akbaba gibi yırtıcı kuşlarla birlikte eğergaga, taçlı turna, karabatak, arikuşu gibi pek çok kuş türünü barındıran parkta Ngoma, Kalala, Nanzhila, Chunga, Kafwala, Lufupa, Moshi ve Ntemwa'da kamp yerleri vardır. Parkta yaya olarak safari yapılmaktadır.

kâfur (C₁₀H₁₆O), KAFURU olarak da bilinir, çok eski zamanlardan beri tutsu ve ilaç olarak kullanılan organik bileşik. Günümüzde, daha çok nitroselüloz türevlerini yumuşatıcı ve böcek (örneğin güve) kovucu olarak kullanılan bu bileşikten özellikle bazı cilt hastalıklarının, kaşıntı ve romatizma ağrıların tedavisinde hâlâ yararlanır. Kâfur doğal yolla, Japonya ve Çin kökenli bir bitki olan kâfur ağacının (*Cinnamomum camphora*) odunundan çıkarılır; toz haline getirilmiş odunun su buharıyla damıtılması sonucu elde edilen uçucu yağ soğukta bekletilerek kâfur çöktürülür, süblimleşme yoluyla temizlenir. Ama 1930'lardan bu yana daha çok bileşimsel yollarla pinnerden elde edilmektedir. Keton yapısında bir terpen türevi olan kâfur, katıksız halde 178°C-179°C'de eriyen, beyaz mumu bir katıdır.

Kâfur, Ebu'l-Misk (ö. 968), İhşidiler (*) döneminde vezirliğe yükselen Etiyopyalı ya da Sudanlı köle. Unucur (hd 946-961) ve Ali (hd 961-966) dönemlerinde Mısır'ın fiili hükümdarı olmuş, vezirlik unvanını daha sonra almıştır.

İhşidi hanedanı hükümdarlarının ilki olan Muhammed bin Tuğç'un kölesiydi. Yeteneklerini fark eden efendisinin çocukla-

rını eğitmekle görevlendirildi ve subaylığa yükseltildi. Suriye ve Hicaz seferlerinde olağanüstü askeri başarı gösterdi ve ölüm döşeğindeki hükümdarın vasiyeti gereğince Muhammed bin Tuğç'un iki oğlundan birinin velisi oldu. Böylece Unucur'un ve onun ardılı Ali'nin tahtta bulunduğu dönemde Mısır'ın gerçek yöneticisi durumuna geldi; 968'e değin ülkeyi kendi adına yönetti. Ölümünden sonra Fatimiler İhşidileri devirerek Mısır'da iktidarı ele geçirdi.

Kâfur'un yönetimi sırasında saray yaşamının görkemi efsaneleşirken ülke salgın hastalıklardan, kıtlıktan ve şiddetli bir depremden büyük zarar gördü. Gerçek bir bilim adamı olan Kâfur, döneminin büyük Arap şairi Mütenebbi'nin hem koruyucusu, hem de bir dönem dostu oldu.

kâfurlu afyon tentürü, öksürük kesici, ayrıca ishal tedavisinde ağrı kesici olarak kullanılan narkotik ilaç.

Resmî İngiliz ve ABD farmakopelerine göre kâfurlu afyon tentürü yüzde 0,4 afyon (yüzde 0,04 morfin) ve yüzde 45 alkol içerir. Karışım, afyon tentürü (*laudanum*) ya da toz halindeki afyondan hazırlanır. Bu formül 1700'lerden bu yana zaman zaman küçük değişikliklere uğramıştır.

Kafze, İsrail'de, Nasıra'nın güneyinde, 45-60 bin yıl öncesine ait fosilleşmiş 11 tane insanı iskeletinin bulunduğu kaya barınağı. Cebel Kafze yöresinde ilk kazıyı 1930'ların başında Kudüs'teki Fransız başkonsolosu R. Neuville gerçekleştirmiş, 1960'larda ve 1970'lerin başında da Paris Üniversitesi'nden Bernard Vandermeersch yeni kazılar yapmıştır.

Ortadoğu'da bulunmuş bu döneme ait en büyük fosil grubunu oluşturan kalıntılar, Avrupa'da genellikle Neanderthal insanıyla birlikte düşünülen Mousterien (taş alet) kültüre bağlanır. Ama Vandermeersch, Kafze'deki kalıntıları *Homo sapiens sapiens*'e, yani günümüz insanına ait kalıntılar olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre Kafze kalıntıları bugüne değin bulunmuş en eski *Homo sapiens sapiens* kalıntılarını oluşturur. Bazı uzmanlar ise bu kalıntıları "klasik olmayan" Neanderthal biçiminde sınıflandırmıştır.

Kaga, Japonya'nın Honşu Adasındaki İşikava ilinde (*ken*) kent. Daişoci Irmağı (*gava*) kıyısında yer alır. Daişoci kentinin, Katayamazu ve Yamaşiro gibi kaplıca merkezlerinin yanı sıra birkaç kasabayla birleşmesi sonucunda 1958'de oluşturulmuştur.

Eski Daişoci kenti Kaga'nın orta kesimini oluşturur. Bu eski tapınak kenti Tokugava (Edo) döneminin (1603-1867) başında Maeda ailesince yapılan bir kale çevresinde gelişmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen sanayi ürünleri arasında elektrikli makineler, çanak çömlek, ipek ve sentetik kumaşlar ile bisiklet zinciri sayılabilir.

Kaga önemli bir turizm merkezidir. Enuma Tapınağı içinde, Kobori Enşu'nun (1574-1647) kurduğu bir çay töreni evi yer alır. Birkaç tapınağın bulunduğu kent, kaplıcaları ve doğal güzelliğiyle de çok turist çeker. Nüfus (1985) 68.630.

Kagabalar, KOGUALAR olarak da bilinir, Kolombiya'da, Sierra Nevada de Santa Marta'nın eteklerinde yaşayan Güney Amerika Yerli halkı. Bir Arhuvako dili konuşurlar. Yüzyıllar öncesine inen yerleşmeleri derin koyaklarda ve dar vadilerde kuruludur. 1970'lerde sayıları 4 bin kadardı.

Sierra Nevada de Santa Marta'nın kuzey yanında oturan Kagaba toplulukları, Avrupa uygarlığıyla 400 yılı geçen aralıklı ilişkiler yoluyla yeni tarım ürünlerini, evcil hayvanları, aletleri, konut tiplerini ve giyim biçimini benimsemekle birlikte, Yerli görünüm ve kültürlerini korumuşlardır. Dağın güney yamaçlarındaki Kagabalar ise Avrupalılarla ve Yerli olmayan Kolombiyalılarla kurdukları yakın ilişkiler ve evlilikler sonunda etnik ve kabile özelliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir.

Kagabalar dağın tepesiyle yamacı arasında değişik zamanlarda ve değişik yüksekliklerde yetişen manyok, mısır, patates, muz, şeker kamışı gibi bitkilerin yanı sıra soğan, fasulye, koka ve tütün yetiştirirler.

Kagame, (Abbé) Alexis, ALEGİSİ olarak da yazılır (d. 15 Mayıs 1912, Kiyanza, Ruanda), Ruandalı şair, tarihçi ve Katolik papaz. Hem anadili olan Ruanda dilini (Kinyaruanda), hem de Fransızca'yı kullanarak ülkesinde yazılı sanatın tanıtıcısı olmuştur.

Batusi kabilesi ileri gelenlerinden birinin oğluydu. 1928'de vaftiz edildi; 1941'de de papazlığa atandı. 1955'te Roma'daki Papalık Gregorius Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Doktora çalışmasının gerek öncesinde, gerek sonrasında öğretmenlik, yayıncılık ve araştırmacılık gibi etkinliklerde bulundu; *Kinyamateka* adlı derginin yayın yönetmenliği üstlendi ve bir dizi bilimsel yapıtla sonuçlanan araştırmalar yaptı. 1955'ten bu yana Butare'deki Katolik misyoner yerleşmesinde oturan Kagame kutsal görevlerini ve bilimsel çalışmalarını bir arada sürdürmektedir.

Kagame başlıca kitaplarından *Inganji Karinga*'da (1943; Muzaffer Davullar) eski Ruandalıların tarihini konu aldı. Ardından *Isoko y'Amajyambere* (1949-51, 3 cilt; Gelişimin Kaynakları) adlı epik şiiri, *La poésie dynastique au Rwanda* (1951; Ruanda Hanedan Şiirleri) ve *Introduction aux grands genres lyriques de l'ancien Rwanda* (1969; Eski Ruanda'nın Büyük Lirik Şiirine Giriş) yayımlandı. En önemli yapıtı olan *Umulirimbyi wa Nyili-ibiremwa* (1950, 3 cilt; Yaratan Tanrı'nın Şarkıcısı) adlı uzun Hristiyan destanını 1941'de yazmaya başladı. Daha az bilinen yapıtları arasında *Matabaro Ajya Iburayi* (1938-39; Matabaro Avrupa'ya Gidiyor) adlı novellası, *Umwaduko w'Abazunga muli Afrika yo hagati* (1947; Avrupalıların Orta Afrika'ya Gelişi) adlı tarihsel şiiri ve *Icara nkumare irungu* (1947; Otur da Seni Eğlendireyim), *Indyoheshabirayi* (1949; Patatesin Tadı Tuzu) ve *Iyo wiliwo nta rungu* (1949; Gün Nasıl Hoşça Geçirilir) gibi eğlenceli hafif kitapları sayılabilir.

Kagamigahara, Japonya'nın Honşu Adasındaki Gifu ilinde (*ken*) kent. Gifu kentinin doğusunda yer alır. 1868'deki Meici Restorasyonu sırasında burada bir askeri üs kurulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD kuvvetlerinin işgal ettiği kent günümüzde Japon Hava Savunma Kuvvetleri'nce kullanılmaktadır. Uçak ve taşıt tesisleri ile dokuma fabrikalarının bulunduğu Kagamigahara, Çukyo sanayi bölgesi içindedir. Nüfus (1990) 129.682.

Kaganoviç, Lazar Moiseyeviç (d. 22 Kasım 1893, Kabani, Kiev yakınları, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 25 Temmuz 1991, Moskova), Stalin döneminde önemli yönetim ve parti görevlerinde bulunan Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) yöneticisi.

Yahudi bir ailenin oğluydu. Yaşamını kunduracılık yaparak kazanan Kaganoviç, 1911'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne girerek Bolşeviklere katıldı. 1917 Ekim Devrimi'nin ardından Taşkent'te kurulan Sovyet yönetiminin başına getirildi. Türkistan'da Sovyet yönetiminin yerleşmesinde gösterdiği başarıyla Stalin'in dikkatini çekti ve onun tarafından yerel parti örgütlerinin etkinliklerini denetlemekle görevlendirildi. 1924'te Merkez Komitesi'ne girdikten sonra Stalin'in siyasi rakiplerine karşı yürüttüğü mücadelede önemli rol oynadı. Yetenekli bir örgütçü ve yönetici olarak yaptığı ünnün de yardımıyla parti yönetiminde hızla yükselerek, 1930'da Politbüro asıl üyesi oldu. 1920'dan sonra başlayan hızlı kolektifleştirme hareketi sırasında, Stalin'in bu uygulamayı ısrarla savunan az sayıdaki üst düzey danışmanı arasında yer aldı. Partinin Moskova bölge örgütü başkanı olarak görev yaptığı 1930-35 arasında örgütün bütünüyle Stalin'in denetimi altına girmesini sağladı. Aynı dönemde, Moskova metrosunun yapımı ve başarısızlığa uğrayan kolektif sistemi ayakta tutmak için kolektif çiftliklere tarım araç ve gereçlerinin dağıtım işlerinde önemli sorumluluklar üstlendi.

Politbüro içinde S.M. Kirov'un, köylülüğe bazı ödünler verilmesi yolundaki önerilerine ve yönetim üzerinde Stalin'in denetiminin azaltılmasına yönelik girişimlerine V. M. Molotov'la birlikte kesin bir biçimde karşı çıkan Kaganoviç, Stalin'in "Büyük Temizlik" hareketi sonrasında kurduğu Politbüro'da Molotov'la birlikte çekirdek kadroyu oluşturdu. Bu tarihten Stalin döneminin sonuna değin Sovyetler Birliği'ndeki ağır sanayi çalışmalarının yürütülmesinde büyük sorumluluk üstlendi. 1935'te ulaştırma, 1937'de ağır sanayi, 1939'da da yakıt sanayisi ve petrol sanayisi halk komiserliğine atandı. Kruşçev döneminde yöneticilik yanı sıra ağır basan çeşitli görevlere getirildi. Kruşçev'in Stalin dönemine ilişkin eleştirileri kampanyasını başlattığı KPSS XX. Kongresi'nin (Şubat 1956) ardından Kruşçev'i yönetimden uzaklaştırmayı amaçlayan parti içi muhalefet grubu içinde yer aldı. Bu grubun Kruşçev tarafından etkisiz hale getirilmesinden sonra (Haziran 1957), bütün yönetim ve parti görevlerinden alındı. 1960'ların başlarında da partiden atıldı. 1963'te Batılı bir gazetecinin Kaganoviç'in mezarını gördüğünü ileri sürmesi üzerine öldüğü sanıldıysa da sonradan bunun doğru olmadığı ortaya çıktı.

Kagava, Japonya'da, Şikoku Adasındaki en küçük il (*ken*). Honşu Adasındaki Okayama ilinin karşısında yer alan Kagava,

Japon İç Denizine (Seto-naikai) bakar. Şodo ve açıklarındaki öteki adalarla birlikte 1.880 km²'lik bir alanı kaplar. Sıcak ve az yağışlı bir iklime sahip olan ilin sulamını aralarında Koto ve Doki ırmaklarının da bulunduğu akarsular toplar; il topraklarında çok sayıda küçük göl vardır. Japon İç Denizine egemen konumdaki Yaşima Burnu 1184'te Taira (Heike) ve Minamoto (Genci) klanları arasında yapılan büyük bir deniz çarpışmasına sahne olmuştur.

İlde yoğun tarım yöntemiyle piring, arpa ve buğday yetiştirilir; güneyde mandalina Şodo Adasında da zeytin üretilir. Japonya'nın tuz gereksiniminin büyük bölümünü Kagava sağlar. İlde ayrıca lak, iş eldiveni ve vantilatör üretilir. Şodo Adasındaki taşocaklarından çıkarılan taşların ilk Osaka Şatosu'nun yapımında kullanıldığına inanılır.

İl merkezi Takamatsu, Kagava'nın Honşu Adası ile bağlantısını sağlayan bir liman kenti ve Şikoku ile Japon İç Denizi Ulusal Parkı'nı ziyaret eden turistlerin uğrak yeridir. Kentteki Tamamo Parkı'nda 16. yüzyıla ait bir şatonun kalıntıları yer alır. Ritsurin Parkı (*koen*) ise Japon peyzaj mimarlığının en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilir. Kentin 31 km güneybatısında bulunan, 19. yüzyıla ait Kotohira-gu (Kotohira Tapınağı) çok sayıda ziyaretçi çeker. Nüfus (1990 geç.) 1.023.434.

Kagava Kageki, KEIEN olarak da bilinir (d. 25 Mayıs 1768, Tottori - ö. 26 Nisan 1843, Japonya), Japon şair ve geç Tokugawa (Edo) dönemi (1603-1867) edebiyat araştırmacısı. Keien şiir okulunun kurucusudur.

Bir *samurai* ailesinin çocuğuydu. On dokuz yaşında evden ayrılarak Kyoto'da Kagava Kagekoto'nun öğrencisi oldu. Kagava ailesi tarafından evlat edinildiyse de daha sonra Kagekoto'yla arası açıldı.

1796'da Özava Roan ile tanıştı; geleneksel ve biçimsel şiir tarzını reddederek duyguların içten ve basit dışavurumunu savunan bu şairden çok etkilendi. Şiirin tonunu düşünsel içerikten önemli bulan *şirabe* (uyum) kavramını savunmaya başladı. 19. yüzyıl başlarında Kyoto'nun önde gelen şairi durumuna geldi ve Keien okulunu kurdu. Kamo Mabuçi'nin şiir tarzının eleştirisini yaptığı *Şingaku iken*'in (1811) yayımlanmasıyla ünü daha da arttı. Bu döneme ait pek çok şiiri *Keien İşi* (1828) adlı derlemede yayımlandı.

Görüşleriyle ve kurduğu okulla Mabuçi'nin ve başka yerleşik okulların izleyicilerinin düşmanlığını kazanan Kagava Kageki bütün saldırılara karşın, etkisini ölümünden sonra da korudu. Keien okulu 19. yüzyıl sonlarına değin Japon şiirine egemen oldu.

Kagava'daki Kotohira Tapınağı, Japonya
Consulate General of Japan, New York

Kagava Toyohiko (d. 10 Temmuz 1888, Kobe - ö. 23 Nisan 1960, Tokyo, Japonya), Japon işçi hareketi ile özellikle yoksullara dönük demokratik akımlarda önemli rol oynayan Hristiyan toplumsal reformcu ve yazar.

İngilizce öğrenmek için bir Kitabı Mukaddes kursuna girdikten kısa süre sonra Hristiyanlığı benimsedi. Japonya'da başladığı din öğrenimini sürdürmek üzere ABD'ye gitti. Ülkesine dönüşünde, Kobe'nin yoksul mahallelerinde yaşamayı yeğleyerek, işçi hareketi ve toplumsal yardım kuruluşları içinde etkinlik göstermeye başladı. Bu dönemde, 1925'te erkek yurttaşlar için genel oy hakkının elde edilmesiyle sonuçlanan kampanyada etkin rol oynadı ve Japon İşçi Federasyonu'nun kuruluşunda görev aldı. İşçiler arasında yürüttüğü çalışmalar nedeniyle 1921'de ve 1922'de kısa sürelerle tutuklandı. Salıverildikten sonra başta kendi ülkesinde olmak üzere, dünyanın önemli kentlerinde Hristiyanlığı yayma amacıyla uzun kampanya gezilerine çıktı.

1928'de Savaş Karşısı Ulusal Birlik adlı örgütü kurdu. 1940'ta, Japonya'nın Çin'e saldırısından ötürü bu ülkeden özür dilediği için tutuklandı. Ertesi yıl yaklaşmakta olan savaş tehlikesinin önüne geçmek amacıyla ABD'ye giden bir grubun içinde yer aldı. II. Dünya Savaşı'nın ardından Japonya'ya dönerek kadınların oy hakkı için yürütülen mücadeleye önderlik etti.

1921 ve 1922'de hapiste bulunduğu sırada yazdığı *Şişen Okoete* (Ölüm Hattını Geçiş) ve *Taiyo o Iru Mono* (Güneşe Ateş) adlı ilk iki romanı da en çok satan kitaplar arasına girdi. Ayrıca pek çok sosyolojik ve dinsel incelemesi ile Albert Schweitzer'in yapıtlarından çevirileri yayımlandı.

Kagera Irmağı, Nil Irmağının kolu ve Victoria Gölüne dökülen en uzun akarsu. Tanganika Gölünün kuzey ucu yakınında Burundi'de doğar. Zaire ile Ruanda arasında, Kivu ve Tanganika göllerinin doğusundaki dağlık bölgeden doğan akarsuların beslediği Nyawarango (Niavaran) ve Ruvubu (Ruvuvu) adlı iki kolun birleşmesiyle oluşur. Kagera, yaklaşık 400 km boyunca kuzey ve doğu yönlerinde akar. Kuzeye doğru ilerleyen orta çığırıyla Tanzanya-Ruanda sınırını oluşturduktan sonra doğuya dönen ırmak bu kez Tanzanya-Uganda sınırının bir bölümünü çizer ve Tapzanya'ya girerek Victoria Gölüne dökülür.

Yer yer göller ve bataklıklarla kaplı dağlık Kagera Havzası daha çok Ruanda topraklarında kalır ve Kagera Ulusal Parkı'nı içine alır. Kagera'nın en uzun kolu Lukarara, en güneydeki kolu ise Ruvironza'dır (Luvironza). Irmağın büyük bölümü ulaşım elverişsizdir; tek liman olan Kyaka'da (Tanzanya) su kesimi az olan yük gemileri çalışır.

Kageran Yağmur Katı, Afrika'da Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökelediği zaman dilimi. Daha yağışlı iklim koşullarını simgeleyen Kageran Yağmur Katı, adını Uganda'daki Kagera Irmağı kıyılarında oluşan ve ilk kez burada saptanan çökellerden alır. Kageran'ın Kuzey Yarıküre'deki kara buzullarının ilerlemesiyle eş zamanlı olduğu ve Alt Pleyistosen Bölümü simgelediği sanılmaktadır. Kageran Yağmur Katını, Kageran-Kamasiyen Yağmurarası Kat dönemi (ya da kuru dönem) izler.

kâgîr, taş, tuğla, beton vb gibi organik olmayan malzemeye inşa edilmiş her türlü yapı. Kâgîr yapı ilkel insanın az bulunan

doğal mağaralar yerine, taş yığınlarından yapay barınaklar yapmaya çabalamasıyla ortaya çıktı. İrlanda'nın Aran Adalarında Tarihöncesinden kalma kısmen toprağa gömülü, daire planlı taş kulübeler bulunmuştur. Eski Mısır'da İÖ 4. binyılda geliştirilen karmaşık duvar örme tekniklerinin örneklerine eski strüktürlerin en cüretlisi olan Piramitler'de karşılaşılar.

Kâgîr yapım malzemelerinin seçimini her zaman çevredeki jeolojik oluşumlar ve koşullar belirler. Örneğin Eski Mısır tapınakları Nil boyundaki kireçtaşı, kumtaşı, sumermeri, granit, bazalt ve porfir ocaklarından çıkartılan malzemeye yapılmıştır. Bir başka eski uygarlık merkezi olan Mezopotamya'da ise taşocaklarının bulunmamasına karşılık zengin kil kaynakları vardı. Bunun sonucu olarak Asur ve Pers imparatorluklarında kâgîr yapılar kerpiçle yapılmış ve bazısının cepherleri fırında pişirilmiş sırlı tuğlalarla kaplanmıştı.

Taş ve kil, ortaçağda ve sonrasında da kâgîr yapımın temel malzemesi oldu. Kâgîr yapım alanında önemli bir adım, Romalıların beton bulmalarıyla atıldı. Kesme taş bloklarla örülen duvarlarda harç kullanmayla gerek yoktu. Ama Romalılar gene de, bir tür volkanik kül olan pozolandan yaptıkları çimentonun değerini hemen anladılar. Su, kireç ve taş kırıkları ile karıştırılan bu çimento, suyunu kaybedince betona dönüşüyordu. Bu betonla yapılan ve yüzeyleri taş ya da pişmiş toprak malzemeye kaplanan duvarlar hem daha ucuza çıkıyor, hem de daha kısa sürede bitinlebiliyordu.

Taşıyıcı sistemleri biçimlendirmede daha özgür davranma olanağı veren beton, Romalıların uzun zamandır bildikleri, ama az kullandıkları kemeri, temel strüktür öğelerinden biri olarak gelişmelerini sağladı. Kemerin kullanılmasından önce yapı ustaları, taşın bir açıklığı geçmek için yatay bir yapı ögesi olarak kullanıldığında, kendi ağırlığından ve üstüne konan herhangi bir cismin ağırlığından doğan çekme kuvvetine karşı dayanamayarak kırılması yüzünden önemli bir kısıtlamayla karşı karşıya idiler. Çünkü kırılmayı önleyebilmek için geçilen açıklığı küçük tutmak zorunda kalıyorlardı. Mısırlılar tapınaklarının çatılarını, birbirlerine yakın yerleştirilmiş sütun ve ayaklara oturttukları taş plakalarla örtmüşler, Yunanlılar ahşap çatı kirişlerinin üstünü ince taş levhalarla kaplamışlardı. Bunlar yangına ve iklim koşullarına da dayanıklı değildi. Oysa kemerde kilit taşından üzüngü taşına kadar kâgîr strüktürün tümü basınca çalışıyor, çekme kuvvetini ortadan kaldırıyor. Taşın basınç kuvvetine karşı dayanıklılığı yüksekti ve Romalıları bu sayede büyük açıklıklı köprüler, birçok sukemeri yaptılar. Kemerin yatay bir doğru üzerinde öteleyerek (ilerleterek) tonozu buldular ve bununla Roma'daki Venüs Tapınağı gibi yapıların üstünü başarıyla örttüler. Kemer, kilit taşından geçen düşey eksen çevresinde döndürerek de, Roma'daki Pantheon'da kullanacakları kubbeyi oluşturdular. İki beşik tonozu birbirine dik yönde kesiştirerek büyük hamamlarda kullandıkları çapraz tonozu geliştirdiler.

Ortaçağda Roma mimarlığının beşik kemeri önemli bir değişim geçirdi, sivri kemeri geliştirilmesiyle, uygun aralıklı ayaklara yaslanan sağlam bir iskelet sistemi kurulabildi. Romalıların katı, kitlesel yapıları yerlerini, dışta uçan payandalarla desteklenen, yüksek, sivri çapraz tonozlara bıraktı. Kalın harçlı derzlerle birleştirilen daha küçük boyutlu taşlarla, kâgîr yapım sistemini yetkinleştiren esnek ve narin bir strüktür

ortaya çıktı. Her yapı bırımtı öbürünün üstüne oturarak yükseldiğinden, birleşme noktalarındaki basıncın homojen olarak dağıtılabilmesi için harç kullanılması gerekiyordu. Gotik yapım tekniklerinin ortaya çıkmasıyla, geniş açıklıkları yalnızca basınca çalışan malzemeye geçme sorunu çözülmüş oldu. 16. yüzyılda makasın geliştirilmesi, 17. yüzyılda bilimsel strüktürel analiz başlatılması ve 19. yüzyılda yüksek çekme kuvvetlerine karşı dayanıklı çelik ve betonarme gibi malzemelerin geliştirilmesi, açıklıkların geçilmesinde kâgîr sistemlerin önemini azalttı. Kâgîr, betonun ana malzemesi Portland çimentosunun icadı ile 20. yüzyılda Roma öncesindeki rolüne yeniden kavuşarak, düşey bölme duvarlarının oluşturulması biçiminde kullanılır oldu.

Kâgîr yapım temelde kil, kum, çakıl ve taş gibi yüzeyden ya da ocaktan çıkartılan malzemelere dayanır. En çok kullanılan taşlar granit, kireçtaşı, kumtaşı ve mermerdir. Taşın yanı sıra çeşitli cins kiler de, tuğla ve beton blok gibi işlenmiş malzeme haline getirilir.

Taşın biçimlendirilmesi ve işlenmesi için değişik araçlar, aletler kullanılır. Bunlar çekik, madirga, murç ve keski gibi el aletlerinden, katarakt makineleri, daire testere, silme ve perdelama makineleri ve tornalara kadar çok çeşitlidir. Ayrıca taşın şantiyede işlenmesi için de gene hafif el aletlerinden motorlu vinçlere kadar pek çok araç geliştirilmiştir.

Mimarların çoğu, geleneksel kâgîr yapıya, rengi, ölçüğü, dokusu, deseni ve dayanıklılık duygusu yaratan görünümü nedeniyle önem verir. Estetik çekiciliğinin yanı sıra, kâgîr yapım teknikleri ses yalıtımı, yangına dayanıklılık ve günlük ısı değişimleri karşısındaki yalıtıcılık açısından da olumlu niteliklere sahiptir. Kâgîr yapıların kalın duvarları, çağdaş gökdelenlerin çelik ve cam duvarlarından çok daha etkili bir yalıtım sağlar.

20. yüzyılın konut mimarlığında kâgîr yapım, ahşap iskeletle bağlantılı olarak da sık sık kullanılmaktadır. Nem geçirmez boşluklu duvarlar, çoğunlukla iki ayrı duvar biçiminde oluşturulur. Temelde taş bloklar kullanılır. Yapı yönetmeliklerinin çoğu yangın duvarlarının kâgîr olmasını zorunlu kılar.

Kagoşima, Japonya'da, Küşü Adasının güney ucunda kent ve il (*ken*). Osumi ve Amami adalarıyla (*şoto*) Tokara Takımada-larını da (*retto*) içine alır. Yüzölçümü 9.167 km² olan ilin güney kıyısında, karaya derinlemesine giren Kagoşima Körfezi bulunur. Önceleri körfezde bir ada olan etkin On Yanardagi 1914'teki püskürme sonucu doğu kıyısına bağlanmıştır. Engebeli coğrafi yapısı ve volkanik küllü toprakları nedeniyle ilde yalnızca tütün, tahıl ve tatlıpatates yetiştirilir. İç bölgelerde orman işletmeciliği yapılırken kıyılarda balıkçılık önem kazanır. Başlıca sanayi dalları gıda işleme, ahşap işçiliği ve geleneksel el sanatlarıdır. Erkek gysilerini kadın gysileriyle birlikte yıkamama geleneği bazı köylerde hâlâ sürdürülmektedir. İl merkezi Kagoşima, Küşü'nün güney kesiminin ticaret, kültür ve ulaşım merkezidir. Kagoşima Körfezi kıyısında, On Yanardagının karşısında yer alan kent, bazı kişilerce "Doğu'nun Napoli'si" olarak adlandırılır. Körfezin girişinde bulunan İbusuki, kaplıcalarıyla ünlü bir turizm merkezidir. Japonya'nın tek astropik bölgesi olan

Amami Adalarında tropik meyveler, şeker-kamışı ve kâfur üretilir. Kagoşima kentinde

Kagoşima Körfezi ve On Yanardağı, Japonya
Imperial Press - FPG/EB Inc

1949'da kurulmuş bir üniversite vardır. Nüfus (1990) kent, 536.685; (1990 geç.) il, 1.797.766.

kagu (*Rhynochetus jubatus*), *Gruiformes* (tavuksular) takımının *Rhynochetidae* familyasından Yeni Kaledonya'ya özgü, uçmayan kuş türü. Soyu tükenmek üzere olan bu kuşlar *Rhynochetidae* familyasının tek üyesidir. Uzunlukları 55 cm dolayında, vücutları tıknaz, seyrek tüyleri genel olarak boz,

Kagu (*Rhynochetus jubatus*)
Cy La Tour

gaga, bacak ve gözleri kıvrılma yakın turuncudur. Tepeliği dikleşebilir. Kur yapma davranışları sırasında siyah, beyaz ve pas renkli beneklerle bezeli kanatlarını açarak "dans" ederler. Yüksek perdeden çıkan keskin ya da kesikli ötüşleri özellikle geceleri duyulur. Kugular ormanda salyangozları ve böcekleri yiyerek beslenir. Yeni Kaledonya'ya köpeklerin getirilmesi bu kuşların sayılarını azaltan temel etken olmuştur.

Kagwa, Sir Apolo (d. y. 1869 - ö. Şubat 1927, Nairobi, Kenya), 1890-1926 arasında Buganda başbakanı (*katikiro*).

Dine bağlı bir Anglikan olan Kagwa, Bagandalar arasındaki iç savaşlarda (1888-92) Protestan kanadın önderlerinden biriydi. 1890'da Kral Mwanga yeniden tahta çıkınca *katikiro* oldu ve Mwanga'nın hükümdarlığı boyunca gitgide güç kazandı. 1897'de Mwanga'nın ülkeden kaçması üzerine, çocuk yaştaki yeni kralın (*kabaka*) reşit olmasına (1914) değin kral naibi olarak görev yaptı. Sudanlılardan oluşan İngiliz birliklerinin ayaklanması sırasında İngilizlere sağladığı destek sayesinde, Buganda için görece bir özerklik elde etmeyi başardı.

1890'lardan başlayarak Kagwa ilerici görüşlü, yetkin bir diktatör olarak krallığı yönetti. İngilizlere bağlı kaldıysa da hiçbir zaman boyun eğmedi. Lukiko'da (danışma meclisi) toplanan kabile şeflerine kolayca

egemen oldu. Ama özellikle 1920'lerin başlarında kralla anlaşmazlığa düştü.

İngiliz koloni görevlilerinin Baganda şefleriyle *katikiro*'nun aracılığı olmaksızın doğrudan ilişki kurma yetkisi yüzünden bir İngiliz yöneticisiyle çatışınca 1925'te iktidardan uzaklaştırıldı. Aynı yıl Kagwa, sadık bir İngiliz yanlısı olarak doğrudan kolonilerden sorumlu dışişleri bakanına başvurduysa da İngiltere, koloni yöneticisini destekledi. Kagwa 1926'da istifa etmek zorunda kaldı.

Kagyupa (Tibetçede "Aktarılan Sözcük"), BKA-BRGYUD-PA olarak da yazılır, Tibet'teki en geniş üçüncü Budacı mezhep. Üyeleri, 11. yüzyılda yaşamış ünlü öğretmen Marpa'nın izleyicileridir. Marpa Budacı metin çevirileriyle ünlenmekle birlikte aile reisi olarak yaşamayı sürdürdü. Hindistan'da usta yogi Naropa'nın yanında yetişti ve öğretilerinde Hatha Yoga'nın kuvvete ağırlık veren uygulamalarını benimsedi. En önemli öğrencisi olan Mi-la ras-pa Tibet tarihinin en büyük ermiş şairi kabul edildi. Mi-la ras-pa'nın öğretiyi aktardığı Sgam-po-pa'nın öğrencileri ise, öğretiyi açısından aralarında çok az fark bulunan ve genellikle manastırlarının adıyla tanınan altı ayrı Kagyupa okulu kurdular. Bunlardan, bir alt mezhebin takma adıyla Kızıl ya da Siyah Şapka olarak da bilinen Karma-pa okulu Tibet'te, günümüzün egemen okulu olan Dge-lugs-pa'nın (Sarı Şapka) 15. yüzyıldan 17. yüzyılın başlarına değin başlıca rakibi oldu. 'Brug-pa okulu ise Bhutan'da Budacılığın en önemli kolu haline geldi.

kağan, KAGAN olarak da bilinir, eskiden Türklerde han(*) kavramı ve sözcüğünden türeyen hükümdarlık unvanı. Kağa ya da kaga (büyük) ile han sözcüklerinin birleşmesinden oluşur ve "hanlar hanı" anlamına gelirdi. Gene birleşik bir sözcük olan kağatun (kağa ve hatun), kağan eşlerine verilen bir unvandı. Karahanlılarla birlikte, kağanın yerini alan ve gene han (khan) sözcüğüyle ilişkili görülen hakan(*) unvanı yaygınlaşmıştır.

Çok eski bir geçmişte klan ve kabileler henüz bağımsız bir konumdayken, han sözcüğü büyük bir olasılıkla böyle tek bir kandaş birimin şef ya da başkanını ifade ediyordu. Boyların birleşip federasyon ve konfederasyonlar oluşturması sürecinde, yalın kabile şefliğinin üzerinde başka yönetim kademeleri oluştuğunda, bunların adları han sözcüğünden türetilerek yapıldı; söyleniş ve yazıya geçiriliş biçimlerine göre de, aralarında nüanslar oluştu. Kağan unvanını

ilk olarak Siyenpiller (Xianbei) kullandı. Daha sonra kurulan Türk devletlerinden Aparlar, Göktürkler, Uygurlar büyük hanlara kağan diyorlardı. Göktürklerde federe devlet yapısının bir sonucu olarak aynı zamanda iki kağan bulunduğu olurdu. Türk törelerine göre tanrıların (*tengri*) yeryüzündeki vekili sayılan ve onlarla görüştüğüne inanılan kağan, tanrısal yetkiyi temsil ediyordu. Budunun atası, boylar birliğinin başıydı. Katına çıkan önünde eğilir, yüzüne bakamaz, otur demedikçe oturamazdı. Kağanın buyruklarına "yarlıg" denirdi.

Moğollarda kağan yerine kaan unvanı kullanılırdı. Kurultayca seçilen kaan, bağlı hanlar ve beylerle yarlıg vererek hükümdarlıklarını onaylardı. Bağlı hanlık ve beyliklerdeki yazışmalarda da önce kaanın adı geçerdi.

kâğıt, çoğunlukla selüloz elyafının elek üzerinde keçeleştirilmesi yoluyla elde edilen ince yaprak (safıha). Yazılı iletişim ve bilginin saklanması için kullanılan temel malzeme olan kâğıttan ambalajlama, paketlenme, yalıtma, fotoğrafçılık, temizlik gibi çok çeşitli kullanım alanlarında da yararlanılır.

TARİHİ. İnsanların üzerine yazı yazdıkları ilk malzemeler taş ve kil tabletler ile ağaç levhalarıdır. İÖ 3000'lerde Mısırlılar, bu amaç için, Nil Irmağı boyunca bol miktarda yetişen papirüs bitkisinden yararlanmaya başladılar. Bu bitkinin gövdesindeki lifli katmanlar çıkarılıp yan yana dizilir, böylece oluşan yaprak ısıtılır ve daha sonra da tokmaklanarak sıkıştırılırdı. Aynı dönemlerde İbranilerin tirşeden (hayvan derisi), Pergamonluların (Bergama) parşömeden, Perslerin bambu örgüsünden ve Çinlilerin ipek yapraklardan yararlandığı bilinmektedir.

Kâğıdı İS 2. yüzyılda Çinlilerin geliştirdiği kabul edilir. O dönemde imparatorluğu yönetmekte olan Han hanedanının tarım bakanlığını yapan Cai Lun İS 105'te dut ağacı ve öbür soymuk elyafının yanı sıra balık ağları, eski paçavralar ve kenevir atıklarından yararlanarak kâğıt yapraklar üretmeyi başardı. Çinliler, geliştirdikleri bu yeni sanatı uzun süre titizlikle gizlediler; ama 8. yüzyılın başlarından itibaren kâğıt yapımıcılığı yavaş yavaş batıya doğru yayıldı ve 751'de Orta Asya'daki Semerkand'da kâğıt üretilmeye başladı. Öte yandan daha önce Türklerin ipek elyafından tokmaklama tekniğiyle hamur hazırladıkları ve böylece elde ettikleri yaprağa "kakat" ya da "kakak" dedikleri bilinmektedir. Daha sonra kakat sözcüğü kağıt olarak Arapçaya ve Farsçaya geçti. İslam kültürünün en parlak döneminde halifelik yapan Harun Reşid zamanında, 793'te Bağdat'ta ilk kâğıt imalatihanesi kuruldu. Avrupa ise kâğıt yapımını Araplardan öğrendi. Bu tekniği önce İtalyanlar, 9-11. yüzyıllar arasında Sicilya'yı ellerinde tutan Araplardan öğrendiler ve daha sonra Avrupa'ya yaydılar. 14. yüzyılda, başta İspanya, İtalya, Fransa ve Almanya olmak üzere çoğu Avrupa ülkesinde kâğıt üretimi yapılmaktaydı. 1450'de matbaanın keşfiyle kâğıda gereksinim hızla arttı.

Bu dönemde kâğıt hamuru keten ve pamuk paçavralarından hazırlanıyordu ve bu teknik 18. yüzyıla değin fazlaca değişmeden kaldı; ama bu yüzyılda kâğıda gereksiniminin daha da artmasıyla hammaddenin sıkıntısı çekilir oldu ve daha bol bulunan bir hammaddenin kullanılacağı yeni bir imalat tekniği aranmaya başladı. Bu amaçla önce ağaç liflerinin mekanik yolla gövdeden ayrılması yöntemi geliştirildi; ardından, ağacın çeşitli kimyasal çözeltilerle işlenerek, ağaçtaki odunözünün (lignin) ve öteki bileşenlerin

ayrılması ve geriye yalnızca liflerin bırakılması tekniği uygulamaya kondu.

1800'e değin, kâğıdın mürekkep dağıtmasını önlemek için yapraklar bitkilerden ya da hayvanlardan elde edilen tutkallarla sıvanırdı (aharlama). Bu tarihte, Almanya'da Moritz Friedrich Illig, kâğıdı teknelerde kolofan ve şapa yatırarak geçirimsiz kılmayı başardı. Öte yandan 1774'te klor elementinin bulunmasıyla, günümüzde de yaygın olarak kullanılan, kâğıt hamurunun klorla beyazlatılması tekniği geliştirildi.

Kâğıt makinesi geliştirilmeden önce yapraklar tek tek üretilirdi. Bunun için odun hamuru önce bir teknede istenen ölçüde seyreltilir; ardından, alt tarafı elek biçimindeki bir kalıp tekneye daldırılarak ağaç hamuru ince bir katman halinde dışarı çekilirdi. Hamurun suyu elekten süzülükten sonra da yaprak iki keçe arasına yerleştirilerek preslenirdi. 1798'de Fransız mucit Nicolas-Louis Robert, hareketli bir elek bant düzeneği geliştirdi. Kâğıt hamuru tekneden banta sürekli olarak besleniyor, bant da yaprağı kırmadan bir çift merdane'nin arasına taşıyordu. 1807'de İngiliz mucit kardeşler Henry ve Sealy Fourdrinier, bu makinenin gelişmiş bir modelini imal ederek patentini aldılar. İki yıl sonra da İngiliz kâğıt imalatçısı John Dickinson tek silindirik (Yankee tipi) bir kâğıt makinesi yaptı. 1875'te, o sıralarda yeni geliştirilmiş olan fotograflar tekniğiyle gerçekleştirilen tramvay baskılarında kullanılan kâğıtların, makinelerin yardımıyla ışığa duyarlı malzemeyle kaplanmasına yönelik bir işlem geliştirildi. 1884'te de Alman mucit Carl F. Dahl, sülfat yöntemiyle kraft selülozu hazırlamayı başardı.

KÂĞIT ÜRETİMİ. Eski bir sanat olan kâğıt yapımı yeni buluşlarla oldukça gelişmiş bir

4) suyun geri kalan bölümünün buharlaşmayla uzaklaştırılması, 5) kuru yaprağın, kullanım alanının gereklerine göre yeniden sıkıştırılması, kuşenmesi ya da yüzeyinin tutkalanması.

Elyaf kaynakları. Bütün bitkilerin hücre duvarları düz zincirli bir polisakkarit olan selüloz elyafı içerir.

Islak haldeyken bile dayanımı çok yüksek olduğundan, selüloz elyafı kâğıt yapımı için son derece elverişli bir malzemedir. Günümüzde en yaygın kullanılan elyaf kaynağı, ormanlardan kesilen ağaç tomruklarıdır. Ağacın gövdesi temel olarak liflerden oluşur; gövdede özekdoku (parenkima) ve özbölüm gibi lifsiz maddeler çok az miktarda bulunur. İğneyapraklı ağaçlardan elde edilen yumuşak odunlardaki liflerin uzunluğu 2-4 mm, yaprakdöken ağaçlardan elde edilen sert odunlardakinin ise 0,5-1,5 mm arasındadır. Uzun lifler kâğıdın dayanımını artırır; kısa lifler ise dolgu maddesi etkisi gösterir ve kâğıdın yüzeyine düzgünlük ve matlık kazandırır. Odun hamurunun hazırlanmasında sülfat işleminin uygulandığı ilk dönemlerde çoğunlukla ladin ve göknar ağaçları yağlenirdi. Teknolojik gelişmeler sonucunda ve özellikle sülfat işleminin bulunmasıyla bütün ağaç türleri kullanılabilir oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, kereste fabrikalarının odun talaşı gibi atıkları da hammadde olarak kullanılmaya başladı ve kâğıt fabrikaları giderek tomruk yerine yonga depoladılar.

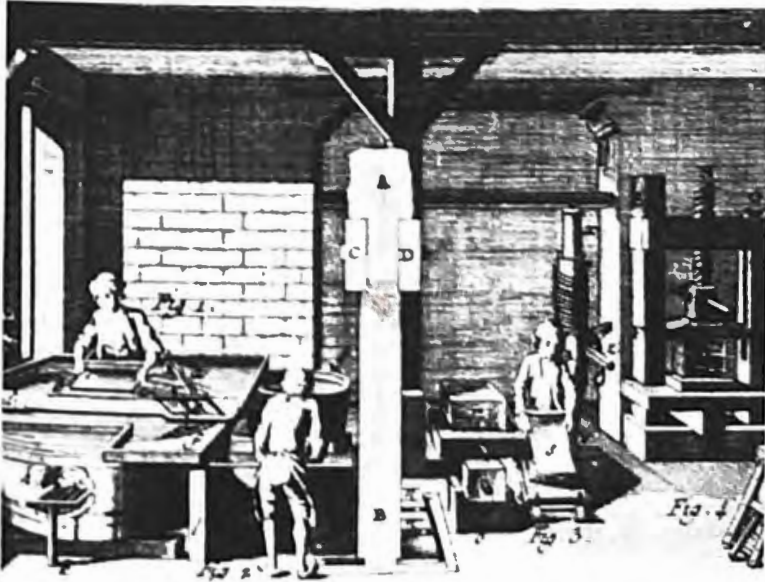
Renk, dayanım, pürüzsüzlük ve görünüm açısından üstün nitelikli kâğıtların üretilmesinde daha çok dokuma sanayisinin pamuklu ve keten kumaş atıklarından, kullanılmış paçavralardan ve kırıklardan elde edilen elyaftan yararlanılır. Kesilerek içindeki ya-

n en aza indirilerek önemli bir çevre kirliliği sorununa da çözüm getirmiştir. Atık kâğıtlar, yüksek nitelikli kâğıtlar, eski oluklu mukavvalar, gazete kâğıtları ve karışık kâğıtlardan oluşur. Toplanan bu atık kâğıtlar sınıflandırıldıktan sonra karıştırıcı silindir tanklarda sıcak su, sodyum hidroksit, sodyum karbonat, sodyum silikat, fosfatlar ve ıslatıcılar gibi kimyasal katkı maddeleriyle birlikte karıştırılarak liflere ayrılır ve dağıtılır. Hamurun içinde kalan çöpler ve metaller özel aygıtlarla toplanıp ayrıldıktan sonra yıkanır ve üretilecek kâğıdın cinsine göre mürekkebi giderilir ya da doğrudan üretime girer. Bu yolla elde edilen hamurun dayanımı düşük olduğundan ham elyaftan hazırlanan hamurla karıştırılarak kullanılabilir.

Selüloz elyafı bitki saplarının başlıca bileşeni olduğundan, çok sayıda bitki kâğıt üretiminde hammadde olabilir. Dünyanın ormanca fakir olan bölgelerinde, kâğıt üretimi önemli ölçüde yıllık bitkilere ve tarımsal ürünlerle dayanır. Örneğin, çoğu ülkede samandan yararlanılır. Odunsu olmayan bitkilerin sapları oduna göre daha az selüloz ve odunözü içerdiğinden, bunlardan hazırlanan kâğıtlar serttir ve daha kolay yırtılır. Odunsu olmayan bitkilerden hamur hazırlamada kullanılan kimyasal maddeler sodyum hidroksit, sodyum karbonat, kalsiyum hidroksit ve sodyum sülfür ile sodyum hidroksit karışımı olan kraft likörü (pişirme çözeltisi) gibi alkalilerdir. Bazı Güney Amerika ülkelerinde ve Ortadoğu'da başlıca kâğıt hammaddesi olan şeker kamışı küspesi yüzde 65 oranında ve uzunluğu 1,5-7 mm arasında değişen lifler içerir. Lifsiz özbölüm mekanik yolla ayrıldıktan sonra sodyum hidroksit ya da kraft likörüyle pişirilerek hamur hazırlanır. Akdeniz çevresinde özellikle İspanya'nın güney ve Afrika'nın kuzey bölgelerinde yetişen bir çöl bitkisi olan alfa otu, odunsu olmayan bitkilerin çoğundan daha fazla selüloz içerdiğinden ve bütün liflerinin boyu ile biçimi aynı olduğundan, ayrıca kâğıt makinesinde suyunu serbestçe bıraktığından kâğıt yapımı için uygun bir maddedir. Alfa otundan hazırlanan baskı kâğıtları oldukça esnek ve mattır, ayrıca nem değişikliklerinden etkilenmez.

Gövdesinin sertliği ve yoğunluğu oduna benzeyen, kolayca büyüyeblen ve Asya'nın güneydoğusunda bolca yetişen bambu bitkileri de Hindistan'da, Tayland'da, Filipinler'de ve Çin'de kâğıt üretiminde yaygın olarak kullanılır. Liflerinin büyük bir bölümünü uzun, esnek ve öbür maddelerden kolayca ayrılabilen soymuk liflerinin oluşturduğu keten, kenavir, jüt ve kenaf bitkileri dokumacılıkta ve halat yapımında kullanılır. Bunların ikinci kalite olanlarından ve artıklarından kâğıt yapımında da yararlanılır. Bu bitkilerden elde edilen kâğıt, son derece dayanımlı ve uzun ömürlü olduğundan, aşındırıcı ve paket kâğıtlarının yapımında kullanılır. Ayrıca teksir kâğıdı, kopya kâğıdı gibi çok hafif ve dayanıklı kâğıtların yapımında da bu bitkilerden yararlanılır. Üstün nitelikli sigara kâğıdı üretimi için özel keten yetiştirilir.

Doğal selüloz elyafının boyutları ve biçimi farklıdır; buna karşılık istenilen uzunlukta ve çapta eşboyutlu yapay elyaf üretilir. Yapay elyaf, özellikle uzun liflerin gerekli olduğu dayanıklı ve kalın kâğıtların üretiminde kullanılır. Öte yandan, güçlü asitlere karşı bile dayanıklı yapay elyaf türleri hazırlanabilir. Bu elyaflardan üretilen kâğıtlar ise kimyasal süzme işlemlerinde kullanılır. Isıya ve kimyasal etkilere karşı çok dayanıklı olan cam elyafından da kâğıt

18. yüzyılda bir kâğıt üretim atölyesi

Fig. 1'deki işçi yaprak kalıbını hamur tenekesine daldırmakta. Fig. 2'deki işçi, kalıptaki hamuru ıslak haldeyken bastırarak yaprak durumuna getirmekte. Fig. 3'teki işçi ise, yaprakları kalıptan ayırarak, Fig. 4'teki preste sıkıştırılmak üzere hazırlamakta. 1751-52'de Denis Diderot ile Jean Le Rond d'Alembert'in yayımladıkları *Encyclopédie*'de yer alan bir ağaç baskı Van Nostrand Reinhold Co

sanayiye dönüşmüşse de temel işlemler hemen hemen aynı kalmıştır. Bu işlemler başlıca beş aşamaya ayrılır: 1) Selüloz elyafının su içinde öğütülmesiyle liflerin birbirinden tümüyle ayrılması ve suya doyararak suda asılı durumuna gelmesi, 2) hazırlanan bu kâğıt hamurunun, kafes örgülü bir eleğin üzerinde süzülerek keçeleşmiş elyaf yaprağı durumuna dönüşmesi, 3) ıslak yaprağın sıkıştırılarak suyunun büyük bir bölümünün uzaklaştırılması,

bancı maddeler ayrılan paçavralar, seyreltik kalsiyum hidroksit ve sodyum hidroksit ya da sodyum karbonat çözeltisiyle pişirilir ve yıkanır. Daha sonra mekanik yolla dövülen malzemenin lifleri ve ipçikleri kısaltılır ve bunların birbirine sıkıca bağlanması sağlanarak yaprağın dayanıklılığı artırılır.

Kâğıt hamuru yapımında atık kâğıt ve kartonların yeniden değerlendirilmesi, ağaç elyaf gereksinimini azalttığı gibi, katı atıkla-

üretilebilmektedir. Ne var ki yapay elyaf doğal elyafa göre daha pahalıdır. Bu nedenle ancak çok üstün nitelikli kâğıtların üretiminde yapay elyafa başvurulur. Yapay elyaftan hazırlanan kâğıtlar ile keçeleştirilerek hazırlanan dokuma türleri arasında büyük benzerlik olduğundan, bu tür kâğıtlar ile kumaşlar arasında belirgin bir ayırım yapmak zordur.

Odun hamurunun elde edilmesi. Odun hamurları mekanik ya da kimyasal işlemlerle hazırlanır. Mekanik yolla hazırlama işleminde, tomruklar önce kesilir ve büyük döner tamburlarda kabukları soyulur. Daha sonra nem oranının yüzde 45-50'ye çıkarılması için ısıtılır ve doğal kumtaşı ya da silisyum karbür ve alüminyum oksitten yapay olarak hazırlanmış aşındırıcıların (şlayfer taşı) yardımıyla öğütülerek lifleri ayrılır. Hamur daha sonra bir dizi elekten geçirilerek yabancı maddeden, lifleri ayrılmamış kıymıklardan, budaklardan ve kabuklardan arındırılır ve kâğıt fabrikasında kullanılmak üzere depolanır.

Kimyasal hazırlama yöntemi ise, odun yongalarının kimyasal çözeltilerle çok yüksek sıcaklık ve basınç koşulları altında pişirilmesi işlemine dayanır. Fazla kükürt dioksit içeren sülfat tuzları ve sodyum hidroksitle sodyum sülfür karışımından hazırlanan çözeltiler, fırınlamada kullanılan kimyasal inaddelerdir. Pişirme sonucunda odunözü çözünür ve lifler bütün olarak ayrılır. Beyazlatma işlemiyle de daha ileri

bir arıtma gerçekleştirilir. Alkali çözeltilerle özütme ve beyazlatma yoluyla arılaşmış kimyasal odun hamuru alfa hamuru ya da çözünen hamur olarak da bilinir ve reyon (yapay ipek) ile selüloz filmi üretiminde, selüloz nitrat, selüloz asetat gibi selüloz türevlerinin eldesinde kullanılır.

Yarıkimyasal işlemler ise, odun yongalarının odunözünü yumuşatmaya ve yalnızca bir bölümünü sülfat ya da alkali çözeltisiyle çözmeye yetecek miktarda ve koşullarda pişirilmesiyle hazırlanır. Yumuşatılmış yongaların lifleri daha sonra ayrılır.

ABD'li kimyacı B.C. Tilghman 1857'de sülfüroz asidinin odunu yumuşattığını ve liflerinden ayırdığını gözlemledi; ayrıca, yüksek sıcaklık ve basınç koşulları altında, kalsiyum hidroksit gibi alkalilerin hamurun yanmasını ve renginin bozulmasını önlediğini buldu. 1870'lerde İsveç, İngiltere, Almanya ve Avusturya'da sülfat işlemiyle ilgili araştırmalar hızlandı ve birkaç yıl içinde bu işlem Avrupa ve Kuzey Amerika'da ticari olarak uygulanmaya başladı. Sülfat hamuru, paslanmaz çelikten ya da aside dayanıklı seramik kaplanmış çelikten basınçlı kaplarda pişirilir. Odun yongalarıyla doldurulduktan sonra pişiriciye yüzde 4-8 oranında suda çözünmüş halde serbest kükürt dioksit, yüzde 2-3 oranında bisülfat içeren sıcak sülfat likörü pompalanır. Buharla pişirme işlemi tamamlandıktan sonra boşaltma vanası hızla açılarak yongalar boşaltma haznesine alınır. Boşaltmanın şiddetinden lifler açılır. Hamur, yüzde 1-6 oranında budak, pişmemiş yonga, kabuk, lif demetleri ve kıymıklar gibi istenmeyen maddeler içerdi-

ğinden, tane büyüklüğüne göre ayırma yapan eleklerden geçirilerek temizlenir. Yumuşak odundan hazırlanan sülfat hamurlarının rengi oldukça açık ve dayanımı daha iyi olduğundan beyazlatılmış halde öğütülmüş kâğıt hamuruyla karıştırılıp baskı kâğıtlarında kullanılabilir. Parlak beyaz kâğıt üretiminde, hamurda kalan odunözü beyazlatma işlemiyle giderilir.

1851'de odunun sodyum hidroksitle yüksek sıcaklık ve basınç koşullarında pişirilmesi yöntemi geliştirildi. Ayrıca, bu işlem sırasında sodyum hidroksit çok fazla tüketildiğinden, bu çözeltinin kullanılmış pişirme liköründen geri kazanılmasına yönelik yeni teknikler bulundu. 1884'te Alman kimyacı Carl F. Dahl, alkali hamur hazırlama işlemlerinde kullanılan sodyum karbonatın yerine sodyum sülfattan yararlanılabileceğini gözlemledi. Bunun üzerine sodyum hidroksit ile sodyum sülfürden oluşan pişirme likörleri kullanılmaya başladı. Bu likörle sürdürülen işleme sülfat işlemi, elde edilen hamura ise kraft hamuru denir; kraft hamuru, soda hamuruna oranla daha dayanıklıdır.

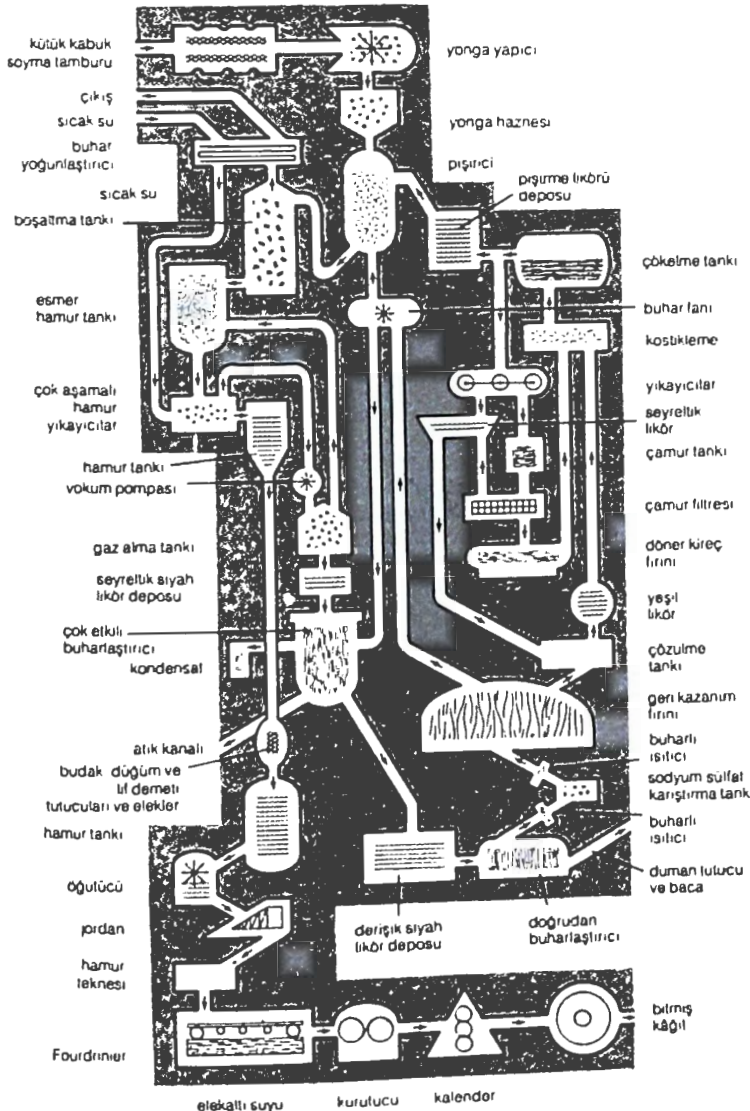
Sülfat işleminde, odun yongaları ve pişirme likörü, yüksek sıcaklık ve basınç altında pişirme kazanlarına ya da çok bölmeli yüksek kulelere beslenir. Yongalar aşağı doğru inerken hem doyar (emprenye), hem de pişir. Öteki bölmelerde ise, kullanılmış likör temizlenerek yongalardan arındırılır.

Kesikli çalışan pişirme kazanlarında ise kazana önce yongalar doldurulur, ardından da daha önce kullanılmış "siyah likör" ile kimyasal geri kazanım tesisinde hazırlanan sodyum hidroksit ve sodyum sülfür çözeltisinden oluşan "beyaz likör" karışımı pompalanır. Pişirici doğrudan buharla ya da pişirme likörünün bir ısı değiştiriciden geçirilmesi yoluyla ısıtılır. Kraft hamuru hazırlama sürecinde (bak. çizim 1) pişirme işlemi tamamlandıktan sonra hamur kullanılmış likörden temizlenir, elenir, ardından ya doğrudan kâğıt makinesine ya da beyazlatma bölümüne gönderilir. Kullanılmış likörün bir bölümü bir sonraki pişirmede yararlanılmak üzere beyaz likörle karıştırılırken, öbür bölümü pişirmede gerekli olan kimyasal maddelerin hazırlanmasında kullanılmak üzere geri kazanma bölümüne gönderilir. Pişirmede kullanılan sodyum, kullanılmış likörün içinde sodyum tuzları ve organik türevleri halinde bulunur; bu nedenle, üretim maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla geri kazanılarak yeniden kullanılır.

Yarıkimyasal hamur hazırlamada, yongaların yumuşatılması ve inorganik çözeltilerle pişirilmesi işlemiyle kimyasal hamur hazırlamadakinin aynısıdır; ama daha az miktarda kullanılır, kimyasal çözelti ve pişirme görece daha düşük basınç ve sıcaklık altında gerçekleştirilir. Pişirmede temel olarak nötr sodyum sülfat çözeltisi kullanılmakla birlikte, kimi zaman sodyum hidroksit, sodyum bisülfat ve kraft pişirme liköründen de yararlanılır. Pişirme işleminden sonra yumuşamış yongalar disk tipi incelticilerde (rifayner) öğütülerek lifler halinde ayrılır ve hamur hazırlanır.

Beyazlatma ve yıkama. Kâğıt hamurlarının beyazlatılmasında kalsiyum ve sodyum hipokloritlerin kullanılması 19. yüzyılın başlarına dayanır. Sülfat hamuru üretiminin ilk günlerinde düşük yoğunluktaki hamurun kalsiyum hipokloritle tek aşamalı bir işlemle beyazlatılması sonucunda istenilen beyazlık elde edilebilirdi.

Bu basit beyazlatma işlemi kraft hamuru için uygun olmadığından beyazlatılmamış hamurun tipine ve istenilen özelliklere göre çeşitli kimyasal işlemlerin uygulandığı çok aşamalı beyazlatma yöntemleri geliştirildi.

Çizim 1: Kraft hamuru hazırlama süreci

D. Meighan'ın çizimi

Modern bir beyazlatma tesisinde, beyazlatılacak hamur önce yüzde 3-4 oranında klor gazıyla 21°C-27°C'de hızla karıştırılır. Klorun hamurdaki karbonhidrat olmayan bileşenlerle tepkimeye girmesi sonucunda odun-özünün bir bölümü çözünür. Bunu izleyen aşamada klorlu bileşikler seyreltilmiş sodyum hidroksit çözeltisiyle özümlenerek çözünür ve sonra da yıkanır. Son aşamada çok bazik bir hipoklorit ile çözelti nötrleştirilir ve son bir yıkamadan geçirilir. Son beyazlatma aşamalarında az miktarda klor dioksit (ClO₂) kullanılarak selüloz bozunmadan yüksek beyazlık ve arılık elde edilebilmektedir.

Hamurun hazırlanması. Selüloz elyafı halindeki kâğıt hamuru, kâğıt makinesine girmeden önce mekanik bir işleminden geçirilir. Bu işlem liflerin kesilmesi, dövülmesi, birbirine sürtülmesi ya da ezilmesi gibi çeşitli yollarla yapılabilir. Ezme ve dövme işlemleri, elyafın suyu daha iyi işleyerek liflerin şişmesini ve esnek olmasını sağlar. Ayrıca bu mekanik işlemler sonucunda elyaf yüzeyi üzerindeki çok ince iplikçikler ayrılır ve lifler saçaklanır. Öğütme işlemi uygulandığında elyafın su bırakma oranı azaldığından bu işlem, daha gözeneksiz, daha yumuşak ama yırtılma dayanımı daha yüksek kâğıtların üretiminde uygulanır.

Eskiden tokmaklarla sürdürülen öğütme işlemi günümüzde, hollender denilen makinelerle yapılır. Hollender, bir yatak üzerinde hareket eden ağır bir merdane (vals) oluşur. Öğütme ilerledikçe merdane bütün ağırlığıyla elyafın üzerine binecek biçimde yavaş yavaş aşağıya indirilir. Böylece elyaf ezilip dağalarak saçaklanır ve suyu soğurarak şişer. Bu yolla öğütülen elyaf kâğıt makinesinin eleği üzerinde suyunu daha geç bırakır ve daha iyi bağlanır.

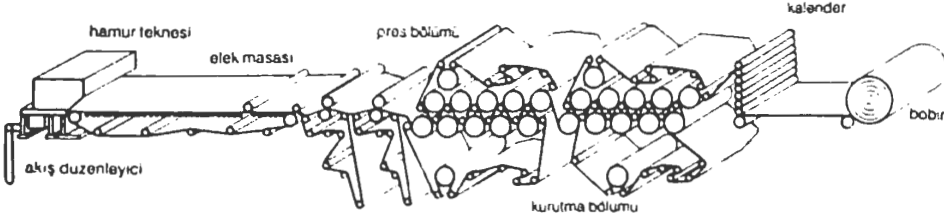
Hollenderler daha çok özel kâğıt üreten küçük imalathanelerde kullanılır. Büyük

gibi malzemelerden yararlanır. İç tutkallamada en çok kullanılan madde, elyafa yüzde 1-5 arasında katılan dağalmış haldeki reçine sabunudur.

Kâğıdın beyazlığını, ışık ve baskı geçirmezliğini, yüzey düzgünlüğünü ve mürekkep emme özelliğini artırmak amacıyla da hamura çeşitli dolgu maddeleri katılır. Kao-lin (alüminyum silikat), rutil ve anataz minerallerinden elde edilen titan dioksit, özellikle sigara kâğıdında kullanılan öğütülmüş ya da çöktürülmüş kalsiyum karbonat, çinko oksit, çinko sülfür, baryum sulfat, kalsiyum sulfat, talk ve asbest en çok kullanılan dolgu maddeleridir. Dolgu maddelerinin elyafa tutunması alüminyum sülfatla gerçekleşir. Renkli kâğıtların hazırlanmasında, selüloza karşı ilgisi olan direk boyalar, öğütülmüş odun ile beyazlatılmış hamura karşı ilgisi olan suda çözünen boyalar ve renkli pigmentler kullanılır.

Lifler arasındaki bağları güçlendirmek ve kâğıdın kuru dayanımını artırmak amacıyla öğütülmüş hamura katılan maddeler ise etkin katyonlar içeren nişastalar, poliakrilamit reçineler, keçi boynuzu zamkı gibi doğal zamlardır. Bütün kâğıtlar suyla ıslandığında dayanımlarının yüzde 90-95'ini kaybeder. Yaş dayanımı artırıcı maddeler katılmış kâğıtlarda bu oran yüzde 60'a kadar düşebilir. Üre formaldehit ve melamin formaldehit gibi organik reçineler, kâğıdın dayanımını artırmakta kullanılan başlıca malzemelerdir.

Yaprağın elde edilmesi. Kâğıt hamurundan yaprak elde edilmesinde kullanılan başlıca iki tür makine vardır; bunlar, merdaneli makineler ile Fourdrinier makineleridir. Silindirli makineler, üzeri eleklerle kaplı ve seyreltilmiş kâğıt hamuru dolu bir tekne içinde dönen bir ya da birden çok merdane-nden oluşur. Kâğıt hamuru silindirde süzülürken, elek suyu sürekli olarak uzaklaşır.

Çizim 2: Fourdrinier tipi kâğıt makinesinin başlıca bölümleri
Van Nostrand Reinhold Co

ölçekli kâğıt fabrikalarında ise kesiksiz çalışan çeşitli incelticilerden yararlanır. Bu aygıtlarda elyaf önce bıçaklı selüloz açıcılar (hidropulper) açılır. Çok çeşitli türleri olmakla birlikte, bu açıcılar genellikle büyük ve üstü açık bir tank ile hamur-su karışımını çeviren ve elyafı açan bir ya da birden çok döner bıçaklı bir donanımdan oluşur. Ama burada hamurun serbestliği azalmaz ve elyaf saçaklanmaz. İlk kesiksiz çalışan inceltici olan ve adını mucidinden alan jordan makinesi, üstü bıçaklarla donatılmış konik bir rotor ile elyafı işleyen sabit bıçaklardan oluşur. Hareketli ve sabit bıçaklar karşılıklı ve uyumlu bir biçimde işler.

Kâğıt hamuruna, liflerin arasındaki bağı güçlendirmek amacıyla çeşitli dolgu maddeleri, tutkallama maddeleri, yaş dayanım sağlayan reçineler, köpük söndürücüler ve boyalar katılır.

Tutkallama, kâğıdın mürekkep gibi sulu çözeltileri geçirmesini ve yaymasını önler. İç tutkallama, tutkallama maddesinin hamura iyice karıştırılması yoluyla yapılır; yüzey tutkallama ise tutkal presinde ya da kalenderde gerçekleştirilir. Tutkallama maddesi olarak hayvansal tutkallardan, reçine tutkalından, yapay reçinelerden, kazein, polivinil alkol, nişasta, mum karışımı

amaçlar için çeşitli maddelerle kaplanır, doyurulur ve ince yaprak haline getirilir. Kuru dönüştürme işleminde ise torbalar, zarflar, kutular, küçük rulolar ve kâğıt paketler yapılır. Kaplama işleminde, kao-lin, tatan dioksit, kalsiyum karbonat ya da saten beyazı (çöktürülmüş kalsiyum sulfat ve alüminyum hidroksit karışımından oluşan beyaz pigment) gibi pigmentlerden oluşan sulu karışımlar kullanılır. Kaplama işlemi kâğıt makinesindeki kurutma bölümleri arasında uygulanabileceği gibi, daha sonra ayrı bir makinede de gerçekleştirilebilir.

TÜRKİYE'DE KÂĞIT SANAYİSİ Türkiye'de kâğıt Osmanlı döneminde 1453'ten başlayarak Beykoz, Kâğıthane, Yalova ve Bursa'da kurulan kâğıthanelerde üretilmiştir. İlk kâğıt makinesi ise 1846'da İzmir'deki Halkapınar'da kuruldu. Bu dönemde kâğıt yapımında, tutkallama işleminde ve kâğıt süslemesinde (tezhip, ebru) büyük gelişmeler

Türkiye'de üretilen başlıca kâğıt türleri ve gramajları

türü	gramajı (gr/m ²)
1. Hamur	50-140
1. Hamur kuşe	60 +
2. Hamur	60-150
3. Hamur	51 +
Ders kitabı	51 +
Beyaz pelur	30
Gazete	54
Şamur kraft	70-90
Beyaz kaplık	90-150
Pergament	40
Kraft ambalaj, torba	70-90
Kraft liner oluklu mukavva	120-150
Beyaz binstol karton	150-170
Kuşe binstol karton	160 +
Kromo karton	300
Dosyalık karton	300
Gri karton	180-280

kaydedildi. Ama bu imalathaneler kapitülasyonlar ve yabancılara tanınan çeşitli ayrıcalıklar nedeniyle yabancı şirketlerle rekabet edemediklerinden kuruluşlarından kısa bir süre sonra kapatıldı. Modern anlamda kâğıt sanayisi Cumhuriyet döneminde kuruldu. İzmir'de kurulan ve önceleri adı Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası olan tesis 1936'da üretime geçti. 1950'de genişletilen tesisin adı Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları (SEKA) olarak değiştirildi. Zamanla bu tesislere İzmir'de ve başka bölgelerde sekizi kamuya ve 30'u özel sektöre ait yeni fabrikalar eklendi ve 1936'da 10 bin ton olan kâğıt ve karton kapasitesi günümüzde 1 milyon tona ulaştı. 1991'de 403.144 tonunu SEKA'nın, 446.952 tonunu özel sektörün gerçekleştirdiği 850.096 ton kâğıt üretimi yapılmıştır. Kamu sektörü, üretiminin yüzde 85'ini orman kaynaklarından, geri kalan hammadde ihtiyacının yüzde 10'unu ise kamış, kendir, saman gibi öbür bitkisel elyaftan, yüzde 5'ini de atık kâğıtlardan elde edilen liflerden sağlamaktadır. Odun selülozu tümüyle kamu sektöründe üretilmektedir. Özel sektör ise orman kaynaklarından hiç yararlanamamakta, kâğıt hamuru gereksinimini yıllık bitkilerden elde eden birkaç tesis dışında, tümüyle yerli atık kâğıtlardan ya da dışalım yoluyla gelen selüloz ve atık kâğıttan karşılamaktadır.

kâğıt katlama bak. origami

kâğıt kömür bak. disodil

kâğıt kromatografisi, çözünmüş, yani sıvı haldeki kimyasal bir karışımın kâğıt yaprak üzerinde farklı oranlarda taşınarak bileşenlerine ayrılması ilkesine dayanan kromatografi tekniği. Kâğıt kromatografisi çok az

malzeme gerektiren, ucuz ve etkin bir çözümleme yöntemidir.

Sabit faz olarak kâğıdın yapısındaki sudan yararlanılan, kimi zaman ise kâğıda önceden uygun bir çözücü emdirilen bu yöntemde ilk olarak, ayrılmak karışım süzgeç kâğıdının bir kenarına nokta ya da kenar boyunca düzgün bir çizgi biçiminde damlatılır. Daha sonra hazırlanan bu kâğıt, içinde bileşenlerin değişik oranlarda çözünbildiği bir çözücü (hareketli faz) bulunan geliştirme tankına yerleştirilir; çözücü, kâğıt üzerinde ya aşağıdan yukarıya ya da yukarıdan aşağıya doğru yürütülür. Karışımın bileşenleri kâğıt üzerinde, çözücüyle kâğıdın içerdiği su (yani iki sıvı) arasındaki dağılıma derecelerine göre farklı hızlarda hareket ederek birbirinden ayrılır. Hareketli faz kâğıdın öbür kenarına ulaşmadan işlem durdurulur ve kâğıdın üzerindeki çözücü buharlaştırılır. Ayrılan bileşenlerin yerleri genellikle, bu maddelerle renkli bileşikler oluşturan özel ayraçlar yardımıyla ya da morötesi ışık altında belirlenir. Karışımın bütün bileşenleri tek yönlü bir sürüklenmeyle yeterince birbirinden ayrılamazsa, kâğıt 90° çevrilerek işlem başka bir çözücüyle yinelenir.

Kâğıt kromatografisi aminoasitler, peptitler, karbonhidratlar, steroidler ve purinler ile basit organik bileşiklerin karmaşık karışımlarının çözülmesinde yaygın olarak kullanılır. Bu yöntemden ayrıca inorganik iyonların ayrılmasında da yararlanır. *Karş. ince katman kromatografisi. Ayrıca bak. kromatografi.*

kâğıt oyunu, İSKAMBİL OYUNU olarak da bilinir, eğlence ya da kumar amacıyla, bir ya da birden çok desteden oluşan oyun kâğıdıyla(*) oynanan oyunların genel adı. Oyun kâğıtlarıyla yaşıt olduğu ve Çinlilerin kâğıt paraları karıştırarak çeşitli kombinezonlar kurmaya başlamasıyla ortaya çıktığı sanılır. Çinliler bu kâğıt paraları hem oyun kâğıdı olarak kullanıyor, hem de bahis olarak ortaya sürüyorlardı. Çin'de bugün oyun kâğıtları için yaygın olarak kullanılan terim "kâğıt biletlar" anlamına gelmektedir.

İlk oyun kâğıtlarının üzerinde çoğunlukla yalnızca numara vardı. Çin'de bu tür kâğıtlar, büyük numaralı kâğıdın küçük numaralı kâğıdı almasına ya da belirli kâğıt kombinezonlarının kazanmasına dayalı oyunlarda kullanılıyordu. Bu iki ilke bugün de iki ana kâğıt oyunu grubunun temelini oluşturmaktadır.

Hindistan'da satranç tahtası üzerine dizilerek bütünyle ustalığa dayalı bir oyunu oynamada kullanılan yuvarlak kâğıtların çeşitli şans oyunlarına kaynaklık ettiği öne sürülmüştür. Ama bu oyunla ilgili herhangi bir yazılı kayıt yoktur. Bir İran oyunu olan *as nas*'ın da modern kâğıt oyunlarının gelişim zincirinin bir halkasını oluşturduğu kabul edilir.

Hükümdarların, soyluların ve hükümetlerin zaman zaman havşurduğu sert yasaklar kâğıt oyunlarının her sınıftan insanlar arasında tutulmasını önleyememiştir.

Oyun kâğıtlarıyla oynanabilecek oyunların sayısı neredeyse sınırsızdır ve bugüne değin çok sayıda kâğıt oyunu geliştirilmiştir. Oyunların tamamı kâğıtların büyüklük sırasına ya da kâğıtlarla yapılan kombinezonlara dayanır. Bazı oyunlar belirli sayıda (genellikle dört) oyuncuyla oynanmak üzere tasarlanmıştır. Öteki oyunlarda makul bir sayıyı aşmamak koşuluyla daha fazla oyuncu bulunabilir. Oyunların çoğunda oyuncular öteki kâğıtların kurallara uygun

olarak açılmasına değin yalnızca kendi ellerindeki kâğıtları bilirler.

Kâğıtların büyüklük sırasına dayalı oyunlar. Bu oyunlarda, her elde bir kâğıt öbür kâğıtlara üstün gelir. Kâğıtlar genellikle saat yönünde dağıtılır ve bir elin oynanışı sırasında her oyuncu yere, gene aynı yöndeki sırayı izleyerek bir kâğıt atar. Ama *ombre* gibi İspanyol kökenli oyunlarda kâğıtlar saat yönünün tersine dağıtılır ve oynanır. Her bir el, yere ilk atılan kâğıdın renginden olan en büyük kâğıt tarafından alınır. Genellikle, oyunun kuralları uyarınca belirlenmiş koz renginden herhangi bir kâğıt öteki bütün kâğıtlardan üstün sayılır. Koz rengi dışındaki bütün renkler el alma sırasında birbirine eşit değerdedir; ama puanlama gibi konularda birbirlerine göre daha değerli ya da değersiz olabilirler.

Bu türden ilk oyunlardan biri 16. ve 17. yüzyıllarda çok tutulan İngiliz kâğıt oyunu *triumph*'dir(*). Daha sonra üç kişiyle oynanan İspanyol oyunu *ombre* çok moda oldu. 18. yüzyılda İngiltere'de *loo*, İrlanda'da ise *spoil five* "ulusal" oyunlara dönüştü. 19. yüzyılda *écarté* Fransa'da, *nap* İngiltere'de, *euchre* ise ABD'de benzer bir konum kazandı. 20. yüzyılda da *vist*(*) ve *bricin*(*) çeşitli biçimleri aynı konuma ulaştı.

Kombinezonlara dayalı oyunlar. Öteki oyunlara göre daha eski bir oyun grubu olan bu türden oyunlarda amaç önceden belirlenmiş puan değerine sahip kâğıt kombinezonları oluşturmaktır. Bu ilke eski Çin domino oyunlarında da görülmektedir. Bu oyunların günümüzdeki en popüler örneği pokerdir(*). Pokerin, antika meraklısı Joseph Strutt'ın, *Sports and Pastimes of the People of England* (1801; İngiltere'de Spor ve Halkın Boş Zaman Eğlenceleri) adlı kitabında İngiltere'de oynanan en eski oyun olduğunu belirttiği bir İspanyol oyunu olan *primero*'dan türediği sanılmaktadır. *Primero*'dan, bugün de popüler bir İngiliz oyunu olan *brag*(*), ardından, 19. yüzyıl başlarında ABD'de modern poker doğdu.

Kâğıtları kombinezonlar biçiminde gruplamaya dayanan bir başka popüler oyun da remi ve onun sayısız türleridir. Bu oyun grubunda yer alan konken ABD'ye 1900'lerin başlarında Meksika'dan girmiştir. 1949'da Latin Amerika'da geliştirilen kanasta kısa sürede Kuzey Amerika'ya ve Avrupa'ya yayılmıştır.

Hem sıraya, hem de kombinezona dayalı oyunlar. Başta piket(*) olmak üzere çeşitli oyunlar, her elde bir kâğıt oynama ve kâğıt grupları oluşturma yöntemlerinin birlikte kullanılmasına dayanır. Bezik(*) de benzer bir düşünceden yola çıkar, ama iki desteye (bazen daha çok) oynanır; bu oyunda bellek gücü çok önemlidir. Dört kişiyle oynanan biçimi ABD'de oldukça popüler olan *pinokl*(*) grubu oyunlar da bu tür oyunlar arasında yer alır.

Tek kişilik oyunlar. Tek başına oynanabilen en az 350 kâğıt oyunu çeşidi bilinmektedir. Bu oyunlar bir ya da iki desteye oynanır. Oyunlar genellikle bazı kilit kâğıtların açılması ve öteki kâğıtların kurallarına uygun biçimde sırayla bunların üzerine kurulmaya çalışılmasıyla başlar. Başarı ya da başarısızlık büyük oranda kâğıtların başlangıçtaki rasgele dizilişine bağlıdır. Ama iki desteye oynanan oyunlarda başarıda yeteneğin de payı vardır.

Çocuk ve parti oyunları. Çocuk oyunları bütün yaş gruplarına hitap etmek zorunda olduklarından daha basit kurallara dayanır. Çocuklar bu oyunları, yetişkinlerle oynayabildikleri ve kazanma şansları da bulunduğu için çok severler. Çoğu çocuk oyunu, makul bir sayıyı aşmamak koşuluyla çok sayıda kişi tarafından oynanabilir. Bu tür

oyunların en çok tutulan örneklerinden biri *old maid*'dir.

Kumarhane oyunları. Avrupa'da en yaygın biçimde oynanan kumarhane oyunları bakara(*), onun daha popüler versiyonu şimendifer ve *trenie et quarante*'tir. ABD'de en popüler kumarhane oyunu ise yirmibir-dir(*). Bunların tümü 15. ve 16. yüzyıl Avrupa oyunlarından türetilmiştir ve ortak özellikleri oyun tekniğindeki aşırı basitliktir. Oyunların temel ilkesi, üst değerleri belirli bir sayıyı (bakarada 9, yirmibirde 21) geçmeyen kâğıtları toplamak ve oyuncunun mu yoksa kasanın mı kazanacağı üzerine bahse girmektir.

kâğıtbalığı, Lampridiformes takımının *Trachipteroidei* alttakımını oluşturan ve oldukça derin sularda yaşayan deniz balıklarının ortak adı. Vücutları yanlardan son derece basıklaşmış olan bu balıkların *Trachipteridae* familyasına giren üyeleri tüm okyanuslara ve Akdeniz'e dağılmıştır. Başları küt, ağızları dar, dişleri az gelişmiş ve gövdeleri uzundur. Sırt yüzgecinin gövde boyunca uzanmasına karşın göğüs yüzgeçleri küçük, karnı yüzgeçleri 1-10 ışıklı, kuyruk

Kâğıtbalıklarından *Regalecus glesne*
Richard Ellis

yüzgeci bazı türlerde iyice körelmiş ya da anüs yüzgeci gibi hiç gelişmemiştir. Öbürlerinde kuyruk yüzgecinin uzun ışıklı üst parçası gövdeyle dik açı yapar. Yüzgeçleri destekleyen ışınların bazıları önceleri ip gibi uzarken zamanla kısalır ya da tümüyle kaybolur. Derin sularda büyük bir basınç altında yaşayan bu balıkların deniz yüzeyinde basınç değişikliğinden ötürü çeşitli bölümleri kopmuş örneklerine rastlanır. En bol bulunan türü Atlas Okyanusunun kuzeydoğu kesimlerinde yaşayan *Trachipterus arcticus* türüdür. Öbür türler arasında uzunluğu 3 m'ye kadar ulaşan *T. trachipterus* Büyük Okyanusta, Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde, uzunluğu 1 m dolayındaki *Zu cristatus* Büyük Okyanusunun batı, Atlas Okyanusunun güney kesimlerinde, Akdeniz'de ve Ege Denizi'nin güneyinde yaşar.

Regalecidae familyasında yer alan kâğıtbalıklarının vücudu şerit biçiminde, karnı yüzgeçlerinin birinci ışını uzamış, çeneleri dişsizdir. Özellikle sıcak denizlerde geniş bir dağılım gösteren bu balıkların *Regalecus glesne* türü Atlas Okyanusunun kuzey ve güney kesimlerinin yanı sıra Akdeniz ve Ege Denizi'ne yayılmıştır. Ayrıca Marmara Denizinde yaşadığını belirten kayıtlar da vardır. Gövdesi parlak gümüş renginde, gövde boyunca uzanan ve başın üstünde yele gibi yükselen sırt yüzgeci ise kırmızıdır. Yaklaşık 9 m uzunluğa ve 300 kg ağırlığa erişebilir. Eski denizciler yüzeyde ender olarak rastlanan bu son derece uzun gövdeli balıkları "deniz ejderi" sanmıştır.

Aynı alttakımda yer alan ve üyeleri sıcak denizlerde yaşayan *Lophotidae* familyasının iki, *Radiicephalidae* familyasının tek bir türü bilinmektedir.

Kâğıtçı, Mehmed Ali (d. 1899, İstanbul - ö. 1 Ekim 1982, İstanbul), kimyager ve kâğıt mühendisi. Türk kâğıt sanayisinin kurucusudur.

İlk öğrenimini Heybeliada Necmü'l-İrfan Okulu'nda, liseyi İstanbul Sultanisi'nde (İstanbul Erkek Lisesi) tamamladı. Darülfünun-ı Osmani Fünun Medresesi Kimya Bölümü'nü bitirdi (1922). Sanayi Kimya Enstitüsü'nde öğretim görevlisi ve Heybeliada Bahriye Mektebi'nde kimya öğretmeni olarak görev yaptı. Dört yıl Almanya ve Fransa'da selüloz ve kâğıt sanayisi üzerine araştırmalar yaptı. Grenoble Üniversitesi'ne bağlı Fransız Kâğıt Mühendisliği Okulu'nu bitirerek kâğıt mühendisi oldu. 1927'de Türkiye'ye döndü. Yedi yıl süren çalışma ve mücadele sonunda kâğıt ve selüloz sanayisinin kurulması projesini I. Beş Yıllık Sanayi Planı'na (1934-38) aldırması başardı. 14 Ağustos 1934'te temeli atılan fabrikanın başlangıcından bitimine değin kurucu müdür, kâğıt mühendisi ve kimyager olarak görev yaptı. 6 Kasım 1936'da ikinci kâğıt fabrikasının temelini atılmasında rol oynadı. Selüloz ve şap yapımı konusundaki buluşlarının yanı sıra Kütahya'da çini sanayisinin geliştirilip modernleştirilmesi için bir laboratuvar kurulması yolunda çalışmalarında bulundu. 1941'de İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi'nden ayrılan Kâğıtçı, 1942'de İstanbul Belediye Kimyahanesi Müdürlüğü'ne atandı. Aynı zamanda İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesi'nde kâğıtçılık dersleri verdi. Belediye Kimyahanesi'nin yerini alan Şehir Hıfzıssıhha Enstitüsü'nde çalışmalarını sürdürdü. 1964'te buradan emekli oldu. Kâğıt sanayisindeki buluşları nedeniyle yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli ödüller aldı. Ayrıca yerli ve yabancı basında bilimsel yazıları yayımlandı. Başlıca yapıtları arasında *Kimya-yı Sinai Laboratuvarı Kitabı* (1925), *Selüloz ve Kâğıt* (1928), *Kâğıtçılık Tarihi* (1936), *Besin Kılavuzu* (1949), *İktisadi Kalkınmamız ve Tabii Servet Kaynaklarımız* (1952), *Afyon* (1960), *Kâğıtçılığımız ve Engelleri* (1964), *Hatırladıklarım ve Düşündüklerim* (1966), *Uluslararası Kâğıtçılık Kongresi* (1968), *Kâğıtçılığımız* (1977) sayılabilir.

Kâğıtçıbaşı, Çiğdem (d. 29 Ocak 1940, İstanbul), sosyal psikolog. Türkiye'de sosyal psikolojinin gelişmesine yaptığı katkılarla tanınmış, bu konuda ilk Türkçe kitabı (*İnsan ve İnsanlar: Sosyal Psikolojiye Giriş*, 1976) yazmıştır.

1959'da İstanbul Amerikan Kız Koleji'ni, 1961'de yükseköğrenim için gittiği ABD'de, Wellesley College'ı bitirdi. 1966'da Berkeley'de California Üniversitesi'nde sosyal psikoloji dalında doktorasını tamamladı. 1969-73 arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. 1973'te Boğaziçi Üniversitesi'ne girdi. 1974'te doçent, 1979'da da profesör oldu. California (1973 yazı), Columbia (1979) ve Harvard (1983-84) üniversitelerinde konuk öğretim üyesi olarak bulundu. 1988'de Uluslararası Kültürlerarası Psikoloji Derneği'nin yönetim kurulu üyeliği ve başkanlığı ile Uluslararası Psikoloji Bilimi Birliği'nin yönetim kurulu üyeliğine seçildi. *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*'nin Danışma Kurulu başkanıdır. 1993'te Boğaziçi Üniversitesi'ndeki görevini sürdürmekteydi.

Alanında yaptığı çalışmalardan dolayı 1972 ve 1982'de Kanada Uluslararası Gelişim Araştırmaları Merkezi (IDRC) araştırma, 1980'de Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler, 1983-84'te Fulbright ve Bunting, 1985'te Phi Beta Kappa, 1991'de MEAwards ve 1993'te Hollanda İleri Araştırma Enstitüsü ödüllerini alan Kâğıtçıbaşı aile, göç, çocuk gelişimi ve cinsiyet rolleriyle ilgili kuramsal ve uygulamalı çalışmalar yaptı; sosyal değişme-

nin psikolojik boyutlarını inceledi, geniş çaplı uygulamalara dönüşen Anne-Çocuk Eğitim Programları geliştirdi. Çok sayıda yayımlanmış makalesi, ayrıca İngilizce ve Türkçe yapıtları vardır. Bunlardan başlıcaları *Sosyal Değişimin Psikolojik Boyutları* (1972), *Gençlerin Tutumları: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma* (1973), *Dış Ülke Yaşantısının Etkileri* (1975), *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık* (1980), *The Changing Value of Children in Turkey* (1982; Türkiye'de Çocuklara Verilen Değerin Değişmesi) ve *İnsan-Aile-Kültür* (1990).

kâğıtdutu (*Broussonetia papyrifera*), dutgiller (*Moraceae*) familyasından, Japonya kökenli küçük ağaç. Yüksekliği 10-15 m arasında değişen bu ağacın 7-20 cm uzunlukta yumurta biçimli ve dişli kenarlı yaprakları ile turuncu-kırmızı renkli küremsi meyveleri vardır.

Kötü koşullara dayanıklı, hızlı büyüyen bir ağaç olan kâğıtdutu en iyi gelişmeyi

Kâğıtdutu (*Broussonetia papyrifera*)
Douglas David Dawn

zengin, derin ve nemli balçık topraklarda gösterir. Ağacın kabuklarından çıkarılan lifler Doğu'da kâğıt yapımında, Polinezya'da ise tapa (yaprakların ya da liflerin işlenmesiyle yapılan bez) üretiminde kullanılır. Kâğıtdutu ayrıca park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Kâğıthane, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul kentini oluşturan ilçelerden biri. Eskiden Şişli'ye bağlı olan sekiz mahalle, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca birleştirilerek ilçe yapılmıştır.

Kâğıthane Belediyesi 1989'da kurulmuştur. Nüfus (1990) 269.042.

Kağızman, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Kars iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.792 km² olan Kağızman ilçesi doğuda Dığor ilçesi, güneydoğuda Iğdır, güneyde Ağrı illeri, batıda Sarıkamış, kuzeybatıda Selim ilçeleri, kuzeyde de Merkez ilçeye çevrilidir.

Kars ilinin güney kesimindeki Kağızman toprakları, Erzurum-Kars Platosunun(*) güneydoğusunda yer alır. İlçe, yüzey şekilleri bakımından yüksek ve engebelidir. Büyük bir bölümünü dağlar kaplar. Batıdaki Aladağ'ın 3.138 m'ye erişen doruğu ilçenin en yüksek noktasıdır. İlçe topraklarındaki öteki önemli yükselti, kuzeydoğuda yer alan Yağlıca Dağıdır (2.961 m). İlçenin güney kesiminde doğu-batı doğrultusunda uzanan Karasu-Aras Dağları, Ağrı iliyle doğal sınır oluşturur. Bu dağlardan kaynaklanan birçok küçük akarsuyla beslenen Aras

Irmağı, ilçe topraklarının ortasından kabaca batı-doğu doğrultusunda geçer. İlçenin güneybatı kesimindeki Deniz Gölü ile akarsularda bol miktarda balık vardır. Genellikle dar ve derin bir vadide akan ve yer yer tabanını genişleten Aras'ın iki yanında şerit biçiminde düzlükler uzanır. Bayram Deresi vadisi, Kağızman Deresi vadisi ve Aras Irmağı vadisindeki düzlükler kuytuda yer almaları nedeniyle mikroklima oluşturur. Oldukça ılıman iklimli olan bu düzlükler tarla ve bahçe tarımına elverişlidir.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. İlin öteki ilçelerinde olduğu gibi, Kağızman'da da hayvancılık yaygındır. Bunun yanı sıra mikroklima oluşturan alanlar bitkisel üretimin çeşitlenip gelişmesine yol açmıştır. İlçede başta kayısı (1984'te 8 370 ton) olmak üzere elma, buğday, arpa ve patates yetiştirilir; sebze üretimi yapılır. Yazın yaylalara çıkarılan koyun sürüleri kışın kuytu yerlerdeki komlarda barındırılır. Hayvan sayısı yüksek olmakla birlikte, canlı hayvan ticareti yaygın olduğundan, hayvansal ürün miktarı düşüktür. Sığırcılığı geliştirmek amacıyla ilçede bir boğa deposu kurulmuştur. İlçe topraklarında kayatuzu, asbest, magnezit yatakları vardır.

Yöreye ilk olarak Kalkolitik Çağda (10 5500-3500) yerleşildiğini gösteren buluntular ele geçirilmiştir. Yöre sırasıyla Urartu, Kimmer, İskit, Med, Pers, Selevkos, Ermeni ve Sasanî yönetimi altına girdi; önce Roma, daha sonra da Bizanslılar ile Sasaniler arasında el değiştirdi. 7 ve 8. yüzyıllarda Arap akınlarına uğrayan yöre, daha sonra Selçuklu, Gürcü, İlhanlı ve Karakoyunlu egemenliğine girdi; 1534'te I. Süleyman (Kanuni) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 1876 tarihli Erzurum vilayet salnamesine göre Kağızman, Kars sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1878'den 1918'e değin Rus işgalinde kalan Kağızman, 1918-20 arasında da Ermeni güçlerinin etkinlik alanındaydı.

Aras Irmağı kıyısında kurulmuş olan Kağızman kenti, kuzeybatısındaki dağları Paslı Geçidinden (2.020 m) aşan karayoluyla il merkezi Kars'a 76 km uzaklıktadır.

Kağızman Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 49.129; kent, 15.274.

kağıt, OKUZ ARABASI olarak da bilinir, tek parça ahşaptan yapılması iki tekerleği bulunan ve dingili tekerleklerle birlikte dönen ilkel araba. Daha çok kırsal kesime özgü bir taşıt olmakla birlikte, savaşlarda topların çekilmesinde ve cephane taşınmasında da kullanılmıştır. Fransız Devrimi sırasında mahkûmlar giyotine kağıtla götürülürdü.

Türklerin Orta Asya'dan beri kullandıkları ve "kanglı", "kanlı" gibi adlarla anılan kağıt, Anadolu'da motorlu taşıtların yaygın olmadığı kırsal alanlarda günümüzde de kullanılmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde az çok farklı adlarla anılan üç bölümden oluşur: Tekerleklerle dingil, boyunduruk ve ok. Genellikle 80 cm çapında olan tekerleklerin ortasındaki köşeli deliklere geçirilen 2 m uzunluğundaki dingil, tekerleklerle birlikte döner. Her iki tekerlekte dingilin aşınma etkisiyle çıkmasını önleyen destekler bulunur. Boyunduruk, kağıtla koşulan her iki öküzün boynunun üzerine konan ağaçtır. Arabaya koşulan hayvanların yürümelerini ve arabayı çekmelerini sağlar. Boyunduruk bir kayışla kağıtla bağlanır. Dingil üzerinde boydan boyya uzatılan yan ağaçlara ok denir. Yörelere göre farklılık göstermekle birlikte okun uzunluğu

genellikle 4 m olur. Kağının yük konacak bölümü okların üstüne konan kalın ve enli tahtalarla oluşturulur. Taşınacak yük sap, ot, saman gibi korumayı gerektiren şeylerse, kağıt üzerine "çeten" yerleştirilir. Çeten, altı kağıt çevresi kadar, üst yanı daha geniş, ince söğüt dallarından örülmüş ve gerektiği zaman kullanılan eklerdendir.

Boyunduruğun oklara bağlandığı yerde, kağıt durduğunda yükün hayvanın boynuna binmemesi amacıyla dikilen "dayak" bulunur. Zincirle kağıt okuna bağlı olan dayak, hareket halindeyken ucu yerde, zincire bağlı olarak sürüklenir.

Kahanamoku, Duke Paoa (d. 26 Ağustos 1890, Waikiki yakınları, Oahu - ö. 22 Ocak 1968, Honolulu, Hawaii), Olimpiyat Oyunları'nda üç altın madalya kazanan Hawaiili yüzücü. Yüzmede makaslanın yerini alan çırpma vuruşunun gelişmesine yaptığı katkıyla tanınır.

5 Temmuz 1913 ile 5 Eylül 1917 arasında 100 yarda serbestte üç dünya rekoru kırdı. (En son rekor derecesi olan 53 sn'nin altına 1922'de Johnny Weissmuller indi.) Aynı dalda 1913'te salon, 1916-17 ve 1920'de de açık havuz ABD şampiyonu oldu. 1912 Stockholm Olimpiyat Oyunları'nda 100 m serbestte birincilik kazandı. 1920 Anvers Olimpiyat Oyunları'nda bu başarısını yinlediği gibi, 800 m bayrak yarışını kazanan ABD takımında da yer alarak bir altın madalya daha elde etti.

1920'lerin ortalarından sonra zaman zaman sinema oyunculuğu, 1932'den 1961'e değin de Honolulu kentinin ve ilinin (county) şerifliğini yaptı.

Kahiga, Samuel (d. Ağustos 1946, Thika, Kenya), Kenyalı romancı ve öykü yazarı.

Thika High School'u bitirdikten sonra Nairobi Üniversitesi'nde güzel sanatlar ve tasarım eğitimi gördü. En çok bilinen ilk dönem yapıtlarından *Potent Ash* (1968; Kudretli Kül) adlı öykü kitabını kardeşi Leonard Kibera ile birlikte yazdı. Bu derlemedeki yedi öyküsünde Nairobi'nin kuzeyinde Kikuyuların yaşadığı kırsal alandaki gençlik yaşantılarını, 1950'lerin ortalarındaki bağımsızlık mücadelesi sırasında buradaki yaşamı, sonraları modern Kenya'da Batılılaşan kentli orta sınıf çevresini anlattı. Bu son temayı *The Girl From Abroad* (1974; Uzaktan Gelen Kız), *Lover in the Sky* (1975; Gökteki Sevgili) ve *When the Stars are Scattered* (1979; Yıldızlar Dağıldığında) gibi melodramatik romanlarında da işledi. Bu romanlarında temel okur kitlesini oluşturan Kenya'nın eğitimli, meslek sahibi sınıfının kırık aşklarını konu aldı. Sonraki kısa öyküleri *Flight to Juba* (1979; Juba'ya Uçuş) adlı kitabında yayımlandı. Kahiga kolay okunan bir üslupla ve konuşma diliyle yazdığı geleneksel aşk öykülerinde çağdaş Kenya'nın toplumsal ve siyasal sorunlarının ince bir eleştirisine de yer verdi.

kâhinlik, doğal olayları ya da insan yapısı nesneleri gözlemleyerek ya da "tanrısal güçler"le ilişki kurarak geleceği söyleme sanatı. Bütün çağ ve uygarlıklarda hemen her alanda rastlanan kâhinlik uygulaması Batı'da özellikle astroloji(*) biçiminde yaygınlaşmıştır. Halk arasında yaygın biçimi genellikle falcılık(*) olarak adlandırılır.

Gözleme ve yoruma dayalı kehanetin temelini dış olgulardan çıkarılan sonuçlar oluşturur. Yoruma dayalı kehanette özellikle düzenlenmiş rastlantılara başvurulur, ama sezgisel teknikler de kullanılır. Örne-

ğin kurban hayvanlarının bağırsaklarını inceleyerek, kürek kemigine bakarak ya da kül üzerinde ayak izlerine başvurarak kehanette bulunan kâhin, kehanetin doğruluğunu sağlayabilmek için özel önlemler almak zorundadır. Buna karşılık gök cisimlerinin gözlemine dayanan astrolojide kâhin görece edilgen durumdadır. Hava koşullarını, oyun kâğıtlarının (örn. tarot kartları) sıralanışını ve toprağa serpilen nesnelerin dağılımını yorumlamak da yaygın yöntemler arasındadır. Eski çağlardan beri yaygın olan kura yöntemi özellikle zar atma biçiminde bugün de sürmektedir. Sezgiye dayalı kehanette ise istençli duygu ve hareketler ile zihinsel izlenimlere başvurulur. Sezgiyle geleceği okuyan kâhinlerin ilk örneği şamanlardır. Cicero'nun *De divinatione I-II* (İÖ y. 44; Keihanet Üzerine) adlı yapıtı ilk çağ kâhinliğine ilişkin en güvenilir kaynaktır. Kâhinler eski çağlardan beri danışmak amacıyla bazı şairlere ve yazılı kaynaklara başvurdular. İlk çağda kehanetleri yorumlayabilmek için yapıtlarına başvuru şairlerin başında Vergilius geliyordu. Çin'de kura ve sayı kehanetlerinde temel başvuru kaynağı *Yi Jing* (Dönüşümler Klasığı) adlı metindi. Sonraları Batı'da Kitabı Mukaddes kehanet için başvuru başlıca metin oldu.

Eski Roma'da resmi kâhinlerin (*augur*) görevi, geleceği haber vermekten çok, özellikle siyasal ve askeri kararları tanrıların onaylayıp onaylamadığını ortaya çıkarmaktı. Eski Yunanlı ve Romalı kâhinler için, seçilerek gözlemlenen alametler(*) (örn. şimşek, gökgürültüsü, kuşların uçuşu ve haykırışı, kutsal tavukların gagalamaları) rastlantısal alametlerden (örn. yere tuz saçılması, aksırma, tökezleme) daha önemli sayılırdı. Tanrıların kutsal hayvanlarının (örn. Artemis'in ayısı, Apollon'un kurdur, Zeus'un kartalı, Asklepios'un yılanı, Minerva'nın baykuşu) ansızın gözükmesi ikinci tür alametler arasında yer alıyordu. Tanrısal güçlerle ilişki kurulan kâhinlik uygulamasının başlıca özelliği, kehanetin belirli bir kişinin isteği üzerine gerçekleşmesi, gene belirli bir kişi ya da yerle bağlantılı olmasıydı.

Latince *orare* (yakarmak, konuşmak) kökünden türetilen *oraculum* sözcüğü hem kâhinin tanrıyla kurduğu ilişkiyi, hem de kehanet merkezi anlamlarını içeriyordu.

En eski kehanet merkezlerinden biri, Apollon'un, Korinthos Körfezinin yukarısında, Parnassos Dağının eteklerinde Delphi'de bulunan tapınağıydı. Bu kehanet merkezi başlangıçta, Yer'i simgeleyen Tanrıça Gaia'ya aitti. Tapınağı, Gaia'nın çocuğu yılan Python koruduğu için kehanet merkezi onun adıyla biliniyordu. Apollon burayı daha sonra ele geçirmişti. Delphoi Tapınağı'nın kadın medyumı da Pythia adıyla anılırdı. Delphoi Tapınağı'ndan Homeros'un yapıtlarında da söz edildiği ve bir Miken yerleşmesinde bulunduğu halde ünlü ancak İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda bütün Yunan dünyasına yayıldı. Pythia'ya daha çok savaşların ya da siyasal girişimlerin sonuçlarını öğrenmek amacıyla başvurulurdu. Delphoi'den başka Thebai'de, Tegyra'da, Boiotia'daki Ptoon'da, Phokis'teki Abai'de, Teselya'daki Korope'de ve Apollon'un doğum yeri olan Delos'ta da kehanet merkezleri vardı. Apollon'un Anadolu'da Patara, Brankhidai, Klaros ve Gryneion'daki kehanet merkezleri ise Delphoi kadar ünlü değildi. Zeus'un, Yunanistan'ın kuzeybatısında Dodona'da bulunan tapınağı bir olasılıkla Eski Yunan'ın en eski kehanet merkeziydi. Burada rahipler (sonradan rahibeler) kutsal meşenin yapraklarının hissettirisi, kutsal bir pınarın sesini ve bir gong vuruşu-

nu dinleyerek tanrının isteklerini bildirirlerdi. Zeus'un Olympos'taki sunağında ise rahipler sunulara bakarak kehanette bulunurdu. Eskiden Mısır tanrısı Amon'a ait olan Libya'daki Siva Vahası da Zeus'un kehanet merkezleri arasındaydı.

Uykuya yatarak geleceği görme yeteneğinde ise yeraltı güçlerinin etkili olduğuna inanılırdı. Sakatlar hekimlik tanrısı Asklepios'un Epidaurus'taki tapınığında uyurlar ve düşlerinde dertlerine çare bulacaklarına inanılırdı. Kâhinler, kahraman Amphiaraios'un Attika'da Oropos'taki kehanet merkezinde hayvan postları üzerinde, Argonotlardan Erginos'un oğlu Trophonios'un Leuadhiya'daki kehanet merkezinde ise toprağın içinde bir delikte uykuya yatarlardı. Dionysos'un Amphikleia'daki kehanet merkezinde de kehanet için uykuya yatılırdı. Orta Yunanistan'da Akheron Irmağının yakınında ise ölümlere danışılan bir kehanet merkezi vardı.

Mısırlılar ve İbraniler de kâhinlik gücüne inanılırdı. Mısırlılar sokaklarda dolaştırılan tasvirlerin hareketlerinden, İbraniler de kutsal nesne ve düşlerden anlam çıkarırlardı. Babil'de de rahibeler düşleri yorumlardı. İtalya'daki Sibylla kültü, Cumae'ye Anadolu'daki Erythrai'den gelmişti. Praeneste'de (bugün Palestrina), kâhinlerin yere atılan kemikleri yorumlayarak geleceği okuduğu Fortuna Frimigenia kehanet merkezi çok ünlüydü; imparatorlar bile buraya gelerek kâhinlere danıştırdı. Tanrıça Albunea'nın Tibur'daki (bugün Tivoli) kehanet merkezinde düzenlenen ayinler, Eski Yunan kahramanı Amphiaraios'un ayinlerine benziyordu. Eski Türklerde kâhinlik görevini, başka dinsel görevlerle birlikte kam (şaman) adı verilen din adamları yapardı. Kamlar iyi ve kötü ruhlarla ilişki kurmak, kişileri kötülüklerden korumak, gelecekle ilgili önerilerde bulunmak, hastaları iyileştirmek gibi hizmetleri de yerine getirirlerdi.

Kahire (Arapçada "Üstün Gelen"), Mısır'ın başkenti. Afrika'nın en büyük kentidir. Büyük bölümü Nil Irmağının doğu kıyısında, ırmagın Reşid ve Dimyat kollarına ayrıldığı noktanın biraz aşağısında yer alır. 1300 yılı aşkın süredir aynı alanda, aynı adla yer alan kent, Doğu ile Batı'nın, eski ile yeninin gelişigüzel bir bileşimini yansıtır. Kahire kenti Kahire iliyle (*muhafaza*) hemen hemen aynı alanı kaplar. Çöl yükseltileri arasında sıkışmış olan güneydeki dar kesimi ve ırmak deltasına doğru genişleyen kuzey kesimiyle bir yelpazeyi andırır. Arazi yapısı ve sulama giderlerinin fazlalığı çöle doğru gelişmesini engellediğinden, yüzyıllar boyunca önce ırmağa doğru, daha sonra da kuzey ve güney yönünde büyüştü.

Tipik bir çöl ikliminin egemen olduğu kentte gece-gündüz sıcaklık farkı çok yüksektir. Yazın gündüzleri 32°C-43°C'yi bulan sıcaklık, geceleri Nil'den gelen esintilerin de etkisiyle 18°C-24°C'ye kadar iner. Kısa süren kış aylarında Yengeç Dönencesi'nde bulunan Güneş gündüzlerin ılık geçmesini sağlar, ama geceler oldukça serin ve nemlidir. Kentin yağış aldığı tek mevsim kıştır.

Geçmişte yörede Memphis ve Babil gibi antik yerleşmelerin bulunmasına karşın, bugünkü kentin gelişmesi Mısır'a İslamı yayan Arapların 641'de kurduğu el-Fustat kasabasıyla başladı. Sonraki yüzyıllarda el-Fustat çevresinde bir dizi yeni yerleşim alanı açıldı. 969'da kenti ele geçiren Fatimilerin komutanı Cevher, var olan yerleşimin kuzeydoğusunda surlarla çevrili dikdörtgen planlı bir kent kurdu. Başlangıçta el-Mansuriye olarak anılan kente, Fatimilerin merkezi olmasından (973-974) sonra Kahire adı verildi.

Eyyubilerin kurucusu Salaheddin, Kahire'yi büyük bir kent durumuna getirdi ve geniş bir alanı kaplayan topraklarını buradan yönetti. Memlûk sultanı I. Baybars zamanında Memlûklerin merkezi olan kent, ortaçağ boyunca en parlak dönemini Memlûk yönetimi altında yaşadı. 1340'larda 500 bine ulaşan nüfusuyla Afrika, Avrupa ve Ortadoğu'nun en büyük kenti durumuna gelmenin yanı sıra Doğu ile Batı arasındaki ticarete kilit bir bağlantı noktası niteliğini kazandı. El-Ezher Üniversitesi kentin aynı zamanda İslam bilimlerinin merkezi olmasını sağladı. Memlûklere bağlı zengin topraklardan gelen vergiler önemli bir gelir kaynağıydı. Kentteki en önemli mimari yapılar bu dönemde inşa edildi. Kentin veba salgını (1348) ve Timur'un doğu sınırlarındaki istilasıyla (1400) başlayan gerilemesi, keşif-

büyüklerine ve Memlûk sultanlarına ait mezarlar bulunur. "Ölümler Kenti" adı verilen ve dünyada başka örneği bulunmayan bu yörede nüfusun en yoksul kesiminin bir bölümü (250 bin kişi kadar) yaşar. Belediye hizmetlerinden yoksun olan yörede, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan hızlı nüfus artışının etkisiyle yapılmış olan görece modern, yeni yapılara da rastlanır. Son yıllarda kentin batı ve kuzey kesimleri konut alanları olarak hızla büyümektedir. Tanımsal topraklardan ya da sulama yoluyla çölden elde edilen alanlarda Heliopolis ve Nasr kenti gibi çeşitli yerleşmeler kurulmuştur.

Kahire Mısır, Roma, ortaçağ Arap ve Osmanlı mimarisinden zengin örnekler barındırır. Kentin tescil edilmiş olan 400'den fazla tarihsel anıtı İS 130 ile 19. yüzyıl başları arasındaki dönemde kalmıştır. En eski kesimlerde üstü sıvalı ve iki-dört katlı tuğladan evler egemendir. Bazı eski evlerde yöreye özgü ahşap pencere kafesleri (müş-

banka ve finans kuruluşları ile ulaşım şirketlerinin merkezleri Kahire'dedir.

Kahire Üniversitesi, Ayn Şems, el-Ezher Üniversitesi ve Amerikan Üniversitesi gibi kurumlarıyla yükseköğretim merkezi olan Kahire'ye öteki Arap ülkelerinden çok sayıda öğrenci gelir. Kentteki başlıca müzeler Tutanhamon'a ait hazinelerin sergilendiği Mısır Müzesi, İslam öncesi döneme ait ikon, dokuma ve taşların sergilendiği Kopt Müzesi, Memlûk Kuran'ları ile ahşap, pirinç ve cam eşyaların sergilendiği İslam Sanatları Müzesi'dir.

Kahire ülkenin öteki kentlerine demiryollarıyla bağlanır. Heliopolis yakınında uluslararası bir havalimanı vardır. Kent içinde yaygın olarak kullanılan atlı araba, eşek ve develer yerini otomobillere, otobüs ve 1987'de kullanılmaya başlanan ve Afrika'daki ilk yeraltı taşımacılığı örneği olan metroya bırakmıştır. Kentin yüzölçümü 214 km²'dir. Nüfus (1990) 6.452.000.

Kahire halısı, 15. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Kahire'de ya da yakın çevresinde dokunduğu sanılan döşeme yaygısı. Memlûkler döneminde yapılan ilk örneklerin özelliği merkezi geometrik desenli olmalarıdır. Bu desenler içleri ışınal olarak yayılan ya da salkımlar halinde düzenlenmiş küçük parçalara ayrılmış karmaşık yıldız, sekizgen ya da çokgen biçimli büyük madalyonlardan oluşur. Osmanlıların 1517'de Mısır'ı ele geçirmesinden kısa bir süre önce yapılmış örneklerde üçten fazla renk bulunmadığı için, altı renkli Kahire halılarının daha eskiden kaldığı sanılmaktadır. Kayıtlarda pek çok büyük boy halının dokunduğu geçmekteyse de, Viyana'daki Avusturya Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nde bulunan saf ipekten görkemli bir örneğin dışında günümüze ulaşanlar hep küçük boy olanlar-

Kahire'den bir görünüm, (önde) Sultan Hasan Camisi (y. 1361)
Annan Photo Features

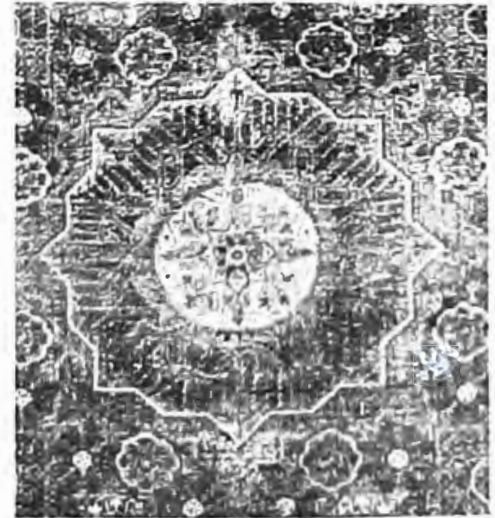
lerin baharat yolunun önemini azaltmasıyla daha da hızlandı. Osmanlıların Mısır'ı ele geçirmesiyle (1517) siyasal özerkliğini yitiren Kahire, yalnızca bir eyalet merkezi durumuna geldi. Napoléon'un 1798'deki Mısır seferiyle Kahire'de kurduğu yönetim 1801'e değin sürdü. 1805'te valiliğe atanan Mehmed Ali Paşa'nın kurduğu hanedan Kral I. Faruk'un iktidardan devrilmesine (1952) değin Mısır'ı yönetti.

Kentin bugünkü yapısı tarihiyle yakından ilgilidir. Kalabalık bir nüfusu barındıran ve Batı tipinde kurulmuş kesimi çevreleyen gecekondu görünümündeki üç eski mahallenin en büyüğü Faumilerce kurulan yerleşim alanıdır. Burada Baybars Camisi ve Salaheddin Kalesi gibi çok sayıda tarihsel yapı vardır. Öteki eski mahalleler geçmişte kentin banliyöleri olan Bulak ve Mısır'ı-Kadime'dir (el-Fustat). Kentin modern merkezi olan el-Azbakiye ile yakınındaki büyük ticaret merkezleri ve konut alanları yoksul eski mahallelerle çarpıcı bir karşıtlık oluşturur. Kentin ana caddesi Nil'e koşut uzanan ve televizyon binası, katedral, belediye binası ve lüks otellerin çevrelediği el-Kurniş Caddesi'dir. Nil kıyısındaki modern kesimler ile eski mahalleler arasında bulunan kesimde alt orta sınıflar yaşar. Ulusal Kitaplık ve İslam Sanatları Müzesi burada yer alır. Metropoliten alanın doğusunda din

refiye) bulunur. Geleneksel konutlar çeşmeli bir avluya açılır; erkek ve kadınların yaşadığı bölümler ayrıdır. Kentin 19. yüzyılda inşa edilen kesimindeki binaların taştan yapılmış zengin bezemeli dış yüzeylerinde, kubbeciklerinde ve romanek eşiklerinde abartılı Avrupa etkisi görülür. 20. yüzyıl başlarında kurulan Batı etkisindeki kesimlerin fazla yüksek olmayan taş ya da betonarme binaları Paris'teki yapılar örnek alınarak yapılmıştır. Nil kıyısındaki Akdeniz tipi binalarda eski Mısır mimarisinin bazı özellikleri korunmuştur.

Geçmişte dinsel ve etnik açıdan karmaşık olan kent nüfusu giderek türdeş bir yapı kazanmaktadır. Günümüzde nüfusun yüzde 90'ını Müslümanlar oluşturur; geri kalanların çoğunluğu Kopt Kilisesi'ne bağlı Mısırlı Hristiyanlardır. Ayrıca az sayıda Katolik ve Protestan (çoğu Avrupa kökenli) ile küçük bir Yahudi topluluğu vardır. Kentin çok yüksek olan nüfus artış hızı ciddi sorunlar doğurmaktadır.

Kahire'nin ekonomisi başlangıcından bu yana yönetsel işlevlerine, iç ve dış ticarete ve sanayi üretimine dayanmıştır. Büyük ölçekli sanayileri dokumacılık (genellikle pamuklular), demir-çelik, gıda ve tütün işleminin yanı sıra tüketim mallarıdır. El emeğine dayanan geleneksel sanayiler de önemli bir yer tutar. Mısır'ın en önemli

Memlûk döneminden bir Kahire halısı, 15. yy; Tekstil Müzesi, Washington, D.C.
Textile Museum Collection, Washington, D.C.
fotoğraf Otto E. Nelson-EB Inc

dir. Bunların iki ucunda desen olarak baklavali bölmeler yer alır. Mısır'ın fethi çeşitli başka desenlerin ortaya çıkmasına yol açmış, ardından da Osmanlı tarzında, yuvarlak madalyonlu ve çiçekli pek çok Kahire halısı üretilmiştir. Memlûk ve Osmanlı tarzındaki Kahire halılarının Güney Avrupa ülkelerine büyük miktarlarda ihraç edildiği sanılmaktadır.

Kahire konferansları, II. Dünya Savaşı sırasında Müttefik liderleri Winston Churchill ve Franklin D. Roosevelt'in Almanya'ya karşı yeni cephe açma planlarını tartıştıkları iki ayrı konferans (22-26 Kasım ve 2-7 Aralık 1943). İkincisine Türkiye cumhur-

başkanı İsmet İnönü de katılmış ve Türkiye'nin Müttefiklerin yanında hemen savaşa girmesi yolundaki öneriyi geri çevirmiştir.

1942 sonlarında Müttefiklerin Kuzey Afrika'ya asker çıkarması ve Sovyet ordularının Stalingrad'ı (sonradan Volgograd) Almanlardan kurtarmasından sonra Müttefikler savaşta üstünlük kazanmaya başladı. Müttefik önderleri, Fransa ve İtalya'ya asker çıkartıp yeni cephe açmayı ve o güne değin tarafsızlığını koruyan Türkiye'yi de kendi yanlarında savaşa sokmayı amaçlıyorlardı. 19 Ekim 1943'te Moskova'da toplanan Müttefik ülkelerin dışişleri bakanları, Türkiye'nin durumunu da ele aldılar. Sonuçta Ankara'nın öncelikle Müttefik hava kuvvetlerine havaalanlarını açmaya, yıl sonunda da savaşa katılmaya ikna edilmesi kararlaştırıldı. İngiltere dışişleri bakanı Sir Anthony Eden, Moskova dönüşünde Kahire'de Türkiye dışişleri bakanı Numan Menemencioglu'yla buluşarak Müttefiklerin bu doğrultuda aldığı kararı bildirdi. 5-16 Kasım arasında sürdürülen görüşmelerde Türkiye tarafsızlık konumunu değiştirmeye yanaşmadı.

Bu girişimin ardından Churchill ve Roosevelt 22-26 Kasım 1943'te Kahire'de bir araya geldiler. Bu görüşmelerde ağırlıklı olarak Normandiya Çıkarması'nın nasıl yürütüleceğine ilişkin planlar tartışıldı. Müttefikler bu arada, Çin'in meşru yönetimi olarak tanıdıkları Milliyetçi hükümetin başında bulunan Çan Kay-şek'le birlikte bir bildiri yayımlayarak, Japonya'nın 1914'ten beri elinde tuttuğu Çin topraklarından çıkarılmasını ve Kore'nin bağımsızlığa kavuşturulmasını amaçladıklarını açıkladılar.

İlk Kahire zirvesinin ardından Churchill ve Roosevelt, 28 Kasım'da SSCB lideri Stalin'le Tahran'da bir araya geldiler. Tahran Konferansı'nda(*) Churchill Türkiye'nin savaşa girmeye ikna edilmesi konusunu yeniden gündeme getirdi ve bu konuda ısrarlı oldu. Stalin, Balkanlar ve Doğu Avrupa'daki Sovyet ilerleyişini durdurma hedefinin gözetildiğini düşünerek önerileri kuşkuyla karşıladı. Bununla birlikte konferans sonunda "Türkiye'nin savaşa girmesinin, Müttefiklerce askeri bakımdan istendiği" açıklandı.

2 Aralık 1943'te Kahire'de yeniden bir araya gelen Churchill ve Roosevelt, Türkiye konusundaki istekleri görüşmek üzere Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile buluştular. 3-7 Aralık arasında süren görüşmelerde Churchill Türkiye'nin Şubat 1944 ortalarında kendi yanlarında savaşa katılmasını, aynı dönemde Türkiye'ye gidecek ABD ve İngiliz hava filolarını kabul etmesini istedi. Bu yapılmazsa "Müttefiklerin Türkiye ile işbirliği yapma umutlarını tümüyle yitireceklerini" söyledi. İnönü ise Müttefiklerin safında savaşa katılmaya ilke olarak karşı olmadıklarını, ama Türkiye'nin askeri donanımının çok yetersiz olduğunu söyledi. Türk ordusunun askeri gereksinimleri karşılanmadan ve savaş sonrası siyasal durumu önceden tartışmaksızın Türkiye'nin bu tür bir yükümlülük altına giremeyeceğini söyledi.

Zirve Türkiye'nin havaalanlarını Müttefik filolarına açıp açmama konusundaki kararını 15 Şubat 1944'e değin taraflara bildirmesi ve bir askeri yardım programı hazırlanması kararlarıyla sona erdi.

Kahitalar, Meksika'nın kuzeybatı kıyısı ile Sinaloa, Fuerte, Mayo ve Yaqui ırmaklarının aşağı çığırlarında yaşayan Kuzey Amerika Yerli topluluğu. Yuta-Azteklere ailesine bağlı olan, birbirine çok yakın Yaki ve Mayo lehçelerini konuşurlar. İspanyollarla karşılaştıkları 1533'te sayıları 115 bini buluyordu. 1980'lerin sonlarında varlığını sürdüren iki ana kabileden Yakilerin nüfusu 25 bin, Mayolarınki ise 80 bindi.

İspanyol istilasına karşı Yakilerin gösterdiği direniş pek uzun sürmedi. Cizvit misyonlarının çevresinde toplanmaya başlayan iki kabile, 17. yüzyılda bütünüyle Hristiyanlığı kabul etti. 19. yüzyılda Meksika yönetimine karşı girişilen ayaklanmayı Yakiler 20. yüzyılda da sürdürdü. Meksika yönetimi 1886'dan sonra zor yoluyla binlerce Yaki ve Mayoyu Sonora, Oaxaca ve Yucatán'a sürdü. Geri kalanlar sonunda ABD'nin güneybatısına kaçtı.

Geçimlik tanımla uğraşan Kahitaların çoğu çöl düzlüklerinde, bir bölümü de Batı Durango dağlık bölgesinde yaşırdı. Dağlık bölgede bütünüyle yaz yağmurlarına bağımlı kuru tarım yapılır, düzlüklerde ise yılda iki kez ürün alınmasını sağlayan taşkın ovalarında mısır, fasulye ve kabak yetiştirilirdi. Günlük beslenmede çeşitli yabani bitkilerden de yararlanan Kahitalar çanak çömlek, sepet ve pamuklu dokuma da üretirdi.

İspanyolların *rancheria* (çiftlik) olarak adlandırdığı, dağınık ev kümelerinden oluşan özerk Kahita yerleşmeleri, genellikle akrabalık bağı olmayan aileleri barındırırdı. Baş dönemlerinde bir yaşının ya da bir grup yaşının yönettiği *rancheria*'lar, bir savaş çıktığında güçlü bölgesel kabile örgütleri biçiminde bir araya gelirlerdi.

Yaki ve Mayo kabileleri günümüzde mısır, fasulye, kabak ve pamuk gibi ürünlere dayalı geçimlik tarımın yanı sıra başta sığır ve koyun olmak üzere hayvancılıkla uğraşır, avcılık ve yabani bitki toplayıcılığı da bir ölçüde sürdürürler. Daha çok kasabalarda toplanmış olmalarına karşın, bu kasabaların çevresindeki kırsal alanda kurulmuş dağınık evlere de rastlanır. Mayolarla kasaba düzeyinde yönetim yapısı çözüldüğünden ilişkiler daha çok aile temeline dayanır. Kerpiçten yapılan bahçeli evler genellikle kumşattan bir çitle çevrilirdi. El sanatlarının çoğu unutulmaya yüz tutmuş, çömlekçilik ve pamuklu dokumacılığı hemen hemen ortadan kalkmıştır. Giysiler artık ticari amaçla ve dışardan alınan kumaşlardan yapılmaktadır.

Bütün Orta Amerika'da yaygın olan, vafatı ilişkisine benzer törensel akrabalık son derece gelişmiştir; bu akrabalık bağı aileler arasında belirlenmiş kurallara dayalı işbirliğini yürütmede bir araç işlevi görür. Katolik olan Yaki ve Mayoların İsa'ya, Meryem'e ve öteki azizlere tapınma biçimleri Hristiyanlık öncesi dinlerinden kalma belirgin izler taşır. Meryem'e bir ana tanrıça gibi tapılır. İsa onuruna düzenlenen törenlerde, büyük olasılıkla Hristiyanlık öncesi törenlerden kalma tabulara özenle uyulur.

kahkahaçeği (*Ipomoea purpurea*), kahkahaçeğigiller (*Convolvulaceae*) familya-

Kahkahaçeği (*Ipomoea purpurea*)
Vesile Buket

sından Orta ve Güney Amerika kökenli bir yıllık tırmanıcı bitki. Yaygın bir biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu türün üzeri tüylü, kalp biçimli yaprakları, sahanın erken saatlerinde açan ve ancak güneşin yükselmesiyle birlikte kapanan pembe, mor ya da beyaz renkli çiçekleri vardır.

kahkahaçeğigiller bak. *Convolvulaceae*

Kahlo (de Rivera), Frida, asıl adı MAGDALENA CARMEN FRIDA KAHLO Y CALDERÓN (d. 6 Temmuz 1907, Coyoacán - ö. 13 Temmuz 1954, Coyoacán, Meksika), ilkel görünümü, keskin hatlı ve parlak renkli kendi portreleriyle tanınan Meksikalı ressam. Gerçeküstücü akım içinde sayılmış, ama kendisi buna karşı çıkmıştır. 1929'da evlendiği ünlü duvar ressamı Diego Rivera'dan 1939'da boşanmış, ama 1941'de onunla ikinci kez yaşamını birleştirmiştir.

Kahlo 18 yaşındayken bir otobüs kazasında ağır biçimde yaralandı ve 35 kadar ameliyat geçirdi. Uğradığı travmadan kurtulması için gerekli uzun toparlanma döneminde kendi kendine resim yapmayı öğrendi. İlk resim denemelerini birkaç yıl önce tanışmış olduğu Rivera'ya gösterdi. Onun özendirilmesiyle resim yapmaya devam etti. Evlendikten sonra, ABD'nin çeşitli kentlerinden duvar resmi siparişleri almış olan Rivera'yla birlikte dolaştı (1930-33). 1938'de önde gelen gerçeküstücü ressamlardan André Breton'la tanıştı. Çalışmalarında ondan büyük destek gördü. Hem Breton, hem de Marcel Duchamp ABD ve Avrupa'da onun yapıtlarının sergilenmesinde önemli rol oynadılar. Kahlo 1943'te La Esmeralda'daki Eğitim Bakanlığı'na bağlı Güzel Sanatlar Okulu'na resim öğretmeni olarak atandı. Coyoacán'daki evi bugün onun anısına müze haline getirilmiştir.

Kahlur (Hindistan) bak. Bilaspur

Kahn, Albert (d. 21 Mart 1869, Rhauen, Vestfalya [Almanya] - ö. 8 Aralık 1942, Detroit, ABD), otomobil fabrikası tasarımlarıyla tanınan öncü sanayi mimarı ve planlamacı. Döneminde dünyanın en önde gelen sanayi mimarı ve "modern fabrika tasarımının öncüsü" olarak anılmıştır.

Babası bir hahamın oğluydu. 1881'de ailesiyle birlikte ABD'ye gitti. Resmî eğitim görmedi, ama Michigan'ın tanınmış mimarlarından George D. Mason'ın yanında yetiştirdi. Daha sonra *American Architect* dergisinin açtığı bir yarışmada kazandığı bursla bir yıl Avrupa'yı dolaştı. Detroit'te çeşitli mimarlarla birlikte çalıştıktan sonra 1895'te, ileride mimarlık alanındaki en büyük şirketlerden biri haline gelecek olan kendi bürosunu kurdu. 1904'te, Packard Motor Company'nin siparişiyle ilk otomobil fabrikası tasarımını gerçekleştirdi. Betonarme iskelet sisteminin kullanıldığı ve fabrikalarda geleneksel kâğıt strüktürden yenilikçi bir kopuşu simgeleyen bu yapı Kahn'ın adının duyulmasını sağladı. Sonraki projelerinde Kahn bütün birimlerin tek çatı altında toplandığı fabrika tipini yarattı; ardından da bugün en yaygın sistem olan, bütün birimlerin aynı kata yerleştirildiği fabrika şemasını geliştirdi. Büyük boyutlarına karşın, boydan boya cam perde duvarları ve çatı pencereleriyle bir hafiflik ve zariflik duygusu uyandıran Detroit'teki Chrysler Corporation Pres Atölyesi (1936) bu sistemin bir örneğidir.

Kahn 30 yıl boyunca büyük Amerikan otomobil şirketlerinin en gözde mimarı oldu. Ford için binden çok proje hazırladı.

Bunların arasında dünyanın en büyük sanayi yapılarından biri olan River Rouge Montaj Fabrikası da vardır. Dünyanın her yanından fabrika, dökümhane ve depo tasarım siparişleri alan Kahn 1929'da da Sovyet hükümetinden aldığı öneri üzerine Stalin'grad'da (sonradan Volgograd) bir traktör fabrikası (1930) inşa etti. Kahn'ın bürosu bu tasarımın ardından SSCB'de 521 fabrikasının daha tasarımını yaptı ve bunu izleyen 10 yıl içinde bini aşkın Sovyet mühendisini eğitti.

Kahn, Gustave (d. 21 Aralık 1859, Metz - ö. 5 Eylül 1936, Paris, Fransa), Fransız şiirinde *vers libre*'i (serbest nazım) bulduğunu iddia eden şair ve edebiyat kuramcısı. Paris'te öğrenim gördü. Dört yıl Kuzey Afrika'da yaşadktan sonra 1885'te Paris'e döndü. *La Vogue*, *La Symboliste* ve *La Revue Indépendante* gibi birçok edebiyat dergisinin çıkarılmasına katkıda bulundu. Bu dergilerde şiirlerini yayımladı ve simgecilğin çevresinde gelişen çeşitli kuramları ele aldı. Önce *Les Palais Nomades* (1887; Göçerler Sarayı), *Chansons d'amant* (1891; Aşkın Şarkıları) ve *Domaine de fée* (1895; Periler Dünyası) başlıklarıyla yayımladığı ilk şiirlerini 1897'de *Premiers poèmes*'de (İlk Şiirler) topladı ve kitabın önsözünde *vers libre* kuramını açıkladı. Bu nazım biçimini ilk geliştirenin kimliği kesin olarak bilinmemekle birlikte Kahn bu tarzın ilk ve en etkili savunucusu oldu. Aleksandren geleneğini kırarak şiirin ritmini alışılmış prozodî kurallarına değil, içerdiği düşüncelere bağlamaya çalıştı. Şiirlerinde değişken bir müziksel ritimle geri planda kalan ince ses uyumlarını yakalamayı başardı. Ayrıca

Gustave Kahn, Roger Casse'in bir yağlıboya çalışması, 1931; özel koleksiyon
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Fransız şiir tarihine çok kişisel bir katkı niteliğindeki *Symbolistes et décadents* (1902; Simgeciler ve Dekadanlar) adlı kitabı yazdı.

Kahn, Herman (d. 15 Şubat 1922, Bayonne, New Jersey - ö. 7 Temmuz 1983, Chappaqua, New York, ABD), ABD'li fizikçi ve strateji uzmanı. Nükleer savaş konusunda tartışma yaratan çalışmalarıyla tanınır.

Gençliği New York kenti ve California'da geçen Kahn 1945'te Los Angeles'daki California Üniversitesi'ni bitirdi. Sonraki üç yıl boyunca çeşitli uçak fabrikalarında çalıştı ve lisansüstü eğitimini California Teknoloji Enstitüsü'nde tamamladı. 1948'de büyük ölçüde ABD Hava Kuvvetleri'nin mali destek sağladığı özel bir araştırma merkezi olan Rand Corporation'a girdi. Burada, oyun kuramı, yöneylem araştırması ve sistem analizi gibi yeni çözümsel tekniklerin askeri

stratejiye uygulanması konusunda çalışmaları yaptı.

Kahn adını, termonükleer savaşın konvansiyonel savaştan farklılığının niteliksel değil yalnızca niceliksel olduğu, bu nedenle aynı biçimde çözümlenmesi ve planlanması gerektiğini önerdiği yapıtı *On Thermonuclear War*'un (1960; Termonükleer Savaş Üzerine) yayımlanmasıyla duyurdu. 1961'de Rand Corporation'dan ayrıldı ve New York'taki Croton-on-Hudson'da, ulusal güvenlik ve kamu politikası konularında araştırma yapmak üzere Hudson Enstitüsü'nü kurdu. Enstitünün başkanlığını ve araştırma müdürlüğünü üstlendi.

Kahn'ın öteki kitapları *Thinking About the Unthinkable* (1962; Düşünülemez Düşünmek), *The Emerging Japanese Superstate* (1970; Doğmakta Olan Japon Süper Devleti), *The Next 200 Years* (1976, W. Brown ve L. Martel'le birlikte; Gelecek 200 Yıl) ve *The Coming Boom*'dur (1982; Yaklaşan Patlama).

Kahn, Louis I(sadore) (d. 20 Şubat 1901, Osel, Estonya - ö. 17 Mart 1974, New York kenti, ABD), güçlü ve kütleli görünümlü yapılarıyla ülkesinde yaygın olan Uluslararası Üslup'tan ayrılan ABD'li mimar. II. Dünya Savaşı sonrasında, üzerinde en çok tartışılan mimarlarından biridir.

Küçük yaşta ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti. 1924'te Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Avrupa'yı dolaşarak mimarlık yapıtlarını inceledi, tasarımlarını çizdi. 1941'de George Howe'la, 1942-44 arasında da Howe ve Oscar Stonorov'la ortak çalıştı.

Yale Üniversitesi'nde mimarlık dersleri verdiği dönemde (1947-57) ilk önemli işi olan Connecticut eyaletinde New Haven'daki Yale Üniversitesi Sanat Merkezi'ni gerçekleştirdi (1952-54). Bu yapı, Mies van der Rohe'nin çalışmalarını çağrıştıran bazı özelliklerine karşın, Uluslararası Üslup'tan belirgin biçimde ayrılıyordu. Kahn'ın ikinci önemli yapıları New Jersey eyaletinde Trenton'da yaptığı Yahudi Cemaati Merkezi (1955-56) oldu.

Kahn 1957'de Pennsylvania Üniversitesi'nde mimarlık profesörü oldu. Burada inşa ettiği Richards Tıp Araştırmaları Merkezi (1960), özellikle servis alanlarıyla kullanma alanlarının birbirinden ayrıldığı çözümlüyle dikkati çekti. Yapıda merdivenler, asansörler, havalandırma ve tesisat boruları vb servis öğeleri dört kulede toplanmış ve bunlar yaşama ve çalışma mekânları gibi kullanma alanlarından bütünüyle ayrılmıştı. Kahn, California eyaletinde La Jolla'daki Salk Biyoloji Araştırmaları Enstitüsü'nde (1959-65) kaba dokulu çıplak beton panolar kullandı.

New York'ta Rochester'daki Birinci Üni-taryen Kilisesi'nde dört köşedeki kulelerin pencerelerinden gelen ışık ana mekânı aydınlatıyordu. Eleştirmenler bu yapıyı da, Kahn'ın öbür yapıları için kullandıkları sert, kütleli, güçlü ve aynısız gibi terimlerle tanımladılar. Kahn Pennsylvania'daki Bryn Mawr College'in (1961-65) yatahanesini aydınlatmak için de kulelerden yararlandı. Bangladeş'in başkenti Dacca'daki Meclis Binası'yla Ahmedabad'daki Hindistan İşletme Enstitüsü'nün tasarımlarında kentin sıcak ve güneşli ikliminde ışığın denetlenmesi sorununu belirleyici bir öge olarak ele aldı. Her iki yapıda da duvarlarda ışığın iç mekâna göz almadan girebileceği geometrik biçimli büyük açıklıklar bırakılmıştı. Son yapıları olan New Haven'daki Yale İngiliz Sanatı Merkezi ölümünden sonra, 1977'de tamamlandı.

Kahn, Reuben Leon (d. 26 Temmuz 1887, Kovno [bugün Kaunas], Litvanya - ö. 22 Temmuz 1979, Miami?, ABD), ABD'li immünolog. Kandaki tepkimelerle ilgili çalışmaları sonunda frengi tanısında kullanılan bir test bulmuştur.

Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde bakteriyoloji (1928-48) ve seroloji (1951-57) dersleri verdi. Daha sonra, Washington'daki Howard Üniversitesi Tıp Okulu'nda mikrobiyoloji profesörü (1968-73) ve araştırmacı olarak bulundu.

Michigan Eyaleti Sağlık İdaresi'nde immünolog olarak çalışırken (1920-28), denetimli koşullarda mikrop bulaştırılmış kan örneğini sıgır kalp kası serumu ve bir miktar kolesterolle karıştırınca, çözeltinin bulanıklaştığını gördü. Kahn testi olarak adlandırılan bu test, kısa süre önce aşılansmış ya da frengiden başka hastalığı olan kişilerde

Reuben Kahn

Michigan Historical Collections of the University of Michigan

yalancı olumlu sonuçlar vermekle birlikte, Wasserman testine göre daha güvenilir sayılır.

Kahn, bulduğu testte sıcaklık, tuz yoğunluğu ve serumun sulandırılma düzeyinin değiştirilmesi durumunda, tepkimenin verem, sıtma ve cüzam etkenlerinin varlığını da ortaya çıkardığını gösterdi. Evrensel serum tepkimesi olarak adlandırdığı testini, *An Introduction to the Universal Serologic Reaction in Health and Disease* (1951; Sağlıklı ve Hasta Bireylerde Evrensel Serum Tepkimesine Giriş) adlı kitabında açıkladı. İşinin hayvanlardaki bağışıklık üzerine etkilerini araştırdığı ve Atom Enerjisi Komisyonu'na (AEC) desteklenen çalışmalarında, ışınının, yabancı proteinlerin antikorlarla tepkimeye girdiği bölgeyi zedelediğini buldu. Bu buluş aşılarsın etkisinin artırılması yolunu açtı.

Kahnweiler, Daniel-Henry (d. 25 Haziran 1884, Mannheim, Almanya - ö. 11 Ocak 1979, Paris, Fransa), Alman asıllı Fransız sanat galerisi sahibi ve yayımcı. Pablo Picasso'nun yakın dostu ve kübizmi ilk destekleyenlerden biridir.

Maliye öğrenimi gördü, ama sanatla uğraşmayı seçerek Paris'e yerleşti. 1907'de burada küçük bir galeri açtı. Çeşitli genç sanatçıların çalışmalarını ilgilencerek kısa zamanda Picasso, Georges Braque, André Derain, Maurice de Vlaminck, Fernand Léger ve Juan Gris'in bütün yapıtlarını sergiledi. Ayrıca Guillaume Apollinaire, André Malraux ve Antonin Artaud gibi yeni tanınmaya başlayan edebiyatçıların yapıtlarını yayımladı.

I. Dünya Savaşı başladığında Kahnweiler Paris dışındaydı ve Alman vatandaşı olduğundan geri dönemedi. Galerisi kapatılarak mallarına el kondu. Şubat 1920'de Paris'e döndü ve iki yıl boyunca devletçe el konan mallarının açık artırımla satılmasına tanık oldu. Eylül 1920'de Simon Galerisi'ni açtı.

1937'de Fransız vatandaşlığına geçti. II. Dünya Savaşı başlayınca baldızı Louise Leiris mallarını ve işini satın aldı; galerinin adını da Louise Leiris Galerisi olarak değiştirdi. Alman işgali sona erince, Louise Leiris Galerisi'nin yönetimini üstlenen Kahnweiler ölümünden kısa bir süre öncesi- ne değin bu görevi sürdürdü.

Yakından tanıdığı sanatçılar üzerine yazdığı monografilerin yanı sıra anılarını içeren *Mes galleries et mes peintres* (1961; Galerilerim ve Ressamlarım) adlı bir kitabı da vardır.

Kahondeler bak. Bakaondeler

Kahr (Şövalyesi), Gustav (d. 29 Kasım 1862, Weissenburg, Bavyera - ö. 30 Haziran 1934, Münih, Almanya), Bavyeralı muhafazakâr kralcı siyaset adamı. 1920'lerin başlarındaki sol karşıtı ayaklanmalar sırasında kısa bir süre Bavyera başbakanı olarak görev yapmış, daha sonra fiilen bir diktatör konumuna gelmiştir.

1917'de Yukarı Bavyera'ya eyalet valisi olarak atandı. Mart 1920'de Weimar Cumhuriyeti'ne karşı girişilen başarısız Kapp Darbesi'nin hemen ardından Bavyera başbakanı oldu. Paramiliter bir grup olan Anavatan Muhafızları (*Einwohnerwehren*) ve öteki gerici unsurları desteğiyle solu işçi ve asker konseylerini kısa sürede dağıttı. Ama Müttefiklerin baskısıyla Haziran 1921'de Anavatan Muhafızları örgütünün de dağıtılması, ardından da düzenin sağlanması konusundaki devlet kararname- sine karşı Bavyera Parlamentosu'nun kendisini desteklememesi üzerine, Eylül 1921'de görevden çekildi.

İki yıl sonra, Fransa'nın Ruhr'u işgal etmesiyle sonuçlanan büyük karışıklıklar sırasında Bavyera hükümetince Eyalet Genel Komiserliği'ne (*General-Staatskommissar*) atandı ve diktatör yetkileriyle donatıldı. Weimar Cumhuriyeti'ne açıkça meydan okuyarak Bavyera'nın Almanya'dan ayrılması ve kralcı bir yönetim kurulması konusunda planlar yapmaya girişti. Ama Adolf Hitler'in Kasım 1923'teki Birahane Darbesi'nin ardından bu planlardan vazgeçmek zorunda kaldığı bu darbe, bir anlamda kendi planlarına da uygun düşüyordu. Bunu izleyen şubat ayında görevden çekilen Kahr, sonradan Bavyera idare mahkemeleri başkanı oldu. Nazilerin Haziran 1934'teki temizlik hareketi sırasında öldürüldü.

kahraman, edebiyatta, geniş anlamıyla bir yapıtın başkışısı. Daha dar anlamda *Gilgameş*, *Ilyada*, *Beowulf*, *La Chanson de Roland* (Roland'ın Şarkısı) gibi kahramanlık destanlarının ya da eski halk efsanelerinin yüceltilmiş kişilerine de kahraman denir.

Efsane kahramanları, bir halkın tarihinin ilk dönemlerinde yaşadığı kabul edilen, beceri, güç ve cesaret bakımından sıradan insanlardan çok üstün, soylu kişilerdir. Genellikle, üstlenecekleri rol için dünyaya gelmişlerdir. Yunanlı Akhilleus ve İrlandalı Cú Chulainn gibi bazıları yarı-tanrısal kökenli, olağanüstü güzel ve erken gelişmiş karakterlerdir. Bazıları ise Anglosaksonların *Beowulf*'u ve Rusların İlya Muromets'i gibi başlangıçta haklarında hiçbir şey bilinmeyen, yavaş gelişen tiplerdir.

Savaş ve tehlike kahramanının olağan uğraşdır. Çevresindekiler soyludur; yandaşlarına karşı cömert ve hoşgörülü, düşmanlarına karşı ise acımasızdır. Savaşta yiğit, günlük yaşamda yetenekli ve beceriklidir. Ev yapabilir, yelken açabilir. Gemisi kazaya uğrarsa herkesten iyi yüzer. Bazen, Odysseus örneğindeki gibi kurnaz ve bilgedir, ama genellikle fazla ince düşünceli olmaz. Düşünce- den çok eylem adamıdır. Hiçbir kısıtlamayla

Kabul etmeyen kendine özgü onur anlayışı- na göre yaşar. Tepkileri genellikle içgüdü- sel, önceden kestirilebilir ve kaçınılmaz niteliktedir. Tehditleri cesaretle karşılar; bazen felakete çağrı çıkarır. Sonraki çağla- rın ölçütlerine göre, asırı basit özellikler taşır. Kendini beğenmesiyle, armağanlar ve ödüllerden hoşlanmasıyla ve üne düşkünlü- ğüyle çocuksudur. Zaman zaman önemsiz şeyler için kendisinin ve başkalarının yaşa- mını tehlikeye atacak kadar cılgındır. Örne- ğin Roland, savaşta köşeye sıkıştığı zaman yardım istemek için imdat borusunu çalma- yacak kadar gururludur; bu yüzden ölür. Ama kahraman karakteri gene de okurların ilgisini çekmekte ve edebiyatta büyük önem taşımaktadır.

Edebiyatta kahramanların ortaya çıkışı, şairlerin ve okurların dikkatlerinin ölümsüz tanrılardan ölümlü insanlara çevrilmesiyle başlayan bir düşünce devriminin ifadesidir. Herkes gibi acı çeken ölümlü kahramanlar, çabalarıyla torunlarının anılarından hiç si- linmeyecek bir anlık görkemi yaratmaya uğraşırlar. Bunlar, edebiyattaki ilk insan karakterlerdir ve yaşantıları canlılığını hiç yitirmez.

Kahraman, Nihat (d. 1951, Denizli), toplumsal sorunları işlediği figüratif yapıtlarıyla tanınan ressam. Sanat eğitimini 1968-72 arasında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'nde yaptı. Avrupa sınavı- nı kazanarak 1972'de gittiği Paris'te dört yıl kaldı. 1978-81 arasında Gazi Eğitim Ensti- tüsü Resim Bölümü'nde ders verdi. Daha sonra Ankara Yıldırım Beyazıt Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. 1981'de 42. Dev- let Resim ve Heykel Sergisi'nde başan; Vakko'nun düzenlediği "Yurtta Sulh, Ci- handa Sulh" konulu resim yarışmasıyla, Kültür Bakanlığı tarafından düzenlenen "Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Devrimler" konulu resim yarışmasında mansiyon; DYO'nun 84. Dövlül Resim yarışmalarında da 1982 ve 1984 yıllarında çeşitli dereceler aldı.

Resmi, daha çok düşünsel boyutlarda geli- şen bir olay olarak kabul eden Kahraman, konu olarak toplumsal sorunları işlemiş ve bu sorunların içeriğine uygun özgün bir resim dili oluşturmuştur. Alışılmışın dışın- da, belirsiz, soyut ama kompozisyona ege- men bir mekân olarak biçimlendirdiği doğa, işlediği konu ile uyum içindedir. Konuyu canlı renklerle daha da vurgulayan Kahra- man, resimlerinde yer yer soyut-dışavurum- cu anlayışla lekeler kullanmış ve konunun dramatik ağırlığına uygun olarak hareketli soyut öğelerden de yararlanmıştır.

kahramanlık öyküsü, soylu savaşçıların ve hükümdarların kahramanlıklarını dra- matik bir üslupta anlatan öykü. Konuları, bakış açıları ve üsluplarıyla kahramanlık şiirlerinin düzyazı alanındaki karşılığı sayı- lır. Sözlü ya da yazılı olabilmekle birlikte anlatılmak üzere üretilen bu öykülerde, sözlü gelenekteki birçok kalıplaşmış ifade biçiminden yararlanılır. Türün önemli bir örneği, İrlanda'da 8. ve 11. yüzyıllar arasın- da yazıya geçirilen, Cú Chulainn adlı kahra- manı ve arkadaşlarını konu alan Ulster efsaneleridir(*). İÖ 1. yüzyılda geçen olayları anlatan bu öyküler, Eski Kelt bil- ginleri *druid*'lerin etkisindeki Hristiyan- lık öncesi dönem soylularının âdetlerini yansıtır. 12. yüzyılda gene İrlanda'da yazıya geçirilen bir öykü dizisi de Finn MacCum- hail (MacCool) ile oğlu şair Oisín (Ossian) ve Fianna Éireann adlı seçkin savaşçı ve avcılarının kahramanlıklarını anlatan Fenian efsaneleridir(*). Öykülerin arasına, genel- likle onlardan daha eski olan, çoğunlukla da konuşmalardan oluşan manzum parçalar

serpiştirilmiştir. Bu manzum parçalar yü- zünden, bu öykülerin kaybolmuş bir dizi kahramanlık şiirinden kaynaklanmış olabi- leceği düşünülmüştür. İrlanda edebiyatında- ki kahramanlık öyküleri arasında yalnızca Cooley Bogası Destanı(*) kapsamı baki- mindan destan özellikleri gösterir. Ulster çevriminin parçası olan bu öykünün günü- müze ulaşan kopyası, aslından oldukça uzaktır. İrlanda kahramanlık öykülerinin şiirsel dili, Lady Gregory'nin *Cuchulain of Muirthemne* (1902; Muirthemne'li Cuchula- in) ve *Gods and Fighting Men* (1904; Tanrı ve Savaşan İnsanlar) adlı yapıtlarında usta- lıkla korunmuştur.

Kahramanlık öykülerinin başka örnekleri arasında 13. yüzyıl İzlanda sagaları sayılabi- lir. *Völsunga saga* (y. 1270) ve *Thidriks saga* (y. 1250) gibi "kahramanlık sagaları" 4. ve 6. yüzyıllar arasındaki Germen sözlü edebi- yat geleneğine dayanır ve zamanla yitirilmiş kahramanlık şiirlerinden birçok dize içerir. Her ikisi de yaklaşık 1300'e tarihlendirilen *Grettis saga* (Grettir'in Sagası) ve *Njáls saga* (Njáll'ın Sagası) gibi İzlanda sagaları ise, sanatsal nitelikleri bakımından daha üstün- dür. Bu sagalar, İzlanda'da yaşamaları kan davasının katı ve karmaşık kurallarınca yönetilen aileleri konu alır.

Türk edebiyatında kahramanlık konu alan öykülere çok eski dönemlerden beri rastlan- maktadır. Halkın yiğitlik ve kahramanlığa duyduğu hayranlık, özellikle de şehitlik ve gazilik mertebelerine ulaşma umudu, bu tür yapıtlara büyük bir ilgi duyulmasına yol açmıştır. Hz. Muhammed'in düşmanlarına karşı kazandığı zaferleri, Hz. Ali'nin devlerle çarpışmasını ve inanılmaz kahramanlıklarını konu alan halk öyküleri ile divan edebiyatın- daki gazavatname(*) ve zafernameler(*) bu türün örnekleri arasındadır. Kahramanlık öy- küleri Milli Edebiyat döneminde yazarların ilgi duyduğu bir tür olmuş. Cumhuriyet sonrası dönemde de özellikle Kurtuluş Sava- şı'nı konu alan yapıtlar verilmiştir.

kahramanlık şiiri, soylu savaşçıların ve hükümdarların kahramanlıklarını, ağırbaşlı, yüce ve dramatik bir üslupla, belirli biçim- sel kurallara bağlı kalarak anlatan şiir. Genellikle bir telli çalgı eşliğinde okunan ya da şarkı olarak söylenen bu şiirler, halk ozanlarının yapıtlarıyla kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Günümüze ulaşan kahramanlık şiirleri ara- sında, eski çağlardan bugüne değin dünya- nın birçok yerinde ortaya konmuş çok çeşitli yapıtlar vardır. Bir kahramanın atala- rını ve yaptıklarını öven, ölümüne ağıt yakan *panegyrikos*'lar(*) türün ilk örnekleri kabul edilir. Kahramanlık şiirlerinin bir başka örneği ise, tek bir olayı anlatan kısa ve dramatik şiirlerdir. Vikinglerin Essex'e düzenledikleri akınları anlatan Eski İngilizce "The Battle of Maldon" (y. 991; Maldon Çarpışması) ve babayla oğlu arasındaki düelloyu konu alan *Hildebrandslied* (y. 800; Hildebrand'ın Şarkısı) bunlara örnek gös- terilebilir. *Ilyada* ve *Odysseia* gibi destan- lar, kahramanlık şiirlerinin gelişmiş biçimle- ridir.

Kahramanlık şiirlerinin çoğu, geride kal- mış belirsiz bir "kahramanlık çağı"ndan söz eder. Kahramanların büyük beceri ve cesare- t gerektiren olağanüstü işler başardığı bu dönemin özellikleri, edebiyattan edebiyata değişiklik gösterir. İÖ 8. yüzyılda ortaya çıkan Homeros destanları, İÖ y. 1200'de Troya'yla yapıldığı sanılan bir savaş etrafında gelişir. Germen, İskandinav ve Britanya halk- larının kahramanlık şiirleri, genellikle Ger-

men kavimlerinin göçünün gerçekleştiği 4-6. yüzyıllar arasında konu alır. Bu öykülerde anlatılan kahramanların bazıları tarihsel kişiliklerdir; ama bu kahramanların yaptıkları işler, bir sanat yapıtı ortaya koymak üzere, genellikle de tarihsel olayların akışına bağlı kalınmadan

Gene de, her şair ya da dinleyici, anlattığı ya da dinlediği kahramanlık öyküsünün bir doğruluk payı olduğunu varsayar. Öyküler, kişisel olmayan nesnel bir üslup taşırlar. Ayrıntıların canlı ve gerçekçi anlatımı, ara sıra ortaya çıkan olağanüstü öğelere baskın gelir ve öyküyü inandırıcı kılar. Kahramanın yaptığı bütün günlük ve sıradan işler de ayrıntılarıyla, tek tek anlatılır. Örneğin Homeros, Akhilleus'un savaşta ne giydiğini, zırhını nasıl kuşandığını, savaş arabasına binişini ve atlarına seslenişini ayrıntılarıyla anlatırken o kadar inandırıcıdır ki, atların Akhilleus'la konuşmaları destandaki gerçeklik duygusunu bozmaz.

Eski çağlara ait kahramanlık şiirlerinin birçoğu tümüyle kaybolmuştur. Ama bu şiir geleneği, sözlü edebiyatın varlığını koruduğu toplumlarda günümüzde de sürmektedir. 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılda yapılan derleme çalışmaları sayesinde Rusya, Estonya, Yugoslavya, Bulgaristan, Arnavutluk ve Yunanistan'daki öykü anlatıcılarının ürünü olan birçok kahramanlık şiiri ortaya çıkarılmıştır. Orta Asya'da da Moğol ve Türk halklarına ait birçok kahramanlık şiiri toplanmıştır. Tian Shan (Tanrı Dağları) bölgesinde yaşayan Karakırgızlar türün en güzel örneklerini vermiştir. Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan Yakutlar, Japonya'nın kuzeyinde yaşayan Aynular ve bazı Arap kabileleri de yakın zamanlarda kahramanlık şiirleri ortaya koymuşlardır.

Çağdaş araştırmacıların bu halklar arasında yaptığı çalışmalar, uzun destanların sözlü geleneğin ürünü olup olamayacağı konusundaki kuşkuları gidermiş ve Homeros gibi Antik Çağ şairlerinin yapıtlarını ortaya koyarken hangi yöntemlerden yararlandıklarına ışık tutmuştur. Bu şairler, sözlü geleneğin parçası olmuş birçok öyküyü genel hatlarıyla biliyor, toplantı, veda etme, zamanın geçmesi, zafer ya da yenilgi gibi olayları anlatmakta kullanılan bir dizi kalıbın da yardımıyla şiirlerini doğaçlama olarak kuruyor, tanıdık sahnelerle yeni olay ve ayrıntıları ustaca kaynaştırıyorlardı. Anlatılan öyküyü ezberlemiyorlar, yeniden anlatıklarında çoğu zaman değişikliklere yer veriyorlardı. ABD'li Homeros uzmanı Milman Parry 1934'te, Sırbistan'ın güneyinde okuma yazması olmayan bir halk ozanının anlattığı 12 bin dizecik (*Odyssea* uzunluğunda) bir epik şiiri kayda geçirmiştir. Özbek ve Karakırgız halk ozanları arasında derleme çalışmaları yapan Rus araştırmacılar da çok güçlü bir belleğin ve doğaçlama'nın ürünü olan kahramanlık şiirleri ortaya çıkarmışlardır.

Türk edebiyatında da yigittik, yurt sevgisi gibi konuları ya da tarihsel olayları coşkulu bir anlatımla işleyen kahramanlık şiirleri ortaya konmuştur. Bu tür yapıtlara, epik şiir ya da hamasi şiir adları da verilir. Aşık edebiyatında çeşitli zaferleri konu alan şiirler ile destan ve koçaklamalarda işlenen kahramanlık temaları, Milli Edebiyat döneminde ve Cumhuriyet sonrası dönemde Kurtuluş Savaşı'nı konu alan şiirlerle daha da yaygınlık kazanmış, Yahya Kemal Beyatlı, Behçet Kemal Çağlar, Arif Nihat Asya, Fazıl Hüsni Dağlarca gibi şairler bu türde ürünler vermişlerdir. Cumhuriyet döneminde ayrıca, kahramanlık şiirlerinin toplandığı birçok antoloji

yayımlanmıştır. Ayrıca bak. gazavatname; koçaklama.

kahramanlık trajedisi, İngiliz tiyatrosunda Restorasyon dönemine özgü oyun türü. On iki hecelik dizelerden oluşan aleksandren ölçüyle yazılan bu oyunlarda aşk ve cesaret temaları işlenmiştir. 17. yüzyıl başlarındaki Fransız klasik tiyatrosunu ve William Davenant'ın kahramanlık oyunlarını örnek alan Restorasyon dönemi oyun yazarları, kahramanlık şiirlerinin uzunluğunu, dilini ve uyarlarını tiyatroya uyarlamaya çalıştılar. Kahramanlık trajedisinin önde gelen adlarından John Dryden, bu yeni türü "minyatür kahramanlık şiiri" olarak tanımladı.

Taklit ettikleri kahramanlık şiirleri gibi, kahramanlık trajedileri de geniş ve açık mekânlarda savaşçı kahramanlar, yüce gönlü hanımlar arasında geçer. büyük ölçüde bir retorik gösterisi halindeki abartılı konuşmaları içerir. Bu oyunlarda gurur ve tutkuların yönlendirdiği soylu kahramanlar, aşk ve onur konularını incelikli mecazlara yer veren uyaklı bir dille tartışırlar. Vahşi savaşlar ve talihi beklenmedik biçimde tersine dönmesi gibi, geleneksel destan öğeleri içeren bu idealize edilmiş oyunlardaki temel olay örgüsünü, kahramanın bir kadına olan aşkıyla ülkesine beslediği sevgi arasında kılması oluşturur. İçerdikleri trajik öğelere karşın kahramanlık trajedileri, genellikle mutlu sonla biter. Bu türün en tipik örneği, Dryden'in *Almanzor and Almahide* adlı iki bölümlük yapıtıdır. Bu oyun, daha çok *The Conquest of Granada* (1670-71; Granada'nın Fethi) adıyla bilinir. Öbür Restorasyon dönemi yazarları gibi Dryden da *Aureng-Zebe* (1675) adlı son kahramanlık trajedisini tamamladıktan sonra 17. yüzyıl sonlarına doğru uyaklı beyitlerin yerini alan açık ölçüye dönmüştür. Buckingham dükü kahramanlık trajedilerindeki abartılı tutumu, *The Rehearsal* (1671; Prova) adlı oyununda alaya almıştır.

Kahramanmaraş, topraklarının bazı bölümleri Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, daha büyük bölümü Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 14.327 km² olan

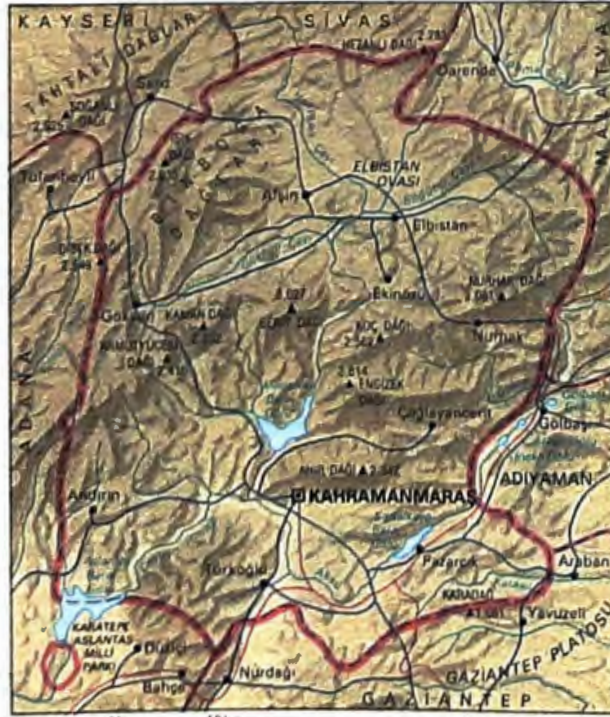
Kahramanmaraş ili doğuda Malatya ve Adıyaman, güneydoğu ve güneyde Gaziantep, güneybatı ve batıda Adana, kuzeybatıda Kayseri, kuzeyde de Sivas illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. İlin yüzey şekilleri Toroslar'ın parçası olan dağlar, platolar ve tektonik kökenli düzlüklerden oluşur. En önemli yükseltiler kuzeyde Hezanlı Dağı (2.283 m), doğuda Nurhak Dağı (3.081 m), batıda Dibek ve Binboğa (Işık Dağında 2.935 m) dağları ile orta kesimdeki Berit Dağı (3.027 m), Engizek Dağı (2.814 m) ve Ahır (Maraş) Dağıdır (2.342 m). Platolar özellikle ilin kuzey kesiminde yer alır. Berit Dağı çevresinde yer alan ve yüksekliği yer yer 1.000 m'ye kadar inen platolar, kuzeydeki platolara göre, iklim koşulları ve bitki örtüsü açısından hayvancılığa daha elverişlidir.

İlin kuzey kesiminde yer alan ve çevresi dağlarla çevrili olan Elbistan Ovası(*), Doğu Anadolu'nun güneyinde batı-doğu doğrultusunu izleyen tektonik kökenli Malatya-Uluova-Palu-Muş çöküntü ovaları dizisinin ilk ovasıdır. İlin orta kesimindeki dağlık alan Elbistan Ovasını güneydeki Kahramanmaraş Ovasından ayırır. Kahramanmaraş Ovası, Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğunun(*) kuzey kesimini oluşturur. İl topraklarının sularını toplayan akarsular çöküntü alanlarındaki eğime bağlı olarak akarlar. Söğütlu, Hurman, Göksun ve Aksu çaylarıyla büyüyen Ceyhan Irmağı(*) Elbistan kenti yakınlarından doğar. İlin doğu kesimindeki küçük bir kesimin suları ise Nurhak ve Engizek dağlarından çıkan Göksu aracılığıyla il sınırları dışında Fırat'a ulaşır. Bu akarsulardan Aksu üzerinde sulama amaçlı Kartalkaya Barajı, Ceyhan Irmağı üzerinde de sulama ve enerji amaçlı Menzelet Barajı kurulmuştur.

İlin orta ve güney kesimindeki dağların alçak kesimlerinde meşe ve ardıçlar, yükseklerde ise kızılçam, karaçam ve göknarlardan oluşan ormanlar geniş yer tutar.

Ekonomi. İl ekonomisinin temelini tarım oluşturur. Doğal yapı ve iklim özellikleri, Kahramanmaraş'ta çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine olanak sağlar. 1972'de açılan Kartalkaya Barajı 22 bin hektardan çok tarım alanının sulanmasını sağlayarak, Narlı

Kahramanmaraş İli
Ana Yayıncılık Arşivi

ve Kahramanmaraş ovalarında sebze ve meyve üretimini önemli ölçüde artırmıştır. 1989'da ilde yetiştirilen başlıca ürünlerin miktarı şöyledir: 483.584 ton şeker pancarı, 362.558 ton buğday, 111.206 ton üzüm, 73.995 ton arpa, 67.076 ton nohut, 51.336 ton domates, 33.937 ton soğan, 28.407 ton fasulye, 27.048 ton çığır ve 25.897 ton elma. Ayrıca azımsanmayacak miktarda armut, kayısı, dut, ceviz ve antepfıstığı yetiştirilir. Eskiden geniş yer tutan çeltik ekimi günümüzde önemini yitirmiştir.

Kahramanmaraş'ın genel görünümü
Nezih Başgelen

Kahramanmaraş, 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında Anadolu'nun başlıca hayvancılık merkezlerinden biriydi. Bu dönemde çevredeki vilayetlerden gelen Türkmen aşiretler sürülerini yazın Maraş'ın yaylalarına çıkarırlardı. Yörede, Maraş ineği adıyla ünlü üstün nitelikli bir sığır cinsi beslenirdi. Taşımacılığa bağlı olarak devecilik, atçılık ve çeki hayvancılığı yaygındı. Bugün de özellikle kuzeydeki dağlık kesimde mera hayvancılığı birincil geçim kaynağıdır. Sayıca azalmış olmakla birlikte bazı aşiretler hâlâ yaylacılık yapar. En çok koyun, kıl keçisi ve inek yetiştirilir; kümes hayvancılığı ve arıcılık da yapılır. 1958'de Türkoğlu İnekhanesi adıyla kurulan Kahramanmaraş Tarım İşletmesi koyunculuk ve tavukçuluk yapılan bölümleri, inekhanesi ve yem bitkileri üreten birimleri ile hayvancılığın katkıda bulunur. Başlıca hayvansal ürünler deri ve süttür. İl dışına çok miktarda canlı hayvan satışı yapıldığından et üretimi düşüktür.

Kahramanmaraş, 1968'de kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmışsa da kurulan sanayi tesisleri, genellikle tarım ürünlerini işleyen birkaç kamu ve özel kesim yatırımlarıyla sınırlı kalmıştır. Bunlardan en önemlisi, iş olanağı sağladığı bini aşkın işçisiyle iplik, pamuklu dokuma ve hazır yatak takımı üretimi yapan Sümerbank'ın Kahramanmaraş Pamuklu Sanayii Müessesesi'dir. İlin öteki önemli sanayi kuruluşları Afşin-Elbistan Termik Santrali, Elbistan'daki şeker ve Göksun'daki yem fabrikaları, Çukobirlik'in Kahramanmaraş kentindeki çırçır fabrikası ile özel kesime ait iplik, dokuma, çırçır, un, bitkisel yağ, toz ve yaprak biber, inşaat demiri, tarım araçları, madeni eşya, yonga levha ve kaplama, tuğla ve kiremit fabrikalarıdır.

İlin başlıca mesire yerleri Andırın'da Çınar Geçidi, Merkez ilçede Çamlık, Kapıçam, ve Başkonuş adlarıyla kurulmuş olan orman içi dinlenme yerleridir.

Yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin sayılan ilin çeşitli kesimlerinde madensuyu kaynakları ve mermer, Afşin yöresinde çimento hammaddesi, Elbistan yöresinde demir ve linyit, Göksun yöresinde alüminyum ve demir, Pazarcık yöresinde manganez, tuğla ve kiremit hammaddesi, Türkoğlu yöresinde barit, tuğla ve kiremit hammaddesi, Merkez ilçede de barit yatakları vardır.

Tarih. Döngel koyundeki mağaralarda yapılan araştırmalarda ele geçen buluntular, yörede insan yerleşiminin Üst Paleolitik Çağda (y. 45-15 bin yıl önce) başladığını, Neolitik (İÖ 8000-5500) ve İlk Tunç (İÖ 3500-2000) çağlarında sürdüğünü göstermektedir. Yöre Orta Tunç Çağında (İÖ 2000-1500) Suriye ve Mezopotamya'yı Kapadokya ile Anadolu'nun başka kesimlerine bağlayan önemli kervan yollarının kavşağındaydı. Hititlerin dağılma döneminde kurulan devletlerden Gurgum kent devleti aralıklarla Urartu ve Asurlara bağlandı. İÖ 7. yüzyılda Kimmer ve İskit istilasına uğrayan Gurgum, bu yüzyılın sonunda Medlerin, İÖ 6. yüzyılda da Perslerin yönetimine girdi. Uzun yıllar Perslerin Kapadokya Satraplığı sınırları içinde kaldıktan sonra, İÖ 333'te Makedonyalıların eline geçti. Kapadokyalıların Makedonya yönetimine karşı ayaklanmasından yararlanan Pers kökenli Ariarathes bağımsızlığını ilan etti. Ariarathes'in kurduğu Kapadokya Krallığı daha sonra Pontus Krallığı'na bağımlı hale geldi. Yörenin merkezi olan Markasi bir süre Kommagene Krallığı'nın denetimi altında kaldıktan sonra İS 1. yüzyılda Roma'ya bağlandı. Daha sonra Araplarla Bizanslılar arasında çekişmelere neden olan yöre, 1098'de Urfa Haflı Kontluğu'nun, 1103'te Selçukluların eline geçti. Daha sonra Kilikya Krallığı ve Eyyubi yönetimlerinde kaldı; Selçuklu döneminde Babailerin ayaklanmasına sahne oldu. İlhanlı işgalinin ardından Memlûklere bağlandı, çevreye Türkmenler yerleştirildi. 1337'de Dulkadroğullarının yönetimine girdi. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katıldı ve 1522'de Zulkadriye Eyaleti'ne bağlandı. Eyaletin adı 1831'de Maraş olarak değiştirildi.

1898'de Halep vilayetine bağlı bir sancak olan Maraş, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla 22 Şubat 1919'da İngiliz işgali altına girdi. İngilizler kısa bir süre sonra Musul'a karşılık Anadolu'nun güney kesiminden çekildiler. İşgale karşı düzenlenen Ulucami Mitingi'nin ardından, 30 Ekim 1919'da Fransız birlikleri Maraş'a girdi. İşgalci Fransızlara ve onlarla işbirliği yapan Ermenilere karşı Sütçü İmam'ın başlattığı silahlı direniş halktan geniş bir destek gördü. Direnişi örgütlemek için 29 Kasım 1919'da Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Araplar (13 Ocak 1920) ve Harabe (19 Ocak 1920) çatışmaları ile 21 Ocak 1920'de başlayan Maraş kent savaşları, sonunda Fransızları çekilmeye zorladı (11 Şubat 1920).

Kurtuluş Savaşı sırasında halkın gösterdiği direnişten dolayı 7 Şubat 1973'te adı Kahramanmaraş olarak değiştirilen il ve il merkezinin yakın tarihindeki en önemli olay, 100'ü aşkın yurttaşın katledilmesine yol açan Kahramanmaraş Olayları'dır (19-24 Aralık 1978).

Kentin yapısı. Eski Asur kaynaklarında geçen Markasi'nin önemli ticaret yollarının kavşağında bir ticaret kolonisi olarak kurulduğu sanılır. Geç Hitit devletlerinden Gurgum'un merkezi olan Markasi'nin adı, Roma döneminde İmparator Gaius Caesar Germanicus'un (Caligula) onuruna Germaniceia olarak değiştirildi. Bizans döneminde Germaniceia olarak anılan kente daha sonra Marasion adı verildi. Bu ad zamanla Maraş biçimine dönüştü.

Ahır Dağının güneybatı eteklerinde kurulu olan Kahramanmaraş kenti, temelde tarım ürünlerinin toplanıp işlendiği ve pazarlandığı bir merkezdir. Kalenin güneybatı eteklerinde yoğunlaşan yerleşim alanı ovaya doğru yayılmıştır. Çevresi zeytinlik, bağ ve sebze bahçeleriyle kaplıdır.

1950'lerde kırsal alanlarda gırtlı ırsızlığın artması, 1940'larda ulaşım sorununun çözülerek ülkenin öteki kesimleriyle bağlantısının güçlendirilmesi, kentin çekircek bir merkez olarak göç almasına neden oldu. 1950'de 34.641 olan kent nüfusu 1960'ta 54.447'ye, 1970'te de bir kat artarak 110.761'e çıktı. 1980'de 178.557'ye ulaşan nüfus 1985'te 210 bini aştı ve 1990'da da 230 bine dayandı. İmalat sanayisinin fazla gelişmemiş olmasına karşın, metal eşya ve makine üretimi, dokumacılık, orman ürünleri ve gıda imalatına dayalı küçük sanayi oldukça canlıdır. Metal eşya ve makine üretimi dalında çalışan atölyelerde bakır ve alüminyum levha, geleneksel bakır dövmeçiliğiyle hediyeelik eşya, kalorifer kazanı, tarım araç ve makineleri üretimi yapılır. Dokumacılık dalında çok sayıda çırçır, pamuklu dokuma, halı ve kilim üreten atölye vardır. Hızır, marangoz ve mobilya atölyelerinin yanı sıra bir bölümü Arap ülkelerine ihraç edilen biberin işlendiği atölyeler ile zeytinyağı anıtma, tuz öğütme tesisleri ve deterjan imalathaneleri vardır. Unlu Maraş dondurması kenti simgeleyen bir urundur.

Kayseri, Gaziantep, Adana ve Iskenderun'a nitelikli karayollarıyla bağlı olan kent, Ankara'ya 602 km uzaklıktadır. Fevzipaşa-Narlı demiryolundan Köprübaşı yakınlarında ayrılan bir şube hattı Kahramanmaraş'a ulaşır.

Kahramanmaraş Devlet Hastanesi ve bir özel hastane kente sağlık hizmeti verir. Kentteki yükseköğretim kurumları, Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı Kahramanmaraş Ziraat Fakültesi ve Kahramanmaraş Meslek Yüksekokulu'dur.

Tarihsel yapılar. Kent merkezindeki bir tepede yer alan ve birçok kez onarıldığı bilinen Maraş Kalesi'nin İÖ 1 - İS 2. yüzyıllar arasında yapıldığı sanılmaktadır. Yapım tarihi bilinmeyen ve bir mescit ile bir türbesi olan Dulkadroğullarından kalma Taş Medrese, Taşhan ve Maraş Ulucamisi (1496) ile 15. yüzyıl yapısı olduğu sanılan Haznedarlı ve Hatuniye camileri ve İkime Hatun Mescidi (1549) kentin en eski tarihsel yapılarını oluşturur. 18. yüzyıl yapısı olduğu sanılan Tuzhan ile 19. yüzyılda yapıldığı sanılan Hışırhan, öteki önemli tarihsel yapılarıdır.

Kahramanmaraş Müzesi 1963'te kaledeki bir yapıda geçici olarak açılmış, 1976'da da yeni yapısına taşınmıştır. Müzede arkeolojik araştırmalarda ele geçirilen Tarihöncesi'ne ait buluntular, Hitit çanak çömleği ve kabartmaları, Roma ve Bizans dönemlerinden kalma heykeller ve sikkeler ile çevreden derlenen etnografik yapıtlar sergilenmektedir.

Kahramanmaraş Belediyesi, Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 892.952; kent, 228.129.

Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğu, Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda uzanan tektonik kökenli çöküntü çukuru. Batıda Amanos Dağları, doğuda Gaziantep Platosunun yüksek kenarı ve onun güney uzantısı gibi görünen dağlarla çevrilidir. Güneyde genişleyerek Amik Ovasını oluşturur.

Kuzeydeki sınırı Kahramanmaraş kentinin yasadığı Ahır Dağıdır. Güneyde ise Ziyaret Dağının yamaçları önünde sona erer. Bu sınırlar arasında uzunluğu yaklaşık 170 km'dir. Amik Ovasında 40 km'yi bulan genişliği, kuzey kesimindeki tepeler arasında parçalara ayrılarak birkaç kilometreye kadar düşer.

Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğunun bir devamı olarak kuzeydoğuya uzanan dar olukta Ceyhan'ın kollarından Aksu ile bir dizi göl yer alır. Bu dar oluğu Kahramanmaraş-Malatya karayolu ve Fevzipaşa-Malatya demiryolu izler. Çöküntü çukuru-nun güneyinde de Ziyaret Dağının çevresini dolaşan Asi Irmağı, bu dağ ile Amanoslar arasındaki dar bir vadiyi izler. Suriye'nin batısında, Taberiye ve Lüt göllerinin yer aldığı tektonik kökenli Gor Çukuru ile devam eden Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğu, Doğu Afrika'daki büyük göllerin bulunduğu çukurluğa ulaşan çok uzun bir kırık hattının en kuzey ucunu oluşturur.

Kahramanmaraş-Hatay Çöküntü Oluğunun suları farklı doğrultulara yönelir. Kuzey kesiminin suları, Aksu'ya ulaşır. Fevzipaşa yöresinin sularının toplandığı Karagöl bataklık alanı günümüzde kısmen kurutulmuş durumdadır. Amik Gölünün kurutulmasından sonra güney kesiminin sularını toplayan Karasu ve Afrin Çayı doğrudan Asi Irmağına ulaşır. Çukurun alçak kesimleri alüvyonlarla kaplıdır. Kenarlarındaki sel yataklarının önlerinde birikinti konilerine rastlanır. Şiddetli yağışlardan sonra akım düzeni olmayan Amik Gölü gibi kurutulmuş çukurluklarda sular binkir. Hassa'nın(*) doğu kesiminde bazaltlı lavların yayılmasıyla oluşmuş ve "leçe" olarak bilinen, üstünde yürünmesi güç kayalık alanlar vardır.

Suriye'yi Anadolu'ya ve Akdeniz'e bağlayan önemli yolların geçtiği çöküntü çukuru çok eski çağlardan beri yerleşim alanı olmuştur. Günümüzdeki en önemli yerleşme merkezleri Kahramanmaraş, İslâhiye, Hassa, Kırkhan, Reyhanlı ve Antakya'dır.

Çukurdaki ovalar, verimli topraklarla kaplı ve sulama sorunları çözülmüş önemli tarım alanlarıdır. Bu ovalarda en çok tahıl, baklagiller, pamuk ve yağlı tohumlar üretimine yönelik tarla tarımı yapılır. Bazı kesimlerde bağlar ve zeytinlikler geniş yer tutar.

Kahramanmaraş Olayları, Aralık 1978'de Kahramanmaraş kentinde mezhep çatışması sonucu patlak veren ve 100'ü aşkın kişinin ölümüyle sonuçlanan toplu saldırdır.

Siyasal nedenlerle körüklenen Alevi-Sünni ayrışmasının Kahramanmaraş'ta gerginliği tırmandırdığı bir dönemde, 20 Aralık'ta kentteki sinemalardan birine patlayıcı madde atıldı. Ardından "sinemayı Alevi komünistlerin bombaladığı" söylentisi yayıldı ve solcu olarak bilinen iki öğretmen, kendilerini bombalama olayından sorumlu tutan bir grup sağcı gencin saldırısı sonucu yaşamlarını yitirdi.

23 Aralık'ta öğretmenlerin cenazeleri kaldırılırken büyük olaylar oldu. Cenazelerin getirildiği camide bulunanlar ölenlerin cenaze namazının kılınmasına karşı çıkarken bir yandan da "cenaze törenine katılanların camileri ateşe verdiği" söylentisi kentin Sünni mahallelerine hızla yayıldı. Bunun üzerine harekete geçen silahlı ve sopalı kalabalık gruplar Kahramanmaraş'ın Alevi mahallelerine saldırdılar. Aralarında çocukların da bulunduğu çok sayıda kişi bu saldırılar sırasında öldü; evler, işyerleri yakılıp yıkıldı; yüzlerce kişi yaralandı.

Günlerce süren saldırı ve çatışmaları önlemekte yerel güvenlik güçleri yetersiz kalınca Kayseri ve Gaziantep'ten askeri birlikler gönderildi. Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet olaylar üzerine, 26 Aralık'ta arala-

rında Kahramanmaraş, Ankara ve İstanbul'un da bulunduğu 13 ilde sıkıyönetim ilan etti. Bu arada İçişleri Bakanı İrfan Özaydın'da istifa etti, yerine Hasan Fehmi Güneş getirildi. Kahramanmaraş Olayları 1970-80 arasında Türkiye'deki siyasal şiddet eylemlerinin doruk noktasıydı.

Kahramanmaraş Olayları ile ilgili olarak daha sonra açılan davada 22 kişi hakkında ölüm cezası verildi. Yargıtay aşamasında 13 kişinin cezası onaylandı, ama uygulanmadı. Nisan 1991'de kabul edilen Terörle Mücadele Kanunu'yla mahkûmlar serbest bırakıldı.

Kahramanname, efsanevi İran şahlarından Tahmasb'ın oğlu Kahraman'ın serüvenlerini konu edinen İran halk öyküsü.

Öyküye göre üç yaşındayken bir dev tarafından kaçınılarak Kafdağı'na götürülen Kahraman, orada devler tarafından büyütülür. Pehlivanlığı, at gibi kullandığı altı ayaklı, dört gözlü, boynuzlu deniz canavarı ve "Gangam" diye adlandırılan elmas kılıcıyla ünlenir. Dağlarda dolaşp bir yandan yurdunu ararken, bir yandan da serüven peşinde koşar. Bu arada Hindistan seferi sırasında İran şahı Huşeng'le karşılaşır ve İran ordusundaki yiğitlerden pek çoğunu yener. Onu tanyan Kahtarash, Huşeng'in buyruğuna girmesini sağlar. Hindistan'ın fethedilmesinde yararlıklar göstererek, Hindistan hükümdarının kızıyla nişanlanır. Ayrıca nişanlısını ve Huşeng'in yiğitlerinden Behram'ın annesini bir devin elinden kurtarıp ve Karun'un tilsimini elde eder. Daha sonra İran'a dönerek nişanlısıyla evlenir.

Ebu Tahir Tarsusi'nin Arapça yazdığı öykünün Farsça ve Türkçe nüshaları da vardır. Mehmed Emin Yünni'nin *Hikâye-i Tercüme-i Kahraman Katil* (1868) adıyla Türkçeye çevirdiği kitabın *Kahraman Katil* (1930) adını taşıyan Latin harfli ilk baskısını halk kitapları yazarı Süleyman Tevfik Özzorluoğlu hazırlamıştır.

Kâhta, topraklarının bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Adıyaman iline bağlı ilçe ve ilçe

(2.206 m). Dağlık alanlardan güneye doğru gidildikçe, önce plato alanlarına, daha sonra da geniş ovalara geçilir. İlçe topraklarını Malatya Dağlarından kaynaklanan ve Fırat'ın kollarından biri olan Kâhta Çayı ile ilçe sınırları dışında başka akarsularla birleşerek Fırat'a katılan Kalburcu Çayı sular. Eskiden Fırat Irmağı güneydoğu ve güneyde doğal sınır oluştururdu. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamındaki Atatürk Barajı'nda su tutulmaya başlanmasından sonra ilçe topraklarının bir bölümü sular altında kalmıştır. Atatürk Baraj Gölünün bazı kesimleri ilçe sınırları içindedir.

İlçe halkının geçim kaynağı tarımdır. Buğday, arpa, nohut, mercimek ve üzümün yanı sıra, az miktarda pamuk, antepfıstığı ve elma yetiştirilir. Dağlık kesimlerde küçükbaş hayvanlar beslenir.

Kâhta, tarihi Hurriiler dayanan önemli yerleşim merkezlerinden biridir. İÖ 8. yüzyılda Asur, İÖ 6. yüzyılda Pers, İÖ 4. yüzyılda Makedonya ve Selevkos egemenliğine giren yörede İÖ 2. yüzyılda Kommagene Krallığı(*) kuruldu. Nemrut Dağı(*), Kommagene'nin dinsel, günümüzde Kocahisar köyü yakınında Eski Kâhta olarak bilinen yerde kurulan Arsameia ise yönetsel merkeziydi. İS 1. yüzyılda Romalıların eline geçen Arsameia, Bizans döneminde Fırat Kentleri Theması sınırları içindedir. Arap, Ermeni, Artuklu, Haçlı yönetimlerinden sonra yörede egemen olan Selçuklular döneminde Babailerin önderlik ettiği bir halk ayaklanması oldu. Kâhta sırasıyla Moğol, Memlük etkilerinde kaldıktan sonra Dulkadirioğullarının egemenliğine girdi. 1516'da Osmanlı topraklarına katılan Kâhta, 19. yüzyıl sonlarında Mamuretül-Aziz (Elazığ) vilayetine bağlı bir kazaydı. Cumhuriyet sonrasında Malatya'nın ilçe-lerinden biri olan Kâhta, 1954'te il yapılan Adıyaman'a bağlandı.

İl merkezi Adıyaman'a 36 km uzaklıktaki Kâhta (eskiden Kölük) kenti, gelişmekte olan bir yerleşmedir. İlçede her yıl binlerce turist ziyaret ettiği, dünyaca ünlü çok sayıda tarihsel yapı kalıntısı vardır. Bunların en önemlisi, kral mezarlarının, heykellerin ve çeşitli kabartmaların bulun-

Kâhta Kalesi, Eski Kâhta, Adıyaman
Nezih Başgelen

merkezi kent. Yüzölçümü 1.854 km² (1989) olan Kâhta ilçesi doğuda Gerger ilçesi, güneydoğu ve güneyde Şanlıurfa ili, güneybatıda Samsat ilçesi, batıda Merkez ilçe, kuzeyde de Sincik ilçesi ve Malatya iliyile çevrilidir.

Adıyaman ilinin doğu kesiminde yer alan ilçe toprakları, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalan kuzeydeki dağlık kesim ile güneydeki düzlük alanlardan oluşur. İlçenin kuzeyini Malatya Dağlarının uzantıları engemelendirir. En önemli yükselti Nemrut Dağıdır

duğu Nemrut Dağı Milli Parkı'dır(*). Eski Kâhta'daki Kâhta Kalesi'nin Hititlerden kaldığı sanılmaktadır. Kâhta kentinin 12 km kadar kuzeyindeki Karakuş Höyüğü'nün yamaçlarında, üstlerinde Roma kartalı ile Mithradates kabartmaları bulunan dört sütun da Kommagene Krallığı döneminden kalmadır. Gene kentin kuzeyinde yer alan sütunlu Cendere Köprüsü'nün Kommagene ya da Roma yapısı olduğu sanılmaktadır. Kâhta Belediyesi 1920'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 94.928; kent, 40.281.

Kâhta Kalesi, Adıyaman ilinde, Kâhta kentinin 20 km kadar kuzeyinde, Damlacık bucağına bağlı Kocahisar köyü (Eski Kâhta) yakınında bulunan yalçın tepenin üzerindeki kale. Tepenin eteğinden Kâhta Çayı akmaktadır. Kalenin kesin yapım tarihi bilinmemekle birlikte, İÖ 11. yüzyıldan, Hititlerden kaldığı sanılmaktadır. Daha sonra yöreyi ele geçiren çeşitli uygarlıklara onarıp ekler yapılarak kullanılmış, en son I. Mahmud döneminde onarım görmüştür.

Kalenin içindeki düzlükte cami, hamam, su sarnıcı gibi yapıların kalıntıları vardır. Bir kaya kabartmasında da Kommagene kralı I. Mithradates, Herakles'le el sıkışırken canlandırılmıştır. En ilginç kalıntı ise kaleden aşağıdaki çaya inen 400 m uzunluğundaki merdivenli yoldur. Kuşatma durumunda kalenin su gereksinimini çaydan karşılamak için kayaların arasına oyularak yapılmış olan bu yol, uygun yerlerde açıktan geçmekte, bazı noktalarda da minare içi gibi düzenlenmiş merdiven yuvalarının içinde dönerek inmektedir.

Kalenin güney yamacındaki kayaya kazılmış büyük Yunanca yazıtta Kommagene Krallığı'nın başkenti Arsameia ve Kral Antiochos üzerine bilgi verilmektedir. Yazıtın altında basamaklarla inilen derin ve büyük bir dehliz vardır.

Kahuiyalar, Yuta-Aztek dil grubundan Amerika Yerli halkı. California'nın güney kesiminde, San Bernardino ve San Jacinto dağlarının güneyindeki derin vadilerde ve çöl düzlüklerinin iç havzalarında yaşamışlardır.

Kahuiyalar sazdan ya da kerpiçten yapılmış evlerde ya da çardaklarda otururlardı. Sepetçilikte ve çömlekçilikte ustaydılar. Toplum düzeni babayanlıydı. Anlaşıldığı kadarıyla kabile iki alt bölüme ayrılıyor, evlilik ve soy gibi konular bu sistem içinde düzenleniyordu. Ayrıca belli bölgelere bağlı birçok küçük grup ve klan vardı.

1980'lerde Kahuiyaların torunlarından yaklaşık 900 kişi kalmıştı. İçlerinden bazıları Palm Springs gibi sayfiye yerlerindeki topraklarını ya da Salton Gölü yakınlarındaki

"Palm Canon'a Beyaz Adamlar Gelmeden Önce" Edwards S. Curtis'in *The North American Indian* adlı yapıtından bir Kahuiya Yerlisi gösteren fotoğraf, 1924
Newberry Library, Chicago

daki geniş sulu tarım arazilerini satarak ya da işleterek zengin oldu.

Kahun, Eski Mısır'da kent. Günümüzdeki el-Feyyum ili (*muhafaza*) içinde kalır. II. Sesostris'in (hd İÖ 1897-78) yaptırdığı Lahun Piramidi'nde çalışan işçilerle ustaların kalması için kurulmuş, piramidin yapımı tamamlanınca da boşaltılmıştı. Burada İngiliz arkeolog Sir Flinders Petrie'nin yaptığı kazıda (1888-90) çapraz caddeler boyunca uzanan, kerpiç duvarlı, ağaç kirşler üstüne oturtulmuş düz toprak damlı evler bulundu. Bunların açık avluları ve portikleri vardır. Bir kaide üstünde yükselen, yivli ahşap sütunların ilk örnekleri de burada ortaya çıkarıldı. Ayrıca Girit'te yapılmış renkli Kamáres çanak çömleği ile Kıbrıs'tan gelmiş siyah renkli kaplar da ele geçti.

kahve, kökboyasıgiller (*Rubiaceae*) familyasının *Coffea* cinsinden tropik çalı türlerine, bu türlerin tohumlarına ve tohumlardan hazırlanan içeceğe verilen ad. Kahve

Kahve (*Coffea arabica*)
Donald P. Watson-EB Inc.

sözcüğünün Arapça *qahwah*'dan türediği yolundaki yaygın görüşe karşılık, bazı etimologlar sözcüğün yabani kahve bitkisinin anayurdu olduğu sanılan Keffe'den (Etiyopya'da il) geldiğini savunurlar.

Kahve bitkisinin ilk kez 15. yüzyılda Arabistan'ın güneyinde yetiştirilmeye başlamasıyla, o bölgedeki halkların kahve içme alışkanlığı giderek artmış, 16. ve 17. yüzyıllar arasında da Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Türkiye'ye ise ilk kez 16. yüzyılda Habeşistan (bugün Etiyopya) valisi Özdemir Paşa tarafından getirilmiştir. 17. yüzyıl sonlarına değin dünya kahve üretiminin hemen tamamı Arabistan'ın güneyindeki Yemen vilayetinden sağlanmış, ancak içecek olarak değerinin giderek artması üzerine önce 1658'de Seylan'da (bugün Sri Lanka), sonraki yıllarda ise Cava Adası (1696), Surinam (1718), Martinik (1723), Brezilya (1727), Jamaika (1730), Küba (1748), Porto Riko (1755), Kosta Rika (1779), Venezuela (1784), Meksika (1790) ve Kolombiya'da (18. yy sonları) kahve tarımına başlanmıştır.

Tarımı yapılan ilk kahve türü *Coffea arabica*'dır; geçmişte Arabistan'da yetiştirilen bu tür günümüzde daha çok Latin Amerika'da, Doğu Afrika ve Kongo Havzası kökenli olduğu sanılan *C. robusta* ise Afrika ve Madagaskar'da yetiştirilir. Bu iki türün ayrıca Asya'da da tarımı yapılır. Doğu Yarıküre'nin tropik kesimlerinde yabani olarak yetişen 25 kadar kahve türü vardır. *C. arabica*'dan iri tohumlu ve üstün kaliteli pek çok çeşit geliştirilmiştir (örn. *maragype*, *bourbon*, *caurra*).

Kışın yapraklarını dökmeyen küçük bir ağaç ya da çalı özelliğindeki kahve bitkisi yabani olarak 8-10 m'ye kadar büyüyebilir. Kokusu yasemini andıran küçük beyaz çiçeklerin oluşturduğu gösterişli çiçek demet-

leri ve olgunlaştınca kırmızıya dönen 15-18 mm uzunluğunda meyveleri vardır. Meyvelerin etli özü içinde düzgün yüzeyleri birbirine değen iki tohum bulunur; her bir tohum biri ince ve sert, öbürü zarnımsı iki kabukla örtülüdür.

Kahve tarımında sıcaklık ve yağış çok önemlidir. Bitki genellikle sıcaklığın 23°C-28°C, yıllık yağışın 1.500-2.000 mm olduğu bölgelerde iyi gelişir; ancak *C. arabica* için yıl boyunca 2-3 aylık bir kurak dönem gereklidir. Dikim için genellikle ormanlarda açılan alanlar yeğlenir. Kahve, tohumla ya da çekikle üretilir. Fidanlıklarda geliştirilen fidanlar yağmur mevsiminin başlamasıyla birlikte asıl yerlerine dikilir ve yaklaşık 3-4 yıl sonra meyve vermeye başlar. Kahve bitkisine zarar veren en önemli hastalık, *Hemileia vastatrix* mantarının yol açtığı kahve pasıdır (*).

Kahve hasadına, meyvelerin tümüyle olgunlaşarak kırmızımsı mor bir renk aldıkları dönemde başlanır. Meyveler elle toplanıp makinelerde işlenerek yeşil renkli çekirdekleri açığa çıkarılır, daha sonra çekirdekler kavrulup öğütülür. Kavrulma sırasında karbon dioksit ve karbon monoksit gazlarının yanı sıra, başka bazı uçucu bileşikler de açığa çıkaran kahve çekirdeklerinin kavrulma sonunda ağırlıkları azalır; renkleri esmerleşerek kahverengi olarak bilinen renge döner. Kavrulma işleminin en önemli sonucu, kahvenin özgün kokusunun açığa çıkmasıdır. Kahve doğrudan toz olarak tüketildiği gibi, işlenerek eriyebilen kahveye ve kafeinsiz kahveye de dönüştürülür.

Dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri tarafından sıcak ya da soğuk olarak içilen ve dünya içecek tüketiminde çaydan sonra ikinci sırayı alan kahve çok sevilen bir içecektir. Kahve farklı yöntemler ve aletler yardımıyla çok çeşitli biçimlerde hazırlanır. Batı'da genel olarak Türk kahvesi adıyla anılan Ortadoğu ülkelerine özgü içecek, toz kahvenin doğrudan su içine katılıp kaynatılmasıyla hazırlanır. Buna karşılık özel kaplar içinde toz kahvenin suyla karıştırıldıktan sonra süzülmesine ya da içinden buhar geçirilmesine dayalı kahve hazırlama yöntemleri Batı'ya özgüdür.

Yeşil kahve tanelerinde tanen, uçucu yağ, sabit yağ ve yüzde 0,8-2,5 oranında kafein(*) alkaloidi bulunur. Bileşimindeki kafeinden ötürü kahvenin beyin ve kalp etkinliğini uyarıcı, ayrıca idrar söktürücü etkileri vardır. Bu nedenle kavrulmuş kahveden hazırlanan sulu çözeltiler uyku giderici, baş ağrılarını azaltıcı, kalp kuvvetlendirici, hazmettirici ve alkaloid zehirlenmelerinde panzehir olarak kullanılır.

Dünya çekirdek (taze) kahve üretimi 6 milyon ton dolayındadır. 1991-92 döneminde 1,7 milyon tonla Brezilya, 900 bin tonla Kolombiya ve 408 bin tonla Endonezya en çok kahve üreten ülkeler olmuştur. Öbür ülkeler arasında 200 bin tonu aşan üretimleriyle Meksika, Fildişi Kıyısı, Etiyopya ve Hindistan sayılabilir.

kahve pası, kahve bitkilerinde, *Hemileia vastatrix* mantarının yol açtığı önemli hastalık. Afrika, Yakındoğu, Asya ve Avustralya'nın kahve yetiştirilen bölgelerinde uzun zamandan beri bilinen bu hastalığın 1970'te, Batı Yarıküre'de de (Brezilya) yaygın olduğu anlaşıldı. Pas, Sri Lanka ile Cava'daki verimli kahve alanlarına çok önemli zararlar verdi.

Yaprakların üst yüzeyinde oluşan küçük, yeşilimsi yağlı noktalar hastalığın başlıca

belirtisidir. Giderek genişleyip turuncu-kırmızı renkli, büyük yuvarlak lekeler haline gelen bu noktalar sonunda sarı kenarlı kahverengi lekeler dönüşür. Yaprakların alt yüzeyinde, hastalığın ileri aşamalarında siyahlaşan turuncu sarı renkli ve tozlu bir görünümü olan pas kabarcıkları bulunur. Hastalıklı ağaçlar paslı yaprakların dökülmesiyle çıplak bir görünüm alır ve birkaç yıl içinde kurur.

Hastalık yağışlı mevsimlerde mantar öldürücü ilaçların püskürtülmesiyle denetim altına alınır. Kahve üretiminin yapıldığı bazı bölgelerde kahve ağaçları pas mantarlarının üremelerinin zor olduğu daha yüksek ve daha serin yerlere taşınmıştır. Ayrıca hastalığın bulaştığı alanlarda karantina uygulaması hastalığın uzak mesafelere yayılmasını azaltmıştır.

kahve yasağı, 16. ve 17. yüzyıllarda din açısından haram olduğu gerekçesiyle kahve içmeye ve kahvehane açmaya getirilen yasaklama.

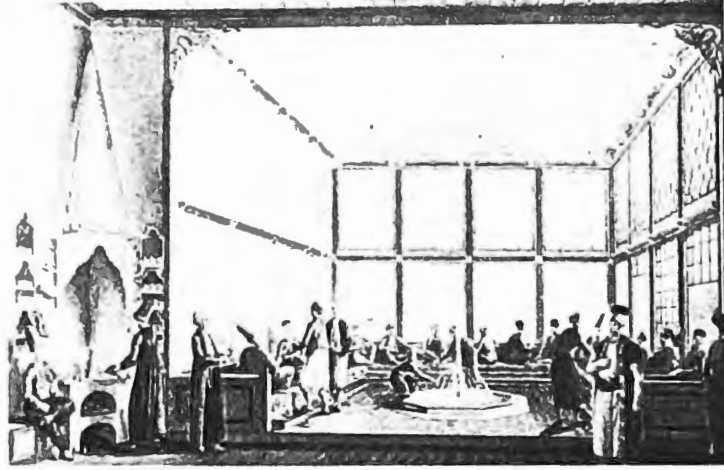
Ortadoğu ülkelerinde kahve tiryakiliği 15. yüzyılda yaygınlaştı. Dönemin hekimleri kahvenin insan sağlığına etkisi konusunda farklı görüşler ileri sürerken, İslam bilginleri arasında da kahvenin haram sayılıp yasaklanması konusunda tartışmalar başladı. İlk kahve yasağı 1511'de Mekke'de kondu; kısa bir süre sonra Kahire'de de benzer bir yasaklama getirildi. Ama ne kahve içme alışkanlığı, ne de kaçak olarak çalışan kahvehaneler önlenemedi. Osmanlı Devleti'nde ise kahve içme alışkanlığı I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-66) İstanbul'da yaygınlaştı. İlk kahvehane 1554'te Tahtakale'de açılmış, bunu Küçükpazar ve başka semtlerde yenileri izlemişti. Ama gençlerle çocukların da kahvehanelere gitmeleri, buralarda çiraklık etmeleri çeşitli tartışmalara yol açtı. Kahvehanelerin meyhaneden farksız olduğu ileri sürülerek böyle yerlere girişin kısıtlanması istendi; camilerde kahvehanelere karşı vaazlar verildi. Bu arada Şeyhülislam Ebussuud Efendi, "kömürleşmiş kahvenin haram sayılması gerektiği" yolunda bir fetva yayımladı. Ama kahvehaneleri kapatma isteğinin asıl nedeni, bu yerlerin, yönetimin açıkça eleştirildiği bir ortam oluşturmaya idi. İlk yasak III. Murad döneminde (1574-95) çıkarılan bir fermanla kondu. Ama kahve tiryakiliği ve kaçak kahvehanelerin açılması önlenemeyince yasak kaldırıldı. Bu arada tütünün yaygınlaşması, sorunu yeniden gündeme getirdi. Yeniçerilerin kıskıncılarını bırakıp sık sık kahvehanelere gitmeleri, buralarda başka askerlerle ve halktan kişilerle kaynaşmaları önemli bir sorun oldu. III. Mehmed (1595-1603) ve I. Ahmed (1603-17) dönemlerinde kahve yeniden tütünlü birlikte yasaklandı. IV. Murad ise (hd 1623-40) kahveyi, tütünü, afyonu yasakladığı gibi, yakalanan tiryakileri de idam ettirdi.

IV. Mehmed (Avcı) döneminde (1648-87), "kömürleşmiş oranda kahvenin haram sayılmayacağı" yolu bir fetvayla yürürlükteki yasak kaldırıldı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında kahvehaneler bir kez daha kapatıldıysa da, kahve içmek serbest bırakıldı. 1830'da da kahvehane yaşağına son verildi.

kahvehane, KAHVE ve KIRAATHANE olarak da bilinir, kahve, çay, meşrubat vb ile nargile içilen, tavla, domino, kâğıt oyunları oynanan yer. Kiraathane adı, kahvelerin, müşterilerinin okuması için gazete ve dergi

de bulundurdıkları daha eski dönemden kalmıştır.

Kahvehaneler, kahvenin Osmanlılar arasında bir içecek olarak 16. yüzyıl ortalarında yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmaya başladı. 1554'ün sonlarına doğru Halep'ten gelen Hakem ve Şam'dan gelen Şems adlı iki kişinin İstanbul'da Tahtakale semtinde ilk iki kahvehaneyi açtığı bilinmektedir. Bu tarihten sonra İstanbul'da, ardından da ülkenin başka kentlerinde sayıları hızla

Bir Osmanlı kahvehanesi
Ara Güler Arşivi

çoğalan kahvehaneler, zamanla kasaba ve köylere kadar yayıldı, her sınıftan insanın devam ettiği yerler oldu. Kentlerde kahvehanelere dönemin sanat, edebiyat ve düşün adamları uğruyor, memur, kadı ve müderris gibi devlet katında yer alan kişiler buralarda bir araya geliyor, sohbet ediyor, siyasal konuları tartışıyorlardı. 1583'te III. Murad, günlük siyasal olayların konuşulduğu, devlet işlerinin eleştirildiği yerler haline geldikleri gerekçesiyle kahvehaneleri kapattı. Bundan sonraki padişahların zaman zaman açılmasına izin verip zaman zaman yeniden kapatılan kahvehaneler, IV. Mehmed (Avcı) zamanında çıkarılan bir fetva ile serbest bırakıldı.

IV. Murad döneminden sonra kahvehanelerin çoğunu yeniçeri ortalarının ileri gelenleri, zorbalar ve kabadayılar işletmeye başlamıştı. Her yeniçeri ortasının ayrı kahvehanesi vardı. Bunların kapılarının üstünde bağlı oldukları ortanın simgesi bulunurdu. II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan (1826) sonra yeniçeri ortalarının kahvehanelerini de kapattı, birçoğunu da yıktırdı. Bu kahvehanelerde aşklar toplanır, çalıp söylerler, meddahlar gösteri yaparlardı. Bazı kahvehanelerde Karagöz ve oynatılırdı.

Daha sonraları tulumacıların işlettikleri ve devam ettikleri çalgılı kahvehaneler ortaya çıktı. Sema kahvehaneleri de denen bu kahvehanelerde kavgâ gürültü çıkmaması için akşamları halk kitapları okunur, bu bazen günlerce sürerdi. Sema kahvehanelerinin en ünlüleri Beşiktaş, Tophane, Çeşmemeydanı, Boğazkesen, Halıcıoğlu, Eyüp gibi semtlerde toplanmıştı. Cumhuriyet'ten sonra 1926-27 yıllarında alınan kararlarla İstanbul kühanebeyleriyle birlikte tulumacı geleneğinden gelen sema kahvehaneleri de tarihe karıştı.

19. yüzyılda İstanbul'da bir tür kulüp niteliğinde kahvehaneler de vardı. Buralarda başka kahvehanelerde olduğu gibi oyun oynanmaz, dergi, kitap ve günlük gazete okunur, sanat ve siyaset konularında sohbet edilirdi. Namık Kemal'in de sürekli gittiği Beyazıt'ta Okçularbaşı'ndaki Uzunkahve, Şehzadebaşı'ndaki Fevziye Kiraathanesi ve Mehmet Efendi Kiraathanesi bunların en

ünlüleri idi. Bazılarında cuma, pazar ve ramazan gecelerinde zamanın ünlü incesaz takımları gösteri yapardı. Bu türün ünlü örnekleri Taksim'deki Eftalapos, Tepebaşı'ndaki Kanun-ı Esasi, Beyazıt'taki Küllük, Sultanahmet'teki Köşe, Vezneciler'deki Darü'ttâlim, Nuruosmaniye'deki İkbal, Ankara Caddesi'ndeki Meserret kahvehaneleridir. İkbal ve Meserret kahvehanelerine Sait Faik ve Orhan Kemal gibi yakın dönemin ünlü sanatçıları da giderlerdi.

Günümüz kahvehanelerinin çoğu yalnızca tavlâ ve kâğıt oyunlarının oynandığı yerlerdir. Bazılarında bilardo masası da vardır. Bunlara daha çok gündüzleri işsizler, emekliler ve öğrenciler, akşamları da oyun oynamak için işçi, memur ve esnaf gitmektedir. Televizyon kahvehanelerin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Kahverengi Gömlekliler bak. SA

kahverengi mika bak. flogopit

kahverengi yılan, baskın olan kahverengi renklerinden ötürü çeşitli yılanlara verilen ortak ad. Kahverengi yılanların Yeni Gine'de ve Avustralya'da bulunan ince uzun yapılı, küçük başlı *Demansia textilis* türü, *Elapidae* (kobragiller) familyasının bu bölgedeki yumurtlayan tek üyesidir. Yumurtadan çıkan yavru yılanlar çizgilidir; ama erişkinlerin rengi çevre rengine uyularak kumlu arazide kahverengi, çalılıkarda yeşilimsi olur. Uzunlukları 2,1 m dolayındadır.

Kahverengi yılanlardan *Storeria dekayi*
O.M. Dennis

Çok saldırgan ve son derece zehirli olan bu yılanlar vücutlarının ön bölümünü dikleştirerek avının üstüne atılır.

Yeni Dünya'da *Colubridae* familyasından *Storeria* cinsinin iki türüne kahverengi yılan adı verilir. Doğu Kanada'dan Honduras'a kadar yayılmış olan bu yılanlar en çok 30 cm uzunluğunda, küçük, ürkek ve zararsızdır. Bunlardan *S. dekayi* türü yoğun nüfuslu bölgelerde yaşayabilen tek Kuzey Amerika yılanıdır.

kâhya, Osmanlı Devleti'nde esnaf temsilcilerine, konakların işlerini yürütenlere verilen ad. Farsça kethûda(*) sözcüğünün bizzatıyla ortaya çıkmıştır.

Esnaf kâhyaları, esnaf tarafından seçilir ve kadı hüccetiyle atanırlardı. Resmî kuruluşlarda meslek örgütlerini temsil eden bu kişiler (örn. kayıkçılar kâhyası, saraçlar kâhyası), ilgili esnaf sandıklarından "kâhyalık" denen bir ücret alırlardı. Hükümet emirlerini esnafa duyurmak, narh, üretim ve satış işlerini düzenlemek de görevleri arasındaydı. Bu nedenle esnaf, resmî makamlarla iyi ilişkiler kurabilecek kişileri kâhya seçmeye özen gösterirdi. II. Abdülhamid (hd 1876-1909) kâhyalıkları Mabeyn görevlilerine vererek esnafı sarayın denetimine almaya çalıştı. II. Meşrutîye'in ilanından sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1912'de çıkardığı bir talimatnameyle kâhyalığı kaldırarak esnafı daha iyi denetleyebilmek amacıyla kâtib-i mesuller (sorumlu sekreter) atadı.

Devlet ileri gelenlerinin ve zenginlerin konaklarındaki kâhya ise günlük harcamaları yapar, bakım ve onarım gibi işleri yürütürdü. Ayrıca sadaret kethûdasına kâhya bey, saray haremde cariyelemin amirine kâhya kadın denirdi.

Kai Adaları, Endonezya dilinde KEPULAUAN KAI, KEY ADALARI, KEI ADALARI ya da EWAB ADALARI olarak da bilinir, Maluku Adalarının güneydoğusunda adalar grubu. Banda Denizinde, Seram Adasının güneydoğusunda ve Aru Adalarının batısında yer alır. Endonezya'nın Maluku ilinin (*propinsi*) bir bölümünü oluşturur ve Kai Besar (Büyük Kai), Kai Kecil (Küçük Kai), Kai Dulah ile Kur ve Tayandu adalarını kapsar. Toplam kara yüzölçümü 1.438 km²'dir. Kai Besar dik yarlarla denize inen ve yüksekliği 900 m'ye kadar ulaşan dağlık bir adadır. Genelde sığıllarla çevrili olan adalar iyi cins kereste elde edilen sık bir orman örtüsüyle kaplıdır.

Adaların bitki örtüsü incir ve demirağacı ile çeşitli palmiye ve mangrov türlerini kapsar. Hayvan varlığı arasında yaban domuzu, kuskus, küçük bir tür yeşil kertenkele, nadir bir güvercin türü, kızıl papağan, bir dizi nadir kelebek türü ve ilginç kınkacatlı böcekler sayılabilir. Kayalıklarda çok sayıda kaplumbağa yaşar.

Ada sakinleri, Malay kökenlilerle önemli ölçüde karışmış olan, üpik siyah tenli Papualılardır. Misyonerlerin çalışmaları sonunda çoğunluğu Hristiyanlığı benimsemiş olan bu topluluklar arasında birçok Müslüman da vardır. Toplum örgütlenmesinin temelini komünler oluşturur. Eklimeyen topraklar köyün ortak malı sayılır; ekili topraklar ise işlendikleri sürece özel mülkiyet altında kalır. Ahşap oymacılığı ve sepet örücülüğünde usta olan adalılar, kayık yapımında da ileri teknikler kullanırlar. Adalarda muz, yam, mısır, pirinç ve tütün yetiştirilir. Kai Besar'ın batı kıyısındaki Banda Elat ile doğu kıyısındaki Banda Eli toplulukları, 17. yüzyıl başlarında Hollandalıların kendi adalarından sürdürdüğü Banda Adaları Yerlilerinin soyundan gelir. Başlıca ticari ürünler kopra, kereste, deniz hiyari ve kaplumbağa kabuğudur. Kai Kecil'in batı kıyısındaki Tual, yönetim merkezi ve en önemli limandır. Nüfus (1971) 108.328.

Kaibara Ekiken, asıl adı ATSUNOBU (d. 17 Aralık 1630, Fukuoka - ö. 5 Ekim 1714, Japonya), Tokugawa (Edo) döneminin (1603-1867) ilk yıllarında yaşamış düşünür, gezi yazarı ve öncü botanikçi. Konfüçyüsçülüğü her sınıftan Japonun anlayabileceği yalın bir dille açıklamış, Konfüçyüsçü ahlak

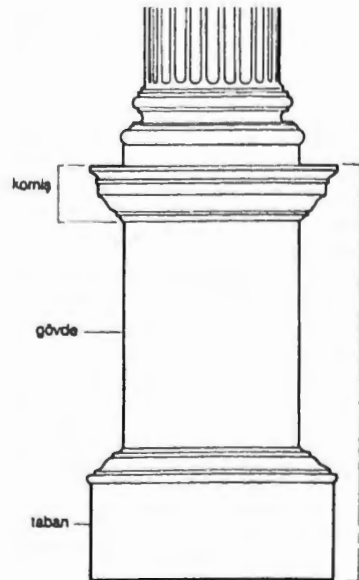
öğretisini kadınlara, çocuklara ve Japonya'nın alt sınıflarına uygulayan ilk kişi olmuştur.

Tip öğrenimi gördüyse de 1657'de hekimliği bırakarak Yamazaki Ansai ve Kinoşita Cun-an'ın yanında ünlü Yeni-Konfüçyüsçü düşünürlerden Çinli Zhu Xi'nin öğretisi üzerinde çalışmaya başladı. Çok gezen ve çok sevilen bir öğretmen oldu. Tuttuğu ayrıntılı gezi notları, sonradan aynı yolları izleyenler için bir rehber işlevi gördü. Japonya'da botanikğin kurucusu sayılan Kaibara Ekiken'in *Yamato honzo* (Japon Bitkileri) adlı yapıtı Batı'da da ilgi uyandırdı.

Kaibara Ekiken Zhu Xi'nin hiyerarşik toplum düzeni konusundaki Yeni-Konfüçyüsçü görüşlerini vurgulayan yaklaşık 100 felsefi kitap yazdı. *Taigi roku* (Ciddi Kuşku) adlı kitabında ise Zhu Xi'nin dualizmine karşı çıkarak tek bir yaratıcı gücün varlığını savundu. *Doci kun* (Çocuklara Dersler) adlı kitabında ana babalara doğru ya da yanlış her sözlerine itiraz etmeden ve saygıyla uyması gereken çocuklarını ciddi bir disiplin içinde yetiştirmelerini öğütledi. Genellikle ona atfedilen *Onna daigaku* da (Kadınlar İçin Büyük Ders) uzun süre Japon kadını için ahlak konusundaki en önemli metin olarak kaldı. Kitapta kadının ana babasına, kayınvalide ve kayınpederine, kocasına, eğer dulsa en büyük oğluna boyun eğmesi savunuluyordu. Buna karşılık Kaibara 45 yıl birlikte mutluluk içinde yaşadığı karısı Token'e eşitsiz davranmadı. Araştırmacı, kaligraf ve şair olarak tanınan Token'in kocasının kitaplarının asıl yazarı olduğu öne sürülmüştür.

kaide, Antik Çağ mimarlığında üstüne sütun ve benzeri yapısal bir öğenin bastığı ya da heykel, vazo vb dekoratif öğelerin yerleştirildiği taban. Kare, sekizgen ya da daire planlı olabilir. Tek bir kaidenin üstüne bir grup sütun da getirilebilir. Kaide aşağıdan yukarıya doğru taban (*plinthos*), gövde ve korniş (ya da korniş silmesi) olmak üzere üç bölüme ayrılır.

Kaideden, tek bir sütuna daha etkili bir görünüm kazandırmak amacıyla ilk yararlananlar Eski Romalı mimarlar oldu. Kaide o dönemde zafer taklarında da kullanıldı. Rönesans döneminde İtalyan mimarlık kuramcıları, kaidenin sütun düzeninin (*bak. düzen*) ayrılmaz bir parçası olduğuna karar verdiler. Kaidenin yüksekliğini sütun boyuna göre belirleyen kuralları geliştirildi; sütun

Korint düzeninde bir kaide
Penguin Books Ltd.

boyu arttıkça, kaidenin de yükseltilmesi zorunlu görüldü.

Kaieteur Çavlanı, Guyana'nın ortabatı kesiminde, Potaro Irmağı üzerinde büyük çağlayan. Bir kumtaşı platosunun kenarından, 226 m yükseklikten dökülür. 8 km uzunluğundaki bir boğazı geçtikten sonra 25 m yükseklikten bir kez daha dökülür. Tepe

Kaieteur Çavlanı, Guyana
Peter L. Gould

genişliği 90-105 m arasında değişen çavlan 1930'da kurulan Kaieteur Ulusal Parkı'nın en önemli ögesidir. Turistler burayı genellikle Georgetown'dan kiralanan uçaklarla dolaşır. Ayrıca hem karayoluyla hem de ırmak üzerinden bu bölgeye ulaşılabilir. Çavlanı ilk kez 1870'te İngiliz jeolog C. Barrington Brown saptamıştır.

Kaifeng, Wade-Giles yazımında K'AI-FENG, Çin'de, Henan yönetim bölgesinin (*sheng*) kuzey kesiminde kent. Yöre düzeyinde bir belediye (*shi*) ve Kaifeng yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Yerini Zhengzhou'un aldığı 1955'e değin yönetim bölgesinin merkezi olmuştur. Kuzey Çin Ovasının güney bölümünde, Huang Irmağının (*he*) güneyinde, Huai Irmağına doğru güneydoğu yönünde akan çok sayıda çayın bulunduğu bir kesimde yer alır.

İÖ 4. yüzyılda Daliang adıyla Wei hanedanının başkenti oldu. Weiiler yörede önce Huang Irmağı ile Shandong'un kuzey kesimine doğru akan Jin Irmağını (*shui*) birleştiren Langtang'ı ve daha birçok kanalı inşa ettiler. İÖ 3. yüzyılın sonunda Qin hanedanına (İÖ 221-206) bağlı kuvvetlerce yıkılıp ykılan Daliang, İS 5. yüzyılda değin orta büyüklükte bir pazar kasabası olarak kaldı. 5. yüzyılın sonunda Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanı döneminde bir komutanlık merkezi, 6. yüzyılda da Bian Zhou adıyla yöre oldu. Sui hanedanı döneminde (581-618) Huang Irmağını Huai Irmağına, Yangtze Irmağına ve bugünkü Hangzhou bölgesine bağlayan Büyük Kanal'ın inşa edilmesiyle yeniden ülkenin en önemli ticaret kentlerinden biri durumuna geldi. Güney Çin'den gelen bütün gelirleri ve özel gemilerin büyük bölümü Bian Zhou kentinden geçmeye başladı. 7. yüzyıl başlarında inşa edilen, Shandong'un batı kesimiyle bağlantılı kanalın da kavşak noktası olan kentin önemi Tang hanedanı döneminde de (618-907) sürekli arttı. 756'dan sonra, Xuanwu adlı bölgenin başına getirilen askeri valinin merkezi oldu. Tang hanedanının yıkılması üzerine Kuzey Ovasına egemen olan çeşitli yerel hanedanlarca Doğu başkenti olarak kullanıldı. Ardından imparatorluğu yeniden birleştiren Kuzey Song hanedanınca (960-1127) başkent seçildi. İlk dönemlerinden başlayarak kozmopolit bir yapı kazanan kent, yüzyıllar boyunca, Çin'deki tek örgütlü Yahudi topluluğunun yaşadığı yer oldu (*bak. Kaifeng Yahudileri*).

Kaifeng, temelde bir ticaret merkezi niteliği taşıyan ilk Çin başkentiydi. Song hanedanı döneminde büyük olasılıkla Doğu'nun en önemli ticaret merkeziydi. Dört büyük kanalın odak noktası olarak tahilden ve ticaret mallarından büyük gelir sağlıyordu. Ayrıca demir işlemeciliğini de kapsayan bir sanayi kompleksi vardı. Çevresine üç sıra sur çekilmişti. 11. yüzyılda nüfusu 600-700 bin arasındaydı.

Jin (Ruihen) hanedanının (1115-1234) Kuzey Çin'i istila etmesi kente ağır bir darbe indirdi. 1127'de ele geçirilerek yağmalandı ve dış surlarının yıkılması nedeniyle yerleşim alanı iç kentle sınırlandı. Jin yönetimi altında önce Bian-Jing adını aldı, ardından Güney başkenti oldu. 1234'ten 1368'e geçen süren Moğol istilası döneminde Henan'ın yönetim merkezi yapıldı. Ming hanedanının (1368-1644) ilk imparatoru kenti çevreleyen yeni surlar inşa ettirdi. 1642'deki bir ayaklanma sırasında asi kuvvetler, Huang Irmağının yolunu değiştirerek kentli su baskınına uğrattı. Geçici olarak terk edilen kent ancak 1662'de onarıldı.

Kaifeng, Ming ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) dönemlerinde bir yönetim merkezi olarak kaldıysa da, 11. yüzyıldaki ticari önemine bir daha ulaşamadı. Öte yandan Moğol ve Ming dönemlerinde Büyük Kanal'ın daha doğuya taşınması nedeniyle kuzey-güney ulaşım ağundaki kilit konumunu yitirdi. Huang Irmağının akışını düzenleyen çalışmaların ihmal edilmesinden sonra ırmağın suyolu işlevi azaldı ve sel baskınları sıklıkla.

20. yüzyılda kuzey-güney bağlantısını sağlayan iki demiryolu kentin uzağından geçirdi. Böylece konumunun daha da sarımsına karşın, doğu-batı yönündeki Lungai Demiryolu'yla bu hatlara bağlandı ve sanayi bakımından belirli bir gelişme gösterdi. Keten dokumacılığı ve demir alet yapımı gibi eski, yerleşik el sanatlarının yanı sıra bir makine sanayisi merkezi oldu. Ayrıca tarım makineleri, çinko ve kimya sanayileri kuruldu. Günümüzde Song döneminin bazı kalıntılarını hâlâ barındıran Kaifeng, tıp okulu, kütüphaneleri ve bölge müzesiyle bir kültür merkezi niteliği de kazanmıştır. Nüfus (1989 tah.) 483.900.

Kaifeng Yahudileri, Çin'in Henan yönetim bölgesinde yaşamış eski bir dinsel topluluk. Yahudiliği benimseyerek bu dinin kurallarını yüzyıllar boyunca büyük bir titizlikle uygulamaları öteden beri araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bilindiği kadarıyla ünlü Cizvit misyoner Matteo Ricci Çinli Yahudilerin varlığından haberdar olan ilk Batılıydı. 1605'te tümüyle Çinli görünümünde genç bir adam onu görmeye geldi ve Kaifeng'da tek Tanrı'ya inanarak çok sayıda insanın yaşadığını, kendisinin de onlardan biri olduğunu söyledi. Üç yıl sonra topluluğu ziyaret eden bir Çinli Cizvit yalnızca başhahamın girebildiği Kudüs'ülakdes'i olan büyük bir sinagogun varlığını ve topluluğun Yahudiliğin tüm kurallarına eksiksiz uyduğunu doğruladı. Çinli cemaatin Yahudiliği hiçbir kuşkuyla yer bırakmıyordu; Sebt gününü ve belli başlı bütün dinsel bayramları kutluyor, sünnet oluyor, Tora'yı (Tevrat'ın ilk beş kitabı) okuyorlardı. İbranice yazıtları vardı. Sinagogların duvarlarında resim yerlerine üzerinde adlar yazılı tabletlere yer veriyor, domuz eti yemiyorlardı. Çince adları olan Tiaojin jiao'ı (etin sınırlarını çıkarın), Yahudiliğin yiyecek konusundaki kurallardan esinlenerek benimsemişlerdi.

1663 tarihli, bugüne ulaşmış taş bir tablette, ilk insan olarak Âdem'e, dinin kurucusu olarak Hz. İbrahim'e ve kutsal yazıların ortaya çıkışında Musa'nın rolüne değinilmektedir. Ayrıca Yahudilik ile Konfüçyüsçülük arasındaki benzerliğe de işaret edilir. 1512 tarihli bir tablette de, Yahudiliğin Çin'e, Han hanedanının (İÖ 206-İS 220) son döneminde girdiği öne sürülür. Ama Yahudiler daha büyük bir olasılıkla yaklaşık 1127'de Hindistan ya da İran üzerinden Kaifeng'a gelmiş, buradaki bilinen en eski sinagogu 1163'te inşa etmişlerdir.

Çin'deki Yahudi cemaatinin dinsel yaşamı, 1644'te Qing (Mançu) hanedanının kurulmasına yol açan uzun kanışıklık döneminden sonra bir daha eski düzenine kavuşmadı. 1642'de kentin ele geçirilmesini önlemek için sular altında bırakılması sinagogun yıkılmasına yol açtı. Dinsel coşku da bir daha geri gelmemek üzere hızla yok oldu. Yaşlı kuşakların ölmesiyle, geleneklerle bağlar, bir daha onarılamayacak biçimde koptu. Sinagog 1653'te yeniden yapıldıysa da 1700'lerde Kaifeng'da İbranice kullanılmaz olmuştu. Son Çinli haham da 1800'de ölünce, Kaifeng'da Yahudilik bütün etkisini yitirdi. Hristiyan misyonerler Tora rulolarını, İbranice yazmaları ve kayıtları satın almaya başladılar. Bu belgeler zamanla Avrupa ve ABD'deki kütüphane ve müzelere girdi.

1760'ta Londra'daki Portekizli Yahudilerin Çin Yahudileriyle ilişki kurma girişimleri başarısız kaldı. 1815'te Londra'daki Yahudilerin çabaları da sonuç vermedi. 1850'de Hong Kong'daki İngiliz Misyonu tarafından Kaifeng'a gönderilen iki Çinli Hristiyan sinagogu ziyaret ederek, Tora rulolarını ve Eski Ahit'in İbranice yazmalarını elde ettiler. İbranice yazıtların örneklerini de yanlarında götürdüler. O dönemde Kaifeng'da Yahudiliğin pek az izi kalmış olmasına karşın, bu yoldan elde edilen bilgiler (Shanghai'da 1851'de yayımlanmıştır), topluluğun tarihinin yazılmasına olanak verdi. 1866'da Kaifeng'ı ziyaret eden Protestan bir misyonere, Çinli Yahudilerin yoksulluk yüzünden sinagoglarını yıkarak taşlarını camı yapımında kullanmak isteyen Müslümanlara satmak zorunda kaldıkları anlatılmıştı.

1870'te Kaifeng'dan Hong Kong'a bir mektup geldi. Bu, bir İngiliz subayın 26 yıl önce gönderdiği mektuba yanıtı. Mektupta Kaifeng Yahudilerinin kötü kaderi, hüznü dolu bir anlatımla dile getiriliyordu. Çin'deki Avrupalı Yahudilerin, Kaifeng cemaati için para toplama girişimleri başarısız kalınca Çinli Yahudiler Shanghai'ya göç etmeye çağıldılar. 1900'lerin başlarında Shanghai'ya gelen yaşlı bir adamla oğlu, bir zamanlar çok canlı olan cemaatin kalan son üyelerinden olduklarını söylediler.

Çin'de bin yıldan fazla süreyle başka Yahudi cemaatlerinin de bulunduğu ilişkin çok kuvvetli kanıtlar vardır, ama bunların arasında yalnızca Kaifeng Yahudilerinin tarihi ayrıntılarıyla belgelenebilmektedir.

Kaifu Toşiki (d. 2 Ocak 1931, İçinomiya, Japonya), 1989-91 arasında başbakanlık görevinde bulunan Japon siyaset ve devlet adamı.

Bir fotoğraf stüdyosu sahibinin oğlu olan Kaifu 1954'te Tokyo'daki Vaseda Üniversitesi'ni bitirdi. Siyasete atılarak 1960'ta Liberal Demokrat Parti'den (LDP) Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Daha sonra girdiği seçimlerde de sandalyesini korudu. Miki Takeo'nun başbakanlığındaki hükümetin birinci sekreter yardımcısı olarak görev yaptı (1974-76). Ardından Fukuda Takeo'nun hükümetinde eğitim bakanı olarak yer aldı (1976-77). Aynı görevi Nakasone Yasuhiro döneminde de bir süre yürüttü (1985-86).

Mali skandallar ve iktidardaki LDP'ye yönelik yaygın hoşnutsuzluklar nedeniyle Takeşita Noboru ve Uno Sosuke'nin art arda başbakanlıktan çekilmesinden sonra, Uno'nun dönemini tamamlamak üzere 8 Ağustos 1989'da parti başkanlığına getirildi. Ertesi gün de Temsilciler Meclisi'nde başbakanlığa seçildi. Ekimde yapılan parti kongresinde iki yıl daha başkan olarak kalması benimsendi. Şubat 1990'daki Temsilciler Meclisi genel seçimlerinde LDP'nin büyük bir zafer kazanmasıyla yasama organında sağlam bir çoğunluğa dayanma olanağını buldu. Ama parti içi hiziplerin yeterli desteğini sağlayamayınca, Ekim 1991'de parti başkanlığı ve başbakanlık görevlerini Kişi Miyazawa'ya bırakmak zorunda kaldı.

Kaigetsudo Ando, OKAZAKI GENŞİÇİ olarak da bilinir (d. 1671 - ö. 1743, Japonya), erken dönem Ukiyo-e ressamı.

Kaigetsudo okulunu kurdu. Bu okulda, üsluplarında az ya da çok benzer yanlar bulunan çeşitli ressamın yer alıyordu. Ando, renkleri ustaca ve ölçülü biçimde kullanarak, cesur ve düzenli fırça vuruşlarıyla yaptığı ünlü fahişelerin resimleriyle tanındı. Aynı dönemdeki başka ressamların da onunkilere şaşılmak derecede benzer fahişe resimlerinin bulunması, Ando'nun bir atölye işlettiği ve burada birçok öğrencisinin onun yönetimi altında çalıştığını düşündürmesine yol açtı. Kendi elinden çıkmış hiçbir baskısı günümüze ulaşmamıştır.

1714'te Oşima Adasına sürgün edildiği dışında, yaşamına ilişkin bir bilgi yoktur. Ayrıca adının Ando olarak mı, yoksa Yanobu olarak mı okunacağı da belirsizdir. Es çok tanınan resimleri arasında "Fahişe ve Hizmetindeki Genç Kız", "Ayakta Duran Güzel" ve "Meltemde Güzel" sayılabilir.

Kaiho Yuşo (d. 1533, Oni eyaleti - ö. 1 Mart 1615, Kyoto, Japonya), Azuçi-Momo-yama döneminin (1573-1600) paravana resimleriyle tanınmış sanatçısı. Asker bir ailenin çocuğuydu. Kyoto'ya yerleşti ve din adamı oldu. Daha hayattayken ünlüydü. Toyotomi Hideyoşi ile İmparator Go-Yozei gibi önemli kişiler tarafından korundu. Önce bir Kano okulu sanatçısının (büyük olasılıkla Eitoku'nun) yanında yetiştikten sonra kendi bağımsız resim okulunu kurdu. Hem Eitoku'nun geliştirdiği zengin ve renkli resim üslubunda, hem de Zen Budacı rahip-ressamların çok daha yumuşak tek renkli mükemmel resmi geleneğinde ustaladı. Tek renkli mükemmel yaptığı figürlerde (örn. Çinli bilgelerin resimleri), 13. yüzyılın başlarında yaşamış olan ve resimleri Japonya'da çok sevilen Çinli ressam Liang Kai'in uyguladığı tekniğe benzeyen *genpusu* (en az fırça vuruşu) tekniğini kullandı. Bu portreleri, giysileri üzerlerinden çuval gibi dökülen, belli belirsiz çizilmiş figürlerinden ötürü *fukuro-e* diye anılır.

Yuşo'nun yapıtlarının bazısı Kyoto'daki Myoşin-ci'de (Myoşin Tapınağı) ve Kyoto Onişi Sanat Müzesi'nde bulunmaktadır. Kano üslubundaki paravana resimleri zarif çizgileri (örn. "Erik Ağacı", Kennin Kyoto) ve parlak renklerinin uyumuyla (örn. "Balık Ağları", Tokyo Ulusal Müzesi) dikkati çeker. Bütün bu özellikleriyle kendisinde sonraki sanatçılar üzerinde etkili olmuştur.

Kalkei (ö. 1183-1236), Budacı heykeltan geleneysel kalıplarının oluşturulmasında önemli rol oynamış Japon sanatçı.

Babası Kokei ve kardeşi Unkei(*) ile birlikte, Japonya'nın eski başkenti Nara'da Kofuku-ji (Kofuku Tapınağı) ve Todai-ji (Todai Tapınağı) için heykeller yaptı. Dönemine özgü dolaysız ve gerçekçi anlatımı benimsemiş de daha çok, kardeşi

Unkei'nin olağanüstü dinamik üslubunun tersi olan yumuşak ve incelikli tutumuyla tanınır. Günümüze ulaşan 20 kadar yapıtı arasında Budacı bir rahip olarak canlandırılmış Japon Savaş Tanrısı Haçiman'in ve çocukların koruyucusu Cizobosatsu'nun boyalı heykelleri de (her ikisi de Todai-çi'de) vardır. Kaikei daha sonra keşiş olmuş ve Anami Butsu adını almıştır. Bu nedenle üslubu, Anami üslubu olarak da bilinir.

Kaikoura Sıradağları, Yeni Zelanda'da, Güney Adasında ikiz dağ sıraları. Adanın kuzeydoğu kıyısına koşut olarak 100 km boyunca uzanır. "Kerevit yemek" anlamına gelen adı bir Maori efsanesine dayanır. İç Kaikouralar Tapuenuku'da 2.885 m'ye, Kıyı Kaikouraları ise Manakau'da 2.610 m'ye ulaşır. Sıradağlar, oluşum halinde kırkların bulunduğu güneydoğu yamacında daha diktir. Clarence Irmağı sıradağların arasından geçer, Awatere Irmağı ise İç Kaikouraların batısında akar. Eteklerdeki orman ortusu kesim yüzünden azalmıştır.

Dağların doğu ucunda küçük Kaikoura Yarımadası uzanır. 1770'te buraya "Seyir Yeri" adını veren Kaptan Cook, guncesinde 57 Yerlinin dört çift kanıyla gemisine doğru geldiklerini, bir süre gemiyi seyrettikten sonra kıyıya geri döndüklerini anlatır. Yarımada 1850'de kurulan ve 1981 geçici sayımına göre 2.150 kişiyi barındıran Kaikoura yerleşmesi çiftçilik, mandıracılık ve koyun yetiştirme merkezidir. Yerleşmede bir kireç fabrikası, kerevit işleme tesisi ve bir deniz biyolojisi araştırma istasyonu da vardır.

Kailas Sıradağları bak Gangdise Sıradağları

Kailasanatha Tapınağı, Hindistan'ın Maharashtra eyaletindeki Evrengabad kentinin 29 km kuzeybatısında ortaya çıkarılan Ellora Mağaralarında bulunan 8. yüzyıl tapınağı. Ayrıca bak Ellora Mağaraları

Kailua-Kona, ABD'nin Hawaii eyaletinde Hawaii Adasının ortabatı kesiminde tatil merkezi. Hualalai Dağının eteğinde, Kailua Koyu kıyısında yer alır. Önemli bir balıkçılık merkezi ve Kuzey Kona bölgesinin başlıca koyudur. Hawaii'yi keşfeden İngiliz denizci ve kâşif Kaptan James Cook 16 Ocak 1779'da burada karaya çıktı ve 14 Şubat'ta Kealakekua Koyu kıyılarında Yerlilerle çıkan çatışma sırasında öldürüldü. Napoopoo koyunun karşı kıyısına 1874'te Cook'un anısına bir anıt dikildi. 1792'de adalardan portakal ağacını getiren Kaptan George Vancouver iki yıl sonra da Kealakekua'ya ilk sığır ve koyunu tanıttı. Eskiden Kral I. Kamehameha'nın sarayının bulunduğu yerde günümüzde modern bir otel vardır. Mokuauia Kiliyesi 1823'te Vali Kuakini tarafından yaptırılmıştır. Bugün bir müze olan Hulihee Sarayı (1837) 19. yüzyılda Hawaii krallarının yazlık sarayydı. Denizden 300-600 m yükseklikte, küçük çiftliklerde yetiştirilen kahve Kona bölgesinde işlenir. Nüfus (1990) Kailua, 9.126

Kailyard okulu, İskoç romanında 19. yüzyıl sonlarında gelişen akım. Başlıca özelliği uradan koy yaşamının duygusal bir biçimde idealize edilmesidir. Adını İskoçya Gaelce'nde "koy evine bitişik küçük bahana tarlası" için kullanılan *kail-yard* sözcüğünden alır. *Auld Licht Idylls* (1888) ve *A Window in Thrums* (1889) adlı yapıtların yazarı Sir James Barrie, Ian Maclaren (asıl adı John Watson) ve S. R. Crockett gibi Kailyard okulu yazarlarının yapıtları İskoçya, İngiltere ve ABD'de geniş bir okur kitlesi buldu ve pek çok taklitçiye esin kaynağı oldu. Doğal

ve inceliksiz üslupları ve dar bakış açılarının kısa sürede hoş olmayan bir duygusallığa dönüşmesi ise çağdaş İskoç gerçekçilerinin ve 20. yüzyıl yazarlarının tepkisine yol açtı.

Kaim, tam adı EBU CAFER ABDULLAH EL-KAIM Bİ-ENRİLLAH (d. 8 Kasım 1001 - ö. 2 Nisan 1075), 1031-75 arasında Abbasi halifesi.

Babası Kadir'in (hd 991-1031) ölümü üzerine halife oldu. Büveyhi hükümdarı Ebu Kalicar'ın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht kavgasından yararlanmak için, Büyük Selçuklulara yakınlaşarak onların desteğini sağlamaya çalıştı. Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'i gizlice Bağdat'a davet etti. 1055'te Bağdat'a giren Tuğrul Bey, Büveyhilerin Abbasiiler üzerindeki egemenliğine son verdi. Kaim, Tuğrul Bey'in kızı Arslan Hatun'la evlenerek (Mart/Nisan 1056) Büyük Selçuklularla ilişkilerini daha da pekiştirdi. Bir söylentiye göre Tuğrul Bey'in ayaklanan kardeşi İbrahim Yinal'la uğraştığı bir sırada, Bağdat'a giren Büveyhi komutanı el-Besasın tarafından hapsedil-diye de Tuğrul Bey tarafından kurtarıldı (1059). Alp Arslan ve Melikşah dönemlerinde de Büyük Selçuklularla iyi ilişkilerini sürdüren Kaim, bu sayede halifelüğün manevi otoritesini Sünni İslam dünyasına kabul ettirmeyi başardı.

Kaim, tam adı EBU KASIM MUHAMMED EL-KAIM Bİ-ENRİLLAH (d. 893 - ö. 18 Mayıs 946, Süsa, Kuzey Afrika), 934-946 arasında Fatımi halifesi.

İlk Fatımi halifesi Mehdi'nin (hd 909-934) oğluydu. 911'de vekalet ilan edildi. 912'de Kuzey Afrika'da Kitame kabilesinin başlattığı ayaklanmanın bastırılmasıyla görevlendirildi. Aynı yıl Trablus'ta çıkan ayaklanmayı da bastırarak kenti aldı. Temmuz 914'te Fatımi komutanı Hubase bin Yusuf'la birlikte Mısır'ı fethetmek üzere İskenderiye'ye girdiyse de Abbasi güçlerine yenildi. 919'daki ikinci girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Babasının ölümünden sonra, kithk yüzünden ayaklanmaların baş gösterdiği bir dönemde tahta çıktı (934). İlk iş olarak, Mehdi'nin oğlu olduğunu öne süren İbn Talut'un başlattığı ayaklanmayı bastırdı. 935'te üçüncü kez Mısır'ı alma girişiminde bulundu. Ama Zeydun komutasında gönderdiği güçler Mısır valisine yenilgiye uğratıldı. Kuzey Afrika'da gittikçe güçlenen Sünni önder Ebu Yezid'e karşı mücadelenin sürdüğü bir dönemde hastalanarak öldü.

kaim, KAIMİ MUTEBİRE EVRAK NAKİYYİ SEHİM KAIMİSİ olarak da bilinir, 1830-1914 arasında çıkarılan Osmanlı devlet tahvillerine ve banknotlarına verilen ad. Osmanlı yazıma sisteminde ust makamdan alt makama yazılan resmi yazılar da kaim olarak adlandırılmıştır.

Hazine bonosu niteliğindeki ilk tahvil 1830'da çıkarıldı ve yazışmalardaki kaimelere benzediği için de bu adla anıldı. 1840'ta, Mahye Nazırı Hacı Saib Paşa'nın girişimiyle 16 milyon liralık, yüzde 8 faizli, her biri 500 kuruş değerinde kaimeler piyasaya sürüldü. Elle yazılan ve seri numaraları olmayan bu bonolar, kısa zamanda piyasadan çekilerek yerlerine 1843 ve 1847'de yenileri çıkarıldı. 100, 50, 25 kuruşluk kupurler halindeki 1847 kaimelerinin baş tarafına tuğra, altına da maliye nazırının mührü konmuştu. Arkasında ise "Nezaret-i Celile-i Umur-ı Maliye" damgası vardı. 1858'de yeni bir tertip kaima daha çıkarıldı.

1860'a değin piyasaya sürülen kaimelerin değeri 1,1 milyar kuruştu. Ama karşılığı altın olmayan bu bonolar halktan ilgi görmedi; taklit kaygısı da buna eklenince

değerleri giderek düştü. Kaimelerin geçerlilik alanı İstanbul ve çevresiyle sınırlıydı. 1860'ta çıkarılan kaimeler yüzde 6 faizliydi. 1863'te Bank-ı Osmani-i Şahane (bugün Osmanlı Bankası) kurulunca, karşılığı altın olan banknot kaima çıkarma yetkisi bu bankaya verildi. Piyasadaki bütün eski kaimelerin toplanması için, nominal değerlerinin yüzde 40'ının nakden, yüzde 60'ının da esham-ı cedide olarak ödenmesi öngörüldü. 500, 1.000, 5.000 ve 10.000 kuruşluk, faizsiz, yalnızca hazine ve banka işlemlerinde kullanılan kupurler hazırlandı. Bir yandan da savaşların getirdiği ekonomik sıkıntıların hafifletilmesi için hazine bonosu niteliğindeki kaimelerin çıkarılması sürdürüldü. Bank-ı Osmani'nin hükümete 9 milyon lira borç vermesi üzerine tüm kaimelerin piyasadan çekilmesi yoluna gidildi. 1876'da piyasaya 600 bin keselik yeni kaimeler sürüldü. Bunlar Hicaz, Yemen ve Trablusgarp dışında ülkenin her yerinde geçiyordu. Ama karşılıklarının değersiz madenler olması nedeniyle, kısa zamanda değerlerinin yüzde 90'ını yitirdiler. Konu, hükümetle Bank-ı Osmani arasında da sorun oldu. Bu nedenle kaimelerin arkasına güven verici numara konması, bundan da bankanın bir komisyon alması yoluna gidilerek uzlaşma sağlandı. 1878-80 arasında bütün kaimeler toplanarak bakır paralarla birlikte imha edildi. 1914'te savaş koşulları öne sürülerek son kez 16.702.106 kuruş tutarında, Avrupa banknot sistemiyle aynı ve karşılığı altın olan kaimeler çıkarıldı. Bu banknotlar Cumhuriyet'in ilk yıllarında süremden kaldırıldı.

kâinat bak. evren

Kainciler, İS 2. yüzyılda, büyük olasılıkla Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde gelişen gnostik mezhebin üyeleri. Adlarını Kitabı Mukaddes'te (Tekvin 4:1) Adem'in iki oğlundan, kardeşi Habil'i öldüren Kain'den (Kuran'da Kabil) alırlar. Aziz İrenaeus gibi ilk Hristiyan yazarların yapıtlarında sözü edilen Kainciler, Hristiyan ilahiyatçı Origenes'e göre İsa'dan tümüyle ayrılmışlardı. Yaptıkları Eski Ahit yorumunda Yahudilerin tanrısı Yehova'nın gnostiklerin çoğunun inandığı gibi yalnızca bir alt-tanrı olmakla kalmayıp, dünyayı yaratan insandaki tanrısal öge ile bilinmeyen kusursuz Tanrı'nın bütünleşmesini önlemeyi tasarladığı için doğrudan doğruya kötü olduğunu savunuyorlardı. Kainciler Kitabı Mukaddes'in yerleşmiş değerlerini de tersine çevirerek içrek ve kurtancı bilgi (*gnosis*) sahibi olarak gördükleri Kain (Kabil), Esav ve Sodomlular gibi dışlanmış kişiliklere saygıyla bağlandılar; onların mantıksız, kışkanç bir yaratıcı olan Hystera (Rahim) tarafından cezalandırıldığını savunular. Saygı gösterdikleri Kitabı Mukaddes kişiliklerinden Havva ve Yahuda İskariyot'un adını taşıyan kitapları vardı.

Kainciler gerçek kusursuzluğa, dolayısıyla da kurtuluşa ancak Eski Ahit'in bütün yasalarını yıkarak ulaşabileceğine inandıklarından ahlaksız gnostikler olarak da adlandırıldı. Kitabı Mukaddes'in kurallarına karşı gelmeyi dinsel görev sayıyor, İrenaeus'un yazdığına göre Kitabı Mukaddes'in emirlerine her karşı gelişlerinde meleklerin adını anıyorlardı. Bir insan ömrü Kitabı Mukaddes'in bütün yasalarını çiğnemeye yetmeyeceğinden, kurtuluşu yaratılmış dünyada aramak yerine bu dünyadan kaçmayı amaçladılar. Kitabı Mukaddes'teki öyküleri altüst ederek dualist varoluş anlayışlarını kutsal metinlere dayandırdılar.

Kaineus, Yunan mitolojisinde, Lapithlerden (Lapithai) Elatos'un oğlu. Lapithlerin kralı Peirithoos'un düğününde konuklar arasında yer alan Kentaur'lar (at adamlar) geline ve başka kadınlara sarkıntılık ederler. Bunun üzerine çıkan kavgaya Kaineus da katılır ve bedeninin yaraya bağışıklığı sayesinde beş Kentaur'u öldürür. Kaineus'u yalnız başlarına yenme umudunu yitiren öteki Kentaur'lar bir araya gelirler ve Kaineus'un üstüne, bir daha yeryüzüne çıkamaya-çağı kadar çok çam ağacı yığarlar. Kaineus'a yönelik bu saldırı, Eski Yunan sanatının gözde konularından biridir. Sonraları ortaya çıkmış bir öyküye göre başlangıçta Kainis adlı bir kız olan kahraman, Deniz Tanrısı Poseidon'un isteklerine teslim olması karşılığında armağan olarak erkek cinselliğini ve yaraya bağışıklık niteliğini kazanmıştır.

kainit, hidratlı potasyum ve magnezyum klorosülfat ($\text{KMgSO}_4\text{Cl} \cdot 3\text{H}_2\text{O}$) yapısında doğal çift tuz. Başkalaşım (metamorfizma) ürünü olarak yalnızca potas çökellerinde, öteki tuzlarla birlikte bulunur. Almanya'nın orta ve kuzey kesimlerindeki büyük tuz çökellerinin başlıca bölümünü oluşturur. Kainit, su ile ilişkiye girdiğinde, epsomit ve silvite dönüşür. Kimyasal formülü ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. sülfat mineralleri (tablo).

Kainji Gölü, Nijerya'nın batı kesiminde baraj gölü. Nijer ve Kwara eyaletleri arasındaki sınırda, Nijer Irmağı üzerinde yer alır. 1968'de, denizden 1.014 km içeride Kainji Barajı'nın yapılmasıyla oluşan gölün yüzölçümü 1.300 km²'dir. Baraj gölünün oluşturulması Nijer Irmağındaki Foge Adasının, Bussa kasabasının ve ırmak boyundaki öteki yerleşim alanlarının sular altında kalmasına yol açtı. Yauri emirliğinin merkezi eski Yelwa kasabasının bir bölümü de sular altında kaldı. Bunun sonucunda Kwara ve Nijer eyaletlerinde oturan ve çoğu Reşe (Gungunci, Gungava), Busa (Busava, Busangi), Kamberi, Nupe, Lopava ve Laro halklarından oluşan yaklaşık 50 bin kişi yerlerinden oldu. Bu insanların çoğu, eski Bussa'nın 35 km güneyinde kurulan Yeni Bussa kasabası gibi, hükümetin göl kıyısında yaptırdığı (1966) "Yeni Yerleşim Köyleri"nde yaşamaya başladı.

Kainji Gölü Ulusal Parkı'nın içinde (3.910 km²) Borgu ve Zugurma av hayvanları koruma alanları yer alır. Yağışsız geçen kasım-mart ayları arasında ziyaretçilere açık tutulan ve yabanıl yaşam bakımından oldukça zengin olan parkta babuin, duiker, suaygırı, sırtlan, dügmeli domuz ile demirkır ve kob gibi antilop türleri bulunur.

1969'da açılan Kainji Barajı Nijerya'nın en büyük barajlarından biridir. Yüksekliği 66 m, genişliği 550 m kadardır. Elektrik enerjisi sağlamanın yanı sıra, içlere doğru Sokoto eyaletindeki Yelwa'ya kadar ırmak ulaşımını kolaylaştırır; Nijer Irmağının Kaduna Irmağı kavşağına kadar olan bölümünde su kontrolüne olanak sağlar; Nijer üstünde köprü işlevi görür; ayrıca sulama ve balıkçılığa olanak verir.

Kairov, İvan Andreyeviç (d. 26 Aralık 1893, Ryazan, Rus Çarlığı - ö. 29 Ekim 1978, SSCB), pedagoji kuramı üzerine sayısız yapıtı olan eğitimci.

Moskova Üniversitesi'nde fizik ve matematik fakültesinin doğa bilimleri bölümünde öğrenim gördü. Daha sonra Moskova Üniversitesi'nde, Moskova Timiryazev Tann Akademisi'nde ve Lenin Pedagoji Enstitüsü'nde dersler verdi. Ayrıca, eğitim

bakanı, Yüksek Sovyet üyesi, Sovyetler Birliği Pedagojik Bilimler Akademisi başkan yardımcısı ve başkanı olarak görev yaptı. Finlandiya, Çekoslovakya, Polonya ve İngiltere'de düzenlenen eğitim konusundaki konferanslara delege olarak katıldı. 1957'de III. Uluslararası Atom ve Hidrojen Silahlarının Yasaklanması Konferansı'nda Sovyet heyetinin başkanlığını yaptı. Üç kez Lenin Nişanı, Sosyalist İşçi Kahramanı unvanı ve başka nişanlar aldı. Kairov'un en tanınmış yapıtı *Pedagogika*'dır (1956).

Kaisareia bak. Kayseri

Kaiser, Georg (d. 25 Kasım 1878, Magdeburg, Almanya - ö. 4 Haziran 1945, Ascona, İsviçre), Alman dışavurumculuğunun önde gelen oyun yazarlarından.

Burjuva kökenli bir ailenin çocuğuydu. 1894'te liseden ayrılıp ticaretle uğraşmaya başladı. 1898'de bir şirketin temsilcisi olarak Buenos Aires'e gitti. Sıtma tutulduğu için 1901'de ülkesine geri döndü. Uzun süren nekahet döneminde yazdığı ilk oyunların çoğu yergili komedilerdi ve fazla ilgi görmedi. Kaiser ilk büyük başarısını keskin ve ateşli bir dil kullandığı ve iyi oyun kurmadaki olağanüstü yeteneğini gösterdiği *Die Bürger von Calais*'yle (1914; Calais'li-ler) kazandı. Ardından insanlığın, para ve makinelerin egemenliğindeki modern

Georg Kaiser, y. 1928
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

dünyayla arasındaki amansız çelişkiyi işlediği bir dizi oyun yazdı. *Von Morgens bis Mitternacht* (1916; *Bir Gün İçinde*, 1944), *Die Kralle* (1917; Mercan), *Gas I* (1918), *Gas II* (1920), *Hölle, Weg, Erde* (1919; Cehennem, Yol, Yeryüzü), *Nebeneinander* (1923; Yan Yana), *Zweimal Oliver* (1926; İki Kez Oliver) ve müziğini Kurt Weill'in yaptığı *Der Silbersee* (1933; Gümüş Göl) gibi oyunlarıyla dışavurumculuğun önderlerinden biri olarak kabul edildi.

Ama dışavurumculuk, Kaiser'in yazarlık yaşamında yalnızca bir dönemdi. Sanatsal oluşumunun ürünleri sayılan sonraki yapıtlarının havası daha içtendi ve büyük bir aşk deneyimini yansıtıyordu. *Oktobertag* (1928; Ekim Günü), *Der Gartner von Toulouse* (1938; Toulouse'lu Bahçıvan), *Alain und Elise* (1940) gibi oyunlar bunlardan bazısıdır. 1938'de oyunları Naziler tarafından yasaklanan Kaiser İsviçre'ye kaçtı ve verimli yazarlık yaşamını orada sürdürdü. Son yapıtı olan ve *Zweimal Amphitryon* (İki Kez Amphitryon), *Pygmalion* ve *Bellerophon*'dan oluşan mitolojik üçlemesi ölümünden sonra, 1948'de yayımlandı.

Kaiser, Henry J(ohn) (d. 9 Mayıs 1882, Sprout Brook, New York - ö. 24 Ağustos 1967, Honolulu, ABD), ABD'li sanayici. Aralarında Kaiser Aluminum, Kaiser Steel, Kaiser Cement and Gypsum'un da bulunduğu 100'den fazla şirket kurmuştur.

1913'te Washington'da bir çimento tüccarının yanında çalıştığı sırada, müşterilerinden biri olan bir Kanada yol yapım şirketi iflas edince borç bularak şirketin üstlendiği pro-

jeyi devraldı ve işi kâr ederek tamamladı. 1913'ten 1930'a değin California'da barajlar, Mississippi Irmağında setler, Küba'da toplam 320 km uzunluğunda karayolu ve 500 köprü yaptı. Ayrıca işlerine malzeme sağlayabilmek için kum ve çakıl ocakları kurdu. 1931-45 arasında, çeşitli inşaat şirketlerinin, başka büyük projelerin yanı sıra Hoover, Bonneville ve Grand Coulee barajlarının yapımında bir arada çalışmak üzere örgütlenmelerine yardımcı oldu. Shasta Barajı'nın yapımında kullanılacak çimentoyu sağlayabilmek için 1939'da California'nın Permanente kentinde bir çimento fabrikası ve yaklaşık 15 km uzunluğunda bir taşıyıcı band sistemi kurdu.

II. Dünya Savaşı sırasında, üretim zinciri yöntemiyle 4,5 gün gibi kısa bir sürede gemi inşa edebilen yedi tersane işletti. Savaşın sonlarına gelindiğinde Kaiser'in tersaneleri ABD Denizcilik Komisyonu için 1.490 gemi üretmişti. Kaiser, 1941-42 yıllarında tersaneleri için çelik üretmek amacıyla ABD'nin batı kıyılarındaki tek entegre çelik tesisini, 1944'te de Kaiser Gypsum'u kurdu. Ardından, otomotiv sanayisi alanında etkinlik gösteren Kaiser-Frazer'a alüminyum sağlamak üzere Alcoa şirketinden alüminyum tesisleri satın aldı, ama 1953'te sanayide yaşanan durgunluk nedeniyle otomobil üretimine son verdi. Aynı dönemde Kaiser Aluminum & Chemical Corporation kâr eden bir kuruluş haline geldi. Kaiser 1954'ten 1960'a değin sonradan 21 milyon doların üzerinde bir fiyatla Hilton oteller zincirine satılan Hawaii Tatil Köyü'nün yapımını yönetti. 1942'de, tersane işçileri için ilk koruyucu sağlık örgütünü kuran Kaiser, sonradan Kaiser Vakfı Sağlık Hizmetleri Planı çerçevesinde 19 hastane kurarak 1 milyondan fazla kişiye sağlık hizmeti sundu.

Kaiserslautern, Almanya'nın güneybatı kesiminde, Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) kent. Haardt Dağlarıyla Saar-Nahe (Kuzey Pfalz) Platosu arasında yer alır. Pfalz Ormanı Doğa Koruma Alanı'yla çevrilidir. Karolenjler döneminde (751'den sonra) bir kraliyet malikânesinin bulunduğu kentin adı, yöredeki Lauter suyundan ve 12. yüzyılda burada bir saray yaptıran İmparator (*Kaiser*) I. Friedrich'ten (Barbarossa) gelir. 1276'da bir kraliyet kenti olan Kaiserslautern 1375'te Pfalz elektörlerinin yönetimine girdi. Pfalz 1848-49 yıllarında demokratik devrimin odak noktası oldu. II. Dünya Savaşı sırasında ciddi hasar görmesine karşın bazı eski yapıları ayakta kalabildi. Pfalz'ın batı kesiminin kültür merkezi olan kentte çeşitli okullar, müzeler, bir tiyatro ve bir de konser binası vardır. Trier-Kaiserslautern Üniversitesi kampusunun bir parçası olarak 1970'te kurulan üniversitesi 1975'te özerklik kazandı.

Kaiserslautern önemli bir bankacılık ve demiryolu transit taşımacılığı merkezidir. Kentte ayrıca makine, dokuma ve otomobil sanayileri de gelişmiştir. Nüfus (1989 tah.) 96.990.

kaishu, Wade-Giles yazımında K'AI-SHU (Çince "standart yazı"), Çin kaligrafisinde son Han hanedanı döneminin (İS 23-220) resmî yazı türü. Daha önce ortaya çıkan *lishu* yazısının basitleştirilerek daha akıcı ve kolay bir biçimde sokulmasıyla geliştirilmiştir. Başlıca özellikleri, farklı kalınlıktaki vuruşlarla düz çizgiler ve belirgin köşeler elde edilmesidir. Kaligrafi ustalığının devlet hizmetinde başarılı olmanın koşullarından sayıldığı Tang hanedanı (618-907) döneminde büyük gelişme göstererek en önemli yazı türü olmuştur. Günümüzde de standart yazı ve baskı karakterlerinin örneği olarak kullanılır.

Kaithal, Hindistan'ın kuzeybatı kesiminde, Haryana eyaletinin Kurukshetra ilinde kent. Sanskrit dilinde yazılmış *Mahabharata*'da (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) sözü edilen Pandava kralı Yudhishtira tarafından kurulduğu söylenen Kaithal, daha sonra Müslümanların kültür merkezi durumuna geldi. Tarihse yerleri arasında, Hindulara ait kutsal yıkanma yeri ve 13. yüzyıldan kalma ermiş mezarları sayılabilir. Günümüzde bir tarımsal pazar merkezi olan Kaithal 1867'de belediye oldu. Çıtır fabrikalarının ve güherçile işleyen tesislerin bulunduğu kentte, ayrıca çanak çömlek ve lakeli tahta işleri üretilir, metal işlenir. Kaithal'da Kurukshetra Üniversitesi'ne bağlı üç yüksek okul vardır. Nüfus (1981) 58.385.

Kaiyuan, Wade-Giles yazımında K'AI-YÜ-AN, Çin'de Yunnan yönetim bölgesinin (sheng) güney kesiminde kent. Honghehanizuyizu (Hong-He Hani-Yi) Özerk Yöresi'nin (zizhizhou) il (xian) merkezidir. Önceleri küçük bir köy olan Kaiyuan, yönetim bölgesinin merkezi Kunming'den günümüzde Vietnam sınırları içinde kalan Haiphong limanına uzanan demiryolunun tamamlanmasından (1910) sonra, hızla gelişmeye başladı. Bu tarihte demiryolu boyunca Yiliang ilindeki Gaobaozhun'da, Milo ilinde ve Kaiyuan'ın kuzeyindeki Xiaolongtan'da kömür yatakları bulundu. 1932'de Gejiu'da bir kalay ergitme fırınının kurulmasından sonra, Kaiyuan hızla gelişmekte olan kalay madenciligi sanayisine kömür sağlayan bir merkez durumuna geldi. Günümüzde 1950'lerden bu yana sürekli bir gelişme gösteren kömür madenciligi ve termik enerji üretiminin yanı sıra kerestecilik de kent ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Nüfus (1970'lerin ortaları) 10.000-50.000.

Kajanus, Robert (d. 2 Aralık 1856, Helsingfors [bugün Helsinki] - ö. 6 Temmuz 1933, Helsinki, Finlandiya), Fin ulusal müziğinin başlıca savunucularından orkestra şefi ve besteci.

Helsinki, Leipzig ve Paris'te öğrenim gördü. 1882'de Finlandiya'nın ilk tam senfoni orkestrası olan Helsingfors Orkesterförening'i (Helsinki Orkestra Birliği) kurdu. 1914'te devlet senfoni orkestrasıyla birleşen bu orkestrayı 1932'ye değin yönetti ve arkadaşı Jean Sibelius'un yapıtlarının standart yorumcusu olarak tanındı. Ayrıca koro ve orkestra okulları kurdu. Alman romantik bestecilerinden ve Fin halk müziğinden etkilenecek yaptığı besteler arasında *Kalevala*'dan kaynaklanan *Kullervo* (1881) ve *Aino* (1885) adlı iki senfonik yapıt, orkestra için iki Fin rapsodisi, kantatlar, piyano yapıtları ve şarkılar vardır.

kaju, sakızağacıgiller (*Anacardiaceae*) familyasından, derimsi yapraklı bir ağaç ya da çalı olan *Anacardium occidentale*'nin tohumlarına verilen ad. Verimli ve nemli topraklarda 12 m'ye kadar büyüyeabilen bu

Kaju elması ve tohumu
(*Anacardium occidentale*)
W H Hodge

ağacın tohumları kadar, sandal, odunkömürü vb üretiminde kullanılan odunu ve arap zamkına benzeyen zamkı da değerlidir.

Kökeni Orta ve Güney Amerika'nın tropik kesimlerine uzanan kaju 15. yüzyılda Portekizli misyonerlerce Doğu Afrika ve Hindistan'a götürülerek bu bölgelerin kıyıya yakın alçak kesimlerinde yaygınlaşmıştır.

Büyük, kalın bir fasulyeyi andıran 2,5 cm uzunluğundaki kaju tohumları, kaju elması denen sarımsı-kırmızı renkli, şişkince bir gövdenin bir ucuna tutunarak ilginç bir görünüm sergiler. Tohumlar üst üste iki kabukla örtülüdür: Bunlardan, olgunlukta alacalı kırmızı bir renk alan zeytin yeşili dış kabuk düzgün yüzeyli, cımsı, ince ve esnek; kırılarak açılabilen iç kabuk ise sert yapılıdır. Kabukların arasında insan derisinde kabarcık oluşturan kahverengi bir yağ bulunur; yılda 500 bin tondan fazla üretilen bu yağ böcek öldürücü ve yağlayıcı olarak, ayrıca plastik üretiminde kullanılır. Özgün bir kokusu ve tadı olan kaju Hindistan'ın güney kesimlerinde çeşitli et ve sebze yemeklerinin hazırlanmasında, kaju elması ise yerel olarak içecek, reçel ve marmelat yapımında kullanılır.

Meyveler elle toplanır; etli ve şişkin bölümden ayrılan tohumlar güneşte kurutulur. Bazı yörelerde kuru kaju tohumları yanan odunların arasına yerleştirilerek ilkel yöntemlerle kavrulur. Ancak bu işlem sırasında sıcaklığın etkisiyle patlayan tohumlardan akan yağ kolaylıkla alev alarak, göz ve deri için zararlı olan bir duman açığa çıkarır. Geliştirilmiş kavurma yöntemlerinde ise, zehirli maddeler kavurma silindiri içinde giderildikten sonra, iç kabuk elle kırılarak açılır ve çekirdek ısıtılarak yüzeyini saran derimsi kabuğundan ayrılır.

kakadu, *Psittacidae* familyasının *Cacatui-nae* altfamilyasını oluşturan tepelikli papa-

ğanların ortak adı. Doğal olarak Malakka Yarımadasından Solomon Adalarına kadar uzanan bölgede ve Avustralya'da bulunur. On yedi türden oluşan bu papağanların çoğu vücutlarına serpiştirilmiş kırmızı ya da sarı lekelerin dışında beyaz. Bazıları

Sarı tepeli kakadu
(*Cacatua galerita*)

Warren Garst - Tom Stack & Associates

siyah renklidir. Kıvrık ve sağlam gagaları kabuklu yemişleri kırmaya, kökleri bulup çıkarmaya ya da ağaç kabuklarının altındaki böcek larvalarını avlamaya yarar. Solucana benzeyen dilleri beslenmelerine yardımcı olur. Kakadular ağaç tepelerinde yaşar ve ağaç kovuklarında banır. Gürültülü geniş sürüler halinde tarla ürünlerini yağmalayarak zarar verdikleri de olur. Kakadular arasında iyi konuşabilme yeteneğine ender olarak rastlanır. Bazıları 50 yıldan fazla yaşar.

Cacatua cinsi genellikle beyaz renklidir. Ama 38 cm uzunluğundaki pembe kakadunun (*C. leadbeateri*) tüyleri pembe, öne doğru uzamış tepeliği kırmızı ve sarı bir bantla bezelidir. Avustralya'nın iç kesimlerinde geniş bir dağılım gösteren bu tür, kakaduların en güzeli ve eğitilmesi en güç olanıdır. Avustralya'nın kuzeydoğu kesimlerinde, Yeni Gine Adası ve Aru Adalarında görülen palmye kakadusu (*Probosciger aterrimus*) kakaduların en iri yapılı ve tüm papağanların en iri gagalı olanıdır. Yalnız yaşayan ve uzunluğu 65-75 cm arasında değişen bu türün kırmızı renkli çıplak yüzü heyecanlandığında mavileşir.

kakao, kolağacıgiller (*Sterculiaceae*) familyasından, Amerika'nın tropik kesimlerinde yaygın bir ağaç olan *Theobroma cacao*'ya, bu ağacın tohumlarından elde edilen toz halindeki ürüne ve bu tozdan hazırlanan içeceğe verilen ad.

Kakao ağacının (*Theobroma cacao*) kabuğundan çıkan tomurcuk ve çiçekler (solda); gövdesinde oluşan meyveler (ortada); içinde tohumları taşıyan açık bir meyve (sağda)

(Sol) OAS. (orta) Cia Shell de Venezuela, (sağ) fotoğraf, Richard Harrington Three Lions Inc

Kolomb öncesi dönemde Orta Amerika'nın tropik kesimlerinde yaşayan Yerliler, özellikle de Mayalar ve Aztekler kakao çekirdeklerinin besin maddesi olarak değerini biliyorlar ve bunları yalnızca içecek hazırlamakta değil, para olarak alışverişlerinde de kullanıyorlardı. Çekirdeklerin 16. yüzyılda Avrupa'ya götürülmesinden sonra kakao tozu ve yağı gibi yan ürünler elde edildi ve çikolata üretimine yönelik yöntemler geliştirildi.

Kakao ağacı tropik bölgelerin alçak ve nemli kesimlerinde yetiştirilir. Yüksekliği 12 m'ye ulaşabilen bu kalın gövdeli ağacın 30 cm uzunluğunda derimsi yaprakları, doğrudan ağacın gövdesinden ya da dallarından çıkan kötü kokulu, küçük, pembemsi çiçekleri ve sarımsı kahverengiden mora kadar değişen renklerde, uzunluğu 35 cm'ye varan iri meyveleri vardır. Yüzeyi dilimli bir özellik gösteren bu meyvelerin her birinde pembemsi renkli öze gömülü olan, yaklaşık 2,5 cm boyunda 20-40 kadar tohum, yani kakao çekirdeği bulunur. Kakao ağaçları dört yaşından sonra her yıl 60-70 meyve verebilir.

Olgunlaşan meyveler toplanarak içinden çıkarılan çekirdekler birkaç gün mayalanmaya bırakılır; daha sonra kurutma, temizleme ve kavurma işlemlerinden geçirilip öğütülerek çikolata lapası denen bir macun elde edilir. Bu macun doğrudan çikolata üretiminde kullanıldığı gibi, preslenerek kakao tozuna ve yağına da dönüştürülebilir. Kakaodan genellikle su ya da sütle karıştırılarak, sıcak içecekler hazırlanır; ayrıca dondurma, pasta ve kek yapımında kullanılır.

Dünya kakao çekirdeği üretimi ortalama 2 milyon ton dolayındadır. Bu üretimin yarısını Fildişi Kıyısı ve Brezilya sağlarken, Gana, Kamerun ve Nijerya da 100 bin tonun üzerine çıkan üretimleriyle başlıca üretici ülkeler arasında yer alır.

kakaoyağı, kakao çekirdeklerinden çıkarılan açık sarı renkli, bitkisel yağ. Tadı ve kokusu çikolatayı andıran bu yağ çikolata, şekerleme, merhem ve tuvalet malzemelerinin yapımında kullanılır. Oda sıcaklığında katı olmasına karşılık vücut sıcaklığının hemen altında kolaylıkla erimesi en önemli özelliğidir. Acılaşmayı önleyici bazı maddeler (yükseltgenme önleyiciler) içerdiği için en dayanıklı yağlardan biri olan kakaoyağı, iki ile beş yıl arasında bozulmadan saklanabilir. Rengini ve kokusunu gidermek amacıyla yapılan işlemler sırasında yükseltgenmeyi önleyici maddeler de ortamdan uzaklaştırılarak yağın acılığı artar.

Kakaoyağı çikolatanın başlıca bileşenlerinden biridir; çikolata üretiminde kullanılan çikolata lapasının içinde yeterince kakao yağı bulunmadığı için bu karışıma dışarıdan bir miktar daha yağ katılması gereklidir. Kakaoyağı çikolata lapasının hidrolik prestren geçirilmesiyle elde edilir; elde edilen miktarın çikolata üretimindeki talebe yetişmemesi ve çok pahalı olması nedeniyle kakaoyağının yerine kullanılabilecek başka maddeler geliştirilmiştir. Bileşimine girdiği ürüne mumsu bir tat veren bu maddelerin saf çikolata olarak satılan ürünlere katılması pek çok ülkede yasaklanmıştır. Ayrıca bak. çikolata.

Kakçikel dili, Maya dillerinin Kiçe öbeğine bağlı dil. Guatemala'nın ortabatısında konuşulur. Aynı bölgede konuşulan Tsutuhil dili de Kakçikel diliyle yakın akrabadır ve bazı dilbilimciler bu dilin lehçesi sayılır. Kakçikel ve Tsutuhil dilleri, dilbilgi-

si ve sesbilgisi bakımından Kiçe diliyle büyük benzerlik gösterir. Kakçikel dilinde yazılmış önemli yapıtlardan Kakçikellerin Tarihi, 16. yüzyıldan kalmaz. İspanyolca'nın yazım kurallarından uyarlanmış kuralların kullanıldığı yapıtta, Kakçikel halkını yöneten sınıfların tarihi anlatılır. Ayrıca bak. Kiçe dili; Maya dilleri.

Kakçikeller, Guatemala'nın ortabatısında ki yaylalarda yaşayan Maya kökenli Yerli halk. Dil ve kültür bakımından komşuları Kiçeler(*) ve Tsutuhillerle(*) büyük benzerlik gösterirler. Tanımla geçinen Kakçikellerin kültür ve dini, İspanyol-Maya karışımıdır. Temel yerleşme birimleri *municipio*'lardır (belediye). Ortak bir dile sahip olmakla birlikte, farklı *municipio*'da yaşayanlar etnik kökenlerinin farklı olduğunu öne sürerler. Genellikle her *municipio*'da Kakçikel dilinin farklı bir lehçesi konuşulur. Bununla birlikte Kakçikel lehçelerinden birini konuşanlar öteki Kakçikel lehçelerini tümüyle, Kiçe ve Tsutuhil dillerini de bir ölçüde anlarlar. Her topluluğun siyasal ve dinsel örgütlenme biçimi, giysileri, koruyucu azizleri ve ekonomik özellikleri farklıdır. *Municipio* dışı evlilikler yaygın değildir. Ayrıca bak. Mayalar.

kakemono, Japon sanatında duvara asılmak için yapılan rulo resmi. Ayrıca bak. rulo resim.

Kaketyalar, İspanyol fetihleri sırasında Maracaibo Gölü kıyılarında yaşayan Venezuela'nın kuzeybatı kesimlerinin Yerli halkı. İspanyollara köle olmamak için iç kesimlere göç etmiş, ama sonunda komşuları Kirikireler ve Hiraralar gibi yok edilmişlerdir.

Aynı dili (Aravak) konuşan Kaketyalar ve Hiraraların kültürleri de birbirine çok benzerdi. Yoğun, sulu tarım yaparak mısır, tatlıpatates ve manyok yetiştirirlerdi. Ayrıca avcılıkla uğraşır, kaktüs meyvelerini ve doğadaki çeşitli bitkileri toplarlardı. Köyler ikili, dörtlü bloklar ve sıralar halinde düzenlenmiş, damları sazla kaplı evlerden oluşurdu. Kaketyalar yalnızca cinsel organlarını örter, ayrıca çeşitli süsler ve vücut boyaları kullanırlardı. Çömlekçilikte ustaydılar; çok az giysi kullandıklarından dokumacılık gelişmemişti. Toplumsal ve siyasal düzenleri konusunda bilgi çok azdır. Yalnızca başlarında çok sayıda şefin bulunduğu ve üst sınıf arasında çokkahlılığın yaygın olduğu bilinmektedir. Güneş'e ve Ay'a tapar, onlara insan kurban ederlerdi. Ayrıca her ailenin tapuğu kendi putları da vardı.

kakım, (*Mustela erminea*), as olarak da bilinir, *Mustelidae* familyasından, küçük yapılı etçil türü. Coğrafi bakımdan Kuzey Kutup bölgesinden Avrasya'ya, Kuzey Afrika'ya ve Kuzey Amerika'nın kuzey kesimlerine kadar yayılan bu hayvanlara en çok çalılık ya da ormanlık yerlerde rastlanır. Kakımlar ince uzun yapılı, çevik ve oldukça oburdur. Uzunlukları 5-12 cm'lik kuyrukları dışında 13-30 cm'dir. Ağırlıklarıysa 300 gr'ı geçmez. Dişiler erkeklerden, kuzeyde yaşayanlar güneydekilerden daha küçüktür. Yaz aylarında kakımın gerdanı ile karnı arasındaki tüyleri kirli beyaz, öbür bölümleri kahverengidir. Soğuk bölgelerde kış postu, kuyruk ucundaki siyah tüyler dışında beyazdır. Post rengi kışı sert geçmeyen yerlerde kısmen beyazlaşır.

Kakımlar küçük memelileri, kuşları, yumurtaları, kurbağaları ve daha seyrek olarak omurgasızları yer. Küçük avlarını enselelerinden, daha iri olanları boyun altından

kavrayarak yakalar. Dişiler bir batında 3-13 yavru doğurur. Gebelik süresi dölyatağındaki yuvalanmanın gecikmesinden ötürü

Kakım (*Mustela erminea*)
Alan P. Nielsen'in çizimi

10 aya ulaşabilir. Kakımlardan kışın elde edilen ve ermin adıyla tanınan kürkleri, katıksız rengi ve güzelliğinden ötürü kürk ticaretinde büyük bir değer taşır.

Kakımlar Türkiye'de Ege ve Akdeniz bölgeleri dışında kalan dağlık ve ormanlık kesimlerde yaşar. Özellikle Anadolu'nun doğusunda ve Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olarak görülür.

kakırca, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Gliridae* familyasından yedi cins ve 20 kadar memeli türünün ortak adı. Altı cinsi Palearktık bölgede, *Graphiurus* cinsi Orta ve Güney Afrika'da yaşar. Kakırcalar iri gözlü, yumuşak tüylü, yuvarlak kulaklı, uzun kuyruklu hayvanlardır. Kuyruk tüyleri sık,

Büyük kakırca (*Glis glis*)
Schunemann - Bavaria Verlag

bazen oldukça kabarıktır. Genel olarak sincabı andıran bu hayvanlar sincaplar gibi ağaçta yaşar ve arka ayakları üstünde durarak beslenir; ama sincapların tersine besinlerini gece arar.

Kakırcalar ağaçlarda, çalıklarda, kaya oyuklarında ve bitkisel maddelerden yapılmış yuvalarda yaşar. Yiyecekleri arasında meyveler, kabuklu yemişler, kuş yumurtaları, küçük hayvanlar ve çeşitli böcekler sayılabilir. Bazen meyve bahçelerine dadanır ve meyveleri ısıra ısıra dolaşarak bu bahçelere önemli ölçüde zarar verir. Kakırcalar aşırı uykucu hayvanlar olarak tanınır. Büyük kakırca (*Glis glis*) ve fındık kakırcası (*Muscardinus avellanarius*) gibi türler sonbaharda iyice yağlanarak kışa girer ve biriktirdiği besinleri yemek için uyandığı kısa süreler dışında kışı uyuyarak geçirir. Her iki türün de kış uykusu eylül ya da

ekimden başlayarak nisana değin uzayabilir. Kakırcalar yılda genellikle bir, bazen iki kez ürer. Dişiler üç ya da dört haftalık gebelik süresinin ardından sayıları iki ile dokuz arasında değişen yavru doğurur.

Kakırcaların en irisi olan büyük kakırcanın rengi boz, uzunluğu 15 cm'lik kuyruğu dışında en çok 20 cm dolayındadır. Büyük kakırcaların etine sofralarında seçkin bir yer ayıran Romalılar bu hayvanları özel olarak beslemişlerdir. En küçük kakırcalardan olan fındık kakırcasının uzunluğu kuyruğu dışında 10 cm'yi geçmez. Genel olarak rengi sarımsı kahve, çene altı ve parmakları beyazdır. Kuyruğu dışındaki uzunluğu 8-13 cm, kuyruğu 8-10 cm olan orman kakırcasının (*Dryomys nitedula*) rengi kızıl kahve, kuyruğu kabark tüylüdür. Japon kakırcasının (*Glirulus japonicus*) başından kuyruğuna kadar koyu renkli bir çizgi uzanır.

Türkiye'de en yaygın olarak görülen büyük kakırca ve orman kakırcasının yanı sıra yüzünün yanlarında birer siyah çizgi bulunan, kahverengi tüylü meşe kakırcası (*Elomys quercinus*), bozkır kakırcası (*E. melanurus*), boz kakırca (*Myomimus roachi*) ve fındık kakırcası da yaşar.

Kakiemon porseleni, en çok Tokugava (Edo) döneminde (1603-1867), Hizen eyaletinde (Saga bölgesi), İmarı limanı yakınındaki Arita'da fırınlar kurmuş olan Sakai ailesinin ürettiği Japon porseleni. Tipik tabak, kâse ve vazoları genellikle sekizgen, altıgen ya da kare biçimlidir; bunun nedeni

Sır üstü tekniği ile bezenmiş Kakiemon porseleni kâse, 17. yy sonu, Edo dönemi; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston Museum of Fine Arts, Boston

belki de köşeli biçimlerin fırındaki çarpımlarının yuvarlak biçimlere göre daha az belli olmasıdır. Sakaida ailesi Çinlilerin sır üstü tekniğinin sırrını öğrenene değin porselenler sır altı tekniğinde uçuk mavi renkli yapıyordu. I. Sakaida Kakiemon, Kanei döneminde (1624-43) Arita'da sır üstü tekniğini daha yetkin hale getirdi. Bu tekniğin uygulamayı sürdüren aile üyelerinin birçoğunun Kakiemon adını taşımasından ötürü de üslup aynı adla tanındı. Kakiemon porselenlerinin tipik renkleri demir kırmızısı, açık mavi, mavimsi yeşil ve sarıdır; bazen de az miktarda yaldız kullanılır. 1680'lerden 1720'ye değin desenler belirgin biçimde asimetrik yapılmış, eşyanın büyük bölümü beyaz bırakılmıştır. En ünlü Kakiemon bezeme deseni yapraklı küçük dallardan ve küçük baldırcın figürlerinden oluşur. Felemenkli tüccarların Avrupa'ya ithal ettikleri bu porselenler, aralarında İngiltere'deki Chelsea, Bow, Worcester, Almanya'daki Meissen ve Fransa'daki Chantilly imalathaneleri de olmak üzere çeşitli imalathanelerde üretilen ilk porselenlerin bezemesini oldukça etkilemiştir. Kakiemon porselenlerinin Avrupa'da pek çok kopyaları üretilmiştir. Bunlar, ender bulunan özgün Kakiemon porselenlerine göre Batı'da daha çok tanınır.

Kakinada, KOKANADA olarak da bilinir, Hindistan'ın güney kesiminde, Andhra Pra-

desh eyaletinin kuzeydoğusunda, Doğu Godavari ilinin merkezi kent. Bir liman kenti olmasına karşın, demirleme yeri 8-10 km açıklarda olduğundan, limanı günümüzde pek kullanılmamaktadır. Irmağın getirdiği alüvyonlarla sürekli büyüyen bir delta alanında yer aldığından limanın derinliği 1,2-1,8 m'de sabit tutabilmek için deniz dibi sürekli taranmaktadır. Pamuk, yerfıstığı, şeker ve tütün ihracı yapılan kentte un ve demir fabrikası vardır; 1970'lerde deniz suyundan buharlaştırma yoluyla tuz elde eden bir tesis kurulmuştur. Kentte, Andhra Üniversitesi'ne bağlı yüksekokullar vardır. Nüfus (1991) 279.875.

Kakinomoto Hitomaro, KAKINOMOTO NO HITOMARO olarak da bilinir (ö. 708, Japonya), Japonya'nın ilk büyük edebiyatçısı sayılan ve yüzyıllardır ülkesinde derin saygıyla anılan şair. Zamanının en önemli iki şiir biçiminde (*tanka* ve *çoka*) yazdığı şiirler günümüze ulaşmış, büyük olasılıkla 5,7,7 hecelik iki üçlükten oluşan *sedoka* (başı yinelenen şiir) biçimini de kullanmıştır. İkincil bir şarkı biçimi olan *sedoka*'yı ilk kez edebiyata uyarladığı sanılmakta, ondan sonra da bu biçimin pek kullanılmadığı bilinmektedir. Özgünlüğü saptanabilmiş *tanka* (kısık şiir) biçiminde 61 ve *çoka* (uzun şiir) biçiminde 16 şiirinin yanı sıra gene ona atfedilen birçok başka şiir ilk ve en geniş Japon şiiri derlemesi olan *Manyoşu*'da (On Bin Yaprak Derlemesi) yer alır. Derleyicilerin notlarıyla birlikte yayımlanan bu şiirler, Kakinomoto Hitomaro'nun yaşamı konusundaki sınırlı bilgilerin başlıca kaynağıdır.

Kakinomoto Hitomaro'nun Nara yakınında doğduğu ve büyüdüğü kabul edilir. Sarayda küçük bir görev alarak art arda iki imparator döneminde hizmet etti. En ünlü şiirlerinden bazılarında imparatorun etkinliklerini övdü. Daha sonra il yönetiminde memurluk yaptı. İvami yöresinde (bugün Şimane ili) öldüğü sanılmaktadır. Eldeki bilgilere göre en az iki kez evlenmişti.

Japon toplumunun uygarlaşma sürecinde yazılı kültüre geçiş döneminde yaşayan Kakinomoto Hitomaro şiirlerinde ilkel şarkıların sıcaklığıyla yeni çağın incelmış beğeni ve yazı tekniği arasında olağanüstü bir denge kurmayı başardı. Yazılı kültür öncesi şarkılardan katı teknikleri, yalın betimlemeleri, sınırlı bir ilgi alanı ve konu dağarcığını miras alarak bunlara yeni konular ve üsluplar kattı. Aynı konuyu ele alış tarzı ve ton üzerinde önemle durarak söz sanatında ve şiir yapısında bir bölümünü Çin şiirinden aldığı sanılan yeni teknikler geliştirdi. Uzun şiirlerin birçoğunda yaşanan zamanı, Japonya'nın ve Japon halkının kutsal geçmişine bağlayan görkemli bir "açılış" bölümüne yer verdi.

Hitomaro'nun bütün şiirlerinde derin bir lirizm, insan sevgisi ve yurttaşlarıyla özdeşleşme göze çarpar. En önemli çalışmaları arasında yıkılan başkent Omi üzerine yazdığı şiir, Prens Karu'nun Aki ovalarına yaptığı geziyi anlatan kutlama, biri ilk kansının ölümü, öbürü de ikinci kansından ayrılması üzerine yazdığı iki şiir, Prens Takeçi'nin ölümüne ağıt ve Samine Adasında bulunan bir erkek cesedi üzerine yazdığı şiirdir.

kakma, bezeme sanatında ahşap, metal ya da taş bir zemin ya da yüzey üstünde açılan yuvalara başka tür ya da renkte malmemeden ince tabakalar gömerek bir desen oluşturma tekniği. Mine işlerinden mobilya bezemesine (dolap, koltuk, masa, Kuran mahfazası vb), çeşitli gündelik kullanım eşyasından (çekmece, rahle, silah vb) yapı

öğelerine (kapı kursu kepenk vb) kadar çok çeşitli yerlerde uygulanabilir. Kakma malzemesi olarak bağa, fildırı, vedef, çeşitli cinsten tahtalar ve madenler kullanılır. Tam anlamıyla kakma sayılmasa da marketori ve Boule ışı(°) de sık uygulanan benzer

Ahşap üstüne sedel ve bağa kakma. Hayati Tezel Koleksiyonu

tekniklerdir. Ayrıca kaplamanın da bu teknikle yakın ilişkisi vardır.

kakofoni bak. hoşses-betses

Kakogava, Japonya'da Honşu Adasının Hyogo ilinde (*ken*) kent. Kako Irmağının (*gava*) aşağı vadisinde yer alır. Tokugava (Edo) döneminde (1603-1867) zengin bir ırmak limanı olan Kakogava, 1888'de San-yo, 1913'te de Banşu demiryolu hatlarının açılmasından sonra sanayileşmeye başladı. Önce gübre ve yünlu dokuma sanayileri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da demir, çelik, makine, iplik ve kimyasal madde üreten tesisler kuruldu. Aynı dönemde kentin kuzeyindeki tepelerde geniş bir konut alanı oluşturuldu. Harima Sanayi Bölgesi'nin bir parçasını oluşturan Kakogava'nın dışarıyla bağlantısını güneydeki Befe dış limanı sağlar. Nüfus (1990) 239.803.

Kakongo Krallığı, 15. yüzyılda Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında, Loango ve Ngoy krallıkları arasında kurulan devlet. Toprakları bugün Kabinda'nın bulunduğu bölgenin merkezinden, doğuda Zaire'ye kadar uzanıyordu. Krallığın başlıca kenti, 16. yüzyıldan sonra önemli bir köle ihraç merkezi olarak gelişen Malemba'ydı. 1700'den sonra sayıları giderek artan Fransız, İngiliz ve Portekiz ticaret gemilerinin uğrak yeri durumuna gelen limanı genişletmek için çalışmalar başlatıldı. Aynı dönemde "liman valisi" ile "ticaret ve Avrupalılarla ilişkiler başkanı" olarak adlandırılan krallık görevlileri, tahtla hemen hemen aynı nüfuz ve saygınlığa ulaştılar. Öte yandan kölecilik Kakongo Krallığı'nın toplumsal ve siyasal yapısında önemli değişikliklere neden oldu. Kışilerin saygınlıkları sahip oldukları köle sayısı ile ölçülmeye başlarken, soylu olmayan özgür kişiler özgürlüklerini yitirip köle durumuna düşmeye ya da soylular sınıfına yükselmeye başladılar. Gittikçe güçlenen soylular ise özerkliklerini ilan ederek kralı göstermelik bir güç durumuna getirdiler. Soyluların 1830'lardan sonra merkezi otoriteyle olan bütün ilişkilerini koparmalarıyla krallık dağıldı.

Kakoyannis, Mikhail (d. 11 Haziran 1922, Limasol, Kıbrıs), Yunanlı sinema yönetmeni. 1960'larda konularını Yunan tarihinden ve yaşamından alan uluslararası yapımlarla adını duyurmuştur.

İngiltere'de hukuk öğrenimi gördü ve bir süre hukukçu olarak çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz yayın kuruluşu BBC için Yunanca programlar yaptı. Oyunculuk ve yönetmenlik okullarına gitti ve 1946'da sahneye çıktı. 1953'te Atina'ya giderek ilk filmi *Kyriakatiko Ksyprima*'yı (Pazarları Uyanmak) çekti. İkinci filmi *Siella*'da (1955) Melina Mercouri'yi çağdaş bir Carmen rolünde oynattı. Ardından, fonda Yunanistan'daki gündelik yaşamın yer aldığı tutkulu ve duygu dolu iki film çekti.

1960'larda uluslararası dağıtımçıların ilgişini çekecek filmlere yöneldi. Euripides'ten uyarladığı üçlemenin ilki olan *Elektra* (1961) uluslararası düzeyde ilgi gördü. Bu filmin müziklerini Mikis Theodorakis yapmış, görüntülerini Walter Lassally çekmiş, başrolünde de Irene Papas oynamıştı. Kakoyannis, başrollerini Anthony Quinn, Alan Bates ve Irene Papas gibi tanınmış oyuncuların paylaştığı İngiliz yapımı *Zorba the Greek*'le (1965; *Zorba*) dünya çapında başarı kazandı. Dört dalda Oscar'a aday gösterilen film, Lassally'ye en iyi görüntü ve Lila Kedrova'ya en iyi yardımcı kadın oyuncu Oscar'larını kazandı. Kakoyannis'in ABD yapımı olarak çektiği Euripides üçlemesinin ikinci filmi *The Trojan Women*'da (1972; *Troyalı Kadınlar*) Katharine Hepburn, Vanessa Redgrave ve Irene Papas rol aldı. Kakoyannis 1977'de *Iphigeneia* ile Euripides üçlemesini tamamladı.

kaktüs, kaktüsgiller (*Cactaceae*) familyasından, genellikle yapraksız, büyük ve etli gövdeleriyle ayırt edilen çeşitli bitkilerin ortak adı. Kurak bölgelere kolaylıkla uyum sağlayabilen bu bitkilerin büyük bir bölümünün anayurdu Amerika'dır.

Kaktüsler en iyi, hiç taze organik madde içermeyen, suyu tümüyle çekilmiş topraklarda yetişirlerse de, çeşitli toprak tiplerine de dayanıklıdırlar. Kurak bölgelerde yaşamalarına karşın genellikle büyüme dönemlerinde suya gereksinim duyan bu bitkiler saksıda yetiştirildiklerinde tümüyle susuz bırakıldıkları zaman diriliklerini kaybederler, aşırı sulandıklarında ise ölürlür.

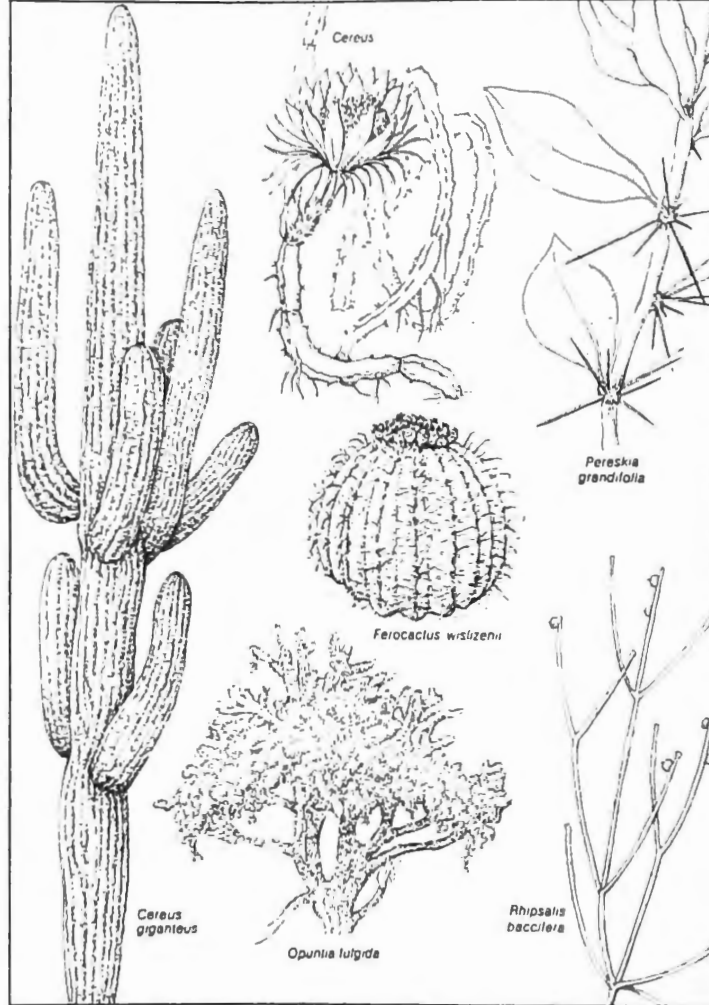
Bu gruptaki bitkilerin bazılarında besin ve ilaç olarak yararlanılır. Çeşitli *Opuntia* (kaynanadili) türlerinin meyveleri, özellikle de frenkinciri (*O. ficus-indica*) meyş olarak tüketildiği gibi hayvan yemceği olarak da kullanılır ve bu amaçla ılıman bölgelerde geniş ölçüde yetiştirilir. Gene halk arasında bazı kaktüs meyvelerinden içecek hazırlanır. Bileşiminde meskalin (halüsinojen etkili bir bileşik) bulunan bazı kaktüs türleri (örn. peyote kaktüsü) çok eskiden beri Kuzey Amerika Yerlilerinin dinsel ayinlerinde kullanılmaktadır.

Kaktüslerin gövde yapılarında ilginç bir evrimleşme gözlenir. Gece çiçek açan *Hylocereus undatus*'un, köşelerinde 5 cm eninde dalgali kanatlar bulunan üç köşeli ve dikenli gövdeleri vardır; bu kanatların üzerinde kısa sürede dökülen küçük yapraklar çıkar. Kaynanadili türlerinde gövdeler yassılaşıp, uzaktan bakıldığında etli dev yaprakları andıran bir görünüm almıştır; oysa, narin yapılı gerçek yapraklar çıktıktan birkaç hafta içinde dökülür. Her yaprağın gövdeye bittiği yerde diken ve kılçıklarla kaplı, areol denen bir çukıntı bulunur. Ayrıca pek çok kaktüs türünde de areol ve dikenlerle

bezenmiş dilimli bir gövde yapısına rastlanır.

Kaktüs gövdelerinin iç yapısı genel olarak ikiçeneklilerinkine benzer; büyütkendoku katmanı gövdenin iç kesimindeki odunsu dokularla dışına yakın dokular arasında yer alır. Ancak gövdenin büyük bölümü ince çeperli depo hücrelerinden oluşur; bu hücreler su kaybını önleyen jelatinimsi madde-

ları olan 5 cm çapında, yeşilimsi çiçekleri ve uzunluğu 8-15 mm arasında değişen, üç gözlü kapsül yapısında yeşil renkli meyveleri vardır; her bir meyvenin içinde kırmızımsı kahverengiden siyaha kadar değişen renklerde, sert ve böhreksi 15-20 tohum bulunur. Kâfuru hatırlatan hoş kokulu tohumlar başlıca bileşenleri sineol ve α -terpinil asetat olan yüzde 2-10 oranında uçucu yağ içerir.

Çeşitli kaktüs örnekleri
M. Pahlın çizimi

lerle doludur. Kaktüslerin gövdeleri hem besin üreten, hem de depolayan organlardır.

Bazı kaktüs türleri, toprak yüzeyinde oluşturdıkları küçük bitkicikler aracılığıyla eşeysiz olarak üretilir; dokusal özellikleri uyan bazı kaktüs türleri ise birbirleri üzerine asılabilir. Kaktüslerdeki üreme esas olarak tohumlarla gerçekleşir. Areoller üzerinde tek tek çıkan çiçeklerinin birbirine benzeyen tüpsü çanakyaprakları ve taçyaprakları, tek gözlü bir yumurtalığı ve çok sayıda tepeciğe bölünmüş boyuncuğu vardır. Tozlaşma rüzgârlar ya da kuşlar yoluyla olur; tozlaşma ve döllenmenin ardından tohumtaslakları tohumlara, yumurtalık da meyveye dönüşür. Tozlaşmadan hemen sonra çiçek tüpü düşer ve yerinde belirgin bir iz bırakır.

kakule (*Ellettaria cardamomum*), zencefilgiller (*Zingiberaceae*) familyasından çok yıllık otsu bitki ve bu bitkinin baharat olarak kullanılan kuru meyveleri. Hindistan'ın güneyindeki nemli ormanlarda kendiliğinden yetişen bu bitkinin Hindistan, Sri Lanka ve Guatemala'da yaygın olarak tarımı yapılır. Dallanmış bir toprakaltı gövdesinden çıkarak 3-5 m yüksekliğe erişen bu büyük yapraklı bitkinin mor damarlı beyaz dudak-

Olgunlaşmadan hemen önce toplanan meyveler güneşte ya da özel fırınlarda

Kakule (*Ellettaria cardamomum*)
W. H. Hodge

kurutulur; bazen kükürt dumanıyla rengi ağartılır; daha sonra saplarından kurtarılırak temizlenir.

Özellikle Yakındoğu ve Uzakdoğu ülkelerinde baharat olarak yaygın biçimde kullanılan kakuleden ayrıca iştah açıcı, hazmı kolaylaştırıcı ve gaz söktürücü ilaç olarak da yararlanılır.

Gene aynı familyadan, Asya ve Afrika'da baharat olarak kullanılan, kimi zaman gerçek kakuleye karıştırılarak satılan *Amomum*, *Aframomum* ve *Alpinia* türlerine de kakule adı verilir.

Kâkuyiler, KAKVEYHİLER olarak da bilinir, 1008-1119 arasında Orta ve Batı İran'a egemen olan Deylemlî hanedan.

Hanedanın kurucusu, İsfahan valisiyken Büveyhilerin güçsüzlüğünden yararlanarak 1008'de bağımsızlığını ilan eden İbn Kâkuye'dir (hd 1008-41). Asıl adı Alaü'd-Devle Muhammed olan İbn Kâkuye 1023'te Hemedan'ı, 1028'de Rey'i aldı. 1029'da Gazneli Mahmud'a bağlandı. Daha sonra bağımsızlığını kazanmak için giriştiği savaşta Gazneli ordusuna yenildi (1034). Gaznelilerin eline geçen İsfahan'ı uzun bir mücadele yürüterek geri aldı. Hükümdarlığının bu ikinci döneminde, veziri ve saray nazırı olan ünlü hekim ve filozof İbn Sina'nın önerisiyle İsfahan surlarını tahkim etti. Disiplinli bir ordu kurdu, bilginleri ve sanatçıları korudu.

İbn Kâkuye'nin ölümünden sonra hanedan İsfahan ve Hemedan kollarına ayrıldı. İsfahan'da tahta geçen büyük oğlu Ebu Mansur Feramurz (hd 1041-51), Büyük Selçukluların egemenliğini tanımak zorunda kaldı (1044) ve İsfahan'ın 1051'de Büyük Selçuklu başkenti olması üzerine iktâ olarak Yezd ve Eberküh'u aldı. Hemedan valisi olan I. Ebu Kalicar Gerşasb (hd 1041-49) Nihavend'i merkez edinerek bir süre bağımsız kaldı. 1042'de Hemedan'ın 1047'de de Kin-kavar'ın Büyük Selçukluların eline geçmesi üzerine Büveyhilere sığındı. Sultan Mevdud'un çağırısına uyarak küçük bir orduyla Gazne'ye giderken yolda öldü. Böylece Kâkuyilerin Hemedan kolu sona erdi. Hanedanın son üyeleri Ebu Mansur Ali (hd 7-1095) ve II. Ebu Kalicar Gerşasb (hd 1095-1119), Büyük Selçuklularla evlilik yoluyla akrabalık ilişkisi kurarak onlara bağlı kaldılar.

kal işlemleri bak. ergitme

kala, yılanıyastığıgiller (*Araceae*) familyasından, *Zantedeschia* türlerine verilen ad. Anayurdu Güney Afrika olan bu türlerin çoğu gösterişli yaprak ve çiçekleri nedeniyle

yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Parlak beyaz renkli çiçekyaprağından (spata) ötürü gelinçiçeği adıyla da anılan kala ya da salon kalası (*Z. aethiopica*) çiçekçilikte çok değerli türlerden biridir; bitkinin kalın bir köksaptan çıkan mızraklı yaprakları vardır. Yaprakları yüreği andıran yumru kala ya da rikardya (*Z. eliotiana*) koyu sarı, *Z. rehmannii* ise pembemsi-mor renklidir; her iki tür de süs bitkisi olarak yetiştirilir. Beyaz lekeli yapraklarıyla ilginç bir görünümü olan *Z. albomaculata*'nın çiçekyaprağı ise dip bölümünde morumsu kahverengi lekeler bulunan beyaz, sarı ya da pembe renklidir.

Gene aynı familyadan bir su bitkisi olan *Calla palustris* de yaygın olarak kala adıyla anılır. Kuzey ılıman bölgelerin soğuk kesimlerinde ve kutupaltı bölgelerde su kenarlarında yetişen bu bitki yürek biçimli yaprakları, gösterişli beyaz çiçekleri ve parlak kırmızı renkli meyve salkımlarıyla hoş bir görünüm sergiler; özsuğu güçlü bir zehir etkisi gösterir.

Kala-i Sultaniye Antlaşması bak. Kale-i Sultaniye Antlaşması

kalaazar, hayvanlardan insana tatarcığın (*Phlebotomus*) ısırmasıyla geçen *Leishmania donovani* adlı tekhücrelinin bulaştırdığı kronik enfeksiyon hastalığı. Akdeniz bölgesi, Asya, Afrika ve Latin Amerika'da sık görülür. Akyuvar sayısında azalma (lökositopeni), hafif derecede kansızlık, kilo kaybı ve dalak büyümesine neden olur; serum proteinlerinin miktar ve türlerinde değişimler görülür. Belirtiler etkenin vücudunda girmesinden en az iki ay sonra ortaya çıkar ve giderek ağırlaşır. Bir iki yıl içinde tedavi edilmeyen hastaların yüzde 95'i sonradan gelişen farklı bir enfeksiyon nedeniyle ölür. Tedavide antimon bileşikler ve aromatik diaminin bileşikler kullanılır. Bu ilaçların yararlı olmadığı vakalarda Amfoterisin B'nin etkili olduğu saptanmıştır. Tatarcıkla savaş hastalığının denetlenmesinde büyük önem taşır. Ayrıca bak. şark çibani.

kalabarbaklası, baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, Batı Afrika kökenli çokyıllık, tırmanıcı bir bitki olan *Physostigma venenosum*'un zehirli tohumlarına verilen ad. Bitkinin salyangoz biçiminde kıvrık çiçekleri ve her biri iki ya da üç tohum içeren yaklaşık 15 cm uzunluğunda meyveleri vardır. Eski den Yerkiler tarafından ok zehiri yapımında kullanılan kalabarbaklası kolinerjik etkili bir bileşik olan eserin(*) ve benzeri alkaloidleri içerir.

kalabaşağacı (*Crescentia cujete*), *Bignoniaceae* familyasından Amerika'nın tropik kesimlerinde genellikle süs amacıyla yetiştirilen ağaç. 7,5-15 m yüksekliğindeki

ağacın, uzunluğu 50 cm'ye varan in meyveleri vardır; meyvelerin sert kabukları, içi boşaltılıp kap olarak kullanılır

Kalabriyen Kat. Avrupa'nın Akdeniz bölgesinde Pleistosen Bolomde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan deniz çökellerinin başlıca bolomu ve bu kayaların çökeldiği zaman dilimi. Sisilyen Katın altında yer alan Kalabriyen Kat. Pleistosen yaşlı kara kökenli çökellerin dünyanın her yerinde rastlanan bolomu olan Villafrankiyen Katın en azından bir bölümüne karşılık gelir. Adını İtalya'daki Calabria'da saptanan yüzey oluşumlarından alır. Yeni sınıflandırma sistemlerinde Kalabriyen Kat ile Sisilyen Kat arasında Emiliyen Kat eklenmiştir. Kalabriyen Kat, soğuk suda yaşayan omurgasız fosilleri içerir.

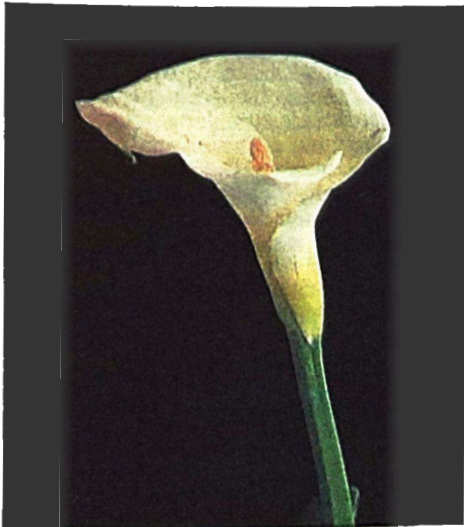
Kalaçlar bak. Halaçlar

Kalaçuri HANEDANI. Hindistan tarihinde farklı zamanlarda ve yerlerde hüküm sürmüş birkaç hanedanın ortak adı. Aynı ada sahip olmaları ve ortak bir atadan geldiklerine ilişkin yaygın inanç dışında hanedanların birbirleriyle ilişkisini gösteren çok az bilgi vardır.

Bilinen ilk Kalaçuri hanedanı (İS y. 550-620) Maharashtra'nın kuzeyi, Gujerat, Malva (Malava) ve Dekkan'ın batısının bir bölümünde hüküm sürdü. Başkentlerinin Narmada Vadisindeki Mahishmati olduğu sanılmaktadır. Geniş bir alana yayılmış yazıt ve madeni paralarda bu hanedanın üyelerinden Kṛṣṇaraca, Şankaragana ve Buddharaca'nın adına rastlanır. Badami Çalukyalarının 7. yüzyılın başlarında güçlenmesiyle birlikte yöredeki egemenliğini yitiren Kalaçuri hanedanının, Malva bölgesinde daha ileri bir tarihe değin varlığını koruduğu sanılmaktadır.

Bir başka Kalaçuri hanedanı 1156-81 arasında Dekkan'da hüküm sürdü. Sovu Madhya Pradesh'teki Kalancara ve Dahala'yı fetheden Kṛṣṇa'ya dayanan hanedanın Karnataka'da egemen olmasını sağlayan, başlangıçta Banavasi, Nolambapadi ve Tarddevadi'de Kalyan Çalukyalarının hizmetinde çalışan ve Çalukya hükümdarı III. Taila'yı devirerek tahtı ele geçiren Biccala'ydı. Kalaçuriler, Biccala'nın oğulları Someshvara ve Sankama'nın hükümdarlık dönemlerinde Karnataka'daki egemenliklerini korudular. Ama 1181'den sonra başa geçen Biccala'nın öbür iki oğlu Ahavamalla ve Singhana'nın hükümdarlığı sırasında iktidar aşamalı olarak Çalukyalara geçti. Kalaçurilerin Karnataka'daki hükümdarlığı kısa sürmekle birlikte, bu dönemde Lingayat ya da Viraşaiva adlı bir Hindu mezhebinin ortaya çıkması nedeniyle hanedan tarihsel öneme sahiptir.

Kalaçuri hanedanlarının en ünlüsü Hindistan'ın orta kesiminde hüküm surendir. Merkezi antik Tripuri kenti (bugün Tevar) olan hanedanın 8. yüzyılın başlarında kurulduğu sanılmaktadır. Hanedanın ilk dönemlerine ilişkin fazla bilgi yoktur. Bilinen ilk kralları I. Kokalla'dır (hd. y. 850-885). Kalaçuriler I. Kokalla'yla II. Kokalla'nın (hd. y. 990-1015) hükümdarlıkları arasındaki dönemde iktidarlarını sağlamlaştırdılar ve öbür hanedanlarla ilişki kurdular. I. Kokalla'nın Pratiharalara, Uttar Pradesh'te yaşayan Kalaçurilere, Marvar'da yaşayan Çuhilalara, Şakambhari'de yaşayan Çahamanelara ve Vanga (Bengal) ile Konkan krallarına karşı kazandığı ileri sürülen zaferler gerçek olmakla birlikte, bir ölçüde abartılıdır. Dekkan'ın güçlü Rashtrakuta haneda-

Kala (*Zantedeschia aethiopica*)
Vasilo Buket

Kalabaşağacı (*Crescentia cujete*)
Bradley Smith. Photo Researchers

nyla evlilik yoluyla ilişkiler kuran ve I. Yuvaraca döneminde (hd y. 915-945) olduğu gibi zaman zaman Rashtrakutaların içişlerine karışan Kalaçuriler, 9. yüzyılın ortalarından 11. yüzyılın sonlarına değin Güney Kosala, Kalinga, Gauda ve Vanga krallıklarına karşı düşmanca bir politika izlediler. Hanedanın kayıtlarında Gurcaralar, Çandalalar, Doğu Çalukyalılar, Gucarat Çalukyalıları ve başka hanedanlarla yapılan savaşlara ilişkin bilgi vardır.

Yaklaşık 1015-41 arasında hüküm süren Gangeyadeva, geleneksel rakipleri Dakshinakoşala ile Orissa'yı yendikten sonra Varanasi bölgesini ele geçirmek için kuzeydeki Palalara bir saldırı düzenledi. Ayrıca Kalyan Çalukyalılarına karşı önemli bir başarı kazandı. Gangeyadeva'nın oğlu Karna (hd 1041-73) ise maceracı olarak nitelenebilecek bir askeri politika izledi. Varanasi-Allahabad bölgesini tümüyle denetimi altına aldı ve Doğu, Güney, Orta ve Batı Hindistan'a askeri seferler düzenledi. Ama başarıları kısa ömürlü oldu ve onun ardından tahta geçen Yaşahkarna'yla (hd 1073-1123) Vicayasihma'nın (hd 1188-1209) dönemlerinde Kalaçuriler güçlerini hızla yitirdiler. Bu dönemde Kalaçuri topraklarına giren komşu Gahadavalalar, Paramaralar ve Çandelalar 1211'den sonra Baghelkhand ve Dahalamandala'nın büyük bölümünü ele geçirdiler.

Tarihte bilinen iki Kalaçuri hanedanı daha vardır: Sarayupara Kalaçurileri ve Ratanpur Kalaçurileri. Sarayupara hanedanı Sarayu (bugün Ghaghara) Irmağının kıyılarıyla Uttar Pradesh'teki Bahraich ve Gonda illerinde hüküm sürdü. 8. yüzyılın sonlarında iktidarı ele geçiren hanedan, krallığın yıkıldığı 11. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Ghaghara ve Gandak ırmakları arasındaki bölgeyle Bahraich, Gonda, Basti ve Gorakhpur illerini de topraklarına katmıştı.

Ratanpur Kalaçurilerinin yönetim merkezi başlangıçta Tummana (bugün Bilaspur ili), sonraları ise Bilaspur'un 26 km kuzeyindeki Ratanapura'ydı. Önceleri uzaktan akraba oldukları Tripura Kalaçurilerinin hizmetinde çalışan Ratanpur Kalaçurileri 11. yüzyılın başlarında iktidarı ele geçirdiler ve 12. yüzyılın başlarında I. Cacalladeva'nın hükümdarlık döneminde güçlenip iktidarlarnı sağlamlaştırdılar. Hanedanın tarihine ilişkin belgeler kuruluşundan Pratapamalla'nın hükümdarlığına (y. 1188-1217) değin süreklilik gösterir. Bundan sonrasına ilişkin tek bilgi hanedanın 15. yüzyılda Ratanpur ve Raipur olarak iki kola ayrıldığıdır.

Kalah, KALHU olarak da yazılır, bugün NIMRUD, Irak'ın Ninive ilinde (*muhafaza*), Musul'un güneyine düşen antik Asur kenti. 1845-51 arasında A.H.Layard'ın ortaya çıkardığı yerleşmede, daha sonra M.E.L. (sonradan Sir Max) Mallowan çeşitli kazılar yapmıştır (1949-58).

İÖ 13. yüzyılda I. Şalmanezzer'in kurduğu Kalah, Kral II. Asumasirpal'in (hd İÖ 883-859) burayı krallık sarayının merkezi ve Asur'un askeri başkenti olarak ilan etmesine değin önemsiz bir yerleşme olarak kaldı. Asumasirpal'in 26 hektarlık bir alanı içine alan akropolisle başlatıldığı çalışmalar ve surlarla çevrili dış kent, oğlu III. Şalmanezzer ve öbür krallar döneminde tamamlandı. Kentteki en önemli dinsel yapı olan Ezida İÖ 798'de Kraliçe Sammu-ramat (Yunan efsanelerindeki Semiramis) tarafından yapıldı. Yazı Tanrısı Nabu'nun (Nebo) ve eşi Taşmetum'un (Taşmit) tapınakları da bu

yapının içinde yer alıyordu. Tapınağın kütüphanesinde ve ek yapısında çok sayıda din ve büyük kitabının yanı sıra Asurahiddina'nın (hd İÖ 680-669) son vasiyetini de içeren bazı belgeler bulunuyordu. Dış kentin en önemli yapısı 4,8 hektarlık bir cephanelik olan Şalmanezzer Kalesi'ydi. Burada ve öteki yapılarda binlerce oyma fildişi bulunmuştur. İÖ 9. ve 8. yüzyıllardan kalma bu yapıtlar günümüzde dünyanın en zengin

Nimrud'da II. Asumasirpal'in sarayının kapısındaki kanatlı boğa kabartması, Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York

fildişi koleksiyonlarından birini oluşturmaktadır.

İÖ 7. yüzyılda Şarrukin hanedanının oturmak üzere Ninive'yi seçmesi üzerine, Kalah eski önemini yitirdi. Gene de İÖ 612'de Ninive'nin düşmesine değin önemini korudu.

Kalahandi, Hindistan'ın doğu kesimindeki Orissa eyaletinin güneybatısında il. Yüzölçümü 11.835 km²'dir. Bir bölümü verimli topraklarla kaplı bir ovada, geri kalanı da Doğu Gat Sıradaglarının uzandığı engebeli bir arazide yer alır. İndravati ve Tel ırmaklarının suladığı il topraklarında pirinç, buğday ve öteki tahıllar yetiştirilir. Ormanlardan kereste, bambu ve salağacı elde edilir. Kalahandi'de zengin mineral yatakları bulunmakla birlikte, bunlar henüz işletilmemektedir. Belkhandi ve Gudahandi'de arkeolojik kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. İlin merkezi Bhavanipatna'da eski bir saray ve fen bilimleri yüksekokulu vardır. Nüfus (1981) 1.339.192.

Kalahari, Afrika'nın güney kesiminde, büyük bir bölümü kumla kaplı havza biçiminde çöl alanı. 260.000 km²'den fazla bir alanı kaplar. Kuzeyde Zambezi Irmağını besleyen kollar doğuda Transvaal ve Zimbabve platoları, güneyde Orange Irmağı, batıda da Namibia platolarıyla çevrilidir.

Kalahari'ye "çöl" yerine susuz bölge demek daha doğrudur. Kumluk olmakla birlikte yaygın bir bitki örtüsüne sahip bölgede, Okavango Deltasının kollarıyla beslenen Boteti Irmağı ve kolları dışında kalıcı bir yüzey suyu görülmez. Bölgenin yüzde 90'ından fazlasını, rüzgâr ve sularla taşınan kumlar kaplar. Deniz düzeyinden 900-1.100 m yükseklikte yer alan Kalahari'nin yüzey şekilleri genelde tekdüze bir görünüme sahip olmakla birlikte, güneydoğuda, güneybatıda ve kuzeybatıda yer yer eski kayaçların kalıntılarından oluşmuş tepeler yükselir. Bölgenin kuzeydoğu kesimindeki Makgadikgadi (eskiden Makarikari) çöküntü alanı, tabanı kumsu alkali killeriyle kaplı

iki büyük çukurdan oluşur. Makgadikgadi yöresinin batı kesiminde yer alan Ntvetwe Tuzlasındaki barkan(*) kumulları bölgedeki tek doğal kumul oluşumdur. Boteti Irmağının güneyinde eski ırmak vadileri yer alır. Bu vadiler daha sonra yerlerini çayırırlarla kaplı çukurluklara ve düzlüklere bırakır. Alçak enlemlerde yer alan bölgelere özgü sıcak step ikliminin hüküm sürdüğü bölgede gece-gündüz arasındaki sıcaklık farkı çok yüksektir. Yağış yöresel ve düzensizdir; kış gecelerinde de don olaylarına sık rastlanır.

Kalahari'nin doğal bitki örtüsü ağaç, bodur çalı ve öbek halinde otlarla tabana yakın kesimlerde yetişen sürünücü, tırmanıcı, yumru ve soğanlı bitkilerden oluşur. Bölgede çeşitli antilop türleri, zürafa, zebra ve fil gibi hayvanlar yaşar. Nüfusun dağınık ve seyrek olduğu Kalahari'de nüfusun büyük bölümünü Bantu dilleri konuşan Afrikalılar oluşturur; bölgede ayrıca büyük bir San topluluğu ile az sayıda Avrupalı yaşar. Büyük yerleşmeler arasında düzenli yollar bulunmakla birlikte, bölgenin büyük bölümünde yollar kesintili ve yetersiz olduğundan ulaşım ancak kamyon gibi güçlü araçlarla yapılabilir.

Kalais ile Zetes, Yunan mitolojisinde Boreas ile Oreithyia'nın kanatlı ikiz oğulları. Argonotlarla birlikte Trakya'daki Salmidessos'a vardıklarında, kız kardeşleri Kleopatra'yı o ülkenin kralı olan kocası Phineus tarafından atıldığı hapisten kurtararak özgürlüğe kavuştururlar. Bir başka öyküye göre ise, Phineus'u Harpyalardan kurtarırlar. Argonotların dümcüsü Tiphys'le tartışmaları için Tenos Adası yakınlarında Herakles tarafından öldürülürler. Kalais, Campania'daki Cales'in kurucusu sayılır.

Kalakaçaryakatha (Öğretmen Kalaka'nın Öyküsü), Cayanacılığın Şvetambara tarikatında kutsal metinlerin dışında kalan bir yapıt. Kalaka (ya da Kalakaçarya) efsaneleri dizisi İS y. 12. yüzyıl ya da öncesinde ortaya çıkmış, Sanskrit, Prakrit, Apabhramşa ve Gucarat gibi dillerde değişik biçimleri yazılmıştır. Çoğu resimlenmiş olan yazmalar 12-16. yüzyıllar arası Batı Hint minyatürcülüğünün en iyi örneklerini içerir.

Değişik anlatımlar genellikle Kalaka'nın yaşamındaki dört olayı ele alır: Kız kardeşi rahibe Sarasvati'yi kaçıran kötü kalpli Ucçayini (bugün Uccain) kralı Gandabhilla'yı Şakaların yardımıyla tahttan indirisi; Parayushana şenliğinin tarihini bir gece ileri alması; Kalaka'nın kendini beğenmiş bir keşiş olan öğrencisinin öğrencisi Sagaruçandra'yı azarlaması ve tanrıların kralı Şakra'nın (İndra) önünde nigoda (görünmez küçük varlıklar) öğretisini açıklaması. Uzun süre bu efsanelerin Kalaka adlı üç ayrı öğretmenden kaynaklanmış olabileceği düşünülmüşse de yakın tarihli araştırmalar gerçekte tek bir Kalaka olduğunu göstermiştir. Bu kişi pek çok metin yazmış ve İÖ 57'den en az 20-30 yıl önce yaşamıştır. Bugün Arya Şyama ile aynı kişi olduğuna inanılmaktadır.

Kalakaua, tam adı DAVID KALAKAUA (d. 16 Kasım 1836, Honolulu - ö. 30 Ocak 1891, San Francisco, ABD), 1874-91 arasında Hawaii kralı.

Ardında bir vâris bırakmadan ölen V. Kamehameha'nın yerine tahta aday gösterildi (1873). Ama yasama meclisi William Charles Lunalilo'yu kral seçti. Ertesi yıl Lunalilo'nun ölümü üzerine tahta geçen Kalakaua, hükümdarlığı boyunca ABD yanlısı bir politika izledi. 1876'da ABD'yle bir karşılıklı işbirliği antlaşması imzaladı. Ertesi yıl ABD'ye Pearl Harbor'da bir deniz üssü kurma ayrıcalığı tanıdı.

Adı çeşitli yolsuzluklara karışan ve izlediği politikayla ırkçılığı körükleyen Kalakaua, geleneklere dayalı mutlakiyetçi bir yönetim kurmak için çaba gösterdiyse de, artan muhalefet karşısında 1887'de meclise karşı sorumlu hükümetlerin kurulmasını öngören yeni anayasayı yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Ama yönetimine karşı sürdürülen muhalefet giderek güçlendi ve 1889'da silahlı bir ayaklanmaya dönüştü. Kalakaua, 1891'de ABD'ye yaptığı bir ziyaret sırasında öldü. Ülkedeki karışıklıklar, yerine geçen kız kardeşi Liliuokalani'nin hükümdarlığı sırasında da sürdü ve 1893'te düzenlenen bir darbeyle krallık yönetimi yıkıldı.

kalakbaşlılar (*Rhynchocephalia*), Triyas (y. 225-190 milyon yıl önce) ve Jura (y. 190-136 milyon yıl önce) dönemlerinde ortaya çıkan ve günümüzde yalnız Yeni Zelanda'da yaşayan tuatara(*) türüyle temsil edilen sürüngenler takımı.

Yazımı aynı olan başlıklar
kişiler, yerler, kavram,
kurum ve nesneler
biçiminde sıralanmıştır.

Kalalar bak. Valar

kalamar, *Teuthoidea* takımını oluşturan 10 kollu kafadanayaklıların ortak adı. Hemen hemen tüm denizlerde bulunan bu omurgasız hayvanların hem etkin biçimde yüzebi- len, hem de akıntılarla sürüklenen türleri vardır. Uzunlukları dokunaçlarıyla birlikte

Kalamarlardan *Illex coindetii*,
öne doğru yüzerken
Douglas P. Wilson

yaklaşık 1,5 cm'den başlayarak 20 m'nin üstüne kadar çıkar.

Kalamarların başı kısa, gövdesi uzundur. Kollarından ikisi ince ve uzun yapılı dokunaçlara dönüşmüştür. Dokunaçların genişleyen ucunda dişli ve keratin halkalı dört sıra vantuz (çekmen) bulunur. Çoğunda vücuda destek sağlayan telek biçimli ve keratinli bir iç kabuk vardır. Son derece karmaşık bir yapısı olan ve insan gözüne yakın özellikler taşıyan gözleri genellikle başın iki yanına yerleşmiştir.

Kalamarların yaşam biçimleri ve davranışları hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bazıları yumurtalarını yüze yakın su bitkilerine yapıştırırken öbürleri deniz dibine bırakır. Bazı türlerde yumurtadan çıkan kalamarlar erişkine benzer; öbürleri yumurtadan çıktıktan sonra bir larva evresinden geçer. ısıldama özelliği olan türlerin sayısız ışık organı (fotofor) vardır. Bu özelliğin aynı türden bireylerin birbirini tanımasına ve avın dikkatini çekmeye yaradığı sanılmaktadır.

Sayıları son derece kabarık olan kalamarlar kaşalot ve kemiklibalıklar gibi birçok hayvanın yanı sıra insanların da besin kaynakları arasındadır.

Kalamáta, KALAMAI olarak da bilinir, Yunanistan'da, Messenia ilinin (*nomós*) merkezi kent. Peloponnesos'un güneyinde bir

sanayi ve liman kentidir. Nédhon Irmağı (*potamós*) kıyısında, Messeniakos Körfezinin (*kólpos*) girişinde yer alır. Peloponnesos'un Pátrai'den sonraki başlıca ihracat limanı ve Messenia piskoposluğunun merkezidir. Küçük yolcu gemilerinin uğradığı kentte eskiden beri ipekli kumaş, un, içki ve tütün üretilir. Kent, Messenia Ovasında yetiştirilen ünlü Kalamáta zeytini, frenküzümü ve öteki meyveler için bir pazar merkezidir. Pátrai ve Atina'yla demiryolu bağlantısı olan kentte bir de havaalanı vardır.

10. yüzyılda bir Bizans yerleşmesi olan Kalamáta, IV. Haçlı Seferi'nden (1198-1204) sonra, Villehardouin ailesinin *fiefi* haline geldi (1208); günümüzde kentin dışındaki bir tepede yer alan şato Villehardouin ailesi tarafından yaptırılmıştır. Venedikliler Kalamáta'yı önce Osmanlı-Venedik Savaşı (1463-79) sırasında, daha sonra da 1685'te işgal ettiler. Kent, Peloponnesos'ta 1770 ve 1821'de başlayan ayaklanmaların merkezi oldu. 1824'te, Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetler tarafından yağmalandı. Yunanistan'daki İngiliz kuvvetleri 1941'de Kalamáta üzerinden ülkeyi terk ettiler. Nüfus (1981) 42.075.

Kalamazoo, ABD'de, Michigan eyaletinin güneybatı kesimindeki Kalamazoo ilinin (*county*) merkezi (1830) kent. Kalamazoo Irmağı kıyısında, Grand Rapids'in 80 km güneyinde yer alır. 1829'da Titus Bronson bölgede bir kulübe yaptığı zaman, burada, büyük olasılıkla yöredeki ivintiler nedeniyle, Kee-Kalamazoo (Yerli dilinde "kaynayan su") olarak bilinen bir kürk ticaret merkezi bulunuyordu. Önceleri Bronson adıyla anılan yerleşmenin adı daha sonra Kalamazoo olarak değiştirildi. Resmi bir tapu dairesinin kurulması ve Michigan Merkezi Demiryolu'nun (1846) bölgeye ulaşmasından sonra hızla gelişmeye başlayan kent, 1850'lerde Hollandalı çiftçilerin yetiştirdiği kerevizle tanındı. Kentte 1874'ten sonra önem kazanan kâğıt sanayisinin yanı sıra ilaç, araba parçaları ve metal eşya üretilmektedir. Başlıca yükseköğrenim kurumları Kalamazoo College (1833), Batı Michigan Üniversitesi (1903), Nazareth College (1924) ve Kalamazoo Valley Community College'dır (1966). Eski yolların, eski bir çiftlik avlusunun ve yöreye ilk yerleşen göçmenlere ait restore edilmiş bir çiftlik evinin bulunduğu alan koruma altına alınıp halkın ziyaretine açılmıştır. Nüfus (1990) kent, 80.277; metropoliten alan, 223.441.

Kalambo Çavlanı, Afrika'da hiç kesintisiz olarak dökülen en yüksek ikinci çavlan (en yüksek Güney Afrika'da Tugela Çavlanı). Doğu Afrika'da, Tanzania-Zambia sınırında, Tanganika Gölünün güneydoğu kıyısı yakınlarında, Kalambo Irmağı üstünde yer alır. 215 m'den dökülen çavlan, ırmağın 10 km'lik bölümünde görülen 917 m'lik inişin bir parçasıdır. Uçurumun dibini, ender bulunan dev marabuların üreme yeridir. Kalambo Boğazından çıkarılan ikel aletlerin tarihi, karbon-14 testiyle İÖ 300 bin olarak saptanmıştır.

kalamin, başlıca iki çinko mineralinin ortak adı. Kalamin adı daha sonra terk edilmiş ve bu iki mineral hemimorfit(*) (hidratlı çinko silikat) ve smitsonit(*) (çinko karbonat) olarak adlandırılmıştır.

kalamin pirinci, bakır parçacıklarının odunkömürü ve kalamin ya da smitsonit gibi bir çinko cevheriyle, kapalı bir potada akkor sıcaklıkta (y. 1.300°C ya da 2.400°F) ısıtılmasıyla elde edilen bir bakır çinko alaşımı. Cevher, bakırın içinde yaygın bir

çinko buharına indirgenir. Önce Anadolu'da geliştirilen bu yöntem, İÖ 1000'lerden beri pirinç üretiminde kullanılmaktadır. Romalılar da pirinç sanayisini bu yöntemle dayalı olarak kurmuşlardır.

Kalamin pirinci, bakırın çinko ile birlikte eritilmesiyle elde edilen pirinçten daha değerli kabul edildiğinden, bu yöntem, çinko metalinin bulunmasından çok sonra 18. yüzyıla değin kullanılmıştır. Ayrıca bakırın.

Kalamukhalar bak. Kapalıkalalar ve Kalamukhalar

Kalanchoe, damkoruğugiller (*Crassulaceae*) familyasından etli süs bitkilerinin oluşturduğu cins. *Bryophyllum* ve *Kitchingia* cinsleri de bazı uzmanlarca bu cins içinde sınıflandırılır.

K. tomentosa, *K. marmorata*, *K. pinnata*, *K. beharensis*, *K. daigremontiana* ve *K. fedtschenkoii* türleri alışılmadık yapraklarıyla oldukça ilgi çekicidir. *K. blossfeldiana*'dan türetilen rengârenk çiçekli çeşitler, uzun süre solmayan çiçekleri nedeniyle özellikle kışın çok satılan saksı bitkileridir.

Kalanchoe türleri yaprak ve gövde çeliklerinden kolaylıkla çoğaltılabilir; etli bitkiler oldukları için fazlaca su gereksinimleri olmayan, ancak güneşli yerleri seven bu türler bakımları kolay olduğu için evlerde yaygın olarak yetiştirilir.

Kalantiyav Yasa Derlemesi, İspanyollar'dan önceki Filipinler kültüründen günümüze ulaşmış az sayıdaki yazılı belgeden biri. 1433'te yazıldığı sanılan ceza yasası niteliğindeki bu derleme 1614'te Panay Adasında bulunmuştur.

Belirli ahlaki ve toplumsal suçlar için uygulanacak cezaları saptayan 18 maddeden oluşur. Verilecek ceza işlenen suçun ağırlığına göre küçük bir para cezasından, doğranarak timsahlara atılmaya kadar değişir. Kutsal ağaçları kesmek, gece yürüyüşleri sırasında şarkı söylemek ve beyaz maymunları öldürmek gibi suçların çoğu Filipinler'deki eski dinsel inançlara işk tutar.

Kalasin, Tayland'ın Kuzeydoğu bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Korat Platosu üzerinde yer alır. Kalasin kenti Pao Irmağının doğu kıyısında, Khon Kaen'den Sakon Nakhon'a uzanan ana karayolunun üzerinde yer alır. 6.947 km²'lik bir alanı kaplayan ilin sularını Pao ve Yang ırmakları toplar. İlde çiftlik hayvanları beslenir ve karpuz yetiştirilir. Irmak vadilerinde yetiştirilen başlıca ürün pirinçtir. Nüfus (1986 tah.) 32.436; (1980) il, 722.581.

Kalaşnikov, AK-47 olarak da bilinir, dünyada yaygın olarak kullanılan Sovyet yapısı saldırı tüfeği. Adını tasarımcısı Mihail Timofeyev'iç Kalaşnikov'dan (d. 1919) alır. AK harfleri "otomatik Kalaşnikov'un Rusça karşılığı olan "Automat Kalaşnikov" sözcüklerinin baş harflerini, 47 ise tasarmlandığı yıl olan 1947'yi simgeler. Otomatik ya da yarı otomatik olarak kullanılabilir ve orta güçte 7,62 mm'lik mermi atar. Mermi çapı Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'nca (NATO) kullanılan ölçüyle aynı olmakla birlikte, kovani daha kısa, daha hafif ve daha az güçlüdür. Bu nedenle geri tepmesi de daha hafiftir.

AK-47 iyi tasarlanmıştır, kısa bir silahtır. Namlusunun üzerinde yer alan ayrı bir gaz dönüş borusu ve 30 mermilik kutu biçiminde uzun bir mermi haznesi vardır. Çevrimsel atış hızı dakikada 600 atıştır. Birçok

ülkede iki temel tasarımı üretilmektedir. Bunlardan birinde kabza ahşap, öbüründe ise katlanabilir ve metaldir.

1980'lerin başlarında Varşova Paketi ülke-lerinde AK-47'lerin yerini, daha gelişmiş bir model olan ve daha iyi nişan alma olanağı sağlamakla birlikte işleyiş temelde aynı olan AKM tipi tüfekler almaya başladı. AK-47 ve geliştirilmiş modeli olan AKM, SSCB ve öteki sosyalist ülke ordularının yanı sıra dünyanın çeşitli yerlerinde bağımsızlık mücadelesi veren gerillaların temel silahı olma niteliğini korumuştur. Silahın ürettiği ülkeler Rusya, Bulgaristan, Çin Halk Cumhuriyeti, Macaristan, Kuzey Kore, Polonya ve Romanya'dır.

Kalat, Pakistan'ın Belucistan eyaletinde kent, ilçe ve il. Afganistan'daki Kalat-ı Gilzai ile karıştırılmaması için, yerel olarak Kalat-ı Beluci ve efsanevi kurucusunun anısına Kalat-ı Seva adlarıyla da anılan kent, Kalat Vadisinin batı ucunda yer alır. Kalat kenti, Shas-i Mardan Tepesinin ovaya doğru yaptığı bir çıkıntıda kurulu küçük bir alışveriş merkezidir; karayoluyla Ketta, Pasni ve Karaçi'ye bağlanır. Kalat hanlarının sarayının bulunduğu kalenin (Miri) içindeki eski yerleşmenin 1935 depreminde kısmen yıkılmasından sonra, kent bugünkü yerine taşınmıştır.

15. yüzyılda Mirvarilerin eline geçen Kalat, 1839'daki İngiliz işgaline değin Umman kökenli Mirvari Ahmedzai hanlarının başkenti olarak kaldı.

Yüzölçümü yaklaşık 18.000 km² olan Kalat ilçesi 1955'te oluşturulmuştur. Büyük ölçüde dağlık bir alanı kaplayan ilçede uzun ve dar vadilerin ayırdığı sıradağlar yer alır. Mastung gibi bazı verimli vadiler, ırmaklar, *kâriz* denen yeraltı su kanalları ve kaynaklarla sulanır. Yazlar serin, kışlar ise soğuk ve karlı geçer; yıllık yağış miktarı yeterli düzeydedir. Buğday, arpa, kavun, koca-dan ve çeşitli meyvelerin yetiştirildiği ilçede kömür (Spezand yakınları), demir cevheri ve sülfür çıkarılır. Yerel ürünler arasında halı, nakış işleri, deri eşyalar, palmiye ağacından yapılmış çanta ve hasırlar sayılabilir. Seyrek olan nüfus Brahui ve Beluci halklarından oluşur.

Eskiden yerel bir hükümdarlık olan Kalat, gelişmesinin doruğuna 16. yüzyılda, Delhi (Kandehar) sultanlarına bağlı olan Ahmedzai hanları döneminde ulaştı. 19. ve 20. yüzyıllarda hanların yönetimindeki topraklar sürekli daraldı ve Kalat 1948'de Pakistan'a bağlandı.

Kalat, Huzdar, Las Bela ve Haran ilçelerinden oluşan Kalat ilinin yüzölçümü 187.000 km²'dir. Huzdar'daki Chalavan'da, Kud Irmağının hemen batısında yapılan Nindovari kazılarında, İndus Vadisi uygarlığıyla (İÖ 3-2. binyıllar) aynı döneme rastlayan Kulli kültürüne ait yerleşmeler ortaya çıkarılmıştır. Nüfus (1981 geç.) kent, 11.000; ilçe, 333.000; il, 1.020.000.

Kalat Cermo bak. Cermo

Kalaupapa, MAKANALUA olarak da bilinir. ABD'nin Hawaii eyaletinde, Molokai Adasının kuzey kıyısında yarımada. 26 km²'lik bir platoyu kaplayan Kalaupapa tarıma elverişli değildir. Yükseklikleri 600 m'ye varan uçurumlarla adanın öteki kesimlerinden ayrılır. Yarımada'nın doğusunda bulunan ve bugün terk edilmiş olan Kalawao köyü, 1866'da Kral V. Kamehameha tarafından bir cüzam kolonisi olarak kuruldu. Belçikalı misyoner Damien 1873'ten 1889'a

değün burada yaşayarak cüzamlılara yardımcı olmaya çalışmış, bu davranışıyla sonraki yıllarda koloniye yerleşen gönüllülere örnek olmuştu. Günümüzde bir cüzam hastanesi bulunan ve tamamı cüzamlılara ayrılan yarımada ABD Sağlık Bakanlığı tarafından yönetilmektedir. Kalawao ili (*county*) olarak anılan bölge resmi bir yönetime sahip olmadığından eyalet meclisinde Maui ilinin bir bölümü olarak temsil edilir.

kalaverit, sülfür minerallerinin krennerit grubundan bir altın tellür minerali (AuTe₂). Krennerit(*) yapısal olarak değişime uğramış bir biçimi olduğu kabul edilir. Çoğunlukla, yapısındaki altının bir bölümünün yerini gümüş almış durumdadır. Genellikle

Cripple Creek yakınlarında bulunan kuvars içinde kalaverit örneği, Colorado S.M. Shaub

düşük sıcaklıklarda oluşmuş damarlarda bulunur. Bunun en belirgin örneklerine, Avustralya'daki Kalgoolie'de, ABD'de Colorado'daki Cripple Creek'te ve adını aldığı California'daki Calaveras ilinde rastlanır. Monoklinal sistemde kristalleşir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. sülfür mineralleri (tablo).

Kalavun, KALAVUN olarak da bilinir, tam adı EL-MANSUR SEYFEDDİN EBU'L-MAALİ EL-KALAVUN EL-ALFİ (ö. 1290, Kahire yakınları). Mısır Memlük sultanı (1279-90). Burci Memlüklere dayanan ilk hükümdardır.

Eyyubiler döneminde Kıpçak'tan Mısır'a götürülen bir köleydi. 1247'de azat edildi ve Eyyubi ordusuna asker olarak alındı. Kısa sürede askeri yeteneğiyle dikkati çekti ve Memlük Devleti'nin kuruluş yıllarında, özellikle I. Baybars döneminde (1260-77) İlhanlılara ve Doğu Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu'daki küçük devletlere karşı önemli başarılar elde etti. 1280'de çocuk yaşta tahta çıkan Adil Bedreddin Selemiş'in naipliğine atandı. Aynı yıl bir saray darbesiyle iktidarı ele geçirdi. Suriye'de ayaklanan Sungurü'l-Aşkar'la barış yaptıktan sonra İlhanlı, Frank ve Ermeni birliklerinden oluşan müttefik bir orduyu Humus'ta yendi (30 Kasım 1281). İlhanlı hükümdarı Argun'un Memlüklere karşı Hristiyan Batı dünyası ve Franklarla ittifak oluşturmaya çalışması üzerine, Frank kontluklarıyla yaptığı antlaşmaları bozarak 1285'te Lübnan'a girdi ve birçok kabileye boyun eğdirdi. 1287'de de Sungurü'l-Aşkar'ın üzerine yürüyerek onu hükümdarlığından vazgeçmeye zorladı. Trabluşşam kontu VII. Bohémond'un ölümünden sonra çıkan iç karışıklıklardan yararlanarak Trabluşşam'ı ele geçirdi (1289). Bu arada Nübye (Sudan) kralı Şemamum'u iki kez yendiye de bölgede kalıcı bir etkinlik kuramadı. Akkâ'yı almak için yaptığı hazırlıklar sırasında öldü.

Suriye'de Memlük egemenliğini pekiştiren Kalavun, Çerkes kölemenlerden oluşan ve el-Burc hisarına yerleştikleri için Burciler olarak adlandırılan güçlü bir ordu kurdu. Bahri Memlüklere dayanan komutanların

sultanı seçme yetkisini kaldırarak yönetimin kendi soyuna geçmesini sağladı. Ayrıca bayındırlığa önem vererek Kahire, Şam, Halep ve Baalbek'te yeni yapılar yaptırdı. Kahire'deki Kalavun Medresesi ve Türbesi diye anılan ve bir medrese, türbe ve hastaneden oluşan yapılar topluluğu bıraktığı yapıtların en önemlisidir.

Kalavun Medresesi ve Türbesi, KALAVUN CAMİSİ olarak da bilinir, beşinci Memlük sultanı Kalavun'un 1283-85 arasında bugünkü Kahire kentinin bulunduğu yerde yaptırdığı yapı topluluğu. Bir medrese, türbe ve hastaneden oluşur. Bugün yıkıntı halindeki hastane Memlük döneminin en önemli yapılarından biridir. Kabaca kuzey-güney doğrultusundaki bir koridorun batısında medrese, doğusunda türbe yer alır. İkisinin kapıları karşılıklı yerleştirilmiştir. Medresenin şadırvanlı avlusunun güney kenarında büyük bir eyvan vardır. Burası iki ayak sırasıyla, üç sahna ayrılmıştır. Orta sahnin dibinde bir de mihrabı bulunan bu mekân mescit olarak kullanılır. Bunun karşısında, yani avlunun kuzey kenarında daha küçük bir eyvan bulunmaktadır. Öteki kenarlar boyunca öğrencilerin hücreleri sıralanır.

Kare planlı türbeye zarif alçı işleriyle bezeli bir kapıdan geçilir. Türbenin başlangıçta büyük olasılıkla ahşap olan kubbesi, dört ayak ve dört sütunu birbirine bağlayan sekiz tane kemer üstüne oturur. Böylece kare mekânın içinde bu sekizgeni saran bir çevre koridoru ortaya çıkar. Bu plan düzeni Kudüs'teki Mescid-i Aksa'yı anımsatır. O dönemde az rastlanan at nalı kemerler yapının her yerinde kullanılmıştır.

Yapıların dış cepheleri Norman kiliselerini andırır biçimde düşey kemerli düz nişlerle bezenmiştir. Bu nişlerin içine renkli camlı pencereler yerleştirilmiştir. Tepeleri mazgallarla biten duvarlar, kabartma geometrik desenlerle donatılmıştır.

kalay (Sn), periyodik tablonun IVa grubunda (karbon grubu) yer alan kimyasal element; gümüşsü beyaz renkli, yumuşak bir metaldir. Günümüzde lehimlerde, gıda ürünlerinin saklandığı çelik kutuların kaplanması ve yatak metalllerinde yaygın olarak kullanılır.

Bulunduğu yerler, özellikleri ve kullanım alanları. Kalayın bakırlı alaşımı olan tuncun kullanımı çok eski çağlara dayanır. Irak'ta İÖ 3500'lere ait yüzde 10-18 oranında kalay içeren tunc aletlere rastlanmıştır. İÖ 1500'lerde Kafkasya'da ve daha sonra İran'da, İngiltere'de, Fransa'da ve İspanya'da kalay madenciliği yapıldığına ilişkin kanıtlar vardır. Fenikçilerin İÖ 1100'lerde ticaret yoluyla tunc kültürünü Doğu Akdeniz'e yaydıkları düşünülür. 9. yüzyılda Malezya ve Çin, 18. yüzyılda Endonezya ve Tayland gibi bölgelerde de kalay madenleri açılmıştır. 20. yüzyılın başlarında da Bolivya, Zaire ve Nijerya'da önemli kalay yatakları bulunmuştur.

Yerkabuğundaki volkanik kayalarda yaklaşık milyonda bir oranında bulunan kalay, doğada çoğunlukla, bir kalay oksit minerali olan kasiterit cevher yatakları biçiminde bulunur; bununla birlikte kimi yerlerde doğal metal kütlelerine de rastlanmıştır. Ağır ve kimyasal etkilere karşı dayanıklı olan kasiterit, çoğunlukla su akışının çok yavaş olduğu akıntılarda büyük plaser çökeltileri oluşturur. Kalay bu cevherin yansımalı fırınlarda kömürle indirgenmesi yoluyla elde edilir. Kalay kaplı hurda malzemelerden kalayı geri kazanmak için çeşitli işlemler geliştirilmişse de bunlar genellikle ekonomik değildir.

Kalay zehirli olmayan, sünek ve dövülgen bir metaldir ve haddeleme, döndürme ve ekstrüzyon gibi çeşitli soğuk işlem teknikleriyle işlenebilir. Havadaki oksijenle hemen tepkimeye girerek koruyucu kalay (IV) oksit katmanını oluşturduğundan, açığa çıkarıldığı anda kalay rengi değişmez. Erime noktasının düşük olması ve demir, çelik, bakır ve bakır alaşımlarının temiz yüzeylerine sıkıca tutunabilmesi nedeniyle yükseltgenmeyi önleyici kaplama malzemesi olarak kullanılır. Kalay, beyaz (beta) kalay ve gri (alfa) kalay olmak üzere iki ayrı biçimde bulunur. Beyaz kalayın sünek ve dövülgen olmasına karşılık gri kalay toz halindedir ve kullanımı yaygın değildir. Gri kalay 13,2°C'nin üstünde beyaz kalaya dönüşür; 100°C'nin üstünde bu dönüşüm çok hızlı gerçekleşir. Parlak beyaz metalin düşük sıcaklıklarda ani olarak gri biçime dönüşmesi ise "kalay vebası" olarak adlandırılır. Bu dönüşüm -50°C'nin altında çok hızlıdır. Bu nedenle metalin çok soğuk bölgelerde kullanılması ciddi sorunlara yol açar. Ama ticari değeri olan yüksek tenörlü kalay cevherlerinde kalayla birlikte yer alan az miktarlarda antimon, bismüt, bakır, kurşun, gümüş ve altın bu dönüşmeyi önler.

Beyaz kalay tetragonal, gri kalay ise elmas gibi izometrik (kübik) sistemde kristalleşir. Kalay, büküldüğünde kristallerin birbirine sürtünmesi sonucu kendine özgü bir ses çıkarır. Kuvvetli asit ve bazlardan kolayca etkilenir ama nötr çözeltilerden çok fazla etkilenmez. Klor, brom ve iyotla kolay tepkimeye girmesine karşılık, florla oda sıcaklığında çok yavaş tepkir. Ani halde kalay başta tenake yapımında olmak üzere dökme demir, bakır ve bakır alaşımlarından yapılan eşyaların kaplanması, damıtık su borularında, elektrik sigortası tellerinde, diş macunu, tıraş kremi gibi malzemelerin doldurulduğu tüplerde, elektrikli kaplama işlemlerinin anotlarında, düz cam yüzdürme havuzlarında, levha ve folyolarda kullanılır. Kalayın bakır, kurşun, antimon, bismüt, kadmiyum, gümüş gibi metallerle kolaylıkla oluşturduğu alaşımlardan da pek çok alanda yararlanır. Kalay, tenekeden sonra en çok yumuşak lehimlerde kurşunlu alaşım olarak kullanılır. Bir yatak alaşımı olan Babbitt metali (beyaz metal) kalay temelli bakır ve antimon içeren bir alaşımdır. Sünekliği ve kolay işlenebilirliği pek çok metalden üstün olan sert kalay da (kral madeni) antimon ve bakır içeren bir kalay alaşımdır ve ev araçları yapımında uzun yıllardır kullanılmaktadır. Çeşitli baskı işlemlerinde kullanılan hurufat alaşımı ise değişen oranlarda kalay, antimon ve kurşundan hazırlanır. Tunç, kalay oranı fazla bir tunç türü olan çan alaşımı, fosforlu tunç ve basınçlı döküm alaşımı da önemli kalay alaşımlarıdır. Ni-yobyumlu alaşımı ise 18 K (-225°C) gibi düşük sıcaklıklarda bile kullanılan bir üstüniletken ve bu özelliğini çok güçlü magnetik alanlarda bile korur. Düşük nötron soğurma özelliği olan zirkonyuma yüzde 1,5 oranında kalay katılarak elde edilen yenime karşı dayanıklı zirkalay-2 alaşımı, soğutucu olarak basınçlı su kullanan nükleer reaktörler için uygun bir yapı malzemesidir.

Cevher hazırlama, eritme ve arıtma. Birikinti çökellerinden elde edilen derişikler doğrudan ergitilebilir; ama yüzde 40-60 oranında kalay içeren maden damarlarındaki çökeller önce altı yanma odalı Herreshoff fırnında 650°C-760°C'de kavrulur ve daha sonra hidroklorik asitle yıkanarak kükürt ile öbür metal katışkılarından temizlenir. Yıkama ve kurutmadan da geçen cevher ergitilmeye hazır duruma gelir. Kalay dioksidin karbonla indirgendığı sıcaklıkta demir gibi başka metallerin oksitleri de indirgene-

rek kalayla sert bileşikler oluşturduğundan; kalay, eritme sıcaklığında çok akışkan bir yapı kazanarak tuğlamsıların (refrakter) gözeneklerini doldurduğundan ve fırın kaplamalarıyla tepkimeye girerek cüruf oluşturduğundan, eritme iki aşamada gerçekleştirilir. İlk aşamada bir yansılmalı (döner alevli) fırın ya da yüksek fırında birincil eritme yapılır, ikinci aşamada da cüruf ve kaymak yeniden işlem görür. Kesikli bir işlem halinde sürdürülen eritme işlemi, 1.200°C-1.300°C'de 10-12 saatte tamamlanır, daha sonra fırının içindekiler bir çöktürücüye alınır ve üstteki cüruf genellikle bir dökme demir potaya çekilir. Çöktürücünün altındaki erimiş kalay ise antılmak üzere çubuklar halinde dökülür. Yüzde 10-25 kalay içeren cüruf aynı tür bir fırında, ama bu kez 1.480°C gibi daha yüksek bir sıcaklıkta yeniden ergitilir. İndirgeyici olarak çok ince öğütülmüş antrasitenin yararlanılır; öte yandan malzemenin erimesini ve indirgenmesini kolaylaştırmak üzere fırına kireçtaşı ve demir metali de katılır. Günümüzde kalay eritme işlemleri 3 fazlı modern Héroult ark fırınlarında yapılmaktadır.

Eritme sonunda elde edilen ham kalay ısıyla ya da elektroliz yoluyla arıtıldığı son bir işlemden geçer. Isıyla arıtmada, ham kalay küçük bir yansılmalı fırında erime noktasının üstüne kadar ısıtıldıktan sonra bir kaynatma kazanına alınır. Erime noktaları kalaydan daha yüksek olan metaller fırında cüruf halinde kalır. Erimiş kalay kaynatma kazanında buhar ve basınçlı havayla karıştırıldığında geri kalan katışkılar hafif bir cüruf oluşturur ve eritmeye geri gönderilir. En az yüzde 99,8'lik arı kalay kalıplara dökülerek külçe haline getirilir. Elektroliz yoluyla arıtılan kalayın arılık derecesi, fırınlarda arıtılana göre daha yüksektir (yüzde 99,99'un üzerinde).

Genellikle kalay temelli alaşımlar halinde ki hurda metalden de yılda birkaç bin ton kalay geri kazanılmaktadır. Kalayın 24 izotopu saptanmıştır. Doğal kalay 10 kararlı izotopunun karışımı halinde bulunur; bunlar kalay-112 (yüzde 0,96), kalay-114 (yüzde 0,66), kalay-115 (yüzde 0,35), kalay-116 (yüzde 14,30), kalay-117 (yüzde 7,61), kalay-118 (yüzde 24,03), kalay-119 (yüzde 8,58), kalay-120 (yüzde 32,85), kalay-122 (yüzde 4,72) ve kalay-124'tür (yüzde 5,94).

Bileşikler. Kalay +2 ve +4 değerlikli olduğu iki ayrı bileşik dizisi oluşturur. Ticari açıdan önemli olan kalay II bileşikleridir. Kalaylamada ve polimerlerin, boyaların üretiminde indirgeyici olarak kullanılan kalay (II) klorür (SnCl_2), kaplamada ve kimyasal ayırıcı olarak kullanılan kalay tuzlarının üretiminde başlangıç maddesi olan kalay (II) oksit (SnO) ve diş macunlarının başlıca bileşeni olan kalay (II) florür (SnF_2). +4 değerlikli öbür kalay tuzlarının üretiminde başlangıç maddesi ve parfümlerde kararlılaştırıcı olarak yaygın biçimde kullanılan kalay (IV) klorür (SnCl_4) ve çelik parlatma tozu ile bazı sanayi işlemlerinde katalizör olarak kullanılan kalay (IV) oksit (SnO_2) ise kalayın +4 değerlikli olduğu önemli bileşikleridir.

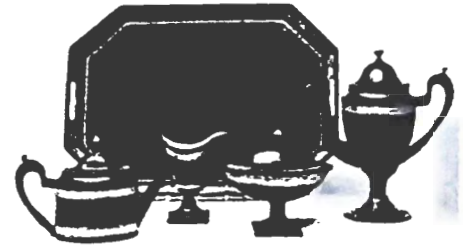
Kalayın karbonla bağ oluşturduğu 500'den çok organokalay bileşiği vardır. Organokalay kararlılaştırıcılar, polivinil klorürün ışık ve ısı karşısında değişmesini önleyici malzeme olarak kullanılır. Ayrıca çok sayıdaki başka organokalay bileşiği de zararlı öldürücülerinin ve mantar ilaçlarının başlıca bileşenidir.

atom numarası	50
atom ağırlığı	118,69
erime noktası	231,88°C
kaynama noktası	2.260°C

yoğunluğu	7,31 gr/ml
(beyaz)	
(gri)	5,75 gr/ml
yükseltgenme durumları	+2, +4
elektronların yerleşimi	2-8-18-18-4 ya da 1s ² 2s ² 2p ⁶ 3s ² 3p ⁴ 3d ¹⁰ 4s ² 4p ⁶ 4d ¹⁰ 5s ² 5p ²

kalay folyo, gıda maddelerinin paketlenmesinde kullanılmak üzere kalaydan hazırlanan ince metal yaprak. Kalayın insan vücudu üzerinde, zehirleyici herhangi bir etkisi yoktur. Elektrik devrelerinde kullanılan kapasitörlerin yapımında da kalay folyodan yararlanır. Ayrıca bak folyo.

kalay kaplama, siyah vernikle kaplanmış tenake ve sert kalaydan sus ya da kullanım eşyası. Eritilmiş kalay ya da kalay-bakır alaşımına daldırılan demir ya da çelik tenake levhalar çaydanlık, tepsi, semaver ve şamdan gibi çeşitli ev ve süs eşyası biçiminde işlenirler. Bu malzemeler daha

İngiliz işi kalay kaplama çay takımı, y. 1800
He'ga Studio Boston

sonra yöreye göre farklılık gösteren, ama genel olarak beziryağı, kurutucu maddeler ve boyalarla hazırlanan siyah vernikle cilalanır.

İngiltere'deki en önemli kalay kaplama ürünler Pontypool işi olarak bilinirler. Bunlar Allgood ailesinin Pontypool'daki imalathanesinde, daha sonra da Monmouthshire'daki Usk'ta üretilmiş ve gerek parlaklıkları, gerekse dayanıklılıklarıyla ün kazanmıştır. Bu niteliklere Allgood ailesi zanaatçıları çeşitli deneyler sonucunda ulaşımlar ve aynı zamanda kendilerine özgü bir tenake üretme tekniği de geliştirmişlerdi. Pontypool'daki imalathaneyi 1732 dolaylarında Edward Allgood kurmuştu. Burada kalay eriyiğine daldırılmış ince demir levhalarla yapılan süs ve günlük kullanım eşyası, beziryağı, ombra (kahverengi bir demir oksidi) ve doğal kurşun oksidinden (mürdesen) bir karışımla vernikleniyor. renkli bezemeye zemin oluşturan koyu renk ise asfalt ya da kömür katranıyla elde ediliyordu. Birkaç kat vernik sürülen eşya çoğunlukla üç hafta kadar bir süre içinde birçok kez düşük sıcaklıkta fırınlanıyor ve sonuçta cıla ısıya oldukça dayanıklı hale geliyordu.

Pontypool işi çaydanlık, tepsi, tabak ve süs eşyası daha çok Çin figürleriyle bezenirken, Usk'ta üretilenlere kır sahneleri işleniyordu. Pontypool'daki imalathane 1822'de kapandı; Usk'taki ise 40 yıl daha üretimin sürdürdü. Pontypool işinin en zengin koleksiyonu Cardiff'teki Gal Ulusal Müzesi ile Gwent'teki Newport Müze ve Sanat Galerisi'nde bulunmaktadır.

İngiltere dışında kalay kaplama eşya üretilen başlıca merkezler Hollanda'da Zeist ve Hoorn, Fransa'da Paris ve ABD'de Pennsylvania'dır. 18. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da başlayan, kısa bir süre sonra da ABD'de yaygınlaşan kalay kaplama ticareti 19. yüzyılın sonlarında sona ermiştir.

kalay sırlı seramik, KALAY MINELİ SERAMİK olarak da bilinir, içine renk verici madde katılmadığı zaman beyaz olan opak bir sırlı kaplı seramik. Fayans(*), majolika(*) ve Delft seramiği(*) de bu tür seramiklerden- dir. Aslında bu, kalay oksit eklenerek saydamlığı giderilmiş kurşun sıridir. Kalay sırn, pişirilmiş toprak kaptaki renk kusur- larını örtmek amacıyla geliştirilmiş olduğu kesindir. Kalay sırlı kapların bezemesi

(Üstte) Delft seramiği tabak, 17. yy. Felemenk; (altta) sır altı tekniğiyle bezenmiş İngiliz Delft seramiği tabak, y. 1700; Bristol, Victoria ve Albert Müzesi, Londra

(Üst) Connoisseur Winnetka III, (alt) Victoria and Albert Museum, Londra. Fotoğraf EB Inc

genellikle yüksek ısılara dayanıklı boyalarla yapılır. Ama pişirildikten sonra sırlanma- dan boyanan kurşun sırlı seramikten farklı olarak kalay sırlı seramik, bir kez pişirildik- ten sonra sıra batırılıp öyle boyanır. Bun- dan sonra seramik, daha düşük bir ısıda ikinci kez pişirilerek boya ile sırn kalıcı biçimde birbirine kaynaşması sağlanır. Ba- zen boyanmış bezemenin üstüne sürülen saydam bir kurşun sırn üçüncü kez pişirmeyi gerektirir. Kalay sırn kurşun sırdan üstün- lüğü, pişerken akmaması ve böylece de renk verici maddelerin bulanıklaşmasına yol açmamasıdır. Sakıncası ise (taze siva üstüne yapılan fresklerde olduğu gibi) sır yüzeyi- nin, düzeltmeleri olanaksız kılacak ölçüde emici olmasıdır. 18. yüzyılda Alman kalay sırlı seramikleri sır üstü boyalarıyla ya da porselende olduğu gibi boyanın pişirilmiş sırn üstüne uygulanmasıyla bezeniyordu. Bu tip seramikler zaman zaman fayans- porselen olarak adlandırılmıştır.

Asurların bulduğu ve yaklaşık İS 9. yüzyılda Mezopotamya yöresinde yeniden canlanan kalay sırlı seramik, Müslüman İspanya'ya ve Mayorka Adası yoluyla da majolika adıyla tanındığı İtalya'ya yayıldı. Özellikle Faenza'da yapılanlar başta olmak üzere çok beğenilen İtalyan majolikası 16. yüzyıl başlarında Fransa'da taklit edildi. İlk Fransız kalay sırlı seramikleri ve daha sonra İspanya, İskandinavya ve Almanya'

da yapılan seramikler için kullanılan fayans sözcüğü Faenza kentinin adından gelmekte- dir. 17. yüzyılın başlarında Felemenk'te Delft kentinde yapılan kalay sırlı seramik, İngiltere'ye de buradan geçti. Felemenk ve İngiltere'de üretilen kalay sırlı seramiklerin Delft seramiği adıyla bilinmesinin nedeni budur.

Mısır'da yapılan mavi sırlı seramiklerle Yakındoğu ülkelerinde üretilen çinilere fa- yans denmesinin yanlış olması gibi, İtalyan üslubunda, ama İtalya dışında yapılan kalay sırlı seramikleri belirtmek için majolika sözcüğünün kullanılması da doğru olmayan bir tanımlamadır.

kalbur, tahıl, kuru bakliyat ve başka iri taneli maddeleri büyüklüklerine göre ayır- mak ya da içindeki yabancı maddeleri ayıklamak için kullanılan büyük delikli ya da seyrek telli araç. Eski dönemlerde kal- burların gözenekli bölümleri dayanıklı bitki saplarından, delik açılan hayvan derilerin- den, iplik gibi ince ince kesilip bükülmüş deri kaytanlardan ya da at kuyruğu kılların- dan yapılırdı. Bugün bu iş için teller kullanılır. Kalburun kasnağı ise ince ve bükülebilir ahşaptan ya da seyrek olarak tenekeden yapılır. Ayrıca bak. elek.

kalburluborular, çiçekli bitkilerde, soy- mukdokuyu oluşturan en önemli hücre grubu. Çekirdekleri parçalanarak kaybol- muş, uzun silindirik ya da boru biçimli bu canlı hücrelerin enine çeperleri kalbur gibi deliklidir. Kalburluboruların başlıca işlevi besinlerin (özellikle şekerlerin) iletilmesidir. Eğreltiotları ve iğneyapraklılar gibi basit yapılı damarlı bitkilerde, iletim görevi- ni daha ilkel elemanlar olan kalburlu hücre demetleri üstlenir. Kalburluboru elemanları genellikle çekirdek içeren arkadaşhücrele- riyle yan yana bulunur; arkadaşhücreleri kalburluborularla aynı ana hücreden oluşur. Kalburluborularla birlikte işlevlerini yürü- ten arkadaşhücreleri, bu hücrelerden ayrıl- dıklarında ölürlər. Basit yapılı damarlı bit- kilerin kalburlu hücrelerinin gerçek arka- daşhücreleri yoktur. Ayrıca bak. soymuk- doku.

kalça, anatomiye uyluk kemiği (femur) ile leğen kemiğinin arasındaki eklem ve bu eklem çevresindeki bölgenin ortak adı. Uyluk kemiğinin yuvarlak başı kalça kemi- ğinin asetabulum adlı yuvasına oturur. Bu eklem bacağı serbest dönme hareketi yapıp- rabilen yumru lu yuvalı eklem türüdür. Am- fibyumlar ve sürüngenlerde kalça kemeri görece zayıf olduğu için uyluk kemiği vücut ağırlığını taşıyamayacağından yere dikey değil paralel uzanır. Bu durum vücudun yerçekimine karşı yeterli direnç oluşturma- sına engel olduğu için bu hayvanlarda gövdenin bir bölümü genellikle yerdedir. Memelilerde uyluk kemiğinin kalça eklemi- ne dikey olması hayvanın kendini yerden kaldırmasını sağlar, koşma ve atlamayı kolaylaştırır. Ayrıca bak. bacak.

kalça kası, GLUTEUS KASI olarak da bilinir, insan kalçasında üst ucu kalça kemiğine, alt ucu uyluk kemiğinin üst bölümünde yer alan büyük çıkıntıya yapışan kasların ortak adı.

Kalçanın yüzeyinde yer alan büyük kalça kası, oldukça geniş ve kalındır. Kirişleri yukarıda kalça kemiği ile kuyruksokumu ve sağrı kemiklerine, aşağıda kalça kemiğinin kaval kemiğine uzanan bağ ile uyluk kemiğinin üst bölümüne yapışır. Başlıca işlevi, otururken ayağa kalkma, koşma ve tırmanma gibi hareketlerde uyluğu doğrult- mak ve dış yana çevirmektir.

Daha aşağıda yer alan orta ve küçük kalça kasları, kalça kemiğinden uyluk kemiğine uzanır; her ikisi de uyluğun vücuttan uzak- laşmasına yardımcı olur. Bu kasların öndeki bölümleri uyluğu iç yana çevirirken, arka- daki lifler de doğrulmasını ve dış yana dönmesini sağlar. Yürürken ya da koşarken bir bacak havaya kalktığında karşı tarafın küçük ve orta kalça kasları kasılarak kalçayı aşağıya çeker ve aşağı inmeye başlayan bacağı da kaldırır.

Orta kalça kasının kesilerek zedelenmesi ya da felce uğraması durumunda kalçanın aşırı bir şekilde yana hareket etmesi ve öbür yandaki kalçanın düşüklüğü nedeniyle hasta aksayarak yürür.

Kalde, KHALDEFA olarak da yazılır, Asur dilinde KALDU, Babil dilinde KAŞDU, İbranice KASDDIM, Babil'in güneyinde Eski Ahit'te de sık sık sözü edilen bölge. Arabistan Çölü ve Fırat Deltası arasında, Basra Körfezini çevreleyen toprakları kapsıyordu.

Kalde adının geçtiği ilk kaynak Asur kralı II. Asumasirpal'in (hd İÖ 883-859) vakayi- namesidir; daha önceki belgelerde bölgeden Basra olarak söz edilir. İÖ 850'de Kalde'ye saldıran Asur kralı III. Şalmanezzer, "Kaldü Denizi" olarak adlandırdığı Basra Körfezi- ne kadar ulaştı. II. Şarrukin'in Asur tahtına çıktığı İÖ 721'de, Bit-Yakin (Kalde'nin bir yöresi) hükümdarı Kaldeli II. Mardukapal- iddina (Kitabı Mukaddes'te Merodak-bala- ban) Babil tahtını ele geçirerek, Asur'un baskısına karşın, İÖ 710'a değin başta kalmayı başardı. Sonunda kaçmak zorunda kalınca, Bit-Yakin Asur'un denetimi altına girdi.

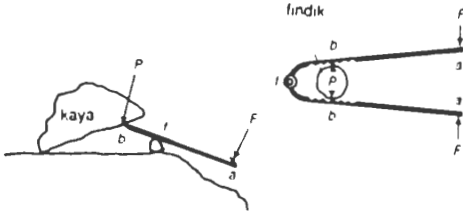
Asur'un gerilemeye başlaması üzerine, Nabupolassar adlı yerli bir vali, İÖ 625'te halkın desteğine dayanarak Babil hükümda- rı oldu ve İÖ 539'daki Pers istilasına değin başta kalan Kalde hanedanının temeli- ni attı. Nabupolassar'ın ardından tahta çıkan II. Nebukadnezar'ın (hd İÖ 605-562) ve Nabunaid'in (hd İÖ 556-539) başarılı yön- etimleri, "Keldani", (Kaldeli) ve "Babilili" sıfatlarının eşanlamı hale gelmesini sağladı. Birçok eski yazar "Keldani" terimini aynı zamanda klasik Babil edebiyatı, özellikle de geleneksel astronomi ve astroloji eğitimi almış rahipleri ve öteki kişileri tanımlamak için kullanmaya başladı.

kaldere (İspanyolca *caldera*: "kazan"), ça- pı birkaç yüz metre ile birkaç kilometre arasında değişen ve iç kenarları uçurumlarla çevrili, geniş, çanak biçiminde volkanik çöküntü. Kalderalar çoğunlukla bir yanar- dağ konisinin tepe bölümünün, alttaki mag- ma (erimiş kayaç) katmanının püskürmeler- le boşalması sonucunda çökmesiyle oluşur. Yanardağ püskürmeleri çokmüsülde birçok koni birden çökebilir ve sonuçta yanardağın üst bölümü yok olarak büyük bir boşluk ortaya çıkabilir. Eskiden, bu püskürmelerle birlikte dağın tepesinin havaya uçuğu sanıl- ırdı; ama sonraki incelemeler, dağın tepe- sindeki kayaçların pek az bir bölümünün dışarı atıldığını, geri kalanının ise ortadaki boşluğun içine çöktüğünü açığa çıkardı. İzleyen evrede, küçük patlamalarla kaldere- nin tabanında küçük koniler oluşabilir ve bunlar daha sonraki bir aşamada suyla dolarak, ABD'de Oregon'daki Crater Gölü gibi bir göle dönüşebilir.

Volkanik bölgelerde daha sarp, profili daha düzensiz ve genellikle kalderalardan daha büyük başka çöküntülere de rastlanır. Bunların çoğunlukla yerkabüğündeki tekto- nik hareketler, örneğin kırık ya da çatlak oluşumları sonucunda ortaya çıktığı sanıl- maktadır; bu nedenle bunlara yanardağ- tektonik çöküntüleri denir. Ama bu olu- şumların gelişmesinde, ani lav püskürmele-

rinin de kısmen etkili olduğu kabul edilir. Bunun en belirgin örnekleri, Yeni Zelanda'daki Rotorua-Taupo Havzası ile Sumatra'daki Toba Gölü havzasıdır.

kaldıraç, LEVYE ya da MANİVELA olarak da bilinir, kol kuvveti etkisinin artırılmasında kullanılan basit makine. İlk çağlarda insanlar, ağır kayaların oynatılması ya da toprağın kazılması amacıyla çeşitli kaldıraç türleri geliştirmişlerdi. Kuyulardan su çekmekte

İki kaldıraç türü

kullanılan serenlerde de kaldıraç ilkesinden yararlanılır; bu aygıt, ortasına yakın bir yerinden bir desteğe hareketli biçimde yerleştirilmiş olan ve bir ucuna ağırlık, öteki ucuna ise kova asılı bulunan uzun bir sırtıktan oluşur. Herhangi bir kimse, bu düzeneğin uzun kolunu aşağıya bastırarak, kendi ağırlığının birkaç katı kadarını kaldıracabilir. İÖ 1500'lerde Mısırlıların ve Hintlilerin, kuyudan su çekmekte ve askerlerin korunakların üstünden aşırılmasında, bu tür kaldıraçlardan yararlandıkları bilinmektedir.

İÖ 5000'lerde Mısır'da geliştirildiği sanılan bir başka ilginç kaldıraç türü de, tartı işlerinde kullanılan terazidir. Bu aygıt da, tam ortasından hareketli biçimde desteklenen ve bir ucuna standart bir ağırlık, öteki ucuna ise, ağırlığı ölçülecek cisim asılan bir koldan oluşur.

Çizimin sol tarafında, f noktasındaki desteğin üzerinde kolayca hareket edebilen bir kaldıraç görülmektedir; bu düzeneğin yardımıyla a noktasına F kuvveti uygulayan bir kimse, b noktasında, uyguladığı kuvvetten daha büyük bir P kuvveti elde edebilir. Örneğin, af uzunluğu bf uzunluğunun beş katıysa, P kuvveti de F kuvvetinin beş katı olur. Çizimin sağ tarafında ise, uçlarından f noktasında bir pimle birleştirilmiş iki koldan oluşan bir fındık kırıcı görülmektedir; bu aygıtta eğer af uzunluğu bf uzunluğunun üç katı olursa, b noktasında etkiyen P kuvveti, a noktasında uygulanan F kuvvetinin üç katı olur.

kaldırıcı, ağır yüklerin kaldırılıp indirilmesinde kullanılan mekanik aygıt. Kaldırıcılar kimi zaman yüklerin yatay doğrultuda hareket ettirilmesinde de yararlanır. Kaldırıcılar çoğunlukla palanga sistemiyle çalışır. Palanga, bir ya da daha çok sayıda sabit makara ile üzerinde kanca ya da benzeri bir bağlantı ögesi bulunan hareketli bir makaradan ve bu makaraları birbirine bağlayan kablo ya da kayış düzeneğinden oluşur. Kaldırıcılar insan gücüyle ya da elektrik motoruyla hareket ettirilebilir. Fabrikalarda ve depolarda, genellikle yere ya da duvara yerleştirilmiş elektrikli kaldırıcılar kullanılır.

kaldırıcı kas, vücudun herhangi bir bölümünü kaldırmaya yarayan kasların ortak adı. İnsan vücudundaki başlıca kaldırıcı kaslar ağız köşesini yukarı kaldıran kas, leğen bölgesindeki iç organları yerinde tutan kas, her iki cinsten anüs kanalını ve kadında dölyolunu büzen kas, solunum sırasında kaburgaları yukarı kaldıran kaslar, üst dudağı kaldıran kaslar, üst göz kapağını kaldıran kas, erkekte prostat bezini destekleyen ve işlemeyi denetleyen kas, kürek

kemiğini kaldırıp içe ve dışa çeviren kas ile ağızda yumuşak damağı yukarı kaldıran kastır.

Kaldor, Nicholas, BARON (d. 12 Mayıs 1908, Budapeşte, Avusturya-Macaristan - ö. 30 Eylül 1986, Cambridge, İngiltere). Macar asıllı İngiliz iktisatçı. Keynes sonrası iktisatçıların önde gelen temsilcilerinden biridir.

Varlıklı bir avukatın oğluydu. Budapeşte'de ve London School of Economics and Political Science'da öğrenim gördü; 1932-47 arasında aynı okulda ders verdi. Ulusal İktisadi ve Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nde araştırma asistanlığı yaptıktan (1943-45) sonra, Alman sanayisinin savaş sırasında bombardımandan gördüğü zararı saptamak için ABD'nin İngiltere'de görevlendirdiği iktisadi plancıların başına getirildi (1945). Savaştan sonra Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun (ECE) Araştırma ve Planlama Bölümü'nün müdürü olarak Cenevre'de bulundu (1947-49). 1949'da Cambridge'deki King's College'a öğretim üyesi olarak atandı ve 1966'da aynı üniversitede adına bir kürsü kuruldu. Başkanlığını Lord Radcliffe'in yaptığı Kraliyet Vergi Komisyonu'nda çalışırken (1951-55) İşçi Partisi'nin iktisat politikalarının oluşturulmasına katkıda bulundu. Ünlü yapıtlarından *An Expenditure Tax* (1955; Harcama Vergisi), bu komisyonda yaptığı, ama benimsenmeyen bir vergilendirme önerisinin kitap haline getirilmiş biçimidir. 1950'lerde ve 1960'larda özel iktisat danışmanı olarak Hindistan (1956), Türkiye (1962) ve İran (1966) gibi ülkelerde bulundu. Ayrıca İşçi Partili maliye bakanlarına (1964-68; 1974-76), partinin muhalefette bulunduğu 1980'lerde de parti lideri Neil Kinnock'a iktisat danışmanlığı yaptı. 1974'te baron unvanıyla ömür boyu Lordlar Kamarası üyeliğine seçildi. İngiltere'nin Muhafazakâr başbakanı Margaret Thatcher'ın parasalci politikalarına şiddetle karşı çıkan Kaldor'un son kitaplarından biri olan *The Scourge of Monetarism* (1982; Monetarizmin Kırbağı), bu politikaların eleştirisine ayrılmıştır.

Kaldor'un Türkiye iktisat tarihi bakımından önemi, 1962'de Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) önerisi ve hükümetin davetiyle geldiği Türkiye'de, Türk vergi sistemi üzerine yazdığı rapordan ileri gelir. Kaldor, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın finansmanının yoğun biçimde tartışıldığı o günlerde planlı kalkınmanın önündeki başlıca engelin tasarruf yetersizliği olduğu saptamasından yola çıkarak, tanımın hızla modernleştirilmesini ve etkili bir biçimde vergilendirilmesini savundu. Bunun için önerdiği yöntem, tarımsal gelirleri toprak sahiplerinin beyanlarına göre değil, toprağın coğrafi ve fiziksel özelliklerine bakılarak saptanacak bir "potansiyel verim" ve buna denk düşen gelir düzeyine göre vergilemekti. Kaldor'un önerdiği bu "arazi vergisi", dönemin İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti içinde sert tepkilerle karşılaştı ve reddedildi. Bunun üzerine DPT'nin ilk kalkınma planını hazırlayan uzman ve yöneticilerden bir bölümü görevlerinden ayrıldılar.

Kaldy-Nagy, Gyula (d. 1927, Nagydem), özellikle Osmanlı tarihi ve Türk-Macar ilişkileri konusundaki çalışmalarıyla tanınan Macar Türkolog.

Budapeşte Üniversitesi'nde Türkoloji öğrenimi gördü. Türk tarihi ve paleografyası ile Budin maliye defterleri üzerinde araştırmalar yaptı. İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nde ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde çalıştı (1963-64). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ders verdi

(1966-67). 1974'te Budapeşte'de Eötvös Lorand Üniversitesi'nde *Studia Turco-Hungarica* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Başlıca yapıtları arasında, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda 1550-1580* (1962; Budin'de Türk Mali Makamlarının 1550-1580 Yıllarına İlişkin Defterleri), *Magyarország török adosszeirasok* (1970; Kanunı Devri Budin Tahrir Defteri [1546-1562]), 1971), *Szüleyman Szulian* (1973; Sultan Süleyman) sayılabilir.

Kale, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Kaş'a bağlı bir bucak olan Kale, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kale (eskiden Zümrüt kaya) Belediyesi 1968'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 20.656; kent, 13.793. Ayrıca bak. Demre.

Kale, Ege Bölgesi'nde Denizli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 727 km² (1989) olan Kale ilçesi doğu ve kuzeydoğuda Tavas, güneydoğuda Beyağaç ilçeleri, güney, güneybatı ve batıda Muğla, kuzeybatı ve kuzeyde de Aydın illenyle çevrilidir.

İlçenin doğu ve güneydoğusu yüksekliği yer yer 1.000 m'ye ulaşan dağlık bir alandır. Bu dağlardan kaynaklanan Büyük Menderes'in kollarından Akçay, ilçenin batısında güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akar ve bu kesimde Muğla iliyile doğal sınır oluşturur. Akarsu üzerinde kurulan Kemer Barajı ardında oluşan yapay gölün bir bölümü ilçe sınırları içindedir. Güneyde Akçay boyunca uzanan Eskere Ovası, ilçenin başlıca tarım alanıdır. Tavas Ovasının güneybatı kesimi de ilçe topraklarına sokulur.

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Başlıca tarımsal ürünler buğday, arpa, mısır ile baklagillerden nohuttur; ayrıca bağcılık yapılır, elma ve şeftali yetiştirilir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

Kale'nin tarihine ilişkin bilgiler sınırlıdır. Kuruluş tarihi bilinmeyen Tabai Kalesi'nin çevresinde gelişen yerleşme, Tavas adıyla anıldı. Daha sonra Tavas Ovasının doğusundaki Yarangüme köyüne taşınan yerleşmenin yönetsel merkezi Tavas adıyla anılmaya başladı. Eski Tavas ise yanındaki kale nedeniyle önceleri Kaletavas, sonra da yalnızca Kale adını aldı. Tavas ilçesine bağlı bir bucak merkezi olan Kale kasabası, 1959'da ilçe merkezi yapıldı.

Halkın geçim kaynaklarından biri dokumacılık olan kasaba, gelişmemiş küçük bir yerleşmedir. Ulaşım olanakları kısıtlı olan Kale kasabası, il merkezi Denizli'ye 71 km uzaklıktadır.

Kale Belediyesi 1899'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.089; kasaba, 6.950.

Kale, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Kale, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 8.564, kasaba, 818.

kale, bir yeri dış saldırılara karşı korumak amacıyla yapılan, kalın ve yüksek duvarlarla bunların üstüne belli aralıklarla yerleştirilen burçlardan oluşan yapı. Kale, daha geniş bir alanı ya da sınırları korumaya yarayan surdan ve setten küçük, askerlik açısından önemli bir noktayı ya da bir özel mülkü korumaya yarayan hisardan ve şatodan büyüktür.

Arapça kökenli kale sözcüğünün bu dile, yüksek bir yerdeki, savunması güçlü, berki-

tilmiş yerleşme anlamındaki Farsça *kalat* sözcüğünden girdiği düşünülmektedir. Kale bir yerleşmeyi çevreleyebilecek gibi, onun dışında, savunma açısından daha uygun bir yere de yapılmış olabilir.

Çatalhöyük(*) gibi çok eski yerleşmelerde evler birbirine bitişik yapılmıştı; böylece bunların penceresiz dış duvarları, bir kale duvarı gibi, savunmaya yardım edebiliyordu. Bir yerleşmenin tümünü savunma amaçlı yapılarla kuşatmak, kent kültürünün ilk geliştiği yer olan Mezopotamya'da ortaya çıktı. Mezopotamya'daki ünlü kentlerin hepsinin kalesi, bazen de iç içe birkaç kat surlu vardı.

Kaleler önceleri sıkıştırılmış topraktan tümsekler biçiminde yapılırdı. Sonraları kerpiç duvar kullanıldı. Yapımı zor ve pahalı olan taş duvar daha ileri dönemlerde uygulandı. Troya'da görüldüğü gibi, taş bir altyapının üstüne kerpiç duvarın getirilmesi de sık sık rastlanan bir uygulamaydı. Duvarlar dolu gövdeli olduğu gibi, sandık ya da kazamatlı duvar denen biçimde, içi boş kutular halinde de yapılırdı. Sandık duvarın Anadolu'da bulunup kullanıldığı, başka yerlere buradan gittiği düşünülmektedir. Hattuşa'daki (Boğazköy) gibi birçok Hitit savunma yapısında bu tür duvarlar kullanılmıştır.

Kale duvarlarının gittikçe daha yüksek yapılması, payandalarla desteklenmesini gerektirdi; bundan da önce içleri dolu, daha sonra da boş burçlar türedi. Burçlar yükseklikleriyle etkili bir savunma sağlamaktan başka, kale duvarını yalnız üstten değil, yandan da korumaya yarıyor, üstelik gözetleme için de kullanılıyordu. Hem kale duvarlarının, hem de burçların tepesi, barbata denen ve arkasına saklanarak atış yapmaya yarayan dişli korkuluk duvarları halinde sona erer. P'ınların bir balkon gibi dışa taşacak biçimde yapılması ve döşemelelerinde delikler bırakılması, kale duvarlarına tırmanmak isteyen düşmanın üstüne kaynar su, kızgın yağ, zift ve kurşun gibi şeyler akıtmayı kolaylaştırır. Barbataların arkasında askerlerin durması ve bir yerden başka yere ulaşabilmesi için bütün duvarlar ve burçlar boyunca dolanan seğirdim yolu (ya da yeri) bulunur. Kalelerin içinde genellikle, düşmanın dış duvarları aşaması halinde en son savunma noktası olarak kullanılmak üzere bir de içkale yapılmıştır.

Mancını, koçbaşı gibi saldırı silahlarının bulunması, kale duvarlarının daha iyi korunmasını gerektirdi; kalenin dışında ikinci bir sur ya da hendek gibi, bu tür araçları uzak tutmaya yarayan önlemlerin alınmasına yol açtı.

Kalelere giriş çıkışı sağlayan kapılar savunma açısından zayıf noktalar. Kapıların, burçların altına ya da arasına yerleştiril-

mesi, önlerine hisarpeçe denen perde duvarları yapılması gibi önlemlerle bu zayıflıkların giderilmesine çalışıldı. Kapı kanatları da kalın ahşaptan yapıp metal levhalarla kaplanırdı. Bazısında yukarıdan aşağıya bir giyotin gibi inen demir kafesler de vardı. Kalelerin en gösterişli yeri olması nedeniyle kapılar yazıt, kabartma ve heykellerle bezlenirdi. Helenistik Dönemde yapılmış olan Side ve Perge (Aksu) gibi kentlerin kaleleri görkemli kapılarla donatılmıştı.

Kalelerde ayrıca potern denen, beden duvarlarının altından geçen gizli yeraltı yolları da bulunurdu. Bunlar düşmana baskın yapmak, dışardan gizlice yardım almak için ya da son kaçış yolu olarak kullanılırdı. Hattuşa'da bunun çok iyi korunmuş bir örneği vardır.

Kaleler düzgün planlı olabileceği gibi, bulundukları arazinin koşullarına uyan biçimlerde de olabilir. Düzgün olanlar daha çok kare ya da dikdörtgen planlıdır. Bazı Eski Mısır kaleleri, Roma *castrum*'ları(*), Arap ribatları ve Türkistan'da bulunan Türk kaleleri bu türdendir. Arazi koşullarına uyanlar daire ya da elipse yaklaşan biçimler gösterir. Batı Anadolu'daki Antik Çağ kentlerinde, düzlükte ya da bir su kıyısında bulunan yerleşmelerde, hemen yakınındaki tepeyi de sur koruması altına alan bir kale tipi kullanılmıştır. Priene (Güllübahçe), Pergamon (Bergama) gibi kentlerin kaleleri buna örnektir.

Türkiye'de pek çok kale bulunur. Anadolu'da kale olarak nitelendirilebilecek en eski yapı Mersin'deki Yümüktepe yerleşmesindedir. Hitit kalelerine örnek olarak da Hattuşa, Alışar, Zincirli, Alacahöyük gösterilebilir. Van Kalesi bir Urartu yapısıdır. Batı Anadolu'daki Troya'da kent büyüdüğü kale de büyütülmüştür. Böylece oluşmuş dokuz ana yerleşme katının belirlendiği bu kentte, iç içe halkalar biçiminde kale kalıntıları da vardır. Anadolu'daki Antik Çağ kentlerinin hemen hepsinin kalesi bulunmaktadır. Bunların bir bölümü daha sonra Helenistik dönemle Roma döneminde de kullanılmıştır.

Anadolu'daki pek çok kale ortaçağda ya Bizanslılar tarafından yapılmış ya da onlar tarafından önemli onarımdan geçirilmiştir. Bizanslılar özellikle İran ve Arap saldırılarına karşı sınır kentlerini, anayolları, geçitleri kalelerle koruma altına aldılar. Onların zamanında bazı ticaret ayrıcalıkları elde eden İtalyan kent devletleri de üslendikleri yerlere kaleler yaptılar. Batı Anadolu'da Abydos ve Phokaia'da (Foça) Venediklilerin, Edremit, İzmir ve Galata'da Cenevizlilerin kaleyle korunmuş yerleşmeleri vardı. Ortaçağdan kalma en ünlü kalelerden biri de St. Jean Şövalyeleri'nin yaptığı Bodrum Kalesi'dir (*).

Türkler Anadolu'ya yerleşmeye başladık-
tan sonra buldukları kaleleri onararak kul-
landılar, bunlara ekler yaptılar ya da yenile-

rini kurdular. Bunların en ünlülerinden biri Diyarbakır Kalesi'dir(*), Divriği Kalesi ise Mengüceklerden kalmaz. Kayseri, Konya, Sivas gibi önemli Anadolu Selçuklu yerleşim merkezlerindeki kaleler neredeyse tümüyle yenilenmiştir. Daha sonra hapishane olarak kullanılarak kötü bir ün yapmış olan Sinop Kalesi de bu dönemde onarılmıştır.

Osmanlılar Anadolu'da çok sayıda büyük kale yapmadılar. Bunda, Osmanlı ordularının çok daha geniş bir alanda güvenliği sağlayabilmesinin yanı sıra, merkezi iktidara karşı yerel direnme odağı olabilecek herhangi bir tahkimatın istenmemesinin de payı vardır. İlk dönemlerde I. Bayezid (Yıldırım) tarafından İstanbul Boğazı'nda yapılan Anadolu Hisarı'nın(*) karşısına II. Mehmed (Fatih) Rumeli Hisarı'nı(*) yaptırdı. İstanbul'un alınmasından sonra Altın Kapı çevresindeki sur ve burçlar da kullanılarak Yedikule(*) yapıldı. II. Mehmed döneminde Çanakkale Boğazı'nda Kale-i Sultaniye(*), Kilitbahir(*) gibi kaleler kuruldu. II. Bayezid döneminde (1481-1512) Çeşme Kalesi'nin, I. Süleyman (Kanuni) döneminde de (1520-66) Marmaris Kalesi'nin yapıldığı bilinmektedir.

Başka bir kale türü de, duvarları ahşapla yapılan palankadır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki vilayetlerinde böyle pek çok kale vardı. Macaristan, Eflâk, Boğdan, Bosna, Hersek ve Balkanlar'ın kuzeyindeki bazı kentler palankalarla kuşatılmıştı. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Temeşvar (bugün Timişoara) kenti, sulak bir arazide olduğu, yakınlarında sur yapmaya elverişli taş çıkmadığı için, ağaç direklerle oluşturulan bir palankayla korunmuştu. Direklerin üstüne daha ince dallar sepet örgüsü gibi sarılmış, araları da toprakla doldurulup sıkıştırılmıştı.

Kale Camisi, Sivas'ın Divriği ilçesinde cami. Yazıtına göre Mengücekli Şehinşah bin Süleyman tarafından 1180/81'de Merganî Hasan bin Firuz'a yaptırılmıştır. Bilinen en eski Mengücekli camisidir ve önemli bir değişiklik geçirmeden günümüze ulaşmıştır. Planı yaklaşık 15 m x 20 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Dikdörtgenin kuzeye bakan kısa kenarında iyice dışarı çıkıntılı taçkapı yer alır. Kapı boşluğunun üzeri düz bir lentoyla geçilmiştir. Bu lento ile taçkapının teğet sivri kemerinin arasında kalan yüzey, çok sık yıldız geçmelerden oluşan bir bezemeye kaplıdır. Kemerle bordür arasındaki üçgen alanlarda turkuvaz renkli altıgen çini mozaiklerin izleri vardır.

İç mekân, mihrap duvarına dik iki ayak sırasıyla uzunlamasına üç sahna ayrılmıştır. Her sırada üç tane olan taş ayaklar kare kesitlidir. Orta sahnin boydan boya uzanan bir beşik tonozla örtülmüştür. Bu tonoz, ayakları ortada birbirine bağlayan üç kemerle sağlamlaştırılmıştır. Yan sahninlerin üzerinde bir sırada dizilmiş dörder kubbe yer alır.

Kale-i Sultaniye, SULTANKALE olarak da bilinir, II. Mehmed'in (Fatih) Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısında karşılıklı olarak yaptırdığı iki kaleden Anadolu yakasında olanı. Rumeli yakasındaki Kilitbahir Kalesi'dir(*). Kale-i Sultaniye bugün, çevresinde gelişmiş olan ve adını ondan alan Çanakkale kentinin içinde kalır. Evliya Çelebi'ye göre 1452'de yaptırıldığını, I. Süleyman (Kanuni) döneminde de 1551'de onarıldığını gösteren yazıtlar vardır.

Planı yaklaşık 100 m x 150 m boyutlarında düzgün bir dikdörtgen biçimindedir. Bu dikdörtgenin batıda, boğaz kıyısına uzanan kısa kenarını oluşturan beden duvarı bugün yoktur. Yer yer 8 m'yi bulan beden duvarla-

Anamur Kalesi, Mersin
Ara Güler

rının kalınlığı ortalama 5 m'dir. Bu duvarlar tepede 2 m yüksekliğindeki barbata kalkanlarıyla sona erer. Kalkanların arasındaki mazgalların genişliği de 2 m'yi bulur. Barbatanın gerisinde geniş bir seyirdim yolu çepeçevre bütün kaleyi dolandır. Kalenin dört köşesindeki büyük burçlardan, yıkık olan batı duvarının uçlarındaki iki tanesi de günümüze ulaşmamıştır. Öbür iki burçtan güneydoğu köşesindeki üç çeyrek silindir, kuzeydoğu köşesindeki altıgen prizma biçiminde dışa taşar. Bunlardan başka doğu duvarı üzerinde iki tane beşgen, kuzey ve güney duvarlarının ortasında da birer tane yarım daire planlı burç daha vardır. Kale kapısı da kuzey duvarındaki burçta yer alır. Bu burca iç tarafta bitişik bir cami inşa edilmiştir.

Kale avlusunun ortasında 29 m x 44 m boyutlarındaki içkale yer alır. Yüksekliği 22 m'yi aşan bu yapının zemin katına, kuzeye bakan kısa kenarına bitişik bir merdivenden çıkılarak girilir. 4 m düzeyindeki bu zemin katın üstünde iki kat daha vardır. İçkale duvarlarının kalınlığı 7 m'den fazladır; ortasında da 5 m genişliğinde bir duvar kütlesi yükselir. Böylece iç mekân bu kütleli çevresini saran bir koridor biçimini almıştır. Uçları dış duvarlarla ortadaki kütleyle oturan büyük ahşap kirişlerin taşıdığı kat döşemeleri de ahşaptır. İç mekân yukarıda, iki sıra halinde 10 kubbe ile örtülüdür. Kubbelerin üstü dolurularak yapının damı, gene çepeçevre barbatlı bir teras biçiminde düzenlenmiştir. Kale avlusunda, içkale güneybatı köşesinde sonradan bir cami inşa edilmiştir.

Kale-i Sultaniye bugün askeri müze olarak kullanılmaktadır.

Kale-i Sultaniye Antlaşması, KALE-I SULTANIYE ANTLAŞMASI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki Kale-i Sultaniye'de (Çanakkale) imzalanan dostluk ve ittifak antlaşması (5 Ocak 1809). Bu antlaşmayla Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalı tutulması ilkesi bir yükümlülük olarak ilk kez uluslararası bir antlaşma da yer almış, gene ilk kez, İngiltere Boğazlar Sorunu'nun taraflarından biri olmuştur.

Napoléon Bonaparte'nin imparatorluğunu ilan etmesinin (1804) ardından Avrupa'da yeni güç dengeleri oluştu. İngiltere, Rusya, Avusturya ve Napoli ile ittifak kurdu. Bu arada, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile dostluğu, bu ülkenin Eflâk ve Boğdan beylerinin değiştirilmesini, Boğazlar'ın da Ruslar'a kapatılmasını istemesinden sonra düşmanlığa dönüştü. 1806'da Rus birlikleri Dinyester'i geçerek Osmanlı topraklarına girerken, İngiltere de İstanbul'dan Fransa ile ilişkilerin kesilmesini, Boğaz istihkamlarının bölgedeki İngiliz donanmasına teslim edilmesini, Eflâk ve Boğdan'ın da Rusya'ya bırakılmasını istedi. Bir İngiliz filosu 1807'de İstanbul önlerine geldi. Bunu, İngilizlerin Mısır'a çıkarma yapması izledi.

Bütün bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, Kabakçı Mustafa Ayaklanması'nın (1807) ve Alemdar Olayı'nın (1808) birbirini izlediği iç bunalım ortamında etkili bir dış politika yürütemedi. Ama II. Mahmud döneminde (1808-39) büyük devletler arasında yeni dengeler oluştu. Napoléon Bonaparte'nin Rus çarı ile imzaladığı Tilsit Antlaşması (1807) İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmasını sağladı. Bu yakınlaşma, Fransa'nın İngiltere'yi abluka altına alma girişimleri sırasında daha da arttı. Rusya'ya yaklaşan Fransa'ya karşı halk arasında gittikçe artan düşmanlık da dikkate alınarak, Bâbü'lî'de İngiltere ile barış yapılması gündeme geldi. Fransa'nın İstanbul'daki işgüderi, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşmasının Fransa'ya savaş açmak anlamına

geleceğini duyurunca, İngiltere ile görüşmelerin gizli tutulması yoluna gidildi. Osmanlı delegesi Vahid Efendi ile İngiliz delegeleri arasında Kale-i Sultaniye'de Hadımzade Çiftliği'nde sürdürülen barış görüşmeleri anlaşmayla sonuçlandı. On iki maddelik Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın 11. maddesi Boğazlar'ı bütün yabancı savaş gemilerine kapattıyordu. Ek olarak imzalanan dört maddelik ittifak antlaşması ise, Fransa'nın savaş açması halinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne askeri yardımda bulunmasını öngörüyordu.

Kaleb, Eski Ahit'e göre Musa'nın Güney Filistin'deki Kadeş'ten Kenan ülkesine gönderdiği casuslardan biri. Gidenler arasında yalnızca Kaleb ile Yeşu, İbranilere (İsrailoğulları) ülkeyi ele geçirmeleri için derhal harekete geçmelerini salık verdiler. İnancının sağlamlığından ötürü bu topraklar ödül olarak Kaleb ve soyuna vaat edildi (Sayılar 13-14). Bunun üzerine Kaleb, Anak'ın üç oğlunu sürdükten sonra Hebron'a yerleşti. Kızı Aksa'yı, yakınlardaki Debir'i alan kardeşi Otniel'e verdi (Yeşu 15:13-19; Karş. Yeşu 14:6-15; Hakimler 1:10-20). Davud zamanında Hebron'un güneyindeki Maon'da Kaleb'in soyundan gelen, Abigail'le evli Nabal adlı biri yaşıyordu (1 Samuel 25).

Kaleb öyküleri, büyük olasılıkla, güneyden gelerek Filistin'i istila eden bir boyun başından geçenlerle ilgilidir. Bu kavim Hebron bölgesi ile güneyine yerleşmiş ve sonunda Yahuda kabilesi içinde eriyip gitmiştir. Kaleb'in Yahuda kabilesinden geldiğinin söylenmesi (Sayılar 13:6 ve 34:19); sonraki gelenekte de, Kaleb'e Hebron'u Yahuda'nın verdiğinin öne sürülmesi, bunu gösterir (Hakimler 1, 10, 20). I. Tarihler 2'de verilen soykütüklerine göre Kaleb, Yahuda'nın soyundan gelmektedir. "Kaleb" sözcüğü "köpek" anlamına geldiğinden, bazı araştırmacılar eskiden bu boyun toteminin bir köpek olduğunu öne sürmüşlerdir.

kalebentlik, Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun devlet memurlarının görevlerinden doğan suçlar için getirdiği ağır ceza. Bu cezaya mahkûm olanlar hükümlülük süresini kapalı olarak bir kalede tamamlarlardı.

1840'ta çıkarılan Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 1858'deki değişikliğinde yer alan kalebentlik, aynı yasanın kamu görevlisi olmayanlar için öngördüğü kürek ve pranga cezalarının emsaliydi. Kalebentlik, siyasal nitelikli suçlarla görevi kötüye kullanmadan doğan suçlar için geçerliydi. Kalebentliğe mahkûm olanlar, devletin bu ceza için önceden belirlediği kalelerden birine gönderilir, kimseyle görüştürülmeden sürekli gözetimde tutulurdu. Cezanın müebbet (ömür boyu) ve muvakkat (3-15 yıl arasında) olarak iki türü vardı.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) aydınları ve meşrutiyet yanlısı devlet adamlarını sindirmek için genellikle bu ceza uygulanmıştır. İdam cezası padişahça sürgüne çevrilen Midhat Paşa'nın Taife, Namık Kemal'in de askeri tutuklu olarak Magosa'ya gönderilmeleri de kalebentlik cezasıydı.

Kalecik, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.318 km² (1989) olan Kalecik ilçesi kuzeyde Çankırı, doğuda Kırıkkale ili, güneyde gene Kırıkkale ili ve Elmadag ilçesi, batıda da Akyurt ve Çubuk ilçeleriyle çevrilidir.

Ankara ilinin kuzeydoğu kesiminde yer alan ilçe toprakları batı ve güneydeki dağlık ve engebeli kesimler ile bu dağlık alanı kabaca güney-kuzey doğrultusunda yaran

doğudaki Kızılırmak Vadisinden oluşur. İlçenin batı kesimini Karbasan Dağı, güney kesimini de İdris Dağı (1.992 m) engebelenir. Doğudaki Kızılırmak kıyısında düzlükler uzanır.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. En çok şeker pancarı, buğday, arpa, elma ve armut yetiştirilir. Baklagiller ve ayçiçeği üretimi azdır. Hayvancılık ikinci bir uğraş niteliğindedir. İlçe topraklarında bentonit ve mermer yatakları vardır.

Hititler tarafından kurulduğu sanılan yerleşme, Roma döneminde Ankara'yı Çankırı'ya bağlayan yol üzerindeki konumundan dolayı önem taşıyordu. Kalecik, 20. yüzyıl başlarında Ankara vilayeti'nin Ankara sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

Gelişmemiş bir kasaba olan Kalecik, Ankara-Çankırı-Kastamonu karayolunun 5 km güneyinde yer alır. Kuzeybatısındaki dağlık alanı Baykuşbeli Geçidinde (1.365 m) aşan bu karayoluyla il merkezi Ankara'ya 67 km uzaklıktadır. Ankara-Irmak-Zonguldak demiryolu da kasabanın doğusundaki Kalecik istasyonundan geçer. Kasabadaki başlıca tarihsel yapılar Kızılırmak'tan su almak için yapılmış 4 km'lik bir yeraltı yolu bulunan ve Romalılar tarafından yapıldığı sanılan Kalecik Kalesi, Çankırı yolundaki iki Hitit aslan heykeli, 15. yüzyıl yapısı Saray (Şehsuvar) Camisi ve Kazancıbaba Türbesi ile 18. yüzyıl yapısı Çarşı Hamamı'dır.

Kalecik Belediyesi 1878'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 25.043; kent, 10.051.

Kalecik Barajı, Adana ilinde, Kalecik Deresi üzerinde kurulu olan kaya dolgu baraj. 4.890 hektarlık bir alanın sulanması amacıyla 1983'te yapımına başlanan baraj, 1985'te tamamlandı. Barajın temelden yüksekliği 80 m, talvegden yüksekliği 77 m, krer kotu 537 m, normal su kotu 535 m, dolgu hacmi 1 milyon m³ ve göl alanı 1.36 km²'dir.

Kalecki, Michał (d. 1899, Łódź [bugün Polonya'da], Rus Çarlığı - ö. 17 Nisan 1970, Varşova), Polonyalı iktisatçı. Hem kapitalist, hem sosyalist ülkelerde çalışmış, her iki sisteme de eleştirci gözle yaklaşmıştır.

Gdańsk Politeknik Okulu'nda başladığı mühendislik eğitimini ülkesindeki ekonomik sıkıntılar yüzünden yarıda bırakmak zorunda kaldı. Gazetecilik yaptığı sırada iktisatla ilgilenmeye başladı. 1929-37 arasında Polonya İktisadi Dalgalanmalar ve Fiyatlar Araştırma Kurumu'nda ekonometri uzmanı olarak çalıştı; burada matematik ve istatistik tekniklerini kullanmadaki yetkinliğini ortaya koydu. 1933'te Lehçe yazdığı bir yazıda Keynes'in *General Theory of Employment, Interest and Money* (1935-36; *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, 1969, 1980) adlı kitabının başlıca öğelerini inceledi. 1936'da gittiği İngiltere'de Keynes çevresinde oluşan ve J. Robinson, P. Sraffa, M. Dobb, R. Kahn gibi iktisatçıların bulunduğu tartışma grubunun içinde yer aldı. 1940-45 arasında Oxford İstatistik Enstitüsü'nde, 1946-54 arasında da iktisatçı olarak Birleşmiş Milletler'de (BM) çalıştı. 1955-67 arasında Polonya'da devlet görevlerinde bulunurken iktisat dersleri de verdi; BM'nin *World Economic Reports* ile Polonya Planlama Komisyonu'nun perspektif planının hazırlanışına katkıda bulundu. BM'de çalışırken McCarthy'ciliğin, Polonya'dayken Stalinizmin baskılarına uğradı. 1966'da Polonya Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Kendine özgü bir Marksist olan Kalecki, yapıtlarında istatistikten ve matematiksel

yöntemlerden geniş ölçüde yararlandı: kuramlarını olabildiğince kesin biçimde formüle etmeye çaba gösterdi. Meslektaş ve yurttaş Oskar Lange ile birlikte, Batı'da kullanılan modern iktisat yöntemlerinin Doğu Bloku'na sokuluşuna ön ayak oldu. En önemli katkıları makro iktisadın dinamik çözümleme alanına ilişkindir. Önemli yapıtlarından *Introduction to the Theory of Growth in a Socialist Economy* (1969; *Sosyalist Ekonomide Büyüme Teorisine Giriş*, 1977) Türkçeye çevrilmiştir.

Kaledin, Aleksey Maksimoviç (d. 24 Ekim 1861, Ust-Hopyorskaya, Rus Çarlığı - ö. 11 Şubat 1918, Novoçerkassk, Rusya), Çarlık ordusu subayı ve Kazak önderi. Ekim 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşeviklere karşı askeri direnişi ilk örgütleyenlerden biridir.

Bir Don Kazakının oğlu olan Kaledin, I. Dünya Savaşı sırasında, önce Galiçya'daki bir süvari tümeninin, ardından da 1916'da Lutsk'a (Ukrayna) bir saldırı düzenleyen 8. Ordu'nun komutanlığını yaptı. Şubat 1917'de çarlık yönetiminin yerine kurulan geçici hükümetin yaptığı askeri reformlara karşı çıktığından, Mayıs 1917'de ordudan istifa etmeye zorlandı. Don bölgesine geri dönerek özerklik için mücadele eden Kazakların yanında yer aldı ve 8 Haziran 1917'de Don Kazaklarının atamanı seçildi.

Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden sonra fiilen bağımsız bir konum kazanan Don toprakları, Petrograd (bugün Petersburg) ve Moskova gibi devrimci merkezlerden kaçan tutucu ve liberal politikacılarla askeri görevlilerin bir sığınacağı durumuna geldi. Kaledin sığınanları iyi karşıladığı gibi topraklarında Beyaz Ordu'nun örgütlenmesine de izin verdi. Kendisi de yeni Kazak askeri birlikleri örgütledi ve siyasal desteğini genişletmek için hükümetine hakları kısıtlı, Kazak olmayan topluluklardan da temsilciler aldı. Ama Bolşeviklerin Don bölgesindeki güç odağını ortadan kaldırmak için Aralık 1917'de gönderdiği ordu karşısında, düzenli Kazak alaylarının çoğundan ve sanayi işçilerinden destek alamadı. Ocak 1918'in sonlarında Taganrog'u terk etmek zorunda kaldı. Bir dizi askeri yenilginin ardından Rostov'un Don bölümünü de yitirme tehlikesiyle karşılaşınca intihar etti.

Kaledoniyen dağoluşumu, Avrupa'da Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) ilk evrelerinde gerçekleşen dağoluşumu olayı. Yerkabuğunun biçim değiştirmesi (tektonizm) sonucunda Kaledoniyen Jeosenklinealin bazı bölümleri kıvrılmış ve itilmiş, böylece Galler'in güney kesiminden İskoçya'ya ve İskandinav ülkelerine kadar uzanan bir dağ dizisi oluşmuştur.

Tüm Erken Paleozoyik Zaman süresince görece küçük dağoluşumu olayları Kaledoniyen Jeosenklineali etkiledi. Ama Silüriyen Dönemin (y. 430-395 milyon yıl önce) sonlarında bu küçük olaylar çökeltmenin jeosenklineal evresini sona erdiren çok büyük bir dağoluşumuyla doruk noktasına ulaştı. Kaledoniyen dağoluşumu, Avrupa'nın kuzeyinde boydan boya uzanan ve Ardennes ile Sudetler masiflerinde görülebilen kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu bir yapı oluşturdur. Yoğun Kaledoniyen deformasyon, Spitsbergen ve Bear Adasındaki Erken Paleozoyik kayalar da etkiledi. Ayrıca kıvrımlanmalar ve plütonik etkinliklerden Rusya'daki Angara ve Ural jeosenklinealleri de etkilendi.

Kaledoniyen dağoluşumu sonucunda Avrupa coğrafyasında büyük değişiklikler ortaya çıktı. Günümüzdeki Kaledoniyen Jeosenklineali ve Baltık Kalkanını içine alan büyük bir kara parçası oluştu. Devoniyen Döneme (y. 395-345 milyon yıl önce) özgü Eski Kırmızı Kumtaşları bu kara parçası üzerine çöktü.

Kaledonya, Britanya'nın kuzeyinde, Roma egemenliğinin dışında kalan ve yaklaşık olarak bugünkü İskoçya topraklarını kaplayan bölgenin eski adı. Agricola komutasındaki Romalılar Kaledonların yaşadığı bölgeyi ilk kez Graupius Dağındaki çarpışmanın ardından İS 82'de işgal ettiler. Inchtuthil'de (Dunkeld yakınları) bir lejyon kalesi ve stratejik dağ geçitlerinde birkaç yardımcı kale inşa etmelerine karşın, y. 90'da Inchtuthil'den ve Earn Irmağının kuzeyindeki yerlerden, Traianus döneminde de (98-117) bütün bölgeden çekilmek zorunda kaldılar.

İmparator Hadrianus Roma egemenliğindeki topraklar ile Kaledonya arasında Cheviot Tepelerinin güneyinden geçen bir sınır çizdi. Sonraki yıllarda bu sınırı daha kuzeye taşıyan Romalılar, y. 142'de Forth Körfezi'ni yeniden ele geçirdiler ve yeni sınırlarını korumak için Antoninus Duvarı'nı inşa ettiler. Cheviot Tepelerinin kuzey kesimi 180-185 arasında Roma yönetimine girdi; bunu daha kuzeydeki yörelerin geçici işgali (209, 296) izledi. Bölgede yapılan kazılarda, içlerinde Roma ticaret malları bulunan, yöreye özgü göl evleri (*crannog*) ve taştan yapılmış yeraltı evleri (*weem*) ortaya çıkarılmıştır.

Kaledonya Kanalı, İskoçya'nın doğu ve batı kıyılarını birleştiren su yolu. Kanalla ilgili ilk çalışmalar, İngiliz hükümetinin 1773'te etüt için James Watt'ı görevlendirmesiyle başladı. Thomas Telford tarafından inşa edilen ve 1822'de açılan kanal, Beaulieu Halindeki kuzey girişinden Fort William yakınlarındaki güney girişine kadar toplam 100 km boyunca uzanır. Yaklaşık 35 km'si yapay bölümlerden oluşur. Kanalda bulunan 29 havuzdan çoğunun yükseltme düzeyi 2,4 m kadardır. Eskiden ekonomik önemi büyük olan kanal günümüzde modern okyanus gemilerinin geçişine elverişli olmadığından pek az kullanılmaktadır.

Kaleköy, Elazığ'ın Baskil ilçesinde, Fırat Irmağı kıyısında, tarihi Kalkolitik Çağa değin giden kale kalıntısı. Ayrıca bak. Aşağı Fırat Projesi.

kalem bak. aklâm

kalem, hat sanatında yazı çeşitlerinin her biri. Örneğin kalem-i sülüs (ya da sülüs kalem) sülüs yazı, kalem-i küfi (ya da küfi kalem) küfi yazı anlamına gelir. Ayrıca altı çeşit yazıyı topluca tanımlayan aklâm-ı sitte (*) terimi "altı kalem" ya da "şes kalem" biçiminde de kullanılır. Ölçülü bir yazının bağlı olduğu kurallara da kalem adı verilir. Örneğin sülüs kalem "dört kısmı düz, iki kısmı yuvarlak" biçiminde tanımlanır.

Kalem, İstanbul'da yayımlanan haftalık Türkçe-Fransızca mizah dergisi (3 Eylül 1908-29 Haziran 1911). Çağdaş Türk mizah ve karikatürünün öncüsü sayılan başlıca yayın organları arasındadır.

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde Salah (Cimcoz) ve Celal Esat (Arseven) beylerce çıkarılmaya başladı. Dergideki mizah yazıları, Fransızca çevirileriyle birlikte yayımlanıyordu. Dergide Sedat Nuri (İleri), İzzet Ziya, L. Andrés, İon, A. Rigopoulos, Scarselli, Pahatrekas, Plaiček d'Ostoya gibi Türk ve yabancı çizerlerin karikatürlerine, Refik Halit (Karay), İzzet Melih (Devrim),

Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Ahmed Rasim, Mithat Cemal (Kuntay) gibi yazarların mizah ürünlerine ve dönemin tanınmış Fransız mizah ustalarına yer veriliyordu.

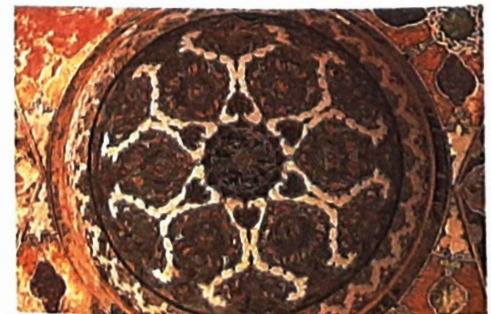
Kalem yalnızca yazınsal düzeyiyle değil, kağıt ve baskı niteliğiyle de seçkin bir yayın organıydı. Geçmişte kalan II. Abdülhamid dönemini (1876-1909) sorgulamakla kalmıyor, İtilah ve Terakki yönetimini de eleştiriyordu. Bu nedenle iktidarla sık sık çatıştı ve baskılar yüzünden 130. sayısında yayımına son verdi. Türk karikatürünün öncülerinden Cemil Cem de bu dergideki karika türleriyle tanınmış, 1909'da *Kalem*'in Cemil Cem'in yapıtlarından seçerek yayımladığı bir derleme Türk karikatürünün ilk albümü olmuştur.

kalem, KESKİ olarak da bilinir, ağaç, taş ya da metal gibi sert malzemelerin işlenmesinde ya da biçimlendirilmesinde kullanılan, bir ucu keskin metal kesici alet. Kalemle malzeme işlenirken çoğunlukla bir tokmak ya da çekicin yardımına başvurulur. İÖ 8000'lerde kullanılan ilk kalemler çakmaktaşıdan yapılıyordu; sonraları Mısırlılar, ağaç ve yumuşak kayaların işlenmesi amacıyla bakır ve tunç kalemler geliştirdiler. Günümüzde kullanılan kalemler çelikten ve kullanım amacına uygun olarak çeşitli boyutlarda yapılır.

kalem, yazı yazmakta ya da çizim yapmakta kullanılan alet. Ayrıca bak. kameşkalem; kurşunkalem; mürekkepli kalem.

Kalemie, LUKUGA olarak da bilinir, eskiden (1915-66) ALBERTVILLE, Zaire'de, Shaba bölgesinin kuzeydoğusundaki Tanganika kırsal alt bölgesinin merkezi kent. Tanganika Gölünün batı kıyısında, Lukuga Irmağının gölden çıktığı noktada yer alan önemli bir liman kentidir. Bir havaalanının bulunduğu kent Lubumbashi ve Kananga'ya demiryoluyla bağlanır. 1915'te Büyük Göller Demiryolu'nun son durağı olarak seçilen ve yakınındaki terk edilmiş Albertville kasabasının adı verilen Kalemie o dönemde İngilizlerle Belçikalılara ait bir askeri üstü. Günümüzde Hint Okyanusu kıyısındaki Dar es-Salaam'dan (Tanzanya) Lubumbashi'ye gelen ithal mallarının büyük bölümü ülkeye Kalemie limanından girer. Kentte ticari balıkçılık yapılır, dokuma ve çimento üretilir. Yakınında Bendera hidroelektrik santrali vardır. Nüfus (1984) 70.694.

kalemişi, KALEMKÂRI olarak da bilinir, mimarlıkta duvar, tonoz, kubbe gibi düz ya da eğri yapı yüzeylerinde, kurumuş sıvanın üstüne fırçaıyla yapılan renkli bezeme. Anadolu'da bu türden en eski duvar bezemelerine, taş üstüne uygulanmış olarak eski Selçuklu yapılarında rastlanır. Anadolu Selçukluları ve beylikleri dönemlerinden kalma örneklerin arasında ahşap üstüne yapılmış olanlar da vardır. Osmanlı döneminde de gerek saray ve konak gibi sivil yapılarda, gerekse başta camiler olmak üzere dinsel

Kalemişi, Üç Şerefeli Cami'nin son cemaat yeri kubbelerinden birinin içi, Edirne Herat Bölgesi

yapılarda çininin yanında en önemli duvar bezeme yöntemi olarak uygulanmıştır.

kalemiye, KALEMİYE SIKLI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, resmi dairelerde yazı işleriyle uğraşan kalem (çoğulu aklâm [°]) bürolarında çalışan sivil personelin oluşturduğu sınıfa verilen ad.

İlmiye, mülkiye ve seyfiye (ya da askeriye) ile birlikte dört ana meslek sınıfından biri olan kalemiye görevlilerinin çalıştığı en önemli kalemler Divan-ı Hümayun, Hazine-i Amire ve Defter-i Hakanî'ydi. Kalemiye sınıfındakiler zabıt ve kâtip olarak ikiye ayrılırdı. Kalem zabıtları hâcagân (birinci derecede kâtip) rütbesindeydiler. Bunlar arasından yükselenler, kalemiyenin ileri aşamaları olan ve menasib-ı sitte (şikk-ı evvel, şikk-ı sani ve şikk-ı salis defterdarlıkları, dıktar eminliği, reisülkütuplık, ve nişancılık) adı verilen görevlere atanırlardı. 19. yüzyılda kalemiye görevlilerine beylerbeyi ve vezir aşamalarına kadar yükselme olanağı da tanındı.

Kalemiyenin üst kadrolarına atananlar, kalemiye ricali adı verilen seçkin ve saygın bir grup oluşturlardı. Bir kalemdeki başkâtip, mümeyyiz ve hâcagân rütbeli görevlilere kalem erkânı, kalem amirine de kalem reisi denirdi. Kalemiye sınıfı adayları kalem şakirdi adıyla anılır, bunlar kadrolu olarak kâtipliğe atanınca halife ya da kalem efendisi sanını alırlardı. Her kalem aynı zamanda kitabet, hat, edebiyat, diplomasi vb öğretilen bir okuldu. Bu gelenek özellikle 19. yüzyılda önem kazandı. Osmanlı devlet yönetiminde önemli sorumluluklar alan birçok yönetici ve diplomat kalemiye sınıfından yetişti.

Kalemiye üyelerine, 18. yüzyılın sonlarına değin kalem zeametleri adı altında dirlikler veriliyordu. Tımar sistemi bozulunca merkez ve taşradaki kalemiye personeline, hazineinden aylık bağlamak yerine, iş sahıplereinden "kalemiye" adı altında alınan harcın belirli miktarının verilmesi benimsendi. Bâb-ı Defteri'de kalemiye aylıklarının kaynağını ise Mevkufat Kalemi'ne bağlı çiftliklerden alınan yüzde 10 oranındaki kalemiye vergisi oluşturuyordu.

kalemkârî, 17. yüzyılda, başta Golkonda (bugün Haydarâbad) olmak üzere Hindistan'ın çeşitli merkezlerinde üretilmiş bir tür boyalı dokuma. Çoğunlukla seccade, örtü ve yatak örtüsü olarak kullanılırdı.

Bu dokumaların desenleri, hem varlıklı yönetici sınıfın İran etkisindeki beğenisini,

hem de Doğu'da fantastik ve kendi kültürlerine aykırı öğeler arayan Batılı tüccarların beğenisini ortaya koyuyordu. İhraç edilmek üzere üretilen kumaşların desenleri Avrupalı tüccarların getirdiği örneklerle yapıyordu. Bunların önemli bir özelliği de, parlak kırmızı renkleri idi. Golkonda'da ayrıca tapınakların duvarlarına asmak üzere, üstünde Tanrı Krişna'nın yaşamından sahnelerin betimlendiği boyalı, gümüş tülle işlenmiş örtüler de yapılmıştır.

Osmanlılarda ince kumaş ya da tül bent üstüne fırçaıyla yapılan, genellikle tek renkli bezemeler de kalemkârî olarak anılırdı. Günümüzde baskı kalıplarının kullanıldığı yazmaların bezemesi eskiden fırçaıyla gerçekleştirilirdi.

kalemtırâş, MİFREZ olarak da bilinir, hat sanatında kamaşkalemin ucunu kesmek için kullanılan bıçak.

Kalemtırâş üç parçadan oluşur. Su verilmiş çelikten yapılan kesici ağza tığ denir. Sap ise kemik, fildişi, abanoz ve mercandan, pelesenk, hünnap ve öd ağacından, yeşim, bağa ve boynuzdan, Hacı Maksud taşından ya da (bazen altın işlemeli) çelikten yapılır. Sapla tığı birbirine bağlayan, genellikle çelikten, bazen de altın ya da gümüşten yapılan bileziğe paravzana adı verilir. Kalem ucu kesilen kalemtırâştan başka, bir de mihfere denen ve yazıdaki hataları kazıyarak düzeltmeye yarayan tashihi kalemtırâşı vardır.

Eskiden kalemtırâşçılık bir sanat olarak gelişmişti. Ünlü ustaların elinden çıkan kalemtırâşların üstünde, paravzanaya yakın bir yerde, gömme ya da kabartma olarak imza bulunurdu.

Kalencinler, Kenya'nın ortabatı kesimi, Tanzanya'nın kuzeyi ve Uganda'da yaşayan Nandi, Kipsigi, Suk (Pokot), Tatoga ve öteki akrabalar halklarına verilen ortak ad. Nil-Sahra dil ailesinin Çari-Nil koluna bağlı Doğu Sudan dillerini konuşurlar. "Sana söylüyorum" anlamına gelen Kalencin terimi, 1940'lardan sonra yerleşmiştir. 1500'de Rift Vadisine doğru yayılan, ama 18. yüzyılda Masailerin baskısı üzerine bugün yaşadıkları Rift Vadisi ile Victoria Gölü arasındaki alana sıkışan Kalencinlerin temel geçim kaynağı tarımdır.

Kalenderhane Camisi, İstanbul'da Vezneciler semtinde, Bozdoğan (Valens) Su Kemerî'nin dibinde, camiye çevrilmiş Bizans kilisesi. Maria Kyroitisia Akataleptos adına yapıldığı sanılmaktadır. Aynı yerde 6. yüzyılda yapılmış, 8. yüzyılda ve 10-12. yüzyıllar arasında eklerle genişletilmiş bir kilisenin 12. yüzyıl sonunda son biçimini almasıyla oluşmuştur. 1204-61 arasında kentin Latin işgali altında bulunduğu sırada Fransiskanlarca kullanıldı. İstanbul'un fethinden sonra II. Mehmed (Fatih) burasını zaviye olarak (Kalenderî tarikatı dervişlerine) vakfetti. Ardından Arpa Emini Mustafa Efendi zaviyeye bir mekteple bir medrese yaptırdı. 18. yüzyılda yeniden ele alınan yapıya mihrap ve minber eklendi. 1928'de minaresine yıldırım düştü. Kısa bir süre sonra da, yerine konservatuvâr yapılmak üzere medrese yıkıldı, ama bu tasarı gerçekleştirilmedi. Yapı 1966-72 arasında İstanbul Teknik Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi'nin ortak çalışmasıyla onarıldı.

Yapının planı kapalı Yunan haçı şemasına göre düzenlenmiştir. Orta mekân pencerelerle delinmiş bir kasnağa oturan bir kubbeyle örtüldü; kasnak pandantiflerin üstünde yükselir. Haçın kollarının üzerini ise dört yanda birer beşik tonoz örter. Batıda biri diğ ve biri iç olmak üzere iki narteks yer alır. Zamanında iki katlı olan iç narteksin

bugün yalnızca alt katı bulunmaktadır. Doğu duvarındaki yarım daire planlı apsisi günümüze ulaşmamış, dışa taşan bölümü yıkılmış, yeni duz bir duvar örülerek kapatılmıştır. Kilisenin özgün iç duvar bezemelerinden günümüze yalnızca mermer levhalar kalmıştır. Ama izlerden duvarların zamanında çok zengin mozaik ve fresklerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır.

kalenderî, âşık edebiyatında aruzun mefûlü mefâilü mefâilü feulün kalıbıyla yazılan ve özel bir besteye okunan şur türü. 19 yüzyılın sonlarına doğru yazılmaya başlanmıştır.

Kalenderî sözcüğünün Kalenderiye tarikatı ayinlerinde toplu olarak okunan nefeslerden, nutuklardan geldiği ileri sürülür. Kalenderiler gazel, murabba, muhammes, musaddes biçimlerinde olabilir. Gazel biçimindeki kalenderilerin her dizisinin altına mefûlü feulün kalıbında bir ziyade eklenerek bir tür müstezat olan ayaklı kalenderi oluşturulur.

Önceleri alay, taşlama, telmih (anıştırma), nükte biçimlerinde yazılan kalenderilerde, sonraları aşk ve özlem de konu edilmiştir. Ezgilerine göre "düz kalenderî", "Acem kalenderisi", "Emrah kalenderisi" gibi adlarla anılan kalenderî türleri vardır. Kalenderî yazmak ve söylemek büyük bir ustalık sayılmış, âşık fasullarında çalınıp söylenmesine büyük önem verilmiştir.

Kalenderilik, dinsel ve toplumsal kuralları önemsemeyen (bi-şer) gezici dervişlerin oluşturduğu, Melamilikten kaynaklanan tarikat. Belli bir kurucusu (piri), merkezi ve kuralları olmadığı için büyük ölçüde tarikat tanımının dışında kalır.

Şiilik ile Batniliğin etkisinde bir yaşam felsefesi benimseyen Kalenderilik genellikle Ebu Hafs el-Haddad, Hamdun Kassar, Ebu Said, Ebu'l-Hayr gibi ünlü mutasavvıflara bağlanır. Ama tarikatla belli bir düzen getiren, izleyicileri aracılığıyla Hindistan, Mısır, Suriye, İran, Irak ve Orta Asya'ya yayılmasını sağlayan Cemaleddin Savi'dir (12. yy). Daha sonra Bahaeddin Zekerîya Multani, Fahreddin İraki ve Seyyid Hüseyin gibi mutasavvıflar da Kalenderiliği etkilemişlerdir.

Dünya malına, giyim kuşama önem vermeyen, geçimlerini dilenerek sağlayan Kalenderilerin en belirgin özellikleri ehl-i beyte (Hz. Muhammed'in ev halkı) karşı duydukları derin sevgiydi. Saç, sakal ve bıyıklarını kazınmalarının (çardarb) nedeni, yüzün Tanrı'yı, kılının da onun niteliklerini simgelediği inancıydı. Bu davranışları, Tanrı'nın niteliklerini değil, kendisini amaçladıklarını anlatıyordu. Onlara göre gerçekte her varlıkta görünen inançlar ve kurallar anlamını yitiriyordu. Kâbe ile puthane, Tanrı'ya tapınma ile bir güzele tapınma arasında fark yoktu. Kalenderilerin bu inancı, erkek-kadın ayrımı yapmaksızın güzele tapınma (mahbub peresti) geleneğini ortaya çıkardı.

Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da çoğalmaya başlayan Kalenderiler, I. Süleyman (Kanuni) döneminde Rafîzi sayılarak Osmanlı sınırlarının dışına sürülmekle birlikte Anadolu'da varlıklarını korudular. Kalenderilik, felsefesiyle olmasa da görünüş ve yaşam biçimiyle Mevlevilik, Bektâşilik, Halvetilik gibi tarikatlar içinde sürmüştür.

kalenderleme, kâğıt ya da kumaş gibi malzemelerin, üretim sırasında bir dizi sıcak merdanenin arasından geçirilerek, yüzeyle-

Bir kalemkârî örtüden ayrıntı, Golkonda, 17. yy; Hindistan, özel koleksiyon
P. Chandra

rinin pürüzsüzleştirilmesi ve sıkıştırılması işlemi. Kalender merdaneleri yüzeyi sertleştirilmiş ya da elyaf kaplanmış çelikten yapılır. Kâğıt üretiminde kullanılan merdaneler, santimetre başına yaklaşık 90 kg basınç uygulurlar. Kalenderleme işlemi, kâğıda parlak ve düzgün bir yüzey kazandırır. Dokumacılıkta ise kalenderleme işlemi pamuklu, keten, ipek ve yapay ipeklerle dokunmuş kumaşların parlaklığını ve yumuşaklığını artırmak amacıyla uygulanır.

Kalenderoğlu, KALENDER ŞAH, KALENDER ÇELEBİ olarak da bilinir (ö. 1527), Osmanlı yönetimine karşı Celali Ayaklanmaları'ndan(*) birine önderlik eden şeyh. Aleviler ve Bektaşiler arasında Şah Kalender, Genç Kalender adlarıyla da anılır.

İnaniş'a göre Hacı Bektaş Veli postuna oturan Kalenderoğlu, Balım Sultan'ın soyundan geliyordu. Celali Ayaklanmaları içinde dinsel kökenli son ayaklanma olan Kalenderoğlu Ayaklanması önce Bozok'ta (Yozgat) Alevi Türkmenler arasında başladı (1526). Vergi toplayıcıların yolsuzluklarından yakınan ve I. Süleyman'ın (Kanuni) arazi tahririni yenilemesinden zarar gören Sünni halkın da katılımıyla kısa sürede Sivas, Amasya ve Tokat yörelerine yayıldı. I. Selim (Yavuz) döneminde dirliklerine el konulan Dulkadirli sipahilerin de Kalenderoğlu'na katılmasıyla ayaklanma büyük boyutlara ulaştı. Mohaç Seferi'nden dönen I. Süleyman, Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'yı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Kalenderoğlu, İbrahim Paşa'nın Anadolu beylerbeyi Behram Paşa komutasında gönderdiği öncü Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Çarpışmalarda, Karaman beylerbeyi Mahmud Paşa gibi çok sayıda Osmanlı beyi öldü. Bu olayın hemen ardından ayaklanma bölgesine giren İbrahim Paşa, Dulkadirli sipahilere dirliklerin geri verileceğini bildirerek ayaklanmacıları bölüdü. Kalan güçler arasında da çözüme başlayınca Kalenderoğlu Osmanlı kuvvetlerince yakalanarak öldürüldü.

Kalesiyen Altkat, Avrupa'nın kuzeyinde Holosen Bölümde (y. 10 milyon yıl öncesi) günümüze) oluşan kaya katmanları ve bu kayaların çökeldiği zaman dilimi. Adını Fransa'daki bir dizi çökelden alan Kalesiyen Altkat sırasında deniz düzeyi yükselmiştir. Kalesiyen, Orta Flandriyen Kat ile eşzamanlıdır. Hollanda'daki Kalesiyen çökeller Alt Turbanın üzerinde ve Velsen Kattının altında yer alır. 6-8 bin yıl önce geliştiği sanılan Kalesiyen çökeller, denizin kıyıları sürekli basması sonucunda oluşmuşlardır.

Kalevala, Fin ulusal destanı. Elias Lönnrot tarafından Fin sözlü geleneğine ait şarkı, balad ve masallardan yapılan derlemenin yeniden kurgulanmasıyla oluşturulmuştur. 1835'teki ilk basımı 32, 1849'daki genişletilmiş basımı ise 50 kantodan oluşur. Destan-daki kahramanların yaşadığı ülke olan Kalevala (kahramanlar ülkesi) Finlandiya'nın şiirsel adıdır. "Kalevaogulları"nın önderi, doğaüstü gücü olan ve Finlilerin arpa ben-zeyen telli çalgısı *kantele*'yi ustalıkla çalan yaşlı bilge Väinämöinen'dir. Destanın öteki karakterleri arasında, dünyanın yaratılışı sırasında "cennetin kapakları"nı yapanlardan usta demirci Ilmarinen, kaygısız savaşçı ve çapkın Lemminkäinen, kuzeydeki güçlü Pohjola ülkesinin kadın hükümdarı Louhi ve kaderin köleliğe mahkûm ettiği trajik kahraman Kullervo sayılabilir.

Destanın başlıca olayları, dünyanın yaratılışı ve Väinämöinen, Ilmarinen ve Lemminkäinen'in Louhi'nin güzel kızını elde etmek için Pohjola'ya yaptıkları serüven dolu yolculuklardır. Bu yolculuklar sırasında tuz, yiyecek ve altın üreten, mutluluk ve refah kaynağı tılsımı direk *sampo*'nun demiri dövülür ve *sampo* Kalevala halkına verilir. *Kalevala*, Hristiyanlık öncesi dönemin koşul ve düşüncelerini yansıtır. Ama yapıttaki son kanto, putperestliğin etkisini yitirmesinin habercisi gibidir. Bu bölümde Marjatta adlı genç kızın doğurduğu erkek çocuk, Karelia kralı olarak vaftiz edilir. Putperest Väinämöinen ise, *kantele*'sini ve şarkılarını geride bırakarak Finlandiya'dan ayrılır.

Kalevala bir vurgulu bir vurgusuz ve bir vurgulu iki vurgusuz ayaklardan oluşan sekiz heceli uyaksız dizelerle yazılmış, yapıtta aliterasyon, koşutluk ve yinelenmelere yer verilmiştir. *Kalevala* Fin ulusal ruhunun temelini oluşturmanın yanı sıra, 20'den fazla dile çevrilerek birçok önemli sanat yapıtına da esin kaynağı olmuştur. Akseli Gallén-Kallela'nın resimleri ve Jean Sibelius'un besteleri bunlara örnek gösterilebilir. Henry Wadsworth Longfellow'un *The Song of Hiawatha* (Hiawatha'nın Şarkısı) adlı şiirinin epik üslup ve ölçüsünde de *Kalevala*'nın etkileri görülür.

Kalevala, 1965'te aynı adla Türkçeye de çevrilmiştir.

kaleydoskop (Yunanca *kalos*: "güzel", *eidos*: "biçim", *skopein*: "seyretmek"), renkli küçük cam parçalarını bakışlı (simetrik) bir geometrik desen halinde yansıtan aynalardan oluşan optik ağıt. Ağıtın cam parçalarını içeren bölümünü döndürerek ya da sallayarak, sonsuz sayıda desen elde etmek olanaklıdır.

Kaleydoskopu 1816'da Sir David Brewster icat etti. Oyuncak olarak satılan kaleydoskoplardan, tasarımcılar da esinlenmek amacıyla yararlanırlar.

Kaleydoskop, birbirlerine göre çeşitli açılarda yerleştirilen ayna sistemlerinin görüntü oluşturma özelliklerini sergiler. Birbirleriyle dik açı yapacak biçimde yerleştirilen iki aynanın arasına bir cisim konduğunda, her iki aynada da cismin görüntüsü oluşur. Öte yandan bu iki görüntü de öteki aynalarda yansır ve böylece ortaya, bakışlımlı olarak yerleştirilmiş dört cisim görüntüsü çıkar. Eğer aynaların arasında 60°'lik bir açı bulunursa, tek bir cisimden, düzenli olarak yerleştirilmiş altı görüntünün heksagonal bakışlımlı deseni oluşur.

Basit bir kaleydoskop, birer kenarları boyunca birbirine değen iki ince şerit aynadan, bazen de 60° ya da 45°'lik bir açıyla bükülmüş parlak bir alüminyum yapıktan oluşur. Aynalar, bir ucunda gözlem deliği bulunan bir tüpün içine yerleştirilir. Tüpün öteki ucunda ise, ince ve yassı döner bir kutu bulunur; kutu, iki cam diskten yapılmıştır ve dış taraftaki cam yayını (difüzyon) ekranı görevi görür. Kutu renkli cam parçalarıyla doludur. Kutu döndürüldüğünde ya da sallandığında, cam parçaları yer değiştirir ve her seferinde ayrı bir desen oluştururlar.

Bazı kaleydoskoplarda bu tür bir kutu bulunmaz ve görüntü desenleri bir merceğin yardımıyla uzaktaki cisimlerin görüntülerinden elde edilir.

kalfa bak. halife

Kalfagil, Sabit (d. 1934, Elazığ), fotoğraf sanatçısı. Yükseköğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde yaptı. Bu sırada fotoğrafa olan ilgisi daha çok arkeoloji ve mimarlık yapıtlarının belgelenmesine yöneldi. Mimar olarak devlet

hizmetinde çalışırken bir yandan fotoğrafçılığı da sürdürdü. Her fırsatta geziler yaparak Anadolu'nun doğasını, insanını ve kültür değerlerini belgeledi. 1960'larda Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın ve bazı bankaların düzenlediği yarışmalarda ödüller kazandı. Sonraları daha çok insanları konu alan fotoğraflar çekmeye başladı. Birçok diapositif gösterisi düzenledi ve 1973'te bir kişisel sergi açtı. Yurt içinde ve dışında karma sergilere katıldı.

1978'de Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) bağlı olarak kurulan Fotoğraf Enstitüsü'nde

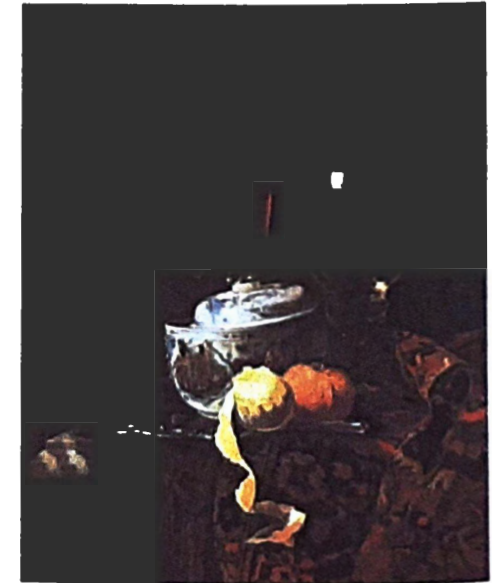

Sabit Kalfagil'in bir yapıtı
Sabit Kalfagil

öğretim görevlisi oldu. *Yeni Fotoğraf* (1976-81) dergisinde fotoğraf üzerine yazılar, eleştiriler yazdı. 1981'de *Fotoğraf Sanatında Kompozisyon* adlı bir kitap yayımladı. Aynı yıl FIAP'ın uluslararası yarışmasının diapositif dalında ikincilik ödülünü kazandı. 1983'te Devlet Fotoğraf Yarışması'nın diapositif dalında, 1988'de D.D.Y. Fotoğraf Yarışması'nda ve İslam Konferansı Örgütü Uluslararası Fotoğraf Yarışması'nda birincilik ödülleri aldı. Aynı yıl *Fatih Anıları* adlı albümü yayımlandı.

Kalfazade bak. İsmail Çınarı

Kalf, Willem, KALF olarak da yazılır (d. 3 Kasım 1619, Rotterdam - ö. 31 Temmuz 1693, Amsterdam, Felemenk), zengin ölülerle tanınan Felemenkli ressam. En

"Çin Kâseli Öludoğa", Willem Kalf'ın bir çalışması; Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin
Staatliche Museum der Siltung Preussischer Kulturbesitz, Berlin

çok şölen sahneleriyle değerli eşyaların resimlerini yapmıştır. Yapıtları varlıklı 17. yüzyıl Amsterdam soyluları tarafından çok tutulmuştur. "Meyveli Öludoğa" (1659, Ermitaj, Petersburg) ve "Gümüş Sürahlili

ve Meyveli Ölüdoğa" (Devlet Müzesi, Amsterdam) adlı resimleri 17. yüzyıl ortalarında Felemenkilerin lükse olan meraklarını yansıtmaktadır. Kalfın altın ve gümüş kaplarla meyveleri betimlediği zengin ama denetimli kompozisyonlarında güçlü bir ışık kullanımı görülür.

Kalgan bak. Zhangjiakou

kalgay, eskiden KAGILGAY, KAGALGAY ya da KALGA, KALGAY SULTAN olarak da bilinir, Kırım Hanlığı'nda veliaht verilen unvan.

Kalgay unvanı ilk kez 1446'da Mengli'ye (sonradan Mengli Giray) verildi. Kalgay, Cengiz yasası uyarınca giray(*) unvanı taşıyan Kırım hanınca seçilir, Osmanlı padişahının fermanıyla atanırdı. Han sefere gidince, kalgay Kırım'da kalır ve yönetim işlerine bakardı. Bazen küçük bir süvari ordusuyla akınlar düzenlediği de olurdu. Geleneğe göre, han ölünce yerine kalgay tahta çıkar, nureddin(*) denen ikinci veliaht da kalgay olurdu.

Akmescit'in güneyindeki Aksaray'da oturan kalgay, Kırım'ın gümrük ve tuzlalarının gelirini alırdı. Akmescit ve yöresinin yönetimi de görevleri arasındaydı. Kalgay, kendi adına yöreyi çıkarabilir, yabancı hükümdarlarla doğrudan yazışabilirdi. Kırım hanının imzaladığı antlaşma metinlerinde kalgayın da adına yer verilirdi. Antlaşma metninde adına yer verilmemesi durumunda kalgay, barış imzalanan devlete savaş açabilirdi. Kalgay unvanını Kırım'daki Şiriner de kullanmıştır.

Kalgoorlie, Batı Avustralya'nın ortagüney kesiminde kasaba. Bitişigindeki Boulder ile birlikte, Nullarbor Ovası ve Büyük Victoria Çölünün batı kıyısındaki Doğu Coolgardie altın yatakları bölgesinin en önemli yerleşmesini oluşturur. Paddy Hannan'ın 1893'te bölgede altın bulmasıyla kurulan ve Hannan's Find (Hannan'ın Keşfettiği Yer) olarak anılan ilk yerleşme daha sonra, Yerlilerin yerel bir çalı için kullandığı *galgurlı* sözcüğünden türetilen bugünkü adını aldı. Hemen güneydeki Boulder ise 1905'te, sayıları 20 bini bulan işçilere kalacak yer sağlamak amacıyla kuruldu.

1903'te doruk noktasına ulaşan altın üretimi, yüzeydeki madenlerin tükenmesi üzerine 1929'a değin düşüş gösterdi. Denetimli üretim, maden çıkarma ve işleme yöntemlerindeki gelişmeler ve altın fiyatlarındaki artış gibi etkenlerle sağlanan istikrar, 1970'lerin başlarına değin sürdü. Bu tarihten sonra, üretim maliyetlerinin artması ve dünya altın fiyatlarındaki durgunluk yüzünden üretim yeniden düştü. 1978'in sonuna gelindiğinde yalnızca bir büyük altın madeni işletiliyordu. 1980'lerde artan fiyatlar, altın arama ve çıkarma çalışmalarına yeni bir canlılık kazandırdı.

Günümüzde bölgenin temel madeni olarak altının yerini nikel almıştır. 40 km güneydeki Kambalda'da bir nikel madeninin bulunmasının (1966) ardından Kalgoorlie, bu yörenin gereksinimlerini karşılayan bir merkez durumuna geldi. Kasabadaki nikel eritme tesisinin yapımına 1971'den sonra başlandı. Kasabanın öteki sanayi kuruluşları arasında cevher işleme tesisleri, dökümhaneler, makine ve bira fabrikaları sayılabilir. Perth'e (598 km batıda) giden Büyük Doğu Karayolu üzerinde bulunan Kalgoorlie, cyalet demiryolu sistemiyle 416 km güneydeki Esperance'a, Trans-Avustralya Demiryolu'yla Güney Avustralya'daki Port Augusta ve Port Pirie'ye bağlanır.

Kurak bir bölgede yer alan kasabanın su gereksinimini, Helena Irmağı üzerindeki Mundaring Barajı'ndan (Perth'in 24 km batısında) su taşıyan Goldfield Su Sistemi

karşılar. Batı Avustralya Maden Okulu 1903'te Kalgoorlie'ye taşınmıştır. 1972'de keşfedilen kuzeydeki Yeerlirrie uranyum yataklarının işletilmesi için bir metalurji araştırma merkezinin kurulması tasarlanmıştır. Nüfus (1985 tah.) kasaba, 10.340; Kalgoorlie-Boulder kentsel alanı, 25.630

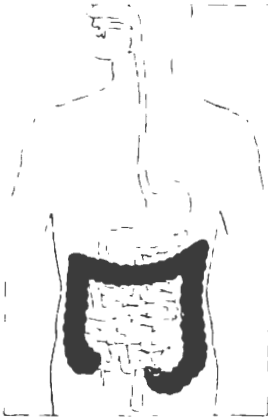
Kalhu bak. Kalah

kalıcı diş, yaşamları süresince iki kez dış çıkartan omurgalılarda son çıkan dişlerin ortak adı. İnsanda, alt ve üst çenelerde dörder kesici, ikişer köpekdişi, dörder küçük azı ve altışar büyük azı olmak üzere 32 tane kalıcı diş vardır. Kalıcı azılar, arkadaki dişetlerinden, sütdişlerinin gerisinden çıktıkları ve geçici sütdişlerinin yerine geldikleri için geçici dişlerden de sayılabilir. Kalıcı üst kesiciler ve köpekdişleri alttaki kesici ve köpekdişlerinden daha iridir; öte yandan alt azılar üst azılardan büyüktür. Günümüz insanında azıdişleri birinciden üçüncüye doğru küçülür; insangil fosillerinde ise azıdişlerinin büyüklüğünün değişken olduğu gözlenmiştir. İlk çıkan kalıcı diş birinci büyük azıdişidir. Kalıcı dişlenme genellikle 20 yaşına doğru yirmi yaş dışı olarak da bilinen üçüncü büyük azıların çıkmasıyla sonlanır. İnsanların çoğunda yirmi yaş dişlerinin biri ya da birkaçı eksiktir. Ayrıca bak. sütdişi.

kalıktepe, MONADNOK olarak da bilinir, çevresine göre daha yükseğe uzanan, aşınma (erozyon) sürecinden arta kalan tepe. Kalıktepeler, sert kayaların aşınmaya direnmesi sonucunda ortaya çıkar. Çoğunlukla kuvarsit ve fazlaca çatlamamış volkanik kayaç kütlelerinden oluşur. Benzer tropik yüzey şekilleri olan adatepelerin tersine, kalıktepeler genellikle nemli ve daha ılıman iklim koşullarında görülür.

kalinbağırsak, omurgalılarda incebağırsaktan anüsün vücut yüzeyine açıldığı yere değin uzanan, içi boş organ. Körbağırsak (çekum), kolon, düzbağırsak (rektum) ve anüs olmak üzere dört bölümü vardır.

İnsanda yaklaşık 1,5 m olan kalinbağırsak incebağırsaktan (insanda yaklaşık 7 m)

Kalinbağırsak

daha kalın ve kısadır. Körbağırsak kalinbağırsagın ilk bölümüdür ve karın boşluğunun sağ alt bölümünde incebağırsakla birleşir. Bunu izleyen kolon, karının sağ yanında yukarı uzanır, midenin altında karın boşluğunu enine geçer ve sol tarafta aşağı doğru iner. Kolonun düzbağırsakla birleşen S biçimli son bölümü sigmoid kolon adını alır. Kalinbağırsagın içini döşeyen mukoza oldukça düzdür; sıvıların emilmesinde rol oynar ve artık maddenin kayganlaşmasını sağlayan sümüksü bir salgı yapar. İncebağırsak enzimleri kalinbağırsagın başlangıç bölümlerinde sindirim işlevini tamamlar; bu

bölümde ayrıca bakteriler B vitaminleri (B12, tıyamin ve riboflavin) ile K vitamini yapımını sürdürür. Kalinbağırsagın en önemli işlevi sindirilmiş artıklardaki su ve elektrolitlerin emilerek kana geçmesini sağlamaktır; bu olay insanda 24-30 saat kadar sürer. Ayrıca vücuttan atılncaya değin dışkı kalinbağırsakta depolanır. Bağırsagın öğütme hareketleri, sindirilmiş artıkların ağır ağır emici duvarlara vaklaşmasını sağlar. Artık maddelerin daha hızlı hareket etmesini sağlayan şiddetli kitle hareketi (mede-kalinbağırsak refleksi), günde yalnız iki, üç kez ortaya çıkarak bağırsaktaki maddeyi anüse doğru iter.

Hayvanlardan bitkiyle beslenen birincil tüketicilerde kalinbağırsak genellikle daha uzundur. Örneğin, öncelikle bitkisel besinler alan inşaaşlarda uzun, kıvrımlı bir kalinbağırsak vardır. Kurbaga olgunlaştıkça ve daha çok böceklerle beslenmeye başlayınca kalinbağırsagının kısaldığı gözlenir. Et gibi proteince zengin besinler incebağırsakta hızla sindirilebilirken, bitki hücrelerinin sert, selülozlu liflerinin sindirilmesi için çok daha fazla kimyasal tepkime ve öğütme hareketi gerekir. Kalinbağırsaktaki yavaş sindirim süreci bu işlevi üstlenir.

Yeni doğan bebeklerin kalinbağırsaklarında K vitamini yapımını sağlayan bakteriler yoktur. Bu vitaminin eksikliği aşırı kanamalara yol açabileceğinden doğumu izleyen birkaç hafta boyunca bebeğe dışarıdan K vitamini verilmelidir. Kalinbağırsagın en sık rastlanılan bozuklukları arasında, kolit gibi iltihaplı hastalıklar, divertiküloz ile ısı ve kötü huylu urlar sayılabilir.

kalıp, malzemelere biçim vermekte kullanılan alet. Madeni para ve madalyaların basımında kullanılan sertleştirilmiş çelik kalıplar, içinden metal ya da plastik malzeme geçirilen delikli blok kalıplar ve içindeki boşluğa sıvı metal ya da plastik dökülen kalıplar gibi çeşitli tipleri vardır. İçindeki boşluğa eriyik metal ya da plastik dökülen kalıplarda, malzeme soğuyup sertleşerek istenilen biçimi alır. Kalıplar, kullanım alanlarına göre çeşitli malzemelerden yapılabilir. Örneğin metal dökümünde kum, plastik dökümünde sertleştirilmiş çelik ve çeşitli başka amaçlar için ise alçıdan yapılmış kalıplar kullanılır. Ayrıca bak. mülaj döküm; yitık mum yöntemi.

kalıtım, fiziksel ve zihinsel özelliklerin gen adı verilen temel birimler aracılığıyla bir kuşaktan sonrakine aktarılması.

19. yüzyılın sonlarına değin kalıtımla geçen özelliklerin anne ve babanın özelliklerinin karışımı olduğu düşünülüyordu. Buna göre, kısa boylu bir kadın ile uzun boylu bir erkeğin çocukları orta boylu olmalıydı. 1866'da Avusturyalı keşiş Gregor Mendel bezelyeler üstüne yaptığı çaprazlama deneylerinin sonuçlarını yayımladı. Mendel'in ileri sürdüğü temel kalıtım yasaları şunlardı: Günümüzde gen adı verilen kalıtım öğeleri birbiriyle karışmadan bütünlüklerini korur; öğelerin bazıları baaşat (dominant), bazıları da çekiniktir (resesif); çiftleşen bireyler bir sonraki kuşağın her üyesine kalıtım öğelerinin yalnız yarısını geçirir; aynı anne babadan oluşan farklı bireylerin genetik yapısı farklıdır. Mendel'in çalışmalarının önemi ölümünden yıllarca sonra, 1900'de anlaşıldı ve çağdaş genetik biliminin temelini oluşturdu.

Kalıtımın rolünün tam olarak anlaşılması için canlının genotipi ile fenotipinin ayrımının yapılması gerekir. Genotip bireyin genetik yapısıdır. Dış görünüme yansımadığı

ya da dışı vurulmadığı halde sonraki kuşaklara geçirilen çekinik özellikleri içerebilir. Dahası, genotip değişimleri (mutasyon) dışında bireyin yaşamı boyunca değişmez. Öte yandan, canlıların görünür özelliklerini belirten fenotip bireyin genetik yapısı ile çevre koşullarının karmaşık etkileşimlerinin ürünüdür. Örneğin genetik yapısı gereği yüksek olması gereken bir ağaç, elverişli koşulların bulunmadığı soğuk ve rüzgârlı bir dağ yamacında bodur bir çalı boyunda kalabilir. Genotipin tersine fenotip oldukça değişkendir. İnsanda derinin rengini belirleyen farklı genler olabilir; ancak bireyin derisinin rengi güneş ışınlarına maruz kalmasıyla yakından ilişkilidir.

Genetik bilginin fenotipe dönüşmesi oldukça karmaşık bir süreçtir. Hücre düzeyinde genler enzim yapısını etkiler. Enzimler de hücrenin metabolizmasının düzenlenmesinde rol oynar. Bireyin özelliklerinin birçoğu birden çok gen tarafından belirlenir ya da denetlenir. Bazen de aynı özelliği belirleyen tek bir genin farklı biçimlerde var olduğu görülür; bunlar alel adını alır. Çokgenlilik ve alel oluşumu, kalıtsal özelliklerin ileri derecede değişkenlik göstermesini açıklayabilir. Ayrıca bak. genetik.

kalıtbilim bak. genetik

kalıtsal leptositoz bak. Akdeniz kansızlığı

kalıtsal sferositoz, doğuştan gelen ve alyuvarların parçalanmasıyla ortaya çıkan kansızlık. Hastalığın neden olduğu başlıca bozukluklar dalak büyümesi, alyuvarların küre biçimini alması ve hücre zarlarının kolayca zedelenebilmesidir. Kalıtsal sferositozlarda orta şiddette, kronik hemolitik kansızlık vardır. Zaman zaman kemik iliğinin hücre yapma yeteneğinin ortadan kalkması aplastik kansızlığa neden olur. Aynı ailenin bireylerinde sık rastlanma eğilimi gösteren hastalık, otozomal başat geçişlidir ve Siyah ırkta çok ender, Kuzey Avrupalılarda ise sık görülür. Belirtiler doğuştan vardır ya da yaşlılıkta ortaya çıkar. Hastalığın varlığı sıklıkla çocukluk ya da ergenlik döneminde anlaşılır. Hemen tüm vakalarda dalagın çıkartılması kansızlığın düzelmesini sağlar. Bu tedavi yöntemi kan yapımındaki bozukluğu gidermeye de ciddi bir sakatlığı engeller.

kalıtsal sürüklenme, GENETİK ÖRNEKLEME HATASI ya da GENETİK SÜRÜKLENME olarak da bilinir, küçük bir türdeş topluluğun genlerinin tümüyle rastlantıyla bağlı olarak değişmesi. Kalıtsal sürüklenme, bir türdeş topluluktan genetik özelliklerin kaybolmasına ya da bir türdeş toplulukta alellerin korunmasına ve üreme değerine bağlı olmaksızın genetik özelliklerin geniş bir dağılım göstermesine yol açar. Kalıtsal sürüklenme, olayların akışını ancak rastlantıların değiştirebileceği ölçüde küçük bir gen havuzuna sahip olan türdeş topluluklarda istatistiksel bir etki yapar. Daha geniş topluluklarda belli bir alel o kadar çok birey tarafından taşınır ki, biyolojik bakımdan elverişsiz koşullar oluşmadan gen havuzundaki denge kalıtsal sürüklenmeyle değişmez. Ayrıca bak. kurucu topluluk ilkesi.

Kali (Sanskrit dilinde "Siyah"), Hinduizmde, ortalığı yıkıp yıkan, önüne geleni yutan kötü bir tanrıça. Hintlilerin yaşamın karşıt yönlerini bir araya getirme eğilimlerine uygun olarak, sakın ve zararsız biçimlere de bürünebilen Şakti'nin (Devi ya da en büyük tanrıça) vahşi ve korkunç yönünü

temsil eder. Seyrek dişleri ve dışarı sarkmış diliyle çok çirkin, kana bulanmış kapkara yüzlü bir cadı olarak betimlenir. Dört eli vardır; ellerinde kılıç, kalkan, bir devin kesik eli ya da bir boğma ilmiği bulunur. Bazen de elleri kendine duyduğu güveni anlatırcasına öne doğru uzatılmıştır. Kafataslarından yapılmış gerdanlık ya da kesik ellerden oluşan kuşak gibi süsler dışında çıplaktır. Resim ve heykellerde genellikle eşi Şiva'nın hareketsiz bedeni üzerinde dans ederken gösterilir.

Kali'nin kana susamışlığı, yeryüzüne düşen her damla kanından kendisi gibi bin şeytan yaratan Raktavica'yı öldürmekle görevlendirilmesine bağlanır. Kali bir mızrak sapladığı Raktavica'yı havada tutar ve akan kanı toprağa dökülmeden içer. Hindistan'daki Kali tapınaklarının en ünlülerinden biri Kalküta'daki Kalighat'tır; buralarda her gün tanrıçaya keçiler kurban edilir.

Tanrıça Kali, Calcutta yakınında Bheraghat'taki bir alçak kabartma, 10. yy; Madhya Pradesh, Hindistan
Pranoo Chandra

Hindistan'da 19. yüzyıla değin, adam öldürüp soygunculuk yapan haydutlar Kali'ye tapar, kurbanlarını törenle ona sunarlardı. Kali ile en büyük tanrıçanın gene bir kötü yönünü temsil eden Durga arasında bağ kurulur; çoğu kez ikisi aynı kişi sayılır.

Kali, asıl adı EBU ALI ISMAIL (d. Mayıs 901, Malazgirt - ö. 19/20 Nisan 967, Kurtuba [Córdoba], İspanya), Arap dil bilgini. 915'te Bağdat'a gitti. Abdullah bin Muhammed el-Bağavi, Abdullah bin Süleyman bin el-Eşas es-Sicistani, İbn Düreyd, İbnü's-Serrac, İbnü'l-Enbari gibi dil ve edebiyat bilginlerinin nahiv, Arap dili ve edebiyat dersleri aldı. Musul'da Ebu Ya'la el-Mavsilî'den hadis okudu. 942'de Endülüs'e giderek orada ders verdi. Endülüs Emevi halifesi III. Abdurrahman'ın oğlu Hakem (sonra II. Hakem) tarafından korundu ve desteklendi. Başlıca yapıtları arasında dil ve şiirle ilgili ayrıntılı bilgiler veren *Kitabü'l-Amali ve'z-Zeyl ve'n-Nevadir* (1906) ve önemli bir sözlük çalışması olan, ama tamamlanmadan kalan *Kitabü'l-Bari fi Garibi'l-Hadis* sayılabilir. Bu sonuncu yapıt Londra'da A.S. Fulton tarafından İngilizce olarak ve bir önsözle birlikte *A Facsimile of the Manuscript of al-Kitab al-Bari fi'l-Lughah* adıyla yayımlanmıştır (1933).

Kali Glagah Faunası, Güneydoğu Asya'daki fosil kalıntıyla tanınan Alt Pleyisto-

sen Dönemden kalma omurgalı hayvanlar topluluğu (Pleyistosen Dönem y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce). Bu faunanın bulunduğu ve 2 milyon yıldan daha önceye uzanan Kali Glagah Çökelleri, Tiji Djulang Yatakları'nın üstünde yer alır. Kali Glagah Faunası, Yukarı Birmanya'daki Irrawaddy Yataklarıyla olduğu kadar, Hindistan'ın Sivalik Tepelerindeki gene Alt Pleyistosen Dönemde oluşmuş Pinjor Kuşağıyla ilişkilidir. Atlar, develer, gergedanlar ve antilop bu faunanın ayırt edici türlerini oluşturur.

Kalibangan, Hindistan'ın kuzeybatısında (bugün Rajasthan), Indus Vadisi uygarlığına ait antik kent. Hindistan Arkeolojik Yüzey Araştırmaları genel müdürü A. Ghosh tarafından bulunmuştur. Hem Harappa, hem de Harappa öncesi kalıntıları barındırdığından, bu iki kültür arasındaki geçiş döneminin açıkça gözlenmesine olanak verir. Harappa öncesi kültür, bakır ve çanak çömlek üretimine geçmekle birlikte bir yazı sistemi geliştirememiştir. Bu kültürden kalma yığınlar daha geç Harappa kültürlerinin düzenli yerleşim biçiminden ve pişmiş tuğladan yoksundur. Harappa dönemi buluntuları arasında tahkim edilmiş bir kale ile bir mezarlık ortaya çıkarılmıştır.

kalibre, ateşli silahlarda, silah namlusunun iç çapını ya da mermi çapını gösteren ölçü birimi. Yivli namluların ölçümünde kalibre, yivlerin çıkıntılar arasındaki uzunluğu tanımlar. Kimi zaman silahın kamasından namlu ağzına kadar olan uzunluğunun namlu çapına oranı da kalibre olarak ifade edilir.

İngiltere'de kalibre genellikle inçin bündelikleri (örn. .303) olarak belirtilirken, ABD'de çoğunlukla inçin yüzdelikleri (örn. .30) olarak belirtilir. Avrupa'da ve genelde kalan ülkelerin çoğunda ise milimetre olarak ifade edilir. Bir silahın kalibresi inçten milimetreye ya da milimetreden inçe çevrilmez, silahın yapıldığı ülkede kullanılan birimle ifade edilir. Ayrıca bak. namlu çapı.

kaliçi, KALİÇE ya da KIREÇTAŞI KABUĞU olarak da bilinir, toprağın içinde ya da üstünde katılaşmış ya da sertleşmiş katman olarak bulunan kalsiyum bakımından zengin sert kabuk(*). Kurak ya da yarıkurak bölgelerde iklim koşullarındaki dalgalanmaların sonucunda kalkerli maddelerin üzerinde oluşur. Yüzey sularında çözünmüş halde bulunan kalsiyum, kurak koşulların etkisiyle suyun buharlaşması üzerine yüzeyde çöker. Karbon dioksitle doymuş yağmur suyu asit rolü oynayarak kalsiyum çözündürür ve toprak parçacıklarının üzerine yeniden çöktür. Toprağın içindeki boşlukların dolmasıyla da geçirimsiz bir kabuk oluşur.

Kalidasa (ü. İS y. 5. yy, Hindistan), Sanskrit şiir ve oyunları bu dildeki edebiyatın başyapıtları sayılan büyük Hintli yazar. Özgünlüğü saptanan altı yapıtı *Abhichnanayakuntala* (Şakuntala'nın Alameti), *Vikramorvaşi* (Yigitlikle Kavuşulan Urvaşi) ve *Malavikagnimitra* (Malavika ve Agnimitra) adlı oyunları, *Raghuvamşi* (Raghu Hanedanı) ve *Kumarasambhava* (Savaş Tanrısının Doğuşu) adlı epik şiirleri ve "Meghaduta" (Haberci Bulut) adlı lirik şiiridir.

Çoğu klasik Hintli yazar gibi Kalidasa'nın yaşamı ve çevresi konusunda çok az bilgi vardır. Şiirleri özgür düşünceli, ama Hindu dünya görüşünü benimsemiş bir Brahman olduğunu düşündürür. Adının "Kali'nin hizmetkârı" anlamına gelmesi Kali'nin eşi olan Tann Şiva'ya inandığına işaret eder. Ama başta Vişnu olmak üzere zaman zaman öbür tanrılara da övgüler düzdüğü görülür.

Kalidasa bir Seylan (Sinhali) efsanesine göre, 517'de tahta çıkan Kumaradasa'nın hükümdarlığı döneminde Seylan'da öldü. Daha yaygın bir inanca göre ise, efsanevi kral Vikramaditya'nın Uccain'deki sarayının "dokuz cevher"inden biriydi. Ama Vikramaditya (Yigütlük Güneşi) lakabıyla bilinen birden çok kral vardır; ayrıca bu dokuz seçkin sarayının hepsi aynı dönemde yaşamış olamaz. Kalidasa'nın da ancak oyunlarından birinin kahramanı olan ikinci Şunga kralı Agnimitra'nın hükümdarlığı (İÖ y. 2. yy) ile Kalidasa'yı öven Aihole (Aivalli) yazıtı (İS 634) arasında bir dönemde yaşadığı kesin olarak söylenebilir. 473 tarihli Mandasor yazıtında taklit edildiği anlaşılmakta, ama adı anılmamaktadır. Tarihleme konusunda, bütün bu kopuk bilgi ve tahminleri dikkate alan tek bir varsayım geliştirilememiştir.

Araştırmacıların hepsinin değilse de pek çoğunun görüşüne göre Kalidasa, Vikramaditya lakabını taşıyan II. Çandra Gupta'nın hükümdarlık döneminde (y. 380 - y. 415) yaşadığı inandırıcı bulunan bu varsayımın temelinde, yapıtlarının, parlak Gupta hanedanının kültür değerlerini kusursuz bir biçimde ve bütün yönleriyle dile getirmesi yatıyordu. Kalidasa'ya mal edilen pek çok yapıt bulunmakla birlikte, uzmanlar bunlardan altısının kesinlikle onun elinden çıktığını, "Rtusamhara"yı (Mevsimler Çelengi) ise gençliğinde yazmış olabileceğini saptadı. Ama bu yapıtlardan yola çıkarak şiirsel ve duygusal gelişimini izleme girişimleri, klasik Sanskrit edebiyatın kişisel olmaması yüzünden sonuçsuz kaldı. Yapıtları, Hint geleneğinde Sanskrit dilinin ve kültürünün içkin edebi niteliklerinin somutlanması biçiminde değerlendirilerek Sanskrit edebiyatın temel örneği olarak alındı.

Kalidasa'nın en unlu oyunu olan *Abhicharnayakuntala* Hint edebiyatında gelmiş geçmiş en büyük yapıt sayılır. Konusu *Mahabharata* destanından alınan oyunda bir su perisinin kızı olan Şakuntala'nın Kral Dushyanta'yla gizlice evlenmesi, doğurduğu erkek çocuğu saraya götürürken kralın ileride kendisini tanıyabilmek için verdiği yuzuğu ırmağa düşürmesi, oğluyla birlikte kral tarafından reddedilmesi ve sonunda cennette birleşmeleri anlatılır. Çocuk, Hint ulusuna adını veren Bharata'dır. Bir aşk masalı biçiminde yeniden yazılan oyunun kahramanları eski soylu ülkeleri temsil eder. Kız duygusal ve özverilidir; yalnızca doğanın güzellikleriyle ilgilenir. *Dharma*'nın (dinsel ve toplumsal yasalar) baş hizmetkârı olan kral ise toplumsal düzenin koruyucusu, tuttuğunu koparan bir yığıt, ama aynı zamanda sevgilisini yitirmenin acısını çeken yumuşak biridir. Olay örgüsü ve karakterler, Kalidasa'nın yaptığı değişikliklerle daha inandırıcı olmuştur. Oyunda Dushyanta sevgililerin ayrılmalardan sorumlu tutulmaz, bir kâhının laneti yüzünden yanlış davranır. Kalidasa'nın bütün yapıtlarında olduğu gibi, doğanın güzelliği dünya edebiyatında eşî zor bulunan zarif eğretilmelerle betimlenir.

Adında *Vikramaditya* ile ilgili bir söz oyunu bulunduğu sanılan *Vikramorvasi*'de, Hindu dininin en eski kutsal metinleri olan Vedalar kadar eski bir efsane değiştirilerek anlatılır. Konusu Kral Pururava'nın su perisi Urvashi'ye duyduğu aşkı. Oyunun dördüncü perdedeki unlu "delilik sahnesi"nde acı içindeki kral çok güzel bir ormanda dolaşırken, çiçekler ve ağaçlarla sevgilisiymiş gibi konuşur. Sahnenin bir bölümü şarkılı ve danslı olarak düşünülmüştür. Yüce bir amaç gütmeyen *Malavikagnimitra* da en az obür yapıtları kadar başarılıdır ama onlardan farklıdır; komik ve neşeli bir harem entrikasını konu alır. Bazı tarihsel olaylara

göndermede bulunan oyun bu bakımdan benzersizdir, ama olayların tarihe uygunluğu çok tartışılmıştır.

Kalidasa'nın *kavya* üslubundaki şiirleri epik ve lirik olmak üzere ikiye ayrılır. *Raghuvamsha* ve *Kumarasambhava* adlı uzun şiirleri epiktir. Birinci şiirde, kahraman Rama'nın atalarının ve torunlarının efsaneleri anlatılır. İkincisi ise, Şiva'nın eşi Parvati tarafından baştan çıkarılması, Kama'nın (Arzu Tanrısı) tutuşması ve Şiva'nın oğlu Kumara'nın (Skanda) doğumu ile ilgili pikaresk bir öyküdür. Öyküler yalnızca kitaların zincirleme bir düzen içinde sıralanmasını sağlar. Her kıta ölçü ve dil açısından kusursuzdur; karmaşık ve uyumlu imgelerle doludur. Şiirler Kalidasa'nın Sanskritin şiirsel olanaklarından yararlanmadaki ustalığının eşsiz örneklerini oluşturur. Lirik "Meghaduta" şiirinde ise bir aşşın uzaktaki sevgilisine söylediği sözlerin arasına, Kuzey Hindistan'ın kuzey kesimindeki dağların, ırmakların ve ormanların ustalıklı betimlemeleri serpiştirilmiştir.

Kalidasa yapıtlarında üstünlüğünden ve gücünden emin saray çevresini yansıtır. Eski Brahman dinsel geleneğinin, özellikle de Sanskritle olan torensel ilişkisinin, yeni ve parlak dünyevi Hinduizmin gerekleri ile birleştirilmesine belki de en büyük katkıda bulunan yazar oldu. Ama Gupta rönesansını özetleyen bu bütünleşme, zayıf toplumsal tabanından dolayı uzun süre yaşamadı. Gupta İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen huzursuzluklarla birlikte, Kalidasa da, Sanskrit edebiyatın ve Hint aristokrasinin bir daha karşılaşamayacağı bir kutsuzluk örneği olarak tarihte kaldı.

Çağdaş Batı toplumlarında Kalidasa'ya duyulan ilgi, Sir William Jones'un Şakuntala'nın öyküsünü çevirmesi (1789) ile başladı. Bir Batı diline aktarılmış en eski Hint yapıtlarından biri olan bu çeviriden Almanca'ya yapılan çeviri de Johann Wolfgang von Goethe'nin hayranlığını uyandırdı.

kaliforniyum (Cf), periyodik tablonun IIIB grubunda yer alan, aktinitler dışından 98 atom numaralı yapay kimyasal element. Doğada serbest halde bulunmaz. İzotoplarından kaliforniyum-245'i ilk olarak 1950'de Berkeley'deki California Üniversitesi'nden Stanley G Thompson, Kenneth Street Jr., Albert Ghiorso ve Glenn T. Seaborg, 96 atom numaralı kuryum elementini 152,4 em'lik bir siklotronda helyum iyonuyla bombardıman ederek buldular.

Kaliforniyum izotoplarının tümü radyoaktiftir ve en uzun ömürlü izotopları berkelyum-249 ya da kaliforniyum-249'dan üretilir. Bunlar, kaliforniyum-249 (yarı ömrü 360 yıl), kaliforniyum-250 (yarı ömrü 13 yıl), kaliforniyum-251 (yarı ömrü 800 yıl) ve kaliforniyum-252'dir (yarı ömrü 2,65 yıl). Bu izotoplar, asidik sulu çözeltilerde +3 değerli olan kaliforniyumun kimyasını inceleme çalışmalarında ve mikrogram ölçeğinde kaliforniyum oksaklorür (CfOCl), kaliforniyum oksit (Cf₂O₃) ve kaliforniyum triklorür (CfCl₃) bileşiklerinin hazırlanmasında eser miktarda kullanılır +2 değerli olduğu bileşiklerinin de bulunduğu bazı veriler vardır. Metal haldeki kaliforniyum ise henüz hazırlanamamıştır.

Anı çekirdek bölünmesi (filyon) sonucu yüzde 3'u bozunan kaliforniyum-252'nin bir mikrogramı dakikada 170 milyon nötron açığa çıkardığından, bu izotopları sanayide ve tıpta yoğunluğu yüksek nokta nötron kaynağı olarak yararlanılır.

atom numarası	98
en kararlı izotopu	251
değerliği	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-28-8-2 ya da (Rn) 5f ¹⁴ 7s ²

Kalighat resimleri, Hindistan'da 19. yüzyılda Kalkütalı sokak sanatçılarının Kalighat Tapınağı'nı ziyaret eden hacılara satmak üzere yaptıkları suluboya resimlere verilen adı. Kalın fırça çizimleri, göz alıcı renkler ve hızlı üretime uygun basit biçimler bu resimlerin en belirgin nitelikleridir.

Çoğu yaklaşık 40 cm x 30 cm boyutlarında olan Kalighat resimlerinde geri planı doldurmak kaygısı görülmez. En çok popüler Hindu tanrıları konu alınmış, ama günlük yaşamdan sahneler de yer verilmiştir. Kalighat resimleri ucuz, renkli taş baskılarla rekabet etmek amacıyla ortaya çıkmış, ama onların karşısında dayanamayarak

"Kuş Tutan Kadın", bir suluboya Kalighat resmi, 19. yy sonları, özel koleksiyon Prasad Chandra

kısa sürede yok olmuştur. Yine de çekicilik ve canlılık gibi nitelikleriyle başta Camini Roy olmak üzere birçok modern Hintli ressam üzerinde etkili olmuştur.

kaligrafi, harflerin doğru biçimlerini, aralarındaki oranları ve boşlukları belirli kuralara göre düzenleyerek güzel ve zarif yazı yazma sanatı. İslam kültür çevresinde bu sanat hat(*) ya da husn-i hat olarak anılır.

Sanatçıya çok çeşitli estetik olanaklar sunan kaligrafi, özellikle alfabenin kendi başına bir sanat biçimine dönüştüğü Çin, Japonya ve Kore'de resim ya da heykel sanatlarıyla eşdeğerde tutulur.

Yunan yazısı. İlk Yunan yazısının çeşitli biçimleri İS y. 8 yüzyıla değin birbirine çok benzeyordu. Ama kitapları kopya etmede kullanılabilecek belge ya da mektuplarda kullanılabilecekler arasında gene de bir ayrım yapılabilmektedir. Kitap yazıları çoğunlukla daha stilizedir ve genellikle belirgin, okuması daha kolay büyük harflerle yazılırdı. Belgelelerde kullanılan yazılar ise metne göre (özel mektuplar, resmi belgeler vb) değişen çeşitli biçimler alıyordu. Bunlar ayrıca hızlı yazılmalara sonucu yuvarlak ve akıcı bir biçim aldıkları için, "işlek" olarak nitelenir.

Bizans döneminde, Yunan yazısında küçük harflerin bulunuşu ve büyük harflerin resmi bir nitelik kazanması gibi birkaç temel gelişme oldu. 12. yüzyıldan 15. yüzyıla değin Yunan yazısı, neredeyse ilk yazıya benzeyen resmi yazıyla, Bizans döneminde ortaya çıkan ve daha kişisel olmakla birlikte akademik niteliğini de koruyan yazının bir karışımı biçimindeydi. Bu yazıların her ikisinin de Rönesans'ta baskı harflerinin usullarının gelişmesinde önemli etkileri oldu.

Latin yazısı. Roma el yazısının Yunan el yazısıyla benzer bir gelişme göstermemesinin nedeni, büyük olasılıkla çok daha sonra ortaya çıkan bir yazı olmasıydı. İS 4. yüzyıl boyunca bu yazının, biri basit büyük harfler, öbürü eğik büyük harflerle yazılan başlıca iki biçimi vardı. "Rustik" diye anılan basit büyük harfler kitap yazmada, "işlek" büyük harfler ise ticari yazılarda kullanılıyordu; işlek harflerle hızlı yazarken kalemi kâğıdın üstünden sık sık kaldırmak gerekmiyordu. Büyük olasılıkla 1-4. yüzyıllar arasında geliştirilen Latin küçük harfi, daha sonra Charlemagne'in gerçekleştireceği bazı yeniliklere temel oluşturdu.

14. yüzyılla 16. yüzyıl arasında hümanizmin canlanması sırasında, sonraki bütün el yazısı ve baskı harfi türlerini etkileyecek olan iki yazı biçimi, Latin ve İtalyan yazılar ortaya çıktı.

Sonraki 2-3 yüzyıl boyunca Avrupa'da kaligrafi hem dekoratif, hem işlevsel nitelikli yazılarla zenginleşti. Süslemeler göz alıcı ve çoğunlukla abartılıydı; yazmalar, bilgilendirmeye amacıyla olduğu kadar, bir yazı biçimini göstermek amacıyla da yazılıyordu. Batı kaligrafisinde grafik sanatlara duyulan ilginin yeniden canlandığı 20. yüzyıla değin bu verimliliği "Altın Çağ" a benzeyen ikinci bir dönem daha yaşanmadı.

Sami yazısı. Farklı nedenlerle de olsa Ortadoğu'da da kaligrafiye çok önem verilmişti. Gerek İbraniler, gerek Müslümanlar dillerinin ilahî niteliğine inanıyorlardı. Ama İslamda bir sanat biçimi olarak kaligrafiye (hat) genellikle çok daha fazla önem verildi. Hindistan'da konuşulan Sanskrit ve başka dillerdeki elyazmaları, Arami kaligrafisinin yayılmasından kaynaklanan en önemli gelişmeler oldu.

Doğu yazısı. Bir sanat biçimi olarak kaligrafi en yüksek düzeyde Çin, Japonya ve daha sınırlı olarak Kore'de değerlendirildi; başlangıcından (İÖ y. 1700) günümüze değin sanatsal anlatımın zengin ve çok çeşitli biçimlerinden biri olageldi. Japonya'da bugün de her yıl kaligrafi yarışmaları düzenlenir ve her yaştan, her meslekten çeşitli insanlar yapıtlarının sergilenmeye değer bulunması için yarışır.

Çin kaligrafisi, standart yazı olarak bilinen ve günümüzde kullanılan yazının ortaya çıkışına değin dört aşamadan geçti. *Jiaguwen*(*) ve *jinwen* (metal yazısı) bu aşamalardan ilk ikisiydi. Çincede üstüne yazıldıkları malzemelerin adıyla anılan bu yazılar, modern yazının pek çok özelliğini taşıyor. İÖ 3. yüzyılda İmparator Qin Shi Huang Di ülkeyi birleştirdi ve her yerde xiaozhuan(*) üslubu olarak adlandırılan tek bir yazı kullanılmasını sağladı. Üçüncü aşamayı oluşturan bu zarif ve dengeli yazının en önemli sakıncası hızlı yazılamaması ve kullanışlı olmamasıydı. Dördüncü aşamayı, daha hızlı yazabilmeye yönelik bir girişim olan ve özellikle kâtiplerin kullanması için geliştirilen *lishu*(*) adlı resmî ya da düzgün üslup oluşturdu. *Lishu*'nun hızlı yazılabilmemesinden ötürü fırça vuruşlarında farklılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdı; bu ise doğal bir sonuç olarak yaratıcılığa olanak sağladı. *Kaishu*(*) diye anılan yazıda bu olanak daha da arttı. *Kaishu* 2.000 yıl boyunca temelde bir değişime uğramadan günümüze ulaşmıştır. Kaligrafa en büyük kişisel özgürlüğü sağlayan bu yazı, her çeşit ustalık gösterisine olanak tanır. (Ayrıca bak. Çin yazı sistemi.)

Hem Japonlar, hem de Koreliler Çin yazısını kendi dillerine uyarlamışlar, ama

Japonlar çok daha yaratıcı olmuşlardır. Usta Japon kaligrafları Çin yazı sisteminden alınma *kancı*(*) ve yerli *hiragana* işaretlerini birbirine karıştırarak oldukça kişisel bir tarz yaratmışlardır.

kaliko, düz ya da çizgili olarak dokunmuş, tek ya da çok renkli basit baskı desenleri olan saf pamuklu kumaş. En geç 11. yüzyılda Hindistan'ın Kojikod (eskiden Kalikut) kentinde dokunmaya başlamış, 17. ve 18. yüzyıllarda Hindistan'la İngiltere arasındaki ticaretin önemli bir ögesi olmuştur.

12. yüzyılda Hintli yazar Hemaçandra'nın sözünü ettiği *çimpa*, Lotus desenli (*çhapanti*) kaliko dokumalarıdır. Günümüze ulaşabilen en eski (15. yy) kaliko parçaları ise Hindistan'da değil, el-Fustat'ta (Eski Kahire) bulundu. Kumaşın desen basılmayacak bölümleri boya tutmayan bir maddeyle kaplandıktan sonra desenin basıldığı bu örnekler Gucerat'ta üretilmişti. Babürlü döneminin başlıca üretim merkezleri Gucerat'ta, Racasthan'da ve Madhya Pradesh'in Handeş bölgesindeki Burhanpur'daydı. Ahmedabad'da ise daha ucuz baskılı desenli pamuklu dokuma üretiliyordu.

İhracata yönelik ürünlerde desenler yabancıların beğenilerine göre belirlenirken, yerel tüketim için yapılanlarda daha basit desenler kullanılıyordu; bunlarda küçük çiçekler, çam kozalakları, geometrik örgelemler ve damalı dokumalar gözdeydi. Dokumayı zenginleştirmek için bazen sim katılıyordu. Kaliko İngiltere'de bir ölçüde elbise için kumaş, ama daha çok duvar ve yatak örtüsü olarak, Hindistan'da ise hemen hemen yalnız giysi yapımında kullanılıyordu. Hintli kadın giysisinin temel ögesini oluşturan sariler çoğunlukla baskılıydı.

Dokuma, atkı ipliği çözgü ipliğinin bir altından, bir üstünden geçirilerek yapılır. Kaliko genellikle pamuk lifinin doğal renginde dokunur. Büyük miktarlarda kaliko daha sonra beyazlatılır, boyanır ve üzerlerine her türlü ev ya da giyim eşyasına uygun düşecek baskılar yapılır. Genellikle biri zemin, öteki desenin rengi olmak üzere iki renk kullanılır. Parça kumaşa düz zemin rengi verildikten sonra, döner bir silindire desen basılır. Kumaşın inceliği ve kalitesi kullanım amacına göre değişir; çok güzel, saydam örneklerden, dayanıklı, kalın dokumalara kadar sonsuz çeşitlilikte kaliko vardır.

Kalikut bak. Kojikod

Kalimantan, Borneo(*) Adasının Endonezya'ya ait bölümüne verilen ad. Endo-

Kalimantan'da Barito Irmağı boyunda bir yüzen ev, Endonezya
Ava Hamilton

nezyalıların coğrafi bir terim olarak bütün ada için kullandıkları Kalimantan adının kökeni bilinmemektedir. Gene Borneo Adasında yer alan ve Malezya'ya bağlı bir eyalet olan Sarawak'ta Kelamantan terimi, Borneo'nun kuzeyinde yaşayan ve sagu (palmye ağacından çıkartılan bir tür nişasta) yiyen halklar için kullanılır. Kalimantan Batı Borneo(*), Orta Borneo(*), Güney Borneo(*) ve Doğu Borneo(*) olmak üzere dört ile (*propinsi*) ayrılır.

Kalimantan Barat bak. Batı Borneo

Kalimantan Selatan bak. Güney Borneo

Kalimantan Tengah bak. Orta Borneo

Kalimantan Timur bak. Doğu Borneo

Kálimnos, Ege Denizinde, Yunanistan'a bağlı Oniki Ada'dan biri. Dağlık olan adanın yüzölçümü 111 km²'dir. Güneydoğu kıyısındaki bir koyun ucunda yer alan ve ada nüfusunun çoğunluğunu barındıran yönetim merkezi Kálimnos (Pothia), adanın en büyük limanı ve Ege'de önemli bir ticaret merkezidir. Geçmişte klasik çağa inen sünger avcılığı günümüzde başlıca geçim kaynağıdır. Her yıl Paskalya'dan sonra adadan hareket eden bir sünger filosu Kuzey Afrika kıyılarında altı ay kadar avlanır. Adanın ortasına doğru uzanan volkanik Vathis Vadisi kaynak suları beslenir ve turuncu, zeytin, incir ve üzüm yetiştirilmesine olanak verir. Rum Ortodoks Kilisesi'nin metropolit piskoposu da adada oturur.

Peloponnesos'taki Epidaurus'tan gelen bir Dor kolonisine yerleşime açıldığı sanılır. Kendisine ait bir parça birimi olan ada, Atina'nın İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda oluşturduğu iki birlikte de yer aldı. Bir Pers satraplığıyken, 332'de Büyük İskender'in ordularınca ele geçirildi. Daha sonra Roma'nın Asya Eyaleti'ne bağlandı. 1310'a değin Venedik işgalinde kaldı. Bu tarihten sonra Rodos Şövalyeleri'nin eline geçti. 1522'de öteki adalarla birlikte Osmanlı yönetimine girdi. 1912'de İtalyanlarca işgal edildi. İtalyanların özümlemeci politikalarına direnen Kálimnosluların çoğu II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye kaçtı. Adadaki antik buluntular arasında Damos nekropolü ve 100'den fazla antik Yunan yazıtı sayılabilir. Nüfus (1981) ada, 14.295; merkez, 10.118.

Kalinga, Hindistan Yarımadasında Andhra Pradesh'in kuzeyi ve Orissa'nın büyük bölümüyle Madhya Pradesh'in bir bölümünü içine alan bölgeye geçmişte verilen ad. Güneyde Godavari Irmağına kadar uzanan bölge, Godavari ile Krişna arasında kalan Andhralara ait Vengi topraklarını kapsamıyordu. Hinterlandı, yarı Hindulaşmış kabilelerin yaşadığı dağlık ve sık ormanlarla kaplı topraklardan geçerek Hindistan'ın orta kesimine ve Ganj Ovasına kadar uzanıyordu. Bölgedeki Koringa (Kakinda), Vishakhapatnam, Çikakol ve Gancam limanları ile Racahmundri ve Vizianagaram gibi önemli kentlerin, Birmanya'nın (bugün Myanmar) yanı sıra daha güneydeki ve doğudaki bölgelerle yaygın ticari ilişkileri vardı. Kalinga'dan Plinius'un tarihinde de söz edilir.

Kalinga, Magadha Krallığı'na Nanda hanedanının (İÖ y. 343 - y. 321) kurucusu Mahapadma tarafından bağlandı. Ama hanedanın yıkılışından kısa bir süre sonra imparatorluktan ayrıldı. İÖ 3. yüzyılda kanlı bir savaştan sonra Maurya hükümdarı Aşoka tarafından ele geçirildi. Bu savaşın Aşoka'nın Budacılığı kabul etmesine katkıda bulunduğu söylenir. Bölgenin kıyı kesimleri bir süre Kuşala'nın güneyinde

yaşayan ve eskiden Bastar'a bağlı stratejik Çakrakotta kentini elinde tutan Somavamşa hanedanının egemenliğine girdi. Daha sonra Somavamşa hanedanının yerini sırasıyla Yayatiler, Vishnukundiler, Bhancalar ve Bhauma Karaları aldı.

Kalinga'nın en ünlü hükümdarları Doğu Gangalar'dı. 11. yüzyılın ortalarında bölgenin yönetimini ele geçiren hanedan, Vengi'deki Doğu Çalukya hanedanına karşı bazen çatışma, bazen de ittifak politikası izledi. Ünlü Doğu Ganga hükümdarı Anantavarman Çodagangadeva 12. yüzyılda Puri'deki Cagannatha Tapınağı'nı, I. Narasimha ise 13. yüzyılda Konarak'taki (Konarka) Güneş Tanrısı Tapınağı'nı inşa ettirdi. 1238-1305 arasında Doğu Gangalar kuzeyden gelen Müslümanların akınlarına başarıyla direndiler. Ama Delhi sultanının 1324'te güneyden giriştiği saldırılar hanedanın çöküşüne yol açtı.

Kalinga-Apayao, Filipinler'de, Luzon Adasının ortakuzey kesiminde il. 1966'ya değin Mountain ilinin bir parçasıydı. Yüzölçümü 7.048 km²'dir. 2.600 m yükseklikteki dağlarla çevrili Chico Irmağı vadisini de içine alır. Ormanlar ve çayırarla kaplı olan il tarıma elverişli değildir. Başlıca kentleri il merkezi Tabuk, Lubuagan, Conner, Bayag ve Luna'dır. Nüfus (1980) 185.063.

Kalinin bak. Tver

Kalinin, Mihail İvanoviç (d. 19 Kasım 1875, Verhnyaya Troitsa, Tver eyaleti, Rus Çarlığı - ö. 3 Haziran 1946, Moskova, SSCB), 1919-46 arasında SSCB'nin devlet başkanlığı görevinde bulunan siyaset ve devlet adamı.

Bir köylü ailesinin oğluydu. 1893'te Petersburg'a giderek bir fabrikada işçi olarak çalışmaya başladı. 1898'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDRP) girdi ve partinin Lenin önderliğindeki Bolşevik kanadının Rusya'daki ilk destekçileri arasında yer aldı; 1899'da ve 1903'te iki kez tutuklandı. Hapisten çıktıktan sonra Petersburg'da 1905 Devrimi'ne katıldı. 1912'de RSDRP Merkez Komitesi aday üyesi ve Rusya Bürosu üyesi oldu. Aynı yıl parti gazetesi *Pravda*'nın kurucuları arasında yer aldı.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra, 1914'te adı Petrograd olarak değiştirilen Petersburg kentinin belediye başkanı olarak görev yaptı. Mart 1919'da Rusya Sovyetleri Kongresi Merkez Yürütme Komitesi başkanlığına seçilerek Sovyet devletinin başkanı oldu. 1924'te unvanı Tüm Birlik Merkez Yürütme Komitesi başkanı olarak değiştirildi; 1938-Mart 1946 arasında ise Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanı unvanını taşıdı. Aralık 1925'te Politbüro asıl üyesi oldu.

1920'lerde parti içinde gelişen sanayi ve tarım politikalarına ilişkin tartışmalarda, partinin sağ kanadını destekleme eğilimi göstermekle birlikte, önemli konularda Stalin'in yanındaki Büyük Temizlik hareketi sırasında tasfiyeye uğramadığı gibi, üst düzey parti ve yönetim görevlerini de ölümünden kısa bir süre öncesine değin sürdürdü.

Kaliningrad, Rusya Federasyonu'nun batısında yönetim birimi (*oblast*). 15.100 km²'lik bir alanı kaplayan topraklarının büyük bölümü Pregolya Irmağı havzasında yer alır. Merkezi Kaliningrad kentidir. 1945'teki Potsdam Konferansı sonucu SSCB'ye bırakılan Alman Doğu Prusyası'nın kuzey kesimi üzerinde oluşturuldu. Kıyısı boyunca, Baltık Denizinden uzun kıyı dilleriyle ayrılan Vistül (Vislinski) ve Kurland (Kurski) lagünleri uzanır. Büyük bölümünde, alçak ve hafif eğimli tepelerle ba-

taklık düzlükler uzanır. Yaklaşık yüzde 20'si meşe, çam, ladin, kayın ve gürgen ağaçlarından oluşan ormanlarla kaplıdır. Eskiden nüfusun büyük bölümünü oluşturan Almanlar bölgeden sürülmüş ya da kaçmış ve onların yerlerini Ruslar almıştır. Başlıca sanayi dalları makine, metal ve kâğıt hamuru üretimidir. Eskiden Töton Şövalyeleri'nin tekelinde olan kehribar bugün Yantar-n'daki büyük bir tesiste üretilmektedir. Kıyılarda balıkçılık önemlidir. İlde tahıl, patates, sebze ve süt ineği yetiştirilir. Nüfusun yaklaşık yüzde 77'si kentlerde yaşar. Nüfus (1990 tah.) 878.000.

Kaliningrad, eskiden (1946'ya değin) KÖNIGSBERG, Rusya Federasyonu'nun Kaliningrad yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent ve liman. Pregolya Irmağı kıyısında ve Vistül Lagününün (Vislinski Zaliv) biraz yukarısında yer alır. Önceleri Almanya'nın Doğu Prusya'daki bir deniz üssü iken, 1945'teki Potsdam Konferansı sonucu SSCB'ye bırakıldı. Günümüzde de Baltık Denizi kıyısında önemli bir deniz üssü konumundadır. 1255'te Töton Şövalyeleri tarafından kurulan kale, 1286'da bir kente dönüştü. 1340'ta Hansa Birliği'ne katılan kent 15. yüzyılda Töton Şövalyeleri'nin büyük ustasının karargâhı, daha sonra Prusya duklerinin başkenti oldu. Immanuel Kant 1544'te kurulan Königsberg Albertus Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. I. Friedrich (1701) ve I. Wilhelm (1861) Prusya kralı olarak kentte taç giydiler. II. Dünya Savaşı sırasında kentin tarihsel yapılarından çoğu yıkıldı. Aynı zamanda önemli bir ticaret ve balıkçılık limanı olan Kaliningrad, bir tarama kanalıyla Baltık limanına bağlanır. Başlıca sanayi ürünleri makine, kâğıt ve kerestedir. Nüfus (1991) 408.100.

Kaliningrad, Rusya Federasyonu'nun batısındaki Moskova yönetim biriminde (*oblast*) kent. Moskova kentinin kuzeydoğusunda yer alır. 1928'den sonra başkentnin konut alanı ve sanayi banliyösü olarak kurulan Kaliningrad, 1938'de kent statüsü kazandı. Kentte başta ipeklilik kumaş olmak üzere dokumacılık yapılır, gıda sanayisi donanımı üretilir. Nüfus (1989 geç.) 160.000.

kalipso, başta Trinidad olmak üzere güney ve doğuda kalan Antil Adalarında yaygın olarak söylenen bir tür halk şarkısı. Sözleri genellikle nükte ve yergilidir. Siyasal ve toplumsal önem taşıyan güncel ve yerel olayları konu alır. İmalı ve alaycı bir havası vardır.

Antil Adaları dışında 1950'lerin sonlarında yaygınlaşan kalipso 19. yüzyılın başlarında ortaya çıktı. Büyük Perhiz'den önceki karnaval günlerinde, başlarında halk şarkıcılarının (*shantwell*) bulunduğu köle toplulukları sokaklarda dolaşarak üstü örtülü sözlerle sevilmeyen politikacıları hedef alan şarkılar söylerlerdi.

Yılın ilk gününden Büyük Perhiz'in ilk gününe uzanan günümüzdeki karnaval mevsiminde, sözleri yenilenmiş şarkıların söylendiği gece gösterileri yapılır. Karnavalın sonlarında en çok beğenilen 50 kadar kalipso repertuarda kalır ve en başarılı bulunan şarkıcı "kral" seçilir.

Kalipsonun yapısı baladinkine benzer; seviz dizekili kıtaları nakarat dörtlükleri izler. Basit uyak düzenine karşılık çok yaratıcı ve özgün bir dili vardır. Şarkıcı, bellekte kolayca kalan çarpıcı bir adla (örn. Güçlü Vurguncu, Melodi Lordu, Attila) sahneye çıkarak yeni türemiş gündelik deyimlerin kullanıldığı basit bir anlatım içinde İspanyol, Kreol ve Afrika dilleriyle kurulmuş cümle parçacıklarını bir araya getirir. Yerel

konuşma kalıplarının abartılarak kullanılması ve vurguların çarpıtılmasına, kalipsonun alışılmış özelliğini oluşturan senkoplu ritmiyle müzik eşlik eder. Kalipso şarkıcısı, ya kendi sözlerini bilinen kalipso melodilerinden biriyle söyler ya da kendine özgü basit bir ezgi uydurur.

Kalipsoda en çok kullanılan eşlik çalgıları *shak-shak* (maraka), gitar, *cuatro* (telli bir çalgı) ve *tambo-bamboo*'dur (yere vurulan değişik uzunluklardaki bambu sırkılar). II. Dünya Savaşı'ndan sonra çelik bıdın da yaygın kalipso çalgılarından biri olmuştur.

Kalisz, Polonya'nın ortabati kesiminde il (*województwo*). 1975'te kurulan il 6.512 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Poznan ve Konin, doğuda Sieradz, güneyde Częstochowa ve Opole, batıda Wrocław ve Leszno illeriyle çevrilidir. Ekonomisi dokuma, giyim eşyası, kimyasal maddeler, kâğıt, elektrikli makineler ve inşaat malzemesi üretiminin yanı sıra tarıma dayanır; verimli topraklarında buğday, çavdar, şeker pancarı ve patates yetiştirilir. İldeki kasaba ve kentler kara ve hava yollarıyla ülkenin büyük ticaret merkezlerine bağlanır. Kuzey yönünde ili boydan boya geçen Prosna Irmağı kıyısında kurulu olan il merkezi Kalisz kenti dokuma ve giysileriyle ünlüdür. İlin gür ormanlarında sağlık ve dinlence amaçlı çok sayıda kaplıca bulunur. İlde 2. yüzyıla ait birçok Roma yerleşmesinin kalıntıları bulunmuştur. Nüfus (1991 tah.) 710.800.

Kalisz, Polonya'nın ortabati kesiminde Kalisz ilinin (*województwo*) merkezi kent. Yöredeki kazılarda Tarihöncesine ait bir köyün kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. İS 2. yüzyılda yaşayan coğrafyacı Ptolemaios buradaki yerleşmeden Calisia adıyla söz eder. 12-14. yüzyıllar arasında büyük bir şatonun bulunduğu Kalisz, 1282'de kent ayrıcalıkları aldı.

Günümüzde sanayileşmiş olan kentin ekonomisi 15. yüzyılda başlayan dokumacılığa dayanır. Güzel manzaralı birçok parkın, tarihsel kiliselerin ve bir bölge müzesinin bulunduğu kentte her yıl bir ulusal tiyatro şenliği düzenlenir. Nüfus (1990 tah.) 106.100.

kalitatif analiz (kimyada) *bak. nitel çözümleme*

kalite, Osmanlı donanmasında 18. yüzyıla değin kullanılan çekdiri sınıfından küçük savaş gemisi. Adı İtalyanca *galotta*'dan gelir.

Kürekle çekilen Osmanlı kaliteleri, 19-24 oturaklı (çift kürekli), ortalama 25 m boyunda ve fırkateden büyük, pergendeden küçüktü. Yardımcı hareket ögesi olarak yelken donanımları da bulunurdu. Genellikle savaş hattı gerisinde, izleme ve keşif işlerinde kullanılırlardı. Donanma-yı Humayun'daki çok sayıda kalitenin dışında, Tuna'daki ince donanmada da 20 dolayında kalite vardı. Her kalitenin baş tarafında savunma ve takip topu yer alırdı. Aynı zamanda birer savaş gemisi olduklarından, Garp Ocakları filolarındaki benzeri teknelerin donanımları farklıydı. Reislerinin adlarıyla (örn. Kalite-i Dana Halil, Kalite-i Derviş Ali) anılan kalitelere ortalama 3-6 usta azap, 9-12 acemi azap bulunurdu.

kalkan, kolda taşınan ve vücudu korumak için kullanılan eski bir savunma silahı.

Ateşli silahların bulunmasından önce savaşlarda kullanılan kalkan, kılıç, gurz, kargı, mızrak, ok gibi silahlar karşısında sıper

işlevi görürdü. Daire, dörtgen ya da oval gibi çeşitli biçimlerde, metalden, gergedan ve fil derisinden, jütten (ip) ya da ağaçtan yapılır ve üstü bezenirdi. Savaşçı kalkanı, bir kolunu arkasındaki sap ya da kamıştan geçirerek tutar, öbür koluyla da silahını kullanırdı.

Eski Yunanlıların kalkanları savaşçının bütün vücudunu örtecek kadar uzun ve oval biçimliydi. Savunma aracı olmaktan başka, çadır ya da gölgelik gibi kullanılır, savaş alanından yaralı ve ölü taşımaya da yarardı. Sonradan daha hafif ve daire biçimli kalkanlar kullanılmaya başladı. Romalıların önceleri düz yüzeyli altıgen kalkanları vardı. Sonradan Roma ordusunda *clipeus* denen yuvarlak, *sutum* denen uzun oval biçimli iki tür kalkan kullanıldı. İÖ 1. yüzyıla doğru ise dört köşe ya da yarım daire biçiminde, üstünde sahibinin ve birliğinin adının yazılı olduğu kalkanlar ortaya çıktı. Avrupa'da yaygın biçimde kalkan taşıma geleneği 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra son buldu. Kalkan, törenlerde kullanılan simgesel bir araç durumuna geldi.

Türklerin çok eski çağlardan beri kalkan kullandığı bilinmektedir. Kalkan sözcüğünün Eski Türkçedeki "kalkang"dan geldiği kabul edilir. Türkler kullanımı amacına göre yuvarlak ya da dikdörtgen biçimli, bombeli ya da düz kalkan kullanırlardı. Osmanlılarda demirden yapılan kalkanlara hacefe, örümüş saz üstüne deri gerilerek hazırlananlara deraka ya da matrik, demir ve çelikten yuvarlak biçimlilere yeleb denirdi. Bunların yanında incir ağacından yapılmış iki yüzü deri kaplama kalkanlarla, bükülmüş ipten yapılmış oldukça hafif kalkanlar da vardı. Cirit oyunlarında da atılan değnekten korunmak için "cirit kalkanı" adı verilen bir tür hafif kalkan kullanılırdı. Avrupa'da olduğu gibi Osmanlılarda da ateşli silahların çıkmasından sonra kalkan ortadan kalktı.

Günümüzde sert plastikten ya da hafif metallerden yapılmış kalkanlar yalnız polisler tarafından kullanılmaktadır.

kalkan duvarı, bir beşik çatının iki ucunu kapatan üçgen biçimli duvar. Antik Çağ mimarlığındaki alınlıklar da tapınakların kalkan duvarıdır.

Eğimli çatılı yapılarda kalkan duvarının üstü genellikle çatının eğimine uydurulur ve saçaklarla sınırlanır. Kalkan duvarı çatı hizasını parapet oluşturacak biçimde aşarsa, üstü eğimli değil de basamaklar halinde düzenlenebilir. Amsterdam'da ortaçağın sonlarından kalma yapılarda parapetli kalkan duvarı uygulamasının ilk ve en gelişmiş örnekleri görülür.

kalkanbalığı, KALKAN olarak da bilinir, *Pleuronectiformes* (yassıbalıklar) takımının *Scophthalmidae* ve *Bothidae* familyalarından deniz balıklarının ortak adı. Bazı uzmanlar bu iki familyayı *Scophthalminae* ve *Bothinae* altfamilyaları olarak *Bothidae* familyasında toplar.

Kalkanbalıklarının vücudu takımın öbür üyeleri gibi iyice basıklaşmış ve oval ya da yuvarlakça bir biçim almıştır. Gözler vücudun sol tarafında yer alır. Başın üstünden başlayan sırt yüzgeci üstten, başın hemen gerisinden başlayan anüs yüzgeci alttan kuyruk yüzgecine değin uzanır ve bazen her ikisi de kuyruk yüzgeciyle birleşir. Dipte yaşayan bu az hareketli balıklar genellikle küçük balıklar ve kabuklularla beslenir. Dibe yatan kör yanları (gözlerin bulunmadığı alt bölüm) beyaz ya da kirli beyaz,

gözlü yanları genellikle esmer üstüne koyu lekelidir. *Scophthalmidae* familyasından bayağı kalkan (*Psetta maxima*) ile çivisiz kalkan (*Scophthalmus rhombus*), kalkanbalıklarının en iyi bilinen türleridir. Türkiye sularında rastlanan öbür türler ise daha küçük yapıdadır.

Bayağı kalkanın vücudunda gerçek pullar yerine düğme biçimli kemik kabarcıklar vardır. Yalnız Karadeniz'de yaşayan *P. m. maeotica* alttüründe düğmeler göz çapından büyüktür ve vücudun her iki yanında da bulunur. Uzunlukları en çok 1 m, vücutları oldukça yuvarlaktır. Üreme mevsimleri mart ayından haziran ayna değin sürer. Eti en lezzetli balıklar arasında sayılan bu alttür aşırı avlanma sonucu giderek azalmış ve son yıllarda avı kısıtlanmıştır. Aynı alttürün *P. m. maeotica torosa* formu Azak Denizinde yaşar. Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde, ayrıca Fas'tan başlayarak Kuzey Kutup Dairesi'ne kadar Atlas Okyanusunun doğu kıyılarında yayılım gösteren *P. m. maxima* alttüründe düğmeler küçüktür ve yalnız gözlü yanda bulunur. Bu alttürün de uzunluğu en çok 1 m dolayındadır. Bazı uzmanlar her iki alttürü, tür düzeyinde (*P. maxima* ve *P. maeotica*) sınıflandırmaktadırlar. Çivisiz kalkanın vücudu pullu, uzunluğu en çok 75 cm, gözlü yanı açık kahverengi zemin üstüne siyah lekelidir. Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde ve Avrupa'nın batı kıyılarında yaşar.

Scophthalmidae familyasının Türkiye sularında bulunan öbür iki türünden *Lepidorhombus bosci* oval biçimli, pulları kolay dökülen bir türdür. Sırt ve anüs yüzgeçlerinin arka bölümlerinde ikiye iri siyah leke vardır. Uzunluğu 40 cm'ye ulaşabilir. *Phrynorhombus regius* türü en çok 20 cm uzunluğundadır. Gözlü yanında kuyruğa yakın siyah bir halka bulunur. Pulları kolay dökülmez.

Bothidae familyası 30 cins ve yaklaşık 200 türüyle çok daha geniş bir gruptur. Özellikle tropik ve ılıman denizlerde yaşayan bu balıkların çoğu küçük ve daha oval yapılıdır. Ama ABD'nin Atlas Okyanusu kıyılarında görülen *Paralichthys dentatus* türü 90 cm uzunluğa ulaşır. Bu tür gibi ticari değeri yüksek olan ve ağırlığı 20 kg'yi bulan *P. brasiliensis*, Atlas Okyanusunun Güney Amerika kıyılarında yaşar.

Bu familyanın Türkiye sularında yaşayan en iri üyesi 45 cm uzunluğa erişebilen *Bothus podas podas* alttürüdür. Akdeniz ve Ege Denizinde yaşayan bu balıkların iki göz arası açık ve gözlü yanları pulludur. Gene aynı sulara yaşayan *Arnoglossus rueppeli* türünün uzunluğu en çok 15 cm'dir. Türkiye'yi çevreleyen tüm sulara bulunan türlerden *A. thori*'nin uzunluğu en çok 25 cm ve sırt yüzgecinin ikinci ışını öbürlerinden uzundur. *A. laterna*'nın uzunluğu en çok 20 cm, *A. kessleri* türünün uzunluğu 10 cm dolayındadır.

Kalkandere, Karadeniz Bölgesi'nde, Rize iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 95 km² olan Kalkandere ilçesi doğuda Merkez ilçe, güneyde İkizdere ilçesi, batıda Trabzon ili, kuzeyde de İyidere ve Dernepe ilçeleriyle çevrilidir.

Aran bakımından ilin küçük ilçelerinden biri olan Kalkandere, Rize ilinin batı kesiminde yer alır. Doğu Karadeniz Sıradaglarına bağlı kıyı dağlarının kuzey yamaçlarını kaplayan toprakların kısa ve hızlı akışı akarsularla parçalanmıştır. Bu akarsulardan en önemlisi, batıda Trabzon iliyle doğal sınır çizen İyidere'dir. Güneydeki dağlık alan ormanlarla kaplıdır.

İlçe halkının temel ekonomik uğraşı çay tarımıdır. 1984'te ilçenin çay üretimi 40.386 tondur. Ayrıca az miktarda armut, patates,

mısır ve fındık yetiştirilir. Ekilebilir alanları sınırlı olan ilçenin dağlık kesimlerinde hayvancılık yapılır.

Bizans, Selçuklu ve Trabzon İmparatorluğu yönetimlerinden sonra 1461'de Osmanlı topraklarına katılan yerleşme, 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayeti Lazistan sancağının Rize kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. Daha sonra Karadere adıyla Merkez ilçeye bağlı bir bucak merkezi, 1960'ta da Kalkandere adıyla ilçe merkezi yapıldı.

Kırsal nitelikli küçük bir yerleşme olan Kalkandere kasabasında 1960'larda çay işleyen bir atölye ile bir fabrika açılmıştır. İl merkezi Rize'ye 21 km uzaklıktadır.

Kalkandere Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.978; kasaba, 8.263.

kalkanlı yarımkanatlılar (*Pentatomidae*), *Heteroptera* (yarımkanatlılar) takımından 5 bini aşkın türü kapsayan böcek familyası. Kötü kokulu salgılarıyla tanınan bu böcekler gezindikleri bitki, meyve ya da yapraklarda tiksindirici bir koku bırakabilirler.

Renkleri kahverengi, yeşil, turuncu, düz ya da karışıktır. Birçok türde, yaşadıkları ortamın (örn. yaprak, kabuk vb) renklerine uygun olan bu renk ve desenler etkili bir maskelenme (kamuflej) sağlar. Baş ve öngöğüs bölümleri öne doğru sivri bir üçgen biçimindedir. Bazı türlerde üçgen biçimli bölge bütün karın bölümünü örtecek biçimde genişleyen bir kalkana dönüşmüştür.

Pentatomidae üyelerinin uzunluğu genellikle 5-12 mm arasında değişir. Bu uzunluk aralığının dışında kalan az sayıdaki örneklerden *Oncomeris flavicornis*, uzunluğu 50 mm'yi aşan ve coğrafi dağılımı çok geniş olan bir türdür. Bazı türlerde erkek ve dişinin görünüş farklılığı düzeyinde eşeysel ikibiçimlilik ortaya çıkar.

Erişkinler kışın soğuk bölgelerde kış uykusuna girenken ılıman bölgelerde etkinliklerini azaltırlar. Dişiler kümeler ya da sıralar halinde, 100 dolayında girintili çıkıntılı, fıçı biçiminde yumurta bırakır. Bazı türlerin dişileri bıraktıkları yumurtaların ve yumurtadan yeni çıkmış larvaların yakınlarında bulunur.

Güney Pasifik'te yaşayan *Tessaratomia javanica*, Doğu Asya'da yaşayan *T. papillosa* gibi türlerde ses organları vardır. Bu organlar tehlike karşısında güçlü sesler çıkarmaya yarar. Ayrıca *T. papillosa* türü kötü kokulu salgısını 15-30 cm uzağa püskürtebilir.

Bitkiyle beslenen *Pentatomidae* üyeleri meyvelerde beneklenmeye ya da renk değişimine yöle açabilir. Yırtıcı olan türler ise öbür böcekleri avlar. Kımıl(*) (*Aelia* cinsi, özellikle *A. rostrata*) ve süne(*) (*Eurygaster* cinsi, özellikle *E. integriceps*) en önemli ekin zararlısı türler arasındadır. Bu iki tür, bambulla(*) birlikte Türkiye'nin buğday üretimine en büyük zararı veren böcek türlerini oluşturur. Pamuk, fasulye, üzüm, meyveler, domates gibi tarla ürünlerinde *Nezara viridula*, lahana ve benzeri bitkilerde lahana tahtakurusu (*Eurydema olivaceum*), tropik ve astropik bölgeler ile Kuzey Amerika'daki lahana, şalgam gibi bitkilerde *Murgantia histrionica*, Kuzey Amerika pirinç tarlalarında *Oebalus pugnax* önemli ekonomik zararlara yol açar.

Pentatomidae familyasındaki tür çeşitliliği nedeniyle bazı uzmanlar bu grubu birkaç familyaya ayırırlar. Örneğin karın bölümü de göğüs kalkanı ile örtülmüş türler *Scutelleridae* familyasında sınıflandırılır.

kalkantit, hidratlı bakır sülfat ($\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) yapısında, sık rastlanan bir sülfat minerali. Bakır çökellerinin yükseltgenmiş

kuşaklarında oluşur ve maden kazıları yapılan yerlerde kerestelerin ve duvarların üzerinde maden sularından kristalleşmiş

El Teniente'den kalkanit örneği, Rancagua, Şili
Field Museum of Natural History, Chicago, fotoğraf, John H. Gerard-EB inc

halde sıkça görülür. Eskiden Şili'nin önemli bir cevheri olan kalkanit, ABD'de Montana'daki Butte'den de elde edilir. Bir zamanlar gümüş cevherlerinin indirgenmesinde kullanılmak amacıyla büyük miktarlarda Nevada'daki Comstock Damarı'na gönderilirdi. Kalkanitin mavi renkli kristalleri, kuru havada suyunu yitirerek mat yeşilimsi-beyaz bir toz haline dönüşür. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. sülfat mineralleri (tablo).

kalkarenit, kum tanesi boyutlarındaki (0,06-2 mm) kalkerli taneciklerden oluşan tortul kayaç. Çözeltilen çok mekanik etkilere çöker. Fosil maddelerinden, çakıllardan, karbonatlı kayaç tanelerinden ve oolitlerden (eşmerkezli küresel yumrular) oluşan bu parçacıklar akan sularla taşınır ve ayrışır. Kayaç, hemen tümüyle kabuk molozlarından oluştuğunda kokina(*) adını alır.

Kalkaşandi, asıl adı ŞİHABEDDİN EBU'LL-ABBAS AHMED BIN ABDULLAH (d. 1355, Kalkaşanda, Kahire - ö. 16 Temmuz 1418, Kahire), Arap eğitimci ve tarihçi.

Beni Bedr bin Fizare kabilesinden geliyordu. Küçük yaşta İskenderiye'ye giderek din, edebiyat ve felsefe öğrenimi gördü. Uzun süre kadılık yaptı, fıkıh ve hadis dersleri verdi. Tarih, coğrafya ve doğa bilimleri üzerine incelemeler yaptı. 1389'da Memlûklerde resmi yazışmaları yürüten ve resmi belgeleri düzenleyen Divan-ı İnşa'ya girdi ve 29 yıl orada çalıştı.

1409'da tamamladığı *Nihayetu'l-Ereb fi Marifeti'l-Kabaili'l-Arab* (1914) adlı yapıtı, Arap kabileleri ile Arapların eski yurtlarından söz eder. *Subhü'l-Aşâ fi Kitabeti'l-İnşa* (1913-19) Kalkaşandi'nin en önemli yapıtı kabul edilir. 1411'de tamamlanan bu kitap devletin haberleşme örgütünden çalışanlar için gerekli temel bilgileri içerir ve bir ansiklopedi niteliğindedir. Yapıtın çeşitli bölümleri bazı Batı dillerine çevrilmiştir. Öteki yapıtları arasında, Hz. Muhammed için yazdığı *Kaside fi Medhi'n-Nebi* (1871) adlı medhiye ile Şafii fıkına ilişkin *Guyusu'l-Havami fi Şerhi Camii'l-Muhtasarat* sayılabilir.

Kalkbrenner, Frédéric (d. Kasım 1785, Kassel yakınları, Hessen-Kassel - ö. 10 Haziran 1849, Enghien-les-Bains, Fransa), Alman asıllı Fransız piyanist, besteci ve öğretmen. Çoğu piyano yapıtlarından oluşan bestelerinde virtüözlüğü öne çıkarmıştır.

Paris Konservatuvarı'nda Nicodami, Louis Adam ve Charles-Simon Catel'in öğrencisi oldu. 1814'te Londra'ya yerleşerek piyanistliğe başladı. 1824'te Paris'e dönerek Pleyel'in piyano yapım şirketine girdi. 1825-35 arasında yorumcu olarak ününün doruğuna eriştikten sonra Liszt, Chopin ve Thalberg

gibi piyanistlerden oluşan yeni kuşağın gölgesinde kaldı.

Kalkbrenner'in çalışmada duygusal güç de-ğilse de güzel ve duru bir ton egemendi. Özellikle oktavları kullanmada usta olan Kalkbrenner teknik geliştirmeye yönelik bir el kılavuzu icat etmiş, bir de piyano metodu yazmıştı.

kalkeduvan bak. kalsedon

kalker bak. kireçtaşı

kalkerli sünger, *Calcispongiae* (ya da *Calcarea*) sınıfından süngerlerin ortak adı. Kalsiyum karbonat iğneciklerden kurulu iskeletleriyle ayrırt edilen bu süngerler genellikle ılıman bölgelerdeki derin olmayan kayalık diplerde yaşar. Çoğu soluk renkli ve küçük yapıdadır. Boyları ender olarak 15 cm'nin üzerine çıkar.

Kalkhas, Yunan mitolojisinde, Troya Savaşı yıllarında Yunanlıların en ünlü kahini. Apollon'un rahiplerinden Thestor'un oğludur. Kuşatmanın ne kadar süreceğini önceden söyler. Miken kralı Agamemnon'un kızı Iphigeneia'nın(*) kurban edilmesini ister ve Yunanlıların Troya'yı ele geçirmesini sağlayan tahta atın yapılmasını öğütler. Sonunda, daha üstün bir kâhinle karşılaşır. Bu kez onun, Kalkhas'ın öleceği yönündeki kehaneti gerçekleşir: Savaşın sonra, Klaros'ta ya da İtalya'daki Siris'te kâhin Mopsos'la giriştiği kehanet yarışmasında yenilince üzüntüsünden ölür ya da intihar eder. Bir başka öyküye göre, Troya Savaşı'ndan sonra ülkesine dönmeyip Anadolu'da kalır. Kâhin Mopsos'la Kolophon'da (Değirmendere) karşılaşır ve kehanet yarışmasında yenilince intihar eder, Notion'da (Ahmetbeyli) gömülür.

Anadolu söylencelerinde Kalkhas-Mopsos yarışması çeşitli biçimlerde anlatılır. Bunlardan birine göre, Likya kralı bir sefer öncesinde iki kâhini de çağırarak onlara danışır. Kalkhas kazanacağını, Mopsos ise yenileceğini söyler. Sonuç Mopsos'un öngördüğü gibi olunca Kalkhas kendini öldürür.

kalkınma bak. iktisadi kalkınma

kalkınma bankası, az gelişmiş bölgelerde, üretken yatırımların geliştirilmesine yönelik teknik yardımla birlikte orta ve uzun vadeli sermaye sağlamak amacıyla ulusal ya da bölgesel düzeyde oluşturulan mali kurum.

Kalkınma bankalarının sayısı 1950'lerden sonra Uluslararası İmar ve Gelişme Bankası (Dünya Bankası) ile bağlı kuruluşların da desteğiyle hızla arttı. Büyük bölgesel kalkınma bankaları arasında 1959'da kurulan Amerika Kıtası Kalkınma Bankası, 1966'da kurulan Asya Kalkınma Bankası ve 1964'te kurulan Afrika Kalkınma Bankası sayılabilir. Kalkınma bankaları belirli ulusal ya da bölgesel projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla özel ya da kamu kuruluşlarına borç verebilir ya da başka mali kurumlarla birlikte destek sağlayabilir. Bu bankaların temel etkinliklerinden biri de özel sektörün yatırım olanaklarının geliştirilmesidir. Kalkınma bankalarının çoğunun sanayi sektörüne yönelik etkinlikte bulunmasına karşın bazıları tarım sektörüyle de ilgilenir.

Kalkınma bankaları, sermaye piyasalarının gelişmemiş olmasının ve ticari bankaların uzun vadeli finansman sağlamadaki isteksizliğinin doğurduğu boşluğu doldurur. Devlet bu tür bankaları kendisi kurarak işletebileceği gibi, özel sektörce kurulanlara da önemli sermaye desteği sağlar. Kalkınma bankalarının sağlanan finansmanın biçimi (öz sermayeye katılma ya da kredi) ve

maliyeti bu bankaların sermaye maliyeti ile elde ettikleri kârın ve dağıttıkları kâr payının düzeyine bağlıdır.

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development-RCD), Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel işbirliğini güçlendirmek amacıyla kurulan örgüt. Aynı zamanda Merkezi Antlaşma Teşkilatı'nın (CENTO) üyesi olan bu üç ülkenin arasındaki ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek amacıyla 1960'ların başında üst düzeyde çeşitli girişimler yapıldı. Sonunda 20-21 Temmuz 1964'te İstanbul'da devlet başkanlarının katıldığı bir toplantıda RCD kuruldu. Örgütün amaçları arasında ticarette serbestliğin sağlanması, ticaret odaları arasında daha yakın ilişkilerin kurulması, posta tarifelerinin indirilmesi, bölgede hava taşımacılığının geliştirilmesi, gemicilik alanında işbirliğine gidilmesi, demiryolu ve karayolu bağlantıları ile turizmin geliştirilmesi, vize uygulamasının kaldırılması, teknik işbirliği yapılması ve kültürel bağlantıların artırılması bulunuyordu. Karar verme yetkisi her üç ülkeden bakanların katılacağı Bakanlar Konseyi'ne verildi. Ayrıca Bölgesel Planlama Komitesi ve Koordinasyon Komitesi oluşturuldu.

1965'te teknik işbirliği konusunda genel bir anlaşma imzalanarak bazı karma işletmeler kuruldu. 1968'de üç ülkenin ticaret ve iktisat bakanları, BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın da (UNCTAD) yardımıyla bölgesel ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik ortak bir çalışma içine girmeyi kararlaştırdılar. Kısa sürede 50 ortak sanayi projesinin yürürlüğe konması konusunda anlaşmaya varıldı.

Ama RCD, varlığını uzun süre korumasına karşın, amaçlanan ekonomik işbirliği konusunda başarılı olamadı. CENTO'nun 1980'de feshedilmesinin ardından da varlığına son verildi. 1985'te RCD'nin bir uzantısı olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) oluşturulmuştur.

Kalki, KALKIN olarak da bilinir, Hindu tanrısı Vişnu'nun gelecekteki görünümü (*avatar*). Günümüzde sürmekte olan Kali çağının sonunda erdem ve din ortadan kalkıp dünya adil olmayanların egemenliğine girince, kötülerini yok etmek ve yeni bir çağı başlatmak üzere ortaya çıkacağına inanılır. Beyaz bir atın üstünde elinde kuyruklu yıldız gibi parlayan, kınından sıyrılmış bir kılıçla görüneceği kabul edilir. Resim ve heykellerine Vişnu'nun öteki *avatar*'larınınki kadar sık rastlanmaz; bunlarda at üstünde ya da atıyla birlikte

Kalki, bir Nepal minyatürü, 17. yy; özel koleksiyon
Pramoj Chandra

betimlenir. Dünyanın sonu konusundaki bazı söylencelere göre, Kalki'nin atı yeryüzüne sağ ayağıyla vuracak ve dünyaya destek veren kaplumbağa boşluğa yuvarlanacaktır. Daha sonra tanrılar yeryüzünü bir kez daha ilk saflığına geri döndüreceklerdir.

kalkojenler bak. oksijen grubu elementleri

Kalkolitik Çağ, Tarihöncesi uygarlığının gelişme sürecinde Neolitik Çağ'dan sonraki ve Tunç Çağı'ndan önceki 4. aşama. Dünyanın çeşitli yörelerindeki insan toplulukları bu evreye değişik zamanlarda ulaşmışlardır. Anadolu'da Kalkolitik Çağ İÖ 5500-3500 arasında yer alır. Bakırın ilk kez ergitme yöntemiyle elde edilerek taşın yanı sıra alet yapımında da kullanılmaya başlaması, bu çağın Kalkolitik (Bakır-Taş) olarak adlandırılmasına yol açmıştır. Eskiden Bakır Çağı olarak da anılan ve Tunç Çağının başlangıcı kabul edilen bu uygarlık aşaması, genellikle çanak çömleklerde görülen özelliklere göre Erken (İÖ 5500-5000), Orta (İÖ 5000-4000) ve Geç (İÖ 4000-3500) olmak üzere üç evreye ayrılır. İlk evrenin özelliği çanak çömleğin açık zemin (krem) üstüne koyu renk ile (kırmızı), son evrenin özelliği ise koyu zemin (siyah) üstüne açık renk ile (beyaz) boyanmış olmasıdır.

Anadolu'daki Kalkolitik Çağa zaman bakımından Avrupa'da Beaker kültürü, Ege yöresi ve Yunanistan'da Orta ve Geç Neolitik Çağ, Mezopotamya'da Halaf ve Obeyt kültürleri, Suriye ve Filistin'de Halaf ve onu izleyen Yermuk kültürleri karşılık gelir.

kalkopirit, PIRİTLİ BAKIR olarak da bilinir, bakır ve demir sülfür (Cu_2FeS_4) yapısında, doğada en sık rastlanan bakır minerali. Çok önemli bir bakır cevheridir. En yaygın elde

Oklahoma'dan kalkopirit kristali örneği
Earth Science, Washington University,
St. Louis, Missouri; fotoğraf: John H. Gerard

edildiği yerler İspanya'daki Río Tinto, Japonya'daki Ani, ABD'de Montana'daki Butte ve Missouri'deki Joplin'dir. Buralarda, orta ve yüksek sıcaklıklarda çökelmiş cevher damarlarında bulunur. Türkiye'deki en önemli kalkopirit yatakları, Balıkesir'in kuzeyindeki Edincik'te, Sivas'ın güneybatısındaki Gemerek'te, Kastamonu'nun kuzeyindeki Küre'de ve Artvin'in kuzeybatısındaki Murgul'dadır. Kalkopirit, tetragonal sistemde kristalleşen bir sülfür mineralidir. Aynı grupta bulunan stannit ile kalkopiritin kristal yapısı, sfaleritinkine benzer. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. sülfür mineralleri (tablo).

kalkosit, bakır sülfür (Cu_2S) yapısında, sık rastlanan bir bakır minerali. Önemli bir bakır cevheridir. Elde edildiği başlıca yerler, ABD'de Nevada'daki Ely ve Arizona'daki Morenci sülfür mineralleri çökelleridir;

Namibia'daki Tsumeb'de ve ABD'de Montana'daki Butte'de sülfür damarlarında bornit ile birlikte bulunur. Görece düşük sıcaklıklarda oluşan bir sülfür minerali (bak.

Bristol'den kalkosit örneği, Connecticut
Emil Javorsky - EB Inc

arjiroz) olan kalkosit doğal bakıra ve başka bakır cevherlerine dönüşür. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. sülfür mineralleri (tablo).

kalkotrikrit, bakır oksit minerali küpritin bir türü. Ayrıca bak. küprit.

kalkülatör bak. hesap makinesi

Kalküta, Bengalce KALİKATA, Batı Bengal eyaletinin merkezi ve Hindistan'ın eski başkenti (1772-1912). Ülkenin en geniş metropoliten alanı ve başlıca limanıdır. Bengal Körfezine dökülen Ganj'in kolu Hugli Irmağının doğu kıyısında yer alır.

Victoria Memorial, Kalküta
Taurus Photos

Ganj'in ağzından 154 km kadar içeride kuruludur. Canlı ticareti ve sanayisiyle Hindistan'ın doğusundaki en gelişmiş kentsel merkezdir. Yüzölçümü 100 km² olan kent, ayrıca 1.380 km²'lik bir metropoliten alana sahiptir.

Kentin ticarete son derece elverişli bir konumu vardır; ama ırmağın alçak ve bataklık olan sıcak ve nemli kıyıları yerleşim için pek uygun değildir. Irmak yakasından denizden en fazla 9 m yüksek olan arazi doğuya gidildikçe yerini daha alçak

bataklıklara bırakır. Batı yakasında da benzer bir durum görülür. Bu nedenle metropoliten alan iki yakada da ancak 5-8 km genişliğindeki bir şeride yayılır. Bataklıkları kurutma projeleri, kullanıma elverişli arazilerin daha da genişletilebileceğini göstermiştir. Kentin önde gelen banliyöleri Hao-ra, Baranagar, South Dum Dum, Güney Banliyöşü Alanı (Behala) ve Garden Reach'tir. Kent nüfusunun üçte biri gecekondu mahallelerinde yaşar. Kalküta'da astropik bir iklim egemendir. Yıllık ortalaması 1.626 mm olan yağışların büyük bölümünü yaz musonları getirir.

Kalküta dünyada en çok jüt işlenen kenttir. Gıda maddeleri, çorap, ayakkabı, dokuma, demir ve çelik eşya üretimi de önem taşır. Batı Bengal ve çevre eyaletlerdeki maden ocakları, çay plantasyonları ve sanayi kuruluşlarının yönetim ve finans işleri de Kalküta'dan yürütülür. Kentin limanından yurtdışına sevk edilen başlıca ürünler ham çelik, pik demir, kömür, makine parçaları, jüt çuval, şeker ve çaydır. Kent aynı zamanda çok sayıda yabancı banka şubesi, ticaret odası ve hisse senedi borsasıyla Hindistan'ın doğu kesiminin finans merkezidir.

20. yüzyılda kentin görünümü büyük ölçüde değişmiştir. Bir zamanlar görkemli malikânelerin bulunduğu merkezdeki eski Çavringhi semtine işyerleri egemen olmuştur. Kentin başlıca dinlenme yerlerinden biri olan Meydan, ırmak kıyısında yaklaşık 500 hektarlık bir alanı kaplar; önemli spor karşılaşmaları burada yapılır. Kentin mimar-

risinde, Batı ve Doğu etkileri iç içedir. Genellikle en güzel yapısı sayılan Victoria Memorial, klasik Batı ve Babürlü üsluplarının bir karışımıdır. Kentteki öteki yapılar ise İngiliz, Dor-Helen, gotik, İtalyan ve Magrip mimarlıklarının daha saf örnekleridir.

Önemli bir eğitim ve kültür merkezi olan Kalküta Bengalce, İngilizce, Hintçe ve Urdu dili konuşan kozmopolit bir nüfusa öğrenim olanakları sağlar. Başlıca yükseköğretim kurumları Kalküta, Cadavpur ve

Rabindra Bharati üniversiteleridir. İstatistik, doğa bilimleri, halk sağlığı ve benzeri konularda uzmanlaşmış araştırma kurumları da vardır. Ülkenin en eski müzesi olan Hint Müzesi özellikle arkeoloji ve eski para bölümleriyle dikkati çeker. Öteki müzelerde de arkeolojik ve tarihsel buluntular, halk sanatı örnekleri ve daha başka sanat ürünlerinden oluşan çeşitli koleksiyonlar sergilenir. Ulusal Kütüphane, Bengal Asya Derneği, Bengal Edebiyat Derneği ve Kalküta Üniversitesi'nde değerli kitap koleksiyonları vardır.

Kalküta'da caddeler genellikle dar ve bakımsızdır. Motorlu taşıtlarla ulaşım yakın bir geçmişe dayanır. Hindistan'ın ilk metrosunun yapımına 1973'te Kalküta'da başlanmıştır. Ulusal kara ve demir yolları Kalküta'yı öteki kentlere bağlar. Sealdah ve Haora istasyonlarında birkaç demiryolu hattı kesilir. Hava ulaşımı Dum Dum Uluslararası Havalimanı'ndan yapılır. Nüfus (1991) kent, 4.388.262; metropoliten alan, 10.916.272.

Kalküta Kara Delik Olayı, Hindistan'ın Kalküta kentinde bazı İngiliz asker ve görevlilerin ölümüne yol açtığı öne sürülen hapis olayı (20 Haziran 1756). Hindistan'da emperyalist bir politika izlenmesinin haklılığını savunmak için kullanılan olayın doğruluk ölçüsü konusunda yoğun tartışmalar olmuştur.

Olayı hazırlayan gelişmeler, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Yedi Yıl Savaşı'nın hemen öncesinde olası bir Fransız saldırısına karşı Kalküta'yı tahkim etmek istemesiyle başladı. Bu girişime tepki gösteren Bengal *nevab*'ı (mülki amir) Siracü'd-Devle Kalküta'ya saldırarak John Z. Holwell komutasındaki İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası garnizonunu teslim olmak zorunda bıraktı. Holwell ve çarpışmalardan sağ kurtulan İngilizler, gece kumpanyanın hafif suçluları cezalandırmak için kullandığı ve halk arasında "Kara Delik" olarak bilinen hücreye kapatıldılar. Kara Delik, 5,5 m uzunluğunda, 4,5 m genişliğinde ve iki küçük penceresi bulunan bir odaydı. Holwell daha sonra odaya kapatılan 146 kişiden ancak 23'ünün sağ çıktığını öne sürdü. İngiliz kahramanlığının örneği olarak yaygın propagandası yapılan olay, aynı zamanda *nevab*'ın acımasızlığının bir kanıtı olarak işlendi.

1915'te olayı araştıran D.H. Little, Holwell'e bir tanık olarak güvenilemeyeceğine ve açıklamalarındaki çelişiklere dikkat çekerek, *nevab*'ın olaydaki rolünün, kayıtsız kalmaktan öteye gitmediğini açıklığa kavuşturdu. Böylece olayın ayrıntıları konusunda da bazı kuşkular belirdi. Brijen Gupta, 1959'da yaptığı inceleme sonunda, olayın gerçekten geçtiğini, ama Kara Delik'e girilenlerin sayısının 64 dolayında olduğunu ve bunlardan 21'inin Kara Delik'ten sağ çıktığını öne sürdü.

Kalküta Üniversitesi, Hindistan'ın Kalküta kentinde devlet denetiminde yükseköğretim kurumu. İngilizlerin Londra Üniversitesi'ni örnek alarak 1857'de kurduğu üniversite, başlangıçta Hindistan'ın kuzey kesimine yayılmış yükseköğretilere giriş için sınav yapan ve derece veren bir üst kuruluştu. 1904'ten sonra denetim işlevinin yanı sıra adım adım öğretim programlarına da geçti. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde doğrudan denetimi altındaki 13 yükseköğretim kurumu, kendisine bağlı 200'den fazla yükseköğretim ve lisansüstü eğitim veren 16 fakültesiyle dünyanın en büyük üniversiteleri arasına girmiş bulunuyordu. Üniversiteye bağlı Eski Hint tarihi ve uygarlıkları fakültesi, uygulamalı matematik fakültesi ile radyofizik ve elek-

tronik enstitüsü, devletin bu dallardaki yüksek lisans çalışmaları için belirlediği kurumlardır. Eğitim dili İngilizcedir.

kallavi, Osmanlılarda sadrazam ve vezirlerin giydiği resmi kavuk. 16. yüzyıldan sonra, II. Mahmud dönemindeki (1808-39) giyim-kuşam değişikliklerine ve fesin başlık olarak yaygınlaşmasına değin kullanılmıştır.

Kesik ve dilimli piramit biçiminde olan kallavinin yüksekliği 40 cm kadardı. Yumuşak ve ince keçeden yapılır, içi ve başa oturacak bölümü bir yuva biçiminde olurdu. Üstüne ince Hint tülbeni sarıdıktan sonra sağdan sola doğru 6-7 cm kalınlığında sırma harçla süslenirdi.

Kállay, Miklós (d. 23 Ocak 1887, Nyíregyháza, Macaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 14 Ocak 1967, New York kenti, ABD). II. Dünya Savaşı sırasında başbakanlık yapan Macar siyaset adamı. Macaristan'la Nazi Almanyası arasındaki ittifaka son verme çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Toprak sahibi köklü ve nüfuzlu bir ailenin oğluydu. 1921-29 arasında Nyíregyháza'da önemli yönetim görevleri üstlendikten sonra, Ticaret Bakanlığı'nda bakan yardımcısı vekili (1929-31), ardından da tarım bakanı (1932-35) olarak görev yaptı. Başbakan Gyula Gömbös'ün izlediği aşırı sağ politikaları onaylamadığı için 1935'te bakanlık görevinden istifa etti, 1942'ye değin etkin siyasal yaşamın dışında kaldı. Macaristan'ı Nazi Almanyası'yla tehlikeli bir ittifaka sokmuş olan László Bárdossy hükümetinin görevden alınması üzerine, kral naibi Miklós Horthy tarafından, ülkenin Alanya'ya bağımlılığına son verecek bir hükümet kurmakla görevlendirildi (1942). Kállay hükümeti döneminde (9 Mart 1942-19 Mart 1944) Macar Yahudileri kara Avrupa'sının öteki ülkelerindeki soydaşlarından çok daha güvenli koşullar altında yaşadılar; komünistler dışındaki sol siyasal partiler ve basın, baskıya uğramadan etkinliklerini sürdürdü. Buna karşılık dış ilişkilerde, Sovyetler Birliği'yle silahlı çatışma politikasını sürdüren Kállay hükümeti, Batılı devletlerle barışçı ilişkiler kurmaya çalıştı.

Nazilerin, Kállay hükümetinin ikircikli ve güvenilmez politikası karşısında Mart 1944'te Macaristan'ı işgal etmesi üzerine bir süre gizlendi. Sonunda yakalanarak önce Dachau, ardından da Mauthausen toplama kampına gönderildi. Alanya'nın savaşta yenik düşmesi üzerine salıverildi. 1946'da kendi isteğiyle Macaristan'dan ayrıldı, 1951'de ABD'ye yerleşti. *Hungarian Premier; A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War* (Macar Başbakanı; Bir Ulusun II. Dünya Savaşı'ndaki Mücadelesinin Kişisel Değerlendirmesi) başlıklı anıları 1954'te yayımlandı.

Kallérgis, Dimitrios (d. 1803, Girit - ö. 24 Ocak 1867, Atina, Yunanistan), Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasını izleyen dönemde siyasal yaşamda etkili olan devlet adamı.

Yunan ordusunda albay rütbesiyle görevliken, Eylül 1843'te Yunanistan kralı Otho'ya karşı bir ayaklanma başlattı. Ayaklanma sonucunda Otho, Bayyeralılardan oluşan maiyetini görevden uzaklaştırarak yerlerine Yunanlıları geçirmek ve daha liberal yeni bir anayasa yürürlüğe koymak (1844) zorunda kaldı. 1845'te sürgüne gönderilen Kallérgis, Yunanistan'a dönüşünde ülkede bir devrim başlatmaya çalıştıysa da sonuç alamadı (1848). 1854'te bakan olarak Aléksandros Mavrokordátos hükümetine girdi. Ama Otho'nun baskıları sonucunda Ekim 1855'te bu görevinden istifa etmek

zorunda kaldı. Otho'nun tahttan indirilmesinden sonra, Danimarka prensi Vilhelm'in 1863'te I. Georgios olarak Yunanistan tahtına çıkmasıyla sonuçlanan görüşmelere katıldı.

Kallias (ü. İÖ 5. yy ortası), Eski Atina'nın en ünlü diplomatlarından biri. İÖ 449/448'de uzun yıllardır aralıklarla süren Pers Savaşları'nı resmen sona erdiren Kallias Barışı'na adını vermiştir.

Kallias'ın, saldırgan Persler karşısında Yunanlıların zaferiyle sonuçlanan Marathon Savaşı'nda (İÖ 490) ve Olimpiyat Oyunları'nda üç kez kazandığı araba yarışlarında kendini gösterdiği söylenir. Kallias Barışı öncesindeki görüşmelerin yanı sıra İÖ 446/445'te Atina ile Sparta arasında imzalanan Otuz Yıl Barışı'na da katkıda bulunduğu sanılmaktadır.

Kallias (ü. İÖ 5-4. yy), gençliğindeki taşkınlıkları yüzünden şairlerin alaya aldığı, ama sonradan başarılı bir komutan ve diplomat olarak ün kazanan Atinalı. Ünlü diplomat Kallias'ın torunudur. Aristophanes'in ve başka şairlerin oyunlarında sık sık alay konusu edilir. Hatip Andokides, Gizekler Üzerine adlı konuşmasında Kallias'ı hedef göstererek suçlar. Ama Kallias Atinalı filozoflarla dostça ilişkiler kurmuştur. Ksenophon'un *Symposion* (Şölen, 1962) ve Platon'un *Protagoras* adlı diyalogları Kallias'ın evinde geçer. Kallias İÖ 390'da, Atina ve müttfiklerinin Sparta'ya karşı verdiği Korinthos Savaşı'nda (İÖ 395-387) Korinthos yakınlarındaki bir Sparta birliğini bozguna uğratan İphikrates'in yanında bir piyade alayına komuta etmiştir. Sparta ve Atina arasında yedi yıldır süren bir savaşın sona erdirilmesi için görüşmeler yapmak üzere İÖ 371'de Sparta'ya giden heyetin başkanı da Kallias'tı.

Kallikrates (ü. İÖ 5. yy), Atinalı mimar. Atina Akropolisindeki Athena Nike Tapınağı'nı, İktinos'la birlikte de gene aynı yerdeki Parthenon'u yapmıştır.

İÖ 449 tarihli bir yazıttan senato tarafından akropoliste Athena Nike'ye adanmak üzere bir tapınak yapmakla görevlendirildiği öğrenilmektedir. Kallikrates bunun üzerine akropolisin güneybatı köşesindeki

Athena Nike Tapınağı,
Atina Akropolisi, Yunanistan
A.F. Kersting

çıkıntının üstünde yer alacak ve Pentelikhon mermeriyle yapılacak, İon düzeninde küçük bir yapı tasarladı. İÖ 448'de yapımına başlanan tapınak İÖ 421'de tamamlandı.

Kallikrates, İktinos'la birlikte, Yunan top- raklarında Dor düzenindeki en büyük tapı- nak olan Parthenon'u da yaptı. İÖ 447'de başlandığı sanılan yapı İÖ 438'de tamamlan- dı (bezemelerinin bitmesi İÖ 432) ve aynı yıl Panathenaia Oyunları sırasında Tanrıça Athena'ya adandı.

Üslubuna bakılarak, Atina'da İllisos Irma- ğı kıyısında, 1778'de yıkılan küçük bir İon tapınağının da Kallikrates'in olduğu dü- şünülmektedir. Delos Adasında Atinalılar tarafından yaptırılan Dor düzenindeki Apollon Tapınağı da Kallikrates'in yapıtı olabilir. Rhys Carpenter *The Architects of the Parthenon* (Parthenon'un Mimarları) adlı çalışmada Sunion'daki Poseidon'a adanmış Hephaestion'un, Akarnania'daki Ares Tapınağı'nın ve Rhamnous'taki tapına- ğın da Kallikrates'in elinden çıktığını öne sürmektedir.

Kallimakhos (ü. İÖ 5. yy sonları), Atinalı olduğu sanılan Eski Yunanlı heykeltci. Genç bir kızın mezanna bırakılmış bir sepetin çevresinde boy veren akantus (kenger) yapraklarından esinlenerek Korent sütun başını geliştirdiği kabul edilir.

Kallimakhos'un kendi elinden çıkmış hiç- bir heykel günümüze ulaşmamıştır. Erekh-

"Aphrodite Genetrix", Kallimakhos'un bir heykelinin Roma kopyası, İÖ y. 475; Louvre Müzesi, Paris
Cliché Musée National, Paris

theion'daki sürekli yanan altın lambayı onun oyduğu sanılır.

İlçag yazarları Kallimakhos'un ayrıntının, inceliğin ve zarafetin heykeltcisi olduğunu belirtirler. Bu açıdan bakıldığında, Korent sütun başını onun geliştirmiş olması güçlü bir olasılıktır. Gene aynı nedenlerle, bazı araştırmacılar dans eden Mainadları betim- leyen bir dizi kabartmanın Kallimakhos'a ait olduğunu savunur. Bu kabartmalardan birinin Roma dönemi kopyası bugün New York'ta, Metropolitan Sanat Müzesi'n- dedir.

Kallimakhos (d. İÖ y. 305, Kyrene, Kuzey Afrika - ö. İÖ y. 240), Eski Yunanlı şair ve bilgin. Ünlü İskenderiye okulunun önde gelen temsilcileri arasındadır. İskenderiye' ye göç ettikten sonra orada Kral II. Ptole- maios tarafından, Helenistik dünyanın en önemli bilgi merkezi olan kraliyet kütüpha- nesinin arşiv yöneticiliğine atanmıştır.

Çok sayıda yapıt veren Kallimakhos'tan günümüze yalnızca, çoğu 20. yüzyılda orta- ya çıkarılan bazı parçalar kalmıştır. Büyük olasılıkla İÖ 270'te yazdığı en ünlü şiir yapıtı, karanlıkta kalmış göreneklerin, şen- liklerin ve kökeni belirsiz adların efsanevi kaynaklarını açıkladığı dört bölümlü *Aitia* (Nedenler) adlı elejidir. Ortak bir konu çevresinde toplanmış, birbirinden oldukça bağımsız kısa episodlardan oluşan şiirin bu yapısı Romalı şair Ovidius'un *Fasti* ve *Metamorphoses* (İS y. 1-8; *Değişişler*, 1935, 1. cilt) adlı yapıtlarına örnek olmuştur. Kallimakhos'un özel konular dolayısıyla yazdığı elejilerin en ünlüsü olan *Berenikes plokamos* (Berenike'nin Saç Örgüsü) daha sonra Catullus'un *Coma Berenices* adıyla Latinceye uyarladığı süslü bir saray şiiridir.

Kallimakhos'un öbür yapıtları arasında, çeşitli konuların işlendiği 13 kısa şiirden oluşan *Iambos*, küçük ayrıntılarla bezenmiş yeni bir şiirsel anlatım getiren küçük destan *Hekale* ile eski öğrencisi Rodoslu Apolloni- os'a karşı yazdığı polemik şiiri *Ibis* sayılabi- lir. (*Apollonios*'un *Argonautika* adlı büyük destanı hocasının beğenilerine karşı bir başkaldırı niteliğindedir.) *Hymnoi* adlı yapı- tında Homeros İlahileri'nin geleneksel din- sel biçimini tümüyle özgün ve edebi bir kullanıma uyarlamıştır. Günümüze 60 ka- dar parçası ulaşan *Epigrammata* adlı yapı- tında, çeşitli kişisel konuları kusursuz bir sanatsal ustalıkla işler. Çok sayıda düzyazı yapıtı arasında en ünlüsü, İskenderiye Kü- tüphanesi'nin bir katalogudur. Yörede bu- lunan bazı papirüs kayıtları Kallimakhos'un ilkçağın son dönemlerinde geniş bir çevrede okunduğunu ortaya koyar. Kallimakhos, Catullus gibi birçok Romalı şaire örnek olmuştur.

Kallinikos (HELIOPOLİSLİ), KALLINNIKOS ola- rak da yazılır (d. Heliopolis, Suriye; ü. 673), ısısı yüksek, söndürülmesi güç bir eriyik olan ve hortumlarla düşman gemileri- nin ya da ordularının üstüne püskürtülen Rum ateşini(*) bulduğu sanılan mimar.

Yahudi olan Kallinikos, ülkesindeki Arap- lardan kaçarak Konstantinopolis'e (İstan- bul) sığındı. Orada yaptığı Rum ateşi, uzun süre yalnız Bizans imparatoruyla Kallini- kos'un ailesinin bildikleri bir devlet sırrı olarak saklandı. Bugün de kesin niteliği bilinmeyen karışımın neftyağı, zift, sülfür, belki bir miktar güherçile ve bilinmeyen başka bazı bileşenlerden oluştuğu sanılmak- tadır. Rum ateşi ilk kez 673'te Konstantino- polis'i kuşatan bir Arap donanmasına karşı başarıyla kullanılmıştır.

Yazını aynı olan başlıklar
kişiler, yerler,
kavram, kurum ve nesneler
biçiminde sıralanmıştır.

Kallinos (ü. İÖ 7. yy ortaları, Ephesos [Efes], İonya, Batı Anadolu), Eski Yunanlı ağıt şairi. Yapıtlarından günümüze ulaşmış az sayıdaki parça, Anadolu'nun Rusya'nın güneyinden gelen Kimmerlerce istila edildi- ği karışık döneme ilişkindir. Bu parçaların en uzununu, yurtlarını var güçleriyle savun-

maları için gençlere yapılmış bir çağrıdır. Kallinos'un kullandığı sözcük ve imgeler Homeros'unukileri andırır, ama anlatım tarzı tümüyle kendine özgüdür.

Kalliope, Yunan mitolojisinde dokuz Mu- sa'nın en önemlisi ve epik şiirin koruyucu- su. Zeus'un buyruğuyla, Tanrıça Aphrodite ile Tanrıça Persephone arasında Adonis konusunda çıkan anlaşmazlığa hakemlik eder. Çoğu öyküye göre lir çalan kahraman Orpheus, Trakya kralı Oiaeros ile Kallio- pe'nin oğludur. Kalliope, Apollon'dan da Hymenaios ve İalemos adlarında iki erkek çocuk doğurur. Bazı söylencelere göre Kal- liope, Troya Savaşı'nda ölen Trakya kralı Rhesos'un annesidir; başka söylencelerde ise melodi ve ritmin yaratıcısı Linos'un annesi olarak tanımlanır. Çömlekçi Ergoti- mos'un İÖ y. 570'te yaptığı François vazo- sunu süsleyen desende Kalliope de betim- lenir.

Kallipolis bak. Gelibolu

Kallisthenes (OLYNTHOS'LU) (ü. İÖ 4. yy, ortası), Eski Yunanlı tarihçi. Amcası ve eski öğretmeni Aristoteles'in önerisi üzeri- ne Büyük İskender'in Asya seferinin resmi tarihçisi olarak atandı. Kral Barış'ından (İÖ 386) Phokis Savaşı'na (İÖ 355) değin Yuna- nistan tarihi ile Phokis Savaşı'nın ve Büyük İskender'in Asya seferinin öyküsünü kale- me aldı. Ayrıca başka yapıtlar da verdi. Bazı Doğu geleneklerini benimsemesini eleştirerek İskender'i gücendirince hapse atıldı ve orada öldü. Arkadaşı Theoprastos, Kallisthenes'in ölümü üzerine *Kallisthenes e peri penthos* (Kallisthenes ya da Acı Üzeri- ne Bir İnceleme) adlı kitabını yazdı. Kallist- henes'in yapıtlarından hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Yapıtlarında İskender'in tanrı soyundan geldiği yönündeki öyküye yer verdiği bilinmekte ve bu öyküden söz eden ilk yazar olabileceği düşünülmektedir.

Kallisto, Yunan mitolojisinde, bazı öyküle- re göre bir *nympha* (su perisi), bazı öyküle- re göre Arkadialı ya da Nykteuslu Lykaon' un ya da Keteus'un kızı. Tanrıça Artemis'in av arkadaşlarından olan Kallisto, evlenme- meye yemin ettiği halde Zeus'un sevgilisi olur. Efsanenin değişik biçimlerine göre ya ilişkilerini Hera'dan gizlemek için Zeus ya da yeminini bozmasına öfkelenen Hera ile Artemis'ten biri, onu ayıya dönüştürürler. Daha sonra bir av sırasında, kıskanç Hera' nın yanıltması yüzünden Kallisto'yu gerçek bir ayı sanan Artemis onu öldürür. Bunun üzerine Zeus, Kallisto'dan olan çocuğu Arkas'ı, yetiştirmesi için dişi titan Maia'ya verir. Zeus'un gökyüzüne yerleştirdiği Kal- listo da Büyükbay (Ursa Maior) takımyıldızına dönüşür. Bir başka söylenceye göre de Arkas, bir av sırasında tam annesini öldüre- cekken Arktophylaks takımyıldızına dö- nüşür.

Kallisto, Jüpiter'in dört Galilei uydusun- dan en dışta olanı. Jüpiter'e ortalama 1.880.000 km uzaklıkta bir yörüngede dola- nır. Kallisto'nun ortalama yoğunluğu suyun yoğunluğunun ancak 1,83 katı ya da Ay'ın yoğunluğunun yarısı kadardır; bu durum, uydunun yarı yarıya kayalar ve buzul- lardan oluştuğunu gösterir. Buna karşılık, Kallisto'nun yüzeyinde fazlaca saf su buzuna rastlanmaz. Yüzeyinin kızılötesine yakın tayfında su buzu çizgileri görülür ama bu çizgiler oldukça zayıftır. Ayrıca, uydunun yüzeyi oldukça karanlıktır; bu da, buzun koyu renkli maddelerle karışmış halde bu- lunduğunu düşündürmektedir.

Kallisto, Jüpiter'in uyduları arasında en çok kraterle sahip olanıdır. Kraterlerin

dağılımının incelenmesinden bunların, 4 milyar yıl kadar önce Güneş sistemindeki tüm gök cisimlerini etkileyen şiddetli göktaşı bombardımanları sırasında oluştuğu anlaşılmaktadır. Öbür Galilei uydularının tersine, Kallisto'nun yüzeyindeki kraterlerin biçimi iç etkinliklerle fazlaca değişmemiştir. Orta büyüklükte (birkaç 10 km çapında) çok sayıda kraterin yanı sıra, birkaç bin kilometre çapında krater çukurları da bulunmaktadır. Bu yapılanma büyük olasılıkla çok büyük çarpışmalar sonucunda oluşmuştur. Benzer biçimler Merkür'de ve Ay'da da bulunur ama bunların kabuklarının bileşimi farklıdır. Kallisto'nun yüzeyinde belirgin çukurluklar yoktur. Bunun nedeni belki de ilk oluşum sırasında buzca zengin kabuğun ısı yumuşamasıdır.

Kallistos (ö. 1363, Konstantinopolis [İstanbul]), Konstantinopolis patriği ve din bilgini.

Rum Ortodoks manastır merkezi Aynaroz Dağında keşiş olarak bulunduğu sırada *hesykhia*(*) adıyla bilinen mistik akımı benimsedi. Aziz Gregorios Palamas'ın ve Bulgaristan'da Paroria Dağındaki manastır kuran Sıralı Aziz Gregorios'un müridi oldu. Haziran 1350'de Konstantinopolis patriğine getirilen Kallistos bir yıl sonra burada bir sinod topladı. Sinod, tefekküre dayalı Ortodoks ibadetinde *hesykhia*'ya öncelikli bir yer kazandı. Kallistos, VI. İoannes Kantakuzenos'un oğlu Matheos'a 1354'te babasının ardılı olarak taç giydirmeyi reddedince istifaya zorlandı. Ama VI. İoannes'in 1354'te tahttan çekilerek hükümdarlığı yeniden V. İoannes Palaiologos'a bırakması üzerine patrikliğe döndü. Tutucu bir yaklaşımla, kilise bölgeleri sisteminin bir eksarhin (Yunanca *eksarkhos*) gözetimi altında yeniden düzenledi. Patrikliğinin çeşitli Ortodoks kiliseleri üzerindeki denetimini güçlendirmeye çalıştı. Sırp çarı Stefan Dušan'ı bağımsız bir patriklik kurduğu için aforoz etti (y. 1354).

Hesykhia akımına karşı çıkanlar, tarihsel yapıtlarında, Kallistos'u iktidar tutkunu ve uzlaşmaz bir gerici olarak betimlediler. Kallistos *hesykhia* öğretisini özellikle Sıralı Aziz Gregorios ile Tirnovolu Theodosios'un yaşamöykülerini yazarak yaymıştır. İsa'nın Çarmıhı ve Meryem Ana üzerine şiirleriyle birlikte bazı vaaz ve konferansları 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkarılmıştır.

Kallovien Kat, Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) oluşan kaya katmanları ve bu kayaların çökeldiği zaman dilimi. Orta Jura'nın en üst katıdır. Kallovien Kat kayaları Batonien Katı üzerinde ve Üst Jura'nın Oksfordien Katı kayalarının altında yer alır. Bu katın yeryüzünün öteki bölgelerindeki olası karlılıklarını bulmaya yarayan yedi ammonit kuşağı (yumuşakça fosilleriyle ayırt edilen daha kısa zaman dilimleri) belirlenmiştir.

Kálmán, lakabı KİTAPLARIN SAHİBİ KÁLMÁN, Macarca KÖNYVES KÁLMÁN (d. y. 1070 - ö. 3 Şubat 1116), Macaristan kralı. Yayılmacı bir politika izlemiş, ülkesinde siyasal istikrarı sağlamıştır.

Kral I. Geza'nın Yunanlı bir odalıktan doğan evlilik dışı oğluydu. Amcası Kral I. László'nun kendisini keşiş yapma isteğine karşı çıkarak Polonya'ya kaçtı. László'nun ölümü (1095) üzerine Macaristan'da dönerek tahtı ele geçirdi. Taht için uzun bir mücadeleye girişen üvey kardeşi Álmos'u 1113'te yakaladıktan sonra küçük oğlu Béla ile birlikte hapse attırdı ve ikisinin de gözlerini oydu.

Kálmán hükümdarlığı sırasında akıllı bir politika izledi. Godofroi de Bouillon komu-

tasındaki Haçlıların topraklarından geçmesine izin vererek öteki Avrupa devletlerinin desteğini kazandı. László'nun Akdeniz'e inme politikasını sürdürerek 1097'de Hırvatistan kralı Petar Svačić'i devirdi ve 1102'de Dalmaçya'yı denetimi altına aldı. Ama bu girişimleri, bölgedeki öbür büyük devletlerle ilişkilerinin bozulmasına yol açtı.

Kálmán büyük bir yasa koyucu ve yöneticiydi. Döneminin en kültürlü ve devlet adamı niteliklerine en uygun hükümdarlarından biriydi. Yönetimi sırasında Macaristan'da feodal sistem güçlendirildi, yeni yasalar çıkarıldı ve László'nun katı yasaları yumuşatıldı. Özellikle boş inançlara karşı çıkarak cadıların yargılanmasını yasaklayan bir yasa çıkarmasıyla ün kazandı.

Kálmán, Emmerich, asıl adı İMRE KÁLMÁN (d. 24 Ekim 1882, Siófok, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 30 Ekim 1953, Paris, Fransa), Macar operet bestecisi. Yapıtlarında coşkulu Macar Çingene müziği ile Viyana operet ve vals geleneğini kaynaştırmıştır. Franz Lehár ve Johann Strauss (Oğul) ile birlikte operet türünün en önemli bestecisi kabul edilir.

Küçük yaşta müzik dersleri almaya başladı; derslerini sürdürmek için çalışmak zorunda kaldı. On beş yaşında piyanoda iyice ilerlediği bir sırada, kolunun sakatlanması yüzünden piyanoyu bıraktı. Budapeşte Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görürken, bir yandan da müzik dersleri aldı. Macar Kraliyet Müzik Akademisi'ne girdi ve aldığı burslarla Bayreuth ve Münih festivallerini izledi. Daha sonra öğrenimini Berlin'de sürdürdü.

Ülkesine döndükten sonra avukatlık yaptı, bir yandan da müzik eleştirileri yazdı. Bu arada beste çalışmaları da yapan Kálmán, 1908'de Budapeşte'de sahnelenen *Tatárjárás* operetinin 1909'da Viyana'da *Ein Herbstmanöver* (Bir Sonbahar Manevrası) adıyla oynanmasından sonra dünya çapında ünlendi. Bunu, *Csárdasfürstin* (1915; *Çar daş Fürstin*) ve *Gräfin Mariza* (1924; *Kontes Maritza*) izledi.

Kálmán, 1930'lardaki siyasal gelişmeler yüzünden 1938'de İsviçre'ye, ardından Paris'e, 1940'ta da ABD'ye gitti. 1947'de ABD vatandaşı oldu. Aynı yıl Avrupa'ya döndü ve coşkuyla karşılandı.

Kálmán çağının genel beğenisine uygun yapıtlar vermiş, Viyana operet geleneğinin 20. yüzyılın ilk yarısında da sürmesini sağlamıştır. Kálmán'ın öteki yapıtları arasında, yaylı çalgılar topluluğu için bestelediği *Scherzando* (1903) adlı orkestra müziği ve *Endre und Johanna* (1905) adlı senfonik şiiri yer alır.

Kalmar, İsveç'in güneydoğusundaki Götaland bölgesinde, Baltık denizi kıyısında il (*län*). Yüzölçümü 11.171 km²'dir. Eski Småland yönetim bölgesinin (*landskap*) doğu kesimini oluşturan toprakları ve bir ada olan eski Öland yönetim bölgesini içine alır. Öland'ı anakaradan uzun ve dar Kalmar Boğazı ayırır.

İlin engebeli yüzeyinin büyük bölümü ağaçlıktır; batı kesiminde bataklıklar yer alır. Verimli toprakların ve geniş çayırların yer aldığı kıyı bölgesinde koyun yetiştirilir ve mandıracılık yapılır. Kalmar'ın başlıca sanayi dalları ahşap işleme, kibrit, mobilya, cam ve metal eşya üretimidir. İl merkezi Kalmar'ın dışındaki önemli kentleri anakaradaki Västervik, Oskarshamn, Nybro, Hultsfred ve Vimmerby ile Öland Adası'ndaki Borgholm'dur. Nüfus (1992 tah.) 241.383.

Kalmar, İsveç'in güneydoğusunda, Kalmar ilinin (*län*) merkezi liman kenti. Kalmar

Boğazı (*sund*) kıyısında. 12. yüzyılda stratejik öneme sahip bir noktada kuruldu. 1397'de oluşturulan ve İskandinavya'yı 1523'e değin tek yönetim altında birleştiren Kalmar Birliği'nin adı buradan kaynaklanır.

Kalmar Şatosu, 13. yy, İsveç
Relof

15. yüzyılda birliğin siyasal merkezi olan kent 1613'te Danimarkalıların eline geçtikten sonra askeri önemini yitirmeye başladı.

1647'de yıkılıp yıkılan kentten büyük bölümü Kvarnholmen Adası yakınında yeniden inşa edildi. 17. yüzyıla ait surların kalıntıları günümüzde de kent merkezini çevrelemektedir; başlıca yapılar Rönesans üslubundaki katedral (1666-1700), Fransa kralı XVIII. Louis'nin 1800'de sürgüne gönderilişinden sonra kısa bir süre yaşadığı valilik konutu (1674) ve belediye binasıdır. Uzun yıllar kale, damıtımevi, tahıl ambarı ve hapishane olarak kullanılan 13. yüzyıldan kalma Kalmar Şatosu, günümüzde il müzesini barındırmaktadır. Kalmar ortaçağdan bu yana gemi inşa edilen bir liman kenti olmakla birlikte ekonomisi sanayiye dayanır. Kentte makineden şekerlemeye kadar değişen çeşitli ürünler üretilir. Yakınlarındaki Orrefors, Kosta, Boda, Pukaberg ve Strömbergshyttan'da dünyaca ünlü cam işleri üretilir. Kara ve hava yoluyla ülkenin öteki kesimlerine bağlanan kent ile Öland arasında feribot seferleri yapılır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 55.801.

Kalmar Birliği, Haziran 1397'de İsveç'in Kalmar kentinde kurulan İskandinav birliği. Norveç, İsveç ve Danimarka krallıklarını 1523'e değin tek bir hükümdarın yönetiminde birleştirmiştir.

I. Margrethe Danimarka, Norveç ve İsveç hükümdarı olduğunda ilk fırsatta bu üç krallığın başına yakın akrabalarından bir kral seçeceği konusunda anlaşmaya varılmıştı. Margrethe 1389'da kız kardeşinin sekiz yaşındaki torunu Pomeranyalı Erik'i Norveç kralı ilan etti. 1396'da, Danimarka ve İsveç de Erik'e bağlılığını bildirdi. III. Erik, XIII. Erik ve VII. Erik adlarıyla sırasıyla Norveç, İsveç ve Danimarka kralı olan yeğeni erişkin yaşa gelinceye değin naiplik görevini Margrethe üstlendi. Üç krallığı daha da kaynaştırmak için, üç ülkenin devlet konseyleriyle önemli kişilerini Haziran 1397'de Kalmar'da toplanmaya çağırdı. 17 Haziran'da, Kutsal Üçleme Yortusu'nda da ortak bir törenle üç krallığın tacını giydi.

Önerilen birlik yasası devlet konseyleri arasında anlaşmazlığa yol açtı. Birliğin koşullarının dile getirildiği asıl sözleşme ise onaylanmayan bir taslak olmaktan öteye geçmedi. Margrethe İskandinavya'nın tümüyle birleşmesini engelleyeceği inancıyla her ülkenin kendi yasalarını ve geleneklerini korumasına ve kendi yetkililerince yönetilmesine karşı çıktı. Başarılı bir diplomasiyle

uyuşmazlıkların su yüzüne çıkmasını önledi. Sonraki hükümdarlar da anlaşmazlıkların sorun haline getirmekten kaçındılar.

Kalmar Birliği, İsveç'in Kral I. Gustaf Vasa yönetiminde ayaklanarak bağımsızlığını elde etmesine (1523) değin sürdü. 1536'da da Norveç, Danimarka'nın bir eyaleti konumuna düştü.

Kalmar Savaşı, Kuzey Norveç kıyıları ile hinterlandının denetimi için Danimarka ile İsveç arasında çıkan savaş (1611-13). İsveç'in Danimarka-Norveç'in bölgedeki egemenliğini tanımasıyla sonuçlanmıştır.

İsveç kralı IX. Karl Atlas Okyanusu-Beyaz Deniz ticaret yolu üzerinde stratejik bir nokta olan Finnmark bölgesi üzerinde egemenlik hakkı iddia edince Danimarka kralı IV. Christian Nisan 1611'de İsveç'e savaş açtı. Savaşın bir başka nedeni de İsveç'in Doğu Baltık bölgesinde güçlenmesi ve İsveç'in Göteborg limanının gitgide gelişerek Danimarka'nın bölgedeki egemenliğini tehdit eder hale gelmesiydi. Danimarkalıların 1611 yazında İsveç'in Kalmar limanını ele geçirmeleri savaşın bu adla anılmasına neden oldu. Norveçliler, İsveç birliklerini Finnmark'ın dışına sürdüler; Mayıs 1612'de de Alvsborg limanı Danimarkalıların eline geçti. Savaş Ocak 1613'te Knäred Barışı'nın imzalanmasıyla sona erdi. Bu antlaşmayla İsveç, Danimarka-Norveç'in Finnmark üzerindeki egemenliğini tanıdı ve savaş tazminatını ödeyinceye değin Alvsborg'un Danimarkalıların elinde kalmasını kabul etti. Savaş tazminatı dört yıl sonra ödendi.

Kalmık, Ercüment (d. 1909, İstanbul - ö. 21 Şubat 1971, İstanbul), lirik-soyut anlayıştaki çalışmalarıyla tanınan ressam.

1928'de Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girerek İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1937'de mezuniyetinden sonra bir

"Yelkenliler", Ercüment Kalmık'ın bir yapıtı, 1956
Anadolu Yayıncılık Arşivi

süre çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. 1939'da Paris'e gitti ve André Lhote'un atölyesinde resim çalıştı, Sorbonne Üniversitesi'nde de sanat tarihi dersleri aldı. 1940'ta Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli liselerde resim öğretmenliği yaptı.

1947'de İstanbul Tekni' Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde temel tasarım dersleri vermeye başladı. 1967-68'de Berlin Teknik Üniversitesi'nde de konuk öğretim üyesi olarak aynı konuda ders verdi.

Önceleri izlenimci anlayışta çalışan Kalmık, Avrupa'da bulunduğu sıralarda kübizme yakınlık duydu. Braque'la Picasso'nun, ardından da Fernand Léger ve Henri Matisse'in figür anlayışından etkilendi. Türkiye'ye döndükten sonra sürdürdüğü figüratif soyutlamalarında belirgin bir dış çizgi ve güçlü bir desen anlayışı vardı. 1960'larda balıkçıları, kayıkları ve yelkenlileri soyut bir manzara fonu önünde betimlemeye başladı. Düz renk lekelerinin dış çizgileri

öne çıktığı bu dönem yapıtlarında lirik bir anlatım görülür. Resmin yanı sıra oymabaskılar da yapan Kalmık'ın 1960'larda gerçekleştirdiği baskılarda figüratif anlayış egemendir. Figürün yanı sıra nesnelere ve doğal görünümlere de yer verdiği bu yapıtlarında boşluk ve doluluklar dengeli bir biçimde kullanılmıştır.

Kalmia, fundagiller (*Ericaceae*) familyasından, Kuzey Amerika ve Batı Hint Adalarında yetişen altı çalı türünün oluşturduğu

Kalmia latifolia
Grant Heilman-EB Inc

cins. Kışın yapraklarını dökmeyen bu bitkilerin, karşılıklı, alması ya da çevrel dizilişli, kısa saplı ve düz kenarlı yaprakları ile dalların ucunda ya da yaprakların koltuğunda demetler oluşturan, pembe, mor, leylak ya da beyaz renkli, beş loplu çiçekleri vardır. Taçyaprakların iç yüzeyinde bulunan başcıklar, çiçeğe bir böceğin konması durumunda bulundukları yerden fırlayarak çiçektozlarını böceğin gövdesine buluştururlar. *Kalmia angustifolia*, *K. latifolia* ve *K. polifolia* en iyi bilinen türlerdir.

Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerinde, özellikle ıslak topraklı açık arazilerde yetişen *K. angustifolia*'nın yaprakları, *K. polifo-*

lia'da olduğu gibi otlak hayvanlarında zehirlenmelere yol açar; öbür bazı *Ericaceae* üyelerinde de görülen bu etki yapraklardaki andromedotoksin bileşiminden ileri gelir. Uzunluğu 90-170 cm arasında değişen bu bitkinin karşılıklı dizilen mızrak biçimli, dar yaprakları ve leylak ya da pembe renkli çiçekleri vardır.

Çoğunlukla Kuzey Amerika'nın doğusundaki dağlık bölgelerde bulunan *K. latifolia* yaklaşık 100 cm yükseklikte bir çalıdır; alması ya da çevrel olarak dizilen oval biçimli yaprakları ile tepede büyük demetler oluşturan pembe ya da beyaz renkli çiçekleri vardır.

K. polifolia'ya ise Kuzey Amerika'nın kuzeyindeki bataklık ve turbalık alanlarda rastlanır. Yaklaşık 60 cm'ye kadar uzayabilen bu tür, karşılıklı ya da çevrel olarak dizilen oval yaprakları ve mavimsi pembe renkli çiçekleriyle ayırt edilir.

Kalmuk Özerk Cumhuriyeti, KALMUKYA olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'nun güneybatı kesiminde yönetsel birim. Hazar Denizi'nin kuzeybatısında ve Aşağı Volga Irmağının batısında 75.900 km²'lik bir alanı kaplar. Doğuda Hazar kıyısına kadar uzanır; kuzeydoğuda sınırları iki noktada Volga Irmağıyla birleşir. Büyük bölümü, genellikle deniz düzeyinden aşağıda kalan geniş Hazar Çöküntüsünde yer alır. Yergeni Tepeleri ve Salsk-Manıç sırtı batı sınırında 221 m'ye ulaşır. Yergeni Tepelerinin doğu kesimi yağmur mevsimleri dışında genellikle kurak olan vadi ve koyaklarla parçalanmıştır. Batıya dil biçiminde uzanan toprak parçası, eskiden Hazar Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan büyük tuz göllerinin bulunduğu Manıç Çöküntüsü içinde kalır. Yergeni Tepelerinin doğusuna düşen topraklar eski höyüklerin bulunduğu düz bir ovadır. Vadilerinde step tipi otsu bitkiler ile söğüt, karaağaç ve kavak gibi yaprak dökken ağaçların oluşturduğu korular bulunan Yergeni Tepelerinin geri kalan bölümü yarı çöl görünümündedir. Bölgede yazlar sıcak ve az yağışlı geçer; yağmurlar genellikle vadilerde ani taşkınlarla neden olan sağanak biçiminde düşer.

Genelde sığır yetiştiriciliğiyle uğraşan Moğol kökenli göçebe Kalmuklar Orta Asya'dan Hazar Denizi çevresine 17. yüzyılda göç ettiler. 1920'de özerk bir yönetim birimi (*oblast*) olarak düzenlenen bölge, 1936'da cumhuriyet yapıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Kalmukların Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle sürgün edilmelerinden (1944) sonra cumhuriyet ortadan kaldırıldı. 1957'de Kalmukların geri dönmelerine izin verildi. Aynı yıl özerk bir yönetim birimi olarak yeniden düzenlenen Kalmukya, 1958'de de cumhuriyet statüsü kazandı. 1979'da nüfusun yüzde 41'i aralarında yönetim merkezi Elista'nın da bulunduğu üç kent ve beş kentsel yerleşme yaşıyordu.

Hayvancılığa dayanan bölge ekonomisinde ince yapıtaşı ve karakul koyunu önemli yer tutar. Yerleşik yaşam biçimi giderek yaygınlaşmaktadır; günümüzde hayvan sürüleriyle birlikte yalnız çobanlar dolaşır. Yergeni'de tahıl, mısır, yemlik bitkiler, hardal tohumu, ayçiçeği ve kavun gibi ürünler yetiştirilir. Köylüler 54 devlet çiftliğinde ve 27 kolektif çiftlikte toplanmıştır. Hazar kıyılarındaki balıkçılık önemlidir; Kaspyski'de büyük bir balık işleme fabrikası vardır. Hayvan ürünlerinin işlenmesine dayanan sanayi Elista ve Kaspyski'de yoğunlaşmıştır. Nüfus (1991 tah.) 328.600.

Kalmuklar, çoğunluğu Rusya Federasyonu'na bağlı Kalmuk Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Moğol kökenli halk. Moğol dil öbeğinin Oyrat (batı) koluna bağlı bir dil konuşurlar. Batı Moğolistan, Sinkiang ve Çin'in komşu eyaletlerinde de Oyrat lehçeleri konuşulur. Kalmukların yurdu, Volga Irmağının aşağı kesimlerinin batısında, Hazar Denizi'nin kuzeybatı kıyıları boyunca bir yay biçiminde uzanır. Buzava aşiretinden küçük bir Kalmuk grubu Don Irmağı kıyısında yaşar. Sert Kalmukları adını taşıyan başka bir küçük grup ise Çin sınırı yakınında, Kırgızistan'da yaşar. II. Dünya Savaşı sonrasında az sayıda Kalmuk ABD'ye göç etmiştir.

IS 13. yüzyılda imparatorluk döneminin doruğunda, Batı ve Doğu Moğollar arasında düşmanlık doğdu. Sonraki yüzyıllarda Batı Moğollar, Dörben Oyrat (Dört Müttefik) adlı bir konfederasyon çatısı altında ayrı devletler halinde yaşadılar (Oyrat adı buradan türemiştir). Batı Moğolların bir bölümü, vatanları olan Kuzey Sinkiang'la (Çungarya) Batı Moğolistan'da kaldı. Oyrat Konfederasyonu'nun Torgut, Hoşut ve

Dorbet (ya da Derbet) aşiretlerinin tümü ya da bazı bölümleri ile başka gruplar 17. yüzyıl başlarında Sibirya'nın güneyini boydan boya geçerek Urallar'ın güneyine göç ettiler. Oradan Aşağı Volga'ya yöneldiler ve 1771'e değin, 150 yıl boyunca, bu bölgenin doğusu ile batısı arasında gidip geldiler. 18. yüzyılda, güneye ve doğuya doğru yayılan Rus Çarlığı'nın parçası oldular. Volga'nın doğusunda bulunanlar 1771'de Çin'e döndü. Volga'nın sağ kıyısında yaşayan bugünkü Torgut, Dorbet ve Buzava aşiretleri ise Rusya'da kaldılar.

Kalmuklar çok eski tarihlerden beri çobanlıkla geçinen göçebe bir halktır. At, sığır, koyun, keçi ve az miktarda deve beslerler. Göçebelikleri klasik örüntüyü izler: Kış çadırlarda, ilkbahar, yaz ve sonbaharı otlaklarda geçirirler. Kalmukların evleri, ger ya da yurt adı verilen çadırlardan oluşur. Bir kafes üzerine keçe gererek yapılan bu çadırlar kolaylıkla sökülüp kurulabilir. Tarıma geçtikleri yerlerde evler de inşa etmişlerdir.

Aile yaşantısı, soy çizgisi, evlilik ilişkileri ve miras temelde ataerlik ilkelere göre düzenlenir. Aileler anne, baba, evli oğullar ve aileleri ile evlenmemiş kız ve erkek çocuklardan oluşur. Birkaç aile bir araya gelerek göçer akraba köylerini, bunlar birleşerek aşiretleri, aşiretler de aşiret konfederasyonlarını oluşturur. Geçmişte Kalmuklar üç sınıfa bölünmüştü: Çeşitli konfederasyonların başında bulunan beyler, daha alt katmanlarda soy ve aşiretleri yöneten soylular ve halk. Ayrıca din adamlarından oluşan bir ruhban sınıfı vardı.

Öteki Moğollar gibi Kalmuklar da Tibet Budacılığına bağlıdır. Ama yerel inançlar ve Şamanizme özgü uygulamaları Budacılıkla iç içe geçmiştir. Sart Kalmukları ise Müslümandır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Kalmuklar, devlete karşı etkinliklerde bulundukları suçlamasıyla, Sovyet Orta Asyası'na sürgün edildiler. 1957'de anayurtlarına dönmelerine izin verildi. 1939 ve 1959 sayımlarına göre, 20 yılda nüfusları 134 binden 106 bine indi. Kalmuk nüfusu 1980'lerin başlarında 150 bin dolayındaydı.

Kálnoky von Köröspatak (Kontu), Gusztav Siegmund (d. 29 Aralık 1832, Lettowitz, Moravya - ö. 13 Şubat 1898, Prödlitz), 1881-95 arasında Avusturya-Macaristan dışişleri bakanı.

Asıl mesleği askerlik olan Kálnoky, 1854'te diplomat olarak Avusturya Dışişleri

görevini üstlenmek üzere Viyana'ya geri döndü.

Bakanlığı sırasında genelde tutucu bir dış politika çizgisi izleyen Kálnoky, girişimlerinden oldukça başarılı sonuçlar elde etti. Avusturya ile Almanya arasındaki ittifak antlaşmasını yeniledikten sonra, İtalya'nın Üçlü İttifak'a katılmasını sağlamak için yürüttüğü çabalarda Bismarck'a yardımcı oldu (1882). Rusya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu kırmak amacıyla Sırbistan (1881) ve Romanya'yla (1883) gizli antlaşmalar imzaladı ve Bulgaristan'la aynı doğrultuda ilişkiler kurdu. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri olan azınlıklar sorununu derinleştirirliği düşüncesiyle, Sırp kralı Milan'ın Sırbistan'ı Avusturya-Macaristan'a satma önerisini reddetti. Rusya'ya büyük bir güvensizlik beslemesine karşın, bu ülkeyle Avusturya arasındaki ilişkileri düzeltmek için çaba harcadı.

1891'de yaptığı bir konuşmada papalığın dünyevi iktidarı sorununun henüz açıklığa kavuşturulmamış olduğunu söylemesi İtalya'yla ülkesi arasında sürtüşme çıkmasına neden oldu. 1893'te de Fransa'yla Rusya arasındaki ittifakı bozmak için Vatikan'ı kullanmak istedi. Papanın otoritesinin güçlendirilmesinden yana görüşlerinin Macaristan'da yarattığı hoşnutsuzluk, dışişleri bakanlığından ayrılmasında önemli rol oynadı.

Kalocsa, Macaristan'ın orta kesiminde, Bács-Kiskun ilinde (*megye*) kent. Tuna'nın hemen doğusunda yer alır. İlk Macar kralı I. Istvan'ın kurduğu piskoposluk merkezlerinden biri olan Kalocsa, Osmanlı yönetimine girmeden önce zengin bir ortaçağ kasabasıydı. 19. yüzyılda bir tarım merkezi olarak yeniden canlandı. Halk sanatı açısından Macaristan'ın en zengin kenti sayılır; kadınların işlediği eliş motifler tasarımıdaki yaratıcılık ve renklerinin zenginliğiyle ünlüdür. Halk Sanatı Evi ve Károly Visky müzelerinde yerel çalışmalar sergilenir. Kalocsa motifleri, dünyanın hemen her yerine ihraç edilen değerli işlemelerde de kullanılır. Güneşli günlerin fazla olması, yörede kırmızıbiber yetiştirilmesine olanak verir. Kalocsa bu yönüyle de tanınır. Nüfus (1983 tah.) 19.000.

kalomel, TATLI SÜLÜMEN olarak da bilinir, cıva (I) klorür (Hg_2Cl_2) yapısında, çok ağır, yumuşak, beyaz renkli ve tatlımsı bir halojenür minerali. Zincifre (cıva sülfür) ya da amalgamlar (cıva alaşımları) gibi öteki cıvalı minerallerin değişime uğraması sonucunda oluşur. Elde edildiği başlıca yerler, Almanya'daki Moschellandsberg, eski Yugoslavya'daki Avasla, Meksika'daki Zimapán ve ABD'de Texas'taki Brewster ilidir. Buralarda kalomel, doğal cıva, zincifre, kalsit, limonit ve kil ile birlikte bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* halojenür mineralleri.

Eskiden en yaygın kullanılan müshil ilacı olan ve 16. yüzyıldan beri ilaç yapımında kullanılan kalomelin karaciğeri de uyardığı düşünülür. Cıva ve cıva (II) klorüre ayrışması nedeniyle zehirli olduğu anlaşıldıktan sonra ve daha üstün ve güvenli müshil ilaçlarının geliştirilmesiyle ağız yoluyla alınan ilaçlarda kullanımı azalmıştır. Günümüzde de bazı merhem ve pomatlarda kalomelden yararlanılmaktadır.

Kalomelle doyurulmuş potasyum klorür (KCl) çözeltileri, cıva elektrodla karşı değişmeyen bir elektromotor kuvveti (emk) verdiğinden elektrokimyasal araştırmalarda çoğunlukla referans elektrodu olarak kullanılır. Başlıca üç standart kalomel elektrot vardır: 25°C'de normal hidrojen elektrodu-

na karşı -0,2420 voltluk bir emk veren doymuş KCl, -0,2810 volt emk veren 1 molluk KCl ve +0,338 volt emk veren 0,1 molluk KCl.

kalori, yiyeceklerin besin değerini belirlemede kullanılan enerji (ya da ısı) birimi. 1925'ten önce kalori, bir gram suyun sıcaklığını 15°C'den 16°C'ye yükseltmek için gerekli olan enerji miktarı olarak tanımlanırdı; bu da, 1948'den bu yana kullanılmakta olan ve 4,184 mutlak joule'a eşit olan modern kalori birimine çok yakındır. Diyet uzmanları, kilokaloriyi kısaca kalori olarak adlandırdıklarından, yanlış anlamaya karşı dikkatli olunması gerekir.

kalorik kuramı, ısı ve yanma olaylarını, kalorik olarak adlandırılan ağırlıksız bir varsayımsal akışkanın akışıyla açıklayan kuram. Kalorik kuramı 18. yüzyılda yaygın kabul görmekteydi. Isının, varsayımsal bir akışkanın yardımıyla açıklanması oldukça işlevseldi, ne var ki sorunun her yönüyle tanımlanmasına yetmiyordu. Kalorik kuramı, enerjinin çoğu fiziksel süreç ve dönüşüm boyunca sabit kaldığını kabul eden modern enerji kavramına doğru atılmış önemli bir adımdı, ama bir yandan da bilimsel düşüncüyü yanlış bir yola sapıtmıştı. Kuram 19. yüzyılın ortalarına değin etkisini korudu; bu tarihten sonraki birçok deney, özellikle de ısıнын mekanik eşdeğerinin belirlenmesine yönelik çalışmalar, ısıнын bir enerji iletimi biçimi olduğunu açığa çıkardı.

kalorimetre bak. ısıölçer

kalotip, TALBOTIP olarak da bilinir, 1830'larda İngiltere'de William Fox Talbot'ın geliştirdiği bir fotoğraf tekniği. Sir John Herschel ve J. B. Reade'nin daha önceki çalışmalarından yararlanan Talbot, karanlık kutu(*) kullanarak kâğıt üstüne düşürdüğü görüntüyü gümüş gallonitrat aracılığıyla sabitleştirmeyi başardı. Talbot'ın 1841'de patentini aldığı bu buluş bir negatiften birçok pozitif alınabilmesini sağlıyordu ve *daguerreotype*'ten daha gelişkin bir teknikti.

kalp, kanın vücutta dolaşımını sağlayan ve bir pompa gibi görev yapan organ. Örimceklerde ve halkalı solucanlarda düz bir boru biçimindedir; yumuşakçaların daha karmaşık yapıları kalbinde bir ya da birden fazla kulakçık (atrium) ile kanı pompalayan bir ana karıncık (ventrikül) bulunur. Balıklarda kalp, memeli kalbindeki odacıklara benzer üç ya da dört odacığı bulunan kıvrımlı bir borudur. Amfibyumlar, sürüngenler, kuşlar ve memeliler gibi akciğerli hayvanlarda kalp, kanı akciğerlere ya da bütün vücuda pompalayan bir organ olarak farklı evrimleşme düzeylerindedir.

İnsanda, öbür memeliler ve kuşlarda kalbin dört odacığı vardır. Oksijeni az ve karbon dioksiti fazla kan sağ kulakçığa iki büyük toplardamar aracılığıyla gelir. Buradan sağ karıncığa geçer ve akciğer atardamarına pompalanır. Bu yolla akciğerlere taşınan kan orada karbon dioksitten arınır ve oksijen alır. Akciğerlerden çıkan oksijence zengin kan akciğer toplardamarları ile sol kulakçığa gelir. Buradan sol karıncığa geçerek aort yoluyla vücut dokularına dağılır.

Kalp göğüs boşluğunda, iki akciğerin arasında, orta çizginin biraz solunda, göğüs kemiğinin (sternum) arasında yer alır. Göğüs ve karın boşluklarını birbirinden ayıran diyaframın hemen üstündedir. Çevresini

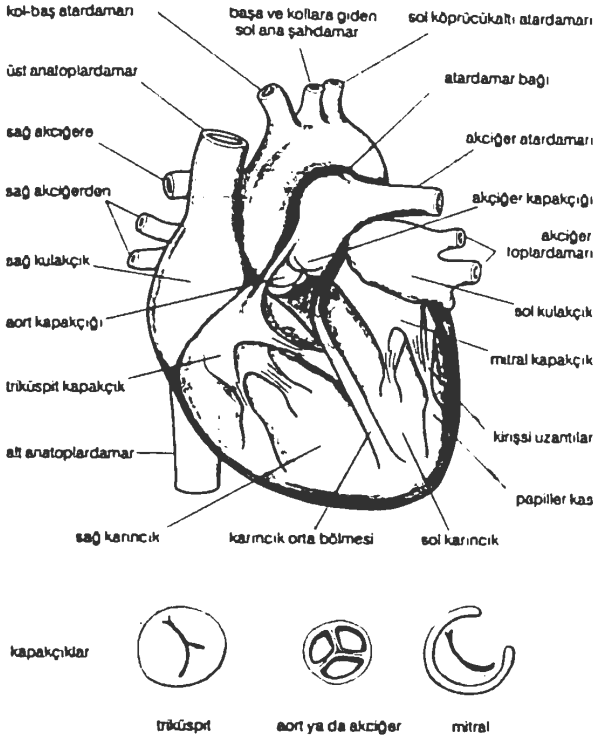

Kálnoky, Carl Mayer'in bir oymabaskısı
Bild Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Bakanlığı'nda göreve başladıysa da, orduyla ilişkisini kesmedi ve 1879'da general rütbesine yükseldi. Londra, Roma ve Kopenhag'da çeşitli diplomatik görevlerde bulunduktan sonra, 1880'de Rusya büyükelçiliğine atandı. Ertesi yıl dışişleri bakanlığı

zarsı bir kese olan perikart sarar. Erkeklerde kalbin ağırlığı 280-340 gr; kadında 230-280 gr'dir. Duvarlarını miyokart adlı kas dokusu

için karıncık kasılmalarını düzenleyen uyarıların sayısının artırılması gerekir. Bu amaçla ilaçların yanı sıra vücuda takıldığı küçük elektrik uyarıları ile kalp hareketlerini düzenleyen kalp pili(*) de kullanılır.

Kalp ve kalp kapakçıkları

Jacob ve C. Francine: Structure and Function in Man (1970) W B Saunders Co

oluşturur. Dış yüzünü perikardın iç yüzünü oluşturan epikart adlı seröz zar, iç yüzünü ise endokart döşer.

Kalbe gelen sinirler kalp atımını hızlandırıp yavaşlatabilir, ancak kalp atımının düzenliliğini sağlayan ve farklılaşmış kalp kası liflerinden oluşan sistem kalp dokusunun içinde yer alır. Ayrıca bak. kan dolaşımı

kalp atım hacmi, kalpte bir karıncıktan pompalanan kanın hacmi. Genellikle lt'da olarak ifade edilir ve karıncıktan her atımda pompalanan kan hacminin dakikadaki atım sayısı ile çarpılmasıyla hesaplanır. Dolaşım sisteminin en karmaşık işlevlerinden biri, dokuların oksijen ve besin gereksinimine göre kalp atım hacmini düzenlemek ve sürdürmektir. Sağlıklı erişkinde dinlenme sırasında kalp atım hacmi 5 lt'da'dan biraz fazladır. Yatar durumdan ayağa kalkıldığında normal olarak kalp atım hacmi azalır. Heyecan ve korku, yüzde 50-100 arasında artışa neden olur; egzersiz sırasında beş katına çıkabilir. İlk kez 1870'te Alman fizyolog Adolf E. Fick'in gerçekleştirdiği kalp atış hacminin ölçülmesi, dokulara oksijen dağılımının ölçülmesini olanaklı kıldı.

kalp bloku, kalpte kulakçık ve karıncıkların kasılmasında ortaya çıkan eşzamanlama bozukluğu. Karıncıkların kasılmasındaki küçük bir gecikmeden, eşzamanlamanın tamamen kaybolduğu tam kalp blokuna varan düzeylerde olabilir. Yalnız sağ ya da sol karıncığın etkilendiği durumlar sağ ya da sol dal bloku adını alır. Kalp blokunda dolaşımın yavaşlaması nedeniyle beyne giden kan miktarı azalırsa Adams-Stokes sendromu olarak da bilinen bayılma nöbeti ortaya çıkar; ani bilinç yitimiyle birlikte çarpınmalar da (konvülsiyon) görülebilir. Kalp blokunda karıncıklar kulakçıklardan daha yavaş kasılır; bu durumu düzeltmek

kalp enfarktüsü bak. miyokart enfarktüsü

kalp kapakçıkları, kalpte kulakçıklar ile karıncıkların, ayrıca karıncıklar ile aort ve akciğer atardamarının arasında yer alan ve kanın akım yönünün tersine hareket etmesini önleyen yapıların ortak adı. Kulakçıklarla karıncıkların arasında yer alanlar (atrio-ventriküler) kalbin iç yüzünü de döşeyen endokart ile kaplı lifsi dokulardan oluşur. İnce yaprakçıklar biçimindeki bu dokular tabanlarındaki lifsi halkalarla birleşir. Sağ kalpteki triküspit kapakçık üçgen biçimli üç yaprakçıktan, soldaki mitral kapakçık iki yaprakçıktan oluşur. Her ikisinde de yaprakçıklar ince ipliklerle karıncığın iç yüzünde yer alan papiller kaslara bağlanırlar. Bu kaslar yaprakçıkların serbest kenarını çekerek karıncığın kasılması sırasında kapakçığın açılmasını önler.

Sol karıncığın aorta, sağ karıncığın akciğer atardamarına açıldığı yerdeki kapakçıklar da içbükey yüzü damara bakan üç yaprakçıktan oluşur.

kalp kateterizasyonu, büyük atardamar ya da toplardamlardan birine sokulan kateter adlı esnek bir borunun damar boyunca kalbe kadar iletilmesi işlemi. İlaçları doğrudan kalbe vermek, kalp içindeki kan akımı ile kalp ve büyük damarlardaki kan basıncını ölçmek, doğuştan gelen kalp hastalıklarına tanı koymak, kalpteki odacıkların arasındaki açıklıklardaki daralmaları ya da olmaması gereken açıklıkları saptamak, ayrıca, kalp atışını düzenlemek amacıyla kalbe elektrot yerleştirmede kullanılır. Kalp kateterizasyonunu, ilk kez 1929'da kendi üzerinde deneyen Alman hekim Werner Forssmann, kolundaki toplardamlardan birine soktuğu yaklaşık 3 mm çaplı ve 75 cm uzunluğunda bir boruyu (kateter) bu yolla sağ kulakçığa kadar ilerletmiştir.

Son zamanlarda geliştirilen sol kalp kateterizasyonunda atardamara sokulan kateter kan akımına ters yönde ilerletilir. Bu yöntem, toplardamar yoluyla uygulanandan daha zor ve tehlikeli olsa da tanı koymada çok yararlıdır. Ayrıca bak. anjiyokardiografi.

kalp nakli, kalbinde iyileşmesi olanaksız bir bozukluğu olan hastanın kalbinin çıkarıldıktan sonra kısa süre önce ölmüş birinin sağlam kalbinin bu hastaya yerleştirilmesi. Ameliyat yönteminin çok karmaşık olması ve uygun verici bulmanın zorluğu nedeniyle kalp nakli kendi kalbiyle ancak birkaç hafta yaşayabilecek hastalarda son çare olarak uygulanır. Birçok durumda da kalp, beyin dokusu çok ağır derecede zedelenmiş ve iyileşmesi mümkün olmayan hastalardan sağlanır.

Norman E. Shumway 1958'de California'daki Stanford Üniversitesi'nde ilk başarılı kalp naklini köpeklerde gerçekleştirdi. Daha sonra 10 yıl kadar ameliyat tekniğini geliştirmek ve vücutta ortaya çıkan bağışıklık yanıtlarını bastırmak için hayvanlar üzerinde araştırmalar yaptı. 13 Aralık 1967'de Güney Afrikalı cerrah Christiaan Barnard, Cape Town'da Groote Schuur Hastanesi'nde, ilk insandan insana kalp naklini gerçekleştirdi. Bu ameliyatın başarılı olmasından sonra bir yıl içinde dünyadaki birçok tıp merkezinde 101 kalp nakli yapıldı. Birçok cerrah bu yöntemi vücudun nakledilen kalbe tepki göstererek reddetmesi, hastaların ameliyat sonrası yaşam sürelerinin kısalığı ve henüz deneysel olan bu tekniğin uygulanabilirliğinin çok sınırlı olması nedeniyle ilk denemelerden sonra terk etti. Shumway, Barnard ve başka birkaç cerrah ise her şeye karşın bu ameliyatı uygulamayı sürdürdü. Yöntemlerin geliştirilmesi hastaların ameliyat sonrası yaşam sürelerinin uzamasını sağladı; hastaların yüzde 50'si ameliyattan sonra bir yıl, yüzde 25'i ise beş yıl kadar yaşadı. Bu başarıların sonucunda kalp nakline yeniden ilgi uyanmasıyla ameliyat birçok tıp merkezinde yeniden uygulanmaya başladı.

Günümüzde uygulanan yöntemde kulakçık dokusunun bir bölümü bırakılarak kalbin tümü çıkarılır. Bu dokunun vücutta bırakılması kalpteki elektriksel iletinin sürmesini sağlayarak kalp atışlarını düzenleyen sinüs-kulakçık düğümünün sinir bağlantılarının zedelenmemesini sağlar. Vericinin vücudundan çıkarılan kalp, soğuk tuzlu su çözeltisinde saklandıktan sonra alıcının vücuduna yerleştirilir. Alıcı ile vericinin kan gruplarının uymasına dikkat edilse de, alıcının vücudunun kalbi reddetmemesi için doğal bağışıklık sisteminin baskılanması gerekir. Bu amaçla, prednizon gibi bağışıklık sistemini ketleyici ilaçlar kullanılır. Damar sertliğini ve damar tıkanmasını önlemek için de pıhtılaşmayı önleyici ilaçlar kullanılır.

kalp pili, bazı kalp hastalıklarında kullanılan ve ritmik elektriksel uyarılar üreterek hastanın kalbinin düzenli çalışmasını sağlayan elektronik cihaz.

Sağlıklı her insan kalbinde, kasılmaların düzenini ve hızını denetleyen bir elektriksel ileti sistemi vardır. Sağ kulakçıktaki sinüs-kulakçık düğümünden çıkarak her iki kulakçığın kasılmasından geçen uyarılar kulakçıkların kasılmasını ve kanın karıncıklara boşalmasını sağlar. Bu elektriksel etkinlik bir başka iletili dokuyu, kulakçık-karıncık düğümünü uyarır; His demeti adlı iletili liflerden geçen uyarı karıncıkların kasılmasını başlatır. Kalp yetmezliği gibi bazı hastalıklarda ve kalp ameliyatlarından sonra bu elektriksel ileti sistemi kesintiye uğrayarak kalp blokuna neden olur.

